

КАРАГАНДИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ КАЗПОТРЕБСОЮЗА

**Научно исследовательский институт экономических
и правовых исследований**

**VII Международный слет студентов
«СОВРЕМЕННАЯ МОЛОДЕЖЬ: СОЗИДАЯ
ИННОВАЦИИ - СТРЕМИМСЯ В БУДУЩЕЕ»**

**Международной научно-практической
конференции «Современный мир и молодежь:
видение и диалектика развития»**

14-15 апреля 2022года

Караганды, 2022

УДК 378
ББК 74.58
С 56

Руководители редколлегии:

Главный редактор Г.Е. Накипова – проректор по научно-исследовательской и интеграционной деятельности, д. э. н., профессор;

Зам. главного редактора Т.А. Ханов – директор НИИ экономических и правовых исследований, д. ю. н., профессор.

Члены редколлегии: д. ю. н., профессор Қ.А. Бакишев, д. ю. н., профессор А.Д. Шаймуханов, д.э.н., профессор М.Р. Сихимбаев, д.э.н., профессор Д.Р. Сихимбаева, к.т.н., доцент А.В. Баширов, к.х.н. Б.Ш. Сарсембаев, к.ю.н., доцент Б.У. Сейтхожин, к. ю. н., доцент А.Х. Феткулов, О.А. Кулов.

«СОВРЕМЕННАЯ МОЛОДЕЖЬ: СОЗИДАЯ ИННОВАЦИИ - СТРЕМИМСЯ В БУДУЩЕЕ»: VII Международный слет студентов

«Современный мир и молодежь: видение и диалектика развития»: Международная научно-теоретическая конференция, 14-15 апреля 2022 года / Под общ. ред. д.э.н., проф. Г.Е. Накиповой, д.ю.н., проф. Т.А. Ханова.– Қарағанды: КЭУК, 2022. – 920 с.

ISBN 978-601-235-595-6

В сборнике опубликованы материалы, представленные на Международную научно-теоретическую конференцию на тему: **«Современный мир и молодежь: видение и диалектика развития»**, которая состоялась **14-15 апреля 2022 года** в онлайн формате на базе Карагандинского университета Казпотребсоюза

УДК 378
ББК 74.58

Отпечатано с авторских оригиналов

ISBN 978-601-235-595-6

© Карагандинский университет Казпотребсоюза, 2022.

© Коллектив авторов, 2022

СЕКЦИЯ
МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР.
1	АБДРАХМАНОВА А. Қ., ЗҰЛХАРНАЙ Ғ.Н. НЕЕТ САНАТЫНДАҒЫ ЖАСТАР МӘСЕЛЕЛЕРІ, ОЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ ЖӘНЕ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ БОЙЫНША МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ ЖҮРГІЗІЛУ БАРЫСЫ	21
2	АЛИХАН А.М., ДЖУМАБАЕВА Қ.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУ ТЕТІКТЕРІ.	24
3	ҒАЛЫМХАН А. Ғ., КЕРНЕБАЕВ А.С. ИННОВАЦИЯ, ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСС, ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ: МӘНІ, БЕЛГІЛЕРІ, ЖІКТЕЛУІ.	28
4	ДРОБОТ Е. А., ИВАНИЦКИЙ Д. К. МАТЕРИНСКИЙ КАПИТАЛ В РОССИИ: СУЩНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.	30
5	КУСАИНОВА А.А., МУСАБАЛИНА Д.С., ТУЛАГАНОВ А.Б. МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА. ЭТИКА ГОСУДАРСТВЕННОГО СЛУЖАЩЕГО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.	34
6	САЛЫКОВА С.Т., ШАКАРОВА С.З., МУСАБАЛИНА Д.С., ТУЛАГАНОВ А.Б. ПРОЦЕСС РЕФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.	36
7	СЕЙПЛОВА А.А., СТАВБУНИК Е.А. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА, БИЗНЕСА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОЦИАЛЬНОМ ГОСУДАРСТВЕ.	38
8	ТУЛЕНОВА М.Б., БУКАТОВ Е.Б. ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ.	43
9	ШАХТЕМИРОВА З.А., БУКАТОВ Е.Б. ПРОБЛЕМА БЕЗРАБОТИЦЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.	46
10	БАҚЫТ Д.С., КЕРНЕБАЕВ А.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНВЕСТИЦИЛЫҚ САЯСАТЫ.	49
11	ӘКІМБЕК М.М., КЕРНЕБАЕВ А.С. ҚАЗАҚСТАНДА МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІКТІ БАСҚАРУДЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ.	53
12	КЕНЖЕБЕКОВ Н.Қ., КЕНЖЕБЕКОВА А.Қ., СПАНОВА Б. К. МЕМЛЕКЕТ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ МЕН ФУНКЦИЯЛАРЫ.	57
13	МАРБЕК Ж., КЕРНЕБАЕВ А.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ДАМУ.	62
14	РЫМКҰЛ Ш.М., КЕРНЕБАЕВ А.С. «ИНВЕСТИЦИЯ» КОНЦЕПЦИЯСЫНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН МӘНІ.	64
15	САХЫ Н.А., ЖЕТПИСБАЕВА М.К. МӘДЕНИЕТТІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.	67
16	ЖЕҢІСБАЙ С.Б., ЕСКЕРОВА З.А. ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСУДЕГІ САЯСАТ.	70
17	РАХМЕТЖАН М.С., КЕРНЕБАЕВ А.С. МОДЕЛИ И МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЖИЛЬЕМ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ МИРА.	75

**СЕКЦИЯ
ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ И НОВЫЕ ИСТОЧНИКИ РОСТА НАЦИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР.
1	АХМЕТОВ Е. ASSESSMENT OF THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC PROCESSES ON THE LABOR MARKET	81
2	БУКЕНОВА З., СИДИКОВА Г.Б. МӘДЕНИ МҰРА-МӘНГІЛІК ЕЛ ҚҰНДЫЛЫҒЫ	84
3	ЕГОРОВА Е., БУКЕНОВА А.А. ОЦЕНКА РЕЗУЛЬТАТОВ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	88
4	EGOROVA E., KULZHANBEKOVA A.ZH. THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATION IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	93
5	ISKAKOVA SH. DIVERSIFICATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS	94
6	КИМ И.А., АХМЕТОВ А. С ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ ПОСТКОВИДНОЙ СИТУАЦИИ	99
7	КОЙШЫБАЕВА С.Б., КЕНЕШЕВА Г.А. БЮДЖЕТТІК ҰЙЫМДАРДА ЕҢБЕКАҚЫ ТӨЛЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	105
8	ЛИ СЯНМИНГ, ДЖУБАЛИЕВА З.У. РОЛЬ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В ДОСТИЖЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РОСТА ЭКОНОМИКИ НА ПРИМЕРЕ ОПЫТА КИТАЯ	109
9	ОРАЗКЕН Р., ИБИТАНОВА К.К. МАТЕРИАЛДЫҚ-ТЕХНИКАЛЫҚ РЕСУРСТАР ҚОРЛАРЫНЫҢ БАСЫМДЫЛЫҒЫН РЕЙТИНГТІК БАҒАЛАУ	113
10	ОРЫНБАСАР К. Д., АБДИКАРИМОВА А. Т. УЧАСТИЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ЕАЭС: ОЦЕНКА ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ	118
11	РОМАЗАНОВ Ж.К., СИЛАЕВА О.В. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА	122
12	ФЛЯЧИНСКАЯ Н.Н. РОЛЬ ИННОВАЦИЙ И ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ	126
13	ЧЖОУ ШЕНЬ ЭН, ДЖУБАЛИЕВА З.У. СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ МОТИВАЦИИ ТРУДА ПЕРСОНАЛА	130

**СЕКЦИЯ
ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА В ДОСТИЖЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР.
1	БОЙКО А.Е., ИСАБАЕВ А.С. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ГРЕНЛАНДИИ, АНТАРКТИДЫ И ЛЬДОВ АРКТИКИ	134
2	ВИЛЬКЯЛИТЕ Э., БЕНЦ Т.В. ВЛИЯНИЕ ПАГУБНОЙ ПРИВЫЧКИ КУРЕНИЯ НА ЦИТОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ БУККАЛЬНОГО ЭПИТЕЛИЯ ЩЕК	136
3	ЕСПЕРГЕНОВ А.Б., ИСАБАЕВ А.С. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО	

	ОБРАЗОВАНИЯ	139
4	КАИРХАНОВА А.С., ОСПАНОВА Г.К. ҚАРАҒАНДЫ ҚАЛАСЫНЫҢ АТМОСФЕРАЛЫҚ АУАНЫҢ ЛАСТАНУЫН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАҒАЛАУ	142
5	ҚАНАТОВА Ж.Қ., ОСПАНОВА Г.К. ҚОРШАҒАН ОРТА ЖАҒДАЙЫНА АВТОКӨЛІКТИҢ ӘСЕРІ	146
6	КАСЫМОВА Д.А., ИСАБАЕВ А.С. РОЛЬ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ В ВОСПИТАНИИ БЕРЕЖНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДНЫМ РЕСУРСАМ	150
7	НҮРЛАН. Н., КУАНЫШБАЕВ М.Т. ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ АТМОСФЕРАЛЫҚ АУА САПАСЫНА БАҒА БЕРУ	152
8	РАҚЫМБАЙ А.Д., ОСПАНОВА Г.К. ТАМШЫЛАТЫП СУАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ	155
9	ШКИЛЬНЯК А.В., БАЙКЕНОВА Г.Г. ШУМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЖИЗНЬ ЧЕЛОВЕКА	157
10	ШНЕЛЬ К., КУАНЫШБАЕВ М.Т. ФАНДОМАТЫ	161

**СЕКЦИЯ
СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЙ**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР.
1	АВЕУОВА А. D. , JEFFREY CARNEY POSITIVE EFFECTS OF SOCIAL MEDIA	164.
2	АКСАНОВА Т., КАЛИЕВА Г. ПОВЕДЕНЧЕСКАЯ ЭКОНОМИКА В ЦИФРОВИЗАЦИИ	166
3	БЕКМАҒАМБЕТ С., СЕЙТАЛИНОВА Э.Т. ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКА МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	169
4	DMITRIEVA V., АВЕУОВА S. IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE GLOBAL ECONOMY	173
5	ИСАТАЕВА А.Г ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАР	176
6	РАКХИМОВА Т., АВЕУОВА S. THE PRACTICE OF APPLYING THE FRANCHISE AGREEMENT IN MODERN INTERNATIONAL BUSINESS	179
7	TURKESHEV Y., АВЕУОВА S. MODERN PROBLEMS OF THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL RELATIONS: THE PLACE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE WORLD OIL MARKET	184
8	ESHANKULOVA N., АВЕУОВА S. THE NEW SILK ROAD ECONOMIC BELT AND ITS ROLE IN THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN	187

**СЕКЦИЯ
РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННЫХ
УСЛОВИЯХ**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР.
1	ISSINA ZH.E., АУБАКИРОВА Г.Т. COMMUNICATIVE DIRECTION OF A FOREIGN LANGUAGE IN THE POPULARIZATION OF TOURIST ROUTES IN KAZAKHSTAN ON THE EXAMPLE OF PARTICIPATION IN THE INTERNATIONAL POSTCROSSING PROJECT	192
2	БЕКБАЙЕВА А., LAPINA I. V.	

	DEVELOPMENT OF THE ENGLISH LANGUAGE IN MODERN CONDITIONS	196
3	БАЛТАШОВА Т., ЖАНУЗАК М., БӘДЕЛХАН М. НЕЛІКТЕН ҚЫТАЙ ТІЛІ СІЗ ОЙЛАҒАННАН ОҢАЙЫРАҚ?	198
4	ЕРГАЛИ Д., НУРКЕЕВА Б.А. РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА ПО НОВЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ	200
5	GRIGORIEVA S., BEDNOVA E., GAINUTDINOVA G.F. FEATURES OF TRANSLATION OF ENGLISH ECONOMIC TERMS INTO RUSSIAN	203
6	ZHAKSYLYKOVA D., ABDRAKHMANOVA S.T. THE ROLE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE LIFE OF MODERN SOCIETY	207
7	IVASHENTSEV N., MUKUSHEVA G.R. DIFFICULTIES IN LEARNING TO SPEAK ENGLISH AND WAYS TO OVERCOME THEM	210
8	ИГМАНОВА Л., АУБАКИРОВА Г. ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДАҒЫ ОНЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ	213
9	МАНСУР А., БӘДЕЛХАН М. ҚЫТАЙ ТІЛІНІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ МАҢЫЗЫ МЕН РӨЛІ	217
10	MURATOV Y., MUKUSHEVA G.R. PECULIARITIES IN TRANSLATING MODAL VERBS FROM ENGLISH INTO KAZAKH	219
11	NURSHAYEVA A.B., BAZARBAYEVAL.T. THE ROLE OF ENGLISH IN THE FIELD OF ICT	224
12	STAROSTINA M.V., ZHUMAGALIYEVA A.A. DEVELOPMENT OF NATIONAL AND FOREIGN LANGUAGES IN MODERN CONDITIONS.	226
13	ЭККЕРТ К., ЕРЕМИНА О.В. РОЛЬ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОЙ ЖИЗНИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	229
14	АБУЛОВА Б., БАЕРБЕКОВА А.Е. БҮГІНГІ ЖАСТАРДЫҢ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫСЫ	231
15	АҚЧЕКЕНОВ Қ., БАЕРБЕКОВА А.Е. АРҚАНЫҢ АРДА АЗАМАТЫ	234
16	БАЛТАШЕВА Д., УРАЗБЕКОВА Д.У. ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫНДА МАМАНДАРДЫ ДАЙЫНДАУ	239
17	БАШКЕН А., АҚШАБАЕВА Л.М. АСАН ҚАЙҒЫНЫҢ ТОЛҒАУЛАРЫ	242
18	БІЛӘЛОВА Ж., АКАТАЕВА Ш.Б. А.ИХСАННЫҢ, «АСФАЛЬТТАҒЫ ҰЛУ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ЖАТСЫНУ БЕЛГІЛЕРІНІҢ ВЕРБАЛДАНУЫ	244
19	ТОПАШОВ М.Ә. «КҮЙ» ПОЭМАСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЖҮЙЕСІ ҒАБИДЕНОВ И.	248
20	ГАЛИЕВ И., УРАЗБЕКОВА Д.У. М. МАҚАТАЕВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ	251
21	ЕЛЬШИБЕКОВ С. Х., АЙТБАЕВА Б.М. БІЛІКТІ АУДАРМАШЫ ІСЛӘМ ЖАРЫЛҒАПОВ	255
22	ЕСҚАЙЫР А., ЖАНГАБУЛОВА З.К. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ТҮР-ТҮС АТАУЛАРЫНЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	257
23	ЖАКУПОВ К., ЖАНГАБУЛОВА З.К. ТЕҢЕУ МӘНДІ ТІЛДІК БІРЛІКТЕРДІҢ ЭТНОТАНЫМДЫҚ МӘНІ	260
24	ЖҰМАХАН А. АКАТАЕВА Ш.Б. АҚЫНДЫҚ ПОЭЗИЯДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ САРЫН ЖӘНЕ АРНАУ ӨЛЕҢДЕР	263
25	ЗАКЕН Н., БАЖИКЕЕВ К.К. ЖАЗУШЫ ӘБШІ КЕКІЛБАЕВ КОНЦЕПЦИЯСЫ	266
26	ЗЕЙНЕҒАБИДЕНОВА А., БАЕРБЕКОВА А.Е. АМЕРИКА АСҚАН ЕЖЕЛГІ ТҮРКІЛЕР	270
27	ЗЕЙНЕҒАБИДЕНОВА А., ТОПАШОВ М.Ә.	

	ПОЭМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ М. МАҚАТАЕВ	274
28	КАДЕРБЕК Ж., БАЖИКЕЕВ К.К. ШАЛ АҚЫН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ МЕН ЖАРИЯЛАНУЫ	277
29	ҚАЛЫСОВА Г., ЖАНГАБУЛОВА З.К ҚАЗАҚ АНТРОПОНИМДЕРІНІҢ ТАНЫМДЫҚ МӘНІ	280
30	КАМИЕВ Ұ. АКАТАЕВА Ш.Б. ЖЫРАУЛАРДЫҢ КӨШБАСШЫСЫ-СЫПЫРА ЖЫРАУ	282
31	ҚАРЛЫБАЙ М., ҚАБАТАЙ Б. Т. «ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ» ПӘНІН ОҚЫТУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ЖАҢА ТАЛАПТА	286
32	МАКАДАН Д., БАЖИКЕЕВ К.К. Ш.ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ АУДАРМАСЫНДАҒЫ «БОРАН» ПОВЕСІ	290
33	ОРЫНБАЙ А., АҚШАБАЕВА Л.М. ЖЫР АЛЫБЫ ЖАМБЫЛ	294
34	СОЛТАНОВА С., УРАЗБЕКОВА Д.У ЖАСТАРДЫҢ ӘР ТҮРЛІ ӨСКЕЛЕҢ КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ	299
35	ТЕМБАЙ Ж., АҚШАБАЕВА Л.М. АБАЙДЫҢ СӨЗ ӨРНЕГІ	302
36	ХИШИНА А., ТОПАШОВ М.Ә. АҚЫН ЛИРИКАСЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ – ТАҚЫРЫПТЫҚ СИПАТЫ	306

СЕКЦИЯ
НАУЧНАЯ ШКОЛА Д.Э.Н., ПРОФЕССОРА ЛЕРНЕРА М.Г.
СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ИНДУСТРИИ
ГОСТЕПРИИМСТВА

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР.
1	АБДУЛ-САТТАРОВА Д.Д., ЕРДАВЛАТ А.М., КОСАКИНА Е.А. ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	310
2	АЙКОБЕНОВА Д.К., СЫЗДЫКОВА Д.М., ВАВРИНЮК Г.В. ОРГАНИЗАЦИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕКЛАМНО-ИНФОРМАЦИОННЫХ УСЛУГ В ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ	314
3	АЙМУХАНОВА Ж., БОНДАРЕВА Н.А. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ В КАЗАХСТАНЕ	317
4	АЙТАМБЕТОВ А., МИНЖАНОВ Н.Ә. МӘДЕНИ МҰРА-МӘҢГІЛІК ЕЛ ҚҰНДЫЛЫҒЫ	323
5	АЛДАБЕРГЕНОВА Г., МИНЖАНОВ Н.Ә. ДЖОН ЛОККТЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТЕОРИЯСЫ	326
6	БОЛАТОВ И.А., КОРНЕЙЧЕНКО А.А., КЕНЖЕБЕКОВ Н.Д. ТЕХНОЛОГИЯ ПРОДВИЖЕНИЯ ТУРИСТСКОГО ПРОДУКТА	328
7	ВЫДРИЦКАЯ Е.В., КЕНЖЕБЕКОВ Н.Д. ВИДЫ И ФОРМЫ СТРАТЕГИЙ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА	331
8	ЕРБАТЫРОВА Д.М., ДОСКАЛИЕВА Б.Б. ҚАЗАҚСТАНДА ТУРИЗМДІ ДАМУҒА МҰМКІНДІКТЕРІ	336
9	ЖЕКЕМБАЕВА Д.М., ЖОЛАМАНОВА М.К. ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ	339
10	ЗАЛИТ В.А., СЫЗДЫКОВА Д.М., ВАВРИНЮК Г.В. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОДВИЖЕНИЯ ГОСТИНИЧНОГО КОМПЛЕКСА (ОСОБЕННОСТИ ПРОДВИЖЕНИЯ В СОЦСЕТЯХ)	341
11	КАІКЕНОВА Т.С., КАЛЕНОВА С.А. ANALYSIS OF THE TOURISM INDUSTRY AT THE PRESENT STAGE IN THE PRE- AND PANDEMIC PERIOD	343
12	КАЛАЧЕВА А., КЕНЖЕБЕКОВ Н.Д.	

	МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТСКОЙ ДЕСТИНАЦИИ	345
13	КАЛИЕВА С.А., БЛЯЛОВА А.К. ҚОҒАМДЫҚ ТАМАҚТАНДЫРУ БИЗНЕСІНДЕ ФАСТ-ФУД ӨНІМДЕРІН ТҰТЫНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	348
14	КАУЛЬ М.О., АХМЕТОВ А.С. ЗНАЧЕНИЕ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА РЕГИОНОВ	351
15	КАЧУРИНА К.С., ЕРДАВЛАТ А.М. ИННОВАЦИИ И ПРЕПЯТСТВИЯ НА ПУТИ ИХ ВНЕДРЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ СФЕРЫ ГОСТЕПРИИМСТВА	354
16	KOZLOVA V., GARİPOVA A.A., LEE M.I. CLASSIFICATION OF COMPETITION'S TYPES OF SERVICE ENTERPRISES	358
17	КРИВОРОТЬКО Я.А., КОТОВА А.О., АЛЕКСЕЕНКО Т.Н., ЕЛЕМЕСОВ Д.К. ВЛИЯНИЕ АВТОМАТИЗАЦИИ ОБСЛУЖИВАНИЯ НА РЕСТОРАННЫЙ МАРКЕТИНГ	361
18	MILLER K.M., GARİPOVA A.A., LEE M.I. ANALYSIS OF THE POTENTIAL OF THE REGION AND THE CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE IMAGE OF TOURIST DESTINATIONS	364
19	МУСИНА А.Ф., ГАЛИХАНОВА Ф. У. РОЛЬ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА	366
20	ПАХОМЕНКОВА А.Р., ЖЕКСЕМБАЕВА Д.М., АЛЕКСЕЕНКО Т.Н. РЕАЛИЗАЦИЯ БИЗНЕС-ИДЕЙ ВЫСОКОДОХОДНОГО РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ	369
21	СЕРИКОВА Д.Е., СЫЗДЫКОВА Д.М. ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН СЫН-ҚАТЕРЛЕР	371
22	СКРИПНИКОВА Э., АЛЕКСЕЕНКО Т.Н., ЕЛЕМЕСОВ Д.К. ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА	373
23	СМАҒУЛ О., МИНЖАНОВ Н.Э. ПЕТР ФРАНЦЕВИЧ ЛЕСГАФТ «ДЕНЕ ЖӘНЕ ОЙ ТЕОРИЯСЫ»	376
24	ТЕЛЬМАН А.М., БЛЯЛОВА А.К. РЕКЛАМНЫЕ МЕТОДЫ ПРОДВИЖЕНИЯ ТОВАРОВ В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ	379
25	ТКАЧЕНКО Е.А., ЕРДАВЛАТ А.М, ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	385
26	ТҰМАРБЕК Ж., ЖЕТПИСОВ С.У. ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ АЙМАҚТЫ ТУРИЗМНІҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУДАҒЫ БЕЙІМДЕЛУІ	389
27	ТҰМАРБЕК Ж., ЖЕТПИСОВ С.У. АЙМАҚТЫҚ ТУРИЗМГЕ - ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҰСЫНЫСТАР	392
28	УСТИМЕНКО П.К., АХМЕТОВ А.С. ТРЕНДЫ В РЕСТОРАННОМ И ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ	395
29	ФИЛЕНКО О.И., ДОСКАЛИЕВА Б.Б., КОСАКИНА Е.А. ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА В РК	399
30	ХАСЕНОВА Д.С., ЖЕТПИСОВ С.У. САКРАЛЬДЫ ОБЪЕКТІЛЕРДІ ТУРИСТІК ЖОБАЛАРҒА ЕНГІЗУ	402
31	ШЕГАЙ К., ШЕФЕР Э., ГАРИПОВА А.А. РАЗВИТИЕ ДЕТСКОГО ТУРИЗМА: ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ, ТЕНДЕНЦИИ И ТРЕНДЫ	404
32	ЭРЖАНҚЫЗЫ М., ДОСКАЛИЕВА Б.Б. ҚОНАҚ ҮЙ БИЗНЕСІНДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ БАСҚАРУ МЕХАНИЗМІ	408

**СЕКЦИЯ
ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ**

**МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР.
1	АБИШЕВА К.Б, КЕНЖЕБАЕВА С.К. ИССЛЕДОВАНИЕ ГРУППОВОЙ СПЛОЧЕННОСТИ СТУДЕНТОВ	411
2	АЙБЕРГЕНОВА Н.А., АБДАКИМОВА М.К. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘРТЕБЕСІ	413
3	АЗИМОВА А.А., МУСАБЕКОВА А.С. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ	417
4	ВОРОНИН Е., ӨМІРЗАҚҚЫЗЫ А. САМООБРАЗОВАНИЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА	419
5	БАБАШОВА Н.М., АБДАКИМОВА М.К. АДАМДАРДЫ САУДАЛАУ ҚЫЛМЫСЫ ҚҰРБАНДАРЫМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ШЕТЕЛ МЕН ОТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ	422
6	ИМАНҚҰЛ Л.М., ИСАЕВ А.А. МЕДИАБІЛІМ БЕРУ ӨЗЕКТІЛІГІ: АҚПАРАТТЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ФАКТЧЕКИНГ	427
7	КАНАФИНА А.Е., МУЛИКОВА С.А К ВОПРОСУ О ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ПО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ «СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА»	431
8	КӨПЖАСАРОВ М.Ж., ИСИНА С.С., ТӨЛЕУТАЙ А.А. ҚАРАУСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАР: ТҮСІНГІ, СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ	433
9	ЛИТАУ И. ОБРАТНАЯ СВЯЗЬ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ	436
10	МӘНИ Е.С., УРАЗБЕКОВА Р.К., ИСИНА С.С. ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ МОТИВАЦИЯЛЫҚ БАҒЫТТЫЛЫҒЫ	439
11	МТСБАЙ Ж.Ж., ИСАЕВ А.А. КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ОТБАСЫЛЫҚ ҚАМҚОРШЫЛЫҚ БАҒДАРЛАМАСЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІГІ	442
12	НАКУПОВ Р.Т., ИСАЕВ А.А. ВЕРБАЛДЫ ЕМЕС ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ АДАМ ӨМІРІНДЕГІ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	446
13	ОҢҒАРБЕК А.Д., АБДАКИМОВА М.К. КІТАП ТЕРАПИЯ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ 1 КУРС СТУДЕНТТЕРІНІҢ ИНКЛЮЗИВТІ ҚОҒАМҒА КӨЗҚАРАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	449
14	САДВАҚАСОВА К.Ж., ИСАЕВ А.А. ӘЛЕУМЕТТІК САЛАДАҒЫ КРАУНДФАНДИНГ	454
15	САДИРБАЙҚЫЗЫ Н., КАМЕЛ Д.К., ИСИНА С.С. ЖАСӨСПІРІМДЕР ЖҰРІС-ТҰРЫСЫНДАҒЫ МІНЕЗ АҚЦЕНТУАЦИЯСЫНЫҢ КӨРІНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	458
16	СЕРІК Ә.К., БІЛӘЛ Ж.Т., ИСИНА С.С. ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ТОП ПСИХОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСҚАН ТОПҚА ҚАТЫСУДЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ	461
17	СЕРІК Д.Е, КУСАЙНОВА М.А. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	465
18	ТОДОРОВА Ж.Г. МУЛЬТИСЕНСОРНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ	467
19	ТӨЛЕУТАЙ А.А., ИСИНА С.С. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС МАМАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ	

	КЕЗЕҢДЕГІ КӘСБИЛІК МӘСЕЛЕСІ	470
20	УТЕНОВА Д.А., МУЛИКОВА С.А. ИНФОРМАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УНИВЕРСИТЕТЕ	474
21	ЦХАЙ Н.С., БАЙЖАНОВА А.Ж. КОРОНАВИРУСНЫЙ СИНДРОМ: ПРОФИЛАКТИКА ПСИХОТРАВМЫ, ВЫЗВАННОЙ COVID-19	476

СЕКЦИЯ «АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИННОВАЦИОННОГО ПРАВОТВОРЧЕСТВА И ПРАВОВОГО РЕФОРМИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН»

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР
1	АЙТОВА З.В. SPECIFICITY OF INVESTIGATIVE ACTIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	479
2	АЙТЖАНОВ А. СЫЗДЫКОВА С.А., АДАМ, ОНЫҢ ҚҰҚЫҒЫ МЕН БОСТАНДЫҒЫ - ЖОҒАРҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚ	481
4	АҚЧЕКЕНОВ Қ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ИНСТИТУТТАР	485
5	АМИРЖАНОВА С.Н. ҰСАҚ БҰЗАҚЫЛЫҚТЫҢ СИПАТТАМАСЫ	489
6	БИСОЛТАН А. А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КРИПТОВАЛЮТАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ РЕТТЕЛУІ	492
7	БОРИСОВ А., РАХИМГУЛОВА М. СУД ПРИСЯЖНЫХ В СИСТЕМЕ ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	495
8	ГЕРДА Н.Е., ЖУМАНОВА М.Д. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОТВОРЧЕСТВА В РК	498
9	ҒАБДУЛЛИН Б.С. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРАВА	500
10	КАДЕРБЕК Ж., ӘБИЕВ Е. С ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	504
11	КАДЕРБЕК Ж., ПРОКУРАТУРА ЖОҒАРЫ ҚАДАҒАЛАУ ОРГАНЫ РЕТІНДЕ	507
12	ҚАЙРАТҚЫЗЫ Ә., СОПЫХАНОВА А.Б. АҚПАРАТТАНДЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ МАҚСАТТАРЫ	512
13	ҚАЛЫБЕК Ж., СОПЫХАНОВА А.Б. БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ – БАСТЫ МІНДЕТ	514
14	КАДЕРБЕК Ж., ИСКАКОВА Ж.А. КЕДЕН ІСІ САЛАСЫНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР	517
15	МҰРАТОВА А., ЕСЕНОВ Д.Қ АДАМ САУДАСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ӨЗЕКТИ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ	520
16	МҰҚАНОВА Н., МАҒДАТОВА Қ.Ж. АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ	525
17	ЕРДУЛЛАЕВА А.Б., ИСКАКОВА Ж.А. ПРЕЗИДЕНТТІҢ ӨКІЛЕТТІГІ ТУРАЛЫ ӨЗГЕРІСТЕР	528
18	РЫСМЕНДИЕВА М. , ЕСЕНОВ Д.Қ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СУБЪЕКТИСІ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ	529
19	САДЕПХАН А., АСЕТОВА. Г.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӘСПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	533
20	САДЫКОВ Р.Р., СИДОРОВА Н.В.	

	КАЗАХСТАНСКАЯ МОДЕЛЬ ПРЕЗИДЕНТСКОЙ ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ	538
21	СЕРІК Т., АМАНТАЙ А. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕС ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ӨРКЕНИЕТ	542
22	СЕЙТ У., ШОШАЕВА Л.С. АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕ ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМІН ЖҮРГІЗУДЕГІ АДВОКАТТАРДЫҢ РӨЛІ	548
23	СЕРИК Т., ШОШАЕВА Л.С. АЛИМЕНТ ӨНДІРІП АЛУ ТУРАЛЫ ІСТЕРДІ ҚАРАУ ЖӘНЕ СОТ ШЕШІМДЕРІНІҢ ОРЫНДАЛУ ТӨРТІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	550
24	САМАҚАН Н., СЫЗДЫКОВА С.А ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚҚА, ОНЫҢ АЛДЫН АЛУҒА ҚАТЫСТЫ ӨЗЕКТІ ОЙЛАР	553
25	ЕРКІНОВА Д., ИСКАКОВА Ж.А., КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ЖАЗА ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	555
26	НЕЧИПОРЕНКО М.В., ВОЗМЕЩЕНИЕ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА	559
27	ТОКСАМБАЕВ Ж.М., ФЕТКУЛОВ А.Х. КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА В СИСТЕМЕ МЕР ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ МОШЕННИЧЕСТВА В ГЛОБАЛЬНОЙ СЕТИ ИНТЕРНЕТ	561
28	ТЕМІРТАЙ Н.Ю., МАҒДАТОВА Қ.Ж. ШЕТЕЛ АЗАМАТТАРЫ МЕН АЗАМАТТЫҒЫ ЖОҚ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ	565
29	ЖУМАБЕК М.Б., ТОГАЙБАЕВА Ш.С. НЕКОТОРЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ В БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ	567

**СЕКЦИЯ. СОВРЕМЕННЫЙ КАЗАХСТАН: НОВЫЙ ВЕКТОР РАЗВИТИЯ:
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР
1	АКАНОВ А. Т., СЕЙФУЛЛИНА Г.Р. ЭЛЕКТОРАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ	572
2	ӘЛМАҒАНБЕТОВА А.Қ., ГАЛИМОВА А. Е., ЖАКИШЕВА Г.С. СТУДЕНТТЕРІНІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ҰСТАМДЫЛЫҒЫ	575
3	ЖЕҢІСБАЙ С.Б., ЕСКЕРОВА З.А. ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСУДЕГІ САЯСАТ	578
4	ИВАНОВА А. В., СЕЙФУЛЛИНА Г.Р. ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ	583
5	КИМ М.В., ЖОЛАМАН У.Ш. РИСКИ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ	585
6	KUSHERBAYEVA I.ZH. TUTINOVA N.E. RELATIONS BETWEEN RELIGION AND THE STATE IN KAZAKHSTAN	587
7	ҚОШҚАРБАЙ А. Б., БАЛПАНОВ Н. М. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛПІЛЕРДІ ҚОЛДАНУ БАРЫСЫНДАҒЫ АДАМ БАЛАСЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ, МЕНТАЛДЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ТИГІЗЕР ӘСЕРІН АУДИОФОРМАТТЫҚ ПОДКАСТ АРҚЫЛЫ АҚПАРАТ ЖЕТКІЗУ	589
8	КОГТЕВА А., КЛИШИНА М.В. ПРОФИЛАКТИКА БУЛЛИНГА И МОББИНГА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ, ЭТНОПОЛИТИКИ, ГРАЖДАНСКОГО МИРА	591
9	МЕЛЕШКО Р.О., ПУНТУС Е.А. РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНЫХ МОЛОДЕЖНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ	596

10	МҰХАМБЕТӘЛІ М. Е. БОЛАШАҚ – БІЛІМДІ ЖАСТАР ҚОЛЫНДА	600
11	НҰРЛАН Н., ИСАБЕКОВА А.С. ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЕНТАЛИТЕТІ	603
12	МОНД А. М SOCIAL RESPONSIBILITY OF YOUTH IN MAKING FUTURE	604
13	САДЫРБАЙ А.А., ДЖАБАЕВА Г.Н. АКТИВНАЯ ЖИЗНЕННАЯ ПОЗИЦИЯ МОЛОДЕЖИ КАК УСЛОВИЕ ДИНАМИЧНОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ	607
14	СЕРИКБАЙ А., ИСАБЕКОВА А.С. КУЛЬТУРА МЫШЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА	
15	ТЫЧКОВА К.А., ДЖАБАЕВА Г.Н. СОЦИАЛЬНАЯ РОЛЬ СПОРТА В ПОСТРОЕНИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА	608
16	УСМАНОВА Э.Б., ИСАБЕКОВА А.С. ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ЛАТЫН ҚАРПІНЕ КӨШУІ	611

**СЕКЦИЯ.
ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА И
БЕЗОПАСНОСТИ ТОВАРОВ И УСЛУГ**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР.
1	АМАНТАЕВ Е., АБЗАЛБЕК М.С. ҚЫШҚЫЛ СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ САПАСЫ	613
2	BOLATOVA A., YESSENBAYEVA G.A. CALCULATION OF PLATE BENDING FOR VARIOUS CASES OF BOUNDARY CONDITIONS	617
3	ВАСКОВСКАЯ К., АХМЕТОВА А.Б. ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КОНДИТЕРСКОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	622
4	ВАСКОВСКАЯ К., ЫҒЫТАЙ Ж.Қ. ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА ЙОГУРТА С ВЫСОКИМ СОДЕРЖАНИЕМ БЕЛКА	624
5	ДАРИБАЕВА А., ЖАР Ж.Ж. ҰН ҚАСИЕТІН ЖАҚСARTY ЖОЛДАРЫ	626
6	ДЖАПАРОВ А., АБЗАЛБЕК М.С. ШҰЖЫҚ ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	628
7	ДЖУНИСБЕКОВА Д. К., УТАРБАЕВА Г.К. ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЗНАНИЯМИ И ИННОВАЦИЯМИ В КАЗАХСТАНЕ	634
8	ZHAKSYLYKOVA E., YESSENBAYEVA G.A. BOUNDARY VALUE PROBLEMS IN THE STUDY OF PROCESSES IN MATERIAL ENVIRONMENT	636
9	ЖАМЕЛОВА А., ӨТКҮРБАЕВ Б., МАЛДЫБАЕВА М.Н. ХАЛАЛ: БҰЛ НЕНІ БІЛДІРЕДІ, ӨНДІРІС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ. ЕТ ӨНЕРКӘСІБІ	641
10	ИГМАНОВА Л., КАКЕНОВ Қ.С. СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ САПАСЫ МЕН БӘСЕКЕ ҚАБЛЕТТІЛІГІНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАСЫ	644
11	ҚАДЫРБАЙ А., ШОХИНОВА А.М. САРЫ МАЙ САПАСЫН АНЫҚТАУ	648
12	КӨШЕРБАЕВА І.Ж., КАКЕНОВ Қ.С. ҚАЗАҚСТАН НЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЗЕРТХАНАЛАРДЫҢ САПАНЫ БАСҚАРУ ДЕҢГЕЙЛЕРІ	652
13	ҚАСЕН А.Қ., ЖАР Ж.Ж. ҚҰРАМЫНДА АҚҰЫЗ БАР ҚОСПАМЕН БАЙЫТЫЛҒАН БИДАЙ НАНЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ӨЗІРЛЕУ	655
14	ҚАТПА Т., МОЛДАБАЕВА А., ТУРАХАНОВА А.Н. 10 МИНУТТА ҚУАТТАЛАТЫН АВТОКӨЛІК АККУМЛЯТОРЛАРЫ	658
15	ОСПАНОВА А.Е., ЕРУБАЕВА Д.Ш. ӨРТҮРЛІ ӨНДІРУШІЛЕРДІҢ КОФЕСІНІҢ САПА ДЕҢГЕЙІНІҢ САРАПТАМАЛЫҚ БАҒАЛАУ	660
16	ӨМІРБЕК Ә., ЕРУБАЕВА Д.Ш. ӘР ТҮРЛІ ӨНДІРУШІЛЕРДІҢ СҮТІНДЕГІ КАЛЬЦИЙ ТҰЗДАРЫНЫҢ МӨЛШЕРІН АНЫҚТАУ	664

17	SARTAY A., KUMALAKOV B.A. DESIGNING A POLYGON WITH A SYSTEM OF AUTHORIZATION AND AUTHENTICATION OF A PERSON BASED ON A WI-FI SIGNAL	667
18	САТЫБАЛДЫ Т., УСПАН Т.А. СЫНАҚ ЗЕРТХАНАЛАРЫН АККРЕДИТТЕУДІҢ ӨНІМ САПАСЫНЫҢ КЕПІЛДІГІ РЕТІНДЕ	670
19	СЕРИКОВА М., ИСАБАЕВА Г.М. ИМПОРТТАЛАТЫН ҰНТАҚ СҮТ ҰЛТ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ҚАУІПТІЛІГІНІҢ АЛДЫН АЛУ	673
20	ӨБЕН Е., ҚАНЫХАН Ұ., АБДУРАХМАНОВА З.А. БИЗНЕС - ПРОЕКТ ““БЕШБАРМАК” БЫСТРОГО ПРИГОТОВЛЕНИЕ В УПАКОВКАХ”	676
21	МУРАТ Л.Т., БАЙГАБУЛОВА К.К. АНАЛИЗ И ОЦЕНКА СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРСОНАЛА В АО НК «КАЗМУНАЙГАЗ»	682
22	МУРАТ Л.Т., БАЙГАБУЛОВА К.К. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРСОНАЛА В НЕФТЕГАЗОВОЙ СФЕРЕ	686
23	ТӨЛЕГЕН Д.Е., ЕСЕНБАЕВА Г.А. РОЛЬ СИСТЕМЫ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ КАЧЕСТВА И БЕЗОПАСНОСТИ ТОВАРОВ И УСЛУГ	691
24	ХАБАРОВА К., ЫҒЫТАЙ Ж.Қ. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОСА В ПРОИЗВОДСТВЕ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ	695
25	ХОН С., ЕСЕНБАЕВА Г. А. КЕДЕН ОДАҒЫ ШЕҢБЕРІНДЕГІ ТЕХНИКАЛЫҚ РЕТТЕУ	697
26	ШНАЙДЕР А., ЕРУБАЕВА Д.Ш. БЕЗОПАСНОСТЬ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ	699

СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАРКЕТИНГА И ЛОГИСТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВ

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЕЙ	СТР
1	АБДИНОВА Л , БЕРДЮГИНА М, ДУНЮШКИНА Д., ДӘКӘРІМ Г.Қ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАРКЕТИНГА И ЛОГИСТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА	703
2	БАКИРОВА А.Е., ҚОҢЫРТАЕВА Қ.Б. ҚР КӨЛІК КЕШЕНІН ДАМУ ТУДЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ	705
3	ЖУМАБАЕВ А., ЕСЫМХАНОВА З.К. ТЕНДЕНЦИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19	707
4	ЗУБОВА А., ДӘКӘРІМ Г.Қ ЦИФРОВЫЕ РЕШЕНИЯ В СФЕРЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПЕРЕВОЗОК	711
5	КАДЫРОВА А., КАРПЕЧЕНКО М., ДӘКӘРІМ Г.Қ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАРКЕТИНГА И ЛОГИСТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА	715
6	КАКИМАШОВ А., ҚОҢЫРТАЕВА Қ.Б. «ЦИФРЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН» АЯСЫНДАҒЫ КӨЛІК ЛОГИСТИКАСЫ	717
7	КАППАРОВА А.К., БОРБАСОВА З.Н МАРКЕТИНГОВАЯ ПОЛИТИКА БАНКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	719
8	КОРШУНОВА В., КОШМАГАНБЕТОВА А.С ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ АВТОМАТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ШТРИХОВЫХ КОДОВ ЛОГИСТИКИ	722
9	КӨШКЕН А., РАЙЫМБЕКОВА А.К ҚЫТАЙДАҒЫ САУДА ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ЖАҒАҢДЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ	725
10	ҚАЙЫРБЕКОВА Б., ДӘКӘРІМ Г.Қ ЦИФРАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЛОГИСТИКАНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСІ	728

11	МАШРАПОВА М., КОШМАГАНБЕТОВА А.С. ПРОБЛЕМЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЛОГИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ	732
12	МЕЙРАМОВА А., ҚОҢЫРТАЕВА Қ.Б. ТРАНСҰЛТТЫҚ КОРПОРАЦИЯЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДА ДАМУЫ	735
13	ПУДОГИНА Л., МАЖИТОВА С.К УЧАСТИЕ КАЗАХСТАНА В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ	737
14	ТАЙЖАНОВ.Р., ДӘКӘРІМ Г.Қ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАРКЕТИНГА И ЛОГИСТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА	740
15	УЛЖЕБАЕВА Г.Е., КОШМАГАНБЕТОВА А.С «КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПУТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»	743
16	УЛЖЕБАЕВА Г.Е., КОШМАГАНБЕТОВА А.С «СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ ЛОГИСТИКИ В КАЗАХСТАНЕ»	747
17	ФАТХУЛЛИНА Р., КОШМАГАНБЕТОВА А.С. ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ НА ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКУЮ ОТРАСЛЬ	750
18	ХРАМЦОВА А., ГАСАНОВА Т. В. ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА ЦИФРОВИЗАЦИЮ ЭКОНОМИКИ В СФЕРЕ ТОРГОВЛИ	752
19	SEGIZBAYEV K., KOSHMAGANBETOVA A.S. THE SYSTEM OF INTERNATIONAL TRANSPORT CORRIDORS	754
20	ULZHEBAEVA G.E., KOSHMAGANBETOVA A.S. AN INTEGRATED APPROACH TO DETERMINING WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	757

**СЕКЦИЯ
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УЧЕТА И
АУДИТА В НОВОМ КАЗАХСТАНЕ.**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЕЙ	СТР
1	АБЫШ Д.М., НЫҚАНБАЕВА А.И. «ЭМИЛИ КӨМПИТТЕРІ» АҚ ІССАПАР ШЫҒЫНДАРЫН ЕСЕПКЕ АЛУ	761
2	АМАНГЕЛДІ Ж., МУСИПОВА Л.К. КӘСПОРЫНДА АҚША ҚАРАЖАТТАРЫНЫҢ ҚОЗҒАЛЫСЫ ТУРАЛЫ ЕСЕПТІ ҚҰРУ ТӘРТІБІ	763
3	АМАНЖОЛОВА Ш.Ж., МУСИПОВА Л.К. "ПРОМПЛЮС» ЖШС ДА АҚША ҚАРАЖАТТАРЫНЫҢ ЖҮРГІЗУ ТӘРТІБІ	766
4	БЕРЕЗЮК А., ГРИШКИНА С.Н. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН	769
5	БОНДАРЕНКО К.В., РАЗЛИВАЕВА Л.В. НЕОБХОДИМОСТЬ КЛАССИФИКАЦИИ ЗАТРАТ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ	772
6	ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО УЧЕТА КАК ОСНОВЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА БЕРДЫБАЕВА А.М., РАЗЛИВАЕВА Л.В.	776
7	ГУРЕЕВ А. А., ПАРАСОЦКАЯ Н. Н., АНАЛИЗ РЫНКА ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РФ	779
8	ГРОМАК Е. С., КУРОЧКИНА И. П. СРАВНЕНИЕ И ОПТИМИЗАЦИЯ ТРЕБОВАНИЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ НАЛОГОВОГО УЧЕТА НДС В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	782
9	ГВОЗДЕВА Е., ПАРАСОЦКАЯ Н.Н. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЦИФРОВОЙ	790

	СРЕДЕ	
10	ДАВЛЕТБАЕВА Д.А., НЫЙКАНБАЕВА А.И. УЧЕТ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПО ИНДИВИДУАЛЬНОМУ ПОДОХОДНОМУ НАЛОГУ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	793
11	ERGALI D., AUBAKIROVA G. PROBLEMS OF TRANSITION TO INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS.	797
12	ЕСТАВА Ж.Е., МУСПОВА Л.К. КОМПЬЮТЕРИЗАЦИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ	801
13	ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН ҰСЫНУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ЕРҒАЛИ Д., МУСИПОВА Л.К.	804
14	ЖЕНЫСОВА Б.Т., МУСИПОВА Л.К. КҮМӨНДІ ТАЛАПТАР МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЕСЕПТЕН ШЫҒАРУ ЖОЛДАРЫ	808
15	ЖОНҚАБАЕВА А.М., МУСИПОВА Л.К. «АЙБАТЫР» ЖШС МЫСАЛЫНДА АМОРТИЗАЦИЯНЫ ЕСЕПТЕУ ЖӘНЕ ЕСЕПКЕ АЛУ ӘДІСТЕРІ.	811
16	ГУРЕЕВ А. А., ПАРАСОЦКАЯ Н. Н. АНАЛИЗ РЫНКА ИП, ОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РФ	814
17	ГВОЗДЕВА Е., ИЛЬИН В.А. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ	817
18	КРИПТОВАЛЮТА: ПРОШЛОЕ И БУДУЩЕЕ АЙЦЕВА А., ПАРАСОЦКАЯ Н.	822
19	АНАЛИЗ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ И ЕГО ЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ В ЭКОНОМИКЕ САРЫ В.О., ПОТАПОВА М.В.	826
20	СОЛТАНХАН А., МАДИЕВА К. С. ШЫҒЫНДАРДЫ БАҒАЛАУ ЕСЕБІ	830
21	ИБРАЕВА А.Н , МУСИПОАВА Л.К. «МАРАЛ» ЖШС МЫСАЛЫНДА ЕҢБЕКАҚЫДАН ҰСТАП ҚАЛУЛАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ.	833
22	ЛОГВИНОВА М., АНТОНОВ А., ГРИШКИНА С.Н. АНАЛИЗ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ В СУБЪЕКТАХ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ	836
23	САБЫРЖАН Ж. Д., МАДИЕВА К.С. ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕДЕ ҮСТЕМЕ ШЫҒЫСТАРДЫ БӨЛУ ӘДІСТЕРІ	840
24	"АСТАНА ИМПОРТ ЖӘНЕ ЭКСПОРТ" ЖШС АМОРТИЗАЦИЯНЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ИГЕМБАЕВА.Е., НЫЙКАНБАЕВА. А.	844
25	КУТЖАНОВА Д.Т., МУСИПОВА Л.К. "АЙБЫН" ЖШС МЫСАЛЫНДА КІРІСТЕР МЕН ШЫҒЫСТАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	846
26	КӘСПОРЫН ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ ДЕБИТОРЛЫҚ БЕРЕШЕГІН ҚҰЖАТТАМАЛЫҚ РӘСІМДЕУ ЖӘНЕ ЕСЕПКЕ АЛУ КЕМЕЛБЕКОВА А.Е.. МУСИПОВА Л.К.	849
27	KUTZHANOVA D., AUBAKIROVA G. DOUBLE-ENTRY ACCOUNTING: HISTORY AND MODERNITY	851
28	КУТУЗОВА Н.Е., ИЛЬИН В.А. НОВЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ, КОТОРЫЕ ВСТУПИЛИ В СИЛУ С 1 ЯНВАРЯ 2022 ГОДА В АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	854
29	МИЗИТОВА О.М., ПОТАПОВА М.В. АНАЛИЗ РЫНКА ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РФ	858
30	МАЖИДОВ Б. Б., РАЗЛИВАЕВА Л. В. ПОСТОЯННЫЕ И ПЕРЕМЕННЫЕ ЗАТРАТЫ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ	863

31	PYLAEVA S.V., AUBAKIROVA G.T. EMERGENCE OF ACCOUNTING IN ANCIENT GREECE AND ROME	865
32	ТҮРСЫНХАНОВА М.С, МУСИПОВА Л.К ЖШС «АЯН» КӘСПОРНЫНДА КАССАЛЫҚ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫ ЖҮРГІЗУ ТӘРТІБІ	870
33	САДЧИКОВА П. А., ИЛЬИН В.А. «ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КОНТРОЛЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗОВ»	873
34	ТОКЕНОВА М.Е., МУСИПОВА Л.К ШАҒЫН КӘСПКЕРЛІК КӘСПОРЫНДАРЫНДА ЕСЕП ЖҮРГІЗУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ.	877
35	МИЗИТОВА О.М., ПОТАПОВА М.В. АНАЛИЗ РЫНКА ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РФ	880
36	RAZORYONOVA A.S., AUBAKIROVA G.T. SYSTEM OF ACCOUNTING REGISTERS IN ANCIENT ROME	886
37	«РАМАЗАН А., МУСИПОВА Л.К. МЕРЕЙ» ЖШС МЫСАЛЫНДА ҚОЙМАДА ТҮГЕНДЕУ ЖҮРГІЗУ ЕРЕЖЕСІ	888
38	РИТТЕР М., РАЗЛИВАЕВА Л.В. МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ГОТОВОЙ ПРОДУКЦИИ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ	889
39	САЙЛАУОВА Д.М. , МАДИЕВА К.С БИЗНЕСТЕ БАСҚАРУ ШЕШІМДЕРІН НЕГІЗДЕУДЕ СҮР-ТАЛДАУДЫ ҚОЛДАНУ.	891
40	СОЛТАНХАН А., МАДИЕВА К. С. ШЫҒЫНДАРДЫ БАҒАЛАУ ЕСЕБІ	894
41	ТҮРСЫНТАЙ А.Ж., МАДИЕВА Қ.С. ОТАНДЫҚ ПРАКТИКАДА ҮСТЕМЕ ШЫҒЫСТАРДЫ БӨЛУ ӘДІСТЕМЕСІ	898
42	ТЕЛЬМАНОВА Д., МУСИПОВА Л.К. КАПИТАЛ ЕСЕБІ	902
43	ТОЛЕГЕНОВ Д.М., МАДИЕВА К.С. ҮСТЕМЕ ШЫҒЫСТАРДЫ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ТӘСІЛДЕРІ	904
44	ТҮРСЫНБЕК А.А.,МУСИПОВА Л.К ҰЙЫМНЫҢ БУХГАЛТЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ МЕН ОЛАРДЫҢ ЗАҢ ЖҮЗІНДЕ РЕТТЕЛУ ЖОЛДАРЫ	908
45	FATKULINA A.R., AUBAKIROVA G.T. VERSIONS OF DOUBLE-ENTRY APPEARANCE IN ACCOUNTING	911
46	ШАЛҒЫНБАЕВА Ж., ОСПАНОВА Г.С. «МАРЖИНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИИ И БЮДЖЕТИРОВАНИИ» НА ПРИМЕРЕ ТОО «DIAS KZ»	914

**СЕКЦИЯ
ДИДЖИТАЛИЗАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЕЙ	СТР
1	SAMADOV S., MASHIKOV M., MUSSABALINA D. ELECTRONIC COMMERCE AS ONE OF THE MOST DYNAMICALLY DEVELOPING SALES FORMATS	918
2	БЕРДЫБАЕВА А.М., УЛАКОВ Н.С. ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ПРОГРЕССИВНОЙ СТАВКИ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОДОХОДНОГО НАЛОГА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	921
3	ГАБИТОВА А., МАЙКЕНОВА. А.Е. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЗЫНАШЫЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ДАМУТУДЫҢ КЕЛЕШЕГІ	924

4	ГЕРАСИМОВА А.А., ЛУЦКОВИЧ Г.А ТЕХНОЛОГИЯ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ МУНИЦИПАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ	927
5	ЕРЖАНОВА А.К., КАДЫРОВА А.Н ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЛИЗИНГТІК НАРЫҒЫ	929
6	ЖАНБЕКОВ А., ТАЛИМОВА Л.А РОЛЬ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА В ОБЕСПЕЧЕНИИ КРЕДИТНЫМИ РЕСУРСАМИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪЕКТОВ	932
7	ЖҰМАЖАН А.А., ЕРМЕКОВА К.А. ҚАЗАҚСТАННЫҢ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРІНІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫН РЕТТЕУ ТЕТІГІН ЖЕТІЛДІРУ	935
8	КАРАМЫШЕВА К., БИЯКИН С., САЙФУЛЛИНА Ю.М. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АО “НАЛУК БАНК” В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ	940
9	КАСАРОВ Д., ИСАНОВ А.С. БАНК САЛАСЫНДАҒЫ ІТ-ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	945
10	КАССИХИНА В.М., ГУСМАНОВА Ж.А. СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА	949
11	КИМ К., СЕМБЕКОВ А.К. ПРОВЕДЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА И ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН С ЦЕЛЬЮ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ	956
12	КОЛЕСНИКОВА Д., УЛАКОВ Н.С. РАЗВИТИЕ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	959
13	КУЛЬКЕЕВ Р., САЙФУЛЛИНА Ю.М. КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА БАНКОВ И РАЗВИТИЕ КРЕДИТНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	962
14	НУРТАЗИНОВА Ж.А., МАЙКЕНОВА А.Е. САҚТАНДЫРУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ҚҰРАЛДАРЫ	967
15	НЕВЕЖИНА Ю., ИБРАЕВА А.Д. РОЛЬ ДЕНЕГ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	970
16	ПАВЛОВА А.А., ГУСМАНОВА Ж.А. АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ	972
17	РОЖКОВ К.А., БОРИСОВА Е.И. ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: РЕЗУЛЬТАТЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ	975
18	САИДОВА Ж., ИСАНОВ А.С. АҚШАНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	981
19	САРИНА М.Н., ТЫНГИШЕВА А.М. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	985
20	ШЕГАЙ К., ТЫНГИШЕВА А. М НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ЦИФРОВОЙ КРИПТОВАЛЮТЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	987
21	ЮСТУС А., БОРИСОВА Е.И. МОДЕРНИЗАЦИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ПЛАТЕЖНЫХ СИСТЕМ, ИХ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РОЛЬ И БЕЗОПАСНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	990
22	ХАМРАЕВ О. О., ЮЛДАШЕВА Н. В. РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ	994
23	ЮЛДАШЕВА Н. В. О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ФИНАНСИРОВАНИЯ РАСХОДОВ РАБОТНИКОВ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	997
24	БАКИЕВА Г.Х., ЮЛДАШЕВА Н.В.	999

	СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	
25	АУБАКИРОВА М., ГУСМАНОВА Ж.А АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	1001
26	СПАНОВА А.С., ДҮЙСЕМБАЕВ А.А. ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАЗВИТИЯ ДЕСТИНАЦИЙ	1005
27	КАЗБЕКОВ О.А., КУРМАНАЛИНА А.К. СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ	1010
28	КАЗБЕКОВ О.А., КУРМАНАЛИНА А.К. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ В БАНКАХ ВТОРОГО УРОВНЯ В ПЕРИОД РАЗВИТИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА	1014
29	МАҚЫШЕВА Ф. Қ., ҒАЛЫ Ж. О. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПРОКУРАТУРАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ	1019

СЕКЦИЯ. ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	СТР.
1	ӘСЕТ Н.Қ., КОШЕКОВ К.Т. ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ДЕҢГЕЙДЕ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ШЕШІМДЕРДІ ҚАБЫЛДАУДЫ ҚОЛДАУ ЖҮЙЕСІН МОДЕЛЬДЕУ	1026
2	БАКИРОВ Ә.С., САТЫМБЕКОВА С.Б. HTML ЖӘНЕ PHP ТІЛІН ОҚИТУ БОЙЫНША ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУЛЫҚ ӨЗІРЛЕУ	1029
3	ДАУЛЕТКАЛИЕВА К., МУКАНОВА Ж.А. РАЗРАБОТКА МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ЗАДАЧ В РАМКАХ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ	1033
4	ИМАНМУСИН Қ.А., МОЛДАБЕКОВА Б.К. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ОРТА МЕКТЕПТЕРДІҢ ОҚУ ПРОЦЕССИНЕ АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМАЛЫҚ МОДУЛЬДІ ҚҰРУ	1036
5	КАБЫКЕН Н.Е., МОЛДАБЕКОВА Б.К. БІЛІМ БЕРУДІ ЦИФРЛАНДЫРУ ҮРДІСІНДЕГІ МОБИЛЬДІ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	1040
6	ҚАСЕНҒАЖЫ А.С., МОЛДАБЕКОВА Б.К. ЖОЛАУШЫЛАР КӨЛІГІНДЕГІ ВАЛИДАТОР АРҚЫЛЫ ЖОЛ ЖҰРУ ҮШІН АҚЫ ТӨЛЕУ БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ҚОСЫМШАСЫН ӨЗІРЛЕУ	1045
7	МЕРГАСИМОВ Д.Ч., ИБРАГИМОВА М.С. МОБИЛЬДІ ОЙЫНДЫ ЖАСАУ	1050
8	ОРАЗТАЕВ Д.М., КОШЕКОВ К.Т. ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ОҚИТУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	1054
9	САЙЛАУБАЕВ С.Ш., САКЕНОВА Д.Қ. БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ	1057
10	САЙЛАУБАЕВ С.Ш., МУСИНА А.С. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ КЕЗЕҢДЕРІ	1061
11	СЕЙТЕНОВ Т., ФЕНИНА О. РАЗРЕШЕНИЕ КОНФЛИКТА МЕЖДУ ДВУМЯ СИСТЕМАМИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА	1067
12	СОРОКИН А., ҚЫДЫРМАНОВА С.К., ФАБЕР Е.Н. ПРОЕКТИРОВАНИЕ САЙТА АВТОЗАПЧАСТЬ	1070
13	УРМАНОВА К., АЛЪЖАНОВА А.	1074

	РАЗВИВАЮЩАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ АТМОСФЕРА НА УРОКЕ ФИЗИКИ: ПОЛНОЦЕННАЯ АЛЬТЕРНАТИВА ФАКУЛЬТАТИВУ	
14	ЦЕЛЫХ У., ЕСМАГАМБЕТОВ Т.У. СРЕДСТВА СОБСТВЕННОЙ ЗАЩИТЫ И ЗАЩИТЫ В СОСТАВЕ ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ	1077

**СЕКЦИЯ
ПРИМЕНЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ АНАЛИЗЕ И
МОДЕЛИРОВАНИИ СОВРЕМЕННЫХ ПРОЦЕССОВ**

№	ФИО АВТОРА И НАЗВАНИЕ СТАТЕЙ	СТР
1	СЫЗЫҚТЫҚ ТРЕНД НЕГІЗІНДЕ БОЛЖАМДАУ АЙТХОЖАЕВА Б.Ш., ӘСКЕРБАЙ З.М., КОШЕКОВА А.К.	1082
2	ТУЛЕНОВА М.Б., АМАНАЕВ А.М., АХМЕТОВА С.С ҰЛТТЫҚ БІРЫҢҒАЙ ТЕСТЛЕУГЕ ДАЙЫНДАЛУ МАҚСАТЫНДА МАТЕМАТИКА ЖӘНЕ БАСҚА ПӘНДЕР БОЙЫНША ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУ- ӘДІСТЕМЕЛІК КЕШЕНІН ҚҰРУ	1087
3	НАХОЖДЕНИЕ МАКСИМАЛЬНОГО ПОТОКА В ТРАНСПОРТНОЙ СЕТИ БАКУЛИН Н.А., НОВИКОВА Ю.И., АЙТЕНОВА М.С.	1093
4	БАТЫРШАЕВА А.Е., ОМАРОВА М.Т АНАЛИЗ ВДС НЕФТЕГАЗОВОГО СЕКТОРА РК	1096
5	САХИЛАЕВА Д.Б., БОЛАТБЕК А. АХМЕТОВА С.С ҒЫЛЫМИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСУ ЫҚТИМАЛДЫҒЫН БОЛЖАУ	1099
6	ЖУНИСОВА А.М., КОШЕКОВА А.К. КӨПСАЛАЛЫ ЭКОНОМИКАДАҒЫ ЛЕОНТЬЕВ МОДЕЛІ	1105
7	КАБЫКЕН Н.Е., АЙТЕНОВА М.С НЕКОТОРЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ НА ВТОРИЧНОМ РЫНКЕ ЖИЛЬЯ НА ПРИМЕРЕ Г. КАРАГАНДЫ	1109
8	МОЗЕР М.С., ОМАРОВА М.Т АНАЛИЗ И КЛАССИФИКАЦИЯ ДАННЫХ	1113
9	ТОЛЕГЕНОВ Д.М., АЛИМОВА Б.Ш. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ АНАЛИЗА НАКЛАДНЫХ РАСХОДОВ	1114
10	KHANGEREYEVA B.S., ALIMOVA B.Sh. APPLICATION OF THE DERIVATIVE IN ECONOMIC PROCESSES	1117

**СЕКЦИЯ «ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ И
СТРАТЕГИИ ИННОВАЦИЙ»**

1	АЙҒОЖИН Б.Е., ЕРЖАНОВА С.К.- ЖАҒАНДЫҚ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕНІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕМДІК ШАРУАШЫЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНА КІРІГУІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫ БАСҚАРУ	1119
2	AUBAKIROVAZH. B., V. RUDAKOVA, ZH. G. SHUGAIPOVA, M. TANIRBERGENOV - QUESTIONS OF THE THEORY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT	1122
3	АЙМБЕТОВА Т.С., СИХИМБАЕВА Д.Р. ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРИРОДНЫМ КАПИТАЛОМ	1128
4	АНМАДИ А. В. BUSINESS PLANING THE STRATEGIC PLANNING SYSTEM	1132
5	БОЛАТОВА Д.Ж., РОМАНЬКО Е.Б. - ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАРДЫ ДАМЫТУ	1135
6	ГИБАДУЛЛИН Д.Р., САЛАУАТОВА Д.М. – ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ	1139
7	ГУЛОМЗОДА Р., МУСАБАЛИНА Д. УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАНА	1142
8	ДАБУЛОВА М.И., САЛАУАТОВА Д.М. АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОВ И МОДЕЛЕЙ	1145

	АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ МЕНЕДЖМЕНТОМ КАЧЕСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ	
9	ДАНЧУК Я., САЛАУАТОВА Д.М. КОРПОРАТИВНАЯ ЭТИКА И СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ	1151
10	ЕРАЛИН А., ОРЫНБАСАРОВА Е.Д. ИНСТРУМЕНТАРИЙ PR В СИСТЕМЕ ЭФФЕКТИВНОГО РЕКЛАМНОГО МЕНЕДЖМЕНТА	1156
11	ЖАНСАКАЛОВА А., ДАУЛЕТОВА А.М. ПРИНЦИПЫ РУКОВОДСТВА ПЕРСОНАЛОМ В ЯПОНСКОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ	1161
12	ЗУДОЧКИН К. ЛЕГОСТАЕВА А.А. ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ	1168
13	ИБРАЕВА А., ЛЕГОСТАЕВА А.А. ТРАНСФОРМАЦИЯ БИЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ	1173
14	ИСАБЕКОВ Д.М., САЛАУАТОВА Д.М. - ОСОБЕННОСТИ И РОЛЬ БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРОИЗВОДСТВЕННОМ ПРЕДПРИЯТИИ	1178
15	ИСМАГУЛОВА Б. МУСАБАЛИНА Д. УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	1182
16	КАЛИАКПАРОВА И., МАЛГАЖДАРОВ Х., МУСАБАЛИНА Д. - МОТИВАЦИЯ ПЕРСОНАЛА КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВНУТРИ ОРГАНИЗАЦИИ	1185
17	КАЛЫКОВА К.Б., ДЖАЗЫҚБАЕВА Б. Қ. - ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДЕ АДАМИКАПИТАЛДЫ ДАМЫТУ	1189
18	КОШКУЛОВА А., ТОЯЛЫҚЫЗЫ А. НУРКЕНОВА М.Ж. ӘКІМШІЛІК МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ТИІМДІЛІГІ	1192
19	ҚАЙЫПБЕРГЕН Б.Н., ДЖАЗЫҚБАЕВА Б. Қ ПЕРСОНАЛДЫ КӘСІБИ БЕЙІМДЕУДІҢ МӘНІ МЕН НЕГІЗГІ ІС-ШАРАЛАР	1195
20	ҚАЙЫПБЕРГЕН Б.Н. КУРМАНГАЛИЕВА Л.А. КӘСІПОРЫН ПЕРСОНАЛЫ ҚЫЗМЕТІН БАҒАЛАУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ	1200
21	МҰСАБЕК С., МОМБЕКОВА Г.Р. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР АРҚЫЛЫ БИЗНЕСТІ ДАМЫТУ	1203
22	РАХИМГУЛОВ И.Б., ДАУЛЕТОВА А.М. СТИЛИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ	1208
23	РАХИМГУЛОВ И.Б., РЫМБЕКОВ С.Е. ВОЗМОЖНОСТИ И СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ	1213
24	САЙЛАУОВ Ш., ОРЫНБАСАРОВА Е.Д. ҰЙЫМНЫҢ ТӘУЕКЕЛ-МЕНЕДЖМЕНТІ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ КОНТЕКСТІНДЕГІ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР	1217
25	СЕРИК А. НЕСИПБАЕВ.Р.Е ЕЛІМІЗДЕГІ АГРОТУРИЗМДІ ДАМЫТУДЫ БАСҚАРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ДАМУЫ	1222
26	СЕЙПИЛОВА А.А., ЗУЛХАРНАЙ А.Н. KAZAKHSTAN MANAGEMENT FEATURES, PROBLEMS AND SOLUTIONS	1225
27	СУЛИМОВА Р., КАЙРАТКЫЗЫ Д., САЛАУАТОВА Д.М. - СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ФИРМЫ НА РЫНКЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В ПОСТПАНДЕМИЧЕСКИЙ ПЕРИОД	1228
28	ТАБАЛДАЕВ А.С., ЖУМАГУЛОВ А.Е. РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА В РК: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	1232
29	ТЕМИРОВА Ж., КУРМАНГАЛИЕВА Л.А. КӘСІПОРЫНДАҒЫ ЕҢБЕКАҚЫ ТӨЛЕУДІ БАСҚАРУ	1235
30	ТЛЕУБЕКОВА А., БЛҮАЛОВА А.В.- INNOVATION MANAGEMENT AS A BASIS FOR STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISES	1240

31	ЧАКАЛ Э. Н., МОМБЕКОВА Г.Р. УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ТУРИЗМЕ (НА ПРИМЕРЕ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА)	1242
----	--	------

СЕКЦИЯ

МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

АБДРАХМАНОВА А.Қ.

ГМУ-19к тобының студенті

ЗҰЛХАРНАЙ Ғ.Н.

Ғылыми жетекші, магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аңдатпа. NEET жастар – ХХ ғасырдың соңына қарай пайда болған мәселе. Бұл ұғым кейінгі жылдары көбірек айтылғанмен, ондай жастардың бұрыннан бар екені жасырын емес. Жастардың бұл тобын сараптаумен Бүкіләлемдік банк айналыса бастауы, мұның әлемдік деңгейдегі күрделген мәселе екенін көрсетіп отыр. Елімізде, облыста мәселе қалай шешілуде, қай бағытта шараларды жүргізу қажет екені қарастырылады.

Кілтті сөздер: NEET жастары, жастар саясаты, мемлекеттік бағдарламалар, жұмыспен қамту, жастар ресурстық орталықтары.

NEET жастары үлесінің деңгейі (Not in Education, Employment, or Training – еш жерде оқымайтын, жұмыс істемейтін, қайта даярлаудан өтпеген) жастар саясаты саласында жеке көзқарас пен үнемі назар аударуды қажет ететін теріс көрсеткіш ретінде қарастырылады. Өйткені дәл осы санаттағы жастар қоғамның ең осал бөлігі болып табылады және әртүрлі радикалды көңіл-күйге ұшырайды.

NEET жоғары деңгейі неге қауіпті? Тұрақты жұмыс табу мәселесі жастарды кедейліктің жоғары қаупіне және әл-ауқаттың төмен деңгейіне алып келеді. Олардың денсаулығында жиі проблемалар кездесіп, қылмыстық әрекеттерге бейім болады. Халықтың бұл бөлігінің қоғамдық-саяси институттар мен билікке деген сенімі төмен.

ЭЫДҰ елдерінде NEET санаты жастардың маргинализациясы көрсеткіші ретінде пайдаланылады. NEET жастарының үлес салмағының өсуі егде жаста жалғасуы және ұзақ мерзімді әлеуметтік проблемаға айналуы мүмкін.

ХЕҰ (халықаралық еңбек ұйымы) деректері бойынша 2019 жылғы NEET санатындағы жастар саны ең аз елдердің қатарына: Жапония (3,0%), Нидерланды (3,1%), Сингапур (4,5%), Германия (5,4%), Швейцария (6,0%) кіреді. Ең жоғары көрсеткіш Йеменде (44,8%), Иракта (44,6%) және Ауғанстанда (41,8%) тіркелген; посткеңестік елдер арасында Армения (36,5%) және Молдовада (27,9%) NEET үлесі жоғары. ХЕҰ әдіснамасында 15 пен 24 жас аралығындағы жастар NEET санатына жатқызылады [1].

Қазақстанда NEET санатындағы жастардың немесе оқымайтын, біліктілігін арттырмайтын және жұмыс істемейтін жастардың үлесі неғұрлым кең ауқымда – 15-28 жас аралығында қарастырылады. 2021 жылдың 4 тоқсанында бұл үлес 6,9% құрады. Жастар құрылымындағы NEET үлесінің ең жоғары көрсеткіштері еліміздің Қарағанды (10,5%), Ақмола, Түркістан, ШҚО (7,7%) облыстарында байқалады [2].

Аталмыш мәселе бойынша мемлекет жас азаматтарды білім беру жобаларына тарту және жұмыспен қамтуды арттыру үшін бірқатар шаралар қабылдап, іске асырылды. 2018 жылы 18-29 жас аралығындағы NEET жастарды әлеуметтендіру және жұмыспен қамту

бойынша Жол картасы қабылданған болатын. Жұмыс 6 бағыт бойынша жүргізілді: кәсіптік бағдарлау, кәсіптік оқыту, жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету, жастар кәсіпкерлігін дамыту, жастарды әлеуметтендіру, ұйымдастыру-әдістемелік іс-шаралар [3].

Сол кезден бері іске асырылып жатқан шараларға тоқталып өтсек:

1. «Дипломмен ауылға» бағдарламасының тартымдылығын арттыру: мамандарға берілетін біржолғы жәрдемақының мөлшерін 70-тен 100 АЕК-ке дейін ұлғайтылды, тұрғын үй сатып алуға 3,7 млн теңгеге дейін бюджеттік кредиттер беру көзделген.

2. 2014 жылдан бастап іске асырылып келе жатқан «Серпін» жобасы аясында жұмыс күші артық оңтүстік өңірлерден келген жастар Солтүстік жұмыс күші тапшы өңірлерде білім алуға және жұмысқа орналасуға мүмкіндік алды.

3. Сонымен қатар, жастар үшін тегін техникалық және кәсіптік білім беру бағдарламасы жүзеге асырылуда, оның аясында барлық тілек білдірушілер жұмысшы мамандығын тегін ала алады.

4. Ел бойынша саны 200-ге жуық халықты жұмыспен қамту орталықтары қызмет етеді.

5. Елімізде 200-ден астам жастар ресурстық орталықтарының қызметі бар, оларда жастар жұмысқа орналасу, білім алу, кәсіби дайындық, бос уақыт, туризм және спорт туралы ақпарат алады.

6. Жастарға арналған «Бірінші жұмыс орыны», «Жастар тәжірибесі», «Жасыл ел» жобаларына қатысу мерзімі мен еңбекақы көлемі жоғарылауда, «Еңбек» бағдарламасы аясында жас кәсіпкерлерге шағын несиелер мен гранттар жүзеге асырылуда [4].

Ия, мемлекетпен осы санаттағы жастардың мәселесін шешу бойынша айтарлықтай жұмыстар жүргізіліп жатыр, бірақ сол жұмыстардың сапасы қандай деңгейде деген сұрақ туындайды. Біз осыған қатысты келесідей мәселелерді айқындап отырмыз.

1. Елдегі жастардың басым бөлігі интернетті белсенді пайдаланушылар болып табылатынына қарамастан, NEET жастарының негізгі проблемасы – мемлекет көрсететін қолдау шаралары туралы хабардарлықтың төмендігінің болуынан деген ой келеді. Іске асырылып жатқан бағдарламалар туралы жастар өз деңгейінде ақпараттандырылмаған деп болжауға болады.

2. Сондай-ақ, жұмыспен қамту саласындағы гендерлік таптаурындар (стереотип) проблеманы тереңдете түсуде. Жұмыс берушілер жұмысқа жалдау кезінде ер адамдарды жұмысқа орналастыруға бейім, бұл әсіресе еңбекке деген сұранысы жоғары техникалық мамандықтарға қатысты көрінеді. Бұл NEET жастарының көпшілігін жас аналарды құрайтындығына байланысты, олар өз кезегінде икемді кестемен жұмыс істеуді қажет етеді. Соңғы жылдары қазақстандық NEET әйелдерінің үлесі ерлер үлесінен екі есе көп екені байқауға болады.

3. Білімі туралы дипломның болуы жас адамдардың жұмыспен қамтылуына кепілдік бермейді, бұл тегін білім берудің (кәсіптік/жоғары) іске асырылып жатқан бағдарламаларымен расталады. Алынған білім сапасы көбінесе еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес келмейді. Жұмысшы кадрларға деген жоғары сұраныс және тегін кәсіптік-техникалық білім беруге көшу олардың сапасының өсуіне әкелген жоқ. Отандық жұмыс берушілер қазақстандық «технарлардың» дайындық деңгейіне қанағаттанбайды. Жыл сайын жұмыс берушілер жариялаған 20 мыңға жуық бос жұмыс орны толтырылмай қалады.

4. Халықты жұмыспен қамту орталықтарында (ХЖҚО) жетілдіруге үлкен ресурс бар. 2019 жылғы сауалнамаға сәйкес, ХЖҚО жұмыс іздеу барысында аса танымал емес. Сауалнамаға қатысқан жастардың тек 12,9%-ы ХЖҚО-ға жұмысқа орналасуға өтініш білдірген, бірақ қызметкерлердің жұмыс сапасына қанағаттанбаған [5].

Осыған орай, NEET жастарының үлесі аз елдердің тәжірибесін ескере отырып, жастар жұмыссыздығын төмендетуге бағытталған ұйымдардың қызметін жақсартуға ғана емес, сонымен қатар жеке тәсілге, әлеуметтенуге және өзін-өзі жүзеге асыруға көмектесуге баса

назар аудару керек деп санаймыз. Мұны жеке және топтық консультациялар аясында кеңес бере алатын психологтар, жаттықтырушылар арқылы жүзеге асыруға болады.

Бұған дейін бірнеше рет айтылғандай, жастармен оның тілінде сөйлесіп, жастар арасында сұранысқа ие ресурстар арқылы ақпарат беруді дамыту қажет.

NEET қатарындағы жастарды жұмысқа жалдайтын жұмыс берушілерді ынталандыруды дамыту керек, атап айтқанда, жаңа қызметкерлер үшін жұмыс берушілердің әлеуметтік аударымдарын төмендету немесе ұзақ мерзімді кезеңге жұмыссыз, біліктілігі төмен жастарды жалдайтын компанияларды субсидиялау қажет.

Сондай-ақ, ХЖҚО қызметінде жұмысқа орналасуға өтінім беру рәсімін жеңілдету, жұмыстың электрондық форматын жақсарту маңыздылығын атап өткен жөн. Олардың оқу орындарымен, жұмыс берушілермен, жастар ресурстық орталықтарымен ынтымақтастығы мен үйлестірілуін күшейту қажет. ХЖҚО жұмыс берушілер үшін қажет еңбек нарығындағы трендтер, мамандықтар мен дағдылар туралы көбірек ақпарат бере алады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, Қарағанды облысы NEET-жастардың үлесін жоғары аймақтар қатарына жатады. Осы көрсеткішті тұрақтандыру мақсатында облыс бойынша жүйелі жұмыстар жүргізілуде екен. «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы аясында 2021 жылы жастар арасынан 14 742 адам жұмысқа орналастырылды.

«Жастар тәжірибесі» (2021 ж. - 1041 адам), «Бірінші жұмыс орны» (2021 ж. - 132 адам), «Дипломмен – ауылға» (466 маман немесе 79% көтерме жәрдемақы және бюджеттік кредиттер алды), «Жасыл ел» (2021 ж. - 1975 адам) жобалары табысты іске асырылуда.

Жастар кәсіпкерлігін дамытуға және қолдауға үнемі көңіл бөлінуде. Мәселен, «Еңбек» бағдарламасының «Жаппай кәсіпкерлікті дамыту» бағыты бойынша: «Бастау Бизнес» жобасы бойынша кәсіпкерлік негіздеріне оқытуға 595 адам жіберілген; 480 грант берілді; бизнес-жобаларды іске асыруды жоспарлап отырған бағдарлама қатысушыларына 217 шағын несие берілді.

Республикалық бағдарламалармен қатар, «Жастар кәсіпкерлігін дамыту мен қолдауға облыс әкімінің гранты» өңірлік жобасы іске асырылуда.

2020 жылдан бастап облыс әкімі гранттарының жалпы сомасы 10 млн.теңгеден 100 млн. теңгеге дейін ұлғайды. Ағымдағы жылы 200 млн.теңгеге дейін ұлғайту жоспарлануда.

Осындай жобалар барлық қалалар мен аудандарда жүзеге асырылуда. Жалпы, облыс бойынша 2021 жылы бизнесті қолдауға арналған мақсатты гранттардың жалпы бюджеті 6,6%-ға ұлғайып, бұл 282,8 млн.теңгені құраған.

Жұмысқа орналастыру және жұмыспен қамту бағытында ұйымдастырылмаған жастармен жұмысты ұйымдастыру тұжырымдамасы әзірленген. Тұжырымдамаға сәйкес бірінші кезекте, қалалар мен аудандар бөлінісінде ұйымдастырылмаған жастардың дербестендірілген тізімін өзектендіріп, әрбір ортаның танылған беделді азаматтарын тарта отырып, топтық немесе жеке консультациялар форматында атаулы жұмысты ұйымдастыру жоспарлануда.

Жастарды әлеуметтік қолдау шараларымен қамтамасыз ету мақсатында қосымша келесі шаралар жоспарлануда:

1) «Жастар тәжірибесі», «Бірінші жұмыс орны» жобалары бойынша ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын күшейту. Төлем мөлшерін 90 мың теңгеге дейін ұлғайту арқылы жастардың қамтылуы кеңейтіледі;

2) жастар кәсіпкерлігін қолдау жөніндегі жобаларды одан әрі іске асыру. Жұмыспен қамту органдарының гранттарымен қатар, аудандар мен әкімдердің гранттарын бөлу тәжірибесі жалғасады. Осы жылға арналған жалпы бюджет 239 млн. теңгені құрайды, облыстық гранттың мөлшері 2 млн. теңгеге дейін ұлғайтылады;

3) Ағымдағы жылы «Жасыл ел» қатысушыларының жалақысы 60-тан 90 мың теңгеге дейін құрайды, жасына қарамастан 100% фирмалық керек-жарақтармен қамтамасыз ету жоспарлануда.

4) Жастар ресурстық орталықтарының қатысуымен аула клубтары арқылы тиімді бос уақытты ұйымдастыру,

5) бизнес қоғамдастықпен бірлесіп жастар арасында жұмысшы мамандықтарды танымал ету;

6) ЖРО консультациялық жұмысын күшейту, психологиялық және құқықтық көмектер көрсетілетін болады [6].

Осы жоспарланған жұмыстар өз деңгейінде іске асырылатын болса, облыста аталмыш санаттағы жастардың төмендеуіне септігін тигізеді деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. А.Жусупова. Меньше НЕЕТ: эффективны ли госпрограммы против молодежной безработицы? Economist, 2019 год.

2. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы <https://stat.gov.kz/>

3. «Қазақстан жастары -2018» Ұлттық баяндамасы. 2018 жыл.

4. «Қазақстан жастары -2019» Ұлттық баяндамасы. 2019 жыл.

5. «Қазақстан жастары -2018» Ұлттық баяндамасы. 2018 жыл.

6. Қарағанды облысының жастар саясаты мәселелері жөніндегі басқармасының ақпараты <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-zhastar?lang=kk>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУ ТЕТІКТЕРІ

АЛИХАН А.М.

«Құқықтану» мамандығының 3 курс студенті,

ДЖУМАБАЕВА Қ.А.

*Ғылыми жетекші, PhD докторы, қауымдастырылған профессор,
«Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін нарықтық экономикаға көшу жолына түсуі, нарықтық экономикаға көшудің алғашқы үш кезеңі қарастырылған. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту мақсатында көптеген жұмыстар атқарылғандығы, «Қазақстан –2030» Стратегиясы, Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі даму стратегиясы, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі даму стратегиясы жайында жазылған.

Кілтті сөздер: нарықтық экономика, технологиялық даму, стратегиялық даму, инфрақұрылым, ішкі саяси тұрақтылық, стратегиялық бағдарлама.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін нарықтық экономикаға көшу жолына түсті. Осы бағытта 1992 жылы қаңтарда бағаны ырықтандыруға, мемлекеттік меншікті оның иелігінен алып жекешелендіруге кірісті. Қазақстанда нарықтық экономикаға көшудің алғашқы кезде үш кезеңі белгіленді:

Бірінші кезең - 1991-1992 жылдар;

Екінші кезең - 1993-1995 жылдар аралығы болып, осы мерзімде жүргізілетін іс бағдарламасы Жоғарғы Кеңестің сессиясында мақұлданып, Президенттің Жарлығымен бекіді.

Үшінші кезең -1996-1998 жылдарды қамтуға тиіс болды. Осыған байланысты көптеген жаңа заңдар, реформаны жүзеге асыруға қажет басқа да құжаттар қабылданды. Нарықтық экономикаға көшу мәселелерімен айналысатын жаңа мемлекеттік басқару органдары құрылды. Олар: Мүлік жөніндегі, Монополияға қарсы саясат жөніндегі комитеттер, Салық инспекциясы, Кеден және т.б. Сондай-ақ нарықтық экономикаға тән инфрақұрылымның кейбір түрлері: биржалар, коммерциялық банктер, сауда үйлері, жеке меншіктік кәсіпорындар мен шаруашылықтар, жеке меншік пен мемлекет меншігі аралас

ірі корпорациялар, акционерлік қоғамдар, холдингтік компаниялар өмірге келді. Сөйтіп, нарықтық экономикаға қарай, меншіктің түрін өзгертуде, аралас экономика құруда біршама жұмыстар атқарылды [3].

Қазақстан Республикасына айқын мақсаттар мен оларға қол жеткізу жолдары баяндалған стратегиялық бағдарламалық құжатқа мұқтаж болатын. Олар «Қазақстан – 2030» ел дамуының Стратегиясында тұжырымдалды. 1997 жылдың қазан айында Президент Н.Ә.Назарбаев республика халқына «Қазақстан – 2030» деген атпен жолдау қабылдап, онда еліміздегі дағдарыстан шығудың және жүріп жатқан реформаларды аяқтаудың, сондай-ақ алдыңғы қатарлы мемлекеттердің қатарына қосылудың, немесе “Қазақстан барысын” қалыптастырудың жаңа бағдарламасын ұсынды. Бағдарламада еліміздің саяси, әлеуметтік-экономикалық дамуының жақын арадағы және стратегиялық ұзақ мерзімдегі даму жолдары мен мүмкіндіктері жан-жақты көрсетілді. Онда елдің ішкі бекем тұстарын және сыртқы саясатындағы мүмкіндіктерді барынша пайдалана отырып, мемлекеттің дамуындағы ұзақ мерзімді жеті басымдықты іске асыру көзделген. Олар:

- 1) ұлттық қауіпсіздікті сақтау;
- 2) ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның топтасуын нығайту;
- 3) нарықтық қатынастар негізінде экономикалық өсу;
- 4) Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әл-ауқатын көтеру;
- 5) энергетика ресурстарын жете пайдалану;
- 6) инфрақұрылым, көлік және байланысты дамыту;
- 7) демократиялық кәсіби мемлекетті құру.

Тек осы аса маңызды шараларды іске асырғанда ғана Қазақстан халқының өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы мүмкін екендігіне сенім білдірілді. «Қазақстан – 2030» бағдарламасын жүзеге асыру барысында тәуелсіз еліміздің басты табыстары мен жетістіктері – мемлекеттің қауіпсіздігін нығайту және экономикалық өрлеу болды. Бұл барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуіне, әл-ауқатының артуына кең өріс ашты. Қазір біздің республикада нарықтық экономиканың іргесі қаланып қана қойған жоқ, сонымен қатар барлық қазақстандықтардың игілігі үшін ішкі ресурстары мол әлеуметтік-экономикалық дамудың нақты нышандары қалыптасты. Оған дәлел ретінде әлемдегі ең күшті мемлекет – АҚШ-тың Қазақстанға нарықтық экономикасы бар ел мәртебесін беру туралы шешімін ерекше атап көрсеткен жөн. Бұл АҚШ басшылығының, американдық іскер топтар мен сарапшылардың қазақстандық реформалардың жетістіктерін мойындауы болып табылады. Сөйтіп, Қазақстанның ТМД елдері арасында осы мәртебені бірінші болып алуы кездейсоқтық емес. Бұл шешім Қазақстанға қатысты АҚШ және тағы басқа дамыған елдер тарапынан экономикалық шектеулер мен түзетулерді алып тастаудан өзінің көрінісін тапты. Ол болашақта республиканың нарық қатынасына көшкен ел ретінде Дүниежүзілік сауда ұйымына кіруінің оңтайлы алғы шарты болып табылады [1].

2012 жылы желтоқсанда Мемлекет басшысының ел халқына Жолдауында Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі даму стратегиясы таныстырылды. Оның басты мақсаты – мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру, Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарында болуы. Бұл мақсаттарға қол жеткізу үшін «Қазақстан – 2050» Стратегиясы жеті ұзақмерзімді басымдықтарды іске асыруды қарастырады:

1. Жаңа бағыттың экономикалық саясаты – пайда алу, инвестициялар мен бәсекеге қабілеттіліктен қайтарым алу принципіне негізделген түгел қамтитын экономикалық прагматизм
2. Кәсіпкерлікті – ұлттық экономиканың жетекші күшін жан-жақты қолдау
3. Әлеуметтік саясаттың жаңа принциптері – әлеуметтік кепілдіктер және жеке жауапкершілік
4. Білім және кәсіби машық – заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары
5. Мемлекеттілікті одан әрі нығайту және қазақстандық демократияны дамыту

6. Дәйекті және болжамды сыртқы саясат – ұлттық мүдделерді ілгерілету мен аймақтық және жаһандық қауіпсіздікті нығайту

7. Жаңа қазақстандық патриотизм – біздің көпұлтты және көпконфессиялы қоғамымыз табысының негізі.

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығымен бекітілген. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары орта мерзімді кезеңге арналған мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаты болып табылады және ол Қазақстанның 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді даму стратегиясын іске асыру үшін әзірленді. 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын алмастырады, ол жаһандық қаржы дағдарысының салдарын бәсеңдетті және экономиканың әртараптандырылған тұрақты өсуіне көшуді жеделдетті. 2020 жылға дейінгі Стратегиялық жоспардың негізгі міндеттері мен нысаналы индикаторлары орындалды, қалғандары мемлекеттік бағдарламалар мен жоспарлар арқылы іске асырылуда. 2025 жылға дейінгі негізгі мақсат – адамдардың әл-ауқатын Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдерінің деңгейіне көтеруге алып келетін экономиканың сапалы әрі тұрақты дамуына қол жеткізу. Экономиканың сапалы өсуі бизнес пен адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, технологиялық жаңғыртуға, институционалдық ортаны жетілдіруге, сондай-ақ адамның табиғатқа теріс ықпалын барынша азайтуға негізделуге тиіс. Бұл ретте БҰҰ-ның тұрақты даму мақсаттары маңызды бағдар болады. 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар жеті маңызды жүйелі реформаның және жеті басым саясаттың төңірегінде құрылған, олар 2025 жылға дейінгі кезеңде елдің экономикасы мен әлеуметтік өмірінде жүзеге асырылатын болады. Елдің әлемдегі озық дамыған 30 елдің қатарына кіру жолындағы прогресін өлшеу үшін негізгі ұлттық индикаторлар мен халықаралық индекстер айқындалды. 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар Мемлекет басшысы 2017 жылдың басында жариялаған, саяси және институционалдық өзгерістерді, қоғамдық сана мен экономиканың өзгерістерін қамтитын Елдің үшінші жаңғыру процестерін іске қосады. Ол жаңғырту процестерін іске асыруға бағытталған және жеделдетілген сапалы экономикалық өсу мен елдегі өмір сүру сапасын арттыру жөніндегі міндеттерді қойып отыр [2].

2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын (бұдан әрі – 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары) алмастырады, ол жаһандық қаржы дағдарысының салдарын жойды және экономиканың әртараптандырылған тұрақты өсуіне ауысуды жеделдетті. 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарының негізгі міндеттері мен нысаналы индикаторлары орындалды, қалғандары мемлекеттік бағдарламалар мен жоспарлар арқылы іске асырылуда. Екшелген экономикалық саясаттың арқасында біздің еліміз соңғы жылдардың құрылымдық дағдарысынан ойдағыдай өтті, сондай-ақ оң экономикалық өсу қарқынын және халықтың әл-ауқатының жақсаруын қамтамасыз етті. Бірақ қазіргі кезең экономиканың шикізаттық моделі артықшылықтарының төмендеуі, жаһандық экономикадағы протекционизмнің өсуі, цифрлық қоғамның қарқынды дамуы, технологиялық парадигманың өзгеруі, Индустрия 4.0 дамуы сияқты сын-қатерлер қойып отыр – ол Қазақстаннан әлемдегі түбегейлі өзгерістерге жедел ден қоюды талап етеді. 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспардың негізінде экономиканың өнімділігін және күрделілігін арттыру, адами капиталды дамыту және бәсекелестіктің өсуі жағдайында жекеменшік қаражатты тарту, жеке сектордың көшбастаушы рөлі мен ел өңірлерінің даму әлеуетін іске асыру есебінен экспортқа бағдарланған өндірісті ынталандыруға негізделген жаңа экономикалық өсу моделі қамтылған. Экономикалық өсудің жаңа моделі экономиканың өсу қарқынын әлемдік орташа деңгейден жоғары деңгейде қамтамасыз етеді және «орташа кіріс тұзағын» еңсеруге мүмкіндік береді. 2025 жылға дейінгі негізгі мақсат – адамдар әл-ауқатының әлемнің дамыған отыз елінің лигасына кіру жолында Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (бұдан әрі – ЭЫДҰ) елдерінің деңгейіне

шығуына алып келетін экономиканың сапалы әрі тұрақты көтерілуіне қол жеткізу. Экономиканың сапалы өсуі бизнес пен адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, технологиялық жаңғыртуға, институционалдық ортаны жетілдіруге, сондай-ақ адамның табиғатқа теріс ықпалын барынша азайтуға негізделуге тиіс. Экономикалық өсу халықтың өмір сүру сапасының артуымен, оның ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымы (бұлар әрі – БҰҰ) тұрақты даму мақсаттарына және ЭБДҰ стандарттарына сәйкес қатар жүруге тиіс. 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар жеті маңызды жүйелі реформаның және жеті басым саясаттың айналасында құрылған, олар 2025 жылға дейін экономикада және елдің әлеуметтік өмірінде жүзеге асырылуға тиіс. Елдің әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына кіру жолындағы прогресін өлшеу үшін түйінді ұлттық индикаторлар мен халықаралық индекстер айқындалды. 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспардың ойдағыдай іске асырылуы мемлекеттік органдардың, бизнес пен азаматтық қоғам өкілдерінің үйлестірілген іс-қимылын талап етеді [4].

2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарының ерекшеліктері:

1. Әлемдік трендтерді терең талдау және сценарийлік жоспарлау;
2. 7x7 жоспары – нақтылық (жүйелі реформалар мен бастамалар) пен даму жағдайларын (басымды саясаттар) теңдестірілген үйлестіру;
3. Экономиканың үш нақты өсу драйвері;
4. Бастапқы даму сатысындағы елдерге тән салалық жоспарлаудың айқын көрінбейтін жүйелі салааралық реформаларға баса назар аудару;
5. Қазақстанның бәсекелестік артықшылықтары пайдаланылады;
6. Сапалы өсу қағидаты;
7. Дамыған 30 елдің қатарына кіру үшін әсерге, индикаторларға ерекше көңіл бөлу;
8. Даму сатысы ілгері елдердің жоспарларына тән таза экономикалық жоспардың шеңберінен шығады.

2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары – Қазақстан Үкіметінің Үшінші жаңғырудың міндеттерін орындау жөніндегі жұмыс жоспары. Қазақстандық даму моделінде Стратегиялық жоспарлар мақсаттар мен ниеттерді жариялап қана қоймайды. Біздің жоспарлар – бұл «болашаққа өту көпірлері». Жоспарлау – елді дамытудың жұмыс құралы.

Қорытындылай келе, тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары Қазақстан экономикасында көптеген қиыншылықтар туындады. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту мақсатында көптеген жұмыстар атқарылды. «Қазақстан –2030» Стратегиясы, Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі даму стратегиясы, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі даму стратегиясы қабылданды. Бұл барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуіне, әл-ауқатының артуына кең өріс ашты. Қазір біздің республикада нарықтық экономиканың іргесі қаланып қана қойған жоқ, сонымен қатар барлық қазақстандықтардың игілігі үшін ішкі ресурстары мол әлеуметтік-экономикалық дамудың нақты нышандары қалыптасты. Оған дәлел ретінде әлемдегі ең күшті мемлекет – АҚШ-тың Қазақстанға нарықтық экономикасы бар ел мәртебесін беру туралы шешімін ерекше атап көрсеткен жөн.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 қарашадағы № 799 қаулысы.
2. <https://www.primeminister.kz/kz/documents/gosprograms/stratplan-2025>
3. <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/8865/>
4. https://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs

ИННОВАЦИЯ, ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСС, ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ: МӘНІ, БЕЛГІЛЕРІ, ЖІКТЕЛУІ

ҒАЛЫМХАН А. Ғ.

*Қарағанды Ә.Сағынов атындағы техникалық университетінің,
ГМУ 19-1 тобының студенті*

КЕРНЕБАЕВ А.С.

*Ғылыми жетекші, PhD докторы, доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.*

Аңдатпа. Мақала экономикалық мәселелерді шешу үшін ақпараттық технологияларды пайдалану мәселелеріне арналған. Мақалада «инновация» ұғымы, оның пайда болу тарихы, анықтамалардың әртүрлі сипаттамалары бойынша жіктелуі сипатталған.

Кілтті сөздер: инновация, инновация, инновациялық процесс, инновациялық қызмет, неоплазма, инновация, имитация, модификация.

Инновацияның мәні өндірістік процестердің техникалық-экономикалық негізін жетілдіру процесінде шаруашылық жүргізуші субъектілер арасында қалыптасқан белгілі бір экономикалық қатынастарды жүзеге асыруда көрінеді. Инновацияның түпкі мақсаты-өзгертілген немесе жаңа тауарлар мен қызметтерге өндірістік және жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру. Осыған байланысты инновациялар кез-келген экономикалық жүйенің маңызды құрамдас бөлігіне айналады.

«Инновация» терминінің анықтамалары көп. Ағылшын-орыс сөздігіне сәйкес: «Инновация - бұл инновация, инновация, өзгеріс». «Инновация» терминінің жеткілікті көлемді түсіндірмесі В.А. Макаренконың жалпы редакциясымен қазіргі ұғымдар мен терминдердің қысқаша сөздігінде келтірілген: "Инновация (ANG. innovation-жаңашылдық, лат. innovatio-жаңарту, жаңарту):

- техника мен технология ұрпақтарының ауысуын қамтамасыз ететін экономикаға қаражат салу;
- ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерінің нәтижесі болып табылатын жаңа техника, технология;
- жаңа идеяларды әзірлеу, синтездеу, жаңа теориялар мен модельдерді құру, оларды жүзеге асыру; әдетте жеке, ерекше сипаттағы саяси бағдарламалар;
- тіл білімінде-неоплазма, салыстырмалы түрде жаңа құбылыс, негізінен морфологияда [1].

Осылайша, инновациялар (инновациялар, инновациялар, өзгерістер) адам қызметінің барлық салаларында мүмкін деп айтуға болады.

Инновация-бұл зерттеулердің, әзірлемелердің нәтижесі, жаңа немесе жетілдірілген әлеуметтік-экономикалық шешім, оны адамдардың практикалық қызметінде қолдану арқылы қоғамдық тануға ұмтылады. Инновация (жаңашылдық) нақты қоғамдық қажеттілікті қанағаттандыратын инновацияны құрудан, әзірлеуден, коммерциялық пайдаланудан және таратудан тұратын кешенді процестің нәтижесін білдіреді. Бұл процесс барысында өнертабыс немесе идея экономикалық мазмұнға ие болады, инновация тауарға айналады және нарықтағы объект ретінде әрекет етеді.

Инновация фактісі мен ауқымы Инновация-бұл әлеуметтік қатынастардың жаңа біліміне, жаңа материалдар мен машиналарға негізделген және жүйенің ішінде және (немесе) сыртында тікелей немесе жанама жақсарту мақсатында әлеуметтік жүйенің status quo-дағы маңызды өзгеріс [2].

Жаңашылдықты қабылдау инновация-бұл кәсіпорын үшін жаңалық ретінде ұсынылатын немесе ұсынылуы мүмкін нәрсе. (Ғылыми-техникалық жаңалықтар маңызды емес, санадағы өзгерістер). Инновация деп кәсіпорында алғаш рет болып жатқан процестердің барлық өзгерістерін түсіну керек.

Мақсаттар мен құралдардың жаңа үйлесімі Инновация екі процестің нәтижесі болып көрінеді: бір жағынан, жаңа идеялар, ашылулар мен өнертабыстар арқылы проблемаларды шешуге арналған ұсыныстар бар, ал екінші жағынан, үнемі өзгеріп отыратын мәселелерді шешуге сұраныс бар. Егер екі тарап бір-біріне сәйкес келсе және кем дегенде бір жағынан жаңа нәрсе қолданылса, онда инновация орын алады.

Іске асыру егер экономикалық тиімділікке уәде беретін өнертабыс болса, онда өндірісті дайындау және нарыққа кіру үшін инвестициялар қажет. Егер сонымен бірге нарықта жаңа өнімдерді енгізуге қол жеткізілсе немесе жаңа технология пайда болса, онда олар өнім немесе технологиялық инновацияны жүзеге асыру туралы айтады. Инновация процесс ретінде Инновация-бұл технологияны зерттеу, әзірлеу және қолданудың жиынтық процесі. Бұл процесс, анықтамадан көрініп тұрғандай, мазмұны бойынша ерекшеленетін бірнеше логикалық фазалардан (қосалқы процестерден) тұрады. Инновацияларды жіктеудің әртүрлі тәсілдері бар.

Инновацияны жаңалық дәрежесі бойынша жіктеу:

- негізгі инновациялар - ірі өнертабыстарды жүзеге асырады және жаңа ұрпақтар мен технологияның даму бағыттарын қалыптастыру үшін негіз болып табылады;

- жақсартушы инновациялар-шағын және орта өнертабыстарды енгізумен байланысты және ғылыми-техникалық циклдің таралу және тұрақты даму сатыларында басым болады;

- жалған жаңалықтар-техника мен технологияның ескірген түрлерін ішінара жақсартуға бағытталған.

Инновациялардың пайда болу себептері бойынша жіктелуі:

- реактивті инновациялар фирманың өмір сүруіне бағытталған, бәсекелестер жүзеге асыратын түбегейлі инновациялық өзгерістерге реакция ретінде пайда болады.

- стратегиялық инновациялар белсенді сипатқа ие және болашақта айтарлықтай бәсекелестік артықшылықтар алуға бағытталған [3].

Қолдану сипаты (бағыты) бойынша инновацияларды жіктеу:

- жаңа өнімдер мен қызметтерді өндіруге және пайдалануға бағытталған өнім инновациялары;

- өнімдерді қолданудың жаңа салаларын ашатын және жаңа нарықтарда өнімдерге, қызметтерге қажеттіліктерді іске асыруға мүмкіндік беретін нарықтық инновациялар;

- инновациялар-жаңа технологияларға, процесті ұйымдастыруға және басқаруға бағытталған процестер;

- жаңа әлеуметтік құрылымдарды құруға және олардың жұмыс істеуіне бағдарланған әлеуметтік инновациялар;

- өзгерістердің бірнеше түрінің бірлігін білдіретін кешенді инновациялар [4].

Кәсіпорын қызметінің функционалдық салалары бойынша инновацияларды жіктеу:

- өндірістегі инновациялар;

- сатып алудағы инновациялар, сату, қызметкерлер және т. б. [5].

Репродуктивті процестің рөлі бойынша инновациялар тұтынушылық және инвестициялық, күрделілік дәрежесі (немесе масштаб) бойынша күрделі (синтетикалық) және қарапайым инновацияларға жіктеледі.

Инновацияларды инновация деңгейіне, инновацияның белгісіздігі мен тәуекелінің бағаланған деңгейіне, сондай-ақ кәсіпорынның көлемімен тығыз байланысты инвестициялардың қажетті мөлшеріне қарай жіктеген жөн. Іс жүзінде инновация аймақтары ерекшеленеді.

Белгісіздік пен тәуекел деңгейі эмпирикалық бағаланады: төмен, орташа, жоғары. Инновацияны жүзеге асыруға қажетті инвестиция сомасы да осыған ұқсас бағаланады: шағын, орташа, үлкен. Дәлірек айтсақ, инвестициялардың салыстырмалы сомасы туралы

айту керек еді, өйткені шағын кәсіпорындар үшін үлкен сома ірі кәсіпорындар үшін шағын санатқа ауысуы мүмкін және керісінше.

Инновация деңгейіне сәйкес инновацияның үш түрі бөлінеді: модификация, имитация және инновацияның өзі.

Қолданыстағы өнімдердің, технологиялардың немесе Басқару жүйелерінің модификациялары, әдетте, төмен тәуекел деңгейімен және төмен шығындармен сипатталады.

Имитациялар тәуекелдердің орташа деңгейі бар инновацияларға жатады, өйткені көп жағдайда басқа кәсіпорындарда сыналған инновациялар іске асырылады. Инвестицияның қажетті мөлшері, әдетте, модификацияға қарағанда әлдеқайда жоғары, өйткені жаңа нарықтарды дамытуға қаражат салу қажет. Көлденең ось бойынша модельдеу аймағы модификация аймағымен салыстырғанда едәуір кең. Бұл басқару немесе ұйым схемалары саласындағы имитациялар үлкен инвестицияларды қажет етпейтіндігімен түсіндіріледі. Инновацияны инновацияның пайда болуына әкелетін кез-келген процестер деп түсінуге болады. Өнімнің немесе процестің нақты жаңалығы әрқашан оны пайдаланудан экономикалық әсердің өсуіне әкелуі керек. Жаңалық болады:

- абсолютті-егер нақты инновацияға аналогтар болмаса;

- салыстырмалы-бұл кәсіпорында алғаш рет енгізілген, бірақ басқа кәсіпорындарда қолданылған инновацияларға қатысты;

- ішінара-бұл кез-келген элементті, өнім түйінін жаңарту.

Инновациялық процесс-инновацияның мақсаттары мен нәтижелеріне қол жеткізу үшін кезеңдер мен әрекеттердің жиынтығы. Инновациялық процестің ұсынылған анықтамасы инновацияның мақсаттары мен нәтижелері туралы түсініктерді нақты ажыратуды қамтиды.

Мақсат-кәсіпорын қызметінің белгілі бір саласында қалыптасқан тілек ретінде біз инновация нәтижесінде анықтайтын материалдық және материалдық емес сипаттағы әртүрлі өнімдер мен технологияларды әзірлеу және енгізу арқылы қол жеткізуге болады. Мақсаттар инновация міндетті түрде кәсіпорынның мақсаттарымен сәйкес келеді және әртүрлі жаңа өнімдер мен технологиялардың көмегімен қол жеткізуге болады. Айта кету керек, мақсатқа инновацияның басқа нәтижелері арқылы қол жеткізуге болады. Инновациялық мақсатты түзету, әдетте, нәтижелерді түзетуге әкеледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Азгальдов Г.Г., Костин А.В. Интеллектуальная собственность, инновации и квалиметрия // Экономические стратегии, 2008, № 2, С. 162-164.
2. Друкер П. Бизнес и инновации. - М.: Вильямс, 2007.
3. Тычинский А.В. Управление инновационной деятельностью компаний: современные подходы, алгоритмы, опыт, 2006.
4. Никитин С.М. Наука в современной капиталистической экономике. 1987, С.237.
5. Лебедев С.А., Ковылин Ю.А. Философия научно-инновационной деятельности. - М.: Академический Проект, 2012, С.184.

МАТЕРИНСКИЙ КАПИТАЛ В РОССИИ: СУЩНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

ДРОБОТ Е. А.

студентка 3 курса, факультет «Финансы и кредит»

ИВАНИЦКИЙ Д. К.

к.э.н., доцент кафедры финансов

Кубанского государственного аграрного университета имени И. Т. Трубилина
г. Краснодар, Российская Федерация

Аннотация. В научной работе рассмотрена сущность материнского капитала, размер и особенности его получения, а также основные направления его использования. Обозначены и проиллюстрированы примерами главные недостатки применения маткапитала. Приведены рекомендации по усовершенствованию данной программы.

Ключевые слова: материнский капитал, рождаемость, государство, семья, дети, программа, дотации.

На сегодняшний день, материнский капитал на территории России является одним из значимых инструментов государственной финансовой поддержки семей, воспитывающих детей.

О необходимости введения данной программы было объявлено президентом В.В. Путиным в 2006 г., официально программа вступила в силу с 1 января 2007 г. Был выпущен Федеральный закон № 256 «О дополнительных мерах государственной поддержки семей, имеющих детей», устанавливающий дополнительные меры государственной поддержки семей с детьми в целях создания условий, обеспечивающих этим семьям достойную жизнь [5].

Главной причиной появления маткапитала стала ярко выраженная убыль численности жителей страны, выявленная по итогам первой переписи населения современной России в 2002 г., данные которой показали значительное снижение рождаемости. Число жителей России по сравнению с 1989 г. уменьшилось на 1,8 млн. чел. и составило 145 166 731 чел.

Предпосылками подобной ситуации стали такие факторы, как проблемы социально-экономической сферы, повсеместная безработица, низкие заработки, что привело к пересмотру гражданами своей позиции относительно количества детей в семьях, и многие вообще отказались от идеи деторождения. Таким образом, целью маткапитала стало повышение рождаемости на территории РФ [1].

В первые годы введения программы и вплоть до 2016 г. наблюдался положительный рост данного показателя. Однако, по статистическим данным, на 01.04.2022 численность России составляет 146 023 195 чел., из них – 1 855 194 родившихся и 2 023 052 чел. умерших, что наглядно показывает вновь проявившийся отрицательный прирост населения в размере 167 858 чел. В связи с этим, программа маткапитала была продлена до конца 2026 г. Семьи, в которых родился уже первый ребенок, смогут получить сертификат на семейный капитал [4].

Хотелось бы отметить, что программа материнского капитала носит уникальный характер и не практикуется в других странах мира. В Европейском Союзе существует несколько иная система поддержки семей с детьми, а именно ежемесячные пособия на первого, второго и последующих детей до достижения ими определенного возраста. Эти льготы зависят от минимальной заработной платы. В США нет льгот для детей. Единственным финансовым послаблением является налоговая льгота, которая заключается в скидке в размере одной тыс. долл. в год на каждого ребенка.

Рассмотрим на основе информации Пенсионного фонда России более подробно, кто имеет право на получение материнского капитала для граждан РФ, вне зависимости от их места жительства:

1. Женщины, родившие/усыновившие второго ребенка с 01.01.2007.
2. Женщины, родившие/усыновившие третьего, либо последующего ребенка с 01.01.2007, при условии, что ранее они не воспользовались правом на данный капитал.
3. Мужчины, являющиеся единственными усыновителями второго, либо же третьего, при условии, что ранее они не воспользовались правом на маткапитал.
4. Женщины, родившие/усыновившие первого ребенка с 01.01.2020.
5. Мужчины, являющиеся единственными усыновителями первого ребенка с 01.01.2020.

Стоит отметить, что с каждым годом программа маткапитала подвергается разным изменениям. С 1 января 2022 г. действует закон, согласно которому материнский капитал индексируется на величину фактического, а не на прогнозируемого уровня инфляции. Его размер будет пересматриваться ежегодно 1 февраля текущего года. В 2022 г. индексация будет произведена на 8,4%.

В соответствии с последними изменениями, материнский капитал устанавливается в следующих размерах:

1. 524,5 тыс. руб. в случае рождения (усыновления) первого ребенка;
2. 693,1 тыс. руб., если семья не получала маткапитал на первого ребенка, и 168,6 тыс. руб., если его оформляла;
3. за третьего ребенка размер выплаты является, аналогичны, плюс ко всему семья получит право на погашение ипотеки от государства на сумму 450 тыс. руб.

По официальным данным в 2021 г. государственный сертификат на материнский капитал получили 1 053 461 семей. Потратить выданную дотацию можно только на определенные цели. Рассмотрим их в таблице 1.

Таблица 1. Направления использования материнского капитала в 2022 году [3]

Направления использования	Содержание
Улучшение жилищных условий	покупку жилья (дома или квартиры) возведение (строительство жилого дома) реконструкцию жилого помещения, когда жилая площадь должна увеличиться
Образование детей	обучение в высшем учебном заведении дополнительное образование платные услуги по образовательным программам содержание детей в образовательной организации пользование общежитием при образовательном учреждении
Увеличение пенсии мамы	формирование накопительной части пенсии женщины, которая родила или усыновила ребенка
Адаптация ребенка инвалида	расходование средств на товары и услуги для детей-инвалидов
Ежемесячные выплаты	ежемесячные выплаты на содержание детей в семьях с низким доходом (для семей со вторым ребенком)

Можно увидеть, что одним из направлений получения материнского капитала являются ежемесячные выплаты на содержание детей в семьях с низким доходом. Однако, получить данную компенсацию можно только в связи с такими условиями, как: низкий доход семьи и рождение/усыновление второго ребенка, только тогда Пенсионный фонд России будет осуществлять ежемесячную выплату. Осуществление денежной компенсации будет прекращено в следующих случаях:

1. При достижении ребенком возраста трех лет.
2. В случае переезда гражданина, получающего указанную выплату.
3. В случае отказа от получения указанной выплаты.
4. В случае смерти ребенка, с рождением (усыновлением) которого возникло право на получение указанной выплаты.
5. В случае смерти гражданина, получающего выплату, объявления его умершим или признания его безвестно отсутствующим, лишения его родительских прав.
6. В случае использования средств материнского (семейного) капитала в полном объеме.

Таким образом, из данных таблицы видно, что нельзя использовать государственные дотации на личные нужды, либо покупку товаров, необходимых для ребенка в первые годы жизни [3].

Стоит отметить, что с точки зрения получателей материнского капитала отмечается ограниченность перечня допустимых по законодательству направлений расходования

средств. Отмеченная проблема, на наш взгляд, снижает общую эффективность реализации программы и оказывает существенное влияние на процесс планирования семей, приводя к отказу от решения заводить второго и последующих детей.

Для более эффективного использования средств считаем необходимым усовершенствовать и расширить виды направлений расходования государственных дотаций.

Сталкиваясь с существенным ростом текущих затрат после рождения ребенка, семьи испытывают потребность в свободных денежных средствах на большой перечень ежедневно потребляемых товаров и услуг, но не имеют возможности задействовать на эти цели ресурсы материнского капитала. Отмеченное обстоятельство приводит к развитию теневого рынка по обналичиванию материнского капитала и многочисленным мошенническим схемам.

Одной из таких схем является – обналичивание суммы. Где необходимо отдать сертификат мошеннику, а взамен получить наличные средства за вычетом процента за услуги (обычно это около 70% от всей суммы). Другим же методом мошеннических схем являются использование так называемого несуществующего жилья. В этой ситуации риелторы по несколько раз перепродают одну и ту же недвижимость родителям, которые хотят получить материнский капитал наличными. Для таких сделок, как правило, привлекаются нелегальные агентства недвижимости или фирмы-однодневки, которые заключают фиктивный договор займа на покупку жилья [2].

Более того, даже в долгосрочной перспективе не все направления расходования дотации маткапитала могут быть востребованы каждой семьей. Например, не каждый ребенок будет готов получить платное образование и потратить на это средства с маткапитала. Молодая мама, например, также может благодаря капиталу увеличить свою пенсию в будущем, однако стоит учитывать тот факт, что пенсия может быть утрачена в связи с несчастным случаем (смерти матери до начала получения пенсионных выплат).

Современные молодые семьи в большинстве случаев хотят использовать данный капитал на покупку товаров первой необходимости для новорожденного ребенка (детское питание, средства гигиены, коляска и т. д.).

В связи с этим, возникает вопрос о новых направлениях использования капитала. Нами предлагается для внедрения система (сеть) магазинов, либо же интернет-площадок, с товарами первой необходимости для детей, где можно расплатиться средствами из материнского капитала.

Для оплаты в подобном магазине можно предложить эмитировать специальные карты, которые отслеживают все транзакции, дабы средства использовались по назначению и не могли быть израсходованы в ином направлении.

Также для контроля можно применить и МСС-коды – четырехзначные номера, которые обозначают, чем занимается компания, какие товары или услуги продает: продукты питания, авиабилеты, топливо, строительные материалы и другие. Он присваивается продавцу, когда магазин начинает принимать к оплате банковские карты. Для того, чтобы клиенты с капиталом не тратили средства на иные нужды, можно установить в настройках бизнес-карты категории товаров, на которые разрешено тратить деньги. Прозрачность деятельности магазина должна полностью отражаться в ее отчетности, магазин не будет предоставлять товары по оптовым ценам для дальнейшей перепродажи.

Иным вариантом расплаты может являться цифровой рубль, который планируется к внедрению как государственная криптовалюта, позволяющая реализовать полную прозрачность производимых с ее помощью платежей на территории РФ. Данную программу можно реализовать на начальном этапе по некоторым округам России, где отмечается наименьшая рождаемость. В случае успеха проводимой программы, можно реализовывать ее уже по всей территории РФ.

Список литературы:

1. Лаврушева А.А. Материнский капитал как инструмент решения демографических проблем в РФ / А.А. Лаврушева // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2017. № 3 (82), С. 143-146.
2. Леонова, Л.Г., Дробышева О.В. Мошенничество в материнском капитале / Л. Г. Леонова, О. В. Дробышева // Современная наука: актуальные проблемы и пути их решения. – Липецк, 2016, С. 17-19.
3. Пенсионный фонд Российской Федерации / Получателям МСК // – URL: http://www.pfrf.ru/grazdanam/family_capital/.
4. Указ Президента РФ от 09.10.2007 N 1351 (ред. от 01.07.2014) «Об утверждении Концепции демографической политики Российской Федерации на период до 2026 года».
5. Федеральный закон «О дополнительных мерах государственной поддержки семей, имеющих детей» от 29.12.2006 N 256-ФЗ (последняя редакция) // – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_64872/ Консультант Плюс.

**МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА.
ЭТИКА ГОСУДАРСТВЕННОГО СЛУЖАЩЕГО
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

КУСАИНОВА А.А.

Студентка группы «Государственное управление-32»

МУСАБАЛИНА Д.С.

Научный руководитель

ТУЛАГАНОВ А.Б.

Научный руководитель, доктор PhD, доцент

*Евразийский Национальный Университет им. Л.Н.Гумилева
Нур-Султан, Казахстан.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности этической составляющей профессиональной деятельности государственных служащих Республики Казахстан. Данная тема с каждым годом обретает новые стандарты, но по-прежнему остается актуальной. В связи с этим возникает вопрос изучения и выявления новых стандартов этики на госслужбе, а также доработка и изучение уже действующих аспектов этического кодекса Республики Казахстан.

Ключевые слова: этика, этический кодекс, этика на госслужбе, государственный служащий.

За 30 лет независимости Республики, наша страна добилась огромных успехов в культурном, политическом и экономико-социальном развитии. В стратегии «Казахстан 2050» одним из главных приоритетов было выявлено создание профессионального независимого и современного государства.

Реализация задач в деле создания высокопрофессиональной государственной службы и эффективной структуры управления, которая стоит перед нашим государством, во многом обуславливается профессионализмом госслужащего [1].

В государственной системе часто происходят изменения, которые отражают тенденции внешней и внутренней политики. Постепенно осваиваются гибкая структура, новые технологии данной работы, повышается эффективность ее деятельности. Выступая как социальный институт и связующее звено между властью и гражданским обществом, государственная служба является вместе с тем институтом власти и управления [1]

Быть профессионалом, для государственного служащего, недостаточно. Помимо этого, он должен обладать ещё и привлекательным, нравственно-приемлемым для большинства социальных групп имиджем. Поэтому этика и имидж государственных служащих-это в первую очередь характеристика должностных лиц, работающих в органах власти, образ которых формируется под влиянием прямых и косвенных формирующих факторов.

Сегодня, на территории нашей страны действует «Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан». Настоящий кодекс устанавливает стандарты служебной этики государственных служащих и направлен на укрепление доверия общества к государственным органам, формирование высокой культуры взаимоотношений на государственной службе и создание атмосферы добропорядочности, а также предупреждение случаев неэтичного поведения государственных служащих [2].

Профессиональная этика органически взаимосвязана с общей этической системой и должна способствовать ее развитию и совершенствованию, она предлагает нравственные ориентиры поведения людей в сфере профессиональной деятельности относительно целей, смысла и функциональной направленности конкретной профессии [3].

Сегодня, находясь в зависимости определенных внешних обстоятельств, профессиональная этика государственных служащих отличается определённой нестабильностью. Поэтому, учитывая, что залогом успешного функционирования государства является качество его управленческого аппарата, необходимо продолжить работу по приближению реальных характеристик государственных служащих к их идеальным, эталонным образцам, зафиксированным в этических кодексах [4]. Каким же должен быть государственный служащий? В первую очередь он должен представлять пример скромности, честности, справедливости и патриотизма. Немало важным фактором является и высокая моральная ответственность, а также не только профессиональные знания, но и умение применять их на практике.

В 2019 году, глава государства, Касым-Жомарт Токаев отметил необходимость перехода к концепции «слушающего государства», которое в первую очередь прислушивается и заботится о своих гражданах, защищает их интересы и права. В данной ситуации главную роль играет налаживание контакта связи с населением, сохранение высоких стандартов государственного служащего. «Без продуктивной деятельности государственных служащих во благо народа невозможно достичь успеха и процветания нашей страны» - сказал заместитель Агенства по делам государственной службы РК Дархан Жазыкпаев [5].

Подводя итог можно отметить, что для результативного решения поставленных управленческих задач на современном этапе развития требования к государственным служащим увеличиваются, и помимо обязательного наличия профессиональных качеств, таких как ответственность, организованность, инициативность им необходимо обладать и несколькими морально-психологическими характеристиками: честность, бескорытность, справедливость, морально устойчивостью и высокой мотивации на служение гражданскому долгу. Только в этом случае они будут соответствовать требованиям, предъявляемым современным обществом и смогут решить стоящие перед ними задачи по преобразованию страны.

Список литературы:

1. Кизимбаева А.Б. «Имидж и этика государственного служащего Республики Казахстан, 2019 год.
2. Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан от 24.01.2019 год.
3. Бунтовский С.Ю. «Профессиональная этика государственного служащего», 2018 год.
4. Матвиенко О.В. «проф этика государственных служащих», 2019 год.

5. Новостной интернет портал «Гумба.кз», декабрь 2019 год. (дата обращения 6 апреля 2022 год).

ПРОЦЕСС РЕФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

САЛЫКОВА С.Т, ШАКАРОВА С.З.

Студентки группы «Государственное управление-32»

МУСАБАЛИНА Д.С.

Научный руководитель

ТУЛАГАНОВ А.Б.

Научный руководитель, доктор PhD, доцент

Евразийский Национальный Университет им. Л.Н.Гумилева

Нур-Султан, Казахстан.

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс реформирования государственной службы и государственного управления в целом. Так же представлен краткий обзор сути реформ государственной службы в Республике Казахстан, с учетом опыта других стран. Определено значение рационального реформирования государственной службы Казахстана для успешной реализации всех основных стратегических планов и эффективного развития национальной экономики в целом.

Ключевые слова: Государственная служба, Республика Казахстан, реформирование, страна, процессы, стандарты, государственные служащие.

С этапа обретения суверенитета Республика Казахстан достигла значимых достижений в собственном развитии. Проводимые процессы реформирования по усовершенствованию системы государственной службы показывают конкретные итоги.

Впрочем, современные реалии настоятельно призывают к принятию новых заключений и реформ, дабы отвечать эталонам времени и найти признание во всем мире. Системы представлений и основ, образовавшиеся за многолетние процессы развития страны, указывают на необходимость внесения перемен. Основаниями данных новшеств и реформ считается трансформация значимости населения государства и нужды его граждан.

Обществу нужна гораздо действенная концепция государственного управления и государственной службы, иной образ взаимоотношений общественности и системы государственного управления, другое устройство разработки политические деятельности и решение проблем в соответствии с современными тенденциями.

В наши дни меняются устоявшиеся ценности и пересматриваются связи с общественностью, это приводит к модификации государственной системы на современных взглядах и принципах, позволяющее государственному механизму функционировать более эффективно. Резкие метаморфозы, происходящие в социально-экономической, политической и иных сферах публичной жизни нашего государства принесли немаловажные изменения в функционирование и характер деятельности всех органов государственного управления. С обретением независимости в республике периодически велись реформы государственного управления, а также административная реформа, что проводилось с принятием особой концепции, Указа президента страны или же изменением нормативно-правовой базы, и в отдельных случаях принятием нового законодательства. При проведении реформ Казахстан всякий раз исследует и реформирования государственной службы в зарубежных странах, дабы применить оптимальный навык, и не допустить промахов при их осуществлении.

Для существенных изменений в концепции государственной службы было необходимо внесение свежих правовых, экономических, общественных и других механизмов.

Современная институциональная реформа государственной службы Республики Казахстан содержит конкретные цели – это формирование современного, профессионального и автономного государственного аппарата, обеспечивающего качественную реализацию экономических программ и предоставление государственных услуг [1]. Глава государства К.Ж. Токаев акцентирует внимание на значимости кардинальных перемен в подходах к государственному управлению, кадровой политике, системе принятия решений и ответственности за их выполнение.

В реальное время в Казахстане реализуется 5 институциональных реформ, которые затрагивают все сферы жизнедеятельности государства. Определенные действия по претворению в жизнь плана модернизации государства указаны в государственном документе «100 конкретных шагов» и 1-ые 15 шагов плана нации направленные на решение актуальных вопросов в государственной службе Казахстана. Важные изменения имеются в нынешней государственной службе страны, показывающие как общенациональную специфику и международный навык становления. В 2016 году был принят закон «О государственной службе», базирующийся на принципах меритократии, результативности и компетентностного подхода, который направлен с большим акцентом на карьерную модель государственной службы [2][3].

Государственная служба в Республике Казахстан во многом находится под влиянием традиций и законов нашей страны и имеет свою специфику. На наш взгляд можно выделить несколько наиболее острых проблем влияющих на эту специфику:

- Излишняя бюрократия на всех уровнях власти;
- Низкая скорость и эффективность принятия управленческих решений;
- Служение чиновника себе или же патрону, но не стране и населению;
- Коррупция;

- Недостаточная прозрачность конкурсного отбора на должности в государственных органах;

Все эти факторы порождают недовольство среди граждан страны, особенно у социально уязвимых слоев населения, который особенно нуждается в поддержке со стороны государства.

Проанализировав эти проблемы, мы пришли к выводу, что можно выделить несколько факторов, которые влияют на государственных служащих:

- Властные отношения между подчиненным и руководителем. Четкая иерархия власти зачастую значит давление на служащего сверху с помощью принуждения. Государственный служащий должен быть не только исполнителем, но и генератором идей.

- Этические нормы и ценности. Выработанные обществом моральные убеждения личности, социальные установки играют большую роль в деятельности человека. Ведь в первую очередь моральные ценности это важнейший механизм предупреждения коррупции [4].

Все эти факторы очень важны и над ними следует вести тщательную работу, так как именно от этого зависит имидж государственного служащего и дальнейшее развитие государственного управления в целом. Главная задача государственного служащего это понять, что он служит государству, а не вышестоящему руководству, и это на наш взгляд самое главное требование к чиновнику. Однако те, кто забывает об этом, дискредитирует государственный аппарат перед общественностью.

В Республике Казахстан начиная с 2000 года реализуется позиционно-карьерная модель государственной службы. Эта реформа призвана с целью модернизации государственного аппарата, повышения эффективности государственного управления, а также обеспечения открытости, доступности и прозрачности государственных органов. Как отмечает А.К. Садвокасова: «Процесс реформирования государственной службы Казахстана отмечен переходом к новым приоритетам и ценностям, построением модели государственной службы, основанной на принципах меритократии (личных заслуг), созданием профессионального государственного аппарата, стимулированием

профессионального роста и увольнением с государственной службы людей, не соответствующих определенным требованиям» [5].

Для реализации этой модели разработаны нормативные документы, в частности, это новые правила конкурсного отбора, типовые квалификационные требования для административных государственных должностей корпуса «Б», специальные квалификационные требования для резервистов корпуса «А» и др.

Таким образом, модернизация государственной службы требует соответствия новым возможностям современного мира, что позволит своевременно реагировать на различные ситуации и предложения, повысить доверие со стороны населения и быть открытой для всех субъектов общественных отношений. В следствии реформирование государственной службы настоятельно требует разработки особой национальной модели становления, основанной на исторических, национальных, социальных особенностях Казахстана.

Список литературы:

1. Назарбаев Н.А. План нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева (дата обращения: 05.04.2022). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100>.

2. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015года № 416-V ЗРК «О государственной службе Республики Казахстан» (дата обращения: 05.04.2022). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416>.

3. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. – akorda.kz (дата обращения: 06.04.2022).

4. Нуртазин М.С. Актуальные проблемы современности: Государственное и региональное управление реформа государственной службы в Казахстане: практико-прикладные аспекты. Наука и общество – 1/2014. Государственное и региональное управление. С.11-15.

5. Садвокасова А.К. Приоритеты реформирования государственной службы Казахстана: социологический аспект. Социология власти. С.77-82.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА, БИЗНЕСА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОЦИАЛЬНОМ ГОСУДАРСТВЕ

СЕЙПЛОВА А.А.

студентка группы ГМУ-19-2

СТАВБУНИК Е.А.

*Научный руководитель, доктор PhD, доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. в статье рассматриваются аспекты развития социального государства, актуальность формирования благоприятных условий для социального партнерства, социальной ответственности и социальной политики. Дается характеристика типам социального государства, а также социального государства с позиции демократизации общества, проведения социально-политических и правовых реформ в стране. Уделяется внимание нерешенным вопросам взаимодействия основных участников социально-экономических отношений в Казахстане.

Ключевые слова: Государство, правительство, бизнес, гражданское общество, социальное партнерство, социальная ответственность, социальный бизнес.

Для создания необходимых условий реализации важных жизненных принципов в казахстанском обществе ведущим направлением в социальной, экономической, политической сферах стала последовательная социальная модернизация. Позиционируя себя как государство социального типа, закрепив эти ориентиры в Конституции Республики Казахстан [1, с.1], наша страна стремится достичь высоких результатов, основанных на совместных стратегических задачах государственных органов власти и представителей бизнеса всех масштабов. Воспроизводство высококвалифицированных трудовых ресурсов, увеличение инвестиций в человеческий капитал, создание условий для всестороннего развития личности, усиление активности предпринимательского сектора в решении социальных вопросов, развитие институтов гражданского общества – основные ориентиры проводимых в Казахстане социально-экономических и политических реформ. Эти факторы выступают как отличительные характеристики социальной сущности нашей страны как государства с социально-ориентированной системой, находящейся в процессе постоянного совершенствования.

Используя опыт развитых социальных государств и социально-ориентированных систем, сформированных на рыночных отношениях, следуя собственной практике осуществления социальных мероприятий с учетом позитивных и негативных ее результатов, в настоящее время Казахстан стремится реализовать принципы социального демократического государства – права на достойный уровень жизни его граждан и достойные условия труда, возможность осуществления деятельности в отраслях, способствующих развитию отечественной экономики и усилению социально-экономической безопасности страны. В качестве ценных атрибутов, имеющих значимость для казахстанского суверенитета, следует выделить социальную защиту и гарантии, социальные права и обязательства, социальную стабильность, невысокий уровень социальной конфликтности, социальное партнерство и социальную ответственность, положительную динамику социальной активности представителей предпринимательского сектора и отдельных граждан страны.

Несовершенство рыночной системы придает актуальность таким явлениям как социальное партнерство и социальная ответственность предпринимательства. И если в узком смысле участниками социального партнерства могут выступать государство и институты гражданского общества, то в широкой трактовке к такому сотрудничеству подключен бизнес-сектор.

Бизнес, осознающий и реализующий свою социальную ответственность перед обществом, трудовыми коллективами, отдельными гражданами – это одна из главных ценностей цивилизованной экономической системы. Наряду с государственным сектором, участвуя в финансировании и создании объектов социальной сферы и инфраструктуры, отечественный бизнес сам создает условия для лояльного отношения к нему со стороны государства, способствует развитию государственно-частного партнерства.

Тем не менее, далеко не все проблемы, возникающие при взаимодействии государства и бизнеса, имеют быстрое решение в Казахстане. Основными нерешенными вопросами остаются:

- несистематический характер социальных мероприятий со стороны бизнеса;
- остающийся высоким уровень социальной конфликтности между трудовыми коллективами и руководством крупных компаний (особенно с иностранными участниками);
- необходимость совершенствования законодательства в области социальных отношений;
- недостаточная вовлеченность в социальные программы представителей малого и среднего предпринимательства, хотя именно развитие сектора МСБ названо в качестве основного инструмента индустриальной и социальной модернизации Казахстана в XXI веке [2].

Как показывает практика общественного развития, социально ориентированное государство функционирует с наибольшей эффективностью в тех странах, где государство базируется на правовой демократической основе, где достаточно развиты социально-рыночные отношения, а общество является гражданским. Социальное государство есть государство, гарантирующее и предоставляющее каждому человеку отдельно и всему обществу в целом совокупность прав, реализация которых может в полной мере обеспечить возможность социальной мобильности и личностного развития.

Неотъемлемой частью социального государства выступает его социальная политика, посредством которой и реализуются принципы социальной справедливости. Социальная политика, являясь деятельностью государства по снижению дифференциации в доходах и предотвращению социальных разногласий, выступает одним из главных ориентиров государственной внутренней политики.

В современном мире демократическое государство в лучшей степени обеспечивает условия для развития активной социальной позиции граждан, социальных групп и общностей. В демократическом государстве с его многообразием функций на одно из первых мест выдвигается его всеобъемлющая социальная функция. Социально ориентированная система государства создает благоприятное пространство общественных возможностей, защищенных от какого-либо произвола, дает гарантии беспрепятственного взаимодействия социальных групп и других элементов социальной структуры, способствует улучшению социального положения граждан [3, с.28].

Социальные функции проявляются в том, что государство в силах:

- обеспечить целостность общества и создать основные условия для его безопасного развития;
- обеспечить реализацию основных прав и свобод человека и гражданина;
- создать условия для устойчивого экономического роста;
- обеспечить свободу, независимость и безопасность своих граждан в мировом сообществе [4, с.385-386].

На основании разных подходов к категориальной сущности «социального государства», можно дать характеристику основным типам государств, которые позволяют государству в той или иной мере реализовать его социальные функции (таблица 1).

Таблица 1. Основные типы государств, реализующих социальные функции

№	Тип государства	Характеристика	Реализация социальной функции
1	Правовое государство	Особая организация политической публичной власти, которая основана на правовых нормах и законе. Это такая форма власти, при которой создаются условия для наиболее полного обеспечения прав и свобод человека и гражданина. Его организационные основы могут быть сформированы на базе любого типа государственного устройства (унитарные государства, страны-федерации, страны-конфедерации); при различных формах правления: республика (парламентская или президентская), конституционная монархия; в некоторых формах установившегося и преобладающего режима государства (демократические, либерально-демократические).	Социальная функция реализуется преимущественно в правовых формах и пределах, контролируемых и ограниченных правом (законом).
2	Унитарная форма государства	Единое цельное государственное образование, которое состоит из административно-территориальных единиц, подчиненных центральным органам власти и не обладающих признаками государственного суверенитета. Организационные основы предполагают единые, общие для всей страны высшие представительные, исполнительные и судебные органы власти, осуществляющие верховное	Реализация социальной функции происходит путем создания организационно-правовых предпосылок для усиленного влияния центральных органов власти на всей территории страны, политический курс может

		руководство соответствующими местными органами. На территории действуют одна конституция, предусмотрено одно гражданство, единая система законодательства. Составные части (области, департаменты, округа и т.п.) не обладают государственным суверенитетом, не имеют также своих законодательных органов и другой атрибутики государственности. В то же время местные органы обладают разной степенью самостоятельности.	иметь любую направленность (социальную, демократическую и правовую) или же их сочетание.
3	Федеративная структура государства	Устойчивый союз государств, самостоятельных в пределах распределения между ними и центром компетенций, которые имеют собственные законодательные, исполнительные и судебные органы и, как правило, конституцию, а часто и двойное гражданство. Организационной основой является объединение двух и более государственно-территориальных (или национальных) образований (штатов, краев, областей, земель, республик и т.п.) в единое государство при сохранении за ними политической самостоятельности.	Реализация социальной функции в таком государстве основана на поддержании и распространении принципов социального государства всеми федеративными субъектами.
4	Государство конфедеративного типа	Форма объединения государств, при котором образующие этот союз страны имеют собственные высшие и местные органы власти, управления и правосудия, полностью сохраняют свою независимость. В организационной основе лежит создание союза, который обеспечивает общие интересы в достижении какой-либо цели. Отношения между конфедератами равны в соответствии с законом. Кроме того, вошедшие в конфедерацию страны, сохраняют неоспоримое право отделения в такой момент, который сочтут необходимым.	Реализация социальной функции затруднена тем, что такой союз предоставляет гораздо меньше возможностей для того, чтобы утвердились общие принципы социального государства в странах, которые входят в конфедерацию.
5	Авторитарные и тоталитарные государственные системы	Политическая власть в таких государствах сосредоточена в руках одного субъекта или группы лиц, происходит подчинение народа бесконтрольной авторитарной власти, нет законодательно утвержденного порядка смены правительства. Само государство – единственный активатор социальной политики. Организационные основы характеризуются отсутствием или значительным ограничением прав и свобод граждан, запрещением оппозиционных партий и других организаций, ограничением роли выборных госорганов и усилением роли исполнительно-распорядительных структур, сосредоточением огромных властных полномочий в руках главы государства или правительства.	Социальная роль широко преподносится как постоянная забота государства о благосостоянии народа. Однако построить социальное государство на базе таких государств, практически, невозможно, потому как в них отсутствует сочетание социальных функций с правовыми функциями. Но нельзя утверждать однозначно, что в авторитарных и тоталитарных системах не оказывают своим гражданам социальных услуг и не предоставляют социальных гарантий, хотя это, как правило, сопровождается нарушением прав и свобод человека и гражданина.
Примечание – составлено авторами на основе источника [5].			

Выступая с ежегодным Посланием в 2021 году, Глава государства Токаев К.-Ж.К. обратил внимание на то, что для Казахстана, являющегося социальным государством, несомненно, оказание всесторонней помощи всем, кто оказывается в затруднительной

ситуации, выступает в качестве одного из ключевых приоритетов. Однако это не должно способствовать развитию патерналистских настроений и иждивенческих позиций [6].

Таким образом, социальное государство есть общество, соответствующее определенному уровню его развития, где основным условием становления полноценного социального государства является гармоничное сочетание правовых и социальных основ. Социальное государство создает правовое поле, устанавливает правила поведения, механизм осуществления и контроля социальных гарантий. Такое государство, представ как итог длительного социального развития, является мощным средством, способным обеспечить прогресс в развитии общественных систем без насилия и конфликтов.

Сегодня возникают ситуации, когда не только государство не в состоянии справиться с рядом социальных проблем, но и бизнес-сектор не готов предложить конструктивную систему мер для ответа на социальные вызовы. В таких условиях развивается и набирает высокую степень влияния, так называемый, некоммерческий сектор. При решении острых социальных проблем он, играя неоспоримо самостоятельную роль, выступает партнером бизнеса и государства.

При этом не умаляется роль правительства, обладающего высшей исполнительной властью на уровне государства, но данная власть сужается в современном мире, меняя характер его работы. Иногда органам государственной власти бывает трудно противостоять некоторым тенденциям. Например, децентрализация, способствующая передачи части полномочий региональным и местным органам управления, опираясь на принцип subsidiarности, изменяет характер власти правительства.

Можно привести множество аргументов, которые подтверждают, что происходящие в стране перемены могут способствовать увеличению неравенства и повышению риска для малообеспеченных слоев населения. Поэтому включение в социальный диалог представителей гражданского общества, обеспечивает справедливость и равные возможности всем заинтересованным лицам в социально-экономических и политических процессах. Так называемый неправительственный сектор играет все более важную роль и в управлении. С его участием расширяются полномочия общественных организаций и местных властей, возрастает желание правительства создавать партнерства для решения приоритетных задач. Открываются новые возможности для улучшения услуг, предоставляемых предпринимательскому сектору и гражданскому обществу.

В Послании от 16 марта 2022 года Президент Казахстана К.-Ж.К. Токаев отметил необходимость укрепления роли институтов гражданского общества. Он сказал: «Неправительственный сектор неизменно поднимает важные социальные вопросы и содействует их комплексному решению. Стоящие сегодня перед Казахстаном задачи требуют усиленного взаимодействия государства и неправительственных организаций, системной перезагрузки институтов гражданского общества... Мы должны пробудить гражданскую активность в стране и запустить процесс осознанного и конструктивного партнерства между государством и обществом» [7].

Как показывает практика, отношения бизнеса, гражданского общества и органов государственной власти протекают отнюдь непросто.

Таким образом, нынешние отношения между членами социального государства придают актуальность таким распространяющимся процессам, как социальное партнерство и социальная ответственность бизнеса. И если под социальным партнерством, в узком смысле, понимать сотрудничество государственных органов и общественных организаций (профсоюзов, партий, общественных движений), то в ситуации рыночной структуры к развивающемуся социальному партнерству подключается сектор бизнеса. Предприниматели в развитых странах участвуют в разрешении многих социальных проблем общества, однако в казахстанской действительности такая деятельность еще не приобрела системности.

В целом, «социальный бизнес» - это специфическая категория. Социальный бизнес – это не благотворительная организация. Это бизнес в прямом смысле этого слова, который

должен полностью окупать свои расходы, выполняя при этом социальные задачи. Когда бизнесмен управляет своей организацией, он мыслит и работает иначе, чем когда руководит благотворительной организацией.

С появлением на рынках социального бизнеса заинтересованными сторонами становятся как потребители, так и инвесторы. Однако отказываясь от прибыли на вложенные деньги, инвесторы могут требовать конкретных гарантий достижения социальной цели компании. Подобным же образом покупатели, отдавшие предпочтение компании из-за того что она, якобы помогает снижению бедности, борется с загрязнением окружающей среды или создает иные социальные блага, могут потребовать реальные доказательства такой деятельности [8, с. 37-38, с. 204]. Из этого следует, что в социальном государстве социальная ответственность должна быть атрибутом всех сторон – государства, предпринимательского сектора и отдельных людей.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года.
2. Послание Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее», 17 января 2014 года. Режим доступа: http://president.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-17-yanvary-a-2014-g
3. Ф.И. Шарков. Основы социального государства, М. 2013.
4. Кравченко С.А., Мнацаканян М.О., Покровский В.Е. Социология: парадигмы и темы: Учебник для вузов. М.: АНК ИЛ, 1998.
5. Галиахметова Р.Н., Носаненко Г.Ю., Свигузова А.П. Основы правоведения: Учебное пособие / Нижнекамск, 2003 – 249 с. Режим доступа: <https://studfile.net/preview/2608984/page/2/>
6. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» от 01 сентября 2021 года. Режим доступа: <http://president.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>.
7. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» от 16 марта 2022 года. Режим доступа: <http://president.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>.
8. М. Юнус., А. Жоли. Создавая мир без бедности: Социальный бизнес и будущее капитализма. М.: Альпина паблишерз, 2010, С. 307.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ

ТУЛЕНОВА М.Б.

студентка группы ГМУ-21-2

БУКАТОВ Е.Б.

Научный руководитель, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Данная статья посвящена факторам, влияющим на развитие экономики. Рассмотрены примеры Южной Кореи, Сингапура, Израиля, Тайваня стран которые с помощью человеческого капитала смогли достичь значительных успехов в экономике. Перед Республикой Казахстан поставлена задача перехода от сырьевой экономики к высокотехнологичной экономике. Для решения данной задачи необходимо использовать основные факторы способствующие развитию страны.

Ключевые слова. Инновации, инвестиционный климат, человеческие ресурсы, экономика, государство.

Казахстан уже как 30 лет является независимым государством. Относительно других стран в постсоветском пространстве Казахстан в экономическом плане ушел вперед. Но если верить словам экспертов различного уровня, РК могла бы нарастить экономическую мощь еще в более высоком темпе. Сейчас мы можем наблюдать разрыв между различными слоями населения во всем мире. Богатые люди богатеют, а бедные становятся все беднее. Так же происходит и со многими развивающимися странами. К сожалению Казахстан не входит в число богатых и развитых стран. Есть большое количество причин, которые способствуют к ухудшению экономики и торможению развития нашей страны.

Благодаря истории мы можем проанализировать как когда-то бедные страны, такие как Южная Корея, Китай, Сингапур в ускоренном темпе нарастили экономику. Рост экономик этих стран можно объяснить концепцией «качественные знания, высокий доход». Однако существуют и другие страны, которые, не обладая высокими знаниями стали странами с лидирующими экономиками. Например: Катар, ОАЭ, Саудовская Аравия. Эти страны являются скорее исключением из списка. Из этих стран больше всего выделяется ОАЭ тем, что их развитие произошло благодаря умным инвестициям. Например, Венесуэла имела высокий уровень образования, но сейчас из-за авторитарного правления Мадуро, страна находится в очень плачевном экономическом положении. Бразилия в 90-ые пыталась создать более усложненную версию экономики, но у них это не получилось, и они вернулись к облегченной версии. В частности, это и стало причиной остановки быстрого развития данной страны [1].

Казахстану в данное время необходимо предпринять решительные шаги, чтобы стать высокоразвитой страной. Для этого необходимо повышать уровень знаний и компетенций. Если верить статистике ЕСІ (индекс экономической сложности) Казахстан по рейтингу данного индекса стоит ниже таких стран как Сальвадор, Египет, Киргизия, а от Республики Беларусь мы отстаем на 34 позиции. Одной из причин низкого рейтинга является «ресурсное проклятие» (Голландская болезнь). В составе СССР Казахстан имел сырьевую направленность [2]. Основной доход в бюджет страны Казахстан получает от продажи природных ресурсов, в основном нефти, газа и металлов. Из таблицы 1 мы можем увидеть основные экспортные товары, которые Казахстан экспортирует за рубеж. В 2019 году основными торговыми партнерами были ЕС, ЕАЭС, Китай, куда Казахстан поставлял нефть, газ, медь, продукты химии, мазут, железные руды, пшеницу, плоский прокат и другие полезные ископаемые.

Таблица 1. Основные экспортные товары РК в 2019 году [3]

Наименования	2019 год	
	Сумма (долларов США)	Доля
1. Сырая нефть	33.5 млрд.	58.1%
2. Газ	2.8 млрд.	4.8%
3. Медь	2.5 млрд.	4.3%
4. Продукты неорганической химии	2.2 млрд.	3.8%
5. Ферросплавы	1.9 млрд.	3.3%
6. Нефтепродукты	1 млрд.	1.8%
7. Пшеница	1 млрд.	1.7%
8. Плоский прокат	963 млн.	1.7%
9. Мазут	918 млн.	1.6%
10. Железные руды	664 млн.	1.2%
Итого Топ 10:	47.5 млн.	82.3%
Всего:	57.7 млн.	100%

Но мировые расценки природных ресурсов с каждым годом меняется и очевидно, что Казахстану следует пересмотреть экономический вектор.

Страна должна попытаться вывести на рынок оригинальные товары, инновационную продукцию, которая была бы конкурентоспособной на мировых рынках. Логично предположить, что, это попросту невозможно, если экономика специализируется только на экспорте сырья. А ради этого нам придется возвращать собственные кадры либо привлекать кадры из-за рубежа. Казахстан должен встать на инновационный путь развития. Страны, которые делали основной упор на технологии и инновации, обучение высококвалифицированных работников вышли из тяжелого положения и проложили свой собственный вектор развития. Из опыта таких стран как Южная Корея, Сингапур, Тайвань, Израиль мы можем отметить, что нам в первую очередь нужно вкладываться в человеческий капитал. Для этого к этой структуре нужен доступ к финансированию, улучшения уровня образования, выделения грантов и льгот кредитования для предпринимательства, помощь государства к выходу на мировой рынок новых идей и услуг [4].

Во время экономического кризиса 2008 года многие страны ОЭСР смогли облегчить бремя потерь благодаря инвестированию в инновации. Самым ярким примером страны, добившейся значительных экономических успехов благодаря инвестициям является Израиль. С учетом того, что эта страна находится среди конфликтных соседей в лице Палестины, Иордании, Сирии, Ливана и т.д. Имея площадь всего в 20 тыс. км им для того, чтобы обеспечить население достойной жизнью Израиль инвестировал финансовые средства в человеческий капитал. Для того чтобы просто прокормить свое население Израилю пришлось инвестировать в научные центры с целью максимального эффективного использования почвы. Актуальной проблемой на то время стало нехватка пресной воды. И государство инвестировало около 4 миллиардов долларов США в технологию обработки и опреснение воды. Именно в Израиле была впервые опробована технология капельного орошения. Кроме того, в условиях постоянной напряженности отношении между соседями им понадобилось новые разработки в сфере вооружения. В итоге Израиль стал первым в мире государством, у которых появились кибервойска.

Примечательный факт: из Советского Союза в Израиль приехало много научных кадров, произошла «утечка мозгов» в Израиль. После Распада СССР в Израиль переехало 1 миллион бывших советских граждан. Такой вектор развития помог заменить отсутствие природных ресурсов человеческим капиталом. Главным движущим механизмом в экономике Израиля является – наука и образование. Если страна обладает высококвалифицированными и эффективными кадрами как Израиль, то экономика данной страны будет больше прогрессировать и развиваться [5].

Но одного образования и грамотной государственной политики недостаточно для существования бизнеса. Для инвестора необходимо чувствовать, что его деньги и бизнес будут находиться в безопасности. Если в стране существует благоприятный инвестиционный климат, то для развития инноваций создаётся благоприятная почва. Какие-либо конфликты, войны, коррупция и т.д. отрицательно сказываются на развитие экономики и инноваций. Яркий пример – Украина, Россия, Беларусь. После начала конфликта между Россией и Украиной, многие компании перевели свои главные штабы в более безопасные и стабильные страны Европы. Например, скандинавская компания Orega Software переехала из Украины в Ирландию. Множество мировых компаний из-за санкций покинули или приостановили свою деятельность в России и Белоруссии.

В заключение стоит отметить, что для становления Казахстана как развитого государства потребуется немало усилий. Создания условий для развития человеческого капитала, выделение грантов молодежи. Государство должно обеспечить благоприятные условия для инвесторов – предоставлять льготное налогообложение, создавать специальные экономические зоны, предоставить субсидии и преференции, обеспечить защиту прав инвесторов в рамках международного права. Также необходимо обеспечить полный пересмотр вектора развития экономики Казахстана и провести качественные политические и экономические реформы.

Список литературы:

1. Медведева М. Б. Экономика Бразилии в контексте глобальных процессов / М. Б. Медведева, Е. Б. Стародубцева // Банковские услуги. – 2022. – № 1, С. 32-39.
2. Аубакирова Г. М. Оценка инновационного развития транзитных экономик: пример Казахстана / Г. М. Аубакирова, Ф. М. Исатаева // Вестник университета Туран. – 2022. – № 1(93), С. 28-35.
3. stat.gov.kz. - Бюро национальной статистики РК.
4. Саналиева Л. К. Интеллектуальный потенциал как фактор развития экономики Казахстана / Л. К. Саналиева, Г. Т. Ахметова, Г. Б. Кенжегалиева // Статистика, учет и аудит. – 2019. – № 3(74), С. 203-207.
5. Паламаренко Е. В. Особенности развития экономики Израиля на современном этапе / Е. В. Паламаренко // Научное обозрение. Серия 1: Экономика и право. – 2020. – № 1-2, С. 126-142.

ПРОБЛЕМА БЕЗРАБОТИЦЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ШАХТЕМИРОВА З.А.

студентка группы ГМУ-20-2

БУКАТОВ Е.Б.

Научный руководитель, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена проблема безработицы в Республике Казахстан. У каждого государства - свои стратегические цели и задачи. Для Казахстана одним из важных направлений социальной политики является обеспечение граждан полной рабочей занятости. Так экономический рост и социальная ориентированность государства стали базой для становления системы о полной занятости трудоспособных граждан, которая регламентирована Законом РК «О занятости населения» от 6 апреля 2016 г.

Ключевые слова: Занятость, безработица, государственные программы, повышение квалификации, сезонная безработица, массовое предпринимательство.

В Республике Казахстан основными формами безработицы являются:

- безработица, связанная со спадом производства,
- скрытая безработица,
- фрикционная безработица,
- сезонная безработица [1].

По данным Бюро национальной статистики Республики Казахстан, динамика численности безработных в процентном отношении выглядит следующим образом: 2015 – 5,0% (448,5 тыс. человек); 2016 – 5,0% (447,4 тыс. человек); 2017 год – 4,9 % (439,3 тыс. человек); 2018 год – 4,9 % (441,4 тыс. человек); 2019 – 4,8 % (441,8 тыс. человек); 2020 – 5,0 % (454,0 тыс. человек); 2021 – 4,9% (450,4 тыс. человек) [2].

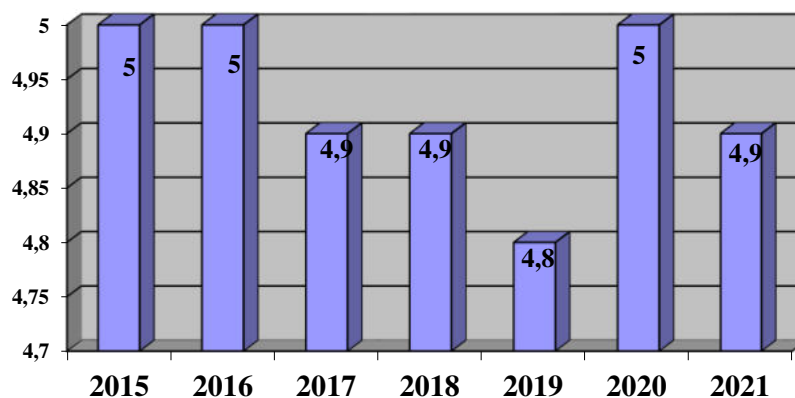

Рисунок 1 - Статистика безработицы по всей Республике Казахстан с 2015 по 2021 год

Мы считаем, что в Республике Казахстан существуют следующие основные причины (проблемы) безработицы:

- увольнение по собственному желанию;
- невозможность найти подходящую работу;
- семейные обстоятельства;
- сокращение на работе или банкротство компании;
- окончание трудового договора;
- ухудшение здоровья или длительное лечение;
- проблемы при трудоустройстве после окончания учебы (колледжи, ВУЗы и т.д.);
- сезонный характер работы;
- отсутствие желания работать [3].

Так как решить проблему безработицы? Как наша страна предпринимает какие-то действия?

В Казахстане растет значимость государственных программ, целью которых являются поддержка предпринимательства и развитие рынка труда. Финансирование государственных программ, способствующих занятости населения, в 2021 году увеличено. Причина – многие казахстанцы потеряли рабочие места за последний год. Это связано с всемирной эпидемией «Covid-19». Поэтому на содействие занятости из бюджета выделено 728 миллиардов тенге.

Помощь государства в занятости казахстанцев заключается не только в предоставлении информации о вакансиях. Государство также за счет бюджетных средств может предоставить гражданам следующие пути решения проблем трудоустройства:

- предоставить желающим пройти курсы повышения квалификации, после которых безработные граждане могут найти необходимую работу;
- предоставить гранты, на открытие малого бизнеса;
- переселить по государственной программе в регион, где существует дефицит трудовых ресурсов (из Южного Казахстана в Северный Казахстан) [4].

Все эти государственные услуги предлагаются в рамках программ – Дорожная карта занятости на 2020 и 2021 годы и «Еңбек» (программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства). Государственная программа нацелена на содействие продуктивной занятости населения и вовлечение граждан в предпринимательство. Основные направления программы «Еңбек»:

- обучение востребованным специальностям;
- развитие массового предпринимательства;
- переселение ищущих работу в те регионы, где есть подходящие вакансии;
- содействие в трудоустройстве молодежи [5].

За время реализации программы «Еңбек» 6,2 тысячам человек выданы микрокредиты для открытия бизнеса; 23,6 тысячам начинающим бизнесменам были выделены гранты; 154,2 тысячи человек были устроены на субсидируемые рабочие места; на курсах

технического и профессионального образования было обучено 26 тысячи человек; в трудодефицитные регионы было переселено 6 тысяч человек. По программе «Бизнес бастау» государство поддержало 30 тысяч бизнесменов.

Если сравнивать регионы Казахстана, то в 2021 году самая высокая безработица наблюдалась в 4 регионах: город Алматы (5,1%), Туркестанская область (5,1%), город Шымкент и Западно-Казахстанская область (по 5%). Низкий уровень безработицы был зарегистрирован в городе Нур-Султан и Карагандинской области (4,6%). Если брать количественное выражение, то больше всего безработных зарегистрировано в городе Алматы (52,9 тысячи человек); в Алматинской (49 тысячи человек) и Туркестанской областях (41,8 тысячи человек).

Как отмечают эксперты, несмотря на кризис, связанный с «Covid-19», растёт и число вакансий, и количество кандидатов на рабочие места. Так генеральный директор ТОО Headhunter.kz Оксана Бричевская отмечает, что из-за пандемии появилось гораздо больше вакансий с удалённым режимом работы и соискатели тоже всё чаще отдают предпочтение данному формату.

Стоит отметить, что в последнее время растёт разрыв между городской и сельской безработицей, так в городской местности безработица составляет 5 % а в сельской 4,7%. Гендерная безработица также изменилась в сторону увеличения женской безработицы до 5,6% и снижения мужской безработицы до 4,1%.

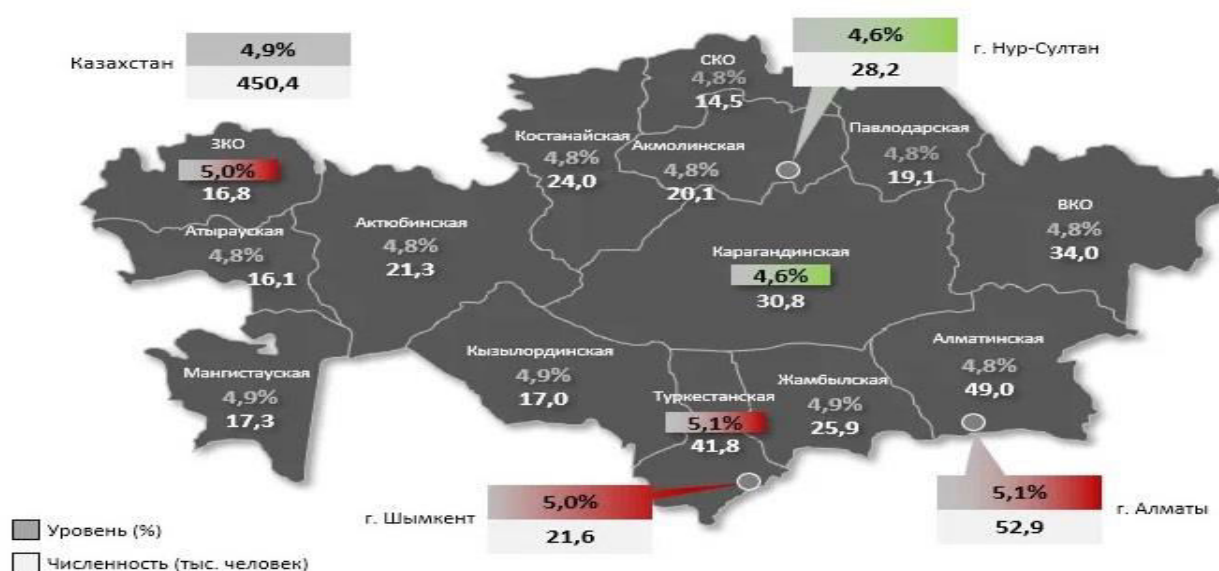

Рисунок 2 - Уровень безработицы населения по регионам Казахстана

Безработица считается традиционной проблемой для густонаселённых регионов Казахстана. К сожалению, государственные программы не в полной мере решают данную проблему. Январские события 2022 года показали, что государству необходимо серьезнее относиться к данной проблеме, потому что неконтролируемая безработица порождает усиление криминала и социальное напряжение. Необходимо больше внимания уделять молодежной безработице и безработицы среди женщин.

Таким образом, безработица, как макроэкономическое явление, присуща всем государствам мира. Безработица была, есть, и всегда будет, будь государство на первом месте по уровню развитию или на последнем. Полностью избежать ее никогда не получится, тем более, это повлечет за собой другие отрицательные экономические явления. Но контролировать ее вполне возможно, для этого необходимы меры, которые должно регулировать государство. В Республике Казахстан государственные органы создают различные возможности для трудоустройства и повышения квалификации через государственные программы. Граждане Казахстана через данные программы могут получить работу, получить возможность реализовать свой потенциал, повысить свои знания, квалификацию и т.д.

Список литературы:

1. Buitek E. K. Application of the cluster analysis method in assessment of the rate of unemployment in Kazakhstan / E. K. Buitek, S. A. Kaliyeva // Central Asian Economic Review. – 2020. – No 1(130). – P. 87-99.
2. stat.gov.kz. - Бюро национальной статистики РК.
3. Сокира Т. С. Оценка влияния дорожной карты занятости на уровень безработицы Республики Казахстан: метод синтетического контроля / Т. С. Сокира, З. Т. Мышбаева // Central Asian Economic Review. – 2021. – № 2(137), С. 121-130.
4. Шукурова Б. М. Современное состояние рынка труда и занятости населения в Республике Казахстан / Б. М. Шукурова, Ш. Б. Сисенгалиева, А. Т. Белеков // Статистика, учет и аудит. – 2020. – № 3(78), С. 221-225.
5. Хишаева Ж. Т. Состояние рынка труда в Казахстане и развитие самозанятости населения / Ж. Т. Хишаева // Экономика Центральной Азии. – 2020. – Т. 4. – № 2, С. 101-112.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНВЕСТИЦИЛЫҚ САЯСАТЫ

БАҚЫТ Д.С.

*Қарағанды Ә. Сағынов атындағы техникалық университетінің,
ГМУ 19-1 тобының студенті*

КЕРНЕБАЕВ А.С.

*Ғылыми жетекші, PhD докторы, доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.*

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты - Қазақстан Республикасының инвестициялық тартымдылығын талдау мен оның инвестициялық әлеуетінің басымдықтарын анықтау. Мақалада зерттеудің түрлі сатыларында алынған нәтижелерді алу, өңдеу және түзету бойынша әдістемелер пайдаланылды: атап айтқанда, ғылыми абстракция әдісі, салыстырмалы талдау әдісі және экономикалық-статистикалық әдіс. Қазақстан Республикасына жыл сайын тартылған инвестициялардың көлемі, құрылымы және динамикасы қарастырылған. ҚР тілелей тартылған шетелдік инвестиция динамикасы құрылған. Соңғы кезде болған қаңтар оқиғасы, Қазақстан инвестициясына қалай әсер еткендігі айтылған.

Кілтті сөздер: инвестициялық, инвестициялық қызмет.

Инвестициялық саясаттың әлеуметтік-экономикалық салдарын ескере отырып, Қазақстан экономиканың қаржылық тұрақтануы сатысына ену кезеңінде қатаң әдістерді қолдана бастады, бұл әдістер төмендегі бағыттарды қамтиды:

- үкіметтік несиелер мен кепілдемелерді шектеу (өйткені үкіметтік несие алдын-ала ақы төлеуді; кепілдемелерді ұсынуды және белгілі сомалардың процентімен қайтарылуын талап етеді).

Мұндай жағдайда елге келіп жатқан шетел инвесторларын көбейтуге арналған мүмкіндіктер кеңейіп жатыр. Капиталды тартудың мұндай формасының басымдылығы әртүрлі түсіндіріледі:

- тікелей шетел инвесторлары донордың ұзақ мерзімдік мүдделерінің жүзеге асуына мүмкіндік береді;

- донордың өндірістік процесті басқаруға қатысу мүмкіндігі болуы тиіс;

- елеулі көлемде қаржылық ресурстардың ағылып келуін қамтамасыз етеді, ол сыртқы қарыздардың төлену проблемасына әсер етпейді;

- тікелей шетел инвестициялары іскерлік және шаруашылық белсенділікті қамтамасыз ете отырып, өндірістік және ғылыми-техникалық ынтымақтастықтың әр түрлі формаларының кең түрде таралуына ықпал етеді.

Мұның барлығы Үкіметтің орта мерзімдік инвестициялық бағдарламасын қабылдау және жүзеге асыру үшін бағыт-бағдар беруге мүмкіндік жасады. Объектілерді салу және сатып алумен қатар шетел капиталын салу бағыттарына мыналар жатады:

- біріккен және төл кәсіпорындарды құру;
- шетел компанияларының басқаруына объектілерді беру;
- акционерлеу жолы арқылы кәсіпорындарды жекешелендіру процесіне донорлардың қатасуын кеңейту;
- банктік мекемелерді инвестициялау.

Қолданылатын бағыттар сипатында елеулі өзгерістер болуда:

Біріккен кәсіпорындардың делдалдық-өткізу және сатып алу қызметі салаларында емес, өндірістік, банктік, құрылыстық қызметте, аграрлық секторда ұлғаюы.

1997 жылы қызмет етіп жатқан біріккен кәсіпорындардың жалпы саны 1388, ал шетел инвесторларының басқаруына берілген кәсіпорындар саны 100-ден астам болды.

Бір кеңістіктегі серіктестердің мүдделері, өндірістік міндеттер сияқты, өнімді өткізудің белгілі бір нарығында тоғысады.

Қазақстан Республикасы экономикасына тартылатын айналым капиталының ұлғаюы жеке жобалар бойынша жекешелендіру процесінде көрініс тапты.

Оның өрістеуі белгілі мөлшерде төлем төлемеу дағдарысы сияқты түйінді мәселені жеңілдетті, өндірістердің іскерлік белсенділігін көтеруге және озық технологияларға өту процесін жеделдетуге мүмкіндік береді.

Дегенмен, бірқатар жағымсыздықтар да кездеседі, олар республиканың экономикалық қауіпсіздігіне әсер ететін қатерлердің пайда болуына жағдай жасайды.

Олар мыналар:

Бұрынғысынша донор үшін өте тартымды болып табылатын мұнай-газ саласы, қара және түсті металлургия, ақырғы нәтижесінде олар халық шаруашылығындағы жекелеген салалардың дамуындағы алшақтықтың ұлғаюына ықпал етеді.

Шетел инвестицияларын осылайша орналастыру шетел инвесторларының (темекі, кондитерлік, маргарин өндірісі және т.б.) қызмет етуін монополиялық тұрғыда бекітілуіне ықпал етті.

Шетелдік тікелей инвестициялар құрылымында үлкен үлесті – несиелер, займдар, ссудалар алып жатыр. Оларды негізгі инвестор кәсіпорынан филиалдар мен еншілес компаниялар алады. Мұндай фирмааралық инвестициялау қияндап бара жатыр. Соның салдарынан фирмааралық қарыздар қалыптасуда және ұсынудың қатаң жағдайлары кезінде кльмерциялық несиелеу кеңейтілуде.

Фирмааралық несиелерді қолдану, сонымен бірге бас компаниядан қаржылану көп жағдайда инвестициялаудың өзінің көлеміне тең емес пайданың ауысуына әкеліп соғады.

Мысалы, әлемдік тәжірибедегі шынайы салым жоспарланған инвестициялар сомасының 20%-нен асқан жоқ, ал пайданы қайта инвестициялаудың бұдан кейінгі процесі бухгалтерлік және басқа да әдістерсіз қаржылардың негізсіз ағылып кетуіне әкеліп соғады.

Соңғылар тікелей де, жанама да табыстардың елден негізсіз “шығып кетуіне” ықпал етеді.

Ел экономикасындағы өңдеуші емес, шикізат салаларын инвестициялау теріс жағдайларға әкеліп соғады, олардың ішінде ерекше орынды дивидендтер алады, олар саланың экспорттық көлемінің елеулі бөлігін құрайды.

Бұл жағдайда кеден арқылы шетелге өнімнің едәуір көлемінің өтуі кезінде экспорттық валюталық түсім пропорционалды дәрежеде өспейді.

Шетелдік инвестициялаудың басқа формаларын салыстырғанда, тікелей инвестициялар ағымын қатаң түрде реттеу өте ауыр, нәтижесінде ол төлем балансы жағдайына белгілі дәрежеде әсер етеді.

Бүкіл әлемдік тәжірибедегідей, Қазақстан Республикасына тікелей шетел инвестицияларын тарту ұзақ мерзімдік болашақты айқындай алмайды. Тәжірибеде көптеген донорлар міндеттемелер шеңберін орындауға қабілетсіз болып келеді, тиісінше ол төлем балансына, жұмыскерлердің әлеуметтік тұрақсыздығы жағдайына әсер етеді.

Қазақстандағы объектілер басқаруға өте тиімді жағдайларда беріледі: әлеуметтік объектілерді қамтамасыз етілуден босатылады, жұмыскерлер санын қысқартуда еркіндік беріледі және экспортқа бағытталған өндірістер құнға үстеме салықтан босатылады.

Сонымен бірге, белгілі бір өндіріске салынған инвестициялар кейінгі жылдары едәуір көлемде коммерциялық несиелеу құнынан асып кетті.

Ақпараттық нарықтардың құрылмағандығы – шетелдік басқаруға өту шарасының шектен тыс жабық түрде жүретіндігін алдын ала айқындайды, ол көптеген келісімдерді бақылау мен олардың жүргізуіне жауапты болуы мүмкін емес.

Нәтижесінде, 1996 жылғы қарыздарды өтеу, еңбек ақыны дер кезінде төлеу, зауыттар жұмысының ырғақтылығы, экспортты ұлғайту сияқты көрсеткіштері – 1995 жылдың объектілерді шетел инвесторларының басқаруына жаппай беру көрсеткіштерінен едәуір төмен болды.

Барлық елдердегі сияқты, Қазақстандағы инвестициялық процестің гүлденуі макроэкономикалық параметрдің төмендегі факторларымен тежеліп отыр.

Олардың біріншісіне мынаны жатқызуға болады: яғни жинақталатын ресурстардың төмен тиімділікте сіңірілуі, оларды қаржыландыру механизмінің жоқ болуы (сақтандыру, зейнетақымен қамтамасыз ету және инвестициялаудың нарықтық институттарының қалыптасуының, сонымен бірге жинақтаулардың салымдарға айналуы механизмінің аяқталмағандығы).

Бұл жағдайды ұлттық банктік жүйенің жеткілікті түрде дамымауы шиеленістіріп отыр. Қазіргі кезде ұлттық банктік жүйе жинақтарды салудың және оларды инвестициялаудың шынайы активтерге айналуының тартымдылығын қамтамасыз етуге қабілеті жоқ.

Екіншіден, Республика көлемінде тиімді инвестициялық жобалар түріндегі төлем алушылар ұсыныстарының мәліметтер банкінің құрылмағандығы. Көптеген жобалар жабық жағдайларда қарастырылған, осының әсерінен жеткіліксіз дәрежедегі жоғары тиімді жобалар өмірге енгізілген.

Үшіншіден, банктердің, клиенттердің қаржылық жағдайының төмен деңгейі; мемлекеттік бағалы қағаздардың жоғары табыстылықпен қамтамасыз етілмеуі; кәсіпорындардың қаржылық жағдайының қажетті деңгейде болмауы себебінен инвестициялаудың жоғары тәуекелділіктерін компенсациялайды.

Төртіншіден, төлемдер дағдарысы жағдайындағы қарыздардың сақталуы бұрынғысынша айналым капиталын толтыру үшін ақшаға деген жоғары сұранысты сақтап отыр, ол қаржылық ресурстарды инвестицияландыру мақсаттарына емес, айналым қорларын қаржыландыруға бағыттайды.

Бесінше – жүктемеленбеу жағдайында тұрған өндірістік салының негізгі капиталы өзін сақтауға жоғары шығындарды талап етеді, сол арқылы қаржылық ресурстардың елеулі бөлігі шығындалады.

Алтыншы – тиісті әдістердің болмауы негізгі капиталдың теңбе-теңсіз қайта бағалануына әкеліп соқты.

Осының салдарынан амортизациялық төлемдер мен ішкі жалпы өнім (ІЖӨ) арасындағы арақатынас шектен тыс жоғары болып отыр. Нәтижесінде, жоғарыда аталған себептер әсерінен Қазақстан экономикасында өндірістік шығындардың бұзылған құрылысы, өндірістердің төмен шынайы пайдалылығы, бюджетке төлемдердің

жинақталмауы, мүліктік активтер негізінде кәсіпорындар қаржыларының жоғарылауы көрініс алып отыр.

Көптеген экономистер мемлекеттік басқаруды аз талап ететін саясаттардың жүзеге асырылуы нұсқаларын ұсынып отыр. Бірақ жоғарыда аталған факторлар Қазақстан Республикасының өзіне тән ерекшеліктері жағдайында инвестициялық белсенділікті көтеру үшін, қолайлы жағдайларды қалыптастыру әдістерін белсенді қолдану мемлекет тарапынан талап етіліп отыр (бәсекелестік қабілеті бар отандық өндірушілерді бюджеттік қаржыландыру және қолдау, балансталған сыртқы экономикалық саясатты (СЭС) жүргізу, өнеркәсіптік даму саясатын үйлесімді түрде байланыстыру және т.б.).

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, соның ішінде Азия-Тынық мұхиты аймағындағы кеңістік өзінің терең нарықтық өзгерістері сатысына енуде жоғары инвестициялық белсенділікті танытты. ДЖӨ құрылымында негізгі капиталға инвестиция салудың үлесі 30-40%-тен асты. Қазақстан Республикасында жүргізіліп отырған экономикалық саясаттың мұндай сапалы сипаттамасы жоқ.

Ұзаққа созылған өндірістік құлдырау, инфляцияның жоғары деңгейі – инвестициялық сұраныс жолындағы тежегіштер болды. Бұл жағдайда талдау көрсетіп отырғандай, инвестициялардың төмендеу динамикасы 1990 жылғы деңгейге қарасты ДЖӨ-нің төмендеуі динамикасынан бірнеше есеге көбейіп отыр.

Инвестициялық белсенділікті қамтамасыз ететін алғашқы себептер қатарына мыналар жатады: бюджеттік саясаттың қатандығы және шиеленіскен ақпараттық хал-ахуал.

Айналым капиталының инфляциялық құнсыздануы, экономикалық байланыстардың үзілуі, несиелерді берудегі шынайы емес шарттар, жекешелендіру саясаты нәтижесіндегі ауыр төлемдік дағдарыс – жаппай банкротқа ұшырау және халық шаруашылығының барлық салаларының қаржылық жағдайының нашарлауына әкелді.

Мұндай жағдайларда инвестициялық құлдырау материалдардың да, өндіріс құралдарының да тікелей рпопорционалды түрде қысқаруына әкеліп соқты.

Экономикалық жағдайдың ауырлығы халық шаруашылығының бірқатар салаларын, ең алдымен қор құрайтын салалар үшін аман қалудың қиын жағдайларын туғызды. Экономикалық тұрғыда аман қалу үшін қазба өнеркәсібі саласы аз шығынды болғандықтан, ішкі де, сыртқы да инвестицияларды тарту үшін өте басымды болды.

КСРО кезінде де көрініс тапқан техника мен құралжабдықтарды қолданылудың жоғары мерзімі, инвестициялық сұраныс қысымының нәтижесінде негізгі қорлардың бұзылуы күшейді, ал негізгі қордың моральдық емес, табиғи тозуы 40% шегінде өзгеріп отырды. Кәсіпорындардың өзіндік қаржылары инвестицияға деген сұранысты 25-40% деңгейінде қанағаттандыра алды.

Елдегі қаржылық, несиелік жүйелер мен оның институттарының дұрыс қалыптасуы шетелдік капиталдың жаппай өктемдік жүргізуі үшін қолайлы жағдайлар жасады.

Мемлекеттік меншікті жекешелендіру процестерінің кезеңдері іс жүзінде меншік формаларының ұдайы өндіріс процестеріне әсер ете алмайды. 1993-1996 жылдарда Қазақстанға шетел инвестициялары 6,2 млрд.доллар көлемінде тартылды.

Қазақстан Республикасының инвестициялық саясатын дамытушы елдер тәжірибесімен салыстыра отырып, Аргентина саясатымен белгілі бір ортақтықтың бар екендігін атап өтуге болады.

Өйткені Қазақстанда жүргізілген 4 кезең төмендегідей нәтижелерге әкелді:

Реформалаудың бірінші кезеңі – инвестициялық жекешелендіру қорының (ИЖҚ) қалыптасуына және капиталдың үкімет кепілдемесі арқылы тартылатындығына жағдай жасады.

Екінші кезең - жекешелендіру процестерінің белсенді жүруін және акциялардың мемлекеттік пакеттерінің 80%-ке дейін шетелдік инвесторларға саталуын қамтамасыз етті, осы уақытта төлемдердің төленбеуі және отандық тауар өндірушілердің банкротқа ұшырауы проблемалары қат-қабат жүріп отырды.

үшінші кезең - жекешелендіру процесінде республикалық нарықта шетелдік банктердің рөлін “тереңірек” өтті; нәтижесінде инвестициялық саясатың аргентиналық қателіктері болған, атап айтқанда: аз шығынды әдіс өңдеу, ғылыми технологиялар салаларының туындауына жағдай жасамай, керісінше дәстүрлі салалар экспортын кеңейту құралдарының дамуына жағдай жасады.

Тиімді инвестициялық саясаттың жоқ болуы “өсу нүктесі” болып табылатын белгілі бір салаларды анықтауға мүмкіндік бермеді; ол сыртқы экономикалық саясатты “өсу локомотивінен” “тежеу локомотивіне” айналдыруды, әлеуметтік реформаларды ұстап тұру, халықтың ағымдық табысының төмен деңгейі, сонымен бірге тұтынушылық несиенің болмауы республика халқын инвестициялық саясаттың белсенді субъектілерінің біріне айналдырды.

Бұл кездегі тауар өндірушілердің жаппай банкротқа ұшырауы шетел инвесторларының баюы жағдайында жүріп жатыр және ұлттық валютаны жоюда.

Қазақстандағы саны 1300-ден астам біріккен кәсіпорындар жаңа, яғни 20 мың жұмыс орны бар кәсіпорындардың құрылуына ықпал етті, осы кезде кішкентай Сингапурде алғашқы кезеңдерде жұмысшы орындарының саны 70 мыңға жеткен еді.

Экономиканың қазіргі кездегі төртінші кезеңге енуі еңбек бөлінісінің халықаралық жүйесіне кіру нәтижесінде мемлекет рөлін күшейту қажет екендігін қайтадан талап етіп отыр.

Қорыта айтқанда, біздің жұмысымыз бен демалуымызға қажетті қатынас құралдарының төңкерісі болды деуге әбден сияды. Шет ел қаржысын пайдалануда да дәл осыған ұқсас төңкеріс болғаны анық. Тоқсаныншы жылдары дүние жүзінің көптеген елдерінде әлемдік экономиканы еріктендіру және кіріктіруге негізделген экономикалық өсу және даму мәселелеріне мүлдем жаңа тәсіл енгізілді, Мемлекеттің басқарушылық рөлі дамушы елдердегі сияқты экономикалық жағынан жетілген елдерде де экономистер халықаралақ корпорацияны бақылауға және ішкі экономикалық мақсаттарды қорғауға негізделген.

Әдебиеттер тізімі:

1. Макконнелл К., Брю С. Экономикс. М., 2003, С.972.
2. Коммерческое (предпринимательское право) право / под ред. В. Ф. Попондопуло. М., 2009. Т. 2, С.601.
3. Шарп Уильям Ф., Александер Гордон Дж., Бейли Джеффри В. Инвестиции. М., 2003, С.1027.
4. Кутер М. И. Теория бухгалтерского учета: учебник. М., 2007, С.592.
5. Гуцин В. В., Овчинников А. А. Инвестиционное право: учебник. М., 2006, С.685.

ҚАЗАҚСТАНДА МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІКТІ БАСҚАРУДЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ

ӘКІМБЕК М.М.

ГМУ-21-ІІІ топ магистранты

КЕРНЕБАЕВ А.С.

Ғылыми жетекші, PhD докторы, доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аңдатпа. Мақалада автор Қазақстан Республикасында мемлекеттік меншікті басқарудың дамуы 4 кезеңнен тұратыны, және ол қазіргі таңда жоғары қарқынмен дамуы туралы айтылған. Еліміз үшін жаңа механизм арқылы экономиканы белсенді мемлекеттік реттеуге бағытталған квазимемлекеттік сектор субъектілерінің дамуы, өзгеруі және түрленуі кең зерттелген. Нормативтік құқықтық актілерге талдау жасалынған.

Кілтті сөздер: Мемлекеттік меншік, мемлекеттік кәсіпорындар, басқарушы холдинг, ұлттық компаниялар, корпорациялар.

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік тәуелсіздік алған сәттен бастап мемлекеттің саясаты Қазақстанның әлемдік экономикаға тезірек интеграциялануына және нарықтық тетіктердің дамуына бағытталды. Мемлекет елдің бүкіл экономикалық жүйесін жаңғырту міндетін шешуге, нарықтық экономиканың негіздерін игеруге мәжбүр болды. Сол кездегі мемлекеттік саясаттың басымдықтарының бірі нарықтық қатынастардың негізгі элементтерінің бірі ретінде жеке меншік институтын қалыптастыру қажеттілігі болып жарияланды. Қойылған мақсатқа жетудің құралы ретінде мемлекет сол кезеңдегі жалғыз меншік түрі болып табылатын мемлекеттік меншікті жекешелендіру саясатын негізге алды.

Қазіргі уақытта мемлекеттік меншікті басқару аясында қолданылатын келесі негізгі құралдарды бөліп көрсетуге болады:

- жарғылық капиталға (мүлікке) мемлекеттік қатысу үлесі бар заңды тұлғаларды құру арқылы мемлекеттің экономикалық қатынастарға белсенді және тікелей қатысуы. Жүйе құраушы, оның ішінде өңірлік деңгейде елдің (өңірдің) экономикалық дамуына әсер ететін ауқымды жобаларды іске асыруға қабілетті ірі компанияларды (холдингтерді) құру;

- қоғамдық (экономикалық) қатынастардың жекелеген салаларына бақылау жасау не ықпал ету үшін меншіктің мемлекеттік нысанына негізделген заңды тұлғаларды құру;

- мемлекеттік-жеке меншік әріптестік тетіктерін, оның ішінде мемлекеттің бақылауындағы заңды тұлғалар арқылы, яғни инвестициялар тарту, шағын және орта бизнесті қолдау мен дамыту және тұтастай алғанда республиканың экономикалық өсуі үшін құрал ретінде ұлттық холдингтер, ұлттық компаниялар, ұлттық басқарушы холдинг, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар арқылы енгізу;

- өнеркәсіп пен өндірістің жекелеген салаларына жеке капиталды тарту құралы ретінде мемлекеттік мүлікті жекешелендіру [1, б. 14-16].

Егер тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуының басында, өткен ғасырдың 90-шы жылдарында, толық мемлекет иелігіне алынған экономиканың алдында ауқымды жекешелендіру жүргізу жолымен отандық жеке секторды қалыптастыру міндеті тұрды, бұған салыстырмалы түрде қысқа мерзімде қол жеткізілгенін атап өткен жөн, ал 90-шы жылдардың аяғы – 2000-шы жылдардың басындағы кезеңде мемлекеттік меншікті басқару саласындағы екпін мемлекет өкімдерінде қалған мүлікті тиімді басқаруды қамтамасыз ету жағына ауысады.

Қазақстандағы квазимемлекеттік сектордың дамуы көп жағдайда Мемлекеттік кәсіпорындарды акционерлік қоғамдар мен жауапкершілігі шектеулі серіктестіктерге қайта құру, кейіннен акциялар пакеттерін мемлекеттік холдингтердің, басқарушы компаниялардың, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың жарғылық капиталына және бәсекелі ортаға беру жолымен ұлттық компаниялардың мемлекеттік активтерді басқару саясатына байланысты болады деп айқын айтуға болады. Егер Қазақстандағы квазимемлекеттік сектордың даму эволюциясын ретроспективті түрде анықтасақ, біздің ойымызша, дамудың 4 кезеңін бөліп көрсеткен жөн:

1-кезең: Қазақстанда мемлекеттік меншікті қайта құрылымдау және мемлекет иелігінен алу (1991-1999 жылдар);

2-кезең: Қазақстандағы нормативтік-құқықтық базаны дамыту (1999-2006 жылдар);

3-кезең: квазимемлекеттік құрылымдардың институционалдық қалыптасуы (2006-2013 жылдар);

4-кезең: экономиканың басым секторларындағы инвестициялық және инновациялық белсенділікті арттыруды және ынталандыруды қамтамасыз ететін мемлекеттік меншіктің құрамы мен құрылымын оңтайландыру (2013 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін).

Бірінші кезеңде мемлекеттік меншікті қайта құрылымдаудың басталуы жекешелендірудің ақылы және тегін негізде жүзеге асырылуымен сипатталады. Еңбек ұжымдарына мемлекеттік меншік кәсіпорындарды акционерлеу арқылы жеңілдікті

шарттармен берілді. Бұл кезеңнің негізгі мақсаты орталықтандырылған жоспарлыдан нарықтық экономикаға көшу үшін қажетті жағдайлар жасау болды. 1991-1992 жылдар ішінде аукциондар мен конкурстар арқылы 4,5 мыңнан астам объект жекешелендірілді. Жекешелендірілген кәсіпорындардың жалпы санының 60% - ын бөлшек сауда, қоғамдық тамақтану, тұрмыстық қызмет көрсету, коммуналдық шаруашылық объектілері құрады. Жекешелендіру нәтижелері Қазақстанда мемлекеттік кәсіпкерліктің дамуына түрткі болғанын, елде жеке меншіктің қалыптасуын бастағанын атап өту маңызды [2, б. 4].

Шағын, жаппай жекешелендіруді, жеке жобалар мен агроөнеркәсіптік кешен объектілерін жекешелендіруді жүзеге асыру кезеңі. Шағын жекешелендіру барысында (саны 200 адамға дейінгі сауда, тұрмыстық қызмет көрсету объектілерін және өнеркәсіптік кәсіпорындарды аукциондық және конкурстық сату) 6 мыңнан астам объект сатылды. Бір мезгілде Мемлекеттік кәсіпорындарды ауқымды акционерлеу - жаппай жекешелендіру (саны 200-ден 5 мың адамға дейінгі кәсіпорындар) бойынша жұмыс жүргізілді; осы бағыттар бойынша 400-ден астам объект іске асырылды. Агроөнеркәсіптік кешен саласында 1967 кәсіпорын сатылды, бұл барлық АӨК объектілерінің 93% - ын құрады. Осы кезеңді іске асыру нәтижесінде 14,5 мыңнан астам мемлекеттік меншік объектілері жекешелендірілді. Шетелдік капиталдың жекешелендіру процестеріне қатысуы, отандық кәсіпорындарды басқаруда шетелдік тәжірибені пайдалану тікелей шетелдік инвестицияларды тарту стратегиясын таңдаудың дұрыстығын растады.

Ол мемлекеттік басқару деңгейлері мен мемлекеттік меншікке билік ету арасында өкілеттіктерді бөлудің жаңа тәсілдерімен сипатталады. Осы кезеңнің маңызды сәті мемлекеттік меншікті республикалық және коммуналдық меншікке бөлу болды. Облыстардың, Алматы және Астана қалаларының әкімдеріне шешімдер қабылдау және коммуналдық меншік объектілерін жекешелендіруді жүзеге асыру құқығын беру жергілікті мемлекеттік басқаруды нығайтуға, өңірлердің қаржылық және экономикалық дербестігін қамтамасыз етуге нақты ықпал етті. 1999-2000 жылдар кезеңінде 6,7 мыңға жуық мемлекеттік меншік объектісі сатылды.

Қабылданған «Қазақстан Республикасында мемлекеттік меншікті мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің 1993-1995 жылдарға арналған ұлттық бағдарламасына» сәйкес мемлекеттік меншіктің барлық объектілері екі жіктеу тобына бөлінді: мемлекет иелігінен алуға және жекешелендіруге жататын және жекешелендіруге тыйым салынған объектілер.

Қазақстандағы квазимемлекеттік сектор дамуының екінші кезеңі нормативтік-құқықтық базаның дамуымен сипатталады. 2000 жылдар ішінде мемлекет қатысатын мемлекеттік кәсіпорындар мен АҚ (ЖШС) қызметінің тиімділігін арттыруға, олардың басшыларының Қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелері үшін жауапкершілігін күшейтуге, қолданыстағы заңнамалық базаның жинақталған практикалық тәжірибесін ескере отырып жетілдіруге бағытталған бірқатар нормативтік құқықтық актілер қабылданды.

Мәселен, 2003 жылы «Акционерлік қоғамдар туралы» 2003 жылғы 13 мамырдағы Қазақстан Республикасының жаңа Заңы қабылданды (бұрын қолданыста болған 1998 жылғы 10 шілдедегі Қазақстан Республикасының ұқсас Заңы жаңа Заңмен жойылды). 2011 жылы «Мемлекеттік мүлік туралы» ҚР Заңы қабылданғанға дейін мемлекеттік билік органдары ұзақ уақыт бойы акциялардың мемлекеттік пакеттерін басқаруда 2003 жылғы 13 мамырдағы «Акционерлік қоғамдар туралы» ҚР Заңының «жарғылық капиталына мемлекет қатысатын амды басқару ерекшеліктері» 34-бабын басшылыққа алғанын атап өту қажет [3, б. 6].

«Мемлекеттік кәсіпорын туралы» 1995 жылғы 19 маусымдағы және «жекешелендіру туралы» 1995 жылғы 23 желтоқсандағы ҚР заңдары өз ережелерінің көп бөлігі бойынша «Мемлекеттік мүлік туралы» ҚР Заңына енгізілген және осы Заңның қабылдануына байланысты Күшін жойған. Нәтижесінде, «мемлекеттік мүлік туралы» ҚР Заңы 2011 жылғы 1 наурызда қабылданды (сонымен бірге, заң жобасымен жұмыс әлдеқайда ертерек, 2008 жылы басталды). Заңда мемлекеттік заңды тұлғаларға бекітіліп берілген мемлекеттік

мүлікті және заңды тұлғалардың жарғылық капиталындағы мемлекетке тиесілі акциялар мен қатысу үлестерін басқарудың құқықтық негіздері айқындалған; республикалық және коммуналдық (облыстық және аудандық) мүліктің аражігін ажырату егжей-тегжейлі жүргізілді, ҚР Үкіметінің және мемлекеттік органдардың (республикалық және жергілікті), ҚР Ұлттық Банкінің мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі құзыреті нақты айқындалды, сондай-ақ мемлекеттік меншік қатынастарын реттеу саласындағы ережелерді жүйелейтін өзге де нормалар айқындалды. Бұдан басқа, Заңда мемлекеттік органдардың, мемлекеттік кәсіпорындар басшыларының және мемлекеттік қатысуы бар өзге де заңды тұлғалардың, оның ішінде ұлттық компаниялар мен ұлттық холдингтердің мемлекеттік мүлікті басқару саласындағы мемлекеттік саясатты жүргізу үшін жауапкершілігін арттыруға бағытталған ережелер көзделген.

2000 жылы мемлекеттік мүлікті басқару және жекешелендіру тұжырымдамасы мақұлданды, оның негізінде 2001-2002 жылдарға, 2003-2005 жылдарға, 2005-2008 жылдарға, 2008-2017 жылдарға арналған мемлекеттік мүлікті басқару және жекешелендірудің тиімділігін арттырудың үш бағдарламасы қабылданды және іске асырылды. Жоғарыда аталған құжаттардың мәні мемлекеттік мүлікті басқарудағы басты назарды кең ауқымды жекешелендіруден осы мүлікті басқаруды жетілдіруге ауыстыру болды.

Бұл кезеңде мемлекеттің мемлекеттік активтерге қатысты ұстанымы оларды мемлекеттік Кәсіпкерлік процесіне тарту жағына қарай қайта қаралады. Осы кезеңнен бастап мемлекеттік активтерді басқару саясатының белгілі бір мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін жаппай жекешелендіруден мемлекеттік мүлікті тікелей басқаруға түпкілікті көшуі болды. Осы кемшіліктерді жою үшін, сондай-ақ ұлттық компаниялардың қаржы-шаруашылық қызметінің ашықтығын қамтамасыз ету мақсатында мемлекет тарапынан ұлттық компаниялардың қызметіне бақылауды күшейтуді көздейтін «Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2001 жылғы 28 ақпандағы № 290 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Үкіметі 2002 жылғы 27 маусымдағы № 699 қаулы қабылдады. Осы қаулыға сәйкес ұлттық компаниялар Қаржы министрлігіне және Үкіметке еншілес және тәуелді ұйымдардың қаржылық ақпаратын ұсынатын болады, ұлттық компаниялардың бірінші басшылары Директорлар кеңесінің алдында еншілес және тәуелді ұйымдарды басқару, компанияның жарғылық капиталына мемлекет берген активтерді басқару, сондай-ақ ұлттық компаниялардың жыл сайынғы және орта мерзімді даму жоспарларының орындалуы туралы тұрақты есеп беретін болады [4, б. 18].

2003 жылы 15 ұлттық компанияның даму жоспарларын бірінші қарау мұқият талдау жүргізбейтін және қаралатын компаниялар туралы толық ақпараты жоқ компаниялар мен салалық министрліктердің нашар дайындалғанын анықтады. Экономиканың стратегиялық салаларындағы мемлекеттік бақылауды күшейту үшін 2003 жылы «экономиканың стратегиялық маңызы бар салаларындағы меншіктің мемлекеттік мониторингі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды.

Үшінші кезең квазимемлекеттік құрылымдардың қалыптасуымен және Бизнестің айқын іріленуімен сипатталады. Қазақстан Республикасында квазимемлекеттік сектордың негізін құрайтын холдингтердің құрылу тарихы осы бағыттағы белсенді жұмыс «Самұрық мемлекеттік активтерді басқару жөніндегі қазақстандық холдингі» АҚ құрылған 2006 жылы басталғанын көрсетті. Сол жылы «Қазына» орнықты даму қоры» АҚ және «ҚазАгро Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ құрылды [5, б. 1-3]. Самұрық-Қазына қорын құрудың бастапқы идеясында ол өз қызметін Сингапурдағы «Temasek» сияқты жетекші әлемдік холдингтердің үлгісі бойынша жүзеге асырады деп болжанған болатын.

Осылайша, жоғарыда айтылғанның негізінде келесідей қорытындылар жасауға болады:

біздің ойымызша, Қазақстан Республикасында мемлекеттік меншікті басқарудың дамуы 4 кезеңнен тұрады, және ол қазіргі таңда жоғары қарқынмен дамуда. Бұл бір

жағынан, еліміз үшін жаңа механизм арқылы экономиканы белсенді мемлекеттік реттеуге бағытталған Үкіметтің іс-қимылы болса керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Панзабекова А.Ж. Основы управления государственной собственностью в Республике Казахстан. – 2016. – №4(08).www.edu.e-history.kz.
2. Кернебаев А.С. Қазақстан өңірлерінің инвестициялық әлеуетін арттырудағы квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметін талдау // Экономика: стратегия және практика.–Алматы, 2017.– №4 (40).– 49-57 б.
3. Таубаев А.А., Аkenов С.Ш., Орынбасарова Е.Д., Кернебаев А.С. Қазақстан Республикасы ұлттық инновациялық жүйесінің негізгі даму үрдістері мен көрсеткіштерін талдау // Қарағанды университетінің жаршысы. Экономика сериясы. – Қарағанды, 2016. – №3(83). – 67 б.
4. Кошанов А.К., Рамазанов А.А., Панзабекова А.Ж. и др. Отношения собственности в рыночной трансформации Казахстана. – Астана: Фолиант, 2003, С.264.
5. Ұлттық әл-ауқат қоры туралы. Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 1 ақпандағы № 550-IV Заңы // www.adilet.zan.kz.

МЕМЛЕКЕТ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ МЕН ФУНКЦИЯЛАРЫ

КЕНЖЕБЕКОВ Н.Қ.

КЕНЖЕБЕКОВА А.Қ.

ГМУ-19-1к тобының студенттері

СПАНОВА Б. К.

Ғылыми жетекші, PhD докторы, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аңдатпа. Мақаланың өзектілігі мемлекет мәні мен мемлекеттік аппараттар, органдар мен қызметшілер жалпылама айтқанда мемлекет механизмінің проблемалары мен жетілдіру жөнінде кеңестер мен ұсыныстар және де даму перспективалар қарастырылады. Мақаланың мақсаты мақалада көрсетілген проблемаларға көз ашу, ал міндеті осы проблемаларды шешу жолдарына кеңестер мен ұсыныстар көрсету.

Кілтті сөздер: Мемлекеттің мәні, мемлекеттік функция, мемлекеттік қызметшілер, мемлекеттік орган, мемлекеттік аппарат, мемлекет механизмі.

Мемлекеттің мәні - мемлекеттің басты міндеті. Мемлекеттің мәні мемлекеттік биліктің қызметін, оның мазмұнын, мақсатын, міндеттерін және оған тиесілігін анықтайды. Кез келген мемлекетте бір-біріне қайшы келетін таптық және жалпы әлеуметтік мән болады.

Мемлекеттің таптық мәнін қарастырайық. Өзін өзі басқарудың бұрынғы органдары қауымдық рылымда басқару функциясын тоқтатқан кезде, мемлекет жария билік ретінде пайда болады. Қоғам әлеуметтік тұрғыдан жіктеледі, бұрын оның барлық мүшелеріне тиісті болған билік саяси сипатқа ие болады және ең алдымен, үстем әлеуметтік топтар мен таптардың мүддесін қорғайды. Осылайша мемлекеттің таптық мәні биліктің үнемі қоғамдағы үстем топтың мүддесін жүзеге асыруы арқылы көрінеді.

Дегенмен мемлекет тек дәулетті тапқа ғана емес, сонымен бірге қоғамның барлық тобына қамқорлық жасауы тиіс. Өйткені қоғам – біртұтас ағза, соған сәйкес дәулетті таптар кедей таптарсыз өмір сүре алмайды. Демек, кез келген мемлекет жалпы әлеуметтік функцияларды жүзеге асырады және әрдайым жүзеге асыруы тиіс. Бұл мемлекеттің жалпы әлеуметтік мәні деп аталады.

Мемлекетте барлық таптың мүдделері бүкіл қоғамның мүддесі үшін үйлестіріледі. Өртүрлі тарихи жағдайларда осы екеуінің арақатынасы мемлекеттерде бірдей емес, бір тараптың күшеюі басқа тараптың әлсіреуіне әкеледі.

Мемлекеттің мәні оның функциялары арқылы көрінеді. Мемлекеттің функциясы оның қоғамдық-саяси табиғатынан, мемлекеттің сипатынан, оның мәні мен әлеуметтік міндетінен байқалады [1].

Мемлекет қызметінің мынадай құрамдас бөліктерін қарастыруға болады:

- мемлекет функциясының субъектілігі;
- мемлекет функциясының мазмұны;
- мақсаттары мен міндеттері;
- өкілеттілігінің көлемі;
- мемлекет функциясын іске асырудың формасы мен әдістері.

Әрбір функцияның субъектілері осы функцияны тікелей жүзеге асырумен айналысатын мемлекеттік құрылымдар болып табылады. Мемлекет функцияларын жүзеге асыруға мемлекеттік органдардың барлығы немесе көпшілігі қатысады. Жекелеген функциялар бойынша мемлекеттік органдардың шашыраңқылығы біркелкі атқарылмайды. Мысалы, жалпымемлекеттік органдар (Парламент, Президент, Үкімет) мемлекеттің барлық дерлік функциясын жүзеге асыруға қатысады, жергілікті, салалық органдар жекелеген қызметтермен айналысады.

Мемлекет функциясының мазмұны қоғамдық өмірдің белгілі бір саласына ықпал етуді білдіреді. Мұндай ықпалдар әртүрлі болуы мүмкін: біріншіден, мемлекеттің көзқарасы тұрғысынан айтарлықтай тиімді, халықтың мүддесіне жауап беретін қоғамдық қатынастарды бекітуге, дамытуға және жетілдіруге ықпал етеді. Екіншіден, қоғамдық дамуды тежейтін, халық пен жекетұлғаның мүдделеріне нұқсан келтіретін қатынастарды бейтараптандыруға, мейлінше азайтуға немесе толығымен жоюға бағытталуы мүмкін. Үшіншіден, мемлекеттің ықпалы жаңа және ілгерішіл бағыттарды бекітуге жағдай жасауға тырысудан білінеді.

Өкілеттілік - мемлекет қызметтерін орындау барысында тиісті органдарға берілетін құқықтар мен міндеттер көлемі. Өкілеттік әртүрлі болады. Олар ұйымдастырушылық, кадрлық материалдық-техникалық, ақпараттық құралдармен қамтамасыз етіледі.

Функциялардың мақсаты мен міндеттері. Олар мемлекеттік функцияға қажетті бағыт ұсынады.

Мемлекет функцияларын жүзеге асыру әдістері мен формалары дегеніміз - әдістер мен тәсілдер [2]. Олардың көмегімен мемлекет өз билігін жүзеге асырады. Оған тыйым салу, рұқсат беру әдістері жатады.

Мемлекет функциялары тұрақты қарқынды келеді, өзгерістерге ұшырайды. Нақты тарихи жағдайларға байланысты қандай да бір қызметтер басты функциялар ретінде ерекшеленеді.

Мемлекеттің функциялары ішкі және сыртқы болып бөлінеді.

1. Ішкі: адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, меншік нысанын қорғау; құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету; экологиялық, экономикалық әлеуметтік, ғылыми-техникалық прогрестің дамуы; мемлекет қызметтері; салық салу.

2. Сыртқы: сыртқы шабуылдан елді қорғау, елдің қорғанысы; бейбітшілікті қолдау; өзара тиімді сауда; әлемдік проблемаларды басқа мемлекеттермен бірлесіп шешу.

Мемлекет механизмі мемлекеттің міндеттері мен функцияларын жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік органдар жүйесі.

Мемлекет механизмінің негізгі белгілері:

- механизмнің бастапқы құрылымдық элементтері мемлекеттік органдар мен мекемелер болып табылады, яғни мемлекет істерін басқаруға тікелей қатысатын адамдардан тұрады;

- механизмді құрайтын мемлекет органдары қатаң иерархиялық жүйенің құрамдас бөліктері тәрізді бір-бірімен өзара қарым-қатынас жасайды;

- төменгі органдар жоғарғы органдарға бағынады;
- мемлекеттік орган мен мекемелер жүйесінің тұтастығы ұйымдар мен қызметтердің бірыңғай қағидаттарымен, бірыңғай міндеттерімен және мақсаттарымен қамтамасыз етіледі;
- мемлекет механизмі арқылы билік жүзеге асырылады және мемлекет функциялары орындалады;
- мемлекеттің міндеттері мен функцияларын жүзеге асыру үшін мемлекет органдары қажетті құралдарды - мемлекеттік мәжбүрлеу мүмкіндігін қоса алғанда материалдық, ақпараттық, ұйымдастырушылық құралдарды иемденеді;
- мемлекеттік органдардың биліктік өкілеттігінің саласы мен көлемі заңмен шектелген.

Мемлекеттік аппарат мемлекет механизмінің негізі болып табылады. Мемлекеттік аппарат мемлекеттік органдардан тұрады. Мемлекеттік органда мемлекеттік қызметшілер жұмыс істейді.

Мемлекеттік қызметшілер - басқару ісімен арнайы айналысатын айрықша топ, адамдар санаты. Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайы арнайы заңмен реттеледі, мемлекеттік қызметшілердің түрлері, міндеттері мен құқықтары айқын көрсетілген. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Заңы 2015 жылы 23 қарашада қабылданған [3]. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексі (Мемлекеттік қызметшілердің әдеп қағидалары) ерекше маңызды. Бұл Кодекс Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы Жарлығымен бекітілген [4].

Мемлекеттік қызметшілер мемлекеттік қызметте жүргенде іскерлік этикетті сақтауға, ресми мінез-құлық қағидаларын құрметтеуге тиіс. Мемлекеттік қызметшілер қызметтен тыс уақытта қоғамға жат мінез-құлық жағдайларына жол бермеуге, қарапайымдылық танытуға, тиісті қызметтерді алу кезінде мемлекеттік қызметшілердің лауазымдық жағдайын баса көрсетпеуге және пайдаланбауға тиіс.

Мемлекеттік қызметшілерге жоғары талаптар қойылады. Мемлекеттік қызмет атқару қоғам мен мемлекет тарапынан ерекше сенім білдіру болып табылады. Жоғары әдептілік стандарттарын сақтамай және сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік танытпай, мемлекеттік басқару институттарына деген сенімді нығайту мүмкін емес.

2015 жылы 18 қарашада «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңы қабылданды [5]. Аталған заңның басты мақсаты - сыбайлас жемқорлық деңгейін неғұрлым төмендетіп сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптастыруға жағдай жасау. Аталған заң сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған. Бұл үшін бүкіл қоғамды сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекетке тарту қарастырылған.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды күшейту шеңберінде маңызды заңнамалық шаралар қабылданды: бағыныстылар арасындағы сыбайлас жемқорлық көріністері үшін басшылардың жауапкершілігі белгіленді, нормативтік құқықтық актілер жобаларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптамасы қалпына келтірілді, сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлағаны үшін азаматтарды көтермелеудің сараланған жүйесі енгізілді. Соның нәтижесінде, 2020 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан Transparency International рейтингінде Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша 94-орынды иеленді [6].

Алайда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл ахуалының белгілі бір түрде жақсарғанына қарамастан, ол мемлекеттік басқаруды дамытуды тежеуші факторлардың бірі болып қала береді.

Мемлекеттік аппараттың қызметі мен оны ұйымдастыру қағидаттары барлық мемлекеттік органдар үшін біртұтас болып табылады. Қағидаттар - мемлекеттік органдардың қызметін анықтайтын және оны қалыптастыруға бағытталған бастапқы идеялар, талаптар [7].

Қағидаттар мемлекеттік басқару жүйесінің негізгі қырларын, маңызды сипаттамаларын көрсетеді және мемлекеттік саясатты қалыптастыру мен іске асыруда, сондай-ақ мемлекеттік шешімдерді қабылдауда бағдар ретінде қызмет етуге арналған.

Мемлекеттік аппаратта жоғары стандарттарға сәйкес келетін құзыреттер мен кадр әлеуетінің болуы мемлекеттік басқаруды сервистік бағдарланған модельге трансформациялаудың негізгі шарты болып табылады [8].

Бұл ретте өзгерістерге әзірлік барлық мемлекеттік органның күнделікті қызметінің аса маңызды қағидаты болуға тиіс. Бұл мемлекеттік аппарат қызметінің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттырудың тұрақты, жүйелі тетігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Мемлекеттік органдар проблемалардың жаңа және инновациялық шешімдерін іздестіруге, сондай-ақ қызмет көрсетудің заманауи әдістерін пайдалануға тиіс.

Мемлекеттік органдардың сервистік бағдарланған тәсілін қамтамасыз ету мақсатында сенім, еркіндік пен бәсекелестікті кеңейту, реттеушілік қысымды төмендету қағидаттарына негізделген мемлекеттік реттеу тетіктерін құру, сондай-ақ бизнес үшін заңнаманың тұрақтылығын қамтамасыз ету қажет.

Осы реформаны табысты түрде іске асыру үшін одан әрі қайта реттеу және бақылау-қадағалау функцияларын қысқарту мақсатында талаптар мен стандарттарға түгендеу жүргізу талап етіледі. Реттеушілік саясатта басты назар мониторингке, профилактикалық зерттеп-қарауға, консультация беруге, сондай-ақ тәуекелдерді басқару жүйесін автоматтандыру мен цифрландыруға аударылуға тиіс.

Мемлекеттік органдардың қажеттіліктеріне өзара тығыз байланыста білімін, дағдылары мен икемділігін үздіксіз арттыру мемлекеттік қызметшілер үшін негізгі қағидат болуға тиіс.

Мемлекеттік аппаратты одан әрі жетілдіру мемлекеттің рөлі мен функцияларын, ал онымен бірге бүкіл мемлекеттік аппараттың құрылымы мен көлемін қайта ойластыру арқылы жүзеге асырылатын болады. Оны оңтайландыру кезінде ЭЫДҰ-ның халықаралық сыныптауышына сәйкес қоғамдық игіліктерді өндіру үшін мемлекеттің басты функционалдық топтары ескерілетін болады [8].

Бұл терең және жан-жақты функционалдық талдау жүргізуді талап етеді, оның нәтижесі бойынша мемлекеттік аппараттың қайталанатын, тиімсіз және шамадан тыс бақылау-қадағалау функциялары анықталып, жойылады.

Мемлекеттік органдардың ретке келтірілген функциялары қоғамдық құндылықты құрудың толық басқарушылық циклі ретінде құрылатын болады, онда әрбір процесс халықтың қажеттілігі мен мұқтажын айқындаудан бастап мемлекеттік органның тиімділігін бағалауға және азаматтардың қанағаттануын өлшеуге дейінгі барлық базалық кезеңдерді қамтиды.

Нәтижесінде мемлекеттік аппарат жұмысының процестерін азаматтың мұқтажына қарай өзгерту түпкі өнім болуға тиіс.

Бұған қоса осы жұмыстың маңызды бағыты:

- 1) мемлекеттік басқару деңгейлері;
- 2) көлденеңінен орналасуы бойынша бір деңгейдегі мемлекеттік органдар;
- 3) мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару органдары;
- 4) мемлекеттік саяси және әкімшілік қызметшілер;
- 5) алқалы органдар және мемлекеттік органдардың басшылары арасында өкілеттіктер мен жауапкершіліктің аражігін институционалдық тұрғыдан нақты ажырату болады.

Бұл ретте «өкілеттік», «құзырет» және «функция» ұғымдары да қайта қаралып, ретке келтірілетін болады.

Сонымен қатар мемлекеттік органдардың мемлекеттік саясатты іске асыруға тікелей қатысы жоқ қосалқы және көмекші бөлімшелерін орталықтандыру немесе аутсорсинг жолымен оңтайландырған жөн.

Мемлекеттік аппаратты жекелеген іске асыру функцияларынан босату үшін бәсекелес ортасы жоқ не функцияларды бәсекелес ортаға беруге болмайтын салаларда құрылуы

мүмкін жария құқықтың заңды тұлғалары институтын енгізу баламалы нұсқа болып табылады [8].

Бұл тәсіл мемлекеттік аппараттың құрылымы мен көлемін оңтайландыруға, мемлекеттік сектордың неғұрлым жоғары басқарылуына қол жеткізуге, сондай-ақ орталық және жергілікті атқарушы органдарда штат санының диспропорциясы мәселесін шешуге мүмкіндік береді.

Осымен бір мезгілде бизнес-процестерді, оның ішінде тапсырмалардың берілуіне, оларды келісу кезеңдері мен каскадтарын қысқартуға, жауапкершілікті дербестендіруге бағытталған толық ауқымды өзгерту мемлекеттік аппарат қызметі реформасының маңызды бағыты болуға тиіс.

Мемлекеттік органдардың осы жұмысты сапалы орындауына ынталандырулар жасай отырып, мемлекеттік органдардың бизнес-процестерін артық регламенттеуден жүйелі сипаттауға, оңтайландыру мен автоматтандыруға көшуді қамтамасыз ету қажет. Бұл жұмыс бизнес-процестер менеджментінің ұлттық стандартын әзірлеуді және қабылдауды талап етеді.

Нормативтік құқықтық актілерді, кадрлық шешімдерді қабылдау, бюджетті жоспарлау және атқару процестері оңтайландырылады және автоматтандырылады.

Бизнес-процестерді жаппай цифрландыру ұлттық деңгейде ақпараттық жүйелер мен ведомстволық дерекқорлардың бірыңғай архитектурасын әзірлеуді талап етеді.

Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында жобалық тәсіл енгізіледі және жобалық менеджмент мәселелері регламенттеледі [8].

Бұл үшін мемлекеттік органдардың сызықтық-функционалдық құрылымынан матрицалық құрылымына көшу қамтамасыз етіледі.

Мемлекеттік жобалардың орындалу және бюджет қаражатының жұмсалыу барысына мониторинг жүргізу үшін қаржылық-техникалық бақылаудың және комплаенс қызметтерінің институттары енгізіледі. Бұл үшін инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру кезінде FIDIC стандарттарын енгізу мәселелері шешіледі, осы орайда жобаны мониторингтеу және басқару функциялары кәсіби жобалық менеджерлерге беріледі [8].

Шешімдер қабылдау вертикалын қайта қарау мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін арттырудың келесі шарты болып табылады. Атқарушы буынның лауазымды адамдарына күнделікті шешімдерді қабылдау құқығы беріледі, бұл қоғамның сұраныстарына жедел ден қоюға мүмкіндік береді, оған қоса олардың сапасы үшін жауапкершілік деңгейін арттырады.

Осылайша мемлекеттің мәні мемлекеттің мазмұнын, міндеттерін, мемлекеттік биліктің функциясын және оның тиесілілігін анықтайды. Мемлекеттің функциялары - мемлекеттің мәні мен оның әлеуметтік бағытын білдіретін, қоғамдық өмірдің басты саласында тұрақты қалыптасқан мемлекеттік қызметтің негізгі бағыттары. Қазіргі замандағы демократиялық мемлекеттің негізгі функциясы адамның бостандығы мен құқығын сақтау және қорғау.

Мемлекет механизмінің құрылымы мемлекеттік органдардан, мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындардан, мемлекеттік қызметшілерден, ұйымдастыру-қаржы құралдарынан тұрады. Сондай-ақ мемлекеттік қызметті қамтамасыз етуге қажет болатын мәжбүрлеу күшіне ие.

Әдебиеттер тізімі:

1. С. Баққұлов Құқық негіздері Оқулық, 2-ші басылым. Алматы, 2004. – 248 б.
2. Қазақстан Республикасының құқық негіздері: – Алматы, А.Д.Кожобекова / «Қыздар университеті» баспасы, 2015.- 396 б.
3. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ.

4. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығы

5. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ.

6. Transparency International the global coalition against corruption, Corruption Perceptions Index 2020.

7. Газизова Н.С. Қазақстан республикасының әкімшілік құқығы. Оқу - әдістемелік кешен: - Семей. 2013.-114 б.

8. «Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ДАМУ

МАРБЕК Ж.

*Қарағанды Ә. Сағынов атындағы техникалық университетінің,
ГМУ 19-1 тобының студенті*

КЕРНЕБАЕВ А.С.

*Ғылыми жетекші, PhD докторы, доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.*

Аңдатпа. Мақалада аумақты басқару тиімділігін арттыру үшін «ақылды» қалажүйесі және оны қалалық ортада енгізу мүмкіндіктері талқыланады, менеджмент саласындағы бірінші кезектегі міндеттер қойылады, «ақылды» қалалардың жұмыс істеуіне байланысты проблемалар көрсетіледі және бұл жүйені енгізудің әсері.

Кілтті сөздер: ақылды қала, инновациялық технологиялар, интеллектуалды жүйе, қаланы басқару, қалалық орта.

Ақпараттық мемлекет және электронды үкімет концепцияларының жүзеге асуына, одан кейін цифрлық үкіметке көшуіне байланысты смарт қала стратегиясына және оны жүзеге асыруға қызығушылық артуда.

Ақылды қала – бұл қала құрылысының инновациялық тәсілі және сонымен бірге көптеген технологиялық инновациялардың жиынтық нәтижесі. Ақылды қала технологияларының пайда болуы қалалардың қарқынды өсуімен байланысты, демек, қала қызметтеріне жүктеменің айтарлықтай артуы және үлкен мегаполистердегі басқару проблемалары. Көбінесе қалалардың тым үлкен ауқымына байланысты олардың көптеген аудандарын бақылау мүмкін емес, сондықтан қалалық қызметтердің жұмысын жеңілдету және жаңа технологияларды қолдану арқылы кемшіліктер мәселесін шешу қажет. айтарлықтай ірі елді мекенді басқаруда, демек, тиімді басқаруға көшу [1].

Экономикалық және әлеуметтік аспектілердегі ақылды қалалар ресурстарды оңтайлы бөлу және қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін жолдар мен әуежайлар сияқты маңызды инфрақұрылымды үнемі бақылайды; негізін АКТ құрайтын халыққа көрсетілетін қызметтердің санын арттыру. «Ақылды» ақпараттық технологияларды пайдалану тұжырымдамасы қалалық инфрақұрылым нысандары, тұрғындар, қала әкімшілігінің өкілдері, ұйымдардың қызметкерлері, сондай-ақ әртүрлі бөлімдер мен қызметтер арасында деректер алмасуға негізделген. Автоматтандырылған жүйелерді пайдалана отырып, қалалық ортаның қатысушылары арасында алмасатын мәліметтерді талдау тұрғындардың

эртүрлі қажеттіліктеріне сәйкес жедел әрекет ету және инфрақұрылымды интерактивті өзгертуге, сондай-ақ қалалық ортаның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Ақылды қаланың негізгі белгілері:

1. Өмір сапасы.
2. Урбанизация.
3. Смарт технологиялар.
4. Персонификация.
5. Инфрақұрылымды жаңғырту.
6. Виртуализация.
7. Әлеуметтену.
8. Ұтқырлық [2].

Бірыңғай ақпараттық ортаны – «ақылды» қаланы қалыптастыру қалалық ортаның қауіпсіз және интеллектуалды инфрақұрылымын одан әрі дамытудың қажетті шарты болып табылады. Мұндай қаланың негізгі элементі эртүрлі ақпарат көздерінен алынған деректер ағынын талдауға негізделген автоматтандырылған жүйе болып табылады, ол нақты уақытта деректерді өңдеуге, көп нұсқалы талдауға және 2 режимде жылдам әрекет етуді бастауға мүмкіндік береді: шешімдерді қолдау және толық автоматты. Жүйе қалалық аумақтардың эртүрлі ішкі жүйелерін қамтуы мүмкін: интеллектуалды көлік жүйелері, инфрақұрылымды пайдалану үшін төлем жүйелері, смарт паркинг және азаматтарға арналған ақпараттық ескертулер, төмен шығарындылары бар автомобильдер, жасыл қоғамдық көлік, смарт бейнебақылау және қауіпсіздік, смарт жарықтандыру, смарт қалдықтар. басқару, ғимарат пен пәтерді қашықтан басқару, ғимараттарды энергиялық тиімді жобалау, суды тазартудың инновациялық әдістері, электрлік көлік инфрақұрылымы, когенерация, жаңартылатын генерация [3]. Осы аспектілерді пайдалану көптеген қалалық қызметтердің тиімділігін арттырады - олар халыққа жылдам және сапалы қызмет көрсетеді. Мақала жазуға көмек керек пе? Біз кәсіби авторлармен (университеттердің оқытушылары мен доценттері) алмасу болып табыламыз. Біз RSCI, HAC, Scopus мақалаларын жазамыз. Жариялауға көмектесеміз. Біз өңдеулерді тегін жасаймыз. Мақалаға тапсырыс беру Мұндай жүйенің деректер көздері қалалық инфрақұрылым нысандарының датчиктерінен алынған ақпарат, тұрғындардың өтініштері, қала шенеуніктерінің жедел мониторинг деректері және т.б. Қалалық инфрақұрылым объектілерінде орнатылған датчиктер келесі деректерді бере алады: объектінің координаттары, қысым, тербеліс, температура, қоршаған ортаның газ құрамы, бейне сигнал, белгілі бір құрылғының жұмыс істеу фактісі, оқиғаны жазу уақыты, жарықтандыру деңгейі, желідегі кернеу және т.б. . Өз кезегінде, қалалық қызметтердің жаңа сапасын қамтамасыз ету үшін нақты уақыт режимінде деректер ағынынан пайдалы ақпаратты алуды және одан әрі талдау үшін осы деректерді жинақтауды үйрену қажет. Дегенмен, ақылды қалалардың одан әрі тиімді жұмыс істеуі үшін шешуді қажет ететін бірқатар проблемалар бар.

Бұл қалалардың проблемалары азаматтардың қажетті деректерді ұсынбауымен байланысты екенін ескеріңіз, өйткені қала тұрғындары қажетті деректерден басқа қаланың мәселелерін шешетін ақпараттық жүйелер олардың жеке мәліметтерін алады деп қорқады. Бұл мәселе адамдардың бір-бірімен жеткілікті түрде араласпауынан туындайды [4].

Бұл мәселе адамдардың бір-бірімен жеткілікті түрде араласпауынан туындайды. Шешім бұл саланы басқаруды азаматтарға беру болуы мүмкін. Тағы бір маңызды аспект – ақпараттық қауіпсіздікті және жалпы қауіпсіздікті қамтамасыз ету, сондықтан қалаларды зияткерлік ету қауіпсіздік жүйесінен басталады. Деректерді іздеу алдын ала анықталған алгоритмдер бойынша күрделі болжамды аналитиканы пайдалана отырып немесе бұрын сипатталған әдістерді біріктіруді пайдалана отырып жұмыс істей алады. Бүгінгі таңда қала инфрақұрылымының эртүрлі ішкі жүйелерінде жұмыс істейтін эртүрлі автоматтандырылған жүйелердің қазірдің өзінде бар екенін көруге болады. Мысалы, Оңтүстік Кореяның Сонгдо қаласында көшелерге, ғимараттар мен жолдарға сенсорларды енгізу арқылы әрбір нысан желіге қосылған. Датчиктер ақаулар, объект жағдайлары,

температура және т.б. туралы талдау үшін деректерді негізгі басқару бөлмесіне жібереді. Бүгінгі таңда «ақылды» қала жүйесіне көшудің түрлі үлгілері ұсынылды. Қадамдардың бірі – қала менеджментінің сапасын өзгерту. Құзыретті автоматтандыру қаланы басқару сапасын арттыруға мүмкіндік беретін басқару саласының бірқатар міндеттері бар:

1. Қалалық ортаның үш қатысушысы: тұрғындар, қала билігі, басқарушы және сервистік компаниялар арасында байланыс орнату.

2. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары жұмысының тиімділігін арттыру.

3. Қаланы дамытуға тұрғындарды тарту (жобаларды талқылауға қатысу, жобаларға дауыс беру және т.б.).

Аталған міндеттер қалалық инфрақұрылымды басқару мәселелерін кешенді шешуге және қалалық ортаның барлық қатысушылары үшін түпкілікті пайдасы бар «ақылды» қала тұжырымдамасын жүзеге асыруға жақындауға мүмкіндік беретін бұрыннан бар технологиялық шешімдермен шешілген. Қалаға қолда бар ресурстарды тиімдірек пайдалану, қалалық инфрақұрылымды басқару мүмкіндігін жақсарту және қаланы тұрғындар үшін қауіпсіз және жайлы деңгейге көшіру үшін жаңа мүмкіндіктер ашылады. Интеллектуалды қалалық жүйелер ақпаратпен әртүрлі операцияларды жылдам және тиімді орындай алады, бағдарламаланған әрекеттерді жүзеге асырады, адамды толығымен алмастырмайды, бірақ оның жақсырақ және ыңғайлы жұмыс істеуіне көмектеседі. Дәстүрлі әдістер мен құралдармен жүзеге асыру өте қиын, кейде мүмкін емес. Бүгінде ірі қалалардың көптеген әкімдері мегаполистердің ауқымдылығы қаланың көптеген аудандарын бақылаудың тиімділігін арттырып, тұрғындардың өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік беретін жаңа басқару жүйелерін енгізуді талап ететінін мойындайды. Сонымен, экономиканың қазіргі заманғы дамуының факторлары өндірістік, қаржылық және адами капиталдың сапасы мен саны және технологияның қолжетімділігі болып табылады. Барлық құзыреттер өзара байланысты және ел дамуының жалпы ғылыми-техникалық және экономикалық әлеуетін құрайды. Мақала жазуға көмек керек пе? Біз кәсіби авторлармен (университеттердің оқытушылары мен доценттері) алмасу болып табыламыз. Біз RSCI, НАС, Scopus мақалаларын жазамыз. Жариялауға көмектесеміз. Біз өңдеулерді тегін жасаймыз. Толығырақ Болашақта қалалық жүйені толық автоматтандыру федералды автоматтандыруға айналуы керек, мұнда «ақылды қалалар» бір мезгілде бұрын аталған көптеген функцияларды қамтамасыз ететін бір жалпыұлттық зияткерлік жүйенің өзара байланысты буындары болады: азаматтар үшін толық қауіпсіздік пен ыңғайлылықты, жақсартуды қамтамасыз етеді. денсаулық сақтау, мемлекеттік қызметтерге жүктемені азайту және олардың жұмыс жылдамдығын арттыру, бюджет қаражатын үнемдеу, энергия мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және тағы басқалар, оның мақсаты жалпы тиімді әкімшілік басқару болып табылады. «Ақылды» қалаларды дамытудың арқасында адам еңбегінің және оның инновациялық қызметінің құндылығы артады; роботтар мен жасанды интеллектті қолдану есебінен адам еңбегінің өнімділігі жоғарылайды, бұл ірі жеке салалардың дамуына әкелуі мүмкін; робототехниканы, жасанды интеллектті қолдану арқылы өнімділік пен тиімділіктің өсуіне байланысты өнімнің өзіндік құны төмендейді; көліктік коммуникациялар мен логистика қарапайым және арзан болады, өндірісті мегаполистерге шоғырландыру қажеттілігі төмендейді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ақылды қала: дамуды тиімді басқару URL мекенжайы: <https://geektimes.ru/company/gsgroup/blog/265366/>.

2. Ақылды қалалар / Ақылды қалалар / Ақылды қалалар URL: <http://www.tadviser.ru/index.php> Мақала: Smart_cities_(Smart_cities,_Smart_cities).

3. Ақылды қалалар – болашақ бүгінгі URL URL: <http://www.jetinfo.ru/stati/umnye-gorodabuduschee-segodnya>.

4. Болашақ қалалары: адамдар тұратын 4 «ақылды» қала URL мекенжайы: <http://rb.ru/story/future-city/>

«ИНВЕСТИЦИЯ» КОНЦЕПЦИЯСЫНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН МӘНІ

РЫМҚҰЛ Ш.М.

*Қарағанды Ә.Сағынов атындағы техникалық университетінің,
ГМУ 19-1 тобының студенті*

КЕРНЕБАЕВ А.С.

*Ғылыми жетекші, PhD докторы, доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.*

Аңдатпа. Мақалада инвестицияның түсінігі мен мәнін экономикалық және құқықтық тұрғыдан қарастыруға тырысамын. Бұл осы күрделі және түсініксіз құбылысты байланысты құбылыстардан ажыратуға мүмкіндік беретін экономикалық және құқықтық белгілерді анықтауға мүмкіндік берді. Мақалада сонымен қатар негізгі анықтамалар тұжырымдалған: мысалы, экономикалық тұрғыдан инвестицияларды белгілі бір мақсаты бар (белгілі бір пайданы алу) капитал ретінде, ал инвестициялық қызметті осы капиталды орналастыру процесі ретінде түсіну ұсынылады, ол белгіленген мақсат.

Кілтті сөздер: инвестициялық, инвестициялық қызмет инвестициялық, инвестициялық қызмет, инвестициялық ахуал, инвестициялық климат.

Инвестициялар құқықтық ұғым ретінде пайда алу және (немесе) басқа да пайдалы нәтижеге қол жеткізу мақсатында кәсіпкерлік және (немесе) өзге де қызмет объектілеріне салынатын белгілі бір пайданы немесе игіліктердің жиынтығын түсінген жөн. Сонымен қатар, әртүрлі нормативтік құқықтық актілерде бекітілген «инвестициялар» түсінігінің анықтамаларына талдау жасайық.

Жалпы айтқанда, инвестиция – бұл экономикаға, шаруашылық объектілеріне және болашақта өндірісті экономикалық ресурстармен қамтамасыз етуге арналған жобаларға салынған қаражат.

Инвестиция белгілері:

- бар инвесторлардың инвестицияларды жүзеге асыруы жеке мақсаттар;
- инвестициялардың кіріс алу мүмкіндігі;
- объектілерге күрделі салымдардың мақсатты сипаты және инвестициялық құралдар;
- инвестицияның белгілі бір кезеңі;
- әртүрлі инвестицияларды пайдалану ресурстар, сұраныс, ұсыныс пен бағамен сипатталады [1].

Инвестициялық қызметтің объектілері:

- жаңадан құрылған және жаңартылған негізгі қорлар,
- айналым қаражаты,
- бағалы қағаздар,
- жер тағыда басқа.

Инвестициялық қызметтің субъектілері мыналар болуы мүмкін:

- инвесторлар (тапсырыс берушілер),
- мердігерлер мен нысанды пайдаланушылар,
- тауарлық-материалдық құндылықтарды жеткізушілер,
- банктер,
- инвестициялық компаниялар,
- мемлекеттің және шет мемлекеттердің азаматтары [2].

«Инвестиция» түсінігінің мазмұнын бірнеше тармақтармен байланыстырылған заңгерлік және экономикалық әдебиеттерде ең көп талқыланатын мәселелердің бірі ретінде

жіктеуге болады. Біріншіден, экономикалық теорияда, сондай-ақ азаматтық және кәсіпкерлік құқық теориясында бұл терминді түсінуге біркелкі көзқарас жоқ.

Екіншіден, бұл мәселе бойынша заңнама және құқық қолдану тәжірибесі де тұрақты және бір мағыналы емес. Нәтижесінде, қолданыстағы құқықтық реттеуді қанағаттанарлық деп санауға болмайды.

«Инвестиция» термині ең алдымен дамыған экономиканың қазіргі жағдайын сипаттайтын экономикалық қызметтің маңызды институттары болып табылатын экономикалық концепциялардың санын білдіреді [3].

Экономикалық әдебиетте бұл термин, бәлкім, ең екіұштылардың бірі. Мысалы, макроэкономикада инвестицияларға әдетте жалпы ішкі өнімнің, демек экономиканың нақты секторының өсуіне әкелетін инвестициялар ғана жатады.

Дж.Кейнс бойынша инвестицияларды негізгі, айналымдағы немесе өтімді капиталдан тұратынына қарамастан, негізгі меншіктің құнының өсуі ретінде анықтауға болады.

Оларға сәйкес инвестициялар деп кәсіпкерлік және басқа да қызмет түрлерінің объектілеріне салынған, нәтижесінде пайда (кіріс) қалыптасатын немесе әлеуметтік нәтижеге қол жеткізілетін мүлктік және зияткерлік құндылықтардың барлық түрлері түсініледі.

Егер инвестициялар белгілі бір әрекеттер жиынтығы болса, онда бұл ұғымның «инвестициялық қызмет» түсінігімен қандай қатысы бар?

Бұл көзқарасты ұстанатын ғалымдар инвестициялық қызмет арқылы пайда табу және/немесе әлеуметтік пайдалы әсерге жету мақсатындағы инвестицияларды және инвестицияларды жүзеге асыруды түсінеді.

Басқаша айтқанда, «инвестициялық қызмет» түсінігі «инвестиция» түсінігі арқылы анықталады. «Инвестиция» терминін оның анықтамасымен ауыстырайық – инвестициялық қызмет дегеніміз – бұл инвестициялау және субъектінің (яғни инвестордың) өзіне тиесілі азаматтық құқық объектілеріне билік ету мақсатындағы әрекеттерін жүзеге асыру болып шығады. пайда және/немесе әлеуметтік пайдалы әсерге қол жеткізу. Осының салдарынан тізбеленген ұғымдар шатастырылып, оларды саралау критерийлері түсініксіз күйде қалып отыр, сонымен қатар бұл ұғымдардың доктринада болуының қажеттілігі де туындайды.

Бірінші тәсіл ең оңтайлы болып көрінеді,, дегенмен оның белгілі бір кемшіліктері жоқ емес. Өз пікірімізді дәлелдеуге тырысайық.

Инвестициялардың экономикалық мазмұнын құқықтық деңгейге көшіретін болсақ, онда инвестициялар азаматтық құқықтардың объектісі болуы мүмкін немесе ондай болмауы мүмкінб игіліктің бір түрі болып табылады.

Бұл «артықшылықтардың» тізбесі ашық болып табылады және ерекшелігі олардың кәсіпкерлік және (немесе) өзге де қызмет объектілеріне кіріс алу және (немесе) басқа да пайдалы нәтижеге қол жеткізу мақсатында инвестициялануында.

Осыған байланысты мұндай «абстрактілі» терминнің нормативтік құқықтық актілерде пайда болуы және осы салада туындайтын қатынастарды құқықтық реттеудің ерекшеліктерін белгілеу қажеттілігі туралы сұрақ туындайды [4].

Инвестицияның қоғам үшін құқықтық ұғым ретіндегі маңызы қандай? Бұл сұрақтың жауабын, менің ойымша, К.Шройерден табуға болады, ол Вашингтон конвенциясында қамтылған «инвестициялар» түсінігін талдай отырып, инвестициялардың объективті сипаттамасы олардың қабылдаушы мемлекеттің экономикалық дамуы үшін маңыздылығы болып табылады деп көрсеткен,,яғни олар мемлекеттің экономикалық дамуына үлес қосуы керек [5].

Басқаша айтқанда, мемлекет белгілі бір мақсатта қызметтің әртүрлі түрлеріне салынатын белгілі бір объектілердің (пайдалардың) жиынтығын бөледі және осы объектілермен туындайтын қатынастарды оның ерекшеліктеріне қарай жеке құқықтық реттеуге бағындырады. белгілі бір мемлекет экономикалық даму. Сондықтан, мысалы, инвестициялық қызметтің әртүрлі түрлерін құқықтық тәртіпте ынталандыруға болады.

Қорытындылай келе, заңды ұғым ретінде инвестициялар пайда алу және басқа да пайдалы нәтижеге қол жеткізу мақсатында кәсіпкерлік және өзге де қызмет объектілеріне салынатын пайда немесе игіліктер жиынтығы болып табылады деп қорытынды жасауға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Макконнелл К., Брю С. Экономикс. М., 2003, С. 972.
2. Коммерческое (предпринимательское право) право / под ред. В. Ф. Попондопуло. М., 2009. Т. 2. С. 601.
3. Шарп Уильям Ф., Александер Гордон Дж., Бейли Джеффри В. Инвестиции. М., 2003, С. 1027.
4. Кутер М. И. Теория бухгалтерского учета: учебник. М., 2007, С. 592.
5. Гущин В. В., Овчинников А. А. Инвестиционное право: учебник. М., 2006, С. 685.

МӘДЕНИЕТТІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

САХЫ Н.А.

ГМУ-21-ІІ топ магистранты

ЖЕТПИСБАЕВА М.К.

Ғылыми жетекші, э.ғ.к, профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының мәдениет саласындағы басты проблемалар, оның шешу жолдарына әлдеқайда жүзеге асуына ықпал ететін ұсыныстар қарастырылған.

Кілтті сөздер: мәдениет, бағдарлама, іс-шара, мемлекет, жаңғырту, шығармашылық.

Тұтастай алғанда Қазақстан мәдениетінің жай-күйін тұрақты, он факторларды орнықтыруға, жаңа эстетикалық нысандарды меңгеруге деген үрдісі бар деп бағалауға болады.

Алайда мәдениет саласындағы бүгінгі ахуал жаңа бағдарламалық, көзқарасты талап етеді. Қолданыстағы заңнама мәдениет ұйымдарының, соның ішінде мемлекеттік емес меншіктегілердің қызметін толық түрде реттеу мен регламенттеуге мүмкіндік бермейді. Мәдениет саласын реттейтін заңнамалық базаны одан әрі жетілдіру мақсатында «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы жобасының жаңа редакциясы әзірленді және Қазақстан Республикасы Парламентінің қарауына енгізілді.

Сондай-ақ саланың одан әрі дамуын тежейтін басқа мәселелерге мыналар жатады:

- 1) шығармашылық көшбасшылардың, жаңа тұрпаттағы басқару кадрлары мен арт-менеджерлердің тапшылығы;
- 2) кадрларды даярлау және қайта даярлау;
- 3) жабдықтардың қазіргі заман талаптарына жауап бермейтіндей тозуы;
- 4) кәсіптердің, оның ішінде қоғамдық мәртебесінің мәдениет пен өнер қызметкерлерін әлеуметтік қорғаудың әлсіздігіне орай төмендеуі;
- 5) мемлекеттік емес сектордың нашар дамуы [1].

Қазақстанның театрлары қаржылық тұрғыдан жеткілікті қамтамасыз етілмегендіктен, репертуарларын жаңа пьесалармен және көркем аудармалармен толықтыру мүмкіндігінен айырылып отыр. Елімізде ұлттық фильмдерді кең көлемде және жүйелі түрде көрсету қолға алынбаған.

Мәдениет мекемелерінің жеткіліксіз қаржыланғандығынан және материалдық-техникалық базасының әлсіздігінен халықтың мәдени қажеттілігі мен оларды қанағаттандыру мүмкіндіктері арасындағы алшақтық өсе түсуде. Бұл әсіресе ауылда байқалады. Оңтайландыру жылдары көптеген мәдениет объектілері жекешелендірілді немесе жабылып қалды. Кітапханалардың бір бөлігі кітап қорын жоғалтқан, ал сақталып қалғандары мектептерге берілген. Қайта ашылған ауылдық кітапханалар қорларында 500-ден 1000 данаға дейін бар. Республикада жиырма жылдан астам уақыттан бері мәдениет ұйымдары үшін үлгі ғимараттар салынған жоқ. Қазіргі уақытта көптеген өңірлерде олар лайықталған үй-жайлар - мектептерде, ауылдық әкімдіктерде және т.б. орналасқан. Клуб түріндегі мәдениет мекемелері едәуір тозған. Клуб ғимараттарының жалпы санының 671-і күрделі жөндеуді қажет етеді, 101-і авариялық жағдайда. Кітапхана ғимараттарының жалпы санының 326-сы күрделі жөндеуді қажет етсе, 39-ы авариялық жағдайда. 100-ге жуық мұражайлардың ғимараттары күрделі жөндеуді және қайта құруды қажет етеді. Ауыл мәдениетінің мұқтажына көлік, жабдықтар мен техникалық құралдарды сатып алуды мақсатты түрде қаржыландыру іс жүзінде тоқтатылды [2].

Саладағы біршама оң үрдістерге қарамастан, мәдениет пен өнерді мемлекет тарапынан серпінді қолдау, ынталандырулар мен көтермелеулердің жаға жүйесін құру, қазақстан мәдениетін репрезентациялау ісінде қоғамдық сектордың, үкіметтік емес ұйымдардың рөлін арттыру, әдебиет пен өнер, кино саласындағы жаңғыртуға, арт-менеджментті дайындауға арналған бағытты анықтау қажет. Шет елдер тәжірибесін зерделеу мемлекеттік тапсырысты енгізу, мәдениет патронажының анық және ұтымды құрылымын жасау, гранттар алуға конкурстар өткізу, мәдениет мекемелеріне келісім-шарт жүйесін, мәдени саясаттың жоспарлы мониторингін енгізу қажеттілігін меңзеп отыр. Сондай-ақ, мемлекет өнерді көптеген елдердің мәдени саясатын іске асыруда бүгінгі күні пайдаланылып жүрген өнер жөніндегі кеңестер - буферлік үкіметтік емес ұйымдар арқылы қаржыландыратын кездегі әлемдік практиканы пайдалануға болады. Бұл жағдайда мемлекет қаражат бөлуге араласпайды, саясаткерлер мен қызметкерлердің ақшалай қаражатты тікелей бөлуден алыста болуы үшін, шығармашылық тұлғалар саяси қысымнан немесе цензуралық араласудан қорғалуы үшін Кеңес жауап береді.

Жергілікті іс-шараларды өткізуге мүмкіндік беретін өнердің кейбір дарынды өкілдеріне, оның ішінде жастарға қолдау көрсететін Қазақстанда туындап жатқан жеке және корпоративтік меценаттық және қайырымдылық мемлекет тарапынан назар аударуды талап етеді.

Мәдениет саласындағы мемлекеттік саясаттың өзекті міндеттерін шешу кешенді тұрғыдан келуді, саланы жаңғырту мен мәдениетті дамытудың жалпы әлемдік процестеріне қосуға бағытталған шараларды қабылдауды, барлық жұмыстарды 2016-2018 жылдар кезеңіне есептелген Бағдарлама шеңберінде іс-шаралар жүйесін міндеттері, мерзімі, ресурстары және орындаушылары бойынша қазіргі заманға сай ұйымдастыруды талап етеді. Осыған байланысты саланы дамыту, мәдени ортаны қалыптастыру жөніндегі басты стратегиялық бағыттарды көрсететін және алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу жөніндегі іс-шаралар кешенін қамтитын неғұрлым басымдық берілген міндеттерді шешуге бағытталған бірқатар өзара байланысты шараларды қабылдау аса өзекті мәселе болып табылады [3].

Жас ұрпақты тәрбиелеуде жаңа музыкалық-сахналық және драматургиялық шығармалар қойылымын, оның ішінде балаларға арналған спектакльдер, бүгінгі күннің тақырыбына спектакльдер жазуды қатты талап етеді. Қазақстанға және таяу шет елдерге театрлар мен концерттік ұжымдардың гастрольдік сапарлары жалғасады әрі олардың саны көбейтіледі.

Республиканың көркемөнер мұражайларының коллекцияларын бейнелеу, сәндік-қолданбалы өнер туындыларымен жоспарлы, ғылыми түрде жасақтау мақсатында республиканың жетекші суретшілері мен мүсіншілерінен өнер туындыларын сатып алу жүргізіледі.

Тарихи-мәдени мұра объектілерін қайта құру және пайдалану ісіндегі міндеттерді сәтті іске асыру үшін Алматы облысының Еңбекшіқазақ ауданында «Есік», Шығыс Қазақстан облысының Қатонқарағай ауданында «Берел» мемлекеттік тарихи-мәдени мұражай-қорықтарын және Атырау облысында «Сарайшық» мемлекеттік археологиялық мұражай-қорығын құру туралы ұсыныс енгізілетін болады.

Тарихи раритеттердің өмірін жалғастыруда мұражай тәжірибесінде тиімді және сынақтан өткен тәсілдердің бірі оларды консервациялау және қайта жаңарту болып табылады. Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұражайындағы мұражай құндылықтарын зерделеуге, сақтауға және пайдалануға сараланған тұрғыда келу үшін Қазақстан Республикасының Үкіметіне тарих пен мәдениеттің жылжымалы ескерткіштерін қалпына келтіру мен консервациялау бойынша саланың барлық мамандарының күш-жігерін біріктіретін, сондай-ақ кадрларды даярлайтын орынға айналатын республикалық мұражай құндылықтарын консервациялау және жаңғырту орталығын ашу туралы ұсыныстар енгізілетін болады.

Рельефті-нүктелік қаріптегі кітаптарды және «сөйлейтін» кітаптарды қалпына келтіруді орталықтандырып ұйымдастыру мақсатында Республикалық зағип және әлсіз көретін азаматтарға арналған кітапхана жанынан республиканың зағип және нашар көретін азаматтарына арналған құжаттарды қалпына келтіру және жаңадан шығару орталығын құруды ұсынамыз.

Өңірлердегі мәдениет мекемелерін басқару және мәдениет инфрақұрылымын оңтайландыру әдістерін жетілдіру қажеттілігіне байланысты ведомстволық бағынысты мекемелерді жергілікті бюджетке кезең-кезеңмен беру, сондай-ақ мәдениет саласында жеке меншік секторды дамыту ұйғарылып отыр.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы мен алыс шет елдердің озық театрлары мен киностудияларына, әлемнің озық мұражай орталықтары мен кітапханаларына тағылымдамадан өту үшін және оқуға жас дарындар мен жұмыс тәжірибесі бар кадрлар (актерлар, режиссерлар, дирижерлар, музыканттар, суретші-сценографтар, костюмдер суретшісі, жарық суретшілері, бутафорлар, мұражай және кітапхана қызметкерлері) жіберіледі.

Шығармашылық алмасу мақсатында мастер-класс өткізу үшін Қазақстанға таяу және алыс шет елдерден озат режиссерлар, арт-менеджерлер, сценографтар, дирижерлар, балетмейстерлер шақырылады.

Мұражай мамандарын, реставраторларды даярлау мәселелерін шешу, мұражайлардағы маркетинг және менеджерлік қызметті сауатты ұйымдастыру, мұражай мекемелерін қалыптастырудың халықаралық идеологиясы мен тәжірибесін зерделеу үшін таяу және алыс шет елдердің мұражайтану саласындағы жетекші мамандарын шақыру арқылы Қазақстан Республикасы Президентінің мәдениет орталығы жанынан мұражай қызметкерлерінің біліктілігін арттыру жөніндегі орталық құрылуын ұсынамыз. Республиканың көркем элитасына атаулы қолдау көрсету мақсатында жыл сайын конкурстық негізде қоғамдық-маңызды көркемөнер туындыларын (пьесалар, музыкалық, сахналық шығармалар, балалар мен жасөспірімдерге арналған музыка, өлең, бейнелеу өнері мен сәулет туындыларын) жасауға гранттар нысанында мемлекеттік тапсырыс қалыптастырылатын болады.

Шығармашылықты дамыту үшін қолайлы жағдай жасау мақсатында шығармашылық қайраткерлерді, дарынды музыканттар мен орындаушыларды мемлекеттік қолдау жүйесі жетілдірілетін болады. Ұлттық «Астана-Бәйтерек» конкурстары, Қазақстан композиторларының қазіргі заманғы музыкасының фестивальдері, республикалық дәстүрлі орындаушылар конкурстары, «Елім менің» патриоттық әндер конкурстары өтеді. Өнер қайраткерлерінің күш-жігерін шоғырландыру мақсатында 2006 жылдан бастап Шығармашылық одақтардың ассамблеясы өткізілетін болады.

Қорыта келе, мәдениет этникалық ерекшелікті, негізгі құндылықтар мен адамгершілік нұсқауларды сақтауда маңызды рөл атқарады. Мәдениеттің шығармашылық рөлі қазіргі

әлемнің дамуында, әртүрлі мемлекеттер арасындағы шығармашылық және достық байланыстарды нығайтуда да айқын. Бүгінгі таңда Мәдениет ерекше әлеуметтік маңызға ие және ұлттың рухани денсаулығының, әлеуметтік тұрақтылығының, ұлттық қауіпсіздіктің факторы ретінде қарастырылады. Тәуелсіздік құрылғаннан бері отандық мәдениет мемлекеттік басымдықтар қатарында тұр. Кәсіби сарапшылар бірауыздан Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің отыз жылдығын қазақстандық мәдениеттің Ренессанс дәуірі деп атайды. Ғылыми зерттеулер мен көптеген мақалалар ұлттық мәдениеттің құбылысына арналған, олармен Цифрлық дәуірде кез-келген адам оңай танысып, өз пікірін қалыптастыра алады

Мәдениет және спорт министрлігінің жұмысы кейбір өткір мәселелерді шешуге ықпал етуі мүмкін. Менің ойымша оған қажет:

- облыс және аудан орталықтарындағы өнер оқу орындарының желісін одан әрі қарқынды қалпына келтіру, өнер колледждерін ашу және қазіргі заманғы жұмыс жағдайларын жасау;

- жоғары оқу орындары мен колледждерде білікті жас мамандарды даярлау сапасын арттыру. Ал бұл үшін еліміздің жетекші жоғары оқу орындарында магистратура мен докторантураға гранттарды ұлғайту маңызды;

- академиялық ұтқырлық шеңберінде әлемнің үздік колледждерімен және жоғары оқу орындарымен өзара алмасуды жүзеге асыру;

- әлемнің түрлі жоғары оқу орындарында отандық және әлемдік музыканттармен, суретшілермен, театртанушылармен және кинотанушылармен мастер-кластар өткізу;

- студенттер мен жас педагогтардың тұрғын үй-тұрмыстық жағдайларын жақсартуға қажетті көмек көрсету [4].

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ халқының философиялық мұрасы. Әлемдік философиялық мұра.. Қазіргі түркі философиясы/Құраст.:Ә.Нысанбаев, Ғ.Құрманғалиева.-Алматы: Жазушы, 2009.

2. Тәттібек Н.М. Жаһандану және заманауи мәдени кеңістіктегі құндылықтар өзгерісі.//KazNU Bulletin. Philosophy series. Cultural science series. Political science series, 2015.

3. Майлыбаев Б.А. Становление и эволюция института Президента Республики Казахстан: проблемы, тенденции, перспективы (опыт политико-правового исследования)./ Б.А. Майлыбаев. - Алматы: Арыс, 2001, С.444.

4. Savage, D. States and the New High Court // State Legislatures.

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСУДЕГІ САЯСАТ

ЖЕҢІСБАЙ С.Б.

ГМУ-31 тобының студенті

ЕСКЕРОВА З.А.

Ғылыми жетекші, э.ғ.м., аға оқытушы

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада экономикалық және әлеуметтік дамуға кедергі ретінде анықталған Қарағанды облысы бойынша билік құрылымдарының өкілдері құрған, басқарудың тиімділігі мен қоғамның институционалдық негізін әлсірететін сыбайлас жемқорлық ұғымы зерттелген. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет мақалада мемлекет жасаған экономикалық қауіп-қатерлерден ел экономикасына орны толмас зиян келтіруге жол бермеуге кепілдік беретін жағдайлар ретінде ұсынылған.

Кілтті сөздер: сыбайлас жемқордық, саяси, сыбайлас жемқорлық саясаты, бағдарлама.

Мемлекеттің қазіргі таңда басты мақсаты сыбайлас жемқорлықсыз, ашық жаңа Қазақстанды құру. Жалпы айқанда, Қазақстанда сыбайлас жемқорлық туралы өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап аса қауіпті құбылыс ретінде қарастырылды. Барлық заңнамалық және нормативтік актілерде парақорлық пен сыбайлас жемқорлық біздің қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне түбегейлі қайшы келетіні атап өтілген. Президенттің айтуынша, сыбайлас жемқорлықпен ымырасыз күресу – біздің саясатымыздағы негізгі басымдықтың бірі. Сондықтанда бұл тақырып қоғамда және мемлекетте маңызды, өткір мәселе болып қалады.

Ел басшылығының саяси ерік-жігерінің, демократияландыру призмасы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйелі және кешенді шаралар, сондай-ақ азаматтық қоғамның белсенді тартылуы арқылы саяси жаңғыртуға бағытталған дәйекті бағыттың нәтижесінде Қазақстан 2021 жылы Transparency International-дың сыбайлас жемқорлықты түйсіну индексіне алғаш рет 37 балл жинады, бұл 19 позицияға жоғары көтерілуге және 180 елдің арасында 102-орынды иеленуге мүмкіндік берді, яғни Қазақстанда сыбайлас жемқорлық деңгейі бір жылда 29% - ға төмендеді [1].

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасағаны үшін 892 адам сотталды, олардың ішінде: ішкі істер органдарының – 207, әкімдіктердің және олардың құрылымдық бөлімшелерінің – 150, оның ішінде әкімдер – 5, қаржы министрлігінің – 34, ауыл шаруашылығы министрлігінің – 19, денсаулық сақтау министрлігінің – 16, ұлттық қауіпсіздік органдарының – 10, экономикалық тергеу қызметінің – 4, прокуратураның – 3 қызметшілері, судьялар – 3 бар.

Сыбайлас жемқорлық қылмыс құрылымында парақорлықтың үлесі жылдан–жылға өсуде (пара алу және беру, парақорлыққа делдал болу). 2015 жылы бұл әрбір үшінші қылмыс болса (2733 жылғы 895), 2021 жылы – 67%-дан астам (1 557 жылғы 1 053). Бұл мемлекеттік аппараттың бюрократиямен және күрделі рәсімдермен байланысты жұмысында қауіпті аймақтардың бар екендігі туралы белгі беру.

Жалпы статистиканың төмендеуіне қарамастан, аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстардың (10%-ға), ұсталғандардың (10%-ға, 216-дан 235-ке дейін), тұтқындалғандардың (13%-ға, 197-ден 223-ке дейін) және бас бостандығынан айыруға сотталғандардың (7%-ға, 269-дан 289-ға дейін) саны өсті.

Азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау жөніндегі реформалардың арқасында, ақтайтын негіздер бойынша қысқартылған сыбайлас жемқорлық қылмыстық істердің үлесі 2021 жылы 30%-ға (1576-дан 1096-ға дейін) төмендеді.

Мемлекет басшысының тапсырмаларын орындау үшін, Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекс (ӘРПК) – жариялы-құқықтық дауларды қарау кезінде жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын қорғаудың тиімді тетіктерін енгізуге және қолдануға, сондай-ақ билік органдарының шешімдер қабылдау процесіне азаматтардың қатысуына кепілдік беруге бағытталған іргелі құқықтық акт қолданысқа енгізілді [2].

ӘРПК мен «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде «е-Өтініш» ақпараттық жүйесі пайдалануға енгізілді, ол өтініштерді қарау процестерінің ашықтығын қамтамасыз етуге және оңтайландыруға, сервистік тәсілді арттыруға, сондай-ақ талдау үшін мүмкіндіктерді кеңейтуге бағытталған.

Аталған тұжырымдамаға барлық орталық мемлекеттік органдар мен олардың аумақтық бөлімшелері, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдар қосылған.

Елді мекендер әкімдерінің тікелей сайлауы алғаш рет ауылдық өткізілді.

Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың тізбесін Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл толықтырды [3].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат шеңберінде нақты нысаналы көрсеткіштер Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі жалпыұлттық басымдықтарында,

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында, Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында, Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасында көзделген.

Осылайша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы стратегиялық мақсаттар 2025 жылдың қорытындысы бойынша Transparency International Сыбайлас жемқорлықты түйсіну индексіне 45 баллға, 2030 жылға қарай 55 баллға қол жеткізу болып айқындалды. Мемлекеттік органдардың қызметіндегі жобалық басқарудың құқықтық мәртебесі бекітілді. Арнайы құрылған Ұлттық жобалау кеңсесі «Easy project» жобалық басқарудың ақпараттық жүйесінде елдің стратегиялық көрсеткіштеріне қол жеткізудің күн сайынғы мониторингін қамтамасыз етеді.

Қоғамдық кеңестер арқылы қоғамдық бақылауды дамыту жалғасуда. Қадағалау органдары сондай-ақ квазимемлекеттік сектордың 12 субъектісі жанынан құрылды. Азаматтық қоғамның пікірін қоғамдық маңызы бар мәселелер бойынша қоғамдық бақылаудың әртүрлі нысандары арқылы білдіру қоғамдық кеңестер қызметінің мақсаты болып табылады.

Сыбайлас жемқорлық - бұл мемлекеттік қызметшілер, мемлекеттік және өзге де басқарушылық функцияларды, оның ішінде жеке секторда да орындауға уәкілеттік берілген адамдар өздерінің қызметтік жағдайын, атқарып отырған лауазымының мәртебесі мен беделін қызмет мүдделеріне және белгіленген құқық пен мораль нормаларына қарамастан жеке байыту немесе қадағалау мақсатында пайдаланатын қоғам мен мемлекеттің ыдырауынан тұратын әлеуметтік құбылыс [4]. Қандай деректерге сүйенсекте, мемлекеттік және жергілікті билік органдарда сыбайлас жемқорлық деңгейі өте жоғары. Әрине атқарушы билік органдарында сыбайлас жемқорлық бар, өйткені олар арқылы мемлекет жеке, қоғамдық, экономикалық өмірге араласады.

Қарағанды облысы мемлекетіміздің орталығында орналасқан маңызды өнеркәсіптік өңірлерінің бірі болып табылады. Кез келген аймақтың дамуы ол мемлекеттік билікке тікелей байланысты, соған сәйкес елімізде аймақтық рейтинг жүзеге асырылады. Бұл рейтинг жергілікті атқарушы билік органдардың жұмысын, яғни олардың қызметін барлық көрсеткіштер бойынша бағалайды. Жергілікті атқарушы билік органдардың жұмысын бағалау – халықтың билік органдарына сенім коэффициентін және мемлекеттік басқару сапасын көрсетеді. Қарағанды облысының мемлекеттік басқару сапасына келетін болсақ, 2021 жылдың қорытындысы бойынша 65,94 % жинап, 3 орынға ие болды.

Бұл өңірдің сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылының ахуалына келетін болсақ, 2020 жылдың қорытындысы бойынша Қарағанды облысындағы аймақтық сыбайлас жемқорлық деңгейі 33% құрады (Кесте 1).

Кесте 1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың жай-күйі

Аймақтар	Аймақтық сыбайлас жемқорлық индексі, 2020			
	Әлеуметтік зерттеулер			Жемқорлық деңгейі Z
	A	ab _{kor}	aC _{kor}	
Нұр – Сұлтан қ	20,3	46,3	55,0	53,6
Алматы қ	31,5	80,8	76,7	51,6
Шымкент қ	25,0	70,0	50,0	75,2
Ақмола облысы	21,0	51,4	53,4	52,0
Ақтөбе облысы	22,1	58,8	51,5	61,0
Алматы облысы	26,9	70,2	64,4	57,9
Атырау облысы	27,8	70,0	68,8	58,0
ШҚО	11,9	34,3	25,0	42,3
Жамбыл облысы	32,5	80,6	81,8	84,0
БҚО	20,4	51,3	50,8	41,4
Қарағанды облысы	19,9	53,5	46,0	33,3
Қостанай облысы	14,5	39,0	33,6	38,1
Қызылорда облысы	22,4	52,2	60,0	64,9

Маңғыстау облысы	16,1	32,1	48,3	59,1
Павлодар облысы	29,9	76,3	73,0	60,1
СҚО	18,1	49,8	40,7	38,3
Түркістан облысы	34,8	83,2	90,9	69,3
Ескерту: ақпарат көзі - https://inbusiness.kz/ru/news/bolshe-vsego-korrupcionery-lyubyat-vzyatki-osobenno-rabotniki-zhkh				

2021 жылы «Ашық диалог» бағдарламасының статистикалық деректері көрсетіп отырғандай, облысының жергілікті билік органдары сыбайлас жемқорлықтың орташа деңгейіне жатқызылған.

Ал есептік кезеңде жемқорлық пен лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану тіркелген фактілер бойынша облыс үшінші орынға ие болды.

Билік пен қоғам арасындағы байланысты орнататын, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықты алдын алу мақсатында «Ашық диалог» порталы қызмет етуде. Бұл портал мемлекеттік және жергілікті билік органдардың жұмысын барлық көрсеткіштер бойынша бағалауға мүмкіндік береді және олардың басқару қызметіндегі ашықтық, анықтылық қағидасын қалыптастырады. Мысалы, «Ашық диалог» порталындағы Қарағанды облысының жергілікті атқарушы органдар басшыларға келіп түскен өтініштер дер кезеңде қарастырылып, жауап берілген. Яғни бұл көрсеткіш, бұл аймақтың билік басшылары өз жұмысын сапалы, тиімді жүзеге асырып жатқанын көрсетеді [5].

Transparency Kazakhstan зерттеулеріне сәйкес, Қарағанды өңірінде 2021 жылдың 8 айында 37 сыбайлас жемқорлық қылмыстары тіркелген (2020 жылы – 85), соңын ішінде (Кесте 2).

Кесте 2. Сыбайлас жемқорлық салалар бойынша

Салалар	Қарағанды облысы 2021 жылы (8 ай)
Парақорлық	28
Денсаулық сақтау	8
Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы	35
Жер қатынастары	7
Ауыл шаруашылық	3
Құрылыс	3
Ескерту: кесте автормен жасалған	

Кестеде көріп отырғанымыздай, өткен жылы жемқорлық бойынша қылмыстар көбінесе пара алудың 51 фактісі тіркелген болса (заңды бұзудың жалпы санының 60%), ағымдағы жылы – 28 (75%). Парақорлықты азаматтар да, лауазымды тұлғалар да жасаған. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының ең көп саны екі жыл ішінде-2020 жылдың басынан бастап – тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласында тіркелді-35 [6].

Сайып келгенде азаматтардың билікке деген сенім деңгейін арттыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шеңберінде мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығын кеңейту және жемқорлық деңгейін төмендету мақсатында Бұл аймақта бірнеше жобаларды жүзеге асыру аясында сыбайлас жемқорлық деңгейі төмендеп, оң нәтиже берген. Осы жобаларды атап өтетін болсақ, олар: «Сарыарқа-адалдық алаңы», «Бизнесті және инвестицияларды қорғау» жобасы және «Ашық бюджеттердің интерактивті картасы».

«Saryarqa - Adaldyq Alańy» жобасының басты мақсаты - тұрмыстық сыбайлас жемқорлықты жою және әлеуметтік маңызы бар салаларда сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін жою. Жобаның міндеттері:

- Мемлекеттік қызмет көрсету кезінде азаматтар үшін қолайлы жағдай жасау;
- Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру;
- Қоғамдық бақылауды күшейту;
- Парасаттылық идеологиясын ауқымды ілгерілету.

Бұл жоба аясында 2021 жылы облыс бойынша 170 адалдық дүкені ашылды. Өңірде 47 open space және 48 фронт-офис, 18 сервистік әкімдік, 202 өзіне-өзі қызмет көрсету бұрышы

жұмыс істейді. Барлық қалалар мен аудандарда "Сарыарқа - адалдық алаңы" жобалық кеңселері жұмыс істейді [7].

Қарағанды облысында сыбайлас жемқорлықтың деңгейін төмендету үшін халықпен ақпараттық-ағартушылық, тәрбие және консультациялық жұмыстарды кеңейту қажеттілігін алға қояды. Яғни, басқаша айтқанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру керек.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру - сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті көрсететін құндылықтар жүйесін сақтау және нығайту бойынша өз құзыреті шегінде жүзеге асыратын қызметі.

Осы мақсатты көздей отырып, бұл аймақта агенттік бірқатар жаңа онлайн-жобаларға бастамашылық етті. «Adal Kómek» волонтерлік жобасы шеңберінде 250 адвокат пен заңгер 7 мың онлайн-іс-шара өткізді (4,1 млн. азамат қамтылды) және азаматтардың 39 мың мәселесін шешті. «Antikor Live» жобасымен және Агенттіктің ақпараттық-ағартушылық штабтарымен азаматтарды рухани-адамгершілік тәрбиелеу бойынша 10,7 мың онлайн-іс-шара (5,5 млн-нан астам адам), оның ішінде «Antikor Terme» республикалық халық шығармашылығы фестивалі және еліміздің әр өңірінен келген 16 жас ақынның қатысуымен алғашқы Antikor-айтыс өткізілді. «Antikor News» жобасы сыбайлас жемқорлыққа қарсы өзекті контенттің үздіксіз көрсетілуін қамтамасыз етеді (Агенттіктің ресми аккаунттарындағы 690 жаңалық шығарылымы, 126 эксклюзивті жедел түсірілім, 647 брифинг, 800-ден астам спикер, оның ішінде 98 облыс әкімі). Мысалы, Қарағанды облысында Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде ҚР 2022-2026 ж. арналған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат тұжырымдамасы таныстырылды. Бұл кездесу барысында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда атқарылып жатқан шаралар, адалдық, парасаттылық құндылықтарын дәріптеу және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға тоқталып өтті.

Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты қоғамның сұраныстарына сүйене отырып, ұлттық практика мен шетелдік озық тәжірибені ескере отырып, үнемі жетілдіріліп отырады.

Бұл бағытта жүйелі және кешенді тәсіл Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясын іске асыру арқылы қамтамасыз етілген [8].

ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесін ескере отырып әзірленген «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануымен, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларының жүйесі алдын алу құралдарының басымдығымен құрылды.

Сыбайлас жемқорлықпен күреске сыбайлас жемқорлыққа қарсы ағарту арқылы және оның кез келген көріністеріне «мүлдем» төзбеушілік ауаны құру арқылы азаматтық қоғам белсенді түрде тартылуда.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс – қимыл жөніндегі Тәуелсіз уәкілетті орган – Қазақстан Республикасының Президентіне бағынатын және есеп беретін Қазақстан Республикасы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) құрылды.

Мемлекеттік қызметшілерге және сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді қабылдаған басқа да тұлғарға, сондай-ақ олардың отбасы мүшелеріне қызметтік міндеттемелерін атқаруына байланысты, сыйлықтар алуға және сыйға тартуға толық тыйым салу көзделген.

Қабылданып жатқан алдын алу шараларына қарамастан, азаматтардың, бизнес және мемлекеттің арасындағы қатынастарда сыбайлас жемқорлық аясы сақталуда, сондықтан сыбайлас жемқорлықты жою бойынша батыл реформалар талап етіледі.

Қазақстан Республикасының Президенті сайлауалды бағдарламадан бастап, көптеген сөз сөйлеулер мен құжаттарда осыған ерекше назар аударады.

Қазақстанның 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге айтарлықтай үлес қосты, бірақ қоғамның сұраныстары мен жаңа сын-қатерлер сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты қайта жандандыруды талап етеді [8].

Сондықтан Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша 2022-2026 жылдарға арналған жаңа стратегиялық құжат әзірленді. Онда негізі қаланған реформалар сыбайлас жемқорлыққа қарсы күн тәртібінің орта мерзімді перспективадағы басты бағдары болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Индекс Восприятия Коррупции // <https://transparency.org.ru/research/indeks-vospriyatiya-korruptsii>
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI кодексі).
3. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл қызметінің мәселелері бойынша өзгерістер.
4. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ.
5. «Ашық диалог» // <https://dialog.egov.kz>
6. В Карагандинской области назвали наиболее подверженные коррупции сферы // <https://www.zakon.kz/5055231-v-karagandinskoy-oblasti-nazvali.html>
7. Итоги работы и планы проектного офиса «Сарыарқа - адалдық алаңы» в Карагандинской области // <https://saryarqanews.kz/ru/news/novosti-obschestvo-karaganda/itogi-raboty-i-planu-proektnogo-ofisa-saryarka-adaldyk-alany-v>
8. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама // <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/283483?lang=kk>

МОДЕЛИ И МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЖИЛЬЕМ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ МИРА

РАХМЕТЖАН М.С.

Магистрант группы ГМУ-21-1К

КЕРНЕБАЕВ А.С.

*Научный руководитель, доктор PhD, доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В данной статье рассмотрены роль и значение обеспечения жильем народа в Казахстане и развитых странах мира. Этот вопрос имеет глобальное значение в развитии экономики всех стран. В этой рассмотрены модели и механизмы обеспечения жильем в дальних и ближних зарубежьях.

Ключевые слова: жилье, бенчмаркинг, социальная сфера.

Государственная программа жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» на 2020-2025 годы (далее – Программа) разработана как инструмент реализации Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года [1], Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2030 года (далее – Прогнозная схема), Послания Главы государства народу Казахстана от 5 октября 2018 года «Рост

благополучия казахстанцев: повышение доходов и качества жизни», Послания Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана», Указа Президента Республики Казахстан от 19 июня 2019 года № 27 «О мерах по реализации предвыборной программы Президента Республики Казахстан Благополучие для всех! Преемственность. Справедливость. Прогресс» и предложений, полученных в ходе общенациональной акции «Бірге».

Программа консолидирует все меры государственной поддержки в сфере жилищного строительства, обеспечения жильем граждан, модернизации и развития системы ЖКХ. В связи с этим, в Государственную программу интегрированы вопросы модернизации коммунальной инфраструктуры, системы тепло-, водоснабжения и водоотведения, жилищного фонда из Государственной программы инфраструктурного развития «Нұрлы Жол» на 2015–2019 годы и Государственной программы развития регионов до 2020 года.

Высокий уровень социальной ответственности в Послании Первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана определяет политическую значимость обеспечения достойным жильем и жилищной реформы [2]. Первая и вторая задачи также важны для достижения цели «войти к 2050 году в число 30 наиболее развитых стран мира».

Нынешний мировой финансовый кризис является следствием недостаточного регулирования двух важных сегментов национальной экономики - рынка недвижимости и финансовых рынков. Цены на недвижимость искусственно поднялись, ипотечное кредитование плохо контролировалось, а финансовым рынкам было позволено обрабатывать сложные финансовые инструменты. В свою очередь, лишь немногие понимали их смысл, кредитные риски не были должным образом идентифицированы, а рейтинговые агентства не выполняли своих основных функций. Инвесторы также не понимали, какие финансовые инструменты они покупают, а потребители не могли оценить риски, связанные с покупкой недвижимости по высоким ценам. В результате кризис распространился на мировую экономику.

Рыночная экономика выявила необходимость в новом хозяйственном механизме обеспечения населения достойным жильем, что, в свою очередь, мы имеем.

Сложный комплекс вопросов, в том числе предоставление качественного жилья и жилищно-коммунальных услуг.

Послание Президента народу Казахстана от 28 января 2011 года «Будущее строим вместе!» Задача обеспечения населения достойным жильем и модернизации жилищно-коммунального хозяйства Республики Казахстан поставлена в Послании [3].

Этот вопрос актуален, когда у большинства населения нет возможности приобрести собственное жилье: существует значительная разница между уровнем доходов и стоимостью жилья, ипотека недоступна для большинства населения, жилье ориентированная на систему сбережений.

Следует отметить, что даже в зарубежных странах доступ к собственному жилью есть только у людей со средним и высоким доходом. Даже в развитых странах доля частного жилья составляет в среднем 50 % (в Германии - 40 %, Швеции - 43 %, Нидерландах - 45 %), остальные 50 % - арендное жилье: около 40 % - аренда от частных лиц (удачный дом), 10% - социальная рента (муниципальный дом) [4].

Посредством социального жилья государство будет стремиться к достижению общего баланса на рынке жилья с целью обеспечения адекватным жильем малообеспеченных групп населения, которые по социальным и другим причинам не могут позволить себе арендовать жилье на свободном рынке.

Включая всех членов общества, государственный патернализм гарантирует определенный уровень удовлетворения потребностей населения в жилье, здравоохранении, образовании и культуре, занятости. Основы этого типа экономики формировались в процессе постепенного продвижения в послевоенные годы по пути экономического

развития и общественного сотрудничества. Безусловно, каждая страна развивается во взаимодействии с остальным миром, используя те или иные модели экономической, социальной политики и институциональной системы. Однако у каждой страны свой уникальный путь [5].

Каждая страна, выстраивая свои институты на основе эффективного мирового опыта, адаптирует его к специфике своей экономики, системе государственного регулирования, уровню благосостояния населения, рынка жилья.

Для анализа эффективного мирового опыта используется система действий, называемая «бенчмаркинг». Термин «бенчмаркинг» является английским термином и не имеет единого перевода на казахский язык. В более общем смысле эталон - это то, что имеет количество, качество и свойства, которые можно использовать в качестве эталона или эталона по сравнению с другими элементами. В экономике это понятие относится к процессу выявления, понимания и адаптации примеров эффективной организации с целью ее улучшения.

Метод бенчмаркинга был разработан в 1972 году Кембриджским институтом стратегического планирования для оценки эффективности бизнеса. Бенчмаркинг в равной степени включает в себя два процесса: оценку и сравнение. Как правило, модель рассматривает «лучший» продукт и маркетинговый процесс, используемые конкурентами и организациями, работающими в других отраслях [6].

Бенчмаркинг - это измерение качества политики, продуктов, программ и стратегий организации путем сравнения их со стандартными критериями ее союзников.

Цели бенчмаркинга:

- 1) определить, где и как происходят оптимальные явления;
- 2) анализ эффективности других стран или организаций в рассматриваемом вопросе;
- 3) использовать эту информацию для повышения производительности.

Этот подход основан на анализе конкретных результатов и их применении на практике. В бизнесе можно выделить следующие виды бенчмаркинга: конкурентный - сравнение своей продукции, бизнес-процессов с аналогичной продукцией прямых конкурентов; функциональные - сравнение эффективности отдельных функций компаний одной отрасли, не обязательно прямых конкурентов; в целом - анализ и внедрение передового опыта компаний, работающих в других сферах; внутренние - сравнение эффективности работы разных подразделений одной организации, внедрение лучших методов работы.

Следует отметить, что бенчмаркинг в социальной сфере является значимым новым направлением, используемым для повышения эффективности управления, разработки стратегий, оценки альтернативных вариантов на основе продвижения подходов, успешно реализованных в других странах. В этом случае ее основная задача – ознакомить лиц, принимающих решения, с лучшими практиками путем выявления социальной политики, успешно реализованной или разработанной на том или ином уровне управления.

При реализации методов бенчмаркинга важно соблюдать логическую последовательность его этапов. Он начинается с выявления проблемы и заканчивается ознакомлением с полученными результатами.

Вот несколько примеров, иллюстрирующих использование подходов, которые можно рассматривать как использование бенчмаркинга при предоставлении доступного жилья.

Во многих зарубежных странах государство активно участвует в решении жилищных проблем своих граждан. Например, масштабы государственной помощи на улучшение жилищных условий граждан, характеризуемые расходами федерального бюджета на жилищную помощь, характеризуют долю жилищных субсидий в ВВП США (в 2005 г. она составляла 0,3%).

В большинстве развивающихся стран, таких как Индия, Филиппины, Мексика, основной целью жилищной политики является повышение качества жизни граждан путем предоставления субсидий, обеспечивающих качество жилья.

В настоящее время во исполнение поручений Президента Республики Казахстан Правительство планирует изучить и применить передовой опыт Турции в строительстве социального жилья.

В рамках важного плана действий правительства Турции на 2003 год принимаются меры по обеспечению жильем малообеспеченных слоев населения и переселению жителей старых домов в современные микрорайоны. По данным Управления жилищного строительства Турции, к концу 2011 года Управление жилищного строительства (ТОКІ) построило около 202 000 домов для граждан Турции со средним доходом и 140 000 домов для малообеспеченных и бедных семей. Ожидается, что к 2023 году Жилищная администрация Турции построит 500 000 домов.

Для малообеспеченных или малообеспеченных групп предусмотрено жилье площадью 45-65 квадратных метров со сроком погашения 20 лет и ежемесячной оплатой 80 долларов. Оплата за жилье здесь начинается только через 2 года после расположения. Беспроцентные кредиты на жилищное строительство предоставляются семьям погибших военнослужащих, инвалидов войны, их вдовам и сиротам. Срок строительства объектов - не более 12-14 месяцев.

Кроме того, в период с января по август 2011 года Турецкая жилищная администрация продала на аукционе 368 объектов недвижимости, заработав 1,21 миллиарда лир. Вырученные от продажи средства пойдут на финансирование строительства жилья для малообеспеченных жителей Турции, а также на реализацию социальных проектов. Таким образом, ТОКІ использовала для строительства внебюджетные средства. Действующее турецкое законодательство позволяет администрации ТОКІ использовать государственную землю, а также неиспользуемую или проблемную государственную собственность.

ТОКІ строит государственные учреждения в качестве государственных платежей за землю - школы, больницы, жилые дома и административные центры. Продает собственное управление, которое не соответствует реализации своих проектов, и таким образом обеспечивает себя необходимыми средствами для строительства.

Основными органами в сфере регулирования жилищной политики в Турции являются:

- 1) Министерство общественных работ и жилищного строительства (министерство);
- 2) Управление жилищного строительства Турции (ТДА).

Основные функции Министерства заключаются в следующем:

- управляет строительством, финансируемым за счет государственных средств (планирование, проведение торгов, контроль и приемка);

- утверждение стандартов в области лицензирования, регулирования и строительства.

Основной функцией ТОКі является обеспечение предложения на рынке жилья для людей с низким и средним уровнем дохода путем финансирования строительных проектов.

Одним из основных направлений деятельности ТОКі является программа «Улучшение бедных районов / Проекты модернизации городских районов в Турции». ТОКі будет реабилитировать районы, где местные органы власти сносят или планируют снести районы, не соответствующие уровню жизни.

Особый интерес представляет финансовая модель, разработанная ТОКі для реализации текущей жилищной политики и государственных решений по приобретению жилья.

Финансовая модель называется «моделью перераспределения доходов», при которой высокодоходные группы обеспечиваются жильем путем строительства жилья на принадлежащих ТОКі земельных участках в кооперации с частным сектором с последующим строительством жилья для мало- и среднеобеспеченных слоев населения. группы доходов проекты.

Опыт развитых стран показывает, что долгосрочная аренда различных типов жилья позволяет удовлетворить потребности в жилье более половины нуждающихся. Поэтому страны бывшего соцлагеря не спешат отказываться от использования арендного жилья.

Несмотря на то, что большая его часть приватизирована или продана, доля арендного жилья остается высокой: Румыния - 95 %, Эстония - 56 %, Латвия - 54 %, Чехия - 27 %, Словакия - 26 %.

Как правило, государство активно занимается регулированием отношений при угрозе социальных волнений из-за кризиса или гиперинфляции на рынке жилья. Во многих американских городах действуют ограничения на повышение цен на аренду жилья. В рамках программы «Доступное жилье» правительство Нью-Йорка выделяет землю под строительство (в основном вместо закрытого промышленного предприятия) и разрабатывает механизмы привлечения частных инвесторов к строительству относительно недорогого жилья. Кроме того, через социальный фонд правительство выделило 200 миллионов долларов на приобретение в частную собственность зданий и земли. Планирует потратить доллары США. Здесь мэр Нью-Йорка Квинс надеется отремонтировать прибрежную зону. На 24 акрах планируется построить крупнейший жилой комплекс для среднего класса, сравнимый с построенным за последние 30 лет. Пять тысяч квартир в комплексе будут рассчитаны на семьи с заработком 60-145 тысяч долларов в год, а стоимость аренды будет колебаться в пределах 1200-2500 тысяч строк в месяц.

В Республике Беларусь созданы следующие условия для стимулирования строительства:

- 1) освобождение строительных организаций от уплаты НДС;
- 2) бесплатное выделение земельного участка под жилищное строительство;
- 3) утвержденная стоимость строительных материалов;
- 4) утвержденная маржа строительных организаций - не более 5%;
- 5) долевое строительство через государственные строительные компании.

В заключение следует иметь в виду, что в любой стране с рыночной экономикой жилье или отдельные земельные участки, на которых построено жилье, являются важной составляющей национального богатства, а инвестиции граждан в недвижимость составляют большую часть домохозяйств. ресурсы. Жилищная стратегия в каждой стране формируется с учетом национальной специфики и возможностей бюджета. Возрастающие требования к качеству жизни, в том числе к размерам и комфортности жилья, делают жилищную политику одним из приоритетов экономической политики государства.

Использование бенчмаркинга в отношении жилищной политики в странах ОЭСР позволяет нам определить следующий набор вопросов, которые необходимо решить посредством жилищной политики:

- повышение уровня обеспеченности граждан жильем как фактор построения устойчивого общества;
- формирование нормальных условий жизни в местах постоянного проживания населения;
- повысить доступность жилья;
- стимулирование экономического роста за счет жилищного сектора.

Для управления решением этих задач используются экономические и организационные механизмы:

- субсидирование процентных ставок по ипотечным кредитам, предоставляемым на рыночных условиях;
- предоставление ипотечных кредитов через специальные фонды по ставкам ниже рыночных;
- создание условий для снижения процентных ставок по ипотечным кредитам за счет использования льгот, связанных с уплатой процентов по ипотечным кредитам при сборе НДФЛ;
- государственная поддержка программ жилищных сбережений;
- государственное страхование кредитного риска при ипотечном кредитовании (ипотечное страхование);

- предоставление единовременной субсидии на оплату первоначального взноса при получении ипотечного кредита (авансовая субсидия);
- финансирование жилья через государственные жилищные банки.

Хотя в Казахстане учитываются многие принципы успешной жилищной политики развитых стран, ряд положений требует дальнейшего совершенствования экономических мер и организационных механизмов управления строительством доступного жилья для населения.

Список литературы:

1. Об утверждении Государственной программы жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» на 2020 - 2025 годы, Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года, № 1054.
2. Послание Президента Республики Казахстан от 17 января 2014 года Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее.
3. Послание президента РК, 28 января 2011 года «Будущее строим вместе!».
4. Кулумбетова Л.Б. Анализ реализации Государственной программы жилищного строительства в Республике Казахстан // Вестник университета Туран, 2006. - № 3-4 (32), С. 77-81.
5. Кулумбетова Л.Б. Анализ рынка арендного жилья Казахстана // Вестник регионального развития, 2010. - №2 (24), С. 17.
6. Бенчмаркинг. Материалы к семинару «Логистический менеджмент» / Составитель д.э.н. И.А. Аренков. – СПб.: Изд. СПбГУЭФ, 1999, С. 32.

СЕКЦИЯ

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ И НОВЫЕ ИСТОЧНИКИ РОСТА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC PROCESSES ON THE LABOR MARKET

АКХМЕТОВ Е.

Master's student gr. E-21 NP

Karaganda University of

Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract: The article discusses the problems of migration processes that entail changes in the social and demographic structure of any society. They have a significant impact on the social division and the level of wages, on the labor market as a whole, as well as on the level of social tension in regions with a long and intensive influx of people. The issues of migration in Kazakhstan, the assessment of the mobility of labor resources³ were studied, the structure and level of education of labor resources were studied,

Keywords: migration, education, mobility, labor market, citizenship, specialization.

The main vector of interests is related to labor migration. Unlike neighboring republics, Kazakhstan is a country that accepts migrants.

The factors that make Kazakhstan a host country are:

- a higher level of economic development of the Republic of Kazakhstan
- large territory and low population density
- A more developed and segmented labor market.

The processes of globalization taking place in the economy of the republic contribute to increased mobility of labor resources and the emergence of the need for an external influx of labor. Even taking into account the consequences of the economic crisis, it can be stated that the need for import and international exchange of knowledge will also increase.

It should be noted that the growing mobility of labor resources has not yet been sufficiently analyzed. Most of the research is based on studying the needs of the regional labor market or the needs of immigration countries.

Thus, we attempt to analyze the features of the migration policy of the Republic of Kazakhstan in relation to labor migrants from the CAR, focusing on the social aspects of this problem.

The countries of the Commonwealth of Independent States (CIS) represent a single migration system that developed after the collapse of the USSR. In this migration system, the countries are still connected by common infrastructure, communications, economic, financial, socio-cultural and humanitarian ties.

In recent years, Kazakhstan has become a regional center of attraction for migrant workers, which is primarily due to positive trends in stable economic development, a relatively high standard of living of the population of the republic [1].

The Republic of Kazakhstan is a host country for migrants from the CAR countries, the bulk of migrants come from neighboring Kyrgyzstan and Uzbekistan. The leadership of the republics of the countries of the region understands and is well aware of this fact, creating an infrastructure responsible for working with external labor migrants.

Thus, back in 2006, the law on external labor migration was adopted in Kyrgyzstan, which outlines the main directions of the state policy of the Kyrgyz Republic in the field of external migration. Its main objectives are:

- regulation of external labor migration processes;
- satisfaction of the needs of the labor market of the Kyrgyz Republic in the necessary labor force, the formation of its rational and balanced structure in order to increase the efficiency of the economy;
- ensuring the priority right of citizens of the Kyrgyz Republic to occupy vacant jobs on the national labor market;
- prevention and prevention of illegal external labor migration;
- ensuring legal and social protection of migrant workers;
- assistance in establishing quotas of other states to attract and employ citizens of the Kyrgyz Republic abroad;
- protection of the interests of citizens of the Kyrgyz Republic when joining international acts in the field of labor migration;
- the formation of a database on vacancies in the labor market, the possibility of organizing the labor activity of citizens of the Kyrgyz Republic abroad and the constant informing of the population of the Kyrgyz Republic through state media networks.

The law defines the conditions under which citizens of the Kyrgyz Republic who have reached the age of 18 can engage in work in foreign countries. Citizens of the Kyrgyz Republic can find a job outside its borders through the mediation of senders or privately. The state authorized body in the field of migration organizes employment of citizens of the Kyrgyz Republic outside its borders. [2].

Like Kyrgyzstan, Uzbekistan has an Agency for External Labor Migration under the Ministry of Labor and Social Protection of the Population. The prerequisite for the creation of the new Agency was the necessary centralization of the management of external labor migration processes, as well as the need to modernize the existing mechanism of export and import of labor in the republic [3].

Migrants from Kyrgyzstan to Kazakhstan leave mainly for the purpose of employment in the field of agriculture. It employs primarily people from rural areas, especially the southern regions of Kyrgyzstan, who, accordingly, have a level of education in most cases not higher than average.

According to the spheres of employment, migrants entering Kazakhstan from Kyrgyzstan are divided as follows: construction - 34%, trade - 26%, services - 24%, catering - 11%, agriculture - 5%.

Migrants in Astana are engaged in various types of activities. The most common among them are working professions, followed by work as an employee in state and non-state organizations. Every tenth of them is studying.[4]

Labor migrants from Uzbekistan find work in various fields of employment. Researchers Chulik and Alimova, having conducted a study on labor migration of Uzbek citizens in the southern regions of Kazakhstan, note the following section of migrant professions [3, 22]

Table 1 Professional structure of migrants

Occupation	% of employed migrant workers
Construction	31.0
Traders on the market	31.9
Agriculture	8,9
Bakers	6,9
Cooks	8,5
Other (work that does not require special training)	5,2
Note – compiled on the basis of the source [3]	

Most migrants from Kyrgyzstan have secondary or specialized secondary education. 46% of respondents had no permanent place of work and stable earnings before leaving for Kazakhstan.[3]

The level of education of migrants from Kyrgyzstan is estimated as follows: among migrants from Bishkek, 40% have higher education, 2% have incomplete higher education, 58% have secondary education; among migrants from the Chui region, 11% have higher education, 23%

have incomplete higher education, 49% have secondary education, 17% have incomplete secondary education. The level of education of those traveling to Russia and abroad exceeds the level of education of those traveling to Kazakhstan.

Almost half of those who arrived in Astana have 41.4% higher education, and the number of people with academic degrees is 5.3%. A tenth of migrants (9.6%) have incomplete higher education. These are mostly university students, primarily L. N. Gumilyov ENU. 16.9% of respondents have secondary specialized or technical education, 17.2% have general secondary education, 4.0% have vocational education, and 4.9% have primary education.

According to the Bureau of National Statistics, 10,982 people immigrated to the country during the same period. This is 4.1% less than in 2020.

Most people went to Russia – 26 679, Germany – 3132, Poland – 459, USA – 338, Belarus – 287, Uzbekistan – 187, Israel – 165, Kyrgyzstan – 121, Ukraine – 102, Canada – 101, Turkey – 97.

Meanwhile, 4159 people moved to Kazakhstan from Uzbekistan, 3445 from Russia, 559 from Kyrgyzstan, 374 from Azerbaijan, 345 from Turkmenistan, 268 from Tajikistan, 249 from China, 215 from Turkey, 187 from Afghanistan, 183 from Germany, 110 from Mongolia, 95 from Georgia, 80 from Iran, Belarus – 70, South Korea – 62, USA - 61.

Among those who left, 8584 people have higher education, this is 36% of the number of emigrants over 15 years old. Secondary vocational education – 7715 (32.4%), general secondary – 5079 (21.3%), basic secondary – 2468 (10.3%).

And among those who arrived, 2227 people have higher education, or 21.2% of the number of immigrants over 15 years old, secondary vocational – 3880 (37%), general secondary – 2639 (25.2%), the main average is 1739 (16.6%).

In 2021, 5,259 Kazakhstanis left the country with a technical specialty, 2,568 – with an economic specialty, 1,628 – with a pedagogical one, 901 – with a medical one, 616 – with a legal one, 437 – with an architectural and construction one, 218 - with an agricultural one and 4,672 – with other specialties.

At the same time, 1,171 people entered Kazakhstan with a technical specialty, 551 with an economic specialty, 427 with a pedagogical one, 324 with a medical one, 171 with a legal one, 143 with an architectural and construction one, 139 with an agricultural one and 3180 with other specialties.

Most Kazakhstanis migrated abroad from Karaganda region – 4603, from East Kazakhstan region – 4081, from Kostanay region – 3367, from Pavlodar – 3352, from Almaty – 3234, from North Kazakhstan region – 2381, from Aktobe region – 1974, from Akmola – 1967.

At the same time, newly minted residents of Kazakhstan most of all entered the Mangystau region – 2730, Almaty – 1848, Shymkent – 926, Nur-Sultan – 769, Kostanay region – 732, Turkestan – 537, North Kazakhstan – 518, Aktobe – 498.

Last year, 21,776 Russians, 3,041 Germans, 2,346 Ukrainians, 1,613 Kazakhs, 975 Tatars, 443 Poles, 438 Belarusians, 185 Koreans, 134 Uzbeks, 126 Azerbaijanis, 103 Moldovans, 93 Chechens, 70 Bashkirs, 66 Greeks, 65 Armenians, 56 Ingush, 54 Dungans and 51 Bulgarians emigrated from Kazakhstan.

Meanwhile, the country has been replenished with 4383 Kazakhs, 2530 Russians, 661 Uzbeks, 558 Karakalpaks, 489 Azerbaijanis, 284 Ukrainians, 278 Kyrgyz, 271 Tajik, 202 Koreans, 198 Turks, 191 Tatars, 176 Germans, 125 Afghans, 77 Armenians, 57 Chechens, 57 Uighurs, 47 Belarusians.

Recall that by the end of January-September 2021, 25,332 people left Kazakhstan, and 7,246 entered the country.

It should be noted that the level of education among women participating in labor migration is higher than that of men – 2.38, - 2.51 years, respectively. Compared to Russia, Kazakhstan attracts a larger number of unskilled migrants. In Kazakhstan, the average level of migrant workers from Uzbekistan is 2 years (secondary school). The explanation for this may be a higher demand in Kazakhstan for agricultural workers. 85.7% of labor migrants from Uzbekistan employed in

Kazakhstan in the field of agriculture have only secondary education. In the southern regions of Kazakhstan the lowest (2.16 years) The level of education among migrants was observed in the Makhtaaral district, while the average figure in other areas where agriculture is the main occupation for migrant workers was 2.42 years. The highest (2.91) level of education in the Almaty region [5, 20]

Many migrants, due to insufficient preparation before departure, face difficulties upon arrival in the host country. In order to remove this problem, IOM experts suggest conducting a pre-departure training. The pre-departure training includes practical knowledge about living and working conditions in the host country, the basics of financial management, basic knowledge of the language, doctor's advice, as well as a course on human rights. Such training can also prepare migrants for their socio-economic adaptation upon return to their homeland. To prepare migrants for their new life abroad, IOM has developed language training and cultural orientation programs, trained teachers, founded or improved existing training centers, and also issued pre-departure information booklets [7].

International and non-governmental organizations contribute to the adaptation of migrants, to name a few of them.

The International Bureau for Human Rights and Rule of Law provides legal support for migrant workers in Astana, Almaty, Aktau and Shymkent, including protection of their interests in court.

Thus, it should be noted that there is not a single country in the world that is not involved in the processes of labor migration, since this is the main form of international economic relations.

The attitude of the population towards migrant workers is influenced by the spheres of activity in which they are employed.

Labor migrants in Kazakhstan have not only a negative, but also a positive impact.

List of literature:

1. Shuraeva S. N. The main statistical measures of the migration process.
2. // International Scientific Conference of Young Scientists, postgraduates and students: Young Scientists (Economics), volume 19. Republic of Kazakhstan, Pavlodar, 2,4 p. 1
3. External migration in the Republic of Kazakhstan. Finance. II quarter of 2021 September 14, 2015
4. Kazakhstan's labor market in 2018: 19 candidates for one vacancy. The report on the labor market of Kazakhstan for 2015 was prepared specifically for Forbes.kz HeadHunter Company, January 6, 2020
5. Migration from Kazakhstan to Russia: how many, who and why. M. Shibutov.// Regnum, News Agency, 12.04.2018

МӘДЕНИ МҰРА-МӘҢГІЛІК ЕЛ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

БУКЕНОВА З.

ТПП-20-1к тобының студенті

СИДИКОВА Г. Б.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы,
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қазақстан Республикасы, 100009,
Қарағанды
қаласы, Академическая көш., 9,

Аннотация: Мақалада еліміздің өзіндік санасын қалыптастыру мен дамытуда маңызды рөл ойнайтын мәдени мұраларымыздың жайында сөз қозғалады.

Түйінді сөздер : мәдени мұра, рухани мәдениет, қазына, ұлттық рух.

Мәңгілік ел, шексіз байлық, Ұлы дала – міне, осы сөздерді біз күнделікті өмірде жиі естеп жүрміз. Иә, біз бақытты да байлығы мол елде өмір сүрудеміз. Ұлы тұлғаларымызбен Абай Құнанбаев, әйгілі Шоқандай ұлы азаматтары бар, Қабанбайдай батырлары болған қазақ елі Мәңгілік ел болмауы мүмкін емес. Осындай ұлы елде өмір сүріп жатқан біз ең бақытты ұрпақтармыз. Себебі, біз бейбіт өмірде, бақытты балалық шақта күн кешудеміз. Еліміздің мәңгілік болуы қазақ атының да шексіз өмір сүруінің кепілі емес пе? Осындай Мәңгілік елдің – мәңгілік ұраны, мәңгілік мақсатымен қатар, жастары күні бүгінге дейін жинақталған халқымыздың бай рухани және мәдени қазынасын біз ұлттық тәуелсіздік тұрғысынан таразылай бастасақ, оның болашақта бүкіл әлемді елең еткізуі мүмкін ерекше қуаты, ең алдымен, өте терең сөз өнеріміз бен саз өнерімізде жатқанына көз жеткізер едік.

Мәдени мұраның маңыздылығы туралы жиі естиміз. Бірақ Мәдени мұра дегеніміз не? Және бұл кімнің мұрасы?

Ең алдымен, осы сөздердің мағынасын қарастырайық. "Мұра" - бұл алдыңғы ұрпақтардан мұраға қалған мүлік. "Мәдени мұра" жағдайында мұра ақша немесе меншіктен емес, мәдениеттен, құндылықтар мен дәстүрлерден тұрады. Мәдени мұра ортақ байланысты, біздің қоғамға жататынымызды білдіреді. Ол біздің тарихымызды және жеке басымызды білдіреді; өткенмен, қазіргі және болашағымызбен байланысымыз.

Сондай-ақ, «Мәдени мұра» аясына адамзат өмірінің көріністері – саз өнері, бейнелеу, сәулет өнері, ауызекі-поэтикалық, жазба әдебиет, философия кіреді. Шын мәнінде, мәдени мұра – бұл жады. Қоғам, мәдениет үшін әлеуметтік маңызды ақпаратты кез келген түрде, кез келген құрал арқылы сақталуы қажет. Халықтың өткен тарихи жолы оның әлеуметтік жадында жатталып, мәдениетінің дәстүрлі ұстанымдарын қалыптастырады.

1954 жылы құрылған ЮНЕСКО (білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі Біріккен Ұлттар Ұйымы) мәдениетаралық өзара түсіністікке жәрдемдесу мақсатында мәдени мұраны қорғау туралы халықаралық конвенцияларды қабылдады, бұл ретте халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығын атап өтті.

Мәдени құндылықтарды қорғау-ескі мәселе. Мәдени мұраны қорғау саласында жиі туындайтын проблемалардың бірі-жеке тұлға мен қоғамның мүдделері арасындағы күрделі Байланыс, жеке және қоғамдық құқықтар арасындағы тепе-теңдік.

Ежелгі римдіктер өнер туындысы, егер ол жеке меншікте болса да, бүкіл қоғамның меншігі деп санауға болатындығын анықтады. Мысалы, жеке ғимараттың қасбетін безендіретін мүсіндер ортақ құндылыққа ие болды және оларды алып тастау мүмкін болмады, өйткені олар барлық азаматтар көре алатын қоғамдық жерде тұрды.

«Мәдени мұра» терминінің пайда болуы ЮНЕСКО-ның Бас конференциясының 17-ші сессиясында 1972 жылы 16 қарашада Дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау туралы ЮНЕСКО Конвенциясының қабылдануымен байланысты, онда мәдени мұра құрамы алғаш рет тізімделген: «Мәдени мұраға материалдық мәдениет объектілері, ескерткіштер, ғимараттар топтары және әртүрлі құндылықтарға ие, оның ішінде символдық, тарихи, көркемдік, эстетикалық, этнографиялық немесе археологиялық, ғылыми және әлеуметтік маңызы бар аумақтар жатады».

ЮНЕСКО тізіміне енген Қазақстанның мәдени мұрасы бес нысанды қамтиды. Олардың екеуі табиғат ғажайыптарына байланысты таңдалды, біреуі адам данышпанының жауһарларына жатады. Оннан астам үміткер нысандар ЮНЕСКО қарауында. Қазақстан бұл ұйыммен 25 жылдан астам уақыт бойы ынтымақтасады және әлемдік мәдени қазынаны байыта алатынын мақтан тұтады. Қазақстанның мәдениеті әлемдік деңгейде де, ел ішінде де назар аударады. Мұны «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы растайды. Қазақша «Мәдени мұра» деп аталатын жоба 2003 жылы басталған. Оның мақсаты – ұлттың тарихи жадын сақтап, рухани жаңғыруға үлес қосу. «Мәдени мұра» бағдарламасы қазақстандықтардың өзіндік санасын нығайтады, сондай-ақ әлемдік қоғамдастықты еліміздің рухани қазынасымен таныстырады.

Қазақстанның мәдениет саласындағы мемлекеттік саясатына екі түрлі міндет

жүктеледі: бір жағынан, өзіндік этникалық мәдениетті дамыту мен қолдауға бағытталған шаралар кешенін дайындау қажеттілігі; екінші жағынан, оңтайлы даму және біртұтас жалпы адамзат мәдениетіне ауыртпалықсыз кіру үшін жағдай жасау.

Бүгінгі таңда қалалар, су астындағы мұра және табиғи орта мәдени мұраның бөлігі болып саналады, өйткені қауымдастықтар табиғи ландшафтпен ерекшеленеді.

Сонымен қатар, мәдени мұра біз көре алатын және қол тигізетін материалдық нысандармен ғана шектелмейді. Ол сонымен қатар материалдық емес элементтерден тұрады: дәстүрлер, ауызша тарих, орындаушылық өнер, әлеуметтік практика, дәстүрлі шеберлік, қойылымдар, рәсімдер, білім мен дағдылар, қоғам ішінде ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырады.

Мәдени мұраға ұқыпты қарау мен басқа мәдениеттің құнды элементтерін қабылдау – адамзат өркениеті дамуының сара жолы. Мәселен, IX – XIII ғ. басындағы ортағасырлық мұсылман мәдениетінің, Ислам Қайта Өрлеу мәдениетінің жетістіктеріне тоқталайық. Осы орайда атақты әл-Фараби бабамыз құнды жазбаларын қалдырды. Ибн Сина медицинаға жайлы 12 томдық еңбегін қалдырып, Қожа Ахмет Яссауи адам руханиятын өте жоғары биік деңгейіне көтерді. Орталық Азияның қалалық мәдениеті сол кездің материалды және рухани мәдениетінің ең озық үлгілерін көрсетеді. [1].

Бірақ мәдени мұра-бұл өткеннің мәдени нысандары мен дәстүрлерінің жиынтығы ғана емес. Бұл сонымен қатар таңдау процесінің нәтижесі: әр адамзат қоғамын сипаттайтын есте сақтау және ұмыту процесі — мәдени және саяси себептерге байланысты — болашақ ұрпақ үшін не сақталатындығын және не істемейтінін үнемі таңдаумен айналысады.

Барлық халықтар әлемдік мәдениетке өз үлестерін қосуда, сондықтан барлық мәдени мұраны ұлттық заңдар мен халықаралық шарттар арқылы құрметтеу және қорғау маңызды. Артфактілер мен мәдени құндылықтардың заңсыз айналымы, археологиялық ескерткіштерді тонау және тарихи ғимараттар мен ескерткіштерді қирату елдің мәдени мұрасына орны толмас зиян келтіреді.

Ғасырлар қойнауынан жалғасып келе жатқан рухани дүниемізді түгендеуге бастау болып, серпіліс берген «Мәдени мұра» бағдарламасының бірінші кезеңі қорытындыланып, екінші кезең іс-шаралары айқындалды. Елімізде «Мәдени мұра» бағдарламасы жаһандану мен Батысқа еліктеу процесінің қарқынды жағдайында жүзеге асуда, дейтұрғанмен, ол егемен еліміздің қазіргі қазақстандық қоғамның мәдени бірегейлігін нығайтуға негізделген. Қай қоғам, қай заманда болмасын,

Соның нәтижесінде, Еуразия кеңістігіне аттылы көшпелілердің шығуы секілді тарихтың іргелі оқиғасы және бұл оқиғаның «өзекті дәуірінің» - әлемдік діндердің пайда болуы, «дала» өркениетінің, қазақ хандығының жарқын да қасіретті тағдыры, Ұлы Жібек жолының бойындағы халықтардың пайда болуы, өркендеуі, семуі және жаңа өмірі, отарлау, империя құрамында болу, егемен мемлекет ретінде болашаққа жол іздеу кезеңінің рухани ахуалына ықпалы назарға ілікті. Қазақстан үшін мәдени мұраларды шығармашылықпен тереңдете сараптай отырып, түбінде оның бұрынғыдан да гөрі дамыта түсу көзделеді, яғни, профессор, Т.Х. Ғабитов, айтқандай, мәдени құндылықтар халықтың мыңдаған жылдар бойындағы шығармашылығы, ол қауым мен жеке адамның рухани ізденісі де, халықтың даналығы мен адамгершілік нышаны да, яғни, адамзаттың рухы мен келбеті, оның ерік бостандығы мен діни санасы, философиялық жүйелерімен рәміз-таңбалы өсиеттері, өмірлік сабақтары, діні мен тілі, ділі мен мұраты-осының бәрі де мәдениетпен біте қайнасқан [2].

2004-2007 жылдар аралығында Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасы қазақ, араб, иврит, латын, парсы, түркі (шағатай), ұйғыр, орыс, ағылшын, итальян, неміс, түрік, француз, голланд тілдеріндегі 1100-ден астам құжатты алып, зерттеді. және испан.

2004-2006 жылдары отандық және әлемдік ғылыми ойдың, әдебиет пен мәдениеттің басылымдары сериясында 218 том, ал 2007 жылы 74 атаумен жарық көрді.

2006 жылдың соңына дейін ресейлік ғалымдар тарих пен мәдениеттің 35 сәулет ескерткішін қалпына келтірді, оның ішінде:

2004 жылы – 12 жерде;

2005 жылы – 13 жерде;

2006 жылы – 10 жерде.

Еліміздің аумағындағы отыз елді мекендерге, қоныстарға, тұрақтарға, қорымдар мен қорғандарға кең ауқымды археологиялық зерттеулер жүргізілді, оның ішінде:

2004 жылы – 20 елді мекенде;

2005 жылы – 30 елді мекенде;

2006 жылы – 30 елді мекенде.

Қазақ халқының мәдени мұрасындағы тарихи маңызы бар қолжазбаларды, сирек басылымдарды, кітаптар мен мұрағат құжаттарын анықтау және алу мақсатында Ресей, Қытай, Батыс Еуропа елдерінің мұрағаттары мен кітапханаларына ғылыми-зерттеу экспедициялары ұйымдастырылды. Соның нәтижесінде Қазақстанның тарихына, этнографиясына және өнеріне арналған бұрын белгісіз бес мыңнан астам қолжазбалар мен баспа басылымдарын тауып, сатып алуға мүмкіндік туды. Осы бірегей олжалар мен тың зерттеулер негізінде отандық 218 кітап шығарылды.

2007 жылдан бастап Қазақстан аумағында 20 тарих және мәдениет ескерткіштерін қалпына келтіру жұмыстары жүргізілді. Олардың қатарында «Абылай хан ордасы» кешені де бар. 32 көне қоныстарға, обаларға және қорғандарға археологиялық зерттеу жүргізілді.

2007 жылғы қызықты жаңалықтар Арал өңіріндегі Оғыз мемлекетінің ескі астанасы «Күн қаласы» (аудармада) қазбалары, сонымен қатар Хазария, Еділ бойындағы Болгария, Ресей және Византиямен тарихи байланыстарды зерттеу болды.

Шығыс Қазақстан облысындағы Шілікті, Берел қорғандарына жүргізілген қазбалар мен скиф-сібір аң стиліне немесе сақ өнеріне қатысты алтын бұйымдардың табылуы (б.з.б. 5-3 ғғ.) дүниежүзілік атаққа ие болды.

Мәдениет ешқашан да, тіпті, оған нақтылы қауіп төнбесе де, табиғатына жат Әлемді қабылдамайды. Өйткені, мәдениетті жоғалту-ұлтты жоғалтумен бірдей. Жер, су, территория тірі адамдар сақталғанымен, олар осы ұлтты басқалардан ажырататын белгілі мәдениеттің, дәстүрлердің, өмірлік салттың бай рухани қазынаның мұрагерлері бола алмаса, ұлт ыдырайды. Жалпы бүгінгі күні мәдени мұраның мәдениеттанулық мәселе ретінде дамуында бір-біріне қарама-қарсылық екі процесс өрбуде. Бір жағынан ұлттық сана-сезім оянып, рухани өмірді қайта түлетуге, мәдени қазыналарды жаңартуға ынта-ықылас өсуде. Екінші жағынан, пайдакүнемдік, мансапқорлық, дүниеқоңыздық, бір сөзбен айтқанда, жалпыадамзаттық құндылықтардың арзандауы, зорлық-зомбылықты насихаттау мәдени құлдырауға әкеледі. Бұл жағымсыз үрдістің күш алып келе жатқаны жұртшылықты алаңдатып отыр. Мысалы, африкалық ойшылдар өз халықтарын индустриялық-техникалық қызметке қатыстыру, ғылым мен техникаға көзқарасының өзгеруін баса айтса да, қоғамның қайта жаңаруының негізін, оның бірлігі мен ынтымағын арттыратын күшті көне мәдени мұрадан іздейді. Қоғамның табиғи ұлттық мәні, өмірге қажетті игіліктер-дәстүрлілік, дербестіктің көзі-еуропа мәдени үстемдігінен арылу болып есептелінеді.

Мәдени мұраның қайта өркендеуі, оның тарихи аясының кеңеюі мәдениет үшін зор маңызды, ол ұлт қабілеттері мен рухани күштің жеткіліктілігін көрсетеді. Ұлттың рухани мұралары мен дәстүрлерін, қаһармандық ерлік салтын қастерлеу-ұлттық идеяның басты көзі болады, оның дүниежүзілік өркениеттер арасындағы өзіндік дербестігін нығайтады. Қазақты отаршылдық, тоталитарлық тәртіп пен қазіргі өтпелі қоғам қиындықтары болғаны рас, сол себепті, дәстүрлі құндылықтарды, тарихи ескерткіштерді жаңғырту қазақ мәдениетінің басты міндеттерінің бірі екендігін, өкінішке орай, білмейтіндер де кездесіп жататындығын жасырмаймыз. Соның нәтижесінде «Мен – Сен» әлемі – құндылықтар әлемі, өйткені, құндылық қос сананың кездесуінен туындайды» деп Құлсариева Ақтолықынның да көрсетіп кетуі де сол кемшіліктің орнын аз да болса толтырғандай болады.

Фурурологтың ойынша, «қазіргі таңда әртүрлі мәдениеттерді әрқилы ететін не нәрсе және олардың қызмет атқаруының негізін не құрайды, осыны терең түсінуді қалыптастыру өмірлік маңызды болды, - өйткені жаһандық бәсекенің проблемалары саяси, сондай-ақ, экономикалық болсын, мәдениет терминдерінде жиі қолданылатын болды» [3].

«Мәдени мұра» президенттік бағдарламасы бойынша жалпы саны 500 томдық жаңа туындылар жарық көруде. Солардың ішінен тұңғыш рет 20 томдық «Көне заманнан бүгінгі күнге дейінгі қазақ халқының философиялық мұрасы», 20 томдық «Әлемдік философиялық мұрасы», 10 томдық «Әбу Насыр әл-Фараби мұрасы» жарық көруде. Осындай жүйелі қомақты жұмыстар еліміздің рухани-мәдени тәуелсіздігіне септігін тигізеріне, еліміздің жаһандану процесіне енуінің қажетті баспалдағы болатынына кәміл сенеміз. Ол үшін «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы бойынша жарық көрген әдебиеттерді еліміздің білім беру саласына тиімді формамен тезірек енгізген жөн деп есептеймін. Ендеше, мәдени мұраны белсенді игеру арқылы ұлттық рухымызды жандандырамыз, соның арқасында бәсекеге қабілетті өркениетті елдер қатарындағы тәуелсіздігімізді нығайта бермекпіз. Лайым, солай болғай!

Қолданылған әдебиеттер:

1. Тасмағамбетов И.Н. Жаһандану процесінде ұлттық мәдениеттерді сақтау // Қазақстанның мәдени мұрасы. Халықаралық конференция материалдары. – Алматы, 2005. – бб.
2. Ғабитов Т.Х., Өмірбекова М. Мәдениеттану негіздері. – Алматы, 2003. – б.
3. Фукуяма Ф. Конец истории. – М.: ООО АСТ, - 1999. – б.
4. Назарбаев Н.Ә. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру жөніндегі қоғамдық кеңестің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзі // Қазақстан музейлері. – 2007.- №2. – Б. 2.
5. Об охране и использовании объектов историко-культурного наследия: Закон Республики Казахстан, 2 июня 1992 г. Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. 1992. № 15. Ст. 364; Ведомости Парламента Республики Казахстан. 2004. № 23. Ст. 142; 2007. № 2. Ст. 18; № 17. Ст. 139; 2009. № 18. Ст. 84; 2010. № 5. Ст. 23; 2011. № 1. Ст. 2; № 5. Ст. 43.
6. Сборник нормативных правовых актов, регулирующих сферу культуры в Республике Казахстан. Сост.: Министерство культуры и информации Республики Казахстан. Астана, 2008. 165 с.

ОЦЕНКА РЕЗУЛЬТАТОВ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ЕГОРОВА Е.

Студентка гр. Э-19-1

БУКЕНОВА А.

Научный руководитель, магистр,
ст. преподаватель

Карагандинский университет

Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена проблема внедрения инноваций в отечественную экономику, проведена оценка состояния сферы науки и инноваций в Казахстане с позиции формирования национальной инновационной системы, позволит обосновать системные решения по её модернизации в направлениях, адекватных потребностям «новой экономики».

Ключевые слова: партнёрство, концессия, инновационная политика, инвестиции, механизм, проекты, государственно – частное партнерство.

Развитие отечественной НИС опирается на деятельность всех без исключения элементов. И немаловажную роль здесь играют научно-исследовательские работы.

Проведем структурный анализ инновационной деятельности в Республике Казахстан, опираясь на основные показатели, и сравним их с показателями ряда стран ОЭСР. Это даст нам возможность сопоставить степень развития научно-исследовательского потенциала Казахстана и ряда зарубежных стран.

Оценим параметры результативности национальной инновационной системы Республики Казахстан. Базовым результирующим параметром, характеризующим инновационную восприимчивость хозяйствующих субъектов, является инновационная активность (рисунок 1).

За исследуемый период инновационная активность не превышала сравнительно низких 5,7% (данное значение достигалось в 2011-2012 и 2017 годах), за исключением 2018 года. При этом прирост инновационной активности составил 54,2% в 2019 году по сравнению с 2015 годом. Совокупная инновационная активность, включающая также организационные и маркетинговые инновации, в 2019 году составила около 8%, что в целом также можно оценить как низкий уровень инновационной активности, поскольку многие экономически развитые страны показывают уровень активности свыше 25%.

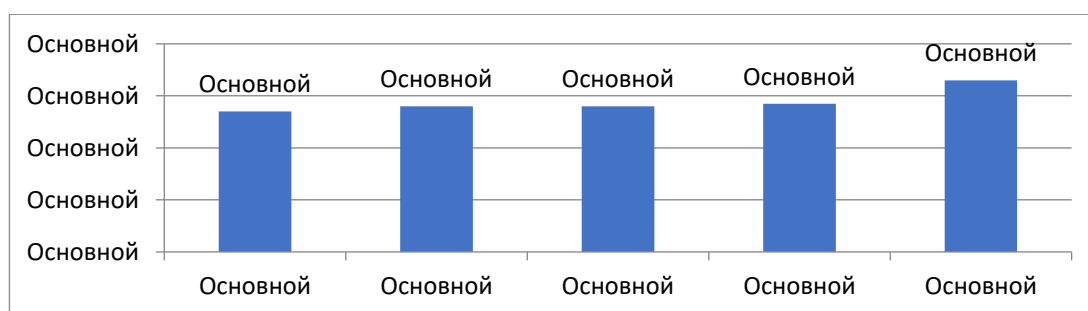

Рисунок 1. Инновационная активность предприятий по продуктовым и процессным инновациям, %

Примечание – составлено автором по источнику [2].

Оценим динамику числа организаций, создавших и использующих новые технологии и объекты техники, и числа созданных и используемых новых технологий, и объектов техники (таблица 1).

Таблица 1. Организации, создавшие и использующие новые технологии, и объекты техники, и созданные и используемые новые технологии, и объекты техники

Показатели	2015 год	2018 год	2019 год	2019 год в % к 2015 году
Количество организаций, создавших и использующих новые технологии и объекты техники, ед.	681	704	748	109,8
Количество созданных и используемых новых технологий и объектов техники, ед.	2469	5291	5 957	241,3
Количество действующих юридических лиц, ед.	197829	256122	296637	149,9
Количество организаций, создавших и использующих новые технологии и объекты техники, ед. на 10000 действующих юридических лиц	34,42	27,49	25,22	73,3
Количество созданных и используемых новых технологий, и объектов техники, ед. на 10000 действующих юридических лиц	124,8	206,58	200,82	160,9

Примечание – составлено автором по источнику [3]

Как видно из представленных данных, количество организаций, создавших и использующих новые технологии и объекты техники, за исследуемый период выросло

почти на 9,8%, а количество созданных и используемых новых технологий и объектов техники – почти в 2,5 раза. Такая позитивная динамика в целом указывает на то, что отечественные фирмы стремятся на постоянной основе повышать свою конкурентоспособность на рынке за счет внедрения инноваций для повышения объемов доходов или сокращения объемов затрат на производство продукции, выполнение работ и оказание услуг.

Однако, подсчет удельных показателей показывает несколько менее яркую картину. Так, можно видеть, что только 25 из 10000 хозяйствующих субъектов в 2019 году создавали и использовали новые технологии и объекты техники. При этом пик данного удельного показателя приходился на 2015 год (34,4 из 10000 фирм). Соответственно, на лицо снижение данного параметра по сравнению с пиковыми годами на фоне роста по сравнению с началом исследуемого периода.

Более устойчивая позитивная динамика наблюдается в тренде количества созданных и используемых новых технологий, и объектов техники, ед. на 10000 действующих юридических лиц. Здесь пиковым годом является 2018 год, когда параметр был равен величине 206,58 ед. Однако, масштаб показателя также отражает достаточно неоднозначную результативность отечественной национальной инновационной системы, ведь только 2 из 100 действующих фирм в 2018 году применяли новые технологии и объекты техники.

Здесь наблюдается устойчивый позитивный тренд роста объемов реализованной инновационной продукции почти в 3 раза в 2019 году по сравнению с 2015 годом. Однако, соотношение с валовым внутренним продуктом показывает, что всего лишь около 1,6% продукции являются инновационными, в то время как 98,4% продукции производится по традиционным или вовсе устаревшим технологиям и техническими решениями. При этом рост данного удельного показателя составил всего 1,3 раза, то есть изменение структуры производимого всеми хозяйствующими субъектами ВВП происходит очень медленными темпами. По сравнению с 2015 годом в 2019 году объем инновационной продукции в Казахстане вырос на 195,2% и составил 1113566,5 млн. тенге, при этом его доля в общем объеме ВВП составляет 1,6%.

Анализ внутренних затрат на НИОКР в региональном разрезе проведен на основе удельных индикаторов интенсивности, таких как объем внутренних затрат на НИОКР в расчете на одного работника и численность работников, выполнявших их в расчете на 10 тыс. человек, занятых в экономике (рисунок 2).

Рисунок 3 - Показатели интенсивности развития НИОКР в 2019 г.

Примечание - Рассчитано по источнику [9]

Наибольший уровень объема затрат на одного работника отмечается в

Мангистауской (14,1 млн тенге) и Атырауской (10,9 млн тенге), г. Нур- Султан (5,9 млн тенге). В этих регионах отмечается уровень выше республиканского. Однако во всех остальных регионах уровень затрат на одного работника меньше республиканского. Отметим среди них такие регионы, как Туркестанская (1 млн тенге), Кызылординская (1,5 млн тенге), Алматинская (1,6 млн тенге) и г.Шымкент (1,6 млн тенге), которые имеют минимальный объем затрат на одного работника.

По индикатору «работники, выполнявшие НИОКР на 10 тыс. человек, занятых в экономике» лидируют города Алматы (94,59), Нур-Султан (54,71), а также Восточно-Казахстанская область (31,73). Аутсайдерами являются Северо-Казахстанская область (3,14) и Туркестанская область (2,32).

В 2019 году на естественные, инженерные разработки и технологии, гуманитарные науки приходилось более 75% общей численности исследователей. Наименьшая доля исследователей (5,4%) приходилась на медицинские науки.

Анализ финансирования науки из государственного бюджета в разрезе базовой, грантовой и программно-целевой формы финансирования за 2019 год показывает, что доминирующая доля приходится на программно- целевое финансирование (ПЦФ) – 62% или 22467,9 млн тенге. Доля грантового финансирования (ГФ) в общей структуре затрат за анализируемый период снизилась до 31%. Доля базового финансирования за наблюдаемый период не превышала 9% от объема республиканского финансирования (таблица 2).

Как видно из таблицы, наибольшая доля внутренних затрат на НИОКР приходится на предпринимательский сектор – 41% от общего объема. На государственный сектор приходится почти 30%, и на сектор высшего образования – 17%. В целом же рассматривая внутренние затраты по статьям расходов, то основная доля приходится на заработную плату и покупку текущих материалов. Причем эта структура расходов не зависит от того, в какой сфере осуществляются внутренние инвестиции на НИОКР.

В Казахстане в 2019 году доля расходов на оплату труда составила 46,7%. По сравнению с предыдущим годом она снизилась на 1,5 процентных пункта. Однако в номинальном выражении затраты на оплату труда в целом увеличились на 3,6 млн тенге, в государственном секторе – на 1,8 млн тенге.

Высшего образования – на 1,3, в предпринимательском – на 0,8 млн тенге. Снижение номинальных затрат произошло только в некоммерческом секторе на 0,2 млн тенге.

Среднемесячный размер заработной платы в работников, выполнявших НИОКР в 2019 году, составил 147 тыс. тенге. Для сравнения – среднемесячная заработная плата по экономике республики составила 204 тыс. тенге (по данным за 4 квартал 2019 года).

Следующей статьёй расходов является приобретение услуг (для собственных проектов). В 2019 году на эту статью расходов было использовано 9,5 млрд тенге, что на 627 млн тенге больше, чем в предыдущий год. Однако доля этой статьи расходов снизилась на 0,7 процентных пунктов, составив 11,6% от общих затрат.

Наряду с расходами на зарплату, расходы на услуги жестко регламентированы финансовыми рамками проекта, что подтверждается динамикой расходов по этой статье, которые колеблются в пределах 12% от общей суммы внутренних затрат на НИОКР.

Затраты на основные средства в 2019 году составляли 9,5 млрд. тенге или 11,6% от общих затрат. По сравнению с предыдущим годом затраты по этой статье увеличились на 27%, а их доля возросла на 1,3 процентных пункта. Здесь следует обратить внимание на то, что наибольшие затраты на расширение основных фондов понесли организации предпринимательского сектора – 5,7 млрд тенге, что составило почти 60% затрат на основные средства организаций НИОКР в республике. Около 2 млрд тенге потратили на основные средства организации государственного сектора. Инвестиции в основные фонды ежегодно колеблются в пределах 10% от внутренних затрат. Прочие текущие затраты, связанные с приобретением расходных материалов, сырья и оборудования, оплатой аренды, коммунальных и других услуг, в 2019 году увеличились на 18%, составив 24,8 млрд тенге. На их долю приходилась треть всех внутренних текущих и капитальных затрат за год.

Основную роль в формировании размера и структуры затрат играют источники финансирования. Финансовое обеспечение научных исследований осуществляется из государственного бюджета, собственных средств организаций, иностранных инвестиций и прочих источников.

За последнее пятилетие финансирование из таких источников, как собственные средства организации, иностранные инвестиции и прочие источники финансирования достигли максимальных объемов и их рост имеет положительный тренд.

В целом, анализ финансовой составляющей научного потенциала за 2019 год показывает, что наибольшая доля затрат на НИОКР приходится на собственные средства организаций. Доля государственного финансирования увеличилась незначительно, оставаясь в числе основных источников инвестиций в науку, так как зависимость от данного источника очень высока. Доля прочих источников сокращается (таблица 2).

Таблица 2. Источники финансирования внутренних затрат на НИОКР, млрд тенге

	2017	2018	2019
Все затраты, млрд. тенге.	68,9	72,2	82,3
из них:			
средства бюджета	36,0	32,1	36,7
собственные средства научных организаций	28,2	34,3	37,7
иностраные инвестиции	1,3	1,9	3,3
займы банков	0	0,2	0,2
прочие источники финансирования	3,4	3,7	4,4
Примечание – [9]			

Ограниченные возможности маневрирования затратами на НИОКР по направлениям побуждают рассмотреть другие варианты увеличения их доли в ВВП. Так, кроме 208 организаций и 88 вузов, выполнявших НИОКР в 2019 году, не задействовано в исследованиях и разработках 630 организаций науки и высшего образования. Это тот резерв, который можно использовать для увеличения доли затрат на НИОКР.

Таким образом, можно сделать определенные выводы. В настоящее время НИС Казахстана имеет положительные тенденции к развитию: увеличиваются расходы на НИОКР, оказывается помощь со стороны государства в плане инфраструктурного и институционального развития, стимулируется производство и экспорт высокотехнологической продукции. Но тем не менее, сравнивая уровень развития отечественной НИС и НИС стран ОЭСР и ЕАЭС становится видно, что по многим показателям Казахстан еще не достиг конкурентного преимущества хоть в какой либо области. Это негативным образом сказывается на результатах экономической безопасности нашей страны, т.к. отсутствие производства высокотехнологичных товаров, их экспорт, а также явный разрыв в связке «исследователь»-«реальный сектор экономики», все это не дает возможности Казахстану перейти на новый технологический уровень.

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г.: «Казахстан в новой реальности: время действий»
2. Уровень инновационной активности в области инноваций/ <http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT098612>. 25.10.2017.
3. Доля инновационной продукции по отношению к ВВП// <http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT098766>. 25.10.2017.
4. Голиченко О.Г. Национальная инновационная система: от концепции к методологии исследования // <http://institutions.com/innovations/2523-nacionalnaya-innovacionnaya-sistema.html>. 31.03.2015.
5. Альжанова Ф.Г., Днишев Ф.М., Коргасбеков Д.Р. Наукоемкая экономика и

подходы к ее измерению // Научная дискуссия: вопросы экономики и управления. – 2016. - № 10. - С. 47-55.

6. Днишев Ф.М. Развитие знаний и инноваций как фактор становления наукоемкой экономики // Известия НАН РК. Серия общественных и гуманитарных наук. – 2016. - № 3. – С. 33-38

7. Knowledge economy index (KEI) 2012 Rankings// <http://fidaoru.wikispaces.com/file/view/Knowledge+Economy+Index+2012.pdf>. 14.03.2017.

8. Годовой отчет АО «Национальное агентство по технологическому развитию» за 2016 год // Алибекова Г.Ж. Формирование и развитие национальной системы коммерциализации научных разработок в Республике Казахстан: дисс. ... PhD: 6D050600: защищена 20.03.2017. – Алматы, 2017. – 153 с. <http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2017/09/Godovoj-otchet-AO-NATR-2016-final.pdf>. 10.10.2017

9. Бюро национальной статистики АСПР РК// @bnsaspr

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATION IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

EGOROVA E.

student of the group E-19-1

KULZHANBEKOVA A.ZH.

Scientific supervisor,

Master of Economic Sciences

Karaganda University of Kazpotrebooyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract: This article discusses the priorities of the development of the digital economy as a source of growth of the national economy.

Keywords: national economy, innovations, digital technologies, digitalization, standard of living, quality of life.

At present, innovations play an important role in the development of the national economy. The development of digital technologies is a priority of innovation policy.

The Digital Kazakhstan program has been developed in Kazakhstan, which should become the basis for the rapid growth of technologies in the republic and the reorientation to the electronic format of service provision.

According to the developers of the concept, the goals of the state program "Digital Kazakhstan" are to accelerate the pace of economic development and improve the quality of life of the population through the use of digital technologies in the medium term, as well as creating conditions for the transition of the economy to a fundamentally new development trajectory, ensuring the creation of the digital economy of the future in the long term.

The main movement is expected in two directions: movement along two vectors of development – digitalization of the existing economy, that is, providing a start consisting of specific projects in the real sector, launching projects on digitalization and technological re-equipment of existing sectors of the economy, government agencies and the development of digital infrastructure.

The second direction is the creation of the digital industry of the future – ensuring long-term sustainability, launching the digital transformation of the country by increasing the level of human capital development, building innovative development institutions and generally progressive development of the digital ecosystem.

This concept is based on five main directions, namely the digitalization of economic sectors – the transformation of traditional sectors of the economy using breakthrough technologies and opportunities that will increase labor productivity and lead to an increase in capitalization [1, с.15].

The transition to a digital state is the direction of transforming the functions of the state as an infrastructure for providing services to the population and business, anticipating its needs.

The implementation of the digital Silk Road is the development of a high-speed and secure infrastructure for data transmission, storage and processing.

The development of human capital is a direction of transformation, covering the creation of a so-called creative society to ensure the transition to new realities – the knowledge economy.

The creation of an innovation ecosystem is the creation of conditions for the development of technological entrepreneurship and innovation with stable horizontal links between business, the scientific sphere and the state. The state will act as a catalyst for the ecosystem, capable of generating, adapting and introducing innovations into production.

The implementation of the program involves attracting financing in the amount of 141 billion tenge from the republican budget. It is also expected to attract more than 169 billion tenge of funds from quasi-public sector entities [2, c.21].

In the key world ranking of ICT development calculated under the auspices of the United Nations – the ICT Development Index – Kazakhstan, for example, in 2016 ranked 52nd out of 175. It is assumed that as a result of the implementation of the program and other strategic directions, the country will rise in the ranking to 30th place by 2022, 25th place by 2025 and to 15th place by 2050. Kazakhstan is also a catching up country in the e-intensity rating of the international consulting company The Boston Consulting Group in terms of the current level of digitalization.

A number of elements of the innovation ecosystem have already been created in Kazakhstan, the SEZ "PIT "Alatau", AEO "Nazarbayev University" are functioning, the international technopark Astana hub has been launched. 3/4 of the adult population of the country has a basic level of digital literacy, more than 3/4 have Internet access [3, c. 25].

One of the steps to create conditions for the transition to the information society was the state program "Information Kazakhstan". This program contributed to the development of the following factors: the transition to an information society, the improvement of public administration, the creation of institutions of "open and mobile government", the increase in the availability of information infrastructure not only for corporate structures, but also for citizens of the country.

Digitalization has an impact on all sectors and will lead to a change in the structure of the economy of Kazakhstan as a whole by diversifying and unlocking the potential of non-resource industries, stimulating startup activity and opening new industries.

List of literature:

1 Baranov, D. N. The essence and content of the category "digital economy" D. N. Baranov // Bulletin of the S.Y. Witte Moscow University. Ser. 1, Economics and Management. – 2020. – № 2 (25)

2 Kremlev T.S. Efficiency in the past and digital future / Kremlev T.S. // Questions of Economics and Law. - 2020. - № 4 (118).

3 Kuzina E. A. Development of the digital economy in Kazakhstan // Issues of economics and management. — 2020. — №4.

DIVERSIFICATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS

ISKAKOVA SH.

Master's student E-20 SP

Karaganda University of Kazpotreboyz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract: The article discusses the objective factors and advantages of a diversified

economy. As you know, diversification is the development of many unrelated types of production and services, which helps to optimize the distribution of resources and increases the variability of production. Diversification has been one of the top priorities for the Kazakh economy for many years, driven by an ever-increasing commodity orientation and GDP structure.

Keywords: diversification, competitiveness, integration, economic modernization.

The Republic of Kazakhstan owes its current success in socio-economic development and attraction of foreign investment to such basic factors of competitiveness as endowment with natural resources, a favourable macroeconomic environment and political stability. Diversification remains one of the most urgent problems of the Kazakhstan economy for many years, which is due to the ever-increasing orientation towards raw materials and the structure of GDP.

The relevance of the task is confirmed by the analysis of the most important qualitative indicators. Thus, in the structure of Kazakhstan's GDP, a significant share falls on the raw materials industries. According to BP's Statistical Review of the World Energy, proven oil reserves in Kazakhstan amount to 39.8 billion barrels (5.5 billion tons), or 2.9% of the world's reserves. If oil is produced at the current level - 80 million tons per year, then the reserves will last for almost 70 years. But the government plans only to increase oil production in the country. According to experts, promising deposits (and this is up to 17 billion tons) are located on the Caspian shelf. The share of income from the oil industry in it is constantly growing. Today, in the consolidated budget of Kazakhstan, it accounts for about 44%. The report by Standard & Poor's indicates the share of the oil sector at 25% of GDP. At the same time, over 60% of export revenues come from the sale of oil [1]. It is obvious that the greater the role of the oil and gas industry in GDP and exports, the more vulnerable the Kazakh economy is to the conjuncture of world commodity markets. The key basis for the sustainable development of the country should be accelerated diversification and increasing the competitiveness of the national economy. In the Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev said: "It is important to improve the efficiency of traditional extractive sectors. They are our natural competitive advantage. We need new approaches to the management, production and processing of hydrocarbons while maintaining the export potential of the oil and gas sector. It is necessary to finally decide on possible scenarios for oil production and gas" [2].

The current state of the economy is characterised by instability and a slowdown in economic growth in the face of external challenges. The development of diversification of production, oriented to the domestic market, can reduce the dependence of the Kazakhstani economy and budget on the world market. Macroeconomic shocks will not be as synchronised with world price fluctuations. Diversification is the simultaneous development of many, unrelated types of production and services; state policy aimed at creating a modern structure of the national economic complex; integrated diversified development; expansion of the range and modifications of the same products [3]. The processes of globalisation of economic systems set new standards for building organisational structures for managing oil companies in accordance with the changing market environment. Fundamental changes in their management system are carried out on the basis of corporate reorganisation. According to the generally accepted theory, it refers to any changes in production, capital structure or ownership that are not part of the day-to-day business success of the company. However, most researchers see the reorganisation of the management system of oil companies as a way out of the crisis associated with the expansion of production through diversification. A corporate diversification strategy is a program of a company's actions in the market, aimed at developing all aspects of its activities in order to reduce the risk and possible losses of capital. This strategy allows not only to reduce financial and economic risks due to their distribution in differentiated areas of market segmentation and positioning of goods, but also to increase the social and economic efficiency of the enterprise. Therefore, firms that implement diversification strategies must carefully monitor the relationship between various areas of industrial and commercial activity [4].

Ultimately, the impact of the development of a diversified economy is expressed in the

following positive changes: increasing the competitiveness of the economy; providing new quality of human capital; creation of effective public administration. Thus, at present, in Kazakhstan, the effective use of the potential of socio-economic conditions and factors associated with a diversified economy is one of the necessary prerequisites for achieving sustainability and the quality of economic growth. However, a number of problems may complicate the diversification of the economy. The main investments and financial savings are concentrated, as a rule, in export-oriented industries. The inflow of capital into the development of industries that determine the modern structure of the economy in Kazakhstan is insufficient. On the contrary, an inefficient structure is becoming more and more fixed.

The infrastructure necessary for the normal functioning of the economy is not sufficiently developed. First of all, this applies to transport infrastructure and telecommunications. The banking system does not provide the proper conditions for the growth of savings and their transformation into investments in efficient sectors. The stock market is underdeveloped, among the blue chips in most cases there are enterprises in the fuel and energy sector. There are two main approaches to improving the structure of the economy. The first one (horizontal measures) provides for the creation of stable institutions for the functioning of economic agents, the formation of a favourable investment climate, the reduction of state intervention in the economy, and the maintenance of competition in the markets. Direct state intervention in the relations of economic agents is allowed only to maintain and stimulate competition. The second approach (vertical measures) involves an active state policy to change the structure of the economy, its improvement on the basis of stimulation, including financial, of individual industries and enterprises [5]. These measures put some groups of economic agents in more favourable conditions than others. In its pure form, none of these approaches solves the problem of diversifying the structure of the economy.

Horizontal measures alone do not allow in the medium term to change the relative shares of sectors in GDP: they equally affect the non-primary and primary sectors. And only with a high level of extraction of natural rent, the raw materials industries become less attractive in the long run. It should be noted that diversification has its own specifics in Kazakhstan. In conditions of increased riskiness, the problem of attracting investments, which are the main driver of company diversification, comes to the fore. Therefore, the best way to increase the company's profitability is to get rid of non-core assets of subsidiaries. As a result, the less a company, as well as an entire industry, needs to raise funds, the more successful diversification takes place and spreads more widely. The success of the reorganisation of the management systems of oil companies depends on the substantiation of the concept, the choice of management methods and tools, the understanding of the reorganisation object as a system, the gradual introduction of innovative changes in the organisational and financial management structure. At the national level, the reorganisation of oil companies directly affects GDP growth, stimulates exports and increases the level of competitiveness of the economy in the world economy. Reorganisation in the real sector of the economy at the level of oil companies is a key area, since the pace of sustainable growth of industries, regions and the country as a whole depends on it.

An analysis of the real state of the economy of a number of leading oil-producing states shows that the wasteful use of natural resources does not allow them to concentrate their efforts on the creation of modern production facilities of a different line of activity, restructuring of industry, and the formation of large-capacity processing complexes of the petrochemical profile.

The main arguments of these conclusions come down, as a rule, to the development of the processes of restructuring the national economies of Japan, South Korea, Singapore and other countries that do not have their own reserves of raw materials. However, there is no reason to oppose the paths of development of these states to those directions that have taken shape in the development of the economy-suppliers of resources to world markets. Nevertheless, there are examples in world practice when the possession of oil and gas resources led to noticeable results in the development of the national economy. The representative of such a transformation is Norway, which, due to the hydrocarbon resources of the North Sea fields, not only managed to use

this raw material with great profit for itself, but also became the world leader in the production and export of oil equipment within a relatively short period of time.

The presence of large oil and gas reserves can give a powerful impetus to the development of productive forces. But on the condition that the revenues received by the state will be used, firstly, to replenish the country's foreign exchange reserves, secondly, to increase the National Fund, and thirdly, to implement the most significant projects for the development of the country's economy, including subsystems of the oil and gas complex and priority sectors non-commodity direction.

Thus, well-being in the economic development of the state, which has at its disposal significant reserves of resources, in particular, oil and gas, can be achieved in the case of parallel development of high-tech and low-waste industries, which include petrochemistry, basic chemistry. In this regard, the leading companies are currently carrying out work on all production subsystems of the industry: from prospecting and exploration to processing of raw materials and marketing of finished products. At the same time, they focus on petrochemical production, which ensures the growth of income from the production of non-fuel products. In the light of what is stated in the development strategy of the national economy of the Republic of Kazakhstan, it is necessary to carry out fundamental changes, the basis of which should be based on the creation of large diversified clusters based on oil and gas processing industries, organically linked to such subsystems as oil engineering, transport, energy, personnel training and others [6].

Large integrated oil companies, with a reasonable degree of flexibility, depending on the prevailing market conditions, to change the ratio of output in their production units, are able to counteract falling prices for petroleum products in the market through their constant efforts to achieve greater efficiency through economies achieved by scaling up their operations. As a foreign experience of functioning of small enterprises of various profiles in oil production, we can consider such industrialised countries as the USA and

Canada. The US oil industry is an example of the coexistence of vertically integrated giants and independent producers of hydrocarbons. If the former controls the entire production cycle - from geological exploration to the sale of oil and petroleum products, then the assets of the latter are concentrated in the field of exploration and production of oil. Independent oil companies are quite numerous, their number is about 8 thousand objects. Most of them work in the depths of the continent on low-margin wells, but in total they account for about 40% of American oil production [7]. In Canada, a third of the total volume of oil is produced by small (so-called juniors), primarily private companies, the number of which reaches several thousand. A unique state mechanism that actively stimulates their activities is the opportunity for them to transfer shares. Canada has a flexible taxation system that takes into account the specifics of a mining enterprise and the resource base it develops. It is the purposeful state policy that allows the small oil business in Canada to actively develop and function stably.

Despite the fact that the functioning of small and medium-sized businesses in the oil and gas industry gives its positive results - the extraction of raw materials from mothballed fields, from structures containing heavy, high-viscosity oils in their productive horizons, large integrated companies are still given priority in the development of the industry.

For the effective functioning of the Kazakhstan oil and gas complex, it is extremely important to create an interest in combining the efforts of oil production, processing and marketing enterprises in order to save on production costs and based on the introduction of new technologies. One of the forms of ensuring such mutual interest is the formation of vertically integrated companies in the form of joint-stock companies or partnerships with the connection of transport and oil products supply enterprises.

Integration allows you to consolidate economic ties, strengthen incentives for obtaining the most effective end result, concentrate resources on the most effective areas of technical policy, use the system of mutual settlements most effectively, increase the competitiveness of Kazakhstani producers in the foreign market, and also solve certain problems of using the production and social infrastructure [8].

Currently, vertically integrated oil companies play a leading role in the oil and gas sector of the Republic of Kazakhstan. Other organisational and legal forms of companies do not have a big impact on the state of affairs, small and medium-sized companies play almost no role. Orientation only to vertically integrated companies does not correspond to the changing resource base. Underestimating the role of small oil producing companies may lead to the fact that after some time the republic will have sufficiently large total oil and gas reserves contained in small and medium-sized structures, the development of which will not be economically profitable for vertically integrated companies.

The current stage of socio-economic development of the Republic of Kazakhstan is carried out in the conditions of modernization, when deep technological and institutional transformations are taking place in highly developed countries. These transformations involve qualitative changes in the enterprise management system in connection with their adaptation to market conditions for more efficient use of resources and the production of competitive products. The implementation of these tasks is carried out on the basis of continuous improvement of the technical level, management methods, taking into account the specifics of industries and the complexity of the conditions for the functioning of enterprises. In the process of growing globalisation, a special role belongs to science-intensive industries that are part of the system of high-tech complex (HTC) [9].

Economic modernization includes such phenomena as:

- an increase in the role of industry and service sectors in the structure of the economy;
- reducing the share of agricultural production while improving it;
- balance of industries producing means of production and consumer goods;
- priority of capital-intensive industries over labour-intensive ones;
- the growing role of economic organisations (institutions), such as enterprises, banks, trading and intermediary firms, in the life of society and strengthening their independence from politics and ideology.

The result of economic modernization should be the growth of the material well-being of the population of the country, the equalisation of its income. In our opinion, these characteristic signs of economic modernization at the present stage must be supplemented with provisions that reflect the relationship between economic growth processes in each country and the toughening of competition. This means the desire of each country in the process of increasing economic growth to achieve the formation of competitive advantages that will allow it to take a leading position in the development of individual industries and products on a global scale and receive additional income from their sale.

The beginning modernization of the economy of Kazakhstan is based on strengthening state control over the exploitation of the subsoil and the activities of large energy companies that ensure the filling of the state budget. This expands the material base for conducting an innovation policy based on its own resources. The possibility of strengthening the creative element in the modernization of the economy is connected with its own resources.

To implement the innovation policy, the government of the Republic of Kazakhstan uses the following tools:

- public-private partnership, the legal basis for which is not yet developed;
- funds for promoting the development of scientific research and its implementation, including venture funds;
- state support for exports, including innovative ones;
- government support for small businesses;
- reducing the tax burden on producers;
- creation of special economic zones.

The national economy has already embarked on the path of innovative development, while focusing on foreign technologies (the British model). The British model has a mixed character: the presence of common features with the American model (closeness of the entrepreneurial culture, similarity of the institutional environment, investment behaviour, forms of corporate governance, the nature of the labour market, etc.) and at the same time the erosion of many traditional British

values under the influence of the requirements of the EU bodies and deepening European integration. However, in order to significantly enhance the positive effect of innovative development, to spread its impact on the domestic economy, it is necessary to introduce elements characteristic of the Norwegian model into the Kazakh model. At the same time, special hopes should not be attached to the fact that a change in the model of innovative development of individual sectors of the economy can happen by itself. The transition to the most beneficial scheme of innovative development for the country can be carried out only as a result of active state intervention.

List of references:

1. Oil despotism "Black gold" of Kazakhstan: blessing or curse? [Electronic resource]. - Access mode: <http://camonitor.com>.
2. Address of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan "Nurly Zhol - path to the future." [Electronic resource]. – Access mode: <http://pravo.zakon.kz/.45>
3. Alexandrov D. Diversification: a development tool or survival strategy. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.top-manager.ru>.
4. Simachev Yu.V. Directions and factors of reforming industrial enterprises // Higher School of Economics Economic Journal. - 2001. - No. 3. - С. 328–348.
5. Sagadiyev K.A. Problems of competitiveness of the national economy. – Almaty: IE MON RK, 2003. - Т. 1. - S. 90.
6. Bekenova L.I. National companies: functions, structure and problems // Vestnik of Turan University. - 2010. - No. 1–2. - S. 142-147.
7. Kryukov A.F., Kryukova O.I., Savchenko I.Yu. Improving the management system in vertically integrated companies // Management in Russia and abroad. - 2012. - No. 6. - P. 47–49.
8. Williamson O.I. Vertical Integration of Manufacturing: Reflections on Market Failures. - St. Petersburg: School of Economics, 2011. - P. 33–53.
9. Bishimbayev K.V. Perspective directions and mechanisms of industrial modernization of the economy of Kazakhstan // Problems of increasing the competitiveness of the national economies of the Turkic-speaking countries: a collection of materials of the international scientific and practical conference dedicated to the 10th anniversary of the capital of Kazakhstan - Astana. - Almaty, 2012. - S. 26–29.

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ
МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ В
УСЛОВИЯХ ПОСТКОВИДНОЙ СИТУАЦИИ**

КИМ И.А.
студент 2 курса
АХМЕТОВ А. С
Научный руководитель,
магистр. преподаватель
Карагандинский университет
Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: в статье рассматривается роль государства и деятельность малого и частного бизнеса в условиях постковидной ситуации. Рассмотрена реализация госпрограммы - «Развитие продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 годы» и «Дорожная карта бизнеса-2025».

Ключевые слова: предпринимательство, ВВП, МСП

Для поддержки малого бизнеса со стороны государства оказывается всесторонняя помощь как финансовая, так и гуманитарная. Режим ЧП и введение карантинных мер оказали негативное влияние на бизнес Казахстана: около 300 тыс. субъектов предпринимательства приостановили свою деятельность, 1 млн субъектов предпринимательства пострадали от пандемии напрямую, в основном это сфера услуг и торговли, свыше 1,6 млн человек были отправлены в отпуск без содержания, около 14–15 тыс. субъектов предпринимательства, имеющих займы в БВУ, обратились за отсрочкой, 4,5 млн человек получили социальную выплату в размере 42500 тенге. В настоящее время, согласно исследованиям, в Казахстане предпринимательство развито пока недостаточно. Так, если в развитых странах доля МСП в ВВП страны составляет от 40 до 90%, в Казахстане она равна примерно только 27%

Предпринимательство» (англ. «entrepreneurship») является одной из важнейших категорий экономической науки, без которой невозможно теоретическое осмысление рыночной экономики, поскольку она отражает фундаментальные механизмы активности хозяйствующих субъектов [1].

Законодательство РК рассматривает предпринимательство как «... самостоятельную, инициативную деятельность граждан, оралманов и ЮЛ, направленную на получение чистого дохода путем использования имущества, производства, продажи товаров, выполнении работ, оказании услуг, основанная на праве частной собственности (частное предпринимательство) либо на праве хозяйственного ведения или оперативного управления» [2].

Режим ЧП и введение карантинных мер оказали негативное влияние на бизнес Казахстана:

- около 300 тыс. субъектов предпринимательства приостановили свою деятельность,
- 1 млн субъектов предпринимательства пострадали от пандемии напрямую, в основном это сфера услуг и торговли, свыше 1,6 млн человек были отправлены в отпуск без содержания,
- около 14–15 тыс. субъектов предпринимательства, имеющих займы в БВУ, обратились за отсрочкой,
- 4,5 млн человек получили социальную выплату в размере 42500 тенге [3].

В 2020 году в Казахстане сократилось количество зарегистрированных индивидуальных предпринимателей.

Анализ структуры малого бизнеса показал, что количество ИП в Казахстане на 1 июля 2020 года сократилось на 8108 единиц по сравнению с 2019 годом [4].

В 2020 году в Казахстане сократилось количество зарегистрированных индивидуальных предпринимателей, данные которых отражены в таблице 3.

Таблица 3 - Зарегистрированные индивидуальные предприниматели, 1 квартал, (тыс.)

Показатели	2020	2019	Прирост, %
Всего	970,6	1019,8	-4,8
Оптовая и розничная торговля	339,2	447,0	-10,7
Операции с недвижимым имуществом	80,5	87,6	-8,1
Транспорт и складирование	75,9	87,4	-13,2
Промышленность	35,1	32,6	7,6
Услуги по проживанию и питанию	33,4	33,1	0,8
Строительство	30,8	28,5	9,7
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	30,2	27,5	9,7
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	27,1	27,1	-1,4
Профессиональная, научная и техническая деятельность	25,0	21,6	16,0
Образование	12,9	10,8	19,5
Информация и связь	12,4	12,0	3,3

Искусство, развлечения и отдых	10,8	10,4	4,1
Здравоохранение и социальные услуги	6,0	6,1	-0,8
Финансовая и страховая деятельность	0,6	0,6	10,8
Предоставление прочих видов услуг	190,7	187,2	1,9
Примечание - составлено на основании данных [4]			

В первом полугодии 2020 года доля малого бизнеса в экономике составила 22 %. За данный период малый бизнес произвел продукции на 10,0 трлн тенге, что на 3,3 % ниже аналогичного показателя в 2019 году.

По данным аналитического обзора Казахстана основным экономическим показателем, характеризующим состояние реального сектора экономики, является индекс деловой активности. По данным опроса количество и удельный вес малых предприятий составил 166 и соответственно – 36,7 %.

Согласно Отчету «Атамекен» о развитии малого и среднего предпринимательства в Казахстане за первое полугодие 2020 года субъектами малого предпринимательства, индивидуальными предпринимателями и крестьянскими и фермерскими хозяйствами произведено продукции на 10194 млрд тенге. В целом по всем субъектам малого и среднего предпринимательства выработка на одного работника во втором квартале составляет 4,0 млн тенге, что на 2,3 % выше показателя 2019 года (3,9 %) [4].

Снижение показателей связано в основном с введением ограничительных мер, а также снижением производственной активности в отраслях экономики. Основным показателем, характеризующим уровень развития экономики страны в целом, является внутренний валовой продукт, который включает сумму всех товаров и услуг, произведенных на территории государства. За период начала коронавирусной пандемии с марта 2020 года пострадали все предприятия, в число которых входят также работники бизнеса, удельный вес которых составляет более 30 % от всего экономически активного населения страны.

Одной из проблем в деятельности малого бизнеса является ограниченность собственных средств. В связи с этим руководителям и специалистам малого бизнеса необходимо разработать стратегию развития малого бизнеса, определиться с видом деятельности, изучить рынок спроса и предложения, провести маркетинговые исследования, изучить опыт других стран.

Перед предприятием малого бизнеса стоит задача как при минимальных вложениях развивать производство продукции или расширять сферу услуг.

Для определения ключевых факторов развития предпринимательства, проанализируем текущее состояние развития бизнеса в стране (рисунке 1).

В 2020 году пандемия коронавируса оказала резко негативное влияние на предпринимательскую деятельность в стране и в целом на экономику РК. С января 2020 года по февраль 2021 года индекс деловой активности в РК находился в отрицательной зоне (менее 50). Самым уязвимым сектором стал малый и средний бизнес.

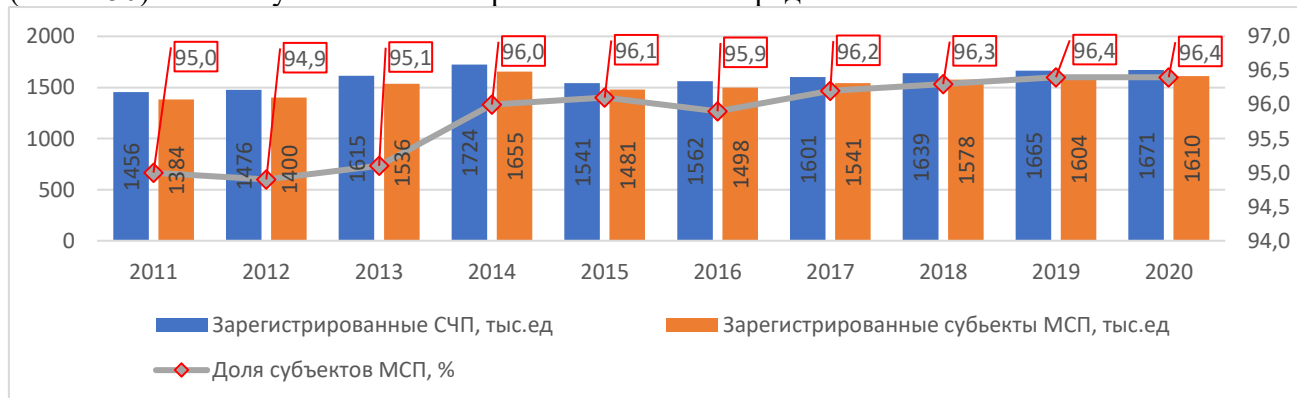

Рисунок 1 - Динамика развития зарегистрированных (МСП) и субъектов частного

предпринимательства (СЧП) в Казахстане за 2011-2020 гг., тыс. единиц.

Примечание - составлено на основании данных [6]

Согласно данным рисунку 1, с 2011 года по 2020 год наблюдается рост зарегистрированных субъектов МСП - от 1384 тыс. единиц до 1610 тыс. единиц, также наблюдается увеличение количества СЧП - от 1465 тыс. единиц в 2011 году до 1610 тыс. единиц в 2020 году [3].

Следует отметить, что доля валовой добавленной стоимости малого и среднего бизнеса в ВВП страны значительно увеличилась с 10,5% в 2005 году до 31,7% в 2020 году [4].

В результате реализации данных программ: было освоено более 260 млрд. тенге государственных средств (всего, с учетом средств банков второго уровня, было освоено 324 млрд. тенге); профинансировано и рефинансировано более 8 тысяч проектов; создано и поддержано более 16 тысяч рабочих мест [5].

В настоящее время в Казахстане успешно реализуются госпрограммы - «Развитие продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы» и «Дорожная карта бизнеса-2025».

Рассмотрим ситуацию количества МСБ за период 2011 – 2021 гг. В динамике показатели количества и структуры субъектов МСП представлены на рисунке 2.

В 2020 году реализовано три пакета антикризисных мер, направленных на существенное снижение налоговой нагрузки и расширение доступа к финансированию. По программе «Дорожная карта бизнеса-2025» для субъектов МСП увеличен срок субсидирования до 7 млрд тенге со сроком кредитования 5 лет, а также сняты отраслевые ограничения.

Рисунок 2 - Динамика численности субъектов МСП в РК за 2011-2021 гг. (ед.)

Примечание - составлено на основании данных [6]

В целом, основные проблемы, сдерживающие развитие предпринимательской деятельности в стране можно сгруппировать следующим образом:

- Недостаточная инфраструктура поддержки предпринимательства;
- Слабость порядка исполнения действующего законодательства на местном уровне;
- Крайняя сложность систем налогообложения и налоговых проверок;
- Ограниченность доступа к комплексным ресурсам для получения основных средств и воспроизводства оборотных средств;
- Отсутствие целостной системы подготовки кадров и информационной поддержки предпринимательства;
- Наличие административных барьеров на пути развития предпринимательства

[6].

Рост численности субъектов МСП происходит за счет роста численности предпринимателей-ФЛ, а с 2018 г. - и за счет прироста ЮЛ-субъектов малого предпринимательства. Это связано с сокращением административных барьеров для регистрации и ведения бизнеса, введением моратория на проверки субъектов МСП и другими положительными шагами со стороны государства.

По динамике выручки субъектов МСП можно видеть на рисунке 3, как постепенно меняется структура. Если до 2013 г. в сумме выручки доминировали субъекты среднего предпринимательства (хотя их численность ниже, чем численность субъектов малого предпринимательства, но оборот существенно выше). Затем в связи с наращиванием численности юридических лиц - субъектов малого предпринимательства, последние характеризуются доминированием в совокупном объеме выручки. Остальные субъекты малого предпринимательства (фермерские хозяйства и физические лица-предприниматели) формируют в совокупном обороте субъектов МСП в 2019 г. 5% и 7% соответственно [7].

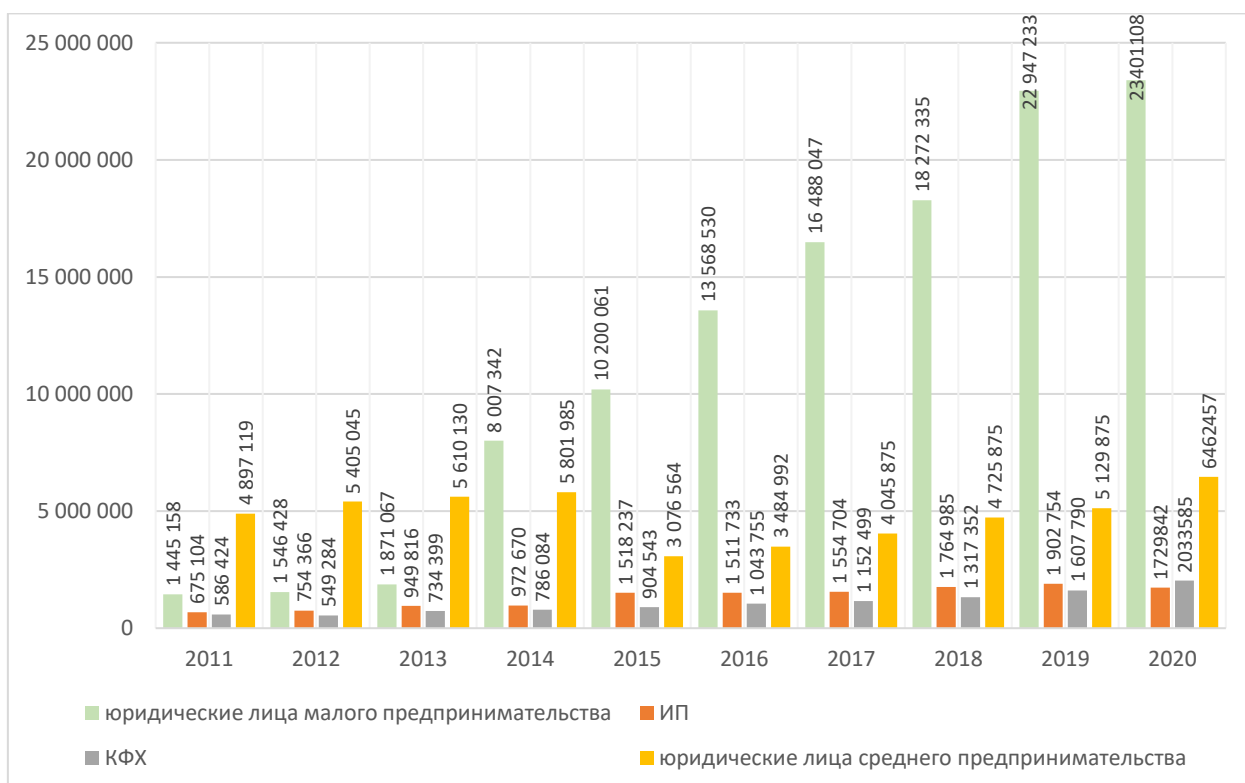

Рисунок 3. Динамика выручки субъектов МСП в РК за 2011-2020гг. (млн. тенге)

Примечание - составлено на основании данных [8]

В целом, доля малых предприятий возрастает. Это можно также проследить по численности занятых на малых предприятиях (Рисунок 3). Численность занятых также показывает экономическую активность тех или иных видов МСП. Кроме того, благодаря данным по численности можно определить производительность труда в различных сегментах МСП. Наиболее уязвимыми в плане прибыли в период пандемии оказались ИП и юридические лица среднего предпринимательства.

Анализ государственных мер по поддержке предпринимательства в условиях пандемии.

К антикризисным мерам по поддержанию бизнеса в связи с COVID-19 можно отнести следующие:

1. Кредитование МСБ. В сфере программы льготного кредитования МСБ, пострадавшего от ЧП, предоставлено 600 млрд тенге.

2. Отсрочивание выплат по кредитам. Приостанавливание выплат сумм основной части долга и процентов по займам МСБ, пострадавших в результате ЧП, на срок до 3 месяцев. Банки не засчитывают штрафы и пени в случае просрочки платежей, создавшейся вследствие введения карантина.

3. Валютные интервенции Национального банка. Ради того, чтобы достичь стабилизации обменного курса тенге в марте 2020 г., проведены интервенции в объеме 1487 млрд. долларов США.

4. Действия по поддержке АПК. Аннулирование земельного налога по землям сельхозназначения, а также освобождение от НДС импорта биологических активов АПК вплоть до конца 2020 г. Гарантированный закуп от сельхозпроизводителей.

5. Отсрочивание выплаты налогов МСБ. Субъектам малого, среднего и определенных секторов крупного бизнеса было разрешено произвести выплаты всех видов налогов и других обязательных платежей в срок с марта 2020г. До 1 июня 2020 г. Приостанавливание налоговых проверок для МСБ вплоть до завершения 2020 г., освобождены от уплаты акцизов экспорт бензина и дизельного топлива [9].

Казахстан предпринял следующие шаги по поддержке МСБ во время пандемии:

1. Льготное кредитование в рамках программы «Экономика простых вещей» с конечной ставкой по всем отраслям 6 %.

2. Продолжение мер поддержки по расширению видов деятельности, признаваемых приоритетными для целей господдержки, снижению и унификации ставки кредита, увеличению объема государственных гарантий.

3. Отсрочка и реструктуризация платежей по кредитам МСБ.

4. Отмена начисления и уплаты налогов и других платежей с фонда оплаты труда для субъектов МСБ в наиболее пострадавших секторах экономики на 6 месяцев

5. Отсрочка уплаты всех налогов для МСБ на 3 месяца

6. Субсидирование кредитов малому и среднему бизнесу «Дорожная карта бизнеса 2025» [10]

Для совершенствования мер развития предпринимательства необходимо ограничить введение изменений в налоговое законодательство, касающихся определения налогооблагаемой базы, видов налогов; снизить ставки налога, по которым можно проводить все финансовые операции по безналичному расчету, и соответственно усовершенствовать уплату соответствующего налога; стимулирование отечественного производства через продление сроков кредитования и снижение процентных ставок для малых производственных предприятий регионального значения и создание барьеров для ввоза низкокачественных дешевых товаров ручной работы; для совершенствования механизмов кредитования малого предпринимательства необходимо формирование лизинговых кредитов, осуществление венчурного финансирования, факторинга, а также создание гарантийных фондов и взаимного кредитования.

Список литературы:

1 Тулешова Г.Б., Муратбек К.А. Современные проблемы и перспективы развития малого предпринимательства в Казахстане // Символ науки. – 2018. – №6. – С. 67-69

2 Сейтжанов С.С. Государственная поддержка бизнеса в Казахстане / С.С. Сейтжанов // ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, серия «Научные стремления», вып. 17. 2016 г. – С. 104-107.

3 Официальный сайт НПП РК «Атамекен»: <http://atameken.kz>

4 Официальный сайт Единого бизнес-портала для предпринимателей Казахстана «Территория бизнеса»: <https://business.gov.kz/ru/>

5 Официальный сайт АО ФРП «Даму»: <https://www.damu.kz>

6 Единая Программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2020». Режим доступа: <https://business.gov.kz/ru/business-support->

programs/detail.php?ID=51798

7 Количество действующих юридических лиц РК по регионам и размерности [Электронный ресурс]. URL: <http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT098765> (Дата обращения: 27.03.2021)

8 Количество зарегистрированных субъектов МСП по состоянию на 1 января 2018 года [Электронный ресурс]. URL: <http://stat.gov.kz/getImg?id=ESTAT099244> (Дата обращения: 27.03.2021)

9 Doing Business 2020. Report. International Bank for Reconstruction and Development// World Bank Group. - 2020. - 136 p.

10 Отчет о состоянии развития МСП в Казахстане и его регионах. АО «Фонд развития предпринимательства «Даму». Алматы. - 2020. - № 12. - 108 с.

БЮДЖЕТТІК ҰЙЫМДАРДА ЕҢБЕКАҚЫ ТӨЛЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

КОЙШЫБАЕВА С.Б

Э-21-1к тобының студенті

КЕНЕШЕВА Г.А

Ғылыми жетекші, Phd докторы, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Халықтың өмір сүру деңгейі табыс көзінің мөлшеріне байланысты, сондықтан еңбекақы мәселесі әр адам үшін ғана емес, жалпы ел үшін де маңызды. Мемлекет жұмыс беруші мен қызметкер арасындағы еңбек қатынастарын, ең төменгі еңбекақы мөлшерін заңнамалық түрде реттейді, еңбекақының уақтылы төленуін, салықтардың есептелуі мен аударылуын бақылайды.

Кілт сөздері: еңбекақы, еңбек, шарт, айлық есептік көрсеткіш

Еңбекке ақы төлеу - бұл Еңбек кодексіне және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілеріне, сондай-ақ шарттарға, еңбек, ұжымдық шарттарға және жұмыс берушінің актілеріне сәйкес жұмыс берушінің қызметкерге міндетті сыйақы төлеуді қамтамасыз етуіне байланысты қатынастар жүйесі. Жұмыс берушінің актілері мыналарды қамтиды: бұйрықтар, бұйрықтар, нұсқаулықтар, ережелер, ережелер, ауысым кестелері, демалыс кестелері [1].

Қазақстан Республикасының Конституциясы әркімнің ең төменгі еңбекақы алу құқығына кепілдік береді. Қазақстанда ең төменгі еңбекақы ұлттық деңгейде белгіленеді. Ол жыл сайын мемлекеттік бюджет туралы Заңмен қайта қаралады.

Ең төменгі еңбекақы ай сайын және сағат сайын есептеледі. Еңбек кодексіне сәйкес, ең төменгі еңбекақы жұмыс істейтін халықтың ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен болмауы керек. Ол жұмыс істеген уақытына пропорционалды түрде төленеді, бірақ сыйлықақылар мен үстемеақыларды, өтемақылар мен әлеуметтік жәрдемақыларды, сыйлықақылар мен басқа да ынталандыруларды қамтымайды. Ең төменгі сағаттық еңбекақы тиісті күнтізбелік жылдағы жұмыс сағаттарының балансына сәйкес жұмыс сағаттарының орташа санына бөлінген ең төменгі айлық еңбекақыдан кем болмауға тиіс.

Сондай-ақ «ең төменгі еңбекақы» ең төменгі әлеуметтік стандарты қабылданды, оған мыналар кіреді:

1) айына жұмыс уақыты;

2) бірінші сыныпты жұмыскердің қалыпты жағдайлардағы еңбек нормаларын қамтуға тиіс.

Еңбекақыны толық көлемде төлемеу лауазымды адамдар үшін 30 айлық есептік көрсеткіш, шағын бизнес немесе коммерциялық емес ұйымдар үшін 60 айлық есептік

көрсеткіш, орта бизнес үшін 100 айлық есептік көрсеткіш және ірі бизнес үшін 150 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде әкімшілік айыппұл салуға жазаланады. Ақшалай қаражатты мақсатсыз пайдалануға байланысты еңбекақыны толық төлеуді бірнеше рет кешіктіру: белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыра отырып немесе онсыз 3 жылға дейін, 200 айлық есептік көрсеткішке дейін айыппұл салу немесе 200 сағатқа дейінгі мерзімге түзеу жұмыстары қоғамдық жұмыстарға немесе 50 күнге дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға әкеп соғады. Қызметкердің өзі бұзған құқықтарды қалпына келтіру туралы өтінішпен еңбек инспекциясына немесе сотқа жүгінуге құқығы бар (оның құқықтарының бұзылу фактісі анықталған күннен бастап бір жыл ішінде).

Ең төменгі еңбекақы ставкалары туралы қосымша ақпарат алу үшін ең төменгі еңбекақы туралы есепті қараңыз

Қызметкердің еңбекақысынан ұстап қалу Еңбек кодексінде көзделген жағдайларда ғана жүргізілуі мүмкін. Біріншіден, шегерімдер сот шешімімен шешіледі. Екіншіден, жұмыс берушінің алдындағы қарызды өтеу үшін қызметкердің еңбекақысынан ұстап қалу келесі жағдайларда жүзеге асырылуы мүмкін (қызметкерге жазбаша хабарлау арқылы):

- пайдаланылмаған авансты өтеу;

- Іссапарға байланысты берілген ақшалай қаражаттың жұмсалмаған және уақтылы қайтарылмағанын өтеу (сондай-ақ іссапарға байланысты шығыстарды растайтын құжаттар ұсынылмаған жағдайда);

- жұмыскерді оқытуға байланысты шығыстарды (оқытуға арналған келісімшарт) еңбек шарты мерзімінен бұрын бұзылған жағдайда, жұмыс берушіге төленбеген жұмыс кезеңіне пропорционалды түрде өтеу;

- қызметкерді жыл сайынғы ақылы демалыстан ауыстыру немесе кері қайтарып алу;

- қызметкердің жазбаша келісімімен басқа жағдайлар [2].

Бірнеше атқару парақтары бойынша еңбекақыдан ұстап қалу жағдайында ай сайынғы ұстап қалу сомасы еңбекақының 50% - ынан аспауға тиіс.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 31 желтоқсандағы № 1193 Қаулысымен мемлекеттік қызметшілерге, мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын ұйымдардың қызметкерлеріне, Мемлекеттік кәсіпорындардың қызметкерлеріне еңбекақы төлеу жүйесі уақыт бойынша және кесімді сыйақы жүйесін білдіреді [3].

Бюджеттік ұйымдарда еңбекке ақы төлеудің уақыт бойынша жүйесі:

- функционалдық блоктар бойынша азаматтық қызметшілер лауазымдарының сыныптамасына сәйкес азаматтық қызметшілер лауазымдарының тізілімі;

- азаматтық қызметшілерге, ұйымдардың қызметкерлеріне МДҰ есептеу үшін БЛЖ-ға қолданылатын коэффициенттер;

- БЛЖ-ға қолданылатын жұмысшыларға дейінгі есептеу коэффициенттері;

- ұйымдар қызметкерлерінің еңбек жағдайлары үшін қосымша ақылар мен үстемеақылар, сауықтыруға арналған жәрдемақылар мен өтемақылар.

Бюджеттік ұйымдар қызметкерлерінің еңбегіне ақы төлеу қоры мемлекеттік қызметшілердің жыл сайынғы ақылы демалысы үшін еңбек жағдайлары үшін қосымша ақылар мен үстемеақылар, денсаулығы бойынша жәрдемақылар ескеріле отырып, бір еңбекақы, штат кестесі бойынша Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінде көзделген өтемақылар (тарифтік мөлшерлемеден) мөлшерінде айқындалады.

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау Министрлігінің 2004 жылғы 12 ақпандағы № 09-2-15 / 613 хатында әлеуметтік қолдау шарасы ретінде қосымша еңбекақы АЕК-тен есептелетіні және жұмыс істеген күндерінің санына қарамастан қызметкерге айына бір рет төленетіні түсіндіріледі. Яғни, лауазымына және жұмыс күндеріне қарамастан, АЕК тіркелген еселенген мөлшерде төленеді [4].

Ұйым персоналымен төлем және есеп айырысу операцияларын реттейтін ережелер мыналарды қамтиды:

- Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек кодексі

(06.04.2021 ж. өзгерістер мен толықтырулармен);

- «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-ІІ Қазақстан Республикасының Заңы; [5]

- Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 10 желтоқсандағы № 99-ІV «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Кодексі (Салық кодексі); [6]

- Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 908 бұйрығымен бекітілген Орташа еңбекақыны есептеудің бірыңғай қағидалары; [7]

- Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 908 бұйрығымен бекітілген Қызметкерлердің орташа еңбекақысын есептеудің бірыңғай қағидаларын қолдану жөніндегі әдістемелік ұсынымдар; [8]

- ҚР-дағы бухгалтерлік есеп туралы заң бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жүйесін реттейді, бухгалтерлік есепті жүргізу мен қаржылық есептілікті жасаудың қағида-тарын, негізгі сипаттамалары мен қағидаларын айқындайды. [9]

Қазақстан Республикасы Еңбек заңнамасының мақсаты еңбек қатынастарын құқықтық реттеу, еңбек қатынастарына қатысушылардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, еңбек саласындағы құқықтар мен бостандықтардың кепілдіктерін белгілеу болып табылады.

Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 908 бұйрығымен бекітілген қызметкерлерге орташа еңбекақыны есептеу қағидаларын қолдану жөніндегі әдістемелік ұсынымдарда Еңбек кодексінің 114-бабының 3-тармағына сәйкес орташа еңбекақыны есептеу жөніндегі түсіндірмелер қамтылады.

Осы Әдістемелік нұсқауларға сәйкес орташа еңбекақы белгіленген сыйлықақылар, үстемеақылар, сыйлықақылар және еңбекке ақы төлеу жүйесінде көзделген басқа да ынталандыру төлемдері ескеріле отырып, тиісті кезең үшін орташа күндік (сағаттық) еңбекақы есебінен нақты жұмыс істелген уақыт үшін есептеледі [10].

ҚР ЕК-нің 68-бабы қалыпты жұмыс сағаттарының санын айқындайды, ол аптасына 40 сағаттан аспауға, ал жұмыс күнінің жалпы ұзақтығы күнделікті жұмыс уақытының 4 сағатынан аспауға тиіс. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 71-бабының 4-тармағына сәйкес, ауысыммен белгіленген үздіксіз жұмыс процесі бар өндірісті қоспағанда, жұмыс күнінің ұзақтығы 8 сағаттан аспауға тиіс, ауысымдардың ең көп саны 12 сағатты құрайды, ал жұмыскерге 12 сағаттан бастап жұмыс істеуге тыйым салынады. Еңбек шартында немесе ұжымдық шартта жұмыс уақытын қысқарту көзделуі мүмкін. Максималды жұмыс уақыты 1-кестеде көрсетілген.

1 кесте. 2021 жылғы жұмыс уақытының нормасы

	Бес күндік жұмыс аптасы	Алты күндік жұмыс аптасы
40 сағаттық жұмыс аптасы	1960 сағат (8 сағаттан 245 күн)	1972 сағат (246 күн 7 сағаттан+50 күн 5 сағаттан)
36 сағаттық жұмыс аптасы	1764 сағат (245 күн 7 сағат 12 минуттан)	1776 сағат (296 күн 6 сағаттан)
Жұмыс күндерінің орташа айлық саны	20,42 күн	24,67 күн
Е с к е р т у – [10] әдебиетіне сүйене отырып автор жасаған		

Жұмыс уақытының балансына сәйкес 2021 жылы мереке күндерін есептемегенде күнтізбелік күндер саны 351 күнді құрайды, күнтізбелік күндердің орташа айлық саны-29,25. Күнтізбелік күндер жұмыс уақытының нормасын есептеу және демалыс күндерінің санын анықтау үшін қолданылады.

Қызметкер мен жұмыс берушінің арасындағы еңбек қатынастары еңбек шартында белгіленеді.

Еңбек кодексінің 28-бабына сәйкес еңбек шартында мынадай мәліметтер болуға тиіс:

1) тараптардың деректемелері: қызметкер-Т. А. А., мекенжайы, ЖСН, жеке куәлігі; жұмыс беруші - толық атауы, орналасқан жері, мемлекеттік тіркеу туралы мәліметтер, заңды тұлғаның СТН;

2) белгілі бір мамандық, біліктілік немесе лауазым бойынша жұмыс (лауазымдық функция);

3) жұмыстарды орындау орны;

4) еңбек шартының қолданылу мерзімі;

5) жұмыстың басталу күні;

6) жұмыс уақыты мен тынығу уақытының режимі;

7) еңбекке ақы төлеу мөлшері және өзге де шарттары;

8) егер жұмыс ауыр жұмыспен байланысты болса және (немесе) зиянды (ерекше зиянды) және (немесе) қауіпті жағдайларда орындалатын болса, еңбек жағдайларының, кепілдіктер мен жеңілдіктердің сипаттамасын беруге міндетті;

9) жұмыскердің құқықтары мен міндеттері;

10) жұмыс берушінің құқықтары мен міндеттері;

11) еңбек шартын өзгерту және бұзу тәртібі;

12) тараптардың жауапкершілігі;

13) жасалған күні және сериялық нөмірі.

Еңбек шартын жасасу үшін жұмыскер ҚР ЕК-не мынадай құжаттарды: жеке куәлікті, білімі туралы куәлікті, жұмыс өтілін растайтын құжатты (бар болса), медициналық куәландыру құжатын ұсынуы тиіс.

Еңбек шарты жазбаша нысанда кемінде екі данада жасалады және оған екі тарап та қол қояды. Бір данасы жұмыс берушіде қалады, екіншісі қызметкерге беріледі.

Еңбек шарты жасалғаннан кейін жұмысқа қабылдау туралы бұйрық ол жасалған күні беріледі, жұмыс беруші қызметкерді бұйрықпен үш күн ішінде таныстыруға міндетті.

Қызметкердің ай сайынғы еңбекақысының мөлшері қызметкердің біліктілігіне, орындалатын жұмыстың күрделілігіне, санына және сапасына, сондай-ақ еңбек жағдайларына байланысты әр түрлі айқындалады (Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 103-бабының 1-тармағы).

Тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы Қазақстан Республикасының Заңында жыл сайын белгіленетін ең төменгі айлық еңбекақы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен болмауға тиіс және қосымша ақылар мен үстемеақыларды, өтемақылар мен әлеуметтік жәрдемақыларды, сыйлықақылар мен өзге де көтермелеулерді қамтымауға және жұмыс істелген уақытқа барабар төленбеуге тиіс (Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 104-бабының 1-тармағы).

Еңбекке ақы төлеуді мемлекеттік реттеу мыналарды қамтиды:

- ең төменгі еңбекақыны белгілеу, мереке, демалыс және түнгі уақыттағы жұмыс үшін қосымша ақы төлеу;

- айдағы, аптадағы, тәуліктегі жұмыс уақытының ең көп санын анықтау;

- жұмыскерлердің еңбекақысынан ұстап қалуды шектеу;

- еңбекақының уақтылы төленуін және белгіленген ең төменгі әлеуметтік кепілдіктердің төмендетілу жағдайларына жол бермеуді бақылау.

Шығындардың осы түрін көрсете отырып, қоғам қызметкерге еңбекақының түрлері мен мөлшерін және басқа да жеңілдіктерді растайтын бірқатар құжаттарды, сондай-ақ Еңбек міндеттерін орындауға байланысты құжаттарды жүргізеді.

Әдебиеттер тізімі:

1 Трудовой кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗРК[Электронный ресурс]: / Сайт Эдилет. URL:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>(дата обращения 27.04.2017)

2 Дурановская Г.П., Оплата труда работников бюджетных организаций. Практическое пособие. М.: ЛЕМ, 2015. 84с.

3 О системе оплаты труда гражданских служащих, работников организаций, содержащихся за счет средств государственного бюджета, работников казенных предприятий: Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2015 года № 1193[Электронный ресурс]:

4 Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау Министрлігінің 2004 жылғы 12 ақпандағы № 09-2-15 / 613 хаты

5 Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-II Қазақстан Республикасының Заңы

6 Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 10 желтоқсандағы № 99-IV «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Кодексі (Салық кодексі)

7 Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 908 бұйрығы

8 Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 908 бұйрығы

9 ҚР-дағы бухгалтерлік есеп туралы заң

10 Методические рекомендации по применению Единых правил исчисления средней заработной платы, утвержденных приказом Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года № 908[Электронный ресурс]: / Сайт Енбек. URL: <http://www.enbek.gov.kz/ru/node/334911>(дата обращения 27.04.2017)

РОЛЬ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В ДОСТИЖЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РОСТА ЭКОНОМИКИ НА ПРИМЕРЕ ОПЫТА КИТАЯ

ЛИ СЯНМИНГ,

Магистрант 1 курса Менеджмент

ДЖУБАЛИЕВА З.У.

Научный руководитель,

к.э.н., ст.преп.

Казахский национальный

педагогический университет

им.Абая г.Алматы, Республика Казахстан

Аннотация. Актуальность темы обусловлена особым интересом к вопросам инновационного развития, обусловленным существующей положительной связью между инновациями и экономическим развитием. Но немногие страны добиваются максимальных результатов в области инноваций. Целью исследования было рассмотрение возможностей развивающихся стран в повышении уровня инновационного развития на основе анализа индекса развития инноваций в ряде стран.

Ключевые слова: инновации, инновационное развитие, индекс инновационного развития

Введение. В данном исследовании рассмотрены вопросы развития инновационных систем в современных условиях на примере опыта Китая, демонстрирующего значительные достижения в последние десятилетия. Исследователями уделяется большое внимание изучению стратегий инновационного развития как развитых, так и развивающихся стран, определяющих изменения глобального инновационного ландшафта. Пример Китая, как страны показывающей устойчивый рост инноваций на протяжении последних лет, позволяет понимать имеющиеся возможности и ограничения для мирового сообщества в достижении уровня инновационном развитии ведущих стран. Исходя из этого целью

исследования является рассмотрение состояния и направлений инновационного развития Китая, определяемых с учетом влияния действующих внешних факторов и внутренних условий и установок.

Методология исследования. Для проведения исследования была рассмотрена аналитическая информация, представленная в глобальных исследованиях, включающих рейтинги уровня развития инноваций в развитых и развивающихся странах; различные точки зрения о развитии инноваций в научных публикациях исследователей, изучающих вклад инноваций в развитии экономики стран, отдельных регионов и местных сообществ; и также данные статистики инновационного развития Китайской Народной Республики. Проведенный литературный обзор позволил выделить некоторые выводы о роли инноваций в социально-экономическом развитии в условиях влияния пандемии, усиления проблем устойчивого развития и других факторов.

Результаты. Страны, применяющие стратегии роста, ориентированные на технологии и инновации, могут добиться более устойчивого экономического роста по сравнению с другими. Согласно руководству Осло по измерению инноваций выделяются несколько типов инноваций: продуктовые, процессные, маркетинговые и организационные [1]. То есть в современных условиях инновации выходят далеко за пределы НИОКР, исследовательских лабораторий и стали доступными пользователям, поставщикам, потребителям во всем мире, включая правительство, бизнес сообщества и некоммерческие организации в разных секторах экономики. Технологические инновации стран способствуют экономическому росту, улучшают качество окружающей среды и поддерживают развитие человека.

Если рассматривать данные глобальных исследований по уровню инновационного развития за последние годы, то можно видеть, что развитые и развивающиеся экономики всех типов продвигают инновации для достижения экономического и социального развития. Достигается лучшее понимание, что инновации происходят во всех сферах экономики, а не только в высокотехнологичных компаниях и технологических секторах. Сталкиваясь с проблемами стагнации развития страны ОЭСР в 2007г. признали необходимость общегосударственной политики, направленной на развитие инноваций в качестве основного фактора производительности, который может способствовать экономическому росту и развитию. Активные инновации в сочетании с новыми с международными партнерствами могут способствовать решению насущных глобальных проблем, как изменения климата, здравоохранение, продовольственная безопасность и бедность. В результате экономики сосредоточили свое внимание на создании и поддержании надежных и динамично меняющихся инновационных экосистем и сетей. В последние годы в мире наблюдается рост инвестиций в инновации, измеряемый средними инвестициями экономик на всех уровнях развития. Использование интеллектуальной собственности достигало рекордно высокого уровня в 2017 и 2018 годах. Мировые расходы на НИОКР росли быстрее, чем мировая экономика, увеличившись более чем вдвое в период с 1996 по 2016 год. В 2017 г. глобальные государственные расходы на НИОКР (ВРНИОКР) выросли примерно на 5%, в то время как бизнес-расходы на НИОКР выросли на 6,7%, что стало самым большим ростом начиная с 2011 г. [2]. По данным The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives—The Future of Medical Innovation за 2019г в высшем эшелоне рейтинга инноваций лидировали Швейцария, Швеция и Соединенные Штаты Америки [2].

Положение Китая в 2019г. улучшилось, характеризуя устойчивый подъем на 14-е место с 17-го места в 2018 г. и, таким образом, позволило прочно закрепиться в группе ведущих инновационных держав. Китай оставался единственной страной со средним уровнем дохода в топ-30. Инновационные сильные стороны Китая наблюдались во многих областях; сохранялись высокие позиции в патентах по происхождению, промышленных образцах и товарных знаках по происхождению, а также в чистом экспорте высоких технологий и экспорте товаров для творчества. Таким образом наблюдалось некоторое смещение географии инноваций из стран с высоким уровнем доходов в страны со средним

уровнем доходов. Тем не менее, расходы на инновации по-прежнему были сосредоточены в нескольких странах и регионах. Переход от успешной экономики со средним уровнем дохода с инновационным потенциалом к инновационному центру оставался трудным; в связи с непроницаемым стеклянным потолком инноваций, разделяющим страны со средним и высоким уровнем дохода. Большая часть усилий, направленных на преодоление этого потолка, исходила от Китая.

В 2020 г. в отчете The Global Innovation Index 2020 отмечалось, что, в связи с влиянием пандемии правительства, возглавляющие крупнейшие экономики мира, создавали пакеты чрезвычайной помощи для смягчения возникших последствий [3]. Эти пакеты в основном были направлены на предотвращение краткосрочного и среднесрочного ущерба для экономики. Непосредственное внимание уделялось поддержке бизнеса, как например, посредством кредитных гарантий. В тоже время, эти чрезвычайные меры по оказанию помощи не были направлены на финансирование инноваций. Также отмечалось, что в период 2020 г. направление венчурного капитала и инноваций, было перенаправлено на здравоохранение, онлайн-образование, большие данные, электронную коммерцию и робототехнику. Изменения глобального инновационного ландшафта в 2020г. демонстрировали стабильный рост Китая, Вьетнама, Индии и Филиппин.

Результаты рейтингового исследования в 2021г. в условиях продолжающегося влияния кризиса COVID-19 показывали, что инвестиции в инновации продемонстрировали большую устойчивость во время пандемии, достигая новых пиков, но варьируясь в зависимости от секторов и регионов [4]. Несмотря на человеческие жертвы и экономический шок, вызванный пандемией, научная продукция, расходы на НИОКР, заявки на интеллектуальную собственность и сделки с венчурным капиталом продолжали расти. Рассмотренные результаты глобальных наблюдений последних лет подтверждают сохраняющийся региональный инновационный разрыв и неравномерные изменения географии инноваций. Несмотря на некоторое «наверстывание» инноваций, по-прежнему существуют различия в отношении национальных показателей инновационной деятельности в регионах мира. Северная Америка и Европа продолжают лидировать, за ними следуют Юго-Восточная Азия, Восточная Азия и Океания и остальные страны.

Изучение опыта организации инновационного развития в различных странах и в том числе в Китае позволяет пролить свет на условия, способствующие достижению впечатляющих результатов в этом направлении. В частности, анализ состояния и путей инновационного развития показывает, что достижение результатов в инновациях во многом определяются последовательными шагами по формированию национальной инновационной системы. На примере в Китае можно видеть, что данный процесс формирования национальной инновационной системы продолжается с второй половины XX века. За последние четыре десятилетия Китай значительно улучшил свои производственные технологии и инновационный потенциал, внедрив передовые зарубежные технологии и постоянно увеличивая свои инвестиции в науку, технологии и формирование человеческого капитала. Такой подход позволил стране постепенно сократить технологический разрыв по сравнению с более развитыми странами. На первых этапах процесса реформ правительство непосредственно руководило научно-техническими инновациями посредством стратегического планирования [5]. На втором этапе, с 1998 по 2006 год, с ускорением глобализации, Китай стремился омолодить и обновить растущую рабочую силу за счет масштабных инвестиций в науку и образование. Начиная с 2006 года, была принята политика, направленная на «независимые инновации, ключевые прорывы, поддержку развития и лидерство в будущем». В 2012 г. в Китае была принята полномасштабная стратегия инновационного развития, кульминацией которой в 2016 г. стала постановка стратегической цели стать к 2050 г. мировым лидером в области науки и инноваций. С самого начала развитие национальной инновационной системы опиралось на внедрение науки и техники в экономическую и производственную структуру страны и усиление активной роли субъектов инновационной деятельности, инвестирование в

подготовку научно-технических кадров. Технологические инновации поддерживались также за счет стратегической политики привлечения иностранных инвестиций, которая способствовала постепенному переходу от адаптации традиционных технологий к независимым исследованиям и разработкам основных технологий. Что касается инструментов, то на первых этапах, в период 1978-1986 гг., для поощрения внедрения передовых мировых технологий использовались, главным образом, совместные предприятия, снижение подоходного налога и различные формы условностей. С 1987 по 1993 гг. особые экономические зоны и зоны развития высоких технологий использовались как площадки для внедрения передовых зарубежных технологий. Высокотехнологичным предприятиям, работающим в этих зонах, были предоставлены преференциальные условия налогообложения, импорта и экспорта, ценовой политики, что значительно повысило скорость внедрения технологий [5]. На так называемом этапе улучшения в 1994-2001 гг. была сформулирована политика, основанная на различиях в производственных технологиях и стандартах качества в разных отраслях, чтобы побудить иностранные компании проводить технологические преобразования и модернизацию в Китае. В период 2001-2012 гг. после вступления Китая в ВТО политическая позиция поощряла создание зарубежных научно-исследовательских институтов и союзов в области НИОКР. Начиная с 2013 г. правительство стремится укреплять сотрудничество между различными научно-исследовательскими учреждениями, для взаимного обогащения и содействия независимым исследованиям и разработкам, а также защите интеллектуальной собственности. Одним из столпов китайской инновационной модели является поощрение сотрудничества предприятия и научно-исследовательских институтов на основе использования различных инструментов взаимодействия [6].

Согласно данным статистики новые отрасли, новые формы и модели бизнеса набирали скорость для роста [7]. Расходы на НИОКР в 2021 г. составили 2 786,4 млрд. юаней, что на 14,2 % больше, чем в 2020 г., что составляет 2,44 % ВВП. Из этой суммы 169,6 млрд. юаней было использовано на программы фундаментальных исследований. В общей сложности 48 700 % были профинансированы Национальным фондом естественных наук. К концу 2021 г. в общей сложности действовало 533 ключевых государственных лаборатории, 191 национальный инженерно-исследовательский центр с новой последовательностью управления, 1636 государственных технологических центров предприятий и 212 демонстрационных центров для запуска бизнеса и инноваций. Национальный фонд передачи и коммерциализации технологий учредил 36 субфондов, общий объем средств которых достиг 62,4 млрд юаней. На государственном уровне осуществляли деятельность 1287 технологических бизнес-инкубаторов.

В докладе Всемирного банка в 2020г. отмечено, что традиционный взгляд на инновации среди ученых и политиков рассматривает их как линейный процесс, посредством которого наука генерирует НИОКР, а затем преобразуется фирмами в инновации на рынках [8]. Эта модель, оказавшая большое влияние на определение инновационной политики, ориентирована на более радикальные, прорывные и новые инновации. Однако этот взгляд упускает из виду факт, что большинство фирм могут добиться существенного повышения производительности за счет внедрения уже созданных знаний и технологий. Инновации в развивающихся странах требуют других видов деятельности для накопления знаний, таких как импорт технологий или использование информации от клиентов и поставщиков для внедрения инноваций в продукты и процессы. В связи с недостаточным развитием или отсутствием инфраструктуры, навыков или других важных факторов. Важной задачей является определение того, каких важнейших факторов (как субъекты, институты, разработанные политики для создания знаний и внедрения инноваций) не хватает в Национальной инновационной системе и какие должны быть в центре внимания и рассматриваться приоритетными в разработке и реализации инновационного развития.

Проведенный анализ показывает, что реализация последовательной политики

инновационного развития в развивающихся странах, направленной по поддержке научно-исследовательских институтов, сферы образования и подготовки научно-технических кадров способствуют технологическому развитию, повышению доступности технологических инноваций.

Список литературы:

1. Ministerial report on the OECD Innovation Strategy. Innovation to strengthen growth and address global and social challenges. Key Findings. <https://www.oecd.org/sti/45326349.pdf>
2. The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives—The Future of Medical Innovation, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva. - Cornell University, INSEAD, and WIPO (2019)
3. The Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation? Ithaca, Fonta. Cornell University, INSEAD, and WIPO, 2020.
4. Global Innovation Index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. Geneva: World Intellectual Property Organization. WIPO, 2021.
5. China's structural transformation what can developing countries learn? United Nations, 2022
6. Xiao, W.; Kong, H.; Shi, L.; Boamah, V.; Tang, D. The Impact of Innovation-Driven Strategy on High-Quality Economic Development: Evidence from China. Sustainability 2022, 14, 4212. <https://doi.org/10.3390/su14074212>
7. Statistical communiqué of the people's republic of China on the 2021 national economic and social development. National Bureau of Statistics of China, February 28, 2022. URL: http://www.stats.gov.cn/english/PressRelease/202202/t20220227_1827963.html
8. Cirera Xavier, Jaime Frías, Justin Hill and Yanchao Li. A Practitioner's Guide to Innovation Policy. Instruments to Build Firm Capabilities and Accelerate Technological Catch-Up in Developing Countries. Washington, DC: World Bank. 2020. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/158861581492462334/pdf/A-Practitioner-s-Guide-to-Innovation-Policy-Instruments-to-Build-Firm-Capabilities-and-Accelerate-Technological-Catch-Up-in-Developing-Countries.pdf>

МАТЕРИАЛДЫҚ-ТЕХНИКАЛЫҚ РЕСУРСТАР ҚОРЛАРЫНЫҢ БАСЫМДЫЛЫҒЫН РЕЙТИНГТІК БАҒАЛАУ

ОРАЗКЕН Р.

Э-18-1к тобының студенті

ИБИТАНОВА К.К.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды

университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Кәсіпорынның жабдықтау органдарының негізгі міндеті-өндірісті тиісті толық және сапалы қажетті материалдық ресурстармен уақтылы және оңтайлы қамтамасыз ету. Бұл мәселені шешу үшін кәсіпорын тұтынатын барлық материалдық ресурстарға сұраныс пен ұсынысты, оларға және делдалдық ұйымдардың қызметтеріне бағаның деңгейі мен өзгеруін зерттеу және ескеру, тауарларды бөлудің ең үнемді түрін таңдау, қорларды оңтайландыру, тасымалдау және сақтау шығындарын азайту қажет.

Сатып алу қызметі кәсіпорынның қорларын басқару процесінің маңызды компоненттерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты тапсырыс көлемін және оны қабылдау уақытын дұрыс анықтау арқылы сатып алу қызметін оңтайландыру өте маңызды.

Осыған сүйене отырып, біз кәсіпорында жеке рейтинг түрінде жеткізушілерді таңдауды бағалау жүйесін енгізуді ұсынамыз. Осы мақсатта кәсіпорынның сараптамалық тобының мамандары жеткізушіні таңдаудың қажетті критерийлерін анықтайды, олар

келесідей критерийлер бойынша бағаланады: жеткізілім мерзімі, жеткізілім сенімділігі, жеткізілетін өнімнің бағасы, балама төлем әдістері, серіктестік құруға және ымыраға келуге дайын болу, өнімнің сапасы, жеткізушінің қаржылық жағдайы.

Кілт сөздер: жабдықтау, қорлар, материалдық ресурстар, сатып алу, жеткізуші, басқару, өткізу

/

Кез-келген кәсіпорынның оған басқа ұйымдар жеткізетін шикізат, материалдар, тауарлар мен қызметтерсіз жұмыс істеуі мүмкін емес. Материалдық-техникалық жабдықтау – кәсіпорынды жоспарлы кезеңде өндірістік бағдарламаны орындау үшін қажетті материалдық ресурстармен ең аз шығынмен қамтамасыз етуге бағытталған қызмет [1].

Кәсіпорынды материалдық-техникалық қамтамасыз етудің негізгі міндеті-кәсіпорынды барлық қажетті сапалы материалдық ресурстармен уақтылы және толықтай қамтамасыз ету.

Сатып алу және жабдықтауды басқару өндірістік жоспарларға сәйкес жоспарлы кезең ішінде кәсіпорынға материалдық ресурстарды жеткізуді болжау, оңтайлы жоспарлау, ұйымдастыру, бақылау және талдауды қамтиды [1].

Техникалық, материалдық қамтамасыз ету субъектілері – бұл кәсіпорындар, шикізатты, жұмыстарды, материалдарды, көрсетілетін қызметтерді тұтынушылар және жоғарыда көрсетілген ресурстарды беруші кәсіпорындар болып табылады. Объектілер – материалдық ресурстар, сондай-ақ төлемдерді жүзеге асыру құралдары. Кәсіпорындар материалдық ресурстардың келесі түрлерін сатып алады: еңбек заттары, еңбек құралдары, шикізат, материалдар.

Нарық жағдайында кәсіпорынды қамтамасыз ету ақша-тауар қатынастарымен, жабдықтаушылармен коммерциялық қатынастармен байланысты. Тұтынушы кәсіпорындар жеткізушілермен материалдық ресурстарды жеткізу бойынша келісім-шарт жасасады, тапсырысты төлейді.

Материалдық-техникалық қамтамасыз ету жүйесі: жабдықтау қызметі, сатып алу, логистика қызметі, шикізат, материалдар, компоненттер, аяқталмаған өндіріс және дайын өнімдер, машиналар мен жабдықтар, персонал, ақпараттық және технологиялық жүйелер, жоспарлау және басқару жүйелері және кәсіпорынның материалдық ресурстарының барлық түрлерінен тұрады [2].

Материалдық-техникалық қамтамасыз етудің басты міндеттерін атап өтейік: материалдық ресурстар нарығын талдау; кәсіпорынның кезеңдегі материалдық ресурстарға қажеттілігін анықтау; материалдық ресурстардың мерзімі, саны, ассортименті, сапасы бойынша сатып алу жоспарын қалыптастыру; жеткізушілерді таңдау, сондай-ақ олармен жеткізу шарттарын жасасу; материалдық ресурстарды жеткізу жөніндегі шарттардың сақталуын бақылау; кәсіпорынның сатып алу жұмыстарының тиімділік дәрежесін арттыру.

Техникалық, материалдық жабдықтаудың тағы бір маңызды міндеті кәсіпорындарға материалдық ағындарды, оның ішінде: шикізат, материалдар қоймаларынан цехтарға, өндіріс учаскелеріне және жұмыс орындарына кететін материалдық ағындарды; аяқталмаған өндірісті, аяқталмаған өнімді, дайын өнімді оңтайлы басқару болып табылады.

Бүгінгі таңда кәсіпорынды жабдықтау жүйесінде материалдық-техникалық ресурстарға қажеттілікті болжау процесі жоқ. Бұл тауарлық-материалдық құндылықтардың айналымына теріс әсер етеді және қорлар көлемінің артуына және өтімсіз және талап етілмеген қорлардың пайда болуына әкеледі.

Жағдайды қалыпқа келтіру және қаражатты босату үшін біз ABC-XYZ талдау матрицасы негізінде қорлардың басымдылығын бағалауды енгізуді ұсынамыз.

Ең алдымен біз барлық сатып алынған позицияларды өндіріс үшін маңыздылығы бойынша «А», «В» және «С» топтарына бөлеміз:

- 1) «А» тобы - қоймада болмауы негізгі өндірістің тоқтауына алып келетін өмірлік-қажетті қорлар;
- 2) «В» тобы-өндіріс үшін орташа құнды қорлар;

3) «С» тобы – өндіріс процесіне әсер етпейтін құндылығы аз қорлар.

Содан кейін тауарлық-материалдық қорларды «Х», «Ү» және «Z» топтарына бөлеміз, енді оларға қажеттіліктің жүйелілігіне қарай және өндіріс жоспарына қатысты:

1) «Х» тобы - қажеттілігі өндіріс жоспарына тікелей тәуелді материалдар, оларды тұтынуды болжау оңай, олар үнемі сұранысқа ие.

Осы ресурстарға сұраныстың орташа мәннен алшақтығы 15% - дан жоғары емес (қорлар, арнайы киім);

2) «Ү» тобы - сұранысты болжау қиын, оларға қажеттілік аз немесе өндіріс жоспарына мүлдем тәуелді емес қорлар.

Орташа мәннен сұраныстың алшақтығы 15...40% аралығында болады (жабдық құрамдас бөліктері);

3) «Z» тобы - мұндай қорларға сұранысты болжау мүмкін емес, өндіріс жоспары оларға әсер етпейді, осындай тауар қорларына сұраныстың орташа мәнінен 40% - дан (ЖЖМ) жоғары алшақтығы.

Матрицаға «А», «В», «С» және «Х», «Ү», «Z» топтарын біріктіріп, оларды 1-кестеге енгіземіз:

1-кесте. ABC және XYZ талдау негізінде қорлар матрицасы

Топтар	A	B	C
X	AX	BX	CX
Y	AY	BY	CY
Z	AZ	BZ	CZ

Ескерту - Коляда К.В. Тұрақсыз бағалар жағдайында сатып алуды оңтайландыру алгоритмінің модификациясы [5]

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қорларды толтыру үшін келесі ережелерді қолдануға болады:

1) «AX», «BX» - қорларды тұтыну оңай болжамданады, олар біркелкі тұтынылады, бұл ретте тұтынуды барынша азайтуға немесе сақтандыру қорларынан толық бас тартуға болады; өндіріс жоспарының материалдарды сатып алу және қоймаға жеткізу кестесіне сәйкестігін қатаң түрде белгілеу керек, әрі бұл жеткізілімдерді тұрақты, дәл мерзімінде келіп түсетін, мерзімдегі кез келген өзгерістер міндетті түрде жасалуы тиіс. жеткізу көлеміне жол берілмейді, тыйым салынады, қоймалардағы барлық қалдықтар күн сайын бақыланады, қарастырылып отырған тауарлар тобын сатып алу ең жоғары басымдық болып табылады;

2) «AY», «AZ» - топтың материалдары жоғары маңыздылыққа ие, сонымен бірге олардың сұранысы нашар болжанады, сондықтан жеткізу мерзімі бұзылған жағдайда қайта сатып алу үшін жеткілікті болатын маңызды сақтандыру қоры қажет; бұл топ та сатып алуда ең жоғары басымдыққа ие, ал қоймадағы қалдықтар қатаң бақыланады;

3) «BY», «BZ» - топтың өндіріс үшін маңыздылығы айтарлықтай үлкен, бірақ тұтыну нашар болжанады, сондықтан жеткізу мерзімін кешіктіру жағдайлары үшін ең аз сақтандыру қоры қалыптасады, қоймалардағы тауарлардың осы тобының қалдықтарын мезгіл-мезгіл бақылау қажет, басымдық деңгейі бойынша олар екінші топқа жатады;

4) «CX», «CY» - материалдардың осы тобының сақтандыру қоры сұраныстың жеткілікті дәл болжануы себебінен құрылмайды, сатып алу қалдық қағидаты бойынша, ең соңында жүргізіледі;

5) «CZ» - негізгі өндіріс процесіне әсер етпейтін, құруға келмейтін тауарлар тобы, сондықтан оларды өтінімді алғаннан кейін ғана сатып алады, бірақ бұл өнімдердің қорын сақтаудың қажеті жоқ, сатып алу кезінде олардың басымдығы ең төмен.

Содан кейін сатып алынатын тауарлардың барлық топтары олардың өндіріс үшін маңыздылығына және қауіпсіздік қорының болуына байланысты сараптамалық бағалау

негізінде ранжирленеді [3].

«А» тобы өндірістік процесте ең жоғары мәнге ие және сатып алуды жүзеге асыру кезінде ең басым мәнге ие, сондықтан оның мәні 0,6 құрайды.

«С» тобы өнім өндіруге мүлдем қатыспайды және оған ең төменгі құндылық - 0,1 беріледі.

Тиісінше, В тобының мәні 0,3 болады.

«Х», «У» және «Z» топтарын сақтандыру қорының болуына қарай өңдейміз.

«Х» тобының тауарларына қажеттілікті болжау оңай, яғни сақтандыру қоры мүлдем болмайды немесе ол минималды болады, ең алдымен осы топтың материалдарын сатып алу керек, ал оның мәні 0,5 болады.

«Z» тобындағы өнімдерге болжам жасау іс жүзінде мүмкін емес, бұл оның тауарлық қорының үлкен екенін білдіреді және ол сатып алу кезінде ең аз басымдыққа ие, тиісінше, сатып алу кезінде оның құны 0,2 болады. У тобының мәні-0,3-ке тең.

Сатып алынатын тауарлар топтарының маңыздылығын бағалауды есептеу негізінде жаңа матрица құрамыз (2-кесте):

2-кесте. Сатып алынатын тауарлар топтарының маңыздылығының матрицасы

Топтар	A=0,6	B=0,3	C=0,1
X=0,5	AX	BX	CX
Y=0,3	AY	BY	CY
Z=0,2	AZ	BZ	CZ
Е с к е р т у - Коляда К.В. Тұрақсыз бағалар жағдайында сатып алуды оңтайландыру алгоритмін өзгерту [5]			

Қорлар матрицасының тиісті жолдары мен бағандарын көбейте отырып, сатып алынатын тауарлардың әрбір кіші тобының құндылығының қорытынды мәндерін аламыз (3-кесте):

3-кесте. Сатып алынатын тауарлардың кіші топтарының маңыздылығының матрицасы

Топтар	A=0,6	B=0,3	C=0,1
X=0,5	AX=0,30	BX=0,15	CX=0,05
Y=0,3	AY=0,18	BY=0,09	CY=0,03
Z=0,2	AZ=0,12	BZ=0,06	CZ=0,02
Е с к е р т у - Коляда К.В. Тұрақсыз бағалар жағдайында сатып алуды оңтайландыру алгоритмін өзгерту [5]			

Енді матрицадан маңыздылығының кему реті бойынша өнім топшаларының тізімін жасайық:

1) «AX», 2) «AY», 3) «BX», 4) «AZ», 5) «BY», 6) «BZ», 7) «CX», 8) «CY», 9) «CZ».

Осылайша, ABC-XYZ әдісі-тауар топтарының маңыздылығын талдау және сараптамалық бағалау негізінде біз сатып алынатын ресурстардың сызықтық иерархиясын алдық, оның көмегімен белгілі бір материалдар мен ресурстарды сатып алудың басымдық деңгейі объективті түрде белгіленеді. Әрі қарай, жеткізушілерді таңдаудың рейтингтік моделін әзірлеуді қарастырамыз. Проблемалық жағдайдан шығудың жолы ретінде жеке рейтинг негізінде жүзеге асырылатын жеткізушілерді таңдауды бағалау жүйесін енгізуді ұсынамын.

Кәсіпорынның сараптама тобының мамандары рейтингтік рәсімді жүргізу үшін өнім берушіні таңдау өлшемшарттарын ескереді, олар бойынша мыналар бағаланатын болады: жеткізуді орындау мерзімі; жеткізудің сенімділігі; жеткізілетін өнімнің бағасы; төлеудің баламалы тәсілдері; әріптестік қатынастарды құруға және ымыраға келуге әзірлік; тауардың сапасы; өнім берушінің қаржылық жай-күйі. Кейіннен алынған барлық бағалар 4-кестеге енгізіледі.

4-кесте. Рейтингтік бағалау әдісімен жеткізушіні таңдау

Критерий	Критерийдің үлес салмағы
Жеткізуді орындау мерзімі	0,30
Сенімді жеткізу	0,20
Жеткізілетін өнімнің бағасы	0,09
Балама төлем әдістері	0,15
Ымыраға дайын болуы	0,10
Тауардың сапасы	0,10
Жеткізушінің қаржылық жағдайы	0,06
Барлығы	1
Е с к е р т у - Коляда К.В. Тұрақсыз бағалар жағдайында сатып алуды оңтайландыру алгоритмін өзгерту [5]	

Өндіріске жеткізу үздіксіз болуы керек болғандықтан, жеткізу мерзімі мен сенімділігі бірінші кезектегі критерийлер болады, тағы бір маңыздылығы кем емес көрсеткіш жеткізушінің балама төлем әдістерін қарастыру мүмкіндігі болады, әсіресе шұғыл өтінімдер кезінде, яғни жоспардан тыс, өйткені мұндай өтінімдерге бюджеттік шығындар жоспарланбаған және олар бойынша төлем мерзімі келісумен кешіктірілуі мүмкін.

Кәсіпорынды уақытында өніммен қамтамасыз ету және сонымен бірге сенімді жеткізушіні жоғалтпау үшін ымыраға келу маңызды. Сондықтан кәсіпорынның қажеттіліктерін қанағаттандыруға қабілетті және дайын жеткізушілерді сатып алу қызметінің басымдығы қарастырылуы керек. Атап өтілген жағдайларда жеткізушіні таңдау кезінде ең аз маңыздылыққа жеткізілетін өнімнің бағасы және жеткізушінің қаржылық жағдайы сияқты критерийлер ие, дегенмен өндіріске материалдардың кешіктірілуі жабдықтың тоқтап қалуына байланысты кәсіпорынның үлкен қаржылық шығындарға алып келу қауіпін төндіреді.

Жеткізушінің рейтингін кейіннен анықтау үшін критерийдің үлес салмағын оның сараптамалық бағасына көбейту арқылы оның мәнін есептейміз (10 балдық шкала бойынша). Содан кейін біз барлық алынған көрсеткіштерді жинақтаймыз және белгілі бір жеткізушінің қорытынды рейтингін аламыз (5-кесте).

5-кесте. Жеткізушінің рейтингін есептеу

Критерий	Критерийдің үлес салмағы	Сараптамалық бағалау	Мәндер көбейтіндісі
Жеткізуді орындау мерзімі	0,30	7	2,1
Сенімді жеткізу	0,20	6	1,2
Жеткізілетін өнімнің бағасы	0,09	8	0,72
Балама төлем әдістері	0,15	8	1,2
Ымыраға дайын болуы	0,10	8	0,8
Тауардың сапасы	0,10	4	0,4
Жеткізушінің қаржылық жағдайы	0,06	4	0,24
Барлығы	1		6,66
Е с к е р т у - Балашов А.И. Кәсіпорындағы өндірістік менеджмент (өндірісті ұйымдастыру) [2]			

Ұсынылған жеткізушілерді бағалаудың моделін енгізу жабдықтау қызметінің жоспардан тыс және шұғыл өтінімдер бойынша материалдарды жеткізу туралы шешім қабылдауға кететін уақытты азайтуға көмектеседі.

Сондай-ақ ұсынылған модельді іске қосуды және өнім берушілердің жұмысын бағалау параметрлерін есепке алуды ұйымдастыруды біріктіруді ұсынамыз, бұл өнім берушінің жұмысын бақылауға және қажет болған жағдайда оның рейтингтік картасында өлшемшарттар мен бағалау мәндеріне өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді. Басқарушылық шешімдерді қабылдау тәртібі мен кезеңдерін белгілейтін кәсіпорынның қорларын басқару алгоритмін әзірлеу қажет, соның арқасында өтімді емес қорлардың пайда болу мүмкіндігі азаяды, бұл оларды тиімді жоюға мүмкіндік береді. Жаңа көрсеткіштер жүйесін, рейтингтік бағалауды қалыптастыру технологиясын және жеткізушілерді таңдау бойынша шешімдер

кабылдауды қамтитын қорлардың басымдылығын рейтингтік бағалауға негізделген өтімді емес қорларды анықтауға және олардың көлемін азайтуға әдістемелік тәсіл өтімді емес қорларды азайту жөніндегі қызметтің тиімділігін арттырады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Экономика предприятия [Текст]: учебник и практикум для академического бакалавриата / Под ред. С. А. Смирнова, А. В. Колышкина. - М.: Юрайт, 2018.
- 2 Балашов А.И. Производственный менеджмент (организация производства) на предприятии: [учеб. пособие] /А.И.Балашов. – Москва; Санкт-Петербург; Нижний Новгород [и др.]: Питер, 2018.
- 3 Шитова Ю.Ю., Гусарова Е.В. Интегрированный ABC-XYZ-анализ ассортимента и клиентской базы. //Маркетинг в России и за рубежом, 2014, №6.
- 4 Палангин Ю.И. Логистика – планирование и управление материальными потоками: учеб. пособие. – СПб.: Политехника, 2018.
- 5 Коляда К.В. «Модификация алгоритма оптимизации закупок в условиях нестабильных цен». Корпоративная логистика. 2017.

УЧАСТИЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ЕАЭС: ОЦЕНКА ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ

ОРЫНБАСАР К.Д.

магистрант ОП «Экономика»

АБДИКАРИМОВА А.Т.

Научный руководитель, к.э.н, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье оцениваются основные макроэкономические показатели в сравнении со странами-членами ЕАЭС с целью определить, насколько результативно и оправданно участие Республики Казахстан.

Ключевые слова: макроэкономика, ЕАЭС, ВВП, макроэкономические индикаторы

Казахстан уже значительное количество времени является участником интеграционного объединения, называемого ЕАЭС. Нужно отметить, что также как и участие в любых интеграционных объединениях, участие в ЕАЭС является не однозначным для всех участников данного интеграционного объединения.

В период с 2017 по 2020 г. темп роста ВВП ЕАЭС как замедлялся, так и увеличивался (табл.1).

Таблица 1. Показатели изменения ВВП по ЕАЭС с 2017 по 2020 год

Страна (объединение)	2017		2017		2019		2020	
	ВВП в текущих ценах, млн долларов	Индекс физического объема ВВП, в % к соотв. периоду предыдущ. года	ВВП в текущих ценах, млн долларов	Индекс физического объема ВВП, в % к соотв. периоду предыдущ. года	ВВП в текущих ценах, млн долларов	Индекс физического объема ВВП, в % к соотв. периоду предыдущ. года	ВВП в текущих ценах, млн долларов	Индекс физического объема ВВП, в % к соотв. периоду предыдущ. года
ЕАЭС	1 815 278	101,9	1 914 000	102,5	1 956 415	102,3	1 738 259	97,1

Армения	11 527	107,5	12 433	105,2	13 619	107,6	12 641	92,6
Беларусь	54 697	102,5	59 585	103	64 506	101,4	59 742	99,1
Казахстан	166 806	104,1	172 939	104,1	181 770	104,5	171 241	97,4
Кыргызстан	7 703	104,7	8 093	103,5	8 871	104,6	7 736	91,4
Россия	1 574 544	101,6	1 660 950	102,3	1 687 649	102,0	1 486 898	97,0
П р и м е ч а н и е - составлено автором на основе данных ЕЭК [1]								

В таблице 2 приведены данные о состоянии показателей социально– экономического развития ЕАЭС. В соответствии с ней, по состоянию на 2019 г. зафиксирован рост индексов промышленного производства, сельскохозяйственного производства, строительных работ, отрицательный рост инвестиций в основной капитал и перевозок грузов.

При этом нужно отметить, что наблюдается падение объемов производства сельскохозяйственной продукции, снижение темпов роста промышленной продукции в Казахстане и Кыргызстане, в отличие от других членов ЕАЭС.

Таблица 2. Показатели социально-экономического развития ЕАЭС с 2010 по 2019 год, в % к предыдущему году

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Индекс промышленного производства	107,7	105,1	103,3	100,4	101,6	96,6	100,9	102,7	103,7	103,4
Индекс объема сельскохозяйственного производства	90,3	121,7	95,3	105,6	103,2	102,6	104,5	103	99,6	103,5
Индекс выполненных строительных работ	105,2	105	102,2	100,6	98,1	96	96,6	99,3	105	103
Индекс инвестиций в основной капитал	105,9	110,4	105,9	101,7	98,9	91,3	99	104,9	105,6	98,1
Индекс перевозок грузов по видам транспорта	106,5	110,8	103,7	100,1	99,7	96,2	101	103,1	103	95,2
П р и м е ч а н и е - составлено автором на основе данных ЕЭК [1]										

В таблице 3 представлены данные по профициту/дефициту(-) консолидированного бюджета сектора государственного управления, в процентах к ВВП (месяцы, накопленным итогом) стран ЕАЭС с 2014 по 2019 год.

Таблица 3. Данные по профициту/дефициту(-) консолидированного бюджета сектора государственного управления стран ЕАЭС с 2014 по 2019 год, в % к ВВП

Страна	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Армения	-1,9	-4,8	-3,4	-4,8	-1,6	0,0
Беларусь	1,2	2,6	2,1	2	3,9	2,6
Казахстан	3,6	-2,5	-2,9	-2,6	-1,4	-0,4
Кыргызстан	-0,5	-1,5	-4,6	-2,8	-0,3	0,5
Россия	-0,3	-2,6	-3	-0,5	3,4	1,9
П р и м е ч а н и е - составлено автором на основе данных ЕЭК [1]						

Из анализа данных таблицы 3 можно сделать вывод, что в течение 2018– 2019 годов все страны выполняют требования Договора о ЕАЭС по предлагаемому параметру оценки годового дефицита консолидированного бюджета сектора государственного управления

(размер превышения не более 3 %). По итогам 2018 г. Россия и Белоруссия продемонстрировали профицит бюджета, в Армении и Казахстане наблюдался дефицит (значения в пределах порогового значения), в 2019 году Казахстан продемонстрировал дефицит бюджета

В таблице 4 представлены данные по уровню инфляции (индексу потребительских цен) стран ЕАЭС с 2014 по 2018 год.

Таблица 4. Данные по уровню инфляции (индексу потребительских цен), декабрь анализируемого года к декабрю предыдущего года государств – членов ЕАЭС с 2014 по 2020 год, в %

Страна	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Армения	104,6	99,9	98,9	102,6	101,8	100,7	103,7
Беларусь	116,2	112	110,6	104,6	105,6	104,7	107,4
Казахстан	107,4	113,6	108,5	107,1	105,3	105,4	107,5
Кыргызстан	110,5	103,4	99,5	103,7	100,5	103,1	109,7
Россия	111,4	112,9	105,4	102,5	104,3	103,0	104,9

П р и м е ч а н и е- источник [2]

Из анализа данных таблицы 4 можно сделать вывод, что в 2020 г. Беларусь, Казахстан, Кыргызстан не выполняли требования Договора о ЕАЭС по параметру «Уровень инфляции (индекс потребительских цен) в годовом выражении (декабрь к декабрю предыдущего года, в процентах) – не превышает более чем на 5 процентных пунктов уровень инфляции в государстве-члене, в котором этот показатель имеет наименьшее значение».

При этом Казахстан не укладываются в предельные значения данного показателя 5 лет подряд.

Таким образом, все государства – члены ЕАЭС в той или иной мере не соблюдают предложенные параметры величины дефицита консолидированного бюджета сектора государственного управления, долга сектора государственного управления, уровня инфляции.

Кроме того, значительный разрыв и снижение наблюдается в показателе заработной платы государств – членов ЕАЭС. И если в индексах все выглядит достаточно стабильно, то в реальном выражении при переводе в доллары США ситуация кажется более пессимистичной.

В таблице 5 представлены индексы номинальной и реальной заработной платы по странам ЕАЭС.

Таблица 5. Индексы номинальной (1) и реальной (2) заработной платы по странам ЕАЭС, в % к предыдущему году

Год	Армения		Беларусь		Казахстан		Кыргызстан		Россия	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
2015	108,2	104,4	110,9	97,7	104,2	97,7	109,8	103,1	105,1	91,0
2016	102,3	103,7	107,3	96,0	113,6	99,1	109,8	109,4	107,8	100,7
2017	101,9	100,9	113,9	107,5	105,5	98,3	105,5	102,2	106,7	102,9
2018	104	101,5	117,1	111,6	108,4	102,3	105,4	103,8	109,9	106,8
2019	105,8	104,3	112,5	106,5	114,8	109,1	104,9	103,8	109,5	104,8
2020	103,9	102,6	114,8	108,8	114,6	107,3	107,7	101,3	107,3	103,8

В таблице 6 представлены средняя номинальная заработная плата и минимальный размер оплаты труда по странам ЕАЭС в долларах США.

Таблица 6. Средняя номинальная заработная плата (1) и минимальный размер оплаты труда (2) по странам ЕАЭС, долларов США

Год	Армения		Беларусь		Казахстан		Кыргызстан		Россия	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
2015	359,1	113,9	413,1	121,0	568,4	66,2	209,2	12,8	561,0	85,6
2016	393,0	113,9	361,0	121,9	416,0	68,5	207,3	15,3	525,6	108,3
2017	368,4	113,8	425,6	131,8	462,7	73,3	227,5	17,2	671,4	133,1
2018	357,6	113,5	469,6	1430	470,7	76,1	235,6	23,8	694,7	165,9
2019	380	115	523	157	488	111	247	25	740	179
2020	388	131	510	152	515	101	239	22	714	164

Примечание- источник [3]

Из анализа таблицы 6 можно сделать вывод, что в период с 2012 по 2020 год в Казахстане и России произошло падение средней номинальной заработной платы в номинальном исчислении при переводе в доллары США. Особенно ярко проявилось это в России, где заработная плата в рассматриваемый период снизилась со 936,3 долларов в 2013 г. до 694,7 долларов в 2018 г. Конечно, это связано с девальвацией национальной валюты. Столь резкое снижение заработной платы не будет способствовать повышению покупательной способности граждан, т.к. в рассматриваемый период импортные товары также подорожали по той же причине, связанной с девальвацией национальной валюты. При этом в Армении и Кыргызстане наблюдается рост по заработной плате в долларах США.

В целом произошло сокращение ликвидности на определяющих мировую финансовую конъюнктуру рынках капитала. Россия как доминирующая экономика ЕАЭС столкнулась с вызванными внешнеэкономическими ограничениями шоками, связанными с торговыми эмбарго и строгими лимитами на заимствования за рубежом. В конечном итоге, это привело к падению экспортной выручки российских компаний и оказало существенное воздействие на торговые балансы и консолидированные государственные бюджеты стран ЕАЭС. Такая же ситуация наблюдается и в РК. Даже учитывая структурные ограничения в экономике ЕАЭС, неблагоприятный внешний фон и продолжающийся режим санкций в отношении России, данное падение ВВП требует осмысления и выработки не «антикризисных», как предлагается ЕЭК, предложений, а совместной программы восстановительного роста и необходимости повышения эффективности экономической интеграции государств – членов ЕАЭС [4, с.80].

Анализ данных, представленных в таблице 7, свидетельствует, что все государства-члены наращивают объемы экспорта в рамках взаимной торговли, за исключением Казахстана, Кыргызстана. Если сравнивать объемы продаж, а также во сколько раз выросли объемы продаж, к примеру, в Российской Федерации, то мы видим, что Россия пользуясь масштабами получает намного выгод и преимуществ в данном объединении.

Таблица 7. Экспорт во взаимной торговле товарами Евразийского экономического союза с 2015 по 2018 год, (млн долларов США)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Армения	256,2	392,1	571,00	689,00	769,2	705,3
Беларусь	11 007,8	11 255,1	13651,00	13891,80	14 569,7	14 008,7
Казахстан	5 120,3	3 917,6	5262,50	5892,00	6 406,2	5 539,0
Кыргызстан	399,8	417,5	541,50	568,40	641,7	546,3
Россия	28 821,2	26 554,1	34685,60	38679,90	39 247,2	34 061,8

Примечание- источник [5]

Товарная структура экспорта за пределы ЕАЭС характеризуется превалированием

минеральных продуктов (67,2 %), металлов и металлических изделий (9,6 %), химических продуктов (5,6 %). Около 80 % этих товаров продает на внешнем рынке Российская Федерация. При этом максимальную долю (44,5 %) в импорте ЕАЭС занимает высокотехнологическое оборудование и транспорт, продукция химической промышленности (18,3 %), продовольственные товары и сельскохозяйственное сырье (11,6 %) [6].

Таким образом, социально-экономический уровень развития государств ЕАЭС существенно отличается, и наблюдается нестабильность отдельных макроэкономических показателей государств – членов ЕАЭС. Основной страной, задающей общесоюзные тенденции в торговле, является Российская Федерация ввиду ее значительных объемов торговли. Темпы роста объемов взаимной торговли ЕАЭС в последние годы меньше темпов роста объемов внешней торговли, однако, в товарной структуре взаимной торговли происходят изменения в сторону увеличения торговли машинами, оборудованием и транспортными средствами и уменьшением доли минеральных продуктов. В целом, структура как внешней, так и взаимной торговли недостаточно диверсифицирована. Казахстан получает наименьшие выгоды от участия в ЕАЭС.

Список литературы:

1 Евразийский экономический союз: правовой портал. -URL: <https://docs.eaeunion.org/ru-ru/Pages/DisplayDocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328ebef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169.2016&EntityID>

2 Капустин, А. Я. Договор о Евразийском экономическом союзе - новая страница правового развития евразийской интеграции [Электронный ресурс] / А. Я. Капустин // Предпринимательство и право: информ.-аналит. портал. -URL: <http://lexandbusiness.ru/view-article.php?id=5016> (дата обращения: 22.01.2021).

3 Зиядуллаев Н. Евразийский экономический союз: проблемы и перспективы // Экономист. 2021. - № 1. - С. 70-78

4 Каширкина, А. А. Формации правового развития евразийской интеграции и их влияние на правовую систему Российской Федерации / А.В. А. Каширкина, А. Н. Морозов // Журн. рос. права. - 2019. - Т. 2, № 8. - С. 73 – 83

5 Статистика внешней и взаимной торговли товарами <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/16-03-2019-3.aspx> 4

6 Макроэкономическая политика ЕАЭС - Лекция ЕЭК в НИУ ВШЭ <http://eurasian-studies.org/archives/2524>

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА

**РОМАЗАНОВ Ж.К., PhD,
СИЛАЕВА О.В., PhD**
КарИУ, г. Темиртау, Республика
Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, связанные с анализом эффективности и целесообразности текущей денежно-кредитной политики Казахстана. Задачами исследования является выявление недостатков действующей монетарной политики Национального банка, вытекающих из этого следствий и предложения по ее корректировке в соответствии с актуальными требованиями экономики республики.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, монетарная политики, стратегия инфляционного таргетирования, инфляция, курс национальной валюты, базовая ставка.

В послании Главы государства народу Казахстана поставлена задача обеспечить устойчивость национальной валюты и сдерживание инфляции [1].

Для этого Нацбанк РК проводит стратегию инфляционного таргетирования (ИТ) – разновидность монетарной политики с основным инструментом в виде процента базовой ставки, которая должна определять стоимость денег в экономике, объем денежного предложения и тем самым влиять на инфляцию. Считается, что через регулирование инфляции можно развивать экономику, защищая население от шоковых скачков цен. При этом применяется режим свободно плавающего курса нацвалюты [2].

Работает такая денежно-кредитная политика так. При повышении базовой ставки деньги для экономики дорожают, денежные расходы и потребление падают, вследствие чего снижается инфляция, но вместе с ней – и экономический рост. Снижение базовой ставки, напротив, делает деньги дешевле, растут расходы населения, а вслед за этим увеличиваются производство и экономика.

Однако, чистая теория сталкивается с казахстанской реальностью, которые не подходят для этой политики. Классические требования политики инфляционного таргетирования следующие [2]:

- независимость центрбанка в своих решениях от правительства;
- свободное ценообразование без установки минимальных цен на товары;
- ограниченное участие государства в экономике через нерыночные предприятия, создающие только рабочие места без цели окупиться;
- слабая зависимость экономики от мировых цен на экспортируемое сырье и минимальный уровень долларизации финансовой сферы;
- полный контроль центрбанка за оборотом валюты внутри страны;
- развитые финансовые рынки с устойчивой банковской системой;
- стабильный обменный курс, который можно спрогнозировать.

По мнению отечественных и зарубежных экспертов [2-4], применяемая стратегия ИТ не соответствует практически всем вышеуказанным классическим критериям:

1. Правительство регулярно вмешивается в деятельность Нацбанка для поддержки банковского и строительного секторов, малого и среднего бизнеса, защиты вкладов населения и т.п.

2. Государство постоянно регулирует цены на товары первой необходимости, топливо в посевной и уборочный сезоны, тарифы на коммунальные платежи и т.д.

3. Значительную роль в экономике страны играет так называемый квазигосударственный сектор в лице национальных холдингов (АО ФНБ «Самрук-Казына», АО НУХ «Байтерек», АО «КазАгро»), их «дочерних» и «внучатых» компаний, рыночная эффективность которых сравнительно невелика, в том числе из-за постоянных и значительных расходов на социальные проекты в стране и регионах.

4. Из-за структурного дисбаланса в экономике за последние десятилетия сложилась тенденция роста зависимости от экспорта сырья, и ее так и не удалось переломить. При этом Нацбанк никак не влияет на импортную инфляцию или инфляцию издержек. Для Казахстана, где присутствует высокая корреляция между обменным курсом и ценой на нефть, именно колебания цены на нефть делают достижение цели по инфляции невозможными, поскольку скачки цены на нефть отражаются на колебании обменного курса доллара.

5. Немаловажную роль в импорте инфляции оказывает и санкционная политика западных стран против России, начатая с 2014 года. Любое обесценение российского рубля приводит к пропорциональной девальвации тенге, так как в противном случае экспорт казахстанского сырья, главным образом металлов, становится не конкурентоспособным в сравнении с аналогичным российским экспортом, который и замещает его на традиционных рынках Китая и стран Юго-Восточной Азии.

6. Из-за структурных проблем экономики у нас до сих пор не развиты валютный

и фондовый рынки, а уровень долларизации финансового сектора значителен. Отсутствие полного валютного контроля за внутренним рынком регулятора не препятствует массированным валютным спекуляциям со стороны внутренних и внешних игроков в периоды кризисов и нестабильности на мировых финансовых рынках.

7. Казахстанская банковская система фактически разрушена из-за влияния мирового ипотечного кризиса 2007 года, непрекращающейся санкционной войны против России, а финансовый рынок остается слабо развитым, вследствие избыточной зарегулированности со стороны Нацбанка, связанной с защитой вкладов населения.

8. На фоне приведенных выше проблем в финансовом секторе и в экономике страны в целом, говорить о стабильном и уж тем более прогнозируемом курсе нацвалюты не приходится.

Безусловно, все эксперты признают эффективность стратегии ИТ в странах, которые следуют требованиям этой политики, но нет единого мнения, как приспособить ее для государств, зависящих от сырьевого экспорта, подобных Казахстану. Отдельные эксперты [2-4] предлагают вместо ИТ лучше использовать таргетирование роста номинального ВВП, который состоит из двух компонентов: инфляции и реального роста ВВП. Такая стратегия ставит перед монетарным регулятором задачу в правильном нахождении баланса между ростом экономики и инфляцией.

Таким образом, ни текущая, ни предыдущая денежно-кредитная политика Нацбанка РК не способны решить проблему контроля инфляции и удержания стабильным курса национальной валюты. И весь опыт развития независимого Казахстана, начиная с 1993 года по сегодняшний день, является фактическим тому подтверждением.

Выполнение поручения Главы государства об удержании курса национальной валюты и низкого уровня инфляции невозможно решить при существующей денежно-кредитной политике Нацбанка РК. Устойчивость национальной валюты подразумевает не только поддержание стабильного обменного курса тенге по отношению к другим валютам, а включает еще две составляющих [5-6]:

1. устойчивость покупательной способности доходов и сбережений, номинированных в национальной валюте;

2. создание максимально благоприятных макроэкономических условий для устойчивого развития национальной экономики, финансовой системы, инвестиций и промышленности.

Стратегия инфляционного таргетирования не предусматривают никаких мер по необходимому для воспроизводства экономики расширению денежного предложения, замещению, после мирового ипотечного кризиса 2007 года, внешних источников финансирования внутренним кредитом. Ее реализация усугубляет сжатие денежной массы, что влечет сокращение кредита, обрушение инвестиционно-банковской системы, спад производства и рост безработицы. Эти события уже во многом сбылись, но денежные власти продолжают прежний курс на поддержание завышенных процентных ставок и свободное плавание курса нацвалюты.

Непонятна убежденность Нацбанка в том, что можно справиться с инфляцией и колебаниями курса тенге, манипулируя процентными ставками. В реальной практике, нет жесткой зависимости между динамикой процентных ставок и денежной массы, с одной стороны, и уровнем инфляции, с другой. При этом хорошо прослеживается прямая зависимость между первыми двумя показателями и динамикой производства и инвестиций. Всегда и везде сокращение денежной массы и повышение ставки процента сопровождаются падением производства и инвестиций.

Причиной втягивания экономики в стагфляционную ловушку стала ошибочная политика денежных властей. Для ее исправления для начала нужно отказаться в своей политике от стандартных рекомендаций международных организаций, прежде всего МВФ и Всемирного банка. Последние работают в интересах не казахстанской экономики, а международного, преимущественно американского, капитала. Ему от Казахстана

требуются не рост производства, а благоприятные условия для извлечения сверхприбылей от вывоза сырья и ввоза продукции собственных перерабатывающих отраслей.

В последние десятилетия практически все их рекомендации, адресованные Нацбанку и Правительству Казахстана, предлагают продолжить курс на ужесточение денежно-кредитной политики и увеличение процентных ставок с целью снижения инфляции, достижимого в рамках полностью гибкого курсообразования. А результат остается неизменным – инфляция сохраняется, а курс национальной валюты постоянно падает.

Повышение процентных ставок для снижения инфляции и повышения курса национальной валюты – стандартная рекомендация МВФ. Она основана на модели рыночного равновесия, которая не соответствует экономической реальности, хотя довольно проста и убедительна. Денежные власти уверены, что повышение процентных ставок усиливает привлекательность банковских вкладов, что ограничивает спрос и приводит к снижению цен, а также связывает свободные деньги и сокращает их предложение на валютном рынке, способствуя укреплению национальной валюты. Однако эта аргументация не учитывает, что повышение процентных ставок ведет и к росту издержек у заемщиков, который переносит их на себестоимость продукции, в результате чего растут цены и девальвируется национальная валюта. Сокращение спроса также может приводить к падению производства и увеличению издержек под влиянием эффекта отдачи от масштаба выпуска, как следствие, цены могут не снижаться, а повышаться. И наоборот, снижение процентных ставок и увеличение предложения денег могут трансформироваться в расширение производства и инвестиций и соответственно – в снижение цен и издержек.

Денежные власти не учитывают очевидное – нелинейность и неравновесность процессов экономической динамики, а в нашем случае еще и пагубную роль демонетизации экономики. В наших условиях низкой монетизации экономики, расширение денежного предложения до сих пор сопровождалось не повышением, а снижением инфляции, вследствие поглощения денег недокредитованным реальным сектором экономики. Если Нацбанк не изменит механизм рефинансирования коммерческих банков, то увеличение кредита для банков второго уровня вызовет новую волну валютных спекуляций и очередное снижение курса тенге с последующим разгоном инфляции. Точно так же можно прогнозировать, что продолжение демонетизации экономики усугубит спад производства и инвестиций.

Фактически, в результате деятельности Нацбанка, в экономике создается стагфляционная ловушка. В чем ее суть: согласно экономической теории, уровень инфляции определяется отношением количества денег в обращении (денежная масса М3) к количеству произведенной продукции в денежной форме. И стратегия инфляционного таргетирования, т.е. регулирование базовой ставки, направлена на сокращение денежной массы через повышение базовой ставки. Считается, что при неизменном знаменателе дроби (объеме производства продукции), уменьшение числителя в дроби (денежной массы) приводит к уменьшению уровня инфляции. Однако, в реальной экономике все работает не так, уменьшение денежной массы и увеличение ставки по кредиту всегда сопровождается последующим сжатием или сокращением производства, т.е. и числитель, и знаменатель данной дроби сокращаются одновременно, а уровень инфляции в целом растет. Повторное сокращение числителя (уменьшение денежной массы), вновь запускает цикл сокращения знаменателя (объемов производства), что и выражается в виде стагфляционной ловушки, постоянном годовом росте инфляции и падения курса национальной валюты.

Выход из стагфляционной ловушки заключается в создании многоканальной системы кредитования экономики, включающей:

1. Создание специализированного цифрового финансового инструмента только под спрос на инвестиции для обрабатывающей промышленности с полным контролем за целевым использованием выделяемых денег. При этом ставки по такому кредиту должны соответствовать уровню рентабельности соответствующих секторов экономики и

своиственных им рисков.

2. А во-вторых, на цели поддержки ликвидности рефинансирование банков может предоставляться, как и сейчас, по базовой ставке с условием, что эти кредиты не будут использоваться для спекуляций против тенге.

Главное в описанной схеме – обеспечить возвратность и целевое использование предоставляемых кредитов на расширение производства товаров, которые свяжут увеличивающийся с ростом денежного предложения спрос соответствующим приростом предложения товарной массы. Для этого у Нацбанка есть необходимые инструменты и возможности контроля так же, как и для блокирования спекулятивных атак зарубежных спекулянтов. Нужно только научиться их применять, как это делают все успешно развивающиеся экономики мира.

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» от 16 марта 2022 года / Размещена на официальном сайте Президента Республики Казахстан по адресу: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>.

2. Шамсутдинов Э. Что такое инфляционное таргетирование и как оно влияет на курс тенге? // Статья размещена в сети интернет по адресу: <https://informburo.kz/cards/chto-takoe-inflyacionnoe-targetirovanie-i-kak-ono-vliyaet-na-kurs-tenge.html>.

3. Справляется ли Нацбанк РК с инфляционным таргетированием? / Размещена в сети интернет по адресу: https://forbes.kz/process/expertise/kak_spravlyaetsya_natsbank_kazahstana_s_inflyatsionnyim_targetirovaniem.

4. Ставка сделана. Для чего Казахстану инфляционное таргетирование? / Размещена в сети интернет по адресу: <https://cdb.kz/sistema/novosti/stavka-sdelana-dlya-chego-kazakhstanu-inflyatsionnoe-targetirovanie/>.

5. Глазьев С. О таргетировании инфляции // Вопросы экономики. 2015. - №9. – С.1-12.

6. Политика Центробанка вреднее санкций / Интервью с С. Глазьевым / Размещена в сети интернет по адресу: <https://glazev.ru/articles/165-interv-ju/66501-politika-tsentrobanka-vrednee-sanktsiy>.

РОЛЬ ИННОВАЦИЙ И ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

ФЛЯЧИНСКАЯ Н.Н.

аспирант

Брестский государственный

технический университет,

г. Брест, Республика Беларусь

Аннотация. В данной статье представлены теоретико-методологические аспекты конкурентоспособности стран. В данной статье рассмотрены взаимосвязи конкурентоспособности на макроуровне с уровнем инновационного развития страны. На данном этапе постиндустриального развития общества инновационное развитие страны становится определяющим фактором конкурентоспособности макроуровня. В Республике Беларусь существуют определенные трудности в сфере инновационного развития. Недостаточное финансирование и отсутствие отработанной системы мотивации сдерживают инновационное развитие страны, и как следствие ограничивают рост конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: Конкурентоспособность, инновации, инновационная деятельность, инновационное развитие

В современных условиях нарастающего процесса глобализации и интернационализации на первый план выходят проблемы как отраслевой, так и страновой международной конкуренции.

Термин «конкурентоспособность» часто трактуется разными авторами по-своему. Зарубежная наука по экономике уделяла больше внимания пониманию конкурентоспособности и дала более широкое определение этому термину. Общую суть данного понятия можно понять, исходя из определений, используемых различными международными организациями (рисунок 1).

Рисунок 1 – Интерпретации понятия конкурентоспособности

Показателем, определяющим выдающуюся роль конкуренции в надлежащем функционировании рыночной экономики, является тот факт, что во многих странах мира, в том числе в странах с переходной экономикой, в настоящее время приняты законы о конкуренции и созданы национальные органы для решения этой проблемы.

Как указывалось выше, национальные органы по вопросам конкуренции участвуют в принятии законов о конкуренции. Эти законы также играют важную роль в развитии страны и повышении ее конкурентоспособности. Благодаря этим показателям изучаются потенциальные пути повышения конкурентоспособности отечественной продукции. Конкурентоспособность как сложная экономическая категория рассматривается на нескольких уровнях (рисунок 2).

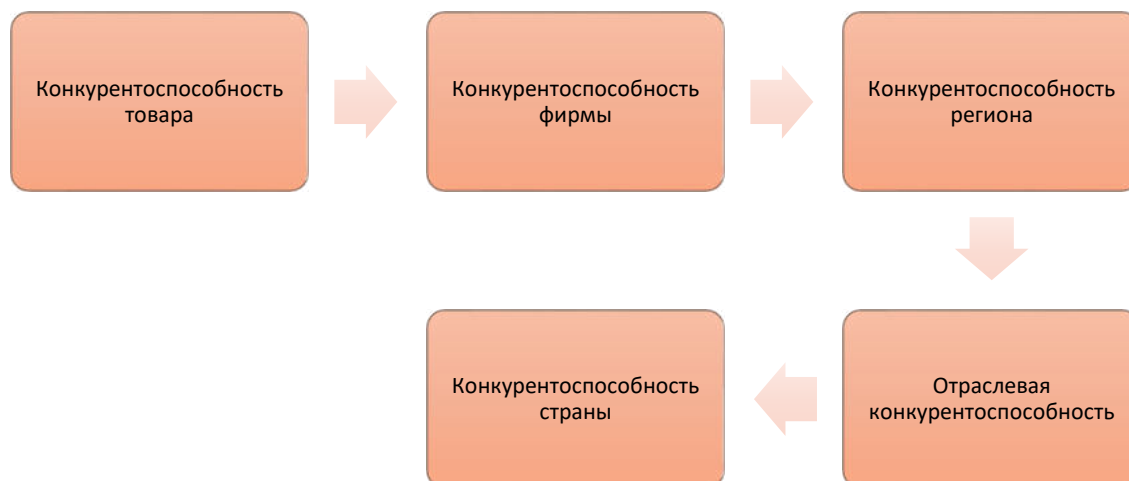

Рисунок 2 – Уровни конкурентоспособности

Среди всех этих уровней конкурентоспособности существует тесная внутренняя и внешняя зависимость. Конкурентоспособность страны и отрасли в конечном итоге зависит от способности данного товаропроизводителя производить конкурентоспособный продукт.

В настоящее время на первый план в глобальной конкурентоспособности выходят неценовые факторы, из которых первостепенное значение имеют качество продукта, его новизна, наукоемкость и интеллектоемкость продукции. Поэтому большинство стран мира обеспечивают повышение своей товарной конкурентоспособности за счет использования инноваций, разработки наукоемкой продукции, создание которой невозможно без развития научно-технического потенциала. Для оценки этого потенциала используется такой показатель, как затраты на инновации.

Современная мировая экономика и торговля характеризуются быстрыми темпами научно-технического прогресса и возрастающей интеллектуализацией основных факторов производства. Эти факторы производства определяют конкурентоспособность национальной экономики. Конкуренция в сфере инноваций – это, образно говоря, инновационное соревнование с непредсказуемыми результатами в решении научных, технических, социально-экономических и других задач. [1].

Всемирным экономическим форумом и Международным институтом развития менеджмента ежегодно в отчете представляется рейтинг глобальной конкурентоспособности. Данный рейтинг предназначен для того, чтобы страны, не вошедшие в него, провели анализ своей инновационной активности и сделали выводы для экономики, определяющие причины такого уровня инновационного развития.

Первый доклад Всемирного экономического форума был опубликован в 1979 г. Индекс конкурентоспособности измеряет способность стран обеспечивать высокий уровень благосостояния своих граждан. Это зависит прежде всего от того, насколько эффективно та или иная страна использует свои ресурсы. В то же время для поддержания уровня жизни в условиях свободного рынка обычно необходимо постоянно повышать производительность труда и качество товаров и услуг.

Анализируя рейтинг глобальной конкурентоспособности из отчета Всемирного экономического форума, мы можем сделать вывод, что рейтинги конкурентоспособности основаны на сочетании общедоступных статистических данных и результатов опроса руководителей компаний, всеобъемлющего ежегодного опроса, проводимого Всемирным экономическим форумом совместно с сетью партнерских организаций. Анкета предназначена для охвата различных факторов, влияющих на деловые настроения.

Рейтинг глобальной конкурентоспособности 2020–2021 гг. возглавила Швейцария, которая поднялась на две позиции в сравнении с прошлым годом. Второе и третье места занимают Дания и Швеция. Страны Северной и Западной Европы продолжают доминировать в первой десятке списка: верхние строчки занимают Нидерланды (4 место), Норвегия (6 место). На пятой позиции разместился Сингапур, потеряв четыре позиции, Гонконг занимает 7 место [2].

На четыре позиции поднялся Китай (16 место). Бразилия (57 место) в этом году переместилась в рейтинге вниз, а Индия (43 место) не изменила своих позиций, а Россия (45 место) несколько повысила свои позиции. Республика Беларусь в данный рейтинг не включена [2].

Несмотря на отсутствие Республики Беларусь в рейтинге конкурентоспособных стран, Беларусь имеет ряд национальных конкурентных преимуществ (рисунок 3).

Рисунок 3 – Национальные конкурентные преимущества Республики Беларусь

Беларусь без исключения реализует все возможности и пути перехода к инновационной и наукоемкой экономике.

Основным условием обеспечения высокой конкурентоспособности белорусской экономики являются инновации, а также постоянное технологическое совершенствование во всех сферах деятельности за счет использования новых знаний. Она должна осуществляться в соответствии с инновационной стратегией, которая формируется на всех уровнях управления и хозяйствования с учетом результатов научно-технического прогнозирования и маркетинга. Кроме того, стратегия должна быть направлена на то, чтобы опередить потенциальных конкурентов в расширении существующих рынков и создании новых рынков для товаров и услуг.

Из вышеизложенного следует, что инновационное развитие является важным фактором повышения конкурентоспособности экономики стран. Поэтому в качестве основного требования повышения конкурентоспособности целесообразно назвать инновационное развитие.

Инновационная деятельность в любом государстве является важнейшим показателем развития общества и его экономики. В настоящее время инновационная политика в развитых странах является составной частью социально-экономической политики государства. Это позволяет решать задачи структурной перестройки экономики, бесперебойного обновления технической базы производства и выпуска конкурентоспособной продукции. Другими словами, она направлена на создание благоприятного экономического климата для реализации инновационных процессов.

Учитывая важность инноваций для достижения социально-экономических целей, вопросы усиления инновационно-инвестиционной активности определены в качестве одного из приоритетных направлений Республики Беларусь.

Список литературы:

- Капорцева, О.Н. Проблема реализации инновационной политики РБ в современных условиях / О.Н. Капорцева // Новая экономика. – 2009. – № 11–12. – С. 32–38.
- Рейтинг глобальной конкурентоспособности стран мира по версии IMD / Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://gtmarket.ru/ratings/imd-world-competitiveness-ranking>. Дата доступа: 17.03.2022.
- Инновационное развитие Республики Беларусь: состояние и перспективы.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ МОТИВАЦИИ ТРУДА ПЕРСОНАЛА

ЧЖОУ ШЕНЬ ЭН,

Магистрант 1 курса Менеджмент

ДЖУБАЛИЕВА З.У.

Научный руководитель, к.э.н., ст.преп.

Казахский национальный

педагогический университет им.Абая

г.Алматы, Республика Казахстан

Аннотация: Организации, независимо от отрасли и размера, стремятся создать прочные и позитивные отношения со своими сотрудниками. Целью исследования является рассмотрение направлений развития подходов к мотивации работников, в современных условиях. Исследователями обращалось внимание на различные мотивы поведения работников, от содержания работы, безопасности, до уровня оплаты и обучения, признания достигнутых результатов.

Ключевые слова: мотивация персонала, теории мотивации

В современных условиях самым ценным капиталом любого субъекта, функционирующего на рынке, является персонал, поскольку он является движущей силой предприятия. Работники воспринимаются как ключевой элемент, оказывающий реальное влияние на успех компании. Поэтому при управлении человеческими ресурсами необходимо иметь в виду одну из четырех основных функций менеджмента – мотивационную, помимо планирования, организации и контроля. Мотивация – это способность мотивировать и вознаграждать работника, что является одной из важнейших черт хорошего руководителя.

В бизнес-контексте мотивация представляется как факторы (как внутренние, так и внешние), которые вызывают у людей интерес к выполнению своей работы и делают их достаточно мотивированными, чтобы делать ее хорошо. Чтобы объяснить человеческую мотивацию, можно рассмотреть теории, связанные с ней. Менеджеру важно понимать теории мотивации, потому что они могут раскрыть ключ к поведению сотрудников и повышению их производительности [1]. Условно все теории мотивации можно подразделять на ранние, или содержательные, и современные теории.

К ранним теориям мотивации относятся:

- иерархия потребностей Маслоу,
- Мотивационно-гигиеническая (двухфакторная) теория Герцберга,
- теория мотивации Мак-Клелланда.

К современным теориям можно отнести: теорию самоопределения, теорию вовлеченности в работу, теорию постановки целей, теорию подкрепления, теорию ожиданий, теорию организационной справедливости

Мотивация самореализации является одним из основных стимулов. Она тесно связана с мотивацией достижения, концепцией, которая была введена в другую известную концепцию мотивации Мак-Клелланда.

Традиционные теории мотивации фокусируются на конкретных элементах, которые мотивируют сотрудников на достижение организационных результатов. Например, теория мотивов и потребностей (Маслоу) утверждает, что у работников есть пять уровней потребностей (физиологические, безопасность, социальные потребности, эго и самоактуализация), в то время как теория справедливости и справедливости утверждает, что работники стремятся к равенству между собой и другими. Однако современные

исследования мотивации сотрудников носят более междисциплинарный характер и включают такие области, как неврология, биология и психология. То есть текущие исследования направлены на то, чтобы объединить и революционизировать традиционные теории мотивации в более всеобъемлющую теорию, которая охватывает традиционные взгляды на управление, человеческие ресурсы, поведение организации с новой точки зрения в неврологии, биологии и психологии. Некоторые исследователи утверждают, что человеческая природа состоит в том, чтобы сотрудники обладали четырьмя побуждениями — стремлением приобретать, связывать, понимать и защищать — и эти побуждения являются основой мотивации сотрудников [2].

Мотивационно-гигиеническая (двухфакторная) теория Герцберга, согласно которой люди мотивированы внешними (внешними) факторами или внутренними (внутренними) факторами. В теории мотивации и гигиены Герцберга (также известной как его двухфакторная теория) Герцберг выдвинул гипотезу о том, что людей мотивируют или демотивируют две категории переменных. Его теория заключалась в том, что внутренние (мотивационные) факторы могут повысить удовлетворенность, а внешние (гигиенические) факторы могут снизить ее, если ими не управлять (или управлять ими плохо).

На практике довольно сложно выбрать тот или иной подход мотивации, а также сложно выбрать какой-то идеальный подход в связи с тем, что все люди имеют множество особенностей и различий и могут демонстрировать разные реакции на используемые стимулы. Некоторые популярные теории мотивации не подтверждаются исследованиями. Но это не делает их менее привлекательными или ценными, если они применяются таким образом, чтобы стимулировать мотивацию сотрудников и поощрять позитивное поведение. Таким образом, мотивация имеет важное значение в управлении персоналом компаний. Опыт компаний свидетельствует, что мотивированные сотрудники могут:

- работать усерднее,
- достигать более стабильных и лучших результатов,
- реже покидают организации,

Как правило, использование теории мотивации помогает менеджерам и руководителям понять, как вдохновлять своих людей или повышать их эффективность.

Мотивация сотрудников может быть непосредственно связана с корпоративной культурой. Когда сотрудники являются частью культуры, которая ценит важность психологической безопасности, это оказывает положительное влияние на удовлетворенность сотрудников, их мотивацию и производительность, что напрямую ведет к успеху в бизнесе.

И наоборот, если корпоративная культура антагонистична, беспощадна или откровенно токсична, она нарушает потребности людей в безопасности, включая потребность в эмоциональной безопасности, финансовой безопасности, порядке, предсказуемости или социальной стабильности. Организации, которые обеспечивают своих членов значимой, увлекательной работой, не только способствуют росту их прибыли, но и создают чувство жизненной силы и удовлетворения, которое отражается в их организационной культуре и личной жизни их сотрудников.

Менеджерами могут применяться разные инструменты, обеспечивающие высокие результаты мотивации персонала:

1. Постановка целей — означает, что наличие конкретных, измеримых, достижимых, реалистичных и ограниченных по времени целей (SMART) помогает сотрудникам сосредоточиться на их достижении. Это подтверждается исследованиями Е.Локка и Г.Латама, опубликованными в 2002г. в журнале «Американский психолог»,

2. Получение признания — связано с тем, что все ценят, когда их правильно оценивают. Менеджеры могут выразить благодарность за хорошо выполненную работу множеством способов, например, комплиментами, благодарностью, добрыми словами, благодарственными электронными письмами, публичными наградами или признанием достижений в масштабах всего офиса.

3. Делать осмысленную работу - в соответствии с теорией самоопределения— означает, что, когда сотрудники могут варьировать свою работу, находя в ней смысл, и делать ее независимо, это заставляет их видеть свою работу более значимой, что приводит к повышению трудовой мотивации, производительности и удовлетворению от работы [3].

4. Получение помощи или поддержки от менеджеров означает, что, если менеджер помогает сотрудникам или награждает их за хорошую работу, это пример теории социального обмена в действии. Это поощряет взаимность, помогает создавать команды и повышает мотивацию. Это согласуется с теорией социального обмена.

5. Психологическая безопасность означает, что сотрудники, которые чувствуют себя в психологической безопасности на работе, с большей вероятностью будут искать и делиться информацией, задавать критические вопросы, давать рекомендации и предложения и проявлять инициативу.

6. Ощущение справедливости работодателей – значит, что сотрудники хотят, чтобы с ними обращались справедливо. По словам Канфера, это не только уменьшает неуверенность и страх быть эксплуатируемыми, но и помогает им почувствовать, что они обладают положительной социальной ценностью [4]. В составленном Канфером исследовании в 2017г. раскрываются основные достижения в этой области, в том числе более точное картирование психологических воздействий и операций, связанных с мотивацией, и расширенные представления о рабочей среде. Сквозные тенденции последнего столетия отражают необходимость целей, важность процессов целеустремленности, и более тонкая концептуализация трудовой мотивации как динамичного, целенаправленного процесса распределения ресурсов, который разворачивается в зависимости от связанных переменных времени, опыта и места.

Хотя существует множество различных теорий мотивации, теории имеют наибольшую ценность в контексте HR или жизни, когда они применяются в реальной жизни. Многие компании преуспевают в удовлетворении потребностей своих сотрудников более низкого уровня. Например, такие компании, как Google, обеспечивают своих сотрудников бесплатным питанием, соками, кофе и закусками, и это здорово, но это не то, что делает их уникальными. Другая крупная компания, которая работает над освоением материалов высшего уровня, — Deloitte. Они предлагают две разные творческие программы; неоплачиваемый месячный творческий отпуск, который можно взять по любой причине; и трех-шестимесячный творческий отпуск, который можно использовать для личного или профессионального роста.

Самая большая трудность использования теорий мотивации для получения максимальной отдачи от сотрудников заключается в том, что не существует единого подхода, который работал бы для всех. Финансовое вознаграждение может быть важным для некоторых сотрудников, но для других это небольшая часть головоломки. Они могут быть более мотивированы самой работой. Положительные стимулы, такие как премия, или негативные стимулы, такие как страх увольнения, могут по-разному влиять на людей. Некоторые сотрудники будут вдохновлены и продолжат добиваться успеха, в то время как другие будут поглощены беспокойством, которое может пагубно сказаться на их производительности.

Понимание и комплексное применение теорий мотивации может способствовать получению преимуществ компаниями, работниками и их руководителями:

- повысит моральный дух сотрудников,
- укрепит корпоративную культуру компании,
- повысит продуктивность бизнеса,
- повысит уровень удержания работников,
- укрепит командную работу.

Таким образом, результатом использования в управлении персоналом различных инструментов мотивации будет способствовать укреплению организационных ценностей и культуры, улучшению командной работы, удовлетворению потребителей и повышению

вовлеченности персонала.

Список литературы:

1. Myers Patrick J., Leadership, Empowerment, and Motivation: An Analysis of Modern Management. 2019. CMC Senior Theses. 2250. https://scholarship.claremont.edu/cmc_theses/2250

2. Lee Michael T., Raschke Robyn L. Understanding employee motivation and organizational performance: arguments for a set-theoretic approach. Journal of Innovation & Knowledge (JIK) [ISSN:] 2444-569X Volume: 1. 2016. Pp. 162-169

3. Michael T., Lee Robyn L. Raschke. Understanding employee motivation and organizational performance: Arguments for a set-theoretic approach DOI: [10.1016/j.jik.2016.01.004](https://doi.org/10.1016/j.jik.2016.01.004)

4. Kanfer, R., Frese, M., & Johnson, R. E. Motivation related to work: A century of progress. Journal of Applied Psychology, 2017. 102(3), 338–355. <https://doi.org/10.1037/apl0000133>

СЕКЦИЯ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА В ДОСТИЖЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ГРЕНЛАНДИИ, АНТАРКТИДЫ И ЛЬДОВ АРКТИКИ

БОЙКО А.Е

Студентка группы ЭКО 20-2

ИСАБАЕВ А.С.

Научный руководитель, доцент к. х. н.

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда Республика Казахстан

Аннотация: таяние ледников, это одна из актуальных экологических проблем нашей планеты. В данной статье подробно разобраны причины таяния ледников, возможные последствия, а также пути их решения. Приведен ряд примеров связанных с сокращением площади ледников, подробно и красочно демонстрирующих данную экологическую проблему.

Ключевые слова: экологическая проблема, глобальное потепление, таяние ледников, парниковый эффект, сокращение флоры и фауны, антропогенное воздействие.

Таяние ледников, природное явление. Суть, которого заключается в том, что ледники, начинают превращаться из твердого состояния в жидкое, исчерпывая тем самым запасы пресной воды.

Таяние ледников сегодня представляет существенную проблему, которая вызвана многими факторами и при этом имеет далеко идущие последствия. Таяние льда – главный индикатор глобального потепления, выброса большого объема парниковых газов. Как следствие, уровень мирового океана растет каждый год. Это грозит затоплением многим островам, городам и даже странам [1, с. 120].

Конечно, естественным процессом является изменение уровня льда на полюсах. Время от времени лед увеличивается либо же уменьшается. Но с каждым годом уменьшение льда превышало все больше и больше. Отслеживания данной экологической проблемы начались достаточно давно, еще с 1961 года. С середины XX века исследования велись методами замеров с Земли, а также фото и визуальными наблюдениями. В период с 1961 до 2016 года, экологами было зафиксировано огромная потеря в размере более 9 трлн. тонн льда по всему Земному шару. Наиболее активны были льды Арктики. Также большое количество льда исчезло на Аляске, здесь растаяло около 3 трлн. тонн. На третьем месте расположилась Гренландия, которая потеряла 1,2 трлн. тонн. Льды Антарктики были менее активны, здесь зафиксировано уменьшение объемов примерно на 0,8 трлн. тонн [2, с.30].

Все эти процессы связаны с глобальным потеплением. В главной роли которой является человек. Люди сжигают ископаемое топливо (уголь, нефть, газ), в результате чего в атмосферу выбрасываются такие химические вещества, как углекислый газ, метан, оксид азота, фторированные газы. Они способны поглощать много солнечного тепла, что ведет к возникновению парникового эффекта. На долю углекислого газа приходится 64% антропогенных причин глобального потепления [3, с. 154].

Ранее с этой проблемой справлялись леса. Они регулировали климат, поглощая углекислый газ. Но из-за вырубки этот эффект минимизировался. С 1980 по 2000 год было уничтожено более 100 млн. гектар леса под строительство городов, выпас скота, плантации и поля. Также хотелось бы отметить, что больше половины роста мирового сельскохозяйственного производства была достигнута за счет вырубки лесов.

Последствия таянья ледников будут губительными. Привычная, нам экологическая обстановка существенно изменится. Во – первых, произойдет разбавления пресной и соленой воды, что окажет влияние на влажность воздуха, осадки. Во – вторых, негативные последствия коснутся, флору и фауну нашей планеты, начнется вымирание некоторых видов животных, птиц и рыб. Уже сейчас наблюдается миграция некоторых видов из обычных мест их обитания. В- третьих изменится направления Гольфстрима — теплого атлантического течения. Что повлияет на изменение климата.

Исчезновение фауны ледников набирает свои обороты. Ухудшилось экологическое состояние подводного мира. Экологи обращают внимание на изменение количества криля. Криль — это мелкие рачки, которые питаются водорослями. Они являются основой для жизни многих рыб, каракатиц и пингвинов. Для их сохранения необходим лед. Снижение ледовых площадей приведет к нехватке пищи среди полярных птиц. Последние 30 лет мы наблюдаем сокращение численности популяций, она снизилась на 75%. Сокращение льда негативно влияет на таксоны белых медведей. Крупные хищники лишаются доступных мест пропитания, что постепенно приведет к их полному исчезновению. Наглядные примеры нарушения пищевой цепочки.

На территории Арктического шельфа ведется добыча нефти. Большие выбросы нефти в океан и на поверхность льдов, также закрывают доступ животным к добыче пищи. Им приходится скитаться на грудях мусора, оставшихся после деятельности человека. Кроме того темные нефтяные пятна поглощают солнечные лучи нарушаю отражательную поверхность льда, тем самым ускоряя его таяние.

Повышение температуры всего на 2°C приведет к частым штормам и наводнениям во многих районах — особенно прибрежных. Если же глобальное потепление достигнет 3°C, произойдет катастрофическое таяние льдов Гренландии и Антарктиды. Уровень Мирового океана резко повысится, и прибрежные районы и государства окажутся под водой. Если мировая температура повысится на два десятка градусов, то уровень мирового океана превысит на шестьдесят пять метров. И тем самым затопит все побережье Атлантики, побережье Мексиканского залива. С лица земли исчезнет Великобритания, Нидерланды, Дания и некоторые города Южной Америки. С карты исчезнут Индия, Бангладеш, Австралия [4, с. 155].

Уже сейчас многие страны сталкиваются с затоплением прибрежных зон. Для выживания им приходится бороться с природными явлениями.

К примеру, Япония, для создания намывных территорий успешно использует технологию переработанного мусора, что не наносит вред окружающей среде. Из многотысячного архипелага японских островов, 7 являются искусственными. Самый большой из них – остров Одайба.

Здесь же в Токийском заливе расположились еще два острова – Юмэносима и Огисима. Пожалуй, самым грандиозным сооружением на искусственной территории Японии является осацкий международный аэропорт Кансай. Японские строители провели просто титаническую работу, засыпав дно более чем 100 млн. кубометров грунта.

Нидерланды же используют мелиорационный проект, который был запущен еще 1930-х годах. Правда, первые попытки осушения воды предпринимались еще XVI веке. Ян Андрианзон научился с помощью ветряного двигателя – мельниц осушать заболоченные участки земли. Воздушные мельницы голландцы используют и сейчас. Чтобы оградить от разрушительных приливов польдеры на каналы установили специальные поплавки, каждый из которых соединен с мельницей: как только уровень моря превысит допустимую норму – заработавшая мельница даст сигнал насосным станциям и начнется откачка воды.

Подводя итог, можно сделать вывод. Что основной причиной таянья ледника является деятельность человека. С ростом населения, возрастает потребность к новым источникам тепла и энергии. Как альтернативу человек может использовать такие источники по выработке энергии, как установка солнечных батарей, ветряков, приливных электростанции. К примеру, на территории Казахстана можно установить ветряную

электростанцию в Тургайской ложбине, где присутствуют постоянные ветра. А также в северной части Каспия, с преобладанием восточных ветров и центральной части, где преобладают постоянные западные ветра, можно установить приливные электростанции [5,с.251].

Один из интересных способов по борьбе с таянием ледников, это вывести растения путем селекции. Которые будут направлены на более эффективное поглощение углекислого газа.

Удивительно, но каждый из нас может повлиять на темпы роста глобального потепления. К примеру, сортировка мусора, поможет уменьшить площадь свалок, которые выбрасывают в атмосферу метан. Экономьте воду и электроэнергию. Постарайтесь по возможности больше ездить на экологичном транспорте, велосипедах или электробусах.

Меры по предотвращению глобальной катастрофы должны быть приняты повсеместно и на всех государственных уровнях. Только так можно бороться с надвигающейся бедой и снизить количество катаклизмов.

Список литературы:

1. Кузнецов Г.А., «Экология и будущее», - М.: Изд-во МГУ 2010 г., – 158 с.
2. Быков Н.И., Попов Е.С. Наблюдения за динамикой снежного покрова. Изд-во: Красноярск, 2011. – 64 с.
3. Протасов В.Ф. «Экология, здоровье и охрана окружающей среды», 2011 г., 230 с.
4. Глазовский А.Ф., Мачерет Ю.Я. Вода в ледниках. Методы и результаты геофизических и дистанционных исследований 2014г. 351 с.
5. Другов, Ю. С. Анализ загрязненной воды / Ю.С. Другов, А.А. Родин. - М.: Бином. Лаборатория знаний, 2020. - 680 с.

ВЛИЯНИЕ ПАГУБНОЙ ПРИВЫЧКИ КУРЕНИЯ НА ЦИТОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ БУККАЛЬНОГО ЭПИТЕЛИЯ ЩЕК

ВИЛЬКЯЛИТЕ Э.

студентка группы Эко-21-2

БЕНЦ Т.В.

*Научный руководитель, магистр экологии
Карагандинский университет Казпотребсоюза*

Аннотация: Глобальная распространенность потребления табака и никотинсодержащих продуктов в настоящее время достигла масштабов эпидемии, эта проблема особенно актуальна, когда речь идет о молодом поколении. В статье отражены вопросы отрицательного влияния табака и никотинсодержащей продукции на здоровье человека. На основании данных цитоморфологического статуса буккального эпителия щек студентов в возрасте от 18 до 20 лет были сделаны выводы о влиянии различных видов курения на здоровье человека.

Ключевые слова: курение, буккальный эпителий щек, здоровье человека.

Высочайший уровень распространенности курения является ведущей медико-социальной проблемой, которую на сегодняшний день решает мировое сообщество. По данным Всемирной организации здравоохранения, в которой много и настойчиво изучают проблему курения, от употребления табака умирает ежегодно его более 8 миллионов человек в мире. Табачная зависимость включена в Международную статистическую классификацию болезней. Потребление табака связано с возникновением не менее чем 25 заболеваний [1].

Помимо табачных сигарет, около 10 лет назад на мировом рынке стали активно

реализовываться табаконагревательные устройства (гло, айкос) и без табачные системы (под системы, одноразовые электронные сигареты, вейпы). По приблизительным оценкам на 2021 год, около 20,8 миллионов человек в мире курят именно их. Производители данной продукции позиционируют ее как альтернативный, более безвредный способ курения [2, с.122]. Тем не менее, на текущий момент воздействие данного вида курения на здоровье продолжает активно изучаться всемирным научным сообществом.

Все вышесказанное обуславливает актуальность исследования влияния различных видов курения на здоровье населения.

Цель исследования: изучение пагубного влияния различных видов курения на организм через изменения свойств буккального эпителия щек курильщика.

Объект исследования: студенты 1-3 курсов КарУК

Материалы и методы исследования.

В исследовании приняли участие 9 студентов КарУК, зрелого возраста (18-21 год), как мужского, так и женского пола. На момент забора материала, респонденты не принимали никаких лекарственных препаратов и не имели хронических и инфекционных заболеваний. Студенты были разделены на 3 группы по 3 человека в каждой.

1 группа - не курящие студенты;

2 группа - студенты, которые курят одноразовые поды;

3 группа - студенты курящие табачные изделия.

Согласно анкетным данным, стаж курения во 2-3 группах составил от 1-го до 2-х лет.

Забор материала проводили при помощи шпателя, со слизистой поверхности щеки брали мазок буккального эпителия, затем полученный материал равномерно распределили на предметном стекле. Высушенные препараты, фиксировали раствором Май-Грюнвальда (3 минуты), промывали дистиллированной водой и окрашивали раствором аzur-эозина по Романовскому (15 минут). При микроскопировании подсчитывали 50 клеток с каждого препарата. Морфологическую структуру клеток определяли по МР «Оценка цитологического и цитогенетического статуса слизистых оболочек полости носа и рта у человека» [3,4,5].

Результаты исследования.

Цитоморфологический анализ буккального эпителия щек у студентов курильщиков (2-3 группа) показал снижение количества нормальных эпителиальных клеток в 2,5 раза по сравнению с физиологическими данными, что свидетельствует о снижении иммунного статуса организма (таблица 1).

Превышение количества клеток с вакуольной дистрофией в группах курильщиков, также свидетельствует о снижении иммунитета и может быть ответом на прямое воздействие никотина, как табачного, так и солевого (искусственного), которые вызывают нарушение в эпителиальном пласте и снижают барьерную и защитную функцию слизистой щеки (таблица 1).

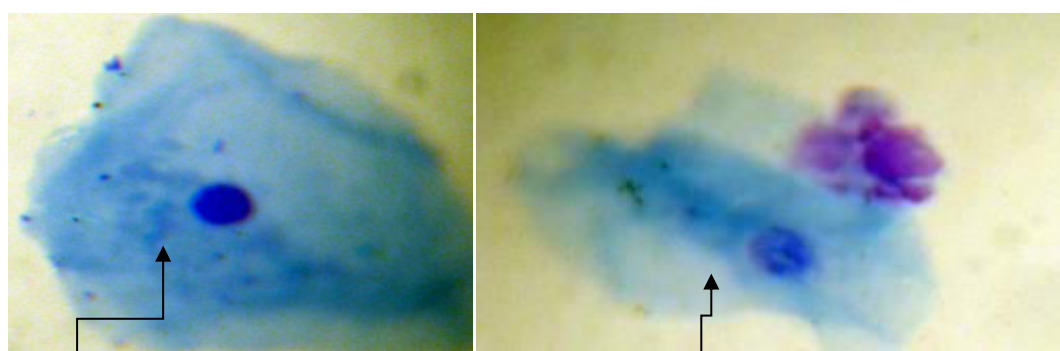
Таблица 1 - Цитоморфологические показатели буккального эпителия щек (БЭЩ) студентов

Наименование клеток	Норма (кол-во клеток)	1 группа ч	2 группа п	3 группа к
Нормальные эпителиальные клетки	(39-47)	33	16	16
Фагоцитированные апоптозные тельца	(0-1)	2	8	6
Кареорексис	(0-4)	3	3	1
Безъядерные клетки	(0-1)	1	1	1
ДНЛ	(0-6)	4	3	8
Двуядерные клетки	(0-2)	0	1	0
Вакуольная дистрофия	(0-2)	6	18	16
Тучные клетки	(0-3)	1	2	3
Обсемененность	(2-6)	10-15%	80%	37%

микрофлорой: стрептококки, стафилококки, диплококки)				
---	--	--	--	--

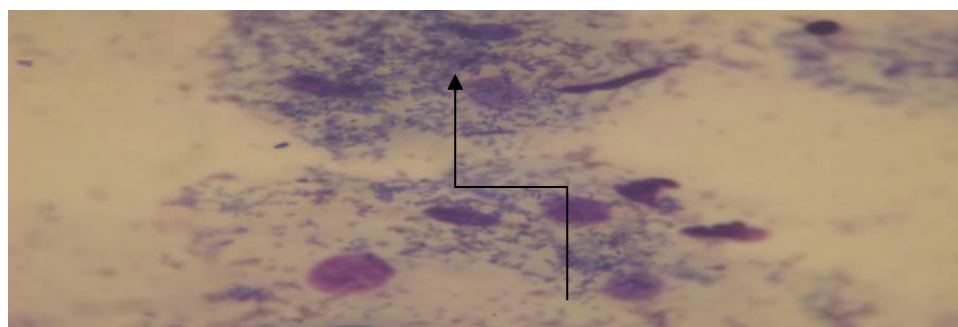
Повышенное содержание фагоцитированных апоптозных телец (остаточных телец) во 2 и 3 группах указывает на нарушение функциональной активности клеток (незавершенный фагоцитоз) за счет воздействия различных химических факторов на слизистую оболочку рта (таблица 1, рисунок 1).

При горении, в составе сигаретного дыма насчитывается более 7000 химических элементов, 69 из которых ядовиты. В электронных сигаретах отсутствуют продукты горения, но вместо табака используются жидкости с искусственным никотином, который впитывается в слизистую оболочки щеки с большей скоростью, чем растительный никотин. Химические соединения, содержащиеся в табачных и никотинсодержащих продуктах проникая через тканевые барьеры, взаимодействуют с молекулярными, клеточными структурами, вызывая уже при первом контакте определенный ответ организма.

Нормальная эпителиальная клетка

Фагоцитированные апоптозные телеца (остаточные телеца)

Обсемененность микрофлорой

Рисунок 1. Клетки БЭЩ студентов-курильщиков (увеличение в 1000 раз).

Повышенная обсемененность микрофлорой у курящих групп свидетельствует об ухудшении гигиены полости рта и как следствие ведет к размножению таких видов бактерий, как стрептококки, стафилококки, диплококки (рисунок 1).

Таким образом, проведя оценку цитоморфологического статуса некурящих и курящих табачные и без табачные изделия студентов можно сделать следующие выводы:

- Курение табачных и безтабачных изделий оказывает неблагоприятное воздействие на здоровье человека, повышает риск развития различных патологических изменений в эпителии полости рта и влечет за собой угнетение защитных свойств эпителиоцитов слизистой оболочки.

- Повышенное содержание клеток с вакуольной дистрофией и остаточными тельцами

говорит о снижении иммунного статуса организма и свидетельствует о высокой предрасположенности к различным заболеваниям.

На вопрос, какой из видов курения является наиболее пагубным, однозначного ответа мы не получили, так как цитоморфологические изменения клеток буккального эпителия щек были выявлены во всех экспериментальных группах (2 и 3 группа). Но это подтверждает тот факт, что курение является фактором риска при возникновении бронхолегочных, сердечно-сосудистых, онкологических и других видов заболеваний.

Закончить статью хочется словами Сократа: «Здоровье – не всё, но всё без здоровья – ничто».

Вместо пагубной привычки, лучше занимайтесь спортом, гуляйте на свежем воздухе. Будьте здоровы!

Список литературы:

1. Спиридонова С.А., Солдатова А.Н. Оценка и сравнительный анализ состояния буккального эпителия и стоматологического здоровья у лиц, увлекающихся курением табачных и электронных сигарет // Всероссийские студенческие Ломоносовские чтения. – Петрозаводск. – 2022. – 325-331.

2. Антонов Н.С., Сахарова Г.М., Донитова В.В. Электронные сигареты: оценка безопасности и рисков для здоровья. - СПб.: Пульмонология, 2014, №3.- С. 122-127.

3. Беляев Н.Н., Сычева Л.П., Журков В.С. и др. Методические рекомендации «Оценка цитологического и цитогенетического статуса слизистых оболочек полости носа и рта у человека». – Москва, 2005. – 37 с.

4. Базелюк Л.Т., Бекеева С.А. Морфометрическая оценка мазков слизистой оболочки носа детей Караганды // Гигиена и санитария.-1999.-№5.-С.9-10.

5. Беляева Н.Н., Рахманин Ю.А., Горелова Ж.Ю. и др. Информативность определения цитологического статуса слизистых оболочек носа и рта при оценке качества воды // Гигиена и санитария.- 2005.-№6.-С.40-42.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ЕСПЕРГЕНОВ А.Б. студент
группы Эко 20-2
ИСАБАЕВ А.С.

Научный руководитель, доцент к.х.н. Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан

Анотация: В статье показано что в настоящее время современное общество оказалось перед выбором: либо сохранить существующий способ взаимодействия с природой, что неминуемо может привести к экологической катастрофе, либо сохранить биосферу, пригодную для жизни, но для этого необходимо изменить сложившийся тип деятельности. Последнее возможно при условии коренной перестройки мировоззрения людей, ломки ценностей в области как материальной, так и духовной культуры и формирования новой - экологической культуры. Отсюда следует: экологическая культура есть органическая, неотъемлемая часть культуры, которая охватывает те стороны мышления и деятельности человека, которые соотносятся с природной средой.

Поэтому важнейшим показателем уровня культуры общества следует полагать не только степень его духовного развития, но и то, сколь нравственно население, насколько внедрены экологические принципы в деятельности людей по сохранению и воспроизводству природных богатств.

Ключевые слова: экологическая культура, экологический стиль мышления,

экологическое образование, охрана природы, междисциплинарность, моральные нормы, экологические компоненты, практических навыков охраны природы.

Среди глобальных проблем современности, стоящих перед человечеством первостепенное значение сегодня приобретают проблемы экологии, охрана природы и рационального природопользования. В Республике Казахстан охрана окружающей среды отнесена к важнейшим политическим, экономическим и социальным задачам. В решении этой задачи важнейшая роль принадлежит образованию в области охраны окружающей среды, как направленному воспитательно - педагогическому процессу в формировании у студентов необходимых навыков и умений. В нынешний период нашего общества, в новых условиях хозяйствования всеобщность и обязательность экологического образования становится особенно необходимыми, так как вступающие в новые производственные отношения и структуры молодое поколение должно быть экологически грамотным [1]. У каждого выпускника должно быть сформировано экологическое мышление: воспитана привычка оценивать свои действия с точки зрения последствий принимаемых решений, которые могут произойти в среде. Познание в области охраны природы у них должно преимущественно охватывать проблемы новейших технологий производства, позволяющие с наименьшими издержками обеспечивать рациональное использование природных богатств. Важнейшими компонентами подготовки являются:

а) осознание студентами идеологического аспекта охраны окружающей среды в процессе изучения дисциплин;

б) овладение системой научных основ практических навыков охраны природы в процессе изучения естественных дисциплин;

в) практическая общественная деятельность студентов;

г) исследовательская работа в области охраны природы.

Экологические компоненты становятся одним из важнейших критериев профессионализма специалистов. Во многие учебные курсы внесены соответствующие изменения по проблемам охраны окружающей среды. При организации экологического образования в вузе нужно иметь четкое представление о квалификационных характеристиках будущих выпускников. В настоящее время ощущается потребность в кадрах, не только имеющих достаточные знания о природе и особенностях взаимоотношений с ней человека и общества в целом, но и способных практически осуществлять рациональное и экологически обоснованное природопользование. Учебный процесс должен быть ориентирован на развитие мыслительно и эмоциональной сторон психики студента, его деятельной активности в области охраны окружающей среды. Основываясь на работах ряда ученых, занимающихся вопросами экологического образования, можно утверждать, что методологической основой содержания экологического образования является единство социальной сущности человека и его биологической природы. Формирующиеся в процессе становления личности предлагаемые уровни можно охарактеризовать следующим образом:

-научно-теоретический, содействующий усвоению информации по проблемам взаимодействия системы в системе «человек-общество-природа» или уровень базовых знаний, обеспечивающих усвоение основных экологических понятий, достаточных для принятия ответственных решений;

-научно-практический, на котором формируется экологический стиль мышления будущего специалиста, обеспечивающей развитие экологических знаний и умений, необходимых для изучения конкретных экологических проблем и принятия ответственных решений. Этот уровень вырабатывает как способность принятия коллективных решений по тем или иным проблемам, так и способность проявлять собственную позицию;

-творческий, на которых происходит преобразование экологических знаний и умений в практическую деятельность специалиста.

Экологическое образование требует организации образовательного процесса,

ориентированного на развитие компетенции в обращении с природой, а в этих целях проводятся занятия активного типа (экологический суд, разработка и защита моделей охраны окружающей среды в регионе, выезд на природу с целью оздоровления природы). Для современного осуществления экологического образования необходимы специально созданные наглядные средства, в том числе компьютерные игры и задачи по экологии для экологических мероприятий [2,с.33].

В систему непрерывного экологического образования входят следующие принципы: развивающийся характер и целенаправленность экологического образования, научность и фундаментальность, взаимосвязь общего, профессионального и экологического образования, междисциплинарность и комплексность. Главный принцип системы непрерывного экологического образования на основе всех его компонентов: цели, задачи, содержание методов, форм, средств обучения, различных видов экологической деятельности.

В Казахстане в настоящее время все больше исследуются вопросы совершенствования экологического образования. Особое значение в высшей школе придается важности системного подхода при формировании нового экологического мышления. Система высшего образования – это благоприятная почва для передачи студентами полных, систематизированных и одновременно специализированных экологических знаний. Главные принципы стратегии образования в области охраны природы – непрерывность и профессиональная направленность. В высшей школе экологическое образование должно реализоваться через все виды учебной деятельности: лекции, практические занятия, научно-практические занятия, научно-практические конференции, внеаудиторные занятия, которые призваны углубить знания об окружающем мире. Изучая экологию, студенты должны получить четкое представление о взаимосвязи общества и природы, значении атмосферы для существования жизни на Земле, о главных источниках ее загрязнения, о влиянии этих загрязнителей на окружающую среду и жизненные процессы, о мерах охраны живой природы от воздействия вредных химических факторов. Основой экологического сознания являются экологические знания, на основе которых формируется мотивация поведения или, в широком смысле мотивация экологической деятельности [3, с.145].

Сегодня когда говорят о качестве образования, в первую очередь имеют в виду способность формировать у студентов профессиональную компетенцию. Безусловно. это одна из основных функций образования, востребованная в нормальном обществе. Востребованность профессиональной компетенции означает, что человек, ею владевший, гарантированно обеспечит себе высокий уровень жизни. Иными словами, статус в обществе определяется по действиям, а не по контексту. Уважение вызывается не возрастом, полом, происхождением, связями, а способностями и трудолюбием. Вообще, профессиональная компетенция имеет значение там, где важна индивидуальная ценность человека. Если же важна ценность групповая – принадлежность к определенному клану, то уже не столь существенно, что конкретный человек представляет собой как специалист, насколько он компетентен. Если что то и имеет значение для карьеры, то это личностные качества, которые по своей природе с трудом подпадают под категорию «компетенции», но играют немалую роль честолюбие, властолюбие, необременность моральными нормами и т.д. Естественно, что ценность профессиональной компетенции в таких условиях девальвируется. В таком случае система должна быть иной, карьера должна определяться квалификацией и оплата зависеть не столько от должности. Есть целый набор личных компетенций, обладание которыми позволяет серьезно повысить эффективность как деловой так и частной жизни. В большом дефиците находятся навыки целесообразной самоорганизации: пунктуальность, способность правильно распоряжаться своим временем, умение решать проблемы следовать логике проблема-анализ-решение, а не застревать на связке проблема-константация как делают большинство обывателей.

В сфере экологического образования, отсутствуют единые концептуальные научно-методологические подходы, существует разная трактовка его сущности, содержания, что

приводит к фрагментарности, эпизодичности, оторванности экологического образования, от общей системы подготовки специалистов. Приоритетным направлением модернизации экологического образования является формирование нового мировоззрения, современного мышления, ориентированных на организацию научно-обоснованной системы действий по гармонизации взаимоотношений общества и окружающей среды [4, с. 22].

В соответствии с этим содержание экологического образования должно обеспечить следующие ступени:

первой ступени (семейное и дошкольное воспитание) - формирование первоначальных навыков поведения в природе, умение видеть красоту природы и элементарные знания о ней, вести здоровый образ жизни, экологическую культуру и т.д.;

второй ступени (экологическое образование в общеобразовательной школе, начальных и средних профессиональных учебных заведениях) - формирование знаний о целостной организации жизни на планете Земля; усвоение, накопление и умение, использование первичных экологических знаний; ответственное отношение к окружающей среде; система интеллектуальных способностей.

ступени высшего образования (направление общей экологической подготовки в вузах) - подготовка эрудированных специалистов с высоким потенциалом, имеющих знания об устройстве мира, об основах устойчивого развития, владеющих умениями и навыками практических действий.

ступени высшего профессионального экологического образования - организация процесса обучения, обеспечивающего профессиональную компетентность в области экологии, охраны окружающей среды и рационального природопользования.

Сегодня уже возникают понимание роли экологического образования как основы новой нравственности и опоры для решения многочисленных вопросов практической жизни людей. Осознание значения экологических знаний и экологического воспитания становится постепенно не только достоянием отдельных людей, но и общества в целом.

Список литературы:

1. Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года № 212. «Казахстанская правда» от 23 января 2007г. № 12 (25257)

2. Информационно - аналитический Центр природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Казахстан. - Алматы, 2014, -150с..

3. Национальная стратегия план действий по устойчивому развитию Казахстана, ЦАГИ, 2011, -230с.

4. Назаренко В.М. Будущее экологического образования: некоторые предположения // Экология и жизнь, 2015 - 2, С. 22-29

ҚАРАҒАНДЫ ҚАЛАСЫНЫҢ АТМОСФЕРАЛЫҚ АУАНЫҢ ЛАСТАНУЫН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАҒАЛАУ

КАИРХАНОВА А.С.

Эко-19-1к тобының студенті

ОСПАНОВА Г.К.

Ғылыми жетекші, х.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада Қарағанды қаласының атмосфералық ауаның ластану деңгейін анықтау үшін, қалалық ауаны ластайтын қатты бөлшектер мен газдардан туындайтын ұсақ дисперсті шаң, азот, күкірт және көміртек оксидтерінің мөлшеріне жалпылау және талдау жүргізілді. Ауа сапасын экологиялық бағалау ҚР қоршаған ортасының жай-күйі туралы жыл сайынғы ақпараттық бюллетеньдер, «Қарағанды

облысындағы атмосфералық ауаның жай-күйі туралы» бюллетеньдер материалдары негізінде жүргізілді және жоғары ластанған ретінде сипатталды.

Түйінді сөздер: атмосфералық ауа, ластану, шаңның ұсақ фракциялары.

Қазақстан Республикасының ірі өнеркәсіптік орталықтарында қоршаған ортаны қорғау үлкен шығындарды талап ететін өзекті мәселе болып қала береді. Биосфераға техногендік және антропогендік әсер ету экожүйелердің тозуына, халықтың денсаулық жағдайының өзгеруіне әкелетін күрделі процестерді тудырады. Қоршаған ортаға теріс антропогендік әсерді жою, адамның өмір сүруіне сапалы жағдай жасау үшін, ең алдымен, экологиялық жағдайды сенімді, объективті және уақтылы бағалау қажет. Тек осы жағдайда ғана табиғи ортаның сапалық және сандық сипаттамаларын реттеу бойынша шешімдерді негіздеу және ең дұрыс қабылдау мүмкін болады.

Қарағанды облысы аумағының экологиялық жағдайы көбінесе экологиялық факторлардан асып түсетін антропогендік факторларға байланысты.

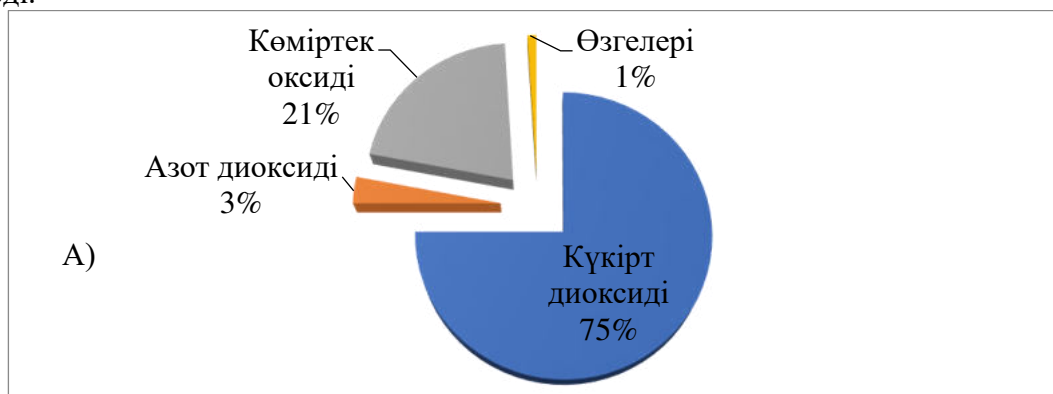
Қоршаған ортаның мүмкіндіктері оның қалыпты жұмысын бұзады, бұл адамның өміріне теріс әсер етеді.

Қарағанды қаласының атмосфералық ауасының ластануын талдауға арналған материалдар 2018-2020 жылдарға арналған ҚР қоршаған ортасының жай-күйі туралы жыл сайынғы ақпараттық Бюллетендерден алынды [1, 2, 3]. Қарағанды қаласында атмосфералық ауаның жай-күйін бақылау 5 қол бекетінде жүргізілді. Ластаушы заттар эмиссиясы бойынша материалдар-Қарағанды облысының қоршаған ортаны қорғау жөніндегі статистика департаментінен (16 серия) – «Қарағанды облысындағы атмосфералық ауаның жағдайы туралы» 2013 ж. бюллетені.

Қазақстанның 20 ірі қалаларының ішінде ауаның ластануы Қарағанды қаласын қоса алғанда, 11 қалада нормадан АЛИ5=7) асып түседі, осылайша ластану деңгейі жоғары қалаларға жатады. Атмосфералық ауаның мұндай қолайсыз сипаттамасы, ең алдымен, қатты отынның жану өнімдерінің атмосфераға шығарындыларының едәуір көлемімен анықталады. 2019 жылғы статистикалық деректер бойынша ластаушы заттар шығарындыларын жүзеге асыратын Қарағанды облысының барлық кәсіпорындары бойынша шығарындылардың стационарлық көздерінің саны - 18 168 бірлікті құрады, оның ішінде Қарағанды қаласында 3 406 бірлік жұмыс істейді (облыстың барлық көздерінен 18%), оның ішінде: ұйымдастырылған - 1 813 бірлік; ұйымдастырылмаған - 1 317 бірлік. Бұл ретте 276 көз немесе барлық ұйымдастырылған көздердің 15,2% - ы тазарту құрылыстарымен жабдықталған [4].

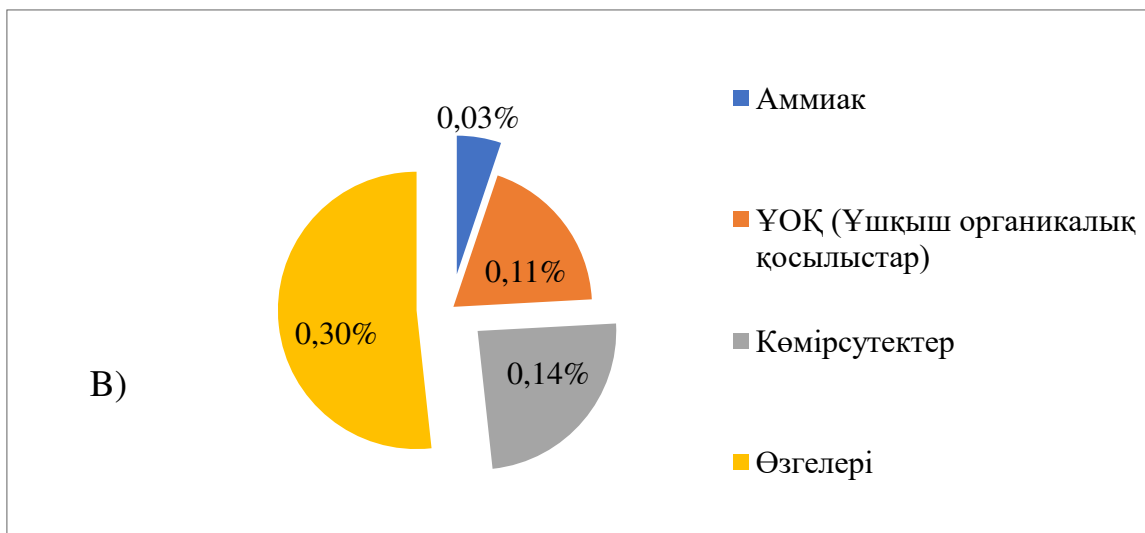
Қарағанды қаласының атмосфералық ауасына шығарылатын ластаушы заттар көлемі жылына 54 157,65 т құрайды. Стационарлық көздерден шығарындылардың негізгі көлемі қатты бөлшектерге (шаң) тиесілі. Бөлшектердің өлшемдері диаметрі 0,1-ден 25 мкм-ге дейін өзгереді [4]

Шығарындылардың қалған көлемі әртүрлі отын түрлерінің жану өнімдерінен тұрады: күкірт диоксиді, көміртегі оксиді және азот оксиді (1, А-сурет), олар бойынша аздап тазарту жүргізіледі.

1-сурет - Газ тәрізді шығарындылардың негізгі ингредиенттерінің құрылымы

(А - шығарындылардың 90% - дан астамын құрайтын газ тәрізді заттар, В - шығарындылардың 1% - на дейін құрайтын газ тәрізді заттар, а - бөлігінде «өзгелері»). Олардың ішінде көмірсутектер, ұшқыш органикалық қосылыстар (ҰОҚ), аммиак және т. б. (1-сурет, В)

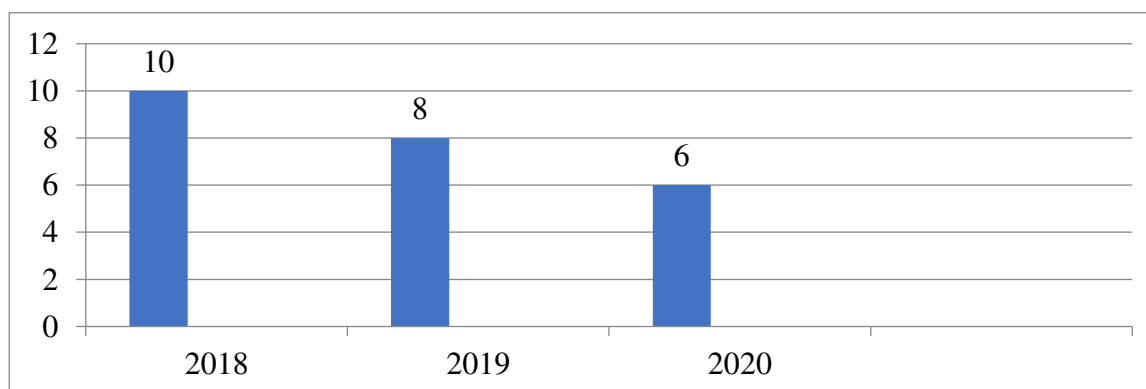

2-сурет. Шығарындылардың газдық құрамы

Қаланың ауа бассейнін ластайтын көптеген ингредиенттерден қауіптіліктің I санатына - азот диоксиді мен озон; қауіптіліктің II санатына - күкірт көміртегі, фенол және формальдегид жатады; қауіптіліктің III санатына - күкірт диоксиді, азот оксиді және т. б. сияқты ластағыштар кіреді.

Мұндай ұсақ шаң фракцияларын ұстау технологиясы төмен (43,6 және 20,8%) екендігі белгілі, бұл олардың қала атмосферасында жоғары болуын анықтады.

Орта есеппен Қарағанды қаласында атмосфералық ауаның ластануының жоғары деңгейі байқалады. Атмосфераның ластану индексі (ИЗА5) байқалған кезеңде 7,0-ден 10,0-ге дейін болды, бұл «қауіпті» деңгей ретінде бағаланды және 3-ші суретте бейнеленді.

3-сурет-2018-2020 жылдардағы Қарағанды қаласы бойынша АЛИ5 мәндерінің өзгеруі

Қарағанды қаласында атмосфералық ауадағы шаң концентрациясы 2018-2020 жж. аралығында ең жоғары бір реттік Шрк МР деңгейінен 2-3 есе асып түсті. РМ-2,5 және РМ-10 ұсақ шаң бөлшектерінің жоғары бір реттік концентрациясы байқалды, олар 11,1 ШЖК

МР және 10,6 ШЖК МР деңгейіне жетті. РМ-2,5 ұсақ шаң бөлшектерінің жоғары орташа тәуліктік мәні: 2018 жылы 3,27 Шжксс және 2019 жылы 0,9 Шжксс

Осы жылдары атмосфералық ауаның шаң бөлшектерімен ластануының жоғары деңгейлерінен басқа, азот диоксиді (1,52 ШЖК МР және 1,26 ШЖК МР дейін), көміртегі оксиді (0,65 ШЖК МР және 6,1 ШЖК МР дейін), фенол 5,0 ШЖК МР дейін, озон 1,9 ШЖК МР және 1,3 ШЖК МР үшін жеке мәндердің жоғары деңгейлері белгіленді. Бұдан басқа, 2018 жылы жекелеген сынамаларда күкірт диоксидінің 0,61 ШЖК МР - ға дейін, ал 2019 жылы азот оксидінің 1,41 ШЖК МР-ға дейін жоғары концентрациясы байқалды. Сонымен қатар, фенол - 2,08 Шжксс және формальдегид - 1,22 Шжксс үшін орташа тәуліктік шоғырланудың артуы байқалды, олардың концентрациясы 2020 жылы неғұрлым төмен болды.

2020 жылы АЛИ5 7-ге дейін төмендеген кезде РМ - 2,5 шаң бөлшектерінің орташа тәуліктік концентрациясы - 1,1 Шжксс, ал РМ - 0,72 Шжксс деңгейіне жетті. Сондай-ақ, атмосфералық ауада газ тәрізді ластағыштардың орташа тәуліктік концентрациясы жоғары болды: көмірқышқыл газының мөлшері - 1,1 Шжксс, формальдегид - 1,5 Шжксс-қа жетті. 2020 жыл ішінде көміртегі оксиді үшін ең жоғары бір реттік мәндерден асып кету анықталды, бұл 6,1 Шрк МР құрады. 2020 жылы басқа ластаушы заттардың көрсеткіштері 2018-2019 жылдарға қарағанда төмен болды, бірақ ластану деңгейі әлі де «қауіпті» деп бағаланды.

2020 жылы Қарағанды қаласының атмосфералық ауасының ластануы ең төмен болды, ол кезде шаңның орташа тәуліктік концентрациясы 0,33 Шжксс құрады. Ауаның негізгі ластаушылары 0,84 Шжксс деңгейінде азот диоксиді, 1,8 Шжксс және 1,5 Шжксс деңгейінде фенол және формальдегид болды. Айта кету керек, газ тәрізді жоғары мәндер жеке сынамалардағы ластағыштар нормадан асып кетті және шаң үшін 6,0 ШЖК МР және газдар үшін 6,1 ШЖК МР (күкірт және азот диоксиді, көміртегі оксиді және фенол) мәндері болды.

Қарағанды қаласының әуе бассейнінің ластану проблемаларын қарау кезінде облыс аумағы бойынша ластаушы заттардың құрылымы мен таралуына ерекше назар аударылды - бақылау бекеттері «Городской» әуежайы ауданында (№1); Ленин көшесі мен Бұқар Жырау даңғылы (№3); Бирюзов көшесі, 15, Жаңа Майкұдық (№4) бұрышында болды; Қарағанды қаласының әуе бассейнінің ластану проблемасына ерекше назар аударылды. Ермеков көшесі, 116 (№7). Барлық дерлік көздерден атмосфераға күкірт диоксиді, шаң, көміртегі оксиді, азот оксиді, көмірсутектер, соның ішінде канцерогендер кіреді [5-7].

Осылайша, атмосфералық ауаның ластану деңгейін талдау нәтижелері бойынша Қарағанды қаласының атмосфералық ауасының газдармен және аэрозольдармен, ауыр металдармен (кадмий) ластануының жоғары деңгейде екені туралы қорытынды жасау керек, бұл халықтың өмір сүру кезінде денсаулыққа жоғары тәуекелдерді анықтайды.

Егер қорытынды жасайтын болсақ:

1. Қарағанды қаласының аумағында атмосфералық ауаның ластану деңгейі зерттеліп отырған кезеңде жоғары болды және «қауіпті» деңгейге сәйкес келді.

2. Қарағанды қаласының Жылу энергетикасы және тау-кен өндіру саласының кәсіпорындары (шахталар, байыту фабрикалары, «АрселорМиттал» АҚ Құю өндірісі) атмосфераға ластаушы заттардың, қатты бөлшектердің және ауыр металдардың едәуір көлемін шығаруды жүзеге асырады.

3. Қарағанды қаласының атмосферасында болатын ластаушы заттардың жалпы саны бірінші және екінші қауіптілік санатына жатады, негізгі ластаушылар күкірт диоксиді, көміртегі оксиді және азот диоксиді болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. 2018 жылға арналған ҚР қоршаған ортасының жай - күйі туралы ақпараттық бюллетені-Астана: ҚР Энергетика министрлігі, «Қазгидромет» РМК, экологиялық мониторинг департаменті, 2018. - 421 б.

2. 2019 жылға арналған ҚР қоршаған ортасының жай - күйі туралы ақпараттық бюллетені - Нұр-сұлтан: ҚР Энергетика министрлігі, «Қазгидромет» РМК, экологиялық мониторинг департаменті, 2019. - 376 б.

3. 2020 жылға арналған ҚР қоршаған ортасының жай – күйі туралы ақпараттық бюллетені - Нұр-сұлтан: ҚР Энергетика министрлігі, «Қазгидромет» РМК, экологиялық мониторинг департаменті, 2020. - 316 б.

4. Куролап С. А. Қалалық ортаның техногендік ластануы кезінде Халық денсаулығы үшін қауіпті бағалау /С. А. Куролап, Н. П. Мамчик, О. В. Клепиков. – Воронеж: Воронежск. мем. ун-т, 2006. – 220 б.

5. Лиходумова И. Н. Халық денсаулығы үшін антропогендік қауіп факторлары /И.Н. Лиходумова, Н. П. Белецкая, М. А. Липчанская. – Астана, 2008. – Б.150-153.

6. ҚР - дағы қоршаған ортаның жай-күйі туралы Ұлттық баяндама 2010 ж. - Алматы қ., 2011. - 241 Б.

7. Қарағанды қаласы бойынша шекті жол берілетін шығарындылардың (ШЖШ) жиынтық көлемі I Том. 2020 жылғы 27 наурыздағы № 35 (№0030540003215/200035/00) шарты, Қарағанды облыстық экологиялық мұражайы ҚБ, 2007 жылғы 20 маусымдағы по 00979 мемлекеттік лицензиясы - 216 б.

ҚОРШАҒАН ОРТА ЖАҒДАЙЫНА АВТОКӨЛІКТІҢ ӘСЕРІ

ҚАНАТОВА Ж.Қ.

Эко-20-1к топ студенті

ОСПАНОВА Г.К.

Ғылыми жетекші, х.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада автокөліктің қоршаған ортаға тигізер кері әсері және адам ағзасына төндіретін қауіптері туралы баяндалған. Сонымен қатар автокөліктің тиімді және тиімсіз жақтары қарастырылған. Автокөліктің қоршаған ортаға әсерін азайтуға мүмкіндік беретін бірқатар іс - шаралар ұсынылған.

Түйінді сөздер: қоршаған орта, автокөлік, ластаушы заттар, шығарындылар, химиялық қосылыстар

Қоғамның өмір сүруін қалыптасқан инфрақұрылымсыз елестету мүмкін емес, себебі ондағы коммуникациялық жүйе, яғни көлік пен байланыс маңызды рольді атқарады. Қазіргі таңда көлік құралы отандық өндірістің материалды-техникалық базасының қажетті де маңызды элементінің бірі болып отыр.

Соңғы жылдары автомобиль көлігі қоршаған ортаға келтірілген залал тұрғысынан жетекші орын алады, бұл атмосфераны ластаудың негізгі көзі. Ол ауаның ластануының 90% - дан астамын, шу әсерінің 50% - дан сәл азын, сондай-ақ климатқа әсердің 65-68% - ын құрайды[1, 376.].

Егерде қызықты факті келтіретін болсақ: автомобиль көлігін пайдалану кезінде атмосфераға шығарылатын пайдаланылған газдардың құрамы машинаның жұмыс ерекшеліктеріне, оның жағдайына, пайдаланылатын отынға, сондай-ақ жүргізушінің тәжірибесіне байланысты болады.

Көліктің қоршаған ортаға әсері айтарлықтай. Бұл парниктік әсердің жоғарылауына, ауа мен су объектілерінің ластануына, шудың ластануына, топырақ эрозиясына әкеледі.

Көлік - парниктік газдар шығарындыларының әлемдегі ең ірі көздерінің бірі, шамамен - 16%. Олардың көп бөлігі автомобильдерге тиесілі (11,9%), ұшақтар мен кемелер сәйкесінше 1,9% және 1,7% құрайды, пойыздар - 0,4%. Көлік шығарындыларын азайту

климаттың өзгеруіне қарсы күресте шешуші роль атқарады[2, 111б.].

Автомобиль көлігінің қоршаған ортаға әсері өте маңызды, өйткені көлік энергияның негізгі тұтынушысы болып табылады және әлемдік мұнайдың көп бөлігін күйдіреді. Көлік секторында бұл жаһандық жылынудың ең үлкен көзі болып табылатын автомобиль көлігі. Автомобиль көлігін пайдаланудың басқа экологиялық салдарларына табиғи мекендеу орындары мен ауылшаруашылық жерлерін иемденуі мүмкін жол кептелісі мен автомобильдердің көбеюі жатады.

Автокөлікті қолдану аясы мен оның тиімді және тиімсіз жақтары туралы зерттеу жүргізілді және мәліметтер 1-ші кестеде келтірілген.

1 кесте. Автокөлікті қолдану аясы және оның тиімді, тиімсіз жақтары

Тиімді жақтары	Тиімсіз жақтары	Пайдаланым аясы
<ul style="list-style-type: none"> - Жедел әрекет жасауға ыңғайлылығы; - қолжетімділігі; - өзінің жүріс бағытын шұғыл сұранысқа сәйкес өзгерте алады; - теміржол көлігімен салыстырғанда жол құрылысына шығын-ның аз болуымен; - аз көлемді жүктерді жүктеу мен жолаушы-ларды тасымалдаудың тиімділігі; - басқа көлік түрлерін өзара байланыстырушы көлік құралы. 	<ul style="list-style-type: none"> - Қоршаған ортаны ластауда жоғарғы деңгейде болуы; - тасымал көлемі және жол қашықтығымен өлшегенде тасымалдаудың өзіндік құны су, теміржол көліктерімен салыстырғанда жоғары болуы; - бөлшек саймандарының тез тозуы; - автокөліктің ауа-райына тәуелділігі; - тасымал көлемінің аздығынан (бір көлікке бір жүргізуші қажет) еңбек өнімділігі төмендігі; - жолаушының қажеттілік-терін қамтамасыз ету (дәрігерлік көмек) мүмкін-шілігінің төмендігі. 	<ul style="list-style-type: none"> Қала іші мен қалаға жақын орналасқан елді мекендерді байланыстыратын қысқы қашықтық және қалааралық, халықаралық жол қатынастары

Атмосфералық ауаның автокөлікпен ластануының негізгі көзі ретінде іштен жану двигателінен шыққан газдар, картер газдары және жанармайдың булануы болып саналады. Двигательден шыққан қолданылған газ азот оксиді, көміртек оксиді, бенз(а)пирен, альдегидтер, көмірсутек және қара күйеден тұрады. Двигатель картерінде поршеньдік сақиналардың тығыз еместігі арқылы өткен қолданылған газ бөлігінің мотор майымен қоспасынан картер газдары түзіледі. Іштен жану двигателі жанармайдың химиялық энергиясы механикалық энергияға түрленетін жылу двигателі болып табылады. Оны қолданған жанармай түрлері бойынша оларды бензинмен, газбен, дизельдік жанармаймен жұмыс атқаратын деп жіктейді. Толық жанбаған өнім және двигатель цилиндрінде түрлі жолмен жүретін жану процесіндегі азот оксиді уытты заттардың түзілуіне ықпал етеді. Уытты заттар жанармайдың қышқылдануының химиялық реакциясымен тығыз байланысты. Оның кейбір түрлері жану өнімінде артық оттегінің азотпен қосылуы кезінде пайда болады.

Пайдаланылған газдардың құрамы қолданылатын отын түріне, қозғалтқыштың жұмыс режиміне, оның техникалық жағдайына және автокөлік қозғалысының шартына тағы басқа да түрлі жағдайларына тәуелді болады. Карбюраторлы қозғалтқыштың пайдаланылған газының уыттылығы құрамында негізінен көміртек пен азот тотығының, ал дизельді қозғалтқыштар азот тотығы және күйенің болуымен сипатталады. Яғни, қозғалтқыш этилденген бензинмен жұмыс істесе, шығарылым газдарының құрамында қорғасын болады, ал қорғасын қоршаған орта мен адам ағзасында жиналу қасиетімен қауіпті болып табылады. Егер дизельдік отынмен жұмыс істесе, құрамында күйе кездеседі. Қатты қалдықтардың қоршаған ортада таралу заңдылықтары газтәріздес өнімдерге тән заңдылықтардан салыстырмалы түрде ерекшеленеді. Ірі фракциялар (диаметрі 1мм-ден үлкен) өсімдік пен топырақ бетіндегі эмиссия ортасының жанында орналаса отырып, соңында топырақтың жоғарғы қабатында жиналады. Ал майда фракциялар (диаметрі 1мм-ден аз) аэрозольдерді түзіп, үлкен қашықтарда ауа массаларымен таралады.

Сонымен қатар, автокөлік қалдықтарының таралуы тар көшелерде қиынға соғады.

Осылайша, бұның нәтижесінде барлық облыс тұрғындарына ластанған ауа зиянды ықпалын тигізеді.

Автокөліктерден бөлінетін газдардың құрамында отынның толық және жартылай жанған өнімдері - көмірсутектер болады. Мәселен, транспорт моторы жай айналымда, жылдамдық алар кезде әрі кептелісте тұрған кезінде қоршаған ортаға көмірсутек бөлінеді.

Қозғалтқыштан бөлінетін газдың құрамында CO₂-нің қалыпты жағдайдағы мөлшері 2,7% болса, ал жылдамдықты түсірген кезде мөлшері 3,9%-ға, жай қозғалған жағдайда оның мөлшері 6,9%-ға көбейеді. Сол кезде отын толық жанбай, лас ауа 10 есеге дейін көп бөлінеді. Автокөліктің моторы неғұрлым нашар жұмыс істесе, бөлінетін шайырлы заттар мен қара күйенің мөлшері соғұрлым көп бола түседі. Мұндай жағдай кезінде автокөліктің артынан будақтап қара түгін шыға бастайды. Бензин қозғалтқышымен қамтамасыз етілген көлік әр 15000 км жүргенде 4350 кг оттекті жұмсайды. Бұл жағдайда қоршаған ортаға 3250 кг көміртек диоксиді, 530 кг көміртек оксиді, 93 кг көмірсутектері, 27 кг азот оксиді шығарылады[3, 92б.].

Карбюраторлы және дизельді қозғалтқыштардан шығатын пайдаланылған газда 200-ге жуық химиялық қосылыстар болады, олардың ішінде улылығы жоғарыларға көміртек пен азот оксидтері, қорғасын, көмірсутектер, бенз(а)пирен жатады. Пайдаланылған газдағы көмірсутектерінің мөлшері қозғалтқыштың жұмыс істеуіне байланысты. Автокөлік қозғалтқыштарында жану процесінен шығатын ең қауіпті құрауыштың бірі бензиндегі тетраэтилқорғасыннан Pb(C₂H₅)₄ түзілген пайдаланылған газдағы қорғасын қосылыстары. 1л бензинді жаққанда ауаға 200-700мг қорғасын бөлініп отырады. Автокөліктің іштен жанатын қозғалтқыштарында оттек жетіспейтін жағдайда немесе күйемен көміртек диоксиді әрекеттескенде түзілетін, атмосфераны ластайтын қауіпті ластағыштардың бірі түссіз және иіссіз көміртек оксиді (CO) болып табылады. Ауаға түскен соң біраз уақыттан кейін көміртек оксиді қауіптілігі төмендеу көміртек диоксидіне айналады.

Автокөліктердің шығарылымдарының құрамы қозғалтқыш бензин немесе дизельдік отынмен жұмыс істеген кездегі өзгерістер 2-ші кестеде көрсетілген. Келтірілген мәліметтерден бензин қозғалтқышынан тасталатын жанусыз қалған көмірсутектері мен олардың толық жанбауынан шыққан өнімдердің мөлшері дизель қозғалтқышынан анағұрлым жоғары екені айқын көрінеді[4, 107б.].

2 кесте. Автокөлік шығарылымдарының құрамы

Шығарылым компоненттері	газдарының	Мөлшері бойынша құрамы, %		Ескерту
		Бензиндік	Дизельдік	
Азот		74,0-77,0	76,0-78,0	Уытсыз
Оттек		0,3-8,0	2,0-18,0	Уытсыз
Көміртек диоксиді		5,0-12,0	1,0-10,0	Уытсыз
Көміртек оксиді		0,1-10,0	0,01-5,0	Уытты
Көмірсутек		0,2-3,0	0,009-0,5	Уытты
Альдегидтер		0-0,2	0,001-0,009	Уытты
Күкірт оксиді		0-0,002	0-0,03	Уытты
Күйе		0-0,04	0,01-1,1	Уытты
Бензапирен		0,01-0,02	0,01 дейін	Канцероген

Бүкіл әлемде автомобиль шығарындыларының төмендеуі ауа сапасына, қышқыл жаңбырдың, түтіннің және климаттың өзгеруіне айтарлықтай оң әсер етеді. Автокөлік шығарындыларының адам денсаулығына әсері де алаңдаушылық тудырады. Көміртегі мен азот оксидтері, көмірсутектер, құрамында күкірт бар қосылыстар - бұл біздің қаламыздың көшелерінде күн сайын қолданатын қауіпті «коктейль» болып табылады.

Автокөлік шуы адамдарға да зиянды - бұл тек есту қабілетіне ғана емес, сонымен қатар гипертония, асқазан жарасы және қант диабетінің дамуына да әсер етеді. Көліктің ластауы қоршаған ортаға қысқа және ұзақ мерзімді әсер етеді. Автомобиль көлігінің

ластануы бірнеше бағытта әсер етеді:

- жаһандық жылыну;
- ауаның, судың және топырақтың ластануы;
- адам денсаулығына әсері.

Дүниежүзілік денсаулық ұйымының ауаның ең қауіпті ластаушы заттары деп қатты бөлшектер танылды. Автокөліктер оларды отынды жағу, шиналар асфальтпен жанасқанда, жол жамылғысын бұзу кезінде ластайды.

Қарағанды қаласы бойынша ауа сапасының индексі (AQI) хронологиялық көрсеткіштерінің соңғы мәліметтерге сүйенсек, қала орталығында РМ-2,5 қалқыма бөлшектерінің қазіргі мөлшері - 67,5мкг/м³, орташа тәуліктік мөлшері - 76мкг/м³ құрайды. Оңтүстік-Шығыста жағдай біршама жақсырақ: қазіргі көрсеткіш - 14мкг/м³, орташа тәуліктік мөлшері - 44 мкг/м³. Ал Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша бұл қалқыма бөлшектердің тәуліктік нормасы - 25мкг/м³[5, 276.].

РМ-2,5 бөлшектері туралы айтар болсақ: ол ауаны ластаушы зат. Ол сұйықтар да, қатты заттар да болуы мүмкін, мөлшері өте аз. Олар кез келген кедергілерден оңай еніп, адамдар мен жануарлардың өкпесіне және қан тамырларына енеді, сондықтан олардың мөлшері минималды. Бөлшектер әрқашан ауада және олар барлық жерде яғни табиғатта да, қалаларда да. Мұның бәрі олардың дозасына байланысты. Егер орманда бөлшектердің саны қауіп төндірмесе, қала орталығында жағдай мүлдем басқаша.

РМ-2,5 қалқыма бөлшектерінің ағзаға қалай әсер ететінін қарастыратын болсақ:

Бөлшектер біздің денеміздегі биологиялық кедергілерден өтеді: мұрын қуысы, жоғарғы тыныс жолдары, бронхтар. Ауамен бірге олар тікелей альвеолаларға - өкпе мен қан тамырлары арасында газ алмасу жүретін көпіршіктерге енеді. Ең кішкентай бөлшектер қанға ене алады. Сондықтан олар тыныс алу жүйесінің ғана емес, жүрек-тамыр жүйесінің ауруларымен де байланысты. Осылайша, бөлшектер біздің тыныс алу және импульс ырғағын өзгерте алады немесе денеде ұзақ уақытқа созылып, әртүрлі қабынулар тудыруы мүмкін, бұл ақыр соңында инфаркт, инсульт және тромбозға әкеледі. Біз бұл бөлшектерді бәрібір дем аламыз. Бұл да факт. Мәселе РМ-2,5-тің орташа тәуліктік дозасын ағзаға алатынында.

Қарағанды облысы бойынша экология департаментінің зертханалық - аналитикалық бақылау басқармасы облыстың санитарлық-қорғау аймағына мониторинг жүргізу жоспарына сәйкес ай сайын 16 ингредиент бойынша Қарағанды қаласының атмосфералық ауасына, соның ішінде шаңға (қалқыма бөлшектер, күйе) бақылау жүргізіп отырады. Қарағанды қаласының атмосфералық ауасының РМ-2,5 бөлшектерімен ластануы қалалық көлікпен жолдардың кептелуіне байланысты - автокөліктердің көпкомпонентті пайдаланатын бензин мен дизель отындары бейорганикалық заттармен елді мекендердегі атмосфералық ауаны ластаудың негізгі көздерінің бірі болып табылады және кептелістердің жоғары болуы, жолдардың, тіпті жақсы желдетілетін қалалардың өзінде, ауада зиянды қоспалардың жиналуына әкеледі.

Қарағанды облысы бойынша экология департаменті Қарағанды қаласының табиғатты қорғау басқармасымен бірлесе отырып, түтін және улылығы артық көліктерді анықтау бойынша бірлескен рейдтер жүргізеді. 2020 жылдың 9 айында ғана 104 көліктен шығатын түтін құрамы тексерілсе, 59 көліктен шектен шығу анықталды. Көлік құралдары шекті рұқсат етілген шығарындылар (ШРШ) нормаларынан асатын иелеріне әкімшілік шаралар қолданылады. Ауаның ластануына мониторинг көрсеткендей, көбінесе Қытайда жасалған көліктер (шағын автобустар) ластануға негізгі үлес қосады.

Автомобиль көлігінің қоршаған ортаға тигізетін экологиялық залалды азайтудың негізгі мынадай жолдарын ұсынуға болады:

- Қалалық көлік қозғалысын оңтайландыру, көлік ағынын ұтымды ұйымдастыру және басқару;
- баламалы энергия көздерін әзірлеу;
- қоршаған ортаны ең аз ластайтын автокөліктің жаңа түрлерін қолдану (мысалы,

электромобильдер);

- органикалық отынды жағу және тазарту;
- балама отынды пайдаланатын қозғалтқыштарды жасау (түрлендіру) ;
- шудан қорғау;
- автомобиль паркі мен қозғалысты басқарудың экономикалық бастамалары;
- қаланы көгалдандыру және абаттандыру жұмыстарының қарқыны мен көлемін арттыру. Көміртек оксиді концентрациясының төмендеуіне жасыл кеңістіктер арқылы қол жеткізуге болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кравченко Н.А. Загрязнение атмосферного воздуха выбросами от передвижных источников // Гигиена и санитария. 2015; №9.75с.
2. Повороженко В.В., Сологуб Н.К. Основы взаимодействия железных дорог с другими видами транспорта. Алматы, 2015.-35с.
3. Аксенов И.Я. Единая транспортная система. Минск. 2014, 87с.
4. Иванова И.В., Ивашкина И.В. Транспортная система: этапы развития, достижения и экологический эффект // Экология урбанизированных территорий, 2013, 41с
5. Дмитриев А.С., Миллютина Е.О. Влияние автотранспорта на экологическое состояние городской среды. Ученые записки Россического государственного гидрометеорологического университета. 2012, 190с.

РОЛЬ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ В ВОСПИТАНИИ БЕРЕЖНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДНЫМ РЕСУРСАМ

Касымова Д.А.

студентка группа Эко-20-2

Исабаев А.С.

Научный руководитель, к.х.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация В данной статье рассматривается обеспечение энергетической безопасности через создание системы экономии материальных ресурсов. Экономия подчеркивает важность формирования экологически безопасного, ресурсо- и энергосберегающего поведения студентов. Ведущая роль в этом процессе принадлежит системе образования. Социально значимая деятельность, способствующая приобретению опыта рационального и экономного использования топливно-энергетических ресурсов, реальному вкладу студентов в ресурсо- энергосбережение и охрану окружающей среды. Информационная деятельность, организуемая с целью пропаганды идеи ресурсо-энергосбережения к ним относятся такие формы: информационные часы, публичные лекции, агитбригады, информационные программы, информационные материалы (стенды, буклеты, листовки, плакаты, мультимедиа-презентации);

Ключевые слова энергосбережение, энергия будущего, гармоническое развитие, альтернативные источники, глобализация, алгоритм поведения, потребительское отношение, жизненные навыки, алгоритм.

Энергия - это природный источник, создающий условия для стимуляции и развития жизнедеятельности человека. Энергия обеспечивает сохранение модели социумов и объединяет в себе множество аспектов, касающиеся вселенной и человечества в целом. Доступ общества к источникам энергии напрямую определяет конкретные принципы их социального, экономического и экологически устойчивого развития. Научные исследования и достижения в области технологий, связанные с эффективным использованием различных источников энергии создают перспективу устойчивого

развития энергетики. Выставка Астана ЭКСПО которая прошла под лозунгом «Энергия будущего», задумана как глобальный проект, по который позволяет рассматривать энергию в качестве фактора, определяющего существование сообществ и повседневную жизнь человека.

Проект «Энергия будущего» ставит конкретные цели – исследовать стратегии, программы и технологии, направленные на развитие устойчивых источников энергии, повышение надежности и эффективности энергоснабжения, стимулировать использование возобновляемых источников энергии и показать посетителям необходимость их активного участия в разработке и осуществлении плана энергосберегающего производства и эффективного использования энергетических ресурсов[1].

В качестве воспитательного аспекта для подрастающего поколения и молодежи важным является призвать к чувству ответственности каждого члена сообщества с помощью различных учреждений, организаций, корпораций и частных лиц, с целью стимулирования размышлений и формирования знаний на тему решающего влияния, которое оказывает планирование и контроль энергопотребления на жизнь людей и все живое на планете.

Немаловажным является и замысел проекта «Энергия будущего» в том, чтобы привлечь внимание общественности к решениям и способам, обеспечивающим управление устойчивыми источниками энергии. Эти способы направлены на борьбу с изменением климата и снижение выбросов углекислого газа; стимулирование использования альтернативных источников энергии – в частности, возобновляемых источников энергии, и внедрение программ по энергоэффективности; обеспечение надежности энергоснабжения; контроль над производством, сохранением и использованием энергии; и обеспечение всеобщего доступа к устойчивым источникам энергии.

Успешное решение этих задач и проблем зависит от многих факторов, в том числе и от личного участия каждого из нас. В Казахстане энергосбережение и повышение энергоэффективности всех отраслей хозяйства является в настоящее время приоритетной задачей, которая позволит решить комплекс проблем: энергетических, экологических и экономических. Без решения этой задачи неизбежно будет сдерживаться развитие страны.

В рамках данной цели в Карагандинском университете на кафедре «Экологии и оценки» ежегодно проводится общественная акция, посвященный Всемирному Дню энергосбережения, который отмечается 11 ноября.

Организовывается такое важное мероприятие, студенты готовят рекламные ролики, плакаты, листовки, во всем университете выключается свет на 1 час и всем преподавателям, студентам и сотрудникам вуза рассказывается об альтернативных источниках энергии.

Энергосбережение с каждым годом становится все более актуальной проблемой. Ограниченность энергетических ресурсов, высокая стоимость энергии, негативное влияние на окружающую среду, связанное с ее производством, — все эти факторы приводят к альтернативе: разумнее снижать потребление энергии, нежели постоянно увеличивать ее производство. Человечеством постепенно осознается необходимость перехода как в глобальном масштабе, так и в каждом конкретном месте и случае от потребительского отношения к природе к совместному, гармоническому развитию природы и общества [2].

Энергосбережение — процесс многогранный, он охватывает разные сферы человеческой деятельности. По сути, это образ жизни народа, общества, вырабатывающий определенный психологический алгоритм поведения. Каким будет будущее нашей страны во многом зависит от ценностных основ поведения, которые закладываются в сознание детей в дошкольном возрасте и в школе. Несомненно, главенствующую роль в этом процессе занимают экологическое образование и воспитание, а также привитие навыков бережного отношения к энергоресурсам, которыми располагает человечество. Ведущая роль в этом процессе принадлежит системе образования.

Если с первых лет жизни он будет видеть и дома, и в образовательном учреждении пример бережного отношения взрослых к свету, воде, теплу, усваивать понятие

«энергосбережение» на занятиях, в повседневной практической деятельности, то из него вырастет человек с высоким уровнем гражданской ответственности. Деятельность учреждений образования в области энергосбережения определяется высоким уровнем профессионализма руководителя и характеризуется эффективным и рациональным использованием бюджетных средств, организацией внебюджетной деятельности. Решение вопросов развития жизненно важных навыков дошкольников по энергосбережению возможно при взаимодействии педагогов и родителей. Тем более, данные цели должны развиваться и в высших учебных заведениях.

Основными задачами внедрения энергоэффективности и энергосбережения в высших образовательных учреждениях являются:

- сокращение нерационального расходования ресурсов;
- прекращение безучетного потребления ресурсов организациями бюджетной сферы;
- снижение финансовых затрат бюджетной сферы на потребленную тепловую и электрическую энергию;
- снижение удельного потребления энергии в образовательных учреждениях.

Таким образом, повышение энергоэффективности природных ресурсов обуславливает необходимость освоения населением основ культуры потребления энергетических ресурсов, формирования нового мышления энергопотребления, что, в свою очередь, требует разработки технологий, средств и методов обучения и диагностики энергосберегающего поведения. Эти задачи должны решаться в рамках современного образования, которое в последние годы находится на стадии модернизации [3, с.12]. Компетентностный подход предоставляет возможности для оценки сформированности социальных и философско-мировоззренческих установок, обеспечивающих деятельность позицию рационального использования природных ресурсов. Энергосберегающая компетентность входит в состав так называемых ключевых компетенций и компетентностей, выходящих за рамки конкретных предметных областей и направленных на решение актуальных социально-экономических и экологических проблем, и относится к универсальным или так называемым трансверсальным компетентностям. Энергосберегающая компетентность – это область, глубина и осведомленность человека относительно энергосберегающей деятельности, при которой он выполняет компетенции, интегрированные в профессиональную квалификацию и опыт работы.

Список литературы:

1. Энергия будущего в Казахстане/ <http://www.mint.gov.kz/index.php?id=215&lang=ru>
2. Проект G-Global//<http://www.expo2017astana.com/ru/page/energy/>
3. Кульмайра Арынова Энергосбережение 2020. -Журнал KAZENERGY 2013. №4 (59).

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ АТМОСФЕРАЛЫҚ АУА САПАСЫНА БАҒА БЕРУ

НҰРЛАН. Н.

Эко-21-Ік тобы студенті

КУАНЫШБАЕВ М.Т.

Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотаця. Бұл мақалада Қарағанды облысының атмосфералық ауа сапасына кешенді баға берілген. Облыстың атмосфералық ауаға салмақ түсіретін негізгі нүктелері анықталып, сипатталады. Сонымен бірге ауаны ластаушы негізгі көздер де анықталып, баға берілген. Орталық Қазақстанның өнеркәсіптік аймақ болып табылатыны ескеріліп, оның салдарының

адам денсаулығына әсер етуіне қысқаша шолу жасалған. Мақала соңында ауа ластануының алдые алу үшін жасалуға тиісті жұмыстар белгіленген.

Түйінді сөздер: атмосфералық ауа, ауа сапасы, ауыр өнеркәсіп, ауа ластауыштары

Қазіргі өркениет табиғатқа бұрын-соңды болмаған қысым көрсетуде. 4 өмір сүру ортасы бар. онсыз адам өмір сүре алмайды: су, ауа, топырақ, тірі организмдер. Табиғи ортаның тұрмыстық қалдықтармен және өнеркәсіптік шығарындылармен ластануы адамдарға, жануарларға, өсімдіктерге, топыраққа, ғимараттар мен құрылыстарға зиянды әсер етеді. Ол атмосфераның мөлдірлігін төмендетеді, ауаның ылғалдылығын арттырады, тұманды күндердің санын көбейтеді, көрінуді азайтады, коррозияға әкеледі. Қоршаған ортаның ластануы – табиғи немесе жасанды процестердің нәтижесінде пайда болатын қоршаған орта қасиеттерінің (химиялық, механикалық, физикалық, биологиялық және соған байланысты ақпараттар) өзгеруі. Өз іс-әрекетінде қоршаған ортаның әртүрлі элементтерін пайдалана отырып, адам оның сапасын өзгертеді.

Елімізде ауа сапасы нашар деген облыстардың бірі Қарағанды облысы. Қарағанды облысын «Сұр қала» қала деп атасақта болады. Негізгі мәселе – Балқаш тау-кен металлургия комбинатының шығарындыларымен атмосфералық ауаның ластануы. Қарағандының ерекше проблемасы - метан газының шығындылары жылына 100 млн текше метр және шахталық дренаж нәтижесінде ауаның ластануы. Қарағанды облысында ірі көмір өндіретін кәсіпорындар, машина жасау, металл өңдеу және тамақ өнеркәсібі бар. Зауыт - фабрикалардан шыққан қалдықтар, шаң тозаң, түтіндер ауа сапасын күннен күнге нашарлатуда.

Қарағандының ауасын не ластайды?

Қазба отындарды жағу, ауылшаруашылық қызметі және тау-кен өндірісі ауаның ластануының кейбір себептерінің бірі ғана.

Қарағанды қаласының ауасын техногендік көздерден түсетін ең көп таралған ластаушы заттар: көміртек тотығы, күкірт диоксиді, азот оксиді, көмірсутектер, шаң.

Атмосфералық ауаның ластануының өсу тенденциясы барған сайын кең таралуда, бұл әсіресе лас деп аталатын өндірістер шоғырланған өнеркәсіптік аймақтарда байқалады. Қазақстан Республикасының осындай өнеркәсіп орталықтарының бірі – Орталық Қазақстанда орналасқан Қарағанды қаласы. Орталық Қазақстан – ауыр индустриясы дамыған аумақтық өндірістік кешен болып табылатын республиканың жетекші өнеркәсіптік аймақтарының бірі. Бұл республиканың халықаралық маңызы бар көмір өндіру, металлургия және химия машина жасау салалары. Ауыр өнеркәсіптің барлық маңызды салалары, ең алдымен, кокстелетін көмірді өндірумен, металлургияға қажетті түсті, қара және сирек металдар кендерін өңдеумен, шикізаттың қосалқы түрлерімен байланысты. Аумақтық-өндірістік кешен үш өнеркәсіптік торапқа – Қарағанды-Теміртау, Балқаш және Жезқазғанға негізделген. Қара және түсті металлургияның энергия және материалды көп қажет ететін өнімдерін өндіруге, көмір мен бірқатар бағалы пайдалы қазбалардың рудаларын өндіруге маманданған өнеркәсіп бар. Сондай-ақ машина жасау, химия өнеркәсібі, құрылыс материалдарын өндіру, жеңіл, тамақ және басқа да өнеркәсіп кәсіпорындары ұсынылған [1,636].

Өнеркәсіп өндірісі ауаны ең көп ластайтыны белгілі. Ластану көздері - жылу электр станциялары, олар түтінмен бірге күкірт диоксиді мен көмірқышқыл газын ауаға шығарады; ауаға азот оксидтерін, күкіртті сутекті, хлорды, фторды, аммиакты, фосфор қосылыстарын, сынап пен мышьяқтың бөлшектері мен қосылыстарын шығаратын металлургия, әсіресе түсті металлургия кәсіпорындары; химия және цемент зауыттары. Зиянды газдар ауаға өндірістік қажеттіліктерге арналған отынды жағу, үйді жылыту, тасымалдау, тұрмыстық және өндірістік қалдықтарды жағу және өңдеу нәтижесінде түседі. Атмосфераны ластаушылар біріншілік, тікелей атмосфераға түсетін және соңғысының өзгеруі нәтижесінде пайда болатын екіншілік болып бөлінеді.

Атмосфералық ауаның ластануынан болатын өлім-жітімнің негізгілері — қатерлі ісік;

туа біткен патология және адам ағзасының иммундық жүйесі жұмысының бұзылуы.

Ауаны ластайтын заттар адамның денсаулығына әртүрлі әсер ете отырып, түрлі ауруларды тудырады. Мысалы, жану өнімдері дизель қозғалтқышының сұйытылған газы бар ауамен дем алу, тіпті қысқа уақыт ішінде болсын жүректің ишмениялық ауруын алу қаупін арттырады.

Өнеркәсіптік кәсіпорындар мен автокөліктер ерте өлім қаупін арттыратын қара түтін мен жасыл-сары диоксиді бөліп шығарады. Тіпті атмосферадағы осы заттардың салыстырмалы түрдегі төмен концентрациясы қырық жасқа дейінгі өлімнің 4-22 пайызына себепші болады. Автомобиль көліктерінің түтінімен, сондай-ақ көмір жағатын кәсіпорындардың шығарындыларымен ауаға қан ұйығыштығының жоғарлауына және қанайналым жүйесінде тромбтардың пайда болуына әкеп соғатын ұсақ лас бөлшектер таралады. Ластанған ауа қан қысымының жоғарлауының бірден-бір себепшісі. Атмосфераның ластануы қан қысымының деңгейін бақылайтын жүйке жүйесіне әсер етіп, оның өзгеруіне себеп болады. Ірі қалаларда емдеуге жатқызуға тура келіп жататын жағдайлардың шамамен бес пайызы дәл осы ауаның ластануына байланысты орын алады [2].

Ауаның ластануы даму кемістігі бар балалардың туу ықтималдығын арттырады. Атмосферадағы зиянды заттардың мөлшерден тыс концентрациясы ерте босануға, жаңа туған нәрестелердің салмағының аз болуына, кейде тіпті нәрестелердің өлі тууына себепші болады. Егер жүкті әйел озон концентрациясы мен көміртегінің жоғары концентрациясы бар ауамен дем алса, әсіресе жүктіліктің екінші айында, оның қоянжырық, жырық таңдай, жүрек қақпақшасының ақаулары сияқты дамуында ақауы бар баланы туу ықтималдығы үш есе артады. Экономиканың ілгерілеуі біздің азаматтарымыздың игілігіне өздігінен кепілдік бере алмайды. Гүлденген экономика жағдайында-ақ өз денсаулығын дұрыс күтпеуі және қоршаған ортаның ластануы салдарынан науқас адамдардың саны жылдан-жылға өсіп отырғанын көзге елестету қиын емес.

Техникалық: экологиялық таза технологияларды әзірлеу және енгізу, қорғаныс құралдарын құру, баламалы энергия көздеріне көшу. Құрылыс және жоспарлау: өнеркәсіп объектілерін аумақ бойынша бөлу, санитарлық-қорғау екепелерін құру, аумақтарды абаттандыру. Қала жасылдандыру.

Ауаға 95 пайыз зиянды қалдық шығаратын өндіріс орындарына талап күшейту. Ауа тазалау жоспарын үш бағыт бойынша жүзеге асыру. Алдымен атмосфераны ластайтын қалдықтарды сүзу, зиянды заттарды ауаға жібермеу. Керісінше оны қайта өңдеу арқылы пайдаға жаратуды көздейді. Екінші бағыты кәріз жүйесіне төгілетін қалдықтарды да жібермей, тазалап қалу. Ал, үшінші бағыт осы уақытқа дейін жиналған артық қалдықтың көзін жою [3].

Орталық Қазақстан – ауыр индустриясы дамыған аумақтық өндірістік кешен болып табылатын республиканың жетекші өнеркәсіптік аймақтарының бірі. Бұл республиканың халықаралық маңызы бар көмір өндіру, металлургия және химия машина жасау салалары. Ауыр өнеркәсіптің барлық маңызды салалары, ең алдымен, кокстелетін көмірді өндірумен, металлургияға қажетті түсті, қара және сирек металдар кендерін өңдеумен, шикізаттың қосалқы түрлерімен байланысты. Қарағанды облысы Қазақстан Республикасының жүрегі десекте болады. Бірақта қаланың ауа сапасы төмендеуде сол сапаны көтеруге әрекет жасауымыз керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Б.Т. Жақатаева "Природные и антропогенные условия загрязнения воздушного бассейна Центрального Казахстана", Вестник КарГУ, 2005 г., №3, 63 2. Қоршаған ортаның жай-күйі туралы ай сайынғы ақпараттық бюллетень: 2021 ж/ «ҚАЗГИДРОМЕТ» РМҚ Қазақстан Республикасы экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі: <https://www.kazhydromet.kz/ecology/ezhemesyachnyu-informacionnyu-byulleten-o-sostoyanii-okruzhayuschey-sredy/2021>

3. Қоршаған ортаның жай-күйі туралы ай сайынғы ақпараттық бюллетень: 2020 ж/ «ҚАЗГИДРОМЕТ» РМҚ Қазақстан Республикасы экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі: <https://www.kazhydromet.kz/ecology/ezhemesyachnyu-informacionnyu-byulleten-o-sostoyanii-okruzhayuschey-sredy/2020>

ТАМШЫЛАТЫП СУАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

РАҚЫМБАЙ А.Д.

Эко -20-1к топ студенті

ОСПАНОВА Г.К.

Ғылыми жетекші, х.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттыруды, өсімдіктер үшін қолайлы су, ауа, жылу және микробиологиялық режимді, гербицидтер мен улы химикаттарды үнемдеуді қамтамасыз ететін тамшылатып суарудың тиімділігі қаралды.

Түйінді сөздер: тамшылатып суару, жер үсті суару, суару нормасы, су, бұрку.

Тамшылатып суару - арнайы құрылғылар (тамшылатқыштар) арқылы икемді құбырлар арқылы су тамырлардың таралу аймағына тамшылар арқылы түсетін суару.

Тамшылатып суару - сондай-ақ ағыстық суару, микро суару немесе жергілікті суару ретінде белгілі. Ол өсімдіктің негізіне су тасымалдайтын жіңішке құбырлар арқылы жасалады. Тамшылатып суару жүйесінде сорғы мен қақпақтар қолмен немесе автоматты түрде бақылаушымен басқарыла алады[1, 27-286].

Тамшылатып суаруда пайдаланылатын құрылғылар:

- Сорғы немесе қысымдағы су көзі;
- Су сүзгісі немесе оның жүйелері;
- Гидроциклон секілді топырақ сепараторлары;
- торлы фильтрлер, медиа фильтрлер және дискті фильтрлер;
- Фертигациялық жүйелер және улы химикатты жабдық;
- Қайта шаю контролері;
- Қысымды қадағалау қақпағы
- Басты бағдар
- Қолмен реттелетін, электронды немесе гидравликалық қадағалау қақпағы және қауіпсізdedіретін қақпақтар
- Кіші диаметрлі политубтер
- Полифитингтер мен бөлшектері
- Өсімдіктерге арналаған шашқыш құралдар

Егерде тарихына көз жүгіртетін болсақ:

Көне заманнан бері тамшылатып суарудың қарапайым түрі қолданылып келеді. Б.з.б. I ғасырда жазылған Фан Шен Чи Су суару құралы ретінде сумен толытырылған қыш құмыралардың көмілгені туралы хабар береді. Заманауи тамшылатып суару 1860 жылы Германияда зерттеушілер жер асты суландыруды сазды құбырларды пайдалана отырып жер асты суландыру мен арықтық жүйелерді құру мақсатымен тәжірибелерін бастағанда дами бастады. 1920 жылы перфоририттік құбыр жүргізу жүйелерін қолдануды қосу үшін тәжірибе ұлғайтылды. Тамшылатып суаруда суды сақтау және тарату кезінде пластикалық құралдарды Ханнис Тилл Аустралияда кейіннен дамытты[2, 146].

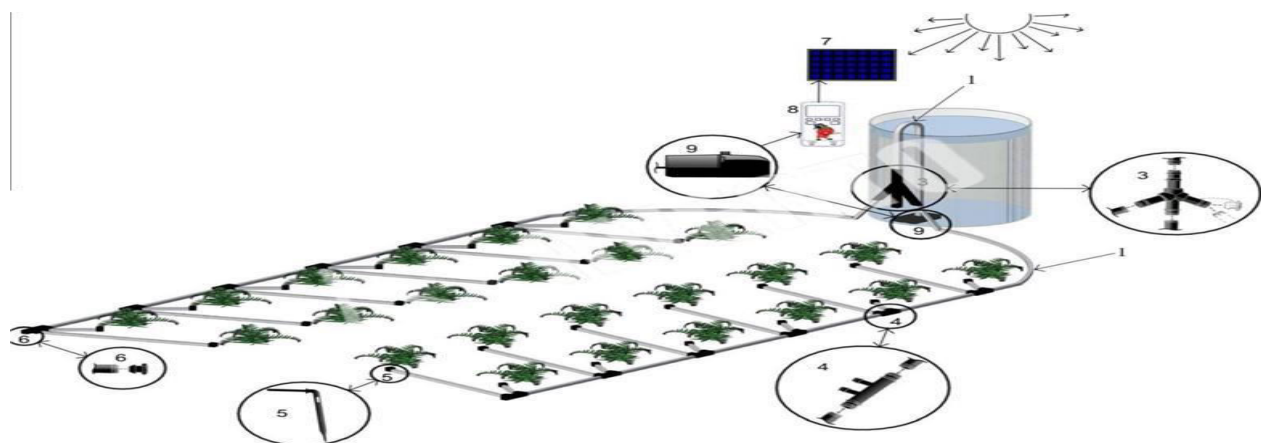
Тамшылатып суаруда пластикалық эмиттер Израильдегі Симха Бласс пен оның баласы Йешаягумен жасалды. Суды кішкене бөлшектермен жеңіл қоршалатын ұсақ тесіктерден шығарудың орнына, пластикалық эмиттерден (су шашқыш) су құйынын

бәсеңдету үшін жылдамдықпен кең, әрі ұзын өткелден шығарылды. Алғашқы мұндай типтегі эксперименталды жүйені 1959 жылы Бласс құрды, кейіннен ол серігі Кибуц Хацериммен бірге Нетафим компаниясын құрды. Екеуі практикалық жағынан бірінші жердің бетін тамшылатып суару құралын жасап, патенттеді.

Тамшылатып суару кезінде топырақ бетінің шектеулі бөлігі ғана ылғалданады, топырақтың терең қабаттарына су ағып кетпейді немесе сүзілмейді.

Өсімдіктерді тамшылатып суару бүкіл вегетация кезеңінде тамыр қабатының ылғалдылығын суарудың барлық басқа әдістеріне тән айтарлықтай ауытқуларсыз оңтайлы деңгейде сақтауға мүмкіндік береді. Тамшылатып суару кезінде топырақты ылғалдандыру капиллярлық жолмен жүзеге асырылады. Осының арқасында топырақтың оңтайлы су-физикалық қасиеттері сақталады және ылғалдың жоғалуы жер бетінің ағып кетуіне және тереңдікке енуіне байланысты жойылады.

Тамшылатып суару қай жерде жиі қолданылады? Мұндай жүйе табиғи, жаңбыр суару жеткіліксіз өсімдіктерге арналған (немесе ол мүлдем қарсы). Егер сіздің ағаштарыңыз, гүлзарларыңыз, бұталарыңыз және басқа екпелеріңіз ауыр, тығыз топырақтарда өссе, онда үздіксіз суару да жеткіліксіз болады. Суару немесе шланг өсімдіктерді мол суаруы мүмкін, бірақ су дұрыс сіңірілмейді. Нәтижесінде тамырлар үнемі батпақтанып, шіріп кете бастайды. Суаратын құмырадан немесе шлангтан суару кезінде борпылдақ және жеңіл топырақ суды тез сіңіреді: нәтижесінде жердің жоғарғы, Тамыр қабаты әрдайым құрғақ болады, ал сіздің өсімдіктеріңіз «аш» болады. Төменде 1-ші суретте тамшылатып суарудың жүйесі келтірілген.

1-сурет. Тамшылатып суарудың жүйесі

Барлық осы фактілер нүктелік, тамшылатып суару суарудың ең жақсы нұсқасы екенін дәлелдейді. Су тамырларға біркелкі және біркелкі түседі, тамыр жүйесінің тыныс алуына кедергі жасамайды, оны қатты ылғалдандыруға немесе керісінше кептіруге жол бермейді. Өсімдіктерге күтім жасайтын адам судың мөлшерін және оны беру жиілігін оңай реттей алады. Сонымен қатар, тамшылатып суару төсек арасында құрғақ орын қалдыруға мүмкіндік береді: суару кезінде де өсімдіктерге қол жетімді. Тәжірибе көрсеткендей, нүктелі суару кезінде арамшөптер күшті дамуға мүмкіндік бермейді, бұл да айқын плюс.

Қолдану әдісін қарастыратын болсақ:

Тамшылатып суарудың әмбебап қолданылуы бар, атап айтқанда, суарудың басқа әдістерін пайдалану мүмкін емес немесе тиімсіз болған кезде қолданылады:

- күрделі бедерде және учаскенің үлкен еңісінде (45 және одан жоғары);
- ұзақ құрғақшылық және тұрақты қатты желдер бар жерлерде;
- салыстырмалы түрде шектеулі су мөлшері бар жергілікті су көздерінде;
- қуаты аз және өте төмен немесе жоғары гигроскопиялық топырақтарда;
- тұздануға бейім топырақтарда;

- суару үшін суда еритін тұздардың көп мөлшері бар суды пайдаланған кезде. Тамшылатып суару жүйелерінің артықшылықтары:
- Егіннің саны мен сапасын арттыру;
- Тамыр аймағында оңтайлы су - физикалық режимді сақтауға мүмкіндік береді (әсіресе олардың дамуының сыни кезеңдерінде), бұл жоғары өнім алуға жағдай жасайды;
- Аз еңбек шығындары;
- Шын мәнінде, тамшылатып суару жүйелері тұрақты болып табылады және өсімдіктерді суару мен тамақтандырудың бүкіл процесін автоматтандыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде еңбек шығындарын едәуір үнемдеуге әкеледі.
- Суды үнемдеу;
- Суды тиімді пайдалану мүмкіндігі тамшылатып суарудың маңызды оң сипаттамаларының бірі болып табылады;
- Тамшылатып суару жүйелерін пайдалану кезінде су шығындарының төмендеуі суарудың басқа әдістерімен салыстырғанда 20-дан 80% - ға дейін құрайды[3, 104б];
- Алқапты тегістеу қажет емес;
- Дұрыс емес пішінді алқаптар жеңіл орналастырылады;
- Тамыр жағындағы ылғал алқаптың ылғал сыйымдылығында сақтала алады;
- Суару жиілігінде топырақ түрінің маңызы үлкен емес;
- Топырақ эрозиясы азаяды;
- Арамшөптердің өсуі азаяды;
- Басқа суару түрлеріне қарағанда, еңбек құны азырақ.

Тамшылатып суару кезінде топырақ қабатының аз ғана пайызы ылғалдандырылады, атап айтқанда тамыр аймағы. Сонымен қатар, топырақтың қалған бөлігі құрғақ болып қалады, бірақ бұл су шығындарының төмендеуі өсімдіктердің қажетті ылғалдан айырылуына байланысты болады дегенді білдірмейді. Керісінше, суарудың осы әдісімен ылғалдың пайдалы коэффициенті жер үсті суландырудан айырмашылығы 95% - дан асады, бұл коэффициент шамамен 5% болған кезде және шамамен 65% болады[4, 502б].

Әдебиеттер тізімі:

1. Бородычев, В. В. Потребность овощных культур в минеральном питании при капельном орошении / В. В. Бородычев, А. И. Болдырь, В. М. Гуренко, О. М. Дмитриенко // Картофель и овощи, 2005. - № 8. - С. 27-28.
2. Кружилин, Ю. И. Особенности режима орошения и водопотребления для получения разных уровней урожайности томатов при капельном орошении светло-каштановых почв Волго-Донского междуречья: Автореф. дис... канд. с.-х, наук /Кружилина Ю. И.- Волгоград., 2002.- 14 с.
3. Кружилин, Ю. И. Эффективность использования оросительной воды при капельном способе полива / Ю. И. Кружилин // Водосберегающие технологии выращивания сельскохозяйственных культур: Сборник научных трудов ВГСХА - 2001. - С. 103–106.
4. Чекунов, Д. В. Преимущества капельного орошения над дождеванием и поверхностным поливом / Д. В. Чекунов. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2020. - № 23 (313). - С. 500-502

ШУМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЖИЗНЬ ЧЕЛОВЕКА

ШКИЛЬНЯК А.В.

студентка группы ЭКО-20-2

БАЙКЕНОВА Г.Г.

*Научный руководитель, Завкафедрой экологии и оценки ,
доктор химических наук ,профессор
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. Многие знают, что шум очень сильно влияет на жизнь человека. И я решила подробнее описать, что вообще все это значит. В данной статье читатели узнают что такое шум, какие бывают виды шума, классификация шума, виды загрязнения. Также мы узнаем как шум влияет на жизнь человека и как бороться с шумом. Как защитить себя от лишнего шума.

Ключевые слова: Шум, влияние, классификация шума, виды загрязнения, виды шума, борьба с шумом, защита.

Все процессы в биосфере взаимосвязаны. Любая деятельность человека оказывает влияние на окружающую среду, а ухудшение состояния биосферы опасно для всех живых существ, в том числе и для человека. Окружающие нас звуки бывают разными, одни из них благоприятные, другие – нет [1].

Шум – один из наиболее распространенных неблагоприятных физических факторов, который действует не только на ухо, а в целом на весь организм, опасен не только для здоровья человека, но и других живых организмов!

Воздействие шума на человека зависит от уровня шума, его характеристик и спектра, времени воздействия, резонансных явлений. Оно также зависит от состояния здоровья, приспособляемости организма, индивидуальных особенностей человека и других факторов.

Вредное воздействие шума вызывает патологические изменения органа слуха, ухудшает состояние нервной системы и всего организма в целом. Оно отрицательно сказывается на некоторых видах деятельности человека, требующих напряжения и внимания.

Моя цель на данный момент дать понять людям вообще что такое шум, и как сильно он влияет на жизнь человека. Как нужно бороться с данным видом загрязнения.

1. Что такое шум и его характеристика.

Шум — беспорядочные колебания различной физической природы, отличающиеся сложностью временной и спектральной структуры. Первоначально слово шум относилось исключительно к звуковым колебаниям, однако в современной науке оно было распространено и на другие виды колебаний (радио-, электричество). С физиологической точки зрения шумом может быть назван любой нежелательный звук, мешающий восприятию полезных звуков, нарушающих тишину и оказывающих вредное действие на человека [2].

Для количественной оценки шума используют усредненные параметры, определяемые на основании статистических законов. Для измерения характеристик шума применяются шумомеры, частотные анализаторы, коррелометры и др.

Уровень шума чаще всего измеряют в децибелах (20 дБ — звуковое давление в 10 раз выше стандартного порога слышимости; 40 дБ — в 100 раз...).

Сила звука в децибелах:

Разговор: 40—45

Офис: 50—60

Улица: 70—80

Фабрика (тяжелая промышленность): 70—110

Цепная пила: 100

Старт реактивного самолёта: 120

У раструба вувузель: 130

Для измерения акустического шума Стивен Орфилдом (Steven Orfield) была основана в Южном Миннеаполисе «Лаборатория Орфилд» (Orfield Laboratories). Чтобы достичь исключительной тишины, в комнате использованы стекловолоконные акустические платформы толщиной в метр, двойные стены из изолированной стали и бетон толщиной в 30 см. Комната блокирует 99,99 процентов внешних звуков и поглощает

внутренние. Эта камера используется многими производителями для тестирования громкости своих продуктов, таких как клапаны сердца, звук дисплея мобильного телефона, звук переключателя на приборной панели автомобиля. Также её используют для определения качества звука.

2.Классификация шума и источники шума .

Шум — совокупность непериодических звуков различной интенсивности и частоты. С физиологической точки зрения шум — это всякий неблагоприятно воспринимаемый звук.

По спектру

Шумы подразделяются на стационарные и нестационарные.

По частоте (Гц)

По частотной характеристики шумы подразделяются на:

низкочастотный (<300 Гц)

среднечастотный (300—800 Гц)

высокочастотный (>800 Гц)

По природе возникновения:

Механический

Аэродинамический

Гидравлический

Электромагнитный

Отдельные категории шумов:

Белый шум — стационарный шум, спектральные составляющие которого равномерно распределены по всему диапазону задействованных частот.

Цветные шумы — некоторые виды шумовых сигналов, которые имеют определённые цвета, исходя из аналогии между спектральной плотностью сигнала произвольной природы и спектрами различных цветов видимого света.

Розовый шум (в строительной акустике), у которого уровень звукового давления изменяется в октавной полосе частот.

Источниками акустического шума могут служить любые колебания в твёрдых, жидких и газообразных средах; в технике основные источники шума — различные двигатели и механизмы. общепринятой является следующая классификация шумов по источнику возникновения:

механические;

гидравлические;

аэродинамические;

электрические.

Повышенная шумность машин и механизмов часто является признаком наличия в них неисправностей или нерациональности конструкций. Источниками шума на производстве является транспорт, технологическое оборудование, системы вентиляции, пневмо- и гидроагрегаты, а также источники, вызывающие вибрация [3].

3.Действие и последствия шума на человека .

По данным исследователей, «шумовое загрязнение», характерное сейчас для больших городов, сокращает продолжительность жизни их жителей на 10-12 лет. Негативное влияние на человека от шума мегаполиса на 36% более значительно, чем от курения табака, которое сокращает жизнь человека в среднем на 6-8 лет .

Человеческий организм по-разному реагирует на шум разного уровня. Шумы уровня 70-90 дБ при длительном воздействии приводят к заболеванию нервной системы, а более 100 дБ - к снижению слуха, вплоть до глухоты.

Шум создает значительную нагрузку на нервную систему человека, оказывая на него психологическое воздействие. Шум способен увеличивать содержание в крови таких гормонов стресса, как кортизол, адреналин и норадреналин - даже во время сна. Чем дольше эти гормоны присутствуют в кровеносной системе, тем выше вероятность, что они приведут к опасным для жизни физиологическим проблемам.[2]

4. Методы защиты от шума .

Снижения влияния шума на человека возможно с помощью средств индивидуальной защиты, и с помощью санитарных норм допустимого уровня шума.

Распространенные средства индивидуальной защиты от шума – это пробки, наушники, вкладыши (беруши) и шлемы. Принцип действия этих аксессуаров – защита непосредственно органов слуха человека. Максимально герметично закрывая уши, СИЗ служат барьерами от чрезмерно громких звуков, не позволяя разрушать слуховую и нервную системы человека. Такие способы защиты от производственного шума наиболее эффективны на уровне высоких частот.

Самый доступный, дешевый и практичный способ защиты от шумов – использование специальных вкладышей, которые называются берушами (от словосочетания «беречь уши»). Небольшие аксессуары из силикона, поролона или резины просто вставляются в ушной канал человека и не дают проникнуть туда звуковой волне. Беруши легко вставлять и доставать, они принимают индивидуальную форму ушных каналов владельцев и не мешают носить при этом каску, головной убор или очки, но при многократном использовании могут раздражать уши. Вкладыши обеспечивают минимальный уровень защиты, поглощая 10-20 дБ звука, поэтому использовать их целесообразно при незначительном превышении уровня шумов на рабочем месте.

Наиболее эффективный способ защиты от шума – использование специальных наушников. Они полностью закрывают ухо и имеют оголовье, что обеспечивает надежное крепление СИЗ. Также наушники могут быть встроены в головной убор. Шумы блокирует специальная прослойка из звукопоглощающего материала. Такое средство индивидуальной защиты снижает воздействие шумов на 20-30 дБ. Наушники легки, комфортны в использовании, особенно при высоких частотах. Для удобства хранения некоторые производители делают наушники складными.

Защита ушей от шума может также обеспечиваться с помощью специальных шлемов и касок, которые используются уже при более высоком уровне громких звуков. Применяются они вместе с наушниками или берушами, обеспечивая в сумме снижение акустической нагрузки на 30-50 дБ. Использовать шлемы рекомендуется при звуках с громкостью выше уровня 120 дБ. Только это средство индивидуальной защиты способно защитить органы слуха человека при таких частотах.[4]

Надеюсь я смогла донести до читателя что такое шум и как с ним бороться . Ну каждый кто слушал или читал, понял и сделал для себя выводы Сама я думаю что это очень опасно для всего живого и мы должны оберегать себя от лишнего шума . Ведь как я писала , шум очень сильно влияет на вашу жизнь ,но вы этого не замечаете . Твоя жизнь в твоих руках!

Список литературы:

1. Чумачева Н.М., Гурин М.А., Рубель Е.В. Шум и его влияние на организм человека // Технические науки-от теории и практике №10 (58), 2016 г. с.21-26
2. Шишелова Т.И., Малыгина Ю.С., Нгуен Суан Дат Влияние шума на организм человека // Успехи современного естествознания. – 2009. – № 8 (приложение) – С. 14-15
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D1%83%D0%BC#:~:>
4. <https://navigator-siz.ru/sposoby-zashhity-ot-shuma-na-proizvodstve/#:~:>

ФАНДОМАТЫ

ШНЕЛЬ К.

Студентка группы ЭКО 20-2

КУАНЫШБАЕВ М.Т.

*Научный руководитель, ст. преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза
Г. Караганда 2022г*

Аннотация: В данной статье рассмотрено внедрение «фандоматов» и их роль в нашей Республике, на примере стран Европейского Союза. Значение пластика в нашей жизни и его разложение, а также замена его в повседневной жизни на более экологическое вещество. Фандомат — это автомат по приёму использованной тары в обмен на небольшое вознаграждение (деньги, баллы, бонусы, купоны и т. п.). В фандоматы можно сдать стеклянные, пластиковые и алюминиевые бутылки и банки.

Ключевые слова: Фандомат, пластик, переработка, экология, загрязнение, пластиковая тара, защита окружающей среды.

XXI век – это век высоких технологий, но и глобальных экологических проблем. Основой из главных экологических проблем является – пластик. По данным на сегодняшний день пластик до 40% объёма всех бытовых отходов. Раньше на прилавках продукты были в бумажных, картонных и стеклянных тарах. Сейчас же эти товары мы видим в современных упаковках, в пленке, различных пакетах и пластиковых бутылках. Конечно, это легко, дёшево, каждый согласится с этим, но не с точки зрения экологии. Как мы знаем большая часть упаковочного мусора не разлагается или же имеет длительный срок разложения.

Но мы можем это исправить. Самым главным вредителем для экологии нашей планеты является конечно же, человечество. Одним из решений данной проблемы является «Фандоматы».

Фандомат — это автомат по приёму использованной тары в обмен на небольшое вознаграждение (деньги, баллы, бонусы, купоны и т. п.). В фандоматы можно сдать стеклянные, пластиковые и алюминиевые бутылки и банки.

Изначально фандоматы задумывались для того, чтобы сдавать в них оборотную тару. То есть человек купил лимонад в стеклянной бутылке, выпил его, вернул бутылку в фандомат и получил обратно её залоговую стоимость, которая была включена в цену. Как в СССР, автоматы с лимонадом, тогда на автомат предлагался один граненный стакан, с экологической точки зрения, это превосходно, но с санитарной точки зрения оставляет желать лучшего.

Данный немецкий термин был создан от двух слов: phand (залог) и futomat (автомат).

Для продуктивной работы этого процесса в первую очередь нужно всерьез рассматривать загрязнение окружающей среды как административное нарушение и внедрить более серьезные штрафы за это нарушение. Так же стоит оповещать народ о данной переработки. Взять в пример, Европу, мы рассмотрим такие страны как: Швеция, Норвегия и Германия

Депозитарная система сбора тары в Европе

внедренная и **запланированная**

Рисунок 1 – Системы сбор тары в Европе [1]

Самой первой Европейской страной, где начали производить фандоматы, в 1984 году, стала Швеция. Для начала они принимали только алюминиевые банки, а уже спустя десятилетие начали пластик. Благодаря фандоматом, на сегодняшний день собирают по два миллиарда бутылок и банок в год, это 85% тары, которая производится в стране. Так же, на этих автоматах есть специальные кнопки, благодаря которым на сумму от сдавшихся бутылок можно отправить деньги на благотворительность [1].

Рисунок 2 – Фандоматы в Норвегии [2]

В Норвегии данная система была произведена в 1999 году, и признана лидирующей страной с наилучшим результатом во всей Европе.

В Норвегии перерабатывается 92% пластиковой и железной тары. За каждую бутылку газировки, воды или другой продукции, заложен определенный депозит. Производитель вам продаёт товар дороже на стоимость самой тары. Эти деньги вы себе возвращаете, когда

сдаёте бутылки в автоматы. Или же при сдаче продукта в автомат, он может выдавать вам определенный купон, который вы сможете поменять на продукт, и он станет дешевле при помощи данного купона.

"У нас это привычное дело. По телевизору постоянно реклама идёт: сдавайте бутылки. Я не знаю таких людей, кто этого здесь не делает. У народа работает самосознание. У нас даже министры сдают бутылки. Мы дома в гараже всё это собираем, копим и потом вывозим. Ну и потом за каждую бутылку я получаю деньги, почему я должна их выкидывать?" – рассказывает Клара Пейхель, жительница Норвегии [2].

В Германии, есть два типа бутылок, за сдачу которых возвращают деньги, это многоразовые из стекла и одноразовые тары, которые сразу отправляют в переработку.

Многоразовые бутылки, для начала отправляют в сортировочный центр – к другим бутылкам того же размера и формы. После, их отправляют производителям напитков, которые разливают вновь продукт в эти же тары. Там, конечно же их тщательно моют и заново наполняют.

А вот с одноразовыми бутылками другой исход. Еще в пунктах приема их спрессовывают, для экономичного местоположения при транспортировке. После они попадают на завод по переработке, там их измельчают и перерабатывают.

Экологи из Deutsche Umwelthilfe (некоммерческая организация по защите окружающей среды и потребителей) провели исследование на примере тар известной нами компании Coca-Cola, что использование многоразовой тары снизилось с 56% до 42%.

Компания Coca-Cola является одной из крупнейших в мире загрязнителем окружающей среды в плане пластика, в связи с этим неправительственная организация «Break Free from Plastic», добивается сокращения количества используемого пластика. Но также можно сказать что данная компания выпускается и в пластиковых бутылках многоразового использования и в стеклянных.

По расчётам Евросоюза, к 2025-му году страны ЕС должны перерабатывать 77% пластиковых бутылок, а к 2029-му году более 90% [3].

Это радует, но с другой стороны посмотрев на ситуацию в Казахстане, это расстраивает.

По данным ЮНЕП в Казахстане образованно свыше 480 тыс. тонн пластика. Благодаря Фандоматом, эти данные могут значительно снизиться.

Конечно же, данный бизнес начнет приносить прибыль только через несколько лет, но он даст мощный толчок по авторитету предпринимателя. Но с помощью поддержки Государства, можно внедрить эту систему в нашей стране.

Подводя итоги данной статьи, внедрить систему в Казахстане будет непросто. Нужно хорошо всё просчитать и убедить потребителей, государство и предпринимателей в необходимости данного проекта в нашей Республике.

Список литературы :

1. <https://www.dw.com/ru/kak-v-germanii-rabotaet-shema-sdachi-pustyh-butylk/a-60073009>
2. <https://azatlife.ru/inzhenerka/opyt-es-v-pererabotke-plastika/>
3. [<https://kiosksoft.ru/news/2021/02/04/fandomat-vzglyad-iznutri-65378>

Ссылки на рисунки:

1. <https://bitnovosti.com/wp-content/uploads/2021/07/o.890341.jpg>
2. <https://frontiergroup.org/sites/default/files/Redemption%20center2.jpg>

**СЕКЦИЯ
СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

POSITIVE EFFECTS OF SOCIAL MEDIA

ARUZHAN D. ABEUOVA

student of Nazarbayev University

Scientific adviser, associate professor

JEFFREY CARNEY

Today, social media is not only a collaborative tool that allows society to share information virtually, but also an extremely controversial technology with various effects. According to most scholars, its destructive nature results in a deterioration in the quality of people's lives. However, this essay aims to prove otherwise: social media may also have different positive impacts, depending on how people choose to use it.

Firstly, today socializing process is facilitated and highly enhanced by the social network, encouraging individuals to interact with others casually. Humanity possesses a unique opportunity to satisfy its need for communication at any time of the day with people worldwide. Simply by clicking on the screen of a smartphone, users get access to leaving comments, participating in discussions, sending messages, and many other actions which allow their thoughts to be heard. To illustrate, more than 90% of US citizens go online every day, where they mostly spend time chatting with their beloved ones (Odgers, 2018). Nonetheless, some readers may challenge this view by insisting that active Internet users barely engage in real-life interactions with their peers, resulting in their desocialization. Such an opposing point may be valid solely for unemployed adults who selflessly get lost on social media, as ordinary people cannot completely lose touch with the surrounding world. Furthermore, as Odgers (2018) stated, a review of 36 pieces of research from the last two decades shows adolescents develop their relationships on social media by sharing intimate feelings and arranging dates. This piece of information proves that social networks encourage people to interact more easily with others; for most of them, it is easier to open up and express thoughts and emotions online. Another favourable influence is that social media provides a space for individuals to connect with their past friends throughout their life changes (Hastings et al, 2021). This opportunity lets old acquaintances stay in touch and share the news as time passes. Finally, people can easily find like-minded social groups online, which allows them to discuss interests that they share by talking about their experiences and expanding their knowledge. All of this together has a beneficial impact on human socializing processes [1].

Secondly, social media is a source of constant inspiration and motivation where everyone can be creative and support each another by leaving kind comments. For instance, social networks can motivate people to pursue their dreams, try new hobbies, or even stand up for themselves (Diaz et al, 2021). Therefore, it makes a convenient platform for users to exchange creativity, share their ideas with an audience, and obtain genuine feedback. As DeSpiegelaere et al (2021) emphasize, social media becomes a catalyst for inspiring adolescents all over the world to believe that they can aim for more significant goals. Nevertheless, some readers may object that constantly being online makes users passive and lazy, leaving no space for self-development. Again, it depends entirely on people themselves and how they choose to use the social network – beneficially and balanced, or self-destructively. Indeed, there is always a choice to switch off the Internet and leave home if necessary; if some users are not capable of doing so, it is their problem with self-control. No blame should be put on social media for people's own mistakes, as it is a priceless tool for self-perfection that many tend to underestimate. Another effect of social network is that it enables society to raise awareness of important issues and spread positivity (Perkins et al, 2021). Besides sharing affection and admiration with others, users can also search for news and educate

themselves on recent events in the world. It is vital for people to know whatever is going on in the world, be it the global warming issue or the Black Lives Matter protests. Accordingly, such valuable knowledge makes it possible for concerned individuals to campaign for human rights on the Internet, where public outcry can eventually help solve almost any problem. Finally, all the previously stated effects represent and prove that social networks influence people's creativity in many positive ways.

Thirdly, the use of social media considerably contributes to educating at schools and universities and generally simplifies obtaining knowledge. As Lowry et al (2021) point out, students do better at school when searching for data on social networks; the material concepts are learnt easier when explained by real-life people rather than when tediously reading papers. It also allows students to hear other people's experiences in the first person, which exposes the bare truth without any embellishments like those in articles. Besides, social networks such as Facebook and YouTube provide students with access to many fascinating educative videos and informative news reports with explanations, which are crucial for strengthening their cognitive skills. This way, students learn to research and explore ideas, satisfying their curiosity and evoking a sense of wonder. Here as well, some sceptics can disagree on the grounds that adolescents may get distracted by social media. However, students are mature enough to resist the temptation to chat with their friends if they are doing an important assignment or are determined to finish the task without any distraction. They can set their priorities right and keep on working, even if it sounds more entertaining to send messages. Nevertheless, texting groupmates is not always a bad idea for better academic performance: social media enables students to create online study groups and help one another do their homework (Saunders et al, 2021). Moreover, using social networks is a lifesaver for those who are ill and absent from the lessons, as, in such a way, they can stay aware of the topics and tasks that they miss. Finally, social media is a safe space for students to share their school projects and get an honest response from other users. They can also get valuable advice there, which can then be implemented in real life for advancing their skills and making them think out of the box [2].

Fourthly and lastly, despite the prejudice blindly put on social media, it still helps people overcome personal challenges and affects their mental health very favourably. It is the easiest way for people to get off their chest and talk through their worries by sharing them with others on social media; this helps relieve stress and even find a silver lining during hard times. One of the recent examples is how people manage the pandemic by sharing funny videos on the social network TikTok, which makes everyone laugh at the hardships of quarantine (Lendzion et al, 2021). Even though some may argue that social media harms one's mental health, it works the other way round. As Popper (2020) rightly stated, "the phone is just a mirror that reveals the problems a child would have even without the phone" (para. 10). Therefore, people struggling with mental health problems such as anxiety tend to actively use social networks, as they find peers who can relate to them there. Besides, self-critical and shy children who have a hard time expressing their true selves in real life, especially those who feel misunderstood by their families, find it relieving to get support from the Internet. The safe anonymity of social network communities encourages people to openly discuss their deepest concerns and private matters with others online, as it is easier to be vulnerable in front of strangers rather than in front of one's loved ones.

Finally, regarding my personal experience on social media, it truly inspires me to lead a healthy and active lifestyle. It is thanks to social influencers who share such things as their skincare routine, gym workouts, balanced diet, and reminders to drink water. I unconsciously look up to them and get highly motivated to repeat the same; now, those actions have also become a part of my everyday life, which is extremely crucial for my health. Hence, I wondered if the same trend applied to my friends, so I have conducted a survey not long ago. It contained two simple questions related to the attitude towards social media and was sent to my peers. The purpose was to know whether social networks affect them as positively as I attempt to describe in this essay, and then the responses turned out to prove my thesis statement. Therefore, most correspondents claim that they are indeed impacted beneficially by social networks [3].

In conclusion, social media has proved to influence society positively in several different spheres of life. It thus addresses the concerns raised by scientists and parents worldwide but still leaves a significant aspect to mention. Instead of readily blaming social networks for teens' failures and health problems, both parents and scholars should seriously consider other possible roots. It is always more accessible for people to shift the blame to anything else except for themselves, but in this case, it is necessary to realize that social media is not an enemy; parents should explain beneficial ways to use it to their children instead of constantly calling it harmful.

Table 1- Influence of social media in several different spheres of life

Questions		Do you think social media can have a positive effect on society?	Are you personally affected more positively or more negatively?
Answers		Yes – 90% No – 10%	Positively – 75% Negatively – 25%

References

1. Odgers, C. (2018). Smartphones are bad for some teens, not all. *Nature*. <https://www.nature.com/articles/d41586-018-02109-8>
2. Popper, N. (2020). Panicking about your kids' phones? New research says don't. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/01/17/technology/kids-smartphones-depression.html>
3. Lenzion, K., Ochs J., Lowry M. A., Sickler, J., Diaz. K., Gaudette, I., Howley, K., Perkins, J., Nomicos, S., Wright, L., Bae, J., Coster M., DeSpiegelaere, T., Gross, K., Taub, E., Lowery, N., Hastings, L., Saunders, L., Proko, D., ... Banks, M. (2021, August 9). 22 examples of the positive impact of social media. *Smart Social*. <https://smartsocial.com/post/positive-impact-of-social-media#toc-10-use-social-media-to-connect-with-family-members-2>

ПОВЕДЕНЧЕСКАЯ ЭКОНОМИКА В ЦИФРОВИЗАЦИИ

АКСАНОВА Т.

студентка группы МО-20-2

КАЛИЕВА Г.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрено направление экономической теории «поведенческая экономика» на примере приобретения проездных карт. В центре научной области стоит «экономический индивидуум», который, опираясь на свои знания, опыт и предпочтения, старается получить максимальную выгоду и поступает рационально. Но бывают ситуации, когда над экономическим человеком берут верх эмоции, его поведение отклоняется от рационального и нередко становится нерациональным.

Ключевые слова: цифровизация, онлайн-оплата, бихевиористика, поведенческая экономика, Теория запланированного поведения, инвестиционные намерения, иллюзия контроля

Актуальность. Цифровизация не обошла ни одну страну. Начиная от кредитов до покупки вещей бытового обращения, чаще всего мы оплачиваем не наличными. Практика показала, что онлайн-оплата через мобильное приложение оказалась удобнее, нежели наличные и карта.

Цель показать, как экономика через призму психологии и бихевиористский подход

повлияли на повторную покупку проездных карт «Опау» («Оңай») в Казахстане.

В данном исследовании мы использовали статистико-экономический метод анализа в сравнении опыта введения проездных карточек «Опау» в двух регионах г.Алматы и г.Караганды, а также исторический для рассмотрения провала «Smart Card» и что повлияло на карагандинцев на покупку карты другой введенной компании, если прошлая не “прошла” на рынке.

Что такое поведенческая экономика? Поведенческая экономика изучает влияние социальных, познавательных и эмоциональных факторов на принятие экономических решений и поведение людей. Кроме того, предметом интереса поведенческих экономистов являются рыночные аномалии (например, календарные эффекты ценообразования на фондовом рынке).

Перед проведением анализа и самого наблюдения мы, непосредственно, изучили некоторые теории поведенческой экономики. *Теория запланированного поведения*. Структура ТЗП построена на теории обоснованных действий (ТОД), которая объясняет, что поведенческие намерения существуют, потому что у индивидов есть причины и намерения по собственной воле. Рождение разума основано на предположении, что люди разумно совершают действия, рассматривают различную информацию и явно или неявно учитывают последствия этих действий. [1, с. 268]

Айзен и Фишбейн, исследователи в области экономики, бизнеса и менеджмента, предположили, что отношение и нормативное убеждение являются факторами, влияющими на поведенческое намерение. Намерение человека совершить действие является функцией его отношения к действию и его убеждений о том, что другие люди ожидают от него. Исходя из этой точки зрения, в ТОД были предложены два важных конструкта: установки, представляющие поведенческие убеждения, и субъективные нормы, представляющие нормативные убеждения. [2, с. 261-267]

Более того, в 1991 году ТОД развилась, добавив один конструкт, а именно воспринимаемый поведенческий контроль, поскольку данный контроль очень важен. Так как он может контролировать ограничения или отсутствие ресурсов, необходимых для действия. ТЗП предполагает, что люди являются рациональными существами, систематически использующими разнообразную доступную информацию. Человек будет рассматривать последствия своих действий, прежде чем решит совершить или не совершить определенное поведение.

Поэтому в ТЗП Айзен предлагает контрольную меру, которая оценивает личные убеждения и нормативные убеждения социального окружения. Добавив контрольное убеждение, модель ТЗП может более полно определить причины рождения индивидуального интереса к выполнению определенного поведения. Обладая достаточными инвестиционными знаниями, человек будет иметь нормативное представление об инвестиционных возможностях в получении экономических выгод. Эти знания усилит информация, показывающая, как инвестиции на рынке капитала фактически обеспечили прибыльность для инвесторов, вкладывающих средства в рынки капитала. Кроме того, нормативный взгляд будет сильнее, если различная информация подтверждается в социальном окружении для формирования нормативного убеждения. Таким образом, когда социальное окружение подтверждает выгоды от финансовых инвестиций, это приведет к тому, что человек имеет инвестиционные намерения. [2, с. 261-293]

Между тем, реакция компании представляет собой совокупность взаимосвязанных реакций отдельных работников для создания результата (например, такая как проведение рекламной кампании или ценовой политики на продукцию, или услуги). Некоторые из этих организационных реакций направлены на потребителей и порождают раздвоенные последствия для организации. То есть, это совокупный корпоративный ответ генерирует два одновременных результата: прямой, который включает в себя стоимость или расходы по операциям с рынком (например, оплата зарплат и использованные ресурсы) и второй

косвенный, который включает выгоды от операций для компании. Например, доходы, полученные от продаж продукции и услуг, которые, как правило, превышают затраты на первые). [3, с. 261-293]

Со временем компания узнает, какие ответные действия привели к последствиям и может интенсифицировать или сократить усилия, направленные на эти реакции. Поскольку ни одна реакция не существует в вакууме, а происходит в определенном контексте, который стимулирует или сдерживает его компания узнает, что конкретные условия благоприятствуют или препятствуют функциональной организационной реакции в достижении результатов.

То, насколько люди уверены в результате исхода событий в зависимости от своих действий, называется иллюзией контроля. Иллюзия контроля оказывает влияние и на нашу способность (точнее неспособность) отличать случайные события от неслучайных, и соответственно принимать менее или более обоснованные решения. Поведенческие эффекты, отражающие иррациональные моменты, которыми человек руководствуется в принятии решения, активно применяются маркетологами для побуждения потребителей к покупке и увеличению продаж. [3, с. 261-293]

В 2020 г. в г. Караганды РК, было введено электронное билечивание, предоставляемой компанией. Такой организацией процесса занялись местные власти через договор с южно-корейской компанией «Smart Card».

Начиная с сентября 2020 по январь 2021 карагандинцы имели возможность оплачивать проезд посредством электронной карты. Обещалось, что проезд таким способом составит 80 тг., а наличными 150, дабы замотивировать жителей к переходу к цифровизированному способу. Как мы можем заметить, такая акция продлилась совсем короткое время. Что же послужило к провалу внедрения «умных карт», хотя казалось бы, и люди, и компания получали выгоду? [4]

Для начала, хоть и оговаривалось о проезде с картой и без за 80 тг. и 150 тг. соответственно, на деле же карагандинцы спокойно могли производить оплату наличными за 80 тг., так как сроки о повышении оплаты за проезд переносились каждый месяц. К тому же, в экспресс-маршрутах электронное билечивание просто не работало, не говоря уже о пригородных маршрутах, где стоимость билета зависит от расстояния. Также, граждане нередко жаловались на определенные сложности при начислении денег на карту. Таким образом, акимат г. Караганды заявил о расторжении договора автопарков с компанией «Smart Card». [4]

Однако, это не первый опыт электронного билечивания на территории Казахстана. В октябре 2016 г. в городе Алматы впервые был реализован проект по внедрению возможности осуществления нетранспортных платежей с использованием карт ONAY. [4]

По-прежнему среди жителей Караганды остается открытым вопрос «почему сразу не перешли на отечественный продукт». Однако вскоре, после провала проекта со Smart Card в декабре 2021 г. проект ONAY уже был реализован и в Караганде. Следует отметить успех проекта, как в Алматы, так и в Караганде. В чем была разница двух проектов?

Основным и явным отличием ONAY является разделение карт по категориям. Пользователям были предоставлены следующие 4 вида карт: «единая», «социальная», карта «пенсионер» и «дети 7-15 лет». Единая составляет 500 тг., а три льготные выдаются бесплатно. По всем категориям оплата за проезд по-прежнему составит 80 тг. [4]

Можем смело заявить, что в данной ситуации сработала теория запланированного поведения, т.е. сработала психология и поведение самого человека. Другими словами, люди видели в сотрудничестве с ONAY выгоду для себя, заключающуюся в удобстве. Теперь родителям не нужно беспокоиться о том, если ребенок забыл деньги и он не сможет доехать до школы и др., к тому же, они сами могут контролировать количество денег на карте; равно такая же ситуация, как и с пенсионерами. Ведь достаточно приложить карту к валидатору.

Также, следует отметить, не смотря на то, что многие на период реализации Smart Card так и не перешли на такой способ оплаты, все же были те, у которых на карте после

рассторжения договора с южно-корейской компанией осталась некоторая сумма денег. Но ONAY предоставил возможность «обмена карт сторонних компаний».

Подробнее о том, почему люди не могли приспособиться к Smart Card, но смогли сотрудничать с ONAY, мы расписали в таблице ниже:

Таблица 1. Сравнение предоставляемых услуг «Smart Card» и «ONAY»

Вид карты	Стоимость карты	Стоимость проезда с картой/без	Проезд по 150 тг	Виды карт	Трудности с пополнением	Обмен
«Smart Card»	600тг	80тг/150тг	не реализован	один вид карт	есть	нет
«ONAY»	500тг	80тг/150тг	не реализован	четыре вида карт	нет	есть

Таким образом, мы доказали, что психология человека действительно влияет на принятие экономических решений и совершении им когнитивных ошибок, ведь как раз-таки основной вопрос во многих исследованиях поведенческих финансов звучит следующим образом: “Почему участники рыночных отношений систематически совершают ошибки?”

Специалисты в этой области уже дали ответ. Первая причина недостаточная или излишняя реакция на информацию, вторая чрезмерный оптимизм, стадный инстинкт и шумовая торговля, и третья причина асимметрия между решением накапливать и боязнью потери.

В нашем исследовании первые две причины имеют место быть. Была излишняя реакция на информацию, т.е., как только мы услышали о совершенно новом способе оплаты, к тому же и удобном, мы пошли покупать карты. Подействовала и шумовая торговля, т.к. появилась срочность в этой покупке, благодаря шумовым трейдерам.

Список литературы:

1. Erlandsen H. «Using Behaviour Theory in Designing for Welfare Technology» ADORA АНО. 2017
2. Rousu, M.C. «Broadway Economics», *The Journal of Economic Education*, 2016
3. Талер Р. *Новая поведенческая экономика*. М.: Эксмо, 2017
4. Сбродова С. – «С картой будет выгоднее». *Индустриальная Караганда*. URL: <https://inkaraganda.kz/novosti/obshhestvo/s-kartoj-budet-vygodnee/>

ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКА МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Студентка группы УА-11к
БЕКМАҒАМБЕТ С.Е

Ғылыми жетешісі: Қазақстан тарихы пәні мұғалім,
педагог-зерттеуші

СЕЙТАЛИНОВА Э.Т.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің
экономика, бизнес және құқық колледжі,
Қарағанды қ. Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада заманауи әлемдік экономиканың проблемалары және халықаралық экономикалық қарым-қатынастарды талқылаймыз. Зерттеу тәжірибелері арқылы кешенді түрде проблемалардың шешу жолдарын ұсынамын. Мақалада сонымен

қатар әлемдік экономиканың түсінігі мен сипаттамалары қарастырылған. Қазіргі әлемдік экономикаға шолу және оның даму болжамы ұсынылған.

Түйінді сөздер: әлемдік экономика, халықаралық қарым-қатынас, әлемдік экономиканың ерекшеліктері, қазіргі әлемдік экономиканың жаһандық мәселелері.

Әлемдік экономика қазіргі қоғамның жұмыс істеу негіздерінің бірі болып табылады. Әлемдік экономика немесе жаһандық экономика, әдетте әлемнің барлық елдерінің, халық шаруашылығының экономикалық жүйелеріне негізделген экономика ретінде көрінеді.

Халықаралық экономикалық қатынастар-бұл әлемнің әртүрлі елдерінің жеке және заңды тұлғалары арасындағы экономикалық қатынастар жүйесі. Олар әлемдік экономиканың ажырамас бөлігіне айналды. Әлемдік экономиканың материалдық негізі Халықаралық еңбек бөлінісі болып табылады, оның мәні екі процестің бірлігінде көрінеді: өндіріс процестерінің бөлінуі (халықаралық мамандану) және оны біріктіру (халықаралық өндірістік ынтымақтастық).

Халықаралық экономикалық қатынастардың ерекшелігі әр түрлі мемлекеттердің саяси факторларына үлкен тәуелділік, бұл халықаралық экономиканы күрделірек етеді.

Даму барысында Әлемдік экономика бірқатар сипаттамаларға ие болды:

1) әлемдік экономиканың бірыңғай жүйе ретінде ортақ мақсаты бар – оның жұмыс істеуі елдердің қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған әлем;

2) әлемдік экономика оның құрамдас элементтерінің, шаруашылық жүргізуші субъектілердің көптігімен сипатталатын күрделі жүйелердің қатарына жатады;

3) жүйенің пайда болуы мен өмір сүруінің негізі оның тұтастығы болып табылады, ол тығыз экономикалық өзара әрекеттесуді білдіреді. Жүйенің барлық компоненттері жеткілікті тұрақты деңгейде;

3) әлемдік экономика оны құрайтын элементтердің, шаруашылық жүргізуші субъектілердің көптігімен сипатталатын күрделі жүйелердің қатарына жатады;

4) Әлемдік экономика тарихи және саяси-экономикалық санат болып табылады;

5) иерархия сұранысты қанағаттандыруға бағытталған әлемдік экономикалық жүйенің жұмыс істеуін анықтайды, жоғары жүйелік деңгей;

6) әлемдік экономиканың жекелеген элементтері арасындағы қатынастар деңгейлерді құрайды. Мемлекеттер арасындағы қатынастар халықаралық ережелермен реттелетін халықаралық деңгейді құрайды және

нормалары. Ұлттық шекарадан тыс ағындардың қатынасы фирмалар мен фирмалар (одақтар) топтарының қызмет саласын білдіретін трансұлттық деңгейді құрайды.

7) әлемдік экономика елдер ішінде де, жаһандық ауқымда да қарама-қайшылықтар, бәсекелестік күрес аренасын білдіреді;

8) әлемдік экономика жүйе ретінде экономикалық қатынастарды реттейтін халықаралық жария және жеке құқық нормаларына негізделген белгілі бір тәртіпсіз дами алмайды. Мемлекеттер, экономикалық бірлестіктер, заңды және жеке тұлғалар арасында. Белгіленген конвенциялық және әдеттегі нормалардың сақталуын мемлекеттердің өздері және әртүрлі халықаралық ұйымдар айналысатын халықаралық құқықтың сақталуын бақылаудың ұжымдық нысандары қамтамасыз етеді. [1]

Соңғы жылдары әлемдік экономика өте тез жылдамдықпен өзгерді. Әлем елдері дамуының біркелкі болмауынан әлемдік экономикада түбегейлі өзгерістер орын алды. Соның салдарынан әлемдік экономика, бір жағынан, өзінің симметриялық қалпын өзгертіп, көпполярлы болды, келесі жағынан, ол тепе-теңсіздік жағдайына түсті. Осы орайда Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев былай деді: жаһандану қазіргі әлемге әлсіздік әкелді. Лаңкестік, ақпараттық соғыстар, экологиялық апаттар да шекарадан өтіп, бүкіл адамзатқа жаһандық қауіп төндірді. Әлемде әлеуметтік-экономикалық даму тепе-теңсіздігі күшейді. Жаһанданудың жағымды әсерлерін әлемнің өте дамыған елдерінің азғантай топтары ғана сезінді» [2].

Жалпы, әлемдік экономикадан айырықша орын алатын үш ауқымды аймақтардың

проблемаларын қарастырсақ.

1) Еуроаймақтағы дағдарыс.

ЖІӨ өсу қарқынының төмендеуі:

- Қалыпты рецессия (ЖІӨ -0,6% 2012 жылдың IV тоқсаны);

- Еуропалық комиссия Еуроаймақ экономикасының өсу болжамын төмендетті;

- 2013 жылы блок экономикасы 0,3%-ға қысқарады (алдында өсу 0,1%-ға жоспарланған болатын).

Мемлекеттік борыштың қиын ахуалы:

- Мемлекетті борыштың жоғары деңгейі;

- Еуропалық комиссия борыштың 2013 жылдың соңына қарай 95,1%-ға дейін өсуін болжамдайды.

Жұмыссыздықтың жоғары деңгейі:

- Грецияда жұмыссыздықтың деңгейі 2013 жылы 27%-ды құрайды;

- Испанияда жұмыссыздар үлесі 26,9%-ды құрайды.

2) АҚШ-тағы фискалдық қиыншылықтар.

- ЖІӨ-нің IV тоқсанда теріс өсуі;

- АҚШ ЖІӨ-нің өсу болжамын ХВҚ 2013 жылы 2 %-ға дейін төмендеті.

3) Қытайдағы өсудің баяулауы.

- ЖІӨ-нің 13 жыл ішіндегі ең төмен көрсеткі (7,8%);

- Дамыған елдер тарапынан сұраныстың төмендеуі (70% экспорт);

- Ішкі сұраныстың өсіп келе жатқан рөлі;

- Қаржылық ырықтандыру және йен бағамның күшеюі;

- Экспорттың бәсекеге қабілеттілігінің әлсіреуі.

Антиглобалистер экономикалық даму тепе-теңсіздігін жаһанданумен тығыз байланыстырып, оны түсінуге айтарлықтай зор үлес қосты. Дегенмен, олар сияқты әлемде туындап жатқан проблемалар тек жаһандану үдерісінен орын алып отыр деп есептеу қате. Себебі, жаһандану барлық елдерге бірдей мүмкіндіктер береді, алайда, кейбір мемлекеттер ол мүмкіндікті дұрыс қолдана алмауынан экономикалық даму тепе-теңсіздігін одан әрі күшейтеді.

Қазіргі әлемдік экономикада экономикалық дамудың капиталдан басқа тепе-теңсіздікпен байланысты халықаралық фактор ғылыми-техникалық прогресс болып табылады. Әлемдік өркениет ХІХ ғ. соңында техногендік даму жолына түсті, ал жаһандану үдерісінің тереңдеуінен оның әсері одан әрі күшейді.

Ресейлік саясаттанушы Н. Косолаповтың айтуы бойынша, «мұндай бағыт бастапқыда әлемдік шаруашылық шеңберінде де, жеке елдер шеңберінде де индустриалды даму орталықтары мен артқа қалушы перифериялардың пайда болуына және әлемдік шаруашылықтың иерархиялық құрылымына әкелді. Бір елдер мен аумақтар индустриализация жарысында артықшылыққа ие болса, ал басқалар, мұндай артықшылыққа ие болмай, минералды және аграрлы өнімдердің тасымалдаушылары болды. Әлемдік дамудың техногендік моделінде периферия бағынышты орынды алады. Периферия бұл жағдайды капитализмнің барлық алдыңғы эволюциясының ең жоғарғы материалды нәтижесі ретінде техносфера дамуының индустриалды түріне қосылу арқылы ғана өзгерте алмақ». [3]

Сонымен қатар, заманауи әлемдік экономиканың проблемаларына мынадай мәселелерді атап өту қажет: кедейшілік, гуманитарлық проблема, энергетикалық проблем, экология проблемасы, демографиялық проблема.

Кедейлік-бұл елдегі адамдардың көпшілігі үшін қарапайым және қол жетімді өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ете алмау. Кедейліктің үлкен ауқымы, әсіресе дамушы елдерде, ұлттық емес, әлемдік тұрақты даму үшін үлкен қауіп төндіреді.

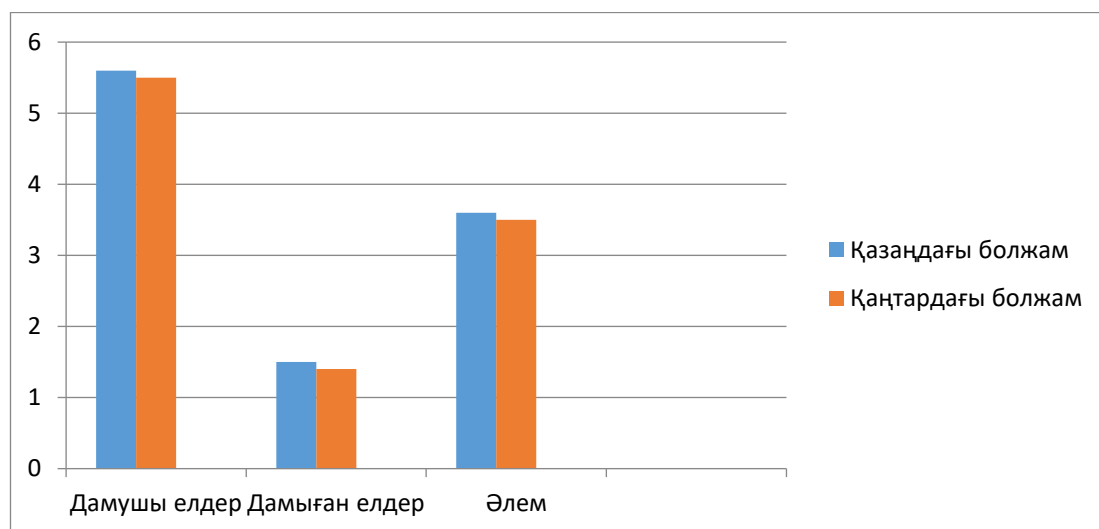
Жаһандық энергетикалық проблема-бұл адамзатты қазіргі уақытта және таяу болашақта отын мен энергиямен қамтамасыз ету проблемасы. Егер дамыған елдер бұл мәселені, атап айтқанда, энергия сыйымдылығын төмендету, энергияны көп қажет ететін

өндірістерді азайту арқылы сұраныстың өсуін бәсеңдету арқылы жеңсе, онда басқа елдер мұндай техникалық мүмкіндікке ие болмай, энергияны көбірек қолданады.

Жаһандық демографиялық проблеманың екі аспектісі бар: бірі дамушы елдердің бірқатар елдері мен аймақтарындағы демографиялық жарылыс және екіншісі дамыған елдер мен өтпелі елдердегі халықтың қартаюы. Демографиялық жарылыс мәселесін шешу-экономикалық өсудің артуы және халықтың өсу қарқынының төмендеуі. Халықтың қартаюы, теріс табиғи өсім проблемасын шешу-эмиграция, зейнетақы жүйесін реформалау, медициналық қызмет көрсету сапасын жақсарту болып табылады.

Гуманитарлық проблемалар-білім беру мен денсаулық сақтаудың қол жетімділігі проблемалары, әрине, кедейлік проблемаларымен тығыз байланысты. Гуманистік құндылықтар мен адам құқықтарының негізгі рөлі белсенді түрде жарияланғанымен, қазіргі әлемде гуманитарлық мәселелер өткір тұр. Бүгінгі таңда, 1 млрд адам кедейшілікте өмір сүрсе, 4,8 млрд адам ауруханаға қаралу мүмкіндігінен айырылған. Бұл ауқымды проблемалардың бірі болып есептеледі. Себебі, бұл проблемның салдары біріншіден, аталмыш мемлекеттің әлемді деңгейдегі экономикасын залал келтірсе, екіншіден, әлемдік экономиканың төмендеуіне әкеліп соғады.

2012 ж. басында айтарлықтай жоғары дәрежеде макроэкономикалық басқару мен қаржылық секторды басқару проблемаларының туындауынан әлемдік экономика өсу қарқынының төмендеуі осы бүкіләлемдік өзара байланыстылықты айқын көрсетеді.[4]

<https://ppt-online.org/928142>

ХВҚ-тың 2013 жылғы экономика өсуі бойынша болжамдарының төмендеуі.

Әлемдік экономика жаһандық қаржы дағдарысы басталғаннан кейін төрт жыл өткен соң да орнықсыз болып қалуда, ал экономиканың өсуі дамыған елдерде бұрынғыдай болмақшы.

Халықаралық үкіметаралық ұйымдар қазіргі халықаралық қатынастарда ерекше рөл атқарды. Мемлекеттер бұл ұйымдарға мүшелігін өздерінің сыртқы экономикалық сасаттары мен қызметтерің басы бағыттарының бірі деп қарасырады. Осындай бір елеулі ұйымдардың бірі БҰҰ. БҰҰ-ға мүше елдердің қатары өскен сайын экономикалық, сектордың салмағы да арта түсуде.

Жалпы, аталып кеткен жаһандық проблемалар келешекте оңайлықпен шешіледі деген үміт бар. Себебі, болашақта технологиялар жүйелі түрде дамып, әртүрлі мүмкіндікке ие болады деген тұжырым бар.

Қазіргі таңда әртүрлі бағдарламалар, стратегиялар іске асырылуда. Сол бағдарламалар принциптерін қатаң түрде, назар аударып атқарса, біршама проблеманы бәсеңдетуге болады деп есептеймін.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Энциклопедия экономиста [Электронный ресурс]. .
2. Назарбаев Н.Ә. Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына. // Егемен Қазақстан. — № 115 (24368).
3. Хопкинс Т.К., Валлерстайн И. Заметки о структурных трансформациях
4. Milanovic, Branko, 2012, «Global Inequality: From Class to Location, from Proletarians to Migrants,» *Global Policy*, 3, No. 2, pp. 125–34.

IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE GLOBAL ECONOMY

DMITRIEVA VIOLA

Gymnasia named after K. Satpayev

ABEUOVA S.

*Scientific adviser, candidate of economics, associate professor
Karaganda University of Kazpotreboysuz,*

The COVID - 19 pandemic has brought the global economy to its knees. The rapid increase in the total number of cases of the disease, along with an increase in the death rate, gave rise to fear and uncertainty among all entrepreneurs, all leaders in absolutely all spheres of human life.,

From the very beginning of its active spread, the pandemic undermined the economies of many countries, worsened the situation in the sphere of interaction between countries. This led to a halt in the economy.

But despite all the negative and tragic color of the coronavirus pandemic, we have the opportunity to highlight not only the negative impact on the economy, but also the positive one. Let's start with the negative [1]

1. Unemployment has always been a pressing problem for most developing countries. With the advent of the coronavirus pandemic, the situation has exacerbated the plight of people. The most notable of them are employees, workers, people working on a contract basis.

The International Labor Organization reported that food, housing, retail, wholesale business services, and construction all fell sharply. The loss of jobs, the number of jobs, severely damaged the domestic economy.

Mass unemployment set a deflationary trend as there was a decline in demand for goods. Thus, unemployment created low demand, which pumped deflation and pushed the budget deficit to a higher level.

2. Growing Budget Deficit:

With the above deflationary trends, the budget deficit has reached an increased level, which is due to government borrowing.

The high budget deficit has already pushed the government to increase borrowing. This caused a sharp rise in government debt, thereby pulling the debt-to- GDP ratio to a higher level.

3. Banking. The outbreak of Covid - 19 has intensified hard hitting the solvency of borrowers. The main reason for the inability was massive unemployment. Travel restrictions and quarantines further exacerbated the suffering as they paralyzed businesses and halted demand for new loans.

4. In advanced economies, the main negative economic impact of COVID -19 has been reduced competition, followed by reduced collaboration between companies and a growing problem of finding and hiring skilled workers.

5. While the negative impact on advanced economies is associated with market concentration and talent shortages, developing countries have faced various challenges this year, such as rising crime and governance problems.

6. The economic damage caused by the COVID -19 pandemic is largely attributable to falling demand, which means fewer consumers are willing to buy the goods and services available in the global economy. This dynamic is evident in highly affected industries such as tourism and

travel. [2] To slow the spread of the virus, countries-imposed travel restrictions and many people were unable to purchase airline tickets for leisure or business travel. This decline in consumer demand has caused airlines to lose target revenues and, as a result, have had to cut their costs by reducing the number of flights they operate. Without government aid, airlines will eventually also have to lay off staff to cut additional costs. The same dynamic applies to other industries, such as falling demand for oil and new cars, as daily commuting, social events and holidays are no longer possible. In proportion, as companies begin to reduce employment to compensate for lost revenue, there is concern that this will create a downward economic spiral, when these new unemployed workers can no longer afford to buy as many goods and services as before. [3]

Financial impact on firms and financial markets. Temporary disruptions in inputs or production can lead to stress for some firms, especially those with insufficient liquidity. Traders in financial markets may or may not correctly anticipate or understand which firms might be vulnerable. The resulting increase in risk may indicate that one or more key players in the financial market have taken investment positions that are unprofitable in the current environment, which further weakens confidence in financial instruments and markets. A possible (probably unlikely) event would be a significant financial market disruption as participants become concerned about counterparty risk. A slightly more likely possibility is a significant decline in the equity and corporate bond markets, when investors choose to hold government securities (especially US Treasury bonds) due to the uncertainty created by the pandemic.

Economic centers around the world are prone to Wuhan-style closures as people panic over the spread of the virus. Inconsistent decisions for each country disrupt the movement of both people and goods. Global production is shrinking as businesses with international supply chains can only operate intermittently. Tourism and related businesses are down sharply, and tourism-based businesses and regions are suffering. It takes more than a year for the World Health Organization and the United Nations to develop an accepted global response that prioritizes efficiency and cost-based health interventions for the broader economy, and for these responses to be implemented in major countries around the world. Global GDP is stagnating, international trade is falling, and a global recession is possible.

On the positive side, there is no doubt that this pandemic has led to an increase in the scenic beauty of the environment. There was a decrease in air pollution, no traffic jams, clean water, fearless movement of birds and animals, etc.

But for the economy, the positive effects were negligible.

1. Work from home. Working from home is a great way to save resources. Moreover, both for the employer and for the employee. For a resident of a modern city, the road to work and home takes a significant period of time. According to researchers, on average, Kazakhstanis travel to work in one direction only for about an hour and a half. Of course, if you use personal vehicles, you can save time, but costs in this case increase - after all, you need to take into account not only fuel, but also insurance, maintenance, and parking. If the family has two cars, which is not uncommon, the amount doubles. By organizing an office at home, these costs can be waived.

2. The era of digitalization: Covid has largely digitized the entire economy. Schools, colleges Universities have chosen online classes to complete their curriculum. Apps like Zoom, Google meet, WhatsApp have been widely used to meet the needs of students. People chose the online payment method because they developed a fear of taking cash. Paytm, Google pay, phone pay, Online - banking gained momentum during this period.

3. In advanced economies, the main positive impact was the government's response to change, followed by internal collaboration within the company.

4. Interestingly, internal cooperation has improved while external cooperation has deteriorated. This is likely due to the fact that companies had to adapt to changing working conditions, as well as learn how to collaborate with each other through remote work.

Domestic cooperation has improved not only in advanced economies. In fact, developing countries have experienced some of the main positive effects that have been observed in the countries with developed economic st .

Despite the clear danger that the global economy is in, there is also reason to hope that this worst-case scenario can be avoided. Governments have learned from previous crises that the impact of a demand-driven recession can be offset by public spending. Consequently, many governments are increasing their cash supply to citizens and ensuring that businesses have access to the funds they need to keep their workforce employed throughout the pandemic. Moreover, the specificity of this crisis means that some sectors can benefit from it. E-commerce, food retail, and the healthcare industry are providing at least some economic growth to offset the damage. In addition, the crisis-driven movement towards online activities (working from home, shopping online, chatting with family, etc.) can be observed. This enables IT solution providers to increase their market share.

Finally, there is the fact that the crisis may have a clear end date when all restrictions can be lifted - this is apparently possible when the majority of the world's population will be vaccinated against COVID-19. This could allow the global economy to rebound once the pandemic is over. There are many more variables that could affect such an economic recovery - for example, a reduction in the supply of goods and services to meet lower demand could lead to medium-term deficits and higher prices, but there is some reason to believe that with the right combination of appropriate government measures and good luck some more apocalyptic predictions may not come true. [3]

By this information, a short conclusion can be drawn: Economic impact (negative):

1. The fall in real income due to the loss of the main job or the transition to a lower-paid one.
2. Postponing the implementation of important goals (large purchases, retirement, starting a business) due to a decrease in income and credit potential from banks.
3. Potentially sharp reduction in non-core expenditures for basic consumption.
4. Loss or reduction of additional income (renting an apartment, tutoring, combining) due to falling demand.
5. Additional financial burden on the part of close relatives who previously provided themselves independently, who have lost such an opportunity partially or completely

Economic impact (positive):

1. This is the right time for professional re-profiling with potentially higher income than before.
2. A good time to develop a career for effective professionals, when the professional distance between them and top management will be reduced due to the layoffs of several bosses between them.
3. Opening niches for new directions due to increased demand in certain areas (distance business, outsourcing, logistics).
4. Time to develop an efficient business due to falling competition in the market.
5. Zero base growth effect. Indirect influence (negative):
6. Difficult migration, most countries will be closed from migration of citizens of other countries in order to protect the labor market for their own citizens.
7. The fall in the birth rate as a consequence of the financial risk factor at the moment.
8. Potential aggravation of the problems of the pension system in the future due to the fall in the birth rate in the next 3-5 years.
9. Progressive social tension along the family-work-state chain due to long-term economic difficulties.

Social distancing with the potential to inhibit the development of social and interpersonal ties as a trigger for the development of the smart -state vector. This means distancing due to the emerging social inequality (the distance is increasing in financial terms, in terms of the worldview of the policy of the state and elites, there is an interpersonal split in the elite itself due to the economic consequences of the pandemic), as a result, there is a break in the existing chains of business development, interaction, as well as potential chains of such interaction, further inhibit the processes of innovation and their implementation, building and increasing the capitalization of

the private sector and business, as the basis for building a state with a diversified economy with active import of technologies and export of finished products, which dilute the export of raw materials, which leads to intensive and stable GDP growth, such a model for the development of the state.[4]

Indirect influence (positive):

1. The emergence of better-quality goods and services due to the withdrawal of ineffective players from the market.
2. Slowing down of negative climate change due to a drop in polluting capacities.
3. Result-oriented geopolitics due to the common goals of the world powers for some time.
4. The emergence of a new wave of young and effective leaders due to the restart of the development process.
5. Raising the level of medicine due to increased funding as insurance against a recurrence of the pandemic. [4]

REFERENCES

- 1 Out of the frying pan ... into the fire? - Trade and Development Report 2020 Update (March 2021) <https://unctad.org/webflyer/out-frying-pan-fire>
- 2 Donati A.K. What's Next for Construction and Contech After Covid-19? // Forbes. 13.05.2020. – URL: forbes.com/sites/angelicakrystledonati/2020/05/13/whats-next-for-construction-and-contech-after-covid-19/#4c86419842cb (date of access: 05.10.2020).
- 3 Globalisation and the threat of Covid-19. The Economist Intelligence Unit. London. 2020.
- 4 Greig J. US IT sector jobs slowly rebounding after coronavirus dip // TechRepublic. 06.6.2020. – URL: techrepublic.com/article/us-it-sector-jobs-slowly-rebounding-after-coronavirus-dip/ (date of access: 05.10.2020).

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАР

ИСАТАЕВА А.Г.

магистр, ст. преподаватель кафедры

«МЭМО»

*Карагандинский Университет Казпотребсоюза,
Республика Казахстан, г. Караганда*

Аннотация: Бұл мақалада этносаралық қақтығыстар қарастырылады. Қазақстан Республикасы халқының өзара қарым-қатынастарының ерекшеліктері талданды.

Түйінді сөздер: жанжалдар, этникааралық, этникааралық қақтығыстар, Қазақстан, қазақтар, қарым-қатынастар.

Қазіргі уақытта этносаралық қақтығыстар адамдардың өмірін айтарлықтай бұзады, көбінесе азаматтардың әлеуметтік қолайсыздығының көзі болып табылады, сондықтан этносаралық қатынастар проблемалары өзектілігін жоғалтпайды. КСРО-ның ыдырауы барлық посткеңестік республикаларда, соның ішінде Қазақстанда да айтарлықтай әлеуметтік өзгерістерге әкелді.

Айта кету керек, Қазақстан халқының этникалық құрамы әр түрлі. Мемлекет аумағында 130 ұлт өкілдері тұрады:

- қазақтар, 63,07%;
- орыс, 23,7%;
- бұл өзбектер, 2,85%;
- украиндар, 2,08%

- ұйғырлардың балалары, 1,4%;
- татарлар, 1,28%;
- немістер, 1,11%;
- басқа, 4,51% [1].

Бұл өзгерістер этникалық өзгерістерге байланысты, этникалық емес ұлт өкілдерінің көшіп келуіне, жақын және алыс шет елдерден титулдық ұлттың тарихи Отанға оралуына және туудың өсуіне байланысты. Бүгінгі Қазақстандағы этнодемографиялық міндеттерді шешу және қазақтарды Қазақстан халықтары Ассамблеясын (ҚХА) Қазақстан халқы Ассамблеясына трансформациялаумен, елді "Қазақ Елі" деп қайта атау идеясымен, "Ел бірлігі" және "Мәңгілік Ел" доктриналарын ұсынумен, кириллицаны қазақ тілінде қолдануға келіспеу туралы қаулымен және ақпан айында болған жаппай толқулармен бірге басым этносқа айналдыру 2020 жылы Қазақстанның оңтүстігінде мемлекеттің өркениеттік құндылықтары туралы даулар одан әрі жанданды [2, с.34].

Бір мемлекет шеңберіндегі неғұрлым күрделі ұлтаралық Қайшылықтар көбінесе ұлтаралық көпшілікпен және Ұлттық азшылықпен (ұлттық азшылықтармен) пайда болады. Мұндай қарама-қайшылықтардың пайда болуының өткір кезеңіне дейін жол бермеу, қайшылықтардың жалпыға бірдей қабылданған шешімін орынды іздеу және анықтау, ең алдымен, мемлекеттік құрылымдарға, мемлекеттік ұлттық саясатты іске асырудың тиімділігі мен дәрежесіне байланысты. Мемлекеттің барлық адамдарының, оның жекелеген этникалық қауымдастықтары мен топтарының мүдделері үшін "олардың қарым-қатынасындағы қалыптасқан қайшылықтар мен проблемаларды уақтылы болжау, ашу және жою, өзара түсіністік пен бірлікке ұлтаралық қақтығыстарға, сондай-ақ соғыстарға әкелместен бейбіт жолмен қол жеткізу қажет" [4, 252 б.].

Мысалы, 2020 жылдың 7 ақпанында Жамбыл облысының Қордай ауданында қазақ және дүнген ұлтының өкілдері арасында этносаралық жанжал орын алды. Қақтығыс аймағына Қордай ауданының Сортөбе, Аухатты, Қаракемер, Масаншы, Қарасу және Қарасай ауылдық округтерінің жерлері кірді. Жаппай тәртіпсіздіктер, погромдар мен қарақшылықтарға 1000-ға жуық адам қатысты, қақтығыс салдарынан 11 адам қаза тапты, 185 адам дәрігерлік көмекке жүгінді, 23 мыңнан астам адам тұрғындар (негізінен дүнгендер) жақын орналасқан Қырғызстан аумағына кетті, Қазақстанда қалған бірнеше мың дүнгендер мешіттерде, шекара заставаларында жасырылды. Ресми мәліметтерге сәйкес, қақтығыс салдарынан 39 тұрғын үй ғимараты, 20 сауда нысаны және 47 автомобиль көлігі өртенді; алдын ала мәліметтер бойынша материалдық шығын 1,7 млрд.теңгені құрады. Жалпы, жергілікті тұрғындардың 778 отбасы зардап шекті. Жанжалдың ресми себебі бастапқыда тұрмыстық жанжал деп жарияланды, бірақ содан кейін қақтығыстың себебі осы шекаралас аймақтағы ықпал ету салаларын өзгерту үшін заңсыз контрабандалық екі топтың күресі болды.

Бұл ретте, Жамбыл облысының әкімі Асқар Мырзахметов 2020 жылғы 8 ақпанда кешкі уақытта қақтығыс аумағында жергілікті ауқымдағы техногендік сипаттағы төтенше жағдайды енгізуді бұйырды, Бұл ішкі істер органдарының жанжалды жою бөлігінде уақтылы әрекет етпеуіне, адамдардың өліміне, тыныш тұрғындардың мүліктік залалының артуына алып келді, Қазақстан сияқты ұлттық қауіпсіздік мүдделерінің шеңберіне соққы берді. 2009 жылғы мәліметтер бойынша тұрғындарының саны 114 адамды құрады.

Қазақстанда этносаралық қатынастар өзара іс-қимылдың әртүрлі салаларында, ұлттық стереотиптерде, көңіл-күй мен мінез-құлықта, адамдар мен этникалық қауымдастықтардың іс-әрекеттерінде этносаралық қатынастарға көзқарастар мен бағдарларда көрініс табады. Этносаралық қатынастар мен бағдарлар тұлғаны әлеуметтендіру барысында, оқу орнында, ұжымда құрылатыны анықталды. Осы себепті макро деңгейдегі ҚХА құрылымдары барлық жерде қалыптасқан, ал бүкіл білім беру және тәрбие жүйесі жаңа қазақстандық бірегейлікті қалыптастыруға, бірлестікте бейбітшілік пен бірлікті нығайтуға қол жеткізуге бағытталған [4, 251-бет].

Еуразиялық интеграция институты 31.07-10.08.2017 жылдар аралығындағы кезеңде

жүргізген қоғамдық сауалнама қорытындылары бойынша қазақстандықтардың елеулі үлесі-81,4% - ы тұратын жерлеріндегі әртүрлі ұлт өкілдері арасындағы өзара қарым-қатынастарға оң баға береді. Олардың 55% - ы өзара құрметке негізделген мұндай қарым-қатынас достық деп санайды, ал 26,4% - ы оларды бейбіт және теңгерімді деп бағалайды. Мұндай қарым-қатынастың "немқұрайлы, әркім өз-өзіне және басқа ұлтқа ешкім мән бермейді" деген пікірін 12,3% бөліседі. Бұл қарым-қатынас сұралғандардың 1,3% - ын агрессивті, дұшпандық және қақтығыс ретінде бағалайды [5, 178-бет].

Азаматтық бейбітшілік пен ұлтаралық келісім-ҚР этносаясатының іргетасы, олар "Қазақстан-2050" Стратегиясында тәуелсіз Қазақстанның негізгі құндылықтары ретінде белгіленген, ал ұлттық бірлік, бейбітшілік пен келісім "Мәңгілік Ел" ұлттық идеясының негізгі компоненттерінің бірі болып саналады. Ұлттық құрылыстың нақты бағытын сақтау үшін конфликтогендік әлеуметтік қозғалыстарға қарсы тиімді шаралар әзірленуде, этносаралық қатынастар саласындағы маңызды қауіптер мен тұрақтылықтың қайнар көздері уақытында анықталды. Қазақстандағы этносаралық өзара қарым-қатынастарға аналитикалық зерттеулер жүргізумен әртүрлі институттар айналысады. Облыстық әкімдіктер жанынан түрлі Талдамалық салалар, облыстық Қазақстан халқы Ассамблеялары жанынан штатына барлық белгілі ғалымдар кіретін ғылыми – сараптамалық топтар құрылды [6, 40-бет].

Этносаралық жағдай өмір сүретін аймақтың сипаттамаларына байланысты екенін есте ұстаған жөн, өйткені облыс деңгейінде жағдай көбінесе әр түрлі болады, өйткені олардың әрқайсысы микро деңгейде ерекше ерекшеліктерге ие: этникалық топтардың қоныстануы, олардың өмір сүруінің ықшамдылығы мен дисперсиясы, сондай-ақ олардың жұмыспен қамтылу саласы. Қазақстанның батысы мен оңтүстігінде, бірінші кезекте Атырау, Маңғыстау және Оңтүстік Қазақстан облыстарында жағдай ең ауыр болып көрінеді. Бұл салаларда этносаралық төзімсіздік фактілері байқалады. Мемлекеттің батысында жергілікті тұрғындар арасында кавказдық этникалық топтар мен елдің басқа аймақтарынан келген қазақтарға деген дұшпандық көрінген кезде, Қазақстанның оңтүстігінде кейде қазақтар мен өзбектер арасындағы әртүрлі қақтығыстар байқалады. Мысалы, мұндай өзара қарым-қатынастарды 2015 жылғы ақпанда Оңтүстік Қазақстан облысының Бостандық ауылында жергілікті тәжік халқының қақтығыстық жағдайларынан, погромдарынан байқауға болады. Сондай-ақ Қазақстанның батысында, Ақтау қаласында 2006 жылы Каспий теңізінің жағалауында шешендер, лезгин және әзірбайжандарға тиесілі дәмханалар мен дүкендер қаптап кетті. Егер бұрынғы оқиғаларды қарастыратын болсақ, онда 1989 жылы Жаңа өзенде (Жаңаөзенде) өткен Кавказдан қоныс аударушыларға қарсы жаппай сөз сөйлеулерді еске алуға болады. Осы кезеңде ұқсас үрдістер елдің шығысында орын алады, онда 1994 және 2004 жылдары қазақтар мен шешендердің ірі ауқымды қақтығыстары орын алды деуге болады. Қазақстандық гуманитарлық-саяси конъюнктура орталығына жүргізілген зерттеу негізінде 98 сарапшы арасында мемлекеттің шығысындағы басты қауіп аймағы Өскемен қаласы және оның айналасы болып табылатыны, онда этносаралық шиеленістің белгілі бір дәрежесі қаралатыны анықталды [7]. Атап айтқанда, елде болып жатқан жағдайдың ерекшелігі-тұрғындар қоныс аударушылардан өздерінің әлеуметтік-экономикалық жағдайының нашарлағанын, тұрғын үй және еңбек нарықтарындағы қарсыластарын көреді, оларда өздері айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Социологтар мен саясаттанушылар Ассоциациясының сауалнамасының деректері негізінде, респонденттердің 45,2% - ы "ел басшылығын қазақ халқының мүдделеріне опасыздық жасады деп айыптайды", ал сұралғандардың 40,8% - ы "Қазақстанда ұлты қазақ емес адамдар қазақтарға қарағанда үлкен құқықтарды пайдаланады деп толық не ішінара санайды" [8].

Осылайша, этносаралық қақтығыстар қандай да бір нысанда және дәрежеде кез-келген этникалық мемлекетке тән. Сонымен қатар, кез-келген жанжал белгілі бір дәрежеде ұлтаралық сипатқа ие және әдетте егер әдеттегі қақтығыс жағдайы қақтығыстың өзара әрекеттесу сатысына жетсе, ол болады. Этносаралық қақтығыстарды ымыраға келу шешімдерін іздеу арқылы шешуге болады, бұл екі жағынан да жеңілдіктерді талап етеді.

Мүмкін болатын этносаралық қақтығыстардың алдын алу керек, олардың ең өткір кезеңге өтуіне жол бермеу керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Республика Казахстан. Официальный сайт президента Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: https://www.akorda.kz/ru/republic_of_kazakhstan/kazakhstan (дата обращения: 17.11.2020)
2. Колотовская А. В. Трансформация этнополитики Казахстана: 1991-2020 годы // Научные вести. – 2020. – №4. – С. 33-46.
3. Пьянников В. И. Понятийный аппарат, образующийся в деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан при чрезвычайных обстоятельствах социального характера // Академическая мысль. – 2020. – №2 (11).
4. Хайруллин Г. Т. Межэтнические отношения и конфликты // Инновации и наука: проблемы и перспективы. – 2017. – С. 248-261.
5. Токарь П., Амангельдиева А. Казахстанская модель межэтнического согласия: опыт для Украины // Геополітика України: історія і сучасність. – 2018. – №. 2. – С. 170-187.
6. Дунаев В., Бижанов А., Шайкемелев М. Пространство этнонациональных идентичностей казахстанского социума: принципы и модели стратификации // Центральная Азия и Кавказ. – 2019. – Т. 22. – №4. – С. 120-136.
7. Межэтническая ситуация в Казахстане: динамика и тенденции [Электронный ресурс]. – URL: <https://zonakz.net/2010/02/01/межэтническая-ситуация-в-казахстане/> (дата обращения: 19.11.2020)
8. Лобанов А., Епифанцев С. К вопросу о настоящем и будущем Казахстана в контексте человеческого фактора [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30166183#pos=5;-104 (дата обращения: 19.11.2020)

**THE PRACTICE OF APPLYING THE FRANCHISE AGREEMENT IN
MODERN INTERNATIONAL BUSINESS**

RAKHIMOVA TOLKYN

WE-18-2 group student

ABEUOVA S.

Scientific adviser, candidate of economics, associate professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: The purpose of the article is to study the concept of franchising, as well as the possibilities of using franchising as a business model in international practice. The theoretical and methodological basis of the research is the scientific works of domestic and foreign scientists on theoretical and practical issues of the essential characteristics of franchising, contractual relations of large and small businesses. In the process of analysis, the method of comparative and system analysis, generalization, empirical research, etc. was used.

Key words: appliance of franchising, practical issues, concept of franchising, franchise agreement in modern business.

The term "franchising" originates from the Old French concept, which defines the right to freedom of conducting any economic activity, for example, fairs, bazaars, operation of ferries and

crossings across reservoirs, the right to hunt, construction of roads, structures, food production. In the Middle Ages, such privileges were only available to kings who granted a franchise for commercial activities of any type [1].

In the USA and in Australia, the legal definition of a franchise refers to the transfer of rights by a state authority to a person, in the UK it means the transfer of rights on behalf of the king or queen. In the Middle Ages in England, the king or queen granted the nobility the right to collect taxes from a certain territory in exchange for services that may arise over time. Citizens were given permission, in other words a franchise, to sell goods and services in markets, to participate in fairs [2].

Nowadays, franchises of previous times still operate in the UK, which grant their owners the rights to maintain the market, ferry posts and crossings.

Thus, since ancient times, people with authority have delegated their powers in order to exchange for capital or necessary services. Thus, the foundation of franchising in its modern form was laid.

Franchising is an objective phenomenon that has developed historically and is firmly entrenched in developed countries under the influence of objective needs of economic development. Moreover, abroad this form of activity is considered not only useful, but also prestigious [3].

The search for mutually beneficial partnerships, existing in the world for more than a hundred and fifty years, franchising of a promising way of business development is the main issue of concern to business people of Ukraine. One of the correct answers to it is the system.

According to the Franchising Guidelines of the World Intellectual Property Organization, franchising is a form of relations between independent companies and/or individuals, in which one party (franchisor), having a developed business system, a well-known trademark, corporate identity, know-how, trade and/or production secrets, knowledge, experience, reputation and other intangible assets, allows the other party (franchisee) to use this system on agreed terms [4].

In the domestic scientific and economic literature, the concept of franchising has been used for quite some time. Therefore, at present it is possible to determine the content of this concept with absolute accuracy. Franchising is a form of Western contractual models, which is based on a system of relationships fixed by a treaty or agreements. Franchise agreements are based on the participation of two parties, between whom a franchise agreement is concluded, otherwise - a franchise. The first party is the franchisor (franchisor) granting the right to the second party to carry out any economic activity on its own behalf. The other party is a franchisee or franchisee who conducts commercial activities on behalf of the franchisor as part of his business [5]. The franchisor is most often a successful company or organization that provides the right to sell its products, goods, services, know-how, technological developments, software for franchisees on the basis of a contract.

Figure 1 shows the scheme of the franchise agreement.

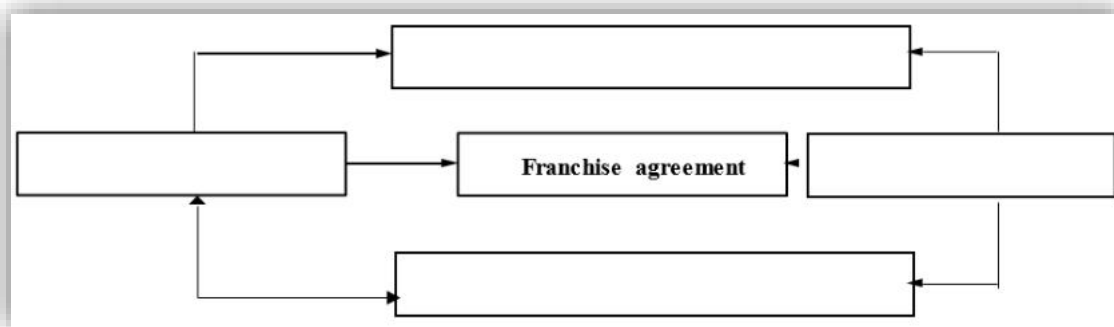

Figure 1. Scheme of the franchise agreement [10]

This agreement or franchise agreement can be called a kind of rent for the use of all

advantages, since the franchisee will never become the rightful owner of the trademark, but will only have the rights to use it in his business [6].

Figure 2 clearly shows the relationships that arise during the joint activities of the franchisor and the franchisee.

Franchising involves such relationships, which are characterized by stability, long duration. This is necessary to ensure the predictability of the system's development and the ability to set long-term goals [7].

After the conclusion of the contract, each of the parties will be in an advantageous position. So, the benefit of the franchisor, for example, will be the complete absence of costs for the creation of subsidiaries in other countries or regions, in other words, the expansion of the sales market, there will be maximization of sales at minimal costs, since the franchisee fully provides his business without the help of the franchisor [8].

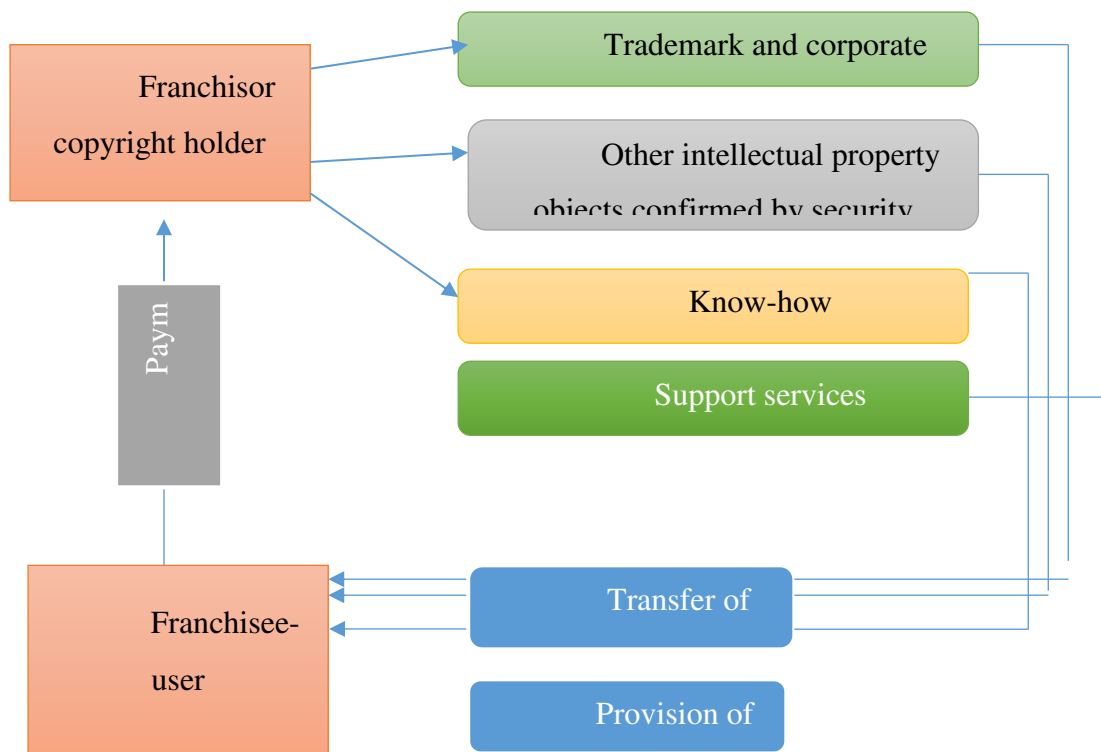

Figure 2. Diagram of the relationship between the franchisor and the franchisee [8]

The franchisee will benefit from the use of an advanced competitive strategy in their business activities that already exists on the market and actually works. So quite often, the franchisor provides franchisees with large discounts on the purchase of necessary products, which significantly reduces existing costs, so developing a business together with the franchisor is very profitable for aspiring entrepreneurs. In addition, the franchisor, solving the main strategic problems in the future, helps the franchisee to focus only on the current operations of economic activity.

If the franchisee's business goes according to the established plan or franchise system, then the franchisee's profit will naturally exceed his expenses related to doing business and paying money under the contract [9].

Therefore, the main goal of the franchisee is to form such a type of relationship with the franchisor, which would include a high level of interaction and protection on the part of the franchisor. However, despite the fact that when concluding this agreement, both parties pursue their own goals and benefits, the franchisee should be prepared for the fact that signing the agreement will impose certain restrictions and obligations on him, for example, using business rules, participating in advertising and marketing companies established and conducted directly by the franchisor.

The most complete responsibilities of the franchising parties are described in Appendix A. There are several ways to obtain permission to become a franchisee: direct franchising - this type involves the direct sale of the franchise between the franchisor and the interested entrepreneur (franchisee).

Direct franchising provides a good relationship between the two parties, however, in the case of a large geographical distance, it has a lot of disadvantages. Large franchisors, using this method of selling franchises, explore the foreign market, sell one or more franchises and, if sales bring the necessary income, sell the rest; master franchise - the essence of the method is that an international franchisor sells a franchise package for the development of his business throughout the country exclusively to one franchisee. In the future, the franchisee himself becomes a franchisor in this country and sells the franchise to other entrepreneurs, receiving a service fee or royalties for this. The advantage of this method is that the initial franchisor has no doubts about the success of the franchise sale [9].

One of the key concepts in the system of franchise relations is a franchise (franchise package). It means a complete business system, including work manuals, software, documentation and other materials, which the franchisor transfers to the franchisee. The presence of a franchise allows the latter to work quite efficiently, even in the absence of prior experience and knowledge in the relevant field of business [10].

Obligations of the parties in franchising.

The franchisee carries out its activities under the franchisor's trademark, using his reputation and image, and therefore most end consumers identify him by his corporate identity and peculiarities of working with the franchisor.

That is why, in order to successfully conduct business and avoid negative impact on the overall image and market reputation of the franchise network, the franchisor provides the franchisee with various forms of support and regulates certain aspects of its activities. At the same time, the economic and legal independence of the franchisee is not violated. In general, the franchise agreement stipulates the duties of both the franchisor and the franchisee:

- The duties of the franchisor:
 - the transfer of rights to use the trademark;
 - development of unified documentation and transfer of packages of documents, including descriptions of know-how, business technologies, production standards and secrets;
 - providing constant support at the stage of starting a business (search for a location, marketing research, purchase and lease of land, construction and rental of buildings, equipping of premises, development of a concept and architectural solution, consulting on the design of a franchise point, conducting promotions, assistance in personnel selection and training, etc.);
 - providing ongoing support. The franchisor must provide continuous support to each franchisee, including professional development, management support, advertising policy and provision of operational services at the franchisor's request;
 - conclusion and support of exclusive supply contracts. The franchisor, as a rule, has the opportunity to negotiate with the largest suppliers of raw materials and equipment on more favorable terms. The discounts obtained in this way allow franchisees to significantly reduce their costs;
 - conducting regular quality control of the franchisee's work.

Responsibilities of the franchisee:

- payment of initial and regular contributions;
- compliance with the standards and technologies of the franchisor;
- purchase or lease of equipment that meets the franchisor's business standards;
- ensuring that the quality of goods, works or services produced on the basis of the agreement meets the quality level provided directly by the franchisor or the quality standards determined by him;
- providing customers with all the additional services they could expect from the

franchisor directly;

- informing customers in the most obvious way about the use of the brand name and trademark or other ways of individualization of the franchisor company within the framework of the franchise agreement;

- non-disclosure of the franchisor's production secrets and other confidential information received from him;

- provision of sub-franchising, if it is provided for under the franchise agreement;

- implementation of business development programs developed by the franchisor.

- The price of franchising. The total price of the franchise includes the following types of payments:

- initial fee (lump sum fee) for obtaining a license to use the trademark and other intellectual property of the franchisor. Is 510% of the total cost of creating one franchise point;

- periodic (usually monthly or weekly) deductions (royalties, service fees) – as a percentage of gross income (profit, turnover) or in absolute monetary terms for the use of a trademark, know-how, technologies, as well as for technical and informational support, training and consulting provided by the franchisor;

- advertising fee – payments to the general advertising fund of the franchise system (a separate line of the franchisee's budget or an element of royalty payments);

- additional payments for the services of the franchisor that are not provided for in the franchise agreement.

According to the International Franchising Association, the initial fee for most franchisors is in the range of \$20,000 to \$28,000. Periodic payments to franchisees on average vary from 3% to 6% of sales [10].

Experts recommend focusing on the amount of total costs required to open a franchise point. For most franchising networks in the world, this figure ranges from \$20,000 to \$1,000,000, depending on the type of franchise, business area, rights to real estate and land (lease or acquisition of ownership). On average, the amount of investment required to create one franchise point, including the cost of real estate, is about \$ 320,000.

REFERENCES

1. Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part) No. 409-I dated July 1, 1999 (with amendments and additions as of 01.01.2022) // Internet resource: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#sub_id=0 (date of reference: 07.01.2022).

2. Зайцев Б.Ф., Агурбаш Н.Г., Ковалёва Н.Н., Малютина О.И. Механизмы создания региональных финансово-промышленных групп. – М.: Экзамен, 2016. – 27 с.

3. Davydova, E. L. Franchising: studies. manual / E. L. Davydova // - Moscow : Plekhanov Russian University of Economics, 2018. - 244 p.

4. Fellow countrymen, D. N. Franchising. Integrated forms of business / D. N. Zemlyakov // - М. : Publishing house "Unity-Dana", 2019. - 54 p.

5. Krymova, N. A. Franchising as a strategy for entering the international market / N. A. Krymova // Actual problems of aviation and cosmonautics. - 2020. - No. 7. - pp. 110-111.

6. Radin, O. I. Franchise business format / O. I. Radin // IVD. – 2021. – No. 1-2. – P. 43-47.

7. Rykova, I. V. Trends in the development of franchising in the U.S. / I. V. Rykov // Marketing in Kazakhstan and abroad. – 2021. – No. 5. – P. 84-92.

8. Semicheva, V. O. Franchising as a promising type of business / V.O. Semicheva // Symbol of Science. - 2019. - No. 3-1. - pp. 153-158.

9. Khabarova, N. E. Franchising in Kazakhstan as a tool to accelerate innovative development / N. Khabarova E. // proceedings of the Institute of economic forecasting of the Russian Academy of Sciences. – 2018. – No. 6. – P. 361-374.

10. Panyukova, V. V. peculiarities of the development of franchising in Kazakhstan market / V. V. panyukova // Marketing in Kazakhstan and abroad. – 2021. – No. 2. – P. 75-80.

**MODERN PROBLEMS OF THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL
RELATIONS:
THE PLACE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE WORLD OIL
MARKET**

TURKESHEVY Y.

WE-18-2 group student

ABEUOVA S.

Scientific adviser, candidate of economics, associate professor

Karaganda University of Kazpotreboyz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: This article discusses the place of the Republic of Kazakhstan in the world oil market.

Keywords: Oil market, Kazakhstan, economy, GDP.

Kazakhstan is one of the few countries in the world rich in oil, deservedly called "black gold", because it is the most important source of energy. The presence of this wealth, the people of Kazakhstan have always represented only a boon for themselves, for achieving economic and social progress in the country, they are proud of it, they pin their hopes on it. Indeed, thanks to oil and favorable external economic conditions, expressed in anomalously high world prices for it after 1998, Kazakhstan is now seeing the growth of its economy. The country's gross domestic product (GDP) is growing at an average annual rate of 4% [1]. Oil, taking into account the multiplier effect, provides more than half of this growth, 25-30% of state budget revenues. Almost \$6 billion in oil revenues poured into the country. and foreign direct investment in the amount of 22.4 billion dollars, of which 13.2 billion dollars, or about 60%, falls on the share of the oil and gas sector. The flow of petrodollars since 1999, in the context of generally successful socio-economic reforms and the functioning of a not quite developed, but rather viable market economy, has significantly changed the situation in the country, especially financial. The level of monetization of the economy began to gain momentum, the non-payment crisis, which seemed insoluble, was resolved rather quickly, the notorious barter and surrogate money were sharply reduced, normal commodity-money relations were established, the budget crisis was overcome, the budget was already drawn up, in essence, with a surplus, and not with deficit. Moreover, a stabilization fund has appeared with an asset currently worth more than 8.5 billion dollars, international reserves of the National Bank of the Republic of Kazakhstan (NBRK) have reached 11.08 billion dollars [2]. Production began to grow not only in the primary sector, but also in the non-primary sector, in particular in the manufacturing industry.

Kazakhstan has huge oil and gas resources, the presence of which in any state allows it to successfully solve complex socio-economic, technological, financial and monetary problems. At the same time, the process of globalization is intensively unfolding in the world, in which obstacles to the movement of goods and money around the world disappear. Under these conditions, money is moving away from those who have backward technologies to those who have more advanced ones. As a result, Kazakhstan, like any country with hydrocarbon resources, should strive to effectively use its oil and gas potential. Since the presence of large reserves of raw materials is a mandatory but insufficient condition for the development of the oil and gas industry, it is necessary to determine the priority areas for its development. These are the following areas:

- exploration and development of new oil and gas fields;
- increase in oil production;
- modernization and development of transport infrastructure to ensure maximum access for oil and gas companies to export routes;
- reconstruction of existing and creation of new industries.

Today, the political and economic importance of the oil and gas complex for the country can hardly be overestimated. After a significant decline in production in the oil complex of Kazakhstan during 1992-1995, there is a steady growth in hydrocarbon production, due to the intensive development of large fields. The increase in production is achieved through the drilling of new and repair of existing wells, the use of modern technologies for enhanced oil recovery, and the development of new oil and gas fields. The export of Kazakh oil is also growing, and exports are growing more dynamically than production. This trend reflects the desire of the political leadership of the country to actively strengthen the position of Kazakhstan in the world fuel and energy markets. At the same time, high world oil prices and the tax policy pursued in the republic have made the supply of crude oil to domestic refineries unprofitable. As a result, there is a chronic decline in oil refining at refineries, exacerbated by outdated technologies. Due to the lack of funds and a weak influx of foreign investment, there is no increase in oil recovery and the development of small and medium-sized fields that require large investments and expensive equipment. In turn, the low workload of Kazakh factories increases the unit costs of processing. All this leads to the fact that the cost of oil refining reaches 30% of the cost of the final product (abroad, these costs are half as much). The dynamics of oil production and refining indicates a fixed trend: the growth of oil production is inversely proportional to its refining.

The country has achieved macroeconomic stability, the unemployment rate has fallen to 8.2% [3], the number of people with incomes below the subsistence level is down to 5.3% [4], and inequality in different population groups has decreased. In a word, oil played a huge role in the country's survival during the crisis and in its development in the post-crisis period. All this is thanks to oil, when it is good for the people, for the state. But we also saw the other side of oil, or rather oil wealth. It turns out that in non-democratic countries, under certain conditions, when world prices for it are growing rapidly, it can turn into a brake on the development of the country, that is, structural changes, and increase the competitiveness of the economy. It is easy to see that the problem of the "curse of oil" arose not only because of the phenomenon of the "Dutch disease", the essence of which is that the inability to effectively manage the huge influx of oil revenues from oil exports into the country during the years of favorable external economic conditions leads to the real exchange rate of the national currency is growing, that is, domestic prices are rising, industries with labor-intensive industries are losing their competitiveness, imports are becoming cheaper, domestic goods are being squeezed out of the domestic market. As a result, the diversification of the economy, overcoming its focus on raw materials or, in our case, the implementation of the Strategy for Industrial and Innovative Development become unrealistic. No one will invest their capital in an uncompetitive sector of the economy, except, of course, the state, which spends not its own, but people's funds, risks other people's money. Oil is also becoming a major source of large-scale growth of corruption, bribery, an instrument of illegal enrichment of officials and owners of oil companies.

It is no coincidence that all countries rich in oil and other natural resources, except for developed countries with a democratic political system (Norway, the USA, Canada), have turned into countries with poor peoples and rich government officials (Nigeria, Venezuela, Algeria, Libya, Iran, Iraq), Mexico, etc.). Russia, Azerbaijan and Kazakhstan joined their number. Oil wealth often breeds instability in society. The struggle for rent, gaining control over rich deposits in countries rich in oil, occurs constantly, only in a different form: quietly and covertly or aggressively and openly. The struggle for rent takes the form of a struggle for power, with the result that political and economic power is concentrated in the hands of small groups that spend (often unproductively) resources to maintain their stay in power. Kazakhstan is no exception, only the fight is mostly quiet and covert. True, there are exceptions here. Quite often, politicians backed by certain groups advocate the reprivatization and nationalization of property, the revision of the terms of previously signed contracts and the seizure of large amounts of rent and its redistribution through the budget. It is no coincidence. Due to the high corruption of the authorities, the oil sector remains non-transparent: no one can know how much income oil companies receive, what payments they make to the state. The non-transparency of revenues and payments of oil

companies, the receipt and expenditure by the Government of oil revenues received by the state, in Kazakhstan remains a major problem that hinders the diversification and improvement of the competitiveness of the economy and social development.

The acute problems of social development, the eradication of poverty and inequality testify to the inadequacy of state spending directed to solving these problems, to the wealth that oil provides today. All this gives rise to bewilderment of society: why is the government accumulating income when there are a lot of them in the country, and money is needed everywhere: both for investment and for social needs. There is no such sphere that would not need large investments in fixed assets. How I would like to invest them in human capital, just in the survival of people. When these incomes were not there, they had to live poorly, this can be understood, but it is difficult for people to understand why they live poorly when there is a lot of money, and they are transferred to reserves that are constantly growing. Hence the cry from the street: "Don't save, but spend" or with some understanding: "Stop saving, it's time to spend." Specialists understand that it is so easy to spend them and as much as necessary (and in our case, everything is needed) within the country. This is inflation, and the fall in production, and the growth of unemployment, poverty and inequality in society. It is bad when there is not enough money, and it is not easier when there is an abundance of them. Kazakhstanis have already seen what the budgetary expansion of 2004 and 2005 can lead to. Nevertheless, there is world experience when it is possible to both save and spend painlessly for the economy, without causing a surge in inflation and a dangerous appreciation of the national currency. But to spend not in order to eat them up, but to transform them into fixed and human capital, into creating new jobs and improving the living standards of the population. True, this requires an extremely cautious approach, constant conduct of verified calculations, complete transparency of the activities of oil companies, the Government, the National Fund of the Republic of Kazakhstan, their accountability to society, accountability to Parliament, regular independent audits with the publication of its results in the media. This paper attempts to assess oil wealth and how to effectively manage it in order to ensure long-term sustainable economic and social development and at the same time preserve part of the oil wealth to smooth out fluctuations in budget revenues when world prices fall below the base level, as well as to equalize the level life of present and future generations of Kazakhstan. The mechanisms for combating the "Dutch disease" that has already affected the Kazakh economy, that is, getting rid of the "curse of resources", are substantiated, a new model of the National Fund and directions and ways for the safe use of its funds for the economy are identified.

Is it possible to develop entrepreneurship in the conditions of a commodity curse?

International experts give a positive answer to this question. Moreover, they say that there is no "resource curse" in the world, but there are incorrectly developed political and market (economic) institutions and mechanisms. As an example, experts cite Norway and Chile (the largest exporter of copper), which were able to diversify their economies precisely through the development of private entrepreneurship.

To develop mass entrepreneurship and diversify the economy in the Arab oil countries, international studies actually propose to break state capitalism and build a market economy based on maximum political and economic freedoms. At the same time, there should be strict and clear rules on the use of raw money accumulated in sovereign funds (we have the National Fund). Also, strict control over sovereign funds should lie with the parliament, which is chosen through healthy political competition.

From the point of view of these recommendations, the breakdown of state capitalism in Kazakhstan should look like this:

A radical reduction in the state apparatus (all civil servants) is needed. Accordingly, it will be necessary to radically reduce its regulatory and control functions, as well as to transfer all other state functions to the private environment and to self-regulatory public organizations as much as possible.

A radical privatization of state property is needed, including state-owned companies and national holdings. There is already a good goal set by the head of state. Let me remind you that

back in February 2014, the president instructed the government to reduce the share of state property to 15% of GDP by 2020. If the share of state property is considered as the assets of state-owned companies, then this goal will be a truly radical denationalization.

It is necessary to radically revise the rules for using the National Fund. The principles described in the new Concept for the use of the funds of the National Fund mean that there is no counter-cyclical economic policy of the government under various oil price scenarios. According to the current rules, the government must in any case prevent the decrease of the National Fund, regardless of the price of oil. This is fundamentally the wrong approach. Also, due to the rules on targeted transfers from the National Fund, in fact, the head of state has the right to use the National Fund bypassing the Parliament.

It is also necessary to reconsider the expenditures of the state budget. They should be aimed at building not a social, but a competitive state.

It is necessary to reorient the state policy to support private business from "breakthrough" projects and state programs to the development of entrepreneurship in general by creating a favorable environment, developing human capital, developing infrastructure, and helping in innovation and technological development.

A much greater decentralization of executive power with its transfer to the regions is needed. It is the regional authorities that should play a key role in the development of mass entrepreneurship.

It is necessary to finally and irrevocably defeat corruption and achieve the rule of law.

BIBLIOGRAPHY

1. TRADING ECONOMICS – Kazakhstan Indicators. URL: <https://tradingeconomics.com/kazakhstan/indicators>
2. National bank of Kazakhstan. URL: <https://www.nationalbank.kz/kz>
3. Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics. URL: https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=3&slug=-3&cat_id=1&lang=ru
4. Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/v-kazahstane-snizilsya-uroven-molodezhnoy-bezroboticy-s-shapkenov-2694049>

The New Silk Road Economic Belt and its role in the economy of Kazakhstan

Eshankulova Nargiza

WE-18-2 group student

ABEUOVA S.

Scientific adviser, candidate of economics, associate professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: The article is devoted to the Chinese initiative "One Belt, One Road", which aims to revive the Great Silk Road in modern conditions and the role of Kazakhstan in its implementation. The article considers new opportunities and prospects of the Republic of Kazakhstan for trade, economic and investment cooperation between countries along the Silk Road. This article uses a qualitative approach. Secondary data, including scholarly articles, conference proceedings, various government documents and government messages, books, and various Internet sites in various languages were used extensively to identify targets. This article argues that the Chinese initiative contributes to connecting people through roads, air and waterways, coordination of policies of different governments, financial integration through cross-border business, productivity and regional energy security. This article also analyzes the risks and challenges of the OBOR initiative to Kazakhstan's economy.

Key words: China, Kazakhstan, «One belt – One road» initiative, New Silk Road, «The economic belt on the Silk Road», infrastructure, Central Asia, rail connection, JSC "Samruk-Kazyna", trade.

The New Silk Road is a unique opportunity. In September 2013, Xi Jinping in his speech, recalling the history of the ancient Silk Road, suggested the idea of the need to improve cross-border transport infrastructure, China's willingness to participate in the creation of transport networks connecting East, West and South Asia, which would create favorable conditions for economic development in the region. The PRC chairman also spoke of the desirability of simplifying trade and investment rules to eliminate trade barriers and improve the speed and quality of economic transactions in the region. This is how the idea of One Belt and Road came about, which was to build infrastructure and establish interconnections between the countries of Eurasia. It includes two key areas of development: the Silk Road Economic Belt and the Maritime Silk Road [1]. It is about creating a trade corridor for the direct delivery of goods from east to west on favorable terms. This economic corridor should connect the Asia-Pacific region in the east with developed European countries in the west. The countries involved have a population of more than 3 billion and a total GDP of about \$21 trillion.

The initiative involves the creation of six economic corridors: Bangladesh-China-India-Myanmar, China-Mongolia-Russia, China-Central Asia-West Asia, China-Indochina Peninsula, China-Pakistan Economic Corridor and Eurasian Land Bridge. This goal is to be achieved through the construction of roads, ports, bridges and other infrastructure facilities, as well as the conclusion of agreements on free trade zones. As the world's ninth-largest state and the largest landlocked country, Kazakhstan has benefited less than other countries from growth. Landlocked country, Kazakhstan has benefited less than other countries from the growth of transcontinental trade and the subsequent industrial revolution. The political ideology of the Soviet Union and the southern borders also presented few opportunities for trade in the twentieth century. Nevertheless, the rapid revival of the Silk Road and major investments in infrastructure over the next decade heralded Kazakhstan's resurgence as a trading center in Central Asia. With annual growth in trade between China and Europe, and a marked upward trend in the value of more compact and high-tech goods, the trade balance seems to be shifting toward faster, though more expensive, railroads [2].

Currently 90 percent of trade between China and Europe is done by ship, and less than 5 percent is done by railroads. Further investment of political and financial capital could increase rail trade to 10 percent by 2025. Kazakhstan intends to benefit significantly as the geographic center of the of the overland part of the New Silk Road. Countless opportunities arise for trade and industry, as local businesses can benefit from lower export and import costs, as well as from providing services freight forwarders and rail carriers. The key to making full use of the opportunity presented to Kazakhstan is adapting its major players and their business models to the "One Belt, One Road" initiative. This means focusing on international transit and customers. It also means developing a digital culture capable of adapting to new challenges and opportunities with with adequate infrastructure. So far, Kazakhstan is lagging behind its partners in the New Silk Road in terms of digitalization and the benefits it brings. Nevertheless, there are great prospects for Kazakhstan, and it Kazakhstan needs to act quickly.

Figure 1- Rail connections between Duisburg and Shanghai via Kazakhstan [1]

Investment in infrastructure and The subsequent benefits have become key growth drivers for both transcontinental trade and for Kazakhstan's economy. Significant investments have been made in Kazakhstan.

Significant investments into strengthen its position as a transit corridor. This includes More than \$3.5 billion in investments in the Khorgos-Khorgos corridor. The country has also invested \$3.5 billion in Khorgos. Eastern Gate, a dry port on the China's eastern border. COSCO Shipping, one of the world's largest logistics service providers, and Lianyungang Port Holdings Group recently acquired stakes in the project, thereby thereby making it transnational, and giving the Kazakh side the opportunity to benefit from the partners' vast experience of the partners. Other significant investments Other significant investments include the ShalkarBeineu railroad, the Zhezkazgan-Saksaul railroad and the Kuryk port. The resulting increase in corridor and capacity will strengthen Kazakhstan's role as a Kazakhstan's role as a transit region. According to Samruk Kazyna estimates, investments in infrastructure will contribute annually to the economic development of Kazakhstan by economic development of Kazakhstan at a level of 0.1%-0.2% annually over the 1% to 0.2% annually over the next decade.

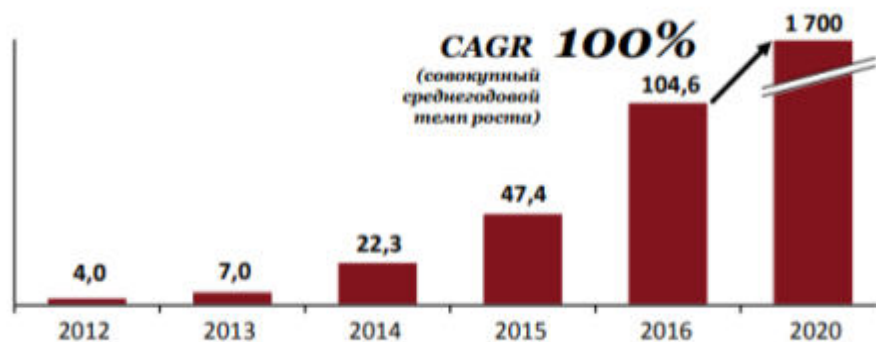

Figure 2-Transit container shipments Asia-EU-Asia via Kazakhstan, thousand TEU [3]

Kazakhstan Temir Zholy and its shareholder "Samruk-Kazyna plays a central role in the development of Kazakhstan as a transit point of the Silk Road. Like most supply chains, the program is only as strong as strong as its weakest link. link. For Kazakhstan's national railway operator and its parent company, this means that they will keep the same pace, progressing with the modernization of their infrastructure and business model, as will their foreign partners. KTZ's role in this should focus on improvement. processes to create a reliable platform for the transit of goods through Kazakhstan, and Samruk-Kazyna must support the long-term goal of of developing a multimodal transport system, which includes significant investments in power distribution and transportation infrastructure, as well as as well as leveraging its influence to reduce regulatory requirements in order to alleviate bureaucratic processes, bureaucratic processes required for transit transportation through Kazakhstan. Thus, a memorandum of intent on the participation of Samruk-Kazyna in the fund "Eurasian Nurly Investment Fund" as a potential investor was signed. The partners of the new fund are "CITIC Group", Holding "Baiterek", "Asian Investment Finance Group" and JSC "Samruk-Kazyna". "Eurasian Nurly Investment Fund plans to attract up to \$500 mln under its management. Foreign investments will be proportion 1 to 8, i.e. \$ 1 dollar invested by the Republic of Kazakhstan will attract more than \$ 8 foreign investments [3].

In addition, an agreement was signed on the joint development of a feasibility study within the project for the production of mineral fertilizers between LLP "United Chemical Company" and "Huajin Group". The project provides for the construction of a plant with a capacity of 800 thousand tons on the territory of Kazakhstan with the participation of a strategic Chinese investor Huajin Group (NORINCO). The preliminary amount of the project is 600 million dollars. The project will expand Kazakhstan's export potential in the markets of China and the European Union. Planned terms of the project implementation 2020-2023 [4].

Tools for Success in the One Belt, One Road Program. Open Roads.

Transparent pricing

- Simplified tariff
- Uniform policy/regulation
- Efficiency of use Pathways

Standardization.

- Infrastructure (alarm, security)
- Billing system
- Customs declaration
- Transportation documents

Innovations.

- Smart logistics
- Easy ordering of services
- Customer orientation.

The advantage of the New Silk Road project will be based on the implementation of the "5C principle" - speed, service, cost, safety and stability. As a result of their territorial and functional interconnection there should be a synergistic effect. The transport artery will give impetus to the development of production in all countries. Joint transport initiatives are a good platform for cooperation. It should give a start to deep interaction, integration of the countries as well as regional unification. The creation of the Eurasian transcontinental corridor is also included in the Plan of the Nation "100 Concrete Steps. It is worth adding that around Kazakhstan's transport and infrastructure projects can form a fairly large number of new businesses, which will lead to the accompanying growth of the manufacturing industry and the economy as a whole [5]. According to experts, the total GDP of the countries that will be united by the "Silk Road" is about one-third of global GDP, with the prospect of growth up to half of global GDP.

Thus, the "One Belt, One Road" program provides an opportunity for Kazakhstan to once again become a key region linking global trade. When Zhang Qian, a Han dynasty Chinese official who founded the ancient Silk Road, first traveled west, he was welcomed by the people of Central Asia with attractive goods and silver suitable for trade. For fifteen centuries this trade artery grew until Vasco da Gama discovered a route for trade with the East around Africa. Modern market and geopolitical trends promise to revive the ancient arteries. This is the greatest opportunity for growth that fallen to Kazakhstan since independence. The largest stakeholders in the country are the national companies who, over the coming years, need to ensure that they are readiness to support the huge volumes of transit through the country. They must understand the importance of the New Silk Road and give it the attention it deserves. This means that in the near future significant changes are needed.

Bibliography

1. PRC President Xi Jinping's speech at Nazarbayev University (full text) // <http://kz.china-embassy.org/rus/zhgx/t1077192.htm>
2. Chua, A.C. (2017) One Belt One Road and Opportunities.
3. <https://www.pwc.kz/en/publications/new-2017/silk-way-publication-rus.pdf>
4. World Bank // <http://www.worldbank.org>
5. Eurasian transport corridors: new ways of cooperation. [Electronic resource]. URL: <http://www.kisi.kz/uploads/33/files/KuXXVFLd.pdf> (date of access: 05.05.2019).

СЕКЦИЯ 5. РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

COMMUNICATIVE DIRECTION OF A FOREIGN LANGUAGE IN THE POPULARIZATION OF TOURIST ROUTES IN KAZAKHSTAN ON THE EXAMPLE OF PARTICIPATION IN THE INTERNATIONAL POSTCROSSING PROJECT

ISSINA ZH.E.

master's student group Ju-21-2 mag (SP)

AUBAKIROVA G.T.

Candidate of Philological Sciences, Professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

c. Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. The article discusses effective approaches in the field of a foreign language. The relevance of the article is determined by the proposed practice-oriented way of popularizing tourist routes in the Republic of Kazakhstan. The activities of the international Postcrossing project are shown as an effective tool.

Key words: digital technologies, international project "Postcrossing", intercultural communications, community, tourist routes.

In the modern world, communication is carried out using digital technology, which allows people from different parts of the world to interact, connecting them in a matter of seconds. The traditional way of communication via mail has been almost completely replaced by instant messengers, chats and social networks, the ease of access and speed of data exchange that can significantly save time. However, in the era of Covid-19, the lack of human communication began to be acutely felt, since technology, although it accelerated communication, at the same time depersonalized it, deprived it of the feeling of warmth of human communication.

This problem is relevant for people from many countries, this is evidenced by the growing number of participants who belong to different communities and are united by the desire to expand the boundaries of communication to learn about the culture of other peoples, while introducing them to their own.

An example of such a community is the international project "Postcrossing" (hereinafter referred to as Postcrossing) (www.postcrossing.com), founded on July 14, 2005 by the Portuguese Paulo Magalhaes and Ana Campos and almost immediately became popular all over the world, thanks to a user-friendly website interface with a built-in counter of received and sent postcards. The essence of the project is the exchange of postcards within the created community, which anyone can join. The exchange takes place through the postal service: sending through post offices or delivery by a postman. At the same time, the project itself has its own rules and etiquette. In the world's first book on postcrossing, it is noted that "the Internet, instead of completely destroying it, gave the postcard a second chance" [1, p.9]. Its author calls the postcard an object "with great potential and hidden energy, with the widest horizon of meanings" [1, p.11].

The phenomenon of postcrossing communities is a process of rethinking and partly "re-creating" the tradition of exchanging postcards and the way the printed postcard is popularized [2-3].

The principle of interaction between project participants reveals post-crossing communication as a virtual-real process that helps to develop various foreign language skills among students. The use of postcrossing serves as a successful technology for the formation of the sociocultural competence of students in the professional module "Foreign Language", taking shape and becoming a means of intercultural communication [4-6].

Postcrossing is becoming one of the effective means of increasing the involvement of students in the educational process, and at the same time facilitating their communication with

representatives of foreign cultures, while solving the problem of information competence formation. Postcrossing develops the ability and willingness of students to communicate with native speakers of the foreign language being studied, as well as the ability to set and solve feasible communicative tasks [7].

In addition, the texts presented on the postcards of the project are a full-featured and specific linguistic object, which can rightfully be considered a new form of verbal communication throughout the world [8].

Among the post-crossing leaders are such countries as Germany, Russia and the USA. Kazakhstan ranks 54 out of 248 countries in terms of the number of postcards sent (45,502) and received (45,003) with a total of 893 postcards registered on the site.

In this regard, it seems necessary to use the resources of the Postcrossing project in order to popularize the Republic of Kazakhstan through postcards. An example of such use can be an international lottery in English on the official website of postcrossers in order to popularize the ancient flora and the winner who gave an interesting and complete answer to the question "What do you know about the ancient flora and fauna of Kazakhstan?" receives an author's postcard of the corresponding subject.

The theme of the ancient nature of Kazakhstan was not chosen by chance. Few people know that, along with such traditional stereotypes about Kazakh culture as yurt, koumiss and boursaks, a number of paleontological finds on the territory of Kazakhstan [9-13], as well as the works of Kazakh paleontologists [14-17] prove that "Kazakhstan is a real pantry of world paleontology" [18]. We wanted to expand the already established ideas about Kazakhstan, showing the world the rich historical heritage of the Kazakh land. The lottery, registered on the official website of the Postcrossing project, lasted three days and attracted the attention of 49 participants from 21 countries of the world (Figure 1).

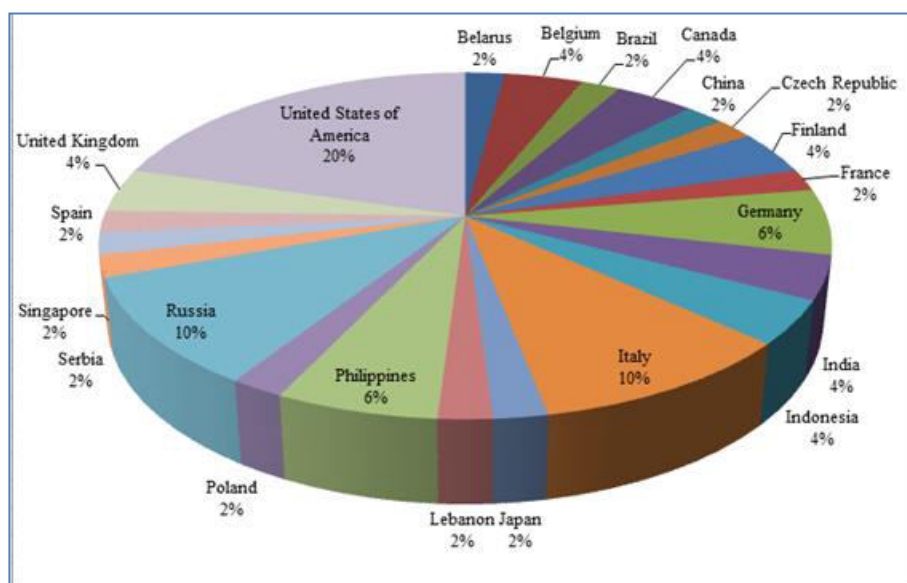

Figure 1. Countries of participants in the postcrosser lottery

6 participants wrote that they knew nothing about the ancient flora and fauna of Kazakhstan in general before the lottery, but nevertheless they "googled" the information, which is also not bad, since Google is designed in such a way that it remembers requests and builds the frequency of requests, and therefore it also contributes to popularization Kazakhstan. 9 participants simply thanked for the opportunity to participate in the lottery, while not bothering to find an answer to the question. 5 participants answered that they either did not know anything or did not know about the ancient nature of the country - the mistress of the lottery. In the answers to the question, the stereotype about yurts, wild horses, for some reason the tundra, and not the steppes, the golden

eagle and the tulip is clearly traced.

Some participants accompanied their answers with pictures. But the unanimous favorite was the answer of another participant from the United States, who carefully read the question and gave a rather exhaustive answer: "Since you specifically asked for "ancient" flora and fauna, I found a paper exploring the plants of the Turgai Plateau in central Kazakhstan during the transition between the Oligocene and Miocene periods (roughly 23 million years ago). It said that there were lots of angiosperms (a type of flowering plants) and high numbers of trees in the birch and walnut families. There were some pine trees, but most of the trees were deciduous, broad leaf trees of various varieties. As for ancient animals, I found an article about the Siberian Unicorn, which was more like a giant rhino. They were thought to have gone extinct around 350,000 years ago, but a skull discovered in the Pavlodar region suggests they survived until as recently as 30,000 years ago. I looked up dinosaurs as well. I found 2 dinosaurs that have been found in the Kazakhstan area: the aralosaurus and the jaxartosaurus. They both were 2-legged herbivores from the Cretaceous period (about 90 million years ago). The aralosaurus was about 8 meters long while the jaxartosaurus was 9 meters long and had a crest in its head. The name Jaxartosaurus sounded really familiar to me. It turns out that it is one of the dinosaurs listed in my daughter's dinosaur book".

After the announcement of the winners, we received feedback with gratitude for the lottery's educativeness, as well as wishes to continue the trend that had begun. Thus, Martaiz USA wrote the following: "Thank you! I think you did a great post encouraging people to research your country by just asking what we know about it. Awesome! Maybe others will follow too! ". Another lottery participant, Jessica from the USA, wrote: "Hi, thank you for teaching all participants about Kazakhstan! This kind of educational lottery is my favorite because it put a new place in my mental map. I am really excited to have won. ". It was also nice to know that Filipino member Abigail dreamed of visiting our country, which he mentioned in his review: "Good day! I thank you humbly for this. You know, some years back, I have been planning to go to Kazakhstan and stay for a month, but I got short in funds. So being chosen in this lotto really means a lot to me" [19].

The Postcrossing project has a powerful intercultural potential that makes it possible to interest and connect people from all over the world, leaving no one indifferent, regardless of geolocation, age and occupation.

Thus, we trace the effective communicative orientation of a foreign language in the popularization of tourist routes in the Republic of Kazakhstan with the systematic participation in the international Postcrossing project, which first-hand introduces everyone to the living authentic culture of the Kazakh people and amazing places to visit.

Bibliography:

1. Mokeeva, M.O. Postcrossing. Book of secret knowledge. – M.: AmeliePress, 2020. – 288 p.
2. Smagina D. V., Vasilyeva D. A. Construction of nostalgia in the context of post-crossing practices // Abstracts of the All-Russian Scientific Conference X Kovalev Readings. Russia in the Modern World: A Sociologist's View, St. Petersburg, 2015. - P. 2159-2161.
3. Varakina, A. V. Postcrossing as a way to popularize a printed postcard / A. V. Varakina // Graphic design: traditions and innovations: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, St. Petersburg, September 27–28, 2018 / Edited by A. M. Sukhareva, N.I. Dvorko, M.R. Kuznetsova. - St. Petersburg: St. Petersburg State University of Industrial Technologies and Design, 2018. - P. 3-6.
4. Borschuk, A. L. Using the possibilities of post-crossing for the formation of socio-cultural competence of students in the professional module "Foreign Language" / A. L. Borschuk, V. P. Shestakova // Methodist. - 2016. - No. 5. - P. 38.
5. Kashapova, A. M. Postcrossing as a form of intercultural communication / A. M. Kashapova // Student and science (humanitarian cycle) - 2019: materials of the international student scientific and practical conference, Magnitogorsk, March 21–22, 2019 / Magnitogorsk State Technical university. G.I. Nosova. – Magnitogorsk: Magnitogorsk State Technical

University. G.I. Nosova, 2019. - S. 947-950.

6. Bondarchuk, A. M. Postcrossing as a means of intercultural communication / A. M. Bondarchuk, E. A. Nikolashina // Actual problems of the humanities through the eyes of youth: a collection of scientific papers of the XII Interuniversity scientific and practical conference, Ryazan, April 16–17, 2020 year / Ryazan State University named after S. A. Yesenin. - Kirov: Interregional Center for Innovative Technologies in Education, 2020. - P. 21–25.

7. Bondar, O. A. Using the Postcrossing project to increase motivation for learning English / O. A. Bondar // Modeling and design in the educational environment: a collection of materials of the IV All-Russian (with international participation) scientific, practical, methodological conference for scientific and Pedagogical Society, Moscow, April 18, 2019 / Edited by I.A. Artemyeva, V.O. Belevtsova, N.D. Dudina, M.N. Buchenkova. - Moscow: State budgetary professional educational institution of the city of Moscow "Moscow State Educational Complex", 2019. - P. 44-47.

8. Baimuratova, U. S. Postcrossing project: postcards as a new form of speech communication / U. S. Baimuratova, A. V. LyulinaAntonova // Proceedings of the Philological Readings (PhR 2019), Orenburg, 19–20 сентября 2019 года / Orenburg State University. – London, United Kingdom: EPSBS European Proceedings of Social AND Behavioural Sciences, 2020. – P. 281-293.

9. Antonov S. Kazakhstan - the land of the tyrannosaurus rex. – 2020. [Electronic resource]: <https://voxpopuli.kz/kazahstan-zemlya-tirannozavra-12850/> (date of access: 07/10/2020).

10. Dyke G. J., Malakhov D. V., Chiappe L. M. A re-analysis of the marine bird *Asiahesperornis* from northern Kazakhstan. *Cretaceous Research*. — 2006. — 27(6). — P. 947-953. doi:10.1016/j.cretres.2006.05.001.

11. Averianov A. O. Theropod dinosaurs from Late Cretaceous deposits in the northeastern Aral Sea region, Kazakhstan. *Cretaceous Research*. — 2007. — 28(3). — P. 532-544. doi:10.1016/j.cretres.2006.08.008.

12. Bell P. R., Brink K. S. *Kazaklambiaconvincens* comb.nov., a primitive juvenile lambeosaurine from the Santonian of Kazakhstan. *Cretaceous Research*. – 2013. – 45. – pp. 265–274. doi:10.1016/j.cretres.2013.05.003

13. Skutschas P. P., Kolchanov V. V. Anurans (Amphibia: Anura) from the Upper Cretaceous (Santonian–lower Campanian) Bostobe Formation of Northeastern Aral Sea Region, Kazakhstan. *Palaeoworld*. — 2017. — 26(1). — P. 202-208. doi:10.1016/j.palwor.2016.01.006.

14. Tleuberdina P.A. Late Neogene fauna of the south-east of Kazakhstan - Alma-Ata: Nauka. - 1982. - 118 p.

15. Bazhanov V.S. Overview of the history of the fauna of terrestrial vertebrates in Kazakhstan. // Materials on the history of flora and fauna of Kazakhstan. - 1955. - T. 1. - Alma-Ata: KazSSR.

16. Zhumabay G. The Museum of the village of Rostovka is recognized as the best in the region. – 2017. [Electronic resource]: <http://kartv.kz/ru/news/society/muzei-sela-rostovka-priznan-luchshim-v-oblasti> (date of access: 10.07.020).

17. Aubekerov, B. Zh., Chalykhyan, E.V. Cenozoic zone of the Irtysh-Karaganda canal. - Alma-Ata, 1974. - 107 p.

18. Jurassic period of Kazakhstan. [Electronic resource]: <http://www.gylymordasy.kz/> (date of access: 03/28/2022)

19. Kalizhanova A.N., Aupenova A.U. Postcrossing Lottery as a Technology for the Development of Intercultural Communication Skills // Linguodidactics and Methods of Teaching Foreign Languages: Current Issues and Research Perspectives. Collection of scientific articles. - Cheboksary: Chuvash. state ped. un-t, 2021. - Russia. - S. 16-22.

BEKBAYEVA A.

student of group JLA-21-4

LAPINA I. V.

Scientific supervisor, senior teacher

Karaganda University of Kazpotrebooyuz,

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. This article discusses the influence of external – "extra linguistic" factors that are independent of the language itself, on the language development. Modern trends in the modification of the English language are observed in the development of technology, changes in the socio-political situation. The author of the article analyses the language changes and identifies certain trends.

Keywords: globalization, development of English, modern conditions, reduction of lexical material, unification of forms, phonetic variability, easier pronunciation

The problem of research. The globalization of the world, which is becoming more and more widespread every year, creates conditions under which the number of people starting to communicate in English as the language of international communication is becoming more and more popular. This leads to the fact that people who speak other languages, communicating in English, bring new words into it, change the pronunciation of words. In this situation, the change in the English language is becoming more and more striking every year. There is a need to study changes in the English language from the point of view of globalization [1, p.25].

Relevance of the study. Nowadays many international negotiations are conducted not through an interpreter, but in English on both sides, while the importance and role of other languages, such as French, German, is greatly reduced.

The purpose of the study: to analyze the development of the English language over the past decade and to identify the specifics of its development in the context of globalization.

Object of research: modern English.

Subject of research: trends in the development of the English language in the context of globalization, affecting the social spheres of life of all mankind.

Hypothesis: the development of the English language in modern conditions occurs primarily under the influence of globalization. Its use as a language of international communication is of great importance in the life of all mankind and is necessary for the modern young generation.

To achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks:

1. Define the concept of globalization and global communication of the English language;
2. To determine the relationship between the changes taking place with the English language and the international situation;
3. To conduct a survey of the opinion of students and teachers of the gymnasium about the influence of the English language on the modern Russian language;

The research is based on the following methods: comparison, analysis, synthesis, and questionnaire.

Theoretical significance: the links between the economic, political, and social aspects of globalization and the development of the English language are revealed.

Practical significance: the materials of the work can be used as additional information in preparation for lessons and exams in English.

Theoretical significance: the links between the economic, political, and social aspects of globalization and the development of the English language are revealed.

Scientific novelty: the influence of globalization processes on the development of the English language over the past decade, based on modern sources of information, is shown.

Language is a living organism, and under the influence of external factors, independent of

the language itself, the language is gradually changing. Modern trends in the development of the English language are observed in the development of technology, changes in the socio-political situation, etc. [2.p.42]

In addition, we are all witnesses of this process, and after analyzing the changes, we can identify certain trends.

The general trend is, of course, unification and simplification, dictated by the rhythm of modern life, its dynamism. This trend covers both grammatical and lexical forms. The attitude towards the appropriateness of certain linguistic means in certain conditions of communication is changing: what was "taboo" is now boldly coming into circulation, and many phenomena that contradict the rules.

1. Further unification:

- Reduction of lexical material and simplification of grammatical forms;
- Unification of many forms of regional dialects;
- Increased phonetic variability;
- Easier pronunciation.

2. The widespread use of abbreviations is a continuation of the first trend.

The process of language development "according to the principle of least effort" or "the law of saving speech resources". The reason for the widespread use of abbreviations is the redundancy of information.

It's interesting fact that the language "takes root" as euphonious abbreviations, which are quite convenient to pronounce, such as PA system (public address system), RAM (random-access memory), SWAT (special weapons and tactics) are used in law; MEDLORS (Medical Literature Analysis and Retrieval System) in medicine, and completely inconvenient for pronunciation, such as, for example, IATEFL (International Association of Teachers of English as a Foreign language).

In principle, the English language tends to be monosyllabic: we use pop instead of popular; op instead of operation, as well as op together with opportunity; up instead of promote, lab instead of laboratory, pic instead of picture, photo instead of photograph [5].

Abbreviations are characteristic of both oral speech and written documents of various kinds.

3. The use of phrasal verbs in the function of nouns

For example, outcast – "outcast"; underpass – underpass; intake–consumption, onset – start,; closing-down – closure; hand-me-downs – worn clothes; pick-me-up – energy drink, tonic; knock-down prices, etc.

These words are ahead of their well-established synonyms in popularity due to their content, brightness and persuasiveness.

4. "Liberalization" of the norms of literary and written language

This trend is associated with the influence on the development of the language of various social strata, and the influence on both general vocabulary and specialized, which leads to the further development of professional jargon, firmly entrenched in both oral and written business communication [3, p.85].

In addition, all language styles continue to enrich each other. Slang is also developing, but only some slang words get the status of commonly used.

5. The dizzying development of the Internet around the world and the appearance of a variety of written language ("new mode") in it.

6. A large number of dialects are preserved to a greater extent in the UK than in the USA. Recall — the Scottish dialect, northern and central (east-central and west-central), southern and south-western dialects in Britain. USA — East Anglian group, Mid-Atlantic, South-eastern, Mid-Western groups.

7. The gradual disappearance of the London pronunciation.

Examples of changes in grammar, vocabulary, and style:

These changes do not ignore the service elements of the language.

- Article

There is the tendency to omit them, if the meaning of the sentence is not violated.

For example: I am in _ seventh grade; I like _ hamburger;

- "She started to dance" instead of "she started dancing";
- The use of continuous forms, increasingly in the passive voice, with modal verbs such as should, would, might, with the verb "be" ("I'm being serious");
- "Shall" and "ought" give way to "going to", "have to", "need to", "want to". Now these forms are fixed in writing;
- "To get" instead of passive voice. Not only to convey any unpleasant events, but also to describe. positive events;
- Extended forms like "She is relaxing" instead of "She relaxes", which makes the language form more vivid and expressive [4, p.96].

As a result of our research, we came to the conclusion that the changes taking place in the modern information age indicate that one historical period has ended and the entry of the modern world into a new phase of its development begins. One of the indicators of our time is globalization. It is based, first of all, on a model of society that is closely related to the English language. It is fair to say that in the future the international "lexicon" of the English language will expand due to many factors, and this will lead to the creation of the first language in the history of mankind, which will be spoken by the whole world. And we can safely say that its future depends not on native English speakers, but on people who can speak different national and state languages.

References:

1. Glazunov S.A. New English-Russian Dictionary of Modern Colloquial Vocabulary, publishing house Bustard, 2016.
2. Grinin L. E. Globalization and national sovereignty. History and Modernity, Moscow, KomKniga, 2006.
3. Kurchenkova E.A. Classification of variants and varieties of modern English, 2013.
4. Kurchenkova E.A. About the language situation in modern Nigeria, 2012.
5. Material from Wikipedia — free encyclopedia https://ru.wikipedia.org/wiki/Comparison_american_and_britan_variant_english_language.

НЕЛІКТЕН ҚЫТАЙ ТІЛІ СІЗ ОЙЛАҒАННАН ОҢАЙЫРАҚ?

БАЛТАШОВА Т., ЖАНУЗАК М.

МО-19-1К тобының студенті

БӘДЕЛХАН М.

Жетекші аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қаласы, Қазақстан

Республикасы

Андатпа: Құрылымы жағынан шетелдіктерге күрделі және түсініксіз қытай тілі соңғы онжылдықтарда барған сайын танымал бола бастады. Қытай экономикасы халқының санымен бірге өсіп келеді, бұл ел әлемде негізгі орындардың бірін алады және өз мәдениетіне назар аударуды талап етеді. Ғалымдар шет тілдерін үйрену жалпы есте сақтау қабілетіне және интеллектіне оң әсер етеді деп санайды. Полиглоттар жаңа нәрселерге ашық, еңбекқор және күрделі тапсырмаларды жену оңайырақ. Олар ақыл-ойдың анықтығын және жақсы жадты ұзақ сақтайды. Ми - бұл үйренген әрбір сөз сайын күшейетін бұлшықет. Қытай тілін жиі қиын, кейде ең қиын тіл ретінде сипаттайды. Мұны түсіну қиынға соқтырмайды. Қытай тілінде мындаған таңбалар мен оғаш реңктер бар! Оны үйренуге ересек шетелдіктің қолынан келмейтін шығар! Әрине, бұл өтірік. Тілдің күрделілігі көп нәрсеге байланысты, бірақ сіздің көзқарасыңыз сөзсіз солардың бірі және

бұл сонымен бірге ең оңай түзетілетін аспект. Сіз қытай жазу жүйесін өзгерте алмайсыз, бірақ көзқарасыңызды өзгерте аласыз. Бұл мақалада мен сізге қытай тілінің кейбір нюанстарын ашып беремін және неге олар оқуды сіз ойлағаннан әлдеқайда жеңілдетуге көмектесетінін түсіндіремін.

Түйінді сөздер: қытай тілі, тілдер негізі, этимология, тілдік сала, сөз тәртібі, жазу жүйесі, иероглифтер.

Біріншіден, қытай тілінде етістік жалғаулары жоқ. Ішінара оқытудың нашарлығына байланысты, көбісі екінші тілді үйренуді шексіз етістік конъюгацияларымен байланыстырады. Испан немесе француз тілін үйренгенде, сіз үнемі тақырыппен бірге етістіктің дұрыс өзгеруі туралы ойлайсыз. Ағылшын тілінде бұл сәт те бар, бірақ онда бәрі біршама қарапайым. Біз «меншігіміз» демейміз. Қытай тілінде етістік өзгерістері жоқ. Етістік формасын өзгерте алатын кейбір бөлшектер бар, бірақ есте сақтау керек етістік формаларының ұзақ тізімі емес. Егер сіз 看 (kàn) «қарау» сөзін қалай айту керектігін білсеңіз, оны кез келген уақыт кезеңіне сілтеме жасайтын кез келген адам үшін пайдалана аласыз және ол бұрынғысынша қалады. Өте оңай!

Екіншіден, грамматикалық нюанстар жоқ. Ағылшын тілінде есімдіктер сөйлем мүшесіне қарай ерекшеленеді. Біз: «ол онымен сөйлеседі» деп айтамыз; «сөйлеседі ол онымен» емес. Басқа тілдерде кейде сөйлем мүшелерін ажырату қажет. Кейде тек есімдіктерге ғана емес, зат есімдерге де қатысты. Бұл қытай емес! 我 (wǒ) "Мен, мені" өзіне қандай да бір түрде сілтейтін кез келген жағдайда қолданылады. Бір ғана ерекшелік - қосымша жұрнағы бар көптік "Біз". Оңай!

Үшіншіден, сөйлем мүшелерінің икемділігі. Қытай тілінен басқа тілдердің көпшілігін үйренгенде, сөздің қай бөлігіне жататынына байланысты сөздердің әртүрлі формаларын есте сақтау керек. Мысалы, ағылшын тілінде «ісе» (зат есім), «ісу» (сын есім) және «freeze» (етістік) дейміз. Олардың әртүрлі формалары бар. Бірақ қытай тілінде оларды бір ғана 冰 (bīng) етістігі арқылы беруге болады, бұл үшеуінің де мағынасын қамтиды. Контекстен тыс қай пішіннің қолданылып жатқанын айту мүмкін емес. Бұл сөйлеу мен жазудың әлдеқайда жеңілдетілгенін білдіреді.

Төртіншіден, қытай тілінің жынысы жоқ. Француз тілін үйренгенде, әрбір зат есімнің «Le» немесе «La» әрпінен басталуы керек екенін есте ұстау керек; неміс тілін үйрену кезінде «der», «die» және «das». Қытайлардың (грамматикалық) жынысы жоқ. Қытай тілінде ауызекі тілде «қыз», «ұл» және «бала» сөздерін ажыратудың да қажеті жоқ, өйткені олардың барлығы бірдей айтылады. Оңай!

Бесіншіден, салыстырмалы түрде қарапайым сөз тәртібі. Қытай тіліндегі "сөз тәртібі" өте күрделі болуы мүмкін, бірақ неғұрлым дамыған деңгейде бәрі түсінікті болады. Жаңадан бастаушы ретінде сіз үйренуіңіз керек бірнеше шаблондар бар, және сіз оны жасағаннан кейін оны жаңа зерттелген сөздермен толтыра аласыз, адамдар сізді түсіне алады. Егер сіз шатасып жатсаңыз да, адамдар Сіздің ұсыныстарыңыз салыстырмалы түрде қарапайым болған жағдайда сізді түсіне алады. Сондай-ақ, сөздердің негізгі тәртібі ағылшын тіліндегі сияқты, яғни объект-етістік (мен сені жақсы көремін). Оңай!

Алтыншыдан, логика иероглифтері және сөз жасау. Еуропалық тілдердің сөздерін зерттегенде, грек немесе латын тілдерінің негіздері болса, сөздердің түбірін ажырата алуыңыз мүмкін, бірақ кездейсоқ сөйлемдерге қарасаңыз (мысалы, осы сияқты) әр сөздің құрылысын ажырата алады. Қытай тілінде сіз мұны шынымен жасай аласыз. Мұның кейбір маңызды артықшылықтары бар. Ағылшын тілінде үйренуге өте оңай, бірақ өте қиын қытай сөздерінің кейбір мысалдарын қарастырайық. «Лейкемия» қытай тілінен аударғанда 血癌 «қан ісігі» дегенді білдіреді. «affricate» - 塞擦音 «тоқтату үйкелідыбысы», («сағатта» «h» сияқты естіледі, оның тоқтауы («t» дыбысы), содан кейін үйкеліс (sh дыбысы). Ағылшын тіліндегі бұл сөздердің мағынасын білмесеңіз, қытай сөздерінің сөзбе-сөз аудармасын зерттегеннен кейін қазір білетін шығарсыз! Бұл қытай тілінде бұл ерекшелік емес, тек қалыпты жағдай. Оңай!

Қытай тілінің негізгі деңгейіне жету сіз ойлағандай қиын емес екендігінің тағы бірнеше айқын себептері бар. Тағы бір себебі, мен оқыған кез келген басқа тілге қарағанда қытай тілін «бұзу» оңайырақ. Бұл әсіресе жазу жүйесіне қатысты. Егер сіз қытай тілінің иероглифтерін үйретсеңіз, француз тіліндегі сөздерді үйреткендей, тапсырма күрделене түседі. Әрине, француз сөздерінде префикстер, жұрнақтар және т.б. бар, егер сізде латын және/немесе грек тілдерінің негізі болса, Сіз бұл білімді артықшылық ретінде қолдана аласыз және қазіргі сөздердің қалай жасалатынын түсіне аласыз. Алайда, орташа оқушы үшін бұл мүмкін емес. Сонымен қатар, француз тіліндегі көптеген сөздерді (немесе ағылшын тілінде немесе көптеген басқа қазіргі тілдерде) этимология саласында байыпты зерттеулер жүргізбестен бөлшектеуге немесе түсінуге болмайды. Әрине, сіз оларды өзіңіз жасай аласыз, бұл сізге түсінікті болады. Алайда қытай тілінде мұны істеудің қажеті жоқ! Себебі, бір қытай буыны бір қытай таңбасына сәйкес келеді. Бұл өзгеруге өте аз мүмкіндік береді, яғни ағылшын тіліндегі сөздер ғасырлар бойы емлесін біртіндеп өзгерте алатын болса, қытай таңбалары әлдеқайда тұрақты болады. Олар, әрине, өзгереді, бірақ онша көп емес. Бұл сонымен қатар иероглифтерді құрайтын бөліктер көп жағдайда әлі де бар және оларды өздері түсінуге болатындығын білдіреді, бұл түсіну әлдеқайда оңай. Мұның бәрі қытай тілін үйрену соншалықты қиын емес екеніне байланысты. Иә, жоғары деңгейге жету көп уақыт пен күш-жігерді қажет етеді, бірақ негізгі тақырыптарды еркін меңгеру және сөйлей алу оған шынымен қызығушылық танытатындар үшін қол жетімді мақсат болып табылады. Испан тіліндегі бірдей мақсаттан ұзағырақ уақыт қажет пе? Мүмкін, бірақ тек ауызекі тіл туралы айтатын болсақ, көп емес.

РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА ПО НОВЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

ЕРГАЛИ Д.

студентка группы УА-20-1к

НУРКЕЕВА Б.А.

Научный руководитель, ст.препод., магистр
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается участок проблем, объединенных с модификациями языковых конфигураций в их связи с выработыванием сетных технологий. Творцы доказывают, что развитие сетных технологий выглядит как указателем величайших изменений в развитии языковедческих норм.

Ключевые слова: сетные технологии, информативные технологии, новые стати языка, языковедческие нормы.

Статья ставит своей целью обсуждение способности новых информационных технологий оказывать косвенное влияние на развитие языка. В этом контексте необходимо проверить взаимозависимость между новыми технологиями и новыми конфигурациями языка. Могут ли Веб-и другие объекты информационно-технической коммуникации корректировать существующие статьи и их использование, и влияет ли это на изменение существующих конфигураций или появление ранее отсутствовавших языковых форм? В качестве примера преобразования языковой нормы местоимение "Вы" можно назвать "U". Происхождение свежее испеченных слов, таких как YouTube (есть .), YouTube (глагол) и youtuber (сущ .) свидетельствует о непроизвольном проникновении сетевого сленга в языковую сферу.

Информативные схемы воздействуют не исключительно для языковедческие формы, они приводят к новым методам потребления языковых форм. Доказательством

фолианту представляется вездесущее применение «emoticons», так называемых, «смайликов» ради формулирования ощущений и отношений соучастников коммуникации. Разнообразные призначные стати коммуникации (аббревиатуры, акронимы, «emoticons») останавливаются приметной необыкновенностью в лингвистике и связаны с возникновением интернационального языка, некоторый сочленяет слова и отображения ради передачи групповых соображений в коммуникативной среде. Кое-какие эксперты считают, что в таком роде знаки образуют новоизобретенный «визуальный язык». Разбор сегодняшних трансформаций языковедческих конфигураций безоговорочно ориентирует для их происхождение – всегда они заимствованы из английского языка. Такое командование британского слога разъясняется близко факторов. Генеральная первопричина в том, что Интернет был создан в США. Впоследствии подобает упомянуть, что англосаксонский считается интернациональным язычком для обмена информацией для вселенском уровне. Последующим доводом представляется потребность ввода в сетные прибавления внушительного числа знаков и лекарств шифрования, что затрудняет применение прочих языков, исключительно тех, в каких отсутствует азбучная система. Данным возможно пояснить и тот факт, что большинство акронимов – свежих языковедческих конфигураций – заимствованы изо британского языка. Технологии вырабатывания акронимов не обусловлены норм языка. В современной «сетевой» лингвистике распознают порядочно образов акронимов: акронимы суждений GTG (got to go), BRB (be right back), LOL (laughing out loud); алфавитные омофоны U (you), R (are); композиции алфавитных и цифровых омофонов B4 (before); редукция обещаний tmr (tomorrow), coz (because), gd nite (good night); композиция первичных букв и алфавитных омофонов TTUL (talk to you later), IC (I see).

Следовательно, очевидно, что акронимы и аббревиатуры, используемые в сетевых технологиях, представляются в качестве моделей для создания вновь созданных языковых форм. Гюнтер Кресс не отрицает идею развития новых технологий как опосредованного взаимодействия с изменением модных языковых форм. При этом он отметил, что влияние сетевого сленга на формы коммуникации, характеризующиеся использованием электрических методов передачи информации и модификацией языковых форм, нельзя отнести ни к каким научно-техническим инновациям. Кан Квонг Люк придерживается той же позиции, не бесконечно объединяя новые статьи реальной грамотности с технологическим прогрессом: схемы постоянно связываются как продукт цивилизованной и просветительской деятельности, а новые языковые статьи непосредственно сливаются с интересами и пожеланиями компаний-разработчиков, которые их создали и назвали.

По соперников предоставленной теории, свежее испеченные языковедческие стати и практика их применения, и формирование свежее испеченных методов потребления слога непосредственно объединены с коммуникативными технологиями. Адамс Бодома полагает, что «сами после себе свежее испеченные схемы готовы абсолютно скорректировать язык, некоторый мы употребляем» [3, с. 11] Большинство языковедов убеждены, что ни одна компьютерная промышленность не ставит мишенью совершенствовать аппаратное сиречь программа для изменения непринужденного языка. И тем только схемы готовы повергнуть не исключительно к лингвистическим, однако и социальным изменениям. Дэвид Кристал откладывает изменения модный и форме слога к свежее испеченному языковедческому формированию около наименованием «сетевое общение». Так, в апреле 2010 г. неофициальная онлайн выходка повстречалась со строгим и традиционным язычком в зале суда. Кристофер Пул, основатель электрического форума, стал свидетелем после урока о взломе электронной почты одного из американских полицейских. В ходе допроса ему было предложено составить глоссарий с определениями интернет-сленга, который хорошо знаком пользователям интернета, но является непонятной мыслью для юристов. Например, продукт бассейна "ricklolling" был идентифицирован как приманка или переключатель. Континуум, представленный в самом судебном разбирательстве, был отменен как гиперссылка на видео. Да, на интернет-форуме были скрещены такие слова, как "lucker", "

troll", " caps", которых сегодня нет в традиционных языковых словарях и которые ввели трибунал в заблуждение. По словам доктора лингвистики Бангорского института Дэвида кристаллы, свежееиспеченные болтовни и выражение "расти" пролежу отдельно от компаний юзеров в Сети, быстро дождь. Он уверен, что интернет кажется "удивительной средой" для пробуждения новых языковых форм. Сам диалект медленно трансформируется, говорит Д. Кристалл, однако в Вебе интенсифицируется внушительная стадия этого процесса " [4, р. 34-35].

К особому нюансу электрической коммуникации причисляется текстовая коммуникация. Во множестве случаев такие акронимы и аббревиатуры. Первопричин создания акронимов в Узы возможно существовать несколько. Одна из них – недалекая поспешность и объем памяти, доставленные для текстовых сообщений. Впрочем, имеются и другие причины, какие естественно заимствованы из самой технологии. Вот хоть, несведущего человека называют «404», что совпадает с текстовым извещением об ошибке, выдаваемым браузером, в случае, иногда он не сможет обнаружить веб-страницу.

Небольшие экраны мобильных также содействуют употреблению акронимов. Причем даже сам набор текстового сведения возможно предназначать формированию свежееиспеченных терминов: разработка Т9 при наборе «cool» первоначально отпускает «book», следовательно, «book» заслужило свойство «cool».

Некоторые лингвисты считают, что текстовое сообщение-это новая, сокращенная форма языка. Однако анализ фактически обозначенных "новых форм" показывает, что они не имеют принципиально новых языковых элементов. Последователи этого типа общения похожи на противников. Эксперименты, проведенные психологами тасманийского университета, показывают, что сокращения и Жаргоны более удобны для отправителя, чем для получателя. Отправители сообщений делают их быстрее, а получателям трудно читать и понимать их.

Стивен Джон Фрай – английский писатель, актер и драматург однажды использовал сокращение CCTV (closed circuit television), казалось бы, ничем не примечательное и незвучное. Однако этот столь неброский акроним был внесен в известный Оксфордский словарь (OED). Секретом такого успеха служит долговечность его использования. Действительно, необходимо убедиться, что акроним устойчиво используется в течение длительного периода, не менее пяти лет, прежде чем он займет свое место в словаре. Таким образом, каждое новое слово или акроним начинает отслеживаться с момента появления в печатных изданиях или устных высказываниях. Если акронимы TMI (Too Much Information) и WTF (you may wish to look that one up for yourself) уже нашли свое место в словаре, то OMG (Oh My God) предстоит еще отстоять право быть включенным в ежеквартально обновляемый список.

С нашей позиции, несомненно, что за прошедшие десятилетия полетов информативные схемы основательно воздействовали на развитие языковых форм. Лексика британского слога обогатилась таковыми словами, как «to google» (искать что-нибудь в поисковой системе), «app» (программа ради смартфона) и др.

Единодушно предоставленным сайта internetslang.com, в британском слоге на настоящий пункт насчитываются 5090 свободно используемых акронимов. Вот и все же чаще в словах располагают пространство заимствования из уже существующих словоформ и лексических единиц. Ежели словосочетание «социальная сеть» вошло привнесено в Оксфордский глоссарий в 1973 г. красноречиво «сеть созданий общественного назначения и их взаимосвязь», ведь сравнительно незадолго оно было отнесено к интернет-деятельности. Первопричиной происхождения таковых обещаний останавливаются сейчас не информационные схемы будто таковые, а действия и события, ассоциированные с ними. Притом сейчас в лингвистическом нюансе завоевывает внимания не исключительно само словосочетание «социальная сеть», однако вот и все, объединенные с ним процессы. Некоторые языковеды из Великобритании и США наступили к выводу, что вставляющийся в общественной узы Twitter жаргон не мешает британскому языку, а, напротив,

вырабатывает его. Остальные эксперты полагают, что сообщение в Twitter такое связь для микроуровне, ведь потреблять необходимость расположить предупреждение протяженностью не больше 140 знаков принуждает немногословно и явственно определять свои мысли. При активном употреблении портала производится слабость коротко и явственно реферировать свои мысли.

Кроме того, подобные действия, напротив, могут помешать развитию "плоского" и "среднего" типа мышления, например, у брата есть станция, чтобы избежать серьезного ответственного языкового общения. По мнению лингвистов, если "Твиттер-слово" далеко от идеала в традиционном понимании текста, то оно застыло в совершенном устройстве формирования языка, и в лингвистике это явление нельзя игнорировать. Социологи, соответственно, должны изучить словарный запас Twitter, чтобы понять, как происходит общение между людьми, и лингвисты должны изучить словарный запас Twitter, чтобы синтезировать тенденции, которые имеют пространство в современном языке.

Поэтому становление сетевых технологий - естественный процесс, и активность микроблогов кажется показателем самых драматических изменений в развитии языковых норм. Признавая влияние ИКТ (информационных и коммуникационных технологий) на формирование новых языковых конфигураций, необходимо рассмотреть вопрос о создании новой языковой конфигурации, указывающей на происхождение новых конфигураций общения, называемых «виртуальным общением». Менталитет, а следовательно, и происхождение специализированного типа языковой личности, условно определяется «мышлением, попрошайничеством» в будущих лингвопсихологических исследованиях.

Применение новых методов-требование сегодняшнего дня. Новые модернизированные методы обучения, интерактивные методы, новые технологии направлены на формирование познавательной, образовательной активности, мотивации изучающего язык. С помощью этих методов можно добиться значительных результатов в изучении казахского языка. Но все зависит от мастерства учителя, учитель должен находиться в постоянном поиске.

Список литературы:

1. Кресс Г. Визуальный и вербальный способ представления в электронно-опосредованной коммуникации: возможности новых форм текста. Рутледж, [1998, с.123].
2. Люк К., & Анттила, А. Оценка интерактивности в веб-обучении. Глобальный электронный журнал Открытого, гибкого и дистанционного образования. Том III. в/электронном журнале/Содержание III/Адамс бодомо.[8,с.56].
3. Бодомо А. Компьютерно-опосредованная коммуникация для лингвистики и литературы. Справочник по информатике, [2010, с. 384].
4. Кристал Д. Язык и Интернет. Кембридж, Великобритания: Издательство Кембриджского университета, [2011, с. 58].

FEATURES OF TRANSLATION OF ENGLISH ECONOMIC TERMS INTO RUSSIAN

GRIGORIEVA S., BEDNOVA E.,
students of group IR-21-2

GAINUTDINOVA G.F.

Scientific supervisor, senior teacher
Karaganda University of Kazpotrebooyuz,
Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. This article discusses issues related to the peculiarities of the translation of economic texts. Close attention is paid to the specific lexical and grammatical features inherent in

the terminological vocabulary of economic texts.

Keywords. term, variability, translation, economic, English.

The processes of integration and globalization of business, the dynamic development of economic relations and the expansion of international cooperation make the language of economics the object of close attention of researchers.

In the conditions of the modern world of the XXI century, the economic sphere has become one of the main spheres of language existence. Of course, linguists are interested in studying the development of financial, economic, and managerial terminology of a particular language, as well as studying the problems of its translation.

The term «translation» should be considered in two aspects: as a process associated with various stages of translation work, and as a text, the finished result of the creative work of the translator. Translation connects not only a couple of languages – the original language and the translation language, it connects different cultural layers, different nations, different epochs of historical development, the past and the present.

Accordingly, economic translation is an important part of any international cooperation and business planning with all major industrialized countries. The increased relevance of economic transfers in our country has recently been associated with the strengthening of our Republic in the international economic community. Such interest is explained by the fact that the influence of language on the sphere of business communication is gradually increasing – cooperation with foreign partners from different countries, maintaining financial and economic documents, concluding transactions, trade contracts, writing materials to magazines and newspapers of an economic nature cannot do without it.

High-quality translation of economic texts plays a huge role. It allows foreign companies to evaluate the professionalism of the organization's management and, accordingly, the degree of reliability of cooperation in general. Economic translation involves knowledge of the subject of translation, possession of economic terminology, the specifics of the economic style of presentation and the ability to accurately convey the content of the document.

Due to the changes in the economy in the XX-XXI centuries, the vocabulary of many languages has grown, there has been a rethinking and expansion of the semantics of many words, including the nominations of economic phenomena. Due to the enrichment of vocabulary and the expansion of semantic fields, it has become more difficult for the translator to decode and translate the meanings of economic terms in texts.

A translator who translates texts of economic content must know the principles of constructing official economic documents both in the country of origin and in the country whose language the translation is being made, possess scrupulousness and increased attention to the smallest details, a high level of knowledge of the language and impeccable command of terminology. Also, he must know the system of correspondences between the original language and the translation language, methods and methods of translation, be able to choose the correct correspondence and apply the most effective translation technique according to the conditions of a particular context, taking into account various pragmatic and extralinguistic factors.

When translating economic texts, it is necessary to strictly adhere to the following basic rules: strive to achieve maximum clarity and accuracy of presentation; use only generally accepted constructions and expressions; avoid ambiguous expressions and grammatical constructions; carefully adapt each term and expression to the translation language. In this regard, a translator who translates economic texts should constantly study special economic terminology and standards, improving their qualifications. It also helps to unify economic translation and ensure its equivalence and accuracy at a higher level.

The translation of economic terminology is carried out in various ways, namely with the help of such interlanguage transformations: lexical, lexico-semantic and lexico-grammatical.

One of the most common ways of translating terminology is transcription and transliteration, which are recreations of the form of a foreign lexical unit by means of the

translation language [1, 96]. In addition, the transmission of both the form and the sound composition is always conditional and approximate, since the phonetic and graphic systems of I and I, as a rule, differ significantly. The main task of the translator is to choose the right technique during the translation process in order to accurately convey the meaning of each term.

Another of the simplest lexical ways to translate an economic term is the transcoding method. Transcoding is the letter-by-letter or phonemic transmission of the original lexical unit using the alphabet of the target language. This technique is often used to translate English economic terms, the spelling system of which is very different from Russian, and provides, first of all, the transmission of the sound form of the term, and only then – its lexical meaning [1, 73].

The descriptive way of conveying the meaning of the term sign is used in the translation of those economic concepts and realities that have long been known in post-industrial societies, but are only now beginning to appear in Russian society. If a special dictionary does not provide an exact equivalent of an economic definition, or when the use of calculus, transliteration or descriptive translation is inappropriate, lexical-semantic and lexical-grammatical translation techniques are also possible.

In particular, the above-mentioned transformational techniques used in the translation of specialized terms include concretization and generalization. Concretization is a process in which a unit of broader content is transmitted in the translation language by a unit of specific content. The generalization of the original meaning takes place in cases when the measure of the information ordering of the original unit is higher than the measure of the ordering of the unit, which corresponds to its content in the translation language [2, 167].

Another lexical and grammatical method of translating modern economic terminological units is the compression method. Compression is a more compact presentation of thoughts due to the omission of unnecessary elements and the order context. This method is usually used by translators when translating professional terminology at the macro-context level, less often at the micro-level, as this may lead to unjustified omission of part of the lexical meaning of this term. Translation plays a huge role in cross-cultural communication, as it is the translator who becomes an intermediary in the exchange of business and financial and economic information [3, p. 87].

As you know, the main feature of the translation of economic texts is the accuracy of information transmission. In order for the translation of an economic text to be accurate and of high quality, the translator requires not only a good knowledge of the language, but also the availability of special knowledge of economic theory, as well as an understanding of the features of special terminology.

Economics, like any other, has its own terms. A term is an emotionally neutral word or phrase that conveys the name of a precisely defined concept related to a particular field of science and technology, or designating specific objects and concepts that specialists in a certain field of science and technology operate with. A fairly common trend is the use of broader semantics in English compound terms of nuclear components than in Russian. The English language widely uses nouns of broad semantics as a basis for the formation of terms, which is not typical for the Russian terminology of financial statements. When comparing the composite terms of the English language and their equivalents in Russian, in the vast majority of cases, discrepancies in the internal form are revealed [4].

Many English terms cannot be translated into Russian without discrepancies in the morpho-syntactic structure due to differences in the grammatical structure of languages. The discrepancy of grammatical forms is observed, first of all, when translating English terms formed by a combination of nouns.

In many cases, it is possible for Russian (as well as English) terms to coexist with the same lexical composition, but with different morphosyntactic structure. As a rule, one of the variants turns out to be more stable and is fixed in the language as a term, but sometimes the grammatical structure is not so rigid and allows multivariance of translation («market factor» is a market factor that can be translated as a market factor) [5].

In most cases, the terms of English and Russian are characterized by a different number of

components. Discrepancies may be caused by the absence of similar concepts in the Russian language or the inability to convey the semantics of the term with one equivalent word. Such differences often arise when translating one-word terms that correspond to compound Russian terms: «equity» - net cost of capital; «inventory» - inventory; «overheads» - overhead; «maintenance» - maintenance; «percentage» - percentage; «proceeds» - cash receipts; «research» - scientific research; «security» - security[7].

In some cases, the English one-component term coexists with the original term-phrase, being its synonym: «subsidiary/subsidiary company» - subsidiary company; «payables/accounts payable» - accounts payable; «receivables/accounts receivable» - accounts receivable [5]. Russian translational ambiguity is observed in cases where an English term has several meanings that are conveyed by various Russian equivalents (most of these terms are one-word), and in cases where several different terms can be used to convey any one meaning of an English term in Russian, the choice of which is determined by the context.

The following reasons for variability can be distinguished:

1. The presence in the Russian language of synonymous terms that equally accurately convey the meaning of the English word and have no special differences in the functioning in the text:

- agreement - agreement, contract;
- customer - consumer, buyer, client;
- debt - debt, debt, obligation;
- repayment - payment, repayment [6].

2. The presence of Russian-language terms that have a similar meaning (partial synonyms), but have different compatibility with other terms and commonly used words.

3. The presence of international terms-doublets: the use of both Russian and borrowed terms to express one concept:

- bonus - bonus, reward, premium;
- manager - manager, manager;
- correlation - correlation, correspondence, ratio; - bond - bond, bond;
- contract - contract, contract;
- investor - investor, depositor;
- standard - standard; norm[7].

The Russian terms «depreciation» and «depreciation», equivalent to the term amortization, are international doublet terms, but «depreciation» is used more widely - in relation to all types of assets [8].

The study of the properties of terminological units has shown that the most important difference between a term and a commonly used word is the nature of the system relations of terminology, since it is mainly set by extralinguistic factors: through the system relations between the concepts of a particular branch of science or technology. This kind of consistency is quite common for common vocabulary, but in terminology this kind of consistency is the main one. However, it is not possible to completely contrast the term with the commonly used vocabulary. Focusing only on the nominative function of terminology suffers from some one-sidedness, since terminology is also a means of ensuring professional communication.

Thus, the transfer of information at the lexical, stylistic and grammatical levels, as well as the transfer of the pragmatic function of the text are the main goals of the translation of texts on economics. The fulfillment of the above goals is achieved through the adequacy of translation, which in turn requires the translator to be able to perform a variety of interlanguage transformations, that is, translation transformations. It should also be noted the main rule of economic translation into English: the translated text in all characteristics and parameters (translation accuracy, style, meaning) should be identical to the original and adapted as accurately as possible for optimal perception by the target audience.

References:

1. Комиссаров, В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 250 с.
2. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2001. – 424 с.
3. Беляева В. А. Закономерности образования сложносокращенных слов в русском и английском языках / В. А. Беляева // Проблемы типологии языковых единиц разных уровней. - 2002. –С. 87.
3. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. – № 4. – 1994. – С. 43 - 483.
4. Миркин Я. М. Англо-русский толковый словарь по финансовым рынкам / Я.М. Миркин, В.Я. Миркин. - М.: Альпина Паблишер, 2014. – С. 118.
5. Modern Economic Dictionary online. A source:<http://www.economic-enc.net/>
7. Electronic dictionary of English-language financial terms. A source:<http://www.nanoquant.ru>
8. Electronic dictionary of English-Russian dictionary of exchange terms. A source:[https://2stocks.ru/2.0/dictionary/dict02 .pdf](https://2stocks.ru/2.0/dictionary/dict02.pdf) (дата обращения: 12.01.2018).

THE ROLE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE LIFE OF MODERN SOCIETY

ZHAKSYLYKOVA D.

student of WE-19-k group

ABDRAKHMANOVA S.T.

Scientific supervisor, master, senior lecturer

Kazpotrebovuz Karaganda University

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. English is the language of politics and economics, study and entertainment, travel and business, music and art. We are surrounded everywhere by the English language, it has tightly penetrated our daily life. One has only to go outside: to a large metropolis or a small district center, as you can see the inscriptions in English. These are the names of companies, firms and organizations, advertisements, courses, and so on.

Purpose: to study, as a result of which people all over the world strive to learn English.

Objectives: To investigate the impact of English language proficiency on the life of a current person; to demonstrate the virtues of a person who knows English.

Keywords: English, communication, international language, globalization.

English is an integral part of the modern world. Its importance can hardly be overestimated, regardless of the opinion of more than 1 billion people who use it. And if it is native to 400 million people, then about 600 million have chosen it as a foreign language. Of course, the range of distribution of this language in our world is so great that it cannot be identical. Despite its differences and the development of specific pronunciation features (most often) for each nationality, English remains the most popular language on our planet. After all, it serves as a bridge between different countries.

To understand the role of the English language in the modern world, first of all, it is necessary to know the history of its creation. The creator of the most popular and sought-after Oxford Dictionary has identified 5 main events that influenced the formation of the language.

It's no secret that it's almost impossible to find out exactly how the language was formed. It is known that the German invaders came and settled in the UK in the 5th century AD. They

spoke the Germanic proto-language. Specialists have a small amount of information about this period. This is because written archives and documents of that time were not found. The formation of dialects is confirmed by sources from the 7th-9th century. All of them relate to the language that Alfred the Great called English in the 9th century.

Some experts believe that Celtic influenced the development of the English language. Since the middle of the 9th century, Norwegian invaders have settled in the UK. It is believed that the speech of the Scandinavians strongly influenced the development of the English language.

For several centuries after the Norman Conquest, significant changes took place in the English language. The inflectional system formed during that period is still used today. According to her, the generic endings of words characteristic of grammar are almost not used in English. The changes also affected the vocabulary. Borrowings from other languages are known, which eventually began to appear in written speech.

In the late medieval and modern periods, steady processes of standardization of the English language took place. Written and spoken language continued to change. The so-called great vowel movement took place.

Since the beginning of the seventeenth century, the influence of the English language has been felt all over the world. Over time, people from different countries began to use it.

Several international languages are used in the world to communicate with people of different nationalities and from different countries. Among them, English has gained the most popularity and not by chance. After all, English is not just a language spoken in the US and the UK. Firstly, you can add Ireland, Canada, Australia, New Zealand, many African countries, and individual Asian states here. Secondly, it is more than just the language of individual countries [1].

English is also defined as the functional and working language of the United Nations. International relations and trade, the work of the banking system, and the exertion of the transport system on land, in the ocean, and the air are carried out in English. International conferences, various forums, and the exchange of information among scientific minds take place only with the use of English. And, of course, the Olympic Games and various competitions between countries have chosen English as the sanctioned language. What part does the English language play in our lives now?

The importance of the English language in today's society is quite high at the moment. Quite recently, it was a foreign language for us, and today it is an international one. In all countries of the world, the study of English is given more importance. almost anyone wants to study it at least at the initial level. Today, children begin to learn this language at preschool age.

Many people don't understand whether English is necessary in the current world. Although it's no secret that today he plays an important part when applying for a job. People who want to find an elite and largely paid position must inescapably know English well. This is because large companies frequently cooperate with foreign mates. To date, English is a transnational language. They need to have enough good command to completely negotiate and conclude deals with foreign mates.

English has been defined as the language for negotiations in international organizations such as the UN General Assembly, the European Security Union, UNESCO, NATO, the European Union, and the Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC) [2].

International organizations consisting only of representatives of Arabic-speaking or Spanish-speaking countries issue final documents in English, although they may not use it in their work. A good example is the meetings of the European Union, where a large number of countries have the right to use their native language. Due to the lack of qualified translators, for all pairs of languages (more than 100), we decided to resort to the help of English as an intermediary language.

The relevancy of learning English can also be explained by the rapid-fire development of technology. Every time specialists from all over the world make new inventions. They're given names that are most frequently English-speaking. Unexpectedly, the words familiar to us, similar to a laptop, computer, scanner, mobile, and others came into speech from English.

Thanks to the rapid development of the Internet, representatives of different nations began to communicate closely online. To understand each other, they use English.

It is impossible to overestimate the role of the English language on the global Internet. According to statistics, 75% of the world's mail is written in English, and about 80% of the information (both private and public) stored on electronic media is written in English. More than 1000 languages are currently used on the network, and the influence of English will likely increase since it plays an important role in software [3].

Thanks to the English language, broad interethnic communication, establishing contacts, resolving conflict situations, and simple communication are quite likely. Of course, it is worth remembering that international English, however, is not the language of direct native speakers, and many of those who use it in their language practice has never been to English-speaking countries. About ninety countries around the world have adopted English as the second official language, in virtually all countries its mastering is indispensable, and if there is a choice, for example, between English and German, eighty-five percent choose English. International life takes place under the sign of the English language. It is the business working language of the United Nations. Business negotiations, summits, press conferences, congresses – everything is held in English. Global cultural and scientific life is permissible only thanks to the English language, as an original channel through which the exchange of skills, information, and achievements is permissible. The Olympic Games – and they preferred English as the official language. Once upon a time, the knowledge of English was a sign of intelligence, an element of luxury. Today, this is the first need, regardless of what goals you set for yourself: free orientation in the Internet space or career growth, which, by the way, is almost unthinkable today without the ability to speak English. Scientists do not doubt that the English language will soon retain its dominant state in the world. The situation with the English language in the XXI century is truly unique. Never before have had any of the languages gained such a spread in such a short time. English today is an opportunity to connect to the global information flow, an opportunity to become an equal part of the cultural world community.

The role of the English language in the life of young people.

English plays an important role in the lives of teenagers and young people. Computer games in English are very popular among gamers. It's no secret that many young people spend a considerable amount of free time using them. As a rule, new foreign games at first do not have a Russian translation. At this point, only knowledge of a foreign language can help a gambler. Thanks to this, he will be able to try out the novelty without feeling discomfort. There are also useful programs in English. Knowledge of a foreign language allows you to easily use not only games but also applications.

RESEARCH AND RESULTS

In various sources, you can find a lot of information on this topic and our research complements this information. To make sure that the topic under study will be interesting and useful not only to us, we decided to conduct a sociological survey. It was attended by students of our university, students of secondary school No. 77 and adults of different ages. 73.3% of the respondents were female, respectively, and 26.7% belong to the male sex. The average age of 80% of all those who took part in the survey is 16-25 years old.

The following questions were proposed in the questionnaire:

What language knowledge can help you in the future? 86.7% of the response was in English
What opportunities do you have with mastering English?

- the ability to watch movies, cartoons in English without a translator 14,3%;
- communicate with foreign friends in English 14.3%;
- read newspapers, literature in English 14.3%;
- extract information using English from foreign websites 28.6%;
- work abroad 28.6%.

How often do you come across English words in your life? The answer "often" is 86.7% of the responses to the question: "why do you use words of English-speaking origin?" The majority

answered "got into the habit" (80%)

The data obtained show that the role of the English language in the modern world is obvious. It is the most important communication tool at the international level. A modern person without certain linguistic knowledge cannot use the latest benefits of civilization. All spheres of our life activity require knowledge of English to one degree or another.

Learning English is becoming more in demand every year. Any modern person should own it at least at the initial level.

CONCLUSION

Currently, it is difficult to predict exactly what English may be needed in the future, but there is no doubt that it will be needed. Today, our state is becoming the most open to international partnership. If we strive to use the world experience, to talk and negotiate with people of different cultures, we cannot do without English. And the better we know and understand him, the more we will be able to gain knowledge about others and declare ourselves.

English is needed everywhere: at work and on vacation. Whether you are at a business meeting or on an entertainment trip, at negotiations or in the reading room, English will always be your support: in a cafe, in a hotel, in a cinema, a museum, or during city tours. Announcements at airports around the world, designations on maps, road signs - in most countries, all this is written in English. Understanding English, a person will not disappear anywhere in the world. And today they won't tell you that default, dealer, leasing, marketing, penalty, blog, and several other words came from English. We are so used to them that we no longer notice how English words fill our lives more and more.

English is the language of high technology, programming, the language of contracts and negotiations, the language of radio, television, and, of course, the Internet. You can always talk about the importance and role of the English language in society. It is indisputable that this language is a significant element in the life of a modern person, and anyone will be able to find more than one reason for studying it.

English has long been mandatory for an educated person. And the point is not only that fluency in it will allow you to occupy a higher step in society or communicate with interesting people, but also that, as the inhabitants of Laos say: "Knowing a foreign language is like living another life."

References:

1. <https://infourok.ru/doklad-rol-angliyskogo-yazika-v-sovremennom-mire-2874005>.
 2. <https://www.englishdom.com/blog/znachenie-anglijskogo-v-sovremennom-mire/>
- Crystal D. English as a global language. Moscow: The Whole

DIFFICULTIES IN LEARNING TO SPEAK ENGLISH AND WAYS TO OVERCOME THEM

IVASHENTSEV N.

student, group RB- 21-2

MUKUSHEVA G.R.

cand. Sci. (Pedog).assistant professor.

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract:The article discusses the main, typical difficulties that students face in the process of learning speaking, as well as possible ways to overcome them, including the problem of choosing situations as the most effective way to develop oral speech and recommendations based on the author's personal experience.

Key words:Foreign language, speaking, embarrass, problem, mistakes, situations, learning

process

Due to the rapid changes in the economic, political and social spheres of modern society, the education system in the Republic of Kazakhstan has also set a course for modernization. Nowadays the RK is rapidly entering the world community, and its participation in various integration processes sharply raises the problem of foreign language communication. As a result, the standard of higher education determines that the study of a foreign language at a university should ensure to value not only attitude to the native language, but also to a foreign language as a tool for learning and achieving mutual understanding between people and nations, along with the formation of communicative foreign language competence necessary for successful socialization and self-realization. [1] Learning a foreign language involves mastering four types of speech activity, which include speaking, listening, reading and writing. Undoubtedly, speaking is the most demanded and difficult, since it establishes contact, exchanges information and achieves mutual understanding between the participants in communication. That is why learning speaking as an independent type of speech activity is one of the main goals of teaching foreign languages. However, the results of a study of the quality of education in English in the process of assessing students' knowledge show a rather low level of oral speech skills, which indicates the presence of certain difficulties that students face in the process of learning to speak in English classes. The goal of this article is to find the way how to overcome these problems. Most well-known scientists and methodologists such as Zimnyaya I. A., Solovova E. N., Penny Ur, Hedge T. etc., who dealt with this issue, managed to identify a number of main difficulties that accompany the process of mastering oral speech among students not only in secondary school, but also in higher education. They highlight the following problems that students face when speaking in a foreign language:

- Students are embarrassed to speak, because they are afraid to make a mistake and expose themselves to criticism.
- Lack of information on the problem under discussion, lack of language and speech means.
- Students do not understand the speech task.
- While one student is speaking, the rest are silent, which means they can be excluded from educational communication.
- The switch to the use of the native language in pair and group forms of work in the lesson [2, p. 166].

In the work "Psychological Aspects of Teaching Speaking in a Foreign Language", the Russian psychologist I. A. Zimnyaya defines the following difficulties:

- "the difficulty of the natural need to speak a foreign language;
- the difficulty of determining the subject of speaking, that is, what to talk about;
- the difficulty of determining the semantic content, that is, what to say;
- the difficulty of determining the logical sequence, means and methods of forming thoughts, that is, how to speak;
- the difficulty of developing and implementing an articulation program" [3, p. 82].

Referring to the works of foreign authors, we present a number of difficulties in the process of teaching speaking, which are highlighted in her book "A Course in Language Teaching: Practice and Theory" by the British methodologist Penny Ur:

- Feeling of discomfort.
- Students experience discomfort when trying to express themselves in a foreign language, as they are afraid of making a mistake and being criticized by classmates or the teacher.
- "Nothing to say". Even if the students feel confident, there are often situations when they do not feel the desire to speak out, to express their attitude to the problem posed.
- Unequal opportunities for students in the process of communication. Active learners

with a higher level of language proficiency speak most of the time, while other learners speak very little or not at all.

- Use of native language. Students quite often switch to the use of their native language, since a foreign language sounds unnatural in communication with classmates [4, p. 121].

From the above opinions of methodologists and scholars, we can see that all students around the world face the same problems. These difficulties are the reason for the rather low level of formation of communicative competence. Speaking, therefore, is one of the most difficult skills that students have difficulty mastering in artificially created conditions in the classroom. To solve the above problems, Penny Ur defines the following ways:

- Use of group work;
- Use of plain language during discussions;
- Careful choice of topics for discussion and competent wording of tasks;
- Using instructions that define the rules for participating in a conversation.;
- Avoiding the use of one's native language in discussion.

In order to overcome the listed difficulties in speaking, it is also suggested a number of possible ways such as creating an atmosphere of friendliness and trust in order to minimize the fear of making mistakes and excessive criticism. An equally important point is the use of various sources of motivation in the work that is target motivation, motivation for success, regional studies, and aesthetic. It will be rather useful the creation of a sufficient level of supports of the content, language and speech plan in the case when the student has nothing to say or he lacks language or speech means. In case of students' misunderstanding of the speech task a clear presentation of it should be made by the teacher, for example, what type of monologue or dialogue must be received at the output; compliance with the conditions for creating this speech situation; pre-formulated speech installation should be clear and concise; preparation of additional supports; planning a survey and distributing students into roles, pairs, groups in accordance with their language capabilities; the use of mutual aid and mutual learning. With unequal participation of students in the communication process, it is recommended: the use of pair and group modes of work; the creation of various game situations in which all students are sufficiently motivated and, even if they do not participate in the speaking process, they perform other speech actions; following the golden rule, which says: "Each student in the class at any moment of the lesson is clearly aware of his task, he never sits idle" [2, p. 170]. In order to develop the necessary confidence and ability to rely only on oneself, it is necessary to create and expand such conditions during the lesson in which students have an urgent need to use the language being studied in natural communication.

In this article we also wanted to share with our own opinions concerning the current problems faced by people who want to learn to speak English or are already learning and their solutions. They are the following

- The most common problem is embarrassment; many people are embarrassed to speak foreign languages because they are afraid of making a mistake and exposing themselves to being laugh at.

There are many ways to deal with embarrassment, probably best of all it will be practice, step over yourself and start speaking English more and more, you can start at home in front of a mirror, so you will see yourself from the side of your interlocutor and you will also train your speech. Do not be afraid to make mistakes, we are all people and we all make mistakes, especially when we study, the main thing is to learn to speak without hesitation and not to think for a long time in front of your spoken English, and mistakes are secondary.

- The second most urgent problem is the lack of vocabulary, many people have been gone through this when you learn a language and start speaking it, you face the problem that you forget a word or do not know how to express your thought

The solution to this problem is quite easy; you just simply need to replenish your vocabulary. Watch yourself and when you speak English and forget a word or don't know how to say it, learn and try to remember it so as not to lose face twice.

- When speaking English, many people switch to using their native language because a

foreign language sounds unnatural and make a lot of mistakes

To solve this problem, you need to practice speaking in small groups of people who are the same students, use simpler language and simpler words to try to make as few mistakes as possible, and practice the existing vocabulary

Based on all the above-mentioned problems and ways to solve them, we can say that perfect speaking is all a matter of practice, do not be afraid, you first of all learn the language for yourself.

Thus, as a result of the study of the difficulties faced by students in the process of learning to speak, it was determined that problem situations can be an effective way to overcome these difficulties, as they correspond to the age-related psychological and pedagogical characteristics of students. The use of assignments based on problem situations in English lessons is “a trend of the times and the essence of developing, student-centered learning at the present stage, which carries a considerable moral beginning, because it makes mastering a foreign language joyful, creative, conscious and collective”. However, an analysis of the best practices shows that only a reasonable combination of examples of traditional and problem-based learning leads to the development of students' language abilities.

Bibliography:

1. Шайдт, О. Ю. Трудности в обучении говорению на уроках английского языка в средней школе и пути их преодоления с учетом возрастных психолого-педагогических характеристик учащихся / О. Ю. Шайдт. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 13 (355). — С. 291-294.
2. Соловова, Е. Н. Методика обучения иностранным языкам [Текст]: базовый курс лекций/ Е. Н. Соловова. — М.: Просвещение, 2002. — 239с.
3. Зимняя, И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке [Текст]/И. А. Зимняя. — М.: Просвещение, 1985. — 160с.
4. Ur Penny. A Course in Language Teaching: Practice and Theory [Text]/ P. Ur. — Cambridge: Cambridge University Press, 1996. — 375p.
5. Павлова, Е. А. Проблемные ситуации — важный фактор формирования коммуникативной компетенции учащихся в современной школе [Электронный ресурс]/ Е. А. Павлова. — Режим доступа: [http:// открытый_урок.рф/статьи/658692/](http://открытый_урок.рф/статьи/658692/)

ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДАҒЫ ОНЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ

ИГМАНОВА Л.

С-21-1маг тобының магистранты

АУБАКИРОВА Г.

Ғылыми жетекші, ф. ғ.д. доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды

университеті

Қарағанды қ. Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада шет тілдерін оларға сәйкес оқытудың негізгі тәсілдерін қамтиды және олардың қоғамның тарихи дамуына сәйкестігін қарастырады. Қазіргі кезеңнің қажеттіліктері мен ерекшеліктерін, сондай-ақ шет тілін оқытудағы ең перспективалы тәсілдерін қарастырады. Мақаланың мақсаты түсінуге, құрметтеуге және тануға бағытталған мәдениеттанулық тәсілді дамыту және де басқа мәдениеттің құндылықтары қазіргі қоғамның қажеттіліктеріне жауап беруін және әлемдік тенденцияға сәйкес келуіне ықпал келтіру.

Кілт сөздер. Оқыту тәсілдері мен әдістері, шеттілдері, педагогика, мәдениетаралық коммуникация, шеттілдік компетенция.

Педагогика қоғамының консервативті саласы болды және солай болып қала берді. Сабақ жүйесі XVI ғасырдың басында - бірінші жартысында пайда болды.

қалды-білім:

1. тең жастағы сыныптар (білім алушылар тобы),
2. сыныптағы барлық адамдар бір уақытта бірдей пәнді оқиды,
3. зерттелетін тақырыптардың бірдей реттілігі,
4. оқушы мен мұғалімнің қарсылығы,
5. жоғары мамандандырылған пәндер (пәндер),
6. ұйымдастырушылық формалардың қатаң реттелген реттілігі (сабақ, өзгеріс, өзіндік сабақтар және т.б.).

Оның пайда болуы кезінде және жаппай өндіріс дәуірінде сынып-сабақ жүйесі ол өзінің әлеуметтік-экономикалық міндеттерін, сондай-ақ саяси және мәдени міндеттерін өте жақсы орындады кеңістікті біріктіру. Ғылым мен техниканың дамуымен оқу пәндерінің мазмұны өзгерді, олардың күрделілігі мен көлемі артты. Ұйымдастыру жүйесі сол күйінде қалды. Шет тілдерін оқыту саласы, мүмкін, осыған байланысты ең көп

Прогрессивті, өйткені пәннің мазмұны әдістер мен формаларды өзгертуге мүмкіндік береді оқыту. Осы мақалада біз шет тілін оқытудың негізгі тәсілдерін қарастырамыз қазіргі кезеңнің негізгі трендтерін одан әрі анықтау мақсатында олардың тарихи дамуында ерекше орын алады [1, с.16].

Грамматика-аударма әдісі педагогикада алғашқылардың бірі болып саналады. Оның пайда болуы ол тарихи контекст пен дәуірдің тиісті міндеттерін анықтады: кітаптарды латын тіліне аудару және түсіну тілінде. Тиісінше, болашақта бұл әдіс заманауи оқыту/оқыту саласына біртіндеп көшті

Осы тәсіл аясында шет тілдерін оқытудың негізгі мақсаты оқу орындары логикалық ойлауды, есте сақтауды, көкжиекті дамыту болып табылады. Оқу процесінде мәтінді грамматикалық талдауға, ережелерді жаттауға және аударуға ерекше назар аударылды. Бақылау үшін материалды меңгеру үшін ана тілінен аудармалар ұсынылды. Сорт ретінде ол да ерекшеленді мысалдағы грамматика мен лексиканы оқытуға негізделген мәтіндік аударма әдісі түпнұсқа шет тіліндегі мәтін. Себебі латын ол қазірдің өзінде өлі тіл, грамматикалық-аударма әдісі болды және оның мақсаты жоқ әр түрлі тілдердің спикерлері арасындағы толыққанды қарым-қатынас дағдылары [2, с. 159-163].

Грамматикалық-аударма әдісінің нәтижелері Тарихи контекст өзгерген кезде айқын болды: сауда, саяси байланыстар кеңейіп, қоғам серпінді бола бастады, әдіс қажет болды,

ол қарым - қатынасты үйретеді-бірінші кезекте ауызша қарым-қатынас пен түсіну. Осылайша пайда болды табиғи әдіс-грамматика оқыту жүйесінен шығарылды, сабақтар еліктеу түрінде өтті мұғалімнің сөйлеуі және сөйлеу дағдылары мен дағдыларының қалыптасуы қайталау нәтижесінде пайда болды сөйлеу үлгілері және оларды күнделікті қарым-қатынастың әртүрлі жағдайларында қолдану.

Грамматикалық-аударма және табиғи барлық жағымды қасиеттерді сақтайтын әдістері саналы-салыстырмалы әдіске айналды. Тәсілдің негізгі әдістемелік қағидаттары қарастырылады: ауызша болған кезде сөйлеу әрекетінің түрлерін параллель (өзара байланысты) игеру оқытуды ұйымдастыру; білім алудан сөйлеу дағдыларына және шеберлікке. Бұл көпшіліктің негізін құрайтын саналы-салыстырмалы көзқарас тұжырымдамасы болды отандық оқулықтар мен оқу құралдары және ЖОО әдістемесіндегі жетекші әдіс ретінде әлі күнге дейін өз орнын сақтап келеді [3, с. 67-70].

Бір немесе бөлінген әдістердің үлкен тобын атап өту керек әр түрлі тәсілдермен олар қарқынды әдістер деп аталады. Оларды жүзеге асыру барлық спектрді қамтиды

әдістері мен тәсілдерін, сол үздік, бұл оқыту өтеді қысқа мерзімде, жоғары талаптармен және жиі стресс жағдайында. Саналы түрде салыстыру әдісі синтездің керемет үлгісі болып көрінеді алдыңғы педагогикалық тәжірибелер барлық қажетті дағдыларды үйретуге мүмкіндік береді: аударма, түсіну, хат, қарым-қатынас. Адамның бүлікшіл рухына

тағы не қажет?!Тағы бір рет тарихи контекст түбегейлі өзгерді-бүкіл әлем бойынша қозғалыс қол жетімді және оңай іске асырылды. Бұл әдістердің өзгеруіне ғана емес, шет тілін оқытудағы тәсілдердің табиғатын өзгертуге әкелді. Коммуникативті тәсіл бірінші орынға шықты, ол тілді тікелей қарым-қатынас функциясында меңгеруді қамтиды.Тіл тәуелсіз түрде көп емес сөйлеу әрекеті, әр түрлі байланысты сөйлеу емес мәселелерді шешу құралы ретінде адам өмірінің салалары[4, с. 49].

Қорыта келе, жоғарыда айтылғандарды есепке алсақ, жаланып гильгамеш туралы дастан тәсілдерді келесі осылайша: саналы-салыстырмалы әдіспен оқытудың мақсаты – проблемаларды шешу үшін тілді білу, ал коммуникативті-Өмір үшін тілді білу.Алайда коммуникативті тәсіл біртіндеп өзгерді! Оның табиғаты " тіл " туралы айтады Өмір үшін", бірақ өмір оның көріністері мен көріністерінде әр түрлі. Жұмыс, шығармашылық және шығармашылық-бұл демалудан гөрі адамның өмірі маңызды (немесе болуы керек), өйткені адамның табиғаты адам ретінде көрінеді. Бұл құндылықтарды түсіну шет тілі педагогикасында жаңа бағыт – белсенділік пен кометенттік көзқарасты тудырды.Әрекет тәсілі аясында бірнеше бағытты бөлуге болады: жеке-белсенді (И. А. Зимняя және оның мектебі: в. А. Малахова, О. М. Моисеева, С. В. Сюткина, Г. А. Овсянникова), проблемалық тәсіл (Е. В. Ковалевская), жобалық тәсіл (Е. С. Полат)[5, с. 77-78].

Әрекет-құзыреттілік тәсіл ойлауға, шешім қабылдауға және оларды жүзеге асыруға үйретеді. Арқылы нақты мәселелерге ұқсас мәселелерді шешу, оқыту жүреді. Бұл тәсілдің артықшылығы, "шығу кезінде" білім алушы іс жүзінде жағдайларды шешуге көбірек дайын.Осылайша, әдістер (немесе тәсілдер) өте органикалық түрде құрылған сияқты қоғамның қажеттіліктерінен кейін біртіндеп даму принципіне негізделген дәйектілік (және бұл шет тілі болғандықтан, әлемдік қауымдастық).

1 таблица.Тілді оқытудың негізгі тәсілдері мен әдістері топтары және олардың міндеттері

Әдістер тобы	Оқытудың мақсаты мен табиғаты
Аудармалы-грамматикалық	аударма, мазмұнын түсіну, оны ана тілінде
Табиғи	қарым-қатынас, ана тілін құрал ретінде деңгейлеуге тырысу қарым-қатынас, екпін: ауызша сөйлеу
саналы-салыстырмалы	аударма және қарым-қатынас, жаппай оқыту жағдайға байланысты, нәтижесінде білім мен дағдыларды жүзеге асыру мүмкін болмаған кезде көп жағдайда ресми тәсіл
коммуникативті	"өмірге арналған Тіл", қарым-қатынас, коммуникативті мәселелерді шешу
іс-әрекеттік-құзыреттілік	акцент: өзара әрекеттесу, бірлесіп оқыту қызметінің міндеттерін шешу үшін деп айтуға болады - практикоориентированность

Кестеден көріп отырғанымыздай, адамдар арасындағы өзара әрекеттесуге баса назар аударылады, сонымен қатар қарым-қатынас үшін қарым-қатынас жасау (немесе кішігірім күнделікті мәселелерді шешу, мысалы, демалыста), бірақ құру. Сонымен қатар, дағдыларды өз бетінше жетілдіру мүмкіндігі артты-мәдениетаралық коммуникация жеке адамдар деңгейінде бұл нормаға айналады.Талдау барысында туындайтын табиғи сұрақ: қандай тәсіл басым болады жақын арада?

Әлемдік қоғамдастық дамуының қазіргі кезеңінде (ол шет тіліне деген сұранысты анықтайды қарапайым үшін де әр түрлі тілдердің спикерлері арасындағы байланыстардың артуы байланыс (элеуметтік желілер, заманауи байланыс жүйелері, мессенджерлер және т. б.), сондай-ақ бизнес шеңберінде, қайырымдылық және волонтерлік жобалар. Әр түрлі мәдениеттер өкілдерінің бірлескен қызметі, әсіресе, егер ол нәтижеге қол жеткізуге бағытталған болса, түсінбеушілікке байланысты үлкен қауіптер туғызады бір-бірін енді тіл деңгейінде емес, мәдениет деңгейінде. Бұл мәселені шешуге бағытталған шет тілін оқытудағы мәдениеттанулық көзқарас.1980 жылдардың аяғында ғылымда қызығушылықтың мәдениетке ауысуы болды, олар дамыды лингвострантану және

лингвомәдениеттану сияқты салалар. Мәдениетаралық байланыс дидактикалық парадигманың өзгеруіне әкелді.

Бұл тәсілдің негізгі өкілдерінің бірі С. г. Тер-Минасова атап өткендей, әр түрлі өкілдер арасындағы қарым-қатынастың тиімділігін қамтамасыз ету үшін тілдік кедергі жеткіліксіз мәдениет-бұл үшін мәдени кедергіні еңсеру керек. Өзге де сөздер, сөздердің мағыналары мен грамматикалық ережелерден басқа, білу керек: 1) қашан айту/жазу, қалай, кімге, қашан ком, қайда; 2) берілген мағына/ұғым ретінде берілген ой пәні оқытылатын тіл әлемінің шындығында өмір сүреді. Шет тілдерін оқытуда осы тұрғыдан айтарлықтай алшақтық бар, өйткені деректер қазіргі уақытта аспектілер тек кәсіби филологиялық білім беруде қарастырылады [6, с. 55-60].

Осылайша, шет тілдерін оқыту тәсілдерін дамыту логикасы кезеңдермен тығыз байланысты қоғамның дамуы. Бір жағынан, қарастырылған барлық тәсілдерді әртүрлі кезеңдерде қолдануға болады. Екінші жағынан, қазіргі уақытта ресейлік білім беру жүйесінде бар екендігі айқын теңгерімсіздік: қазіргі қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандырмайтын дәстүрлі тәсілдер басым.

Біздің ойымызша, шет тілдерін оқыту жүйесін реформалаудың негізі болуы керек мәдени көзқарас жаһандық мәдениетаралық жағдайға сәйкес келеді коммуникация. Түсінуге, құрметтеуге және тануға бағытталған мәдени көзқарасты дамыту

басқа мәдениеттің құндылықтары қазіргі қоғамның қажеттіліктеріне жауап береді және әлемдік тенденцияға сәйкес келеді. Кез-келген технологияның тез таралуы әлемінде "артықшылықтары" және упиваться өз спецификалы" контрпродуктивно. Тек ашық достастық қарым-қатынас пен бірлескен дамуға ұмтылатын қоғамдар прогресс жолымен жүруі мүмкін. Және мұнда басқа мәдениеттерді құрметтеуге және білуге негізделген басқа тілдерді білу маңызды рөл атқарады. Бұл тәсіл толеранттылықты және өзара қарым-қатынас үшін "басқа" (Кейде тіпті "бөтен") қабылдауды тәрбиелейді байыту және дамыту. Біреудің өмір салтының белгісіздігі қорқыныш пен агрессияны тудырады. Түсіну (жоқ қабылдау-бұл түсіну) адамның өмір салтын сенімді және тыныш етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бекаревич Т. И. Понятие «подход» в теоретических исследованиях по методике преподавания иностранных языков в начальной и средней школе // Теория и практика образования в современном мире : материалы междунар.науч.конф.. - Санкт-Петербург : Реноме, 2012.
2. Гальскова Н. Д. и Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. - Москва :Academia, 2006.
3. Гусевская Н. Ю. Эволюция методов обучения иностранному языку // Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия профессиональное образование, теория и методика обучения. - 2013. - 6(53). - С. 167-171.
4. Кашина Е. Г. Традиции и инновации в методике преподавания иностранного языка : учебное пособие для студентов филологических факультетов университетов. - Самара : «Универс-групп», 2006.
5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация // МГУ. - 2000 г. - 01 04 2016 г. – URL.: <http://www.ffl.msu.ru/research/publications/ter-minasova-lang-and-icc/ter-minasova-yazik-i-mkk-BOOK.pdf>. (дата обращения: 01.04.2016).

6. Kolesnikova I.L. Dolgina O.A. A Handbook of English-Russian Terminology for Language Teaching. - St.

Petersburg : Cambridge University Press Russian Baltic Information Center BLITZ, 2001.

– URL.:

www.minuspkr.ru/resource/resource1254142612.doc дата обращения: 01.04.2016

ҚЫТАЙ ТІЛІНІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ МАҢЫЗЫ МЕН РӨЛІ

МАНСУР А.

МО-20-1к тобының студенті

БӘДЕЛХАН М.

Жетекшісі, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қаласы, Қазақстан

Республикасы

Аңдатпа: Қазіргі әлем бұрынғыдан мүлдем өзгеше, атап айтқанда, мақаланың өзектілігі анықтайтын тілдің үстемдігінің геосаяси негіздерінің жиынтығымен сипатталады. Мәселе келесіде, негізгі сценарий көптеген ықпалды мемлекеттердің немесе блоктардың халықаралық қатынастар балансында бір уақытта болуымен сипатталатын полицентризмге айналады, сондықтан Қытайдың сыртқы саясаты қытай тілінің рөлін қалыптастырады. Ал мақаланың мақсаты – бұл қазіргі әлемдегі қытай тілінің мағынасын зерттеудегі. Мақаланың нысаны - қытай тілінің әсері.

Түйінді сөздер: қытай тілі, рөлі, ықпалы, халықаралық қатынастар.

Қазіргі әлемде ақпараттық технологиялардың күнделікті өмірге және жұмыс ортасына тигізетін әсерін елеусіз қалдыруға болмайды, мұнда шет тілдерін білу толыққанды және сауатты жұмыс істеу үшін қажет, мысалы: байланыс, онлайн конференциялар, шетелдік серіктестіктер. Осылайша, қытай тілін білу шетелдік қарым-қатынасты орнатуға мүмкіндік береді, бұл кейіннен ынтымақтастық пен іскерлік байланыстарға, яғни халықаралық байланыстардың кеңеюіне, олардың нығаюына әкеледі.

Осылайша қазіргі уақытта қытай тілін үйрену қажеттілігі артып келеді, өйткені Қытайдың әлемдік нарыққа әсері күн сайын артып келеді. Ел жақын арада бірінші дәрежелі экономикалық держава болу қаупі бар. Осы жағдайда қытай тілі біз үшін ағылшын тілінен гөрі маңызды болады. Оны иелену табысты бизнестің кілті болып табылады, бұл қазіргі әлемдегі қытай тілінің күшті рөлін дәлелдейді.

Тілдің ойлау мен мәдениеттің өзара байланысы туралы көп жазылған. Шынында да, халықтың ойлау қабілеті, тұрмыстық және географиялық ерекшеліктері, мәдени және тарихи шындықтары, сөзсіз, оның менталитеті мен тілінде көрінеді. М.В. Рубецтың айтуынша қытай тілі қытай-тибет (сино-тибет) отбасына кіреді, бұл ҚХР-ның ресми тілі, әлемдегі ең көне тілдердің бірі, қазір миллиардтан астам адам сөйлейді, яғни әлем халқының төрттен бір бөлігі [1]. А.С. Ибрашев атап өткендей, қытай тілі БҰҰ-ның 6 ресми және жұмыс тілдерінің бірі болып табылады [2]. Жақында қытай тілін үйренуге үлкен қызығушылық пайда болды. Негізгі себеп - Қытайдың халықаралық қоғамдастықта өсуі. Сондықтан тілдің рөлін зерттеуде қытай тілін арнайы тақырып ретінде бөліп, екі аспектке назар аударған жөн:

- қытай тілінің менталитетін қалыптастыру және ана тілі үшін мәдени кеңістікті белгілеу қабілеті, бұл ретте базалық ең тұрақты ментальді ұғымдарды бекіту;

- шет тіліндегі лексикалық бірліктерді басқаруға және осылайша тілдік ассимиляцияға қарсы тұруға ерекше қабілеті.

Барлық елдер соңғы жылдары Қытаймен тығыз ынтымақтастықты кеңейтуде. Сондықтан бүкіл әлемде қытай тілі курстарына қатысушылардың өсуінің ұзақ мерзімді

трендін шамамен 8-9% көбеюін бағалауға болады [3]. Ал қытай тілін үйренуге деген қызығушылықтың артуының негізгі келесі себептерін атауға болады:

1. Қытай экономикасының өсу қарқыны және дамыған геосаясат. Бизнес саласында Азия нарықтары жыл сайын тартымды бола түсуде және қазірдің өзінде біз күнделікті өмірде қолданатынымыздың барлығы дерлік Қытайда өндірілген. Ірі корпорациялар осы елде өз өндірістерін ашуда, сауда компаниялары Қытай зауыттарынан тауарлардың үлкен партияларын сатып алуда, әлемнің түкпір-түкпірінен келген кәсіпкерлер Қытайға барады, өйткені онда өндіріс арзан, сатып алу арзан, демек көп пайда.

2. Жазушылар, саяхатшылар, тіл локализаторлары арасында кәсіби сұраныс. Тілдің күрделілігіне байланысты біздің елімізде қытай тілі бойынша білікті мамандар санаулы. Сондықтан бұл дағды лауазымдық бәсекелестер арасында сенімді түрде ажыратады. Бұл, әрине, жалақы көлеміне де әсер етеді.

3. Таралуы. Қытай - әлемдегі ең тығыз қоныстанған ел. Таңқаларлық емес, қытай тілі оны білетін адамдардың саны бойынша көшбасшы болып табылады, оларды тек тарихи отанында ғана емес, әлемнің түпкі жерлерінде кездестіруге болады. Қытай тілі белсенді қолданылатын мемлекеттер қатарына Тайланд, Индонезия, Мьянма, Камбоджа, Сингапур, Лаос, Вьетнам, Малайзия және т.б. кіреді.

4. Ақпаратқа қол жеткізу. Бүгінгі таңда қытай тілінде интернет-ресурстар көлемінің өсуі байқалады. Қытай тілін білу көптеген пайдалы және өзекті ақпаратты табуға мүмкіндік береді, бұл ғалымдар, зерттеушілер, өнертапқыштар арасында оның маңыздылығын арттырады.

5. Мәдениет. Қытай тілін білу саяхаттаудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Мүлдем басқа мәдениет пен өмір салтымен танысу мүмкіндігі. Қытай - бұл басқа тарих және басқа мәдениет. Бұл өз дәстүрлері, өзіндік мифологиясы, философиясы, әдебиеті мен өнерін қамтиды.

«The Times» ақпарат агенттігінің соңғы рейтингі әлемдегі ең танымал тілдер арасында қытай тілінде екінші орынды тіркеді [3]. Бірінші орында әлі де ағылшын тілі, бұл жерде таңданатын ештеңе жоқ. Соңғы жылдары Қытай экономикасы қарқынды дамып келеді, ал Қытайдан жүк жеткізу әлемнің көптеген елдерінде сұранысқа ие. Экономикалық және тілдік экспансияның өзара байланысы айқын. Қытайда бизнеспен айналысқысы келетіндер қытай тілін үйренуі керек. Қытайдағы ағылшын тілі салыстырмалы түрде аз танымал, сондықтан қытай тілін білместен жақсы тұлғааралық қарым-қатынасқа бейімделу және құру мүмкін емес.

Қытай тілінің өсіп келе жатқан танымалдығы үрдісі айқын және болашақта жоғалып кетуі екіталай. Шетелдіктер үшін Қытай экономикасының өсуі екі жақты сауда үшін жаңа мүмкіндіктердің пайда болуын немесе тікелей инвестициялар үшін (бұл әсіресе жетілдірілгендерге қатысты) білдіреді [4]. Тиісінше, байланыстарды қолдау құралы ретінде қытай тіліне деген сұраныс коммерциялық және инвестициялық мүмкіндіктермен қатар жүруде.

Қытайдың дамуы үлкен экономикалық және әскери держава ретінде алға жылжуды жалғастыруда, Қытай супер держава атағына үміткерлер тізімінде. Супер держава атағы көптеген аспектілерді қамтиды, олардың бірі елдің иммигранттар үшін тартымдылығы. Ағылшын тілін үйрену үшін қазір қандай «бум» байқалып жатқанын бәріміз білеміз, өйткені АҚШ көптеген жылдар бойы супер держава болып қала берді. Дәл осындай болашақ Қытай үшін де алыс емес, сондықтан қытай тілін үйрену қазір өз болашағына инвестиция болып табылады. Бірақ басқа жағы бар. Тіл - бұл өмірде, мәдениетте, әдет-ғұрыпта көрсетілген ойлаудың «шифры». Басқа өркениеттің тілін түсіну арқылы шығыс дәстүрлерінің алуан түрлілігін түсінуге болады. Қытай элитасы көптілді болады деп бір ғана нәрсені айта аламыз. Кем дегенде екі тілді. Қазірдің өзінде біз олардың стандартты қытай тілін білетіндерін көріп отырмыз, олардың көпшілігі өздерінің жергілікті диалектілерін, сонымен қатар ағылшын тілін біледі.

Бүкіл әлемде қытай тілінің рөлі артып келеді. Бүгінгі таңда ағылшын тілін біртіндеп

қытай тіліне ауыстыру мүмкін болатын шығар деп көп айтылады [5]. Бірақ қалай болатынын болжау өте қиын. Осылайша, Қытай маңыздылығының өсуінің негізгі себептері - бұл елдің қазіргі әлемге тигізетін үлкен экономикалық, саяси және мәдени әсері және болашақта ол тек өседі. Қазіргі тенденцияларды тек инвесторлар ғана емес, барлық қарапайым адамдар да түсінуі керек. Қытай тілі барлық маңызды нәрсені қорғайтын және мәдени кеңістіктің белгісі ретінде әрекет ететін сүзгінің бір түрі ретінде әрекет етеді, адамға құндылықтар жүйесін басқаруға көмектеседі. Бұл қытай жазуының оң жарты бейнелі сипатына байланысты, ол ана тілінде ерекше, рационалды емес, бейнелі-эмоционалды, ойлау түрін қалыптастырады және оны басқа мәдениеттер өкілдері үшін жабық етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Рубец М.В. Влияние китайского языка на мышление и культуру // История Философии. - 2019. - 14. - 111-122.
2. Ибрашев А.С. Қытай тілінің экспансиясы. – Алматы: Талап, 2016. – 186 б.
3. The times [Электронды ресурc]. – URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/books-out-of-china-how-the-chinese-ended-the-era-of-western-domination-805vzt3vk>
4. Думин С.Д. Роль китайского языка в мире. - М.: Языки слав. культуры, 2018. – 259 с.
5. Кислов А. Тенденции развития китайского языка. – СПб, 2017. – 61 с.

PECULIARITIES IN TRANSLATING MODAL VERBS FROM ENGLISH INTO KAZAKH

MURATOV YESKEN,
Student of group AI-31
Foreign Languages College
MUKUSHEVA G.R.
Scientific supervisor
cand. Sci. (Pedog), assistant professor.
Karaganda University of Kazpotrebooyuz
Karaganda, Kazakhstan.

Annotation: This article examines the role and significance of using modal verbs, describes and comprehensively analyzes the features of the use of modal verbs in the text of a popular science article and their translation into Kazakh language

Key words: Modality, modal verbs, auxiliary modals, defective verbs, objective possibility, necessity and obligation, ability, popular science article.

Nowadays, modern linguistics has been actively developing research aimed at describing and analyzing language implementations of such a universal and communicatively significant text category as modality. However, despite a fairly large number of publications and serious achievements in understanding this category, modal words and phrases are considered one of the most controversial lexical and grammatical categories of words. Modal words and phrases have not received a full explanation due to their versatility, specificity of linguistic expression and functional features. In the texts of various functional styles, there are problems associated with the study of the patterns of functioning of the means of expressing modality.

The subject of this research is modal verbs. The object of this study is to reveal the peculiarities in the translation of modal verbs from English into Kazakh language.

The topicality of the research topic is due to the need for a deep theoretical consideration of the category of modality, systematization of modal verbs and means of expressing modality in the text of a popular science article.

The purpose of this study is to review, describe and comprehensively analyze the features of the use of modal verbs in the text of a popular science article, as well as systematize these features.

In linguistic science, modal words and phrases are considered one of the most controversial lexical and grammatical categories of words and have attracted the attention of scientists since the second half of the 20th century. However, modal verbs have not been fully explained yet due to their multiplicity, specificity of linguistic expression and functional features. The status of modals is still not precisely defined in the linguistics, and they are described under different names: modal verbs, modal words, auxiliary modals, or defective verbs.

According to the scientists' opinions modals cannot truly be 'modal verbs', because they lack the morphological characteristics of verbs (aspect, voice, mood, and tense), and the term "defective verb" is incorrect for the same reason. Moreover, they cannot be 'auxiliary modals', because they don't correct their underlying meanings when they become auxiliary. Thus, they propose to refer to these elements only as modals or modal words. [2, p. 384]. We commonly refer them to the modal verbs.

Modal verbs are used to show the speaker's attitude towards the action and state indicated by the infinitive expressing that they are considered as possible, impossible, probable, improbable, advisable, uncertain or doubtful etc. Modal verbs are: can (could), may (might), must, should, ought, shall, will, would, need, dare. The modal expressions to be+ Infinitive and to have+ Infinitive also belongs here. Modal verbs are called defective because all of them mentioned above except dare and need do not have verbal and analytical forms such as compound tenses, analytical forms of Subjunctive Mood, the Passive Voice, besides they do not have -s in the third form singular. They also have the following peculiarities:

6. All of them, except ought and sometimes dare and need, are followed by the infinitive without the particle to.

7. All of them, except dare and need, form the negative and interrogative form without the auxiliary do.

8. All of the modal verbs have two negative forms – a full one and a contracted one:

Should not – shouldn't

May not – mayn't

Must not – mustn't

Need not – needn't

Dare not – daren't

The peculiar contracted form of some modal verbs:

cannot – can't; shall not – shan't; will not – won't. [1, p.384].

By their role in the sentence, modal verbs are auxiliary. They denote the possibility, ability, probability, the need to perform an action expressed by a semantic verb. Since they express only a modal relation, and not an action, they are never used as a separate member of a sentence. Modal verbs are always combined only with the infinitive (perfect and non-perfect), forming combinations with it, which in the sentence is a compound modal predicate.

Modal verbs must, should– ought to, will-would, can-could, may-might, need can express various shades of assumption. Scientists suggest that modal verbs express objective reality, while introductory words express subjective reality. It can be assumed that the verbs can and may specialize in the transfer of possible, intended actions, and the verbs must, should, might, in addition to the meaning of obligation, also convey the intended, probable actions, thus closely related to the meaning of introductory words, such as perhaps, possibly, probably, certainly. When modal words and introductory words are used simultaneously, in such cases we are dealing with synonymous constructions. [4, p.256].

Most modal verbs have multiple meanings. Some of their meanings are structurally unlimited and occur in all types of sentences; others are limited to either affirmative, negative, or interrogative sentences. If a modal verb has several grammatical forms, then not necessarily all of its meanings are realized in each of these forms. Different shades of meaning of the modal verb

can be associated with different forms of the infinitive that follows it. Modal verbs, together with other means of expressing modality, form semantic fields of various modal meanings, and due to their ambiguity, the same verbs can fall into different semantic fields, for example:

Possibility	Necessity	Volition
can	must	shall
may	have (to)	will
be able (to)	be (to)	
must	need	
will	should	
be (to)	ought (to)	

Each semantic field includes a large range of shades of a certain modal meaning. So, for example, the modal meaning of a possibility includes physical and intellectual abilities, the possibility due to circumstances, the assumption of a possibility, an assumption bordering on certainty, doubt about the possibility of something, disbelief in a possibility, a small degree of probability, improbability, impossibility, permission, prohibition etc.[3, p.288]

The presentation of facts and data, the description of phenomena in a popular science article is an objective, informative part of the discourse that pursues many different communicative purposes, for which various modal verbs are used, and in particular the modal verb can, which is used to describe the properties of certain processes, expresses the ability and physical ability.

One of the most important pragmatic characteristics of a popular science text is modality. Texts of this style are characterized by objective and eventual modality. Scientific communication is focused on epistemics, when the author expresses varying degrees of responsibility for the validity of a statement, an assumption made, or an opinion expressed. Obviously, in this case, the use of modal verbs is unavoidable, and it can be seen that almost all of them are usually used for this purpose.

Basically, the verbs expressing an objective possibility in popular science articles are the modal verbs can and may. In the examples below, the analysis of these verbs is carried out.

Nitrogen dioxide from car exhausts can also alter the chemistry of the allergens. [BBC FOCUS "ARE AIR POLLUTANTS INCREASING ALLERGIES?" By Iris Barbier, 23rd March 2015]

Автокөлік түтінінен шығатын азот диоксиді де аллергиялардың химиялық құрамын өзгерте алады.

In this case, the verb can in combination with a non-perfect infinitive expresses an objective possibility. This theoretical possibility follows from the absence of obstacles to the implementation of the action expressed by the verb in combination with which the verb can is used.

Together the two effects may make humans more likely to suffer from allergic reactions, the researchers say. [BBC FOCUS "ARE AIR POLLUTANTS INCREASING ALLERGIES?" By Iris Barbier, 23rd March 2015]

Зерттеушілердің айтуынша, бұл екі әсер бірге адамның аллергиялық реакциялардан зардап шегуі ықтимал.

The verb may in this example expresses a risky situation (a subcategory of opportunity). This is an objective possibility, but the author here expresses his concern.

Happily, most of us can avoid seeing spiders very often, and arachnophobia can be treated relatively easily with cognitive behavioral therapy or hypnotherapy. [BBC FOCUS "WHAT ARE THE MOST COMMON PHOBIAS?" by Julia Nielson, 4th September 2014]

Бақытымызға орай, көпшілігіміз өрмекшілерді жиі көруден аулақ бола аламыз, ал арахнофобияны когнитивті мінез-құлық терапиясы немесе гипнотерапия арқылы оңай емдеуге болады.

In the first part of this sentence, the verb can expresses an objective possibility, quite real. The author is sure that people may not see spiders so often; they have the opportunity not to.

Therefore, such a translation is possible: "бола аламыз."

In the second part of the sentence, the author is also sure that the phobia is being treated; therefore he chooses a modal verb *can* that expresses physical capability and ability.

Again, treatment is possible and people can overcome agoraphobia. [BBC FOCUS "WHAT ARE THE MOST COMMON PHOBIAS?" by Julia Nielson, 4th September 2014]

Қайтадан, емдеу мүмкін және адамдар агорафобияны жеңе алады.

In this example, the author also uses the verb *can* in the sense of an objective possibility. The theoretical possibility in this case is substantiated by the previous example (existing methods of treatment). Predicting the result, the author, however, refuses the categorical verb *will*, not wanting to give the statement a shade of obligation.

"Our findings suggest that iPhone separation can negatively impact performance on mental tasks," says Russell Clayton, lead author of the study. [BBC FOCUS "LOST WITHOUT YOUR SMARTPHONE? HERE'S WHY." by Amy Tyndall, 12th January 2015]

Біздің қорытындыларымыз iPhone-дан ажырау психикалық тапсырмаларды орындауға кері әсер етуі мүмкін екенін көрсетеді », - дейді зерттеудің жетекші авторы Рассел Клейтон.

In this example, *can* expresses an objective possibility due to the circumstances, quite real. The author of this statement uses this modal verb to reduce the categoricalness of his statement.

It can also lead to Type II diabetes if you drink too much of cola. [BBC FOCUS "WHICH IS BETTER FOR YOU, COLA OR DIET COLA?" by Bertie Green, 13th November 2013]

Сондай-ақ, коланы тым көп ішсеңіз, II типті қант диабетіне алып келуі мүмкін.

In this example, the modal verb *can* expresses an objective possibility, and a very real one at that. Since there are conditions under which this forecast acquires the status of a very real consequence (drinking a large amount of sweet soda).

People can also become addicted to activities such as sex, gambling or shopping, but the mechanisms underlying these addictions are less well understood. [BBC FOCUS "WHAT CAUSES ADDICTION?" by Carel Lucas, 6th October 2014]

Адамдар сондай-ақ жыныстық қатынас, құмар ойындар немесе сауда сияқты әрекеттерге тәуелді болуы мүмкін, бірақ бұл тәуелділіктің негізінде жатқан механизмдер азырақ түсініледі.

In this example, the predicted consequence is described using the modal verb *can*, which expresses an objective possibility.

They can also kill fish through oxygen depletion and gill irritation. [New scientist "These sparkly sea organisms are an eerie omen of climate change" by Michael Slezak, 20 May 2015]

Олар (ағзалар) сондай-ақ оттегінің азаюы және желбезектердің тітіркенуі арқылы балықтарды өлтіруі мүмкін.

In this example, a predictable consequence is described, and the verb *can* in combination with a non-perfect verb expresses an objective (quite real) possibility.

Now let's analyze the modal verbs expressing the meaning of necessity and obligation.

The verbs *must*, *have (to)*, *need (to)* express their typical meaning of obligation and necessity. The verb *should* is usually used in the sense of advice, recommendation, but sometimes it can express the meaning of obligation in a milder form compared to the verb *must*.

Until then, those who suffer from airborne allergies will have to put up with the sniffles. [BBC FOCUS "ARE AIR POLLUTANTS INCREASING ALLERGIES?" By Iris Barbier, 23rd March 2015]

In this case, the verb (*have to*) expresses the modal meaning of necessity due to circumstances and is translated as follows: Осы уақытқа дейін ауадағы аллергиялардан зардап шегетіндер мұрынның ағуына шыдауы керек.

Also, taking into account the combination with the verb *will*, which is a marker of the future tense, the following translation is possible: Осы уақытқа дейін ауадағы аллергиялардан зардап шегетіндер мұрыннан су ағуына шыдауға мәжбүр болады.

A pack of anti-bacterial hand wipes should do the trick. [BBC FOCUS "WHICH

HARBOUR MORE GERMS - TOUCH SCREENS OR KEYBOARDS? by Rosie O'Brien, 25th November 2013]

Бактерияға қарсы қол майлықтарының пакеті мақсатқа жетуі керек.

It should be noted that in the verb should the distinction between an obligation and a recommendation is usually purely theoretical. In the above example, the verb should expresses the individual opinion of the author and the meaning of the obligation in a softened form.

An average adult would need to drink about 100 cups of coffee in a day for this to happen, but even smaller amounts can have negative effects. [BBC FOCUS "IS CAFFEINE GOOD FOR YOU?" by James Lloyd, 4th February 2014]

Бұл орындалу үшін орташа ересек адамға күніне шамамен 100 шыныаяқ кофе ішу керек, бірақ одан да аз мөлшерлер теріс әсер етуі мүмкін.

In the first part of this sentence, the author uses would to express a suggestion and the verb need (to) as an expression of the obligatory part of the condition (if a person drinks so much, he will probably die). In the second part of the sentence, the modal verb can expresses a real possibility.

These Ebola cases should be regarded as a teaching moment to call for necessary changes and a reinvigoration of infection control and epidemiology practices. [Scientific American "Why Ebola Is a Wake Up for Infection Control" by Judy Stone, October 23, 2014]

Эбола ауруының бұл жағдайларын қажетті өзгерістер мен инфекциялық бақылау мен эпидемиологиялық тәжірибені күшейту үшін оқу сәті ретінде қарастырған жөн.

The modal verb should is used here as a discourse limiter to express necessity (instead of the verb must).

Health workers must wear full protective clothing and undergo regular disinfection to slow the spread of the virus. [BBC FOCUS "EBOLA: ALL YOU NEED TO KNOW" by James Lloyd, 6th August 2014]

Медицина қызметкерлері толық қорғаныш киімін киіп, вирустың таралуын бәсеңдету үшін жүйелі түрде дезинфекциядан өтуі керек.

In this example, the modal verb must reflects an objectively existing need, which consists in the obligatory and inevitability of some processes (wearing overalls and undergoing disinfection) caused by certain facts (the threat of the spread of a dangerous virus).

Let's move on to the modal verbs expressing an unlikely possibility and assumption.

The verbs may, might, can, could, would express an uncategorical statement, an assumption, as well as an unlikely possibility. Below are examples of the use of these verbs in popular science articles.

Could losing weight be as easy as swallowing some specially-prepared bacteria? [BBC FOCUS "COULD EATING BACTERIA HELP YOU LOSE WEIGHT? " By Iris Barbier, 26th March 2015].

Арнайы дайындалған бактерияларды жұту сияқты артық салмақ жоғалту оңай болуы мүмкін бе?

In this case, the author puts forward an assumption, expressing a possibility with the help of the modal verb could, and this possibility is unlikely. In this case, the verb could in combination with the non-perfect verb be can be translated as "шынымен? or расында?".

Eyebrows may also deflect debris and shield our eyes from the Sun. [BBC FOCUS "WHY DO WE HAVE EYEBROWS? " by Guinevere Leah, 28th October 2013]

Eyebrows can also shield our eyes from debris and protect them from the sun.

The author of this article is trying to answer the question indicated in the title. Listing the possible options, he comes to the above. When expressing a conjecture, he uses the verb may, which in this case expresses an objective possibility.[5, p. 2]

The review of the literature on the studied issues allows us to conclude that modal verbs have lost their original lexical meaning and are used in modern English to express the meaning of modality, both emotional and logical. Modal verbs stand out among all verbs with a number of characteristic features in meaning, usage and grammatical forms. These verbs do not have any

proper verbal grammatical category (type, temporal reference of the voice); they can only have forms of mood and time, which are indicators of the predicate. Because of this, and also because they lack non-predicative forms (infinitive, gerund, participles), modal verbs are on the periphery of the verbal system of the English language. Modal verbs are insufficient verbs due to their lack of forms that other verbs have and, by their role in the sentence, modal verbs are auxiliary.

And another conclusion can be drawn: in modern linguistics, there is no unambiguous concept of modality. Despite the fact that many researchers have studied this issue. Each scientist defines this category in his own way, there are similar definitions, but there are also diametrically opposed ones. This is due to the versatility of modality, the specificity of the language expression and functional features.

Modal verbs stand out from the rest, which have a complete paradigm of predicative and non-predicative forms. This attracts researchers to a deeper study of these verbs.

Bibliography:

9. Kaushanskaya V.L. A Grammar of the English Language. Manual for students of pedagogical institutes./Kaushanskaya V.L., Kovner R.L., Kozhevnikova O.N., Prokofyeva E.V. and others – 5th edition, corrected and add. – M.: Airis –Press, 2008. – 384pp.
10. Kakzhanova F.A. What Modals Are: Modal Verbs, Modal Words, and Auxiliary Modals. /European Researcher, 2013, Vol.(61), № 10-2.
11. Barabash T.A. A Guide to Better Grammar.,Moscow : International Relation, 1975. — 288p.
12. 4. Khudyakov A.A. Theoretical grammar of the English language. Textbook. M.: Academy, 2005. 256 p.
13. <http://www.allbest.ru/>

THE ROLE OF ENGLISH IN THE FIELD OF ICT

NURSHAYEVA A.B.

student of group IS-20-2

BAZARBAYEVAL.T.

Scientific supervisor

Master of Arts, Senior teacher

Karaganda University of Kazpotrebooyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Abstract. This article examines the importance of information technology and the English language in the life of a modern person. The relevance of this article lies in a comprehensive study of the impact of new technologies and the English language on human activity. The necessity of learning a foreign language for professional growth in this field is noted.

Keywords: information technologies, developing industry, programming languages, technical specifications, competent specialist, competent work, professional competence.

In my article I want to tell about the role of English language in such a sphere as information systems.

Nowadays information technologies are the fastest developing industry. As I chose my future profession as an IT specialist, so here are some facts about how English is important in this area.

English has long been the language of international communication. Indeed, coming to almost any country, you can use the basic services and find a common language with the local people if you speak English. In addition, English is the language of modern technology, science, finance, the Internet and many other areas. That is why knowledge of this language in our time is

often a mandatory requirement when applying for a job.

A good example of how important a foreign language is in professional activities is the field of information technology. Modern IT professionals need to speak English if they want to apply for good positions, high-paying IT projects and work with international customers.

It is important to note that this language is needed both directly by software developers and managers working in the field of information technology. The first one is necessary in order to use the most modern technologies in this area, most of which are described in English, while the second one is the language knowledge is necessary for writing technical documentation, as well as communicating with foreign customers.

The ability to write is also an extremely important component in the programming process. The choice of names for variables, classes and functions, tables and database fields play an important role in the successful development of the project, since the productivity of programmers directly depends on the readability of the code. Almost all programmers agree that the naming rules should be based on English. In addition, in many modern companies it is customary to comment on the code also in English. Also, programmers often have to correspond with foreign colleagues, clients or partners when concluding contracts, when any questions arise. Proper and competent construction of sentences will give your interlocutors confidence that you are a competent specialist.

English is the international language. Therefore, when negotiating with developers, foreign colleagues, clients, knowledge of the language is simply necessary. The possibility of an internship abroad is also not excluded. Therefore, the ability to understand and speak English also finds practical application in the activities of a programmer. In addition, knowledge of English is a priority when looking for a job and will help you get an interview in a good IT company.

All basic programming languages are based on English words. In practice, this means that it will be much easier to master a new programming language and learn to deal more masterfully with already familiar ones if you speak English.

All the fundamental specialized literature is written, first of all, in English and not everything was translated. Even less material has been translated correctly.

Pass a specialized certification in the field of information technology and receive certificates from companies such as CISCO, Microsoft, etc. And this, by the way, is a serious salary increase! So if you want to be successful one in it you should know English.

Difficulties often arise in the work. Sometimes you have to look for a solution to a problem on the World Wide Web, and it often happens that the necessary information was simply not published in KaznetorRunet. But in the English-speaking environment, you can find almost any necessary information, especially on the topic of IT.

All the largest IT companies in the world are based in the USA (Google, Microsoft, ORACLE, Apple etc.). So, if you do not speak the language, then you will not be able to build a career in one of the world's largest IT corporations. Programmers often have to work with foreign customers. Most often, all communication takes place exclusively in English - both initial negotiations, and the preparation of technical specifications, and its coordination, and interaction during the implementation of the project, etc. Most master classes, seminars and webinars from the most famous IT gurus are held in English. It is not a secret that attending such events is extremely useful for professional and personal growth, as well as for inspiration. IT specialists, like no one else, need to always be aware of new trends, developments, concepts. Considering the fact that about 90% of new information on the web appears in the language of Shakespeare. So knowledge of English becomes not a privilege, but an urgent need.

Thus, the personal and professional development of a modern programmer cannot do without knowledge of the English language. Also now the influence of information technologies in the working environment is very great, where knowledge of the English language helps to build a full-fledged and competent work.

It is important not only to know English, but also to understand it, to be able to use the skills acquired in the process of learning it. Students, who study Computer Programming with a

high level of English proficiency, will be more likely to be promoted to higher positions in their area of work when building their careers. Proficiency in technical English gives an advantage to an IT specialist in employment and is one of the conditions for his professional competence.

You can be just a programmer without knowing English, but to achieve professional growth you need to know English and to become a really strong specialist, you need to be fluent in English.

The information presented in the article is of an introductory nature to the description of the role of a foreign language in information systems.

From the 2nd course we study the discipline “Professionally-oriented foreign language”. In the lessons we work with professional terms. We study the following topics: what a computer is, the role of computer in modern world, input devices, output devices, storage devices, basic software, and the role of Internet, creative software, programming, jobs in ICT, and others. We use all language skills: listening, speaking, reading and writing for improving our knowledge.

Summarizing the above, it can be noted that English is very important for further professional employment in the aspects of IT technologies. Firstly, a foreign language is important not only for the IT sphere, but also for the overall development of a person. Secondly, all potential customers, employers and software applications are based in English. The Karaganda University of Kazpotreboyz highlights the important role of learning a foreign language. All specialized subjects are taught in English from the first year of study at our university.

References:

1. [https://www.english-language.ru/articles/informative/zachem-programmistu-nuzhen-anglijskij/\(dateofpublication: 20.06.2016\)](https://www.english-language.ru/articles/informative/zachem-programmistu-nuzhen-anglijskij/(dateofpublication: 20.06.2016))

DEVELOPMENT OF NATIONAL AND FOREIGN LANGUAGES IN MODERN CONDITIONS.

STAROSTINA M.V.

IT-A group student 21-2

ZHUMAGALIYEVA A.A.

Scientific supervisor, senior teacher

Karaganda University of Kazpotreboyz,

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Abstract. The intensive development and active introduction of new information and communication technologies in the educational process of higher education leads to the need to use new content of education and new teaching technologies, causes the need to change all educational standards and requirements, as well as new teaching methods, and, accordingly, requires a change in general of the very strategy for the development of the entire educational process at different levels of education, including in higher education.

Key words: globalization, competitive specialists, current trends, career-oriented technologies, integration of university education, professional skills.

Language is the most important element of speech, which performs a huge function in the social world, namely the transmission of data and the interaction of people. Man is a social being, which means that language has global significance for every person. Language is the most important component of any culture, which is formed along with the formation of an ethnos, being a prerequisite and condition for its existence. Each state has its own official language, which everyone should know. The language reflects the mentality, history, culture and traditions of the people. This is a system that works according to strict rules, but the people who use it, as well as the peculiarities of their life and traditions, leave an imprint on it. Many writers, scientists and rulers have spoken since ancient times about the power of language: “Language is a great heritage

for all generations, it, like the earth, is an indivisible fund for the people in the past, present and in the most distant future” [1, p.164].

Nowadays, people all over the world know at least two languages, because knowledge of several languages allows you to expand not only your horizons, but open new doors to other countries, which means exchanging cultures and traditions: “Knowing many languages means having many keys to one lock » [2, p.25]. Languages are especially important for those who work in various fields of science and technology, politics. Also, when learning another language, we learn our native language more: “He who does not know foreign languages does not know anything about his native language”[3, p.134].

It is obvious that in the era of globalization and informatization, when humanity is increasingly becoming a single entity, giving rise to intercultural exchange of knowledge, the prestige of knowledge of a foreign language increases significantly. Both in our country and abroad there is an extremely high demand for specialists in various fields who practically know at least one foreign language, which is associated with constant international conferences, exchange programs for specialists and the presence of a huge number of professional foreign language material and information that must be obtained, assimilated and processed as soon as possible. Thus, one of the elements of success, demand and competitiveness of a young specialist in the labor market naturally becomes a good command of a foreign language.

In Kazakhstan, the practice of trilingual has been going on for a long time: the state language is Kazakh, the language of interethnic communication is Russian and international communication is English. Such a concept helps to unite the peoples of Kazakhstan, maintain knowledge of the state language and be competitive around the world: “Reforms in education also need to be brought to logical results, modern realities require the development of teaching new skills and competencies. Trilingualism should become the norm, our children are children of the planet, they study in the global space, in the best universities, therefore they must speak their native Kazakh language, Russian and the international language - English, this is important," said Nursultan Nazarbayev"[4, p.50].

Every year new conditions are created for learning languages. Pedagogical and methodological assistance is provided, language schools and courses are opened, as well as the introduction of technological processes in language learning. The penetration of technological means into the educational sphere, which appeared as a result of the digital revolution, gave a powerful leap in education. In our time, the use of modern network technologies and the latest high-speed and widely available means of Internet communication has contributed to a significant improvement in the quality of distance learning, which is fully used and considered in the programs offered to both children and adults. Everyone has the opportunity to learn a language without leaving home with a native speaker.

A large number of mobile programs have been created that help to easily and quickly learn new information. Also, thanks to social networks, there is a practice of spoken language, both verbally and in writing. Online learning has become a part of everyone's life. Now you don't have to waste time and energy on the road, put off training if in another city, but just have a phone and study. Borders are blurred, people travel, get to know the world and other people. They are happy to make friends with foreigners, go to visit each other, communicate more.

Today, every person with access to the Internet opens up many opportunities for self-education, which subsequently leads to self-education of a person.

Thus, knowledge becomes available to the majority of the population. As we know, earlier knowledge was available only to a certain category of people who had knowledge of literacy and had access to the books and teachings of other people. At the same time, even literate people who have access to foreign books did not always know their language, so they could not get knowledge from these books without translators, while our generation can easily draw knowledge even in other languages, for this it is enough to use online translators at any time convenient for the user.

Modern technologies contribute to the possibility of obtaining knowledge, that is, the education of people. In addition, modern technologies directly affect the quality of education.

Schools, colleges, universities and other educational organizations use modern learning technologies in the learning process. One such technology is online testing of students. It helps the teacher to identify what topics students have problems with, and thereby focus on them. Also, most students have free access to the Internet, thanks to which they can independently study topics or learn something new.

Thus, it is necessary to highlight the trends in the development of the technological approach in higher pedagogical education: - further improvement of progressive and design of new professionally oriented learning technologies; - introduction into practice of personality-oriented education; - implementation of competence, skill, measures of personal freedom, stimulation of the process of goal-setting, goal-fulfillment and goal-setting; - integration of university and vocational education, creation of professionally oriented technologies of a creative style of pedagogical activity, which allows the future teacher to solve pedagogical problems himself; - the use of achievements of various sciences in the methodology of vocational education.

But with the benefits came negative consequences. Already in every educational institution is equipped with technical equipment: projectors, interactive whiteboards, computers are used to study new material. Pedagogical innovations, no matter how attractive and elaborate they may be, cannot be mastered without proper management and organization of innovation processes. The innovation process can be both spontaneous and consciously controlled. There is a huge workload for teachers. There is a struggle between the "new" and "old" generations, who are used to giving material through books and do not want to recognize new trends.

In addition to teachers, there is a load on students. Now the phone or computer is becoming vital for every person, and therefore people are harming their health. Every second student has a visual system disorder that cannot be cured due to modern technologies. This causes serious harm, because by the age of 20 a student has serious health problems due to an inactive lifestyle. After all, 20 hours a day a person spends with the phone.

In addition to the deterioration of physiological health, psychological health suffers. The choice of strategies and methods for improving the professional training of competitive specialists directly depends on the social order of society for competent professionals who are able to be active in the changing conditions of a new type of economy focused on self-education and creative activity. A specialist of a new formation, on the one hand, must be able to build his professional activity in accordance with the requirements of the position within the framework of the tasks and standards for their implementation that are accepted in the organization or industry. On the other hand, a graduate should possess, in addition to professional, also general, universal competencies that reflect the inextricable link between professional productivity, social adaptability and creativity. With modern technologies, not every person will be able to socially adapt, while having good knowledge. And consequently the specialist will not be able to be competitive.

In conclusion, it should be noted that, undoubtedly, the further development of the technological approach and the expansion of its use is one of the main conditions for increasing the effectiveness of education and training of specialists. Distance education also provides students with access to non-traditional sources of information, increases the efficiency of independent work, provides completely new opportunities for creativity, acquiring and consolidating various professional skills.

It has been established that in modern conditions, on the one hand, competition in the labor market is increasing and requirements for labor mobility are growing, and on the other hand, in the light of the development of information and other technologies, professional knowledge is rapidly becoming obsolete and the need to acquire new more popular classifications is increasing, which often requires a well-formed ability to professional foreign language communication. Most of the material about new trends is written in English, and then only translated into other languages.

Therefore, vocational education in a non-linguistic university should be carried out within the framework of both professionally oriented training and the integration of professional and foreign language training of specialists.

References:

- 1.1. Wisdom of the Ages: Russia
2. "Philosophical Letters", Voltaire
3. "Questions of morphology", Johann Wolfgang Goethe
4. <https://ru.sputnik.kz/20190227/Nazarbayev-russkiy-yazyk-trehyazychiye-9461563.html>

РОЛЬ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОЙ ЖИЗНИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ЭККЕРТ К.,

студентка группы МК-20-2

ЕРЕМИНА О.В.,

научный руководитель, старший преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Актуальность темы настоящей статьи определяется современными тенденциями в развитии системы образования и социальным запросом общества. В статье речь идёт о необходимости владения иностранным языком как одним из условий успешной адаптации в профессиональной деятельности, а также рассматривается актуальность изучения немецкого языка в современном мире. Цель данной статьи – показать преимущества, которые даёт знание немецкого языка в повседневной и профессиональной сферах общения.

Ключевые слова: иностранный язык, немецкий язык, профессиональное образование, профессиональная деятельность.

Современное общество выдвигает высокие требования к студентам, получающим профессиональное образование, в изучении иностранных языков. Раньше знание иностранного языка определяло уровень образованности человека, а в наше время появилась необходимость знать его в качестве языка новой технологии и коммерции. Инженеры, конструкторы, рабочие, которым необходимо пользоваться инструкциями на других языках, фармацевты, врачи и педагоги, которые изучают литературу, изданную авторами со всего мира, нуждаются в знании иностранного языка. Он стал не столько предметом личного желания, сколько предметом необходимости и требованием современной жизни.

На сегодняшний день требования к уровню владения специалистами иностранным языком поменялись. Первостепенное значение приобретают практические навыки использования языка в деловой форме общения, умение использовать его в своей профессиональной деятельности.

Всемирный интерес к немецкому языку опирается на экономическую мощь европейских немецкоязычных стран, его политический вес, лидирующие позиции в разработке современных технологий, привлекательную систему образования и участие в международном обмене информацией и туризме.

На сегодняшний день немецкий язык занимает 2-е место в Интернете как по отношению к количеству сайтов, так и по отношению к использованию в поисковых машинах языку. Активному распространению немецкого языка поспособствовало, прежде всего, изобретение немецким первопечатником Иоганном Гуттенбергом процесса массового книгопечатания, в результате которого большое количество литературных и научных изданий в мире опубликовано на немецком языке (3-е место). Ежегодно более 200

тысяч иностранных студентов проходят обучение в Германии, чему способствуют и разнообразные стипендии, которые предлагают различные немецкие фонды. Германия активно сотрудничает с университетами других стран, устраивает различные конкурсы, обмены студентами и предоставляет другие формы изучения немецкого языка.

Со знанием немецкого языка путешествовать по Европе намного проще. На европейских курортах в Италии, Франции, Испании, Португалии, Турции или Греции вас лучше поймут по-немецки, чем по-английски. Способствующим фактором является то, что многие южные европейцы работали в качестве гастарбайтеров в Германии, Швейцарии или Австрии в 1960-1970-х годах. Местная индустрия туризма приспособилась к немецкоязычным гостям.

Согласно исследованию, проведенному в 2012 году по поручению Немецко-американской торговой палаты, около 65% всех опрошенных компаний заявили, что владение английским и немецким языком является важным критерием отбора при поиске новых партнеров.

Значительное число немецкоязычных лауреатов Нобелевской премии иллюстрирует важность немецкого языка в научном и культурном мире: 30 Нобелевских премий по химии, 25 по медицине, 21 по физике, 10 по литературе и 8 премий мира.

Немецкий язык может иметь будущее как иностранный язык в Казахстане. Тесные исторические и экономические связи с Германией создают почву для укрепления позиций языка в нашей стране.

Германия является одним из ведущих партнеров Казахстана в Европе, с которым сохраняются стабильные торгово-экономические отношения. В 2018 году общий товарооборот между странами составил 5,14 млрд евро. За последние 15 лет германские компании инвестировали порядка 4,2 млрд евро в экономику нашей страны.[1]

В июне 2018 года министром образования и науки РК, председателем Ассоциации немцев Казахстана «Возрождение» и представителями Посольства ФРГ в РК был подписан меморандум о сотрудничестве, в котором говорится о расширении сферы преподавания немецкого языка в учреждениях образования РК. [2]

При рассмотрении вопроса об актуальности изучения немецкого языка нужно также учитывать многонациональность Казахстана. Тут проживает более 180 тыс. этнических немцев. Почти у всех здешних немцев есть родственники в Германии, которые, возможно, не владеют русским языком, но хотят поддерживать связь с родственниками.

Роль иностранного языка в моей будущей профессии маркетолога имеет огромное значение. Знание любого иностранного языка позволяет выйти на новый рынок потенциальных клиентов, расширить диапазон своей деятельности, повысить конкурентоспособность, приобрести опыт ведения маркетинговых решений от специалистов с другим образованием, менталитетом и взглядами.

Говоря именно о немецком языке нужно отметить, что он является родным языком для 100 миллионов человек. Немецкий язык является государственным языком Германии, Австрии, Швейцарии, Великого Герцогства Люксембург и княжества Лихтенштейн. Поэтому широта использования языка располагается в большей части Европы, не учитывая его носителей в других местах проживания. Немецкий язык является одним из языков Европейского Союза и мостом в Центральную и Восточную Европу, где появляются новые рынки. Немецкий язык часто играет большую роль, чем английский, в деловых контактах на развивающихся рынках Восточной Европы.

Таким образом, очевидно, что глобализация оказывает давление на все международные языки и явно укрепляет английский как мировой язык. Тем не менее, прогноз таков, что немецкий язык останется важным международным языком в обозримом будущем.

Список литературы:

1. Бойко А. Казахстан и Германия вступили в качественно новый этап сотрудничества.// Deutsche Allgemeine Zeitung. - 2020. - 8 октября. Режим доступа:<https://daz.asia/ru/kazahstan-i-germaniya-vstupili-v-kachestvenno-novuyj-etap-sotrudnichestva/>

2. Клименко О. Немецкий язык возвращается в школы.// Deutsche Allgemeine Zeitung. - 2018. - 14 июня. Режим доступа: <https://daz.asia/ru/nemetskiy-yazyk-vozvrashhaetsya-v-shkoly/>

БҮГІНГІ ЖАСТАРДЫҢ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫСЫ

АБУЛОВА Б.

СПД-21-3 тобының студенті

БАЕРБЕКОВА А.Е.

Ғылыми жетекшісі, педагогика магистрі,
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада бүгінгі таңдағы жастардың тілдік қолданысының ерекшелігі сөз етіледі. Яғни, олардың тілінде қолданылатын жаргон сөздер, кірме сөздер мен сленгтің кейбір түрлері мысалдар арқылы көрсетіліп, талданады.

Кілт сөздер: тілдік қолданыс, жастар, тіл мамандары, кірме сөздер, жаргондар.

Соңғы онжылдықтардағы қазіргі лингвистер мен тіл мамандары тілде кірме сөздер лексикасын қолданудың тұрақты тенденциясын байқады. Кірме сөздердің өсуі және оларды пайдалану жиілігінің артуы, әрине, тек тілдік факторларға ғана емес, сонымен бірге халықаралық байланыстардың өсіп келе жатқан белсенділігінің, интернет-ресурстардың шексіз мүмкіндіктерінің әсеріне де байланысты. Кірме сөздер біздің тілімізге әр түрлі салалар арқылы енеді.

"Кірме сөздер енген кезде орыс тіліне сырттан келген кез-келген сөзді түсіну керек, тіпті егер ол оны құрайтын морфемалар түпнұсқа орыс сөздерінен өзгеше болмаса да", Шанский кірме сөздерге осындай анықтама береді.

Кірме сөздердің тілімізге кіруі және оларды қолдану қарқындылығы қазіргі сөйлеудің ең айқын белгілерінің бірі болып табылады. Жалпы тіл мәселелерін талқылау кезінде дәл осы тақырып ең өткір және маңызды болып саналады. "Бұқаралық ақпарат құралдары да бүкіл Батысқа еліктеу тенденциясы байқалады. Бұл тілімізге шетелдік лексиканың жаппай кіруі тілдің дамуына да әсерін тигізеді анық."

Кірме сөздердің енуі - бұл барлық ұрпақ үшін жаңа үрдіс емес. Бірақ бұл тілге таза зиян деп айта алмаймыз. Лингвист Б. А. Серебренников "кірме сөздер тіл жүйесіндегі "бос орынды" толтырады немесе бұрынғы, "өзінің", бастапқы элементін толығымен және қайтарымыз ауыстырады деп ойлау дұрыс емес " дейді. Кірме сөздердің енуінің айтарлықтай артықшылықтары да бар. Осы үрдістің арқасында тілдің сөздік қоры байытылады, ал негізгі лексика сақталады.

Қазіргі қазақ тілінің лексикасындағы шетелдік сөздер өте үлкен топ құраса да, бірақ барлық лексиканың 10% - нан аспайды. Кірме сөздердің енуі сыртқы (тілден тыс) және тілішілік факторлар арқылы болуы мүмкін. Ең негізгілері сыртқы факторлар болып табылады. Сондай - ақ, кірме сөздердің енуі себептерінің бірі - сөз тіркестерін бір сөзбен ауыстыру үрдісі, яғни сөйлеуді жеңілдетуге деген ұмтылыс байқалады. Кейде тілде кез-келген құбылыстың, іс-әрекеттің қысқаша атауы болмайды, сондықтан кейбір сөздерді басқа тілден сол қалпында ала саламыз. Ал көбінесе, басқа тілге еліктеушіліктің әсерінен тілімізге кірме сөздер еніп жатады.

Шет тілден енген сөздер тілімізге белсенді түрде еніп, біразға дейін актив қолданылады да, уақыт өте келе күнгірттеніп, заман ағымына қарай тіл қолданысынан

шығып қалады.

Жоғарыда айтылғандай, кірме сөздердің енуінің артықшылықтары бар, бірақ неге бұл тақырып белсенді талқылануда, мәселе неде? Бұл мәселемен айналысқандардың көпшілігінің пікірінше, басты мәселе - семантикалық мағынасы бар, өзінің құрылымын сақталған, тарихы бар, мән мағынасы бар тілдегі сөздер пассив сөздерге айналып, біртіндеп тілдік қолданыстан шыға бастайды.

Бұл проблема қазіргі жастардың тілінде айқын көрінеді. Жастар арасында орыс тілі мен ағылшын тілінің әсері ерекше байқалады. Себебі қазіргі қоғам интеграцияға және мәдениетаралық қарым-қатынасқа ұмтылады. Тағы бір себеп-әлеуметтік желілер және бүкіләлемдік Ғаламтордың даму үдерісі. Жастар сәнді, кең, танымал сөздерді қолданғанда өздерін сенімді сезінетіні байқалады.

Біздің жұмысымызда біз Қарағанды облысы жастарының сөйлеуін талдауға және жастардың шет тілдік лексемаларды пайдалануға деген ұмтылысын түсіндіруге тырыстық. Барлық мысалдар хат-хабарлардан, әлеуметтік желілердегі түсініктемелерден және Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің студенттерімен жеке сөйлесуден алынған.

Нәтижесінде біз ең жиі қолданылатын жастардың тілінде қолданылатын жаргон сөздерді теріп алдық және оларды топтарға бөлдік.

1. Ықшамдылық, қысқа сөйлеу үшін сөйлеуде қолданылатын кірме сөздер:

Мессенджерлер-әлеуметтік желілер. "Мен мессенджерлерде жиі сөйлесемін", "мен мессенджерлерімді жиі тексеремін".

Экшн-қарқынды дамып келе жатқан оқиға. Бұл сөз сөз тіркестерін жиі алмастырады. Ол кинематография мен компьютерлік ойындар арқылы келді. "Бүгін мен кино көрдім, онда керемет экшн бар". "Бұл нағыз экшн болды", "әрі қарай экшн болады".

Ок - Жақсы. Ол бір нәрсеге келісім білдіретін сөйлемдерде немесе "жақсы" сөзінің орнына қолданылады, мысалы: "ОК, мен оны ертең жасаймын", "ОК, жақында боламын".

2. Орыс тілінде баламасы жоқ шет тілдік кірме сөздер:

Селфи - камераның көмегімен жасалған автопортрет. Қазіргі әлемдегі өзекті нәрсені білдіретін қарапайым сөз. "Мен жаңа селфи жасадым", "Тамаша селфи болды", "Есте сақтау үшін селфи жасайық".

Френдзона-бұл жігіт пен қыз арасындағы достық қарым-қатынасты білдіретін ұғым, онда біреуі қарым-қатынасты романтикалық деңгейге өткізгісі келеді, ал екіншісі жоқ. "Мен френдзонада тұрмын", "мені френдзонаға лақтырған сияқты", "мен френдзонадан шыққым келеді".

Ава (аватарка) – ғаламтордағы желілердің ішіндегі «Жеке парақшадағы» басты бетте қойылатын фотосурет. «Аваңа не сурет қойып қойғансың?», «Авадағы суреті әдемі екен».

3. Сөздер семантикалық компоненттерде бірдей, бірақ экспрессивтілік пен эмоционалды бояу үшін қолданылады:

Trash-ақылсыздық. Мысалы, "бүгін маған қандай треш келді", "бұл жағдай нағыз треш екен", "қандай абсурдтық треш "және т.б. сияқты жағдайларда қолданылады. Ол біздің тілімізге шетелдік (ағылшын) әндерден, бағдарламалардан енген. Ағылшын тілінен дәлме дәл аударғанда, бұл сөздің мағынасы «қоқыс, кір» деген мағынаны білдіреді.

Real-нақты, шын. Оны пайдалану шетелдік блогерлердің танымал бейнелерінде жиі қолданылуымен негізделген. Жиі таң қалдырады. "Бұл рил!?", "Сіз рил деп ойлайсыз ба?".

Рофл-күлу, мазақ ету. Бұл сөз интернетте өте танымал, сондықтан жастар белсенді қолданады. Қазақ тіліндегі мағынасы - мазақ ету, қорлау. Ағылшын сөзі ROFL – бұл Rolling On the Floor Laughing сөзінің аббревиатурасы, оны сөзбе-сөз "еденде күлкіден домалау" деп аударарды. "Ия, сен рофлсың!", "Бұл шындық какой то рофл".

Алынған сөздер көбінесе жастар арасында кездеседі, онда ағылшын сөздерін білу және қолдану қабілеті мәртебені арттырады, басқа құрдастарынан жоғары болады. Бұл сөздер көптеген адамдарда белгілі және бұл әлемнің әртүрлі нүктелеріндегі жастарға бір-бірімен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Жастар бұл сөздерді қолданған кезде өздерін сенімді сезінеді және басқа адамдармен бірдей толқында болады.

Кірме сөздермен қатар, бүгінгі жастарымыздың тілінде жаргондар да көптеп кездеседі. Жалпы жаргон дегеніміз не? деген сұрақ туындайды.

Тіл білімінде жаргон сөзіне нақты түсініктеме жоқ. Жаргон сөзі француз тілінен енген. Бос сөз дегенді білдіреді. Жаргондар – белгілі бір әлеуметтік немесе қызығушылығы ортақ топтардың басқаларға түсініксіз, құпия мағынада сөйлесуі.

Сленг – күнделікті өмірде белгілі бір заттың атауы үшін қолданылатын, қалыпты тілден ауытқыған, мысқылды, мәнерлі сөздер. сленг әртүрлі әлеуметтік топтардың ерекше қолданыстағы сөздері.

Кейбір зерттеушілер жаргонды сленгпен байланыстыра қарайды. Сондықтан сленг ерекше лексика, қызығушылықтары ортақ адамдардың қарым-қатынастарынан туындайтын сөздер деп көрсетеді.

Компьютерлік сленгте жаңа сөздердің тым жылдам пайда болуы компьютерлік технологияның қарқынды дамуымен байланысты. Егер журнал беттеріне үңіле қалсақ жаңа технологиялардың шығып жатқанын көреміз. Мұндай технологиялық революция жағдайында әрбір жаңа технология мағына, атау алуы тиіс. Өнімдердің барлығы америкада жасалғандықтан атау ағылшын тілінде беріледі. Сондықтан адамдар оригинал терминдерді қолдануға мәжбүр. Қазақ тілінде бұл салада нақты терминдердің болмауы компьютерлік сленгтің пайда болу тенденциясына алып келді.

Жаргон да мода сықылды жыл сайын өзгеріп отырады. Мәселен, бұрындары толық адамды – «бөшке», арықты – «глиста», жалқауды – «сачок», мықты, күшті жігіттерді – «блатной», «фраер», өсек-аяңға жақын жүретіндерді – «стукач» деген екен. Бұлардың біразы қазір де айтылады. Оларды жаңасымен толықтырып, «творчестволық» шеберлігіміз жылдан-жылға шындалып жатыр. Бүгінгілер неғұрлым қысқа да нұсқа сөйлейді. «Қалың қалай?» деп созып тұрмай: «каксың?» дей салады. Оған жауап бергенде «жағдайым жақсы» деп жатпай-ақ, «лафа» дейсің, бітті. Әлдебіреу дауыс көтерсе «дік-дік етпе», одан әрі ұнамай бара жатса «қашып кет» десеңіз, әлгіңіз табан астында өзі жоғалады.

Дара сөзден болған жаргондар: жылауық– қызғаншақ, іші тар, ауру– адамға маза бермейтін адам, қуғынбай–артық сөйлеп кеткен, мылжың, сасымашы– босқа сөйлемей, мамка, батя- ата-ана, шеф – бастық, қума – жөнсіз сөйлемей, Super– керемет, Forever– мәңгілік, крутой– мықты, тема– керемет, лох– аңқау, тупой– топас, ксерокстау – ксерокөшірмеден өткізу.

Күрделі сөздерден болған жаргондар: «кұлаққа лапша ілу» — өтірік айту, «маяк тастау», «гудок тастау» — қысқа ғана қоңырау шалу, «тормозы ұстап қалды» — бір жағдайдан шешім таба алмай қалды, жындыларский зат– ыңғайсыз зат, тормозы ұстап қалу, зависать ету– бөгеліп қалу, базар жоқ, әңгіме жоқ – сенімді болу, талпамен келу– көпшілікпен келу, типаж болу– өзімшіл, өркөкірек, косякқа кіру– ыңғайсыздыққа тап болу, шпор жасау– жауап парағын дайындау, крышасы бар, танкасы бар– қолдау көрсететін ағасы бар, миді шіріту– көп сөйлеу, картоптыжарды– бәрін аузына қаратты, т.б.

Жаргон сөздер табиғатына зер сала отырып, олардың барлығы бірдей төменгі стиль туғызатын сөздер емес, белгілі бір әлеуметтік топтар тіліндегі жасырын мағыналы сөздер екенін түсіндік.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақ тілі. Энциклопедия. – Алматы. Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998.
2. Сыздық Р. Тілдік норма және оның қалыптасуы (кодификациясы). – Астана. Елорда, 2001.
3. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті. – Алматы. Мектеп, 1984.

АҚЧЕКЕНОВ Қ.

Ю-21-2к тобының студенті

БАЕРБЕКОВА А.Е.

Ғылыми жетекшісі, педагогика магистрі,
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада Қарағанды облысының белгілі, танымал журналисі, публицисі, көркем сөз шебері Төрехан Майбастың өмір жолы мен шығармашылығы сөз етіледі. Қаламгердің шығармашылық жолды қалай бастап, қандай қиындықтар көргені, қоғамдағы бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі, публицист-ғалымның шығармашылық еңбек жолы баяндалады.

Кілт сөздер: Төрехан Майбас, публицистика, бұқаралық ақпарат құралдары, журналист, Арқаның азаматы.

Сөз өнерінің теориялық және әдістемелік мәселелері жағынан аз зерттеліп, толық бағасына ала алмай келе жатқан бір саласы – публицистика. Ол туралы отандық және шетел ғалымдарының пікірлері алуан түрлі. Әлі ортақ бір шешімге тоқтала алмай келеді.

Публицистика терминінің төркіні латынның *publicus* деген сөзінен шыққан. Қазақша мағынасы қоғамдық дегенді білдіреді. Ол көркем әдебиетпен бірге туып, қалыптасып, өсіп, өркендеп келе жатқан шығармашылықтың ерекше бір тармағы. Бүгінгі таңдағы дамыған публицистика бірден пайда бола қойған жоқ. Публицистиканың тууының өзі көне дәуірлердегі адамдардың бір-бірімен ақпарат алмасуынан бастау алады. Сонымен, бірге шешендік өнердің пайда болуы да публицистикаға негіз болған екінші бір құбылыс болып саналады.

Бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамдық рөлі орасан зор. Өткен дәуірдегі таңдаулы публицистердің тәжірибесін зерттей, зерделей қолдана отырып, біздің журналистеріміз жас мемлекетіміздің әлеуметтік – экономикалық дамуына, қоғамды әрі қарай демократияландыру және адамгершілік ұрығын себуге ықпал ете алады. Бүгін ақпараттар ағымының үздіксіз өсуі, өмірдің алуан ырғағы, адамның жоғары парасаттылық деңгейі публицистерден де, журналистерден де әлеуметтік ақиқат пен ақыл – ой құбылысын терең зерделеуді, оған мән беріп, жан – жақты жазуды талап етеді.

Сондықтан, кеше де, бүгін де шындықты бетке ұстаған Төрехан Майбастың журналистік, публицистік рухани мұраларына саралап – салмақтау кейінгіге үлгі – өнеге, берері мол дәріс. Сондай – ақ журналистика теориясы мен тәжірибесі зерттелуінің негізгі құрамдас бөлігі – публицистік шеберлік тәсілін, оқырманға ойын жеткізудегі пайдаланылатын әдістерін, тілі мен стилін, жанрлық ерекшеліктерін оқып – білу публицистиканың теориялық – методологиялық деңгейін көтеруге пайдасын тигізері сөзсіз.

Зерттеуіміздің мақсаты – журналист, көркемсөз шебері, Арқаның танымал публицисі Төрехан Майбастың өмірі мен шығармашылығынан мәлімет беру.

Т.Майбастың публицистік шығармашылығы, журналистік, публицистік қызметін сөз еткенде көсемсөзшінің әр жанрдағы материалдары тілімізге тиек етіледі, мысалға алынады.

«Қу моладан үйің болады,
Қу баладан биің болады.
Кебір жерге теңеледі,
Әйел ерге теңеледі,
Сыыр өгізге теңеледі,
Көл теңізге теңеледі.
Ащыны ащы демейді,

Сағынып тамақ жемейді,
Тапқанын олжа демейді,
Бір - біріне қарыз бермейді,
Шақырмаса көрші көршіге

кірмейді...» ақындар мен әкімдер деп аталатын публицистикалық шығармаларынынан тұратын жинақтары мен өзі еңбек еткен газет – журнал тігінділерін қарастырдық.

Қазақ баспасөзі мен әдебиетінің рухани қорын әр жанрдағы еңбектерімен байытқан қарымды қаламгер Төрехан ағамыз қазақ халқының бір ғасырлық жанды картинасын жасауға белсенді қатысты. Оның публицистикасын баспасөзіміздің дамуына ғана емес қоғамдық ой –сананың өрлеуіне қосқан үлесі ретінде де бағалау жұмыстың жаңашылдығы болып табылады. Төрехан Майбас ұлттық тарихымыздағы, әдебиет пен өнеріміздегі ақтаңдақтардың бетін батыл ашуда сіңірген еңбегі мен оның редакторлығының публицистика дамуындағы жетістігі ретінде қарастыру еңбектің жаңаша бір қыры болып табылады.

Қазақстан жазушылар одағының Қарағанды облысының белді де беделді мүшелерінің бірі Төрехан Майбас. 1954жылы Қарағанды облысы Шет ауданының Ақшатау кентінде дүниеге келген. Қаныш Сәтпаев атындағы Қазақ политехникалық институтының автоматты есептегіш техникалар факультетінде білім алған. Ақшатау комбинатында Оңтүстік-Шығыс кенішінде жер асты слесары, тіреуші болып еңбек еткен. Евней Арыстанұлы Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің тіл-әдебиет факультетінде оқытушы-филолог мамандығын бітірген.

1980 жылы университет қабырғаларынан шығып, дипломды қалтаға салған Төрехан жолдамамен Егіндібұлақ ауданына барады. Аудандық газеттің редакторы Кәрім Сауғабаев бәрін қолма-қол шешті. Жұмыс та, үй де берді. Бірақ бір апта өтісімен үйінді көшіріп әкел деп еліне жібереді. Ауылға баратын жол Ақадыр арқылы өткен. Ақадырдан түсіп Ақшатауға баратын көлікті тосады. Ол түстен кейін жүреді екен. Ақадырда таныстары болмаған. Білгені осында аудандық газеттердің шығатыны. Онда да тани білетін жан жоқ. Сырттан білген Айтақын Жексенбайұлы дейтін ақын жұмыс істейді, Амандық Рахұлы жеген жүйрік журналист болған. Тағдырдың жазуын көреміз, үлкен ағаларға сәлем берейін деп, аудандық газеттер редакциясына бет түзеді. Вокзалдан онша алыс емес екен. Алғашқы жолыққан адам Айтақын ағай болды. Ол кісі ай-шай жоқ редактор бөлмесіне сүйрей жөнелді. Алғаш бетте Марал ағайды Амандық ағаймен шатастырып алды. Редактор шетелге шыққан делегацияны басқарып кетіпті. Өз жағдайын айтты. Байқағаны Аужекеннің қабағы бәсең тарта бастады. Біраз үнсіздіктен кейін өздерінің оны тосып отырғандай, ақпан айында қатарға қосылатын екі қабат үйден пәтер қарастырып қойғандарын тәпшітеп берді. 1980 жылдан бастан баспасөз саласында еңбек етіп келеді. Сол жылдары оған ерекше ыстық басылым болды. Алдында ғана Қызылтаудағы өмірбойғы мұғалімдігін біржола шығармашылыққа айырбастап келген жазушы Өмір Кәріпов, ақын Айтақын Жексенбаев, Тәуелсіздік жылдарының елең-алаң кездерінде республикалық «Алтын орда» басылымында өткір проблемалық мақалаларымен танылған, марқұм Рәзиға Әшеева сынды сайдың тасындай іріктелген қызметкерлердің қатарына енді. Ұжымның шығармашылық қуатын күшейте түскен. Оған редакция риза болып пейілін білдірді. Жезқазған облысы Ақадыр аудандық “Ақадыр таңы” – “Агадырская новь” деген қос тілді газеттерінде тілші, бөлім меңгерушісі, жауапты хатшы, газеттің бас редакторы Марал Хасеннің бірінші орынбасары, содан кейін өзі бас редактор болды. Редактор қызметін абыроймен атқарды.

1998 жылдан облыстық “Орталық Қазақстан” газетінің ақпарат бөлімінің репортері және «ҚазАқпарат» баспасының директоры болып қызмет атқарды. Республикалық «Жас қазақ» апталығының Қарағанды облысындағы меншікті тілшісі болды. Газет бетінде талай тұлғалы азаматтар туралы зерттеу-әфсаналар, танымдық дүниелер жазып келеді. Кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесін ашуда психологиялық иірімдерді шебер пайдаланады.

Әр сөзді жүйесімен қолданады. Оның көркем тілмен көмкерілген кесек жазбалары ел газеті «Егемен Қазақстан», «Қазақ әдебиетінде», «Ана тілі» басылымдарында да жиі жарияланады. Әдебиет ауылына жастай жанасып, ертерек қоңсы қонуға ниеттегенімен, Төрехан атамыз талай жылы бейнеті басым журналистика деген жолдан өтті. Бірінші сайланған Жезқазған және Қарағанды облысының Мәслихаттарының депутаты да болды. Қазақстан республика Мәдениет министрлігінің «Мәдениет қайраткері» белгісінің иегері, Шет ауданының Құрметті азаматы, Қазақстанның Құрметті журналисі атанған қаламгердің баспадан атанға жүк боларлықтай көптеген кітаптар жарық көрді. Қарағанды облыстық «Орталық Қазақстан» газетінің бөлім меңгерушісі болды.

Жалпы Әкімжанұлы Төрехан Шет ауданының жұртшылығына кеңінен танымал. «Ерден ердің несі артық, ептестірген сөзі артық» деген сөзге қанығып өскен халықпыз ғой, міне Төрехан ағаның да қатарластарынан оқшаулай көрінетінде оның ойшыл мақалалары екендігі дау туғызбайтындығы даусыз. Әсіресе, баспасөз беттеріндегі ойлы да тартымды шығармаларын оқырман қауым іздеп жүріп оқитынын әсте жоққа шығара алмаймыз. «Ақадыр таңы» газетінің редакторы болып жұмыс істеген Төкенді станса жұртшылығы әсіресе елін, жерін, бабалар өмірінен жазылған қызықты да тартымды әңгімелеріне қызыға оқитын. Осынау өңірді мекен еткен бес ата, жұртының өткен кеткенінен хабардар екендігін, әсіресе жұрт арасында әділдігімен аты шыққан билер туралы кеңінен қалам тартуы кейбір қаламгерлердің өзі батыл бойлай бермейтінің тақырыпты жандандырып жаза білетіндігімен түседі.

Халқымыздың салт-дәстүріне тереңдігі еріксіз таңқалдырады. Қай жерлерде мектеп оқушыларымен, ауыл тұрғындарымен кездесу өткізіп, ата дәстүр, сол аймақ тағы ертеде өткен ел жақсылары жайында әңгіме қозғағанда көпшілікті еріксіз ұйытып, тартып әкететіндігі. Ол «Кенді өлке» деректі кітабының, көптеген этнотанымдық мақалалардың авторы. Бірінші шақырылған облыстық Мәслихаттың депутаты, «Орталық Қазақстан» газеті бетіндегі «Шытырман отауы» бүкіл облыс жұртшылығына кеңінен мәлім. Оның әр санын оқырмандар асыға тосып, шытырманға құрылған жаңылтпашты топ болып шешіп, даурығып жатқаны. Осы айдар оны көпшілікке мәлім етіп қана қоймай, сүйіктісі де ете білді десек артық айтпағанымыз.

Оның алдағы өмір жолына қойған мақсаты да, өзі де құр айқай мен даңғазға емес қарапайым болса да көңілге қонымды, көпшілікке ой саларлық маңызды дүниелер. «Өзімнің депутаттық қызметім кезінде облыстық Мәслихат қабылдаған 1998-2000 жылға арнаған облыс дамуының стратегиялық жоспарын шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту аз қамтылған азаматтарға қолдау көрсету бағдарламаларын жүзеге асыруға күш салу, - дейді, Төрехан аға. Өзінің тікелей араласуымен Шет аудандық әкімшілігі қабылдаған Ақадыр және Ақшатау аймақтарын сауықтыру бағдарламасын аяғына дейін жеткізуге атсалысу екенін айтады. «Қылмыстық жүгенсіздікке қарсы күрестің қатаң әдістерін жақтаимын. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес шенеуніктер деңгейінде жүргізіліп келеді. Бұл күрес әкімшілік негізде емес саяси-экономикалық негізде жүргізілуі керек деп есептеймін. Тіл мәселесін өткір қоямын. Біздің аймақ өнеркәсіптік өлке. Мен отандық өндірісті қолдаймын. Аймағымыздағы ауыл, шағын қалалар мен кенттер мәселесінің нақты шешімі аймағымызды индустрияландыруда жатыр. Елімізде төрт мыңнан астам діни бірлестіктер бар. Оның тең жарымы ресми тіркеуден өтіп отыр. Бұлар немен шұғылданады. Тек діни қызметпен емес. Мен еліміздегі діни жағдайдың тұрлаулылығын қолдаймын,— дейді. Иә, төл тарихымыз, ауыл жайы, тіл тағдыры қатты мазалаған ұлт жанды азамат Жезқазған, Қарағандының құрамына, кірген бұрнағы жылы біріккен облыс депутаттарының алғашқы бас қосуында «Мәслихат сессиясы неге қазақша сөйлемейді?» деп биік трибунадан мәселе көтерген болатын. Ұлтын ұлықтау жолында қаламгерлер арасында еңбекқорлығымен көрінген, бүгінде нағыз творчестволық шабытты шағындағы Төрехан ағайға шабысыңыздан жаңылмаңыз, топтан суырыла көрініз демекпіз. Оның жәй жүйріктерден оза көрінуі заңды құбылыс тәрізді болады да тұрады.

Ол орыс тілінде “Кенді өлке” кітабын шығарған. Әңгімелері ұжымдық жинақтарға

енген. Көптеген этно-танымдық мақалалардың авторы және өлке тарихынын зерттеуші. 2002-2005 жылдары әлем «Керней шежіресі» деген кітапты көреді. «Елқұжат», «Абадан», «Айбар», «Жауһар», «Тағылым», «Шікіл», т.б кітаптардың авторы. Таңдамалылары «Сарыарқа кітапханасына» енгізілді. Жинақтарының аты айтып тұрғандай, оның қалам тербесі, ой зерделеуі де өзгеше. Ол қоғамның бесболат, берек, баябан, борлат, қоқыр, місекер, сақсыр сияқты көптеген көне сөздерінің мән-мағынасын ашып, айналымға шеберлікпен енгізуде. Қаламгер замандас есімдері көмескілене бастаған тұлғаларды жаңғырту жолында да жанкештілікпен еңбек етуде. Шығаршылық жолдың да нағыз беласуына табан тіреп отырған, алда әлі шыңы бар. Жазғандары сайрап ел алдында, жазғандары шығармашылықтың қара қазанында бұрқ-сарқ қайнап жатқан сияқты.

Төрехан Майбас - Қазақстан Республикасының Мәдениет қайраткері, Марат Қабанбай атындағы сыйлықтың лауреаты. Бірнеше деректі және шежіре кітабының, ел, жер, тарихына қатысты көптеген тарихи және танымдық мақалалардың авторы. Керней атасының төр шежіресін түзуші. Саяси көзқарас үшін 70-ші жылдардың басында комсомол қатарынан аластатылып, қуғын көреді. Партияға өтуге талпыныс жасағанда осы оқиға алдынан шығып, оның да мехнатын біраз шекті. Тәуелсіз таңы атқанда миығынан күлген батыр «Азат» қозғалысының мүшесі болды. Облыстық Мәслихат депутаттығына сайланды. Сол кезеңде тіл мәселесін, Ақадыр, Ақшатау өңірінің әлеуметтік түйткілді жағдайларын сессияда жүйелі көтеріп, қайраткерлік танытты. Радиацияға байланысты кеншілер мекені Ақшатаудың басына қиындық туған шақта да Төрехан үлкен дүбірдің ортасында жүрді. Мыңдаған тұрғыны бар кенттің іргесі сәгілгенде Назым Хикметтің, Уолт Уитменнің, Роберт Фросттың өлеңдерін қазақшаға аударған. Ел, жер тарихына қатысты көптеген тарихи және танымдық мақалалардың авторы. Мақалалары шетелдерде жарияланған. Қарағанды қаласында белгілі меценат Болат Дүйсенбаевпен «Жас қазақ» ұйымын құруға талпыныс жасайды. «Азат» партиясының құрамын нығайтуға атсалысады. Оның бөлекше бір иірімді «Құралай айы» деген және басқа да өлеңі республикалық «Жалын» баспасында 1976 жылы жарияланған.

Сол кезде жас талаптар үшін «Жалында» шығу арман болған. Қарағанды жақта оқитын студенттермен кездесе қалсаң, әңгімелері тағы да Төрехан Майбасов, Базар Мамыр, Тортай Сәдуақасов өлеңдері төңірегінде.

«Арқада- зауза, көк аспан төсі иініп.

Жақындап күндер жаңбыр мен қары аралас.

Тіршілік біткен болған жоқ әлі киініп,

Сұлулық жатыр жалаңаш »

деп Төрехан атамыздың өлеңі жатқа білетін жастар көбейіп өсті.

ТӨРЕХАНҒА

Бауырым, кенде емессің ақыл-ойдан,

Марқадай бұла өстің сүтке тойған.

Жұғын бар негізінде,

Арналысың,

Атыңды Төрехан деп нәштеп қойған.

Білік пен білігінде төрелігің,

Елжандысың.

Ол, сірә, көнелігің.

Айқайсыз-ақ ақырын іс бітірген,

Өзіңдей-ақ болсыншы сенер ұлың.

Мінезіңнен танымын хандығыңды,

Құмықтырған көкейде арлы жырды.

Сабадайын іштісің: ойың-орман,
Ақылменен болжайсың алғы күнді.

Ұрпағымын деп кейде Көкбөрінің,
Шығып қалад ұраншыл өктем үнің.
Батыр бабаң Жарылғап – дауымыз жоқ,
Іші-тысы тап-таза тек-тегіңнің.

Жалғыз ғана мінің бар,
Түсің қоңыр,
Көкбөрілер шетінен тентек,
Шодыр.
Жүрегін кең.
Алайда сөзің жұмсақ,
Дараланып атадан тудың қоңыр.

Әзілімді білемін құп аласың,
Нағашымсың.
Жанымды ұға аласың.
Қасқыр тектес атаның баласысың,
Кезің алда жортып бір сыналатын.

Айналайын, Төкіжан, ақылманым!
Қуанышқа ортақпын.
Қасыңдамын!
Бағдаршы боп көгіңде жарқырасын,
Жалының,
Әлиханың,
Жасындарың.

Септесіп қазағыңның елдігіне,
Жүрісті топтан таңдап.
Керді, міне.
Бәйбішең Жұлдызбенен қол ұстасып,
Сексеннің шыққайсындар сеңгіріне.

Мақсатың биіктету аласаны,
Өзіңе ұлтжандылық жарасады.
Аллаһ алқап,
Аруақ қолдап әрдайымда,

Қазақтың атанғайсың дана шалы! (10.01.2004. Ақадыр) –деп Ағадырлық жазушы Өмір Кәріпұлы замандасын жырласа [1], «Ұлттық журналистика –Алты алаштың биігіне сүйініп, аласасына күйіну деген сөз. Салпақтап тобырдың соңынан еріп кетпей тұлғасымен бірге толғанып, ойлану деген сөз! Баспасөздің басында осы Төрехан Майбас сынды талантты да қанатты қаламгерлер жүрсе, ол күндердің күні төртінші билікті олжаламай қоймайды...» деп, ақын Серік Ақсұңқарұлы бағасын берген екен [2].

Әдебиеттер тізімі:

1. Өмір Кәріпұлы. Таңдамалаы шығармалары. Кәріпұлы Ө. Серілер мен перілер. - Астана : Фолиант, 2004. - 50 б.
2. <https://adebiportal.kz>. Серік Ақсұңқарұлы. Жұртының тұнығынан жүзіп ішкен.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫНДА МАМАНДАРДЫ ДАЙЫНДАУ

БАЛТАШЕВА Д.

Ю-20-4 тобының студенті

УРАЗБЕКОВА Д.У.

Ғылыми жетекшісі, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Бұл мақала курстық оқыту негізінде орта білім берудегі жаңаша оқыту жүйесіне арналған. Мақалада 12 жылдық білім беру үрдісіне көшудегі оқыту сапасы туралы және қоғамдағы ақпараттық даму негізінде кадрлар дайындау деңгейі қаралады.

Кілт сөздер: орта білім беру, жаңа оқыту бағдарламасы, 12 жылдық оқыту, көп тілділік, курстық дайындық, инновациялық тәсіл.

Қазіргі қазақ қоғамы әлеуметтік модернизациямен сипатталады және әлемдік интеграцияға қосылуда жетекші орын алатын процестер -білім беру.

Білім бәсекеге қабілетті, сапалы болуы керек сонда Қазақстан мектебін бітірушілер шетел университеттерінде білім алуды оңай жалғастыра алар еді

шетел университеттерінде білім алу. Жан-жақты жалпы білім берудің оқу-тәрбие процесін іске асыру бағыты бұл әрине, алға жасалған маңызды қадам.

Қазақстан Республикасының білім мен ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған бағдарламасы.[1,2016 жылғы 1 наурыздағы No 205 Жарлығы].

Қазақстан Республикасының 12 жылдық жалпы орта білім беру тұжырымдамасындағы

басты мақсаты – білімді және шығармашыл тұлғаны қалыптастыру және дамыту,

құзыретті және бәсекеге қабілетті тұлға, динамикалық дамуда өмір сүруге қабілетті сияқты өзін-өзі жүзеге асыруға дайын тұлға өз мүддесін, қоғам мүддесін көздейді [2, электрондық ресурс].

Бүгінгі таңда мұғалім оқушы үшін жалғыз ақпарат көзі болудан қалды, мойындау керек, көбінесе студенттер АКТ және интернет ресурстарын пайдаланады. Сондықтан жаңаша оқытуда, ойлау қабілетін дамытуда, практикалық дағдылар мен жаңаша оқыту құралдары қажет. Қазіргі таңда білім алушы студенттер үшін бұл бейтаныс ерекшелік емес. Олар ақпараттық технологияларды үнемі жетілдіріп отырады. Білім алушылар сынақ сабақтарына арналған презентациялар мен LearningApps, Kahoot және т.б. осындай сайттарды пайдаланады.

2016 жылдан бастап «Өрлеу» АҚ және Орталық педагогикалық шеберлік «НИШ» АҚ Қазақстан Республикасында орта білім беру мазмұнын жаңарту шеңберінде мұғалімдердің біліктілігін арттыру курстарын ұйымдастырды. Курстардың мақсаты, тіл үйрену үдерісіндегі инновациялық тәсілдер, контексте сөйлеу және коммуникативтік құзыреттіліктерді қалыптастыру, жаңартылған білім беру мазмұнын дамыту болды

Курстар аясында мұғалімдер білім беру жүйесінің үлгісі, оқу бағдарламаларының мазмұны және жаңаша оқытудағы тәсілдермен танысады.

Қоғамның мұғалімнің алдына қойған маңызды міндеті – оқушының үйлесімді тұлға болып дамуы үшін жан-жақты білім беруді қамтамасыз ету.

Курс бағдарламасының негізгі мақсаты тыңдаушыға берілген тапсырманы, қалай оңай түсіндіруге болатынын көрсетеді, үйретеді.

Мұғалім білім алушыларды қызықтыратын әр түрлі тәсілдер арқылы талпындырады. Мұндай әсерлі білім беру жүйесі баланың көзқарасын кеңейтіп, ой-өрісін дамытады. Тренерлер тренингтер, практикалық жаттығулар өткізеді, олардың негізгі мақсаты білім алушылардың шығармашылықпен ойлауға және ең қиын тапсырмаларды шешуге қабілетті

мамандарды дайындау.

Ұлы ұстаз В.Сухомлинскийдің «Ұстаздың білімі артпаса, шәкірттері де өспейді» деген сөзі әрқашан жадымызда. тек оқулықпен шектелген білімде баланың білімге деген құштарлығы жоғалады, біз оның интеллектуалдық бейімділігі мен қабілетін жоямыз. Ал ұстаз шәкірттерімен әрқашан ашық болса, шәкірттеріңізді тәрбиелеуге деген құштарлық болса, сол кезде ғана оның оқушылары әрқашан жауап береді және бәсекеге қабілетті ұрпақ өсіп жетіледі. [3, 346 б.].

12 жылдық мектепте жаңа формация мұғалімдері балаларды шектеусіз ойлауға, динамикалық дамып келе жатқан ортада өмір сүруге қабілетті тұлға етіп дайындау керек. Мұғалім ақпарат көзі емес, ұстаз репродуктивті материалды қайталап айтып бермеуі керек және студенттен соны талап етуі керек. Студент үнемі өзі үшін кішкентай болса да жаңалықтар ашып ортырғаны дұрыс. Бұл шығармашылық көзқарасқа үйрену.

Курстық дайындықтың нәтижесінде лауазымнан сапалы ауысу байқалады оқытушы лауазымына оқытушы-тьютор, зерттеуші және экспериментатор.

Жаңа оқыту моделі білім беру ісіне қатысушылардың қызығушылықтарын, қажеттіліктерін және мүмкіндіктерін толығымен ескеру процессіне көбірек мүмкіндік береді.

Білім берудегі жаңа тәсілдер бойынша курстық қайта даярлау осыны тағы бір дәлелдеді. Қоғам қарқынды дамып келеді және мұғалімнен де қарқынды икемділікті талап етеді.

Жаңаша өзгерістерді қабылдау қабілеті және жаңашылдық өзгерістерге дайын болу керек. Бүгінде мұғалім тек қана білім беру көзі ғана емес сонымен бірге оқу үдерісінің белсенді қатысушысы болуы шарт. Оқу процесінде барлық баланы тысқары қалдырмай қатыстыру, оны тыңдай білу, оны көмекші ету, оқушыны толғандыратын мәселеге оның көзімен қарау – мұғалімнің міндеті.

Жаңа заман мұғалімнен заманауи белсенді технологияларды меңгеруді және оларды сабақта белсенді пайдалануды талап етті.

Қазіргі оқушы компьютерді жақсы меңгерген, технологияны түсінеді. Ал біздің міндет – олардың дағдыларын дұрыс бағытқа бағыттау, білімді қызықты, ұтымды етіп ұсыну, білімге деген қызығушылықпен ынталандыру және алған білімін қолдану процесіне назар аудару.

Қазіргі мектепте- білім беру және оқытуда

«ел болашағы» және «ұлт болашағы» миссиясы қалады және ол әрқашан болды

Бұл сөздердің растығына дәлел, баланың мектеп қабырғасында өмірінің негізгі кезеңдерін бастан өткеретінін айта аламыз. Олар: балалық, жасөспірімдік кезеңдерді

Міне, осылай бала жастық шақтың табалдырығын аттайды. Бұл «Өмір мектебі». Заманауи мектеп жаңартылған және көптілді, көп функциялы, бәсекеге қабілетті мектеп болып қабылданғанының арқасында жақын болашақта Қазақстан мектептері білім сапасы жағынан көсбасшы бола алады.

Қазақстандық мектептерде 12 жыл оқу және білім стандартын түбегейлі жаңарту экспериментінің басталуы көптеген өзгерістер әкеледі. Ұстаздар – «өз ісінің» шебері болып, педагогикалық шеберлікке ие болады және үздік түлектер артып, оқу сапсы анағұрлым артады [3,1987. - 346 б].

Қазіргі таңда қоғам ұстаздарға жоғары талаптар қойып отыр. Қазіргі уақытта

Әлемде мұғалімнен жаңашылдықты талап ететін өзгерістер болып жатыр. Сондықтан ол заман талабына сай болуы керек.

Мұғалімдерде осы орайда әрқашан көптеген сұрақтар туындайды. Бұл сұрақтарға тұжырымды жауап табу үшін ұстаз үнемі ізденіс үстінде жүруі керек және ол осылай алға, яғни жаңашылдыққа қарай қозғалады

Нағыз ұстаз өз еңбегінің жемісін көру үшін өмір сүреді! Біреуге білімге құштар болуды, сүюді үйрету мүмкін емес, егер сіз өзіңіз өз салаңызды жақсы көрмесеңіз.

Басқаны үйрету үшін өзіңіз көп оқыңыз, шеберлікті арттырыңыз. Заман көшінен

қалмай, талмай ,белсенді болсаңыз, басқаның таланттарын ашу қолыңыздан келеді. Бұл дегеніңіз- нағыз шебер ұстазға лайық қасиет.

Бүгінгі таңда тек мұғалім шешен болатын дәстүрлі жұмыс түрлерінен бас тартуымыз керек. Ондай жағдайда студенттер пассивті тыңдаушылар болып табылады. Оқушылардың ынтасын қалай арттыруға болады деген сұрақтарға мұғалімдер біліктілікті арттыру курстарында оқу барысында барлық сұрақтарға жауап таба бастады.

Мұғалімдер, алда оларды не күтіп тұрғанын түсінеді, алдағы қызметтің жаңа аспектілері жаңаша оқытудың мазмұнын жаңарту үдерісін ілгерілету сапасына үлкен жауапкершілік жүктейді, олар курстың алғашқы күндерінен бастап меңгеру бойынша күрделі жұмысқа кіріседі.

Курс бағдарламасына сәйкес студенттерге конструктивистік көзқарас негіздерін үйрету мақсатында мақсатты жұмыстар жүргізіледі.

Оқытушылар тренингтерде оқыту мен оқуда, түсінуде критериялды бағалау идеяларымен , мақсатты өзара әрекеттің сан алуан қырларымен танысады. Бұл бағытта интерактивті коммуникация стратегиялары қолданылады. Бұл білімнің мақсаты – ойды өзгерту,балалардың сезімдері мен әрекеттеріне көңіл бөлу. Оқытудың соңғы нәтижесі – жеке моральдық құндылықтар мен сенімдер. Белсенділіктің тұрақты көрінісі- мұғалімдер кәсіби өзін-өзі жетілдірумен бағаланады.

Курсқа қатысушылардың ынтасына қарап, сіз нақты мектептің не екенін анық түсінесіз.

Мұғалім білім берудегі барлық реформалар мен жаңалықтарды қолға алады. Қазақстан Республикасының білім беру саласында бүгінгі білім берушілер міндетті түрде жаңа идеяларға, жаңалықтарға дайын болу керек.

Курс соңында оқытушылар мектеп мұғалімдеріне берілген тапсырмалардың орындалатынын атап өтеді.

Жаңартылған бағдарламаға кіретін тағы бір мәселе оқытудың спиральды моделі, яғни пәнді тиімді оқытуға әкелетін білімді біртіндеп кеңейтіп, тереңдету. Курстар оқытуды жақсарту бағдарламасында білім беру бағдарламасын жаңарту, меңгеру, қолдану жолдарын үйрету,олардың тәжірибесінде бұл жүйе критериялды болып табылады

Олар мұғалімнің рөлін және білім беру процесіндегі студенттің рөлін қайта қарауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар жаңартылған білім берудің міндеттерімен, құрылымымен, мазмұнымен, ретімен, мақсаттарымен танысуға мүмкіндік алады.

Қысқа мерзімді сабақ жоспары дәстүрліден, ерекшелігі оқу мақсаттарына негізделген әрекеттер қамтиды. Сабақтың мақсаттары, күтілетін нәтижелер, пәнаралық байланыстарды ой елегінен өткізе отырып, оны құрастыру кезінде нақты көрсету қажет. Маңызды сәт оқу процестерін бағалау кезеңі және сабақтан кейін үйге тапсырма беру. Бұл арада дәстүрлі тәсілден айырмашылығы жеке жоспарға түсініктеме беруге болады ,өз ойларыңызды пайдаланыңыздар деп,оқуды одан әрі жетілдіру және дамыту жолдарын енгізуге тиімді тәсіл болады.

Бір жағынан критериялды бағалау, бұл білім алушылардың үлгерімін бағалау процесін жеңілдетеді,өйткені ол алдын ала белгіленген критерийлерге негізделген. Және бұл бағалау объективті, ашық, оқу процесінің барлық қатысушылары үшін қолжетімді: мұғалімдер үшін де, оқушылар үшін де, ата-аналар үшін де. Екінші жағынан, нақты әр академиялық бағалау критерийлері мақсаттар дәлелдемелерге негізделген қосымша көз болып табылады, оны іздестіруде мұғалім тиянақты болуы міндет.

Мұның бәрі мұғалімнен ерекше дайындықты, үздіксіз ізденісті талап етеді.

Сондықтан мұғалімдер мен мектеп басшылары білім беру мазмұнын жаңарту бағытында оқытуды жалғастыру керек және өз біліктіліктерін үнемі дамытып отыруға міндетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекеттік қызметті бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016

жылғы 1 наурыздағы No 205 Жарлығы.

Қазақстан Республикасының білім мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған бағдарламасы

[Электрондық ресурс] https://online.zakon.kz/document/?doc_id=32372771

2. Қазақстан Республикасындағы 12 жылдық жалпы орта білім беру тұжырымдамасы.[Электрондық ресурс] https://www.do.ektu.kz/laws/M_ONRK/17.pdf

3. Сухомлинский В.А. Мен өз жүрегімді балаларға беремін / В.А. Сухомлинский - М.: Білім, 1987. - 346 б.

АСАН ҚАЙҒЫНЫҢ ТОЛҒАУЛАРЫ

БАШКЕН А.

Ю-21-1к тобының студенті

АКШАБАЕВА Л.М.

Ғылыми жетекшісі, п.ғ.м., оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы,Қарағанды қ.

Аңдатпа. Мақалада XV ғасырда өмір сүрген көрнекті философ-утопист, ақын, дипломат Асан қайғы бидің өмірі мен қызметі суреттелген. Көне жырау Асан қайғының есімі көптеген түркі халықтарының аңыздары мен ертегілерінде кездесетіні көрсетілген. Халық арасында оның «қайғы», яғни қайғы- қасіретті, қайғылы, сормандай атанғандығы, айтылған. Асан қайғы қазақтың алғашқы хандары Керей мен Жәнібекті қолдағаны, олардың кеңесшісі болғандығы, өз шығармаларында халық тағдыры, хан билігінің әділ болуын қалағандығы көрсетілген.

Кілт сөздер: Асан Қайғы, жырау, толғау, хан, шешендік өнер.

Қазақ – сөз қадірін, өз қадірім деп білген халық. Кеңдігін де, кемелділігін де, елдігін де, ерлігін де, тағдыры да, тәлімі мен тәрбиесі де, аналығы мен балалығы да өзіндей қадірлеген сөзінде жатыр. Қазақ қоғамында бітіспес жаулық пен бітпес дау, берекесіз шудың кесімі сөзбен шешіліп, тиянақ тауып отырған. Ендеше, шешендік – қазақ қоғамының бейбіт тынысының тамыршысы іспетті десек қателеспейміз. Ол жөнінде ұлы ғалым А.Байтұрсынов: «Әділ билердің қолында билік қазақтың неше түрлі дертін жазатын жақсы дәрі еді» [1, 315],-деп баға берген болатын. Сөзді қадірлеген халық – қазақтай-ақ болсын.

Өз мүддесінен ел мүддесін жоғары қоя білген ірі қоғам қайраткері әрі шешен биі, Шоқан сөзімен айтқанда, көрнекті ойшыл, дала философы Асан қайғы Сәбитұлы болды. Асанның аты – Хасан, ол жасынан жетімдік көріп, тағдыр тауқыметін көп тартқан, өскеннен кейін де халқының болашағын ойлап, толғанумен мұңды болып жүріпті, содан халық оны Асан қайғы деп атап кеткен. Бұл туралы Құрманғали Халидовтың "Тауарих хамсасында" мынадай мәлімет бар: «Асанның асыл түбі – ноғай, әйгілі Майқы бидің тұқымы. Шын аты Хасан екен, халық оны құрмет тұтып, Асан ата атап кеткен. Асанның мақал-мысал сөздері қазаққа аңыз боп кең тараған және ол күн-түндеп айтса да таусылмайтын ұзақ жырдай мол болыпты.

С.Сейфуллин атап көрсеткеніндей, Асан сөздерінің негізгі арқауы – ханды әділетті болуға шақыру, өзімшілдіктен сақтандыру, қиянатқа жол бергізбеу. Халқы үшін уайым жеген жырау ханның алдында да ең маңызды, ең басты мәселе етіп ел тағдырын қояды. Асан туралы қалам тартпаған зерттеушілер кемде-кем. Бәрінің пікірінше, Асан – заманының кемсінгер ойшылы, шешен биі, көрнекті қоғам қайраткері. Әуезов сөзімен айтқанда, халықтың нағыз ертегісі болып, тек сол қалыпта ғана ой жадында сақталған адам. Аңыздардың айтуынша, Асан XV ғасырда Жәнібек ханның тұсында, өмір сүріп, сарай маңындағы ақылшы-ақсақал жыраулардың басы болған. Асан қайғының атымен байланысты жер аттары Қостанай, Торғай, Ырғыз бойында өте көп. Қазіргі Ақтөбе облысында "Асан Ата» есімінде ескі бейіт бар екен. Ақтөбе облысы, Қобда бойында

Асанның баласы Абаттың моласы да бар. Асанның өмір сүрген жері қазіргі Ақтөбе облысы екенін анықтай түсетін оның мынадай атақты толғауы бар:

Қырында киік жайлаған,
Суында балық ойнаған,
Оймауыттай тоғай елімнің
Ойына келген асын жейтұғын
Жемде кеңес қылмадың.
Жемнен де елді көшірдің!
Ойыл деген – ойынды,
Отын тапсаң тойынды.
Ойыл көздің жасы еді,

Ойылдан елді көшірдің,- деп, қазақтың сол кездегі мекен еткен жеріне, жайылым, қонысына көңілі толмай, елді теріс бетке бастап көшірген Жәнібекке қарсы айтқаны еді.

Тарихшылардың айтуынша, Асан қайғы өмір сүрген заманда бұрынғы Алтын Орда жұртынан бөлініп шыққан хандықтар арасында өзара қайшылықтар көбейе бастаған болатын. Жәнібек бастаған қазақ хандығы XV ғасырдың 60-жылдары Әбілқайыр бірлестігінен (өзбек хандығынан) бөлініп, Шу бойында жаңа хандық құрды. Бөлініп шыққан хандықтарға белгілі бір жерді тұрақты астана ету қажеттігі туды. Жаңа құрылған жас хандықтардың жауы да аз болған жоқ. Ел басына төнген осындай ауыр жағдайлардан құтылудың бір жолын Асан қайғы көшу, қоныс аудару деп түсінді. Елге жайлы қоныс іздеді. Ел аузында Асан қайғының желмаяға мініп жайлы қоныс іздеген әрекеті, қазақтың кең байтақ даласын, тау-тасын шарлап, солар жайлы айтқан сын пікірлері тапқырлықтың үлгісіндей болып, жатталып қалды,

Асан толғауларындағы шешендік тәсіл – психологиялық, синтаксистік параллелизмдер. Асанның өлең, толғаулары бастан-аяқ параллелизм тәсілімен жасалған. Мысалы:

Құйрығы жоқ, жалы жоқ
Құлан қайтіп күн көрер?!
Аяғы жоқ, қолы жоқ
Жылан қайтіп күн көрер?!
деген жолдар психологиялық параллелизмнің қайталанбас үлгісі. Немесе:
Құладың құстың құлы еді
Тышқан жеп жүнін түледі.
Аққу құстың төресі
Ен жайлап көлді жүр еді.
Аңдып жүрген көп дұшпан
Елге жау боп келеді.
Құладың қуды өлтірсе,
өз басыңа келеді!
Құлың кеп сені өлтірер

Осыны Асан біледі, - деп өмір көріністерін параллелдеу, салыстыру, ұқсату арқылы суреттеп, қорытынды түйін жасайды. Жазықсыз, момын, әдемі, киелі құстың жыртқыш аңға зәбірленуі – озбырлық, осы озбырлыққа жол берген ханның өз басына да жамандық орнауы әбден мүмкін. Асанда параллелдікті құрайтын амалдар әр алуан. Мысалы, мына толғаудағы параллельдік – баяндауыш тұлғасының бірдейлігі ғана емес, бір сөздің (белгісі) әр тармақ сайын қайталанып келуі және тұтас сөйлемдердің бірдейлігі.

Әділдіктің белгісі,-
Біле тұра бұрмаса.
Ақылдының белгісі,-
өткен істі қумаса.
Жамандардың белгісі,-
Жауға қарсы тұрмаса.

Залымдардың белгісі,-
Бейбіттің малын ұрласа.
Надандардың белгісі,-
Білгеннің тілін алмаса

Міне, осылайша Асан қайғы параллелді салыстырулар негізінде моральдық-психологиялық толғаныстарын шебер жеткізеді.

Дыбыс үндестігіне сүйеніп толғау тәсілі де Асанда жиі кездеседі. Асан толғауларында дауысты, дауыссыз дыбыстардың үндестігі жеті-сегіз буынды жыр үлгісінен жасалған сөйлеу үлгілеріне ойнақы, көтеріңкі сипат береді.

Мысалы:

Елбең-елбең жүгірген,
Ебелек отқа семірген,
Екі семіз қолға алып,
Ерлер жортып күн көрген
Еділ деген қиянға
Еңкейіп келдің тар жерге...
Немесе
Тақырлауға қонған қаз, тырна,
Таң маңында ұшар ол.
Тауық неше шақырса,
Таң болжалдап атар ол...

Дыбыстық қайталаулар Асан өлеңдеріне асқақ үнділік береді.

Қорыта айтқанда, Асан Атаның Қазақ хандығы тұсындағы барлық іс-әрекеті, қабілеті, кемеңгерлігі оны қазақтың алғашқы интеллигенттерінің бірі, рухани элита өкілі деп санауға негіз береді. Сондықтан да Қазақ халқы ғасырлар бойы тарихи сатыларында Асан қайғы есімін үстемдікке, озбырлыққа, әділетсіздікке қарсы ұстанған ізгілік символына айналдырды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынұлы А. Ақ жол. –Алматы: Жалын, 1991. -360 б.
2. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің тарихы. –Алматы: Санат, 1997. -904

А.ИХСАННЫҢ «АСФАЛЬТТАҒЫ ҰЛУ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ЖАТСЫНУ БЕЛГІЛЕРІНІҢ ВЕРБАЛДАНУЫ

БІЛӘЛОВА Ж.

ПиМО-21-1к тобының студенті

АКАТАЕВА Ш.Б.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы,Қарағанды қ.

Аннотация.Бұл мақалада постмодернистік жазушы Асылбек Ихсанның «Асфальттағы ұлу» хикаятының тілдік-стильдік ерекшеліктері талданады. Хикаятта жатсыну белгілері көптеп байқалады. Әсіресе, қазақ дүниетанымына жат кейінгі заманда қала өмірімен бірге пайда болған тілдік қолданыстарды атауға болады. Кез келген халықтың сөздік құрамы сол ұлттың байырғы төл сөздері негізінде жасалады және тілден сол халықтың болмысы, атап айтқанда, тұрмыс-тіршілігі, кәсібі мен шаруашылығы, мәдениеті толықтай сезіліп тұрады.

Кілт сөздер: Асылбек Ихсан, Асфальттағы ұлу, постмодернизм, жатсыну, тілдік ерекшеліктер.

Жатсыну, өгейлену сияқты философиялық категория – модернистік эстетиканың жілікті, маңызды мәселесі. Модернизм негізінде айқын көрінетін спецификалық дүниетаным – қоғам тарапынан көрсетілген қысым мен рационалдық тәртіп орнаған әлемді адамның жатсынуы жатыр. Кейіннен мұндай дүниетанымдық аңсар постмодернистік танымда жалғасын тапты. Жеке тұлғаның жатсынуы романтизм эстетикасында да кездеседі. Өз ортасына, қоғамға қарсы тұрған романтикалық қаһарманның қоғамды, адамдарды жатсынып, табиғатқа, тау арасына қашуы немесе өзімен-өзі оңашалануы, өз ойымен жеке дара қалуы, т.б. – романтикалық әдебиетте жиі көрінетін мотивтердің бірі. Бұл арада романтизмнің модернизммен, постмодернизммен өзара ұқсастығы жеке тұлға концепциясында байқалады – тұлғаның үміті мен нақты өмірлік тәжірибе арасындағы алшақтық, өмір мен ол туралы түсініктің өзара сәйкес келмеуі.

Сонымен қатар жатсыну деңгейі бұл көркемдік жүйелерде өзіндік ерекшеліктерге де ие. Романтизмде қаһарман жатсынуды, өзін-өзі жатсынуды жеңуге, әлеммен үйлесім орнатып, ішкі тұтастығын жоғалтпауға тырысады. Бұл жағынан оның модернизммен кей тұста бірлігі байқалады. Модернизмде адам табиғатының жетілетініне, әлемнің өзгеретініне деген көмескі болса да үміт бар. Ал постмодернизмде жатсыну өзінің шарықтау шегіне, жоғарғы нүктесіне жетеді. Постмодернистік кейіпкер саналы түрде иллюзиялар әлеміне кетеді, транстық күйге түседі, сонда ғана ол өзінің сан алуан кейпін біріктіріп, өзін таба алады. Соның нәтижесінде модернизм мен постмодернизмде әлемді хаос деп түсіну, үзік-үзік сана, өткіншілік, тұрақсыздық сезімі мойын созады. Жеке тұлға әлемі бөлшектеніп, тұрақты, дәстүрлі құндылықтар қайта қаралады. Модернизм мен постмодернизмге «болмысты хаос пен абсурд деңгейінде суреттеу тән, көп жағдайда жеке тұлға өзі түсініксіз, қисынсыз, иррационалды тұрғыда қабылдаған социумды жатсыну контекстінде қарастырылады» [1].

Постмодернистік жазушы Асылбек Ихсанның «Асфальттағы ұлу» хикаятының тілдік-стильдік ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ, жатсыну белгілері көптеп байқалады. Әсіресе, қазақ дүниетанымына жат кейінгі заманда қала өмірімен бірге пайда болған тілдік қолданыстарды атауға болады. Кез келген халықтың сөздік құрамы сол ұлттың байырғы төл сөздері негізінде жасалады және тілден сол халықтың болмысы, атап айтқанда, тұрмыс-тіршілігі, кәсібі мен шаруашылығы, мәдениеті толықтай сезіліп тұрады. Енді осы хикаят тілінің стильдік ерекшеліктеріне тоқтайық.

Қала өмірін сипаттайтын тілдік белгілерге мәрмәр тастар, басқыштар, бордюр, тротуар, зәулім үйлер, автобус аялдмасы, сфетафор т.б. жатады. Мысалы:

«Сәкен Сейітұлы қақпаға жақындағанда ағаш үйшіктің терезесінен күзетші жігіттің жүзі көрінген бойда-ақ қақпа түбіндегі қаңылтыр қобдиша ыңылдап қоя берді де, темір шыбықтар шырмауықша өрілген ауыр шойын есік «Мархабат, тақсыр!» дегендей жеңіл сырғып ашыла бастады. Үйшіктен лып етіп шыға келген жас жігіт амандасып үлгеріп, құрмет білдірген күйде тұрып қалды. Бұлшық еті сыртқа теуіп тұрған оң жақ қарының тұсында «Қабылан» деген зерленген жазуы бар униформасының төс қалтасынан рациясын алып, әлдебір нөмірлерді атады. Сыртқа шыққан Сәкен Сейітұлы темекісін тұтатып тұрып, қымбат тастардан өрілген дуалдың ар жағында қалған үйлерге көз тастады. Алатаудың далиған кең етегіне жармасып тұра-тұра қалған өңшең бір көк шатырлы, күрең шатырлы, күміс шатырлы зәулім үйлер ертегінің диюының қолынан шыққандай сыйқырлы да сесті көрінеді» [2]. Осы мәтіндегі «қақпа түбіндегі қаңылтыр қобдиша», «темір шыбықтар шырмауықша өрілген ауыр шойын есік», ««Қабылан» деген зерленген жазуы бар униформа», «рация», «қымбат тастардан өрілген дуал», «көк шатырлы, күрең шатырлы, күміс шатырлы зәулім үйлер» қала өмірін суреттеп тұрған тілдік қолданыстар болып табылады.

Мәрмәрдан ойылған колонналар мен басқыштар, сақиналанған жол, тақтайдай жол,

бордю, көшедегі бетон діңгектер – қала көшелерін сипаттап тұрған тілдік тұлғалар.

Күнделікті қаланың күйбелең тіршілігін суреттейтін картиналар да шығармада көрініс берген. Мәселен:

«Сәкен Сейітұлы аялдамаға келгенде 526 нөмірлі шағын автобусқа адамдар кіре бастаған екен.

- Орбита, Саяхат, ВАЗ! – деп қарлыға айғайлаған жас бала бұны басынан аяғына дейін шоли қарады. Бір қолымен есіктің жақтауынан ұстап, сыртқа асылып тұрған қалпы «мына біреу біздің жолаушыға ұқсамайтын тәрізді, сөзімді шығын қылмасам ба екен» дегендей екі ойлы күйде тез көз жүгіртіп өтті де, шопыр жаққа қарап «Кеттік!» деп айғайлады» [2]. Мұндағы аялдама, автобус, аялдама атаулары, жүргіншілер мен кондуктор, кондуктор мен шопырдың тілдесімі – күнделікті қала өміріндегі үйреншікті жағдайлар.

Қала өмірі үшін уақыт тапшы, әр минут есептеулі. Мұны шығарма кейіпкерінің «Сағатына қараса – сегізден он минут кетіпті», Өлшеулі кеңістік, қасықтап құйған суға тәуелді өлшеулі ғұмыр. Сәкен Сейітұлы сағатына қарады. Сегізден он бес кетіпті», «Сағатына қараса – сегізден отыз минут кетіпті» сияқты әрекетінен байқауға болады. Қаланың қарбалас сәті осы сағат арқылы өлшеніп отырады.

Қаланың күйбелең тіршілігін суреттейтін адамдардың тынымсыз қозғалысы, ағылған көліктер – иномарка, таксидің асығыс жүрістері, ығы-жығы әрекет шығарма кейіпкерін мезі қылады.

Жатсынуды сипаттайтын тілдік ерекшелік – қала адамдарының тілдесімі. Мысалы: «Мәрт жігіт қой, иығынан шойындай қолымен бір ұрып, құшағына көміп алып, қабырғасын күйрете қысып-қысып: – Уважаю, Сәке! – дер еді» деген сөйлемдегі варваристік қолданыстан ана тілімізге жат сөздерді аңғаруға да болады [2]. Негізінде «Сізді, құрметтеймін, Сәке!» болуы керек еді.

Тіпті қала мен ауыл адамдарының, оның ішінде әйел адамдардың іс-әрекетінен де жатсынуды байқауға болады. Мысалы:

– «Мен шопыр болсам секіріп түсіп, ана сұмырайдың тұмсығынан періп-періп жіберер едім!»

– Машинасынан суырып алып, басын жыланның басындай езсе шіркін!»

Сәкен Сейітұлы көздері жанып, белсеніп отырған екі қартамыс әйелге қарап аң-таң. «Жеңгелеріміз қашаннан бері еркек сабауға шыққан... Мына апайлар не деп отыр өзі?!... Сәкен Сейітұлы көздерінен жас парлап есінеді» деген диалогтегі қала әйелдерінің дөрекілігі сөйлеген сөздерінен көрінеді. Қазақ әйелдері көпшілік алдында сыпайы, иманды, инабатты кейіпте суреттеледі [2].

Шығармада автор қала өмірін аялдама, самса, дүкен, бөтелке, сыра сөздері арқылы әсерлі жеткізген. Мысалы:

«Сәкен Сейітұлы аялдамадағыларға көз салды. Әртүрлі пішін, әртүрлі бейне. Біреу әлденеге абыржулы, біреу тас мүсіндей – бет-жүзінде тіршілік белгісі жоқ. Ана шетте самса жеп тұрған екеу өте көңілді. Аялдамаға жапсарлас салған дүкенге біреулер кіріп-шығып жүр. Бөтелкеден қылқылдатып сыра жұтқан денелі жігіт маңайына тоғайып қарайды. Кішкентай қыз бала шешесінің қолынан тартқылап бірдеңе дейді. Жолға қарап тұрған кәрі-жасы аралас топтың көздерінде күту тұр. Біреу сабырмен күтеді, біреу тағатсызданады. Бір қарағанда бейжай көрінген жұрт керек көлігі келіп қалғанда тұра ұмтылып барып мініп кетеді де, оның орнына басқа біреу тұра қалады».

Цирк, сквер, афиша, жарнама, банк, казино, супермаркет сияқты сөздер де қазақ дүниетанымына тек ХХ ғасырда ғана танымал болды. Мысалы: «Жол бойы қызылды-жасылды жарнамалар қалып жатыр. Сәкен Сейітұлы банкілердің көптігіне таңырқап келеді. Казинолар да көше сайын кездеседі», «Мана аялдамаға жақындап қалғанда көргені көз алдына келді. Биік үйлердің іргесіндегі тротуармен аяндап келе жатқан. Ертемен ашылған супермаркеттің алдынан өтті. Халық кіріп-шығып жатыр».

Қала адамдары тұтынатын тағам түрлері – шоколад, мандарин, балмұздақ т.б. шығармада көрініс берген. Мысалы:

«Аялдамада ерлі-зайыпты болу керек, екеу тұр. Әйел ұзын бойлы еркегінің иығынан ғана келеді. Араларында екі үлкен ала сөмке. Үстерінде сәннен шыққан, көнетоздау киім. Еркегі мандариннің қабығын аршып кесегін әйелдің аузына салады. Басындағы тоқыма телпегі көзіне түскен әйел әлденеге мәз, алтын, темірі аралас тістері жалтырап мандаринді тұшына қайзаңдайды. Жанары жалт-жұлт етіп еркегіне еркелей қарап қояды. Телпегін сәл көтеріп маңдайын неге ашпайды екен деп ойлады Сәкен Сейітұлы». Немесе:

«Бір бала жылады.

- Мама қарным ашты, шоколад жеймін!

- Күнім-ау үсті-басың қызарып кетеді, болмайды ғой саған.

Шажаланып бақыруына қарағанда қадалған жерінен қан алатын біреу болар өскенде.

– Сен маманды жақсы көресің бе?

– Жоқ! Сен жамансың!

– Мә, жартысын ғана тісте. Енді сұрама. Сені бала етпеймін.

– Тү-үһ! Менің де тәтті жегім келіп кетті ғой. Кертік мұрын қыз қасындағы құрбыларына аузының суы құри сөйледі» [2].

Жатсынудың тағы бір түрі – мәдениетті болып көрінген адамның ерсі қылықтары мен сөйлеген сөзіндегі дәрежелігі. Қаланың мәдениетті адамы ол – интеллигент, яғни оқыған адам. Мысалы:

«Екі қолын жоғарыдағы темірге асып, сүлесөк тұрған бір жас жігіт сыртқа көз салды да, шалт кері серпіліп, шығар есікке ұмтылды. – «Әй айналайын! Не болды сонша, аяғыңды белімізге дейін көтеріп. Өзің үстің таза болса болды, басқаның киімін шұлғау қылу керек пе!? Өй, өзің де бір...». Кіргелі бері тыжырынып, айналасын қуырып тұрған интеллигент тұтана жөнелді. Ең ыңғайсызы дап-дардай кісінің естіртіп тұрып боқтағаны болды. Жаңа ғана ішке кірмей жатып «жартастай болып тұрып алыпты ғой, сілеймей, жылжы әрі!..» – деп Сәкен Сейітұлының да ту сыртынан кіржіңдеген еді». Немесе:

«Интеллигент түсіп барады екен. Алақанына шұқшиып сәл кідірді де, жалт бұрылып: «Атаңа нәлет! Қырыққа дейін санау білмесең, ауылға барып қой бақ!» – контролер баланың жағасынан ала кетті. Ондайға еті өліп кеткен болуы керек, контролер бала қолын жағасынан жұлып тастап, қайта санатты. Бір бес теңге өзге ақшаның астында қалса керек, есеп дұрыс шықты. Интеллигент тамам жұртты иіріп қойып қайта-қайта санады. Баланикі – дұрыс. Басын кегжитіп жөнеле берген интеллигенттің соңынан, бар оқыған-тоқығандарды қосып шопыр біраз сөйледі».

Осы мысалдардағы интеллигенттің дәрежесі сөйлеуі, өзін көпшілік ортада мәдениетті ұстай алмауы, ашуға ерік беруі қарапайым адамды жатсынтады.

Қала мен автобус ішіндегі қапырық ауа мен жағымсыз иіс те кең далада тыныстаған адамды тұншықтырады. Мысалы:

«Іштегі әртүрлі иістерден тынысы тарылды. Ана тұрған шұбар бет кепкен балықпен сыра ішіпті – иісі бүкіл автобусты алып кетті. Мынау пәтерінде ит ұстайтын адам – үстінен иттің күлімсісі аңқиды. Өзіне жабысып тұрған шикіл сары дәйімшілікке сарымсақ жейтін біреу екен. Мына жігіт те үстіне салақ адам сияқты, аламан бәйгеден келген жүйріктей тері үгітіліп ау! Тұздалған балықты пиязбен қосып асап, түні бойы арақ ішкен сүр мас біреу тура көк желкесіне демалып тұр. Жусай салған мәңгі, кәрістің ащы салатының иісі, әр алуан арзан иіс сулардың иісі араласып қапырық салонды тозаққа айналдырыпты. Шопырға тоқта деп әмір етіп, түсіп қалып, даланың ауасын көкірек кере жұтқысы келді. Болмайды, артта кара мерседес келеді...

– Шыда! Халқыңның иісі ғой! – Сәкен Сейітұлы ащы мырс етті.

Сәкен Сейітұлы аузын жаба алмай ұзақ есінеді де, қол орамалын алып көзінен парлаған жасты сүртті.

Жүрегінің соғысы мүлде баяулап барады. Айналадағы мынау ентіккен өмір өзіне жат тарта бастағандай».

Соңғы сөйлемнен кейіпкердің қала өмірін жатсынғандығын байқауымызға болады.

Даланың иісі, алуан өсімдіктердің жұпары, езуі көбіктеніп енесін еміп тұрған бота,

ай сәулесі төгілген көк майса, алты мәрте шиырылып көкке ұмтылған мыңсан киіз үй сияқты қазақ танымына таныс суреттеулер қала тіршілігіне қарама-қарсы қойылған тілдік құралдар болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Грицанов А.А., Овчаренко В.И. Человек и отчуждение. – Минск: Вышейш.шк., 1991. – 127 с.
2. «Қасым» республикалық әдеби-қоғамдық журнал №6 (26) 2015 жыл

«КҮЙ» ПОЭМАСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЖҮЙЕСІ ҒАБИДЕНОВ И.

ГМУ-21–2 тобының студенті

ТОПАШОВ М.Ә.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Мақалада Ілияс Жансүгіров поэмасының идеялық – көркемдік мазмұны, философиялық ой – тұжырымдары, көркемдік ізденістерінде әдеби дәстүрдің ұласуы, ақындық болмысы, өмірге деген идеялық – эстетикалық көзқарастарын жырмен түйіндеу ерекшеліктері қарастырылады. Сонымен қатар, поэманың тақырыптық ерекшеліктеріне көңіл бөлініп, оның қоғамдық – әлеуметтік маңызы ашылып, өзі ғұмыр кешкен дәуірдегі ақындық орта мен әдеби дәстүр сабақтастығына назар аударылады.

Кілт сөздер: ақын, поэма, идея, әдебиет, қоғам, көркемдік, тақырып.

Ілияс Жансүгіров – қазақ поэзиясында поэма жанрын ерекше дамытқан ақын. Ол көркемдігі кемел бірнеше поэманы өмірге әкелді. Солардың бірі «Күй» поэмасы. Гипертанымдық деңгейдегі жұлдызы биік бұл туындыны қазақ поэзиясының қаймағы деуге болады. Себебі, поэмада ұлы дала руханиятының мыңдаған жылдық музыкасы, көшпенді елдің тұрмыс-тіршілігі, таным кеңістігі мейлінше мол қамтылған. Бұл ақынның суреткерлік тұлғасын терең танытады. «Күй» поэмасы халық даналығынан қуат алғандықтан, ұлт болмысының терең сырын сездіреді. Еркін ойлы ақын ұлы даланың сазында бүкіл ғаламның сазы бар екендігін жыр жауһарымен жеткізе білді.

Күн тыңдап кірмей тұрды ұясына,
Бұлт тыңдап мінбей тұрды тау басына.
Мақұлық жерде, көкте маужырады,
Қараған бір жан болмай шаруасына.

Көшпенділердің кез-келген аспабында орындалған күй ырғағынан жазиралы леп еседі. Күй – қазақ халқының тағдыры. Ал, осының қыр-сырын өлең сөзбен өрнектеп отырған ақын – ұшқыр логика мен нәзік сезімнің, сергек сезімталдықтың арасында ғажайып мұралар тудырған жасампаз ұлттың ұлағатын жаңа заман адамына ұғындырушы ұстаз тәрізді.

Қажыған көңіл қамын, жүрек жанын,
Қозғаған қобыздағы қоңыр сарын.
Әлемнің әуеніне бермес ем-ау.
Қазақтың мұны тартқан күйші шалын.

Күй – тарих. Ақын «Көк Көбек», «Ақ Көбек», «Асан қайғы», «Ақсақ құлан», «Бала Көбек», «Қос келіншек», «Желмая» тәрізді ондаған күйлердің сарынын өзіне тән әуезімен шынайы суреттеген. Күй сазы кейбір тұста градациялық серпінмен сипатталған:

Қаққанда деген күйді «Терісқақпай»
Жым-жырт боп тына қалды жел де соқпай,
Домбыра айналаға дүбір салды,
Адақтап жалғыз шапқан жүйрік аттай.

Жауһар сөз жасын боп ойнайды, теңіз боп тебіренеді. Суреткердің шеберлігі әр сөзді сөйлете білгендігінен көрінеді. Далалықтардың танымындағы дүние болмысы музыкалық шығармадан, жаңаша серпінмен жырлаған Ілияс Жансүгіровтің поэзиясы сар даланың сазына толы. «Күй» поэмасында жер-жаһанды манауратып, бал сезіммен әлдилейтін әуен де, оятататын жаңғырық та бар. Ол – домбыраның күмбірі, қобыздың сарыны. Музыканың жыр тілімен жеткізген ақынның бай палитралы поэмаларына зерделі көзбен үңілгенде ұлы халықтың биік танымын, ой кеңістігін, табиғаттан ажырамаған тіршілік үрдісін бар нақышымен бейнелеген классикалық шығарма екендігіне көзіміз жетеді. Сезімтал суреткер өнердің көзге бірден көріне қоймайтын ішкі нәзік сәулесін де аңғара алады. Музыка – ұлы өнер. Ол барша адамзаттың ең құнды рухани игіліктерінің бірі. «Музыкалық шығармадағы ырғақ, әуен автордың көңіл-күйін ғана емес, ғибраты мол ойды тыңдаушыға жеткізеді. Адам жанын нұрға бөлеп, сұлу сезім сыйлайтын да, жақсылыққа тәрбиелейтін де, асқақ арманға жетелейтін де халық өнері» [1,68]. Ежелгі дәуірлерден бүгінге дейін әсем сазымен әр кезеңдегі ел тіршілігіне әр берген музыка туындылары - бабалардан жеткен құнды мұра. Халық әндері мен күйлері бір сәтке көңіл көтеру үшін емес, сандаған ұрпақтың игілігі үшін шығарылған. Әсіресе халық күйлерінің айтары көп. Шығарманы аспапта орындаған күйші эстетикалық талғаммен қоса жан-жақты тәлім береді. Бозторғайдың шырылы мен бұлақтың сылдырынан бастап тарихи ірі оқиғаларға дейін күй тудыруға негіз болған. Күй сарынының әр дыбысында сыр бар. Ілияс Жансүгіров «Күй» поэмасында музыкалық дыбыс пен көркем бейнелерді үйлестіре білген. Күй дыбысы арқылы күллі тіршілікті көз алдына әкеледі.

Ызғыған ызғырық күн, құлдырап қыл,
Алатау, әсем бұлақ сылдырап тұр.
Қаңқылдап қырда қызғыш, көлде қаз-қу,
Қаңқылдап таңдай қаққан талда бұлбұл.

Поэманы оқып отырып күйлер симфониясын тыңдағандай әсерге бөленесіз. Автор лирикалық кейіпкері – Мольқбай қобызшыны сандаған дәуірді саз арқылы тоғыстырған дәнекер тұлға ретінде көрсеткен.

Қобызшы – Мольқбай шал Матайдағы,
Матайда – Кенже, Тұңғат Сақайдағы
Қазақта қобызшының қалғаны сол,
Жорға еді маймандаған бақайшағы.

Поэmanın алғашқы бөлімі осылай басталады. Жаңа заман орнағанда көненің көнескіленіп, ұмытыла бастайтыны белгілі. «Бағзы дәуірде Қорқыт Баба жасаған киелі қобыз аспабы ғасырлар бойы күйші, жыршы, жыраулардың, бақсылардың арқасында өз жалғасын тауып мәңгілік мұраға айналған-ды» [2,98]. Қобызда ойналған күй сарыны талай ұрпақты жұбатты, ойландырды, толғандырды.

Еңкейіп екіндідей күні кеткен,
Жұқарып, нашарланып күйі кеткен.
Қобызшы ол – «Ақ Көбікті» аңыратқан,
Боздатып «Бозінгенді» күңіреткен.

Ақынның лирикалық кейіпкері өткен дәуірлердің жиынтық бейнесі іспетті. Күйші ауыл балаларына алуан-алуан күй, аңыздарын әңгіме түрінде баяндай отырып, оның сазын қобызда ойнағанда, ғасырлардың керуенін көз алдыға әкелгендей болады.

Құмар ек қобызшының қолқалауға,
Жақсы едік жалынуға, аталауға.

Қобыздан құздың күйін, мұздың күйін,
Түктіде түйедегі зарлы сарын
Қажытпас қам көңілді қалай қозғап?

Күйшінің айтуындағы Бағлан байдың інгенінің оқиғасы мен күй сарыны бірін-бірі толықтырып, тұтас дүниені құрайды. Аңыз – күйдің ажары ғана емес, сынары деуге болады. Кейіпкердің қобызынан төгілген күй ботасынан айырылған інгеннің зарын елестетеді.

Боздауын бота боздап аңырауын,
Қыл сарнап керуеннің аңырауын
Ұғасың анда-санда, ойнақы үнмен,
Кей қағыс күлдіретіп қоңуырауын.

Қазақтың көне күйлерінде табиғаттың әр бөлшегінің жаны, әрқайсысының жүрек үні бар. Інгеннің зары ғана емес, қасқырдың ұлығаны, бұлбұлдың сайрағаны, бозторғайдың шырылдағаны да бір-бір күйге арқау болады. Ілияс ақын табиғаттың тілін ұққан, дүниенің сырына қаныққан сезімтал да сергек, аңғарымпаз халықтың осынау дүние әуенінен сан түрлі музыка тудыра білетіндігін дәлелдейді. Ал күй ырғағын, оның әр

дыбысын сөзбен өрнектеу суреткер даралығына бір қыры. Ақынның музыкалық шығарма жазуға ниеттенуі ерте кезден басталады. «І.Жансүгіровтің кемел туындысы «Күй» поэмасына дейінгі «Бұлбұлға», «Әншіге» және «Домбыра» деген өлеңдері музыка тақырыбына барар жолдағы алғашқы ақындық ізденістері. «Әншіге» өлеңінде ән әуезі, орындаушының даусы мен ритмінің қозғалыс динамикасы романтикалық, әсермен жырланады. Ақын ән сиқырынан сыр ұқтырады»[3,78]. Ал «Бұлбұл» өлеңі тікелей музыка жайлы болмаса да, құстың сайраған үнінен әсем бір әуеннің нәзік иірімдері аңғарылып, сезім жырына айналған: Лирик ақын жан-дүниесін сұлу сезімге бөлеп, жүрегіне нұр сыйлап, қуат құйған бұлбұл үннің әсерін әдемі суреттеген. Тамылжыған үн өзге дүниені ұмыттырып, баурап алған. Бұл әннің музыканың ғажайып күші. Оның осы қасиеті кейін «Күй», «Күйші» поэмаларында кеңінен суреттелген. Түркі халықтарының дүниетанымында, руханият тарихында музыканың пірі – Қорқыт Ата. Ол тұңғыш жасаған қобыз аспабы киелі мұра саналады. Қобыз – Тәңірі діні заманынан жеткен ең көне аспаптың бірі. Қобызда ойналатын күйлер де ең ежелгі дәуірлерде туған. Сондықтан Ілияс Жансүгіровтың ауқымды эпикалық жанрдағы тұңғыш туындысының қобызшы жайында болуы символдық мәнге ие.

Табиғатпен тілдескен халықтың сергек көңілі мен асқақ сезімінің ұштасуынан туған музыка мұрасы-руханияттың асқар шыңы. Ілияс ақын күй сазының таралу аясын оқиға мекенімен шектемейді. Домбыра шанағынан шыққан күй аспанды шарлап, асқарды бағындырады. Осындай образды сурет көктен қуат алған кемеңгер елдің таным биіктігін бейнелейді. Өнерпаз кейіпкердің домбырасынан төгілген күй телегейі-қазақ узыкасының қайнары. Оны поэмасы арылы мөлдірете жырлаған Ілияс Жансүгіров-өнер қасиетін өзгеше сезінген талант. Эпикалық поэзиядағы халықтың тарихи өмірінің бейнеленуі. «Ілияс Жансүгіровтің ұзын сарынды эпикалық поэмалары қазақ тарихындағы елеулі кезеңдерді, ел басындағы қуаныш пен ауыр күндерді, әр заманда өмір сүрген адамдар өмірін жырлауға арналған»[4,28]. Өнер тақырыбындағы алғашқы «Күй» атты поэма ертедегі халық дарынының құдыреттілігін, адамның жан дүниесін тебіrentетін сиқырлы эстетикалық күшін танытуды мақсат еткен. Ақын алдына қойған ол мақсатын орындап шыққан. «Күй» - лиро-эпикалық шығарма. Поэманың сюжеті бар. Сол сюжетпен қиюласып, тамырласып жатқан лирикалық шегініс те мол. Баяндау, суреттеу қатар жарысып, поэманың жалпы бітімі сындарлы болып шыққан. І.Жансүгіров туындыларында әдеби тілдің әсемдігі әрі әсерлілігі үшін қажетті тәсіл құбылтудың түрлерінің шебер пайдаланғанын ерекше атап айтуымыз шарт. Бұл тұста ақынның сезім сергектігін, көңіл жүйріктігін, көз қырағылығын, көркемдегіш тәсіл кейіптеуді өте тапқырлықпен құбылтып, құлпыртып, басы артық сөз қоспай, баламаларды үйлесімді, табиғи, жарасымды қолдана білетінін аңғарамыз. Бұл да Ілиястың ақын ретіндегі басты ерекшелігі.

Тұтастай алғанда, «Күй» - ақынның тарихи тақырыпқа поэма жазудағы алғашқы

шығармашылық сәтті ізденістерінің жемісі. Ғалым –зерттеушілердің пікірін саралай сөйлесек, онда «Күй» - қазақ поэмасының тарихындағы өнер тақырыбына арналған алғашқы сәтті туындының бірі

Қорыта айтқанда, поэмада қазақ даласының көркем образын сәтті сомдаған. Ақынның бұл поэмасы бұрыннан келе жатқан қазақ халқының ауыз әдебиетінің өзекті саласы ауыз әдебиеті жырының дәстүрі, жалғасы іспетті. Бұл поэманың қазақ әдебиетінде қандай орын алатынан біз еңбегімізде нақты талдап, ақынның мұндағы шеберлігін жан-жақты сөз еттік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Дербісәлин Ә. Әдебиет туралы толғаныстар. – Алматы, 1990, – 296 б.
2. Ыбырайымов Б. Ой мен сөз. Әдеби сын мақалалар. – Алматы, 1985, – 154 б.
- 3.Қирабаев С. Шығармалар, II том. – Алматы, 1992, - 152 б.
- 4.Қирабаев С. Өнер өрісі; мақалалар мен зерттеулер. -Алматы, 1971,-143 б.

М. МАҚАТАЕВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

ГАЛИЕВ И.

ЛОГ-21-2 тобының студенті

УРАЗБЕКОВА Д.У.

Ғылыми жетекшісі, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы,Қарағанды қ.

Аннотация. Аталмыш мақалада М. Мақатаевтың поэтикалық шығармашылығына қатысты психологиялық мәселелерге талдау жасалған. Осы мақалада М. Мақатаевтың басқа ақындардан өзгеше тұстарын, қайталанбайтын ақындық зертханасын, шабытын, талантының психологиялық астарларын ашып көрсетуге тырысамыз. М. Мақатаевтың поэзиялық шығармашылығының психологиялық астарлары, оның қайталанбас ақындық мұрасына ақынның жан дүниесідегі өзіндік процеске поэтикалық шабыты мен фантазиясы, рухани жаны мен тәні ауыратындарға демеуші болатын тұстарын қарастырып, психологиялық маңызын ашып көрсету.

Кілт сөздер: шығармашылық, ақындар шығармашылығы, поэтикалық шығармашылық, сезім, шабыт.

Психоанализ сияқты поэзия да тілдің табиғатына, әсіресе поэзияның өмір тәжірибесіне байланысты әртүрлі сезімдерді тудыру қабілетіне ие. Поэзияның бұл потенциалдық мүмкіндіктері адамның өзіне, оны қоршаған ортасына және қарым-қатынас тіліне тікелей байланысты. Бұл белгілер болмаса, поэзия да, психоанализ де болмас еді. Тілге деген бұл көзқарас поэзияны әлі жеткілікті зерттелмеген психоаналитикалық шығармалар ретінде қарастыруға ықпал етеді. Осы саланы әрі қарай зерттеу мақсатында М.Мақатаевтың сөздің сезім мен қиялды ояту қабілетін айқын көрсететін бір өлеңіне тоқталайық. Осыдан кейін адамның сөзге енгізетін мағынасына байланысты сөздердің төл табиғатын, қандай резонанс, эмоция тудыратынын нақтылау мақсатында тілдің дамуындағы тұлғааралық процестер зерттеледі. Тіл мен вербальды формаға бұл көзқарас сөйлеудің және жүректен жүрекке сөйлесудің терапиялық процестерінің психоанализге қаншалықты сәйкес келетінін, соның ішінде адамдар бір-бірімен қарым-қатынаста болған кездегі сөйлеудің ешбір поэзия сипаттай алмайтын мүмкіндіктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, аналитиктің қызметі – сөздің мүмкіндіктерін

жұмылдыра алатын және адамның өмірде болған тәжірибесіне жаңаша көзқараспен қарауға, жадында сақталған оқиғаларды қайта бағалауға көмектесетін сабырлы тіл жасау. Психоанализ сөйлеу және тыңдау кезінде пайда болатын вербальды және тілдік процестердің емдік әсерін нақты түсіндіре алмасақ та, сөз арқылы жүзеге асырылады. Өкінішке орай, психоанализді емдеуге деген сенім «сумен сұйылтылған сиқыр» сияқты сөзге сенуді қажет етеді, өйткені біз сөйлеуде тілдің емдік қасиеттері мен мүмкіндіктерін әлі толық дамыта қойған жоқпыз. Біз сөйлеуді, ең алдымен, психоанализ құралы ретінде, содан кейін емдеу процесіне қатысатын механизм ретінде ғана қарастырамыз. Бір жағынан, біз сөйлеуді емдік әсері бар тұлға аралық әрекет ретінде қарастырғанда, біз көбінесе тілдің сөйлеудегі рөлін елемейміз. Әйтсе де, әдебиетімізде тілдің емдік әсерін терең ұғынатын оазистерді кездестіруге болады. Менің ойымша, бүгінгі таңда психоанализдегі тілдің рөлі туралы ең жанды пікірталастар поэзияға вербальды терапия процесін ашуға мүмкіндік беретін пікірталастар болып табылады. Поэзия сөзден басқа ештеңе емес. Поэзияның сезім тудыратын және түсінікті өзгертетін сөзсіз күші психоанализдің күшімен салыстыруға болады. Қарапайым адамға тән мен санадағы патологиялық бұзылуларды «қарапайым» сөзбен қалай емдеуге болатынын түсіну, әрине, қиын. Ол өзінен бір ғажайыпқа сену сұралады деп ойлайды. Бұл адамды мүлде қате деп айтуға болмайды, өйткені күнделікті өмірде қолданып жүрген сөздеріміздің емдік күші жоқ.

Поэзия мен психоанализ арасындағы көптеген байланыс нүктелерінің ішінен мен поэзияның бізге ашатын сөздердің табиғатына, әсіресе сөздердің естеліктерді ояту және сезімдерді белсендіру қабілетіне назар аударамын, онсыз поэзия мен психоанализдің болуы мүмкін емес. Шынында да, ақынның өнерге көтерген сөздері емдік әрекеттің қайнар көзі бола отырып, психоанализде үнемі өз қызметін атқарады. Пациенттермен жұмыс істеудің соншалықты поэтикалық емес және таңғажайып жағдайларын пайдалана отырып, мен поэзия ашатын тілдің таңғажайып табиғатының арқасында мүмкін болатын сөздердің емдеу процесіне қосқан үлесі қаншалықты маңызды екенін көрсетуге тырысамын. Қазақпын дейтіндердің бәрі қазақтың құдіретті ақыны Мұқағали Мақатаевты біледі. Оқушы кезімде ақын өлеңдерінің жас жаныма емдік әсері болғаны оның психологияның ғана емес, қазақ жанының білгірі екенін дәлелдей түседі. Бұл Мұқағали Мақатаев шығармашылығының психологиялық қырларын, оның таланты мен дарындылығын, ой-өрісін, сезімін, ерік-жігерін зерделеу ғылыми жұмыстың алғашқы баспалдағы болады деген ойға түрткі болды. Психологияның бірнеше салалары бар. Оның ішінде біздің зерттеу тақырыбымызға тікелей қатысты өнер терапиясы мен поэзия терапиясы. Поэзияны зерттеу барысында шетелдік ғалымдардың поэзияны емдік мақсатта қолданғанын байқадым.

Тәжірбиелік мақсатында поэзия қай тілде әрекет ететінін көру үшін
М.Мақатаевтың «ШЫДА, ШЫДА» [1,«Жалын баспасы», 2001. Шыда,»] өлеңін оқуды өтінемін:

Шыда, шыда,
Шыдай түс, шыда тағы,
Шыдамдыны мына өмір ұнатады
Үміттің Құлан иек құла таңы,
Әйтеуір бір атады, бір атады...

Өкінбе, өкпелеме, бүгініңе,
Өмір, өмір!
Болмайды түңілуге.
Мәңгі сені жазбаған сүрінуге,
Қайта тұрып, қақың бар жүгіруге.

Түсінемін жаныңның ауырғанын,
Шыдадың ғой, шыдай түс, дамылдағын.

Иогтардың тәсілін қабылдағын,
Басқасына бас ұрып, табынбағын.

Шыда, шыда!
Шыдай түс, тағы шыда!
Тау құлатқан тасқынның ағысына
Кір жуытпай, кіршіксіз намысыңа,
Қарысуға болады, алысуға...

М.Мақатаевтың поэмасы басынан өткен жайттарды сөз арқылы айқын бейнелейді. Психоанализде сөйлеушінің өз сөзіне дауыс ырғағы, мимика, дене тұрысы және ым-ишара арқылы беретін әсер ету күшін бағалаймыз. Сөйлеу әрекеті айтылған сөздің мағынасын ғана емес, кейде сөздердің мағынасына қарама-қарсы мағынаны білдіретінін білеміз. Поэзия бізді сөздердің экспрессиялық күші туралы ойлауға шақырады. Поэзия бізді қозғай алатын ерекше дыбыстар екенін түсінуге көмектеседі. Мысалға:

Пай, пай, Өмір!

Өтесің-ау бір күні.
Тиясың-ау қуанышты күлкіні.
Өмір деген — бір жарқ еткен найзағай,
Өмір деген - көк аспанның күркірі.
Пай, пай, Өмір,
Өтесің-ау бір күні!

Болмағандай, жүрмегендей сенде біз,
Кетеміз-ау, әй, кетеміз... пендеміз.
Ұрпақтарға береміз де кезекті,
Біз кетеміз. Кету үшін келгеміз.

Өмір деген — бұйым емес қолдағы,
Өмір дейтін - ұлы бекет жолдағы.
Қаның кеуіп қаталаған кезінде
Сусыныңды қандырсаң бір болғаны.

Мына күн де, мына аспан да, дала анау,
Бәрі бізден, бәрі бізден қалады-ау!
Өмір дейтін — тағатсыз бір қозғалыс,
Өмір дейтін - өлемін деп қарамау. [2, 147 б.].

Белгілі бір мағынаны білдіруде талапқа сай тілді икемді түрде қолдана білу және сонымен бірге тілдің экспрессивтік мүмкіндіктерімен ұтымдылықты дұрыс үйлестіре білу ақындық дарындылықпен қатар ақыл-ой жетілгендіктің белгісі. Сөз тәжірибенің есту аспектісін көрсетеді. Сөз тәжірибеден пайда болғандықтан, кейінірек бұл тәжірибені әртүрлі сезімдермен тудыруы мүмкін. Белгілі бір сөздердің адамда сезім тудыруы оның балалық шағынан бастап дүниені қабылдауының өзіне тән тәсілін көрсетеді. Өлең ақынның бойында ерекше сезім тудыратыны сияқты, біз де басылған сөздерді ерекше көреміз, айтылған сөздердің дыбысын ерекше ести аламыз.

Профессор Қ.Б. Жарықбаев «Ұлттық психология салаларынан арнаулы даристер» («Ұлттық психология салаларының арнайы лекциялары») атты еңбегінде шығармашылық психологиясын, оның ішінде ақындық шығармашылықты тұлға психологиясымен тікелей байланыста қарастырған [3, Алматы, 1992].

Поэзияның психологиядағы орнын ашқан украин жазушысы И.Франко

«Психологиядағы поэтикалық шығармашылықтың сырлары» атты еңбегінде поэтикалық шабыттың, шығармашылықтың сезімдік сенсациясының әр алуан мәселелерін қарастырған [4, М., 1968.]. Автордың айтуынша, «Ақындар – ерекше адамдар. Ақынның жүрегі – оның даналығында. Шабыт, оның ойынша, шығармашылық ойдың ең жоғарғы күйі. Ақын ақындық творчество кезінде бар назарын басқа тақырыпқа аудармай, бір тақырыпқа аударады. Осындай пікірді Ж.Аймауытов те: «Ақын өзге сезбегенді сезінеді, көреді, асқалар көрмеген оқиғаны болжайды»... [5, 304 б.].

Бұл М.Мақатаевтың өлеңін дәлелдейді:

Поэзия

Поэзия!

Менімен егіз бе едің?

Сен мені сезесің бе, неге іздедім?

Алауыртқан таңдардан сені іздедім,

Қарауытқан таулардан сені іздедім.

Сені іздедім кездескен адамдардан,

Бұлақтардан, бақтардан, алаңдардан.

Шырақтардан, оттардан, жалаулардан,

Сені іздедім жоғалған замандардан.

Сені іздедім досымнан, қасымнан да,

Ақша бұлттан іздедім, жасыннан да,

Сен бе дедім ақ нөсер ашылғанда,

Қызыл-жасыл шұғыла шашылғанда,

Көкжиек пен көкжиек қосылғанда.

Махаббаттан іздедім, сағыныштан,

Арманымнан іздедім алып ұшқан!

Сәттерімнен іздедім жаңылысқан,

Сені іздедім жадырау, жабығыстан.

Сені іздедім зеңбірек гүрсілінен,

Күннен, түннен, гүлдердің бүршігінен.

Қуаныштан, түршігу-күрсінуден,

Жүректердің іздедім дүрсілінен.

Сені іздедім сезімге у шараптан да,

Минуттерден іздедім, сағаттан да,

Сені іздедім.

Іздеймін тағат бар ма?

Сені маған егіз ғып жаратқан [6, «Жалын баспасы», 1999 ж]

Өлеңнің мазмұны, үні, пішіні дұрыс болса, оның интерпретациясы жанымызға жақын болады. Көріп отырғанымыздай, әрбір жеке тұлғаның дамуы тек сөз мағынасына ғана емес, оның сезіміне, ойына, сөзбен жеткізуге болатын түйсіктеріне, сөзбен не істей алатынына, не істей алмайтынына да өз ізін қалдырады.

Ақын психоаналитикалық әңгімені басынан өткергендіктен, оның тілдің өзі туралы ойлары өзгеріп, сөздік контекст пен сөздік форманың әлеуетті ауқымы кеңеюі мүмкін. Демек, психоанализ емделушінің бұрын айта алмаған дүниелері туралы айтуына себепші болып қана қоймайды, психоанализ ақынның тіл мүмкіндіктерін, яғни сөздің эмпирикалық негіздерін пайдаланып, жаңа вербальды формаларды жұмылдыру қабілетін күшейтеді. , жаңа мағыналар туғызады. [8, 207 б.]

Профессор С.М. Жақыпов жеке тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктерін, іс-әрекет субъектісін адам психологиясының негізі ретінде, интеллектуалдық қабілет пен мағына құрылымдары болып табылатын интегралдық қасиет ретінде қарастырды [7, 320 б.]

Мұқағали үшін поэзия – «жанның сыры», жан тыныштығының құралы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұқағали шығармалары II том шығармаларының төрт томдық жинағы. – Алматы: «Жалын баспасы», 2001. Шыда, шыда. – 142 б.
2. М. Мақатаев Үш томдық шығармалар жинағы т. II. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Жазушы, 1993. - 147 б.
3. Жарықбаев Қ.Б. Ұлттық психология салаларынан арнаулы дәрістер. – Алматы, 1992.
4. Франко И. Психологиядағы поэтикалық творчествоның құпиялары. – М., 1968.
5. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Алаш» баспасы, 2005. 304б.
6. Мұқағали Қарасаздан ұшқан қарлығаш. – Алматы: «Жалын баспасы», 1999 ж.
7. Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения. – Алматы: Издательство КазНУ, 2004. – 320 с.
8. Жақыпов С.Ж. Жалпы психология: Кіріспе. – Алматы, 2011. – 207 б.

БІЛІКТІ АУДАРМАШЫ ІСЛӘМ ЖАРЫЛҒАПОВ

ЕЛЬШИБЕКОВ С. Х.

ҚЖ-21 тобының студенті

АЙТБАЕВА Б.М.

Ғылыми жетекші, ф.ғ.к., профессор

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан

Аннотация. Мақалада ұлттық терминдердің білгірі, ғалым, аудармашы, жазушы Ісләм Жарылғаповтың әуезді терминдері талданады. Ол қазақ тілінің сөздігінің қорын 5000-нан астам жаңа сөздер ойлап тауып, толықтырды. аялдама, көрермен, балмұздақ, оқырман, теледидар секілді сөздер.

Кілт сөздер: термин, І.Жарылғапов, аудармашы, аударма, терминдік бірліктер, қазақша баламасы.

«Термин – дегеніміз ғылым мен техниканың сан саласында пайда болып, қолданылатын арнайы лексика. Оған қойылатын басты талап: дәлдік, қысқалық, жүйелілік, бір мағыналық», - деп ғалым Ө.Айтбайұлы термин сөзінің нақты анықтамасын берген. [1, 33 б.] Яғни, терминді айырықша сөздер тізбегі деп те айтуға болады. Себебі, термин - аса маңызды тілдік факті. Терминді анықтау білім арқылы іске асады. Ғылым мен техника дамыған сайын қолданысқа жаңа терминдер еніп отырады.

Қазақ терминологиясының қалыптасуына Е.Омарұлы А. Байтұрсынов, Қ. Жұбанов, Ө. Қайдар, Қ.Кемеңгеров, Н.Қаратышқанов, Х.Досмұхамедұлы, Ж.Күдеріұлы, Ж.Аймауытов, Н.Төрекұлов, М.Жұмабаев, М.Дулатов, М.Әуезов және тағы басқа ғалымдар ерекше еңбек сіңірген. Мәселен, 1924 жылы Орынборда «Қазақ ғылыми қызметкерлерінің I-съезінде» қазақ терминологиясын қалыптастырудың алғашқы қағидаттары бекітілді: 1. Қазақша пән сөздері қазақтың өз тілінен алынатын болсын; 2. Қазақтың өз тілінен табылмаған пән сөздер, басқа түрік халықтарынан ізделсін;

3. Еуропа халықтарының бәрінің де тіліне сіңіп кеткен жалпы жұртқа ортақ пән сөздер, қазақ тілінің заңдарына келтіріліп, бізге де пән сөз болып алынсын; 4. Қазақтың өз тілінен басқа-басқа тілдерден алынған пән сөздер қазақ тілінің заңдарына сәйкес алынсын;

5. Қазақша пән сөздерін тексеріп қабылдап алатын орыс, қазақша ілім кеңесі, – жалпы қазақ халқы үшін жалғыз болсын;

6. Қазақша сөздер әліпби ретімен тізіліп, лұғат кітәбі болып жазылып шығарылсын.[2, 6 б.]

Ө.Айтбайұлы терминдерді шартты түрде үш топқа бөлуге болады дейді:

1. Көпшілік қауым күнделікті тұрмыста жиі қолданатын терминдер;
2. Әлеуметтік-экономикалық терминдік бірліктер;
3. Саяси жағдайларға қатысты терминдік бірліктер[3, 216.]

Кез-келген тілдің лексикалық минимумы терминдермен толықтырылып отырады. Көптеген терминдерді сол қалпында қабылдасақ, кейбіреулері аударма жасау арқылы қалыптасады. Осы істе аударманың рөлі айрықша. Терминдерді аударғанда «төл сөздерімізге басымдық беру», «түркі тілдерінен термин алу», «терминдерді қазақ тілінің заңдылығына бағындырып қабылдау» деген сияқты қағидаттар ескерілуі маңызды. Аудармамен айналысқан ғалым Ісләм Жарылғапов аталған қағидаттарды жадында ұстай отырып, терминдердің қазақша баламасын өте сауатты аударған бірегей, көрнекті аудармашылардың бірі. Мысалы, қазіргі қолданыста жүрген – балмұздақ, аялдама, қаламгер, ғарыш, оқырман, дүниетаным сияқты терминдер. Терминдерді жасап, аударып, қолданысқа енгізуде сөзіктердің маңызы зор. Өйткені бұл сол саланың дамуына және терминологиялық лексиканың жүйеленіп, дұрыс қолданылып, қалыптасуына әсерін тигізеді.

Әдеби тіліміз қанша нормаланып, бірқалыпқа түссе де оның құрамында, әсіресе терминдер бірде олай, бірде былай жазылып, бір нормаға түспей жүрген немесе дұрыс аударылмағандары аз емес. Басқа тілдерден терминдерді алғанда, аударып не аудармай алу, оның баламасын іздестіру немесе қолдан сөз жасап алу төңірегінде талас-тартыс әлі бар. Әдетте әдеби тіліміздің даму процесін байқап қарасақ, екі бағдар байқалады. Бір жағынан, сөздік қорымыз қоғам өмірімен, ғылыммен, экономикамен тікелей байланысты болғандықтан, ол үздіксіз байиды, тілдің ішкі мүмкіндіктері арқылы және тілі мен тілдің қарым-қатынасы күшейіп өзгеріске ұшырап отырады. Халықаралық терминдерге тілімізден балама іздемей, жаңа тіркестер мен сөйлемшелерді ала келді. Сөйтіп, біздің әдеби тіліміздің терминологиясын байыта түсті. Ал терминдерді қабылдау әртүрлі, жарамдылары сұрыпталып, жалпы халыққа бірдей ортақ қалыпқа түсіп нормаға айналады. Дұрыс баламасы табылған сәтті терминдерді ұсыну – бүгінгі күннің талабы. Дұрыс балама табылмай, тұрақталмай жүрген терминдер бар. Бұл тіл үйренушілерге қазақ тілін жедел меңгертуде ауыртпалық тудырады. Жалпы, тілші ғалымдарымыздың зерттеу еңбектерінде термин қалыптастырудың негізі екі көзі қарастырылады. Біріншісі – ұлттық тілдің негізінде; екіншісі – басқа тілден енген сөздер негізінде. Қазіргі таңда ұлттық тіліміздің төл сөздерін терминдік тұрғыда ұтымды пайдаланған жөн.

Ғалым Қанағат Жүкеновтың айтуынша термин сөздердің ғылыми ұстанымдарға жатпайтын тәсілдермен аударудың мысалдары мыналар:

1. Терминдерді қос сөздермен аудару:
лекарство – дәрі-дәрмек, миграция – көш-қон
2. Кейбір терминдерді аудару үрдісінде мағыналық қажетке жол берілді.
3. Қисынсыз жаңа сөз жасап аудару. Мысалы: кулинария – аспаздық.
4. Өзге терминнің аудармасы міндетін атқарып жүрген сөзді екінші рет қолдану.

Мысалы: космодром – ғарыш айлағы, айлақ – причал.[4, 74 б.]

«Термин – дегеніміз белгілі бір арнаулы салаға тән сөз, ал терминологияның сол арнаулы ұғымдар атауларының жиынтығы екені мәлім. Бұл атаулар негізінен сол салалардың мамандарының тілінде ғана толық терминдік мәнде қолданылатындығы да белгілі жағдай» [5, 5 б.]. Яғни, терминді аударып, оны жасап қолданысқа енгізудің бірден-бір жолы – сөздіктер. Бұл тіліміздің жаңа сөздермен молайып дамуын және терминологиялық лексиканың бірізділеніп жүйеленуіне ықпалын тигізеді. Сонымен қатар, әдеби тіл деңгейінің де қалыптаса әсер етеді.

Ісләм Жарылғаповты қазақ терминологиясының дамуына айрықша үлес қосқан өзінің орны бар тұлға деп айтамыз. Өйткені, қазіргі қолданыстағы әуезді терминдердің

авторы: өркениет, қаламақы, зейнетақы, саяжай, ғарыш, аялдама, анықтама, жағажай, балмұздақ, күнделік, көрермен, оқырман, тыңдарман және тағы басқа. І. Жарылғапов өзінің шеберлігімен, білгірлігімен көптеген терминдердің дүниеге келуіне себепші болған. білгірлік, сауаттылық. Ол – тіліміздің сөздік қорына жүздеген терминдерді, сөздерді қолданыс енгізген шебер аудармашы. І. Жарылғаповтың терминдерді аударудағы басты мақсаты – сөздерді қазақыландыру. Сол мақсатта ол аудармада түрлі жол табуға тырысқан. Оның қолданысқа енгізген сөздерін зерделей отырып, ана тіліміздің мүмкіндігінің зор екенін аңғарамыз. Ғабит Мүсірепов оның аудармаларына таңданып, тәнті болып, ол туралы былай деген: «Тіліміздің қорында бар сөздерге жаңа мағына беру жолындағы табыстарымызға мен Ісләм Жарылғаповтың көрермен, оқырман, аялдама деп қосқандарын орынды да орнықты көремін. Ал, «балмұздақ» сөзі – бұл аударма ғана емес, ерлік!»

І.Жарылғапов – аудармамен өте үлкен жауапкершілікпен айналысқан көрнекті ғалым.Оның қолданысқа енгізген бірегей терминдері байырғы қазынамыздай бізге әлі де қызмет етуде. Сөз шебері Ісләм Жарылғаповтың қалдырған мұрасы – бізге, болашақ ұрпағымызға азық болатын асыл қазына.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Айтбайұлы Ө. Қазақ сөзі.- Алматы: "Рауан"баспасы, 1997.- 230 б.
2. Өмірбеков Ж. Соны сөз туындатқан// "Жұлдыз"журналы, 1990.№11
3. Қырғызбаев Ө.сөз зергері Ісләм Жарылғапов.-Алматы, 2008.
4. Момынова Б. Қазақ терминологиясының білгірі және терминологиядағы жаңа бағыттар туралы. -Астана: Ана тілі-Ата тарих"баспа-зерттеу орталығы,2008.- 120 б.
5. Құрманбайұлы Ш. Ісләм Жарылғаповтың сөзжасас тәжірибесі."Терминологиялық Хабаршы",2009// №2(28)

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ТҮР-ТҮС АТАУЛАРЫНЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ЕСҚАЙЫР А.

Эко-21-1 к тобының студенті

ЖАНГАБУЛОВА З.К.

Ғылыми жетекші, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

Аннотация. Мақалада қазақ тіліндегі түр-түс атауларының тұлғалық ерекшеліктері, олардың құрамы, жасалу жолдары туралы сөз болады. Түр-түстердің тұлғалық жағынан күрделенуі олардың мағынасына тікелей байланысты. Түр-түс атауларының тұлғалық жағынан дамып, күрделеніп, кемелденіп отыруы түр-түстің жаңа реңктерін анықтауға, оларды бір-бірінен ажыратуға, жіктеуге байланысты болып келеді.

Кілт сөздер: Сын есім, түбір сөз, туынды сөз, сөз тұлғасы, біріккен сөз, күрделі атаулар, тіл байлығы.

Түр-түс атауларының тұлғалық ерекшеліктері дегенде біз, ең алдымен, олардың құрамына, яғни қанша сөзден және қандай сөздерден тұратындығына көңіл аударғымыз келеді. Өйткені түр-түстердің тұлғалық жағынан күрделенуі олардың мағынасына тікелей байланысты. Басқаша айтқанда, бір сөзден тұратын атаулар негізінен бір текті түстерді білдірсе, екі не одан да көп сөздерден тұратын атаулар әр текті, аралас түстерді көрсетеді. Ал туынды түбірлер мен біріккен сөздер түр-түстің неше түрлі реңкін анықтайды. Кейде

бір сөзден тұратын атаудың өзі де қоспа, қосалқы реңктерді білдіруі мүмкін. Қысқасы, түр-түс атауларының тұлғалық жағынан дамып, күрделеніп, кемелденіп отыруы түр-түстің жаңа реңктерін анықтауға, оларды бір-бірінен ажыратуға, жіктеуге байланысты.

Түр-түс атауларын тұлғалық жағынан топтастыру үшін біз, негізінен, олардың құрамына енетін жеке сөздер мен сөз тіркестеріне көңіл бөлеміз. Осыған орай «жеке сөз» және «сөз тіркесі» деген ұғымдардың лексика-грамматикалық ерекшеліктерін білдірудің қажеттігі бар.

Түр-түс атаулары деп отырғанамыз – тұлға жағынан алып қарағанда сөздік қорымыздағы басқа сөздерден ешбір ерекше айырмашылығы жоқ, байырғы да қарапайым сөздер, не осы сөздерден құралған тіркестер. Түр-түс мағынасын беретін бұл сөздер де, басқа сөздер сияқты морфологиялық құрамы жағынан жай түбір, туынды түбір және біріккен сөз болып үш топқа бөлінеді. Ал сөз тіркестері болса, олар құрамы жағынан екі сөзден, үш сөзден және көп сөзден тұратын тіркестер болып бөлінеді. Түр-түс мағынасында қолданалатын жеке сөздерден де, сөз тіркестерінен де қимыл, іс-әрекет етістіктері жасалады. Бұл топтардың өзіндік ерекшеліктері де жоқ емес. Енді осыларға жеке-жеке тоқталып көрелік.

Бір сөзден тұратын түр-түс атаулары. Қазақ тілінде бір сөзден тұратын түр-түс атаулары олардың тілдегі жалпы санына қарағанда өте аз. Оларға, табиғи хроматты және ахроматты түр-түстер мен мал, хайуанаттар түстерін есептегенде, мыналар жатады: ақ, ақша, ақшыл, ақшылдау, аппақ; боз, бозаң, бозаңдау, бозша, бозғыл, бозғылша, бозғылт, бозғылттау, бозғылтым, бозамық, бозарыңқы, бозаңқыр, бозғылдау, бозалаң, бозаңқы; сұр, сұрша, сұрғылт, сұрғылтым, сұрлау, сұрғылттау; қара, қараша, қаралау; қызыл, қызылша, қызғылт, қызғылтым, қызылдау, қызғылттау; көк, көкше, көгілдір, көкшіл, көкшілдеу, көгеріңкі, көкпеңбек, көгілжім; жасыл, жасылша, жасылдау; сары, сарғыш, сарғыштау, сарғылт, сарғылтым, сарылау; ала, алаша, алалау, аламыш, аламыштау; қоңыр, қоңырша, қоңырлау, қоңырқай; құба, құбаша, құбаң, құбақай, құбақан; торы, торыша, торғыл, торғылт, торғылтым, торлау; күрең, күреңше, күреңдеу; жирен, жиренше, жирендеу; шұбар, шұбарша, шұбарлау; тарғыл, тарғылша, тарғылдау; шабдар, шабдарша, шабдарлау; теңбіл, теңбілше, теңбілше т.б.

Тіліміздегі бір сөзден тұратын түр-түс атауларының жалпы саны жүзге таман екен де, олардың отыздайы қалған туынды түбірлердің жасалуына негіз болып отыр. Сонда олар тіліміздегі мыңға жуық атаудың оннан бірі ғана. Демек, түр-түс атауларының басқалары осы сөздердің басқа түске қатысты сөздермен өзара тіркесуі арқылы жасалады екен.

Екі сыңары да түр-түсті білдіретін атаулар. Ақ: ақ ала, ақ құба, ақ құла, ақ сары, ақшыл сары, ақ қызыл, ақ қызғылт, ақ сұр, ақшыл боз, ақшыл көк, ақшыл қызыл, ақ сарғыш, ақ боз, ақ бөрте, ақ бурыл, ақ қара, ақ шұбар, ақтаңгер, ақшыл сары, ақшыл сарғыш, ақшыл сарғылт, ақшыл сұр, ақшыл сұрғылт, ақшыл қызғылт, ақ ала; ал: ал қызыл, ал қара, ал қоңыр, ал сары, ал күрең; ала: ала шұбар, ала құла, ала жасыл, ала көк, ала қызыл; боз: боз ала, ақ боз, боз жирен, боз шұбар, бозғыл сары, бозғылт сары, бозғылт сұр, бозғыл көк, боз жасыл; жасыл: жасыл көк, жасыл қара, жасыл сары, жасыл ала; жирен: жирен шабдар, жирен шұбар, жирен ала, жирен сары; кер: кер ала, кер торы, кер жирен, кер шабдар, кер құла;

көк: көк ала, көк жасыл, көк теңбіл, көк бөрте, көк жирен, көк шұбар, көк бурыл, көк сары, көкшіл сары, көкшіл сұр, көкшіл қызыл, көгілдір көк, көк зеңгір, көк сұр, көкшіл қызғылт, көкшіл күлгін; күлгін: күлгін көк, күлгін қызыл, күлгін қара, күлгін сары, күлгін сұр, күлгін жасыл; күрең: күрең қызыл, күрең торы, күрең ала, күрең қошқыл, күрең қара, күрең көк; қара: қара ала, қара қоңыр, қара көк, қара бурыл, қара торы, қара күрең, қара шұбар, қара қызыл, қара қошқыл, қара кер, қара сұр, қара тарғыл, қара теңбіл, қара құла; қоңыр: қоңыр ала, қоңыр күрең, қоңыр күлгін, қоңыр қызғылт, қоңыр сары, қоңыр сұр, қоңыр сұрғылт, қоңырқай сұр, қоңырқай қызыл, қоңырқай жасыл, қоңыр көкшіл; құла: құла кер, құла торы, құла жирен; қызыл: қызыл ала, қызыл жасыл, қызыл жирен, қызыл көк, қызыл күрең, қызыл күлгін, қызыл қоңыр, қызыл сары, қызыл сұрғылт, қызыл сарғыш,

кызыл шұбар, кызылт сары, кызылт қара, кызылт сұр, кызылт қоңыр, кызылт күрең; сары: сары ала, сары жирен, сары кызыл, сары кызылт, сары шұбар, сары құба, сары құла, сарғыш боз, сарғыш жасыл, сарғыштау сұр, сарғыштау қоңыр, сарғыштау кызыл; сұр: сұр ала, сұр қоңыр, сұрша қоңыр, сұрша жасыл, сұрғылт жасыл, сұр кызыл, сұр күрең, сұрша күрең, сұр сары, сұрғылт сары, сұр торы, сұр торғыл; торы: торы ала, торы жирен, торы көк, торы теңбіл, торы шабдар, торы құла, торы шұбар.

Түр-түс атауларының бұдан басқалары (бөрте, құба, тарғыл, теңбіл, шабдар, қошқыл, зеңгір, баран т.б.) кейбір тіркестерде кездескенімен, бастауыш-доминант рөлінде көп қолданылмайды.

Екі сыңары да түр-түс мағынасында жұмсалатын жоғарыда келтірілген атаулардың тағы бір ерекшелігі – олардың кейбіреулері орын тәртібін алмастырып та қолданылады. Мәселен, келтірілген мысалдарды тағы бір рет сүзіп қарап шықсақ, доминант көк түс болып келетін тіркестердегі көк ала, көк жирен, көк жасыл атаулары енді бір жерде екінші сыңарларының орны ауысып, керісінше ала көк, жирен көк, жасыл көк түрінде де кездесетінін көреміз. Сондай-ақ, мына тіркестерді салыстырып көруге болады: сары кызыл – кызыл сары, шұбар ала – ала шұбар, күрең кызыл – кызыл күрең, жасыл ала – ала жасыл, зеңгір көк – көк зеңгір т.б. Әрине, тіркес құрамындағы мұндай метатеза (орын алмастыру) қалай болса солай бола беретін факультативті құбылыс емес. Бұл арадағы алмасу түр-түс атауларының жалпы мағынасына, немесе мағыналық реңктеріне байланысты болса керек.

Үш сөзден тұратын түр-түс атаулары. Бұл топқа жататын атаулар жоғарыдағы екі сөзден тұратын атаулардың дамыған, бір компоненттен қосылып күрделенген түрі. Бірақ бұл айтқаннан екі компонентті түр-түс атауларының бәрінен бірдей үш сөзден тұратын атаулар жасай беруге болады деген пікір тумаса керек. Ең бірінші көзге түсетіні: жалпы мағынаның ыңғайына қарай, яғни жалпы тіркестің екі түсті, үш түсті немесе бір түсті екі-үш түрлі реңктерін бірден сипаттауына байланысты компонент саны бірдей жалғасса, ұласса, үстемелене өсіп отырса, енді бірде комбинаторлы түрде өзара араласа өзгеріп отырады. Мәселен, қара, боз, көк, сары, ала т.с.с. түр-түс атауларын, сондай-ақ шаңқан, айран, мұздай, теңбіл сияқты түр-түске қатысты сөздерді пайдалана отырып, біз жоғарыдағы қаралған топтарда: алдымен қара(айғыр), боз(ат), көк(сиыр), ала(тана), мұздай қара(айғыр), шаңқан боз(ат), кызыл ала(тана), теңбіл көк(сиыр) сияқты күрделендіре түссек, ендігі жерде олар компонентті тіркестерге айналады: мұздай қара көк, ақ шаңқан боз, қара ала көк, ал сары көк, қара көк жасыл, теңбіл қара көк т.б.

Сонымен үш компонентті түр-түс атауларының қазақ тілінде мынандай түрлері кездеседі: ақ: ақ шаңқан боз, ақ боз жирен, ақ боз шаңқан, ақ қаптал шабдар, ақшақардай ақ (түлкі), ақ торғын кызыл (бұлт); ал: ал күрең торы, ал кызыл күрең, ал қара көк, ал сары көк; ала: ала бас кызыл (сиыр), ала шабдар ақ (бұлт), жирен: жирен жал құла (дөнен); көк: көк бүйрек ақ (құман), көк орай жасыл (жайлау), көк сары ала; қара: қара ала көк, қара ала қасқа, қара көк жасыл, қара тарғыл теңбіл, теңбіл қара қоңыр, қылаң қара қасқа (ат), қара жал көк (дөнен), қай қара көк, мақпал қара қасқа, сүліктей қара кер, жасыл: жасыл қара қошқыл, қара көк жасыл; кызыл: қанық кызыл күрең, теңбіл кызыл жирен, қырмызы кызыл торы, алмадай ал кызыл, қан түсті кызыл, жауқазындай кызыл ала, қандаладай кызыл қоңыр, қызғалдақтай кызыл сары; сары: сарғалдақтай сары ала, жылтыр кызыл сары т.б.

Әрине, үш компонентті түр-түс атаулары екі компоненттілерге қарағанда әлдеқайда аз және тілде сиректеу қолданылады. Дегенмен, бұл фактіні жоққа шығаруға болмайды. Рас, бұлардың кейбіреуі сирек қолданылуға байланысты қолдан жасалынған болып көрінуі де мүмкін. Бірақ олардың тілде кездесетін фактілер екеніне еш күмәнданбау керек. Мысалы: Ақ боз шаңқан отау сән-салтанат ішінде бай-бәйбіше күліп ойнау...(Ә.Т.). Досқа қыс бойы қойға мінген ақ қаптал шабдар ғана қапты (Ә.Н). Оның беті қуанса да, қорықса да қызарып, балбыраған ал кызыл күреңге айналады (Ж.А). Айналадағы жазық пен төбешіктің бәрі де ал қара көк (М.Ә).

Қазақ тілінде төрт компоненттен тұратын түр-түс атаулары да кездеседі. Бірақ олар сан жағынан үш компонентті атаулардан да аз. Сондықтан оларды арнайы қарап, талдап

жатудың орнына көркем шығармадан бірнеше мысал келтірумен шектелгіміз келеді. Төрге төселген қара ала сырмақтың үстінде... ақтаңдақ кер құба арқардың терісі жатыр (Ә.Б). Көл жағалай тігілген шағаладай шаңқан боз үйлер... Алқа бел торы ала ат... т.б.

Қорыта келгенде: жалпы тіл жүйесі мен сөз байлығының дамып, толығып, кемелденіп отыруы түр-түс лексикасына да тікелей қатысты, олар сөздік қордың мағыналық, яғни тұлғалық жағынан күрделеніп, толығып отыруына бірден-бір ықпал жасайды. Бұл процесті біз, әсіресе, екі және үш компонентті түр-түс атауларынан айқын көреміз. Түр-түс атауларының құрамы кеңейе берген сайын, оның қолданыс аясы тарыла береді, сондай-ақ олардың құрамы күрделенген сайын мағынасы да нақтылана түседі екен.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қайдаров.Ә. Ахтамбердиева.З. Өмірбеков.Б. Сырға толы түр мен түс. Алматы, 1986. 96 б.
2. Қайдаров.Ә. Ахтамбердиева.З. Өмірбеков.Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі. Алматы, 1992. 160 б
3. Кононов.А.Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках.// Тюркологический сборник. М., 1975. 149 с.

ТЕҢЕУ МӘНДІ ТІЛДІК БІРЛІКТЕРДІҢ ЭТНОТАНЫМДЫҚ МӘНІ

ЖАКУПОВ К.

Ю-21-3 тобының студенті

ЖАНГАБУЛОВА З.К.

Ғылыми жетекші, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

Аннотация. Мақалада тіліміздегі теңеулер, оның астарындағы халықтың тарихы, мәдениеті, оның өмір сүру салты, ассоциациялық ой-қиялы талданады. Қазақ тіліндегі мыңдап саналатын теңеулер мағынасы, құрамы мен құрылымы, уәждік негізі және көркемдік ерекшеліктері жағынан сан алуан. Теңеудің басты ерекшелігі қандай затты, құбылысты салыстырса, айналып келіп, адамның іс-әрекетін, сын-сымбатын, қалып-күйін т.б. қасиеттерін сипаттауға бағышталады.

Кілт сөздер: Теңеу сөздер, таным, этномәдениет, тілдік бірліктер, уәж, уәжділік, халықтың дүниетанымы, халықтық менталитет.

Тіл – адамдардың өзара түсінісу, қатынас құралы болуымен қатар, ол – адамның рухани өмірінің, қоғам мен табиғат құбылыстарының бірден бір көрсеткіші. Ұлт пен адамның, ұлт пен қоғамның, табиғаттың арасындағы тікелей байланыс халықтың танымынан көрініс табады. Ал тіліміздегі теңеу құбылысы – осы танымның нәтижесі. Қазақ тіліндегі теңеулер ұлттық үрдістің күні бүгінге дейін жалғасып келе жатқан бұл дәстүрден басталуы да, қалыптасып, кең тарау уәждері де тарихта белгілі этномәдени көне құбылыстарға жатады.

Ғасырлар бойы қалыптасып, тіл қорының қат-қабат қойнауларында сақталып келе жатқан, үнемі дамып, жаңаланып, толығып отыратын тілдік бірліктердің бірі – қазақ теңеулері. Ойымызды бейнелі, мәнерлі етіп, айқын жеткізуде өзінің бейнелілігін, экспрессивті-эмоционалды бояуымен көзге түсетін теңеулердің маңызы ерекше құнды. Теңеу модельдерінің табиғаты бұрыннан зерттеліп келе жатса да, олардың этнос болмысын, оның көркемдік, бейнелі дүниетанымдық мәні мен тілдегі қызметін терең де жан-жақты қарастыру қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің біріне жатады. Өйткені мыңдаған теңеу модельдерінің уәжі мен нысаны, сайып келгенде, халықтық дүниетанымға, ұлттық

менталитетке және оның құндылығын айқындау принципіне тікелей байланысты.

Тіліміздегі теңеулердің қай-қайсысын алсаң да, олардың мазмұнында халықтың тарихы, мәдениеті, оның өмір сүру салты, ассоциациялық ой-қиялы жатыр. Тілімізде мыңдап саналатын теңеулер мағынасы, құрамы мен құрылымы, уәждік негізі және көркемдік ерекшеліктері жағынан сан алуан. Теңеудің басты ерекшелігі қандай затты, құбылысты болсын, я қандай затпен, құбылыспен болсын салыстырса да, айналып келіп, адамның іс-әрекетін, сын-сымбатын, қалып-күйін т.б. қасиеттерін сипаттауға бағышталады.

Теңеу тіркестерін зерттеу – бұл өз ұлтыңның тұрмыс-тіршілігін, оның болмысын, табиғатын танып білу. Теңеу тіркестерінің тілдік болмысын тану ол сол халықтың тарихымен тығыз байланыста зерттеу болып табылады. Сондай-ақ, -дай, -дей, -тай, -тей қосымшалары арқылы жасалған теңеулерге, оларға негіз болып тұрған тіліміздегі әртүрлі атауларға этнотанымдық сипаттама беру арқылы өткен замандағы қазақ халқының тұрмысынан, әдет-ғұрпынан, салт-санасынан, шаруашылық дәстүрінен мол мағлұматтар алуға болады.

Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі төрт түлік малға байланысты болғандықтан да тілімізде төрт түлік малға байланысты туындаған теңеулер өте жиі кездеседі. Тіліміздегі төрт түлік малдың қатысуымен жасалған теңеулер – тілдің мазмұндық жағынан санғасырлық дамуының нәтижесі деуге болады. Олар бізді қоршаған табиғатты, әртүрлі жағдайларды бейнелі және эмоционалды түрде бейнелеу қабілетіне ие. Қазақ халқы малды ертеден кешке дейін бағып қана қойған жоқ, бағып жүрген малдың мінез-құлқына, қимыл-жүрісіне қарап неше алуан ерекшеліктерін байқап, адамдардың бет-пішінін, мінез-құлқын, іс-әрекетін сипаттау кезінде ұтымды пайдалана білген. Қазақ халқының негізгі өмір сүру тәсілі – малды бағу болғандықтан, теңеулердің жалпы мазмұнында адамдардың мінезі, болмысы, қимылы төрт түліктің мінезі, жүріс-тұрысы мен қимыл-қылығымен салыстырылады.

Жалпы, тіл біліміндегі төрт түлікке қатысты -дай, -дей қосымшалы теңеу тіркестерді саралағанда халқымыздың жанына төрт түлік малдың қайсысы жақын, қайсысы алыстау екендігі анықтауға болады. Бұл теңеулер о баста төрт түлік малға қаратып айтылғанымен, айналып келіп, адамның қимыл-қозғалысын, іс-әрекетін, көңіл-күйін, түр-тұрпатын, кескін-келбетін, мінез-құлқын, жүріс-тұрысын т.б. бейнелеу үшін қолданылатын болған.

Мысалы, мал шаруашылығында түйенің орны ерекше болғандығын халықтың көркемдік түсінігіндегі сөз бедерінен, бейнесінен да аңғаруға болады. Тілімізде нардай балғын, нардай дене, нардай (үлкен), нар түйедей, семіз нардай теңкею, шөккен нардай теңкею т.б. тілдік бірліктер бар. Нардың күштілік, өнімділік, жүрдектік қасиеттері үшін ерекше мақтауға, жоғары баламаға көтеріліп, нардай, нар жігіт т.б. теңеулердің шығуына себепкер болды. Нар, нардай жігіт, нар атандай, қара нардай, нар түйедей теңеулері ер адамға ғана, яғни дене тұрқы ірі, күшті, қуатты, басқа түскен қиыншылыққа төзімді адамдарға қаратылып айтылады. Сол сияқты нар мінезді жігітке нарға мінген жарасар; Жүк ауырын нар көтерер, сөз ауырын ер көтерер; Түйе жисаң, нардан жи, жүк қалдырмас жолында; Жардағы жантақты, жанынан жүрген нар жейді; Нар жолында жүк қалмас деген сияқты қолданыстар нардың күштілігін, мықтылығын анық аңғартады. Сонымен қатар тілімізде түйе малына қатысты теңеу мәнді тұрақты тіркестер де бар. Мысалы, Ботасы өлген кәрі інгендей // Ботасы өлген інгендей боздау – «біреуді жоқтап, ұзақ дауыстап зорлана жылау». Бұл теңеу жастай ботасы өліп, не одан ұзақ көз жазып қалған енесі – інгеннің желіні сыздап, өзін сағынып жан-жағынан іздеп, аласұрып, оқтын-оқтын ұзақ дауыс шығаруына (боздауына) ұқсатудан туған бейнелі теңеу. Мысалы, Қарт жырау қара күйектеніп кеткен кәрі қобызын, ботасы өлген інгендей боздатып, қарлыққан кәрі даусымен... (І. Есенберлин). Қаңтардағы бурадай тісін қайрау // Қаңтардағы бура – қаңтардың қақаған аязы мен боранында бірнеше күндеп жайылмай, су ішпей өз-өзінен күркіреп, ақ көбік шашып, желге қарсы қасқайып тұратын нағыз таза қанды айыр бура. Тісін шықырлатып, қайрап, жанынан өткен адамға қорқыныш ұялатады, соның негізінде «адамның ашулы, қаһарлы қалпын» бейнелеуде қолданылатын теңеу қалыптасқан.

Мысалы, Қылған соң қаһарланып қатты қысым, Бурадай қаңтардағы қайрап тісін (Рүстем-Дастан). Ботадай боздау – «қатты налып, зар еңіреген, жан қиналысты сөзбен жеткізе жұрттың құйқа тамырын шымырлата жылаған адамның дауысын» суреттеу. Сондай-ақ, «боз інгендей боздады», «боталаған нардай боздады», «ботасы өлген түйедей боздады» деген тіркестерде де адамның баласынан немесе жақынынан айырылғанда ботасы өлген інгендей, енесі өлген ботадай боздап бақыруы іспеттес, еңіреп, ағыл-тегіл көзінің жасын бұлауды білдіреді. Мысалы, Тасқа құлап Байбөрі, Ботадай боздап өкірді (Батырлар жыры).

Қазақ тілінде сиыр малына қатысты теңеу мәнді тіркестер түйе малына қатысты тіркестерге қарағанда сирек кездеседі. Мысалы, аусыл сиырдай – «адамның күйін көзі жасаурап, аузынан сілекей ағып, тамаққа тәбеті шаппай, жата беретін ірі қара малда болатын індетке» ұқсату. Мысалы, Аусыл сиырдай аузы-басы сілекейленіп кетіпті (Х.Есенжанов). Шайланған сиырдай – «май басып шамадан тыс қатты семіріп кеткен, семіздіктен аяқтарын әрең, зорға алып жүретін, жай басатын» сиырға ұқсатудан туындаған теңеу.

Тілімізде құс атауларына байланысты теңеулер өте жиі ұшырасады. Қазақ тіліндегі құс атауымен, құстың әрекет-қимылымен байланысты тілдік деректердің біразы адамға тән жағымды, жағымсыз ұғымда теңеудің ауыспалы мағынада айтылуы жиі қолданылады. Оның бір себебі – аңшылық, саятшылық, құсбегілік өнері халықтың күнделікті тұрмыс-тіршілігімен тығыз байланыстылығынан осымен байланысты адамдардың іс-әрекетін алғыр, ұшқыр, құстарға теңеліп айтылады. Түркі тілдес халықтарда халықтық кейіпкерлерді көп жағдайда қыран құстарға салыстыру кең таралған дәстүрлі тәсіл болып табылады. Тояттаған бүркіттей. Бұл тіркес адамға қатысты айтылғанда «әбден тойғанынша жеп, жан-жағына шашып-төгіп жеп, жан-баласына бермей өзі тойса да көзі тоймайды немесе жегені алдында, жемегені артында» дегенге саяды. Мысалы, Ойынды егі бөп-бөлек, омыраулы, Тояттаған бүркіттей салқы төсті (Абай). Қаздай байпаңдап жүру // Балалы қаздай байпаңдау // Қаздай майпаңдау – «мамырлай басқан қаздың жүрісі сияқты, асықпай аяғын сүйрете басып, жан-жағына барлай қарап жүретін адамдарға тән жүрістің» бірі. Мысалы, Балалы қаздай байпаңдап, Танадай көзі жайтаңдап (Батырлар жыры). Қырғидай тию – «астан-кестенін шығарып, талқандады, бүлдірді» деген мағынада жұмсалады. Қырғи – өте өткір де батыл, өжет қыран. Ойнақы, өте қытымыр, құйтұрқы, адамға етене жақын келмей, ылғи да жабайылық мінез сақтағысы келеді. Шама-шарқына қарамай қылтың-сылтың қағып, ұйтқып, өрекіп, өзгеріп, құйқылжып, бірде дос, бірде жау бола қалғыш. Болымсыз нәрседен райы бұзылып, аяқ астынан қырбай бола салатын мінезі бар. Қазақ халқының «қырғи қылтың, қырғи тыртан, қырғи қырбай, қырғи қабақ» дейтін сөздерінің шығуы да қырғидың аумалы-төкпелі мінезіне байланысты. Кейде осы сөз жоқтан өзгені сылтауратып, жауыға қалатын адамдардың мінез-қылықтарын ұқтыру үшін де айтылады [1,150]. Мысалы, Қырғидай бір шетінен біз тиген соң, Торыған жауың тозар ырың-жырың (Рүстем-Дастан).

Халқымыздың ерте кездерден бастап-ақ ерекше қастерлеп, қамқорлық жасап келген табиғи байлықтарының бір тобы – өсімдіктер әлемі. Өсімдік атауларымен келген теңеулер адам табиғаты мен өсімдіктер табиғаты арасындағы тығыз байланыстылықты көрсетіп, адам мінезіндегі күрделі құбылыстарды өсімдік дүниесімен салыстыра бейнеленеді. Мәселен, сұлулық феномені аршыған жауқазындай аппақ, гүл шыбықтай бұралу, жауқазындай жайқалу, қызғалдақтай құлпыру, қырдың қызыл гүліндей жайнау, аршылған жуадай ақ мойын, жас қоғадай майысу, жүзі жанған анардай, қарақаттай жайнау сияқты теңеулерде айқын көрінеді. Өсімдік әлемі біздің зерттеуімізше көп жағдайда әйел адамның бейнесін сомдауда көп қолданылады. Әйел затына қатысты жан сұлулығы, тән сұлулығы, ішкі сезімі, сыртқы келбеті т.б. көбіне-көп өсімдік әлеміне теңеледі. Әйел сұлулығы өсімдік әлемінің сан алуан құбылыстармен ассоциацияланып, нәтижесінде сұлулық, әдемілік ұғымы нақтыланып, бейнелі теңеу жасалады.

Мысалы, әйел затына қатысты гүл, қызғалдақ, жауқазын, тал, шыбық, жапырақ т.б. өсімдіктер қайғыға, күйзеліске жас кезінен қиыншылыққа тап болған адамды бейнелеуде

де теңеулер көп қолданылады: гүлдей солу, қызғалдақтай қуару, күзгі гүлдей қуару, сарғалдақтай үзілу, үзілген қызғалдақтай солу, талдай сыну, сабағынан үзілген алмадай т.б. Ер адамға қатысты бәйтерек, терек, томар, емен, қарағай, ағаш т.б. өсімдіктер мықтылықты, қайраттылықты, тұлғалы биік азаматты сипаттауда қолданылады: айқасып өскен шор ағаштай, бала қайыңдай сом, бәйтеректей мықты, бәйтеректей тұлғасы, биік біткен теректей, емендей мықты, жас емендей ұл т.б.

Сонымен, халқымыз кез келген нәрсені сипаттағанда, суреттегенде көбінесе теңеп, ассоциативті түрде салыстыра отырып, өзінің ой-пікірін бейнелі түрде жеткізіп отырған. Үй жануарлары, жабайы аң-құс атаулары және өсімдік атаулары этностың ой-санасында, абстрактылы ұғымдар мен ассоциативті салыстырулар көңіл-күй сезімдерін бейнелі түрде беруде кеңінен қолданылатынын көреміз.

Адамның сыртқы келбетін, ішкі жан-дүниесін, мінез-құлқын, іс-әрекетін, қимыл-қозғалысын, көңіл-күйін т.б. білдіретін теңеулердің уәждік, образдық, фондық негіздері халықтың ақиқат дүние туралы білімдер жүйесінен хабар береді. Адам мен табиғат арасындағы ұқсастықты, жалғастықты біз қарастырған теңеулердің жалпы мазмұнында зоонимдердің, орнитонимдердің қимылынан, жүріс-тұрысынан және фитонимдердің сыртқы көрінісінен, бойынан адамның дене-бітімі, мінез-құлқы, іс-әрекеті, қадір-қасиеті т.б. көрініс береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақ тілінің түсіндірме 10 томдық сөздігі. Алматы, 1974-1986
2. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Алматы, 1977
3. Қайдар Ә. Халық даналығы. Алматы, 2004
4. «Тысяча метких и образных выражений: казахско-русский фразеологический словарь с этнолингвистическими пояснениями» атты этнолингвистикалық сөздік. Астана, 2003
5. Қазақ тілінің аймақтық сөздігі. Алматы, 2005

АҚЫНДЫҚ ПОЭЗИЯДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ САРЫН ЖӘНЕ АРНАУ ӨЛЕҢДЕР

ЖҰМАХАН А.

ГМУ-21-1к тобының студенті

АКАТАЕВА Ш.Б.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Мақалада қазақ поэзиясының қалыптасу, даму тарихындағы лирикалық өлеңдер жанрлардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері сараланып танылады. Ежелгі түркі өркениеті дәуірінен бастап ғасырлар бойы халықтың гуманистік-философиялық дүниетанымын поэтикалық көркемдік үдерісіндегі шығармалары арқылы дамытқан ақындық поэзия тұлғалары үнемі рухани мәдениет тарихының алдыңғы шебінде келеді.

Кілт сөздер: көркем шығарма, азаматтық сарын, арнау өлеңдер, ақындық поэзия, халық ақындары.

Көркем шығарманың мазмұны мен пішініндегі негізі – адамға тән дүниетанымды таныту. Академик З.Қабдолов айтқандай: ...ақындардың “...лирикалық өлеңді тақырыбына қарай талдап, саяси лирика, философиялық лирика, табиғат лирикасы, махаббат лирикасы” [1,329] түрлерінде жырлап келе жатқаны – әдеби дамудағы қалыптасқан заңдылық. Қазақ әдебиетінің көп ғасырлық тарихында ұлттық сөз өнері мұраларының

(фольклор мен әдебиет) барлығы да ақындық поэзия өкілдерінің жасауы, сақтауы, кейінге жеткізуі арқылы адамзат өркениетіне қосылғандығы мәлім. Сөз арқауындағы лирикалық жанрлар арқылы ақындар халықтың қоғамдық – әлеуметтік ортаға, оқиғаларға өткенді, бүгінді, болашақты жалғастыратын ұлттық әдет-ғұрыптарға, салт-дәстүрлерге және т.б. сан алуан мәселерге арналған бағаларда жырлады. Ақындардың жырлары – халық тұрмысының айнасы. Лирикалық қаһарманның адамзатқа, ұлтқа ортақ ортақ аса өзекті мәселелерін көркемдік жинақтаумен жырлауы жекелік қабылдаудың жалпылық жинақтауымен қорытылғанын дәлелдейді.

Ақындық поэзия халықтың тарихында саяси және философиялық лирикалық өлеңдерді мол жырлауымен ерекшеленеді. Сонау «Күлтегін», «Тоныкөк» ескерткіштеріндегі әлеуметтік – азаматтық толғаныстардан басталған бұл сарын жалғасып келе қазақ хандығы (XV-XVIII ғғ.), XIX-XX ғғ. азаматтық-философиялық, гуманистік дидактикалық сарындармен кеңейте, толыға жырланады. Осындай ерекшелігіне орай ақын-жыраулар қазақ тарихының барлық кезеңдерінде де мемлекет қайраткерлері тұғырындағы жырлармен де, елді басқарған, халықтың басына түскен қиын-қыстау кезеңдерінде ұраншы, жауынгер, қолбасшы, көсем, би-шешен сынды әлеуметтік қызметтермен де танылды.

XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырдың басындағы ақындар поэзиясында бұл үрдіс уақыт пен кеңістіктегі әдеби шығармашылық пен қоғамдық – әлеуметтік қызмет тұтасуында даралана жалғасты. Ақындар Қазақстанның саяси-әлеуметтік, мәдени тарихындағы саналуан өзгерістер жүйесінен ешқашан қалыс қалмады. Бұл – ұлттық әдебиетіміздің ақындық поэзиядан да басқа арналарына да ықпалын тигізген құбылыс. Ол, әрине, кең таратып айтуды керек етеді. Ақындық поэзияның қоршаған әлеуметтік-қоғамдық ортаға тікелей қатыстылығын дәлелдейтін жанрдың бірі – арнау өлеңдер. Сөз өнеріндегі айшықтаудың (фигураның) байырғы түрі... арнау-жазушының, көбіне-көп ақынның өзіне, не өзгеге, кейде тіпті жалпы жұртқа арнайы тіл қатуы, көпшілікке қайырыла сөйлеуі, олармен іштей кеңесуі [1,240].

Ақындық поэзиядағы азаматтық-философиялық, әлеуметтік көзқарастар осы арнау өлеңдер арқылы байқалады. Кенен Әзірбаевтың, Қалихан Алтынбаевтың, Надежда Лушниковааның, Әселхан Қалыбекованың және т.б. XX ғ. екінші жартысындағы Қалихан Алтынбаевтың «Абай ескерткішіне», «Бір ақынға», «Жамбыл ата», «Қарындасқа», «Семей таңына», «Мың баланың рухына», «Әсетке арнау», «Біздің Семей осындай» (Семейдің 250 жылдығына) және т.б. арнау өлеңдері бар. Аталған арнау өлеңдерде атамекендердің ұлттық тарихымыздағы мәртебелі қызметтеріне эстетикалық-гуманистік дүниетаным тұрғысынан баға беріледі. Қазақ тарихының аса көрнекті тұлғаларына тән ұлағатты өмір өрнектерін саралай бағалап жырлайды. Мысалы, «Абай ескерткіштеріне» арнауындағы поэтикалық жинақтауымен өрілген жолдардың көркемдік мағыналық тереңдігі айқын бейнеленген:

Тұр ескерткіш салынған тастан киын,
Бұл – Абайдың тұлғасы асқан биік.
Иегін маңғаз көтерген, көз алыста,
Тұр толғанып, тіршілік козғалыста.

...Абай-ол адам ұлы, адал асқақ,
Мақсаты-жауыздықпен жағаласпақ.
Күреске дайындалып тұр әдейі,
Шапансыз бір иығын жалаңаштап[2,7].

Халық ақындарының Абайдың, Жамбылдың, Мұхтар Әуезовтің ұлылығын бейнелеп жырлаған арнау өлеңдері көп. Барлығында да аталған тұлғалардың ұлылық қасиеттерін қазақтың және жалпы адамзаттың рухани қатынасына баламалап жырлайды. Мысалы, Қалихан ақынның «Ұлылық ордасында» (М.Әуезовтің 70 жылдығына) атты арнау өлеңде суреткердің мерейтойына ортақтасқан көрші халықтардың (қырғыз, өзбек, түркімен,

тәжік,орыс) ықыласы, Абай, Мұхтар туған Шыңғыстау өлкесінің берекелі жері, тарихы бейнелеу сөздердің тізбектелген мол шоғырлы қолданыстарымен өрнектеле жырланады. Өлеңнің идеялық- композициялық желісінде әлем халықтарының назарына түскен, қазақтың даңқын әлемге танытқан Мұхтар Әуезовтің поэтикалық бейнесі көркем тілмен суреттеледі. Мұхтар Әуезовтің өмір кезеңдеріне ұлттық және әлемдік деңгейдегі танылу, кемелдену биіктерін ақындық поэзиядағы дәстүрлі бейнелеу мағыналы көріктеу сөздермен жырлайды:

«Даңқ» деген бір тау бар,
Сол «даңқ» тауының басына,
Қиналмай еркін бос шығып,
Балқыған айдай Мұхтарым!
Толқыған нұрдай Мұхтарым!
Жиырма деген жасында,
Жарқылдаған жарактай,
Отыз деген жасында,
Суырылып шыққан болаттай.
Қырық деген жасында,
Кеуделеп кірді санатқа-ай!
Елу деген жасында,
Самғады мұзды балақтай,
Алпыс деген жасында,
Аспанлдап ұшты ақ аттай.
Жетпіс деген жасында,
Жеті айналды жаһанды,
Самұрыққа біткен қанаттай[2,15]

Қалиханның «Жасасын, Жамбыл ата!» атты жырында дәстүрлі ақындық поэзияның азаматтық сарындарын дамыта жырлаумен ерекшеленеді. Жамбылдың мекені Қазақстанның, Жетісудың, ұлттың мақтанышы, адамзаттың қазынасы екендігі өлеңнің идеялық-композициялық желісіне арқау болған. Поэтикалық бейнелеудің қалыптасқан көркем үлгілері бұл өлеңде де тізбектеле қолданылады:

...Бір дарабоз бөлінді,
Көп жұлдыздың ішінен,
Жарық жұлдыз көрінді.
Қызыл тілдің шебері
...Шайырлардың шайыры,
Ақындардың атасы.
...Ол – қазақтың арысы,
Ол – жұртымның намысы,
Ол – заманның дауысы.. [2,16-17].

XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырдың басы – қазақ ұлтының әлемге танылған дәуірі. Қазақтың әлемге танылуында ұлттық сөз өнерінің алыптары Абайдың, Жамбылдың, Мұхтардың, Сәбиттің, Ғабиттің халықаралық деңгейдегі таралуы зор ықпал жасады. Қазақ сөз өнерінің дәстүрлі арнасы ақындық поэзияның да ұлттық және әлемдік деңгейдегі таралуы шығармалардың азаматтық-гуманистік биіктікпен жырлануына да әсер етті. Қазіргі тәуелсіз Қазақстанның жаңа тарихында ақындық поэзия дәстүрінің жаңаша түлей өркендеуі де байқалады. Ауызша және жазбаша әдеби дәстүрлер тоғысқан ұлттық поэзияға халық барлық уақытта да ыстық ықыласпен қарайды. Сондықтан, қазақ әдебиетінің тарихындағы негізгі арнаның ұлттық негіздерін сақтаған ақындық поэзия жанрларының да уақыт тынысына орай жалғаса жырлана беретіні ақиқат.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қабдолов З. Сөз өнері (Әдебиет теориясының негіздері), Алматы: Мектеп, 1982, 366 б.
2. Алтынбаев Қалихан. Қалбатау. Өлеңдер, толғаулар, айтыс және зерттеу мақалалар. Алматы: Мерей, 1997, 179 б.

ЖАЗУШЫ ӘБШ КЕКІЛБАЕВ КОНЦЕПЦИЯСЫ

ЗАКЕН Н.

СПД-20-2к тобының студенті

БАЖИКЕЕВ К.К.

Ғылыми жетекшісі, педагогика магистрі,
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Әлем классикасымен мұқият танысқан Ә.Кекілбаев трагедиясында осы соңғы ерекшелік басым. Жазушы кейіпкерлерінің басындағы ахуалды белгілі бір тарихи кезеңдегі «әділетсіз қоғамға» жаба алмаймыз. Әбіш шығармаларындағы болып жататын оқиғалар кеңістік жағынан әдейі тиянақталмаған. Оқиғаның қандай жерде, қай уақытта болып жатқанын тек адамдар қатынасынан, анда-санда бір көрініп қалып жататын тұрмыстық суреттерден, кейіпкерлердің сөз саптау ерекшеліктерінен ғана жобалай аламыз. Қаламгердің біз айтып отырған шығармасындағы трагизм жазушының нақты бір қоғамдағы әлеуметтік шындыққа келіспеу идеясынан, наразылығынан емес, жалпыға ортақ категориялардан туындайды. Сол мақсатты суреткер жеке адамдардың ғұмыры мен тағдырына үнілу арқылы жүзеге асыруға тырысады.

Кілт сөздер: Ә.Кекілбаев, шығармашылық, концепция, поэтика, жанр, ерекшелік, стиль.

Белгілі бір ұлттың көркем ойлау тарихында айрықша із қалдырған тұлғалардың шығармашылығына орай «оның енді екінші өмірі басталды» деген сөз жиі айтылады. Сол тәрізді бақиға аттанған алыптарымыздың бірі - Ә. Кекілбаев шығармашылығының терең иірімдері туралы әлі талай байыптаулар жасалатыны анық. Біз де аталмыш еңбекте қаламгер туындыларын адам жанының диалектикасының ашудағы іргелі әдеби-философиялық категориялардың бірі – экзистенциализммен байланыстырып көрмекпіз. Автордың «Жазушының адамға деген идеялық-көркемдік қатынасынан оның творчествосының стилдік сипаттары қалыптасады. Оның адам тіршілігінің белгілі бір (не қаһармандық, не трагедиялық, не күлкілі) астарларына айрықша көңіл бөлетіндігі творчествосының жанрлық бағытына да әсер етеді» [1, 49-50], дегені бар-тын. Демек, қаламгердің адамға деген көзқарасы, тану деңгейі, оның стиліне, туындыларының жанрына, тіпті дүниетанымы мен бүкіл шығармашылығына әсер етеді.

Бір сөзбен айтқанда, экзистенциалистер концепциясы әлем және жалғыздық ұғымынан өрбиді. Алайда, олардың тұжырымдарында адамның ортамен, басқа адамдармен байланысы тіпті қарастырылмайды деу қисынсыз. Әлемдік философиядағы бұл бағыттың ірі өкілдері - М.Хайдеггер, К.Ясперс, Ж.П.Сартрлерді ортақтастырып тұратын басты белгі - адам болмысына Мен және Басқалар ұғымы тұрғысынан келуі. Олар үшін қоғамдық қатынастар сияқты қозғалыс түрлері абстракция, негізгі шындық – субъективтілік

Жалпы, әлем әдебиетінде жамандық атаулыны шегіне жеткізе отырып, жақсылықтың жалауын көтеру, асқан трагедияны суреттей отырып гуманистік идеяларды насихаттау дәстүрі ертеден қалыптасқан. Күн өткен сайын жаңаша қырларын аша түсетін, уақыт озған сайын басқа бір тұңғық-тереңдеріне тарта беретін Шекспирдің трагедияларын

айтсақ та жеткілікті. Сонымен қатар, әлемдік прозадағы Достоевскийдің үлесі ерекше. Кезінде Н.А.Добролюбов кезінде жазушы шығармашылығына мынадай баға берген болатын: «В произведениях г. Достоевского мы находим одну общую черту, более или менее заметную во всем, что он писал: это боль о человеке»[2,214].

Шындығында да, адам трагедиясы, адамның физикалық та, рухани да құлдырауы, адамның тұла бойын меңдеп алған кеселдер, тығырыққа тірелген адамның өз-өзіне қол салуы т.т. Достоевский поэтикасынан айрықша орын алатын мәселелер. Адамның болмысынан табылып жататын түрлі мерездерді ашық та, ашына суреттеуі оны өз уақытында моральдан жұрдай деген айыптауларды да туғызды. Достоевский өлімді дәріптейді деген сындар да кездесіп жатты. Бағамдай білгент жанға жазушы қиын тағдырлы кейіпкерлердің ішіне үңіле отырып, оның өмірдегі орнын бағамдауға, сол арқылы қоғамдағы кері қозғалыстардың сырын ашуға, гуманистік көзқарастарды қалыптастыруға ұмтылатыны байқалар еді.

Прозадағы Достоевский трагизмі өте терең. Оның «Қылмыс пен жазасындағы» Раскольников талай адамға жәбір-жапа шеккізіп, обалға қалды. Ал, негізгі трагедия оның өз басында еді. Ол өзінің ерік-бостандығын әйгілеу үшін кісі өлтірді. Сонысымен ол қалыптасқан адами қағидаларға, жалпылық нормаларға қарсы шықты, адам табиғатына кереғар келді. Сондықтан да ол мәңгілік жалғыздықтың зардабын тартуға, өзін-өзі іштей жегідей жеп, мүжілуіне әкеп соқтырды.

Жалпы, әдебиетте болатын трагедиялық бейнелеудің басты деген екі аспектісі бар: Біріншісі - адамның әлеуметтік болмысына қатысты да, екіншісі - адам мен оны қоршаған болмыстың келіспеушілігінен, үйлесім таппағандығынан болатын, жеке тұлға басындағы трагедия.

Әлем классикасымен мұқият танысқан Ә.Кекілбаев трагедиясында осы соңғы ерекшелік басым. Жазушы кейіпкерлерінің басындағы ахуалды белгілі бір тарихи кезеңдегі «әділетсіз қоғамға» жаба алмаймыз. Әбіш шығармаларындағы болып жататын оқиғалар кеңістік жағынан әдейі тиянақталмаған. Оқиғаның қандай жерде, қай уақытта болып жатқанын тек адамдар қатынасынан, анда-санда бір көрініп қалып жататын тұрмыстық суреттерден, кейіпкерлердің сөз саптау ерекшеліктерінен ғана жобалай аламыз. Автор үшін ол негізгі мақсат та емес. Қаламгердің біз айтып отырған шығармасындағы трагизм жазушының нақты бір қоғамдағы әлеуметтік шындыққа келіспеу идеясынан, наразылығынан емес, жалпыға ортақ категориялардан туындайды. Сол мақсатты суреткер жеке адамдардың ғұмыры мен тағдырына үңілу арқылы жүзеге асыруға тырысады.

Адам болмысына қатысты терең философиялық толғаныстар 70-80-ші жылдар прозасының дарынды өкілдерінің бірі - Ә.Кекілбаев шығармашылығының да негізгі бағыттарын айқындады. «Шыңырау», «Күй», «Ханша-Дария хикаясы», «Бәсеке», «Құс қанаты», «Шеткері үй» повестері, «Аңыздың ақыры» романы жазушының адам жөніндегі көркемдік-философиялық концепциясын барынша ашып көрсетуге болатын көркем шығармалар. Қаламгер әдебиеттік өрістеудің кейінгі кезеңдеріне тән ерекшеліктер - тарих қойнауларына үңіліп, аңыздық желілерді туынды өзегіне айналдыра отырып, мифологиялық желілерді көркемдік мақсатына сай қолдана отырып, өнердің ұлы нысанасы - адамды тануға тың талпыныстар жасады. Өткен күннің көмескі суретін қиялымен байытып, қайта тірілте отырып бүгінгінің мәселелерін бажайлайды.

«Әбіш шығармашылығында біздің қазақ жазушыларынан жиі ұшыраса бермейтін бір ерекшелік сипат бар. Ол әр шығармадағы әр түрлі тақырыптар мен идеялардың тұтасып барып бір жүйе құруы, жазушы концепциясына айналуы. Сол концепция «Күй», «Ханша-Дария хикаясы», «Аңыздың ақыры» үшеуіне циклдық сипат дарытса, «Шыңырау», «Бәйгеторы» повестері автордың жаңағы шығармаларындағы ойын, дүниетанымын, өмір құбылыстарына деген көзқарастарын айқындап, толықтыра түседі. Айналып келгенде, Әбіштің біз атаған бес туындысының қай-қайсында болмасын, бір мәселе - адамның қоғамдағы рөлі мен орны деген жалғыз проблема қозғалады» [3, 130] - деп баға береді сыншы М. Ысқақбаев. Біз осы айтылған орынды пікірге қосыла отырып, Әбіш

кейіпкерлерінің қоғамдағы орын-салмағын іздеумен шектелмейтінін айтқымыз келеді. Рас, адам және қоғам қарым-қатынасы суреткердің көркемдік қазынасынан ерекше орын алатыны талас тудырмайды. Дей тұрсақ та, жазушы адам мен оның тіршілік маңызын жан-жақтылық тұрғысынан зерттейді. Соның бірі - адамның онтологиялық жалғыздығы мәселесі. Әрине бұл проблеманы Ә. Кекілбаевтің аталып отырған шығармаларының барлығынан табамыз деу ағаттық болар еді. Адам табиғатына қатысты бұл мәселе жекелеген туындыларында және әр деңгейде көрінеді.

Жазушының «Шыңырау» повесіндегі бас кейіпкер - Еңсеп ата кәсібі - құдық қазумен қоңырқай тірлік кешіп жүрген, өз ортасы үшін елеусіз ғана адам. Оның өмір сүріп келе жатқан осы шағына дейін «қыран топан қызыққа батқан берекелі өмірі жоқ. Түксиген сыз қабырғалар мен қиыршық топырақтан басқа, екі иінінен аждаһадай айқара басқан көр-қараңғыдан басқа, көргені де шамалы. Бірақ оның осы қара көр қуыс пен бір шөкім сұрқай өмірінен бөгде ойлайтын да ештеңесі жоқ еді» [4, 363].

Суреткер өзінің стильдік бедері - аналитикалық, философиялық баяндауға сүйене отырып шығарманы трагедиялық коллизияларға құрады. Еңсепті ғұмыр бойы иектеп келе жатқан сезім - үрей мен күдік. Осы үрей сезімі «Шекспир айтқандай адамды ерлікке бастаған, адамның пасық сезімдерінен жиіркендіретін ұғымнан басқаша» [5, 213] екендігі повестің алғашқы рецензияларында айтылып қалды да, әрмен қарай тереңірек сөз болған жоқ.

Ол жер шұқып құдық қазу барысында, шыңыраудың түбінен судың шығу-шықпауы екіталай. Өзі ойлаған межеге жеткенде «өлім аузында жүрген кісінің» күйін кешеді. Баяғыдағы сәл болмашы қуанышы, бұдан әлдеқайда бұрынғы, тіпті кешегі талай-талай құдық қазып бетегелі белге берекелі су келтіргендегі қызығының барлығы ұмытылады. Еңсептің бойындағы үрей сезімі талай жылғы құдықшылық еткен кәсібінің нәтижесінде пайда болды дейік. Ал тас қараңғы шыңырау түбінен жарық әлем - жердің бетіне шыққанда бұл сезімнің көлеңкедей еріп жүретіні қалай? Енді маңынан жуымайтын болып өз-өзіне ант беріп, көп уақыт сол тұңғыық қапасақ тағы да түсуге бел байлайды. Үнемі солай. «Күні кеше жігерін құм қылған қыран шұңқырға қайтадан жетелеп алып келген эзезіл күштің аты не екенін ол кезде Еңсептің өзі де білмейтін. Келе-келе түсінді. Бірін-бірі жақсы мен жаманға бөліп, жағаластырып қойған мына дүниеде бөтеннің аузынан шыққан жылы сөз, қошамет-қолпаш әлі арыны қайта қоймаған арғымақ атқа қатты тебінген үзеңгімен бірдей екен. Ал ол кезде адам пақырды тауға ұрып, тасқа соқтыратын аяр алданыштың әлі арыны мұқалмаған арғымақ кезі еді» [4, 384].

Экзистенциалистер концепциясы бойынша қорқыныш пен үрей ғана адам өмірінің өлімге барып тірелетін мағынасыздығын таныта алады. Сөйтіп барып адам өз өмірінің шынайы ақиқатына көзі жетеді. «Сонда ғана,-деп жазады Е.Коссак Хайдеггер философиясын талдай отырып, - адам өзінің бөтен әлемге тасталғандығын сезеді, оны үрей мен қорқыныш атаулыдан құтқаратын «өлімге деген еркіндігі» қалады» [7, 60].

Ә.Кекілбаевтің трагедияны адаммен туасы бірге, табиғи дейтін экзистенциализм өкілдерінен айырылатын тұсы да осында.

Автор шығарма экспозициясын жорықтағы Әміршінің осындайлық психологиясынан, өзін-өзі жегідей жеген оймен арпалысқан күйінен бастауында суреткерлік амал бар. Өйткені Алмас ханның өз-өзіне қойып, ұштығын таба алмаған бұл сауалдары романның соңына дейін лейтмотивтік қызмет атқарады. Осы ішкі диалогтардан Әмірші бейнесіндегі жатсыну процесін бағдарлай аламыз. Барған сайын кереғар ойлардың тереңдей беруінен құтылмақ болып қаншалықты қарманса да жер бетіндегі тіршіліктен тиянақ таба алмай аласұрады. Сондықтан да «хан сарайы, сарай маңындағылар, тіпті кіші ханшаға дейін ол үшін соншалықты бөтен, соншалықты жат. Ол шексіз жалғыздықта» [4, 200]. Тіпті, енді ол тіршіліктің өзінен жатсыну арқылы трагедиялық бейнеге айнала бастайды. Өз уақытында кеңес ғалымы Г.М.Фридлендер шет ел зерттеушісі В.Мушгтің «Трагическая история литературы» деген кітабына үзілді-кесілді қарсы шыққан болатын. Мушгтің «Трагическое не зависит ни от моральной ошибки, ни от познания законов разума.

В трагедии человек сознает перед самим собой и перед миром ужас, который не имеет рациональной причины и от которого нет никакого легко доступного нам средства излечения. Человек, которого посещает ощущение трагического, испытывает потрясение всего своего внутреннего существа, а не только присущего ему буржуазного правосознания, аристократических понятий о чести или чувства социальной прочности своего бытия. Его ужасает мрак того мира, для существования в котором он рожден, и то неблагополучие, которое он ощущает в своих взаимоотношениях с силами жизни» [11, 219] - дейтін пікірін мүлдем теріске шығарады.

«Аңыздың ақыры» романындағы Әмірші бейнесіне жоғарыдағы Мушгтің айтқан теориялық толғамы сай келетіндей. Шығармада мына тіршіліктен үміт үзген қаһарманның кейде өлімді сағынатын, сол зауал шақтың тезірек келуін күтетін суреттер бар. Өзіне бетпелі келіп қит етсе қанын шашқалы тұрған тұз тағысы - жолбарысты шімірікпей қарсы алады, тіпті осы жыртқышты өзінің мәңгілік күйзелісінен біржола құтқаратын азатшысындай көреді. Жолбарысты амалсыз жер жастандырғанда ажалдың тағы да сырт айналып кеткеніне өкінетіндей. Мұндай сезім оның «мына көл-дария аспанның астында кімнің болмасын мәңгі серігі құлазыған жалғыздық екенін» [4, 44] ұғынуынан пайда болған. Ақырында Әміршінің мәңгілікке балап жүрген ұғымдарының бәрі де аяқ астынан күйреп бітеді. Оның жалғыз ғана тапқан тиянағы кезінде зынданға өзі жаздырған жазу – «Барар жерің бәрібір жердің асты».

Әміршінің күйзелісті өмірін оның ғұмыр сүрген қоғамның алғышарттарынан іздеу қателік. Өйткені заманның тіршілік-тынысын өзгерту, өзіне тәуелді қоғамы принциптер жасап алу құдіретті Әміршінің құзыры жететін нәрселер. Алмас ханның нақты тарихи прототипін сезе отырсақ та шығарманың мекен-тұрағы мен уақыты абстракция күйінде қалуы оның трагедиясын қоғамдық негіздерден қарауға мұрша да бермейді. Сондықтан да романда жазушы адамның рухани мүддесі биігінен келіп, философиялық тұжырымын психологиялық талдау тұрғысынан дәйектеу мақсатын көздейді.

Ә. Кекілбаевқа тән тағы бір ерекшелік - жеке адам мәселесін әртүрлі деңгейден, адамның әртүрлі әлеуметтік статусынан келіп зейін қоятыны. Суреткер біршама шығармаларында бүтін бір ел ғана емес, бірнеше мемлекеттердің тағдырын шеше алатын (Әбілқайыр, Алмас, Жөнейт хандар) адамдардың бейнесін жасай отырып, олардың дүниетанымын, жұмыр басты пендеге тән сезімдерін, рухани ерекшеліктерін ашуға назар аударса, Жақан («Автомобиль»), Зуһра («Шеткері үй»), Еңсеп («Шыңырау»), Тілеу («Бір шоқ жиде») сияқтылар әлеуметтік белсенділіктен алыс, алдарына тым ірі мақсаттар қоймайтын, қарапайым ғана жандар. Тіптен олардың бойында белгілі бір іске бейімі болып, өз мамандығын жете игергенімен, дара туғандықты білдіретін қасиеттері, айрықша дарындары жоқ. Әбіштің негізгі діттейтіні - адамды типтік тұтастықта алу. Жазушы үшін хан болсын, қара болсын, біртуар талант болсын, я болмаса алаяқ болсын - олар жеке тағдырлар, жеке бір дүниетаным мен сананың иелері. Жеке адам дегеніміз - өзінше бір әлем. Қаламгер осы жеке адамға үңіле отырып, олардың бойынан ортақтық қасиеттер іздейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кекілбаев Ә. Кемелдік. //Уақыт және қаламгер.(Құраст. Р. Бердібаев). - Алматы: Жазушы, 1984. -Б. 35-62.
2. Добролюбов Н.А. Собр. соч. В 9-ти томах. Т.7. - Москва - Ленинград: Худ. лит., 1963. - 634 с.
3. Ысқақбай М. Шығарма шырайы - шындық. - Алматы: Рауан, 1994. - 240 б.
4. Кекілбаев Ә. Екі томдық таңдамалы шығармалар. Т.1: Роман және повестер. - Алматы: Жазушы, 1989. - 400 б.
5. Әбжанов Т. Еңбектің Еңсепті “жатынуы”. //Жұлдыз. 1993, ғ9. -Б. 212-214
6. Герольд Бельгер. Дала балладалары. //Ә.Кекілбаев. Екі томдық таңдамалы

шығармалар. Т.1: Роман және повестер. - Алматы: Жазушы, 1989. -Б. 5-14.

7. Коссак Е. Экзистенциализм в философии и литературе: Перев.с польск. - Москва: Политиздат, 1980. - 360 с.

8. Фолкнер У. О литературе. //Вопросы литературы. Москва, 1977, №1. -С. 197-228.

9. Сартр Ж.П. Экзистенциализм - это гуманизм. //Сумерки богов. (Сост. и общ.ред. А.А. Яковлева). - Москва: Политиздат, 1990. -С. 319-344.

10. Қараңыз. Керейқұлов Қ. Теңізге түскен желқайық: Сын мақалалар. - Алматы: Жазушы, 1991. - 216 б.

11. Фридендер Г.М. Методологические проблемы литературоведения. - Ленинград: Наука, 1984. - 238 с.

12. Бердяев Н. Смысл истории. - Москва: Мысль, 1990. - 175 с.

АМЕРИКА АСҚАН ЕЖЕЛГІ ТҮРКІЛЕР

ЗЕЙНЕҒАБИДЕНОВА А.

СПД-21-4 тобының студенті

БАЕРБЕКОВА А.Е.

Ғылыми жетекшісі, педагогика магистрі,
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада Американың байырғы тұрғындары – үндістердің ежелгі түркі тайпасынан шыққанын ғылыми жағынан дәлелді фактілер келтіріліп дәлелденгені туралы сөз етіледі. Бұл фактілер генетикалық, мәдени-әлеуметтік, ғылыми тұрғыда мысалдар келтіріліп дәлелденеді.

Кілт сөздер: Солтүстік және Оңтүстік Америка құрлығы, ежелгі үндіс халықтары, қазақ тұрғындары, түркі жұрты.

Солтүстік және Оңтүстік Америка құрлығының әр түкпірін жайлаған ежелгі «үндіс» халықтары түркі жұртының бір бұтағы. Ол әлдеқашан-ақ дәлелденген дүние.

Америка құрлығын мекен етіп жатқан қазіргі тұрғындардың арғы тегі азиялықтардан тарауы мүмкін деген болжамды америкалық археолог ғалымдар ХІХ ғасырдың ортасынан бастап ашық айта бастады. Олар алғашында аталмыш құрлыққа адамдар өте ерте плейстоцен заманында, яғни 2 миллион жыл бұрын қоныстана бастады деп жорамал жасаған еді.

Кейін Льюис Генри Морган есімді археолог ғалым «Америка құрлығының алғашқы тұрғындарының азиялықтар екені рас. Олар осыдан 10-15 мың жыл бұрын екі құрлықтың (азия мен америка) арасын жалғастырып тұрған жіңішке қырат арқылы өтіп келген аңшылар қауымынан тарады» деп батыр байлам жасады.

Арада бір шама уақыт өткеннен кейін осы деректердің ақ-қарасына көз жеткізу мақсатында америкалық ғалым Алеш Грдличка 1912 жылы Сібір мен Алтайға арнайы келіп, жергілікті тұрғындардың тілі, әдет-ғұрпына қатысты біршама зерттеу жасап көреді. Сапарында расында да алтай-сібір-үндіс халықтарының арасында белгілі бір ұқсастықтар барына көз жеткізеді. Осылайша ол «осыдан мыңдаған жылдар бұрын Азия құрлығы мен америка материгінің түйісер тұсындағы өткел қырат болған, сол қырат арқылы алтай және сібір тұрғындары қазіргі америка жеріне қоныс аударуы мүмкін» деген жорамалдың негізсіз еместігіне көз жеткізді. Ұзамай «Аляска күнделігі» атты зерттеу кітабын жазып ғылыми қауымдастық алдына үлкен миссия тастап жібереді. Осыдан бері алтай және үндіс халықтарының туыстығы мәселесі күн тәртібінен түспейтін мәселенің біріне айналып сала

берді.

Ғылыми дәлелдерге сенсек, Америка құрлығына адамдар үш рет қоныс аударған. Алғашқы көш 35-40 мың жыл бұрын басталған, екіншісі 25-28 мың, үшіншісі 10-14 мың жыл бұрын. Одан кейін теңіз бен жердің арасын жалғап тұрған Берринг бұғазы су астына кеткен. «Осылай ұлы көш аяқталды. Бұл Азияның соңғы көші болды», дегенге саяды ғылыми пайымдар.

Ғалымдардың пайымына сенсек, осыдан 20-25 мың жыл бұрын қазіргі Чукот, Охот және Шығыс Сібір секілді теңіздер болмаған. Амур өзені Сахалин және Жапон аралдарымен сонда-ақ Камчатка аралдарының бір бөлігімен түйісіп жатқан. Яғни, Азия мен Американың арасы мыңдаған шақырымға созылған жіңішке жер мойнақ (бұғаз) арқылы жалғасып жатқан. Ол бұғаз қазір Берринг бұғазы деп аталады.

2019 жылдың 31 қаңтары күні Канаданың CBS News телеканалы осы Берринг бұғазы туралы арнайы зерттеу фильмін көрсетті. Фильмде жұртшылық назарына белгілі геолог ғалым Джеф Бондтың ұзақ уақыт бойғы ғылыми зерттеу жұмыстарының негізінде құрастырған Берринг бұғазының картасы ұсынылды. Онда осыдан 18 мың жыл бұрынғы Берингия жермойнағының көлдер мен өзендерге бай жасыл аймақ болғаны анық көрсетілген. «Қазіргі Берринг бұғазы мен Аляскаға тиіп тұрған батпақты алқаптарға геологиялық тұрғыдан жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне сүйене отырып, Берингия жермойнағының климаты мен қоршаған ортасы ол замандарда байырғы сібірліктердің өмір сүруіне әбден лайықты болғандығын да, соның арқасында олардың әлгі аймақта ондаған мың жылдар бойы мекендеп келді деп батыл шешім шығаруға болады. Яғни, сол дәуірдегі Берингия жермойнағында қалыптасқан экологиялық және климаттық ахуалдың Сібірден алғаш қоныс аударушылардың өмір сүру жағдайына әбден лайықты болды. Ол аз десеніз, Беррингияда ол заманда ормандар мен жасыл алқаптардың да, мамонт және бизон секілді сүтқоректі алып жануарлардың болғанын археологиялық қазба жұмыстары да дәлелдеп отыр», - дейді деректі фильм авторлары.

Генетикалық талдаулар не дейді?

Генетика саласының аса білгірлерінің бірі саналатын химия ғылымдарының докторы, профессор Анатолий Алексеевич Клесовтың айтуынша, ежелгі америкалық «үндістердің» генотипі Солтүстік Сібір халықтарымен өте ұқсас. Қос халықтың арасындағы гендік ұқсастық көрсеткіштері 50-90 пайызды құраған. Бұл - байырғы америкалықтардың 52 түрлі геномы мен көне сібір алтай халықтары өкілдерінің 17 түрлі ДНК ерекшеліктерін геномын салыстыра отырып алынған зерттеулердің нәтижесінен алынған қорытынды. Генетик ғалымдардың айтуынша, екі халық арасындағы генетикалық алшақтықтар мен ұқсастықтарға қатысты алшақтықтар мен ұқсастықтарға қатысты 300 мың ДНК тізбектері анықталған. Тағы бір айта кетерлігі, Американың оңтүстігіне қарай жүрген сайын азиялық генотип көрсеткіші соғұрлым азая түскен.

1936 жылы Американың Нью-Мексика штатындағы Кловис қаласының маңынан бір жарым жасар баланың қаңқасы табылды. Зерттеу барысында оның мұз дәуіріне тән екені анықталады. Ең қызығы, ДНК сараптамалар бұл баланың жұрт ойлағандай еуропалық емес азиялық нәсілге жататынын көрсетіп берді. Бұл Солтүстік Американың байырғы тұрғындарының түпкі тегінің Еуропадан емес, тікелей Азиядан тарағанын тағы бір дәлелдеп өтті. Көп ұзамай бүтіндей Америка құрлығын мекендеген байырғы тұрғындарының шамамен 80 пайызға жуығы осы Кловис мәдениетіне тән геномдардан тарайтыны, сонымен қатар сол геномдардың үштен бірінің осыдан 24-25 мың жыл бұрынғы сібірлік геномнан бастау алатыны да қоса дәлелдеп берді. Бұл - байырғы америкалықтардың о бастағы азиялық түпнұсқа геномының бастау көзі осыдан 25 мың жыл бұрын азиялық Сібірден таралғанымен, Америка жеріне олар тек 15 000 жыл бұрын ғана келіп жеткенін көрсетеді.

Генетика ғылымының соңғы жетістігі ДНК тәсіліне сүйенген американ ғалымдары байырғы жерлестері тұқым-тегі алтайлық, тыбалық, сахалық, хакастық, шорлық түркі тектестермен байланысты екенін анықтады. Мұны Ресейдің Вавилов атындағы жалпы

генетика институты да бірнеше рет дәлелдеп берді.

Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Түркология және Алтайтану ғылыми зерттеу орталығының директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор Қаржаубай Сартқожаұлының айтуынша, Америка континентіне өтіп кеткен тайпалар Тәңірлік дінді ұстанған. «Олар көшкен кезде біз де сол дінде болғанбыз» дейді ол.

Лингвистикалық зерттеулер де бұл пікірді жоққа шығармайды

Белгілі татар ғалымы Абрар Хайруллин және қазақ ғалымы Әділ Ахметов сынды азаматтардың айтуынша, ежелгі үндістердің 4 мыңдай түркінің түбір сөздерін қолданған. «Мен Америкада үш жылдан астам уақыт қызмет еттім. Сол кезде Америкадағы «үндістердің» мәдениетіне көңіл бөлдім. Өйткені «Үндістер Азиядан келген» деген гипотеза бұрыннан бар ғой. «Осы гипотеза рас болса, «үндістер» Азиядан келсе, Азиядағы ең үлкен халық түркі халықтары емес пе?» деп ойлайтын едім. Осындай оймен Аризона университетінің кітапханасында көп жұмыс жасадым. Сонда қазақ тілінен сабақ беріп жүргенмін. Күндердің күнінде Дисс Ауэр деген 68 жастағы бір студентім, арғы тегі неміс: «Сабақтан кейін маған бес минут уақыт бөлесіз бе?» – деп сұрады. Жөн сұрастық. Сөйтсем, оның әкесі көп жылдар бойы Ыстамбұлда саудамен айналысқан екен. «Кімнің жерін жерлесен, соның суын ішесің» демекші, Дисс Ауэр әкесімен бірге жүріп, түрікше үйреніп алған екен. Түркінің бір бұтағы деп өзінше жақын тартып жүргені ғой. Сосын менің Қазақстанда, Хан Тәңірінің етегінде туғанымды біліп: «Тауды жақсы көреді екенсіз ғой, тауға барып қайтайық», – деп ұсыныс жасады. Өйткені Тусонның айналасы түгел тау ғой. Сөйтіп, жолға шықтық. Келе жатсақ, жолдағы бағанда «Баба тоуак» деген белгі тұр. Соны суретке түсіріп алдым. Себебі «Тоуак» сөзі «тау» сөзімен үндес секілді көрінді. Қырғыздар «тоо», түрікмен, әзербайжан, түріктер «даг» дейді. Үзенгі жолдасымнан мағынасын сұрасам, «Бақа тау» деген сөзді білдіреді екен. «Қаратау», «Бурыл тау» деген атаулар да бар екен. Осылайша, үндістер тарихын зерттеуді бастадым. Тілдерін зерттеп, сөздіктерін сапырып отырып, 360-тай ұқсас сөз тауып алдым. Оның ішінде «кел», «кет», «боюу», «құда», «балдыз», «тұлым» деген сөздер бар екен. Топонимдерін қарап отырсаң, 138 жер атауы «тепек» сөзімен тіркеседі екен. Біздіңше – «төбе». Түрікмендер – «дебе», түріктер «тепек» немесе «тепе» дейді. Ежелгі ацтектер, майя, кечуа тайпаларының тілдерінде түркілік сөздер қаншама. Мәселен, майя мен түркі тіліндегі «тас іші, тұлым, жалқау, жасын, жас жылан, шыбыншы, толы, ақ, көк, ойын, долы, исібар, бақалар» сынды сөздер қазақша сәйкестендірсе тура осы мағынаны береді. Оны аз десең мынаны айтайын. Майя тілінде қош – қазақша құс, маяша ақап – қазақша нағашы аға, маяша имиш – қазақша жеміс, маяша бақа – қазақша бақа, құрбақа, ал кечуа үндістеріндегі «кэт» – қазақша «кет», кэл – қазақша «кел». Тура сол мағынасында. Сиу үндістерінің тіліне үңілсек, «сиуша таң – қазақша таң», сиуша «тани» – қазақша «тану», «ате – әке», «ина», «ене» – «ана», «оиа – аяқ», «ишу – ішу», «қан – қан», майяша «аак» – қазақша «ағу, ағыс», «батал» – қазақша «бай», «икм – екі», «тур – тұр», «тік – тік». Бұл жай ғана ұқсастықтар емес, - дейді Әділ Ахметов.

Сол секілді неміс ғалымы Отто Риг те ежелгі үндіс халықтары мен алтайлықтардың морфологияларының тым ұқсастығына, сонымен қатар олардың тілдерінің жалғамалы /агглютинивтік/ тілдер тобына жататынына қатты таң қалған. «Сиу тілін орал-алтай тілдері тобына қосуға болады. Морфологиясы тым ұқсас. Екеуі де жалғамалы тілдер. Предлогтары жоқ, Фонетикасы жақын: түрік те, сиу тілдері де үндестікті заңына бағынады» дейді ол. Сол секілді зерттеуші ғалым Б.Ферейрд те Боливия мен Перуде де өмір сүрген кечуа тіліндегі көптеген сөздердің түркі тілдеріндегі ұғымдармен бірдейлігі жөнінде айтқан.

Айтпақшы, Мичиган, Висконсин, Миннесота, Дакота, Небраска, Орегон, Юта, Айдахо, Алабама, Делавэр, Канзас, Оклахома, Гурон, Онтарио, Онайда, Сенека, Мичиган, Виннипег, Миссисипи, Потомак секілді елді-мекен, штат, өзен-көл және тау атауларының барлығының да түп астарында көне түркілік сарын жатқан көрінеді.

Ол аз десеңіз, әйгілі майя тілі мен өркенитетінен де түркілік сарын тауып жатқандар аз емес. Әділ ағамыздың айтуынша, майя тілінде «kin» деген сөз кездеседі. Өрі ол сөздің бірнеше мағынасы бар: бірінші мағынасы – аптаның бір күні, екіншісі – аспан әлеміндегі

Күн, үшінші мағынасы – кіндік дегенді білдіреді екен. «Ежелгі майялықтардың (үндістердің аса бір өркениетке қол жеткізген бір тармағы, тайпасы) бізбен – Алтай халықтарымен тарихи байланысы үлкен ғылыми-зерттеуді қажет етеді. Оны ешкім жоққа шығара алмайды. Ежелгі бабаларымыз Солтүстік Америкаға су арқылы емес, жермойнақ арқылы өткен. Кезінде Азия мен Солтүстік Американың арасында ені 50 мильдік жермойнақ болған. Олар сол жермойнақ арқылы көшкен. Кейін мұз еріген соң, ол жерде бұғаз пайда болады. Америкалық «үндістердің» Алтайдан кеткенін айшықтайтын тағы бір жайт бар. Ол майялықтардың 260 күндік киелі күнтізбесі. Яғни ана мен нәрестенің күнтізбесі. Жатырға түскен ұрық пен баланың өмірге келу арасы – 260 күн. Яғни тоғыз ай, тоғыз күн. Аталмыш күнтізбе осыдан пайда болған тәрізді. Мұндай санау жүйесін олар бізден алып барған. Алтай мен байырғы Майя өркениетінің арасында өте үлкен байланыс бар. Сондай-ақ майялықтардың күнтізбесі ғана емес сәуегейлігі, астрономиясы да бізбен бірдей. Олардан асқан математиктер болмаған. Бес мың жыл бұрын «нөлді» алғаш рет пайдаланған да – солар. Соның барлығын тасқа басып, жазып кеткен. Бұғаз пайда болғаннан, кейін мәдени байланыстардың барлығы үзіліп қалған. Екі түрлі әлем болып қалдық» дейді Әділ ағамыз.

Ахметов мырзаның ойынша, біздің заманымыздың 668-1175 жылдары аралығында қазіргі Мексика жеріне лек-лек моңғолтектестер келіп қоныстанан. Олар негізінен Моңғолияның Толан деген аймағынан келген. Мұхиттың арғы жағынан өтіп келген соң әлгі моңғолтектестер жаңа мекендеріне өздерінің байырғы жер-су атауларын беріп, оларға Толан немесе Толы (Туле) деп атау берген. Бұл аймақ Байкал көлі мен Толы өзенінің бойына орналасқандықтан Анауак, яғни Су бойы деп аталған екен. Әлгі өңірлер де мұхит пен теңіз айдындарына жақын орналасқандықтан, бұрынғыша Анауак болып аталып кеткен. «Кезінде қазіргі Мехико қаласының орнында да шалқар көл болған. Сол көлдің бойын жайлаған халық өздерін нахуатлактар деп атаған және олар о баста Ацтланнан, яғни жоғарыда аталған Атитлан көлінің маңынан келіп қоныстанғанын және 13 тайпа, 7 ру халық болғанын шежіре қылып айтып келген. Нахуа тілінде сөйлейтін халық өздерін нахуатлактар деп атаумен қатар Ацтланмен немесе Атитланмен байланыстырып, ацтектер деп те атап кеткен. Ацтектер демекші, егер олар о баста Алтайдан келіп қоныстанса, осыны дәлелдейтін лингвистикалық дерек бар ма, бар болса, олар қандай деген сұраудың жауабын іздер болсақ, мынадай дерек алдымыздан шығады. Мәселен, Eliseo В. Aragon және Rosario Maria Gutierrez есімді ғалымдардың қолымен жазылған нахуа тілінің сөздіктерін зерттегенімізде құрамында түркі тілдерінің бәріне де ортақ тере (төбе) деген ацтектердің жүзден аса байырғы топонимдері мен олардың этимологиялық анықтамасын кездестірдік. Олар қазіргі Мексиканың оңтүстігінде орналасқан Веракруз, Гуерреро, Оахака және Чьяпас штаттарында өте жиі кездеседі. Ацтектердің Алтайдан шыққандығының әрі олардың түркі тектес халықтармен жақындығының тағы да бір дәлелі ацтек деген этнонимнің этимологиясынан анық байқалады. Ғалым И.Ф.Никоновтың пікірінше, әлгі атау а(к)цилан деген сөзден өрбіген. Ал ацтек тілінде ак деген сөз ақ, ал цилан деген сөз жылан деген ұғымдарды білдіреді. Алтай халықтары мен америкалық «үндістердің» туыстығын генетикалық зерттеулер де дәлелдеп отыр. Тұқым қуалаушылық қасиеті мен ДНК-сына дейін келеді. ДНК ұқсастығы 90 пайыз болып отыр. Сонымен қатар ең үлкен ұқсастық – «түркілік көк белгі» балалардың жамбасындағы көк дақ осы америкалық үндістерде де бар», - дейді ол.

Көк таңба демекші, Стюарт Фидель дейтін америкалық ғалымның «Егер біз Американың байырғы тұрғындарын әлемдегі басқа халықтармен салыстыратын болсақ, олардың ең алдымен Азия моңғолтектестеріне өте ұқсас екенін байқаймыз. Көзге ұрып тұрған ортақ ұқсастықты ең алдымен олардың қайратты түзу қара шаштарынан, сақал-мұрттары мен денеге бітетін түктерінің біршама сирек болатындығынан, қоңырқай түстерінен, қоңыр көздерінен, шығыңқы жақ сүйектерінен және күрек тістерінен анық байқауға болады. Сосын Азияда да, Америкада да жергілікті халықтардың жас нәрестелерінің жамбастарында ғылымда «моңғол дағы» деп аталатын көкшіл дақ болады» деп жазғаны тағы бар.

Бір қызығы, ежелгі үндістер мен алтайлықтардың ұқсастығын Американы ашты делінетін атышулы саяхатшы Америго Веспуччи де байқағанға ұқсайды. 1500 жылғы Америго Веспуччидің хаты делінетін бір құжатта «Олар (үндістерді айтады) қызыл күрең түсті, бірақ ұдайы күн көзіне жүрмесе реңдері басқаша да болуы ықтимал: олар жалпақ бетті келеді. Бұл тұрғыдан алғанда олар татарларға ұқсайды» деген дерек бар.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Социально-экономическая география зарубеж. мира. Под ред. Вольского В.В. М., 456 с.
2. Қазақ ұлттық энциклопедиясы, 5-том. 3. Дипломатия жаршысы // журнал 2010 1 (7) 4. Дипломатия жаршысы // журнал 2010 1 (5) 5. Дипломатия жаршысы // журнал 2010 1 (4)

М. МАҚАТАЕВ ПОЭМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ЗЕЙНЕҒАБИДЕНОВА А.

СПД-21-4 тобының студенті

ТОПАШОВ М.Ә.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Бұл мақалада Мұқағали Мақатаев поэмаларының көркемдік ерекшеліктеріне мүмкіндігінше кеңірек, тереңірек назар аудару мақсат етілді. Оның ақындық болмысы, өмірге көзқарасы, өзіне тән дара стилі ғылыми тұрғыдан тұжырымдалды. Ақынның әдеби дәстүрді одан әрі жалғастырып қана қоймай, оған түр мен сыр бергендігі, сонымен бірге ақын поэмаларында адам образдарының сомдалу шеберлігі, бейнелеу тәсілдерінің ешкімге ұқсамайтын даралығы талдау нәтижесінде анықталды.

Кілт сөздер: ақын, поэма, идея, дәстүр, өлең, түр, образ.

М.Мақатаев қаламынан лирикалық өлеңдермен қатар бірнеше поэмалар туды. Ақын поэмалары қазақ поэзиясында замандас бейнесін жасауда өзіндік өрнегімен танылған тамаша туындылар. Сондай туындыларының бірі «Дариға - жүрек» лиро-психологиялық поэмасы. Сезім құдіреті бізді оқыған сайын баурап әкетіп, ақынның Дариға жеңгесін сұлулықтың символы ретінде идеялық-көркемдік жағынан аса шебер бейнелегеніне тұщынамыз. Мұның өзін ақынның сыршыл туындыларында адам образын жасаудағы тек өзіне ғана тән дара шеберлігі десек, артық айтқандық болмайды. Әдетте қазақ поэзиясында соғысы тақырыбына арналған поэмалардың сюжеттік мазмұны майдандағы жауынгерлердің ерлік істеріне байланысты тартысты оқиғалар желісінде жазылатыны белгілі. Ал, осындай тарихи поэмалар қатарынан табылатын М. Мақатаевтің "Дариға-жүрегі" соғыстағы қаһармандық ерлік туралы емес, Дариға арқылы елдегі болып жатқан соғыс жылдарындағы тұрмыс-тіршілігін, қиын сәттерін, көңіл-күйін шебер суреттеп көрсетеді, сондықтан да бұл поэма терең сезімге толы шын мәніндегі лиро-психологиялық поэманың үлгісі. Ақынның тағы бір шоқтығы биік болып саналатын тамаша поэмаларының бірі - "Аққулар ұйықтағанда". Поэма фабуласы ежелден сұлулық символы болған аққу құстың киелі қасиеттерін жырлауға құрылады: ғазиз ананың жан сырын, балаға деген мөлдір махаббатын адам сезімінің тұңғық терең иірімдеріне айналдырады. Мұқағалидың бұл шығармасында екі бірдей сабақтас идея бар. Оның бірі – киелі құсқа қарсы оқ атпау, тәтті тыныштықтың шырқын бұзбау, яғни, адамгершілік пен игілікті дәріптеу болса, екіншісі – қоршаған ортаны қорғау, табиғатқа жанашыр, қамқор болу. Поэмадағы негізгі кейіпкерлер ана мен әкенің сом тұлғасын, типтік бейнеде ақын образ мінез-құлқын ашуда, диалог арқылы ана мен әкеге сөз береді, бұл жерде кейіпкерлер сөзі олардың

психологиясын реалистік тұрғыдан нанымды беруде ақын шеберлігін танытып тұр. «Ақын поэмасының көркемдік жағынан сәтті шығуы үшін қолданған кілті - тап-таза реализм. Мұндағы табиғат көрінісі, адам тағдыры барынша ықшам, нақтылығымен бағалы болып келеді»[1,59]. Осындағы әсіресе ауырып жатқан нәрестеге ғазиз ананың не істерін білмей, қандай жағдайда баласын ажалдан алып қалуды ойлап жаны төзбей, ақыры тәуіп шалдың баланы аққумен аластаңдар деген сөзінен басқа үміті қалмаған ананың, еріксіз көлге барып аққуға оқ атқан жеріндегі көріністі, ананың сол кездегі адамның ішкі жан-дүниесін терең бірудегі тапқырлығын танытады. Поэмадағы ананың да, әкенің де, поэмада бір-ақ рет көрінсе де, оқырманның көз алдында қалатын қарт жылқышының жарқын бейнелері өте нанымды, көркемдік бояуы қанық, дара кейіпкерлер. Сондықтан да "Аққулар ұйықтағанда" – қазіргі қазақ поэзиясындағы эпикалық туындылардың маңдай алдынан орын алып отыр. Мұқағали дастандарының әрқайсысы өз объектісін шебер, көркем игерумен бірге, сол арқыл жекелеген адамның ғана емес, күллі қоғамның, заманның бейнесін жасайды. Соның бәрін дәуір тынысымен тығыз байланыста, терең философиялық толғаныстарымен бейнелеп көрсетуде өзінің нұсқалы стилімен ерекшеленеді. Бұл – бұл талантты ақынға тән ұнамды қасиеттер. Мұқағалидың эпикалық туындыларының ішіндегі тағы бір шоқтығы биік шығармасы халықаралық тақырыпқа жазылған "Чили – шуағым менің" поэмасы. Бұл поэма Чили халқының ер жүрек ұлы ақыны Пабло Нерудаға арналғын көркем ескерткіш, автордың бүкіл әлемдік шеңбердегі жалпы адамзаттық мазмұн мен пішінге көше алатын кемелдігі мен шеберлігін аңғартатын ауқымды шығарма. Сонымен бірге, бұл поэма – жер бетіндегі бейбітшілікті баянды етуге шақырған ақынның асқақ ұраны іспетті, әрі әлем кеңістігін ақынның эпикалық кең құлашымен түгел қамтыған көркем де кесек, дара туынды. Ақын бұл поэманың басты кейіпкері болған Паблонның көркем бейнесін жасауда айрықшашеберлік танытып, оның халқына, Отанына деген ақ та пәк махаббатын ерекше қастерлеп, жоғары бағалап әр қырынан суреттеп, оған жаны ашыған ақын дүниедегі барлық ақынды бір адамның баласы санап:

".. Саулығын Паблонның біліп қайт деп,

Ақындық рухымды аттандырғам",-деп үлкен жүрекпен парасатты түйін түйеді. Сайып келгенде, бұл лирико-публицистикалық поэмада Чили халқының әйгілі ақыны Пабло Нерудың көркем бейнесі реалистік тұрғыдан нанымды да нақты шығуы, Чили халқының фашизм зұлымдығынан отқа оранып жатқан ауыр халін ақынның терең түйсініп, құдды өзінің жеке басынан өткергендей күй кешіп, қуатты сезіммен толғанып, ақ жүрегінен ақтарылып жырға қосуынан деп те ойлауымыз керек. Оның "Чили – шуағым менің" поэмасы тұтастай алғанда, ақынның шығармашылық эволюциясының тың белесі.

"Райымбек! Райымбек!" атты поэмасы – тарихи тақырыпқа, ерлікке, ел қорғауға арналған көлемді де көркем туынды. Мұқағали бұл поэмасында қазақ халқының басынан өткен ең бір ауыр, қайғылы кезеңі "Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама" оқиғасының ел жадында сақталған деректерін, тарихи орындардағы мәліметтерді жинақтап, өте шеберлікпен сол кезеңнің есте қаларлық сұмдық оқиғаларын кең көлемде алып, шынайы, нанымды етіп суреттеп берген»,[2,49]. Не бәрі алты жүз сексен сегіз жолдан тұратын, шағын-шағын үш тараудан құралған бұл поэманың өткен тарихты оқырманға кең таныстыруда, оларға әсерлі сезім беруде адам таң қалғандай сапасы, көркемдік күші бар. Сондай-ақ, поэмадағы адам образын жасаудағы бейнелегіш тәсілдер көркем компоненттермен қатар, кейіпкер монологының, диалогының, кейіпкер сөзінің атқарып тұрған ролі де ерекше. Қорыта айтқанда, поэмадағы тарихта болған Райымбек батырдың көркем образын сәтті сомдаған, ал Қабай жырау, Әлмерек бидің де көркем образдарын жасауда да ақынның ойының жүйріктігі мен алымдылығы, айтарлықтай. Ақынның бұл поэмасы бұрыннан келе жатқан қазақ халқының ауыз әдебиетінің өзекті саласы эпостық батырлар жырының дәстүрі, жалғасы іспетті. Мақаламызда жоғарыда шолу жасалынып өткен поэмаларынан басқа көлемі жағынан шағын, мазмұны жағынан құнды, әрі күрделі шығармасы "Моцарт. Жан азасы./Реквиемі/". Поэма негізінен алғы сөзінен басқа "Табыт үні", "Халық үні", "Жесірлер үні", "Жетімдер үні", "Бесік жыры" атты тараулардан тұрады.

Ақын бұл элегиялық-поэмасында ұлы композитор Моцарт Вольфганг Амадейдің /1756-91ж.ж./ хормен, оркестрмен айтылатын "Реквием", "Жан азасы" атты әйгілі музыкасының желісіне құрылған поэма. Бұл поэманың қазақ әдебиетінде қандай орын алатынын біз еңбегімізде нақты талдап, ақынның мұндағы шеберлігін жан-жақты сөз еттік. Ақын поэмалары жөнінде жалпы пікір берер болсақ, олардың басты ерекшелігі – қандай оқиғаны болса да автор тек алған тақырыбының төңірегінде шектемейді, әрі заманның, әрі қоғамның, уақыт пен кеңістіктің образын жасайды, терең уақыттың астарына ақындық түйсікпен барлау жасайды.

Өткен ғасырдың 60-шы, 70-ші жылдардағы әдебиеттің бетін айқындап, поэзияға қойылатын көркемдік талаптар бойынша өзінше үн қатып, қуатты лирикасын алға тартып, қоғамдық қажеттілікке жұмсап-дамытатын жеке дара сөз өнері саңлақтарының қатарынан көрінетін М.Мақатаев поэзиясының әсері осы тұста басымдау болғаны талас тудырмайды. Ақын өзінің шығармаларында көркем образ жасауда, сөзбен сурет салуда өзіне тән өзгеше мәнер, машық танытып, көріктеу құралдарын орасан шебер қолданады. Солардың бірі көркем шығармада көп қолданылатын эпитет пен теңеуді, метафора мен метонимияны мейлінше ұтымды пайдаланады. Мұның өзі ақынның қиялға бай әсемдік әлемінің кендігін, пікірге жетік, тілге шебер екендігін аңғартады. Мұқағали құбылтулары мен айшықтауларында қолдана-қолдана әбден жауыр болған көріктеу құралдары жоқ, ақын оларды қайталамастан, өзінше ізденіп бейнелі сөздерді жаңарта, жаңғырта қолданады. Айталық, айқындаудың әр түрін жырларында аса шеберлікпен, талғампаздықпен пайдаланады, сондықтан олар орнын тауып, ойнап тұрады. Ақынның қиыннан қиыстырған образды орамдары жырланып отырған объектіні, өмір құбылыстарын ықшам да бейнелі, әрі нақты. Әрі затты көрсетеді, Ақынның қайбір өлеңін алып қарамайық, олардың әрқайсысында тороп атаулының құбылып, құлпырып, олардың жылы лебі мен терең әсері өзара өріліп, өзгеше үйлесім тауып, Абай айтқандай: "Сылдырап өңкей келісім, тас бұлақтың суындай,»[3,94]. айрықша гармонияға көшіп тұрады. Бұдан шығатын тұжырым: Мұқағали тілі бай, ой-қиялы мол, сөзі суретті, өлең өрімі өзгеше айшықты. Демек, ол – тау біткен тума, мөлдір талант! Мұқағали Мақатаев туған халқының ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің үлгілерінен мол сусындаған; өзгеше өнеге алған; сондықтан да оның өлеңдері халықтық; ұлттық сипаты айқын; дәстүрге өз жаңалығын қосып, сөз өнерін біршама байыта білген. М.Мақатаев өзінің шығармаларында диалог сөздерді жиі және ұтымды қолданған. Ол лирикалық қаһарман ба, жоқ әлде эпикалық шығармадағы басты кейіпкер ме, бәрі бір, сол диалогты аз сөзбен кейіпкердің жан дүниесін, ішкі болмысын, оның жасаған ортасына деген көзқарасын, дүние танымы мен мінез-құлқын реалды тұрғыда ашып, көркем түрде суреттейді. Сондай-ақ Мұқағалидың лирикалық шығармаларында, поэмаларында диалогтарды пайдаланудағы шеберлігін әрі осы тәсілмен әрбір адамның өзіне тән болған характерін ашу, лирикалық немесе эпикалық қаһармандардың көркем образын әрқайсысының тек қана өзіне тән ерекшелігін екшеп көрсету, оның өзінің стильдік қолтаңбасын айқындай түседі. Ақынның сөз үстіндегі алып әрекетін, шеберлік дегеннің өзі әр сөздің орнын тауып қолдану, өлең жолдары жай баяндаудан емес, сөзбен сурет салудан тұратындығын жете ұғынғаннан әр өлеңін оқыған сайын ұғып, түсініп қана қоймай, кәдімгідей түйсініп отырамыз. Бұл да оның ақындық ерекшелігіне саятын нәрсе. Сондай-ақ М.Мақатаев туындыларында әдеби тілдің әсемдігі әрі әсерлілігі үшін қажетті тәсіл құбылудың түрлерінің шебер пайдаланғанын ерекше атап айтуымыз шарт. Бұл тұста ақынның сезім сергектігін, көңіл жүйріктігін, көз қырағылығын, көркемдегіш тәсіл кейіптеуді өте тапқырлықпен құбылтып, құлпыртып, басы артық сөз қоспай, баламаларды үйлесімді, табиғи, жарасымды қолдана білетінін аңғарамыз,»[4,54]. Бұл да Мұқағалидың ақын ретіндегі басты ерекшелігі. Ақын шығармаларында бұлардан басқа стилистикалық фигураның антитеза немесе шендестіру тәрізді түрлері де жиі ұшырасады. Көріктеу құралдарының градация-дамыту тәсілінде Мұқағали үлкен шеберлікпен, биік талғаммен қолданып, өзінің алдыңғы сөзінен соңғы сөзін, алдыңғы ойынан соңғы ойын асқақтата, асыра түскенін, өлең мазмұны мен мағынасын үсті-үстіне үстемелеп, ұғымды тереңдете

түскенін көреміз. Ақын поэзиясының идеясы мен мазмұн тереңдігін, тіл байлығын, нұсқалы стилін, өлең өріміндегі жаңалығын зерттеу, байыптау, пайымдау арқылы М.Мақатаевтың қазіргі қазақ әдебиетіне көркемдік тұрғыдан қосқан үлесіне, әрі ақындық шеберлігіне баса назар аудару бүгінде өзекті мәселе.

Қысқасы, ақын шығармаларына қай қырынан алып қарамайық, ғылым тұрғыдан қалайша талдамайық, Мұқағали Мақатаевтың сыр мен мұңға толы сұлу жырларын қандай шебер қолдан туғанын түсініп қана қоймаймыз, түйсінеміз. М.Мақатаев өлеңдерінің күллі кәдірі мен қасиеті дәл осы арада жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Қабдолов З. Жебе. Зерттеу-эссе, - Алматы, 1988,-203б.
- 2.Ыбырайымов Б. Ой мен сөз. -Алматы, 1985,-189б.
- 3.Кәрібаева Б. Қазіргі қазақ лирикасының поэтикасы,-Алматы,1988,-234б.
- 4.Алпысбаев Қ. Көркем шығарманы талдау жолдары,-Алматы,1994,-200б.

ШАЛ АҚЫН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ МЕН ЖАРИЯЛАНУЫ

КАДЕРБЕК Ж.

СПД-20-1к тобының студенті

БАЖИКЕЕВ К.К.

Ғылыми жетекшісі, п.ғ.м., аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан

Аннотация. Қазақ әдебиеті тарихында өзіндік орны бар халық ақыны Тілеуке Құлекеұлының (Шал ақын) сан қырлы әдеби мұралары бүгінгі күні де өз маңызын жоймаған асыл жауһарлар. Ұлттық әдебиетке сан алуан жаңашылдық алып келген ақын мұрасы әдебиетші, тарихшы, өнертанушы ғалымдардың келелі үлкен зерттеулеріне арқау болды. Ақын мұрасын зерттеп, өзіндік баға беруде, оны қалың көпшілікке танытуда, насихаттауда шалтану ілімінің кешегісі мен бүгінгісінде зор еңбек атқарған ғалымдар зерттеулерін бір арнаға біріктіріп, талдап, сараладық. Осы мәселелер мақаланың зерттеу нысанына алынды.

Кілт сөздер: Шал ақын, ғылым, әдеби мұра, шығармашылық, зерттеу, насихаттау, әдебиеттану.

Шал ақынның шығармалары негізінен 1960 жылдан басылып шыға бастады, сол кездері оның шығармалары туралы ғылыми-зерттеу мақалалары да жарияланды. «XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ақындары шығармалары» (1962), «Үш ғасыр жырлайды» (1965) басылымдарының алғы сөздерінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының корреспондент мүшесі, профессор И. Дүйсенбаев Шал ақынның шығармаларын Бұхар жырау, Тәттіқара, Ақтамберді есімдерімен қатар қояды. Шал ақынның мұраларын әдебиеттанушылар — Х. Сүйіншәлиев, М. Мағауин, Ғ. Абетов, Ш. Елеуқенов, Ә. Дербісәлин, Ө. Күмісбаев тағы басқалар зерттеген. Шал ақынның шығармалары жоғарыда аталған басылымдардан басқа «Алдаспан» (1971), «XV-XVIII ғасырлардағы қазақ поэзиясы» (1982), «Бес ғасыр жырлайды» (1985–1989) жинақтарына енген.

1999 жылы Алматының «Дайк-Пресс» баспасынан «Шал Құлекеұлы» (Шығармалары. Зерттеулер) атты 364 беттік көлемді кітап басылып шыққан болатын.

Кітаптың алғы сөзін жазған филология ғылымдарының докторы, профессор М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғылыми жетекшісі Жұмат Тілеповтың айтуынша: «Шығармаларын үлкеннен кіші, ұрпақтан ұрпақ жаттап, есімі ғасырдан ғасырға өлмей жетіп отырған Шал Құлекеұлы туралы алғашқы жазба дерек Шоқан Уәлиханов еңбегінде кездескенімен, ақынның бүкіл шығармашылық болмысын танытарлық туындыларының негізінен хатқа түсіп, зерттеліп қалың оқырманмен кеңінен жүздесуі — соңғы 40–50 жылдың жүзі» [1, 13]. Туғанына 250 жыл толған арқалы ақынның өз атымен тұңғыш рет жоғарыда аталған жинақ шықты. Жинақ негізінен үш бөлімнен құралған. Соңғы шыққан «Шал ақын» («Арыс», 2003) басылымына Шал ақынның қазақ және орыс тілдеріндегі шығармалары, белгілі ғалымдардың ғылыми мақалалары енгізілген.

1998 жылғы қазанның 25 күні Петропавл қаласында Шал ақынның туғанына 250-жыл толуы құрметіне халықаралық ғылыми-теориялық конференция, қарашада Алматыда Ұлттық ғылым академиясының ұйымдастыруымен «Шал Құлекеұлы және ақындық өнер» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференциялар өткізіліп, облыс орталығында, ақынның туған ауданында оның 250 жылдық мерейтойына арналған әртүрлі өнер сайыстары, айтыс, тағы басқа шаралар өткізілді. 1999 жылғы желтоқсанның 14-де Елбасының Жарлығымен ақынның туған ауданы «Шал ақын ауданы» деп аталды.

Шал ақынға деп әдейі арналып шыққан алғашқы кітаптың алғы сөзінде Шал ақын жөнінде әдемі пікір айтылады. «Екі жарым ғасырға жуық уақыт бойы шығармалары ел жадында осыншама көлемде сақталған Шал Құлекеұлы — тек біздің ұлттық әдебиетімізде ғана емес, жалпы дүние жүзі халықтарының әдебиетінде өте сирек кездесетін феномендік құбылыс. Ол қазақ әдебиетінің айтыс өнерінде шағын да болса шығармасы сақталған бірінші ақын» [2, 7]. Бұл, әрине, ақынға берілген үлкен баға. Еліші алтын қазына, рухани байлықтың көзі, әсіресе, ауыз әдебиетінен қалған көне поэзияны сақтаушы. Шал ақын жөніндегі көптеген деректердің ел аузынан алынғандығы осының дәлелі болмақ. Біз осы дипломдық жұмысымызда ақын мұрасының зерттелу тарихына, шалтану ілімінің жүріп өткен сара жолына тоқталып, сол арқылы ақынға және оның шығармашылығына өз тарапымыздан баға беруге тырыстық..

Қазақ әдебиеті тарихында өзіндік орны бар халық ақыны Тілеуке Құлекеұлының сан қырлы әдеби мұралары бүгінгі күні де өз маңызын жоймаған асыл жауһарлар. Ұлттық әдебиетке сан алуан жаңашылдық алып келген ақын мұрасы әдебиетші, тарихшы, өнертанушы ғалымдардың келелі үлкен зерттеулеріне арқау болды. Ақын мұрасын зерттеп, өзіндік баға беруде, оны қалың көпшілікке танытуда, насихаттауда шалтану ілімінің кешегісі мен бүгінгісінде зор еңбек атқарған ғалымдар зерттеулерін бір арнаға біріктіріп, талдап, сараладық. Осы мәселелер біздің мақаламыздың зерттеу нысанына алынған тақырыптың өзектілігі мен көкейкестілігін көрсете алады ғой деп ойлаймыз.

Зерттеу тақырыбының тақырыбының жаңашылдығы Шал Құлекеұлы, оның әдеби мұрасы жайында әр түрлі сипатта айтылып жүрген пікірлер мен көзқарастарды, зерттеулерді бір ізге салып, ғылыми-зерттеушілік тұрғыда түйінді де тұжырымды ой айту болып табылады. Мақаланың негізгі зерттеу нысаны — майталман ақын, сөз зергері Шал Құлекеұлының әдеби мұралары және оның зерттелу тарихы, Шал ақынға қатысты ғалымдар зерттеулері. Шал ақын бір басына қаншама өнер қонған әмбебап дарын иесі. Жыраулар поэзиясынан бөлініп шыққан жеке ақындықтың негізін салушылардың бірі, бұрын-соңды әдебиетте сөз етілмеген тақырыптарды тұңғыш жырлаушы, айтыс өнерінің алғашқы майталмандарының бірі. Сондықтан оның сол кезеңде жасаған әдеби мұраларын ғылыми тұрғыдан талдап, саралаған шалтанушы ғалымдардың зерттеу еңбектерін басшылыққа алып, ақынның қазақ әдебиеті тарихында алар орнын айқындау, қазақ әдебиетіне қосқан үлесіне баға беру жұмысымыздың жаңашылдығы болып саналады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері ХҮІІІ-ХІХ ғасырлар аралығында ғұмыр кешкен, әдебиетте өз ізін қалдырған Шал ақынның әдеби мұрасына ол жайындағы түрлі зерттеу еңбектері негізінде ғылыми талдау жасау, баға беру, ақын шығармашылығының жариялану мен зерттелуі тарихына тоқталу.

Шал ақын Құлекеұлының шығармашылығы, әдеби мұрасы әлі толық зерттеліп, бір арнаға түскен жоқ. Дегенмен ақынның ғұмырнамасы, шығармашылығы жайлы әр кезеңде сан алуан зерттеу еңбектері мен мақалалар жарық көрген болатын. Мақаланы жазу барысында Б.Кенжебаев, М.Мағауин, Х.Сүйіншалиев, Ғ.Әбетов, Р. Сыздық, Ж. Ысмағұлов, Р.Бердібай, Ж.Тілепов, С.Негимов, Қ.Жарықбаев, Ө.Айтбайұлы, Н.Ибраева сынды ғалымдар еңбектерін қарастырдық. Аталған ғалымдар зерттеуіндегі ой-пікірлерді басшылыққа алдық. Г.Бельгер, К.Салықов, У.Латанов, Е.Зікібаев, С.Сауытбеков т.б. ақын-жазушылар мен ақынның жерлестерінің естелік, эссе, әңгімелерін де назардан тыс қалдырмадық. Ақын мұрасы жөнінде зерттеушілердің әдебиеттен бөлек лингвистика, стилистика, педагогика, философия, этика сынды ғылымдар саласына қатысты ойларын, мақалаларын да қамтуға ұмтылдык.

Зерттеу жұмысымыздың негізгі зерттеу нысанасы – майталман ақын, сөз зергері Шал Құлекеұлының әдеби мұралары және оның зерттелу тарихы, Шал ақынға қатысты ғалымдар зерттеулері. Шал Құлекеұлының шығармашылық мұрасын салыстырмалық талдау мен тану негізінде ақын мұрасына қатысты әдебиет тарихы мен теориясын сөз ететін ғалым зерттеушілердің еңбектері дипломдық жұмыстың теориялық және әдіснамалық негізін құрады. М.Мағауин, Ш.Ыбыраев, Қ.Өмірәлиев, Ө.Күмісбаев, Ж.Ысмағұлов, Қ.Сыдықұлы, Ө.Дербісалин, Ж.Тілепов, Н. Сағындықова сынды көрнекті ғалымдардың зерттеу еңбектері зерттеу жұмыстың тақырыптық идеялық, көркемдік-эстетикалық мәселесін тереңдете түсті. Т.Құлекеұлы жөнінде, оның шығармашылығын тақырыптық, тілдік, көркемдік жағынан талдап- екішеген, ақын поэзиясының ерекшелігін, ұлттық әдебиетті дамытуда атқарған еңбегін лайықты бағалауға ұмтылған, ұлттық әдебиеттанудағы ғылыми-зерттеу еңбектер басшылыққа алынды.

Бұл үшін біз әр түрлі материалдарға сүйене отырып сөз қозғай келе осы зерттеу жұмысымыздың зерттеу әдіс-тәсілдерін анықтап алдық. Шал шығармашылығының зерттелу тарихын салыстырмалық және талдау, жинақтау секілді әдіс-тәсілдер арқылы қарастыруды дұрыс деп таптық. Ұлттық әдебиеттану ғылымында Шал ақын мұрасы түпкілікті зерттеліп- зерделенбей жүргендігіне мән беруге тырыстық.

Ертеде өткен тарихи тұлғаларымызды, олар қалдырған бай асыл мұраны танып- таразылау мүмкіндігі туған шақта Шал Құлекеұлының қазақ әдебиетінің қалыптасуына, жеке ақындық өнердің дамуына үлес қосып, жыраулар салып кеткен дәстүрден нәр алып, талай тақырыпты сөз етіп, талай өлең-жырларымен қазақ әдебиеті қазынасына қосқан мол мұрасы туралы сөз етпеу ең алдымен әдебиетке жасалған қиянат болып табылар еді. Осы тұрғыдан әдебиетші, зерттеуші ғалымдар пікіріне сүйене отырып зерттеу жұмысымызда қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

- Ш.Құлекеұлы – жыраулар поэзиясынан бөлініп шыққан жеке ақындық өнердің басы;
- Шал ақын ұлттық әдебиетте кедейлік, кәрілік, адамның жас ерекшелігі сынды тақырыптарды алғаш қозғаушы;
- Қазақ әдебиетінде айтыс өнерінің негізін салушы – Шал ақын;
- Қыз, әйел болмысын, әйел-ананы тұңғыш жырға қосып, образ деңгейіне дейін көтеруші;
- Шал ақын жақсылық пен жамандық, ізгілік пен зұлымдық, қадір-қасиет, көңіл, сыйластық, сабыр, қанағат, достық, махаббат, бірлік, бірлік, ынтымақ ұғымдарын жан- жақты талдап, өзіндік жүйесі бар этикалық ілімді жасады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Тілепов Ж. Тарих және әдебиет. – Алматы: Ғылым, 2001. – 175 б.
2. Құлекеұлы Ш. Шығармалары. – Алматы: Дайк-Пресс, 1999. – 264 б.
3. Құлекеұлы Ш. Шығармалары. – Алматы: Атамұра, 2003. – 250 б.
4. Мағауин М. Қобыз сарыны. – Алматы: Мектеп, 2007, – 190 б.

ҚАЗАҚ АНТРОПОНИМДЕРІНІҢ ТАНЫМДЫҚ МӘНІ

ҚАЛЫСОВА Г.

Эко-21-1 к тобының студенті

ЖАНГАБУЛОВА З.К.

Ғылыми жетекші, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

Аннотация. Мақалада қазақ тіліндегі антропонимдердің қойылу ерекшеліктері, танымдық мәні, бала есімінің бала өміріне әсері деген мәселелер сөз болады. Антропонимдер адам өмірінде үлкен роль атқарады. Әрбір антропонимиялық бірліктерде халықтың тарихи салт-дәстүрінің, эстетикалық талғамының, діни көзқарасының көрінісі бар. Сондықтан да антропонимдер халықтың ұлттық психологиясын, ауыз әдебиетін, тілін тереңдете оқыту мәселелерінде құнды да бағалы материал бола алады.

Кілт сөздер: Ономастика, антропонимика, таным, сенім, лексикалық бірліктер, салт-дәстүр, эстетикалық талғам.

Қай халықты болмасын басқа халықтан ерекшелендіріп тұратын басты белгісі – ұлттық дүниетанымы. «Ұлттық таным» сөзінің беретін мағынасын түсіну арқылы жеке бір адамнан бастап, қоғамдық топтардың, бүкіл бір ұлттың, халықтың ой-өрісінің, дүниетанымының ерекшеліктері туралы білуге болады. Сан мындаған ғасырлар бойы өмір сүру тәжірибесінде қазақ халқы да өзін қоршаған заттар мен табиғи, әлеуметтік құбылыстарды танып білді. Сол халықтың танымын, өмір сүру ерекшеліктерін, айналысқан іс-әрекеттерін адам баласына берілген есімдерден де аңғаруға болады.

Әрбір антропонимиялық бірлік қоғамдық-тарихи дамудың өнімі, олар тарихтың белгілі бір сатысында пайда болып, ұрпақтан ұрпаққа жалғаса отырып толығып, өңделіп, әр түрлі вариатта бізге жетті. Олар әр халықта әр түрлі. Уақыт ағымына қарай кейбір антропонимдер өзгеріп қолданыстан шығып қалып отырса, кейбіреулері жаңаша сипат алып, есімдер қатарын толтырып отырады.

Антропонимдер адам өмірінде үлкен роль атқарады. Әрбір антропонимиялық бірліктерде халықтың тарихи салт-дәстүрінің, эстетикалық талғамының, діни көзқарасының көрінісі бар. Сондықтан да антропонимдер халықтың ұлттық психологиясын, ауыз әдебиетін, тілін тереңдете оқыту мәселелерінде құнды да бағалы материал бола алады.

Жалпы, түркі халықтары балаға есім беруде өте тапқыр. Әсіресе, қазақ халқының тілге бай шешендігі, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айтар тапқырлығы балаға есім беруде анық байқалады десек жаңылыспаған болар едік. Сонымен қатар халқымыз балаға есім берерде өздерінің арман-тілектерін білдіре отырып, баланың болашағын болжап қояды. Кейде кездейсоқ қойылған есімдер де кездесіп отырады.

Ономаст ғалымдардың антропонимдер жайлы айтқан пікірлеріне назар аударсақ, әзірбайжан антропонимдерін қарастырған М.Н.Чобанов «Основы азербайджанской антропонимики» атты еңбегінде «Адам өміріндегі бақыты оған берілген есімнен басталады. Адам есімі оған өмір бойы қызмет етеді. Сондықтан да балаға есім берерде кеңесе отырып үйлесімді ат қоюға тырысу керек», - дей отырып, зерттеуші М.Ф.Ахундованың: «Өмір сүрген кезінде халықтың сүйіктісі болып, бұл дүниеден өткенде де тарихта жақсы атыңды қалдыру-үлкен бақыт», - деген пікірін қолдайтындығын атап өтеді [1.30].

Демек, антропонимдер жайлы ғалымдар пікірлері баланың өзіне деген сүйіспеншілігін, сенімін арттыруда, өз есіміне лайық азамат болуда әсерін тигізетінін көрсетеді.

Халықтың әдет-ғұрып, тарихи дәстүрлері мен кісі аттарының арасында өте тығыз

байланыс бар. Антропонимдер адамдардың өткендегі тұрмысын, қоғамдық-әлеуметтік жағдайын және материалдық, әрі мәдени өмірінің құбылыстарын да көрсете алады. Мәселен, қазірде көнерген есімдер қатарында саналатын, төрт түлік малға, шаруашылық, тұрмыстық сөздерге байланысты қойылған Сандықбай, Малбағар, Қозыбақ, Жылқыайдар сияқты есімдер ертедегі қазақтың тұрмыс-тіршілігін, іс-әрекетін және шаруашылық күйін таныта алады.

Мәселен, халқымыздың ғасырлар бойы басынан кешірген өмір жолында ай мен күнге, тәңірге табыну, табиғат пен аңға, құсқа сыйыну, хайуандарды (қасқыр, ит, бұқа т.б.) тотем ету сияқты сенімдердің бәрі де кісі аттарының пайда болуына әсер еткен. Осының нәтижесінде Тәңірберген, Құдайберген, Қасқарбай, Итбай, Бұқабай, Айсұлу, Күнсұлу сияқты кісі есімдері пайда болған. Осы есімдерден-ақ, қазақ халқының дүниетанымын, өмірге көзқарасын аңғаруға болады.

Осындағы Тәңірберген есімінің құрамында кездесетін «Тәңір» – көне түркі сөзі. Алтай тілдерінен алынған бұл сөз «аспан», «көк» деген мағынаны білдіреді. Тәңір аспанның әміршісі саналған. Яғни, Тәңір – ең жоғарғы құдай, ол аспан мен жердегі тылсым тіршіліктің иесі. Адамды да, жер бетіндегі нәрселердің бәрін де, аспанды да, ондағы жұлдыздарды да жаратушы саналған. Қазақ халқында баласы болмаған жағдайда аспанға қарап жалбарынып, бала сұрау дәстүрі бар. Міне, осылай жалбарынып, сұрап алған балаға Тәңірберген деген есім қойылған. Ал ислам діні келген кезде Аллаға жалбарынды, ол кезде Тәңірберген есімдерінің Аллаберген, Құдайберген варианттары пайда болды.

Жалпы кез – келген халықтың дүниетанымын фольклорлық мұраларды жан – жақты зертеу арқылы ғана зерделеуге болатыны белгілі. Осы қазақ халқының тарихымен бірге қайнап, бірге жасап келе жатқан бай ауыз әдебиеті мен мәдениетінің сарқылмас мұрасы, мол қазынасының бірі-фольклордың да қазақ антропонимиясын байытудағы орны өте үлкен.

Халық тарихында ауыз әдебиетінің ролі зор екендігі белгілі. Ол-халық қиялы мен ұшқыр ойынан туған қауымдық шығарма. Осы бай ауыз әдебиеті үлгілерінде кездесетін кісі есімдері қазіргі таңда да белсенді қолданыста деуге болады. Оған Алпамыс, Баян, Жібек, Төлеген, Манас, Қобыланды, Қарлығаш, Бекежан т.б. қазірде де қойылып жүрген есімдер дәлел бола алады.

Халықтың этнографиясымен ұштасып жатқан мыңдаған кісі аттары әдет-ғұрып, салт-сана, ырым мен дәстүрлерге де байланысты қойылып отырған. Мысалы, әулие-әмбиелерге жалбарынып бала сұрау, өз баласын сатып алу дәстүрі арқылы да көптеген антропонимдер пайда болған. Мысалы, Сатыпалды, Табыл, Табылды есімдері. Демек, қазақ тұрмысындағы ырым мен әдет-ғұрып іздері кісі аттарында да сақталған.

Қазақ антропонимдерін қарастырған профессор Т.Жанұзақов та кісі аттарының қойылуында халықтың этнографиялық, тарихи дәстүр жолы бар екенін айтады [2, 48].

Бұл туралы зерттеушілердің еңбектерінен үзінділер келтірсек, С.М.Абрамзон «Рождение и детство киргизского ребенка» мақаласында балаға есім беруге байланысты көптеген ырымдар туралы айта келіп, осы ырымдарға байланысты қойылған кісі есімдеріне тоқталып өтеді. Мысалы: «Чтобы отвратить влияние дурного глаза и внимание злых духов и завистников, иногда выбирают скверные имена, как например, Ит-жебес- «собака не есть». С этим именем связано притворное бросание ребенка собаке, в доказательство того, что ребенок настолько плох, его не трогает даже собака. Если ребенка подносили к собаке и заставляли сосать ее грудь, то после этого его называли Ит- эмер, т.е. «сосал собаку». Имена Табылды, т.е. «найденный» давались тому ребенку, которого родители якобы оставляли при перекочевках на прежнем месте, а потом находили, или же его приносили соседи»[3, 68]. Әрине, қазірде Итжемес, Итемер есімдері кездеспейді, ал Табылды есімі жиі болмаса да кездеседі деуге болады. Тек, балаға есім ретінде берілу барысында бұрынғыдай жұртқа тастап кету сияқты ырымдары болмаса да «жоғалғанымыз табылды» деп, ырымдап осы есімді балаға қояды.

М.Горбаневский «В мире имен и названий» атты еңбегінде кісі есімдері туралы,

олардың халық тарихының бір бөлігі екендігі жайлы айтады. Мысалы: «Адам есімдері – халық тарихының бір бөлігі. Ғалымдар антропонимдерден халықтың тұрмысын, сенімін, арман-қиялын, көркем туындысының элементтерін, тарихи даму жолын көруге болатындығын айтады. Әр халықтың кісі есімдері оның даму жолымен тікелей байланысты. Қай халықтың болмасын адам есімі пайда болып, қолданысқа ену үшін оған белгілі бір тарихи – мәдени жағдай қажет. Сондықтан, барлық есім өз заманына орай нақты деректерді көрсете алады» [4, 77].

Антропонимдер-лексикалық бірліктер жүйесі. Антропонимдердің қалыптасу ерекшеліктері халықтың өмір сүру салтымен және тұрмыс-тіршілігімен тығыз байланысты. Қазақ тіліндегі антропонимдерді танымдық тұрғыдан қарастыру арқылы халықтың мифтік түсініктерін, арман-тілектерін, ой-өрісін танып білуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Чобанов М.Н. Основы азербайджанской антропонимики. –Баку, 1992. с.30.
2. Жанұзақов Т. Есімдер сыры. – Алматы, 1974 -48 б.
3. Абрамзон С. М. Рождение и детство киргизского ребенка // Сб. МАЭ XII –М – Л. 1949. –с.68.
4. Горбаневский М.В. В мире имен и названий. –М., Знание, 1983.-с.77.

ЖЫРАУЛАРДЫҢ КӨШБАСШЫСЫ-СЫПЫРА ЖЫРАУ

КАМИЕВ Ұ.

ГМУ-18-1к тобының студенті

АКАТАЕВА Ш.Б.

Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы,Қарағанды қ.

Аннотация. Көркем тілді қару етіп, халықтың жоғын жоқтап, мұңын мұңдаушы, қоғам қайраткері ретінде есімдері ерте заманнан сақталып, ел аузында жүрген жыраулардың көш басшысы – Сұрғалтайұлы Сыпыра жырау. Мақалада жыраудың шығармашылық мұрасы талданады.

Кілт сөздер: Сұрғалтайұлы Сыпыра, ақын, жырау, жыршы, толғау, жыр, поэзия.

Қоғам, халық тағдырына қатысты зор әлеуметтік мүддені көздеген шешендік мұралардың қатарына жыраулар толғауын жатқызамыз. Кейбір толғаулар жеке адамдарға, жеке оқиғаға, жеке бір мәселеге қатысты болса да, оларда бәрібір әлеуметтік үн болады. Себебі қай жыраудың толғауын алсақ та, онда адамдық, адамгершілік т.б. сияқты тәрбиеге қатысты жайттар сөз болады. Мұндай ақыл-кеңес, өсиет-толғау жеке адамға ғана емес, көпке қарата айтылады. өлең, жыр тағы басқа жанрларға қарағанда, толғаудың шешендікке жақындығы – үгіт, насихат, яғни дидактикалық сарында болып келетіндігі. Шешен сөйлеу әлеуметтік қызметтің бір түрі болғандықтан, философиялық ойлауға құрылады, философиялық ойлау логика заңдарына сүйенеді; шешеннің міндеті тыңдаушының айызын қандыру, сезіміне әсер ету болғандықтан, оның сөзінде психологиялық толғаныстар орын алады. Қазақ жырауларына да тән қасиеттер осылар: олар көбінесе елдік мәні үлкен, келелі мәселелердің тұсында халық пен ханға бірдей ақылшы, көрген-білгені көп кемеңгер ойшыл ретінде көрінеді; айтпақ ойларын толғау түрінде философиялық, дидактикалық түйіндер арқылы, психологиялық параллелизмдер негізінде, асқақ рухта жеткізеді.

Әдебиетшілерді ойландырған жыраулар шығармалары мен билер сөзінің орта ғасыр

ойшылдарының мұраларындағы поэтикалық, көркемдік әдіс-тәсілдердің біртектілігі шешендердің ойлау табиғаты мен таным-білім қасиетінің табиғи тамырластығында, сана-сезім мен жан дүние жаратылысының біте қайнасқан бірлігінде жатқан сияқты. Асан қайғының:

"Таза мінсіз асыл тас,
Су түбінде жатады,
Таза мінсіз асыл сөз
Ой түбінде жатады.
Су түбінде жатқан тас
Жел толқытса шығады.
Ой түбінде жатқан сөз-
Шер толқытса шығады»

дегенін одан төрт ғасыр бұрын Ж.Баласағұни да айтпап па еді? Шешендерді туғызған дәуірлердің қоғамдық-әлеуметтік сипаты әр дәуірдегі шешендерге бірдей міндет жүктеді: Ол – ел тәуелсіздігі, халықтың бостандығы мен бірлігі, ақыл-ой еркіндігі, соларға жеткізер адамдық, адамгершілік қасиеттерді насихаттау. Осы жерде В.Г.Белинскийдің сөзі еске түседі: "...Тіпті француз шешені Англияда, англия шешені Францияда сөйлеп табысқа жетпес еді, өйткені олардың әрқайсысы өз отанында өз сөзінің күшімен халқына билік жүргізген, үстемдік еткен" (Н.Катанский "Жалпы риторика", 3-бет).

Сөз өнерін тануда бүгінгіге дейін орын алып келген пікір – билерді ғана шешен деп, жырауларды шешен деп танымау – тарихи әділетсіздік болар еді. Жыраулар шешендерше толғап, шешендер жырауларша термеледі. Сондықтан жыраулардың ішінде бір тобын әрі шешен, әрі би, әрі жырау деп танып, шешендік өнер тарихынан оларға тиісті орын берілуі қажет. Қазақ халқы тарихындағы шешендерді ой елегінен өткізсек, олардың бәрі – ақылгөй абыз-жыраулар және ел басқарған шешен билер. Бұлар – қазақ халқының тағдырын бірлесе отырып шешкен, өз елі мен жерінің амандығын жауапкершілік етіп арқалаған парасат иелері, елдің ішкі, сыртқы істерін өз мойындарына алған қоғам қайраткерлері. Қай дәуір тұрғысынан да, тіпті қазіргі өмір тұрғысынан да шешендерге қойылатын талап – осы болу керек. Тіпті батыс елдеріндегі, әсіресе шешендік өнердің көш бастаушысы саналып келген грек, рим шешендерінің де қоғам қайраткерлері болғаны мәлім.

Ақындық пен жыраулық барлық ақындарда бірдей қатар келе бермейді. Ақын-жыраулар айтқан өлең түрі ақындық толғау деп аталған. Толғау "толға" деген етіетіктен жасалып, ойлану, толғану деген ұғымды білдіреді. Демек, ақындық толғаудың мағынасы елдің, халықтың өмірінен, тарихынан орын алған маңызды оқиға, елеулі құбылыс немесе даңқты адамдар туралы ақынның ойларын, қорытқандарын білдіретін терме сөзбен жасалған күрделі шығарма болып табылады [1, 24].

Көркем тілді қару етіп, халықтың жоғын жоқтап, мұңын мұңдаушы, қоғам қайраткері ретінде есімдері ерте заманнан сақталып, ел аузында жүрген жыраулардың көш басшысы – Сұрғалтайұлы Сыпыра жырау. Көш басшысы дейтініміз – Сыпыра жырауды қазақтың кейінгі ғасырларда өмір сүрген жыраулары өздеріне ұстаз санаған, оған сыйынып сөз бастаған. Сыпыраның аты халық арасында аңызға айналып кеткен, оның бізге жеткен шығармалары көп емес. Олардың кейбірі эпостық жырлардың ішінде жүр, мысалы "Ер Тарғын", "Едіге", "Қырымның қырық батыры" жырларында жырау есімі аталады. Сыпыра жырау тарихи деректерде Тоқтамыс хан тұсында XIV ғасырда жасаған, Маңғыстау мен Жайық бойын, Сарайшық қаласын мекендеген.

Ә.Марғұлан оны қыпшақ руынан шыққан, өте ұзақ өмір сүрген (жырау сөзінде 180 жас), тарихта ноғайлы жырын туғызған эпик жыршы екенін және оның аса шешен болғанын айтады. "Тоқтамыс жырын" алғаш бастырған П.М.Мелиоранский өзінің алғы сөзінде Сыпыра жыраудың қыпшақ даласының көп хандарын көрген көне ақыл иесі болғандығын, ол 1393 жылы ханның шақыруымен Тоқтамыс ордасында ең соңғы толғауын айтқан еді дейді. (Сказание о Тоқтамыше и Едиге) Жырдың кейін, 1927 жылы, Қ.Сәтбаев бастырған нұсқасына жазған алғы сөзінде Қ.Сәтбаев: "Сыпыра – топ бастаған дана, үздік дара шешен,

қажымас еңбек, қайтпас жігер, мұқалмас қайрат иесі, халық қиялының төрешісі болған қария жырау», - деп бағалайды.

С.Сейфуллиннің 1931 жылы жариялаған "Қазақтың ескі әдебиет нұсқалары» жинағында "Кәрі бидің жас биге айтқаны» деп аталатын мадақ сөз бар. Оны Х.Сүйіншәлиев Сыпыра жыраудың сөзі деп қарайды.

Көп ішінде сөйлесем,
Жас жігіт саған қарасам-
Қара лашын тұйғынсың.
Асылыңа қарасам-
Құс алатын қырғысың.
Қызыл тілге келгенде,
Сар садақтың оғындай,
Көлденеңдеп сырғысың.
Көрмегеннен сұраймын,
Асылыңды білдірші,
Қай ұлыс елсің, жарқыным?!
Сөзді жұптап, түйдектеп,
Бәйге атындай шұлғысың! [2, 138].

Ал эпостық жырларда Сыпыра атынан айтылатын толғаулар бар. Бәрінде де Сыпыра жырау – хан мен батырлар арасын бітістіріп жақындастырушы, жұрт тыныштығын ойлаған сәуегей адам. Мысалы, "Ер Тарғын» жырында мынадай жолдар бар: «...Ол уақытта жүзден асып жатқан бір Сыпыра жырау деген бар еді. Ол Сыпыра жырау өз өмірінде қолынан тоғыз ханды өткізіп, толғау айтып, тоғыз ханды түзеткен кісі еді. Жұрт сасқан соң ханы, халқы жиылып, Сыпыра жырауға барды да, Сыпыра жыраудан сұрады. "Біз Тарғын батырды екі алдадық, әуелі Бұлғыр тауға жалғыз тастап кетіп қайтып келеміз деп, келмей кеттік. Екінші қызымды беремін деп жауымызды қырдырып алып, бермей қалдық. Сонан соң ол ашуланып Қырымдағы қырық құрдасымды алып жұртыңды аламын деп кетті, ол өзі Қырымнан қыз алып қашты, ханына қылмысты болып жүрген кісі еді. Ол жұртына барып, мұнда қайтып келер ме, болмаса ол бізге өтірік айтып, алдап қорқытып кетті ме? Соны болжап бізге айтшы, көпті көрген едің әрі не деседі сіздің ақылыңызбен боламыз", - деді. Сонда Сыпыра жырау айтты:

"Хан менен төрем келіпсің,
Би мен мырза отырыпсың.
Бізге ақыл салсаңыз,
Біздің тілді алсаңыз,
Тарғындайын батырға
Жиылып барып барыңыз!
Қараң түгіл ханыңыз,
Қимылдаған жаныңыз.
Батырды еске алыңыз!
Етегіне басың салыныл!
Егер кетсе еліне,
Тату болып қалыңыз!
Буырқанып бұрсанса,
Мұздай темір құрсанса,
Жыртпай кетпес жағанды,
Жаңылтар келсе тобаңды,
Шулатпай кетпес балаңды,
Қан етпей кетпес қалаңды,
Бір түбектей бір қылар,
Жалпы жатқан далаңды,
Қырым деген ағаңды,

Ағаның ісі жаман-ды".

Ханы, халқы жиылып Тарғынның алдына барып, кешірім сұрап, Тарғынды ханның үйіне алып келген соң, хан ұялғанынан сөз бастай алмады. Сонда Сыпыра жырау Тарғын батырға қарсы сөйледі: "Ай, батырым, батырым! Тауда тарлан ақырса, Тас мұрынын ару сұңқар шыжғырса, Көглідірін ертіп, Көлден қулар ұшар ма? Әділ туған хандары Қара берен батырға Беремін деп бермеді, өтірік сөзден өлмеді, Бұл сықылды хандары Бұл сықылды байларды Жалтаң сөзбен қысар ма? Хан мен қара келген соң, Сіз сықылды батырға.

Ашуын бермей кетсе ұқсар ма?

Ай, батырым, батырым!

Сөз айтады алдыңда

Сыпыра жырау пақырың.

Ханы, халқың жиылып,

Айтып отыр біздерге,

Құлақ салып тыңдасаң,

Біз айталық сіздерге,

Аруақты туған ер болсаң,

Неғыласың бір қызды?

Жас баладай жайдақтап,

Жас тайлақтай ойнақтап,

Шыға бермей түзлерге!

Мына отырған ханыңыз,

Қимылдаған жаныңыз

Сый қылады алыңыз!

Қара лашын береді,

Көлден көлге шүйсейші!

Қара арғымақ береді,

Елден елге мінсейші!

Ақ падиша жіберген

Балдағы алтын ақ берен

Мұны сізге береді,

Аш беліңе ілсейші!

Бадана көзді кіреуке

Мұны сізге береді,

Баса келіп кисейші!

Неғыласың бір қызды?

Бес жүз ауыл береді.

Шағаннан көшең суытып,

Бес жүз атан береді,

Желдеп мұны байлашы!

Неғыласың бір қызды?

Бес жүз ауыл береді,

өз алдыңа сұлтан боп,

Сүйген жерің жайлашы!

Неше батыр болсаң да,

Алмаймысың бұл сыйды?

Миың болса басыңда,

Айтып тұрмын қасыңда.

Осы жерін бір ойлашы!

Батыр райынан қайтып, ханның, халықтың берген сыйын алды. Қара ноғайдың хан, халқымен татуласып табысты».

Сыпыра жырау сөзінің өткірлігі – қайталана қолданған қаратпа сөздің екпінінде, шартты мәнде жұмсалған құрмалас сөйлемнің риторикалық сұрақпен қайырылуында.

Жырау сөзінің өтімділігі – эпосқа тән буырқанып бұрсану, мұздай темір құрсану, жағасын жырту, қара лашын, қара арғымақ, балдағы алтын ақ берен, аш бел, бадана көзді кіреуке тәрізді жауыпгерлік фразеологизмдерді үдемелі сипатта қатар қолдана отырып, сөзінің соңын бұйрық, тілек мәніндегі сөйлемдермен аяқтап отыруында (барыңыз, алыңыз, салыңыз, қалыңыз, шүйсейші, мінсейші, ілсейші, кисейші, байлашы, жайлашы, ойлашы). Осындай сөйлеу тәсілдерінің өзі Сыпыра жыраудың айтқанына көндірген айбарлы, елді сөзіне ұйытқан ақылшы, елдік мәселелерді шешуге қатысқан білгір шешен екендігін танытады. Ол өзінің алпыстан астам ханға ақыл-кеңес берген қайраткер жан болғанын Есім Байболовтың жариялаған мына бір өлеңінен білуге болады:

Өрлеуге қандай алабың,
Шыңға шықсын талабың,
Алпыс екі хан көрдім,
Несіне оны сұрадың?!
Атқа мінер халі жоқ,
Мінсе түсер әлі жоқ,
Жүз сексен жасаған,
Халі осы да Сыпыраның!

Х.Сүйіншәлиев Сыпыра жырауды 1213-1393 жылдар арасында өмір сүрген ноғай-қазақтардың атақты жырауы деп таниды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Байтұрсынұлы А. Ақ жол. –Алматы: Жалын, 1991. -360 б.
- 2 Уәлиханов Ш. Таңдамалы. –Алматы: Жазушы, 1985. -540 б.
- 3 Адамбев Б. Халық даналығы. –Алматы: Мектеп, 1976. -310 б.
- 4 Нысаналин А. Әбу Нәсір әл-Фараби. –Алматы: Жазушы, 1974. -260 б.
- 5 Ежелгі дәуір әдебиеті. Хрестоматия /Құраст: Қыраубаева А. –Алматы: Ана тілі, 1991. -284 б.
- 6 Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің тарихы. –Алматы: Санат, 1997. -904 б.

«ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ» ПӘНІН ОҚЫТУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ЖАҢА ТАЛАПТАР

ҚАРЛЫБАЙ М.

1-курс магистранты

ҚАБАТАЙ Б. Т.

Ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., доцент

Абай атындағы Қазақ ұлттық

педагогикалық университеті

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Аннотация. Мақалада мемлекетіміздің білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы заман талабына сай келешек ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын тың бағдарлама екені, сонымен қатар, осы жалпыеуропалық стандартқа сай жаңа білім беру – жеке тұлғаның жан-жақты дамуына әкелетін бірден-бір жол екені баяндалған.

Кілт сөздер: жаңартылған білім мазмұны, оқу бағдарламасы, бағалау жүйесі, Блум таксономиясы, критериялды бағалау, оқу процесі.

Бүгінгі таңда елімізде білім беру мазмұны жаңа бағытқа бет бұрған. Елбасы Н.Назарбаев өз сөзінде: «Біз қазір «білім – ғылым – инновация» атты үштік үстемдік құратын постиндустриялық әлемге қарай бағыт алып барамыз», – деген болатын. Ендеше, еліміздің әлемдік үрдістерге енуі білім беру жүйесінің жаңа сапалық деңгейге өту

қажеттілігін арттыруда екені түсінікті. Мемлекетіміздің білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы – заман талабына сай келешек ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын, құзіреттілікке және сапаға бағытталған тың бағдарлама. Аталмыш бағдарлама 2017 жылдың 1 қыркүйегінен бастап еліміздің барлық мектептерінде кезең-кезеңімен енгізіле бастады. Қазақстандағы білім беру реформаларының жалпы мақсаты білім беру жүйесін жаңа әлеуметтік – экономикалық ортаға бейімдеу болып табылады.

Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, ақпараттық-коммуникация технологияларын қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді қолдану болып табылады.

Қазақ әдебиеті пәні бағдарламасының басты бағыты – білім алушылардың ақыл-ой қабілеті мен тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына, тілдік - эстетикалық талғамдарының дамуына, коммуникативтік құзыреттіліктерінің жетілдірілуіне іргетас қалап, өмірлік дағдыларын шындауына, өздігінен білім алуларына мүмкіндік туғызу. Білім алушыларды ұлттық мәдениет пен әдеби мұраларды түсінуге, қазіргі заманғы әдебиетті бағалай білуге үйретеді. Бағдарламада әдеби-теориялық ұғымдар, талдауға, бағалау мен салыстыруға негізделген адамзаттың мәңгілік сұрақтары, қазіргі заманғы дилеммалар, мәселелер қарастырылған.

Қазақ әдебиеті бағдарламасының мақсаты – білім алушыларды креативті ойлауға бағыттау. Олардың ойларын ауызша еркін жеткізуіне және жаза білуіне қолдау көрсету, дәлелдер келтіру, салыстыру және анализ жасау, бағалау дағдыларын қалыптастыру, білім алушыларға жанрларды меңгерту.

Бұл бағдарламаның дәстүрлі бағдарламадан ерекшелігі:

1. Пән мазмұнының спиралді қағидатпен берілуі. Яғни пән мазмұны қарапайымнан күрделенуі.

2. Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттарының иерархиясы;

3. Бір білім беру аясындағы және пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру мақсатында «ортақ тақырыптардың» берілуі;

4. Оқу үдерісін ұзақ мерзімді, орта мерзімді және қысқа мерзімді жоспарлар арқылы ұйымдастыру;

5. Оқытудың тәрбиелік әлеуетін арттыру, оқушының адамгершілік-рухани қасиеттерін қалыптастыру;

6. Білім беру деңгейлері аралығында пән бойынша сабақтастықты ескеруге мүмкіндік беретін толық оқу курсы бойынша педагогикалық мақсат қою;

7. Бөлімдердің мазмұны мен ұсынылған тақырыптардың уақыт талабына сәйкес келуі, әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға назар аударылуы;

8. Оқытудағы жүйелі-әрекеттік ұстаным (оқушының білім алу үдерісіне белсенді қатысу);

«Қазақ әдебиеті» пәнінің оқу бағдарламасы үш негізгі дағдыны басшылыққа алады:

1) түсіну және жауап беру; 2) анализ және интерпретация; 3) бағалау және салыстыру.

«Түсіну және жауап беру» бөлімі аясындағы бөлімшелер білім алушылардың төмендегі дағдыларды үйренуіне мүмкіндік береді: - көркем шығарманың мазмұны мен пішінін анықтау және талдау; - әдеби шығарманың тұжырымдамасын айқындай білу; - көркем шығармадағы образды ашу және сипаттау; - шығарма үзінділерімен жұмыс істеу дағдыларын дамыту.

«Анализ және интерпретация» бойынша: - шығармадағы эпизодтар мен бейнелерді салыстыру, эпикалық, поэзиялық, драмалық шығармадағы автор бейнесі, шығармадағы көркемдегіш құралдар: символ, синекдоха, эпифора, анафора, аллитерация, ассонанс, риторикалық сұрақ қолданысы, шығармадағы оқиға желісін өзіндік көзқарас тұрғысынан дамытып жазу; туған өлке туралы, шындық көзқарас тұрғысынан адамдар туралы

мақалалар мен очерктердің ақпараттылығы, мазмұнының тереңдігі, эмоционалды әсері тұрғысынан талдау, энциклопедияға қажетті материалдарды іріктей білу, өлкетанудың бағыттарын анықтау, өлкетанудың бағыттары бойынша электрондық энциклопедия құрастырудың ұжымдық жұмысына қатысу;

«Бағалау және салыстыру» бойынша: - шығарманың тарихи және көркемдік құндылығына баға беру; - әдеби шығармаларды заманауи тұрғыда салыстырып, жаңашылдығына баға беру; - шығарманың құндылығын талдап, әдеби эссе жазу; - әдеби шығармаларды талдап, салыстыра отырып, сыни шолу және сыни мақала жазу дағдыларын дамыту.

Жаңартылған оқу бағдарламасы оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруды көздейді. Сондықтан оқу бағдарламасында сөйлеу әрекетінің түрлерін дамыту мәселесі басты орынға қойылған. Бұл дағдылардың әрқайсысының қалыптасу деңгейі білім алушының тыңдау (тыңдалым), айту (айтылым), оқу (оқылым), жазу (жазылым) сияқты нақты еңбек-әрекеттерінің нәтижелері арқылы анықталады.

1. Тыңдалым дағдысы бойынша: - негізгі ақпаратты анықтау, тірек сөздер арқылы тақырыпты болжау, ақпаратқа өз көзқарасын білдіру;

2. Айтылым дағдысы бойынша: - сенімді және еркін жауап беру, мәтіндердің мазмұнына жоспар құру, шағын диалогқа қатысу, тақырып бойынша диалогті жалғастыру, өз көзқарасын дәлелдеу;

3. Оқылым дағдысы бойынша: - негізгі ақпаратты анықтау, стильдік ерекшеліктерін анықтау, мазмұндық құрлымын салыстыру;

4. Жазылым дағдысы бойынша: - әртүрлі стильде мәтіндер құрастыру, эссе жазу;

5. Тілдік бағдар дағдысы бойынша: - жазба жұмыстарында сөйлем түрлерінің жасалу жолын білу, құрастыру дағдылары бағаланады.

Бұл сөйлеу әрекетінің түрлері бойынша түйінді дағдылар оқу жоспарында «спиральді» тәсілмен берілген. Бағалау жүйесінің бұл түрінің артықшылығы, баланың ойлау қабілетін дамытып, ғылыммен айналысуына ықыласын туғызады. Оқытудан күтілетін нәтижелерді оқу мақсаты түрінде тұжырымдап бекітуге үлкен мән беріледі. Оқу бағдарламасында күтілетін нәтижелерді анықтау, оны дамытуды ақпараттандыру үшін қолданылатын негізгі бағыт - Блум таксономиясы (1956).

Жаңартылған оқу бағдарламаларының мазмұндық ерекшеліктерінің бірі - таным заңдылығы мен пәндік операциялардың неғұрлым маңызды түрлері бойынша ойлау дағдысының деңгейлік жіктелімдеріне негізделген Блум таксономиясы бойынша оқыту мақсаттарының иерархиясы.

Таксономия білім алушылардың жеткен деңгейін, оқу нәтижелерін бақылауға, өлшемдерін салыстыруға берілген. Бұл таксономия оқушылардың білім жетістіктерін бағалауда, білім алушылар дайындығының жалпы деңгейіндегі өзгерістерді, оқудағы жетістіктерінің және білім беру процесінде орын алатын қиындықтарының шынайы сипаттамасын алуға мүмкіндік береді. Оқушылардың ақпаратты меңгеруі, ақпаратты өңдеуі, шығармашылық және жобалық қызмет, ойын жеткізу және танымдық қызметінің динамикасын тіркеуге қолайлы.

Блум таксономиясы арқылы критериялды бағалау мұғалім, оқушы, оның ата-анасы, сынып жетекшісі, сонымен бірге әкімшілік пен білім беру ұйымының педагогикалық ұжымы арасындағы тұрақты байланысты қамтамасыз етеді. Критериялды бағалау – бұл білім берудің мақсаты мен мазмұнына негізделген оқушының оқу-танымдық құзырлығын қалыптастыруда алдын-ала белгіленген жетістіктермен салыстыру үрдісі, яғни белгілі бір критерийлер арқылы бағалау. Критериялды бағалауды енгізудің мақсаты – мектепте оқыту сапасын көтеру. Бұл жағдайда өзін-өзі бағалауға баса назар аударылады.

Критериялды бағалау кезінде оқушылардың үлгерімі алдын ала белгіленген критерийлердің нақты балдары бойынша өлшенеді. Оқушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсілмен бағаланады: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау. Критериялды бағалау, кері байланыс тәсілі ХХІ ғасырдағы қарқынды дамып келе жатқан зияткерлік және

техникалық ортада табысты болу үшін қажетті дағдыларды меңгертуге бағытталған. Олар оқушыларды сын тұрғысынан ойлау, бірлесіп жұмыс істеу, ақпаратты өңдеу, проблемаларды шешу сияқты анағұрлым жоғары деңгейдегі көптеген дағдыларды өз бетінше меңгеруге және зерделеуге дайындайды және ынталандырады. Оқу мақсаттары белгілі бір тарау бойынша ұзақ мерзімді жоспарда көрсетілген тізімге сай жүзеге асады. «Қазақ әдебиеті» пәні бойынша оқу пәнінен әр тоқсан сайын бөлім бойынша жиынтық бағалау (БЖБ) рәсімінің нақты санын және әр тоқсан сайын 1 рет тоқсандық жиынтық бағалау (ТЖБ) өткізу қарастырылған.

Негізгі орта білім беру деңгейінің 6 және 7-сыныптарында «Қазақ әдебиеті» пәнінің базалық мазмұнына «Өлкетану» материалдары кіріктірілген. Өлкетану – бұл туған өлкенің тарихы, табиғаты мен экологиясы, экономикалық, әлеуметтік-құқықтық дамуы, рухани шыққан тегі, әдебиеті және көркемөнері. Өлкетану туған жерді аялауды, сүюді ғана үйретіп қоймайды, сондай-ақ тарихқа, өнерге, әдебиетке қызығушылық танытуға, мәдениет деңгейін көтеруге үйретеді. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы аясында әзірленген «Өлкетану» материалдарын оқыту: - білім алушылардың ежелгі дәуірден бастап қазіргі уақытқа дейінгі туған жер аумағында болып жатқан тарихи процестердің негізгі кезеңдері мен ерекшеліктері туралы білім қалыптастыру; - туған өлкенің табиғи байлықтары, тарихи ескерткіштері және мәдени нысандары туралы білімдерін кеңейту; - туған өлкенің дәстүрлі қолөнері, мәдени және әдеби мұралары мен өңір мақтанышына айналған адамдар туралы білімдерін кеңейту; - туған өлкенің бірегей табиғаты, тарихы мен мәдениетіне деген құрмет сезімдеріне тәрбиелеу; оларды қорғауға жауапкершіліктерін арттыруға бағытталған. Өлкетанулық білім жаңа буынды аймақтың мәдени құндылықтарымен қамтамасыз етіп отыратын әлеуметтік-мәдени ақпарат көзінің бірі. Бұл жеке тұлғаның мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. 7-сыныпта «Туған өлке публицистика беттерінде», «Менің туған өлкем электрондық энциклопедиясы» тақырыптарын оқытуда өңірде шығатын газет-журналдарды білуге, туған өлке туралы, шындық көзқарас тұрғысынан адамдар туралы мақалалар мен очерктерді ақпараттылығы, мазмұнының тереңдігі, эмоционалдық әсері тұрғысынан талдауға, энциклопедия ұғымын түсінуге, энциклопедияға қажетті материалдарды іріктей білуге, электрондық энциклопедия құрастырудың ұжымдық жұмысына қатысуға баулу ұсынылады.

Пәнде ұсынылған әдеби туындылар жасөспірімдердің рухани қажеттіліктері мен даму мүмкіндіктеріне сәйкестендіріле, қазақша ойлау және сөйлеу, жазу, тыңдағанын түсіну, монолог, диалог, пікірталас жасау дағдыларын қалыптастырып, талдап, тану негізіне сәйкес құрылған. Үлгілік бағдарламада көркем шығарма санының аз болуы ұлттық құндылықтарымыздың оқушы бойына сіңірілуіне еш кедергі келтірмейтінін, ғылыми таным мен түсінік, салт-дәстүр мен ұлттық сана әдеби туындыларды талдап, зерделеп және бағалап, зерттей оқу арқылы ғана көңілге тоқылатынын ескеру керек. Қазақ әдебиетінің әр кезеңінде жазылып, өзінің көркем құндылығын жоғалтпай келе жатқан туындыларымен танысу арқылы оқушы әдеби талдау, сыни ойлау қабілеттеріне ие болып, шығармашылық ізденіске қадам басады.

Бүгінгі күні барлық елдер жоғары сапалы білім жүйесімен жұмыс істеуде. Өйткені қазіргі заманда елдің бәсекеге қабілеттілігі оның азаматтарының парасаттылығымен анықталады, сондықтан білім беру жүйесі болашақтың талабына сәйкес дамуы тиіс. Оқушыларды заманауи әдіс-тәсілдермен оқытып, ой-өрісі кең, саналы, еркін азамат етіп тәрбиелеу қажеттілігі де осы себептен туындап отыр.

Қорыта айтқанда, білім беру мазмұнын жаңарту – бұл, бәрінен бұрын орта білім беру моделін, оның құрылымын, мазмұнын, оқыту мен тәрбиелеу тәсілі мен әдістерін қайта қарау, оқушылардың білім жетістіктерін бағалаудың барынша жаңа бағалау жүйесін енгізу. Білім беру мазмұнын жаңарту аясындағы бүкіл іс-шаралар кешені тұлғаның үйлесімді қалыптасуы мен дамуына, қолайлы білім беру кеңістігін құруға бағытталған.

Мектептегі білім берудің дамуындағы жаңа кезең, оқу процесін ұйымдастыру және

мазмұнын қалыптастырудағы құзыретті тәсілді енгізумен, оқушыларды алған білімдері мен біліктерін нақты оқу және өмірлік жағдайларда қолдануға үйрету қажеттілігімен тығыз байланысты. Құзыретті тәсілді енгізу, оқу жетістіктері деңгейін бағалау жүйесіндегі өзгерістерді талап ететін оқыту мазмұнының нәтижелерін міндетті түрде болжауды жорамалдайды. Мемлекетіміздің білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы — заман талабына сай келешек ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын тың бағдарлама. Осы жалпыеуропалықстанадартқа сай жаңа білім беру – жеке тұлғаның жан-жақты дамуына әкелетін бірден-бір жол деп есептеймін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрі міндетін атқарушысының 2017 жылғы «25» қазандағы № 545 бұйрығына 3-қосымша
- 2.Д.Иманбаева «Жаңартылған білім мазмұны және қазақ әдебиеті». – Ақиқат Ұлттық саяси-қоғамдық журналы №11, Алматы, 2019. – 21 бет
- 3.Ж.Курбанова «Жаңартылған білім мазмұны - заман талабы». – Қазақ тілі мен әдебиеті орта мектепте әдістемелік журналы, Алматы, 2020. – 16 бет
4. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламасы (екінші басылым) «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015. – 11 бет
5. ҚР Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Астана, 2010. – 32 бет.

Ш.ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ АУДАРМАСЫНДАҒЫ «БОРАН» ПОВЕСІ

МАКАДАН Д.

СПД-21-1к тобының студенті

БАЖИКЕЕВ К.К.

Ғылыми жетекшісі, п.ғ.м., аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан

Аннотация. Абайдың тікелей қатысумен бірсыпыра деңгейге көтеріліп қалған қазақ-орыс әдеби байланысының одан әрмен дамуына зор үлес қосқан алаш арыстарының бірі Шәкәрім Құдайбердіұлы болатын. Ол Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Толстой сынды алыптарың өмір жолын, басты-басты шығармаларын үлкен білімдарлықпен, ерен талант қуатымен зерделей келіп, аттары аталған ойшылдардың ту етіп көтерген эстетикалық-философиялық концепциялары жекелеген ұлттың дара жетістігі емес, бүкіл адамзаттың мүддесіне ортақ қызмет ететін бірегей рухани байлық деп таныды. Туған халқының осындай озық кәусардан барынша мол сусындауын игілікті іс деп білген Шәкәрім дүние жүзі, орыс классиктерінің таңдаулы деген шығармаларын ана тілінде сөйлете бастады. Соның ең елеулілерінің бірі – А.С.Пушкиннің “Боран” повесі. Мақалада Шәкәрімнің аталмыш шығарманы аударғанда қандай принциптер ұстанғаны, аударманың көркемдік сапасы талданып, сараланады.

Кілт сөздер: Ш.Құдайбердіұлы, повесть, аударма, шеберлік, А.С.Пушкин, көркемдік сипат, суреттеу

Шәкәрім қажының Пушкиннен өлеңмен жасаған аудармасы – белгілі «Боран» повесі. Бұл бәрімізге мәлім. «Дубровскийдегідей» жеке бастың қам-қарекетін әлеуметтік мәселелермен қызу астастырып, өзінің шешімін сонау шырқау биікке көтеріп әкететін, шырғалаңы мол, күрделі дүние емес, жастардың бір-біріне деген іңкәрлік сезімінің суреті. Шығарманың осы табиғи ерекшелігі аудармашының қаламынан өткенде де сол қалпынан айнымаған.

Шәкәрім қажы «Боранды» қолынан келгенінше, өз замандастарына мейлінше жатық та түсінікті етіп жеткізуге күш салған. Сондықтан түпнұсқаға телмірмей, азды-көпті еркіндіктерге барған.

Повесть Пушкинде «В конце 1811 году, в эпоху нам досто памятную, жил в своем поместье Ненарадове добрый Гаврила Гаврилович. Он славился во всей округе гостеприимством и радушием, соседи поминутно ездили к нему поесть, попить, поиграть по пяти копеек в бостон с его женою, а некоторые для того, чтоб поглядеть на дочку их Марью Гавриловну, стройную, бледную и семнадцатилетнюю девицу. Она считалась богатой невестою и многие прочили ее за себя или за сыновей» деп басталады. Автор тарапынан берілетін осы ремарканы қазақ ақыны:

Мың сегіз жүз он бір шамасында
Он екінші жылменен арасында,
Саврило Сагролович дейтұғын бай
Отырған Нинандырып қаласында.

Оншалық зор қала емес, отар екен.
Зор салты ғой ондайды қала деген.
Қарыз бергіш, ашық жүз, қонақшыл бай
Сол жерді иемденіп қылған мекен.

Прасковья Петровна – бәйбішесі
Оның да түгел еді әр немесі.
Сонда келіп карта ойнап, сауық салып,
Қызық күндер өткізген көршілесі.

Қызы Мария бек сұлу, пәм әдепті,
Сол жылы он жетіге жасы кепті.
Оны көрген боз бала ынтық болып
Дариға-ай, осы қызды алсақ депті.

Міне, екі нұсқадан алынған осы жолдарды, шамамызға орай өзара салыстырып көрейік. «Боранның» қазақшасы да көз тартарлық. Мұнда да сюжет желісін шашпай-төкпей түгел сақтау нысанасы көзге бірден шалынады. Прозаға жаттығуы жоқ кейбір тәтпіштеулер қалдырылып кеткен. Дәстүрі, салты, тұрмыс өрнегі бөлек сахара тұрғындарына түсіндірек болсын деген ниетпен кейбір жайттарды тарқатыңқырай әңгімелеген. Сөз кестесі де келісті. Дегенмен... «Боранның» қазақшасында ара-тұра бастапқы нұсқадан біздіңше, орынсыз алыстанқырап кететін тұстары «Дубровскийдегіден» гөрі көбіректеу екен. Бұл еркіндікті кейде қостап қол көтерсек, кейде орынсыздау көріп, бейтарап отырып қалатындай күй кешеміз. Мүмкіндігі шағын біреуі болса, әрине, әңгіме бөлек. Ал Шәкәрім қажы сынды алыптардың жөні бір басқа. Ондай ғұламалардың әрбір сөзі мен сөйлемінің назардан еш уақыт қағыс қалмайтыны соған орай. Біз осы шағын мақаламызда шама-шарқымызға қарай «Боранның» екі нұсқасын өзара салыстырып, кейбір байқаған-пайымдарымызды ортаға салуға талаптандық.

Жоғарыда келтірілген үзіндідегі «в конце 1811 года» деген жинақы да қарапайым тіркес Шәкәрім қажіде кемерінен асыңқырап, он бір буынмен жазылған жырдың екі тармағын түгел иемденген. «Он екінші жылменен арасында» деген жол мүлде артық. Сөйтіп, тәржімеші ойды нақтылаймын деп отырып, шұбалаңқылыққа ұрынған. Поэзияға тән жинақылыққа нұқсан келген. Кісі есімінің түп көтере өзгеруі де бір жақтылық. Гаврила қазақтың тіліне көнбейтін атау емес, әрі кеткенде оны әжептәуір орнығып қалған Жебірейілмен алмастырған жарасымдылау тәрізді (Сол Пушкиннің «Гаврилиада» поэмасы І.Жансүгіров «Жебірейілнама» деп қазақшалағаны есімізде). Поместьенің қала деп алынуы да екі тармақ қосымша түсініктемені қажетсінген.

Повестегі орталық тұлға – Мария Гавриловна ақыл-парасат, түр-тұлға жағынан екі суреткердің екеуінде де келісті әрі әдемі. Пушкинде оның кішкене кезінен сан сырлы француз романдарынан мол сусындағаны, солардың кейіпкерлеріне еліктейтіні айтылса, Шәкәрімде бұл туралы еш нәрсе жоқ. Біздіңше, әлгі штрих әдейі және орынды қысқартылған. Алып сахара, ондай халықтың жер бетінде бар екенін ол маңайда ұзын құлақ, сырттай білгенімен, оның тарихы, әдебиеті мен мәдениетінен бейхабарлау-тын. Жаңағы айтылған штрихты енгізеді екенсің, француз сал-серілерінің тәлім-тәрбиесін, жүріс-тұрысын баяндайтын хикаялар хақында азды-көпті мәлімет беруің қажет. Мария Гавриловна – үлгілі ортада өскен, төрт құбыласы түгел бойжеткен. Бейнесі анық, қолтаңбасы айқын. Ендеше сюжетке жамау жамап, негізгі оқиғаны оқырмандар назарынан көлегейлеудің керегі жоқ. «Она считалась богатой невестою» деген тіркес қазақшаланбаған. Шаруасы шалқыған адамның жалғыз қызы болған соң, оның да дәулеттен кенде емес екені өзінен-өзі белгілі. Сондықтан ол сөйлемді аударудың қажеті шамалы. «И многие прочили ее (Мария Гавриловна) за себя или за сыновей» деген тіркес қазақшасында біраз басқашалау. Мұнда қызға көз қырын салғандар жас жігіттер ғана, ұлдарына жұптастырмақ ниетімен жүрген келімсектер сызылып тасталған. Аудармашының бұл аралығы ойын жорамалдай алмадық. Өйткені ер жеткен баласына қалыңдық таңдау, құдалық сөйлесу – қазақтарда ықылым заманынан келе жатқан ата салтының бір тармағы. Жай, ықшамдылық үшін қысқартыла салынған болса керек. «Соседи поминутно ездили к нему поесть, попить, поиграть по пяти копеек в бастон с его женою» деген сөйлем:

Сонда келіп карта ойнап, сауық салып,

Қызық күндер өткізген көршілесі түрінде тәржімеленген.

Егер Пушкинде маңайдағы көршілестер Гаврила Гавриловичтің жарқын, қолы ашық, қонақ жайлылығын пайдаланып, жайдан жай ішіп-жеп кету үшін де келетінін, ара-тұра оның бәйбішесімен бес тиыннан салып, бастон ойнайтыны айтылған. Шәкәрімде түп нұсқа түгелімен қағазға түспегенімен кемшілік, кемтарлық байқалмайды. Ең бастысы көріністің нобайы сақталған.

Түпнұсқадағы Гаврила Гаврилович пен Прасковья Петровнаң пейілі теріс бағытқа бұрылып, сол тоқтамға әбден сіресіп алғаннан кейін, амал жоқ, қыз бен жігіттің хат арқылы хабарласқаны, жұрттан тасаланып тоғайда, кішкене ескі шіркеудің қасында жолығысып жүргені, қыс орныққан соң кездесу тиылып, оның есесіне қағазбен тілдесудің жиілегені, осындай күдігі мен күрсінісі мол беймаза шақта екеуінің әрі ойлап, бері ойлап, ақыры әзірше жасырын некеге тұруға бекінгені, уақыты келді-ау деген шамада ата-ананың аяғына жығылып, кешірім өтінетіні, одан соң бәрі-бәрінің орын-орнына жайғасуға тиіс дегенге саятын ұйғарымы бейнеленетін жолдар сөз болып отырған қазақша нұсқада біраз ықшамдалып, мынандай түрде жүзеге асқан:

Шын махаббат жетелеп екі жасты,

Күн сайын асықтықтың қызуы асты.

Ата-анасы ұнамай жүрсе дағы

Некесін қиғызуға сөз байлапты.

Қосылыспай жалынды жасырғанша,

Көнбейтін сабырлығы бас ұрғанша,

Тасалап өзге орында тұрмақ болды,

Әкесінің ашуы басылғанша.

Екі автордан келтірілген осы эпизодтың ою-өрнегін өзара салғастыру үстінде қанша дегенмен оқиға, құбылысты бейнелеуде прозаның икемділеу, оңтайлылау екенін тағы да аңғарғандаймыз. Жанды мен жансыз, қимыл мен қозғалыс, изара мен ниет, мақсат пен мұрат, түйткіл мен күдік, өкініш пен жұбаныш өз кезегімен, өз орнымен түгел бейнеленген. Артық не кем еш нәрсе жоқ. Болғанның не болуы мүмкіннің тура өзі. Ал поэзия кішігірім жайттарды қазбалауға міндетті емес. Керек ететіні – көрген-білгеннің, өткен-кеткеннің ең

елеулісі және оның тітіркендіргіштерге салар салмағы, тигізер әсері. Кімнің қалай сүйінгенін не қалай күйінгенін таңбалауға машық. Әр суреттің астары қатпар-қатпар, бояу үндестігі мен дыбыс үндестігі де басқалардан ерекше.

Әйтсе де, Шәкәрімнен алынған жаңағы үзіндінің тұтас кескіні Пушкиндегіге қарағанда сырдаңдау сияқты. Түпнұсқадағы эпизодтың буын, бөлшегін түгел қамту қажет болмас. Дегенмен... аударманың осы маңдағы тіл көркемдігі мен кейіпкерлердің ішкі әлеміне бойлау жағы да ақынның мүмкіндігінен төмендеу жатқандай. Қызуы күн санап асқындай түскен асықтықтың құдіретіне тап болған екі жастың қуанышы мен тартқан азабы бұл жолы онша әсерлі шықпаған. Азды-көпті еркіндікке барғанда, бәлкім, кім біледі...

Пушкиндегі Мария Гаврилованың жүректің әміріне көніп, көрші Жадрино (Шәкәрімде - Шадрин) селосындағы шіркеуде Владимирмен некелесу рәсіміне бел байлап, түнде жолға жиналғаны, киім-кешектерін буып-түйгеннен кейін өзінің сырлас, дос қызына, одан соң жасағалы отырған батыл қадамына жалбарына жалына кешірім өтініп, әкешесіне хат жазғаны, шаршап-шалдығып таң алдында ғана төсегіне қисайғаны, бірақ қики-жикы түстер мазалап, орнынан құр сүлдесі көтерілгені, үй ішінің оны сырқаттанып қалдыға жорып, естері шыққаны, сол күні тәбеті тартпай тұрғанын сылтауратып кешкі тамақтан бас тартқаны, баққа шығатын есік арқылы, сүйіктісіне берген серті бойынша, аттану сапарына түпкілікті тәуекел еткені суреттелетін жолдарын Шәкәрім Құдайбердиев былайша сөйлеткен:

Түн болған соң Мария дайындалды,
Бірге өскен малай қызын қасына алды.
Шкаф, айна, столға амандасып,
Шамаданға киімін түгел салды.

Хат жазып ата-анадан кешу сұрап,
Асықтық әкеткенін айтты жылап.
Конверке екі жүрек сурет салды.
Сыртынан тұрғандай ғып от шашырап.

Хат тастап, иесіз үйге амандасып.
Жөнелді бақша жақтан есік ашып
Қараса, алай-түлей қатты боран,
Қалың қар жердің бәрін қалған басып.

Келтірілген шумақтың өзін оңаша бөлек оқығанда майталман зергердің қолынан шыққан келісті өрнек ретінде қабылда-натынына еш күмән жоқ. Ой да айқын, сөздер де өзінің орын-орнында, бөлек-салақ немесе жетпей тұрған ешнәрсе таппа-ғандайсың. Ал түпнұсқамен салыстырып қарар болсақ, жағдайды, орынды, кейіпкердің сол мезеттегі қан тамырының қысымын бейнелейтін не бір сырлы детальдар, өкінішке орай, қалып қойғанын көреміз. Мәселен, Пушкинде жоғарыда қысқаша өз сөзімізбен айтып өткеніміздей.

Повестің финалы – Владимирдің француздардан қаза табуы, оның артынан іле-шала Гаврили Гавроловичтің дүние салуы. Прасковья Петровнаның қызымен екінші бір жердегі қонысына көшіп баруы, Мария Гаврилованың көпке дейін тұрмысқа шыққысы келмей жүріп-жүріп барып, кешегі қан майданнан жаралы болып ауылына оралған полковник Бурминді ұнатып, соған тигені – екі классиктің екеуінде де ерекше шабытпен жазылған деп танымыз.

Боранды түннің бірсыпыра шырғалаңының сыр-сипаты, соған орай басты тұлғалардың өзіндік интеллектуалдық қадір-қасиеті, әсіресе, осы соңғы аккордта жарқырай ашылады.

Сөз соңында «Боран» тәрізді бұрын қанша парақтасаң да назарыңа ілінсе-ақ болды өзіне сиқырлай тарта жөнелетін ғажайып полотноны ана тілінде келістіре сөйлете білген Шәкәрім қажының творчестволық ерлігіне дән риза екенімізді білдіреміз. Өзімізше

аудармаға талдау жасау барысында кейбір осы қалай дегізерлік тұстарды да тілге тиек еттік. Поэзиямен аударылған дүниенің бойынан оның проза қалпындағы «өзіндік стилін, тіл кестесін, үлгі-өрнегін» түгелімен талап етудің не жөні бар? Шәкәрім қажы қалайда Пушкин соқпағынан тапжылмауды мақсат етпеген.

Жазбаймын дәл өзінше Пушкин сөзін,
Қазақтың шағылдырар надан көзін.
Ғылымнан көзілдірік кимеген ел,
Туралап көре алмас күннің көзін

Сөйтсе де кете қойман шетке басып,
Айтармын алыстамай шын жанасып.
Әншейін ертеке айтып отыр демей

Жүрекке тыңдағайсың ақылдасып, - деп ескерткенін жадымыздан шығармағанымыз абзал.

Осы айтылғандарды жинақтай келіп, ең соңғы тоқталған тобықтай түйініміз: Шәкәрім қажы «Боранның» бастапқы қалпын сақтауға тырысқан. Бірақ «Дубровскийге» қарағанда мұнда еркіндік басымдау. Жоғарыда салыстыру барысында нақты айтылып өткеніміздей, кейіпкерлердің өзіндік ерекшелігін, әр түрлі қақтығыс-тартыстың әлеуметтік, психологиялық негізін айқындайтын детальдардың талайы орынсыз қысқартуға ұшыраған. Шағындалған, жинақылған эпизодтар да баршылық. Бұл жайттар шығарманың сыршылдық, көркемдік сипатына көлеңке түсірген. Өлгіндей өзгертулер, әрине, тәржімешінің мүмкіндігіне шалғай келгендіктен емес, біріншіден, оған поэзияның табиғаты майда-шүйдеге көңіл аудармай, тек өмірдегі ең елеулі мәселелерді ғана теріп алуды талап ететіндігі «кінәлі», екіншіден, ақын кейбір жағдаяттардың қазақ оқырмандарына қажеті шамалы деп ұйғарып, жай қалдыра салған ба дейміз. Ондай шешімнің артық-кемі бір кезде байқалмаса, аударманың қазіргі биік өнерлік деңгейге шырқаған шағында әңгіменің атқарған еңбегін өз лайығына сай әділ бағалануы – ақылға сыйымды, жарастықты құбылыс. Қалай десек те Шәкәрім қажының білікті де талантты аудармашы екенінде еш күмән жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Атаханов Д.Т. Восточные мотивы в творчестве А.С.Пушкина. Душанбе, 2000. - 288 с.
2. Әбдіғазизұлы Б. Шәкәрім шығармашылығының дәстүрлік және көркемдік негіздері. Монография, Алматы, Кенже Пресс, 2000. – 231 б.
3. Пушкин А.С. Избранные сочинения. В двух томах. Т. 2. Москва, Художественная литература. 2005. – 485 с.
4. Шәкәрім. Жолсыз жаза. Өлеңдер мен поэмалар. Алматы, Жалын, 1988 – 193 б.
5. Жұмағали З. Шәкәрім А.С.Пушкиннің “Дубровский” шығармасын қалай аударған еді // Егемен Қазақстан газеті, 2006.

ЖЫР АЛЫБЫ ЖАМБЫЛ

ОРЫНБАЙ А.

Ю-21-1к тобының студенті

АКШАБАЕВА Л.М.

Ғылыми жетекшісі, п.ғ.м., аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Мақалада суырып-салма ақындарға тән жыраулық және ақындық екі қасиетті де ұштастырған Жамбылдың шығармашылық қызметі суреттелген. Оның өз ұстазы Сүйінбай Аронұлының жарқын ақындық мектебінен және Жетісу мен Оңтүстік Қазақстанның басқа да белгілі ақындарының мектептерінен өткендігі дәлелденген. Жамбыл шығармашылығында айтыстың барлық түрлері кездесетіндігі көрсетілген. Жамбыл көптеген даңқты ақындармен поэзиялық тартысқа түскендігі және олардың бірде біреуінен жеңіліп көрмегендігі көрсетілген.

Кілт сөздер: Жамбыл Жабаев, Сүйінбай, шешендік сөздер, айтыс өнері, ақын.

Дәстүрлі шешендік сөздер дегеніміз – белгілі бір мәселеге байланысты тапқыр ой, көркем тілмен айтылған және халық жиі қолданып, сөйлемдік құрамы қалыптасқан жүйелі, үлгілі сөздер. Онда да халықтың басынан кешірген уақиғалары, ақыл-ойы, арман-тілегі бейнеленеді, өмірлік дүниетанымы, көзқарасы таңбалаанады. Осы тұста шешендік сөздердің жанрлық шығу тегі жөнінде де бір-екі ауыз сөз айтқан дұрыс. Ғалым Б.Адамбаев:

«Шешендік сөздер ақындық сөздер (өлең-жырлар) мен көркем қара сөздердің (ертегі, әңгімелер) алғашқы бөліне бастауын көрсететін аралық жанр сияқты. Өйткені, шешендік сөзде әңгіменің де белгілері бар. Қара сөз бен өлең сөздің бөлінуімен шешендік сөз өнері өткінші жанр ретінде жойылып кетпеген, қайта өз алдына дамып, дербес жанр болып қалыптасқан» [1, 92], - деген тұжырым жасайды.

Қазақ елі осындай жорға шешендерден кенде болған емес, оны айтыс өнерінің түркі жұртының ішінде қазақ жерінде өркендеп, шарықтауы дәлел бола алады. Импровизаторлық өнер ақындардың бір-бірінен үйреніп еліктеуінен деген. Жыр алыбы Жамбылдың да ұстазы болған. Жамбылдың ұстазы қазақ-қырғызға бірдей ұлы ақын Сүйінбай болса, Сүйінбайдың ұстазы Мырзатай Жолдасбековтың “Асыл арналар” кітабында Қабан жырау делінеді. Қабаннан қалған жыр жолдары бізге жетпесе де, ел арасындағы әңгімеде Қабан көріпкел шешен атанған. Өтеген, Райымбек, Қабан бас қосқан отырыста Райымбек: - өтеген, ел аралаған-сыншы деген, жер дүниені аралап келдің, жасымыз болса келді, батырсың әрі көпті көрдің, өлген күнде жайымыз не болады, қайсысымыз қайда қаламыз, соны айтшы, - депті. Өтеген:

“-Аға тұрып сөйлеген ініңен без” деген, дүниенің жарығын бұрын көрген алдымызда ағамыз Қабан айтсын, - депті.

Сонда Қабан:

- Обалым атымды Қабан қойған әке-шешеме болсын, атым Қабан болғандықтан, бір бастаудың басында, шоқ қамыстың түбінде боламын, ҫш күн денем жерде жатады, үш күннен соң табылмайды. Ал өтеген, сенің жайлы, жылы мінезің бар еді, жылжып аққан судың жағасында қаласың, бірақ түбінде жылжисың. Райымбек, сен көпшіл ең, қиямет қайымға дейін басыңнан салдыр кетпейтін үлкен жолдың жағасында қаласың, - депті-міс. Қабан көріпкелдің айтқаны келгенге ұқсайды.

Ал Сүйінбай желдей ескен айтыс ақыны ретінде әдебиет тарихында мәңгілікке қалды. М.Жолдасбеков сөзімен айтқанда, “Сүйінбай – қынаптағы қылыш, аспаннан түскен жасын, соғып тұрған құйын, ескен қызыл жел, жүйріктей жалын тараған, күніне шауып жараған, айтысқанды шаңына көмген жүйрік, айтысқанның басынан өлең жаудырып, миын шайқатқан жырдың бораны, қияқты сұңқар” [1, 155]. Осындай ұстаздан бата алып, 35 жылдай жыр өнегесін үйренген тәлім-тәрбиесін көрген Жамбыл осал болушы ма еді. Жамбыл Сүйінбайдың көп айтыстарын тыңдап, дәл кесіп айтатын шешендік дәстүрін үйренді. Сүйінбай он екі жастағы алғашқы айтысында-ақ дүниетанымы, өмірден түйгені мол жас екенін танытты. Қоғамда орын алған әлеуметтік мәселелер – кедейлік, ауыр тұрмыс, ауыз біршіліктің жоқтығы т.б. Сүйінбайдың балалық шағын – Қарға аузынан баяндатқан осы айтыста көрінеді. Қарға:

“Сүйінбай, жастайыңнан қозы бақтың,

Жазуына кім қарсы жазған хақтың.
Шыбын талап, маса жеп, байғұс бала,
Тәніңді жапырақпен талай жаптың.
Сені жеген жауызға біз қас болып,
Тор салып, қақпан құрып, талай қақтым.
Мен-дағы сен сияқты сорлы жанмын,
Баяны, тұрағы жоқ жүрген аңмын.
Сүйкімсіз түрімізге ісіміз сай,
Ісіне жаратқанның мен де таңмын...”

Сүйінбай:

“Естіңім хал-жайыңды, Қарға жаным,
Есіркер менің-дағы бар ма халім.
Көп екен ел ішінде құзғын-құмай,
Қан сорғыш, тілі майда, өңшең залым...”

Осылайша Сүйінбай 12 жасында өмір шындығын тап басып, батыл да бейнелі тілмен айта алған болса, сындарлы да кемел шағында ол отты, өткір, көреген, ақпа ақын болғаны айдан анық. Оттылық, өткірлік, көрегендік, ақпалық қасиеттер – дүлдүл шешенге тән қасиеттер.

Сүйінбайдың шәкірті төкпе ақын Жамбыл шешендігі жөнінде айтылар сөз оның ауызша айтқыш, сайыста айтысқыш шеберлігіне негізделуі қажет. Жоғарыда айтып өткеніміздей, айтысқа шеберлік – жалпы ақындық өнердің, шешендік өнердің өзгеше бір биік сатысы. Айтыс ақыны деген атқа ие болу үшін сан айтыста сілкілесе жүріп, сан рет жеңіске жету керек немесе алдына жан салмаған сөз шеберін сайыста сүріндіруі керек. Жамбыл ауыздыға сөз, аяқтыға жол бермеген Құлманбеттей жүйрікті сүріндіріп, айтыс ақыны ретінде бағы ашылды. 1881 жылы айтыстан кейін Жамбылдың жолын ашқан Құлманбет Жамбылға құрметті аға, айнымас дос болып кеткен. Құлманбет те ірі айтыс ақыны болған Оны қазақ, қырғыз халықтары тегіс білген. Құлманбет Түбек, Жанақ, Сүйінбай, Бактыбай тәрізді ірі ақындармен айтысқа түскен. Оның үстіне Құлманбет “Мың бір түнді” отыз бір күн күн-түнімен жатқа айтатын көл-көсір эпик ақын болған. Ол қазақ, қырғыз эпостарын, шығыс дастандарын көп білген.

Құлманбет пен Жамбыл айтысында Құлманбеттің жеңіліп, Жамбылдың жеңген тұсы – елдік, ерлік мәселесі болатын. Ел бірлігі мен ерлікті мадақтаған Жамбыл жеңіске жетті де, даттаған Құлманбет масқара боп жеңілді. Мысалы:

Құлманбет:

...Мен айтсам, айтам қалың байлығыңды,
Дулаттан жиып жүрсің шайлығыңды.
Албан, Дулат жиылып бата берді,
Бұзбайды жандаралдар жарлығымды...

Жамбыл:

“...Адамдықты айт, ерлікті айт, батырлықты айт,
Ел бірлігін сақтаған татулықты айт!
Қарынбайдай сараңдар толып жатыр,
Оны мақтап, әуре болмай, жөніне қайт...”

Құлманбет:

“...Ашасың, Шапырашты, ерлігіңді,
Шыр айнала соқтырдым белдігімді.
Сұраншы сарттан өлген Сайрамдағы,
Ерлікпен тапқан олжаң-пайдандағы.
Қамалға қан тартқан соң қойып кетіп,
Ерлік пен батырлықта нең бар жазған!
Быт-шыт қып, денелерін жерге көмген...”

Жамбыл:

“...Елімнің ерлігімен мақтанамын,
Сырт дұшпан бізді көрген сескенеді!
Оның рас, таз Құлманбет, -
Халық үшін шәйт болып жанын берген.
Елді қорғап өлгеннің арманы не,
Қалың қазақ құрметтеп соңына ерген”.

Бұл айтыста елін сүйген отаншыл Жамбылдың тақырыбы – елдік, ерлік болды. Ақынның сүйенгені де, сүйсінгені де байлық емес, адамдық, арлылық, батырлық, ел бірлігі. Ал Құлманбеттің ұстанғаны – байлық, ерлік емес. Екі ақынның пікірталасындағы қайшылық осыдан өрбиді. өлеңмен өрілген пікірталасында Жамбыл жас та болса ой мен сөздің бірлігін қатаң ұстап, халыққа жағымды, тыңдаушыларына қажетті сөздерді тапқырлықпен тауып айта білді. Ел қорғаған ерлерді даттағаны үшін Құлманбетке ызаланған ақын:

“А, Құлманбет, Құлманбет,
Ағып жатқан сумен кет!
Сумен кетсең ел ішер,
Судан шыққан бумен кет!
Онда да кесірің тиеді,
Қызарып батқан күнмен кет!
Күн де қайтып шығады,
Оттан шыққан күлмен кет!
Күлден ауру жұғады,
Қараңғы тұман түнмен кет!
Түн де қайтып келеді,
Асқаралы таумен кет!
Тауды да халық мекендер,
Кесірің жұғар, Құлманбет,
Қу пәлекет арман кет!” - дейді.

Данышпан Жамбылдың айтыстың өн бойында және қорытындысында ұстанған аргументі – халық, халықтың мұрат, мүддесі. Ақынның шешен тілі ардақтысын аспандата, шалқыта жырлауға жетті. Жамбылдың әр сөзінің, әр теңеуінің өзі – жайшылықта ауызға түсе бермейтін, бағалы сөздер. Ақынның ақпа-төкпе көрікті жырлары оны көзі тірісінде Гомер атандырды.

Жамбыл бұл сапаға жеке жүріп жеткен жоқ, Жамбылдың алдындағы ақындар, тұстас ақындар - Майкөт, Бақтыбай, Қуандық, Сарбас, Сауытбек, Орақбай, Сарыбас, Қалабай, Қожантай, Досмағанбет, Әмір сияқты ірі, дәулескер айтыс ақындары болған. Мұның өзі Жамбыл өскен ортаның айтысы мол болғанын аңғартады. Бұлардың бәрі халықтың өнер дәстүрін үлгі тұтқан, бір-бірінен айтыса жүріп үйренген. С.Бегалин атап көрсеткендей, Жамбылдың алды-артындағы ақындардың көпшілігі айтыс ақыны болумен қатар, ірі дастаншы, төкпе ақындар болғанын да айтады. Дастаншы жыраулық өнер айтыс ақындарының халықтың тіл деп аталатын қымбат қазынасын мейлінше еркін меңгеруіне, сөз мағынасын мейлінше жетік білуіне, сөз саптау шеберлігін шыңдауына көмектескені анық. Сондықтан да үлкен жыраулар айтысқа да жүйрік келген.

Жамбыл иеленген халықшылдық қасиет, отаншылдық рух ұлы Отан соғысы жылдарындағы айтысқа да негіз болды. Қай кезде болмасын тіршілік ағымына неғұрлым белсенді араласқан айтыс өнері ұлы Отан соғысы жылдарында кемшіліктің бетіп ашып, сын мен өзара сынды күшейтуде тиімді құрал болды. 1943 жылғы республикалық айтыстың сараптаушысы болған ғұлама ғалым М.Әуезов былай деп жазды: “...Айтыс тақырыптары ақындардың өз бастарының жайына бірде-бір рет соққан жоқ... Және барлық айтыс мақсаты мен мазмұны негізінде бір ғана зор мүддеге арналды. ұлы Отан соғысына облыстардың беріп жатқан көмегі туралы еді”. Айтыстың нысанасы – ақынның жеке басы емес, оның ұжымы, шаруашылығы, ауданы, облысы. Халықтан оның сөзі қоғамдық сипат алады.

Республикалық ақындар айтысында ақындарға арналған Ж.Жабаевтың:

“...Сөз бастандар келелі
Жырға лайық елің бар,
Елге лайық ерің бар.
Бәрі толған түлікке
ұлан-байтақ жерің бар,
Айдың шалқар көлің бар.
Сабасы мол көп өзен,
өлке толған егін бар.
Тау мен дала сақтаған
Қойны толы кені бар
Алтын, күміс, қорғасын,
Мұнай мен мыс, көмір бар,
Осы дәулет тұрғанда
Немеден кемің бар?!
Осыларды толғайтын
Ақындарым, жөнің бар! –

деген арнауына лайық Маясар мен Нұрлыбек, Шашубай мен Көшен, Қайып пен Ілияс, Қалқа мен Иманжан, Жақсыбай мен Есдәулет, Сәттіғұл мен Құмар, Құмар мен Сұраубай, Орынбай мен Әлібек, Қазанғап пен Нартай, Кенен мен Әбдіғали айтыстарында мемлекеттік, қоғамдық, әлеуметтік маңызды мәселелерді тақырып етті. Достықты, ерлікті, адалдықты, адамшылықты жыр етті, осыларды үгіттеді, жалқаулықты, жауапсыздықты, жауыздықты, ездікті түйреп, содан жирендірді. Мысалы:

“...Шендескен шеңберлі Алтай аспан-көкпен
Әлемге аты шулы даңқы кеткен.
Қара нұр, қалың нулы орманы бар,
Тауларым қойынынан алтын төккен.

...Суы бал, шөбі шүйгін, жері құтты,
Шыңғысқа Сарыңқада қай тау жеткен?

...Шыңғысқа құлаш жайған қара Қалба,
Бөленген қайың-тал мен қарағайға.
Жерінде бұл секілді сәулетің жоқ,
Тырбиған мәз боласың қарағайға”
деген Нұрлыбек сөзіне Маясар:
...Мақтандың кедем жүр деп баржы тағып,
Суымда көп-ақ дейсің құндыз-балық.
Нұрлыбек, Семейіңнің бар табысын,
Әкетем бір сапарда-ақ тиеп алып.
Балқаштан басталатын темір жолым,
Оралға Ақмоладан өтеді ағып.

...Бір сұрақ алтын кенің қанша болды,
Түндігін жауып қойып ашқаныңа?
Ертістің мол суынан пайдаланбай,
Орнаған өндіріс жоқ қастарыңда,

...Айтарлық Семейіңде ең бір қымбат,
Ол рас бар екені ет комбинат.
Қос қолдап колбасалды ұста да отыр,
Бар болса жарасарлық сыр мен сымбат!

Терісін сойған малдың қарға шұқып,
Жатқаны көз алдында емес пе ұят! –

деп нанымды дәлелдермен қарсы шығады. Осы екі ақынның арасындағы сөз сайысы ойбөліске ұласады. Ортақ кемшіліктерді ашып, қарсы жақтың қытығына тиіп, жігерін жаниды; ортақ жақсылықтарын айтып, көңілін көтеріп, қайратын тасытады. Пікірталас мәдениетін сақтаған айтыс ақындары жеке бастың кемшілігіне тиіспей, жағасын жыртып, намысына тимей, мінін іздеп мұқатпай, жалпы халықтық мүддені алға тартады. Шешенге қойылатын талаптардың ең ауыры да осы. Тыңдаған жұрттың айызын қандырып, ләззатқа бөлейді. Қоғам мүшелеріне ой салып, қажетті іске жұмылдырады, санаға түрткі болады. Қандай қоғамда болмасын шешендердің міндеті: ояту, білім беру, көңілін көтеру, ортақ іске жұмылдыру. Осы тұрғыдан алғанда, шешендік өнердің тарихында айтыс ақындарының ролі аса жоғары болды.

Түйіндей айтқанда, Орта ғасырдағы түркі шешендігі ақын-жыраулар шешендігіне жол ашқан, билер шешендігінің қалыптасуына зор ықпал еткен ерекше құбылыс болды деп айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Адамбев Б. Халық даналығы. –Алматы: Мектеп, 1976. -310 б.
2. Байтұрсынұлы А. Ақ жол. –Алматы: Жалын, 1991. -360 б.

ЖАСТАРДЫҢ ӘР ТҮРЛІ ӨСКЕЛЕҢ КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

СОЛТАНОВА С.

Мк-21-2 тобының студенті

УРАЗБЕКОВА Д.У.

Ғылыми жетекшісі, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада жастардың жас тобы ретіндегі әлеуметтік-психологиялық талдауы берілген. Жастардың жас тобы ретіндегі негізгі сипаттамаларының қалыптасуының тарихи-әлеуметтік контексті қарастырылады. Жастардың өмір салты мен психологиялық ерекшеліктері сипатталып, жастардың қоғамдық қатынастар жүйесіндегі орны мен қызметінің ерекшеліктері ашылды. Кәмелеттік жасқа жету жастардың басты міндеті ретінде айқындалады. Өсу мәселесіне заманауи көзқарастар талқыланады.

Түйінді сөздер: жастар, жас тобы, ересек шақ, жастық шақ, жастар субмәдениеті, тарихи-мәдени талдау.

Қазіргі ғылыми кеңістікте жастар әлеуметтік топ ретінде дәстүрлі түрде көбірек назар аударады. Жастар мәселелері философияда, әлеуметтануда, психологияда, педагогикада және әлеуметтік жұмыста талқылануда. Жастар айтарлықтай үлкен әлеуметтік-демографиялық топ бола отырып, халық шаруашылығында, өндірісте маңызды орын алады және шын мәнінде еңбек ресурстарын толықтырудың негізгі көзі болып табылады.

Шығармашылық қабілеттерге ие, физикалық, психикалық және әлеуметтік қасиеттерінің даму сатысында тұрған жастар қоғамның интеллектуалдық әлеуетін көтерушілердің бірі болып табылады және үлкен әлеуметтік және кәсіби перспективаға ие. Ол қоғамдағы басқа әлеуметтік топтарға қарағанда жаңа білімдерді, кәсіптер мен мамандықтарды тезірек меңгеруге қабілетті. Кең концептуалды контексте жастар жас

ерекшеліктері мен соған байланысты негізгі қызмет түрлері негізінде құрылған топтық қауымдастықтың кең жиынтығы ретінде қарастырылады.

Тар әлеуметтанулық мағынада жастар жастардың әлеуметтік жағдайының жас ерекшеліктеріне, олардың қоғамның әлеуметтік құрылымындағы орны мен функцияларына, нақты мүдделері мен құндылықтарына негізделген әлеуметтік-демографиялық топ деп түсініледі. [1, 606 б.].

Тарихи тұрғыдан бұл концепция социологиялық мәселелерге сәйкес қалыптасты. Орыс әлеуметтануында жастар мәселелеріне қызығушылық алғаш рет 19-20 ғасырлар тоғысында пайда болды. Ол әсіресе 1920–30 жылдары студенттердің өмірі мен материалдық жағдайы (А. Кауфман) зерттеу нысанына айналған кезде айқын көрінді; өндірістегі жасөспірім жұмысшылардың жағдайы (И. Янжул, А. Бернштейн-Коган); жас отбасылардың үй өмірі (Е. Кабо); шаруа балаларының идеалдары (Н. Рыбников);

[сонда. б].

Әлеуметтік ғылымдарда «жастардың әлеуметтік концепциясы» деп аталатын теориялық ұстанымдар жүйесі қалыптасып келеді. Маңызды жайт, «жастар» ұғымы социологиялық мағынаға толы және жас, әлеуметтік тап және әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар аясында айқындалады. Бұл тенденция «жастар» концепциясын тұжырымдауда көрінеді. Ең танымал анықтамалар ретінде (соның ішінде қазіргі уақытта) екеуін келтіруге болады. Оның бірін В.Т. Лисовский: «Жастар – әлеуметтену, ассимиляциялау кезеңінен өтетін, ал егде жаста қазірдің өзінде ассимиляциялау, білім беру, кәсіптік, мәдени және басқа да әлеуметтік қызметтерді атқаратын адамдар ұрпағы; нақты тарихи жағдайларға байланысты олардың жас өлшемдері 16 жастан 30 жасқа дейін өзгеруі мүмкін» [2, б. 32]. Тағы бір анықтамада И.С. Кону: «Жастар – жас ерекшеліктерінің, әлеуметтік жағдайының және екеуіне байланысты әлеуметтік-психологиялық қасиеттерінің үйлесімі негізінде ерекшеленетін әлеуметтік-демографиялық топ» [3, б. 63]. Жоғарыда келтірілген анықтамалар жастарды әлеуметтік топ ретінде түсінуде тек әлеуметтік-демографиялық емес, сонымен қатар әлеуметтік-психологиялық сипаттар да бейнеленетінін көрсетеді. «Жастар» терминінің екіұштылығын тудыратын негізгі өлшемдердің бірі – адамның жас ерекшеліктері. Шынында да, ең үстірт талдау жастардың жас ерекшеліктерінің барлық процестерге елеулі әсерін көрсетеді. Жастар өмірлік циклдің ерекше кезеңі ретінде осы әлеуметтік топты сипаттайтын әлеуметтік, кәсіби, демографиялық және басқа айнымалыларға өз ізін қалдырады. Бірақ көбінесе олар ғылыми талдаудың арнайы пәні болып табылмай, фондық параметрлер ретінде қарастырылады. Жастардың ерекшеліктерін тарихи, мәдени және әлеуметтік-психологиялық талдауға бағытталған қазіргі жас кезеңі, өмір жолының кезеңі. Оларды ой-өрісін дамыту үшін, біздің ойымызша, жастарды «жас тобы» ұғымының призмасы арқылы тиісті белгілерге назар аударып отырып қарастырған жөн. Ғылым «жас тобы» категориясын қазіргі психологиялық тезаурусқа енгізуге міндетті Р. Гулливер, 1960 жылдардың ортасында. оның мүшелерінің хронологиялық немесе шартты жасы негізінде құрылған ұйымды белгілеу үшін осы тұжырымдамаға жүгінді. Бұл белгі оның спецификалық құрылымы мен функцияларын, сондай-ақ қолданылатын белгі әлеуметтік-мәдени құралдарын анықтады [4, 160.б.]

Қазіргі уақытта жас тобы жас ерекшелігі бойынша біріктірілген адамдардың шартты үлкен тобының бірі ретінде түсініледі. Жас кезеңділігіне сәйкес мектеп жасына дейінгі балалар, кіші мектеп оқушылары, жасөспірімдер, жоғары сынып оқушылары, студенттер, жастар, орта жастағы, жетілген жастағы топтар және т.б. бөлінеді [сонда, б. 49].

Жас стратификациясы белгілі бір жас санаттарын («agegrade»), («жасы») немесе топтарды («agegroup»), («жас тобы») бөлуге негізделген, олар өз мүшелерінің жасына және, тиісінше, олардың өмірлік циклдегі жағдайына байланысты, олармен сипатталады. Сәйкес статус пен рөлдік күтулер жас тобы – қоғамның тарихи даму барысында қалыптасқан және қоғамдық қатынастар жүйесінде белгілі бір орын алатын үлкен әлеуметтік топтың бір түрі. Үлкен топтарды сипаттай отырып, зерттеуші шағын топтардан бірқатар маңызды айырмашылықтарды анықтайды. Көрнекті сипаттамалардың бірі – үлкен топтарға тән

әлеуметтік мінез-құлықтың реттеушілері – белгілі бір әлеуметтік тәжірибеде көрінетін және топтың өмір салтын көрсететін әдет-ғұрыптар, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер [5,363 б.].

Жас тобы жас ерекшеліктеріне қарай ажыратылатындықтан, оны анықтау жасты қалай түсінуге тікелей байланысты. А.В. Микляева, бұл тұрғыда ең өнімді жасты еңбек бөлінісі жүйесі мен қоғамның әлеуметтік құрылымынан туындайтын, әлеуметтік қызметтің әртүрлі нысандарының міндеттілігі мен қолжетімділігін анықтайтын нормативтік-рөлдік сипаттамалардың жиынтығы ретінде түсіну. белгілі бір хронологиялық жастағы адамдар.Осының негізінде А.В Микляева мынадай анықтама береді: жас тобы – «қоғамның мәдени-тарихи дамуы барысында қалыптасқан, өмір жолының бір сатысында тұрған адамдарды (балалық, жастық, ересектік, кәрілік) біріктіретін қауымдастық, және осыған байланысты қоғамның жастық құрылымы туралы ұқсас идеялармен бөліседі, жастық өзара әрекеттесу жағдайларында олардың мінез-құлқын реттеуші ретінде әрекет етеді» [4, б. 94].

Жастар – әрбір қоғамда бар және олардың ой-өрісінің өміршеңдігі қоғамда жұмылдырылуына байланысты [6, 693 б.].

Жастық кезең ретінде жас тобының психологиялық ерекшеліктері осы әлеуметтік салалар арасында жатыр; бұл міндетті орта білімнің аяқталуы және еңбек қызметінің басталуы. Егер балалық шақ ата-ананың отбасында өтсе, ал ересек өмір өз отбасын құрумен және балалардың дүниеге келуімен байланысты болса, жастық шақ олардың арасындағы өтпелі кезең болып табылады. Трансформацияның осы екі негізгі нүктесі жастар тобын дамытудың негізгі міндеттері болып табылады. Дәл осы екі міндетті шешу жастарды жас тобы ретінде сипаттайды [7, 256 б.].Тарихи тұрғыдан жастарды талдау индустриалдылыққа дейінгі қоғамдарда да балаларды ересектер әлеміне қабылдау және өту процесі болғанын көрсетеді.Көптеген авторлар 5-7 жаста балалар автоматты түрде ересек адамға айналады деп есептейді және кейбір немесе ересек функцияларды орындай алады. Дж.Гиллистің пікірінше, әдетте «жастық» деп аталатын кезең орта есеппен жеті жастан некеге тұру жасына дейін созылатын өте ұзақ өтпелі кезең болды, ол орта есеппен 22–25 жаста болды.

Жеке адам ата-аналық отбасының стандарттарын ұстанбай, икемді және жан-жақты әрекет етуді үйренуі керек. Жеңіл және тиімдірек әлеуметтенуді қамтамасыз ететін әлеуметтік өзара әрекеттестіктің жаңа түрі қажет.Мұндай өзара әрекеттесулер, бір жағынан, нормалар мен ережелердің үйренген элементтерін біріктіру керек, екінші жағынан, жаңа рөлдер мен тәжірибелермен тәжірибе жасауға мүмкіндіктер қалдыруы керек. ережелер. Қазіргі жастар үшін мұндай «сынау» функциясы - бұл сынақты тиімді және эмоционалды түрде қауіпсіз орындауға болатын құрдастарымен қарым-қатынас. Сондықтан қазіргі жағдайда жастар топтары қосарлы функцияны орындайды. Бір жағынан олар өздерінің іс-әрекет кеңістігін ересектердің араласуынан бос құрылымдай отырып, болашақ ересек рөлдерінен ішінара қорғайды. Екінші жағынан, дәл осы топтар ішінара ересектерге арналған нормалар мен ережелерді қабылдауға бағытталған. Осылайша, жастар субмәдениетінің қызметі балалық шақтан ересектікке өтуді реттеу процесін әлсірету болып табылады. Осы уақыт ішінде жастар ата-аналық нормалар мен құндылықтардан құтылып, отбасында да, кәсіпте де тәуелсіз жетілген қарым-қатынастарға дайындалуы керек. Бір жағынан алғанда, жастар субмәдениеті жастарды болашақ ересек өміріне дайындаса, екінші жағынан, кәдімгі ата-аналық нормалардың көбі жойылуда, бұл жастарда жауапсыздықтан, ізденістерден көрінеді. ләззат алу және уақытты жақсы өткізуге деген ұмтылыс [8, 90–99 бб.].

Жастың өсуі, дамуы және қартаюдың физиологиялық аспектілері қоғамның осы процестерді түсіндіру, түсіну және мағына беру тәсілдеріне қарағанда маңызды емес екенін көрсетеді. Қазір акселерация процестеріне байланысты жыныстық жетілу 11-12 жаста болса, индустриалдылыққа дейінгі кезеңде жыныстық жетілуге байланысты физикалық өзгерістер 16 жаста орын алды. Дж.Арнетттің пікірінше, қазіргі ересек өмір жас бойынша қалыпқа келтірілген міндеттерден және қатаң анықталған әлеуметтік рөлдерден салыстырмалы тәуелсіздікпен сипатталады [9, 469–480 б.]. Жаңа ересектік контекстінде жастар әлеуметтік мәні жоқ жеке жетілу белгілері арқылы өздерін көбірек анықтайды.

Мысалы, мұндай жеке маркер өз бетінше шешім қабылдау қабілеті болуы мүмкін және т.б. Әлеуметтік анықталған маркерлер мағынасын жоғалтады және маңыздылығы төмендейді. Осыған байланысты жастардың психологиялық есеюге жеке ұмтылыстар мен күтулер арқылы қол жеткізілетін өмірдің жаңа кезеңіне айналуы туралы пікірлер жиі айтылуда. Осылайша, жас тобы ретінде жастар ерекше өмір салтымен, әлеуметтік мәртебесі мен рөлдік күтулері, сондай-ақ тарихи-мәдени шарттылығы бар және өмір жолындағы ерекше кезең ретіндегі жастардың негізгі сипаттамаларымен байланысты қазіргі әлеуметтік жүйедегі орны мен функциялары көрініс табады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жастар социологиясы: энциклопедия. сөздік / гeсп. ред. Ю.А.Зубок, В.И.Чупров. - М.: Академия, 2008 ж. – 606 б.
2. Лисовский, В.Т. Жастар социологиясы / В.Т.Лисовский. - Санкт Петербург. : Санкт-Петербург баспасы. Университет, 1996 ж. – 32-361 б.
3. Кон, I. S. Ерте жастар психологиясы / И. С. Кон. - М. : Білім, 1989. - 63-256 б.
4. Микляева, А.В. Жастық кемсітушілік әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде / А.В.Микляева. - Санкт Петербург. : Реч, 2009. 94-160 б.
5. Андреева, Г.М. Әлеуметтік психология / Г.М.Андреева. - М. : Аспект-пресс, 2008. - 363 б.
6. Мангейм, К. Біздің заманның диагностикасы / К.Мангейм. - М. : Юрист, 1994. - 693 б.
7. Волков, Б.С. Жастар мен жастар психологиясы / Б.С.Волков. - М. : Акад. жоба: Трикста, 2006 ж. – 256 б.
8. Курышева, О.В. Жастардың өз жасына деген көзқарасының ерекшеліктері / О.В. Курышева // Волгоград мемлекеттік университетінің хабаршысы. 11 серия, Жаратылыстану ғылымдары. -2011. - No 1. - 90-99 б.
9. Арнетт, Дж. Дамып келе жатқан ересектік: соңғы жасөспірімдерден жиырмасыншы жылдарға дейінгі даму теориясы / Дж. Арнетт // Американдық психолог. - 2000. - No 55. - 469-480-б.

АБАЙДЫҢ СӨЗ ӨРНЕГІ

ТЕМБАЙ Ж.

Ю-21-1к тобының студенті

АКШАБАЕВА Л.М.

Ғылыми жетекшісі, п.ғ.м., аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі заманға кеңінен керек Абайдың қара сөздері айтылады. Абайдың өмір туралы, заманымызға жетіспей жүрген имандылық туралы, ар-ұят мәселесі қарастырылады. Абай еңбегі мен шығармаларына үңіле отырып Абайдың қара сөздерін халқымызға насихаттау. Әрбір қазақ Абай шығармаларын білуі тиіс. Абай шығармалары ешқашан өлген емес. Оны одан әрі дамытып келер ұрпаққа жеткізу біздің міндетіміз.

Кілт сөздер: Абай, қара сөздері, ақын, адамгершілік, ұлылық.

Шешендік өнердің тарихында “өткірдің жүзі, кестенің бізі өрнегін ондай сала алмаған” Абайдың орны ерекше. “Абай-жағдайының жағдайсыздығы тудырған, басып тұрған қараңғылық ішінен келер танның шолпаны болып елестеп, тұнып тұрған тымырсықта келер дауылдың дауылпазы болып күңіренген адам. Бұл - өз ортасының

Дантесі сияқты. Бірақ Данте – ескінің соңы, жаңаның алды еді. Орта дәуір мен ояну дәуірінің аралығындағы көпір еді. Ал, Абайдың алды жоққа жуық та, арты ғана бар еді; ол – соны дәуірдің басы, жаңалық желісінің шет бұршағы сияқты. өйткені оның төңірегі Эгей теңізі емес, Сарыңқаның шөлі де, өткені классик Рим емес, үдере көшкен қайшылық өмір ғой” деген.

Қ.Жұбанов сөзін еске алсақ, Абайдың алды жоққа жуықтығын, сөз өнерінің аяқ асты болып, басылып, жаншылған, халық жиналыстарында суырылып сөйлеп тіл безеген заманның күні өтіп, қызыл тілді төбе билердің ескіргенін, сондықтан Абай соны жолдың басы болғандығын білуге болады [1, 290]. Қазақ әдебиетін фольклорлық шеңберден шығарған, көркем сөз өнерін “мақалдап сөз қосарлап айтатын ескі билер” тілінен жоғары көркемдік деңгейге көтерген Абай болатын. Бірақ Абай үшін өзіне дейінгі көркем сөз үлгі болмаса да, рухани азық болды. өзіне дейінгі әлеуметтік ой-сана Абайға үлкен ой түсірді. Әсіресе, терең логика мен поэтикалық көркемдікке құрылған шешендік сөздерден Абай үйренді. Абайдың қара айтылған мақалдың өмір тәжірибесінен алынғандығын, ел бірлігі мәселесінде төбе бидің орны ерекше болатынын растайды. Ал “Отыз тоғызыншы” қара сөзінде Абай халыққа тән екі мінез, соның ішінде намысқорлық жайлы былай дейді: “Ат аталып, аруақ шақырылған жерде ағайынға, өкпе, араздыққа қарамайды екен, жанын салысады екен. “өзіне ар тұтқан жаттан зар тұтады” деп, “Аз араздықты қуған көп пайдасын кетіреп” деп, “Ағайынның азары болса да, безері болмайды” деп, “Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді” десіп, “Жол қуған қазынаға жолығар, дау қуған бәлеге жолығар” десіп. Кәніки, енді осы екі мінез қайда? Бұлар да арлылық, намыстылық, табандылықтан келеді. Бұлардан айрылды. Ендігілердің достығы – бейіл емес, алдау, дұшпандығы – кейіс емес, не күндестік, не тыныш отыра алмағандық” [2, 156]. Осы бір абзацта бес мақалды қабаттап қолданып, ақын айтпақ ойын халықтың ел бірлігі туралы айтқан даналық сөздерімен бекітеді, мінез-құлықты жөндеуге, игілікті істерді бірлесіп атқаруға жұмылдырады, бұрынғы қазақтардың солай істегеніне иландырады.

Абайдың өзінен бұрынғы шешендерден тағы бір ерекшелігі халықтың мақал-мәтелдерінің негізін қалдырып, жаңа мазмұн үстеп, өзінше құрып шешендік-афоризмдерге айналдырды. Мысалы: “Бір тойған – шала байлық” деген қазақ, “Ет көрінсе қайтеді күйсей бермей”, - деген жолдарды оқығанда, қазақтың “Жарлының бір тойғаны-шала байығаны” деген мақалы еске түссе, “Еңбек етсең ерінбей, Тояды қарның тіленбей”, - дегенде халықтың “Еңбек етсең, емерсің” деген мәтелі ойға оралады. Мына бір өлеңінде:

“Шеш көңілімнің жұмбағын,

Әлде, бәрі - алданыс.

Жас жүрек жайып саусағын

Талпынған шығар айға алыс?” –

деп Абай “Арыстан айға шауып мерт болғанын” меңземей ме? “Көптің аузын күзетсең күн көрмейсің, өзіңді-өзің күзет, кел шырағым” дегенінен қазақтың “Көптің аузына қақпақ бола алмайсың” деген мақалы келіп шығады емес пе?

“Екі кеме құйрығын

ұста жетсін бұйрығың”

деп Абай халықтың “Екі кеме құйрығын ұстаған суға кетер” мақалын айтып отыр.

“Кісиде бар болса талап,

Отырмас ол бойын балап,

Жүрер, әрқайдан ізденер,

Алар өз сүйгенін қалап, -

деп Абай қазақтың “Талапты ерге нұр жауар” дегенін таратып, іс-әрекетке айналдырып, қол жеткізген нәтижесіне дейін көрсетіп берген. Осылайша Абай жұртшылыққа белгілі образдарды пайдалана отырып, айтпағын мазмұнға орап ақын тілімен жеткізді. Абай өзіне дейінгі сөз өнерін жоғары бағалап және оны орнымен пайдалана білген сөз шебері.

Абайтанумен айналысқан кейбір зерттеушілер, мысалы, Б.Кенжебаев “Қара сөзді”

сюжетсіз жазылған көркем әңгіме десе, Х.Сүйіншәлиев оны жай прозаға жатқызады.

Абай шығармаларын зерттеуші ғалымдардың біразы, соның ішінде бірінші болып М.Әуезов ақынның қара сөздеріне мән беріп, оның прозадан өзгеше жанр екенін айтқан еді. Р.Сыздықова М.Әуезов сөзін негізге ала отырып, әдеби тілдің тағы бір функционалдық стилі пайда болғанын атап көрсетті [2, 156]. “Қара сөзді” Абай шығармаларын басқа тілдерге аударған аудармашылар “мудрость” деген мағынада алып, дана сөздер, өсиет сөздер деп аударғаны белгілі. Р.Сыздықова “Абайдың сөз өрнегі” кітабында Абай мұрасын сан рет кешіріп, сақтап бізге жеткізген Мүрсейіт Бікеұлы, Жандыбайұлы, Уақбайұлының дәптерлеріндегі бұл жазба дүниені “Ибраһим Құнанбайұлының ел мінездерін ақыл айтып жазған насихат сөздері” деп атайтындығын айтады. Шынында да, “Қара сөздің ден қойып оқыған адам оның мазмұны даналыққа құрылғанын, мақсаты-көпшілікке ой салу, сынап-міней отырып, имандылыққа үндеу, өсиет беру екенін аңғара алады. Бұрынғы шешендік сөздердің де мазмұны – философиялық ой түйіні, мақсаты – үгіт, насихат екені белгілі. Бірақ зерттеушілердің шешендік деп айтуға аузы бармаған себебі – қара сөздің бұрынғы билер сөзінен жанрлық өзгешелігі, сөз саптау ерекшелігі еді. Абайдың қара сөздері – стиль, мазмұн, сөз саптау жағынан әлдеқайда байыған, жетілген, жоғары сатыға көтерілген шешендік сөз. Абай өмірден көріп-түйгенін, толғантқан ой-пікірін, діттеген мұратын Аристотель, Әл-Фараби, Ж.Баласағұни т.б. данышпан, ғұлама ойшылдарша тебіреніп, толғанысқа түсіп, кейінгі ұрпаққа өсиет ретінде қалдыруды ниет етті. Абай даналығы “өзін танымақтық” рінмесе “жан қуаты” туралы ойлардың төңірегінде өрбіді. М.Мырзахметов Әл-Фараби мен Абай шығармаларындағы пікір сабақтастығын әңгімелей отырып, “жалпы “жан қуаты” немесе “өзін танымақтық” жайлы күрделі ой сарабына қазақ топырағында арғы заманда Әл-Фараби, соңғы дәуірде Абай ғана терең барлап барған сөздері бастауын қазақтың осы шешендік сөздерінен алды. Сөйлем құрылысы өлең мен қара сөздің аралығында болып келген шешендік сөздер де ырғаққа құрылады.

өлеңге тән бастапқы ұйқас, соңғы ұйқас, ішкі ұйқастар қазақ шешендік сөздерін өлеңге жақындатырса, сезімнен гөрі келелі пікірге, түйінді ойға, терең логикаға құрылуы оны қара сөзге жақындатты. Абайдың қара сөздерінде де осы белгілер тұтасымен бар. Қазақтың билері меп жыраулары қолданған риторикалық сұрақпен сөйлеу тәсілі Абайдың қара сөздерінде ой мен сезімді білдірудің басты тәсілі екендігі белгілі. Әсіресе адамның жақсы-жаман мінез-құлықтары туралы жазған монолог сөздері тебіреніп, күйініп отырып қойған жаппай риторикалық сұрақтардан тұрады. Мысалы: “Біреулер құдайдан бала тілейді. Ол баланы не қылады? өлсем орнымды бассын дейді, артымнан құран оқысын дейді, қартайған күнімде асырасын дейді. Осыдан басқасы бар ма? Балам орнымды бассын демек не сөз? өзіңнен қалған дүние иесіз қалар дейсің бе? Қалған дүниенің қамын сен жемек пе едің? өліп бара жатқанда өзгеден қызғанып айтқаның ба? өзгеге қимайтұғын сенің не қылған артықша орның бар еді? Баланың жақсысы – қызық, жаманы – күйік, не түрлі боларын біліп сұрадың?..” (10-қара сөзі). Немесе “Осы мен өзім – қазақпын. Қазақты жақсы көрем бе, жек көрем бе?” (9-қара сөзі). Болмаса “Ел бағу? Мал бағу? Балаларды бағу? Ғылым бағу?” (1-қара сөзі) деген сұрақтарды қойып алып, шешен философиялық толғаныстарға түседі.

“Қара сөздердегі” өзгеше сөйлемдер құрылымын орта ғасыр түркі жазбалары дәстүрімен байланыстырған Қ.өмірәлиевтің: “Соған қарап ойлайсың: алла тағаланың сипатында солай болмаққа тиіс... Мағлұм болды: қазақ тыныштық үшін, ғылым үшін, білім үшін, әділет үшін қам жемейді екен – сияқты сөйлемдердің қос нүкте қойылған жерінде кім дәнекері түсіріліп жасалған дейді” деген пікірін келтіре отырып Р.Сыздықова: “Біздің ойымызша, Абайда кездесетін, жазуда араларына көбінесе қос нүкте қойылған құрмалас сөйлемдердің бұлайша құрылу себебін тағы да ауызша сөйлеудің, ауызша шешендіктің тәртібінен іздеу керек тәрізді...”, - дейді. Ғалымның дұрыс байқағанындай, ой екпіні түсетін сөйлем бөлігін алдымен айтып алу немесе сөйлем мүшелерінің инверсиялану құбылысы тек ауызша сөйлеу тәртібін ғана білдірмейді, қайта лек-легімен келген ой толқыны лықсып ауыздан шыққанда, сезімнің жетегінде жұмсалған, ойдың аяқталмай қалғандығын, одан әрі

де айтпағы бар екенін білдіретін ауызша жүзеге асатын шешендік тәсіл болып саналады. Мысалы: “Адамшылықтың алды – махаббат, ғаделет сезім. Бұлардың керек емес жері жоқ, кіріспейтұғын да жері жоқ. Ол – жаратқан тәңірдің ісі. Айғыр биеге ие болмақта да махаббат сезім бар. Бұл ғаделет, махаббат сезім кімде көбірек болса, ол кісі – ғалым, сол – ғақил. Біз жанымыздан ғылым шығара алмаймыз, жаралып, жасалып қойған нәрселерді сезбекпіз, көзбен көріп, ақылмен біліп” (45-сөз.):

Зерттеушілердің бәрі атап көрсеткен Абайдың ерекшелігі – айтайын деген ойына қатысы, байланысы жоқ, не болмаса буын санын татыру үшін қолданылатын артық сөз не сөйлемнің Абай өлеңдерінде кездеспеуі: Абайша жалпы адамзаттық мәселелерді сөз ету, пікірін мазмұн мен сезімге құру, мазмұн анықтығы мен сөз дәлдігін берік ұстау – шешендіктану ғылымында қойылатын басты шарттар. Абай өлеңде болсын, қара сөзде болсын, басы артық бір сөз тұрмай, “айналасы теп-тегіс жұмыр келу” шартын қатаң сақтау арқылы қазақ шешендігін бұрын-соңды болып көрмеген сатыға көтерді.

Абай “ескі бидің сөз қосарлап мақалдайтындығын” сынаса да, өзі де осы даналық сөздерді пайдаланбай қалған жоқ. Мақал-мәтелдерді қосып сөйлеу ойлы, шешен сөйлеудің амалы екендігін түсінген. Абай өлеңдері мен қара сөздерінде қазақтың елу үш мақал, мәтелін пайдаланды. Әсіресе, Абайдың қара сөздерінде “Би екеу болса, дау төртеу болады”, “Ырыс баққан дау бақпас”, “Бас басыңа би болсаң, Манартауға сыймассың, бас алқаңыз бар болса, жанған отқа күймессің”, “өзін ар тұтқан жаттан зар тұтады”, “Ағайынның азары болса да, безері болмайды” тәрізді мақалдар өзгеріссіз өз мағынасында қолданылған. Абай әр мақалды бұрынғының шешендері сияқты айтайын деген пікіріне дәлел ретінде қолданған. Мысалы, “ҫшінші” қара сөзінде: “Бұрынғы қазақ жайын жақсы білген адамдар айтыпты: “Би екеу болса, дау төртеу болады” деп. Оның мәнісі тақ болмаса, жұп билер таласып, дау көбейте береді дегенмен айтылған сөз.

Абай қазақ қоғамының осылайша Россия империясының ұстанған саясатының құрбанына айналған қиын кезеңде өмір сүрді. Халқын сүйген ұлы жүрек осы тығырықтан шығар жол ояну, сананың жаңғыруы, рухани тазару деп ұқты. Осындай жағдайда орта ғасыр ойшылдары, кейінгі жырау би шешендер үлгісімен ақыл берді, жақсы мінездерге үгіттеді, елдік пен бірлікті насихаттады, өнеге үйретті. “Абай дидактикалық поэзияға туыс нақыл сөз үлгісіндегі қарасөзге көшті” [3, 35]. Абай зор ақын болғандықтан өлеңдеріндегі ақыл жадағай, жалаң үгіт түрінде емес, көркем тіл өрнектерімен өріліп берілді.

Қ.өмірәлиев Абай афоризмдерін бір-екі өлең жолдарымен я бір-екі сөйлем аясында тұжырымдалып отыратын мақал сипаттас көркем сөздер деп таныды. Мысалы: Білімдіден шыққан сөз Талаптыға болсын кез. Бір ғылымнан басқаның кеселі көп асқанға. Ғылым болмай немесе балалықты қисаңыз? Ғылым таппай мақтанба, Орын таппай баптанба. Дүние де өзі, мал да өзі, Ғылымға көңіл бөлсеңіз. Жатқан надан не білер, Көңілге сәуле қонбаса. Оқыған білер әр сөзді, Надандай болмас ақ көзді. өзің тірі болсаң да, көкірегің өлі болса, ақыл табуға сөз ұға алмайсың. Пайда ойлама, ар ойла, Талап қыл артық білуге. Адамшылықтың алды – махаббат, ғаделет, сезім. Бұл ғаделет, махаббат, сезім кімде көбірек болса, ол кісі – ғалым. Әкесі ұрысса балаға о да – достық, Баласы ұрысса әкеге жараса ма? Біреу сенің қамыңды жесе, сенің оған қарыздар екеніңе де ұстаздық керек пе? Адам баласын бауырым деу – жүрек ісі. Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселерден озады. Кім шын сүйсе, оны сүймектік қарыз. Қастық қылмақ, қор тұтпақ, кемітпек – олар дұшпандық шақырады. Махаббатсыз – дүние бос, Хайуанға оны қосындар. өзің үшін еңбек қылсаң, өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласың; адамшылықтың қарызы үшін еңбек қылсаң, алланың сүйген құлының бірі боласың.

Осылайша, Абай афоризмдері – ақынның еңбекке, өнер-білімге, адамгершілікке т.б. қасиеттерге үндеген адамдық, ағартушылық идеяларының жемісі. Абай нақылдарын М.Әуезов шешен, шебер, тапқыр етіп түйген сөйлемдер деп атап көрсетті. Мұндай сөйлемдер Абай өлеңдері мен қарасөздерінде өте көп, Абайдың өсиет сөздері жұртшылыққа кең тарап кеткені сондай – кейде оларды халық атынан айтқызып қояды. “Ол өз халқының тілін соншалық терең игере отырып, айтса, “менің сөзім” деп айтатын,

тындаса, “маған арнап тұр” дейтін, естісе тілегін дәл жеткізе білген” құдіретті шешен, сөз зергері, ақындық тілдің ұстасы, шешендік мектептің ұстазы.

Қазақ шешендік өнерінің дамуында айтыс ақындарының ролі жоғары. Әл-Фараби пікіріне сүйенсек, айтыс ақындары ақындардың бірінші тобына, яғни тумысынан ақпа-төкпе, ағыл-тегіл дарындарға жатады. Олар – табан астында суырып салма, импровизаторлық өнерге ие жандар. Айтыс ақындарының тілі төгіле жөнелетін шалқыма шешендікке негізделеді. Шешендік ойдан шығарылған дүниелерді суреттемейді тек шындықты ғана сөз етеді. Ақындар айтысының шешендік сөзге жатқызылуы да осы себепті: қоғамдағы, тұрмыс-тіршіліктегі орын алған кемшіліктерді айтып күреседі, жақсылықтарды мадақтап, үлгі, өнеге етеді, сондықтан да айтыста әлеуметтік үн болады. Шешендік сөзге тән белгілердің бірі – көпшілік алдында орындалуы болса, ақындар айтысы да тыңдаушы, сыншы жұрттың алдында сөз жарысы түрінде өтеді. Бұның өзі айтыс ақынынан “қиыннан қиыстыраған шеберлікті, алғырлықты, тапқырлықты талап етеді.

Айтыс ежелден келе жатқан сөз өнері болса да, “меңгіліңде жазылып қалмағандықтан, қазір біз XVI-XVII-XVIII ғасырлардың ақындар айтысын білмейміз, деректер жоқ. Бірақ сол ғасырларда да айтыстың мол болуы даусыз” деген М.Әуезов сөзін еске түсіреміз. Біздің мақсатымыз – айтыс өнерін дәуір-дәуірге бөліп қарастыру емес, айтыс ақындарының шешендер болғандығын дәлелдеу, ақындар айтысының шешендік өнердегі орнын айқындау.

Қазақ жері импровизацияның бесігінде тербеліп, өлең-жыр үзілмеген жер. Түркі тектес халықтардың тарихына арналған зерттеулерінде Шоқан Уәлиханов импровизаторлық өнердің көшпелі елдерде ерекше дамығанын және осындай табан астында ауызша туған жырларды өзгеріссіз ұрпақтап-ұрпаққа жеткізген дарынды ақындар екенін айтқан еді: “Көшпелі елдердің қай-қайсысының болсын, бір ерекшелігі – олар поэзияға бейім, табан астында қиыстырып айтқыш, өлең, жырға бай, шебер келеді, - деп әр дәуірде өмір сүрген импровизаторлардың өз кезеңіндегі оқиғаларын әсем тілмен бейнелеуде ролі жоғары болғандығын талдап түсіндіреді. Ғалымның айтуынша, Абай өлеңдері мен 7, 17, 27, 28, 43-қарасөздеріне тірек болған сөздер - Ә.Фараби қолданған термин сөздер. Әл-Фараби “Ізгі қала тұрғындарының кезқарастары туралы трактат” деген еңбегі мен Абайдың қара сөздерінде адам жанына, оның ішкі және сыртқы сезім мүшелеріне талдау бергенде, жүрекке шешуші мағына береді және оны бүкіл ізгілік, рақым, шафағат атаулының шығар көзі деп таниды. Ә.Фараби: “Жүрек – басты мүше, мұны тәннің ешқандай басқа мүшесі демейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес” десе, Абай “Он жетінші” қара сөзінде: “Сен үшеуіңнің басыңды қоспақ – менің ісім. Бірақ сонда билеуші, әмірші жүрек болса жарайды. Ақыл, сенің қырың көп, жүрек сенің ол қырыңа жүрмейді. Жақсылық айтқаныңа жаны-діні құмар болады. Көнбек түгіл қуанады. Жаманшылық айтқаныңа ермейді. Ермек түгіл жиреніп, үйден қуып шығарады. Қайрат, сенің қаруың көп, күшің мол, сенің де еркіңе жібермейді, орынды іске күшінді аятпайды. Орынсыз жерге қолыңды босатпайды. Осы үшеуің басыңды қос, бәрін жүрекке билет”, - деп шешендікпен таратып түсіндіреді. М.Мырзахметов Абайдың Әл-Фарабиді оқығандығы жайлы деректің жоқ екендігін айта отырып: “Абайда мол айтылып, жиі сөз болатын “толық адам”, “жарым адам”, “адам болу”, “инсанияттың кәмеләтттығы”, “бенделіктің кәмеләтттығы”, “толық инсаният”, “адамшылық”, “адамның адамдығы”, “адам болу” т.б. толып жатқан осы іспеттес терминдік мәні бар сөздер тобы, ол жайлы пікірлердің шығар көзі, түп-төркіні Әл-Фараби еңбектеріндегі ойлар желісіне қарай сілтейді”, - деп тұжырым жасайды. Екі ойшылдың да танып білгені – шындық болмыс. Сондықтан Әл-Фарабидің көзі жеткен шындыққа Абайдың да ақыл ойы жетуі - әбден заңдылық. Олай болса, Абай ой негіздерін Әл-Фарабиден алды деу де ұшқары пікір. Екі ғұламаның ақыл-ой өрісі, таным қуаты тең түсіп жатуы мүмкін ғой. Абай танымының философиялық тереңдігі қай тақырыпта сөз қозғаса да, қара сөзбен жеткізсе де, өлеңмен толғаса да көрінеді. Әлем таныған шешендердің адамзаттық ақыл-ойын баураған құдіреттілігі осында болатын.

Абай өзінің данышпандық ойларын екі формада - өлең және қара сөзбен жеткізді.

Көптеген зерттеушілер аралас буынмен жазылған өлеңдерді шешендік деп танып жүр. Бұл – форма қуалаушылық. өлең аралас буынмен жазылса, шешен сөз деп қабылдау сыңаржақтылыққа әкеліп соқтырады.

Шешендік сөздің мақсатынан келіп туындайтын белгілер бар. Біз мұндай белгілер жайлы бірнеше жерде айтып еттік. Шешендік сөзге тән белгілерге жауап берген өлең не қара сөз шешендік деп қабылдануға тиіс. “Абай және шығыс” деген еңбегінде М.Мырзахметов Абайдың шығыстық өлең өрнегінен шығып қазақы соны түрге ауысқанын айту үшін “Қор болды жаным” өлеңін мысалға келтіреді: Тіпті, ішкі мазмұны жағынан Шығыс классиктеріндегі махаббат лирикасына жататын “Қор болды жаным” өлеңінің өзі өлең өрнегі жағынан қазіргі зерттеушілер шешендік сөз деп атап жүрген аралас буынды өлеңмен көмкерілген қазақы түрге бөленген”. Бірақ бұл өлең шешендік сөзге жатпайды. Мысалы:

Қор болды жаным,
Сенсіз де менің күнім,
Бек бітті халім,
Тағдырдан келген зұлым;
Тағдыр етсе алла,
Не көрмейді пенде?
Сағындым сені,
Көрмедім деп көп заман;
Адам деп мені,
Салмадың сен хат маған;
Жай таба алмай жүрек,
Жасыған соң сүйек... [2, 97].

Осы өлеңнің мазмұнында сезімге қозғау салып, оқыған адамға ой түсірер жолдар жоқ, сондықтан да бұл өлең оқырманын маңызды бір іске жұмылдыра алмайды. өлеңдегі пікір құр баяндау түрінде ғана берілген. Зерттеушілер бұл өлеңді Абайдың балаң кезінде шығыс классиктеріне еліктеуден туған өлеңі деп қарайды.

Абай шешендігін аралас буыннан іздемеуіміз керек, халықтың әлеуметтік, қоғамдық жағдайларына байланысты туған философиялық, дидактикалық ой-пікірлерінен, тілдік-стильдік тәсілінен іздеуіміз керек. Ақынның дидактикалық-философиялық ой-пікірлері “Абай афоризмдері” деген атпен жарық көрді. Қ.өмірәлиев ұлы ақынды дидактика сарынына түсірген сол кездегі қазақ өміріне тән қоғамдық жағдайлар екенін М.Әуезовтің мына сөзімен дәлелдейді: “Мәдениет, өнер-білімге кенжелеп, артта қалған ел-жұрт бар. Қыс жұты, жаз індетімен аралас ел шаруасының құтын шайқап, барымта жасап, бақталастан туған өлең лаң әкеліп, соны қалың ел ортасына пәле ғып жүрген, қанап, тонап, сорлатып жүрген атқамінер шонжар бар.

Шоқан берген бағадан қазақ халқының сөз өнеріне жетік болғандығын, тілінің мөлдір бұлақтай таза, сұлу табиғаттай көркем болғандығын білеміз. Шоқан қазақ өлеңдерін шешендігі, ұшқырлығы, ойлылығы жағынан түркі халықтарының ішіндегі ең биік әрі тамашасы, қазақ тілін поэтикалық қасиеті мол тіл деп бағалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жұбанов Е. Қазақтың ауызекі көркем тілі. –Алматы: Ғылым, 1996. -372 б.
2. Абай. Шығармалар жинағы. 2-том. –Алматы: Жазушы, 1986. -263 б.
3. Өмірәлиев Қ. Абай афоризмі. –Алматы: Қазақстан, 1993. -86 б.

АҚЫН ЛИРИКАСЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ – ТАҚЫРЫПТЫҚ СИПАТЫ

ХИШИНА А.

Аннотация. Мақалада қазақтың көрнекті ақыны Қ.Мырзалиевтің лирикалық өлеңдеріне талдау жүргізіліп, өзіндік суреткерлік ізденістеріне сараптама жасалады. Лирикалық өлеңдерінің идеялық – тақырыптық ерекшеліктері кеңірек талқыланып, ақынның өлең өрудегі ешкімге ұқсамас өзіндік қырлары ашылады. Идеялық – тақырыптық ерекшеліктерімен қатар лирикалық өлеңдерінің болмыс- бітіміне, сыр- сипатына да назар аударылып, ақынның қарым –қабілеті, суреткерлік шеберлігі талдаудың өзегіне алынады.

Кілт сөздер: поэзия, лирика, ақын, суреткер, өлең, идея, жанр.

Қадыр Мырзалиев – өзінің ақындық, азаматтық өмірінің мәні мен мағынасын поэзиядан тапқан ақын. Қ. Мырзалиев басқа ақындар көп бара бермейтін ойшылдыққа қол артуы оны сол тұстың өзінде-ақ өзгелерден оқшаулап, алда айтар тың пікір, соны ойларының бар екенің аңғартқан болатын. Жетпісінші жылдардан бастап жазыла бастаған экология тақырыбы да Қадырдың бұл саладағы көп ізденісінің, талмай талаптануының жемісі. Қадырдың экология тақырыбына қалам тарта бастаған тұсын анықтап, сол кездегі өзі тұрғылас басқа ақындармен салыстыра тексергенде бұл тақырыпты тек Қ. Мырзалиевтің жеке меншіктеп, өзі ғана түбегейлі игеріп келгенінің куәсі боламыз. Тірі табиғаттың азып-тозуы адамзаттың өзіне қарсы жасалған қаскөйлік екенін, сол дағдарысқа кінәлі тек өзіміз – адамдар екенін де әрдайым қайталап айтудан жалыққан емес. Оның экология тақырыбына арнап жазылған лирикалық өлеңдерінің көбісінің басты кейіпкері – ақынның өзі. Оны лирикадағы негізгі идеядан, оған баға беруші, кесімін айтып, үкімін шығарушы ақындық «мен» арқылы іске асуынан да байқаймыз. Жоғарыдан азды-көпті талдап кеткен: «Қамысты көр», «Шарт», «Табиғат тауқыметі», «Қымбат», «Мүйізтұмсық немесе миллионның тағдыры» тағы басқа лирикаларында ақын өзінің ойын тікелей тыңдаушыға жеткізуге тырысады. Яғни, бұл өлеңдерден лирикалық қаһарман ретінде көрінетін ақынның бейнесін айқын аңғаруға болады. «Қазақ өлеңіндегі басты әдеби бейненің бірі – ақын образы», [1,67] дегенге сүйене отырып, оның ақын лирикасындағы орнына тоқталар болсақ, Қадыр әсіресе соңғы жазған көптеген өлеңдерін тек бірінші жақтан, ақын атынан ғана баяндап қоймай, сол өзі өлеңде қозғаған мәселеге өзі жауап беріп отыратындығы да жиі кездеседі. «Қазына» деген өлеңінде:

Көзіңізбен көрдіңіз
Таумыз, түзбіз, тақырмыз.
Қазып-қазып жерді біз,
Жегідей жеп жатырмыз,

Осылай деп ащы шындықты алдымызға жайып салады. Адам баласы табиғатты тек тамағын тойдыру үшін ғана бүлдіріп жатқан жоқ, үлкен аумақтарды ядролық бомбаларды сынау үшін пайдаланып жатқанын, жер шарындағы тіршілік үшін Семей, Невада, Лобнур полигондары қаншалықты қауіпті екенін айтып түсіндірудің өзі артық. Адамдар арасындағы кейбір парықсыздардың табиғат анаға жасап отырған осынау қиянатының шынайы суретін өз поэзиясында былайша суреттейді:

Біледі жердің парқын кім!
Білмегендіктен тозды адам.
Ақымақтығынан әркімнің
Аздың-ау аздың
Боз далам!

Иә, аянышты көрініс, көкірегің қарс айырыла күрсініп еске алатын қасіретті

сурет.Басқаны басқа дейік, күллі тіршілік атаулының тірегі – қара жердің өзін жегідей жеп аздыруға айналыппыз. Ақынның өлең идеясы арқылы жеткізгісі келген ойы да сол адамдар көңіліндегі аяныш сезімін ояту, көпшіліктің шындыққа көзін жеткізу екендігі өлең мазмұнынан айқын аңғарылып тұр. Қадыр Мырзалиевтің « Бұлбұл бағында» мынадай бір сырлы шумақ бар:

Жүйрік арман қуып жете қалсаң- ақ,
Жалт береді,
Соның өзі бір сабақ!
Осалдар жүр өзін жұрттан артық деп,
Ал мықтылар өзін жұрттан кем санап!
Тап- таза шындық!

Алдымен, азамат ойдың адамында ешқашан арман таусылмақ емес. Ардан туған адам әрқашан арман қуады және арман қуудан жалықпайды, туғаннан өлгенге дейін қуады және сол арманның шегіне жетпейді, жетсе де жеткенін сезбейді. Арманым жоқ дейтіндер» қателеседі, яки өтірік айтады. Адамның арманы болмаса, ертеңі болмағаны; арман бітсе, ертеңі бітеді, мақсаты түгесілгені; арманның таусылған жері- адамның өлген жері. Саналы кісіге мұның өзі сабақ екені рас. Содан соң, осалдардың өзіне- өзі қарық боп, өз деміне өзі буланып, жіпсіп, күпсіп жүретіні, ал мықтылардың өзіне- өзі көңілі толмай, өз ісіне өзі разы болмай, өзін- өзі іштей сынап, мінеп жүретіні және рас.

Айтатыны жоқ, осалдық деген де бір ботатірсек бозбалашылық- өз көлеңкесіне өзі жігітсінген қысыр қызтекелік қой! Осалдар өпірем, өрекігіш, бойлауық, күпілдек келеді! Осалдығын сонымен жасырмақ болады. Онымен де қоймай, осалдық омыраулап, мықтылықты біраз көзден тасалап, ықтыра алмаса да бұқтыра тұруы мүмкін. Бірақ мықтылық деген- мықтылық, түбінде бір осалдық атаулының бәрін көне тамдай қопыра құлатып, сілкініп шыға келетіні сөзсіз. Осындай мықтылық иесінің бірі- Қадырдың өзі. Дәлірек айтқанда, Қадырдың қадірі – мықтылығында. Мықтылығының бір дәлелі: Қадыр өлең өлкесіне күйбеңсіз, кібіртіксіз, тіпті ешқашан ешбір жаттығу жасамағандай бірден кәнігі шебер қалпында келді. Күні кеше шәкіртке «сөз сиқырын» үйреткен шабытты шақтарда Ұлы ұстаздың өзі шынтақ сүйеген биік мінбеге киіктің асығындай ғана шып-шымыр қара бала жүгіріп шыққан емес, тура шиырылып түскендей... дік етіп алшысынан тұра қалды да, ағытыла жөнелді:

Адам жылап туады, жатады жұрт жұбатып,
Және жылап өледі, өзгені де жылатып.
Жылайтыны туа сап- жамандар бар қинайтын,
Жылайтыны өлерде- жақсылар бар қимайтын.

Жым- жырт тұна, тына тыңдаған дүйім жұрт кенет ду- ду етіп, зал іші самал шайқаған көлдей теңселді де кетті.Хаос гармонияға көшті. Жұрттың бәрі бір деммен тыныстады. әлгі шумақты тыңдаған әр адамға қас пен көздің арасында бұрын ешкім айтпаған бір сыр айтылып, ешкім аспаған бір шындық ашылды да қалды.

Қадыр өлеңдерінің тақырыбы мен мазмұны- адам, адамға тән алуан түрлі сезімдер, ойлар, толғаныстар, адамның өмірге көзқарасы, адамның табиғатқа қарым- қатысы, сайып келгенде, адамның тағдыры мен тіршілігі. Бұлардың қай- қайсысы да тақырып- мазмұн ретінде жаналық, емес, сан рет толғанған сырлар, жырланған шындықтар, әбден шыыр болған тақырыптар мен мазмұндар. Бірақ осы тақырыптар мен мазмұндардың қандайы болмасын, Қадырдың жырлауында жаңа қырынан, бұрын- соңды ешкім айтпаған соны мағынада, тың пішінде көрінеді. Мәселен, бір өлеңінде «биікке шықпағандардың биіктен құламайтыны» оқыс айшықпен ойнақы кестеленіп, бір өлеңде «қателесем деп қорқудың өзі- қателік» екені ұтымды жеткізілсе, енді бір өлең даңқ, туралы: даңқ деген де бір шың секілді, шың басына шыға алмай, «етекте қалғандардың іші күйсе, басына шыққандардың басы айналатынын» майда, жұмсақ юмормен аңғартады. Осылардың бәрі әшейін ауызекі айтыла салмайды, әсем өрнекпен, ақындық шабытпен шебер айтылуының үстіне, әр оқушының өзі ойлап, іздеп тауып алғандай, құпия сырмен, қызық астармен айтылады.Өлеңнің ойлылығы

дегеннің өзі осы емес пе? Әрбір шын мәніндегі суреткер секілді Қадырдың да кешегі жыры-Адам туралы болатын, бүгінгі жыры да- Адам туралы, ертеңгі жыры да- Адам туралы болмақ. Ал, Адам, оның тағдыры мен тіршілігі әдеби шығармада әрқашан белгілі бір уақыт пен кеңістікте көрсетілуі шарт. Демек, Қадырдың Адамы да мезгіл- мекенсіз әлдебір абстракциялық нәрсе емес. Сондықтан Мырзалиев поэзиясына үзілмейтін өзекті желі боп тартылып, жан- жақты ашыла суреттеліп, жинақтала тұлғаланып келе жатқан бір күрделі образ бар. Ол- қазақ даласының образы. Осынау шетсіз- шетсіз кең далаға, өзінің туған даласына Қадыр «Ой орманында» бір бөлім арнап, айрықша бір мол шабытпен көкірегің кере, мақтана сөйлеп: «Уа, дала! Кеңдігіне тамсандым көп, айта алман бәрін жазып тауыса алдым деп. Сен- алып пластинка дөңгеленген, инең боп тұрады ылғи ән салғым кеп!»- десе, соның іс жүзіндегі дерегі секілді келесі кітабын түп- түгел далаға арнап, түп- тура – «Дала дидары» деп атады. «Дала дидары»- Қадыр ақындығының жаңа белесі, тың өрісі. Александр Блок: «ақынның ақындығы – үндестік деп ұққан және осы ұғымын терең теориялық тұжырымға айналдырған. Ал үндестік, яки гармония дегенді шебер суреткердің шындықты сырға, сырды жырға айналдыруы, өмірді өнерге, өнерді өмірге көшіруді, сөйтіп, мынау әлемдік тіршіліктің небір құпия сырларын ғажайып келісімге көшіре танытуы», [3,58] деп түсіндіреді.

«Дала дидарында» тек сырт қарағанның өзінде көзге бірден шалынатын бір түрлі бір композициялық бірлік, тың келісім бар. Ондағы төрт бөлім өзара тұтасқан төрт алқан сыр мен шындықты желілі, арнаулы түрде тарата жырлап жатса, осылардан ара- арасында ақын үш мәрте арнайы лирикалық шегініс жасап, оқырманын өзгеше бір толғаныстарға түсіріп, оның сезімін тербейді. Сөйтіп, ақын мен оқырманның көңіл күйлері өзара тағы бір тың үйлесім, үндестік тапқандай болады. Ал мазмұн жағынан келсек, мұндағы жүз өлең бір идеялық мақсатқа жарыса жол тартқан тағы да тұтас толғамды сыр, толқынды жыр.

Сонда бір өлең осы даланың күлкісі, қайғысы мен көз жасы, бір өлең әні мен назы болса, енді бір өлең мұңы мен зары, бір өлең күші мен ірілігі болса, бір өлең әлсіздігі мен күйкілігі секілді өзара өріліп тұтасып, кете барады. Жоқ, кете бармайды, ақын өзі суреттеп отырған шындық, құбылыстардан қызық- қызық ойлар, философиялық байыптаулар, парасатты түйін- тұжырымдар қорытып отырады.

Ақындық өнер – өнер біткеннің алды екендігінде сөз жоқ. Шын талант үшін ақындық өнер емес, өмір. Заманның қилы қияндарында өмірі өлеңіне, өлеңі өміріне айналған талант тағдыры ғана талайлы болмақ. Мұндай талант үшін өлеңсіз өмір жоқ. Қадыр Мырзалиев – өмірі өлеңді, өлеңі өмірлі талант.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.АқшолақовТ.Көркем шығарманың эстетикалық табиғаты,-Алматы, 2002,-236б.
- 2.Әдебиеттану терминдер сөздігі.Құрастырған:/АхметовЗ.ШаңбаевТ./ Алматы, 1997,-326б.
- 3.Ыбырайымов Б. Сырлы әлем.-Алматы, Ана тілі, 1997, – 224 б.
- 4.Дәуітов С. Көңіл сазы.-Алматы,1989,-213б.

СЕКЦИЯ

НАУЧНАЯ ШКОЛА Д.Э.Н., ПРОФЕССОРА ЛЕРНЕРА М.Г.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

НАУЧНАЯ ШКОЛА Д.Э.Н., ПРОФЕССОРА ЛЕРНЕРА М.Г.

СЕКЦИЯ. ТУРИЗМ МЕН ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ ИНДУСТРИЯСЫН ДАМУЫНДАҒЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

АБДУЛ-САТТАРОВА Д.Д.

студентка группы Тур-19-3

ЕРДАВЛАТ А.М.

магистр наук, преподаватель

КОСАКИНА Е.А.

директор тур.фирмы «Travel House»

Карагандинский

университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены причины слабого развития туризма в Республике Казахстан, а также определены стратегические векторы для развития сферы и продвижения на международном рынке.

Ключевые слова: туризм и гостеприимство, выездной и внутренний туризм, туристский объект, туристское сообщество, дестинация.

Индустрия туризма и гостеприимства является одной из самых быстрорастущих в секторе мировой экономики и напрямую влияет на экономику и процветание государства. В то же время эта отрасль невероятно чувствительна к экономическим и политическим потрясениям в стране и за рубежом, и недавние, а также продолжающиеся события не стали исключением. По данным Всемирной туристской организации (United Nations World Tourism Organization), 2020 год стал худшим годом в истории мирового туризма: количество международных поездок сократилось на 74%. Но, несмотря на неутешительные прогнозы организации о том, что восстановление туризма может занять от полутора до трех лет и возврат к докризисным показателям произойдет не ранее 2023-2024 годов, сейчас необходимо приложить все усилия не только для восстановления, но и для улучшения въездного и выездного туризма в Казахстане.

Чтобы способствовать этому, необходимо установить причины и предпосылки слабого развития уровня туризма в Республике Казахстан. К основным причинам, препятствующим ускоренному развитию туризма в Казахстане, относятся:

- 1) недостаточное развитие инженерной, транспортной и социальной

инфраструктуры в местах туризма;

2) недоступность туристических объектов;

3) низкий уровень сервиса в туристических зонах отдыха;

4) недостаточное количество и качество обслуживания объектов придорожной инфраструктуры;

5) нехватка квалифицированных кадров в сфере туризма;

6) визовые и миграционные трудности;

7) недостаточный уровень координации заинтересованных государственных органов для реализации комплексного подхода в развитии туристической отрасли, включая культурно-спортивное направление;

8) слабый маркетинг и брендинг;

9) низкая инвестиционная привлекательность.

Проанализировав изменение основных экономических показателей развития туризма, можно сделать вывод, что потенциал казахстанского туризма полностью не реализуется, так как развитие и процветание туристской отрасли напрямую зависит от создания современного конкурентоспособного туристского комплекса, включающего природно-климатические условия, туристские достопримечательности, необходимую инфраструктуру (транспортную, авиационную, железнодорожную, инженерно-коммуникационную), объекты развлечения, центры питания и т. д., обеспечивающие широкие возможности для удовлетворения потребностей казахстанских и иностранных граждан в туристских услугах.

Чтобы выявить основные потребности казахстанских граждан, в Карагандинском университете Казпотребсоюза был проведен мини-опрос на тему определения привлекательности нашей страны в плане туризма для студентов и преподавателей [Приложение 1]. В результате опроса 482 человек обнаружилось, что 80% опрошенных предпочитает проводить время отдыха за рубежом. Казахстанский же туризм привлекает немногих в силу низкого качества сервиса и неоправданно высоких цен. Чтобы развеять подобные сомнения, на кафедре туризма и ресторанного дела было создано туристское сообщество студентов и преподавателей, которые вместе периодически отправляются в бюджетные поездки с местным туристическим бюро изучать внутренний туризм Казахстана. Такие вылазки позволяют не только развеять миф о непривлекательности туристских ресурсов страны и дорогостоящем туризме в Казахстане, но и привить патриотизм молодому поколению страны и дать мотивацию улучшать условия внутренним туризмом будущим специалистам.

Говоря о подобных сообществах, необходимо отметить, что на данный момент, в связи с событиями последних 2-х лет, такой вид предприятий набирает популярность и распространяется в регионах нашей страны. Например, Карагандинские сообщества «Созвездие», «Пангея», «Авалон» и многие другие. Благодаря таким объединениям внутренний туризм приобретает все большую значимость в глазах казахстанских граждан.

Создание современного конкурентоспособного туристического комплекса должно внести значительный вклад в развитие экономики страны, за счет поступления налоговых средств в бюджет страны, притока иностранной валюты и увеличения количества рабочих мест. Для создания такого комплекса поддержка государства крайне важна и необходима. Поэтому в Казахстане приняты такие основы, как "Концепция развития индустрии туризма Республики Казахстан до 2023 года", а также "Стратегия развития Акционерного общества "Национальная компания "Kazakh Tourism" на 2022-2031 годы"

Основными векторами развития туризма и гостиничного бизнеса в этих документах являются:

- развитие внутренних туристических ресурсов;
- формирование благоприятного климата для развития туризма и гостиничного бизнеса;
- продвижение туристического потенциала внутри страны и за ее пределами на

международном рынке;

- привлечение инвестиций для туристических проектов;
- развитие 6 туристических и рекреационных направлений в стране.

Необходимо понимать, что для устойчивого развития туризма в Казахстане ценны не только желание и патриотизм казахстанцев, но и привлечение в страну иностранных туристов. Таким образом, основными долгосрочными тенденциями развития туризма в целом являются:

1) Стабильное развитие международного туризма с последующим увеличением числа международных прибытий и доходов от международного туризма, что обеспечивает в целом позитивную рыночную основу для развития индустрии туризма в Казахстане;

2) Растущий туристический спрос на развивающихся зарубежных рынках, таких как Китайская Народная Республика, Республика Индия, Ближний Восток и Российская Федерация. Географическое положение этих стран дает возможность разрабатывать туристические продукты для этих рынков, и их относительно легко продавать из-за их территориальной близости к Казахстану;

3) Относительно высокий и стабильный спрос на развитых зарубежных рынках, таких как Европа, что дает Казахстану возможность продавать свои привлекательные и уникальные туристические продукты на этих рынках;

4) Растущее туристическое предложение из развивающихся стран, таких как Азербайджанская Республика, Китайская Народная Республика, Грузия, Кыргызская Республика, Монголия, Российская Федерация, Туркменистан и Республика Узбекистан, что в будущем представляет вероятность конкуренции с туристическим предложением Казахстана.

Высокая и активная конкуренция среди развитых туристических направлений требует адекватного позиционирования на этом рынке от казахстанских аналогов, а также способности адаптироваться к его постоянно меняющимся условиям.

Важно отметить, что для устойчивого развития туризма в какой-либо стране, необходимо вести стратегии по улучшению на всех организационных уровнях: от международного уровня между странами мира до операционного уровня, включающего менеджеров низшего звена [Приложение 2]. Отсюда следует, что стратегии, соотнесенные для высшего иерархического уровня, являются более сложными и комплексными, т.е. более высокого порядка. Стратегии для подразделений предприятия низшего уровня упрощаются и конкретизируются, поэтому они могут быть одновременно и целями, и ожидаемыми результатами. Необходимо учитывать, что при разработке стратегий выстраивается «иерархическое дерево» стратегий предприятия, при котором стратегии более высокого уровня могут быть достигнуты только в случае реализации целей и стратегий более низкого уровня.

Чтобы достичь осуществления целей на самом низком уровне (уровень менеджера), необходима качественная подготовка специалистов в области туризма и гостеприимства. Согласно концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года, в настоящее время подготовку кадров для туристской отрасли в организациях высшего и послевузовского образования осуществляют 47 высших учебных заведений в рамках специальностей "Туризм", "Регионоведение" – 12 ВУЗов и "Переводческое дело" – 45 ВУЗов.

Подготовка кадров для туристской отрасли в системе технического и профессионального образования осуществляется в 41 учебном заведении технического и профессионального образования. При этом подготовка выпускников идет в отрыве от сегодняшних реальностей. В этой связи будет пересмотрен государственный обязательный стандарт образования (ГОСО) в сфере туризма и рассмотрен вопрос распространения сертификации ЮНВТО (Всемирной туристской организации) по системе TedQual на все высшее учебные заведения, преподающие специальность "Туризм", что должно привести к активному внедрению дуального образования в сфере туризма.

TedQual (Tourism Education Quality) – добровольная сертификация высших учебных заведений по специальности "Туризм", нацеленная на непрерывный рост качества образования. Сертификация анализирует и оценивает 5 составляющих системы образования, влияющих на внутренние и внешние аспекты учебных программ, включая соответствие контента учебных программ сегодняшним потребностям индустрии туризма.

Учитывая все вышесказанное, можно сделать вывод, что, используя и реализовывая обширную стратегию по развитию туризма и гостеприимства в Казахстане, поддерживая концепции, которые предлагает нам государство, и благодаря личному рвению каждого специалиста улучшить и развить важную экономическую сферу экономики государства, Казахстан может повысить свой статус и продвинуться на международном рынке туризма. У нашей страны есть все ресурсы для осуществления развития и процветания туризма и гостеприимства. Остается только правильно их использовать.

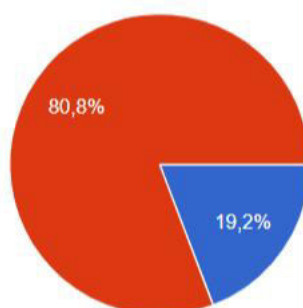
Список литературы:

1. Концепция развития индустрии туризма Республики Казахстан до 2023 года
 2. Стратегия развития Акционерного общества "Национальная компания "Kazakh Tourism" на 2022-2031 годы
- Приложение

Где вы предпочитаете отдыхать/ проводить отпуск?

482 ответа

 Копировать

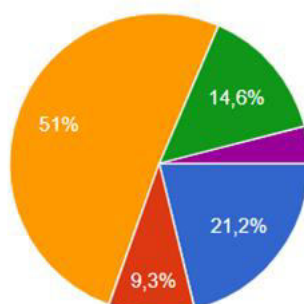

● В Казахстане
● За рубежом

Какой вид туризма вы предпочитаете?

482 ответа

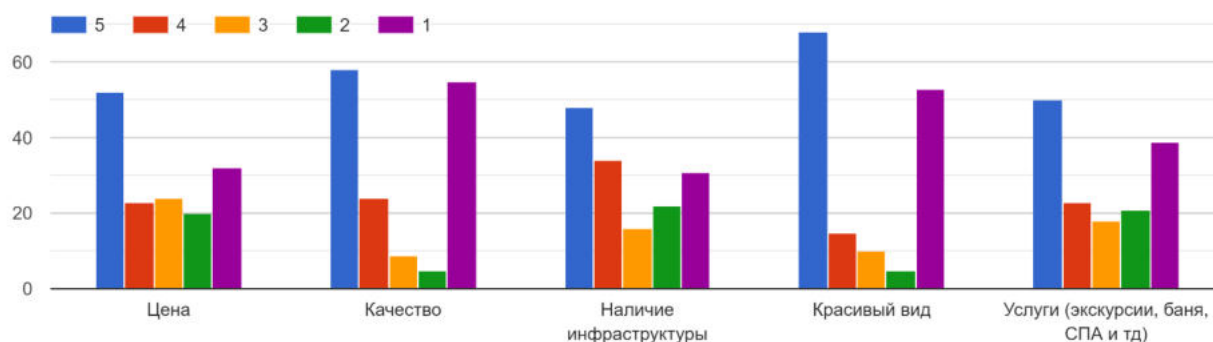
 Копировать

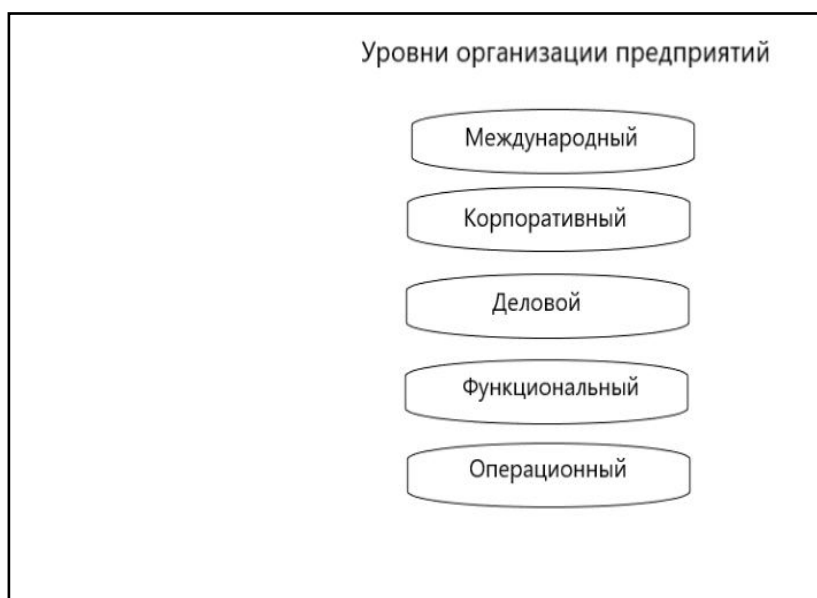
● Рекреационный
● Лечебно-оздоровительный
● Культурно-познавательный
● Горный
● Паломнический

Обозначьте ваши приоритеты при выборе глэмпинга (1-наиболее значимый, 5- наименее значимый)

Опишите в порядке значимости от 1 до 5:

Приложение 1 – Результаты опроса студентов и преподавателей

Приложение 2 – Уровни организации предприятий

ОРГАНИЗАЦИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕКЛАМНО-ИНФОРМАЦИОННЫХ УСЛУГ В ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ

АЙКОБЕНОВА Д.К.
студентка группы РД-19-2

СЫЗДЫКОВА Д.М.
магистр наук, преподаватель

ВАВРИНЮК Г.В.
Администратор ТОО Гостиницы «Космонавт»
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Гостиничный маркетинг играет ключевую роль в привлечении бронирований и оптимизации доходов. В данной статье рассматриваются маркетинговые

тенденции, поскольку с помощью маркетинга, отели могут продвигать свою собственность, подчеркивать ее уникальные особенности, обеспечивать ее отличие от конкурентов и устанавливать преимущества пребывания в ней.

Ключевые слова: гостиничный маркетинг, маркетинг, видеомаркетинг, ремаркетинг, гостиничная индустрия.

Гостиничный маркетинг играет ключевую роль в привлечении бронирований и оптимизации доходов.

Гостиничный маркетинг — это общий термин, который относится к различным маркетинговым стратегиям и методам, которые используют отели для продвижения своего бизнеса и создания положительного впечатления на клиентов. По сути, речь идет о том, чтобы сделать отель максимально привлекательным, чтобы привлечь как можно больше гостей.

В эпоху цифровых технологий гостиничный маркетинг осуществляется онлайн, а также лично, и гостиничные бренды должны максимизировать свое присутствие за счет трафика веб-сайта, социальных сетей, электронной почты и множества других каналов [1].

В индустрии гостеприимства и гостиничного бизнеса конкуренция является одной из самых больших проблем, с которыми приходится сталкиваться отдельным отелям. Гостиничный маркетинг имеет важное значение, поскольку с его помощью отели могут продвигать свою собственность, подчеркивать ее уникальные особенности, обеспечивать ее отличие от конкурентов и устанавливать преимущества пребывания в ней.

В конечном счете, отслеживание последних тенденций гостиничного маркетинга и привлечение клиентов с помощью маркетинга может помочь владельцам отелей, чтобы максимизировать количество бронирований, которые они генерируют, и доход, который они приносят.

Ниже приведены примеры некоторых общих маркетинговых тенденций. Эти тенденции применимы ко всей гостиничной индустрии, независимо от местоположения или клиентской базы, и соблюдение темпов может иметь важное значение для оптимизации доходов.

1. Маркетинг клиентского опыта. Маркетинг потребительского опыта относится к набору маркетинговых стратегий отеля, основанных на опыте, который клиенты получают, останавливаясь в отеле или взаимодействуя с бизнесом. Он основан на идее, что клиенты отеля на самом деле не платят за продукты или услуги; они платят за опыт.

Отели могут улучшить качество обслуживания клиентов несколькими способами, например, путем предоставления превосходного обслуживания клиентов, предложения уникальных функций в гостиничных номерах и предоставления гостям превосходного набора услуг. Сосредоточив маркетинговые усилия на впечатлении, отели могут в первую очередь понять причины, по которым люди останавливаются в отелях.

2. Голосовой поиск. В последние годы голосовой поиск стал одной из наиболее важных тенденций гостиничного маркетинга, и существует несколько стратегий гостиничного маркетинга, которые могут использовать это преимущество. Например, с помощью устройств «умный дом» клиенты теперь могут бронировать отели полностью с помощью голосовых команд, и отели должны извлечь из этого выгоду.

Кроме того, возможности голосового поиска можно реализовать и в гостиничных номерах, а затем продвигать как способ привлечения клиентов. Этого можно добиться, включив в гостиничные номера интеллектуальные колонки или интеллектуальные концентраторы, что позволит гостям использовать их для получения последней туристической информации или для бронирования гостиничных услуг, не выходя из своего номера.

3. Улучшите качество обслуживания и удовлетворенность гостей с помощью чат-ботов. Клиенты, как правило, возлагают большие надежды на онлайн-обслуживание клиентов, ожидая быстрых ответов на вопросы, и именно здесь чат-боты могут иметь

большую ценность. Чат-бота можно настроить так, чтобы он отвечал на распространенные вопросы, доносил до ваших ключевых маркетинговых сообщений, увеличивал количество прямых бронирований и даже помогал клиентам при бронировании.

Некоторые из основных преимуществ, связанных с чат-ботами, включают возможность отвечать клиентам, даже когда персонал недоступен, а также автоматическое определение языка и общение на нескольких языках. Чат-боты могут продолжать общаться с гостями на протяжении всего пути клиента, в том числе на последующем этапе.

4. Искусственный интеллект (ИИ). Взаимодействие со службой поддержки клиентов составляет основную часть маркетингового комплекса современного отеля, и искусственный интеллект может сыграть здесь важную роль. Например, чат-боты на базе искусственного интеллекта — один из лучших способов обеспечить получение клиентами быстрых ответов с помощью функций чата в режиме реального времени на веб-сайтах отелей 24 часа в сутки, что устраняет медленное время отклика.

Однако использование искусственного интеллекта в сфере гостеприимства выходит далеко за рамки этого. Например, ИИ может помочь отелям более эффективно разделять клиентов, способствуя персонализации маркетинга. Это также может ускорить анализ данных, а в отелях можно развернуть роботов для обслуживания клиентов на основе ИИ.

5. Маркетинг влияния. Маркетинг влияния относится к практике обращения к людям, которые имеют значительное присутствие в Интернете, и использования их влияния для доведения маркетинговых сообщений до определенной аудитории. Инфлюенсеры, как правило, имеют устоявшуюся аудиторию, которая может состоять из определенной демографической группы, и их аудитория обычно уважает их взгляды.

В некотором смысле маркетинг влияния похож на то, как работают знаменитости, когда аудитория доверяет бизнесу или бренду из-за его связи с кем-то, кому они доверяют или восхищаются. Отели могут сотрудничать с источниками влияния для создания видеоконтента, публикаций в социальных сетях, письменного контента или других форм онлайн-маркетинга.

6. Пользовательский контент. Применительно к гостиничному бизнесу под пользовательским контентом понимается онлайн-контент, созданный и распространяемый клиентами. Примеры этого варьируются от отзывов клиентов и видеоблогов до фотографий отелей или снимков из отпуска. Пользовательский контент чаще всего распространяется в социальных сетях или в личных блогах.

Преимущество такого контента в том, что он исходит от реальных клиентов, а не от бренда, что повышает доверие аудитории. Для того чтобы стратегии гостиничного маркетинга по-настоящему использовали мощь пользовательского контента, они должны предоставлять возможности для его легкого создания и распространения, например цифровые фотобудки.

7. Маркетинг персонализации. Идея персонализированного маркетинга заключается в предоставлении более целенаправленного рекламного контента отдельным пользователям. Это метод, который в значительной степени зависит от сбора пользовательских данных, и основное преимущество персонализированного маркетинга заключается в том, что рекламный контент, который видят клиенты, более актуален для них как для отдельных лиц.

Персонализированный маркетинг может принимать различные формы, включая интеллектуальные рекомендации по продуктам, доставляемые через Интернет, или персонализированные маркетинговые кампании по электронной почте. Контент может быть адаптирован путем получения личных контактных данных, но также может быть нацелен на конкретных пользователей в зависимости от их привычек просмотра веб-страниц и активности в социальных сетях.

8. Дополненная реальность. Дополненная реальность чем-то похожа на технологию виртуальной реальности, но вместо того, чтобы полностью изменять окружение пользователя, она работает путем наложения информации на среду реального мира —

обычно через смартфон или планшет. Сама технология стала популярной благодаря таким популярным приложениям, как Pokemon Go.

Сегодня маркетинг дополненной реальности является одним из самых значимых трендов гостиничного маркетинга. В частности, продвижение функций дополненной реальности может помочь отелю выделиться среди конкурентов. Примером его использования может быть включение интерактивных настенных карт в комнатах, которые могут предоставлять пользователям туристическую информацию, когда они направляют на них смартфон.

9. Видеомаркетинг. Видеомаркетинг — одна из самых мощных стратегий гостиничного маркетинга, помогающая нацеливать маркетинговые сообщения на потенциальных клиентов удобным для них способом. Видеоконтент особенно популярен на платформах социальных сетей, и он может сочетать визуальные и звуковые элементы.

Спектр возможностей, доступных маркетологам, почти бесконечен: от прямых трансляций деятельности отеля до рекламных видеороликов, освещающих особенности отеля, и интервью с клиентами, в которых они делятся своим опытом. Растущее распространение 360-градусного видео также открывает больше возможностей для полного погружения аудитории.

10. Ремаркетинг — это способ, с помощью которого руководители отелей могут обратиться к пользователям, которые уже посещали веб-сайт их отеля или взаимодействовали с их брендом в социальных сетях. Это может быть особенно полезно для отелей, поскольку исследования показывают, что большое количество людей начинают бронировать отели, прежде чем остановиться. Это может быть связано с тем, что они отвлеклись или хотят провести дальнейшее исследование.

Ремаркетинг позволяет нацеливать этих пользователей на определенные маркетинговые сообщения, такие как изображение номера в отеле, который они бронировали, напоминая им об их взаимодействии. Основное преимущество ремаркетинга перед другими формами цифровой рекламы заключается в том, что отели уже знают, что эти пользователи проявили определенный интерес[2].

Маркетинг играет решающую роль, помогая предприятиям максимизировать количество бронирований и доход. Это основной способ, с помощью которого работники гостиничного бизнеса могут связаться с потенциальными клиентами, передав их уникальное торговое предложение и ценности бренда.

Гостиничная индустрия невероятно конкурентоспособна, поэтому гостиничный маркетинг так важен. Используя тенденций гостиничного маркетинга, перечисленных в статье, отели могут обращаться к клиентам различными способами, используя широкий спектр маркетинговых сообщений, максимально увеличивая свои шансы на бронирование и достижение целевых показателей дохода.

Список литературы:

1. Middleton T.C., Alan F., Morgan M. Ronchhod. 2019. Marketing in travel and tourism. Oxford: Elsevier Ltd
2. <https://www.soegjobs.com/marketing-strategies-hotel-industry>

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ В КАЗАХСТАНЕ

АЙМУХАНОВА Ж.
студентка группы Тур-31
БОНДАРЕВА Н.А.
преподаватель
Колледж экономики,

Аннотация. Статья посвящена вопросам развития экологического туризма в Казахстане, изучено влияние различных факторов на его развитие и значение в экономике государства. Указываются всемирные данные о состоянии современного экологического туризма в мире. Приведены отдельные факты и статистические данные.

Ключевые слова: экологический туризм, туризм, сельский туризм.

Экологический туризм – самый быстроразвивающийся сектор туристкой индустрии, на долю которого приходится 25% мирового туризма при этом оборот такого вида туризма составит 473,6 млрд. долларов США в год. Согласно Всемирной туристской организации, число экотуристов увеличивается ежегодно на 20%. Казахстан с обилием нетронутых и первозданных природных объектов обладает огромным потенциалом для развития экотуризма. Захватывающие природные ландшафты, уникальные экологические тропы в сочетании с этнокультурным туризмом не оставят равнодушным даже самого взыскательного туриста.

Экотуризм оформился в 70-80-х гг. XX в. как локальная идея создание баланса между экономической выгодой, получаемой от рекреации на природе, и экологической безопасностью рекреационных территорий в рамках глобальной идеи сохранения природы планеты как основы жизни на ней.

Что касается спроса на экологический туризм в странах-поставщиках туристов, то самый большой объем спроса существует в Северной Америке, за ней следуют Западная Европа (прежде всего Германия и Великобритания), Австралия и Новая Зеландия. В некоторых странах большое значение имеет также спрос на экотуризм на внутреннем рынке (например, Таиланд, Индонезия).

Исследования, проводимые с 2010-х гг., выявили, что в предпочтениях туристов произошел сдвиг от традиционных дестинаций в Европе к широкому спектру природных дестинаций, расположенных преимущественно в развивающихся странах.

Основные характеристики экотуризма: выгоды для сохранения биоразнообразия; экономические выгоды; социальные выгоды.

В чем отличие экотуризма от других видов туризма?

Главная особенность экотуризма заключается в сохранении биоразнообразия и экосистем при посещении природных территорий. Экотуризм также позволяет создавать такие экономические условия, при которых сохранение природы становится выгодной для местных сообществ.

Экологический туризм (экотуризм) – различные варианты путешествий, посвящённых отдыху в экологически чистых местах, изучение природной среды и природных объектов. Он больше востребован на внутреннем и международном рынке по причине экономико-социального и экономического воздействия, обеспечивая устойчивое развитие регионов.

Это может являться походом в лес или горы с ночевками у костра, в юрте велосипедная прогулка по заповедным территориям и паркам и потребление национальных блюд. Весьма распространенным типом экологического туризма являются волонтерские походы, направленные на уборку мусора на какой-либо природной территории и экологических акциях. Экотуризм существенно отличается от других форм своим положительным влиянием на устойчивое развитие природных территорий, выраженное в балансе экологических, социально-культурных и экономических воздействий туризма.

В первую очередь, экотуризм предполагает бережное отношение к природе, приложив усилия по ее сохранению. Экологический туризм нередко совмещается с

другими целями путешествия, такие как, скалолазание и сплав по рекам; покупками в местных магазинах с различными экскурсиями. Агротуризм включает посещение туристами сельской местности, рекреацию и оздоровление в сельских районах, имеет хорошие перспективы развития в Республике Казахстан.

Ресурсы для развития агротуризма (сельского туризма) имеются во всех регионах республики, и в качестве предпосылок для развития данного вида туризма выступают:

- растущий уровень урбанизации;
- возрастающая тенденция питания экологически чистыми продуктами;
- отдых и приобщение к самобытному историко-культурному наследию.

Для жителей сельской местности данный вид туризма может стать дополнительным источником дохода и возможностью улучшить свое благосостояние.

Для местных властей и региона — это приток дополнительных средств, развитие инфраструктуры, создание новых рабочих мест.

Для страны — это возможность развития туризма за пределами больших городов.

Потребность жить в гармонии с природой, осознание необходимости заботы о сохранении природного равновесия и историко-культурной самобытности также являются одними из причин активизации внимания к сельскохозяйственному туризму. Люди задумались о качестве жизни и потребляемых продуктов питания, отсюда фиксируемый рост популярности натуральных продуктов и здорового питания, проведения отдыха в экологически чистой местности.

На сегодняшний момент трудно назвать казахстанский экотуризм полностью развитым.

В многочисленных случаях можно увидеть успешную реализацию на практике экологического туризма, однако, полностью соответствующих подходов экотуризма не очень много.

Развитие агротуризма способствует укреплению экономики города и села, создает дополнительные рабочие места в индустрии гостеприимства, уменьшает отток местного населения в города, повышает культурный и интеллектуальный уровень сельчан, стимулирует производство экологически чистых продуктов питания.

Развитие сельского туризма положительно влияет на инфраструктуру и экологию регионов. Сельский туризм приводит к появлению новых объектов размещения, ремонту дорог, созданию условий жизнедеятельности в отдаленных местах, восстановлению памятников истории и архитектуры, способствует охране окружающей среды и т. д.

В стремлении активно развивать сельский туризм, Казахстан сталкивается с некоторыми проблемами:

- Нет общей национальной концепции по развитию сельского туризма.
- Нет специального законодательства, которое регулирует деятельность в области сельского туризма.
- Нет стандартов, которые применяются в сфере сельского туризма, как специального сектора индустрии туризма.
- Нет четкой государственной политики по сельскому туризму и, соответственно, системы по нормативно-правовому обеспечению этого вида деятельности.
- Неразвитая, устаревшая инфраструктура туризма.
- Низкий уровень образованности среди сельских жителей.

Данная проблема является одной из ключевых в сельском экотуризме. Недостаток знаний тормозит развитие данного вида туризма. Большинство населения сельских территорий не знают о сельском туризме ничего.

Методы популяризации экотуров в сельскую местность среди городского населения:

- ✓ Рекламные ролики о путешествиях в сельскую местность как о модном виде отдыха.
- ✓ Статьи в интернете, печатных изданиях о сельской жизни, ее особенностях, культуре, традициях и других интересных для городских жителей фактах.

- ✓ Событийные мероприятия в сельской местности и их трансляция в интернете и на телевидении с точки зрения привлекательного времяпрепровождения на селе.
- ✓ Создание инфоповодов для СМИ и проведение инфотуров для увеличения числа материалов об агротуризме, выходящих в эфир.
- ✓ Наружная реклама в городах, повествующая о плюсах отдыха в агротурах (сельских турах).

Ожидаемые результаты от реализации сельского экотуризма:

- Увеличение притока туристов;
- Привлечение инвестиций;
- Рост числа предприятий малого бизнеса в сельской местности;
- Сокращение миграции сельских жителей в города;
- Создание дополнительных рабочих мест и тд.

Карагандинская область обладает огромными потенциальными возможностями для развития экологического туризма: уникальная природа, разнообразные живописные ландшафты, богатое культурное наследие. Ресурсы региона – пляжи, леса, горы, реки, национальный парк, пещеры, заповедники интересны для туристов. Следовательно, область может сделать красоту природы источником доходов. К тому же число поклонников экологического туризма растет с каждым годом.

Один из главных принципов – оставить природу нетронутой, иначе спустя какое-то время такой вид отдыха станет просто невозможным. Следует придерживаться основных принципов, например, привалы и стоянки устраивать в определенных местах, при разведении костров соблюдать некоторые правила безопасности, не оставлять мусор и так далее. Отели, где останавливаются экотуристы, должны строиться таким образом, чтобы не наносить вред окружающей среде. Ведь главная идея – это рациональное использование природных богатств без нанесения вреда природе.

Экотуризм призван обеспечивать общение с природой и способствовать усилению интереса туристов к природоохранным мероприятиям. Программы экологического туризма разнообразны, они предусматривают посещение национальных и других парков, заповедников, экологически чистых мест, проведение семинаров по экологии, встреч с общественностью и других мероприятий.

В последние годы экотуризм стал развиваться активнее, поскольку с ростом городов остается все меньше мест, где можно отдохнуть, насладиться пением птиц, не услышав шума проезжающих автомобилей, и все больше людей стремятся посетить не затронутые места.

Согласно данным Комитета лесного хозяйства и животного мира Министерства экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан, общая площадь особо охраняемых природных территорий страны (ООПТ) составляет 26 млн га, то есть около 0,26 млн км², что в десятки раз больше, чем в ряде стран с хорошо развитым экотуризмом. При этом количество туристов составляет лишь 2 млн человек в год. Между тем в США, мировом лидере по развитию экотуризма, этот показатель достигает 200 млн человек в год, а в Австралии – 60 млн человек. Таких результатов страны достигли благодаря хорошо налаженной системе управления туризмом в национальных парках и природных зонах, регулируемой законом.

Рисунок 1 - Международная статистика экотуризма

В 2019 году Финляндия признана лучшей страной для путешествий по дикой природе благодаря высокому уровню экологической устойчивости, разнообразия и уникальности видов растений и животных, а также усилиям государства по сохранению окружающей среды. Что касается списка лучших стран по количеству национальных парков, биоразнообразию, риску исчезновения краснокнижных видов растений и животных и другим критериям, Казахстан в данном рейтинге занял 87-е место.

Тем не менее страна имеет все предпосылки для развития экологического туризма за счет огромных природных территорий, разнообразия флоры и фауны, памятников природы и объектов, имеющих статус Всемирного наследия ЮНЕСКО.

Рисунок 2 - Потенциал развития экотуризма в Казахстане

По инициативе проекта Программы развития ООН - БИОФИН в новый Экологический Кодекс Республики Казахстан были внесены дополнения, устанавливающие обязательства туроператоров и турагентов руководствоваться определенными принципами в части организации туров на ООПТ, такими как:

- планирование количества туристов;
- недопущение причинения вреда окружающей среде;
- выбор транспорта, оказывающих наименьшее негативное воздействие на окружающую среду;
- вовлечение местных сообществ в организацию туров;
- минимизация образования твердых бытовых отходов и информирование туристов.

В рамках работ по экологическому туризму экспертами проектов ПРООН-ГЭФ и БИОФИН-ПРООН были выработаны следующие рекомендации для совершенствования развития экотуризма в стране:

1. На законодательном и подзаконных уровнях включение определения экотуризма, норм ответственности при несоблюдении требований к организации экотуризма, строительных норм на территориях ООПТ, внедрение методик расчета рекреационных нагрузок и единого стандарта по обустройству троп.

2. Разработка и внедрение обучающего модуля для сотрудников ООПТ, ответственных за туризм. Совершенствование Плана управления ООПТ в части вопросов развития туризма с включением направлений по рекреационным нагрузкам, планированию по обустройству троп и территорий, мониторинг воздействия на окружающую среду, взаимодействие с местным населением и бизнесом при организации туров.

3. Доработка и внедрение национальных стандартов по оказанию туристских услуг на ООПТ и в области экотуризма.

На сегодняшний день, существующие в казахстанском законодательстве классические подходы к экологическому туризму нуждаются в четком определении механизмов и критериев их регулирования. Поэтому закрепление вышеуказанных рекомендаций в законодательстве Казахстана, как и самого определения экотуризма, позволяет упорядочить все нормативные правовые акты в туристской сфере, в том числе объективно оценить субъекты, организующих деятельность в сфере развития экотуризма, а также способствовать повышению природоохранных мер на территориях. Вместе с тем, уполномоченным органам в сфере туризма и экологии необходимо разрабатывать соответствующие планы мероприятий и пересматривать существующие методы управления туризмом на природных территориях.

Стоит помнить, что экологический туризм может внести вклад в развитие экономики любой страны, где защита и восстановление окружающей природной среды являются все более ощутимыми критериями развития общества.

Результатом экологического туризма должно быть не только изучение окружающей среды, но и, главное – изменение отношения к природе с потребительского на бережное.

Список литературы:

1. Сергеева Т.К. Экологический туризм: Учебник. М., 2004.
2. Байканова Д.Е. Развитие экологического туризма в Республике Казахстан // Вестник Хабаршы: Туризм. 2012. – №2. – С. 140-145.
3. Сайт <https://www.kz.undp.org>
4. Сайт Информационно-ресурсного центра экологического туризма. [Электронный ресурс] // URL: <http://www.eco-tourism.kz>

МӘДЕНИ МҰРА-МӘҢГІЛІК ЕЛ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

АЙТАМБЕТОВ А.

ФКиСМ-19-1 к, тобының студенті

МИНЖАНОВ Н.Ә.

п.ғ.д., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Түйіндеме. Мақалада халықтың өткен тарихи жолы оның әлеуметтік жадында жатталып, мәдениетінің дәстүрлі ұстанымдар қалыптасқан. Халықтың өзіндік санасын қалыптастыру мен дамытуда маңызды рөл ойнайтын мәдени мұра қосетілген. Тарихтың іргелі оқиғасы және бұл оқиғаның «өзекті дәуірінің» - әлемдік діндердің пайда болуы, «дала» өркениетінің, қазақ хандығының жарқын да қасіретті тағдыры, Ұлы Жібек жолының бойындағы халықтардың пайда болуы, өркендеуі, семуі және жаңа өмірі, отарлау, империя құрамында болу ықпалы назарға ілікті.

Кілт сөздер: Мәңгілік ел, шексіз байлық, Ұлы дала, «Мәдени мұра», Тәуелсіз даму, Ұлы Жібек жолының бойындағы халықтардың пайда болуы.

Мәңгілік ел, шексіз байлық, Ұлы дала – міне, осы сөздерді біз күнделікті өмірде жиі естеп жүрміз. Иа, біз бақытты да байлығы мол елде өмір сүрудеміз. Біздің еліміздің Мәңгілік ел болуы қажет тілік қана емес ол-міндет деп білемін. Себебі, Ұлы Абай, әйгілі Шокандай ұлы азаматтары бар, Қабанбайдай батырлары қазақ елінің Мәңгілік болмауы мүмкін емес. Осындай ұлы елде өмір сүріп жатқан біз ең бақытты ұрпақтар болып келеміз. Себебі, біз бейбітөмірде, бақытты балалық шақта күн кешудеміз. Еліміздің мәңгілік болуы қазақ атының да шексіз өмір сүруінің кепілі емес пе? Осындай Мәңгілік елдің – мәңгілік ұраны, мәңгілік мақсатымен қатар, жастары күні бүгінге дейін жинақталған халқымыздың бай рухани және мәдени қазынасын біз ұлттық тәуелсіздік тұрғысынан таразылай бастасақ, оның болашақта бүкіл әлемді елең еткізуі мүмкін ерекше қуаты, ең алдымен, өте терең сөз өнеріміз бен саз өнерімізде жатқанына көз жеткізер едік.

«Мәдени мұра» ұғымының көп анықтамасы бар, себебі «мәдениет» термині көп мағынаны қамтиды. Сондықтан «Мәдени мұра» аясына адамзат өмірінің көріністері – саз өнері, бейнелеу, сәулет өнері, ауызекі-поэтикалық, жазба әдебиет, философия кіреді. Шын мәнінде, мәдени мұра – бұл жады. Қоғам, мәдениет үшін әлеуметтік маңызды ақпаратты кез келген түрде, кез келген құрал арқылы сақталуы қажет. Халықтың өткен тарихи жолы оның әлеуметтік жадында жатталып, мәдениетінің дәстүрлі ұстанымдарын қалыптастырады..

Күні бүгінге дейін жинақталған халқымыздың бай рухани және мәдени қазынасын біз ұлттық тәуелсіздік тұрғысынан таразылай бастасақ, оның болашақта бүкіл әлемді елең еткізуі мүмкін ерекше қуаты, ең алдымен, философиялық-дүниетанымдық астары өте терең сөз өнеріміз бен саз өнерімізде жатқанына көз жеткізер едік.

Әрбір мемлекеттің өркениеттілігі ең алдымен, оның мәдени мұраға деген көзқарасымен анықталады. Қазақстанның мәдениет саласындағы мемлекеттік саясатына екі түрлі міндет жүктеледі: бір жағынан, өзіндік этникалық мәдениетті дамыту мен қолдауға бағытталған шаралар кешенін дайындау қажеттілігі; екінші жағынан, оңтайлы даму және біртұтас жалпы адамзат мәдениетіне ауыртпалықсыз кіру үшін жағдай жасау.

Мәдени мұраға ұқыпты қарау мен басқа мәдениеттің құнды элементтерін қабылдау – адамзат өркениеті дамуының сара жолы. Өркениеттің негізгі жетістіктері осы жолда қаланды. Мысалы, IX – XIII ғ. басындағы ортағасырлық мұсылман мәдениетінің, басқаша айтқанда, Ислам Қайта Өрлеу мәдениетінің жетістіктерін мақтан етеміз. Осы кезеңде Екінші Ұстаз атанған әл-Фараби өшпес трактаттарын жазды. Ибн Сина медицинаға арналған 12 томдық еңбегін бітіріп, Қожа Ахмет Ясауи адам руханиятын бұрын шықпаған биігіне көтерді. Орталық Азияның қалалық мәдениеті сол кездің материалды және рухани

мәдениетінің ең озық үлгілерін берді. Бұл феноменді зерттеушілер осы мәдениеттің гүлденуіне себепкер факторлардың (араб, иран, түркі мәдениетінің синтезі; Ұлы Жібек Жолының рөлі; сол кездегі көшпелі өркениет динамикасы; исламның өркениет түзудегі рөлі; тәңіршілік, зороастризм, манихейлік басқа да автохтондық діндердің рухани мүмкіндігі және т.б.) көптігін көрсетті [1].

Мемлекет біздің халқымыздың рухани мәдениетінің лайықты қызметіне үлкен көңіл аударып отырып, уақыттың сұранысын өтеуге ұмтылуда, ал бұл мұраның тасымалдаушылары мен сақтаушылары біздің еліміздің өскелең ұрпағы, біздің балаларымыз бен немерелеріміз жаһандану дәуіріндегі Қазақстанның болашақ күш-қуатын білдіреді.

Тәуелсіз дамудың он шақты жылы рухани мәдениетсіз, жастарды жоғары өмірлік құндылықтар рухында жүйелі және саналы түрде тәрбиелемей, тек материалдық игілік жолында тәрбиелеудің табысты болмайтындығын көрсетті, өйткені прагматизм және табыс руханилықтан алшақ құндылықтарды егетіні белгілі болды. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, тек Қазақстан емес, сонымен қатар көптеген елдер, әсіресе өз дамуының трансформациялық кезеңдерінде заманның алға қойған жаңа талаптары аясында өздерінің тарихына, мәдениетіне, дәстүрлеріне қайта бет бұрды.

Халықтың өзіндік санасын қалыптастыру мен дамытуда маңызды рөл ойнайтын мәдени мұра, осылайша қоғамдық дамудың аса маңызды катализаторы болып табылады. Ұлттық қауіпсіздік ұғымы гуманитарлық қауіпсіздік түсінігі сияқты тек ішкі немесе сыртқы қауіп-қатерді ғана білдірмейді, сонымен бірге өткеннің ұлы құндылықтарына деген мәдени дәстүрге деген лайықты қатынас қалыптасқан және қолдау табатын қоғамның қауіпсіз өмір қамын қамтамасыз етуде мәдени мұраның рөлі орасан зор, бірақ оның бағасын түсірумен қатар, асыра бағалауға да болмайды.

Ғасырлар қойнауынан жалғасып келе жатқан рухани дүниемізді түгендеуге бастау болып, серпіліс берген «Мәдени мұра» бағдарламасының бірінші кезеңі қорытындыланып, екінші кезең іс-шаралары айқындалды. Елімізде «Мәдени мұра» бағдарламасы жаһандану мен Батысқа еліктеу процесінің қарқынды жағдайында жүзеге асуда, дейтұрғанмен, ол егемен еліміздің қазіргі қазақстандық қоғамның мәдени бірегейлігін нығайтуға негізделген. Қай қоғам, қай заманда болмасын, Отаншылдықтың бастауы деп-тарих пен мәдениет деп білген. Ал аталмыш мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыру жөніндегі жасалған қорытынды, халқымыздың тарихына байланысты мәдени мұрамызды сақтау, нысандарды қайта жаңғырту, алыс-жақын шет жұрттағы жәдігерлерімізбен мұрағаттарды жинақтау, жалпылай алғанда, жақсы жемісін берген сығайлы. Тарихи-мәдени мұраларымызды жаңғырту-қазіргі егемен елімізде, жаңа буын қалыптастырып жатқан заманда ерекше маңызды болып отырған шаруа.

Соның нәтижесінде, Еуразия кеңістігіне аттылы көшпелілердің шығуы секілді тарихтың іргелі оқиғасы және бұл оқиғаның «өзекті дәуірінің» - әлемдік діндердің пайда болуы, «дала» өркениетінің, қазақ хандығының жарқын да қасіретті тағдыры, Ұлы Жібек жолының бойындағы халықтардың пайда болуы, өркендеуі, семуі және жаңа өмірі, отарлау, империя құрамында болу, егемен мемлекет ретінде болашаққа жол іздеу кезеңінің рухани ахуалына ықпалы назарға ілікті. Сонымен қатар, «Мәдени мұра» бағдарламасы ұлттық сана-сезім мен біртектіліктің қалыптасуымен, нығайуымен байланысты сұраныстарға жауап болды. Жаһандану дәуірінде тарихи-мәдени мұра өзін-өзі біртектілендірудің негізі. Оны сақтамасақ, біз жаһандану үстіндегі әлемде тағы да жоғалып кетуге жол саламыз. Біздің ортамызда мемлекеттілік дәстүрлерін бір жарым ғасырлық кол үзіп қалу тұр, сол себепті біздің халқымыз өзін тарихта әрекетшіл тұлға деп қабылдауды үйренуі керек. Бірақ уақыт ағымы толастамақ емес, сондықтан, ұлттық құндылықтарымызды, тарихи-мәдени ескерткіштерді, ұрпақтар сабақтастығымен, бүгінгімен жалғастырмасақ, рухани өрлеуге жету мүмкін емес. Ал бүгінгі Қазақстан үшін мәдени мұраларды шығармашылықпен тереңдете сараптай отырып, түбінде оның бұрынғыдан да гөрі дамыта түсу көзделеді, яғни, профессор, Т.Х. Ғабитов, айтқандай, мәдени құндылықтар халықтың мыңдаған жылдар

бойындағы шығармашылығы, ол қауым мен жеке адамның рухани ізденісі де, халықтың даналығы мен адамгершілік нышаны да, яғни, адамзаттың рухы мен келбеті, оның ерік бостандығы мен діни санасы, философиялық жүйелерімен рәміз-таңбалы өсиеттері, өмірлік сабақтары, діні мен тілі, ділі мен мұраты-осының бәрі де мәдениетпен біте қайнасқан [2].

Сірә, бұл тіптен "біткен іске сыншы көптігінің" емес, тарихи ескерткіштерге шет елдіктердің назарын аударып, кемел тарихымыздың бар екеніне көз жеткізетін кесек жәдігерлерімізді таныту әлі жанданбай тұрғаны рас. Тіпті, оны шет елдіктер байқамай тұрмақ, өз халқымыздың жете білмейтіндігі жасырын емес. Қазақты отаршылдық, тоталитарлық тәртіп пен қазіргі өтпелі қоғам қиындықтары қатты шайқалтқаны белгілі. Сол себептен сұрыпталған дәстүрлі құндылықтарды, тарихи-мәдени ескерткіштерді жаңғырту қазақ мәдениетінің үшінші мыңжылдықта аяқ басқанындағы киелі міндеттерінің бірі болып отыр.

Мәдени мұраның қайта өркендеуі, оның тарихи аясының кеңеюі мәдениет үшін зор маңызды, ол ұлт қабілеттері мен рухани күштің жеткіліктілігін көрсетеді. Ұлттың рухани мұралары мен дәстүрлерін, қаһармандық ерлік салтын қастерлеу-ұлттық идеяның басты көзі болады, оның дүниежүзілік өркениеттер арасындағы өзіндік дербестігін нығайтады. Қазақты отаршылдық, тоталитарлық тәртіп пен қазіргі өтпелі қоғам қиындықтары болғаны рас, сол себепті, дәстүрлі құндылықтарды, тарихи ескерткіштерді жаңғырту қазақ мәдениетінің басты міндеттерінің бірі екендігін, өкінішке орай, білмейтіндер де кездесіп жататындығын жасырмаймыз.

Қазіргі реформалардың барысы көбінесе тек экономикамен ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени жағдаймен, «менталдықпен», халықтардың этномәдени дәстүрлерімен анықталады. Әйгілі әлеуметтанушы Ф.Фукуяма экономикалық прогресс ішкі үйлесімділік үшін қоғамға деген «сыйлық» болып табылады, ал оның болмауы шаруашылықтың гүлденуіне кедергі келтіреді деп жазды. Футурологтың ойынша, «қазіргі таңда әртүрлі мәдениеттерді әрқилы ететін не нәрсе және олардың қызмет атқаруының негізін не құрайды, осыны терең түсінуді қалыптастыру өмірлік маңызды болды, - өйткені жаһандық бәсекенің проблемалары саяси, сондай-ақ, экономикалық болсын, мәдениет терминдерінде жиі қолданылатын болды» [3]. Нағыз ұлт пен қоғамның мәдениеті бұл жаһандық бәсекеде табысты анықтайды.

Сонымен қатар басқа да теоретикалық және практикалық мәселелер шешілуде: ең алдымен, ғылыми және философиялық әдебиетті аудару процесіне ғалымдар мен кәсіби аудармашылар ортасынан адамдардың үлкен тобын тарту қазақ тілінің лексикалық қорын, оның ұғымдарын халықаралық әмбебап қолданыстағы жаңа терминдермен, сондай-ақ, қазақ тілінің өзіндегі көптеген аз қолданылатын ұғымдар қорын жаңартады. Осының бәрі тағы да қазақ тілі рационалдық білім мен ғылым тілі ретінде мәртебесін анықтайды, өйткені қазіргі уақытқа дейін қазақ тілі тек күнделікті және әдеби-көркем жағынан бай деген пікірлер айтылып жүр.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Тасмағамбетов И.Н. Жаһандану процесінде ұлттық мәдениеттерді сақтау // Қазақстанның мәдени мұрасы. Халықаралық конференция материалдары. – Алматы, 2005. – бб.
- 2.Ғабитов Т.Х., Өмірбекова М. Мәдениеттану негіздері. – Алматы, 2003. – б.
- 3.Фукуяма Ф. Конец истории . – М.: ООО АСТ, - 1999. – б.

ДЖОН ЛОККТЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТЕОРИЯСЫ

АЛДАБЕРГЕНОВА Г.

ФКиСМ-21-1к тобының студенті

МИНЖАНОВ Н.Ә.

п.ғ.д., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Түйіндеме. Мақалада Локк дене тәрбиесіне ерекше мән берген ұстанымдар қалыптасқан. “Денсаулық кәсіби іс-әрекет пен бақыт үшін қажет” дей келіп, жан-жақты талданған ғылыми деңгейде сол кездегі жүйені ұсынды. Локк балаларды ерте жас кезінен бастап, шынықтыру қажет, бала шаршауды, қиындықты, өзгерістерді жеңіл атқара білуі қажет деді ұстанымдар қалыптасқан. Джентльменнің ақыл-ой тәрбиесі, Локктың көзқарасы бойынша, іскер адамға қажетті сапаларды қалыптастыру. Джентльменді оқуға, жазуға, сурет салуға, ана тіліне, француз тіліне, жағырафияға, геометрияға, астрономияға, этикаға үйрету қажет, тарихтан және заңтанудан, бухгалтериядан, атқа мінуден, би билеуден мәліметтер беру болуы қажетті назарға ілікті.

Кілт сөздер: Джон Локк, Табиғат балаға керемет қабілеттер берді, Джентльменге дене, адамгершілік және ақыл-ой тәрбиесі, Мінез-құлықты қалыптастыру, ерікті дамыту, адамгершілік тәртіптілік.

Джон Локк 1632 жылы кішкентай Рингтон қаласында (Сомерсетшир графтығы) дүниеге келген. Оның әкесі табысты адвокат және 1517 жылы Мартин Лютер (1483-1546) бастаған реформацияның қызу жақтаушысы болды. Реформация католик шіркеуінің үстемдігіне қарсы бағытталды, ол өзінің барлық идеологиялық күшімен табиғи-тарихи прогреске қарсы тұрды: өзін — өзі таусылған абсолютизмді қорғады және оның орнына келе жатқан әлеуметтік құрылымның-демократияның жетілдірілген формасын бермеді. Бірінші демократиялық революция кезінде (1640-1660) Локктың әкесі Оливер Кромвелл (1599-1658) басқарған Парламент армиясының қатарында патша өкіметіне қарсы соғысқан. Отбасындағы тәрбие, әрине, пуритандық, яғни денсаулық пен спортқа, тәуелсіздікке, адалдыққа, іскерлікке және адамдармен тіл табыса білуге, мінсіз мораль мен заңға бағынуға ерекше назар аудара отырып, еркіндік пен қатандық.

Табиғат балаға керемет қабілеттер берді, сондықтан оны Лондондағы ең беделді мектепте — Вестминстер мектебінде оқуға шақырды, оны ол керемет бітіріп, бірден Оксфордта аяқталды. [1] Өзінің педагогикалық көзқарастарын Локк “Тәрбие туралы ойлар” (1693) және “Ақылды тәрбиелеу туралы” педагогикалық еңбектерінде жан-жақты талдаған болатынды. Біздің кездесіп жүрген адамдардың ішінде он адамның тоғызының рақымшыл немесе қатыгез, пайдалы немесе пайдалы болмауы тек ғана тәрбиеге байланысты деп тұжырымдады Д.Локк. Тәрбиенің мәнін ерекше көрсетті. Ол қарапайым адамды ғана тәрбиелегісі келген жоқ, “өз ісін алдын ала ойластыра істейтін” джентельменді тәрбиелегісі келді, ол үшін джентельмен буржуазиялық іскер адамдардың сапасын меңгеруі қажет, қарым-қатынаста қасиеттермен ерекшеленіп тұруы керек деді.

Джентльменге дене, адамгершілік және ақыл-ой тәрбиесін беру керек, ондай тәрбиенің негіздері мектепте емес, мектеп бұл “жағымсыз тәрбиеленген балалардың әртүрлі табыры” деп байымдады. Нағыз джентельмен үйде тәрбиеленеді, “кемшілігі бола тұрса да, үйдегі тәрбие мектепте берілетін білімдер мен ептіліктерден әлдеқайда пайдалы”.

Локк дене тәрбиесіне ерекше мән берді. “Денсаулық кәсіби іс-әрекет пен бақыт үшін қажет” дей келіп, жан-жақты талданған ғылыми деңгейде сол кездегі жүйені ұсынды. Локк балаларды ерте жас кезінен бастап, шынықтыру қажет, бала шаршауды, қиындықты, өзгерістерді жеңіл атқара білуі қажет деді.

Локк бала өміріндегі қатаң режимді қатаң сақтаудың мәнін негіздей келіп, оны қалай

киіндіру, тамақтандыру туралы кеңестер беріп отыр. Дұрыс ұйымдасқан дене тәрбиесі батылдықты, табандылықты меңгереуге көмектеседі. “Джентельмен сондай тәрбиеленген болу керек, егер керек болса, қолына қару алып, солдат болуға кез-келген уақытта даяр болуы қажет” деп жазды. Локк мораль жеке тұлғаның пайдасы мен қызығуы қағидаларынан туындайды деп түсіндірді. Оның айтуынша, ол сондай адам өз бақытына жете білетін, сонымен қатар басқаға кедергі келтірмейтін адам. Джентельменнің мінез-құлқы орнықты, өзінің сезімін басқара білуі қажет, тәртіпті болуы керек. Бірақ Локктың тұжырымдауынша, “буржуазиялық ақыл адами ақыл болып табылады”. [2]

Мінез-құлықты қалыптастыру, ерікті дамыту, адамгершілік тәртіптілік – тәрбиенің негізгі міндеттері. Негізгі тәрбие құралдарына әруақытта да үлгі-өнеге, орта, баланың қоршаған ортасын жатқызды. Баланың мінез-құлқына оның қоршаған ортасының, балалар әрекет ететін компаниясының әсері орасан зор екендігін Локк атап өтті. Әсіресе, балаларда тұрақты жағымды әдеттерін тәрбиелеудің мәні ерекше. Балалардың әдеттерін жас кезінен бастау тәрбиелеу қажет. Ешуақытта қатыгездікпен, деректілікпен жағымды нәтижеге жетуге болмайды, жылы сөздер, қысқаша сендірулер керекті нәтижелер беретіндігін Локк атап өтті. Локк бірнеше әдетті біруақытта қалыптастыруға болмайды. Әуелі біреуін бекіту керек, содан кейін басқа әдеттерді тәрбиелеуге көшу қажет. Джон Локк тәрбиеде жағымды нәтижеге жету үшін баланың дара ерекшеліктерін зерттеуге мән беру қажеттігіне тоқталды. Ол балалардың мінез-құлқындағы жағымсыз қылықтарымен жалқаулықпен күресу қажеттігіне тоқталды.

Локк дене жазалауына қарсы болды, ол “құлдық тәртіп құлдық мінезді жасайды”, - деп жазды, шектен шыққан тәртіпсіздік жасаған жағдайда дене жағынан жазалауды қолданды. Локк діни тәрбиеге ерекше мән берді, ең негізгісі – балаларды діни рәсімдерге үйрету емес ол құдайға құлшылық ету болып табылады деген болатынды. [3]

Джентльменнің ақыл-ой тәрбиесі, Локктың көзқарасы бойынша, іскер адамға қажетті сапаларды қалыптастыру. Джентльменді оқуға, жазуға, сурет салуға, ана тіліне, француз тіліне, жағырафияға, геометрияға, астрономияға, этикаға үйрету қажет, тарихтан және заңтанудан, бухгалтериядан, атқа мінуден, би билеуден мәліметтер беру.

Бұл бағдарлама біржола ортағасырлық дәстүрлерден қол іздеуге себепші болды. Сонымен қатар Локк өз тәрбиешілерін белгілі бір қолөнердің түрімен немесе бақ өсірумен және ауылшаруашылығымен айналысуға ұсыныс жасады. Еңбек тәрбиесінің қажеттігі таза ауадағы еңбек денсаулық үшін пайдалы, ал қолөнерді білу іскер адамға керегіне жаратуы үшін қажет. Баланы белгілі бір іске қатыстыру үшін балалардың қызығуын кеңінен пайдалану керектігіне Локк ерекше мән берді, қызығудан білімге деген құлшыныс пайда болады, сонымен қатар оларды қызықты емес нәрселермен де айналысуға үйрету керек.

Балалардың сұрақтарының да ерекше мәні бар, оларға ерекше көңіл бөлу керек, оған қате және тайғақтау жауап бермеу қажет. Джон Локктың пікірінше, сонымен, жан-жақты тәрбиеленген джентльмен буржуазиялық Англияның күш-қуатын нығайтуға қызмет ететін жаңа адам болып табылады.

Жоғарыда айтылған болатын-ды Локк мектептерге жағымсыз көзқараста болды. Оның айтуынша, болашақ джентльменді “дөрекі көпшіліктің” әсерінен, қара халықтың балаларынан бөлек тәрбиелеу қажет деп есептеді. Локк кедейлер туралы заңның жобасын жасады, онда жырлылар және қаңғыбастарға қарсы қатаң шаралар қолдану қажеттігін атап көрсетті, жалқауларды жұмысқа зорлап істетуге керек. Сол жазалаудың белгілі бір жүйесін ұсынды, онда 14 жасқа дейінгі балаларды жазалауға болмайды; әрбір жерді жұмысшы мектептерін ұйымдастыру керек, оған міндетті түрде 3 жастан 14 жасқа дейінгі балаларды міндетті түрде балаларды қабылдау, олардың ата-аналары жергілікті жерден көмектесуді сұрайды. Бұл балалар мектепте “нанмен тойғанша” тамақтанады. Тамағын табу үшін балалар еңбек ету керек еді.

Ол өзінің “Ақылды тәрбиелеу туралы” және “оқу туралы” атты еңбектерінен бірнеше құнды пікірлер ұсынды. Жалпы алғанда Коменский сияқты Локк та оқуды күшпен зорлап оқытуға қарсы болды. Оның құнды ұсынған әдістемесінің мәні, балалардың білімге

деген ынтасы мен сүйіспеншілігін дамыту.[4]

Сонымен Локктың педагогикалық теориясы үкімет басына келген буржуазияның өкілі джентльменді тәрбиелеудің мақсаттары мен сипатын анық айқындады, оның педагогикалық теориясында оны дене, адамгершілік және ақыл-ой жағынан тәрбиелеудің мәселелері тәрбиелеудің мәселелері нақты талданылған. Сонымен қатар Локк еңбекшілердің балаларына тек ғана еңбек және діни тәрбие беруді ұсынды. Өзінің философиялық және педагогикалық еңбектерімен француз ағартушыларының көзқарастарының қалыптасуына ерекше ықпал етті.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Тәрбие туралы ойлар. 1691 .джентельменді не үйрену керек. 1703.
2. Гей, Питер. "Локк кедейлерді тәрбиелеу туралы» 1703.
- 3.Джуринский А. Н. шетелдік педагогиканың тарихы. Мәскеу, 1998.
4. Қазақстанның мектептегі білім беру тарихынан. Алматы, 1992.

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОДВИЖЕНИЯ ТУРИСТСКОГО ПРОДУКТА

БОЛАТОВ И.А., КОРНЕЙЧЕНКО А.А.

студенты группы Тур-19-2

КЕНЖЕБЕКОВ Н.Д.

к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье обоснованы направления и методы продвижения туристского продукта. В качестве объекта взята туристская дестинация Каркаралинского района Карагандинской области. Рассмотрены технологии продвижения экологических туров в Каркаралинском районе среди молодежи.

Ключевые слова: индустрия туризма, экологический тур, туристские маршруты, технология продвижения, туристский продукт

Под продвижением туристского продукта понимается широкий спектр его реализации, по большому счету включающего 2 основных блока: 1) информационное обеспечение (издание каталогов, брошюр, PR-медиа ролики, СМИ, специализированные туристские выставки, туристские информационные центры и др.) 2) непосредственно стимулирование (все виды аудио-, теле рекламы, Social media marketing и др.) [1-3].

В целом, технология продвижения любого туристского продукта будет состоять из нескольких этапов:

- 1) выделение основных целей и задач продвижения;
- 2) выделение целевой аудитории и сегментов туристского рынка;
- 3) выбор методов продвижения;
- 4) определение бюджета программы продвижения;
- 5) разработка системы сбалансированных показателей мониторинга реализации.

Разберем эти блоки и этапы более подробно, и в качестве объекта исследования мы выбрали Каркаралинский район Карагандинской области.

Согласно современным экономическим теориям индустрию туризма и гостеприимства следует рассматривать как туристскую дестинацию. Это некая территория, обладающая туристским потенциалом и привлекательностью и развитой туристской инфраструктурой [4].

Каркаралинский район расположен в восточной части Карагандинской области. Районным центром является город Каркаралинск, который расположен у подножья горы

Каркаралы, на высоте 815 м над уровнем моря, город был основан в 1824 году. На территории района находятся Каркаралинский Государственный Национальный Природный Парк, Кувское лесничество, Каркаралинский заказник и Кентские горы.

Туристский потенциал Каркаралинского района характеризуется наличием природных и культурно-исторических туристских ресурсов, таких как «Чертово озеро» и озеро «Бассейн», большая палатка и пещера первобытного человека, калмыцкий вал и развалины буддийского храма XVI века «Кызыл Кент», причудливые оазисы Кентских гор и др. Также интерес для туристов представляют достопримечательности г. Каркаралинска, это Дом Абая, Мечеть Кунанбая, старинные здания купцов Рязанцева и Бекметова, место захоронения Мади Бапиулы, историко-краеведческий музей с выставленными около 4 900 экспонатами.

На сегодняшний день национальным парком разработано и утверждено 6 экологических маршрутов: 1-конный, 1-лыжный и 4-пеших к наиболее примечательным природным местам.

В перспективе природные условия создают благоприятные условия для строительства горнолыжно-роллерной базы, включающей гостиницу, лыжную трассу, подъемник и всю другую необходимую инфраструктуру на склонах горы «Бугылы».

В Каркаралинском районе, как одном из центров рекреационного отдыха, в настоящее время функционирует 1 туристская фирма «Каркаралы бағдары», 2 гостиницы (110 койко-мест), более 15 домов отдыха и оздоровительных лагерей, 6 гостевых домов, которые находятся в пос. Кент, в пос. им. Касым Аманжолова и г. Каркаралинск. Также на территории районного центра функционирует 6 пункта общественного питания и более 80 торговых точек.

Обобщение туристского потенциала Каркаралинского района показал, что экологический и горный туризм (в дальнейшем спортивный альпинизм) являются наиболее перспективными видами развития туризма.

При этом, учитывая локацию и туристское пространство, в реалиях мы понимаем, что туристская дестинация Каркаралинского района не может конкурировать с развитыми мировыми центрами в этой области, поэтому охват и уровень туристского продукта оцениваем как региональный.

Среди всех возможных направлений развития этих видов туризма остановимся на экологическом туризме для школьников и студентов Карагандинской области «Жас барыс». Основной целью продвижения данного тура является повышение экологической ответственности и культуры молодежи, сохранение экологического баланса Каркаралинского природного парка.

Данный проект можно начинать со школ Каркаралинского района, далее подключать школы всей Карагандинской области. Для повышения социальной значимости проекта можно реализовать подобные проекты для молодежи детских домов, интернатов.

Программа экологического тура должна содержать соревновательную составляющую по всему маршруту.

Субъектами управления в сфере оказания туристских услуг являются: субъекты туристской деятельности (туроператоры, турагенты, представители гостиничного сектора и др., их ассоциации и союзы), формирующие предложение и осуществляющие его реализацию; органы государственной власти и местного самоуправления, нормативно регламентирующие и регулирующие деятельность туроператоров и турагентов [5].

Очень важно критически оценивать ход реализации проекта, в связи с чем предполагаем разработку ключевых показателей эффективности (KPI), под которыми зачастую понимают инструменты, способствующие качественному и количественному измерению поставленных целей. Часто анализ индикаторов устойчивого развития туризма является первым этапом на пути формирования и реализации программ развития туристской отрасли. В этом случае разработка индикаторов устойчивого развития выступает как катализатор процесса планирования.

В нашем случае экономическая эффективность развития туризма на микроуровне характеризуется системой экономических показателей, которые отражают количественный объем реализации туристских услуг и их качественную сторону:

- объем туристского потока (количество проведенных человеко-дней);
- улучшение состояния природной среды;
- состояние и развитие материально-технической базы и инфраструктуры;
- показатели финансово-экономической деятельности проекта.

Стоимость бюджета на само продвижение данного тура минимальна, поскольку полностью информирование о ходе формирования и реализации проекта можно осуществить через управление образования Карагандинской области и гороно.

Главным образом, в реализации проекта следует уделить материально-технической базе. На территории парка имеются ряд туристских баз и домов отдыха, относящиеся к сфере образования, в частности «Кооператор», «Политехник», «Медик», «КарГУ» и др.

Необходимо отметить следующие проблемы:

- низкое качество программных документов, в которых отражены концептуальные основы развития туристской отрасли;
- неполное понимание туристскими ассоциациями их роли и задач, отсутствие долгосрочной стратегии развития;
- наличие очень серьезных проблем в жизнеобеспечивающей и транспортной инфраструктуре сферы туризма;
- эффективность гостиничных организаций остается достаточно низкой. Низкая заполняемость гостиниц является следствием достаточно высоких цен на размещение, низкого уровня сервиса.
- почти полное отсутствие стратегических планов в средних и малых предприятиях, занимающихся размещением туристов, организацией питания, оказанием услуг отдыха и развлечений для туристов;
- несоответствие видения, стратегий и задач государства, туристских ассоциаций и предприятий.

Данные проблемы ограничивают возможности полноценной реализации туристского потенциала Каркаралинского района. Их решение требует совершенствования стратегического планирования в государственных учреждениях, туристских ассоциациях и предприятиях. Кроме того, стратегическое управление на всех уровнях должно гармонично сочетаться с концепцией развития туристской отрасли Каркаралинского района, которая в свою очередь должна включать основные приоритеты и принципы развития туристской отрасли.

Таким образом, реализация данного проекта соответствуют основному направлению Концепции развития индустрии туризма в Республике Казахстан до 2025 года – развитие экологического туризма и экологического просвещения, в том числе на особо охраняемых природных территориях. Данный проект может стать и традиционным, привязав его в реализации программ «Рухани жаңғыру».

В целом, к основным направлениям реализации данного проекта следует отнести:

- повышение качества и доступности туристских продуктов и услуг экологического туризма;
- развитие туристских ресурсов региона;
- обеспечение транспортной доступности туристских дестинаций и объектов;
- формирование эффективной системы продвижения туристского потенциала региона на внутреннем рынке.

Подобные проектов в зарубежной практике очень много, начиная от простых походов, заканчивая международными и национальными экологическими движениями. Международный опыт показывает, что активная государственная политика, направленная на создание условий для развития туристической инфраструктуры, привлечение частных инвесторов, создание благоприятных экономических условий для деятельности индустрии

туризма, позволяет индустрии туризма играть важную роль в социально-экономическом развитии. Мировой опыт также показывает, что страны, которые активно развивают туризм, выделяют бюджетные средства на реализацию национальных проектов и программ, которые предоставляют качественные туристические услуги своим гражданам.

Список литературы:

1. Александрова А.Ю. Международный туризм: учеб. пособие для вузов. М.: Аспект Пресс, 2001.
2. Боголюбов В.С. Экономика туризма: учебное пособие / В.С. Боголюбов, В.П. Орловская. – М.: Академия, 2008. – 189 с.
3. Машкович Е.А. Оценка понятия «туристская дестинация» в контексте современной туристики // Известия ИГЭА. – 2007. – №6. – С. 89-91.
4. Зорин И.В., Зорин А.И., Ирисова Т.А. Туризм и отраслевые системы. Учебник для вузов туристического профиля М. 2005 г.
5. Индустрия туризма и гостеприимства Республики Казахстан: проблемы и механизмы развития / Жуспекова А.К., Кенжебеков Н.Д., Матаева Б.Т. и др. – Караганда: Типография КЭУ Казпотребсоюза, 2015. – 269 с.

ВИДЫ И ФОРМЫ СТРАТЕГИЙ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

ВЫДРИЦКАЯ Е.В.

студентка группы РД-18-3

КЕНЖЕБЕКОВ Н.Д.

к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье обобщены основные виды стратегии, уточняется их сущность, расписаны основные этапы их реализации, ставятся вопросы о удовлетворении потребностей в персонале определенного состава и качества, приоритетно обосновываются поиск и обучения навыкам, которыми сотрудники должны обладать сейчас или в ближайшем будущем.

Ключевые слова: стратегия управления персоналом, кадровая политика, HR-процессы, человеческий капитал, кадровая стратегия, обучение персонала

Определение стратегии управления персоналом часто путают с определением политики управления персоналом. На самом деле стратегия управления персоналом относится к долгосрочному видению компании в отношении связи между ее человеческим капиталом и ее целями развития. Стратегия управления персоналом позволяют организациям любого размера лучше отслеживать своих сотрудников и, таким образом, оптимизировать управление ими. Планирование, контроль рабочего времени, управление отсутствиями и отпусками, упорядочение процессов: кадровые решения помогают компаниям достигать своих целей.

В последнее время социальные и экономические условия заставили большинство компаний реорганизовать свои приоритеты. В опросе Deloitte 2021 года «создание организационной культуры, способствующей росту, адаптивности и устойчивости» поставлено на первое место для 45% компаний. Значение непрерывного профессионального обучения также продолжает возрастать. Это один из приоритетов для 41% компаний, которые видят в нем возможность «усиления потенциала рабочей силы за счет развития, переквалификации и мобильности» [1].

Существует несколько типов стратегий управления персоналом, которые компания может принять, чтобы позволить своей внутренней организации удовлетворить свои будущие потребности:

Стратегия роста: Разработка стратегии роста позволяет для каждой возможности изучить предполагаемый потенциальный доход в течение нескольких лет в краткосрочной или среднесрочной перспективе. Стратегия роста также позволяет увидеть, достаточен ли объем возможностей для достижения поставленных целей, и изучить новые направления или пересмотреть цели, если этого требует ситуация.

Стратегия роста может охватывать следующие аспекты, в зависимости от потребностей каждой организации [2-3]:

- Обзор бизнес-модели и бизнес-плана;
- Анализ возможностей роста;
- Активы и стратегическое положение организации;
- Развитие рынка и тенденции, чтобы быть реактивным и проактивным;
- Пути для инноваций в методах управления, продуктах и услугах;
- Лучшее понимание потребностей клиентов, чтобы найти уникальные и отличительные элементы в предложении.

Независимо от того, находится ли компания в нестабильной ситуации или сталкивается с кризисом роста, стратегия роста позволяет быстро вмешиваться и реагировать в краткосрочной перспективе, чтобы найти рычаги для развития. Это также может привести к подготовке встреч с потенциальными инвесторами и поиску лучшей связи между повседневной деятельностью и исследованиями и разработками.

Как правило, стратегия роста представляет собой результат в формате Word в виде отчета, который включает в себя, среди прочего, следующие элементы:

- Отчет об обсуждениях и размышлениях, имевших место во время учений.
- Расставление приоритетных возможностей в соответствии с количественными целями
- Обновление бизнес-плана
- Проведение интервью с клиентами и партнерами
- Подготовка и проведение мозговых штурмов с руководством и ключевыми людьми компании.
- Анализ существующей документации, такой как финансовые отчеты и другие соответствующие документы

Этот подход, осуществляемый на основе участия предпринимателей, позволяет извлекать и систематизировать идеи для реализации устойчивой стратегии, отражающей сильную и актуальную стратегическую позицию компании. Это дает возможность расставить приоритеты возможностей с наибольшим потенциалом для достижения поставленных целей.

Стратегии реструктуризации: если в контексте оценки обнаруживается переизбыток навыков, необходимо принять корректирующие меры. В зависимости от случая отдел кадров может, например, внести коррективы, сократив штат сотрудников, создав соответствующие должности (таким образом, сгруппировав задачи) или даже реорганизовав рабочие подразделения для повышения эффективности.

Корпоративная реструктуризация также является средством адаптации компании к изменениям в мире, и поэтому решение о ней может быть принято после появления таких ограничений, как [4-5]:

- упадок средств производства;
- стратегическая переориентация;
- перенос определенных видов деятельности;
- кризис здоровья.

Таким образом, необходимыми условиями для возникновения корпоративной

реструктуризации часто является ухудшение показателей корпоративной эффективности, таких как:

- потеря рентабельности;
- несоответствие между рыночным предложением и спросом;
- падение уровня денежных средств или WCR (требования к оборотному капиталу);
- напряженность в управлении человеческими ресурсами (текучность, больничные, ситуации напряженности между коллективами и т. д.);
- потеря доверия партнеров компании (покупателей, поставщиков, акционеров).

Стратегии обучения и профессионального развития: стратегия представляет собой комбинацию процессов и инструментов, обеспечивающих наличие у сотрудников навыков, необходимых для выполнения их работы, и способности приобретать новые навыки в соответствии с меняющейся бизнес-средой. Они включают обучение сотрудников, чтобы они могли выполнять новые задачи. С другой стороны, необходимо будет создать возможности для профессионального развития, чтобы профессионал подготовился к своим возможным будущим должностям.

Стратегия развития сотрудников направлена на расширение миссии и видения бизнеса путем обеспечения того, чтобы человеческие ресурсы обладали навыками, необходимыми для достижения бизнес-целей. Реализация стратегии развития способствует удержанию сотрудников. Компании хотят удержать сотрудников, у которых есть драйв и энтузиазм. Эти сотрудники обычно ищут среду, которая не только ценит их навыки, но и позволяет им изучать новые навыки или улучшать существующие.

Еще одна цель стратегии развития сотрудников — дать компаниям возможность адаптироваться к меняющейся бизнес-среде. Бизнес-модели могут меняться медленно или внезапно, но вместе с ними должны меняться и навыки сотрудников.

Стратегия развития сотрудников обеспечивает процесс добавления новых навыков в портфель навыков рабочей силы для поддержки новой бизнес-модели.

При выборе стратегии развития сотрудников необходимо сделать следующее: сопоставить текущие навыки имеющихся сотрудников. Это навыки, которыми в настоящее время обладают сотрудники. Они не обязательно те, которые перечислены в описании их работы.

Определить навыки, которыми сотрудники должны обладать сейчас или в ближайшем будущем. Каков минимальный список навыков, необходимых для выполнения надлежащей работы для каждой должности в организации? Каков оптимальный список навыков, необходимых для отличной работы? Как меняется бизнес? Какие навыки сотрудников им необходимы, чтобы эффективно справиться с этим изменением? Когда понадобятся эти новые навыки?

Определить пробелы в навыках. Теперь, когда знаете, какие навыки у вас есть для каждой роли в бизнесе и какие навыки нужны для этих ролей, можно увидеть, есть ли разрыв между навыками, которые есть у сотрудников, и тем, что они должны иметь.

Стратегия развития сотрудников. В постоянно меняющейся бизнес-среде обеспечение того, чтобы внедрить правильные стратегии, помогающие развивать сотрудников, является главным приоритетом для успеха в бизнесе. Это может быть сделано с помощью технологических средств или посредством программ личного обучения сотрудников. Но предоставление сотрудникам инструментов, необходимых им для успешного обучения и профессионального роста, может означать разницу между наличием вовлеченной и мотивированной рабочей силы или потерей лучших талантов.

Система управления обучением использует технологию, позволяющую сотрудникам учиться онлайн. Используя программы, к примеру, LMS, обучения сотрудников управлению эффективностью, которая специально разработана для обучения сотрудников их работе. Курсы, к которым сотрудники могут получить доступ в любое время и в любом

месте через Интернет [6].

Есть возможность определения пути обучения для каждой роли в компании, состоящий из всего, что сотрудник должен изучить в этой роли. Также можно обновить свои курсы LMS, чтобы адаптироваться к новым требованиям бизнеса или предвидеть потребности нового направления бизнеса.

В дополнение к технологическому подходу существует очень эффективный подход старой школы, заключающийся в разработке на дому или на рабочем месте. Это означает, что можно принять меры в компании для поддержки развития сотрудников. Одним из таких мероприятий является наставничество. Наставничество предполагает установление партнерских отношений между новым сотрудником и очень опытным сотрудником. Работая бок о бок, менее опытный сотрудник учится у более опытного.

Стратегии найма: Стратегия найма — это процесс, с помощью которого компании набирают подходящих специалистов для заполнения вакансий. Для компаний очень важно иметь адекватную стратегию найма и планирование. Потому что, если у них нет необходимого человеческого капитала, ни одна компания не может быть конкурентоспособной. Стратегия найма и подбора персонала должны быть включены в стратегическое планирование компании. Как правило, за это планирование отвечает отдел кадров (HR). Однако в некоторых случаях такого отдела нет. Таким образом, набор является обязанностью руководителей различных отделов, ищущих новых сотрудников.

Обычно, включают набор новых сотрудников, обладающих навыками и компетенциями, необходимыми бизнесу. Они также состоят из изучения всех доступных компании вариантов стратегического продвижения на новые должности, которые могут побудить новых кандидатов подавать заявки.

Если у компании есть хорошая стратегия набора персонала, это будет привлекать и поощрять кандидатов подавать заявки и оставаться в компании. С помощью новых стратегий может создаваться резерв талантов. Также поможет лучше выбирать лучших кандидатов для компании и иметь лучшие варианты в будущем. Это также позволяет узнать текущие потребности и будущие потребности компании.

Стратегия найма представляет собой процесс, состоящий из четырех этапов:

- Анализ потребностей в трудоустройстве;
- Прием на работу;
- Выбор;
- Вхождение в организацию.

Их необходимо выполнять для получения хороших результатов в процессе подбора персонала. Стратегия найма — это начальный шаг, а подбор персонала — один из последних шагов.

Стратегия найма — это этап оценки методов, которые будут использоваться для привлечения потенциальных кандидатов. Продолжается процесс отбора персонала, реализуются действия и тактика для интеграции новых талантов.

Как только важность стратегии найма станет очевидной, важно понять, какое влияние она может оказать на развитие бизнеса. Бизнес все больше ориентируется на удовлетворение потребностей потребителей. Клиентов необходимо обслуживать хорошо, быстро и качественно. Таким образом, процесс найма и отбора помогает выбрать людей, которые могут соответствовать этим требованиям. Поэтому к стратегии найма, обработки и отбора людей нельзя относиться легкомысленно. Если это не будет сделано должным образом и на эту должность будет нанят неквалифицированный человек, у бизнеса могут возникнуть проблемы с удовлетворенностью клиентов. Обычно это наносит ущерб репутации компании.

Стратегии найма должны постоянно обновляться, чтобы привлекать лучших специалистов. Также важно соблюдать политику и процесс найма компании.

Стратегии аутсорсинга: Аутсорсинг человеческих ресурсов заключается в том, что компания связывается с внешним поставщиком услуг, чтобы доверить ему частичное или

полное управление процессом управления персоналом или применение функции управления персоналом на долгосрочной основе. Как правило, задания делегируются на основе многолетнего контракта и обязательств по срокам поставки, стоимости, качеству и доступности систем и услуг.

Целью кадрового аутсорсинга является решение трудоемких и нестратегических аспектов функции управления персоналом в определенный момент роста бизнеса. Поэтому он направлен на то, чтобы высвободить время и энергию для компании, чтобы она могла больше сосредоточиться на своем основном бизнесе. Аутсорсинг HR на самом деле происходит из необходимости создавать производительность и ценность. Они заключаются в передаче определенных задач организациям или отдельным лицам за пределами компании.

Большинство миссий и видов деятельности, переданных на аутсорсинг в области управления персоналом, относятся к вспомогательным функциям и административным задачам без добавления ценности. Отнимающие много времени и повторяющиеся задачи, которые отвлекают менеджеров от их цели, легко передать на аутсорсинг, чтобы они могли сосредоточиться на своем основном бизнесе.

К наиболее аутсорсинговым видам деятельности компаний в сфере HR относятся:

- Административное управление персоналом;
- Управление заработной платой;
- Прием на работу;
- Тайм-менеджмент;
- Внутренняя организация;
- Консультация юриста;
- Обучение сотрудников и др.

Другие ограниченные по времени проекты, требующие использования определенных навыков, также могут быть переданы на аутсорсинг.

Некоторые виды деятельности легко передать на аутсорсинг поставщику услуг, но многие другие труднее передать внешнему поставщику, даже если он является надежным и опытным поставщиком.

Наименее аутсорсинговые виды деятельности касаются:

Все миссии, касающиеся стратегии управления персоналом, не могут быть отданы на аутсорсинг, потому что они являются обязанностью менеджеров. Поставщик услуг будет играть роль в консультировании и проведении диагностики, чтобы обеспечить стратегические методы;

Многие действия по регулированию также не могут быть переданы на аутсорсинг и должны выполняться собственными силами. Например, на менеджеров возлагается ответственность за настройку CSE;

Функции управления также трудно передать на аутсорсинг из-за их важности для компании;

В зависимости от размера компании многие виды деятельности должны управляться внутри компании.

В целом, работа в группе и между несколькими компаниями требует определенной организации, чтобы распределить роли задействованных людей. Необходимо будет четко определить функции каждого: операционный менеджер, функциональный менеджер проекта, технический менеджер проекта и т.д. Успех этого этапа определяет скорость возврата инвестиций для различных заинтересованных компаний.

Список литературы:

1. Калмыкова, О. Ю. Управление персоналом. М.: ИНФРА-М, 2013. 314 с.
2. Вачугов, Д. Д. Основы менеджмента. М.: Высшая школа, 2003. 376 с.
3. Агамирова, Е. В. Управление персоналом в туризме и гостинично-ресторанном

бизнесе / Е. В. Агамирова. М.: Дашков и К, 2007. 180 с.

4. Кабушкин, Н. И. Основы менеджмента. М.: Новое знание, 2002. 336 с.

5. Коротков, Э. М. Менеджмент. М.: ИНФРА-М, 2003. 220 с.

6. Лукашевич, В.В. Управление персоналом. М.: Юнити-Дана, 2004. 255 с.

ҚАЗАҚСТАНДА ТУРИЗМДІ ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ

ЕРБАТЫРОВА Д.М.

Тур-21-1к тобының студенті

ДОСКАЛИЕВА Б.Б.

д.э.н., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Түйіндеме. Туризм қазіргі заманғы демалыстың ең танымал түрлерінің бірі ретінде адам өмірінің маңызды бөлігі болып табылады, оның табиғи ортаға жаңа және кем дегенде уақытша оралуды білдіреді. Қазіргі әлемде Туризм халыққа қызмет көрсетудің ірі саласына айналды

Кілтсөздер: әлеуметтік туризм, экономикалық туризм, ішкі туризм

Туризм қазіргі заманғы демалыстың ең танымал түрлерінің бірі ретінде адам өмірінің маңызды бөлігі болып табылады, оның табиғи ортаға жаңа және кем дегенде уақытша оралуды білдіреді. Қазіргі әлемде Туризм халыққа қызмет көрсетудің ірі саласына айналды.[1, с. 37]

Қазақстанда нарықтық экономиканың қалыптасуы халыққа туристік қызмет көрсетудің нысандары мен әдістеріне қызығушылықты арттырды. Бұл саланың жедел қарқынмен дамуы және бәсекелестік рөлінің және туристік қызметті коммерцияландыру дәрежесінің өсуі туристік бизнесті мемлекеттік реттеу қажеттілігін түсінуге әкелді. Бірнеше ұрпақ бойы Қазақстан халқының едәуір бөлігі туристік қызметтерді пайдаланды, соның нәтижесінде оларға деген қажеттілік жаппай болды, яғни өмір нормасына енді, ұлттық мәдениеттің бір бөлігіне айналды.

Соңғы жылдары ҚР туризмді дамытуға көп көңіл бөле бастады. Туристік кешенді дамыту перспективалары көп жағдайда туристік саланы жалпыұлттық деңгейде мемлекеттік реттеуді күшейтуге байланысты, ол өңірлік туристік өнімдерді ілгерілетудің қазіргі заманғы стратегиясымен ұштастырылуға тиіс.

Туризм теориясы мен практикасында "әлеуметтік туризм" және "экономикалық туризм" ұғымдары ерекшеленетіні белгілі. Тиісінше, туризмнің тиімділігін әлемдік әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде бағалау критерийлері де ерекшеленеді.

Қазіргі әлемде туризм әр түрлі елдер арасындағы мәдени алмасу ісінде ғана емес, оң рөл атқарады. Туризмді дамыту адамдардың рекреациялық қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ете алады және индустриалды дамыған және дамушы елдердегі маңызды әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге ықпал етеді.

Әлемдегі туризмнің даму серпінін бақылай отырып, сондай-ақ еліміздің туристік әлеуетін ескере отырып, туризмді Қазақстан экономикасының қазіргі заманғы инфрақұрылымды құруға, сондай-ақ тұтастай алғанда өңірдің дамуына ықпал ететін басым саласы ретінде айқындаған жөн.

Қазіргі уақытта туризм-бизнестің ең тиімді түрлерінің бірі болып табылады. Әлемдегі туризмнің маңызы үнемі өсіп келеді, бұл туризмнің жеке елдің экономикасына әсерінің артуына байланысты.

Жеке елдің экономикасында халықаралық туризм бірқатар маңызды функцияларды орындайды:

- ел үшін валюталық түсімдердің көзі және жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету құралы;
- елдің салымдары мен төлем балансын және ЖҰӨ кеңейтеді;
- туризм саласына қызмет көрсететін салаларды құра отырып, экономиканы әртараптандыруға ықпал етеді.

Туризм әлемдік экономиканың жоғары табысты және ең серпінді салаларының бірі болып табылады. Туризм саласында 250 миллионнан астам адам жұмыс істейді, яғни әлемдегі әрбір оныншы қызметкер. Туризмді дамытудың жаһандық тенденцияларын белгілейтін танымал талдаушы М. Рисидің айтуынша: «Дүниежүзілік Туристік Ұйымның (ЮНВТО) болжамына сәйкес, туристік индустрияның өсуі жиырма бірінші ғасырда қайтымсыз болады және 2025 жылға қарай халықаралық туристік сапарлардың саны 2.0 миллиард бірлікті құрайды. Өздеріңіз білетіндей, экономиканың бұл саласы әлемнің көптеген дамыған және дамушы елдерінің іргелі негізі болып табылады. ДСҰ мәліметтері бойынша, оның әлемдік экономикаға қосқан үлесі (қызметтердің жалпы өндірісі) әлемдік жалпы ішкі өнімнің 10,9% - ына бағаланады. Саяхат және туризм халықаралық инвестициялардың 11% - дан астамын қамтамасыз етеді" [1, 3-бет]. Қазақстан - көлемі жағынан әлемдегі тоғызыншы ел. Біздің елімізде табиғи ландшафттардың ерекше спектрі бар. Ол керемет әртүрлілікпен, ашық ауада және туризмді дамыту үшін таусылмайтын мүмкіндіктермен ерекшеленеді. Туризм саласындағы халықаралық сарапшылардың айтуынша, Қазақстандағы туризм саласының соңғы жылдардағы даму жағдайы оның үдемелі және тұрақты дамуымен сипатталады. Қазір біздің еліміз шетелдік туристердің келуі бойынша әлемде 53-ші орынға ие болса да, алдағы жылдары елдің әлемдік туристік рейтингте жоғары деңгейге шығу мүмкіндігі бар. Біздің еліміз туризмнің барлық түрлерін – мәдени-танымдық, сауықтыру, экологиялық, экстремалды, спорттық және басқаларды дамытудың бірегей мүмкіндігіне ие екенін атап өткен жөн. Біз жыл сайын 4,5 миллионнан астам шетел азаматтарын қабылдаймыз. Біз бұл санның жылдан жылға өсуін күтеміз. Дегенмен, отандық туризм саласындағы айқын проблемаларды да мойындау керек. Қазіргі уақытта туристік инфрақұрылымның дамымауы, сервис сапасының төмендігі, Қазақстан туралы тәуекелдің жоғары елі ретінде стереотиптік және жеткілікті орнықты түсінік біздің елімізге әлемдік туристік ағынның 1% - дан азы келетіндігіне алып келді. Сондай-ақ, Қазақстан халқының туристік ұтқырлығының көрсеткіші жоғары емес екенін мойындау керек. Турфирмалардың басым бөлігі өз отандастарын шетелге жіберумен айналысуды жөн көреді және аз ғана фирмалар Қазақстанға туристерді тарту үшін жұмыс істейді. Негізінен туристер Алматы мен Астанаға келеді. Туризм Агенттігінің талдамалық баяндамасында атап өтілгендей: «Туристік фирмалардың келу туризмі саласындағы кәсіпкерліктен бас тартуы қажетті қаржы қаражатының, тиісті инфрақұрылымның болмауымен түсіндіріледі» [3]. Қазақстанда туризмді дамыту үшін, оның барлық ерекшеліктерін ескере отырып, туризм менеджментін дамыту қажет. Туризмді басқарудың міндеттері әртүрлі: олар сұраныстың дамуының жалпы тенденциялары мен заңдылықтарын анықтаудан және оның өзіндік ерекшеліктерін анықтаудан тұрады. Әрбір туристік кәсіпорын өз қызметін әртүрлі мүдделі тұлғалар мен клиенттердің ортасында жүзеге асырады. Туристік ұйымдар ұйымға айтарлықтай әсер ететін көптеген мүдделі тұлғалармен жұмыс істейді. Сонымен қатар, жеке мүдделі топтардың өз мүдделері бар. Туризмді басқарудың ерекшелігі туристік өнімге деген сұраныстың ерекшелігіне байланысты. Туризм сұранысы мен нарығын анықтаудың соңғы әдістері демалушыларды өмір салты, табысы, мүдделері және басқалары бойынша топтарға бөледі. Туристік қызметтерді өндірушілер демалушылардың белгілі бір түрлерін басшылыққа алады. Олардың қажеттіліктерін олар жақсы біледі және сол қажеттіліктерді қанағаттандыру оларға үлкен табыс әкеледі. Туристік сұранысқа табыс, отбасы құрылымы, оның мүшелерінің жасы, білімі мен кәсібі сияқты факторлар қатты әсер етеді. Туристік сұранысқа әсер ететін маңызды фактор-бұл табыс немесе сатып алу қабілеті. Бұл үшін қаражаты бар адам ғана саяхаттай алады. Басқаша айтқанда, тек туристік қажеттілік туристік сұранысқа айналады, оны қанағаттандыру үшін ақша болуы керек.

Қазақстандағы туристік саланың жай-күйі мен даму үрдістерін ескере отырып, туризм менеджментінің сапасы мен тиімділігін арттыру үшін мынадай бағыттар бойынша қызметті жандандыру орынды болып табылады: -бейінді ғылыми құрылымдарда қолданылатын іс-қимылдардың практикалық маңыздылығын күшейту және аумақтық даму мәселелерін кешенді болжаумен айналысатын туризм ұйымдары туристік және рекреациялық ресурстарды бағалау жұмыстарын жүргізді, туризмді ұйымдастырудың, оның жекелеген түрлерін қоса алғанда, оларды басқарудың ғылыми қағидаттары;

- демалу үшін жағдай жасау және рентабельділік есебінен экономиканы көтеру туристік нысандар. Бұл жұмыспен қамтудың және халық табысының тұрақты өсуін қамтамасыз етеді, туризммен сабақтас салалардың дамуын ынталандыру;

- мемлекеттік реттеу және туристік қызметті қолдау жүйесін дамыту;

- дамыту мәселелері бойынша заңнаманы жетілдіру арқылы және ішкі туризмді дамыту, тіркеу рәсімдерін оңайлату;

- ішкі туризмді дамыту саласында түрлі министрліктердің өзара іс-қимылын жолға қою, өйткені бұл міндетті шешу ғылым, мәдениет, білім беру, денсаулық сақтау тұрғысынан кешенді тәсілді талап етеді;

- техникалық реттеу жүйесінде белгіленген талаптарға сәйкес көлік және қонақ үй қызметтерінің сапасын арттыру;

- демалушылар мен жергілікті тұрғындардың экологиясы мен қауіпсіздігіне үлкен зиян келтірмеу үшін мәдениет деңгейін және халықтың қоршаған ортаға зиян келтіргені үшін жауапкершілігін арттыру;

- туризмді кеңінен насихаттау және танымал ету мақсатында туристік фирмалар туралы ақпаратты теледидарда, интернетте, БАҚ-та кеңінен жариялау; әрбір өңірдің туристік қызметтері туралы толық ақпараты бар бірыңғай интернет-журнал құру. Белсенді ақпарат алмасу турагенттер арасында ұсыныстар алмасуға мүмкіндік береді [4].

Туризм менеджментінің тиімділігін арттыру жөніндегі осы іс-шаралардың барлығы ішкі, сондай-ақ шығу туризмінен одан әрі дамытуға ықпал ететін болады, бұл, сайып келгенде, әртүрлі негізгі және қосымша қызметтерге қаныққан ұлттық туристік өнімнің тартымдылығын едәуір арттыруға, еліміздің әлемдік туристік нарық жүйесіне интеграциялануына және Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға алып келеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Риси М. Халықаралық туризм статистикасы // UNWTO NEWS. – 2009. – № -3-9 бет.

2. Қазақстан туризмнің барлық түрлерін дамытуға ниетті//http://www.kt.kz/rus/state/kazakhstan_nameren_razvivatj_vse_vidi_turizma_prezident_rk_1153499145.htm

3. ТМД елдері мен Қазақстандағы туризмді дамытудың қазіргі жағдайы мен проблемалары // <http://www.kazatur.narod.ru/mut/3.HTML>

4. «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (29.12.2014 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // http://online.zakon.kz/Document/doc_id=1023618

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

ЖЕКСЕМБАЕВА Д.М.
студентка группы РД-20-2
ЖОЛАМАНОВА М.К.
магистр, преподаватель
Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье будут подняты вопросы по типу: Почему в современном Казахстане динамика развития ресторанного бизнеса намного отстает от других стран, что мешает нам шагать в ногу со временем и как бороться с этим

Ключевые слова: проблема, решение, ресторан, предприятие, индустрия, рост, потенциал.

На данный момент Казахстан является одной из молодых стран которая только-только формирует себя на мировом рынке. Наша страна «отличается» в сфере агрономии и металлургии, однако мы существенно отстаем в сфере предоставления услуг и организации досуга, хотя данная сфера могла бы приносить хорошую прибыль стране и владельцам небольших предприятий и быть одной из ведущих в данной сфере, так в чем же проблема?

Рассматривая данную проблему, я заметила ошибки молодых бизнесменов, в плане набора своего персонала. В регионах, где хорошо развита индустрия ресторанного дела ответственно относятся к набору рабочего персонала. Дело в том, что по сравнению с ними, у нас профессия официанта является подработкой для студентов, когда в других странах это является престижной работой без возрастных ограничений. Для рестораторов из других стран важно, чтобы их официанты имели опыт и знания в сфере обслуживания, так как хорошее обслуживание даёт шанс на рост ресторана и привлечение новых клиентов.

Немалую роль играет экономические аспекты страны. То есть, в стране, где живут в основном обеспеченные люди, всегда будет поток посетителей ресторанов и других мест общественного питания. Поэтому надо стараться обеспечить экономическую стабильность жителям Казахстана.

За последние несколько лет развитие ресторанного бизнеса в Казахстане пошло на спад. Рост курса доллара оказывает влияние на рестораны. В сравнении с магазинами, рестораны не способны быстро поднимать цены. Плавающие цены на продукты и большая конкуренция заставляет рестораторов идти на серьезные компромиссы[1].

Тут же идет следующая проблема, конкурентоспособность между рестораторами. В Казахстане очень мало ресторанов, которые работают больше чем несколько лет, так как они либо изживают себя, либо становятся банкротами. У нас очень просто открыть ресторан, а вот дальше продолжать деятельность ресторана, развивать бизнес становится сложно. Все потому что, молодые бизнесмены которые не имеют опыта в данной сфере, испытывают сложности в создании концепта ресторана, они не могут правильно распорядиться своим капиталом, экономя на технике и вещах декора. Как показывает опыт неудачных проектов, они делали ошибку, когда оборудовали свои предприятия техникой низкого качества, так как данная техника требует постоянного ремонта, а иногда принуждает покупать новое оборудование. Так же они не продумывали стратегический план развития бизнеса, и не правильно оценивали потенциальные риски и возможности своих ресторанов.

Еще одна весомая проблема, это население региона. Казахстанцам не привычно посещать рестораны, они предпочитают ходить в гости друг к другу. У нас народ считает, что посещать рестораны или кафе это очень дорого. Именно поэтому, ресторанный бизнес построен на стабильных клиентах, а в Казахстане лояльных посетителей мало. Культура

ресторанных вечеров для казахстанцев нова. Поэтому рестораны держатся за каждого посетителя, чтобы остаться на плаву, хотя прием гостей не уступает вечеру в ресторане по цене. Отличие между ними в том, что поход в ресторан не отнимает у вас много усилий, а наоборот способствует большему отдыху и приятному проведению времени[2].

Также одна из проблем новоиспеченных рестораторов в Казахстане так это, отсутствие индивидуальности при выборе направления ресторана. Во многих ресторанах Казахстана однообразное меню, отсутствие авторских блюд и креативного подхода к оформлению дизайна предприятия. А также мы не пытаемся повысить спрос на национальную кухню. В ходе исследований, я заметила, что многие рестораторы из других стран которые когда-то занимались предпринимательской деятельностью в Казахстане, выделяли, то, что гастрономия в Казахстане разнообразна и неоднородна. В Казахстане работают сотни ресторанов, кафе и сетей быстрого питания, которые готовят еду разных народов. Казахским рестораторам необходимо срочно раскрутить бренд национальной кухни, пока эту нишу не заняли иностранцы.

Путь решения данных проблем, это набираться опыта из других стран, больше исследовать рынок, минимизировать количество рисков. Научиться умению мотивировать бизнес, и обращать особое внимание на построение бизнеса и плотно заниматься разработкой стратегического плана развития ресторана.

Молодым рестораторам надо изучать психологию, для построения благоприятного рабочего климата между персоналом, уметь ставить цели. овладеть навыками анализа, ибо постоянный анализ клиентов помогает привлечению новых клиентов и способствует росту вашего бизнеса.

Также, рестораторам не стоит экономить при разработке концепта своего ресторана, им стоит обращаться к помощи специалистов в сфере PR- менеджмента, дизайна и экономики.

Многие именитые рестораторы советуют не экономить на рекламе ресторана. По их мнению хорошая реклама помогает клиенту сформировать хорошее видение о вашем ресторане[3].

В заключений, мы видим что у Казахстана есть некий потенциал в развитии данной сферы, просто надо сделать упор на знания и на сбор опыта из других регионов. Из казахской культуры можно сделать бренд и дать скачок на спрос казахской кухни при хорошей подаче и хорошем планировании традиционного ресторана. В лучшем случае, это даст рост не только ресторанному делу, но и будет мотивацией для туризма, ведь, ради национальной казахской кухни в Казахстан будут приезжать много туристов из разных стран. В таком раскладе, экономика страны и комфорт проживания жителей страны повысятся. Для этого надо начать бороться с проблемами и больше начать уделять внимание не только к ведущим сферам Казахстана, но и уделить внимание на потенциально прибыльные сферы.

Список литературы:

1. [https://edumart.kz/ru/article/restorannyy-biznes-chto-nuzhno-znat-buduschemu-restoratoru\](https://edumart.kz/ru/article/restorannyy-biznes-chto-nuzhno-znat-buduschemu-restoratoru)
2. <https://weproject.media/articles/detail/gruziny-restoratory-o-tom-kak-pereekhali-v-almaty-vstretili-lyubov-i-otkryli-biznes//>
3. <https://joinposter.com/post/the-beze/>

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОДВИЖЕНИЯ ГОСТИНИЧНОГО КОМПЛЕКСА (ОСОБЕННОСТИ ПРОДВИЖЕНИЯ В СОЦСЕТЯХ)

ЗАЛИТ В.А.

студентка группы РД-19-2

СЫЗДЫКОВА Д.М.

магистр, преподаватель

Вавринюк Г.В.

Администратор ТОО Гостиницы «Космонавт»

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Гостиничный маркетинг играет ключевую роль в привлечении бронирований и оптимизации доходов. В данной статье рассматриваются маркетинговые тенденции, поскольку с помощью маркетинга, отели могут продвигать свою собственность, подчеркивать ее уникальные особенности, обеспечивать ее отличие от конкурентов и устанавливать преимущества пребывания в ней.

Ключевые слова: гостиничный маркетинг, маркетинг, ремаркетинг, гостиничная индустрия, ретаргетинг.

Наше общество не стоит на месте и постоянно развивается. В процессе его развития появляются новые технологии, призванные удовлетворять растущие потребности людей. Безусловно, подобные изменения оказывают влияние на нашу жизнь, меняя её в ту или иную сторону. Нам, представителям современного поколения посчастливилось родиться во времена технологического прогресса, охватившего все сферы существования человека. Благодаря этому наша жизнь стала намного комфортнее.

Современные технологии позволили людям общаться друг с другом, находясь даже в различных уголках планеты. Открыли доступ к безграничному хранилищу цифровой информации, из которого каждый теперь имеет возможность почерпнуть полезные для себя сведения. Благодаря беспроводному интернету, наличию ноутбуков, планшетов и смартфонов, учиться и работать стало гораздо проще. Теперь этот процесс может происходить даже в режиме онлайн.

Индустрия гостеприимства известна как сложная отрасль для достижения успеха. Маркетинг для отелей становится все более сложным. Теперь менеджеры каждого отеля должны не только обслуживать гостей, управлять номерами, наличием номеров и ценами, но теперь также должны конкурировать за гостей в новых каналах и цифровых сообществах, которые появляются каждый день. Следовательно, многие менеджеры отелей задаются вопросом, как они могут улучшить свой бренд в Интернете, имея при этом достаточно времени для ведения своего бизнеса.

Продвижение бизнеса в социальных сетях требует системного подхода. Необходимо разработать SMM-стратегию, где нужно проанализировать текущую ситуацию, обозначить бизнес-цели и пути их достижения.

Важно выявить слабые места текущих бизнес-страниц в социальных сетях и репутации компании: установить, достаточно ли в сообществе реальных активных подписчиков, насколько интересный и разнообразный материал публикуется, а также как часто он размещается.

Важно сохранять эту частоту вне зависимости от выбранного ритма, будь то один пост в час, в день или в неделю; главное сохранить его живым.

Необходимо своевременно реагировать на все комментарии пользователей относительно работы компании, правильно воспринимая отрицательные отзывы и доброжелательно отвечая на положительные. Если у вас есть вопросы к подписчикам, вы должны дать полный и грамотный совет, который может быть полезен другим посетителям.

Чтобы реклама нового отеля или хостела сработала, ее изначально нацеливают на увеличение посещаемости. Достигается это разработкой продуманного маркетингового плана, включающего различные способы развития бизнеса. Для большого отеля это может быть реклама на радио, телевидении, в печатных изданиях и в Интернете.

Для небольших гостиниц реклама в Сети является более выигрышной, так как, по статистике, до 95% постояльцев ищут номера через Интернет. Это позволяет максимально подробно познакомиться с отелем, узнать цены, схему проезда и расположения «на местности», оценить расположение туристических объектов и поинтересоваться отзывами тех, кто уже побывал в нем ранее.

Объявление для размещения в электронных или печатных СМИ должно иметь яркую «обертку», привлекающую внимание. Сам текст является «крючком», а «наживкой» выступает заголовок, в котором находится важная информация и ключевые слова для поисковых систем. Только следуя этому правилу удастся создать продающие статьи и рекламные текстовые блоки.

Когда разрабатывается маркетинговая стратегия, не следует забывать о креативной рекламе. Необычные, яркие, запоминающиеся идеи и визуализации способны врезаться в память и подспудно «возвращать» внимание человека к рекламному объявлению.

Реклама в социальных сетях — отличный способ привлечь к себе внимание с помощью ретаргетинга.

Ретаргетинг — это название, данное маркетинговой деятельности, направленной на нацеливание потенциальных клиентов, которые уже однажды столкнулись с вашим бизнесом и / или сознательно осведомлены / знакомы с вашим бизнесом.

Стратегия ретаргетинга идеально подходит для потенциальных клиентов, которые столкнулись с вашим бизнесом (органически или через ваше присутствие в Интернете) при поиске конкретной услуги, но не предприняли никаких действий. Ретаргетинг позволяет вашей компании предоставлять гиперконкретный текст и отображать рекламу, пока они продолжают просматривать веб-страницы.

Ретаргетинг особенно важен, в сфере гостеприимства. Не только потому, что в индустрии гостеприимства высокая конкуренция, но и потому, что с точки зрения маркетинга это одна из самых выгодных тактик, которую вы можете выбрать, чтобы удержать своих лидов в маркетинговой воронке.

Преимущества ретаргетинга для индустрии гостеприимства. Привлекайте уже заинтересованных лидов. Это определенно упрощение ретаргетинга, но это отличный способ вспомнить, почему это такая мощная тактика в вашем маркетинговом арсенале. Традиционно получение потенциальных клиентов зависит от ориентации на правильного потребителя с нуля, это не новое знание.

В чем многие маркетинговые стратегии терпят неудачу, так это в персонализации сообщения. Показывать рекламу комнат в Токойо, когда пользователи намерены остаться в Нью-Йорке, — явно ужасная идея, не говоря уже о пустой трате вашего маркетингового бюджета. Показ 5-звездочных отзывов в медийной рекламе для той самой комнаты, которую они смотрели в нативной рекламе на Facebook, однако, теперь это умный маркетинг!

Ваши усилия по ремаркетингу должны быть сосредоточены на том, чтобы быть там, где находится ваша аудитория, включая их любимые веб-сайты, самые посещаемые социальные сети и даже в их приложениях!

Ретаргетинг сохраняется не только для новых клиентов, ретаргетинг можно использовать для повторного привлечения ушедших или предыдущих клиентов. Некоторые статистические данные даже предполагают, что компании могут добиться более высокой рентабельности инвестиций (ROI), сосредоточившись на маркетинговой деятельности, которая способствует удержанию клиентов, а не их привлечению.

Ретаргетинг — это прекрасная возможность повысить или перекрестно продать другой продукт или услугу покупателю, который уже купил у вас, что значительно снижает

цену за приобретение.

Вы не только увеличиваете шансы на конверсию, но и получаете максимальную отдачу от своих маркетинговых вложений!

Ретаргетинг позволяет показывать более целенаправленную и конкретную рекламу, соответствующую потребностям каждого клиента/пользователя. Используя ретаргетинг, вы:

- можете связаться с пользователями, которых нет в вашей базе данных;
- высокий показатель отказов (посетители, которые покидают сайт после просмотра только одной страницы);
- существует высокая степень интереса к конкретному продукту;

Если у вас есть маркетинговые ресурсы, лучшим подходом будет совместное использование ремаркетинга и ретаргетинга. Первый укрепит вашу существующую клиентскую базу, а второй позволит вам привлечь новых клиентов, особенно тех, кто все еще находится в поиске.

Список литературы:

1. Middleton T.C., Alan F., Morgan M. Ronchhod. 2019. Marketing in travel and tourism. Oxford: Elsevier Ltd
2. <https://www.soegjobs.com/marketing-strategies-hotel-industry>

ANALYSIS OF THE TOURISM INDUSTRY AT THE PRESENT STAGE IN THE PRE- AND PANDEMIC PERIOD

KAIKENOVA T.S.

1st year undergraduate student, group
72_1101_21r.

KALENOVA S.A.

professor, doctor of economics
Turan University, Almaty, Kazakhstan

Annotation. The article examines the current state of the tourism industry, as well as the impact of the pandemic on its development

Keywords: UNWTO, global tourism industry, COVID-19 pandemic.

According to the World Tourism Organization (UNWTO), in the first eight months of 2020, the number of international arrivals worldwide fell by 70%. During the peak months of July and August, this indicator decreased by 81% and 79%, respectively. In absolute figures, 700 million arrivals and \$730 billion in export earnings from international tourism were lost in eight months. This is more than eight times higher than the losses incurred against the background of the global economic and financial crisis of 2009. Experts of the World Tourism Organization expect the recovery of international demand only in the third quarter of 2021. But about 20% of UNWTO specialists assume that the rise can only be in 2022 [1].

The loss of outbound tourism due to the closure of most destinations of tour operators in Kazakhstan at the end of February was estimated at least 27 billion tenge.

The global tourism industry is going through massive cuts in demand for at least the fourth time. However, the impact of COVID-19 will be the strongest in the history of tourism: thus, according to UNWTO, international tourist flows have decreased 7.5 times more during the current crisis than under the influence of the 2008 recession. Data on the recovery after the 9/11 terrorist attack, SARS and the global economic crisis suggest that the turnover of the tourism industry will

reach pre-crisis levels in the period up to 2025 [2].

Materials and methods During the research, materials from specialized electronic publications on tourism were used as initial data, in addition, the results of analytical studies conducted by the authors of the article during the work of the network research group of the Faculty of Service, Tourism and Hospitality of SPbSEU within the framework of the CSR "Northwest" project to restart the tourism industry of St. Petersburg in December 2020

The results and their discussion The threat of infection has changed the attitude of consumers to travel, formed new expectations of tourists, new requirements for travel, which inevitably entails new characteristics of tourist offers. According to BCG materials, a survey of residents of different countries showed the following as key criteria when choosing a travel service provider: high standards of sanitary safety, sparsely populated, observance of social distancing [3].

In June 2020, a similar survey was conducted among Russians. The identified main trends in the approach to planning future trips, in general, characterize a rather cautious buying behavior: the majority of respondents, first of all, prefer the possibility of free cancellation of reservations [4].

In September 2020, the Roomer research holding conducted a study of public opinion on the spread of coronavirus. The authors of the study note that the majority of Russians (42%) do not feel concern about the spread of coronavirus, but continue to observe all necessary precautions, while women stated this more often than men (44% vs. 40%).

Most experts agree that the current situation in 2020 will lead to significant changes in the world tourism market, including changes in the preferences of tourists and the format of travel. For example, a group of specialists, having analyzed the data of the aggregator of author's tours and excursions – the Tutu Travel platform, identifies a number of trends that will affect the tourism industry in 2021 and beyond [5]:

- people will travel more often, but their trips will be shorter (the reason is the acceleration of the pace of life);
- it will be more convenient to travel, because user requests for comfort at all stages of the trip will increase – the number of trips in large combined groups will be significantly reduced and the number of accommodations with a high level of service will increase (even in hard-to-reach places);
- individualization and customization in everything. In our opinion, in general, the changes in the functioning of tourism industry entities caused by the global tourism crisis due to the COVID-19 pandemic can be grouped.

We believe that all the changes require the creation of new standards in the activities of tourist enterprises on the following key issues: safety; personnel; service technologies; tourist product. The presence of restrictions, new security requirements (processing of offices, etc.), the fear of contracting the COVID-19 virus among consumers determine, as the main ones, two trends in the further activities of tourist enterprises:

- expansion of digitalization of tourist enterprises (in case of stricter restrictive measures – a complete transition to digital format, a tour operator company as a digital platform);
- rethinking the existing role of a travel company and consolidating new roles: for a tour operator – the role of initiator of new forms of travel, new motives for travel.

A tour operator can become the center of the tourist ecosystem, attracting other market players, large technology companies, such as mobile operators, local manufacturers to cooperate. Travel agents, having all the necessary knowledge about accepted safety standards, local culture and local service providers, can act as consultants. A wide range of various digital solutions capable of optimizing processes both within the company itself and when interacting with customers are already presented on the market.

List of used literature:

1. Bogolyubov, V. S. Management in tourism and hotel management: textbook for academic bachelor's degree / V. S. Bogolyubov. — 2nd ed., ispr. and add. — M. : Yurayt

Publishing House, 2019. — 293 p

2. Berezovaya, L. G. History of tourism and hospitality : textbook for SPO / L. G. Berezovaya. — M. : Yurayt Publishing House, 2019. — 477 p.

3. Bugorsky, V. P. Organization of the tourist industry. Legal foundations : studies. manual for SPO / V. P. Bugorsky. — M. : Yurayt Publishing House, 2019. — 165 p.

4. Voskolovich, N. A. Marketing of tourist services : textbook and workshop for undergraduate and graduate studies / N. A. Voskolovich. — 3rd ed., reprint. and additional — M. : Yurayt Publishing House, 2019. — 191 p.

5. Vetitnev, A.M. Information technologies in the tourism industry : textbook for academic bachelor's degree / A.M. Vetitnev, V. V. Kovalenko, V. V. Kovalenko. — 2nd ed., ispr. and add. — M. : Yurayt Publishing House, 2018. — 340 p.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТСКОЙ ДЕСТИНАЦИИ

КАЛАЧЕВА А.

магистрантка группы Тур-21-2 НП

КЕНЖЕБЕКОВ Н.Д.

к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: в статье рассмотрены основные методы оценки инвестиционной привлекательности туристских дестинаций. Обобщены теоретические основы инвестиционной привлекательности, обосновывается влияние внутренних параметров туристской дестинации на ее инвестиционную привлекательность.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная привлекательность, туристская дестинация, туристский продукт, аттрактивность, методы анализа.

На данный момент индустрия туризма Казахстана не имеет устоявшихся рыночных отношений. Подтверждением этого может служить низкий уровень развития инфраструктуры, отсутствие надлежащего сервиса, небольшой процент инвесторов вкладывается в туристские проекты, направленные на развитие внутреннего туризма Казахстана.

Между тем благодаря глобальной пандемии коронавируса уровень внутреннего туризма возрос. Казахстанцы стали искать места внутри страны, чтобы восстановить силы и разгрузиться морально. В связи с этим возникает заинтересованность государства в поддержке туристской сферы и бизнеса. На территории Казахстана начали активно открываться новые маршруты и объекты. Для примера можно привести гирлянды под названием «Звездное небо» в Актау стоимостью около 43 миллионов тенге, в столице открылся новый конно-спортивный комплекс. Так же в Или-Алатауском национальном парке находящимся в Алматинской области утвердили новую концепцию развития согласно которой в ближайшее время планируется создать 7 визит центров, облагородить 155 километров действующих троп, разработать 17 новых пеших и вело маршрутов, создать 10 глэмпингов, 2 кэмпинга, 1 этноаул и 1 караванинг. Так же на данный момент в центре внимания находится Туркестан. С 2018 года по настоящее время в город было инвестировано 1.5 млрд долларов. На эти деньги был построен «Караван -сарай» который в настоящее время является одной из самых популярных дестинаций на территории Казахстана.[1]

Развитие туризма в Казахстане является одной из основных задач государства так как он способствует формированию местного бизнеса, формированию местных культурных

сообществ и тем самым способствует диверсификации экономики. По географическому расположению страна имеет множество туристских аттракторов основанных на сочетании уникальных ландшафтов и культурного наследия, связанного с Великим Шелковым путем. Однако как туристская страна Казахстан мало кому известен в мире. Таким образом поиск путей развития туризма в Республики требует особого внимания и привлечения большого количества инвестиций. На сферу туризма приходится около 10 % мирового совокупного продукта, 30 % мирового экспорта услуг, 7 % мировых инвестиций, 10 % рабочих мест и 5 % всех налоговых поступлений. С целью увеличения туристских потоков в Республику Казахстан необходимо создать благоприятные условия для развития потенциала отрасли посредством снижения барьеров и стратегического планирования отрасли.[2]

Основным документом регламентирующим развитие и протекание процессов в индустрии туризма является «Государственная программа развития туристской отрасли РК на 2019-2025 годы». Целью данной программы является обеспечение объема ВПП от туризма в размере 8 % к 2025 году. Так же в данной программе расписан объем инвестиций, который будет сформирован из трех источников:

- 1) Республиканский бюджет
- 2) Местный бюджет
- 3) Другие источники(привлечение инвесторов для развития индустрии туризма)

В таблице 1 можно увидеть, какое количество финансов запланировано на каждый год для реализации цели программы.

Таблица 1. Общие расходы, предусмотренные на реализацию программы развития туризма на 2019-2025 год

Год	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Республиканский бюджет(млн.тг)	49 639,1	37 142,6	54 830,3	51 637,7	33 609,0	22 115,4	19 317,6
Местный бюджет(млн.тг)	3 403,6	17 783,2	45 556,7	37 863,7	28 635,3	19 939,6	18 985,8
Другие источники(млн.тг)	5 706,0	161 964,4	192 861,6	235 772,2	178 543,2	115 181,6	55 207,2
Всего(млн.тг)	58 748,7	216 890,2	293 248,6	325 273,6	240 787,5	157 236,6	93 510,6
П р и м е ч а н и е – составлено автором на основании источника [2]							

Как мы видим из таблицы 1 на сегодняшний день привлечение инвестиций в сферу туризма практически единственный способ для реализации данной программы так как с 2020 года большая часть расходов приходится на сторонние источники. А для того чтобы привлечь инвестиции необходимо знать логику инвестиционных процессов, основания для принятия адекватных инвестиционных решений.

При принятии решения об инвестировании в проект нужно рассмотреть многие аспекты и показатели. Одним из таких показателей является инвестиционная привлекательность объекта в нашем случае дестинации. Для начала необходимо дать определение понятию «инвестиционная привлекательность» и что включает в себя данное определение.

Так И.И Ройзман подчеркивает, что инвестиционная привлекательность – это совокупность различных объективных признаков, свойств, средств, возможностей, обуславливающих потенциальный платежеспособный спрос на инвестиции в основной капитал[3]. Так же есть ряд факторов который влияет на инвестиционную привлекательность. (Рисунок 1)

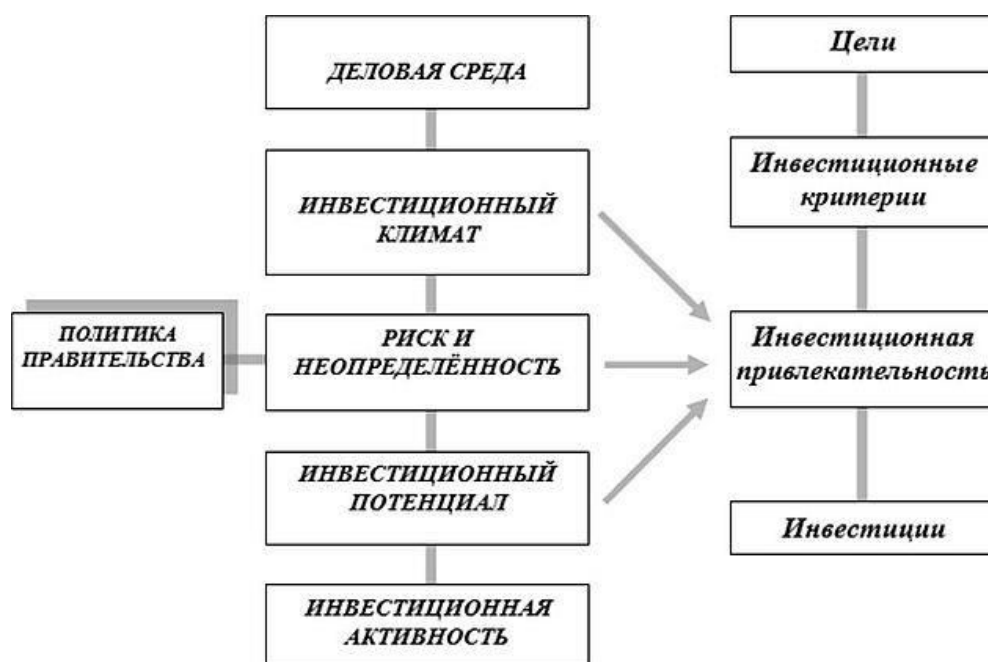

Рисунок 1 - Факторы, оказывающие влияние на инвестиционную привлекательность туристских дестинаций

Как мы видим из рисунка 1, чтобы инвестиции были вложены недостаточно просто хорошего местонахождения дестинации, помимо этого необходимо чтобы и другие факторы тоже имели место быть и являлись в достаточной мере приемлемыми. То есть планируя привлечь инвесторов, нужно провести полный анализ ситуации на рынке. И только после данных процедур начинать искать инвестирование для той или иной дестинации.

Для того чтобы более полно провести анализ необходимо использовать один из методов оценки инвестиционной привлекательности. В экономических трудах данному вопросу уделяется много внимания и посвящено достаточное количество работ. Среди общепринятых подходов можно выделить следующие:

1) Сравнительный или рыночный подход включающий в себя три основных метода оценки метод отраслевых соотношений, метод рынка капитала, метод сделок. Он заключается в том что сравниваем рыночные показатели той дестинации куда должны быть направлены инвестиции с другими аналогичными и на основании этого делаем вывод а нужноли инвестировать в данный проект.

2) Матричные методы анализа, основанные на линейной и векторно-матричной алгебре, применяются для изучения сложных и высокоразмерных структур как на отраслевом уровне, так и на уровне предприятий и их объединений. Плюс данного метода в том что будет произведен широкий финансовый анализ предприятия, а минусом является что будет произведен только финансовый анализ за определенный период, что не даст инвестору оценить предприятие и с других сторон.

3) Еще одним методом оценки инвестиционной привлекательности туристских дестинаций является статистические методы заключающиеся в теории игр. Суть заключается в том что прорабатывается оптимально наилучший способ решения при наихудших условиях- минимаксного решения в стратегической игре.

4) Однако самым распространенными методами оценки инвестиционной привлекательности являются методы рейтинговой оценки предприятий. В рыночных условиях объективную оценку будущего партнера может дать только независимая структура. Следующий метод это метод рейтинговых оценок с использованием расчетных показателей. В данном методе учитываются два основных количественных фактора: реализация продукции и капитализация предприятия, а также несколько дополнительных

факторов. [4]

Исходя из вышеизложенного можно сделать вывод что методы которые мы рассмотрели выше целиком и полностью такие как используют на Западе. Но стоит оговорится что данная система работает и дает точную оценку привлекательности только при том что имеется полная прозрачность информации, корректные бухгалтерские и статистические отчеты.

Основной проблемой которая стоит перед инвесторами при оценки инвестиционной привлекательности дестинации заключается в том что они не могут получить точную, достоверную и корректную информацию об объекте будущего инвестирования.

Как вариант можно результаты анализа инвестиционной привлекательности дестинации проведенной по единой системе и с использованием одинаковых методов публиковать в СМИ чтобы инвесторы сами могли ознакомиться с результатами. Второй вариант организовывать выставку инвестиционных проектов в области туризма касающихся развития туристских дестинаций.

Так же проблемой является то что не все методы оценки подходят для туристской отрасли. Каждая туристская дестинация обладает своими критериями и в зависимости от этих критериев, или того насколько можно их развить будет формироваться инвестиционная привлекательность. Допустим пропускную способность Каркаралинска сложно сравнить с пропускной способностью того же самого Бурабая. И если будет стоять выбор куда инвестировать скорее всего выберут Бурабай, так как он является более привлекательным, и окупаемость от инвестиций наступит в разы быстрее нежели от вклада в Каракаралинск. То есть невозможно создать какой либо шаблон для оценки и привлечения инвесторов. Необходимо проводить работу точно, каждую конкретную дестинацию прорабатывая отдельно и выявляя методы которые представят именно эту локацию в наиболее выгодном цвете после которого инвесторы решат вложить деньги в проект и в дальнейшем получат с него обещанную проекта свою выгоду.

Список литературы:

- 1.Хамитов М. «Внутренний туризм в Казахстане –Узбекистан и Россия ушли далеко вперед?»// Информационно–аналитический центр МГУ// URL: <https://ia-centr.ru>).
2. «Государственная программа развития туристской отрасли РК на 2019-2025 годы». URL: : [https://strategy2050.kz/ru/state_programs/-2019-2025/-/](https://strategy2050.kz/ru/state_programs/-2019-2025/)
3. Ройзман И.И., Гришина И.В. Сложившаяся и перспективная инвестиционная привлекательность крупнейших отраслей отечественной промышленности // Инвестиции в России. – 1998. – № 1. – С. 37–39.
4. Индустрия туризма и гостеприимства Республики Казахстан: проблемы и механизмы развития / Жуспекова А.К., Кенжебеков Н.Д., Матаева Б.Т. и др. – Караганда: Типография КЭУ Казпотребсоюза, 2015. – 269 с.

ҚОҒАМДЫҚ ТАМАҚТАНДЫРУ БИЗНЕСІНДЕ ФАСТ-ФУД ӨНІМДЕРІН ТҰТЫНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

КАЛИЕВА С.А.

Тур-21-1к тобының студенті

БЛЯЛОВА А.К.

магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Аннотация. Мақалада фаст-фуд өнімінің пайда болу тарихынан бастап, оның қазіргі таңдағы тұтынушылар арасындағы қолданылу үрдісі, оның адам ағзасына беретін зиянды жақтары мен оның алдын алу мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: ГМО, фаст-фуд, акриламид, денсаулық, БАҚ, иммунитет.

Осы күні фаст-фуд тағамдары өмірімізді әбден жаулап, аттап басқан әр қадамымызда алдымыздан шығатын болды. "Фаст-фуд" (fast food) сөзі ағылшын тілінен аударғанда – «шұғыл дайындалған тағам» дегенді білдіреді. Өткен ғасырдың 80-90 жылдарынан бастап «жүгіріп жүріп қоректену» деп аталатын немесе фаст-фуд мәдениеті бүкіл әлемге тарады. Фаст-фуд сататын дүкендер әдемі жарнамалары арқылы өнімдерін төмен бағалармен ұсынып, жылдам әзірленетінін айтып, тұтынушылардың назарын өздеріне аударады. Атап айтсақ, бұл - біз сүйіп жейтін фри картобы, әртүрлі бургерлер, хот-догтар, пицца, шаурма, оңай дайындалатын кеспе, чипсы, кептірілген тұзды нандар, поп-корндар да фаст-фудтың бір түрі екен. Бір қызығы, үлкеніміз де кішіміз де оны іздеп жүріп сүйсіне жейміз.

Адамның денсаулығы үшін тиімді тамақтана білу өте маңызды. Тиімді тамақтану дегеніміз - құрамында түрлі қоректік заттардың толық мөлшері бар тамақпен ағзаны дұрыс, уақтылы қамтамасыз ету. Жақында ғалымдар зерттеулер жүргізіп, өте жоғары температурада дайындалатын тағамдардың құрамынан адамның денсаулығына өте зиянды «акриламид» деген заты болатының анықтады. Шауырма, донер-кебабқа қоса гамбургер, хот-дог, гриль, поп-корн, чипсы, картоптан жасалған фри, қақталған шұжық секілді тағамдар өте жоғары температурада дайындалады. Дәл осы тағамдарды күнделікті пайдалану салдарынан асқазан жарасы, созылмалы гастрит, өттің толуы, ұйқы безінің қабынуы, жүрек-қан тамыр аурулары, семіздік, әсіресе ас қорыту жолдары бұзылады. Сондықтан қалың көпшілікке көшеде даярланатын тағамдарды өте абайлап жеген дұрыс. «Ауру - астан...» деп сөзі бекер айтылмаған. Тамақты үйде асықпай дайындауға мүмкіндік болмағандықтан, қазіргі таңда фаст-фудты тұтыну қолайлы әрі бағасы да аса қымбат емес. Дегенмен, денсаулыққа аса қауіпті екенін естен біржолата шығарғандаймыз. Соған қарамастан, кей адамдар еріншектігінің салдарынан дайын асқа жүгіретіні шындық. Бұл дұрыс емес. Әсіресе, балаларды кішкентай кезінен бастап мұндай тамақтарға үйретпеген жөн.

Фаст-фуд тағамдарының клиентурасы әр жастағы адамдар. Ал жиі баратын студенттер қауымы.

Статистикалық мәліметтер бойынша Қазақстанда 34 фаст фуд компаниялары бар екен [1]. Олардың көбісі Астана мен Алматы қалаларында орналасқан. Бүгінгі таңда фаст-фуд өнімдері біздің нарықта жақсы сұранысқа ие болуда.

Ал, керісінше, АҚШ-та және басқа да дамыған елдерде фаст-фуд сатылымы қысқарып жатыр. Себебі, фаст-фуд адам денсаулығына зиянды деген сөз шындыққа жанасып жатыр. Фаст-фуд желісінде көптеп қолданылатын жартылай фабрикаттардың құрамында химиялық азықтық қоспалар көптеп кездеседі. Кейбір елдерде зиянды тағам өнімдерін жарнамалауға тыйым салынған [2]. Ал Ұлыбританияда 12 жасқа толмаған балаларға хот-дог, гамбургер және коланы сатуға тыйым салынған.

Фаст-фуд тағамдарының кең етек алуы америкалықтардың күрт семіруіне әкелді. Америкадағы ауруларды бақылау орталығының есептеуінше, семіздіктен жылына 248 мың кісі өледі екен. Олай болса, фаст-фуд-денсаулықтың дұшпаны.

Қазір Қазақстанда семірудің алдын алу мақсатында тез тамақтану өнімдеріне бағытталған мейрамханаларға салықты көбейту ұсынылып отыр. Сонымен қатар зиянды тағамдарды спирттік ішімдіктерге және наркотикалық заттар дәрежесіне теңестіруді қарастырған [3]. Салауатты денсаулық сақтау орталықтарының дәрігерлері айтуы бойынша бұл тәсіл фаст-фуд өнімдерінің бағасының өсуіне әсер етеді. Диетологтар осындай тамақтандыру орындарын білім беру мекемесінің аумағында сатуға және іске асыруға тыйым салуда.

Жалпы фаст-фуд өнімдерінің артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Оның артықшылықтарына келесілерді жатқызуға болады [4]:

шапшаң қызмет көрсету;
ыңғайлы;

қолжетімдік;
дәмді және бағасы арзан.
Ал мұндай жедел тағамдардың кемшілігіне келесілерін атап өтер едім:
құнарсыз;
адам имунитетін бұзуы;
семіздікке әкеп соғады;
тағамға деген тәуелділік;
жүрек тамыр ауруларын тудырады.

Мен болашақ ресторатор, яғни мейрамхана басқарушысы ретінде фаст-фуд өнімдерінің таралуына келесідей шектеулер қоюды ұсынамын:

Бұқаралық-ақпарат құралдары (БАҚ) арқылы халыққа фаст-фудтың зиянды жақтарын кеңінен насихаттау (ғылыми мақалалар мен деректер келтіру, деректі және қысқа метражды фильмдер мен бейне-роликтер көрсету, балалар арасында дәрістер оқу, плакаттар және т.б.);

Фаст-фуд өнімдерін сататын қоғамдық тамақтандыру орындарына территориялық шектеу қою (қала орталығында орналастырмау, білім беру мекемелерінің және балалар бақшасы жаңында орналастыруға шектеу қою);

Мұндай қоғамдық тамақтандыру орындарына белгіленетін салықтық және сертификаттау талаптарын көбейту;

Құрамында ГМО өнімдері бар тағамдарға тыйым салу;

Тағам құндылығын сақтауға талаптар енгізу

Қоғамдық тамақтану мекемелерінде санитарлық тексерістер мен талаптарды көбейту (қуырылған сұйық майды ауыстыру,)

Фаст-фуд өнімдерін өндіруге кеткен ресурстарды өнімді өндіруге жұмсауды қолға алу

Өзіміздің ұлттық тағамдарды насихаттау [5].

Фаст-фудтан жылына үш жүз мың адам көз жұмады екен. Ал аштықтан 3 секунд сайын бір адам өледі екен. Бұл жерден қорытатынымыз қоғамдық тамақтандыру орындарында дайындалған өнімдер, оның ішінде фаст-фуд өнімдері халықтың денсаулығына, салауатты өмір сүруіне әсер ететінің байқадық. Мен, Сіз және осы тұрған көпшілігіміз фаст-фуд өнімдерінің тұтынушылар болып табыламыз. Сондықтан бизнестің бұл түрін дамытуда оның жоғарыда атап өткен артықшылықтары мен кемшіліктерін, біздің және балаларымыздың денсаулығына, қоршаған ортаға келтіретін нұқсандары таразыға салып алу қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бодуан Ж.П. Управление имиджем компании. Паблик рилейшнз: предмет и мастерство. Пер. с франц. - М.: «ИМИДЖ-Контакт», ИНФРА - М, 2001. - 233 с.
2. Бондарь М. Зеленый PR. Три способа заработать на охране окружающей среды // Reklamasters - [Электронный ресурс] - Режим доступа. - URL: <http://www.reklamaster.com>.
3. Клюка К. «Зеленые» PR-кампании (2010) // Международный пресс-клуб - [Электронный ресурс] - Режим доступа. - URL: <http://www.pr-club.com/2010>.
4. Э. В. Гирусов «Экология и экономика природопользования», издательство политической литературы «Единство», Москва 2003.
5. Словарь маркетинговых терминов - [Электронный ресурс] - Режим доступа. - URL: <http://infosystems.ru/index.php?id=1221>

ЗНАЧЕНИЕ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА РЕГИОНОВ

КАУЛЬ М.О.

студент группы ТУР 20-2

АХМЕТОВ А.С.

Научный руководитель, магистр, преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Концепция зеленой экономики рассматривает охрану окружающей среды как основу устойчивого развития региона. Экологический туризм в качестве инструмента реализации концепции «зеленой» экономики в регионе способствует сохранению не только окружающей среды, но и предоставляет возможности для экономического роста региона и решения важных социальных проблем.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие региона, экологический туризм.

Туризм - эффективный инструмент регионального развития. Однако только правильное применение этого инструмента – залог сохранения природного капитала региона. Организованный экологический туризм имеет существенные преимущества для региона перед стандартным массовым туризмом. Этот вид туризма предоставляет возможность людям посетить первозданные, практически не затронутые человеческой деятельностью территории, воссоединится с природой, познакомится с культурой местного населения, одновременно ограничивая воздействие человека на окружающую среду.

Путешественники, выбирающие экотуризм, преследуют не только рекреационные, но и познавательные, а также научные цели. Ключевыми компонентами экологического туризма выступают следующие факторы: образовательный характер туристических продуктов с природоведческой направленностью; бережное использование ресурсов при построении туристических маршрутов; уважительное отношение к традициям местных сообществ, приобщение туристов к местным обычаям.

Концепция «зеленой» экономики помогает в решении экологических проблем, стимулируя рост экономики. Идея концепции выражается в стремлении достичь баланс между экономическим, социальным и экологическим развитием региона. Экологический туризм является действенным инструментом для реализации концепции зеленой экономики на практике. Он создает экономические условия, способные обеспечить социальное благополучие местного населения и стимулирование мер по охране окружающей среды в регионе.

В современном мире имеется большое количество экологических, социальных и экономических проблем. Несмотря на увеличение потребления ресурсов, уделяется недостаточно внимания защите окружающей среды. Все это приводит к росту производства, отходов, новым мусорным полигонам и снижению качества жизни.

Концепция устойчивого развития, предложенная ООН, поспособствовала созданию новой концепции. На её основе возникла «зелёная экономика», заменив экспортно-сырьевую модель.

Зелёная экономика не влияет на природные активы. Данная концепция поддерживает сохранение ресурсов и снижает негативное воздействие на природу. Повышение роста качества жизни человека и природного капитала именуется «зелёный рост».

Зелёная экономика ставит своей целью поиск баланса между социальной политикой, экономикой и экологией. Вместе с тем повышает благополучие общества, уменьшая нагрузку на экосистему.

Принципы зелёной экономики:

- Принцип устойчивости. Общество должно признать, что ресурсы нашей планеты ограничены. Поэтому их нужно использовать рационально и искать способы переработки. Экономика не должна выходить за экологические рамки и при этом давать возможности для развития. Нужно стремиться к сокращению отходов, сортировке мусора, экономии воды и использовать вещи повторно после переработки.

- Принцип справедливости и достоинства. Для сохранения природы и улучшения качества экологии для последующих поколений необходимы общие усилия.

- Принцип управления и гибкости. Экономика «прозрачна», а ответственность за загрязнение разделяется между странами в равной мере, в свою очередь они должны сокращать вредные выбросы. Экономическая система может адаптироваться под культурные особенности, но соблюдает общие природоохранные стандарты.

- Принцип здоровой планеты. Государство должно инвестировать в окружающую среду, восстанавливать её и поддерживать проблемные области. Защищать экосистемы и биоразнообразие.

Этапы зелёной экономики

Чтобы эта экономическая модель начала эффективно работать, государству нужно сделать несколько предварительных шагов:

- Сократить государственные инвестиции в экологически вредные отрасли и увеличить для них налоговые тарифы;

- Осуществить инвестирование в отрасли зелёной экономики: сельское хозяйство, возобновляемые источники энергии, водоснабжение, отходы;

- Сократить количество ресурсозатратных методов производства. Внедрить чистые и эффективные технологии в «коричневую» экономику (экономика, которая основана на ископаемых ресурсах);

- Ужесточить законы по охране природы.

Зелёная экономика и устойчивое развитие

Рассмотрим некоторые направления зелёной экономики, чтобы понять, как зелёная экономика помогает развиваться обществу.

Зелёная энергетика

Постепенный переход на альтернативные источники энергии оказывает положительное влияние на развитие зелёной экономики страны.

Например, в Дании есть правила энергоэффективности для каждого дома и налоги для граждан за расход электричества. Около 30% от всей электроэнергии генерируются ветровыми станциями, к 2050 году планируется полный отказ от ископаемого топлива в пользу энергии ветра, приливов, солнца и биомассы. В Финляндии, несколько иной подход. Они строят дома нулевого энергопотребления, которые потребляют столько же, сколько и вырабатывают. Такие здания получают энергию из возобновляемых источников, а хорошая изоляция сохраняет тепло.

Зелёная экономика и сельское хозяйство

Сельское хозяйство расходует 70% мировых запасов воды и выделяет 13% от общего объёма парниковых газов. Устойчивое развитие отрасли обеспечивает технологии обработки почвы, автоматизации труда, сотрудничество между малыми фермерствами и крупными производителями [1].

Зелёная экономика и транспорт

Основное направление здесь – транспорт на электрической тяге (автомобили, самокаты и велосипеды). Переход на этот вид транспорта снизит количество вредных выбросов, а велосипеды сэкономят место в городе. Но для перехода на данный тип транспорта нужна инфраструктура: парковки, велодорожки, навигация.

В некоторых странах переход на экологичный транспорт активно стимулируется. Во Франции получают до €200 компенсации, при отказе от владения автомобилем, а в Германии автомобилисты платят налог за объём выбросов CO₂ [2].

IT-технологии могут снизить мировые выбросы углерода на 15%. Производства

внедряют интеллектуальные системы, которые отслеживают состояния конвейеров, реакторов и другого оборудования. Они контролируют эффективность предприятия, уровень загрязнения и объём отходов.

Но технологии работают не только на заводах. Ярким примером является некоммерческая организация OCEARCH которая производит мониторинг акул в мировых акваториях. Цифровые передатчики помогают поддерживать биоразнообразие, передавая информацию о перемещении, поведении и вымирании животных.

Зелёные финансы

В основе зелёной экономики - грамотное налогообложение для контроля вредного влияния на природу и воспитания позитивных экологических привычек. К примеру, в Японии есть закон о покупке операторами электросетей только той энергии, которую была получена из возобновляемых источников, а также «зелёная» надбавка к обычному тарифу за электроэнергию.

Еще один важный момент - инвестиции. В частности, в России с 2019 года на Московской бирже работает «Сектор устойчивого развития» - платформа поддержки экопроектов, где на 7,5 млрд рублей и €500 млн выпустили «зелёные» облигации.

Зелёная экономика и туризм

Всемирная туристская организация считает, что зелёный туризм должен беречь природные ресурсы, сохранять культурное наследие и приносить выгоду всем вовлечённым сторонам. В эту категорию попадают сельский туризм, веган-туры, «медленные путешествия».

Европа - лидер отрасли. Программа Hotel Energy Solutions во Франции, Германии, Испании подсказывает владельцам отелей, как сократить потребление электроэнергии и поэтапно перейти на альтернативные источники.

Международную сертификацию пляжей «Голубой флаг» также считают частью зелёной экономики.

Человек в зелёной экономике

Развитие инструментов зелёной экономики зависит не только от законопроектов, но и от самого населения. Например, с 1998 года в США стало развиваться движение Zero Waste, которое получило массовое распространение уже в 2010-х. Его суть - это сокращение отходов в повседневной жизни: покупка энергосберегающих лампочек, отказ от авто, использование многоразовых сумок в магазинах, сортировка мусора.

Страны-лидеры зелёной экономики:

Южная Корея

Идея зелёного роста считается национальной стратегией. Зелёные виды транспорта, альтернативные источники пресной воды, переработка отходов - технологии применяются в разных секторах.

США

В 2000-х гг. в Америке появилась программа реформирования экономики «Новый зелёный курс». К 2030 году в планах властей - перейти на электромобили и полностью отказаться от углеводородов в 2050 году. Также в Америке есть программа добровольной маркировки. По ней узнают об энергоэффективности любых товаров или услуг.

Китай

В Поднебесной больше 20% электроэнергии получают из возобновляемых источников. Государственные вложения в такую энергетику превышают показатели Америки и Евросоюза. Китай занимает 40% на рынке экспорта солнечных батарей и 20% – ветряных установок. А ещё КНР запретил ввоз сразу 24 видов отходов.

Германия

Страна одна из первых ввела нацпрограмму «энергетического поворота» после трагедии на Фукусиме в 2011 году. 40% электроэнергии в стране вырабатывают зелёные источники (прежде всего, это ветряная энергия). К 2022 году в планах Германия отказ от атомных станций, а к 2038 году от импорта угля.

Швеция

Страна известна своим отношением к переработке мусора. На переработку в Швеции попадает 50% мусора, а 49% - сжигают для производства биоэнергии. Чтобы получить её ещё больше, активно импортируются по 1,5 млн тонн отходов из Норвегии и Британии каждый год. По заявлению властей вскоре страна полностью откажется от нефти, угля, газа и ядерной энергии.

Швейцария

Потребность в электричестве обеспечивается гидроэнергией. К 2050 году здесь планируют сократить потребление природных ресурсов до показателя возобновляемости и уменьшить «экологический след» до среднего уровня по планете.

Зеленая экономика нацелена на улучшение качества жизни местного населения, на развитие связей между органами государственной власти, бизнесом и обществом, а также их вовлечение в развитие экономики региона и восстановлении местной окружающей среды. Организованный экотуризм как шаг в сторону «зеленого» курса в современных реалиях особенно важен для устойчивого социально-экономического и экологического развития регионов [3].

Список литературы:

1. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://invlab.ru/ekonomika/chto-takoe-zelenaya-ekonomika/> (Дата обращения 02.04.2022)
2. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://finance.rambler.ru/economics/46827367-es-vvodit-uglerodnyy-nalog-v-chem-ego-sut-i-kak-on-rabotaet-novosti-ekologii-1-15-07-2021/> (Дата обращения 03.04.2022)
3. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://spravochnick.ru/ekonomika/ekologicheskaya-ekonomika/razvitie-zelenoy-ekonomiki/> (Дата обращения 03.04.2022)

ИННОВАЦИИ И ПРЕПЯТСТВИЯ НА ПУТИ ИХ ВНЕДРЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ СФЕРЫ ГОСТЕПРИИМСТВА

КАЧУРИНА К.С.

студентка группы РД-21-2

ЕРДАВЛАТ А.М.

магистр наук, преподаватель

Карагандинский университет

Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены основные факторы и проблемы, препятствующие внедрению и развитию инновационных продуктов и процессов в деятельность предприятий сферы индустрии гостеприимства, определены основные пути решения данной тематики. Внедрение инноваций в первую очередь связано с факторами, непосредственно влияющими на деятельности предприятия, к которым стоит искать правильный подход. Это позволит избежать возникновения проблем при внедрении новшеств, таких как: непонимание необходимости внедрения продукта, поддержки государства, выдачи старых технологий под видом новых и многое другое. Анализ и поиск путей решения является самой главной целью не только данного исследования, но и целью и мотивацией для деятельности предприятий сферы гостеприимства. В статье выделены главные группы препятствий и проблем, влияющих на ход внедрения новшеств, сделаны выводы, что для бесперебойного проникновения инновационного продукта следует нормализовать деятельность каждого предприятия, в плане востребованности продуктов на рынке.

Ключевые слова: инновации, пути внедрения, препятствия, пути решения, сфера гостеприимства.

Проблема внедрения инноваций в гостиничную индустрию является весьма важным вопросом в развитии всей сферы гостеприимства, поскольку именно за счет инновационных процессов складывается общее представление о предприятии.

Гостиничный бизнес в Казахстане все еще пока находится в начале пути своего развития и совершенствования, а спрос на гостиничные услуги остается неудовлетворенным в полной мере, предприятия сферы обслуживания сталкиваются с необходимостью бороться за внимание клиента. В соответствии с постоянно меняющимися условиями рынка любое гостиничное предприятие как полноценный участник вынуждено совершенствоваться, становясь инициатором инновационных процессов. Именно поэтому выбранная тема является актуальной, поскольку развитие предприятий напрямую связано с нововведениями.

Вопрос, затрагивающий развитие предприятий, в которых определяющим звеном являются инновации, стал объектом для исследования в работах различных ученых. Существенный вклад в развитие теории и практики инновационного управления туристским и гостиничным бизнесом внесли российские специалисты и ученые В. Иванов, Т. Розанова, А. Дурович, М. Смирнова, Е. Голубков, А. Чернышев, а также зарубежные специалисты Браймер, Зигель, Медлик, Штиклер.

По мнению Баранчеева В. П.: «Инновацией считается такое новшество, которое появилось в результате осознания потребности в нем, выбора инновационной стратегии развития, поиска и приобретения к нему, рутинизации, т. е. включения в технологию и в свою культуру, использования, повышения компетентности и получения выгод» [2].

При анализе данного суждения можно сделать вывод, что различного рода факторы в той или иной мере могут воздействовать на внедрение и продвижение инновационных продуктов, который в процессе внедрения инноваций препятствуют их развитию и развитию предприятий в целом. Всего этого можно избежать, разрешив проблему и изучив основные препятствия при внедрении инноваций.

Поскольку проблема внедрения инноваций является актуальной в данное время, важно рассмотреть, в каких сферах данная проблема проявляется в большей мере, это, как правило:

- 1) материально-техническая база предприятия сферы гостеприимства;
- 2) ассортимент сопутствующих и дополнительных услуг.

Материально-техническая база напрямую связана с устройством функционирования предприятий, а ассортимент – это возможность повышения спроса на, те или иные услуги с помощью внедрения чего-то нового, ранее не известного, но в перспективе, позволившее привлечь

большой поток клиентов и прибыли.

Инновационные процессы на пути внедрения могут встретить различные препятствия, исходящие от макро- и микросреды.

Микросреда – это сама организация и её окружение, с которым она может непосредственно взаимодействовать (партнёры, конкуренты).

Макросреда – это факторы извне (экономика государства, законодательство, рынок)[5]

Следует выделить главные группы препятствий и проблем на пути внедрения инноваций в индустрию гостеприимства. К факторам, наиболее затрудняющим инновационную деятельность на предприятиях РК можно отнести таможенную, государственную принадлежность, экономическое состояние, состояние рынка, спрос на товары, услуги, отсталость производственных процессов, нехватку клиентов и производственных сил предприятий.

Важно рассмотреть основные аспекты проблемы (табл.1) [3].

1 таблица. «Факторы, затрудняющие инновационную деятельность в индустрии гостеприимства»

Проблема	Характеристика проблемы
1	2
1) Таможня	Сроки доставки увеличивают результаты инновационной деятельности, не имеют никаких льгот при пересечении границы. Это негативно сказывается на взаимодействии Казахстанских предприятий с их зарубежными партнёрами.
2) нормативные документы и законодательные барьеры	Актуальные нововведения не могут быть использованы на предприятии, так как они ещё не описаны в различных нормативах и правилах, а то, что не описано, часто запрещается в использовании. Так, например, новшество может найти своё применение, то есть стать инновацией, только после того, как уполномоченные органы разрешать её использование, что в российских условиях может занять продолжительное время.
3) Система гос.закупок	В госпредприятиях сферы услуг большинство инновационных продуктов изначально дороже аналогов, так как в стоимость включена цена научных изысканий, многие продавцы инноваций отказываются от работы с государственными предприятиями сферы гостеприимства.
4)Выдача старых технологий под видом новых	Законодательство вынуждает многих инноваторов не разрабатывать совершенно новые технологии. А усовершенствовать старые, выдавая за концептуально новые, так как на это требуется меньше времени, а значит и меньше риск не довести новшество до рынка
5) Коррупцирован-ность персонала	Персонал, ответственный за покупку нового оборудования, новых технологий, внедрение инноваций, зачастую бывает подкупленным сторонними предприятиями с той целью, чтобы они на своём предприятии внедряли «правильные» технологии.
6)Высокие ставки по кредитам	Зачастую разработка инновационного продукта требует высоких затрат на научные изыскания, конструкторские разработки, испытания и т. д. Поэтому необходимо привлекать средства у сторонних кредитных организаций, но в России крайне высокие кредитные ставки, предприятия не рискуют брать кредиты под высокие ставки, так как новые высокотехнологичные инновации слишком рискованные.

Таким образом, анализируя данные таблицы 1, можно условно объединить все проблемы в две основные группы:

– экономические (недостаток собственных денежных средств, недостаточная финансовая поддержка со стороны государства, значительная стоимость нововведений, низкий платежеспособный спрос на новые продукты, высокий экономический риск и длительные сроки окупаемости нововведений);

– производственные (спрос на услуги, инфраструктура предприятия и рынка, проблемы с поставкой и логистикой).

И производственные и экономические проблемы в той или иной мере воздействуют на устройство предприятий и препятствуют внедрению инноваций. Нововведения и услуги, так или иначе, связаны с финансовым состоянием отрасли предприятия в целом, спросом клиентов, позиции гостиницы на рынке. Нормализуя структуру и логистику данных групп, можно с уверенностью сказать, что инновации с таким трудом и проблемами уже не будут начинать свою деятельность.

Хорошим способом стимулировать инновационную деятельность в сфере гостеприимства является создание инновационных совокупностей (кластеров), которые смогут обеспечить организации инвесторами (это, как правило, организации производящие новшества и инновации, а также инновационная инфраструктура, способствующая их распространению) в интересах развития индустрии гостеприимства и повышения ее инновационной активности [4].

Таким образом, анализируя данную проблему, с уверенностью можно сказать, что в

настоящее время важно участие государства в деятельности сферы гостеприимства, не только в качестве инвестора, но и в качестве компаньона в развитии и повышении конкурентоспособности предприятия.

Можно предположить, что проблема низкого инновационного развития российских предприятий гостеприимства связана со стилем управления советского времени в административной форме бизнеса, когда организация представляет собой жёсткую иерархию начальников и подчинённых, где каждый должен и обязан заниматься только своим делом. В такой системе правом на внедрение чего-то нового обладает только начальство, инициативность со стороны работника не приемлема. Сравним для наглядности устройство управления в другой стране. Например, по иному все складывается в Японии. Организация там – единая семья, где каждый ее член стремится не только для себя, но и для эффективности всего предприятия в целом. В отличие от Казахстана, здесь, креативность участие в управлении организацией приветствуется и стимулируется. Каждый сотрудник из персонала, вне зависимости от того, какое положение в организации он занимает, вкладывает все возможные усилия в развитие и внедрение новшеств. Таким образом, можно утверждать о том, что отсталость российских предприятий гостеприимства связана в первую очередь с научно-техническим прогрессом.

Сравнения устройства управления достаточно существенные. Поэтому для более быстрого и без проблемного проникновения инновационных продуктов на рынок гостиничных услуг Казахстана следует наладить состояние не только в стране, но и нормализовать деятельность каждого предприятия, даже без учета инноваций. В тот момент как предприятие отлично оказывает свои услуги гостям, инновационные процессы «вольются» в производство сами собой.

В процессе исследования данной тематики были изучены различные факторы, препятствующие внедрению инновационных продуктов и процессов в деятельность предприятий индустрии гостеприимства. Основным фактором является не столько боязнь пробовать что-то новое, сколько недостаток финансовой поддержки государства. Всего этого можно избежать, разработав такие продукты и услуги, внедренные в деятельности предприятия, которые смогут выдвинуть его на новый уровень развития и занять лидирующие позиции на рынке. Именно инновации и новые решения могут помочь руководителям предприятия повысить спрос на те услуги, которые являются определяющими в работе гостиниц. Но, ни в коем случае не нужно забывать о состоянии рынка и государственной политике страны, именно устройство правления страной определяет дальнейшие возможности внедрения инноваций, как на предприятия индустрии гостеприимства, так и на предприятия других сфер. Не всегда государство определяет степень участия в процессе управления инновациями на предприятиях, но и без его участия иногда проблематично что-то внедрить.

Таким образом, можно утверждать, что внедрение инноваций зависит в первую очередь, как от производственных, так и от экономических факторов деятельности предприятий индустрии гостеприимства. Правильный подход к нововведениям позволит внедрить их без каких-либо проблем.

Список литературы:

1. Вуросс А., Розанова Н. Экономика отраслевых рынков.- М.:, 2008. – 253с.
2. Глаголева Л. Э. Повышение конкурентоспособности гостиничных услуг. Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. 2015. –81с. 83
3. Савкиной Р. В. Проблемы развития индустрии гостеприимства в России: Сб. науч. тр. М- во торговли Рос. Федерации. Моск. гос. ун-т коммерции, Ин-т ресторан.- гостинич. бизнеса и туризма- М.:,2006. – 76с.
4. Скобкин С. С. Повышение эффективности деятельности предприятий гостиничного хозяйства – М., 2007 – 173с.

CLASSIFICATION OF COMPETITION'S TYPES OF SERVICE ENTERPRISES

KOZLOVA V.

student of the group Tur 19-2

GARIPOVA A.A.

Supervisor, Master's degree, senior lecturer

LEE M. I.

Director of travel agency «Bon Voyage»

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Kazakhstan

Abstract: The author presents the concepts and main characteristics of the competitiveness of hospitality industry enterprises. The main types, categories and conceptual apparatus are defined. Barriers to development are identified and approaches to solving these problems are proposed.

Keywords: service sector, market economy, consumer market

The modern service sector is a combination of business sectors that produce services and provide them to consumers. The service sector occupies an increasingly stable position in the world economy. Many countries are characterized by trends in increasing volumes of services' production, increasing revenues from services, growth in employment in this area, increased competition, increased exports and imports of services. As part of the research topic, we define the types of activities in the service sector. The service sector covers a significant number of activities grouped together using various classifications in international and national levels. So, in the framework of the WTO (World Trade Organization) classification, more than 150 types of services are grouped in twelve sectors:

- 1) business services;
- 2) communication services;
- 3) construction and related engineering services;
- 4) distribution services;
- 5) educational services;
- 6) services related to environmental protection;
- 7) financial services;
- 8) health and social welfare services;
- 9) travel and related services;
- 10) services for the organization of leisure, cultural and sports events;
- 11) transport services;
- 12) other services not included in the listed [4].

For the successful operation of a service enterprise in the consumer market, it is necessary to fulfill market-specific conditions. One of the important conditions is the competitiveness of the service industry. The service sector is one of the fastest growing sectors of the economy that performs service functions aimed at meeting the individual needs of the population and creating the most favorable living conditions.

There are reflected the quality of life of the population, the degree of its well-being and living arrangement in the service sector. Its specificity lies in the fact that it is not just a part of social production, but an element that directly forms socio-economic conditions, which are favorable soil for ensuring employment of the population. This area includes: hotels, restaurants, laundries, hairdressers, educational, sports facilities, travel companies, theaters - all this creates

the conditions for using the labor of almost all categories of citizens through the development of entrepreneurship. Statistics show that at the end of the twentieth century, more than 40% of foreign investment was invested in the development of this sphere, and about 40% of the economically active population moved from industry to the service sector. In other words, enterprises in the service sector significantly affect the satisfaction of the demand of the population and the formation of its consumer culture.

The external environment of the enterprise, for its part, also affects the formation of competitiveness: transformations in the lifestyle of the population, together with the growth of its income, can change the structure of demand, which in turn affects the change in the assortment matrix of the offered services of the enterprise [1, p. 10]. The market economy is characterized by interconnections between its various entities, in both levels, sectoral and regional. Service enterprises form economic relations with enterprises suppliers of finished products and raw materials, namely industrial and agricultural producers, as well as wholesale trade enterprises. The material and technical base of service enterprises is also being formed with the help of industrial enterprises.

Buildings, facilities for the services sector and storage of reserves are created by construction companies that carry out repairs of these facilities. Technological processes for the transportation of goods are carried out by transport enterprises. In addition, the movement of information and financial flows between the links of the consumer market is carried out by banks, insurance organizations, marketing and advertising agencies and other enterprises. The relationship of sectors represented in figure 1.

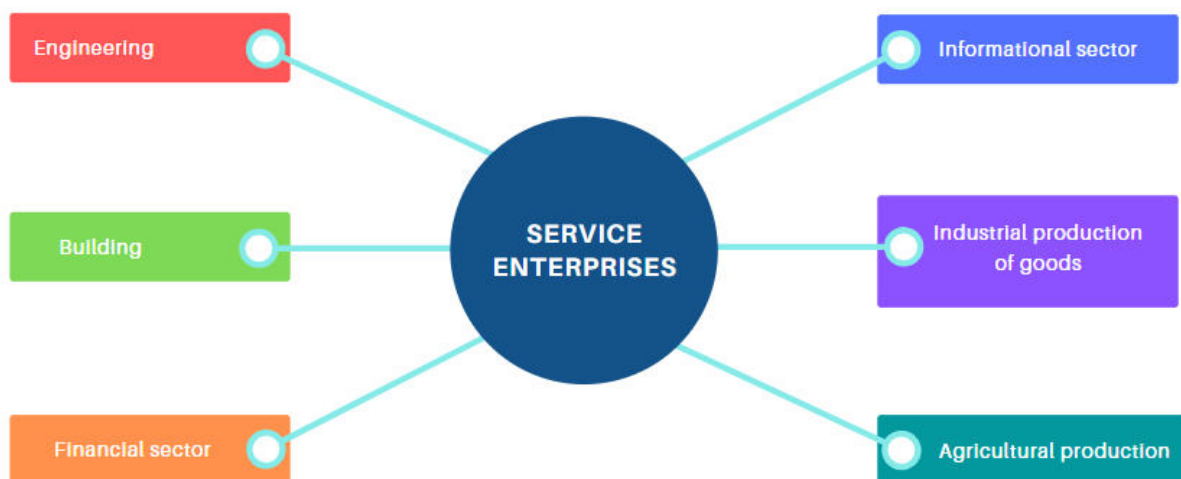

Figure 1. Service enterprises in a system with other sectors of the economy

Due to the fact that the links of the considered interaction are in close mutually beneficial relations, the deterioration of the performance of one of the links may affect other links in the market infrastructure. For example, the inaccessibility of long-term loans with low interest rates for service enterprises will have negative consequences for the information sector, industrial and agricultural production, etc. Thus, it becomes obvious that increasing the competitiveness of the service sector (by increasing the competitiveness of enterprises) will allow exporting this trend to related sectors of the economy. The services market is characterized by a high degree of competition between small enterprises and the dynamism of the competitive environment, since there are always opportunities in the services market for the rapid penetration of new enterprises and the launch of a new product. Any service on the market, in fact, is tested for the degree of satisfaction of public needs: each buyer purchases the service that best meets his personal needs, and the entire population of customers - the service that is most fully meets social needs than competing with it.

Therefore, the competitiveness of services can be determined only by comparing the services of competitors with each other. In other words, competitiveness is a relative concept that

is clearly tied to a specific market and time of sale. And since each buyer has his own individual criterion for assessing his own needs, competitiveness also takes on an individual shade. Thus, the competitiveness from the point of view of the consumer is a higher ratio of modern quality characteristics of services and the costs of its acquisition and consumption compared to substitute counterparts when they meet the requirements of a particular segment. From the point of view of the manufacturer, the competitiveness of products is the achievement of unconditional profitability in their activities and the creation of a positive image among their consumers. When describing enterprises in the service sector, it is necessary to take into account factors affecting the competitiveness of these enterprises, which can be divided into: internal and external.

Internal factors include:

- 1) The organizational and economic situation of the enterprise (the size of the enterprise, the size of its assets and liabilities, capital structure, technological equipment of the enterprise);
- 2) Marketing policy of the enterprise;
- 3) Range of services and pricing policy of the enterprise;
- 4) Management (personnel of the enterprise and its qualifications);
- 5) Strategic and tactical forecasts of the enterprise;

External factors:

- 1) Economic: monetary policy of the state, competition, specialization and clientele of the enterprise;
- 2) Social (social status of citizens);
- 3) Technological (information technology);
- 4) Political factors: state policy in relation to enterprises, legal field;
- 5) The geographical (regional) boundaries of the market on which the enterprise operates, prospects for expansion [10, p. 71].

One of the areas of marketing research of the service sector is the study of competitors in the services market: what services they offer; what are the prices for services, the circle of customers served. Obtaining the necessary information is largely determined by the professionalism of the company employees who use various information materials, reference books, publications. More specific information can be obtained from the competing company itself.

Unlike the goods market, the service market is usually limited. This is primarily due to the intangibility of services and the impossibility of moving them. The competitive advantages of a particular company include the skill and experience of employees, the high quality of the services provided, the favorable location of the company, the presence of a branch network, the provision of additional services, effective advertising, the orientation of the company to a consumer of services, etc. The ability of a service to compete is assessed by comparing the parameters of the analyzed products with the parameters of the comparison base, since the competitiveness of the service is a relative concept, that is, it can only be talked about comparing it with another object.

Increasing the competitiveness of service enterprises is implemented in a business idea aimed at effectively satisfying the needs of the population in goods and services (benefits) and its own prospective development and represents the accumulation of the company's abilities and capabilities to respond flexibly and adapt to transforming market conditions. The competitiveness of service enterprises is achieved by creating a flexible system for responding to changes in the external and internal environment, which seems necessary to ensure it. Maintaining a high level of competitiveness is possible through the use of numerous external and internal factors that determine the advantages of service enterprises [3, p. 57].

Bibliographic list:

- 1) The competitiveness of the enterprise (company): study guide / A.K. Alexandrov [et al.]; subpart ed. V.M. Kruglik. —Minsk: New knowledge; Moscow: INFRA-M, 2020. - 285 p.
- 2) Porter, M. International Competition / M Porter, / Trans. from English; Ed. E.D. Bristles. - M.: International Relations, 2015. - 451s

- 3) Fathutdinov, R. A. Competitiveness: economics, strategy, management / R.A. Fathutdinov, - М.: INFRA-M, 2010. - 312s.
- 4) Golubkov, EP Marketing research: theory, methodology, practice / E.P. Golubkov - М.: Finpress, 2017. - 416 p.

ВЛИЯНИЕ АВТОМАТИЗАЦИИ ОБСЛУЖИВАНИЯ НА РЕСТОРАННЫЙ МАРКЕТИНГ

КРИВОРОТЬКО Я.А., КОТОВА А.О.

студентки группы РД-20-2

АЛЕКСЕЕНКО Т.Н.

магистр, доцент

ЕЛЕМЕСОВ Д.К.

Управляющий рестораном

«Рубин» ТОО «Gold Way K»

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение автоматизации обслуживания путем ресторанного маркетинга. Что такое ресторанный маркетинг, зачем он нужен и как его применять для привлечения потенциальных клиентов и удерживания постоянных клиентов. Какие ошибки совершают рестораторы при маркетинговой кампании и как их избежать.

Ключевые слова: маркетинг, ресторан, технологии, социальные сети, автоматизация, клиенты.

Автоматизация ресторанного маркетинга - это тактика, которая позволяет ресторанам привлекать потенциальных клиентов. Использование персонализированного и релевантного контента помогает превратить этих потенциальных клиентов в постоянных клиентов.

В исследовании, проведенном Infosys, сообщалось, что персонализация существенно повлияла на пятьдесят девять процентов потребительских привычек.

Персонализированный ресторанный маркетинг, как известно, генерирует повторные продажи на 8-20% в QSR и на 6-12% в ресторанах изысканной кухни. А персонализации для большой аудитории можно добиться только за счет автоматизации. [1]

Автоматизация ресторанного маркетинга - важный элемент маркетинговой головоломки, который может помочь улучшить ресторатору маркетинговую стратегию. Для этого необходимо постоянно изменять и интерпретировать стратегию, чтобы узнать, что работает, а что нет, чтобы эти инвестиции были успешными.

Автоматизированный ресторанный маркетинг позволяет ресторанам использовать свои текущие маркетинговые усилия на специально разработанных платформах и в новых технологиях. Затем программы и платформы принимают решения на основе серии заранее определенных действий, предпринятых клиентом.[2, с.15]

Вот другие преимущества автоматизации ресторанного маркетинга:

1.Экономия времени: автоматизированный маркетинг в ресторанах позволяет не торопиться, тратя время на публикации и рассылку сообщений по электронной почте, и поставить эти повседневные обязанности под контроль автоматизированной программы.

2.Управление капиталом: время, которое затрачивается на ввод каждого отдельного сообщения, стоит денег. Автоматизированный маркетинг - это вложение, которое может сэкономить деньги.

3.Стандартизация процедур: автоматизируя маркетинг ресторана, создается система,

которая будет намного проще следовать, и которая будет постоянной по мере роста ресторанного бизнеса.

4. Отчетность и аналитика: все маркетинговые усилия в ресторане будут напрасными, если не использовать методы измерения результатов своих кампаний. Автоматизируя маркетинг ресторана, ресторатор сможет структурированно просматривать результаты своих кампаний, что позволит ему тестировать и оптимизировать свои кампании.

Как использовать автоматизацию ресторанного маркетинга для увеличения продаж.

Автоматизация ресторанного маркетинга - это превосходный способ направлять потенциальных клиентов через веб-сайт, социальные каналы и электронную почту, чтобы генерировать новых потенциальных клиентов, одновременно изменяя существующие.

Вот как можно использовать автоматизацию ресторанного маркетинга для развития данного бизнеса:

1. Увеличение продаж с помощью SMS и email-рассылок
2. Увеличение числа повторных посещений клиентов с помощью автоматизированных программ лояльности
3. Обращение к новым клиентам с помощью холодных SMS и рассылок по электронной почте
4. Маркетинг на уровне торговых точек с помощью умных SMS и email-кампаний
5. Повышение узнаваемости бренда и взаимодействия с клиентами с помощью автоматизированного маркетинга в социальных сетях

Эта статья поможет ресторатору автоматизировать различные аспекты ресторанного маркетинга для привлечения постоянных клиентов и привлечения новых.

1. Увеличение продаж в ресторанах с помощью кампаний по SMS и электронной почте.

Электронный маркетинг и SMS-маркетинг - это самые простые маркетинговые стратегии для охвата клиентов, которые также легче всего автоматизировать.

Внедрение системы, которая учитывает электронные письма и SMS, которые обычно отправляются каждому клиенту, гарантирует, что каждый посетитель будет в курсе событий ресторана.

Вот примеры SMS и электронных писем, которые можно отправлять клиентам, чтобы они были привязаны к ресторану.

Электронное письмо или SMS с надписью «Мы скучаем по тебе». Он настроен на отправку, когда клиент какое-то время не обедал в ресторане.

Электронное письмо или SMS, которое рассылает регулярный информационный бюллетень или предупреждает клиентов о новой публикации в блоге. И то, и другое дает клиентам еще большую ценность.

Электронное письмо или SMS после обеда, предлагающее им оценить понравившуюся еду на скидку или купон, который они могут применить к своему следующему приему пищи.

У ресторанов есть прекрасная возможность создать обширный список электронной почты и SMS, запросив их контактные данные при размещении онлайн-заказа или обратившись за обратной связью. [3, с.89]

2. Увеличение числа повторных посещений с помощью автоматизированных программ лояльности. Автоматизация программы поощрений за лояльность ресторана поможет сэкономить время и деньги. Вместо карточек, которые нужно распечатывать и ставить штамп при каждом посещении, можно подумать об автоматизации бонусных карточек, предоставив клиентам возможность регистрироваться, используя свой номер телефона и адрес электронной почты. Это позволяет им легко искать свою информацию и дает возможность оставаться на связи. Затем можно использовать программное обеспечение POS для отслеживания любых вознаграждений, полученных клиентами. Можно указать, насколько они близки к получению следующего

вознаграждения, или позволить им получить вознаграждение, отправив им автоматические SMS и электронные письма.

Очень важно создавать программы лояльности, основанные на типе ресторана. Например, если средние расходы в ресторане меньше, а ресторана много посетителей, программа лояльности на основе посещений будет выгодной.

С другой стороны, если средние расходы в ресторане больше, как в случае с ресторанами высокой кухни, лучше использовать баллы лояльности на основе суммы, что позволит клиентам с легкостью зарабатывать и использовать баллы.

3. Привлечение новых клиентов. Создание базы данных контактов, а затем отправка им рекламных SMS и электронных писем может быть медленным процессом, особенно если человек новичок в этом бизнесе. SMS-маркетинг имеет высокий коэффициент конверсии, а также является экономически эффективным, если вы все делаете правильно.

Хотя покупка контактов и отправка им холодных SMS и электронных писем для рекламных акций считается спамом, это все равно может работать, если следовать инструкциям и делать это с умом. Не стоит забывать отправлять рекламные SMS только контактам в определенном районе и включать четкий призыв к действию, например «Закажите сейчас» со ссылкой на онлайн-заказ, или забронируйте сейчас со ссылкой для бронирования столика.

Здесь важно помнить, что отправка массовых SMS и электронных писем только поможет охватить больше людей и не приведет к высокой конверсии, если не сегментировать базу данных клиентов. Таким образом, необходимо сегментировать базу данных после отправки каждой рекламной кампании на основе количества открытий и кликов. Это, конечно, нельзя сделать вручную, поэтому очень важно автоматизировать этот процесс с помощью интеллектуального инструмента автоматизации ресторанного маркетинга.

4. Ресторанный маркетинг на уровне аутлетов. Одна из самых больших проблем ресторанного маркетинга - продвижение и увеличение продаж отдельных точек, если у ресторатора есть несколько точек или ресторанных брендов. Маркетинговые стратегии, которые работают в одной торговой точке, могут не работать в другой торговой точке, что делает утомительным создание, проведение и оптимизацию кампаний для отдельных торговых точек. Таким образом, важно проводить индивидуальные маркетинговые кампании для конкретных торговых точек.

Здесь хорошо подойдет автоматизация ресторанного маркетинга. С помощью интеллектуального модуля ресторанного маркетинга можно создавать скидки и предложения на уровне торговых точек, а также запускать кампании по SMS и электронной почте для клиентов этой торговой точки с центральной панели.

5. Повышение узнаваемости бренда и вовлеченности с помощью автоматизированного маркетинга в социальных сетях. Маркетинг в социальных сетях - это лучший способ, но он может занять немного времени. Легко увязнуть в вводе следующего сообщения в Meta или поиске идеального фильтра Instagram.

Один из способов сэкономить время в социальных сетях - автоматизировать учетную запись. Это включает в себя такие функции, как планирование публикаций, автоматизация ответов, создание и публикация сообщений в новом блоге, а также публикация сообщений на основе определенных триггеров. Это поможет заранее спланировать контент, который хочется опубликовать в учетных записях социальных сетей, не тратя на это много времени.

Некоторые платформы социальных сетей, такие как Meta, позволяют планировать в заданные публикации на несколько месяцев вперед, но есть много сложных платформ, которые позволяют делать даже больше. Можно использовать инструменты автоматизации социальных сетей, такие как Hootsuite и Buffer, чтобы заранее планировать публикации.

В эпоху онлайн-обзоров становится сложно отслеживать все отзывы, которые ресторан, возможно, получает в социальных сетях. Плохой отзыв может серьезно повредить ресторанному бизнесу, поскольку люди, как правило, проверяют отзывы перед

посещением нового заведения. Чтобы этого избежать, можно использовать инструмент управления репутацией в Интернете, который отправляет оповещения, если кто-то упоминает бренд в Интернете.

Хотя автоматизация маркетинга ресторана в социальных сетях поможет ресторатору сэкономить время, некоторые аспекты все же придется решать вручную. Это включает:

1. Ответ на личные сообщения: отвечать лично на вопросы, проблемы и похвалы, которые отправляют подписчики. Мета отображает среднее время, необходимое для ответа на сообщения. Люди с большей вероятностью обратятся с вопросом, если ваше время отклика будет меньше. Можно настроить автоматический ответ, подтверждающий запросы клиентов; однако не стоит торопиться, чтобы ответить на все сообщения.

2. Ответ на комментарии : Можно показать подписчикам, что они небезразличны, отвечая им напрямую. Это также увеличит охват бизнес-страницы и увеличит взаимодействие с клиентами.

3. Репостинг одного и того же контента для каждой сети : сети не похожи, поэтому не стоит относиться к практике публикации одинаково. Например, твит из 250 символов не будет работать в Instagram. Важно определить хэштеги для каждой платформы и изменить свой контент в соответствии с аудиторией.

Автоматизация ресторанного маркетинга - это потребность современного бизнеса. Бизнес будет быстрее, эффективнее и лучше ориентироваться на требования клиента, что позволит получить подробную информацию о поведении и предпочтениях клиентов. И это невероятно ценно, потому что это поможет создавать умные маркетинговые стратегии ресторана, чтобы повысить вовлеченность клиентов и, в конечном итоге, увеличить продажи. [4, с.44]

Список литературы:

1. <https://www.posist.com/restaurant-times/posist-product/restaurant-marketing-automation.html>
2. Мтвралашвили Г. Прибыльный ресторан. Советы владельцам и управляющим// «Питер» 2020,-С.15-17.
3. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я: 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер / Филип Котлер ; Пер. с англ. — М.: Альпина Паблишерз, 2010- С. 89-90.
4. Гвоздовская В. Управление рестораном, который любит гостей/Виолетта Гвоздовская — М.: ООО «Информационная группа «Ресторанные ведомости», 2019- С.44-47.

ANALYSIS OF THE POTENTIAL OF THE REGION AND THE CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE IMAGE OF TOURIST DESTINATIONS

MILLER K.M.

student of the group Tur 19-2

GARIPOVA A.A.

Supervisor, Master's degree, senior lecturer

LEE M.I.

Director of travel agency «Bon Voyage»

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda, Kazakhstan

Abstract: The image of territories is one of the priority tasks of states for building a policy of relations in a multipolar world. The author considers the main priority areas and substantiates the importance of the image of tourist territories

Keywords: image building, tourist destination, international relations, globalization

To build the image of a tourist destination, it is necessary to clearly understand on which unique objects and resources the entire algorithm will be built. But first it is necessary to specify what we mean by the term "image". The term itself appeared in the mind relatively recently. The authorship belongs to the American economist K. Boulding, who defines it as a phenomenon that determines financial success. It is worth noting that Boulding was one of the first to speak about the importance of a positive image, that image matters not only in relation to goods, but also affects perception both at the local, regional and international levels.

For example, M.V. Tomilova emphasized the integrity of perception, which subsequently becomes the head of the formation of the integrity of the idea of services or goods. Then we can say that, on the one hand, the image can act as a factor influencing perception. This confirms the psychological approach to the definition of the term "image", i.e. it is conditionally what forms the image.

The world rankings reflect the real picture of the image of the countries. Many countries, having strong national brands, are actively pursuing a policy in the same direction and, despite all the commotion that has arisen against the background of the spread of coronavirus infection, have not destroyed these brands. Perhaps the most relevant index to date is the rating of countries that are safe for tourists.

Table 1
Security Index, a ranking of countries as of 2021

ranking (2021)	Security Index (Numbeo.com)
1. Qatar	87.71
2. Taiwan	84.76
3. UAE	84.65
4. Oman	79.74
5. Switzerland	78.65
6. Hong Kong	78.27
7. Slovenia	78.21
8. Japan	78.05
9. Georgia	77.38
10. Armenia	76.65
11. Estonia	76.62
12. Iceland	75.87

Based on the data presented in Figure 1, we can say that not all territories can equally claim top places in the world market, and even more so for leadership positions in various rating publications. In order to create a competitive image, a well-thought-out policy is necessary.

We know examples of countries that have unique resources, but it does not have global recognition and success among tourists. The reasons for this may be different. Weak activity on the part of the state in the implementation of image-building, disinterest of residents, an ill-conceived program for the formation and promotion of image on the world stage.

For example, the Republic of Kazakhstan is one of the well-known participants in the raw materials market, but the country has not yet received recognition as a tourist destination. Despite the many attractive places, cultural objects, infrastructure development remains a problem.

Table 2
Indicators on inbound tourism of the Republic of Kazakhstan

	2018	2019	2020	2021
Republic of Kazakhstan	5 526 864	6 266 563	3 581 340	4 091 394

Akmolinskaya	338 698	394 935	237 671	250 546
Aktobe	124 401	133 417	85 050	105 360
Almaty	809 794	834 182	482 877	522 269
Zhambylskaya	120 936	143 981	94 479	97 153
Karaganda	280 699	319 663	199 891	203 325
Pavlodar	150 537	163 450	71 763	104 899
North Kazakhstan	126 740	144 456	102 632	124 633
Turkestan	152 124	174 404	103 747	152 871
East Kazakhstan	565 030	612 689	352 355	392 469
c.Nur-Sultan	767 587	871 851	421 050	524 490
c.Almaty	1 084 991	1 334 230	737 263	842 940
c.Shymkent	178 014	249 313	213 394	238 197
Based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan				

As can be seen from the statistical indicators, for Kazakhstan, as a tourist territory, to enter the world market, there are still many global tasks to be solved. First of all, it is necessary to reconsider the policy in terms of promoting the territory to the world market not of raw materials, but of the service sector. Then, and only then, we will be able to talk about competitiveness and rating indicators.

Bibliographic list:

1. Official website of Nation Brands 2021 URL: <https://brandirectory.com/rankings/nation-brands/> (Accessed: 08.12.2021).
2. Official website "Stat.gov ". Indicators for inbound tourism of the Republic of Kazakhstan URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/6> (Accessed: 01.12.2021).
3. Garipova, A. A. The influence of the globalization process on the formation of the brand capital of the territory on the example of the Republic of Kazakhstan / A. A. Garipova // Economics in a changing world : V All-Russian Economic Forum: Collection of scientific papers, Kazan, May 17-21, 2021. – Kazan: Kazan (Volga Region) Federal University, 2021. – pp. 356-359.
4. Antonov M.V. Content and trends in the formation of multipolarity of the modern world // Izvestiya VUZov. Volga region. Social sciences. 2013. №2 (26).
5. Goltsov A. G. The geopolitical order in the world: development trends // Bulletin of St. Petersburg University. Political science. International relations. 2017. №4.

РОЛЬ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

МУСИНА А.Ф.

магистрантка 2 курса

Научный руководитель – магистр,

ГАЛИХАНОВА Ф. У.

Институт филологии и

межкультурной коммуникации К(П)ФУ

г. Казань, Республика Татарстан

Аннотация. Процесс глобализации сегодня оказывает влияние практически на все сферы жизнедеятельности, а также на все секторы экономики. Сложно представить современную, развивающуюся компанию без сотрудников, владеющих хотя бы одним иностранным языком.

Ключевые слова: глобализация, иностранный язык, индустрия гостеприимства, туризм

Процесс глобализации сегодня оказывает влияние практически на все сферы жизнедеятельности, а также на все секторы экономики. Сложно представить современную, развивающуюся компанию без сотрудников, владеющих хотя бы одним иностранным языком. Индустрия гостеприимства, как раз та сфера, которая остро нуждается в таких сотрудниках. Остро стоит проблема в подготовке таких кадров. Не все организации этой сферы могут похвастать изобилием таких кадров.

Для индустрии туризма и гостеприимства самым, пожалуй, востребованным на сегодняшний день и языком международным и общепринятым остается английский язык. Следовательно, знание английского языка является неотъемлемой компетенцией для работника индустрии гостеприимства.

Таблица 1.
Топ самых популярных языков в мире

Язык	Место	Кол-во чел.
Английский	1	1.35 млрд.
Китайский	2	1.12 млрд
Хинди	3	600 млн.
Испанский	4	543 млн.
Арабский	5	274 млн.
Бенгальский	6	268 млн.
Французский	7	267 млн.
Русский	8	258 млн.
Португальский	9	258 млн.
Урду	10	230 млн.
Indonesian	11	199 млн.
Немецкий	12	135 млн.
Японский	13	126 млн.
Маратхи	14	99 млн.
Телугу	15	96 млн.
Турецкий	16	88 млн.
Тамильский	17	85 млн.

Гордость любой гостиницы – это персонал, который может говорить на разных языках и производить хорошее впечатление на гостей уровнем своих знаний и гибкостью общения.

Информация об отелях и бронирование, обслуживание клиентов во время праздников и послепродажное обслуживание клиентов являются ключевыми звеньями цепочки создания добавленной стоимости в туризме на мировом рынке. Понимание культуры въезжающего туриста через язык и участие в открытом диалоге, который используется как вербальные, так и невербальные инструменты для борьбы со стереотипами и недопониманием, поддерживают успешный подход модели качества обслуживания, а именно надежность, уверенность, осязаемость, эмпатия и отзывчивость.

Так называемый язык гостеприимства, следовательно, “все лингвистические выражения, которые касаются и представляют суть гостеприимства” на протяжении всего пребывания гостя, следует использовать довольно фиксированного словаря. Приветствие и обслуживание гостя, формальные правила поведения, включая принятую фразеологию, идиомы – сленг, жесты, обращение с проблемными ситуациями, культурные интерпретации социальных проблем и т.д. - относящийся к культурному происхождению каждого гостя должны употребляться исключительно в уместных формах. Поэтому могут возникнуть

проблемы в межкультурной коммуникации, если использование языка, перевода не сопровождается способностью понимать, мыслить и действовать в соответствии с культурой.

Владение иностранным языком действительно было определено несколькими исследователями как важные управленческие навыки. Менеджеры должны обладать как коммуникативной, так и межкультурной компетенцией, чтобы иметь возможность адаптироваться и преуспеть в конкурентной рабочей среде, а иностранные языки - это способ избежать стереотипов и получить представление о менталитете иностранных людей.

Свободное владение иностранными языками также является ключевым элементом в развитии деловых связей с зарубежными деловыми партнерами или иностранными коллегами. Лингвистическая компетентность является наиболее востребованным навыком во всемирно известных туристических направлениях, таких как Маврикий и Объединенные Арабские Эмираты.

Европейское сообщество еще в 2008 году заявило о необходимости углубленных языковых навыков на высших уровнях управления фирмами, “инвестируя в языковую подготовку или нанимая носителей языка и обеспечивая хорошее многоязычное общение через Интернет”. Однако общеевропейское исследование, опубликованное Европейским центром развития профессионального обучения – CEDEFOP показывают, что сотрудники сферы туризма и гостиничного бизнеса часто не владеют иностранными языками.

Необходимость применения компаниями системы компетенций для управления человеческими ресурсами, помогает им в подборе, обучении и оценке персонала, обладающего необходимыми профессиональными компетенциями. В другом отчете Европейского бизнес-форума по полиязычию было признано, что, хотя английский язык останется языком общения, этого недостаточно, чтобы предложить компании и ее сотрудникам ключ к совершенству.

Современная молодежь выросла в окружении современных цифровых и медиа технологий, и развили соответствующие технологические навыки. Развитие высшего образования по управлению гостиничным бизнесом, включающего хорошо спланированную методологию изучения иностранных языков, может стать ключом к эффективному изучению языка.

Постоянное сотрудничество между индустрией гостеприимства и образованием в области гостиничного менеджмента может облегчить планирование и оценку иностранных языков для курсов по туризму, которые отражают конкретные потребности, с которыми студенты, скорее всего, столкнутся в своей карьере. Лекции менеджеров по персоналу и возможность более длительного обучения в отелях за рубежом могли бы дать молодым студентам ценные знания и опыт в отношении условий и требований рабочей среды.

Список литературы:

1. Роль английского языка в гостиничном бизнесе[Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.openlanguage.ru/anglijskij_jazyk/anglijskij_dlja_gostinichnogo_biznesa
2. Гаранина Е.Н. Гостеприимство - динамичная индустрия // Парад отелей. 2013.,с 47
3. Зорин И.В., Квартальнов В.А. Туризм как вид деятельности. М.: Финансы и статистика, 2011.,с 27
4. Ляпина И.Ю. Гостиничное дело. Организация и технология гостиничного обслуживания: Учебник. Изд. 2-е. М.: Издательский центр «Академия», 2013.,с 56
5. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / Пер. с англ. М.: Дело,2010.,с.145

РЕАЛИЗАЦИЯ БИЗНЕС-ИДЕЙ ВЫСОКОДОХОДНОГО РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

ПАХОМЕНКОВА А.Р., ЖЕКЕМБАЕВА Д.М.

студентки группы РД20-2

АЛЕКСЕЕНКО Т.Н

магистр, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассмотрена роль и значение открытие и реализация проекта Фудтрака. Актуальность состоит в том, что в Казахстане в настоящее время очень популярны магазины, работающие на рынке, где преобладает меню фастфуда: бургеры, донны, самсы и фри. Причины для открытия бизнеса фудтраков во многих смыслах фургон с едой символизируют предпринимательство. У вас есть полная свобода отправиться куда угодно, получить лицензию и удовлетворить потребности новой аудитории.

Ключевые слова: ресторан быстрого питания, фудтрак, прибыль, фургон с едой.

Фудтраки (Food Truck) - еще одна бизнес-идея, которая имеет огромный потенциал для получения высокой прибыли. Наблюдается большой спад в посещении предприятий общественного питания, также идет удорожание продуктов питания. Большинство этих проблем затрагивает рестораны высокой специализации, а также т.к. они находятся в зданиях, ведь в период карантина посещать данные заведения. Конкурентным преимуществом этой концепции является:

1. производство только свежей и качественной продукции.
2. Скорость сервиса
3. Внешний вид сотрудников и заведений
4. Разработка такого уникального и оригинального дизайна для фуда-трака.

Целевая аудитория данного фудтрака - это все жители нашего города, а также туристы любящие вкусную еду, и быструю подачу. В 2020 году все мелкие предприятия пережили падение, клиенты ждут впечатлений в домашних условиях, таких как перекус в грузовике или обед в ресторане со всеми услугами. Долю которую занимает фаст-фуд в Казахстане, можно увидеть на рисунке 1.

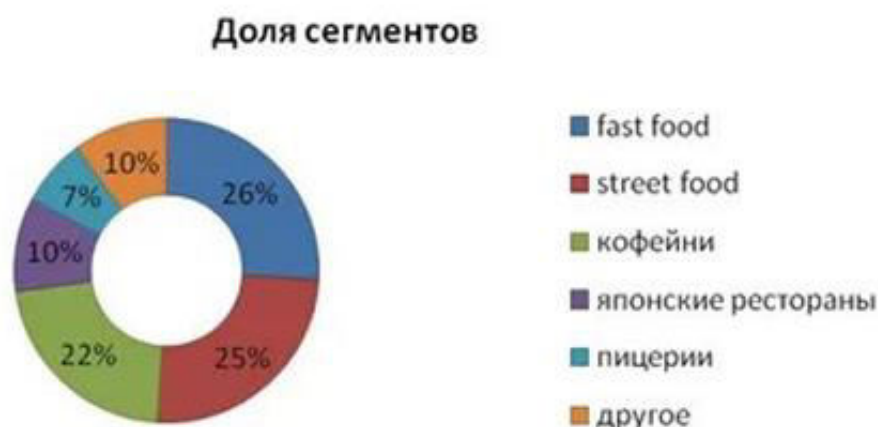

Рисунок 1- Доля сегмента рынка фаст-фуда в Казахстане [1]

Грузовики с едой, как правило, лучше подходят для новичков, потому что это меньше риска и опыта. В полноценном ресторане есть масса движущихся частей, и если вы еще не знакомы с ресторанной индустрией, вам будет сложно наверстать упущенное. Начав с фургона с едой, вы сможете учиться в меньшем масштабе. Инвестиция обычно не

превышает 1-2 млн тенге. Область, которую следует обратить к еде в концепции ресторанов, является маркетингом. Большая часть расходов, связанных с открытием продуктов питания, связана с покупкой продуктов питания. Подержанные грузовики легко превратятся в продовольственные грузовики, цена которых может составить около 3 млн тенге. Также для управления фургоном требуется только 3-4 сотрудника. В соответствии с идеей ресторанных бизнесов всегда следует ориентироваться в районах высокой проходимости, например, торговых улицах, офисах или университетских районах или густо населенных районах. Если вы хотите высокодоходных бизнес-идей в сфере питания, лучшим вариантом является Food Trucks. Секрет успешного ресторана быстрого обслуживания часто заключается в отличной команде за прилавком и на кухне. Шеф-повар, вероятно, самый важный человек в вашей команде, так как он не только готовит, но и разрабатывает меню; они также руководят и направляют остальную часть кухонного персонала. Кухонное оборудование — это значительная статья расходов для ресторанов, и то же самое в случае с фаст-фудом или рестораном на вынос. Небольшой рабочий стол на четыре квадратных фута. Но, не всегда обязательно иметь на кухне все новое; большую часть кухонного оборудования можно купить старым и бывшим в употреблении миксер, сковороды, ножи, разделочные доски и другую посуду следует покупать новыми. Проверенный и проверенный метод маркетинга, а также один из самых дешевых — это брошюры. Нам также нужно потратить немного денег на разработку меню и разработку логотипа. Индустрия ресторанов быстрого обслуживания в Индии развивается в огромных масштабах. Несмотря на то, что инвестиции невелики по сравнению с другими форматами, если вы сможете хорошо начать, это может помочь вам пожинать плоды.

В индустрии питания представлен широкий ассортимент продуктов, например фруктов и овощей, мяса, птицы, молока и молочных продуктов, алкогольных напитков, рыболовства, плантации и переработки зерна, а также кондитерских изделий и осуществляется широкий спектр деятельности. Это начинается от сельского и сельского хозяйства до продуктов питания, упаковки, распределения, торговли и экспорта, а также общественного питания.

От дома до дома - теперь популярное и развивающееся движение в индустрии питания. Как следует из названия, вы готовите (на собственной кухне) еду, заказанную вашими клиентами, а затем доставляете ее им домой. Есть люди, которые действительно не успевают готовить, но хотят есть здоровую пищу.

Это именно то, куда вы приходите. Интересная часть этого бизнеса заключается в том, что вам, возможно, не нужно арендовать магазин или кухню; вы можете готовить, не выходя из своей домашней кухни, и доставлять с логистическими компаниями.

Однако единственный специальный навык, необходимый в области маркетинга. В начале традиционный и онлайн-маркетинг работает просто отлично. И со временем сетевой маркетинг возьмет верх. В плохой день среднестатистический человек ест два раза в день. Но, с другой стороны, даже если мы игнорируем ежедневный рост населения мира, это совершенно другая история. В принципе, в хорошие дни мы едим столько, сколько хотим. В основном, эти люди нуждаются в доступных средствах энергии, чтобы поддерживать себя на работе или в школе.

Так же есть высокодоходный ресторанный бизнес – семейные рестораны. Семейные рестораны спроектированы таким образом, что привлекают семьи к ужину. Это позволяет родителям наслаждаться обедом и ужином со своими детьми и наоборот. Но что еще более важно, это выходит за рамки воспитания любви в семье. По расширению, это помогает соединить другие семьи вместе через семейные ужины и тому подобное. Эти заведения обслуживают семьи, как следует из названия. Пенсионеры привлекают их из-за их низких ставок. Они обеспечивают быстрое обслуживание, которое находится между ресторанами быстрого обслуживания и ресторанами с полным спектром услуг. Их меню предоставляют широкий спектр вариантов, чтобы обратиться к широкому спектру клиентов, от молодежи до пожилых людей. Хотя цены в семейных ресторанах выше, чем в ресторанах быстрого

питания, эти заведения предоставляют обслуживание за столом, чтобы компенсировать это. Приглушенные тона, неинтересные произведения искусства, обилие кабинок и широких сидений характеризуют декор семейных закусочных. Детские кресла-бустеры и стульчики для кормления легкодоступны.

В современном мире даже небольшие предприятия обладают такими возможностями, и грамотно планируя эффективное управление деятельностью, можно сэкономить минимальные затраты, которые в скором времени окупятся. Бизнес-модель ресторана вращается вокруг проектирования, разработка, и канализация закусочного бизнеса, который готовит и подает еду и напитки пользователям в помещении ресторана, а также предлагает услуги доставки еды и выноса. Поскольку маржа прибыли падает от **2 до 6 процентов**, ясно, что получать прибыль от любого вида общественного питания не просто. Сначала нужно знать о требованиях целевого рынка.

Список литературы:

1. <https://articlekz.com/>
2. Service Management : Strategy and Leadership in Service Business, 3rd Edition Richard Normann. 257 pages. October 2021
3. Воробьева Е.А. Развитие услуг общественного питания // Карельский научный журнал. 2016. № 1 (10). С. 159-164.

ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН СЫН-ҚАТЕРЛЕР

СЕРИКОВА Д.Е.

РД-20-1к тобының студенті

СЫЗДЫКОВА Д.М.

ғылым магистрі, оқытушы

«Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Түйіндеме. мақалада халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған қызмет ретінде қонақжайлық индустриясы нарығын дамытудың негізгі тенденцияларына талдау жасалды.

Кілт сөздер: қонақжайлық индустриясы, Go Green, виртуалды шындық, мобильді құрылғылар, мобильді қосымшалар.

Қонақжайлық индустриясы-COVID-19 пандемиясынан зардап шеккен салалардың бірі. Мұндай салалар мен шағын бизнес үшін қалпына келтіру бес жылдан астам уақытты алуы мүмкін.

Қонақжайлық индустриясының әртүрлілігімен бизнес иесі ретінде стратегияларды әзірлеу кезінде кең ауқымды үрдістерді ескеру қажет.

Кәсіп иесі ретінде соңғы тенденцияларды бақылау сізге саладағы барлық өзгерістер мен бизнесті жүргізуге әсер ететін оқиғалар туралы хабардар болуға көмектеседі.

Қонақжайлық индустриясында желілік қауымдастықтар қонақжайлық компанияларының тұтынушылармен қарым-қатынасын өзгертті. Компания веб-сайттары, әлеуметтік медиа және TripAdvisor сияқты туристік веб-сайттар қонақжайлық бизнесінің ашықтығына ықпал етеді, нәтижесінде олар ұсынатын қызмет сапасы жоғарылайды.

Дауыспен іздеу - әртүрлі салаларға әсер ететін қазіргі тренд. Amazon компаниясының Alexa, Apple компаниясының Siri, Google Assistant және Microsoft корпорациясының Cortana-бұл сандық көмекшілердің ең жаңа технологиялары.

Қонақжайлық индустриясында дауысты іздеу брондау процесін көбірек өзгертеді.

Смартфондар мен планшеттерді пайдалана отырып, тұтынушылар енді іздеп, демалысқа тапсырыс бере алады. Веб-сайтыңызды дауыстық іздеу мүмкіндіктерімен жабдықтау арқылы сіз конверсияны арттыра аласыз, себебі ол сізді білікті тұтынушылармен байланыстырады.

Күн сайын біз экологиялық проблемалардың көбеюіне тап болғандықтан, тұрақтылық басты міндетке айналады. Осылайша, қонақжайлылық индустриясының үлкен бөлігі қоршаған ортаға теріс әсерді азайту үшін Go Green әрекеттеріне қатысады. Бұл қоршаған орта үшін де, бизнес үшін де жақсы болды. Бұл қонақ үйге келушілердің санын арттырады. Сонымен қатар, тұтынушылар тұрақтылықты жүзеге асыратын компаниялардың өнімдері мен қызметтері үшін төлеуге дайын.

Соңғы 10 жыл ішінде қонақ үй иелері өз нысандарына тұрақты даму әдістерін қолданды. Бұл қоршаған ортаға айтарлықтай әсер етті, қонақтарға қызмет көрсету сапасын жақсартты және жалпы кірісті арттырды.

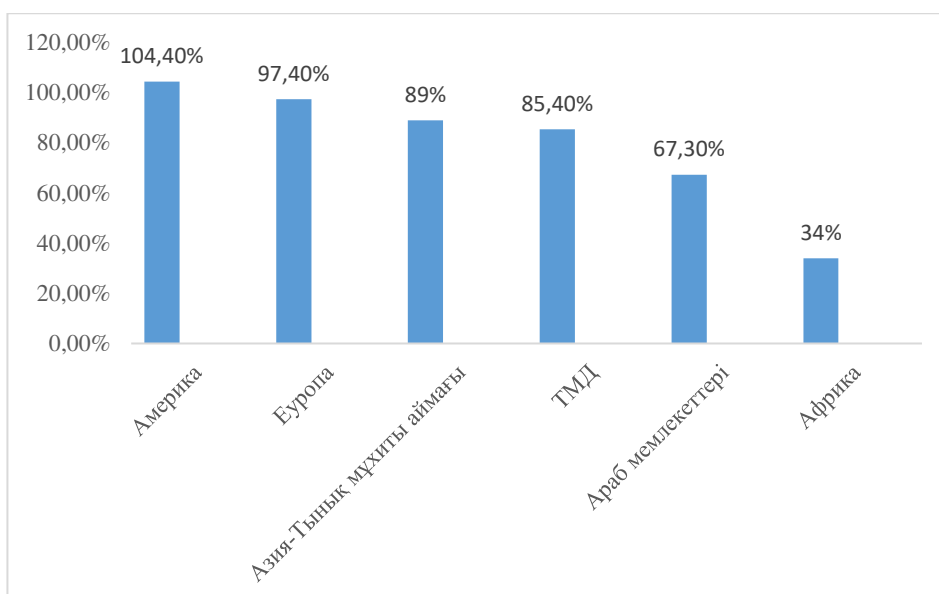
Үнемі дамып келе жатқан экологиялық технологиялар қонақүй шығындарын азайтып, тиімділікті арттыруда. Сондай-ақ үкіметтер жасыл технологияларды пайдалана отырып, нысандар салу үшін экономикалық ынталандыруды қамтамасыз ете бастады. Бұл ынталандырулар салықты есептен шығарудан, реттеуді жылдамырақ бекітуден, қаржылық гранттардан және сыйлықақыларды қайтарудан тұрады.

Виртуалды шындық (VR) қонақжайлылық индустриясын өзгертті және байытты. Бүгінгі таңда бұл АҚШ-тағы 57,4 миллион қолданушы қолданатын ең үлкен жаңа технологиялық үрдістердің бірі (eMarketer, 2020). Осылайша, көптеген кәсіпорындар виртуалды шындықты әртүрлі мүмкіндіктер үшін пайдаланады. Қонақжайлылық индустриясындағы виртуалды шындық саяхат, қонақ үй турлары және брондау процестерінде қолданылады.

Соңғы жылдары виртуалды шындық қоршаған ортаны зерттеу кезінде тұтынушылар тәжірибесін жақсартты. Сатып алушыға VR қонақ үй бөлмесін брондауға қатысты дәлірек ақпарат береді.

Қазір қонақ үйлер мен курорттар қонақтардың адалдығын, компанияның брендингін, жарнаманы, кросс-сатылымды және маркетингтік бағдарламаларды жақсарту үшін мобильді платформаларды пайдаланады. Мобильді қосымшалар қазір қонақ үйлер мен басқа да байланысты бизнес үшін міндетті болып табылады. Бүгінгі таңда нарықта қонақ үйлерді басқарудың әртүрлі бағдарламалары бар.

Қонақжайлылық индустриясындағы мобильді қосымшалар сыналды және тиімді екендігі дәлелденді. Мобильді құрылғыларға ыңғайлы веб-сайттар мен қосымшалар, сондай-ақ жаңартылған ақпараттармен жалпы бизнестің өсуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, мобильді технологиялар клиент пен қонақ үйдің арасындағы алшақтықты жояды.

Сурет 1. Өңірлер бойынша интернетке мобильді қолжетімділікке жазылу деңгейі

2020 жылы АҚШ-та 274,7 миллион адам кез-келген мобильді құрылғылар арқылы интернетке шықты. 2023 жылы бұл көрсеткіш 295 миллион мобильді интернет пайдаланушысынан асады деп болжануда. Қазіргі уақытта АҚШ халқының шамамен 83% - ы мобильді интернетті пайдаланушылар.

Қалпына келтіру жолы оңай емес. Демалыс және саяхат индустриясы соңғы тенденцияларға жауап беруге, жаңа технологиялық тенденцияларды тез енгізуге және клиенттердің сұраныстарына назар аударуға дайын болуы керек. Техникалық құрылғылар мен шешімдер менеджерлерге осы кедергіні жеңуге және клиенттердің адалдығын сақтауға көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Климова Т.Б., Яковенко О.В. Цифровая трансформация в мейнстриме гостиничной индустрии // Управленческий конгресс: сборник статей. – Белгород: ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2018. С. 310-314.
2. <https://hospitalityinsights.ehl.edu/restaurant-technology-trends>

ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

СКРИПНИКОВА Э.

студентка группы РД-20-2

АЛЕКСЕЕНКО Т.Н.

магистр, доцент

ЕЛЕМЕСОВ Д.К.

Управляющий рестораном

«Рубин» ТОО «Gold Way K»

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены основные мировые тренды развития ресторанного бизнеса, проведен анализ основных тенденций развития рынка. Практика показывает, что в сфере ресторанного бизнеса успешно работают только те предприятия, которые вносят изменения в организацию своей деятельности, тем самым совершенствуя её. Самые большие проблемы, стоящие перед ресторанной индустрией, заставили

предприятия предприятий питания думать по-новому. Рестораны адаптировались, изменив бизнес-модели, инвестируя в многоканальные решения, модернизируя кухонную автоматизацию и развиваясь, чтобы удовлетворить потребности своего бизнеса и своих клиентов.

Ключевые слова: ресторанный бизнес, предприятия питания, основные тренды развития.

В статье мы рассмотрим основные ресторанные тренды, которые нельзя игнорировать после пандемии, и которые можно активно развивать в Казахстане. Отрасль меняется, и меняется быстро. Хорошая еда и вежливое обслуживание всегда будут краеугольными камнями в индустрии общественного питания, но этого уже недостаточно. Глобальная вспышка вируса COVID-19 оказала огромное влияние на общество. А в сфере общественного питания это больше всего ускорило темп изменений, которые уже происходили.

От изысканной кухни до фаст-фуда бесконтактные технологии и доставка еды могут оставаться ключевыми инвестициями в 2022 году, поскольку рестораны ищут способы улучшить качество обслуживания клиентов, отвечая при этом растущим ожиданиям.

Бесконтактные способы заказа и оплаты, такие как меню с цифровым QR-кодом и бесконтактные платежи станут более популярными в 2022 году. Фактически, 94% опрошенных ресторанов говорят, что в настоящее время они предлагают бесконтактные способы оплаты. Более трех из четырех ресторанов говорят, что используют приложения для мобильных кошельков, а 50% принимают платежи с помощью QR-кода.

Почти половина рестораторов (45%) планируют продолжать предлагать меню с QR-кодом в 2022 году - это экономит деньги ресторана, повышает качество обслуживания клиентов, уменьшает количество ошибок и, в конечном итоге, эффективно увеличивает чаевые сотрудникам. Онлайн-заказы также являются неотъемлемой частью многих ресторанных предприятий: 69% заявили, что они продолжают предлагать цифровые заказы после пандемии. Все больше рестораторов хотят взять на себя онлайн-заказы и доставку в 2022 году и уменьшить зависимость от третьих лиц-онлайн систем доставки еды в Казахстане. Это EMENU, GLOVO, WOLT. А 49% заявили, что продолжают предлагать доставку еды напрямую через свой ресторан. Причина проста: они хотят полностью контролировать работу ресторана.

Потребители также хотят пропустить посредника: 68% сказали, что они предпочли бы использовать собственный веб-сайт или приложение ресторана для доставки еды, а не стороннее приложение. Основная причина, по которой они это делают, - непосредственная поддержка ресторана.

Если владельцы ресторанов используют курьеров или доставку по требованию от Square, они могут сделать обслуживание клиентов еще более удобным. Принимая больше прямых заказов, компании будут лучше контролировать взаимодействие с клиентами. У них будет доступ к централизованным данным о клиентах, что поможет им улучшить маркетинг и программы лояльности.

Рестораны придумывают креативные способы повысить вовлеченность и лояльность клиентов. Около 90% рестораторов планируют реализовать инициативы по привлечению клиентов, чтобы клиенты возвращались в течение 2022 года.

Даже рестораторы, которые не готовы опробовать новые вертикали, такие как розничная торговля, меняют свою идентичность, начиная с того, что делают услуги и продукты, вдохновленные пандемией, постоянными. Три из четырех владельцев ресторанов говорят, что новые стратегии, вызванные COVID-19, никуда не денутся: 44% продолжают предлагать подписку и членство, 37% продают наборы для еды или коктейлей, а 27% инвестируют в виртуальные дегустации в 2022 году.

Чтобы максимально использовать эти инициативы, рестораны также уделяют особое внимание поощрению лояльности клиентов. Хорошо спланированные программы

лояльности могут обеспечить глубокое понимание потребностей и предпочтений клиентов, помогая предприятиям пищевой промышленности повысить удовлетворенность клиентов. Вот почему 41% рестораторов добавили или улучшили свои программы лояльности и поощрения клиентов в прошлом году.

Предоставляя творчески обновленные услуги и инвестируя в свежие инициативы, владельцы могут обеспечить отличное обслуживание в ресторане, независимо от того, обедают ли люди в ресторане или делают заказ на вынос, помогая повысить удержание клиентов и продажи.

Рестораны играют особую роль в сообществах. Это место проведения многих важных жизненных событий — первых свиданий, встреч и деловых встреч. Прочные общественные связи означают более прочные связи с посетителями, поэтому многие рестораны в Казахстане планируют в 2022 году инвестировать в дополнительные инициативы по общественным работам. В 2022 году 92% планируют продолжать и активнее участвовать в жизни общества, например, готовить еду для поставщиков общественных услуг, жертвовать едой или деньги общественным организациям и предлагать поддержку местным предприятиям, принадлежащим меньшинствам. Участвуя в большем количестве инициатив по взаимодействию с общественностью, владельцы и менеджеры ресторанов могут завоевать больше любви к бренду, радуя гостей новыми впечатлениями. Люди очень заботятся о еде, и рестораны помогают им развивать эту страсть еще больше. Владельцы ресторанов по-новому взаимодействуют с клиентами: от проведения кулинарных онлайн-курсов и виртуальных дегустаций до предложения подписки и членства. И 92% планируют в этом году реализовать больше инициатив по взаимодействию с сообществом, чтобы сделать эту связь еще сильнее.

Casual dining - формат, возникший на грани fast casual и fine dining, нечто среднее между ними. Заведения, которые по ценовой политике являются демократичными, так как определяют стоимость своих блюд таким образом, чтобы она была доступна как можно большему количеству гостей. А вот по ресторанному дизайну, качеству сервиса и уровню и подаче блюд играют в сегменте премиум-класса.

В Караганде много ярких примеров таких ресторанов: Life Garden, Wurst, Антресоль.

Поскольку в начале прошлого года столовые были фактически закрыты (многие из них все еще ограничены), ресторанам пришлось переосмыслить то, как они будут обслуживать голодных посетителей. Например, в Нью-Йорке южный ресторан с курицей и вафлями Sweet Chick превратился из обычного ресторана в ресторан быстрого питания, переименовав его в Lil 'Sweet Chick. Все пять заведений, включая одно в Лос-Анджелесе, были модернизированы и переименованы, и теперь там подают жареных цыплят, вафли и бутерброды с печеньем. Сейчас бренд рассматривает возможность франчайзинга. Даже лучшие рестораны изысканной кухни быстро переориентировались на непринужденную обстановку. Canlis, заведение с белыми скатертями в Сиэтле, и Noma, один из лучших ресторанов мира, обменяли свои мишленовские тарелки на булочки и начали переворачивать гамбургеры. Канлис создал всеамериканскую забегаловку с гамбургерами и картофелем фри. Noma стал бургерным и винным баром, впервые предлагающим еду на вынос.

Рестораторы поняли, что тренд на такой формат заведений резко вырос и смогли адаптироваться под потребителей.

Что касается общего состояния здоровья, то одной из самых новых тенденций, за которой стоит следить, является постный белок, удовлетворяющий потребительские потребности как с точки зрения личного здоровья, так и с точки зрения защиты окружающей среды. Но клиенты также больше не довольствуются тем, что просто принимают заявления ресторана о здоровых и экологически чистых блюдах - теперь они требуют доказательств. По данным Datassential, сегодня половина потребителей считает важным потреблять продукты, приготовленные из ингредиентов с «чистой этикеткой», а две трети также поддерживают маркировку меню. Все больше людей выбирают меню

осознанно, чтобы укрепить иммунитет и контролировать вес. Тема здоровья сейчас актуальна как никогда, потому что Covid-19 сильнее всего ударил по людям с хроническими заболеваниями. Теперь люди думают и только потом едят. Мировой рынок функциональных продуктов питания вырастет с 177,77 млрд в 2018 году до 267,92 млрд \$ к 2025 году. В 2020 году огромную популярность приобрели ферментированные продукты для здоровья кишечника. Их продажи увеличились на 49% в меню ресторанов. Теперь люди хотят пить натуральное пиво, органические вина и есть экологически чистое мясо.

Общепит стал снижать количество отходов, внедряя системы переработки, что в будущем приводит даже к некоторой экономии. Даже в мелочах, например, одноразовые бумажные полотенца многими заведениями заведены на продукты повторной обработки. Пластиковые стаканы также отходят на второй план. В качестве посуды используются биоразлагаемые контейнеры, стаканчики и даже трубочки.

Пока ещё до нас не дошёл тренд «zero waste», популярный в Америке, но его тоже можно ожидать в обозримом будущем, если не в этом, то в следующем году. Суть в том, чтобы использовать многоразовую чашку для напитков, которую клиент может вернуть в заведение и получить определённый бонус. 128 Алматинских заведений уже поддержали это нововведение. Именно поэтому в ближайшие годы лидерами станут те компании, которые выведут осознанное потребление на новый уровень.

Эволюция, которую мы наблюдаем в ресторанной индустрии, просто поразительна. Рестораторы и шеф-повара вдохновляюще адаптировались, переосмыслив роль своего ресторана. И это только начало. Владельцы и менеджеры ресторанов остаются стойкими перед лицом проблем. Рестораторы говорят, что от бесконтактного обслуживания до автоматизации кухни нет замедления. Переход на цифровые технологии выходит на первый план, поскольку владельцы и менеджеры изучают способы повышения внутренней эффективности, предоставления более впечатляющих многоканальных услуг в ресторанах и поддержания связи со своими клиентами. Эти бизнес-модели и появляющиеся тренды будут продолжать развиваться, чтобы удовлетворять потребности посетителей там, где они есть, и делать отрасль лучше для всех.

Список литературы:

1. Малышкина Е. А. Тенденции развития рынка ресторанного бизнеса Казахстана в современных условиях / Е. А. Малышкина // Гуманитарные науки. Экономика. Вестник ТГУ. 2019. Вып. 5 (79). С. 263–266.
3. Пак В. Г. Элементы внешней среды предприятий общественного питания / В. Г. Пак // Вопросы экономики. Вестник ТГЭУ. 2018.
4. <https://hospitalitytech.com/cashless-king-contactless-interactions-important-ever>
5. <https://hospitalitytech.com/3-food-waste-technology-trends-should-be-your-radar>

ПЕТР ФРАНЦЕВИЧ ЛЕСГАФТ «ДЕНЕ ЖӘНЕ ОЙ ТЕОРИЯСЫ»

СМАҒУЛ О

ФКиСМ 19 1 к тобының студенті

МИНЖАНОВ Н.Ә.

п.ғ.д., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Түйіндеме. Мақалада Петр Францевич Лесгафт (1837-1909) - орыс педагогы және қоғам қайраткері, анатом және дәрігер, дене тәрбиесінің ғылыми жүйесінің авторы ретінде ұстанымдар қалыптасқан. . Лесгафттың анатомия бойынша негізгі еңбектері: «Көздің айналмалы бұлшықеті туралы», «Несепағарды қоршап тұрған бұлшықеттер мен фасциялар

туралы», «Ниша немесе фарингальды сөмке туралы», «Адамның ауытқулары және олардың салыстырмалы жиілігі», «Сүйектердің пішініне әсер ететін себептер туралы», «Теориялық анатомияның негіздері» болу ықпалы назарға ілікті.

Кілт сөздер. Петр Францевич Лесгафт, Лесгафттың анатомия бойынша негізгі еңбектері, дене тәрбиесінің маңызды мақсаты, - өзінің қимыл-қозғалысын саналы түрде басқара білу.

Петр Францевич Лесгафт (1837-1909) - орыс педагогы және қоғам қайраткері, анатом және дәрігер, дене тәрбиесінің ғылыми жүйесінің авторы.

Петр Францевич Лесгафт 1837 жылы 8 қыркүйекте Санкт-Петербургте орысқа шыққан неміс Иоганн Петер Отто Лесгафт пен оның әйелі Генриетта-Луизаның отбасында дүниеге келді. 1856 жылы медициналық-хирургиялық академияға түседі.

Үшінші курста Петр анатомияға қызығушылық танытып, оған барлық құмарлықпен берді. Көптеген профессорлар Лесгафттың көзқарастарының қалыптасуына үлкен әсер етті, бірақ оның анатомист-зерттеуші және ғалым ретінде қалыптасуында басты рөлді профессор В.Л. Грубер атқарды, ол жұмыста қажымас, ең бастысы тәуелсіз пайымдаулармен ерекшеленді. Диссертация қорғау 1865 жылы 29 мамырда П. Ф. Лесгафт Смв "адамдар мен кейбір жануарларда тік ішектің бойлық бұлшықет талшықтарын аяқтау туралы" диссертациясын медицина ғылымдарының докторы дәрежесіне көтерді. Сол жылы Петр Францевич көз бөлімшесінде ординат лауазымына тағайындалды. 1868 жылдың көктемінде, В. Л. Грубердің өтініші бойынша, бір уақытта қарапайым болып қала отырып, анатомия проекторының орнын алды. Сол жылы П.Ф. Лесгафт "анатомиялық тұрғыдан сол жақ бел аймағындағы Колотомия" шығармасы үшін хирургия докторы дәрежесін алды. 1885 жылы п.Ф. Лесгафт оқытушылық қызметке рұқсат алды және "семсерлесу-гимнастика залында" гимнастика сабақтарының жетекшісі болып шақырылды. [1]

1896 жылы Лесгафт өзінің тағы бір арманын жүзеге асырды – ол жоғары курс тәрбиешілері мен дене тәрбиесі жетекшілерінің биологиялық зертханасының ашылуына қол жеткізді.

Лесгафттың анатомия бойынша негізгі еңбектері: «Көздің айналмалы бұлшықеті туралы», «Несепағарды қоршап тұрған бұлшықеттер мен фасциялар туралы», «Ниша немесе фарингальды сөмке туралы», «Адамның ауытқулары және олардың салыстырмалы жиілігі», «Сүйектердің пішініне әсер ететін себептер туралы», «Теориялық анатомияның негіздері» (I бөлім, 2-басылым, 1896; 1905); --Адам анатомиясы (I және II шығарылымдары, 1895 - неміс тіліне аудармасы, Лейпциг, 1892) және бірқатар жұмыстар «Петербург биологиялық зертханасының Известиясында», «Мем. Санкт-Петербург Ғылым академиясы». [2]

Лесгафт өзі жасаған функционалдық анатомияның негізгі позициясынан - форма мен қызметтің бірлігі туралы айта отырып - адам ағзасы мен бүкіл ағзаның дамуына функцияны, «бағытталған жаттығуды» әсер етуді мүмкін деп санады. П.Ф.Лесгафттың педагогикалық жүйесі жеке тұлғаның физикалық және рухани дамуының бірлігі туралы ілімге негізделген. Ғалым дене жаттығуларын адамның тек физикалық емес, сонымен қатар интеллектуалды, адамгершілік және эстетикалық дамудың құралы ретінде қарастырады. Сонымен бірге ол ақыл-ой мен дене тәрбиесінің ақылға қонымды үйлесімділігінің, өзара әсерінің маңыздылығын үнемі атап өтеді. «Бұл қажет, - деп жазды П.Ф.Лесгафт, - ақыл-ой мен дене тәрбиесі қатар жүруі керек, әйтпесе біз жаттығусыз қалатын органдардың дұрыс дамуын бұзамыз». И.М.Сеченов сияқты, П.Ф.Лесгафт қимылдар, дене жаттығулары мектеп оқушыларының танымдық мүмкіндіктерін дамыту құралы деп есептеді. Сондықтан, оның пікірінше, «мектеп дене тәрбиесіз өмір сүре алмайды; физикалық жаттығулар күн сайын, ақыл-ой белсенділігіне толық пропорцияда жасалуы керек». [3]

П.Ф.Лесгафт «білім беру» терминін қолдана отырып, оны бізбен салыстырғанда кеңірек түсінеді. Шындығында, П.Ф.Лесгафтты тәрбиелеу дегеніміз - бұл тәрбиелеу, адамның жеке басын қалыптастыру, ал дене тәрбиесі дегеніміз - бұл үнемі күрделене

түсетін табиғи және арнайы таңдалған қозғалыстардың, дене жаттығуларының әсерінен дене мен тұлғаны мақсатты түрде қалыптастыру. жас ұлғайған сайын қарқынды бола отырып, үлкен тәуелсіздік пен адамның ерікті көріністерін қажет етеді. П.Ф.Лесгафт дене тәрбиесінің оқу процесін өзі құрған дене тәрбиесінің жалпы теориясының бөлігі ретінде әлеуметтік және ғылыми зерттеу объектісі ретінде анықтады.

Ол дене тәрбиесінің маңызды мақсаты - өзінің қимыл-қозғалысын саналы түрде басқара білу, «ең қысқа мерзімде ең көп жұмыс істей білуге үйрену немесе әсем әрі жігерлі әрекет ету» деп санады. Ресейде тұңғыш рет П.Ф.Лесгафт сөз бен бейнелеу әдістерін қолдану қажеттілігін ғылыми негіздеді. Сол кездегі мектептерде гимнастиканы оқыту деңгейін ескере отырып, ол шоуды жоққа шығармады, бірақ бұл әдісті қозғалыс әрекетін тыңдаушылар жүзеге асырған кезде қолдану керек деп есептеді. Барлық оқушылар жаттығуларды механикалық емес, саналы түрде жасауы керек. Бұл жаттығуды нақты және нақты түсіндірген кезде мүмкін болады. П.Ф.Лесгафт дене тәрбиесінің мазмұнына, жаттығулар мен ойындарды таным әдісі ретінде қолдануға көп көңіл бөлді. Ол дене жаттығуларын төрт негізгі топқа жіктеді:

бас, дін, аяқ-қол қимылдарындағы қарапайым жаттығулар және қимылдар мен лақтыру түрлерімен күрделі жаттығулар;

таяқтармен және салмақпен қозғалыс қимылдары кезінде, ағаш және темір доптарды лақтыру, секіру, күрес, өрмелеу, тепе-теңдікті сақтау кезінде күшейтетін стресс жаттығулары;

берілген қарқынмен жүгіру, белгілі қашықтыққа секіру және нысанаға лақтыру кезіндегі кеңістіктік және уақыттық қатынастарды зерттеуге байланысты жаттығулар;

қарапайым және күрделі ойындар, жүзу, конькимен сырғанау және шаңғы тебу, жаяу серуендеу, экскурсиялар мен жекпе-жек өнері процесіндегі жүйелі жаттығулар.[2]

Өзінің екі томдық “Мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесіне басшылық” (1888-1901) деген еңбегінде дене тәрбиесінің әр түрлі жүйесін терең сынап, осы жөнінде өз теориясын жасады. Оның пікірі бойынша, дене тәрбиесі оқушының жан-жақты жетілуін қамтамасыз етуге қатысты барлық істердің, жұмыстардың жүйесінен тұрады. Сондықтан да дене тәрбиесі ақыл-ой, адамгершілік және эстетикалық тәрбие түрлерімен тығыз байланысты. Оның үйретуінше, дене жаттығулары мінез бен ақыл-ой қабілетін дамытатын бірізді, тізбекті болуы қажет. Дене қозғалыстарының жүйесі баланың табиғи дамуына сәйкес келіп, бұлшық еттердің бүкіл тобын қамтуы керек. Дене жаттығулары дене шынықтыру мұғалімінің ұқыпты түсіндіруі арқылы жүргізілуге тиіс деді.[3]

Лесгафт ақыл-ой жұмысының дене шынықтыру жаттығуларымен және ойындармен алмасып отыруын талап етті. Сонымен қатар, ол балаларға ауыр гимнастикалық жаттығуларды орындатудан сақтандырды, көбіне табиғи қозғалыстарды: жүгіру, жүру, секіру, ойын, т.б. ұсынды.

Лесгафт адам дамуын 5 кезеңге:

– қимыл-қозғалысы реттелмеген (жас нәрестеге тән);

– рефлексті-тәжірибелі (сөйлегенге дейінгі);

– шынайы еліктеу – (мектепке дейінгі кезең);

– идеялы еліктеу (20 жасқа дейін);

– сындарлы-шығармашылық (ересек өмір кезеңі) кезеңдерге бөледі.[3]

Лесгафт әр кезеңнің өзіне тән тәрбие түрі болады, алдыңғы үш тәрбие кезеңінде төменгі факторларға: тазалық сақтау; тәрбиешінің оқушылар алдындағы сөзі мен ісінің бірлігі; тәрбиеленушіге ешқандай қысым көрсетпей, баланың жеке басын құрметтеу факторларына айрықша назар аудару қажет деп есептейді.

П. Ф. Лесгафт ғылыми еңбектер, педагогикалық идеялар, бүкіл әлем бойынша мыңдаған ізбасарлар түрінде үлкен мұра қалдырды. Лесгафт өзінің ерекше ғылыми адалдығын, жанқиярлығын, пайымдаулардың тәуелсіздігін, принциптілігі мен күшті аналитикалық ақылын атап өткен замандастарымен жоғары бағаланды. Ол сирек кездесетін адамның сүйкімділігі мен қарапайымдылығын қатал, талапшыл ғалымның, іскер адамның,

қажымас жұмысшының обсессиясымен үйлестірді. Ұлы ғалымның зерттеулері әлі күнге дейін өзектілігін жоғалтқан жоқ. 1909 жылы П.Ф. Лесгафт қайтыс болғаннан кейін, оның студенттері мен ізбасарлары 1910 жылы жоғары курстарды ашуға рұқсат алды. Олардың құрылымына жалпы білім беретін екі жылдық факультет кірді, содан кейін студенттерді үш арнайы факультетке — дене тәрбиесі, жаратылыстану және тарихи бөлімдерге бөлу болды. Жалпы оқу мерзімі төрт жыл болды. Революциядан кейін мектеп п.Ф. Лесгафт атындағы жаратылыстану институты ретінде жұмысын қайта бастады. Петр Францевич мұғалім ретінде және Петр Францевич өмір мұғалімі ретінде – бір-бірінен ажыратылмайтын ұғымдар.[4]

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Герценштейн Г.М. Лесгафт, Петр Францевич // Брокгауз және Эфрон энциклопедиялық сөздігі: 86 томдық (82 том және 4 қосымша);
- 2.Добровольский Б.К. ЛЕСГАФТ Петр Францевич. Т. 3 // Ұлы медициналық энциклопедия, редакциялаған Петровский Б.В., 3-басылым;
- 3.Лесгарфты еске алу / ред. Обух В.А.М.: 1924 ж.
- 4.Лесгарфты еске алу / ред. Мединский Е.Н.М.: 1947 ж.

РЕКЛАМНЫЕ МЕТОДЫ ПРОДВИЖЕНИЯ ТОВАРОВ В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ

ТЕЛЬМАН А.М.

студентка группы Тур-21-1к.

БЛЯЛОВА А.К.

магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Развитие розничной торговли нуждается в создании специальных служб по изучению и прогнозированию потребительского спроса, формированию оптимального ассортимента товаров, анализу и определению прогрессивных форм и методов розничной торговли на уровне региона, края, области, района, при неукоснительной поддержке государственных и муниципальных органов власти в целях контроля за ходом розничной торговли, разработки новых видов изделий и товаров. Рекламное объявление в розничной торговле — тип рекламы, используемый районными торговцами в занятии с прямыми потребителями продукта.

Ключевые слова: Реклама, розничная торговля, мерчандайзинг, брендинг, продвижение товара, пропаганда, сегменты рынка.

Рекламная деятельность является главной из движущей сил, которая способствует повышению жизненного уровня населения. Реклама является основным каналом распределения информации на рынке и предпосылкой обратной связи с ним.

В своем Послании народу Казахстана от 02 сентября 2019г. Президент Республики Казахстан К. К. Токаев сказал: «В Казахстане выстроена успешно функционирующая модель рыночной экономики. В 2017 году страна, преодолев негативные последствия мирового кризиса, вернулась на траекторию уверенного роста. По итогам года рост валового внутреннего продукта составил 4%, а промышленного производства – более 7%. В основе социально-экономических успехов страны – гражданский мир, межнациональное и межконфессиональное согласие, которые продолжают оставаться нашей главной ценностью.

Тем не менее мы должны четко осознавать, что достижения Казахстана – надежная база, но не гарантия завтрашних успехов. Глобальные тренды показывают, что оно должно основываться в первую очередь на широком внедрении элементов Четвертой

промышленной революции. Мы создали независимый Казахстан, который стал брендом, вызывающим доверие и уважение в мире».

Реклама служит всем нуждам общества: стимулирует спрос и доходность рынка, создает имидж фирмам и товару, привлекает внимание к социальным проектам, увеличивает налогооблагаемую базу, имеет образовательную и политическую роль. Актуальность существования рекламной деятельности на рынке сомнений не вызывает, т.к. без нее невозможно экономическое развитие.

Существует большое число определений продвижения и в основном создатели дают одну и ту же смысловую нагрузку. Одним из наиболее успешным является следующее:

Реклама - процесс донесения сведений от рекламодателя вплоть до целевой аудитории с помощью привлечения разных информационных каналов. Основная роль рекламы - донесение информации до потребителя.

Продвижение - каждая форма сообщений, используемых фирмой с целью информации, убеждения либо напоминания людям о собственных товарах, предложениях, формах, идеях, социальной работы и их влияния на общество.

Реклама ориентирована на развитие товаров, её задача способствовать реализации маркетинговых целей, к каким причисляют: увеличение объема продаж; повышение части рынка; выведение на рынок новейших продуктов; развитие положительного имиджа компании и т. д.

Рекламное объявление - каждая доходная модель не индивидуальной презентации и продвижения идей, продуктов и услуг, исполняемая определенным заказчиком.

В рамках менеджмента рекламное объявление должно: во-первых, организовать рынок (потребителя) к благоприятному восприятию новейшего товара; во-вторых, сохранять спрос на высоком уровне на стадии общественного производства продукта; в-третьих, содействовать расширению рынка сбыта.

Маркетологи устанавливают комплекс продвижения как специфическое сочетание рекламы, личной продажи, мероприятий по стимулированию сбыта и организации связей с общественностью, направленные на достижение маркетинговых и целей.

Т.е., основные цели рекламы - создать осведомленность, предоставить информацию, убедить, напомнить, склонить к решению о покупке. Эти цели тесно связаны с моделью поведения покупателя.

Рекламодатель должен определить, какого состояния достигли его целевые потребители (с помощью маркетинговых исследований, и соответственно установить цели рекламы, то есть в случае с новым видом продукции следует максимизировать “осведомленность” и “знание” того, что он из себя представляет (его свойства), а в случае с установившейся товарной маркой необходимо подкреплять “предпочтение” марки и “напоминать” о ней регулярным потребителям.

Рыночные сегменты должны обладать следующими свойствами:

- Измеряемость. Компания должна иметь возможность оценить размеры, покупательную способность и другие характеристики сегмента рынка.

- Размер. Сегменты рынка должны быть достаточно большими для обеспечения прибыли и покрытия расходов. Сегментом рынка можно назвать максимально однородную группу клиентов, одинаково воспринимающих направленные на них маркетинговые программы.

- Доступность. Продавцы должны иметь возможность выхода на сегменты в целях их обслуживания.

- Отличительные черты (но однотипные реакции на элементы программы маркетинга).

- Активность. Программа маркетинга, разработанная для привлечения внимания потребителей и их обслуживания, должна восприниматься ими активно.

После сегментирования рынка и определения отличий каждой группы клиентов компания должна оценить привлекательность данного рынка и выбрать один или несколько

сегментов для освоения. Для этого необходимо соотнести общую привлекательность сегмента рынка (размер, темпы роста, прибыльность и перспективность, возможности экономии при увеличении объемов, степень риска) и цели и ресурсы компании.

Можно сделать вывод, что рекламная компания должна формироваться в различных направлениях, важно как оформление оконных и внутримagaзинных витрин, так и использование печатной, транспортной, радиотелевизионной рекламы и другими её видами.

Основные виды продвижения:

- Реклама;
- Стимулирование сбыта;
- Личные продажи;
- Связи с общественностью.

Розничная торговля – это последний этап в канале распределения, который включает все предприятия (фирмы) и всех людей, участвующих в процессе физического перемещения товаров и услуг, а также в передаче права собственности на эти товары и услуги от производителя потребителю.

Продвижение товара это – неотъемлемая часть успешной работы любого торгового предприятия.

Пропаганда - в большинстве случаев даёт покупателю достоверную информацию, воспринимается покупателями более объективно, чем информация, исходящая непосредственно от фирмы (эффект взгляда со стороны), охватывает широкий круг потенциальных покупателей, создаёт 49 возможности для эффективного представления товаров и фирмы.

Рекламное объявление ориентировано на местное народонаселение и отвечает делам, нуждам, культуре и характерным чертам нрава данных людей.

Розничное рекламное объявление нацелено на определенного покупателя и определенный магазин. Она содержит наименование магазина, его местоположение и мобильный телефон.

Имеются следующие разновидности розничной рекламы:

- Совместная реклама изготовителя и розничного торговца. Целью коллективной рекламы является как стимулирование краткосрочных продаж, так и усиление вида торговой марки. Разделяют три типа такого рода рекламы: вертикальная - изготовитель платит за рекламу розничного торговца; горизонтальная - когда местные дилеры объединяются с целью проведения маркетинговой кампании; компонентная - если компания-поставщик для одного товара оплачивает часть рекламной кампании всего продукта. Совместная рекламное объявление публикуется в виде радиосообщений, уведомлений в прессе, наружной рекламе.

- Напоминающая реклама применяется с целью возбуждения у покупателя незамедлительного желания совершить покупку. Это обеспечивается применением так называемых маркетинговых материалов, которые располагаются напрямую в местах продаж. К ним принадлежат: специальные стеллажи, «говорящие полки», wobлеры, наклейки и др. Данные компоненты зачастую применяются с целью информирования о новой цене, с целью презентации ключевой рекламной идеи всей кампании. Доказано, что если информация для покупателя сходится с тем, что он ранее представлял либо слышал ранее из рекламных обращений, то у него формируется ещё более хорошее суждение о товаре. Напоминающая реклама используется на этапе зрелости. Задачи напоминающей рекламы:

- уведомление о местах продаж;
- сохранение интереса к товару;
- сохранение уровня осведомленности о компании.

- Сувенирная реклама специализирована для напоминания покупателю о посещении магазина, о компании - производителе товара. Ему предлагаются безвозмездно небольшие

подарки, полезные в быту (календари, ручки, небольшие хозяйственные приборы), на которых расположены знак компании - изготовителя, адреса и телефоны, а также другая полезная информация.

• Информационная реклама - используется с целью информирования покупателей о возникновении на рынке новых продуктов, услуг, идей. Преследуемая задача - вывод товара на рынок и поиск потенциальных покупателей. Информативная реклама преобладает на стадии выведения товара на рынок. Ее задачи:

- информирование рынка о новинке или изменении способа применения;
- информация об изменении цены;
- рассказ о принципах действия товара;
- формирование образа фирмы;
- рассеивание сомнений.

• Увещательная реклама - формирование избирательного спроса. Используется в случае, если в обстоятельствах конкурентной борьбы предлагается продукт, имеющий какие-либо преимущества перед иными продуктами.

Увещательная реклама применяется на этапе роста, когда формируется избирательный спрос. Такая реклама часто стремится утвердить преимущества путем сравнения с конкурентами. Ее задачи:

- формирование предпочтений к марке;
- поощрение переориентации спроса;
- убеждение незамедлительного совершения покупки.

• Сравнительная реклама - проводятся ключевые характеристики рекламируемого продукта в сравнении с подобными характеристиками продуктов-соперников.

Потребитель согласен оплачивать существенную стоимость - и пусть даже за высококачественный продукт - только лишь в данном случае, когда производитель ему известен и пользуется неплохой репутацией. Таким образом, имея оптимальное название (имидж), предприятие может в известной степени реализовать личные продукты согласно значительной стоимости вне зависимости от качества; содействовать появлению потребностей в этом товаре, т.е. формировать потребность; предоставлять покупателям необходимую информацию о товаре.

Подробную информацию о товаре требуют не только потребители основных средств производства, но и покупатели товаров широкого использования, которым она упрощает подбор.

Главный принцип рекламной работы, основное требование ее преуспевания - это запуск в постоянное использование рекламы, какую покупатель запоминает и отождествляет с определенным товаром. Вот по какой причине главный сюжет рекламы фирмы никак не должен меняться.

Задачи рекламы можно классифицировать в зависимости от её назначения и стадии жизненного цикла продукта.

На розничном рынке наиболее эффективны: мерчандайзинг, наружная реклама, краткосрочная реклама в прессе, на радио.

Итак, можно выделить пять групп покупателей, каждая из которых характеризуется особым поведением: гедонисты, семейные, рациональные, экономные, безразличные.

В группу гедонистов вошли те, кто предпочитает не экономить на еде, не обращает особого внимания на ценники, любят большие магазины с богатым ассортиментом, имеют склонность покупать все, что им понравилось, чаще других приобретают деликатесы и в магазинах, куда, как правило, приезжают на личных автомобилях, ценят наличие дополнительных услуг.

Семейные потребители совершают покупки всей семьей, поэтому, как и гедонисты, любят большие магазины с широким ассортиментом и дополнительными услугами, но, в отличие от представителей первой группы, семейные более внимательны к ценам, предпочитая при возможности экономить: они принимают участие во всевозможных

акциях, дегустациях, ориентированы на дисконтные карты и скидки.

Рациональные потребители покупают только то, что им необходимо. Для представителей этой группы характерно предварительное планирование покупок, стремление к соблюдению составленного плана, а также внимательное отношение к скидкам.

В группу экономных входят покупатели, которые следят в большей степени не за ценами, а за форматами магазинов, считая, что покупки в небольших магазинах экономят время и деньги.

И, наконец, к группе безразличных относятся те потребители, которые не могут достаточно четко описать свои покупательские стратегии.

Под экономической эффективностью подразумевают итоги рекламы в стоимостном выражении. Данные итоги могут квалифицироваться усовершенствованием характеристик работы розничного торгового предприятия: увеличением его денежных отношений, увеличением прибыли, уменьшением уровня издержек обращения, учащенной оборачиваемости средств в товарах, уменьшением сверхнормативных товарных запасов. В зарубежной практике придается огромное значение экономической эффективности рекламы. По этой причине многочисленные иностранные компании ведут серьезный подсчет результатов экономической эффективности рекламы в отдельном торговом предприятии.

Экономическую результативность рекламы устанавливают, к примеру, сопоставляя расходы в рекламу с размером добавочной прибыли, приобретенной вследствие увеличения товарооборота под влиянием рекламы. В случаях если объем прибыли окупится больше общей суммы расходов на рекламу либо же одинаковой этой сумме, реклама является экономически эффективной. О производительности рекламы судят также, сравнивая сведения о продаже за два подобных отрезка времени вплоть до использования рекламы о синхронной продаже товара с использованием рекламы и без нее.

Абсолютно точно установить результативность отдельных средств рекламы, рекламной кампании в большинстве ситуаций никак не представляется возможным. Но примерные подсчеты оправдывают себя.

Целью проверки экономической эффективности рекламы считается формирование действительности рекламного средства либо комплекса маркетинговых событий за конкретный период времени.

Основной способ оценки экономической производительности продвижения основан на определении дополнительной прибыли, приобретенной за счет проведения мероприятий согласно стимулированию, и сравнении этих объемов с расходами. Для этого необходимо отыскать финансовые характеристики оценки рентабельности продаж. На основе показателей прибыли и выручки от реализации рассчитывают коэффициенты рентабельности согласно всей продукции в полном и по единичным её видам. Снижение расходов на производство и сбыт продукта способен считаться положительной тенденцией при оценке сведений коэффициентов. Но снижение этих расходов в текущем периоде способен негативно сказаться в рентабельности в последующих этапах, так как для возобновления позиций фирмы на рынке понадобится существенно повысить данную статью расходов. С помощью правильно выстроенной концепции продвижения, можно повысить объем осуществлении продукции при низком уровне расходов на изготовление. Достигнуть данной цели возможно посредством создания на рынке значительных брендов, которые станут доставлять доход компании в долгосрочной перспективе.

Оценку производительности продвижения осуществляют 75 % розничных учреждений, при этом определяется только лишь экономическая эффективность по приросту товарооборота.

Окончательные заключения о экономической эффективности рекламы приобретают вследствие сопоставления дополнительной прибыли, полученной вследствие применения средств продвижения, с расходами, связанными с реализацией. Главным

использованным материалом при рассмотрении экономической эффективности итогов стимулирующих сбыт мероприятий компании служат, равно как и при рассмотрении эффективности рекламы, статистические и бухгалтерские сведения о увеличении товарооборота. На основе данных сведений возможно изучить экономическую эффективность одного либо сразу нескольких событий согласно стимулированию сбыта, а кроме того - всей работы фирмы по стимулированию сбыта.

Измерение экономической эффективности стимулирования сбыта никак не предполагает больших проблем, так как данные мероприятия дают результат мгновенно уже после начала их применения, а уже после их завершения результат пропадает.

Однако, для того чтобы приобрести наиболее приближенные к точным итоги, необходимо расценивать изменения экономических характеристик работы компании под действием лишь кампании по стимулированию сбыта, никак не проводя в это же время иных событий по продвижению, в период времени, если воздействие иных (не имеющих взаимоотношения к проводимым событиям по стимулированию) факторов, оказывающих большое влияние на объем товарооборота, мало либо предсказуемо настолько, что может быть предусмотрено при расчетах.

Брендинг - это наука и искусство формирования и продвижения торговых марок с целью развития долговременного предпочтения им. Брендинг играет немаловажную роль в продвижении товара, так как мощная торговая марка либо брэнд - это большой капитал, который каждый день функционирует на компанию.

В концепции оценки эффективности продвижения акцентируются такие тенденции, как эффективность воздействия на покупателя и экономическая эффективность проводимой политики. В целом понятие эффективности характеризуется как соответствие приобретенного итога и затрат, нацеленных на его результат.

Вывод: Комплекс продвижения считается компонентом комплекса маркетинга и направлен на создание и поддержание стабильных связей компании с рынком для информирования, убеждения и напоминания о собственной деятельности с целью активизации продажи товаров и развития положительного имиджа на рынке.

В качестве основных путей совершенствования продвижения продукции предприятия и стимулирования сбыта предложен метод рекламной компании за счет радио рекламы, рекламы в печатных СМИ.

Активная рекламная кампания привлечет дополнительных клиентов, а значит увеличит выручку и прибыль предприятия.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Кемеловича Токаева «Конструктивный общественный диалог-основа стабильности и процветания Казахстана» от 02.09.2019г.
2. Аниськова О.Г. Стратегия коммерческой деятельности предприятия розничной торговли : О.Г. Аниськова, О.В. Пигунова. – М.: Маркетинг, 2013.
3. Басконов В.В. Экономика предприятия торговли и сферы услуг : В.В. Басконов. – М.: ИНФРА-М, 2015.
4. Дашков Л.П. Коммерция и технология торговли : Л.П. Дашков, В.К. Памбухчиянц. – М.: Дашков и К, 2014.
5. Леви М. Основы розничной торговли : Учеб. пособие / М. Леви, Б.А. Вейтц, 2016
6. Сайт магазина «Magnum Cash & Carry» - <http://www.magnum.kz>.

ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ТКАЧЕНКО Е.А.

студентка группы РД-21-2

ЕРДАВЛАТ А.М.

магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: в данной статье рассмотрены перспективы и проблемы развития туризма и индустрии гостеприимства в Республике Казахстан, состояние сферы туризма в нашей стране.

Ключевые слова: туризм, развитие, перспективы, проблемы, страна, потенциал, будущее.

На сегодняшний день, Казахстан – это независимое, суверенное, демократическое государство со стабильной экономикой и беспроигрышным планом на будущее. Это также страна с богатой историей, прекрасной природой и самое главное гостеприимными людьми. Иными словами, это страна, в которой развитие туризма имеет большие перспективы, если уделить этой сфере больше внимания.

Говоря о туризме, нужно заметить, что его структура достаточно обширна. Он подразделяется на разные виды, многие из которых имеют возможность успешного развития в нашей стране. Речь идет о таких видах как:

Культурно-познавательный туризм

Ранее было замечено, что наша страна имеет богатую историю. Разнообразные памятники, изображения, орудия труда всё это позволит людям лучше узнать нашу культуру.

Экологический туризм

На территории нашей страны насчитывается 12 национальных природных парков и 10 заповедников. Благодаря нашим размерам и географическому расположению, мы можем посетить уникальные природные зоны, которые будет невозможно найти в других местах.

Спортивный туризм

В Казахстане присутствуют такие туры, как горнолыжный туризм, альпинизм, водный туризм, конный туризм, вело туризм и др. Также оздоровительный, религиозный и деловой туры, которые имеют большой потенциал в нашем государстве.

В декабре 2019 года появился неизвестный вирус, который в январе Всемирная организация здравоохранения объявила чрезвычайной ситуацией в области общественного здравоохранения, имеющей международное значение, а 11 марта — пандемией.

Говоря о будущем развитии туризма после пандемии будет лучше сначала посмотреть его состояние перед тем, как каждая страна закрыла свои границы.

Общий вклад туризма в 2019 году по расчетам WTTC в общем объеме ВВП составил 5,6%

По итогам 2019 года прирост инвестиций достиг 46,2% за год, а до этого в последние десять лет среднегодовой рост инвестиций в основной капитал в сферы туризма, отдыха и развлечений находился на уровне 10%. Если вывести эти проценты в деньги, то получается, что объем капиталовложений в 2019 году составил 153,7 млрд тенге, таким образом установив новый рекордный показатель за всю историю страны.

Посетили другие страны в качестве туристов 8,2 млн казахстанцев по итогам девяти месяцев 2019 года. В сравнении с другим периодом 2018 года показатель снизился – на 0,1%. В тоже самое время внутренний туризм, напротив, увеличился сразу 9,8% до 5,1 млн человек. В итоге, в 2019 году каждый третий казахстанский турист отдыхал внутри страны.

По следующим данным мы увидим, что выездной туризм пользуется большей популярностью среди внутреннего и въездного туризмов.

Расчеты Finreview на основе данных КС МНЭ РК

Рисунок 1 – Количество обслуженных посетителей по типам туризма.

В 2019 году была утверждена Государственная программа развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы. В следствие событий произошедших позже, в декабре 2019 года – вспышка коронавируса, тут несомненно встает вопрос о том, что будет с данной программой.

Министр культуры и спорта А.Раимкулова ответила, что в Мажилисе Парламента работа по законопроекту о туризме также продолжается на данный момент. Вследствие полного сокращения расходов бюджета, депутаты Мажилиса и Правительство назначили ряд новых мер государственной поддержки сферы туризма. В том числе были утверждены расходы в размере 163 млрд. тенге до 2025 года. Данные меры должны положительно сказаться на улучшении развития рынка туристских услуг в посткризисное время.

Следовательно, данная программа продолжает свою работу на данный момент. Поэтому нужно подробнее узнать про работу этого проекта.

Целью программы является повышение качества и доступности туристических услуг, и качества жизни населения. Достижение поставленной цели будет происходить за счет массового вовлечения трудовых ресурсов в сферу туризма, роста внешнего и внутреннего туристского потока, также путем увеличения инвестиций в отрасль туризма. Также создание благоприятного туристского климата, реклама туристского потенциала Казахстана на международных и внутреннем рынках.

Для успешного развития туристской отрасли, необходимо решить одну из основных задач – повышение уровня развития туристских ресурсов. Поэтому все усилия страны и бизнеса должны быть направлены на развитие туристских ресурсов.

Исследовав состояние туристских объектов показало, что на данный момент в Казахстане существует более 100 известных туристских объектов, под названиями «туристских магнитов».

Вместе с тем, ввиду ограниченности ресурсов и необходимости вложения значительных инвестиций в развитие всех данных объектов, возникает необходимость приоритизации или отбора наиболее привлекательных объектов, как на республиканском, так и на региональном уровне.

Вследствие этого, была проведена работа, где прошел отбор туристских объектов пользующихся большей популярностью у народа.

Критериями отбора стали уникальность объекта в качестве туристского магнита и потенциальный рост туристского потока. Также учитывалась их историко-культурная значимость. Например, памятники ЮНЕСКО или вошедшие в перечень объектов Великого Шелкового пути, а также Сакральные объекты по программе "Рухани Жаңғыру".

Одними из мест, выбранных в отборе были такие места, как:

1) озеро Алаколь - с возможностью 2 500 000 туристов в год (текущий поток - 772 000 туристов в год);

2) горный кластер Алматинского региона - с возможностью 2 500 000 туристов в год (текущий поток - 500 000);

3) Щучинско-Боровская курортная зона - с возможностью 2 000 000 туристов в год (текущий поток - 750 000) и т.д

Развитие данных направлений является одним из главных условий формирования современного, успешного туристского комплекса и повышения вклада туризма в экономику Казахстана.

Однако, нужно обратить внимание на места проживания туристов во время отдыха.

Важным элементом сферы услуг является гостиничный бизнес, которые выполняет функции по предоставлению гражданам Казахстана, а также туристам жилье, питание и дополнительные услуги.

Улучшение качества обслуживания клиентов выведет нас на новый уровень, то есть у нашей страны повысится конкурентоспособность.

На данный момент проблема низкого качества всё ещё существует. Одним из сдерживающих факторов отдыха в Казахстане для внутренних туристов является соотношение "цена-качество". Неадекватно завышенная цена присутствует на рынке казахстанских туристских услуг. Именно не соответствие цены и качества подталкивает людей рассмотреть более качественные места отдыха в других странах. Если не решить эту проблему сейчас, со временем этот фактор будет только увеличивать отток наших туристов за границу.

Цель программы - обеспечение большей части туризма в совокупном объеме ВВП Республики Казахстан не менее 8 % к 2025 году. Для достижения данной цели необходимо достичь следующих целевых индикаторов:

*посетитель - иностранный гражданин, пересекший Государственную границу Республики Казахстан

** въездной турист - иностранный гражданин, который больше суток находится в местах размещения на территории Казахстана.

Таблица 1. Целевые индикаторы.

№ п/п	Целевые индикаторы	Ед. изм.	Источники информации	Ответственные за исполнение	2017 факт	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
1	2	3	4	5	7	8	9	10	11	12	13	14
1	Количество въездных посетителей*	млн. чел.	статистика	МКС МИО	7,7	7,9	8,1	8,3	8,5	8,7	8,9	9,1
2	Количество въездных туристов**	млн. чел.	статистика	МКС МИО	0,89	0,9	1,0	1,1	1,2	1,8	2,4	3,0
3	Количество внутренних туристов	млн. чел.	статистика	МКС МИО	5,56	4,9	5,1	5,3	6,0	6,6	7,3	8
4	Количество занятых в туристской отрасли	в тыс. чел.	статистика	МКС МИО	442,487	480	495	530	560	590	620	650
5	Объем оказанных услуг местами размещения	млрд. тенге	статистика	МКС МИО	108,35	130	150	190	210	230	250	270
6	Объем инвестиций в основной капитал	в млрд. тенге	статистика	МКС МИО	295,7	310	350	400	430	500	550	600
7	Место в рейтинге Индекса конкурентоспособности путешествий и туризма ВЭФ (Рейтинг ВЭФ)	место в рейтинге	в Рейтинге ВЭФ	МКС, МИО	81	80	-	70	-	60	-	50
8	Место в Рейтинге ВЭФ по развитию инфраструктуры туристского сервиса	место в рейтинге	в Рейтинге ВЭФ	МКС МИО	97	95	-	85	-	75	-	65
9	Место в Рейтинге ВЭФ по эффективности маркетинга и брендинга	место в рейтинге	в Рейтинге ВЭФ	МКС, МИД МИО	102	100	-	90	-	80	-	70

В заключении можно сделать вывод, что развитие туристической отрасли способствует усилению культуры и связей с другими странами, повышению занятости населения, улучшению экономического состояния страны.

Другими словами, туризм должен стать одной большой бизнес-идей для всей страны.

Список литературы:

1. https://strategy2050.kz/upload/iblock/eb4/gosudarstvennaya_programma_razvitiya_turizma.pdf

2. https://kazembassy.ru/rus/respublika_kazakhstan/interesnoe_o_kazaxstane/turizm/

3. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC_%D0%B2_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5

4. https://www.inform.kz/ru/kak-pandemiya-povliyala-na-turisticheskuyu-otrasl-v-kazaxstane_a3742745

ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ АЙМАҚТЫ ТУРИЗМНІҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУДАҒЫ БЕЙІМДЕЛУІ

ТҰМАРБЕК Ж.

Тур-19-1к тобының студенті

ЖЕТПИСОВ С.У.

г.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Түйіндеме. Туризмдегі стратегиялық жоспарлау және стратегиялық басқару – қазіргі заманғы менеджменттің сенімді әдісі. Стратегиялық жоспарлау тек қана аймақты туризмнің әлеуметтік-экономикалық кешенді даму бағдарламаларын дайындауда ғана емес, сондай-ақ аймақтар мен қалаларда бейдағдарыстық шараларды жүзеге асыруда, туристік жобалар, масштабтық инфрақұрылымдық жобаларды басқаруда және аймақтардың басқа да даму бағыттарында қолданылады.

Кілт сөздер: туризм, аймақтық туризм, стратегия, экономика

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасына байланысты туризмнің экономикалық дамуындағы басқарудың ең айрықша құралдары - аймақтық стратегиялық жоспарлау немесе жергілікті туризмді дамыту болып табылады [1].

Туризмдегі стратегиялық жоспарлау және стратегиялық басқару – қазіргі заманғы менеджменттің сенімді әдісі.

Стратегиялық жоспарлау тек қана аймақты туризмнің әлеуметтік-экономикалық кешенді даму бағдарламаларын дайындауда ғана емес, сондай-ақ аймақтар мен қалаларда бейдағдарыстық шараларды жүзеге асыруда, туристік жобалар, масштабтық инфрақұрылымдық жобаларды басқаруда және аймақтардың басқа да даму бағыттарында қолданылады. Сөйтіп орындалмаған аймақтық туризмдегі артықшылық қалыптасады. Негізгі күш жаңа жергілікті басымдылыққа, яғни нарықтық инфрақұрылымның дамуы және қатынас жолы; қауіпсіздік (жеке және бизнестік); институттар, бизнесті қолдаушылар және маман кадрлар; инвестицияға жағымды жағдай жасауға жұмсалады [2].

Аймақты туризмнің дамуындағы қазіргі маңызды факторы – бар сапалы инфрақұрылымдық байланыс (сапалы жолдар, қонақ үйлер мен мейрамхана ісіндегі жоғары сапасы) - аймақтық компьютерлік желілердің қазіргі қатынас жолы, ғаламторға еркін кіру.

Бүгінгі аймақты туризмнің артықшылықтың аса маңызды сатысы қауіпсіздік (жеке және бизнес жүргізу қауіпсіздігі). Қауіпсіздіктің төменгі деңгейінде аймаққа стратегиялық инвесторлар тартуға болмайды.

Қазақстандық аймақтардың экономикалық дамуына тән мәселелер бұл аймаққа тек экономикалық уәкілдерді тарту ғана емес, сондай-ақ инженерлік инфрақұрылымды дамыту, құрылыс және тұрғын үйді жаңарту, жерді пайдалануды реттеу, жұмысбастылықты жоғары дәрежеде ұстау, керекті экологиялық мәселелерді шешу.

А.Л. Гапоненко [3] анықтамасы бойынша, аймақтың экономикалық даму стратегиясын жоспарлау циклдарын келесідей түрде көрсетуге болады:

1. Дамытудың мақсаттарын анықтау;
2. Аймақтың сыртқы даму ортасын талдау;
3. Аймақтың күшті және әлсіз жақтарын анықтау;
4. Жаңа жергілікті артықшылық жасалуы және барларын қолдану;
5. Даму концепциясын дайындау;
6. Нақты әрекеттерге жоспар дайындау және стратегиялардың жүзеге асырылуы;
7. Тиімділік және нәтижеліліктің талдауы, мақсаттар және олардың табысының әдістерін түзету.

Аймақтық дамытудың мақсаттарын анықтауда аймаққа қаржылық құралдар,

жергілікті орталықтардан алынған, өтемге немесе басқа қарыздарға жай ғана жұмсауға болатындардан гөрі, айталық, даму мақсаттарының айқын құрастырылған, стандарттық талаптар өлшемдерін қанағаттандыратын, қол жетерлік, уақытында хабарланған және қайшылықсыз жүйесі әлдеқайда көбірек пайда әкелуі мүмкін.

Әдетте жалпы және нақты мақсаттармен міндеттерді бөліп көрсетеді. Жалпы мақсаттар аймақтың қажетті даму жағдайын нақтыланған уақытта айқындауы қажет, айқын және қысқаша болуы керек. Оларды өндіруге барлығын, кім олардың табысы бойынша жұмыс істейді: әкімшілік қызметкерлерін, кәсіпкерлерді, халықты, барлық мүдделі тұлғаларды тарту керек. Әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттары баспасөзде және іскер топтарының арасында талқылауларды талап етеді. Даму мақсаттарын тұжырымдау үшін экономикалық кеңесшілерді, жергілікті жоғары оқу орындарының қызметкерлерін, жергілікті банк қызметшілерін және т.б. тарту маңызды.

Аймақтық дамудың жалпы мақсаттары, сол аймақтың қажет сапа деңгейлерінің тұру ортасын мінездейді, сондай-ақ экономикалық дамудың сандық және сапалық бағдарларын қалыптастырады. Тұжырымдамаға сәйкес адамға маңызды бұру, мемлекеттің негізгі саясатын жүзеге асыру, лайықты өмір талаптарын жасауға бағытталған, әлеуметтік өмірлік талап стандартын орнату, тиімділік көрсеткіштері және өлшемі аймақта қол жетерліктей болуы керек. Мақсаттар бірлестіктер туралы сандық және сапалық мәліметтерге, жеткілікті икемді және өзгеруге еріксіз тәуелді өзгермелі саяси бағдар және алынған аралық нәтижелерге сүйенуі керек.

Осылай сапалы мақсатты көрсету жеткіліксіз «өсуді ынталандыру», сондықтан қандай өсу туралы, -халықтың өсуі, кәсіпорындар саны, ондағы жұмыспен қамтылған қызметкерлер, сату көлемінің өсуі, барлық заңды тұлғалардың кірістерінің немесе жергілікті өндірістің өсуі, сауда немесе басқа бір салалардың сөз болатыны белгісіз. Басқа мысалдар артық жалпы терминдерді қолдану: бизнес ортаны жақсарту; жұмыссыздықты төмендету; тұрғындардың экономикалық әл-ауқатын көтеру.

Мақсатты анықтау біршама толығырақ және сандық айқын. Олар даму көрсеткіштерін және әлеуметтік-экономикалық стандартты жұмыс істеуіне барлық тіршілік әрекетінің инфрақұрылымын ұстау қажет.

Жалпы мақсаттар біршама нақты өзгереді, толығырақ сандық бағдар және сәйкес белгі береді, оның көмегімен аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын қадағалауға болады. Егер де жалпы мақсаттарды өлшемді әрі нақты етіп өзгертуге болмаса, онда бұл жүйелік шараларды осы мақсаттарға қарай жылжу мүмкін еместігін білдіреді. Нақты мақсаттар мынадай сұрақтарға жауап береді: не пайда болу керек; нақты кіммен; қайда және қашан; қандай сапалы нәтижелер еру керек?

Аймақты туризмнің сыртқы даму ортасын талдау кезеңінде сыртқы жағдайға талдау жасалады, аймақтық дамудың жайлы және жайсыз факторлары байқалады (географиялық, экологиялық, демографиялық, ресурстық, тарихи және т.б.), сыртқы әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктермен қауіптерге жүйелік талдау жүргізіледі.

Сыртқы ресурстарды аймақтың экономикалық дамуы үшін экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және институционалды, сандық және сапалық талдау арқылы (қаржылық, адами, табиғи, институционалды) аймақтық экономикалық уәкілдер әрекетімен анықталады және бағаланады, басты әлеуметтік-экономикалық параметрлер сыртқы ортамен (аймақтық ішкі өнім өзгерісі (АІӨ), инвестициялық жағдай, әртүрлі тәуекелдер, инфляция, экономикалық өсу келешегі), салыстырмалы талдау өткізіледі, ұқсас аймақтардың экономикалық дамуы, аймақтық бенчмаркинг (басқа аймақтар мен қалалардың мақсатты озық тәжірибе ауысуы) сыртқы факторларымен айқындалады [4].

Аймақты туризмнің күшті және әлсіз жақтарын анықтау барысында аймақтардың өткен әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламалар нәтижелерінің жүзеге асуы бағаланады, табыстармен күйзелістердің себептері айқындалады.

Ол үшін аймақтар ресурсының объективті деректері талданады:

- адами ресурстар (халықтың жас құрылымы, ұлттық құрамы, көші қон,

халықтың өсу факторы, білім, жұмыс істейтіндердің басқа да қызметтерінің кәсіби құрамы, жұмыссыздық деңгейі және динамикасы, кірістер, еңбекақы деңгейі, халықтың жан басына шаққандағы АІӨ, еңбек өнімділігі, физикалық және психологиялық денсаулық деңгейі және динамикасы, өмірдің ұзақтығы);

- табиғи ресурстар (жерді пайдалану, табиғи кендердің болуы, рекреациялық ресурстар, тарихи және табиғи нәрселер);

- экономикалық ресурстар (жергілікті экономиканың құрылымы: тез дамиды өндірістің басым салалары; жекешелендіру; жерге меншік; қоғамдық және жеке инвестициялар; муниципалдық қызметтер құрамы мен көлемі; инфрақұрылым; көлік және байланыс; шағын кәсіпкерліктің даму сатысы; аймақтық кәсіпорындардың «экспорттық» қызметі).

Қазіргі жағдайда, аймақтардың көбінісінде әлеуметтік-экономикалық дамудың постиндустриалдық тенденциясы көрінгенде, аймақтық басымдылықты тек материалдық өнімдер өндірісінде ғана емес, сондай-ақ қызмет саласында анықтау керек. Аймақ басқа аймақтарға қызметтерді «экспорттауды» үйрену керек. Қызмет өндірісі ресурстарды тартуға, әл-ауқатылыққа, сондай-ақ, өндірістің материалдық құндылығына көмектесуі мүмкін. Қазіргі жағдайда қаржылық, сақтық, консультациялық, аудиттық, байланыс қызметі, информатика, білім, медициналық қызметтер-экономикалық белсенділіктің барлық түрлері аймақтық дамуға мүмкіндік береді.

Жаңа жергілікті артықшылық жасалуы және аймақтағы барбасымдылықты қолдану стратегиялық жоспарлау шеңберінде қарастырылады (орналастыру, негізгі нарыққа жақындығы, демографиялық ерекшеліктері, инфрақұрылымның жетілгендігі). Бәсекеге қабілеттілік факторы сол аймақты басқасынан айырушы, сондай-ақ бәсекеге қабілеттіліктің жаңа мүмкін факторлары икемді экономикалық дамуды басқаруды қалыптастыру үрдісінде байқалады.

Даму концепциясын дайындау сатысында аймақтың әлеуметтік -экономикалық даму мақсатының ақырғы нәтижелері, осы дамудың факторы және құрылымы, сонымен қатар дамудың басқару әдістері жасалады. Нәтижелер аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының жаңа үрдісімен, жергілікті және қазіргі Қазақстан экономикасының даму сатысының ерекшеліктерімен жасалады. Тұжырымдама негізі балама стратегиялар дайындау және олардың бағалануын құрайды, аймақтың дамуының басым бағытын білу, даму ресурстарын талдау, осы аймақтың бәсекелік артықшылығын табу болып табылады.

Нақты әрекеттерге жоспар дайындау және стратегиялардың жүзеге асырылуы кезеңінде аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму тұжырымдамасының негізінде нақты әрекеттер жоспары, сонымен қоса оны шешудегі міндеттерімен мерзімі, жауапты тұлғалардың, күтілетін нәтиже, қаржыландыру көзі және көлемі, аралық бақылау әдістері және кері байланыс, болжалды нәтиже мен мүмкін жоспар және бағдарламалар салдарын жүзеге асыру жасалады.

Аймақ дамуының стратегиялық жоспары келесілер болып табылады [5]:

-аймақтық меншікті, соның ішінде, жер және табиғи ресурстар-зонаға бөлуді дамытудағы болжалды шаралар, геоақпараттық жүйе, тұрмыс-коммуналдық салада энергиясақтаушы технологиялар, тұрғын үй сақтандыру және меншік құқығын басқару;

-аймақтық дамуды қосымша қаржыландыру көздерін, бюджеттік және бюджеттік емес құралдарды тұтыну тиімділігін кетеру шараларымен қоса, әкімшілік жұмыстарының барлық бағыттарында бақылау тиімділігін, аймақтық қаржылық ағын шараларын басқару бойынша, жобалық қаржыландыру дамуын, аймақтық кепілдік қорларын жасау, дүниежүзілік қаржыландыру көздерін тарту, салықтық негіз дамуын, кәсіпорындардың құрылымын қайта қарау жолдарын қалыптастыру;

-шағын кәсіпкерлікті қолдау шаралары бойынша-жобалық қаржыландыру дамуын конкурстық және үлестік негізде, лизингтік компаниялар, кепілдік қорлар, аймақта шағын инновациялық кәсіпорындар құру, аймақтың нарықтық инфрақұрылымын дамыту, шағын бизнесті ақпараттық қолдау, оқыту және тренинг, салыстырмалы төмен, бірақ толықтай

жиналатын салықтар белгілеу, қылмыстық және заңды монополиялардан қорғау, бәсекелестікті ынталандыру, бизнестің заңсыз түрлерімен және мемлекеттік аппаратта жемқорлықпен күресу, халықтың жинағын қаржы-банктік жүйеге және ақырында нақты инвестицияға тарту, тиімді жекешелендіру, жер реформасы, заң шығаруды жетілдіру, кемшіліктерді және қарама-қарсылықты жою;

- жаңа қағидат бойынша шаруашылықты, экономикалық және әлеуметтік байланыстарын қалпына келтіру және дамыту, әкімшілік-командалық жүйені бұзуымен байланысты шығындалған және аймақтарды «егемендендіру»;

- тұрғын үй коммуналдық шаруашылық реформаларының жүзеге асырылуы, қалалық шаруашылықта бәсекелестіктің дамуы;

- аймақтың маркетингі және оның «ілгерілеуі» тәртіпті түсіндіру, аймақта жаңа бизнес ашумен байланысты, аймақ туралы стратегиялық ақпаратпен ақпараттық ашықтық жолымен барлық мүдделі тұлғаларды қамтамасыз ету, аймақтық дамудың сауда өндірістік палата үйлестік әрекеті (СӨП) және жергілікті банктермен, жаппай ақпарат құралдарын пайдалану, болашақ туралы нақты көрініс қалыптастыру, сонымен қоса экономиканың жағымды үлгісін және оның жасалу жолдарын, аймаққа жаңа экономикалық уәкілдерді, ең әуелі стратегиялық инвесторларды тарту үшін коммерциялық маркетинг әдістерін қолдану.

Тиімділік және нәтижеліліктің талдауы, мақсаттар және олардың табысының әдістерін түзетуде аймақты дамытудағы мақсатты стратегиялық басқару бар жұмыс бағдарламасының әрекетін ғана емес, сондай-ақ аймақтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын тұрақты бақылау, осы бақылауды аймақтық дамудың белгі және мақсаттарымен салыстыру, шараларға кірісу нәтижелілігімен тиімділігін бағалауды болжайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ердавлетов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. – Алматы: Атамура, 2014.

2. Ердавлетов С.Р., Алиева Ж., Жұмаділов А. Туризм географиясы-Алматы, 2016.

3. Теория управления. Под редакцией Гапоненко А.Л., Панкрухина А.П. Рекомендовано Учебно-методическим советом РАГС для слушателей различных форм подготовки, переподготовки и повышения квалификации, а также для студентов вузов, изучающих учебный курс "Теория управления". М.: 2003. - 558 с.

4. Тусупбекова Г.М. «Халықаралық туризм географиясы». Оқу құралы, Алматы: 2017.

5. Мазбаев О.Б., Кубесова Г.Т., Әбденев А.Ж., Абдуллина А.Ғ., Айдарова А.З., Айгужина С.О. Дүние жүзінің туристік-рекреациялық аймақтары: Оқу құралы. – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2015. – 536 б.

АЙМАҚТЫҚ ТУРИЗМГЕ - ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҰСЫНЫСТАР

ТҮМАРБЕК Ж.

Тур-19-1к тобының студенті

ЖЕТПИСОВ С.У.

г.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Түйіндеме. Аймақтық туризм: туған өлкені жан-жақты және де ғылыми танымдылық мақсатта әр-түрлі зерттеу әдістерімен ғылыми пәндер кешенін қолдануды қажет етеді. Қазақстандағы өлкетану қызметінің қазіргі заманғы құрылымын толықтай түсіну үшін, сонымен қатар, елімізге жақын орналасқан шет елдерде өлкетанушылық қызметті жақсы

зерттеу үшін келесі түсініктерді анықтайды

Кілт сөздер: туризм, аймақтық туризм, стратегия, Қазақстан туристік ассоциациясы

Аймақтық туризм деп белгілі бір елдің, облыстың, ауданның, қаланың, ертеден келе жатқан тұрғын жерлердің туған өлке болып саналатын территорияны айтамыз. Қазіргі заманғы өлкетану зерттеулерінде өлке табиғатын зерделеу мен оны қорғау маңызды орын алады. Әсіресе, естелікті оқиғалар мен халықтың еңбектік және әскери ерліктері туралы ақпарат, тарихи құжаттарды, бұрынғы заманғы материалды заттарын іздестіру жұмыстарына назар аударылады. Фактілерге көп көңіл бөлінеді.

2018 жылы Қазақстан туристік ассоциациясының мәліметтері бойынша біздің елге 382738 турист келген. Бұл көрсеткіш соңғы жылдар бойында алғашқы рет сыртқы туризм көрсеткіштерінен асты (254885 адам). Бұл тенденция Қазақстан территориясында туристік рекреациондық ресурстар базасында қажетті туристік бағдарламаларды әзірлеу мен іске асыруға мүмкіндігі бар мамандарға деген сұранысты едәуір жоғарылатуы тиіс.

Аймақтық туризм: туған өлкені жан-жақты және де ғылыми танымдылық мақсатта әр-түрлі зерттеу әдістерімен ғылыми пәндер кешенінқолдануды қажет етеді. Қазақстандағы өлкетану қызметінің қазіргі заманғы құрылымын толықтай түсіну үшін, сонымен қатар, елімізге жақын орналасқан шет елдерде өлкетанушылық қызметті жақсы зерттеу үшін келесі түсініктерді анықтау қажет:

1. Шағын территория, туған өлке, туған өлкені жан-жақты зерделеу, өлкетану формалары мен түрлері, туристік өлкетану.

2. Шағын территория түсінігінде әкімшілік аудан, қала, ауылдық жерлер. Туристік әдебиеттерде туған өлке термині республика бойынша үлкен емес аумақты қамтитын жерлерді облыстар ретінде танылады.

Өлкені жан-жақты зерттеуде келесі түсініктер қолданылады:

- табиғатты және оның барлық элементтерін зерделеу (ауа райы, өсімдік, жер бедері, жануарлар әлемі, су, топырақ, жер қойнауының байлықтары);
- тарихи оқиғалар;
- демография.

3. Экономикалық өмір және оның шаруашылықпен байланысы: тұрғындардың мәдени, рухани, шығармашылық өмірлері, қызметтер.

Аймақтық туризм жұмыстарының формалары өлкетануды анықтайтын, басқаратын күштермен анықталады. Олар келесідей:

Мемлекеттік өлкетану, әдетте, республикалық, облыстық, қалалық, аудандық өлкетану мұражайлармен, атқарушы органдарының мәдени құрылым бөлімдерімен, кітапханалармен жүргізіледі.

Қоғамдық өлкетану жеке дара қызығушылығы бар туристермен, жеке өлкетаным, қоғамдық ұйымдармен (табиғатты қорғау бірлестіктерімен) жүзеге асады.

Мектеп өлкетануы мектеп мұғалімінің басқаруымен оқушылардың өлкетанушылық жұмысын қамтиды.

Аймақтық туризмнің түрлері: тарихи, экономикалық, табиғи, этнологиялық, фольклорлық және кешенді географиялық.

Туризм саласы мамандары арасында туризм мен өлкетануды бірге алып қарау керек деген пікір бар. Өлкетану өз бетінше жұмыстар жүргізе алатын өзіндік жұмыс әдістері немесе формалары (өлкетану экспедициялары, ғылыми этнографиялық және археологиялық экспедициялар, мұражайлар жұмыстары) бар қоғамдық құбылыс. Оған мысал ретінде көптеген мемлекеттердегі ішкі этнографиялық, кәсіби, мәдени-фольклорлық т.б. ерекшеліктердің, көптеген өлкетанушы ғылымдардың жұмыстарын айтуға болады. Ал туризмнің өлкетануға қарағандағы қоғам өмірінде алатын орны мен рөлі жоғары, ол көп жақты. Туризмді экономиканың бір саласы ретінде, спорт түрі, демалыс-сауықтыру құралы, оқу-тәрбие, танымдық маңызды нәрсе ретінде қарастыруға болады.

Алайда туризм мен өлкетанудың жақын келетін жақтары да бар, сондықтан, көп

жағдайда олар бірге алып қаралады. Туризм мен өлкетанудың жақын келетін жақтары – біріншіден, екеуінде тәрбие, білім беру құралы ретінде тануға болады, екіншіден, кейбір жұмыс істеу формалары ортақ (экскурсия, жорықтар).

Өлкетану туризмнен басқа бірнеше ғылымдар және қоғамдық құбылыстармен байланысты. Олар:

География. Оған себеп – география жалпы географиялық заңдылықтарды зерттеумен қатар территориялардың бір-бірінен табиғи және т.б. жағынан ерекшеліктерін (физикалық-географиялық және әкімшілік аудандастыру бойынша) зерттейді, өлкетанудың алға қоятын мақсаттары да жеке, белгілі бір территорияның (регионның, облыстың, ауданның, өлкенің т.б.) өзіне тән әр түрлі ерекшеліктерін жан-жақты зерттеп, оқып-тану.

Аймақтық туризм: тарих ғылымымен байланысты, өйткені, өлкетану жұмыстарының нәтижесінде өлке тарихына қатысты және өлке территориясындағы тарихи орындар мен ескерткіштерді зертеуге оқып-үйрену, сақтауға байланысты міндеттер орындалады. Бұл жұмыстармен тарихи өлкетану айналысады.

Аймақтық туризм. Өлкетану жұмыстары кезінде, әсіресе, мектеп өлкетану бойынша туған өлкенің, яғни белгілі бір территорияның өсімдік түрлері, олардың қоршаған ортамен қарым-қатынасы, ярустылығы, зоналдығы, басқа табиғат компоненттерімен байланысы, өсімдік бірлестіру (ценоз, биоценоз, биогеоценоз т.б.) қаралады. Мектеп өлкетануында бұл мәселелер оқу бағдарламасымен байланысты, яғни жеке пән тақырыптарына сәйкестендіріліп және бағдарламадан тыс, туристік-өлкетану жұмыс әдістері (экскурсия, экспедиция, өлкетану жорықтары) барысында қаралады.

Өнертану. Аймақтық туризм саласының жұмыстарының барысында, атап айтқанда, тарихи-археологиялық, тарихи-архитектуралық орындар мен ескерткіштерді оқып-тану, зерттеу кезінде, этнографиялық ерекшеліктермен, яғни белгілі бір өлке территориясында тұрып жатқан түрлі халықтардың материалдық дүниесімен (тұрғын үйі, ұлттық тағамдар мен киімдері, кәсіптік құралдары, музыка аспаптары, зергерлік бұйымдары, үй жиһаздары т.б.) музыкасымен, фольклормен танысу кезінде және мұражай жұмыстары кезінде түрлі өнер салаларынан хабардар болуға және олармен жұмыс жасауға тура келеді.

Этнография. Өлкетану өлке территориясындағы халықтардың ұлттық ерекшеліктерін, ішкі айырмашылықтарын (бір ұлтқа жататын адамдардың тұру ортасына, тарихи факторларға т.б. байланысты бір-бірінен тілдік, мәдени, кәсіптік т.б. айырмашылықтар жасауы) зерттеумен айналысады. Олардың дәстүрлерін, тілін, дінін, әдет-ғұрыптарын, тарихын (этногенез), кәсібін, материалдық дүниесін, мәдени және рухани өмірін талдап қарайды.

Топонимика. Өлке территориясындағы жер-су, елді мекендер аттарының шығу-тегін талдап қарайды, зерттеледі. Топонимика жер-су аттарының шығу тегін зерттеумен айналысатын ономастика ғылымының (ономастика жер-су аттарынан басқа адам және жануарлар аттарын да зерттейді) бір саласы. Жер-су аттарын зерттеу кезінде жергілікті жерге (өлкеге) және нақты қатысты жерге байланысты тарихи жағдайлар, ол жерлерде тарихи кезеңдерде тұрған және қазір тұрып жатқан халықтардың тілдік ерекшеліктері, сонымен қатар, табиғи сипаттарын ескеру қажет.

Музей тану. Өлкетану жұмыстары кезінде өлкенің табиғатына, шаруашылығына, тарихына, этнографиясына, мәдени өміріне байланысты экспонаттар, материалдар жиналып сақталынады, мұражайлар құру мен олардың жұмысы өлкетанудың жұмыс формаларының бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Туризмді дамытудың 2025 жылға дейінгі бағдарламасының жобасы. Халықаралық ақпарат агенттігі, 2019.
2. Боголюбов, В.С. Қонақ үй шаруашылығы мен туризмдегі қаржылық менеджмент. - М.: Academia, 2018. - 672 б.
3. Киседобрев, В.П. Туризмдегі менеджмент: Оқулық / В.П. Киседобрев, О.Н.

ТРЕНДЫ В РЕСТОРАННОМ И ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ

УСТИМЕНКО П.К

студентка группы РД 20-2

АХМЕТОВ А.С

магистр., преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассмотрены мировые тренды в ресторанном и гостиничном бизнесе популярные на данный момент. В данной сфере оказания услуг все больше внедряются современные технологии, среди них: искусственный интеллект, голосовые помощники, эти инструменты позволяют не только улучшить сервис в целом, но и предоставляют возможность подстроиться практически под каждого клиента. Особое внимание уделяется примерам внедрений таких инноваций во всем мире, а также исследованию ввода новых технических оснащений в будущее.

Ключевые слова: тренд, ресторанный бизнес, гостиничный бизнес, искусственный интеллект, фастфуд, бесконтактный сервис, цифровые технологии.

На сегодняшний день ресторанный и гостиничный бизнес являются динамически развивающейся отраслью. Открываются новые заведения, применяются передовые и креативные решения в данной отрасли

Мы бы хотели отметить некоторые из тенденций ресторанного бизнеса в 2022 году:

1. Резкий рост популярности доставки еды

Это самый популярный тренд в ресторанном бизнесе 2022 в последние годы. Доставка еды была особенно актуальна при карантинных ограничениях, но и после снятия не потеряет своей ценности. Не важно, в какой стилистике ресторан и какую кухню предлагает.

Если раньше доставка была обязательным условием для функционирования суши-баров и крупных сетей фастфуда, то теперь уже любой ресторан вводит его в свой арсенал. Конкурировать, да и в принципе реализовывать деятельность в период карантина было довольно затруднительно, без организованной службы доставки еды.

Отсюда также вытекает ряд факторов, которые нужно просчитывать. К примеру, что лучше: собственные курьеры или использование услуг служб доставки.

Принцип «хаба» также стал еще одним новым трендом ресторанного бизнеса. Идея заключается в том, что в одном здании, несколько заведений используют общую кухню.

2. Рост спроса на бесконтактный сервис

Сфера удалённого заказа еды получила новый виток развития, и параллельно с этим развивается направление бесконтактных заказов. Массовое внедрение электронных меню, заказов по QR-коду, оплата заказов при помощи телефона все это является следствием появления спроса на эти услуги.

С помощью встроенных в мобильные устройства голосовых помощников («Алиса», Google Assistant, Siri) есть возможность сделать заказ еды из заведений вашего города.

3. Тренд на экологичность

Экологический подход в организации бизнеса и технологических процессов увеличивает доверие к заведению. Заведения снижают количество отходов, внедряя системы переработки, что в будущем приводит к некоторой экономии.

В качестве посуды используются биоразлагаемые контейнеры, стаканчики и даже трубочки.

Тренд экологичности «zero waste», популярный в Америке, пока ещё до нас не дошёл, но его тоже можно ожидать в обозримом будущем. Суть тренда - использование многоразовой чашки для напитков, которую клиент может вернуть в заведение и получить определённый бонус.

4. Здоровое питание и флекситарианство

Тренд основан на демографическом сдвиге в вопросе продолжительности жизни людей, вызванный улучшение качества самой жизни и продуктов питания, в частности.

Появляются новые диеты, методики приготовления пищи, которые становятся современными тенденциями развития ресторанного бизнеса. Относительно новое понятие «флекситарианство», можно расшифровать как «гибкое вегетарианство».

Суть сводится к тому, что исчезает категоричный запрет на употребление определенных продуктов. Исключения можно делать по особым случаям, праздникам. Это одновременно ограничивает употребление, но при этом не исключает полностью, тем самым, не создавая дискомфорт.

В общепите сложилась тенденция появления аналогов мяса и рыбы, благодаря которым можно предлагать клиентам вегетарианские бургеры и даже наггетсы.

Всё большее число людей, ориентированы на вегетарианство и флекситарианство. Отмечен спрос на экзотические продукты, которым приписываются чудесные оздоровительные свойства. К ним можно отнести: семена чиа, киноа и даже на время забытый чайный гриб.

К примеру, ресторан «Nothing fancy» внедрил в меню протеиновые коктейли-смузи, шоты исключительно из органики, например, матча, а детям будут предложены свежие фрукты абсолютно бесплатно.

5. Спрос на натуральные продукты и органические вина

Потребность в здоровом питании, создает спрос на покупку натуральных продуктов. Люди уже готовы переплачивать за качество и уверенность в натуральности продуктов.

Натуральные масла также будут пользоваться в 2022 году большим спросом. Это коснётся органических вин. Заведение из Санкт-Петербурга, внедрило себе эту концепцию. Здесь готовят из местных фермерских продуктов используя минимальную термообработку. Ни в одном блюде не содержатся животные жиры или сахар.

6. Новые ответвления кулинарии, ставшие модными к концу 2021

Таблица 1. Популярные направления кулинарии 2021 года

Завтраки и свежая выпечка	Наиболее интересной тенденцией развития ресторанного бизнеса 2022, который касается непосредственно кулинарии, стало соблюдение завтраков. В этом году люди будут стремиться поесть утром свежеспечённый, а не только покупной хлеб. Плюс домашнее варенье. Тосты и запеканки удерживают выросшую популярность. Белая пицца также по прогнозам станет более востребована.
Хлеб с сыром	Сытная и питательные, но в тоже время простая, легкая закуска. Прогнозируется повышенный спрос особенно в зимние месяцы.
Попкорн	Появятся новые вкусовые вариации. Поп-корн станет также больше домашней и не останется прерогативой только кинотеатров.
Картофельное молоко	Растительная основа является трендом ресторанного бизнеса 2022, в отличие от продуктов животного происхождения. Картофельное молоко, является ярким примером данного тренда. Этот вид молока поддерживает тренд ресторанного бизнеса на экологичность.
Негрони	Современные тенденции ресторанного бизнеса также затронули сферу алкогольных коктейлей. Итальянский коктейль стал особенно популярен в последние годы и его популярность набирает обороты. Изготавливается на основе джина, вермута ликера. Вермут должен быть сладким, а ликёр горьким. Популярность негрони пришла на смену прежнему лидеру – коктейлю апероль-шприц.

7. Внедрение цифровых технологий в индустрию общественного питания

Технологии не стоят на месте и от заведений общепита в этой сфере потребуется

достаточно много: удобный интерфейс сайта с понятной визуализацией, мобильные приложения, исправно работающие, техническая поддержка репутации сервиса на других специализированных сервисах, надежный и, желательно, автоматизированный эквайринг для проведения платежей.

Тем самым при верном соотношении всех вышеперечисленных показателей, технически будет возможно приучить потребителей пользоваться дистанционными чаевыми.

8. Новые форматы заведений (grocerant) и продуктов (RTE, RTC)

Эксперименты различных заведений не устают удивлять конкурентов и посетителей. Появляются рестораны типа grocerant (grocery+restaurant), которые объединяют в себе две концепции. Это одновременно лавками с уникальными товарами и кафе.

Также можно наблюдать массовое появление онлайн-ресторанов по типу RTE (ready to eat) и RTC (ready to cook). Люди экспериментируют, создают, к примеру, блестящие сиропы.

Совершенно точно можно сказать, что устойчивым трендом продолжает оставаться такое явление как демократичные маленькие винные бары, которые отличаются: подачей био динамических и крафтовых вин, низким прайсом на продукцию, легкими закусками или даже полноценным горячим цехом и стейками.

Примером подобных заведений является «Испанская лавка», которая дала старт подобным форматам. Устойчивость тренда подтверждается тем что некоторые заведения принимают решения поменять концепцию, к примеру кофейню переделывают в винный бар.

Набирает обороты тренд, связанный с древней формой обработки продуктов и северной кухней, в качестве примера может привести ресторан «Бьорн» [1].

Хотелось бы отметить некоторые из тенденций ресторанного бизнеса

Мы бы хотели отметить некоторые из тенденций гостиничного бизнеса в 2021 году:

1. Чистота прежде всего

Приоритетом отрасли будет «чистота». Пандемия заставила людей уделять пристальное внимание здоровью, и все говорит о том, что тенденция сохранится на протяжении долгого времени. Опрос, проведенный консалтинговой компанией «Oliver Wyman» показал, что большинство туристов в выборе отеля, основываются на таких критериях как: качество уборки и уровень безопасности для здоровья.

2. Персонализация

Следующий тренд гостиничного бизнеса 2021 года станет персонализация. Для привлечения большего количества посетителей отельеры разрабатывают уникальные предложения. Согласно исследованиям, Qubit 80% опрошенных открыто заявляют, что всегда меняют сделанный ранее выбор в пользу выгодного предложения, которое удовлетворяет персональные желания. При этом 25% клиентов (согласно данным Netimperative) предпочитают выбирать те туры, которые отвечают их запросам, нежели обычные туры.

3. Технологии

Современные тенденции в гостиничном бизнесе тесно связаны с технологиями. Инновации помогут в улучшении таких аспектов как: безопасность, удобство, практичность. Ярким примером является – заселение в полностью бесконтактный отель с помощью электронного ключа.

4. Спорт и оздоровительный отдых

Многие туристы уверены в пользе спорта, ведь это отличный способ улучшить качество своего здоровья и жизни. Согласно исследованиям специалистов, физической активности необходимо уделять минимум 30-40 минут в день и именно поэтому новым трендом в гостиничной индустрии станет расширение ассортимента услуг, которые помогут клиентам быть активными и поддерживать физическую форму. Отели, располагающие необходимой материально-технической базой, а также предлагающие

индивидуальные программы спортивных тренировок и питания окажутся в более выигрышной ситуации нежели конкуренты.

5. Воссоединение с природой

Весьма модным становится тренд единения с природой. Люксовые отели, расположенные в живописных местах в окружении зелени, гор или воды, привлекают ценителей естественной роскоши и природы. Отелям стоит уделить внимание индивидуальным услугам, которые дополняют опыт. Гостиница «Nih Sumba» проводит туры в местные деревни, организует наблюдение за птицами в глубине джунглей, а также предлагает экскурсии с гидом к скрытым озерам, все это дополняется купанием и индивидуальным ужином.

6. Личное общение

Обеспечить безопасность при личном общении с гостями является приоритетной задачей отелей. Несмотря на пандемию и необходимость соблюдения социальной дистанции, у туристов не пропало стремление к получению новых впечатлений. Возможность обеспечить безопасное личное общение с гостями – приоритетная задача компаний индустрии гостеприимства. В качестве примера отметим каталонский отель «Casa Vagator» который делает ставку на бесплатные закуски и напитки. Это дает шанс пообщаться с гостями лично и лучше узнать их, чтобы гарантировать индивидуальный подход и подарить столь ценное внимание.

7. Устойчивый образ жизни и проживания

Принцип «экологичности» особенно ценится у туристов при выборе места размещения. Так согласно опросам, Booking.com 73% респондентов намерены останавливаться в «зеленых» отелях во время последующих поездок. Интересен тот факт, что для 70% опрошенных наличие экологичности станет определяющим при выборе отеля, несмотря на то что их поиски были ориентированы на варианты для обычного отдыха.

Опрос, проведенный компанией «Condé Nast Traveler» показал, что 58% путешественников выбирают только те отели, которые помогают сохранять окружающую среду либо занимаются благотворительной помощью местным жителям [2].

Индустрия гостеприимства и туризма постоянно меняется, а глобальные тенденции меняются быстрее, чем когда-либо прежде. В целом, индустрия продолжает расти, и потребители путешествуют больше, чем когда-либо. Для тех, кто работает в индустрии гостеприимства, крайне важно идти в ногу с последними технологическими тенденциями, поскольку сама отрасль чрезвычайно конкурентоспособна. Это означает, что те, кто не в состоянии адаптироваться, могут быстро обнаружить, что они отстают от гостиничных и туристических компаний, которые внедрили новые подходы и идеи. На самом деле это одна из тех ситуаций, когда чем больше вещей меняется, тем больше они остаются неизменными. Да, в ближайшие пять-десять лет многое изменится в гостиничном маркетинге и гостиничных технологиях, но основные ценности и принципы индустрии гостеприимства и туризма не изменятся.

По сути, тенденции туристской индустрии, как правило, остаются прежними, просто то, как отели и туристические агентства будут использовать их, буд

Индустрия ресторанного и гостиничного бизнеса претерпевает постоянные изменения, а глобальные тенденции меняются быстрее, чем когда-либо прежде. В целом, индустрия продолжает расти, и потребители путешествуют и посещают рестораны больше, чем когда-либо. Для тех, кто работает в индустрии ресторанного и гостиничного бизнеса, крайне важно идти в ногу с последними технологическими тенденциями, поскольку сама отрасль чрезвычайно конкурентоспособна. Это означает, что те, кто не в состоянии адаптироваться, могут быстро обнаружить, что они отстают от гостиничных и ресторанов, которые внедрили новые тренды и идеи.

В ближайшие десятилетия многое может измениться в ресторанном, гостиничном маркетинге и технологиях, но основные ценности и принципы индустрии ресторанного и гостиничного бизнеса останутся.

Список литературы:

1. Электронный ресурс «Write Gate». Режим доступа: <https://writegate.ru/trendy-restorannogo-biznesa-2022.html> (Дата обращения 05.04.2022).

2. Электронный ресурс «Studies&Careers». Режим доступа: <https://studcar.ru/stati/tendencii-industrii-gostepriimstva-v-2021-godu/> (Дата обращения: 05.04.2022)

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА В РК

ФИЛЕНКО О.И.

студентка Тур-19-3

ДОСКАЛИЕВА Б.Б.

д.э.н., профессор

Карагандинский университет

Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

КОСАКИНА Е.А.

директор тур.фирмы «Travel House»

Аннотация. В настоящее время туризм в Республике Казахстан объявлен приоритетным направлением. Государство планирует создавать условия для формирования высокоэффективной и конкурентоспособной туристической отрасли, с целью обеспечения ее дальнейшей интеграции в структуру мирового туристического рынка и углубления международного сотрудничества в сфере туризма.

Ключевые слова: тенденции, внутренний туризм, потенциал, индустрия туризма

Туристический потенциал Казахстана имеет уникальные возможности для развития почти всех видов туризма, начиная с культурно-познавательного, связанного с посещением культурно-исторических объектов до приключенческого и других активных видов туризма, а также экотуризма и религиозного туризма. В Казахстане располагается 19 климатических курортных зон, 144 санаторных организаций, 56 санаториев, более 9000 тысяч археологических и исторических памятников.

В настоящее время туризм в Республике Казахстан объявлен приоритетным направлением. Государство планирует создавать условия для формирования высокоэффективной и конкурентоспособной туристической отрасли, с целью обеспечения ее дальнейшей интеграции в структуру мирового туристического рынка и углубления международного сотрудничества в сфере туризма.

Главной миссией и главной целью государственной политики Республики Казахстан в сфере туристической деятельности в настоящее время является цель создания в стране высокоэффективного и конкурентоспособного туристского кластера, который будет обеспечивать широкие возможности для удовлетворения потребностей как казахстанцев, так и иностранных туристов. С принятием «Концепции развития туристической отрасли до 2030 года» все участники туристического рынка будут работать в новых условиях, при значительной государственной поддержке. После осуществления принятой концепции и выполнении мер по развитию туризма, туристическая отрасль, а в особенности внутренний туризм в Казахстане, должны выйти на ведущие позиции в экономике страны.

Индустрия туризма обладает более сильным эффектом мультипликатора и оказывает более значительное положительное побочное влияние, чем большинство других

экономических секторов в государстве. Поэтому большинство стран дальнего и ближнего зарубежья выбрали туризм в качестве средства для генерирования и ускорения экономического развития, улучшения валютного положения страны, укрепления инфраструктуры туризма. Казахстан так же входит в число этих стран, потому что в настоящее время взял курс на развитие туристической сферы и улучшение ее показателей.

Масштабность развития туризма свидетельствует о его принадлежности к стратегическим отраслям экономики страны, что требует постоянного совершенствования государственного регулирования с целью обеспечения пропорциональности развития территориальных и отраслевых хозяйственных комплексов, обоснования политики занятости, обеспечения роста бюджетных доходов.

Республика Казахстан – это государство, обладающее богатым культурным наследием и уникальными природными объектами, заповедниками, озерами, пустынями, лесами. Доброжелательный народ, открытый для общения и восприятия новых культурных ценностей, стабильная политическая и экономическая ситуация, политика государства, направленная на укрепление мира и согласия между народами и расширение международного сотрудничества, развивающаяся инфраструктура - все это позволяет Казахстану развивать внутренний и международный туризм. [1]

В связи с этим, особая роль отводится обеспечению поддержки развития его на базе скоординированного механизма планирования, регулирования, координации и контроля.

Следует проанализировать развитие и состояние внутреннего туризма Казахстана до пандемии и после пандемии. В связи с пандемией коронавируса в последние два года в Казахстане всё больше и всё активнее развивается внутренний туризм. Закрытые границы этому только поспособствовали, и даже сейчас, когда многие из границ с другими странами уже открыты, многие отдают предпочтение внутреннему туризму. Спрос именно на внутренний туризм на нынешний момент продолжает оставаться на территории страны довольно высоким.

По прогнозам международных экспертов, вернуться к международному выездному туризму страны смогут не раньше 2024 года. Это означает, что внутренний туризм ближайшие годы продолжит развиваться очень активно на территории всех стран, в том числе и на территории Казахстана.

Казахстанский туризм на настоящий момент является одним из приоритетных направлений развития экономики страны в ближайшем будущем, о нем говорят действительно очень много, ставят цели повышения показателей в этой сфере и цели по увеличению доли ВВП, которую приносит в бюджет государства именно эта отрасль.

Республика Казахстан имеет абсолютно все предпосылки для активного развития внутреннего туризма: выгодное географическое положение, обширная территория и разнообразные ландшафты, богатое культурно-историческое наследие, живые традиции, великолепная гастрономия и относительно низкая стоимость самого отдыха. Внутренний туризм также носит воспитательную цель, ведь он способствует росту патриотизма и гордости граждан за свою страну. [2]

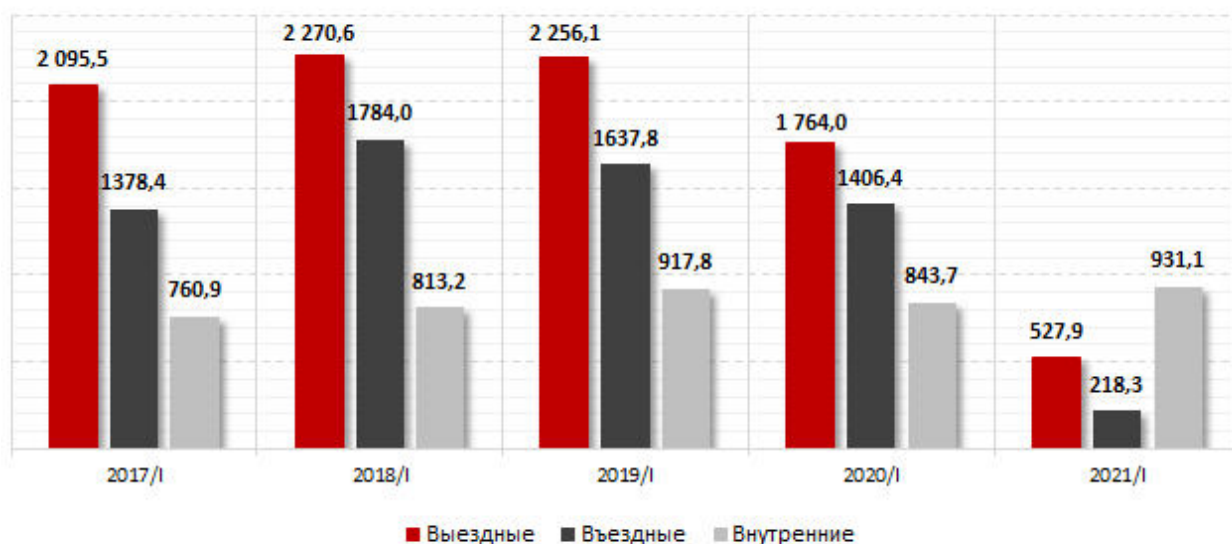
Если обратиться к конкретным цифрам внутреннего туризма Казахстана, то можно рассмотреть следующую информацию: по данным Бюро национальной статистики за январь-июнь 2021 года, общий объем обслуженных внутренних туристов составил 2 113 900 человек. Зафиксирована положительная динамика во внутреннем туризме, проделана огромная работа по привлечению частных инвестиций.

Туристические компании, которые выстояли в непростое пандемийное время, на данный момент активно разворачиваются сейчас на сектор внутреннего туризма.

Количество мест размещения в курортных зонах увеличилось почти на 40%, а номерной фонд – в 1,8 раза. Количество обслуженных посетителей в курортных зонах выросло с 1,2 до 1,7 млн человек – увеличение на 45%, а объем оказанных услуг местами размещения с 17 млрд до 24,5 млрд тенге – в 1,5 раза. Объем частных инвестиций в основной капитал в сфере туризма вырос на 30% и составил 614,7 млрд тенге.

Снова обращаясь к конкретным цифрам и конкретным показателям, можно рассмотреть нижеприведенную таблицу, в которой сравниваются показатели за три месяца (январь, февраль, март) за несколько лет. В 2020 году эти месяцы стали последними для выездного туризма, потому что после марта 2020 был объявлен карантин, а границы были перекрыты.

Численность туристов. Январь–март | тыс. человек

Расчёты Ranking.kz на основе данных Бюро национальной статистики АСПиР РК

Численность как въездных, так и выездных туристов в Казахстане в первом квартале прошедшего 2021 года заметно сократилась по сравнению с аналогичным периодом прошлого года — в 6,4 и 3,3 раза соответственно, до 218,3 тыс. и 527,9 тыс. человек. Такие данные приводит ranking.kz. Внутренний туризм, напротив, показал рост: здесь численность туристов увеличилась за год на 10,4%, до 931,1 тыс. человек.

Сравнивая эти показатели, можно наглядно убедиться, что в прошедший 2021 год, когда вирус продолжал распространяться и не позволял развиваться международному туризму так же активно, как это происходило в предыдущие годы, можно увидеть, что в 2021 году был показан самый высокий показатель по внутреннему туризму РК за последние 5 лет, что, несомненно, свидетельствует о том, что развитие внутреннего туризма действительно шагнуло вперед в период пандемии и увеличило свои показатели.

Показатели въездного и выездного туризма снизились очень сильно по причине той же самой пандемии. Когда пандемия полностью завершится, когда карантинные и ограничительные меры будут полностью сняты, и люди смогут вернуться к полностью стабильным и свободным передвижениям за границу, то, безусловно, показатели выездного и международного туризма начнут снова превалировать над показателями внутреннего туризма. На данный момент весь мир всё еще переживает непростой период и борется с вирусом, поэтому международный туризм не может сейчас показывать высокие показатели, как и не сможет этого делать, по мнению экспертов, ещё ближайшие несколько лет. И как раз эти несколько лет могут стать отличным периодом для еще более активного развития внутреннего туризма в Казахстане, ведь люди сейчас продолжают ориентироваться преимущественно на внутренний туризм, так как выездной недоступен в полной мере. Состояние внутреннего туризма Казахстана на настоящий момент находится в активном развитии, ведь он является приоритетной развивающейся отраслью будущего экономического развития страны. [3]

Выделяя самые основные пути совершенствования и пути развития туристической

сферы в Казахстане, можно предложить целый ряд мер государственной поддержки, направленной на совершенствование и развитие внутреннего туризма в Республике Казахстан, к основным из которых относятся:

- развитие инфраструктуры рынка туристских услуг
- повышение качества туристских продуктов и образования в туризме
- совершенствование механизма нормативно-правового регулирования рынка туристских услуг
- сохранение культурно-исторических памятников
- совершенствование управления развитием туристского бизнеса
- регулирование ценообразования, чтобы внутренний туризм был более доступен для казахстанцев
- увеличение количества квалифицированных кадров, работающих в сфере туризма и в сфере гостиничной индустрии
- улучшение материально технической базы
- развития международного сотрудничества, который позволит стране стремительно развиваться не только в сфере внутреннего туризма, но и на мировом туристическом рынке.

Список литературы:

1. Анализ деятельности туристских предприятий Республики Казахстан // Сборник научных трудов «Реформирование казахстанской экономики: уроки, теория и практика» / Под общей ред. д. э. н., проф. Н.К. Мамырова.- Алматы: Экономика, 2002. -Ч.4.
2. Туристская деятельность в Республике Казахстан: проблемы и перспективы // Сборник материалов республиканской научно-практической конференции «Современные проблемы регионального управления экономикой Республики Казахстан». – Алматы 2000.
3. Туризм Казахстана, информация, официальные документы, статистика, анализ, Государственное агентство по туризму и спорту при Правительстве РК, 2007 год.

САКРАЛЬДЫ ОБЪЕКТІЛЕРДІ ТУРИСТІК ЖОБАЛАРҒА ЕНГІЗУ

ХАСЕНОВА Д.С.

Тур-18-1к тобының студенті

ЖЕТПИСОВ С.У.

г.ф.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Түйіндеме. Сакральды географиялық объектлерге тиісті туристік-рекреациялық ресурс, территорияның туристер тарапынан қызығушылығына (аттрактивтілік) боялаған жағдайда ғана "туристік құндылыққа" ие болады. Туристік территорияның құндылығы (дамыту мүмкіндігінің алғы-шарты) - туристер тарапынан қызығушылық танытатын, жеке немесе қосалқы түрде ұйымдасқан, қоршаған орта мен адам қолымен жасалынған элементтердің бар болуы.

Кілт сөздер: туризм, сакральді объектілер, жобалар, туристік территория

Туризмді дамыту үшін әлеуметтік-экономикалық факторлардың ықпалы жоғары. Олардың ішінде маңыздысы: мемлекеттің әлеуметтік саясаты, жұмыстан бос уақыт, урбанизацияның өсуі, білім және мәдениеттің, орташа өмір сүрудің деңгейі, жылдық демалыс күндері мөлшері, халықтың өмір сүруінің деңгейі, табысы, туристік белсенділік жатады.

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі қазіргі кезде туризмнің жаппай дамуын тежеп отыр. Қазақстандағы туризмнің даму бағыты шоп-туризмді

ұйымдастырумен байланысты, яғни материалдық қажеттіліктен туындап отыр.

Қазіргі кезде ТМД елдерінде туристерді тарту үлкен бәсекеге ие болып отыр. Көрші елдер Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан, Монголия туризмді дамытуға барлық күшін салуда, және қазір Қазақстанды басып алуда.

Сакральды географиялық объекттерге тиісті туристік-рекреациялық ресурс, территорияның туристер тарапынан қызығушылығына (аттрактивтілік) боялаған жағдайда ғана "туристік құндылыққа" ие болады. Туристік территорияның құндылығы (дамыту мүмкіндігінің алғы-шарты) - туристер тарапынан қызығушылық танытатын, жеке немесе қосалқы түрде ұйымдасқан, қоршаған орта мен адам қолымен жасалынған элементтердің бар болуы.

Бірақ, табиғи және әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан, демалыс пен туризмге жарамды территориялардың бар болуы, әр уақытта туристік-рекреациялық ресурс ретінде қарастырыла берілмейді. Аталған элементтердің негізгі туристік ресурсқа бағытталуының көрінісі, технологиялық жағынан жетілген, қоғамдық еңбек бөлінісі тарапынан зерттеуге кеткен шығын мөлшерін, туристік қызмет көрсетуге лайық болған жағдайда ғана жүзеге асырылады.

Туристердің қажеттіліктері мен талғамдарына байланысты, *сакральды объекттерді туристік жобаларға еңгізуы*, келесідей бөліп қарастыруға болады:

а) табиғи ортаның қалыптасқан жағдайына қарамастан, осы сакральды жерлерде – туристік қызметті, демалысты ұйымдастыру;

б) арнайы, туризмнің кез-келген түрін қоршаған ортаға байланысты, табиғат ерекшеліктерін қолдану арқылы жүзеге асыру, минералды су көздері немесе қолайлы климат жағдайлары болған жағдайда - бальнотерапия және тағы басқа емдік сауықтыру түрлерін ұйымдастыру, діңи туризмнің дамуы;

в) танымдық, табиғи ерекшеліктермен (қорықтар, саябақтар және т.б.) бірге, материалдық және рухани құндылықтарды: ескерткіштер, фольклор, қоғамның қазіргі заман жетістіктерін қоса қарастыратын демалысты ұйымдастыру.

Туризм географиясының мәселелерін теориялық және практикалық тұрғыдан географиялық орта кеңістігінде шешу жолында таксономия үлкен рөл атқарады

"Туристік жергілікті (сакральды) орын - туристік құндылық, инфрақұрылым және көліктік қолайлығы жағынан туристік миграцияның кезеңін немесе пунктін құрайтын жайылым көрсеткіші (қала, аудан, ауыл).

Географиялық ландшафтық белдеу орнына байланысты: таулы, теңіз жағалауы, көлдің жағалауы және т.б. болып бөлінеді. Туристік құндылығы, атқаратын қызметіне және туристік шаруашылықты жүргізу түріне байланысты:

а) Сакральды орны (объектісі);

б) туризм түрлері, сакральды географияның тақырыптық орналасуы;

в) танымдық туризм орындары және сакральды туризм;

г) транзиттік туризм орындары (мысалы, шекаралас аудандар) болып жіктеледі.

Сакральды объектілер туристік кешендерге айналып, келешекте туристік орталықтарға жету.

Туристік орталықтар дәрежесіне қарай (халықаралық, мемлекеттік, аудандық, жергілікті), функционалдық бағытына қарай (емдік, сауықтыру, танымдық, комплексті) және басқа да көрсеткіштер бойынша бөлінеді.

Сакральды объектілер туристік кешендерге айналып мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру туристік қызметті жүзеге асырудың өзгерген әлеуметтік—экономикалық жағдайларға толықжауап беретін мақсаттарына, қағидаттарына және міндеттеріне сай жаңа көзқарастарды талап етеді.

Бүгінгі таңда атқарушы билік органдарымен туризм саласында әрекет ететін ұйымдардың арасындағы өзара іс-қимылды реттеудегі мемлекеттің ролін арттыру қажет. Туристік саланы және сакральды объектілерді орталықтандырып басқару Қазақстан Республикасының Индустрия және Жана технологиялар министрлігіне жүктеледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ердаuletов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. – Алматы: Атамура, 2016. С. 43-44.
2. Дурович А.П. Организация туризма: учебник. – Минск: «Новое знание», 2015. С.27-29.
3. Дуйсен Г.М. Основы формирования и развития индустрии туризма в Казахстане: учебное пособие. – Алматы: Парасат, 2014.

РАЗВИТИЕ ДЕТСКОГО ТУРИЗМА: ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ, ТЕНДЕНЦИИ И ТРЕНДЫ

ШЕГАЙ К., ШЕФЕР Э.

студентки группы ТУР-20-4с

ГАРИПОВА А.А

магистр, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье авторами рассматриваются проблемы и перспективы развития детского туризма в Казахстане. Проанализированы основные показатели по количеству представленных мест размещения в разрезе областей. Выявлены основные барьеры, на основании чего предлагается примерный сценарий улучшения позиций детского туризма. Определена значимость детского туризма в целом в разрезе туристской отрасли Республики Казахстан.

Ключевые слова: детский туризм, изотуризм, гранд-туры, детский лагерь

Существует много факторов, которые помогают детям развиваться как личность, говоря о них, стоит выделить туризм. Детский туризм- как отдельный вид туризма появился не очень давно. Детский и молодежный туризм – это отдых, который увлечет и заинтересует ребенка, независимо от его возраста. Благодаря различным поездкам без родителей дети не только понимают, что такое самостоятельность, но и занимаются активностью, познают мир и получают незабываемые эмоции, которые в дальнейшем навсегда остаются в памяти. Исходя из проведенного авторами опроса, целью которого было уточнить какое впечатление оставляет детский туризм в памяти человека, было выявлено, то что 9 из 10 опрошенных взрослых до сих пор отчетливо, с деталями помнят о своих поездках в детстве, эти воспоминания являются одними из самых ярких и приятных. К сожалению, так сложилось, что все меньше детей стало выезжать куда-то, будь то загород или за границу. В настоящее время просто необходимо развивать детский туризм, потому что современное поколение все больше времени тратит на социальные сети и интернет, являются социально замкнутыми и малоактивными [1].

Сегодня, дети с легкостью могут путешествовать без сопровождения родителей с познавательной целью или просто отдохнуть, но такая возможность была не всегда и не у всех. Изначально как такового отдельного туризма для детей и подростков не существовало, вместо него в конце 16 века появился образовательный туризм, так называемые «Гранд-туры», когда только студенты-аристократы по обмену могли отправляться учиться в другой город или страну. Позднее, уже в 17 веке начали проводиться учебные экскурсии, где принимали участие студенты и школьники. Все это только способствовало развитию данного вида туризма. Во времена СССР появление в школах различных предметов как краеведение стало причиной заинтересованности школьников в путешествиях. Изначально актуальными были вылазки, экскурсии, которые

имели только учебно-познавательный характер, а позднее появлялись различные организации, детские лагеря, клубы, которые позволяли детям не просто узнать что-то новое, но и хорошенько отдохнуть.

Во времена СССР государство уделяло большое внимание, на развитие детского туризма, устраивая различные слеты, туристические станции и т.д.

Детские лагеря играют огромную роль в развитии детского туризма со времен СССР. В то время, дети с различных стран союза могли посещать такие места как;

– «Артек»- самый известный лагерь пионеров, который находился и до сих пор действует в Крыму. Являлся гордостью союза, туда могли поехать только самые преуспевающие в учебе и спорте пионеры. В Артек съезжались много почетных детей и взрослых со всего мира.

– «Орленок»- один из самых знаменитых лагерей, который находился в Краснодарском крае. «Орлёнок» омывается Чёрным морем, а с востока ограничен невысокими лесистыми горами. «Орлёнок» с востока на запад пересекают несколько безымянных ручьёв и речка Пляхо. В лагерь отправлялись пионеры и комсомольцы, преуспевающие в учебе и олимпиадах, различных конкурсах и спортивных соревнований.

Помимо этих лагерей были еще и «Океан», «Зубренок». Каждый из перечисленных лагерей работает до сих пор. После распада СССР и перехода на рыночную экономику туристические лагеря попали под частный контроль. Несмотря на то, что Казахстан полон прекрасных мест, куда которые можно отправить молодое поколение, в целом внутренний туризм в Казахстане не развит.

Детский туризм в Казахстане имеет особую государственную основу, в которую входят центры детско-юношеского туризма, секции спортивного туризма, станции юных туристов, спортивные школы. «Станция юных туристов» находится в столице, городе Нур-Султан. Главной целью является воспитать в детях личность во время туристско-краеведческой деятельности, а основной задачей является развить массовый детский туризм в столице, воспитание патриотов собственной страны благодаря краеведению и истории, воспитать любовь к окружающей среде и познакомить с памятниками истории и культуры. На данный момент в станции имеется около 700 участников, собранных из казахских и русских групп. Группы на «Станции юных туристов» делятся на ; «Юные экскурсоводы», «Юные туристы-краеведы», «Географы краеведы», «Малый туризм», «Изотуризм» [2].

Но в остальных регионах ситуация с детским туризмом сейчас неоднозначная. За последние годы из-за того, что перестали идти инвестиции в данную отрасль большинство туристических баз, зон отдыха, летних лагерей, клубов и станций стало значительно меньше.

Таблица 1

Количество мест размещения детских лагерей по областям за 2021 год

Республика Казахстан	114
Акмолинская область	14
Актюбинская область	8
Алматинская область	10
Атырауская область	1
Западно-Казахстанская область	2
Жамбылская область	7
Карагандинская область	6
Костанайская область	6
Кызылординская область	3
Мангыстауская область	4
Павлодарская область	8
Северно-Казахстанская область	12
Түркистанская область	10
Восточно-Казахстанская область	20

Нур-Султан город	-
Алматы город	x
Шымкент город	2

Исходя из официальных данных, можно выяснить, что в целом по всей территории Казахстана расположено всего 114 детских лагерей и это только за 2021 год. А по всей Карагандинской области находится всего 6 детских лагерей.

Таблица 2
Количество мест размещения детских лагерей по формам собственности

Всего	114
Государственная собственность	60
Частная собственность	51
Собственность совместных предприятий с иностранным участием	x
Иностранная собственность	3

По форме собственности государство имеет всего 60 детских лагерей. Можно уверенно предположить, что количество государственных лагерей для детей могло быть больше, если бы государство стало больше выделять инвестиций на развитие. К тому же, частных лагерей практически одинаковое количество с государственными и все из них являются платными. Некоторым родителям это просто не по карману, следовательно, множество детей так и не могут выбраться куда-то. В Казахстане существует немало проблем, которые мешают развиваться детскому туризму;

- 1) Малое количество лагерей, кружков, куда можно отправить ребенка,
- 2) Малое финансирование на подобного рода организации. Стоит рассмотреть, а позднее утвердить новые формы финансирования,
- 3) Предусмотреть материальное состояние организаций,
- 4) Нехватка квалифицированных сотрудников,
- 5) Не заинтересованность детей в активном отдыхе,
- 6) Отсутствие общей нормативной базы и связи между туристическими организациями,

Для оптимального развития детского туризма в Казахстане, стоит определить, что финансирование должно исходить от государства и спонсорства. Должны создаваться новые программы для развития детского туризма. В будущем развивать инфраструктуру, создание новых туристических баз, лагерей, станций, которые на постоянной финансовой поддержке. Для окончательного решения проблемы касаясь нормативно-правового обеспечения, стоит обновить содержание различных инструкций, которые помогут при организации и проведению туристических мероприятий и другие нормативно-правовые документы. Ко всему этому, стоит создать главную организацию или штаб, где будут подготавливаться профессиональные кадры. Для заинтересованности детей в поездках, государство стоит устраивать какие-то поощрительные акции, например в учебе, вводить дополнительные дисциплины и обновленную программу для обучения.

Если говорить о состоянии, перспективах и целях отечественного туризма на данный момент, то можно отметить тот факт, что в ходе правительственного часа в Мажилисе этот вопрос уже поднимался и цели и перспективы развития были расписаны вплоть до 2025 года. Поэтому поспешим с ними ознакомиться, но для начала обсудим нынешние итоги туризма РК.

Если сравнить между собой итоги 2019 и 2021 года, то количество туристов увеличилось на 300 тысяч человек, что уже является хорошим показателем. А также посещаемость национальных парков на территории РК значительно увеличилось, самыми популярными по посещению стали Зайлийский Алатау, Кольсайский и Чарынский парки горного кластера.

2021 год стал отправной точкой для создания новой культуры путешествий. Даже в условиях пандемии люди старались выделять время для отдыха, и открывали для себя границы своей страны, тем самым развивая и продвигая внутренний туризм.

Учитывая текущие ограничения, которые привели к увеличению продолжительности путешествий. Если сравнивать 2019 и 2021 год по продолжительности внутренней поездки количество дней составляло 4 дня, тогда как международной – 9 дней. Сейчас свыше 52% туристов отдали свое предпочтение длительному пребыванию туры до десяти ночей.

Большинство туристов в нынешнее время отдают предпочтение краткосрочным поездкам в менее людные места, природные объекты, национальные парки и другие. Также стал популярен вид волонтерского туризма, целью которого является посещение места отдыха с целью поддержки местных общин, не просто тратя деньги, а стараясь поддержать экономику, локальных мероприятий и проектов. И того в тренды вошли такие виды путешествий как: аутентичные туры, оздоровительные путешествия, путешествия на автомобиле, глэмпинг и путешествия с целью заботы об экологии. В частности были выделены топ видов локаций, которые выбирали молодые туристы. Сюда вошли; парки развлечений, зоопарки, музеи, океанариумы, горы, достопримечательности, озера, храмы и исторические места [3].

Казахстан очень богат своей природой, историческими, культурными и религиозными направлениями. Но для полной картины было бы неплохо внедрить и ввести некие новые вещи, которые бы заинтересовали туристов не только проживающих на территории Казахстана, но и за его границей. Так к Алматинской области отличным дополнением на зимний период был бы горнолыжный курорт. Ведь как известно многие молодые люди сейчас предпочитают активные виды туризма, а потому катание на сноубордах или же лыжах было бы отличным дополнением зимнего вида отдыха. Также к активным видам отдыха, который станет отличным дополнением и будет абсолютно безвреден для экологии- стал бы велосипедный туризм. Велосипедный туризм также очень полезен для здоровья. Плюс ко всему было бы хорошо создать больше мест для развития именно детского туризма. Такие как лагерь для отдыха не только на лето, но и на зиму. Ведь именно такие места и созданные в них моменты люди сохраняют в своей памяти навсегда.

В заключении хотелось бы сказать о том, что условия для внутреннего и внешнего туризма достаточно хорошо и быстро развиваются, с каждым годом больше и больше удивляя и принося удовольствие от полученных эмоций. Путешествия были популярны ещё в далеком прошлом и в ближайшем будущем этого не изменить. Люди всегда будут тянуться к познанию нового, к новым эмоциям, раз за разом ища что-то свое. Важно не только любить отдыхать физически, но при этом и не забывать о духовной части, поэтому важно посещать не только рекреационные места, но и духовные, исторические и необычные, которые оставляют те самые воспоминания, ради которых стоит жить.

Список литературы:

1. Государственная программа Развития детско-юношеского туризма в Республике Казахстан [Электронный ресурс]: Режим доступа <https://pandia.ru/text/78/039/2166.php>
2. Фомин Виктор Павлович Проблемы и перспективы развития детского туризма в республике Казахстан // Вестник академии детско-юношеского туризма и краеведения. 2013. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-i-perspektivy-razvitiya-detskogo-turizma-v-respublike-kazahstan> (дата обращения:19.03.2022).
3. Тренды в туризме в 2022 году [Электронный ресурс]: Режим доступа <https://welcometimes.ru/opinions/trendy-v-turizme-v-2022-godu>
4. Туризм в Казахстане глазами иностранных экспертов [Электронный ресурс]: Режим доступа https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31059517&pos=2;-48#pos=2;-48
5. Основные туристические тренды на 2022 год [Электронный ресурс]: Режим доступа <https://www.unian.net/tourism/news/glavnye-turisticheskie-trendy-na-2022-god->

ҚОНАҚ ҮЙ БИЗНЕСІНДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ БАСҚАРУ МЕХАНИЗМІ

ЭРЖАНҚЫЗЫ М.

РД-21-1к тобының студенті

ДОСКАЛИЕВА Б.Б.

э.ғ.к., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Түйіндеме. Әлемдегі қонақ үйлердің бірыңғай жіктелісін енгізуге туристік қызметті жүзеге асыратын мемлекеттердің мәдени-тарихи дамуымен, олардың ұлттық ерекшеліктерімен, қызмет көрсету сапасын бағалау критерийлеріндегі айырмашылықтармен және т. б. байланысты бірқатар факторлар кедергі келтіреді

Кілт сөздер: қонақ үй, бизнес, инвестиция, басқару механизмі

Қазіргі уақытта қонақ үй ісінің мемлекет экономикасының дамуы, жеке адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру, елдер арасындағы әлеуметтік байланыстарды өзара байыту үшін маңызы мен ролін асыра бағалау мүмкін емес. Қонақ үй индустриясы көптеген елдердің экономикасында маңызды орын алады. Оның дамуы жұмыс орындарының кең нарығын, мемлекеттің жалпы кірісін ұлғайтуды және инвестицияларды тартуды білдіреді.

Қазіргі Қазақстанның экономикасында қонақ үй индустриясы да маңызды орын алады. Әлеуметтік инфрақұрылым үшін басым міндеттердің бірі ҚР-да тиімділігі жоғары және бәсекеге қабілетті қонақ үй кешенін қалыптастыру болып табылады.

Қонақжайлылық индустриясының қалыптасу тарихын қадағалай отырып, ол индустрияның негізгі қағидасы – қонақжайлылық (адамның қонақжайлылығы) негізінде біртіндеп дамиды деп айтуға болады. . [1]

Әлемдік қонақ үй қорында қонақүйлердің екі негізгі тобы ерекшеленеді: тұрақты тұру және уақытша тұру үшін. Олар: қысқа мерзімді аялдама жағдайында кез келген контингентке қызмет көрсететін транзиттік қонақ үйлер; іскерлік мақсаттағы қонақ үйлер, іскерлік сапарлар мен іс-сапарлардағы адамдарға қызмет көрсететін қонақ үйлер; демалуға арналған қонақ үйлер (туристік, курорттық және т.б.) болып бөлінеді. Барлық осы қонақ үйлер үшін клиенттердің уақытша тұру кезеңіне қойылатын жалпы міндетті талаптар, орналастыру, тамақтану, тұрмыстық қызмет көрсету жағдайларының болуы, сондай-ақ клиенттердің қажеттіліктерін ескере отырып қанағаттандыру қажеттілігіне байланысты нақты талаптар әзірленді.

Қонақ үйлердің мақсатына, қызмет көрсетілетін туристер санаттарының сипаттамаларына және басқа да факторларға байланысты мотель, кемпинг, ротель, флотель, ботель, туристік база, туристік баспана сияқты қонақ үйлердің түрлері ерекшеленеді. Әр түрлі елдердегі қонақүйлерді жіктеу кезінде қазіргі уақытта отыздан астам әртүрлі жүйелер қолданылады. [2]

Әлемдегі қонақ үйлердің бірыңғай жіктелісін енгізуге туристік қызметті жүзеге асыратын мемлекеттердің мәдени-тарихи дамуымен, олардың ұлттық ерекшеліктерімен, қызмет көрсету сапасын бағалау критерийлеріндегі айырмашылықтармен және т. б. байланысты бірқатар факторлар кедергі келтіреді.

Ең көп таралған жіктеулер: Францияда, Австрияда, Венгрияда, Египетте, Қытайда, Ресейде және халықаралық туристік алмасуға қатысатын бірқатар басқа елдерде қолданылатын жұлдыздар жүйесі; Грецияда қолданылатын әріптер жүйесі; Ұлыбританияға тән «тәждер» жүйесі; разрядтар жүйесі және т. б.

Осылайша, әр ел қонақүйлердің өзіндік жіктелуімен сипатталады, тіпті бір санатқа жататын, бірақ әртүрлі мемлекеттерде орналасқан қонақ үйлер де айтарлықтай айырмашылықтарға ие. Сыйымдылығы кемінде он нөмір болатын қонақ үйлерді (мотельдерді) жіктеу санаттар бойынша жүзеге асырылады. Санаттар қызмет көрсету деңгейінің жоғарылауымен саны артып келе жатқан жұлдыздарға сәйкес келеді. [3]

Қонақ үйлер бес санатқа, мотельдер төрт санатқа жіктеледі. Бес жұлдыз жоғары санатқа сәйкес келеді (*****), бір жұлдыз — төменгі (*), мотельдерде — **** жұлдыздар — жоғары санат, * жұлдыз — төменгі санат. ҚР-дағы қонақ үй бизнесін сипаттай отырып, ол қалыптасу сатысында деп айтуға болады. Республика аумағында 3* және 5 * әр түрлі жұлдызды санаттағы қонақ үйлер пайда болады. Қазіргі уақытта мемлекет Қазақстанның барлық өңірлерінде шағын 2-3* қонақ үй кәсіпорындарын құруы қажет.

Қонақ үй шаруашылығындағы сервистік қызметті талдай отырып, ол өнімді белсенділікті, софтикацияны қолдана отырып, қонақ үй кешені аясында демистикацияға, бейімделуге қол жеткізуге мүмкіндік береді деп айта аламыз. Қызмет көрсету элементтері қонақ үйге келушілерді кез-келген уақытта күтілетін нәтижеге қол жеткізуге дайын эмоционалды жағдайлары жоғары клиенттерге айналдыруға ықпал етеді.

Қонақ үй кәсіпорнын дамытудың негізгі рөлін қонақ үйді басқару атқарады. Қонақ үйді басқару-қонақ үй бизнесінің конъюнктурасына сәйкес тұрақты дамуға қол жеткізу үшін күнделікті іс-тәжірибені жетілдіру, өзіндік әлеуметтік-ұйымдастырушылық құрылымы бар және нарықтық қатынастар жағдайларынан туындаған жедел әрекеттерді талап ететін қонақ үй шаруашылығы индустриясының компоненттерін таңдап қолдану.

Қонақ үй жүйесіндегі басқарудың негізгі міндеті-қонақ үйдің (отель, мотель) жоғары санатына қол жеткізу немесе сақтау. [4] Адамдардың қонақ үйде тұруы оларды клиентке айналдырады. Қонақ үй қызметтері қызметтерді ұйымдастырушылар ретінде әрекет етеді (агенттер, тұтынушылар-клиенттер). Қонақ үйде болу қарым -қатынас жүйесін-«агент-клиент» ашады, онда қонақ үйдің әлеуметтік-мәдени кеңістігінің нақты құрылымы құрылады.

Агент ұйымдастырушылық шаралар жүйесін қолданады, өз ісінің тиімділігіне қол жеткізеді:

- нөмірлік қорға қызмет көрсету;
- кафеде, мейрамханада үздіксіз тамақтану;
- коммерциялық қызметтердің кірісті ұлғайту әрекеті;
- қауіпсіздік кепілдігінде инженерлік-техникалық қызметті жетілдіру;
- мейманхананың дамуында жайлылық пен сенімділікті арттыру үшін қосалқы қызметтерді (медициналық қызметтер, қызметкерлердің резервтік қоры, телефон-телевизиялық коммуникациялар) тарту;
- жарнаманы, ойын-сауық іс-шараларына билеттерді, экскурсияларды тарату және медициналық-санитариялық қызмет көрсету бойынша қосымша қызметтері бар анықтама қызметін ұйымдастыруды түзету;
- теміржол, автобус және әуе жолдарына билеттер сату.

Тұрақтылық пен бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізу үшін қонақ үй шаруашылығын дамытудағы сервистік құрылымдардың бірі орындарды брондау (резервтеу) қызметі болып табылады.

Қызметтер нарығында орындарды брондау көп қырлы сипатқа ие болады. Қонақ үй кешендеріндегі техникалық жетістіктерге сүйене отырып, орындарды брондау тәжірибесі әлеуметтік-экономикалық, мәдени және демографиялық сипаттағы барлық салалардағы тенденцияны күшейтеді. FIDELIO жүйесі жоғары тиімділікпен танымал, ол қонақ үй және мейрамхана бизнесі үшін автоматтандырылған жүйелердің өндірушісі болып табылады. [5]

Инвестициялар қонақүйлер құрылысына, жабдықтар мен инвентарлар сатып алуға, сервистік қызметті жетілдіруге және айналым капиталын толықтыруға инвестицияларға бөлінеді. Қазіргі заманғы қонақ үй туристің түні үшін жайлы жағдай жасауға және оған бірқатар қосымша қызметтер ұсынуға арналған. Қонақ үй ғимараты көп функциялды

құрылым болып табылады және оны құру үшін инвестиция қажет технологиялық күрделі жабдықты қамтиды.

Қонақ үй құрудың инвестициялық цикліне мыналар кіреді: инвестициялық портфельді қалыптастыру, қонақ үй құру қажеттілігін негіздеу, құрылыс аумағын инженерлік дайындау, құрылыс-монтаж жұмыстарын жүргізу, инвентарлар мен жабдықтарды сатып алу және орнату, қызмет көрсету процесін құру.

Қазіргі экономикалық жағдайда кез-келген кәсіпорын қосымша қаржы тарту проблемасына тап болады. Бүгінгі күні осы проблеманы шешудің мынадай тәсілдері бар: банктегі қарыз; бағалы қағаздар эмиссиясы; мемлекеттік жеңілдікті кредиттерді тарту; шетелдік инвестицияларды тарту; капиталды басқару. [6]

Қонақ үй бизнесіндегі инвестицияларды басқару механизмін бәсекеге қабілетті кәсіпорын құру үшін ақша бөлуді басқару ретінде анықтауға болады. Инвестициялар қажеттілігіне қарай үш бағытта бөлінеді: жөндеу-құрылыс жұмыстары, қазіргі заманғы жабдықтарды, инвентарды сатып алу және монтаждау, айналым капиталын басқару. [7]

Егер кәсіпорындар өз бизнестерін кеңейтсе немесе ағымдағы жөндеу жұмыстарын жүргізсе, жөндеу және құрылыс жұмыстарына инвестициялар қажет болады. Құрал-жабдықтарға, технологияларға, құрал-саймандарға инвестициялар активтерді жаңарту, бизнесті кеңейту кезінде немесе бос ақша қаражаты болған кезде қажет болады. Айналым капиталын қалыптастыруға арналған инвестициялар кәсіпорынның жұмыс істеуі үшін қажет. Дәл осы бағытта басқарушы персонал шығындарды үнемі өзгертіп отыратын, сондай-ақ оларды материалдық емес активтерге салатын кәсіпорынның ақшасын ұтымды пайдалануы керек (қызмет көрсететін персоналды оқыту арқылы қызмет көрсету деңгейін арттыру).

Әдебиеттер тізімі:

1. Гвозденко А. А. Қонақ үй және туристік бизнес. М.: «Тандем» авторлар мен баспагерлер қауымдастығы, 2018.

2. Қонақ үй және туристік бизнес. Ред. Проф. А. Д. Чудновский М., «Тандем» авторлар мен баспагерлер қауымдастығы. "Экмос" Баспасы, 2008.

3. Гуляев В. Г. Туризмдегі жаңа ақпараттық технологиялар. Оқу құралы. М.: Приор, 2008.

4. Ходорков Л. Ф. Әлемдік қонақ үй шаруашылығы. М.: 2000.

5. Қазақстан туризмнің барлық түрлерін дамытуға ниеті//http://www.kt.kz/rus/state/kazakhstan_nameren_razvivatj_vse_vidi_turizma_prezident_rk_1153499145.htm

6. ТМД елдері мен Қазақстандағы туризмді дамытудың қазіргі жағдайы мен проблемалары // <http://www.kazatur.narod.ru/mut/3.HTML>

7.«Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (29.12.2014 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // http://online.zakon.kz/Document/doc_id=1023618

**СЕКЦИЯ
ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ**

ИССЛЕДОВАНИЕ ГРУППОВОЙ СПЛОЧЕННОСТИ СТУДЕНТОВ

АБИШЕВА К.

студентка группы ПиМО-21-2

КЕНЖЕБАЕВА С.К.

Научный руководитель, к.п.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье представлены теоретические аспекты и результаты эмпирического исследования групповой сплоченности на примере студенческой группы. Отмечаются эффективные методики исследования феномена, дается интерпретация данных исследования.

Ключевые слова: групповая сплоченность, групповая динамика, малая группа, моделирование.

Студенческая группа представляет собой малую группу, соответственно, обладает всеми ее параметрами. Известные психологи Н.Трипплет, Ф.Оллпорт, К. Левин, Л.И.Уманский в своих исследованиях обозначили основные параметры малой группы: состав или композиция, структура, групповые процессы, групповые нормы, положение индивида в группе, групповые ожидания, групповые санкции. Каждый из этих параметров отражает ту или иную степень сформированности групповой сплоченности.

Групповая сплоченность – это «показатель прочности, единства и устойчивости межличностных взаимодействий и взаимоотношений в группе, характеризующийся взаимной эмоциональной притягательностью членов группы и удовлетворенностью группой» [1, с.276].

А.В.Петровский - автор стратометрической концепции определяет групповую сплоченность как «системное качество группы как единого целого, определяемого взаимным тяготением членов группы друг к другу, стремлением к общей цели, близостью и доверием» [2, с.262].

Таким образом, суть групповой сплоченности можно представить, с одной стороны, как

меру привлекательности собственной группы, сплоченность, с другой – как удовлетворенность собственным положением в группе.

Ни для кого не секрет, что адаптация и дальнейшая интеграция в образовательную среду вуза проходит более успешно в том случае, когда в группе складываются положительные отношения, взаимопонимание; когда студент оказывается среди единомышленников, мотивирован на взаимодействие с другими студентами – членами группы в учебном процессе и вне его. Однако на первых этапах формирования студенческого коллектива, в период диффузного состояния группы, такие признаки не наблюдаются. Поэтому первоочередной задачей вуза выступает необходимость формирования групповой сплоченности как фактора, непосредственно влияющего на эффективность профессиональной подготовки будущих специалистов.

В становлении студенческой группы большая роль отводится психологической службе вуза. Психологическое сопровождение учебного и воспитательного процесса в вузе выступает необходимым условием полноценного развития студенческой группы. Очень важно выявить множественные психологические характеристики членов группы: направленность, мотивы, особенности протекания психических процессов и состояний,

уровень социализации и др. Диагностические процедуры предполагают применение ряда психологических методик, тестов, методов, но наиболее реальные средства диагностики в условиях вуза – это моделирование ситуаций, в решение которых вовлечены студенты группы.

Моделирование ситуаций представляет собой определенный кейс заданий, отражающих события социальной действительности. Это могут быть проблемные ситуации общения, выбора, конкуренции, конфликта, взаимопомощи. Одним из условий эффективности решаемых моделированных ситуаций является их близость к возрасту и опыту студентов.

При решении моделированных ситуаций учитываются:

- частота и характер взаимодействия участников группы;
- эмоциональность и толерантность участников группы;
- активность отдельных участников и согласованность их мнений с оценками других участников группы;
- результативность принятых решений группой в целом и каждым участником группы.

В качестве примера моделированной ситуации можно предложить следующую: «Асхат – студент выпускного курса. В ближайшее время ему необходимо трудоустроиться, но желания работать по данной специальности у него нет. Как объяснить родителям свои планы на будущее, что предпринять – этого Асхат не знает.»

Среди наиболее часто применяемых в психологии методик изучения групповой сплоченности: тест определения индекса групповой сплоченности по методике Сишора, социометрическая методика Морено, методика определения стиля управления персоналом В.П. Захарова и ряд других. Данные методики имеют целью – исследование различных аспектов групповой активности, совокупности причин и следствий симпатии членов группы, статусные и поведенческие характеристики членов группы и т.п.

В нашем исследовании групповой сплоченности приняли участие студенты 1 курса - будущие психологи. Применялся тест определения индекса групповой сплоченности Сишора. Цель исследования - степень интеграции группы, ее сплочения в единое целое. Тест состоит из пяти вопросов с несколькими вариантами ответов на каждый. Ответы кодируются в баллах. Результаты исследования выражаются в уровнях групповой сплоченности: высокий, выше среднего, средний, низкий уровень.

Интерпретируя результаты полученных в исследовании данных, мы пришли к следующим выводам:

1. Индекс групповой сплоченности составил 15,3, Значение индекса говорит о том, что в обследуемой группе уровень сплоченности выше среднего. Данный уровень характеризуется наличием психологического единства членов группы по некоторым аспектам жизни. Студенты, в большинстве своем, имеют доброжелательные отношения между собой, а также готовность поддерживать друг друга.
2. Контакты студентов опосредованы учебной деятельностью, общественная деятельность также выступает сферой общения между студентами.
3. Взаимодействие осуществляется посредством общности целей учебной и внеучебной деятельности для достижения значимых результатов.
4. Оценка своей принадлежности к студенческой группе довольно высокая - 89,3%
5. 76,8% студентов оценивают свою группу как сплоченную, способную на активную совместную деятельность.

Дальнейшая работа по повышению уровня групповой сплоченности и ее устойчивости должна осуществляться куратором, активом студенческой группы, каждым членом группы и предполагает активное участие в учебной и общественной деятельности университета. Дальнейшее исследование феномена групповой сплоченности будет осуществляться по следующим направлениям: мотивация студентов, самооценка членов

группы, референтность и конформизм, с учетом поиска адекватных средства измерения уровней этой сплоченности.

Список литературы:

1. Сундеева Л.А., Рахимова З.Ф. Понятие сплоченности коллектива в отечественной и зарубежной литературе. /Azimuth of Scientific Research: Pedagogy and Psychology. - Т. 7.- № 2(23). - 2018.– С.275-278.
2. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология: учебник для студентов высших учебных педагогических учебных заведений. -2-е изд., стереотип. – М., 2001. -502 с.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘРТЕБЕСІ

АЙБЕРГЕНОВА Н.А.

СР-21-1к тобы студенті.

АБДАКИМОВА М.К.

Ғылыми жетекші – п.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы әйелдердің әлеуметтік мәртебесі мен әлеуметтік мәселелері қарастырылды. Қазіргі қолданыстағы ҚР Конституциясы қоғам өмірінің барлық салаларында ерлер мен әйелдердің тең құқықтары мен мүмкіндіктерін қарастырады. Алайда, әйелдерге қатысты қолданыстағы қос стандарт теріс салдарға ие.

Кілттік сөздер: әлеуметтік мәртебе, әйел мәртебесі, әлеуметтік рөл.

Әйелдер - халықтың ерекше әлеуметтік-демографиялық санаты. Әйелдер мінез ерекшеліктерімен, ерекше рухани келбетімен, ер адамдармен салыстырғанда жоғары білімімен ерекшеленеді. Әйелдерді белгілі бір әлеуметтік-демографиялық топқа және әлеуметтік жұмыс клиенттерінің белгілі бір санатына бөлудің негізгі себебі-олардың генеративті функцияны орындауы, яғни олардың ұрпақты болу қабілетінің болуы, бұл бірқатар мәдени және әлеуметтік салдардың биологиялық шарты болып табылады. Олар жұмысшылар мен аналардың рөлін атқарады.

Сонымен қатар, гендерлік рөлдік еңбек бөлінісіндегі әйелдердің қазіргі бағынышты рөлі, әйелдердің басым көпшілігінің өзін-өзі және балаларды күнкөріс қаражатымен қамтамасыз ете алмауы олардың жетілмегендігі туралы идеялардың тамырлануына, ерлердің басым рөлінің қажеттілігіне, әйелдердің өмірін тек отбасылық шеңбермен шектеуге ықпал етуі әйелдің «табиғи биологиялық мақсаты».

Қазіргі қолданыстағы ҚР Конституциясы қоғам өмірінің барлық салаларында ерлер мен әйелдердің тең құқықтары мен мүмкіндіктерін қарастырады. Алайда, әйелдерге қатысты қолданыстағы қос стандарт теріс салдарға ие. Әлеуметтік мәртебе интегралдық көрсеткіш ретінде бірнеше элементтер мен функцияларды байланыстырады. Мәртебе әлеуметтік топтың (әйелдердің), оның қоғамдағы өкілдерінің жағдайын, әлеуметтік байланыстар мен қатынастар жүйесіндегі жағдайды көрсетеді. Бұл сонымен бірге жеке адамның белгілі бір әлеуметтік топпен қарым-қатынасы. Әлеуметтік мәртебе әлеуметтік болмыспен, білім беру жүйесімен, іс-әрекеттің сипатымен, жеке адамның мұраттарымен, құндылықтарымен және мақсаттарымен, қоғамның жеке адамға қойылатын талаптарымен, мемлекет жүргізіп отырған саясаттың сипатымен және қолданыстағы мемлекеттік идеологиямен анықталады.

Әлеуметтік мәртебе сонымен қатар жынысы, жасы сияқты табиғи белгілермен

анықталады, тәрбиеге, рухани мәдениеттің деңгейіне, қоғамдағы белгілі бір материалдық және рухани құндылықтарға байланысты. Әйел өзінің өмірлік іс-әрекеті процесінде өмірдің барлық аспектілерін, элементтерін, әлеуметтік болмыстың факторларын тікелей немесе жанама түрде көрсетеді. Рефлексияның мазмұны мен сипаты белгілі бір әлеуметтік топтарға тән әлеуметтік қасиеттерге байланысты. Әлеуметтік болмыс әйелдердің әртүрлі топтарының санасына әртүрлі әсер етеді және олардың білім деңгейіне, дүниетанымының сипатына, кәсіби дайындығына және т.б. әсер етеді, оларға тікелей тәуелді болады.

Әйелдің жыныстық қатынас өкілі ретіндегі әлеуметтік мәртебесін Жеке мәртебесінен, яғни адамның белгілі бір топта, отбасында алатын орнын, жалпы адами қасиеттері тұрғысынан қалай бағалайтынын ажырату керек. Демек, бір жағынан, әйел қоғамдық иерархияда белгілі бір орын алады, екінші жағынан - ана, әйел, көшбасшы, белгілі бір саланың маманы. Сондықтан бұл ұғым динамикалық жағын, әлеуметтік мәртебенің функциясын білдіретін «әлеуметтік рөл» ұғымымен тығыз байланысты.

Мәртебе әлеуметтік топтың (әйелдердің), оның қоғамдағы өкілдерінің жағдайын, әлеуметтік байланыстар мен қатынастар жүйесіндегі жағдайды көрсетеді. Бұл сонымен бірге жеке адамның белгілі бір әлеуметтік топпен қарым-қатынасы.

Барлық уақытта әйелдің әлеуметтік мәртебесі білім беру жүйесімен, әлеуметтік болмыспен, қызмет сипатымен, адамгершілік құндылықтары мен мұраттарымен, мемлекет насихаттайтын саясаттың сипатымен және қолданыстағы мемлекеттік идеологиялық бағытпен анықталды.

Тарихи тұрғыдан көшпелілер әйелдерге белгілі бір құрметпен қарады. «Әйел бір қолымен бесікті тербетсе, екінші қолымен әлемді тербетеді» деген қазақтың халық мақалы бар. Халқымыз «Қыздың жолы жіңішке» деп ерекше атап көрсетеді. Қыздың жолы, қыздың жолы жұқа, оны үзуге болмайды. Қыз, әйел әрқашан біздің қоғамның тең құқылы мүшесі болған, ал анасы оның ең құрметті адамы болған.

Қазақ қоғамындағы әйел өмірінде бірнеше әлеуметтік рөлдерді, кейде бір уақытта ойнайды. Әйел-ана да, әйел де, әпке де, қыз да... Белгілі бір жасқа жеткенде келесі жыныстық және жастық топқа ауысады, әйелдің отбасы мүшелеріне, айналасындағы адамдарға қатысты құқықтары мен міндеттері өзгереді, айналасындағылардың әйелге деген көзқарасы да өзгереді.

Әйелдің өміріндегі маңызды кезеңдерді бөліп көрсету қиын. Әрбір қадам маңызды. Бірақ егер біз қазақ мәдениетіндегі әйелдердің рөлі туралы идеядан бастасақ, онда кез-келген әйелдің өміріндегі маңызды сәттерді үйлену және баланың туылуы деп атауға болады. Дәстүр бойынша, бала кезінен бастап қыз үйленуге дайындалып, оған лайықты әйелдің мінез-құлық нормаларын сіңіре отырып, ақы тағайындайды, бұл әлі күнге дейін қыздың отбасылық мәртебесінің белгісі болып саналады. Алғашқы баланың дүниеге келуі әрдайым жас келіннің көптеген ұрпақтың анасы бола алуының дәлелі ретінде бағаланды. Дәстүр бойынша, көптеген ұрпақтары рудың өмір сүруіне кепіл болды. Келесі әлеуметтік-жас тобына өтудің әрқайсысы ерекше рәсіммен белгіленді. Зерттеушілер бұл ғұрыптарды өмірлік циклдің рәсімдері деп атайды. Бұл атау дәстүрлі тәсілдің ерекшелігін өте қысқа түрде көрсетеді - адам өміріндегі әр қадамды ата-баба дәстүрі, аға ұрпақтың ізгі тілектері қасиетті етуі керек.

Ұлттық дәстүрлерге сүйене отырып, қазақ әйелі, ең алдымен, ана, оның негізгі мақсаты - балалы болу, оларды тәрбиелеу, бірақ сонымен бірге ол күйеуінің барлық игі бастамаларына қолдау көрсетіп, отбасында бейбітшілік пен тыныштықты сақтауы керек. Отбасынан гөрі не құнды болуы мүмкін? Қазақ қоғамы үшін нақ осы отбасы, руы бірінші кезектегі құндылықтар, өзіндік «микрокосмос», тұрақтылық пен игіліктің кепілі болып табылады.

XX ғасыр қазақ әйелдеріне өмір салтын, кәсібін, жеке мүдделерін таңдау еркіндігін бекітіп берген көптеген жария етілген құқықтар берді, бұл өз кезегінде әйелдердің өзін-өзі бағалауын, демек, қоғамдағы өз орнын бағалауды арттыруға ықпал етті. Алайда, әлі күнге дейін әйелдің мінез-құлқының дәстүрлі нормаларға сәйкестігі үлкен маңызға ие. Көбінесе

бұл әйелге деген құрмет,оның отбасылық мәртебесі.

Әйелдердің өздері қазақтардың ұлттық сипаты туралы әңгімеде әйелдердің белгілі тәуелсіздік сияқты қасиеттерін атап өтеді, бірақ бұл ретте үйге және отбасына деген сүйіспеншілік, үлкен туыстары мен күйеуінің құрметі, отбасына деген адалдық, балаларды тәрбиелеу, оларға Отанға деген сүйіспеншілік пен ұлттық қазақ этикетін сіңіру. Бұл қасиеттер әйелдердің көзқарасы бойынша нағыз қазақ қызының адамгершілік бейнесін қалыптастырады.

Қазіргі кезеңдегі әйелдердің әлеуметтік мәртебесін, сондай-ақ әлеуметтік мәселелерін зерттеу бірқатар себептерге байланысты. Бұл, ең алдымен, Қазақстанды қамтыған дағдарыс бірінші кезекте отбасына, әйелге, балаларға әсер еткен кезде, қоғамды реформалау процесінде пайда болған және орныққан жаңа қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық қатынастар. Мәселені зерттеуде БҰҰ 1979 жылы қабылдаған халықаралық құжат үлкен рөл атқарады – бұл «Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы Конвенция». [1]

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің статистикалық деректеріне сәйкес 2019 жылға ҚР барлық халқының 52% (9,4 млн.) әйелдер тұрады. Олардың өмірлік белсенділігі қоғамдағы қатынастардың барлық салаларын қоса алғанда, нақты әлеуметтік функциялармен ерекшеленеді. [2]

Қазақстандық қоғамдағы «гендер» ұғымы АҚШ пен Еуропа елдерінен айырмашылығы әлі де қалыптасу және түсіну сатысында. Гендерлік теңдік мәселесі болғанымен, сексизм мен кемсітушілік бұқаралық ақпарат құралдарында және жеке әңгімелерде үнемі көтеріліп отырады. Қазақстанда, бұрынғы Кеңес Одағының көптеген елдерінде сияқты, жаңа патриархия өркендеу үстінде - әйелдер ұрланбайды, ал егер олар ұрласа, онда ашық емес, өйткені бұл қылмыстық құқық бұзушылық болып саналады; әйелдер жұмыс істей алады, қоғамдық өмірге қатыса алады, дауыс бере алады, некеге тұру туралы шешім қабылдай алады және мансапшы немесе үй шаруасындағы әйел болуды өздері шешеді. Патриархия жүйесінің өзі күйреген жоқ, ол жаңа шындыққа бейімделіп, имитацияланды. Кемсітушілік барлық деңгейде терең тамыр жайған: саясатта, үйде, жұмыста, көшеде. Жыныстық және тұрмыстық зорлық-зомбылық, экономикалық теңсіздік - бұл Қазақстанда құрылған неопатриархияның негізгі проблемалары.

Әйелдерді еңбекпен, үйден тыс жұмыспен қамту біздің еліміздің тарихи дамуындағы қателік емес, өкінішке орай, отбасылық міндеттерді орындағысы келмейтін әйелдердің қиыншылығын жиі естуге тура келеді. Бұл объективті процесс индустрияландырумен, өндірісті дамытумен тығыз байланысты және, сайып келгенде, дәстүрліден модернизацияланған қоғамға көшу критерийлерінің бірі болып табылады. Жұмысшылардан физикалық күш-жігерді емес, ептілікті, зейінділікті, жаттығуды қажет ететін Жұмыспен қамтудың жаңа салаларының пайда болуы, бір жағынан, әйелдердің салыстырмалы түрде арзан, жұмыс күшіне деген қажеттілігін тудырды, екінші жағынан, әйелдерге алғаш рет өздерін және балаларын күнкөріс қаражатымен қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.әлеуметтік мақұлданған әдістер. Әйелдердің үйден тыс жұмыспен қамтылуы кеңінен таралуда және белгілі бір елдің дәстүрлі экономикалық әдістерден өнеркәсіптік өндіріс пен институционалдық қызметтерге көшуіне байланысты жаппай құбылысқа айналуға. Дамушы елдерде үйден тыс жерде жұмыс істейтін әйелдердің үлесі де тез өсуде - әдетте, бала туудан туындаған бірнеше жылдық үзілістен кейін әйел қайтадан жұмысқа оралады. Көбінесе, бұрын үйден тыс әйелдердің жұмысын мақұлдамаған қоғам үлкен әлеуметтік көтерілістерге байланысты оған деген көзқарасын өзгертеді: мысалы, әйелдердің батыс қоғамындағы өндіріске кең қатысуы Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде қолайлы және таныс болды және ол аяқталғаннан кейін жалғасты. Өкінішке орай, мұндай объективті және, әрине, прогрессивті процестің сыртқы жағы «қос жұмыспен қамту», жұмыстағы және үйдегі әйелдер болды, өйткені үй міндеттерінің дәстүрлі бөлінуіне сәйкес әйел үй шаруасына, үй шаруашылығына және ата-ана тәрбиесіне үлкен жүктеме алады. Тек ең демократиялық дамыған қоғамдарда мұндай дәстүрді әйелдердің пайдасына өзгерту

жоспарланған. Еңбекті интеллектуализациялау, жаңа жоғары технологиялық салалардың, банктік және ақпараттық қызметтердің және басқа да қызмет салаларының пайда болуы әйелдерге арналған жоғары ақы төленетін жұмыс орындарының пайда болуына, өз еңбегімен жоғары лауазымға қол жеткізетін іскер әйелдің стереотипін бекітуге әкелді. «Бикарьер отбасы» феномені пайда болды (негізінен Батыста), онда ерлі-зайыптылардың екеуі де өмір жолында жоғары жетістіктерге жете алады және ешкім өз табыстарын басқа үшін құрбан етпейді. Өкінішке орай, тәжірибе көрсеткендей, қарым-қатынастың бұл түрі ең алдымен жоғары білімді, ақылды және ауқатты жұптарға ғана тән. Кең таралған болды сондай-ақ, нұсқа, күйеуі көлеміндегі өз карьерасын қалдырады және отбасы көшеді жақын жаңа жұмыс орны әйелі. Әрине, отбасы мен мансаптағы ерлер үстемдігінің бұрынғы стереотиптерін бұзу үлкен қиындықпен жүреді.

Балалар мен бала тууға деген көзқарас өзгеруде - дәстүрлер, Дін және психологиялық стереотиптермен құлшыныспен қорғалатын сала. Бұрын бала туу «табиғи құнарлылық» деңгейінде жүзеге асырылған, яғни әр ерлі-зайыптылар «Құдай жіберген» сияқты көптеген балаларды дүниеге әкелуі керек еді, өйткені оның биологиялық және физикалық жағдайлары анықталды. Бұл бірқатар әлеуметтік жағдайлармен, атап айтқанда, нәрестелер мен балалар өлімінің жоғары деңгейімен, соғыстар, эпидемиялар мен мерзімді ашаршылық кезінде балалар мен ересектердің де жойылуымен, сондай-ақ отбасында балалардың болуы ата-аналарды қартайғанда қамтамасыз етудің әлеуметтік кепілі болды. Жалпы және балалар өлімінің төмендеуі, жаппай індеттің негізгі себептерін жойған денсаулық сақтаудың дамуы, қоғам қандай да бір нысанда қарттарға қамқорлық жасайтын әлеуметтік қамсыздандырудың отбасынан тыс нысандарының пайда болуы - мұның бәрі балаларға деген қажеттіліктің төмендеуіне, табиғи құнарлылықтан тууды дәйекті реттеуге көшу мүмкіндігіне әкелді. Прокреативті этика өзгереді, яғни. бала туу саласындағы жақсылық немесе жамандық деген түсінік: егер балалар саны бұрын бағаланған болса, қазір олардың «сапасы», яғни әлеуметтік жұмыс істеу және даму қабілеті, олардың өмірлік жетістіктерге жету мүмкіндігі құндылыққа айналады. Балалардың біліміне жоғары талаптар қойылады, онсыз олардың қоғамға толыққанды қатысуы мүмкін емес. Білікті әйелдер еңбегінің жоғары құны осы әлеуметтік-еңбек ресурстарын тиімді пайдалануға қамқорлық жасайтын жекелеген фирмалар мен бүкіл мемлекеттерді әйелдерге отбасылық және отбасылық емес міндеттерді біріктіруді жеңілдететін шараларға жүгінуге мәжбүр етеді: мемлекеттік және корпоративті балабақшаларды ұйымдастыру, муниципалды бюджеттер есебінен ұсталатын арнайы күтушілердің қызметтерін пайдалану, толық емес жұмыс күнін ұсыну, жас балалары бар жұмыс істейтін әйелдерге үйде компьютерлік терминалдар орнату және т.б.

Еңбек нарығындағы ерекше осал санатты әлеуметтік жағынан нашар қорғалған әйелдер құрайды: жас балалары, мүгедек балалары бар адамдар, жалғызбасты аналар, оқу орындарын жаңа бітірген және жұмыс тәжірибесі жоқ әйелдер немесе, керісінше, зейнет жасына дейінгі әйелдер, әскери қызметшілердің әйелдері, тұрғылықты жерін жиі ауыстыруға мәжбүр болған және осындай жиі Жұмыс ауысымына байланысты біліктілігін жоғалтқан адамдар. Әйелдердің әлеуметтік мәртебесі мен өмір сүру деңгейінің төмендеуі олардың денсаулығының нашарлауына, оның ішінде жүкті әйелдер мен бала емізетін аналарға, балалардың денсаулығы үшін қолайсыз салдарға әкеледі. Жалпы тұрақсыздық пен болашаққа деген сенімсіздік отандастарымыздың моральдық және психосоматикалық жағдайына теріс әсер етеді. Ресми және тіркелмеген жұмыссыздықтың өсуіне, халық шаруашылығындағы тоқырау мен құлдырауға байланысты жұмыстан шығарудың алғашқы құрбандары әйелдер болып табылады, өйткені декреттік демалысқа және әйелге заңмен кепілдік берілген жеңілдіктерге құқығы оларды тиімсіз жұмысшыларға айналдырады.

Сонымен қатар, әйелдердің жұмыспен қамтылуының негізгі саласы экономикалық себептерге байланысты қысқарады. Әйелдер «отбасына оралу» деген сылтаумен жұмыстан шығарылады, әйелдердің жұмыспен қамтылу саласы қосалқы еңбек түрлеріне айналады; жыныстық пайдалану, яғни әйелдерді пайдалану, тауарлар ретінде пайдалану барған сайын

кеңейіп келеді.

Бүгінгі таңда Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіру стратегиясын іске асыру кезінде біздің қоғамдағы жыныс белгісі бойынша кемсітушіліктің барлық түрлері мен нысандарын жою қажет, әйел-анаға, жұбайына, қызына деген сөзсіз құрметті қайтаруға тиіс. Әйел мәртебесі арттыру қажет қоюға тең мәртебесі бар ерлер.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Счетчик населения по статистике Комитета МНЭ РК, <http://stat.gov.kz/counter>
2. Доклад о выполнении Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин от 28 февраля 2018г. // <https://tengrinews.kz/zakon/>

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ

АЗИМОВА А.А.

студентка группы 104 КОМ

МУСАБЕКОВА А.С.

Научный руководитель – магистр, преподаватель

Медицинский университет Караганды,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются психологические факторы изменения здоровья, механизмы действия которых апеллируют к эмоциональной сфере человека.

Ключевые слова: эмоциональная компетентность, психологические факторы изменений здоровья, невротизации.

Проблема психического здоровья была признана ВОЗ с момента образования этой организации и находит свое отражение в определении здоровья, данном ВОЗ как «не просто отсутствие болезней или физических дефектов, а состояние полного физического, психического и социального благополучия». Психическое здоровье – это намного больше, чем отсутствие психических заболеваний; это то, что делает жизнь приятной, продуктивной и деятельной, и это способствует накоплению социального капитала и экономическому развитию общества. Наиболее сущностными, но в то же время, достаточно противоречивыми, являются понятия «психическое здоровье» и «психологическое здоровье». Современные отечественные психологи предприняли попытку разграничить понятия психического и психологического здоровья и пришли к выводу о необходимости введения в научный психологический лексикон нового термина «психологическое здоровье». Определяя психическое здоровье в рамках традиционно сложившегося медицинского подхода и психотерапевтического направления, они объединяют остальные характеристики здоровой личности новым понятием «психологическое здоровье».

Следовательно психическое здоровье, которое сегодня признано важным аспектом общего состояния здоровья, является основным фактором, способствующим поддержанию физического здоровья, а также социальной эффективности. Это нормальное состояние благополучия, и, по словам Джонса, Саттона и Вебстера, “это положительное и относительное качество жизни. Это состояние, характерное для среднего человека, который отвечает требованиям жизни на основе своих собственных возможностей и ограничений”. Под словом "относительный" мы подразумеваем, что степень психического здоровья, которой человек пользуется в то время, постоянно меняется. Согласно Хэдфилду, " психическое здоровье-это полное и гармоничное функционирование всей личности.

Как правило, психически здоровый человек имеет некоторое представление и понимание своих мотивов и желаний, своих слабостей и сильных сторон. Он может объективно оценивать свое поведение и принимать свои недостатки и слабости. Он может

давать и принимать любовь, может создавать дружеские отношения, которые удовлетворяют и делятся долго и которые дают ему чувство принадлежности.

В настоящее время многие болезни, которые раньше делали человека беспомощным, начали успешно лечиться и излечиваться благодаря инновационным технологиям и открытиям в области медицины. Человек не удовлетворился всеми этими достижениями и отправился исследовать сначала неизвестные территории мира, колонизируя индигенных людей этих земель, а затем сосредоточился на других планетах вселенной, даже совершая некоторые краткосрочные путешествия и устанавливая специальные спутники на этих планетах для наблюдения [2].

Одной из основных задач психологии здоровья является изучение различных видов факторов, определяющих состояние здоровья человека, а также мотивационных и ситуативных переменных, имеющих прогностическую значимость в формировании здоровьесберегающего поведения.

Мотивационные параметры через осознанные намерения (например, заняться спортом, ограничить употребление сладкого, бросить курить и т.п.) обеспечивают связанное со здоровьем поведение, ситуационные стимулы актуализируют соответствующие поведенческие паттерны.

Прогностический анализ позволяет как определить «группы риска», так спроектировать вероятностные механизмы действия тех или иных факторов изменения здоровья [3], конечно с определенной долей погрешности, поскольку многое в поведении, связанном со здоровьем, не требует осознанного принятия решения или не поддается законам рациональности.

Выделяют предрасположенные факторы изменения здоровья, факторы-триггеры (факторы катализации), факторы хронификации и буферные факторы, с которыми связано снижение вероятности отрицательных последствий. К предрасположенным относятся те психологические, социальные и поведенческие переменные, которые не связаны непосредственно с ухудшением здоровья, или началом заболевания, или его обострением, но позволяющие отнести людей с определенными характеристиками к группе риска.

К числу психологических предрасположенных факторов относятся эмоционально-личностные особенности человека. Основная ценность факторов этой группы практическая – они указывают на риск ухудшения здоровья, причем часто на риск неспецифический. Факторы-триггеры (факторы катализации). К этой группе относятся как факторы, являющиеся причиной или одной из причин развития заболевания, так и факторы, участвующие в актуализации определенных последствий.

Основными психологическими и социально-психологическими триггерами заболеваний считаются стресс (в том числе, в межличностных отношениях, вызванный социальной ситуацией и т.п.) и психотравмирующие переживания. При этом корректнее говорить о стрессе как триггере, «запустившем» патологический процесс, а не как о причине болезни.

К факторам хронификации нарушений здоровья относятся психологические, социальные и поведенческие параметры, не связанные с началом или обострением заболевания, но способствующие дальнейшему ухудшению здоровья и переходу заболевания в хроническую форму. За большинством выявленных в психологии здоровья факторов хронификации предполагается единый механизм «порочного круга». В целом, к психологическим факторам хронификации относятся тревога и страхи в отношении заболевания, внимание человека к своей болезни и проявлениям заболевания, мысли и убеждения о болезни, ее возникновении, течении и лечении (в том числе, ошибочная интерпретация симптомов).

К факторам-буферам относятся факторы, препятствующие ухудшению здоровья, развитию или хронификации заболевания, способствующие успешному совладанию с болезнью, повышению качества жизни и психологического благополучия. В качестве механизма действия таких факторов обычно рассматриваются буферные модулирующие

действия в отношении стрессоров и развития стресса как состояния: – это оценка ситуации как менее угрожающей, а собственных возможностей совладания с ней – как достаточных; – это применение более эффективных способов совладания с уже переживаемым стрессом [1].

К психологическим факторам-буферам, как правило, относят представления человека о себе, мире и отношениях с ним, иными словами, сформированную Я-концепцию и устойчивое мировоззрение. Наиболее характерные примеры – чувство связности как общая ориентация личности, связанная с тем, в какой степени человек испытывает проникающее во все сферы жизни, устойчивое, но динамическое чувство [2]; оптимизм; жизнестойкость; самоэффективность.

Обращает на себя внимание тот факт, что описанные факторы изменения здоровья и особенно механизмы их действия апеллируют к эмоциональной сфере человека: на уровне эмоционального отражения, номинации его результатов в сознании, рефлексии эмоциональных переживаний, эмоциональной саморегуляции, оценке эмоциональных проявлений со стороны социального окружения и воздействия на них.

Понимание человеком собственных эмоциональных переживаний и переживаний других людей, способность регулировать свои эмоциональные состояния, контролировать их внешние проявления, влиять на интенсивность эмоций и актуализировать те или иные эмоции в ситуациях взаимодействия лежат в основе эмоциональной компетентности личности. Механизмы формирования и реализации эмоциональной компетентности (рефлексия, эмпатия, саморегуляция, регуляция отношений) одновременно являются и механизмами эффективной психической адаптации человека, в том числе и в кризисных ситуациях. Таким образом, эмоциональная компетентность может рассматриваться и в качестве психологического критерия здоровья личности и в качестве его ресурсной составляющей.

Список литературы:

1. Дружилов С.А. Психологическое здоровье и экология личности // Успехи современного естествознания. – 2012. – № 12. – С. 12-15.
2. URL: <https://natural-sciences.ru/ru/article/view?id=31190> (дата обращения: 13.03.2022).
3. Психологическое здоровье и психологическая культура в образовании // Материалы II Всероссийской научно-практической конференции. — Барнаул, 2006.

самообразования как педагогическая проблема

ВОРОНИН Е.

студент группы 103 КОМ

ӨМІРЗАҚҚЫЗЫ А.

Научный руководитель – магистр, преподаватель

Школы сестринского образования

Медицинский университет Караганды

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Автор статьи анализируют теоретические основы педагогической проблемы самообразования. В статье самообразование рассматривается как деятельность, направленная на регулярное обновление и повышение уровня своих знаний, навыков и привычек, повышение их профессиональной квалификации и расширение их интеллектуального кругозора.

Ключевые слова: самообразование, педагогическая проблема, педагог, студенты.

Модернизация современного образования компьютеризация, информатизация, принципы вариативности, непрерывности нацелена на построение и реализацию индивидуального образовательного маршрута, самообразования педагога на различных этапах его практической деятельности. Непрерывного педагогического образования в Казахстане сориентирована на- развивающиеся потребности личности и расширение пространства образования современных педагогов.

Современному педагогу необходимо обладать готовностью к решению профессиональных задач, то есть уровнем профессиональной компетентности, что проявляется в стремлении к росту, самосовершенствованию. Проанализировав ситуацию стремления к росту и самосовершенствованию, можно прийти к выводу, что наиболее эффективный способ повышения педагогического мастерства педагогов - это самообразование

Самообразование - это форма продуктивной творческой деятельности является. Самообразование для педагога это новые психолого-педагогические и методические знания, та же целенаправленная самостоятельная деятельность по достижению и совершенствованию имеющихся знаний и творческому использованию этих знаний в соответствии выполняемой работы.

Учитывая выше изложенное, в данном исследовании дается следующее определение понятия самообразования.

Самообразование - это:

1) деятельность личности, направленная на удовлетворение потребности в социализации, самореализации, повышении культурно-образовательного, научного, профессионального уровня;

2) управление собственными потребностями субъектов, новые усвоение норм, обогащение своих способностей и формирование готовности к их проявлению в процессе деятельности образовательный процесс, заключающийся в единстве и единстве процессов самообразования, самовоспитания, саморазвития [1].

По целям, которые ставят перед собой самообразование обучающихся, А. К. Громцева, П. И. Пидкасистый выделяют следующие: массовое самообразование, связанное с углубленным изучением отдельных циклов дисциплин, с более глубоким изучением профессиональной деятельности, вторичное и специального (профессионального) самообразования, основанного на получении третьей специальности; максимально приближенных к современным проблемам и событиям в мире и стране политическое самообразование, основанное на внимании с развитием способностей (эстетических, физических) в зависимости от любительских знаний (техники, домашнего и т.д.); самообразование, связанное с самообразованием, интересом к проблеме нравственности, формированием поведения образование [2].

Составляющие этих потребностей, отдельные причин, обуславливающих самообразование человека штрихи: ежедневная работа с информацией; креативность; интенсивное развитие современной науки, особенно психологии и педагогики; изменения, происходящие в жизни общества; конкуренция; общественное мнение; материальное стимулирование; интерес.

Самообразование личности-профессиональное необходимым условием деятельности, является целенаправленной познавательной деятельности, которую он контролирует; развитие науки, техники, культуры, политической спонтанный доступ к системным знаниям в той или иной сфере жизни.

Способность к самообразованию определяется психологическими и интеллектуальными показателями каждого отдельного учителя, но это умение работать с источниками информации, самостоятельно и анализ действий коллег, в ходе самоанализа, мониторинга формируется в меньшей степени.

Самообразование чтобы быть продуктивным, необходимо иметь определенный уровень развития познавательной активности и самостоятельности студентов.

Самообразование самостоятельно предполагает наличие умения познавательной деятельности.

П. И. Пидкасистый, А. Е. Пасекунов к умениям самообразования относят: обосновывать решения келейного характера, возможность предвидеть развитие, осмысленно освещать весь дальнейший ход деятельности уметь делать прогнозы, дающие учет, использование вариантов, использование различных подходов в принятии решений умение планировать, что позволяет уметь организовывать задачи, позволяющие обеспечить учет, контроль и регулирование, позволяющие критически оценивать свои возможности в решении вал [3]

Таким образом, взаимосвязь познавательной активности и самообразования наиболее непосредственна: самообразование является одним из наиболее ярких проявлений познавательной активности учащихся верхняя форма является

Педагоги признают важность приобретения новых знаний и обладают способностью внедрять инновации и использовать фактические данные для обоснования своей работы. Они полностью вовлечены в процесс обучения на протяжении всей жизни и способны развиваться и адаптироваться на протяжении всей своей карьеры.

Г.М. Коджаспирова отмечает, что под самообразованием следует понимать «специально организованную, самостоятельную, систематическую, познавательную деятельность, направленную на достижение определенных личностных или общественно значимых образовательных целей. Самообразование - это система умственного и мировоззренческого самовоспитания, влекущая за собой волевое и нравственное самоусовершенствование» [6, с.299].

Некоторые авторы смысл понятия «самообразование» выражают наиболее существенными признаками, его характеризующими.

Г.Н. Сериков считает, что «своеобразный симбиоз деятельности человека, в которую он вступает добровольно и сознательно, с указанным средством поиска социального опыта, фактически составляет процесс самообразования» [5]. В его работах выявлены признаки самообразовательных процессов:

- самообразовательный процесс предопределяется личностью учащегося, это одно из основных его отличий от педагогического процесса;
- ведущая роль в отборе содержания (самообразования), методов, форм его осуществления принадлежит личности учащегося;
- внутреннее состояние личности (потребности, характер, способности, интересы) - определяющий фактор в содержательном наполнении и деятельном осуществлении его личностью.

Согласно точке зрения А.К. Громцевой, самообразовательный процесс это вид познавательного процесса, имеющий следующие характерные признаки:

- осознаемость учащимися значимости практики в познании, возникновение потребности в «предметном действии»;
- отсутствие специального закрепления усвоенных сведений, наличия прочного «непроизвольного запоминания» (П.И. Зинченко);
- осознание стремления пройти все звенья обычного процесса познания;
- процесс познания в условиях самообразования может строиться как преобразовательно-воспроизводящий или как поисковый;
- избирательность восприятия учащимися;
- актуализация полученных ранее по данному вопросу знаний [6].

Подробно изучив и проведя детальный анализ всех выше приведённых данных, мы пришли к выводу о том, что различные исследователи, давая определение понятию «самообразование», практически единогласно, хотя зачастую используя отличительную терминологию, отмечают, что «самообразование» - познавательная деятельность осуществляемая самостоятельно.

Таким образом, из всего выше сказанного, можно сделать вывод о том, что целью

самообразования является – самостоятельное усвоение научных знаний, а так же способов осуществления деятельности на базе имеющихся знаний, для достижения успеха в какой-либо деятельности. Достаточно глубокая разработанность теории самообразования в педагогике служит основой для анализа проблемы профессионального самообразования будущего педагога. Относительно сущности самообразования обилие теоретических воззрений свидетельствует о том, что его «знание образования», «непрерывное образование», «формирование у учащихся самостоятельной работы», «самоуправлении», «обучение в самоуправлении воспитания», взаимодействуя с такими научными понятиями, как

показывает сложную связь. Самообразование важнейший элемент образования, его ведущая социальная деятельность самореализации личности является образовательной деятельностью и образовательной может рассматриваться как процесс передачи.

Список литературы

1. Зборовский Г.А. Самообразование – парадигма XXI века / Г. Зборовский, Е. Щуклина // Высшее образование в России. – 2003. – № 5. – С. 25-32.
2. Пидкасистый П.И. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы / П.И. Пидкасистый, Л.М. Фридман, М.Г. Гарунов. – М.: Педагогическое Общество России, 1999. – 354 с.
3. Бордовский Г.А. Управление качеством образовательного процесса: монография / Г.А. Бордовский, А.А. Нестеров, С.Ю. Трапицын. – СПб.: Изд-во РПГУ им. А.И. Герцена, 2001. – 359 с
4. Котляр В.Н. Исследование взаимообусловленности педагогического самообразования и практической деятельности учителей: автореф. дис. канд. пед. наук. - М., 1970. - С.3-10.
5. Айзенберг А.Я. Проблемы теории и практики самообразовательного чтения в России: (Вторая половина XVIII-XIX в.в.). - дис. д-ра пед. наук. - М., 1981.-450 с.
6. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. – М.: ИКЦ «МарТ», Ростов н/Д.: издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с

АДАМДАРДЫ САУДАЛАУ ҚЫЛМЫСЫ ҚҰРБАНДАРЫМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ШЕТЕЛ МЕН ОТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

БАБАШОВА Н.М.

СР-21-1к тобы студенті.

АБДАКИМОВА М.К.

Ғылыми жетекші – п.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Адам саудасы маңызы терең трансұлттық қылмыс жәнеде адам құқықтары мен бостандықтарын өрескел бұзу болып табылады. Адам саудасы - бұл бүкіл адамзаттың проблемасы, ол әлемнің әр елін қандай да бір дәрежеде қозғайды, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен экономикалық тұрақтылығына қауіп төндіреді және азаматтардың өмірі мен әл-ауқатына нақты қауіп туғызады.

Кілттік сөздер: қылмыс, құқықбұзушылық, әлеуметтік көмек, адам саудасы.

Адам саудасы маңызы терең трансұлттық қылмыс жәнеде адам құқықтары мен бостандықтарын өрескел бұзу болып табылады. Адам саудасы-бұл бүкіл адамзаттың проблемасы, ол әлемнің әр елін қандай да бір дәрежеде қозғайды, мемлекеттің ұлттық

қауіпсіздігі мен экономикалық тұрақтылығына қауіп төндіреді және азаматтардың өмірі мен әл-ауқатына нақты қауіп туғызады.

Жыл сайын жүздеген мың ер адамдар, әйелдер мен балалар өз елдерінде және шетелде адам саудасының құрбаны болады. Адам саудасының құрбандары мәжбүрлі еңбекті, жыныстық қанаушылықты, құлдықты немесе құлдыққа ұқсас әдет-ғұрыптарды және мүшелерді алуды қоса алғанда, қанаудың әртүрлі түрлеріне ұшырайды [1].

Адам саудасына ықпал ететін факторлар әр түрлі және жиі бір елден екіншісі өзіндік белгілермен ерекшеленеді. Алайда, кедейшілік, экономикалық және әлеуметтік теңсіздік, сыбайлас жемқорлық, саяси тұрақсыздық, адам құқықтарының сақталмауы, өмір сүру елінде мүмкіндіктердің жоқтығы сынды әмбебап себептер бар, осыларға байланысты жұмыс іздеуде әлеуеті төмен адамдардың қоныс аударуға ниеті туындайды. Адам саудасының өркендеуіне ықпал ететін маңызды, әрі негізгі фактор арзан жұмыс күшіне және ақылы жыныстық қызметтерге сұраныстың болуы болып табылады.

Қазіргі уақытта әлемде адам саудасы құрбандарының жалпы саны бойынша нақты статистикалық мәліметтер жоқ. Бұл, ең алдымен, адам саудасының барлық фактілері елдердің ресми қылмыстық-құқықтық статистикасына түспеуімен байланысты, өйткені адам саудасы өзінің сипаты бойынша «жасырын қылмыс» болып табылады және адам саудагерлері тарапынан қудалаудан қорқып, құқық қорғау жүйесіне сенбей, ауыр қылмыстың құрбаны болғанын саналы түсінбей, оларға қатысты жасалған қылмыстық іс-әрекет туралы әрдайым хабарлай бермейді.

Әлемде адам саудасына қатысты жаһандық ахуалдың әртүрлі болжамды бағалары бар.

Еуроодақтың статистикалық қызметі 2018 жылы жариялаған адам саудасы жөніндегі мәліметтерге сәйкес 2014-2016 жылдары Еуропалық Одаққа қатысушы 28 елдің аумағында адам саудасының 30,146 құрбаны және адам саудасына қатысты 8,551 қылмыстық қудалау фактісі тіркелген [4].

2014 жылы жарияланған БҰҰ Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасының адам саудасы туралы Дүниежүзілік баяндамасы көрсеткендей, әлемде балалар, әйелдер мен ерлер адам саудасынан қорғалаймайды. БҰҰ ЕҚБ ұлттық билік берген, ресми деректер, адам саудасының анық айқындалған жағдайларын ғана көрсетеді. Қазіргі құлдықтың ауқымы әлдеқайда көп екені анық. Сондай-ақ баяндамада адам саудасының белгілі құрбандарының әрбір үштен бірі-бала, яғни 2007-2010 жж. салыстырғанда балалар құрбандарының санының артуы байқалғандығы жайлы айтып өткен. Үш бала құрбандарының екеуі-қыздар және әйелдермен бірге олар бүкіл әлемдегі адам саудасының анықталған құрбандарының жалпы көлемінің 70 пайызын құрайды [2].

ЮНИСЕФ мәліметтері бойынша, жыл сайын 1,2 миллионға жуық бала бүкіл әлемде саудалаудың құрбаны болады. Көп миллиондаған бизнес болып табылатын бұл сауда балаларды физикалық және сексуалдық зорлық-зомбылыққа және ауыр эмоциялық күйзеліске ұшыратады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Адам саудасы құрбандарының баратын елі, шыққан елі және транзит елі болып табылады.

Статистика бойынша 2018, 2019 және 2020 жылдары адам саудасына байланысты 1100-ге қылмыс тіркелген. Дегенмен, мұндай қылмыс жылдан жылға аз тіркеле бастады. Аталған қылмыстарға байланысты 242 адам сотталды. Бұл да төмендеп келеді.

АҚШ-тың осы қылмыс түрімен күресу тәжірибесі көрсеткендей, бірқатар штаттарда, мысалы Мичиган, интим-қызметтерді пайдалануға жүгінетін тұлғалардың жауапкершілігі бар [7].

Израиль, Беларусь зардап шеккендердің құқықтарын қорғау туралы заңнамаға сәйкес сауда құрбандарының тегін заң көмегіне, қылмыстық тергеу кезінде бірге жүруге, сот процесі туралы ақпарат алуға, өз мүдделерін қорғауға құқығы бар.

АҚШ-та жыныстық қанаушылық үшін ең қатал жаза-өмір бойы қамау. Бұдан басқа, кәмелетке толмағандарды сексуалдық пайдалану үшін он жылдық түрме түріндегі және күш, алаяқтық немесе мәжбүрлеу арқылы сексуалдық пайдалану үшін не 14 жастан кіші

кәмелетке толмағандарды сексуалдық пайдалану үшін он бес жылдық түрме түріндегі міндетті ең төменгі жаза шарасы көзделген. 2011 жылы Адам саудасына байланысты федералды қылмыс үшін түрмеге қамаудың орташа мерзімі 11,8 жылды құрады, ал бас бостандығынан айыру мерзімі 10 айдан 50 жылға дейін өзгерді. Бірқатар істерде федералдық прокурорлар жыныстық қанаушылыққа кінәлі тұлғалар үшін өмір бойы қамауға алынды.

АҚШ-тың адам саудасына қарсы күрес және адам саудасының құрбандарының құқықтарын қорғау жөніндегі тәжірибесін сарапшылар әлемнің дамыған елдері арасында анағұрлым табысты деп танылғанын атап өткен жөн [7].

Жалпы, бұл қылмыс өте ауыр және құпиялы қылмыс болғандықтан толық, шынайы ақпарат табыла бермейді. Соған қарамастан жыл сайын статистикалық мәлеметтер шығып, алдын – алу шаралары, сонымен қоса күресу жолдары толықтырылып жатады. Алайда бұл баяғыдан келе жатқан мәселелердің бірі, тарихты оқысақ сонау құлиеленушілік заманнан келе жатқан дүние болып табылады. Сол себептен де адам саудасымен күресуде көптеген елдердің өзіндік шаралары қалыптасқан. Біздің Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан – 2050» Стратегиясында осы мәселе жайлы айтып өткен. Сонымен қатар көптеген дамыған елдерде көптеген күресу шаралары жүргізілуде, олардың ішінде АҚШ, Швеция, Ұлыбритания, Германия сияқты елдердің тәжірибесі өте бай болып саналады.

Сонымен, адамға қызмет көрсететін салаларда ең маңызды технологиялардың бірі ол профилактика болып табылады.

Өңірлік деңгейде 2011 жылдың ақпан айынан бастап адам саудасының құрбандарына көмек көрсетумен айналысатын «Қайсар» қоғамдық қоры табысты жұмыс істеуде. Қорды құрудың мақсаты аз қамтылған отбасылар мен жекелеген адамдарға моральдық, әлеуметтік-психологиялық, құқықтық, сауықтыру және өзге де көмек көрсету; әйелдер мен жастар үшін құқықтық және азаматтық сауаттылық бойынша, психологиялық және репродуктивті денсаулықты қорғау бойынша, адам саудасы проблемасы бойынша, зардап шеккен әйелдерді қорғауды қамтамасыз ету және зорлық-зомбылықты болдырмау мәселелері бойынша білім беру бағдарламаларын әзірлеу болып табылады.

Ұйым құрылған уақыттан бері ішкі саясат бөлімімен, Қарағанды қаласының ПД, прокуратура органдарымен, Теміртау қаласының ІБ бөлімдерімен, көші-қон полиция бөлімімен, мемлекеттік еңбек инспекциясы бөлімімен, Қарағанды облысының білім басқармасымен және т. б. тығыз қарым-қатынас орнатылды.

Адам саудасының негізгі түрлері:

- мәжбүрлеп қайыр сұрау және криминалдық қызметтің басқа да түрлері;
- мәжбүрлі үй жұмысы;
- жыныстық қанау;
- Бала еңбегін пайдалану;
- ағзаларды алу;
- қарыздық құлдық.

Адам саудасының құрбандарын пайдаланудың типтік бағыттары:

- жұмысқа салу;
- ауыл шаруашылығы;
- біліктілігі төмен өндіріс (мысалы, тігін өндірісі);
- қоғамдық қызмет (мысалы, қонақ үйлер, мейрамханалар);
- үй күтімі бойынша қызметтер;
- ойын-сауық индустриясы және жыңыстық қызметтері.

Адам саудасының ықтимал құрбандарын табу орындары:

- Көші-қон/шекара қызметтері (Мемлекеттік шекарада немесе реттелмейтін мигранттар мен босқындарды ел аумағында сәйкестендіру кезінде).

- Денсаулық сақтау (еңбекші-мигранттарға, коммерциялық секс қызметкерлеріне, физикалық немесе өзге де зорлық-зомбылықтан зардап шеккен адамдарға жедел жәрдем қызметтерін көрсету кезінде).

- Еңбек инспекциясы (еңбек пайдалануға күдік бойынша инспекция жүргізу кезінде; қауіпсіздік техникасының жай-күйін, жұмысшылардың денсаулығын тексеру кезінде және т.б.).

- Әлеуметтік қызметтер (әлеуметтік осал отбасылармен жұмыс кезінде, ақпараттық-ағарту жұмыстарын жүргізу және өмірлік қиын жағдайға тап болған адамдар тобына қызмет көрсету кезінде және т.б.).

Адам саудасының құрбандарына арнаулы әлеуметтік қызмет көрсету стандартына сәйкес шарт жасалғанға дейін жалпы сипаттағы қызметтер көрсетіледі.:

- 1) тамақтанумен уақытша орналастыру;
- 2) алғашқы медициналық тексеру;
- 3) дәрігерге дейінгі медициналық көмек;
- 4) өзіне-өзі қызмет көрсету үшін жағдай жасау (кір жуу, кептіру, үтіктеу, ыдыс жуу, ұйымдардың үй-жайларын жинау);

- 5) санитариялық-гигиеналық рәсімдерді (ванна бөлмелері, санитариялық тораптарды жүзеге асыру);

- 6) төсек-орын, киім және бірінші кезекте қажетті заттар бар төсек-орын беру.

Шарт жасалғаннан кейін арнайы әлеуметтік қызметтер ұсынылады: [4] әлеуметтік-тұрмыстық; әлеуметтік-медициналық; әлеуметтік-психологиялық; әлеуметтік-педагогикалық; әлеуметтік-еңбек; әлеуметтік-мәдени; әлеуметтік-экономикалық; әлеуметтік-құқықтық.

Дәл осы қызмет түрлері «Қайсар» ҚҚ жанындағы орталықта көрсетіледі.

Тұлға келіп түскен сәтте сәйкестендіру әңгімелесу арқылы жүзеге асырылады.

Әңгіме жүргізуге қойылатын талаптар:

- 1) анықталған адам тұрған ұйым, адамды сәйкестендіруге уәкілеттік берілген жұмыс орны, өзге де үй-жай әңгімелесу өткізілетін орын болып табылады;

- 2) әңгімелесуге арналған үй-жай қауіпсіз, оқшауланған, жарық және жылы болып табылады;

- 3) әңгімелесу жүргізу кезінде уәкілетті маман басқа жұмысты орындауға, телефон қоңырауларына жауап беруге, басқа адамдармен сөйлесуге алаңдамайды.

Адам саудасының болжамды құрбандарымен сұхбат жүргізу бойынша ұсынымдар:

- Адам саудасы жағдайын сәйкестендіру процесі - адам саудасынан зардап шеккендердің қажеттіліктерін сәйкестендірумен, сондай-ақ олардың өмірі мен психикалық/физикалық денсаулығы үшін ықтимал тәуекелдерді сәйкестендірумен қатар жүреді.

- Сұхбаттың мақсаты - адам саудасы оқиғалары туралы ақпарат жинау ғана емес.

Сұхбаттың басты мақсаты - адам құқықтарын ескере отырып, тиімді көмек көрсетуді ұйымдастыру үшін зардап шеккендердің шұғыл және ұзақ мерзімді қажеттіліктерін анықтау.

- Сұхбат алатын орын респонденттің баспанасы, кеңсесі немесе тұрғылықты жері болуы мүмкін (егер ол сізді өзі шақырса).

- Сұхбат жүргізу кезінде респонденттің өзі олардың қатысуын талап еткен жағдайды қоспағанда, үшінші тұлғалардың қатысуына жол берілмейді (сонда ол көпшіл, ашық және мейірімді болады);

- Интервьюердің жынысы адам саудасының болжамды құрбанының жынысына сәйкес болғаны дұрыс. Секс-бизнесте пайдаланылған әйелдердің психологиялық жаракатының ерекшелігіне байланысты, сұхбат беруші әйел жағдайдың тікелей белгілерін/элементтерін оңай анықтай алады.

Жоспарды жасаудың барлық кезеңдерінде қызмет алушының белсенді қатысуы қажет.

Қадам 1. Әлсіз жақтары - клиенттің қажеттіліктері (бағалау кезінде анықталған әлсіз жақтар мен проблемалық аймақтардың тізімін жасаңыз).

Қадам 2. Мақсаттар (мақсаттарды анықтаңыз – әр мақсат белгілі бір мәселені, бағалау кезінде анықталған әлсіз жағын шешуге бағытталуы керек).

Қадам 3. Басымдықтар (басымдықтар: мақсаттардың қайсысы тез арада орындалуын талап ететінін және қайсысын кейінірек шешуге болатындығын анықтаңыз).

Қадам 4. Ресурстар (әр мәселені шешу үшін қандай ресурстарды тартуға болатындығын анықтаңыз).

Қадам 5. Іс-шаралар (мақсатты нақты әрекеттерге немесе мақсатқа қол жеткізуге болатын іс-шараларға бөліңіз).

Қадам 6. Рөлдер, міндеттер, мерзімдер (қатысушыларды, жауапты тұлғаларды және әр тапсырманың мерзімдерін анықтаңыз. Жоспардың көшірмесі қызмет алушыда және қызмет алушыға/отбасына қызмет көрсететін барлық кәсіпқойларда болуы тиіс. Жоспардың орындалуын бақылау әлеуметтік қызметкер мен қызмет алушыға жүктеледі).

Осылайша, әлеуметтік көмек көрсетудің және зардап шеккендердің құқықтарын қорғаудың негізгі принциптері «әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби этика кодексі» қағидаттарына негізделеді: еріктілік қағидасы (әлеуметтік қызметтерді қабылдау немесе қабылдамау еркіндігі), құрбан болу құқығына және жеке көзқарасқа, анонимділікке және құпиялылыққа, төзімділікке (ұлтына, дініне, жынысына, жасына және т.б. қарамастан көмек көрсету).

Полиция мен әлеуметтік қызмет қызметкерлерінің ең қиын міндеті - жәбірленушілердің құқықтарын адам саудасынан қорғау емес, адам саудасының құрбанын анықтау. Көптеген сарапшылар көбінесе жәбірленушілер өздерін зардап шеккен деп санамайды, мысалы, балалық шақта немесе жасөспірімде жезөкшелікпен айналысатын жастар осы ортаға бейімделіп, олармен бәрі жақсы деп санайды және өмірлерінде бір нәрсені өзгертудің мағынасы жоқ деп санайды.

Адам саудасының құрбандары өздерінің құлдық ретіндегі жағдайын түсінбейді және басқа бағыттардың болашағын көрмейді, ал кейбіреулері салдардан қорқуы мүмкін. Соңғы жылдары көптеген мемлекеттерде адам саудасынан зардап шеккендерге көмек көрсету бағдарламалары белсенді жұмыс істеп, дағдарыс орталықтары құрылғанын атап өткен жөн. Алайда, осы оң өзгерістерге қарамастан, әртүрлі елдерде зардап шеккендердің құқықтарын қорғау проблемалары ұқсас және осы проблемалардың ішінде біз мыналарды бөліп көрсетеміз:

Құқық қорғау органдары мен әлеуметтік қызметтер тарапынан:

- адам саудасының құрбандарын анықтаудағы қиындықтар (өздерін құрбан ретінде мойындамайды, әсіресе ұлдар, жастар);

- құқықтық жүйенің кемшіліктері (қылмыс құрбандарын жеткіліксіз қорғау, тергеудің баяу және ұзақ процесі).

Адам саудасынан зардап шеккендер тарапынан:

- жәбірленушілердің өзгерістерге уәждемесінің болмауы (орын алған зорлық-зомбылық салдарынан зардап шеккендердің осалдығы, психикалық бұзылулар, мүгедектік, тәуелділік);

- жәбірленушілердің тергеумен ынтымақтасқысы келмеуі (пимпенерлерге, жезөкшелікті ұйымдастырушыларға, эксплуататорларға айғақтардан бас тарту, полиция мен зардап шеккендердің психикалық мүгедектікпен өзара әрекеттесу процесі қиын).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шорманбаева А., Каракулова Г. Анализ текущего положения дел в сфере борьбы с торговлей людьми в Казахстане – Астана, 2010 г.

2. Всемирный доклад о торговле людьми Управления ООН по наркотикам и преступности, 2014 г., http://www.unodc.org/documents/humantrafficking/2014/GLOTIP_2014_full_report.pdf

3. Доклад МОТ «Прибыль и бедность: экономика принудительного труда», 2017 г., <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=21671>

4. Статистический доклад Евростат «Торговля людьми», издание 2014 г., <http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-is>

new/news/news/docs/20141017_working_paper_on_statistics_on_trafficking_in_human_beings_en.pdf

5. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2012 жылғы Байдалиева А.Қ. 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>
6. Сборник международных и национальных документов по вопросам борьбы с торговлей людьми – Алматы: МОМ, 2011 г.
7. Комиссия по правам человека при президенте Республики Казахстан, Специальный доклад, «Актуальные проблемы защиты прав человека в сфере противодействия торговле людьми в Республике Казахстан» 2014 г.
8. Национальные доклады Республики Казахстан по выполнению положений Международного пакта о гражданских и политических правах, Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах. <http://egov.kz/cms/ru/law/list/P070001035>
9. Специальный доклад «Актуальные проблемы защиты прав человека в сфере противодействия торговле людьми в Республике Казахстан». Под общей редакцией К. Султанова, Т. Абишева. Астана, 2015. – с.144 .

МЕДИАБІЛІМ БЕРУ ӨЗЕКТІЛІГІ: АҚПАРАТТЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ФАКТЧЕКИНГ

ИМАНҚҰЛ Л.М.

СР-21-1к тобы студенті.

ИСАЕВ А.А.

Ғылыми жетекші – магистр, оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Елімізде бұқаралық қатынас құралдарының көз ілеспейтін жылдамдықпен таралуы және дамуымен қатар оның балалар тәрбиесіне тигізер әсері арасында қайшылықтар мен ақпараттық соғыс, қате үгіт-насихат, діни қайшылықтар орын алған жағдайлар баршылық. Осы аталған мәселелердің шешімін іздестіру және айқындау аталмыш мақаланың өзектілігі болып табылады.

Кілттік сөздер: медиабілім, медиа және ақпараттық сауаттылық, медиагигиена, медиапедагогика, фактчекинг, цифрлық мәдениет.

Қазіргі таңда бес мыңжылдық тарихымызға көз жүгіртіп, зер салып ойлар болсақ бізден сан ғасыр бұрын ғұмыр кешкен ата-бабаларымыздың қолымен жазылған руна жазбалары, тарихи мұрағат пен жәдігерлер, асыл мұраларымыз медиа ұғымының, яғни, ақпарат алмасу құралдары тарихы тереңде екенін аңғара аламыз.

XXI ғасыр – ақпарат технология ғасыры және төртінші өнеркәсіптік революция дәуірінің бастауы. Жаңа технологиялық қалып және ақпараттың қарқынды әрі үздіксіз дамуы біздің азаматтық құқықтарымызды қалай іске асыратынымызды, балаларымызды қалай тәрбиелейтінімізді түбегейлі өзгерту үстінде.

Мемлекетіміздің білім беруде ұстанатын негізгі саясаты еліміздің білімі мен ғылымын әлемдік бәсекеге қабілеттілігін арттырып, тұлғаны жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде оқыту және тәрбиелеу. Біз Біріккен Ұлттар Ұйымы ұсынған 2030 жылға дейінгі сапалы білім алуды және бәріне арналған өмір бойы оқуды қарастырған міндеттемелерді қабылдадық. Ол міндеттемелердің мазмұны мектепке дейінгі даярлау, мектептің 12 жылдық оқытуы, білім алушыны XXI ғасыр дағдыларына бейімдеп, сапалы

кәсіптік және техникалық білім мен жоғары білімге қол жеткізу.

Бүгінгі таңда көпшілігіміз бұқаралық ақпарат құралдары мен медиа құралдарды жиі пайдаланатынымыз жасырын емес. Бұқаралық ақпарат құралдары қызметінің негізгі қағидаттарына объективтілік, заңдылық, анықтық, адамның және азаматтың жеке өмірін, ар-намысын, қадір-қасиетін құрметтеу жатады.

Ақпарат алмасу тым көп болғандықтан оның мағынасы мен мазмұнын пайымдай алуға, қабылданған ақпараттан өзіне пайдалы қорытынды жасай алу қабілетін қалыптастыру білім беру саласының өзекті мәселесі. Бүгінгі таңда өскелең ұрпақ медиатехника көмегімен өз ойын білдіру формаларын үйренуді, медиамәтіндерді талдап, баға бере алу, БАҚ арқылы медиа құралдарымен байланысу мәдениетін, сыни ойлауы мен шығармашылық-коммуникативтік қабілеттердің қалыптасуын қажет етеді.

Қазіргі өркениет, мәдениет, қоғам, адам – бұл ұғымдардың барлығы медиа мәдениетпен тығыз байланысты. Қазіргі уақытта қуатты ақпараттық құрылым құрылып, әртүрлі мағынадағы ақпарат экономикалық категорияға айналууда. Ақпарат ағыны үнемі өсіп келеді, жаңа телевизиялық арналар, мерзімді баспасөз басылымдары, интернет-сайттар және т.б. пайда болуда, медиа технологияның қарқынды дамуы және олардың мүмкіндіктерінің кеңеюі бүгінде медианың адам өмірінің кез-келген саласында болуына, қазіргі жағдайда сана индустриясының «өніміне» айналуына алып келеді. Бұқаралық ақпарат құралдары оқу, білім беру функцияларын белсенді түрде қабылдайды, жас ұрпақ үшін «параллель мектеп» болып табылады [4].

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 2021 жылы 5 қаңтарда «Egemen Qazaqstan» газетінде жариялаған «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында былтыр бастау алған пандемия мен оның әсерінен орын алған дағдарыс әлем елдерін әлеуметтік, биологиялық, экономикалық сонымен қатар басқа да жаңа сынақтар күтіп тұрғанын, әлемдік сахнада қатерлі идеологиялық вирустар өз орнын алып келе жатқанын атап өтті. Жаһандану орын алған кезде бір халық өзге жұрттың ықпалына мәжбүрліктен емес, уланған санасы әсерінен, бейсаналы түрде еліктеп, ілесуін аңғармай, өз еркімен торға түсу қаупі барын ескертті.

Әлем бойынша БАҚ сауаттылығы мен медиабілім беру тұжырымдамалары ХХ ғасырдың аяғы мен жаңа мыңжылдықтың басында өз бастауларын алды.

ХХ ғасырдың соңғы онжылдығы мен жаңа мыңжылдықтың басында медиабілім бағыты бойынша жастар арасында мақсатты түрде білім беріле бастады. Қазіргі уақытта Канада мен Австралияда оқу процесі балабақшадан басталады. Іс жүзінде Батыстың барлық елдерінде және АҚШ елінде орта білім деңгейінде, яғни мектептерде арнайы пәндер бар. Ресейде 2000 жылы медиапедагог мамандығы енгізілсе, 2002 жылдан бастап мектепте пән ретінде оқытылады.

Медиабілім тақырыбы әлемде өткен ғасырдың ортасынан бастап белсенді дамып келеді. Бұл термин медиа мәтіндерді (журналистер мен репортерлар үйрететін) дайындау бойынша дағдылар мен іскерліктер ғана емес, әртүрлі ақпарат көздерінен алынатын сыни көзқарас дағдылары; шынайы және объективті ақпаратты дұрыс емес ақпарат пен насихаттан ажырату, сондай-ақ ақпарат көздерімен жұмыс істеу, қажетті ақпаратты іздеу және т. б. дағдылары мен іскерліктері деп түсініледі.

Интернеттің пайда болуымен және таралуымен медиа білім беру міндеттері едәуір кеңейді. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту аудиторияға интернеттің қалай жұмыс істейтінін, ақпараттық ағындардың қайдан және қалай қозғалатынын, өз ақпаратыңызды қалай құруға және таратуға болатындығын, әлеуметтік желілер қалай жұмыс істейтінін және т.б. түсіндіру үшін қосымша күш-жігерді қажет етті. Қазіргі уақытта мемлекеттік қызметтерді онлайн-форматқа ауыстыру арқылы медиа-білім тек балалар үшін ғана емес, ересектер үшін де қажет (мысалы, Ұлыбританияда OFCOM ересектер мен балаларға арналған медиа-білім беру қызметін бөліседі), сонымен бірге ақпараттың психикалық, эмоционалды және моральдық денсаулығына қауіп төндіруі мүмкін екендігі бұрыннан және ең жоғары саяси деңгейде мойындалған, сондықтан мемлекеттер балаларға

қауіпті және қауіп төндіретін ақпаратты (зорлық-зомбылық пен кісі өлтіру, зорлық-зомбылық көріністері,, порнографияны, есірткіні, олардың туындыларын, алкогольді және т.б. насихаттайтын қандай да бір қанау мен кемсітушілікті болдырмау мақсатында әзірленген). Алайда, шектеу және тыйым салу шараларының тағы бір міндетті жағы-халықты оқыту және олардың медиа сауатының деңгейін арттыру бойынша мемлекеттің, қоғамның және медианың қатысуымен бірлескен процесс ретінде медиабілімді дамыту.

БҰҰ, ЮНЕСКО және ЮНИСЕФ медиабілім берудің құқықтық негіздерін құруға үлкен үлес қосты, Бала құқықтары декларациясы, Бала құқықтары туралы Конвенция, эл-Риядтық басшылық қағидаттары және т. б. қабылданды. 1982 жылы ЮНЕСКО - ның Грюнвальд декларациясын қабылдағаннан бері әлемде медиа-білім беруді дамыту қажет болды, онда келесі шараларды қабылдау ұсынылады:

1) мектепке дейінгіден бастап университетке дейінгі әртүрлі деңгейдегі медиа-білім берудің жан-жақты бағдарламаларын әзірлеуді және іске асыруды бастау және қолдау, сонымен қатар ересектерге білім тарату, дағдыларды дамыту және сыни сананың өсуіне ықпал ететін көзқарастарды қалыптастыру, демек, электронды және баспа БАҚ-ты пайдаланатындардың құзыреттілігін арттыру. Ең дұрысы, мұндай бағдарламалар бұқаралық ақпарат құралдарының өнімдерін талдауды қамтуы керек; БАҚ-ты жеке тұлғаны шығармашылық түрде білдіру құралы ретінде пайдалану; бұқаралық ақпарат құралдары мен коммуникацияның қол жетімді арналарын тиімді пайдалану;

2) бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы білімдерін тереңдету мақсатында да, сондай-ақ оқушылардың бұқаралық ақпарат құралдарымен айтарлықтай, бірақ фрагменттік танысуын ескеретін оқытудың тиісті әдістерін игеру мақсатында оқытушыларға арналған қайта даярлау курстарын ұйымдастыру;

3) медиа білім беруді дамытуға ықпал ететін психология, әлеуметтану, коммуникация саласындағы зерттеулерді ынталандыру;

4) ЮНЕСКО-ның медиа білім беру саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту үшін қабылдап жатқан іс-қимылдарын қолдау және нығайту болып табылады [5].

Халықаралық деңгейдегі медиабілім берудің зерттелуіне жол ашқан Грюнвальд декларациясы (1982) қабылданғанына 25 жыл өткен соң, білім беру саясатын айқындайтын сарапшылар, функционерлер, педагогтар, зерттеушілер, үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері және әлемнің барлық өңірлерінен келген медиа қайраткерлері 2007 жылғы 21-22 маусымда Парижде өткен халықаралық конференцияда кездесіп, медиабілім (Париж бағдарламасы) бойынша 12 ұсыным әзірлеп, қабылдады [6].

2008 жылғы 24 қарашада Еуропалық Парламент цифрлық әлемдегі медиасауаттылық туралы баяндама бойынша Қарар қабылдады, бұл ЕО - ға мүше мемлекеттерден медиасауаттылықты дамытуға жүйелі назар аударуды талап етті. Еуропалық комиссия мұны талап етіп, мүше мемлекеттерді өздерінің оқу бағдарламаларына ЕО азаматтарына ақпаратты белсенді қолданушы болуға көмектесетін арнайы курстарды қосуға шақырды. Медиабілім бойынша ең соңғы құжаттардың бірі-бұл Еуропа Кеңесінің бала құқықтарын қолдауға арналған стратегиясы (2016-2021жж), ол жерде цифрлық әлемдегі бала құқықтарына және мемлекеттердің цифрлық ортада бала үшін жақсы жағдай жасау жөніндегі міндеттемелеріне арналған жеке бөлім бар. Медиабілім беру Ұлыбритания мен Ирландия, Австрия, Нидерланды, Норвегия, Германия, АҚШ, Франция, Канада, Израиль, Жаңа Зеландия және Австралия белсенді дамып келеді. Шығыс Еуропа елі саналатын Венгрия, Польша, Болгария сынды мемлекеттер медиабілім беруді ХХ ғасыр аяғында қолға алды. ТМД елдері ішінде медиабілім беру Армения, Украина, Молдова мен Ресей Федерациясында дамып келеді.

Әр түрлі ақпараттық өнімдерді - фильмдерді, бағдарламаларды, баспа өнімдерін және т.б. жас бойынша жіктеу туралы талаптар жоғарыда аталған барлық елдердің заңнамасында бар. Медиабілім бағдарламаларын енгізу және дамыту туралы нормативтік құжаттар Ұлыбритания, Ресей Федерациясы, Армения, Молдова және басқа да елдердің заңдарында бар.

Д.С. Назарбаева "Бизнестегі әйелдер-2009" форумында сөйлеген сөзінде Қазақстанда медиабілімді енгізу қажеттілігі туралы былай деді: "жан-жақты білімді қоғам ғана заманауи прогрессивті идеяларды жылдам қабылдауға және қарқынды дамуға қабілетті. Медиабілім қоғамның, медиапрофессионалдар мен биліктің ынтымақтастық аймағы болуға тиіс. Әйтпесе қолайлы нәтижеге қол жеткізу мүмкін емес", - деп түйіндеді Д.Назарбаева. ҚР Парламентінің депутаты, Парламенттегі "Нұр Отан" партиясы фракциясының мүшесі Г.М. Иксанова ҚР медиабілімді дамытудың өзектілігін атап өтті: жастар медиаконтентті тұтынып қана қоймай, оны сыни тұрғыдан бағалауды, медиақпаратты шығармашылық пайдаланушы болуды үйренуі тиіс. Мұны істеу үшін оған тиісті медиа-білім беру керек, мұны мектепте бастау керек. Балалар деректерді алу үшін жаңа технологияларды тиімді пайдалана білуі, медиаконтентті алуы, онымен алмасуы және ең бастысы, агрессивті немесе тіпті қауіпті сипаттағы медиаконтентті оңтайлы таңдау жасай алуы, танып, сыни бағалай білуі тиіс. Медиабілім оқушылар мен студенттердің, мектептердің, колледждердің, жоғары оқу орындарының жалпы білім беруіне кіріктірілуі тиіс. Оны негізгі пәндермен қатар, автономды түрде де, сонымен қатар жастар орталықтарында да оқытуға болады.

Қазақстанда медиабілім беруді енгізу және дамыту қажеттілігінің шешімі ретінде "Цифрлық Қазақстан - 2020" бағдарламасын іске асыру шеңберінде ел экономикасын, жекелеген салаларды цифрландыру қажеттілігі және ол үшін кәсіби кадрларды да, бүкіл халықты да даярлау маңызды фактор болып табылғаны сөзсіз.

Біз күнделікті өмірде қолданатын медиа құралдарын жетік меңгеріп медиабілім алуымыз өзіміз өмір сүріп жатқан төртінші өнеркәсіптік дәуірдің негізгі шарттары болып табылады.

Әртүрлі педагогикалық және журналистикаға қатысты сөздіктерде медиабілім беру анықтамасы тұлғаға бұқаралық ақпараттық қатынас заңдылық дағдыларын қалыптастыратын педагогикалық бағыт ретінде айқындалады. Адамзатты өмірінде орын алатын ақпараттық жағдайлардың мәнін түсіне алуға, дамыған ақпараттық технологиялар мен техникалық құралдар көмегімен вербалды емес қарым-қатынас әдістерін меңгеруіне жағдай жасау медиабілім берудің негізгі міндеті ретінде түсіндіріледі.

ЮНЕСКО медиабілім беруді педагогикалық теориялар мен тәжірибелер білімінің автономды әрі нақты бөлігі саналатын медиа құралдарын меңгеру мақсатында теориялық және тәжірибелік дағдыларды оқыту керек деген дерек келтірді [7].

Медиабілім берудің негізгі тұжырымдамаларына денотация, таңдау, вербалды емес қарым-қатынас, медиа тілі, байланыс, натурализм және реализм, аудитория, құрылыс, медиация, репрезентация, сонымен қатар сегментация, идеология, субъективтілік ұғымдары жатады. Әдетте, медиабілім алуды өмір бойы жалғасатын үрдіс ретінде қарастырады.

Медиабілім беруде білім алушының сыни ойлауы дамиды, дамыту жолы ретінде медиабілімі арқылы оқушы өз медиа шығармашылығын жасауын айтуға болады. Жеке тұлға демократиялану және жаһандану үрдісіне тұрақты түрде араласуы үшін медиабілім алуы маңызды және ол үшін медиа құралдарының түрлері зерттелуге негізделгені абзал.

Медиабілім беру – бұл медиа арқылы оқытудан өзгеше медиа-зерттеу. Тұлғаның медиабілім алуы медиа мәтіндердің қалай құрылатынын және таратылатындығын меңгерумен қоса, контекст мазмұнын біліп, бағалау үшін аналитикалық тұрғыдан ойлай алу қабілетімен байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Чельшева И.В. (2013) Методика и технология медиаобразования в школе ивузе // М.: Директ-медиа, 544 с.

2. Фонд им. Ф.Эберта в Казахстане и Фонд Сорос-Казахстан.(2015) «Реформа школьного образования в Казахстане: большая перемена» // Алматы, аналитическая группа

«Кипр»

3. Perizat B. Seitkazy, Rymshash K. Toleubekova, Aray K. Amanova, Amanjol A. Tashetov, Galiya Iskakova and Shnar S. Demissenova (2017) A Web-Quest as a Teaching and Learning Tool. *Iejme - mathematics education*, vol. 11, no. 18, 3537-3549

4. Ахметова Л.С., Веревкин А.В., Лифанова Т.Ю. (2015) Медиаобразование и медиа грамотность: теория, методология, практика: учебное пособие // Алматы: Казак университети.

К ВОПРОСУ О ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ПО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ «СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА»

КАНАФИНА А.Е.

Студентка группы СР-21-2

МУЛИКОВА С.А.

Научный руководитель, д.п.н., профессор
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Совершенствование подготовки будущих специалистов процесс системный и планомерный. И результативность его зависит от многих факторов. Поскольку обучение рассматривается в дидактике как процесс взаимодействия преподавания и учения, то на качество процесса подготовки специалистов оказывает влияние как готовность студента к обучению, так и организация педагогических условий, в которых проходит процесс образования. Подготовка современного специалиста должна выглядеть следующим образом - сотрудничество профессорско-преподавательского состава и работодателей, и постоянная оценка со стороны независимых экспертов.

Ключевые слова: образовательная программа, студенты, профессорско-преподавательский состав, качество подготовки, университет.

Подготовка социальных работников в Карагандинском университете Казпотребсоюза осуществляется с 2008 года. На текущий момент подготовку по образовательной программе «Социальная работа» осуществляет кафедра психологии, педагогики и социальной работы. ОП «Социальная работа» дважды прошла внешнюю оценку качества в Независимом агентстве по обеспечению качества в образовании в Республике Казахстан (2014, 2019 гг).

Профессия социального работника востребована сегодня и будет таковой всегда. Социальный работник там, где у людей есть социальные проблемы, где им нужна помощь, социальное обслуживание, социальная защита и поддержка, социальное и пенсионное обеспечение. Социальный работник идет с человеком с рождения по всей жизни.

Важное качество социального работника – умение рефлексировать, оценивать себя, свое поведение, свои чувства. Это необходимо, чтобы через свои чувства научиться понимать чувства других людей, суметь помочь им.

Цель образовательной программы «Социальная работа» - предоставить образовательные услуги по формированию инновационного потенциала личности специалиста, конкурентоспособного и обладающего профессиональными компетенциями для организации и управления социальной работой по предоставлению социальных услуг для различных категорий населения, разработки и реализации социальной политики.

Уникальность образовательной программы «Социальная работа» состоит в формировании профессиональной компетентности и готовности бакалавров социального обеспечения к реализации социальной политики Республики Казахстан в условиях

становления гражданского общества.

Для достижения поставленных целей и реализации уникальности образовательной программы профессорско-преподавательский состав университета и кафедры проводит системную и плановую работу по повышению качества образовательного процесса.

Все начинается с организации и проведения профориентационной работы среди выпускников образовательных учреждений, поиск своего абитуриента. За кафедрой психологии, педагогикой и социальной работы закреплены средние образовательные школы 27, 59 (г.Караганда), и 23, 26 (Осакаровский район, п.Молодежный); Карагандинский банковский колледж, Карагандинский высший гуманитарный колледж. Работа с образовательными учреждениями ведется согласно плану профориентационной работы кафедры. С выпускниками школ и колледжей проводятся информационные встречи, ППС участвует в родительских собраниях, выпускники приглашаются на дни открытых дверей в университет, ППС принимает участие в мероприятиях «Пригласи ученого», осуществляется совместная научно-исследовательская работа, проводится анкетирование выпускников. К профориентационной работе активно привлекаются студенты образовательной программы, в качестве волонтеров. Отражение этой деятельности находит и в кафедральном инстаграмме - [psychology_pedagogy_and_sw](#).

Еще одним немаловажным направлением работы по повышению качества подготовки студентов по ОП «Социальная работа» является работа с членами УНПК «Даму». В состав УНПК «Даму» входят: ГУ «Управление образования Карагандинской области», ТОО «Институт психологии и социальных наук», Социально-психологическая служба ТОО МФ «Гиппократ», КОО НЦ «Видергебурт», КГУ «Школа-лицей №57 имени С.Саттарова», КГУ «Общеобразовательная средняя школа №27», КГУ «Карагандинский индустриально-технологический колледж». Цель УНПК - взаимное сотрудничество в рамках научно-учебной и практической деятельности, реализации дуального обучения, воспитательной работы и подготовки к оказанию психологических, социальных и образовательных услуг в процессе подготовки бакалавров в области услуг по образовательным программам кафедры и, в частности, программы 6В10201 «Социальная работа». В рамках сотрудничества осуществляется, на наш взгляд, результативная работа. Это и проведение выездных занятий, платиновых лекций, взаимных консультаций студентов и ППС, круглых столов, подготовка дипломных работ (проектов) организация и проведение профессиональной практики в целях профессиональной ориентации студентов, тренинги и многое другое. Поскольку подготовка специалистов по социальной работы осуществляется в университете четырнадцать лет, то среди работодателей и членов УНПК появились специалисты, получившие образование в КарУ Казпотребсоюза по ОП «Социальная работа». Например, координатор по социальной работе Карагандинского областного общества «Немецкий центр «Видергебурт», г. Караганда - Галуцкая Людмила Александровна. Знаменателен и такой факт, что члены УНПК приглашаются для участия в работе внешней экспертной группы НАОКО, это – Галуцкая Л.А., Киселева И.Б. (директор КГУ «Карагандинский индустриально-технологический колледж»). Нельзя не назвать среди активных членов УНПК и заместителя директора ТОО МФ «Гиппократ» Нестерову В.А. Нестерова В.А. всегда открыта к сотрудничеству, откликается на предложения по проведению совместных мероприятий, профессионал в своем деле. В ТОО МФ «Гиппократ» работает выпускница ОП «Социальная работа» Щепанская Наташа, и по мнению работодателя, имеет большой профессиональный потенциал. Сотрудничество с членами УНПК наглядно показывает студентам, какими профессиональными качествами должен обладать специалист в области социальной работы: это работоспособность, ответственность, стрессоустойчивость, преданность делу.

И еще одним направлением работы по повышению качества подготовки будущих специалистов по социальной работе является работа Академического комитета.

Участие внешних заинтересованных сторон в реализации Политики обеспечения качества прописаны в «Положение об Академическом комитете». Председатель АК по ОП

«Социальная работа» – к.п.н., доцент, заведующий кафедрой ППиСР – Абдакимова М.К., члены АК - Копжасаров М.Ж., руководитель КГУ «Психоневрологическое социальное учреждение №1 г. Караганды, Карагандинской области» Управления координации занятости и социальных программ Карагандинской области; Галуцкая Л.А., координатор по социальной работе КОО НЦ «Видергебурт»; Нестерова В.А., заместитель директора социально-психологической службы ТОО МФ «Гиппократ»; Хауия Саулет, магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры ПРЭО университета; Жазыкпаева Б.К. – PhD, доцент кафедры «Менеджмента и инноваций» университета; Погорелова А., студентка группы СР-20-4с. Работа Академического комитета построена на плановой работе. И именно на заседаниях этого коллегиального органа обсуждаются вопросы: трудоустройства выпускников, экспертиза и контроль качества содержания учебно-программного материала УМКД и УМК; план издания учебно-методической и научной литературы, план по приобретению учебников, учебных пособий и научной литературы; совершенствования организации и процесса прохождения профессиональной практики и многое другое.

В рамках одной статьи нет возможности проанализировать все направления работы по повышению качества подготовки студентов по ОП «Социальная работа». Но как демонстрируют вышеуказанные результаты, полученные кафедрой, работа проводится большая, прикладываются усилия всех стейкхолдеров для совершенствования качества этой процесса.

ҚАРАУСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАР: ТҮСІНІГІ, СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ

ТӨЛЕУТАЙ А.А.

СР-19-1к тобының студенті

КӨПЖАСАРОВ М.Ж.

Ғылыми жетекші – **«Қарағанды қаласының № 1 психоневрологиялық медициналық-әлеуметтік мекемесі» КММ-нің директоры,**

ИСИНА С.С.

аға оқытушы, магистр

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Балалар қараусыздығы және панасыздығы мәселесін саясаттанушылар, әлеуметтанушылар мен заңгерлер біздің заманымыздағы «әлеуметтік ауруға» теңейді, соның ішінде Қазақстан, кез келген өркениетті мемлекеттің саяси, экономикалық дамуымен тікелей байланысты. Осыған байланысты, бұл құбылыс әр түрлі мамандар тарапынан (заңгерлер, заңгер ғалымдар, саясаттанушылар, әлеуметтанушылар, психологтар, педагогтар) терең зерттеуді қажет етеді.

Кілттік сөздер: әлеуметтік көмек, қараусыз қалған бала, әлеуметтік қолдау.

Балалар қараусыздығы және панасыздығы мәселесін саясаттанушылар, әлеуметтанушылар мен заңгерлер біздің заманымыздағы «әлеуметтік ауруға» теңейді, соның ішінде Қазақстан, кез келген өркениетті мемлекеттің саяси, экономикалық дамуымен тікелей байланысты.

Оның пайда болу және таралуы мемлекет қызметінің құқықтық және әлеуметтік-саяси аспектілеріне, сол сияқты ұлттық отбасылық салт-дәстүрлер, қоғамдық мораль дәрежесіне, сондай-ақ отбасы институтын және мемлекеттің әр азаматын әлеуметтік қорғаумен байланысты.

Осыған байланысты, бұл құбылыс әр түрлі мамандар тарапынан (заңгерлер, заңгер ғалымдар, саясаттанушылар, әлеуметтанушылар, психологтар, педагогтар) терең зерттеуді

қажет етеді.

Қараусыз, панасыз қалудың алғашқы ең толық ресми анықтамасын 1930 жылы жарияланған Кеңес Одағының үлкен энциклопедиясында табуға болады: «панасыз кәмелетке толмағандар - педагогикалық қадағалау және қамқорлығынан айырылған және олардың қоршаған ортаға, қоғамдық көріністерге және денсаулығына зиянды жағдайда өмір сүретіндер» деп көрсеткен. Қараусыз қалған деп тек әке шешесін (немесе қамқоршысын) және үй жағдайын жоғалтқандар емес. Егер ата анасы балаларды тамақтандырмаса, оларға қатал қатынас көрсетсе, өзін қылмыстық жүріс тұрысымен үлгі болатын ата аналардың балалары да қараусыз қалған балалар болып есептеледі. «Қараусыз қалған» термині ресімі құжаттар мен заңнамаларда 1935 жылдан бастап пайда болды. Ұлы Отан соғысы жылдарында Үкімет ережелерінде екі термин қолданылды, алайда олардың анықтамалары заңнамаларда болған жоқ. Осылардың арасындағы шекара тек қана заңнамалық актілерде ғана емес, сол сияқты қазіргі заманғы құқықтық әдебиеттерде де көрінбейді [1].

Сонымен қатар, кейінгі жылдары бұл құбылыстың артуына байланысты екі ұғымды біріктіріп «қараусыз қалған» термині тарала бастады. Мысалы, заң ғылымдарының докторы, профессор Э.Б. Мельников жұмысында қараусыз қалған және панасыздар біріктіріліп қараусыз қалғандар категориясына енген. Сонымен қатар, қараусыз қалған балалардың келесі жіктеуін ұсынған:

Шұғыл көмек пен қорғауды қажет ететін бақытсыздыққа ұшыраған жағдайдағы толықтай ата анасынан айрылғандар

Шұғыл көмекті қажет етпейтін, алайда өмірі мен тәрбиесінде көмек пен қамқорлықты қажет ететін, ата анасының қамқорлығынан жартылай айрылғандар.

Ата ана қамқорлығынан айрылмағандар, алайда қақтығыстық жағдайларға байланысты кәмелетке толмаған балалар арасында қараусыз қалудың айқын белгілері көрінетін, бақылауды қажет ететін, педагогикалық әсер және көмекті қажет ететіндер.

Қазақстан Республикасының «Кәмелетке толмағандардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Заңының 1бабында «негізгі түсінікке» мынадай анықтамалар беріледі:

1) Қараусыз қалған - оқыту және тәрбиелеу міндеттерін орындауда ата-аналарына немесе оларды алмастырушы тұлғалардан бақылауының болмауы, сондай-ақ, мұғалімдерге, тәрбиешілерге және басқа да қызметкерлердің тарапынан бақылаудың болмауы нәтижесінде пайда болатын кәсілетке толмағандар.

2) қаңғыбас – тұрғылықты мекен жайы жоқ панасыз.

Осылайша, «панасыз» және «қараусыз қалған» түсініктеріне Заң негізінде шекара қойылған. Алайда, осыған қарамастан, Заңда екі термин де жазылған, олардың әрқайсысының алдын алу бойынша әртүрлі шаралар ұсынылады.

Оның мәні педагогикалық ғылым зерттеу аймағына енеді, кәмелетке толмағандарды бақылау деген жасөспірімдердің жүріс тұрысын, уақыт өткізуін бақылау емес [2, б.3]. Осыған байланысты, ата аналармен және оның ауыстырушы адаммен қатынас сақталуы тиіс. Осындай бақылаудың болмауы қараусыз қалған балалар қатарын толықтырады. Осылайша, қадағалаусыз қалғандар және панасыздар арасында тығыз байланыс туындайды, қараусыз қалушылық панасыз балалардың пайда болуының негізі болып табылады. Заң ғылымдарында қараусыз қалу және панасыздықты «әлеуметтік ауру» ретінде қарастырады.

«Қадағалаусыз» және «панасыз» ұғымдарын араластыру көптеген зерттеушілерде ғана емес, кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылықтың түрлі аспектілері бойынша көптеген зерттеулер үшін бірегей болып табылады. Ол арнайы үкіметтік құжаттарда да бар.

Осыған байланысты заңнамада да, кәмелетке толмағандардың осы санаты үшін әлеуметтік және құқықтық қорғауға жауапты мемлекеттік органдар құжаттарда да немесе заңды әдебиетте де, осы ұғымдардың айқын белгісі жоқ, балалардың қадағалаусыз және

панасыз қалуының шығу тегі туралы айтпас бұрын, осы терминдер арасында айырмашылық айқын болуы тиіс.

Педагогикалық сөздікте (Педагогикалық сөздік, 1993) қараусыз қалу «ата-аналарына немесе оларды алмастыратын тұлғалар балалардың дұрыс қадағалау болмауыкөрініс беретін әлеуметтік құбылыс» деп анықтайды.

Қараусыз қалғандар әлеуметтік жұмыс сөздігінде ата ана тарапынан, олардың орнын алмастырушылар тарапынан позитивті әсер, қамқорлықтың болмауы деп анықтайды (Баркер. Әлеуметтік жұмыс сөздігі, 1994).

Қараусыз қалу және панасыздық толық сипаттамасынзаң ғылымдарының докторы А.М.Нечаева берген. Ерекше белгілеріне автордың ойынша, жататындар:

- отбасымен, ата анасымен, туыстарымен барлық байланысты тоқтату;
- адам өмір сүрмейтінжерлерде өмір сүруі;
- қоғамда қабылданбаған амалдар арқылы өмір сүру (қайыршылық, ұрлық және т.б.);
- қаңғыбастар авторитеті арасында жүретін «жазылмаған» заңдарға бағынуы. [3,

с.59]

Қараусыз қалудың психологиялық себептерін зерттеушілер асоциалды және қоғамға қарсы жүріс тұрыс көріністерінің көбеюімен байланыстырады.

Біздің қоғамдағы балалардың қараусыз қалуының әлеуметтік экономикалық, әлеуметтік психологиялық және психологиялық себептері өкінішке орай бір бірімен тығыз байланыста, бір бірін белсенді түрде толықтырушы себептер.

Қараусыздық, қараусыз өткен балалық кең тараған күрделі қоғамдық апат. Қараусыз қалғандар педагогикалық бақылау мен қамқорлықтан шет қалған, қоғамдық өмірлері денсаулықтарына зиянды жағдайларда өмір сүретін жасөспірімдер. Қараусыз қалған және «бомждарға» айналған жас адамдарға әлеуметтік көмек көрсетудіұйымдастырмас бұрын, қараусыздықты болдырмай, қаңғыбастықты барынша шектеу үшін олардың пайда болуын макро және микросоциалдық деңгейде себептерін білу өте маңызды.

Әлеуметтік экономикалық себептердің салдары болып есептелетін әлеуметтік психологиялық себептер ең алдымен отбасындағы дағдарыспен, айырылушылардың көбеюімен, ата анасының бірінен айырылуы, отбасындағы көңіл күйдің ширығуы, балаларға қатал қарау, денесіне жарақат салардай жазалау, кейде ересектер тарапынан сексуалдық зорлаулармен байланысты. Сонымен қатар, жиі кездесетін факторларға маскүнемдік пен алқаштық, таксикомания, нашақорлық жатады.

Кедейлік, мәдени, білім беру, денсаулық сақтау аймағындағы қаржыл балалар мен жасөспірімдерге бос уақытын дұрыс өткізу, қосымша білім алу, шығармашылық мәдениетке есік жапты. Әлеуметтік экономикалық өмір жағдайы қосымша жұмыс орындарын іздеуге әкеліп, көптеген отбасыларда ішімдік пен нашақорлыққа алып келді. Осы қоғамдағы теріс жағдайлар отбасының бірге уақыт өткізулеріне мүмкіндіктерді азайтып, балалар мен жасөспірімдердің асоциальды орталарға түсуіне алып келеді.

Қоғамның дамуының өтпелі кезеңінде, әлеуметтік экономикалық өмірдің тұрақсздығы жағдайында, реформаларды жүзеге асыру кезі халықтың негізгі бөлігі үшін ауыр болады, балалардың, жасөспірімдердің өміріне теріс әсер етіп, қараусыздықты тудыратын қосымша факторлар іске қосылады. Ондай факторларға іске қосылады. Ондай факторларға мыналарды жатқызуға болады:

-Халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуі, ортасындағы балаларды асырау жағдайының нашарлауы;

-Нарықтық қатынастар мен мемлекеттің бюджеттік арнайы ақша бөлуінің қысқаруына байланысты балалар мен жасөспірімдердің демалыстары мен бос уақыттарын өткізуді қамтамасыз ететін инфра құрылымның таратылуы;

-Үлкендердің еңбек ақыларын кешіктіруге, жұмыссыздыққа және т.б. жағдайлар әсерінен психоэмоционалды күштің өсуі, өз кезегінде жас ұрпаққа тікелей әсер етпей қоймайды;

-Балалармен отбасында және интернаттық мекемелерде олардың тағдырларына

жауапкершіліктің төмендеуіне байланысты қатал қарауының кеңінен тарауы, мемлекет пен қоғам тарапынан олардан алшақтықтың тереңдеуі;

-Білім беру мен мәдениет салаларының комерциялануы[4].

Қараусыз қалу және қаңғыбастық жолына түскен көптеген тұлғаларды «өмірдің жиегіне» шығарып тастау, әрине, әлеуметтік қызметкерлер мен әлеуметтік педагогтардың, мемлекеттік және қоғамдық институттардың кәсіби назар аударуы қажет етеді.

Қараусыз қалған және қаңғыбас Тұлғалармен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстарды үш кезеңге бөлуге болады:

Баланы қаңғыбастық жолға итермелейтін отбасындағы әл ауқатсыздық белгілері байқалған кезден бастап отбасымен жұмыс;

Қараусыз қалғандар мен қаңғыбастармен жұмыс;

Бұрынғы қараусыз қалғандармен олардың қайтадан бейімделуімен жұмыс. Әлеуметтік қызметтердің бірінші кезеңде табысты жұмыс жүргізуі одан кейінгі екі кезеңде жүргізетін әлеуметтік жұмыстар ауқымын азайтып, бұл құбылыстың көлемін азайтатыны сөзсіз.

Бұл тенденциялардың барлығы қараусыз қалған балалар мен жасөспірімдердің бұл мәселесін психологиялық педагогикалық шешімін табуы қажет етеді, олардың құқықтарын заңнамалық қорғау, оларды әлеуметтік реабилитациялау және бейімдеуді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Нечаева А.М. Детская беспризорность - опасное социальное явление // Государство и право. 2001, N 6. С. 58.
2. Павленок П.Д., Руднева М.Я. Технологии социальной работы с различными группами населения. Учебник. Под ред. П.Д. Павленка. Рецензенты: Б.Ф. Усманов, Д.А. Донцов. – М.: Инфра-М, 2009.
3. Медведева А.Л. Профилактика безнадзорности и беспризорности несовершеннолетних// Социальная работа-2008-№8- с 11-20.
4. Пыжкин С.А. Профилактика безнадзорных несовершеннолетних// Социальная работа -2008-№8- с 11-20.

ОБРАТНАЯ СВЯЗЬ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

ЛИТАУ И.

студентка группы 201

САБЕКОВА О.Ж.

Научный руководитель – магистр, преподаватель

Школы сестринского образования

Медицинский университет Караганды,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Обратная связь – это, прежде всего, характеристика состояния учащегося на основе которой преподаватель выбирает тактику управления, гибко реагируя на изменения состояния обучаемого. Обратная связь также является ценным инструментом для учителей, поскольку дискуссии с учащимися помогают оценить эффективность образовательных материалов курса, усовершенствовать их, грамотно организовать учебный процесс.

Ключевые слова: обратная связь, учителя, ученикам, понимание, мотивация, самооценка, дистанционное обучение

При переходе на дистанционное обучение в период пандемии актуальным

становится вопрос получения обратной связи. Ведь дистанционном обучении, учитель не видит ученика, который находится по ту сторону экрана, не может отследить его проблемы и трудности, возникающие в ходе обучения. Иногда бывает непонятно, выполняет ли ребенок задания, смотрит ли обучающие видео, читает ли заданный текст. Именно поэтому для учителя крайне важно организовать процесс так, чтобы ученик был вынужден ознакомиться с обучающим материалом и выполнить задания. Для решения этой задачи существует обратная связь, которая организует взаимодействие «учитель-ученик». В инструкции МОН РК от 2020 года в пункте 2 говорится о предоставлении обратной связи через электронные журналы или иные определенные учителем доступные виды связи, в том числе мессенджеры. Пункт пятый гласит: осуществлять обратную связь посредством электронных журналов kundelik.kz, систем Bilim land, mektep.edu.kz, в случаях отсутствия электронных журналов – через доступные виды связи на усмотрение педагога (периодичность предоставления обратной связи учитель определяет самостоятельно). Это накладывает еще большую ответственность на учительство, поэтому я хотела остановиться на основных моментах по осуществлению эффективной обратной связи.

Изучив исследования ученых по данному вопросу, выявили некоторые аспекты, а именно, обратная связь как инструмент, дающий представление о том, как идет процесс обучения, информирует учителя о достижениях и проблемах учащихся, позволяя определить уровень достижения цели и решения учебных задач. Эффективная обратная связь важна, чем само обучение. И этим все сказано. Обратная связь нужна для мотивации ученика к дальнейшим учебным действиям.

Преимущества обратной связи для учащихся

- Значимая обратная связь является важным компонентом мотивации обучающихся. Когда учащиеся чувствуют, что преподаватель действительно заинтересован в том, чтобы сделать курс максимально интересным, структурированным и полезным, они проявляют более высокий уровень вовлеченности в обучение.
- Предоставление эффективной обратной связи помогает обучающимся максимально эффективно использовать онлайн-материалы и существенно влияет на результаты успеваемости.
- Обратная связь позволяет учащемуся оценить свой прогресс и определить потенциальные области саморазвития. Это способствует развитию рефлексии, улучшает усвоение знаний и вырабатывает навыки конструктивного общения с преподавателями и другими учащимися, помогает им чувствовать свою связь с учебной группой.

Преимущества обратной связи для учителей

- Задавая вопросы, уточняя и проясняя, преподаватель получает важную информацию от учащихся, которую может использовать для повышения эффективности своих онлайн-материалов.
- Чтобы онлайн-курсы были как можно более интересными, полезными и мотивирующими для учащихся, преподаватели запрашивают от последних обратную связь в виде отзывов. Это позволяет постоянно улучшать образовательный курс, вносить конструктивные изменения в учебный процесс с учетом пожеланий обучающихся.

Предоставлять обратную связь учащимся в условиях дистанционного образования можно на всех этапах обучения – на протяжении курса, сразу после его окончания и даже через несколько месяцев после его окончания.

1. **Во время изучения онлайн-курса** Предоставление четких критериев оценки, показателей эффективности, обоснования получения того или иного количества баллов – все это может помочь учащимся сосредоточиться на своих достижениях и быть в курсе того, как именно они осваивают данную дисциплину. Это могут быть как непосредственные комментарии преподавателя, так и короткие тестовые задания, интерактивный контент в форме опросов, помогающих учащимся проверить, насколько успешно они усвоили информацию. Правильные ответы помогают поддерживать мотивацию и вовлеченность, а неправильные могут побуждать обратиться к пройденному материалу повторно.

2. *Сразу после завершения курса*

Взаимодействие с учащимися непосредственно после завершения курса является наилучшим временем для сбора точных отзывов об их опыте обучения, ведь впечатления совсем свежие и яркие. Простой опрос – быстрый и эффективный способ попросить учащихся задуматься о своей успеваемости, оценить результаты освоения курса с точки зрения своих целей и ожиданий. Целью большинства учебных курсов является улучшение навыков или повышение уровня знаний – попросите участников дать честные отзывы о том, соответствует ли курс их ожиданиям, предоставив им необходимые знания и навыки.

3. *Спустя время после окончания курса*

Через несколько месяцев после окончания онлайн-курса, возможно, стоит пообщаться с учащимися, чтобы узнать, насколько успешно они освоили приобретенные знания и навыки, используют ли их в своей дальнейшей деятельности.

Очевидно, что доступ к эффективной и значимой обратной связи имеет много преимуществ как для учащихся, так и для преподавателей. Однако возросшая значимость обратной связи – дело непростое и порой времязатратное, поэтому желательно организовать ее таким образом, чтобы она была эффективной и адекватной обстановке.

Например, вопросы по курсу, которые учащиеся задают в личных сообщениях, можно собрать в единый документ вместе со своими четкими и понятными ответами на них. А затем опубликовать в общем чате или на любом доступном ресурсе, обязательно предоставив на него ссылку и доступ учащимся. Так они получают ответы на ряд своих вопросов, а преподавателю не придется тратить время на индивидуальные разъяснения одного и того же по несколько раз.

Если вам требуется донести до учащихся какую-то информацию, подумайте, как сделать это так, чтобы вас услышали, что для этого нужно сделать и как именно сформулировать.

Практика показывает, что высказывания преподавателя должны быть максимально четкими, доступными и понятными. Иначе возникают разночтения, и учащиеся выдают результаты кто во что горазд. Кроме того, не стоит забывать, что в результате воздействия стресса и неуверенности в завтрашнем дне, пропускная способность восприятия у многих людей снижается.

Выходы находятся по ходу коммуникации. Важно быть открытым к новому и к людям, проявлять готовность слушать и слышать, взаимодействовать и объяснять, и все получится.

Список литературы:

1. E-learning. Дистанционное обучение онлайн - взгляд в будущее. Режим доступа: http://www.s-lms.ru/blog/item/42-e-learning-vzglyad_vbyd. Дата обращения 10.01.2021.
2. Интерактивные методы обучения. Режим доступа: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/materialy-mo/2013/12/21/interaktivnye-metody-obucheniya>. Дата обращения 10.01.2021.
3. Можяева Г.В. Учебный процесс в системе дистанционного образования. [Электронный ресурс]. https://ido.tsu.ru/files/pub1999/1_1999_mozhaeva.pdf (дата обращения 13.08.2020)
4. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. М.: Академия, 2008.

ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ МОТИВАЦИЯЛЫҚ БАҒЫТТЫЛЫҒЫ

МӘНИ Е.С., УРАЗБЕКОВА Р.К.

ПиМО-21-1к тобының студенті

ИСИНА С.С.

Ғылыми жетекші –аға оқытушы, магистр

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Адам, қоғам және олардың арасындағы байланыс та үнемі түрленіп, дамып, өзгеріп отыратын күрделі құбылыстар. Кез-келген қоғамның қандай болуы оны құраушы субъектілердің күш-жігеріне байланысты. Қазіргі ғылыми әдебиеттерде, әлеуметтік-гуманистік ғылымда жастар мәселесі ауқымды орынға ие. Соңғы жылдары жүргізілген түрлі әлеуметтік, психологиялық зерттеулер жастар бойында жалпы құндылық, нормативті дағдарыстың бар екенін көрсетіп отыр. Қазіргі өзгермелі қоғам жағдайында, күрделі экономикалық және саяси өзгерістер жастар ғана емес, жалпы адам психикасына елеулі әсер ететіні белгілі. Осыған байланысты адамның құндылықтарын зерттеу адам мен оны қоршаған орта қатынасының динамикасын күшейтетін факторлардың өсуімен, қоғамның адамға қоятын талаптарының көбеюімен, сондай-ақ психология ғылымының негізгі зерттеу объектісі-тұлға, оның қалыптасуы мен дамуы мәселесінің маңыздылығымен байланысты ерекше ауқымды орын алып отыр.

Кілттік сөздер: тұлға, құндылық, мотивация, психология.

Тұлғаның беталысы – тұлғаның құндылық бағыттылық жүйесі оның негізгі қажеттілік иерархиясы, жүріс-тұрыс табандылық пен мотив құндылықтарының жүріс-тұрысы, тұлға қасиетін қалыптастыратын негізгі жүйе [1,Б.341-343].

Тұлға бағыттылығының келесі ерекшеліктері танылады:

1. Тұлғаның әлеуметтік маңызды қатынасы, олардың қоғамдық құндылық деңгейі, күнделікті жүріс-тұрыстарының құлықтары, құлықтарына сәйкес тұлғаның прогресивті қоғамдық идеялары, тұлғаның ойлылығы.

2. Тұлғаның әр түрлі қажеттіліктері, қызығушылығының кеңдігі, тұлғаның мақсаттылығы.

3. Тұрақтылық қатынасының дәрежесі, тұлғаның ізбасарлылығы және ұстамдылығы немесе бүтінділігі.

Құндылық бағыттар тұлғаның бүкіл өмірлік іс-әрекетін анықтайды. Құндылық–адам үшін маңызды құбылыстардың бірі. Құндылық өмірдің басты мақсаты, сондай-ақ оларды ұйымдастыру принципі болуы мүмкін (шындық, ар–намыс). Құндылықтар өмірлік мәселелерді мүмкін нұсқалармен шешеді [2,Б.340-341].

Осымен, тұлғаның жүріс–тұрысы оның беталысымен анықталады. Тұлғаның беталысы – бұл құндылық бағыттылық оның санасының дәрежесі. Тұлғаның беталысы оны қоздыратын бүкіл жүйесін және стратегиялық, тактикалық мақсаттарын анықтайды. Тұлғаның іс - әрекеті осы мақсаттармен бағытталады.

Егер мақсат іс - әрекеттің негізі болса, онда мақсаттын өзіндік негізі іс - әрекеттің емес, ал адамның қажеттілік жүйесінде болады.

Сонымен, қоздырғыш және мақсаттаушы адамның жүріс – тұрыс механизмі күрделі комплекстік, бір–бірімен байланысты тұлғалық факторлардан құралады. Тұлғаның бағыттылығы, оның қажеттіліктері қызығушылықтар болатын модификация және тілек, ұмтылыс, құштарлық құмарлық, бейсаналық бағдар.

Тұлғаның бағыттылығы маңызды түрде оның қабілеті мен мінезін анықтайды.

XX ғасырдың соңында ғылыми танымның алдыңғы қатарына адамдық болмыстың құндылықтарының мәнін түсіну мәселесі туындады, сол себептен ғылымды осы заманғы, аксиологиялық даму кезеңін белгіледі. Адамның құндылық бағдарлары философия, әдеп,

элементтану жеке саласы ретінде дамуында әрдайым зерттеу объектілерінің ең маңыздысы болып табылады.

Жасөспірім тұлғасының құндылықты бағдарлары көп мәнді пәнаралық ғылыми ұғым, ол әр түрлі талқыланады. Адамның өмірлік мақсаттарын анықтайтын құндылықты бағдарлар өзіне өте маңызды жеке тұлғалық мағынасына ие болуы қажет. Тұлға құндылықтарының жүйесі туралы көзқарас иерархия ретінде, өз жалғасын американдық элеуметтік психологиясында орын алады. М. Рокич құндылықтарды “тұрақты пікір”, белгілі бір мінез-құлық әдісі ретінде немесе тіршілік етудің соңғы мақсаты жеке және элеуметтік көзқарастары қарама-қарсы немесе мінез-құлықтың кері әсері, не болмаса тіршілік етудің соңғы мақсатын анықтайды. Оның ойынша, тұлғаның құндылықтарын келесі белгілер бойынша сипаттауға болады [3].

-құндылықтардың қайнар көзі мәдениетте, қоғамда және тұлғада байқалады;

-құндылықтардың әсері барлық зерттеуді талап ететін элеуметтік феномендерінде байқалады;

-адамның игілігі болып табылатын құндылықтардың жалпы саны салыстырмалы түрде үлкен емес;

-барлық адамдар бірдей құндылықтарға ие, бірақ олар әр түрлі дәрежеде болады;

-құндылықтар жүйелі ұйымдастырылған болады.

Г. Шварц пен У. Билски құндылықтарға ұқсастық, концептуалды анықтама береді, олар келесі формальді белгілерден тұрады.

-құндылықтар – бұл ұғым немесе сендіру;

-құндылықтар тілекке сәйкес соңғы күйлерге немесе мінез-құлыққа қатынасы бар;

-құндылықтар жағдайлық сипатқа ие;

-құндылықтар мінез-құлықтың және жағдайлардың талдауын және бағалауын басқарады;

-құндылықтар қатыстық маңыздылығы бойынша тәртіпке келтірілген.

Осылайша құндылықты бағдарлар әрқашанда иерархиялық жүйені құрайды. Тұлғаның бағдарын қандай да бір құндылыққа қарағанда субъективті маңыздылығын, яғни жүйеге қосылмауын көз алдына елестету мүмкін емес.

Жеке тұлғаның құндылықты бағдарлар жүйесін үлкен жүйенің бір бөлімшесі ретінде қарастыруға болады, ол әр түрлі авторлармен “адамның өмірлік әлемі”, “әлемнің бейнесі” және суреттеліп, өз кезегінде күрделі және көп деңгейлі сипатқа ие. Тұлғаның құндылықты бағдарлар жүйесі элеуметтік ортаның ішкі нұсқаулары нормалары арасында, мотивациялық-қажеттілік өрісі мен жеке тұлғалық мәндер жүйесі арасындағы аралық қалыпты ала отырып, сол бөлшектердің “адам” жалпы жүйесімен өзара іс-әрекетті қамтамасыз етеді.

Құндылықты бағдарлар жүйесі адам белсенділігінің негізгі реттеушісі болып табылады, өйткені ол жеке қажеттіліктер мен мотивтерді тұлғаның ұсынған және қабылданған социумның құндылықтарымен, нормаларымен сәйкестендіруге көмектеседі. В.Г. Алексееваның көзқарасы бойынша, құндылықты бағдарлар-қоғамдық құндылықтарының жекеленген еркін таңдау формасы тұлғаның іс-әрекет және мінез-құлық механизмдерін қосу болып табылады. Оның ойынша, құндылықты бағдарлар жүйесі-бұл қоғамның рухани мәдениетін меңгерудің негізгі каналы, мәдени құндылықтардың адамның тәжірибелік мінез-құлық мотивтері мен стимулдарына ауысуы [3].

В.Ф. Сержановтың, В.Д. Шадриковтың, Е.А. Климовтың және т.б. еңбектерінде құндылықты бағдарлар іс-әрекетті реттеудің негізгі механизмі ретінде шығады. Е.А. Климовтың көзқарасы бойынша, әрбір белгілі бір кәсіби топ үшін өзінің іс-әрекет мағыналары мен өзіндік құндылықтар жүйесі тән. О.М. Краснорядцеваның айтуынша, құндылықты бағдарлардың мұндай контекстегі рөлі “кәсіби мінез-құлықтағы іс-әрекетті бағыттау және мазмұнды қамтамасыз ету мен кәсіби әрекеттерге мағына беру арқылы анықтауға болады” - деді [3,Б.53-55].

Кәсіби ортада тұлғаның құндылықты бағдарлар жүйесінің өзгеруін, сонымен бірге

өндірістік бейімделу мәселелерін атап көрсеткен ғалымдар Е.А. Климовтың, И. Данчтың, И.А. Ханинаның, Э.Ф. Зеер, И.В. Иванованың, О.М. Краснорядцеваның, Б.Г. Кривопапованың және тағы басқалар болды. Зерттеушілер көбінесе “адам-адам” типінің мамандықтар топтарына назар аударады. А.В. Юпитовтың пікірінше, жеке тұлғалық дамуға кәсіби іс-әрекеттің әсер ету сипаттамасы “қызметтік-мағыналы бірліктің” бар болуымен немесе болмауымен анықталады, ол кәсіби құндылықтардың қалыптасуы, жеке тұлғалық құндылықтар тәрізді нақтылы әлеуметтік – тарихи жағдайлар мен жалпы экономикалық және мәдени деңгейлерге байланысты.

Тұлғаның құндылықты бағдарлары жоғарғы реттеуші құрылу ретінде адамның ниеттерін жүзеге асырудың шарттарын анықтап қана қоймай, сонымен бірге өздері де оның мақсаттарының қайнар көзі болып табылады, осы арқылы жүйенің екі жақтылығы анықталады. А.И. Донцов құндылықты бағдарлар адамның мақсат қоюшылық механизмдерінің бірі ретінде болып көрсетеді, өйткені олар адамды табиғи және әлеуметтік дүние объектілері арасында бағыт беріп, сол арқылы реттелінген және ұғынылған, адамға маңызы бар әлем суретін құрайды.

Тұлғаның құндылықты бағдарларының күрделі және біртекті емес құрылым, олардың дамуының екі жақтылығының қайнар көзі, олармен орындалатын әр түрлі жоспар функцияларын анықтайды және құндылық құруларының көптеген жіктеу модельдері, өлшемдерімен ерекшеленіп негізіне салынған. Осылайша әр түрлі философиялық концепцияларында абсолютты және қатысты, объективті және субъективті, идеалды және нақтылы, ішкі және сыртқы құндылықтарға бөледі.

Әлбетте, адамның бағыттылық объектісі болып әр түрлі құндылықтар шыға алады. Н.А. Бердяев құндылықты бағдарларының иерархиялық нұсқаулары адам санасының трансцендентты функциясы болып рухани, әлеуметтік және материалдық құндылықтарға бөлінеді деді. Осы сияқты құндылықтардың категорияларды жіктеуі В.П. Тугаринов және Д.А. Леонтьевпен ұсынылады. В.Г. Алексеева құндылықты бағдарларын тұлға типологиясын құрудың негізгі белгісі ретінде пайдалануды ұсынды. Тұлғаның алғашқы типологиясы оның құндылықты бағдарлар ерекшеліктерінің негізінде құрылған Э. Шпрангердің жіктеу моделі болып табылады. Ол тұлғаның алты идеалды типін бөліп көрсетеді: теориялық адам, экономикалық адам, әдепті адам, әлеуметтік адам, саясаттық адам, діни адам.

М. Рокичтің концепциясының негізінде ол құндылықты бағдарлар жүйесінің үш деңгейлі иерархиялық моделін ұсынады:

-айырықша жалпыланған, абстрактілі идеалды құндылықтар (рухани танымдық, эстетикалық, гуманистік және әлеуметтік сыйластық, табыс, әлеуметтік белсенділік);

-тұлғаның күйі ретінде өмірлік іс-әректінде бекітіліп, көрсетілген күйлік құндылықтар (қарым-қатынас, білімпаздық, белсенділік, басқарушылық және т.б.);

-күйлер құндылықтарын бекітуге және асыруға байланысты құралдық сипаттамалар мінез-құлқының әдіс-тәсілдер құндылығы.

Қазіргі таңда психологияда тұлғаның қандай бір құндылыққа бағытталуы бір мезгілде жеке әлеуметтік тәжірибеге негізделіп, екі жақты болып қарастырылады. Құндылық бағдарлар жүйесінің дамуы бірқатар циклдік процестердің паралельді өтуі ретінде ұсынылған. Яғни, құндылықты бағдарлар жүйесінің тұрақсыз дамуы бірқатар жеке тұлғалық процестердің қозғалысымен анықталады, ол өзінше спираль тәрізді дамиды, ал нақтылық бір адамның зерттеліп отырған процестердің циклдік фазалары “резонансқа” байланысты [3,Б.166-168].

Сонымен жеке тұлғаның құндылық-мотивациялық бағыттылығы өмір бойы біртіндеп дамып қалыптасатын құбылыс. Жасөспірімдік шақ адам өмірінде ерекше орын алады. Өйткені осы жас кезеңінде олардың өзіндік санасы, құндылық бағдары белсенді дамиды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Маслоу А. Мотивация и личность перевод А.М. Татлыбаевой 2010;- СПб.: Евразия, Терминологическая справка В. Данченко К.: PSYLIB, 2012.- 4566.
2. Алексеева В.Г. Ценностная ориентация личности проблема их формирования.- М.: Знания, 2005.-527б.
3. Калмыкова Е.С. Исследование мотивационной сферы личности // Вопросы психологии. 2012.-Б.53-55.

КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ОТБАСЫЛЫҚ ҚАМҚОРШЫЛЫҚ БАҒДАРЛАМАСЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІГІ

МТСБАЙ Ж.Ж.,
СР-21-1к тобы студенті.

ИСАЕВ А.А.
Ғылыми жетекші – магистр, оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Кейс-менеджер бағалау жүргізу, жоспарлау, көмек көрсету және құқықтарды қорғау, сондай-ақ қызметтерді үйлестіру және бағалау сияқты негізгі функцияларды орындайды, бұған баламен/жас адаммен, асырап алушы ата-анамен/тәрбиешімен, биологиялық отбасымен (егер мүмкін болса) және басқа мамандармен және баланың сүйемелдеуіне қатысатын адамдармен ынтымақтастық арқылы қол жеткізіледі.

Кілттік сөздер: кейс-менеджер, SOS-отбасылық қамқоршылық бағдарламасы.

Кейс-менеджмент қызмет көрсету тәсілі ретінде отбасылық қамқоршылық бағдарламасында балалармен жұмыс жасауда келесі мақсаттарды орындайды:

- баланың қамқорлыққа, қорғауға және қолдауға жеке қажеттіліктерін қанағаттандыруға көмектесу;
- баланың/жас жігіттің қабілеттерін дамыту және білім беру ұйымы мен қоғамдастықтың ресурстарын жұмылдыру;
- баланың/жас адамның өз бетінше жұмыс істеуін барынша қолдау және ынталандыру;
- баланың/жас адамның қиын өмірлік жағдайының жағымсыз салдарын болдырмау және азайту;
- бала/жас адам үшін қажетті қолдау қызметтерін анықтау және ұйымдастыру, олардың әсерін бақылау;
- баланың/жас адамның қоршаған қоғамдастыққа әлеуметтік интеграциялануына ықпал ету;
- қажетті қызметтер мен ресурстарды алуда баланың/жас адамның мүдделерін қорғау;
- балаға/жас жігітке тиімді қолдау көрсету үшін қоғамдағы әлеуметтік қызметтерді жұмылдыру және осы қызметтердегі олқылықтардың орнын толтыру;
- барлық қолжетімді ресурстарды тиімді және ұтымды пайдалануды, сондай-ақ қорғаншылық бойынша қызметтердің жоғары сапасын қамтамасыз ету.

Отбасылық қамқоршылық бағдарламасы аясында кейс-менеджмент тәсіл ретінде келесі қағидаттарға сүйенеді:

- Басты назарда - бала/жас адам. Көрсетілетін қызметтер баланың/жас адамның қажеттіліктеріне бейімделуі керек, оны қолданыстағы әкімшілік құрылымдарға немесе қызмет көрсету механизмдеріне бейімделуге мәжбүр етпеуі керек.
- Қатысу. Балалар мен жастарды олардың өміріне қатысты мәселелер бойынша

сарапшылар ретінде қарау керек.

- Күшті жақтарға сүйену. Баламен/жас адамдармен жұмыс оның күшті жақтары мен анықталған қажеттіліктеріне негізделуі керек.

- Кемсітушілікке жол бермеу және әртүрлілікті мойындау. Баланын/жас адамның қабылдауын қалыптастыратын әлеуметтік, мәдени, экономикалық және басқа факторларды, оның өмірінің мән-жайларын және оның қандай да бір қызметке қажеттілігін ескеру және оларға қызмет көрсету циклі шеңберінде ден қою қажет.

- Есептілік және ашықтық. Баламен/жас адаммен жұмыс Адал және ашық ынтымақтастыққа негізделуі керек. Бала/жас адам өзінің мүдделеріне әсер етуі мүмкін барлық іс-шаралар туралы барынша хабардар болуы керек.

- Ақпараттың жеткіліктілігі. Баламен/жас адаммен жұмыс мүмкіндігінше қолайлы көздерден келетін ақпаратқа негізделуі керек.

- Үздіксіздік. Үздіксіздікті қамтамасыз ету үшін кемінде бір маман қызмет көрсетудің басынан аяғына дейін өзгеріссіз қалуы қажет.

- Фактілерге негізделген тәсілді қолдану. Көрсетілетін қызметтерді тиісінше құжаттамалық ресімдеу білімді жинақтауға ықпал етеді. Құжаттаманы үнемі тексеру практиканы жақсартады және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалармен жұмыс жасауда қандай тәсілдер тиімді екенін түсінуге көмектеседі.

Бала/жас бала Отбасылық күтімді қамтамасыз ететін қызметке балаларды қорғау органдарымен барған кезде кейс-менеджмент функцияларын бірнеше кейс-менеджерлер орындай алады (мысалы, балаларды қорғау жөніндегі мемлекеттік органның кейс-менеджері және отбасылық тәрбие бағдарламасының кейс-менеджері).

SOS-отбасылық қамқоршылық бағдарламасындағы кейсті басқаруды әлеуметтік жұмыс мамандары және/немесе кейс-менеджердің функциялары жүктелген басқа да білікті қызметкерлер жүзеге асырады. Кейс-менеджер - отбасылық қорғаншылық қызметтерінде балаларды жеке алып жүруге жауапты негізгі маман.

Кейс-менеджер бағалау жүргізу, жоспарлау, көмек көрсету және құқықтарды қорғау, сондай-ақ қызметтерді үйлестіру және бағалау сияқты негізгі функцияларды орындайды, бұған баламен/жас адаммен, асырап алушы ата-анамен/тәрбиешімен, биологиялық отбасымен (егер мүмкін болса) және басқа мамандармен және баланың сүйемелдеуіне қатысатын адамдармен ынтымақтастық арқылы қол жеткізіледі.

Кейс-менеджмент процесінде биологиялық ата-аналар мен басқа да туыстар ОЖБ-ны бағалауға, жоспарлауға, іске асыруға және басқа да сатыларда қатыса алады. Сонымен қатар, егер қажет болса және мүмкін болса, биологиялық отбасы ПӘК кездесулеріне және баланың даму динамикасын, тәуелсіз өмірге көшуді, кейіннен сүйемелдеуді және т.б. қоса алғанда, жағдайды талқылауға қатыса алады.

Отбасылық қамқоршылық бағдарламаларында балаларға тікелей қызмет көрсету шеңберіндегі Кейс-менеджмент - бұл өзара байланысты келесі кезеңдерден тұратын процесс: [1]

Кейс-менеджмент сатысы	Уақыт шеңберлері
1. Баланы қабылдау	Ұлттық және ішкі нормативтік талаптарға Сәйкес
2. Терең бағалау (қайта бағалау)	Жыл сайын
3. Жеке даму жоспары (ЖДЖ)	Жыл сайын әзірленеді
4. ЖДЖ іске асыру	Әдетте, жыл бойы
5. ЖДЖ іске асырылуына Шолу	ЖДЖ іске асыру барысында тоқсан сайын (SOS-отбасылар жағдайында) немесе ай сайын (жастар бағдарламалары жағдайында) өткізіледі

6. Сүйемелдеуді тоқтату және кейінгі мониторинг	Келесі мониторинг тәрбиеленуші SOS бағдарламасынан шыққаннан кейін алғашқы екі жыл ішінде жылына бір рет жүргізіледі
---	--

1 кезең. Баланы қабылдау

Баланы қабылдау - баланы отбасылық қамқоршылық бағдарламасына жібергеннен кейін кейс-менеджменттің бірінші кезеңі. Баланы/жас адамды отбасылық қамқоршылық бағдарламасына орналастыру туралы шешімді мемлекеттік органдар мен SOS арасындағы келісімдер негізінде ұлттық заңнамаға сәйкес Балаларды қорғау органы әрдайым қабылдайтынын атап өткен жөн.

Жолдама туралы хабарлама алғаннан кейін ішкі рәсімдерге сәйкес отбасылық қамқоршылық бағдарламасына қабылдау процесі басталады. Бұл процесс баланың/жас жігіттің бағдарламаның мақсатты тобына жататындығын және баланы қабылдауға қажетті ресурстардың бар-жоғын анықтауға мүмкіндік береді. Қажет болған жағдайда, шешім қабылдау үшін бағдарлама бала туралы жетіспейтін және қосымша ақпаратты жинау үшін өзінің бастапқы «тергеуін» жүргізеді.

Бала асырап алушы ата-ананы/тәрбиешіні таңдау Істі басқару процесіне кірмейді, бірақ қабылдау кезеңімен байланысты. Мамандар бірлескен күш-жігермен баланың даму қажеттіліктеріне сәйкес келетін бала тәрбиесін қамтамасыз ету нұсқасын таңдауы керек.

2 кезең. Терең бағалау - бұл баланың қажеттіліктерінің орталық, маңызды аспектілері және отбасы мен қоғамдастықтың жалпы контекстінде осы қажеттіліктерге барабар жауап беру үшін отбасылық қамқоршылық бағдарламасы мен қоршаған қоғамдастықтың мүмкіндіктері қарастырылатын егжей-тегжейлі бағалау.

Отбасылық қамқоршылық бағдарламасы аясында қолданылатын терең бағалаудың мақсаты баланың/жас адамның өмірінің барлық салаларын жан-жақты зерттеу болып табылады. Нәтижесі - баланың/жас жігіттің қажеттіліктерін, қазіргі уақытта ресми/бейресми қолдау жүйесінің ресурстарын, сондай-ақ қажеттіліктер мен ресурстардағы олқылықтарды нақты түсіну; осылайша, бағалау жеке даму жоспарын құру үшін жақсы негіз болып табылады. Сонымен қатар, бағалау баланың/жас жігіттің одан әрі дамуын салыстыруға болатын бастапқы күй туралы ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Кейс-менеджмент аясында отбасылық қамқоршылық бағдарламасында «Бағалау үшбұрышы» немесе «Қорғауға мұқтаж балалар мен олардың отбасыларының қажеттіліктерін бағалау шеңбері» қолданылады.

Бұл бағалау шеңбері теорияға, ғылыми зерттеулердің нәтижелері мен практикалық тәжірибеге негізделген және ақпаратты жинау, оны талдау және баланы қолдау жоспарын құруда көмек түрін анықтау үшін қолданылады.

Бұл бағалау шеңбері үшбұрыш немесе пирамида түрінде ұсынылуы мүмкін, оның ортасында баланың әл-ауқаты орналасқан. Осылайша, баланың жағдайын талдау баланың ең сәтті нәтижесін қамтамасыз етуге бағытталған шараларды жоспарлау және іске асыру кезінде негіз ретінде қабылданатыны атап өтілді.

3 кезең. Жеке даму жоспары (ЖДЖ)

Жеке дамуды жоспарлау - бұл баланың жағдайын жақсартуға мүмкіндік беретін іс-шаралар жүзеге асырылатын жеке дамуды жоспарлаудың негізін құрайтын үздіксіз бағалау процесінің бөлігі.

Жеке дамуды жоспарлау - бұл шешімдер бекітілетін және мақсаттар қойылатын динамикалық процесс. ЖДЖ терең бағалау нәтижелері негізінде құрылады. Жоспарда баланың/отбасының жағдайын жақсарту үшін қандай шаралар қабылдануы мүмкін екендігі, осы шараларды кім қабылдай алатындығы, іске асырудың шарттары және осы шаралардың әрқайсысының күтілетін нәтижелері көрсетілген.

Дамуды жеке жоспарлау кезінде баланың күшті жақтарынан бастау керек және қиындықтарды жеңуге мүмкіндік беретін қолда бар ресурстарды пайдалануда бейімделу мен икемділік қажет.

Жеке дамуды жоспарлау процесі келесідей болуы керек:

- кешенді: барлық маңызды әрекеттер мен әсер етуші факторларды ескеру;
- тиімді: уақытты немесе ресурстарды ысырап етпеу;
- ашық: бала/жас адам, оның асырап алушы ата-анасы/тәрбиешілері, жоспарға әсер ететін басқа адамдар қатысуға шақырылуы керек және мүмкін болса, өз бетінше шаралар қабылдауға ынталандырылуы керек;
- ақпараттық: шешімдер процеске қатысушылар үшін түсінікті болуы керек;
- мақсатты: қысқа мерзімді шешімдер ұзақ мерзімді мақсаттарға қол жеткізуге ықпал етуі керек;
- логикалық: әр кезең келесіге әкелуі керек.

Жеке даму жоспарлары баланың қажеттіліктеріне бірінші және әрбір кейінгі жеке бағалау жүргізілгеннен кейін жыл сайын әзірленеді.

Жеке дамуды жоспарлау процесінің сипаттамасы.

4 кезең. ЖДЖ іске асыру

Жоғарыда сипатталғандай, баланың/жас жігіттің ЖДЖ-ны жүзеге асыруға SOS асырап алушы ата-ана/тәрбиеші жауап береді.

Қойылған мақсаттарға жету үшін кейс-менеджер балаға/жас адамға және Асырап алушы ата-анаға/тәрбиешіге ЖДЖ іске асыруға көмектеседі. Қызметтер мен іс-шаралар мақсатқа жетудің құралы болып табылады, ал бірінші кезекте баланың/жас адамның қажеттіліктеріне назар аударылады.

5 кезең. ЖДЖ іске асырылуына шолу

Іс шолулары ЖДЖ мақсаттарына қол жеткізудегі прогресті талдау, проблемалар мен кедергілерді анықтау, кейс-менеджмент пен қызмет көрсетудің қолда бар талаптарға сай болуын, жоспар бойынша жүзеге асырылуын және баланың/жас адамның қажеттіліктеріне сәйкес келуін қадағалау, сондай-ақ қажет болған жағдайда жоспарды түзету үшін жүргізіледі.

Отбасылық қамқоршылық бағдарламасы аясында жоспарларды іске асыруға жоспарлы шолулар жүргізу тоқсан сайын (SOS-отбасылар үшін) немесе ай сайын (жастар бағдарламалары үшін) немесе егер олар өзгеше болса, ұлттық немесе ішкі нормативтік талаптарға сәйкес ұсынылады. Кейс-менеджер және асырап алушы ата-ана/тәрбиеші шолу шеңберіндегі іс-шараларды үйлестіруге жауап береді.

Сонымен қатар, баланың немесе жас жігіттің ЖДЖ-ры жағдайды басқарудың мақсаттары мен іс-шаралары баланың немесе жас адамның жағдайына, оның қажеттіліктеріне, құқықтары мен тілектеріне сәйкес келуі қажет болған кезде қайта қаралады. Осылайша, егер баланың/жас жігіттің жағдайы айтарлықтай өзгерсе немесе асырап алушы ата-ана/тәрбиеші сұраса, жоспарлы шолулардан басқа, жоспардан тыс тексерулер жүргізілуі керек.

6 кезең. Алып жүруді тоқтату

Сүйемелдеуді тоқтату - баланың SOS-отбасылық тәрбие бағдарламасынан шығу процесі. Алып жүруді тоқтату мынадай себептер бойынша мүмкін:

- баланың тәуелсіз өмірге көшуі;
- баланы биологиялық отбасына қайтару;
- баланы асырап алуға беру;
- баланы интернат үлгісіндегі мекемеге орналастыру;
- баланы басқа орналастыру нысанына (туыстарының қамқорлығына, қабылдаушы отбасына орналастыру);
- басқа.

Осылайша, отбасылық қамқоршылық бағдарламаларындағы кейс-менеджмент жетімдіктің де, қайталама жетімдіктің де алдын алуға, сондай-ақ отбасылық қамқоршылық бағдарламаларына қатысатын отбасыларға көмек пен қолдау көрсетуге мүмкіндік береді [2].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Руководство по процедурам кейс-менеджмента в рамках программы семейной опеки. Международный офис ЦВЕ/СНГ. Март 2015г. // Текущее делопроизводство организации «SOS Детская деревня Темиртау».

2. Уоиткинс Дж. Кейс-менеджмент в социальной работе на местном уровне: Справочник для работников системы здравоохранения, образования в социальной защите, - ООН ЮНИСЕФ в РК: Астана, 2020

**ВЕРБАЛДЫ ЕМЕС ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ АДАМ ӨМІРІНДЕГІ
МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

НАКУПОВ Р.Т.

СР-21-1к тобы студенті

ИСАЕВ А.А.

Ғылыми жетекші, магистр, оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Қазіргі қоғамымыздың әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени, рухани өміріндегі өзгерістер адамгершілік құндылықтарды, оның ішінде қарым-қатынас және адам мәдениетінің деңгейін түбегейлі қайта қарастыруды талап етеді. Әсіресе әлемдік деңгейде қарым-қатынас мәселелерінің шиеленісіп отырған шағында адамның адамға қатынасын ізгілендіріп, жоғары мәдениеттілік деңгейіне көтеру қажеттігі айқындала түсуде.

Кілттік сөздер: қарым-қатынас, вербалды емес қарым-қатынас, кинесика, такесика.

Қарым-қатынас – екі немесе оданда көп адамдардың қатынас жасауы, реттеуі мен ортақ нәтиже алуды мақсат етіп, келісім мен бірлестікке бағытталған өзара әрекеттерін айтамыз.

Адамдар өздерінің немесе өзгелердің қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында бір-бірлерімен қарым-қатынас жасайды. Ол вербалды, сондай-ақ вербалды емес қарым-қатынас. Осының негізінде, қарым-қатынас адам өміріндегі маңызды аспектілердің бірі болып табылады.

Қарым-қатынастың адам өміріндегі психологиялық маңыздылығы туралы отандық ғалымдар Х.Т. Шерьяданова, С.М. Жақыпов, Н.Т.Тоқсанбаева, С. Елеусізова, Ф. Ш. Оразбаева, А.М. Құдиярова, сонымен қатар шетелдік ғалымдар Г. М. Андреева, В. А. Горянин, Е. Е. Смирнова, А. Пиз, Ф. А. Кузин, В.П. Шейнов, В.Ю.Дорошенко, Л.И. Зотова, Н.А. Нартов, Л.Гласс, В.П. Енгальчев және т.б. еңбектері арналған.

Адамдар арасындағы қатынас екі негізгі қарым-қатынас каналымен жүзеге асырылады. Олар: вербалды және вербалды емес.

Вербалды қарым-қатынас тіл, сөйлеу арқылы жүзеге асады. Тіл – сөз жүйесі, сөздерді дұрыс құрастыру, ойды сөзбен толық жеткізу, дыбыстың, интонацияның, сөздің нақтылығы. Тілдік дыбыстық құбылыс – сөз темпі, дауыс ырғағы, ритм, тембор, дикция.

Вербалды емес қарым-қатынас - «дене тілі», «ым-ишара тілі» деген ұғымдармен байланысты. Бұл қарым-қатынас құралына – поза, ым-ишара, мимика, визуалды қатынас, тұлға аралық дистанция.

Вербалды емес қарым-қатынас ерекшеліктеріне байланысты зерттеулерді шетелдік ғалымдардың, Пол Экман, Аллан Пиз, Барбара Пиз, Роджер Акстел, Альбер Мерабьян, Альберт Шефлен, В.Б. Шапарь, Э. Холл, Д. Ньюренберг, Г. Калеро, С. Данкелл, А. Штангль, Карстен Нимиц, А.Л. Ярбус, т.б. еңбектерінен көруге болады.

А.А.Леонтьев өз еңбегінде: «қарым-қатынас - білім мен мәдениеттің компоненті,

оның бөлінбейтін бөлшегі іспетті адам баласының тәлім тәрбиесі мен өзгелермен байланыс орнатудың ерекше жолы» - деп қарым-қатынас процесінің адам өміріндегі ерекше маңызымен қатар оның өзіндік анықтамасын да көрсетіп өткен [1].

Вербалды емес қарым-қатынас ерекшеліктерін білу әңгімелесушіні жақсырақ тануға ғана емес, сондай-ақ айтылған сөздің басқа адамдарға қалай әсер еткенін алдын ала көруге мүмкіндік береді, яғни қажетті нәтижеге жету үшін әрекетті және мінез-құлықты өзгертудің қажеттілігі жайлы білуге болады [2].

Кез келген «жемісті» қатынастың кепілі сенімді контакт болып табылады. Ал мұндай контакт сіздің не айтқаныңызға ғана емес, өзіңізді қалай ұстағаныңызға байланысты, әсіресе іскерлік қарым-қатынаста. Айтылған ақпарат немесе хабардың мазмұны іс-әрекетке немесе адамның вербальды емес қылықтарына сәйкес келмесе, адам интонация, мимика, жестке, көзқарасқа бағдарланып, ақпараттың жасырын мазмұнын аулауға тырысады, осының нәтижесінде әңгімелесушінің шынайылығы немесе жалғандығы адамның бірін-бірі қабылдауына әсер етеді.

Біздің вербалды емес қарым-қатынас жайлы түсінігіміз көптеген фразеологиялық айналым арқылы аңғарылады. Мысалы, бақытты адамдар жайлы біз кейде «бақыттан жадырап кетіпті» немесе «жайнап жүр» деп айтамыз. Ал қорыққан адам жайлы «тастай қатып қалыпты», сондай-ақ ашуланған адам жайлы «жарылып кететіндей» деп айтылып жатады.

Вербалды емес белгілерді ажырата білген жөн. Олар:

Біріншіден, сөздер арқылы тек фактілі білімді айта аламыз, ал сезімдерді жеткізу үшін сөздер аз болып жатады. Кейде біз «қалай жеткізсем екен...» деп өзіміздегі сезімнің тереңдігі мен күрделілігін сипаттау үшін сөз таба алмай жатамыз. Қалай болғанда да кейбір сезімдер сөздік сипатта берілмей, вербалды емес құралдар арқылы жеткізіледі.

Екіншіден, осы вербалды емес тілдерді (язык тела) білу арқылы өз-өзімізді ұстауға үйренеміз. Егер әңгімелесуші өзінің ашуын басқара алмаса, ол айқайлауды, бұрылады немесе одан асар жарасымсыз қылықтарды жасайды. Вербалды емес каналдар адамдардың біз жайлы не ойлайтынын түсінуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, вербалды емес сигналдар санасыз түрде көрінетінін ескеру қажет. Сондықтан, адамдардың сөздерді саралап, салмақтай отырып айтқанына қарамастан, көбіне жест, мимика, интонация, дауыс ырғағы шындықты көрсетеді. Осы вербалды емес қарым-қатынастың кез келген элементі айтылған сөзді растауға немесе күмәнмен қарауға жол ашады.

Психологиялық бейне жасауда ең күрделі де маңызды тәсіл – жеке адамның бітістерді біріктіре әсерлену құбылысы. Оның мәні мынады: әрбір адам сан-қилы тұлғалармен көп мәрте кездесе жүріп, қабылдау және бағалаумен жадында олардың сырт көрінісі, психологиялық және әрекет-қылығы туралы пайымдау бекітеді.

Р.С. Немов вербалды емес қарым-қатынастың маңызы зор екендігімен келісе отырып, кеңес беру барысында клиенттің психологиялық жағдайы мен жеке тұлғалық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік беретін белгілерді көрсетті [3]. Олар:

- Денесін алға илдіру, отырған күйінде қолдарын тізесіне немесе орындыққа тіресе: адам әңгіме айтуды тоқтатып, әрекет етуге дайын;

- Көз қарашығының үлкеюі – сол кездегі адамның жағымды сезімін білдірсе, көз қарашығының кішіреюі – жағымсыз сезімді білдіреді;

- Егер адам тобықтарын бір-біріне біріктіріп отырса, оның болып жатқан нәрсеге көзқарасы жағымсыз, бірақ ол өзін ұстап отыруға мәжбүр, жағымсыз ойлар мен жағымсыз сезімнің белгісі;

- Бастың тіке қалыпта болуы адамның көріп немесе естіп отырған мәселесіне нейтральды көзқарасының белгісі. Басын бір жаққа иген болса, қызығушылық танытқаны. Егер адамның басы алға қарай иілсе, жағымсыз қатынастың белгісі;

- Қолын басына қоюы - өзіне сенімді, өзгелердің алдында жоғары санайтын адамдардың қимылы.

- Егер адам қобалжып, сынау немесе қорғаныс позициясын ұстанса – екі қолын көкірегінің алдына жинастырады;
- Қолын көкірегіне жинастыруы – қорғанысты қажет ететін жағдайда тығылуға деген ұмтылыстың белгісі;
- Егер сізбен әңгімелесуші адам екі қолын көкірегіне жинастырса, ол сіздің дегеніңізбен келіспей тұрғаны;
- Өзінің жағымсыз сезімдерін жасыруға деген ұмтылысты иықты қарсы қолдың саусақтарымен қысқаны арқылы байқауға болады;
- Егер қолды көкірекке жинастырғанда бас бармақ жоғары қараса, ол адам өзінің дәрежесін жоғары санағаны;
- Қолды айқастыру, сондай-ақ, қорқыныш сезімінің туындағанын көрсетеді;
- Егер адам тамақ астын уқаласа, ол шешім қабылдау үстінде отыр;
- Егер адамға өзінің шешімі жайлы айтуды сұрағанда ол аузына бір зат (саусақ, көзілдірік) салса, ол сенімсіз, алаңдауда, оған ойлануға уақыт керек болғаны;
- Егер адам желкесін алақанымен сипап, көзін шетке тартса, ол адам өтірік айтуда;
- Екі қолын беліне қойып, бір қолымен екінші қолының білегін ұстаса, ол адам ашулы, ренжулі күде және өзін «қолға алуға» тырысуда;
- Адам ашулы болған сайын, оның арқасындағы қолылы жоғары көтеріле түседі;
- Адамның өтірік айтқанын немесе шынайы еместігін көрсететін белгілер: басын, бет бөліктерін қолымен ұстауы, әсіресе, аузын, мұрнын, көзін, құлағын және мойнын;
- Саусағын аузына салуы, қолдауды қажет еткені.
- Саусақпен немесе тырнақпен устел бетін тарсылдату шыдамсыздықтың белгісі;
- Егер айқасқан қолдару жоғарыда болса, бұл адаммен келіскі қиын болады.

Жеке адамдар арасындағы қарым-қатынастар өте нәзік те үзілгіш келеді, себебі нақты тұлғалар арасындағы қатынастар сол қатынас иелерінің құбылмалы көңіл күйіне тәуелді. Уақыттың өтуімен жастың елге тартуымен аралық қатынастар тұрақтала түседі, балалық пен жас өспірім шақтағы адамдар арасындағы бұрқасын жол таңдау бұл кезде сабасына келе бастайды, адамның ішкі дүниесі сабыр тауып, кездейсоқ қатынас, байланыстарға құлай түспей, өз қалауын таңдай алу қабілетіне жетеді. Қатынастардың тұрақталуының және бір жөні адамдар бірін бірі жете танып, бірінің қылығына екіншісі көнігіп, өзара үйлесімге бейімделуі.

Адамдардың алғашқы танысуынан олар арасындағы бұдан былайғы қатынастардың қай сипатта боларын аңғара салу өте қиын. Көп жағдайда тым жақсы басталған таныстық қапелінде үзіледі, ал кейде тіпті басқаша да болады: алғашқысында әйтеуір бірдеңеден ұнатпай жүрген адамына бара-бара үлкен құрметпен қатынас көрсеткендер де аз емес. Мұндай жағдайлар адамдардың бір-біріне алғашқы танысуда берген бағалары мен қабылдауына байланысты психологиялық заңдылықтарға орай туындайды.

Нақты мезеттегі адамдар арасында болатын қатынастар сипаты көптеген шарттарға тәуелді, мысалы, адамның денсаулығы мен психологиялық кейпі. Дені сау, көңілі көтеріңкі болса, төңірегіндегілермен қатынас та әп-әдемі, үйлесе түседі. Көңіл-күйге жайлы жағдай болса, қатынасың одан әрі беки түседі, ал қандай да әбігер күйде түзілген қатынас көбіне баянды болмайды.

Адамдар арасындағы қатынастар олардың жеке мінез-құлығына да байланысты. Әрдайым ұнамды арақатынастардың орнығуына адамда қайырымдылық, ақөңілділік, үйіршендік, достық пен ұжымшылдық қасиеттер пайдалы. Ал сенімсіздік, күмншілдік, өшпенділік, тұйықтылық пен өзімшілік-қалыпты қатынастар орнығуына кері әсерін тигізеді.

Ой-өрісі кең дамыған, тәжирибесі бар адамдар өз қатынастарын меңгере алады, бірақ бұл көптің қолынан келе бермейтін іс, себебі көп жағдайда аралық қатынастардың мәнін соларды түзуші адамдардың өздері де түсіне бермейді, ал түсінбеген затты санлы басқару мүмкін емес [4].

Қарым-қатынас жасау арқылды адамға ғана тән табиғи қасиет және ол адамның

тіршілік бейнесі мен мәдени өмірінде, тұрмыс салтында күнделікті күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыратын тұрақты шарт. Ойын мен оқу және еңбек, адам әрекетінің негізгі түрлері осы қарым-қатынас арқылы дамып жетіліп жүзеге асады. Адамдар өзара тілдесіп өмір сүруге бейімделуі организм тіршілігі үшін су мен ауа, күн шұғыласы сияқты табиғи қажеттілігімен бірдей.

Жас ұлайған сайын қатынастар тек тұрақталып қана қоймастан адамның оларды басқару қабілеті де артады. Мұндайда адамға жәрдемге келетін оның даралық ерекшеліктерін қосымша өмірлік тәжірибесі. Әрқашан адам аралық қатынастарды жеңіл де ұтымды реттейтін адамдар арасында кәсіби қызмет бабымен жұмыс жүргізетін, сендіре әңгіме айта білетін, әлеуметтік жетекшілікке ыңғайлы мамандар болады, мысалы: саясаткер, мекеме және өндіріс башылары, мұғалімдер, дәрігерлер мен актерлер. Адам аралық қатынастарға ықпал жасай білу қабілетін қатынастар психологиясы үздіксіз үйрену арқылы жетілдіре, дамытып баруға болады.

Адамдар арасындағы қатынастарының қалыптасуы, әдетте, олардың бірін-бірі қабылдай алуы, түсінуі және бағалауына байланысты, яғни тілдесу нәтижесінде бір адамның екіншісінің образы жөнінде топшылаған ой-пікірі. Екінші адамның тұлғалық образын оның сырт пішіні мен психологиясын және әрекет-қылығын байланыстыра, салыстырып тануға болады. Ал психологиялық бейне әр адамның қажетсінуінен, қылық мотивтерінен, мінез бітістерінен, әрқандай өмірлік жағдайлардағы көңіл-күй толғаныстары мен әрекеттерінен көрінеді [5].

Қарым-қатынас түбегейлі адамдық сұраныс бола отырып, дербес құндылық болады, себебі адам басқа адамды әрдайым қажетсінеді. Ол үшін маңызды дүние – бұл басқа адам, онымен қарым-қатынас, ортақ істі бірлесіп орындау, ниеттестік. Тек қана қарым-қатынас процесінде және тек сол арқылы адамның мәні көрініс табады. Қарым-қатынас жеке адам құрылымының маңызды факторларының бірі болып, оның әлеуметтануының қажетті шарты болып табылады. Қарым-қатынас қоғамның және адам өмірінің барлық жағын қамтиды. Адам басқа адамдармен қарым-қатынасыз өз өмірін елестете алмайды, себебі оның өмірі бүкіл адамзаттың сақталуына тікелей байланысты.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Леонтьев А.А. Лекция как общение. – М.: (Общество «Знание»), 1974 – 39 с.
2. Горянина В.А. Психология общения: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/-3 изд., стер. – Москва: Издательский центр Академия, 2005. -415 с.
3. Немов. Основы психологического консультирования: Учеб. для студ. педвузов. – Москва: Гуманист изд. центр ВЛАДОС, 2000. -528 с.
4. Аллан Пиз, Барбара Пиз. Язык телодвижений. Расширенная версия ; [пер. с англ. Т. Новиковой]. – Москва: Эксмо, 2009. – 464 с.: ил.
5. Елеусізова С. Қарым-қатынас психологиясы. –А.: Рауан. 1996. -64 б.
6. Смирнова Е.Е.. Психология общения: Курс для тарших классов средней школы. – СПб: КАРО, 2005. -336 с.

КІТАП ТЕРАПИЯ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ 1 КУРС СТУДЕНТТЕРІНІҢ ИНКЛЮЗИВТІ ҚОҒАМҒА КӨЗҚАРАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ОҢҒАРБЕК А.Д.

СР-21-1к тобы студенті.

АБДАКИМОВА М.К.

Ғылыми жетекші – п.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада кітап терапиясы, оның түрлері мен әдістері туралы

біршама түсінік берілді, кітап терапиясының инклюзивті қоғам құрудағы өзектілігі, атқарар рөлі сонымен қатар, 1 курс студенттері арасындағы инклюзивті қоғамға деген пікірлері кітап терапиясы арқылы бекітіле түсті.

Кілттік сөздер: терапия, кітап терапия, инклюзивті қоғам, инклюзивті білім беру.

Балалық шақ – адамның дамуындағы басты саты; бұл кезеңде сау, сәтті және бақытты өмірдің негізі салынады. Балалардың дамуына қолдау көрсету – қоғамның стратегиялық мақсаты. Сапалы және қолжетімді деректердің болуы, оларды жүйелі түрде жинау, талдау және тарату балалардың өмір сүру сапасын жақсарту жөнінде шешім қабылдауға мүмкіндік беретін балалардың жағдайы туралы объективті және кешенді білімнің іргелі негізі болып табылады.

1948 жылы 10 желтоқсанда қабылданған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында:

1 бап. Барлық адамдар тумысынан азат және қадір-қасиеті мен құқықтары тең болып дүниеге келеді. Адамдарға ақыл-парасат, ар-ождан берілген, сондықтан олар бір-бірімен туыстық, бауырмалдық қарым-қатынас жасаулары тиіс.

2 бап. Әр адам, нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе басқа да наным-сенімдеріне, ұлттық, немесе әлеуметтік тегіне, мүліктік, тектік-топтық, немесе басқа да жағдаяттарға қарамастан осы Декларацияда жарияланған барлық құқықтар мен бостандықтарға алаланбай, бірдей тең ие болуы тиіс делінген [1].

Бала құқықтары туралы конвенцияның 23 тармағы бойынша мүгедектігі және ерекше қажеттіліктері бар балалар, ақыл-ой немесе физикалық тұрғыдан ерекше қажеттіліктері бар әрбір бала қоғамда барынша лайықты өмір сүруге құқығы бар. Үкімет мұндай балаларға сабақ оқу, ем алу, еңбекке дайындалу, демалу, барынша тәуелсіз болуға, яғни толыққанды өмір сүру мүмкіндігін қамтамасыз етуі керек [2].

Нью-Йорк қаласында, 2006 жылғы 13 желтоқсанда қабылданған Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияның 3-бабының жалпы қағидаттарына келесілер кіреді:

a) адамға тән қадір-қасиетті, оның өз таңдауын жасау еркіндігін қоса алғандағы жеке дербестігін және тәуелсіздігін құрметтеу;

b) кемсітпеушілік;

c) қоғамға толық және тиімді тарту және қосу;

d) мүгедектердің ерекшеліктерін құрметтеу және оларды адами алуан түрліліктің компоненті және адамзаттың бір бөлшегі ретінде қабылдау осы Конвенцияның қағидаттары болып табылады [3].

Мүгедектік қоғамда уақыттың өтуімен байланысты өзгерген ұғым болып табылады. Бұл өзгеріс қоғамның мүгедектікті анықтауға жәрдемдесетін тәсілдеріне, соған сәйкес, мүгедектігі бар адамдар мен олардың отбасыларын қоғамға ықпалдастырудағы оның рөліне ықпал етті. Соңғы онжылдықтар ішінде мүгедектіктің «медициналық» моделінен «әлеуметтік» моделіне көшу мүгедектік үшін әлеуметтік жауапкершілікті индивидтен тұтас қоғамға беру тәсіліне айтарлықтай дәрежеде ықпал етті. Шын мәнінде, осы модель үшін қолданылатын «медициналық» термин Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) мүгедектікті анықтаудағы «кемістік», «патология» және «мүгедектік» секілді терминдері қолдану жөніндегі дауынан туындайды. Қоғам неғұрлым «тіркелген» болып табылатын болса, медициналық модель адамды икемді әрі «өзгертін» (сәйкесінше, қауқарсыз және сонымен қатар мүгедектікке бейімделуге қабілетті) адам ретінде қарастырады. [4].

Өзектілігі. 24 қараша 2021 жылғы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ресми сайтындағы дерегі бойынша мүгедектік деп денсаулығы бұзылған адамдардың жеке сипаттағы факторлармен және жағдай факторларымен (басқалардың теріс қатынасы, көлік құралдары мен қоғамдық инфрақұрылым объектілерінің қол жетімсіздігі және әлеуметтік қолдаудың шектеулілігі сияқты) өзара әрекеттесу ерекшеліктері түсініледі.

ДДҰ дерегі бойынша мүгедектік мәселесі 1 миллиардтан астам адамға әсер етеді. Бұл әлем халқының шамамен 15% пайызы, 15 және одан жоғары жастағы 190 млн (3,8%)

адамға дейін медициналық қызметтерге жиі мұқтаж болып, айтарлықтай функционалдық шектеулерге ұшырайды. Созылмалы аурулардың ауыртпалығы мен халықтың қартаюына байланысты мүгедектігі бар адамдардың саны өсуде [5].

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің деректері бойынша 2021 жылғы мамыр айының соңындағы жағдай бойынша мемлекетімізде 702 158 мүгедектігі бар адам тіркелген. ЮНИСЕФ «Мүгедектігі бар балалардың жағдайын талдау: Қазақстан Республикасындағы инклюзивті қоғамның дамуы» зерттеуінің авторлары - Мүгедектік ата-аналардың балаларды тастауының негізгі себептерінің бірі деген қорытындыға келді. Тастанды балалардың 32% пайызында ауру және туа біткен патологиялар болғандығы айтылады. Осы мәселе туралы БҰҰ Бала құқықтары жөніндегі комитеті және Адам құқықтары жөніндегі кеңесі елімізге бірнеше ұсыныс айтты:

- балалардан бас тарту практикасын болдырмау жөніндегі стратегиялар мен ағартушылық және іс-шараларды ұйымдастыру;

- мүгедек балалардың жағдайы мен құқықтары туралы халықты хабардар ету және оларға осы құқықтарды жүзеге асыруға кедергі келтіретін теріс көзқарастарды болдырмау үшін ақпараттық-насихаттау науқанын өткізу;

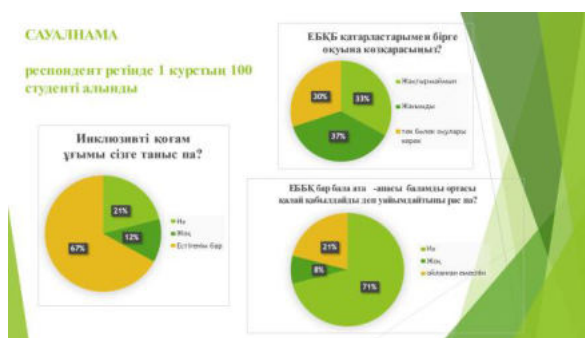
- мүгедек балаларды стигматизациялауға әкелмейтін лексиканы пайдалануды қамтамасыз ету.

Аталған мәселелерді шешу жолында кітап терапияны қолдану зерттеу жұмысының өзектілігі болып табылады.

Зерттеу жұмысының барысы. Жобаның практикалық бөлігін іске асыру үшін 1 курс студенттері ішінен респонденттер алынды. 100 студенттен тұратын респонденттерден анонимді түрде 10 сұрақтан тұратын сауалнама алынды. Сауалнама анализі бойынша респонденттердің:

- 1) Инклюзивті қоғам ұғымы туралы білімдерінің жеткіліксіздігі;
- 2) ЕББҚ бар бала туралы, инклюзивті білім беру туралы түсінігінің аз болуы, бірге оқуға деген толерантты емес атмосфераның болуы;
- 3) ЕББҚ бар баланы ортаның қалай қабылдайтындығы туралы сенімсіздігі анықталды.

Аталған мәселелердің шешілу жолын біз кітап терапия әдісі арқылы ұсынамыз.

1-кесте. Респонденттерден алынған сауалнама анализі.

Кітап терапиясы – бұл арнайы таңдалған кітаптарды мақсатты оқу және талқылау арқылы адамға психотерапиялық әсер ету.

Кітап терапиясы – арнайы таңдалған кітаптарды мақсатты түрде оқу және талқылау арқылы адамға психотерапиялық әсер ету. Кітап терапиясы кезінде адам өз шекарасын түсінбеу, өз қажеттіліктері туралы айта алмау және кейбір қалаулардан қорқумен жұмыс істейді. Сюжеттерді талқылау арқылы бейсаналық санаға өтеді. Кейіпкерлердің қарым-қатынасын талдай отырып, клиент өзіне ненің қолайлы, ненің келмейтінін және неге екенін анықтайды. Екінші реттік жеңілдіктер, ата-аналық сценарийлер, басқа адамдардың таңылған көзқарастары және т.б. жүзеге асырылады. Мұның бәрі клиент пен психологтың

тандемдегі жұмысының арқасында болады. Белгілі бір кезеңде жетекші маман клиенттің назарын оның айтқан сөздеріне аударып, жетекші сұрақтар қояды.

Кітап терапия 4 ғылымның тоғысында пайда болды: медицина, психология, психиатрия және кітапхана ісі. Бірақ ол өзінің қолданылуын әртүрлі салаларда тапты: психология, педагогика, балалармен жұмыс, қиын жасөспірімдер мен қарттар. Әдістеме психиатриялық клиникаларда, оңалту орталықтарында, балалар үйлерінде, мектептерде, қарттар үйлерінде, үйде қызмет көрсетуде қолданылады [6].

Кітап терапия не үшін қажет?

- Адамды мәседен хабардар ету, оның түсінігін арттыру;
- Адамға жағдайды тереңірек түсінуге, оның жағдайын бағалауға, өмірдегі қиындықтар мен проблемаларды анықтау мүмкіндік беру;
- Мәселелерді талқылауға ынталандыру, іштегісімен бөлісу;
- Өмірлік құндылықтар мен көзқарастарын қайта қарауға көмектесу;
- Мәселелерді шешуде жеке тәжірибесі бар клиенттер бар болғандықтан ұтымды шешім қабылдауға ықпал етеді.

Сауалнама алынған 1 курс студенттері, респонденттерімізбен 28 ақпан мен 18 наурыз аралығында келесі 4 кітапты оқып талдау бойынша 6 кітап терапиялық отырыс жасалды:

1) Имогенаның бұғы мүйіздері; 2) Мен ерекшемін және сен де ерекшесің! 3) Барлығы сондай әртүрлі; 4) Нүкте.

Кітап терапияны өткізу 3 кезеңнен тұрады. Кітап оқуға дейінгі кезең, кітап оқу барысы және кітап оқып болғанна кейінгі кезеңдерді қамтиды.

Бірінші кезеңде мәтінді оқымас бұрын қолдануға ұсынылатын стратегиялар адам бұрыннан білетін және оқу барысында қандай жаңа ақпарат алатындығы арасындағы байланысты орнату арқылы оқуға деген қызығушылықты оятуға бағытталған.

1-сурет. Имогенаның бұғы мүйіздері кітабын талдау барысы.

Екінші кезең оқу барысында оқырмандар шығарманың мағынасы мен идеяларын қаншалықты түсінетінін бақылайды. Бұған мәтіндегі негізгі ақпаратқа және тірек бөлшектерге назар аудару, болжау қабілеті (яғни жолдар арасында оқу, түсіну үшін өз білімі мен тәжірибесін пайдалану), оқуға дейін қалыптасқан болжамдарды тексеру және нақтылау, мәтіндегі идеялар мен оқиғалар арасында байланыс орнату, сұрақтар қою, визуализация және т. б. Негізгі идея және демеуші белгілер – оқырмандар негізгі идеяны анықтайды және мәтінде оны түсінуге ықпал ететін мәліметтерді табады. Визуализация-бұл мәтіннің ішіндегі идеяны (кейіпкерлер, орын, уақыт, бөлшектер және т.б.) қалыптастыру, ол оқылғанның мағынасын қабылдауға ықпал етеді. Визуализацияның міндеті-біз оқыған нәрсенің суретін көру, қиялымызда елестету. Қойылатын сұрақтар:

- Суреттерді талқылау;
- Графикалық ұйымдастырушыны құру;
- Драматизация (оқығанның рөлдік көрінісі).

Кітап оқып болғаннан кейінгі кезеңде алынған ақпаратты нақты өмірде, оқырмандар кездесетін жағдайларда қалай қолдануға болатындығын анықтау маңызды. Мазмұндау, жалпылау, өзара байланыс, бағалау және талдау жасалынады.

28 ақпан мен 18 наурыз аралығында 1 курс студенттерімен оқылған топтық кітаптерапия әдісінен соң зерттеуіміздің келесі нәтижелерін алдық. Респонденттерден алынған алғашқы сауалнама (25 ақпан 2022 ж.) нәтижесі бойынша олардың инклюзивті қоғам туралы түсініктерінің аздығы, мағынасын толық әрі дұрыс түсінбейтіндігін көрсетті. Сонымен қатар ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушылардың инклюзивті білім алу қағидатына сәйкес қатарластарымен бірге оқуына құқығы бар екендігіне қарамастан респонденттердің 33% пайызы «жақтырмаймыз» деген пікір білдірді. Ал 30% пайызы ЕББҚ бар балалар мүлдем бөлек оқуы керек деген пікірді ұстанды (2-кесте).

№	Сұрақтар	Жауаптар, %		
1	Инклюзивті қоғам ұғымы сізге таныс па?	Иә	Жоқ	Естігенім бар
		21%	12%	67%
2	ЕББҚ қатарластарымен бірге оқуына көзқарасыңыз	Жақтырмаймын	Жағымды	Тек бөлек оқулары керек
		33%	37%	30%
3	ЕББҚ ата-анасы баламды ортасы қалай қабылдайды деп уайымдайтыны рас па?	Иә	Жоқ	Ойланған емеспін
		71%	8%	21%

2-кесте. Кітап терапияға дейінгі кезеңдегі сауалнама нәтижелері.

28 ақпан мен 18 наурыз аралығында респонденттермен «Имогенаның бұғы мүйіздері», «Мен ерекшемін және сен де ерекшесің!», «Барлығы сондай әртүрлі», «Нүкте» кітаптарын оқып, кітап терапия әдістерін қолдану қорытындысы бойынша және респонденттерге кітап терапияның әсерін анықтау мақсатында алынған екінші реттік сауалнама келесі нәтижелерді көрсетті:

- студенттерді мүмкіндігі шектеулі балаларда, олардың ата-аналарында болатын мәселелермен хабардар етілді, инклюзивті қоғам құруға деген талпынысы артты;
- жағдайды тереңірек түсінуге, бағалауға, өмірдегі қиындықтар мен мәселелерді анықтауда кітап терапияның ұтқырлығы дәлелденді;
- кітап терапиясы арқылы мәселелерді талқылап, бөлісе алу мүмкіншілігі туды;
- респонденттердің өмірлік құндылықтар мен көзқарастарын қайта қарауға әсерін тигізді.

Респонденттердің инклюзивті қоғам туралы терең білімі қалыптасты, ЕББҚ бар балалардың қатарластарымен араласып, бір мектепте оқуы туралы көзқарастары өзгергенін байқадық. Респонденттердің көпшілігінің пікірінше қоғамның әрбір мүшесінің адамға деген мейірімі, түсіне білуі, ізгілігі артқан сайын біз инклюзивті қоғам құруға бір қадам жақындай береміз деген пікірге келгендігі анықталды (3-кесте).

№	Сұрақтар	Жауаптар, %		
1	Инклюзивті қоғам ұғымының мағынасын білесіз бе?	Иә	Жоқ	Естігенім бар
		81%	8%	11%
2	ЕББҚ қатарластарымен бірге бір сыныпта оқуына көзқарасыңыз	Жақтырмаймын	Жағымды	Тек бөлек оқулары керек
		13%	78%	9%

3	ЕБҚБ ата-анасы баламды қоғам қабылдамайды деп уайымдайтыны рас па?	Иә	Жоқ	Қоғамымыз инклюзивті болған сайын жоқ
		21%	5%	74%

3-кесте. Кітап терапиядан кейінгі кезеңдегі сауалнама нәтижелері.

Қорытындылай келе, тағдыры ерекше білім беру қажеттілігі бар баланың анасы болу, ал ананы да баланы да қоғам қабылдай қоймаса үлкен қысым сезетіні даусыз. Тіпті, менде осындай бала бар деп айтуға ұялып, іштей қиналады. Сол себепті, қоғам алдымен өзін тәрбиелеп, инклюзивтіге айналуы керек.

Инклюзив дегенді қоғам жалпыхалықтық комфорт деп қабылдауы керек. Яғни, бір-біріне деген құрметін көрсетіп комфортта өмір сүре білсе, онда бір мәселе азаяр еді. Осы орайда қоғамымызды инклюзивті қоғамға даярлау үшін кітап терапияны аталған мәселенің шешім жолы ретінде қарастырып отырмыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III).
2. Бала құқықтары туралы конвенция, Нью-Йорк, 20 қараша 1989 ж.
3. Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция, Нью-Йорк, 13 желтоқсан, 2006 ж.
4. «Мүгедектігі бар балалардың жағдайына талдау: Қазақстан Республикасында инклюзивті қоғамды дамыту», - Астана, 2014, – 108 б.
5. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>
6. Библиопсихология. Библиопедагогика. Библиотерапия / Отв. ред. Н.Л. Карпова, редколл.: Н.С. Лейтес, О.Л. Кабачек, И.И.Тихомирова. – М.: Российская ассоциация школьных библиотек, 2015.

ӘЛЕУМЕТТІК САЛАДАҒЫ КРАУНДФАНДИНГ

САДВАКАСОВА К.Ж.

Ср-21-1к тобының студенті

ИСАЕВ А.А.

Ғылыми жетекшісі: магистр, оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Краудфандинг (crowd funding, ағылшын тілінен crowd funding, crowd - «crowd», funding - «financing») – күш-жігерді қолдау үшін өз ақшаларын немесе басқа ресурстарын ерікті түрде біріктіретін адамдардың (донорлардың) ұжымдық ынтымақтастығы, әдетте Интернет арқылы басқа адамдар немесе ұйымдар (алушылар), қаражат жинау үшін әртүрлі мақсаттарға қызмет ете алады — апатты жою, жанкүйерлерді қолдау, саяси науқандарға қолдау көрсету, жаңадан бастаушылар мен шағын бизнесті қаржыландыру, тегін бағдарламалық қамтамасыз етуді жасау, бірлескен инвестициялардан табыс алу және т.б.

Кілттік сөздер: краудфандинг, экономикалық қызмет, әлеуметтік қызмет.

Ақпараттық технологиялардың дамуы адамдар арасындағы қарым-қатынастың жаңа формаларын көрсететін желілік коммуникациялардың пайда болуына ықпал етеді. Олардың ішінде краудфандинг ерекше орын алады. Жұмыстың өзектілігі оны социологиялық білім контекстінде жеткіліксіз білумен краудфандингтің қарқынды дамуымен анықталады.

Қазіргі ақпараттық қоғам ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен

пайдаланатын желілік қоғам ретінде сипатталады. Ақпараттық қоғамдағы алғашқы желілік өзара әрекеттесулердің бірін М.Кастеллс зерттеді. Қоғамдық дамудың негізі технологиялық серпіліске әкеліп, желілік коммуникациялардың қоғам құрылымына енуіне ықпал еткен ақпараттық технология екенін анықтады. Желілік қоғамның жаңа шындық ретінде пайда болуы қоғам мен адамға жаңаша көзқараспен қарауға мүмкіндік берген Интернеттегі коммуникациялық өзара әрекеттесулердің дамуымен байланысты.

Желілік қоғамға ену үшін адам электронды хабарламалар ағындарының арасында болуы және осы кеңістікте күрделі коммуникациялық өзара әрекеттесулерді құруы керек. А.П. Федоркина, бұл үдерісте басым рөлді тікелей өзара әрекеттесу және адам тәжірибесі емес, ақпарат пен коммуникация көбірек ойнайды. Желілік коммуникациялар: өзара әрекеттесу арқылы қоғамдық және жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру арқылы адамдардың қоғам өміріне қатысуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. ғаламторда; тез және тиімді қарым-қатынас жасау; қысқа мерзімде адам және қаржылық ресурстарды жұмылдыру; қоғамның немесе жеке адамның мәселелерін бірлесіп шешу. Желілік коммуникациялар жүйесінде азаматтардың жеке ресурстарын өнім өндіруге, қызмет көрсетуді әзірлеуге және енгізуге немесе әртүрлі әлеуметтік мәселелерді шешуге пайдалану болып табылатын крауд технологиялары кеңінен тарады. Крауд-технологиялар арасында белсенді дамып келе жатқан краудфандинг ерекше орын алады. желілік коммуникацияның ағымдағы бағыттары.

Краудфандингтің көптеген анықтамалары бар (ағылшын crowd – «crowd және funding – қаржыландыру»). Дж.Хоу краудфандингті интернет арқылы қайырымдылық жинау деп анықтайды. В.Л. Чугрев краудфандингті ерікті қайырымдылықтар мен сыйлықтарға негізделген ұжымдық қаржыландырудың әлеуметтік технологиясы ретінде түсінеді. В.Д. Найтингейл авторлар тобымен краудфандингті нақты жобаларды жүзеге асыру үшін Интернет арқылы адамдардың үлкен топтарынан қайырымдылық тарту ретінде ұсынады. Н.Г. Копа советская краудфандингті адамдардың кең ауқымына үндеу ретінде түсіндіреді, олардың әрқайсысы қандай да бір сыйақы алу үшін инвестициялық үлес қоса алады [1].

Көріп отырғаныңыздай, краудфандинг дегеніміз қайырымдылық, Интернет арқылы әртүрлі жобаларды өз еркімен қаржыландыратын үлкен топтардың ақшалай салымы деп түсініледі.

Краудфандингтің маңыздылығы жобаларды жүзеге асыру үшін, атап айтқанда әлеуметтік салада қаржылық ресурстарды тарту проблемасының болуымен анықталады. Несие сияқты капиталды тартудың дәстүрлі түрлері шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлерге қолайлы шарттарда бұл тапсырманы орындауға мүмкіндік бермейді, өйткені несие алу өте қиын. Капитал табу проблемасы жобаларды қаржыландырудың жаңа үлгілерінің пайда болуына әкелді, олардың бірі краудфандинг болып табылады, ол негізінен Интернетті пайдалана отырып балама қаржыландыру болып табылады.

Краудфандингті негізінен экономикалық саланың қызмет ету контекстінде қаржылық құрал ретінде шетелдік және ресейлік мамандар белсенді түрде зерттейді. Бұл қызметті жүзеге асырудың практикалық аспектілері де жинақталған [7]. Дегенмен, краудфандингтің социологиялық құрамдас бөлігі жеткілікті түрде зерттелмеген, бұл оны әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыруды болжайды. Осы мақсатта, біздің ойымызша, краудфандингті социологиялық білім контекстінде ұсынып, оның мақсаты, объектісі, пәні, субъектілері, қызметтері, түрлері, сипаты мен мазмұны, нәтиже құралы сияқты маңызды маңызды сипаттамаларын анықтау қажет

Кез келген іс-әрекеттің мақсаты субъектінің қажеттіліктерін көрсететін идея ретінде сипатталуы мүмкін, оның өз қызметінің қажетті нәтижесіне қол жеткізу туралы шешімі және осы қызметтің реттеушісі ретінде әрекет етеді. Краудфандингтің мақсаты – жобаны қаржыландыруға көп адамдарды тарту. Қойылған мақсатқа жету үшін жоба авторы адамдарды жобаға ақша салуы үшін қызықтыруы керек. Краудфандингтік іс-шаралар процесінде қаражат әртүрлі мақсаттарға жиналады: табиғи апаттардан зардап шеккендерге

көмек көрсету, инновациялық, іскерлік, шығармашылық, ойын және басқа жобаларды, стартап-компанияларды қаржыландыру, бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу, саяси науқандарды қолдау және т.б.

Ақшаны инвестициялау арқылы адамдар әртүрлі мақсаттарды көздейді, оларды келесідей бөлуге болады:

1. Қаражат әлеуметтік маңызы бар жобаларға ерікті қайырымдылық ретінде беріледі. Бұл модель әлеуметтік, саяси, экологиялық және басқа да жобаларды қаржыландыру кезінде жиі кездеседі. Ақшаны аудару арқылы адам моральдық қанағаттануды алады, мысалы, ерікті қайырымдылықтар ауыр науқас балаларға қымбат дәрі-дәрмектерді сатып алуға жұмсалған кезде.

2. Қаражаттар қаржылық емес сыйақы негізінде беріледі – краудфандинг қызметінің кең таралған үлгісі. Оның ерекшелігі - адамдардан ақша алу, оның орнына олар жазылған альбомның тұсаукесеріне шақыру түріндегі қаржылық емес сыйақы алады, бірінші өндірілген өнімнің үлгісі және т.б. Бұл модельге сәйкес демеушілер бірлескен қаржыландыру нәтижесінде пайда болған өнімді немесе қызметті бірінші болып алады. 3. Қаражаттар қаржылық сыйақы алу шарттарымен беріледі. Бұл сыйлықтың басты ерекшелігі – демеуші жобаны қолдағаны үшін инвесторға айналуы. Краудфандингтің объектісі – адамдарға фитнеске қатысуға ынталандыру үшін әсер ету процесі. жобаны қаржыландыру және олардың нақты қажеттіліктерін, мүдделерін, құндылықтарын, құндылық бағдарларын қалыптастыру, яғни оларды әлеуетті салымшылар болуға ынталандыру [2].

Краудфандингтің мәні жобаны қаржыландыруға қатысуға қатысты адамдар арасындағы коммуникациялық өзара әрекеттесу болып табылады. Коммуникациялық өзара әрекеттестік краудфандинг қызметінің субъектілері арасында жүзеге асырылады және ерікті сипатымен, мақсаттылығымен, тұтастығымен және тиімділігімен сипатталады.

Краудфандинг субъектілеріне со m Nikation қарым-қатынасына түсетін адамдар кіреді:

1) жобалардың авторлары (краудфандерлер, пайдаланушылар) – қаражат іздеушілер;
2) әлеуетті салымшылар (донорлар, инвесторлар, демеушілер) – ақшаны (ресурстарды) салу;

3) краудфандинг платформаларын ұйымдастырушылар – жобаға қаражат жиналатын платформаларда краудфандерлік және әлеуетті салымшыны байланыстыратын делдал ретінде әрекет етеді. Шетелде краудфандинг қызметі субъектілерінің желілік өзара іс-қимылдары жүзеге асырылатын ірі краудфандинг платформалары:Kickstarter және IndieGoGo, Ресейде - Boomstarter және Planeta. Краудфандингтің мәні оның функцияларынан көрінеді. Мамандар краудфандингтің ең маңызды функцияларын бөліп көрсетеді: маркетинг – жоба қаншалықты сұранысқа ие болатынын тексереді аудитория және оның аудиториясы кім; баға белгілеу – краудфандер өз өнімінің немесе қызметінің құнын дұрыс бағалайтынын білуге мүмкіндік алады (Жаңа бизнес. Әлеуметтік кәсіпкерлік порталы бойынша). Біздің ойымызша, бұл функциялардың екеуі де экономикалық, бірақ краудфандинг те маңызды әлеуметтік рөл атқарады, сондықтан әлеуметтік функцияны да бөліп көрсету керек. Сонымен, экономикалық функциялар мыналарды қамтуы керек: өндіріс - краудфандинг жобасын іске асыру процесінде өнімдер мен қызметтер жасалады; маркетинг – мақсатты аудитория арасында жобаға сұранысты бағалауға, тауар немесе қызмет сұранысқа ие болатынын анықтауға мүмкіндік береді: баға белгілеу – тұтынушының өнімді сатып алуға дайын екендігін анықтауға мүмкіндік береді; инновациялық жобаны жүзеге асыру арқылы инновациялық қызметті жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Әлеуметтік функциялар ұсынылған: белсендіру – жобаны іске асыру процесінде әлеуметтік субъектілердің белсенділігін арттыруға ықпал етеді; мотивациялық – жеке және әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыруға субъектінің қызығушылығын арттыруға бағытталған; коммуникативті – адамдар арасындағы өзара әрекеттесу процесінде олар қарым-қатынас жасайды, ақпарат береді.

Мамандар, атап айтқанда, Ян Марко Леймейстер краудфандингтің келесі түрлерін

ажыратады: кез келген жобаларға ұжымдық демеушілік жасау үшін краудспонсорлық, краудинвестинг – пайданы бөлуге кейіннен қатыса отырып, компанияны стартап қаржыландыру, краудлендинг – кейбір жеке тұлғалардың қаражатын аудару басқалар немесе ұйымдар, crowddonating / raising-қоғамның қайтарымды талап етпейтін маңызды мәселелерін шешуге әлеуметтік инвестициялар, қаражатты мүлдем өтеусіз инвестициялау. Біздің ойымызша, инвестицияланған қаражаттың сыйақысы критерийін пайдалана отырып, краудфандингтің ұсынылған түрлері қайтарымды негізде жобаны іске асыру үшін қаражат жинау кезінде экономикалық краудфандингке біріктірілуі мүмкін, мысалы, табыс, өнім немесе қызмет алу және әлеуметтік краудфандинг, жинау кезінде қаражат өтеусіз негізде жүзеге асырылады, атап айтқанда, қайырымдылық көмектерді жинау.

Краудфандинг қызметінің сипаты мен мазмұнын келесі параметрлер бойынша анықтауға болады. Краудфандинг дегеніміз:

Экономикалық және әлеуметтік қызмет, соның нәтижесінде қоғамдағы тұлғаның әртүрлі қажеттіліктері қанағаттандырылады;

Коммуникативті әрекет – барлық өзара әрекеттесу негізінде жатқан ақпаратты тарату, алмасу және алу негізінде жүзеге асырылады. Мысалы, жобаның авторы оны жүзеге асыру үшін инвестицияларды іздей отырып, орналастыру шарттары туралы ақпаратты пайдаланады краудфандинг платформаларындағы піуа жобасы, ұқсас жобаларды жүзеге асыру және т.б.

Технологиялық қызмет – краудфандинг жобасын жүзеге асыру үшін қаражат жинау әртүрлі технологияларды қолдануды көздейді, мысалы, краудфандинг сайттарында өтінім беру және жобаны өңдеу технологиясы, сайтты ұйымдастырушылармен өзара әрекеттесу, инвесторларды тиімді тарту және т.б. ;

- тәжірибеге бағытталған қызмет - краудфандинг қызметін жүзеге асыру процесінде субъектілердің коммуникациялық өзара әрекеттесуінің нәтижесінде әлеуметтік шындықтың өзгеруі орын алады. Бұл қызметтің мазмұны нақты нәтиже болып табылады - жобаны жүзеге асыру немесе мәселені шешу үшін қажетті қаражат көлемін жинау:

1) нарықтық белсенділік – краудфандинг әлеуетті инвесторлардың қаржылық ресурстарын тарту үшін краудфандинг жобаларының авторлары арасында бәсекелестік болған жағдайда нарықтық жағдайда жүзеге асырылады. Краудфандингтік қызметтің құралдарын субъектілер қойылған мақсаттарға жету үшін пайдаланатын ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың жиынтығы ретінде көрсетуге болады.

2) Қаражатты жоба авторлары мен Интернеттегі краудфандинг сайттарын ұйымдастырушылар пайдаланатындарға бөлуге болады.

Жоба авторлары пайдаланатын құралдарға инвесторларды тарту үшін ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кіреді. Оларға мыналар жатады: краудфандинг платформаларында контент жасау, кіріс қаржы ресурстары туралы ақпаратты талдау, жобаны жылжыту және әлеуетті салымшыларды тарту және т.б. Жобаны жылжыту үшін авторлар.

Интернетті пайдаланып онлайн және офлайн режимінде жүзеге асырылатын тобырлық науқандарға жетекшілік ету делдалдық коммуникациялар – жарнама, PR және маркетинг. Краудфандинг алаңдарын ұйымдастырушылар пайдаланатын қаражатқа жобаларды жүзеге асыруға қаражат тартуға арналған ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кіреді. Оларға: жобаларды сайттарда орналастыру, жоба авторларына кеңес беру, авторларға жобаны жылжыту негіздерін үйрету және т.б.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Еникеева Л. А., Саван В. Анализ тенденции развития мирового рынка краудфандинга // Наука третьего тысячелетия: сборник статей Международной научно-практической конференции (3 ноября 2015 г., г. Самара). Уфа: РИО МЦИИ ОМЕГА САЙНС, 2015. С. 109–110.

2. Сорвина Т. А. Условия и факторы формирования бизнес-модели социального

ЖАСӨСПІРІМДЕР ЖҮРІС-ТҰРЫСЫНДАҒЫ МІНЕЗ АКЦЕНТУАЦИЯСЫНЫҢ КӨРІНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.

САДИРБАЙҚЫЗЫ Н., КАМЕЛ Д.К.

ПуМО-21-1к тобының студенттері

ИСИНА С.С.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы, магистр

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Адамды бір-бірлерінен тек туа пайда болған индивидуалдық мінез ерекшеліктері ғана емес, сонымен қатар өмір ағымындағы адам дамуының ерекшеліктері ажыратады. Адамның жүріс-тұрысы оның қандай жанұяда тәрбиеленгендігі, қай мектепте оқығаны, қандай мамандық иесі екендігіне және оның қарым-қатынас жасайтын ортасына байланысты. Түп-тамырынан бірдей екі адамды, әрі қарайғы өміріде еш бір ортақ ерекшеліктер байланыстырмауы мүмкін, бірақ, басқа жағынан ұқсас өмірлік жағдайлар мүлдем әртүрлі адамдарда, бірдей ерекшеліктер мен реакциялар тудыруы мүмкін.

Кілттік сөздер: жасөспірім кез, мінез, мінез акцентуациясы, психология.

Өмірлік типтер, мысалы офицер, қызметкер, ұстаз, сатушы, официант типтері белгілі бір қызмет немесе жағдайдың өмір қалпына әсер етуінен қалыптасады. Адам өз мамандығын өзінің индивидуалдық қабілеттеріне байланысты таңдайды. Бұл, ересек адамның тұлғалық диагностикасына қатты әсер ете алмайды, өйткені сыртқы жүріс-тұрыс формалары, ішкі бағыттылықтың көрінуіне қарағанда, жүре пайда болатын дағдыларға көбірек байланысты болады. Мысалы, ұстаз өзіне сенімді болады, себебі балалар ұжымында ол басты рөлге ие. Ұстазда өзіне сенімділікпен қатар, сыпайылық та көрінуі мүмкін. Өз-өзіне сенімділігі өзінің мамандығына байланысты болмаған жағдайда адам басқа адамдарға мүлдем басқаша әсер етеді.

Енді офицер тұлғасын қарастырайық. Көбіне офицерлер жоғары тәртіптілік пен ұқыптылыққа ие. Әскери адамда мұндай мінез ерекшелігі шектен тыс шыққан педантизмге қарағанда, көбірек ақталған.

Кәсіби дағдымен байланысты жүріс-тұрысты, адамның ішкі өзгешелігін көрсететін жүріс-тұрыспен байланыстырмайды. Бірақ, егер өзгешелік ерекшеліктер ерте балалық шақта пайда болған жағдайда, ересек тұлға құрылымында оның қаншалықты терең із қалдырғанын анықтау қиынға соғады. Мысалы, әрбір адамның туа пайда болған қасиеті-мадақтау, жақсы атаққа ие болу құмарлығы және аяушылық сезімі барлық адамдарға тән. Ересек адамда бұл қасиеттердің көрінуі ерекшеліктеріне балалық шақтағы әсерлер өз ықпалын тигізуі мүмкін. Адамның барлық бағыттылықтары және қызығушылықтары сырттан келеді. Адамның көзқарастарының бағыттылығы тек қана сыртқы стимулдарға байланысты. Мысалы, жауапкершілік және борыш сезімдері де әр түрлі бағытталуы мүмкін. Адамның қай жолды таңдауы, ол өмір сүретін қоғамға байланысты. Сонымен қатар, қызығушылық бағдарлар тәрбиелік ықпалдың іске асырылуына ешбір кедергі жасамайды. Яғни, туа пайда болған бағдар осы тәрбиенің негізі болып табылады, ал онсыз тәрбие мүлдем іске аспайды [5].

Барлық адамдар бір-біріне ұқсайды деп айту өте қиын. Мысалы, сыртқы келбетінен барлық адамдар әр түрлі, сол сияқты әр адамның психикасы да, басқа адамның психикасынан ерекшеленеді.

Осыған орай, келесі тезисті шығаруға болады:

1. Қызығушылықтар бағдарлары аймағы. Кейбір қызығушылықтар эгоисттік, ал кейбіреулері альтруисттік сипатқа ие болады. Осылайша, әділдік, қорқақтық немесе адамды жақтырмау сезімдері де осы аймақтарға жатады. Психика қалыптасуының осы түрлерінің бірі айқын көрінсе, немесе нормадан төмен болса, ол адамның қайталанбастық ерекшеліктеріне жатады. Яғни, қайталанбайтын айқын ерекшелікті тұлға акцентуациясының себебі ретінде санау дұрыс емес.

Нормадан ауытқушылық акцентуацияланбаған тұлғаларда жалпыадамдық қабылдайтын норма шегінде болатынын анықтау қиынға соқпайды. Бұл ерекшеліктер адамда туа пайда болғанда да, жалпы мінез-құлық көрінісін сипаттайды және индивидуалдық айқын көріністер ретінде бақыланбайды. Бірақ кейде, адамдық шағылысу вариациялары да көрініс табады: кейбір адамдар біршама эгоист немесе альтруист, кейбіреулері біршама атаққұмар, ендігі кейбіреулері өз борышына біршама саналы көңіл бөлетіндер болады. Осылайша, әртүрлі вариациялар негізінде қызығушылықтар мен бейімділік бағыттылық аумағында әртүрлі индивидуалдық типтер пайда болады, бірақ, оларды акцентуацияланған тұлғаларға жатқызуға болмайды.

2. Екінші аумақты ерік пен сезімдер аумағы деп белгілеуге болады. Құбылыстардың ішкі өңдеу мінез-құлқы маңызды дара ерекшеліктерді де анықтайды. Соның негізінде мінез-құлық пен индивидуалдылықтың модификациясы пайда болады. Яғни мұнда эмоциялардың көріну процесі, сезімдер тереңдігі мен олардың адамды баурап алу жылдамдығы жайлы сөз қозғалуда. Еріктік реакциялар түрлерін де осында жатқызуға болады. Оған холерикалық, флегматикалық темпераменттеріне қатысты ішкі еріктік қозушылықты жатқызуға болады. Бұл эмоционалды еріктік аумақ жүріс-тұрыс вариацияларының әртүрлілігін сипаттау арқылы адамды ерекше индивидуалдық белгілерімен көрсетеді. Бірақ бұл белгілер де тұлғаны көпшілік қоғам ішінде ерекшелемейді.

3. Бұл аумақ тұлға түсінігіне енбейтін интеллектпен байланысты. Мұнда асоциативті сезімдер аумағы айқын көрініс табады, яғни оған қызығушылық, тәртіпке ұмтылу сияқты адам тұлғасының қасиеттері жатады. Бұл аумақты басқаша асоциативті-интеллектуалды деп те атауға болады. Мысалы, адамның тәртіпке ерекше көңіл бөлуді, бірден педантизм деп санауға болмайды, бұл белгі тек ассоциативті-интеллектуалдық аумақтық индивидуалдылық көрінісі. Сондықтан да оны мінез акцентуациясы деп белгілеу дұрыс емес [5,Б.334-335].

Адамды толықтай түсіну үшін оны аталған психикалық аумақтар бойынша қарастыру қажет.

Акцентуацияланған тұлғаны қалыптастырушы ерекшеліктер мен адам жекешелігінің вариацияларын анықтайтын ерекшеліктерді бір-бірінен айыру әрдайым оңайға түсе бермейді. Мұндай қиыншылық екі бағытта көрінеді. Кейбір кезде, тұлғаның педанттық, гипоманикалды, тұрып қалушы емес, тек «трафареттік» үлгіден ауытқу жайлы ғана айтуға болады. Әсіресе, бұл жағдай темперамент түрі мен оның айқын белгілеріне баланысты болады.

Акцентуация- бұл белгілі бір мінез қасиеті деңгейінің күшеюі. Көптеген қасиеттерді дифференциациялау, яғни оның акцентуация немесе тұлғаның индивидуалдық вариацияларға жататынын анықтау мүмкін емес. Мысалы, борыш сезімі. Оны қызығушылықтар мен бейімділік бағдарларға да, акцентуацияланған тұлға типіне де жатқызуға болады. Ендеше, дифференциация келесі жағдайда көріну мүмкін: борыш сезімі мінез ерекшелігі болған жағдайда- адамның жүріс-тұрысы тынық, тегіс болады да, оған берілу сезімі шектен тыс шықпайды, ал акцентуацияланған тұлғада борыш сезімі уайымдаумен қатарласып, оның қаншалықты дұрыс іс-әрекет жасағаны жайындағы сұрақтар туады.

Қызығы, психологиялық тұрғыдан тұрып қалушы тұлғалар эгоисттік, ал педанттар-альтруисттік сезім көріністеріне көп көңіл бөледі. Ананкаст пен тұрып қалушы емес, истерикалық тұлғалар мен салыстыру барысында контраст өте айқын көрінеді, оның себебі

истериктардың эгоизмға өте қатты бейім болуында. Олар жиі ойланбастан шешімдер қабылдап, өз іс-әрекетін толықтай саналы түрде бағалай алмайды да, өздеріне жақын қызығушылық бағыттылықтың эгоисттік шеңберінде қалады.

Адамдағы қатты дамыған эмоциялар аумағы альтруисттік сезімнің дамуын белсендетеді-эмпатия, біреудің қайғысына немесе қуанышына ортақтасу, борыш сезімі. Ал басқаруға ұмтылу, қарсыласу сияқты сезімдер мұндай жағдайда төмен дамыған болады. Тұлғаның қобалжу қасиеті де, ешбір біртұтас генетикалық негізге байланысты емес. Нормада қобалжу немесе қорқақтау барлық адамдарға тән қасиет, бірақ егер ол айқын көрінсе, әрине ол адамның жүріс-тұрысына өз көрінісін тигізбей қоймайды. Осындай жағдайда бұл қалыптың вегетативті жүйке жүйесінің бұлшықет жүйесіне және физикалық қысым, қорқу, қайғыру сияқты сезімдерге әсер ететін физикалық негізінің жоғары қозғыштығы да орын алады. Сондықтан тек соңғы көрсетілген күрделі жағдайда орта шектен шығып, тұлға акцентуациясына ұшырауға болады.

Көптеген қарама-қайшылықтардың негізінде кейбір мамандар, адамның индивидуалды қасиеттерін қарастыру барысында, әртүрлі класификациялардан бас тарту керек дейді. Бірақ, К. Леонгард, адам бойында тек акцентуация ғана емес, адам индивидуалдылығының негізгі ерекшеліктерінің бар екендігіне де баса назар аударады [6].

Акцентуацияланған мінез қасиеттері, индивидуалдылыққа қарағанда көп емес. Акцентуация- бұл патологиялық жағдайға көшуге бейім индивидуалдық ерекшеліктер. Ананкастикалық, паранойялды және истерикалық ерекшеліктер барлық адамдарға тән, бірақ акцентуацияланбаған жағдайларда бұл қасиеттер тіпті байқалмауы да мүмкін. Ал бұл ерекшеліктер айқын көрініс тапқан кезде тұлға бойында өз ізін қалдырып, тұлға құрылымын бұзатын патологиялық мінезге әкеліп соқтыруы мүмкін.

Соған қарамастан, акцентуацияланбаған тұлғаларды патологиялық деп атауға болмайды. Өйткені бұлай болмаған жағдайда, нормадағы адам деп- орта шектегі адамды ғана айта аламыз да, кез келген орта шектен ауытқушылық- патология болып саналады. Егер паранойялды, анакастикалық, истерикалық, гипоманикалды және субдепрессивті ерекшеліктер адам бойында «үлкен көлеммен» көрінбесе, ол адамды нормадағы тұлға деуге болады. Бұл адамды болашақта бақытсыз, өз өмір жолын дұрыс таңдай алмаған жол күтпейді; бірақ оның жағымды жағдайда көрінуі де екі талай. Ал акцентуацияланған тұлғаларда потенциалды түрде жағымды жетістіктер де, әлеуметтік жағымсыз қылықтар жасауға да мүмкіндіктер бар. Кейбір акцентуацияланған тұлғаларды біз жағымсыз жақтарынан танимыз, ал бұның барлығы да өмір жағдайына байланысты, сонымен қатар басқа өмірлік жағдайларда оларды жағымды қоғам азаматтары болуға мүмкіндіктері жетерлік. Мысалы, тұрып қалушы тұлға жағымсыз өмір жағдайларында, адамдармен қатынас жасай алмайды, өз дегенінде тұратын жағымсыз адам болуы мүмкін, бірақ өмір жағдайлары жағымды болған жағдайда мұндай адамның мақсаты бар еңбекші адам болуы мүмкін.

Жасөспірімдік шақта циклотимді акцентуацияның екі типін бақылауға болады: қарапайым және лабильді циклоидтар. Қарапайым циклоидтар балалық шақта өздерінің гипертимділігімен көзге түседі, ал өсе келе, бұрын оңайлықпен орындалған тапсырмаларды жасау олар үшін күрделі де қиын жұмысқа ауысады. Бұрын көңілді және шулы болған балаларда тәбеттің нашарлауы, ұйқы бұзылысы және көңіл-күй төмендігі байқалады. Оларға айтылған ескертулерге агрессиямен жауап қайтарады және суицидалды әрекеттерге бейім болады. Оқу үлгерімдері төмен болады. Ал лабильді циклоидтарда көңіл-күйдің өзгермелілігі фазасы қарапайым циклоидтарға қарағанда қысқа болады. Жағымсыз күндер босандық емес, жаман көңіл-күйде өтеді. Көңіл-күйінің жоғарылығында, достарымен қарым-қатынас жасау тілегі өте айқын болады. Циклоидтардың көңіл-күйі өзін-өзі бағалауға өте қатты әсер етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Бродская С. Возрастная психология в вопросах и ответах.- М.: Кнорус, 2006.- 145б.

2. Волков Б. Психология подростка: учебное пособие.- М.: Просвещение, 2002.- 160б.
3. Бендас Т.В. Гендерная психология.- СПб.: ПИТЕР, 2006.- 86-92с.
4. Райгородский Д.Я. Психология и психоанализ характера.- Самара.: Бахрах, 1998.- 330-420б.
5. Леонгард К. Акцентуированные личности. www.1september.ru/ 1997.- 70-193б.

ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ТОП ПСИХОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСҚАН ТОПҚА ҚАТЫСУДЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

СЕРИК Ә.К., БІЛӘЛ Ж.Т.

ПиМО-21-1к тобының студенттері

ИСИНА С.С.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бұл мақалада ұйымдасқан қылмыстық топ психологиясы, оның алдын алу шаралары қарастырылған. Сол сияқты, қазақстандық қоғам үшін ең өзекті мәселелердің бірі болып құқық қорғау органдарының қызметін жетілдіру, соның ішінде ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес жүргізетін ішкі істер органдарының қызметін, оның психологиялық жағдайын тану, анықтау арқылы оның алдын алу. Ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес мәселесін шешу, ең алдымен осы құбылысты толық анализдеу арқылы жүргізілуі тиіс.

Кілт сөздер: Қылмыс, қылмыстық топ психологиясы, ұйымдасқан топ, құқық қорғау, алдын алу, қылмыстық деңгейі, күрес.

Қазіргі уақытта мемлекет пен қоғам үшін қылмысқа қатысу нысандарымен, оның ішінде қылмыстық қауымдастық құрып, соған басшылық жасаған адамдармен күрес жүргізу өзекті мәселеге айналып отыр.

Қылмыстылық — әрбір қоғам өмірінің қарама — қайшылықтары салдарынан пайда болатын құбылыс болып табылады. Әрбір қоғам өзінің даму кезеңіне байланысты, әлеуметтік құрылысы мен әлеуметтік – экономикалық процестеріне байланысты өзіне тән, тиісті қылмыстылық деңгейіне ие. Қылмыстылық феномені әлеуметтік – экономикалық және саяси тұрғыдан дағдарысқа түскен кедей мемлекеттерге ғана емес, айтарлықтай экономикалық және саяси тұрақтылыққа жеткен мемлекеттерге де тән болып келеді. Әрбір мемлекеттің қылмыстылығының өзіне тән құрылымына, динамикасына, ерекше белгілеріне қарамастан қылмыстылықтың сапалық өзгерістері барлық мемлекеттерге тән қасиет болып табылады. Бұл, бірінші кезекте, қылмыстық қызметтің көлеміне, ұйымдастырылуына, қылмыстық бизнестің заңдастырылуына және т.б. байланысты, жалпы айтатын болсақ, қазіргі өмірдің әлеуметтік құбылысы – ұйымдасқан қылмыстылықтың деңгейінің күрт өсуіне және кең өріс алуына байланысты болып келеді.

Қазақстанда және басқа да елдерде қылмысты ұйымдастырушылардың, қылмыс әлемі жетекшілерінің әрекетімен, жоғары дәрежеде ұйымдасқан қылмыстылық пайда болып, тамырын тереңге жая түсуде. Қазіргі уақыттағы қылмыстылық, қылмыстық бірлестіктерге қатысушылардың жоғарғы деңгейдегі қоғамға қарсы белсенді әрекеттерімен сипатталады. Бұл қылмыстардың қоғамдық қауіптілігі тек қана олардың жасалу механизмінде ғана емес, сонымен қатар қылмыстық әлем жетекшілерінің қоғамдағы экономикалық, әлеуметтік салалардың реттелуіне кедергі келтіруінде.

“Ұйымдасқан қылмыстылық” ұғымының анықтамасын дұрыс беру үшін осы мәселені зерттеген ғалымдардың берген негізгі зерттеу бағыттарын қарастырайық. Бұл бағыттарды былайша тізбелеуге болады: а) ұйымдасқан қылмыстылықты – ұйымдасқан

топ, мүшелері жасаған қылмыстардың жиынтығы ретінде тану; ә) ұйымдасқан қылмыстылықты – құрылымы, бағыты, қылмыстық әрекеттің нысаны және сыртқы байланыстарының сипаты бойынша ерекшеленетін әр тектік және әр түрлі деңгейлік құрылымдардың жиынтығы ретінде тану; б) ұйымдасқан қылмыстылықтың – заңсыз табыс алу мақсатында пайда болатын әлеуметтік құбылыс, әлеуметтік байланыс пен қарым – қатынастардың жүйесі ретінде қарастыру [1,5]. Біздің пікірімізше, ұйымдасқан қылмыстылықтың анықтамасын толық және анық беру үшін осы үш бағытты бірге қарастыру керек.

Қазақстандық заңгер ғалым Мәуленов ұйымдасқан қылмыстылықты төмендегідей анықтайды: “Ұйымдасқан қылмыстылық – қылмыстық “кәсіптен” үлкен табыс алу мақсатында құрылатын, мемлекеттік және құқық қорғау органдарымен коррупциялық байланысы бар жеке қылмыстық топтардың билікке таласуымен сипатталатын күрделі әлеуметтік құбылыс болып табылады.” [2]

Қылмыскерлердің ұйымдасу деңгейі неғұрлым жоғары болса, жасалатын қылмыстарға дайындалу және олардың жасырындылығы соғұрлым жоғары. Сонымен бірге қылмыстылықтың күрделі ұйымдасқан құрылымдарының ұйымдастырушылары, қылмыстық заңның әсер ету мүмкіншілігінен тыс қалып отыр. Ұйымдастырушы қылмыстық іс-әрекеттерді ұйымдастырып, қылмыстық идеологияны ұстанушылардың қоғамға қауіптілігін арттырып, қылмысты жасауға өзі қатыспай, жазадан құтылмаушылық қағидасынан шет қалуда.

Ұйымдастырылған қылмыстық, жаңа қоғамды құруына оппозиция ретінде, объективті түрде әрекет етеді. Оның, қоғамның ішінде өтіп жатқан өзгерістермен қатар, өзгерілуіне қасиеті бар. Ұйымдастырылған қылмыстықпен күресуде жалпы да, арнайы да сақтандыратын шаралар маңызды.

Басқа сөзбен айтқанда, ұйымдасқан қылмыстықпен ұйымдастырылған түрде күресу қажет. Осы жұмысқа, зерттеу жұмыстары ұйымдасқан қылмыстықтың феноменіне қатысы бар, ғалымдарды-социологтарды, экономисттерді, психологтарды қатыстыру қажетті, өйткені қоғамның өмірінде бар болған әлеуметтік-экономикалық кемшіліктері, ұйымдасқан қылмыстықтың пайда болып, сәтті түрде дамыған, қоректену ортасы болады екен.

Осы әлеуметтік құбылыспен күресудің стратегиясын өңдеп шығару барысында, алдын алу, заңшығарушылық, ұйымдастыру шаралардың бірлескен жүйесін жоспарлау, дайындау, құрастыру мәселелеріне аса зор назар бөлу қажетті. Осының бәрі, көлеңкелі психологиялық қатынастардың және ұйымдасқан психологиялық қылмыстықтың күйін терең зерттеусіз мүмкін емес.

Осымен бірге, қоғамның кәзіргі кездегі әлеуметтік құрылымның дәлелді бағалауы, қоғамның әртүрлі қабаттардың және топтардың жөнінде дифференциалды саясатты өңдеп шығаруы өте маңызды. Сонда аса зор назарды келесі тұлғаларға аудару қажетті:

1) айқын емес табыстар көздерімен бірге, едәуір құндылықтары және ақша қаражаттары бар тұлғалар;

2) өте төмен табыстары бар және фактілік түрде кедей болған тұлғалар;

3) криминалды және аса деморальданған ортаға жататын тұлғалар (кәсіби қылмыскерлер, бірнеше рет сотталғандар, маскүнемдер, нашақорлар, токсикомандар, жатып ішерлікпен күн көретіндер және т.б.).

Қалтадан ұрлау жөнінде қылмыстық істерді тергеу және соттық талқылау барысында, ұрыны ұстаған полицияның жедел қызыметкерлері, куәгерлер ретінде шыға алады.

Ұйымдасқан қылмыстықпен күресу барысында, заңнаманы жетілдірумен бір қатар, сәйкесті бағдарламаларды қорлы қамтамасыз ету жөніндегі шараларды ескерту қажетті (мамандар, техникалық қаражаттар, ұйымдастыру жағдайлар). Қазақстан Республикасында алғашқы рет құрылған, ұйымдасқан қылмыстықпен күресу бойынша мамандырылған бөлімшелердің әрекет ету тәжірбиесі, жеткен жетістік қызыметкерді мұқият іріктеуден, қажетті жедел-техникалық қамтамасыздандырудан, қажетті қауіпсіздік және

конспирацияның шараларын қабылдауынан тәуелді.[2]

Әртүрлі құқыққорғау органдардың тырысулардың, ұйымдасқан қылмыстықпен күресу жөніндегі бірлескен орталық ішінде, бірігуіне тиісті мәселесі өте маңызды. Осындай орталық Қазақстан Республикасының Ішкі Істер Министрлігінде құрылған. Ол, алдын алу шаралардан бастап, сотталғандарды түзетуіге және қайта тәрбиелеуге дейін, осы күрестің барлық аспектілеріне таралады. Қылмыстық қауымдастықтардың қызметтері аймақаралық мінезі бар болғанын ескерте отырып, аймақаралық негізінде, республикалық орталыққа тура бағынуымен, ұқсас зоналық бөлімшелерді құрастыруы мақсатқа сәйкесті болады.

Ұйымдасқан қылмыстықпен күресудің мәселесінің қиындығы, «ерекше» қылмыстық процесстердің пайда болуына, қылмыстық-процессуалдық кепілдіктердің осалдануына әкелмеуі қажетті. Ал егер жедел қызметкерді, мысалы қылмыстық келісімнің кино-, бейнежазбаларды алудың жағдайлары жөнінде жауап алатын болса, осы жағдай жедел бөлімшелердің жұмыстырының әдістерінің және тәсілдерінің ашылуына әкеледі деген қарсы айтулардың негіздері жоқ, өйткені қылмыстық әлемі олар жөнінде бәрін баяғыдан біледі екен. Құпия деп, тек қана кімнің жөнінде және қашан жедел кино-, бейнежазбасы қолданылатыны бола алады.

Құқық қорғау органдарының қызметкерінің құқықтық қорғауының мәселесі де күрделі. Арандату, абырой төгу, қылмыстық әрекетке азғырту – құқыққорғау органдардың әрекеттерін одақтасу үшін, қылмыскерлермен пайдалынатын құралдарының тізімінің бір бөлігі. Сонымен бірге, осы органдарының көптеген қызметкерлері көтерілінген кәсіби қауіп-қатер жағдайларында жұмыс істеуге мәжбүр.

Осымен байланыста, құқыққорғау органдарының қызметкерлерінің құқықтық және әлеуметтік қорғану жөнінде ұсыныстарды және ұсыныстарды органдарының қорғанудың жүйесін ұйымдастыруындағы басты звеносы – ұнамайтын қызметкерлерді абыройын түсіруіне, қылмыстық қулық-сұмдық астыртын әрекетке тартуына, қылмыстық әлемінің барлық талпынулар туралы ақпараттық қамтамасыздандыруы болады. Осымен бірге, қызметкер, өзінің қызметтік міндеттерін орындау барысында, өзінің әрекеттерінің заңды мақсаттарына ере отырып, егер ол қасақана қылмыстық әрекеттерді жасамаған болса, қылмыстық немесе көпшіліктің қуғынына жатпауы тиіс, деген құқықтық кепілдерді орнатуы өте маңызды. Қызметкердің әрбір, жағдайды білмегеннің себебінен, жеткіліксіз біліктілігінің себебінен және басқа объективтік және субъективтік себептердің себебінен мүмкін бола алатын қателі әрекеттер және оған тағылатын жауапкершіліктің шарасы, оның кәсіби әрекеттің мақсаттарымен ара өлшемді болу қажет. Қызметкердің, оның өміріне, денсаулығына, жеке абыройына, намысына, осымен бірге, оның отбасына қауіп қатер жасау жолмен, оған мүліктік және моральдық зиян келтіру жолмен, заңды әрекеттерін тоқтатуына барлық қастандықтардың талпынулары, олар қай жақтан және кімнен шықпаса да жойылуы тиіс. Құқыққорғау органдарының қауіпсіздігін қамтамасыз етудің қажетті шарты – жоғарыда нұсқанланған механизмнің іске асырылуын еңгізу. Құқыққорғау органдарының қызметкерлерін, ұйымдасқан қылмыстықтың әрекеттенудің заңдылығыларға қатысты, жаңа мәліметтер жөнінде әрдайым мәлімет беру жүйесін ұйымдастыру өте маңызды. Сонда, алынатын ақпарат уақытында келген, сенімді және керекті болуы қажет. Ол келесі түрде болуы мүмкін:

-ұйымдасқан қылмыстықтың әрекетінің жаңа тенденциялар және бағыттар туралы мәліметтері болуы тиіс;

-құқыққорғау органдарымен өзінің күнделікті жұмыстарында пайдаланылатын, қазіргі ақпараттан құрылатын, тактикалық болуы тиіс;

-жиналынатын, зерттелінетін және ұйымдасқан қылмыстықтың түрлерін және олардың ұйымдастырулық құрылымдарды бөліп шығаруына мүмкіндігін беретін, ең маңызды проблемдік ақпаратты қосатын, стратегиялық болуы тиіс;

-сотта дәлелдер ретінде шыға алатын, тексерілген мәліметтерді біріктіретін, дәлел болуы тиіс;

Ұйымдасқан қылмыстықпен күресу, ішкі істер органдарының жедел-іздігіне

қызметінің ұйымдастыруын және әдісін әрі қарай жетілдіруін ескертеді.

Ұйымдасқан қылмыстықпен күресу, басқару аппаратының барлық звенолардың әрекеттерінде заңдылықтың сақтауына, параалушылықты, мемлекеттік, атқарушылық және құқыққорғау органдарында жемқорлықтың жоюына бағытталынуы қажет. Мемлекеттің ішінде іске асырылатын саяси жүйесінің реформа, демократияның және жариялықтың таралынуы, осыған қажетті жағдайды жасайды.

Ұйымдасқан қылмыстық күресуде, осы маңызды роль бұқаралық ақпарат құралдарына жатады. Кәзіргі кездерде, газеттер ішінде көптеген мақалалар, ал радио және телевидение, ұйымдасқан қылмыстың әшкерлеуіне арналған арнайы хабарларды дайындайды екен. Бірақ, олардың ішінде адамгершілік екпінді күшейту қажетті, қылмыстың әлеуметтік тамырларын, ең алдымен, күндегі өмірде болатын, кішкентай әлеуметтік топтардың психологиясын батыл түрде ашу қажет.

Ұйымдасқан қылмыспен күресу жалпы мемлекеттік және қылмыспен жалпы түрде күрестің басымды мақсаты ретінде қарастырылынуы қажет.

Ұйымдасқан қылмыстың алдын алу және жою шаралардың негізді шаралары болатын:

-барлық құқыққорғау органдарының бірлескен әрекеттенудің формаларын және әдістерін өндеп шығару, яғни, анықталған уақыт мерзіміне мұқият өндеп шығарылған бағдарламасы бар, үйлестіретін органның негізінде, олардың талпынуларын бірігуі;

-ұйымдасқан қылмыстық қауымдастармен күресуіне қосылған тұлғаларды арнайы кәсіби дайындығы;

-ұйымдасқан қылмыстықпен күресу бойынша арнайы бөлімшелердің мүліктік-техникалық қамтамасыздандыруы;

-нарықтық қатынастар жағдайында, көлеңкелі экономиканың іскерлерінде және ұйымдасқан қылмыстықтың басшыларында жиналыныатын заңсыз табыстарғы сенімді кедергі қоя алатын, жемқорланған «халықтың қызметшілеріне» соға алатын, мемлекеттің ішінде азаматтардың табыстары артынан бақылаудың нақты механизмді құруы [2].

Құқыққорғау органдарына, трансұлттық ұйымдасқан қылмыспен күресу ісінде халықаралық ынтымақтастықтың мүмкіндіктерін максималды пайдалану мақсаты аса маңызды болады.

Жағдайдың нақты бағалануы, ұйымдасқан қылмыстың әлеуметтік өмірдің көптеген жақтарына зиян келтіргені куә болады. Онымен нәтижелі күресу шараларынсыз, қоғамдық қатынастардың әрі қарай жетілдіру мүмкін емес. Осы жерде, ұйымдасқан қылмыспен күресудің ұлттық бағдарын құруы туралы айтылуы қажетті.

Қылмыстық жауапкершілікке қылмысты басқарғандар емес, олардың орындаушылары тартылады. Ұйымдасқан қылмыстық топтың басшылары қылмыстық жауапкершілікке сирек тартылады. Ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес айдаһардың басын шапқанға ұқсайды, яғни біреуін жойса екіншісі шығады.

Қылмыстылықтың дамуын талдау арқылы біз қылмыстық әлемнің өмірдің барлық салаларына, яғни мемлекеттік билік органдарынан бастап қарапайым сауда-саттық дүкендерге дейін енгеніне көз жеткіземіз.

Қазіргі кездегі қылмыс бұрыннан қалыптасқан тәжірбие және әдіспен мемлекетке қарсы күрес жүргізуде қылмыскерлердің қолында жаңа қару-жарақтар, техникалар, көліктер, және мемлекет полицияға бөле алмайтын үлкен ақша көлемі бар.

Осы себепке байланысты қылмыстылық жоғары ұйымдастырылған құрлымға айналып кетті.

Әлемдік тәжірбие ұйымдасқан қылмыстың билікке және еліміздегі экономикалық процестерді бақылауға ұмтылатындығы көз жеткізеді.

XXI-ғасырда әлемдік бірлік маңызды және ірі аймақтық соғыстарды тоқтататын немесе алдын-алатын нәтежиелі құқықтық механизм ойлап табуы мүмкін. Егер бұл құқықтық механизм жүзеге асса, оның демократиялық және экономикалық дамуына ұлттық және ұлтшілік қылмыс кедергі болады. Онымен күрес адамзат үшін және оның өркениетті

тіршілік етіп дамуы үшін соңғы ұзақ уақытқа созылған позициялы қан төгіс болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы қоғамға аса қауіпті ұйымдасқан қылмыс заң, экономика, психология, саяси ғылымдардың заң шығарушы орындаушы және сот билігін аса маңызды мәселесі болып табылады.

Қылмыстылықты әсіресе оның түп нұсқасын білу аса қауіпті қылмыспен күреске қатысты заңдарды шығаруға саналы альтернативті шешім қабылдауға көмектеседі.

Жаһандану кезеңіндегі қазақстандық қоғам үшін ең өзекті мәселелердің бірі болып құқық қорғау органдарының қызметін жетілдіру, соның ішінде ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес жүргізетін ішкі істер органдарының қызметін атап өткен жөн. Ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес мәселесін шешу, ең алдымен осы құбылысты толық анализдеу арқылы жүргізілуі тиіс, яғни оның болжаудағы және жедел іздестіру жұмысындағы өзектілігі. Осыған байланысты, аталған қоғамға жат құбылыстың ұғымын түсіну қажет, оның ғылыми анықтамасы және тәжірибедегі ұсыныстары, кейін осы құбылыспен тиімді күрес жүгізудің бірден-бір жолы болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Организованная преступность - 4 / Под ред. А. И. Долговой. – М., 1998. 34-35-беттер; Ванюшкин С. В. Көрсетілген еңбек. 164-165-беттер;
2. Основы борьбы с организованной преступностью. // Под ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. - М., 1996. 252-253-беттер.
3. ҚР Бас Прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы тіркеу Комитеттерінің мәліметі.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

СЕРІК Д.Е.

Ср-21-1к тобы студенті

КУСАЙНОВА М.А.

Ғылыми жетекші – аға оқытушы, магистр.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Жоғары оқу орындарындағы білім берудің басты мақсаты нәтижеге бағдарлау, білім беру процесін студенттің жеке тұлғасына бағыттау, ал білім беру әдістерін тұлғааралық қарым-қатынастарға бейімдеу болып отыр. Шеберлік пен әр түрлі дағдыларды қалыптастыруға бағытталған білім берудің белсенді әдістерінің мақсаты студенттері шешуі барысында әр түрлі шеберліктер мен дағдыларды өздері игеретін есептерді шешуге үйрету.

Кілттік сөздер: жоғары оқу орны, интерактивті оқыту, инновациялық білім беру.

Заманауи және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде. Инновациялық білім беру дегеніміз - білім беру ісін дамыту, пәндердің мәнін тереңдетуге, білім берушының кәсіптік шеберлігін арттыруға басқа жаңа технологияларды енгізуге, пайдалануға және шығармашылық жұмыстар жүргізуге бағытталған [1].

Интерактивті білім беру әдісі студенттерге оперативті ойлау қасиеттерін дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі, ең бастысы, клиникада жұмыс істеу жағдайында тиімді әрекет етуге сенім пайда болуына жәрдем деседі. Яғни, белсенді білім беру әдісін қолдану дәрістер мен семинар сабақтарында алынатын білім теорияны тәжірибемен

байланыстыруға көмектеседі. Интерактивті білім беру әдісінің тағы бір артықшылығы – оқу ұстанымын білім алушылардың белсенді араласуы нәтижесінде бір сағаттық сабаққа сыйғызуға болады. Студенттерді білім берудің сапасын, тиімділігін арттыру әртүрлі тақырып және жағдай бойынша білім беру әдісін дұрыс таңдай білу және қолданумен тікелей байланысты, сонымен қатар, оқу үрдісінің барысында субъект-субъекттік қатынасты қамтамасыз етумен негізделеді. Студенттерді білім берудің қазіргі шарттары инновацияларды, жаңалық және жаңа кіріспені енгізу қажеттілігімен ерекшеленеді. Берілген білім беру әдістері студенттерде клиникалық және тез ойлау қабілеттерін дамытады, шығармашылық және заманауи жұмыс тәжірибесін қалыптастырады, компетенцияларын жетілдіреді, озық жұмыс істеуге үйретеді, тек қатысушы емес, сонымен бірге, білім берушыны да дамуға жігерлендіреді. Анықталғандай, белсенді білім беру әдістерін қолдану барысында өздерінің айтқандарының 80% пайызын, ал өздерінің істегендерінің 90% пайызын есте сақтайды [7].

Қазіргі заманғы интерактивті технологиялардың қарқынды дамуы әлемде білім беруді рационализациялау мен тиімділігін арттырудың мүмкіндіктері жылдан жылға артып келеді. Біздің ойымызша, интерактивті сабақтарда мұғалімнің белсенділігі төмендейді [1]. Интерактивті сабақтың ерекшелігі бұл студенттер орындайтын интерактивті жаттығулармен тапсырмалар білім берудің негізгі компоненттері болып табылады.

Интерактивті білім беру әдістері білім беру, білім беру, дағдыларды қалыптастырып қана қоймай, маманның дамуына ықпал ете отырып, мәселелерді шешуге ықпал жасай отырып жанжақты дамыған шығармашыл және жақсы коммуникативті дағдылары қалыптасқан тұлға қалыптастырады. Интерактивті әдістер білім беру теориялық білім алу кезінде, іске асырылуы қажет [2]. Интерактивті білім беру ерекшеліктері: Интерактивті негізде оқу мақсаты – білу емес, үйрене білу. Осы интерактивті білім беру нәтижесінде студенттерде қалыптастыратын интеллектуалды дағдылар деңгейіне қарай жіктеуге болады.

Интерактивті білім беруда білім алушылар келесідей білім, білік, дағды, машықтарға үйренеді: терең ойлану, жеке рефлексиялық қабілеттерді дамыту; өз идеялары мен әрекеттерін талдау және оларға баға беру; ақпаратты өздігімен түсініп, оны таразылап, екшеп, оның ішінен керектісін таңдап алу; ақпаратты жан-жақты талдау; өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыру; оқу барысында жеке басының құндылықтары мен сенімдерін қалыптастырып, белсенді өмірлік ұстанымды ұстану; пікірталастарға қатысып, өз ойы мен пікірін дәлелдеу; басқа да балама пікірлерді ескеру; - шешім қабылдау және қиын мәселелерді шешу; ортақ жұмысқа белсенділік таныта білу; басқалармен тиімді қарым-қатынас құру, өзара әрекеттесу; үйренушілер ұжымына ортақ бірлесе жұмыс жасаудың рухани және моральдік ережелерді қабылдау; студенттік топты ұжым ретінде қабылдау.

Белсенді білім беру әдісі бірлесе үйрену идеяларын ұстанғандықтан, бұл жерде әсіресе бірлескен топтық жұмыс әдістерінің маңызын баса айту керек: олар өзін-өзі мен басқа адамдарды танудың тиімді құралы болып табылады, дүниетаным қалыптастырып, тұлғаның өзіндік дамуы мен басқалардың іс-әрекеттері мен олардың себептерін түсінуге ықпал жасайды. Топтық жұмыстар барлық үйренушілердің жұмысқа белсене қатысуын қамтамасыз етеді. Мұндай жұмыста студенттер өздерінің коммуникативтік дағдыларын іс жүзінде қолданады [3].

Қорыта келгенде, интерактивті білім беру әдістемесінің дидактикалық мүмкіндіктері мол. Ақпарат беру үрдісі білім берушы мен студенттің өзара әрекет ұстанымы бойынша құрылған. Бұл әдістеме бойынша үйренушіден оның белсенділігі, алған мәліметтерді шығармашылықпен қорытындылай алуы талап етіледі. Интерактивті білім беру үрдісінің межелері: пікірталастар; түсіндірудің еркіндігі; дәріс санының аздығы; семинар сабақтар санының көп болуы; студент бастамасы; топ, ұжым болып шешетін тапсырмалар; семестр барысындағы тұрақты бақылау, жазба жұмыстарының орындалуы.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М.: Икар, 2009. С. 128
2. Бенин В.Л. Культура и образование. Уфа: Изд-во Башк. пед. ун-та, 2017. С. 129.
3. Кенжанова А.М. Бастауыш сынып мұғалімі мен оқушылар арасындағы қарым-қатынас стилін қалыптастыру: п.ғ.к. ғыл. дәреже. алу үшін жаз. дисс. автореф. -Тараз, 1999. -34 б.

МУЛЬТИСЕНСОРНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ

ЖАНА ТОДОРОВА ГЕОРГИЕВА

аспирант по специальности «Специальная педагогика»

Кафедра «Педагогические и социальные науки»,

Фракийский университет,

г. Стара Загора, Болгария

Аннотация. Мултисензорното учене използва визуалните, слуховите, кинетичните и тактилните канали, за да подпомогне развитието на паметта и процеса на учене. Децата учат като получават информация чрез сетивата си – зрение, слух, вкус, обоняние и докосване.

Ключевые слова: обучение, подходи, мултисенсорный подход, кинестезия.

Обществото, което ще изгражда съвременността на 21-я век е обществото на знанието. Като инвестиция в бъдещето образованието трябва да предвижда и откликва в духа. Обучението е опитът, чийто риск е оправдан и нещо повече – заложен в социалния му проект. Една разностранна футурологическа, философска, психологическа, физиологическа, общокултурна проблематика се превръща в педагогически, конкретнометодически интерес – проблематиката на мултисензорността (Рашева-Мерджанова, 2005).

Мултисензорната познавателна компетентност предполага способност за успешно поведение в определена ситуация.

Равнища на мултисензорна компетентност:

- Първо равнище – включва способности да се обработва и използва информация от сензорните системи в процеса на познание, вземане на решение и определяне на поведение при директно приемане на сигналите от съответната сензорна система и от анализаторите. Това означава, че за такава компетентност мултисензорно ще бъде обучението, което осигурява едновременно въздействие върху повече сензорни системи.

- Второ равнище предполага способности за обработка и използване на информация, която обаче не постъпва директно от анализаторите. Тя се „създава“, тя се поражда и заражда в самите сетива и в съответните мозъчни центрове, провокирани и задействани дори само от едно непосредствено усещане. Останалите са вторични, допълнително виртуализирани от мислещото и креативно човешко цялостно усещане въз основа на опита и въображението (Рашева – Мерджанова, 2014).

Първите седем години от живота на детето са най-важните в неговото развитие. Обучението в този период от живота е най-ефективно, когато ние в максимална степен следваме детето.

Информацията децата възприемат чрез своите сетива. Човешките сетива работят заедно, в единство, като всяко едно от тях действа задружно с останалите с цел да изградят една пълна картина за това къде се намираме, какво става около нас (Цветкова-Арсова, 2002).

Сетивата реагират на физичната енергия от околната среда. За да бъде забелязан,

стимулът трябва да е достатъчно силен и да съществуват рецептори, чувствителни към него. Минималният интензитет, необходим за откриването му, се нарича сензорен праг. *Абсолютен праг* е най-ниското ниво на стимулния интензитет, което предизвиква усещане; *диференциален праг* е най-малкото изменение на интензитета, което може да бъде открито. Усилването на стимула усилва усещането, но няма обща психофизична зависимост. Някои усещания нарастват по-малко от стимула, други – повече, а трети – еднакво с него. Две теории обясняват как критериите влияят върху сензорните преценки. Теорията за откриване на сигнала отделя чувствителността от процесите на решение, а теорията за нивото на адаптация показва как чувствителността се изменя в зависимост от миналия сензорен опит. Сензорните рецептори преобразуват физичната енергия в нервни импулси, които се предават към мозъка. Мозъкът различава сигналите от различните сетива, тъй като те постъпват в него по специфични сетивни нерви, които стимулират различни области от мозъчната кора (Сиймън, Кенрик, 2002).

Мултисензорното учене използва визуалните, слуховите, кинетичните и тактилните канали, за да подпомогне развитието на паметта и процеса на учене.

Деца учат като получават информация чрез сетивата си – зрение, слух, вкус, обоняние и докосване.

- *Визуално възприятие* – зрението е изключително важно за всички аспекти на обучението. Детето се нуждае от добра зрителна острота, за да се научи да разпознава форми, цветове, букви и цифри, за да може да се движи безопасно и да декодира невербалните сигнали на другите (Волеманова, 2020). Чрез зрението се подпомага процесът на възприемане и разбиране на чужда реч. При артикулацията могат да се наблюдават редица оптични характеристики на речта – отговор и движения на устните и езика, тяхната поза (Тодорова-Маркова, 2019).

- *Слух* - слухът е сред петте сетива и представлява специална функция на слуховия апарат - способността за възприятие на звуци посредством ухото. Като позволява да се усвои език, слухът има огромно значение за комуникацията, за социализацията, за натрупването на знания за природния и социалния свят. Той е най-ефективният източник на информация. Слухът има важно значение, особено за усвояването на езиковите правила, за развитието на речта, за откриването от децата на причинно следствените връзки, за разбирането на времевите отношения (Тодорова-Маркова, 2019).

Зрението и слухът са доминиращите и най-подробно изследваните сетива на човека. Но другите сетива също влияят върху поведението и допринасят за богатството на преживявания. Обонянието е съвсем различно от зрението и слуха. *Обонянието* е чувството за миризма. То зависи от молекулите на ароматните вещества във въздуха, които навлизат в носната кухина и стимулират рецепторите, разположени в най-горната ѝ част (Сиймън, Кенрик, 2002).

- *Вкус* – терминът вкус означава сетивното преживяване, което е резултат от дразненето на рецепторите във вкусовите луковци. Щом се задейства вкусовият неврон, той изпраща импулси до продълговатия мозък в основата на главния мозък и след това до париеалния дял на мозъчната кора, където те се интерпретират. Вкусовите рецептори бързо се адаптират към наличието на постоянен дразнител. Тази адаптация към стимулацията е всеобща сетивна характеристика – първичната функция на всяко сетиво е да доставя нова информация на мозъка (Сиймън, Кенрик, 2002).

- *Допир (тактилно) възприятие* – тактилната система е обширна и включва не само сетивни рецептори в кожата, но също така и в тъканите и вътре в тялото. Кожата образува защитно покритие на цялото тяло и едновременно с това отделя тялото от външната среда. В нея има много сензорни клетки, предназначени да възприемат натиск, топлина, студ и болка (Волеманова, 2020).

- *Кинестезията* е набор от чувства, които позволяват движението на органите да се усети чрез дразнене на рецепторите в мускулите, сухожилията, периоста и капсулите на ставите. От проприорецепторите стимулите се насочват и превключват в гръбначния

мозък, по-нататък през задните връзки към малкия мозък, таламуса и субкортикалните области. В подкоровите области се оценява информацията от проприоцептори, повлияна е от информацията от всички други сетивни органи.

Проприоцепцията е необходима за правилна координация на движението, регистриране на промени в позицията на тялото, мускулния тонус, хода на някои рефлексии и други. Лошата информация от един от източниците (както от сетивните органи, така и от проприоцепторите) засяга и другите сетивни органи. Някои деца имат малко информация от проприоцепторите, трябва да се движат постоянно, за да компенсират липсата на кинестезия.

Кинестезията е усещането за възприемане на относителното положение на мускулите, ставите и сухожилията. Важен компонент е кинестетичната памет, която означава изучаване на позиции и последователната промяна в тях при рутинно повтарящо се движение. Една от най-сложните задачи за кинестетичната памет е човешката реч (Волеманова, 2020).

- **Равновесие** – вестибуларният апарат е проприоцептивен сензорен орган, който служи за възприемане на положението и движението на главата, въртенето на тялото и ориентацията в пространството. Вестибуларният апарат е най-старата от сензорните системи. Слухът се е развил от органите на равновесието, зрението – от тяхната комбинация.

Информацията се събира във вестибуларния нерв. След това равновесният нерв и слуховият нерв се съединяват в слухово-равновесният нерв. След раждането зрението и равновесието трябва да си сътрудничат. Равновесната система стимулира визуалното възприятие чрез поддържане на стабилно изображение на ретината. Слухът помага на детето да поддържа равновесие, като локализира звука в обкръжението му. Докосването и проприоцепцията помагат за осъзнаване положението на тялото в пространството. Всичко трябва да бъде координирано с вестибуларния апарат. По този начин способността да се поддържа равновесието е неразделна част от визуалното, проприоцептивното и двигателното развитие. Вестибуларната система може да повлияе на обучението в много области. Подобряването на функцията на вестибуларната система помага за по-добро интегриране на сензорните системи, подобрява вестибуларно-очните рефлексии и по този начин осигурява основа за стабилно движение на очите (важно за четене и писане) и помага за правилната стойка (Волеманова, 2020).

Обогатяването на впечатленията и развитието на чувствителността на зрението, слуха, обонянието, вкуса, кожата, на органите, двигателните и равновесните усещания, е важна задача на обучението, защото е най-важното условие за успеха на учебно-възпитателния процес (Николов, Александрова, Кръстев, 2007).

Мултисензорното обучение трябва да се схваща като методика, като специфична визия за технология на обучение, която се базира на използването и стимулирането на различните сензорни системи не поотделно (разлика от теорията на Монтесори), с оглед на тяхното самоцелно развитие като човешки атрибути, способности, а паралелно, съвместно, на принципа на взаимозаменяемостта, компенсацията, кооперирането, „включването“ (Рашева-Мерджанова, 2004).

Колкото повече сетива включим в процеса на учене, толкова повече се увеличава възможността, децата да запомнят и усвоят това, на което ги учим. В ранна възраст децата са невротно чувствителни. Ученето става естествено, когато имат възможност да използват възможно най-много сетива.

Список литература:

1. Волеманова, М. (2020). Запазените примитивни рефлексии: Пренебрегван фактор при проблеми с обучението и поведението. София.
2. Николов, П., Александрова, Н., Кръстев, Л. (2007). Педагогическа психология. Благоевград.

3. Рашева-Мерджанова, Я. (2005). Мултисензорният принцип в обучението и в живота. София.
4. Рашева-Мерджанова, Я. (2014). Базови методически подходи за трансверсални компетентности: Просто б+. София.
5. Рашева-Мерджанова, Я. (2004). Психологически предпоставки за мултисензорно обучение. // Образование №6.
6. Сиймън, Дж., Кенрик, Д. (2002). Психология. София.
7. Тодорова-Маркова, Г. (2019). Сетивни и комбинирани нарушения. Стара Загора.
8. Цветкова-Арсова, М. (2002). Сензорната интеграция при деца със специални педагогически нужди// Специална педагогика, №4.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС МАМАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ КӘСІБИЛІК МӘСЕЛЕСІ

ТӨЛЕУТАЙ А.А.

СР-19-1к тобының студенті

ИСИНА С.С.

*Ғылыми жетекші - аға оқытушы, магистр
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы.*

Аннотация. Әлеуметтік жұмыс институты азаматтық қоғамның басты әлеуметтік институттарының бірі болып табылады. Әлеуметтік жұмыс институтын дамыту қоғам тарихының ажырамас бөлігі болып келеді. Жетілдірілген әлеуметтік жұмыс институты - дамыған мемлекеттің бірден-бір көрсеткіші.

Кілттік сөздер: әлеуметтік сала, әлеуметтік қызметкер, кәсібилік.

Әлеуметтік жұмыс ғылым ретінде адам қызметінің саласы болып табылады, оның функциясы белгілі бір шындық - әлеуметтік сала мен ерекше әлеуметтік қызмет туралы объективті білімді тұжырымдау мен теориялық жүйелендіруден тұрады. Яғни, мемлекеттік және жеке ұйымдардың, қоғамдағы индивидтердің, отбасылардың, топтар мен олардың әлеуметтік проблемаларын шешуге бағытталған кәсіби және қоғамдық қызметі ретінде нақтылауға болады. Әлеуметтік жұмыстың қолданыстағы нысандары мен әдістерін талдау, көрсетілген объектілердің әлеуметтік мәселелерін шешудің оңтайлы әдістері мен технологияларын әзірлеу - ғылыми пән ретінде әлеуметтік жұмыстың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Әлеуметтік жұмыстың типтік проблемаларын атап айтсақ: халықтың денсаулығын қорғау, қоғамдық қатынастарды ізгілендіру, отбасын, ана мен баланы, жетім балаларды, жастарды, әйелдерді, еңбекке қабілетті зейнеткерлерді, қарт адамдарды, мүгедектерді, бас бостандығынан айыруға сотталған және бұрынғы қамаудағыларды, қаңғыбастарды, мигранттарды, босқындарды, жұмыссыздарды қорғау т.б жатады. Мұнда қоғамда қабылданған мінез-құлық нормаларынан ауытқуларға байланысты әлеуметтік патология мәселелерін де енгізу қажет: құқық бұзушылық, нашақорлық, маскүнемдік, жезөкшелік және т. б.

Қазіргі таңда халықтың тез қарқынмен өсіп келе жатқан саралануы, жұмыссыздық, босқындардың, мәжбүрлі қоныс аударушылардың пайда болуы, қолайсыз экологиялық жағдай және күрделі демографиялық жағдай-бүгінгі күннің шынайылығы. Әлеуметтік көмекке, жеке адамды, әртүрлі топтар мен қауымдастықтарды қолдауға, оналтуға байланысты проблемалар өзекті болып отыр, бұл өз кезегінде, кәсіби маман - әлеуметтік жұмыс мамандарына деген қажеттілікті тудырады. Бұл қажеттілік объективті және

субъективті сипаттағы проблемалармен байланысты.

Қазіргі Қазақстанда әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби бірлестіктері бар. Атап айтқанда, 2004 жылдан бастап Қазақстанның әлеуметтік қызметкерлері қауымдастығы белсенді жұмыс істейді, оның міндеттерінің бірі әлеуметтік қызметкерлердің имиджі мен құқықтық қорғалуын арттыру жөніндегі қызмет болып табылады. Кәсіби әлеуметтік қызметкерлер көп емес. Әлемде барлығы 700 мыңға жуық адам бар. Бұл адамдардың "әлеуметтік қызметкер" мамандығы ресми берілгенін куәландыратын дипломдары бар. Қазақстанда соңғы жылдары қабылданған шаралардың нәтижесінде бірнеше мың кәсіби әлеуметтік қызметкерлер дайындалды. Әлеуметтік қызмет көрсету бойынша негізгі жүктеме арнайы дипломы жоқ және қалыптасқан жағдайларға байланысты әлеуметтік жұмыспен айналысатын кәсіби емес қызметкерлердің иығына түседі. Бірақ нақты сандар әзірге жоқ, себебі бұл санаттағы мамандардың статистикалық есебі әлі жолға қойылмаған. Олардың мәртебесі анық емес [3].

Ең бастысы, қалыптасқан жүйеде жетіспейтін нәрсе-бұл әлеуметтік қызметкерлердің даярланған кадрлары. Ал онсыз, әрине, ешқандай жүйе тиімді жұмыс істей алмайды.

Осылайша, әлеуметтік жұмыс қызметтің кәсіби түрі ретінде қазіргі заманғы қазақстандық қоғамның нақты қажеттіліктерінен алыс емес, әлеуметтік қызмет көрсету, әлеуметтік білім беру, әлеуметтік зерттеу және т. б. сияқты әлеуметтік қызметтің ерекше түрлерінің мәндік сипаттамасын қарастырамыз. Халықты және оның жекелеген топтарын әлеуметтік қорғау дәрежесі қоғамдық құрылыстың прогрессивтілігі, елдің экономикалық даму деңгейі және халықтың әл-ауқаты туралы пайымдауға мүмкіндік береді. Міне, сондықтан бүгінгі әлеуметтік жұмыс-бұл ешкім тыс қалмайтын маңызды іс.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы әлеуметтік жұмыс перспективті салалардың бірі ретінде даму үстінде. Ауыр экономикалық жағдай тұрғын-халықтың осал топтарына әртүрлі білікті көмекке мұқтаж болуына себеп болып отыр. Функционалистік әлеуметтану көзқарасы бойынша бұл жағдай жаңа мамандықтың пайда болуының бір ғана себебі емес, сонымен қатар кәсіби әлеуметтік жұмыстың дамуын ынталандырушы факторлардың бірі болып табылады. Қоғам әлеуметтік жұмыстың жылдам институционализацияланғанына және оның қоғамдағы жоғарғы мәртебелі, жағымды имиджді толыққанды мамандық болып қалыптасқанына тікелей мүдделі болуына байланысты тек жоғары сапалы мамандандырылған мамандық қана мәселелердің салдарларымен қатар себептерімен де табысты күресе алады.

Егер әлеуметтік жұмыстың қазіргі таңдағы шынайы жағдайын қарастыратын болсақ, онда әлеуметтік жұмыс адамдарға кәсіби көмек көрсететін мамандық ретінде қалыптасқан жоқ, және оның кәсібилену процесі әлі де аяқталмады. Кәсібилік ұғымы кең мағынада қоғамдық институттардың құрылуы мен дамуы, қоғамның кәсіби құрылымының қалыптасуымен байланысты ережелер мен нормалар ретінде түсіндіріледі. Ал тар мағынада кәсібилену процесі ерекше мүддесі мен құндылықтары, кәсіби ұстанымдары мен рөлі бар кәсіби топтарды қалыптастыру дегенді білдіреді. Яғни, іс-әрекет тек кәсібиленуден өткеннен кейін ғана мамандық ретінде атала алады.

Қазақстан Републикасында әлеуметтік жұмыстың дамуы еліміз егемендігін алған жылдан басталып, жаңа жүйеге енді. Қазақстанда нарықтық экономиканың орнауы, әлеуметтік жұмыстың анықталуына әкелді. Әлеуметтік жұмыс теориясының негізгі бағыттары: халыққа әлеуметтік көмек көрсетудегі әлеуметтік қорғаудың тиімді жүйесін құрастырудан тұрады. Қазақстан халқының әлеуметтік – экономикалық жағдайы соның ішінде әлеуметтік жұмыстың теориясының жүзеге асырылуының көрсеткіші болып табылады.

Мамандықты түсіндірудің интерпретативтік амалына сәйкес әрбір кәсіп стратификациялық жүйенің белгілі бір жағдайын иеленуге ұмтылады. Бұл кәсібиліктің салдары түпкі нәтижесінде мамандық иесінің өзінің жоғарғы мәртебесі мен әлеуметтік мобильділігінің жоғарылауына ұмтылуына алып келетін арнайы қызмет көрсету нарығын құру мен бақылау процесін көрсетеді. Кез келген мамандық әлемге кәсіби көзқарасын

шектей және кәсіби білімді меншігі ретінде жеке дара иелене отырып, өз құзырлығы саласына қатысты сұрақтар шеңберін сызып көрсетуге тырысады. Сонымен қатар барлық маман иелері өздерінің тобына кірмейтіндердің қолы жетпейтін белгілі бір іс-әрекеттерді орындау құқығына ие болады және қоғам өмірін өзінше бейнелеуге тырысады.

Мамандықтың «идеалды үлгісін» сипаттайтындардың қатарындағы А. Гроссман неге дұрыс кеңес екендігін білмей, клиент орындауға тиісті «сенімді кеңес» түрін ұсынған болатын [1].

Әлеуметтік жұмыс жүйесінің институционалды базасын әлемдік тәжірибе негізінде қарастыруда Қазақстан жағдайын ескере отырып аралас жүйені таңдау керек. Онда мемлекеттік және жеке институттардың мүмкіндіктері тиімді қолданылады. Барлық әлеуметтік жұмыс үшін мемлекеттік жүйені және әрбір азаматқа жеке теңестіру кодын беретін мәліметтердің ұлттық базасы құрылуы тиіс. Демографиялық процестерді қолдау мақсатында бала туу мен тәрбиелеу әлеуметтік қорғауды қажет ететін жағдай ретінде қарастырылады. Қолдау мақсатында бала туылғанда берілетін төлемақы мен кәмелетке толмаған балаларды тәрбиелейтін отбасыларға қосымша төлемақылар енгізіледі.

Балалар құқығын бөлек қарастыру туралы сұрақ тек жуырда пайда болды. Тек реформаларды қолдауға бағытталған демократиялық қозғалыстардың нәтижесінде ХІХ ғасырда ғана мемлекеттер балаларды ата-аналары қиянатынан қорғауды қолына алды. БҰҰ құрылғанға дейін балалар құқықтары құлдық, бала еңбегі, балаларды сату және нәсіпқұмарлық іс-әрекеттерге тарту сияқты әрекеттерге қатысты қолданылатын шаралар ретінде қарастырылды. Мемлекеттердің балалар құқығы саласындағы ара қатынастар Бірінші Дүниежүзілік соғыстан кейін басталды.

Әлеуметтік жұмыстағы кәсібилік – бұл адамдардың өмірлік мәселелерін шешуде кәсіби ықпалдастықты қамтамасыз ететін маманның жоғары білім, дағды мен ептіліктің жоғарғы деңгейін үнемі ұстану керектігі. Сонымен бірге әлеуметтік жұмысқа оқыту бұл мамандықтың ерекшелігін ескере отырып, жүзеге асырылуы тиіс және студенттердің теориясы мен тәжірибесінің өзара байланысына жаңа амалдар қажет: әсіресе, қазақстандық жоғары оқу орындары жағдайында апробациядан табысты өткен шетелдік инновациялық әдістерді білім беру процесіне ендіруді айтуға болады. Білім беру саласын реформалаудағы барлық элементтер бір-бірімен байланысты және модернизация мен трансформацияны білдіретіндіктен жалпы қоғамға секілді әлеуметтік жұмысқа да ықпалын тигізетіні сөзсіз.

Әлеуметтік жұмыскер мамандығы аз бағаланатын, беделсіз мамандық ретінде емес, керісінше қоғам игілігіне бағытталған сұранысқа ие инновациялық бағыттағы іс-әрекет ретінде қабылдануы тиіс. Егер әлеуметтік жұмыс мамандығы біліксіз еңбек (ресми жариялануы міндетті емес) ретінде түсіндірілетін болса, онда бұл кәсіпқой маманның мәртебесіне және оның дұрыс білім алуы мен мүмкіндіктеріне кері әсер етеді. Негізінен қазіргі таңда тұрғын-халықтың әлеуметтік жұмысты мамандық ретіндегі дәлме-дәл түсініктері жоқ және оны бұрынғы қалыптасқан стереотипке сәйкес қабылдайды. Бұл жағдай жоғары мектептегі «әлеуметтік жұмыс» мамандығына кері әсерін тигізбей қоймайды. Сонымен қатар болашақ мамандығы туралы жеткілікті ақпараты жоқ студент осы мамандықты ары қарай жалғастыра отырып, деромантизация деп аталатын мамандық кейпіне ұшыратуы мүмкін. Өкінішке орай, төменгі курста оқитын студенттер болашақ мамандықтары туралы ешқандай да түсініктері болмай, «кездейсоқ» контингент болып табылатын жайттар да орын алып жатады. Тек соңғы бітіретін жылдары студенттер өз мамандықтары туралы жақсы түсіне бастап, өз мамандықтары бойынша жұмысқа тұру сенімсіздіктері арта түсіп жатады. Мұндай жағдайларда студенттердің болашақ мамандығы бойынша кәсіби бағыттылығы төмендей бастайды. Студенттер өз мамандығы бойынша өзін-өзі кәсіби тәрбиелеуге, осыған қажетті білім мен дағдыларды алуға құлшынысы төмен болады. Мұның бәрі мамандарды дайындау тиімділігін төмендету мен білім беру сапасының нашарлауына алып келеді [2, б.13-18].

Қазақстандағы әлеуметтік жұмыс феномені салыстырмалы түрде жаңа мәдени және кәсіби құбылыс ретінде қарастыруға болады, өйткені ол тек екі он жыл бұрын пайда болды.

Адам қоғамының тыныс-тіршілігіндегі әлеуметтік жұмыстың қалыптасуын, әсіресе адам тарихының өткен кезеңдеріне қатысты, қоғамның әлсіз және осал мүшелеріне қарым-қатынас әрқашан бір мағыналы болмауын ескере отырып, ерекше құбылыс ретінде қарастыруға болады. Мысалы, ежелгі Спартада, кейбір американдық тайпаларда инфантицид жағдайлары, қарттардың, ауыр емес және ауыратындардың өлуі таралған. Әлеуметтік жұмысты институттандыру адам санасындағы адамгершілік эволюцияны, қоғамды ізгілендіруді, үйлесімді дамуды, адам жеке тұлға, оның құқықтары мен бостандықтары ретінде басымдықты алатын өркениетті даму жолына көшуді бейнелейді.

Сондай-ақ, әлеуметтік жұмыс қазіргі уақытта адамның, отбасының, топтың әлеуметтік және экономикалық құқықтарын қамтамасыз ету немесе индивидке, топқа өз құқықтарын пайдалануға кедергі келтіретін әлеуметтік физикалық немесе психикалық залалды өтеу жөніндегі қызмет болып табылатынын атап өту қажет. Әлеуметтік жұмыс институтының негізгі қызметі адам құқықтарын іске асыру мен сақтауға ықпал ету болып табылады. Әлеуметтік жұмыс кәсіби қызмет ретінде оны әлеуметтік бағыттағы (дәрігер, педагог, психолог, заңгер және т.б.) кәсіптердің сипаты бойынша басқа ұқсас кәсіптерден ерекшеленетін ерекшеліктерге ие. Негізгі ерекшелік қасиеттерінің бірі - маман мен клиент арасындағы әлеуметтік іс-әрекет пен интеракция процесінің сипаты. Рөлдік субъектіден-көмектесетін кәсіптердің басқа түрлеріне тән Объектілік қатынастардан және осыған байланысты іс-әрекет процесінде шешімдер қабылдау актілерінен айырмашылығы, әлеуметтік жұмыста субъект-клиент шешім қабылдау кезінде құқығын немесе артықшылығын сақтайтын сенімді сипаттағы субъектілік қатынастар басым болады.

Осылайша, әлеуметтік қызметтің басты мақсаты:

1. Жеке тұлғаның алдында тұрған проблемаларды шешу дағдыларын қалыптастыру, күшейту және дамыту;
2. Адамдарды ресурстармен және қызмет көрсетумен қамтамасыз ететін әлеуметтік жүйенің ізгілікті және тиімді операцияларын көтермелеу.
3. Индивидтерді ресурстармен және қызмет көрсетумен қамтамасыз ете алатын жүйелермен байланыстыру [3].

Әлеуметтік жұмыс кәсібилігі сауатты басқару саясаты мен біртіндеп кадрлық реформалау есебінен де жүзеге асырыла алады. Әлеуметтік қызмет саласындағы үздіксіз кадрлық өсуді қамтамасыз ету және осы салаға жас мамандарды тарту үшін жағдай жасау керек. Осы шаралар кешенін жүзеге асыра отырып, өзінің мақсаты мен міндеттеріне сай келетін және әлеуметтік мәселелерді шешуде елеулі ықпал ететін әлеуметтік жұмысты мамандық ретінде қалыптастыру тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Баймұратова Г.П. Әлеуметтік жұмыстың этикалық негіздері: оқулық және практикум. М. - 2015 жыл.
2. *Ярская - Смирнова Е. Р.* Теория и практика социальной работы: исследование «скрытого знания» / Е. Р. Ярская-Смирнова, П. В. Романов // Антропология профессий : сб. науч. ст. - Саратов, 2019
3. Кожамқұлова, Л. Т., ҚР-дағы әлеуметтік қызметтер: әлеуметтік қызметтерге мұқтаждықтың өлшемдері мен дәрежесін, сондай-ақ әлеуметтік қызметкерлерге олардың санаттарына (деңгейлеріне) сәйкес қойылатын біліктілік талаптарын әзірлеу, Алматы, 2007

ИНФОРМАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УНИВЕРСИТЕТЕ

УТЕНОВА Д.

Студентка группы СР-21-2

МУЛИКОВА С.А.

Научный руководитель, д.п.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Непрерывное образование, состоящее из формального, неформального и информального образования – актуальный тренд образованного человека 21 века. И задача высшего образования разработать пути и механизмы его реализации и признания всех форм его предоставления. Информальное образование в контексте стремительного развития технологий, многообразия информационных ресурсов, понимания личности необходимости постоянного развития, будет иметь большое значение и место в системе непрерывного образования.

Ключевые слова: неформальное образование, информальное образование, университет, студент, преподаватель.

Информальное образование стало частью процесса непрерывного профессионального образования для ППС и студентов КарУ Казпотребсоюза.

Остановимся на процессе подготовки студентов университета, в частности организации подготовки студентов по образовательным программам «Социальная работа» и «Психология и менеджмент образования». Выпускающей кафедрой по этим образовательным программам является кафедра «Психология, педагогика и социальная работа» (ППиСР). В рамках информального образования кафедрой проводятся – платиновые лекции от ведущих ученых, топ-менеджеров, общественных деятелей; выездные занятия в социальных и образовательных организациях; участие студентов в волонтерском движении.

Последние три года весь мир находится в состоянии пандемии, повлиявшей и на изменение как системы образования, так и взглядов на сам процесс получения образования. И именно в это время возросла роль и значение информального образования. Поколению молодых людей в возрасте 18-20 лет, традиционная форма обучения в виде лекций и семинарских занятий не совсем интересна и актуальна. Можно было бы это сравнить как мы сегодня воспринимаем черно-белое кино или немое. Современное поколение студентов динамично, быстро обучаемое и анализирующее. Рожденное в эпоху информационно-коммуникационных технологий, оно что называется с «младых ногтей» осуществляет поиск, обработку, анализ и представление в любой форме необходимой для решения задач информации.

Развитие Интернет технологий, социальных сетей стало той благоприятной средой для развития информального образования. Составляющими этой среды - различные онлайн площадки социальных сетей – Instagram, Facebook, ВКонтакте, TikTok, YouTube, телеграмм каналы и др. Указанные площадки позволяют получать информацию, и не надо этого бояться - знания, обмениваться информацией, комментировать, представлять и демонстрировать инфопосты, отвечать хейтерам и многое другое.

Учитывая потребности студентов и принимая объективную потребность времени, кафедра ППиСР уже на протяжении нескольких лет использует практику приглашения для чтения платиновых лекций и диалога ведущих ученых, специалистов, общественных деятелей. И такая практика находит отклик среди обучающихся и ППС. Что дают платиновые лекции? Ученые и специалисты обозначают тренды в научной и профессиональной области. Демонстрируют высокую культуру ораторского искусства,

искусство аугментации и доказательства, представляют результаты анализа и комментарии к фактам и событиям, ну, и конечно живое общение с лидерами в своей сфере.

В период пандемии, когда университеты перешли на смешанное обучение, расширились возможности приглашения спикеров в онлайн формате на различных площадках – Zoom, Instagram. Например, в феврале месяце студенты образовательных программ «Социальная работа» и «Психология и менеджмент образования» приняли участие в онлайн встрече с д.п.н., профессором Мардахаевым Львом Владимировичем, заведующим кафедрой социальной педагогики Российского государственного социального университета на тему «Девиантное поведение подростков, его причины и проблемы предупреждения и преодоления». В текущем 2022 году также была проведена встреча с к.п.н., профессором Московского государственного-психолого-педагогического университета Айсмонтас Бронюс Броневиичем на тему «Конфликт поколений и проблемы образования».

Такие встречи позволяют каждому участнику почувствовать масштабность образовательного процесса, сравнить лекторское мастерство ППС, видеть примеры публичных выступлений и т.д. Ограниченное время онлайн встречи и заставляет спикера сконцентрировать свое выступление на самом основном, останавливаясь подробнее на разборе кейсов.

Необходимо остановиться и на такой форме неформального обучения как выездные занятия. Это не экскурсии в организации, т.к. перед встречей также ставится цель, определяется алгоритм проведения, да и «экскурсанты» уже обладают необходимым объемом знаний, чтобы оценить формат и содержание встречи. В практике работы кафедры в 2022 году уже прошло несколько выездных занятий, в соответствии с профилем образовательных программ. Такие встречи позволяют студентам повысить уровень мотивированности на выбранную профессию, увидеть себя в отрасли, возможности карьерного роста, а возможно и разочароваться в своем выборе. Надо сказать, что представители от отрасли еще пока не всегда видят свою роль в информальном обучении. Зачастую формат встречи может уйти в краткий отчет о содержании деятельности, нежели в анализ и разбор кейсов. Этому тоже надо учиться, информально.

Следует, на наш взгляд остановиться и на участие студентов в волонтерском движении. В КарУ Казпотребсоюза работает волонтерский центр Volun. Пока деятельность волонтеров сосредоточена на проведении благотворительных акций и ярмарок, но думается придет и осознание этой деятельности в контексте информального образования. И всё же почему мы рассматриваем участие студентов в волонтерском движении как форму информального образования? Будучи волонтером, студенты получают выгоду в виде новых навыков и умений, опыта, саморазвития, общения, расширения кругозора, внутреннего удовлетворения чувства долга. Что тоже можно отнести к мягким навыкам, так востребованным в обществе. Необходимо сказать, что в Казахстане внедрена система материального поощрения студентов-волонтеров. Также им производится зачет академических кредитов. Выплаты студентам-волонтерам предусмотрены за репетиторство по обучению языкам и компьютерной грамотности, за работу с детьми с особыми образовательными потребностями, за организацию дворовых и спортивных клубов, за социальную работу с детьми, престарелыми и людьми с ограниченными возможностями, за деятельность по охране окружающей среды и другое.

Подводя итоги, необходимо остановиться на следующих моментах, информальное образование:

- в Казахстане является частью непрерывного образования, что закреплено в Концепции обучения в течение всей жизни (непрерывное образование);
- отсутствует накопительная системы (банка) кредитов и результатов информального образования для признания и подтверждения достижений обучения;
- направлено на формирование soft skills (мягких навыков) и является одной из форм научить студента «как учиться, чтобы учиться»;

- позволяет сформировать системное и комплексное видение задачи, поскольку, как и любое образование оно имеет цель – получить дополнительные знания, к имеющимся.

КОРОНАВИРУСНЫЙ СИНДРОМ: ПРОФИЛАКТИКА ПСИХОТРАВМЫ, ВЫЗВАННОЙ COVID-19

ЦХАЙ Н.С.

студент группы 103 КОМ

БАЙЖАНОВА А.Ж.

Научный руководитель – магистр, преподаватель

Медицинский университет Караганды

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье приведены общие сведения об особенностях эпидемиологии инфекции, этиологии и патогенезе заболевания. Отмечено что вспышки инфекционных заболеваний, которые могут подавить психологическую и эмоциональную толерантность как работников здравоохранения, так и общественности.

Ключевые слова: COVID-19, инсульт, энцефалопатия, энцефалит, SARS-CoV-2, пандемия.

Пандемия коронавирусной инфекции затронула практически все сферы нашей повседневной жизни. Изоляция, утрата близких, неизвестность и страх перед ней – все это стало факторами риска развития психических заболеваний или же усугубило уже существующие расстройства: каждый пятый пациент столкнулся с психическими расстройствами в течение трех месяцев после диагностирования у него COVID-19

Ученые сходятся во мнении, что вирус COVID-19 оказывает негативное воздействие на психическое здоровье пациентов, в анамнезе которых ранее не было психических расстройств:

- У 82% пациентов наблюдались неврологические состояния при COVID-19. Причем риском для их появления были тяжелая форма течения болезни или более молодой возраст⁴

- Ярko проявляющиеся симптомы инфекции, такие как лихорадка, гипоксия и кашель, а также побочные эффекты лечения, такие как бессонница, вызванная кортикостероидами, могут привести к усилению беспокойства и, как следствие – к психическому расстройству

- В исследовании, опубликованном в мае этого года, есть выводы о том, что SARS-CoV-2 в острой стадии может вызывать делирий (спутанность сознания) или возбуждение у значительной части пациентов. При выписке у каждого третьего пациента с COVID-19 тяжелого течения был диагностирован дисрегуляторный синдром⁷ в той или иной степени выраженности, включающий проблемы общения (в результате проблем с речью или письмом), когнитивный и поведенческий дефицит (когда возникают сложности с памятью и мышлением, регулированием эмоций, невнимательность и дезориентация), изменения в режимах сна.

При изучении литературных источников были выявлены следующие особенности: информирование об индивидуальных профилактических мерах снижало уровень тревожности и стресса у людей, женщины с симптомами ОРВИ имеют наибольшие показатели тревоги. Установлено, что именно непредсказуемость и неопределенность данной инфекции являются важнейшими причинами депрессивных и тревожных расстройств. Несомненно, важно включение психологической помощи в протоколы по лечению COVID-19, что привело к снижению психических заболеваний.

Повышение уровня тревожности является прямым следствием попытки организма

человека адаптироваться к незнакомой ситуации. Стресс, тревога, волнение — естественные реакции организма на нетипичные обстоятельства. Однако, в условиях, когда человек испытывает их в течение длительного периода, повышается риск потери самообладания и контроля над своими чувствами и эмоциями.

Некоторые люди плохо переносят стресс, а иногда стресс бывает настолько острым и выраженным, например, в нашем случае пандемии COVID-19 (к тому же и без конца подпитываемым сегодня «сводками с фронта»), что возникают и невротические расстройства. Возможно, мы защищаем себя и от затяжного стресса, тем, что стараемся реже встречаться с психотравмирующими ситуациями, избегать конфликтов с теми людьми, с которыми нам сложно согласиться и, напротив, тянемся к тем людям, с которыми нам легко и комфортно. В условиях самоизоляции, согласитесь, все это разумно регулировать, конечно, достаточно сложно, как бы мы не хорохорились, придумывая для себе те занятия, которые отвлекают нас от опасности. Полагаю, что почти все невротические расстройства имеют в той или иной степени выраженности чувство тревоги, в некоторых случаях она находит свое яркое выражение в панических атаках или генерализованном тревожном расстройстве, распространяющемся на «все и вся». Иногда это конкретные страхи, типа «ковидофобии», а иногда и обсессивно-компульсивные расстройства, проявляющие себя в навязчивых мыслях, образах, страхах и повторяющихся действий – ритуалов, которые помогают справляться со своим чувством тревоги.

Известно, что психосоматическими расстройствами традиционно считаются те расстройства, которые возникают из-за переживаний и обостряются под влиянием переживаний. К этим расстройствам обычно относят, так называемую «великолепную семерку»: гипертонию, язвенную болезнь, неспецифический язвенный колит, нейродермит, бронхиальную астму, гипертиреоз и ревматоидный артрит. Правда, сейчас относят к психосоматическим расстройствам ряд эндокринных заболеваний, например, сахарный диабет и аутоиммунных болезней, например, псориаз. В основе переживаний пациента с психосоматическим расстройством часто лежит чувство тревоги за себя, за своих близких, по – видимому, не конкретный страх а диффузная тревога, фоновая напряженность, которая появляется и усиливается в результате переживаний по поводу COVID-19.

Согласно исследованию Всемирной Организации Здравоохранения³ (ВОЗ), все **130 стран**, принявших участие в опросе (в их число вошла и Россия), сообщили о проблемах в работе служб, отвечающих за психическое здоровье населения. Оказание помощи пациентам с психическими расстройствами было нарушено или приостановлено в **93%** стран мира. Больше половины стран (**60%**) пожаловались на перебои в оказании услуг по охране психического здоровья наиболее уязвимых пациентов. **67%** отметили приостановку проведения консультирования и психотерапии.

Более трети (**35%**) отметили проблемы с оказанием экстренной помощи, а в **30%** стран наблюдаются перебои в доступе к лекарствам от психических, неврологических расстройств и расстройств, связанных с употреблением психоактивных веществ.

Стресс, который люди испытывают ежедневно в условиях пандемии, а также ухудшение эпидемиологической ситуации вынуждают как специалистов, так и родственников пациентов приложить все силы для поддержки тех, кто сейчас столкнулся с психологическими трудностями при диагностировании COVID-19. Больше, чем когда-либо ранее, в специализированной помощи нуждаются пациенты с неврологическими и психическими расстройствами.

Несмотря на сложную обстановку в мире и быстроту распространения инфекции, психиатры совместно с другими специалистами разработали рекомендации по минимизации воздействия COVID-19 на нервную систему человека. Важно понимать, что неврологические нарушения, ассоциированные с COVID-19, имеют различные клинические проявления в зависимости от того, какие структуры нервной системы повреждены – ЦНС, периферической нервной системы, скелетно-мышечного аппарата. Поскольку последствия влияния станут полностью очевидными только через некоторое

время, необходимы последующие исследования в данной сфере. Также важна разработка новых доступных мероприятий, направленных на сохранение психического здоровья населения, которые без труда могли бы преподаваться волонтерами или медицинскими работниками.

Список литературы

1. Баклаушев В.П., Кулемзин С.В., Горчаков А.А. и соавт. COVID-19. Этиология, патогенез, диагноз и лечение // Клиническая практика. 2020. Т. 11, № 1. С. 7-20.
2. Белопасов В.В., Яшу Я., Самойлова Е.М., Баклаушев В.П. Поражение нервной системы при COVID-19 // Клиническая практика. 2020. Т. 11. № 2. С. 60-80.
3. [19/#ixzz7PxP77DwEhttps://www.rmj.ru/articles/psikhiatriya/Koronavirusnyy_sindrom_profilaktika_psihotravmy_vyzvannoy_COVID-19/#ixzz7PxP77DwE](https://www.rmj.ru/articles/psikhiatriya/Koronavirusnyy_sindrom_profilaktika_psihotravmy_vyzvannoy_COVID-19/#ixzz7PxP77DwE)
4. Мосолов С.Н. «Проблемы психического здоровья в условиях пандемии COVID-19» // Журнал неврологии и психиатрии им. С.С.Корсакова. 2020. Т. 120. № 5. С. 7-15.

СЕКЦИЯ «АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИННОВАЦИОННОГО ПРАВОТВОРЧЕСТВА И ПРАВОВОГО РЕФОРМИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН»

SPECIFICITY OF INVESTIGATIVE ACTIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

АИТОВА З.В.

Master's student U-21-2 mas (SP)

Karaganda university of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. In the Message of the President of the country to the people of Kazakhstan on the development strategy until 2030, one of the priorities for the development of our state was the task of creating an effective public service for Kazakhstan, which is fully related to the justice system of our state. The main goal of the work is a comprehensive study of the criminal procedure institute of investigative actions and the prospects for its development in the country.

Key words: investigative actions, criminal proceedings, criminal procedure institute.

In the Message of the President of the country to the people of Kazakhstan on the development strategy of the Republic of Kazakhstan until 2030, one of the priorities for the development of our state was the task of creating for Kazakhstan an effective, modern civil service and such a management structure that would be optimal for a market economy and build a state that stands guard national interests.

All of the above tasks are fully related to the justice system of our state, since the tasks of criminal law are to quickly and completely disclose crimes, expose and bring to justice the perpetrators of the crime. The foundation of the law will be the correct application of the law and the creation of conditions for a fair trial.

At the moment, updating the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan is a priority, the introduction of new investigative actions served as the basis for the rebirth of the institutions of the science of the criminal process.

The problem is that the term “investigative actions” is not disclosed in the Code of Criminal Procedure. This situation creates a number of theoretical problems, reflecting the difficulties of solving relevant legal issues in practice.

For example, in the legal literature, investigative actions are described as procedural acts of the investigator, i.e. the priority is given to the subject of procedural activity - the investigator, and in another case, these are actions that serve as ways to investigate the circumstances of the case and establish the truth.

However, in the system of normative prescriptions, an important element is the establishment of the meaning of terms, i.e. one of the conditions for the correct application of the law is a uniform and consistent understanding of the term.

For this reason, in research work in the field of jurisprudence, special attention is paid to the justification and clarification of terms related to the research topic.

The phrase "investigative actions" from the part of the Code of Criminal Procedure is used only in the prescriptions defining the powers of the investigator, the head of the investigative department, the head of the body of inquiry, the prosecutor.

The law describes investigative actions as a stage of investigation carried out by bodies and persons who have power at this stage, since the procedural actions of other persons participating in the investigation, for example, petitions, complaints, applications, are not investigative actions.

The generally accepted concept of investigative actions is “a set of search, cognitive and certification operations regulated by the criminal procedure law and carried out by the investigator (inquirer, court, prosecutor), corresponding to the characteristics of traces of a certain type and adapted to the effective search, perception, and consolidation of information contained in them of

evidentiary information” [1].

Consequently, the purpose of investigative actions is to achieve a certain result, knowledge necessary for the correct legal, fair resolution of a criminal case.

The basis for conducting investigative actions is the presence of an initiated criminal case. The only exceptions are the examination, appointment and production of an examination, which can be carried out even before the initiation of a criminal case in cases where the decision to initiate a criminal case is impossible without their conduct in Part 2 of Art. 221 and part 2 of Art. 242 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan [2].

The factual basis for conducting investigative actions is information that allows one to assume that data relevant to the case can be obtained in a certain way and from a certain source.

Investigative actions are carried out on the initiative or by the responsible person who is in charge of the criminal case; in addition, they can be carried out at the direction of the prosecutor, the head of the investigative department or at the request of the participants in the process. Proceedings depend on the nature of the criminal case and the specific circumstances of the evidentiary element.

The norms of the investigative action are a detailed system of rules for the conduct of the investigator and other participants in the process when collecting evidence.

If we consider the structure of the institution of investigative action, then first of all we need to start with a hypothesis, the conditions under which it is possible to conduct an investigative action.

Secondly, the prevailing part determines the disposition of the norm and covers part of the rules governing the behavior of the investigator and other participants in the investigative action. These rules cover the circle of persons participating in the investigative action, their rights and obligations; as well as guarantees of the rights and legitimate interests of participants in investigative actions. In addition, the essence of search cognitive operations and the conditions that ensure their effectiveness, the rules also include the content of authentication operations.

Thirdly, sanctions, i.e. coercive measures that the investigator has the right to apply in order to compel the participants in the investigative action to perform their duties.

These rules ensure the validity of the decision to conduct an investigative action, the possibility of obtaining an evidence base (including situations of opposition from persons interested in hiding the truth).

The above rules lead to the conclusion that investigative actions can also be considered as a way to implement the norms of criminal procedural legislation.

Each investigative action is characterized by a special task, a specific order of execution, a certain circle of participants, the continuity of this process, compliance with the criminal procedure system of fixing the results of the case (for example, a protocol).

It is possible to classify investigative actions from different positions: from the side of collecting, verifying and evaluating evidence, depending on the content, purpose, participants in the process, also from the point of view of special procedural tasks.

However, the generally accepted opinion in the legal literature is the classification of investigative actions, depending on the moment of their execution, into initial ones (i.e. inspection - part 1 of article 221 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, appointment and examination - chapter 32 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan), urgent (art. 200 Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan)[2]. It is this classification that is fundamental and accepted by the norms of the legislation of the Republic of Kazakhstan.

In order to improve the implementation of the tasks of the criminal process, which are described in Article 8 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the Concept of the Legal Policy of the Republic of Kazakhstan defines a strategy for improving the criminal procedure legislation through the consistent implementation of the fundamental principles of the criminal process in specific criminal procedure rules and further humanization of criminal justice, including a result of optimizing the procedure of proof both in pre-trial and judicial stages

[2].

Therefore, I would like to note that the institution of investigative actions under consideration is of great importance in the implementation of the tasks of criminal proceedings, due to the fact that it is the main source of obtaining evidence, through which it is possible to restore the past model of the crime, establishing the truth in the criminal case under investigation.

At the head of criminal proceedings and the legislative system as a whole they put the protection and protection from crimes of the rights and freedoms of the individual, and in a global sense, the protection of the constitutional order.

At this stage of development of our state, taking into account economic, social, scientific and technological progress, it is necessary to improve the procedure for obtaining evidence, using methods and means that do not entail infringement or deprivation of the constitutional rights of citizens involved in the criminal process.

The development of issues related to the production of investigative actions is of great importance in the theoretical and practical aspect and is not limited to the results of the study, and the conclusions and proposals formulated in the work can be used as the basis for further research on the institution of investigative actions in criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan.

List of used literature:

1. Guterman M.P. Investigative actions and some controversial issues related to their system. Crime control issues. Issue. 42 M, Jur. lit. 1985

2. The Penal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2014 No. 234-V ZRK (as amended and supplemented as of 04/01/2021) // [Electronic resource]. - Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234>

АДАМ, ОНЫҢ ҚҰҚЫҒЫ МЕН БОСТАНДЫҒЫ - ЖОҒАРҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚ

АЙТЖАНОВ АСЕТ

СПД-21-1к тобының студенті,

Ғылыми жетекші - Сыздыкова С.А.,

жалпықұқықтық және арнайы пәндер

кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы Қарағанды қаласы

Аннотация Адам құқықтары көптеген мыңжылдықтар бойы адамзаттың назарында болды, жеке адамдар мен биліктің өзара қарым-қатынас әдістері үнемі ізденіс жолында еді. Адам құқықтарының мәселесі үнемі өзекті топтық күрестердің, түрлі соғыстардың және көтерілістердің себептері болып келді, өйткені өмірге, ар-намысқа, жеке басына қол сұқпаушылыққа, ар-ұятына және көзқарастарына құқық - адам өмірінің қажетті талаптары болып табылады. Адамзат дамуының әр сатысында жаңа ұрпақ өз құқықтарын қорғай отырып, өз өмірлерін құрбандыққа шала отырып, бостандықтың кеңеюіне және оны барынша кең субъектілердің шеңберіне таратуға, сонымен қатар мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың өз бетінше әрекеттерін шектеуге қол жеткізеді.

Кілт сөз Конституцияның, Адам құқығы, құқық, бостандық, Президент, қоғам

Адам құқығы – адамзат қоғамының өте құнды туындысы ретінде қабылданып, осы құқықтың сақталуы және қорғалуы әлемдік қауымдастықтағы алдыңғы қатарлы мәселелер легінің төрінен орын алуда. Қазіргі таңда қол жеткізіп отырған жеңістер, оны ұстап қалу жағы, экономика мен мәдениеттің дамуы, қоғамдық қатынастың нығая түсуі, қоғам мүддесі, жеке тұлға құқықтары мен бостандықтары өркениетті демократиялық қоғамды дамыту

шарты. Қазақстан Республикасы егеменді мемлекетке бет бұрған кезінен бастап өзінің жоғары құндылықтары – адам, оның құқықтары мен бостандықтары болып табылатын демократиялық, құқықтық және әлеуметтік бағдарланған мемлекет ретінде мәлімдеді [1].

Адам құқықтары көптеген мыңжылдықтар бойы адамзаттың назарында болды, жеке адамдар мен биліктің өзара қарым-қатынас әдістері үнемі ізденіс жолында еді. Адам құқықтарының мәселесі үнемі өзекті топтық күрестердің, түрлі соғыстардың және көтерілістердің себептері болып келді, өйткені өмірге, ар-намысқа, жеке басына қол сұқпаушылыққа, ар-ұятына және көзқарастарына құқық – адам өмірінің қажетті талаптары болып табылады. Адамзат дамуының әр сатысында жаңа ұрпақ өз құқықтарын қорғай отырып, өз өмірлерін құрбандыққа шала отырып, бостандықтың кеңеюіне және оны барынша кең субъектілердің шеңберіне таратуға, сонымен қатар мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың өз бетінше әрекеттерін шектеуге қол жеткізеді.

Республикамызда азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мемлекеттің маңызды саяси, экономикалық және әлеуметтік міндеттерінің қатарына жатқызылған. Қазақстан Республикасының Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің кезекті Қазақстан халқына Жолдауында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мемлекеттің ең маңызды мәселелердің бірі болып табылатынын атап көрсетті [2].

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру адам құқықтарын қорғайтын барлық ұлттық мемлекеттік органдардың жауаптылығымен және белсенді ролімен тікелей байланысты болады. Бұл біріншіден, атқарушы, құқық қорғау, сот органдарына әр адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен сақтауды, оның қауіпсіздігін қамтамасыз етуде өздерінің дайындығына сәйкес байланысты болады. Осыған орай кеңестік дәуірде орнатылған тұлғаның мүддесінің қатысына қарай мемлекет мүддесінің басымдылығынан бас тарту маңыздырақ болады.

Нақты қоғам жағдайларында адам мен азамат құқықтары мен бостандықтары мемлекеттік саяси жүйе, экономикалық тиімділігінде, құқықтық мәдениет ерекшеліктеріне кепілдік берілген негіздерде жүзеге асырылады. Демократиялық дәстүрлері бар мемлекетте құқық пен бостандықтарды қорғауға соттар, адам құқықтары жөніндегі парламент уәкілеттігі, жеке конституциялық шағым мен өтініш беру институттары, адам құқықтары жөніндегі конституциялық және халықаралық шарттар мен мемлекеттік институттарды тікелей қолдану арқылы қатысады.

Адам құқықтары мен бостандықтарына қатысты мәселелерді реттеу барысында Қазақстан Республикасы оған ерекше мән беріп, маңызды да, құнды мәселе ретінде бағалайтындығын байқаймыз. Оған аз уақыт ішінде еліміздің демократияға айқын бет бұрып, азаматтың құқықтары мен бостандықтарын конституциялық құрылыстың негізі етіп қалағаны, ішкі және сыртқы саясатты қалыптастырғаны дәлел [3, 124б.].

Мемлекет адамның құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың әлеуметтік, экономикалық, саяси, заңдық, идеологиялық жағдайына үлкен мән береді. Осы мақсаттарда қоғамдық өмірдің барлық ортасында мемлекет өз қызметін адамның мүддесіне сәйкес Жалпыға бірдей адам құқықтары Декларациясында анықталған халықаралық қалыптарының талабымен жүзеге асырады [4].

Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің маңызды мемлекеттік институты ҚР Конституциясына сәйкес ел Президенті болып табылады. «Республика Президенті - халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны әрі кепілі» [1].

Адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтары жүйесін одан әрі жетілдіруге байланысты құқық қорғау мүмкіндіктері кеңейтілді, ендігі жерде нақтылы іс-қимыл қажет. Бұл мақсат, міндеттерге жету үшін мынадай қажет шаралар ретінде ұсынылатын әрекеттер легі:

- Қазақстан өзін демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет етіп орнықтыру бағытында, адам құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың қағидаларын жүзеге асырудың жолдарын нақтылап алу;

- адам құқықтары мен бостандықтары саласындағы Қазақстанның халықаралық дәрежедегі іргелі саясатын әзірлеу;
- мемлекеттік аппарат пен әрбір мемлекеттік қызметкер тарапынан адам құқықтарын қорғау тәрізді қасиетті ұғымға құрметпен қарау үнемі басты назарда болғаны абзал, сол үшін іс шаралар ұйымдастыру.

Ең бастысы, Қазақстан азаматтарының құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктерін одан әрі дамыта беру болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл (23.03.2019 жылы енгізілген өзгерістері мен толықтыруларымен)
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауы. Астана. 17 қаңтар 2014, 16:52. Vnews.kz
3. Турлаев А.В. Права человека. Учебное пособие. – Караганда, 2010.
4. «Жалпыға бірдей адам құқықтары Декларациясы». 10.12.1948.

SPECIFICITY OF INVESTIGATIVE ACTIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

АЙТОВА З.В.

Master's student U-21-2 mas (SP)

Karaganda university of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. In the Message of the President of the country to the people of Kazakhstan on the development strategy until 2030, one of the priorities for the development of our state was the task of creating an effective public service for Kazakhstan, which is fully related to the justice system of our state. The main goal of the work is a comprehensive study of the criminal procedure institute of investigative actions and the prospects for its development in the country.

Key words: investigative actions, criminal proceedings, criminal procedure institute.

In the Message of the President of the country to the people of Kazakhstan on the development strategy of the Republic of Kazakhstan until 2030, one of the priorities for the development of our state was the task of creating for Kazakhstan an effective, modern civil service and such a management structure that would be optimal for a market economy and build a state that stands guard national interests.

All of the above tasks are fully related to the justice system of our state, since the tasks of criminal law are to quickly and completely disclose crimes, expose and bring to justice the perpetrators of the crime. The foundation of the law will be the correct application of the law and the creation of conditions for a fair trial.

At the moment, updating the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan is a priority, the introduction of new investigative actions served as the basis for the rebirth of the institutions of the science of the criminal process.

The problem is that the term “investigative actions” is not disclosed in the Code of Criminal Procedure. This situation creates a number of theoretical problems, reflecting the difficulties of solving relevant legal issues in practice.

For example, in the legal literature, investigative actions are described as procedural acts of the investigator, i.e. the priority is given to the subject of procedural activity – the investigator, and in another case, these are actions that serve as ways to investigate the circumstances of the case and establish the truth.

However, in the system of normative prescriptions, an important element is the establishment of the meaning of terms, i.e. one of the conditions for the correct application of the law is a uniform and consistent understanding of the term.

For this reason, in research work in the field of jurisprudence, special attention is paid to the justification and clarification of terms related to the research topic.

The phrase “investigative actions” from the part of the Code of Criminal Procedure is used only in the prescriptions defining the powers of the investigator, the head of the investigative department, the head of the body of inquiry, the prosecutor.

The law describes investigative actions as a stage of investigation carried out by bodies and persons who have power at this stage, since the procedural actions of other persons participating in the investigation, for example, petitions, complaints, applications, are not investigative actions.

The generally accepted concept of investigative actions is “a set of search, cognitive and certification operations regulated by the criminal procedure law and carried out by the investigator (inquirer, court, prosecutor), corresponding to the characteristics of traces of a certain type and adapted to the effective search, perception, and consolidation of information contained in them of evidentiary information” [1].

Consequently, the purpose of investigative actions is to achieve a certain result, knowledge necessary for the correct legal, fair resolution of a criminal case.

The basis for conducting investigative actions is the presence of an initiated criminal case. The only exceptions are the examination, appointment and production of an examination, which can be carried out even before the initiation of a criminal case in cases where the decision to initiate a criminal case is impossible without their conduct in Part 2 of Art. 221 and part 2 of Art. 242 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan [2].

The factual basis for conducting investigative actions is information that allows one to assume that data relevant to the case can be obtained in a certain way and from a certain source.

Investigative actions are carried out on the initiative or by the responsible person who is in charge of the criminal case; in addition, they can be carried out at the direction of the prosecutor, the head of the investigative department or at the request of the participants in the process. Proceedings depend on the nature of the criminal case and the specific circumstances of the evidentiary element.

The norms of the investigative action are a detailed system of rules for the conduct of the investigator and other participants in the process when collecting evidence.

If we consider the structure of the institution of investigative action, then first of all we need to start with a hypothesis, the conditions under which it is possible to conduct an investigative action.

Secondly, the prevailing part determines the disposition of the norm and covers part of the rules governing the behavior of the investigator and other participants in the investigative action. These rules cover the circle of persons participating in the investigative action, their rights and obligations; as well as guarantees of the rights and legitimate interests of participants in investigative actions. In addition, the essence of search cognitive operations and the conditions that ensure their effectiveness, the rules also include the content of authentication operations.

Thirdly, sanctions, i.e. coercive measures that the investigator has the right to apply in order to compel the participants in the investigative action to perform their duties.

These rules ensure the validity of the decision to conduct an investigative action, the possibility of obtaining an evidence base (including situations of opposition from persons interested in hiding the truth).

The above rules lead to the conclusion that investigative actions can also be considered as a way to implement the norms of criminal procedural legislation.

Each investigative action is characterized by a special task, a specific order of execution, a certain circle of participants, the continuity of this process, compliance with the criminal procedure system of fixing the results of the case (for example, a protocol).

It is possible to classify investigative actions from different positions: from the side of

collecting, verifying and evaluating evidence, depending on the content, purpose, participants in the process, also from the point of view of special procedural tasks.

However, the generally accepted opinion in the legal literature is the classification of investigative actions, depending on the moment of their execution, into initial ones (i.e. inspection – part 1 of article 221 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, appointment and examination – chapter 32 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan), urgent (art. 200 Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan)[2]. It is this classification that is fundamental and accepted by the norms of the legislation of the Republic of Kazakhstan.

In order to improve the implementation of the tasks of the criminal process, which are described in Article 8 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the Concept of the Legal Policy of the Republic of Kazakhstan defines a strategy for improving the criminal procedure legislation through the consistent implementation of the fundamental principles of the criminal process in specific criminal procedure rules and further humanization of criminal justice, including a result of optimizing the procedure of proof both in pre-trial and judicial stages [2].

Therefore, I would like to note that the institution of investigative actions under consideration is of great importance in the implementation of the tasks of criminal proceedings, due to the fact that it is the main source of obtaining evidence, through which it is possible to restore the past model of the crime, establishing the truth in the criminal case under investigation.

At the head of criminal proceedings and the legislative system as a whole they put the protection and protection from crimes of the rights and freedoms of the individual, and in a global sense, the protection of the constitutional order.

At this stage of development of our state, taking into account economic, social, scientific and technological progress, it is necessary to improve the procedure for obtaining evidence, using methods and means that do not entail infringement or deprivation of the constitutional rights of citizens involved in the criminal process.

The development of issues related to the production of investigative actions is of great importance in the theoretical and practical aspect and is not limited to the results of the study, and the conclusions and proposals formulated in the work can be used as the basis for further research on the institution of investigative actions in criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan.

List of used literature:

1. Guterman M.P. Investigative actions and some controversial issues related to their system. Crime control issues. Issue. 42 M, Jur. Lit. 1985

2. The Penal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2014 No. 234-V ZRK (as amended and supplemented as of 04/01/2021) // [Electronic resource]. – Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ИНСТИТУТТАР

АҚЧЕКЕНОВ Қ

Ю-21-2к тобының студенті Қазтұтынуодағы
Қарағанды университеті

Ғылыми жетекші: Экономикалық

қатынастарды құқықтық реттеу кафедрасы з.ғ. магистрі

Сейдығалиев Талғат Рахымберліұлы

Аннотация. Қазақстан Республикасы құқықтық және демократиялық мемлекет

талаптарына сай бола алатындай сот жүйесін қалыптастыруға талпынуда. Билік бөлудің конституциялық жағдайында азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарын қорғауда сот органдарының рөлі өсуде. Сот билігі мемлекет билігінің бір тармағы ретінде сот төрелігін жүзеге асырады.

Кілт сөздер. Субъективті, шағым, абстрактілі, технологиялық, моралді.

Адам құқығы мен бостандығын қамтамасыз етудің маңызды мемлекеттік институты, ҚР Конституциясына сәйкес, мемлекеттің Президенті болып табылады. Конституцияның 40-бабында жазылған: «Республика Президенті – халық пен мемлекеттің билік бірлігінің, Конституциясының мызғымастығын, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының рәмізі әрі кепілі». Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуі бойынша Президент билігі ҚР Конституциясында, конституциялық заңдық күші бар «Президент туралы» Президент Жарғысында бекітілген. Мемлекетті басқаруды іске асыра отырып, Президент заң қабылдауға қатысады, оның ішінде азамат пен адам құқығы бойынша:

- Республикасының мемлекеттік бағдарламаларын бекітеді, халыққа жолдау арнайды;

- Келіссөздер жүргізеді және Республиканың халықаралық келісімдеріне қол қояды, ратификацияланған мақтау қағазына қол қояды. Оның ішінде адам құқығы саласындағы халықаралық келісімдер де;

- Адам мен азаматтың саяси, азаматтық, құқықтық, әлеуметтік, экономикалық, құқықтары мен бостандықтарын іске асыруға бағытталған жеке – құқықтық актілерін шығарады. Мысалы, дәл Президент ҚР – да азаматтық мәселесін, азаматтарға кешірім жасау, саяси пана беру мәселелерін шешеді;

Заңдық күші бар, 1995 жылдың 19 маусымдағы «Азаматтар үндеуін қарау тәртібі туралы» ҚР-сы Президентінің Жарғысы, азаматтар құқығы бұзылғандығы фактілерімен байланысты шағымды азаматтар үндеуінің бір түрі ретінде анықтайды. (арыз, ұсыныс, үн қосу және сұраныстармен қатар) Президент Жарғысына сәйкес азаматтардың үндеуін қараудың арнайы тәртібі өңделді, ол бойынша, азаматтардың үндеуі (жеке немесе ұжымдық) бұл нормативтік-құқықтық актілермен бекітілген өз құқықтарымен сот немесе әкімшілік тәртіппен қорғау тәсілдері.

Азаматтардың үндеуін қарау тәртібінде үндеу түрлері де қаралған:

- арыз – субъективті құқықтарын іске асыру үшін, азаматтардың органдарға арнайы үндеуі;

- шағым-құқық, бостандық және азаматтардың заңды қызығушылықтарын бұзылуы бойынша қабылданған шешімдердің орындалмағандығы, лауазымды адамдардың заңға қайшы әрекеттері туралы үндеу;

- үн қосу – азаматтар мемлекетпен жүргізіліп отырған ішкі және сыртқы саясатқа өздерінің қатынастарын білдіретін үндеу;

- сұрау – азаматтардың оларды қызықтыратын жеке немесе қоғамдық сипаттағы сұрақтары бойынша ақпараттар алуға қажеттілігін білдіретін үндеуі.

Адам құқығын қамтамасыз ету жүйесін бекіту мақсатында адам құқығын сақтауды тиімді бақылау үшін еліміздің Президенті 1994 жылдың ақпанында ҚР-сы Президенті жанынан адам құқығы жөнінде Комиссия құрды. Бұл мемлекеттік билік жүйесіндегі алғашқы құқық қорғау институты, оның міндетіне Қазақстанда құқық пен бостандықты сақтау туралы баяндаманы әзірлеу, қазақстандық қоғамда адам құқығын бұзу тенденциясының терең талдауын өткізу және т.б. кіреді. Комиссия қызметінің маңызды бағыты азаматтардың жолдауымен жұмыс болып табылады, оның механизмі келесіден тұрады: комиссия арнайы сұрауларды ведомство басшыларына бағыттайды, оның жүйесінде нақтылы адамның құқығы бұзылған, ал қажет болған жағдайда бұл сұраулар қайталанады қызмет тұлғасынан қабылданған шаралар туралы арнайы жауап алғанға дейін. Бүгінгі күнде адам құқығы жөніндегі Комиссия адам құқығы саласында саяси технология жасауға жұмыс істейді. Мұндайда Комиссия өз мәселесін Қазақстанда азаматтық қоғам құрудағы методологиялық құрал міндетін орындаудан көреді.

Қазақстан Республикасында ұлттық құқық қорғау жүйесін бекітуінің табан тіреген қажеттілігі омбудсмен институтын жетілдіру. Заңи энциклопедияда келесі анықтама бар: «омбудсмен – адам құқықтары мен мемлекеттік органдардың әрекеттерін қадағалайтын, мемлекетте қатарындағы Парламенттің арнайы құзыретті тұлғасы ретінде». Халықаралық заңгерлердің ассоциациясында «омбудсмен» термині осылай анықталады:

Оған мемлекеттік органдардан зардап шеккен тұлғалардан, қызметкерлерден, жалға алушылардан арыздар түседі, сонымен қатар өз бастамасымен тергеу жүргізе алады, өз баяндамаларын ұсына алатын және заңшығару билігінің алдында жауап беретін институт. Омбудсменнің құқықтық институтын Швеция Парламентінің құзыретті тұлғасы тағайындайды. Адам құқықтары жөніндегі өкілетті тұлғасы омбудсмен, комиссар, мидиатр, делдал және т.б. терминдермен аталады. Қазіргі кезде осындай институттар 40 тан астам мемлекеттерде, соның ішінде ТМД мемлекеттерінде құрылған. 1998 жылы Қазақстан омбудсменнің Ұлттық институтын құруы туралы мәселе жөнінде демократиялық институтының бюросы мен адам құқықтары ОБСЕ-мен Меморандум бекітті. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай омбудсмен институты адам құқықтарын қорғайтын басты құралы ретінде өкілетті органдардың озбырлығын шектеп отырып, заңшығару билігінің атқаратын қызметіндегі кемшіліктерін анықтап отырады. Негізінде, адам құқықтары жөніндегі өкілет етуші – бұл адам құқықтарының бұзылуы мен мемлекеттік органдар мен олардың қызметкерлерінің немқұрайлылығына арыз түскен жағдайда проблеманы шешу үшін шұғыл шешім қабылдай алатын институт. Омбудсмен парламенттік қадағалауының мүшесі болғандықтан парламентке атқарушы биліктің әрекеттері туралы мәліметтер береді, сонымен қатар оның шығаратын шешімдеріне ықпал етеді және парламентаризмнің қағидалары мен заңдар бұзылған жағдайда құзыретті тұлғаларды жауапкершілікке тартады.

Адам құқықтарын қорғау жөніндегі Уәкілдің құқыққорғаушылық қызметін, біріншіден азаматтардың арыздарын қарастыру, екіншіден осы саладағы мәселелерді жүйелі түрде шешу құрайды. Азаматтарды қабылдап, олардың арыз-шағымдарын қарастыру – болмыстағы барлық мәселелерге көңіл аударып, олардың себептерін анықтауға, мемлекеттік билік органдарымен бірлесе нормативтік-құқықтық актілер мен құқыққолданушылық тәжірибені жетілдіру бойынша шаралар қолдануға мүмкіндік береді. Адам құқықтарын қорғау жөніндегі Уәкіл қызметіндегі эксперттік-аналитикалық жұмыстар, атап айтатын болсақ, нормативтік-құқықтық актілер мен ведомствалық құжаттарды талдау, адам құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудағы өткір мәселелерді жүйелеу және эксперттік қорытындылар шығару маңызды орын алады. Мұндай қызметті, құрамында тәжірибелі заңгерлер, ғалымдар, адвокаттар, мемлекеттік (өкіметтік) емес құқық қорғау ұйымдарының өкілдері бар эксперттік және консультативтік Кеңестер жүзеге асырады. Адам құқықтарын қорғау жөніндегі Уәкіл институтының құрылу жолында үлкен ақпараттық, техникалық және қаржылай көмекті халықаралық ұйымдар көрсеткенін атап өту керек (ЮНИФЕМ, ЮНИСЕФ).

ҚР-ның жоғарғы өкілетті органы, заң шығарушылық міндеттерді іске асырушы Қазақстан Республикасының Парламенті болып табылады¹. Жоғарғы өкілетті орган ретінде ҚР-ның Парламенті өкілетті демократия органы ретінде көрінеді. Халық тек тікелей емес, сонымен бірге Парламент арқылы да өздерінің саяси еріктерін білдіреді. Парламент сондай-ақ заң шығарушы міндеттерді іске асырушы орган болып табылады. ҚР Конституциясының 62-бабының 7-тармақшасына сәйкес, республика заңдары Конституцияға қарсы келмеуі керек. Яғни, Парламенттің рөлі бәрінен бұрын Конституцияға қарсы келмейтін заңдарды қабылдау, сондай ақ ҚР-ның халықаралық келісімдерін ратификациялауда, олардың жағдайлары конституциялық нормаларға сәйкес келеді.

Парламент жеке және заңды тұлғалардың, азаматтық құқық пен бостандықтың жеке және заңды тұлғалардың міндеттері мен жауапкершіліктерінің, меншік режимі және өзге заттық құқықтардың құқық субъектілігіне қатысты мәселелер бойынша заңдар шығаруға

құқылы. Құқықтық реформаны іске асыру, адам құқығына қатысты ішкі заңаманы халықаралық стандартқа сәйкес келтіру жағдайларында жұмыс істеуші құқықтық актілерді құрумен қабылдаудың маңызы бар. Заң жобаларын дайындауда осы қағидаларды іске асыру – заңның жұмыс қабілетілігінің, оның салмақтылығының және орындаушылығының маңызды шарты. Осыған байланысты халықты сол немесе өзге заңның қабылдауы туралы хабарландыру мәселесі, құқықтар мен міндеттер туралы білімге белгілі сома беру мәселелері ғана емес, сонымен бірге оларды тәжірибеде үнемі және орынша пайдалануды үйрету өзекті болып отыр. ҚР Парламентімен қоғамдық қатынастардың әртүрлі сұрақтары бойынша заңдардың кең шеңберлі саласы қабылданды, олардың көбісі азамат құқығы мен бостандығына қатысты мазмұндағы ережелер: осылайша «саяси партиялар туралы», «Қоғамдық бірлестіктер туралы», «Жедел-іздістіру қызметі туралы», «Адвокат қызметі туралы» және басқа заңдарда азаматтардың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары қатары анықталған, Азаматтық Кодексте «Ұжымдық еңбек даулары мен ереуілдер туралы», «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы», «Білім туралы» заңдарда әлеуметтік-экономикалық құқықтар бекітілген, Қылмыстық және іздістіруді іске асыру барысында адам құқығын сақтаудың маңызды кепілдерінен тұрады.

Қазақстан Республикасы Парламентінің азамат құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету бойынша қызметтерінің бағытының бірі адам құқығы жөніндегі халықаралық келісімдерді ратификациялау болып табылады.

Қазақстан Республикасы құқықтық және демократиялық мемлекет талаптарына сай бола алатындай сот жүйесін қалыптастыруға талпынуда. Билік бөлудің конституциялық жағдайында азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарын қорғауда сот органдарының рөлі өсуде. Сот билігі мемлекет билігінің бір тармағы ретінде сот төрелігін жүзеге асырады. Заңды және жеке тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөнінде туындаған мәселелерді қарастыруға бағытталған. Сотпен адам құқықтары мен бостандықтарын ғана емес, сондай-ақ мемлекеттік ұйымдардың, мекемеледің, кәсіпорындардың құқықтары мен бостандықтарын қорғайды.

Сонымен қатар ҚР Конституциялық Кеңесі – Конституцияның үстемдігін мемлекеттің бүкіл территориясына таралуын қамтамасыз ететін мемлекеттік орган. Конституциялық Кеңес алдын ала конституциялық бақылауды жүзеге асыру, соның ішінде заңдар мен халықаралық келісім – шарттарға қол қою және бекіткенге дейін, яғни заңды күшіне енгізілгенге дейін Конституцияға сәйкестігін қарастырады. Конституциялық Кеңестің аса маңызды міндеті – азаматтарды, мемлекеттің, қоғамның мүддесін конституциялық емес заңдар мен ратификацияланған халықаралық шарттарды қабылдауда туындалуы мүмкін жағымсыз заңды салдардан қорғау. ҚР Конституцияның 74-бабының 2-тармағына сәйкес адамның және азаматтың Конституцияда баянды етілген құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіреді деп танылған заңдар мен өзге нормативтік құқықтық актілердің күші жойылады және қолданылуға жатпайды.

Қорытындылай келе: Конституциялық Кеңестің келесі аса маңызды міндеті азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын, соның ішінде бұзылған құқықтарды қалыптастыру нысанында қорғау болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз, 1998 жылғы 7 қазандағы, 2007 жылғы 21 мамырдағы, 2011 жылғы 11 ақпандағы өзгертулер мен толықтырулар.

2. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының Президенті туралы» 26.12.1995 ж. конституциялық заңы (06.05.1999 ж., 19.07.2007ж., 03.02.2011 өзг.)

3. Қазақстан Республикасы Президентінің «Адам құқықтары бойынша Уәкіл лауазымын құру туралы» Жарлығы 19 қыркүйек 2002 жыл.

4. Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының құқықтық мәртебесі туралы» 1995 жылғы 16 қазандағы

ҰСАҚ БҰЗАҚЫЛЫҚТЫҢ СИПАТТАМАСЫ

СПД-20-1к тобының студенті

АМИРЖАНОВА С.Н.

Ғылыми жетекші – Заң ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы Искакова Ж.А.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация "Қоғамдық тәртіп" терминінің бүгінде заңнамалық анықтамасы да, бірыңғай доктриналық түсіндірмесі де жоқ. Бұл терминді қоғамдық жерлерде қалыптасқан қоғамдық қатынастардың құқық, адамгершілік, қоғамдық ұйымдардың талаптарына сәйкес түсіндіру дәстүрлі болып табылады. Алайда, терминнің мұндай кең түсіндірілуі екіталай, өйткені ол құқық қорғау органдарының өкілеттіктері туралы бұрыс түсінікке ықпал етуі мүмкін. Мұндай органдардың мәжбүрлеу шараларын қолдануы тек қана құқықтық нормаларды іске асыруды қамтамасыз етумен байланысты. Мысалы, полиция қызметкерлері таза моральдық қақтығыстарды шешу саласындағы өздерінің өкілеттіктерін жүзеге асыруға құқылы емес, мысалы, қарт адамға қоғамдық көлікте орын беру талабын сақтау үшін физикалық күш қолдану. Әрине, мораль нормаларын бұзу қоғамдық тәртіпті бұзу болуы мүмкін, бірақ тек тәуелсіз заңсыз әрекет болып табылатын құқық бұзушылық, мысалы, ұсақ бұзақылық, қоғамдық тәртіпті бұза алады. Осылайша, қоғамдық жерлерде құқықтық нормалармен реттелетін әлеуметтік байланыстар қоғамдық тәртіп ретінде қарастырылуы керек.

Қоғамдық орындар деп көшелер, алаңдар, жалпыға ортақ пайдаланылатын көлік, әуежайлар, вокзалдар, саябақтар, тұрғын аудандар, адамдардың әртүрлі өмірлік қажеттіліктері қанағаттандырылатын және белгісіз адамдар тобына кіруге болатын орындары түсініледі.

Кілт сөз қоғамдық тәртіп, Ұсақ бұзақылық, мәжбүрлеу, әкімшілік құқық, Қоғамдық қауіпсіздік, Әдепсіз сөйлеу

Ұсақ бұзақылық-қоғамдық тәртіпке қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтың неғұрлым кең таралған түрлерінің бірі. Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адамның іс-әрекеті азаматтардың қоғамдық тыныштығын бұзады, бұл құқық бұзушылық құқық қорғау органдарының араласуын талап ететіні сөзсіз. Ұсақ бұзақылық үшін әкімшілік жауапкершілікті қолданудың негізгі субъектісі бұрынғыдай полиция болып қала береді.

ҚР ӘҚБтК-нің 434-бабының 1-бөлігіне сәйкес ұсақ бұзақылық-қоғамға айқын құрметтемеушілік білдіретін, қоғамдық орындарда былапыт сөйлеу, азаматтарға тіл тигізу, сол сияқты бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру арқылы ілесе жүретін қоғамдық тәртіпті бұзу [1].

Ұсақ бұзақылықтың мазмұнын ашу оның құрамының элементтерін талдауға мүмкіндік береді.

Ұсақ бұзақылық объектісі. ҚР ӘҚБтК-нің 434-бабының мазмұны оның жеке адамның қадір-қасиетін және жеке басына қол сұғылмаушылықты қорғауға, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары басқа адамдардың құқыққа қарсы мінез-құлқы нәтижесінде бұзылудан кепілдік берілетін қоғамдық тәртіпті сақтауға бағытталғанын айғақтайды [2].

ҚР ӘҚБтК - нің 434-бабын ескере отырып, ұсақ бұзақылықтың негізгі объектісі-қоғамдық тәртіп болып табылады. Сонымен қатар, объектісі біреудің меншігі, мемлекеттік

басқарудың белгіленген тәртібі болуы мүмкін.

Қоғамдық тәртіп. "Қоғамдық тәртіп" терминінің бүгінде заңнамалық анықтамасы да, бірыңғай доктриналық түсіндірмесі де жоқ. Бұл терминді қоғамдық жерлерде қалыптасқан қоғамдық қатынастардың құқық, адамгершілік, қоғамдық ұйымдардың талаптарына сәйкес түсіндіру дәстүрлі болып табылады. Алайда, терминнің мұндай кең түсіндірілуі екіталай, өйткені ол құқық қорғау органдарының өкілеттіктері туралы бұрыс түсінікке ықпал етуі мүмкін. Мұндай органдардың мәжбүрлеу шараларын қолдануы тек қана құқықтық нормаларды іске асыруды қамтамасыз етумен байланысты. Мысалы, полиция қызметкерлері таза моральдық қақтығыстарды шешу саласындағы өздерінің өкілеттіктерін жүзеге асыруға құқылы емес, мысалы, қарт адамға қоғамдық көлікте орын беру талабын сақтау үшін физикалық күш қолдану. Әрине, мораль нормаларын бұзу қоғамдық тәртіпті бұзу болуы мүмкін, бірақ тек тәуелсіз заңсыз әрекет болып табылатын құқық бұзушылық, мысалы, ұсақ бұзақылық, қоғамдық тәртіпті бұза алады. Осылайша, қоғамдық жерлерде құқықтық нормалармен реттелетін әлеуметтік байланыстар қоғамдық тәртіп ретінде қарастырылуы керек.

Қоғамдық орындар деп көшелер, аландар, жалпыға ортақ пайдаланылатын көлік, әуежайлар, вокзалдар, саябақтар, тұрғын аудандар, адамдардың әртүрлі өмірлік қажеттіліктері қанағаттандырылатын және белгісіз адамдар тобына кіруге болатын орындары түсініледі.

"ҚР қоғамдық және экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамалары туралы" ҚР Президентінің 1996 жылғы 5 сәуірдегі № 2967 өкімінің 1-бабына сәйкес жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерінің ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі қауіпсіздік болып табылады. Қоғамдық қауіпсіздік - тұтастай алғанда қоғамның қорғалу жағдайы-белгісіз адамдар мен олардың қауымдастықтарының, олардың арасындағы қоғамдық қатынастардың қауіпсіздігі [3].

Қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздік өзара байланысты. Сонымен, қоғамдық тәртіпті нығайту, әрине, қоғамдық қауіпсіздікті арттыруға ықпал етеді, мысалы, полиция ұсақ бұзақылықтың жолын кесу арқылы қазіргі уақытта және болашақта бұл адамның неғұрлым ауыр құқық бұзушылық жасау мүмкіндігінен алады. Қоғамдық қауіпсіздік қоғамдық тәртіпке кепілдік береді, өйткені бұл адамның қасақана немесе абайсыз әрекеттері, сондай-ақ табиғи немесе техногендік сипаттағы факторлар арқылы оны бұзу үшін жағдайлардың жоқтығын білдіреді.

Ұсақ бұзақылықтың объективті жағы. ҚР ӘҚБтК-нің 434-бабында көзделген құқық бұзушылықтың объективті жағы әрқашан жеке тұлғаның құқыққа қарсы әрекеттерімен сипатталады және қоғамдық тәртіп пен азаматтардың тыныштығын қасақана бұзатын кез келген іс-әрекетте көрініс табуы мүмкін.

Ұсақ бұзақылықтың ең көп таралған түрлерінің бірі-қоғамдық орындарда әдепсіз сөйлеу. Әдепсіз сөйлеу азаматтардың ар-намысын қорлау болып табылады. Әдепсіз сөйлеумен қатар, қоғамдық тәртіпті бұзатын және қоғамға құрметсіздік білдіретін басқа да әрекеттер де ұсақ бұзақылыққа жатады, мысалы, үйлерде, қоршауларда әдепсіз сөздер жазу және әдепсіз суреттер салу; қабырға газеттерін, плакаттарды жырту; мазалайтын телефон қоңырауларын шалу [4].

Ұсақ бұзақылық субъектісі. Қазіргі заманғы заңнама әрекет қабілеттілігі бар, өзінің істеген әрекеттеріне жауап бере алатын адам ғана өзінің заңсыз әрекеттері үшін кінәлі бола алады деген қағидаттан дәйекті түрде шығады. Заңсыз әрекетті жасаған адамды әкімшілік құқық бұзушылық субъектісі ретінде тану үшін оның психикалық жағдайы мен жасына байланысты болып жатқан оқиғалар мен қоршаған шындық құбылыстарын дұрыс бағыттауға мүмкіндігі бар екенін анықтау қажет.

Әкімшілік құқық субъектілері заңды іс-әрекеттер жасау үшін құқық қабілеттілігі мен әрекетке қабілеттілігі бар адамдар ретінде қарастырылады. Құқық қабілеттілігінің мазмұны заңды әрекеттерді де, құқық бұзушылықтар үшін де жауапкершілік алу қабілетімен анықталады. Сонымен қатар, заңды және заңсыз мінез-құлық субъектісінің белгілері

әрдайым сәйкес келе бермейді.

Заң іс-әрекетке қабілетті және ақылға қонымды құқық бұзушылықтардың жауапты субъектілері, яғни белгілі бір жасқа жеткен және толыққанды психикасы жетілген барлық адамдарды жауаптылыққа тартады. Жас балалар мен психикалық науқастар белгілі бір өмірлік жағдайларды саналы түрде шешуге қажетті сана мен ерік-жігерге ие емес [5].

Заңды тұлға ұсақ бұзақылық, сондай-ақ қылмыстық жазаланатын бұзақылық субъектісі бола алмайды.

Есі дұрыс жеке тұлға ғана әкімшілік жауаптылыққа тартылуы мүмкін. Егер құқыққа қарсы әрекеттерді (әрекетсіздікті) жасау кезінде адам есі сау емес күйде болса, онда ол әкімшілік жауаптылыққа жатпайды.

Ұсақ бұзақылықтың субъективті жағы. Әкімшілік құқық бұзушылықтың субъективті жағы кінә нысанымен сипатталады. Тек кінә нысаны арқылы әкімшілік жауапкершілік болады.

Кінә-бұл құқық бұзушының қоғамға қауіпті, заңсыз әрекетке немесе әрекетсіздікке және нәтижеге деген психикалық көзқарасы.

Ұсақ бұзақылық жасаған кезде қасақана ниет түрінде көрінеді және әрекет жасаған адам өз әрекетінің заңсыз сипатын біліп, оның зиянды салдарын алдын-ала біліп, осындай салдардың басталуын қалаған кезде болады.

Қасақана кінәнің мазмұны әкімшілік құқық бұзушылықтың сипатымен анықталады, оның құрамы ресми немесе материалдық болуы мүмкін.

Қорытындылай келе, ұсақ бұзақылықты адам өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға деген ұмтылыс ,мысалы, өзін қоғамға күшті екенін көрсету арқылы қоғамдағы мінез-құлықтың жалпы қабылданған ережелеріне немқұрайлылық танытатына көзіміз жетті . Ұсақ бұзақылық кезінде салынатын айыппұл мөлшерін көбейтуді немесе жаза түрін қосуды ұсынатын едім. Себебі , адамдар бұл әрекетті тағы да қайталай беретіні анық,бұл жерде айыппұл мөлшерінің аз болуы себебі және де ,екінші рет қайталанса белгілі бір уақытқа әкімшілік қамаққа алынуы азаматтар үшін жай ғана ұсақ дүние болып қалыптасқандықтан қазіргі таңда бұл әкімшілік құқық бұзушылық түрі өте көп қайталанып келеді . Сол себепті санкция мөлшерін көбейту және әкімшілік қамақтан басқа жаза түрін ойлап табуды ұсынамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2018.- 229 б.
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне түсініктеме (баптар бойынша) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/T2000000005/info>
3. "ҚР қоғамдық және экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамалары туралы" ҚР Президентінің 1996 жылғы 5 сәуірдегі № 2967 өкімінің 1-бабы
4. Владимир Гришкевич Мелкое хулиганство. М:Самолит ,2011.- 26 б
5. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» №1 Нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
6. Обобщение судебной практики по делам об административных правонарушениях, предусмотренных статьей 434 главой 25 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях рассмотрены судами за первый квартал 2015 года. –Қызылорда,2015.-16 б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КРИПТОВАЛЮТАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ РЕТТЕЛУІ

БИСОЛТАН А. А.
Ю-22К тобының студенті
ТОҚАТОВ Р. А.

Ғылыми жетекші, з. ғ. магистранты, аға оқытушы
Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Осы мақалада қазіргі таңдағы Қазақстан Республикасындағы цифрлік активтер, майнинг және криптовалютаның құқықтық жағдайы жазылады. Қазіргі кездегі криптовалюта мен майнингтің әлемге әкелген өзгерісі, басқа елдерге салыстырма. ҚР криптовалютамен байланысты деректері. ҚР заңнамаларында криптовалютаның құқықтық деңгейін, қолданылуы сипатын жетілдіру қажеттілігінің өзектілігі.

Кілт сөздер: криптовалюта, майнинг, цифрлік актив, блокчейн.

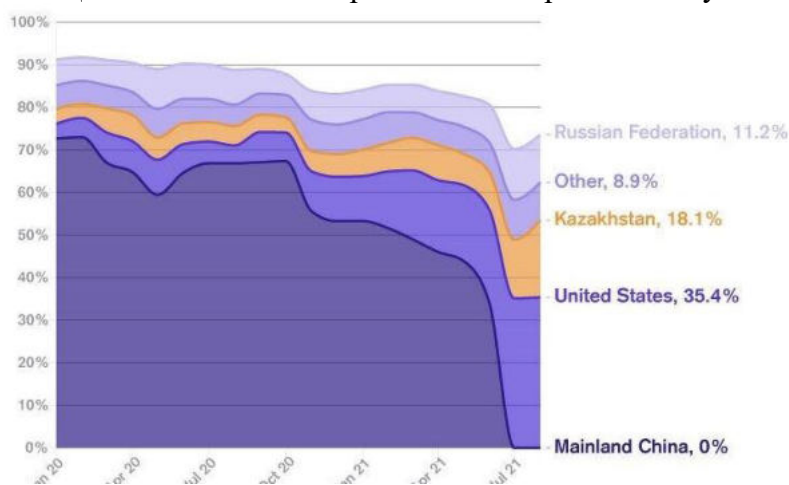
Технологиялардың күн санап, жедел дамуы, адамның қажеттіліктерін қамтамасыз етудің жаңа жолдарының пайда болуы – қазіргі замандағы адамзаттың үлкен жетістігі. Адам өміріне екінші табиғат келген сәтінен бастап, әлемге көптеген өзгерістер әкелді, бұрын технологиялық даму циклы он жыл аралығын құраса, қазір ол біршама жылдарға дейін қысқарды. Адамдар технологиялардың дамуына дейінгі кезеңде төлемді қолма-қол ақша арқылы жүргізсе, қазір оны картамен, тіпті телефон көмегімен электронды түрде жасау мүмкіндігі бар. Инвестициялар бұрын жылжымайтын мүліктер, соның ішінде үйлер мен автокөліктерге жасалса, қазір инвестиция ретінде түрлі акциялар мен өзге елдің валюталары тиімдірек болып келеді. Сонымен қатар, соңғы бес жылдықтағы өзгерістерге сәйкес, қазіргі таңда осы терминдердің орнын басатын жаңаша ұғым пайда болды, ол – криптовалюта.

Криптовалюта – интернетте жасалып, сонда әрекет ететін, орталықтандырылмаған цифрлық валюта. Бұл ақша бірліктерінің физикалық баламасы жоқ, олар тек виртуалды кеңістікте ғана жүреді. Қазақстан Республикасының Ақпараттандыру туралы заңында, осы ұғымға келесідей анықтама берілген: «цифрлық актив (яғни, криптовалюта) - криптография және компьютерлік есептеу құралдарын қолдана отырып электрондық-цифрлық нысанда құрылған, қаржылық құрал болып табылмайтын мүлік, сондай-ақ мүліктік құқықтарды куәландырудың электрондық-цифрлық нысаны». [1] 2020 жылы Қазақстанда криптовалюта тек мүлік ретінде танылып, төлем құралы ретінде әрекет етпейтіндігі туралы заң қабылданды. Оның шығарылуы және айналымы тек ерекше құқықтық режимі бар «Астана» халықаралық қаржы орталығына ғана рұқсат етілді.[2] Сонымен қатар, криптовалютамен байланысты майнинг сөзі – растау үшін математикалық есептеулердің хэш қызметінің цифрлік монеталарын генерациялау және блокчейндегі транзакцияларды тексеру болып табылады. Блокчейн – анықталған ережелер бойынша блоктардың жүйесін құрайды: әрбір блок, өзінің алдындағы тізбектің деректерін сақтайды.[3] Осы тәсіл қауіпсіздік және сенімділіктің жоғары дәрежесін көрсететіндіктен, қаржылық салада қолдануы өзекті болып отыр. Блокчейн ойлап табылған сәттен бастап, деректерді сақтаудың жаңа дәуірі басталды. Технология болашақта тек қана қаржылық сала ғана емес, бизнес, білім беру, логистика және медицина секілді салаларда да кең тарала бастайтындығы болжануда. Әрине, бұл жүйенің де басқа жүйелер секілді өзінің жақса да, жаман да тұстары бар. Блокчейн қауіпсіз және арзанырақ, себебі басқа тараптардың қатысуынсыз жұмыс жасайды, деректердің жіберілу процессін жылдамырақ етеді, автоматты түрде жұмыс істеудің арқасында, адами факторлардан болатын қателердің қаупін төмендетеді. Ал кері тұстарын айта кетсек, бұл жүйе орталықтандырылмайды, яғни тек қана екі тараптың арасында болатындықтан және құпиялылық сақталатындықтан, көптеген әлем мемлекеттері криптовалюта арқылы терроризмді қаржыландыру, заңсыз қару сату, наркобизнесстердің осы айналым арқылы заңсыз жүруінің алдын алу мақсатында блокчейнге үлкен тыйымдар салуда. Халықаралық

заңнамаларға сараптама жасай отырып, қазіргі күнде барлық мемлекеттердің криптовалютаның қолданыс мәселесін шешудің тәсілдеріне орай, үш топқа бөлуге болады: криптовалютаның қолданылуы заңмен реттелмейтін және заңнамадағы нақты ережелері көрсетілмеген елдер, криптовалютаның өндірісіне толықтай тыйым салған елдер және криптовалюта заңнамалық дәрежеде реттелетін және қорғалатын мемлекеттер. Қазақстан осы тізімдегі бірінші елдердің қатарына кіреді, себебі бізде криптовалюта заңнамалық тұрғыдан реттелуі тек қана жаңадан басталып келе жатыр, сол себепті де құқықтық және заңнамалық тұрғыдан толықтыратын тұстары жиі кездеседі. Президентіміз 2020 жылдың 25 маусымында майнинг және криптовалютаның легализациялануы негізгі ерекшелігі болып табылатын «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне цифрлық технологияларды реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңына қол қойды. [4] Жалпы, Республикамызда цифрлік активтерді шығарылуы, айналымы, майнинг процесін реттеу нормаларын екі түрлі әдіске бөлу қарастырылған:

1. Жалпы реттеу
2. «Астана» халықаралық қаржы орталығы арқылы реттеу. [5]

Қазір криптовалютаның қызметі тек қана АХҚО белгілеген актілердегі қатаң тәртіптер бойынша жүзеге асады. Осылайша, орталықтандандырылмаған цифрлік активтердің айналымы жалпы ережелер емес, АХҚО ның қабылдаған актілері бойынша реттеледі, криптобиржалар өз қызметін бастау үшін, АХҚО актілерінде белгіленген технологиялық ережелеріне, лицензия алу секілді талаптарға сай болуы керек. Криптовалюта қызметіне қатысты сұрақтар жаңадан қосымша актілер көмегімен шешіле басталуда. Яғни, бұл біздің мемлекетіміздің болашақта криптовалютаға тыйым салмай, керісінше осы саланы қолдайтындығын, дамуын алға тартуы ықтималдылығы жоғары екендігін куәландырады. 2021 жылдың 26 шілдесінде АХҚО криптоиндустрияның даму картасын әзірлеген болатын: онда жергілікті банктерде криптовалюталық айырбас үшін банк счеттарын ашу мүмкіндігі қарастырылған. Алайда, қазіргі таңда криптовалютаның реттелуі тек қана АХҚО арқылы жүргізілуі тиімді механизм емес екендігін көріп отырмыз, себебі, осыған дейін елімізде көптеген залалдар әкелген заңсыз криптобиржалар, криптомайнерлер табылған болатын. Яғни, бізге құқықтық тұрғыда жалпы реттеудің әліде заң саласында талқылануы, қатаң түрде қадағалануы және ресми түрде тарифтер, шектеулер мен талаптар белгіленуі қажет. Кембридж Университетінің деректеріне сәйкес, 2021 жылдың тамыз айында Қазақстан биткоин майнингі бойынша екінші орында тұрған болатын. Осы уақыт аралығындағы майнинг санының күрт өсуі, Қытай Халық Республикасының майнинг және криптовалютамен саудаға тыйым салу нәтижесінен, Қазақстанға Қытайдың көптеген ірі компанияларының көшуі болып табылады.[6]

Сурет 1. Биткоин майнингі хэштейтінің рейтингі – тамыз, 2021 жыл[6]

Алайда, елімізде болған қаңтар оқиғасынан кейін және майнерлерді бұғаттау кесірінен әлемде майнинг хэштелуінің жылдамдығы 13,5 пайызға деген төмендеген. Бірақ,

эксперттер дерегінше, криптовалюта алдағы жылдарда жедел қарқынмен дамиды, бұл Қазақстан Республикасындағы криптомайнерлер әлі де өз қызметін жалғастырып, жалпы криптовалютаның өндірісі тоқтап қалмайтындығын көрсетеді. Қазақстан статистика бойынша, қазіргі кезде майнинг және криптовалюта өндірісінен алдағы елдер қатарында болғандықтан, криптобиржаны жалпы мемлекеттік қатаң түрде құқықтық реттеуге көшу қажет деп санаймыз. Мәселен, құқықтық тұрғыда реттелген елдерді алып қарайтын болсақ, АҚШ-та криптовалюта штаттық және федералды деңгейде реттеледі. Мысалы, Вашингтон штатында криптовалютаның бизнесін жүргізу үшін, BitLicense лицензиясы болуы қажет, сонымен бірге майнерлерге арналған тарифтер ұсынылу туралы заң жобалары көзделуде. Ал Платтсбург қаласында экологиялық мәселелерге орай майнинг өндірісіне 18 айлық мораторий жарияланған. АҚШ-та криптовалютаны заңнамалық тұрғыда реттеу мәселесін шешетін бірнеше ұйымдардың қызметтері бар: бағалы қағаз және биржаларға байланысты комиссия (The United States Securities and Exchange Commission), қаржылық қылмыстармен күресуші орган және АҚШ салық қызметі. Осы мысалда, АҚШ заңнамасы криптовалютаға берілген рұқсаттардың көптігіне қарамастан, онда белгілі бір реттеуші механизмдер мен шектеулер бар екендігін көре аламыз. Ал, Жапония 2017 жылы криптовалютаның көптеген түрін төлем құралы ретінде заңнамалық тұрғыда бекіткен алғашқы елдердің бірі болған. Онда барлық криптовалюталық шарттар Жапония қаржы қызметтер агенттігінің реестрінде тіркелуі қажет. Сонымен қатар, лицензиялау рәсімі туралы бекітілу, ең төменгі капиталға қойылатын талаптар, криптоөндіріс саласын бастау үшін бастапқы жарна 300 мың доллар мөлшерінде белгіленуі, пайдаланушылар операцияларды жүргізу лимиттері іске қосылатын криптовалюталық заңдар қабылдады. 2018 жылдан бастап криптовалюта операцияларына түскен пайданың 15% - дан 55% аралығына дейін салық салынды, пайдаланушылар өз қызметтері мен активтерін толық құқықтық тұрғыда қорғауға мүмкіндігіне ие болды. [7] Криптовалюта өндірісі бойынша бізден кейінгі орында тұрған, көрші ел, Ресей Федерациясы да жапон механизміне сүйене отырып, цифрлық активтердің қолданылуы және жалпы ережелері туралы заңнама шығарылуын көздеуде.

Осылайша, құқықтық реттеуші мемлекеттер криптобиржаның жақсы тұстарын көрсете білді: криптовалютаны қолданудың статистикасын қадағалау, криптовалюталардың қолданылу практикасының мониторингіне мүмкіндік, алаяқтық және терроризмді қаржыландыру ықтималдылығының алдын-алу және криптобиржаларға жауапкершілік жүктей отырып операцияларды бақылау жүйесін тізгіндей білді. Қазақстан Республикасы үшін шетелдік елдердегі криптовалютаның құқықтық реттелуінің механизмі өте маңызды, себебі, қазір криптобиржаны құқықтық тұрғыда реттелу сатысында көптеген өзгерістер қажет. 2021 жылдың қараша айында Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев мемлекет қаржы секторының өкілдерімен кездесуде криптовалюталарды қазіргі таңда елеусіз қалмауы керек фактор екендігін атап көрсетті: "Елімізде криптобиржа жасау үшін теңгерімді реттеу жағдайларын қалыптастыру жөніндегі жұмысты қайта бастау керек, себебі, криптовалюталарды өндіру бойынша біз әлемдегі екінші елміз, алайда қаржылық қайтарымды көріп отырған жоқпыз". [8] 2022 жылдың 21 ақпанында анықталған Екібастұз қаласында заңсыз майнинг компаниясының жұмысы, Алматы облысындағы «Қарғалы» АҚ жанындағы майнинг компания электрэнергияны заңсыз қолдануы, Түркістан облысында әшкереле болған заңсыз майнинг фермасының жұмысы, «KEGOC» желісіне «сұр» майнерлердің заңсыз түрде қосылуы – мемлекетке үлкен қаражат көлемінде залалын тигізген. Республикамызда криптовалютаға тыйым салынбағанымен, оны реттеу әлсіздігінен, көптеген заңсыз криптоөндірістер экологияға және экономикаға да кері жағынан әсер етуде. 2022 жылы 1 қаңтардан бастап цифрлік майнингке салық салынды, ал 8-ақпан күні Президентіміз Тоқаев майнерлерге салынатын салық санын ұлғайту туралы бұйырды. Сонымен қатар, шетелдегі банк саласында MasterCard, Visa и PayPal криптовалютаны өзінің экожүйесіне енгізді, ал ол жүйе біздің елімізде рұқсат етілетін болса, осы тұста оны реттеудің тек АХҚО арқылы жүргізу қиындығына тап боларымыз анық. Криптомайнерлер үшін электр энергиясын бұғаттау, салықтар салу – мәселені

шешудің кілті болып табылмайды, себебі, заңсыз тұрғыдан жұмыс жасайтын криптобиржалар мен криптовалюта өндірісін қадағалау жұмыстарын атқару қажеттілігі өзекті мәселе болары анық. Жекелеген заңдарда криптовалютаның қолданылуын және майнингті реттейтін нормалар орнату, нақты шектеулер мөлшерін белгілеу, жалпы республикалық тұрғыдан криптомайнерлер экологияға зиян келтірмейтін тұрғыда жұмыс жасауына мемлекет ретінде бірқатар кепілдіктер беру қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақпараттандыру туралы // Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418>
2. ҚР кейбір заңнамалық актілеріне цифрлық технологияларды реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы // ҚР Заңы 2020 жылғы 25 маусымдағы № 347-VI ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000347>
3. Pilkington, Marc, Blockchain Technology: Principles and Applications. Edward Elgar, 2016, p.225-254 // <https://ssrn.com/abstract=2662660>
4. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне цифрлық технологияларды реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы // ҚР Заңы 2020 жылғы 25 маусымдағы № 347-VI ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000347>
5. Правовое регулирование и налогообложение криптовалют в Казахстане. Айдар Масатбаев // <https://uchet.kz/news/pravovoe-regulirovanie-i-nalogooblozhenie-kriptoalyut-v-kazakhstane-podkhody-obshchego-regulirovani/>
6. Bitcoin (BTC) mining continues to deplete Kazakhstan's energy // <https://coinpres.com/bitcoin-btc-mining-continues-to-deplete-kazakhstans-energy/>
7. Правовое регулирование криптовалютной отрасли в России и за рубежом. Букина С. Е. // журнал «Проблемы экономики и юридической практики» //2018 год, выпуск №6
8. Выявить все майнинговые фермы и повысить налог // электронды ресурс // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/vyiyavit-mayningovye-fermyi-povyisit-nalog-poruchil-tokaev-461376/

СУД ПРИСЯЖНЫХ В СИСТЕМЕ ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

БОРИСОВ А.

Студент группы Ю-19-4

РАХИМГУЛОВА М.

Научный руководитель, доктор PhD

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение суда присяжных в системе права Республики Казахстан, его функционирование в зарубежных странах, а также мнения ученых о данном правовом институте.

Ключевые слова: Суд присяжных, законодательство, присяжный заседатель, демократизация, защита.

Суд присяжных заседателей – относительно новый институт в Республике Казахстан; соответствующий закон был принят 16 января 2006 года. С момента вступления в силу этот закон, и сам институт, как таковой, неоднократно подвергались критике, как со стороны высокопоставленных лиц, так и со стороны обычных граждан.

На данном этапе истории нашей независимой Республики взят курс на демократизацию, а суд присяжных заседателей шагает параллельно с этим термином. Посему я считаю, что эта тема крайне актуальна и стоит на повестке дня, если не на первом,

то на достаточно важном месте.

Суд присяжных в Республике Казахстан регулируют следующие законодательные акты:

1. Статья 436 УПК РК «Воспрепятствование гражданину исполнять обязанности присяжного заседателя»;
2. Закон Республики Казахстан «О присяжных заседателях»;
3. Глава 67 УПК РК «Отбор кандидатов в присяжные заседатели для участия в судебном разбирательстве».

Мировой опыт развитых стран доказывает действенность суда присяжных. Изучение, использование и правильное применение положительной мировой практики послужит мощным двигателем демократических процессов в жизни общества, развитию адвокатуры, повышению качества правосудия, дальнейшему развитию и совершенствованию законодательства о суде с участием присяжных заседателей в Республике Казахстан [1].

Беря во внимание мировой опыт использования данного института, то важно взглянуть на его историю и рассмотреть тенденции его развития.

Суд присяжных (большое жюри) возникло в середине XII века в Англии и связан с именем короля Генриха II. За пятьсот лет существования большое жюри претерпело изменение, но в принципе осталось тем же. Англо-саксонская (классическая) модель суда присяжных заключается в том, что присяжные и судья автономны [2].

Присяжные заседатели, решающие вопрос о виновности или невиновности преданного суду обвиняемого, составляли жюри из 12 человек. Если кто-либо из присяжных не был в состоянии принимать участие в деле, оно могло продолжаться слушанием при минимальном числе присяжных в 10 человек.

В период буржуазной революции конца XVIII века Францией был заимствован у Англии суд присяжных. О месте, которое отводили суду присяжных французские буржуа, пришедшие к власти революционным путем, свидетельствует тот факт, что первым декретом Учредительного собрания Франции в 1790 г. был Декрет «О суде присяжных по уголовным и гражданским делам» [3].

По УПК Франции подсудность дел судом присяжных определяется в зависимости от тяжести совершенного лицом того или иного деяния следственным судьей. Так, преступления, относящиеся к категории особо тяжких (по французской терминологии - бесчеловечные), подлежат рассмотрению судом присяжных. Другие, менее значительные деяния рассматриваются исправительным судом в составе коллегии из трех профессиональных судей. Преступления, за которые может быть назначено наказание в виде штрафа до определенной величины или арестом на срок от одного дня и до двух месяцев рассматривают полицейские суды (трибуналы). Таким образом во Франции суду специализированные и в зависимости от совершенного преступления, определяется их подсудность. Суд присяжных – это специализированный суд, создаваемый в каждом департаменте Франции и в г. Париже. Сессии судов присяжных проводятся ежеквартально, а при необходимости и чаще [4].

Исходя из вышеизложенного можно заключить, что суд присяжных в цивилизованных странах Европы развит достаточно хорошо и широко. Однако, как и все в этом мире, имеет свои положительные и отрицательные стороны.

Аргументы противников суда присяжных выглядят следующим образом:

- 1) присяжные заседатели некомпетентны решать вопросы права (квалификация, наказание и др.);
- 2) понимание своей некомпетентности в вопросах права лишает присяжных заседателей уверенности при оценке вопросов факта;
- 3) подсудимый лишается права выбора формы правосудия;
- 4) судьи могут быть объективно предубеждены в отношении подсудимых, зная материалы досудебного производства и испытывая определенную профессиональную

деформацию;

5) объективное и субъективное влияние судей на позицию присяжных заседателей, возможность выбора той или иной версии совершения преступления;

6) знание присяжными заседателями санкции статьи УК может привести к необоснованному оправдательному приговору;

7) знание присяжными заседателями негативных сведений о личности подсудимого может привести к предвзятости при оценке доказательств;

8) оправдание присяжными заседателями подсудимого при доказанности его вины (например, убийство супруга при измене, убийство полицейского) может указывать на необходимость применения акта помилования, несовершенство уголовного закона или свидетельствовать о тирании представителей государственной власти, предположить бессилие закона по отношению к возникшему парадоксу [5].

Имеет место рассмотреть ситуацию, где суд присяжных использовался, но не оправдал возложенных на него общественностью и подсудимым ожиданий. Известный случай с жителем города Уфы, Владимиром Санкиным, к которому, когда он возвращался домой, подбежал десятилетний мальчик с просьбой помочь, якобы его друга хотят изнасиловать. Владимир бросился спасать мальчика и в порыве спасения избил педофила-насильника – Владимира Зайцева до смерти. Казалось бы, все очевидно, Санкин – герой, спас детей. Однако, несмотря на всю доброту помыслов – это «Умышленное причинения тяжкого вреда здоровью человека, повлекшее смерть пострадавшего». Дело получило большой резонанс, сам подсудимый просил, чтобы его судил суд присяжных. Ведь все очевидно, он спасал детей от маргинального элемента. Всем казалось, что суд присяжных должен разжалобиться и вынести оправдательный приговор, но приговор в виде 8 лет колонии строгого режима не совсем ожидаемый результат. Есть различные версии, касательно этого решения, вплоть до подкупа присяжных. Но факт остается фактом. Присяжные, как элемент «народности» судебного рассмотрения не вынесли решение народа.

Следует заметить, что присяжные, как и профессиональные судьи, в равной мере могут быть подкупны. Речь не идет о том, что в этой ситуации суд присяжных хуже профессиональных судей. Речь идет о сухом существующем факте, который важно знать для чистоты дальнейшего осмотра этого института.

Отличие судопроизводства с участием присяжных заседателей от обычного судопроизводства с участием одного или трех профессиональных судей в том, что первый более динамичен, по накалу разворачивающихся событий более страстен, несет в себе элемент театральности, т.к. судьями факта являются обычные граждане которые попав в необычную для них ситуацию, одолевает любопытство видеть как себя ведут обвинение и защита, как и каким способом они пытаются склонить их симпатии на свою сторону. Для достижения этих целей защитник или гособвинитель должны не просто представить доказательство, а преподнести их эффектно, с элементами неожиданности и пр. Поэтому поведение, жесты, позы, жестикуляция, мимика, манера держаться, интонация произнесенного слова и пр. имеет дополнительное значение для сторон процесса в воздействие на присяжных. Возможно же такое только в динамике, а не в статике, когда участники процесса сидят на одном месте и изредка, время от времени встают с места при обращении к председательствующему для заявления того или иного ходатайства, возражения или протеста по поводу вопроса, заданное оппонентом.

При суде присяжных, исходя из вышеуказанного тезиса, возрастает роль защиты, ведь при нем становится важным из монотонных фактов с отсылками к законодательным актам делать ясное для обывателей, наполненное яркой риторикой «выступление» с целью завладеть доверием присяжных, надавить на их совесть, ведь суд присяжных называют «судом совести».

Этот суд постоянно изучается учеными и результаты исследований доказывают, что, с точки зрения процесса принятия решений, судьи и присяжные заседатели не так сильно

отличаются друг от друга (Robbenolot, 2005). Согласно исследованию, проведенному в 1967 году в США Калвеном и Зейселем, обнаружен высокий уровень согласия между судьями и присяжными заседателями. В 3576 уголовных делах 78% опрошенных судей согласились с решениями присяжных, а в 4000 гражданских делах 78% судей также приняли аналогичное решение. Последние исследования показали аналогичные результаты, то есть согласие судей с мнением присяжных составляет 73% (Heuer&Penrod, 1994) или 75% (Eisenbergetal., 2004). Все эти исследования также утверждают, что такое большое количество случаев соглашений происходит в делах различной фактической и юридической сложности [6].

Очевидное заключение, этому институту еще предстоит развиваться, совершенствоваться улучшать свою законодательную базу, а также обрести доверие у граждан. Это нужный и полезный элемент судебной системы, который должен в будущем стоять вровень с классическим судом с профессиональным судьей.

Важно помнить, что суд присяжных – это важнейший компонент государства, которое признает себя демократичным. Суд присяжных – это прямой факт того, что источником власти является именно народ.

Список литературы:

1. <https://articlekz.com/article/10203>
2. Кларк Л.Д. Большое жюри: использование политической власти и злоупотребление ею. Пер. с англ./Под ред. и со вступ. статьей Гришаева П.И. - М.: Юрид. лит., 1978. С. 38.
3. Радутная Н.В., Зачем нужен суд присяжных, М., «Российская правовая академия», 1995 г., с. 7-8.
4. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. Справочник. - М.: Юрид. лит. 1993. С. 214.
5. Канафин Д. К. Памятка об отличиях моделей судов с участием народных представителей / Д.К. Канафин. — Алматы, 2005. — 11 с.
6. <https://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/115769/>

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОТВОРЧЕСТВА В РК

Герда Н.Е.

студентка группы Ю-19-3

Жуманова М.Д.

Студентка группы Ю-19-3

Баймагамбетов Ю.Т.

Научный руководитель, к.п.н., доцент

Institute of Tehnology

British Columbia

Аннотация. В данной статье рассматривается основная проблематика регулирования правотворчества в РК, необходимость создания стратегии по эффективному планированию принятия НПА. Разобраны основные правовые акты, ориентированные на прогресс правотворчества в Казахстане.

Ключевые слова: нормативный правовой акт, законодательство, правотворчество, право.

Казахстан поставил перед собой важную цель – войти в 30 развитых стран к 2050 году. Это, несомненно, привлечет в нашу страну больше инвестиций и позволит внедрять современные технологии. Для этого необходимо создать конкурентоспособную структуру права, что является для нас приоритетной целью [1].

Одна из важнейших проблем нашего законодательства – постоянное изменение,

дополнение, а также отмена НПА практически сразу после непосредственного принятия. Как известно, Конституция – ядро правовой системы, гарант незыблемости; но с момента, когда Республика Казахстан стала независимым государством, Конституцию принимали 2 раза, а после внесли поправки тремя законами.

Не обошел этот вопрос и другие нормативно правовые акты: Налоговый кодекс, Кодекс об административных правонарушениях, Уголовный кодекс. Например, Уголовный кодекс был принят в 1997 году, но уже в 2014 принимается новый, но в скором времени и в него начинают вносить поправки. Налоговый кодекс принят в 2001 году, но уже через 7 лет, в 2008 году, принимается новый. С Кодексом об административных правонарушениях ситуация обстоит еще абсурднее: КоАП принят в 2001 году, в 2014 принимается новый, но практически через пару месяцев в него вносятся изменения и дополнения.

Подобная ситуация в современном законодательстве происходит и с другими Кодексами. Не обошла стороной та же участь законы и подзаконные акты. Конечно же, это говорит о недостаточной согласованности между разными структурами: экологических, экономических и финансовых. В РК отсутствует система юридической проработки, несмотря на действие принципов и коллизионных норм. Также не учитывается действие закона в динамике, нет четкого плана и прогнозирования в условиях развития общества.

Все вышеперечисленные факторы в первую очередь отражаются в снижении авторитета закона, принципа обязательности для всех, прогрессу формирования нигилистической точки зрения к правительству и закону. Это явно отталкивает инвесторов, в частности иностранных.

Основной проблемой, как обозначается выше, является противоречие НПА Конституции Казахстана. Как пример можно привести Конституционный закон Республики Казахстан «О Международном финансовом центре “Астана”» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2019 г.). В статье 4 говорится «Действующее право Центра основывается на Конституции Республики Казахстан и состоит из: 1) настоящего Конституционного закона; 2) не противоречащих настоящему Конституционному закону актов Центра, которые могут быть основаны на принципах, нормах и прецедентах права Англии и Уэльса и (или) стандартах ведущих мировых финансовых центров, принимаемых органами Центра в пределах предоставленных настоящим Конституционным законом полномочий; 3) действующего права Республики Казахстан, которое применяется в части, не урегулированной настоящим Конституционным законом и актами Центра». Особое внимание прошу обратить на пункт второй.

Эта норма входит в непосредственное противоречие с Конституцией нашей Республики. То есть в этом Конституционном законе прямо указывается на то, что возможно использование принципов и прецедентов права Англии и Уэльса. А также разработка, принятие, изменение и дополнение этих правовых актов иной, чем у других НПА. Таким образом акты Центра наделены особой и самостоятельной силой структуры законодательства РК.

В 4 статье Конституции РК указано, что все НПА должны быть подчинены принципам Конституции. Но акты Центра в этот перечень не входят. И возникает вопрос: каково их место в иерархии НПА и системы РК, ведь непременно будут возникать вопросы, касающиеся противоречий между действующим законодательством и актами Центра, отношении Англии и Уэльса и правотворчества РК, как к различным семьям права.

Есть вероятность, что в дальнейшем Конституцию изменят таким образом, чтобы не возникало противоречий. Но это явно подрывает авторитет Конституции, когда сначала принимается закон, а под него уже изменяется Конституция.

Перечисленные выше проблемы, несомненно, требуют проработки и систематизации. Именно поэтому следует привлекать специалистов, правоведов, изучать зарубежный опыт для усовершенствования законодательства РК.

Список литературы:

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года : утв. Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 г. ¹ 858). — URL: <http://online.zakon.kz/Document/>.

2. Концепция правотворческой политики в Российской Федерации (проект). — М., 2011. — URL: <http://igpran.ru/filials/>.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРАВА

ФАБДУЛЛИН Б.С.

студент группы Ю-19-бс

САРБАСОВ Б.А.

Научный руководитель, магистр права

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение кибербезопасности, цифровой грамотности населения. Актуальность данной проблемы напрямую связано с Законом «О защите персональных данных», в связи с утечкой и иных данных в открытую сеть и (или) в другие источники (например, даркнет)

Ключевые слова: кибербезопасность, кибератака, цифровая грамотность, информационные технологии, смарт-контракты

В последние годы электронные информационные ресурсы и информационные системы введены в хозяйственный оборот наряду с другими видами имущественных активов, расширена сфера их рыночного использования. Во многом это связано с эпидемией коронавирусной инфекции 2020 года, когда контакты между людьми были ограничены, большую популярность приобрели электронные платежи, электронная коммерция. Сфера автоматизации государственных услуг, рынок электронной коммерции и электронных платежей развиваются на принципах обеспечения безопасности личности, общества и государства при применении информационно-коммуникационных технологий, а также осуществления деятельности на основе единых стандартов, обеспечивающих надежность и управляемость объектов информатизации и связи. В самом начале активного использования заметно, что резко перейти на киберпространство, совершать сделки online довольно проблематично[1].

В ряде национальных компаний и частных структурах существуют подразделения мониторинга технических событий и технологических процессов, которые в круглосуточном режиме ведут дежурство для оперативного реагирования на внештатные ситуации. Например, в сфере банковской деятельности были совершены ряд кибератак. Транснациональная преступная группа «Карбанак/Кобальт» похитила более 2 миллиардов тенге, а также предприняла неудачную попытку хищения еще 8 миллиардов тенге. Преступный умысел был реализован в несколько этапов: в банки направлены электронные письма, содержащие вредоносные файлы, при открытии которых происходило заражение компьютеров. В удаленном режиме хакеры установили программы для кражи паролей работников банка, было открыто более 200 платежных карт, получен несанкционированный административный доступ в процессинговые системы банков. Далее установлены многомиллионные кредитные лимиты на платежные карты, удалены ограничения на снятие средств в банкоматах, и в дальнейшем средства были обналичены в банкоматах различных стран.

Законодательно определены цели сбора, обработки персональных данных граждан в электронном виде, а также порядок и меры по их защите. Законодательство регламентирует как процедуры их сбора исключительно с согласия граждан, так и уничтожения по их

требованию операторами персональных данных, а также условия безопасного хранения персональных данных на территории страны и их трансграничной передачи.

Требования по безопасности банковских информационных систем обеспечиваются нормативно-правовыми актами Национального Банка Республики Казахстан с учетом отраслевых и международных требований по обеспечению безопасности информационных систем.

Новая редакция Уголовного кодекса Республики Казахстан, действующая с 2014 года, предусматривает отдельную главу, посвященную преступлениям, совершаемым в сфере информатизации и связи. С учетом квалифицирующих обстоятельств в ней содержится 38 составов преступлений против электронных информационных ресурсов и систем или сетей телекоммуникаций[2].

Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» также содержит ряд составов административных правонарушений, за совершение которых предусмотрены меры административной ответственности, в том числе на должностных лиц, не выполняющих обязанности по обеспечению информационной безопасности в виде нарушения требований по эксплуатации средств защиты электронных информационных ресурсов, невыполнения Единых требований, неосуществления или ненадлежащего осуществления собственником или владельцем информационных систем, содержащих персональные данные, мер по их защите[3].

Субъекты права совершают электронные сделки не только в рамках Республики Казахстан. Такие гражданские правоотношения привлекают иностранный элемент, что является предметом рассмотрения международного частного права (далее- МЧП). уникальность киберпространства несколько преувеличивается. По крайней мере, для специалистов в области МЧП нет откровения в том, что вред, причиненный гражданином страны А, может возникнуть в иной юрисдикции, будь то даже посредством сетевых технологий, ибо вред возникает не в виртуальном киберпространстве, а на территории государства В. Налицо трансграничный деликт. Аналогичным образом это может быть трансграничная сделка, в том числе заключенная посредством использования технологий (например, Blockchain), тогда мы имеем дело со смарт-контрактом.

Федеральное учреждение Германии по надзору за финансовыми услугами (Bundesanstalt Finanzdienstleistungsaufsicht (BaFin)) определяет смарт-контракт следующим образом: «Умные контракты позволяют отобразить логику договора с помощью компьютерных алгоритмов. Речь идет о программируемых контрактах, которые определяются программным кодом, а затем могут автоматически исполняться и приводиться в исполнение на блокчейн. В определенные моменты времени смарт-контракты автоматически проверяют ранее определенные условия. Таким образом, они автоматически определяют, например, будет ли транзакция выполнена или отменена»[4].

Смарт-контракт можно охарактеризовать не только как компьютерный код или договор, а как сочетание того и другого, приводящее к возникновению правового результата: заключение договора на электронных торгах посредством покупки лицензии на программное обеспечение в сети Интернет. Смарт-контракт можно понимать как договор или как часть договоров в котором присутствует информационная (компьютерная) программа (фрагмент кода, запрограммированный на решение определенных задач / автономную компьютерную программу на определенном адресе в блокчейне, перезапускаемую бесконечное количество раз). Можно долго говорить о преимуществах и недостатках смарт-контрактов, но одним из минусов смарт-контракта является проблема кибербезопасности. Смарт-контракты существуют в виртуальной сети, к которой все-таки могут получить несанкционированный доступ третьи лица. Существует позиция, что от 2,4 до 3,5% смарт-контрактов содержат уязвимости и ошибки в коде [5]. Эти уязвимости и ошибки могут сами по себе повлиять на ошибочность исполнения смарт-контракта, но этими уязвимостями могут воспользоваться и третьи лица;

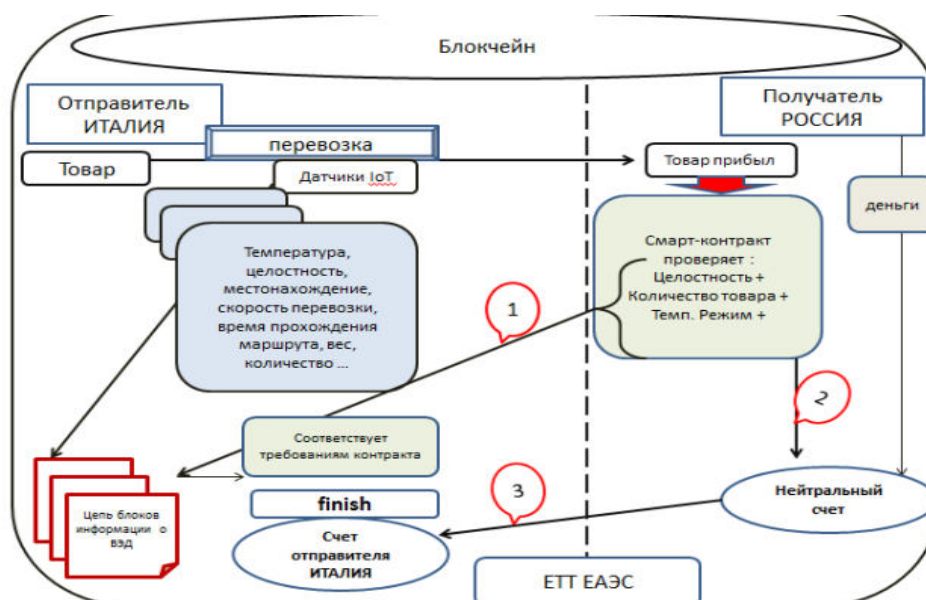

Рисунок 1 – Пример функционирования смарт-контракта

Одной из проблем кибербезопасности это отсутствие технического оснащения организаций системами мониторинга и журналирования событий информационной безопасности (ИБ), а также средствами защиты, отсутствие в некоторых организациях подразделения ИБ, что провоцирует инциденты. Распространенность вредоносных программ для персональных компьютеров и мобильных устройств растет вместе с числом их пользователей. При этом подавляющее большинство пользователей не используют специализированное программное обеспечение для защиты своих персональных компьютеров, смартфонов, планшетов.

Этот фактор эксплуатируется «хакерами», что каждый день приводит к увеличению количества атак, нацеленных на заражение абонентских устройств вредоносным программным обеспечением. Основными причинами взломов являются использование нелегальных программных обеспечений, в результате чего пользователи не получают обновления для устранения существующих уязвимостей; легкие пароли, нет смены заводских кодов; использование бесплатного Wi-Fi для осуществления онлайн-покупок или авторизации в интернет-банкинге; участие в опросах, где обещают денежные призы, представление третьим лицам логина и пароля к личным аккаунтам [5].

Недостаточная осведомленность в методах защиты информации и низкая обеспеченность в системах информационной безопасности предприятий малого и среднего бизнеса, в том числе занятых в сфере оказания информационно-коммуникационных услуг, которые зачастую даже не могут оценить состояние принадлежащей информационно-коммуникационной инфраструктуры, приводят к большому количеству не анализируемых событий и инцидентов информационной безопасности, затрудняющих как профилактику технологических уязвимостей, так и борьбу с преступниками, использующими ИКТ как средство для совершения преступлений.

Кроме того, такие хозяйствующие субъекты представляют угрозу для других, в первую очередь, крупных предприятий или государственных органов и организаций, с которыми они работают в качестве партнеров или подрядчиков.

При этом, крупный частный и финансовый сектор склонен полагаться исключительно на собственные силы, недооценивая важность совместных усилий и отраслевых инициатив по формированию действительно безопасной среды операционной деятельности.

В тоже время низкая заинтересованность работодателей и отсутствие профессиональной конкуренции являются демотивирующим фактором для инициативного саморазвития практикующих специалистов в сфере информационной безопасности, а также

создают предпосылки для занятия последних незаконными видами деятельности.

Третья проблема – образование в целом (школьного, средне-специального, высшего и послевузовского образования) в области ИКТ требует постоянный анализ, проверку со стороны Министерства образования. В частности, периодического пересмотра требуют образовательные и профессиональные стандарты, классификаторы специальностей, дисциплины, их контентное содержание и результаты обучения. Возникает необходимость разработки механизма, позволяющего более гибко реагировать на современные вызовы в области ИКТ. В виду того, что знания в данной области быстро устаревают, требуется периодическое подтверждение квалификации специалистов.

В учебных программах не учитываются требования к знаниям, умениям и навыкам профессионального стандарта «Специалист по информационной безопасности», утвержденного Национальной палатой предпринимателей «Атамекен» и основанного на отраслевой рамке квалификации.

Как следствие, в сфере ИКТ существует нехватка специалистов по информационной безопасности, как в государственном, так и частном секторе. Так в центральных государственных органах обеспеченность составляет всего 25%, в местных – 6%.

Четвертая проблема - меры, связанные с автоматизацией государственных функций и оказанием государственных услуг в электронной форме, а также продолжающаяся цифровизация доступа к информации о деятельности государственных органов несут в себе определенные риски.

Некачественные услуги и приложения, предоставляемые гражданам и частным организациям в рамках «электронного правительства», в том числе машиночитаемые открытые данные, могут привести к нарушению прав и законных интересов граждан.

Пятая проблема - Транснациональный и трансграничный характер многих продуктов ИКТ и международная связанность сетей телекоммуникаций общего пользования используются преступностью в целях совершения противоправных действий в отношении пользователей и операторов ИКТ-услуг и владельцев Интернет-ресурсов, размещенных в национальном сегменте, а также информационных систем, взаимодействующих с Интернетом[6].

Высокая латентность и зачастую международный характер таких преступлений повышают их общественную опасность. Ситуация усугубляется укоренившимися в обществе стереотипами о безнаказанности так называемой «киберпреступности», ненужности принимаемых государством мер по укреплению сферы безопасного использования ИКТ, ограниченными возможностями органов правопорядка по привлечению к ответственности виновных в совершении высокотехнологичных преступлений, несмотря на развитые уголовно-правовые институты информационной безопасности.

Таким образом, Казахстан в сфере кибербезопасности испытывает такие серьезные угрозы как:

- 1) низкая правовая грамотность населения, работников сферы ИКТ и руководителей организаций по вопросам информационной безопасности;
- 2) нарушение государственными и негосударственными субъектами информатизации и пользователями услуг в сфере ИКТ установленных требований, технических стандартов и регламентов сбора, обработки, хранения и передачи информации в электронной форме;
- 3) непреднамеренные ошибки персонала и технологические сбои, оказывающие негативное воздействие на информационные системы, программное обеспечение и другие элементы информационно-коммуникационной инфраструктуры;
- 4) действия международных преступных групп, сообществ и отдельных лиц по осуществлению хищений в финансово-банковской сфере, вредоносного воздействия в целях нарушения работы автоматизированных систем управления технологическими процессами промышленности, энергетики, связи и в сфере информационно-

коммуникационных услуг;

5) деятельность политических, экономических, террористических структур, разведывательных и специальных служб иностранных государств, направленная против интересов Республики Казахстан, путем оказания разведывательного и подрывного воздействия на информационно-коммуникационную инфраструктуру (что подтверждается январскими событиями, попыткой государственного переворота)

В целях развития сферы кибербезопасности от внешних и внутренних угроз в 2017 году Правительством РК была утверждена Концепция кибербезопасности («Киберщит Казахстана») с периодом реализации до 2022 года. На сегодняшний день в данном направлении достигнуты следующие результаты:

- разработано и внедрено в действие ряд законодательных актов и большое количество отраслевых приказов;

- созданы испытательные лаборатории с целью исследования вредоносного кода; начали свою работу национальный координационный центр информационной безопасности, частная служба реагирования на компьютерные инциденты (CERT), 7 оперативных центров информационной безопасности (SOC);

- увеличено число грантов по специальности «Системы информационной безопасности» (с 2018 года число грантов увеличено с 60 до 500 ежегодно) [3].

Таким образом, за счет принимаемых мер по информационной безопасности Казахстан поднялся с 82-го на 40-е место в «Глобальном рейтинге кибербезопасности».

Список литературы:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 4070б утверждения Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана»)

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2022 г.) <https://www.zakon.kz/>

3. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2022 г.) <https://www.zakon.kz/>

4. Blockchain-Technologie, 2017 // Официальный сайт Федерального учреждения Германии по надзору за финансовыми услугами. URL: https://www.bafin.de/DE/Aufsicht/FinTech/Blockchain/blockchain_node.html

5. Компании стремятся к умным договорам. 17 августа 2020 г. URL: <https://rspectr.com/articles/661/kompanii-stremyatsya-k-umnym-dogovoram>

6. Ишекенова Б. Казахстан стабильно лидирует в рейтингах по кибератакам в мире // <https://lsm.kz/kazahstan-nahoditsya-na-lidiruyushih-poziciyahv-rejtingah-kiberatak>.

7.

ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Кадрбек Жанерке

«Сот және құқық қорғау қызметі» тобының студенті
Ғылыми жетекшісі

Әбиев Ержан Сапарғалиевич

Жалпықұқықтық және арнайы
пәндер кафедрасының оқытушысы,
Заң ғылымдарының магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация: Соңғы жылдары халықаралық деңгейде әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық проблемасы байыпты түрде қарала бастады. Әлемнің көптеген бөліктерінде оларға қатысты қатыгездік әлі де жиі жасырылады, жоққа шығарылады, азайтылады, оған төзімділік көрінеді және ол қолайлы мәдени нормалар мен дәстүрлер ретінде түсіндіріледі. Басқа жағдайларда қылмыстық деп саналатын зорлық-зомбылық әрекеттері жеке отбасылық саладағы әйелдер мен балаларға қатысты жасалған кезде заңдастырылады.

Кілт сөздер: Халықаралық тәжірибе, қылмыс, жаза, зорлық-зомбылық, әйел мен бала құқығы

Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық күрделі құбылыс. Оның күрделілігі жарақаттардың сипатына байланысты әртүрлі зорлық-зомбылықтың болуымен анықталады. Егер тұтастай алғанда, зорлық-зомбылықты басқа адамға физикалық азап немесе зиян келтіретін әрекет ретінде анықтауға болатын болса, онда үйдегі зорлық-зомбылық осы әрекетті қолданудың қайнар көзі мен нүктесін-отбасын нақты көрсетеді. Яғни, зұлымдықтың тасымалдаушысы және оның құрбаны ролінде ең жақын адамдар-жұбайлар (бұрынғы және әлеуетті адамдарды қоса алғанда), яғни тағы кім үйленеді. [1]

Кейбір зерттеушілер тұрмыстық зорлық-зомбылықты эмоционалды немесе физикалық қорлау немесе отбасындағы физикалық қорлау қаупі, ал басқалары күшті психологиялық қысым аясында физикалық немесе жыныстық қорлау ретінде анықтайды. Тұрмыстық зорлық-зомбылық-бақылау, қорқыту, қорқыныш сезімін ояту мақсатында жиіліктің жоғарылауымен қайталанатын физикалық, жыныстық, ауызша, эмоционалды және экономикалық қорлау циклі. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың созылмалы жағдайында бір адам екіншісінің мінез-құлқы мен сезімдерін бақылайды немесе бақылауға тырысады, нәтижесінде зорлық-зомбылыққа ұшыраған адам психологиялық, әлеуметтік, экономикалық, жыныстық немесе физикалық зиян, зиян немесе жарақат алуы мүмкін. [2]

Тұрмыстық зорлық - зомбылық-бұл басқа адамның күші мен бақылауын сақтау үшін бір адамның мінез-құлық жүйесі. Отбасындағы зорлық-зомбылық циклдік түрде дамиды: үйдегі зорлық-зомбылықтың басты белгілерінің бірі-бұл зорлық-зомбылықтың бірнеше түрінің уақыт бойынша қайталанатын оқиғалары (үлгісі).

Жыныстық зорлық-зомбылықтың физикалық салдарына мыналар жатады: аурудың айқын белгілері жоқ жамбас аймағындағы созылмалы ауырсыну; гинекологиялық ауытқулар, генитурарлық жүйенің жиі инфекциясы; ұйқының бұзылуы, тәбет, физикалық шамадан тыс жұмыс, тіпті минималды физикалық күш салуды жеңе алмау. Зорлық-зомбылықтың бұл түрінің психологиялық салдарына мыналар жатады: психикалық шамадан тыс жұмыс, ұзақ эмоционалды стресс, алкогольді теріс пайдалану, көңіл-күйдің тұрақсыздығы, мазасыздық, мазасыздық; өмірге деген қызығушылықты жоғалту; айналасындағы адамдармен байланыстарды шектеу және шектеу; өзін-өзі жек көру. [3]

Қылмыстың маңызды сипаттамасы оның ұйымдастырылу дәрежесі, қылмыс жасау үшін бірнеше адамды біріктірудің сипаты мен ауқымы болып табылады. Сарапшылар тонау мен қарақшылықты көбінесе қылмыскерлер тобы жасайды, көбінесе қылмыстың осы түрлеріне мамандандырылған. Әйел қылмыстың құрбаны болған кезде, мұндай топтар әдетте 3 адамнан аспайды. 5 және одан да көп адамнан тұратын қылмыстық топтарға әйелдерге қатысты жасалатын пайдакүнемдік-зорлық-зомбылықтың 10% - дан азы келеді.

Қылмысқа әсер ететін негізгі жағдайлардың бірі-серіктестердің болуы. Үйге заңсыз кіру арқылы тонау мен тонаудың жартысында бұл жағдай өте маңызды болды. Қылмыстың топтық сипаты, әдетте, жалғыз қылмыскердің ұқсас қызметімен салыстырғанда оның қоғамдық қауіптілік дәрежесін арттырады. [4]

Психикалық зорлық-зомбылық тұрғын үйге заңсыз кіру арқылы тонау мен қарақшылық жағдайларының 41% - ында қолданылды. Әдетте, бұл жәбірленушіні өлтіру немесе денсаулығына ауыр зиян келтіру қаупінен тұрды. Жәбірленушінің балаларын, ата-

аналарын немесе жақын туыстарын өлтіру немесе денсаулығына ауыр зиян келтіру қаупі аз кездесті. Қылмыс тақырыбы криминологиялық мәнге ие. Пәтерлерден тыс жасалған шабуылдардың мәні көбінесе ақша болды - 63 % , ұялы телефондар-46%. Қымбат металдар мен басқа да зергерлік бұйымдар қылмыскерді жағдайлардың 23% - ына тартты. Пәтерлерден қылмыс жасаған кезде ұрланған адамның табиғи үлесі-жәбірленушінің киімі, аяқ киімі, аң терісі және басқа да мүлкі, бейне және аудио жабдықтары, сондай-ақ басқа да қымбат тұрмыстық техника. [5]

Гендерлік зорлық-зомбылық қоғамдағы мәдени, әлеуметтік-экономикалық және саяси қатынастардың мәнмәтінімен тығыз байланысты. Бұл қатынастар, егер ерлердің билігі басым болса, әйелді экономикалық, физикалық, психологиялық және эмоционалды тәуелділік жағдайына қояды, дегенмен заң, әдетте, қоғамның барлық мүшелері үшін тең құқықтар мен кейде тең мүмкіндіктер жариялайды. Заңнамаларында азаматтардың жынысына қарамастан теңдігінің негізгі принциптерінің бірі ретінде көрсетілмеген мемлекеттер әлемінде Аз қалды. Дегенмен, гендерлік зорлық-зомбылық қазір бүкіл әлемде, оның ішінде Қазақстанда да әйел өмірінің барлық салаларына - үй жағдайында, қоғамда, тұрмыста әсер ететін кең таралған проблема ретінде бар

Қазақстан Республикасында гендерлік зорлық-зомбылық кең өріс алды: ПМ деректеріне сәйкес 2009 жылы жыл сайын 5000 әйел күйеуінің қолынан қаза табады, ал 2000 адам осы негізде өз-өзіне қол жұмсайды. ҚР-дағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің пікірінше, зардап шеккен әйелдерге қатысты құқық қорғау органдары үлкен рөл атқаруы тиіс, бірақ олардың осы саладағы белсенділігі, өкінішке орай, өте төмен, ал күтілетін нәтижелер болашақта болжанып отыр

Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық сияқты азаматтардың құқықтарын бұзудың мәні мен мазмұнын ашу зорлық-зомбылық нысандарының тиісті жіктелуінсіз мүмкін емес: отбасындағы зорлық-зомбылық; жұмыс орнындағы зорлық-зомбылық; қоғамдық орындарда жасалған зорлық-зомбылық; мемлекеттің оның органдары атынан қол сұғу кезінде жасалған зорлық-зомбылық.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық-бұл үйде немесе отбасында жасалған зорлық-зомбылық, ол қайтыс болған адам мен құқық бұзушы арасында тығыз қарым-қатынастың болуын білдіреді. Оған жыныстық, физикалық және психологиялық зорлық-зомбылықтан басқа, моральдық қорлау және көмек көрсетпеу кіреді. Осыған байланысты, "зорлық-зомбылықсыз өмір" компаниясында пайда болған тұрмыстық зорлық-зомбылық ұғымын анықтауда "гендерлік" түсіндірудің бір түрі, ер адамдар зорлық-зомбылық деп негізінен оның физикалық көрінісін түсінеді, ал әйелдер кеңірек түсінік береді. [6]

Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық әйелдер мен ерлердің тарихи қалыптасқан теңсіздігіне және қоғамдық және жеке өмірдегі әйелдерге дәстүрлі дискриминацияға негізделген. Патриархалды қоғамдарға тән ерлердің әйелдерге үстемдік етуі, кемсітушілік мәдени нормалар мен экономикалық теңсіздік-бұл әйелдердің жалпыадамзаттық құқықтарын жүзеге асыруына кедергі келтіретін және зорлық-зомбылықты мәңгі жасайтын факторлар. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық ерлердің әйелдердің тәуелсіздігін шектейтін негізгі тәсілдерінің бірі болып табылады.

Отбасылық міндеттермен байланыс, қоғамдық қызметке қатыспау және шектеулі әлеуметтік қолдау жүйесінің болуы зорлық-зомбылық қаупін арттырады. Күйеулері ұрып-соғылған әйелдерді көбінесе басқалардан оқшаулайды, олардың отбасымен және достарымен барлық байланыстарын бақылайды, оқуға немесе жұмысқа орналасуға тыйым салады. Ерлі - зайыптылардың ұрып-соғуы алкоголь мен есірткіні қолданумен де байланысты: кейбір зерттеушілер инстинкттерді бақылауды жеңілдетеді деп санайды, ал басқалары ақтауға қызмет етеді. Зерттеулер алкоголь мен есірткінің бірдей әрекет етпейтінін көрсетті. Алкогольдің аз дозасы агрессивтілікке әсер етпейтіні байқалды, бірақ дозаның жоғарылауы агрессияға әкелуі мүмкін. Есірткі қабылдаған жағдайда дозаның жоғарылауы агрессияға әкелуі мүмкін.

Пекин платформасы отбасы мен қоғамдағы әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты

жоюдың кешенді тәсілін әзірлеу тек қажеттілік қана емес, сонымен бірге қол жеткізуге болатын мақсат болып табылады деп мәлімдейді. Ол барлық халықаралық құжаттардың ішінен Үкімет деңгейінде жүзеге асыру ұсынылатын қызметті барынша толық айқындайды және мынадай бағыттарды қамтиды: зорлық-зомбылықты айыптау және кез келген салт-дәстүрге, салт-дәстүрге сілтеме жасаудан бас тарту; мемлекет немесе жеке тұлғалар жасаған актілерге қарамастан, зорлық-зомбылық актілерінің алдын алу және тергеп-тексеру мәселелеріне тиісті назар аудару және күш қолданудан бас тарту; ішкі заңнама шеңберінде құқық бұзушылықтар үшін жазалау үшін қылмыстық, азаматтық, еңбек және әкімшілік санкцияларды қабылдау немесе күшейту және зардап шеккендерге оның кез келген нысанына, мейлі ол үйде болса да келтірілген залалды өтеу, жұмыста, қоғамда.

Қорыта айтқанда отбасындағы зорлық-зомбылық мәселесі бұрыннан бері және барлық елдерде бар және қоғамдағы өзара қарым-қатынастардағы дисармония мен бұрмалаушылықты көрсетеді. Бұл проблеманың ауырлығы зиянды әлеуметтік-адамгершілік жағдайды көрсетеді. Шындығында, біз бұқаралық ақпарат құралдарында, теледидарда және кинода зорлық-зомбылықтың барлық түрлерін көруге дағдыланғанбыз.

Мемлекеттік мекемелер, құқық қорғау органдары, денсаулық сақтау органдары, дағдарыс орталықтары арасындағы өзара іс-қимыл ерекше маңызға ие. Бұл ретте осы құрылымдардың барлығы тығыз байланыста жұмыс істеуі, ал зорлық-зомбылықтан зардап шеккендер жан-жақты қолдау мен уақтылы білікті көмек алуы маңызды.

Ал менің бұл жүргізілген зерттеу жұмыстары бойынша ұсынатын дүниелерім:

1. Мемлекет тарапынан, халықаралық келісімдер негізінде әйелдер мен балалардың құқықтары толық түрде қамтылса;

2. Әйелдерді зорлаған ер адамдарға қолданатын жаза түрі бұрынғыдан да қатайту керек. Себебі, мысалы ретінде «еркек» зорлағаны үшін абақтыда 2 жыл отырып шықты десек, шыққан соң сол дүниені қайталамайтынына кім кепілдік бере алады? Мен бе, сіз бе, әлде мемлекет пе?

3. Басқа да жаза түрін қосу.

4. Зорлық көрген, көріп жүрген әйелдердің тікелей белгілі бір уәкілетті органдарға немесе лауазымды тұлғаларға барып, немесе шетелдік тәжірибелерге сүйеніп, мимикамен түсіндіру, немесе басқа да іс-шара түрлерін қосу.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ажгихина Н. Әйелдерді кім қорғайды.-2008
2. Антонова Ю.А. Әйелдердің зорлық-зомбылықтан арылу құқығы: заңнаманы қолдану тәжірибесін талдау //Қазіргі Қазақстандағы гендерлік қатынастар
3. Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық: қоғамның ауқымы, сипаты, түсінігі /И.Д.Горшкова, О.М.Здравомыслова.-2003.
4. Стар Б. Отбасыдағы зорлық-зомбылық.-2008
5. Исреллян Е.В. Зорлық-зомбылыққа қарсы халықаралық ынтымақтастық.-1995
6. Симонова Н. Отбасыдағы зорлық-зомбылық-адам құқығының бұзылуы // Журналист №1,2004.

ПРОКУРАТУРА ЖОҒАРЫ ҚАДАҒАЛАУ ОРГАНЫ РЕТІНДЕ

КАДЕРБЕК ЖАНЕРКЕ
«Сот және құқық қорғау қызметі»
мамандығының 2-курс студенті
Ахметова Каргаш Саматовна

Ғылыми жетекшісі, з.ғ. к., доцент

Аннотация: Құқық қорғау жүйесі өте күрделі тармақталған. Алайда, ондағы маңызды орындардың бірін прокуратура сияқты орган алады. Заңдардың дәлме-дәл әрі біркелкі орындалуын жоғары қадағалау органы ретінде прокуратура өз қызметін заңдылық пен құқықтық тәртіпті жан-жақты нығайтуға, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, лауазымды адамдар мен азаматтарды өздерінің конституциялық міндеттерін адал орындау рухында тәрбиелеуге және т. б. бағыттайды.

Кілттік сөздер: Прокуратура, конституция, Конституциялық Сот, билік тармақтары, жолдау

Қазіргі Қазақстандағы прокуратура органдарының тағайындалуы осы мемлекеттік органның мемлекеттік билікті іске асыру тетігіндегі орнымен айқындалады. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы халық болып табылады. Халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады, сондай-ақ өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға береді. Елдегі мемлекеттік билік біртұтас, оны заң шығарушы, атқарушы және сотқа бөлу, олардың тексерулер мен тепе-теңдік жүйесін қолдана отырып, өзара әрекеттесу принципіне сәйкес жүзеге асырылады. Бұл ретте Қазақстан Республикасы Президентінің рөлі оның халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының кепілі болып табылатындығында мемлекеттік билік тармақтарының келісіп жұмыс істеуін және өкімет органдарының Қазақстан халқы алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз етеді. Бұл "тексеру және тепе-теңдік" жүйесіндегі маңызды буын прокуратура болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес прокуратура төмен тұрған прокурорларды жоғары тұрған прокурорларға және Бас прокурорға бағындыра отырып, бірыңғай орталықтандырылған жүйені құрайды және өз өкілеттігін басқа мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардан тәуелсіз жүзеге асырады. Қазақстан Республикасы-біртұтас мемлекеттік басқару, президенттік басқару нысанындағы республика. Ел Президенті Мемлекет басшысы ретінде халық пен мемлекет атынан сөз сөйлеу өкілеттігіне ие. Ол құқықтық жүйе мен құқық тәртібінің жай-күйі үшін жауапкершіліктің көп бөлігін өзіне алады. Прокуратура Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей есеп беретін құқық қорғау органы ретінде ел аумағында заңдылықтың сақталуына жоғары қадағалауды жүзеге асырады және заңдылықты бұзушылықтарды анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады. Прокуратура ең алдымен Республика Президентінің өкілеттігін қамтамасыз етудің құралы болып табылады және биліктің барлық тармақтарына ықпал етуге міндетті, сол арқылы елдің Негізгі заңының құқықтық ережелерін іске асыру жөніндегі олардың қалыпты қызметіне ықпал етеді. Арнайы өкілеттіктерін тиімді қолдана отырып, прокуратура өкілетті, атқарушы және сот органдарын алмастырмайды, тек оларды толықтырады. [1]

Осылайша, прокуратура биліктің үш тармағымен өзара іс-қимыл жасай отырып, өз қызметін барлық билік тармақтарының мүдделері үшін жүзеге асырады және олардың өкілеттіктерінің орындалуын бақылау тетігі ретінде заңнамалық актілердің дұрыс орындалуын бақылайды. Прокурордың негізгі міндеті-заң бұзушылықтарды анықтау, оларды жоюға қол жеткізу, кінәсіз адамдарды қорғау, құқық бұзушылардың жауапкершілігі туралы мәселе қою. Прокуратура биліктің үш тармағынан тыс жұмыс істейді. Сонымен бірге, прокуратураға арналған конституциялық нормалар "соттар және сот төрелігі" деп аталатын Негізгі Заңның жетінші тарауында. Негізгі Заңның 75-бабына сәйкес Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады. Жоғарғы Сот және жергілікті соттар болып табылады, олар прокуратурадан айырмашылығы қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын органдар емес. Тиісінше, прокуратура мемлекеттік орган

ретінде сот билігінің бөлігі емес. Оны Конституцияның жетінші тарауына енгізу, біздің ойымызша, сот төрелігін сот прокурордың қатысуымен жүзеге асыратындығына байланысты. Соттар мен прокуратура заң үстемдігін қамтамасыз етуде де, құқық қорғау қызметін іске асыруда да бір-бірін өзара толықтырады.

Прокуратура қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының өмірінде айрықша маңызды рөл атқаратын мемлекеттік-құқықтық институттардың қатарына жатады. Белгіленген әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси қайта құрулардың сәтті өткізілуі көбінесе заңдылықтың бірлігін, ел Конституциясының үстемдігін және қолданыстағы заңдардың орындалуын, жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуге арналған орган ретінде оған байланысты. [2]

Осы өзгерістерді іске асыру үшін шешілуі қажет міндеттердің ішінде адам мен азаматтың құқықтары мен заңды мүдделерін нақты жүзеге асыруды қамтамасыз ету мақсатында прокуратура органдары қызметінің тиімділігін күшейтуге бағытталған құқықтық жүйені жетілдіру мәселелері ерекше орын алады.

Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев бастамашы болған 2017 жылғы конституциялық реформа Қазақстан прокуратурасының қызметін ұйымдастырудағы жаңа кезеңнің басталуын белгіледі. Прокуратура органдарының жоғары қадағалауды жүзеге асыруының шектері мен нысандары алғаш рет конституциялық жолмен белгіленді. ҚР Конституциясының 83-бабы 1-тармағының жаңа редакциясына сәйкес " прокуратура заңда белгіленген шекте және нысандарда Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады [3]

2017 жылғы 30 маусымдағы "Прокуратура туралы" жаңа Заң жарияланған конституциялық реформаны іске асырудың және бәсекеге қабілетті ұлттық экономиканы қалыптастыру саясатын іске асырудың қисынды жалғасы болды

Осы баптың шектеулі көлеміне байланысты егжей-тегжейлі және толыққанды зерттеу жүргізуді мақсат етпей, жаңа заңда прокуратура қызметін ұйымдастырудағы кейбір түбегейлі маңызды өзгерістерді атап өткім келеді.

Біріншіден, бұл прокуратураның жоғары қадағалауды жүзеге асыруының шектері мен нысандарын белгілеу. Енді, егер заңда көзделген негіздер болмаса, прокуратура кәсіпкерлік субъектілерінің, ұйымдар мен мемлекеттік органдардың қызметіне араласа алмайды, олардың қызметіне тексеру тағайындай алмайды, ақпарат немесе құжаттар сұрата алмайды. Прокуратура мемлекеттік, жергілікті атқарушы және өкілді органдар, олардың лауазымды адамдары актілерінің, әрекеттерінің (әрекетсіздіктерінің) заңдылығын қадағалауды жүзеге асырады. Меншік нысанына қарамастан, өзге де ұйымдардың заңдылығын қадағалауды жүзеге асыру Республика Президентінің немесе Бас Прокурордың тапсырмасы бойынша ерекше жағдайларда ғана жүзеге асырылуы мүмкін.

"Прокуратура туралы" Заңының 6-бабының 4-тармағына сәйкес мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, олардың лауазымды адамдарының қызметін тексеру Бас Прокурор орынбасарларының, облыс прокурорларының, аудан прокурорларының және оларға теңестірілген прокурорлардың шешімдері бойынша жеке, психикалық және психикалық денсаулығына байланысты адамдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау үшін ғана жүргізілуі мүмкін. және өзге де мән-жайлар оларды қорғауды дербес жүзеге асыра алмайды; шектелмеген адамдар тобы; адамдардың өмірі, денсаулығы не Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі үшін орны толмас салдарларды болғызбау үшін қажет болса, жеке және заңды тұлғалардың, қоғамның және мемлекеттің қатысуын қамтамасыз етеді.

Бірақ мұндай ерекше жағдайларда тексерулер құзыретіне тиісті мәселелер жатқызылған өзге бақылау және қадағалау органдарының өз өкілеттіктерін орындамау немесе тиісінше орындамау фактісі анықталған кезде ғана тағайындалуы мүмкін. Барлық тексерулер құқықтық статистика органдарында тіркеледі. Егер тексеру тіркелмеген болса, қызметі тексеруге жататын субъектінің оған қызметкерлерді, оның ішінде прокуратура

органдарының қызметкерлерін жібермеуге құқығы бар.

"Прокуратура туралы" жаңа заңда экономикалық қылмыстарды тергеу тәсілдері өзгертілді: мұндай қылмыстар келтірілген залалды көрсете отырып, тексеру актілері болған кезде ғана тіркеледі.

Осылайша, республика аумағында заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалауды жүзеге асыруға шақырылған прокуратура жаңа заңмен "әлеуметтік-экономикалық саладағы прокурорлық қадағалаудың шектері мен нысандары неғұрлым нақты айқындалды және өз қызметінің көптеген бағыттары бойынша еуропалық стандарттарға сәйкес келе бастады" [3].

Екіншіден, азаматтардың өтініштерін қарау тәртібіне маңызды өзгерістер енгізілді. Енді прокурорлар, егер адам өзін қорғай алмаса, шектелмеген адамдар тобының құқықтары бұзылса не адам немесе мемлекет үшін орны толмас салдарлар қаупі бар болса және бұл ретте өтініш берушілер уәкілетті органда өз мәселесінің шешімін таппаса ғана, өтініштерді қарайды. Барлық өзге өтініштерді прокуратура құзыретіне осындай өтініштерді қарау кіретін тиісті уәкілетті органға жібереді. Сонымен бірге азаматтардың мемлекеттік органның кез келген әрекетіне сотқа шағым жасау құқығы сақталады.

Үшіншіден, прокуратураның Құқықтық актілер жүйесіне өзгерістер енгізілді. Жаңа заңда алдын ала ескерту және ұйғарым сияқты бұрын көзделген қадағалау актілері жоқ.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес прокуратураның барлық құқықтық актілері прокурорлық қадағалау актілеріне (наразылық, санкция, нұсқау, ұсыну, қаулы); прокурорлық ден қою актілеріне (өтініш, арыз, өтініш, заңды түсіндіру) және прокуратураны ұйымдастыру және оның қызметі мәселелерін реттейтін актілерге (бұйрықтар, өкімдер, ережелер, нұсқаулықтар, регламенттер және басқалар) бөлінеді.

Заңда белгіленген негіздерде, тәртіппен және шектерде енгізілген жоғарыда көрсетілген прокурорлық қадағалау актілері олар жолданған барлық адамдар үшін міндетті. Прокурорлық қадағалау актілерін қараудан бас тарту заңда белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

Бесіншіден, прокуратура заңнамаға сәйкес Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің "сот төрелігіне және жазаларды орындау тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар" 17-тарауында көзделген азаптаулар, қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыруға құқылы. Сондай-ақ прокурор өз қаулысымен істерді өзінің іс жүргізуіне қабылдауға және бұл ретте тергеушінің өкілеттіктерін пайдалана отырып, негіздер болған кезде және заңда көзделген тәртіппен тергеп-тексеруді жеке өзі жүргізуге құқылы. Заңда белгіленген тергеушілігіне қарамастан, Бас Прокурор өз бастамасы бойынша ерекше жағдайларда сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізуді прокурорға тапсыруға құқылы. [5]

Сонымен қатар, бәрімізге мәлім ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы жолдауында алтыншы бөлімінде Құқық қорғау институттарын күшейту, соның ішінде Прокуратура туралы сөз еткен болатын. Яғни, бірінші кезекте Конституциялық Сот құруды тапсырды. Оның ерекшелігі қарапайым адамдар тікелей Конституциялық Сотқа барып жүгіне алады. Бас прокурор мен Адам құқығы жөніндегі уәкілге де Конституциялық сотқа жүгіну мүмкіндігін берген жөн. Бұл бастамалар әділ әрі құқықтық мемлекет құру жолындағы маңызды қадам болады деп сенемін. Сондай-ақ, институционалдық тұрғыдан тепе-теңдікті сақтауға ықпал етеді. Оған қоса азаматтарымыздың конституциялық құқығының қорғалуын жақсартуға түседі. [6]

Еліміз 2020 жылы өлім жазасына тыйым салуды көздейтін Азаматтық және саяси құқықтар туралы екінші факультативтік хаттамаға қосылды. Ал, былтыр бұл саланы ұзақ мерзімде және кешенді түрде дамытуға бағытталған Адам құқықтары саласындағы одан арғы шаралары туралы жарлыққа қол қойылды. Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің қатысуымен бұдан басқа да бірқатар заманауи бастамалар жүзеге асырылды.

Дегенмен, құқық қорғау мәселелері үнемі жетілдіріп отыруды қажет етеді. Сондықтан өлім жазасына тыйым салу туралы шешімді біржола бекіту үшін Конституцияға

тиісті өзгеріс енгізу қажет деп санаймын.

Азаптауға байланысты қылмыстарды тергеу ісінде жүйелі ұстаным болуы маңызды. Қазіргі таңда осы мәселеге жауапты нақты бір орган жоқ. Мұндай жағдай белгілі бір тәуекелдер туындатуы мүмкін. Сондықтан бұл құзыретті Бас прокуратураға беруді ұсынған болатын Президентіміз. Осындай ұстаным тергеудің объективті және бейтарап жүргізілуін қамтамасыз етіп, құқық қорғау саласындағы бассыздықты жазасыз қалдырмау қағидатын бекіте түседі.

Бүгінде азаматтар мен қоғам белсенділері әйелдерге және балаларға зорлық-зомбылық көрсеткендердің жазасын қатайту қажеттігін жиі айтып жүр. Президент бұған дейін мұндай құқық бұзушылықтарды қылмыс санатына жатқызудың орынды, я орынсыздығын анықтау туралы нұсқау берген болатын Президентіміз. Бас прокуратураға бұл мәселені жан-жақты зерделеп, біржола шешуді тапсырды.

Президенттің ойынша Прокуратура және Адам құқығы жөніндегі уәкіл туралы конституциялық заңдар қабылдау қажет дейді. Бұл құжаттар заң тәртібін күшейту және құқық қорғау қызметін ұдайы жетілдіру үшін қажет.

Барлық деңгейдегі соттар, шын мәнінде, тәуелсіз, ашық және кәсіби болмаса, заң үстемдігін қамтамасыз ету мүмкін емес. Мемлекет осыған орай ауқымды жұмыс жүргізуде.

Қазіргі уақытта Республикада Конституцияны қорғаудың көп арналы жүйесі қалыптасуда, оған көптеген мемлекеттік органдар тартылған. Мүмкін, олардың арасында прокуратура-Конституция мен заңдарды бұзудың кез-келген әрекетін тиімді және жедел түрде тоқтатуға қабілетті ең перспективалы орган.

Прокурорлық қадағалауды жетілдіру заңдарды тиісінше қолданғаны және өздерінің қызметтік міндеттерін орындағаны үшін әртүрлі деңгейдегі бақылаушы және құқық қорғау органдарының лауазымды адамдарына қойылатын талапшылдықты арттыру бағытында, әсіресе азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтары, экономика саласындағы заңдарды бұзушылықтар туралы сөз болғанда жалғастырылуға және өсірілуге тиіс.

Тұтастай алғанда, қорытындылай келе, заңға енгізілген өзгерістер негізінен сот актілерінің заңдылығына қатысты прокурорлық қадағалаудың, сондай-ақ бизнес пен мемлекеттік органдарды тексерудің шектеріне әсер еткенін атап өткен жөн. Прокуратура органдары қызметінің негізгі бағыты қылмыстық процесс болды.

Осы тұрғыда бұл ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізе келіп, өз тарапымнан заңнамаға осындай өзгерістер енгізу керек деп есептеймін:

1. Конституциялық Кеңесті толығымен алып тастап, орынына Конституциялық Сотты құруды ұсынар едім.

2. Жақын болашақта қамауға алуға және қамауда ұстауға санкция беру құқығын тек сотқа беруге және осы құқықтан айыруға байланысты прокурорларды ҚР "қылмыс жасады деп күдіктілер мен айыпталушыларды қамауда ұстаудың тәртібі мен шарттары туралы" Заңының 48-бабында прокурордың қамауда отырған адамдарды босату туралы қаулы шығару құқығын алып тастаған жөн.

3. Жоғары тұрған Прокурордың тапсырмасы бойынша төмен тұрған прокурорлардың тексерулер жүргізуі үшін: егер төмен тұрған прокурордың немесе басқа да лауазымды адамдардың тарапынан қажетті шаралар қолданбауына негізделген шағымдар болса, негіздеделерді нақты айтуға міндетті.

4. Прокуратура мен Конституциялық Кеңестің конституциялық заңдылықты қамтамасыз етудегі өзара іс-қимылын, Конституцияның дәл және біркелкі қолданылуын жоғары қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі прокуратура міндеттерінің тиімді іске асырылуын қамтамасыз ету үшін Бас прокурорға Конституциялық Кеңеске осы бапта көзделген мәселелер бойынша өтініштер енгізу құқығын берген жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда

республикалық референдумда қабылданды, оған 1998 жылғы 7 қазандағы Қазақстан Республикасының Заңымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Құқықтық бастама, 2000; "Прокуратура туралы" 1995 жылғы 21 желтоқсандағы ҚР Заңы. ҚР Жоғарғы Кеңесінің Жаршысы. 1995. № 24. 156 бап

2. "Жеке кәсіпкерлік туралы" 2006 жылғы 31 қаңтардағы ҚР Заңы Қазақстан Республикасының Заңдар жинағы, 2006 ж. 7 ақпан 2006 ж.

3. "Заңнама" құқықтық анықтамалығы.

4. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы "Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы" Заңы. ҚР Парламентінің Жаршысы. 2001. № 3. 17-бап.

5. 1997 жылғы 13 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі. 1997. № 23. 335-Б.; 1994 жылғы 15 қыркүйектегі "жедел-ізвестіру қызметі туралы" ҚР Заңы. 1994. № 13-14, Ст. 199.

6. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына «Жаңа Қазақстан: Жаңару мен жаңғыру жолы» атты Жолдауы.

АҚПАРАТТАНДЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ МАҚСАТТАРЫ

ҚАЙРАТҚЫЗЫ ӘЙГЕРІМ

СПД-21-2к топ студенті

Құлибек А.Б

З.ғ.м., оқытушы,

Жалпы құқықтық және арнайы пәндер кафедрасы,

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан

Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация: Ақпараттанған қоғамның құрылуы барлық адамзаттың экономикалық, саяси, әлеуметтік өмір сүру аясын түбегейлі өзгеріске ұшыратады. Ақпараттанған қоғам осындай жағдайларда еңбек ету саласын ақпарат пен білімге айырбастайды, бұл дегеніміз өз кезегінде жаһанданудың негізі - түрлі мемлекеттердің ақпараттық жүйелерінің бірыңғай дүниежүзілік ақпараттық жүйеге интеграциялануы, бірыңғай ақпараттық кеңістіктің қалыптасуы, жаһандық ақпараттық - телекоммуникациялық желілердің құрылуы, жаңа ақпараттық технологиялардың қоғамдық өмірге қатысы бар барлық салаларға, сонымен қатар мемлекеттік басқаруға да қарқынды түрде енгізілуі болып табылады.

Кілт сөз: Ақпарат, құқық, заңнама, әлеуметтік, жаһандық, субъект, автор, жаһандандыру, мемлекет

Ақпараттық-құқықтық қатынастарды реттейтін заңнаманы қалыптастыру және дамыту Бұл Қазақстан Республикасындағы ақпараттық- құқықтық қатынастарды реттейтін заңнаманы қалыптастыру және дамыту қарастырылады.

Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы, олардың мемлекетті басқаруда да, күнделікті тұрмыс - тіршілікте де кең ауқымда қолданылуы, ақпараттың және ақпараттық желілердің өсуі қоғамның дамуын одан әрі айқындап, ұлттық күштің жаңа қайнар көздері болып табылады.[1]

Ақпараттанған қоғамның құрылуы барлық адамзаттың экономикалық, саяси, әлеуметтік өмір сүру аясын түбегейлі өзгеріске ұшыратады. Ақпараттанған қоғам осындай жағдайларда еңбек ету саласын ақпарат пен білімге айырбастайды, бұл дегеніміз өз кезегінде жаһанданудың негізі - түрлі мемлекеттердің ақпараттық жүйелерінің бірыңғай дүниежүзілік ақпараттық жүйеге интеграциялануы, бірыңғай ақпараттық кеңістіктің

қалыптасуы, жаһандық ақпараттық - телекоммуникациялық желілердің құрылуы, жаңа ақпараттық технологиялардың қоғамдық өмірге қатысы бар барлық салаларға, сонымен қатар мемлекеттік басқаруға да қарқынды түрде енгізілуі болып табылады.

Ақпараттандырудың негізгі мақсаттары:

- Ақпараттық қатынас субъектілерінің қажеттіліктерін жан жақты ақпараттық қамтамасыз ету;
- Қауіпсіз бірыңғай ақпараттық кеңістікті құру;
- Ортақ мағынасы бар ақпараттық қажеттіліктерді, ақпараттық технологияларды, ақпараттық жүйелерді қолдану, іске асыру, қолданысқа енгізу;
- Кадрларды даярлау, олардың ақпараттандыру сферасындағы квалификациясын жоғарылату. Ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін зерттеумен айналысып жүрген белгілі украиндық зерттеуші Р.Л.Калюжныйдың ойы қызғушылық туғызады. Ол ақпараттық қауіпсіздікті қоғамдық ақпараттық құқықтық қатынастардың адамға, қоғамға және мемлекетті құруға, қолдау көрсетуге, қорғау мен күзетуге арналған бағыты деп есептейді. Сонымен қатар өмір сүруге қауіпсіз жағдай туғызу, қоғамдық қатынастарды реттеу, ақпаратты құру, тарату, сақтау және қолдануды да осы көзқарасына тиек етеді .

Іс - тәжірибе мен теорияның кез келген саласы қатал аппараттық түсінікке негізделетінін айта кету керек. Терминдердің толық тізімін қалыптастыру, оларға анықтама беру және әрқайсысының бір мағыналы түсінігі қалыптасуы қамтамасыз етілу үшін интерпретациялануы ақпараттық қауіпсіздік үшін бірінші дәрежеге ие. Ақпараттық қауіпсіздіктің көптеген түсініктері мен терминдері ерекшелігі бар белгілі құрамды, қарым - қатынастар мен белгілерді біріктіреді және қауіпсіздіктің спецификалық түріне қатысты кең ауқымды қамтиды. Авторлар ақпараттық қауіпсіздіктің теориясына қатысы бар терминдердің үш тобын атап көрсетеді.[2]

Авторлардың пікірі бойынша, бұл топқа білім саласының көптеген түрлерінде қолданылатын және семантикалық жағынан бір қалыпқа келтірілген, стилистикалық нейтралды терминдер жатады .Бұл дегеніміз: ақпарат, коммуникация, шиеленіс, қауіп - қатер, қауіпсіздік, жүйе, ықпал ету.

Бұл топтың терминдері бір мағыналылықтың және тұрақтылықтың барлық талаптарына жауап береді. Яғни, бұл терминдер білім саласының бір ғана жағында қолданылып, басқа бір салаларға қатысты қолданғанда өзінің өзіндік ерекше мағынасын сақтайды, сонымен қатар, барлығы мойындағандай - олар күнделікті қолданылады. Алайда, "ақпарат" терминіне спецификалық құрам тән: білімнің түрлі саласында, тіпті сол саланың өзінде ол затты, болмысты, үдерісті және олардың бір уақыттағы қатынастары мен құрамын сипаттай алады.[3]

Екінші топқа ақпараттық қауіпсіздіктің айналасында, арнайы сала мен білім сферасында басқа түсініктермен қатар қолданылатын, ортақ мағынаны беретін терминдер жатады. бұл терминдердің қатарына: информатика, ақпараттандыру, ақпараттандыру жүйесі, ақпараттық технологиялар, ақпараттық үдерістер, ақпараттық объект, ақпараттық ресурс, ақпараттық инфрақұрылым, ақпараттық сфера, ақпараттық потенциал жатады.

Үшінші топқа осы салаға қатысы бар заттардың, құбылыстың, үрдістердің құрамдары мен қатынастарына сай келетін терминдер жатады (ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, мәселелерін шешу жолында пайдаланылатын әдістер мен күш, құралдар да осы топқа қатысты қолданылады). Бұл топқа кіретін терминдер түрлі дәрежедегі кең ауқымды түсініктерді анықтайды: ақпараттың техникалық шығу каналы мен ақпаратқа қарсы күрес каналдарына дейін.[4]

Оларға: ақпаратқа қарсы күрес, ақпараттың үстемдігі, ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық қауіпсіздікке қатер төну, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесі, ақпараттық қорғалу, ақпараттың қауіпсіздігі, ақпаратты қорғау, ақпаратты қорғау объектісі, ақпаратты тасымалдаушы, ақпараттың қолжетімділігі, ақпараттың тұтастығы, ақпараттың құпиялылығы, ақпаратқа санкциясыз қол жеткізу, ақпараттың таратылуы, ақпараттың таратылу каналы, ақпаратты жеткізу

каналы, ақпаратқа ықпал ету, ақпараттық - психологиялық ықпал ету, ақпараттық - психологиялық сфера жатады.[5]

Заңдылық - Демократиялық саяси жүйенің жалпы принциптері. Заңның бірлі мен үстемдігімен, мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдар мен жеке азаматтардың оны дәл, барлық жерде және бұлжытпай орындауы, құқық бұзушылықтың жолын кесу, құқықтық жауапкершіліктің болмай қоймайтындығы және адамның құқығы мен бостандықтарының кепілдігі түрінде көрінеді.

Қоғамдағы қатынасты құқықтық реттеудің жақсы дамуы мемлекеттің, бірлестіктердің, саяси ұйымдардың, дұрыс әділетті жұмыс жасауының сипаттамасы; халықтың бостандығы, теңдігі дамып, жеке адамның, қоғамның мүдде-мақсаттары бірігіп қалыптасуының сипаттамасы. Заңдылық дегеніміз – құқық субъектілерінің мемлекеттің заңдарын дәл және қатаң орындау мен қадағалау, оларға нышан келтіруге жол бермеу. Заңға тәуелді актілерді бақылау заңдылыққа жатпайды. Заңдылықтың мазмұны үш талаптан құрылады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабы 1. Қоғамда әділ заң саясаты болу керек. Сол арқылы мемлекеттің заңдары бостандықты, теңдікті, адамгершілікті, инабаттылықты, парасаттылықты т.б. жақсылықты қорғау керек; мемлекет пен азаматтардың арақатынасын дұрыс басқаруы. 2. Конституцияның, заңның мазмұнын толық іске асыру, дұрыс орындау. “Сөз бен іс бір жерден” шығу. 3. Конституция мен заңдар халықаралық құқықтың принциптерін қатаң қорғау, оларға нұқсан келтіруге жол бермеу.

Міне, осы талаптар, іс жүзінде бірігіп, қалыптасса қоғамда заңдылық орнап, құқықтық мемлекет орнатуға мүмкіншілік болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Воробьев В.Ф. Проектирование средств трасологической идентификации компьютерных преступлений. - Рижим доступа: http://bezopasnik.org/article/book/zhelnikov_-_Cryptography.pdf
2. Вус М.А. Россия на пороге информационного общества. СПб: СПбГУ, 1997.
3. Гасанов Р.М. Шпионаж особого рода / Р.М. Гасанов. - М., 2011. -114б.
4. Геннадиева Е.Г. Алгоритмы анализа последствий воздействия угроз несанкционированного доступа в информационно-телекоммуникационных системах. - Рижим доступа: <https://books.ifmo.ru/file/pdf/1740.pdf>
5. Горшенков Г.Н. Криминология / Г.Н. Горшенков. - Сыктывкар. 2013. - 512б.

БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ – БАСТЫ МІНДЕТ

ҚАЛЫБЕК Ж.

МП-11 тобының студенті,

СОПЫХАНОВА А.Б.

Ғылыми жетекші, з.ғ.к., доцент.

Е.А.Букетов атындағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бала құқығын қорғауды қамтамасыз ету қазіргі уақытта бүкіләлемдік қауымдастық шешуін таппаған күрделі мәселе. Әр мемлекеттің ең қымбат қазынасы – балалар. Кез-келген ұлттың, халықтың, мемлекеттің болашағы – балаларға, олардың тәрбиесімен, тұлғалық және психологиялық денсаулығының сапасына байланысты. Сондықтан да республиканың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін көтерудегі басым міндеттердің бірі балаларды қорғаудың құқықтық жүйесін қалыптастыру болып отыр.

Кілт сөздер. Бағыт-бағдар, психология, мүдде, арыз, талап.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына арналған

жаңажылдық үндеуінде 2022 жылды Балалар жылы деп жариялайтынын айтты.

«Мен Мемлекет басшысы ретінде өскелең ұрпақтың болашағына баса мән беремін. Жастарға зор үміт артамын. Жастарымыз атқарылып жатқан ауқымды жұмыстың, реформалардың игілігін міндетті түрде көреді. Олардың арасында көзі ашық, көкірегі ояу, ойы ұшқыр азаматтар аз емес. Біз өскелең ұрпаққа жол ашу үшін барлық жағдайды жасауымыз керек», – деді Президент.

Президент балаларға ерекше көңіл бөлу керек екенін жеткізді.

«Балалар – мемлекетіміздің жарқын болашағының кепілі. Сондықтан да алдағы жылды Балалар жылы деп жариялау керек деп есептеймін. Әңгіме жалаң ұран мен мерекелік шаралар туралы емес. Бірінші кезекте билік тарапынан балаларды қорғау үшін денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қолдау бағытында нақты шаралар қолға алынуы керек. Өскелең ұрпақтың үйлесімді дамуы мен бақытты балалық шағы – біздің жалпыұлттық міндетіміз», – деді Қасым-Жомарт Тоқаев [1].

ҚР Конституциясында Неке мен отбасы, әкелік, ана мен бала мемлекеттің қорғауында болады делінген [2].

Бала құқығын қорғауды қамтамасыз ету қазіргі уақытта бүкіләлемдік қауымдастық шешуін таппаған күрделі мәселе. Әр мемлекеттің ең қымбат қазынасы – балалар. Кез-келген ұлттың, халықтың, мемлекеттің болашағы – балаларға, олардың тәрбиесімен, тұлғалық және психологиялық денсаулығының сапасына байланысты. Сондықтан да республиканың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін көтерудегі басым міндеттердің бірі балаларды қорғаудың құқықтық жүйесін қалыптастыру болып отыр.

Нәсіліне, түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси және өзге де сенімдеріне, ұлттық, этникалық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүліктік жағдайына, тұрғылықты жеріне, баланың тууы мен денсаулық жағдайына, оның ата-анасына немесе заңды өкілдеріне не кез келген өзге де мән-жайларға қарамастан барлық балалар тең құқықтарға ие.

Қазақстан Республикасының азаматы болып табылмайтын баланың құқықтары. Қазақстан Республикасының аумағында тұратын, азаматы болып табылмайтын бала Конституцияға сәйкес құқықтарды пайдаланады және Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын заңдармен немесе халықаралық шарттармен белгіленген жағдайларды қоспағанда, Республиканың азаматтарымен тең міндеттерді орындайды. Отбасының қайта қосылуы мақсатында Қазақстан Республикасынан кету туралы баланың немесе оның ата-анасының арызы, ізгілікті және жедел түрде қаралуы тиіс. Мұндай өтінішті қарау арыз беруші мен оның отбасының мүшелері үшін қолайсыз жағдайларға әкеп соқтырмауы тиіс.

Бүгінгі таңда кәмелетке толмаған балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау - Қазақстанның мемлекеттік әлеуметтік-құқықтық саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады.

Балалар мүддесін көздейтін мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаттары:

1) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітушілікке жол бермеу;

2) бұзылған жағдайларда олардың құқықтарын қалпына келтіру;

3) бала құқықтары кепілдіктерінің құқықтық негіздерін қалыптастыру;

4) баланың дене, зияткерлік, рухани және адамгершілік дамуының ынтымақтастығы.

Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтарын қорғау жүйесі мынадай құзіретті органдар арқылы жүзеге асады:

- Қорғаншы және қамқоршы органдардың кәмелетке толмаған жетім балалар мен ата – анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтарын қорғау

- ҚР БҒМ Балалардың құқықтарын қорғау комитеті

- Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкіл

- Кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі ведомствоаралық комиссия

- Ювеналды әділет [3].

Қазақстан Республикасында бала құқықтарының сотта, қамқоршы және қорғаншы органдармен және Бала құқығы жөніндегі Уәкіл арқылы қорғалуы жайлы мәліметтер жиі кездеседі. Осы мәліметтерге сәйкес, 2019-2020 жылдары бала құқығының қорғалуының мынадай көрінісін көруге болады: 2019 жылы сотта баланың құқықтарын қорғау туралы 5412 арыз қаралса, қамқоршы және қорғаншы органдарда 6217 іс, ал Бала құқығы жөніндегі уәкілмен 569 арыз қаралған, ал 2020 жылы бұл көрсеткіштер әлдеқайда артқан, тиісінше сотта баланың құқықтарын қорғау туралы 5872 арыз қаралса, қамқоршы және қорғаншы органдарда 6782 іс, ал Бала құқығы жөніндегі уәкілмен 618 арыз қаралған. [4].

Қазақстан Республикасындағы балалардың құқықтары туралы заңының 10-ншы бабында әрбір баланың өмір сүруге, жеке басының бостандығына, қадір қасиетіне және жеке өміріне қол сұғылмауға құқығы бар екендігін, сонымен қатар, мемлекет баланың жеке басына ешкімнің тиіспеуіне қамтамасыз ететіндігін, оның тәні мен жанын жәбірлеуден, адамдық қадір қасиетін қатыгездіктен, дөрекілік пен қорлаудан, кемсітуден және оны адам мен адамзаттың Қазақстан Республикасы Конституциясында бекітілген құқықтары мен бостандықтарына қысым жасаудың өзге де түрлерінен қорғауды жүзеге асыратындығын көрсеткен [5].

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалары балалар мүддесі үшін ұлттық саясатты іске асыруға бағытталған. «Қазақстан-2050» Стратегиясы аясында балаларды қорғауға бағытталған ауқымды шаралар кешені жүзеге асырылуда.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін «Балапан» бағдарламасын іске асыру мерзімі 2020 жылға дейін ұзартылды.

Көптілді білім беруді енгізу бойынша жоспарлы жұмыстар жүргізілуде. Электрондық оқыту жүйесін дамыту білім беру сапасын арттыру проблемаларын, оның ішінде ауылдық шағын жинақталған мектептерде шешуге ықпал етеді. Инклюзивті білім беруді дамыту бойынша жұмыс жалғасуда. Балалардың қоғамдық өмірде өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдайлар жасалады. «Жас Ұлан» және «Жас Қыран» ұйымдарының қызметін жандандыруға үлкен рөл бөлінеді.

Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың отбасылық формалары белсенді дамуда. Жыл сайын республикада баланы отбасына қабылдауға тілек білдірген азаматтарды қолдауға және тартуға бағытталған «Қуан, сәби», «Қамқоршы күні» қайырымдылық мерекелері өткізіледі.

БАҚ - та арнайы айдарлар мен бағдарламалар, «Біздің балалар», «Үйге жол», «әр балаға-отбасы», «әлемге Мен, маған отбасым керек» және басқа да әлеуметтік бейнероликтер ұйымдастырылды.

ҚР-да бала құқықтарын қорғау саласында қалыптасқан жағдайды зерделеп, талдап, мен мынадай ұсыныстар енгіземін:

1. ҚР-да балаларға есімдер беру тәртібін заңнамалық деңгейде қарастыру. Есімнің үйлесімділігін, моральдық-этикалық нормаларға сәйкестігін ескеру;

2. азаматтарды, әсіресе кәмелетке толмаған балалары бар азаматтарды құжаттандыруға көмек көрсету;

3. балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды қарау кезінде медиацияны кеңінен қолдану;

4. отбасылық құқықтағы өзгерістерді бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау;

5. НҚА-дағы коллизияларды көпшілік талқылау және келіп түскен ұсыныстарды одан әрі қарау жолымен жою.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқын жаңа жылмен құттықтау Үндеуі. // <https://aikyn.kz/177905/>

2. ҚР Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда

қабылданған. (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)// <https://online.zakon.kz>

3. <http://www.bala-kkk.kz>.

4. Қазақстан Республикасында Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институтын құру туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 10 ақпандағы № 192 Жарлығы // <https://online.zakon.kz>

5. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы // <https://online.zakon.kz>

КЕДЕН ІСІ САЛАСЫНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР

Кадрбек Жанерке, СПД-20-1к

тобының студенті

Ғылыми жетекшісі: Заң ғылымдарының

магистрі, аға оқытушы **Искакова Ж.А.**

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Кеден ережелерін бұзудың тікелей объектілері болып табылатын тауарлар мен көлік құралдарының, Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы құқық бұзушылықтың тікелей объектілері болып табылатын заттарды жасыра отырып, Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы өткізу үшін пайдаланылатын арнайы жасалған жасырын орындары бар тауарлар мен көлік құралдарының құнын сот тәртібімен өндіріп алу. кеден ережелері - бұл құқық бұзушылық жасалған күнгі тауарлар мен көлік құралдарының еркін бағасын құрайтын ақшалай соманы мәжбүрлеп алып қою және негізгі немесе қосымша жаза ретінде қолданылуы мүмкін.

Әкімшілік қамауға алу ғылыми-техникалық прогресті жолын кесу, істі уақтылы және дұрыс қарауды және іс бойынша шешімнің орындалуын қамтамасыз ететін ықпал етудің басқа әдістерімен мүмкін болмаған кезде жалпы мерзімге қолданылады. үш сағат, істің мән-жайын анықтау және нақтылау үшін – үш тәулікке дейін, прокурордың санкциясы алынған жағдайда он тәулікке дейін.

Кілт сөз: Кеден, кедендік шекарасы, құқық, ішкі және сыртқы саясат, кедендік төлемдер, әкімшілік заңнама, лицензия

Қазақстанның егемендік пен тәуелсіздік алуы, оны халықаралық қоғамдастықтың толыққанды мүшесі ретінде тану мемлекеттің алдына жаһандық міндеттер қояды, оларды жүзеге асыру ішкі және сыртқы саясаттың барлық мәселелерін іске асырудың оңтайлы тетігін құруды талап етеді .

Қазақстан Республикасындағы кеден ісі де қазақстандық құқықтың бір саласы ретінде кеден құқығындағы құқықтық реттеу механизмі мен теориялық қолдауды қажет етеді.

Кеден ісі саласындағы қатынастар көп салалы, бұл оны құқықтың күрделі саласына жатқызуға мүмкіндік береді.

Кеден заңнамасында белгіленген ережелер Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы тауарлар мен көлік құралдарын өткізу кезінде Қазақстан азаматтығына қарамастан сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың барлығы орындауға міндетті нақты нұсқауларды қамтиды. Бұл ережелерге сәйкес кедендік режимдерді айқындау, кедендік бақылаудан өту, кедендік ресімдеуді жүзеге асыру, кедендік төлемдерді жүзеге асыру, кедендік жеңілдіктерді пайдалану және бұзғаны үшін Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес жауапкершілік көзделген басқа да қажетті шарттар кіреді. «Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы» 1995 жылғы 20 шілдедегі Заңның

күші Қазақстан Республикасының әкімшілік заңнамасына арнайы сілтемелерсіз. Айта кету керек, кейбір іс жүргізу әрекеттері Кеден ісі туралы Жарлықпен реттелмеген бөлігінде әкімшілік заңнаманың жалпыға бірдей белгіленген нормаларына сәйкес жүзеге асырылады.

Кеден ережелерін бұзу туралы істер бойынша негізгі іс жүргізуді кеден органдарының лауазымды адамдары жүзеге асырады. Істерді қарауды кеден органдарының және сот органдарының кеден органдарының лауазымды адамдарының уәкілетті лауазымды адамдары жүзеге асырады. Кедендік реттеу және оларды қарау. Осы бөлім 13 тармақты қамтиды. тараулар мен 124 баптан тұрады

құқық бұзушылық — адамның Қазақстан Республикасының кеден ісі туралы заңнамасында және халықаралық шарттарда белгіленген өткізу тәртібін, оның ішінде кедендік режимдерді қолдануды, тауарлар мен көлік құралдарын кедендік бақылауды және кедендік ресімдеуді бұзатын заңсыз әрекеті немесе әрекетсіздігі. Қазақстан Республикасының кеден шекарасы арқылы өткізілетін, салық салу және кедендік төлемдер мен салықтарды төлеу, кедендік жеңілдіктерді беру және пайдалану, олар үшін Жарлықта жауапкершілік көзделген.

Заң бойынша «тұлға» ұғымы жеке және заңды тұлғаларды, сонымен қатар жалпы құқықтық мағынада лауазымды тұлғаларды қамтиды.

Лауазымды тұлғалар кеден ережелерін бұзғаны үшін жауапты болады:

егер олардың қызметтік міндеттеріне орындалуын бақылау кеден органдарына жүктелетін белгіленген талаптардың орындалуын қамтамасыз ету кірсе;

заңды тұлғаларды және жеке кәсіпкерлерді жауапкершілікке тарту лауазымды тұлғаларды және басқа да қызметкерлерді жауапкершіліктен босатпайды;

лауазымды адамдар қасақана немесе абайсызда заңға қайшы әрекеттер немесе әрекетсіздік жасаған кезде жеке тұлғалармен бірдей жауапкершілікке тартылады.

Форс-мажорлық әрекет заңды тұлғаны немесе жеке кәсіпкерді жауапкершіліктен босатуы мүмкін.

Заңды тұлғалар ретінде Қазақстан Республикасының әскери бөлімдері мен басқа да әскери құралымдары және мемлекетаралық құрамалар, ішкі істер және ұлттық қауіпсіздік органдары әкімшілік жауапкершілікке тартылады. Шетелдіктер де жалпы негізде жауапкершілікке тартылады.

Заңнамада кеден ережелерін бұзғаны үшін олардың елеусіз болғаны үшін жауаптылықтан босату көзделген, оны кеден органы ауызша ескертпе бере отырып айқындайды. Қаулысының 253-бабында тұлғаның кеден ережелерін бұзғаны үшін жауапкершіліктен босату көзделген. бұзғаны үшін жазаға тартылды.

Кедендік заң бұзушылықтар жалғасуы керек әкімшілік құқық бұзушылыққа жатқызылған, бірақ кедендік құқық бұзушылықтар деп атауға болатын жеке топқа бөлінеді.

қаулы қабылданғанға дейін кедендік құқық бұзушылықтар басқарудың белгіленген тәртібіне нұқсан келтіретін әкімшілік құқық бұзушылықтар тобына кірді. Қаулыда 40 белгіленген кеден ережелерін бұзғаны үшін жауапкершілік көзделген, сонымен қатар 13 бап қызметке қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтарды қамтиды. кеден органдарының, осы істер бойынша іс жүргізу және оларды қарау.

Жарлықта кеден ережелерін бұзғаны үшін жазаның 6 түрі көрсетілген:

-ескерту;

-айыппұл;

-лицензияның немесе біліктілік аттестатының күшін жою немесе тоқтата тұру;

-тікелей ғылыми-техникалық прогрестің объектілері болып табылатын тауарлар мен көлік құралдарын тәркілеу;

-тауарлар мен көлік құралдарының құнын сот тәртібімен өндіру;

-ғылыми-техникалық прогрестің тікелей объектілері болып табылатын жүктер тасымалданған көлік құралдарын тәркілеу;

Жауапкершілік шарасы ретіндегі ескерту жазбаша нысанда беріледі, ол туралы іс бойынша қаулы шығарылады және, әдетте, ауыр зардаптарға әкеп соқтырмайтын кеден

саласындағы құқық бұзушылықтар үшін негізгі жаза ретінде қолданылуы мүмкін.

Айыппұл – ең төменгі жалақы мөлшеріне қатысты есептелген сома. Есептелген сома – тауар мен көлік құралдарының құнының сомасы.

Қазақстан Республикасының кейінгі заңнамасында «ең төменгі жалақы» ұғымы «жылдық немесе айлық есептік көрсеткіш» ұғымымен ауыстырылды, бұл Жарлық әлі де өзгерістерге сәйкестендірілмегендіктен, іс жүзінде есептеуде белгілі бір қиындықтар туғызды.

Лицензияның немесе біліктілік аттестатының күшін жою және тоқтата тұру жазаның негізгі түрі ретінде субъектілердің неғұрлым тар шеңберіне ие және қолданылады: кеден қоймаларының, бажсыз сауда дүкендерінің, еркін қоймалардың және уақытша сақтау қоймаларының иелеріне;

кедендік тасымалдаушылар мен кедендік брокерлерге, сондай-ақ кедендік ресімдеу жөніндегі маманға.

Кеден ережелерін бұзудың тікелей объектілері болып табылатын тауарлар мен көлік құралдарының, Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы құқық бұзушылықтың тікелей объектілері болып табылатын заттарды жасыра отырып, Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы өткізу үшін пайдаланылатын арнайы жасалған жасырын орындары бар тауарлар мен көлік құралдарының құнын сот тәртібімен өндіріп алу. кеден ережелері - бұл құқық бұзушылық жасалған күнгі тауарлар мен көлік құралдарының еркін бағасын құрайтын ақшалай соманы мәжбүрлеп алып қою және негізгі немесе қосымша жаза ретінде қолданылуы мүмкін.

Әкімшілік қамауға алу ғылыми-техникалық прогресті жолын кесу, істі уақтылы және дұрыс қарауды және іс бойынша шешімнің орындалуын қамтамасыз ететін ықпал етудің басқа әдістерімен мүмкін болмаған кезде жалпы мерзімге қолданылады. үш сағат, істің мән-жайын анықтау және нақтылау үшін – үш тәулікке дейін, прокурордың санкциясы алынған жағдайда он тәулікке дейін.

Кеден ережелерін бұзу туралы іс бойынша іс жүргізуге мына тұлғалар тартылады:

- жауапкершілікке тартылған тұлға;
- заңды өкіл;
- заң көмегін көрсететін адвокат немесе жауапты тұлғаның өкілі;
- сарапшы;
- маман;
- аудармашы;
- куә;
- куәгерлер.

ҒТҚ үшін жауапкершілікке тартылатын тұлға кедендік әкімшілік тергеуді жүргізудегі орталық тұлға болып табылады. Іс жүргізу дәл өзі жасаған құқық бұзушылық, сондай-ақ жеке немесе лауазымды тұлғаның кінәсі бойынша жүргізіледі. Егер Қазақстан Республикасының әкімшілік заңнамасына жүгінетін болсақ, онда әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуді бастауға болмайды, ал басталған іс келесі негіздер бойынша тоқтатылуы тиіс:

әкімшілік құқық бұзушылық оқиғасының болмауы;
адамның әкімшілік құқық бұзушылық жасаған кезде он алты жасқа толмағаны;
егер ол әкімшілік жаза қолдануды жойса, рақымшылық актісін жариялау;
әкімшілік жауапкершілікті белгілейтін актінің күшін жою;
сол факті бойынша құзыретті органның әкімшілік жаза қолдану туралы қаулысының, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі тоқтату туралы күші жойылмаған қаулысының болуы, сондай-ақ осы құқық бұзушылық бойынша қозғалған қылмыстық істің болуы;
өзіне қатысты іс қозғалған адамның қайтыс болуы

ҒТП бойынша жауапқа тартылатын тұлғаның осы құқықтарын жүзеге асыруда заңды өкіл, адвокат немесе заң көмегін көрсететін тұлғаның өкілі маңызды рөл атқарады.

Жауапкершілікке тартылатын, кәмелетке толмаған немесе физикалық немесе

психикалық кемістіктеріне байланысты ғылыми-техникалық прогреске байланысты қылмыстық қудалау мүмкін емес тұлғаның мүдделері оның заңды өкілдерінің мүдделерін қорғауға құқылы. оның өкілеттігі тиісті құжаттармен расталады.

Заңды өкіл әрекетке қабілетсіз, әрекетке қабілеттілігі шектеулі, сондай-ақ әрекетке қабілетті, бірақ дене жай-күйіне байланысты өз құқықтары мен міндеттерін жеке өзі жүзеге асыра алмайтын басқа азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін әрекет ете алады.

Кеден саясаты мен кеден ісімен бейнеленген кеден саласының дамуын екі кезеңге бөлуге болады:

-біріншісі – Қазақстан Республикасы құрылған сәттен бастап, яғни. 1991 жылғы желтоқсаннан 1995 жылғы шілдеге дейін және екіншісі - 1995 жылғы шілдеден қазіргі уақытқа дейін.

Кеден құқығы да сол кезеңдерден өтеді, оның дербес өмір сүруі жақында ғана талқылана бастады.

Кеден құқығының дамуының бірінші кезеңі міндеттер қоюмен, сонымен қатар фискалдық бағытпен сипатталды, екіншісінде мемлекеттік органдардың кеден саласындағы іс-әрекеттерінің егжей-тегжейлі «бағдарламасы» берілген, сонымен бірге олардың өзара әрекеттесуі мен халықаралық құқықтық бағдар.

Біртекті емес құқықтық материалды қамтитын кодификацияланған актінің қабылдануымен кеден құқығы өз мазмұнында құқықтық реттеудің кеңірек пәнін және кеден саласында туындайтын қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу әдісінің кейбір ерекшеліктерін алады.

Кеден құқығын өзіне тән құралдары арқылы кеден саясаты мен кеден ісіне әсер ете алатын, олардың әсер ету механизмінің әлсіздігі мазмұны жағынан жеткіліксіз, кедендік басқарудың тиісінің жоқтығы, кеден құқығының дербес кешенді саласы деп санауға болады. кеден саласының ішкі ықпалының және нақты халықаралық-құқықтық ынтымақтастықтың артта қалуы.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Ведомствосы». 1995 ж.- №13
2. Парламент Ведомствосы.-1999. -№1.-
3. Алексеев С.С. «Мемлекет және құқық:Бастапқы курс» . 2016
4. Алибеков С.Т. «Кеден құқығы». Алматы, 2009
5. Байшев Ж.Н. «Қазақстан:мемлекеттің сатылары».Алматы,2018.
6. Бизнес және құқық:Қазақстан Республикасының заңнамалық актілері. Алматы,2011.
7. Габричидзе Б.Н. Кеден құқығы. 2000.
8. Зиманов С.З. Конституция және ҚР Парламенті.Алматы,2015.

АДАМ САУДАСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

МҰРАТОВА. А

Ю-20-5ск тобының студенті
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды, Қазақстан
Ғылыми жетекші:**Есенов Д.Қ**
Экономикалық қатынастарды құқықтық
реттеу кафедрасы з.ғ.магистрі

Аннотация:Адам саудасының алдын алудағы басты қадамдарды көрсеттім. Заңнамалық шектеулерді қатаңдату және заң талаптарын орындау жағын қамтамасыз ету.

Мұндай құбылыспен күресу және алдын алу үшін қылмыстың осы түрімен күресумен айналысатын мамандандырылған органдардың біліктілігін үнемі жетілдіріп отыру қажет. Кез келген күдік туындаған жағдайда сенім телефонына немесе тікелей тиісті органдарға хабарлауы қажет.

Түйінді сөздер: Қазақстандағы адам саудасы. Адам саудасы аясында қылмыс болуы және көбейуі.

Адам саудасы – әлемдік қоғамдастыққа бұрыннан белгілі мәселе. Бұл құлдық жүйенің өнімі, ол ақыры 19 ғасырдың екінші жартысында ғана өзінің пайдалылығын ұзартты. Дегенмен, қазірдің өзінде Рим құқығында плагиумдық композиция болды - еркін адамды ұрлау және сату.

Бұл жұмыстың мақсаты: адам саудасы қылмысына талдау жасау, олардың жасалу белгілерінің барлық түрлерін, жауапкершілікті және осы қылмыстарды саралаудың даулы мәселелерін ашу.

30 шілде - Бүкіләлемдік Адам саудасына қарсы күн, ол бізді барлығының құқығын құрметтеуге және қорғауға шақырады.

Іс жүзінде әрбір елде жеке тұлғаның бостандығы құқығы заң жүзінде бекітілген, соған қарамастан адам саудасы қазіргі қоғамдағы өзекті мәселе болып қала береді. Осы уақытқа дейін адам саудасы Бангладеште, Бразилияда, Гаитиде, Үндістанда, Пәкістанда, Непалда, Ганада және басқа да бірқатар елдерде кең көлемде байқалады. Адам саудасының әртүрлі мақсаттары бар, олар мәжбүрлі еңбек, жыныстық құлдық, органдарды алу, мәжбүрлі суррогат аналық және т.б.

Адам саудасының құрбандарының көпшілігі әйелдер, дегенмен 2018-2019 жылдары ерлер құрбандарының жоғары пайызы анықталды. Сондай-ақ балаларға қатысты санатта ұлдарға қарағанда қыздар көбірек зардап шегеді.

Адам саудасымен күресуге байланысты алғашқы халықаралық қозғалыстар 18 ғасырдың аяғында Еуропадағы әйелдерді сатуға қарсы қозғалыстан басталды. Мысалы, 1896 жылы Швейцарияның Фрайбург қаласында Халықаралық католиктік одақ жас қыздарды қорғау институттарын құрды, ал 1899 жылы Британдық ұлттық сергектік ұйымымен әйелдерді сатуға қарсы халықаралық конгресс құрылды.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Біріккен Ұлттар Ұйымы шеңберінде адам саудасымен байланысты мәселелер бойынша үйлестіру жүзеге асырыла бастады, сондықтан 1949 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы Адам саудасына және басқаларды жезөкшелікпен айналысуға қарсы күрес туралы конвенция қабылдады. 2010 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы 64/293 қарарымен адам саудасына қарсы күрес жөніндегі жаһандық іс-қимыл жоспарын қабылдады. Оған сәйкес БҰҰ-ға мүше мемлекеттер адам саудасының алдын алу, оған қарсы тұру, сондай-ақ осындай сауданың құрбандарын қорғау және оларға көмек көрсету, адам саудасымен айналысатын адамдарды қудалауды қамтамасыз ету арқылы оны жоюды растайды. Бұл жоспарға сәйкес жыныстық қанаушылыққа ұшыраған әйелдер мен балаларды, сондай-ақ органдарды мәжбүрлеп алудан зардап шеккен адамдарды оналтуға ерекше назар аударылады. Осы мақсатта Біріккен Ұлттар Ұйымының Ерікті Траст қоры құрылды [1].

Адам саудасы қару-жарақ пен есірткі сатудан кейінгі табысы бойынша үшінші орында тұрған тиімді бизнес болып саналады. Осыған байланысты мұндай заңсыз кәсіп иелері оны барлық амалмен қорғайды. Осыны біле тұра, адам саудасының осы түрінің құрбандары қорқыныштан, ұяттан немесе қылмыскерлердің жазасыз қалмайды деген сенімінен құқық қорғау органдарына сирек жүгінеді.

Қазақстанда адам саудасы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі № 167-І Қылмыстық кодексінің 128-бабымен реттеледі. Биылғы жылдың қаңтарынан бастап Қазақстанда адам саудасы үшін жаза күшейтілді. Сондықтан қазір олар мұндай қылмыс үшін 4 жылға жіберіледі, бұрын олар 3 жылға жіберілетін, бас бостандығынан айырудың ең жоғары мерзімі бұрынғы қалпында қалған 15 жыл колонияда.

Қазақстанда 2018-2021 жылдар аралығында полиция органдары адам саудасына қатысты қылмыстар бойынша 925 қылмыстық іс (2018 жылы – 345, 2019 жылы – 304, 2020 жылы – 276), 2021 жылдың 8 айында 141 қылмыстық іс қозғады.

Ағымдағы жылдың басынан бері Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары адам саудасына қатысты 87 қылмыстық іс қозғады, оның ішінде: бап бойынша. Қылмыстық кодекстің 125 сағ. 3 б. 2 «Адамды қанау мақсатында ұрлау» - бір, бап бойынша. Қылмыстық кодекстің 126 сағ. 3 б. 2 «Қану мақсатында бас бостандығынан заңсыз айыру» - үш, бап бойынша. Қылмыстық кодекстің 128-бабы «Адам саудасы» - алты, бап бойынша. Қылмыстық кодекстің 134-бабы «Кәмелетке толмағанды жезөкшелікке тарту» - төрт, бап бойынша. Қылмыстық кодекстің 135-бабы «Кәмелетке толмағандарды саудалау» - 11, бап бойынша. ҚК-нің 308-бабы «Жезөкшелікпен айналысуға тарту» - алты, бап бойынша. 309 ҚК-нің "Жезөкшелікпен айналысуға арналған ұяларды ұйымдастыру немесе ұстау және сатып алу" – 56 [2].

2002 жылдың тамыз айынан бастап Қазақстан Халықаралық көші-қон ұйымының адам саудасына қарсы күрес бағдарламасын іске қосты, оған Қазақстан 2002 жылдың 2 желтоқсанында мүше мемлекет болды. Бағдарлама адам саудасының алдын алуға және оны жоюға, сондай-ақ оның құрбандарына көмек көрсетуге бағытталған. Қазақстандағы ХҚҰ бағдарламасы аясында 2000 адамға көмек көрсетілді, әлем бойынша 75 мыңнан астам адам саудасының құрбаны болды. Сондай-ақ, елімізде адамдарды заңсыз әкетуге, әкелуге және сатуға қарсы күрес жөніндегі ведомствоаралық комиссия жұмыс істейді.

Соңғы кездері үкіметтік емес ұйымдардың бақылауы бойынша әлемде рекрутинг және модельдеу агенттіктері белсендірек бола бастады. Сонау 2000-шы жылдардың басында газет беттерінде шетелде жалақысы жоғары жұмысқа еліктіретін жарнамалар жарияланса, қазір алдау оңай, ақпарат көзін табу қиын интернетке көшті.

Мәселен, 18 бен 25 жас аралығындағы қазақстандық әйелдер шетелге жұмыс істеуге барады. Оларға әртүрлі салалардағы топ-менеджер лауазымдары уәде етілген. Басқа елге келген бойжеткендерді күтіп алып, құжаттарын алып, жезөкшелікке мәжбүрлейді. Адамға белгіленген баға жоқ дейді Ішкі істер министрлігінде. Бірақ көбінесе қызды 5-10 мың долларға сатады. Мұның бәрі сыртқы деректерге байланысты: фигура, бой, салмақ, жас, тұтынушылар арасындағы сұраныс.

Қазақстан азаматтары ең көп шығатын елдер:

- Бахрейн Корольдігі.
- БАӘ.
- Түркия.
- Катар.
- Оңтүстік Корея.

Қыздар қалай қабылданады? Әдетте мұны кафеде, мейрамханада немесе түнгі клубта жас қыздарға жақындаған әйел жасайды. Жалдаушы әдетте жақсы киінген. Қолма-қол ақшаға толы әмиянды көрсетіп, қыздармен танысады есепшотын төлейді. Әйел өзінің заңды бизнесі туралы айтады: олар шетелде жаңа қонақүй немесе мейрамхана бар, онда жұмысшылар керек дейді. Мансаптық өсуді, жоғары жалақыны ұсынады. Қыздар келіседі, басқа елге келгенде олардың сатылғанын біледі.

Адам саудасындағы ең қараңғысы – органдарды сату. Олар тірі тауарлардың жалпы санының бір пайызынан аспайды. Бұл саладағы тауар айналымын нақты бағалау мүмкін емес, бірақ сарапшылар 600 миллионнан 1,2 миллиард долларға дейінгі соманы атайды.

Адам саудасының құрбандары кез келген жастағы, нәсілдегі, жыныстағы немесе ұлттағы адамдар болуы мүмкін. Саудагерлер өнімге қол жеткізу үшін зорлық-зомбылық, айла-шарғы жасау, ақылы жұмысқа уәде беру немесе тіпті романтикалық қарым-қатынасты қолдана алады. Олар қай адамдардың ең осал екенін біледі. Ең көп зардап шегетіндер – білімі жоқ, кедейлік шегінен төмен түскендер немесе тұрмысы нашар отбасында өскен, зорлық-зомбылық көргендер. Бұл үйсіз ересектер, қашып кеткен балалар, студенттер немесе мүмкіндігі шектеулі адамдар болуы мүмкін. Шетелдіктер елде заңсыз жүрсе, адам

саудагерлеріне жиі түседі.

Адамдарды қанау жүзеге асырылатын саласы бойынша ерекшеленетін адам саудасының келесі негізгі нысандарын бөліп көрсетуге болады:

- Сексуалдық мақсатта адамдарды, әсіресе әйелдер мен балаларды сату операция, оның ішінде:

- «азаматтық» жезөкшелікті ұйымдастырғаны үшін,
- соғыс қимылдары орындарында жезөкшелікпен айналысуды ұйымдастырғаны үшін және әскерлердің жағдайы,

- секс-туризмді ұйымдастыру;

- порнография жасау үшін (әсіресе балаларды пайдалану).

- Құл еңбегін қанау мақсатында адам саудасы, соның ішінде:

- бейресми және көлеңкелі экономикада;

- контрафактілік өнімдерді өндіруде;

- үй шаруашылығында (тұрмыстық құлдық),

- балалар еңбегі (көлік жуу, ауыл шаруашылығында жұмыс істеу және т.б.) және т.б.

- Адамдарды, әсіресе балаларды және мүгедектерді қайыр сұрау мақсатында сату, оның ішінде:

- балаларды пайдалану,

- мүгедектерді пайдалану;

- қайыр сұраған сәбилерді «жалға алу».

- Қанау мақсатындағы неке (соның ішінде пошта арқылы қалыңдық жүйесін пайдалану), соның ішінде:

- үй шаруашылығында адам пайдалану үшін (үй қызметкері және т.б.),

- балаларды мәжбүрлеп тууға және тууға;

- науқас және қарт туыстарға, балаларға және т.б. және т.б.

- суррогат ана болуға, репродуктивті функцияларға мәжбүрлеу мақсатында адам саудасы.

- Ағзалар мен тіндерді мәжбүрлеп трансплантациялау үшін адам саудасы.

- Мәжбүрлеп асырап алу мақсатында балаларды сату.

- Қарулы құрылымдарда пайдалану үшін адам саудасы.

- Сарбаздарды мәжбүрлі еңбекке пайдалану.

Адам саудасы феноменінің пайда болуына және дамуына ықпал ететін негізгі себептердің қатарына мыналарды жатқызуға болады:

- Халықтың өмір сүру деңгейінің төмендігі, әсіресе экономикалық жағынан дамымаған аймақтарда, бұл көптеген топтардың тиімді жұмысқа, білімге және басқа мүмкіндіктерге қол жеткізуін шектейді;

- арзан мигранттардың жұмыс күшіне сұранысты арттыратын және еңбекті қанау мүмкіндіктерін кеңейтетін көлеңкелі экономиканың болуы;

- көші-қон және жұмыспен қамту саласындағы қолданыстағы құқықтық мүмкіндіктер туралы сенімді ақпарат алуға мүмкіндік беретін мақсатты ақпараттық науқандардың жеткіліксіз саны;

- Отбасы институтының дағдарысы (тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өсуі, балаларға назар аудармау және т.б.)

Бұл тізімді жалғастыруға болады, өйткені адам саудасының тамыры экономикалық, әлеуметтік және мәдени-адамгершілік қатынастар саласында жатыр.

Шетелде жұмыс, оқу немесе неке туралы бейтаныс немесе таныстардың еліктіретін ұсыныстарынан аулақ болу керек. Құжаттарды ешкімге сеніп тапсырмау керек. Әдетте, жылдам, жеңіл және үлкен табыс ұсыныстары шындыққа сәйкес келмейді. Сізді шетелге шақыратын фирмалардың және олармен сол жерде ынтымақтасатын делдалдардың (саяхат, неке, жұмысқа орналасу және оқуды ұйымдастыру) қызметі заңды екеніне көз жеткізу керек. Интернеттен шақырушы компанияның мекенжайын табу керек[3].

Үкіметтің шаралары бар – бұл үш жыл сайын қабылданатын жоспар. Қазір 36

тармақтан тұратын 2021-2023 жылдарға арналған жоба күшінде. Жоспарда адам саудасымен байланысты қылмыстардың алдын алу бойынша мемлекеттік органдардың атқаратын шаралары қамтылған. Мысалы, адам саудасы фактілерін анықтау және жолын кесу, зардап шеккендерге көмек көрсету, оңалту және әлеуметтік қызмет көрсету, полиция қызметкерлерін, еңбек инспекторларын, сот органдарын оқыту. Мұның барлығын әртүрлі мемлекеттік органдар жүзеге асырады: Ішкі істер министрлігі, Денсаулық сақтау министрлігі, Еңбек министрлігі, Бас прокуратура, Жоғарғы Сот, Қорғаныс министрлігі, Сыртқы істер министрлігі, халықаралық ұйымдар, ҮЕҰ, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдар.

Сонымен қатар, адам саудасына қарсы күрес жөніндегі ведомствоаралық комиссия – үкімет жанындағы консультативтік-кеңесші орган жұмыс істейді. Оның міндеті – адам саудасы жағдайын бақылау, мемлекеттік органдардың жұмысын үйлестіру, проблемаларды талқылап, шешу жолдарын іздестіру, ұсыныстар енгізу. МАБ құрамына 13 мемлекеттік орган, екі халықаралық ұйым және бес ҮЕҰ кіреді.

Қазақстанның әр аймағында аймақтық комиссия бар.

Адам саудасының алдын алудағы тағы бір маңызды қадам – заңнамалық шектеулерді қатаңдату және заң талаптарын орындау жағын қамтамасыз ету. Өйткені заңның дұрыс орындалмауы қылмыс санын арттыруға алып келеді. Қорытындылай келгенде, адам саудасының алдын алу және аталған қылмысқа қарсы ымырасыз күрес кез келген елдің, жеке азаматтардың назарындағы басты мәселелердің бірі болуы тиіс. Өйткені бұл адамның тағдыры, денсаулығы, өмірі, оның құқығының қорғалуы деген сөз. Адам баласы үшін бұлар ең басты құндылық.

Адам саудасының тағы бір криминологиялық факторы – халықтың құқықтық сауатсыздығы, сондай-ақ елде бұл қылмыстық құбылыстың кеңінен таралғаны туралы халықты біржақты ақпараттандыру. Жұртшылық мұндай оқиғаларды сенсация немесе жанжал түрінде біліп отырғандықтан, еліміздің тұрғындарының көпшілігі олардың басынан мұндай ештеңе келмейтініне сенімді.

Адам саудасы – адам құқықтарын, сондай-ақ халықаралық құқықтың жалпы қабылданған барлық нормалары мен принциптерін бұзатын трансұлттық қылмыс түрі. Мұндай құбылыспен күресу және алдын алу үшін қылмыстың осы түрімен күресумен айналысатын мамандандырылған органдардың біліктілігін үнемі жетілдіріп отыру қажет. Қазақстанда адам саудасымен күресті тек құқық қорғау органдары, қоғамдық ұйымдар мен үкіметтік емес ұйымдар ғана емес, әрбір азамат әлеуметтік белсенділік арқылы көмек көрсетуі, кез келген күдік туындаған жағдайда сенім телефонына немесе тікелей тиісті органдарға хабарлауы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан адам саудасы бойынша әлемде екінші орынға шықты – БАҚ <https://kaz.zakon.kz/5040932-aza-stan-adam-saudasy-boyynsha-lemde-ek.html>
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексы 2014жылғы 3 шілде №226-V ҚРЗ
3. Торговля людьми - **Human trafficking** – [Wikipedia/https://kk.wiki2.wiki/wiki/ Human Trafficking](https://kk.wiki2.wiki/wiki/Human_Trafficking)

АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ

Мұқанова Н. Ю-19-2к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі – з.ғ.м. Мағдатова Қ.Ж.
Қазтұтынуодағы Қарағанды
Экономикалық университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын ғылыми тұрғыдан зерттеу заманауи заң ғылымының маңызды міндеті болып табылатыны көзделген сондай –ақ ҚР Конституциясымен қамтамасыз етілетіндігін атап айтылған.

Кілт сөздер. Құқықтық, классификация, пайдакүнемдік, конформистік, маргиналды, пассивті, идеологиялық, зорлықшыл.

Еліміздің Конституциясында адам және азамат құқықтарының жан жақты реттелуі, егжей тегжейлі қарастырылуы, еліміздің Негізгі заңында Адам және азамат бөлімінің басты орнында тұруы – бұл мемлекетіміздің аталмыш мәселеге ерекше назар аударуының айғағы.

Жалпы зерделеп отырған тақырыбымыздың мақсаты – Негізгі заңға адамдардың көзқарасы мен олардың өз құқықтары мен бостандықтарын жан-жақты жүзеге асырып, міндеттерін орындау тетіктерін қаншалықты толық меңгере алатындығын зерделеу болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында «...оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» делінген. [1] Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын мойындау, сақтау және қорғау – бұл мемлекеттің міндеті. Адам мемлекет пен қоғамның маңызды элементі болып табылады және мемлекет пен құқықтың барлық әрекеттері оның лайықты өмір сүруін қамтамасыз етуге бағытталуы керек. Сонымен қатар, өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыра отырып, адам бір мезгілде басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауы керек. Осыдан азаматтардың өздерінің құқықтық мүмкіндіктерін жүзеге асыру жөніндегі іс-әрекеттері, заңды мінез-құлықтың маңызды құрамдастарының бірі болып табылатын басқа адамдардың құқықтары мен міндеттерін бұзбауы тиіс деген қорытынды жасауға болады. Барлық осы әрекеттер заңмен реттелуі тиіс, өйткені заңдық реттеусіз адамдар бірге өмір сүре алмайды, ал құқық өз кезегінде адамзат қоғамына байланысты болады.

Алайда, адам өз өмірінде құқықтан басқа көптеген принциптерді, қоғамдағы құқықтық сана деңгейін, оның тарихи даму ерекшеліктерін және басқа да көптеген факторларын басшылыққа алады. Осы критерийлердің жиынтығынан құқыққа сай мінез-құлық дамиды.

Жақсы құқыққа сай мінез-құлық құқықтық мемлекеттің негізі бола отырып, оның құқығының дамуына және де құқықтық қатынастарды одан әрі дамытуға ықпал етеді.

70 жыл бойы тоталитаризм тұмшауында болған қоғамға оның болашағы үшін жаңа бастаулар, жаңа құндылықтар және жаңа өмір салты керек. Сонымен қатар қоғамның адамға қаншалықты еркіндік беріп жатқанын есте ұстау керек, сол бостандықтың жауапкершілігі әлдеқайда зор.

«Біздің бостандығымыз ешкімді мойындамауда емес, біздің бостандық жоғарыдағыға құрметпен қарағанымызда. Мұндай құрмет бізді көтереді; біздің мойындауымыз біздің жан дүниемізде өзімізден жоғары тұрған нәрсенің бар екенің көрсетеміз және оған тең болуымызға лайық екендігімізді көрсетеміз». [2]

Құқықтық мінез-құлық – адамның құқық нормаларына сәйкес мінез-құлқы. Құқықтық мінез-құлық экономикалық, әлеуметтік, саяси- идеологиялық қоғамдық қатынастардың жай күйіне ықпал жасап, дамуына септігін тигізеді. Құқықтық мінез-құлық негізінде борышты, қоғамдық қажеттілікті сезінуден, қоғамдық мүддемен сабақтас жеке

мүддеден туындайтын ниет жатады және ол адам санасы мен еркіндігінің бақылауында болады. Ал құқыққа қарсы жағымсыз мінез-құлыққа пайдакүнемдік, өзімшілдік, зорлықшыл пиғыл сияқты теріс қылықтар жатады. Құқықтық тұрғыдан нақты тәртіпке келтірілген мінез-құлық қана құқықтық мінез-құлық болып саналады, ал рұқсат етуші не тыйым салушы құқық нормаларында қарастырылмаған мінез-құлық құқықтық мінез-құлыққа жатпайды. Құқықтық мінез-құлық мемлекет тарапынан қадағаланып отырады. Жағымды, оң мінез-құлыққа құқықтық кепілдік беріледі, ал құқыққа қарсы жағымсыз, теріс мінез-құлық үшін адамға құқықтық жауапкершілік жүктеледі.

Қоғамдық бағыттағы себептердің жоғарғы сатысы болып, қылықтың әлеуметтік құндылығының күшіне байланысты, айналасындағылар, туыстар мен жақындар, қоғам үшін пайдалылығына көз жеткізу болып табылады. Құқыққа сай мінез-құлықтарға жағымды баға беруге қиын себептер де тудырады. Өйткені, себептің сипаты мен қылықтың құқыққа сайлығының арасында қатаң үйлесімділік жоқ. Бірақ, көпшілік жағдайларда жағымды себептер құқыққа сай мінез-құлық тудырса, ал жағымсыздар – құқыққа қайшы мінез құлық тудыртады. Әйтсе де бұл тәтіптің ерекшелігі бар. Оның пайда болуы себеп пен құқықтың арасында тағы бір түйіннің – жоспарлау мен шешім қабылдаудың болуы. Ол әлеуметтік тиімді себептерді өзгертеді немесе, керісінше, әлеуметтік зиянның орнын толтырады.

Құқықтық мінез-құлық, егер ол тікелей құқық нормаларымен қарастырылса және қоғамның өнегелік мүмкіндігі мен мақсаттылығы туралы көзқарастарымен қайшы келмесе қажетті сипатқа ие болады. Құқықтық мінез-құлық ұсынылған құқықты пайдалану барысында жеке тұлға басқа тұлғалардың мүдделерін немесе жалпы адамгершілік мақсаттарын есепке алмаса қажетті болмай қалады.

Құқыққа сай мінез-құлықтың түрлі көрініс табуы түрлі критерийлер бойынша оның жүйеленуіне түрлі көзқарастар үшін негіз береді:

- салалық тиістілігіне байланысты – конституциялық құқық, әкімшілік құқық, азаматтық құқық, қылмыстық құқық және басқалар;
- қоғамдық өмір салалары бойынша - саяси эканомикалық, әлеуметтік-мәдени;
- субъектілері бойынша жеке тұлғалар (азаматтар, лауазымды тұлғалар), ұжым (топтар, қоғамдық ұйымдар, мемлекет).

Құқыққа сай мінез-құлықтың көрініс табуының түрлі нысандарына қарай, В.Н. Кудрявцев аталып өткен жүйелеу шеңберінде қосымша ішкі жүйелеуді ұсынды. Жеке тұлғаның құқыққа сай мінез-құлық автормен (өз құқықтарын жүзеге асыру, міндеттерді орындау, әлеуметтік құқықтық белсенділік) және (құқықтар мен міндеттерге ие болу, өз құқықтары мен заңды мүдделерді қорғау) деп бөлінеді. Ұжымның құқыққа сай мінез-құлық қызметтік үлестері бойынша ішкі және сыртқы, кәсіби және қоғамдық, ұжымның әрекеттері бүтіндей және оны жетекшінің алып жүруі, лауазымды тұлғалар мен жұмысшылар болып бөлінеді. Әрекеттерінің белсенділік деңгейіне байланысты – белсенді, кәдімгі, пассивті; көрініс табу нысандарына байланысты – әрекет немесе әрекетсіздік; ұстанымдарды жүзеге асыру сипатына байланысты – сақтау, орындау, пайдалану және қолдану болып бөлінеді. [3]

Аталған классификацияда құқықтық мінез-құлық генезисі жөніндегі сұрақ анықталмаған күйі қалып отыр, сондықтан да субъектілердің іс-әрекетінің мотивтеріне (қозғаушы бастама, ішкі реттеу) қатысты болатын құқыққа сай мінез-құлықты классификациялауды қарастыру қажет. Бұл критерий бойынша мінез-құлықтың келесідей түрлері бөлінеді:

- маргиналды мінез-құлық (латын тілінен *marginalis* - шегінде тұрған, шекаралық). Құқықты бұзудың пайдасыздығын (жақындарының беделін, құрметін жоғалтудан қорқу) сипаттайтын, заңды тек жазалаудан қорыққаны үшін бұзбайтын, жеке тұлғаның құқыққа сай және құқыққа қайшы ниеттері арасында баланс жасаушы, пассивті сипатқа ие болып табылады. Кез-келген жағдайда, жеке тұлғада әрекет етіп тұрған құқыққа және оның қағидаларына құрметпен қарау қатынастары жоқ болады. Өзінің позитивті болуына

қарамастан, маргиналды мінез-құлық константты құнды құқықтық орнатылымдардың жоқ кезінде қоғамға белгілі бір қауіп тудырады - кез келген сәтте ұстаушы факторлардың әлсізденуі нәтижесінде ол құқыққа қайшыға айналуы мүмкін;

- конформистік мінез-құлық, құқықтың қажеттілігін түсінбей және оны тиесілі сыйламай, құқықтық ұстанымдарда мойынсұну болып табылады. Мұндай мінез-құлық негізінде қоршаған ортаның еркі мен пікіріне мойынсұнуға ұмтылу жатады;

- әдетті (стереотипті, оң) мінез-құлық құқықтың нормаларын, жеке тұлғаның меңгерген қағидаларын сақтау болып табылады;

- жағымды құқыққа сай мінез-құлық – мұндай мінез-құлық қоғамда бар құқық нормаларының әділ және әділеттілігіне деген мызғымас сенімге, құқықты құрметтеуге және оны терең білуге негізделеді. Мұндай мінез-құлық құқықтың әдеттегі қалып бойынша, әр түрлі себептер мен дәлелдердің іштей арпалысуынсыз орындалуынан (атқарылуынан) көрінеді;

- құқыққа сай, әлеуметтік тұрғыдан белсенді мінез құлықтың түрі құқықтың құндылығының қажеттілігі жөніндегі мызғымас сенім мен құқықты құрметтеуге ғана емес, сонымен бірге құқыққа дәлелді түрде қарау мен оны жете түсінуге негізделген.

Әр адамның мінезі әр түрлі, ал заң бәрімізге ортақ. Өз қауіпсіздігіміз үшін өзіміз заңды қатаң сақтап жүруіміз қажет. Әркім өз мінез-құлқын, жүріс тұрысын заңға сәйкес ұстаса, қоғамымыз қауіпсіз, болашағымыз жарқын болар еді. Әркім өзіне-өзі жасаған іс-әрекеттеріне есеп беріп және жасаған іс-әрекеттерінің дұрыс немесе бұрыс екенің саралап жүрсе, онда болашақта біздің қоғам, біздің мемлекет бүкіл әлем үлгі тұтатын мемлекет – демократияның есігі болатыны сөзсіз. Елбасымыздың салиқалы саясаты «Рухани жаңғыру», «100 қадам», «Қазақстан 2050» сияқты бағдарламаларның іске асуы да осы халықтың құқыққа сай мінез-құлқынан бастау алады және де тірегі болады. Заңды мінез-құлық – бұл ғылыми әдебиетте кеңінен қолданылатын құқықтық санат. Дегенмен, заңды мінез-құлыққа жеткілікті көңіл бөлінбейтінін атап өту қажет, бірақ қоғамдағы заңды мінез-құлықтың рөлі өте жоғары. Қоғамның қалыпты жұмыс істеуі мен дамуы үшін қажетті әлеуметтік қатынастарды реттеуге үлес қосатын заңдық мінез-құлық, заңның үстемдігі қамтамасыз етіледі. Заңды мінез-құлықтың әлеуметтік рөлі қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыруға дейін төмендетілген деп айту дұрыс болмас еді. Заңды тұлғалардың мүдделері туралы ұмытпаған жөн.

Қоғамға да, мемлекетке де қатысты заңды әрекеттерге кедергі келтіретін субъектілердің іс-әрекеттеріне жол бермеу үшін заңдылықты көтермелеу және ынталандыру керек. Қоғамның қалыпты дамуы үшін адамның жоғары заңды мәдениеті ғана емес – «бұл заңның білімі мен түсінуі, оған сәйкес іс-әрекеттер» және мемлекет тарапынан олардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың кепілі. Адамның және мемлекеттің өзара жауапкершілігінсіз, қарама-қайшылықтарды болдырмау мүмкін емес және де құқықтық мемлекет құру мүмкін емес.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы.
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Исмағанбетова А.Н. “Социология” – Алматы. 2005.
3. Первова И.Л. "О социальной поведения детей и подростков" // Санкт-Петербург. 1999.

Ердуллаева А.Б., СПД-20-1К тобының студенті
Ғылыми жетекші - аға оқытушы з.ғ.м **Искакова Ж.А.**
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ.,,
Қазақстан Республикасы

Аннотация: Президент жариялаған негізгі реформалардың бірі-супер-президенттік басқару формасынан күшті парламенті бар президенттік республикаға көшу. Президент суперпрезиденттік өкілеттіктерден бас тартуға және ел парламентін Қазақстанның игілігі үшін нығайтуға дайын екенін ашық айтты. Мұндай шешім саяси жүйені одан әрі тұрақтандыру және оны теңестіру мақсатында қабылданатыны анық. Президент Тоқаев атап өткендей, мұндай жүйе билік институттарының оңтайлы теңгерімін қамтамасыз етеді және елдің тұрақты дамуына ықпал етеді.

Түйінді сөздер: парламент; саяси жүйе; суперпрезиденттік басқару; тұрақты даму; Жаңа Қазақстан; Жолдау; саяси өзгерістер.

«Мен бұған дейін айтқанымдай, Қазақстанда суперпрезиденттік басқару үлгісі қалыптасты. Дамудың бастапқы кезеңінде мемлекетімізге мұндай үлгі қажет болды. Бірақ, біз бір орында тұрған жоқпыз. Қоғам да, еліміз де өзгеруде. Саяси жүйеміз жаңа жағдайларға бейімделуге тиіс.»

-Қасым-Жомарт Тоқаев

16 наурызда Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Парламент палаталарының бірлескен отырысында Қазақстан халқына Жолдауын жолдады. Мемлекет басшысының жаңа Жолдауы жақын арада жүзеге асырылуы тиіс саяси реформалар бағдарламасын және бірқатар әлеуметтік-экономикалық шараларды іске асыруға арналған. [1]

Қасым-Жомарт Тоқаев өз сөзінде мемлекетіміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың басшылығымен ел үлкен жолдан өткенін, елеулі табыстарға жеткенін, бірақ бүгінде бірлік сақталмаса, бәрін жоғалтып алуға болатынын, ал жыл басындағы арандатушылардың істері мұны айқын растағанын атап өтті. Президент ешқандай ішкі саяси қарама-қайшылықтар болмауы керек екенін нақты түсіндіргені анық, өйткені республика алдында туындаған сын-қатерлерге бірлесіп жауап беру керек. Қазақстан басшысы өзі мен Тұңғыш Президент арасындағы ықтимал қарама-қайшылықтар туралы тақырыпты түпкілікті жапты, ал бұл барлық мемлекеттік аппарат пен сыртқы ойыншылар үшін де, олар жоқ жерде ешқандай интригалар іздемеудің өзіндік белгісі.

Жолдау барысында президент еліміздің саяси жүйесін кешенді жаңғырту бағдарламасын ұсынды. Ол көптеген жылдар бойы түбегейлі өзгерістерге қатысты қоғамдық сауалға негізделеді және онда Парламент, Конституциялық Кеңес, Орталық сайлау комиссиясы, Жоғарғы Сот депутаттарының, беделді сарапшылардың ұсынымдары назарға алынды. Мемлекет басшысы ұсынылып отырған реформалар қоғамдағы кең ауқымды көзқарастардың көрінісі екенін атап өтті. Олар басталған қайта құрулардың қисынды жалғасы болып табылады және екі өзекті мәселені шешеді: біріншіден, олар дәйекті демократияландыруға ықпал етеді, екіншіден, мемлекеттің тұрақтылығы мен басқарылуын қамтамасыз етеді.

Президент жариялаған негізгі реформалардың бірі-супер-президенттік басқару формасынан күшті парламенті бар президенттік республикаға көшу. Президент суперпрезиденттік өкілеттіктерден бас тартуға және ел парламентін Қазақстанның игілігі үшін нығайтуға дайын екенін ашық айтты. Мұндай шешім саяси жүйені одан әрі тұрақтандыру және оны теңестіру мақсатында қабылданатыны анық. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев атап өткендей, мұндай жүйе билік институттарының оңтайлы теңгерімін

қамтамасыз етеді және елдің тұрақты дамуына ықпал етеді.[2]

Президент жариялаған реформалар мыналарға қатысты: Президенттің өкілеттігін Парламенттің пайдасына өзгерту, биліктің өкілді тармағын қайта қалыптастыру, сайлау жүйесін жетілдіру, партия жүйесін дамыту үшін мүмкіндіктерді кеңейту, сайлау процесін жаңғырту, құқық қорғау институттарын күшейту, БАҚ-тың бәсекеге қабілеттілігін арттыру және азаматтық қоғам институттарының рөлін нығайту, елдің әкімшілік-аумақтық құрылымын жетілдіру, жергілікті өзін-өзі басқаруды орталықсыздандыру және дағдарысқа қарсы шаралар.

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Мемлекет басшысы барлық азаматтар үшін мүмкіндіктер теңдігінің мызғымас кепілі болуға тиіс екенін, сондықтан Президенттің жақын туыстары үшін ҚР Конституциясында бекітілетін квазимемлекеттік сектордағы саяси мемлекеттік қызметшілер мен басшылар лауазымдарына орналасуға заңнамалық тыйым енгізілетінін атап өтті.[3]

Партияларды тіркеу рәсімдері айтарлықтай жеңілдетілетіні маңызды. Тіркеу шегі төрт есе – 20-дан 5 мың адамға дейін төмендетіледі. Өңірлік өкілдіктердің ең аз саны үш есеге – 600-ден 200 адамға дейін азаяды. Шамамен үштен бір бөлігі, 1000-нан 700 адамға дейін, партия құру үшін бастамашыл азаматтар тобының саны азаяды. Яғни, ел басшылығы шын мәнінде елді демократияландыру жолы тек курс үшін ғана емес екенін көрсетеді.

Сонымен қатар, Конституциялық соттың құрылуы жарияланды, оған азаматтар да тікелей жүгіне алады.

Мемлекет басшысы сондай-ақ БАҚ туралы заңды қайта қарау, олардың маңыздылығын арттыру, оның ішінде азаматтық қоғам институттарына маңызды рөл беру қажеттігі туралы мәлімдеді.

Президент өңірлердің дамуына және күрделі халықаралық жағдай жағдайындағы дағдарысқа қарсы шараларға және Қазақстанның айналасындағы жағдайға да әсер ететін санкциялық саясатқа ерекше назар аударды.

Қасым-Жомарт Тоқаев саяси жаңғыру стратегиясын ескере отырып, экономика мен мемлекеттік басқарудағы құрылымдық реформалардың жаңа пакетін әзірлеуге шұғыл кірісу керектігін айтты. Мемлекет басшысының айтуынша, жаңа Қазақстанның іргетасы саяси және экономикалық реформалардың үйлесіміне негізделуі тиіс, бұл елдің үдемелі прогресін және азаматтардың өмір сүру деңгейін арттыруды қамтамасыз етеді.

ҚР демократияландыруға жарияланған реформалар өз жемісін беріп, еліміздің қарқынды дамуына ықпал ететініне күмән жоқ. Жүргізіліп жатқан реформаларға қарағанда, президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың басты мақсаты – реформалар үшін емес, Қазақстанның өз азаматтарының игілігі үшін тұрақты және үдемелі дамуын қамтамасыз ету.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СУБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ

Рысмендиева Мидина Айдосқызы

Ю-18-1к тобының студенті Қазтұтынуодағы
Қарағанды университеті

Ғылыми жетекші:

Есенов Д.Қ

Экономикалық қатынастарды

құқықтық реттеу кафедрасы з.ғ.магистрі

Аннотация: Халықаралық құқық субъектісі мәселесі - құқық ғылымындағы маңызды сұрақтардың бірі. Оның шығу тегі ғасырлар тереңдігіне кетеді. Ол мемлекеттің өзі пайда болған кезде пайда болды. Әр түрлі елдерде және әр уақытта бұл мәселе қайта-қайта пайда болады. Бүгінгі таңда ғылыми-теориялық тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге іс

жүзінде-саяси және әлеуметтік-құқықтық тұрғыдан да өзекті, маңыздырақ және сонымен бірге күрделірек болатын тақырыпты атау қиын шығар.

Түйінді сөздер: Халықаралық құқық, тәуелсіздік, мемлекет, шет ел, ынтымақтастық, құқық, келісім, заң.

Қазақстан Республикасының халықаралық құқық субъектілігінің негізі оның мемлекеттік егемендігі мен тәуелсіздігін бекіту мен дамытудың күрделі процесінің жүріп жатқанына байланысты. Сондықтан мемлекеттік егемендік пен тәуелсіздік, халықаралық ынтымақтастық мәселелері гуманитарлық ғылымдардың түрлі салаларын білдіретін шетелдік және отандық ғалымдардың жіті назарында болатыны түсінікті. Сонымен қатар, уақыттың өзіндік ерекшелігі көзқарастардың өзгеруін талап етеді: егер жақында халықаралық құқықтық субъектінің теориясы мен практикасы негізінен мемлекет пен құқық, конституциялық құқық теориясы туралы еңбектерде қарастырылса, қазір халықаралық заңгерлер де оны дамытуға қосылды, ал құқықтанушылар, саясаттанушылар, тарихшылар үшін халықаралық ынтымақтастық мәселелері барған сайын маңызды зерттеу объектісіне айналууда.

Мәселенің өзектілігі егеменді Қазақстан үшін өте маңызды болып көрінеді, өйткені біздің мемлекет, бір жағынан, интеграциялық процестерге қатысуға үлкен қызығушылық танытады, ал екінші жағынан, Республика отыз жыл бұрын Тәуелсіз мемлекет ретінде өзінің даму жолын бастады. Демек, халықаралық құқық субъектісі ретінде басқа мемлекеттермен тең құқықты ынтымақтастық үшін өз әлеуетін өсіру міндеті алда тұр.

Қазақстанның шет мемлекеттермен екіжақты форматтағы қарым-қатынасы тұрақты дамуда, онда бейбіт диалогты дамыту, өзара мүдделерді ескере отырып, барлық маңызды мәселелерді шешу, ұлттық заңдарды жақындастыру мен үйлестіру, оларды қабылданатын халықаралық шарттық міндеттемелерге сәйкес келтіру үшін барлық қажетті жағдайлар жасалууда.

Кеңес Одағы құрылған соңғы жылдары одақтас республикаларда, соның ішінде Қазақ КСР-де нақты егемендік пен халықаралық құқық субъектілігі үрдісі байқалды. Халықаралық құқық субъектілігі Одақ пен одақтас республикалардың құзыретін ажырататын бірқатар нормативтік актілер мен заңдарды қабылдауда көрініс тапты. Дәл осы кезеңде одақтас республикалардың КСРО-дан шығуына байланысты мәселелерді шешу тәртібі туралы 1990 жылғы 3 сәуірдегі Заң қабылданды. Біздің республикада бұл үрдіс мемлекеттің сыртқы экономикалық қызметін реттейтін бірқатар заңды актілерден көрініс тапты.

1990 жылғы 25 қазанда республиканың Жоғарғы Кеңесі қабылдаған Қазақ КСР-інің Мемлекеттік Егемендігі туралы Декларация Қазақстанның дербес және тәуелсіз мемлекет, халықаралық қатынастардың толыққанды субъектісі болу ниетін растады. Осындай актілер одақтың барлық дерлік субъектілерінде қабылданды. 1991 жылғы 16 желтоқсанда "Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы" Конституциялық заң қабылданып, іс жүзінде тәуелсіз, дербес мемлекет деп жарияланды.

Мемлекеттік егемендік туралы декларацияның түйінді идеяларын дамыта отырып, Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы Конституциялық Заң Қазақстан Республикасының бұдан былай тәуелсіз мемлекетке сәйкес барлық мемлекеттермен өзара қарым-қатынастарын халықаралық құқық қағидаттары негізінде құратынын біржақты баянды етті. Алғаш рет Бірыңғай Қазақстан азаматтығы орнатылды. Мемлекеттің қаржы-несие, салық және кеден саясатымен тәуелсіз экономикалық жүйеге бағытын белгілей отырып, меншіктің әр түрлі нысандары туралы Декларация жарияланды [1, б. 126].

Қазақстан Республикасының мемлекеттік егемендігін қалыптастырудың келесі кезеңі 1993 жылғы 28 қаңтарда Конституция қабылданғаннан басталады. Бұл Қазақстанның мемлекеттік және қоғамдық жүйесін жаңаша айқындаған тарихи құқықтық акт болды. Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекетінің өмір сүруін бекіткен басты

құқықтық акт 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған және қазақстандық қоғамның негізгі құндылықтарын бекіткен Конституция болды. Қазақстанның жаңа тәуелсіз мемлекетінің іргелі параметрлерін 1995 жылғы Конституцияның 1-бабы айқындады. Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы-адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.

Әлемдік қоғамдастыққа кіре отырып, Қазақстан Республикасы өзінің халықаралық құқық субъектілігін дамыта және іске асыра отырып, оның нақты мүшесі болуға тиіс болды. Халықаралық құқықта субъектінің объективті қасиеттері: 1) халықаралық құқықтың негізгі субъектілеріне тән егемендік; 2) дербес шарттық практика; 3) дипломатиялық және консулдық өкілдіктердің шет мемлекеттермен алмасуы; 4) егемен мемлекеттің халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысуы.

1991 жылғы желтоқсанда КСРО ыдырап Кеңес Одағы сайлаған ерекше бағытты қысқартты және бүкіл адамзаттың бағытын ұстануға шешім қабылданды, Қазақстан одақтас республикалардың бірі бола отырып, бұл процесстен тыс қалмады. Бұдан басқа, Қазақстан посткеңестік кеңістік мемлекеттерінің әлемдік қоғамдастыққа кіруінің және өз экономикасының әлемдік қоғамдастыққа кірігуінің бастамашыларының бірі болды.

1991 жылғы 16 желтоқсанда Қазақстан КСР Одағының жартылай тәуелсіз Республикасынан егеменді, тәуелсіз мемлекет болды. 1991 жылғы желтоқсаннан бастап Қазақстан Республикасы тәуелсіз, егемен мемлекеттің, халықаралық құқық субъектісінің нақты ерекшеліктеріне, атрибуттарына ие болды. Тәуелсіздікті жариялау Қазақстан Республикасына дербес халықаралық-құқықтық мәртебеге ие болуға, халықаралық құқық негізінде құқықтар мен міндеттерге ие болуға, халықаралық құқық шығармашылығының қатысушысы болуға мүмкіндік берді.

Егемендік, өзін-өзі анықтау құқығының көрінісі ретінде мемлекетке ішкі және сыртқы қатынастарда тәуелсіз саяси ұйым болуға мүмкіндік берді. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Республиканың егемендігі оның бүкіл аумағын қамтиды. Мемлекет өз аумағының тұтастығын, қол сұғылмауын және бөлінбеуін қамтамасыз етеді. Осы конституциялық нормаларды растау 1993 жылғы 13 қаңтарда қабылданған "Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы туралы" заң, ТМД шеңберінде 1992 жылғы 9 қазандағы мемлекеттердің сыртқы шекараларында тұрақты жағдайды қамтамасыз ету жөніндегі ынтымақтастық туралы келісімге қол қою; 1994 жылғы 15 сәуірдегі егемендікті, аумақтық тұтастықты және шекараларға қол сұғылмаушылықты сақтау туралы Декларация; 1994 жылғы 26 сәуірдегі Қазақстан-Қытай мемлекеттік шекарасы туралы; 1994 жылғы 21 қазандағы Ресей Федерациясымен ынтымақтастық және сыртқы шекараларды қорғау туралы шарттық ережелер болып табылады.

Кез келген бейбіт сүйгіш мемлекеттегідей Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік билік біртұтас және оны заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлу қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылады. Осылайша, Қазақстанда тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалана отырып, биліктің барлық тармақтарының өзара бөлінуі мен өзара іс-қимылының маңызды қағидаты белгіленген. Бұл ретте жас, егемен мемлекет шетелдік құрылыс тәжірибесін белсенді пайдаланды. Мысалы, мемлекет басшысы лауазымын, Парламенттің қос палаталы құрылымын құру, Конституциялық Кеңестің мәртебесін айқындау, сот төрелігінің құқықтық негіздері секілді тәжірибелерді қолданды.

Қазақстан Республикасының халықаралық құқық субъектілігінің объективті қасиеттерінің бірі дербес шарттық практика болып табылады. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Республикасы мемлекетке барлық елдермен шаруашылық байланыстарға кірігудің жеделдетілген процесін, сыртқы саяси қызметтің басым бағыттарына белсенді қатысуды қамтамасыз ететін ауқымды шарттық-құқықтық база құрды. Қазіргі кезеңде Қазақстан екіжақты және көпжақты халықаралық шарттар бойынша қол жеткізілген уағдаластықтарды іс жүзінде іске асырды. Халықаралық уағдаластықтар халықаралық құқық нормалары мен қағидаттарына негізделген; стратегиялық міндеттерді ескере

отырып, ынтымақтастықтың әртүрлі салаларын нығайтуға арналған. Халықаралық құқықта шарт тек ерікті ғана емес, сонымен бірге шарттық процеске қатысушылардың балама жеңілдіктерінің нәтижесі екенін атап өткен жөн. Халықаралық шарт жасасу құқығы барлық мемлекеттерге тиесілі. 1969 жылғы 23 мамырдағы халықаралық шарттар құқығы туралы Вена Конвенциясы әр мемлекеттің халықаралық құқық субъектісі ретінде шарттар жасасуға құқықтық қабілеті бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, Қазақстан мен Франция арасындағы шарттың объектілері өзара түсіністік пен ынтымақтастық болып табылады, бұл 1992 жылғы 23 қыркүйекте Парижде қол қойылған Қазақстан Республикасы мен Француз Республикасы арасындағы достық, өзара түсіністік және ынтымақтастық туралы шартта өзінің заңды көрінісін тапты. Қазақстан қазірдің өзінде бірқатар көпжақты шарттар мен конвенцияларға қосылды, көптеген жүздеген екіжақты шарттардың қатысушысы болып табылады.

Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы, Украина, Белоруссия және басқа мемлекеттер арасындағы достық пен ынтымақтастық туралы шарттар, Қазақстан Республикасы мен Француз Республикасы арасындағы достық, өзара түсіністік және ынтымақтастық туралы шарт Қазақстанның саяси шарттарының мысалдары болып табылады. Қазақстан Республикасы мен Германия Федеративтік Республикасы арасындағы капитал салымдарын көтермелеу және өзара қорғау туралы шарт экономикалық шартқа жатады.

Халықаралық құқық тәуелсіз мемлекеттердің дамуында маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн. XV ғасырдың 60-шы жылдары құрылған Қазақ хандығы кезінде Қазақстан халықаралық құқықтың субъектісі болған. Ресейге, одан әрі Кеңес Одағына қосылғаннан кейін Қазақстан өзінің ішкі және сыртқы саясатын жүзеге асыруда тәуелсіздігін жоғалтады. Тек 1991 жылдан бастап, Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алғаннан кейін, ол қайтадан халықаралық құқықтың толыққанды субъектісіне айналды.

Кеңес Одағынан бөлінген сәттен бастап Қазақстан Республикасы халықаралық құқыққа ерекше назар аудара бастады. Өз позицияларын халықаралық аренада бекіту қажет болды, осыған байланысты әлем елдерімен дипломатиялық байланыстар дами бастады. Осылайша, халықаралық құқықтың рөлі үнемі артып келеді және қажет болған жағдайда ол бірінші орынға шығады. Қазіргі уақытта Халықаралық құқық жалпыға ортақ құндылыққа, мемлекеттердің қарым-қатынас тіліне айналды. Қазақстанның тәуелсіздік алуы оның мемлекеттік білім ретінде бүкіл тарихында оның барлық салаларында халықаралық құқықтың толыққанды субъектісі болғанын атап өтті [2, б. 74].

Сыртқы байланыстарды кеңейту, дипломатиялық қатынастарды орнату, басқа мемлекеттермен сауданы дамыту, экспорттық-импорттық және өзге де қатынастар жас мемлекеттің әлемде лайықты орын алу ниетін білдіреді. Бірақ бұл әлемдік аренаға өзін қалай ұстау керектігін білмей шығу мүмкін емес. Осындай мақсатқа жетудің кейбір құралдары, өздеріңіз білетіндей, басқа мемлекеттермен экономикалық байланыстарды нығайту, елдің сыртқы экономикалық қызметін дамыту және әлемдік нарық талаптарына сай болуға ұмтылу болып табылады. Бүкіл әлем мойындаған қуатты дамыған мемлекет ретінде табысты жұмыс істеу үшін Қазақстан қалған мемлекеттермен қатар барынша көп Халықаралық экономикалық ұйымдардың мүшесі болуы қажет, ұлттық экономикалық қатынастарды осындай құқықтық нысандарға, біздің елімізде отандық, сондай-ақ шетелдік компаниялардың табысты қызметі мен құқықтарын қорғауға кепілдік беретін осындай халықаралық-құқықтық құжаттардың өз аумағындағы іс-қимылдарын ретке келтіру қажет.

Қазіргі уақытта Қазақстан тасымалдау, сыртқы сауда дауларын халықаралық төрелік арқылы шешу, осындай төрелік шешімдерді орындау, халықаралық қаржылық міндеттемелер мәселелерін реттейтін әртүрлі көпжақты халықаралық конвенцияларды ратификациялады. Бұл Қазақстан өзінің жаһандық мақсаттарына қол жеткізу үшін жұмыс істеп жатқанын білдіреді. Бірақ бұл жеткіліксіз.

Дипломатия мен сыртқы саясаттың халықаралық құқықпен өзара іс-қимылы туралы мәселелер, менің ойымша, қазір неғұрлым өзекті. Соңғы онжылдықтарда Қазақстан

Республикасы Еуропа мемлекеттерімен және Азия өңірінің елдерімен ынтымақтастық саясатын жүргізе отырып, өзінің халықаралық байланыстарын дамытып отыруына, Республиканың халықаралық аренадағы жағдайын нығайтуына, өзара көмек туралы халықаралық шарттар жасалуына байланысты болды. Бұл халықаралық құқықтың дамуына ықпал етеді[3, б. 215].

Қазақстан Республикасы дамуының қазіргі кезеңі, егемендіктің қалыптасуы, қоғам өмірінің барлық салаларын реформалау соңғы уақытқа дейін іс жүзінде зерттелмеген тақырыптарды зерттеуді ерекше өзектендіреді. Олардың қатарына Қазақстан Республикасының сыртқы саяси қызметін сипаттайтын мәселелер жатады. Сыртқы саясаттың негізгі принциптері мен бағыттары, сыртқы қатынастардың белгілі бір органының қалыптасуы мен жұмыс істеуі сияқты проблемаларды бөліп көрсету маңызды.

Қорытындылай айтатын болсам, Кеңес Одағының құрамында Қазақстан Республикасы дипломатиялық қатынастарға тікелей қатыспады және ғылым ретінде халықаралық құқық республика аумағында дамымады. Бірақ соңғы онжылдықтар ішінде халықаралық құқық үлкен дамуға ие болды. Қазақстанның жаңа ғасырдағы міндеті халықаралық алмасудағы экономикалық дамудың өсу қарқынына ықпалын күшейту, біздің шаруашылығымыздың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ету мақсатында сыртқы экономикалық байланыстарды серпінді дамыту болып табылады. Әлемдік экономикадағы отандық экономиканың қазіргі жағдайы елдің сыртқы экономикалық саясатына қажетті түзетулер енгізу міндетін өзекті етеді. Жинақталған халықаралық тәжірибені ескере отырып, экспортты мемлекеттік қолдау мен ынталандыру жүйесін құру қажет: экспорттаушылар тартатын кредиттік ресурстарға кепілдіктер, экспорттық кредиттерді кепілдендіру мен сақтандыру, перспективалы инвестициялық экспортқа бағдарланған жобаларды іске асыруға мемлекеттің үлестік қатысуы, экспортты салықтық көтермелеу, экспорттаушыларға түрлі қызметтер көрсету, қазақстандық өндірушілердің халықаралық көрмелер мен жәрмеңкелерге қатысуына жәрдемдесу, экономикалық дипломатияның көмегімен өнімді сыртқы нарықтарға ілгерілету керек. Кез келген дамушы мемлекеттің даусыз басымдығы адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстан Республикасы басқа мемлекеттермен өзара тиімді шарттарда ынтымақтасуға дайын ашық еуразиялық мемлекет болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. М.А. Сарсембаев. Международное право. Алматы - Данекер, 2001 г.
2. Ж.О. Құлжабаева. Халықаралық жария құқық - Алматы, 2002 ж.
3. Нарыбаева Н.К. Казахстан как субъект права международной экономической интеграции. Алматы, 2000 г.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

САДЕПХАН А.,

Ю-34 тобының студенті

АСЕТОВА. Г.Б.,

Ғылыми жетекшісі: Заң ғылымдарының магистрі,
Азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының
аға оқытушысы;

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қазақстан, Қарағанды.к

Аннотация: Мақалада кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің құқықтарын қорғаудың

кейбір ерекшеліктері туралы қарастырылады. Оның ішінде, соттық қорғаудың маңыздылығы, және тәртібі, сонымен қатар ерекшеліктері, құқықтық реттелуін қамтып, әрекет етуші заңнамаға талдау жасалған. Мақаланың мақсаты кәсіпкерлік саласына жаңашылдық әкеліп, тың серпін берумен ұштасады.

Кілт сөздер: Кәсіпкерлік, Заңнама, Атамекен, Кәсіпорын, Кәсіпкер, Құқықтарды қорғау.

«Азаматтар мен олардың бірлестіктерінің пайда немесе өзіндік табыс табуға бағытталған бастамашылық дербес қызметі» болып табылатын кәсіпкерлік, Азаматтық құқықтың бірден бір ажырамас бөлігіне айналып, кәсіпкерлік құқықтың негізін қалаушы тетіктің бірі болып табылады. [1]

Кәсіпкерлік қызмет көрсету түрі деп, қоғамның барлық аясына кең тараған: «өндірістік, шаруашылық, коммерциялық, сауда-саттық, нарықтық, инновациялық, кеңес беру, қызмет көрсету, қаржылық, бағалы қағаздар операциясы» және т.б. салаларды атауға болады. Кәсіпкерлік кез-келген елдің экономикасымен тығыз байланысты болғандықтан оны дамыту, қолдау және құқықтарын қорғау бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің біріне айналған. Жалпы атап айтар болсақ, кез келген саланы қолға алып бастама жасау үшін оның шыққан тегімен, даму тарихына көз жүгірткен абзал.

Алғаш рет кәсіпкерлік және кәсіпкер терминін XVII ғасырдың аяғымен XVIII ғасырдың басында ағылшын экономисті Ричард Кантильон (1650-1734ж.ж) енгізген. Р.Кантильон «кәсіпкер» деп тәуекел негізінде пайда табу мақсатында өндірісті ұйымдастыратын адамды сипаттайды. [2] Кәсіпкерлікке көңіл бөлгендердің бірі А.Смит. Оның пікірі бойынша «кәсіпкерлік пайда, тәуекел компенсациясы» болып табылады. К.Маркс болса қосымша құн теориясында «кәсіпкерді тек қана өзінің капиталын жұмсап және өндірілген қосымша құнды иеленген қоғамдық тұлға» деп, яғни жалдама еңбекті пайдаланушы капитал иесі мен өндірісті ұйымдастырушы кәсіпкердің қызметтерін теңестірген. [3]

Қазіргі уақыттағы маңызды әрі өзекті мәселенің біріне арналып жазылған бұл ғылыми мақала, кәсіпкерлік қызметтің субъектілерінің құқықтарын қорғау негіздерімен олардың формаларын ажырата отырып зерттеу әдістеріне арналған. Мұның өзі көптеген заң саласындағы өзекті мәселелерді жаңа қырынан зерттеуді талап етеді. Аталған мәселелер қатарына кәсіпкерлік қызмет саласын реттейтін жаңа заңдардың қажет екендігін, кәсіпкерлікке қолдау білдіру, нарықтық қағидалар негізінде экономикалық өзара қатынастарды дамыту, кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігінің артуына жағдай жасайтын кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің іс белсенділігін арттыру және қалыптастыру жөніндегі шаралар жатады. Сондай-ақ кәсіпкерлердің құқықтарымен мүделері де осы саладағы өзектілігін әлі күнге дейін жоғалтпаған мәселелер қатарында болып отыр.

Кәсіпкерлердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау тек кәсіпкерлік құқықтың ғана емес, азаматтық құқықтың да маңызды қағидаларының бірі болып табылады. Айта кетер болсақ, Азаматтық құқықтың негізгі принциптеріне мыналар жатады:

- азаматтық құқықтарды кедергісіз жүзеге асыру қажеттілігі;
- бұзылған құқықтарды қалпына келтіруді қамтамасыз ету;
- бұзылған құқықты қорғау. [4]

Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Азаматтық кодексінің Жалпы бөлімінің 9 бабында «Азаматтық құқықтарды қорғауды сот, төрелік: құқықтарды тану; құқық бұзылғанға дейін болған жағдайды қалпына келтіру; құқықты бұзатын немесе оның бұзылу қаупін туғызатын әрекеттердің жолын кесу; міндетті заттай орындатуға ұйғарым шығару; залалдарды, тұрақсыздық айыбын өндіріп алу; дау айтылатын мәмілені жарамсыз деп тану және оның жарамсыздығы салдарын қолдану, маңызсыз мәміленің жарамсыздығы салдарын қолдану; моральдық зиянның өтемін төлету; құқықтық қатынастарды тоқтату немесе өзгерту; мемлекеттік басқару органының немесе жергілікті өкілді не атқарушы органның Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес келмейтін

актісін жарамсыз немесе қолдануға жатпайды деп тану; азаматқа немесе заңды тұлғаға құқықты иеленуіне немесе жүзеге асыруына кедергі келтіргені үшін мемлекеттік басқару органынан немесе лауазымды адамнан айыппұл өндіріп алу арқылы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде көзделген өзге де тәсілдермен жүзеге асырады» деп баяндалған. [5]

Қазіргі қолданыстағы заңнамада құқығы бұзылған адамның тікелей іс жүзіндегі немесе заңдық әрекеттерімен азаматтық құқықтарды қорғауды жүзеге асыру мүмкіндігі өзін-өзі қорғауға мүмкіндік береді.

Азаматтық құқықтарды қорғаудың барлық әдістерін азаматтық айналымның кез-келген қатысушылары, соның ішінде кәсіпкерлік қызмет субъектілеріде жүзеге асыра алады, сондықтан оларды кәсіпкерлердің құқықтарын қорғаудың жалпы тәсілдерінің қатарына жатқызуға болады.

Жалпы атап айтар болсақ, кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің құқықтарын қорғау деген не және оған заң жүзінде не деп анықтама беретіндігіне тоқтала өткендігіміз жөн. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінде осы мәселе тұрғысынан «Кәсіпкерлік субъектілерінің құқықтарын қорғау қорғау нысандары мен тәсілдері» деп аталатын бірден бір тарау бар. Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғауды қозғамастан бұрын осы кәсіпкер болып кімнің табылатыны жайында айта өтелік. Кәсіпкерлік кодекстің 23 бабына сәйкес «Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын азаматтар, қандастар және мемлекеттік емес коммерциялық заңды тұлғалар (жеке кәсіпкерлік субъектілері), мемлекеттік кәсіпорындар (мемлекеттік кәсіпкерлік субъектілері) кәсіпкерлік субъектілері болып табылады.» Осыған сәйкес «Әрбір кәсіпкерлік субъектісінің өз құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін сот арқылы қорғауға құқығы бар». [6] Кәсіпкерлік қызметке қатысушылардың субъективтік құқықтары тек қана нақты жүзеге асырылуға ғана емес, сонымен бірге олар субъективтік құқықтың бұзылуымен пайда болған барлық кемшіліктерді өтеп, қалпына келтіруді, бұзылған құқықтарды түзетуге мүмкіндік береді. Бұл тұрғыдан профессор В.П. Грибановтың пікірінше «құқық қорғау сипатының мүмкіндігі оның құқық өкілеттігі ретінде субъективтік материалдық талаптар мазмұнының өзімен белгіленеді» [7, 23 б].

ҚР Азаматтық кодексінің 10 бабының 3 тармағында заңнамада тыйым салынбаған қызметті жүзеге асыратын кәсіпкерлердің құқықтарын қорғаудың арнайы құралдары бекітілген, оларға мыналар жатқызылған:

1) кәсіпкерлік қызметті, "Рұқсаттар және хабарламалар туралы" Қазақстан Республикасының Заңында көзделген рұқсаттардан және хабарламалардан басқа, қандай да бір рұқсаттар алмай не хабарламаларды жібермей жүзеге асыру мүмкіндігі арқылы;

2) экономиканың барлық салаларындағы кәсіпкерліктің барлық түрін бір ғана тіркеуші органда тіркеудің барынша қарапайым өз бетімен жүргізетін тәртібімен;

3) кәсіпкерлік қызметке мемлекеттік органдар жүргізетін тексерулерді заң құжаттарымен шектеу арқылы;

4) кәсіпкерлік қызметті заң құжаттарында көзделген негіз бойынша шығарылған сот шешімі бойынша ғана еріксіз тоқтату арқылы;

5) жеке кәсіпкерлік үшін тыйым салынған, экспорт немесе импорт үшін тыйым салынған немесе шек қойылған жұмыс, тауарлардың түрлері мен қызмет тізбесін заң құжаттарында белгілеу арқылы;

6) мемлекеттік органдарды, лауазымды адамдарды, сондай-ақ өзге де жақтар мен ұйымдарды кәсіпкерлердің қызметіне заңсыз кедергі жасағаны үшін олардың алдындағы заңдарда белгіленген мүліктік жауапкершілікке тарту арқылы;

6-1) атқарушы бақылау және қадағалау органдарына кәсіпкерлік субъектілерімен осы органдардың функциялары болып табылатын міндеттерді орындау мәнінде шарттық қатынастарға кіруге тыйым салу арқылы қорғалады. [5]

Кәсіпкерлік кодекстің 300 бабына сәйкес еліміздегі кәсіпкерлік қызметтің құқықтарын қорғаудың нысандары атап көрсетілген, оның ішінде дәл осы баптың 1 тармағында «Кәсіпкерлік субъектілерінің бұзылған немесе даулы құқықтарын қорғау

Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өзге де тәртіппен (төрелік, медиация, Қазақстан кәсіпкерлерінің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл, омбудсмен, келіссөздер, наразылық тәртіп және өзгелер) жүзеге асырылуы мүмкін.» деп баяндалады. Аталған нысандарға сәйкес кәсіпкерлік қызметті қорғаудың соттық нысаны туралы сөз етпекпіз. Кәсіпкерлік кодекстің 301 бабына сүйенер болсақ онда «Кәсіпкерлік субъектілері бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтарын немесе заңды мүдделерін қорғау үшін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен сотқа жүгінуге құқылы» делінген. [6] Кәсіпкерлік қызметті соттық қорғаудың бірден бір саласы ол істі экономикалық соттарда қарау, заңсыз кәсіпкерлік, жосықсыз бәсеке, заңсыз монополия сынды өзгеде кәсіпкерлердің құқықтарын бұзатын іс әрекеттерді қарастырады. «Соттардың экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылық істер бойынша заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 3 Нормативтік қаулысына сәйкес кәсіпкерлік қызметті соттық тәртіпте қарауда, "Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы" Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысы, "Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу және филиалдар мен өкілдіктерді есептік тіркеу туралы" Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 17 сәуірдегі № 2198 Заңы, Заңсыз коллекторлық қызмет туралы істер бойынша "Коллекторлық қызмет туралы" Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 6 мамырдағы № 62-VI Заңы, "Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы" Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 31 тамыздағы № 2444 Заңы, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі, Кәсіпкерлік кодекс, Қылмыстық кодексі, Салық кодексі және тағыда басқа нормативтік құқықтық актілерді қолданумен жүзеге асады. [8]

Кәсіпкерлер құқығын қорғау жөніндегі кеңестің төрағасы Қайдар Қапановтың айтуынша «экономикалық қылмыс жасағаны үшін жауапкершілікке тарту кезіндегі заңбұзушылықтар, оның ішінде жалған кәсіпкерлікке қатысты мәселелер жиі орын алады». Оған себеп экономикалық соттар да кәсіпкерлерді жауапқа тарту кезінде олардың құқықтары жиі бұзылады. Кәсіпкерлердің құқықтарының бұзылу жағдайлары оларға жасалатын мемлекеттік қызметкерлер тарапынан тексерулер кезіндегі заң бұзушылықтар салдарынан орын алатынын көптеген кәсіпкерлердің жасаған шағымдарынан аңғаруға болады. Осыған дәлел ретінде «Бизнеске тыныштық беріп, кәсіпкерлік қызметті адал атқарып жүрген контрагент кәсіпкерлерге дұрыс жұмыс істеуіне мұрша беріндер» деп өтінген кәсіпкерлердің шағымдарын алға тартуға болады. «Жалпы айтқанда, Кәсіпкерлер палатасы мен прокуратура органдары кәсіпкерлерді тексеруді азайту керек, оның қызметіне араласа бермеген жөн деп алаңдап отыр. Біз де мұны қолдаймыз» деп атап өтті Серік Абдуллоев. [9]

Кәсіпкерлерге жасалатын орынсыз қысымдар да, кәсіпкерліктің жолын кесіп бұғау салатын тұстар да аз емес. Мысалы, кәсіпкерлерге жасалатын орынсыз тексерістердің көптігі олардың құқықтарын шектейді. 2017 жылғы дерекке сүйенер болсақ Алматы обылысында 2016 жылы кәсіпкерлерге 76 мың тексеріс жүргізілген болса, олардың төрттен бір бөлігі, яғни 23 мыңы рейдтік тексеріс болған. [10] Енді алып қарар болсақ кәсіпкерлер осындай көп тексерістердің бірінен өтіп екіншісінен өте алмаса істері кері кетіп құрдымға кететіні анық. Осы сынды шағымдар тек сол жылдары ғана емес әліде бар екендігі өтірік емес. Осы кемшіліктердің орынын толтыру кәсіпкерлікті қорғау ел экономикасының, халықтың әл ауқатының жақсаруымен, жұмыспен қамтылуының бірден бір алғы шарты болмақ

Қазақстан өз отандық кәсіпкерлерін қолдауда ешбір елден кем түсіп жатқан жоқ. Елімізде кәсіпкерлердің ыңғайына жұмыс жасап, сөзін сөйлеп, әл ауқаттарына ат салысатын «Атамекен» ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы бар. Палатаның басты міндеттерінің қатарында кәсіпкерлердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауда бар.

Иозеф Шумпетер «Кәсіпкер – жаңашыл, ол экономикадағы барлық динамикалық өзгерістердің қайнар көзі» деп сипаттайды. [11] Расындада кәсіпкерлік жеке тұлғаның

немесе заңды тұлғаның пайда табуымен, кірісті көздейтін тәуекелге толы әрекеті болғанымен қандай да болсын елдің экономикасына тікелей әсері бар құбылыс болып сипатталады. Кәсіпкерлік ол табандылықпен, білімді көптеген қасиеттерді қажет ететін қызмет саласы. Еліміз тәуелсіздік алған тұстан бері кәсіпкерлікке баса көңіл аударылып оларды қолдау, құқықтарын қорғау сынды әрекеттер қарқынды жүзеге асырылуда. Ел экономикасымен тығыз байланысты бұл саланың қарқынды дамуы еліміздің ертеңімен де етене байланысты.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Г.Л. Багиев, А.Н. Асаул «Организация предпринимательской деятельности» // [Электронды ресурс] // Ақпараттық жүйелер - Кіру режимі / / http://enbv.narod.ru/text/Econom/business/bagiev_bizstart/str/1-1.html
2. «Кәсіпкерлік — ерекше экономикалық құбылыс» // [Электронды ресурс] // Ақпараттық жүйелер. «7kun.kz» - Кіру режимі // <https://7kun.kz/author/admin/>
3. «Кәсіпкерлікті қалыптастыру және оның басқару әдістері» // [Электронды ресурс] // Ақпараттық жүйелер. - Кіру режимі // <https://melimde.com/kesipkerlikti-aliptastiru-jene-oni-basaru-edisteri.html>
4. С.П. Мороз. «Предпринимательское (хозяйственное) право»: Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. - Алматы: Издательство «Бастау», 2010// [Электронды ресурс] // Ақпараттық жүйелер. - Кіру режимі / / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34775278&doc_id2=34775278#pos=8;-106&pos2=2;-98
5. «Қазақстан республикасының Азаматтық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ. // [Электронды ресурс] // Ақпараттық жүйелер. - Кіру режимі // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_
6. «Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ.. // [Электронды ресурс] // Ақпараттық жүйелер. - Кіру режимі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375>
7. В.П. Грибанов «Пределы осуществления и защиты гражданских прав». М., 2000. – 281с
8. «Соттардың экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылық істер бойынша заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 3 Нормативтік қаулысы.: // [Электронды ресурс] // Ақпараттық жүйелер. - Кіру режимі / / <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P200000003S>
9. «Кәсіпкерлердің құқығын бұзу қашан тоқтайды?» «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы // [Электронды ресурс] // Ақпараттық жүйелер. - Кіру режимі // <https://atameken.kz/kk/news/24896-dajte-biznesu-vzdohnut-i-normal-po-rabotat>
10. «Кәсіпкерге не кедергі?» А.Тасболатов «Егемен Қазақстан» // [Электронды ресурс] // Ақпараттық жүйелер. - Кіру режимі / / <https://egemen.kz/article/118690-kasipkerge-ne-kedergi>
11. З.С. Мұхамбетова «Қазақстан Республикасында Кәсіпкерлік қызметті дамыту» Монография. – Қарағанды: Қазақтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, - 2010. -120 бет.

САДЫКОВ Р.Р.

студент группы Ю-21-3

СИДОРОВА Н.В.

Научный руководитель,

кандидат юридических наук, доцент

Карагандинский университет

Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Анонсированная Президентом Республики Казахстан конституционная реформа, затрагивает десять основных инициатив, которые направлены на модернизацию нашего государства и построение «нового Казахстана». Первая инициатива касается полномочий Президента, перехода от суперпрезидентской республики к президентской республике. В этой связи в статье рассмотрена казахстанская модель президентской республик, исследованы вопросы предстоящих реформ, связанных с изменением конституционно-правовых полномочий Главы государства.

Ключевые слова: президент, президентская форма правления, глава государства, парламент, разделение власти, правительство, выборы.

В своем послании К.Ж. Токаев отметил, что в условиях построения «Нового Казахстана» дальнейшая модернизация политической системы государства и демократизация нашего общества будет связана с проведением конституционной реформы. Глава государства анонсировал десять инициатив конституционной реформы. Среди которых, особое место занимает инициатива, направленная на реформирование полномочий Президента (первая инициатива) [1]. В послании основной акцент сделан на переход от «суперпрезидентской республики» к «президентской республике».

Этимологическое происхождение термина «президент» происходит от латинского «*praesidens*», что буквально означает «сидящий впереди», предположительно в античные времена президентами называли председательствующих на различных собраниях. В сегодняшнем понимании значение термина «президент» как главы государства длительное время не использовалось в историко-государственном и правовом развитии.

Впервые в мире должность президента как главы государства и правительства возникла в США, которая была введена Конституцией США 1787 г. Примеру США последовали страны Латинской Америки, в которых в первой половине XIX в. был учрежден пост президента. Что касается других стран Европы, Азии и Африки, то до конца XIX в. они оставались преимущественно монархиями. Исключением являются Франция и Швейцария, в которых в 1848 г. введена должность президента как главы государства. И сегодня существует большое количество государств с монархической формой правления. Широкое распространение модель президентского правления получила в Африке, где с конца 50-х – начала 60-х годов происходили процессы деколонизации и перехода к президентскому правлению государством. В настоящее время во главе почти всех африканских стран стоят президенты [2, с. 5].

По мнению М. Ашимбаева становление казахстанской модели президентуры в Республике Казахстан определяется четырьмя этапами:

1. 1990 – 1993 гг. – институционализация и легитимизация института президентства.
2. 1993 – 1995 гг. – смешанная «полупрезидентская» форма правления.
3. 1995 – 2001 гг. – «стабилизация» президентской власти.
4. Октябрь – ноябрь 2001 г. – «политизация» президентской власти [3].

Рассматривая первый этап, можно отметить, что он характеризуется переходом от квазипарламентской республики советского типа к «переходной» парламентской

республике. М. Ашимбаев утверждает, что на первом этапе выделяются два подэтапа: институционализация и легитимизация президентской формы правления [3].

Пост Президента в Казахстане был учрежден в апреле 1990 г., на тот период он определялся исключительно как глава государства. В соответствии с Законом от 20 ноября 1990 г. «О совершенствовании структуры государственной власти и управления в Казахской ССР и внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной закон) Казахской ССР», Президент, сохранив функцию главы государства, стал во главе исполнительной власти [4]. В то же время особенностью того периода является дуальная подчиненность Кабинета Министров – Верховному Совету и Президенту. Именно в этот период произошла окончательная институционализация президентуры в Казахстане.

Легитимизация института президентства в Казахстане связана с введением важнейшего элемента демократии – выборность президента. Всенародные выборы Президента Казахстана прошли 1 декабря 1991 г., на которых был избран Первый Президент Казахстана Н. А. Назарбаев (получив 98,7% голосов избирателей от числа принявших в голосовании).

На втором этапе произошел переход к смешанной «полупрезидентской» форме правления. В соответствии с Конституцией 1993 г. была устранена дуальность в управлении Кабинетом Министров, который теперь подчинялся только Президенту, являющемуся главой государства и главой единой системы исполнительной власти. Началось ограничение властных полномочий представительного органа – Верховного Совета. Одновременно усиливаются полномочия Президента РК, ему делегированы законодательные полномочия по принятию указов, имеющих силу конституционных и обычных законов. Тем самым закреплялись важные начала президентской республики.

Окончательная централизация института президентства в Казахстане и его стабилизация, связаны с принятием Конституции Республики Казахстан 30 августа 1995 г. (далее – Конституция), в которой де-юре закреплена президентская форма правления. При этом в соответствии со статьей 91 Конституции форма правления является абсолютным конституционным императивом и не может быть изменена [5]. В соответствии с Основным законом Президент является главой государства, его высшим должностным лицом, не входит не в одну из ветвей власти, но наделяется полномочиями обеспечения согласованного функционирования ветвей власти. Статус Президента значительно повышен, произошла стабилизация системы государственной власти, в том числе и казахстанской модели президентской республики.

По мнению М. Ашимбаева четвертый этап характеризуется политизацией президентства в Казахстане, что, по его мнению, связано с изменениями выборного законодательства и введения выборов депутатов Парламента по партийным спискам [3].

Несмотря на обозначенную периодизацию развития института президентуры в Казахстане, полагаем, что существенное влияние на развитие президентской формы правления оказали конституционные реформы, проводимые в 1998, 2001, 2011 и 2017 годы. В рамках данных реформ поэтапно происходило усиление президентских полномочий, укрепление президентской формы правления. Но реформа 2017 года была направлена на перераспределение полномочий между ветвями власти, в контексте которой перераспределение полномочий затронуло и изменение казахстанской модели президентской республики и усиления роли законодательной власти (в том числе Палат Парламента) и исполнительной власти.

Очередная конституционная реформа, в рамках которой будут изменены и полномочия Президента планируется в текущем 2022 году. В настоящий период разрабатывается проект закона о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан.

Рассматривая конституционно-правовой статус Президента Республики Казахстан, следует отметить, что он определен преимущественно в Конституции РК (раздел 3), Конституционном законе Республики Казахстан «О Президенте Республики Казахстан» [6],

а также Конституционном законе Республики Казахстан «О Первом Президенте Республики Казахстан» [7]. В то же время отдельные аспекты правового статуса Президента, его выборов и полномочий содержатся и в других законах и иных нормативных правовых актах.

В соответствии с Конституцией Президент Республики Казахстан является Главой государства, его Высшим должностным лицом. Как Глава государства Президент представляет Казахстан внутри страны и в международных отношениях.

Несмотря на то, что классическая модель президентской республики предполагает совмещение функций главы государства и главы исполнительной власти, казахстанская модель имеет свои особенности, характеризующиеся тем, что Президент не входит не в одну из ветвей власти. В то же время Президент наделен реальными полномочиями по сдерживанию ветвей власти, причем не только исполнительной власти (институт ответственности правительства, формирование правительства, поручения правительству, отмена актов правительства, отставка правительства и т.д.), но и законодательной власти (назначение депутатов Сената, право вето, роспуск Парламента и Мажилиса и т.д.). В рамках планируемой реформы предполагается – «отказ от чрезмерных президентских полномочий» [1]. Например – отмена актов акимов, при назначении на должность акимов области предлагать на согласование маслихатам не менее двух кандидатур, запрет быть членом политической партии, запрет родственникам президента занимать высшие должности и др.

Глава государства имеет право выступать от имени народа и государства, он является символом и гарантом единства народа, государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина.

Президент Республики Казахстан избирается совершеннолетними гражданами Республики в соответствии с принципами всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании. Выборы Президента могут быть очередными и внеочередными.

Очередные выборы проводятся в первое воскресенье декабря. Внеочередные выборы назначаются решением Президента и проводятся в установленные законодательством сроки. Порядок проведения выборов Президента Республики Казахстан закреплен в Конституционном законе Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан» [8]. В соответствии с Нормативным постановлением Конституционного Совета Республики Казахстан от 24 февраля 2015 года № 2 «Об официальном толковании пункта 3-1 статьи 41 Конституции» говорится, что очередные и внеочередные выборы Президента не должны совпадать во срокам с выборами нового состава Парламента Республики.

В соответствии с Конституцией «Президентом Республики Казахстан может быть избран гражданин Республики по рождению, не моложе сорока лет, свободно владеющий государственным языком, проживающий в Казахстане последние пятнадцать лет и имеющий высшее образование» [3]. В соответствии Нормативным постановлением Конституционного Совета Республики Казахстан от 25 апреля 2019 г. № 4 «Об официальном толковании пункта 2 статьи 41 Конституции Республики Казахстан» в «установленный пятилетний срок могут быть включены и периоды проживания за пределами Республики персонала дипломатической службы и приравненных к ним лиц, назначенных (избранных) на должности при международных организациях, членами которых является Казахстан» [9].

Президент Республики Казахстан вступает в должность с момента принесения народу присяги, текст которой содержится в статье 42 Конституции РК. Процедура вступления в должность называется инаугурация, которая происходит во вторую среду января, при очередных выборах и в случае если выборы были внеочередные, то присяга приносится в течение месяца с момента опубликования итогов выборов Президента РК. Последние внеочередные выборы Президента были проведены 9 июня 2019 года, после так называемого «транзита власти». Результаты выборов – победа действующего Президента

К. Токаева.

Присяга приносится в торжественной обстановке, Президент присягает на Конституции Республики, в присутствии депутатов Парламента, членов Конституционного Совета, судей Верховного Суда, а также бывших Президентов Республики. Председатель Центральной избирательной комиссии вручает Президенту символы президентской власти – удостоверение, нагрудный знак, штандарт Президента и орден «Алтын Қыран».

Президент Республики Казахстан избирается на пятилетний срок. Одно и то же лицо не может быть избрано президентом более чем на два срока подряд. Данное ограничение согласно статье 42 Конституции не распространяется на Первого Президента Республики.

В соответствии с законодательством Президент Республики Казахстан, его честь и достоинство неприкосновенны. В соответствии с УК РК установлена ответственность за посягательство на честь и достоинство Президента РК и воспрепятствование его деятельности (статья 375) [10]. Недавно в новостных лентах появилась информация о том, что сотрудниками КНБ задержан подозреваемый в покушении на Президента Республики Казахстан.

На должность президента распространяется институт «несовместимости должности», в соответствии с которым Президент не может занимать иные оплачиваемые должности, не вправе быть депутатом представительного органа, не вправе заниматься предпринимательской деятельностью. В результате анонсированной конституционной реформы данный институт будет и распространяться на членство в пратии, а также на ближайших родственников, которым будет запрещено занимать высшие политические должности в государстве.

Обеспечение деятельности Президента Республики Казахстан и его семьи осуществляется за счет республиканского бюджета. В обеспечение Президента включаются: заработная плата, резиденции на территории Казахстана, квартира в столице и государственная дача, специальный автомобильный транспорт, самолеты, вертолеты и др., медицинское и санаторно-курортное обслуживание. На период деятельности Главы государства формируется библиотека и личный архив Президента. Президент и члены его семьи подлежат государственной охране, которая возлагается на соответствующее подразделение Службы государственной охраны.

Президент обладает большим объемом полномочий, как гарант незыблемости Конституции он может обращаться в Конституционный Совет Республики, большой объем полномочий у Главы государства по отношению к органам государственной власти, в том числе к законодательной и исполнительной власти. Однако переход от «суперпрезидентской» к президентской республике связан с реформированием полномочий президента.

Таким образом, в Республике Казахстан сформирована уникальная модель президентской республики, которая совмещает в себе не только классическую президентскую форму правления, но и имеет отдельные признаки президентско-парламентского правления, при этом согласно Конституции изменение формы правления не может быть инициировано и реализовано априори.

Список литературы:

1. Токаев К. Новый Казахстан: путь обновления и модернизации. // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (дата обращения: 15.03.2022).
2. Сидорова Н.В. Конституционное право Республики Казахстан. Караганда, 2021.
3. Ашимбаев М. Институт президентства в Казахстане: становление и эволюция. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1027888740> (дата обращения: 15.03.2022).

4. Закон Казахской ССР «О совершенствовании структуры государственной власти и управления в Казахской ССР и внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) Казахской ССР» от 20 ноября 1990 г. № 334-ХІІ. URL: http://online.zakon.kz /document/?doc_id=1000264 (дата обращения: 15.03.2022).

5. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.) (с изм. и доп. по сост. на 23.03.2019 г.). // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1996. – № 4. – Ст. 217; 1998. – № 20. – Ст. 245. URL: <http://online.zakon.kz> (дата обращения: 15.03.2022).

6. Конституционный закон Республики Казахстан «О Президенте Республики Казахстан» от 26 декабря 1995 г. № 2733. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004068 (дата обращения: 15.03.2022).

7. Конституционный закон Республики Казахстан «О Первом Президенте Республики Казахстан – Лидере Нации» от 20 июля 2000 г. № 83-ІІ. URL: http://online.zakon.kz/Document /?doc_id=1019103 (дата обращения: 15.03.2022).

8. Конституционный закон Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан» от 28 сентября 1995 г. № 2464. URL: http://adilet.zan.kz/rus /docs/Z950002464_ (дата обращения: 15.03.2022).

9. Нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 25 апреля 2019 г. № 4 «Об официальном толковании пункта 2 статьи 41 Конституции Республики Казахстан». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33025489 (дата обращения: 15.03.2022).

10. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V. URL: http://online.zakon.kz/Document /?doc_id=31575252 (дата обращения: 15.03.2022).

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕС ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ӨРКЕНИЕТ

Серік Тоғжан

Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің

3 курс студенті

Ғылыми жетекші: **Амантай А.**

Қарағанды, Қазақстан

Аннотация. Бұл мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, цифрлық даму мәселелері туралы қарастырылады.

Кілт сөздер: жемқорлық, пара алу, заң, міндет, қорғау, әділдік.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес басқа мемлекеттерде сияқты тұрақты түрде жүргізіледі. Сыбайлас жемқорлықтың бізде кеңінен таралғандығы – анық факті. Бүгінгі күні көптеген адамдар өздерінің барлық өмірлік мәселелерін пара беру, сатып алу және сыйлық тарту арқылы шешуге тырысады, мысалға – мемлекеттік құрылымдарда жоғары лауазым алудан немесе бизнес саласында жеке ісін ашудан бастап балалардың туылуын тіркеу, ЖОО-на түсу, медициналық қызмет көрсету, жеке автокөлікте дұрыс жүру және т.б. дейін барады. Бұл олар үшін өмір нормасы болды.

Сыбайлас жемқорлық экономикалық заңдардың еркін қозғалысын көп деңгейде шектейді және елдің дәрежесін әлемдік қауымдастық алдында төмендетіп, ол үшін тиімді шетел инвестицияларға ең басты кедергі боып табылады. Адал әрі әлеуметтік бағытталған бизнес нарықтан шығарылады, өйткені сыбайлас жемқорлық осындай бизнесті рентабельді емеске айналдырады. Әсіресе сыбайлас жемқорлық мемлекеттік билік органдарында қауіпті. Тәжірибе көрсетіп жатқандай, сыбайлас жемқорлық мемлекеттік басқарудың барлық жүйесін бұзады, мемлекеттік биліктің беделі мен мемлекеттік қызмет дәрежесінің төмендеуіне алып келеді. Сыбайлас жемқорлық экономиканың дамуына кедергі жасап,

әсіресе экономикалық саладығы ұйымдасқан қылмыстың өсуіне алып келеді. Соңғы уақыттары сыбайлас жемқорлықтың келесідей түрлеріде қалыптасып үлгерді:

Тұрмыстық сыбайлас жемқорлық қатардағы азаматтар мен шенеуніктердің өзара әрекеттесуі арқылы туындайды. Оған азаматтардан лауазымды тұлғалар мен оның отбасы мүшелеріне әр түрлі сыйлықтар мен қызметтер жатады.

Іскерлік сыбайлас жемқорлық билік пен бизнестің өзара әрекеттесуі арқылы туындайды. Мысалы, шаруашылық дау кезінде тараптар өз пайдасына шешім шығару мақсатымен сот қолдауына ұмтылуы мүмкін.

Жоғарғы биліктегі сыбайлас жемқорлық демократиялық жүйелердегі саяси басшылық пен жоғарғы соттарға жатады. Ол саясатты сайлаушылар мүдделеріне қайшы және өзінің мүдделеріне қарасты жүзеге асыруда жауапсыз тәртіпте билікте тұрған топтарға тиісті болып табылады [1, 46].

«Өткен жылмен салыстырғанда жемқорлық әрекеттері үшін жауапқа тартылған адамдардың саны 11 пайызға артқан, яғни, 820-дан 912-ге өскен. Transparency International ұйымының 2019 жылы өткізген сауалнамасының қорытындысы бойынша азаматтардың 28,7 пайызы мемлекеттік ауруханалар мен емханаларды сыбайлас жемқорлықтың ордасы деп атаған. Бұл басқа мемлекеттік мекемелермен салыстырғанда әлдеқайда жоғары, мысалы, полиция – 11,3%, жер қатынастары басқармасы – 7%, мемлекеттік балабақшалар – 6,9%. Өз денсаулығына алаңдап ауруханаға барған адамдардың қажетті медициналық көмек алу үшін кімге қанша ақша берем деп уайымдауына жол беруге болмайды», – деді Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев [2].

Сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылықтарды анықтауды, жолын кесуді, алдын алуды және олардың жасалуына айыпты адамдарды жауапқа тартуды өз құзыреті шегінде *прокуратура, ұлттық қауіпсіздік, ішкі істер, салық, кеден және шекара қызметтері, қаржы полициясы мен әскери полиция органдары жүзеге асырады*. Жоғарыда аталған лауазымды адамдар мен органдар сыбайлас жемқорлық қылмыстар, әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі істі, материалды, хаттаманы, ұсынымды жолдаған адамға немесе органға заңдарда белгіленген мерзімде оларды қарау нәтижелері туралы жазбаша хабарлауға міндетті. Аталған органдар өз өкілеттіктерінен туындайтын шараларды қолдануға және жауапты мемлекеттік қызмет атқаратын адамдар жасаған сыбайлас жемқорлық қылмыстар анықталған барлық жағдайлар туралы мәліметтерді құқықтық статистика және ақпарат органдарына дереу жіберуге міндетті екенін білу керек.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жәрдемдесетін адамдарға тиіспеушілік кепілдіктері

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 7 – бабында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың тиімділігіне, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы құқық қолдану практикасының жай-күйіне, сондай-ақ қоғамның сыбайлас жемқорлық деңгейін қабылдауы мен бағалауына қатысты ақпаратты жинау, өңдеу, жинақтап-қорыту, талдау және бағалау жөніндегі қызметі делінген [3].

Сыбайлас жемқорлық қылмыстар зардаптарын жою бойынша қандай шаралар қолдануы мүмкін?

Сыбайлас жемқорлықпен күрес шараларының бағытын жүзеге асыратын органның бірі ретінде 2021 жылы құрылған **ҚР Қаржылық мониторинг бойынша агенттігінің қызметін жатқызуға болады.**

Заңға сәйкес мемлекеттік міндеттерді атқаруға уәкілеттік берілген адамдар немесе соларға теңестірілген адамдар сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылық нәтижесінде негізсіз байыған жағдайлардың бәрінде заңсыз алынған мүлік мемлекет кірісіне жатқызылуға ал заңсыз көрсетілген қызмет құны мемлекет кірісіне өндіріліп алынуға тиіс. Заңсыз алынған мүлікті өз еркімен тапсырудан немесе мемлекетке оның құнын немесе заңсыз көрсетілген қызмет құнын төлеуден бас тартылған жағдайда прокурордың, салық қызметінің не оған заңмен уәкілеттік берілген басқа да мемлекеттік органдар мен

лауазымды адамдардың талабы бойынша соттың шешімімен мемлекеттің кірісіне өндіріп алу жүзеге асырылады.

Аталған органдар құқық бұзушыға тиесілі мүлікке сот шешім шығарғанға дейін тыйым салады. Егер мемлекеттік міндеттерді атқаратын адам немесе оған теңестірілген адам жасалған сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылығы үшін қызметінен босатылғаннан, тиісті міндеттерді атқарудан өзгедей босатылғаннан кейін көзделген талаптарды орындаудан бас тартса, мұндай босату туралы шешім қабылдаған лауазымды адам немесе орган кінәлі адамның тұрғылықты жері бойынша салық органына заңсыз алынған кірістер туралы хабарлама жібереді. Одан басқа, сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылық жасауға байланысты жасасқан мәмілелерді сот заңда белгіленген тәртіппен жарамсыз деп таниды. Тиісті актілерді қабылдауға немесе тоқтатуға уәкілеттік берілген органдар немесе лауазымды адамдар, немесе мүдделі жеке немесе заңды тұлғалардың, немесе прокурордың талап етуі бойынша сот сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылықтар нәтижесінде жасалған актілердің, іс-әрекеттердің күшін жоюы мүмкін.

Барлық мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар өз құзыреті шегінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуге міндетті. Қазақстандық заңнамада алғаш рет азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы ынталандыру шаралары қарастырылды, мемлекеттік қызметкерлерге оларға белгілі болған құқық бұзушылықтар туралы хабарлау міндеттемесі жүктелген. Әрбір азаматқа олардың құқықтары мен міндеттерінің неде екенін, пара беру қандй бұзушылыққа алып келетінін білу міндет. Осының барлығын біле тұрып, азаматтар оларды пара беруге итермелейтін шенеуніктермен көзбе-көз қалғанда өздеріне сенімді болады [4, 59б.].

Қаржылық бақылау шаралары:

1. Мемлекеттік лауазымға не мемлекеттік немесе соларға теңестірілген міндеттерді атқаруға байланысты лауазымға кандидаттар болып табылатын адамдар тұрғылықты жері бойынша салық органына: салық салу объектісі болып табылатын, оның ішінде Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлерде орналасқан табыстар және мүлік туралы аталған мүліктің бағаланған құны мен тұрған жері көрсетілген мәлімдеме; банк мекемесін көрсете отырып, банк мекемелеріндегі, соның ішінде Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлердегі салымдары мен бағалы қағаздары туралы, сондай-ақ осы адамдар дербес немесе басқа адамдармен бірлесіп билік етуге хақылы ақша қаражаты туралы; заңды тұлғалардың жарғылық капиталындағы қатысу үлесі мен аталған ұйымдардың толық банк және өзге де реквизиттерін көрсете отырып, акционері немесе құрылтайшысы (қатысушысы) ретінде өзінің тікелей немесе жанама қатысуы туралы; егер адам немесе оның жұбайы (зайыбы) трастардың бенефициары болса, тиісті банк шоттарының нөмірлерін көрсете отырып, сол трастар және олар тіркелген мемлекеттер туралы; адамға немесе жұбайына (зайыбына) тиесілі айлық есептік көрсеткіштің мың еселенген мөлшерінен асатын мөлшердегі материалдық заттар мен ақша қаражатын ұстау немесе уақытша сақтау жөнінде онымен шарттық қатынастары, келісімдері және міндеттемелері (оның ішінде ауызша да) бар басқа ұйымдардың атаулары мен реквизиттері туралы мәліметтерді табыс етеді.

2. Мемлекеттік лауазым атқаратын адамдар өз өкілеттігін орындау кезеңінде жыл сайын Қазақстан Республикасының салық заңнамасында белгіленген тәртіппен тұрғылықты жері бойынша салық органына салық салу объектісі болып табылатын және Қазақстан Республикасының аумағындағы да, одан тыс жерлердегі де табыстары мен мүлкі туралы декларациялар тапсырып отырады.

3. Жағымсыз себептер бойынша мемлекеттік қызметтен босатылған адамдар босатылғаннан кейінгі үш жыл бойы Қазақстан Республикасының салық заңнамасында белгіленген тәртіппен тұрғылықты жері бойынша салық органына салық салу объектісі болып табылатын және Қазақстан Республикасының аумағындағы да, одан тыс жерлердегі де табыстары мен мүлкі туралы декларациялар тапсырып отырады.

4. Заңда аталған адамдардың жұбайы (зайыбы) тұрғылықты жері бойынша

салық органына: салық салу объектісі болып табылатын, оның ішінде Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлердегі де табыстары мен мүлкі туралы, көрсетілген мүлктің бағалау құны мен орналасқан жерін көрсете отырып, декларациялар тапсырады; мыналар: банк мекемесін көрсете отырып, банк мекемелеріндегі, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлердегі салымдары мен бағалы қағаздары туралы, сондай-ақ осы адамдар жеке немесе басқа адамдармен бірлесіп билік етуге құқылы ақша қаражаты туралы; заңды тұлғалардың жарғылық капиталға қатысу үлесі мен аталған ұйымдардың толық банк және өзге де деректемелерін көрсете отырып, акционері немесе құрылтайшысы (қатысушысы) ретінде өзінің тікелей немесе жанама қатысуы туралы; егер адам немесе оның жұбайы (зайыбы) трасттардың бенефициары болса, тиісті банк шоттарының нөмірлерін көрсете отырып, сол трастар және олар тіркелген мемлекеттер туралы; адамға немесе жұбайына (зайыбына) тиесілі айлық есептік көрсеткіштің 1000 еселенген мөлшерінен асатын мөлшердегі материалдық және қаржы қаражатын ұстау немесе уақытша сақтау жөнінде онымен шарттық қатынастары, келісімдері және міндеттемелері (оның ішінде ауызша да) бар басқа ұйымдардың атаулары мен деректемелері туралы мәліметтерді табыс етеді [5, 16.].

5. заңда аталған адамдардың жұбайы (зайыбы) тұрғылықты жері бойынша салық органына салық салу объектісі болып табылатын және Қазақстан Республикасының аумағындағы да, одан тыс жерлердегі де табыстары мен мүлкі туралы декларациялар табыс етіп отырады. Заңда аталған адамдар тиісінше өздері лауазым атқаруға үміткер органға немесе жұмыс істейтін жері бойынша мәлімдемелер мен мәліметтерді алғандығы туралы салық органынан анықтама әкеліп тапсырады.

Заңда аталған адамдардың (мемлекеттік қызметтен жағымсыз себептер бойынша босатылған адамдарды қоспағанда) осы бапта көрсетілген мәлімдемелер мен мәліметтерді табыс етпеуі немесе толық, дұрыс табыс етпеуі, егер жасалған әрекетте қылмыстық жазаланатын әрекеттің белгілері болмаса, адамға тиісті өкілеттік беруден бас тартылу үшін негіз болып табылады не оны жұмыстан босатуға немесе мемлекеттік және оған теңестірілген міндеттерді атқарудан заңмен көзделген тәртіппен өзгедей босатуға әкеп соғады. Заңда көрсетілген, қасақана жасалған, сондай-ақ бірнеше рет жасалған әрекеттер заңда белгіленген тәртіпте қолданылатын әкімшілік жауаптылыққа әкеп соғады.

Адамдар мемлекеттік немесе оған теңестірілген міндеттерді атқарудан босатылғаннан кейін үш жылдың ішінде алғаш рет жасалған, аталған әрекеттер, сондай-ақ мұндай іс-әрекеттерді қайталап жасау заңда белгіленген әкімшілік жауаптылыққа әкеп соғады.

Жауапты мемлекеттік лауазымдар атқаратын лауазымды адамдардың табыстарының мөлшері туралы және олардың көздері туралы мәліметтер, сондай-ақ сайланбалы мемлекеттік қызметке ұсынылған кезінде кандидаттардың табыстары туралы мәліметтер заңдарда белгіленген тәртіппен жариялануы мүмкін.

Мемлекеттік міндеттерді атқаруға уәкілеттік берілген адамдарға және соларға теңестірілген адамдарға өз атынан емес бөгде адамдар атынан, жасырын, бүркеншік атпен және басқаша да азаматтық-құқықтық мәмілелер жасауға тыйым салынады. Бұл мәмілелер заңда белгіленген тәртіппен жарамсыз деп танылады.

Мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі міндеттерді атқаруға қатысатын жеке және заңды тұлғалар Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен және мерзімде мемлекеттік меншікке байланысты мүліктік сипаттағы барлық мәмілелер мен қаржы қызметі туралы есепті мемлекеттік мүлікке қатысты меншік иесінің құқықтық өкілеттігін жүзеге асыратын мемлекеттік органға табыс етеді.

Салық органына келіп түсетін, заңда көзделген мәліметтер қызметтік құпия болып табылады. Оларды жария ету, егер жасалған әрекетте қылмыстық жазаланатын әрекет белгілері болмаса, кінәлі адамды жұмыстан босатуға әкеп соғады. Бұл мәліметтер заңда аталған органдардың, сондай-ақ соттың сұратуы бойынша ғана заңда белгіленген тәртіппен табыс етіледі.

Сыбайлас жемқорлық – қазіргі заманғы мемлекеттердің өмірінде орын алып, ауқымы жылдан-жылға құлаш жайып келе жатқан кесел. Қай елді алмаңыз, әрбір саяси партияның саяси бағдарламасының бір тармағы сыбайлас жемқорлықпен күрес мәселесіне арналған. Бұған дәлел төменде шет мемлекеттеріндегі сыбайлас жемқорлыққа тоқталғанда толығырақ баяндаймыз. Сыбайлас жемқорлық, өкінішке орай, біздің өміріміздің бүгінгі ерекшелігін сипаттайтын кәдуілгі құбылысқа айналып отыр. Бұл — қоғамдық жүйені іштен үңгіп жейтін, экономиканы ақсататын, әлемдік қоғамдастық алдында мемлекеттің беделіне нұқсан келтіретін дерт. Ең қиыны — бұл кесел билікке деген халық сенімін күйретеді, шын мәніне келгенде биліктің еркін, демократиялық қоғам құру жолындағы күллі шешімдерін жоққа шығарады. Сыбайлас жемқорлық созылмалы дерт секілді, жүйелі проблемаға айналды. Біз де оған қарсы жүйелі жауап беруіміз керек. Жекелеген шаралармен сыбайлас жемқорлықтың тамырына балта шаба алмаймыз да, деңгейін де азайта алмаймыз. Белгілі бір уақыт аралығына есептелген экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық шаралар кешенін жасап күресу қажет. Егер осы проблеманы кешенді түрде шешуге бет бұрмасақ, оны жалпыұлттық міндет — баршамыздың және жеке әрқайсымыздың міндетіміз деп қабылдасақ, заңдар сол қалпында қағаз жүзінде қала береді. Шенеуніктер тарапынан болған сыбайлас жемқорлыққа наразылық танытқан азаматтардың өздері де осы құбылыстардың орын алуын туындатады.

Біздің әрқайсымыз өз санамызды қайта жаңғыртып, өркениетті принциптерді басшылыққа алып өмір сүруді бастауымыз керек. «Осы зұлматқа қарсы іс-қимыл жасау – Қазақстан саясатының маңызды басымдығы. Біз оны Елдің 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді даму стратегиясында бейнеледік» – деп атап көрсетті Мемлекет басшысы.

Сыбайлас жемқорлық дамуды тежейтін, елдің ресурстары мен байлығын жұтатын «түпсіз шыңырау» болып табылады. Сонымен бірге, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің әмбебап тәсілі бар ма деген баршаның көкейіндегі сұраққа жауап іздеуге тырысуымыз керек. Қарапайым әрі түсінікті шаралар қайсы бір елдерде айтарлықтай нәтиже берсе, ал басқа бір елдерде ешқандай нәтиже әкелмеуі қалай? Бүгінгі күні сыбайлас жемқорлық деңгейі салыстырмалы түрде төмен көптеген елдер бар. Бұдан басқа, сыбайлас жемқорлықты төмендетуге бағытталған іс-қимылдар айтарлықтай жеңіске әкелген тарихи мысалдар да белгілі (Португалия, Швеция, Сингапур). Мұндай мысалдар бұл «зұлматқа» ем бар екендігін айғақтайды, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресу әдістері бар, егер принциптік және жүйелі сипатта болса, олар мейлінше тиімді болмақ. Сыбайлас жемқорлықты жеңе алған елдер, әдетте, экономикалық табыс пен әлеуметтік тұрақтылыққа қол жеткізеді. Дәл сондықтан да бүгін сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес Қазақстанның жедел дамуының маңызды факторы, біздің бәсекеге қабілеттілігіміздің міндетті шарты болып отыр. Қазақстанда сыбайлас жемқорлық көріністері — пара алу, бюджет қаражатын ұрлау, қызметтік жағдайын асыра және жеке басының мақсаттарына пайдалану, т.б. Мұның өзіндік қоректік ортасы – «көлеңкелі экономика» болып табылады. Деректерге сай, сыбайлас жемқорлыққа анағұрлым көп ұрынған сала мемлекеттік сатып алу саласы болып қалып отыр. Бюджет қаражатын ұрлау сыбайлас жемқорлық қылмыстарының неғұрлым қауіптілерінің бірі болып табылады. Біз жоғарыда атап өткендей, мемлекетке миллиондаған сомадағы зиянды қызметтік жағдайын асыра пайдаланған лауазымды адамдар келтіреді. Пара алу кеңінен таралған қылмыс түрі болып қалып отыр. Үстіміздегі жылдың 9 айы ішінде республика бойынша пара беру, пара алу, делдалдық сияқты санаттар бойынша 529 факт тіркелген. Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленіп алу немесе ысырап ету де «алдыңғы қатардан» қалмай келеді (ҚК 1366-бап). Сыбайлас жемқорлық қылмыстары статистикасы әлі де жоғары болып отыр, сыбайлас жемқорлық мемлекетке миллиардтаған теңге көлемінде шығын келтіруде. Мұндай жағдай бізді бей-жай қалдырмауға тиіс [6, 376.].

Мемлекет пен қоғамның күш-жігерін біріктіргенде ғана осы құбылысқа қарсы күресе аламыз. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес Президент Нұрсұлтан Назарбаев жүргізетін мемлекеттік саясаттың аса маңызды стратегиялық басымдығы болып табылады. Бүгінгі таңда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес кешенді және жүйелі сипат алып отыр.

Мемлекет басшысы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша Қазақстанның тәжірибесінде жинақталған үш негізгі шартты атап айтты: «Біріншіден, қатал әрі әділ заңдар қажет. Екіншіден, күшті саяси жігер қажет. Үшіншіден, барша қоғам сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру қажет». Осы теріс құбылыспен күресу үшін Қазақстанда арнаулы қарсы күрес мәселелері жөніндегі комиссия, ҚР Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі құрылды, биыл 2021 жылы міне Қаржылық мониторинг бойынша агенттік құрылды. Бұқаралық ақпарат құралдарында кең ауқымды насихат жүргізу арқылы азаматтардың санасына сыбайлас жемқорлықтың кез келген түріне төзбеушілікті сіңіру қажет. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жұртшылықты кеңінен тартқан жөн, халыққа сыбайлас жемқорлыққа қарсы бірлесіп және саналы түрде күресу керек екендігі түсіндірілуге тиіс. Мысалы, біз бәріміз де Германия қалаларының көшелеріндегі тазалық пен тәртіпке таңдана да сүйсіне қараймыз. Ал осы тазалық пен тәртіпке әрбір тұрғынның жол жүру ережелерін, қоғамдық тәртіпті бұзушылар мен басқа да осындай келеңсіз жайттар туралы хабарлауды өз борышы санағандықтан қол жеткізілген. Бұл ретте мынадай қисын басшылыққа алынады: «Бұл көшемен менің балаларым, немерелерім жүреді, мына жол ережелерін бұзушы олардың өмірі мен қауіпсіздігіне қатер төндіреді, егер оны жазаламаса, басқалар осы жол ережесін бұзушыдан үлгі алуы мүмкін, ал бұл тіптен қауіпті». Егер жамандықпен күреспейтін болсақ, онда жамандық күш алып, ақыл-ой мен даму қағидаттарына қайшы келетін өз тәртібі мен ережелерін орнықтыра бастайды. Проблеманы шешудің сыбайлас жемқорлық сипатындағы үлгісінің келешегі жоқ екеніне әрі мұның болашақта да тиімді болмайтынына адамдар сенімді болуы керек. Сондықтан заңды орындайтын, сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұстанымы бар азаматты қалыптастыру мақсатында жоғары және арнаулы білім беру жүйесіндегі (жоғары оқу орны жемқорлық сипаттағы мінез-құлық таралатын орын болмауға тиіс), жұмыспен қамту саласындағы (жұмысқа қабылданған адам қалтасын толтырудың заңсыз жолдарын іздемеуге тиіс) сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес басым бағыт болуы керек деп санаймын. Мемлекеттік биліктің тиімділігін арттыру мақсатында құқық қорғау органдары мен сот билігіндегі, соның ішінде сот шешімдерін орындау сатысындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ерекше бағыт болып табылады. Сот төрелігі саласында заңдылықты қамтамасыз ету – аса маңызды міндет. Экономика саласында бюджет қаражатын бас пайдасына жұмсауды, Қазақстанда тауар өндірісін дамытуға және ашық, сапалы экономика құруға бағытталған заңнаманы бұзушылықты анықтау және олардың жолын кесудің маңызы зор.

Есептік мерзімде сыбайлас жемқорлыққа байланысты мемлекеттік қызметшілер тарапынан құқық бұзушылық туралы шағымдар тіркелмеген.

Мемлекеттік сатып алулардың ашықтығын, қол жетімділігін және ашық бәсекелестігін қамтамасыз ету мақсатында, конкурс тәсілімен мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру туралы хабарландырулардың мәтіні, сондай-ақ бекітілген конкурстық құжаттар топтамасы интернетте ашылған веб-сайтында орналастырылған.

Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері бойынша ақпараттық қамтамасыз ету мақсатында мемлекетте «Медиа-жоспар» бекітіліп, орындалуы бақылауға алынған.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Тасболатов А. Сыбайластар айылын жияр емес. Жемқорлық - індет, жою - міндет // Егемен Қазақстан. - 2017. - №90. - 4 б.

2. Дереккөз: <https://primeminister.kz/kz/news/memleket-basshysy-sybaylas-zhemkorlykka-karsy-kures-maseleleri-zhoninde-kenes-otkizdi-1974914>

3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жыл 18 қараша № 410-V ҚРЗ. (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 19.12.2020 № 384-VI)

4. Наурызбекова А. Е. Экономическое и социально-политические последствия

коррупции // Экономика и право Казахстана. 2018. №17. с. 59-61

5. Әбдікәрімов О. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес // Егемен Қазақстан. - 2019. - №63. – 1-2 б

6. Раисов, У. Е. Анализ зарубежного опыта борьбы с коррупцией. Социология // Саясат. - 2019. - №1. - с. 37-38.

АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕ ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМІН ЖҮРГІЗУДЕГІ АДВОКАТТАРДЫҢ РӨЛІ

Сейт У.

Ю-19-2к тобының студенті

ШОШАЕВА Л.С.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы, заңтану магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада азаматтық сот өндірісінде татуластыру рәсімдері, оларды жүргізу тәртібі, оның құқықтық салдары туралы, сонымен бірге татуластыру рәсімдерін адвокаттың көмегімен жүзеге асыру тәртібі қарастырылған. Мақала жазу барысында сот тәжірибесінен мысалдар келтіріліп, статистикалық мәліметтер зерттелген. Осы мәселелерді шешу жолы да ұсынылады.

Тірек сөздер: татуластыру рәсімі, медиация, татуласу келісімі, адвокат, дауларды шешу.

Азаматтық процестегі дауларды реттеу институты ретінде бітімгершілік келісім ежелден бері белгілі және оның процеске қатысушылар үшін қажеттілігіне ешқашан күмән келтірмеген, әсіресе іс бойынша тараптар өзара туыстық, достық қарым-қатынаста (туындаған дауға дейін) немесе іскерлік серіктестікте адамдар болған кезде, ал заңды талаптар ерікті түрде қанағаттандырылуы мүмкін. Бітімгершілік келісімді жасасуға: тараптардың өздері және олардың өкілдері, сондай-ақ іс жүргізу құқықтарын түсіндірген сәттен бастап талап қоюшы мен жауапкерге қолданыстағы заңнамаға қайшы келмейтін белгілі бір шарттарда бітімгершілік келісім жасасу арқылы талап қою талаптарын қарау процесінде дауды реттеуді ұсына алатын судья қатысады. Бұл ретте, егер тараптар уағдаласқан жағдайда, сот бітімгершілік келісімнің мәнін тараптардың әрқайсысының, сондай-ақ үшінші тұлғалардың заңды құқықтары бұзылмауы үшін заңдылық пен негізділік тұрғысынан тексереді және бұл бітімгершілік келісімді соттың ұйғарымымен бекітудің міндетті шарты болып табылады. Екі сәтті атап өтуім маңызды: біріншісі, бітімгершілік келісім жасалған кезде тараптар даудың мәні мен негізін өзгерте алмайды, Медиация рәсімінде мүмкін екенін және екіншісі бітімгершілік келісім азаматтық процесс шеңберінде ғана, яғни сотқа талап арыз берілгеннен және заңда белгіленген тәртіппен және мөлшерде мемлекеттік баж төленгеннен кейін жасалуы мүмкін екенін.

Дауды сот шешімінсіз татуластыру рәсімдері арқылы шешудің тағы бір түрі – дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу.

Азаматтық істер бойынша дауды медиация арқылы реттеу қолданыстағы «Медиация туралы» Қазақстан Республикасы Заңының [1] және Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексінің 179, 180 баптарының талаптарына сәйкес жүргізіледі [2]. Яғни, дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу және дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісім және оны орындау.

Дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу:

1. Тараптар бірінші, апелляциялық, кассациялық сатылардағы соттарда сот шешім шығару үшін шығып кеткенге дейін дауды (жанжалды) судьяның немесе медиатордың жәрдемдесуімен медиация тәртібімен реттеу туралы өтінішхатты мәлімдеуге құқылы.

2. Медиацияны өткізетін судья медиация өткізілетін күнді тағайындайды және

тараптарға оның өткізілетін уақыты мен орны туралы хабарлайды. Судья медиацияны «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес және осы Кодексте белгіленген ерекшеліктерді ескере отырып өткізеді.

3. Егер тараптар талап қою арызы қабылданғанға дейін судьяның жәрдемдесуімен дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісімге қол жеткізбесе, іске қатысы бар материалдар осы Кодекстің 35-бабының жетінші бөлігінде көзделген тәртіппен басқа судьяның қарауына беріледі.

Медиация сот талқылауына балама ретінде сот шығындарымен салыстырғанда арзан және азаматтық талапты қараудың іс жүргізу мерзімдеріне қарағанда тезірек, жүргізу рәсімі бойынша икемді болуға тиіс. Барлық осы компоненттердің жиынтығымен ғана дау тараптары үшін тартымды болады. Ал әзірше мемлекет біздің азаматтарымыздың дауларды реттеудің баламалы әдістеріне қол жеткізуі, ал медиация елде дамуы үшін құқық нормасын көздейді, оған сәйкес медиацияны судьялар тиісінше тараптар үшін өтеусіз негізде жүргізе алады. Осылайша, сот ғимаратында медиация рәсімін өткізу үшін судьяға жүгінген тараптар уақыт пен ақшаны үнемдей алады, ең бастысы, қолданыстағы заңнамаға сәйкес келісім жасай алады. Бұл шара медиация елде жеткілікті түрде танымал болғанға дейінгі өтпелі кезеңге тән. Сонымен қатар, заңда медиаторды таңдауға да балама қарастырылған, яғни егер тараптар медиацияны өздері төлеуге дайын кәсіпқой медиатор жүргізуі тиіс деп есептесе, онда сот оларға бұл үшін белгілі бір уақыт береді.

Ал адвокат медиация рәсімін жүргізе ала ма? Иә, егер адвокаттың этика кодексін сақтай отырып, кәсіби медиатордың тиісті біліктілігіне ие болса. Осылайша, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер енгізілді, оған сәйкес адвокатураның негізгі міндеттерінің бірі тараптарды татуластыруға жәрдемдесу болып табылады, ал адвокаттар көрсететін білікті заң көмегінің тізбесі татуластыру рәсімдерін жүргізу арқылы қосылды [3]. Азаматтық іс жүргізу заңнамасына сәйкес татуластыру рәсімдеріне мыналар жатады: татуласу келісімі, медиация және партисипативтік рәсім. Яғни, татуластыру рәсімдерінің барлық түрлері жағдайға байланысты адвокат жан жақты болуы мүмкін, дау тараптары ретінде сенім білдірушінің мүдделерін ескере отырып. Тиісінше, адвокаттарға салық салу өзгермейді, өйткені заңнамаға қосымша татуластыру рәсімдерін жеке қызмет түріне бөлмей, көрсетілетін білікті заң көмегінің тізіміне ғана әсер етеді.

Адвокаттардың құралы ретінде партисипативтік процедурасына қатысу туралы. Яғни, процедуралық заңнамадағы новелла ретінде татуластыру рәсімдерінің осы түрінің негізгі айырмашылықтары келесідей: біріншіден, партисипативтік рәсімдегі келіссөздер тараптар арасында адвокаттардың міндетті түрде қатысуымен өткізілуі мүмкін, бұл дауды реттеу туралы ықтимал келісімнің барлық тармақтарының заңдылығына кепілдік береді; Екінші, бүкіл рәсім азаматтық істі қарайтын судьяның қатысуынсыз, сондай-ақ тараптардың талап қоюшы мен жауапкердің өкілдері ретінде адвокаттар арасында келіссөздер жүргізу немесе қандай да бір құқыққа қатысты дауласу арқылы келісім жасасу туралы шешім қабылдауына әсер етпестен өтеді; Үшінші және ең бастысы, партисипативтік рәсімді адвокаттар азаматтық-құқықтық даудың сот қарауынан тыс, яғни сот инстанцияларына талап қоймастан және мемлекеттік бажды төлемей-ақ қолдана алады, және мұндай аналог бұрын қазақстандық заңнама практикасында болмаған.

Жалпы, біз қоғам дамуының қазіргі кезеңінде татуластыру рәсімдерінің көп қырлы мәні бар деген қорытындыға келеміз. Келіссөздерді ұйымдастыру мен жүргізудің жаңа ғылыми негізделген әдістерін қолдану дәстүрлі татуласу институтын әлеуметтік қақтығыстарды шешудің инновациялық әдісі деңгейіне шығаруға мүмкіндік берді. Татуластыру рәсімдерін қолдану саласындағы азаматтық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру мақсатында медиацияны қолдану саласын кеңейту, атап айтқанда, олар практикада талап етілгендіктен, жария құқықтық қатынастардан туындайтын істер бойынша татуластыру рәсімдерін енгізу ұсынылады. Оларды іс жүзінде пайдалану соттарға қарауға берілетін істер санын едәуір қысқартуға мүмкіндік береді. Әкімшілік және өзге де жария құқықтық

қатынастардан туындайтын даулар бойынша медиацияны тиісті сот бақылауы кезінде енгізуге болады, бұл сот медиациясында ең жақсы нысанда қамтамасыз етілуі мүмкін. Мемлекеттік қызметші сот медиациясында медиатор ретінде әрекет етеді, бұл да медиацияның мазмұнын бақылаудың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстанда татуластыру рәсімдері туралы» <https://online.zakon.kz/>
2. «ҚР Азаматтық процесілік Кодексі, 30 қазан 2015ж, (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 2021 ж. 07 наурызда енгізілді) www.onlain.zakon.kz
3. Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» 05.07.2018ж. <https://online.zakon.kz>

АЛИМЕНТ ӨНДІРІП АЛУ ТУРАЛЫ ІСТЕРДІ ҚАРАУ ЖӘНЕ СОТ ШЕШІМДЕРІНІҢ ОРЫНДАЛУ ТӘРТІБІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕРІК Т.

Ю-19-2к тобының студенті

ШОШАЕВА Л.С.

*Ғылыми жетекші, аға оқытушы,
заңтану магистрі*

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес алимент өндіріп алу туралы істерді қарастыру ерекшеліктері мен сот шешімдерінің орындалу мәселелері қарастырылған. Мақала жазу барысында сот тәжірибесінен мысалдар келтіріліп, статистикалық мәліметтер зерттелген. Осы мәселелерді шешу жолы да ұсынылады.

Тірек сөздер: алимент, өндіріп алу, борышқор, алимент төлеу туралы келісім, сот орындаушысы.

Қазақстанда әрбір екінші неке ажырасумен аяқталады, оның 83%-ының ортақ балалары бар. 400 000-ге жуық ана балаларын жалғыз тәрбиелеп отырса, 60 000-нан астам жалғызбасты әке бар. Өткен жылы Қазақстанда 40 мыңнан астам ажырасу фактісі тіркелді. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы мәліметі бойынша, 2020 жылдың жарты жылында 12 мыңнан аса жұп ажырасқан. Ажырасудың ең көбі Алматыда тіркелген - 1 655, одан кейін Алматы облысында - 1 507, Қарағанды облысында 1 507, Нұр-Сұлтанда - 1 025, Шығыс Қазақстан облысында - 1 003 жұп ажырасып кеткен [1].

Жоғарыда көрсетілген статистикалық мәліметтерді зерттей келе, елімізде неке тұрақтылық деңгейі төмендеуін көреміз. Көп жағдайда ажырасу процесі өзінен кейін қосымша процесстерді талап етеді, атап айтқанда: алимент өндіріп алу туралы, мүлікті бөлу туралы дауларды айтуға болады. Осылардың ішіндегі ең өзектісі «Алимент өндіріп алу» жөніндегі сот істері. Қазақстанда соңғы жылдары бұл істер бойынша сот процесстерін жетілдіру, жауаптылық деңгейін қатаңдату жүргізілді, ендігі сұрақ: бұл жұмыстар қаншалықты нәтижелі және тиімді болды? Бүгінгі мәселе сот процессінің тиімділігі немесе жауаптылық тағайындаудың нәтижелері ғана емес, сот шығарған шешімдердің орындалуын қамтамасыз етуде.

Жалпы, алимент дегеніміз не және оның қандай түрлері бар екенін көбісі біле бермейді, барлығының ойынша, алимент - ажырасқан адамдардың кәмелетке толмаған балаларына төлейтін ақша сомасы, алайда алименттің басқа түрлері де бар. Ең біріншісі,

ата-аналардың кәмелетке толмаған балаларына төлейтін алименттік төлемі. Екіншісі, кәмелет жасына жеткен балалардан әке-шешесін асырауға өндірілетін алимент. Тағы бір түрі – некеде тұрған ерлі-зайыптының және бұрынғы жұбайлардың бір-біріне төлейтін алименті. Ерлі-зайыпты дәм-тұзы жараспай, ажырасып кетсе де, бір-бірінен заңда көрсетілген тәртіппен алимент өндіруге құқылы. Бірақ бұл мақалада қарастырылатыны біріншісі.

Ата-аналары кәмелетке толмаған өз балаларын асырауға міндетті, осы асыраудың тәртібі мен нысанын ата-аналардың өздері анықтайды.

Ата-аналары кәмелетке толмаған балалар туралы Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодекстің 20-бөліміне сәйкес келісім жасауға құқылы (алименттерді төлеу туралы келісім). Егер ата-анасы балаларын асырауға ақша ұсынбаса, бұл сотта келісіммен немесе ата-аналардың бірі алименттерді төлетуге сотқа талап бермесе, онда талапты қорғаншылық және қамқоршылық органына бере алады. Некені бұзуда сотта келісім қаралады:

- кәмелетке толмаған балалардың кіммен тұратыны туралы;
- балаларды немесе еңбекке жарамсыз зайыбын асырауға алименттерді төлеу тәртібі туралы;
- балаларды асырауға алименттердің мөлшерлері туралы;
- мүлікті бөлу туралы [2].

Егер осындай келісім ерлі-зайыптылар арасында болмаса немесе ол балалардың, ерлі-зайыптылардың бірінің мүдделеріне қайшы келсе, онда осы мәселелер бойынша шешімді сот анықтайды. Ата-ана құқығынан айрылған ата-аналар сондай-ақ баланы асырауға Кодекстің 79-бабына сәйкес алименттер төлеуге міндетті. Келісім негізінде алименттерді төлеу – алименттерді төлеудің ерікті тәсілі, ал сот бұйрығы бойынша, берілген талап-арыз негізінде – мәжбүрлі. Егер келісімге келу мүмкін болмаса немесе тараптардың бірі алименттерді төлеуден бас тартса, онда сотқа өтініш беріп, алименттерді мәжбүрлі төлеткізуге болады. Ол үшін жауапкер-ері немесе зайыбының тіркелу орны бойынша міндетті түрде сотқа талап арызбен жүгіну қажет (ҚР Азаматтық процессуалдық кодексінің 32-бабына сәйкес) [3].

Алименттерді төлету – бұл қандай да бір негіздер бойынша оларды ерікті төлеуден бас тартатн адамдардан алименттерді мәжбүрлеп алу процесі. Сотқа алименттерді төлету туралы өтінішпен егер алименттерді төлеу туралы келісім бойынша бұрын төленбесе, алименттерге құқықтар туындаған сәттен бастап өткен мерзіміне қарамастан жүгінуге болады. Бұнда алименттер сотқа жүгінген сәттен бастап тағайындалады, ал өткен кезең үшін алдыңғы 3 жылдан артық емес уақытқа егер осы кезеңге дейін асырауға ақша берілмегені анықталса, талап етіле алады.

Салық кодексінің 616-бабына сәйкес соттарда алименттерді өндіріп алу туралы талаптар бойынша талапкерлер мемлекеттік баж төлеуден босатылады.[4]

АПК 140-бабына сәйкес, әкелікті белгілеумен байланысты емес немесе үшінші адамдарды қатыстыру қажеттілігімен, егер кәмелетке толмағандардың алименттерін төлеу туралы талап қойылса сот бұйрығы шығарылатын болады. Сот бұйрығында борышкердің туған күні және орны, оның жұмыс орны, алимент төленуі тиіс әр баланың аты және туған күні, борышкерден ай сайын өндірілетін төлемдер мөлшері және оларды өндіру мерзімі көрсетіледі. Сот бұйрығына судья қол қояды, одан кейін ол орындау үшін сот актілерін орындау департаментіне жіберіледі.

Соңында алиментті жалақыдан ұстау ұйым бухгалтерінің (әдетте) басшылығында болады. Алиментті ұстау және аудару үшін негізі мыналар болып табылады: нотариалды расталған келісім, сот бұйрығы немесе атқару парағы. Алименттерді аудару алимент төлеушінің өзге табысынан немесе еңбекақысын алғаннан кейін 3 жұмыс күнінен артық емес мерзімде жүзеге асырылуы тиіс. Сот орындаушысы алименттерді ұстау дұрыстығын және мерзімділігін жүйелі бақылауды жүзеге асыруы тиіс. Кем дегенде тоқсанына бір рет және талап етушінің өтініші бойынша кез келген уақытта.

Бірінші сатыдағы соттың азаматтық істерді қарау және шешу мерзімдері бойынша алименттерді өндіріп алу туралы азаматтық істерді сот істі сот талқылауына дайындау аяқталған күннен бастап бір айға дейінгі мерзімде қарайды және шешеді. Бұл аталып отырған істің маңыздылығын көрсетеді [5].

Алимент өндіру туралы істердің басты мақсаты - жауапсыз ата-ананы жазалау емес, баланың материалдық жағдайын жақсарту болуы тиіс деп ойлаймын. ҚР-ның ҚК-нің 139-бабына сай 3 айдан астам уақыт бойына кәмелетке толмаған балаға борышкер алимент төлемесе 1 жылдан 2 жылға дейін бас бостандығын шектеуі немесе айыруы мүмкін. Бірақ бұл жауаптылық түрі осындай істер бойынша қаншалықты тиімді бола алады? Заңның қорқыту арқылы жұмыс істеуі осындай процесстерде жарамсыз, оны іс тәжірибесінде де көруге болады. Судьялардың айтуынша, жауапсыз әкелерді темір тордың ар жағына тоғыту өте сирек кездесетін жағдай, тіпті тәжірибеде кездеспейді дейді. Заңның қағаз бетінде болып, іс жүзінде орындалмауы үлкен мәселе. Бас прокуратураның деректеріне сүйенсек, елде алимент төлемей қашып жүрген 25 мың азамат бар екен. Оларды үш санатқа бөліп қарастыруға болады:

- ары таза борышкерлер (төлегісі келеді, тек жұмыс таба алмай жүр);
- әдейі төлемей жүргендер (алимент төлеуге шамасы жетеді, тек бұрынғы жұбайынан кек алу мақсатында, не қандай да бір ұстанымынан төлегісі келмейді);
- үмітсіз борышкерлер (алимент төлеуге жағдайы да, ниеті де жоқ - үй-күйсіз, жұмыссыз, маскүнем, нашақорлар). Осы үш санат бойынша жауаптылық әртүрлі болуы керек, яғни бірінші санаттағы адамдарға борышкерді алимент төлеуге ынталандыру үшін жұмыспен қамту мақсатында жазаның бір түрі ретінде борышкерді ақылы қоғамдық жұмыстарға тарту ұсынылады, екінші санаттағы әкелер үшін жалақысынан заңмен белгіленген мөлшерде ақша сомасын өндіріп алу, үшінші санаттағы адамдар үшін жауаптылық тағайындау күрделірек болуы мүмкін.

Алимент өндірудің тағы бір мәселесі-жалтарып жүрген ата-ананы іздеп табу. Өткен жылы елде алимент төлеуден жалтарғаны үшін ресми іздеу салынған 1864 азаматтың тек 9 пайызы ғана анықталған, оның себебі - полицияның борышкерді тек сот орындаушысына келуге міндеттей алатынын, бірақ ұстап, қамауға құқығы жоқ, сондықтан олардан алимент бойынша қарызды өндіру қиынға соғады.

Сот шешімдерінің уақытылы және дұрыс жүзеге асырылу үшін не істеу керек? Мәселе сот орындаушылардың құжатты орындау мерзімін сақтамауы, жоғалтып алуы, борышкерлерге қатысты мәжбүрлеп өндіріп алу шараларын қабылдамауы және құқық қорғау органдарының алимент төлеуден жалтарған борышкерлерге қатысты қылмыстық істі ұзаққа созып жіберетіндігінде болып тұр. Бұл ретте мемлекеттік органдардың жұмысын жетілдіру арқылы мәселені шешуге болады. Яғни, Азаматтық іс жүргізу кодексінде, қолданыстағы заңнамада көрсетілгендей сот бұйрығын өндіріп алушының өзінен емес, борышкердің тұрғылықты жері бойынша тікелей тиісті әділет органына жолдау; «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» ҚР заңына алимент өндірісі жөніндегі құжатты өндіріп алушыға емес, сот актісін шығарған сотқа қайтару туралы өзгеріс енгізу керек. Көп жағдайда мемлекеттік қызметшілердің немқұрайлылығынан өтініш берушілер алимент белгіленген сәттен бастап бүкіл кезең үшін берешек сомасын өндіріп алу мүмкіндігінен айырылады. ҚР «Неке және отбасы туралы» кодекске сәйкес, сот бұйрығының көшірмесі негізінде өткен кезең үшін алимент өндіріп алу үш жылдық мерзім ішінде жүргізіледі. Сондықтан, соттың алимент төлеу міндетін тағайындаған күннен бастап барлық кезеңге орындау құжаты негізінде алимент өндіріп алу мерзімін белгілеуі керек.

Қорытындылай келе, алимент өндіру туралы сот істері бойынша жауаптылықты дұрыс тағайындау және сот шешімдерінің орындалуын қамтамасыз ету іс бойынша алименттің өндірілуінің коэффициентін арттыра алады және басты мақсат - балалардың материалдық жағдайының жақсару мүмкіндігі әлдеқайда көбеюі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://stat.gov.kz/>
2. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексі, 26.12.2011ж. (2021.19.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz>
3. Қазақстан Республикасының азаматтық процестік Кодексі, 31.10.2015ж. (2021.07.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz>
4. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы салық кодексі (салық кодексі), 25.12.2017ж. (2022.02.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz>
5. Соттардың алименттерді өндіріп алу жөніндегі істерді қараған кезде заңнаманы қолдануы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2019 жылғы 29 қарашадағы № 6 Нормативтік қаулысы // <https://online.zakon.kz>

ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚҚА, ОНЫҢ АЛДЫН АЛУҒА ҚАТЫСТЫ ӨЗЕКТІ ОЙЛАР

Самақан Ноян СПД-21-1к тобының студенті,
Ғылыми жетекші - Сыздыкова С.А.,
жалпықұқықтық және арнайы пәндер кафедрасының
аға оқытушысы, құқық магистрі
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы Қарағанды қаласы

Аннотация Мемлекетіміз Конституциясының 34-бабында «Әркім Қазақстан Республикасының Конституциясын және заңдарын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, абыройы мен ар-намысын құрметтеуге міндетті» екендігі баяндалған. Соған сәйкес халықымыздың саналы бөлігіне тән құқыққа сай жүріс-тұрыс, заңды құрметтеу құқықтық мемлекеттің саяси, құқықтық, адамгершілік, рухани мәдениетінің жоғарғы деңгейінің аса маңызды белгісі. Осы тұста «Заңға сәйкес өмір сүретін адамның ешкімге зияны жоқ» деп айтып кеткен ежелгі римдіктердің сол дәуірдегі ойлары біздің қазіргі қоғамда да жалғасын табууда. Сондықтан да, мемлекеттің, оның органдары мен лауазымды адамдарының заңдарды дәйекті сақтауының, яғни мемлекет тарапынан жасалатын онды әрекеттер мен заңды бұзушыларға қолданылатын мемлекеттік құқықтық мәжбүрлеу шараларының заңдылықты қамтамасыз етуге, құқықтық мемлекет құруға көбірек ықпал ететінін жете зерделей түсуіміз әр уақытта қажетті әрекеттер. Біріңғай құқықтық тәртіпке негізделіп, құқықбұзушылық деңгейі төмен болған қоғамда ғана адамдардың қоғамға, мемлекетке деген сенімі нығая түспек, сондай ел ғана басқа мемлекеттерге үлгі болары шүбәсіз шындық. Аталған мәселелердің қоғам үшін де, мемлекет үшін де маңыздылығының зор екендігін осыдан білеміз. Сонымен, мәселенің өзегіне айналып отырған құқықбұзушылық дегеніміз - есі дұрыс адамның мемлекет, қоғам және адам мүддесіне зиян келтіретін, кінәлі, жазаланатын, қоғамға қауіпті әрекет немесе әрекетсіздігі екендігі жайлы ақпараттармен заңгер ғалымдардың еңбектерінен таныспыз

Кілт сөз мемлекет, құқық бұзушылық, Қоғам, Заң, құқықбұзушылық, Қылмыстың алдын алу

Еліміздің дербес мемлекет ретінде тұғырын тіктеп, әлемнің азулы елдерімен терезесі тең мемлекет құрғанына жиырма бес жыл уақыт болғандығы тарихи көрсеткіш. Қиыншылығы мен қуанышы қатар өткен кезеңдерден ойдағыдай өтіп, өз дамуының сапалық жаңа кезеңіне нық қадам баса отырып, берік сеніммен ілгерілеп дамуы - ел мақтанышы. Қоғам болашағын құқықтық мемлекет тағдырымен байланыстыра қарастырып

отырған бағытымызда құқықтық тәртіпті нығайтып, құқық бұзушылықтың алдын алу шаралары алдыңғы қатардан орын алып, оған қатысты мәселелерді ашып-зерттеуге қоғам, мемлекет тарапынан үлкен көңіл бөлу қажеттілігі заңды. Мемлекетіміз Конституциясының 34-бабында «Әркім Қазақстан Республикасының Конституциясын және заңдарын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, абыройы мен ар-намысын құрметтеуге міндетті» екендігі баяндалған[1]. Соған сәйкес халықымыздың саналы бөлігіне тән құқыққа сай жүріс-тұрыс, заңды құрметтеу құқықтық мемлекеттің саяси, құқықтық, адамгершілік, рухани мәдениетінің жоғарғы деңгейінің аса маңызды белгісі. Осы тұста «Заңға сәйкес өмір сүретін адамның ешкімге зияны жоқ» деп айтып кеткен ежелгі римдіктердің сол дәуірдегі ойлары біздің қазіргі қоғамда да жалғасын табууда. Сондықтан да, мемлекеттің, оның органдары мен лауазымды адамдарының заңдарды дәйекті сақтауының, яғни мемлекет тарапынан жасалатын оңды әрекеттер мен заңды бұзушыларға қолданылатын мемлекеттік құқықтық мәжбүрлеу шараларының заңдылықты қамтамасыз етуге, құқықтық мемлекет құруға көбірек ықпал ететінін жете зерделей түсуіміз әр уақытта қажетті әрекеттер. Бірінғай құқықтық тәртіпке негізделіп, құқықбұзушылық деңгейі төмен болған қоғамда ғана адамдардың қоғамға, мемлекетке деген сенімі нығая түспек, сондай ел ғана басқа мемлекеттерге үлгі болары шүбәсіз шындық. Аталған мәселелердің қоғам үшін де, мемлекет үшін де маңыздылығының зор екендігін осыдан білеміз. Сонымен, мәселенің өзегіне айналып отырған құқықбұзушылық дегеніміз - есі дұрыс адамның мемлекет, қоғам және адам мүддесіне зиян келтіретін, кінәлі, жазаланатын, қоғамға қауіпті әрекет немесе әрекетсіздігі екендігі жайлы ақпараттармен заңгер ғалымдардың еңбектерінен таныспыз[2,876].

Құқық бұзушылық кез-келген демократиялық мемлекеттің құлдырап, күйреуіне тікелей әсер ететін жағымсыз құбылыс болғандықтан, оның алдын алу жолдары өте көп және әр жақты болуы мүмкін. Данышпан ойшылымыз Абайдың ойынша қылмыстық, пайдақорлық жолмен табыс табу еш уақытта жақсылыққа апармайды. Қайткен күнде де ол өзінің заң белгілеген жазасын алады, жауапқа тартылады. Жәбірленушінің көз жасы кімді болса да әділ сот алдында жүгіндіретініне кәміл сенеді, яғни ерте ме, кеш пе, қарау адам сазайын тартады.

Қазақ ойшылы қылмыстың себептерін анықтай келе күресудің де, қылмыстың алдын алу жолдарын да өз ойының шеңберімен белгілеп бергендей. Қылмыстың алдын алу, Абайдың түсінігі бойынша, сәбидің бесіктен белі шықпай жатқан кезден бастап ата-анасының, ортаның, мемлекеттің тікелей міндеті болуы тиіс. Қылмыстық жолға түсу Абайдың танымдық фәлсафасы бағдарының анықтауынша, жас кезден басталады және бойы үйренгеннен кейін әдет болып қайталана беруі әбден мүмкін. Сондықтан әрбір жеке адамды, жасөспірімді дер кезінде дұрыс жолға салып, теріс әрекетін әшкерелеу, тоқтату ең маңызды алдын алудың іргетасы. Осы орайда Абай: «Жаманшылыққа бір елі кеткен соң, бойын жиып алып кетерлік қайрат қазақта кем болады» - дейді. Абай жастардың бұзақылық, жалпы қайсы бір қылмыстық әрекеттен аулақ болуын қалайды, құқықтың талаптарын орындауға шақырады. Өз әрекетіне жауап беріп, сабырлылық танытуды жөн көреді. Жеке адамның өзінің қимыл-әрекетіне қайдай жағдайда болмасын есеп беруі – Абайдың түсінігі бойынша, норма болуы шарт[3,374б]. Айтылған ойларды тұжырымдасақ, азаматтардың құқықтық нормаларды бұзуына, ең алдымен әлеуметтік және биологиялық жағдайлар әсер ететінін байқаймыз. Әлеуметтік жағдайлар – отбасы, мектеп, қызмет істейтін ұжым, жалпы қоғам өмірінің әсері болса, биологиялық жағдайлар - бір отбасында дүниеге келіп, тәрбиеленіп, өскен балалардың ой-өрісінің сапасы жағдайы болатыны белгілі. Қоғамдағы маңызды құрал - заңдар туралы мәліметтердің жеткіліксіз болуы, олардың талаптарын орындамауға себебін тигізетіні сөзсіз. Мемлекетімізде қажеттілікке сай қабылданып жатқан заңдарда азаматтарға сан алуан құқықтар беріліп, көптеген міндеттер жүктелген. Азаматтардың ол заңдардың бәрін біле бермейтіндігі қайшылықтар туындатқанымен, жауапкершіліктен босатпайтыны сөзсіз. Сондықтан да, құқық бұзушылықтың субъективтік себебіне - мемлекеттік идеологияға, адами құндылықтар мен

қоғамдық мүддеге қарама-қайшы құқықтық сананың төмен деңгейлігін айтсақ, объективтік себебіне - өмірдегі, экономикалық және әлеуметтік қатынас саласындағы нақтылы қайшылықтарды жатқызуға болады. Құқықбұзушылықты тудырушы объективтік жағдайға оның субъективтік және объективтік себептерінің орнын алуына жол беретін, ұйымдастырушылық және техникалық тәртіптің жеткіліксіздігін айтуға болады.

Құқықбұзушылық жекелік сипатта болатын, жеке тұлғаның қабылдаған және оның қажеттілік мақсаты арқылы анықталатын құқыққа қайшы шешімі, құқықбұзушылықтың тікелей себебі болып табылады. Бірақ, құқықбұзушылық себебін белгілі бір әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыру жеткіліксіз, сондықтан да, онымен күресте ең маңызды іс - азаматтардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетіне әсер ету арқылы оның алдын алу, одан сақтандыру екені белгілі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл (23.03.2019 жылы енгізілген өзгерістері мен толықтыруларымен)
2. С.Өзбекұлы, Ө.Қопабаев. Мемлекет және құқық теориясы. - Алматы, 2006.
3. Абай Құнанбаев. Шығармалар. Екі томдық. 2- том. - Алматы, 1968.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ЖАЗА ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Искакова Ж.А.,

Жалпықұқықтық және арнайы пәндер кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі,

Еркінова Дильназ

Ю-21к тобының студенті

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

E-mail: jazira_14@mail.ru

Аннотация. Қазіргі заманда кәмелетке толмағандардың ең актуалды әлеуметтік мәселелерін тудыратын себептердің бірі - баланың психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан жеткіліксіз дамуы болып отыр. Сондықтан біздің қоғамның құқықтық мемлекетке көшуінің басты көрсеткіштерінің бірі өскелең ұрпақтың - ел болашағының құқық бұзушылықтарының алдын алу болып табылады. Бұл мәселе күрделі және жауапты қызмет болып табылады, біз оны тек құқық қорғау органдарына тапсырып қоймауымыз керек. Тәрбиелік ықпал етудің шараларын көбейту керек, қоғамның экономикалық, әлеуметтік - саяси, мәдени, отбасылық - тұрмыстық және басқа да салаларындағы бірқатар теріс үрдістердің санын азайтуға жағдайлар жасау керек.

Түйінді сөздер: құқықтық мемлекет, ықпал етудің шаралары, қоғам, теріс үрдістер.

Зерттеу көрсеткендей, қазіргі жағдайда кәмелетке толмағандардың ең өткір әлеуметтік проблемаларын тудыратын себептердің бірі-баланың психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан бұзылуы (мысалы, олардың қадағалаусыз және құқық бұзушылық жолына түсуі-бұл отбасындағы қалыпты жағдай, ата-аналар арасындағы дұрыс емес қатынастар, олардың ата-аналық борышын орындауға деген жауапсыздығы болып табылады.

Дегенмен, кәмелетке толмағандар мемлекеттің ерекше қорғауын пайдаланады. Мемлекет кәмелетке толмағандар өз жасына байланысты өз әрекеттерінің маңыздылығын толық түсіне алмайтындығына сүйене отырып, олардың іс-әрекеттерімен құқықтар алу, өздері үшін міндеттер құру және заңды жауапкершілік алу қабілетін шектейді, сондай-ақ

олардың құқықтарын жүзеге асырудың ерекше тәртібін белгілейді[1.].

Сол себепті де тақырыбым кәмелетке толмаған жасөспірімдер мен әкімшілік жауапкершіліктің негізгі анықтамасын аша отыра, жазалау ерекшеліктерін анықтау, олардың құқық бұзушылыққа не себепті баруларының көрсетуге негізделеді.

Сонымен, ҚР "Әкімшілік құқық бұзушылық туралы" Кодексінің 72-бабына сәйкес әкімшілік құқық бұзушылық жасалған уақытта он алты жасқа толған, бірақ он сегіз жасқа толмаған адамдар кәмелетке толмағандар деп танылады[2.].

Ал әкімшілік жауапкершілік дегеніміз-мемлекет пен әкімшілік теріс қылық жасаған адам арасында туындайтын, құқық бұзушыға, белгіленген іс жүргізу тәртібімен және оған уәкілеттік берілген органдар немесе лауазымды адамдарға қатысты әкімшілік-құқықтық қатынас, нақты мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы және құқық бұзушының теріс салдарларға төтеп беру, сондай-ақ осыған байланысты жүктелген талаптарды орындау міндеттерін білдіреді.

Кәмелетке толмағандардың әкімшілік жауапкершілігінің нормативтік базасын зерделеу осы құқықтық институттың мынадай ерекше ерекшеліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді:

1) кәмелетке толмағандарға қолданылатын әкімшілік жазалардың шектеулі жиынтығынан және осыған байланысты кәмелетке толмағандарға өзінің құқыққа қарсы мінез-құлқының барлық теріс салдарларына ұшырай алмауынан тұратын тарылған әкімшілік деликтілік;

2) ықпал ету шараларының адамгершілік-тәрбие мақсатының артықшылығы;

3) жасөспірімнің әкімшілік деликт жасауының заңды фактісінің қосарлы табиғаты, ол осы заңды факт кәмелетке толмаған адамға мәжбүрлеу шараларын қолдану үшін бір мезгілде дербес негіз болып табылатындығынан және оның ата-анасын немесе өзге де заңды өкілдерін әкімшілік жауаптылыққа тарту үшін негіздің бір бөлігінен тұрады[3.].

Кәмелетке толмағандардың әкімшілік жауапкершілігінің келесі ерекшеліктеріне назар аударған дұрыс деп санаймыз:

а) кәмелетке толмағандарға қолданылатын әкімшілік жауапкершіліктің мақсаттары ересек құқық бұзушылармен салыстырғанда кәмелетке толмаған адамдардың құқықтары мен бостандықтарынан айырудың немесе шектеудің аз көлемін және дәрежесін айтарлықтай дәрежеде анықтайды;

б) кәмелетке толмағандарға ересек құқық бұзушылар сияқты жазалау шаралары қолданылмайды, мысалы, кәмелетке толмағандарға әкімшілік қамауға алу қолданылмайды;

в) әкімшілік құқық бұзушылықтар жасағаны үшін кәмелетке толмағандармен қатар олардың ата-аналары да жауапқа тартылуы мүмкін.

Сонымен бірге, кейбір заңсыздықтар үшін кәмелетке толмағандар жауапқа тартылмайды. Демек, құқық бұзушының кәмелетке толмаған жасы әкімшілік жауапкершілікті жеңілдететін жағдай деп айтуға болады. Әкімшілік құқық бұзушылық жасау кезінде он алты жасқа толған және дербес табысы бар кәмелетке толмаған адамға зиян келтірілген жағдайда, судьяның өз бетінше өтеу туралы шешім қабылдауға құқығы бар кәмелетке толмағандарға келтірілген зиянның орнын толтыру немесе өз еңбегімен осы залалды жоюға міндеттеу.

ҚР ӘҚБтК-нің 73-бабында кәмелетке толмаған адамға салынатын әкімшілік айыппұлдың мөлшері айлық есептік көрсеткіштің бестен бір бөлігінен кем болмауы және осы Кодекстің Ерекше бөлімінің бабында көзделген айыппұл мөлшеріне қарамастан он айлық есептік көрсеткіштен аспауға тиіс екендігі белгіленген [2.].

Айыппұл кәмелетке толмаған адамда бар мүлік есебінен төленеді. Кәмелетке толмаған адамның айыппұл төлеуге жеткілікті мүлкі болмаған кезде, айыппұл ата-анасына немесе оларды алмастыратын адамдарға салынады.

Арнаулы құқықтан айыру кәмелетке толмағандарға бір жылдан аспайтын мерзімге қолданылуы мүмкін.

Әкімшілік жазалардың басқа да түрлері (әкімшілік қамаққа алуды қоспағанда),

сондай-ақ ҚР ӘҚБтК-нің 45 және 57-баптарында көрсетілген әкімшілік-құқықтық ықпал ету шаралары Әкімшілік құқық бұзушылық жасауға кінәлі кәмелетке толмағандарға жалпы негіздерде қолданылады.

Менің ойымша, кәмелетке толмағандардың әкімшілік жауапкершілігінің мынадай ерекше белгілеріне де көңіл бөлген дұрыс:

- әкімшілік жауапкершіліктің тәрбиелік сипаты, өйткені 16 жастан 18 жасқа дейінгі кәмелетке толмағандарға, әдетте, әкімшілік жаза болып табылмайтын ықпал ету шаралары қолданылады;

- 16 жастан 18 жасқа дейінгі кәмелетке толмағандарға жалпы негіздерде әкімшілік жауапкершілік шараларын қолдану (ұсақ ұрлық жасаған, жол жүрісі қағидаларын бұзған, ұсақ бұзақылық жасаған, Ішкі істер органы қызметкерінің заңды талабына немесе өкіміне қасақана бағынбаған жағдайда).

Алайда, мұндай жағдайларда да, егер құқық бұзушының жеке басын ескере отырып, оған дәл осы шараларды қолдану орынды болса, ҚР ӘҚБтК-де көзделген шараларды жалпы негіздерде қолдану жоққа шығарылмайды.

Онымен қоса, әкімшілік жаза әкімшілік мәжбүрлеу шаралары жүйесінде ерекше орын алады. Олардың ерекшелігі келесідей:

- олар айқын санкциондық сипатқа ие, бұл әкімшілік мәжбүрлеу шараларының осы қасиетке ие емес басқа түрлерінен ерекшеленеді;

- оларды қолданудың тәрбиелік әсері өте жоғары, өйткені ол қарапайым, жылдам және көрнекі түрде қол жеткізіледі;

- жазаларды мемлекеттік басқару органдары ғана емес, сондай-ақ құқық қолданудың басқа да субъектілері қолдана алады;

- барлық әкімшілік жазалар басқарманың арнайы жеке актісі-қаулы немесе шешім негізінде қолданылады;

- әкімшілік жаза қолдануды оған уәкілетті полиция органдары жасалған құқық бұзушылықтың сипаты ескерілетін белгілі бір іс жүргізу тәртібімен жүзеге асырады,

- құқық бұзушының жеке басы, оның кінәсінің дәрежесі, мүліктік жағдайы, жауапкершілікті жеңілдететін және ауырлататын жағдайлар;

- институтты іске асырудың тиімді құралы болып табылады жауапкершілік (бұл азаматтың немесе лауазымды адамның мемлекеттік басқару саласындағы өзінің заңсыз әрекеті туралы есеп беру және әкімшілік жаза түрінде жазалау міндеті деп түсініледі).

Кәмелетке толмаған адамға әкімшілік жаза қолдану кезінде, ҚР ӘҚБтК-нің 61 және 62-баптарында көзделген мән-жайлардан басқа, оның өмір сүру және тәрбиелену жағдайлары, психикалық даму деңгейі, жеке басының өзге де ерекшеліктері, сондай-ақ оған жасы үлкен адамдардың әсері ескеріледі. Кәмелетке толмаған жас басқа да жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлармен жиынтықта жеңілдететін мән-жай ретінде қабылданады[2].

Әкімшілік құқық бұзушылықты алғаш рет жасаған кәмелетке толмаған адамды сот, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген орган (лауазымды адам) әкімшілік жауаптылықтан немесе өзіне заңнамада көзделген тәрбиелік ықпал ету шараларын қолдана отырып, тағайындалған әкімшілік жазаны орындаудан босатуы мүмкін.

Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған кәмелетке толмаған адамдарды әкімшілік жауапкершілікке тартуды көбіне қоғамдық қатынастардың тиісті саласында мемлекеттік басқару функцияларын орындайтын мемлекеттік органдар жүзеге асырады. Алайда, біздің ойымызша, олардың санын азайту үшін осы органдардың тізімін қайта қарау қажет.

Көптеген жағдайларда әкімшілік жауапкершілік бақылаудың соңғы нәтижесі болып табылады әкімшілік жауапкершілікке тарту мемлекеттік басқару органының бақылау сияқты мемлекеттік басқару функциясын іске асыру процесін аяқтайтындықтан, мемлекеттік билік органдарының өкілеттіктері болып табылады.

Кәмелетке толмағандарды әкімшілік жауапкершілікке тарту кезінде олардың психологиялық және жас ерекшеліктерін ескеру қажет. Кәмелетке толмағанның

психологиялық және жас ерекшелігі, бір жағынан, адамның белгілі бір құқықтық қатынастарға, атап айтқанда, Әкімшілік құқық бұзушылық жасауға байланысты туындайтын қатынастарға, екінші жағынан, оның жеке (жеке) қасиеттерін көрсететін өлшем болып табылады.

ҚР ӘҚБтК-нің 76-бабына сәйкес кәмелетке толмаған балаға тәрбиелік ықпал етудің мынадай шаралары тағайындалуы мүмкін:

- 1) заңды түсіндіру;
- 2) ата-анасының немесе оларды алмастыратын адамдардың не мамандандырылған мемлекеттік органның қадағалауына беру;
- 3) келтірілген зиянның есесін толтыру міндетін жүктеу;
- 4) кәмелетке толмаған адамның бос уақытын шектеуді және мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеуді қамтиды.

Кәмелетке толмаған адамға бір мезгілде бірнеше тәрбиелік ықпал ету шаралары тағайындалуы мүмкін.

Кәмелетке толмаған адам осы баптың бірінші бөлігінің 4) тармақшасында көзделген тәрбиелік ықпал ету шараларын жүйелі түрде орындамаған жағдайда, мамандандырылған Мемлекеттік орган, егер ҚР ӘҚБтК 703-бабының 1-бөлігінде белгіленген ескіру мерзімі өтпесе, осы шараның күшін жою және кәмелетке толмаған адамды әкімшілік жауаптылыққа тарту туралы мәселені шешу үшін материалдарды сотқа ұсынады.

Заңды түсіндіру кәмелетке толмаған адамға оның іс-әрекетімен келтірілген зиянды және ҚР ӘҚБтК-де көзделген құқық бұзушылықтарды қайталап жасаудың заңды салдарын түсіндіруден тұрады. Қадағалауға беру ата-анасына немесе оларды алмастыратын адамдарға не мамандандырылған мемлекеттік органға кәмелетке толмағанға тәрбиелік ықпал ету және оның мінез-құлқын бақылау жөніндегі міндеттерді жүктеуден тұрады. Келтірілген зиянның есесін толтыру міндеті кәмелетке толмағанның мүліктік жағдайы және оның тиісті еңбек дағдыларының болуы ескеріле отырып жүктеледі[4, 34б.].

Осы барлық ерекшеліктерді қорытындылай келе, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық себептерінің экономикалық, идеологиялық, құқықтық, саяси, ұйымдастырушылық және өзге де факторлардың жиынтығымен айқындалатын өз ерекшеліктері бар Біздің қоғамның экономикалық, әлеуметтік - саяси, мәдени, отбасылық - тұрмыстық және басқа да салаларындағы бірқатар теріс үрдістердің күшеюінің себебі екенін бәрімізге мәлім.

Сондықтан біздің қоғамның құқықтық мемлекетке көшуінің маңызды шарттарының бірі өскелең ұрпақтың - ел болашағының құқық бұзушылықтарының алдын алу болып табылады. Құқық бұзушылықтардың алдын алу күрделі және жауапты қызмет болып табылады, оны тек құқық қорғау органдары арнайы міндеттерді шешуге дейін төмендетпеуі керек.

Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстар мен өзге де құқық бұзушылықтардың алдын алу проблемасымен ең алдымен отбасы, оқу-тәрбие мекемелері мен әлеуметтік қорғау орталықтарының қызметкерлері, қоғамдық ұйымдар айналысуы тиіс[5.].

Кәмелетке толмағандардың қадағалаусыз қалуы мен құқық бұзушылықтарының профилактикасы жүйесі субъектілерінің қызметін үйлестіру және саралау, өзара іс-қимылы құқық бұзушылықтардың өсуін төмендетудің маңызды факторына айналатыны сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының конституциясы 30 тамыз 1995 жылы республикалық референдумда қабылданған. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029.
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі 05.07.2014 № 235-V adilet.zan.kz 2020
3. Құқықтық саясатты зерттеу орталығы. <https://pk.uchet.kz/c/bin/080440003479/>

4. Қызылов М. А. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы. Оқулық. - Астана: Фолиант, 2010. - 504 б. - ISBN 9965-35-806-0
5. Қазақстан Республикасының «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Заңы adilet.zan.kz

ВОЗМЕЩЕНИЕ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА

Студентка гр.Ю-20-3 Карагандинского университет
Казпотребсоюза **Нечипоренко М.В.**
Научный руководитель старший преподаватель
кафедры ПРЭО **Пономарева В.П.**

Аннотация. Казахстанское законодательство предусматривает возможность взыскания денежной компенсации за причиненный моральный вред. Однако данный институт в казахстанском законодательстве возник сравнительно недавно, поэтому становление института компенсации морального вреда порождает многочисленные проблемы теоретического и правоприменительного характера.

Ключевые слова. Моральный, кавычки, правоприменительного, компенсацией, неотчуждаемы.

Законодательство Казахстана в период рыночной экономики пополнилось принципиально новым правовым институтом - компенсацией за нанесенный моральный вред. В течение длительного времени считалось, что моральный вред в социалистическом обществе возмещению вообще не подлежит. В обоснование этого обычно приводился аргумент - личность советского человека находится на столь недостижимой высоте, что ее никак нельзя оценивать на деньги. Такая позиция была связана и с отсутствием четких указаний в гражданском законодательстве. Юристы категорически указывали, что моральный вред (причем слово «моральный» бралось ими в кавычки) лишен экономического содержания и не подлежит материальному возмещению. Это мнение поддерживали и некоторые другие юристы, считавшие, что моральный вред, который терпит от преступления сам пострадавший и его близкие, не подлежит материальной компенсации.

Для правового государства характерно наличие высокого уровня обеспеченности прав и свобод человека, верховенство общечеловеческих ценностей. Конституция Республики Казахстан ставит право на жизнь, здоровье, честь и достоинство в ранг естественных и неотчуждаемых прав личности, что предполагает их эффективную охрану и защиту [1].

Поэтому важнейшей задачей правового государства должно быть обеспечение наиболее справедливого, быстрого и эффективного восстановления нарушенного права и возмещение причиненного вреда.

Одним из видов вреда, который может быть причинен личности, является моральный вред, то есть страдания, вызванные различными неправомерными действиями либо бездействиями причинителя вреда.

Впервые норма о моральном вреде в законодательстве Республики Казахстан и его возмещении была зафиксирована в ст. 141 ГК РК [2].

Гражданский кодекс определяет моральный вред по существу так, как и Основы гражданского законодательства 1991г. союза СССР и республик, а именно как причинение гражданину физических или нравственных страданий.

Казахстанское законодательство предусматривает возможность взыскания денежной компенсации за причиненный моральный вред. Однако данный институт в казахстанском законодательстве возник сравнительно недавно, поэтому становление института компенсации морального вреда порождает многочисленные проблемы

теоретического и правоприменительного характера.

В то же время данный правовой институт имеет важное значение для защиты, прежде всего, таких прав и благ, которые носят личный неимущественный характер. Под личными неимущественными благами (в том числе и правами) следует понимать лишённые имущественного содержания блага, неразрывно связанные с их обладателем - человеком. Эти права и блага указаны в Конституции РК и ст. 143 ГК РК: жизнь и здоровье, честь и доброе имя, достоинство и деловая репутация, неприкосновенность частной жизни, личная и семейная тайна, право свободного передвижения, право выбора места пребывания и жительства, право на имя, право авторства и другие аналогичные права и блага. Общие признаки этих прав и благ - они не имеют имущественного содержания, принадлежат человеку от рождения (например, здоровье) или в силу закона (например, право авторства), неотчуждаемы и непередаваемы иным способом.

Следует иметь в виду, что приведенный перечень нематериальных благ - не исчерпывающий, и причинение морального вреда в связи с нарушением других нематериальных благ также не порождает право на компенсацию морального вреда. При нарушении других субъективных гражданских прав возможность компенсации морального вреда должна быть прямо указана в законе. Таким образом, закон ограничивает круг случаев, в которых моральный вред подлежит возмещению. Хотя очевидно, что при нарушении имущественных прав у человека почти всегда могут возникать нравственные или физические страдания.

Однако, до сих пор отсутствует единое понятие морального вреда. В законодательстве Республики Казахстан под моральным вредом понимаются нравственные и физические страдания, вызванные различными неправомерными действиями (бездействиями).

Можно выделить следующие основания компенсации морального вреда:

- наличие вины причинителя вреда (исключение составляют случаи, прямо предусмотренные в законе);
- подтверждение факта причинения потерпевшему нравственных или физических страданий;
- соблюдение сроков предъявления требования и сроков действия соответствующих законодательных актов.

В соответствии с подпунктом 1) статьи 187 Гражданского кодекса на требования о возмещении морального вреда исковая давность не распространяется.

Предусматривается возможность взыскания денежной компенсации за причиненный моральный вред [3]. Однако до настоящего времени законодательство Республики Казахстан не установило нормы, определяющие критерии оценки величины морального вреда, а, следовательно, и размеры его возмещения. В практике судов отсутствует единый подход к определению размера компенсации морального вреда.

До тех пор, пока суд не определит размер компенсации, этого размера не существует, поскольку законодатель не установил какого-либо денежного эквивалента «единицы страданий», оставив решение вопроса о размере компенсации на усмотрение суда. Законодатель указал некоторые качественные критерии, которые суд обязан учитывать при определении размера компенсации:

- характер и степень нравственных и физических страданий; степень вины причинителя вреда в случаях, когда вина является основанием ответственности за причинение вреда;
- фактические обстоятельства, при которых был причинен моральный вред и иные, заслуживающие внимания обстоятельства;
- индивидуальные особенности потерпевшего;
- требования разумности и справедливости.

Безусловно, эти критерии могли бы помочь суду определить размер компенсации, если бы был задан некий средний ее уровень, своего рода «отправная точка»,

придерживаясь который суд мог бы определять окончательный размер компенсации в конкретном деле.

Кроме того, имеющиеся правовые нормы не регулируют вопросы, связанные с процессом доказывания факта причинения морального вреда. Использование для этих целей норм гражданско-процессуального права, регулирующих процесс доказывания причинения материального вреда, не в достаточной степени может обеспечивать всестороннее и полное исследование вреда, причиненного неимущественным благам человека и юридического лица, и самое главное, определения размера его компенсации.

Следует также отметить, что достаточно много проблем по поводу компенсации морального вреда возникает в уголовно-процессуальной сфере в связи с тем, что в УПК вообще отсутствуют нормы, регулирующие эти вопросы. Между уголовно-процессуальным и гражданским законодательством наблюдаются существенные противоречия по вопросам возмещения морального вреда незаконно привлеченным к уголовной ответственности. Эти противоречия требуют скорейшего разрешения.

Институт возмещения (компенсации) морального вреда требует своего дальнейшего совершенствования. Необходимо более конкретно закрепить правила определения размера компенсации морального вреда, решить вопрос о компенсации неимущественного вреда юридическим лицам, выработать механизм компенсации в уголовно-процессуальной сфере, четко определить круг третьих лиц, имеющих право на компенсацию.

Список литературы:

- 1 Конституция РК от 30 августа 1995 г.
- 2 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27.12.1994года
- 3 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999г. №409-1

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА В СИСТЕМЕ МЕР ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ МОШЕННИЧЕСТВА В ГЛОБАЛЬНОЙ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

ТОКСАМБАЕВ Ж.М.

магистрант группы Ю-21 НП

ФЕТКУЛОВ А.Х.

Научный руководитель, кандидат юридических наук, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается специально-криминологическая профилактика мошенничества, которая понимается как система мер общей и индивидуальной профилактики. Рассмотрены специально-криминологические меры индивидуального профилактического воздействия на лиц, склонных к совершению мошенничества или совершивших его. В статье рассмотрены основные направления профилактики мошенничества среди лиц, имеющих судимость, а также профилактическое влияние на личность преступника и другие вопросы.

Ключевые слова: мошенничество, мошенник, профилактика мошенничества, специально-криминологические меры, индивидуальная профилактика, личность преступника, общая профилактика.

Как верно заметил Юстиниан, «знать законы — значит воспринять не их слова, но их содержание и значение». Действительно, надлежащий анализ преступного деяния немислим без тщательного изучения развития данного явления на протяжении сменяющих друг друга исторических эпох. И.Я. Фойницкий писал: «...не зная прежней участи и

физиономии мошенничества, мы рискуем принять случайное за существенное, произвольное за необходимое для него; мало того, оно может вам представиться как результат законодательного произвола или отвлеченной теории, и во всяком случае игнорируя историю мы ознакомимся лишь с одной, моментальной стороной понятия» [1, с.76].

Историческое движение преступления происходит под действием четырех правил: закона развития государственных сил, закона развития потребностей общества, закона преобладания потребностей, столкновения их и закона развития способностей к обобщению. Согласно первому, государство должно накопить достаточное количество интеллектуальных и физических сил, для того, чтобы взять под свою опеку права, которые прежде зависели лишь от частной заботы. Второй закон велит охранять лишь те общественные отношения, прочность которых нарушена и требует немедленного государственного вмешательства. В соответствии с третьим, все потребности находятся в постоянной конкуренции и потому, уголовно-защищаемая потребность должна получить преобладание над остальными. Ну и наконец, для надлежащего закрепления общественно-опасного деяния как преступного необходимы развитые и эффективные приемы юридической техники.

Специфичный путь в своем развитии мошенничество обрело в связи с тем, что оно посягает на отношения собственности. Именно поэтому нормы о мошенничестве идут в ногу с развитием экономического оборота в государстве. Также в исторической ретроспективе меняется взгляд общества на данное деяние, так как изначально имущественные отношения регулируются без вмешательства уголовной репрессии, а появление последней зачастую рассматривается как вмешательство в частную жизнь. Дело меняется, как скоро гражданская юстиция оказывается бессильной в борьбе с уловками мошеннической интеллигенции при новых условиях жизни.

Обществу с натурально-общинной формой хозяйствования имущественный обман не известен, потому что мошенничество – это преступление цивилизованное, которое становится наказуемым при высоком уровне развития экономического оборота. Такое общественно-опасное деяние зарождается в странах, в которых развита торговля, присутствует глубокое разделение труда и товарно-денежные отношения [2, с.6-7]. Уголовно-правовые нормы о мошенничестве – плод более развитого экономического состояния общества в сравнении с нормами о других имущественных преступлениях.

Специально-криминологическая профилактика мошенничества понимается как система мер общей и индивидуальной профилактики, направленных на:

1) специальное воздействие на причины и условия, способствующие совершению мошенничества, включая профессиональные, организованные и рецидивные формы этого вида преступности;

2) индивидуальное профилактическое воздействие на лиц, склонных к совершению мошенничества или совершивших его.

Специально-криминологические меры предупреждения мошенничества, направленные на устранение причин и условий, способствовавших его совершению, а также коррекцию поведения виновных в мошенничестве и потенциальных правонарушителей, осуществляются прежде всего специальными субъектами профилактики, к числу которых относятся суд, прокуратура, органы внутренних дел и др. Учитывая, что мошенничество совершается в различных сферах общественной жизни, экономики и профессиональной деятельности, профилактические меры должны вырабатываться применительно к конкретной сфере, в которой мошенничество было осуществлено.

Законодательство определяет ряд мероприятий, направленных на профилактику корыстных преступлений. В частности, для профилактики мошенничества среди субъектов хозяйствования компетентными правоохранительными органами, государственными контролирующими органами проводятся проверки и ревизии финансово-хозяйственной

деятельности юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, совершенствуются методы проведения проверок. Органами государственного контроля предпринимаются меры по проверке расходования бюджетных средств организациями и индивидуальными предпринимателями, а также мероприятия, направленные на предупреждение правонарушений в реальном секторе экономики и социальной сфере.

Специально-криминологические меры индивидуального профилактического воздействия на лиц, склонных к совершению мошенничества или совершивших его, прежде всего, применяются в отношении лиц, злоупотребляющих алкоголем, использующих психотропные и наркотические средства и вещества в немедицинских целях, а также потребляющих одурманивающие и токсические средства и вещества. Конкретными мерами являются:

1) обнаружение и выявление правоохранительными органами мест незаконного производства наркотических средств, алкогольной продукции; установление граждан, злоупотребляющих спиртными напитками, допускающих немедицинское использование наркотических средств, психотропных веществ, потребляющих токсические или другие одурманивающие вещества;

2) направление указанных лиц в организации здравоохранения, которые, являясь участниками профилактической деятельности, должны обеспечить своевременное обследование и лечение лиц, страдающим алкоголизмом, наркоманией или токсикоманией;

3) обмен информацией в письменной форме между органами внутренних дел и организациями здравоохранения о гражданах, страдающих алкоголизмом, наркоманией или токсикоманией и склонных к противоправному поведению;

4) подготовка материалов для принятия в установленном порядке решений о принудительной изоляции в лечебно-трудовые профилактории для медико-социальной реадaptации с обязательным привлечением к труду граждан, страдающих хроническим алкоголизмом, наркоманией или токсикоманией и систематически нарушающих общественный порядок или права других граждан.

Важным этапом в профилактике мошенничества является реабилитация лиц, отбывших наказание. Тяжелые условия отбывания наказания, отсутствие действенных мер по реабилитации лиц, освободившихся из мест лишения свободы, способствуют усилению социальной дезадаптации лиц, впервые отбывающих наказание. В криминологической науке широко применяется понятие «постпенитенциарная адаптация», понимаемая как «процесс применения комплекса мер, проводимых государственными учреждениями, органами и институтами общественности для успешного двухстороннего приспособления личности судимого к социальной среде в целях закрепления результатов исправительного воздействия и предупреждения совершения им новых преступлений». Основными направлениями профилактики мошенничества среди лиц, имеющих судимость, являются:

1) обеспечение контроля со стороны органов внутренних дел за прибытием граждан, освобожденных из исправительных учреждений и исправительных учреждений открытого типа, к избранному месту жительства в целях их своевременной постановки на профилактический учет;

2) принятие в установленном порядке решений об установлении (о возобновлении) за указанными лицами превентивного надзора;

3) осуществление профилактического наблюдения и привлечение при наличии оснований к ответственности за несоблюдение требований и (или) уклонение от превентивного надзора;

4) осуществление органами по труду, занятости и социальной защите, органами внутренних дел, местными исполнительными и распорядительными органами мер по оказанию помощи в трудоустройстве и обеспечению жилыми помещениями граждан, освобожденных из исправительных учреждений, исправительных учреждений открытого типа;

5) проведение местными исполнительными органами в пределах их компетенции

мер по стимулированию организаций, создающих рабочие места для трудоустройства граждан, освобожденных из исправительных учреждений, исправительных учреждений открытого типа.

В целях профилактики мошенничества, совершаемого гражданами, страдающими психическими расстройствами (заболеваниями), осуществляются следующие меры:

1) организациями здравоохранения в установленном порядке обеспечивается оказание психиатрической помощи гражданам, страдающим психическими расстройствами (заболеваниями);

2) органами внутренних дел и организациями здравоохранения осуществляется в письменной форме обмен информацией о гражданах, склонных к противоправному поведению, в отношении которых имеются основания предполагать наличие у них психических расстройств (заболеваний), а также о гражданах, состоящих на учете в организациях здравоохранения, страдающих психическими расстройствами (заболеваниями) и склонных к противоправному поведению, для их постановки на профилактический учет в органах внутренних дел.

Привлечение к уголовной ответственности, безусловно, является эффективным средством профилактики мошенничества, так как справедливость и неотвратимость уголовного наказания при определенных условиях влияет на процесс криминализации личности мошенника. Профилактическое влияние на личность преступника уголовная ответственность, по мнению автора, оказывает, если:

1) обоснованно применено действующее законодательство (например, виновный привлечен к уголовной ответственности за совершенное мошенничество, а не за гражданско-правовой деликт);

2) при назначении наказания учтены психофизиологические особенности личности и характер поведения как мошенника, так и жертвы мошенничества.

Меры специально-криминологической общей профилактики мошенничества и специально-криминологические меры индивидуального профилактического воздействия на лиц, склонных к совершению мошенничества или совершивших его, по нашему мнению, должны учитывать объективные и субъективные особенности мошенничества, совершаемого в различных сферах социальной жизни и профессиональной деятельности. Начинать их необходимо с воздействия на самые распространенные способы совершения мошенничества [3, с.35].

Так, к общим мерам профилактики мошенничества в сфере мобильной связи можно отнести обязательное внесение в техническую документацию фирмами-производителями сведений о технических устройствах и программах, интегрированных в телефонный аппарат, для защиты от незаконных действий посторонних лиц, а также минимальных правил безопасности пользователей телефонов: ежемесячная проверка счета за пользование сотовой связью; обязательное предупреждение в случае кражи или потери мобильного телефона фирмы, предоставляющей услуги сотовой связи, и т. д.

Профилактика кибермошенничества невозможна без обеспечения правоохранительных органов современными техническими средствами и профессиональными кадрами, специально подготовленными не только для расследования уже совершенных преступлений, но и умеющих действовать на «опережение», учитывая уже имеющийся опыт зарубежных правоохранительных органов в сфере борьбы с мошенничеством.

Список литературы:

1. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – Том I. Изд. 4-е. – С-Пб.: Типография т-ва «Общественная Польза». – 1912 – С.76.

2. Жукова А.А. Проблема отграничения мошенничества с использованием электронных средств платежа от мошенничества в сфере компьютерной информации – Студенческий вестник. – 2020. – № 14-2 (112). – С. 6-7.

3. Бугера М.А., Чхвимиани Э.Ж., Новохатский Д.А., Свиначев С.В. Некоторые вопросы предупреждения мошенничеств, совершаемых дистанционно с использованием средств сотовой связи. – Вестник Волгоградской академии МВД России. – 2020. – 4 (55). – С. 35.

ШЕТЕЛ АЗАМАТТАРЫ МЕН АЗАМАТТЫҒЫ ЖОҚ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Теміртай Н.Ю.-19-2к тобының студенті
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Ғылыми жетекші **Мағдатова Қ.Ж.**
заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Аннотация. Қазақстан Республикасындағы шетелдіктердің құқықтық жағдайы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Халықаралық шарттарымен де анықтала алады. Егер Қазақстан Республикасы ратификацияланған халықаралық шартта аталған заңнан өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттын ережелері қолданылады.

Кілт сөздер. Конвенция, тұжырым, бағдарлы, абстрактілі.

Адам құқығы мәселесі әрқашан актуалды тақырып. Қаншама жылдар мен ғасырлар бұрын адам өз құқықтарының бар екендігін түсінген, бірақ оның құқықтары әлі күнге дейін кейбір мемлекеттерде елеусіз қалуда, әсіресе шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың. Азамат аталған соң сенің өмірін жеңілірек, өйткені саған құқықтар мен міндеттер бірдей жүктеледі, бірақ сенің азаматтық алмауын немесе алып, басқа мемлекетте өмір сүруің неге саған қиындық туғызу керек?! Ол қандай қиындықтар деген сұрақ туады. Мені бұл мақаланы жазуға итермелеген Қытайдағы отандастарымыздың өз еліңе орала алмай жатқаны болатын. Олардың айыптары қаншалықты шын немесе неліктен олардың құқықтарың қорғау соншалық ұзаққа созылғаны туралы ойлар келеді. Бұл сұраққа тек бір жауап естідім, ол - «Қытай заңының солай болуы». Қашаннан бері заң адам құқықтарынан жоғары тұрады, заңның өзі құқықтарды қорғау үшін керек емес пе, керісінше емес?! Тұжырым-азаматтығы жоқ адамдар мен шетел азаматтарының құқықтарының қорғалуы мен сақталуы толық түрде емес және мақаланың басты мәселесі осы.

Әр елде мемлекет азаматтарының құқықтық жағдайы, онда тұрып жатқан шетел азаматтарының өзгеше екені барлығына мәлім. Бұл ерекшелікті белгілі бір мемлекет аумағына қатысты шетел азаматтары құқықтарының кейбір жағдайларда шектелгендігінен көре аламыз. Мысалы, кейбір мемлекеттерде жергілікті жұмыс күштерінің мүдделерін қорғау үшін шетелдіктердің заңды қызмет етуіне қатаң шектеулер қойылған. Ал, басқа мемлекеттерде этникалық тепе-теңдікті сақтау үшін азаматтық алу мен тұруға рұқсатнама алудың ерекше күрделі процедурасы белгіленген. Жалпы ереже бойынша, заң шетел азаматтарына мемлекеттік қызметтермен айналысуға, сайлауға қатысуға, кейбір істермен айналысуға және т.б. тыйым салады. Ұлттық және мемлекеттік мүдделерді қорғаудың аталған шаралары кейбір адамдарға ұнамауы мүмкін, бірақ егер олар заң негізінде орындалатын болса, түсінікті әрі кең көлемде қолданылатын шаралар болып табылатыны даусыз. Жағдайлардың осылайша орын алуын Қазақстандағы шетелдіктерге берілетін құқықтар мен бостандықтарды талдау негізінде байқауға болады. Қазақстан Республикасында шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдар әкімшілік құқықтың субъектілері болып табылады және Қазақстан Республикасы азаматтарының құқығындай құқықты пайдаланады. Бірақ сонымен қатар, оларға қойылған белгілі бір шектеулер де бар. Шектеулерге нені жатқыза аламыз? Мысалы, шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдар мемлекеттік билік органдарын сайлай алмайды және оған сайлану құқығы да болмайды, олар әскери міндет атқармайды, саяси мақсаттарды көздейтін бірлестіктер құруға құқығы жоқ. Оларға да жүктелетін міндеттер бар, олар: Қазақстан Республикасының

Конституциясын құрметтеуге міндетті, Қазақстан аумағында тұру үшін және орын ауыстыру үшін рұқсат алуға міндетті болып табылады. Егер бұл талаптарды бұзса жауапкершілікке (әкімшілік, қылмыстық) тартылуы мүмкін. Ал, дипломаттардың құқықтық жағдайы халықаралық ережелермен реттеліп отырады. [1]

Қазақстан Республикасы, өз кезегінде, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бекітуде халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаларына сүйенеді. Қазақстанның егемендік алып, тәуелсіз мемлекет аталып, мемлекет ретінде дамуы барысында көптеген мемлекеттермен дипломатиялық қатынастар орнатуына алып келеді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасына жылдан-жылға әртүрлі жағдайларға байланысты шетел азаматтарының келуі орын алуда. Осы тұста біздің мемлекет алдында оның аумағына келуші шетел азаматтары қандай құқықтар мен міндеттерге ие бола алады деген мәселелер кешені пайда болды. Бұл мәселе тек теориялық қана емес, тәжірибелік маңызға ие екендігі даусыз. Бұл мәселелерді шешуде, әрине, кез-келген мемлекет халықаралық-құқықтық нормаларға сүйенетіні сөзсіз, сондықтан да халықаралық құқық нормаларының шетел азаматтарының құқықтық жағдайын реттеуге бағытталған кез-келген ішкі заңнама нормаларынан басым күшке ие болатыны айқын.

Қазақстан Республикасында шетелдік азаматтардың әрекет қабілеттілігі қағидасын Қазақстан Республикасы Заңнамасымен анықтау:

Қазақстан Республикасы аумағында шетел азаматтарының зиян келтіру салдарынан туған жауапкершілігінің азаматтық әрекет қабілеттілігін Қазақстандық құқықпен анықтайды.

Қазақстан Республикасындағы шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ тұлғалардың әрекет қабілеттілігін шектеу, оларды хабар-ошарсыз кетті немесе қайтыс болды деп танудың Қазақстан Республикасының Заңнамасымен жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасы аумағында шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Конституцияда, Заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, Республика азаматтары үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады.

Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы Қазақстан Республикасының Заңдары Ел Конституциясына негізделеді, соған сәйкес Қазақстан Республикасындағы шетелдіктердің әкімшілік-құқықтық мәртебесіне жататын нормативтік ережелер «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылы 19 маусымдағы Заңында қаралған.

Қазақстан Республикасындағы шетелдіктердің құқықтық жағдайы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Халықаралық шарттарымен де анықтала алады. Егер Қазақстан Республикасы ратификацияланған халықаралық шартта аталған заңнан өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.

«Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Қазақстан Республикасының Заңында шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға кімдер жататыны айқындалған. Қазақстан Республикасының азаматтары емес және өзінің басқа мемлекеттің азаматтығына қатысты екендігінің дәлелі бар адамдар Қазақстан Республикасындағы шетелдіктер болып танылады.

Тұрақты және уақытша тұратын жері бойынша Әділет органдарына тіркелуге міндетті. Қазақстан Республикасында өзгедей заңды негізде жүрген, сондай-ақ оларға қатысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйкес ауыр немесе аса ауыр қылмыстар деп танылатын әрекеттер жасалынуы салдарынан жәбірленуші деп танылған субъектілер Қазақстан Республикасында уақытша жүрген деп есептеледі. Олар Қазақстан Республикасы аумағынан келген сәттен бастап үш тәулік ішінде белгіленген тәртіппен төлқұжатын тіркеуге және өздеріне белгіленген болу мерзімі өткен соң Қазақстан Республикасынан кетуге міндетті.

Жоғарыда аталған Заңнамалық актілерде шетелдіктердің Қазақстан Республикасына келуі мен кетуінің шарттары мен тәртібі бекітілген. Шетелдіктер, егер Қазақстан Республикасының тиісті тараппен келісімді өзгеше тәртіп белгіленбесе, жарамды

паспортымен немесе оны алмастыратын құжаттармен Қазақстан Республикасына келу визасы болған жағдайда Қазақстанға келе алады.

Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Қазақстан азаматтары сияқты жалпыға бірдей заңдық міндеттер орындайды. Қазақстан Республикасында тұратын шетелдіктер заңдарда белгіленген тәртіппен тұрады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасына келу және Қазақстан Республикасынан кету құқығына Қазақстан Республикасының аумағында визаны беру, қалпына келтіру және ұзарту" мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандартын бекіту туралы

2.Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2017 жылғы 13 наурыздағы № 180 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2017 жылғы 27 сәуірде № 15042 болып тіркелді.

НЕКОТОРЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ В БОРЬБЕ С КОРРУПЦИЕЙ

ЖУМАБЕК М.Б.

магистрант группы Ю-11

ТОГАЙБАЕВА Ш.С.

Научный руководитель,

кандидат юридических наук, доцент

Кокшетауского университета

им. А. Мырзахметова

г. Кокшетау, Республика Казахстан

Аннотация. Бұл мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі соңғы жылдардағы Қазақстан Республикасының заңнамасындағы кейбір өзгерістер қарастырылады. Өзгерістер "сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" ҚР Заңына, атап айтқанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс-қызметін құруға қатысты болды.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс қызметі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлық қылмыстар, қылмысты арандату.

По итогам 2020 года Казахстан занял 29-е место среди 193 стран-членов ООН в рейтинге по уровню развития "электронного правительства" (в 2018 г. - 39), среди стран СНГ - 1-е место, среди стран Азии - 6-е место [1].

Современные ключевые ориентиры антикоррупционной политики в Казахстане определены в ряде стратегических и программных документов, в числе которых: Послание Президента от 14 декабря 2012 г. «Стратегия Казахстан - 2050: новый политический курс состоявшего государства» [2]; Указ Президента от 26 декабря 2014 года № 987 «Об антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015 -2025 годы» [3], План наций -100 конкретных шагов по реализации пяти конституционных реформ» [4], Послание Президента от 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» [5]; Программа «Семь камней правосудия» [6], закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции» (распоряжение премьер-министра Республики Казахстан от 30 октября 2020 года № 140-р «О мерах по реализации

закона Республики Казахстан от 6 октября 2020 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции» [7], Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802 «Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан» (Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы) [8].

В ныне действующем Уголовном кодексе многие положения законодательства подверглись обновлению.

Так, по аналогии с прежним УК «коррупционное преступление» определено в виде закрытого перечня деяний, ответственность за которые предусмотрена в статьях Особенной части УК, непосредственно перечисленных в правовом глоссарии - в п. 29 ст. 3 УК РК.

Одна часть из обозначенных в этом перечне статей (а именно девять) включена в гл. 15 УК «Коррупционные и иные уголовные правонарушения против интересов государственной службы и государственного управления», другая - размещена в иных главах Особенной части УК Казахстана.

Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции» были внесены изменения в УК РК:

2) в статье 3:

в пункте 19 слова «либо организацией, доля государства в которой составляет более пятидесяти процентов» заменить словами «государственной организацией либо субъектом квазигосударственного сектора»;

пункт 28) изложен в следующей редакции:

«28) лицо, приравненное к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, - лицо, избранное в органы местного самоуправления; гражданин, зарегистрированный в установленном законом Республики Казахстан порядке в качестве кандидата в Президенты Республики Казахстан, депутаты Парламента Республики Казахстан или маслихатов, акимы городов районного значения, поселков, сел, сельских округов, а также в члены выборного органа местного самоуправления; служащий, постоянно или временно работающий в органе местного самоуправления, оплата труда которого производится из средств государственного бюджета Республики Казахстан; лицо, исполняющее управленческие функции в государственной организации или субъекте квазигосударственного сектора, а также лицо, уполномоченное на принятие решений по организации и проведению закупок, в том числе государственных, либо ответственное за отбор и реализацию проектов, финансируемых из средств государственного бюджета и Национального фонда Республики Казахстан, занимающее должность не ниже руководителя самостоятельного структурного подразделения в указанных организациях; служащие Национального Банка Республики Казахстан и его ведомств; служащие уполномоченной организации в сфере гражданской авиации, действующей в соответствии с законодательством Республики Казахстан об использовании воздушного пространства Республики Казахстан и деятельности авиации; служащие уполномоченного органа по регулированию, контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций»;

3) дополнена статьей 412-1 следующего содержания:

«Статья 412-1. Провокация преступления

1. Провокация преступления, то есть незаконные действия должностного лица, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность или досудебное расследование, склонившие лицо к совершению преступления с целью последующего изобличения и привлечения к уголовной ответственности или шантажа, -

наказывается лишением свободы на срок от трех до пяти лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до семи лет.

2. То же деяние, сопряженное с насилием либо угрозой применения насилия,

уничтожения или повреждения имущества, либо использованием материальной или иной зависимости лица, -

наказывается лишением свободы на срок от пяти до десяти лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до десяти лет.

3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи:

1) повлекшие совершение лицом тяжкого либо особо тяжкого преступления или наступление иных тяжких последствий;

2) совершенные в интересах преступной группы, -
наказываются лишением свободы на срок от десяти до двенадцати лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью сроком на десять лет.»[].

В борьбу с коррупцией активно вовлекается гражданское общество через антикоррупционное просвещение и создание атмосферы "нулевой" терпимости к любым ее проявлениям.

Введено новое антикоррупционное ограничение для государственных служащих, депутатов Парламента и судей на владение счетами в зарубежных банках.

Усовершенствованы меры финансового контроля. В 2021 году государственные служащие, лица, приравненные к ним, а также их супруги в рамках всеобщего декларирования предоставили "входные" декларации, зафиксировав все свои активы. С 2022 года будет осуществляться сопоставление доходов и расходов.

Оценка деятельности акимов дополнена целевым индикатором "уровень коррупции" и утверждена методика регионального измерения индекса коррупции.

В целях безусловного применения принципа верховенства закона для оперативного разрешения гражданских и коммерческих споров международного бизнеса создан независимый Суд Международного финансового центра "Астана", работающий в рамках особого правового режима.

Введена дифференцированная система поощрения граждан, сообщающих о фактах коррупции и иным образом оказывающих содействие в противодействии коррупции. Теперь вознаграждения выплачиваются в зависимости от размера взятки или причиненного ущерба, а не фиксированно, как это было ранее. Максимальная выплата может составлять четыре тысячи месячных расчетных показателей.

Противодействие коррупции в квазигосударственном и частном секторах.

Законодательно закреплено создание антикоррупционных комплаенс-служб.

Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции» (распоряжение премьер - министра Республики Казахстан от 30 октября 2020 года № 140-р «О мерах по реализации закона Республики Казахстан от 6 октября 2020 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты республики казахстан по вопросам противодействия коррупции») [7], внесены изменения в ряд законов изменения, в том числе, в закон РК «О противодействии коррупции».

В п. 4 этого закона в статью 16 «О противодействии коррупции» [8]:

дополнить пунктом 3 следующего содержания:

«3. В субъектах квазигосударственного сектора определяются структурные подразделения, исполняющие функции антикоррупционных комплаенс-служб, основной задачей которых является обеспечение соблюдения соответствующей организацией и ее работниками законодательства Республики Казахстан о противодействии коррупции.

Субъекты предпринимательства, не являющиеся субъектами квазигосударственного сектора, вправе создавать антикоррупционные комплаенс-службы»;

5) статью 19 изложить в следующей редакции:

«Статья 19. Сотрудники антикоррупционной службы

Сотрудники антикоррупционной службы при исполнении ими служебных

обязанностей обладают полномочиями, установленными Законом Республики Казахстан «О правоохранительной службе» и иными законами Республики Казахстан.»;

б) в статье 21:

подпункт 4) пункта 1 изложить в следующей редакции:

«4) осуществляет иные полномочия, возложенные законами Республики Казахстан, а также актами Президента Республики Казахстан»;

в пункте 2:

абзац первый изложить в следующей редакции:

«2. Антикоррупционная служба в пределах своих полномочий вправе:»;

подпункты 5), 7) и 11) изложить в следующей редакции:

«5) вносить государственным органам, организациям или лицам, исполняющим в них управленческие функции, представления о принятии мер по устранению обстоятельств, способствовавших совершению уголовного правонарушения или устранению других нарушений закона, в порядке, установленном уголовно-процессуальным законодательством Республики Казахстан;

«7) требовать производства ревизий, налоговых и других проверок, аудита и оценки от уполномоченных органов, должностных лиц и субъектов квазигосударственного сектора в случаях, предусмотренных законодательством Республики Казахстан;»;

«11) реализовывать иные права, возложенные законами Республики Казахстан, а также актами Президента Республики Казахстан;

7) пункты 1 и 2 статьи 24 изложить в следующей редакции:

«1. Лицо, располагающее информацией о готовящемся, совершаемом или совершенном коррупционном правонарушении, информирует об этом вышестоящего руководителя и (или) руководство государственного органа либо организации, сотрудником которой является, и (или) уполномоченные государственные органы.

2. Вышестоящий руководитель, руководство государственного органа, организации, уполномоченные государственные органы обязаны принять меры по поступившему сообщению о коррупционном правонарушении в соответствии с законами Республики Казахстан.»;

8) пункт 4 статьи 25 изложить в следующей редакции:

«4. Учет, хранение, оценка и дальнейшее использование сданного имущества осуществляются в порядке, установленном Правительством Республики Казахстан.» [7].

Принят Закон "О закупках отдельных субъектов квазигосударственного сектора", который унифицировал закупки АО "ФНБ "Самрук-Казына", иных национальных холдингов, национальных компаний, их дочерних организаций.

Введены электронный механизм закупок с камеральным контролем, реестр недобросовестных участников, повышены требования для внеконкурсных процедур [7].

С 2021 года в квазигосударственном секторе в целях усиления подотчетности создаются общественные советы.

Противодействие коррупции в квазигосударственном и частном секторах

Законодательно закреплено создание антикоррупционных комплаенс-служб.

Принят Закон "О закупках отдельных субъектов квазигосударственного сектора", который унифицировал закупки АО "ФНБ "Самрук-Казына", иных национальных холдингов, национальных компаний, их дочерних организаций.

Введены электронный механизм закупок с камеральным контролем, реестр недобросовестных участников, повышены требования для внеконкурсных процедур [7].

С 2021 года в квазигосударственном секторе в целях усиления подотчетности создаются общественные советы.

Казахстан присоединился к основным международным конвенциям в сфере противодействия коррупции и отмыванию доходов, Стамбульскому плану действий по борьбе против коррупции (в рамках сети Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) и вступил в Группу государств против коррупции (ГРЕКО) [7].

Налажено конструктивное взаимодействие с международными организациями и зарубежными антикоррупционными органами.

В 2019 году на Пленарном заседании Антикоррупционной сети ОЭСР для стран Восточной Европы и Центральной Азии мониторинговой группой представлена позитивная оценка промежуточного отчета Казахстана об исполнении рекомендаций 4-го раунда Стамбульского плана (из 29 рекомендаций по 20 отмечается прогресс) [7].

Список использованной литературы:

1 Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802 «Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан» (Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы).// ИС Адилет.

2 Послание Президента от 14 декабря 2012 г. «Стратегия Казахстан - 2050: новый политический курс состоявшего государства» // ИС Адилет.

3 Указ Президента от 26 декабря 2014 года № 987 «Об антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015 -2025 годы» // ИС Адилет.

4 План наций -100 конкретных шагов по реализации пяти конституционных реформ»// ИС Адилет.

5 Послание Президента от 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность»// ИС Адилет.

6 Программа «Семь камней правосудия»// ИС Адилет.

7 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции» (распоряжение премьер-министра Республики Казахстан от 30 октября 2020 года № 140-р «О мерах по реализации закона Республики Казахстан от 6 октября 2020 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты республики казахстан по вопросам противодействия коррупции»)//ИС Адилет.

8 Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК. Закон РК « О противодействии коррупции»// ИС Адилет.

СЕКЦИЯ . СОВРЕМЕННЫЙ КАЗАХСТАН: НОВЫЙ ВЕКТОР РАЗВИТИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.

ЭЛЕКТОРАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

АКАНОВ А. Т.

Студент группы УА-21-2

СЕЙФУЛЛИНА Г. Р.

Научный руководитель: к.ф.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассмотрены роль и значение электоральной активности молодежи. Проанализированы основные причины абсентеизма среди молодежи и определены возможные пути повышения электоральной активности молодого поколения.

Ключевые слова: Электоральная активность, государство, политика, молодежь, выборы, избиратель.

Электоральная активность является показателем участия граждан в выборах различного уровня и тем самым формирования представительных органов власти, а также в решении актуальных вопросов развития общества.

Право избирать и быть избранным в органы государственной власти, органы местного самоуправления, а также право участвовать в референдуме относится к основным политическим правам, определяющим правовой статус гражданина, важнейшую форму его участия в управлении делами государства. Участие в избирательном процессе в современных условиях для большинства населения является основной, а зачастую и единственной формой участия в политике, реализации своего конституционного права. Однако, как свидетельствует практика проведения выборных процессов, явка на избирательные участки имеет тенденцию к снижению и является одной из актуальнейших проблем жизни общества. Особую озабоченность вызывают тенденции к пассивной позиции среди молодежи, игнорирования политической сферы жизни общества. Общая численность населения нашей страны составляет 18 879 552 человек [1], среди которых людей до 30 лет около 9 000 000, и из этих 9 000 000 примут участие в выборах, при этом подходя к этому процессу серьезно и заинтересованно, около 35-40% в лучшем случае. Между тем именно молодежь должна быть самой активной частью общества, так как в стратегическом плане именно она заинтересована в сохранении существующего положения дел, или, наоборот, реформировании и формировании иных платформ будущего развития общества.

В ряду причин нежелания молодежи участвовать в выборном процессе следует отметить следующее:

- 1) Манипуляция молодежью предвыборными кампаниями.

В период проведения предвыборной кампании политтехнологи используют все многообразие средств воздействия на электорат, с целью вызвать доверие, получить поддержку, завоевать приверженцев, заполучить голоса избирателей. Предвыборную кампанию можно сравнить с хорошо подготовленным шоу, которое приносит популярность и успех главным действующим лицам. Но к большому сожалению, в большинстве случаев после достижения кандидатами-«шоуменами» своих целей, о молодежи банально забывают до следующих выборов, что вызывает у молодого поколения неприятие выборов в будущем.

2) Советское прошлое нашей страны.

Политическая история Казахстана советского периода известна серьезными нарушениями законности, массовыми репрессиями, которые дискредитировали советский общественно-политический строй. Известно, что за время существования ГУЛАГ-а его жертвами стало около 20 млн. человек, по политическим мотивам были осуждены более 5 млн. человек, из которых не менее миллиона расстреляны [2].

Такое прошлое страны не могло не оставить след в жизни и психологии граждан вплоть до боязни принятия участия в жизни государства. Разочарование прежней социально-политической системой породило недоверие к власти и дезориентировало людей. С обретением независимости, в условиях демократизации казахстанского общества осуществляется деятельность, направленная на повышение уважения и доверия населения к государству, повышение на должный уровень вовлеченность граждан в решение проблем развития общества. Свои плоды в деле решения данной проблемы дает реализация «Концепции слышащего государства» [3], определенная в «Стратегическом плане развития Казахстана до 2025 года», который является частью общей стратегии «Казахстан 2050».

Данная концепция была создана для развития эффективного взаимодействия гражданского общества с органами государственного управления. Связь граждан и власти должна осуществляться на прямую и в кратчайшие сроки.

3) Желание получить ожидаемые результаты в кратчайшие сроки

В основе такой позиции неучастия молодого населения в выборах лежит несформированность критического мышления и нежелание объективно и всесторонне оценить положение общества. Неудовлетворенность стремления получить высокие стандарты жизни дезорганизует человека, порождает апатию. Между тем, следует отметить, что немаловажным условием роста благосостояния населения является осознанное и ответственное отношение граждан страны к проблемам общества, личная заинтересованность и деятельность в организации работы по повышению эффективности производства, прежде всего общественной производительности труда.

4) Стереотипное мнение – мой голос ничего не решает.

Непонимание значимости собственной роли в политических процессах как правило связано с низким уровнем образования, при этом немаловажную роль играют негативные сообщения СМИ обо всех кандидатах и процессе выборов в целом, а также искусственное стимулирование абсентеизма некоторыми кандидатами с целью сократить активный электорат соперника. Оценивая абсентеизм такого рода, хотелось бы привести слова американского критика Дж.Д.Натана: «Плохие власти выбираются хорошими гражданами, которые не голосуют».

Перейдем к недостаткам вызванных отсутствием электоральной активности молодежи. Во-первых, позиция воздержания в политике, как правило, не является нейтральной, поскольку имеет определенные последствия. Тот, кто воздержался, облегчил действия другим. К власти могут прийти нежелательные партии и личности, в том числе радикального и экстремистского толка. Вторым недостатком является то, что при отсутствии голосов молодых, решения будущего вектора развития государства будет приниматься оставшимися возрастными группами.

После всего вышесказанного, т.е. ряда причин отсутствия электоральной активности среди молодежи и вытекающих из этого недостатков, необходимо назвать возможные пути решения данной проблемы. Я уже начинал говорить о «Концепции слышащего государства», это уже большой шаг к повышению электоральной активности, но этого все равно мало. Прежде всего для улучшения данного показателя нужно не просто реагировать на озвучиваемые проблемы населения, например, «починить дороги, очистить парки и т.п.», но и расширять стартовые возможности для молодежи, поддерживать инициативы молодого поколения. Приведу пример, в нашей стране много не просто умных и образованных ребят, а по истине гениев, одаренных личностей, но которые, к большому

сожалению, покидают нашу страну, тем самым создавая большую проблему «утечку мозгов». А причиной этого является то, что они банально не находят поддержку для своего дальнейшего развития и просто переезжают туда, где они ее получают, где видят перспективы своего роста. Возможной причиной «утечки мозгов» является состояние сферы профессионального образования, которое не всегда и не в полной мере способно обеспечить качество предоставляемых образовательных услуг, соответствующее требованиям современности и мировым стандартам. В результате молодые люди оказываются не высокообразованными и необходимыми стране специалистами, а пополняющими число лиц, которые не могут найти себе применение по полученной специальности. Государство на пути решения данного вопроса. Так, организованы такие образовательные учреждения как Назарбаев Интеллектуальные школы и Назарбаев Университет, которые сочетают в себе достижения национальной системы образования и преимущества мировой научно-образовательной практики. Приостанавливаются и отзываются лицензии ряда вузов по причине низкого качества образования, некачественной подготовки кадров и других нарушений.

Подчеркиваю необходимость поддержки молодежи с целью развития ее потенциала в интересах нашей республики. Надо верить и доверять молодежи, привлекать к участию в управленческой деятельности, поддерживать молодежные проекты. В случае выполнения данных пунктов, молодежь, во-первых, перестанет покидать страну, а во-вторых, начнет верить в светлое будущее нашей страны и проявит интерес к происходящему.

Задача заключается в том, чтобы реальными и действенными мерами (правовыми, экономическими, организационными) предотвратить противостояние власти подавляющей части молодежного электората, превратить этот стратегический электоральный ресурс из возможного в реальный. Желаемое изменение отношения молодежи к политике, в том числе к выборному процессу произойдет тогда, когда молодые люди будут воспринимать себя реальными участниками и субъектами трансформационных процессов в нашей стране. А для этого государственная молодежная политика должна быть реальной, а не формальной. Реальными для молодежи должны стать доступное качественное образование, открытие своего дела, реализация приобретенных профессиональных навыков за достойную плату, создание семьи, приобретение жилья и т.п.

Молодежь – будущее нашей страны. Хочется закончить данную статью словами Мыржакыпа Дулатова: «Мен жастарға сенемін» [4].

Список литературы:

1. Демографическая статистика. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК <https://stat.gov.kz>
2. Наумова Т.В. Советское прошлое и российское настоящее: успехи и неудачи <https://cyberleninka.ru>
3. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» (г. Нур-Султан, 2 сентября 2019 года) <https://www.akorda.kz>
4. Дулатов М. «Мен жастарға сенемін» <https://bilim-all.kz>

ӘЛМАҒАНБЕТОВА А.Қ.

ГАЛИМОВА А. Е.

ПиМО-21-1к топ студенттері

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

ЖАКИШЕВА Г.С.

Ғылыми жетекші: оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Осы мақала эмоционалды тұрақтылықты қалыптастырудың негізгі жолы – психологиялық және физикалық деңгейлерде эмоционалды еріктік реттеу эмоционалды тұрақтылықты қамтамасыз ететін жеке тұлғаның жеке қасиеттері мен ақыл-ой функциялары болып келеді. Эмоционалды тұрақтылықты оқу үрдісі кезінде қалыптастыру міндетті болып келеді.

Түйінді сөз – психологиялық денсаулық, психологиялық тұрақтылық, тұлғалық өсу, құзыреттілік, өзін-өзі қалыптастыру.

Қазіргі кезде психология саласына деген қызығушылық ерекше, бірақ ол қызығушылық пен қажеттілік психолог маманның өз қызметін тиімді және нәтижелі атқаруында. Осы орайда қазіргі кезде психолог маманның өз қызметінде түрлі эмоционалды қиындықтарға төтеп бере білуі ең алдымен өзіндік эмоционалды ұстамдылығының қалыптасуына байланысты болып келеді. Сол себепті біздің қарастырылатын мәселеміз болашақ психологқа қаншалықты ұстамды болуы маңызды екендігінде және де эмоционалды ұстамдылықты студенттік кезеңде, оқу және тәжірибе барысында қалыптастыра білуінде.

Эмоционалды ұстамдылық ол психолог маманға ерекше қажет сапаларының бірі болып табылады, сол арқылы ол адамдарға көмек көрсету барысында өзін-өзі басқара білу қабілетін арттырады, түрлі эмоционалды қиын жағдайларда шешім таба білуге икемді болады. Эмоционалды ұстамдылық мәселесі психология саласындағы қиындықтар мен қайшылықтарға байланысты қазіргі таңда өзекті болып отыр. Себебі көптеген мамандар өз қызметінде қиындықтарға ең алдымен эмоционалды ұстамды бола білмегендігінен бас тартуда. Әрине эмоционалды ұстамдылық жеке тұлғаның өзіндік ерекше қасиеті болғанымен болашақ психолог оны өз-өзіне қалыптастыруы негізгі шарт. Бұл мәселе көптеген отандық және шетелдік зерттеулерде орын алғанымен, оның студент-психологта даму жолдары әлі күнге дейін өз өзектілігін жойған емес.

Тұлғаның эмоционалды аймағы ерекшеліктері көп жағдайда адамның өмірлік сферасына ықпал етеді. Жоғары оқу орнындағы оқыту формалары, әдістер, интеллектуалдық қызмет мазмұнын бекітетін аса жоғары талаптар студенттердің жүйке жүйесіне шамадан артық күш түсіріп, болашақ кәсіби іс-әрекетіне қажетті сапаларды дағдылауына өз әсерін тигізеді. Қазіргі таңда студенттердің әртүрлі эмоциялық ерекшеліктерін зерттеу өзекті мәселе болуы да осыда. Өйткені эмоционалды даму студент тұлғасын толыққанды қалыптастыруға үлкен үлес қосады. Эмоционалды ұстамдылық өте күрделі мәселе болғандықтан, ол терең де арнайы кешенде зерттеуді талап етеді.

Эмоционалды ұстамдылық түсінігі: эмоционалды ұстамдылық жайлы түсініктік анықтамасы әрқилы екендігін көптеген әдебиеттер көрсетіп отыр. Бұл жеке тұлғаның эмоционалды аймағына байланысты болатын мінез-құлық (В.М. Писаренко), белсенділік деңгейіндегі эмоцияның оңтайлы деңгейі (О.А. Черникова), эмоционалды күйді реттей білу қабілеті, жарыстар жағдайында оңтайлы эмоционалды шиеленісті сақтау қабілеті (Ю.М. Блудов), стресс жағдайында қажетті психологиялық сапа (А.В. Родионов), психикалық әрекеттегі жоғары деңгей (Н.А. Худадов), эмоция мазмұнының бірқалыптылығы (Н.Д. Левитов), жеке тұлғаның өзіндік мінез-құлқы, темпераменті (В.Д. Небилицын, А.Ю. Ольшанникова, Б.М. Теплов).

Эмоционалды ұстамдылық – жеке тұлғаның интегралды қасиеттері ол эмоционалды, ерікті, интеллектуалды, индивид іс-әрекетіндегі мотивацияның психологиялық компоненті, тиімді, мақсатқа жетудегі эмоционалды күрделі жағдайда әлеуметтік-рөлдік мінез-құлықтың тиімділігі мен іс-әрекеттің мақсаты және сәтті болуын жүзеге асырады.

Психологтың өзіндік жеке тұлғалық сапалары, мінез-құлық ерекшеліктері оның қызметінде негізгі орынды атқарады. Сол себепті психолог мамандарды даярлауда олардың өзін-өзі тану мәселесіне үлкен мән берілуі қажет, олардың әр кезде өзін-өзі өзектендіруі, жаңа нәрсені білуге үйренуге деген талпынысы өте жоғары болуы қажет.

Эмоционалды ұстамдылық қалыптасқан жағдайда маманның кәсіби іс-әрекетінде нақты нәтижелер мен жетістіктер көрініс берері анық. Психология саласында қызмет атқарған шетелдік және отандық ғалымдар психолог қызметіндегі эмоционалды ұстамдықты бірнеше бағытқа бөліп көрсеткен. Яғни психологиялық ұстамдылық ол ең алдымен болашақ психологтың клиентке көрсетер көмегіндегі маңыздылығы жайлы айтылған. Р.В. Овчарова өз зерттеулерінде болашақ психолог іс-әрекетіне қойылатын талаптардың Р. Кэттел әдістемесін жүргізгеннен кейін практик психологтың жеке тұлғалық ерекшеліктерін көрсеткен:

1. Психолог аналитик – өте ақылды, өз ойын еркін жеткізуші, адамның жан дүниесіне үңіле алушы.

2. Жылдар тілдесе алушы психолог – қарымқатынасшыл, адамдардың есімін есінде жақсы сақтаушы, белсенді топтарды ұйымдастырушы, адамдарға үлкен үміт артушы.

3. Тәжірибелік сұрақтарды жылдам шешуші, адал, жауапкершілігі өте жоғары, мықты, өжет, өзін-өзі басқара алушы.

4. Эмоционалды ұстамды, стресске төзімді, салмақты, мәселені дұрыс шешуші.

Осымен қатар Р.В. Овчарова психолог жұмысымен сәйкес келмейтін жеке тұлғалық көрністерді де атаған, олар: төмен интеллект, жеке тұлғаның төмен «эгосы», эмпатияның болмауы, өздігінен ойланып шешім қабылдай алмауы, өз мәселелерін шеше алмаушы, ұйымдастырушылық қабілетінің жоқтығы, стресске төзімді болмауы, басқаның қолдауына тәуелді, жоғары мазасыздық пен өзін-өзі кінәлаушы, өзін-өзі төмен бағалаушы.

М.М. Обозов келесі сапаларға үлкен мән берген:

– Зерттелуші жеке тұлғаны өзіндік ерекшеліктеріне байланысты бағаламау;

– психологиялық көмекке жүгінуші адамның эмоционалды күйіне сыпайылық таныту;

– бір тақырыптан келесіге жылдам ауысушы, эмоционалды икемді, жылдам шешім табушы;

– эмоционалды ұстамды және шыдамды, психологиялық көмек көрсетуде өзін-өзі басқара білетін және клиенттің алаңдаушылығы мен мазасыздығын төмендете алушы;

– көмек көрсету барысында өзін кәсіби маман ретінде мәдениетті ұстаушы;

– клиентке нақты жауап бере білуші, өз ойын еркін және нәтижелі болатындай жеткізуші, клиенттің бір тақырыптан келесіге жылдам ауысуына байланысты талдау жасауы.

Бұл ғылыми қағидаларды ескере келе өз мамандығының қаншалықты маңызды екендігін, аз уақыт арасында мүлдем таныс емес адамның жанына үңілетіндігі жайлы, оның жан күйзелісіне терең ой салып кәсіби көмек көрсете алатындығы жайлы білуі қажет.

Студенттердің эмоционалды ұстамдылығының тиімді қалыптасуына арнайы психофизиологиялық тренингтер мен жаттығулар, ойындар, психодиагностикалық жұмыстар негіз болып келеді. Эмоционалды тұрақтылықты қалыптастырудың негізгі жолы – психологиялық және физикалық деңгейлерде эмоционалды еріктік реттеу эмоционалдық тұрақтылықты қамтамасыз ететін жеке тұлғаның жеке қасиеттері мен ақыл-ой функциялары болып келеді. Эмоционалды тұрақтылықты оқу үрдісі кезінде қалыптастыру міндетті болып келеді.

Эмоционалды тұрақтылықты қалыптастыруда психодиагностикалық және психокоррекциялық жұмыстар негізгі орын алады. Жоғарыда айтылып кеткендей

эмоционалды ұстамдылықты зерттеу ұзақ мерзімді алады, сол себепті оны анықтаумен қатар түзету жұмыстары да өз кезегінде тиімді және нәтижелі орындалуы қажет. Студенттердің жас ерекшелігі мен өз мамандықтарына деген таңдаулары ескерілуі қажет. Студент психологтар оқу процесінде алған ақпараттарын тәжірибе жүзінде қолдана отырып, өз-өздеріне психологиялық бақылау жүргізулері де маңызды, себебі олардың эмоционалды ұстамдылығын олар ең алдымен өздері анықтай білгендері түзету барысында нәтижелі болып келеді.

Студенттерде эмоционалды тұрақтылықтың қалыптасуы олардың келешек іс-әрекеттерінде эмоционалды қиын жағдайдан шыға білуде тиімді болып табылады.

Эмоционалды ұстамдылық көрсеткіштеріне:

– шешім қабылдауда мәселені жеткілікті түсінуші, жағдайды талдай білуші, бағалаушы;

– талап етілген міндеттерді орындаушы, мақсатқа бағытталған және мақсатына жетуде дұрыс әрекет жасаушы;

– мінез-құлық реакциялары – іс-әрекетінің өзектілігі мен бағыттылығы, сауаттылық, сөйлеу жылдамдығы мен ондағы сауаттылық нормалары.

Эмоционалды ұстамдылықтың болмауы студент тұлғасының қалыптасуында іс-әрекет нәтижелілігінің төмендеуі өз кезегінде оның эмоционалды күйзелісі мен мазасыздануын күшейтеді, осылайша тұйық шеңбер пайда болады. Эмоционалды ұстамдылықтың дамымауы мазасызданудың жоғарғы деңгейі невротикалық сипаттағы түрліше функционалды бұзылуларына әкеп соғады. Біз мазасызданудың қолайсыздық қаупін алдын ала сезумен байланысты, эмоционалды дискомфортты бастан кешу екенін білдіреді. Мазасыздық – қорқынышты эмоционалды түрде сезіну. Эмоционалды аймақ қобалжу және сезімнен тұрады. Кез келген қобалжу бұл индивидтің қандай да бір қажеттілікке қанағаттану үрдісін бағалау.

Адамның эмоционалдық қобалжуы эмоция және эмоционалдық күйге бөлінеді. Д.О. Хебб адамның эмоционалдық қозумен практикалық әрекетінің табыстылығы деңгейінің арасындағы тәуелділікті эксперименталды жолмен анықтауға мүмкіндік алды. Әр адам үшін жұмыстағы тиімділікті қамтамасыз ететін эмоционалдық қозу дәрежесі болады.

Эмоционалдық қозудың тиімді деңгейі көптеген факторлардан, әсіресе орындалатын әрекеттің шартына, ерекшелігіне байланысты. Аса әлсіз эмоционалды қозу әрекеті қажетті мотивациямен қамтамасыз етпейді, ал күштісі оны бұзып, тәжірибеде басқаруды мүмкін емес етеді.

Қортындылай келе қазіргі психология – педагогика ғылымының қарастыратын сұрақтарының көптігіне қарамастан, жоғары оқу орны студенттерінің эмоционалдық ұстамдылығын зерттеу жолдары мен тәсілдері әлі де жете зерттелмеген мәселелердің қатарында қалып отыр. Оны шешу жоғары оқу орнында студенттердің эмоционалдық ұстамдылығын зерттеуді есепке алуды талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Шевеленкова, Т.Д. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования) / Т.Д. Шевеленкова, П.П. Фесенко // Психологическая диагностика. — 2005. — № 3. — С. 95—123.

2. Куликов, Л.В. Детерминанты удовлетворенности жизнью / Л.В.Куликов // Общество и политика; под. ред. В.Ю. Большакова. – 2000. –№3. - С. 476-510

3. Шевеленкова, Т.Д., Фесенко, П.П. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования) // Психологическая диагностика. - 2005. - № 3. - С. 95-129.

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСУДЕГІ САЯСАТ

ЖЕҢІСБАЙ С.Б.

ГМУ-31 тобының - 3 курс студенті

ЕСКЕРОВА З.А.

Ғылыми жетекші – э.ғ.м., аға оқытушы

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

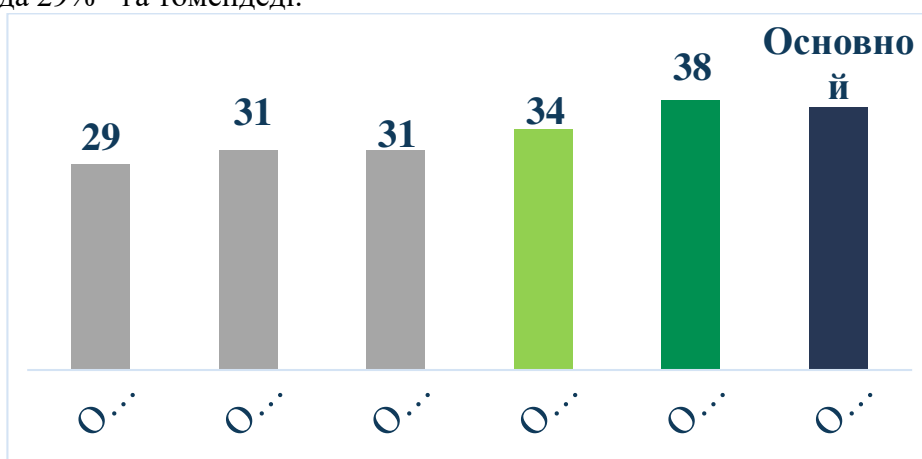
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Түйіндеме: Мақалада экономикалық және әлеуметтік дамуға кедергі ретінде анықталған Қарағанды облысы бойынша билік құрылымдарының өкілдері құрған, басқарудың тиімділігі мен қоғамның институционалдық негізін әлсірететін сыбайлас жемқорлық ұғымы зерттелген. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет мақалада мемлекет жасаған экономикалық қауіп-қатерлерден ел экономикасына орны толмас зиян келтіруге жол бермеуге кепілдік беретін жағдайлар ретінде ұсынылған.

Кілттік сөздер: сыбайлас жемқорлық, саяси, сыбайлас жемқорлық саясаты, бағдарлама.

Мелекеттің қазіргі таңда басты мақсаты сыбайлас жемқорлықсыз, ашық жаңа Қазақстанды құру. Жалпы айтқанда, Қазақстанда сыбайлас жемқорлық туралы өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап аса қауіпті құбылыс ретінде қарастырылды. Барлық заңнамалық және нормативтік актілерде паракорлық пен сыбайлас жемқорлық біздің қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне түбегейлі қайшы келетіні атап өтілген. Президенттің айтуынша, сыбайлас жемқорлықпен ымырасыз күресу – біздің саясатымыздағы негізгі басымдықтың бірі. Сондықтанда бұл тақырып қоғамда және мемлекетте маңызды, өткір мәселе болып қалады.

Ел басшылығының саяси ерік-жігерінің, демократияландыру призмасы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйелі және кешенді шаралар, сондай-ақ азаматтық қоғамның белсенді тартылуы арқылы саяси жаңғыртуға бағытталған дәйекті бағыттың нәтижесінде Қазақстан 2021 жылы Transparency International-дың сыбайлас жемқорлықты түйсіну индексіде алғаш рет 37 балл жинады, бұл 19 позицияға жоғары көтерілуге және 180 елдің арасында 102-орынды иеленуге мүмкіндік берді, яғни Қазақстанда сыбайлас жемқорлық деңгейі бір жылда 29% - ға төмендеді.

Сурет 1. Қазақстандағы сыбайлас жемқорлықты түйсіну индексі.

Сыбайлас жемқорлық-бұл мемлекеттік қызметшілер, мемлекеттік және өзге де басқарушылық функцияларды, оның ішінде жеке секторда да орындауға уәкілеттік берілген адамдар өздерінің қызметтік жағдайын, атқарып отырған лауазымының мәртебесі мен беделін қызмет мүдделеріне және белгіленген құқық пен мораль нормаларына қарамастан жеке байыту немесе қадағалау мақсатында пайдаланатын қоғам мен мемлекеттің ыдырауынан тұратын әлеуметтік құбылыс. Қандай деректерге сүйенсекте, мемлекеттік және жергілікті билік органдарда сыбайлас жемқорлық деңгейі өте жоғары. Әрине

атқарушы билік органдарында сыбайлас жемқорлық бар, өйткені олар арқылы мемлекет жеке, қоғамдық, экономикалық өмірге араласады.

Қарағанды облысы мемлекетіміздің орталығында орналасқан маңызды өнеркәсіптік өңірлерінің бірі болып табылады. Кез келген аймақтың дамуы ол мемлекеттік билікке тікелей байланысты, соған сәйкес елімізде аймақтық рейтинг жүзеге асырылады. Бұл рейтинг жергілікті атқарушы билік органдардың жұмысын, яғни олардың қызметін барлық көрсеткіштер бойынша бағалайды. Жергілікті атқарушы билік органдардың жұмысын бағалау – халықтың билік органдарына сенім коэффициентін және мемлекеттік басқару сапасын көрсетеді. Қарағанды облысының мемлекеттік басқару сапасына келетін болсақ, 2021 жылдың қорытындысы бойынша 65,94 % жинап, 3 орынға ие болды. Бұл базистік жылмен салыстырғанда 9 көрсеткішке жоғары (Сурет).

Сурет 2. Мемлекеттік басқару сапасын анықтайтын Қазақстан өңірлер рейтингі.

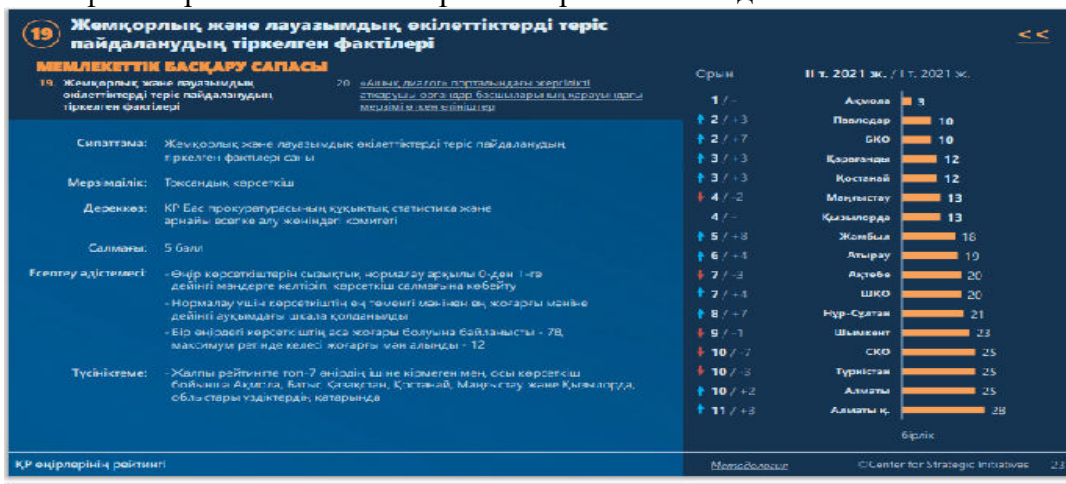
Бұл өңірдің сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылының ахуалына келетін болсақ, 2020 жылдың қорытындысы бойынша Қарағанды облысындағы аймақтық сыбайлас жемқорлық деңгейі 33% құрады. Ол келесі кестеде көрсетілген.

Аймақтар	Әлеуметтік зерттеулер			Жемқорлық деңгейі
	A	ab _{kor}	ac _{kor}	
Нұр – Сұлтан қ	20,3	46,3	55,0	53,6
Алматы қ	31,5	80,8	76,7	51,6
Шымкент қ	25,0	70,0	50,0	75,2
Ақмола облысы	21,0	51,4	53,4	52,0
Ақтөбе облысы	22,1	58,8	51,5	61,0
Алматы облысы	26,9	70,2	64,4	57,9
Атырау облысы	27,8	70,0	68,8	58,0
ШҚО	11,9	34,3	25,0	42,3
Жамбыл облысы	32,5	80,6	81,8	84,0

БҚО	20,4	51,3	50,8	41,4
Қарағанды облысы	19,9	53,5	46,0	33,3
Қостанай облысы	14,5	39,0	33,6	38,1
Қызылорда облысы	22,4	52,2	60,0	64,9
Маңғыстау облысы	16,1	32,1	48,3	59,1
Павлодар облысы	29,9	76,3	73,0	60,1
СҚО	18,1	49,8	40,7	38,3
Түркістан облысы	34,8	83,2	90,9	69,3
Ескерту: ақпарат көзі - https://inbusiness.kz/ru/news/bolshe-vsego-korruptionery-lyubyat-vzyatki-osobenno-rabotniki-zhkh				

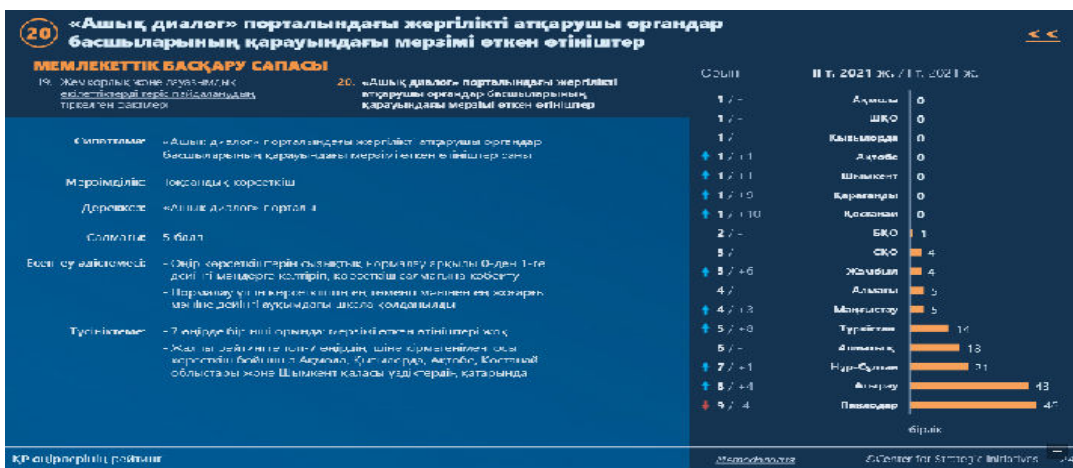
2021 жылы «Ашық диалог» бағдарламасының статистикалық деректері көрсетіп отырғандай, облысының жергілікті билік органдары сыбайлас жемқорлықтың орташа деңгейіне жатқызылған.

Ал есептік кезеңде жемқорлық пен лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану тіркелген фактілер бойынша облыс үшінші орынға ие болды.

Сурет 3. Жемқорлық пен лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану тіркелген фактілер

Билік пен қоғам арасындағы байланысты орнататын, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықты алдын алу мақсатында «Ашық диалог» порталы қызмет етуде. Бұл портал мемлекеттік және жергілікті билік органдардың жұмысын барлық көрсеткіштер бойынша бағалауға мүмкіндік береді және олардың басқару қызметіндегі ашықтық, анықтылық қағидасын қалыптастырады. Мысалы, «Ашық диалог» порталындағы Қарағанды облысының жергілікті атқарушы органдар басшыларына келіп түскен өтініштер дер кезеңде қарастырылып, жауап берілген. Яғни бұл көрсеткіш, бұл аймақтың билік басшылары өз жұмысын сапалы, тиімді жүзеге асырып жатқанын көрсетеді. Оны толықтай келесі суретте көре аласыздар (Сурет).

Сурет 3. Жергілікті атқарушы органдар басшыларының қарауындағы мерзімі өткен өтініштер.

Transparency Kazakhstan зерттеулеріне сәйкес, Қарағанды өңірінде 2021 жылдың 8 айында 37 сыбайлас жемқорлық қылмыстары тіркелген (2020 жылы – 85). Соңын ішінде:

 Қарағанды облысы 2021 жылы (8 ай)	
Салалар	Тіркелген қылмыстар
Парақорлық	28
Денсаулық сақтау	8
Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы	35
Жер қатынастары	7
Ауыл шаруашылық	3
Құрылыс	3
Ескерту: кесте автормен жасалған	

Кесте №1. Сыбайлас жемқорлық салалар бойынша.

Кестеде көріп отырғанымыздай, өткен жылы жемқорлық бойынша қылмыстар көбінесе пара алудың 51 фактісі тіркелген болса (заңды бұзудың жалпы санының 60%), ағымдағы жылы – 28 (75%). Парақорлықты азаматтар да, лауазымды тұлғалар да жасаған. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының ең көп саны екі жыл ішінде-2020 жылдың басынан бастап – тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласында тіркелді-35.

Сайып келгенде азаматтардың билікке деген сенім деңгейін арттыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шеңберінде мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығын кеңейту және жемқорлық деңгейін төмендету мақсатында Бұл аймақта бірнеше жобаларды жүзеге асыру аясында сыбайлас жемқорлық деңгейі төмендеп, оң нәтиже берген. Осы жобаларды атап өтетін болсақ, олар: "Сарыарқа-адалдық алаңы", «Бизнесті және инвестицияларды қорғау» жобасы және «Ашық бюджеттердің интерактивті картасы» (Сурет).

"Saryarqa - Adaldyq Alańy" жобасының басты мақсаты - тұрмыстық сыбайлас жемқорлықты жою және әлеуметтік маңызы бар салаларда сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін жою. Жобаның міндеттері:

- Мемлекеттік қызмет көрсету кезінде азаматтар үшін қолайлы жағдай жасау;
- Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру;
- Қоғамдық бақылауды күшейту;
- Парасаттылық идеологиясын ауқымды ілгерілету.

Бұл жоба аясында 2021 жылы облыс бойынша 170 адалдық дүкені ашылды. Өңірде 47 орен спаре және 48 фронт-офис, 18 сервистік әкімдік, 202 өзіне-өзі қызмет көрсету бұрышы жұмыс істейді. Барлық қалалар мен аудандарда "Сарыарқа - адалдық алаңы" жобалық кеңселері жұмыс істейді.

Қарағанды облысында сыбайлас жемқорлықтың деңгейін төмендету үшін халықпен ақпараттық-ағартушылық, тәрбие және консультациялық жұмыстарды кеңейту қажеттілігін алға қояды. Яғни, басқаша айтқанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру керек.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру - сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті көрсететін құндылықтар жүйесін сақтау және нығайту бойынша өз құзыреті шегінде жүзеге асыратын қызметі.

Осы мақсатты көздей отырып, бұл аймақта агенттік бірқатар жаңа онлайн-жобаларға бастамашылық етті.

«Adal Kómek» волонтерлік жобасы шеңберінде 250 адвокат пен заңгер 7 мың онлайн-іс-шара өткізді (4,1 млн. азамат қамтылды) және азаматтардың 39 мың мәселесін шешті.

«Antikor Live» жобасымен және Агенттіктің ақпараттық-ағартушылық штабтарымен азаматтарды рухани-адамгершілік тәрбиелеу бойынша 10,7 мың онлайн-іс-шара (5,5 млн-нан астам адам), оның ішінде «Antikor Terme» республикалық халық шығармашылығы фестивалі және еліміздің әр өңірінен келген 16 жас ақынның қатысуымен алғашқы Antikor-айтыс өткізілді.

«Antikor News» жобасы сыбайлас жемқорлыққа қарсы өзекті контенттің үздіксіз көрсетілуін қамтамасыз етеді (Агенттіктің ресми аккаунттарындағы 690 жаңалық шығарылымы, 126 эксклюзивті жедел түсірілім, 647 брифинг, 800-ден астам спикер, оның ішінде 98 облыс әкімі). Мысалы, Қарағанды облысында Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде ҚР 2022-2026 ж. арналған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат тұжырымдамасы таныстырылды. Бұл кездесу барысында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда атқарылып жатқан шаралар, адалдық, парасаттылық құндылықтарын дәріптеу және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға тоқталып өтті.

1. <https://inbusiness.kz/ru/news/bolshe-vsego-korrupcionery-lyubyat-vzyatki-osobenno-rabotniki-zhkh>
2. Қазақстан Республикасы Президентінің "Қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүйесін жетілдіру жөніндегі шаралар туралы" Жарлығы. ҚР Президентінің Қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы кеңесте сөйлеген сөзі 19.04.2000 ж. - Алматы: "Аян Эдет" ЖШС, 2000 ж.
3. Дуванов с. билік және сыбайлас жемқорлық // сыбайлас жемқорлықсыз қоғамға. - 2001.-№ 3.
4. Қарағанды қаласы бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламалар.
5. 2015-2025 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегия, 2014 ж
6. <http://tikazakhstan.org>

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

ИВАНОВА А. В.

Студентка группы УА-21-2

СЕЙФУЛЛИНА Г. Р.

Научный руководитель: к.ф.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассмотрены современное состояние политической культуры в Республике Казахстан и ее роль в функционировании политической системы.

Ключевые слова: политическая культура, политическая система, политическая модернизация

Еще великий древнегреческий философ Аристотель определил сущность человека как общественного существа, из которой вытекают формы его бытия. Политическую систему следует рассматривать как образование, которое вытекает из общественной сущности человека и обеспечивает существование общества как единого целого. Это предопределяет необходимость централизованной политической власти, за овладение которой разворачивается вся палитра политической игры. В рамках политической системы реализуются общие и групповые интересы субъектов политики.

Политическая система - упорядоченная совокупность норм, институтов, организаций, идей, а также отношений и взаимодействий между ними, в ходе которых реализуется политическая власть. На функционирование институтов политической системы значительное влияние оказывает политическая культура общества, которая вбирает в себя весь опыт исторического развития общества. Политическую культуру Казахстана можно рассмотреть как синтез традиционной, советской и западной культуры.

Традиционные нормы регулирования общественных отношений объясняются кланово-патриархальной структурой общества, уходящей корнями в эпоху кочевого образа жизни и родоплеменной организации государства. Эта особенность традиционного уклада в той, или иной степени выраженности имеет место на всем протяжении истории казахского народа. Советский период – это время приоритетного соотношения себя с «единым советским народом», когда этнические особенности, выражающиеся в традиционной культуре, хотя и не исчезают вовсе, однако значительно нивелируются. В таких условиях родовая клановость отходит на второй план, проявляясь неявно. Проявление интерес к патриархальному типу взаимодействия, основанном на принципах родового деления общества вновь четко обозначился в 90-е годы XX века. Характерными чертами

традиционного регулирования взаимоотношений являются определяющая роль родственных, клановых и общих хозяйственных отношений при выборе лиц на руководящие должности, а значит и при принятии решений.

Черты советского типа политической культуры имеют значительное влияние на функционирование современной политической системы посредством сформированных культурных и политических установок, устойчивых образцов политического поведения людей, живших и работавших в СССР. Носители советского типа культуры считают, что с позиций общечеловеческих ценностей социалистическая действительность позволяла человеку считать себя свободным, так как были обеспечены работой, имели стабильное положение и уверенность в прогнозируемом будущем. Как наследие советской действительности в современной казахстанской политической культуре имеет место влияние одного из основных принципов организации межличностных отношений в советском государстве – коллективизм. Это влияние противоречиво, так как, с одной стороны, ориентирует на оказание помощи другому, проявление духа солидарности и товарищества, воспитывает чувство единства с судьбой страны и ответственности за общее благо. С другой стороны, часто дух коллективизма препятствует инициативе, поощряет уравниловку, становится основой иждивенческих настроений, подавляет способность к самоорганизации.

Специфические черты данного типа культуры проявляются в потребности в руководстве и чувстве благодарности им, в потребности почитания вождей, комфоризме, в осознании своей неспособности существенно повлиять на ход политических событий, абсолютизации классовых ценностей и отрицании достижений западной демократии и т.д.

Западный тип политической культуры со своими ценностными ориентациями встраивается в ценностный мир казахстанцев в процессе изменения экономических оснований развития общества, перехода от плановой экономики, основанной на общественной форме собственности, к рыночной, допущения различных форм собственности, включая частную собственность. Такие базовые ценности западного типа культуры как индивидуальная свобода личности, состязательность, демократизм утверждались в противоборстве с господством коллективистских форм организации частной жизни, подавлением централизованными структурами условий для индивидуальной предпринимательской деятельности, с ориентацией на доминирование в жизни общества властвующих структур.

Таким образом, политическая культура казахстанского общества обладает своими особенностями, демонстрируя определенное сочетание субкультурных ориентиров, симбиоз ценностных ориентаций и способов политического участия граждан.

«Январские события» 2022 года как лакмусовая бумага проявили болевые точки общественного развития Казахстана, нашедшие свое отражение в политическом сознании общества и получившие выражение в политическом поведении граждан страны. В этой ситуации еще более отчетливо определилась необходимость модернизации политической системы государства, которая в свою очередь обнаружила необходимость модернизации политической культуры общества. Заявленные Президентом страны К.-Ж. Токаевым преобразования в политической сфере призваны трансформировать политико-культурное состояние казахстанского общества. С этой целью предприняты шаги в сторону реального изменения гражданского статуса личности, организации такого функционирования механизмов власти, когда властные полномочия при принятии решений передаются законно избранным и надежно контролируемым народным избранникам.

Наряду с реализованными ранее такими мероприятиями как снижение регистрационного барьера для создания партий и порога их прохождения в Парламент, расширение представительства женщин и молодежи в Мажилесе и маслихатах, введение института парламентской оппозиции, включения в избирательные бюллетени графы «против всех», проведения прямых выборов сельских акимов, Главой государства инициировано следующее:

- 1) сокращение президентской квоты в Сенате с 15 до 10 депутатов (пять народных избранников будут рекомендованы Ассамблеей народа Казахстана);
- 2) формирование нижней палаты парламента по схеме: 70% по партийным спискам и 30% по округам, при этом предложено лишать мандатов тех депутатов, кто не выполнил предвыборные обещания;
- 3) введение внепартийного статуса президента и акимов (руководителей областей, городов, районов);
- 4) снижение регистрационного порога для создания партии в четыре раза — с 20 до 5 тысяч человек.

Таким образом, осознание самодостаточности человека для участия в политике и необходимости такого участия, а также восприятие и понимание политики как неизбежно конфликтной деятельности, в которой люди выполняют различные функции и роли, но в тоже время, деятельности, которую можно рационально организовать и регулировать, позволяет реально расширить социально-экономическое и политическое пространства для проявления гражданской активности людей, вовлечения их в перераспределение общественных материальных ресурсов, контроль за управляющими.

Политическая культура общества может и должна способствовать повышению эффективности функционирования политической системы, снижая степень отчуждения между властью и народом.

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» (г. Нур-Султан, 16 марта 2022 года) <https://online.zakon.kz/>
2. Особенности современной казахстанской политической культуры <https://helpiks.org/>

РИСКИ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

КИМ М. В., студент

Университет «Туран-Астана»,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан

ЖОЛАМАН У.Ш.

Научный руководитель: магистр, ст.преподаватель
Университет «Туран-Астана»
г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Аннотация.

В рамках события «Индустрия 4.0», четвертой промышленной революции, в течение которого активно реализуется интеграция цифровых технологий в производство и обслуживание человеческих потребностей, включая быт, труд и досуг, наблюдается ряд рисков и проблем, которые рассматриваются и изучаются в данном докладе. Также выделяются ключевые особенности при цифровизации. В настоящее время в Казахстане взят курс на цифровизацию экономики, главной целью которого является переход населения на безналичные расчёты.

Ключевые слова: цифровизация, риски, развитие экономики, цифровая экономика.

На данный момент замечается быстрый темп развития технологического прогресса. Государства инвестируют внушительное количество ресурсов в технологический прогресс, ради технологического преимущества на Мировой арене. Однако высокий уровень технологического оснащения не говорит о том, что в государстве прослеживаются высокие

темпы роста экономики и уровня жизни населения. В качестве объекта исследования выступает цифровая экономика. В основу исследования легли анализ, прогнозирование, систематизация и сопоставление различных научных трудов.

Новые технологии, стремительно входящие в нашу повседневную жизнь, обладают одним ключевым качеством: они существенно повышают эффективность деятельности как отдельного человека, так и целых секторов экономики. Благодаря технологическому прогрессу регулярно создаются новые экосистемы, значительно упрощается процесс коммуникации между государством и населением, предприятиями, финансовыми институтами, торговыми организациями.

Условно этапы становления цифровой экономики можно сформулировать следующим образом:

1. Эпоха логистики. Главным способом получения дохода была доставка товара до покупателя. Именно это заставляло купцов организовывать экспедиции в географически удаленные страны, что привело к совершению Великих географических открытий. Героями эпохи можно считать Джаккомо Медичи, Фернана Магеллана,

2. Эпоха ритейла. Началась с развитием механизированного транспорта. Основная концепция получения дохода заключалась в доведении товара непосредственно до конечного потребителя. Главным местом формирования дохода стали торговые сети. Яркие представители эпохи – Ингвар Кампард, Сэм Уолтон, Ричард Брэнсон.

3. Эпоха информации. Появление Интернета сделало покупателя еще ближе к бизнесу. Производители получили новые инструменты и научились по-новому изучать поведение потребителя. Примеры бизнес-успеха в эту эпоху продемонстрировали, Джеф Безос и Джек Ма.

4. Эпоха знаний. Новейшая экономическая история пишется компаниями под руководством Ларри Пейджа, Марка Цукерберга и Аркадия Волож. Их компании, собирая в сети информацию и изучая ее, создают базу знаний о поведении потребителя для формирования его цифрового профиля с целью управления им [1, с.52].

Таким образом, цифровую экономику можно рассматривать как эволюционное развитие экономики, в которой «обмен данными между участниками процессов в режиме онлайн пришел на смену аналоговому взаимодействию и затрагивает все отрасли экономики, а также способствует экономическому росту, предоставлению качественных услуг и неограниченной масштабируемости бизнес-модели на основе применения новых технологий» [2, с.28].

Цифровизации характерны следующие основные риски: снижение уровня безопасности информации. В том числе и нарушение частной жизни, то есть потенциальное наблюдение за гражданами и их финансовыми потоками; уменьшение числа вакантных рабочих мест низшего и среднего звена; заметное увеличение конкуренции во всех сферах экономики; необходимость пересмотра административного и налогового кодексов и т. д.

Существующие риски на финансовую систему именно в цифровой экономике условно можно разделить на две группы. Сторонники первой группы придерживаются мнения, что особенностью является то, что в большинстве случаев для определения отдельных рисков, которые имеют непосредственное значение для финансовой системы, выступают или сущность и особенности самой финансовой системы, или особенности изучаемой национальной экономики. Сторонники же противоположной точки зрения считают более обоснованным и целесообразным выделение не единичных факторов, а их групп (иначе говоря, групповой подход) [3, с.72-78].

Невозможно полностью оградиться от рисков, поэтому целесообразно интегрировать в систему управления финансами принцип распределения рисков, главная суть которого является оптимальное распределение и последующая проверка рисков в масштабах финансовой системы. Этот принцип подразумевает проведение профилактических мероприятий и мониторинг отдельных элементов, в результате которых, риски будут

равномерно поделены и распределены по всем элементам финансовой системы, чтобы негативный эффект не был направлен на определенный сегмент экономики.

Авторы считают, что в настоящее время многие сферы переплетаются между собой, перенимая только самое лучшее. Происходит эволюция целых сфер деятельности человека. В связи с этим, цифровая экономика – это не замена реальной экономики, а следующая стадия эволюции. Экономика переняла элементы из IT-индустрии с целью оптимизации и автоматизации финансовых и других процессов. Индустрия 4.0 – это ближайшее будущее, которое ожидает не только нас, но и все сферы деятельности человека, в первую очередь промышленность, сельское хозяйство, экономика.

Список литературы:

1. Введение в цифровую экономику / под общ. ред. А.В. Кошелава; ВНИИГеосистем. – М., 2017. – С. 28.
2. Грибанов Юрий Иванович. Цифровая трансформация социально-экономических систем на основе развития института сервисной интеграции Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук Научный консультант: доктор экономических наук, доцент Руденко М.Н
3. Зверева Т. В. Корпоративная социальная ответственность — эффективный фактор взаимодействия в налоговой сфере российского общества // Современные корпоративные стратегии и технологии в России Сборник научных статей: В 3 ч. Фин. ун-т при Правительстве Рос. Федерации (Фин. ун-т) / Науч. ред. И. Ю. Беляева. М., 2015. С. 72—78.

RELATIONS BETWEEN RELIGION AND THE STATE IN KAZAKHSTAN

KUSHERBAYEVA I.Zh.

Master of C-21-1k group

TUTINOVA N.E.

Supervisor, Ph.D.

*Karaganda University of Kazpotreboysuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan*

Annotation: This article examines the growing number of religious issues in the country today. Most of them did not get their answer. It could not be adjusted and replaced. For more than twenty years of independence, the country has formed a corps of experts and scholars, including religious scholars, including Islamic scholars. Therefore, in a secular society, it is important to scientifically recognize the values of world and traditional religions.

Keywords: Secular society, terrorism, confession, religion, state.

In a secular society, religion is ideological, regulatory, unifying, cultural-creative, spiritual-moral, etc. serves. Therefore, in a secular society, it is important to scientifically recognize the values of world and traditional religions. As the famous Max Otto once said: "Faith is the deep source of human philosophy, the source of nourishing and shaping it" [1, p. 170].

Public and human security is now a major global issue. The concept of security covers all spheres of society, state, nature and human life. In particular, informational, intellectual, political, economic, social, environmental, etc. The types of security are determined by the actual internal and external situation in the country. At present, the role of religious faith and consciousness in the information and intellectual processes in the life of man and society is growing significantly.

In his 2008 State of the Nation Address, the President stated that "Kazakhstan intends to continue to comprehensively strengthen its position as an active member of the International Coalition against International Terrorism and Religious Extremism" [2, p. 31].

Kazakhstan has been developing since independence, adhering to the secular model of state-confessional relations.

Currently, more than three and a half thousand religious entities representing the interests of 18 denominations are officially registered in Kazakhstan. In the context of such religious diversity, it is necessary to reconsider the state policy, which takes into account the main processes and trends in the field of religion. In this regard, developed by the Ministry and the First President N.A. Nazarbayev. The concept of state policy in the field of religion for 2017-2020, approved by Nazarbayev's decree, is important. It is obvious that the replenishment and improvement of state policy in the field of religion in accordance with modern global processes and the requirements of the time will ensure the internal and external security of our state. The concept is designed to regulate and improve the field of religion, based on the Kazakh model of interreligious harmony, which is the basis of state policy in the field of religion.

At the same time, the concept is guided by the logic of the new stage of state building in Kazakhstan, based on the world-recognized Kazakhstani model of interfaith peace and harmony, the further development of state policy in the field of religion, the system of regulations and socio-economic, political and administrative measures. is the basis for improvement. The concept provides a comprehensive approach to the vision of public policy in the field of religion, including legal, methodological and organizational measures.

In general, on January 1, 2017, the necessary conditions were created to ensure the activities of 3658 religious associations and their branches, representing 18 denominations officially registered. The largest of them are Hanafi Islam and Orthodox Christianity. There are also Catholic and Protestant denominations, Jews, Buddhists and others. There are 3,464 registered houses of worship in the country, including 2,550 mosques, 294 Orthodox and 109 Catholic churches, 495 Protestant churches and temples, 7 Jewish synagogues, 2 Buddhist temples, 7 Krishna Consciousness Society and a Baha'i temple. The existing 2,550 mosques are owned by the Republican Religious Association "Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan" [3].

The analysis shows that religious beliefs are a special field, which includes not only universal values, but also spiritual harmony, social relations and potential threats to the consciousness of citizens. Therefore, the proposed methods of regulating public relations in the field of religion and the principles of public policy, which take into account the specifics of the country and the cultural and mental differences of the population, are unique.

Based on the studied and taken into account international experience, it is necessary to formulate conceptual approaches to public policy in the field of religion for the medium term. The Concept of State Policy in the Sphere of Religion is an important document that echoes the President's Address to the Nation "Third Revival of Kazakhstan: Global Competitiveness".

Also, the creation of a mechanism of interagency coordination and interaction of government agencies and civil society institutions at all levels to implement the concept of state policy in the field of religion;

- to forecast the development of the religious situation in the near and long term, to determine its legitimacy, as well as to develop proposals for timely decision-making;
- strengthening the basic secular values in the minds of society;
- Achieving zero tolerance for any action in society in the field of religious relations associated with radical and extremist manifestations;
- further development and definition of the Kazakh model of interaction between public authorities and religious associations;
- Improving accurate and targeted rehabilitation work with supporters of destructive religious movements, convicts on articles related to extremism and terrorism, and their families; activation of explanatory work, etc. [4].

Therefore, it is known that the experience of interreligious relations is attracting the world's attention. The junction of religion and the state is the integrity of the country and the unity and stability of society. Therefore, it is important to define and improve the space in which the two sides interact and its legal mechanisms in accordance with the requirements of the time. Religion

is one of the great teachings of human history and an inexhaustible source of wisdom. Religion plays an important role in the formation of a sovereign state and the growth and prosperity of our state.

References:

1. Horni K. (1993) Neurotic personality of our time; Self-analysis / Пер. с англ. VV Starovoitova; Общ.ред. GV Burmenskaya. Moscow. Progress: University. - 220 s.
2. NA Nazarbayev. (2008) Improving the welfare of the people of Kazakhstan is the main goal of public policy. - Astana. P.
3. [Electronic resource] Kazakhstan - International Religious Freedom Report (2010) U.S. Department of State. Retrieved on 13 January 2011.
4. Interaction of states and religions in the context of modernization of Kazakhstan: problems and perspectives (2010). Composition: B.Zh. Nurmukhamedov, L.M. Urazova; Int nac. research .; Foundation im. Friedrich Eberta in Kazakhstan. Almaty: In-t nats.issled .: HighDIDI LLP.

**ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІ ҚОЛДАНУ БАРЫСЫНДАҒЫ АДАМ
БАЛАСЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ, МЕНТАЛДЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ТИГІЗЕР
ӘСЕРІН АУДИОФОРМАТТЫҚ ПОДКАСТ АРҚЫЛЫ АҚПАРАТ ЖЕТКІЗУ**

ҚОШҚАРБАЙ А. Б.

Қоғаммен байланыс мамандығы, 429 топ

БАЛПАНОВ Н. М.

Ғылыми жетекші, PhD докторы

Абылай хан ат. ҚазХҚ және ӨТ университеті,

Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Бұл мақалада жаңа технологиялық әлемнің даму барысымен адам баласының әлеуметтік желілерді қолдану барысында психологиялық, менталдық қауіп қатердің мүмкіндігі мәлемденеді. Күнделікті өмірде қолдана, қалай әлеуметтік желілермен бір қалыпты, қауып қатерсіз қолдану кеңестерін аудио форматта жеткізу мүмкіндігі туралы айтылып кеткен.

Түйін сөздер: Әлеуметтік желі, психология, менталды денсаулық, подкаст, физикалық денсаулық.

Қазіргі таңда әлеуметтік желілер адам баласының күнделікті өмірінде өзекті орын алууда. Және де адам баласының әлеуметтік желілердің өзектілігі:

- Жаңа виртуалды әлемнің дамуымен және жаңа әлеуметтік желілердің санының өсуі;
- Сыртқы әлемді қабылдау және ондағы өзін-өзі тану өзгерістері адам баласына әсері;
- Қазіргі адамның әлеуметтік желілерді пайдалану процесінде және оның психологиялық жағдайына әсер етуі;
- Әлеуметтік желілердің қолдану мермізімін қадағалай алмауы;
- Әлеуметтік желілердегі негативті контенттің адамға әсері;
- Жаңа виртуалды әлеммен шынайы әлемнің бірігіп кетуі.

Жоғарыда айтылған мәселелер психологиялық, менталдық және физикалық денсаулыққа тигізер әсері туралы ақпаратпен көпшілік таныс болмағандықтан, болашақта үлкен салдары бар. Осы салдар ұялы-телефонның көк түсінің көзге әсері, әлеуметтік желідегі контенттің адамға әсері күнделікті өмірде әсер етуде. Және де жаңа аудиоформатты подкаст арқылы осы қауып қатердің мүмкіндіктерін жою мақсатында ұйымдастырылады. Әлеуметтік желілерінің қолдану сауаттылығын арттырып, пайдаланушыларының өзін-өзі жақсы және қанағатты сезіну процессіне көмек көрсету. Жаңа виртуалды әлеммен шынайы әлемді керекті әрі сау мөлшерінде бөле, күнделікті өмірде қанағатты бірлесіп өмір сүруіне әсер ету сияқты мақсаттар айқындалып, подкастта

айтылатын негізгі ақпарат жинақтастырылады. Подкастта әлеуметтік желілерді күнделікті қолдану барысында адамдардың психикалық, менталдық және физикалық денсаулығына әсер етуші факторлар туралы хабар ету. Және де күнделікті әлеуметтік желілерді қолайлы және қауіпсіз пайдалану әдістерін айта өту.

Осыған байланысты Instagram ӘЖ-де кішігірім сауалнама жүргізген болатын. 50 адам қатысып 18-28 жас аралығында, қазақстан тұрғындарының әлеуметтік желілермен қарым қатынасын анықтау барысында ұйымдастырылған.

7 сұрақ қойылды:

1. Инстаграм және Тикток желісінде күнделікті неше уақыт өткізесіз? ,
2. Күнделікті ұйқы алдында және ұйықтап тұрған сәтімен әлеуметтік желімен қолданасыз ба?,
3. Әлеуметтік желілерде ұзақ уақыт өткізген жағдайда қандай сезімдерге ие боласыз?,
4. Әлеуметтік желілерді қолдану ерекшеліктерімен хабардарсыз ба?
5. Әлеуметтік желілердегі контентті бөлесіз бе?
6. Ең көп мазасыздық және жабырқаңқы көңіл-күй тудыратын әлеуметтік желі Instagram, Facebook, Twitter, YouTube, TikTok арасында таңдады.

Instagram және TikTok желісінде күнделікті неше уақыт өткізесіз? деген сұрақта 65% адам күніне 3-5 сағат, 20% 6-8 сағат қалғаны 9-12 сағаттан көп уақыт өткізеді екен. Осыдан туындайтын келесі сұрақ, «Күнделікті ұйқы алдында және ұйықтап тұрған сәтімен әлеуметтік желіні қолданасыз ба?» деген сұраққа 6 % ғана жоқ деп, 94% адам қолданамын деп белгілепті. «Әлеуметтік желілерде ұзақ уақыт өткізген жағдайда қандай сезімдерге ие боласыз?» Сұраққа көп жауап болды. Көбісі олар шаршауды, алаңдаушылықты, қаңырап бос қалуды және мен шынайы өмірден шығамын деп жауап берді. Жоғалған пайда синдромын сезінемін деп айтты. (ағылш. Fear of missing out; қысқ. FoMO) - қызықты оқиғаны немесе жақсы мүмкіндікті жіберіп алудан қорқу, соның ішінде әлеуметтік желілерді қарау саналады. 50 адамның 1 ғана ештеңе сезінбеймін, жай ғана рутина деген жауап берді.

«Әлеуметтік желілерді қолдану ерекшеліктерімен хабардарсыз ба?; Әлеуметтік желілердегі контентті бөлесіз бе?» сұрақтары тікелей подкаст мақсатынымен байланысты болды. 1-ші сұраққа тепетең, 50% білемін, 50% пайызы білмеймін деп жауап берді. 2-ші сұраққа 80% адам контентті сұрыптаймын деген жауап берілді. Ең көп мазасыздық және жабырқаңқы көңіл-күй тудыратын әлеуметтік желі деген сұраққа: Instagram, Facebook, TikTok желілерін теңдей 22% бөлінді, қалғаны Twitter деп жазыпты. Дегенімен бұл сауалнаманың депрессияның туындауы мен нақты қатысы бар деген тұжырым шығару қате болар, бірақ бәрібір ӘЖ ден туындайтын көптеген мәселе бар. Мазасыздық, қобалжу, жалғыздық сезімдері туындайтыны рас. Осы сауалнама мақсатында анықталғаны әлеуметтік желі қолданушыларының толықтай барлығы ӘЖ қолдану ерекшеліктерімен таныс емес.

SENIOR.UA форумында “Технологияның біздің денемізге теріс әсері. Миф пе, жоқ па?” мақаласында Vision Council мәліметтері бойынша, ересектердің 80% - ы күніне екі сағаттан астам сандық құрылғыларды пайдаланады, ал 67% - ы бір уақытта екі немесе одан да көп құрылғыларды пайдаланады екен. Көздің сандық шамадан тыс жүктелуінің белгілері: бас ауруы, бұлыңғыр көру, лакримация немесе құрғақ көздер, жарыққа сезімталдық және фармацевтикалық жарнамада жиі естілетін басқа да аурулар ушығуы мүмкін [1]. Ал iCHIP.ru -заманауи гаджеттерге, компьютерлік және тұрмыстық техникаға арналған интернет-ресурсы Кішкене физика мен көк түс туралы жазып кетіпті. Шын мәнінде, көк түсті спектрдің жарық толқындары күн сәулесінің табиғи бөлігі болып табылады. Олар сәулеленудің көрінетін спектрінде ең қысқа, бірақ сонымен бірге олар ең жоғары энергияға ие және ең қарқынды таралады. Смартфоннан көгілдір жарық: неге бәрі одан қорқады? Көк жарықтың арқасында біз көк аспан мен көк теңізді көруге

қуаныштымыз. Бірақ оның артықшылықтары осымен аяқталады. Шынында да, НЕV радиациясының арқасында біз көбіне күнге қараудан аулақпыз-бұл көздің торын қатты тітіркендіреді деп жазылған екен [2].

Подкаст форматының ерекшелігі адам баласының әлеуметтік желіден тыс ақпарт алу мүмкіндігімен денсаулыққа тигізер қауіп қатердің саны төмен болу болып табылады. Бейнеден немесе мәтіннен айырмашылығы, подкастты кез-келген нәрсені жасау кезінде тыңдауға болады: көлік жүргізу, жүгіру, итпен жүру, ыдыс жуу, тазалау және т.б. Подкаст радиоға ұқсас. Тек радиода сіз мазмұнды басқара алмайсыз, ал подкасттар таңдау еркіндігін береді-не тыңдау керек және қашан тыңдау керек. Және де подкастты қамтушы платформалар саны көптеген. Yandex.music, VK, Apple podcast, Anchor, Spotify және YouTube.

Жаңа технологиялық және виртуалдық әлемнің дамуы адам баласына үлкен мүмкіндіктер ашуда. Және де сол мүмкіндіктер адам өмірінің жеңілдетуі мен жақсаруына бағытталғаны мәлім. Дегенменде жаңа әлемнің күнделікті құрылымы әлеуметтік желілер мен жаңа технологиялармен тығыз байланыста болуы адам баласына күтпеген қиындықтар туғызуы мүмкін. Және де сол қиындықтар көбіне әлеуметтік желілердің психологиялық, менталдық ауытқулар туу мүмкіндігі туралы ақпараттабаған. Осы мәселе шешіміне бір үлес қосар шешім ретінде, біздің подкаст көпшіліктің осы мәселеге көңіл болуымен назар аударуына бағытталған. Және де осы ақпараттардың көпшілікке таралуы мен хабардар болуы күнделікті өмір процессін жақсартады.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://senior.ua/articles/negativnoe-vliyanie-tehnologiy-na-nashe-telo-mif-ili-net>
2. <https://ichip.ru/sovety/ekspluatsiya/siniy-svet-ot-smartfona-pochemu-ego-vse-boyatsya-591952>

ПРОФИЛАКТИКА БУЛЛИНГА И МОББИНГА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ, ЭТНОПОЛИТИКИ, ГРАЖДАНСКОГО МИРА

КОГТЕВА А.,
студент группы СПД-20-2
КЛИШИНА М.В.

Научный руководитель : к.ф.н., профессор,
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан

Молодежь сегодня по причине декларативного характера заявляемых ценностей в некоторых постсоветских государствах постепенно утрачивает смысло-жизненные ориентации, становится объектом влияния радикальной идеологии, в частности нацизма и фашизма, и превращается в один из основных источников пополнения криминальной среды, направленной на свержение легитимной власти. Гражданский мир как специфическое состояние общества создается преимущественно ненасильственными средствами. Гражданский мир - это не просто отсутствие деструктивной борьбы между различными объединениями людей в обществе, а уклад жизни, который одобряется и поддерживается большинством населения, представляет собой его исторический выбор. Атрибутивными характеристиками гражданского мира является обеспечение свободы, демократического развития во всех областях жизнедеятельности народов, справедливости, признание государством в качестве приоритетных ценностей прав и свобод личности. В

условиях гражданского мира граждане имеют возможность определять программы общественного развития, выбирать руководство, которое является подотчетным и ответственным перед ними, добиваться отрешения от власти законным путем несостоятельных государственных деятелей. Реализуя принцип целеполагания, государство, стремящееся утвердить гражданский мир не занимается устрашением и подавлением инакомыслящих и борющихся за свои интересы и взгляды людей, а способствует развитию отношений между ними, которые исключали бы ненависть, развивали терпимость и партнерство независимо от социального статуса, этнической принадлежности и вероисповедания.

Именно духовность и творчество должны быть смыслополагающими и целеполагающими ориентирами современного образования. Мы должны понимать, что бездуховность связана не с творчеством, не с созиданием, а с разрушением. Духовность - это идеал, к которому должен стремиться человек в собственном развитии, именно духовность ориентирует на высшие, абсолютные ценности. Основным содержанием духовно-нравственного развития казахстанской молодежи являются базовые общечеловеческие и национальные ценности, ретранслятором которых являются традиции полиэтничных обществ постсоветских государств. Ментальность, проявляющаяся в совокупности взглядов, оценок, идеалов, интересов, норм, привычек, чертах национального характера, создании культурной инфраструктуры консенсуса, соблюдении принципа паритетности при назначении людей разных национальностей на государственные должности осуществляет поддержку национальных культур, межкультурного диалога – важнейшего вектора развития отечественного образования и в целом гражданского общества.

Духовное единство народа и объединяющие его нравственные, ментальные, эстетические правовые, поликультурные, политические предпочтения являются важными для национальной безопасности. Развитие гражданского общества предполагает духовное, нравственное, эстетическое развитие детей и молодежи, становление их гражданской идентичности, сохранение и развитие культурного многообразия диалога культур. А это предполагает взвешенный этнополитический курс государства, недопустимость конфронтации, а тем более моббингов и буллингов на почве этнической принадлежности.

Одним из основных достижений нашей страны считается построение уникальной модели социального единства, межэтнического и межконфессионального согласия. Действительно ли мы добились желаемых целей? Действительно ли мы достигли желаемой консолидации общества? Январская трагедия показала, что это далеко не так, к сожалению, наш гражданский мир оказался хрупким. Каковы же социокультурные, экономические и политические причины январских событий? Где наша солидарность - одна из важнейших ценностей культуры? Понятие «солидарность», как общность интересов, единое понимание основных принципов мировоззрения, совместная ответственность особую значимость приобрело в рус. философии в связи с распространением в России идей социализма. Оно встречается уже у Герцена и петрашевцев, но одной из центральных категорий социальной философии оно стало у идеологов народничества с кон. 60-х гг. XIX в.. В воззрениях Лаврова, М. А. Бакунина, Л. И. Мечникова, Кропоткина, Михайловского и др. деятелей народнического движения солидарность рассматривается как важнейший фактор развития человеческого общества, возрастание которого ведет к прогрессу и всеобщему благоденствию, а утрата к взаимной борьбе за существование, нищете и эксплуатации.

Если в Восточной Европе, этнонационализм и идея культурной нации господствовали с конца XIX в., в последние десятилетия и особенно после распада СССР концепт культурной нации (этнонации) стал второстепенным по отношению к концепту политической нации, то на территории бывшего Советского Союза в силу ментальной инерции и влияния этнического национализма государства бывшего СССР продвигаются трудно от концепта этнонации к концепту гражданской нации. Одним из важнейших вопросов этнополитики, нациестроительства, который принципиально значим для целей

этнополитики: как соединить многообразие страны и этнокультурное развитие отдельных общностей и регионов с проектом гражданской нации и обеспечением гражданского единства? Вот мы и пришли к признанию необходимости понимания соотношения основных идей и целей политической идеологии и социальной психологии [1].

Какова перспектива трансформации социального настроения, социальных чувств? Возможно ли обеспечить формирование солидарности как состояния позитивной деятельности людей, социальных групп, семей, ориентированной на консолидацию людей и общества, на поддержание и улучшение гражданского мира, на сотрудничество с учетом общих ценностей и символов, уважения целей, идеалов, интересов других людей, других культур, других этносов на постоянный и уважительный диалог и компромисс по поводу созидательных ориентиров деятельности и конструктивного общения? Или это опять может превратиться в декларацию, в лозунг, который может воодушевить и вывести людей на улицу, и только? Или мы должны вооружиться терпением, мудростью и с раннего возраста воспитывать чувство взаимной ответственности? Или же наши попытки воспитания чувства солидарности вступит в противоречие с хаосом и произволом рынка, безответственностью частного бизнеса? Как не вспомнить не популярную сегодня теорию солидаризма Леона Дюги!

Если в последние годы вслед давно переставшей быть актуальной идеей деидеологизации, мы продолжаем уходить от теоретико-идеологического анализа социальных, экономических и политических потрясений, вызванных процессом глобализации и утверждением однополярного мира, и пытаемся при этом ограничиваться изучением общественного мнения, составлением рейтингов, то может нам тогда надо со всей ответственностью с позиций социально-психологического подхода проанализировать причины распространения агрессии на уровне макросоциальных отношений и межличностного взаимодействия? Попытаться хотя в этом аспекта попытаться найти одну из причин нарастания агрессии в обществе? Как говорится, все мы родом из детства.

Проблема взаимодействия подростков, молодежи всегда привлекала внимание известных психологов и педагогов, среди которых можно назвать такие имена, как Г.А. Роков, В.П. Вахтерев, А.А. Реан, Я.Л. Коломинский, И.В. Дубровина, В.С. Мухина, Г. Крайк, М.В. Гамезо, Б.С. Волков и др. Большая часть исследователей высказывается в пользу того, что межличностное общение со сверстниками является одним из ведущих факторов в становлении и формировании личности подростков и молодых людей. С одной стороны, на процесс становления гражданской позиции оказывает влияние усиление глобализационного процесса, взаимозависимости и целостности человечества, а с другой - усиление этнического самосознания и желание сберечь культурно-духовную индивидуальность каждого народа, его этническую принадлежность, его идентичность. Это противоречивость характерна и для нравственных, и для эстетических, и для гендерных представлений. Процесс социализации в этом усложняющемся мире становится все более драматичным. Безусловно, взаимодействие в коллективе влияет и во многом предопределяет социальное и личностное развитие подростка и молодого человека, определяет его вхождение во взрослую жизнь. И с этим нельзя не согласиться. Почему и как это происходит?

У подростков и молодежи в результате взаимодействия в малой группе формируются навыки межличностного взаимодействия, культура межконфессионального и межэтнического общения, закладываются нормы нравственного поведения, но в определенных условиях может формироваться агрессивное поведение [2]. Это связано с тем, что стремление к общению влияет на то, становится ли группа сверстников для школьника и студента ценной и привлекательной либо она проявляет враждебность в форме травли, нанесения оскорбления и даже совершения насилия? Значение такого фактора, как социометрический статус (положение ученика, студента в системе межличностного общения) довольно значительно, так как оно определяет направление развитие личности школьника или студента в целом. Каждый подросток, каждый молодой человек стремится

если не к лидерству, то по крайней мере, к паритетности в отношениях.

Проблема межличностного взаимодействия как процесса непосредственного и опосредованного воздействия субъектов деятельности друг на друга, порождающего их взаимную обусловленность и связь, способная сближать или разъединять людей, основана на различных чувствах. Эти чувства являются основой межличностных отношений, они являются предметом изучения различных наук: философии, психологии, педагогики, генетики. Одни чувства: такие, как восхищение, восторг, радость, - объединяют. Другие же: как обида, гнев, зависть, - разъединяют людей и могут привести к агрессии. Причины, по которым люди совершают агрессивные поступки, остаются до сих пор, полностью не выясненными.

Понятие агрессия определяется чаще всего, в том числе в психологическом словаре, как целенаправленное деструктивное поведение, противоречащее нормам и правилам сосуществования людей в обществе. Агрессия наносит ущерб объектам нападения, причиняет физический вред людям, в том числе может вызывать негативные переживания, состояние напряженности. Агрессию надо понимать как модель поведения, а не как мотив или эмоцию: страх, подавленность и т.д.. Агрессивность - это, безусловно стремление, готовность причинить другим моральный или физический вред.

Например, многие экстремистские лидеры, спекулируя на субъективных переживаниях тех, выступая против толерантности, единения, стремятся возбудить у своих жертв субъективное чувство реактивной враждебности к некоему врагу, борьба с которым якобы и есть борьба за справедливость. Манипулируя сознанием, распространяя слухи, запугивая, унижая, подвергая социальной изоляции тех, кто подвержен их влиянию, экстремисты влияют на рост протестного, антигосударственного движения. Такое манипулирование приносит желаемый эффект в работе с теми, кто в младшем возрасте был агрессивен вследствие недостаточной произвольности поведения и несформированности моральных норм. В условиях некорректного воспитания эта особенность под воздействием определенных обстоятельств может закрепиться и перерасти в устойчивую черту поведения. В развитии детской агрессивности проявляется тот же закон, что и в развитии всех других форм отклоняющегося поведения. Нельзя забывать, что межличностные отношения являются формой проявления общественных отношений, а неблагоприятная образовательная среда может привести в процессе самоопределения как поиска своего места в жизни на подростковой стадии и в юности к готовности «смешать» свою идентичность с другим [3].

Насилие в образовательном учреждении может быть спланированным или спонтанным. Агрессивные действия могут происходить на территории образовательного учреждения, в его помещениях во время занятий, перемен, по пути в него и обратно, а также на мероприятиях, проводимых образовательным учреждением в другом месте (например, во время экскурсий, во время отдыха). Как не вспомнить 22 июля 2011 года, когда Брейвик цинично расстрелял 77 человек! При этом 34 убитых в возрасте между 14 и 17 годами. Участники насилия, испытавшие на себе агрессивность, но обладающие высоким чувством самодостаточности, скорее всего, будут использовать активные и утвердительные стили ответа на жестокое обращение и испытывать меньше отрицательных эффектов насилия, тогда как учащиеся с низким чувством самодостаточности будут отвечать на насилие пассивно и окажутся более травмированными в том числе и от осознания своей беспомощности. Кто же они, участники насилия, агрессоры, которые без видимых причин подобно Брейвику берут в руки оружие и убивают невинных? Какую ответственность они несут и должны нести?

Субъектами и объектами насилия в образовательном учреждении могут выступать педагоги, другие работники, учащиеся и их родители. Представитель любой из названных групп может оказаться инициатором насильственных действий, пострадавшей стороной или свидетелем.

Как мы должны воспитывать детей, подростков, молодых людей? Ударили по

одной щеке - подставь другую? Ни в коем случае. Исследование Шарпа выявило, что главным защитным фактором в ответ на то, чтобы насилие не повторилось, является активная, а не пассивная позиция пострадавшего. Известно, что люди, которые уверены в том, что могут осуществить некоторый контроль над ситуацией, чувствуют себя сильными и продуктивными, испытывают психологическое, физическое и социальное превосходство. Дети, обладающие внутренним локусом контроля, уверенные в том, что они могут сами управлять событиями, чувствуют себя менее беспомощными, когда сталкиваются с травмирующей ситуацией, способны принимать более эффективные стратегии поведения. Эти дети могут бросить вызов ситуации насилия и стать ещё более сильными. Личностной чертой, в совокупности объединяющей активность, интернальный локус контроля, эффективные стратегии поведения и позволяющей справляться с жизненными трудностями, может стать жизнестойкость ребёнка.

Анализ результатов современных зарубежных и отечественных исследований показывает: субъектами и объектами насилия в образовательном учреждении могут выступать кто угодно: преподаватели, учащиеся, их родители. Мы рассматриваем то насилие, которое приобретает систематический характер и преследует своей целью закрепить власть и авторитет обидчика за счет унижения и обесценивания статуса пострадавшего в его собственных глазах и в глазах окружающих. Для обозначения этого вида насилия в отечественных и зарубежных исследованиях используется термин «буллинг», или «травля». Итак, буллинг – это систематическое, регулярно повторяющееся насилие. Кибер-буллинг (cyber-bullying), подростковый виртуальный террор, получил свое название от английского слова bull - бык, с родственными значениями: агрессивно нападать, терроризировать, травить и т.п. Буллинг в образовательном учреждении - агрессивное преследование одного из членов коллектива школы или класса со стороны другого или всего коллектива. Травлю организует один (лидер), иногда с сообщниками, а большинство остаются свидетелями. Моббинг - частный случай буллинга, вид психологического давления, выраженный массовой травлей, обусловленного чаще всего завистью.

Из-за своей неопытности подростки и молодые люди особенно восприимчивы к традиционно принятым гендерным стереотипам. Они часто придерживаются мнения о том, что должны доминировать и поддерживать свою власть при помощи силы и жестокости. Это приводит к замешательству в момент принятия ответственного решения, им бывает трудно судить о том, какое поведение можно назвать нормальным, а какое – агрессивным, девиантным.

Что необходимо сделать для решения проблемы насилия в образовательной среде? Безусловно, лучший способ – профилактика. Профилактику необходимо начинать с первых дней учебного процесса, когда подросток только начинает учиться, чтобы адаптация к новым условиям обучения и проживания прошла более успешно. Как преодолеть влияние буллинга, кибербуллинга, моббинга, кибермоббинга, скулшутинга, основных направлений деструктивности и агрессивности в межличностном взаимодействии? Как не вспомнить знаменитые слова: не бойся врагов своих, в худшем случае, они могут убить тебя, не бойся друзей своих, в худшем случае, они могут предать тебя, бойся равнодушных, ибо именно при их безразличии враги убивают, а друзья предают. Одной из разновидностей буллинга является вербальный буллинг, где орудием служит голос, обидные жесты или действия, запугивание, изоляцию, вымогательство, повреждение и иные действия с имуществом

Школьный буллинг можно разделить на две основные формы:

1. Физический школьный буллинг - умышленные толчки, удары, пинки, побои нанесение иных телесных повреждений и др. (сексуальный буллинг является подвидом физического).

2. Психологический школьный буллинг - насилие, связанное с действием на психику, наносящее психологическую травму путём словесных оскорблений или угроз, преследование, запугивание, которыми умышленно причиняется эмоциональная

неуверенность.

Что нужно знать родителям о собственных детях-подростках и как помочь им пережить переходный период, чтобы избежать трагедии, подобной буллингу, скулшутингу? В первую очередь, родителям стоит научиться контролировать себя и свои эмоции. Необходимо проявить уважение к подростку, к его праву быть самостоятельным. Родители и педагоги должны помочь подросткам и молодым людям понять, что именно вызывает у него негативные эмоции. Зная причину проблемы, легче найти ее решение. Понять, какими целями руководствуются те, кто стремится сформировать у подростков и молодежи агрессивность? Это особенно важно в условиях кризиса целеполагания.

В работе с первокурсниками в образовательных учреждениях можно прибегнуть к различным разноплановым внегрупповым мероприятиям. Это помогает выработать такие качества, как обязательность, ответственность, дисциплинированность. Они на деле поймут, что успех любого дела зависит от четкой взаимосвязи участников мероприятия, от того, насколько они могут надеяться друг на друга, от командного духа. Работа с учащимися является важным этапом борьбы с насилием и жестоким обращением в учреждении образования, и может быть разнообразной: беседы, лекции, тренинги, упражнения, игры с целью сплочения коллектива группы (педагог-психолог), диагностические исследования.

Литература:

1. Тишков В.А., Шабает Ю.П. Этнополитология: Политические функции этничности. Учебник для вузов. 3-е изд., испр. и доп. / В.А. Тишков, Ю.П. Шабает. - М.: Издательство Московского университета, 2019. - 416 с. - (Библиотека факультета политологии МГУ).

2. Фурманов И. А. Агрессия и насилие. Диагностика, профилактика и коррекция. - СПб.: Изд-во «Речь», 2007. 479с.

3. Андреева Г.М. К вопросу о кризисе идентичности в условиях социальных трансформаций [Электронный ресурс]. // Психологические исследования: электрон. Научн. Журн. 2011, №6 (20). URL: <http://psystudy.ru> (дата обращения: 11 час. 4.04. 2022). 0421100116/0060.

РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНЫХ МОЛОДЕЖНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ

МЕЛЕШКО Р.О.

студент группы ФКиСМ-21-2

ПУНТУС Е.А.

Научный руководитель: ст. преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: в статье рассматриваются общие вопросы связанные с проблемами социализации современной молодежи. Фокус внимание автора направлен на участие в процессе передачи и усвоение базовых социально- политических ценностей, моделей поведения неформальных молодежных объединений. Выбор данной тематики обусловлен высокой степенью влияния последних на молодежь и ее систему ценностей.

Ключевые слова: политическая социализация, молодежь, субкультура, неформальные движения, контркультура, социальные группы, система ценностей.

Вопрос определения места и роли молодежи в политическом процессе и политической системе является актуальным на сегодняшний день для любого общества и государства.

Молодежь является именно той социальной группой, которая отличается динамичностью, мобильностью и энергичностью, но, обладая недостаточным жизненным опытом и формирующимся мировоззрением, становится наиболее неустойчивой к влиянию различных экстремистских сил.

Эта проблема особенно актуальна для первичного этапа социализации, так как это самый важный и сложный момент становления ценностных ориентиров. В этот период происходят взаимосвязанные процессы приспособления и в то же время обособления к социально-политической реальности и это особенно ярко проявляется в восприятии политических событий и процессов. Молодежь, обладая повышенной мобильностью, динамичностью и категоричностью легко объединяется и формирует группы, согласно принципу приспособления или обособления. Так, например, в любом обществе одна группа в большей степени проявляет политическую активность, другая в меньшей степени, а третья, вообще, старается быть аполитичной. Иными словами, одни стремятся к стабилизации и развитию сформировавшегося политического строя, проявляя конструктивные элементы поведения, другие, напротив, используют методы, направленные на разрушение и дестабилизацию существующей системы, и проявляют деструктивное поведение. Существуют также группы, которые довольно быстро приспосабливаются к любому политическому режиму и курсу. Такое разнообразие форм политического поведения во многом обусловлено характером политической социализации [1].

Молодежь, это всегда самая активная и мобильная часть общества, но при этом и самая уязвимая в том числе и с точки зрения политического манипулирования. Находясь в начальной стадии формирования системы ценностного восприятия, молодые люди наиболее восприимчивы к радикальным идеям. В связи с этим, ключевой задачей государства и общества на этом этапе становится формирование у молодых людей системы патриотических ценностей.

Современное общество мультикультурно и все большее значение в нем начинают приобретать субкультурные объединения. И одной из молодежных форм ее проявления выступают неформальные объединения.

Основными социальными факторами, способствующими возникновению неформальных групп, являются: невозможность самореализации в кругу семьи, формальных общественных организациях, отсутствие взаимопонимания или разногласие, расхождение во взглядах с другими людьми, отсутствие проявлений заинтересованности в вовлеченности молодежи в дела общества и государства. Среди побуждающих мотивов вступления в неформальные группировки чаще всего выступает стремление обрести единомышленников, оказаться в среде себе подобных, получить возможность общения и взаимопонимания, уйти от одиночества, заполнить свое свободное время, оказаться востребованным и принятым [2].

Неформальные объединения представляют собой сложное, многоплановое и динамично изменяющееся явление, имеющее ряд специфических черт и характерных особенностей. Прежде всего, это критическое отношение и стремление к отрицанию или пересмотру традиционных ценностей, частичный или полный (иногда скрытый, неосознанный, иногда демонстрационный) отказ от существующей официальной идеологии, отрицательное отношение к официальной культуре, традиционному искусству, ориентация на собственные идеалы, ценности, образ жизни, характерные данной субкультуре, объединению или группе. Участниками этих образований становятся молодые люди, оказавшиеся невостребованными обществом.

Один из первых вопросов, который возникает перед исследователем - это вопрос о соотношении западных и отечественных субкультур. Достаточно часто последние представляются следствием копирования западных образцов. Разумеется, было бы не правильным отрицать влияние западных субкультур. Однако сами западные молодежные субкультуры даже при поверхностном рассмотрении обнаруживают наличие множества

элементов, заимствованных из культурных традиций, иногда противоположных культуре американского и западноевропейского среднего класса [1].

И казахстанские, и западные субкультуры осознанно ищут некий новый стиль жизни. Основой этого стиля часто становятся более или менее измененные и адаптированные к национальным социокультурным особенностям образы, заимствованные из внешних культур, литературные персонажи или киногерои, культовые персонажи или культурно мифологизированные группы, обязательно романтизированные и идеализированные. Большая часть мифологизированных молодежных субкультур Америки и Западной Европы, стран постсоветского пространства заимствовали свои субкультурные конструкции от буддистских традиций и ритуалов Востока, экзотических моделей Африки, культуры североамериканских индейцев, глубинных этнических традиций, некоторые из них имеют техногенный характер, как продукт индустриального общества.

В процессе социокультурной адаптации в контексте чужой ценностно-нормативной практики заимствованный образ освобождается от «ненужных» черт, дополняется интерпретациями новой ценностной среды. При этом каждый окончательный вариант значительно отличается не только от «оригинала», но и друг от друга [1].

Таким образом Западные образцы субкультурных стилей, ритуалы и ценности во многих случаях переработаны и переосмыслены в соответствии с особенностями казахстанской ментальности.

Специфика многих отечественных субкультур заключается в том, что они носят игровой, а не философский характер, ориентированы лишь на проведение досуга в среде единомышленников, либо на передачу и распространение информации, символов. В Америке и Западной Европы альтернативные движения, выросшие на почве молодежных субкультур семидесятых годов, и активно участвуют в социально-политических процессах этих стран, гуманитарных программах, помощи больным, инвалидам, престарелым, наркоманам. В постсоветских странах они приобрели в большей степени символический характер, лишены глубинных основ и значимого социально-политического контекста. Такое различие может быть связано как с ценностно-нормативной чужеродностью большинства субкультур, так и прошлыми и нынешними социально-политическими условиями, в которых живет и развивается современная казахстанская молодежь, иными историческими традициями и менталитетом [1].

В большинстве проявлений субкультуры представляют собой попытку заполнить брешь, образовавшуюся в эпоху размытости стремлений и идеалов. Именно в процессе «заполнения» подрастающее поколение стремится найти что-либо близкое по духу. Современные субкультуры стран постсоветского пространства редко по-настоящему соответствуют понятию «культурных движений», и практически не вносят разнообразия и не дополняют доминирующую культуру. В большинстве своем казахстанские субкультуры – это попытка выделиться, диктуемая социокультурными стандартами эпохи. И в основном это внешние атрибуты. Либо же это стремление найти себя и единомышленников, заполнить ценностный вакуум [2].

Определяющей характеристикой субкультур на постсоветском пространстве является феномен размытости и неопределенности, не противоречия, но оторванности от общего поля ценностей.

Неформальные объединения представляют собой официально не зарегистрированную группу, возникшую спонтанно и объединяющую людей с общими интересами и потребностями. Реже, по инициативе для достижения какой-либо цели. Эти группы не регистрируются официально, их правила могут спонтанно изменяться, а членство в них чаще всего не фиксировано, так как его условия не оговорены, ввиду чего численность постоянно колеблется.

Неформалы могут успешно вписываться в политические процессы общества, а могут выступить дестабилизирующим фактором, выступая с позиций общего отрицания и открытого противостояния правоохранительным органам и органам власти.

Если говорить о последних, то это антисоциальные объединения. Они имеют выраженный агрессивный характер, стремление самоутвердиться за счет других, демонстративное игнорирование и осознанное отрицание основных форм доминирующей культуры.

Согласно мнению Эрика Эриксона, молодежь обращается к данным формам потому, что им кажется, что его окружение старается отгородить его от выбранных им форм самовыражения, которые позволяют ему интегрировать и развивать собственные жизненные установки [3]. «Он начинает сопротивляться этому с дикой силой, пробуждающейся у зверя, неожиданно оказавшегося перед необходимостью защищать свою жизнь», пишет Э. Эриксон, и для того, чтобы сохранить чувство общности, сопричастности, он начинает идентифицировать себя с героями своих групп, клик, толп, «вплоть до возможной полной потери своей индивидуальности» [3].

Более распространенной в нашей культуре формой неформальных молодежных движений являются асоциальные молодежные движения. Они стоят в стороне от социальных проблем и не представляют угрозу для общества. В большинстве своем выполняют рекреационные функции.

Просоциальные неформальные клубы или объединения приносят пользу обществу, но у нас встречаются гораздо реже, чем две предыдущие. Эти объединения решают социальные проблемы культурно-защитного характера. Например «зеленые», существующие почти повсеместно объединения, объединения экологической направленности. Их популярность постоянно растет, они привлекают внимание общество к наиболее острым проблемам окружающей среды. Экологические последствия строительных проектов, размещение и эксплуатация крупных предприятий без учета их влияния на природу и здоровье людей и много другое. Среди них очень много молодых людей [2].

Так же к просоциальным неформальным объединениям относятся объединения защиты памятников, памятников архитектуры, общество охраны животных, общество охраны лесов и т.д.

Так что же все-таки дают молодежи объединения? На данный вопрос можно ответить так. Основной функцией любого объединения является стремление к самореализации, индивидуальному воплощению, возможности продемонстрировать обществу и миру «свое я» (цель и смысл существования). Если у подростка 14-17 лет социализация происходит в разной степени отрицания социума, то у молодёжи постарше уже формируется ориентация на определённые социально значимые цели, но они зачастую имеют альтернативную или негативную форму выражения, а также передаются при помощи специфического языка. Большое значение имеет и общение с единомышленниками, построенного на взаимопонимании и взаимодоверии, то, чего сейчас не хватает не только молодежи, но и старшему поколению.

Для субкультур характерно критическое отношение и стремление к пересмотру традиционных ценностей, частичный или полный (иногда неосознанный, иногда демонстративный) отказ от существующей официальной идеологии, критичное вплоть до негативного отношение к официальной культуре, традиционному искусству, ориентация на собственные идеалы, образ жизни, ценности, характерные для данной группы. Для них характерна своя идеология, стиль жизни, внешний вид, форма досуга, включая места встреч и отдыха, тип и вид работы, которую выбирали для себя и считают престижной участники движения, музыка и творчество.

Субкультура отличается от доминирующей культуры делает, человека не похожим и даже не принадлежащим основной доминирующей культуре. Различия могут быть очень сильными, но субкультура не противостоит доминирующей культуре. Она включает ряд ценностей доминирующей культуры и добавляет к ним новые ценности, характерные только для нее.

Субкультурные организации являются своеобразным выходом, от повседневного

часто скучного для молодых людей мира. Таким образом, вступление в такую структуру, помогает порой понять себя самого, выбрать жизненный путь.

Список использованной литературы:

1. Воронов В.Н. Развитие молодежного движения и неформальных объединений молодежи в России//Наука. Общество. Оборона. – 2015. - №2(5). Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-molodezhnogo-dvizheniya-i-neformalnyh-obedineniy-molodezhi-v-rossii>
2. Психология развития. / Под ред. А.К. Болотовой и О.Н. Молчановой. - М: ЧеРо, 2005. - 524 с. Режим доступа: https://pedlib.ru/Books/1/0062/1_0062-300.shtml
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. - М: Прогресс, 1996. С. 100-152. Режим доступа: <https://vikidalka.ru/2-164792.html>

БОЛАШАҚ – БІЛІМДІ ЖАСТАР ҚОЛЫНДА

МҰХАМБЕТӘЛІ М. Е.

У-31Қ топ студенті

Қазтұтынуодағы Қарағанды
университетінің

экономика, бизнес және құқық колледжі

Биыл Тәуелсіздіктің 30 жылдығы атап өтіледі. Бұл маңызды кезең қазақ мемлекетінің қайта жандануы мен еркіндікке ие болуын көрсетеді. Тарихи кезең бойынша 30 жыл – бір сәт қана. Алайда біз үшін бұл қиындықтар мен жеңістерге, дағдарыстар мен жетістіктерге толы тұтас дәуірді қамтыды. «30 жылда біз не нәрсеге қол жеткіздік?», «Біз қай елді болашақ ұрпаққа қалдырамыз?», «Біздің мемлекеттілігімізді нығайту үшін тағы не істеу керек?». деген негізгі маңызды мәселелер біздің әр саналы азаматтың ойында болуы міндетті. Ол үшін біз артқа қарап, өткен жолымызды сыни тұрғыдан қайта ойластырып, жетістіктеріміз бен проблемаларымызды түзетіп, алға қарай сенімді қадамдар жасау үшін мақсаттар мен міндеттерді анықтауымыз керек. Тәуелсіздіктің отыз жылын үш кезеңге, яғни үш онжылдыққа бөлуге болады. Осы кезеңдердің әрқайсысының өзіндік тарихи маңызы бар. Тәуелсіздіктің алғашқы онжылдығы жаңа Қазақстанның іргетасының қалану уақыты. Елбасының басшылығымен мемлекеттік рәміздер бекітіліп, биліктің тиімді жүйесі қалыптасты. Ұлттық валюта енгізілді. Қарулы Күштер құрылды. Елдің Негізгі Заңы қабылданды. Шет мемлекеттермен дипломатиялық қатынастар орнатылды. Қазақстан беделді халықаралық ұйымдардың мүшесі болды. Екінші онжылдық – мемлекеттілігіміздің көкжиегін кеңейту кезеңі. Осы жылдар ішінде елдің позициясы айтарлықтай нығайып, экономикалық әлеует өсті. Біз барлық құрлық шекараларын заңды түрде рәсімдедік. "Мәдени мұра" бағдарламасын жүзеге асырдық, тарихымызды қайта қарастырдық. Солтүстік Арал теңіз жоғалып кетпей қайта жанданды. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездерін өткізуге бастамашылық жасадық, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының саммитін ұйымдастырдық, Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңестің қызметін ілгерілеттік және басқа да бірқатар маңызды халықаралық жобаларды іске асырдық. Айтарлықтай шетелдік инвестициялар тартылды. Есілдің жағасында салынған жаңа Астана жалпыұлттық символға айналды. Үшінші онжылдықта біз өз еліміздің дамуында одан да үлкен биік жетістіктерге жеттік. Біз мемлекеттік шекарамен байланысты барлық мәселелерді түпкілікті шештік. Әлемнің дамыған отыз елінің қатарына кіру мақсатын белгілеген "Қазақстан – 2050" Стратегиясы қабылданды. Түрлі салаларда ауқымды бағдарламалар, соның ішінде үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы, "Нұрлы жол", "100 нақты қадам" іске асырылды. Саяси және экономикалық реформалармен қатар біз рухани жаңғыруға ерекше

көңіл бөлдік. Осы жетістіктердің барлығы Елбасының көшбасшылығы, халқымыздың даналығы мен бірлігі, барлық отандастарымыздың қажырлы еңбегінің арқасында мүмкін болды. Елбасы Тәуелсіздігіміздің мәңгілік символына айналды деп айтуға болады. Біздің мақсатымыз-экономикасы қуатты әрі рухани-адамгершілік негізі берік мемлекетті кейінгі ұрпаққа қалдыру. Қазақстан алға жылжуын жалғастыру үшін біз оны патриотизм және ұлттық мүдделерге, ұлттық рухқа тәрбиелеуіміз керек. ХХІ ғасыр-бұл жаңа білім мен технологиялар дәуірі. Әр адам өзінің бәсекеге қабілеттілігін үнемі жетілдіріп, жаңа мамандықтарды игеріп, үнемі уақыт талабына бейімделе отырып арттыра алады. Білім мен технология ел дамуының басты қозғаушы күші болып табылады

Жастар әрқашан жаңа идеялардың қайнар көзі, оң өзгерістердің қозғаушы күші болып табылады. Сондықтан өскелең ұрпақтың осы қасиетің бағыттау және тиімді пайдалану қажет..

Жастарды кәсіпкерлікке баулу жолдары

Қазақстан-2050» стратегиясында Қазақстанды әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіргізу мақсаты қойылды. Дамудың маңызды көрсеткіштерінің бірі – 2050 жылға қарай шағын және орта бизнес үлесін 50%-ға жеткізу. Елбасы әрбір маңызды басқосуда кәсіпкерлікті дамыту жөнінде айтып, тиісті тапсырманы беріп те жатыр. Осыған орай, мемлекет экономиканы тұрақтандырудың негізгі бағыты ретінде кәсіпкерлікті дамытуға барынша қолдау көрсетіп келеді. Жас ұрпақты жан -жақты қолдау мақсатында 2019 жыл Жастар жылы болып жарияланды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті - Елбасы Н.Назарбаев отбасы және жастар саясатын дамыту Үкімет жұмысының басым бағыттарының біріне айналуы тиіс екеніне сенімді. «Жастар – еліміздің ертеңгі болашағы. Сол ұрпақты саналы да білімді етіп тәрбиелеу – төл міндетіміз. Ендеше, бүкіл ұжым болып бұл дағдарыстан өз біліктілігімізбен, игілікті істерімізбен шығатынымызға сенім мол. Ел үшін, ұрпақ үшін бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығаратын кез келді» - Елбасы Н.Назарбаев. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың айтуынша, жас ұрпақ Қазақстанның дамуында шешуші рөл атқаруы тиіс. Экономикалық тәрбие - жастар арасындағы кәсіпкерлік іс бастауының негізі болып саналады. Оқушыларға экономикалық білім беру қазіргі қайта құру кезеңінде өте көкейтесті мәселелердің бірі..Мемлекетімізде кәсіпкерлік саласын қолдауға байланысты көптеген бағдарламалар жұмыс жасайды. Қазіргі уақытта Қазақстанның барлық мектептеріне бизнес көшбасшыларын дайындайтын SAGE халықаралық бағдарламасы енгізілуде. Бұл коммерциялық емес, қазіргі жаһандық ойлайтын бизнес көшбасшыларын дайындайтын бірден-бір бағдарлама болып табылады..Бұл жөнінде ҚР Президенті жанындағы Орталық коммуникациялар қызметінде өткен брифинг барысында ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасының өкілі Әуез Қарабалаев айтты «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасының бастамасымен 2019 жылы мектеп, колледж, жоғары оқу орындарының оқу бағдарламасына «Кәсіпкерлік қызмет негіздері» пәні енгізілді. Жоба «Жастар жылын» өткізу жөніндегі жол картасының 11-тармағына сәйкес жастар арасында кәсіпкерлер үлесін арттыру мақсатында қолға алынған. «Атамекен» ҰКП жоба ұйымдастырушы ретінде өскелең ұрпақты бизнес саласына баулудың алдында оқытушылар мен мұғалімдердің экономика саласындағы біліктілігін арттырады.Кәсіпкерлерге тегін білім беру мақсатында Atameken Academy білім беру платформасы құрылды.

Біз де осы орайда жастардың бизнес ашу құқығын пайдалана отырып ENACTUS KAZAKHSTAN атты бизнес жоспарлаушылардың бизнес тренингіне қатысқан болатынбыз. 7 сағатқа созылған бизнес тренингте біз өте көп тәжірибе,ақпарат,түрлі қызықты оқиғалар,мотивация және бизнес ашуға деген талпыныс алып қайтқан болатынбыз.Тренингті жүргізген бизнесмен Аслан Толеновтың өзі болды.Тренинг кезінде жан жақтан келген студенттермен таныстық,жоспарларымызбен бөлісіп топтық жұмыстар орындадық.Болашақта біздің де осы бизнес құрушылармен жұмыс істегіміз келеді.

Тәрбие негізі баланың жас кезінен бастап отбасында қалыптастырылады. Одан кейін ол мектепте одан ары қарай дамытылады. Оқушыларға экономикалық тәрбие берудің

негізгі мақсатының бірі – оларды өз бюджеттерін тиімді пайдалануға дағдыландыру.. Ендеше мұғалім экономикалық тәрбие беру үшін қазіргі нарықтық экономика жайлы заңдылықтарды көбірек біліп, терең түсініп, оны тәрбие барысында пайдалана білуі өте маңызды.

ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЕНТАЛИТЕТІ

НҰРЛАН НАЗЕРКЕ

Эко-21-1к тобының студенті

ИСАБЕКОВА А.С.

*Ғылыми жетекшісі, магистр, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы*

Аннотация: Менталитет жеке адамның немесе әлеуметтік топтың сана деңгейін көрсетеді, немесе әлеуметтік топтың сана дейгейін көрсетеді, санамен тығыз байланысты болады. Сонымен қоса менталитет санамен шектелмей, одан тысқары жатқандарды да қамтитынын ұмытпау керек.

Кілттік сөздер: менталитет, мәдениет, салт-дәстүр, тарих

Әрбір ұлттың, халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан даму тарихына әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени – тұрмыстық ерекшеліктеріне байланысты, өзіндік мінез – құлық, ұлттық менталитет қалыптасады [1,б 22].

Менталитет жеке адамның немесе әлеуметтік топтың сана деңгейін көрсетеді, немесе әлеуметтік топтың сана дейгейін көрсетеді, санамен тығыз байланысты болады. Сонымен қоса менталитет санамен шектелмей, одан тысқары жатқандарды да қамтитынын ұмытпау керек [2,б 32].

Қазақ менталитеті:

1.Тарих

Әр бір қазақ өзінің ата-бабалары туралы тарихты ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отырады. Ежелгі дәуірден бері жеті атадан қыз алуға тиым салынған, әр қазақ әр- руға, жүзге бөлінген. Өкінішке орай әр руға бөлінген қазақтар бір-бірінен асып-озуға тырысып, осы күнге дейін бәсекелестікте келеді себебі бұл біздің менталитет қой! Бірлік болмаған жерде тірлік болмайды бірінші орынға ру, жүзді емес әр қазағым жалғызым деген ойды қалыптастыру керек.

2. Ер мен Әйелдің теңдігі.

Ежелден ата-бабамыз әйел адамды ер адамнан бір саты төмен санаған. Әйел адам ер адамды сыйлап ер адамның жолын кеспеген, әйел адамды ер адам қорғап, алақанында ұстап, бар қиыншылықты өз мойнына алған. Бірақ қазіргі заманда әйел адамен ер адам тең дәрежеде, әйел адам ер адамнан аспаса кем емес. Біздің менталитет ежелде әйел адам ер адамды қалай сыйлағаны, ер адамның әйел адамды қорғап, қадірлегеніне көз жұмып, бұрынан қалыптасқан 1 саты төмен деген ойды қалыптастырып өз мүдделеріне қолдануда.

3.Білім

Қазақ жігітері мен қыздары диплом алуға тырысады. Мектеп бітіре салып бірден жоғарғы оқу орнына немесе колледжға түсу бізде қалып тасқан. Мектеп бітірген бала мамандық тандай алмай, өзіне не керегін түсінбей, грант көп бөлінген мамандықты таңдап босқа 4-5 жыл уақытын кетіреді, оқыған мамандығы бірінші кезекте өзіне ұнамағандықтан бұл мамандықты дамытып онымен жұмыс жасамайды, диплом құр диплом болып қалады.

4.Мемлекеттік тіл – менің тілім.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі бұл – Қазақ тілі. Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себебі болатын нәрсенің ең қуаттысы – тіл деген Ахмет Байтұрсынұлы.

Қазіргі таңда мемлекеттік тіл қазақ тілі болса да біз орыс тілін көп қолданамыз, қазақ қазақпен орыс тілінде диалог құрады. Орталық, Солтүстік Қазақстан орыстанып бара жатыр деп есептеймін. Қазіргі ұрпақ орыс тілінде дайып келе жатқандықтан қазақ тілін дұрыс сөйлемейді тіпті түсінбейді де. Егер бұл осылай жалғаса беретін болса біз тілімізден де, елімізден де айырылып қалуымыз мүмкін.

Біз өз ойымызды өзгертсек, біздің менталитетіміз тұрмыс тіршілігімізде өзгереді. Ең жаман қасиетіміз біз біреудің ойымен өмір сүреміз. Қазақстан туралы әзілдер шығарылса біз соған күліп, тіпті өзіміз әзілдесіп жатамыз егер ру, жүз, туралы қалжыңдаса әр рудың адамдары шығып өз руын, тарихын қорғай бастайды. Қазақтар ер адамды қатты еркелетіп жіберген деп есептеймін «ол ұл ғой, ол жасай алмайды, сен қызсың ғой, сен білесің ғой, сен істей сал» деп жиі естіп жатамыз сонда бұл ер адамның ақымақ екенін көрсетіп тұр ма? Ол нәрсе бала кезден қалыптасқандықтан болашақ ер адам дайын нәрсеге үйреніп, ол маған істеп бере салады деген принцип қалыптасады. Біздің елімізді дамытудың тағы бір жолы ол білімді ұрпақ. Елімізді найзаның ұшымен емес білімнің күшімен қорғай аламыз. Біздің елімізде болашақта жойылып кетуі мүмкін мамандықтар жетерлік. Бір қызығы сол мамандықтарды оқып диплом алып шығып, болашақ та жұмыс таппай уақытын құр босқа өткізгеніне өкініп бармағын тістеп отырғандар жетерлік. Ондай жағдайды болдырмас үшін мектеп кезден балаға өмірлік жолып табуға жол бағыттау керек немесе мектеп біріген соң бірден оқуға түсу міндетті деген менталитетті ойымызды өзгерту керек оқудың ерте кеші жоқ. Өмірде екі нәрседен қателеспеуі керек оның бірі мамандық таңдаудан. Тілдің мәселесі ұлтың мәселесі. Өзге тілді білу қате демеймін бірақ өз ана тілінді ұмытпау керек. Қазақ орыс тілі араласып кеткен. "Қазақ тілі мұншалықты жатық әрі анық болар еді, егер де біздің қазақ аңғарып, бөтен тілді араластырмастан ілгері бастырып сөйлесе" дейді Ыбырай атамыз. Сондықтан тілімізді сақтап қалу ол отбасыдан басталады әр отбасы өз баласын Отан сүйгіштікке, тілін қастерлеуге, ана тілін ұмытпауға тәрбиелесе сол кезде қазақ тілі шын мәнінде мемлекеттік тіл болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мәдениеттану: жоғарғы оқу орнындары мен колледж студенттеріне арналған оқулық. Алматы: Раритет, 2005.- . ISBN 9965-663-71-8
2. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, ISBN 9965-32-491-3 2007.

SOCIAL RESPONSIBILITY OF YOUTH IN MAKING FUTURE

Mohd Aamir Malik
Advocate

Jammu and Kashmir High Court Srinagar, India

Abstract

Youth is considered as the most important and powerful part of the population because of ability to do wonders in any sphere of life. Youth undoubtedly is a fundamental asset with the potential of changing and shaping the world. At the same youth holds responsibility towards the society in the context of developmental and future making concept. This very responsibility assists the youth in executing different roles in brining about develop mental revolutions.

Keywords

Youth, Social responsibility, development, future making

Youth is actually a period of transition from the dependence of childhood to adulthood's independence. Yet we can define this group according to age in simple terms, particularly in relation to education and employment because youth is often referred to a person between the ages

of leaving compulsory education and their first job. When the General Assembly, by its resolution 50/81 in 1995, adopted the World Programme of Action for Youth to the Year 2000 and beyond, it reiterated that the United Nations defined youth as the age cohort of 15-24.

Social responsibility is a conduct engaging in ethical manner and executing actions which benefits society at large. It is a moral obligation towards the society we live in. Social responsibility is considered a much needed basic requirement make youth assume their roles in society.

Since youth form a significant part of society, they have an important role in assisting society's development affairs and future making. Youth need to work with different sectors and authorities in boosting the concept of social responsibility. This responsibility has a tendency of protecting the youth from delinquency and engaging more for the betterment of their own and the generations to come. Youth's responsibility is indeed a long term investment process by virtue of which every life sector gets benefitted and it guarantees future building. Youth's participation is undoubtedly a detrimental factor with regard to the developmental and future making perspectives.

As part of social responsibilities in India the youth must be involved to bring about the right to education, trainings and jobs. This should be rendered to gain from a widespread education system and must involve both useful occupation through professional practices, ethical enrichment and spiritual movement. Training in the form of service and devotion is ardently advocated. The young women need to be provided with education, for the overall advancement of the society. It is vital at all levels of activities in both family and development skills. This education will be directed building a sense of oneness of mankind in their mind. The youth has a responsibility to develop and widen the global perspective and values based on kindness, truthfulness, justice, love and humanity as well as to build a strong economic infrastructure for the betterment of the enterprises and the mental distinction of the people.

The youth helps scientific community to remain involved with the society and understand their problems. Youth is indeed future of the country. The intelligence and work of youth will take the Country on the pathway of success. They are the building blocks of a Country. They are energetic and enthusiastic, they have ability to learn and adapt. Youth can bring social and scientific reform. The Nations require youth's participation to achieve the goals and help in taking the Country towards progress. The cooperation and collaboration among scientific community and society is essential for inculcating passion for science. The scientific discoveries won't happen unless and until youth's active participation is not there.

The responsibility of youth is not limited to society only. In fact Nations always keep eye on them and expect them to work for the welfare of Nation and help in boosting every sector of life. The youth has power to bring about change that can change the way World looks like. With immense talent, youth can take the World to the next level.

References

Saji Preli (2009) Empowering Youth to Change the World with ICT and Entrepreneurship. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization,

АКТИВНАЯ ЖИЗНЕННАЯ ПОЗИЦИЯ МОЛОДЕЖИ КАК УСЛОВИЕ ДИНАМИЧНОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

САДЫРБАЙ А.А.

студентка группы МН-20-2

ДЖАБАЕВА Г.Н.

Научный руководитель: ст. преподаватель, магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Будущее любого государства, любой нации – это её подрастающее поколение. Поэтому судьба государства и ее жителей зависит от того как сейчас воспитывают детей,

как готовят их к взрослой жизни. Молодежь – представляет собой особую часть нашего общества, которая отличается и возрастными рамками, и статусом. Она же составляет самую активную часть гражданского общества. В связи с чем, важно уделять внимание правильному воспитанию и постепенному формированию активной гражданской позиции: осознанного участия молодежи в жизни общества.

Наша молодежь отличается тем, что они более мобилизованы, креативны, у них есть все возможности показать себя, найти и искать себя, отстаивать свои права своей индивидуальностью. Молодежь является основой независимого, конкурентоспособного и развивающегося государства.

В нынешнее время любые свежие, креативные, продуктивные идеи поддерживаются и развиваются, и в этом конечно же помогает государство [1].

Наш Президент Касым-Жомарт Токаев призывает молодежь быть патриотами: *«Очевидно, что в современном, высококонкурентном мире успех никому не гарантирован по праву рождения. Он требует постоянной работы, прежде всего над собой, своими компетенциями. Образование – это, конечно, важно. Но это всего лишь стартовая линия движения вперед. Учиться нужно всю жизнь, никогда не останавливайтесь. Каждое новое достижение – это новая точка отсчёта. Потенциал человека безграничен. Радуется, что молодёжь Казахстана имеет четкую гражданскую позицию по основным вопросам развития государства, открыто её выражает».*

Президент упоминает, что никаких препятствий для молодежи, в решение актуальных вопросов государства, общественных вопросов.

- Я думаю, это правильный подход. Мы будем всегда прислушиваться к нашим молодым соотечественникам. Надо помнить непреложную истину: независимость страны, её территориальную целостность следует отстаивать только разумной внутренней и внешней политикой, а не голосованием в международных организациях, - отметил глава государства.

Этим президент сделал упор, что именно в руках народа - сохранить независимость, суверенитет сильного государства.

- Поэтому при всем многообразии мнений главное – не ослабить фундамент, на котором стоит независимый Казахстан. А это единство и ответственность всех граждан за будущее страны. Именно молодые казахстанцы должны идти в авангарде патриотизма. Формула отечественного патриотизма четкая и ясная: знание истории народа, уважение к государству, постоянное саморазвитие, честность и работоспособность. Праздный и лицемерный человек никогда не станет патриотом. Уверен, в этом зале собрались настоящие патриоты, которые хорошо знают достойную историю нашего народа, чтят нашу государственность и стремятся к большим целям. Со своей стороны государство будет всячески поддерживать молодёжь во всех её начинаниях, - заключил он.

Государство всячески помогает и поддерживает нашу молодежь, а молодежь в свою очередь не должна упускать возможность совершенствоваться в этом мире.

В свою очередь, государство оказывает огромную поддержку таким организациям как Жас Отан, Молодежное движение «За будущее Казахстана», Конгресс молодежи Казахстана, Молодежный парламент Казахстана, Объединение студенческой молодежи «Альянс студентов Казахстана», Студенческий совет «Елим-Ай», Республиканское молодежное общественно-политическое движение «Кайсар», Общество молодых профессионалов, Общественное объединение «Союз сельской молодежи Казахстана», Общественный фонд «Адал-Көмек», Союз «Жулдыз», Корпоративный фонд «Будущее без наркотиков», Политически нейтральное молодежное общественное объединение «Созвездие», Молодежный центр «Лидер XXI» [2].

Самым ярким событием 2019 года в нашей стране был Год Молодежи. Целью была комплексная поддержка молодого поколения, так как развитие семейных ценностей и молодежной политики остаются важными аспектами государственной политики.

С точки зрения Главы государства Касыма-Жомарта Токаева, именно от молодежи ожидается решающая роль в развитии Казахстана, как движущей силы прогресса.

Первым шагом в реализации данного события явилось создание президентского кадрового резерва.

На сегодняшний день молодое поколение Казахстана стремительно участвует в общественной и политической жизни страны. Наша молодежь играет такую роль как ресурс стратегии. С каждым годом молодежь становится все более активной и развивающейся, что дает нашему государству показать себя в гордом виде.

В продолжение поддержки молодежи 2020 год был объявлен Годом волонтера.

К.-Ж. Токаев отметил, « Как президент Казахстана, я буду поддерживать волонтерское движение. Поэтому ваше предложение объявить следующий год годом поддержки волонтерского движения поддерживаю. Будем работать вместе. Перефразируя известные строки из песни Виктора Цоя можно так сказать: волонтерство – дело молодых, лекарство против морщин. Глубоко убежден, что волонтерами не могут быть люди с нечистой душой и грязными помыслами. Волонтерство – проявление истинного патриотизма. Активная жизненная позиция, стремление осуществить свою мечту открывает вам путь к личной победе, историю личного успеха"

Президент также отмечал, что нужно не забывать и про институт семьи в рамках молодежной политики, пропаганда семейных ценностей важна, так как участились случаи разводов молодых людей. Это очень важно для сохранения традиций, национальных ценностей и преемственности поколений. Президент подчеркнул, что этому вопросу до сих пор не уделялось должного внимания. «*Есть крылатая фраза: «Родина начинается с семьи». Сохранение каждой семьи – залог стабильности нашей Родины. Шанырак молодой семьи должен стать колыбелью счастья. Каждая из них должен закрепить традиции единства и согласия. Представители интеллигенции и учителя должны проводить разъяснительную работу среди молодёжи, популяризировать ценности семьи. Это очень важно для государства. Большая ответственность за воспитание молодёжи возлагается и на родителей»,* - добавил президент.

По словам главы государства, через новую программу необходимо предоставить молодым людям механизмы качественного образования, трудоустройства, обеспечения доступным жильем.

- Необходимо создать условия для повышения профессиональной квалификации молодёжи. В документе должны быть отражены эффективные и открытые социальные возможности для молодого поколения. Во всех населённых пунктах объекты спорта и культуры должны быть доступными для молодёжи, правительству необходимо в следующем году подготовить эту программу и на её основе разработать законопроект в 2021, - отметил президент. [4]

Наша страна способна перейти на новую ступень экономического и социального развития, но для этого молодежь должна получить право на свободу самовыражения, возможность участвовать в жизни страны, видеть поддержку государства, и только в этом случае у них появится интерес. Молодежь должна чувствовать себя частью большого целого – это приоритетная задача динамично развивающегося государства.

Список использованной литературы.

- 1) <https://articlekz.com/article/8270>
- 2) http://www.shuak.kz/index.php?Itemid=134&catid=11&id=211:molodezhnye-organizatsii-kazahstana&lang=ru&option=com_content&view=article
- 3) <https://www.inform.kz/ru/prezident-poruchil-podnyat-stipendiyu-studentam-na-25-a3593126>
- 4) https://forbes.kz/process/tokaev_dlya_molodeji_ne_budet_nikakih_prepjatstviy_dlya_vyirajeniya_mneniya

КУЛЬТУРА МЫШЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА

СЕРИКБАЙ А.

студентка группы УА-21-1к

ИСАБЕКОВА А.С.

Научный руководитель, ст. преподаватель, магистр

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В своей статье рассмотрены актуальные проблемы современной молодежи Казахстана, их ценностные ориентации, объективным взглядом, конечно, хотелось бы, чтобы молодежь трезво думала о своем будущем, не забывая о ценностях своей истории становления нашего государства, нашей истории и культуры.

Ключевые слова: ценностные ориентации современной молодежи, влияние вестернизации на казахскую культуру, на поведение и мышление.

В нашей жизни такие антонимы, как черное и белое, светлое и тёмное, слабость и сила идут рука об руку, словно стали постоянным спутником, хоть и противоположным.

Подростковый период – это время большой энергии и силы, время раскрытия положительных качеств тела, в необходимое русло. Во-первых, главная задача подрастающего поколения – стать достойными гражданами страны, в которой они родились. Человек на пути к росту всегда сталкивается с проблемой самоопределения. Каждый должен поставить перед собой цель улучшить свою страну и помочь людям. Социальная роль молодежи в современном обществе заключается в развитии и изменении устоявшихся норм. Старшее поколение в основном консервативно. Будущее страны, как раз таки, в руках молодого поколения, мировоззрение которых в нашем обществе, разбиты на множество спиралей и извилин.

Некоторые гонятся за дешевой популярностью. Иными словами – хайп. В наше время этого легко добиться, благодаря продвинутым технологиям. Другая часть этого поколения, даже не успев начать путешествие по жизни, находится в состоянии отчаяния и безнадежности. Их называют «dead inside». Есть и те которые не относятся ни к тем ни другим. Этим всех лагерей объединяет то, что в них нет следов нашего казахского менталитета. Так давайте взвесим и оценим причины и последствия изменений современной молодежи.

Сейчас многим можно дать статус «социального инвалида». Первым данный термин использовал доктор из Швеции – Аяд Рахван [1]. По его словам, «социальный инвалид – человек который зависим от интернета и социальных сетей». Ведь правда, большинство подростков предпочитают виртуальную жизнь, нежели реальную. Сам по себе интернет имеет очень много плюсов и безусловно намного облегчает всем нам жизнь. Но, только в том случае, если пользоваться им разумно.

Но вся суть проблемы не зациклена на современных технологиях. В наше время молодежь очень увлечена культурой других стран. Их не интересует наши собственные обычаи и традиции. Корень этой проблемы идет от семьи. Не все родители хорошо разбираются в этой теме. И уж тем более не все оснащают эту тему дома. Даже в элементарных вещах подростки отдают предпочтение зарубежным странам. А наша казахская культура и духовные ценности остаются в сторонке. Такими темпами мы сливаемся с западной культурой и теряем свою изюминку. Это одна из глобальных проблем.

Так же одной из проблем является лень. Несмотря на то, что многие молодые люди сегодня имеют цели и планы по их достижению, лень встречается на том или ином уровне в жизни каждого. Но взрослые, у которых есть семья и работа, не могут сидеть весь день.

Но подростки могут. Благодаря интернету и пустой трате времени молодое поколение могут продержаться неделями, а иногда и месяцами.

Не все подростки способны определить свои цели в школьном возрасте. Многие прислушиваются к советам родителей и идут учиться на престижные профессии. Затем, на третьем или четвертом курсе, люди понимают, что находятся не в том месте. Но они не могут покинуть институт, поэтому должны доучиться по специальности, которая им не интересна. Непонятно, что делать с такими людьми после выпуска. От этого и растет уровень безработицы в стране. Кто-то идет работать по специальности, кто-то выбирает профессии не требующих особых навыков, и только некоторые находят в себе смелость пойти на второе высшее образование.

Неопределенность и неправильный выбор приводят к небрежности. Люди не находят и не ищут своих целей, они просто плывут по течению. Поэтому очень важно помочь человеку понять свое предназначение и выявить свои сильные и слабые стороны в процессе формирования личности.

Молодежь редко понимает старшее поколение. К тому же родители и родственники, а также взрослые коллеги вынуждают молодых людей находиться на земле. Дальние планы они называют мечтами, а интересные идеи пустыми словами. С такой поддержкой сложно быть со своими идеями и не распрощаться с ними в зачаточном периоде. Недоразумения не ограничиваются сферой учебы и работы. Молодые люди могут захотеть путешествовать, когда их родители поощряют их создавать семью и не тратить время на глупости.

Отсутствие денег. У немногих подростков есть деньги. Молодые люди обычно рано начинают работать. Поскольку студенты учатся и работают бок о бок, у них обычно меньше денег. Немногие люди могут придумать отличные идеи без бюджета. В зависимости от времени, когда человек получает материальные блага, иногда не остается усилий для реализации идей.

Найти себя. Звонить могут молодые люди до 30 лет. Человек проверяет себя в продажах, маркетинге, творчестве или реальных науках. Только сменив несколько мест работы и попробовав себя в разных ролях, вы сможете найти свое место в жизни.

Отсутствие кумиров. Образцы для подражания играют важную роль в жизни современной молодежи. Общество не всегда предоставляет людям кумиров. Сегодня трудно найти человека, который может сравниться с молодым поколением. Если у человека нет образца для подражания, он может выбирать ложных кумиров.

Чтобы наша страна и культура развивалась нужно решать эти проблемы. Они хоть и не выглядят глобальными, но вся утечка идет именно от них. Настоящее и будущее нации в руках активной молодежи. Если молодежь будет вести здоровый образ жизни, вносить свой вклад в индустриально-инновационное развитие страны, приносить пользу обществу и делать своей главной задачей качественное, углубленное образование, то наше будущее будет идеальным. Понятно, что светское общество с молодыми людьми, которые посвятят свои силы и знания процветанию страны, достигнет своей цели.

Список использованной литературы:

1. <https://hi-tech.mail.ru/news/social-danger/>

СОЦИАЛЬНАЯ РОЛЬ СПОРТА В ПОСТРОЕНИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

ТЫЧКОВА К.А.

студент группы ФКиСМ-21-2

ДЖАБАЕВА Г.Н.

Научный руководитель: ст.преподаватель, магистр

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение спорта как социального феномена общества. При формировании здорового образа жизни, активной жизненной позиции спорт играет самую важную роль. Статья посвящена вопросу развития пауэрлифтинга как вида спорта в Карагандинской области тренером Назаренко С.Г.

Ключевые слова: спорт, пауэрлифтинг, тренер, физическое развитие.

Спорт - неотъемлемая часть физической культуры, предназначена для совершенствования физических и психологических характеристик личности. Спорт помогает стать сильнее не только физически, но и морально. Нельзя не отметить вклад в развитие спортивного сектора со стороны профессиональных спортсменов, успехи которых мотивируют и заставляют двигаться вперед. Среди таких людей, которые своими достижениями показывают современной молодежи, как можно совершенствоваться. Молодежь, как будущее любого общества, должна получить физическое воспитание и приобрести основные спортивные навыки. Таким образом, она должна быть вовлечена в рамках или за рамками учебной программы в занятиях спортом и ежедневных физических упражнениях [1]. Спорт, создающий ценности спортивной культуры, всегда являлся мощным социальным феноменом и средством успешной социализации. Об этом свидетельствуют и научные данные, и примеры жизненного пути многих выдающихся спортсменов.

Тренер - это специалист в определенном виде спорт, руководящий тренировкой спортсменов. Именно он способствует тому, что спортсмен владеет грамотной техникой в упражнениях. Пауэрлифтинг или силовое троеборье — силовой вид спорта, суть которого заключается в преодолении сопротивления максимально тяжёлого для спортсмена веса. Связано это с тем, что в качестве соревновательных дисциплин в него входят три упражнения: приседания со штангой на спине (точнее на верхней части лопаток), жим штанги лёжа на горизонтальной скамье и тяга штанги — которые в сумме определяют квалификацию спортсмена.

В пример хотелось бы рассказать о человеке, который бесспорно внёс неоценимый вклад в развитие пауэрлифтинга Республики Казахстан.

Ярким представителем школы пауэрлифтинга в Карагандинской области можно назвать Назаренко Светлану Григорьевну из города Абай Карагандинской области. Назаренко С.Г. является тренером высшего уровня квалификации высшей категории по пауэрлифтингу, мастером спорта международного класса. Профессиональный пауэрлифтер в спорте уже 32 года.

Назаренко С.Г. было 25 лет, когда она пришла в тренажерный зал и стала заниматься силовым троеборьем. Желание и упорство девушки не заставило долго ждать - уже через 4 месяца состоялись первые республиканские соревнования, и Назаренко С.Г. стала Чемпионом Казахстана по пауэрлифтингу. Этот успех положил начало новому этапу в жизни девушки - успешной спортивной карьере.

На сегодняшний день Назаренко С.Г. имеет разряд мастера спорта международного класса по пауэрлифтингу, является одним из лучших тренеров в области, Чемпионка мира, многократная чемпионка Азии, Казахстана. Является членом национальной сборной РК и почетным знаменосцем на различного рода соревнованиях.

Назаренко С.Г., является не только действующим спортсменом, она также является тренером для любителей и начинающих спортсменов. В целях развития и популяризации данного вида спорта Назаренко С.Г. открывает в г.Абай Карагандинской области зал пауэрлифтинга «Скиф», куда все желающие могут приходиться тренироваться под присмотром квалифицированных тренеров. Помещение для занятия спортом оснащено

всем необходимым оборудованием и тренажерами.

Под руководством тренера и наставника Назаренко С.Г. было подготовлено немало известных в городе и области известных и начинающих спортсменов-пауэрлифтеров, таких как А. Пшеничнова, К. Тычкова, К. Варщук, А. Гришняяева, П. Онуфрак, В. Голубева и другие.

Пауэрлифтинг становится популярнее с каждым годом. Открываются новые школы, секции, появляется все больше людей, которые хотят заниматься этим видом спорта.

Современный спорт очень разнообразен. В спорте такие решающие задачи, как оздоровление и формирование спортивной культуры подрастающего поколения. Спорт высших достижений (олимпийский и профессиональный спорт) направлен на достижение высоких спортивных результатов и побед. Спорт высших достижений показывает особый образец стиля жизни, путь достижения успеха, демонстрирует высокую спортивную технику, умение обыграть соперника. Для многих людей эта модель становится эталоном для подражания не только в спорте, но и в других сферах жизнедеятельности. Однако спорт высших достижений породил большое количество противоречий, которые не позволяют современному спорту позитивно развиваться и формируют негативное отношение людей к спортивным занятиям.

Благодаря занятиям спортом общественные ценности присваиваются индивидом, интериоризируются как личностные. Спорт и современное общество имеют много общего: дух инициативы, противоборства и соревнования. В этой связи совершенно справедливо называть спорт миниатюрой самой жизни, где и происходит социализация личности. Существует множество проблем в развитии спорта в нашей стране. Важнейшими из них являются - нехватка спортивных объектов и их недоступность; отсутствие эффективной системы детско-юношеского спорта, позволяющей воспитывать будущих спортсменов мирового уровня; финансовое обеспечение физкультурно-спортивной деятельности; отсутствие личной мотивации, интереса к занятиям физической культурой и спортом у основной массы современных людей [2].

Подводя итог вышесказанному, еще раз отметим, что молодежь является основой развития любого общества и всегда имеет самое непосредственное отношение к его будущим перспективам. Наше «завтра» полностью зависит от жизненных ценностей и образа жизни «сегодняшней» молодежи. Плохое здоровье молодежи не может обеспечить качественное воспроизводство. В таких условиях «социальная воронка» будет все глубже затягивать молодежь, не давая возможности развиваться в инновационном направлении. Поэтому необходимо взять курс на улучшения здоровья молодежи и пропаганды здорового образа жизни, так как это является стратегическим

Все чаще общественное мнение оценивает современный спорт как опасную для человека сферу деятельности. К наиболее острым противоречиям развития спорта в современном обществе относится миф о том, что спорт – это едва ли не единственный и главный фактор сохранения и укрепления здоровья. Необходимо понимать, что это – лишь один из факторов, составляющих здоровый стиль жизни. Кроме занятий спортом на здоровье человека влияют экологическая обстановка, режим и качество питания, наличие вредных привычек, уровень жизни, наследственность и т. д. Поэтому не стоит напрямую связывать состояние здоровья и занятия спортом. Нельзя запретить человеку заниматься любым видом спорта и познавать возможности собственного организма. Тем более, что зачастую в жизни мы сталкиваемся с ситуациями, когда только полная концентрация сил позволяет нам избежать опасности. Спорт помогает моделировать проблемные ситуации и находить пути выхода из них [3].

Для решения данных задач необходимо принять следующие меры:

1. Создание организационно-правовой базы для регулирования вопросов финансирования, обеспечения материально-технической базы, контроля.
2. Пропаганда ЗОЖ, развитие культуры физического воспитания, поддержка проектов по развитию физической культуры в средствах массовой информации.

3. Преемственность программ физического воспитания в учреждениях образования.
4. Развитие большого спорта путем эффективной организации, предоставления современного оборудования, обеспечения инвентарем и высокопрофессиональным тренерским составом.

Список литературы:

1. Мамонова В. Д. Отношение современной молодежи к занятиям физкультурой и спортом / В. Д. Мамонова // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. – № 11-15(79). – С. 160-171.
2. Прищепа И.М. Молодежь и здоровый образ жизни/И.М. Прищепа, О.Г. Казанцева//Вестник ВГУ им. П.М. Машерова (Витебск). -2010. -№ 2(56). -С. 90-96.
3. Физическая культура: учебник / А.А. Бишаева, В.В. Малков. - Москва: КноРус, 2016. - 311 с.

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ЛАТЫН ҚАРПІНЕ КӨШУІ

УСМАНОВА Э.Б.

ЭКО-21-1к тобының студенті

ИСАБЕКОВА А.С.

Ғылыми жетекшісі, магистр, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

Аннотация: Қазіргі таңда қазақ тілі жазуында қолданылып жүрген әліпбиді латын қарпіне көшіру мәселесіне деген алаңдаушылық тудырады. Бұл болашаққа қарай жасалған батыл қадамдардың біріккенін ұмытпаған жөн. Елімізді төрт күл дүниеге танытып келе жатқан. Елбасымыздың бұл шешімі тіліміздің дарқын болашағы үшін, халқымыздың бірегейлігі үшін маңызды шара деп білуіміз керек.

Кілттік сөздер: қазақ тілі, латын қарпі, қазақ мәдениеті

Елбасы Н.Назарбаев өз мақаласында қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі қағидаларын қалыптастырудан бұрын қазіргі заман сынына төтеп беруді есепке алып, осыған қатысты бірнеше жоба ұсынған еді. Соның ең басында латын қарпіне көшу жұмысы тұр, деген болатын.

Қазақ тілінің латын қарпіне көшуі-тілдің дәуірлеуі, ұлттың жаңаруы. Қазақ тілі бұрынғы совет үкіметі кезіндегі кирилл баспасымен қалып қойған, яғни орыстардың қол астында болған кездегі қаріп. Біз латын қарпіне көше отырып, елімізде болашақта болуы мүмкін деген келеңсіздіктерді де шеше аламыз. Мысалы ретінде айтсақ, Ресей үкіметі бізге көз салуы мүмкін, себебі біздің солтүстік өңіріміз орыстанып кеткен. Кезіндегі Ресей үкіметінен босағанда-ақ бізге латын қарпін қабылдау керек еді. Мысалы көрші ел Өзбекстан латын қарпіне көшіп алды. Ал Өзбекстан елінің жағдайы жаман емес.

Мендегі болған тәжірибеге сүйенсек, басқа елдің жастары қазақтарды орысша сөйлейді де санайды. Оған мына жағдай куә бола алады: Мен кәріс тілін өз қызығушылығыммен үйреніп жүрдім, бірақ маған практика ретінде әлеуметтік желідегі сол тілдің өз өкілімен сөйлесу керек болды. Бірақ олардың арасында жауап бергендерінің көбі Қазақстан елі туралы білмейді, тіпті кирилл қарпі екенін біліп жауап қатпағандары да болды. Сол кезде мен мұғалімнен сұраған болатынмын. Мұғалім маған қазақтар мен кәрістердің арасында жүргізілген эксперимент видеоны көрсетті. Ол видеода Кореядағы жас-кәріден Қазақстан туралы сұрайды. Олардың көбі еліміз туралы білмейді, сол кезде бір адам "Мен Қазақстанды білемін олар орысша сөйлейді"- деп жауап қатқан, тіпті біреуі иә олар орыстар деп те жауап берілген болатын.

Ал президентіміз өзінің сұхбатында: «Біз латын әліпбиіне Орталық Азия

мемлекеттерінің тәжірибесін ескере отырып, қолдан жеделдетпей, біртіндеп ауысамыз... Мәселе әліпбиді жай ғана кирилл қарпінен латынға көшіру емес, қазақ тілінің емлесін қайта құруда болып отыр», - деген Қ.Тоқаев [1]. Қазір ағылшын тілі айтарлықтай қолданыста және талап етіледі. Ол бір жағынан қажеттіліктен туып отқанын білеміз. Ағылшын тілінің қарпі-латын, бұның да қажеттілік екенін білеміз. Барша әлем дерлік латын қарпіне көшіп, соны қолай көріп жатса, біз қол қусыра қарап отқанымыз да жөн болмас. Себебі бұның басты мәні қазіргі заман талабымен байланысты. Бұл қазіргі таңдағы жаңа технологиялық ортаның, коммуникацияның сонымен қатар ХХІ ғасырдың ғылыми және білім беру процесінің ерекшеліктерімен байланысты.

Латын әліпбиін пайдалану Өзбекстан, Түркия, Әзірбайжан, Түркіменстан сияқты мемлекеттердің тәжірибесінен де өткен. Әлемді ақпаратталатын әліпбиінің орны бөлек әрі үлкен. Әлемдегі қазақтар өздерінің тұратын мемлекеттеріне байланысты латын, араб, кирилл таңбаларына негізделген әліпбилердің түрін қолдануда. Осы тұрғыдан алғанда ортақ әліпбидің болғаны халқымыздың бір-бірін түсінуіне оң әсерін тигізеді. Сондықтан латын қарпі еліміздің біртұтастығын нығайтады деген ұғымның да мәні осыда шығар. Егер жүргізілген ақпарат көздеріне сүйенсек, статистика бойынша әлемнің 70% елдері латын жазуы арқылы білім алып, игеріп, ғылыми зерттеулерді жүргізіп, танысуда. Яғни бұл білім мен ғылымның, мәдениет пен өркениеттің, өнер мен спорттың да т.б. қатысты жазбаша ақпараттардың барлығы дерлік латын жазуымен беріледі. Мысалы біз мектеп қабырғасында немесе жоғарғы оқу орнында болсын термин сөздерді латын тілінен алғанда деп сол сөздің мағынасын ашамыз, яғни ол сөз латын қарпіне. Сондықтан білім мен ғылым да латын қарпі арқылы жеткізілетінін ұғуға болады.

Қазіргі таңда қазақ тілі жазуында қолданылып жүрген әліпбиді латын қарпіне көшіру мәселесіне деген алаңдаушылық тудыратындар да бар. Бірақ бұл болашаққа қарай жасалған батыл қадамдардың біріккенін ұмытпаған жөн. Елімізді төрт күл дүниеге танытып келе жатқан. Елбасымыздың бұл шешімі тіліміздің дарқын болашағы үшін, халқымыздың бірегейлігі үшін маңызды шара деп білуіміз керек сияқты.

Себебі Тәуелсіз елдігіміз ретіндегі белгісі ретінде жазуымыздың маңызы зор. Сондықтан Елбасымыз "біз орыс тіліне қарсы емеспіз, біз оның қазақтар арасына қалай енгізілгеніне келіспейміз" деген болар. Бұны қазіргі кирилл-қазақ әліпбиіне немесе орыс тіліне қарсы қою емес, керісінше қазіргі таңдағы әліпбиіміз бен жазуымыздағы халқымыздың өзі қалап алмаған, совет үкіметі кезіндегі өктем саясаттың әмірімен, күшпен танылған жазу мен қаріптен арылып, таза қазақ әліпбиін жасау жолындағы ең батыл қадам деп түсіну қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340>

СЕКЦИЯ
ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА И
БЕЗОПАСНОСТИ ТОВАРОВ И УСЛУГ

ҚЫШҚЫЛ СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ САПАСЫ

Амантаев Е., ТПП-19-1к тобы
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы, магистр **Абзалбек М.С.**
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Аннотация. Мақалада өнім сапасы, оны жақсарту жолдары. Сапаны жақсарту мақсатында технологиялық әдістерді жақсарту мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: өндіріс, тамақ өнеркәсібі, технология, температура, сапа

Қышқыл сүт өнімдерін шикізаты таза сүтқышқыл бактериялары ұйытқысы арқылы ашыту жолымен алады. Шикізат ретінде пастерленген, стерилденген сүт, сүт және кілегей қоспасын, т.б. пайдаланылады. Олардан қышқылсүт ішімдіктерін, қаймақ, ірімшік және ірімшіктен жасалған өнімдер өндіріледі. Сонымен қатар, қышқылсүт өнімдеріне әртүрлі қоспалар (қант, жидек, бал қайнатпа, т.б.) қосып жасалуы мүмкін. Қышқылсүт өнімдерінің адамзат тамақтануында маңызы зор, өйткені олардың қоректік мәнімен қатар диеталық және емдік әсері бар. Себебі, ашыту барысында сүт белоктарының қасиеттері өзгеріп, ішімдік сүтпен салыстырғанда тез және жақсы сіңетін жағдайға жетеді. Медициналық деректеріне жүгінсек, қышқылсүт өнімдері құрамындағы сүт қышқылы адамның тәбетін ашып, шөлін қандырады, ас қорыту жүйесі мен бүйректерінің жұмысын жақсартады [1].

Қышқылсүт өнімдерін алудағы негізгі процесс – ашыту (ұйыту). Ол – күделі биотехнологиялық процесс: ұйтқы микроағзалардың әсерінен бөлінген ферменттер сүт қантын (лактоза) ыдыратып, сүт қышқылы және басқа қышқылдар, спирт, көміртегі диоксиді және т.б. түзіледі. Осы кезде пайда болған заттарға қарай сүтқышқыл, спирттік және аралас (спирттік және сүтқышқыл) ашыту жүреді. Осыған байланысты қышқылсүт өнімдерін өндіруде шартты түрде екі негізгі топ: сүтқышқыл ашыту жолымен (ірімшік, қаймақ, простакваша және басқалар) және араласашыту әдісімен (кефир, ацидофилин және басқалар) алынған өнімдер.

Қышқылсүт өнімдері технологиясы ұйытқы (ашытқы) микро-ағзалары әсерінен лактозаның әртүрлі дәрежеде ашуына негізделген.

Ашытқы дайындау. Сүт өңдеу кәсіпорындарында ашытқыларды сүтті таза сүтқышқыл бактериялармен (штамдар) ашыту арқылы даярлайды. Штамдар арнайы лабораторияларда шығарылып, кәсіпорындарға құрғақ немесе сұйық ашыту ретінде жеткізіледі. Қышқылсүт өнімдерін алуда ашытқының рөлін еске алып, соңғысын даярлаға көп көңіл бөлу керек. Қышқылсүт сусындары жалпы көлемі жағынан қышқылсүт өнімдері арасынан алатын орны үлкен. Оларға кефир, йогурт, простаквашаның кейбір түрлері (мечниковская, ряженка, варенец және басқалар), ацидофил суындар, ұлттық сусын түрлері (айран, мацун, қатық, т.б.). Қышқылсүт сусындарын II-ші сорттан төмен емес, қышқылдығы 19оТ-ден көп емес сүттен даярлайды. Олар майсыз және майлылығы 1; 2,5; 3,2; 4 және 6%-тік болады.

Барлық қышқылсүт сусындары сүт шикізатын таза бактериялардың белгілі бір түрінің ұйытқысымен ашыту (ұйыту) арқылы алады. Алынған ұйындыны салқындатады, ал кейбір өнімдер пісіп-жетілуі үшін оларды қосымша уақыт сақтайды. Салқындатылған және пісіп-жетілген қышқылсүт өнімдері тұтынушыларға сатуға дайын деп есептеледі.

Резервуарлық әдіспен сүт арнайы резервуарда ұйыту арқылы, сол ыдыста өнім (кефир, қымыз) пісіп-жетіледі. Сонан соң өнім тыдысқа құйылып, сақтауға немесе сатуға жіберіледі.

Термостаттық әдіспен сүтті ашытқан соң ыдысқа (пакеттер, бутөлкелер) құйып, термостаттық камераға ұйытуға қойылады. Өнім салқындатқыш камерада салқындатылады, сонан соң ол сатуға даяр болады.

Кефир – бірегей (уникальный) өнім, оны даярлау үшін кефир саңылауқұлақтары ашытқысы немесе арнайы таңдап алынған таза микроағзалардың ашытқысы қолданылады. Кефирдің түрлері: майсыз, 1; 2,5; 3,2 және 6%-дық майдың массалық үлесімен, құрғақ заттар 7,8; 8,1; 9,5 және 11%-дық, сондай-ақ жеміс қосылған, витаминделген және әртүрлі оригинал заттармен араласқан. Кефирді резервуарлық және термостаттық әдіспен алады. Ол біртекті қаймақ тәрізді сұйық, таза қышқыл сүттің дәмімен, ақ түсті, аздап қоңырлау болады.

Кефирді резервуарлық әдіспен өндіру мына технологиялық операциялардан тұрады: шикізатты қабылдау және дайындау, пастер-леу, гомогендеу, ашытқылау, сүтті ұйыту, араластыру, салқындату, пісіп-жетілдіру, ыдысқа құю, орау және өнімді сақтау.

Таңдап алынған сүтті майлылығы бойынша, нормалдайды. Майсыз кефирді көксүттен өндіреді. Құрғақ, жай және майсыз сүтті арнайы технологиялық нұсқауларға сәйкес қалпына келтіреді. Қажет болған жағдайда жай сүтке 50%-ке дейін қалпына келтірілген сүт қосуға болады. Даярланған сүтті сепаратор-сүттазалағышпен тазалайды.

Тазаланған, нормаланған сүтті 85 ± 2 °С-та температурада 5-10 минут ұстап немесе 90 ± 2 °С-та 3 минут ұстап пастерлейді. Пастерлеуді 17,5 МПа қысымда өткізумен сүтті гомогендеу қатар өтеді. Ол үшін сүтті пастерлеуіш-салқындатқыш қондырғының рекуперациялау секциясында 55-60 °С-қа немесе пастерлеу температурасына дейін қыздырады. Пастерленген және гомогенделген сүтті 20-25 °С ашыту температурасына дейін салқындатады және осы температурада қышқылсүт өнімдері резервуарына береді. Көптеген тәжірибе көрсетіп отырғандай, 25 °С-та ашытқылаған кефир органолептикалық ең жақсы көрсеткіштерге – дәмі және иісі жағынан ие. Ұйытқыны резервуарға сүтпен бірге енгізеді [2].

Ұйытқының активтілігіне қарай оның мөлшері орташа сүттің 5-10% мөлшерін құрайды.

Ашытқы сүт араластырғыш жұмыс істеп тұрғанда енгізіледі, ол алғашқысының бар көлемінде біркелкі таралуы үшін қажет. Резервуар толған соң, 15 минут өткеннен соң, араластырғышты тоқтатады. Ұйыту барысында ұйытқының микрофлорасы көбейіп, сүттің қышқылдығы өседі, казеин коагуляцияланады және ұйынды пайда болады. Ұйытудың аяқталғандығын тығыз ұйынды пайда болағнына және қышқылдықтың 85-100 °Т-ге жеткеніне қарап, анықтайды. Ұйытылған кефирді араластырады, 14-16 °С-қа дейін салқындатады және онан әрі пісіп-жетілуге қояды. Витаминделген кефир даярлағанда С витаминін ашытқыға, сүтке енгізуге 30-40 минут қалғанда, қосады. Содан кейін ашытқыны 10-15 минут араластырып, 20-30 минут тағаттайды. С витаминін дайын өнімнің (кефирдің) 1000 килограммында 110 г болуы тиісті есеппен қосады. Ұйытқы қосылған сүтті араластырады. Бірінші араластыру резервуардағы ұйытындының және араластырғыштың беріктігіне қарай 15 минуттан 40 минутқа дейін созылады. Біртектес қоюлықтан соң, араластырғышты 30-40 минутқа тоқтатады, сонан соң сағат сайын 5-15 минутқа қосып тұрады. Біртекті емес, түйір-түйір кефирден сақтаған кезде сарысу бөлінуі мүмкін. Салқындатқан және араластырған соң кефирді тыныштықта пісіп-жетілуге қалдырады, оның ұзақтығы ұйытудан бастап 240сағаттан кем болмауы тиіс. Пісіп-жетілген соң кефирді тағы да 2-5 минут араластырып, ыдыстарға құяды. Ыдысқа құйылған кефирді 24 сағат 8 °С-тан жоғары емес температурада ұстайды.

Термостаттық әдіспен кефир өндіру технологиялық процесі келесі операцияларды құрайды: шикізатты қабылдау және дайындау, пастерлеу, сүтті ашытқылау, ыдысқа құю және қақпағын жабу, ұйыту, салқындату, пісіп-жетілдіру және сақтау. Шикізатты (сүтті) қабылдау және дайындау, пастерлеу, гомогендеу жоғарыда айтылғандай атқарылады. Гомогенделмеген сүттен кефир даярлауға жол берілмейді.

Пастерленген және жазда 17-20 °С, қыста 22-25 °С-қа салқындатылған сүтті резервуар және ванналарда салқындатқан соң, бірден ұйытуға қояды. Ашытылған сүт 15 минут араластырылады және бір партиясын үздіксіз 30 минут араластырып ыдысқа құюға жібереді. Ұйытқы енгізілген сүт ыдыспен термостаттық камераға 8-12 сағат бойы ұйытуға қойылады. Термостаттық камерадағы температура жазда 17-20 °С, қыста 22-25 °С болуы тиіс. Ұйытқан соң кефир қышқылдығы 75-80 °Т тығыз ұйытынды болады. Оны салқындатқышқа, камераға 8 °С-қа дейін салқындату үшін және осы температурада 12 сағаттан кем ұстамайды. Даяр кефирді 8 °С температурада 24 сағат сақтайды.

Йогурт – пастерленген май және құрғақ заттары массалық үлестері нормалданған сүттен қант, жеміс-жидек толтырғыштар, ароматизатор-лар, С витамині, тұрақтандырғыштар, өсімдік белогі қосылған немесе қосылмаған, термофилдік тұқымдас сүтқышқыл стрептокок және бол-гар таяқшаларының денелерінен даярланған ұйытқымен ұйытылған қышқылсүт сусыны. Құрамына қосылған толтырғыштарына қарай йогурттың мына түрлері шығарылады: йогурт, тәтті йогурт, жеміс-жидекпен, С витамині бар жеміс-жидекпен және диабеттік жеміс-жидекпен.

Йогуртты резервуарлық және термостаттық (жеміс-жидекпен тек қана термостаттық) әдіспен әртүрлі оригинал атаулармен шығарады. Сыртқы көрінісі және қоюлығы жағынан йогурт қаймақ тәріздес ұйытындысы бұзылған (резервуарлық әдіспен) немесе бұзылмаған (термостаттық әдіспен), ал жеміс-жидектік йогуртқа жеміс және жидектердің түйірлері қосылған. Йогурттың түрі – ақ-сұрғылт, не қосылған жеміс-жидек сиропына сәйкес түстес.

Жоғарыда аталған өнімдер сияқты сусындардың бірі – протокваша. Оның ассортименті алуан түрлі (мечниковская, ацидофильная, варенец, ряженка, т.б.). Олардың негізінен жылумен өңдеу режимі және ұйытқысының бактерилдық құрамы жағынан айырмашылығы бар. Технологиясыеың кефир өндіруден аздап қана өзгерістері бар [3].

Қаймақ – пастерленген кілегейден сүт стрептококк таза денелерінен даярланған ашытқы көмегімен алынған орыстың ұлттық қышқылсүт өнімі. Қаймақ үшін плазма қышқылдығы 26 °Т-ден жоғары емес, балауса кілегей пайдаланады. Қаймақ екі технологиялық сұлбамен шығарылады: ұйыту алдында кілегейді пісіп-жетілдіру арқылы және гомогендеуді қолданумен. Құрамындағы майдың және ұйытқы флорасының массалық үлестеріне орай қаймақтың диеталық, 15, 20, 30, 35% майлылықпен, ацидофильдік және «Любительская» түрлері даярланады.

Кілегейді ұйыту алдында пісіп-жетілуді қолдану арқылы қаймақ алу технологиялық процесі мына операциялардан тұрады: сүт және кілегейді қабылдау және дайындау, сүтті ажыту (сепаратордан өткізу), нормалдау, пастерлеу, салқындату, пісіп-жетілдіру, кілегейді ашытқы-лау және ұйыту, ыдысқа құю, қақпағын жабу, маркілеу, салқындату және қаймақты пісіп-жетілдіру, сатудан бұрын сақтау.

Сүтті 40-45 °С сепаратордан өткізіп майлылығы 32%-дан кем емес кілегей алады; 5% ашытқы енгізген соң майлылығы 30% даяр өнім алу үшін кілегейді 31,6%-ға дейін нормалдайды, ал 36%-дық қаймақ алу үшін кілегейді 37,9%-ға дейін нормалдайды. Нормалданған кілегейді алынатын қаймақтың түріне қарай 85- 90 °С-та 15 секундтан 10 минутқа дейін және 90-95 °С-та 15-20 секундтан 5 минутқа дейін ұстайтын режимде пастерлейді. Кілегей 50-70 °С температурада және 7,0-8,0 МПа қысымда гомогенделеді. Гомогендел-ген кілегей пластиналық немесе трубкалық салқындатқыштарда жылдам (тез арада) ашыту температурасына дейін салқындатылады: жылы уақытта 180С-қа, ал салқын кезде 22 °С-қа дейін. Ашытқы ретінде мезофильдік стрептококктің таза денелерін және ароматқұрушылар қолданылады. Енгізілетін ашытқы мөлшері ұйытылу ұзақтығына әжептәуір әсер етеді. Кілегейді ашыту оның температураысна қарай 14-16 сағатқа созылады. Алғашқы 3 сағатта кілегей араластырылады, сонан соң ұйытудың соңына дейін тыныштықта қалдырады. Ұйытудың аяқталған қышқылдықтың жазда 65-75 °Т-ге дейін, жазда 80-85 °Т жеткені анықтайды.

Жаңа даярланған қаймақ майда немес үлкен ыдысқа құйылуы мүмкін; осы ыдыста салқындатылады және пісіп-жетілуге қалдырады. Салқындату және пісіп-жетілдіру үшін

ВДП сияқты үлкен ванналар, қосқабырғалы резервуарлар пайдалануға болады, бұл жағдайда да қаймақты салқындату оның пісіп-жетілуімен тіркес жүргізіледі, ол 5-8 °С-та 24-48 сағатқа дейін өтеді. Майда ыдысқа құйылған салқындатқыш камерада 2-4 °С-та ұсталған қаймақтың пісіп-жетілуі 24-28 сағатта аяқталуы мүмкін. Ашытылған кілегейді 5-6 °С-қа дейін тез арада салқындатқан жағдайда пісіп-жетілу процесін 6-8 сағатқа дейін қысқартуға болады. Қаймақты сатуға дейін салқындатқыш камерада 2-4 °С-тан жоғары емес және салыстырмалы ылғалдылығы 75-80% сақтау керек. Тұтынушыға жіберілетін қаймақ қолданыстағы РТУ-дің талапта-рына сай: жоғары сорт үшін дәмі және иісі таза қышқыл сүттікіндей, бөгде татым және иіс болмауы тиіс; бірінші сор қаймақта аздап азықтың, ағаштарының және босаң ащылық дәм болуы мүмкін. Жоғары сорт қаймақтың қышқылдығы 65-90, бірінші сортынікі – 65-110 °Т.

Ірімшік – белокті қышқылсүт өнімі, оның негізгі бөлігін барлық ауыспайтын аминқышқылдары бар казеин құрайды. Майлы ірімшікте тең мөлшерде (18%-данн) белоктар мен амй, сондай-ақ сүт витаминдері болады. Ірімшік кальций, фосфор, магний және басқа да минералдық заттарға бай. Сүт қантын ашыту өнімдерінен, ірімшікте оған айрықша қышықлдау дәм және қышқыл сүт иісін беретін сүт қышқылы және қош иісті заттар бар. Етте қанша белок болса, ірімшікте сонша бар, ал оның өзіндік құны көп төмен. Ірімшікті тікелей пайдаланудан басқа, оны әртүрлі тағамдар даярлауға, кулинарлық өнімдер және ірімшік өнімдерінің үлкен ассортиментін даярлайды. Қант қосу ірімшік өнімдерінің және олардың дәмін жақсартады [4].

Ірімшік және ірімшік өнімдері пастерленген сүттен ашытқы ретінде мезофильдік сүтқышқыл бактерияларды қолдану арқылы алынады. Оның таза, ұяң қышқылсүт дәмі және иісі, ұяң қоюлығы болуы тиіс. Ірімшіктің қоюлығы өндіру технологиясына тәуелді, оның қабат-қабат құрылымы немесе біртекті гомогенді масса болуы мүмкін. Майлы ірімшікте 18%-тен кем емес, жартылай майлыда - 9%-тен кем емес; майлының ылғалдылығы - 65%-тен көп емес, жартылай майлынікі - 73%, майсыздікі - 80%. Жоғары сорт майлы ірімшіктің қышқылдығы - 210, І-ші сорттінікі – 240 °Т; майсыз жоғары сорттікі – 220 °Т және І – сорттікі – 270 °Т. Майлы және жартылай майлы ірімшік алудың екі әдісі бар: дәстүрлі – нормалданған сүттен және бөлектік – көксүттен (майсыздандырылған), соңырақ майсыз ірімшікті кілегеймен байыту арқылы. Төменде аталған екі жолмен ірімшік өндірудің технологиялық сұлбасы берілген.

Қажетті сақталуды қамтамасыз ету үшін атқарылуы тиіс негізгі шарттар мыналар болып табылады: белгілі бір температура және соған сәйкес ауаның ылғалдылығы, жарықтың және ауа алмасуының сәйкес болуы. Қышқыл сүт өнімдерін 80°С-ден жоғары болмайтын температурада сақтау қажет. Қышқыл сүт өнімдерін аса жоғары температурада сақтау олардың қышқылдығының артуына, іріткінің бөлінуіне, сапасының төмендеуіне және бұзылуына әкеп соқтырады. Қышқыл сүт өнімдерін міндетті түрде жабық ыдыста сақтау қажет. Біріншіден, бұл ұзақ уақыт сақтауға септігін тигізеді, екіншіден, жабық ыдыстағы өнім тоңазытқыштағы басқа да заттардың түрлі иістерін өзіне сіңірмейтін болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ступин А.С., Семин О.А. Стандартизация и качество продовольственных товаров. - М.: Экономика, 2009.
2. Ловачева Г.Н., Мглинец А.И., Успенская Н.Р. Стандартизация и контроль качества продукции. - М.: Экономика, 2012.
3. Абенова Д. Зарубежный опыт повышения конкурентоспособности промышленной продукции. «Транзитная экономика».-2004.-№5. с 14.
4. Крылова Г. Д. Зарубежный опыт управления качеством. – М.: Издательство Стандартов.-2006.

CALCULATION OF PLATE BENDING FOR VARIOUS CASES OF BOUNDARY CONDITIONS

Bolatova A.

student of the Mech-20-1 group

Yessenbayeva G.A.

Scientific supervisor, cand. ph.m.s., associate professor

Buketov Karaganda University,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Summary. The article is devoted to the study of the bending of plates, which are of great applied importance and are found everywhere in various sectors of the national economy. Analytical expressions are obtained by the Levy method for the deflection function, which completely determines the bending of the plate, for various cases of boundary conditions. Analytical expressions make it possible to calculate the bending of the plate with the accuracy necessary for the design and calculation of products containing plates; this entails an increase in its quality and demand.

Keywords: rectangular plate, plate bending, plate deflection function, boundary conditions, Levy method

Introduction

Improving the quality of products at the enterprise is one of the most important measures for any organization, regardless of the scope of its activities and the goods and services produced. In a market economy, a high level of quality of goods and services is one of the key factors affecting the survival and competitiveness of an enterprise. It can be maintained with the help of various tools, and one of them is the technical calculations of the manufactured goods for deformation during operation, for strength, for durability of operation, for determining the maximum loads, exceeding which leads to the destruction of the manufactured goods, etc.

Technical calculations are necessary in the production of material goods in all sectors of the national economy: from the production of household goods, cars, airplanes, ships and unique equipment to a wide variety of structures and space rockets.

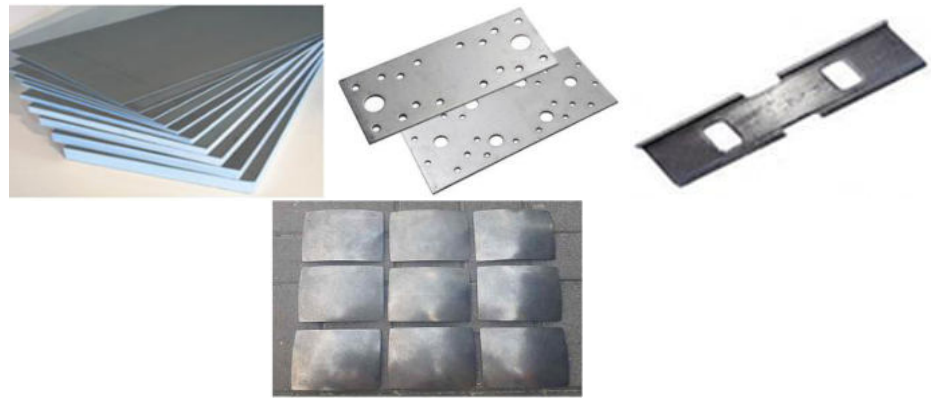
Technical calculations are relevant at any time, because progress does not stand still, enterprises design new devices and equipment, and new structures are being built, the creation of which is impossible without clear technical research and experiments.

When calculating household goods, appliances, structures and a wide variety of equipment, analytical models, diagrams, drawings are provided that allow you to understand the working conditions and calculate the details of the object under study. One of the common parts for many structures and mechanisms is a plate.

Now plates are widely used in various fields of science and technology: in mechanics, physics, chemistry, construction, engineering, instrumentation, aviation, shipbuilding, etc. This is due to the fact that the inherent lightness and forms rationality of thin-walled structures are combined with their high bearing capacity, efficiency and good manufacturability.

The plate can be applied as an independent structure or can be part of the complicated mechanism. For example, in the construction plates have all kinds of applications in the form of floorings and wall panels, reinforced concrete slabs to cover industrial and residential buildings, slabs for the foundations of massive structures, etc.

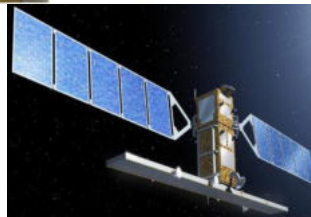
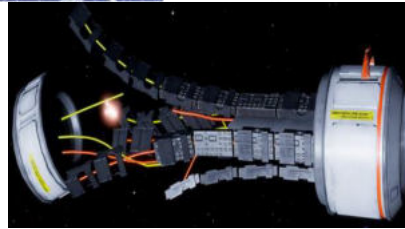
One of the elements of thin-walled spatial systems is a rectangular plate, which has numerous independent applications. An example of a rectangular plate, clamped with one edge, is a vertical panel, and an example of a plate, elastically clamped with three edges, is the wall of a rectangular reservoir. It should be noted that thin plates are a very extensive type of plates and are more often used in many fields of science and technology (Figure 1).

a) b) c) d)

e) f) g) h)

i) j) k) l)

Figure 1 - Application of plates

- a) building plates and slabs; b) mounting plates; c) friction plate for combine harvester;
- d) titanium plates of body armor; e) solar panels;
- f) plates in an alkaline apparatus of water ionization; g) technical plate for road equipment;
- h) heat dissipating plate; i) copper sheets and plates roof; j) wall-mounted film heater;
- k) conveyor plate; l) Earth satellite

During operation, the plate as a part of a mechanism or an independent structure is subjected to various influences (friction, deformations, the actions of various loads, temperature changes, vibrations, wear, etc.) which cause the plate to bend. Therefore, knowledge of the theory for rectangular plates bending and of classical methods for calculating them is necessary for a modern engineer.

Many analytical and numerical calculation methods are used to study the problems of plate

bending [1] - [3]. One of these methods is the Levy method.

1. Levy's method

We consider the case of a plate ($0 \leq x \leq a, 0 \leq y \leq b$), in which only two opposite edges have a hinge support (for example, $x=0$ and $x=a$) and the other two edges have arbitrary boundary conditions. The mathematical model of the plate is completely determined by the function of deflections (vertical displacements) $W(x, y)$. We present the desired function of plate deflections $W(x, y)$ in the form [4]

$$W(x, y) = \sum_{n=1}^{\infty} Y_n \sin \omega_n x, \quad (1)$$

where $\omega_n = \frac{n\pi}{a}$; $Y_n = Y_n(y)$ is an unknown function, which is chosen so that expression (1) satisfies the resolving equation S. Germain

$$D \Delta \Delta W = f(x, y), \quad (2)$$

where D is the cylindrical rigidity of the plate, $\Delta \Delta W$ is the biharmonic operator, and boundary conditions on the edges $y=0$ and $y=b$.

We present the load function $f(x, y)$ in a form of an analogous trigonometric series

$$f(x, y) = \sum_{n=1}^{\infty} f_n(y) \sin \omega_n x, \quad f_n(y) = \frac{2}{a} \int_0^a f(x, y) \cdot \sin \omega_n x dx. \quad (3)$$

Substituting formulas (1) and (3) into the basic differential equation (2), we obtain

$$Y_n^{IV} - 2\omega_n^2 Y_n'' + \omega_n^4 Y_n = \frac{f_n}{D}. \quad (4)$$

The general solution of equation (4) can be written as

$$Y_n(y) = A_n \cdot ch \omega_n y + B_n \cdot sh \omega_n y + C_n \cdot y \cdot ch \omega_n y + D_n \cdot y \cdot sh \omega_n y + \varphi_n(y), \quad (5)$$

where A_n, B_n, C_n, D_n is arbitrary integration constants, and φ_n is a partial integral depending on the type f_n and, therefore, on a given external load f .

Substituting (5) into (1), we receive the desired deflection function $W(x, y)$ in the form

$$W(x, y) = \sum_{n=1}^{\infty} [A_n ch \omega_n y + B_n sh \omega_n y + y(C_n ch \omega_n y + D_n sh \omega_n y) + \varphi_n(y)] \sin \omega_n x \quad (6)$$

To determine the four integration constants A_n, B_n, C_n, D_n , the boundary conditions defined at the edges of the plate $y=0, y=b$ are used, and this boundary conditions, of course, can be different. In the general case, this leads to the solving a system of algebraic equations with respect to unknowns A_n, B_n, C_n, D_n .

2. Particular cases

We consider finding the integration constants A_n, B_n, C_n, D_n under various boundary conditions on the edges of the plate $y=0$ and $y=b$ in some particular cases. We show how the coefficients A_n, B_n, C_n, D_n are calculated before analytical expressions are obtained for them.

Particular case 1. In the case when the edges of the plate, parallel to the axis x , are rigidly pinched, the boundary conditions have the following form

$$W|_{y=0} = 0, \quad \frac{\partial W}{\partial y} \Big|_{y=0} = 0; \quad W|_{y=b} = 0, \quad \frac{\partial W}{\partial y} \Big|_{y=b} = 0. \quad (7)$$

Substituting (6) into the boundary conditions (7), we obtain a system of algebraic equations for determining the coefficients A_n, B_n, C_n, D_n

$$A_n = -\varphi_n(0),$$

$$B_n \omega_n + C_n = -\varphi'_n(0),$$

$$A_n ch \omega_n b + B_n sh \omega_n b + C_n b \cdot ch \omega_n b + D_n b sh \omega_n b = -\varphi_n(b),$$

$$A_n \omega_n sh \omega_n b + B_n \omega_n ch \omega_n b + C_n (ch \omega_n b + b \omega_n sh \omega_n b) + D_n (sh \omega_n b + b \omega_n ch \omega_n b) = -\varphi'_n(b). \quad (8)$$

From the system of equations (8) we find analytical expressions for the coefficients A_n, B_n, C_n, D_n

$$A_n = -\varphi_n(0), \quad B_n = \frac{\xi_1 (sh \omega_n b + b \omega_n ch \omega_n b) - \xi_2 b sh \omega_n b}{sh^2 \omega_n b - b^2 \omega_n^2},$$

$$C_n = \frac{\omega_n [\xi_1 (sh \omega_n b + b \omega_n ch \omega_n b) - \xi_2 b sh \omega_n b]}{b^2 \omega_n^2 - sh^2 \omega_n b} - \varphi'_n(0),$$

$$D_n = \frac{\xi_1 b \omega_n^2 sh \omega_n b - \xi_2 (sh \omega_n b - b \omega_n ch \omega_n b)}{sh^2 \omega_n b - b^2 \omega_n^2}; \quad (9)$$

$$\xi_1 = ch \omega_n b [\varphi_n(0) + b \varphi'_n(0)] - \varphi_n(b), \quad \xi_2 = \varphi'_n(0) ch \omega_n b + \omega_n sh \omega_n b [\varphi_n(0) + b \varphi'_n(0)] - \varphi'_n(b).$$

Particular case 2. In the case when one of the sides of the plate parallel to the axis x is rigidly pinched and the other side is free, with a uniformly distributed load of constant intensity $f = q = const$, the integration constants are presented in [4].

Consider this particular case in a more general form, namely, for any kind of external load f . We assume that the side $y = 0$ is free, and the side $y = b$ is rigidly pinched, then the boundary conditions are written as

$$\left(\frac{\partial^2 W}{\partial y^2} + \nu \frac{\partial^2 W}{\partial x^2} \right) \Big|_{y=0} = 0, \quad \left[\frac{\partial^3 W}{\partial y^3} + (2 - \nu) \frac{\partial^3 W}{\partial x^2 \partial y} \right] \Big|_{y=0} = 0; \quad W \Big|_{y=b} = 0, \quad \frac{\partial W}{\partial y} \Big|_{y=b} = 0. \quad (10)$$

From the boundary conditions (10) and taking into account (6) we get a system of algebraic equations for determining the coefficients A_n, B_n, C_n, D_n . From the resulting system of equations we find analytical expressions for these coefficients

$$A_n = 2 \frac{[2g_3 - (1 - \nu)bg_4]ch \omega_n b + \left[(1 - \nu)\omega_n bg_3 - \frac{1 + \nu}{\omega_n} g_4 \right] sh \omega_n b}{[4 + (1 - \nu)^2 \omega_n^2 b^2]ch^2 \omega_n b - [(1 - \nu)^2 \omega_n^2 b^2 + \nu + 1]sh^2 \omega_n b},$$

$$B_n = (1 + \nu) \frac{\left[(1 - \nu)\omega_n bg_3 + \frac{2}{\omega_n} g_4 \right] ch \omega_n b - [(1 + \nu)g_3 + (1 - \nu)bg_4] sh \omega_n b}{[4 + (1 - \nu)^2 \omega_n^2 b^2]ch^2 \omega_n b - [(1 - \nu)^2 \omega_n^2 b^2 + \nu + 1]sh^2 \omega_n b},$$

$$C_n = g_2 + (1 - \nu)\omega_n \frac{\left[(1 - \nu)\omega_n bg_3 + \frac{2}{\omega_n} g_4 \right] ch \omega_n b - [(1 + \nu)g_3 + (1 - \nu)bg_4] sh \omega_n b}{[4 + (1 - \nu)^2 \omega_n^2 b^2]ch^2 \omega_n b - [(1 - \nu)^2 \omega_n^2 b^2 + \nu + 1]sh^2 \omega_n b},$$

$$D_n = g_1 - (1 - \nu)\omega_n \frac{[2g_3 - (1 - \nu)bg_4]ch \omega_n b + \left[(1 - \nu)\omega_n bg_3 - \frac{1 + \nu}{\omega_n} g_4 \right] sh \omega_n b}{[4 + (1 - \nu)^2 \omega_n^2 b^2]ch^2 \omega_n b - [(1 - \nu)^2 \omega_n^2 b^2 + \nu + 1]sh^2 \omega_n b}; \quad (11)$$

$$g_1 = -b \cdot (ch \omega_n b \cdot g_3 + sh \omega_n b \cdot g_4) - \varphi_n(b),$$

$$g_2 = -(ch \omega_n b + b \omega_n sh \omega_n b) \cdot g_3 - (sh \omega_n b + b \omega_n ch \omega_n b) \cdot g_4 - \varphi'_n(b).$$

$$g_3 = \frac{1}{(1 + \nu)\omega_n^2} [(2 - \nu)\omega_n^2 \varphi'_n(0) - \varphi''_n(0)], \quad g_4 = \frac{1}{2\omega_n} [\nu \omega_n^2 \varphi_n(0) - \varphi''_n(0)].$$

Particular case 3. Now we consider the case when one of the sides of the plate (for example, a side $y = 0$) parallel to the x axis is supported by an elastic contour, and the other side is rigidly

pinched. The elastic contour may be, for example, a beam, bending under the action of pressures applied to it. The boundary conditions have the form

$$\left(\frac{\partial^2 W}{\partial y^2} + \nu \frac{\partial^2 W}{\partial x^2} \right) \Big|_{y=0} = 0, \quad D \left[\frac{\partial^3 W}{\partial y^3} + (2-\nu) \frac{\partial^3 W}{\partial x^2 \partial y} \right] \Big|_{y=0} = \left(EJ \frac{\partial^4 W}{\partial x^4} \right) \Big|_{y=0}; \quad W \Big|_{y=b} = 0,$$

$$\frac{\partial W}{\partial y} \Big|_{y=b} = 0.$$

where EJ is the rigidity of the beam. Analytical expressions for the coefficients A_n, B_n, C_n, D_n are obtained in the same way and have the form

$$A_n = \tilde{g}_1 - \frac{2}{(1-\nu)\omega_n} \cdot \frac{D(1-\nu) \left\{ -[2ch\omega_n b + b\omega_n(1-\nu)sh\omega_n b] \tilde{g}_3 + \left[\frac{1+\nu}{\omega_n} sh\omega_n b + b(1-\nu)ch\omega_n b \right] \tilde{g}_4 \right\}}{\left(b\tau\omega_n + \frac{4D}{\omega_n} \right) ch^2\omega_n b + [Db(1-\nu)^2 - \tau] sh\omega_n b \cdot ch\omega_n b - \left[\frac{D}{\omega_n} (1+\nu)^2 + b\tau\omega_n \right] sh^2\omega_n b},$$

$$B_n = \tilde{g}_2 + \frac{1+\nu}{(1-\nu)\omega_n} \cdot \frac{[\tau\omega_n ch\omega_n b - D(1-\nu^2)sh\omega_n b] \tilde{g}_3 + \left[\frac{2D}{\omega_n} (1-\nu)ch\omega_n b - \tau \cdot sh\omega_n b \right] \tilde{g}_4}{\left(b\tau\omega_n + \frac{4D}{\omega_n} \right) ch^2\omega_n b + [Db(1-\nu)^2 - \tau] sh\omega_n b \cdot ch\omega_n b - \left[\frac{D}{\omega_n} (1+\nu)^2 + b\tau\omega_n \right] sh^2\omega_n b} +$$

$$+ \frac{2EJ}{D(1-\nu)^2} \cdot \frac{D(1-\nu) \left\{ -[2ch\omega_n b + b\omega_n(1-\nu)sh\omega_n b] \tilde{g}_3 + \left[\frac{1+\nu}{\omega_n} sh\omega_n b + b(1-\nu)ch\omega_n b \right] \tilde{g}_4 \right\}}{\left(b\tau\omega_n + \frac{4D}{\omega_n} \right) ch^2\omega_n b + [Db(1-\nu)^2 - \tau] sh\omega_n b \cdot ch\omega_n b - \left[\frac{D}{\omega_n} (1+\nu)^2 + b\tau\omega_n \right] sh^2\omega_n b},$$

$$C_n = \frac{[\tau\omega_n ch\omega_n b - D(1-\nu^2)sh\omega_n b] \tilde{g}_3 + \left[\frac{2D}{\omega_n} (1-\nu)ch\omega_n b - \tau \cdot sh\omega_n b \right] \tilde{g}_4}{\left(b\tau\omega_n + \frac{4D}{\omega_n} \right) ch^2\omega_n b + [Db(1-\nu)^2 - \tau] sh\omega_n b \cdot ch\omega_n b - \left[\frac{D}{\omega_n} (1+\nu)^2 + b\tau\omega_n \right] sh^2\omega_n b},$$

$$D_n = \frac{D(1-\nu) \left\{ -[2ch\omega_n b + b\omega_n(1-\nu)sh\omega_n b] \tilde{g}_3 + \left[\frac{1+\nu}{\omega_n} sh\omega_n b + b(1-\nu)ch\omega_n b \right] \tilde{g}_4 \right\}}{\left(b\tau\omega_n + \frac{4D}{\omega_n} \right) ch^2\omega_n b + [Db(1-\nu)^2 - \tau] sh\omega_n b \cdot ch\omega_n b - \left[\frac{D}{\omega_n} (1+\nu)^2 + b\tau\omega_n \right] sh^2\omega_n b};$$

(12)

$$\tilde{g}_1 = \frac{1}{(1-\nu)\omega_n^2} [v\omega_n^2 \varphi_n(0) - \varphi_n''(0)],$$

$$\tilde{g}_2 = -\frac{EJ}{D(1-\nu)^2} \left[v\omega_n \varphi_n(0) - \frac{1}{\omega_n} \varphi_n''(0) \right] + \frac{1}{(1-\nu)\omega_n} \left[\frac{1}{\omega_n^2} \varphi_n'''(0) - (2-\nu)\varphi_n'(0) - \frac{EJ}{D} \omega_n^2 \varphi_n(0) \right],$$

$$\tilde{g}_3 = \left[\frac{EJ}{D(1-\nu)^2} sh\omega_n b - \frac{1}{(1-\nu)\omega_n} ch\omega_n b \right] \cdot \left[v\omega_n \varphi_n(0) - \frac{1}{\omega_n} \varphi_n''(0) \right] -$$

$$- \frac{sh\omega_n b}{(1-\nu)\omega_n} \left[\frac{1}{\omega_n^2} \varphi_n'''(0) - (2-\nu)\varphi_n'(0) - \frac{EJ}{D} \omega_n^2 \varphi_n(0) \right] - \varphi_n(b),$$

$$\tilde{g}_4 = \left[\frac{EJ\omega_n}{D(1-\nu)^2} ch\omega_n b - \frac{1}{1-\nu} sh\omega_n b \right] \cdot \left[v\omega_n \varphi_n(0) - \frac{1}{\omega_n} \varphi_n''(0) \right] -$$

$$-\frac{ch\omega_n b}{1-\nu} \left[\frac{1}{\omega_n^2} \varphi_n'''(0) - (2-\nu)\varphi_n'(0) - \frac{EJ}{D} \omega_n^2 \varphi_n(0) \right] - \varphi_n'(b), \quad \tau = 2EJ + bD(1-\nu)^2.$$

Substitution (9), (11), (12) of the found coefficients A_n, B_n, C_n, D_n in (6) gives the function of plate deflections $W(x, y)$ for various cases of boundary conditions.

Conclusion

It is known that the mathematical model of the plate is completely determined by the deflection function $W(x, y)$. This means that all components of the bending plate (components of displacements, deformations, stresses, forces) are calculated through the deflection function.

Finding analytical expressions for constants A_n, B_n, C_n, D_n makes it possible to obtain an analytical expression (formula) for the deflection function $W(x, y)$. And then the deflection function can be set with the accuracy that is necessary to solve a specific problem, only being limited to the necessary number of members of the series (1).

Setting the calculation accuracy necessary for the manufactured product undoubtedly entails an increase in the product quality. In addition, this factor plays an important role in such areas of production as instrumentation, mechanical engineering, aviation, space industry, etc.

Bibliography:

1. Gotselyuk T.B., Matveev K.A., Pel A.N., Pustovoi N.V. Construction mechanics of machines. Transverse bending of plates. - Novosibirsk: Publishing house of NSTU, 2018. – 91 p.
2. Kosourov A.P., Timofeev P.V. Analysis and features of methods for calculating plates and shells for bending. - M.: Foundation "Foundation", 2013. - 17 p.
3. Zavyalov V.N., Martynov E.A., Romanovsky V.M. Fundamentals of structural mechanics of plates. - Omsk: SibADI, 2012. - 116 p.
4. Timoshenko S.P., Goodier J. Theory of elasticity. - M.: Nauka, 1979. - 560 p.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КОНДИТЕРСКОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Васковская К.
студентка группы ТПП-19-2
Ахметова А.Б.

Научный руководитель, маг., ст. преп.
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Данная статья рассматривает вопросы перспективных инновационных технологий кондитерского производства для внедрения в Республике Казахстан. С современными тенденциями необходима модернизация кондитерского производства, что обуславливает актуальность темы. Целью стало изучение перспективных инновационных технологий в кондитерском производстве Республики Казахстан для расширения потребительского сегмента и повышения спроса на отечественную продукцию.

Ключевые слова: кондитерское производство, «здоровые» конфеты, конфеты красоты, халяльные сладости, качество, безопасность.

Кондитерское производство с каждым годом набирает обороты и расширяет ассортимент продукции. Кондитерские изделия не являются продуктами первой необходимости, но тем не менее пользуются большим спросом за счет своих вкусовых характеристик. Если говорить про кондитерский рынок Республики Казахстан, то по сравнению с пятью годами ранее, он нарастил насыщение, при этом замечается средний темп и показатель равен 110%[1]. Говоря об этом, нельзя не упомянуть тот факт, что на

данный момент в Республики Казахстан действуют две крупные кондитерские фабрики: АО «Баян Сұлу» (г. Костанай) и АО «ЛОТТЕ Рахат» (г. Алма-Аты).

Объемы производства кондитерских изделий на январь 2022 года составил 4,5 тыс. тонн сладостей[1]. Данный показатель не является высоким для такого большого государства, как Казахстан. Такой показатель обусловлен давлением импортной продукции на спрос населения отечественных изделий. Исходя из этого встает вопрос о повышении спроса и, соответственно, качества казахстанских кондитерских изделий.

В связи с современными тенденциями необходима модернизация кондитерского производства. Стоит выделить стратегические направления развития производства кондитерских изделий, ориентированные на инновации, которые сложились под влиянием следующих предпосылок: общемировых и национальных тенденций образа жизни населения; дифференциации спроса целевой аудитории; ожидания удовольствия от потребления продукции и дегустации новых изделий; возрастания интенсивности конкуренции в условиях глобализации.

Таким образом, невооруженным взглядом видно, что актуальность развития инновационных технологий в кондитерском производстве высока. Хотелось бы отметить, что ранее вопрос об инновационных технологиях в кондитерском производстве в нашей стране не поднимался. Все технологические операции остались на прежнем советском уровне.

Исходя из вышеуказанной информации, нами была поставлена цель, направленная на изучение перспективных инновационных технологий в кондитерском производстве Республики Казахстан для расширения потребительского сегмента и повышения спроса на отечественную продукцию.

На рынке часто пользуются спросом так называемые «здоровые» продукты. Они подкупают потребителя своими полезными свойствами и относительной оригинальностью в сравнении с другой продукцией. Существуют примеры кондитерских изделий, отвечающих данным показателям. Практика внедрения «здоровых» конфет в производственный цикл нашла широкое применение в Японии. Так выпускают конфеты с содержанием полезных веществ, таких как минералы (кальций и натрий)[2]. Конфеты будут пользоваться спросом у людей, ведущих здоровый образ жизни, но не лишивших себя удовольствия сладостей. Что касается непосредственно людей, которые отдают себя полностью спорту как основному виду деятельности, то стоит обратить внимания на кондитерскую продукцию, которая бы помогала им в период интенсивных тренировок. Такой продукцией могут стать леденцы с различными вкусами: лимона, томата, меда, грейпфрута и др., которые будут поддерживать водно-солевой баланс в организме и предотвращать обезвоживание.

Помимо применения для спортсменов, в современном мире набирает обороты сфера красоты. Поэтому можно рассмотреть возможность внедрения на кондитерский рынок конфет красоты. Казалось бы, как достичь такого эффекта, что необходимо добавить в рецептуру? Возможно, для кого-то это прозвучит странно, но наряду с уже приемлемыми ингредиентами (кремовыми наполнителями, йогуртом, пралине и др.), стоит добавить коллаген, сок алое вера и т.д. В правильном сочетании друг с другом они дадут приятные ощущения и пользу для организма.

Еще одна технология кондитерского производства начинает развиваться и находить применения в современном мире – халяльные сладости. К сожалению, в Республике Казахстан нет своего производства халяльных сладостей, хотя это очень перспективная ниша в кондитерском производстве, тем более в нашей стране. По всему миру насчитывается не так много производителей данной продукции. Наиболее известные из них: шоколад и печенье Marhaba (Голландия), шоколад с маркировкой «Halal» Cadbury (ЮАР), 120 наименований сладостей компании «АВК» (Донецк). На сайте «АВК» в разделе «Продукция» отмечены значком «халяль»: 87 наименований конфет, 3 вида драже и шоколада, 12 наименований жележных сладостей, 20 видов печенья, хрустящие трубочки, воздушные батончики и вафли[3]. Также мировой лидер в кондитерском производстве – корпорация «Mars», имеет продукцию с маркировкой Halal.

Большая часть населения считает, что кондитерские изделия не отвечают принципам халяльной продукции. Частично они правы, но это зависит от состава продукта. Ведь, халяль представляет собой пищу, которая содержит ингредиенты, полученные естественным путем, без добавления химии. Если рассматривать этот вопрос чисто с религиозной стороны, то не приемлемыми ингредиентами будут считаться: кровь животных, животные жиры, желатин, алкоголь. При этом халяльные сладости будут отвечать не только религиозным требованиям, но и качеству. Сырье, применяемое для производства данных изделий будет тщательно отбираться, проходить проверку на безопасность. Продукция не будет содержать консервантов, красителей, всевозможных аллергенов, пальмового масла. Такие сладости будут пользоваться не только спросом у религиозного населения страны, но и у других представителей, которые беспокоятся о своем здоровье. Таким образом, при модернизации рынка кондитерских изделий стоит сделать упор на качество продукции и ее показатели полезности. Благодаря этому можно расширить сегмент потребителей, при этом необходимо провести должным образом анализ рынка. Яркими примерами ветвей развития кондитерского производства в нашей стране стали конфеты для людей, ведущих здоровый образ жизни, конфеты красоты и халяльные сладости. Это лишь небольшое количество перспективных идей, их может быть намного больше. Исходя из этого можно сделать вывод, что отечественному кондитерскому производству есть куда расти, существуют возможности открытия большого количества инноваций в этой сфере. Главное с умом подходить к этому вопросу, понимать современные тенденции и стремиться достичь высоких показателей, при этом не теряя в качестве.

Список литературы:

1. Электронный ресурс – https://forbes.kz/process/economy/pochemu_u_kazahstanskih_konditerov_nikak_ne_nastupit_sladkaya_ji_zn/
2. Жекова О.А. Особенности инновационного процесса в отраслях пищевых производств // Пищевая промышленность. 2019. № 12.
3. Электронный ресурс - <http://muslimclub.ru/hll/voprosi/v-c/23.html>

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА ЙОГУРТА С ВЫСОКИМ СОДЕРЖАНИЕМ БЕЛКА

Васковская К.
Студентка группы ТПП-19-2
Ығытай Ж.Қ.
Научный руководитель, маг., ст. преп.
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Актуальность статьи обусловлена снижением уровня здоровья населения и спросом со стороны потребителей, занимающихся спортом. Целью работы является исследование технологии производства йогурта с высоким содержанием белка и выявление влияния внесения белка различными способами на разных этапах производства для получения продукта с наилучшим показателем качества.

Ключевые слова: кисломолочная продукция, йогурт, термостатный способ, изолят сывороточного белка, микроультрафильтрация сыворотки.

В современном мире, в связи с нарастающими стрессовыми ситуациями и ухудшением экологии, виден рост развития заболеваемости и снижения уровня здоровья населения. Исходя из этого встает остро вопрос стабилизации данного положения, при помощи одного из важнейших факторов состояния организма и продолжительности жизни – питания. Полноценное сбалансированное питание является основой сохранения здоровья

населения. Сейчас же мы видим экстенсивный путь преобразования пищевой промышленности, в котором редко есть место критерию качества. Хотя качественные продукты могут сдвинуть с точки угасания показатели здоровья. Поэтому исследовательская работа в области питания актуальна как никогда.

Говоря о полноценных продуктах питания, подразумеваются продукты животного происхождения, в частности молоко и молочные продукты. К наиболее значимым продуктам относят продукты с высокими биологическими показателями, способствующие снижению уровня заболеваемости и повышению иммунитета организма. Таким критериям отвечает кисломолочная продукция, а именно йогурт. Традиционный состав йогурта включает в себя бифидобактерии и лактобактерии, которые в свою очередь играют важную роль в нормализации деятельности желудочно-кишечного тракта, снижении развития патогенной микрофлоры и повышении иммунитета [1, с.20]. Соответственно, йогурты по своим характеристикам превосходят молоко, а также являются наиболее популярной продукцией среды молодого поколения. Таким образом, исследуемый продукт имеет высокий спрос за счет своих полезных свойств и органолептических показателей, которые играют важную роль при выборе потребителем продукции.

Казахстанский рынок довольно развит в плане кисломолочной продукции, но хотелось бы отметить, что мировой рынок при этом не стоит на месте. Для того чтобы сохранить свои позиции и расширить сегмент потребителей стоит внедрять новые технологии в производство. Одной из побудительных причин для дальнейшего расширения ассортимента, совершенствования технологии, повышения качества выпускаемой продукции служат условия достаточно жесткой конкуренции, что предполагает знание сущности процессов и особенностей технологии отдельных видов йогурта, изыскание надежных путей обеспечения безопасности продукта и его высоких потребительских свойств. Как уже упоминалось ранее следует уделить внимание лечебным и профилактическим свойствам йогурта. Исходя из вышеуказанного, нами была поставлена цель – исследовать технологию производства йогурта с высоким содержанием белка и выявить влияние внесения белка различными способами на разных этапах производства для получения продукта с наилучшим показателем качества.

Если говорить о традиционном способе производство йогурта, то нам потребуется всего лишь два ингредиента: молоко и закваска. В свою очередь такой натуральный йогурт имеет ряд преимуществ, таких как пробиотики, белок, минеральные вещества (P, Mg, Ca и т.д.) [2, с.233]. В современном производстве применяют закваску в виде смеси термофильных молочнокислых стрептококков и болгарской молочнокислой палочки. Технология производства йогурта представлена схемой 1.

Схема 1. Технологическая схема производства йогурта.

Для увеличения количества белка в йогурте как варианты добавки были рассмотрены изолят сывороточного белка и казеин. Если о казеине мы знаем, как о распространенном белке, входящем в состав молока, то изолят сывороточного белка не так популярен. По своей природе это препарат спортивного направления, происходящий из микроультрафильтрации сыворотки. После проведения микроультрафильтрации сыворотки образуется высокоочищенный продукт с содержанием белка более 85%, при этом происходит очистка от жиров и углеводов. Изолят сывороточного белка важен при ведении здорового образа жизни, включая занятия спортом, т.к. обладает легкой усвояемостью, питательностью, высоким содержанием белка, который участвует в метаболизме мышечной ткани, а также проявляется себя как антиоксидант в организме. Важным показателем является наличие аминокислот с разветвленными боковыми цепями, к таким аминокислотам относятся лейцин, изолейцин и валин, которые являются незаменимыми и должны поступать в организм человека с пищей. Еще одним преимуществом изолята сывороточного белка в отличие от концентратов является пониженная аллергическая реакция. Это свойство будет главным показателем при выборе продукции для людей с непереносимостью лактозы [3, с.46].

При производстве йогурта с добавлением изолята сывороточного белка стоит использовать термостатный способ производства, т.к. он будет более эффективным в данном случае. Для выхода качественного продукта, в нашем случае йогурта с повышенным содержанием белка, внесение изолята стоит проводить после пастеризации и охлаждения молока. После чего уже обогащенное молоко протеинам можно заквашивать. Пройдя остальные технологические операции, мы можем получить готовый продукт с желаемыми показателями.

Таким образом, внедрение технологии производства йогурта с высоким содержанием белка является перспективной в нашей страны и будет иметь спрос у населения. На данный момент времени еще не доработана исследуемая технология. Изучая литературу и практические материалы, не нашлось точных обоснованных аргументов в пользу определенного способа внесения белка на разных этапах производства. Исходя из этого, можно сделать вывод, что технологию по производству высокобелкового йогурта можно еще усовершенствовать.

Список литературы:

1. Гудков А.В., Эрвольдер Т.М., Гудкова М.Я. Производство молочных продуктов с использованием бифидобактерий: обзор, информ. - М.: ЦНИИТЭТмясосолпром, 2011. - 45 с.
2. Теплов, В.И. Физиология питания: учебное пособие / В.И. Теплов, В.Е. Боряев. - 2-е изд. - М.: Дашков и К, 2014 - 452 с.
3. Полянская, И.С. Разработка технологии высокобелкового биойогурта / И.С. Полянская, Е.С. Шигина, Л.Л. Аксенова – 2019 - №2 – 88 с.

ҮН ҚАСИЕТІН ЖАҚСARTУ ЖОЛДАРЫ

Дарибаева А.,
ТШП-19-1к тобының студенті
Ғылыми жетекші:

Аннотация. Мақалада өнім сапасы, оны жақсарту жолдары. Сапаны жақсарту мақсатында технологиялық әдістерді жақсарту мәселесі қарастырылған. Ұн қасиетін арттыру туралы талдау жүргізілген.

Кілт сөздер: өндіріс, тамақ өнеркәсібі, технология, температура, сапа, ұн

Біздің бүгінгі өмір сүріп отырған ғасырымыз – ХХІ ғасыр. Ғылымның, техника мен технологияның шарықтай даму жолына бет алған ғасыр. Ғылымның көптеген салалары дамудың жаңа баспалдағына көтеріліп, күн сайын көптеген жаңалықтар ашылууда. Сонымен қатар қазіргі кезде тағам өнімдерін жай ғана өндіріп қана қоймай, сапасын жоғарылата отырып өндіру ісі қолға алынып отыр [1].

Күнделікті өмірде қолданатын тағам түрлерінің сапасы мен қауіпсіздігі өте маңызды. Соның ішінде ұнның алатын орны ерекше. Себебі ұн өнімінен пісірілетін нан негізгі азық-түлік болып саналады. Нан, кондитер өндірісінің, макарон өндірісінің негізгі шикізат көзі де – ұн. Ұнды әртүрлі дәнді-дақылдарды ұнтақтау нәтижесінде аламыз. Қазіргі таңда базар мен дүкен сөрелерінде ұндардың түрлері көп-ақ. Түрлі өндірушілер мен сұрыптар арасында таңдау жасау қиынға соғады. Көбіміз ұн сұрпы жоғары болған сайын оның сапасы да жақсы болады деп ойлап үйреніп қалғанбыз. Бұл пікір қате екен. Қазірде дүкен мен базарларда сұранысқа ең көп ұн – бидай ұны. Бидай ұнының жоғары, бірінші және екінші сұрыптары бар сұрыпты бидай ұны. Бұл ұнның түсі ақ-сарғылт келеді. Ұн біркелкі, алақанға алып ұстағанда бөтен заттар сезілмейді. Ұнның осы түрі түрлі нан өнімдерін пісіруде ең көп қолданылады. Бұл ұннан пісірілген өнімдер жақсы көтеріліп, біркелкі піседі. Мамандардың айтуынша, жоғары сұрыпты бидай ұнын қатпарланған, ашытқан не құмды қамырға қолданған дұрыс. Бірінші сұрыпты бидай ұны ұстағанда жұмсақ, майда қылып тартылған, ақшылдау келеді. Бірінші сұрыпты ұнның жабысу қасиеті жақсы, сондықтан одан иілгіш қамыр жасауға болады. Ерекше пішінді, үлкен көлемді нан өнімдерін дәл осы ұннан пісірген дұрыс. Бәліштер, нандар, құймақтар, кеспе, жайма осы ұннан жақсы шығады. Екінші сұрыпты бидай ұны - ұн арасындағы дәрумендер мен микроэлементтерге бай болады. Бұл ұннан нанның түр-түрлері, печеньелер пісіріледі. В1, В2, РР, Е.

Ұнның қасиетін жақсарту жолдары: қарапайым нан пісіруге арналған жоғары, бірінші сортты ұн, бірақ құрамында ақуыз мөлшерін жоғарылату, ұнның дәрумендендірілуі, Дәнді ұнтақтауға дайындаудың эффективтілігі, ұнның нан пісіру қасиетін жақсартудың жолдары.

Ұн өндірісіндегі ақуыз мөлшерінің әртүрлі болуы мына қажеттіліктерден көрінеді:

1) Әртүрлі белокты құрамдағы ұнды диетикалық және емдік мақсатта қолдануға болады.

2) Арнайы бисквитті қамыр үшін өндірісте белокты құрамы төмен және крахмал құрамы жоғары ұнды қолдану керек.

3) Жоғарғы ақуызды ұн нан пісіру қасиетін жақсартқыш ретінде қолданылады. Себебі оның құрамында желімтік аз болады.

4) Жоғарғы ақуызды ұн ұнның жаңа түрлерін (сорттарын) шығаруда қолданылады.

Жоғарғы ақуызды ұнның технологиясы ұн ірілігінің әртүрлі жылдамдығына негізделген. Жоғарғы ақуызды ұн алудың негізгі базасы бидай дәнінің эндоспермінің микро құрылымын зерттеу болып табылады [2].

Ұн ірілігі ақуызды құрамының әртүрлі болуына байланысты бірнеше топтарға бөлінеді: Эндоспермнің микроқұрылымында крахмал бөлшектерімен байланысты болатын ұн бөлшектері 45 мкм болу керек; Құрамында бөлек ақуызға біріккен крахмал бөлшектері 18-45 мкм болатын ұн топтары. Бос ақуызды бөлшектерден және ұсақ крахмалды бөлшектерден тұратын өлшемі 18 мкм болатын ұн топтары.

Сортты диірмендерде дәннің перифериялық бөлігі мен эндоспермнің бөлінуі технологиялық процестің қабылданған шарттары бойынша жүреді. Дән перифериясы-

қабықша, зародыш және алейрондық қабат технологияның негізгі өнімін құрайды, ал эндосперм-жоғары сортты ұнды. Дәннің биологиялық табиғаты сондай, ондағы биологиялық активті заттар-витаминдер, микроэлементтердің көп бөлігі дән перифериясында, ол жоғары сортты ұнды құрамындағы витаминдерге қарай азқұнды тағамдық өнім жасайды. В1(тиамин) және В2(рибофлавин) және РР(никотин қышқылы) дәрумендері дән өнімдерінің негізгі көзі негізгі көзі екенін ескерсек, онда жоғары сортты ұнға жасанды жолмен дәрумен енгізу керектігі анық болады. Ұннан жасалатын және алынатын тағамдар өнімдер негізгі тағамдық өнім болғандықтан жағдай қиындау болуы мүмкін. Сондықтан жоғары сортты ұнның дәрумендендірілуі маңызды болып табылады [3].

Дәрумендендірілу технологиясы арнайы инструкция бойынша жүзеге асырылады. Жоғары және бірінші сортты ұндардың дәрумендендірілуі В1, В2 және РР сияқты синтетикалық витаминдердің енгізілуімен жүзеге асырылады (1-кестеге сәйкес).

Кесте 1. Жоғары және бірінші сортты бидай ұнына В1, В2 және РР витаминдерінің енгізілу нормалары

Витамин атауы	Енгізудің минималды нормасы		Енгізілетін витаминдердің мөлшері, $\times 10^{-3}\%$	
	мг/100г	$\times 10^{-3}\%$	Салмақтық мөлшерлеу	Көлемдік мөлшерлеу
Тиамин(В1)	0,4	0,4	0,5-0,1	0,5-0,2
Рибофлавин(В2)	0,4	0,4	0,5-0,1	0,5-0,2
Никотин қышқылы(РР)	2,0	2,0	2,5-0,5	2,5-1,0

Технологиясы бойынша алдымен дәруменді концентрат дайындайды. Ол үшін витамин араластырғышқа бір уақытта В1, В2 және РР витаминдерінің белгілі бір мөлшерін салады және белгілі бір уақыт ішінде араластыру жүргізеді.

Одан кейін дайындалған дәрумен концентратын ұнмен араластырады. Үшінші этапта алдын ала дайындалған витаминдер қоспасы және ұн көлемдік немесе салмақтық тәсіл бойынша мөлшерленеді және порциялы араластырғышта ұнмен араластырылады. Ереже бойынша алдын ала дайындалған дәрумендер қоспасының мөлшерленуі ұнның мөлшерленуіне қарағанда 0,1-2,0% құрайды [4].

Технологиялық процестің дән тазалау бөлімінде дәнді ұнтақтауға сапалық дайындалуы қамтамасыз етілу керек. Гидротермиялық өңдеу нәтижесінде алынған дән ылғалдылығы дән түріне және сапасына, сонымен қоса ұнтақтау типіне сәйкес болу керек: жұмсақ бидайды нан пісіру ұнына сорттық ұнтақтау кезінде 14,0-6,5%; қатты және жоғары шынылы жұмсақ бидайды макарон өнімдерін дайындау ұнына ұнтақтау кезінде 15,5-17%; қара бидайды сорттық ұнтақтау кезінде 14,0-15,0%; бидай және қара бидайды обойлы ұнтақтау кезінде дән ылғалдылығы ұнның стандартты ылғалдылықта алынуын қамтамасыз ету керек.

Дәндегі қоспа мөлшері 2-кестеде көрсетілгендей шекті нормаға сәйкес болуы керек.

Кесте 2. Дәндегі жіберілетін қоспаның шекті мөлшері

Қоспа түрі	Ұн түрі	
	макарондық	нан пісіру
Арамшөпті қоспа	0,3	0,4
Соның ішінде қуыршақты	0,05	0,1
Барлық зиянды қоспалар (каракүйе, кекір, т.б.)	0,05	0,05
Соның ішінде кекір	0,04	0,04
Рузаривных зерен	0,6	0,3

Гелиотроп опушенноплодный, триходесма седая және минералды қоспалар бидай дәніне жіберілмеуі тиіс. Нан пісіру ұнтақтарының макарондық жармасының құрамы макарондық ұнтаққа арналған бидай қоспасының құрамына сәйкес келуі керек.

Дән клейковинасының саны мен сапасы осы стандартқа сәйкес ұнның алынуын қамтамасыз етуі керек. Дәннің эндоспермінде микро және макро сызаттар болу керек, сол арқылы белгілі дәрежеде ылғалданады.

Эндосперм мен қабыршақтың байланысуы минималды болуы керек, сол арқылы олардың ұн зауыттарының үгіту бөліміндегі үгітілуі жақсы болады [5].

Елеуіштің үгіту бөліміндегі технологиялық процестердің бірінші жүйесіне апарылатын дәндік қоспалардың минималды құрамы әрбір бөлу сатыларында тиімді қамтамасыз етілген. Қажетті бөлу тиімділігі құрал дайындау заводының құжаттарыны сәйкес одан төмен қабылданбауы керек.

Дән бетіндегі минералды және басқа да түрлі қоспалар, кесілген қабыршақтары, сақалшасы және қылдары алынып тасталуы керек. Қолданылатын құралдың түріне байланысты дән күлділігінің төмендеу дәрежесі 0,02 – 0,05 % аралығында ауытқымауы керек. Сонымен қатар дәннің бөлінуі 1 – 2 % аспауы керек.

Негізінен ауыл шаруашылығында орындалатын түрлі шаруалармен және дәнді сақтау және ұнға айналдыруға дайындау мәселелерімен қара бидай және бидай ұнының нан пісіру қасиетін жақсарту мәселесі шешілуі керек.

Бірінші ретте өнімділігі жоғары болатын, ауруға төзімді келетін, тыңайтқышты жақсы сіңіретін және басқа да агротехникалық қасиетке және жақсы нан пісіру қасиетіне ие болатын қатты бидайдың жаңа сорттарының егісін көбейту керек [6].

Осыған қатысты топырақты өңдейтін, ондағы әртүрлі жәндіктер және ауруларды жою үшін сәйкес тыңайтқыштарды қолдану керек.

Көптеген жұмыстар нан қабылдау пунктімен элеваторлардың жұмысына байланысты болады, қолданылатын дәннің нан пісіру қасиетін дұрыс бағалау жуу мен кептірудің рационалды тәсілдерін қолдану, дұрыс орналастырып сақтау және тағы басқа.

Ұнның нан пісіру қасиеті ұн зауыттарындағы жүргізілетін шараларға байланысты: технологиялық қасиетіне байланысты дәннің үгінді қоспаларын құрастыру, дәнді желдетудің оптималды режимін қолдану болып табылады.

Барлық жоғарыда аталған шаралар ауыл шаруашылығында және дайындау жүйесінде, дәнді сақтау және бірінші өңдеу кезінде жүзеге асырылады.

Ұнның қасиетін жақсарту жолдары ұнның сапасы мен қауіпсіздігіне айтарлықтай әсер етеді. Сондықтан әрбір өнімді жай ғана өндіріп қана қоймай, қасиетін, сапасын, дәруменділігін арттыра арқылы өндіруімізге болады. Себебі мұндай әдістер қолданылып өндірілген ұн өнімін диеталық тағам ретінде, емдік тағам ретінде және басқа да ұн сорттарын сапасын жақсарту үшін араластыру арқылы сапасы жоғарырақ өнім ала аламыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. «100 нақты қадам» - Қазақстан Республикасының дамыған мемлекеттердің отыздығына кіру жөніндегі жоспары, 2015- <http://el.kz>
2. Закон РК от 9 ноября 2004 года №603-ІІ «О техническом регулировании» – Астана, 2004.- www.online.zakon.kz
3. ГОСТ 13586-1-68. Зерно. Методы определения количества и качества
4. Криштафович В.И. Товароведение и экспертиза продовольственных товаров. Лабораторный практикум.-М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2008.-592с.
5. Нұрпейісова М.М. Сапаны басқару негіздері. Оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2010. - 260б.
6. Егоров Г.А. «Технология муки. Технология крупы». Учебное пособие. -Изд-во «КолосС», 2005. -296с.

ШҰЖЫҚ ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Джапаров А.
ТПП-19-1к тобының студенті

Аннотация. Мақалада өнім сапасы, оны жақсарту жолдары. Сапаны жақсарту мақсатында технологиялық әдістерді жақсарту мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: өндіріс, тамақ өнеркәсібі, технология, температура, сапа

Тартылған ет негізінде тұз, дәмдеуіштер және қоспалар қосып жасалынған, қабықшада немесе онсыз және тұтынуға дайын болғанша жылумен өңделген өнімдер шұжық бұйымдары деп аталады.

Шұжықтардың түрлері өте көп, бүгінгі уақытқа дейін, олардың 200-ге жақын атаулары белгілі.

Шұжық өнімдері - ет турамасынан жасалған және жылулық өңделген өнімдер. Шұжық өнімдері технологиясы мен шикізатқа байланысты жіктеледі:

- пісірілген, фаршталған, жартылай ысталған, ысталған, ливерлі, қанды, ет нандары, паштеттер, зельцтар және сілікпелер;

- ет түріне байланысты – сиыр, шошқа қой, жылқы, түйе, басқа мал еті мен құс етінен жасалған шұжықтар;

- шикізат құрамы бойынша - етті, қанды, субөнімді, емдәмдік;

- шикізат спасы бойынша- жоғары, I-ші, II-ші және III-ші сұрыпқа;

- қабықша түрі бойынша – табиғи қабықшадағы, жасанды қабықшадағы, қабықшасыз;

- кескендегі суреті бойынша – біртекті құрылымда және қыртысмай қосылған, ірі майдаланған болады.

Шұжық – қазіргі кезде біздің әлемде халықаралық азық ретінде қолданылады. Әлем бөліктерінің халықтары шұжықтардың алуан түрлерін дайындау тәсілдерін тапқан. Дайындау тәсілдері бойынша шұжықтың келесі түрлері бар:

1. пісірілген шұжық;

2. пісіріліп – ысталған шұжық;

3. шикілей – ысталған шұжық;

4. қаннан жасалған шұжық;

5. өкпе – бауырдан жасалатын шұжық;

6. зельцтар.

Сақталатын және көп сақталмайтын (тез бұзылатын), яғни сатуға табанында жіберілетін, болып екіге бөлінеді. Бұл топтарға тартылған еттен пісірілген ливерлік және мал қанынан жасалған сосиска және сардел, студен және зельцтер жатады. Бұл топты шұжықтарға, міндетті түрде сақтау мерзімі көрсетілген, ол ет комбинатында 4 тәуліктен аспауы керек. Жартылай ысталған шұжықтарды ұзактау ұстауға болады, яғни температурасы 7-9° болған жағдайда үш ай шамасында, ал температура 0-4° бір айға дейін. Толық ысталған шұжықтарды 7-9° температурада төрт айға дейін, ал температура 0-4° болса 30 күнге дейін сақтайды [1].

Шұжықтар, жоғары қоректілігіне және калориялығына байланысты тамақтық бағалығы өте жоғары өнім. Тамақтық бағалығы жоғары болатын себебі, олардың құрамына құнды ақуызды бұлшық ет ұлпасы көп кіреді. Шұжық дайындау үдерісінде, олардың құрамындағы экстрактивті заттар және дәрумендер сақталады, сол себептен олардың қорытылуы жоғарылайды. Шұжық дайындау барысында қолданылатын технологиялық өңдеудің арқасында, еттің құрамында өтетін физикалық-химиялық өзгерістің және оған қосылатын қоспалардың себебінен, шұжықтың өзіне тән дәмі және иісі болады. Ол факторлар да шұжықтың қорытылуын одан да әрі жоғарылатады.

Шұжық өндірісі. Шұжық өндіруге төмендегідей шикізаттар пайдаланылады: ет, мал ұшасынан қалған өнімдер (субөнімдер), майлы шикізаттар, қант, сүт өнімдері, жұмыртқа және жұмыртқа өнімдері, ұн өнімдері (крахмал), ақуызды тұрақтандырғыштар, тұздықтау өнімдері (тұз, қант, натрий нитриті, натрий аскорбинаты), дәм татымдық заттар, пияз,

сарымсақ, коньяк және мадера, шұжыққаптары. Шұжықтар, негізінен, сиыр және шошқа етінен дайындалынады, ал кейбір түрлері малдың ұшасынан басқа органдарынан және ұсақ малдың, буйволдың, түйенің, жылқының, құстардың, қоянның еттерінен дайындалынады.

Етті дайындау (подготовка мяса) — етті шұжық жасауға дайындау, ұшаны жіліктеуден (разделка), ұшадағы етті сүйегінен ажыратудан (обвалка), сіңірлерден, көк еттерден, майдан, қан тамырларынан, майда сүйектерден, шеміршектен ажырату (жиловка) және етті сорттаудан тұрады.

Етті тұздау (посол мяса) — шұжық өндірісінде олардың сақталу мерзімін арттыру үшін, әдемі түс, дәм, хош иіс беру үшін тұздайды. Тұздаудың үш тәсілі бар: құрғақтай тұздау, ылғалдап тұздау және аралас тұздау. Құрғақ тұздау кезінде еттің бетіне тұздау қоспасын жағып ұстайды. Мұндай тәсіл көбіне майы көп еттерді, шпикті, ұзақ сақталынатын сан еттерді тұздауда қолданылады. Ылғалдап тұздауда өнімдерді сыйымдылықтарға салып үстінен тұздықтар құйып ұстайды. Тұз еттің ортасына біркелкі тарауы үшін ерітіндіні шприцті инелер арқылы таратады. Аралас тұздауда алдымен өнімді құрғақтай тұздап артынан ерітіндімен тұздайды.

Етті тарту (измельчение мяса) — етті тұздау алдында алдын ала еттартқышта тартады, содан соң тұздап қайтадан майдалап еттертқыштан өткізеді.

Етті араластыру (перемешивание мяса) — шұжықтағы компоненттер толығымен араласу үшін ет турамасын арнаулы машинада араластырады.

Етті қапқа немесе формаға сықпалау (шприцевание мяса в оболочки или формы) — арнаулы сықпалау құралымен етті қаптарға сықпалап кіргізеді. Соңғы кездерде вакуумды сықпалау машиналары қолданылады. Шұжық өндіруде табиғи ішектер немесе жасанды қаптау материалдары пайдаланылады. Табиғи қаптарға сиыр, қой, ешкі, шошқа ішектері, ұлтабарлары, т.б. пайдаланылады. Жасанды қаптарға — целлюлозалы (боялмаған, лактанбаған, маркасы А целлофандар), ақуызды (арнаулы өндеуден өткен, ірі қара малдың майдаланған терісінен), қағаз, синтетикалық материалдан жасалынған қаптар жатады [2].

Қапталған өнімді жетілдіру (осадка батонов) — арнаулы сақтау камераларында, тураманың, бояуының жетілуі үшін, қабығының кебуі үшін жаңа қапталған өнімдерді іліп қояды. Жетілдіру уақыты шұжықтың түріне байланысты: жартылай ысталған шұжық үшін — 2—4 сағат (8°C температура-турада); қайнатылған-ысталған өнімдер — 1—2 тәулік (8°C температурада); шикілей ысталған шұжықтар үшін — 2—4°C температурада — 5—7 тәулік. Пісірілген шұжықтарды жетілдіруден кейін түтінді газдармен 60—120°C температурада 1—2 сағат қуырады. Қуыру кезінде турама қызғылт-қызыл түске енеді. Содан кейін шұжықтарды 75—85°C температурада 0,5—3 сағат пісіреді. Пісіргеннен кейін шұжықтарды душ астында уытады да, ары қарай суыту камерасына бағыттайды. Шала ысталған шұжықтарды 80—100°C температурада 60—90 мин қуырады, 70—80°C температурада 25—60 мин пісіреді, 2—3 сағат суытады да, 35—50°C температурада 12—24 сағат ыстайды. Ыстаған соң 12—15°C температурада 75% ылғалдылықта 2—4 тәулік кептіреді. Шикілей ысталған шұжықтарды түтін температурасы 18—22°C-та 2—3 тәулік ыстайды да, 12°C температурада 25—30 тәулік кептіреді. Пісіріліп-ысталған шұжықтарды 50—60°C температурада 2—3 сағат ыстайды, 68—73°C температурада 40—60 мин пісіреді, суытады және 32°C температурада 2 тәулік ыстайды, ал содан кейін 4—7 тәулік кептіреді. Олар шикілей ысталған шұжықтарға қарағанда тығыз консистенциялы, ашық түсті турамалы және ылғалдылығы жоғары [3].

Пісірілген шұжықтағы ұсақталған еттің құрамы 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Пісірілген шұжықтағы ұсақталған еттің құрамы, %

Шұжықтар түрі	Сұрып	Қара мал етінің сұрыпы			Шошқа еті	Шел май	Қант	(н, ия болмаса крахмал	Қара бұрыш	Мускат жаңғағы	Арнайы қоспалар
		Жоғары	I	II							
Өуесқой	Жоғары	35	-	-	40	25	0,2	-	0,03	0,03	0,2

Отдельный	I	-	60	-	23	15	0,1	2	0,1	-	0,2
Чайный	II	-	-	68	20	10	0,1	2	0,1	-	0,25

ҚР СТ 1333-2005 стандарты бойынша пісірілген-ысталған шұжықтың органолептикалық көрсеткіші 2-кестеде көрсетілгендей болуы қажет.

Кесте 2. ҚР СТ 1333-2005 стандарты бойынша пісірілген-ысталған шұжықтың органолептикалық көрсеткіші

Көрсеткіш атауы	Шұжықтарға арналған сипаттама және нормалар				
	деликатес	мәскеулік	сервелат	кой еті	әуесқойлық
Сыртқы түрі	Беттері таза, құрғақ, дағы, сыдырылған жері жоқ, қабықшасы зақымданбаған, тартылған еті сыртқа шықпаған батондар				
Консистенциясы	Тығыз				
Тартылған еттің кесілгендегі түрі	Тартылған ет біркелкі араласқан, түсті ашық қызғылт түстен қою қызыл түске дейін, күрең дақтары мен қуыс жерлері жоқ және мыналар қосылған:				
	Ұзындығы 7-8 мм., жуандығы 4-5 мм төс еті бөлшектері немесе, шошқа қыртыс майы	Көлемі 6мм, артық емес шошқа қыртыс майы	Өлшемі 4мм көп емес майлы шошқа етінің төс етінің бөлшектері	Көлемі 4мм көп емес кой майының немесе шошқа қыртыс майының бөлшектері	Көлемі 8мм көп емес төс ет бөлшектері немесе шошқа қыртыс майы
Иісі және дәмі	Бөгде дәмі мен тиісі жоқ, дәмдеуіштерінің, ысталудың хош иісі аңқыған, өнімнің осы түріне тән жағымды				
Батондардың пішінінің өлшемі және байлануы	Тең арақашықтықта үш жерінен байланған ұзындығы 50см дейінгі батондар	Батонның әрбір ұшы бір жерден байланған ұзындығы 50 см дейінгі батондар	Тең арақашықтықта төрт жерінен байланған ұзындығы 50см дейінгі тік немесе сәл иілген пішінді батондар	Батонның ортасынан екі жерден байланған ұзындығы 50см дейінгі тік батондар	Батонның әрбір ұшы екі жерден байланған ұзындығы 50см дейінгі тік батондар

Сату үшін дайындалған шұжықтардың сапасы өте жоғары және айтарлықтай ақауы жоқ, таза, зиян келтіретін микроорганизмдер болмауы керек. Шұжық өнімдерінің иісі өзіне тән хош иісті, дәмді және стандарт талабына сай келетін мөлшерде тұз, ылғал және нитрит болғаны дұрыс. Тамақтыққа жарамайтын өнімдер: ескі дәмді туралған ет, ия болмаса майының ашуы, зиянды микроорганизмдердің қатысуы және адам денсаулығына зақым келтіретін заттардың болуы (әйнек, темір және т.б), құрамында 20 мг/% артық нитрит мөлшері.

Көзге ілігетін ақаулы, өнімнің тамақтық бағасын төмендететін және тауарлық түсін нашарлататын болса, өнім сатылуға жіберілмейді. Ондай ақауларға бөтен иіс, дәм, сорпай таңбасы, қабықтың жыртылуы, батон қалпының бұзылуы, туралған етте қуыс орын қалуы жатады.

Шұжық толық шығғырудан және пісіруден өткізілмесе, кесінділерінде сұр түсті таңбалар болуы, ласталынуы және қараюы, өнімнің ақауы болып саналады. Жоғарғы көрсетілген ақаулар бар шұжық өнімдері қайра өңдеуге жіберіледі, шұжық өнімдерінде өте қиын анықталатын ақаудың бірі, темір заттардың болуы.

Дайын өнімдерде оны рентген аппаратымен ажыратады. Туралған етте темір заттарын ажырату мақсатпен әдейілеп жасалған прибор (сигнализатор) қолданылады. Прибордың салмағы 40 кг. Бұл прибор арқылы салмағы 3-4 мг темір және 15-20 мг қалайы ұнтақтарын ажыратуға болады. Шұжықтардың физикалық -химиялық көрсеткіштері 3-кестеде көрсетілген.

Кесте 3. Шұжықтардың физикалық -химиялық көрсеткіштері

Көрсеткіштің атауы	Шұжықтарға арналған сипаттама және нормалар				
	деликатес	мәскеулік	сервелат	қой еті	әуесқойлық
Ылғалдың салмақтық үлесі	38	38	38	38	38
Ас тұзының салмақтық үлесі %артық емес	5	5	5	5	5
Натритінің салмақтық үлесі % артық емес	0,005	0,005	0,005	0,005	0,005

Бірінші сұрыпты пісірілген «Юбилейная» шұжығының физика-химиялық көрсеткіші 4-кестеде көрсетілген.

Кесте 4. Бірінші сұрыпты пісірілген «Юбилейная» шұжығының физика-химиялық көрсеткіші

Көрсеткіш атауы	Сипаттама
Ылғалдың салмақтық үлесі	72
Ас тұзының салмақтық үлесі % артық емес	2,8
Натритінің салмақтық үлесі %артық емес	0,005

Шұжықтарға қосатын судың нормасы 5-кестеде көрсетілген.

Кесте 5. Шұжықтарға қосатын судың нормасы

Шұжықтар	Куттерлегенде қосылатын судың (мұздың) мөлшері, еттің салмағынан, %
Любитель	15-20
Отдельный	25-30
Ветчино-рубленный	25-30
Чайный	25-30
Шошқа шұжығы	20-25
Ірі қара мал шұжығы	30-35
Сарделька	35-40

Қорытынды шұжық пен шұжық өнімдері-бәрі жаұсы көретін өнім. Бірде-бір мерекелік дастархан оның түрлі сұрыптарынан туралған тіліктерсіз жайылмайды. Көбісі шұжықты жолға және табиғатқа шыққанда алады. Азық-түлік сатып алған кезде өнімнің тауар құлақшасындағы канцерогенді заттар туралы мәліметке мұқият назар салған жөн. Тек МемСТ немесе ҚР СТ сәйкес өндірілген белгілі таңбаларды ғана таңданыз. Ерекше технологиямен өндірілген шұжықтарда осы тәртіптер қарастырылған. Осындай талаптарға сәйкес өндірілген өнімдерден жоғары сапалы тауар тұтынамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР СТ 1.333-2005 Пісірілген-ысталған шұжықтар.Техникалық шарттар.
2. Технология мяса и мясопродуктов. И.А Рогов, А.Г. Забашта. Изд-во «КолосС», Москва. 2009. т.1- 710с, т.2-565с.
3. ГОСТ 9959-91 Ет өнімдері. Органолептикалық бағалау жасаудың жалпы шарттары.

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЗНАНИЯМИ И ИННОВАЦИЯМИ В КАЗАХСТАНЕ

Джунисбекова Д. К, магистрант I курса
Научный руководитель – к.э.н., доцент Утарбаева Г.К.
Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева
Евразийский национальный университет им Л.Н Гумилева,
г.Нур-Султан, Республика Казахстан

Общепризнано, что инновации служат основой национальной экономики и играют значительную роль в обеспечении конкурентоспособности предприятий в современных постоянно развивающихся конкурентных процессах и научно-техническом прогрессе. Под инновациями понимается эффективный рост социальной, экономической, образовательной, управленческой и других сфер, основанный на инновациях в широком смысле. Изобретение становится инновацией благодаря научному и научно-техническому прогрессу и воплощается в товарах, услугах и процессах. В результате исследования, разработки или проектная деятельность предшествуют инновационному циклу. Их выводы закладывают основу для будущих инноваций [1].

В современном мире существуют три модели научно-изобретательского развития:

1. Государства с высоким уровнем инновационности, ориентированные на научное лидерство и масштабные целевые проекты, охватывающие все этапы исследований и производства (США, Великобритания, Франция). Это место, где рождается новый тип общества.

2. Страны, которые хотят стимулировать инновации путем создания благоприятной научной и технологической среды (Германия, Швеция, Швейцария);

3. Государства сосредоточили внимание на содействии развитию инновационной инфраструктуры, чтобы обеспечить признание глобальных достижений науки и техники. В таких странах, как правило, координируются усилия различных научных и технологических дисциплин (Япония, Южная Корея) [2].

Для начала необходимо реализовать активную инновационную политику, которая включает в себя создание и развитие надлежащих институциональных условий. Это, в свою очередь, обуславливает необходимость тщательного изучения национальной инновационной системы, а также выявления слабых мест и трудностей в ее функционировании с целью выявления наиболее важных направлений реформирования. С этой точки зрения инновационный процесс можно охарактеризовать как постоянно меняющееся сочетание многочисленных видов творческого труда, связанных своеобразной организацией-управлением и ориентированных на получение инноваций с определенным набором функций. К ключевым аспектам, влияющим на его динамику, относятся элементы труда, мотивация, ресурсная оснащенность, конкурентная организация и управление, условия внешней среды. Это набор объективных факторов, которые функционируют в тандеме с набором субъективных факторов в виде стратегии, политики и риска [3].

Наличие изобретательского потенциала и грамотное управление им имеют решающее значение для завершения всего цикла инновационного процесса и получения заданного результата инновационной деятельности.

Можно разделить все инновации на четыре типа, как показано в таблице 1, исходя из наиболее распространенной классификации.

Таблица 1 – Типы инноваций

№	Название типа	Описание типа
1	Инновации продукта	Продуктовая инновация — это внедрение продукта или услуги с новыми или значительно улучшенными свойствами или способом использования. В дополнение к этому улучшенные характеристики продукта, программное обеспечение или удобство использования могут быть сутью инновационного продукта.
2	Процесс инноваций	Процессные инновации — это значительное улучшение способов производства или доставки продукта. Лазерное оборудование и технология 3D-моделирования в строительстве являются примерами технологических инноваций.
3	Организационные инновации	Организационные инновации заключаются в совершенствовании бизнес-процессов, в том числе внедрении новых HR-практик или методов внешней коммуникации компаний.
4	Маркетинговые инновации	Маркетинговые инновации фактически связаны с улучшением дизайна продукта, продвижением на рынке и ценообразованием, расширением аудитории и увеличением прибыли от продаж.

Скорость, с которой происходят изменения, и способность приспосабливаться к ним имеют решающее значение в новой среде. Не объем конкуренции, а скорость, с которой принимаются решения и действия, является самым существенным вопросом. В результате инноватором может быть любой предприниматель, независимо от того, имеет ли он ученую степень или солидный профессиональный опыт. В связи с этим Казахстану необходимо будет разработать комплексную и интегрированную систему поддержки и стимулирования инноваций, а также соответствующую инновационную среду. Стоит отметить, что многие вопросы в области инноваций существуют в иной плоскости, чем финансовая. Создание восприимчивой среды, соответствующей инновационной культуре, как свидетельствует мировой опыт, является важнейшим фактором интенсификации инновационной деятельности.

Казахстан приступает к разработке инновационной системы нового типа. Однако уже сегодня можно обозначить ключевые вопросы в разработке и реализации государственной инновационной стратегии в стране. Из-за отсутствия государственной инновационной стратегии и неадекватного регулирования отрасли существуют значительные препятствия для распространения инновационных технологий в экономике [4].

Несмотря на трудности быстрой разработки эффективной национальной инновационной экономической модели и интеграции науки, бизнеса и образования. Сегодня в республике формируются структуры и создаются предпосылки для обеспечения сбалансированного развития всех элементов инновационной системы на ближайшее десятилетие и до 2050 года [5].

В рамках этого подхода уже предпринято несколько важных мер. В Астане создан новый международный университет, ориентированный на самые высокие международные требования к качеству. Это будет первый университет мирового уровня на постсоветском пространстве. К участию будут приглашены лучшие профессионалы со всего мира, и будут разработаны лучшие методики обучения [6]. Разработка методов создания эффективной системы реализации плана творческого развития народного хозяйства станет предметом будущих исследований по этой теме. В Послании Президента говорилось о том, что намеченный переход к активному внедрению технологий и построению экономики инновационного типа в нынешних условиях осуществить практически невозможно. Инновационная деятельность должна стать в будущем одним из важнейших направлений государственной политики Казахстана, не переоценивая ее значение и роль.

Список литературы:

1. Абасов З. Инновации в образовании и синергетика. Альма-матер, 4, 3–7с. 2020
2. Алимжанов Б. От параллелей — к реальной инновационной модели. История Суверенного Казахстана: 20 лет Независимости. Издательство Наука.
3. Аналитический обзор Инновационная деятельность в Республике Казахстан: состояние и проблемы развития. Аналитический обзор, 2020.
4. Бегентаев М.М. Инновационный потенциал Казахстана: Теория, методология, механизм развития. Торайгырова Павлодарский государственный университет, 2018.
5. Казахстан-2030. Процветания, безопасности и повышения благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана. Казахстанская правда, 2015.
6. Турганбаев, Ю., и Динер, А.С. Развивающаяся региональная экономическая политика Казахстана: оценка стратегий постсоциалистического развития, Евразийская география и экономика, 59(5–6), 657–684, 2018.

BOUNDARY VALUE PROBLEMS IN THE STUDY OF PROCESSES IN MATERIAL ENVIRONMENT

ZHAKSYLYKOVA E.

student of the Mech-20-1 group

YESSENBAYEVA G.A.

Scientific supervisor, cand. ph.m.s., associate professor

Buketov Karaganda University,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Summary. Temperature influences naturally affect the physical properties of goods and quality and safety during operation. The article is devoted to the study of thermal processes, in particular, the study of boundary value problems of finding the temperature at any point of the body at any time. For boundary value problems with the heat equation, exact analytical solutions are obtained by the method of integral Fourier transforms in one-dimensional, two-dimensional and three-dimensional cases.

Keywords: temperature effects, heat distribution in the body, heat equation, boundary value problem, Fourier integral transform method

Introduction

When creating household goods, appliances, machines, aircrafts, technical devices, unique equipment, etc., various properties of a solid body, properties of the material used, design features of the structure, production quality, etc. are used.

During operation, such products are subjected to various influences (friction, deformation, the actions of various loads, temperature changes, vibrations, wear, etc.), which causes a change in its physical properties and operational characteristics, leads to breakage and even destruction. Therefore, in order to ensure quality and safety of human-made goods, it is necessary to take into account these impacts when designing and technically calculating the parameters of the manufactured goods.

Thus, temperature influences (climate, room temperature, the location of goods in close proximity to heat sources, the presence of a heat source in the product itself (for example, goods part that heats up during operation), a sharp change in temperature regime (for example, when changing the location of the goods), etc.) naturally affect the physical properties of goods and its quality and safety his work during operation.

Temperature changes cause deformation of the solid. For example, an increase in the body temperature mainly leads to its expansion, that is, a change in its shape and its physical properties. A change in the body temperature can lead to melting or, conversely, to freezing of the entire body

material or its individual parts. This naturally leads to a decrease in strength and deterioration of the working operational parameters of the product.

Many other characteristics of solid-state goods also depend on temperature, in particular, such as plasticity, fluidity, strength, hardness, conductivity, fracture resistance, service life, operational safety, etc.

In addition, its own temperature affects its performance characteristics and limits the operability of the entire product and its parts. The own temperature of a product depends both on environmental conditions and on the amount of heat dissipated by the product itself.

Therefore, temperature effects and the heat distribution in the body itself play an important role in design and calculation of products planned for production in order to ensure the quality of the future product and the safety of its work during its operation.

In this paper we will show how the temperature distribution in a body is calculated in one-dimensional (rods, wires, threads, etc.), in two-dimensional (plates, membranes, films, flat surfaces and bodies) and in three-dimensional (volumetric bodies) cases. Note that all of these bodies can be parts of a complex mechanism, or an independent structure.

Boundary value problems for the heat equation

In simple cases, heat propagation processes are described by the heat equation, which in the case of a homogeneous body has the form

$$\frac{\partial u}{\partial t} = a^2 \Delta u + f(x, y, z, t)$$

where

$$a = \sqrt{\frac{k}{\gamma\rho}}, \quad \Delta u = \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial z^2},$$

$u(x, y, z, t)$ is the body temperature at the point with coordinates (x, y, z) at time t ; $k > 0$ is the coefficient of thermal conductivity; ρ and γ are the density and heat capacity of the physical body under study; $f(x, y, z, t)$ is the density of internal heat sources.

Analytical models of many real processes, including thermal ones, often have the form of boundary-value problems, which we will use to study the propagation of heat in the body under consideration. When performing calculations, we use the method of Fourier integral transforms.

A boundary value problem in the one-dimensional case

We find the temperature distribution in a semi-bounded rod if the temperature of its left end and the initial temperature of the rod change according to a given law.

An infinite rod (a rod of infinite length) is an abstraction. There are no such objects in nature.

However, such an approximation to reality can be used if we consider thermal processes that occur far enough from both ends of the rod and for sufficiently short time intervals, so that temperature changes at the ends of the rod do not have time to affect the section of the rod under consideration [1].

The problem of heat propagation in an unlimited homogeneous rod, the surface of which is thermally insulated, leads to the following boundary value problem [2]

$$u_t = a^2 u_{xx} + f(x, t), \quad 0 < x, t < \infty; \\ u|_{t=0} = g(x), \quad u|_{x=0} = h(t), \quad (1)$$

where $u(x, t)$ is the body temperature at the point with the coordinate x at time t ; $f(x, t)$, $g(x)$ and $h(t)$ are given functions.

Applying the direct Fourier sine transform [3] to the boundary value problem (1)

$$\tilde{u}(s, t) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^\infty u(x, t) \sin sxdx,$$

we obtain the problem in images

$$\tilde{u}_t + a^2 s^2 \tilde{u} = \sqrt{\frac{2}{\pi}} a^2 s \cdot h(t) + F(s, t), \quad \tilde{u}(s, 0) = G(s), \quad (2)$$

where

$$F(s,t) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^{\infty} f(x,t) \sin sxdx, \quad G(s) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^{\infty} g(x) \sin sxdx.$$

Having solved the problem in images (2), we receive the solution in the form

$$\tilde{u}(s,t) = G(s)e^{-a^2s^2t} + \sqrt{\frac{2}{\pi}} a^2 s \int_0^t h(\tau) e^{-a^2s^2(t-\tau)} d\tau + \int_0^t F(s,\tau) e^{-a^2s^2(t-\tau)} d\tau. \quad (3)$$

Applying the inverse Fourier sine transform [3]

$$u(x,t) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^{\infty} \tilde{u}(s,t) \sin sxds$$

to function (3), we get

$$\begin{aligned} u(x,t) = & \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^{\infty} G(s) e^{-a^2s^2t} \sin sxds + \frac{2a^2}{\pi} \int_0^t \int_0^{\infty} h(\tau) e^{-a^2s^2(t-\tau)} d\tau \sin sxds + \\ & + \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^t \int_0^{\infty} F(s,\tau) e^{-a^2s^2(t-\tau)} d\tau \sin sxds = I_1 + I_2 + I_3. \quad (4) \end{aligned}$$

We sequentially calculate the integrals I_1, I_2, I_3

$$\begin{aligned} I_1 = & \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^{\infty} G(s) e^{-a^2s^2t} \sin sxds = \frac{1}{\pi} \int_0^{\infty} g(\xi) d\xi \int_0^{\infty} e^{-a^2s^2t} [\cos s(x-\xi) - \cos s(x+\xi)] ds = \\ & = \frac{1}{2a\sqrt{\pi t}} \int_0^{\infty} g(\xi) [e^{-\frac{(x-\xi)^2}{4a^2t}} - e^{-\frac{(x+\xi)^2}{4a^2t}}] d\xi, \quad (5) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} I_2 = & \frac{2a^2}{\pi} \int_0^t \int_0^{\infty} h(\tau) e^{-a^2s^2(t-\tau)} d\tau \sin sxds = \frac{2a^2}{\pi} \int_0^t h(\tau) d\tau \int_0^{\infty} e^{-a^2s^2(t-\tau)} \sin sxds = \\ & = -\frac{1}{\pi} \int_0^t \frac{h(\tau) d\tau}{t-\tau} \int_0^{\infty} \{e^{-a^2s^2(t-\tau)} \sin sx\Big|_0^{\infty} - x \int_0^{\infty} e^{-a^2s^2(t-\tau)} \cos sxds\} = \\ & = \frac{x}{\pi} \int_0^t \frac{h(\tau) d\tau}{t-\tau} \int_0^{\infty} e^{-a^2s^2(t-\tau)} \cos sxds = \frac{x}{2a\sqrt{\pi}} \int_0^t \frac{h(\tau)}{(t-\tau)^{3/2}} e^{-\frac{x^2}{4a^2(t-\tau)}} d\tau, \quad (6) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} I_3 = & \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^t \int_0^{\infty} F(s,\tau) e^{-a^2s^2(t-\tau)} d\tau \sin sxds = \frac{1}{\pi} \int_0^t d\tau \int_0^{\infty} f(\xi,\tau) d\xi \int_0^{\infty} e^{-a^2s^2(t-\tau)} [\cos s(x-s) - \cos s(x+s)] ds = \\ & = \frac{1}{\pi} \frac{\sqrt{\pi}}{2a} \int_0^t \frac{d\tau}{\sqrt{t-\tau}} \int_0^{\infty} f(\xi,\tau) [e^{-\frac{(x-\xi)^2}{4a^2(t-\tau)}} - e^{-\frac{(x+\xi)^2}{4a^2(t-\tau)}}] d\xi = \\ & = \frac{1}{2a\sqrt{\pi}} \int_0^t \int_0^{\infty} \frac{f(\xi,\tau)}{\sqrt{t-\tau}} [e^{-\frac{(x-\xi)^2}{4a^2(t-\tau)}} - e^{-\frac{(x+\xi)^2}{4a^2(t-\tau)}}] d\xi d\tau. \quad (7) \end{aligned}$$

Substituting (5) – (7) into (4), we obtain an exact analytical solution for the propagation of heat in an unlimited homogeneous rod in the form

$$u(x,t) = \frac{1}{2a\sqrt{\pi t}} \int_0^{\infty} g(\xi) [e^{-\frac{(x-\xi)^2}{4a^2t}} - e^{-\frac{(x+\xi)^2}{4a^2t}}] d\xi + \frac{x}{2a\sqrt{\pi}} \int_0^t \frac{h(\tau)}{(t-\tau)^{3/2}} e^{-\frac{x^2}{4a^2(t-\tau)}} d\tau +$$

$$+ \frac{1}{2a\sqrt{\pi}} \int_0^t \int_0^\infty \frac{f(\xi, \tau)}{\sqrt{t-\tau}} \left[e^{-\frac{(x-\xi)^2}{4a^2(t-\tau)}} - e^{-\frac{(x+\xi)^2}{4a^2(t-\tau)}} \right] d\xi d\tau. \quad (8)$$

Note that the boundary value problem (1) is solved in the general case, since the functions $f(x, t)$, $g(x)$ and $h(t)$ are not specified, but are given in a general form.

A boundary value problem in the two-dimensional case

Finding the temperature distribution law in a thin homogeneous infinite plate with a temperature set at the initial moment of time leads to the following boundary value problem [2]

$$u_t = a^2(u_{xx} + u_{yy}), \quad -\infty < x, y < \infty, \quad t > 0; \\ u|_{t=0} = g(x, y), \quad (9)$$

where $u(x, y, t)$ is the body temperature at the point with the coordinates (x, y) at time t ; $g(x, y)$ is a given function.

We convert the boundary value problem (9) using the direct Fourier transform [4]

$$\tilde{u}(\lambda, \mu, t) = \frac{1}{2\pi} \int_0^\infty \int_0^\infty e^{i(\lambda x + \mu y)} u(x, y, t) dx dy,$$

and obtain the problem in images

$$\tilde{u}_t + a^2(\lambda^2 + \mu^2)\tilde{u} = 0, \quad \tilde{u}(\lambda, \mu, 0) = G(\lambda, \mu), \quad (10)$$

$$G(\lambda, \mu) = \frac{1}{2\pi} \int_0^\infty \int_0^\infty e^{i(\lambda x + \mu y)} g(x, y) dx dy.$$

We solve the problem in images (10) and receive its solution in the form

$$\tilde{u}(\lambda, \mu, t) = G(\lambda, \mu) e^{-a^2(\lambda^2 + \mu^2)t}. \quad (11)$$

Using the inverse Fourier transform [4],

$$u(x, y, t) = \frac{1}{2\pi} \int_0^\infty \int_0^\infty e^{-i(\lambda x + \mu y)} \tilde{u}(\lambda, \mu, t) d\lambda d\mu$$

we convert the function (11) and, applying the convolution theorem, we obtain the temperature distribution law in a thin homogeneous infinite plate in an analytical form

$$u(x, y, t) = \frac{1}{2\pi} \int_0^\infty \int_0^\infty G(\lambda, \mu) e^{-a^2(\lambda^2 + \mu^2)t} e^{-i(\lambda x + \mu y)} d\lambda d\mu = \frac{1}{4a^2\pi} \int_0^\infty \int_0^\infty g(\xi, \eta) e^{-\frac{(x-\xi)^2 + (y-\eta)^2}{4a^2t}} d\xi d\eta. \quad (12)$$

A boundary value problem in the three-dimensional case

Finding the temperature distribution law in an unlimited space with given initial conditions leads to a boundary value problem [2] of the form

$$u_t = a^2(u_{xx} + u_{yy} + u_{zz}) = a^2\Delta u, \quad -\infty < x, y < \infty, \quad 0 < z, t < \infty; \\ u_z|_{z=0} = f(x, y, t), \quad u|_{t=0} = 0, \quad (13)$$

where $u(x, y, z, t)$ is the body temperature at the point with the coordinates (x, y, z) at time t ; $f(x, y, t)$ is a given function.

Applying the direct Fourier cosine transform [3] to the boundary value problem (13)

$$\tilde{u}(\lambda, \mu, \nu, t) = \frac{1}{\sqrt{2\pi^3}} \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty e^{i(\lambda x + \mu y)} dx dy \int_0^\infty u(x, y, z, t) \cos \nu z dz,$$

we get the problem in images

$$\tilde{u}_t + a^2(\lambda^2 + \mu^2 + \nu^2)\tilde{u} = -\sqrt{\frac{2}{\pi}} a^2 F(\lambda, \mu, \nu, t), \quad \tilde{u}(\lambda, \mu, \nu, 0) = 0 \quad (14)$$

where

$$F(\lambda, \mu, t) = \frac{1}{2\pi} \int_0^\infty \int_0^\infty e^{i(\lambda x + \mu y)} f(x, y, t) dx dy .$$

We solve the problem in images (14) and obtain its solution in the form

$$\tilde{u}(\lambda, \mu, \nu, t) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} a^2 \int_0^t F(\lambda, \mu, \tau) e^{-a^2(\lambda^2 + \mu^2 + \nu^2)(t-\tau)} d\tau . \quad (15)$$

We apply the inverse Fourier cosine transform [3]

$$u(x, y, z, t) = \frac{1}{\sqrt{2\pi^3}} \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty e^{-i(\lambda x + \mu y)} d\lambda d\mu \int_0^\infty \tilde{u}(\lambda, \mu, \nu, t) \cos \nu z dz$$

to function (15) and use the convolution theorem, then we have

$$\begin{aligned} u(x, y, z, t) &= -\frac{a^2}{\pi^2} \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty e^{-i(\lambda x + \mu y)} d\lambda d\mu \int_0^t \left(\int_0^\tau F(\lambda, \mu, \tau) e^{-a^2(\lambda^2 + \mu^2 + \nu^2)(t-\tau)} d\tau \right) \cos \nu z dz = \\ &= -\frac{a^2}{\pi^2} \int_0^t d\tau \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty F(\lambda, \mu, \tau) e^{-a^2(\lambda^2 + \mu^2)(t-\tau)} d\lambda d\mu \int_0^\infty e^{-a^2\nu^2(t-\tau)} \cos \nu z d\nu = \\ &= -\frac{1}{4a(\sqrt{\pi})^3} \int_0^t \frac{d\tau}{\sqrt{(t-\tau)^3}} \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty f(\xi, \eta, \tau) e^{-\frac{(x-\xi)^2 + (y-\eta)^2 + z^2}{4a^2(t-\tau)}} d\xi d\eta . \quad (16) \end{aligned}$$

Thus, a function $u(x, t)$ which characterizes the temperature distributions in an unlimited space with given initial conditions is defined in analytical form.

Remark. The Fourier sine and cosine transforms and the full Fourier transforms can be used in one-dimensional, two-dimensional, and three-dimensional cases of boundary value problems.

So, when applying the full Fourier transform [4]

$$\begin{aligned} \tilde{u}(\lambda, \mu, \nu, t) &= \frac{1}{\sqrt{(2\pi)^3}} \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty u(x, y, z, t) e^{i(\lambda x + \mu y + \nu z)} dx dy dz , \\ u(x, y, z, t) &= \frac{1}{\sqrt{(2\pi)^3}} \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty \tilde{u}(\lambda, \mu, \nu, t) e^{-i(\lambda x + \mu y + \nu z)} d\lambda d\mu d\nu \end{aligned}$$

to a three-dimensional boundary value problem for the heat equation

$$u_t = a^2 \Delta u , \quad -\infty < x, y, z < \infty , \quad 0 < t < \infty ; \quad u|_{t=0} = f(x, y, z) ,$$

after performing a calculation similar to the one above, we obtain the temperature distribution law in an unlimited space at a given initial temperature in the analytical form

$$u(x, y, z, t) = \frac{1}{(2a\sqrt{\pi})^3} \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty \int_{-\infty}^\infty f(\xi, \eta, \zeta) \cdot e^{-\frac{(x-\xi)^2 + (y-\eta)^2 + (z-\zeta)^2}{4a^2 t}} d\xi d\eta d\zeta . \quad (17)$$

Conclusion

To ensure quality and safety of human-made goods, when designing and technically calculating the parameters of the manufactured product, it is necessary to take into account temperature effects and investigate the processes of heat propagation in manufactured goods during their operation.

A variety of analytical and numerical calculation methods are used to study boundary value problems that simulate real processes.

In the study of thermal processes, we used the method of integral Fourier transforms and demonstrated the applications of the Fourier sine and cosine transforms and the full Fourier transforms in solving the presented boundary value problems.

It is well known that accurate calculation results are always preferable to approximate results. It is obvious that the use of accurate calculation data in the design and construction of future goods ensures the best quality and safety of its operation. However, an exact solution in

analytical form for such processes is possible only in some special cases of the geometric form of the body and the initial conditions.

For the processes of heat propagation studied in this work, solutions (8), (12), (16), (17) are obtained in exact analytical expressions.

Bibliography:

1. Podolsky V.A., Prokuratova E.I. Equations of mathematical physics: Guidelines for 2nd year students. - St. Petersburg: SPbSULTFT, 2009. - 36 p.
2. Tikhonov A.N., Samarsky A.A. Equations of mathematical physics. – M.: Nauka, 1977. – 736 p.
3. Volkov I.K., Kanatnikov A.N. Integral transformations and operational calculus. - M.: Publishing House of Bauman Moscow State Technical University, 2002. - 228 p.
4. Galitsyn A.S., Zhukovsky A.N. Integral transformations and special functions in heat conduction problems. - Kiev: Naukova dumka, 1976. – 282 p.

ХАЛАЛ: БҰЛ НЕНІ БІЛДІРЕДІ, ӨНДІРІС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ. ЕТ ӨНЕРКӘСІБІ

А.Жамелова, Б.Өткүрбаев
ТПП-18-1к тобының студенттері
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы, магистр М.Н.Малдыбаева
Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Аннотация. Мақалада өнім сапасы, оны жақсарту жолдары. Сапаны жақсарту мақсатында технологиялық әдістерді жақсарту мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: өндіріс, тамақ өнеркәсібі, технология, температура, сапа

Әлемдік қоғамдастықта пайдалы және қауіпсіз тағамға көбірек көңіл бөлінеді. Көптеген адамдар қандай тағамдарды тұтынатыны туралы ойлана бастайды. Оларды таңдау адам үшін табиғи, ұлттық және тарихи өмір сүру жағдайымен ғана байланысты емес, көбінесе діни дәстүрлерге байланысты. Белгілі бір діни талаптарға сәйкес келетін ет өнімдерін өндіру бүгінгі күні нарықтың сапалы, жаңа, әлі де дамып келе жатқан және кеңейіп келе жатқан сегменті болып табылады.

Мұсылмандарда рұқсат етілген тағамдар (негізінен исламның талаптарын қолдана отырып алынған ет) халал деп аталады. "Халал" сөзі (ағылш. Halal) араб тілінен аударғанда "рұқсат етілген" немесе "заңды" дегенді білдіреді. Ислам - христиан дінінен кейінгі екінші дүниежүзілік дін. Қазіргі уақытта исламды миллиардқа жуық адам мойындайды. Ислам араб тілінен аударғанда "мойынсұну", Құдайдың еркіне бағыну дегенді білдіреді. Ислам, дүниежүзілік маңызы бар дін ретінде, әлемнің түкпір-түкпірінде (120-дан астам ел) рухани түрде ұсынылған. Сарапшылардың пікірінше, Қазақстан болашақта ел экономикасына айтарлықтай пайда әкелетін нарық сегментінен орын алу үшін бар күш-жігерін салуы керек. Бүгінгі таңда Қазақстанның халал-индустриясы қауымдастығы 600-ге жуық отандық және 50 шетелдік компанияларды сертификаттады. Сертификаттау стандарттары ет және ет өнімдері, балық өнімдері, сүт, жұмыртқа, астық және т. б. сияқты бағыттарға қолданылады.

Халал өнім өндіру. "Халал" өнімдерін өндіруде қолдануға тыйым салынады (харам): өлі ет, қан, шошқа еті, ислам дәстүріне сәйкес сойылмаған жануарлардың еті, жыртқыш аңдар мен жыртқыш құс еті, ит, есек және қашыр еті, эндокриндік бездер, өт және қуық. Жоғарыда айтылғандардан алынған тағамдық ингредиенттер мен қоспаларды қолдануға тыйым салынады. Жануардың негізгі мойын артерияларын кесу нәтижесінде пайда болған

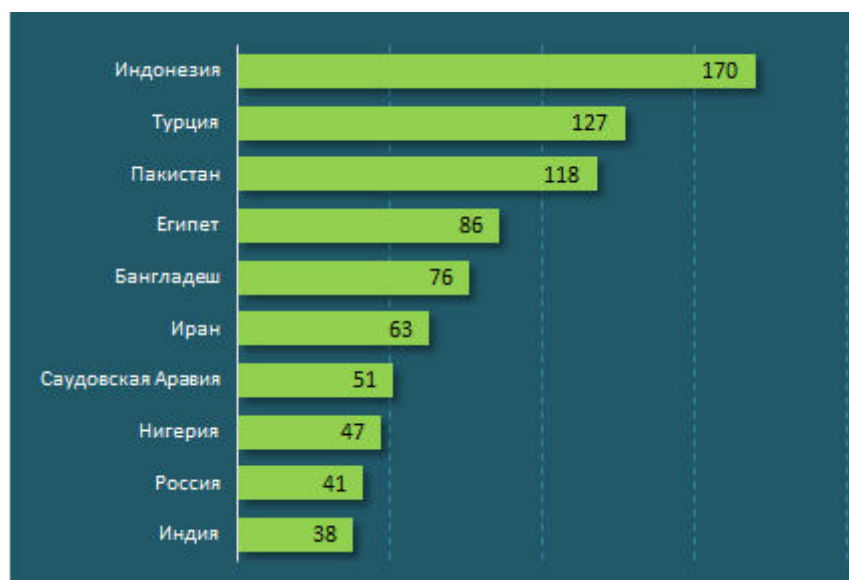
қанды қолдануға тыйым салынады. Ислам дәстүріне сәйкес сойылған жануардың бұлшықеттерінде қалған қанға тыйым салынбайды.

Айта кету керек, тек мұсылмандар "халал" өнімдерін тұтынушылар ғана емес. Көбінесе ислам дінін ұстанатын адамдар бұл өнімдерді сапасы мен қауіпсіздігі үшін таңдайды. Азық-түлік өнімдері де, азық-түлік емес тауарлар да кіретін халал өнімдерінің жаһандық нарығын мамандар шамамен 2,1 трлн.АҚШ долларын құрайды, әлемнің 1,6 млрд.мұсылман халқын қамтамасыз етеді.

Ең көп халал тамақ Индонезияда тұтынылады(1-сурет), соңғы мәліметтер бойынша бұл елдегі шығындар 170 миллиард АҚШ долларын құрады. Сондай — ақ, үштікке Түркия мен Пәкістан кірді-127 млрд және 118 млрд доллар. Тиісінше Мысырдың ТОП-5-ін (86 млрд. АҚШ

Бангладеш
АҚШ).

долл.) және
(76 млрд.

Сурет – 1. Халал тамақ өнімдерін тұтынудың ірі нарықтары

Кейбір ерекшеліктер халал өнім шығарылатын өнім көлемінде аз мөлшерде болатын кәсіпорындарда жасалынады. Олардың негізгілері: әдетте, нұсқаулықта жұмысшылардың бір бөлігінің адал болмауына байланысты іс жүзінде жабдықты санитарлық өңдеу туралы талап бар болса да, бұл талап ішінара орындалады. Сондықтан жабдықтың дайындығы дегеніміз-шикізатпен және дайын өнімдермен жанасатын көлік құралдарының, агрегаттардың, қосалқы жабдықтардың абсолютті тазалығы. Бұл құрал мен жұмыс киімдеріне де қатысты.

Әрі қарай, алынған шикізат пен ингредиенттердің дұрыстығына көз жеткізу керек. Әдетте, сол жабдықта негізгі өндірісті шығаруды жалғастыру үшін жұмыс бірінші ауысымда басталады. Шикізатты және мүмкін дайын емес буып-түйілмеген өнімді бөлек сақтау аймағының болуы маңызды, бұл металл емес өнімдермен жанасуды болдырмайды және таңбалау кезінде шатауды болдырмайды. Халал өндірісі аймағындағы жұмысқа қатысатын қызметкерлердің "халал" өнімдері өндірісінің ерекшеліктерін білгені және кәсіби білгені маңызды.

Қазақстандық халал өнімнің өсуі мен жетістігі. Бұл индустрияның дамуы Қазақстанның Ресей мен Қытайға, оның негізгі екі көршісі мен халал еттің елеулі тұтынушылары болып табылмайтын сауда серіктестеріне экономикалық тәуелділігін төмендетуі мүмкін. Қазақстан Үкіметі дін істері комитетінің, ауыл шаруашылығы министрлігінің, мұсылмандардың діни басқармасының және халал индустрия мен кәсіпкерлер қауымдастығының бірлескен күш-жігерімен халалдың бес ұлттық стандартын бекітті. 2020 жылы Қазақстан Біріккен Араб Әмірліктеріне (БАӘ) 22 тонна халал қой мен

сиыр етін жіберді. Осылайша, Қазақстаннан халал етті экспорттау әлеуеті оң оқиғаға айналды. Қазақстандағы халал еті нарығын және өнеркәсіптік дамуды зерттеу деректері бойынша сертификатталған халал қой еті өнімді жетілдіру есебінен экспорттық құндылыққа қол жеткізу үшін үлкен әлеуетке ие: күшті брендті дамыту; өнімнің тұрақты сапасын қолдау; тұтынушылардың сұраныстарын қанағаттандыру; жергілікті қоғаммен және мәдениетпен байланыс. Қазақстанның едәуір ауыл халқын (2019 жылғы жағдай бойынша 43%) ескере отырып, халал ет нарығының дамуы көптеген ауылдық үй шаруашылықтарының әл-ауқатының өсуіне тікелей әсер етуі мүмкін.

Қазіргі уақытта Қазақстанда ҚР СТ 1353-2005 "Пісірілген шұжықтар "Халал" екі ұлттық стандарты қабылданды. Жалпы техникалық шарттар" және ҚР СТ 1632-2007 "Халал "қонақ үйіне туристік-экскурсиялық қызмет көрсету. Жіктеу". Қазіргі уақытта бұл стандарттар қайта қаралуда.

Бәсекелік талдау: Қазақстан Республикасының ет өнімдері нарығындағы негізгі компаниялар. ҚР-да шұжық өнімдері бәсекелестік статистика мен талдау үшін өте күрделі өнім болып табылады. Күрделілік ҚР-да өңделген ет өнімдерінің шығу тегі белгісіз, брендтелмегендігінде, штрих-кодтары жоқ, бұл орауышқа қойылатын талаптарды сақтамайтын өндірушіні анықтауды қиындатады. Мұндай өнім нарықта 28,9%. Қазақстан Республикасында шұжық өнімдерін тұтыну жылына жан басына шаққанда 185 мың тоннадан немесе 11 кг шұжық өнімдерін құрайды. Шұжықтар мен шұжық өнімдерін өндірудің ең көп көлемі Алматы қаласында байқалады.

➤ Қазақстан Республикасының шұжық өнімдерін көтерме сату нарығында айқын көшбасшылар жоқ;

- Бәсекелестік деңгейі өте жоғары, әсіресе жергілікті деңгейде;
- Қазақстан Республикасы нарығында үлкен құбылмалылық жоқ;
- Ойыншылардың жағдайы тұрақты және сенімді.

Қазақстан Республикасында қуатты ет комбинаттары қалаларда жұмыс істейді:

1. Ақтөбе, Арқалық, Тараз
2. Көкшетау, Ақмола, Қостанай
3. Шымкент, Ақтау, Атырау
4. Семей, Орал, Петропавл
5. Павлодар, Аягөз, Өскемен

Қазақстан Республикасындағы шұжық өнімдері нарығы өте фрагменттелген(2-сурет):

Сурет – 2 Қазақстан Республикасындағы ет комбинаттары.

- ТОП-14 KZ (зерттеуде ұсынылған) нарықтың тек 26,6% - ы бар
- KZ - 30% басқа жергілікті өндірушілер
- Top-8 RU / Top-3 басқа елдерде барлығы - 14,5%
- Басқа белгісіз шыққан ет өңдеу зауыттары-28,9%

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://www.muslim.ru/articles/285/8751/>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-proizvodstve-produksii-halyal>
3. <http://www.nca.kz/info/articles/media/o-sfere-khalal-v-kazakhstan/>

СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ САПАСЫ МЕН БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

Игманова Л.

С-21-1к НП тобының магистранты

Какенов Қ.С.

Ғылыми жетекші т.ғ.к. профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ. Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада еліміздегі ең сұранысқа ие өндіріс тауарының бірі- сүт өнімдерінің қазіргі таңдағы сапасы мен нарықтағы бәсекеқаблеттілігінің дамуы қарастырылады. Яғни, қазіргі таңда сүт өнімдерін өндірудегі сапаның рөлі қаншалықты қарастырылған және алдағыда сапа мәселесін басты фактор ретінде қарастыру қаншалықты дамиды, еліміздегі нарықта отандық сүт өнімдері шет елдік өнімдермен қаншалықты бәсекеқаблетті және оның даму перспективасын қамтиды.

Кілт сөздер: өндіріс, тамақ өнеркәсібі, технология, температура, сапа

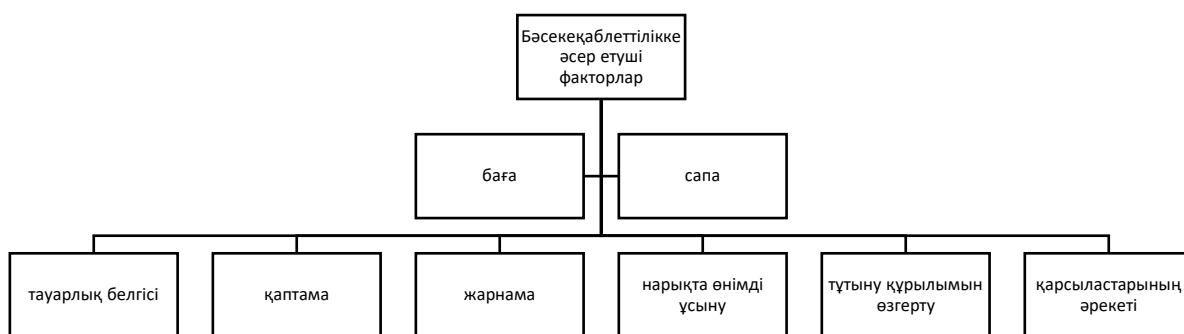
Қазіргі уақытта сүт өңдеу кәсіпорындарының алдында өзекті міндет тұр – өндіріс бәсекеге қабілетті өнім. Өздеріңіз білетіндей, бәсекеге қабілеттілікке көптеген алуан түрлі әсер етеді жүйелеу осы жұмыстың мақсаты болған факторлар. Әсер ететін факторлар зерттелді және жалпыланды тамақ өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігі. Зерттелетін факторлардың ішінен әсер ететін факторлар бөлініп, құрылымдалған сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігі. Олардың ішіндегі ең маңыздысы-қауіпсіздік, сапа және баға. Сондай-ақ, бренд, жарнама, бәсекелестердің мінез-құлқы, буып-түю, сатуды жылжыту сияқты факторлар қарастырылады, функционалдылық және т. б. барлық факторлардың жиынтығы сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілік жүйесі екендігі анықталды жеке сүт кәсіпорнындағы өнімдер, және әрбір жеке фактор бірқатар басқа көрсеткіштерге байланысты. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне әсер ете отырып, факторлар бір-бірін өзгертеді. Осылайша өндірушіге өнімнің бәсекеге қабілеттілік факторларының оңтайлы арақатынасын ескеру қажет.

Кілт сөздер: бәсекеге қабілеттілік, сүт өнімдері, бәсекеге қабілеттілікке, қауіпсіздікке, сапаға әсер ететін факторлар, сауда белгісі, жарнама, сүт нарығы.

Сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету және қалыптастыру отандық сүт өңдеуші кәсіпорындар үшін өзекті проблема болып табылады. Себебі өндіруші үшін өніммен нарыққа шығу ғана емес, сонымен бірге пайда табу және сатылымды арттыру маңызды. Кәсіпорынның нарықтағы позициясын көптеген бәсекелестердің арасында бекіту үшін оның өнімі бәсекеге қабілетті болуы керек. Бәсекелестік жүргізушісі сапа жүйесімен айналысуға, қызмет көрсетуді жақсартуға, клиенттердің қажеттіліктерін зерттеуге ықпал етеді.

Осылайша, сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін факторларды зерттеу олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға қаншалықты ықпал ететінін немесе кедергі келтіретінін анықтауға мүмкіндік береді[1].

Өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін факторлардың ішінен автор Сүт өнеркәсібі кәсіпорындары үшін осы саланың бәсекеге қабілеттілігінің негізгі факторларын 1-суретте көрсетілгендей анықтады. Шартты түрде олар екі деңгейге бөлінеді.

Сурет 1. Бәсекеқаблеттілікке әсер етуші факторлар

Ең маңызды үш фактор -өнімнің бағасы, сапасы және қауіпсіздігі. Бұл тұтынушы үшін өнімнің сапалық сипаттамалары, қауіп-қатерсіз сенімділік және оны сатып алу шығындары үлкен қызығушылық тудыратындығына байланысты. Сапа мен қауіпсіздік бір-бірімен тығыз байланысты екенін атап өткім келеді, өйткені тұтынушының денсаулығы ол тұтынатын тағаммен тікелей байланысты. Өндірушілер ДДСҰ-ға тұтынушылардың қауіпсіз және жоғары сапалы тамақ өнімдеріне өсіп келе жатқан сұранысын қанағаттандыруы керек. Нарықтық қатынастардың қарқынды дамуы және сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының алдындағы бәсекелестік жағдайында негізгі міндет өнімнің сапасы мен қауіпсіздігінің тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады, бұл кәсіпорынның да, дайын өнімнің де бәсекеге қабілеттілігіне ықпал етеді [2].

Бәсекеге қабілеттілік ұсынылатын өнімнің сапалық жағын көрсетеді. Бәсекеге қабілетті-бұл тұтынушылық және құндық қасиеттер кешені оны нарықта коммерциялық жетістікпен қамтамасыз ететін өнім. Бәсекеге қабілетті тауар-бұл сапалы және әлеуметтік-экономикалық белгілер жүйесі бойынша бәсекелес-аналогтардан тиімді ерекшеленетін тауар.

Сүт-ауыл шаруашылығы жануарларының сүт бездерінің қалыпты физиологиялық секрециясының өнімі, лактация кезінде бір немесе одан да көп сауу кезінде бір немесе бірнеше жануарлардан алынған, осы өнімге қандай да бір қоспасыз немесе одан қандай да бір заттарды шығармай. Өндеу дәрежесі мен түріне қарай сүттің мынадай түрлері ажыратылады:

Шикі сүт-40 °С-тан астам температурада термиялық өндеуге ұшырамаған немесе нәтижесінде оның құрамдас бөліктері өзгертін сүт;

Ауыз сүт-майдың салмақтық үлесі 9% - дан аспайтын, шикі сүттен және/немесе сүт өнімдерінен өндірілген, термиялық өндеуге, сондай-ақ құрғақ қаймағы алынбаған сүтті, құрғақ майсыздандырылған сүтті қолданбай оның құрамдас бөліктерін реттеу мақсатында өндеуге ұшыраған сүт [3].

Тұтас сүт-құрамдас бөліктері оларды реттеу арқылы әсер етпеген сүт; нормаланған сүт-майдың немесе ақуыздың массалық үлесінің мәні немесе СОМО Нормативтік немесе техникалық құжаттарда белгіленген нормаларға сәйкес келтірілген сүт;

Қалпына келтірілген сүт-қойылтуға, қойылтуға немесе кептіруге ұшырамаған өнімнің тиісті органолептикалық және физикалық-химиялық қасиеттеріне жеткенге дейін

қойылтылған, қойылтылған немесе құрғақ сүт өңдеу өніміне ауыз су қосу жолымен дайындалған сүт. Сүтті термиялық өңдеу түрі бойынша жіктеу мынадай бөлуді көздейді: пісірілген сүт - 85-тен 99 °с-қа дейінгі температурада термиялық өңдеуге ұшыраған, ерекше органолептикалық қасиеттерге жеткенге дейін кемінде 3 сағат ұсталған ауыз сүт. Пастерленген, стерильденген сүт-пастерленген сүт үшін микробиологиялық қауіпсіздік көрсеткіштеріне қойылатын талаптарды сақтау мақсатында термиялық өңдеуден өткен ауыз сүт. Термизирленген сүт-60-68 °С температурада 30 С-қа дейінгі температурада сауықтырудан өткен сүт. Сүттегі майдың массалық үлесіне байланысты 1-кестеде көрсетілгендей бөлінеді [4].

1-кесте

Майдың массалық үлесі бойынша жіктеу

Сүттің түрі	сүттегі майдың массалық үлесі, %
майсыздандырылған	0,1
Майы аз	1,2; 1,5; 2,0; 2,5
майлы	4,7; 5,0; 5,5; 6,0; 6,5; 7,0
Классикалық	2,7; 3,0; 3,2; 3,5; 4,0; 4,5
жоғарымайлы	7,2; 7,5; 8,0; 8,5; 9,0; 9,5

Сөйтіп, сапа бәсекеге қабілеттілікті арттырудың негізгі құралы болып табылады, сүттің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі тәсілдері мынадай:

- сиыр рационының құрылымын жақсарту;
- сүтті жақсы салқындату;
- қызметкерлердің материалдық және моральдық қызығушылығын арттыру;
- ферма мен сүт тағамдарының тазалығы;
- жуу және дезинфекциялау құралдарының жақсы қолжетімділігі.

Жоғары тұтыну қасиеті бар сапалы өнімдер жоғары сұраныстың, тиісінше бәсекеге қабілеттілігі жоғары өнімдердің субъектісіне айналуға. Сондықтан сүттің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жанама критерийлер қолданылады, оларды екі негізгі топқа бөлуге болады: тұтынушылық және экономикалық.

Тұтынушылардың бәсекеге қабілеттілігінің критерийлері тауарларды пайдалану немесе коммуналдық қызмет құнын айқындайды және екі іргелі сипаттамамен: сапа және ассортиментпен берілген [5].

Экономикалық - өндірістің өзіндік құны. Сондықтан сүт өндіру, сапасы төмен шикізатты қайта өңдеуде немесе өндірістік қуаттарды толық пайдаланбаған жағдайда өзіндік құнының өсуі де бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуіне әкеп соғады. Осылайша, сапа сүттің бәсекеге қабілеттілігінің негізгі құралы болып табылады. Сапа бүкіл өндірістік процесте, емдік сиырлардың генетикалық ерекшеліктерінен, олардың жасы мен рационынан бастап өндірістегі сүт орамасына дейін қалыптасады. Сапа сүттің тұтынушылық және шаруашылық қасиеттерін қалыптастырады, сол арқылы тұтынушы өнімді бәсекеге қабілеттілік тұрғысынан бағалайды және өзінің таңдауын жасайды.

Сүт және сүт өнімдері Кеден одағының "таңбалау бөлігіндегі тамақ өнімдері" техникалық регламентінің (КО ТР 022/2011) талаптарына және осы Техникалық регламенттің қосымша талаптарына сәйкес келетін тұтынушылар үшін ақпаратпен сүйемелденуі тиіс. Сүт немесе сүт өнімдерінің тұтыну қаптамасының әрбір бірлігіне тұтынушылар үшін мынадай ақпаратты қамтитын таңбалау салынады:

- Өнімнің атауы;
- майдың проценттегі массалық үлесі;
- дайындаушының атауы және орналасқан жері;
- дайындаушының тауар белгісі;
- Таза салмағы немесе көлемі;
- Құрамдас бөліктері көрсетілген құрам;

- осындай өнімдердің 100 граммына есептегенде пайызбен немесе граммен тағамдық құндылығы, калорияларда немесе килокалорияларда энергетикалық құндылығы;
- дайын байытылған өнімдегі микро - және макроэлементтердің, витаминдердің, осындай өнімді байыту үшін пайдаланылатын басқа да заттардың құрамы осындай өнімге қосылған заттар мөлшерінің тәуліктік өнімге қатынасы көрсетіле отырып, осы өнімнің құрамындағы осы заттарды тұтыну мөлшері және осындай өнімді пайдалану ерекшеліктері;
- гендік-инженерлік түрлендірілген организмдерді қолдана отырып алынған компоненттердің болуы туралы ақпарат ;
- сақтау шарттары;
- сүт өнімдерін өндіру күні және буып-түю күні (осы күндер сәйкес келмеген кезде);
- жарамдылық мерзімі;
- оған сәйкес өндірілген және болуы мүмкін құжат мұндай өнімдер анықталды; мұндай өнімдердің осы заңның талаптарына сәйкестігін растау туралы ақпарат [6].

Сүтті немесе сүтті қайта өңдеу өнімдерін термиялық өңдеу тәсіліне қатысты ұғымдар "сүт" ұғымынан немесе сүтті қайта өңдеу өнімдерінің атауларынан кейін қаптамалардың заттаңбаларында көрсетіледі, мысалы: "пастерленген сүт", "стерильденген кілегей". Сүт сыйымдылығы 0,5; 1,0 л шөлмектерге және полиэтилен пакеттерге, сондай-ақ сыйымдылығы әртүрлі арнайы полимерлі жабыны бар картоннан жасалған пакеттерге құйылады.

Белгілі бір өндірушінің сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін маңызды фактор бәсекелестердің мінез-құлқы болып табылады. Ол жаңа сүт өнімдерін жасауға немесе ілеспе тауарларды "көшіруге" бағытталуы мүмкін, мысалы, оның сапасын арттыру, қаптаманы жетілдіру және т.б. есебінен өнімді нарықта сақтауға ұмтылуға негізделуі мүмкін. Нарықтағы өнімнің сәттілігі үшін алдымен мыналарды анықтау керек негізгі бәсекелестер, олар қолданатын нарықтық мінез-құлық тактикасын бағалау, оның сатқындықтарын бақылау. Айта кету керек, бәсекелестердің белсенді ұстанымы өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне әкеледі және керісінше [7].

Сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігінің анықталған факторлары бір-бірімен тығыз байланысты. Әрине, олардың біреуінің өзгеруі басқалардың өзгеруіне әкеліп соғады және сайып келгенде бәсекеге қабілеттілік деңгейін өзгертеді. Жүйелей келе барлық факторлар-бұл жеке алынған сүт кәсіпорнында сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігінің Си стемасы. Әрбір жеке фактор сонымен қатар бірқатар басқа факторларға байланысты, мысалы, өнімнің сапасы шикізат пен функционалды Ингредиенттерге, өндіріс технологиясына, өндірісті технологиялық бақылау жағдайына, сақтау, тасымалдау және сату жағдайларына және т. б. байланысты. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне әсер ете отырып, факторлар бір-бірін өзгертеді. Бәсекеге қабілеттілік фактілерінің жүйелі әсерінің болуын атап өткім келеді: мысалы, факторларды тығыз іске асыру, мысалы, қайта жинау, Буып-түю және сатуды ынталандыру осы факторларды жеке-жеке немесе бір-біріне тәуелсіз пайдаланудан әлдеқайда көп нәтиже береді. Сүт өнеркәсібі кәсіпорындары үшін осы арақатынасты мақсатты нарық тұтынушыларының белгілі бір тобына бағыттай отырып, өнімнің бәсекеге қабілеттілік факторларының оңтайлы арақатынасын табу қажет. Сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігінің жоғарыда аталған факторларын жиынтық қолдану өндірістің тиімділігін және өнімнің және тұтастай кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді [8].

Әдебиеттер тізімі:

1. Рафел, М. Как завоевать клиента / М. Рафел, Н. Рафел. – СПб.: Издательский дом «Питер», 2006. – 352 с.
2. Лифиц, И.М. Конкурентоспособность товаров и услуг / И.М. Лифиц. – М.: Высш. образование, 2007. – 390 с.
3. Мазилкина, Е.И. Управление конкурентоспособностью / Е.И. Мазилкина, Г.Г. Паничкина. – М.: Омега-Л, 2009. – 328 с.

4. Технический регламент Таможенного союза «О безопасности пищевой продукции» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.rostest.ru. 30.04.2015.
5. Комплексный подход формирования качества / В.Ю. Контарева, В.В. Крючкова, И.В. Контарев, Н.Н. Яценко // Молочная промышленность. – 2012. – № 7.
6. Мишина, Л.А. Основы бизнеса. Шпаргалка / Л.А. Мишина, Е.Ц. Саблин. – М.: Окей-книга, 2010. – 46 с.
7. Соломанидина, Т. Деловая репутация, как одно из важнейших стратегических преимуществ компании [Электронный ресурс] / Т. Соломанидина, С. Резонтов, В. Новик // Управление персоналом. – 2005. – № 5. – Режим доступа: www.top-personal.ru. 14.04.2015.
8. Bélanger, V., Vanasse, A., Parent, D., et al. (2012). Development of agri-environmental indicators to assess dairy farm sustainability in Quebec, Eastern Canada. *Ecological Indicators*, 23, 421–430

САРЫ МАЙ САПАСЫН АНЫҚТАУ

Қадырбай А.
ТПП-19-1к тобының студенті
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы, магистр Шохина А.М.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Аннотация. Мақалада өнім сапасы, оны жақсарту жолдары. Сапаны жақсарту мақсатында технологиялық әдістерді жақсарту мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: өндіріс, тамақ өнеркәсібі, технология, температура, сапа

Сарымай — қой, ешкі, сиыр сүтінен алынған қаймақты күбіде пісу арқылы алынатын тағам. Сарымайдың түсі сары әрі сүт тағамдарының ішіндегі ең майлылығы мол, құнарлысы. Сарымайды қазіргі уақытта сүтті қаймағынан айыру арқылы алады, оған Сарымай алатын сеператор машинасы қолданылады. Дәстүрлі қазақ асханасында дайындалатын Сарымайдың осы айтылған түрінен басқа өндірістік жолмен алынған басқа да түрлері болады.

Сары майдың негізгі түрлерінің құрамында 81,5 – 82,5 % сүт майы және 16 пайыздан аспайтын су болады.

Ақуыздар , көмірсулар мен минерал тұздарының аздаған бөлігі осы суда ериді. Сары майдың дәмділік сапасы мен құрылымы жоғары болғандықтан ол жақсы сіңеді (98 , 5 % - кедейін). Сондай оның калориялылығы жоғары (1 кг-да 6,6—7,5 ккал) және құрамында А, Д дәрумендері бар, сол себепті сарымайдың тағам ретіндегі бағалылығы да арта түседі.

Сары майдың бірнеше түрі шығарылады. Тұщы сары майды пастерленген, ашымаған кілегейлер, ал қышқыл дәмді сары майды қышқыл сүт бактериясын ашытықан, пастерленген кілегейлен әзірлейді. Тұщы және қышқыл дәмді сары майды тұздан да , тұзсызда дайындайды. Сары май тез бұзылатын азық. Сондықтан оны қараңғы жерде 10—120С температурада сақтаған жөн. Ал майды үй жағдайында тоңазытқышта сақтау керек. Вологда майын сақтау мерзімі 30 күн, ал шоколад майынікі — 10 күн. Тоңазытқыш болмаған жағдайда сары майды әйнек ыдысқа немесе қыш құмыраға салып, бірнеше күн сақтауға болады, ол үшін майдың бетіне таза суық су құйып, банкінің қақпағын жабады. Суды күніне 1—2 рет ауыстырыл отыру керек [1].

Кәдімгі майға қарағанда сары майдың сату мерзімі біршама қысқа, ол сақтау жағдайына қарай 10—20 күннен 90 күнге дейін өзгеріп отырады. Қолайсыз жағдайда сақталған май бұзылады — дәмі иістенеді, түсі өзге. Егер майды сол күйінде тағамға қосып жеуге жарамсыз болса, онда оны алдын ала қыздырып алып, аспаздық тағамдар әзірлеу үшін пайдалануға болады.

Қазіргі кездегі республикамызда өндірілетін және шет елдерден әкелініп жатқан азық-түлік, шикізаттар мен тағамдық өнімдер адам өмірі үшін қауіпсіз, сапасы да сұраныс

деңгейінде болуы тиіс. Өндірілетін тауардың және көрсетілетін қызмет сапасы тұтынушылардың сұраныс талабына сай болуы үшін, өндірістің сапа көрсеткішін және өнім мен қызмет сапасын сертификаттап, жоғары сапалы тауар шығаруға, бұл өнімдердің сапасы ішкі және халықаралық бәсекелестікке лайық қамтамасыз етеді. Кең тұтынатын азық-түліктердің сапасын арттыру мақсатында сары майдың сапасын, яғни оның жалғандығын тексерілуі жүргізілді.

Сиыр сары майы май (72 – 82%) мен плазмадан (16 – 25%) тұратын жоғары колориялы сүт өнімі. Тамаша дәм, жұпар иіс, ұшқыш май қышқылдарының мөлшері баланстанған, майда еритін витаминдер, қоректік заттардың жоғары дәрежеде сіңірілуі – майды орны толмайтын тағам етіп отыр. Сары май – таза табиғи түрінде тұтынуға ұсынылатын жалғыз май өнімі болып табылады. Бұл оның ерекше қасиеттерімен, пайдалылығымен және биологиялық біртұтастығымен түсіндіріледі. Сары май тамақтың сіңірілуін арттырады, сондықтан азық-түлік өнімдерінің көбісімен бірге пайдалануға болады. Сары майдың тұздалған, тұздалмаған, әуезқойлар мен шаруа және қорытылған түрлері дайындалады [2].

Соңғы жылдары Қазақстанда сары май өндірісі мен асортименті едәуір ұлғайды. Сары майдың нарығында, тұрақты сұранысқа ие болатын, оның жүздеген саны белгілі және көпшілігі белсенді жарнамалануда, сондықтан сүт өнімдерін өндірушілер майдың көлемін ұлғайту және майға жалғандық жасау мақсатында оны маргаринмен араластырып сатуды іске асырады.

ҚР СТ1062-2002 стандарты бойынша сары майдың органолептикалық көрсеткіші 1-кестеде көрсетілгендей болуы қажет [3].

Қазіргі кезде сары майдың сапалы фальсификациясы кең таралған және оны жүзеге асыру келесі жолдары белгілі:

- құрамында сүт майының үлесін төмендету;
- рецептпен қарастырылмаған қосымша заттарды қосу;
- химиялық бояғыш заттар мен хош иістендіргіштерді қосу;
- рецептпен қарастырылған компоненттердің қосылмауы.

Кесте 1. ҚР СТ1062-2002 стандарты бойынша сары майдың органолептикалық көрсеткіші

Көрсеткіштер	Өнім сипаттамасы
Дәмі және иісі	Таза, бөтен дәмсіз және иіссіз. Пастерленген кілегейдің аздаған дәмі болуына болады. Құрамында майы арттырылған майлар үшін – жоғары температурада пастерленуге салынған кілегейдің жақсы білінетін дәмі мен хош иісі. Қышқыл сары май үшін – қышқылдау дәмі мен хош иісі бар. Тұзды май үшін – біркелкі тұзды дәм болуы керек. Толтырғышы бар майлар үшін – толтырғыштың байқалатын хош иісі мен дәмі.
Консистенциясы және сыртқы дәмі	Құрамында майы арттырылған майлар үшін – біркелкі, созылмалы, тығыз, кесілген жерінің беті жылтыр, біркелкі. Тұзсыз, тұзды үшін – майдың біркелкі тығыз беті, кесілген кезде – аздаған жылтыры бар және құрғақ немесе жеке майда ылғал тамшылары бар. Толтырғышы бар майлар үшін – кесілген кезде көрінетін тамшыларсыз, тығыз біркелкі, созылмалы жылтыр.
Түсі	Ақтан ашық сарыға дейін, барлық салмағы бойынша біркелкі. Толтырғышы бар майлар үшін – майдың барлық салмағы бойынша енгізілген толтырғыштың түсімен негізделген.

Сары майдың сапасын анықтау мақсатында сауда орталығынан келесі сиыр сары майлары өлшеп, сатып алынды: «Үй майы» (майлылығы 85%, бағасы 1500 тг.), «Надежда» (85%, бағасы 1400 тг.), «Крестьянское» (82%, 1200 тг.), «Көкшетау» (65%, 750 тг.). Осы аталған майлар сапалы әрі халыққа бағасы жағынан тиімді болғандықтан, оларға деген сұраныс жоғары болып келеді. Аталған сары майлардың майлылық шамалары сатылу бағасымен жазылып тұр. Бұл сары майлардың орташа бағасы 750-1500тг аралығын құрайды. Зерттелетін сары майлардың жалғандылығын тексеру мақсатында, олардың құрамына келесі заттардың қосылуын тексердік:

- сары майдың құрамының маргаринмен және басқа гидрленген майлармен алмастырылғанын анықтау;
- сары май құрамының тазалығын тексеру.

Сонымен қатар, сары майлардың келесі физика-химиялық көрсеткіштері анықталып, сары май шикізатының пастеризациясына бақылау жасалды:

- сары майдың ылғалдылығын (кесте-2);
- сары майдың майлылығын (кесте-3);
- йод калий крахмалды реакциясын жасадық, крахмал, ұн, картоп қосылғанын тексердік.

Зерттелген сары майлардың ішінен құрамына маргарин қосылғаны «Көкшетау» майы оң нәтиже көрсетті. Сонымен қоса, барлық майлар йодкалий крахмалды реакциясында да оң нәтиже көрсетіп, біздің ойымызша, олардың сақтау мерзімі өтіп кеткенімен, сатылымнан алынып алған жоқ.

Сары майдың ылғалдылығы оның маңызды сапа көрсеткіші болып табылады.

ҚР МЕМСТ 3626-73 талаптары бойынша, олардың анықталған ылғалдылықтарының мәндері ішінен тек «Үй майы» ғана стандарт ылғалдылығына сай болып тұр.

Өлшемдеп сатылып алынған сары майды сату кезінде ассортименттік фальсификация түрі кеңнен байқалады. Өз бетімен тұтынушы сиыр сары майдың түрлерін ажырата алмайды, сондықтан оларға тәтті тұздалмаған сары май түрінің орнына шаруа майын сатады. Қалған үш майларының бағасын салыстырсақ, базарда шаруа майының орташа бағасы 650 – 750 тг, ал таза тәтті тұздалмаған сары майының бағасы 750 – 1300 тг құрайды. Сары майлардың ылғалдылығы 2-кестеде келтірілген.

Сары майдың ылғалдылығын (В,%) келесі формула бойынша есептедік:

$$B = m - (m_1 - m_2) / m \times 100\% \quad (1)$$

Мұндағы: m – зерттеуге алынған сары майдың өлшендісі (г), жуық–шамамен 5 г алынды; m_1 – қыздырылғанға дейін сары майы бар ыдыстың массасы (г), m_2 – қыздырылғаннан кейін сары майы бар ыдыстың массасы (г).

Кесте 2. Сары майлардың ылғалдылығын анықтау

Майдың атауы	Майдың өлшендісі (г)	Тәжірибе нәтижелері	Майдың ылғалдылығы(В,%)
Үй майы	$m_{\text{өлш}} = 5,0245$	$m_1 = 18,0835$ $m_2 = 14,4848$	$B = 29,2$
Крестьянское	$m_{\text{өлш}} = 4,9789$	$m_1 = 18,6068$ $m_2 = 14,8399$	$B = 24,34$
Надежда	$m_{\text{өлш}} = 5,0706$	$m_1 = 18,8666$ $m_2 = 15,1636$	$B = 27,00$
Көкшетау	$m_{\text{өлш}} = 5,0786$	$m_1 = 18,4335$ $m_2 = 14,6384$	$B = 25,27$

Сары майдың майлылығы оның ылғалдылығы арқылы анықталады. Майдың майлылығын келесі формуламен есептейді:

$$X = 100 - (B + C) \quad (2)$$

мұндағы X – майдың құрамындағы майдың проценттік үлесі, B – майдың ылғалдылығы, C – майдағы майсыз құрғақ заттың проценттік үлесі (тұздалған және тұздалмаған сары майдағы майсыз құрғақ заттың үлесі 1% құрайды).

Майдың майлылығы бойынша оның түрі анықталады. 3-кестеде көрсетілгендей, майлылығы 85%-дан жоғары майлар таза сары май болып саналады, ал майлылығы 72 – 75% болатын майлар шаруа майларына жатады [4].

Кесте 3. Сары майлардың майлылығы

Майдың атауы мен бағасы	Майлылығы	Анықталған майдың түрі
Үй майы (1500 тг)	83,0	Табиғи сары май
Крестьянское (1200 тг)	74,69	Шаруа майы
Надежда (1400 тг)	81,5	Шаруа майы
Көкшетау (750 тг)	60,0	Шаруа майы

Зерттеуге алынған майлардың ішінен тек «Үй» майы ғана сары май деп аталуға лайықты, қалған майлар біздің нәтижелеріміз бойынша шаруа майларына жатады.

Сары майды дайындауда тек сүт майы ғана қолданылады. Сүт майы ең қымбат шикі зат болып табылады, оны майлылығы жоғары кілегейден алады. Мысалы, 1 кг сары майын дайындау бүшін майлылығы жоғары (28 – 30%) болатын 10 литр балғын кілегей қажет. Сондықтан нарықтағы таза сары майдың бағасы жоғары болады, Қарағандының сауда орталықтарында бұл баға 1200 – 1500 тг. құрайды. Майдың майлылығы төмендеген сайын, оның бағасы да сәйкес төмен болады.

Қорыта келгенде, біз сары май деп сатып алған «Үй майы» және «Надежда» майларының бағалары олардың сапасына сай келеді. Сонымен, алданып қалмас үшін, сары майды сатып алар кезінде, тұтынушы оның сақтау мерзімі, нақты майлылығы және түрі туралы арнайы құжаттарды талап етуі қажет, ал бұл тұтынушының негізгі құқығы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. [https://kk.wikipedia.org/wiki/ Сары май](https://kk.wikipedia.org/wiki/Сары_май)
2. Крусъ Г.Н., А.Г.Храмцов, З.В.Волокитина, С.В.Карпычев.«Технология молока и молочных продуктов». - М: «КолосС», Москва. 2006. -256с.
3. ҚР СТ 1062-2002 «Сары май. Жалпы техникалық шарттар»
4. Шепелев А. Ф., Кожухова О. И. Товароведение и экспертиза молока и молочных продуктов: учебное пособие. - Ростов н/Д: издательский центр «МарТ», 2001. -128с

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЗЕРТХАНАЛАРДЫҢ САПАНЫ БАСҚАРУ ДЕҢГЕЙЛЕРІ

Көшербаева І.Ж.

С-21-1к тобының магистранты

Ғылыми жетекші, т.ғ.к., профессор Какенов К.С

Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті,

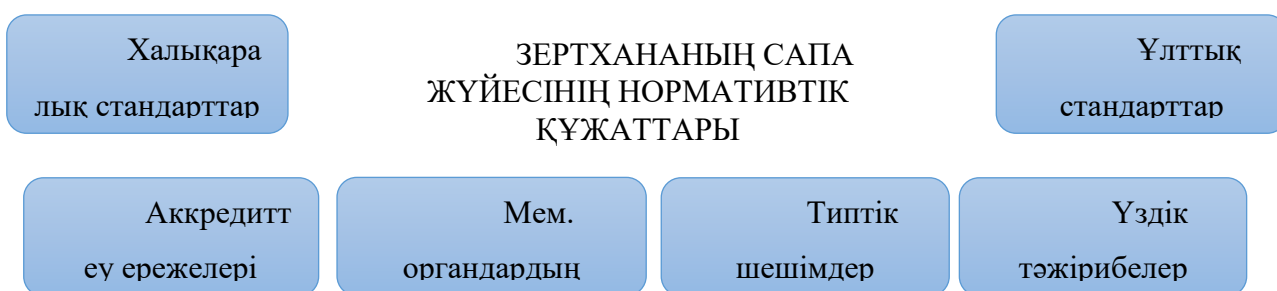
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Жобада кәсіптік тәжірибені еліміздегі сынақ зертханаларының сапаны басқару деңгейлері талданған. Зертханалық қызметтердің заманауи нарығы жоғары бәсекеге қабілетті. Бұл бізді қызметтің тиімділігін арттырудың әртүрлі жолдарын іздеуге мәжбүр етеді. Шешуі тиіс мәселелер қазақстандық зертханалардың көпшілігіне тән: білікті кадрлардың жетіспеушілігі, жоғары шығындар, көп еңбекті қажет ететін басқару және қол еңбегінің үлкен үлесі. Сонымен қатар, өзгертулер нормалары мен аккредиттеу талаптарын сақтау оларға қосымша қысым жасауда. Бұл мәселелерді шешудің бір жолы зертханалық сапа жүйесін құру болып табылады. Ресми, қағаз жүзінде ғана бар, бірақ іс жүзінде әрекет ететін сапа жүйесі жеткіліксіз.

Түйінді сөздер: сынақ зертханасы, сапа жүйесі, интерпретация, техникалық байқау орталығы, калибрлеу зертханалары, стандарт.

Зертхана – бұл көптеген элементтерді қамтитын күрделі жүйе: персонал, инфрақұрылым, өлшеу техникасы, процестер, жабдықтар, жұмыс әдістері, құжаттама және т.б. Зертханалық сапа жүйесі – жақсы зертханалық көрсеткіштерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін өзара байланысты және өзара әрекеттесетін элементтердің жиынтығы. Жүйенің күрделілігі барлық элементтердің дұрыс жұмыс істеуін және олардың өзара әрекеттесуін үйлестіруді талап етеді. Зертханалық сапа жүйесінің негізгі мақсаты - сынақ, талдау, сараптама немесе сынақ нәтижелерін ұсынудың дәлдігін, сенімділігін және уақтылығын қамтамасыз ету.

Дәл және сенімді зертханалық нәтижелерге қол жеткізу әрқашан мемлекеттік, қоғамдық және жеке ұйымдардың назарында болды. Бүгінгі күні зертханалық сапа жүйесін реттеу саласында көптеген әзірлемелер бар. Олар әртүрлі деңгейдегі нормативтік құжаттар түрінде көрсетіледі: халықаралық және ұлттық стандарттар, аккредиттеу ережелері, қадағалау органдарының ережелері, озық тәжірибелер, типтік шешімдер және т.б.

Зертханалық сапа жүйесінің ең танымал халықаралық нормативтік құжаттары:

- ISO/IEC 17025 "General requirements for the competence of testing and calibration laboratories" – Сынақ және калибрлеу зертханаларының құзыретіне қойылатын жалпы талаптар;

- ISO 15189 "Medical laboratories – particular requirements for quality and competence" – Медициналық зертханалар. Сапа мен құзыреттілікке қойылатын ерекше талаптар;

- ISO/IEC 17043 "Conformity assessment – general requirements for proficiency testing" – Сәйкестікті бағалау. Біліктілікті тексеруге қойылатын негізгі талаптар;

- ISO 13528 "Statistical methods for use in proficiency testing by interlaboratory comparison" – Статистикалық әдістер. Зертханааралық салыстырулар арқылы құзыреттілікті тәжірибелік тексеруде қолдану;

- OECD GLP "OECD principles on good laboratory practice" – Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы. Тиісті зертханалық тәжірибенің принциптері;

- ISO Guide 34 "General requirement for the competence of reference material producers" – Анықтамалық материалдарды өндірушілердің құзыретіне қойылатын жалпы талаптар;

Бұл стандарттар зертханалардың әртүрлі түрлеріне қойылатын жалпы талаптарды анықтайды: сынақ, аналитикалық, медициналық, зерттеу. Жалпы стандарттардан басқа, зертхананың әрбір түрі үшін сапа жүйесінің жекелеген мәселелерін реттейтін стандарттар бар.

Қазақстан Республикасында зертханалық сапа жүйесі ұлттық стандарттармен реттеледі.

Жақсы сапа өлшемдері немесе көрсеткіштер келесі қасиеттерге ие:

- өлшенетін – дәлелдемелерді жинауға және санауға болады;
- қолжетімді – зертхананың қажетті дәлелдемелерді жинау мүмкіндігі бар;
- интерпретацияланатын – деректер жиналғаннан кейін зертхана зертханаға пайдалы қорытындылар жасай алады;

- іс-қимыл бойынша нұсқаулық – егер индикатор қатенің жоғары немесе қабылданбайтын деңгейін анықтаса, онда анықталған проблеманы шешу үшін әрекет жасауға болады;

- теңгерімді – зерттеудің толық циклінің әртүрлі аспектілерін сынайтын көрсеткіштерді таңдауға тырысу, зерттеуге дейінгі, барысында және одан кейінгі кезеңдерге көрсеткіштерді пайдалану;

- қамту – көрсеткіштер бір топтың емес, барлық қызметкерлердің жұмысына қатысты болуы керек;

- шектеулі уақыт – қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді пайдалану үшін көрсеткіштерді таңдап көріңіз [2].

Зертхана көптеген ақпаратты шығарады, бірақ өлшеуге болатын нәрсенің бәрі міндетті түрде ақпараттық емес. Мысалы, компьютер деректерді көптеген жолдармен талдай алады, бірақ бұл мұндай ақпарат үздіксіз жақсарту әрекеттері үшін әрқашан пайдалы дегенді білдірмейді.

Қазақстандағы келесідей аккредиттелген сынақ зертханаларының сапаны деңгейлерін қарастырсақ:

- «Ұлттық сараптама және сертификаттау орталығы» АҚ
- «КазСертик-А» ЖШС
- «AZHK Testing» ЖШС

«Ұлттық сараптама және сертификаттау орталығы» АҚ филиалдарының сынақ зертханалары заманауи жабдықтармен жабдықталған, аккредиттеу көлеміне сәйкес олардың қауіпсіздігі мен сапасын сынақтан өткізеді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында «Ұлттық сараптама және сертификаттау орталығы» АҚ қызметтеріне ұқсас қызметтерді ұсынатын аккредиттелген субъектілердің келесі саны бар [3]:

- өнімдер мен қызметтердің сәйкестігін растау жөніндегі органдар – 71;
- менеджмент жүйелерінің сәйкестігін растау жөніндегі органдар – 40;
- сынақ зертханалары – 910;
- калибрлеу зертханалары – 349;
- калибрлеу зертханалары – 71;
- техникалық байқау орталықтары - 1439.

«Ұлттық сараптама және сертификаттау орталығы» АҚ және басқа да нарық субъектілерінің қызметін бақылауды Қазақстан Республикасы Технология министрлігінің Техникалық реттеу және метрология комитеті және оның аумақтық бөлімшелері, сондай-ақ аккредиттеу органы – «Ұлттық аккредитация орталығы» РМК жүзеге асырады.

"КазСертик-А" ЖШС 2014 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Техникалық реттеу жүйесінде аккредиттелді, сондай-ақ Кеден одағы шеңберінде аккредиттелді және аккредиттелген СРО мен сынақ зертханаларының (СЗ) бірыңғай тізіліміне енгізілді.

Сынақ зертханасының негізгі қызметіне өнімді сынау бойынша жұмыстарды жүргізу кіреді [4]:

- радиотехника өнімдері;
- электронды өнімдер;
- машина жасау өнімдері;
- азық-түлік емес тауарлардың өнімдері;
- құрылыс материалдары, конструкциялары және бұйымдары;
- ағаш өңдеу бұйымдары.

"КазСертик-А" ЖШС СЗ басқарудың ұйымдастырушылық құрылымына ие және бекітілген аккредиттеу саласына сәйкес жүргізілетін сынақтардың дәлдігі мен анықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін барлық қажетті ресурстармен қамтамасыз етілген.

"КазСертик-А" ЖШС өз қызметінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын, нормативтік құқықтық актілерді, мемлекеттік стандарттарды және мемлекеттік техникалық реттеу жүйесінің, Қазақстан Республикасының аккредиттеу жүйесінің өзге де нормативтік құжаттарын, өлшем бірлігін қамтамасыз етуді және СЗ бекітілген Ережесін басшылыққа алады.

"AZHK Testing" ЖШС сынақ зертханасы жол-құрылыс материалдарын сынауды және бұзылмайтын бақылау бойынша бақылауды жүргізуге маманданған.

"AZHK Testing" ЖШС сынақ зертханасы зерттеулерді, сынақтарды және өлшеулерді жылдам және дәл жүргізуді қамтамасыз ететін үздік өндірушілердің заманауи сынақ жабдықтарымен және өлшеу құралдарымен жабдықталған. Қажет болған жағдайда жол-құрылыс жұмыстарына бақылау жүргізу үшін қажетті жабдықпен жинақталған модульдік контейнерлермен құрылыс учаскелеріне жұмылдыруды, сондай - ақ аккредиттеу саласына сәйкес бұзылмайтын бақылау бойынша сынақтарды жүзеге асыру мүмкіндігі бар. Зертхана МемСТ ИСО/МЭК 17025-2019 "Сынау және калибрлеу зертханаларының құзыреттілігіне қойылатын жалпы талаптар" талаптарына сәйкес "Ұлттық аккредиттеу орталығы" ЖШС аккредиттеу жөніндегі уәкілетті органынан аккредиттеуді алды, бұзбайтын бақылау бойынша зертхананың иондаушы сәулелену көздерімен жұмыстар жүргізуге лицензиясы бар. Сондай-ақ, зертханада тәжірибелі мамандар тобы жиналған, олар жыл сайын оқудан өтіп, өз біліктілігін арттырып, сынақтар жүргізу саласында теңдесі жоқ тәжірибе алады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Электрондық ресурс:
https://www.kpms.ru/Akkreditation/QMS_laboratory.htm
- 2 Laboratory quality management system: handbook. Всемирная организация здравоохранения, 2013 г. 271-бет
- 3 Электрондық ресурс: <https://naceks.kz/about/>
- 4 Электрондық ресурс: <https://kazcertik-a.kz/>

ҚҰРАМЫНДА АҚУЫЗ БАР ҚОСПАМЕН БАЙЫТЫЛҒАН БИДАЙ НАНЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ӘЗІРЛЕУ

Қасен А.Қ,
Тпп-18-1к тобының студенті
Жар Ж.Ж.
аға оқытушы, магистр
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазсқтан республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Мақалада өнім сапасы, оны жақсарту жолдары. Сапаны жақсарту мақсатында технологиялық әдістерді жақсарту мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: өндіріс, тамақ өнеркәсібі, технология, температура, сапа

Соңғы жылдары әлемде нанды емдік және профилактикалық қасиеттері бар түрлі пайдалы ингредиенттермен байытуға көп көңіл бөлінді.

Бидай нанының биологиялық құндылығы, ең алдымен, оның сіңімділігімен және құрамында қосымша қоректік факторлардың болуымен анықталады: минералды элементтер, маңызды амин қышқылдары, дәрумендер. Бірақ қоректік заттармен байытудан басқа, хош иіс, сыртқы түрі, үгінділердің күйі сияқты сапа көрсеткіштеріне назар аудару керек. Нанның көлемі, құрылымдық және механикалық қасиеттері қамырдың газ түзетін және газ ұстайтын қабілетіне байланысты және бұл факторлар бидай нанын дайындауда қолданылатын шикізаттың сапасына байланысты. Бүгінгі таңда шикізат сапасы әрқашан белгіленген талаптарға сай бола бермейді. Қазіргі заманғы наубайханалар нан өнімдерінің өнімділігін арттыру, өнімнің сапасын, тұсаукесерін жақсарту, қажетті қоректік заттармен байыту, өнімнің сақтау мерзімін ұзарту сияқты мәселелерді шешуі керек. Ол үшін әртүрлі күрделі наубайханаларды қолданыңыз. Әр түрлі қоспаларды мақсатты қолдану тұрақсыз қасиеттері бар шикізат сапасын түзетуге және жақсартуға мүмкіндік береді [2].

Осыған байланысты ақуыз, диеталық талшық, дәрумендер мен минералдардың құрамын көбейту арқылы нан өнімдерінің құрамын жақсарту наубайхана кәсіпорындары үшін өзекті мәселе болып табылады.

Диеталық нан-тоқаш өнімдерін тұтынудың профилактикалық әсері рецептураға қажетті қосымша компоненттерді енгізумен немесе қажетсізді болдырмаумен, сондай-ақ оларды дайындау технологиясының өзгеруімен қамтамасыз етіледі.

Сондай-ақ, рецептте адам ағзасына биологиялық жағымды әсер ететін, оның әртүрлі ауруларға төзімділігін арттыруға көмектесетін нақты ингредиенттері бар функционалды өнімдерді енгізу арқылы нан-тоқаш өнімдеріндегі ақуыздардың мөлшерін арттыруға болады. Мұндай тағамдық қоспа-бұл ерекше химиялық құрамға байланысты функционалды әсері бар МейтотусеБ gisevi (бұдан әрі BSD) саңырауқұлағының культуралды сұйықтығымен ашытылған соя сусыны (сүт).

Соя өңдеу өнімдері тамақ өнеркәсібінің көптеген салаларында толық ақуыз көзі ретінде қолданылады. Соя ақуызы холестеринді азайтуға, қан қысымын қалыпқа келтіруге, жүрек-тамыр аурулары үшін профилактикалық өнім ретінде аталатыны дәлелденді [2]. Соя өнімдерін өндірісте қолдану сұранысқа ие, өйткені өнімнің бұл түрі жеңіл сіңімділікке ие, бағасы жоғары емес, бұл өндірушілерді тартады. Соя ұнының, соя сусынының (сүттің) тамақ өнімдерінің сапасына әсерін зерттеу И. Е. Кострова, Л. в. Гапонова, Л. А. Забодалова, Л. А. Надточий, Т. п. Арсеньеваның еңбектерінен табуға болады.

Осылайша, құрамында белок бар қоспаларды қолдана отырып, биологиялық құндылығы жоғары нан өнімдерін өндіру технологиясын жасауды зерттеу өзекті болып табылады.

Жұмыстың мақсаты: құрамында белок бар қоспаларды қолдана отырып, бидай нанын дайындаудың рецепті мен технологиясын жасау.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- соя сүтін дайындау үшін соя сортын таңдауды негіздеу;
- BSD дайындау технологиясын әзірлеу және құрамы мен микрофлорасын зерттеу;
- жартылай фабрикаттар мен дайын өнімдердің физикалық-химиялық, құрылымдық-механикалық, органолептикалық сипаттамаларына BSD әсерін зерттеу;
- нан пісіру қасиеттері төмен ұннан жасалған бидай нанының технологиялық көрсеткіштеріне BSD әсерін зерттеу;
- сақтау кезінде бидай нанының микробиологиялық тұрақтылығына BSD әсерін зерттеу;
- BSD пайдалана отырып, бидай нанын дайындауға арналған техникалық құжаттама жобасын әзірлеу.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы келесідей:

- деп микрофлорасының құрамында BSD кіреді сіркеқышқылды, сүтқышқылды бактериялар мен түрлі ашытқы;
- нан өнімдерін дайындау технологиясында қоспаны қолдану мүмкіндігі көрсетілген;
- ұн массасына 10% және 20% мөлшерінде BSD енгізудің тиісті дозасы белгіленді;
- BSD ашытқылардың ашыту белсенділігін жеделдететіні және ашыту ұзақтығын және соңғы тексеру уақытын қысқартатыны анықталды;
- микробиологиялық тұрақтылықты арттыратыны және картоп ауруының дамуын тежейтіні және дайын өнімнің сақтау мерзімін арттыратыны дәлелденді.

Биологиялық құндылық-адамның физиологиялық қажеттіліктерін қанағаттандыратын тағамдық өнімдегі қоректік заттар кешені.

Өнімнің биологиялық құндылығын жоғарылату оның химиялық құрамының жетіспейтін элементтерін толтыру арқылы мүмкін болады. Осы мақсатта Азық-түлік өнімдері дәстүрлі шикізаттан тұратын және әртүрлі жаңа шикізаттардан тұратын әртүрлі диеталық қоспаларды пайдаланады. Осылайша, химиялық құрамын өзгерту арқылы біз ақуыздардың, майлардың, көмірсулардың, дәрумендердің, минералдардың, диеталық

талшықтардың құрамын көбейте аламыз, сонымен қатар хош иісті жақсартамыз, тағамды сақтау мерзімін ұзартамыз.

Нан - бұл адам рационындағы негізгі өнім және күніне жалпы тұтынудың 30-35% құрайды. Сондықтан нанның сапасын жақсартуға және жақсартуға көп көңіл бөлінеді. Нан өнімдеріне әртүрлі қоспаларды қосу арқылы химиялық құрамды өзгертуге, Функционалды және профилактикалық маңызы бар өнімді алуға, сондай-ақ диетаның жетіспейтін компонентінің тапшылығын толтыруға болады.

Нан-тоқаш өнімдерінің биологиялық құндылығын арттырудың және химиялық құрамын өзгертудің ең көп таралған және дәстүрлі әдісі-рецептке сүт пен оны қайта өңдеу өнімдерін қосу. Мысалы, бидай ұнымен салыстырғанда майсыз сүт ұнтағы құрамында ақуыз 3,7 есе, ал В2 дәрумені 22,8 есе көп. Мұндай өнімді қосқан кезде сіз биологиялық құндылықты арттырып, өнімнің балғындығын сақтау мерзімін ұзарта аласыз. Алайда, 8% - 10% - дан астам мөлшерде мұндай қоспаны қолданған кезде нан теріс органолептикалық көрсеткіштерге ие болады.

Бидай нанын ақуыздармен, дәрумендермен, минералдармен, про - және пребиотиктермен және басқа да тағамдық қоспалармен байытудан басқа, өндіріс үшін қолданылатын шикізаттың қасиеттеріне назар аудару керек. Ол әрдайым өндіруші үшін сапа талаптарына сәйкес келмейтіні белгілі. Мұндай көрсеткіштер ұнның реологиялық сипаттамалары (глютен мөлшері), балғындық, ылғалдылық, зиянкестермен ластану болып табылады. Пісіру қасиеттері төмен ұн дайын өнімнің көрсеткіштеріне теріс әсер етуі мүмкін. Бидай нанындағы мұндай шикізат түс ақауларының пайда болуына, өнімнің пішінін өзгертуге, сыртқы иістерге немесе хош иістерге,

қысқа сақтау мерзімі, сонымен қатар картоп ауруының дамуына қолайлы орта болуы мүмкін.

Кесте 1. Нан үлгісін органолептикалық бағалау

Көрсеткіштің атауы	Сипаттамасы
Сыртқы түрі	дұрыс, қыртыстың сипаты біркелкі емес, қою қоңыр
Үгінділердің жағдайы	түсі-сұр, серпімділігі орташа
Кеуектілік	біркелкі, жұқа қабырғалы
Дәмі	тән осы түрі
Қытырлауы	қиындықтың болмауы
Иісі	астықтың айқын иісі
Сынғыштық	Үгілмелі емес

Ұнның реологиялық қасиеттерінің нашарлауы зиянкестердің дәнді зақымдауымен байланысты болуы мүмкін, мысалы, қате тасбақа немесе шикізат өсіп шыққан, аязды дәндерден дайындалған болуы мүмкін. Сонымен қатар, мұндай ұннан жасалған өнімдердің көлемі төмен, сақтау мерзімі төмен

Нан ауруларына өте маңызды назар аударылады. Осындай сорттардың бірі-Bacillus subtilis түрінің шөп таяқшасының спора түзетін бактерияларынан туындаған картоптың нан ауруы. Мұндай таяқшаның өнімдерде болуы шикізаттың, пайдаланылатын жабдықтардың, сондай-ақ тасымалдау кезінде инфекцияның ластануымен түсіндіріледі. Белгілі бір көгеру ауруы Aspergillus, Penicilium, Mucorpusillus тұқымдас саңырауқұлақтардың болуымен байланысты. Нанның мұндай ауруы дұрыс сақталмаған кезде дайын нанға споралардың енуінен болады.

Осы мақсатта шикізаттың реологиялық және наубайханалық қасиеттерін жақсарту, өнімдердің микробиологиялық тұрақтылығы, сақтау мерзімін ұзарту үшін қоспалардың жаңа түрлері жасалды.

Сурет 1-Үгінділердің ылғалдылығын экспресс әдіспен анықтау

Органикалық қышқылдар реологиялық қасиеттерді жақсарту және сақтау мерзімін ұзарту үшін пайдаланылатыны белгілі. Мысалы, аскорбин қышқылы-бұл өнімнің сапасын жақсартудың ең көп таралған тәсілі. Оны рецептке енгізген кезде, 1 кг ұнға 2 г мөлшерінде ұнның су сіңіру қабілеті жақсарады, өнімдердің формаға төзімділігі артады, қамырдың пісу уақыты қысқарады және сақтау мерзімін ұзартуға көмектеседі. Бірақ артық қоспалар органолептикалық сапа көрсеткіштеріне теріс әсер етеді. Құрылымдар аз серпімді болады. Сірке және сүт қышқылдары бұл қышқылдар, өз кезегінде, картоп ауруы, көгеру сияқты микробиологиялық бұзылулардың алдын алу үшін қолданылады және сақтау мерзімін ұзартуға ықпал етеді [10].

Ферменттік препараттар қамырдың құрылымдық-механикалық қасиеттерін жақсарту үшін қолданылады, мысалы, амилолетикалық, пектолитикалық, целлюлолитикалық .

Құрғақ глютенді өсімдік ақуыз байытқышы ретінде нан пісіру қасиеттері төмен ұннан жасалған қамырға 10% -20% мөлшерлеу қамырдың реологиялық көрсеткіштерін жақсартады, су сіңіру қабілеті, нанның кеуектілігі жақсарады "Флорам", "Битам" амарант ұнынан жасалған жақсартқыш қоспалар зерттелді. Бұл қоспалардың бидай нанының сапасына әсерін зерттеу көрсеткендей, оларды пісіру қасиеттері төмен өнімдерді өндіруге ұсынуға болады .

Өсімдік байытқыштарына лупин, соя, жасымық сияқты шикізат жатады. Люпин негізіндегі қоспалардың ұннан жасалған кондитерлік қамырдың реологиялық сипаттамаларына әсерін зерттеді, Люпин ұны басқа ақуыз байытқыштарымен салыстырғанда қымбат өнім емес екенін анықтады. 10% - дан 30% - ға дейін Люпин бидай ұнын ауыстыру физика-химиялық жақсартуға ықпал етеді сондай-ақ өнімнің дәмдік сапасын жақсартады . Пісіру қасиеттерін жақсарту және глютенді нығайту үшін тау күлі ұнтағы негізіндегі қоспалар жасалды. 5% және 7% мөлшерінде енгізу ИДК көрсеткіштерінің мәні, газ түзілу қабілеті жоғарылағаны, сондай-ақ сақтау кезінде ескіру процесі баяулағаны анықталды

Бидай нанының реологиялық қасиеттерін жақсарту үшін пектинді заттарды қолдану мүмкіндігі зерттелді. Азықтық қарбыз сығындысы және құрғақ алма езбесі түріндегі пектинді заттар ұн салмағына қарай 0,1% -0,5% мөлшерінде нан пісіру қасиеттері төмендетілген ұннан дайындалған қамырға енгізілді. Мұндай қоспа глютен сапасының көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етті. Созылу 11 -46% - ға төмендеді. Бұл факт пектиннің ұнның глютеніне тотығу әсерімен түсіндіріледі [3].

Алынған мәліметтерге сүйене отырып, функционалды қоспаларды қосу нан сапасының көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер ететінін көруге болады.

Бұл қоспаларды енгізу физика-химиялық және органолептикалық көрсеткіштер бойынша 1-ші сұрыпты бидай ұнынан жасалған нанның сапасын жақсартады: нақты көлем 19-30 - ға, үгінділердің сығылуы 19-45% - ға, балдық баға қоспасыз бақылау сынамаларымен салыстырғанда 1-2 баллға артады. Барлық көрсеткіштердің қосындысы бойынша анықталған ең үлкен әсер сәбіз пюресін қолдану арқылы алынады. Сонымен қатар, астық қоспасы қосылған нан ұзақ сақтау мерзімін көрсетті, ал мексикалық қоспасы қосылған нан-бұл тұтынушылық талғамдардың алуан түрлілігі пайда болған кезде маңызды хош иіс пен дәм.

Әдебиеттер тізімі:

1. Чижова К.Н., Шкваркина Т.И. и др. Технологический контроль хлебопекарного производства. Изд. 5-е. - М.: Пищевая промышленность, 2017. - 480 б.
2. Белкин, в.г. функционалды тамақ өнімдерін дамытудағы заманауи тенденциялар. / В. г. Белкин // майлар мен майлар. - 2010. - №7-8. - Б.20-22.
3. Күзембаева Г., Күзембаев Қ., Диханбаева Ф., Матибаева А. **Азық-түлік тауарларын тану және сараптау**. Оқу құралы. - Астана: Фолиант, 2018. - 432б.

10 МИНУТТА ҚУАТТАЛАТЫН АВТОКӨЛІК АККУМУЛЯТОРЛАРЫ

Қатпа Т., Молдабаева А.
МО-21-1к тобының студенттері
Тураханова А.Н.

Ғылыми жетекші, педагогика ғылымдарының магистрі
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

Аңдатпа: Автокөлік аккумуляторларының тез қуатталуы болашақта танымал үрдіс болады деп жоспарланады. Жолға шығарда не болатынын ешкім болжай алмайды. Әсіресе қыс уақытында ауа температурасы төмендегеннен көлік қуатының деңгейі күрт төмендеуі мүмкін. Сол себептен, шылдам қуатталатын аккумуляторлар жанармай бекеттеріне тоқтаған жолаушылар үшін ыңғайлы болады. Аккумулятор 10 минут көлемінде қуат алып жатқан уақытта қолданушы тамақтанып, дәретханаға барып немесе бой жазып үлгереді. Осы технологияның даму қарқындығы мен келешегі жайында айтылады.

Түйінді сөздер: батарея, литий-ионды қуаттағыштар, никельді фольга, катод, анод, цельсий, StoreDot, компания, Tesla.

Қазіргі уақыттағы жаңадан ашылып, дамып жатқан технологиялар қолданушылардың уақытын үнемдеуге бағытталып келеді. Сол себептен, дереу қуат алатын литий-ионды аккумуляторларды назарларыңызға ұсынамыз.

Батарея өзін-өзі қыздыру принципін пайдаланады. Өзін-өзі қыздыратын батарея жұқа никельді фольганы пайдаланады, бір ұшы теріс терминалға бекітілген, ал екінші ұшы үшінші терминалды қалыптастыру үшін ұяшықтан тыс созылады. Электрондар ағып жатқанда, олар батареяның артындағы және ішіндегі никельді фольганы тез қыздырады. Батареяның ішкі температурасы 60 градус Цельсийге жеткенде, қосқыш ашылады және батарея жылдам зарядтауға немесе зарядсыздануға дайын болады.

Батареяны пайдаланбаған кезде салқындату мүмкіндігінің арқасында ұзақ жұмыс істей алады және тез зарядталады.[1, 65б.] Қуатталған батарея жұмысы 400-500 км қашықтыққа жетеді. Олар ойлап тапқан аккумулятордың дизайны аккумулятордың ішін жылыту үшін 30 секундтан аз уақыт ішінде қызатын электр тізбегін жасайтын жұқа никельді фольганы пайдаланып, өзін-өзі қыздырады. Аккумуляторды зарядтағаннан кейін қажет болатын жылдам салқындату көлікте жасалған салқындату жүйесі арқылы орындалады.[2, 25б.]

Ғалымдардың болжауынша бұл қуаттағышты жасау үшін көп қаражат кетеуі керек, себебі, катод - бұл ыстыққа төзімді литий темір фосфаты, оның құрамында кобальт сияқты қымбат және маңызды материалдар жоқ. Анод өте үлкен бөлшектері бар графиттен жасалған, қауіпсіз, жеңіл және қымбат емес материал. Жылытудың осы әдісін қолдану арқылы олар арзан аккумуляторлық катодты және анодтық материалдарды және қауіпсіз, төмен кернеулі электролитті пайдалануға болады деп болжайды.

Дегенмен, бұл технологияның жағымсыз жағы бар. Ол, литий-ионды батареяларды жылдам зарядтау оларды тоздыруы мүмкін, дейді АҚШ-тағы «Пенсильвания мемлекеттік университетінің» зерттеушілері. Бұл құрылғыны зарядтау және энергияны пайдалануға дайын ұстау үшін иондар деп аталатын литий бөлшектерінің ағыны төмен температураларда жылдам зарядтау кезінде біркелкі болмайды.

Бірақ, олар қазір батареялар небәрі 10 минут ішінде 60°C-қа дейін қызып, содан кейін қайтадан қоршаған орта температурасына тез суыса, литий толқындары пайда болмайтынын және термо зақымдануды болдырмауға болатынын анықтады. Ал, израильдік «StoreDot» компания болса электромобильдерге арналған экстремалды жылдам зарядтау батарея технологиясын ұсынды. Олардың айтуы бойынша 10 минутта қайта зарядтауға қабілетті кремний басым аккумулятордың «әлемдегі бірінші» прототипін таныстырды. Компанияның цилиндрлік ұяшықтары 4680 пішімін пайдаланады - ені 46 миллиметр және ұзындығы 80 миллиметр - бұл жаһандық автомобиль өндірушілер, атап айтқанда электрлік көлік алыбы Tesla ұнатады. Яғни, ірі көлік шығарушы компанияның сүйікті құралына айналған. Батарея технологиясы үш жыл бойы әзірленуде және ұяшық дизайнындағы бес патентті қамтиды. Жаңа дизайн «өткізу қабілеті» жоғарылайды. Израильдік компания зарядтауға бар болғаны 10 минутты қажет ететін 4680 аккумулятор шығара алатынын айтты.

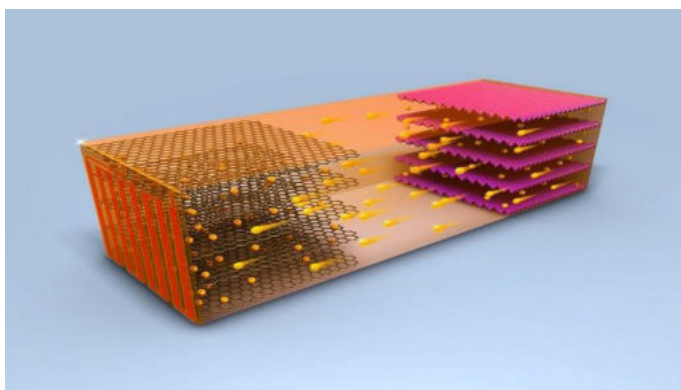
Бұл технологиялар аясында жүрген кәсіпкерлердің айтуы бойынша, болашақ энергияны өндіру мен оны іске асыруда жатыр. Бұл технология жайлы мысалға Илон Маск (америкалық кәсіпкер, инженер, Tesla компаниясының атқарушы директоры) былай деген “Батарея жасушаларын өндіру тұрақты энергия болашағын бәсеңдететін негізгі жылдамдықты шектеуші болып табылады. Өте маңызды мәселе”.

АҚШ-тағы Пенсильвания мемлекеттік университетінің батарея және энергияны сақтау технологиясы орталығында профессор Чао-Ян Ван да осы жайында өз пікірін қалдырған. «Менің ойымша, мұндай жылдам зарядталатын батареялар үш жылдан кейін жаппай нарыққа шығады. Олар қымбатырақ болмайды; шын мәнінде, олар автокөлік өндірушілеріне борттық аккумулятордың көлемін азайтуға мүмкіндік береді, сонымен бірге ауқымдағы алаңдаушылықты болдырмайды, осылайша көлік құралының аккумуляторының құнын күрт төмендетеді.» [3, 566.]

Бұл пікірлер АҚШ және Еуропа елдеріне байланысты айтылған деп болжасақ, біздің елімізге 5-6 жылда келіп, толық қамтылып, кеңінен тарайды деп санаймыз.

Байқағанымыздай, бұл технологияны әлі де толықтырып, жұмысты әлі де болсын жақсартуды қажет етеді. Жылдам зарядталатын аккумуляторларды бақылап, көптеген сараптамалар өткізіп, қалың көпшілігімізде зарядталатын көлік пайда болған кезде және жат нәрсе емес боп көріне бастаған кездерде көп танылады.

Алайда, қуатталатын аккумуляторлы көліктер көпшілігіміз қолданғанға дейін, яғни, жақын уақытта бұл жаңалық барлығымызға мәлім болып, мүмкіндігі көбейеді деп сенеміз. Өйткені, бұл өте перспективті ғылым саласы.

Сурет №1. Литий иондары (сары шарлар) әсерінен литий батареясының екі жағындағы электродтар (қабатталған тақталар) арасы.

Әдебиеттер тізімі:

1. Niki Din. JOURNAL «Nature energy» - Nature Publishing Group, 2017. – 65
2. Graham Southorn. JOURNAL «Science Focus» - England: Bristol Magazines LTD 2018 – 25
3. Joseph Hupp, «Energy & Environmental Science» - United Kingdom: Royal Society of Chemistry, 2008. – 56.

ӘРТҮРЛІ ӨНДІРУШІЛЕРДІҢ КОФЕСІНІҢ САПА ДЕҢГЕЙІНІҢ САРАПТАМАЛЫҚ БАҒАЛАУ

Оспанова А.Е.
С-19-1к тобының студенті
Еруббаева Д.Ш.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақаланың мақсаты ассортименттің құрылымын зерттеу және біздің нарықта ұсынылған кофенің сапасын сараптау болып табылады, мақсатқа жету үшін біз келесі міндеттерді анықтауымыз қажет: сапаны арттыру мәселелерін және оларды шешу жолдарын анықтау; кофенің ассортименті мен сапасына әсер ететін факторларды анықтау; зерттеу нысандары мен әдістеріне сипаттама беру; кофе сапасына сараптама жүргізу.

Түйін сөздер: кофе, сапасын сараптау, түр, сарапшы, стандарт, органолептика, сублимирленген, бағалау.

Кофе-түрлі елдердің халқының ең танымал және сүйікті сусыны. Кофе-өте кең таралған сусын, кофе қолданбайтын ел жоқ. Тіпті Қытайда шайдың отанында да кофе халықтың үлкен жетістігіне ие. Кофенің кең таралуы, ол жоғары дәмдік қасиеттерге ие және адам ағзасына жақсы әсер етеді. Кофе Бразилия, Колумбия, Эфиопия, Йемен, Гвинея және т.б. елдердің экономикалық дамуындағы тұтас кезеңдерді анықтайтын аздаған мәдениетке жатады.

Coffea кофе ағашының түрі 40 түрге дейін, олардың тек үшеуі ғана өнеркәсіптік ауқымда өсіріледі, соның ішінде араб кофесі (arabica), Либериялық (liberica) және робуста (robusta). Әлемдік кофе өнімінің жартысынан астамы көк немесе сұр реңкті біртекті әдемі жасыл түсті arabica түрінің тұқымдарын құрайды және жұқа кофе хош иісі бар нәзік, жағымды дәм беретін сусын береді, әлемдік кофе өндірісінің жартысынан астамы келеді. Кофенің осы түрі дәндерінің ұзындығы 9-15 мм, ені 8-10, қалыңдығы 5-6 мм. Орталық Африка мен Оңтүстік Америкада Араб кофе ағашын өсіреді. Liberica-кофенің аз таралған түрі. Оның сыртқы түрі арабика кофесіне ұқсайды, бірақ одан сәл ірірек. Көбінесе Африканың батыс жағалауында өседі [1].

Қазақстанда кофе сатып алуға арналған Отбасылық бюджеттердің шығыстары бойынша маркалар рейтингі (TOP-10) төмендегі 1-суртте көрсетілген және біз олардың ішінен үздік үшеуін алдық:

Сурет 1 - Топ-10 кофе түрлері

Осы мақалада біз кофең тауартану сипаттамасын, заманауи ассортиментін, кофе өндірісіндегі дайындау технологиясын және ақауларды органолептикалық көрсеткіштерін бағалаймыз. "Nescafe", "Jacobs", " Tchibo»

"Nescafe Classic" органолептикалық көрсеткіштерін бағалау, еритін түйіршіктелген: Кесте 1. Кофе бағасы " Nescafe Classic", еритін түйіршіктелген:

	дәмі	түсі	аромат	біркелкілігі
Сарапшы 1	5	4	4	4
Сарапшы 2	5	5	5	4
Сарапшы 3	5	5	5	4
Сарапшы 4	5	5	5	4
Сарапшы 5	5	4	5	4

Сүзбенің органолептикалық көрсеткіштерін бағалау " Jacobs Monarch еритін»

Кесте 2 Сүзбені бағалау " Jacobs Monarch еритін»

	дәмі	түсі	іісі	біркелкілігі
Сарапшы 1	4	5	5	4
Сарапшы 2	5	4	5	5
Сарапшы 3	4	4	5	4
Сарапшы 4	4	5	5	5
Сарапшы 5	4	4	5	5

Сүзбенің органолептикалық көрсеткіштерін бағалау " Tchibo Exclusive, еритін сублимирленген»

Кесте 3. Сүзбені бағалау " Tchibo Exclusive, еритін сублимирленген»

	дәмі	түсі	іісі	біркелкілігі
Сарапшы 1	4	5	5	4
Сарапшы 2	4	4	5	4
Сарапшы 3	3	4	4	4
Сарапшы 4	4	4	4	5
Сарапшы 5	4	5	5	4

Кофе " Tchibo Exclusive, еритін сублимированный». Бұл кофең артықшылықтары ең алдымен қауіпсіздік, жақсы органолептикалық қасиеттерге ие және дұрыс таңбалануы бар, кемшіліктерден ештеңе анықталған жоқ.

Сублимирленген Кофе Tchibo Exclusive тексерілген микробиологиялық және физикалық-химиялық көрсеткіштер бойынша қауіпсіздік талаптарына сәйкес келеді. Таңбалауға сәйкессіздік фактілері анықталған жоқ. Таңбалауда Стандарт көрсетілмеген, бірақ барлық көрсеткіштер бойынша МЕМСТ 32776-2014 талаптарына сәйкес келеді. Жақсы органолептикалық қасиеттерге ие: дәмі өте айқын, қышқылдығы және аз ащы. Құрғақ өнімнің хош иісі-жеткілікті айқын, дайын сусын - орташа. Сарапшылардың келісілу деңгейін есептеу [2].

"Nescafe Classic" кофесін сараптау комиссиясының сапалық құрамын анықтау.

Кесте 4. "Nescafe Classic" сүзбесінің сараптау комиссиясының құрамы

Зерттеу объектісі	Эксперттер бағасы					Дәреже суммасы	Ауытқу орта арифметикалық	Орташа арифметикалық ауытқулар квадраты
	11-го	22-го	33-го	44-го	55-го			
түсі	44	44	33	33	44	20	-1	1
иісі	44	55	55	55	55	24	3	9
дәмі	55	44	44	44	55	21	0	0
біркелкілігі	44	33	44	44	44	19	-2	4

"Еритін" Jacobs Monarch кофесінің сараптау комиссиясының сапалық құрамын анықтау

Кесте 5. "Еритін" Jacobs Monarch кофе сараптау комиссиясының құрамы

Зерттеу объектісі	Эксперт бағасы					Дәреже суммасы	Ауытқу орта арифметикалық	Орташа арифметикалық ауытқулар квадраты
	11-го	22-го	33-го	44-го	55-го			
түсі	55	44	44	44	44	21	1	1
иісі	44	55	44	33	44	20	0	0
дәмі	44	44	44	44	44	20	0	0
біркелкілігі	44	45	44	55	44	22	2	4

Кесте 6. Сублимирленген "Tchibo Exclusive" сүзбесінің сараптау комиссиясының құрамы»

Зерттеу объектісі	Эксперттер бағасы					Дәреже суммасы	Ауытқу орта арифметикалық	Орташа арифметикалық ауытқулар квадраты
	11-го	22-го	33-го	44-го	55-го			
түсі	55	44	44	44	55	22	1	1
иісі	55	55	44	44	55	23	2	4
дәмі	44	44	33	44	44	19	(-2)	4
біркелкілігі	44	44	44	55	44	21	0	0

Сарапшылардың келісілу деңгейін ескере отырып, сарапшылардың келісілу деңгейі орташа деп қорытынды жасауға болады [3].

Кофе-түрлі елдердің халқының ең танымал және сүйікті сусыны. Кофе-өте кең таралған сусын, кофе қолданбайтын ел жоқ. Тіпті Қытайда шайдың отанында да кофе халықтың үлкен жетістігіне ие. Кофенің кең таралуы, ол жоғары дәмдік қасиеттерге ие және адам ағзасына жақсы әсер етеді.

Соңғы уақытта сатылымда отандық және шетелдік өндірушілердің кофенің көптеген жаңа сорттары пайда бола бастады, өсіп келе жатқан дәмдік талаптар мен халықтың қалауы толық қанағаттана бастады. Мәселе тек сапалы және табиғи кофені қамтамасыз ету.

Осы мақалада біз кофенің тауартану сипаттамасын, заманауи асортиментін, кофе өндірісіндегі дайындау технологиясын және ақауларды зерделедік. "Nescafe", "Jacobs", " Tchibo»

№1 Үлгі "Nescafe Classic".

Еритін түйіршіктелген Кофе Nescafe уытты элементтердің құрамы бойынша қауіпсіздік талаптарына сәйкес келеді. Микотоксин (афлатоксин В1) анықталмаған. Дәмі кофе тән, бірақ гари үлкен дәмі жоқ.

Атауына сәйкес келеді. Дұрыс емес таңбалау фактілері анықталған жоқ.

Тексерілген физика-химиялық және органолептикалық көрсеткіштер бойынша МЕМСТ 32776-2014 сәйкес келеді. ТҚС бойынша дайындалған, оның талаптары белгісіз. Табиғи кофеден жасалған.

№2 "Jacobs Monarch" Үлгісі.

Кофе "Jacobs Monarch" еритін жақсы органолептикалық қасиеттері, табиғи кофе, ылғалдың жоғары емес құрамы. Кемшіліктерден кофеиннің өте жоғары құрамы емес және ол үшін күшті емес.

Тексерілген көрсеткіштер бойынша үлгі уытты элементтердің құрамы бойынша қауіпсіздік талаптарына сәйкес келеді. Қорғасын, күшән, кадмий және сынап рұқсат етілген мандер шегінде. Таңбалауда дұрыс емес ақпаратты көрсету фактілері анықталған жоқ. Тексерілген физикалық-химиялық және органолептикалық көрсеткіштер бойынша стандартқа сәйкес келеді: осы өнімге тән дәм мен хош иіс. Түпнұсқалық критерийлерге сәйкес (жалпы глюкоза мен ксилоза құрамы) — табиғи кофе.

Үлгі №3 "Tchibo Exclusive, еритін сублимирленген".

Кофе " Tchibo Exclusive, еритін сублимирленген» Бұл кофенің артықшылықтары ең алдымен қауіпсіздік, жақсы органолептикалық қасиеттерге ие және дұрыс таңбалануы бар, кемшіліктерден ештеңе анықталған жоқ.

Сублимирленген Кофе Tchibo Exclusive тексерілген микробиологиялық және физикалық-химиялық көрсеткіштер бойынша қауіпсіздік талаптарына сәйкес келеді.

Таңбалауға сәйкессіздік фактілері анықталған жоқ.

Таңбалауда Стандарт көрсетілмеген, бірақ барлық көрсеткіштер бойынша МЕМСТ 32776-2014 талаптарына сәйкес келеді.

Жақсы органолептикалық қасиеттерге ие: дәмі өте айқын, қышқылдығы және аз ащы. Құрғақ өнімнің хош иісі-жеткілікті айқын, дайын сусын — орташа.

Бәсекеге қабілеттілік деңгейін есептеу қорытындылары бойынша төмендегі қорытындыларды жасауға болады: Жүргізілген бағалау нәтижелері бойынша біз бағалайтын сүзбе үлгілерінің бәсекеге қабілеттіліктің шамамен бірдей деңгейі бар деген қорытынды жасауға болады. Көшбасшы болып "Tchibo Exclusive, еритін сублимирленген" кофесі болып табылады, бірақ баға және сату бойынша маркетинг есебінен "Nescafe Classic" көш бастап келеді, содан кейін ғана еритін "Jacobs Monarch" кофесі жүреді. Осыған орай, барлық үш кофе нарықта бекер емес.

Әдебиеттер тізімі:

1. Коробкина З.В. Товароведение и экспертиза вкусовых товаров. - М.: Колос С, 2018.
2. ГОСТ 32776-2014 Кофе растворимый. Общие технические условия (с Поправками)
3. Алексеев Н.С., Ганцов Ш.К., Кутянин Г.И. Теоретические основы товароведения продовольственных товаров: Учебник для вузов. - М.: Экономика, 2018

ӘР ТҮРЛІ ӨНДІРУШІЛЕРДІҢ СҮТІНДЕГІ КАЛЬЦИЙ ТҰЗДАРЫНЫҢ МӨЛШЕРІН АНЫҚТАУ

Өмірбек Ә.

ТПП-20-2к тобының студенті

Ерубаева Д.Ш.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Ұсынылып отырған мақалада әр түрлі өндірушілердің сүтіндегі кальций тұздарының мөлшері комплексонометриялық әдіс арқылы анықталды; сүттің өзіне тән ерекшеліктері, сондай-ақ кальцийдің адам денсаулығына әсері анықталды; кальцийдің

жетіспеушілігі мен артық болуының теріс салдарлары қарастырылды; әр түрлі өндірушілер шығарған бірдей майлы сүттегі кальций тұздарының мөлшері салыстырылды.

Түйін сөздер: сүт, құрамы, комплексонометриялық әдіс, титриметрия, кальций тұздары, қышқыл.

Сүт пен сүт өнімдері адам ағзасына оңай және толықтай сінеді. Сүт ақуыздарының ассимиляция дәрежесі 96-98%, сүт майы - 93-96, сүт қант (лактоза) - 98%. Сүт ақуыздары мен сүт өнімдерінің биологиялық құндылығы өте жоғары, өйткені олар биологиялық толық ақуыздар. Сүт белоктарындағы маңызды амин қышқылдарының мөлшері өсімдік өнімдерінің ақуыздарымен салыстырғанда (құрамында аз лизин, триптофан және т.б.) ғана емес, сонымен қатар балық пен ет белоктарымен салыстырғанда едәуір жоғары Сиыр сүті - мидың жұқа тіндерін, демек, ақыл-ойды тез және мүмкіндігінше дамытуға мүмкіндік беретін бүкіл әлемде теңдесі жоқ жалғыз өнім. Адам туылған сәттен бастап алатын алғашқы тағамы - бұл ана сүті. Ана сүтінің арқасында нәрестелер өмірдің алғашқы айларында қалыпты өсіп, басқа ештеңе тұтынбай дамиды. Бұл факт сүттің толық және алмастырылмайтын тамақ өнімі екендігінің керемет дәлелі болып табылады. Ересектер үшін сүттің зияны туралы теориялар пайда болды, бірақ адамзат тарихы барысында оны тұтынып, емдік өнім деп санаған адамдар оны жоққа шығарды. Ежелгі Египетте, Грецияда, Римде сүт «денсаулық көзі», «өмір шырыны», «ақ қан» деп аталды. Қазіргі диетологтар сүтті маңызды тағам деп санайды.

Сүттің құндылығы оның құрамында адамға қажетті барлық заттар бар екендігінде ғана емес, сонымен қатар сүттің барлық компоненттері өте жақсы теңдестірілген және оңай сіңетін және қол жетімді түрде болатындығында. Ұзақ уақыт бойы дәрігерлер әртүрлі ауруларды емдеуге сүт тағайындады: өкпе туберкулезі, бронхит, плеврит, асқазан-ішек аурулары, қышыма, жүйке аурулары. Ол бауыр циррозы, семіздік, подагра, ағзаны зиянды заттардан тазарту үшін қолданылған. Айта кету керек, пастеризация кезінде сүттің пайдалы қасиеттері айтарлықтай төмендейді (60°C дейін қызады): альбуминдер мен дәрумендердің ыдырауы басталады, бактерицидтік заттар жоғалады. Қайнау химиялық құрамын да өзгертеді. Сондықтан емдік мақсатта шикі, жаңа сауылған сүтті қолдану керек [1].

Сүтте ферменттердің, гормондардың, витаминдердің, сүйектердің түзілуіне, қанның қалпына келуіне, мидың жұмысына және т.б. қатысуға қатысатын маңызды макро- және микроэлементтер бар. Сүт кальцийі табиғатта ең оңай сіңірілетін зат. А, В₂, D₃ дәрумендерінің, каротин, холин, токоферолдар, тиамин және аскорбин қышқылының кешені өте жақсы теңдестірілген. Мұның бәрі қан сарысуындағы холестерин деңгейіне қалыпқа келтіретін әсер етеді. Қышқыл тепе-теңдігін сақтау үшін ағзаға кальций қажет. 40-50 жастан асқан адамдарда сүйек құрылымдарының жасқа байланысты қайта құрылуы басталатыны белгілі. Сүйектер сынғыш болады. 65-70 жасқа қарай сүйектердің беріктігі екі еседен астамға төмендейді. Кальций ағзаға көптеген өмірлік процестерді жүзеге асыру үшін қажет. Егер оны азық-түлікпен жеткіліксіз қабылдаса, ол сүйектен алынады. Жағдай кальций алмасуының өзіндік сипаттамаларына ие болуымен күрделене түседі: оның жетіспеушілігімен де, ол әлі де ағзадан бұрынғы мөлшерде - сүйектердегі қорлардың арқасында шығарыла береді. Бұл жағдайда сүйектер тез жұқаруы мүмкін, кальций қатысатын барлық органдар мен жүйелер де зардап шегеді. Жастар сүйек массасын жинауы керек, қарттар оны үнемдеуі керек. Кальций стресстен және жүйке жүктемелерінен ерекше қарқынды түрде шығарылады [2].

Осы зерттеудің практикалық маңыздылығы - адам денсаулығына қажетті кальций тұздарының көп мөлшері бар сүтті таңдау. Жұмыстың мақсаты: бірдей майлы сүттегі кальций тұздарының құрамын титриметриялық әдіспен анықтау (тікелей комплексонометриялық титрлеу).

Комплексонометриялық анықтау әдісі Me^{2+} - Me^{4+} металл иондарының ЭДТА-мен (этилендиаминтетрасірке қышқылы) немесе оның қос натрий тұзымен (комплекс III, трилон Б) тұрақты күрделі қосылыстар (хелаттар) түзу қабілетіне негізделген. Бұл кристалл

гидраты шартты түрде $\text{Na}_2\text{H}_2\text{Y} \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ -суда жақсы ериді. Комплексонометриядағы индикаторлар бояғыштар болып табылады: қара эриохром Т, мурексид және т.б. Олар металлохромды индикаторлардың қасиеттеріне ие – металл иондарымен күрделі түзілу кезінде түсін өзгерте алады (MeInd сияқты). Титрлеу жүргізілетін буферлік ерітіндінің рН мәні дұрыс таңдалған кезде, MeInd кешені бос индикатордың түсінен күрт ерекшеленетін түске ие болуы керек, ал оның беріктігі $\text{MeY}^{(n-4)+}$ кешенінің беріктігінен едәуір аз болуы керек. Атап айтқанда, қара эриохром Т көк түске ие (рН 7-ден 10-ға дейін), ал металл катиондарымен ол қызғылт кешендерін құрайды, сондықтан эквиваленттік нүктеде металл иондарының индикаторы бар кешеннен ЭДТА-дан кешенге ауысуы нәтижесінде бос индикатордың көк түсі пайда болады.

Кальций - сүттің маңызды макроэлементі. Ол оңай сіңетін түрінде болады және фосформен жақсы үйлеседі. Сиыр сүтіндегі кальций мөлшері 100-ден 140 мг-ға дейін өзгереді. оның мөлшері тамақтану рационасына, жануардың тұқымына, лактация кезеңіне және жыл мезгіліне байланысты. Жазда кальций мөлшері қысқа қарағанда төмен. Кальций сүтте үш формада болады:

- бос немесе иондалған кальций түрінде— барлық кальцийдің 11% (8,4-11,6 мг);
- фосфаттар мен кальций цитраттары түрінде-шамамен 66 %;
- казеинмен тығыз байланысты кальций-шамамен 23 %.

Сүттегі кальций тұздарының концентрациясын химиялық және физикалық әдістермен анықтауға болады. Ең жылдам және қарапайым -комплексонометриялық әдіс. Бұл әдіс сүттегі кальцийдің жалпы мөлшерінің массалық үлесін бақылауға мүмкіндік береді. Кальций иондарының массалық үлесін анықтау екі валентті кальцийі бар трилон Б тұрақты комплексонының (этилендиаминтетрасірке қышқылының динатрий тұзы) түзілуіне негізделген. трилон Б кешенді қосылысы кальций катиондарын қатты байланыстырады, сондықтан оны сүтке қосқан кезде нашар еритін кальций қосылыстары фосфор мен ақуыздармен ериді. Егер сүтке кальций иондарымен боялған қосылыстар түзетін индикатор қосылса, онда эквиваленттік нүктеге трилонын Б қосқан кезде индикатордың түсі өзгереді [3].

Әр түрлі өндірушілердің сүттерінің құрамындағы кальций тұздарының мөлшерін анықтау үшін келесі сүт түрлерін «Айналайын», «Нәтиже», «Milko bo», «Lactel», «Домик в деревне», «Мое» зерттедік.

Үш титрлеудің нәтижелері бойынша біз титранттың орташа көлемін (комплекс III) және зерттеу үшін таңдаған сүт түрлеріндегі кальций тұздарының мөлшерін (1) формула арқылы есептедік.

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot m(\text{Ca}^{2+}) \cdot C_{\text{трилон Б}} \cdot V_{\text{трилон Б}} \cdot V_{\text{колба}} / V_a \text{ (г/мл)} \quad (1)$$

мұнда 0,001 – 1 г 1 мл ерітіндідегі қайта есептеу коэффициенті

$m(\text{Ca}^{2+}) = 40,08 \text{ г}$

$C_{\text{трилон Б}} = 0,1 \text{ м}$

$V_{\text{трилон Б}}$ – титрлеуге жұмсалған трилон Б көлемі (мл).

$V_{\text{колба}}$ – өлшемдік колбаның көлемі - 200 мл.

V_a – аликвотаның көлемі - 20 мл.

Есептеу нәтижелері:

1. Сүт «Айналайын» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 0,93 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,03727 \text{ г/мл};$$

2. Сүт «Нәтиже» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 1,1 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,04409 \text{ г/мл};$$

3. Сүт «Milko bo» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 0,8 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,03206 \text{ г/мл};$$

4. Сүт «Lactel» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 0,87 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,03487 \text{ г/мл};$$

5. Сүт «Домик в деревне» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 0,6 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,02405 \text{ г/мл};$$

6. Сүт «Мое» (2,5%)

$$\omega(\text{Ca}^{2+}) = 0,001 \cdot 40,08 \text{ г} \cdot 0,1 \text{ м} \cdot 0,88 \text{ мл} \cdot 200 \text{ мл} / 20 \text{ мл} = 0,03527 \text{ г/мл}.$$

Әр түрлі сүттердің құрамындағы анықталған кальций тұздарының мөлшері (г/мл) 1-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Сүттің зерттелетін түрлеріндегі кальций тұздарының мөлшері (г/мл)

№	Сүттердің атаулары	Титрлеуге жұмсалған трилон Б орташа көлемі, мл	Зерттелген сүттегі кальций тұздарының мөлшері (г/мл)
1	Сүт «Айналайын»	0,93	0,03727
2	Сүт «Нәтиже»	1,1	0,04409
3	Сүт «Milko bo»	0,8	0,03206
4	Сүт «Lactel»	0,87	0,03487
5	Сүт «Домик в деревне»	0,6	0,02405
6	Сүт «Мое»	0,88	0,03527

Көрсетілген мәліметтер бойынша «Нәтиже» сүтінің құрамында кальций тұздарының мөлшері (г/мл) көбірек болып келеді. Басқа сүт түрлерінде кальций тұздарының мөлшерінде қатты айырмашылық жоқ. 100 г өнімдегі кальций тұздарының мөлшері (мг) есептеліп, нәтижелері 2-ші кестеде келтірілген (сүттің тығыздығы 0,97 г/см³).

Кесте 2. 100 г өнімдегі кальций тұздарының мөлшері (мг)

№	Сүттердің атаулары	Зерттелетін сүттегі кальций тұздарының мөлшері		
		г/мл	мг/ 100 мл	мг/ 100 г
1	Сүт «Айналайын»	0,03727	37,27	36,15
2	Сүт «Нәтиже»	0,04409	44,09	42,77
3	Сүт «Milko bo»	0,03206	32,06	31,10
4	Сүт «Lactel»	0,03487	34,87	33,82
5	Сүт «Домик в деревне»	0,02405	24,05	23,33
6	Сүт «Мое»	0,03527	35,27	34,21

Зерттелген сүттің барлық түрлерін титрлегеннен кейін біз сүттегі кальцийдің ең көп мөлшері «Нәтиже» сүтінде (42,8 мг) деп, ал ең аз мөлшері «Домик в деревне» сүтінде (23,33 мг) деп анықтадық. Біздің зерттеуіміздің нәтижелері бойынша әр түрлі өндірушілерден алынған бірдей май құрамы бар сүттегі кальцийдің мөлшері бір-бірінен аздап ерекшеленетінін көруге болады.

Кальций - бұл біздің қаңқамыздың құрылыс материалы және біздің өмір салтымызға байланысты оның ағзадағы мөлшері төмендеуі мүмкін. Бұл жағдайда біздің сүйектеріміз, буындарымыз, шаштарымыз бен тырнақтарымыз соққыға түседі. Кальций бар препараттардың үлкен таңдауы бар, бірақ олар ешқашан кальцийге бай табиғи тағамдардан асып кетпейді. Сондықтан оның жетіспеушілігін өтеу үшін денеде сүт, әсіресе майсыз сүт өнімдері, ақ және түсті қырыққабат, сарымсақ, ақжелкен, жемістер мен жидектер (қарақат, құлпынай және шие) тұтынылуы керек. Кока-кола, кофе және шай сияқты кофеин бар тағамдарды өте көп тұтыну кальций алмасуын бұзатындығын әрдайым есте ұстаған жөн. Екінші жағынан, бұл алмасуды қалпына келтіру үшін кальций мөлшері жоғары тағамдардың үйлесімділігін ескеру қажет.

Сүттің химиялық құрамы түрлер мен жануарларға, жыл мезгіліне, малдың тамақтану жағдайына және басқа факторларға байланысты. Өзінің құрамындағы сүт - бұл органикалық және бейорганикалық қосылыстардан тұратын күрделі жүйе. Органикалық заттар: белоктар, көмірсулар, майлар, ферменттер, витаминдер. Бейорганикалық: су, минералды тұздар, газдар [4].

Осы жұмысты орындау барысында біз талдаудың титриметриялық (комплексонометриялық) әдісі бойынша білімімізді бекіттік; әр түрлі өндірушілердің сүтіндегі кальций тұздарының құрамын анықтадық; сүттің өзіне тән ерекшеліктерін, сондай-ақ кальцийдің адам денсаулығына әсерін анықтадық; кальцийдің жетіспеушілігі мен артық болуының теріс салдарларымен таныстық; әр түрлі өндірушілер шығарған бірдей майлы сүттегі кальций тұздарының мөлшерін салыстырдық.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://www.activestudy.info/pitatelnaya-cennost-moloka-i-molochnyx-produktov>
2. Родионов Г. В., Остроухова В. И., Табакова Л. П. Технология производства и оценка качества молока: Учебное пособие., Издательство «Лань»: 2018, 140с
3. Амерханова Ш. Аналитикалық химия. ЖОО химия мамандықтарының студ. арналған оқулық. - Астана: Фолиант, 2015. - 208 б.
4. КО ТР 033/2013 Кеден одағының "Сүт және сүт өнімдерінің қауіпсіздігі туралы"

DESIGNING A POLYGON WITH A SYSTEM OF AUTHORIZATION AND AUTHENTICATION OF A PERSON BASED ON A WI-FI SIGNAL

Sartay.A
undergraduate of group ADA-2101M
Kumalakov B.A.
scientific director, doctor PhD.
Astana IT University
Nur-Sultan, Kazakhstan

Annotation: This article describes the work done on the analysis of existing methods of user authentication and authorization, using various software and hardware solutions, an operating polygon for user recognition and authentication based on a Wi-Fi signal was designed. As a result of the research, another working and implemented method for authorizing a user and his device on the network was revealed. This study is relevant due to another low-cost, easy-to-configure, connect, and scale method to build and operate end-user authorization has been identified.

Keywords: authentication, authorization, Wi-Fi signal, user identification.

1. Introduction:

Authentication and authorization present in our lives. They can be found everywhere: recognition of a person when registering somewhere, recognition to confirm access to personal or confidential information, as well as face recognition in social networks, in phones, in online banks and payments, in photographic equipment, forensics, and in many other areas of our life. Everywhere in one form or another, authorization and authentication is carried out using something - a fingerprint, a face, or the usual recognition of users by password.

The newest and most progressive is recognition based on Wi-Fi signals. It is used in few places due to the complexity and high cost of the initial necessary equipment, as well as due to the small number of possible designed test sites (bases) for conducting existing experiments and experiments for their subsequent implementation. Wi-Fi routers are now in almost every home, and their ability to assess the state of the Wi-Fi link represents a sophisticated but powerful way to sense the environment.

The relevance of this topic is quite extensive, since another working test site with an authorization and authentication system can be used and applied in some areas of our life - while

it can be simpler, cheaper, clearer and less energy-intensive. For example, such a polygon can be used in smart home systems. During the writing of the article, the main goal was set in the form of modeling a polygon for recognizing human activity.

2.Literature review:

In this paper, the articles of some authors are analyzed, as well as a critical opinion on each of the studied articles.

The work «A security authorization scheme for smart home Internet of Things devices» [1] presents the results of research on the user authorization system for the Internet of Things. It is shown that modeling secure authorization in a smart home is possible. But the above system is difficult to implement, since it requires large financial costs. In my opinion, this is inappropriate during widespread use, since this makes the final product much more expensive, which means it is difficult to implement.

Also, after analyzing the article «Human Activity Recognition based on Wi-Fi CSI Data -A Deep Neural Network Approach»[2], we can conclude that the final accuracy results do not correspond to modern realities/ As a result, this article shows an accuracy of 61 percent, which I think that the project does not give out much for mass use/ And another unresolved problem of the article is that the study was conducted within the framework of only one location, which makes this model not universal and perhaps not even applicable to other branches of life.

As part of the article entitled «A Novel Human Activity Recognition and Prediction in Smart Home Based on Interaction»[3], it is shown that the above system is very difficult for a simple and understandable application in modern conditions, since it uses a description of the need for high-level actions. But the accuracy is quite high - 85%. Another relevant issue in that article is the limitation - the framework can hardly cope with actions that have a temporary value. An option to overcome these difficulties is to build a possibly less accurate one, since the accuracy is quite high, but a more open and less loaded system.

The study «Through-the-wall passive localization of moving human with Wi-Fi»[4] shows that this embedded polygon is also quite difficult to implement, since the model building system has high requirements for highly qualified training of the personnel implementing it. This system of recognition and authentication a person builds a model based on an ellipse using the obtained parameters of the space between a person and a pair of Wi-Fi transceivers, which in turn also carries a high risk of errors. But this construction has a high level of penetration of the Wi-Fi signal, as indicated by the relevant evidence.

3. The aim and objectives of the study:

During the study, the following tasks were set:

- 1) Analysis of known hardware authorization solutions
- 2) Science-based choice of component for authentication and authorization
- 3) Designing a polygon for a system of authorization and authentication of a person using a Wi-Fi signal

4. Materials and research methods:

The study was carried out using the construction and virtual modeling of a polygon based on a virtual system. At the initial stage, the method of analyzing existing polygons and solutions for user authentication using a Wi-Fi signal was used. Both Windows and Linux operating systems can act as software, and Android systems above 9.0 or IOS above 9.0 can act as the end recipient of authentication and authorization services. The hardware can be smartphones with a Wi-Fi module, GPS, a computer, or laptop with a valid and working network card capable of receiving Wi-Fi signals, a router, or a router with a 2.4 GHz signal frequency.

5. Results of Research

5.1 After analyzing the known solutions for authorization and authentication of users, as well as considering the polygons designed by other authors, it was concluded that most of them have some shortcomings or shortcomings that require adjustment or elimination. Conclusions were also drawn regarding the possibility of introducing new solutions in the construction and design

of our landfill. The positive aspects of well-known solutions were identified, without which the existence of any new landfill is in principle inexpedient.

5.2. Initially, without an idea of what would be needed to create an operational landfill, it was not possible to present a clear overall picture. After thinking about the software and hardware, the necessary minimum for the functioning of the entire system was deduced, because of which a conclusion was made about the appropriateness of this scheme of action.

5.3. The next step was to conclude on the operation scheme of the landfill with a user authorization and authentication system. The test site operation scheme is as follows: using the router (router) software, we configure and connect the Wi-Fi wireless access network, then we connect the end user device to this Wi-Fi network, at this stage the router (router) remembers the MAC address of the end user device. Every time a user logs in and automatically connects to a Wi-Fi network that has memorized it, all other devices on the network will automatically initialize the MAC address that they have memorized - and the end user will be automatically authorized and authenticated. As a result, we get a simple, inexpensive, and fast user authentication.

6. Discussion of experimental Results

The results obtained are explained by the simplicity of the technology, as well as automatic recognition of the user's device router. The peculiarity of this method is that this method is not difficult to implement, fast, and does not require any highly qualified specialists for its initial setup and connection. But there are also some disadvantages - for example, the need for the user to constantly carry the device with him. Besides the account of the changeability of devices by the user himself is not thought out.

Also, some smartphones can replace the real MAC address with a random one every time they try to connect to the network. In the future, these shortcomings can be eliminated. For example, if a user has several devices, you can connect everything to the Wi-Fi network at once - so that there is no inconvenience and authentication remains just as fast, if you try to change the MAC address by the end device that must be authorized/ You can reprogram it in the future, but this will take time and also requires a certain skill of the user in this area. The difficulty of further development of this study may be an endless selection of devices and their inclusion in the «list of exceptions» for recognition by MAC address, seeing which the router (router) must remember not by the MAC address (since they replace it with a random one every time), but according to some other parameters that will always be stable.

7. Conclusion

During this study, we analyzed all the disadvantages and advantages of well-known hardware authentication solutions, made conclusions about what advantages can be adopted, as well as what disadvantages should not be done. Also, having painted 2 software and 3 hardware tools that we need to build a landfill, we designed its working model and described the principle of operation.

List of References

1. A security authorization scheme for smart home Internet of Things devices – Bogdan-Cosmin Chifor, Ion Bica, Victor-Valeriu Patriciu, Florin Pop <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0167739X17311020> (Data of the application Mach 15, 2022)

2. Human Activity Recognition based on Wi-Fi CSI Data -A Deep Neural Network Approach – Andrii Ahuravchak, Oleg Kapshii, Evangelos Pournaras <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050921024509> (Data of the application Mach 18, 2022)

3. A Novel Human Activity Recognition and Prediction in Smart Home Based on Interaction – Yengang Du, Yuto Lim, Yasuo Tan <https://www.mdpi.com/1424-8220/19/20/4474/html> (Data of the application Mach 25 Mach)

4. Through-the-wall passive localization of moving human with Wi-Fi – Jiacheng Wang, Zengshan Tian, Xiaolong Yang, Mu Zhou

СЫНАҚ ЗЕРТХАНАЛАРЫН АККРЕДИТТЕУДІҢ ӨНІМ САПАСЫНЫҢ КЕПІЛДІГІ РЕТІНДЕ

Сатыбалды Т. ТПП-19-1к тобы
Ғылыми жетекші:
оқытушы, магистр Успан Т.А.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасының Президенті Нұсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына 2015 жылғы 30 қазандағы Жолдауында бүкіләлемдік дағдарыс кезеңінде мемлекеттің дамуының жаңа этаптары анықталды. Мемлекетіміздің қазіргі уақыттағы экономикалық саясатының басты мақсаты глобализация жағдайында тұрғындардың өмір сүруінің жоғары деңгейін қамтамасыз ете алатын және Республикамыздың әлемдегі басқа дамыған елдер қатарында өзінің орынын табуы үшін қажетті эффективті ұлттық экономиканы құру [1]. Осы мәселелерді шешу мақсатында Елбасы Үкіметке бизнес өкілдеріне өндірілетін тауарларының, қызметтің, т.б. сапасын бақылауды өзі реттей алатын жағдайлар жасауды тапсырды. Қазақстан Республикасы Еуразиялық Экономикалық Одаққа мүше болуына байланысты тауар өндірушілердің қызмет көрсету аясы да кеңіді, сондықтан тұтынушылардың құқығын қорғау жүйесін толықтыру қажеттігі туындады.

Адамзаттың өмірінің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін мәселенің бірі –олардың тұтынатын өнімдерінің сапасы туралы мәселесі. Осы себептен, тауар өндірушілер өндіретін тауар немесе қызмет түрінің сапасын қамтамасыз ету үшін қойылатын талаптарды білуге және онымен танысуға міндетті. Бұл талаптар тұтынушылардың әр түрі үшін бірдей емес және олар бәсеке деңгейіне, климаттық жағдайларға, мәдени дәстүрлерге және басқа да көптеген факторларға байланысты болады. Осыған байланысты сапаны басқару, сапа көрсеткіштерін сандық және сапалық деңгейінде талдай білу, сапаға әсер етуші процестерге әсер ете білу қажет. Кәсіпкерлердің тұтынушылардың сеніміне кіруге ұмтылатын тауардың немесе қызмет түрінің сапасын және қауіпсіздігін дәлелдейтін сертификаттары болуы керек. Қазіргі бәсекелестіктің кең тараған жағдайында еліміздің ішкі және сыртқы нарығына бәсекеге қабілетті шығарылатын өнім, орындалатын жұмыстар мен қызметтер сапасына жоғары талаптар қойылады. Сертификатпен расталатын қажетті сапа көрсеткіштері бар өнім шығаратын кәсіпорын мүмкіндігін бағалау үшін объективті көрсеткіштерді дайындау қажет. Өнімнің халықаралық сапа стандарттарына сәйкестігін растайтын сертификат өнімді жеткізуге келісім-шарт құру үшін басты фактор болып қызмет етеді. Кез келген кәсіпорынның болуының басты көзі сапалы өнімді жақсы өткізу болып табылады.

Елбасы өзінің Қазақстан халқына Жолдауында Үкіметке «әкімшілік реформа аясында бизнеске түсетін әкімшілік салмақты батыл азайтуды, рұқсат беру жүйесін, ең алдымен лицензиялауды, сертификаттауды, аккредиттеуді одан әрі оңайлатуды» тапсырған болатын.

Қазіргі уақытта Қазақстанда орнатылған халықаралық тәжірибемен үйлестірілген, өндіріс пен тұтынушыдан талап етілген тиімді ұлттық стандарттау жүйесін құру бойынша жұмыстар жүргізілуде. Міндетті талаптар жүйесін құру, сәйкестікті бағалау және растау, бақылау және қадағалау процедуралары, аккредиттеу және стандарттау механизмдеріне әсер ететін техникалық реттеу жүйесін реформалау процесі жүруде. Мұндай реформаны жүргізу шарушылықтың нарықтық механизмдерінің қызмет етуі және өзін-өзі ұйымдастыруы үшін қолайлы жағдайлар жасау қажеттілігімен негізделеді. Белгіленген реформаны іске асыру және Қазақстан Бүкіл әлемдік сауда ұйымына кіргенге дейін және кейін қазақстандық өнімнің дүние жүзін жаулап алуы үшін де қажет [2].

Сонымен қатар, сапа жүйесі мен тауар сапасын сәйкестендіруші ұйымдар, сынақ жүргізуші орталықтар мен зертханалар өздерінің компетенттілігін жеткілікті түрде дәлелдеуге тиіс. Сынақ жүргізуші орталықтар мен зертханалардың беретін құжаттарына деген сенімді, олардың жалпы қабылданған критерийлерге сәйкес компетентциялылығын бағалайтын аккредитация арттырады. Аккредиттеу халықаралық стандарттарға сай өнім шығарушы кәсіпорындар үшін өте ыңғайлы және әлемдік нарыққа шығудың басты құралының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Еуразиялық Экономикалық Одаққа мүше болуына байланысты тауар өндірушілердің қызмет көрсету аясы да кеңіді, сондықтан тұтынушылардың құқығын қорғау жүйесін толықтыру қажеттігі туындады, осыған байланысты техникалық реттеу сферасындағы заңдылықтарды үйлестіру маңызды мәселе болып табылады. Техникалық реттеу сферасының маңызды құрамдас бөлігі аккредиттеу саласын дамыту - Қазақстан Республикасының экономикасында өздеріне тән функцияларды одан әрі дәйекті түрде және ойдағыдай орындау үшін қолайлы жағдайлар мен алғышарттарды қамтамасыз ету болып табылады.

Қазақстан Республикасында Қазақстан Республикасы Индустрия және жаңа технологиялар министрлігі Техникалық реттеу және метрология комитетінің Ұлттық аккредиттеу орталығы (ҰАО) сәйкестікті бағалау саласында аккредиттеу жөніндегі орган болып табылады. 2010 жылы халықаралық зертханаларды аккредиттеуші ынтымақтастықтың, ІЛАС-тың толық мүшесі болып ІЛАС МРА қол қоюымен қабылданды. 2012 жылы РАС-тың толық мүшесі болып және IAF MLA келісіміне қол қоюшы болды.

Аккредиттеу Органына қойылатын Халықаралық талаптарға сәйкес және аккредиттеу облысында жұмыстарды ұйымдастыру мақсатында аккредиттеудің Техникалық комитеттері (ТК) жұмыс істейді: Сынақ зертханаларын; Салыстыру және калибрлеу зертханаларын; Сәйкестікті растау органдарын; Зертханааралық салыстыру сынақтары бойынша.

Аккредиттеудің Техникалық комитеті Техникалық комитет туралы ережеде бекітілген. Сынақ зертханалары (орталықтары) аттестаттауды жүзеге асыратын заңды тұлғалар өз қызметін Қазақстан Республикасының «Техникалық реттеу туралы» және «Өлшем бірлігін қамтамасыз ету» туралы заңнамасына сәйкес жүзеге асырады [3].

Мемлекетімізде бұл бағытта бірталай жұмыстар атқарылды. Атап айтсақ заманауи нормативтік құқықтық база құрылды, отандық өнім үшін әлемдік стандарттарға және БСҰ нормаларына сәйкестендірілген бірегей заңдық актілер құрылды.

Қазақстан Республикасындағы рұқсат беру жүйесін жетілдірудің тұжырымдамасына сәйкес қазіргі уақытта лицензиялау, сертификаттау және аккредиттеу саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты пысықтау; кәсіпкерлік қызметті реттеудің ерікті сертификаттау және аккредиттеу, азаматтық-құқықтық жауапкершілікті сақтандыру, техникалық регламенттер арқылы реттеу сияқты балама нысандарын кеңінен пайдалану жұмыстары жүргізілуде.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 27 тамыздағы N 773 қаулысымен "Аккредиттеу жөніндегі ұлттық орталық" ЖШС аккредиттеу органы болып анықталды.

Еуразиялық Экономикалық Одақ аясында өнімнің сәйкестігін растау жұмыстарын жүргізуші сәйкестікті растау органдарын және сынақ зертханаларын аккредиттеуді өзара қабылдау туралы Келісім Қазақстан Республикасының аккредиттеу органы, Ресей Федерациясының аккредиттеу органы, Беларусь Республикасының аккредиттеу органы арасында жасалды, сонымен бірге бұл одаққа Қырғыз Республикасы, Армения мүшелікке енді және дайындалуда.

Өнімнің сәйкестігін растау жұмыстарын жүргізуші сәйкестікті растау органдарын және сынақ зертханаларын аккредиттеуді өзара қабылдау туралы Бірегей талаптарға: Аккредиттеу органдарыны қойылатын талаптар; Аккредиттеу процестеріне қойылатын

талаптар; Техникалық регламенттер; Стандарттар; Міндетті сертификаттауға жататын өнім тізімі; Сәйкестік сертификаттарының формалары жатады.

Сонымен қатар халықаралық талаптарды есепке ала отырып бірігей принципке негізделген ұлттық аккредиттеу жүйелерін дамыту жоспарын құру, аккредиттеу органдарының аккредиттеу процедураларын өзара салыстыра отырып бағалау жұмыстарын жүргізу де жоспарланған.

Осы мақсаттарға жету үшін қазақстандық аккредиттеу органының алдағы жұмыстары аккредиттеу критерийлерін мүлтіксіз орындау, кадрлердің біліктілігін арттыру және жаңа кадрлер дайындау, Ұлттық аккредиттеу центрін коммерциялық емес акционерлік қоғамға көшіру, Қазақстан Республикасының аккредиттеу облысындағы заңдарын халықаралық талаптарға сай келтіру жұмыстарын орындауға бағытталған.

Ұлттық аккредиттеу центрінің миссиясы - өнімнің, процестердің адам мен қоршаған орта қауіпсіздігін, оның ішінде өсімдік және жануарлар әлемінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде сәйкестікті бағалау центрлерінің техникалық компетенттілігін дәлелдеу. Мақсаты – сынақ хаттамалары мен сәйкестік сертификаттарын шетелде қабылдау үшін қажетті жағдайлар жасау және қазақстандық экспортты жүргізуге көмек көрсету. Міндеттері – халықаралық аккредиттеу жүйесіне көшу, халықаралық стандарттар талабына сай келетін зертханалар мен сәйкестікті растау органдарының торын құру, ILAC – қа мүшелік статусын сақтау және PAC ұйымы арқылы IAF құрамына толық ену. Бұл алға қойған мақсаттар мен міндеттерді орындауға қажетті жағдайлардың барлығы Қазақстан Республикасында жеткілікті деп ойлаймыз.

«Елімізде ұлттық және Кеден одағы деңгейінде жұмыс істейтін 600-ден астам сынақ орталықтары бар. Қазіргі уақытта Кеден одағының техникалық регламенттері қабылданып жатыр. Олар азық-түлік және ауыл шаруашылығы өнімдері, электр техникасы, төменвольтті құрылғылар салаларын қамтиды».

«Сынақ зертханалары біздің аккредиттеу орталығымен аккредиттеледі. Дегенмен, елімізде барлық бағыттар бойынша сынақ зертханалары құрылмаған. Мемлекеттік бағдарламасы аясында сынақ орталықтарын дамыту және жабдықтау бойынша қаржы бөлуді қарастырып отыр.

Екіншіден, метрология саласындағы біздің этолондарымызды жыл сайын жаңартып жатырмыз. Олар өздерінің халықаралық прототиптерімен салыстырылып отыруы тиіс». Кешендік жоспарда да, 2015-2019 жылдарға арналған бағдарламада да тиісті шаралар қарастырылған. Егер де қандай да бір өнімді сынақтан өткізуге арналған зертхана болмаса, оны шетелге шығарып тексеру қажеттігі туындайды. Ал бұл қосымша шығындарды керек етеді. Сондықтан, елімізде тиісті зертханалық базаның болғаны жөн.

Жалпы, елімізге бүгінгі күні зертханалар санын арттыру керек. Олар құрал-жабдықтар, сынақ жүргізуге қажетті заттармен толық қамтылады, сол себептен құны да қымбатқа түспек. Әрбір зертхананы құруға миллиард теңге көлемінде қаржы қажет болуы мүмкін. Сонымен қатар, 2020 жылға дейінгі кешенді жоспар аясында зертханаларды құрумен қатар инфрақұрылымды да дамытуды жоспарлап отыр.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Нұрлы жол – болашаққа бастар жол. 2014 жылғы 11 қараша. <http://www.akorda.kz>.

2. Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейін стратегиялық даму жоспары. Президенттің Үкімімен бекітілген 1 ақпан 2010 жыл.

3. Сайт информационно-правовой базы КонсультантПлюс Электронный ресурс. <http://www.consultant.ru/>

ҚАУІПТІЛІГІНІҢ АЛДЫН АЛУ

Серикова М. ТПП-19-1к тобы

Ғылыми жетекші:

х.ғ.к, ст. преподаватель Исабаева Г.М.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету - күрделі жаһандық мәселе және Қазақстан Республикасы үшін де ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі орталық мәселелердің бірі болып табылады, өйткені азық түлікпен сенімді қамтамасыз етпейінше бір де бір ел басқа мемлекетке тәуелділікпен құтыла алмайды. Қазақстан экономикасының тұрақтануы және экономиканың өсуі бұл проблеманың өткірлігін бәсеңдетеді. Бірақ, енді ғана басталып келе жатқан экономикалық өсу 90-жылдары туындаған дағдарыстың салдарын жойып жіберді деп айту мүмкін емес. Мұндай тұжырымды жасауға республиканың азық-түлік қауіпсіздігінің жағдайы, аграрлық өнеркәсіптің және отандық азық түлік нарығының шынайы даму тенденциясы, оның деңгейінің әлемдік, азық-түлік нарығындағы өзгерістерге тәуелділігі, елдің әртүрлі аймақтарындағы халықтардың әлеуметтік жағдайы мен төлем қабілеттілігі жағдайы негіз болып табылады. Елді азық-түлік қауіпсіздігімен қамтамасыз етудің қажетті шарты- ұлттық шаруашылықтың көптеген салаларымен қарым-қатынаста болатын, экономиканың ірі секторы- агроөнеркәсіптік кешен қамтамасыз ететін олардың өзін-өзі қамтамасыз етуі болып табылады.

Кез келген елде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің деңгейі мен сапасы ауыл шаруашылық жағдайы мен агроөнеркәсіптік кешенге байланысты салалардың жағдайына тікелей байланысты болады.

Елдің азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін зерттеу, ғылыми негізделген нормалар бойынша негізгі тамақ өнімдеріне деген халықтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында, ел ішіндегі аграрлық өнірістің тиімділігін көтеруге бағытталған іс-шаралар кешенін жасау зерттеу тақырыбының өзектілігін және оның елдің азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ғылыми-практикалық маңыздылығын анықтайды.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету отандық және шетелдік авторлардың зерттеулеріндегі көзқарас бойынша республикадағы агроөнеркәсіптік өндірістерді дамытудың теориялық және практикалық аспектілерін талдау және оның потенциалы мен мүмкіндіктерін бағалау.

Қазіргі кезеңде «азық-түлік қауіпсіздігі» деген ұғым екі мағынада қолданылып жүр. Біріншісі азық-түліктің жетіспеушілігі туралы да, екіншісі азық-түлік өнімдерінің сапасына қатысты, яғни адам ағзасына тигізетін зиянды әсері жайлы түсінік болып табылады. Басқаша айтқанда, біріншісі, экономикалық қорларды басқару, реттеуге қатысты болса, екіншісі тікелей сапалық басқаруға қатысты ұғымдар. Біз осы мақалада екінші ұғым төңірегінде сөз қозғамақпыз.

Тамақ өнімдерінің әр түрлі вирус, паразиттермен залалдануы адам денсаулығына қауіп төндіруші негізгі факторлардың бірінен саналады. Соңғы кездері адамзатты алаңдатқан сиыр құтырығы, құс тұмауы, жануарлар мен құс еттерінде сальмонелл бактерияларының пайда болуы, өнімнің экологиялық залалдануы сияқты адам өмірі мен денсаулығына зиян келтіретін көптеген қауіпті факторлар пайда болуда. Сонымен қатар, генетикалық өңдеу жолымен алынған белоктардың аллергиялық ауруларды қоздыру ықтималдығы басым болса, ауыл шаруашылығы саласында кеңінен қолданылатын химиялық заттар (пестицидтер, нитраттар, ауыр металдар, т.б.) өсімдік пен малдан алынатын тамақ өнімдерінде сақталу арқылы адам ағзасына тікелей қауіп төндіреді. Тамақ өнімдерінде химиялық зиянды заттардың (канцерогендер, аллергендер, т.б.) пайда болуына кейде өндірістік процестердің де әсері айтарлықтай болуы мүмкін. Соңғы уақыттарда тамақ өнімдерін өндіру, айналымға жіберу барысындағы контаминация (қауіпті факторлардың өнім құрамына енуі) қауіптілігі күрт жоғарылауда. Мұндай қауіптілік физикалық,

химиялық және биологиялық сипатта, өнімнің өмірлік циклінің кез келген сатысында – шикізатты өндіруден бастап дайын өнімді пайдалануға дейінгі аралықта пайда болуы ықтимал. Тамақ өнімдерінде химиялық қауіпті заттардың пайда болуы кейбір жағдайларда өндірістік технологияның кемшілігінен де болуы мүмкін.

Құрғақ түрде өндірілетін балалар сүт өнімдері ТМД және шетелдерде айтарлықтай кең ассортиментте шығарылады. Көп жағдайларда оларды құрғақ майсыздандырылған немесе кәдімгі сүт негізінде өсімдік майлар, ұн, көмірсулар, сарысу ақуыздары, аминқышқылдары, микроэлементтер және витаминдерді қосу арқылы алады. Балалар құрғақ сүт өнімдері алыс аймақтарда қолдануға ыңғайлы, бактериялды таза және сақтағанда жоғары төзімді. Оларды әртүрлі жас топтарындағы балалар үшін бейімделмеген (құрғақ сүт және құрғақ байытылған сүт) және бейімделген (сүт қоспалары) етіп шығарылады. Әртүрлі жас топтарындағы балаларға арналған барлық құрғақ сүт өнімдері халықта кең сұранысқа ие. Алайда кептіру кезінде олардың биологиялық құндылығы төмендейді, себебі ақуыздардың құрылысы және қасиеттерінде қайтымсыз өзгерістер жүреді, витаминдер және амин қышқылдарының басым бөлігі жойылады, ақуыз-көмірсу кешендері түзіледі, өнімдердің сіңімділігін төмендететін бірнеше басқа құбылыстар жүреді. Сонымен қатар оларды үй жағдайларында қалпына келтіргенде су және құрғақ қоспа мөлшерлері арасындағы дұрыс арақатынас әрқашан ұсталынбайды, сондықтан бала дұрыс емес концентрлі өнім қабылдайды. Зерттеулер көрсеткендей талап етілген концентрациядан ауытқулар — 15-тен +85% дейін жетеді. Бұдан басқа, қалпына келтіргенде қоспаны қайнату қажеттілігі көрсетілмесе, өнім жағымсыз микрофлорамен ұрықтану мүмкін [1].

Қазақстанда импортталатын ұнтақ сүт бақыланбайды, ол өз кезегінде ұлт денсаулығына кері әсерін тигізуі мүмкін. Бұл туралы «ҚР-да мал шаруашылығын дамытудың өзекті мәселелері мен болашағы» тақырыбында өткен парламенттік тыңдаулар барысында ҚР Мәжіліс депутаты Дариға Назарбаева мәлім етті.

Депутат ханымның келітіріп өткен мәліметтеріне сәйкес, отандық дүкендердің сөрелерінде қазіргі уақытта атауы 8-ден 27-ге дейін жететін импорттық сүт өнімдері саудалануда.

«Көп жағдайда құрғақ ұнтақ сүт импортталады» деп атап өткен депутат қазақстандық өндірушілер де шикізаттың тапшылығын импорттық ұнтақпен жауып отырғанын алға тартты.

«Қай жағдай болмасын, техникалық регламент сақталмайды, тауарларда маркалары жоқ. Халық ұнтақ сүттің денсаулыққа зияны туралы бейхабар. Ғалымдар дәл осы тауар инсульт, инфаркт, тіпті онкологиялық дерттердің себепкері деп дабыл қағуда. Ал бюджеттік ұйымдар балабақша, мектептер мен ауруханалар үшін қаптатаып ұнтақ сүт сатып алып жатыр. Осындай жағдайда ұлт денсаулығы туралы қалай әңгіме қозғауға болады? Ұнтақ сүттің импорты күннен күнге арта түсуде, ал оны бақылайтын ешкім жоқ», - деген наразылығын жеткізді Дариға Назарбаева [2].

Бүгінгі күні табиғи сүттің орнына кептірілген сүт ұнтақтарын сату ерекше белең алып барады. Ал соның салдарынан тауарлы-сүт фермалары үлкен шығынға батып, залал шегуде.

Ұлт денсаулығына деген қауіптің алдын алу үшін бір қатар шаралар қажет. Ол үшін алдымен ұнтақ сүттерді басқа сапалы сүт өнімдерімен алмастыру қажет .

Біз ұнтақ сүттің орнына – «Нәтиже өнімдерін» ұсынсақ бұл өнімнің таңдалу себебіне келсек:

1. Консерванттың жоқтығының арқасында, ең қысқа сақтау мерзімі. Экологиялық тазалық. Фермалары қала мен заводтардан алшақ .

2. Сиырлары гербицидсіз өскен, жергілікті шөптермен және таза бұлақ суымен қоректенеді.

3. Сүттің жаңа жабдықтарда өңделуінің арқасында, зиянды бактериялардың жоқтығына кепілдік береді.

4. Айран өнімінің өндірісінде, тек табиғи айран ұйытқысын қолданылуы.

Біз пайдалы табиғи өнім , ыңғайлы баға , қоспасыз өнім, экологиялық таза өнім таңдай отырып, біз тек сапалы өнім ғана пайдаланбай өзіміздің эконмикамыздың өркендеуіне үлес қосамыз отандық өнім таңдай отырып.

Бастапқыда кәсіпорның даму стратегиясында тек қана табиғи шикізатты қолдану бағытын таңдаған еді, яғни ешқандай консервант пен тұрақтандырушы заттарды қолданбаймыз деген. Бұл ұстанымды осы уақытқа дейін шыққан емес. Бұл сақтау мерзімі аз, табиғи таза өнім алуға мүмкіндік береді.

Химиялық қоспалар өнім өндірушелері үшін ыңғайлы болғанмен, тұтынушылар денсаулығы үшін өте «ыңғайсыз», себебі ол ағзаға ешқандай пайда әкелмейді. Осыған байланысты оларды қолданудан бас тартты.

Қалалықтар нәтиже өнімінің жеті күннен артық сақталмайтынын біледі. Оның себебі – қышқыл сүт өнімдеріндегі пайдалы бактериялардың он күнге дейін өмір сүретіндігі. Сегізінші күні олар өз күшін жоғалтып, оныншы күні өле бастайды. Сол себепті жеті күн — ең қолайлы сақтау мерзімі, өнім осы аралықта қолданылуы тиіс.

Атап өтетін жағдай , сақтау мерзімінің соңғы күнінде де өнім өз сапасын жоғалтпай, ағзаға тигізер пайдасы көп.

Пастерленген 3,2%-дық нәтиже сүтінің таңдау тиімділігін қарастырайық:

Көптеген қоректік заттарға бай әсіресе кальций. Организмді анемия , остеопороз және ағзадағы кальцийдің тапшылығына байланысты басқа да көптеген ауруларға қарсы қорғайды.

Иммунитет жүйесін нығайтуға және барлық дерлік жүйелер мен органдарға оң әсер етеді. Ғылыми зертеулерге сәйкес , сүтті күнделікті тұтыну 15-20%-ға жүрек ауруларының қаупін азайтады. Сүт жоғары қан қысымын төмендетуге көмектеседі, ребофлавинның жақсы көзі болып табылады

Сүт, асқазан-ішек жолдары оң әсер етеді, қышқылды төмендетеді, ол гастрит және ойық жара ауруы үшін пайдалы болып табылады.

Сүт жүйке жүйесіне тыныштандыруға және ұйқысыздықтан арылуға көмектеседі. Ұйқтар алдында бір стакан жылы сүт бал қосылған – ұйқысыздық үшін ең танымал халық емі.

Пастерленген 2,5%-дық нәтиже сүтінің таңдау тиімділігін қарастырайық

Сүттің құрамында тез игерілетін барлық қажетті заттар бар.

Сүтте кальций, фосфор, Д дәрумені, магний және т.б. заттар болады. Жарты литр сүт ақуыздың тәуліктік қажеттілігін кем дегенде 20 % — ға қанағаттандырады. Сүт жоғары қан қысымын төмендетуге көмектеседі, ребофлавинның жақсы көзі болып табылады.

Нәтиже сүт өнімдерінің екі өнімі 3,2%-дық және 2.5%-дық сүттерің қарастырдық.

Жарамдыдық мерзімдері бірдей яғни, 5 күндік. Нәтиже өнімдерінің ұқсатығы жоғары қан қысымын төмендетуге көмектеседі, ребофлавинның жақсы көзі болып табылады.

Айырмашылығы пастерленген 3,2%-дық нәтиже сүті, пастерленген 2,5%-дық нәтиже сүтінен қарағанда құнарлылығы , дәрумендер жағынан , организмгі пайдалылығы және көптеген аурулардан жазылуға оң әсер етеді [3].

Сонымен қорыта келгенде, ұлт денсаулығын болашақ ұрпақ саулығы үшін табиғи өнім таңдауымыз керек .Сонда ғана біз кемел елдің болашақ ұрпақтарын түрлі ауру, сырқаулардан аман сақтап «сақтансан сақтаймын» дегендей қазірден сақтанайық.

Әдебиеттер тізімі:

1.Есенбаева Г.А., Какенов К.С., Закарин С.З., Каримова Б.Н., Исабаева Г.М., Карагаева М.Б., Шохина А.М., Жар.Ж.Ж. Азық-түлік өнімдері салаларының технологиясы.-ҚКЭУ, 2015.-186 б.

2. Основы технологии молока и молочных продуктов: учебное пособие / М.Б.Ребезов, Н.Г.Догарева и др.-Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2011.-Ч.1.-123 с.

3. bnews.kz

4. <http://natige.kz>

БИЗНЕС - ПРОЕКТ “БЕШБАРМАК” БЫСТРОГО ПРИГОТОВЛЕНИЕ В УПАКОВКАХ”

Әбен Е.

Қаныхан Ұ.

студенты группы GB –

Абдурахманова З.А.

Научный руководитель, м.э.н., старший преподаватель
Университет Дружбы народов имени академика А. Куатбекова,
г. Шымкент, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена подготовка национального блюда «Бешбармак» в стиле китайской лапши, которая продается на прилавках супермаркетов

Ключевые слова: бешбармак, пищевая индустрия

Сегодня, когда малые и средние предприятия динамично развиваются, для повышения эффективности их бизнеса и сохранения конкурентоспособности им необходимы современные подходы к управлению. Одним из наиболее эффективных инструментов управления бизнесом является бизнес-планирование, которое занимает все более существенную долю в современном менеджменте. Применение методов бизнес – планирования, охватывающие практически весь спектр менеджмента, упорядочивает и систематизирует процесс принятия решений. В самой технологии бизнес – планирования заложен механизм поиска оптимального управленческого решения, исходя из возможностей внешней и потенциала внутренней среды предприятия. В наибольшей мере, бизнес – планирование необходимо малым и средним предприятиям, работающим в условиях высокой неопределенности и имеющим меньший допуск на ошибку.

В условиях рынка и жесткой конкуренции, предпринимателям и менеджерам этих предприятий нельзя полагаться только на опыт, интуицию и видимые удачные обстоятельства. Отказ от применения бизнес – планирования, при управлении предприятием, сопровождается колебаниями, ошибочными маневрами, несвоевременной переменной ориентации, являющимися причинами плохого состояния дел [1].

Производственная отрасль Казахстана мало развита, и развитие его в наших руках. На сегодняшний день около 90% всего малого бизнеса в стране обустроены для продажи и услуг, и лишь 10% производят продукции. Почему? Потому что в сознаниях многих граждан открытие производства как нечто неосилемое для малого бизнеса, и для этого нужно иметь собственный завод или фабрику который требует больших затрат! На самом деле это не так, ибо все что огромное, начиналось с малого. И это нам доказывает китайцы! Они у себя дома начиная от 4-х квадратных метра устраивают в производственный маленький цех, и это делает их страну сверх державой.

Мне бы хотелось бы увидеть в полочках супермаркета что то родное, национальное, казахское!

Допустим..... это Бешбармак.

Как мы знаем еще одна популярная еда быстрого приготовления ни чем не уступающие фаст-фудам это.... Лапша

На рынке этого вида еды много брендовых разнообразий как; Ролтон, Доширак, Бигбон, и т.п.

И суть этой идеи в том что, необходимо внедрить на рынок (для нас казахов) и бешбармак быстрого приготовления.

Опираясь в эту идею мы предлагаем бизнес проект.

Год за годом в мировой пищевой индустрии появляются много новых инновационных внедрений в плане технологий, гастрономии и производственных реорганизации. И этот

процесс никогда не остановится, ибо человек всегда стремится разнообразить потребление, усовершенствоваться в удовлетворение своих необходимости. Человек с того момента как овладел навыками термо-пищи, проделал много эволюционных путей для формирования термина как “Гастрономия”. В каждой населенной точке мира имеется свой гастрономический шедевр. И в последние десятилетия шедевры из разных стран обретают свое место в глобальной индустриализации. Еда всегда меняется, усовершенствуется с развитием людей. Мы думаем не только у нас возникла такая идея усовершенствовать наш шедевр “Бешбармак”. Как мы знаем еще одна популярная еда быстрого приготовления ни чем не уступающие фаст-фудам это.... Лапша

На рынке этого вида еды много брендовых разнообразий такие как; Ролтон, Доширак, Бигбон, и т.п. И суть этой идеей в том, что необходимо внедрить на рынок (для нас казахов) и бешбармак быстрого приготовления.

Гастрономическая гордость Казахстана — бешбармак. Его готовят по случаю знаменательных событий. Без него не проходит ни одно торжество, а праздничный стол не может называться таковым, если на нем нет этого блюда. Так приготовим же бешбармак по проверенному рецепту и разместим его в упаковке [2].

Задачами являются:

- 1) Определение основной деятельности предприятия, целевой аудитории, ассортимента продукции и положения предприятия на потребительском рынке.
- 2) Изучение конкурентоспособности предприятия города Шымкент.
- 3) Составление бизнес - плана по продвижению продукции.
- 4) Разработка долгосрочных и краткосрочных целей предприятий, ее стратегии и тактики.

Научная новизна работы.

1. Предложены теоретические основы бизнес планирования в пищевой промышленном бизнесе.
2. Рассмотрены особенности бизнес-планирования.
3. Проведен и разработан бизнес-план деятельности цеха по подготовке продукции “БЕШБАРМАК”.
4. Предложена маркетинговая стратегия и обоснованы стратегические направления дальнейшего развития бизнеса.

Бизнес – планирование – это очень емкое понятие, включающее в себя определение ближайших перспектив во всех сферах пищевого рынка.

Тип предприятия : производство продукции со средним сроком хранения

Организационно-правовая форма: ИП

Месторасположение: г. Шымкент ч/с

Площадь: 40 кв. метров

Основные потребители услуг и их характеристика

Любители вкусных и простых по принципу подготовки блюд (основные потребители молодежи и активные граждане)

Эта структура потенциальных потребителей позволяет обеспечить устойчивый спрос на все виды предлагаемых продукции.

Конкурентоспособность услуг будет обеспечиваться за счет основных (якорных) и дополняющих факторов. Основные факторы – система производства, эффективная ценовая политика, потенциал продукта в плане простоты потребления

Целевая аудитория:

- ✓ люди, соблюдающие здоровый образ жизни;
- ✓ Люди которые, хотят полноценного питания и за одно сэкономить время ;
- ✓ обычные потребители.

Основные результаты данного проекта опубликованы в международной студенческой научно-практической конференции в Университете Дружбы народов имени академика А.Кутбекова, а также нашли отражение и внедрены будут в практику.

Бизнес-план – это эффективный рабочий инструмент, который необходим для успешной реализации бизнес – проекта, получение инвестиций, кредитов. Чтобы заинтересовать инвесторов и партнеров, бизнес-план должен включать комплект документов, необходимых для рассмотрения о кредитовании. Если бизнес-план используется как инструмент управления внутри компании, то он может быть упрощенным. Основная цель – внешнего планирования является привлечение инвесторов.

Особенностью бизнес планирования в производственном бизнесе является возможность перехода от одного ассортимента национальных изделий к другому, не меняя оборудование, кадры, изменения могут быть отражены в разработке новых каналов сбыта, модернизации рекламы и системы стимулирования продаж.

Бизнес-план помогает производителю решить следующие специфические задачи бизнеса:

- определить концепцию деятельности цеха, целевые рынки и место ресторана на этих рынках;
- сформулировать долговременные и краткосрочные цели ресторана, разработать стратегию и определить тактику их достижения, а также распределить ответственность должностных лиц и их реализацию;
- выбрать гибкую ассортиментную политику в производстве продукции, а также определить сумму и уровень предстоящих расходов на продажу (издержек производства и обращения);
- оценить соответствие кадров предприятие и условий для мотивации их труда требованиям по достижению поставленных целей;
- определить состав маркетинговых мероприятий по изучению рынка, рекламе, стимулированию продаж, ценообразованию, организации каналов сбыта продукции, и других;
- предусмотреть трудности и «подводные камни», которые могут помешать достижению поставленных целей в современных экономических условиях [3].

По оценкам экспертов, до 2018 года включительно ежегодный рост ресторанного рынка РК составлял около 20%. Объем его Euromonitor оценил в 281 миллионов долларов (данные за 2015 год). Более свежих оценок нет, но, исходя из темпов роста, его можно оценить не менее чем в треть миллиарда долларов, хотя в 2019 году темпы роста заметно снизились, прежде всего, в Нурсултане и регионах.

Конкуренция на рынке Казахстана усиливается. Только оборот рынка фаст-фуд оценивается в 200 миллионов долларов. Причем эксперты прогнозируют, что в год количество пиццерий промышленных предприятий будет увеличиваться на 10%. Аналитики считают, что причиной такого роста стала возросшая покупательская способность казахстанцев. Пищевой промышленный рынок Казахстана в большинстве крупных городов жестко классифицирован. Так, среди производителей питания можно выделить несколько больших групп: Малые (в домашних условиях), средние (цеха с оборудованием), крупные (модернизированные заводы фабрики).

Инвесторов привлекает быстрая окупаемость пищевого промышленного бизнеса. Считается, что в среднем вложения в производства в Казахстане «отбиваются» за 2-3 года. Идеи легче воплощать, а до достижения результата проходит минимум времени. Понять, привлекло ли потребителей ваше предложение, можно за месяц.

Алматы - лидер Казахстана в производственном бизнесе по количеству. Еще с тех времен, когда Алмата была столицей, в городе осталась развитая фабричная база с качественной инфраструктурой, оборудованием и квалифицированными кадрами.

Если говорить о нашем проекте, который мы разработали сами, это - проблема систематизации производства и соотношения цены и качество продукции. Прежде чем, был задуман наш проект, мы сначала исследовали и проанализировали рост рынка и перспективы его возглавить.

Учитывая сложившиеся тенденции развития пищевого промышленного бизнеса, одним из наиболее востребованных форматов в Казахстане является “Средняя модель производства”. Анализ этого рынка показал, что в Казахстане мало отечественных изготовителей национальной продукции. Мы полагаем, что на стадии запуска нашего проекта следует акцентировать усилия на производстве качественных и полезных изделий, ориентированных на качество продукции.

Лучшим помещением для производства является частный сектор документированных как коммерческий объект.

Лучшей рекламой для продукции послужит сарафанное радио, только вот в начале распространения продукции о нас никто знать не будет. Поэтому в начале придется вложиться в рекламу.

Мы полагаем, что на стадии запуска проекта следует акцентировать усилия на производстве качественных и полезных изделий, ориентированных на 3 группы потребителей:

- люди, соблюдающие здоровый образ жизни;
- Люди которые хотят полноценно питаться и за одно сэкономить время;
- обычные потребители.

Суть проекта заключается в аренде, с последующим размещением на их площадях:

- Цех;
- Склад;
- Офис;

Мини производства является юридически самостоятельным предприятием, форма организации — ИП, система налогообложения - УСН со ставкой 10% (доходы-расходы). На предприятии устанавливается система 1С, в которой ведется весь документооборот. Раз в квартал предприятие обращается к услугам бухгалтера по аутсорсингу для заполнения отчетов по отчислениям в социальные фонды, а также для сдачи бухгалтерской отчетности раз в год.

Работа по открытию кафе-кондитерской осуществляется по следующему алгоритму:

1. Поиск помещения.

Требования к помещению:

- Площадь - от 40кв.м.
- Месторасположение ч/с.
- Высота потолков - не менее 2,5м.
- Наличие основного входа + отдельный выход в подсобные помещения и цех.
- Принадлежность помещения к нежилому фонду.
- Наличие вытяжной вентиляционной системы.
- Наличие исправного водопровода, непрерывной подачи холодной и горячей воды.
- Строгое деление помещения на производственную и распаковывающую площадь,

а также наличие санузла, подсобного помещения, склада для муки и сухих ингредиентов.

2. Согласование модель - проекта.

3. Проверка на соответствие требованиям пожарной инспекции.

4. Проведение строительных работ.

5. Получение разрешения СЭС на выпуск продукции.

6. Сертификация продукции и рецептов в СЭС.

7. Заключение пожарной инспекции и экологического надзора.

8. Закупка оборудования.

9. Закупка сырья.

10. Подбор и обучение персонала.

11. Начало работы предприятия.

12. Проведение первоначальной рекламы.

Технологический процесс приготовления бешбармака быстрого приготовления будет зависеть от конкретного рецепта. В целом же, его можно разделить на 5 основных этапов:

подготовка продукта к замесу теста, замес теста, осушение полуфабриката, приготовление консервированного мяса и соуса, оформление изделия. Для оснащения кондитерского цеха потребуется закупить оборудование на сумму от 700 000 тенге. С учетом кассового оборудования, складских инструментов 1500000 тг.

Количество сотрудников, занятых на производстве, определяется планируемой мощностью предприятия: обслужить небольшой магазин смогут два-три человека, тогда как при регулярных поставках продукции сторонним торговым точкам предпринимателю придется спроектировать конвейерную линию и поручить выполнение каждой технологической операции отдельному специалисту. Перечисляя, что нужно, чтобы открыть кондитерскую в комплексе с кафе, следует также упомянуть необходимость найма двух смен работников торгового зала — официантов-кассиров и посудомоек. Ключевым сотрудником цеха является технолог: в его обязанности входят разработка рецептуры новых блюд и контроль качества на всех этапах производства. Принимать бухгалтера на полную ставку необязательно: при небольшом обороте документации с этой задачей справится и приходящий специалист [2].

Таблица 1. Штатное должностное расписание цеха

Позиция	Ставка, тенге	Количество	Сумма, тенге
Руководитель	130000	1	130000
Бухгалтер	90000	1	90000
Технолог- Повар	100000	1	100000
Санитарная персона	80000	1	80000
Доставщик-водитель	100000	1	100000
Итого			500000

Размер вложений в наш бизнес будет зависеть от выбранного направления. Если говорить о производственном цехе, то в анализ финансового плана мы включили следующие статьи расходов:

- Оформление ИП и получение всех разрешений от надзорных органов – от 250.000 тенге
- Обустройство помещения к производству – от 500.000 тенге
- Закупка оборудования – от 700000 тенге
- Закупка сырья на первые 3 мес. – от 800.000 тенге
- Заработная плата сотрудникам – 500.000 тенге

В итоге получается, что для запуска кафе-кондитерской капитальные затраты будут составлять – от 2450.000 тенге.

Доходы

Расчет прогнозируемых финансовых результатов производства определяется на базе следующей исходной информации:

Прогнозируемые финансовые показатели:

Если средний объем товаро оборота в начале деятельности на 1 месяц 3000 шт (750000 тг).

Чистый Доход при этом если оптимальный рыночный стоимость продукции составляет 320-350 тг – 150000 тг., т.е. из этих 320-350 тг: 250тг себестоимость, 50 тг маржа предприятия, 20-50тг доход продавца (магазин, супермаркет и т.д)

Таблица 2. Расчет минимального дохода

Показатель	Значение
Минимальная дневная выручка	30.000 тенге
Минимальная месячная выручка	900.000 тенге
Минимальная месячная прибыль	150.000 тенге
Рентабельность бизнеса	20-25 процента

Кроме базовых затрат на материальной основе имеется и маркетинговые затраты запланированных обязать этому рекламные агентства и СММ специалистов (Реклама, телевидение, социальные сети, спонсирование и т,д) – 100000-500000 тг.

Исходя из вышеизложенного, мы выявили, что одним из наиболее эффективных инструментов управления бизнесом является бизнес-планирование.

Мы определили, что бизнес – планирование- это выполнение целей, которые мы поставили перед собой.

Бизнес – план производства направлен на разработку новой продукции в городе Шымкент, включающий в себя реализацию распространение национальной культуры.

Бизнес – план данного предприятия позволит нам усовершенствовать сферу производства питания нашего города.

Но для того, чтобы реализовать наш бизнес – план и осуществить дальнейшее его развитие, мы предлагаем следующие стратегические направления:

- подготовка высококвалифицированных кадров в сфере ресторанного бизнеса;
- реализация качественной продукции;
- удовлетворение потребностей клиентов;
- стимулирование сбыта, спроса и предложения данной продукции.

Наблюдая за жизнью здоровых людей, мы хотим сделать наше будущее поколение независимым от различных пищевых добавок и ориентировать их на приобретение качественной продукции на рынке [4].

В Послании Президента РК Н.А. Назарбаева «Стратегия Казахстан-2050» «Здоровье нации» рассматривается, как основа нашего успешного будущего!

Список литературы:

1. Послание Главы государства Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее». Астана. 17 января 2014 г.
2. Курганская Н.И. Планирование и анализ производственной деятельности предприятия: Учебное пособие / Н.И. Курганская ; Н.И. Курганская, Н.В. Волкова, О.В. Вишневская. - [б. м.] : Феникс, 2019. - 311 с.
3. Бабич Т.Н. Планирование на предприятии: Уч. Пос. –М.: КНОРУС, 2012г.
4. Абрамс Ронда. Бизнес - план на 100%: Стратегия и тактика эффективного бизнеса, 2020 – 19 с.

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРСОНАЛА В АО НК «КАЗМУНАЙГАЗ»

Мурат Л.Т., магистрант (менеджмент)

Научный руководитель – к.э.н., профессор Байгабулова К.К.

Евразийский национальный университет им Л.Н Гумилева,

г.Нур-Султан, Республика Казахстан

На ежегодной основе КМГ обеспечивает обучение и развитие персонала, формирует новые подходы и программы развития работников

В связи с объявленной Всемирной организацией здравоохранения пандемией COVID-19 в 2020 году и взаимосвязанными с данным событием обстоятельствами обучение и развитие работников

Стоит отметить, что в целях эффективного перехода в формат дистанционной работы, для работников Компании были организован вебинары для развития личностно-деловых навыков, а также навыков применения в работе прикладных инструментов.

Обязательные обучения в сфере законодательства в области охраны труда и

окружающей среды, промышленной безопасности в 2020 году для работников административно-управленческого персонала были полностью проведены в онлайн-формате, а обучение структурных подразделений, курирующих производственные объекты, в формате вебинаров и онлайн-курсов.

Вместе с тем особое внимание и в 2020 году уделяется развитию технических компетенций работников как Корпоративного центра КМГ, так и дочерних и зависимых организаций Группы компаний КМГ.

Таким образом, в 2020 году завершена стартовавшая в 2019 году программа развития технических компетенций «Инженер по разработке», в ее рамках:

–реализовано 6 модулей обучения для 24 руководителей и главных специалистов подразделений по разработке месторождений;

–разработано 5 проектов по решению актуальных задач добывающих компаний.

В целях поддержания и развития профессиональных компетенций и творческого потенциала специалистов по направлению «Геология» КМГ совместно с «КМГ Инжиниринг» была запущена программа «Главный геолог». Участниками данной программы стали 24 специалиста геологического блока 24 ДЗО Группы компаний. В ее рамках также предусмотрена разработка проектов для решения актуальных в данной сфере задач.

Одним из результатов активного сотрудничества КМГ с ПАО «Татнефть» в области развития персонала является программа «Профессиональный мастер». Данная программа обучения направлена на усовершенствование знаний работников АО «Озенмунайгаз» в области технологии добычи и ремонта скважин, техники безопасности, экономики, бережливого производства, а также на развитие личностно-деловых компетенций и навыков менеджмента.

Кроме того, учитывая вызовы нового времени и важность цифровизации, в программу включен курс по «Цифровизации и искусственному интеллекту». Программа реализуется с привлечением квалифицированных экспертов-наставников из «ЦПК-Татнефть» и «КМГ Инжиниринг».

Среднегодовое количество академических часов на одного работника составляет 15 часов (17,6 ч в 2019 г., 15 ч в 2018 г.), в том числе на одного мужчину – 14,6 ч (18 ч в 2019 г., 14,9 ч в 2018 г., 15,8 ч в 2017 г.), на одну женщину – 16 ч (15,1 ч в 2019 г., 15,6 ч в 2018 г., 18,3 ч в 2017 г.)

Рисунок 1. Среднегодовое количество академических часов на одного обученного работника по категориям, часов

Примечание - составлено на основании материалов [1]

Вместе с тем отмечаем, что обучение и развитие работников осуществляются независимо от пола и занимаемой должности. КМГ принял 27 студентов разных вузов Казахстана для прохождения производственной и преддипломной практики, которые были заявлены в I квартале 2020 года. После введения ограничений, связанных с COVID-19, принятие студентов на практику было приостановлено.

Программа «Жас Өркен». В период с 2018 по 2020 год по Группе компаний КМГ действует программа ротации молодых специалистов «Жас Өркен». Миссией программы «Жас Өркен» является развитие талантливой молодежи Казахстана. Организатор программы АО «Самрук-Қазына», которое осуществляет организационно-финансовую поддержку программы. Целью программы является подготовка топ-менеджеров в перспективе 20–30 лет, развитие молодых профессионалов через наставничество и формирование института наставничества. По итогам результатов четвертой ротации участников «Жас Өркен 2018» были награждены значками «Жас Өркен» и благодарственными грамотами пять наставников по Группе компаний АО НК КМГ. По программе «Жас Өркен» в 2020 году на стажировку было принято около 15 участников проекта по Группе компаний КМГ. По итогам стажировки на работу приняты два выпускника программы «Жас Өркен» [2].

В целях развития талантливой молодежи в направлении информационных технологий и цифровизации в 2018 году была запущена программа «Цифровое лето». Миссией программы «Цифровое лето» является вовлечение молодых

специалистов на проекты цифровизации, развитие молодых профессионалов через наставников и формирование института наставничества. Благодаря молодым специалистам, которые являются профессионалами в информационной технологии, можно улучшить процессы по цифровизации/автоматизации, повысить производительность и конкурентоспособность организации в новом периоде цифровизации. По программе «Цифровое лето» на летнюю стажировку было принято около 10 участников проекта по Группе компаний КМГ. По итогам стажировки на работу приняты два молодых специалиста.

Система обучения ориентирована на стратегические планы и потребности Компании в работниках, обладающих необходимыми компетенциями в области ПБ, ОТиОС. Программ обучения являются инструментом повышения производительности, качества и безопасности труда, а также минимизации рисков, связанных с неквалифицированными действиями работников. Безопасность производственных процессов, личная безопасность работника, а также безопасность окружающей среды напрямую зависят от компетентности работников [3].

В целом за 2020 год обучились 100 172 работника Группы компаний КМГ на общую сумму 671 341 тыс. тенге. По внедренной в Группе компаний КМГ модели обучения «70/20/10 – обучение на рабочем месте/внутреннее/внешнее» на базе имеющихся собственных 6 учебно-курсовых комбинатов/центров вопросам безопасности и охраны труда, промышленной и пожарной безопасности, а также безопасного вождения было бесплатно обучено порядка 24 041 работников.

Собственные учебно-курсовые комбинаты/центры имеются в АО «Озенмунайгаз» (г. Жанаозен), АО «КазТрансОйл» (г. Актау), АО «Интергаз Центральная Азия» (г. Атырау, Шымкент), ТОО «Павлодарский нефтехимический завод» (г. Павлодар) и ТОО «Oil Services Company» (г. Актау). Реализуются программы по наставничеству и внутреннему тренерству среди опытных работников, проводятся мастер-классы и тренинги, различные конкурсы среди передовых работников, что позволяет совершенствовать внутренние коммуникации и мотивировать персонал к стремлению быть лучшими в своей профессии. КМГ намерен повышать уровень культуры безопасности в соответствии с международными стандартами и обеспечить эффективное функционирование системы менеджмента по ПБ, ОТиОС [4].

Несмотря на введенные ограничения из-за пандемии, связанной с COVID-19, потребность в обучении вопросам ПБ, ОТиОС в Группе компаний КМГ осталась востребованной и приоритетной. Учитывая специфику нефтегазового сектора РК, а также обязательные требования законодательства РК в части обязательного обучения, подготовки и повышения квалификации персонала в целом, более приоритетными являются направления безопасности и охраны труда, промышленной и пожарной безопасности.

Из числа работников Группы компаний КМГ, прошедших обучение в 2020 году по вопросам ПБ, ОТиОС, уровень обучившихся по категориям составил: АУП – 3 459, ИТР – 9 235 и производственный персонал – 75 968 человек.

В 2020 году обучение прошли 9 235 женщин и 90 937 мужчин и в соотношении к общему показателю 100 172 человека – 9,2 % женщин и 90,8 % мужчин.

В соответствии с данным корпоративным документом, эффективное прогнозирование, распознавание и реагирование на кризисные ситуации осуществляется многоуровневой системой управления кризисными ситуациями. Данный многоуровневый подход обеспечивает плавный переход от мероприятий по ликвидации чрезвычайных ситуаций с уровня ДЗО (тактический уровень) к более высокому уровню реагирования на кризисные ситуации со стороны корпоративного центра КМГ (стратегический уровень).

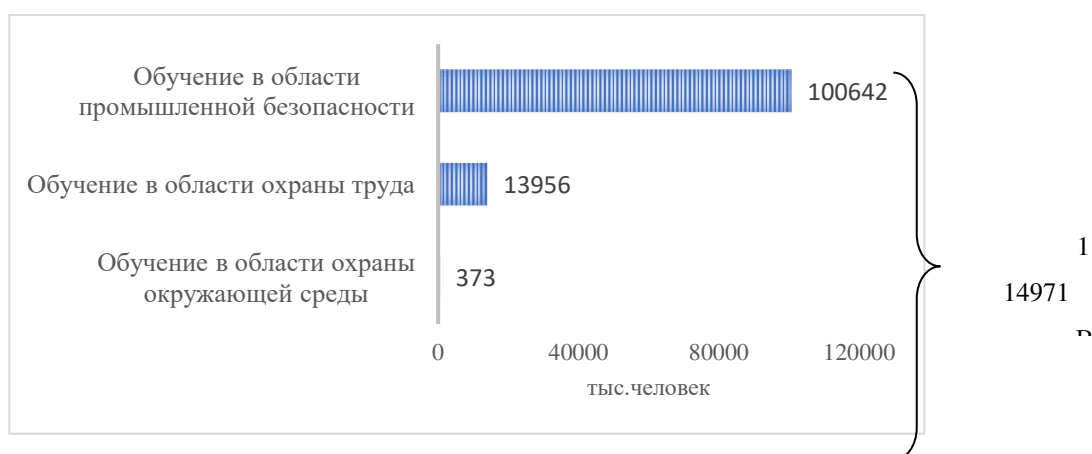

Рисунок 2. Структура количества обученных работников по видам обучения в 2019 году, чел

Примечание - составлено на основании материалов [3]

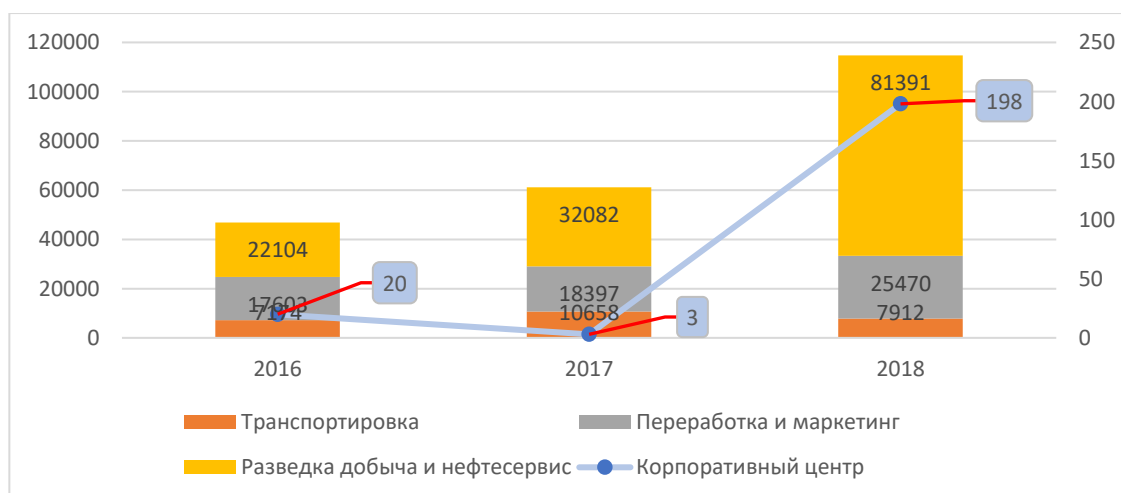

Рисунок 3. Динамика и структура количества обученных работников КМГ по направлениям деятельности, чел

Примечание - составлено на основании материалов [5]

Учитывая специфику производственных объектов в нефтегазовом секторе РК, риски

возникновения несчастных случаев на производстве, а также обязательные требования законодательства РК уделяется особое значение обучению, подготовке и повышению квалификации безопасности и охраны труда, промышленной и пожарной безопасности.

В Группе компаний КМГ по ранее внедренной модели «70/20/10 — обучение на рабочем месте/внутреннее/внешнее» на базе собственных шести Учебно-курсовых комбинатов/центров было обучено свыше 45 458 работников, из них 44 575 было обучено бесплатно [5].

С целью совершенствования культуры безопасности совместно с компанией ExxonMobil был проведен бесплатный двухэтапный обучающий курс по обмену опытом, в котором приняли участие свыше 65 работников Группы компаний КМГ. В рамках внедрения новых модулей «Управление происшествиями» и «Аудиты и проверки» проведено обучение для 220 работников, являющихся пользователями системы в Группе компаний КМГ.

Список литературы

1. Меньшикова Е.В., Криницына З.В. Совершенствование системы мотивации персонала на примере нефтегазовой отрасли / Е.В. Меньшикова, З.В. Криницына // Вестник науки Сибири. – 2014. - №1 (11). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sjs.tpu.ru>
2. Годовой отчёт АО «НК «КазМунайГаз» за 2020 год.
3. Политика в области охраны труда и промышленной безопасности АО НК «КазМунайГаз» [Электронный ресурс]. - Режим доступа:// https://www.kmg.kz/uploads/documents/ecology/ot_policy.pdf. (дата обращения: 14.02.2021).
4. Кадровая политика АО «НК «КазМунайГаз» на 2018-2028 год. [Электронный ресурс]. - Режим доступа:// https://www.kmg.kz/uploads/KMG_NC_OUR_2018_RU_1107_1651.pdf (дата обращения: 14.02.2021).
5. Отчет руководства АО НК «КазМунайГаз» о результатах финансово-хозяйственной деятельности - 2019 год. [Электронный ресурс]. - Режим доступа:// https://kase.kz/files/emitters/KMGZ/kmgz_other_doc_150419_0001.pdf (дата обращения: 14.02.2021).

Мурат Л.Т., магистрант (менеджмент)

Научный руководитель – к.э.н., профессор Байгабулова К.К.

Евразийский национальный университет им Л.Н Гумилева, г.Нур-Султан, Республика Казахстан

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРСОНАЛА В НЕФТЕГАЗОВОЙ СФЕРЕ

Понятия «компетентность» и «компетенция» трактуются в разных источниках по-разному, но все вкладывают туда похожий смысл компетенция это - способность человека быть гибким и эффективным в своей деятельности, сохранение своих интеллектуальных и эмоциональных навыков при изменении внешних условий, а компетентность – это соответствие качеств человека в определенном виде деятельности. Не стоит путать эти два понятия. Совокупность нескольких компетенций, которые присущи одному виду деятельности, называется «кластером компетенций». Обзор подходов к определению «компетенции» приведен в таблице 1.

Таблица 1. Различные трактовки понятия «компетенция»

Сущность понятия «компетенция»
Американский подход
Компетенция – это основная характеристика сотрудника, обладая которой, он способен показывать правильное поведение и, как следствие, добиваться высоких результатов в работе.
Европейский подход
Компетенция – это способность сотрудника действовать в соответствии со стандартами, принятыми в организации (определение стандарта-минимума, который должен быть достигнут сотрудником).
Практический подход
Компетенция – это поведенческая характеристика, необходимая сотруднику для успешного выполнения рабочих функций, отражающая необходимые стандарты поведения.
Примечание - составлено на основании материалов [1]

С позиций компетентного подхода уровень образованности в современных условиях определяется не столько объемом знаний, их энциклопедичностью, сколько способностью решать профессиональные проблемы и задачи различной сложности на основе имеющихся знаний [2].

Согласно таблице 2 компетентность можно рассмотреть, как совокупность знаний, навыков и коммуникационных норм.

Таблица 2. Характеристика компетентности

Понятие	Составляющие компетентности
Совокупность знаний	Обладание информацией, требуемой для выполнения работы, и определение интеллектуального потенциал человека.
Навыки	Проявляются в широком диапазоне: от физической силы и сноровки до специализированного обучения (навыки – это владение средствами и методами выполнения определенных задач).
Коммуникационные нормы	Поведенческие характеристики, необходимые сотруднику для успешного выполнения рабочих функций, отражающие необходимые стандарты поведения.
Примечание - составлено на основании материалов [2]	

В рамках типологии, опирающейся на логику структуры и задач организации, выделяются следующие виды компетенций (Рисунок 1).

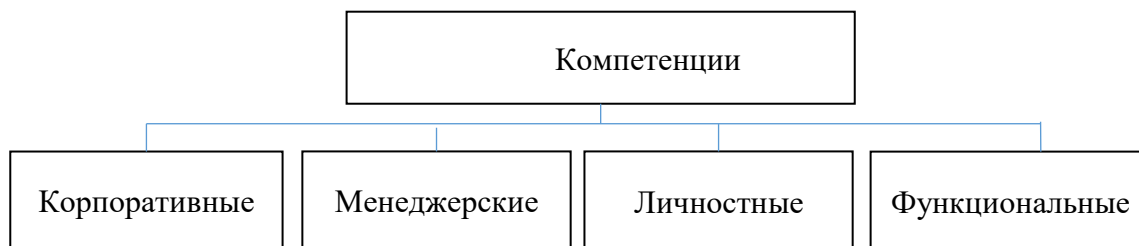

Рисунок 1. Классификация компетенций

Примечание - составлено на основании материалов [3]

Корпоративные компетенции определяют требования ко всем сотрудникам компании, потенциал сотрудника к карьерному росту и описывают личностные установки и мотивацию сотрудника. Менеджерские компетенции определяют возможность выполнять сотрудником менеджерские функции, формируют менеджерские навыки и умения. Личностные компетенции предполагают понимание себя и других людей, определение духовных ценностей, жизненных целей, умение понять глубинные мотивы поведения. Функциональные компетенции определяют готовность сотрудника эффективно работать в данной функции и описывают навыки и умения, необходимые для эффективной работы в данной функции.

Понятие компетентного подхода лежит в основе стратегического управления

человеческими ресурсами с целью достижения целей компании посредством использования труда компетентных сотрудников. Важным в организации является составление и точное определение компетенций, которыми должны обладать сотрудники разных уровней. Необходимо точно понимать, что компания хочет от сотрудника, который будет общаться с клиентами, обеспечивать работу технологической базы или менеджера, который должен грамотно управлять своими сотрудниками. Компетентностный подход можно применять во всех сферах организации, это позволит создавать целостность организации и обеспечить образ равенности.

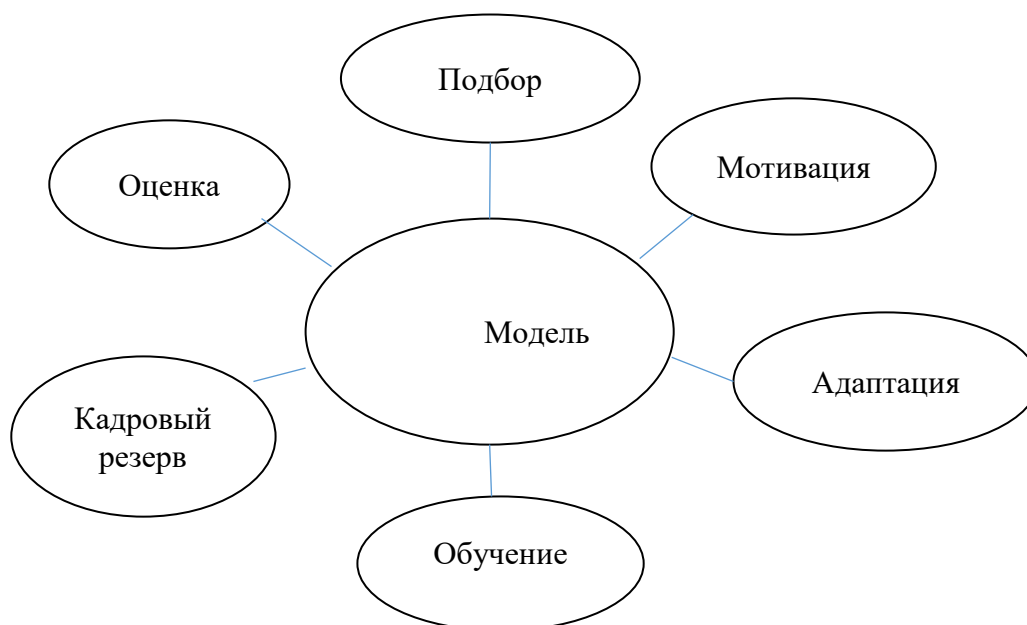

Рисунок 3. Сферы применения компетентностного подхода в организации
Примечание - составлено на основании материалов [4]

В оценке персонала компетентностный подход помогает HR-менеджерам анализировать результаты, достигнутые сотрудниками за прошедший период и использованные способы их достижения. Сферы применения компетентностного подхода отражены в (рисунок 3).

Популяризация и эффективность данного метода заключается в том, что оцениваются качества и навыки личности, исходя из его поведения. Это значит, что объективность в работе с человеком обеспечивается именно возможностью наблюдения поведения. Компетентностный подход помогает связать поведение человека с конкретными результатами деятельности, определить сильные и слабые стороны человека, понять какие меры необходимо применить для усовершенствования деятельности. Поскольку компетенцию можно считать совокупностью навыков, качеств, знаний, проявляющихся в поведении человека, то можно определить наличие той или иной компетенции посредством помещения человека в заданную ситуацию.

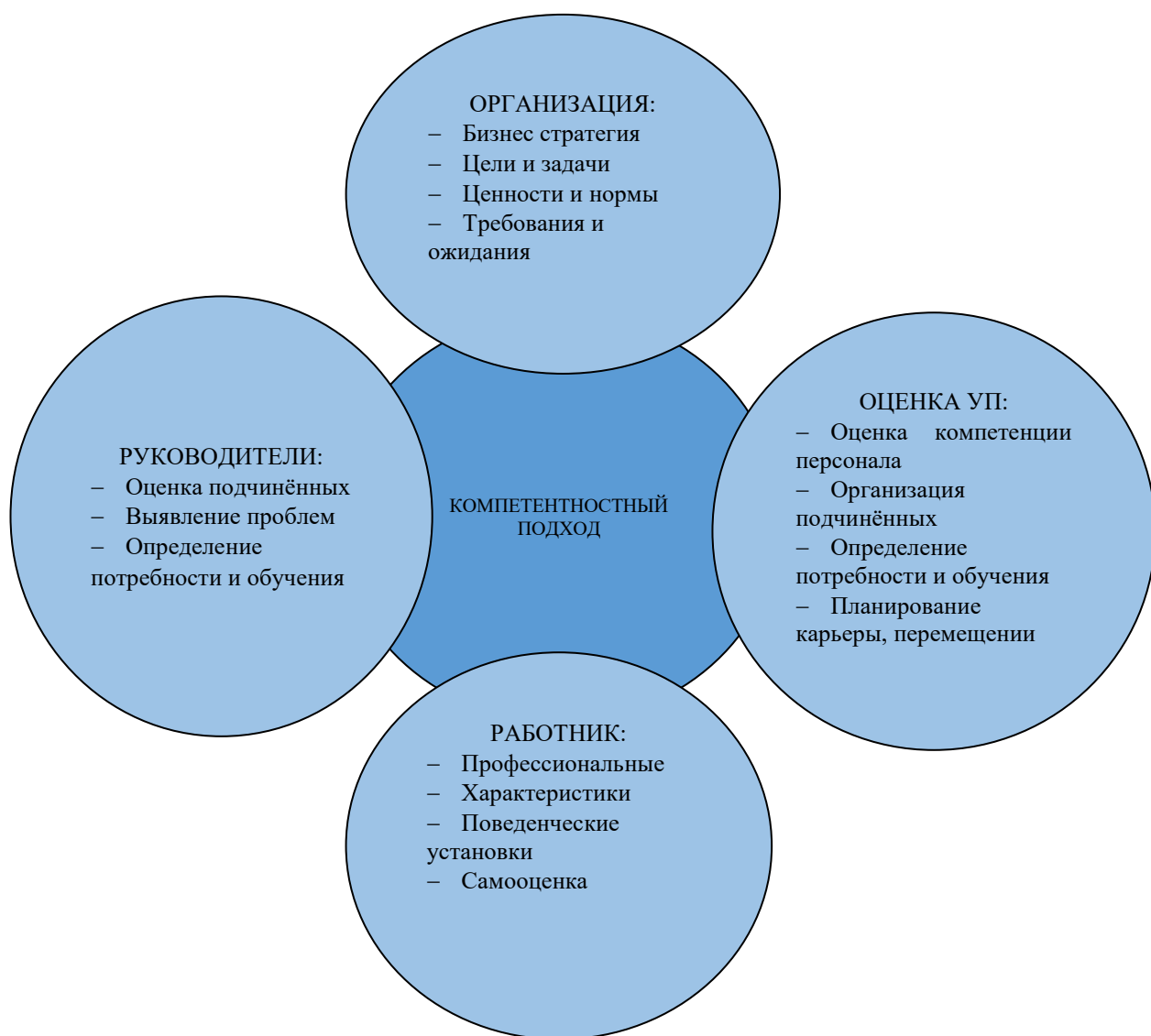

Рисунок 4. Роли участников в процессах использования компетентного подхода в управлении персоналом

Примечание - составлено на основании материалов [4]

Практика показывает, что некоторые организации используют только ключевые компетенции. Другие используют для проведения оценки топ-менеджеров только управленческие компетенции, и лишь часть компаний разрабатывают свои собственные профессиональные компетенции. Надо понимать, что все компании по-своему уникальны и не стоит применять стандартные модели компетенций, не адаптированные к стратегическим целям и специфике компании, иначе они просто не будут работать. Универсальность модели компетенций заключается в том, что она:

а) позволяет напрямую связать систему управления персоналом со стратегическими целями организации. Связь выстраивается через определение профессиональных и личностных качеств менеджеров и специалистов, ключевых компетенций будущего компании;

б) компетенции способствуют формированию корпоративной культуры компании и достижению общего видения миссии и целей организации как руководством компании, так и ее сотрудниками;

в) описывает реально наблюдаемое поведение людей на работе простым и доступным для менеджеров и специалистов языком, что повышает отдачу при использовании компетенций;

г) лежит в основе системы работы с персоналом:

- облегчается процедура найма персонала – появляется возможность сопоставить характеристики кандидата с требованиями к должности;
- сотрудникам дается четкое представление о предъявляемых к ним требованиях, о стандартах успешного выполнения работы;
- повышается эффективность обучения и развития сотрудников, так как программы обучения формируются на достижение корпоративных стандартов, указанных в компетенциях;
- руководитель получает критерии для оценки эффективности работы подчиненных и, как следствие, для оценки соответствия персонала стоящим перед компанией задачам;
- обеспечивается развитие персонала и планирование карьеры.

Таким образом, компетентностный подход может и должен являться основой управления персоналом в организации [4].

Сочетание компетенций, индикаторы и шкала измерений уникальны для каждой отдельной организации, т.к. разрабатываются, исходя из стратегических целей и особенностей организационной культуры, и формируются на основе анализа деятельности.

Итак, если управление персоналом в компании выстраивается на основе компетентностного подхода, то, к персоналу применительны следующие моменты.

1. Подбор персонала производится, как правило, при помощи профиля должности, включающего как формальные требования к сотруднику (пол, возраст, образование), и перечень компетенций, необходимых сотруднику для успешной реализации работы. При этом профиль должности вырабатывается HR-службой на основе анализа деятельности необходимого сотрудника, когда каждой задаче сотрудника соответствует компетенция. При проведении собеседований менеджер по персоналу опирается на профиль должности, и каждую компетенцию кандидата проверяет специально выработанными методами (открытыми вопросами, кейсами, деловыми играми и проч.).

2. Так как для каждой должности в компании выработан профиль, карьерный рост в компании становится подчиненным логике наличия либо отсутствия у кандидата необходимых для резервируемой позиции компетенций. Роль управления персоналом в таком случае сводится к оценке имеющихся компетенций у уже работающих сотрудников, выработке карьерной лестницы и плана повышения квалификации и развития компетенций, необходимых для занятия руководящей должности.

3. HR-служба принимает участие в формировании команд для проектной работы, так как обладает информацией о наличии у сотрудников компетенций. Более того, проектная работа может быть условием для развития у персонала необходимых для карьерного роста компетенций [4].

Компетентностный подход выделяет свои методы, для структуризации процесса сбора информации о работе, выделение эффективное поведение, качества достижения успеха, работы с персоналом, путем проведения анализа работы.

Список использованной литературы

1. Меньшикова Е.В., Криницына З.В. Совершенствование системы мотивации персонала на примере нефтегазовой отрасли / Е.В. Меньшикова, З.В. Криницына // Вестник науки Сибири. – 2014. - No1 (11). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sjs.tpu.ru>
2. Юдина Н.В. Особенности применения нематериальной мотивации на предприятиях нефтегазовой отрасли / Н.В. Юдина // Экономика и социум. – 2016. - No4 (23). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.iurg.ru.
3. Сихимбаев М.Р., Ергазина С.К. Совершенствование интегрированной системы менеджмента качества на базе стандартов ИСО 45001//Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2015. - № 5-2. - С. 195-199.
4. Седельников Г.Е. Компетенции и компетентность персонала в сфере охраны

РОЛЬ СИСТЕМЫ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ КАЧЕСТВА И БЕЗОПАСНОСТИ ТОВАРОВ И УСЛУГ

Телеген Д.Е.
Магистрантка группы СС-22нп
Научный руководитель: д.п.н., профессор Есенбаева Г.А.
Карагандинский Университет
Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Проблема менеджмента качества является важной для всех предприятий, что способствует стратегическим проблемам бизнеса и проблеме качества, а также росту методов их решения. В данной статье рассматривается роль системы менеджмента качества в обеспечении качества и безопасности товаров и услуг и анализ состояния внедрения систем менеджмента в Республике Казахстан.

Ключевые слова: управление качеством, потребительская ценность, рыночная экономика, стандарт ISO 9001, система менеджмента качества, качество продукции, услуги.

Важную роль в развитии национальной экономики Республики Казахстан играет конкурентоспособность качества производимой отечественной продукции и услуг. В современных условиях экономики организации должны постоянно совершенствовать свои продукты и процессы для поддержания удовлетворенности потребителей. Это требует применения системы менеджмента качества для предприятий, занимающихся выпуском продукции и предоставлением услуг.

Как один из инструментов менеджмента, система менеджмента качества организации дает уверенность высшему руководству самой организации, ее потребителям в том, что организация способна поставлять продукцию и оказывать услуги, полностью соответствующие требованиям. В странах с развитой экономикой эти системы являются не только источником получения конкурентных преимуществ, но и обязательной инфраструктурной основой для эффективного взаимодействия компаний в условиях кризиса и усиления конкуренции.

Стратегия индустриально-инновационного развития страны, отраженная в государственной программе индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы, направлена не только на внедрение технологических инноваций, но и на применение инновационных методов управления. Наряду с технологическими возможностями предприятия должны демонстрировать положительное влияние своей деятельности на общество, а также обеспечивать не только безопасность продукции, но и вопросы долгосрочной стратегии, экологии, охраны труда, социальной ответственности, информационной безопасности, финансовой устойчивости, управления персоналом, логистики [1].

Проблема менеджмента качества является важной для всех предприятий, что способствует стратегическим вопросам бизнеса и проблеме качества, обеспечению безопасности продукции и услуг:

- сосредоточить усилия широкого круга компаний на налаживании производства конкурентоспособной по своим характеристикам продукции;
- изучить опыт западных компаний, поставляющих на мировой рынок продукцию, которая по своим параметрам превосходит отечественную продукцию, которая может быть использована на своем предприятии;

- осуществление деятельности по разработке и внедрению системы менеджмента качества продукции, отвечающей требованиям международных стандартов;

Основной целью научной статьи является определение роли системы менеджмента качества в обеспечении качества и безопасности товаров и услуг.

Для достижения поставленной цели ставятся следующие задачи:

- обзор различных концепций менеджмента качества;
- анализ состояния внедрения систем менеджмента в Республике Казахстан;
- изучение сущности требований новой версии СТ РК ISO 9001:2015;
- изучить роль применения системы менеджмента качества в повышении качества продукции и услуг.

В начале XX века в области управления возникла система Фредерика Тейлора. По системе Тейлора сначала четко определяют, что нужно людям для работы, а затем контролируют их работу с условием выполнения в лучшем виде и с наименьшими затратами. Интерес Тейлора к вопросам эффективности труда показывает, что многие сторонники сегодня не обязаны выполнять определенные рекомендации[2].

В 1916 году в Европе вышла книга «Общее и промышленное управление» французского инженера Анри Файоля, основателя европейской школы управления. В нем управление рассматривается как прогнозирование, координация и контроль.

Дальнейшее развитие производительных сил мирового сообщества привело к наибольшей конкуренции двух школ управления - американской и японской. В 1924 г. Шухарт Б. Впервые разработал принципы оперативного управления путем создания контрольных карт. Американский Э. Деминг - общепризнанный авторитет в области выборочного контроля, добавлен в 1950 году. Япония приступила к управлению качеством и фактически стала отцом японской системы контроля качества на основе статистических методов контроля.

Доктор Дж.М. Джуран разработал принципы стимулирования деятельности руководителей высшего и среднего звена по управлению качеством. Его прибытие в Японию в 1954 г. привело к переходу от решения в основном технических вопросов в рамках предприятий (только с участием инженерно-технических работников) к участию в этой деятельности всего руководящего состава. Это открыло путь к созданию комплексной системы управления качеством в том виде, в котором мы знаем сегодня.

В 1961 г. американский ученый А. Б. Фейгенбаум, признавший свою репутацию в области управления качеством, ввел понятие «комплексное управление качеством». Его задача - сделать все сразу правильно. Упор делается на профилактику брака, устраняется необходимость проведения частых текущих проверок. При этом ответственность за качество возлагалась не на контролеров, а на изготовителей изделий, станочников, бригадиров, сборщиков.

Большой вклад в разработку теории управления качеством внесли зарубежные и отечественные ученые.

Можно с уверенностью сказать, что в сложных условиях развивающегося мирового экономического кризиса сегодня отечественным предприятиям приходится выживать, используя любые возможности для достижения конкурентных преимуществ. В такой ситуации система менеджмента качества может стать инструментом, позволяющим потенциальному потребителю сделать выбор в пользу того или иного предприятия.

Конкретное внедрение системы менеджмента качества (СМК) на предприятии в соответствии с требованиями стандарта ISO 9001 призвано оптимизировать ее деятельность [3].

Внедрение СМК и системное применение современных принципов менеджмента качества, помимо роста качества продукции и услуг, дает предприятиям следующие преимущества:

- повышение результативности внутренних процессов организации;
- сокращение затрат за счет повышения производительности, повышения качества

производимой продукции, услуг и снижения уровня неисправности;

- постоянное совершенствование процессов организации путем выявления и устранения потерь при осуществлении деятельности;
- улучшение внутренних коммуникаций, механизма планирования и распределения материальных ресурсов;
- повышение удовлетворенности потребителей путем выполнения их требований;
- непрерывное совершенствование деятельности организации с применением современных инструментов менеджмента качества.

Анализ деятельности по внедрению и подтверждению соответствия систем менеджмента РК показывает, что, к сожалению, в современных сложных экономических условиях интерес предприятий к сертификации систем менеджмента в соответствии со стандартами ИСО несколько снижается. В литературных источниках по данной области это объясняется наличием в наших реалиях ряда препятствий к внедрению систем менеджмента, к которым, в первую очередь, относится низкий уровень общего менеджмента.

Еще одной важной причиной снижения интереса к внедрению и сертификации систем менеджмента качества является отсутствие ожидаемой эффективности. Заявления об отсутствии результатов в целом объясняются поверхностным подходом к развитию систем менеджмента в соответствии с общими принципами стандартов серии ИСО, отсутствием реальных изменений в структуре и принципах управления компаниями и разочарованием руководства в сертификации, затраты на которую часто превышают прибыль, полученную компанией [4].

Анализ различных открытых источников по внедрению систем качества отечественных предприятий позволяет выделить следующие проблемы и возможные пути совершенствования деятельности по внедрению и подтверждению соответствия систем менеджмента соответственно:

- Первое отставание Республики Казахстан (как и других стран СНГ) от западных стран в области систем менеджмента и их стандартизации. Достаточно сказать, что в Европе в начале этого тысячелетия сотни организаций прошли процедуру сертификации на соответствие требованиям ISO 9001, а в Казахстане этот процесс только начался. Одним из решений этой проблемы является проведение образовательной работы с производителями из различных отраслей, по возможности, совместно с европейскими представителями комитета ISO о преимуществах и последовательности внедрения принципов стандарта;

- Формальное отношение к внедрению СМК, нерациональное планирование работ по разработке и внедрению систем менеджмента-сроки и ресурсы, выделяемые на работы, поднимаются или (итоги внедрения растягиваются во времени и начинают «тащиться») или снижаются (в этом случае процесс создания системы качества получается мелким). Это связано, как правило, с недостаточным опытом работников предприятия, ответственных за планирование таких работ. Иногда получить сертификат «за метку» можно и без организации действующей и эффективной системы-впрочем, это относится не только к отдельным компаниям, но и к менеджменту качества в стране в целом.

- низкая вовлеченность сотрудников в работу по внедрению СМК-эта проблема часто встречается на предприятиях, которые не имеют опыта внедрения СМК и делают это самостоятельно. Кроме того, сроки внедрения СМК часто ограничены, а также широко распространен способ экономии средств и времени, поэтому создание СМК осуществляется с участием минимального количества людей. То есть принцип "привлечения сотрудников" зачастую не работает. Работа может проводиться одним или двумя назначенными специалистами, без включения ведущих сотрудников и менеджеров предприятия-в результате чего СМК не всегда присутствует и не полностью соответствует реальной ситуации на предприятии.

В этом контексте важную роль играет неформальное внедрение стандартов ИСО в системы менеджмента. До сих пор широко распространена практика внедрения систем управления, когда они были в основном на бумаге, на практике не удалось преобразовать большие неэффективные структуры управления в структуры, ориентированные на процесс. В результате в таких случаях себестоимость процесса сертификации превышает его прибыль. Это может вызвать определенное недоверие к процессу внедрения систем качества предприятия и вызвать желание ограничиться минимальным набором формальных процедур без кардинальных изменений в системе управления организации.

Сегодня мы можем с уверенностью сказать, что каждому из нас пора понять и понять концепцию современной системы менеджмента качества.

Дальнейшее совершенствование деятельности по внедрению и подтверждению СМК на предприятиях РК связано с решением проблемы недостаточно развитой корпоративной культуры качества, необходимостью воспитания у работников отечественных предприятий психологии «вовлеченности» с использованием соответствующих механизмов морального и материального стимулирования, а также актуальным является вопрос повышения заработной платы работников. К сожалению, как показывает практика, распространены методы наказания, выговора, лишения премии, что вызывает у сотрудников не только сопротивление и негативное отношение к внедрению систем менеджмента, но и ко всему новому в целом. Кроме того, Э. Деминг говорил о необходимости "избегать атмосферы страха" [5].

В большинстве случаев решение этой проблемы зависит от личности первого руководителя, который часто отстраняется от создания систем менеджмента и поручает его ответственному работнику. На наш взгляд, применение принципов японского менеджмента помогает менеджеру найти правильные способы мотивации своих сотрудников, стимулирования их обучения и профессионального роста, справедливого продвижения по карьерной лестнице, создания надежного корпоративного микроклимата, основанного на заботе о сотрудниках.

Кроме того, деятельность по распространению и сертификации систем менеджмента в стране должна получить широкую информационную и экономическую поддержку на государственном уровне.

Все это способствует повышению эффективности внедрения системы менеджмента качества, стремлению предприятий к их сертификации и получению от нее не формальных, а реальных преимуществ. Это, в свою очередь, обеспечит качество и безопасность выпускаемой продукции и оказываемых услуг.

Список литературы:

1. Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы – Режим доступа - <http://adilet.zan.kz>
2. Тейлор Ф. Принципы научного менеджмента – <https://pqm-online.com>
3. Ефимов В. В. Внутренний аудит качества и самооценка организации. – М.: 2014. – 129с.
4. Семашина Ю., Курушина А. Проблемы и этапы внедрения СМК на предприятиях //Роль технического регулирования и стандартизации в эпоху цифровых технологий – Режим доступа - <https://elar.urfu.ru>
5. Деминг Э. Выход из кризиса: Новая парадигма управления людьми, системами и процессами: пер. с англ. – 5-е изд. – М.: Альпина публицер, 2012. – 419 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОСА В ПРОИЗВОДСТВЕ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ

Хабарова К.
Студентка группы ТПП-19-2
Ығытай Ж.Қ.
Научный руководитель, маг.,ст.преп.
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Целью работы является демонстрация потенциала проса для его использования в качестве альтернативного источника энергии в рационе. В связи с недостаточным количеством ассортимента продукции на рынке, в основе производства которой лежит использование проса, рассматривается полезная модель крекера, которая позволяет получить функциональный продукт улучшенного качества, с высокими органолептическими и эстетическими свойствами.

Ключевые слова: функциональное питание, просо, злаковые культуры, состав проса, полезная модель крекера.

Как правило, функциональные продукты рассматриваются как те продукты, которые предназначены для потребления как часть нормальной диеты и содержащие биологически активные компоненты, которые предлагают потенциал улучшения здоровья или снижения риска заболеваний. Примеры функциональных продуктов питания включают продукты, содержащие определенные минералы, витамины, жирные кислоты или пищевые волокна, продукты с добавлением биологически активных веществ, таких как фитохимические вещества или другие антиоксиданты, и пробиотики, содержащие живые полезные культуры.

Сегодня гораздо шире признается, что люди могут помочь себе и своим семьям снизить риск заболеваний и поддерживать свое здоровье и благополучие с помощью здорового образа жизни, включая диету. Постоянная поддержка важной роли таких продуктов, как фрукты, овощи и цельнозерновые злаки в профилактике заболеваний, а также последние исследования диетических антиоксидантов и комбинаций защитных веществ в растениях помогли придать импульс дальнейшему развитию рынка функциональных продуктов питания.

Производство функциональных продуктов питания является направлением в расширении ассортимента изделий из местного сырья, т.е. повышение экспорта переработанной сельхозпродукции с высокой добавленной стоимостью. Огромный потенциал приходится на вывоз на экспорт пищевой продукции, а то и экопродукции для получения большей прибыли. Запасы зерновых и зернобобовых культур в Казахстане позволяют совершать полную переработку их в ассортимент продукции, как из продовольственной корзины, так и продукции с обогащенным составом. Обогащение базового продукта большим количеством клетчатки способствует выведению канцерогенных и токсичных веществ из организма человека, что и является прогрессом в области разработки функциональных продуктов питания.

К примеру, просо входит в десятку наиболее выращиваемых культур в нашей стране среди основных и является перспективным для использования в глубокой переработке. Просо — традиционная для Казахстана культура, также оно приобрело второе название — «хлеб востока».

Зерно состоит из белков, ценных микро- и макроэлементов, углеводов, крахмала, сахаров, клетчатки, быстро окисляющегося жира. Обладает высокой калорийностью: просо – 311 кКал, крупа пшено – 348 кКал на 100 г продукта. Состав проса содержит такие важные и необходимые организму человека витамины как В1, В2, Е, РР,

каротин [1]. Кроме того, в перечень способностей просо входит укрепление иммунитета, что позволяет организму лучше противостоять негативному влиянию вирусов и инфекций. Помогает этот продукт и нормализовать уровень холестерина в крови. Еще одно полезное действие этого вида зерновых — он активизирует процесс срастания поврежденной костной ткани и способствует быстрому заживлению ран. В большом количестве в просе содержится железо, которое улучшает состав крови и увеличивает уровень гемоглобина. Учитывая это, рекомендуется употреблять пшеничную кашу при анемии. В крупе и муке из пшеницы отсутствует глютен, поэтому муку можно использовать для производства пищевых продуктов при диабете и нахождении в группе риска.

Известно, что из просяной муки выпекают хлеб, обогащая его высокобелковыми добавками или пшеничной мукой, в последнее время существуют технологии по изготовлению хлебцев из злаковых [2]. В Казахстане вырабатывают национальные казахские десерты «тары» и «талкан», при получении которых используют особые технологии [3].

В ходе работы был выполнен обзор литературы по функциональным свойствам продуктов, перспектива использования, приведены данные о целесообразном использовании зерна проса в качестве функционального ингредиента.

Несмотря на ценные качества проса, все же отмечается очень низкий ассортимент продуктов на его основе на местном рынке. Учитывая данный факт, разработана технология производства пищевого продукта и подана заявка на производство полезной модели продукта, который относится к кондитерской промышленности — крекер [4]. Задачей полезной модели является создания состава для производства изделия крекер, улучшенными вкусовыми, эстетическими и качественными характеристиками функциональными свойствами. Технический результат достигается тем, что состав для производства крекера, содержащий муку пшеничную, жир, пищевую соду, молочный продукт, мед натуральный, семя кунжута дополнительно содержит муку просяную, в качестве жира содержит масло сливочное, в качестве молочного продукта — молоко пастеризованное.

Полезная модель реализуется следующим способом: зерно проса измельчают, пропуская его через измельчитель, диаметром отверстий матрицы 2 мм. Готовят эмульсию на водяной бане, для чего в молоко жирностью 1,5 %, добавляют сливочное масло жирностью 72,5 %, мед. Нагревают на водяной бане до тех пор, пока не растопилось масло. Процесс занимает 2–5 минут, остужают. К эмульсии добавляют просеянную пшеничную муку, измельченную просеянную муку и соду пищевую. Замешивают тесто до приобретения однородной массы влажностью 31 %. Раскатывают полученное тесто в пласт шириной 0,5 см и формируют на кружочки, диаметром 3 см, выкладывают на противень, покрытый пергаментной бумагой, прокалывают поверхность для образования точечного рисунка, посыпают кунжутом и выпекают при 150–180°C в течение 12–15 минут. Охлаждают при комнатной температуре. Тесто готовят при следующем выборе соотношения рецептурных компонентов: 1 г на 1 кг готовой продукции, с учетом 3-х вариантов рецептур: мука пшеничная 27,6–28,3; мука из проса 27,6–28,3; молоко пастеризованное жирностью 1,5 % (17,0–17,7); масло сливочное жирностью 72,5 % (16,8–17,5); мед натуральный 6,8–7,0; сода пищевая 0,4–0,7, кунжут.

Готовое изделие имеет не гладкую поверхность, цвет от светло-коричневого до темно-коричневого. Запах, характерный для данного наименования изделий — медовый. Структура: тонко-слоистая, пропеченная, с равномерной пористостью с включениями муки грубого помола.

Использование полезной модели позволяет получить функциональный продукт крекер, расширяющий ассортимент мучных кондитерских изделий улучшенного качества, с улучшенным составом и компонентами, высокими органолептическими и эстетическими свойствами, калорийностью 356 ккал.

Из изученной литературы было продемонстрировано, что просо имеет потенциал для использования в качестве альтернативного источника энергии в рационе человека. Оно имеет питательные вещества, равные или в некоторых случаях больше, чем у обычных злаков, таких как кукуруза, пшеница и рис. Кроме того, присутствие нутриентов в просе придает ему дополнительное значение с точки зрения пользы для здоровья, особенно для человека. Кроме того, зерна проса содержат антинутриенты, которые могут оказывать неблагоприятное влияние на биодоступность питательных веществ. Однако было доказано, что различные методы обработки снижают неблагоприятное воздействие антинутриентов.

Список литературы:

1. Цыганков, И. Г. Просо в сухостепной зоне Западного Казахстана.
2. Чижикова, О. Г. Новая основа для поликомпонентных улучшителей пшеничного хлеба / О. Г. Чижикова, Т. К. Каленик, Л. О. Коршенко // Известия Дальневосточного федерального университета. – 1999 – С. 146–151.
3. Жаркеев, М. К. Разработка технологии национального крупяного продукта: диссертация кандидата технических наук: 05.18.01 / Жаркеев Мурат Какимжанович; 2011.
4. Мухамеджанова А. С., Исаева К. С., Кажыбаева Г. Т. / заявка на полезную модель «Состав для производства крекера» МПК А21D 13/08 от 22.02.2020.

КЕДЕН ОДАҒЫ ШЕҢБЕРІНДЕГІ ТЕХНИКАЛЫҚ РЕТТЕУ

Хон С., С-18-2 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі:
п.ғ.д., профессор Есенбаева Г. А.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Бірыңғай техникалық реттеу жүйесін құру -жаһандық өршіл Еуразиялық экономикалық одақ аясындағы ірі жоба. Бұның бір негізін қалаушы интеграцияны дамыту құралдары болды. Оны іске асыру Еуразиялық экономикалық комиссия бірнеше жыл бұрын Одаққа мүше мемлекеттер арасындағы саудадағы елеулі кедергілерді, келіспеушіліктер мен қайшылықтарды жою, ұлттық міндетті талаптар және оның рәсімдеріне нарыққа рұқсат беру өзара сауданы дамыту мақсатына жету қиын болды. Соған қарамастан, бүгін аса сенімділікпен айтуға болады, ЕАЭО қызметінің құқықтық негізі қалыптастырылған бірыңғай одақтық жүйесін техникалық реттеудің құрылды.

Базалық құжаты ретінде 2014 жылғы 29 мамырдағы Еуразиялық Экономикалық одағы туралы шарт болып табылады. Онда тиімді жұмыс үшін Техникалық реттеу салаларындағы бірқатар құралдар салынған және бұны іске асыру үшін ең үздік халықаралық тәжірибелерді ескере отырып қолдану керек. Ең алдымен, елдер Одақта реттелетін өнімнің нақты түрлерін таңдады және міндетті талаптарды белгілеу үшін 66 позициядан тұратын тізбені бекітуге уағдаласты, яғни міндетті ұлттық деңгейдегі өнімге қойылатын талаптарды тізбеден тыс белгілеуге тиіс.

Комиссиямен бірлесіп ЕАЭО елдері нарықтағы кедергісіз айналымның толық циклін реттейтін бірыңғай ұлттықтан жоғары құжаттарды әзірлейтін Қауіпсіз өнім одағы құрылды. Ең алдымен, бұл-одақтың техникалық регламенттері. 2022 жылға қарай реттелетін өнімнің 66 позициясының 41-і бойынша 49 қабылданды (оның ішінде 43-жұмыс істейтіні) және ЕАЭО-ның 9 техникалық регламенті әлі құжаттар әзірлеу сатысында [1].

Олардың әрқайсысын қабылдау –толыққанды ортақ нарық одақтың бес елі қауіпсіздік талаптары тауарлардың тұтас топтары бойынша: автомобильдер мен поездар, мұнай және газ, ауыз су және алкоголь, ет және сүт, балық, ойыншықтар және аттракциондар, жеңіл

техникалық регламенттері және т. б. Әзірленетін ЕАЭО техникалық регламенттері, мысалы, магистральды қауіпсіздік нормаларын белгілейді және сұйық және газ тәріздес көмірсутектерді тасымалдауға арналған құбырларға, жеңіл рельстік көлікке, трамвайларға, метрополитеннің жылжымалы құрамына, жоғары вольтты сондай-ақ, құс еті мен өнімдерінің қауіпсіздігі оны қайта өңдеу.

Бірақ, жоғарыда келтірілген барлық мысалдар әлі де бірыңғай және нарық құрылды сонымен біздің жұмыс таусылған деп айта алмаймыз. Бұл олай емес. Бірыңғай нарықты қалыптастыру жалғасуда. Әлі сақталады белгілі бір қиындықтар қатары, жеткізілгендердің басым бөлігі бізге мұра бойынша емес техникалық кедергілерді толығымен жоюға, одақтық ортақ нарықты қауіпсіз емес өнімдерден тиімді қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ЕАЭО техникалық регламенттерін әзірлеу жоспарын орындау ЕЭК 2021 жылдың желтоқсанында өткізілген мониторингінің қорытындысы келесіні куәландырады, іс жүзінде Одақтың техникалық регламенттерінің барлық жобалары бойынша, олар қазіргі уақытта жоспарға енгізілген, оларды әзірлеушілермен дайындау және келісу екі жылға және одан да көп мерзімге бұзылды [2]. Мысалы, алты жыл бойы одақ мемлекеттері азық және азық қоспаларына арналған техникалық регламент жобасын келіседі, бұл жалпы алғанда мемлекетшілік келісу процесінің басталуын тежейді. Тамақ өнімімен байланысты материалдарға арналған техникалық регламенттің жобасы әлі күнге дейін комиссияға енгізілген жоқ, бірақ оны әзірлеу 2016-да аяқталуы тиіс болды.

Істің мұндай жағдайы ең алдымен уәкілетті органдардың жұмыс деңгейін төмен ұйымдастыру салдары ретінде Одақ мемлекеттерінде бірыңғай позицияны әзірлеу бойынша ведомстволық келіспеушіліктер болған кезде және олардың тарапынан ЕАЭО техникалық регламенттерді әзірлеу жоспарын орындауды нақты бақылаудың жоқтығы және елдердің одақтың тізбесіне енгізілген реттелетін өнімдердің және жекеленген өнімдердің түрлері бойынша бірыңғай талаптарға көшуге қаламауларынан.

Бүгінде тиісті бақылау жүйесі ұлттық деңгейде Одақтың техникалық регламенттерін әзірлеу және енгізу үкіметтің және ЕАЭО мемлекеттерінің уәкілетті органдардың жұмысының маңызды бағыты болуы тиіс. Бұрын аталған жоспардың іс-шаралары белгіленген мерзімде орындалуы жөнінде жүйелі шаралар қабылдау қажет, оның ішінде оны қамтамасыз ететін барлық органдар мен ұйымдардың қызметін жандандыру.

ЕАЭО мемлекетінің құқық қолдану практикасы процесінде және Комиссия үнемі қажеттіліктермен бетпе-бет келеді, сондықтан уақтылы жаңарту міндетті талаптар ретінде Одақ және нарыққа қабылдау тәртібін енгізді. Алғашқы техникалық Одақ регламенттері 2011 жылы қабылданды. Олар негізінде сол сәтте әрекет еткен Еуропалық Одақтың директивалары мен регламенттері, ЕАЭО-ға мүше болған мемлекеттердің, халықаралық және өңірлік стандарттары, ұлттық стандарттар және техникалық регламенттері болды. Көптеген бұл құжаттардан қазірдің өзінде елеулі өзгерістер орын алды немесе кейбірі әлі жұмыс жасайды.

Комиссия техникалық регламенттерге өзгерістер әзірлеуді жоспарға бекітті. Одақ елдерімен бірлесіп 30-ға жуық тиісті жобамен жұмыс жасап жатыр. Осымен қатар үнемі жаңа ұсыныстар қарастырылады. Атап айтқанда, жақында " Тамақ өнімдері оны таңбалау бөлігінде " техникалық регламентіне (КО ТР 022/2011) бойынша талаптарды белгілеу, өнім құрамындағы нұсқау түрі өсімдік (жануарлар) майлардың, майлардың, оны дайындау және әзірлеу туралы шешім қабылданды.

Келісілген және тиімді іс-қимыл қазіргі уақытта мемлекеттердің стандарттау саласындағы ЕАЭО объективті шындығы пен қажеттілігі болып табылады. Бүгін Комиссия бірлесіп ұлттық органдармен өзара тығыз іс-әрекеттер жасап, Одақ елдерінің Стандарттау жөніндегі Мемлекетаралық кеңес және Стандарттау, метрология және сертификаттау жөніндегі саланың жұмыстарын жандандыру бойынша шаралар қабылдайды. Біз ЕАЭО-ның ішкі және халықаралық нарықтардағы өнімдерін бірыңғай қамтамасыз етуге мүмкіндік

беретін, қазіргі заманғы мемлекетаралық стандарттарды әзірлеудің үйлестіру тетігі мен бәсекеге қабілеттіліктің жоғары құруға ұмтыламыз.

Одақтың көптеген техникалық регламенттеріне міндетті талаптарды орындауға бірыңғай талаптарды қолдану арқылы қол жеткізіледі. Мемлекетаралық стандарттарды әзірлеу, оларға қажеттілік үнемі өсуде. Негізінде біз мемлекетаралық ТМД стандарттарын жиі қолданамыз. Олардың саны бүгінде жеткіліксіз, бұл тұрақты мониторинг пен шешімді талап ететін өте өткір мәселе.

Тізбеге енгізілген құжаттардың едәуір бөлігі стандарттар техникалық Одақ регламенттеріне - бұл ұлттық стандарттар немесе ведомстволық құжаттар, зерттеу (сынау) ережелері мен әдістерін қамтитын) және өлшеу қажет емес мемлекетаралық стандарттарға көшіру қажет. Мемлекетаралық стандарттардың жетіспеушілігі әсіресе өнімді сынау және зерттеу үшін өзекті, өйткені бір қағидаттарын техникалық Одақтағы реттеу ережелері мен әдістерінің бірі және өлшеу жүргізу кезінде міндетті бағалау рәсімдерін сәйкестігі болып табылады. Мысал ретінде тізбелерде Одақтың жекелеген өнім түрлеріне арналған техникалық регламенттеріне сынау (өлшеу) әдістеріне 400 астам стандартталмаған өлшеулерді орындаудың ведомстволық әдістемелері бар.

ЕАЭО Арналған алаңмен осы проблеманы шешу бойынша келісілген тетіктер және өзге де қолданыстағы саласындағы мәселелерді анықтау мақсатында мүше мемлекеттердің стандарттау жөніндегі ұлттық Одағы жұмыс жасайды. Комиссия бірлесіп ЕАЭО елдері мемлекетаралық стандарттарды әзірлеу бағдарламалары бойынша 42 техникалық регламенттерге және Одақтың оларға қосылған 3 000-ға жуық МЕМСТ әзірлеу қажет. Әзірлеудің негізгі массиві МЕМСТ Ресей Федерациясы (шамамен 1 600 құжат), Беларусь Республикасы (шамамен 800) және Қазақстан Республикасы (300) алды. Ағымдағы жылы 300-ге жуық ГОСТ жобаны әзірлеу жоспарлануда [3].

42 техникалық регламенттерге және оған қоса 12 000 астам позицияны қамтитын стандарттар, соның ішінде 7 000 ГОСТ туралы стандарттар Одақтың тізіміне бекітілді. Техникалық қызмет көрсету үшін дәлелді базаны құрайтын құжаттардың осындай көп санының өзекті жағдайында, сондай жүйелі және еңбекті қажетсінетін міндет қазіргі таңда Кеден Одағының техникалық регламенттерін әзірленуі сияқты.

Осылайша Техникалық реттеу тәжірибесі үнемі жетілдірілуде жаңа техникалық регламенттер қабылдануда бағалау рәсімдері жетілдірілуде сәйкестілікті бекіту, стандарттың дәлелді базасы әзірленуде. Мұның бәрі ЕАЭО -тың барлық мемлекеттерінің күш-жігерін үйлестіруді талап етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Нурашев Т. 5 лет ЕАЭС: основные итоги в сфере технического регулирования //Новости Госстандарта. – 2019 - №4. – Б.6-9.
2. Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігі Техникалық реттеу және метрология комитетінің ресми сайты - URL: <https://www.gov.kz/memlexet/entities/mti-ktrm?lang=ru>
3. Назаренко В.В. Развитие системы технического регулирования в ЕАЭС: достижения и новые вызовы //Новости Госстандарта. – 2020 - №1. – Б.10-20.

БЕЗОПАСНОСТЬ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

Шнайдер А.

Студент группы С-20-2

Ерубоева Д.Ш.

Научный руководитель, старший преподаватель, магистр
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В этой статье речь идет о том, что проблема качества и безопасности пищевых продуктов является серьезной проблемой. Эти вопросы требуют многих ожиданий не только со стороны ученых - биохимиков, микробиологов, но и со стороны производителей, санитарно-эпидемиологических служб, государственных органов и потребителей. Актуальность проблемы обеспечения качества и безопасности пищевых продуктов с каждым годом возрастает, так как обеспечение безопасности пищевых продуктов и промышленных товаров является одним из основных факторов, определяющих здоровье и сохранность населения.

Ключевые слова: качества, безопасность пищевых продуктов, закон, вода, хранение, потребитель.

В целом, укрепление продовольственной безопасности является одним из основных условий обеспечения национальной безопасности, успешного развития экономики. В этой связи вопросы продовольственной безопасности для устойчивого развития страны, сохранения национальной целостности закреплены в законе «О национальной безопасности Республики Казахстан». Это означает, что продовольственная безопасность находится в центре внимания в деле укрепления нашей национальной безопасности.

Безопасность пищевой продукции является одной из проблем, которой в последние годы уделяется большое внимание в управлении страны. Расширение ассортимента и разнообразия производства пищевой продукции привело к необходимости обеспечения высокого качества и безопасности потребителей на всех стадиях производства и реализации пищевой продукции.

Основными задачами продовольственной безопасности являются: создание условий для самообеспечения продуктами питания; если население страны не обеспечивает 60-80% экологически чистых и здоровых продуктов питания, основное трудоспособное население не может покупать эти продукты по определенной цене или если стратегические запасы продовольствия исчерпаны или отсутствуют, то в стране продовольственной безопасности не будет. Для достижения этих целей важно, чтобы политика и практика охраны окружающей среды обеспечивали сохранение и улучшение окружающей среды [1].

Как правило, пищевые заболевания-это инфекционные заболевания или интоксикация, при которой бактерии, вирусы или химические вещества попадают в организм через зараженную воду или пищу.

Возбудители пищевых заболеваний могут вызывать инфекции, которые ослабляют организм, включая острую диарею или менингит. Химические вещества приводят к острому отравлению или хроническим заболеваниям, таким как рак. Пищевые заболевания могут привести к инвалидности и смерти. Опасными пищевыми продуктами являются сырая пища животных, фрукты и овощи, загрязненные фекалиями, а также сырые моллюски, содержащие морские биотоксины [2].

В обязанности производителя входит предоставление своевременной и достоверной информации о продуктах питания, чтобы потребитель мог сделать правильный выбор. Информация, предоставленная производителем, должна быть маркирована в текстовом виде или на упаковке (потребительской таре), этикетке, контрэтикетке, этикетке, листе.

Записи в тексте и маркировке на упаковке (потребительской таре), этикетке, встречной этикетке, этикетке, вкладыше производятся на государственном языке, а по требованию заказчика приложение может повторяться на иностранных языках.

Информация, указанная в тексте на упаковке (потребительской таре), этикетке, контр-этикетке, этикетке или вкладыше, не должна быть обманутой или обманутой, чтобы потребитель прямо или косвенно характеризовал качество и безопасность пищевой продукции и не ошибся в качестве другого продукта, близкого ему по внешнему виду или органолептическим показателям, или не ошибся в составе, свойствах, пищевой ценности,

природе, происхождении, и должны быть понятными, полными и правильными, чтобы не вводить в заблуждение относительно способа использования, а также других сведений.

Продукция должна соответствовать требованиям к внешнему виду, органолептическим показателям, не иметь признаков микробиологического нарушения, характерных для скоропортящихся продуктов - плесени, брожения, осадка, заветренности;

Хранение пищевых продуктов должно осуществляться при соответствующих параметрах температуры и влажности;

По истечении срока годности не допускается реализация пищевых продуктов; реализация различных продуктов (сырых, готовых) должна производиться в разных торговых точках, у разных продавцов, на разных весах.

Важной частью готового продукта является упаковка. Если он поврежден, надписи на нем размыты, размыты, невозможно определить дату выпуска и срок годности продукта, то есть велика вероятность приобретения некачественного товара, поэтому лучше его не покупать.

При отсутствии потребительской упаковки потребитель вправе получить информацию о товаре и его изготовителе из транспортной тары, которая должна храниться в торговом предприятии до окончания реализации товара [3].

Под безопасностью пищевых продуктов следует понимать отсутствие опасности для здоровья человека как с точки зрения острого негативного воздействия (пищевых отравлений и пищевых инфекций) при их использовании, так и с точки зрения опасности отдаленных последствий (канцерогенное, мутагенное и тератогенное действие). Другими словами, безопасными можно считать продукты питания, которые не оказывают вредного, неблагоприятного воздействия на здоровье нынешнего и будущих поколений.

Таким образом, в эпоху массовой «химизации» пищевого производства необходимо тщательно подходить к химической безопасности пищевых продуктов и производств. Подход к решению данной проблемы можно выразить следующим понятием:

- популяризация экологических и санитарно-гигиенических знаний среди населения;
- грамотное разъяснение средствами массовой информации основ знаний по кулинарной трансформации компонентов пищевого сырья и продукции, рациональному питанию;
- тесная взаимосвязь прикладных и фундаментальных исследований в области производства и хранения пищевых продуктов;
- привлечение постоянного и высокого внимания специалистов и общественных организаций к вопросам экологичности пищевых продуктов и их привлечение к совершенствованию законодательства в этой сфере;
- внедрение передового зарубежного опыта по контролю качества продовольственного сырья и продукции в рыночной экономике;
- создание правовой базы, способствующей заинтересованности отечественных производителей в выпуске безвредной и качественной продукции;
- широкое внедрение научных разработок в области эффективного и лечебно-профилактического питания;
- совершенствование государственной системы контроля уровня безвредности пищевого сырья и продуктов;
- разработка и внедрение высокочувствительных и экспрессивных методов определения токсикантов, в том числе химической природы;
- тщательное изучение биологической, технологической и кулинарной трансформации химических соединений, содержащихся в пищевых продуктах, а также механизма адаптации организма человека к ним [4].

Таким образом, только комплексные профилактические меры, включающие соблюдение производителем всех правил и норм, осуществление производственного контроля на всех этапах производства, контроль качества продукции, реализуемой в торговую сеть, государственный контроль и надзор, профилактические меры на уровне

потребителя, обеспечивают продовольственную безопасность и предотвращают развитие заболеваний, связанных с питанием.

Таким образом, проверка и контроль со стороны государственных органов, производственного контроля на предприятиях в обеспечении безопасности пищевых продуктов очень важны и залогом успеха является соблюдение принципов ответственности и гуманности в производстве, переработке, хранении и реализации продуктов питания. Повышение уровня жизни привело к изменению отношения потребителя к его продуктам питания. Потребители, будучи требовательными к своему питанию, стараются не только хорошо питаться, но и держаться подальше от риска для собственного здоровья и, соответственно, употреблять продукты с обеспечением безопасности.

Список литературы

1. Донченко Л.В., Надыкта В. Д. Продовольственное сырье и продовольственная безопасность. - М.: Пищевая промышленность, 2015. - 352 б.
2. Кантере В. М. Качество и безопасность пищевых продуктов. Монография. – М. - МГУУП, 2019-556 б.
3. Донченко Л. В., Надыкта В. Д. Безопасность пищевых продуктов. - М., 2015. - 525 б.
4. Щелкунов Л. Ф., Дудкин М.С., Корзун В. Н. Продовольствие и экология. - Одесса: Оптимум, 2016. – 155с.

СЕКЦИЯ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАРКЕТИНГА И ЛОГИСТИКИ В УСЛОВИЯХ
ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВ

«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛОГИСТИКИ В УСЛОВИЯХ
ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА»

Абдинова Л, Бердюгина М, Дунюшкина Д
Студентка группы Лог-20-2

Дэкарім Г.Ж

Научный руководитель: магистр., преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республики Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются текущие проблемы, с которыми сталкивается логистика. Также исследуются вопросы цифровой трансформации, в нем представлены основные современные технологии, используемые в цифровизации и цифровой трансформации, а затем представлена методология, которая оценивает степень цифровой трансформации в области логистики. Определение уровня базовой цифровизации логистических компаний осуществляется путем разработки методологической основы, которая охватывает основную классификацию информационных систем в этой области. В частности, содержание статьи выглядит следующим образом: после изучения вышеупомянутой управленческой проблемы и ее более широких последствий в статье рассматриваются 2 группы показателей: внутриорганизационные и межорганизационная цифровизация. Состояние цифровой трансформации анализируется с учетом анализа малых, средних и крупных предприятий после опроса внутри каждой компании. Результаты показывают большой потенциал для процесса цифровой трансформации в области логистики.

Ключевые слова. Логистика; стратегическое управление; цифровизация; цифровая трансформация; внутриорганизационные и межорганизационные.

Международная торговля, глобальная политика и новые технологии сталкиваются с радикальными изменениями, которые приводят к большой сложности и неопределенности. Мир судоходства, транспорта и логистики развивается в условиях растущей глобализации, которая позволила производственным процессам значительно снизить транспортные расходы и повысить эффективность со значительными выгодами для мировой экономики. В дополнение к этим макроэкономическим изменениям в мире судоходства существуют эндогенные проблемы, характеризующиеся ограниченной вместимостью трюмов, процессы горизонтальной и вертикальной интеграции, напряженность в судостроительной отрасли и усиление регулирования. Например, в портовом секторе необходимость поддержания эффективности погрузочно-разгрузочных операций и необходимость привлечения капитала для развития инфраструктуры усугубляются проблемами охраны окружающей среды и требованиями местных сообществ. Цифровая экономика изменяет транспорт, например, с целью повышения уровня эффективности, достижения большей прозрачности и отслеживаемости логистических цепочек и снижение негативных внешних факторов (например, несчастных случаев, ущерба окружающей среде и дорогам, заторов, зависимости от нефти и т.д.), возникающих в результате конкретной логистической деятельности. Использование цифровых технологий имеет решающее значение, поскольку материальный поток определяется информационным потоком, а результат во многом зависит от качества информации и ее обработки в цифровой форме. Хотя значение управления организацией всегда было высоким, в настоящее время возможности, которые технологии, обеспечивающие это управление, оцениваются как

первостепенные. Компьютерные технологии предоставили миру беспрецедентные возможности для сбора, обработки, хранения и обмена данными и информацией. Теперь можно обмениваться огромными объемами цифровых данных между всеми частями мира в режиме реального времени. В результате было создано несколько предпосылок для эффективного перемещения материальных потоков в цепочке поставок. Не случайно, что в настоящее время мы являемся свидетелями существования ранее немыслимых организационных объединений, которые определяются как виртуальные компании, работающие полностью в виртуальной среде.

Цифровизацию логистики можно рассматривать в двух направлениях – цифровизация внутри организации и цифровизация в цепочке поставок. Общий подход межорганизационного и внутриорганизационного фокуса может быть использован для исследования влияния стратегии и логистики на производительность.

Цифровизация внутри организации - это процесс преобразования традиционной деятельности в ИТ в деятельность, осуществляемую или поддерживаемую компьютерами, компьютерными сетями, программными средствами любого рода и мобильной связью. Цифровизация внутри организации включает в себя не только внедрение компьютеров, сетей и программного обеспечения внутри организации, но и оцифровку материальных потоков с помощью оцифровку контроля и обратной связи этих товаров / вещей с помощью датчиков или мобильных сетей, автоматический сбор данных о движущихся объектах / вещах с помощью автоматических идентификаций и сбор данных).

Цифровизация в цепочке поставок - это цифровизация всех ее этапов (всех организаций и видов деятельности) и цифровизация взаимодействия между этапами. В дополнение к этим двум есть возможность анализа всей цепочки поставок с помощью аналитических программ (бизнес-аналитики), включая инструменты искусственного интеллекта. Вспомогательные средства, Auto-ID (идентификация транспортных средств), ADC (Автоматический сбор данных), системы GPS и т.д. Облачные вычисления - это еще одна крупная и уже зрелая цифровая технология, интегрирующая и поддерживающая сложность управления цепочками поставок. Есть несколько хороших примеров того, как цифровая трансформация может принести пользу и ускорить работу различных организаций.

Одной из хороших иллюстраций является ускорение поставок в области транспорта/логистики. В конце 2017 года Amazon запустила свое приложение для грузоперевозок под названием Relay, предназначенное для того, чтобы сделать поездки на склады Amazon более быстрыми и эффективными. Водители вводят информацию о грузе в приложение до прибытия в пункт назначения. После ввода информации о грузе в приложение они получают QR-код, который используется на въездных воротах. Таким образом, выполняется предварительная регистрация, что ускоряет процесс. Появляется лучшая видимость в отношении текущего местоположения поставок, и склад может лучше подготовиться к прибытию. Одними из самых больших проблем в секторе логистики/транспорта, куда инвестируются сотни миллионов долларов, являются фактор доверия и масштабируемость .

Внутриорганизационная цифровизация - цифровизация управления транспортом. Транспорт является основным видом логистической деятельности, который также связан со значительными затратами. Поэтому его характеристики очень показательны для всей логистической системы, а также для организации в целом.

Существует низкий уровень использования возможностей современных информационных систем и технологий. Потенциал автоматизации и робототехники крайне низок, что неадекватно сегодняшним конкурентным условиям и требует срочных мер в этом направлении. Существуют и другие проблемы, а именно низкие рейтинги электронного обмена данными для связи, сокращение человеческого труда, функционирование с низким вмешательством человека и т.д. Существует также низкий балл за необходимость улучшения – всего 3,4. Это показывает, что существует

значительный потенциал для обучения по этой теме. Уровень знаний по этим проблемам довольно низок.

Межорганизационная цифровизация – SRM. Управление отношениями с поставщиками также является очень важным аспектом любого бизнеса, и в логистике в частности. Цифровизация в такого рода отношениях присутствует в более широком масштабе в таких видах деятельности, как работа с документами, ведение базы данных поставщиков и общение со складами, поставщиками и курьерами. Наименее часто используются переговоры и онлайн-аукционы. В целом, есть много возможностей для улучшения даже в самых традиционных аспектах. Цифровая трансформация с поставщиками может быть значительно улучшена, и это поможет и увеличит возможности и динамику использования альтернативных поставщиков, тем самым – облегчит деловую политику и практику логистической компании

В статье рассмотрены проблемы, пути решения проблем и их применение в условиях цифровизации общества. Мы подняли такие темы, как «Насколько цифровизировано сегодня предприятие?», «Какие инструменты и технологии сегодня используются в компаниях в сфере логистики?». Вопросы касаются процесса цифровизации внутри организации и цифровизации цепочки поставок. В нашей работе делается вывод о том, что процесс цифровой трансформации имеет большой потенциал. Мы также видим, что существует огромная потребность в образовательных мероприятиях по современным ИТ-парадигмам, таким как Интернет вещей, цифровые устройства, технологии и подходы к цифровой трансформации. Это справедливо не только для области логистики и цепочки поставок, но и для большинства других сфер бизнеса, так как одной из причин отсутствия их внедрения является непонимание преимуществ этих технологий. Некоторые предприятия описывают, как их текущая бизнес-модель может стать более цифровой, но по существу останется прежней, в то время как другие описывают, как они будут использовать новые цифровые бизнес-модели, чтобы добавить преимущества в свой существующий портфель. Цифровая трансформация бизнеса может преследовать обе эти цели. Вот почему в этом исследовании представлены две дополняющие друг друга системы ключевых показателей эффективности, которые отвечают на вопросы, которые высшему руководству придется учитывать при цифровой трансформации бизнеса.

ҚР КӨЛІК КЕШЕНІН ДАМУЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ

Бакирова А.Е. –

Лог-21-1к тобының студенті

Қоңыртаева Қ.Б.

Ғылыми жетекші: магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақаланың өзектілігі логистикалық кешеннің дамуына негізделген.

Түйінді сөздер: логистика, инфрақұрылым, пункт, транспорт, маршрут.

Логистикалық кешеннің дамуы көліктің барлық түрлеріндегі жолаушылар ағыны мен жүк ағыны көлемінің өсуіне қарағанда жылдам дамуы тиіс. Көлік-логистика кешенін құру сияқты жаһандық міндетті шешу үшін жалпы бағыттар бойынша біріктіруге болатын міндеттердің әсерлі көлемін шешу керек:

- транзиттік әлеуетті тиімді пайдалану;
- басқару және мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру;
- технологиялар мен ғылымды дамыту;
- инфрақұрылымды дамыту;
- отандық кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу, импорттық, экспорттық, тасымалдау

шығындарын азайту;

- қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- жаңа кадрларды даярлау, ескілерін қайта даярлау;
- мультимодальдық тасымалдарды енгізу.

Транзиттік әлеуетті тиімді пайдалану

Стратегиялық басымдық транзиттік тасымалдарды жүзеге асыру үшін құқықтық режимдер мен қолайлы жағдайлар жасау болып табылады.

Осыған байланысты халықаралық шарттық келісімдер, ЕО - Қытай, Солтүстік-Оңтүстік және Транс-Каспий маршруты негізгі бағыттары бойынша көлік дәліздерінің трансконтиненталдық жүйесін қалыптастыруға ҚР қатысуы көзделеді және жасалады [1].

ҚР КЛК дамыту бойынша ұзақ мерзімді стратегияны әзірлеу көлік инфрақұрылымының жаңа объектілерін, бірінші кезекте трансконтиненталдық маршруттар үшін тартымды дамыған көлік дәліздерінде жаңғырту мен қалыптастыруға портфельдік, тікелей және мемлекеттік инвестицияларды көздеуі тиіс.

Сондай-ақ жүктерді өңдеуді жеделдетуге, қызмет көрсетуге бағытталған технологияларды енгізу қажет, бұл Кеден пункттеріндегі тексеріп қарау санын қысқартуға мүмкіндік береді.

Контейнерлер айналымын кедендік реттеудің құқық қолдану практикасында операторларға қазақстандық заңнамаға тиісті норманы енгізе отырып, кедендік баждар мен салықтарды төлеу туралы КАРНЕТАТА кітапшасын ресімдеместен еркін нысанда толтырылған жазбаша міндеттемелерді ұсыну мүмкіндігін регламенттейтін уақытша әкелу туралы Конвенцияның (Стамбул, 1990 ж.) ережелерін іске асыруды қамтамасыз ету қажет. Қазақстан аумағында декларациясыз контейнерлердің болу мерзімін едәуір ұзарту қажет [2].

Басқару және мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру

Бұл бағыт жоспарлаудың стратегиялық жедел және мақсатты жүйесін құруды, Көлік логистикасы кешенінің дамуы мен жұмыс істеуінің құқықтық базасын жетілдіруді талап етеді. Тарифтік реттеу мен кеден режимінің сапасын арттыру, көліктік бақылау мәселелері бойынша жергілікті және орталық атқарушы органдардың өкілеттіктерін шектеу, кадрлар даярлау жүйесін жақсарту, ҒЗТКЖ-ны қаржыландыру.

Отандық кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу, импорттық, экспорттық, тасымалдардағы шығындарды төмендету

Бұл бағыт Көлік қызметтерінің ашық бәсекелестігі бар нарық құруды қамтиды, бұл жолаушылар мен жүк тасымалдарының сапасын арттыруға алып келеді. Өңірлерде көлік-логистика орталықтарын құру және транзиттік, халықаралық тасымалдарға қызмет көрсету үшін ҚР өңірлерінде терминалдық кешенді тораптарды құру маңызды міндет болып табылады.

Ұлттық көлік компанияларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін кредиттеуді және субсидиялауды қоса алғанда, мемлекеттік қаржыландыру талап етіледі.

Көлік саласында шағын және орта бизнесті дамытуға көзделген қаражатты бағыттау орынды болып көрінеді.

КЛК-ның Кәсіпкерлік қызметін дамыту үшін жағдай жасау жөніндегі озық елдердің тәжірибесін зерделеу керек.

Тұр дамытуға жүйесін саморегулирующих ұйымдардың көлік.

ҚР КЛК дамыту және басқа да бағыттар бойынша ауқымды жұмыстар атқарылады [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Кайыргалиева М. Г. Перспективы развития международных перевозок в Республике Казахстан (на примере железнодорожного транспорта). Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. - Алматы: Казахская академия транспорта и коммуникаций им. М. Тынышпаева, 2007.

2. Программа поэтапной либерализации выполнения перевозчиками, зарегистрированными на территории одного из государств членов Евразийского

экономического союза, автомобильных перевозок грузов между пунктами, расположенными на территории другого государства члена Евразийского экономического союза, на период с 2016 по 2025 годы, утвержденная Решением Высшего Евразийского экономического совета от 8 мая 2015 г. № 213.

3. Интернет-ресурс kazlogistics.kz

ТЕНДЕНЦИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19

Жумабаев Арман,
студент 3 курса
Есымханова З.К.

Научный руководитель: к.э.н., профессор
Университет «Туран-Астана», г.Нур-Султан

Аннотация. для обеспечения дальнейшего роста транспортно-логистической отрасли требуется внедрение транспортной системы, которая бы содействовала увеличению транзитного потенциала путем управления транспортными средствами, усилению безопасности на транспорте путем оперативной обработки информации и выработки оптимальных и рациональных решений и управляющих воздействий.

Ключевые слова. нурлы жол, шелковый путь, железнодорожный транспорт, логистика.

Современный Казахстан является страной с высокой протяженностью различных транспортных сетей (железнодорожных путей сообщения, широкая сеть автомагистралей, водных сообщений, имеется морской порт, есть трубопроводные пути и прочее). Следует отметить также, что исторически по территории нынешнего Казахстана проходила дорога Великого Шелкового пути.

В Казахстане в рамках возрождения Великого Шелкового пути происходит процесс трансформации сухопутных путей сообщения, большую роль в этом играет инфраструктура транспортно-логистической сферы страны. Выгодное географическое положение Казахстана, расположенной между Европой и Азией, также положительно сказывается на развитии транспортно-логистической отрасли страны и создания современных приграничных транспортно-логистических комплексов («Хоргос», «Курык» и другие).

Следовательно, важным в этой связи выступает проводимая государством эффективная инновационная политика, направленная на дальнейшее развитие инновационной деятельности транспортно-логистической сферы экономики Казахстана, базирующаяся на взаимовыгодном сотрудничестве между государственными органами и субъектами частного предпринимательства.

В Послании Президента Казахстана от 1 сентября 2021 года определено: «...Для усиления «внутренней связанности» страны предстоит завершить все начатые проекты по транспортной инфраструктуре. В рамках государственной программы «Нурлы жол» формируется единая транспортная сеть, соединяющая центр с регионами...» [1]

Действующая Государственная программа инфраструктурного развития «Нурлы жол» на 2020 – 2025 годы направлена на дальнейшее развитие инфраструктуры транспортной отрасли государства. Для реализации основных направлений данной программы ведется активная работа по расширению пропускной способности магистральной железнодорожной сети, реализации автодорожных проектов, созданию необходимой логистической инфраструктуры трансконтинентальных маршрутов и др.. Это способствует тому, что Казахстан как участник мировой экономики будет вносить весомый вклад в

развитие евразийского транспортного пространства, формирование глобальной инфраструктурной интеграции, создания выгодных условий для международного транзита[2].

В Казахстане основные проекты уже успешно реализуются в сфере строительства транспортной инфраструктуры. В этой связи роль государства состоит в обеспечении сбалансированности интересов субъектов частного предпринимательства с общенациональными принципами, как в краткосрочном периоде, так и в долгосрочной перспективе.

Важным в дальнейшем инновационном развитии транспортно-логистического комплекса Казахстан являются процессы цифровизации, происходящие в экономике и в целом в обществе нашей страны. Так, в принятой в 2017 году Государственной программе «Цифровой Казахстан» в разделе 3.1. «Цифровые преобразования в отраслях экономики» в пункте «Цифровизация транспорта и логистики» подчеркивается, что «...Опыт зарубежных стран демонстрирует, что увеличения грузопотока можно достичь, в том числе за счет оптимизации бумажного документооборота, применяя международный стандарт "E-freight", в процессе грузовых авиаперевозок, а также развития мультимодальных перевозок...» [3].

В настоящее время в Казахстане большинство проектов реализуется в сфере строительства транспортной инфраструктуры в соответствии вышеуказанных направлений. [4-5]

Следует отметить то, что отрасли транспорта нашей страны практически состоят почти из всех существующих видов транспорта в мире. Перечислим основные виды транспорта в нашей стране:

- железнодорожный транспорт;
- автомобильный транспорт;
- автомобильный и городской электрический транспорт;
- трубопроводный транспорт;
- воздушный транспорт;
- внутренний водный транспорт;
- морской транспорт[4, 5]

Железнодорожный транспорт в Казахстане является ведущим видом транспорта по многим показателям, в частности: по протяженности, по объемам перевезенных грузов, багажа, грузобагажа, грузооборота и пассажирооборота. Это связано и с географическим положением страны, протяженностью расстояний внутри регионов Казахстана, наличие обходных территорий и другое[6].

В Казахстане ведущую роль в транспортно-логистической сфере играет Национальная компания АО «Казахстан ТемірЖолы» (КТЖ), являясь лидером в системе железнодорожного транспорта страны и важным игроком на глобальном логистическом рынке.

В этой связи, рассмотрим основные показатели по данному виду железнодорожного транспорта в стране за последние пять лет.

Из данных таблицы 1 видно, что в целом динамика основных показателей железнодорожного транспорта нашей страны в 2016-2019 годы имеет положительную тенденцию. Так, за последние годы увеличиваются объемы перевезенных грузов, багажа, грузобагажа и грузооборот. С 2016 по 2019 годы объемы перевезенных грузов, багажа, грузобагажа имели не одинаковые темпы роста, то снижались, то росли. Такие же тенденции наблюдались по объемам грузооборота.

Таблица 1- Динамика основных показателей железнодорожного транспорта РК в 2016-2020 гг.

Показатели	2016	2017	2018	2019	2020
------------	------	------	------	------	------

Перевезено грузов, багажа, грузобагажа, млн. тонн	338,9	387,2	397,9	397,0	402,3
Грузооборот, млн. ткм	239,0	266,6	283,3	286,7	299,2
Перевезено пассажиров, млн. человек	23,1	22,9	23,1	22,4	13,2
Пассажиروоборот, млн. пкм	17 913,9	18 222,2	18 562,2	17 721	9 163,3
Источник: составлено по официальным данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан - https://stat.gov.kz/ [7]					

Введенные в 2020 году ограничительные меры, связанных с пандемией Covid-19, отрицательно отразились на показателях железнодорожного транспорта, так произошло снижение объема перевезенных пассажиров на 9,2 млн. человек и составила в 2021 году 13,2 млн. человек, тогда как в 2019 году он составлял - 22,4 млн. человек [7]. Соответственно, такое снижение наблюдается по показателю пассажирооборота на 8557,7 млн. пкм. В текущем 2021 году данные показатели имеют тенденцию к повышению по сравнению с отчетным годом.

Вышеуказанные проблемы отрасли произошли от ограничительных мер, связанных с пандемией Covid-19. Необходимо принять меры борьбы с последствиями пандемии Covid-19 для поддержки отрасли. Вместе с тем, в уполномоченные государственные органы страны реализует пакет антикризисных мер, который включает в себя поддержку транспортной отрасли.

На рисунке 1 наглядно показана динамика пассажирооборота железнодорожного транспорта РК в 2016-2020 гг., в млн. пкм.

В настоящее время, благодаря принимаемым мерам транспортно-логистическая сфера нашей страны становится мощной движущей силой, реальным катализатором развития национальной экономики, занимает одно из ведущих мест в организации мультимодальных транспортных перевозок на сухопутной части евразийского пространства [7, 8].

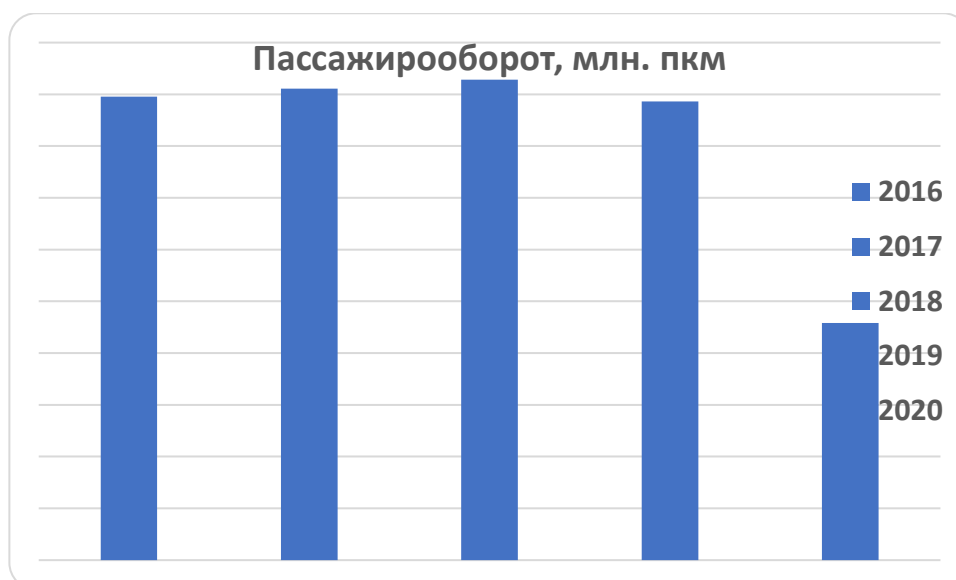

Рисунок 1. Динамика пассажирооборота железнодорожного транспорта РК в 2016-2020 гг., в млн. пкм

Источник: составлено по официальным данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан - <https://stat.gov.kz/> [7]

Одной из важных задач политики государства в сфере инновационной деятельности является формирование инновационной инфраструктуры, состоящей из специализированных субъектов инновационной деятельности разных уровней. В связи с этим, что имеющаяся инновационная активность в транспортно-логистической сфере Казахстана, не может развиваться без таких новых объектов инновационной инфраструктуры, как транспортно-логистических комплексов, логистических хабов, высокотехнологичных терминалов и прочего [6, 8].

Таким образом, для обеспечения дальнейшего роста транспортно-логистической отрасли требуется внедрение транспортной системы, которая бы содействовала увеличению транзитного потенциала путем управления транспортными средствами, усилению безопасности на транспорте путем оперативной обработки информации и выработки оптимальных и рациональных решений и управляющих воздействий.

На основе проведенного научного исследования развития транспортно-логистической сфере Казахстана выявлено:

1. Анализ современного состояния и роли транспортно-логистической сферы в экономике Казахстана показывает, что объемы ее основных показателей значительно росли до периода пандемии.

2. Развитие инновационной деятельности в транспортно-логистической отрасли страны осуществляется системно, по определенным приоритетным направлениям.

4. Внедрение транспортной системы, будет содействовать росту транзитного потенциала путем управления транспортными средствами.

5. Необходимо усилить систему безопасности на транспорте путем оперативной обработки информации и др. [2, 8].

Таким образом, в настоящее время многие страны все больше отдают приоритет инновационному развитию, так как увеличивается значение формирования конкурентоспособных секторов. В рамках четвертой промышленной революции в Казахстане происходит сбалансировать развития приоритетных направлений и отраслей экономики в целом, в том числе и в транспортно-логистической сфере.

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы - прочная основа процветания страны» от 1 сентября 2021 года. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>.
2. Об утверждении Государственной программы инфраструктурного развития "Нұрлы жол" на 2020 – 2025 годы, Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1055 (дата обращения: 20.09.2021г.). <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055>.
3. Государственная программа «Цифровой Казахстан», Утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827.
4. Логистика – новые принципы управления издержками. /Коллективная монография. Под. ред. профессора Мезенцевой Т.М. М. Изд-во Фин. Университет. 2020г.
5. Instruments of Public Private Partnership as a Factor of Innovative Development of the Transport and Logistics Complex. <https://www.abacademies.org/articles/instruments-of-public-private-partnership-as-a-factor-of-innovative-development-of-the-transport-and-logistics-complex-11962.html>.
6. Ельжасова Г. ктж: Главный вектор – работа на опережение. // *Nationaleconomy*. №1 (1), 2015г. С.18-21.
7. Сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан - <https://stat.gov.kz/>.
8. Официальный сайт Союза транспортников Казахстана «kazlogistics». <https://kazlogistics.kz/ru>.

ЦИФРОВЫЕ РЕШЕНИЯ В СФЕРЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПЕРЕВОЗОК

Зубова Анастасия

Студентка группы Лог-18-2

Дәкәрім Г.Қ

Научный руководитель: магистр., преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республики Казахстан

Аннотация. Внедрение цифровизации в транспорт и логистику будет способствовать повышению качества услуг и откроет новые возможности для развития.

Ключевые слова. Big Data, транспорт, пандемия, автоматизация и роботизация процессов.

Ежегодно мировые события, глобальные проблемы и необходимость развития систем диктуют странам направления для дальнейшего развития транспорта и логистики. Анализ показывает, что есть ряд направлений, которые необходимо внедрять и развивать. Основным из них является цифровизация транспорта и логистики, а именно внедрение IT элементов, Blockchain, Big Data и Supply chain management, автоматизация и роботизация процессов на предприятии. Эти тренды напрямую будут способствовать изменению торгово-транзитного потенциала и увеличению конкурентоспособности страны. Они упрощают задачи по управлению и безопасности активов, оптимизируют некоторые процессы, сокращают бумажную работу и минимизируют расходы [1].

Внедрение цифровизации в транспорт и логистику будет способствовать повышению качества услуг и откроет новые возможности для развития. Сегодня перед Казахстаном стоит задача до 2024 года подняться на 55 место в рейтинге Индекса эффективности

логистики (LPI), в котором немаловажную роль играет внедрение новых технологий и цифровых решений в транспорт и логистику.

Основная задача, которую призвана решить цифровизация сектора – увеличение объема транзитных грузоперевозок за счет сокращения времени в пути, что позволит существенно увеличить объем транзита в железнодорожном секторе по всем направлениям из Китая через Казахстан – в Европу, Турцию и Иран [2].

Основной эффект будет получен как за счет перехода на электронный документооборот, так и благодаря внедрению интеллектуальной транспортной системы, которая позволит увеличить объем грузоперевозок за счет обеспечения качественной и безопасной дорожной инфраструктуры между регионами Казахстана и международном сообщении. Интеллектуальная транспортная система объединит функции видеонаблюдения, управления дорожным движением, оповещения водителей о погодных условиях и электронной оплаты транспортных услуг [3].

Пандемия привела к большим потерям транспортно-логистической отрасли, вместе с тем, выявила перспективные направления для дальнейшего развития отрасли. Для упрощения и сокращения времени перехода границ при перевозке груза планируется оцифровка бланков разрешений на международные перевозки.

Программы SafeTIR и TIR-EPD созданы для уменьшения риска недоставки грузов и сокращения числа претензий таможенных органов при использовании процедуры международных перевозок (МДП), а также для получения таможенными органами предварительной информации по перевозимым грузам.

Обе системы – Safe TIR и TIR-EPD– являются базой для полной компьютеризации системы МДП, переход на безбумажные технологии.

SafeTIR в реальном времени» упрощает перевозки МДП и повышает их безопасность.

Целью «SafeTIR в реальном времени» является обеспечение передачи электронной информации о прекращении операции МДП гарантийной цепи. Этот инструмент также позволяет Таможенным Службам улучшить управление рисками.

SafeTIR в реальном времени:

- Эффективный инструмент управления рисками
- Автоматической проверки действительности книжки МДП
- Автоматический обмен данными SafeTIR
- Облегчает процедуру сверки данных SafeTIR
- Повышает надежность и безопасность

Модули RTS

С RTS данные SafeTIR автоматически отправляются в МСАТ, как только Таможенные органы подтверждают прекращение операции МДП. Контроль статуса книжек МДП.

RTS, интегрированная в таможенную систему, дает возможность таможенным работникам получать информацию в реальном времени о статусе книжки МДП. Благодаря RTS Таможенные органы могут быть уверены в надежности и безопасности перевозки МДП.

Автоматизация сверки данных SafeTIR

Процедура сверки данных SafeTIR требуется в случае расхождения или отсутствия данных SafeTIR. Благодаря электронному обмену данными SafeTIR, который обеспечивается системой RTS, процедура сверки данных становится быстрее, проще и надежнее.

Преимущества для Таможенных Служб:

- Автоматизация таможенных операций, связанных с МДП
- Повышение пропускной способности на таможенных переходах
- Повышение эффективности сбора таможенных пошлин
- Незамедлительные меры в случае нарушений

Технология «SafeTIR в реальном времени» подразумевает безопасную интеграцию небольшого программного модуля в существующую таможенную информационную

систему для обеспечения обмена информацией между МСАТ и Таможенным органом по соответствующим процедурам МДП. Для получения доступа к услугам МСАТ, программа-клиент SafeTIR должна быть разработана в соответствии со спецификацией «SafeTIR в реальном времени» и таможенной информационной системой. Разработка и интеграция программы-клиента могут быть выполнены ИТ-специалистами таможенных органов или доверены стороннему партнеру, одобренному Таможней.

Ни МСАТ, ни любая другая сторона не будут иметь никакого доступа к базе данных Таможни. Клиент SafeTIR будет отправлять и получать закодированные сообщения, касающиеся только операций МДП.

На рисунке 3.4 представлена схеманиже, где показан обмен данными между МСАТ и Таможенной информационной системой. Обе системы являются полностью независимыми, а обмен данными осуществляется через безопасное соединение (HTTPS, VPN, и т.п.).

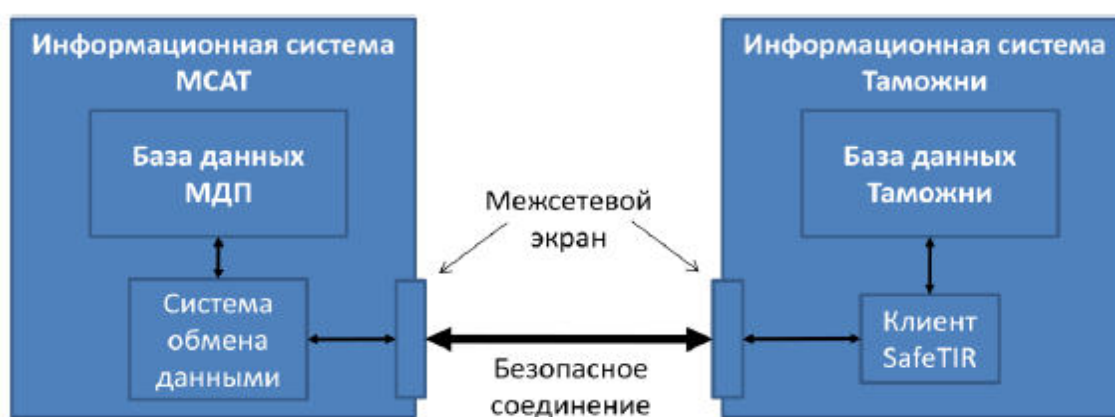

Рисунок 1 – Схема обмена данными между МСАТ и Таможенной информационной системой

Опыт внедрения технологии «SafeTIR в реальном времени» во многих странах показывает, что это быстрый, простой и недорогой проект.

Предварительное информирование повышает надежность и упрощает перевозки по системе МДП. Используя TIR-EPD, перевозчики могут бесплатно передать электронную предварительную информацию в таможенные органы разных стран до прибытия самого транспорта. С TIR-EPD таможенные органы могут быть уверены, что предварительная информация была предоставлена авторизованным перевозчиком и что книжка МДП действительна.

Дополнительные преимущества системы МДП в области управления рисками

Наличие данной технологии в рамках системы МДП, предоставляет дополнительные преимущества для таможенных органов государств-членов Таможенного союза по сравнению с использованием процедуры таможенного транзита и мер обеспечения Таможенного союза.

Повышению эффективности системы МДП, ее компьютерной безопасности способствуют также предварительное электронное декларирование TIR-EPD, которое позволяет держателям книжек МДП направлять информацию по перевозке МДП представлено на рисунке 3.5, а таможенным органам применять меры управления рисками задолго до прибытия транспортного средства на таможню. Использование этого приложения в режиме онлайн является бесплатным для держателей книжек МДП и соответственно дает возможность перевозчику экономить время, деньги и без вмешательства третьих лиц напрямую отправлять в нужное место.

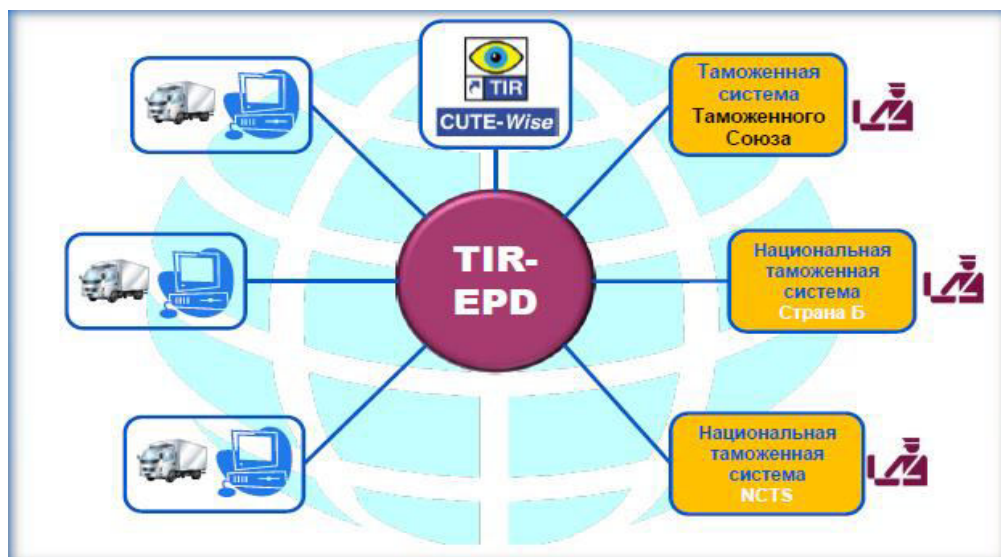

Рисунок 2 - TIR-EPD обеспечивает связь между Бизнесом и Таможней во всем мире

В современном мире международная торговля старается соответствовать требованиям, встающим в свете двух тенденций: с одной стороны, длинные и сложные цепочки поставок приводят к постоянно растущим объемам транзитных перевозок; с другой стороны, необходимость обеспечения полной безопасности перевозок требует современных методов обмена информацией между участниками процесса международной торговли. TIR-EPD Концепция Единого Окна для МДП представлена на рисунке 3.

Преимущества TIR-EPD для бизнеса:

- Бесплатная услуга- нет необходимости обращаться за помощью к брокеру;
- Упрощенные и ускоренные процедуры перехода границ;
- Гарантированная конфиденциальность коммерческой информации;
- Концепция «единого окна» ЭПД - посылается одновременно во все страны;
- Пользовательский интерфейс доступен на 15 языках;
- Пользовательский интерфейс одинаков для всех стран и привычен;
- Доступно через интернет в любой точке мира.

Рисунок 3- TIR-EPD Концепция Единого Окна для МДП

Международный союз автомобильного транспорта, защищающий интересы отрасли автомобильного транспорта, разработал приложение TIR-EPD – инструмент для предоставления предварительной информации о грузе таможенным органам, который

удовлетворяет насущным потребностям как таможенных органов, так и транспортных операторов. Приложение TIR-EPD, которое является выгодной альтернативой брокерским услугам, позволяет транспортным операторам экономить время и деньги, и одновременно обеспечивает безопасность перевозок, тем самым упрощая прохождение грузопотока [4].

Цифровая трансформация позволит внедрить клиентоориентированный подход в транспортно-логистическом комплексе Казахстана через содействие и развитие интегрированных транспортных сервисов для пассажиров (сервис «мобильность как услуга») и грузоотправителей (сервис «груз как услуга»), цифровизацию деятельности центральных и местных государственных органов в транспортной отрасли, что повысит удобство для потребителей транспортных услуг, внедрение интеллектуальных транспортных средств (ИТС) на всех видах транспорта. ИТС включает систему информирования потребителей транспортных услуг [5].

В рамках этих направлений будет обеспечено повышение качества транспортных услуг для потребителей, интеграция обратной связи потребителей через цифровые сервисы, своевременное информирование о ситуации в транспортной отрасли.

Список использованной литературы

1. <http://www.kazlogistics.kz/ru/news/new/813>
2. Гагарина Л.Г. Взаимодействие транспорта и региональных структур (экономико-географический аспект). Учебное пособие по экономической географии транспорта для студентов ВУЗов. М., 2017.
3. Назаренко В.М., Назаренко К.С. Транспортное обеспечение внешнеэкономической деятельности. - М.: ЮНИТИ, 2015.
4. Сайт International Road Transport Union (IRU).
5. МДП: настоящее и будущее транзита. // Международные автомобильные перевозки. 2013. № 5.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАРКЕТИНГА И ЛОГИСТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА.

Кадырова А, Карпеченко М

студенты группы Лог-20-2

Дәкәрім Г.Қ

Научный руководитель, магистр, преподаватель.

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республики Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена сокращение расходов на перевозку грузов, в данном случае поможет внедрение технологии «Интернета вещей».

Ключевые слова: Пандемия, роботизация внутрискладской логистики, цепочка поставок, груз, безопасность, доставка.

Для современного, динамично развивающегося мира характерно использование информационных технологий и цифровизация всех видов деятельности, логистика не стала исключением. В этой сфере важны скорость и быстрая реакция со стороны всех подразделений, именно поэтому цифровизация особенно актуальна для логистики.

Последствия пандемии по-прежнему остаются причиной сбоев в глобальных логистических цепочках и заторов в портах.

Нарушения в цепочках поставок приводят к смене локализации производств, переносу производственных активностей ближе к местам потребления, сокращению цепочек поставок, их переориентации на внутренние рынки.

Нарушения цепочек поставок также привели к повышенному спросу клиентов на

устойчивость и безопасность доставки, прозрачность и видимость процесса доставки. Что в свою очередь простимулировало инвестиции в технологии по обеспечению такой видимости – GPS tracking, Visibility.

По нашему мнению, данные факторы будут продолжать влиять на торговлю и замедлять восстановление экономики в краткосрочной перспективе и, как следствие, будут оказывать давление на глобальный рост экспедирования грузов.

Рассмотрим 3 главные проблемы логистики в нынешних условиях цифровизации.

1. Дефицит и критичное для бизнеса удорожание ключевых ресурсов.

В 2021 году остро встала проблема дефицита линейного персонала на складах, транспорта, складских мощностей и технологий. Следствием этого стало повышение цен на основные логистические ресурсы.

Решением такой проблемы может стать - роботизация внутрискладской логистики. Автоматизированный процесс преобладает над ручным трудом по двум основным показателям: производительность и точность.

При ручном труде конечная производительность сильно зависит и от количества людей, занятых в процессе, и от их квалификации.

Второй показатель — точность: количество ошибок, которое делают люди, обрабатывая посылки руками и собирая заказы вручную, в разы выше, чем при автоматизированной обработке. Инициаторами полной автоматизации складских процессов должны быть крупные компании, так как роботизация позволяет получить быструю и заметную выгоду только при крупных масштабах.

2. Увеличение стоимости обработки заказов в e-commerce.

Не менее болезненной проблемой в логистике стало повышение цен на обработку заказов в e-commerce у ритейлеров и дистрибьюторов при работе с маркетплейсами.

Причина — повышенная трудоемкость процессов. Не все компании готовы трудиться себе в убыток по началу, чтобы потом завоевать место на обширном онлайн-рынке.

К решению этой проблемы можно подойти путем дигитализации (цифровой трансформации, автоматизации и аналитики). Онлайн присутствие компании помогает вести бизнес даже в условиях карантинных ограничений и автоматизировать множество внутренних процессов. Интеграции информационных систем с клиентами и поставщиками позволяет сделать процесс оказания услуг более прозрачным, быстрым, эффективным и качественным.

3. Увеличение сроков поставок

На рынке сложилась ситуация, когда склады заполнены товаром, но спрос на них падает, в результате чего продукция не продается, и возникает нехватка складских помещений.

Становится все более ясной необходимость более глубокой автоматизации процессов управления. Для борьбы с увеличением сроков поставок необходимо повышать открытость и прозрачность в цепях поставок, поскольку это является залогом конкурентоспособности компании, а также делиться прогнозами со своими поставщиками, чтобы выстроить с ними доверительные отношения.

Решить проблему позволяет автоматизация процесса контроля запасов в рамках всей цепочки поставок.

Основные тренды в логистике с инновационными технологиями: когнитивные технологии, интернет вещей, облачные технологии, машинное обучение, блокчейн, беспилотный транспорт.

Проблема беспилотного транспорта особенно актуальна, так как данная технология существует, но повсеместно до сих пор не применяется в силу того, что имеет ряд недостатков и недоработок. Таким образом, если данная технология будет развиваться, то это приведет к сокращению времени выполнения логистического цикла, повысится качество поставки, произойдет дифференциация логистического сервиса, сформируются

новые источники дохода и вырастет объем продаж, также это приведет к оптимизации затрат и повышению безопасности логистического процесса.

Еще одна проблема в сфере логистики — это сокращение расходов на перевозку грузов, в данном случае поможет внедрение технологии «Интернета вещей». Это система, в которой различные устройства объединены в общую сеть и находятся в взаимодействии друг с другом. Благодаря данной технологии снижается количество дорожно-транспортных происшествий, а также увеличиваются экологические показатели. Функция контроля трафика поможет повысить качество оказываемых услуг, так как система сама настраивает оптимальный график работы транспорта. Проблема безопасности также решается внедрением данной технологии, например она может спрогнозировать отказ оборудования и таким образом снизить риски.

«ЦИФРЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН» АЯСЫНДАҒЫ КӨЛІК ЛОГИСТИКАСЫ

Какимашов А

Лог-21-1к, тобының студенті

Қоңыртаева Қ.Б.

Ғылыми жетекші : магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қарағанды қ.,

Аннотация. Бұл мақаланың өзектілігі логистикаға байланысты білікті мамандардың жоқтығынан бұл сала әлі де жетік дамымады. Бірақ бұл сала бізге кеш ғана келгенмен, үлкен даму мен серпелістер жоқ емес.

Түйінді сөздер: логистика, инвестиция, экспедитор, фирма, маман.

Логистика дегеніміз-әр түрлі зауыттар мен фирмалар шығарған тауарларды, бірінші аймақтан екінші аймаққа, ең жақсы сапада, қажетті көлемде, дәл уақытылы, белгіленген жерге, барынша минималды шығындармен нақты тұтынушыға жеткізумен айналысатын сала. Бұл салаға әуе, темір жол, жеңіл және ауыр көліктер мен кеме, құбыр көліктер қызметтері кіреді. Осы салада атқарылатын қызметтер - тасымалдау, мүліктеу, қоймалау, қаптамалау және қауіпсіздік сияқты құраушылар бірлесуін қамтиды. [1]

Қазақстан өз тәуелсізін алғаннан кейін мемлекетте отандық та шетелдік те логистика болмаған. Болғанмен нағыз логистика емес кішігірім экспедиторлық мекемелер болған. Себебі логистика сөзін де білмеді десек те болады. Қазақстанда логистика 2000 жылдардан бастап қызығушылық танытылып, зерттеліп, меңгеріліп басқа мемлекеттермен тәжірибе алмаса бастады. Оған себеп болған КСРО-дан бөлініп шыққаннан кейін мемлекеттің ел өндірісі мен өнеркәсіпті дамыту үшін мемлекетіміз басқа мемлекеттердің тауарларын құшақ жая қарсы ала бастады. Оған көрші мемлекеттерден басқа шет елдерден де тауарлар келе бастады. Сонымен қатар мамандар келді, олар көп инвестиция беру арқылы Қазақстанда өз меншікті кәсіптерін ашып, жұмыс жасай бастады. Солардың қатарында логистикалық компаниялар да бар болаған. Содан бері логистика мамандығы елімізде орнын тапты.

Алайда логистикаға байланысты білікті мамандардың жоқтығынан бұл сала әлі де жетік дамымады. Бірақ бұл сала бізге кеш ғана келгенмен, үлкен даму мен серпелістер жоқ емес. Мысалға алатын болсақ Батыс Еуропа-Батыс Қытай халықаралық дәлізі мен 2017 жылы еліміздің астанасында өткен ЭКСПО-2017 жобасы осы саланы дамыту негізінде жүзеге асыру үшін ұйымдастырылған еді. Сондай-ақ Қазақстанда көлік логистикасы 3 бағытты дамыту үстінде. [3]

Шығыс-Батыс дәлізі өзінің маңыздылығына байланысты бірінші бағытқа жатады. Бұл дәліздің басты мақсаты Қытайдан Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне, Қазақстан, Ресей арқылы Еуропа мен Скандинавия елдеріне жалғыз көлік дәлізі болып табылады.

Маршрутта жүрдек тасымалдарды ұйымдастыру үшін инфрақұрылым қалыптастырылды. Маршрутқа қатысушы елдер өз қолдауларын білдіргеннен кейін, 2011 жылдан бастап маршрутты дамыту бойынша ауқымды жұмыстар жүргізілуде. Нәтижесінде Қытай мен Еуропа арасындағы контейнерлік тасымалдардың көлемі 2011 жылы 1100 ДФЭ (20-фут баламасы) құрады. abctv.kz "Қазақстан темір жолы" ҰК "АҚ президенті Асқар Мамин" ҚТЖ " ҰК "АҚ президенті Асқар Мамин мен" Локомотив құрастыру зауыты "АҚ президенті Асқар Мамин" ҚТЖ " ҰК "АҚ президенті Асқар Мамин" Локомотив құрастыру зауыты «АҚ президенті Асқар Мамин»Локомотив құрастыру зауыты «АҚ президенті Асқар Мамин» Локомотив құрастыру зауыты "АҚ президенті Асқар Мамин" Локомотив құрастыру зауыты «АҚ президенті Асқар Мамин» Локомотив құрастыру зауыты «АҚ президенті Асқар Мамин»оның бірі «Қорғас» шекара маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығы мен еркін экономикалық аймақ болып табылады .Ол елдің шығысындағы Қытаймен шекарада орналасқан. Еркін экономикалық аймақ аумағында құрлықаралық тасымалдарда Суэц каналының аналогы бар. Сондай-ақ, Еуразия жүк ағындарын тазарту Құрғақ порт-орталығы салынды. Бұл порттың қуаты бес жүз қырық мың контейнерді құрайды. Еркін экономикалық аймақ аумағында өндіріс пен көлік-логистикалық бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасалған. Еуразиялық құрлықтағы біздің мемлекетіміздің пункттеріндегі жүк ағындарын шоғырландырудың логистикалық орталықтарының желісі, оның ішінде маңызды және сырты ортақ.[4]

Біздің ел таңдаған екінші бағыт-Солтүстік-Оңтүстік көлік дәлізі. Бұл бағыт Иранға, Парсы шығанағы елдеріне және Үндістанға Қытай мен Орталық Азия елдері, сондай-ақ Ресей мен Шығыс Еуропаға Қазақстан мен Түрікменстан арқылы шығу мүмкіндігін қарастырады. Сонымен қатар, Қазақстан Түрікменстанмен және Иранмен бірлесіп Өзен-Берекет-Горган темір жол желілерін салу бағытында трансұлттық инфрақұрылым жобасын табысты іске асырғанын атап өткен жөн.Бұл жоба Азия – Еуропа бағытындағы тасымалдардың жай-күйіне ғана емес, сондай-ақ Қазақстанның көлік-логистикалық жүйесінің дамуына да оң әсер етеді. Қазақстан – Түрікменстан – Иран темір жол желісін пайдалануға енгізумен Ресей, Қытай және Азия-Тынық мұхиты өңірі елдерінен Парсы шығанағы елдеріне жүк ағынын тасымалдау әлеуеті қалыптасты. Осы себепті «Қазақстан темір жолы» АҚ тарапынан Бендер-Аббас портында және Тегеранда терминалдық логистикалық инфрақұрылымды дамыту бойынша жұмыстар жүргізілуде. Теңіз порттарына шығатын тағы бір жоба қарастырылуда.Ол Еуропа бағытында іске асырылуда.Үшінші-Транскаспий бағыты-ТРАСЕКА. Бұл Қытай мен Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінен Түркия, Украина, Оңтүстік Еуропа бағытындағы жүк дәлізі. Бұл жерде Каспийдің көлік – логистикалық инфрақұрылымын дамытуға ерекше көңіл бөлінетінін атап өтуге болады-Транскаспий бағыты мен Қазақстанның «батыс қақпасы» маңызды буыны. Бұл маршруттың болашағы зор және өте тиімді жолдарының бірі. Оның жолының бір бөлігін біз өткен жылдың соңғы айларында Ченду/Ляньюнгандан Стамбулға темір жол көлігімен контейнерлік тасымалдауды ұйымдастырумен байланыстырамыз. Егер биыл Каспий теңізі арқылы Стамбулға жүзге жуық пойыз ұйымдастыру жоспарланып отырса, 2020 жылға қарай бұл көрсеткіш үш жүз мың контейнерге дейін жеткізіледі. Өз сөзінде" KTZ Express " АҚ басшысы Ақтау портын Батыста жаңғырту нәтижесінде оның өткізу қабілеті Иран, Парсы шығанағы және Кавказ өңірі бағытына бағытталған құрғақ, контейнерлік және астық жүктері үшін үш миллионға дейін құрайтынын атап өтті. Белгілі болғандай, қазір Құрық портында паром кешенін салу жүзеге асырылуда. Бұл жобалардың барлығы елдің порттарын қайта өңдеу қуатын жиырма төрт миллин тоннаға дейін арттыруға бағытталған.Бұдан басқа, Қазақстан өз флотын дамытуға басымдық береді, бүгінгі таңда еліміздің төрт жаңа заманауи Флот кемесі бар. Ал 2020 жылға қарай Қазақстанның құрғақ жүк және паром флоты кемелерінің санын жиырмаға дейін жеткізу жоспарлануда, бұл Транскаспий бағытында тұрақты тасымалдау көрсеткішін арттыруға мүмкіндік береді

Мемлекет Басшысымыздың 2018 жылғы Жолдауында қойылған мақсаттарының

бірі Көлік және логистикада заманауи сандық технологияларды ауқымды енгізу еді. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігі отандық көлік-логистикалық жүйеге заманауи технологияларды енгізу бойынша жұмыс жүргізуде. Соның нәтижесінде көлік және жолаушылар ағынын басқаруды жақсартатын, тасымалдау қауіпсіздігін арттыратын және қозғалыс жылдамдығын арттыратын жүйелер енгізі іске асып жатыр. Мысалға алатын болсақ, «Зияткерлік транспорт жүйесі» көп компонентті жобасы аясында көлік құралдарын, инфрақұрылымды, пайдаланушылар мен ақпараттық-коммуникациялық технологияларды ықпалдастыру кезең-кезеңімен жүзеге асырылады.

Қазақстанда логистиканың болашағы өте зор. Жалпы көлік логистикасы әр мемлекет үшін пайдасы көп. Мысалға өз елімізді айтатын болсақ ірі-ірі мемлекеттермен көршілес бола тұра Азия мен Еуропаға шығатын мүмкіндіктерімізді қолдана отырып Қазақстанды осы жомен де дамытуға болады. Логистика бізге басқа мемлекеттерге қарағанда кеш келгенмен біздің қазіргі жасап жатқан қадамдарымыз жаман емес деуге болады. Мемлекетке біз өз көмегімізді тек білікті мамандар шығарып әр түрлі тасымалдауға байланысты оңтайлы жолдарды қарастыратын жобаларды ұсына отырып үлесімізді қоса аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Методические указания для практических занятий по транспортной логистике. Изд-во КарГТУ, 2010.
2. Брагин С. В. Сабетов А. Экспедирование, экономика, транспорт. Учебное пособие. Алматы. 2002 г. 13 Ибатов М.К., Кутенько Ю.С., Кутенько С.Ю. Основы транспортноэкспедиционного обслуживания. Учебное пособие Изд-во КарГТУ, 2010. 93 с.
3. egemen.kz сайты
4. bilimainasy.kz сайты

МАРКЕТИНГОВАЯ ПОЛИТИКА БАНКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Каппарова А.К.,

МК-21-2 маг (НП), магистрант

Борбасова З.Н.

Научный руководитель: д.э.н., профессор

Карагандинский Университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В современных условиях успешная деятельность банка определяется тем, в какой степени ему удаётся адаптироваться к стремительно изменяющейся внешней среде.

Ключевые слова: маркетинг, экономика, рынок, банковская система.

Важнейшим составным элементом национальной экономики любой страны является банковская система, которая призвана содействовать макроэкономическому развитию и в полной мере удовлетворить всё возрастающий спрос на предоставляемые услуги. В настоящее время невозможно себе представить никакую современную динамично развивающуюся экономику без также динамично развивающейся банковской системы.

В современных условиях успешная деятельность банка определяется тем, в какой степени ему удаётся адаптироваться к стремительно изменяющейся внешней среде. Важным элементом формирования действительно эффективных взаимоотношений банка и потребителей является развитие способов оказания услуг, которое подразумевает собой не просто изменение имеющихся технологий, но и внедрение новых. Одним из основных инструментов совершенствования способов оказания услуг становится банковский маркетинг. Выработка и реализация эффективной маркетинговой политики, нацеленной на привлечение большего числа клиентов, является главным направлением коммерческих банков на современном этапе развития.

Считая себя как специалист финансовыми посредниками между субъектами рыночных отношений, банки выступают непосредственными участниками финансового рынка, что в условиях нестабильности мировой финансовой системы актуализирует задачи управления ликвидностью, надёжностью и конкурентоспособностью отечественных банков на основе развития рынка маркетинговых услуг и поиска новых инструментов удовлетворения спроса, а также обеспечения устойчивого предложения ресурсов и новых продуктов для клиентов.

Маркетинговая деятельность рассматривается специалистами как система мероприятий по комплексному анализу рынка, формированию и стимулированию спроса, учёту действия рыночных факторов на всех стадиях производственного процесса, рационализации продвижения товаров по каналам обращения до конечного потребителя, финансовому обеспечению производства и обращения, ценообразованию, контроллингу, рекламной и международной деятельности. Маркетинг известен и как система управления организации деятельности компании, всесторонне учитывающая происходящее на рынке процессы [1, 32].

Основная концепция маркетинга – выявление нужд и потребностей целевых рынков и их удовлетворение более эффективными способами, чем у конкурентов.

Главная задача маркетинга – предоставление покупателю того, что ему нужно, в нужном количестве, нужного качества, в нужном месте, по устраивающей его цене и одновременно получение за счёт этого максимальной прибыли.

В современных экономических условиях главной целью деятельности любого предприятия является реализация товаров и услуг и получение прибыли. Эта же цель стоит и перед руководством коммерческого банка, поэтому для ее выполнения все службы банка стремятся к привлечению клиентуры, расширению сферы сбыта своих услуг, завоеванию рынка, а следовательно, к получению прибыли. Отсюда вытекает важность маркетинга в формировании и развитии финансового рынка, в организации эффективной работы коммерческих банков. Применение маркетинга любой организацией характеризуется наличием в ее деятельности следующих трёх черт, являющихся сущностными признаками маркетинга:

1. ориентация организации на потребности клиентов (маркетинговая философия);
2. применение множества инструментов рыночной политики (комплекс маркетинга);
3. целенаправленная координация всех видов деятельности в сфере сбыта (маркетинговое управление).

Маркетинг является одним из важных стратегических факторов успеха в банковском деле наряду с общим управлением, финансами и технологией.

Поначалу банки рассматривали маркетинг лишь как средство изучения спроса, стимулирования и привлечения клиентов, а лишь в 80-е гг. сформировалась концепция банковского маркетинга. И сегодня на Центральном Казахстане банки входят в число крупнейших рекламодателей, а искусство управления, т.е. концепция маркетинга прочно вытеснила традиционные «банковские» методы управления.

Национальная банковская система сегодня – одна из важнейших и неотъемлемых структур рыночной экономики Республики Казахстан. В республике получила развитие двухуровневая система рыночного типа, которая представлена, прежде всего, Центральным банком и совокупностью коммерческих банков. Они практически бесперебойно обеспечивают расчёты между всеми звеньями экономики, перераспределяют временно свободные денежные средства, выполняют другие банковские функции, постоянно и тесно взаимодействуя на рынке между собой и с внешней средой. Указанные компоненты образуют единую систему, предназначенную для обслуживания денежно – кредитного обращения и объединённую общими функциями и целями.

В целом работу коммерческих банков Республики Казахстан можно оценить положительно. Их исключительная роль в экономике страны определяет необходимость дальнейшего повышения их финансовой устойчивости, что может быть достигнуто

активным развитием банковского маркетинга. Сложившаяся в Республики Казахстан ситуация побуждает банки постоянно совершенствовать свою деятельность на основе среднесрочной и долгосрочной маркетинговой стратегии. Чтобы выжить в конкурентной борьбе, банки должны вводить в практику новые виды обслуживания, бороться за каждого клиента, ориентируясь на прозрачность и легальность всех операций. Под влиянием конкуренции и требований клиентов к банковским услугам все большее число банков стало обращаться к маркетингу, чтобы адаптироваться к изменениям внешней среды и обеспечить успех в конкурентной борьбе.

В настоящее время банковский маркетинг стал «реальной объективностью» и начал активно использоваться казахстанскими коммерческими банками. Особенностью маркетинга в Республики Казахстан стало использование зарубежного опыта, направленного на расширение депозитов вкладов путём привлечения сбережений юридических и физических лиц.

В западных странах маркетинг в банковской сфере формируется на основе многолетнего богатого опыта маркетинговой деятельности компаний с развитой базой маркетинга.

В Республики Казахстан маркетинг в банковской сфере только зарождается и развивается в сложных условиях, что обусловлено отсутствием опыта, методических разработок, квалифицированных кадров, информационной службы [2, 24]. По существу, каждая организация самостоятельно, методом проб и ошибок, осваивает сложную маркетинговую деятельность.

Практика показала, что отечественная модель банковского маркетинга остаётся довольно примитивной, поскольку не связана с серьёзным и глубоким изучением рынка по привлечению денежных средств в банки [3, 35]. Банковская продукция в Республики Казахстан за недолгое время обусловила постановку специфических задач, в рамках которых должна осуществляться маркетинговая деятельность банка:

1. Обеспечение рентабельной работы банка в постоянно изменяющихся условиях денежного рынка.
2. Гарантирование ликвидности банка в целях соблюдения интересов кредиторов и вкладчиков, поддержания общественного имиджа банка.
3. Максимальное удовлетворение запросов клиентов по объёму, структуре и качеству услуг, оказываемых банкам.
4. Комплексное решение коммерческих, организационных и социальных проблем коллектива банка.

Для отечественного маркетинга в банковском бизнесе особенно характерны следующие направления деятельности:

- обеспечение рынка сбыта банковских услуг;
- определение характера функционирования банка на рынке;
- налаживание партнёрских отношений с клиентурой;
- создание условий для конкурентоспособности банка;
- формирование ценовой политики;
- реклама;
- изучение конкурентов;
- анализ рыночной ситуации;
- совершенствование маркетинговой политики.

Проанализировав основные направления отечественных коммерческих банков в области маркетинга, можно сделать вывод, что казахстанские банки придают большое значение маркетинговой стратегии, планированию и контролю маркетинга, активно применяют во взаимосвязи все элементы комплекса маркетинга, включая качество обслуживания. Кроме того, для удовлетворения потребителей, банки внедряют в свою деятельность инновационные банковские продукты, применяют современные методы сбыта. Большое значение отечественные банки уделяют своему имиджу и связям с

общественностью.

Следует отметить, что в банках Республики Казахстан, как и во всех мировых банках, маркетинг проходит эволюционный путь развития. Тем не менее, можно сказать, что практика маркетинга, пришедшая к нам из-за рубежа, уже прочно вошла в сознание банковских работников как необходимый элемент эффективной деятельности в условиях рыночной экономики.

В настоящее время банки Республики Казахстан практически не проводят всего комплекса исследований по маркетингу, а дают посредникам задание – исследование отдельных проблем, особенно проблем по оказанию рекламных услуг, сбора информации о конкурентах. Соответственно, нельзя не заметить, что особую значимость в Республике Казахстан приобретает контроль со стороны руководства за эффективностью маркетинговой деятельности банка, его службы маркетинга или работников, которым данная сфера поручена. Здесь важно проверить, насколько быстро и своевременно банк реагирует на рыночные изменения, насколько результативна его деятельность, в какой мере ее организация соответствует поставленным задачам, что в этой области нужно перестроить или улучшить.

Итак, в настоящее время в Казахстане идёт бурное развитие рынка банковских услуг. За последние два года появилось много новинок в банковской сфере, однако Казахстан ещё во многом отстаёт от запада. В условиях мирового финансового кризиса немного приостановилось предложение как новых, так и некоторых старых банковских услуг, однако уже сейчас возобновляются операции банков по кредитованию населения и предприятий.

Список литературы:

1. Абдрахманова Г.Т., Нурсейтова Р.А. Тенденции и перспективы развития финансового сектора в Казахстане// Банки Казахстана.- 2015.-N12.-С.31-40
2. Айманова Л. Тенденции и параметры казахстанской банковской модели// Финансы Казахстана.- 2018.-N2.-С.23-25.
3. Аксаков А. Тенденции и перспективы развития банковского законодательства// Банки Казахстана.- 2020.-N5.-С.34-36.

ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ АВТОМАТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ШТРИХОВЫХ КОДОВ ЛОГИСТИКИ

Кориунова В.

студентка группы Лог-20-2

Кошмаганбетова А.С.

Научный руководитель, магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В последние годы штриховое кодирование стало наиболее перспективным и быстро развивающимся направлением автоматизации процесса ввода и обработки информации.

Ключевые слова: Штриховое кодирование, товар, линейный штрих-код, символика, этикетка, уникальность.

Штриховое кодирование - технология, которая позволяет организовать адресное хранение, то есть присвоить всем местам хранения уникальные адреса (этикетка со штрих кодом), а всем товарам - уникальные идентификаторы (штрих код производителя или этикетка со штрих кодом, изготовленная на складе). Также штриховое кодирование - это основа учета движения товара по этим адресам в режиме реального времени. Кроме того, штриховое кодирование предназначено для увеличения скорости ввода данных и

исключения ошибок при ручном вводе данных в системе WMS. Сначала штрих коды печатаются на самоклеящихся этикетках, а затем в пределах склада этикетками со штрих кодом снабжаются все товары, паллеты, ячейки, стеллажи, зоны. Этикетки товаров предназначены для товаров, не имеющих штрих кодов производителя при поступлении на склад. Все перемещения товара на складе фиксируются в системе через считывание соответствующих штрих кодов. Благодаря использованию штрихового кодирования, кроме адресного хранения возможно размещение различных грузов в одной ячейке. При считывании штрих кода риск ошибки составляет всего 0,03%, да и то только в том случае, если сотрудник считал одну этикетку, а взял другой товар, то есть при действии человеческого фактора, который, к сожалению, невозможно исключить. Но и в этой ситуации при контроле в момент отгрузки ошибка будет выявлена контролером и клиент получит именно свой заказ.

Виды штриховых кодов, их классификация.

Штриховой код (штрих-кодовая символика) представляет собой последовательность черных линий и белых промежутков четко определенных размеров, с помощью которых происходит кодирование цифровой и другой информации. Каждая цифра или знак кодируется набором штрихов и промежутков по четко определенным правилам (стандарт штрих-кода). На сегодняшний день выделяют два типа штриховых кодов: одномерные и двухмерные т.е. существует два основных стандарта штрихового кодирования: линейные (одномерные или 1D) и двухмерные (2D) символика штрих-кодов.

Штриховой код представляет собой графический символ, состоящий из комбинации темных полос (штрихов) и светлых пробелов между ними. В нем содержится информация, зашифрованная с помощью цифр, букв, других знаков, каждому из которых соответствует определенная группа штрихов и пробелов различной ширины.

Линейными (одномерными) называются штрих-коды, читаемые в одном направлении (по горизонтали). В подобном коде символ представлен последовательностью знаков, выстроенных в одну линию. Линейные (обычные) символика позволяют кодировать небольшой объем информации. Обычный одномерный штрих-код содержит от 20 до 30 символов на дюйм. Линейные символика позволяют кодировать небольшой объем информации (до 20-30 символов – обычно цифр) с помощью несложных штрих-кодов, читаемых недорогими сканерами.

Линейные штрих-коды, наверное, самая известная из всех технологий автоматической идентификации. В настоящее время штриховые коды EAN/UPC лежат в основе всемирной многоотраслевой коммуникационной системы, создание которой обеспечивается двумя крупнейшими специализированными международными организациями – EAN International и AIM Global.

Линейный (одномерный) штрих-код можно встретить на большинстве товаров. Он представляет собой ряд прямоугольных полос, разделенных промежутками. Информация в нем содержится только в одном измерении и может быть считана обычным однолучевым сканером. Поскольку штрих-код – это графическое представление присвоенного товару номера (уникального идентификатора), получить всю зашифрованную в нем информацию можно, лишь имея доступ к соответствующей базе данных. Однако в процессе товародвижения возможны ситуации, когда требуется прямой доступ к информации о товаре, например, при транспортировании. В связи с этим существует необходимость отображения сопроводительной информации на транспортной таре или групповой упаковке.

Идея штрихового кодирования на самом деле проста: на торговом предприятии составляется полный список (каталог) товаров с указанием их названия и цены, а затем каждому виду товара присваивается уникальный номер. При оформлении покупки кассиру достаточно ввести в электронный кассовый аппарат (ККМ) номер товара из каталога, и в чеке появится название приобретенного товара и его цена. Штрих-код освобождает от

набора номера вручную: кассир может ошибиться при вводе цифр, и тогда в чек попадет совсем другой товар из каталога со своей ценой. А так специальное устройство (сканер) считывает штрих-код, в котором зашифрован номер данного товара. Главное — уникальность (не повторяемость) номера у каждого товара.

Преимущества и экономический эффект от использования штрихового кодирования.

Наличие штрихового кода на упаковке даёт возможность организовать контроль за происхождением товаров в любой из точек, начиная упаковочной линией, кончая складом магазина. Применение штрих-кода позволяет значительно улучшить следующие процессы:

- 1) производителям – сортировку, подсчёт, контроль над запасами, подборку и отгрузку товаров;
- 2) оптовикам – получение товаров, контроль над запасами, отгрузку, расчёт;
- 3) транспортным службам – получение товаров, отбор и отгрузку;
- 4) розничной торговле – получение товаров, отгрузку со складом и контроль над запасами.

Использование в логистике технологии автоматической идентификации штриховых кодов позволяет существенно улучшить управление материальными потоками на всех этапах логистического процесса. Отметим ее основные преимущества.

На производстве:

- создание единой системы учета и контроля движения изделий и комплектующих его частей на каждом участке, а также за состоянием логистического процесса на предприятии в целом;
- сокращение численности вспомогательного персонала и отчетной документации, исключение ошибок.

В складском хозяйстве:

- автоматизация учета и контроля материального потока;
- автоматизация процесса инвентаризации материальных запасов;
- сокращение времени на логистические операции с материальным и информационным потоком.

В торговле:

- создание единой системы учета материального потока;
- автоматизация заказа и инвентаризации товаров;
- сокращение времени обслуживания покупателей.

1. Точность в идентификации объектов.

Штрих-коды позволяют быстро, просто, и самое главное, точно считывать и передавать информацию о тех предметах, которые нуждаются в контроле.

2. Штриховое кодирование позволяет значительно повысить уровень информированности любого специалиста, задействованного в цепочках: производитель - хранение - доставка - потребитель.

3. Точный учёт складированных или проданных товаров.

Любой сотрудник от руководителя до исполнителя в реальном режиме времени может обладать информацией, сколько того или иного товара на складе, сколько в торговом зале, сколько продано или выдано со склада, сколько изготовлено или доставлено заказчику.

4. Более экономичное использование рабочего времени.

Штриховое кодирование позволяет автоматизировать процесс сбора информации и ее последующий анализ, что полностью исключает применение ручного труда. Это дает возможность более грамотно планировать рабочее время персонала.

5. Увеличение скорости получения и обработки информации.

Соответственно позволит сократить время на обслуживание клиентов или на формирование заказов и их доставку. Это крайне важно для улучшения качества работы с заказчиками и формирования более благоприятного имиджа предприятия.

6. Сокращение ошибок при автоматической идентификации объектов по сравнению

с ручной. Штриховое кодирование позволяет полностью исключить влияние человеческого фактора на правильную идентификацию объектов, проведение инвентаризаций, проведение торговых или иных операций с товаром.

В последние годы штриховое кодирование стало наиболее перспективным и быстро развивающимся направлением автоматизации процесса ввода и обработки информации. Сейчас штриховой код наносится на 98-99% выпускаемой продукции. В целом это заметно сказалось на развитии производства и логистики. Резко повысился уровень информированности руководителей и специалистов, задействованных в логистической цепочке производитель – потребитель, уменьшились товарные запасы сырья и полуфабрикатов (их наличие колеблется в зависимости от спроса), заметно снизилась трудоемкость учетных операций с одновременным уменьшением численности персонала. Но самое главное – производитель постоянно держит руку на пульсе спроса на свои товары. Штриховой код – это графическое изображение цифр в виде штрихов и пробелов. Он в значительной степени облегчает учет и контроль товаров, получил широкое распространение во многих странах.

Список литературы

1. Штриховое кодирование в системах обработки информации: www.barcode.nm.ru.
2. Штрих-М – торговое оборудование: http://www.shtrih-m.ru/production/produce_0_267.html.
3. Ясми: информационные решения для бизнеса: <http://www.jasmi.ru/automation/automation.html>.
4. Ходак, И. Печать штриховых кодов: методы, проблемы, перспективы/И. Ходак, А. Максимова//Тара и упаковка . – 1993.
5. Белов, Г.В. Штриховое кодирование: технологии XXI века. – М.: Металлургия, 1998.
6. Берков, М.В. Информационные технологии в логистике. – М.: Финансы и статистика, 1999.

ҚЫТАЙДАҒЫ САУДА ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ЖАҒАНДЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Көшкен Аружан

РД-19-1к тобының студенті

Райымбекова А.К

Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Халықаралық сауда - дүниежүзіндегі әр түрлі шаруашылық байланыстардың ішінде ерекше мәнге ие. «Әр елдің экономикасында болып жатқан құрылымдық өзгерістер ҒТП, өндірістің мамандануы мен кооперациясының әсері қандай?». Бұл жағдай ұлттық экономикалардың өзара сауда қатынастарына түсуіне өз әсерін тигізеді.

Кілттік сөздер. Халықаралық сауда, импорт, проблема, қызмет көрсету.

«Сауда қатынасын елдер арасында қадағалау қажеттілігі қандай маңызға ие? Халықаралық саудада кездесетін басты проблемасы ретінде нені білуіміз қажет?». Бұл сұрақтардың барлығы дерлік өз кезегінде еркін саудаға тікелей қатысты. Егер сауда айналымы қараусыз қалса, түрлі келеңсіздіктер туындауы мүмкін. Мысалы, импорттық жағдайға байланысты: жеткізілетін тауарлардың кешігуі, тауар санының жетіспеушілігі, тауардың ақаулы болып келуі және сапаның төмендеуі немесе алынған кепілдікке тауардың сай келмеуі және т.б. себептерді қамтиды. Ал кей салаларда нарыққа алғаш кірген фирмалар бәселелік артықшылықтарын қалыптастыра алады.

«Халықаралық сауда - барлық елдердің сыртқы саудасының жиынтығы. Осындай

деңгейдегі сауданың объектісі ретінде адам еңбегінің нәтижесі, тауарлар мен қызметтер саналады. Ал халықаралық сауданы жүргізуші субъектілер:

1. Әлемде экономикалық даму дәрежесі әртүрлі барлық мемлекеттер.
2. Көпұлттық корпорациялар.
3. Аймақтық интеграциялық топтар (Батыс Еуропа Одағы)».

Әр елдің сауда айналымында өз қарама-қайшылықтары болады. Оны назардан тыс қалдыруға болмайды. Мысалы, дерек көздерін негізге алсақ, «Сауда министрлігінде жарияланған есепке сәйкес 2020 жылы Қытайда сыртқы саудадағы күрделі проблемалары туындаған, өйткені жаңа коронавирус індетіне байланысты белгісіздіктер пайда болып, тауар алушылардың күмәны сейілген». Глобалдық масштабта экономикалық құлдылау қаупі баршылық, ал өндірістік және зат жеткізу тізбектері халықаралық сауда мен инвестицияның тоқтауынан бұзылды.

Отандас фирмалар, әсіресе шағын және орта кәсіпорындар ұлғайып келе жатқан қиыншылықтардан жұмыс орындарын қысқартуға мәжбүр. Дегенмен Қытайдың экономикалық іс-қимылдары бірте-бірте қалыпқа келуіне байланысты, сыртқы сауда мен шетелдік инвестициялардың көрсеткіштерін тұрақтандыратындай негіз әлі де болса бар.[1]

«Қытайдағы қызмет көрсету саласы COVID-19 індетінен көп зардап шекті, бірақ бірте-бірте қалыптасып келеді, індетті бақылау жұмысы экономикалық және әлеуметтік дамуға тосқауыл болмасын деген мақсатта мемлекет қарқынды күшейтіп жатыр.

Қызмет көрсету секторындағы өндіріс индексі мамырда өткен жылдың осы мерзімімен салыстырғанда 1 пайызға өсті. Мұның өзі биылғы жыл бойынша алғашқы өсу еді, сәуір айындағы 4,5 пайызға құлаудан кейін қалпына келді деп айтады Ұлттық статистика бюросы (НБС).

NBS дерек көздерінде: «Программалық қамтамасыз ету мен ақпараттық технология саласындағы қызмет көрсетулер жөніндегі деректер өткен айда 12,9 пайызға өсті, дәл осы кездегі қаржылық сектор мен қозғалмайтын мүлік секторының көрсеткіштері 5,2 және 7,1 пайызға тиісінше өсті», - деп көрсетеді .

Мамыр айында сонымен бірге жаппай сату мен қолма-қол сату, қонақ үй мен ресторан бизнесі, лизинг және бизнес-қызмет көрсетулер өсті, олардың индексі тиісінше 4,5 пайыздық тармаққа, 12 пайыздық тармаққа және 4,1 пайыздық тармаққа төмендеді.

Қызмет көрсету саласындағы өндіріс индексі жылға шаққанда алғашқы бес айда 7,7 пайызға төмендеді, дегенмен төмендеу қаңтар-сәуірмен салыстырғанда 2,2 пайыздық тармаққа қысқарды. NBS өкілі Фу Линхуэйдің айтуынша тұрақты түрде өндірістік және тұрмыстық тапсырыстардың өсуіне байланысты қызмет көрсету саласы қалыпқа келеді деп күтілуде». Сайтқа сілтемеде толық ақпарат көретіледі. [<https://dknews.kz/ru/aza-tilindegima-alalar/106206-tirkeu-negizinde-zhasalghan-ipo-chinext-reformasy>].

Ресми деректердің көрсетулері бойынша Қытайдың тауармен сыртқы саудасы жылға шаққанда 4,9 пайызға құлап, алғашқы бес айда 11,54 триллион юаньға дейін түскен. Осындай көрсеткіш сауда айналымның күрт өзгергендігін көрсетеді.

Кейбір дерек көздерінен: «Шикізаттар мен өнеркәсіп өндірісін тұрақтандыруға байланысты жасап жатқан шаралар шеңберінде дүйсенбі күні Қытайдың оңтүстігінде Гуандун провинциясында Кантон жәрмеңкесі немесе Қытайдың импорт пен экспортының 127-і жәрмеңкесі басталды. Бұл жәрмеңке әлемдегі ең үлкен сауда оқиғасы ретінде 10 күндік онлайн-жәрмеңке әлемнің барлық түпкірінен 25000 жуық кәсіпорындар мен 100 мыңдаған сатып алушылардың назарын аударды, жәрмеңкеде 1,8 миллион тауар ұсынылған» мәліметтерін кездестіреміз.

Интервенционистік экономикалық саясат жүргізудің әсері халықаралық сауданың өзгермелі жүйесіне де әсер етеді. Өйткені бұл саясат дамушы елдердің мүмкіндігін азайтады. [2]

Салыстырмалы түрде Құрама Штаттарға да назар салайық: «Бұл бір елдерге жарағанымен, бір өндіріске қол жетімсіз. Барлық өндірілген өнім бірегей пайдалы бола бермейді. Айталық, Құрама Штаттар тәрізді дамыған экономикаға еркін сауда режимін

енгізудің мәні: тоқыма бұйымдары сияқты еңбекті көп қажет ететін тауарларды аз шығарады, ал компьютерлік жасақтамадағыдай ғылымға негізделген тауарларды және биотехнологиялық тауарларды көп өндіреді» дегенді білдіреді. Негізінен осындай өзгерістер тоқыма өндірушілеріне көп пайдасы болмаса да, ел үшін ол өте тиімді. Шетелдік тоқыма фабрикаларының жұмыс процесстері де өзгеше: «Оңтүстік Каролинадағы тоқыма фабрикасының жұмысшысы Microsoft-тың бағдарламалық жасақтамасын жасауға қабілетсіз. Ендеше еркін саудаға көшсе, ол адам жұмыссыз қалуы мүмкін немесе фастфуд мейрамханасы сияқты басқа да мардымсыз кәсіппен айналысуға мәжбүр болады». Бұл әрине саудагерге өз деңгейінде қаржылық тұрақтылықты сақтауға кедергі келтіреді.

Бір экономикалық қызметке жараған ресурс екіншісіне жарамсыз болуы әбден мүмкін. Бұл процесс адамды азаптауға жол беріп қана қоймай, дау-дамай туғызады. Теория жүзінде дәлелдер мен пікірлер әр кез сәйкес келе бермейді. Айталық, шығынға батқан адамды еркін сауда жұбата ала ма? Сәйкесінше, бұл режимді қабылдауға қарсы шығатындардың дені-жұмыс орындарына қауіп төнген адамдар. Мәселен, АҚШ-та тоқыма өндірісінің қызметкерлері мен олардың кәсіподақтары ұзақ уақыт бойы елдің еркін саудаға кіруіне қарсы болған, себебі бұл топтың еркін сауда салқынына ұрынуы мүмкін еді. Үкімет көбінесе жұмысынан айырылған адамдарды қайта даярлауға көмектесу арқылы еркін саудаға өту процесстерін жеңілдетеді. Еркін сауда режиміне ауысудан туындаған ауыртпалық-қысқамерзімді құбылыс, ал өтпелі кезең өткеннен кейін саудадан түсетін пайда өте құнды және ұзаққа созылады. [3]

Ендігі кезекті мәселе, тек Қытай маңына алып жатқан жоқ. Жаһандық мәселе - кірістің төмендеуі болып отыр. Оны қарапайым мысалмен түсіндірелік. Мысалы: «Гана какао мен күріш өндірісін тиімді жүргізіп отыр деп қарастырайық. Ендеше біздің жағдайда Ганаға 1 тонна какао өндіру үшін әрдайым 10 ресурс қажет деп алайық. Дегенмен, шын мәнінде, мамандануға байланысты кірістің кемуі әбден мүмкін. Әр тауар өндірісіне қосымша ресурс қажет кезде, мамандану кірісі төмендейді. Ганаға какаоны 12 тоннадан 13 тоннаға дейін ұлғайту үшін 10 ресурс жеткілікті болса, өндірісті 13 тоннадан 14 тоннаға дейін арттыру үшін 11 ресурс қажет болуы мүмкін, ал өндірісті әрі қарай 14 тоннадан 15 тоннаға көбейту үшін 12 ресурс қажет және тағы да сол сияқты».

Қаржылық жағдай бірқалыпты деңгейде қалмайды, ол әрдайым өзгерістерге ұшырап отырады. Статистикаға сәйкес шығыс пен кіріс көлемі біркелкі емес. Саудадағы басты проблема – шығын деңгейінің артуы. Деректер бойынша, «Кіріс кемуінің екі нақты себебі бар. Біріншісі - барлық ресурстың саласы бірдей емес. Ел қандай да бір өнім шығаруды ұлғайтуға тырысқан сайын, бастапқыда қолданылған өнімділігі жоғары қорларды емес, маржиналдық ресурстарды көбірек пайдаланады. Нәтижесінде өндіріс көлемінің теңдей өсуін қамтамасыз ету үшін көбірек ресурс қажет болады. Кейбір жерлер басқа жерлерге қарағанда құнарлы және өнімдірек. Гана какао өнімдерін өндіруді арттыруға тырысқан кезде, бастапқыда пайдаланылған жерді емес, құнарлылығы төмен жерді пайдалануы мүмкін. Бір акр жердің өнімділігі төмендеуінің салдарынан Гананың 1 тонна какао өндіру үшін кеңдеу жерді пайдалануы керек болады».

Кіріс төмендеуінің екінші себебі – әр түрлі тауар ресурстарын пайдалану мөлшерімен тығыз байланысты. Мысалы, «күріштен гөрі, өсіп келе жатқан какао кең, алқаппен аз еңбекті талап етеді, ал Гана өзінің күріш өндірісі ресурстарын какао өндірісіне ауыстыруға тырысады. Күріш өндірісі тиімді какао өндірісі үшін тым көп еңбек пен тым аз жерді босатады. Еңбек пен жердің қосымша ресурстарын игеру үшін какао өндірісі еңбек өнімділігін арттыру әдістеріне көшуге мәжбүр болады. Нәтижесінде какао индустриясының жұмыс күшін пайдаланудағы тиімділігі төмендейді, ал кірісі азаяды». [4]

Шетелдік сатып алушылармен тауарларға есеп айырысу. Сатушы коммерциялық шотты өзі немесе экспедитор арқылы оның дұрыс толтырылуын, шетелдік сатып алушыдан тауар жеткізілгеннен кейін төлем алу мақсатында қамтамасыз етуі керек. Мұндай есеп айырысу кез-келген нысанда жүргізіледі: аккредитив бойынша, инкассо, ашық шот арқылы және т.б. Есеп айырысу процедурасы экспорттық келісімде көрсетілген барлық сома

төленгеннен кейін толығымен аяқталады деп есептеледі.

«Дүниежүзілік саудада жүріп жатқан процестерді талдасақ, оның басты тенденциясы сыртқы сауданы ырықтандыру дер едік. Бұл орайда бірқатар проблемалар да бой көтерген. Олардың негізгісі- мемлекетаралық экономикалық топтар мен сауда-экономикалық одақтар деңгейіндегі протекционистік тенденциялардың ұлғаюы. Егер сауда саласындағы кедергілер біртіндеп жойыла берсе, онда халықаралық тауарлар рыногі жыл сайын орта есеппен 6%-ке, тіптен одан жоғары өсері анық»

«Біз сыртқы сауда арқылы ұлттық байлық пен қазынаны молайта аламыз, ол үшін мына ережені сақтауымыз қажет: сырттан келген адамдарға солардан сатып алғанға қарағанда көбірек сатуымыз керек». Бұл пікірді ағылшын меркантилист жазушысы Томас Маннның 1630 жылы жазған болатын. Шыны керек, еліміз экспорттық өнімдерді көптеп сату арқылы табыс көзін кеңейтіп, түрлі шығындардан босап, керемет мүмкіндікке қол жеткізер еді. Тағы бір мысал ретінде Рикардоның салыстырмалы артықшылықтар теориясын қарастырып көрейік. Теория бойынша, «неғұрлым тиімді өндіре алатын тауарды өндіруге мамандануы керек» делінген. Расында, қазіргі жаңа өніммен әлемге танылған «I phone» компаниясын қарайық. Неге бір өнімді өндіре береді? Тіпті 2021 жылғы ұялы телефоны сұранысқа ие болып отыр. Америкалық компания бірнеше жылдар көлемінде техникалық саладан үздіктер қатарында, өз құндылығын сол қалпы сақтап келеді. Ең алдымен дербес компьютерден бастау алған. Қазіргі кезде түрлі сападағы ноутбуктер, аудиоплейерлер, смартфондарын нарыққа шығарып, өзінің қаржылық жағдайын жоғары дәрежеге көтерген. Бір саланы толық меңгеру нәтижесінде толағай табыстарға қол жеткізуге болады. Әр проблеманың шешімі табылады. Тек нақты жоспар мен айқан мақсат қажет. [5]

Қорытындылай келе, Халықаралық сауда: алдымен, ұлттық ресурс базасының шектеулілігін қорғайды. Екіншіден, ішкі нарықтың көлемін кеңейтіп, ұлттық нарықтың әлемдік нарықпен байланысын туғызады. Үшіншіден, қосымша табыс алуды қамтамасыз етеді. Төртіншіден, елдердің мамандануын дамыту, пайдаланылатын ресурстардың өнімділігін жоғарылату және өндіріс көлемін өсіретін құрал.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Халықаралық экономика» кітабы.
2. Авторлары: Э.М. Жумағалиева; З.Ю. Янтурсина;
3. «Халықаралық бизнес» оқулығы (Астана 2019ж.);
4. Авторлары: Р.А.Қамшыбаев; Л.Қ.Баймағамбетова. Алматы. (Экономика 2003ж.)
5. «Халықаралық экономикалық қатынастар». Авторы: Майдан-Әли Байгісиев.

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЛОГИСТИКАНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСІ

ҚАЙЫРБЕКОВА Б.

Лог-20-1к тобының студенті

ДӘКӘРІМ Г.Қ.

Ғылыми жетекші магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақаланың өзектілігі табиғи трансформацияға, логистиканы цифрландыруға негізделген. Мәселе логистикалық жұмыстарда цифрлық технологияларды қолдану деңгейінен тұрады.

Түйінді сөздер: логистика, цифрландыру, мәселе, бағдарламалық қамтамасыз ету, жүйе.

Логистиканың технологиялық трансформациясы «цифрлық логистика» деген жаңа терминді тудырды. Цифрлық логистика-бұл тасымалдаудың барлық кезеңдерінде жүктерді басқару мен қадағалаудың жүйелерін, адамсыз технологияларды, ел ішінде және трансшекаралық қатынаста жүктерді жылдам кедендік ресімдей отырып, халықаралық қатынаста тасымалдарды қамтамасыз етуде құжат айналымын толық автоматтандыруды (электрондық тауар-көлік құжаттары) қамтитын технологиялық жүйе.

Тасымалдарды басқарудың тиімділігіне қойылатын талаптардың жоғары деңгейі көлік нарығына қатысушылардың операциялық қызметін цифрландырудың, олардың өзара іс-қимылының жоғары деңгейінің қажеттілігін айқындайды. Осыған байланысты цифрлық технологиялар тасымалдарды ұйымдастыруға және жүзеге асыруға жұмсалатын шығындарды едәуір азайтуға, көлік-логистикалық көрсетілетін қызметтердің сапасын, көлік кәсіпорындары қызметкерлерінің еңбек өнімділігін арттыруға және компанияның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік бере отырып, көмекші құралдар разрядынан негізгі құралдар санатына сөзсіз ауысады. Осылайша, осы мақаланың мақсаты цифрландыру жағдайында логистика мәселелерін зерттеу болып табылады. Міндеттер жаңа технологияларды, даму факторларын, логистиканы цифрландыруда туындайтын мәселелерді талдау болып табылады.

Алайда, жаңа технологиялар компаниялар үшін не істей алатындығын және қандай технологияларды қолдануды білмес бұрын, компаниялар құндылық пен нәтиже тұрғысынан жаңа процесті құруы керек. Цифрландыруды енгізу кезінде компаниялар тап болатын кедергілердің арасында:

- жеткілікті бюджеттің болмауы;
- цифрлық логистикаға қажетті инфрақұрылымның болмауы;
- автоматтандырудың төмен деңгейі;
- жұмыскерлерде цифрландыру процессінде керекті құзыреттіліктің болмауы.

Логистикалық процестер әрдайым цифрландырудың негізгі мәселесі болып табылатын ақпараттық ағындармен бірге жүрді. Алайда, деректерді жоғалту мәселесін шешу үшін цифрлық логистика және цифрлық құжат актісін енгізудің жаңа технологиясы құрылуда. Көлік құралдары мен жүктерді радиожилікті кодтау жүйелерінің орналасқан жерін бақылауға мүмкіндік беретінге оппозициялау жүйелерінің логистикасына интеграциясы, сондай-ақ ақылды келісім шарттарды енгізу- жаңа цифрлық логистиканы құрады (мысалы, ақылды контейнерлер жүктің орналасқан жерін ғана емес, оның жай-күйін, ол үшін климаттық қауіптер туралы ақпаратты да қадағалауға мүмкіндік береді).

А.С. Менбаевтың пікірінше, логистиканы цифрландырудың келесі мәселесі жүйелер арасындағы өзара байланыстың болмауы, мысалы, цифрлық карталары мен қойма арасындағы нашар интеграция болып табылады [1]. Осылайша сенсорлардан алынған мәліметтер негізінде заттар интернетінің (ИОТ) технологиялары контейнерлерді уақытында ауыстырып тиеуге және тасымалдаудың оңтайлы маршруттарын таңдауға мүмкіндік береді.

А.А. Волкова алыс логистикалық поездар кезінде құжаттарды ресімдеу қиын, сондай-ақ қажетті кедендік декларацияларды ресімдеудің күрделілігін атап өтті [2]. Халықаралық қатынаста электрондық қолтаңбаны пайдалана отырып, тасымалдау құжаттарын ресімдеудің цифрлық технологияларын пайдаланудың нәтижесі компанияны басқарудың жоғары деңгейінде қойылады, оның барлық элементтерінің өзара іс-қимылының синергетикалық әсері болады, клиентпен (жүк жөнелтуші және жүк алушы) өзара қарым-қатынастарды ресімдеудің өмірлік циклінің барлық кезеңдерінде қиындықтарды жоюға әкеледі. Яғни электрондық тасымалдау құжаттарында «цифрлық қолтаңбаны» трансшекаралық пайдалану мүмкіндігі мынадай факторлар мен шектеледі:

- сандық құжаттарды ұзақ уақыт сақтау мәселелері;
- әр түрлі елдердің терминологиясы мен құқықтық базасындағы айырмашылықтар;
- нормативтік базаны түсіндірудің көп мағыналы болуы;
- сертификат атрибуттарын әркелкі пайдалану;

-бірыңғай халықаралық орталықтың орнына ұлттық орталықтардың цифрлық қолтаңбаның дұрыстығын тексерумен.

Осылайша, цифрлық технологиялардың көмегімен бірыңғай ақпараттық кеңістік құру логистикалық процестерді басқарудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Ақпарат алмасу, жүк тасымалын қадағалау, операциялар мен персоналды қашықтықтан басқару және бақылау, стационарлық және мобильді құрылғылардың қатысуы мен талдау және автоматтандыру көлік саласындағы уақыт талабына айналады. Цифрлық технологиялар көліктің барлық түрлері бойынша жүк жөнелтушілер мен жүк алушылардың әр түрлі нысаналы топтарын интеграциялау есебінен көлік-логистикалық процестерді басқаруда бәсекелестер алдында артықшылық жасайды[3]. Ал сандық логистиканың келесі негізгі бағыттары мен әсерлері 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1. Цифрландыру бағыттары және функционалдық шешімдер

Цифрландыру бағыттары	Мәселені шешу функциялары
Логистикаға арналған «заттар интернеті» негізіндегі технологиялар	1. Спутниктік геолокация. 2. Мобильді интернет. 3. «Бұлтты» есептеу.
Активтерді бақылау	1. Тауарлардың орналасқан жері мен қозғалысын бақылау. 2. Қойма мен сауда залын жедел түгендеу. 3. Жеткізу тізбегіндегі тауарлардың көрінуі.
«Ақылды» инфрақұрылым	1. Орталықтандырылған басқару. 2. Құбыр элементтерінің жағдайын бақылау. 3. Көпірлер мен тоннельдердің жүктемесі мен тозуын бақылау.
Қауіпсіздікті қамтамасыз ету	1. Сәйкестендіру. 2. Отын ұрлануының және көлікті мақсатсыз пайдаланудың алдын алу. 3. Инциденттерді тергеу үшін деректердің қолжетімділігі.
Автономды көлік	1. Тасжолдағы қозғалыс автопилоты. 2. Жүргізушілерге көмек көрсету көмекшілері. 3. Толық автономияның перспективалық жүйелері.
Активтер мониторингі	1. Негізгі параметрлерді бақылау. 2. Жағдайдың өзгеруіне жедел әрекет ету. 3. Жеткізу тізбегіндегі деректердің қолжетімділігі.

Логистикадағы ұсынылған негізгі инновациялық технологиялар туралы ақпарат сала туралы түсінік береді, өйткені қазіргі заманғы технологияларды пайдалану үрдістері логистикалық кешендерді басқару бағдарламалары мен жүйелерін цифрландыруды талап етеді. Логистикадағы бизнес-процестерді өзгерте отырып, жеткізу тізбектерінің функцияларында технологиялардың рөлі артып келеді. Технологиялар шағын және орта бизнеске жүктерді тікелей бақылау, визуализациялау, өңдеу және сақтау мақсатында қолжетімді. Инновациялық құралдарды қолдану нәтижесінде өнімнің соңғы тұтынушыларымен және жеткізілім тізбегіндегі тауар қозғалысының өткізу қабілетімен

байланысты мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Заманауи технологияларды енгізу логистикалық қызметті сандық логистикаға цифрландыру мен трансформациялауды дамыта отырып мүмкін болады.

Логистикалық жүйелердің экономикалық тиімділігі көбінесе жаңа логистикалық шешімдерді жүзеге асыруға және технологиялық процесті оңтайландыруға, бұрын қолжетімді емес процедураларды жүзеге асыру арқылы қызметтің экономикалық көрсеткіштерін жақсартуға мүмкіндік беретін цифрлық технологиялармен байланысты. Тасымалдарды басқарудың тиімділігіне қойылатын талаптардың жоғары деңгейі көлік нарығына қатысушылардың операциялық қызметін цифрландырудың, олардың өзара іс-қимылының жоғары деңгейінің қажеттілігі найқындайды. Келесі факторларға байланысты цифрлық технологиялар көмекші құралдар санатынан негізгі құралдар класына ауысуға мүмкіндік береді:

- тасымалдауды ұйымдастыру және жүзеге асыру шығындарын айтарлықтай төмендету;

- көлік-логистикалық қызметтердің сапасын арттыру;
- көлік кәсіпорындары қызметкерлерінің еңбек өнімділігі;
- компанияның бәсекеге қабілеттілігін арттыру [4].

Мәселен, көлік құралдары мен жүктерді радиожілікті кодтау жүйелерінің орналасқан жерін бақылауға мүмкіндік беретінге орналастыру технологиясын логистикаға интеграциялау, сондай-ақ ақылды келісімшарттарды енгізу жаңа цифрлық логистиканы құрады (мысалы, ақылды контейнерлер жүктің орналасқан жерін ғана емес, оның жай-күйін, ол үшін климаттық қауіптер туралы ақпаратты да бақылауға мүмкіндік береді). Сандық логистика әртүрлі ұйымдар арасындағы көлденең өндірістік-экономикалық және сауда-экономикалық байланыстарды тиімді модельдеу негізінде оңтайлы схемаларды қалыптастыру үшін деректерді іздеумен байланысты уақыт, еңбек, қаржылық шығындарды азайтады.

Осылайша, логистика саласының цифрлық трансформациясы бүгінде аппараттық және бағдарламалық жасақта манны эзірлеудегі маңызды жетістіктер. Жеткізу тізбегі айтарлықтай құрылымдалған және құрылымданбаған деректердің қайнар көзі болғандықтан, заттар интернеті, жасанды интеллект және блокчейн логистика, жеткізілім тізбегін басқару, сақтау және тасымалдауда сандық түрлендірудің драйвері болып саналуы әбден заңды. Көлік және қоймалау кәсіпорындарында цифрландыру бойынша қайталама деректерді талдау ұйымның негізгі бөлігі компьютерлермен қамтамасыз етілгенін және интернет желісіне қолжетімділікке ие екенін көрсетеді. Алайда жалпы әлем бойынша RFID технологиясы, робототехника, үлкен деректерді талдау сияқты сандық технологияларды қолдану деңгейі өте төмен [5]. Солай тасымалдауды ұйымдастыруда цифрлық логистиканы дамыту тасымалдау процесін оңтайландыруға, оны жоспарлау мен қамтамасыз ету шығындарын едәуір азайтуға мүмкіндік береді.

Пайданылған әдебиеттер тізімі:

1. Менбаева А.С. Цифрландыру негіздері. – Алматы: Баспа, 2019. – 265 б.
2. Волкова А.А., Никитин Ю.А., Плотников В.А. Эволюция цифровых технологий, используемых в логистике // Управленческое консультирование. – 2022. - 2(1). - 76-83.
3. Иванова А.В. Технологии виртуальной и дополненной реальности: возможности и препятствия применения // Стратегические решения и риск-менеджмент. - 2018. - № 3 (106). - 88–107.
4. Шарова И.В., Чижанова Е.С. Явление цифровой трансформации и ее социальные и экономические эффекты // Риск. - 2019. - № 1. - 288–292
5. Қадірбаев М.Н. Логистикадағы жаңа технологиялар. – Астана, 2011. – 178 б.

ПРОБЛЕМЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЛОГИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Маиранова М

студентка группы Лог-19-2

Кошмаганбетова А.С.

Научный руководитель : магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Глобализация способствует увеличению объема продаж, производства и прибыли. Защищает рынок от конкурентов, при условии выхода на международный рынок с разработанной стратегией ведения бизнеса.

Ключевые слова: глобализация, логистика, компания, рынок.

Фактором влияющим на деятельность современных предприятий является глобализация экономики. Глобализация экономики – это процессы, ведущие к образованию общей инвестиционной среды в мире и объединению рынков капитала. Сама по себе глобализация это распространение товаров, услуг, технологий, информации и рабочих мест за пределы границ государств. Компании получают конкурентное преимущество не только внутри государства, но и за его пределами благодаря глобализации. Они получают миллионы новых потребителей со всего мира, снижают расходы за производство и закуп товара за рубежом, но в современных условиях необходимо адаптироваться и внедрять новейшие инструменты. Подъем экономического национализма и цифровая интеграция в корне меняют ландшафт мирового бизнеса и компании которые не уходят в глобализацию, не выживут в современном мире, ведь у таких компании нет возможности стать одной из крупнейших корпораций без выхода на глобальный рынок. В статье мы рассмотрим более подробно про глобализацию, ее влияние на крупные корпорации и на малый, средний бизнес.

Глобализация бизнеса способствует увеличению объема продаж и прибыли с них. В современном мире компании в целях глобализации бизнеса внедряют в свои системы финансовые технологии. Финансовая технология равняется как привлечение клиента и удовлетворение его потребностей всеми возможными путями. Финансовые технологии включают в себя систему управления внутри компании. На практике самой часто используемой является такая система как Agile. Это одна из самых выгодных, прибыльных и гибких систем. По системе Agile определенная задача ставится перед компанией или командой и в течении двух недель эта задача решается внутри компании (команды). По данной системе в процессе выполнения нет никаких руководителей, люди одинаково используют свои возможности и способности внутри компании (команды). Между сотрудниками нет разделения на ответственных, на определенные зоны и т.д. Каждый сотрудник работает направленно, совместно, дружно и взаимозаменяемо для достижения лучшего результата, то есть больше никто не просиживает на работе в ожидании окончания рабочего дня. Принимается командное решение. Благодаря этой современной финансовой системе многие компании в современных условиях развития бизнеса добиваются результативности. [1]

Что приводит к созданию другой совершенно усовершенствованной формы работы компании и в следствии ее глобализации? То, что у современных компании отсутствует понимание что доходность компании приносит только одна сфера деятельности. Любая современная компания уходит в глобализацию, то есть начинает предоставлять не один вид услуг или товаров, а охватывает много сфер деятельности. В мире изобилие товаров и услуг, поэтому потребность клиента встала на первый план и наиважнейшей задачей стало удовлетворение всех потребностей клиента. Глобализация финансов является неотъемлемой частью глобализации бизнеса. Ввиду того что денежный оборот сильно снизился, и наличные деньги все реже встречаются в форме оплаты компании переходят на

онлайн, то есть принимают платежи «цифровыми деньгами». Происходят изменения и введение новых методов организации финансовых ресурсов. Глобализация финансовых потоков сделала мировые торговые отношения более свободными, компании имеют возможность глобализации по всему миру через сети Интернет, где на условиях взаимовыгоды в выигрыше остаются все стороны. Но в то же время это вызвало повышение международной конкуренции, которая сама отсеивает тех, кто мог бы остаться на плаву при других условиях. [2]

Противники глобализации считают, что глобализация дала возможность крупным корпорациям поглотить малый и средний бизнес, однако эксперты считают, что малый и средний бизнес является движущей силой экономики страны. [3] В первую очередь государство должно оказывать помощь малому и среднему бизнесу, ведь глобализация негативно сказывается именно на таком бизнесе. Формирование политики поддержки малого и среднего бизнеса, включение в эти программы поддержки меры содействия экспорта для малого и среднего бизнеса, обеспечение выхода на международные рынки – это всё то, что государство может обеспечить для поддержания и развития такого бизнеса. [6] Глобализация в Казахстане только выходит на новый уровень, то есть пока нельзя сказать о том, что Казахстан является активным участником глобализации. Казахстанские предприниматели ищут выход на внешний рынок, осознавая, что в условиях сильной рыночной конкуренции и меняющихся правил игры на рынке необходим выход на международный уровень для увеличения прибыли и поддержания экономики страны. Глобализация больше всего затронула процессы производства электроники, информационной и телекоммуникационной техники, автомобилей и т.д. Казахстан же в этих сферах является потребителем, пользователем готовой продукции, но не производителем. Таким образом отсутствует сам предмет, относительно чего предприниматели Казахстана могли бы быть успешными субподрядчиками. Так же одной из условий глобализации является снятие торговых и иных ограничений для свободного перемещения товаров и услуг, Казахстан же пока ещё не может снять некоторые ограничения в целях поддержания отечественных товаропроизводителей, что в свою очередь останавливает процесс глобализации в стране. Находясь в начале пути проникновения на внешние рынки, наши малые и средние бизнесы, как правило, не используют или не знают возможностей и средств государственного стимулирования внешнеэкономических связей, наугад пользуются методами ведения конкурентной борьбы на мировых рынках, что приводит к ошибкам и просчетам и, в конечном итоге, невозможности работать на внешний рынок. В таких условиях малым предприятиям как никогда ранее нужна всесторонняя помощь и поддержка, осуществить которую могут различные союзы, ассоциации и фонды поддержки предпринимателей, В Республике Казахстан существует «Фонд развития предпринимательства «Даму»», который как раз в свою очередь и занимается поддержкой малого и среднего бизнеса. Данный фонд оказывается финансовую и нефинансовую поддержку, обеспечивая получение кредита на развитие бизнеса в банках второго уровня на выгодных условиях, привлечения дополнительного финансирования и многое другое. [4]

Глобализация важна так как именно благодаря таким факторам как морские перевозки, авиаперелеты, различные международные соглашения, сети Интернет развитие бизнеса вышло на новый уровень. Многие компании не смогли бы существовать без вышеперечисленных факторов. Однако и корпорации и малые, средние бизнесы сталкиваются не только с различными проблемами в плане роста и сложностей управления, но и в плане управления человеческим капиталом и культурой. Здесь компании сталкиваются с проблемами найма и удержания персонала на международных активах в связи с изменением привычного стиля работы сотрудников выбранного региона. То, что отличает компании вышедшие на путь глобализации – это единые стандарты ведения бизнеса вне зависимости от региона. В мире существуют мульти-национальные корпорации и глобальные корпорации, многие воспринимают эти понятия как одно целое. Однако

мульти-национальные корпорации производят и продают свои товары по всему миру, в различных странах и используют различные стратегии ведения бизнеса. В то время как глобальные корпорации так же производят и продают свой товар в разных странах, но с использованием единой стратегии на рынке. Глобальные корпорации рассматривают мир – как единый рынок. Компании которые «насытили» внутренний рынок страны всегда стремятся увеличить свои продажи и выходят на мировой уровень путем выноса производства за границу либо же экспорта. Однако прежде чем выходить на мировой рынок, компания должна проанализировать выбранную ею страну по всем характеристикам ее внутреннего рынка для успешного внедрения своего производства и продукции. При выборе стран компании анализируют ВВП (внутренний национальный продукт) и выбирают страну с равномерным распределением дохода, так как данная страна будет более благоприятной для глобализации бизнеса, нежели страна в которой высокий ВВП, но низкий уровень распределения доходов. На международном рынке существует сильная и жесткая конкуренция, и далеко не все компании не имеющие опыта выхода на международный уровень смогут осилить данную конкуренцию. Для глобальных компаний которые производят и экспортируют свой товар на зарубежный рынок, не составит труда завоевать еще один внешний рынок ведь они имеют уже отработанную стратегию ведения бизнеса. Приведем пример компании Coca-Cola, она является одной из самых ярких примеров того, как глобализация позволила увеличить объемы продаж по всему миру несмотря на конкуренцию за рубежом и продать свой первый миллиард условных единиц продукта за 22 года. Так же в пример можно привести такие компании как: «McDonald's», «KFC», «Toyota Motor» и другие.[5] Еще одна причина по которой компании стремятся к глобализации – это увеличение прибыли, то есть разница между доходом и издержками компании. Зачастую увеличение прибыли возможно путем увеличения дохода или уменьшения издержек, но в процессе глобализации возможно и увеличить доход компании и в то же время снизить издержки. На своем внутреннем рынке компании сталкиваются с конкуренцией, что способствует снижению цены, а в следствии уменьшению дохода. Глобализация бизнеса же позволяет увеличить доход за счет того что чем больше рынков завоевала компания, тем меньше шанс того что эти же рынки завоюют их конкуренты. На зарубежных рынках для некоторых товаров может полностью отсутствовать конкуренция или же присутствовать в малой степени, что позволит компании установить благоприятные цены и восполнить свои доходы. Именно поэтому глобальные компании могут позволить себе снизить цену на товар в странах с высокой конкуренцией, но остаться в выигрыше за счет стран где установлена благоприятная цена для компании. Глобализация позволяет компаниям стать устойчивыми к постоянным изменениям и сложностям, ведь внутренний рынок не всегда остается стабильным. [5]

Глобализация способствует увеличению объема продаж, производства и прибыли. Защищает рынок от конкурентов, при условии выхода на международный рынок с разработанной стратегией ведения бизнеса. Но перед тем как выходить на глобальный рынок компания должна иметь прозрачность ведения бизнеса и чистую репутацию для существования как минимум 10-15 лет. В том числе компания должна быть «гибкой» и уметь подстраиваться под требования различных рынков, ведь расширять компанию в одиночку на чужой территории – невозможно. Успех глобализации кроется в отработанной бизнес-модели ориентированной на глобальность и создание своей корпоративной культуры. Таким образом глобализация положительно сказывается на развитии мировой экономики и предоставляет новые возможности для предпринимателей в развитии своего бизнеса. Хочу отметить то, что глобализация сказывается не только на торговле, но и на всех сферах жизнедеятельности человека.

Список использованной литературы

1. Лекции Сингапурского Университета Управления
2. <https://spravochnick->

ru.turbopages.org/spravochnick.ru/s/finansy/struktura_i_vidy_mezhdunarodnyh_finansov/globalizaciya_mezhdunarodnyh_finansov/ [интернет-источник]

3. <https://tyulyagin-ru.turbopages.org/tyulyagin.ru/s/ekonomika/globalizaciya-ekonomiki-chto-eto-takoe-istoriya-plyusy-i-minusy.html> [интернет-источник]

4. <https://stud.baribar.kz/23554/mezhdunarodnyy-biznes-v-kazakhstane-perspektivy-razvitiya-tempy-rosta/> [интернет-источник]

5. http://elib.altstu.ru/journals/Files/pa1999_1/pages/26/pap_26.html [интернет-источник]

6. <https://articlekz.com/article/9121> [интернет-источник]

ТРАНСҰЛТТЫҚ КОРПОРАЦИЯЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДА ДАМУЫ

Мейрамова А

Лог-21-1к, тобының студенті

Қоңыртаева Қ.Б.

Ғылыми жетекші : магистр, оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қарағанды қ.,

Аннотация. Бұл мақаланың өзектілігі трансұлттық корпорацияның қандай елді мекені оның штаб-пәтері орналасқан ел бойынша анықталады. Төлем балансы тұрғысынан шетелдік кәсіпорынның акцияларын кез келген кредит беруі немесе сатып алуы шетелдік капиталды тікелей инвестициялауға жатады.

Түйінді сөздер: логистика, трансұлттық корпорация, меншік, баланс, экономика.

Трансұлттық корпорация (ТҰК)-келген еліне, меншік нысанына қарамастан, екі немесе одан да көп елдерде келісілген саясат пен жалпы стратегияны жүргізуге мүмкіндік беретін шешімдер қабылдау жүйесіне сәйкес әрекет ететін бөлімшелері бар жеке, мемлекеттік немесе аралас кәсіпорын; шетелге тікелей қаражаттың (инвестициялардың) салымшы-фирмасы. Трансұлттық корпорацияның қандай елді мекені оның штаб-пәтері орналасқан ел бойынша анықталады. Төлем балансы тұрғысынан шетелдік кәсіпорынның акцияларын кез келген кредит беруі немесе сатып алуы шетелдік капиталды тікелей инвестициялауға жатады. Қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында ішкі және сыртқы экономиканың дамуы мемлекеттің саяси – экономикалық жағдайының өзгеруінің негізгі себептерінің бірі болып табылады. Әлемдік тәжірибе тиімділігі трансұлттық корпорациялар құру болып табылатын сыртқы нарықтарды жаулап алу жөнінде көптеген шаралар қабылдауда.[1]

Бас компанияға тиесілі капитал көлеміне, сондай-ақ бас компанияның ықпал ету саласындағы фирманың құқықтық жағдайы мен бағыныстылық дәрежесіне қарай мынадай түрде жіктеуге болады: филиалдар, еншілес компаниялар, қауымдасқан компаниялар және бірлескен кәсіпорындар.

Қазіргі уақытта трансұлттық корпорациялар (ТҰК) әлемдік өнеркәсіптік өндірістің 50% - дан астамын, халықаралық сауданың 60% - дан астамын және тікелей шетелдік инвестициялардың 90% - ын бақылай отырып, әлемдік экономикаға айтарлықтай әсер етеді. Атап айтқанда, әлемдік нарықтардағы шикізаттардың барлық саудасы олардың бақылауымен жүзеге асырылады. ТҰК маңызды шикізат ресурстарына ие Қазақстанды назардан тыс қалдырмады. Тәуелсіздікке ие бола отырып, республика посткеңестік кеңістікте алғашқылардың бірі ғана емес, өнеркәсіптің базалық салаларының ірі кәсіпорындарын Траст басқаруына беру жолымен (кейіннен жекешелендірумен және шетелдік инвесторлардың 100% қатысуымен жаңа өндірістер құрумен) шетелдік капиталды тарту тәжірибесін енгізді, сондай-ақ пайдалы қазбаларды қарқынды пайдалануды өзінің

экономикалық саясатының негізіне айналдырды.

ТҰК — ның Қазақстан экономикасына белсенді енгізілуі 1994-1997 жылдары басталған, "директордық" және "шенеунік" жекешелендіруді қолдаған ел басшылығы шетелдік инвесторларды-ірі трансұлттық корпорацияларды тартуға басты назар аударды және бұл түсінікті. Соңғылары республикаға тек халықаралық тануды және инвестициялар ағынын ғана қамтамасыз етіп қоймай, (пайда болған меншік құқықтарын қорғауға мүдделілікке байланысты) ішкі саяси тұрақтылықтың кепілі болды. Осы тұрғыдан алғанда, әртүрлі мемлекеттердің ірі ТҰК-ның ерекше кең (транзиттік экономикасы бар елдердің өлшемі бойынша) болуы әбден түсінікті.

Бүгінгі таңда Қазақстанда, UNCTAD мәліметтеріне сәйкес, өз қызметін трансұлттық корпорациялардың 1600 - ден астам филиал қызметкерлері бар-шамамен 18 мың адам тіркелген, бұл ел халқының жалпы санының 0,12% - ын құрайды. Айта кету керек, Қазақстан экономикасында ТҰК филиалдарының саны бойынша басым орында Батыс Еуропа елдерінің компаниялары - 13, одан кейін Азия елдерінің компаниялары - 7 және АҚШ - 5. Бұл, ең алдымен, ТҰК қызметі белгілі бір дәрежеде экономиканың түрлі салаларының ұйымдары мен кәсіпорындарына тікелей шетелдік инвестицияларды салу арқылы жүзеге асырылатынына байланысты. ТҰК тікелей шетелдік инвестициялар арқылы отандық кәсіпорындарды тиімді бақылауды жүзеге асырады. ТШИ негізгі көлемі мынадай дамыған елдерден түскенін көрсетті: Нидерланды (24,1%), АҚШ (15,3%), Ұлыбритания (7,7%), Франция (6,1%), Италия (3,9%), Канада (3,3%) және Швейцария (3%). Бұдан басқа, Қазақстан экономикасына Ресей (3,9%), Қытай (3,9%) және Оңтүстік Корея (2,8%) айтарлықтай ірі инвесторлар болып табылады, сондай - ақ оффшорлық аймақтардан (Виргин аралдары-5%) түскен инвестициялық капиталдың үлесі елеулі. Қалған елдердің үлесі шамалы және шамамен 3% құрайды. Қазақстан экономикасына барлығы 116-ға жуық мемлекет инвестициялайды. Бұдан басқа, шетелдік тікелей инвестициялардың аз бөлігі сауданы және автомобильдерді және үйде пайдаланылатын бұйымдарды жөндеуді (5,7%), қаржы секторын (4,9%), кәсіби ұйымдар мен қауымдастықтардың қызметін (2%), азаматтық құрылысты (2,3%) және көлік пен байланысты (1,6%) дамытуға келді. Қалған салалардың үлесіне барлық ТШИ-ның 1% - дан сәл артық келеді. ТШИ-ны салалар бойынша мұндай бөлу, ең алдымен, экономиканың шикізат секторы рентабельділігінің жоғары деңгейіне байланысты.[2]

ҚР Ұлттық банкінің мәліметтеріне сәйкес, 2005 жылдан 2011 жылға дейінгі кезеңде инвестициялау көлемінің едәуір артуы байқалады, бұл мұнай қоры бойынша әлемдегі ең ірі 5 кен орнының қатарына кіретін Қашаған кен орнын игерудің белсенді фазасына байланысты. Осы кен орнының операторы болып "ҚазМұнайГаз", ЭНИ, "Тоталь", "Эксон Мобил", "Шелл" (16,81% - дан), "Коноко Филлипс" (8,40%), "Инпекс" (7,56%) акционерлері болып табылатын NCOC компаниясы табылады. 2011 жылы жан басына шаққандағы тартылған ТШИ сомасы 1 207,3 АҚШ долларын құрады. АҚШ долларын құрады, бұл 2005 жылғы көрсеткіштен 2,5 есе артық. 1993-2011 жылдар кезеңінде жинақталған ТШИ көлемі Қазақстанда жан басына шаққанда 8 793,4 АҚШ долларын құрады. АҚШ/адам.

Қазіргі уақытта Шымкентнефтеоргсинтез АҚ акцияларының 90% Витол Мунай фирмасына (Швейцария) сатылды. Сондай - ақ, Витол Мунай фирмасы Торонто биржасында бағаланатын Arawak Energy ірі (43%) акционерлік компаниясы болып табылады. АҚ акцияларының 90% - ы Харрикейн Құмкөл Лтд фирмасында (Канада), Ақтөбемұнайгаз АҚ акцияларының 60% - ы - Қытай ұлттық мұнай - газ корпорациясының, Маңғыстаумұнайгаз-Индонезиялық Орталық Азия Лтд Петрол компаниясы АҚ акцияларының 60% - ы, Қаражанбасмұнай АҚ акцияларының 95% - ы-Тритон фирмасында (Канада). Жалпы Қазақстандағы шетелдік ТҰК қызметін талдау келесі бірқатар қалыптасқан үрдістерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

Біріншіден, трансұлттық капиталдың минералдық-шикізат кешенінде шоғырлануы жаһандану жағдайында жаңа халықаралық еңбек бөлінісі қалыптасқан, оған сәйкес Қазақстан шикізатты, атап айтқанда көмірсутекті шикізатты ірі жеткізуші ретінде

қаралатын болады.

Екіншіден, келісімшарттық басқару жүйесі тетігінің төмен тиімділігі. Жалпы, жекешелендіру бағдарламалары мен келісімшарттық басқару жүйесінің нәтижелері бір мәнді болды. Бір жағынан, өндіріс тұрақтанды, комбинаттар жұмыс істеп тұрған өңірлерде елді мекендерді жұмыс орындарымен және әлеуметтік қызметтермен қамтамасыз етуді жалғастырды.

Мысалы, "Ispat International" компаниясы (Ұлыбритания-Үндістан) "Arcelor Mittal", "Samsung" (Оңтүстік Корея) шойын және болат құю өндірісін өз бақылауына алды. * Үшіншіден, ТҰК қызметіне және адам құқықтарын сақтауға қатысты шешілмеген проблема қалып отыр. Мәселен, дамушы елдерде, атап айтқанда, Қазақстанда адам құқықтарын тану, сақтау және қорғау тетігі жеткілікті түрде тиімді дамымаған. Қазіргі уақытта сарапшылар күшті тәуелсіз кәсіподақтардың жеткіліксіз екендігін, тұтынушылардың құқықтарын қорғау үшін "жасыл" қозғалыс пен күшті қозғалыс жоқ екенін атап өтті. Азаматтардың сот төрелігіне және экологиялық маңызды шешімдер қабылдауға қол жеткізуі белгілі бір дәрежеде шектелген. Бұл өз кезегінде шетелдік ТҰК-ның жоғары пайда алу мақсатында бірқатар жағдайларда адамның негізгі құқықтарын бұзатыны туралы фактіні білдіреді. Трансұлттық корпорациялар (ТҰК) Орталық Азия елдеріндегі өз филиалдарын Қазақстанға көшіреді. Осылайша, біздің нарықта ірі әлемдік ойыншылардың қатысуы-инвесторлар тарапынан сенім.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Смирнова Е.Е., Хвальская Н.В: Совместные предприятия: Законо-мерности возникновения
2. Кенжалиев А.Т. Иностранные инвестиции в развитии экономики региона

УЧАСТИЕ КАЗАХСТАНА В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ

Пудогина Л

студентка группы Лог 20-2

Мажитова С.К.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

*Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль торговли в условиях «низкого роста», где низкие уровни торговли и инвестиционной активности будут способствовать снижению экономического роста и росту финансовых рисков

Ключевые слова: Торговля, эпидемия, импорт товаров, статистика, рост, активность.

Международная торговля — это обмен товарами и услугами между разными странами, связанный со всеобщей интернационализацией хозяйственной жизни и интенсификацией международного разделения труда в условиях научно-технической революции. Мощным стимулом развития международной торговли стал переход от натурального хозяйства к товарно-денежным отношениям, а также создание национальных государств, установление производственных связей как внутри стран, так и между ними.

[1]

За годы независимости Казахстан стал страной с относительно открытой экономикой. В 1999 году доли экспорта и импорта в ВВП составляли соответственно 38 процентов и 35 процентов, что отражает благоприятный торговый баланс. В том же году экспорт составил 5,2 млрд долларов США, а импорт - 4,8 млрд долларов США. Страна имеет торговую

структуру поставщика сырьевых товаров. В 1999 году на нефть, газ и полезные ископаемые приходилось 78 процентов экспорта. До обретения независимости 90 процентов торговли Казахстана приходилось на Россию. После обретения независимости правительство предприняло меры по созданию условий для интеграции в международный рынок. Эти шаги включали либерализацию цен за счет сокращения субсидий и дерегулирования цен, а также сбалансированный государственный бюджет за счет увеличения налогов и сокращения государственных расходов. Правительство ввело жесткую денежно-кредитную политику за счет повышения процентной ставки Центрального банка и поощрило либерализацию внешней торговли, отменив экспортные и импортные лицензии, предоставив всем фирмам разрешение на участие во внешней торговле и сняв тарифы.[2]

Уже сегодня за 5 месяцев 2021 года внешнеторговый оборот Казахстана с другими странами составил более 36,4 млрд долларов. Нобольше всего товаров Казахстан поставляет в страны Европы. За январь-май в этот регион экспортировано продукции на 9,3 млрд долларов. Это 42,9% от общего объема экспорта. А вот импортирует продукцию наша страна в основном из стран СНГ. За пять месяцев показатель достиг 7 млрд долларов. Это 48% от общего объема импорта. Из них 40,7% или 5,9 млрд долларов приходится на Россию.[3] В структуре экономики Казахстана промышленность занимает почти третью часть. Горнодобывающий сектор обеспечивает более 2,9 % занятости и 18 % валовой добавленной стоимости в экономике. Инвестиции в основной капитал в добывающей промышленности сегодня составляют более 30 % от общего объёма, а в обрабатывающей промышленности всего 12 %. Казахстан, лидирующий экспортер продукции добывающих отраслей (в первую очередь за счет нефти), по показателю среднедушевого экспорта опережает все страны СНГ. Однако среднедушевой экспорт продукции обрабатывающей промышленности в Республике Казахстан вдвое ниже, чем в России. [4]

В настоящее время свободные рынки находятся в процессе постоянных перемен, компании открываются и закрываются, растут и сокращаются. Новые технологии изменяют традиционные способы ведения бизнеса. Текучка на рынке труда поистине грандиозна, в течение одного года сокращаются миллионы рабочих мест, но в то же время появляется еще больше новых.

Отметим, что в настоящее время Казахстан восстанавливается от коронакризиса и объемы внешней торговли возвращаются на прежний уровень. Это связано с началом процесса массовой вакцинации, постепенным снятием торговых ограничений, ускорением инфляционных процессов в мире, быстрым восстановлением китайской экономики и других основных торговых партнеров, а также стабилизации мировых цен на сырье.

Таможенная статистика за 2 месяца 2021 года показывает, что товарооборот Казахстана за январь-февраль 2021 года составил порядка 11,8 млрд USD, что на 17,4% отстает от показателей аналогичного периода 2020 года (14,3 млрд USD). Падение показателей внешней торговли в первую очередь связано с уменьшением экспорта казахстанской нефти на 40,8% в стоимостном выражении (с 5,7 до 3,4 млрд USD) и на 13,2% в тоннажном (с 12,1 до 10,5 млн тонн), на что повлияло падение мировых цен на нефть и обязательства страны в рамках соглашения ОПЭЖ+ на добычу в условиях нарушения баланса спроса и предложения нефти в мире.

По остальным направлениям наблюдается значительный рост импорта. Так, ввоз в Казахстан товаров легкой промышленности за январь-февраль текущего года составил порядка 331,9 млн USD, что на 51% больше показателей аналогичного периода 2020 года (219,5 млн USD). Это вероятно связано с ожиданиями потребителей относительно увеличения цен на одежду и обувь в ближайшей перспективе в связи с растущими ценами на хлопок. Также можно отметить рост импорта строительных материалов на 10,3% (с 107,3 до 118,3 млн USD), фармацевтических продуктов на 16,3% (с 211,9 до 246,5 млн USD) и товаров машиностроительной промышленности на 6,8% (с 1 244 до 1 328 млн USD). Если рост импорта фармацевтической промышленности объясняется усиленными мерами борьбы с последствиями пандемии, то статистика ввоза товаров машиностроительной

промышленности и строительной отрасли показывает рост инвестиционной и строительной активности в Казахстане.

В это время импорт товаров пищевой промышленности просел на 12,1%, что может сигнализировать о снижении доходов населения, если это готовые пищевые продукты или производственных мощностей предприятий пищевой промышленности в случае сырья. [5]

Эпидемия коронавируса усугубила экономическое положение страны и повысила необходимость решения таких проблем как спад производства и опасность сокращения рабочих мест, понижение инвестиционной активности и уменьшение объемов как международного, так и внутреннего товарооборота.

По словам, министра торговли и интеграции РК Бахыта Султанова, одной из сложных проблем является то, что из принятых более 8800 национальных стандартов бизнес не применяет даже половины в виду их не востребованности.

«Испытательная база, которая обеспечивает безопасность отечественной продукции, также нуждается в модернизации. Конкурентоспособность отечественного товара на внешнем рынке характеризуется низкой диверсификацией экспортной корзины. Вместе с тем, отсутствие налаженной инфраструктуры продвижения экспорта товаров и услуг за рубежом и наличие барьеров намного усложняют процесс доступа экспортеров на внешние рынки», — пояснил глава ведомства.

Министр также отметил, что разработанная концепция госпрограммы развития торговли на 2021-2025 годы позволит решить все спорные моменты. «В настоящее время проводится работа по оценке необходимого финансирования мер, предусмотренных в концепции. По предварительным расчетам на пять лет необходимо порядка 271 млрд тенге, из них 55 млрд тенге на экспортное страхование и госгарантию; 38 млрд тенге на продвижение экспорта товаров и электронной торговли; 178 млрд тенге для строительства торгово-транспортной инфраструктуры, модернизации рынков, развития торговых сетей, цифровизации торговли. Это в том числе с учетом привлеченных средств инвесторов», — отметил Султанов. По его данным, целью развития торговли Казахстана на 2021-2025 годы является создание и развитие современной торговой системы, обеспечивающей насыщение рынка качественной продукцией и конкурентоспособность экспортных товаров и услуг. [6]

Базой с целью повышения производительности внешнеторговой работы в главную очередь считается трансформация с узкоориентированного экспорта продуктов к диверсификации экспортных потоков, но кроме того сокращение импорта продуктов линией повышение производственных мощностей в Казахстане. Следует ужесточить надзор надо реализацией инвестиционных проектов, выполняемых в рамках государственных программ. Повысить борьбу с избыточной бюрократией также коррупцией в государственных органах по контролю и надзору экспортно-импортной деятельности и предпринимательской деятельности. [7] Также слабый рост торговли может являться одной из причин, которая будет сдерживать экономику в условиях «низкого роста», где низкие уровни торговли и инвестиционной активности будут способствовать снижению экономического роста и роста финансовых рисков.

Список литературы:

1. <http://www.bibliotekar.ru/mezhdunarodnye-otnosheniya-1/40.htm>
2. <https://www.nationsencyclopedia.com/economies/Asia-and-the-Pacific/Kazakhstan-INTERNATIONAL-TRADE.html#ixzz77ezLXXga>
3. <https://kapital.kz/economic/97296/za-5-mesyatsev-iz-kazakhstana-eksportirovali-tovarov-na-21-6-mlrd.html>
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
5. <https://economy.kz/ru/Mnenija/id=32>
6. <https://liter.kz/kakie-problemy-est-u-torgovli-v-kazah/>
7. <https://articlekz.com/article/13759>

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАРКЕТИНГА И ЛОГИСТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

ТАЙЖАНОВ.Р

студент группы МК-20-1к

ДӘКӘРІМ.Г.Қ

Научный руководитель: магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение деятельности российских предприятий, как никогда ранее, подвержена воздействию целого ряда разнообразных факторов. С одной стороны, анализ основных тенденций изменений различных корпоративных рынков показывает постоянный рост конкуренции и интенсивности конкурентной борьбы во всех секторах...

Ключевые слова: Маркетинг, фонд, логистика, исследования, логистика, модель.

Настоящее время деятельность российских предприятий, как никогда ранее, подвержена воздействию целого ряда разнообразных факторов. С одной стороны, анализ основных тенденций изменений различных корпоративных рынков показывает постоянный рост конкуренции и интенсивности конкурентной борьбы во всех секторах. Это ставит перед предприятиями, стремящимися к завоеванию стабильного и долговременного преимущества над конкурентами, задачу, связанную с необходимостью достижения наивысшей эффективности всех операций компании.

С другой стороны, предприятиям приходится разрешать противоречия, обусловленные несовершенством существующей модели экономики, которые выражаются прежде всего в специфичных для России чертах: высокая степень износа основных фондов в большинстве отраслей промышленности, нехватка собственных средств для финансирования модернизации, высокие процентные ставки за пользование заемными средствами и как следствие недоступность кредитов. С учетом современных реалий многие предприятия изыскивают внутренние возможности для развития, в том числе и путем оптимизации использования имеющихся ресурсов.

Цель исследования

Актуальность и практическая направленность исследуемой проблемы, а также недостаточная ее разработанность в экономической науке предопределили цель и задачи исследования. Целью настоящего исследования является изучение практических аспектов механизма взаимодействия логистики и маркетинга в деятельности производственных предприятий, что требует постановки и решения ряда задач:

- исследование теоретических вопросов в отношении проблем взаимодействия логистики и маркетинга предприятий;
- исследование практических аспектов интеграции функций отделов маркетинга и логистики предприятий.

Материал и методы исследования

В основе теоретической и методологической базы исследования лежат труды отечественных и зарубежных авторов по вопросам маркетинга и логистики. Информационной базой исследования являются данные производственно – хозяйственной деятельности ряда предприятий торговли и промышленности.

В процессе написания работы авторами были использованы методы эмпирического и теоретического исследования: наблюдение, сравнение, маркетинговый анализ, логистический анализ.

Результаты исследования и их обсуждение

Сохранить конкурентоспособность, сформировать и нарастить конкурентное

преимущество, обеспечивая тем самым достаточно высокий уровень прибыли можно, применяя на практике концепции маркетинга, позволяющей удовлетворить запросы и нужды потребителей в связке качества и цены, и логистики в части оптимизации товарно-материальных потоков [1].

Вопросам взаимодействия двух концепций управления предприятием, доказавшим свою эффективность в условиях свободного рынка – маркетинга и логистики – в последнее время уделяется повышенное внимание, о чем свидетельствует целый ряд публикаций. Вопросы взаимодействия маркетинга и логистики, и результаты их интеграции в деятельности предприятия в той или иной степени освещали в своих работах многие отечественные и зарубежные ученые, в том числе: Г. Багиев, Д. Новиков, А. Гарнов, Б. Аникин, Дж. Болт, П. Винкельманн, Ф. Котлер и др.

Проведенный анализ имеющейся литературы показал, что в настоящее время можно выделить три совершенно разные позиции, объясняющие характер их взаимосвязи.

Согласно первой точки зрения, маркетинг представляет собой совокупность процессов по формированию спроса, продвижению товара и управлению продажами в компании. Логистика же, занимаясь вопросами складирования, хранения, физического распределения и перемещения готовой продукции к покупателям, сырья и других материальных ресурсов к производственным подразделениям, представляет собой часть этого процесса и непосредственно регулирует движение товарно-материальных потоков в компании. Основными факторами, способствующими появлению концепции логистики называют обострение в 60-х годах проблем ресурсного обеспечения процессов производства и необходимость в условиях растущей конкуренции оптимизации и повышения эффективности процесса сбыта.

Возможно, в ранний период становления и первоначального развития концепции логистики, такой подход не вызывал сомнений. Однако в настоящее время мы наблюдаем, как сфера деятельности логистики давно расширила отведенные ей первоначальные границы. В современном мире логистика кроме управления сбытовыми операциями включает анализ рынков поставщиков и потребителей, координацию спроса и предложения на рынке товаров и услуг, а также осуществляет гармонизацию интересов участников процесса товародвижения. Исходя из такого понимания сущности логистики, рядом ученых, маркетинг рассматривается как раздел теории и практики логистики [2].

Большинством авторов маркетинг и логистика же рассматриваются в качестве самостоятельных направлений производственно-хозяйственной деятельности, тесно связанных между собой.

Русло большинства дискуссий по вопросам взаимодействию логистики и маркетинга находится в рамках выяснения вопроса, иерархии и приоритета концепций, что неминуемо приводит в тупик. Особенно остро вопрос разграничения сферы компетенции логистики и маркетинга стоит в условиях ограниченности ресурсов предприятия, когда предстоит выбор какой из двух концепций следует отдать предпочтение? Дать ответ на этот вопрос можно проведя анализ функциональных областей столкновения или пересечения интересов двух концепций и определение на его основе механизма их взаимодействия (таблица).

Наиболее полное удовлетворение потребностей потребителей, в сравнении с конкурентами, является целью любого коммерческого предприятия, не зависимо от сферы его деятельности. Реализация этой цели зависит от двух составляющих, во-первых, насколько хорошо мы представляем, что конкретно необходимо нашему покупателю, и во-вторых, способны ли мы доставить свой товар до данного потребителя. Только соблюдение этих двух условий позволит предприятию достичь успеха. Маркетинг и логистика, отвечая за свою составляющую, обеспечивают единый процесс.

Обслуживание потребителей

Сущностью маркетинга – это удовлетворение потребностей всех клиентов. Более полное удовлетворение потребителей приводит к увеличению объемов продаж. С точки зрения логистики: акцент делается на сам процесс обслуживания, который должен быть

гибким, с учетом особенностей сбытовой сети (объемы партии поставки, сроки выполнения заказа, время работы клиентов и т. д.). Логистика разрабатывает стандарты на услуги логистического сервиса с учетом их стоимости, разрабатывает тарифы на услуги и условия их предоставления. Маркетинг, должен анализировать возможности компании по оказанию услуг клиентам с учетом логистических затрат. Таким образом, маркетинг при формировании политики обслуживания потребителей должен взаимодействовать с логистикой, для минимизации конфликтных ситуаций.

Маркетинговое окружение товара: дизайн и упаковка товара

Для привлечения внимания потребителей, для совершения большего числа импульсивных покупок маркетологи компании стремятся разработать более оригинальную упаковку, которая является решающим фактором, влияющим на выбор потребителя и на объем продаж товара в конечном звене сбытовой цепи. Данные решения могут вызвать незапланированное повышение издержек на логистику.

Внешнее оформление упаковки, ее красочность, наличие полной информации о товаре – это параметры, которые выделяют товар среди товаров конкурентов. Данные параметры важны для маркетинга. Новые товарные позиции в ассортименте или обновленная упаковка существующих товаров, может отличаться по габаритам и повлиять на структуру логистики. Для реализации логистических процессов, упаковка должна соответствовать конкретным требованиям (ограничениям) по типу и размеру, стандартизирована и унифицирована по типоразмерным рядам упаковок и грузоместимостью транспортных средств. Не пропорциональность упаковки (величина штабеля, кратность стандартным коробам и поддонам, соответствие параметров оборудования для данного вида упаковки товаров и т. д.) приводит к дополнительным издержкам предприятия производителя и всех звеньев сбытовой сети.

Ценовая политика предприятия с позиции логистики и маркетинга

Установление цены на продукцию предприятия является одним из основных направлений маркетинговой деятельности. Уровень цены зависит от следующих факторов: себестоимости товара, целей компании, планируемой прибыли, конкурентной среды, а также расходов на логистику. Взаимосвязь логистики и маркетинга определяется информационным обменом о планируемых издержках по обслуживанию клиентов и сбытовой сети. Логистические расходы, в частности транспортные расходы, могут быть эквиваленты себестоимости продукции, поэтому значительно влияют на реализацию маркетинговой функции на предприятии. Так, на 15–20 % от суммы валовых издержек зарубежных (европейских, американских) производителей, приходятся расходы на систему сбыта продукции предприятия. Соответственно, снижение данных расходов позволяет производителю установить конкурентоспособную цену и обеспечить прирост прибыли.

Оптимальный выбор вида транспорта, транспортного посредника, оптимальной маршрутизации и другие управленческие решения, относящиеся к функциям менеджера по логистике, значительно сокращают издержки при сбыте продукции, тем самым расширяют возможности для маркетинговых ценовых решений.

Формирование сбытовой системы

Маркетинг определяет выгодные сбытовые системы относительно каждого региона сбыта. В данном случае логистика продумывает товарные потоки к потребителю через оказание логистических услуг для посредников, за счет поиска надежных участников системы и организации процесса. Оценка и выбор наиболее эффективных поставщиков, использование наилучших каналов распределения относится к управленческим решениям логистики. В современных условиях участники каналов сбыта выбирают сами производителя, товары которого они будут продавать, поэтому производитель должен обеспечить поставку необходимого товара в срок и в необходимом объеме, качестве. Не соблюдение условий поставки может привести к прекращению взаимоотношений производителя и поставщика, что приведет к прекращению продвижения его товаров на рынке. В данном случае со стороны маркетинга усилия по сбыту продукции в первую

очередь направлены конечного потребителя, а со стороны логистики – на посредников.

Таким образом, проведенный анализ показывает, что концепции логистики и маркетинга являются равноправными, едиными конечными целями, с частично совпадающими функциональными задачами и с различными инструментами и предметом интересов.

Современный рынок значительно отличается от того, что существовал еще 15–20 лет назад. Сегодня потребитель является непосредственным участником цепочки создания ценности, что находит отражение в индивидуализации продукции. Для производителя выгодным становится серийное производство, ориентированное на индивидуального потребителя. Усложнился и процесс реализации продукции, который не возможно сегодня представить без CRM систем обработки заказов, доставки и целого комплекса других логистических услуг. Применение логистической концепции в этих условиях позволяет удовлетворять индивидуальные потребности в количестве, сроках и месте доставки каждого потребителя, определенным образом стандартизируя их.

Исторически, маркетинг появился в более ранний период, чем логистика. Предпосылки возникновения концепции были связаны прежде всего с неорганизованной конкуренцией, игнорированием потребностей потребителя и как следствие с появившимися у производителей трудностями со сбытом товаров. Использование, в тот период времени, маркетинга способствовало регулированию взаимоотношения между продавцом и покупателем, между производителем и потребителем. В сегодняшних же условиях добиться серьезных конкурентных преимуществ только на базе применения маркетинга уже нельзя. Выявить с помощью маркетинговых инструментов потенциальный потребительский спрос уже не достаточно, необходимо превратить его в реальный, который должен своевременно удовлетворяться. Именно быстрая и точная поставка товаров потребителю, которая возможна лишь при налаженной логистики, становится одним из конкурентных преимуществ и способов завоевания лояльности потребителей.

Предприятия, выстроившие свою деятельность на основе маркетинговой концепции, рано или поздно приходят к необходимости создания системы логистики, позволяющей оптимизировать многие процессы. Совершенствуя качество логистических процессов и повышая глубину ее интеграции с другими управленческими функциями, предприятие получает дополнительные конкурентные преимущества, позволяющие занимать более устойчивое положение на рынке.

Список литературы:

1.Алешина О.Г., Веремеенко О.С., Нечушкина Е.А. ЛОГИСТИКА И МАРКЕТИНГ: ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 2-2. – С. 220-227;

2.URL: <https://vaael.ru/ru/article/view?id=315> (дата обращения: 22.03.2022).

«КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПУТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»

УЛЖЕБАЕВА Г.Е.

студентка группы ЛОГ-19-2

КОШМАГАНБЕТОВА А.С.

Научный руководитель, маг. преп.

Карагандинский Университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Транспорт называют «кровеносной системой» экономики, он во многом

определяет темпы экономического развития той или иной страны. Автор статьи коротко проанализировал, что проведена структурная реформа транспортного сектора, создан рынок транспортных услуг, активно развивается система комплексного транспортно-экспедиторского обслуживания, немалые инвестиции направляются в развитие и модернизацию транспортной инфраструктуры. Отмечены достижения в области усиления транзитного потенциала страны. Предлагается принимать решения на основе научного подхода, профессионального прогноза и тщательного анализа.

Ключевые слова: транспорт; логистика; передовые технологии управления на транспорте; транспортная наука; проблемы городского пассажирского транспорта; экологическая безопасность и безопасность дорожного движения.

В Казахстане транспортной отрасли всегда уделялось значительное внимание, природные богатства и целинные просторы с многомиллионными урожаями зерновых были объективными предпосылками для этого. В период с 1992 года в стране была проведена серьезная структурная реформа, созданы рыночные условия для предоставления транспортных услуг, активно начала развиваться система транспортно-экспедиторского обслуживания. Сегодня, благодаря принимаемым программам, немалые инвестиции идут на развитие и модернизацию транспортной инфраструктуры. Можно отметить, например, достижения в области развития транзитного потенциала страны, находящейся в центре Евразийского континента. Сформированы и успешно конкурируют на транспортном рынке казахстанские широтные наземные коридоры, соединяющие азиатских производителей с европейскими потребителями. В последние годы широкомасштабно реализуется проект по организации регулярных железнодорожных контейнерных перевозок в сообщении Китай – Западная Европа. Активно поддерживана, как в Казахстане, так и в России, китайская инициатива совместного проекта «Один пояс – один путь».

В этой связи, в первую очередь, обратимся к признанной в мире оценке работы транспортной системы Казахстана с позиции зарубежных экспертов Всемирного Банка. Такой оценкой является рейтинг LPI – индекса уровня эффективности логистики, который раз в два года публикуется Всемирным банком и является интегрированным показателем качества и эффективности работы транспортно-логистического комплекса (ТЛК) в той или иной стране.

В 2018 году Казахстан, по данной системе оценок, занял 71-ое место в мире, это на 6 пунктов выше, чем в 2016 году, и является лучшим показателем среди стран Евразийского союза. По показателю «эффективность таможенного и пограничного оформления» Казахстан поднялся с 86 на 65 позицию. Существенно улучшился показатель «своевременности сроков доставки грузов», с 92 места мы переместились на 50 место. При этом, «качество транспортной инфраструктуры» ТЛК Республики Казахстан оценено экспертами Всемирного Банка на уровне 81-ой позиции, а по «отслеживанию местонахождения транспортных средств» – на 83-ей; по «уровню организации международных перевозок» занимаем 84-ю позицию, а по «качеству транспортных услуг и компетенции специалистов в области логистики» расположились на 90-ой позиции среди 160 стран, участвующих в рейтинге [1].

Прежде всего, предлагаются все решения по совершенствованию и структурированию подходов к развитию транспортной инфраструктуры принимать только на основе научного подхода, профессионального изучения, исследования и прогноза, глубокого и всестороннего анализа. Если же проекты носят стратегический для страны характер, и на их подготовку и реализацию выделяются бюджетные средства, то в методику оценки эффективности проекта целесообразным будет в обязательном порядке закладывать расчёты мультипликативного экономического эффекта для национальной экономики страны. Необходимо использовать новейшие методологические подходы в сфере транспортного планирования и прогнозирования, существующие в современной мировой практике[3].

Следует отметить, что развитие внутризаводской транспортной инфраструктуры промышленных предприятий значительно отстает от темпов развития производства этих предприятий в целом, а также от увеличения объемов перевозок. Основной причиной сверхнормативных простоев вагонов при погрузке – выгрузке, заторов и конвенционных запретов. Парадокс – промпредприятия жалуются на отсутствие вагонов, создают собственные транспортные компании, вкладывают средства в приобретение дефицитного подвижного состава, а потом эти самые вагоны простаивают на погрузке, или при выгрузке, и снова возникает их нехватка. Как известно, суммарное нормативное время по ЕТП на погрузку – выгрузку вагонов, составляет порядка двух суток, а фактически на эти операции затрачивается 5–7 дней, то есть в разы больше норматива.

Тоже можно сказать и о станциях общего пользования АО «НК «Казахстан темир жолы» (КТЖ). В условиях увеличения объемов перевозок инфраструктуру станций примыкания необходимо модернизировать и развивать, при этом делать это необходимо во взаимной увязке с развитием инфраструктуры промышленных предприятий. Опять же, на основе квалифицированных прогнозов грядущих грузопотоков, проводимых обследований, анализа, научных подходов и, безусловно, в рамках соответствующих договоренностей, протоколов намерений и меморандумов, с определением скоординированных и согласованных сроков реализации проектов, определением ответственных исполнителей и источников финансирования.

Нельзя не обратить внимания на такие проблемы, как развитие сети автомобильных дорог, качество автодорожного строительства, развитие придорожной инфраструктуры. Решение этих задач также должно опираться на комплексный подход, опять же, на глубокое, профессиональное изучение, применение современных цифровых технологий, анализ результатов натурного обследования. А также, на эффективное планирование, моделирование транспортных потоков, аудит безопасности дорожного движения, принятие экологически безопасных решений, усиление контроля и ответственности за качественное и своевременное выполнение намеченных планов, координацию проектов в рамках принимаемых программ.

В современных условиях, по нашему глубокому убеждению, должны активно внедряться передовые технологии управления на транспорте, такие как ИТС, SCM, 3/4 PL, TQM, РМО, VI и многие другие [2].

Во всех принятых в рамках названных структур программах развития транспорта однозначно продекларировано о настоятельной необходимости гармонизации и совершенствования транспортного законодательства, но продвигается эта работа не так эффективно, как хотелось бы специалистам ТЛК. Как правило, эта работа проводится межведомственными рабочими группами, состоящими из отраслевых специалистов руководящего звена, отрывааемых на время заседаний от выполнения своих прямых должностных обязанностей. Стоит отметить, что данную работу целесообразно выносить на уровень комплексной научно-исследовательской проработки, с глубоким анализом, изучением и применением мирового опыта, с включением положений по внедрению цифровизации, информатизации и формированию интеллектуальных транспортных систем, применением современных технологий транспортных и логистических процессов.

В транспортной отрасли накопилась масса проблем, решать которые невозможно без активного участия специалистов транспортной науки. К сожалению, по состоянию на сегодняшний день, транспортная наука находится не в лучшем состоянии. При этом еще сохранился костяк, энтузиасты отечественного научного мира, которые, безусловно, требуют действенной поддержки и использования во благо развития транспортной отрасли страны [4].

Будет уместным привести слова первого Президента Казахстана Нурсултана Абишевича Назарбаева, который в послании народу Казахстана 5 октября 2018 года сказал, что: «В течение 5 лет необходимо довести расходы на образование, науку и здравоохранение из всех источников до 10 % от ВВП». Отмечено, что: «Правительство

должно пересмотреть приоритеты бюджетных расходов с акцентом на социальном секторе, безопасности и инфраструктуре. Финансирование нужно направить на реализацию намеченных реформ, которые обеспечат значительное повышение качества обслуживания населения».

Помимо этого, в ходе расширенного заседания Правительства Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев отметил, что финансирование в науку в Казахстане составляет 0,13 %, в то время как в развитых странах – 2,5 %: «По мнению экспертов, расходы на науку ниже 1,5 % от ВВП не приведут к полноценной отдаче затрат. Правительство должно иметь в виду. Сейчас без науки, как говорится, никуда». Глава государства также продекларировал, что правительству и научному сообществу Казахстана необходимо провести анализ всех возможных барьеров и выработать конструктивные пути их устранения. «Все вышеперечисленное следует учесть в разрабатываемой государственной программе развития образования и науки. Там же Правительству предусмотреть план по доведению общих расходов на эти сферы до 5 % от ВВП», – добавил Президент. Все эти ориентиры необходимо реализовывать в области транспорта и логистики, если мы хотим обеспечить действительно реальный прорыв в этом направлении [5].

Методология государственного планирования транспортно-логистического комплекса в Казахстане требует определенного совершенствования. В первую очередь необходимо повысить качество разрабатываемых государственных транспортных программ, локальных и региональных проектов, шире привлекать к их подготовке специалистов отечественной транспортной науки. В ходе Круглого стола 19 сентября 2018 года на тему «Пути повышения эффективности функционирования и развития транспортно-логистического комплекса Республики Казахстан: новые подходы и решения» специалисты НИИ ТК высказали позицию казахстанской транспортной науки о необходимости пролонгации программы «Нурлы жол» до 2025 года. Как известно, 31 декабря 2019 года такая Программа была утверждена Правительством Казахстана.

В государственных транспортных программах очень важно делать акцент не только на усилении и развитии транзитного потенциала Казахстана, но и на развитие экспортно-импортных перевозок, сокращение транспортных расходов, как для экспортёров, так и для импортёров, повышение эффективности и улучшение качества внутриреспубликанской логистики, автоматизацию, цифровизацию, внедрение интеллектуальных транспортных систем, использование передовых методов управления логистическими цепочками. Это важнейший стратегический аспект, особенно для Казахстана, который не имеет выхода к открытым морям, удалён от морских коммуникаций, и этот аспект должен находить своё достойное место в государственной транспортной политике [6].

В ближайшие годы необходим логистический прорыв, кардинальное улучшение показателей LPI, других индикаторов качества и эффективности транспортной логистики в Казахстане.

В заключении хотели бы поделиться интересной, на наш взгляд, информацией о том, что ЕЭК ООН в 2019 году начал реализацию пилотного проекта по оценке эффективности логистики в странах, не имеющих выхода к морю, в рамках которого также будут готовиться рекомендации по улучшению качества обозначенных в статье процессов. Казахстан вошёл в число пяти стран, в которых стартует данный проект. Таким образом, Казахстан может стать первопроходцем в плане реализации инновационных подходов к оптимизации государственной транспортной политики, что также расширяет возможности для логистического прорыва.

Список литературы:

1. Э. Каплан. Мультяффекты транспортной логистики. Казахстанская правда, 7.10.2019 г.
2. Э. Каплан. Аутсорсинг – способ повысить эффективность логистики.

Интервью rzd-partner.ru. <https://www.rzd-partner.ru/logistics/interview/outsorsing-sposobovysit-effektivnost-logistiki/>.

3. Бекмагамбетов М. Интеллектуальные транспортные системы в Республике Казахстан. Алматы, 2013. – 6 с.

4. Бекмагамбетов М.М. Транспортная система Казахстана в современных условиях. – Алматы, 2008. – 432 с.

5. Айгуль Турысбекова. Казахстанская правда, 7 февраля 2018 г., <https://www.kazpravda.kz/articles/view/ne-prokatit/>.

6. Бекмагамбетов М., Смирнова С. Транспортные системы Республики Казахстан. Современное состояние и проблемы развития. – Алматы, 2016. – 354 с.

«СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ ЛОГИСТИКИ В КАЗАХСТАНЕ»

УЛЖЕБАЕВА Г.Е.

студентка гр. ЛОГ-19-2

КОШМАГАНБЕТОВА А.С.

Научный руководитель, маг. преп.

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Актуальность данной исследовательской работы заключается в том, что транспорт является важнейшим сектором внутренней экономики Казахстана, занимающим весомую долю в структуре ВВП. Значительная территория республики и низкая плотность населения, высокий темп экономического развития Казахстана, достигнутый в последние годы, формируют нарастающие потребности в перевозках. В статье рассматриваются ключевые этапы, а также был проведен комплексный анализ тенденций развития транспортной системы Республики Казахстан.

Ключевые слова. Логистика, транспорт, инновации, транспортно-логистические услуги, транспортная наука.

Транспортно-логистический комплекс один из ключевых отраслей национальной экономики, определяющих производственный, социально-экономический и научно-технический потенциал Казахстана, его возможности для углубления и расширения торгово-экономических связей с зарубежными странами. Современная транспортная инфраструктура позволяет не только быстро доставлять грузы и пассажиров из одной точки в другую как внутри страны, так и на внешних рынках, но и пополнять государственную казну. Из выгодного месторасположения Казахстан может извлекать дополнительные экономические бонусы за счет транзитных перевозок грузов и пассажиров. На отрасль «транспорт и складирование», по данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики, приходится 8,2% валового внутреннего продукта (ВВП) Казахстана, объем которого по итогам 2018 г. в целом составил 61 819,5 млрд. тенге. В рассматриваемой отрасли в 2018 г. произведено услуг общей стоимостью 5 065,5 млрд. тенге, что 4,6% больше в сравнении с предыдущим годом [1].

Сфера услуг в последние годы стала одной из перспективных отраслей мировой экономики. Во многих странах серьезно занимаются услугами. Как развитые, так и развивающиеся страны стремятся ускорить развитие сферы услуг для воздействия на экономический рост. Услуги характеризуются такими особенностями, как неосвязаемость; невидимость; неразрывность производства и потребления; неоднородность и изменчивость качества; неспособность услуг к хранению. Как показывает анализ, в мировой экономике в виде закономерности прослеживается опережающий рост сферы услуг в сравнении с производством товаров.

Среди отраслей ТЛК лидером является автотранспорт, на который по итогам 2018 г.

приходится более 80% перевозок грузов, 99,8% перевозок пассажиров, 87,7% пассажирооборота. Однако по объему грузооборота автотранспорт (29%) существенно уступает железнодорожному транспорту, так как на долю железных дорог приходится почти половина объема грузооборота всеми видами транспорта (47,5%). Более того, грузовой железнодорожный транспорт приносит больше доходов, чем грузовой автомобильный или воздушный пассажирский транспорт.

Как показал статистический анализ, парк транспортных средств в Казахстане увеличился. Так, число локомотивов в 2018 г. в сравнении с 2009 г. выросло на 62 ед., пассажирских вагонов - на 373 ед., автотранспортных средств - на 1 219,6 тыс. ед. Количество грузовых вагонов, принадлежащих частным компаниям за тот же период выросло на 36 408 ед. и только число грузовых вагонов, принадлежащих железной дороге, наоборот, уменьшилось на 5 477 ед. ТЛК Казахстана способствует повышению уровня занятости населения. В 2018 г. в транспортной системе работали 225,6 тыс. чел., заработная плата которых на одного работника превышала среднереспубликанский уровень [2]. Самыми высокооплачиваемыми были сотрудники морского и прибрежного грузового транспорта, затем работники водного транспорта, воздушного пассажирского транспорта, железнодорожного транспорта, а самыми низкооплачиваемыми были работники предприятий речного грузового транспорта.

Одним из главных условий дальнейшего развития железнодорожной отрасли, а также эффективной интеграции в мировую транспортную систему является совершенствование нормативной правовой базы, в т.ч. их гармонизация с международным законодательством и стандартами. В настоящее время транспортные услуги оказываются согласно нормативным правовым актам РК в области железнодорожного транспорта. Производственно-технические процессы КТЖ регламентируют более 1200 нормативно-технических документов. Однако отсутствует согласованная система стандартизации, что может привести к неконтролируемому росту количества норм, требований и стандартов, а также к их дублированию. Действующая система нормативной технической документации сформирована по хозяйственному принципу МПС и не соответствует проведённой реструктуризации в отрасли, т.к. выстроена для регулирования деятельности хозяйств единой железной дороги и не учитывает становление рынка экспедиторов и операторов подвижного состава. Эти риски призван минимизировать Межгосударственный технический комитет по стандартизации МТК 524 «Железнодорожный транспорт», в функции которого входит разработка межгосударственных стандартов, проведение работ по их гармонизации с международными и региональными стандартами, содействие применению международных и региональных стандартов, а также национальных стандартов государств [3].

Как показывает анализ опыта ЕС, после проведения реформ были созданы вертикально интегрированные, многофункциональные железнодорожные корпоративные структуры в виде эффективных холдингов. В последнее время мировое экспертное сообщество признает, что вертикальное разделение железнодорожной отрасли оказывает негативное влияние на экономику страны и железнодорожный транспорт. Это необходимо учитывать при дальнейшем реформировании отрасли в Казахстане.

Экспертная оценка рисков и возможностей для развития транспортно-логистического комплекса и его отдельных отраслей.

Риски транспортно-логистического комплекса:

- сохранение отсутствия целостной организационной структуры системы государственного управления транспортной отраслью;
- сохранение низкого качества системы сбора, обработки и передачи статистических данных и низкого уровня информационных и цифровых технологий;
- сохранение высокого физического и морального износа большей части инфраструктуры и подвижного состава;
- снижение международных грузоперевозок через Казахстан в случае усиления

«санкционной войны» между Западом и Россией;

- снижение конкурентоспособности отечественных перевозчиков на рынке услуг международных грузоперевозок;

- отток грузопотоков на альтернативные транспортные коридоры;

- риск увеличения транспортных издержек для бизнеса, особенно МСБ, при скоропалительном допуске частных перевозчиков. В этом случае выгоду могут получить только крупные компании в ущерб интересам МСБ, населения и государства.

Риски для железнодорожного транспорта:

- сохранение несогласованности признания электронных таможенных документов для транзита грузов;

- сохранение высокой доли инфраструктуры, рассчитанной на низкие базовые скорости;

- сохранение устаревшей методики расчета тарифов;

- неразвитость научно-исследовательских центров, испытательных полигонов и иной инфраструктуры [4].

Риски автомобильного транспорта:

- сохранение низкой эффективности транспортный контроль проезда тяжеловесных автотранспортных средств;

- сохранение низкого технико-эксплуатационного уровня дорог областного и районного значения;

- сохранение в целом в парке высокой доли устаревших моделей автотранспортных средств;

- нарушения разрешительной системы.

Риски водного транспорта:

- отсутствие судостроительных и судоремонтных заводов;

- сохранение низкой конкурентоспособности торгового флота и дефицита морских паромов и контейнеровозов.

Риски воздушного транспорта:

- сохранение дефицита квалифицированного авиационного персонала;

- сохранение высокой зависимости от импортного авиатоплива.

Одной из ключевых отраслей экономики является транспортно-логистический комплекс (ТЛК), включающий в свой состав железнодорожный, автомобильный, авиационный, водный виды транспорта, а также транспортную логистику. Его развитие оказывает мультипликативный эффект для экономики, содействует производственным процессам, способствует увеличению внутренней и внешней торговли страны, укреплению межотраслевых и межрегиональных связей, пополнению доходной части государственного бюджета.

Список литературы:

1. Основные социально-экономические показатели Республики Казахстан [Электронный ресурс] // сайт Комитета статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан - URL: <http://stat.gov.kz/important/dynamic>.

2. Концепция государственной транспортной политики Республики Казахстан на период до 2008 года, одобренная постановлением Правительства Республики Казахстан от 11 июня 2001 года № 801.

3. Кайыргалиева М. Г. Перспективы развития международных перевозок в Республике Казахстан (на примере железнодорожного транспорта). Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. - Алматы: Казахская академия транспорта и коммуникаций им. М. Тынышпаева, 2007.

4. Закон Республики Казахстан от 8 декабря 2001 года № 266-III «О железнодорожном транспорте».

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ НА ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКУЮ ОТРАСЛЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Фатхуллина Рузанна

студентка группы Лог-19-2

Кошмаганбетова А.С.

Научный руководитель : магистр, преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В период пандемии транспортно-логистическая отрасль подверглась влиянию последствий, связанных как и с вводимыми ограничительными карантинными мерами, так и со сложившейся экономической ситуацией в целом.

Ключевые слова: Пандемия, транспортно-логистическая отрасль, экономика, риск.

Эпидемиологическая опасность COVID-19 вызвала необходимость введения ряда ограничительных карантинных мер, что послужило одной из главных причин экономических кризисов во всем мире.

Пандемия оказала негативное воздействие на экономику Казахстана. Валовой внутренний продукт (ВВП) в РК, по оперативным данным, за январь–декабрь 2020 года составил 70,1 трлн тг — на 2,6% меньше, чем за аналогичный период прошлого года. [1]

В период пандемии транспортно-логистическая отрасль подверглась влиянию последствий, связанных как и с вводимыми ограничительными карантинными мерами, так и со сложившейся экономической ситуацией в целом.

Транспортная отрасль Казахстана испытала негативное воздействие пандемии. За январь–сентябрь 2020 года объем перевозок грузов всеми видами транспорта сократился на 6,6% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года.

Рассмотрим ситуацию с перевозками каждым видом транспорта в отдельности.

Автоперевозки. Несмотря на то что ограничения на грузовые автотранспортные перевозки в международном и внутриреспубликанском сообщении не вводились, карантинные меры, предпринятые правительством РК косвенно сократили объем автомобильных грузоперевозок, так как имело место быть общее снижение деловой активности в регионе и сокращение географии поставок грузов. По оценкам BusinesStat масса грузов, перевезенных автомобильным транспортом сократилась на 7,4% по сравнению с предыдущим годом. [2] Однако, доходы от грузоперевозок автомобильным транспортом не пострадали и за 6 месяцев 2020 года составил 80,3 млрд тг., что на 7% больше по сравнению с прошлым годом. [3].

Железнодорожные перевозки. Согласно данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК грузооборот железнодорожного транспорта в 2020 году составил 299 206,7 млн ткм, увеличившись на 4,3% по сравнению с 2019 годом.[4] Ограничения, связанные с распространением коронавируса не оказали прямого влияния на ж/д транспорт. Несмотря на кратковременное снижение объемов ж/д перевозок в начале пандемии, связанное с временным закрытием производственных предприятий Китая, железнодорожный транспорт в последствии показал положительную динамику в области грузоперевозок, так как многие грузоотправители в сложившихся условиях переориентировали грузы с авто и авиатранспорта на железнодорожный. Доказательством роста отрасли железнодорожных перевозок в условиях пандемии является увеличение объема транзитных грузоперевозок на 17% (преимущественно за счет контейнерных перевозок), что в частности было достигнуто благодаря успешной реализации программы “Нұрлы жол”. В период пандемии именно

казахстанские транспортные коридоры стали одним из наиболее предпочтительных путей для оперативной доставки медицинских изделий и лекарств из Китая в Европу. [5]

В настоящее время в сфере железнодорожных перевозок наблюдается снижение объемов грузоперевозок по направлению из Казахстана в Китай. МИД РК обозначил следующие причины спада объемов ж/д перевозок:

1. Ужесточение правительством Синьцзян-Уйгурского автономного района (СУАР) Китая санитарно-эпидемиологических мер путем обязательной обработки и дезинфекции контейнеров и вагонов снаружи при прибытии на китайскую часть пунктов пропуска;

2. Усиление проверки санитарными службами Китая грузов на наличие коронавирусной инфекции (берутся пробы с поставляемой из РК продукции и грузов в каждом вагоне);

3. Сокращение количества рабочих на китайской части пунктах пропуска. В случае подозрения на COVID-19, вся смена рабочих пункта пропуска направляется на 14-дневный карантин;

4. В зимний период увеличивается время противоэпидемиологической обработки (дезинфекция, сушка) грузовых автомобилей/вагонов на пунктах пропуска (40-45 минут, а с учетом таможенных процедур требуется от 60 до 90 минут);

5. Нехватка контейнеров в Казахстане для перевозки грузов в КНР;

6. Запрет на ввоз мелко тарной продукции, включая упакованную в мешки пшеницу и другие зерновые культуры. [6]

Авиаперевозки. В связи с карантинными ограничениями наблюдалось снижение пассажирских авиаперевозок. Однако, объемы грузовых авиаперевозок, напротив, увеличились, несмотря на то что для аэропортов стало невозможно принимать грузы, прибывающие в пассажирских самолетах. Многие казахстанские авиакомпании частично перепрофилируют свою деятельность на перевозку грузов. Число обслуженных за январь – май грузовых рейсов выросло в 2 раза по сравнению с аналогичным периодом прошлого года.[7]. Грузовые авиаперевозки оказались важным звеном в период карантина, так как обеспечивают поставку срочных грузов, включая медикаменты.

Морские перевозки. По словам экспертов, пандемия не сказалась существенным образом на уровне морских перевозок, их снижение по сравнению с прошлым годом незначительно. За первый квартал 2020 года уменьшились производственные показатели морских портов Казахстана, что связано с введенными карантинными мерами, из-за которых увеличились временные затраты на обработку судов в портах.[8]

Проанализировав рассмотренные данные по перевозкам разными видами транспорта можно выделить два основных фактора влияния пандемии на транспортно-логистическую отрасль:

1. Непосредственное введение карантинных мер, которые выражались в санитарно-эпидемиологических мероприятиях по проверке и обработке грузов и транспорта.

2. Снижение деловой активности, связанное со снижением спроса из-за экономически нестабильной ситуации, временным закрытием зарубежных и отечественных предприятий на карантин и т.д.

Несмотря на изложенные выше факторы, транспортно-логистическая отрасль не показала значительной отрицательной динамики по объемам перевозимых грузов. В сложившейся в связи с коронакризисом экономической ситуации, данная отрасль остается важным и приоритетным направлением развития экономики, так как обеспечивает сохранность функционирования экономических связей.

Список литературы:

1. Селищева Тамара Алексеевна ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ COVID-19 НА ЭКОНОМИКУ СТРАН-ЧЛЕНОВ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА И

ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ ВОССТАНОВЛЕНИЯ // Известия СПбГЭУ. 2021. №3 (129). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-pandemii-covid-19-na-ekonomiku-stran-chlenov-evraziyskogo-ekonomicheskogo-soyuza-i-perspektivy-ee-vostranovleniya> (дата обращения: 10.10.2021).

2. В 2020 г объем автомобильных грузоперевозок в Казахстане сократился на 7,4% до 3,29 млрд т. – 24.03.21–URL: <https://marketing.rbc.ru/articles/12362/> (дата обращения 10.10.2021).

3. В Казахстане за полгода 2020 года автомобильным транспортом перевезено порядка 1,4 млрд тонн груза– 06.08.2020 –URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/v-kazahstane-za-polgoda-2020-goda-avtomobilnym-transportom-perevezeno-poryadka-1-4-mlrd-tonn-gruza>(дата обращения 10.10.2021).

4. Статистика транспорта – 11.06.2021 – URL:<https://stat.gov.kz/official/industry/18/statistic/7> (дата обращения 10.10.2021).

5. Казахстан продолжает успешно реализовывать свой транзитный потенциал– 18.09.2021 –URL: <https://24.kz/ru/news/policy/item/499076-kazakhstan-prodolzhaet-uspeshno-realizovuyvat-svoj-tranzitnyj-potentsial>(дата обращения 10.10.2021).

6. МИД Казахстана назвал главные причины проблем грузоперевозчиков на границе с Китаем– 02.10.2021 –URL:<https://zonakz.net/2021/10/02/mid-kazahstana-nazval-glavnye-prichiny-problem-gruzoperevozchikov-na-granice-s-kitaem/> (дата обращения 10.10.2021).

7. Как казахстанские авиакомпании ищут способы заработать во время пандемии – 10.07.2020 – URL:<https://kursiv.kz/news/kompanii/2020-07/kak-kazahstanskije-aviakompanii-ischut-sposoby-zarabotat-vo-vremya-pandemii>(дата обращения 10.10.2021).

8. Морские порты Казахстана терпят убытки в связи с пандемией– 10.04.2020– URL:<https://liter.kz/morskie-porty-kazahstana-terpyat-ubyt/> (дата обращения 10.10.2021).

ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА ЦИФРОВИЗАЦИЮ ЭКОНОМИКИ В СФЕРЕ ТОРГОВЛИ

*Храмцова Анна
Гасанова Т. В.*

*Научный руководитель :к.э.н. доцент
Белорусский торгово-экономический
университет потребительской кооперации
г. Гомель*

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение распространение COVID-19 оказало положительное влияние на увеличение объемов электронной торговли. Так в США происходит рост онлайн-продаж, а именно доставки еды, кормов для домашних животных. Также имеет место увеличение некоторых позиций медицинских групп товаров....

Ключевые слова: COVID, пандемия, онлайн, организация, экономика.

Пандемия COVID-19 нанесла чувствительный урон мировой экономике, который проявился, прежде всего, в снижении темпов роста мирового ВВП, резким сокращением производства, повышении уровня безработицы, снижении доходов населения и соответственно спроса. По данным ООН спад мирового ВВП из-за последствий пандемии коронавирусной инфекции в 2020 году составил около 4,3%.

Однако, распространение COVID-19 оказало положительное влияние на увеличение объемов электронной торговли. Так в США происходит рост онлайн-продаж, а именно доставки еды, кормов для домашних животных. Также имеет место увеличение некоторых позиций медицинских групп товаров. Данные относятся к покупке важных во время пандемии антисептиков для рук и антибактериального мыла.

Один из самых крупных в мире онлайн-ритейлер Amazon в данной ситуации принял решение об увеличении штата сотрудников на 75 тыс. в связи с увеличением количества заказов во время пандемии COVID-19. Также был учрежден специальный фонд, и его размер составил 25 млн долл. США, «предназначенный для облегчения положения партнеров, в частности водителей грузовиков и сезонных внештатных работников.

Так Китайский онлайн-ритейлер JD.com сообщил о росте объемов продаж именно продовольственных товаров на 215% до 15 тыс. тонн за десять дней в конце января – начале февраля 2020 г. (по сравнению с аналогичным периодом прошлого года).

Агентство ЕС по вопросам кибербезопасности предполагает, что увеличение электронной продажи способствует ускорению цифровой трансформации предприятий, особенно это касается среднего и малого бизнеса. Им необходимо увеличивать свое онлайн-присутствие для того, чтобы суметь оставаться рентабельными и платежеспособным в данное сложное для экономики в целом время. Организации среднего и малого бизнеса умеют долю в 99% от числа всех компаний зарегистрированных в Европе. Хотя 77% таких организаций имеют собственные веб-сайты, и только 17% из них реализуют свои товары через сеть интернет. Однако имеет место обеспокоенность европейцев (их 41 %) безопасностью своих онлайн-платежей [1, с 4].

Большую часть цифровых решений предлагаются и поддерживаются достаточно небольшим числом крупнейших платформ, созданных в США или Китае. Так, в отчете ЮНКТАД «Цифровая экономика – 2019» отмечается, что компания Google является лидером по количеству запросов, на него приходится 90% всего рынка, на долю Facebook – две трети рынка социальных сетей, на долю Amazon – 40% от общемирового рынка ритейла. Ускорение темпов цифровизации способствует укреплению их позиций на рынках. Эффект сетевой выгоды, а также их способность отслеживать, извлекать и анализировать информацию, позволили получить таким компаниям преимущество. В конечном итоге полученные данные могут быть трансформированы в цифровые знания и монетизированы различными способами.

На рис. 1 показаны изменения объемов онлайн-торговли

Рис. 1 – Изменение объемов онлайн-торговли на 18.04.2020 [1, с. 5]

На данном рисунке видно, что страны Европейского союза, Северо-Американские и

некоторые восточные показали рост онлайн-продажи, но страны постсоветского пространства (такие как Республика Беларусь, Украина, Россия и т. п.) имеют тенденцию к снижению ее объемов (в сравнении с другими странами). Этому предшествовало несколько факторов:

- снижение доходов населения в связи с COVID-19, так как в этих странах не было такой материальной поддержки людей, которые потеряли работу вследствие пандемии, как в большинстве Западных стран;

- страх людей старшего возраста совершать покупки через сеть интернет.

В нынешних условиях развитие онлайн-торговли является перспективным, так как люди, которые уже используют данный метод приобретения товаров, оценили удобство и широту выбора ассортимента. Поэтому, не смотря на снижении объемов онлайн торговли в странах Восточной Европы в сравнении с Западными, активно развиваются такие крупные онлайн-ритейлеры Wildberries, Ozon. Так недавно российский маркетплейс Ozon объявил неаудированные финансовые и операционные результаты за второй квартал 2021 года. Во втором квартале 2021 года количество заказов на Ozon выросло на 180%, до 40,9 млн., а число активных покупателей увеличилось на 80% до 18,4 млн. человек.

Чтобы ускорить цифровизацию экономики, и дать возможность малому и среднему предпринимательству работать в условиях пандемии, маркетплейс могут предоставить упрощенное вхождение на свои торговые интернет площадки.

Изменения в поведении общества, которые произошли во время распространения COVID-19, будут иметь долгосрочные изменения. Многие организации и пользователи будут более активно использовать цифровые технологии, так как во время данного кризиса выработают к этому определенную привычку. Сейчас есть основания полагать, что текущий кризис в связи с COVID-19 станет предвестником одного из крупнейших реформативных политического и социально-экономического уклада в современной истории. Ведущую роль в нем будут играть именно цифровые технологии, а в стороне от него, вероятно, не останется практически ни одно государство мира.

Список литературы:

1. Цифровые технологии и кибербезопасность в контексте распространения COVID-19 — [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://ach.gov.ru/upload/pdf/Covid-19-digital.pdf> дата доступа: 29.09.2021.

THE SYSTEM OF INTERNATIONAL TRANSPORT CORRIDORS

SEGIZBAYEV K.N.

student of the LOG-20-1k group

KOSHMAGANBETOVA A.S.

Scientific supervisor, mag. teacher

Karaganda University of Kazpotreboyzuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. A transport corridor is a part of a national or international transport system that provides significant international freight and passenger transportation between certain geographical areas, includes rolling stock and stationary devices of all types of transport operating in this direction, as well as a set of technological and organizational and legal conditions for the implementation of these transportation. The creation and development of the MTK is the subject of international agreements that involve the harmonization of legislation and administrative acts of various states through which transportation is carried out. It is obvious that the MTK system functions most effectively in conditions of preferential treatment, including the common economic and customs space. In practice, it is not always possible to achieve this when implementing specific projects of international transport corridors.

Keywords: транспортировка, транспортный торговый коридор, груз, Глобализация, железнодорожная магистраль, международного транспортного коридора, совокупность, транспортный поток.

The concept of an international transport corridor (ITC) includes a transport system that has high technological equipment and maximum throughput. MTK provides acceleration of cargo transportation with maximum resource savings. The reduction in price is due to the economies of scale. This effect doubles when crossing two or more types of different transport on highways. Transport corridors acquired a modern look in the 1970s. They were invented to ensure comfortable and profitable interregional trade in the period of globalization. Nevertheless, even before that, people were interested in creating polyhighways for commodity exchange. The valley of the Nile River is a vivid example of the river corridor along which the Egyptian civilization developed. There are quite a lot of such historically formed "natural" corridors: sea coasts, navigable rivers with numerous harbors. Artificial transport corridors are the most popular now, because they play a decisive role in the economic development of the regions where they run. The Trans-Siberian Railway is the most prominent of all existing artificial transport corridors.

The creation of a transport corridor has a lot of nuances, such as the introduction of favorable tax, administrative, customs, logistics services for favorable trade between countries/regions. MTK as a whole is able to raise the economic and social level of the territory on which it is located.

In general, the use of transport corridors has a lot of advantages, among which the following can be distinguished:

- Reduction of transportation costs due to the concentration of traffic flows;
- Control of environmental problems in a certain area. Since various types of environmentally harmful transports will be localized on the same path, the scale of environmental disasters is reduced;
- Ensuring a clear system of priorities for the selection of infrastructure projects;
- Development of economic ties between distant states.

The concept of a transport corridor has many different definitions, which indicates a variety of TC. The World Bank gives the following interpretation of this term: "a transport trade corridor is a set of transport and logistics infrastructure, as well as services, which is coordinated by a national or international regional body to facilitate trade and transport flows between centers of economic activity and portals of international trade." The classification of types of transport corridors will be presented below.

Depending on the goals that the transport corridor adheres to and the interaction of interested countries/regions, the ITC is divided into:

- Transit corridors are responsible for solving transport and technological tasks, such as the construction or modernization of information networks, routes and communications. In general, this type of TC provides cost-effective traffic in a certain route. Transit corridors, in turn, are divided into three more types: landbridge, minibridge and microbridge. All of these types are land connections of the port where the cargo is delivered via the sea. The main difference is in the place where the goods arrive. In landbridge, the cargo is delivered to the port of the opposite coast of the continent, from where further transportation is possible. In the mini-bridge, the way stops at the port of the opposite coast, since there is no access to continue sailing. With microbridge, the goods are delivered to the interior of the continent at all, and not to the coast.

- In addition to cargo delivery, the trade corridor is responsible for the implementation of a favorable administrative regime in the connecting ports, including monitoring the work of customs and tax companies. The main task of this TC is to develop trade relations between the countries.

- The developing corridor is responsible for the social development of the territory on which it runs. It is this type of MTK that provides the very socio-economic growth of the countries united by the transport corridor, which was discussed above.

The following classification is based on the breadth of the territories covered by the transport corridor:

- National transport corridors are not located on the territory of one country. As a rule, they

unite the major cities of a given state. For example, the Tokaido Corridor in Japan. However, it is a mistake to believe that national transport corridors use exclusively land-based modes of transport. There are also TC that unite seaports. Most of the national transport corridors are part of international transport corridors.

- International transport corridors are the most in demand in modern times. They unite several states bordering each other, and even allow the transportation of goods from those countries that are isolated from the sea. A prerequisite for the creation of an international transport corridor is the existence of agreements of the States along which it runs. Such agreements attract significant resources to create a corridor and regulate the administrative procedures of legislation.

In turn, the ITC has its own list of goals: firstly, to unite the transport systems of the East and the West; secondly, to create a single transport infrastructure that will have common technical parameters; thirdly, to unify national legislation. Many countries have begun to adhere to the ideas of an international transport corridor and support the construction of routes on their territory. If in the 20th century there was a stage of discussion and approval of the concept, then in the 21st century we are witnessing the active implementation of projects. The globalization of all spheres of life requires humanity to integrate transport systems into a single global totality.

To date, the most developed transport corridors are in European countries. The EU TC system is developing there in parallel, such as the TEN-T network, Transeuropean Network-Transport. In addition, there is also a Pan-European system of transport corridors, which covers the regions of Central and Eastern Europe. However, this does not mean that there are no transport corridors on the Asian continent. The task of the TC in Asia is to access European transport communications. An example of such an MTK is represented by TRACECA1, connecting Asian and European countries. The favorable location of Kazakhstan at the intersection of many transport routes allows us to say with confidence that an important political and economic factor for our country is the Transit location, as well as the connection of the two continents of Asia and Europe. The most important highway for Kazakhstan is the Trans-Asian Railway (TAMJ). The picture below shows the international transport corridors running on the territory of our country:

Today, 5 international routes crossing the borders of Kazakhstan are fully operational:

- The Northern Corridor of the Trans-Asian Railway. The total length of the transport road is 1910 km .

- The southern corridor of the Trans-Asian Railway. The total length on the territory of Kazakhstan is 1831 km.

- The central corridor of the Trans-Asian Railway. The most important branch for Kazakhstan is the TAGM, since more than half of the cargo that passes through the territory passes through it.

- International transport corridor "North -South". The total length of the railway track is 7,200 km .

- Cooperation between European countries and partner countries to create a transport highway: the Europe-Caucasus-Asia corridor (TRACECA). The total length of the route is 3836 km. This highway connects 13 countries, and we allow them to communicate with European countries.

- Trans-Caspian International Transport Route (TMTM). It involves the transportation of goods through the Caspian and Black Seas.

Also, in addition to transit railways, foreign air cargo routes also pass through the territory of Kazakhstan.

The most important of them are:

- «ARISA — SARIN»;

- «ARISA — ODIVA»;

- «AZABI — TIRE».

Water transport transit routes pass through the port in the city of Aktau, as well as through the international port in the city of Kuryk. Thanks to them, Kazakhstan significantly expands its opportunities for cargo communications with other countries. For the most part, the main types of

cargo are petroleum products, various chemicals and chemicals, general goods, various equipment and machinery.

Aktau Commercial Sea Port is one of the most significant nodes in the transport network of Kazakhstan. Due to the harmonious combination of various geographical, economic, political and social factors, as well as the correct action of the authorities, the activity of this node currently allows Kazakhstan to maintain communication with other states. And one of the biggest advantages is the fact that one of the most important transport railways - TRACECA - passes through the port in Aktau. In a dynamically developing world, the development of international transport corridors fits into the goals of each country, since the development of transport transit can result not only in huge connections with world leaders in sales and supplies, but also in an increase in the country's budget without major investments.

Globalization has formed a closely connected fabric of the world economy, in which every country is included, regardless of whether it wants to or not. Therefore, the MTK is of great relevance in the modern world, and, in my opinion, it will only grow in arithmetic progression until it unites the whole world by a single transport route.

List of used literature

1. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P010000566>
2. https://studme.org/1963051123394/logistika/transportnye_koridory
https://studme.org/1963051123394/logistika/transportnye_koridory

**«AN INTEGRATED APPROACH TO DETERMINING WAYS TO IMPROVE
THE EFFICIENCY OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEM OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»**

ULZHEBAEVA G.E.

student of the LOG-19-2 group

KOSHMAGANBETOVA A.S.

Scientific supervisor, mag. Rev.

Karaganda University of Kazpotreboyz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. Transport is called the «circulatory system» of the economy, it largely determines the pace of economic development of a country. The author of the article briefly analyzed that the structural reform of the transport sector has been carried out, the transport services market has been created, the system of integrated freight forwarding services is actively developing, considerable investments are being directed to the development and modernization of transport infrastructure. Achievements in strengthening the transit potential of the country were noted. It is proposed to make decisions based on a scientific approach, professional forecast and thorough analysis.

Keywords: transport; logistics; advanced transport management technologies; transport science; problems of urban passenger transport; environmental safety and road safety.

Considerable attention has always been paid to the transport industry in Kazakhstan, natural resources and virgin expanses with multi-million grain harvests were objective prerequisites for this. Since 1992, a serious structural reform has been carried out in the country, market conditions for the provision of transport services have been created, and the system of freight forwarding services has been actively developing. Today, thanks to the adopted programs, considerable investments are being made for the development and modernization of transport infrastructure. One can note, for example, achievements in the development of the transit potential of a country located in the center of the Eurasian continent. Kazakhstan's latitudinal land corridors connecting Asian producers with European consumers have been formed and successfully compete in the transport market. In recent years, a large-scale project has been implemented to organize regular rail container transportation in China - Western Europe. The Chinese initiative of

the joint project «One Belt, One Road» has been actively supported, both in Kazakhstan and in Russia.

In this regard, first of all, let us turn to the internationally recognized assessment of the work of the transport system of Kazakhstan from the position of foreign experts of the World Bank. Such an assessment is the LPI rating – the logistics efficiency index, which is published every two years by the World Bank and is an integrated indicator of the quality and efficiency of the transport and logistics complex (TLC) in a particular country.

In 2018, Kazakhstan, according to this rating system, ranked 71st in the world, which is 6 points higher than in 2016, and is the best indicator among the countries of the Eurasian Union. According to the indicator «efficiency of customs and border clearance» Kazakhstan has risen from 86 to 65 position. The indicator of «timely delivery of goods» has significantly improved, we have moved from 92nd place to 50th place. At the same time, the «quality of transport infrastructure» of the TLC of the Republic of Kazakhstan was evaluated by World Bank experts at the 81st position, and in «tracking the location of vehicles» - at the 83rd; in «the level of organization of international transportation» we occupy the 84th position, and in «the quality of transport services and the competence of specialists in the field of logistics» is located on the 90th position among 160 countries participating in the rating [1].

First of all, all decisions on improving and structuring approaches to the development of transport infrastructure are proposed to be taken only on the basis of a scientific approach, professional study, research and forecast, in-depth and comprehensive analysis. If the projects are strategic for the country, and budgetary funds are allocated for their preparation and implementation, then it will be advisable to include calculations of the multiplicative economic effect for the national economy of the country in the methodology for evaluating the effectiveness of the project. It is necessary to use the latest methodological approaches in the field of transport planning and forecasting that exist in modern world practice[3].

It should be noted that the development of the intra-factory transport infrastructure of industrial enterprises is significantly lagging behind the pace of development of production of these enterprises as a whole, as well as the increase in traffic volumes. The main reason for excessive downtime of wagons during loading and unloading, congestion and conventional prohibitions. The paradox is that industrial enterprises complain about the lack of wagons, create their own transport companies, invest in the purchase of scarce rolling stock, and then these very wagons stand idle during loading or unloading, and again there is a shortage of them. As you know, the total standard time for loading and unloading of wagons according to the ETP is about two days, and in fact 5-7 days are spent on these operations, that is, many times more than the standard.

The same can be said about the public use stations of JSC «NC «Kazakhstan Temir Zholy» (KTZ). In the conditions of increasing traffic volumes, the infrastructure of the junction stations needs to be modernized and developed, while this must be done in mutual coordination with the development of the infrastructure of industrial enterprises. Again, on the basis of qualified forecasts of future cargo flows, surveys, analysis, scientific approaches and, of course, within the framework of relevant agreements, protocols of intentions and memoranda, with the definition of coordinated and agreed deadlines for the implementation of projects, the identification of responsible performers and sources of funding.

It is impossible not to pay attention to such problems as the development of the road network, the quality of road construction, the development of roadside infrastructure. The solution of these tasks should also be based on an integrated approach, again, on in-depth, professional study, the use of modern digital technologies, analysis of the results of a full-scale survey. And also, for effective planning, modeling of traffic flows, road safety audit, making environmentally friendly decisions, strengthening control and responsibility for the qualitative and timely implementation of the planned plans, coordination of projects within the framework of the adopted programs.

In modern conditions, we are deeply convinced that advanced transport management technologies such as ITS, SCM, 3/4 PL, TQM, RMO, BI and many others should be actively

implemented [2].

In all the transport development programs adopted within the framework of these structures, it is unequivocally declared that there is an urgent need to harmonize and improve transport legislation, but this work is not progressing as effectively as TLC specialists would like. As a rule, this work is carried out by interdepartmental working groups consisting of industry specialists of senior management, who are separated from their direct official duties during meetings. It is worth noting that it is advisable to bring this work to the level of a comprehensive research study, with in-depth analysis, study and application of world experience, with the inclusion of provisions on the introduction of digitalization, informatization and the formation of intelligent transport systems, the use of modern technologies of transport and logistics processes.

The transport industry has accumulated a lot of problems that cannot be solved without the active participation of transport science specialists. Unfortunately, as of today, transport science is not in the best condition. At the same time, the backbone has still been preserved, enthusiasts of the domestic scientific world, who, of course, require effective support and use for the benefit of the development of the country's transport industry [4].

It would be appropriate to quote the words of the first President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, who, in his address to the people of Kazakhstan on October 5, 2018, said that: «Within 5 years it is necessary to increase spending on education, science and healthcare from all sources to 10% of GDP». It was noted that: «The government should reconsider the priorities of budget expenditures with an emphasis on the social sector, security and infrastructure. Funding should be directed to the implementation of the planned reforms, which will ensure a significant improvement in the quality of public services».

In addition, during an expanded Government meeting, President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev noted that funding for science in Kazakhstan is 0.13%, while in developed countries it is 2.5%: «According to experts, spending on science below 1.5% of GDP will not lead to a full return on costs. The government should keep in mind. Now, as they say, there is nowhere without science». The Head of State also declared that the government and the scientific community of Kazakhstan need to analyze all possible barriers and work out constructive ways to eliminate them. «All of the above should be taken into account in the state program for the development of education and science being developed. In the same place, the Government should provide a plan to bring the total expenditures on these areas to 5% of GDP», the President added. All these guidelines need to be implemented in the field of transport and logistics if we want to provide a really real breakthrough in this direction [5].

The methodology of state planning of the transport and logistics complex in Kazakhstan requires some improvement. First of all, it is necessary to improve the quality of the state transport programs being developed, local and regional projects, and to involve more specialists of domestic transport science in their training. During the Round table on September 19, 2018 on the topic «Ways to improve the efficiency of the functioning and development of the transport and logistics complex of the Republic of Kazakhstan: new approaches and solutions», the specialists of the Research Institute of TC expressed the position of the Kazakh transport science on the need to prolong the Nurly Zhol program until 2025. As you know, on December 31, 2019, such a Program was approved by the Government of Kazakhstan.

In the state transport programs, it is very important to focus not only on strengthening and developing the transit potential of Kazakhstan, but also on the development of export-import transportation, reducing transport costs for both exporters and importers, improving the efficiency and quality of intra-republican logistics, automation, digitalization, the introduction of intelligent transport systems, the use of advanced methods logistics chain management. This is an important strategic aspect, especially for Kazakhstan, which has no access to the open seas, is remote from sea communications, and this aspect should find its rightful place in the state transport policy [6].

In the coming years, a logistical breakthrough is needed, a radical improvement in LPI indicators, other indicators of the quality and efficiency of transport logistics in Kazakhstan.

In conclusion, we would like to share interesting, in our opinion, information that in 2019

the UNECE launched a pilot project to assess the effectiveness of logistics in landlocked countries, within which recommendations will also be prepared to improve the quality of the processes outlined in the article. Kazakhstan is among the five countries where this project is being launched. Thus, Kazakhstan can become a pioneer in terms of implementing innovative approaches to optimizing the state transport policy, which also expands opportunities for a logistics breakthrough.

List of literature:

1. E. Kaplan. Multi-effects of transport logistics. *Kazakhstanskaya Pravda*, 7.10.2019
2. E. Kaplan. Outsourcing is a way to increase logistics efficiency. Interview rzd-partner.ru . <https://www.rzd-partner.ru/logistics/interview/outsourcing-sposob-povysit-effektivnost-logistiki/>.
3. Бекмагамбетов М. Intelligent transport systems in the Republic of Kazakhstan. Almaty, 2013. – 6p.
4. Бекмагамбетов М.М. Транспортная система Казахстана в современных условиях. – Алматы, 2008. – 432 с.
5. А.Турсыбекова. *Kazakhstanskaya Pravda*, February 7, 2018, <https://www.kazpravda.kz/articles/view/ne-prokatit/>.
6. Bekmagambetov M., Smirnova S. Transport systems of the Republic of Kazakhstan. The current state and problems of development. – Almaty, 2016. – 354 p.

СЕКЦИЯ

НАУЧНАЯ ШКОЛА Д.Э.Н., ПРОФЕССОРА АЛИМБАЕВА А.А.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УЧЕТА И АУДИТА В НОВОМ КАЗАХСТАНЕ.

«ЭМИЛИ КЭМПИТТЕРІ» АҚ ІССАПАР ШЫҒЫНДАРЫН ЕСЕПКЕ АЛУ

АБЫШ Д.М.

УА-20-1к тобының студенті

НЫҚАНБАЕВА А.И.

Кафедраның ғылыми жетекшісі, магистрі, аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Анотация: Бұл мақалада «Эмили Кэмпиттері» АҚ-ның іссапар шығындарын есепке алуды қарастырдым. «Эмили Кэмпиттері» АҚ-ның іссапарға жіберілген қызметкерлердің аванс алғаннан кейін оның қандай шығындарға жұмсағанын сипаттадым. «Эмили Кэмпиттері» АҚ қызметкерлерінің іссапар шығындарынан асып кеткен жағдайын қарастырдым.

Кілт сөздер: Аванс, іссапар шығындары, дебиторлық берешек, қолма-қол ақша

«Эмили Кэмпиттері» АҚ қызметкерлерінің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі іссапар және басқа да есеп беретін тұлғалармен есеп айырысу бойынша, материалдық залалды өтеу бойынша, несиеге сатылған тауарлар үшін есеп айырысу бойынша және берілген қарыздар бойынша туындады.

Бұл шығындарды әрдайым банктік мекемелер арқылы қолма-қол ақшасыз төлемдер арқылы төлеу мүмкін емес, сондықтан оларды төлеу және басқа ұқсас шығындарды жүзеге асыру үшін қызметкерлерге кәсіпорын басшысы бекіткен есеп айырысуға сәйкес қолма-қол ақша береді.

Кәсіпорындар өз қызметкерлеріне есеп беретін адамдар дүкендерден кеңсе тауарларын, бланкілерді сатып алу, почта аударымдарын төлеу және кәсіпорынның шаруашылық қызметіне қажетті басқа да шығыстарды төлеу үшін пайдаланатын соманы есеп береді, сондай-ақ бұл қаражатты іссапар шығыстарын төлеу үшін пайдаланады.

Аванстар есеп берілетін сомалардан шығыстарды жүзеге асыру міндеті жүктелген және басшының бұйрығымен іссапарларға жіберілетін қызметкерлерге шығыстарды өтеу қажеттілігі бойынша беріледі. Қызметтік іссапарларға арналған ақша іссапар мерзіміне сәйкес есептелген жол жүру (бару және кері қайту), тәуліктік шығыстар және үй-жайды жалдау жөніндегі шығыстар төлеміне іссапарға жіберілген тұлғаларға тиесілі сома шегінде беріледі. Пайдаланылған сомалар туралы есеп аванстық есеп болып табылады, ол шаруашылық шығыстарға ақша берілгеннен немесе іссапар мерзімі өткеннен кейін 5 күннен кешіктірілмей жасалады және бухгалтерияға ұсынылады. Кейінгі қолма-қол ақша беру бұрын берілген сомалар бойынша толық есеп беру шартымен есеп беру жүргізіледі.

«Эмили Кэмпиттері» АҚ-ның бухгалтерлік қызметі қызметкердің еңбекақысы сомасынан оның уақытылы өтемеген аванс қалдығын ұстап қалады. Ұстап қалу туралы өкім авансты қайтару үшін белгіленген мерзім аяқталған күннен бастап бір айдан кешіктірілмей беріледі. Осы мерзімді өткізіп алғаннан кейін әкімшілік тиісті сомаларды даусыз тәртіппен ұстап қалу құқығын жоғалтады. Бұл жағдайда (егер қызметкер ұстап қалудың негіздемесін немесе мөлшерін дауласса) сомаларды өндіріп алу сот тәртібімен жүргізіледі.

Тексерілген аванстық есепті кәсіпорынның бас бухгалтері мен басшысы бекітеді. Дұрыс толтырылмаған аванстық есептер және оларға қоса берілген құжаттар қайта ресімдеу үшін есеп беретін тұлғаларға қайтарылады. Аванстық есептерге қоса берілген құжаттарда

күні (жылы, күні, айы) көрсетіле отырып, мөртаңба немесе қолмен іссапар шығындарын төлеу үшін «Эмили Кэмпиттері» АҚ қызметкерлеріне кассада аванс беріледі, яғни жүргізілген есепке сәйкес қолма-қол ақша беріледі. «Төленді» немесе «Өтелді» деген жазу қойылады.

Аванстық есептерге тек шаруашылық шығындар ғана емес, сондай-ақ іссапарларға арналған шығындар да ресімделеді. Іссапар-бұл кәсіпорын қызметкерінің белгілі бір мерзімге қызметтік тапсырмаларды орындау үшін және осы кәсіпорын басшысының бұйрығымен басқа жерге сапары. Іссапарға кәсіпорынмен еңбек шартымен байланысты қызметкер жіберілуі мүмкін.

Қызметкерді іссапарға жіберу тағайындау пункті мен мекеменің атауы, іссапардың мерзімі мен мақсаты көрсетілген бұйрық негізінде ресімделеді. Іссапарға жіберілген қызметкерге басшы қол қойған іссапар куәлігі беріледі және кеткен күні туралы белгі қойылады.

Іссапарға жіберілген қызметкерге іссапар шығыстары өтеледі, оларды кейіннен кәсіпорын корпоративтік табыс салығын есептеу кезінде шегерімге алуға құқылы.

Іссапар шығындарын төлеу үшін «Эмили Кэмпиттері» АҚ қызметкерлеріне кассада аванс беріледі, яғни жүргізілген есепке сәйкес қолма-қол ақша беріледі.

Аванстық есептер оларға қоса берілген құжаттармен бірге бухгалтерге тапсырылады, ол жүргізілген шығыстардың заңдылығы мен орындылығын, олардың бекітілген нормаларға сәйкестігін, сондай-ақ шоттар мен құжаттардың дұрыс ресімделуін тексереді.

Есеп беретін тұлғалармен есеп айырысуларды есепке алу 1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» белсенді шотында жүзеге асырылады. «Эмили Кэмпиттері» АҚ шоттарының жұмыс жоспарында осы шотқа келесі қосалқы шоттар ашылды:

1251 есеп беретін тұлғалармен есеп айырысу;

1253 жұмыс істеушілермен - кредитке сатылған тауарлар үшін және берілген қарыздар бойынша;

1252 материалдық залалды өтеу бойынша.

1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» шотын «Эмили Кэмпиттері» АҚ бухгалтерлік қызметі егер есеп беретін тұлғаға есеп беретін сомалар берілген, содан кейін осы сомаларды пайдалану туралы есеп берілген жағдайда пайдаланады. Есеп беретін тұлға алдымен өзінің меншікті қаражатын пайдалану туралы есепті ұсынған және осыдан кейін ғана кәсіпорын оған жұмсалған шығыстарды өтеген жағдайда «Өзге қысқа мерзімді кредиторлық берешек» шоттар тобының 3380 «Қызметтік іссапарлар бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек» қосалқы шоты пайдаланылады.

Мысалы, «Эмили Кэмпиттері» АҚ экономисі Б.М. Маратов 15 маусымдағы бұйрыққа сәйкес жиналысқа іссапарға жіберілді. 17 маусымда «Эмили Кэмпиттері» АҚ-дан кетіп, сол күні сол жерге келді, 19 маусымда кетті және сол күні «Эмили Кэмпиттері» АҚ-ға келді.

Осы операцияның негізінде бухгалтерлік қызмет Б. М. Маратов есебіне 4000 теңге сомасында ақша қаражатын беруге кассалық шығыс ордерін жасады.

Шоттардағы қаражаттың қозғалысын төмендегі бухгалтерлік хат-хабарлар сипаттайды (кесте 1).

Есеп беретін тұлғалармен есеп айырысуларды есепке алу бойынша шоттардың хат-хабарлары (кесте 1)

№ п/п Операциялардың мазмұны Шоттардың хат-хабарлары Сомасы, теңге дебет кредит

1 Іссапар шығыстарын есепке беру 1251 1010 4000

2 Аванстық есеп бекітілді 7210 1251 3460

3 Есеп беретін тұлғалардың жұмсалмаған сомаларын қайтару 1010 125 540

Зерттелетін кәсіпорында есепке аванс беру бойынша барлық операциялар және олар

бойынша есептеулер №7 журнал-ордерде көрсетіледі. Журнал-ордерге жазу үшін кәсіпорын басшысы бекіткен қабылданған аванстық есептер және оларға қоса берілген құжаттар, сондай-ақ кәсіпорынның кассалық есептері негіз болады. Осылайша, журнал-ордерде аналитикалық және синтетикалық есеп бір уақытта жүзеге асырылады.

Мысалы, 11 қаңтардағы «Эмили Кэмпиттері» АҚ экономисі Ж.Р. Омарова №6/1 бұйрық бойынша Алматы қаласына, «Рауан» фирмасына сату-сатып алу келісім шарт құру мақсатымен 5-11 қаңтар аралығында іссапарға аттанды. Бұйрық негізінде іссапарға ағымдағы банктік шоттан пластикалық карточкасына 170 000 теңге көлемінде ақша аударылды. 11 қаңтарда Ж.Р. Омарова №1 іссапар шығындары туралы аванстық есеп беруді тапсырды. Аванстық есеп келесі құжаттарда тіркелген:

Қарағанды – Алматы темір жол билеті №103/52 (5 қаңтар 2022 жыл) – 15 000 теңге;

Алматы - Қарағанды темір жол билеті №881(10 қаңтар 2022 жыл) – 15 000 теңге;

№37 белгі соғылған іссапар куәлігі, онда іссапарға шыққан күні – 05.01.2022 келген күні,

іссапарға келген күні – 11.01.2022 кеткен күні.

Қонақ үй шоты 06-нан 10 қаңтар аралығы 75 000 теңге. Кәсіпорынның есеп саясатындағы көрсетілгендей тәуліктік сома басшылығы 5 АЕК, бас бухгалтерге 4 АЕК, басқаларына 2 АЕК төленетіні жазылған. АЕК 3063 тг.

Бұл сапарда Ж.Р. Омарова берілген аванстық сомандан асып, шығыс кассалық ордерін тапсырған кезде, өз ақшасын талап етті. Бұл жағдайда «Эмили Кэмпиттері» АҚ бұйрық бойынша Ж.Р. Омароваға ақшасын қайтармайды. Себебі, бұйрық бойынша кәсіпорын белгіленген аванстық есеп сомасынан асып кеткен кезде, ақшасын қайтармайды. Бұл жағдайда қызметкер өзінің жеке бас қолайлы іссапарының өткізуіне байланысты деп есептелініп, кеткен шығындар қайтарылмайды. Бұндай жағдайда «Эмили Кэмпиттері» АҚ өз қызметкерлеріне ескерту жасап, берілген аванстық сомандан асып кетпеуін айтып ескертеді.

Әдебиеттер тізімі

* 1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 1.01.жағдай бойынша Конституциясы.

• Қазақстан Республикасының 2007.02.28 N 234-III Заңы. "Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы"

* Назарбаев Н. А. Қазақстан 2030. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. "Раритет", Алматы, 2002 жыл.

* Мадиева К.С., Мусипова л. к., Өмірбекова С. У. қаржылық есеп 1. оқу құралы. - Қарағанды: ҚЭУК, 2019. - 200 б.

КӘСІПОРЫНДА АҚША ҚАРАЖАТТАРЫНЫҢ ҚОЗҒАЛЫСЫ ТУРАЛЫ ЕСЕПТІ ҚҰРУ ТӘРТІБІ

АМАНГЕЛДІ Ж.

УА-20-1К тобының студенті

МУСИПОВА Л.К.

магистр, кафедраның аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Қаржы нарығының күрделенуіне байланысты ақша қаражаттарын басқарудың маңыздылығы арта түсуде. Қатаң бәсекелестік жағдайында өндірістік жаңалықтарды енгізу және шаруашылық үрдісін ары қарай дамыту үшін кәсіпорындардың ақша қаражаттары болуы тиіс. Ақша қаражаттары мен олардың баламаларын есепте дұрыс ашып көрсету және оларды жіктеу кәсіпорынның өтімділік деңгейін дәл бағалау үшін қажет.

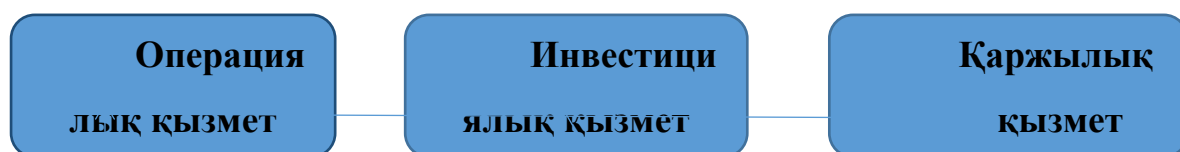
Ақша қаражаттары жоғары өтімділігі бар, кәсіпорынның қызметінде төлеу құралы ретінде қажетті қысқа мерзімді активтердің бірі болып табылады.

Ақша қаражаттарының баламалары деп ақшалай қаражаттардың белгілі бір сомасына жеңіл айнала алатын және құндылықтың өзгеру қаупіне аз ұшырайтын қысқа мерзімді, өтімділігі жоғары алымдарды айтады.

Ақша легі деп – ақша қаражаттар мен олардың баламаларының келіп түсуі мен шығуын айтады.

Таза ақша легі (таза ақша қаражаттары) – есеп беру кезеңіндегі түсімдер мен төлемдердің айырмашылығы. Таза ақша легі оң және теріс мәнде болуы мүмкін. Таза ақша легінің оң мәні ақшалай қаражаттар өсімін немесе олардың құйылуын, ал теріс мәні олардың ағылуын растайды.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп қаржылық есептіліктің нысандарының бірі болып келеді және ол кәсіпорынның үш қызметі бойынша қалыптасады. Оларды төмендегі 1-суретте көрсетеміз.

Сурет. Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептіліктегі қызмет түрлері

Операциялық қызмет деп субъектінің табыс алу жөніндегі негізгі қызметін, сондай-ақ оның инвестициялық және қаржылық қызметіне қатысы жоқ басқа да қызметін түсінеміз.

Инвестициялық қызмет дегеніміз – бұл ұзақ мерзімді активтерді сатып алу және сату, өтелінетін несиелерді беру және алу.

Қаржылық қызмет бұл нәтижесінде меншікті капитал мен қарыз қаражаттарының құрамы мен мөлшері өзгеріске ұшырайтын субъектінің қызметі болып табылады. Субъекті қызметінің барлық осы түрлері ақша қаражаттарының келіп түсуі мен шығуының негізгі арналары болып табылады.

Осы үш қызмет түрлеріне жеке-жеке тоқталып өтейік.

1) Операциялық қызмет ақшалай қаражаттарының легі ережеге сәйкес ұйымның таза табысын анықтауға ықпал жасайтын шарушылық операциялардың нәтижесі болып табылады. Оған келесілер жатады:

- өнімдерді, тауарларды өткізуден, жұмыстар орындаудан және қызмет көрсетуден түскен, сондай-ақ сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің аванс түріндегі түскен ақшалай түсімдері;

- жалға беруден түскен түсімдер;

- басқа да түсімдер (жабдықтаушылардан, бюджеттен, есеп беруші тұлғалардан қаражаттардың қайтарылуы, сақтандыру компанияларынан түскен түсімдер, комиссиялар, сот шешімдері бойынша түскен сомалар және басқалар) және т.б.

2) Инвестициялық қызметтің ақша қаражаттарының легі келесілер болып табылады:

- негізгі құралдарды, материалдық емес активтерді, басқа да ұзақ мерзімді активтерді сатудан түскен ақша қаражаттары;

- басқа ұйымдардың үлестік және міндеттемелік бағалы қағаздарын сатудан түскен ақшалай түсімдер және т.б.

3) Қаржылық қызметте қарастырылатын капиталдың өзгерістері акция эмиссияларынан ақша түсімдерімен, сондай-ақ алынған эмиссиялық табыстармен байланысты болады. Табыс алу немесе зиян шегу нәтижесіндегі меншікті капиталдағы өзгерістер есепке алынбайды, себебі олар қаржы нәтижесімен байланысты және операциялық қызметте көрініс табады.

Қаржылық қызметтің ақшалай легіне келесілер жатады:

- акцияларды және басқа да үлестік құралдарды шығарудан, сондай-ақ меншік иелерінің қосымша салымдарынан ақшалай түсімдер;

- облигациялар, займдар шығарудан, ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді несиелерден

түскен түсімдер және т.б.

Жалпы аталмыш есептілік нысанын қалыптастыруда 7 (IAS) «Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп» деп аталатын халықаралық қаржылық есептілік стандарты басшылыққа алынады. Осы нормативті құжат негізінде ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп екі әдіспен құрылады, ол тікелей және жанама әдістер.

Тікелей әдіс – тікелей әдіс кезінде жалпы ақша түсімдерінің негізгі түрлері мен төлемдері туралы ақпарат ашылады. Мұнда ақша қаражаттарының түсуі және шығуымен тікелей байланысты ақша қаражаттарының қозғалысы бойынша операциялар ашылады. Тура әдісті ақпараты мол ретінде «Ақшалай қаражаттың қозғалысы туралы есепті» Халықаралық бухгалтерлік есеп стандарты 7 (IAS) қолдайды.

Жанама әдіс - бұл әдіс кезінде таза пайда мен залал ақшалай емес сипаттағы операциялардың, негізгі қызметтен кез келген кейінгі қалдырылған немесе есептелген өткендегі немесе болашақтағы ақша түсімдерінің немесе төлемдерінің және инвестициялық немесе қаржылық қызметінен ақша қаражаттарының қозғалысымен байланысты табыстардың немесе шығыстардың нәтижелері ескеріле отырып, түзетіледі.

Ақша қаражаттың қозғалысын талдамай, ақша қаражатты басқарудың тиімді жүйесін ұйымдастыру мүмкін емес, ал жүйе болмаған жағдайда кез келген кәсіпорын банкрот болуы ықтимал. Кәсіпорынның есепті кезеңдегі ақша қаражаттарының кетуі мен келуін өткен кезеңмен салыстырып талдаймыз.

Деңгейлес және сатылас талдау әдістерін пайдаланып, ақша қаражаттың көлемінде де, сондай-ақ кәсіпорынның үш түрлі қызметінің құрылымында орын алған өзгерістерді анықтайық.

Алдымен кәсіпорын қызметінің түрлері бойынша ақша қаражаттарының қозғалысына деңгейлес талдау жасайық.

«Қазақмыс» Корпорациясы» ЖШС филиалы — «Балқаштүстімет» ӨБ 2018 ж. операциялық қызметтен 5962582 мың теңге сомасында ақша қаражаты түссе, ал 2019 ж. 9625681 мың теңге сомасында ақша қаражаты түсті. Есепті жылды өткен жылмен салыстырғанда 3663099 мың теңгеге, немесе 61,4 пайызға, көп. Есепті жылы ақша қаражаттың шығысы 9859359 мың теңге, өткен жылы 5782682 мың теңге болып отыр. Көріп отырғандай, өткен жылға қарағанда 4076677 мың теңгеге өскен.

Жалпы кәсіпорын операциялық қызметтен түсетін ақша қаражаттың таза сомасы 2018 ж. 179900 мың теңге пайда тапса, ал 2019 ж. 233678 мың теңге жеткіліксіз болды.

Инвестициялық қызметке қатысты айтатын болсақ, 2018 ж. ақша қаражаттың түсімі 4875 мың теңгені құраса, 2019 ж. 256892 мың теңгені құрап отыр, яғни 2019 ж. 2018 жылмен салыстырғанда 252017 мың теңге сомасына артты. Инвестициялық қызметке жұмсалған шығыс өткен жылы 106259 мың теңге, есепті жылы 70269 мың теңгені құрады, яғни ақша қаражаттың шығысы 2018 жылды 2014 жылмен салыстырғанда 35990 мың теңгеге азайды. 2019 ж. инвестициялық қызметтен түскен ақша қаражаттың таза сомасы 186623 мың теңгені құраса, ал 2018 ж. кәсіпорын осы қызмет түрінен 101384 мың теңге сомасында теріс нәтиже алған болатын, нәтижесінде кәсіпорын 288007 мың теңгеге пайда тапты.

Қаржылық қызмет бойынша дәл осындай жағдай қалыптасқан болатын. Нақтырақ айтатын болсақ, 2018 ж. ақша қаражаттың түсімі 5789458 мың теңге, 2019 ж. 8957249 мың теңгені құрады. Көріп отырғандай, бір жылы ішінде түсім 3167791 мың теңгеге көбейді. Өткен жылы ақша қаражаттың шығысы 5869110 мың теңге жұмсалса, есепті жылы 3033452 мың теңгеге көп ақша қаражаты жұмсалды. Қаржылық қызметтен түсетін ақша қаражаттың таза сомасы 2018 ж. 79652 мың теңге жетпей қалса, ал 2019 ж. 54687 мың теңге сомасында қаражат алды.

Сонымен, қызметтің үш түрі бойынша «Қазақмыс» Корпорациясы» ЖШС филиалы — «Балқаштүстімет» ӨБ 2019 жылды оң нәтижемен аяқтады. Кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметтен алған ақша қаражатының таза сомасы өткен жылы 1136 мың теңгеге тең теріс мөлшерді, ал есепті жылы оның мөлшері оң болып, 7632 мың теңгені құрады.

Кез келген кәсіпорын ақшасын қайда жұмсап, оларды қалай табуға болатынын айқын түсіну қажет, сонымен қатар шығындарын, болашақтағы пайдасын жорамалдай алу керек. Тек осылай ғана шығыстарды барынша азайтып, кірісті көбейтіп, пайдалылықты ұстап тұруға болады, сәйкесінше бұл мәселені шешу жолы ақша қаражаттарын бюджеттеу болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Толпаков Ж.С. Финансовый учет 1. Караганды 2013г.
2. 7 (IAS) «Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп» Халықаралық қаржылық есептілік стандарты https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31244583

"ПРОМПЛЮС» ЖШС ДА АҚША ҚАРАЖАТТАРЫНЫҢ ЖҮРГІЗУ ТӘРТІБІ

Аманжолова Ш.Ж

УА-20-1К тобының студенті

МУСИПОВА Л.К.

магистр, кафедраның аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы ақпарат қаржы есептілігін жаттарына қажеттілікті бағалау үшін негіз болатындығымен пайдалы. Пайдаланушылар қабылдайтын экономикалық шешімдер ақша қаражаттары мен олардың баламаларын жасау қабілетін, сондай-ақ оларды уақытқа қарай бөлу мен оларды жасау айқындылығын қажет етеді. Бұл стандарттың мақсаты ұйымның өткен кезең ішіндегі ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп беру арқылы ақша қаражаттары мен ақша баламаларындағы тарихи өзгерістер туралы ақпарат беруін талап етуде болып табылады, онда кезең ішінде операциялық, инвестициялық және қаржылық қызметтен түскен ақша қаражаттарының түсімдері мен төлемдерін жіктеу жүргізіледі.

Кілтті сөздер: Ақша қаражаттары, қаржы көздері

Аудиторлық ұйымдастырушылар басшылықтың жұмысы кезінде түзетулермен және толықтырулармен 1998 жылғы 20 қарашадағы № 304-І" аудиторлық коммутация туралы " Қазақстан Республикасының Заңын түгелдей бастан кешуде. Ол Қазақстан Республикасындағы аудиторлық белсенділікті құрғату процесінде мемлекеттік органдар, заңды және жеке тұлғалар, аудиторлар мен аудиторлық ұйымдастырушылар арасындағы қарым-қатынастарды реттейді.

Келісілген Мемлекетаралық аудит стандарты (АХС) 250" қаржылық иеліктен шығаруды тыңдау кезінде қаралған "заңды және нормативтік портфельдер" тамақтану, ақша тұлғасымен операцияларды жүргізу және есепке алу саласындағы сақталған заңнамаларды толық тексеру бойынша кассалық операцияларды тыңдау кезінде.

Бірнеше Тарих бойынша маңызды болып табылатын кассалық операциялар аудитінің әдістемесін игеру:

- ақша қаражаты "Промплюс" сияқты жылжымалы және оңай сатылатын активтердің найболи санына әкелінді;

- ақша операциялары жаппай және шашыраңқы сипатта болады;

- ақша қаражаттарының қозғалысы және ақша операцияларының массалығы "найболи" ЖШС-нің қызмет ету аймағын әр түрлі бұзылған және теріс пайдаланылған нүктелермен жасайды.

Ақша активтерімен жасалатын операциялар және оларды жеке-жеке оқу-ұқсас денгами (жалақы беру кезінде, өндірістік шығындарды төмендету, беру және пайдаланылған есеп беру сомалары және т.б.) ауыр спличительный Чекті талап етіңіз.

Таразылық тексеру кезеңіне сымдық тексеруді растайтын поэтикалық кассалық құжаттар.

Ақшалай қаражатты тексеру кассалық операцияларды тексеру арқылы селесоформно жасалады. Кассаны тексеру кассир мен бас бухгалтердің қатысуымен аудитор тексеру орнына келгеннен кейін дереу кассалық шындыққа түгендеу жүргізумен салыстырылады. Кассир тексеру үшін соңғы кассалық аударымдар мен соңғы күнгі операциялар бойынша құжаттарды, сондай-ақ барлық кіріс және шығыс құжаттары оларды иеліктен шығаруға қосқандығы және түгендеу кезінде кассада қолданылмаған немесе шығыс материалдарында есептен шығарылмаған ақша қаражаты жоқ екендігі туралы дағ-ті ұсынды.

Дейли кассир ойлаушы сатып алушылар бойынша топтастырылған жеке ақша жасайды және аудиторлар мен бас бухгалтердің қатысуымен ұйымдастырушылар салынған банкке алынған денеге бумасына мөрленген Денге қосып, оларды жартылай парақтап есептейді.

Аудитор кассадан қолма-қол ақшаны беру, кассалық шығыс ордерінде немесе басқа алмастырушы эго құжаттарында есеп бермеген қолма-қол ақшаны беру кассада емес ақша қалдығын ақтау үшін қабылданбайтынын есте ұстауы керек. Әдемі денгейлер, кассалық кіріс ордерлері, кассалық кассамен оқылады және ұйымның кірісіне аударылады.

Түгендеу нәтижелері ақшаны және кассадағы басқа құндылықтарды бейнелейді, олардың қалдықтары туралы құжаттармен салыстырылады, бухгалтерлік есепте бекітілген. Түгендеу кезінде ұйымның жорығына кіріс тапсырысы бойынша келіп түсетін аудиторлардың ұсыныстарына сәйкес кассалық қосымшалар белгіленеді, бұл операция кассалық кітапқа жазылады. Артық ақша қасақана тиімді (ғылыми емес сомалар) немесе ақша қаражатын қабылдау мен беру кезінде жіберілген қателіктердің нәтижесі болуы мүмкін. Сондықтан аудитор жағдайды объективті бағалап, тексеру актісінің дұрыс тұжырымын таңдауы керек.

Өзін түгендеу барысы ретінде көрсете отырып, елеусіз жетіспейтіндерді кассир ұйымның кассасында жетіспейтін соманы алып тастау арқылы жіберуі мүмкін. Бұл операция кіріс кассалық ордермен қалыптастырылып, кассалық кітапшаға жазылуы тиіс. Кассир аудиторға артық немесе жетіспейтін оқиғалар туралы жазбаша хабарлама беруге міндетті. Маңызды жетіспейтін тергеуден тыс теріс пайдаланушылық аудиторларды қалпына келтіру кезінде басқарушы ұйымға кассирді бойлықтан дереу шығарып, жұмысты тергеу органдарына беруді ұсынуға болады.

Кассадағы жеке ақша активтері мен басқа да құндылықтарды түгендеу нәтижелерін аудитор типтік нысандағы актімен тұжырымдайды, Кром тындаушысы кассирге қол қояды, бас бухгалтер ұйымдастырушыларды тексереді. Бұл кассада ақша жазудың орындылығы мен жүйелілігін тексеру кезінде қажетті аудиторлар берген жазбаша аудиторлық дәлел мен эго актісі.

2021 жылы "Промплюс" ЖШС-не түгендеу төрт рет жүргізілді-артық және хабар-ошарсыз кеткен.

"Предложения" ЖШС басшылығының ақша қаражатын түгендеуді жүргізу үшін түгендеу комиссиясы тгеһ құрамына кіреді: бас бухгалтер, есепші, комиссия мүшесі.

Кассир мен аудитордың қатысуымен кассаға түгендеу жүргізілді:

- тексерілген кіріс және шығыс кассалық тапсырыстар - бұзылған желі;
кассалық бөлім-бұзылған желі;

- соңғы күнгі операциялар бойынша құжаттар-бұзылған желі;

- қайта есептелген осындай ақша қаражаттары және олардың баламалары-артық және жоқ.

Жасалған ұқсас ақша қаражатын түгендеу актісін қайта қарау аяқталғаннан кейін акт басшыға және бас бухгалтерге берілді. Кассалық аудиторларды тексеру кезінде біз де шығамыз: кассирмен материалдық ашықтық туралы мәмілені жауып тастадық па немесе кассирдің жеке бөлімінде алдын-ала кассалық операцияларды жүргізуге бағытталған материалдық ашықтық талаптары бар ма; кассирдің жұмысы үшін белгіленген талаптарға

сәйкес келе ме; қамтамасыз етілген бе, банктен жеткізіп беру кезінде және жалақы беру уақытында кассаның күзеті мен ақшаның сақталуы; кассада ақша мен басқа да құндылықтарды тамақтандыруға арналған сейфі немесе жанбайтын сқафы бар ма; кассада ақша мен басқа да құндылықтарды тамақтандыруға арналған сейфтен клишені тамақтандыру ережесі сақтала ма; бөлім деректері бойынша ақшалай реличиікті тамақтандырудың белгіленген шегі сақтала ма; кассаның кенеттен тексерістері жүргізіліп жатыр ма және мұндай тексерулер үшін жарамды ма.

"Предложения" ЖШС-да кассалық құжаттардың барлық деректемелері толтырылмаған:

- 16.11.2021 жылғы № 147 кассалық шығыс ордері 1260 теңге сомасына толтырылмаған "жартылай қорғаушы" жүрісі;

- 29.12.2021 жылғы № 517 кассалық шығыс тапсырысы 2200 теңге-кассирдің қолының толық жазылуы жоқ.

Келесі тексерісте мекеме бақыланады: Дат ұйымында кассалық тапсырыстардың кірістері мен шығыстарын тіркеу журналы белгіленген нысанда жүргізіле ме; журналдарда тіркелген барлық кассалық құжаттар, өткізілетін кассалық алымдар жоқ па; керісінше, баға белгіленетін кассалық кітапты жүргізудің орындылығы нөмірленіп, тігіліп, сүргіш мөрмен мөрленуі керек, ал парақтардың саны қағаз түрінде болуы керек. бас бухгалтер басшылығының субпишалары сөз байласты; бір кассалық кітап Дат ұйымында жарамды ма (Бұл Дат поррадокын жиі бұзатын көп салалы ұйымдастырушылардың кассасы).

Бұл "өтінішті" бұзған жоқ. Кассирдің 2021 жылғы қарашадағы есебі, нөмірлеу бұзылмаған, 17 кіріс кассалық ордер және 46 шығыс кассалық ордер жасалған.

Кассалық кітапта 2021 жылғы 27 қарашада бұзылған жоқ, барлық деректемелер, тізімдемелер және имеица тізімдемелерін шифрлау жоқ, арифметикалық тексеру бұзылған жоқ, қоса берілген тапсырыстар: 27.11.2021 жылғы № 963 кассалық шығыс тапсырысы 1500 теңге сомасына дұрыс толтырылды, кемшіліктер жоқ, 27.11.2021 жылғы № 341 кассалық кіріс тапсырысы 32600 теңге сомасына түзетілді және ешқандай түзетулер жоқ.

Белгіленген мұқтаждарды сақтау пайда болғаннан кейін, біз кассалық операциялардың заңдылығын тексеруге көшеміз, оларды кассалық операцияларды жүргізуге сәйкес келеміз. Тексерілгендер тексеру кезеңіне арналған барлық кіріс және шығыс ақша құжаттарына жатады. Адам тәрізді аудиторлардың кассалық операцияларын тексеру кезінде тиісті қаражаттың жүйелілігіне, барлық маңыздылығына және жартылай өңделуіне назар аудару керек. Ақшалай қаражат банктен, қандай да бір қызмет түрлерін ұйымдастырушылардан, орындалмаған аванстардың қалдықтары және т. б. болуы мүмкін. Аудиторлардың жалпы тексерулері түн ортасына жатады және барлық уақытта чехтердің түбіртектерінде жазылған бірдей сомаларды, Банктің үзінділерін (жеке алынған денегке сәйкес келетін код бойынша) және кассалық кіріс ордерлерін салыстыру арқылы Банктен көрсетілген чек бойынша алынған денегпен пайдаланылады. Ресми тексеру тәжі еш жерде жоқ, сондықтан біз кассадағы қолданыстағы ақшаның заңдылығын толық емес тексереміз.

Аудитор кейбір ұйымдарда мемлекеттік тапсырыстан түскен ақшалай кірістерді қасақана ластайтын уақыт келгенін есте сақтауы тиіс. Мұндай жағдайларда аудитор бұл туралы дереу басқарушы ұйымдастырушыға хабарлауы керек және бұл туралы ескертуі керек, өйткені мен оның салдары заң шығарушы органның тәртібін бұзуы мүмкін. Сонымен қатар, дұрыс бұзылған және қателіктер ұйымдастырушылардың бухгалтерлік ісінуінің тиісті көрсеткіштерін білдіреді, және, өзіңіз білетіндей, бүкіл аудитория ұйымдастырушылардың жылдық қаржылық иеліктен шығарылуының сенімділігіне жауап береді.

Атап айтқанда, біз кассалық құжаттарға жүгінбейміз: олар raspiski polucatelei құжаттарын айтады; ақшаны (жалақы, жәрдемақы, премьер және т. б.) беруге рұқсат етілген, басқарушы және негізгі бухгалтер организациі олардың қолтаңбалары мен мерзімі мен мерзімі көрсетілген және нақты жылаған және депозитке салынған сома туралы жазба жасалды ма; кассалық құжаттарды (кіріс-баспа "жартылай жаракталған", Шығыс –

"басылған") піл-де субчистоктардың іздері бар-жоғын немесе түзетілген күнін көрсете отырып өтей ме.

Кассалық операцияларды тексеру кезінде сіз таксиге құжаттарды оқу, құжаттарды тексеру (қаралған), құжаттар мен жазбаларды салыстыру, арифметикалық датчиктерді төртінші тексеру сияқты бақылау жасай аласыз.

Әдебиеттер тізімі:

1)" аудиторлық қызмет туралы " ҚР 20.11.1998 жылғы №304-1 Заңы, түзетулер мен толықтырулармен

2) Мемлекетаралық Standard audita 250 "қаралған заңдар және қаржылық иеліктен шығару аудитінің барысына реттелетін". Қалааралық стандартты бақылау сапаларының жинағы, тексерулер, шолу тексерістері, тапсырмаға дейін, сенімділікті қамтамасыз етеді және оқанданияға байланысты қызмет көрсетеді. - М.: Бухгалтерия+, 2015

3) Эскиз Г.А. Аудит. Студенті. Дашков және К, 2017

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

БЕРЕЗЮК А.

студент группы НАУ21-4

ГРИШКИНА С.Н.

Научный руководитель, д.э.н., профессор

Финансовый университет при Правительстве РФ

г. Москва, Россия

Аннотация. В представленной статье рассмотрен сравнительный анализ организации бухгалтерского учета в различных странах. Актуальность исследования обусловлена тем, что бухгалтерский учет, также как и политика, идеология, не имеет национальных границ. Учетные технологии, в свою очередь, экспортируются и импортируются, тем самым доказывают сходство существующих определенных систем учета в различных странах. В статье использовались методы сравнительного анализа, синтеза, монографический метод.

Ключевые слова: анализ, бухгалтерский учет, страны дальнего и ближнего зарубежья.

Каждая современная модель бухгалтерского учета различается по организационному строению, по составу и количеству субъектов и объектов учета, по видам определенных связей, по уровню совместимости имеющейся учетной информации, по сфере действия, по характеру взаимодействия, к примеру, с внешней средой и др. Основными принципами, связанными с построением современной модели бухгалтерского учета в дальнем и ближнем зарубежье являются: принцип двойной записи, десятичная классификация в Плане счетов бухгалтерского учета, построение бухгалтерского учета на основании двухуровневой системы, которая включает как финансовый, так и управленческий учет. При использовании всех обозначенных принципов в каждой определенной системе учета необходимо указать особенности, что, по нашему мнению, представляется интересным в международной практике ведения учета.

Основными моделями бухгалтерского учета (классическими) на сегодняшний день выдвинуты континентальная и англо-американская.

Отличительными чертами континентальной и англо-американской систем бухгалтерского учета обозначены:

- принципы разработки, построения, а также использования (применения) Плана счетов бухгалтерского учета;

- особенности в налогообложении соответствующих стран;

- сформированная форма движения собственного капитала.

По выделенным признакам рассматриваемые основные модели бухгалтерского учета являются, на самом деле, принципиально разными. К примеру, при континентальной модели происходит регулирование бухгалтерского учета страной, в которой предполагается использование единого подхода к применению национального План счетов бухгалтерского учета, происходит полное подчинение правил ведения учета требованиям национального налогового законодательства, а само движение капитала осуществляется через банковскую структуру государства [1, с.112].

Для таких стран, как Великобритания, США и Голландия характерна совершенно нежесткая регламентация бухгалтерского учета, которая ориентирована на информационные запросы всех инвесторов и кредиторов. В странах, где использующих данную модель бухгалтерского учета, очень хорошо развит сам рынок ценных бумаг, когда часть субъектов может иметь дополнительные источники для дальнейшего пополнения своих финансовых ресурсов. Также данная система позволяет осуществить экономическое нормирование, присутствие и использование множества всевозможных отраслевых (профессиональных) Планов счетов бухгалтерского учета, независимую национальную налоговую систему, создание параллельного ведения налогового и бухгалтерского учета.

С учетом того, что политическое, экономическое, а также религиозное развитие определенных государств, которые входят в состав изучаемых учетных моделей бухгалтерского учета происходит разными темпами, поэтому на основе обозначенных классических моделей в условиях цифровизации экономики начинают выдвигаться на первый план совершенно новые учетные модели, которые отражают интересы определенных государств. Таким образом, по каждой представленной для анализа учетная модель делится на внутренние группы, которые имеют собственную направленность и определенные цели.

К примеру, те государства, которые используют континентальную учетную модель, и она характерна для стран Европейского континента, могут быть разделены по факту определенных правовых приоритетов в самом государстве. То есть среди стран, где признается необходимость точности фиксации учетных операций, является Германия [2, с.60].

Страны, где признается беспрекословное исполнение обозначенного налогового права, являются Франция, а также Италия. Характерным для обозначенных стран является то факт, что внутренний учет в этих странах формируется в виде бухгалтерии, что, скорее всего, дает возможность для ведения четкого, точного и прозрачного учета исчисленных налогов. Считаем, что в исследуемых нами странах преобладает все-таки учетный приоритет, которые дает возможность осуществлять четкий аналитический учет внутренних затрат, производить анализ финансовых результатов субъектов.

Англоязычные страны в обозначенной англо-американской учетной модели подразделяются на определенные направления: английская и американская. При этом, английский вариант становится наиболее классическим и даже консервативным в части использования систем прямых исправлений при формировании финансового результата субъектов. А американский вариант ориентирован, в свою очередь, на внутренний управленческий учет, который берется за основу при принятии соответствующих управленческих решений и осуществлении функций бухгалтера.

При рассмотрении учетной модели стран из восточного Европейского континента, следует заметить, что ведение бухгалтерского учета осуществляется по тем принципам, которые сформулированы государственными органами, являются обязательными абсолютно для всех субъектов страны.

Изучая особенность учета для определенных стран южноамериканской учетной модели, необходимо подчеркнуть использование в бухгалтерском учете единого подхода к применению межнационального Плана счетов во всех этих государствах. Данная учетная модель характерна для всех стран с очень высоким уровнем инфляционных процессов, а также унификацией всех обозначенных принципов бухгалтерского учета.

На современном этапе в системе бухгалтерского учета на исламскую учетную модель оказывает влияние религиозные воззрения арабских государств. Поэтому, с экономической точки зрения важным элементом подобного влияния становится запрет на то, чтобы получить спекулятивный доход, а также устанавливается запрет на определенные виды деятельности. Исламская экономика, в данном случае, нашла выход и разделила степень определенного риска между всеми партнерами и эти элементы отражает в бухгалтерском учете.

При формировании российской учетной модели обозначена система производственного затратного учета, основанной на государственном регулировании. Но в последнее время вносится большое количество определенных элементов известной англо-американской учетной модели [3].

В государствах юго-восточной Азии нет своей учетной модели, но они активно занимаются вопросами, связанными с повышением в своих странах статуса бухгалтерской профессии, согласовывают национальные методики бухгалтерского учета [4].

Мировая практика на сегодняшний день имеет две очень крупные и организационно точно сформированные учетные модели, используя методы международной практики, новые учетные формирования.

Латино-американская модель, имея, по сути, экономическое нормирование, ориентирует отчетность на государство, как главного потребителя. Одновременно начинает формироваться и интернациональная модель, которая вытекает из потребности в международной согласованности учета и предполагается к использованию в интересах многонациональных корпораций и иностранных участников международного валютного рынка. В основе этой модели лежат международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), которые предполагают два подхода к решению проблемы международной унификации бухгалтерского учета. С одной стороны, это возможность гармонизации различных систем бухгалтерского учета в рамках Европейского союза и стандартизации учетных процедур.

Таким образом, в современных моделях бухгалтерского учета, используемых в зарубежных странах, можно выделить два направления. Первое - развитие новых моделей, сочетающих в себе принципы классических моделей и учитывающих национальные, исторические и экономические особенности различных государств. И второе - формирование и развитие интернациональной модели, как организационно-методической основы учета на основе МСФО, с целью сближения существующих методов учета.

В Казахстане составление финансовой отчетности является обязательным для всех предприятий. Форма и состав этой отчетности определяется государством, оно же, в лице своих органов, является одним из основных потребителей информации из этой отчетности. Также и получение аудиторского заключения, хотя и требуется не для всех организаций, предоставляющих отчетность, но для существенно большего количества предприятий (в процентном отношении), чем в США [5].

Формальные отличия вызваны в основном тем, что в Казахстане жестко зафиксированы формы, в которых предоставляется отчетность [6]. Необходимость создания универсально применимых форм отчетов привела к тому, что информация в них разбита исключительно подробно. Однако такая подробность не увеличивает, к сожалению, аналитической полезности этих отчетов, а зачастую просто перегружает их информацией.

В настоящее время в Казахстане происходят глубокие экономические преобразования, интеграция в мировую экономику казахстанских предприятий, привлечение иностранных инвестиций, интенсивное развитие международного финансового и инвестиционного рынков, широкомасштабное акционирование предприятий, создание совместных предприятий с привлечением иностранного капитала предъявляют требования к изменению традиционной формы подготовки и представления финансовой информации, финансового учета.

Список литературы:

1. Мюллер Г. Учет: Международная перспектива; пер. с англ. / Г. Мюллер, Х. Герион, Г. Минк. - М.: Финансы и статистика, 2012. - 136 с.
2. Кутер М.И., Гурская М.И. Теория многообразия балансов // Бухгалтерский учет. 2013. № 6. - С. 60.
3. Гришкина С.Н. Сафонова И.В. Проблемы и перспективы развития бухгалтерского учета на предприятиях малого бизнеса // Международный бухгалтерский учет. 2011. №47. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-i-perspektivy-razvitiya-buhgalterskogo-ucheta-na-predpriyatiyah-malogo-biznesa> (дата обращения: 18.05.2021).
4. Шепенко Р.А. Законодательство о бухгалтерском учете в КНР / Р. А. Шепенко // Бухгалтерский учет. - 2011. - № 5. - С. 76.
5. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности: Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2007 г. № 235-III ЗРК
6. Об утверждении перечня и форм годовой финансовой отчетности для публикации организациями публичного интереса (кроме финансовых организаций): Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 28 июня 2017 года № 404.

НЕОБХОДИМОСТЬ КЛАССИФИКАЦИИ ЗАТРАТ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ

БОНДАРЕНКО К.В.

студентка группы УА-19-2

РАЗЛИВАЕВА Л.В.

Научный руководитель, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза

Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Статья посвящена определению необходимости классификации затрат в управленческом учете. Изложены ключевые виды затрат при производстве продукции, оказании услуг, выполнении работ. Выявлено поведение затрат в зависимости от объема производства.

Ключевые слова: управленческий учет, затраты, поведение, классификация, издержки.

Главной целью производственных предприятий является выпуск и реализация продукции и получение от этого прибыли. В совокупном наборе показателей, которые описывают рентабельность производства всей организации и ее подразделений, основную роль играют затраты. Поэтому, в данной статье, нами рассматривается классификация затрат с различных позиций производства и их поведение в зависимости от объема производимой продукции. Себестоимость продукции - это общая стоимость производства и реализации продукции (услуг, работ). Она формируется из издержек, которые ее составляют. Зачастую, на практике, определения "затраты" и "издержки" используются в виде синонимов. Однако, ни имеют отличие в том, что издержки сокращают сумму средств или обязательств и являются результатом покупки товаров или оплаты за услуги, а затраты связаны напрямую с выпуском продукции, включающие в себя прямые затраты на материалы и сырье, труд и часть накладных затрат, связанных с производством продукции. Но, не смотря на это, термин "производственные затраты" используется для описания издержек, которые имеют связь с производством. В управленческий учет производственных затрат входит мониторинг и анализ эксплуатации затрат и выгод от прошлого, настоящего и будущего производственного процесса, что совместимо с конкретной моделью управления, которая ориентируется на достижение основных целей и задач организации. Научно обоснованная классификация затрат имеет большое значение для верного учета затрат. Было разработано несколько группировок затрат, которые используются при планировании

и образовании себестоимости выпущенной продукции. Одна из них разделяет затраты: по видам — экономически однородные элементы и статьи калькуляции; по составу — комплексные и одноэлементные; по назначению — накладные и основные; по отношению к объему выпуска продукции — переменные и постоянные; по характеру затрат — непроизводственные и производственные; по методу присвоения к себестоимости отдельных видов продукции — косвенные и прямые; по степени охвата планом — запланированные и внеплановые. Данная классификация затрат на производство реализует и несет в себе конкретные цели и задачи в механизме калькулирования себестоимости продукции, но не решает основные проблемы бухгалтерского учета, которыми являются основными проблемами управленческого учета являются вычисление себестоимости произведенной продукции и выявление полученной прибыли, создание управленческих решений и траектории развития, а также контроль и организация производственной деятельности центра ответственности. Все вышеперечисленные проблемы находят свое решение в соответствующей классификации затрат.

Одна из них - классификация затрат для определения себестоимости выпущенной продукции и полученной прибыли. В соответствии с методом отнесения затрат на себестоимость определенных видов выпущенной продукции, они подразделяются на прямые и косвенные. Затраты, имеющие связь с выпуском конкретных видов продукции и выполнением конкретных работ (услуг) и непосредственно входящие в их стоимость, называются прямыми. К ним относятся прямые затраты на заработную плату и затраты на материал. Прямые затраты на единицу выпущенной продукции фактически не зависят от объема производства. А те затраты, которые относятся сразу к нескольким видам продукции и не имеют возможности включаться в себестоимость конкретного вида продукции, называются косвенными. Косвенные затраты начисляются на все виды продукции опосредованно согласно с базой распределения, которую выбрало предприятие. Эти затраты включают в себя общепроизводственные расходы, расходы на техническое обслуживание и использование оборудования.

Входящие затраты — это приобретенные и доступные для эксплуатации ресурсы, которые в будущем должны принести доходы. В балансе данный вид затрат отражается в виде производственных запасов, готовой продукции, незавершенного производства и товаров, они считаются активными. Истекшие затраты — это те ресурсы, которые были израсходованы при обретении доходов в настоящее время и в будущем не смогут приносить доход. Истекшие затраты входят в состав затрат для реализации продукции, источник истекших затрат являются входящие затраты. При неправильном делении входящих и истекших затрат есть вероятность допустить ошибку при вычислении прибыли и убытков, а также оценки активов предприятия.

В соответствии с назначением затраты подразделяются на основные и накладные. Основная затраты - это затраты, которые напрямую имеют связь с производством продукции оказанием услуг и выполнением работ. Сюда может относиться стоимость материалов и сырья, амортизация основных средств и оплата труда производственных работников. Накладные затраты, в свою очередь, делятся на общепроизводственные и включающие в свой состав техническое обслуживание и управление производством (расходы на содержание оборудования). При формировании отдельных систем учета полных и частичных затрат крайне важно разделение основных затрат от накладных.

Существует еще одна классификация затрат, которая зависит от включения затрат в себестоимость продукции. Те затраты, которые входят в состав себестоимости называются производственные, и в противном случае непроизводственные. Затраты, включенные в себестоимость продукции, охватывают только производственные затраты или затраты на продукт, то есть они связаны с производством готовой продукции и незавершенным производством до момента продажи. В их состав входят: прямые затраты на материалы и сырье, затраты на заработную плату работников производственного цеха. Непроизводственные затраты или затраты отчетного периода не имеют значения при оценке

запасов. Их величина вытекает из продолжительности временного интервала, в течение которого они генерируются, а не из объема произведенной продукции. Это могут быть коммерческие или административные расходы. Данная классификация соответствует требованиям "Международного стандарта бухгалтерского учета (IAS) №2", согласно которым для оценки запасов готовой продукции в себестоимость продукции относятся только производственные затраты или затраты на продукт.

Кроме того, затраты делятся на одноэлементные и комплексные. Одноэлементные — это однотипные затраты на производство. Исходя из этого, затраты, составляющие себестоимость продукции, делятся на следующие элементы: материальные затраты; социальные отчисления; амортизация; затраты на оплату труда; прочие затраты. Комплексные затраты включают в свой состав несколько экономических элементов. Например, общепроизводственные расходы, включающие практически все элементы.

Все решения предприятия нацелены на будущее, по этой причине руководителю необходимы подробные данные о доходах и расходах, которые будут понесены в будущем. Из этого следует выделять еще одну классификацию затрат для принятия решений и планирования. Ниже приведены виды затрат, входящие в данную классификацию. Переменные затраты — это те затраты, которые изменяются прямопропорционально объему производства. Постоянные затраты — это затраты, сумма которых не имеет связь с изменением объема производства. Предприятие, принимая управленческие решения, сравнивает все варианты возможных исходов события для получения лучшего результата. Затраты, которые учитываются при расчете в момент принятия решений, — это затраты зависящие от принятого решения. Затраты, которые не принимаются во внимание, независимые затраты от принятого решения. Затраты, понесенные в прошлом и возникшие в итоге принятых решений, которые нельзя изменить в дальнейшем, называются безвозвратные. Данный вид затрат не входит в расчет при принятии решения. Однако, безвозвратные затраты и затраты, которые не берутся во внимание при расчете имеют различия.

Вмененными (альтернативными или воображаемыми) затратами, называют затраты, добавляемые при принятии с ограниченными ресурсами, но они могут отсутствовать в будущем. Фактически, эти затраты описывают способность компании использовать потерянные или пожертвованные производственные ресурсы для поддержки другого решения. Обычно вмененные затраты равняются нулю, но, когда наши ресурсы ограничены они учитываются в расчете. При изготовлении дополнительного набора изделий имеют место инкрементные затраты. В том случае, когда постоянные затраты меняются из-за принятых решений, тогда их рост считается в виде приростных или инкрементных затрат. В противном случае, эти затраты равны нулю.

Полученные доходы и дополнительные затраты на единицу продукции, называются маржинальными затратами. Планируемые затраты рассчитываются для определенного объема производства на основе правил, норм и ограничений, включающиеся в планируемую себестоимость выпущенной продукции. Непланируемые затраты имеют значение лишь в фактической себестоимости товара.

Для регулирования и контроля используются следующие затраты:

- затраты, которые находятся в центре внимания и рассчитываются менеджером предприятия, являются регулируемые. Обычно на все затраты можно повлиять и изменить, но такие затраты, как: покупка запасов на производство, прием новых сотрудников, регулирует именно менеджер компании, а не руководитель отдела производства. Независимые от решений менеджера — нерегулируемые затраты. Когда от понесенных затрат на определенную продукцию, предприятие получает доход, их относят к эффективным затратам. Неэффективными затратами будут считаться, те затраты, которые были понесены, но доход предприятие от них не получило. Например, брак или порча сырья и материалов. В текущем учете затраты делятся на расходы в рамках норм и отклонения от норм. Данное разделение затрат способствует расчету нормативных и фактических

расходов для выявления эффективности работы отдела. Если затраты могут контролировать работники предприятия, они относятся к контролируемым затратам. Следует отличать контролируемые затраты от регулируемых, поскольку первый вид ограничивается конкретными расходами и содержат целевой характер. Если же затраты не зависят от работников, то они являются неконтролируемыми. К ним можно отнести изменение нормы амортизации основных средств, переоценку основных средств и так далее. При планировании деятельности компании менеджер учитывает поведение затрат при смене объема производства. Из этого образовалась классификация на три типа затрат: переменные, постоянные и смешанные. Менеджеры нуждаются в информации о поведении затрат при принятии управленческих решений. Для упрощения данной задачи можно сделать отчет о прибыли предприятия. При этом используют концепцию маржинальной прибыли и маржинальный подход. Данный метод сейчас не существенен для отечественной практики. Однако, он уменьшает проблемы с расчетами и дополнительными аналитическими возможностями. Это и есть его преимущество.

Рассмотрим варианты поведения затрат при изменении объема производства и оценку взаимосвязи «затраты-объем-прибыль».

Как правило, разделение на переменные и постоянные затраты формируется изменением, при котором возникают общие расходы при изменении объема производства. Таким образом, с ростом объема производства прямо пропорционально растут и расходы на основные производственные материалы. По этой причине эксплуатированные основные производственные материалы по отношению к производству являются переменными. Для описания количества видов экономической деятельности применяются показатели объема производства. Торгово-сбытовые затраты - это переменные затраты, связанные с количеством реализованных единиц, но не обязательно связанные с производством. Объем реализации и объем производства могут быть различны. Обычно, затраты на материалы и сырье, комплектующие детали и запчасти и так далее относятся к переменным. При росте или сокращении объема производства общая стоимость постоянных затрат остается неизменной. Например, к постоянным затратам можно отнести арендную плату, заработная плата сотрудников, амортизацию основных средств. Термины "постоянные" и "переменные" являются совокупными затратами, а не удельными. Удельные переменные затраты — это неизменяемая величина в расчете на единицу продукции. Суммарная величина переменных меняется прямо пропорционально изменению объема производства. Совокупные постоянные затраты не изменяются, но постоянные затраты на единицу продукции сокращаются с увеличением выпуска производства и добавляются при снижении. При планировании постоянные затраты считаются совокупными постоянными затратами, переменные затраты рассматриваются в виде переменных затрат на единицу продукции. При делении затрат на постоянные и переменные, следует отметить, что они могут быть классифицированы только в конкретных интервалах или в "области релевантности", где поддерживается специальная форма соотношения доходов и расходов: постоянные затраты фиксируются только в этой области релевантности и в течение определенного периода времени. Они могут измениться. К ним относятся арендная плата, тариф за коммунальные услуги и так далее. Однако, их изменения не имеют связи с объемом производства. В большинстве случаев производственный процесс описывается смешанными затратами, другими словами, содержит постоянные и переменные элементы. К примеру, при установлении стоимости транспортных услуг, то есть перевозки грузов, необходимо учитывать постоянные затраты (амортизация автомобиля или аренда за его использование) и переменные затраты (затраты на шины, бензин, ремонт). Постоянные затраты не изменяются относительно пробега, а переменные затраты меняются пропорционально числу рейсов. Изменение затрат и объема продукции имеет большое влияние на маржинальную прибыль.

Данные о величине переменных и постоянных затрат необходимы при маржинальном методе. Маржинальный доход основан на концепции маржинальной прибыли.

Маржинальной прибылью является разность между выручкой от реализованной продукции и переменными затратами или как разность между продажной ценой единицы продукции и переменными расходами, которые приходятся на единицу продукции. Маржинальный метод считается инструментом планирования и принятия решений на предприятии. Данный подход требуется для анализа «затраты-объем-прибыль». Учитывая корреляцию между затратами, объемом производства и прибылью, ее часто называют определением пороговых значений рентабельности или точек безубыточности. Критическая точка — это точка объема реализованной продукции, при которой затраты равны выручке предприятия, при этом у него нет убытка и прибыли. Каждое изменение объема реализации приведет к еще одному изменению прибыли. Данная связь имеет название - эффект операционного рычага: сила операционного рычага = маржинальная прибыль / прибыль. Использование операционного рычага выявляет математическую связь: если прибыль = 0, то сила операционного рычага стремится к бесконечности: даже незначительные колебания объема производства вблизи критической точки приведут к сильному относительному изменению прибыли. С помощью сила операционного рычага определяется изменение прибыли при варьировании выручки на один процент.

Все эти показатели применяют для прогнозирования развития компании, то есть для выбора оптимальной стратегии управления прибылью и затратами. В то же время возможны пять основных стратегий: сокращение переменных затрат, повышение цены реализации, спад постоянных затрат, рост производства и реализации, комбинация данных стратегий. Освоив рассмотренные методы, у бухгалтера-аналитика есть возможность формировать разнообразные комбинации объема реализации, прибыли и издержек, выбирая наиболее приемлемую комбинацию, с помощью которой компания сможет создать условия для расширения воспроизводства.

Подводя итоги, можно сделать вывод, что классификация затрат и доходов важна и необходима для разных пользователей бухгалтерской информации, так как управление и обеспечение контроля на предприятии заключаются в непрерывной деятельности и достижении поставленных целей. Именно получение прибыли с минимальными затратами при экономическом развитии предприятия является главной целью функционирующего предприятия. Поэтому, зная классификацию затрат и их поведение, при изменении какой-либо составляющей производства бухгалтер с менеджером могут выстроить траекторию развития предприятия и выбрать ту стратегию, которая удовлетворит руководителя и обеспечит эффективную работу производства с наилучшим результатом.

Список литературы:

1. [Разливаева Л.В., Мадиева К.С. Управленческий учет: Учебно-практическое пособие / Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза. - Караганда, 2014 г.]
2. [Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 2 «Запасы»]
3. [Друри К. Введение в управленческий и производственный учет / Пер. с англ. М.: Аудит, ЮНИТИ, 2008.]
4. [Типовой план счетов бухгалтерского учета: утвержден приказом Министра финансов Республики Казахстан от 23 мая 2007 года, № 185 (с изменениями от 02 октября 2018 года, № 877)]

ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО УЧЕТА КАК ОСНОВЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА

БЕРДЫБАЕВА А.М.

Студентка группы УА-19-2

РАЗЛИВАЕВА Л.В.

Научный руководитель, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимосвязь производственного учета и управленческого учета, значение и развитие производственного учета, а также затрагивается его роль в практической деятельности бухгалтера.

Ключевые слова: учет, производственный учет, управленческий учет, учет затрат, бухгалтерский учет.

В последние десятилетия широкий круг самых разнообразных проблем теории и практики системы бухгалтерского учета оказался тесно связанным с пониманием содержания управленческого учета, с поиском эффективных путей его организации на предприятиях самых разных отраслей. Почему же это произошло? Во-первых, сам факт выделения подсистемы управленческого учета оказался для многих отечественных специалистов неожиданным. Во-вторых, расширение его предметной области, включающей кроме внутренних объектов учета объекты внешней среды, а также дополнение традиционных приемов и методов процедурами анализа и бюджетирования, вызвало с одной стороны критику и непонимание, с другой – одобрение и поиск путей адаптации к отечественным системам. В-третьих, появились проблемы соотношения и взаимосвязи подсистем управленческого и финансового учета. В-четвертых, осмысление методологии и методик управленческого учета вызвало потребности изменения традиционных подходов к формированию информационного обеспечения управленческих решений. И, наконец, управленческий учет, как развивающееся явление, ориентируется на новые теории управления, что требует разработки адекватных им учетных методик.

Впервые термин «управленческий учет» стали произносить в развитых англоязычных странах с начала прошлого века в период промышленной революции с развитием железных дорог, фабрик и заводов.

Понятие «управленческий учет» понимается как подсистема бухгалтерского учета, обеспечивающая менеджеров информацией для принятия эффективных управленческих решений в деятельности центров ответственности и при необходимости организации в целом.

По результатам исследования выяснилось, что в понятие «управленческий учет» специалисты вкладывают разный смысл.

Одни считают, что управленческий учет – это производственный учет и контроль затрат и результатов деятельности и его внутренних подразделений; другие – что он включает не только учет, то есть измерение фактических данных о затратах и результатах, но и их планирование, прогнозирование и анализ. Третьи полагают, что управленческий учет – это одновременно учет факторов и обстоятельств, влияющих на результаты хозяйствования; четвертые исходят из того, что управленческий учет представляет собой глобальную информационную систему, предназначенную для удовлетворения нужд любых реальных и потенциальных внутренних и внешних пользователей.

Следует отметить, что в зарубежной и отечественной экономической литературе из-за данного разнообразия мнений до настоящего времени нет однозначной трактовки таких понятий и терминов как «производственный учет», «управленческий учет» и т.п.

Но можно с точностью сказать, что производственный учет связан с управленческим учетом. Вопрос лишь в том, каким образом и в какой степени?

Для начала определим, что же такое производственный учет. Главный синоним этого термина – учет затрат. Основное мнение заключается в том, что производственный учет – это составление внутренних отчетов, предназначенных для использования аппаратом управления при планировании, осуществлении контроля и принятии решений. Его главная цель, по мнению Ч. Т. Хорнгрена и Дж. Фостера, это – калькулирование себестоимости продукции и услуг.

Чарльз Т. Хорнгрен – профессор бухгалтерского учета Стэнфордского университета.

Он получил диплом МВА в Гарвардском университете, защитил докторскую диссертацию в Чикагском университете; является почетным профессором нескольких университетов США. С его участием изданы семь фундаментальных книг по финансовому и по управленческому учету, ставшими бестселлерами. Соавторами этих книг являются Дж. Фостер, У. Т. Харисон, М. Ф. Робинсон, Г. Л. Сандей, Дж. Элиотт, Ш. М. Датар.

Так, если в начале девяностых годов Хорнгрен пишет, что «управленческий учет – это в первую очередь производственный учет», то затем он вносит коррективы, связанные с усилением стратегического аспекта. Уже в десятом издании его книги «Управленческий учет», написанной в соавторстве с Дж. Фостером и Ш. Датаром, производственный учет выделяется отдельным понятием, наряду с управленческим и финансовым учетом.

Производственный учет (иначе его также называют учетом затрат) представляет данные как для управленческого, так и для финансового учета. В процессе учета затрат происходит сбор, измерение и группировка финансовой и нефинансовой информации, касающейся затрат на приобретение и использование ресурсов в организации. По сути, учет затрат является составной частью финансового и управленческого учета в той его части, которая касается сбора и анализа данных о затратах организации.

Управление затратами имеет широкую сферу действия. К нему относится, например, достижение цели снижения затрат в последующие периоды времени. Следует отметить, что планирование и контроль затрат тесно связаны с планированием объема продаж и прибыли. Например, желая увеличить объем продаж и, следовательно, прибыль организации, менеджеры намеренно идут на увеличение затрат на рекламу и модернизацию продукции. Управление затратами, как правило, не обособлено, часто оно входит в состав общей стратегии управления предприятием. Менеджеры работают с информацией, предоставляемой им бухгалтерами, и, таким образом, являются как бы клиентами-потребителями их продукции. Бухгалтеры при подготовке информации должны исходить из интересов менеджеров. Поэтому успех управленческого учета зависит от того, улучшаются ли результаты управленческих решений из-за получения менеджерами бухгалтерской информации. Таким образом, менеджеры и бухгалтеры работают в непосредственном взаимодействии, оказывая друг другу немалую поддержку.

Основными разделами современного производственного учета являются:

- учет издержек по видам, который показывает, какие группы издержек возникли в организации в процессе производства продукции (работ, услуг) в отчетном периоде;
- учет издержек по местам их возникновения позволяет распределять их между подразделениями организации (центрами ответственности), в которых они были осуществлены;
- учет издержек по носителям (драйверам) предполагает определение всех издержек, связанных с производством единицы конкретной продукции или выполнением определенного заказа.

Производственный учет независимо от вида деятельности имеет следующие основные функции:

- регистрация затрат и представление отчетов (в том числе классификация, обобщение, сообщение и пояснение данных о затратах для внутреннего и внешнего пользования);
- определение, или оценка величины затрат (по конкретным продуктам, услугам или подразделениям данной организации);
- управление стоимостью (получение точных данных о себестоимости продукта и использование их управленческим персоналом для принятия решений по таким узловым вопросам, как назначение цены, состав продукции, технология производства);
- анализ затрат (исследование данных о затратах, представление их в виде информации, пригодной для управленческого планирования и контроля, принятия решений краткосрочного и долгосрочного действия).

Для повышения качества выпускаемой продукции, а также для увеличения конечного

размера прибыли необходимо планирование затрат. Оно связано с поиском оптимального соотношения расходов и доходов. Главная цель планирования – достижение такого соотношения между структурой и объемами затрат, когда их рост ведет к росту доходу.

Чтобы оптимизировать затраты, необходимо не сокращать их, а сформировать условия целесообразности их использования. Например, обосновав объем расходов, их стоимость, долю участия в производстве и сбыте, можно достичь эффективного соотношения доходов и затрат для предприятия. Кроме того, сверка реальных показателей с плановыми позволяет проанализировать неэффективные расходы и внести соответствующие корректировки в текущий производственный процесс.

Обобщив все вышесказанное, можно сказать, что производственный учет является неотъемлемой частью управленческого учета, который собирает, группирует и анализирует информацию из документально оформленных фактов процесса производства, представленных бухгалтерским учетом. Не всегда выделенный в определенную и четкую систему этот вид учета, имея место на любом промышленном предприятии, обеспечивает своевременный контроль использования тех или иных ресурсов в процессе воспроизводства.

Список литературы:

1. Разливаева Л.В., Мадиева К.С. Управленческий учет: Учебно-практическое пособие / Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза. - Караганда, 2014 г.
2. Хорнгрен Ч., Фостер Дж., Датар Ш. Управленческий учет, 10-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2008. – 1008 с.
3. Мизиковский Е.А. Производственный учет / Е.А. Мизиковский, И.Е. Мизиковский. - М.: Магистр, 2016

АНАЛИЗ РЫНКА ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РФ

Гуреев А. А.

Студент группа ЭБ-К-0-Д-2021-2-11

Парасоцкая Н. Н.

Научный руководитель к.э.н.

Российский государственный социальный университет Колледж РГСУ, Москва, Россия.

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение анализа рынка ипотечного кредитования в РФ и некоторых зарубежных странах. Изучены проблемы ипотечного кредитования в РФ, и предложены некоторые пути их решения.

Ключевые слова: ипотечное кредитование, доступное жилье, государственная поддержка, различные программы, процентные ставки.

На сегодняшний день государство работает над проблемой доступности жилья. Потому что не каждый человек может с легкостью приобрести себе недвижимость поэтому государство разрабатывает различные программы, которые делают ипотеку более доступным продуктом.

Под ипотечным кредитованием необходимо понимать кредит, полностью направленный на приобретение жилья. Чаще всего его выдают банки, а получают его физические лица. Ключевой особенностью такого кредита является не только целевое

направление, но и длительный срок погашения, в большинстве случаев.

К основным субъектам ипотечной схемы относятся:

- заемщик – лицо, берущее кредит;

- кредитор (банк) – организация, заключающая кредитный договор с заемщиком;

- ипотечное агентство – элемент самофинансируемой системы ипотечного кредита, основными задачами которого является выкуп у кредиторов закладных по ипотечному кредиту;

- инвесторы – покупатели ипотечных ценных бумаг. [1].

Содействуя решению проблемы доступности жилья, государство оказывает помощь населению, предоставляет различные программы на льготных условиях.

• Молодая семья. Супруги, чей возраст не превышает 35 лет, имеют право также претендовать на субсидированный ипотечный кредит в размере около 40% от стоимости жилья, что достаточно, чтобы выплатить первый взнос по ипотеке.

• Военная ипотека - банки называют целевые кредиты на покупку жилья, погашение которых осуществляет государство, пока военнослужащие проходят службу.

• Ипотека для преподавателей - представляет собой возможность также получить помощь от государства, но менее привлекательную, так как будет составлять лишь 20% от стоимости жилья.

• Использование материнского капитала. Это вид ипотечных программ, также относится к программам с господдержкой, так как выданным сертификатом можно оплатить первоначальный взнос или платежи по кредиту[3].

Из таблицы 1 видно, что с 2019 по 2021 год

• Процентная ставка понизилась на 25%

• Срок кредитования увеличился на 12%

• Объем выданной ипотеки увеличился на 48%

• При этом уменьшилась задолженность по ипотеке на 12%

Ипотечное кредитование является мощным инструментом экономического развития во многих странах мира. Существует ряд моделей ипотечного кредитования, которые находят свое применение в различных странах мира.

- Усечено-открытая модель

- Модель сбалансированной автономии (немецкая модель).

- Расширенная открытая модель (американская модель).

Эксперты рынка недвижимости сходятся в одном: брать ипотечный кредит на покупку зарубежной недвижимости гораздо выгоднее для россиян в иностранном банке, где приобретается недвижимость. Средняя фиксированная ставка по ипотеке в странах ЕС и США составляла 3,5-6% годовых, срок кредитования – 30 лет, размер кредита – 60- 80% от стоимости приобретаемой недвижимости [2]

Во всем мире технология инвестирования в жилищную сферу строится на трех основных принципах: контрактные сбережения, ипотечное кредитование, государственная поддержка. Конкретные механизмы реализации этих принципов могут весьма и весьма отличаться.

Контрактные сбережения

В Германии действует модель контрактных сбережений - строительные сберегательные кассы. Источником ресурсов для целевых жилищных займов в стройсберкассе являются вклады граждан.

В Великобритании механизм похож с моделью Германии. В последние годы деятельность строительных обществ всё больше пересекается с деятельностью коммерческих банков

Во Франции есть два вида жилищных сберегательных счетов: при условии накопления на счете одного из видов определенной суммы франков, дается кредит с процентной ставкой ниже рыночной с государственной премией.

Ипотечное кредитование

Ипотечные банки самостоятельно выпускают ипотечные ценные бумаги с целью привлечения долгосрочных финансовых ресурсов. Деятельность ипотечных банков лежит в основе так называемой одноуровневой системы ипотечного кредитования.

Государственная поддержка

Основной формой государственной поддержки ипотечных кредиторов являются государственные гарантии, обеспечивающие дополнительное покрытие эмитируемых ценных бумаг, а также не менее важной формой государственной поддержки является страхование кредитных рисков.

На сегодняшний день существуют следующие проблемы ипотечного кредитования в РФ:

- Инфляция

Несмотря на то, что власти делают постоянные заявления о снижении темпов инфляции в стране, уровень ее по-прежнему достаточно высок и имеет свойство к колебанию. В РФ темпы роста доходов населения всегда были ниже темпов роста инфляции.

- Низкая платежеспособность и серый доход

Одним из ключевых ограничений в развитии российского ипотечного рынка является низкая платежеспособность основной доли населения.

- Нехватка жилья

Статистика приводит удручающие цифры: не более 10% российских граждан имеют в собственности жилье, превышающее 18 кв. м. на одного человека.

- Общеэкономическая ситуация вокруг России

Общеэкономическая ситуация вокруг нашей страны сегодня складывается не лучшим образом. Вводимые другими государствами санкции, нестабильность курса рубля, участие в иностранных военных операциях, истощающих государственный бюджет – все это прямым образом влияет на экономически-социальные связи и жизнь рядового гражданина РФ.

- Слабое участие государства в поддержке ипотеки

На уровне государства сейчас реализуется несколько крупнейших программ, связанных с получением льгот по ипотеке, но при этом государство не берет на себя ответственность за кредитные риски [5]/

Вот некоторые варианты решения проблем ипотечного кредитования в РФ.

- 1) Постепенное понижение действующих процентных ставок;
- 2) Увеличение среднего срока;
- 3) Развитие рынка инвестиционных ценных бумаг;
- 4) Разработка и реализация программ ипотеки с государственной поддержкой слоев населения, оказавшегося в сложном финансовом положении.

Подводя итог, делаем вывод о неоднозначности ипотечного кредитования для целей увеличения доступности жилья. С одной стороны, такой финансовый механизм эффективно решает проблему доступности жилья для конкретной семьи. С другой стороны, нерациональное и слабоконтролируемое использование данного механизма государством, приводит к обратному эффекту – жилье становится в целом более дорогим менее доступным для населения.

Таблица 1. Основные показатели по ипотечному кредитованию в РФ за последние три года. [4]

Показатель	2019	2020	2021
Средневзвешенная ставка, %	9,95	7,82	7,47
Средневзвешенный срок кредитования, месяцев	214	219	243
Количество, единиц	1 311 981	1 780 498	1 908 498

Объем, млрд. руб.	2 935	4 445	5 699
Совокупная задолженность, млрд. руб.	73,01	79,26	64,19

Список литературы:

1. Бабанов А.Б. Теоретические основы современной системы ипотечного кредитования в Российской Федерации / А. Б. Бабанов, А. Ю. Калмыкова // Молодой ученый. – 2019. – № 50 (288). – С. 163-165. – Электронная копия доступна на сайте изд-ва Молодой ученый. URL:<https://moluch.ru/archive/288/64513/> (дата обращения: 12.02.2021).
2. Долматович И. А., Кешенкова Н. В. Мировой опыт развития ипотечного жилищного кредитования (на примере США) // Финансы и кредит. - 2018. - Т. 24, № 2 (770). - С. 441-454.
3. Ипотека/ДОМ РФ - Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://xn--d1aqf.xn--p1ai/analytics/mortgage/> / (дата обращения 11,03,2022г.).
4. Показатели рынка жилищного (ипотечного жилищного) кредитования /Банк России - Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.cbr.ru/statistics/bank_sector/mortgage/ (дата обращения 11,03,2022г.)
5. Проблемы ипотечного кредитования в России – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/finance-2/18.htm>. – (Датадоступа: 09.03.2022)

**СРАВНЕНИЕ И ОПТИМИЗАЦИЯ ТРЕБОВАНИЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА К
ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ НАЛОГОВОГО УЧЕТА НДС В РОССИЙСКОЙ
ФЕДЕРАЦИИ И РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

ГРОМАК Е. С.

магистрант ЯрГУ им. П. Г. Демидова,
г. Ярославль, Российская Федерация

КУРОЧКИНА И. П.

д.э.н., профессор ЯрГУ им. П.Г. Демидова
г. Ярославль, Российская Федерация

Аннотация: В статье рассматриваются теоретико-методические аспекты совершенствования, унификации нормативно-правовой базы регулирования налогового учета НДС в РФ и РК. Рассмотрены факторы, способные повлиять на присоединение Казахстана к белорусско-российской инициативе по созданию единого налогового пространства и соответствующих норм налогового законодательства РФ и РК, посредством критического анализа которых, разработаны рекомендации по их гармонизации, оптимизации.

Ключевые слова: НДС, единое налоговое пространство, налоговый учет, сравнение норм налогового законодательства, реформация и оптимизация налоговых кодексов.

В связи с публично обозначенным началом в 2021 году кампании правительств Республики Беларусь и Российской Федерации по формированию единой налоговой системы, предполагающей к основанию на базе заключения договоров об общих принципах налогообложения по косвенным налогам (крупнейший из которых с точки зрения бюджетных поступлений — НДС) [8], релевантным и адекватным является предположение, что при успешной реализации этого проекта в пилотном формате данный вид межгосударственного взаимодействия может получить дальнейшее развитие. Оно потенциально проявится в виде присоединения к нему новых стран-участников.

Как показало исследование, Республика Казахстан:

1. Является стратегически важным политическим и торговым партнером Российской Федерации, что подтверждается их совместным участием как в политико-экономических

объединениях, так и международных организациях [13];

2. Занимает второе место среди стран-участников СНГ (после Беларуси) по объемам внешнеторгового оборота с РФ (19 065 и 28 541 млн. долл. в 2020 году соответственно) [11];

3. Демонстрирует стремительный рост объема накопленных российских инвестиций (+ 12,6 млрд. долл. за последние 10 лет с 2011 года), а также присутствия российских юридических лиц (+ 4,5% по итогам 2020 года) в ее экономике [9; 10];

4. Выступает наряду с вышеупомянутыми странами полноправным членом ЕАЭС [2], в рамках которого, в свою очередь, уже несколько лет функционирует единая таможенная территория;

5. Не имеет законодательно закрепленных положений по регулированию налогообложения косвенными налогами (НДС и акцизы) операций экспортно-импортного характера в рамках специализированной конвенции об устранении двойного налогообложения, заключенной с РФ [4] (что может стать причиной возникновения разногласий в практике налогообложения внешнеэкономической деятельности).

В связи с вышеизложенным, рациональным будет заключить, что после благополучно завершеного тестирования нововведений, либо даже в процессе их разработки, при расширении масштабов обозначенной идеи, потенциал присоединения к ней РК достаточно высок.

Как было сказано ранее, первоначальным этапом станет унификация налогового законодательства относительно положений, регламентирующих обложение экономических субъектов косвенными налогами, из чего следует, что будут осуществлен пересмотр акцизных норм, а также норм налогообложения добавленной стоимости, применяемых каждым задействованным государством. Одним из наиболее непроработанных в РФ [5], повсеместно сложных и комплексных в совокупности таких положений является налоговый учет НДС [7], бремя разработки, организации и ведения которого фактически в полном объеме ложится на экономические субъекты, являющиеся плательщиками налога на добавленную стоимость. Приведенные тезисы обуславливаются его особенностями как косвенного налога, а также наличием существенного количества нюансов, необходимых к принятию во внимание при его исчислении, например: неоднозначность идентификации объектов и базы налогообложения (включая их специфические характеристики: место реализации и момент определения соответственно); наличие разветвленной сети исключений из общих налоговых правил, таких как широкая вариативность налоговых льгот, обязательства по ведению раздельного учета и т.д.

Кроме того, статус НДС в качестве наиболее доходного элемента консолидированных бюджетов как РК, так и РФ [1; 12], генерирует особое внимание к нему со стороны контролирующих органов, и также свидетельствует об актуальности и целесообразности экономически грамотного и корректного с точки зрения права построения системы его налогового учета на предприятии.

Таким образом, в связи с законодательно установленной необходимостью налогоплательщиков и Российской Федерации, и Республики Казахстан вести налоговый учет НДС, а также учитывая его ключевую роль в формировании государственных бюджетов и возможность объединения и унификации налоговых систем этих стран, рациональным будет провести анализ специфики фундаментальных основ организации обозначенной учетной сфере в плоскости систематизации, изучения и сравнения соответствующих нормативно-правовых требований, с целью последующего выявления лучших практик в исследуемой области (Таблица 1) и формулировки рекомендаций по оптимизации и стандартизации ее регулирующей базы.

Таблица 1. Сравнительная характеристика требований налогового законодательства к ведению налогового учета НДС в РК и РФ

Критерий сравнения	Налоговый Кодекс Республики Казахстан (Глава 23)	Налоговый кодекс Российской Федерации (ст. 313-314)
--------------------	--	---

<p>Определение налогового учета</p>	<p>Процесс ведения налогоплательщиком (или налоговым агентом) учетной документации в соответствии с определенными требованиями в целях обобщения и систематизации информации об объектах налогообложения и (или) объектах, связанных с налогообложением, исчисления налогов и платежей в бюджет, а также составления налоговой отчетности</p>	<p>Система обобщения информации для определения налоговой базы по налогу на основе данных первичных документов, сгруппированных в соответствии с особым порядком</p>
<p>Используемая учетная документация</p>	<p>1. Бухгалтерская учетная документация; 2. Счета – фактуры (Глава 47 НК РФ), в том числе электронный; 3. Сопроводительная накладная на товары (СНТ); 4. Налоговые формы (налоговые заявления, отчетность и регистры); 5. Налоговая учетная политика; 6. Документация, являющаяся основанием для определения объектов налогообложения и исчисления налогового обязательства</p>	<p>В перечень используемой для целей налогового учета документации входят:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Первичные учетные документы (включая справку бухгалтера); 2. Счета – фактуры (ст. 169 НК РФ); 3. Регистры бухгалтерского учета; 4. Аналитические регистры налогового учета; 5. Расчет налоговой базы; 6. Налоговая политика для целей налогообложения
<p>Требования, предъявляемые к налоговой учетной политике</p>	<p>В налоговой учетной политике, утвержденной компанией, должны быть отражены:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Самостоятельно разработанные формы и порядок составления налоговых регистров; • Наименование должностей лиц, ответственных за соблюдение политики; • Порядок ведения раздельного налогового учета в необходимых случаях (устанавливается на срок не менее календарного года); • Выбранные методы отнесения в зачет НДС (на срок не менее 1-го налогового периода); • Количество цифр, применяемое в нумерации 	<p>В учетной политике для целей налогообложения, утверждаемой соответствующим приказом руководителя:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Устанавливается порядок ведения налогового учета; • Указываются принципы и порядок отражения для целей налогообложения всех своих видов деятельности; • Составляется, исходя из принципа последовательности и т.д.

	счетов-фактур при их выписке и т.д.	
Требования к составлению и хранению учетной документации, используемой для целей налогового учета	<p>Налоговая учетная документация:</p> <p>1. Составляется на бумажном и / или электронном носителях (в зависимости от вида документа) на казахском и русском языках;</p> <p>2. Хранится до истечения срока исковой давности, установленного статьей 48 НК РК, но не менее пяти лет (срок хранения учетной документации начинается с налогового периода, следующего за периодом, в котором на основании такой учетной документации исчислено налоговое обязательство) и т.д.</p>	<p>Налогоплательщики обязаны:</p> <p>1. Составлять налоговую учетную документацию на бумажном и / или электронном носителях (в зависимости от документа);</p> <p>2. В течение пяти лет обеспечивать сохранность данных бухгалтерского и налогового учета и других документов, необходимых для исчисления и уплаты налогов (подп. 9 п. 1 ст. 23 НК РФ) и т.д.</p> <p>Налоговые и иные органы не имеют права устанавливать обязательные формы документов налогового учета</p>
Требования, предъявляемые к налоговым регистрам	<p>Налогоплательщик самостоятельно определяет формы обобщения и систематизации информации в виде налоговых регистров для целей обеспечения:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Формирования полной и достоверной информации о порядке учета для целей налогообложения операций, осуществленных налогоплательщиком в течение налогового периода; • Составления, представления и расшифровки налоговой отчетности и прочей информации налоговым органам 	<ul style="list-style-type: none"> • Регистры налогового учета экономического субъекта создаются на базе регистров бухгалтерского учета, либо отдельно от них (при недостаточности их информативности); • Аналитические регистры налогового учета должны содержать следующие обязательные реквизиты: наименование регистра; период (дату) составления; измерители операции в натуральном (если это возможно) и в денежном выражении; наименование хозяйственных операций; подпись лица, ответственного за составление указанных регистров и ее расшифровку; • Аналитические регистры налогового учета не должны иметь показателей отражения финансовых операций по счетам, а также раскрывать порядок расчета налоговой базы и т.д.
Правила ведения раздельного	Налоговым Кодексом РК закреплено следующее:	Раздельный учет НДС (как «входного», так и

<p>налогового учета НДС</p>	<p>раздельный налоговый учет - учет объектов налогообложения, для целей исчисления налоговых обязательств отдельно по выделяемым категориям, для которых предусмотрены условия налогообложения иные, чем общеустановленные. Для НДС такими являются: оборот по реализации товаров, работ, услуг (облагаемый / необлагаемый); уменьшение суммы налога; вид или совокупность видов деятельности для целей определения сумм НДС, разрешенного к отнесению в зачет, по методу ведения раздельного учета и т.д.</p> <p>Налогоплательщик (налоговый агент):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Самостоятельно устанавливает в принятой учетной политике для целей налогообложения порядок ведения раздельного налогового учета; • Осуществляет учет на основании данных учетной документации в соответствии с утвержденной учетной политикой и действующим законодательством РК; • Для целей исчисления налогового обязательства обязан обеспечить: <ol style="list-style-type: none"> 1) Отражение объектов налогообложения, для исчисления НДС по каждой выделяемой категории отдельно от прочей деятельности; 2) Исчисление к уплате в бюджет сумм, по которым не установлено требование ведения раздельного налогового учета, по всей деятельности в целом; 3) Представление налоговой отчетности по НДС, охватывающей всю деятельность фирмы 	<p>«исходящего») ведется налогоплательщиком в обязательном порядке в случае, если им одновременно осуществляются облагаемые и не подлежащие налогообложению (освобождаемые) налогом на добавленную стоимость операции (п. 4 ст. 149 и п. 4 ст. 170 НК РФ).</p> <p>Кроме того, хозяйствующим субъектом производится расчет пропорции соотношения доли совокупных расходов на осуществление освобожденных от налогообложения операций в общей сумме расходов на ведение деятельности предприятия. Непревышение этой величиной порога в 5% позволяет налогоплательщику заявить к вычету полную сумму предъявленного ему поставщиками налога вне зависимости от того, в какой деятельности были использованы товары, работы, услуги, сгенерировавшие такие суммы, в ином случае «входной» НДС по товарам, работам, услугам, использованным в необлагаемой деятельности, учитываются напрямую в их стоимости (п. 4 ст. 170 НК РФ)</p>
-----------------------------	--	--

Итак, посредством проведенного сравнения и анализа норм казахстанского и российского налоговых законодательств, можно констатировать высокую степень идентичности фундамента регламентации организации и ведения налогового учета НДС. В

то же время, среди соотнесенных положений существуют некоторые значительные различия, которые, в свою очередь, позволяют составить сопряженные с ними рекомендации для целей повышения качества регулирования рассматриваемого учетного направления на государственном уровне, а также подготовки к возможной унификации данных регуляторных юридических основ (Таблица 2):

Таблица 2. Результаты анализа различий нормативно-правовой базы регулирования организации налогового учета НДС в Российской Федерации и Республике Казахстан

Характеристика отличающегося элемента	Предложения по совершенствованию налогового законодательства РК и РФ
<p>Определение налогового учета НК РК является более подробным и основательным в сравнении с трактовкой, представленной в НК РФ, так как описывает целенаправленность этого учетного направления.</p> <p>В то же время, отдельным положением статьи 313 НК РФ обособлено закреплён перечень основополагающих целей организации и ведения налогового учета в целом</p>	<p>Целесообразным является пересмотр соответствующих положений налогового законодательства обеих рассматриваемых стран в пользу раскрытия, на сколько это возможно, наиболее комплексного и всеобъемлющего понятия налогового учета, а также закрепления списка целей и задач, на выполнение которых он ориентирован</p>
<p>В налоговом законодательстве РК достаточно четко и полно представлены минимальные требования к содержанию и процессу использования налоговой учетной политики экономического субъекта, в то время как в НК РФ обозначены только необходимость ее наличия, а также причины ее возможного изменения</p>	<p>В данном случае российское налоговое законодательство рационально дополнить положениями, конкретизирующими наполнение налоговой учетной политики экономического субъекта (например, закрепление необходимости отражения порядка нумерации счетов-фактур при их выписке по аналогии с НК РК и т.п.)</p>
<p>НК РФ установлена невозможность определения налоговыми органами обязательных форм документации налогового учета (за исключением счетов-фактур, составление которых регламентировано специальными нормами [6; 14] и обязательных реквизитов для некоторых составляющих используемой учетной документации [6]), тогда как в НК РК разъяснения на эту тему отсутствуют.</p> <p>Данные факты могут быть связаны, с тем, что в перечень используемых в налоговом учете документов в РФ не включены формы налоговой отчетности, которые являются стандартизированными, а также, с тем, что в РК, в отличие от России, форма первичной документации строго регламентируется государством [15]</p>	<p>В налоговом законодательстве Республики Казахстан необходимо отразить нормы, предписывающие избрание хозяйствующим субъектом формата составления налоговых учетных документов по общеустановленным либо произвольным образцам.</p> <p>Также справедливой для Налоговых Кодексов обеих стран может являться рекомендация по включению в перечень учетной документации, используемой в целях ведения налогового учета (как минимум НДС) счета-фактуры, который, несомненно, является налоговым документом (а в случае с законодательством РК целесообразным будет также включить в обозначенный список СНТ)</p>
<p>Налоговым законодательством РФ предъявляются более жесткие требования к оформлению налоговых регистров, в том</p>	<p>Текущая ситуация может быть решена перекрестным заимствованием практик между РФ и РК. Так, НК РФ</p>

<p>числе: их первоначальная основанность на регистрах бухгалтерского учета, наличие обязательных реквизитов, необходимость отсутствия распределения представленной информации по бухгалтерским счетам.</p> <p>В свою очередь, НК РК регламентируется исключительно качественная составляющая данных, необходимых к отражению в регистрах налогового учета</p>	<p>кроме обязательных реквизитов налоговых регистров будет устанавливать также их качественно - информационные характеристики, а НК РК помимо закрепления целевых свойств информации, отраженной в регистрах налогового учета, станет содержать в себе хотя бы минимальные требования к их представлению</p>
<p>В отличие от российской нормативно-правовой базы, которая предусматривает лишь точечные указания относительно условий ведения раздельного налогового учета, в НК РК комплексно представлены трактовка его понятия, а также отдельные категории налогов (в том числе НДС), для целей определения налоговой базы по которым он осуществляется.</p> <p>Прочие расхождения относительно регламентации раздельного учета НДС непосредственно связаны с особенностями налогообложения добавленной стоимости, характерными для налоговых систем разных стран, что делает их нецелесообразными к рассмотрению в рамках проводимого анализа</p>	<p>В отношении совершенствования регулирования процессов организации и ведения раздельного налогового учета в РФ можно представить следующие рекомендательные положения:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Законодательно закрепить трактовку понятия раздельного налогового учета, а также по меньшей мере фундаментальные специфические параметры его применения (например, виды налога и (или) элементов налога к которым он применяется, условия сдачи налоговой отчетности при его использовании и т.п.); • Обособить вышеописанные нормы, регламентирующие общие, организационные характеристики раздельного налогового учета в отдельный элемент НК РФ (например, статью)
<p>В общем и целом, законодательные нормы, регламентирующие налоговый учет в РК, являются четко структурированными (вынесены в отдельную главу) и достаточно подробно раскрывают нюансы реализации описываемого элемента учетной системы в разрезе применения их к различным налогам, в то время как в российской практике аналогичные по направленности положения представлены в составе 25-ой главы НК РФ, устанавливающей регулирование налога на прибыль организации, с отсутствием конкретных разъяснений по их практическому использованию</p>	<p>Для целей развития налогового законодательства Российской Федерации в рамках данного аспекта необходимо произвести некоторую реформу НК РФ, с учетом ранее вынесенных рекомендаций, с целью совокупного выделения всех имеющихся и вновь принятых предписаний, положений и норм, устанавливающих те или иные требования к организации и осуществлению налогового учета экономического субъекта в обособленный структурный элемент, а именно – новую главу</p>

Таким образом, преобразования, произведенные соответственно сформулированным в Таблице 2 рекомендательным положениям, наиболее вероятно сгенерируют следующие положительные последствия:

- У налогоплательщиков как Российской Федерации, так и Республики Казахстан сформируется более четкое и прозрачное понимание экономической категории налогового учета НДС, а также ее практических особенностей и требований, к ней предъявляемых;
- Посредством повышения прозрачности механизмов взаимодействия и степени взаимопонимания между субъектами налогообложения и налоговыми органами

существенно вырастет качество учетного обеспечения процессов отчетности по налоговым обязательствам экономических субъектов перед государством, а также уплаты причитающихся сумм в бюджет как по налогу на добавленную стоимость, так и по прочим налоговым платежам;

- Будет положено начало процессу подготовки нормативно-правового фундамента налогообложения добавленной стоимости, а также организации и осуществления его налогового учета на предприятиях к рассмотренному выше потенциальному слиянию налоговых систем РБ, РФ и РК, и преобразованию их в единое налоговое пространство;
- Получит свое логическое развитие и продолжение формат таможенного союза, установленного в рамках ЕАЭС, которые будут являться адекватными текущим уровню и тенденциям эволюции глобализационных и кооперационных процессов в мире.

Список литературы:

1. Анализ государственного бюджета Республики Казахстан в 2020 году / АО «Halyk Finance» дочерняя организация АО «Народный банк Казахстана», 2021 г.;
2. Договор о Евразийском экономическом союзе (Подписан в г. Астане 29.05.2014) (ред. от 01.10.2019) (с изм. и доп., вступ. в силу с 28.10.2021);
3. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.06.2021 г.);
4. Конвенция между Правительством РФ и Правительством Республики Казахстан от 18.10.1996 «Об устранении двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доход и капитал»;
5. Кругляк З. И. Концептуальные основы налогового учета: интересы пользователей, цели и функции // Журнал «Учет и статистика», № 3 (39), 2015 г.;
6. Налоговый кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 05.08.2000 № 117-ФЗ (с изменениями на 29 ноября 2021 года);
7. Налоговый учет и отчетность: учебник и практикум для вузов / Н. И. Малис, Л. П. Грундел, Д. И. Ряховский, А. С. Зинягина; под редакцией Н. И. Малис. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2021. — 411 с.;
8. Официальный сайт новостного портала о политике, экономике и бизнесе «РБК» [Электронный ресурс] / Соглашение РФ об экономической интеграции с Республикой Беларусь / — Электрон. дан. - Режим доступа: <https://www.rbc.ru/politics/10/09/2021/613b36b99a794750b47b04a3>, свободный. — Загл. с экрана. — Яз. рус. 2021 г. (дата обращения 24.12.2021);
9. Официальный сайт Посольства Республики Казахстан в Российской Федерации [Электронный ресурс] / Казахстанско-российские отношения в торгово-экономической сфере / — Электрон. дан. - Режим доступа: https://kazembassy.ru/rus/sotrudnichestvo/dvustoronnee_sotrudnichestvo/ekonom_sotrudnichestvo/, свободный. — Загл. с экрана. — Яз. рус. 2021 г. (дата обращения 26.12.2021);
10. Официальный сайт Посольства Российской Федерации в Республике Казахстан [Электронный ресурс] / Российско-казахстанские торгово-экономические связи / — Электрон. дан. - Режим доступа: http://www.rfembassy.kz/lm/dvustoronnie_otnosheniya/torgovo-ekonomicheskie_svyazi/, свободный. — Загл. с экрана. — Яз. рус. 2021 г. (дата обращения 26.12.2021);
11. Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики [Электронный ресурс] / Внешнеторговый оборот Российской Федерации за 2020 год / — Электрон. дан. - Режим доступа: [https://gks.ru/bgd/free/b04_03/IssWWW.exe/Stg/d02/32.htm#:~:text=%D0%92%202020%20%D0%B3.,%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%20\(94%2C2%25\)](https://gks.ru/bgd/free/b04_03/IssWWW.exe/Stg/d02/32.htm#:~:text=%D0%92%202020%20%D0%B3.,%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%20(94%2C2%25),), свободный. — Загл. с экрана. — Яз. рус. 2021 г. (дата обращения 25.12.2021);
12. Официальный сайт ФНС РФ [Электронный ресурс] / Налоговая аналитика консолидированного бюджета РФ / — Электрон. дан. - Режим доступа:

<https://analytic.nalog.ru/portal/index.ru-RU.htm>, свободный. – Загл. с экрана. – Яз. рус. 2021 г. (дата обращения 10.12.2021);

13. Петров А. Д. Россия – Казахстан: Торговые отношения и потенциал их развития // Экономика и бизнес: теория и практика, № 12-2, 2020 г.;

14. Постановление Правительства РФ от 26.12.2011 № 1137 (ред. от 02.04.2021) «О формах и правилах заполнения (ведения) документов, применяемых при расчетах по налогу на добавленную стоимость»;

15. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 20 декабря 2012 года № 562 «Об утверждении форм первичных учетных документов» (с изменениями и дополнениями от 28.03.2018 г.).

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

ГВОЗДЕВА Е.

студентка группы БД-2021-1

ПАРАСОЦКАЯ Н.Н.

Научный руководитель: к.э.н., профессор РГСУ. Колледж РГСУ

г. Москва

Аннотация. В данной статье рассмотрены роль и значение цифровизации в аудиторской деятельности.

Актуальность. Рынок аудиторских услуг один из самых нестабильных в современной экономике, что обусловлено проблемами профессионального кризиса аудиторской деятельности в России, влекущими за собой потерю доверия к институту аудита и аудиторской практике.

Проблематика. В связи с внедрением цифровых технологий аудиторские фирмы столкнутся с такими проблемами, как: сокращение сотрудников, внедрение нового программного обеспечения стратегия его использования.

Цель. Развитие и обоснование методов оценки качества аудита в Российской Федерации с учетом обеспечения их прозрачности и согласованности для различных уровней управления аудиторской деятельностью в цифровой среде.

Задачи. 1) Изучить понятие цифрового аудита. 2) Охарактеризовать развитие правового регулирования аудиторской деятельности в цифровой среде. 3) Проанализировать механизм проведения цифрового аудита как средства повышения эффективности бизнес-процессов. 4) Обозначить перспективы использования цифровых технологий в цифровой среде.

Для решения поставленных задач мы изучим литературу в данной области и сделаем выводы.

Ключевые слова: аудит, цифровизация, информационные технологии, перспективы развития, аналитика аудиторских данных.

Текст. Цифровой аудит - проверочные процедуры, которые выполняются программными средствами с использованием данных о проверяемых объектах, полученных из информационных систем.

С помощью цифровых технологий можно собирать и обмениваться различными знаниями, связанными с бухгалтерским учетом, что способствует теоретическому развитию бухгалтерской базы. Также с развитием ИТ-технологий появляется набор новых инструментов сбора информации и отчетности, что позволяет избежать неправильного применения отчетных документов, их дублирования и утери. Внедрение цифровых технологий в бухгалтерский учет заключается еще и в получении точной информации, используемой в учетных процессах. Используемые компьютерные технологии позволяют повысить производительность организации.

Цифровая трансформация направлена на формирование единого системного подхода

к развитию информационных технологий и внедрение новых технологий, создание гибкой ИТ-инфраструктуры для поддержки трансформации бизнес-процессов, возможности обработки увеличивающихся объемов данных, поддержки трансформации организационной структуры, оптимального использования ИТ ресурсов для реализации проектов и поддержки ИТ решений, создание и развитие инструментов риск-ориентированного надзора.

Технологические темы должны составлять постоянно растущий процент профессиональных знаний и навыков аудитора. В то время как технический аспект имеет важное значение для понимания новых разработок и направлений, он малопригоден без постоянного приобретения соответствующих знаний и компетенций. КОДА предполагает использование специализированных инструментов дистанционного аудита, которые позволяют проводить аудиторские процедуры на всем массиве исследуемых данных за рассматриваемый период. При этом данные извлекаются из информационной системы объекта аудита и анализируются в среде выбранного инструмента дистанционного аудита. КОДА может использоваться для проведения распознавания, упорядочивания, фильтрации, преобразования данных, сравнения с целевыми значениями, пересчета, исследования взаимосвязей и моделирования.

ИТ-технологии призвано решить ряд задач, возникающих в деятельности финансовых организаций. 1) Сбор, агрегация первичной информации. 2) Быстрый доступ к необходимой информации. 3) Отсутствие времени между этапами учетного процесса. 4) Уменьшение количества возникающих ошибок. 5) Объединение всех этапов учета для создания единой информационной базы. 6) Улучшение финансового состояния организации. 7) Автоматизация в случае отчетности.

Федеральный закон « Об аудиторской деятельности» от 30.12.2008 № 307-ФЗ (редактирован от 01.07.2021) (с изменениями и дополнениями вступил в силу с 01.01.2022) определяет правовые основы регулирования аудиторской деятельности, особенности саморегулирования в сфере аудиторской деятельности в Российской Федерации.

Смысл новой редакции закона об аудиторской деятельности - учесть те изменения, которые произошли в экономической жизни страны, накопленный опыт функционирования аудиторского рынка, учесть опыт аудиторской профессии в других странах.

Что касается пользователей аудиторских услуг, то главная цель изменений в Федеральный закон "Об аудиторской деятельности" - защита интересов широкого круга пользователей. Для реализации этой цели в новой редакции закона предусмотрен ряд механизмов и институтов, направленных на повышение качества аудиторских услуг, обеспечение стабильности работы аудиторского рынка.

А также Указами Президента Российской Федерации утверждены такие значимые акты, как: Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации на 2017– 2030 гг.; Паспорт национального проекта «Национальная программа «Цифровая экономика Российской Федерации» . В Стратегиях сформулированы национальные государственные интересы России в «цифровом мире», определены принципы развития страны в условиях усиливающейся цифровизации, закреплены действия по реализации внутренней и внешней политики государства в сфере информационно-коммуникационных технологий.

Вместе с тем большинство норм носят общий характер, их реализация в определенных сферах деятельности должна конкретизироваться в специальных нормативно-правовых актах, посвященных регулированию конкретных сфер деятельности. Рассмотрим проблемы, состояние и перспективы регулирования на примере аудита, который является одним из значимых видов финансового контроля. Институт аудита формируется в нашей стране примерно тридцать лет, можно сказать становление этой сферы деятельности состоялось. Аудит за годы развития «трансформируется, с одной стороны, исходя из общественных закономерностей, а с другой – по собственным внутренним законам», что требует его дополнительного регулирования. Выполнение задач, поставленных в

направлениях развития, повышение качества аудиторских услуг, конкурентоспособности аудиторов, престижа аудиторской профессии невозможно без применения цифровых технологий. Вместе с тем среди мер, направленных на решение поставленных задач, цифровые технологии не упомянуты, что грозит риском отставания отечественного аудита от лучших аудиторско-консалтинговых компаний.

В структуре выручки аудиторских организаций снижается процент выручки от аудита. Нагрузка на саморегулируемые организации по разработке методического обеспечения аудита в условиях цифровых технологий является очень обременительной. Вместе с тем аудит, в ходе которого активно используются информационные технологии, может не только повысить качество проверки, но и снизить оплату услуг аудиторов.

В рамках развития цифровой экономики возможны следующие перспективы развития аудита: возрастет роль интегрированной отчетности, учитывающей интеллектуальный капитал организации; повысится фактор компьютеризации, что автоматизирует экспертизу; бухгалтеры все чаще будут заниматься не экономической, а технической подготовкой, поскольку они могут работать с новыми компьютерными программами; будет внедрена технология искусственного интеллекта, которая выведет процесс автоматизации аудита на новый уровень без привлечения сторонних компаний и специалистов. В связи с этим в ближайшее время мы ожидаем появления новых стандартов как аудита, так и работы аудиторов, при этом будут внедрены новые ИТ-продукты, которые позволят оптимизировать работу бухгалтеров.

Цифровизация стала новым эволюционным процессом, который заставляет компании адаптироваться и инвестировать в новые системы и технологии анализа данных, чтобы полностью реализовать бизнес-потенциал и лучше понять потребности рынков, на которых они работают. Ведущими технологиями, в которые в настоящее время инвестирует большинство компаний, являются искусственный интеллект (ИИ), блокчейн, анализ данных, Интернет вещей и роботизированная автоматизация процессов (RPA). Кроме того, все больше и больше финансовых учреждений обращаются к облачным хранилищам для обновления устаревшей системы, которая выигрывает от более низких затрат, лучшей и более интегрированной безопасности, улучшенной масштабируемости и гибкости.

Как и проверенные компании, руководство компаний «Большой четверки» (Big4) также инвестирует в новейшие технологии и подходы. «Большая четверка» — четыре крупнейших в мире сети компаний, предоставляющих аудиторские и консалтинговые услуги, в нее входят Deloitte, PricewaterhouseCoopers (PWS), Ernst & Young (EY) и KPMG. Например, одна из аудиторских фирм «Большой четверки», EY, уже внедрила и предлагает услугу под названием EY Digital Audit. Данная услуга – принципиально новый подход к проведению аудита, опирающегося на сетевое взаимодействие и данные. Цифровой аудит EY использует новые технологии для проведения высококачественных аудитов, которые служат общественным интересам, укрепляя доверие клиентов. Использование сетей и знаний, предоставляемых технологиями, дает заинтересованным сторонам более высокую степень уверенности в финансовой отчетности проверенных компаний. В то же время менеджмент и финансовые отделы компаний получают более эффективные ревизионные и аудиторские комитеты: достоверную информацию о рисках и глубокое понимание ситуации.

EY Digital Audit способствует достижению поставленной EY цели – совершенствование бизнеса, улучшение мира за счет повышения уверенности и доверия, облегчающих взаимодействие в сложном деловом мире; цифровая трансформация компании влечет за собой изменения в задачах, стоящих перед специалистами по аудиту; совершенствование сетевого взаимодействия и внедрение автоматизации, высвобождая дополнительное время на анализ областей, требующих субъективного суждения, и повышая качество анализа и выводов; увеличение конкурентоспособности.

Таким образом, цифровые технологии в аудите используются по разным направлениям. В России введен механизм обеспечения публикации результатов

обязательного аудита бухгалтерской отчетности. Аудит является формой финансового контроля и поэтому должен развиваться в том же направлении, что и цифровизация.

На качество профессиональной аудиторской работы влияют финансовые и нефинансовые показатели, отражающие широкий круг общественно значимых вопросов, в том числе: качество управления, этика делового ведения и коммуникации, структура и эффективность социальных инвестиций в человеческие ресурсы и интеллектуальные ресурсы, капитал АФ, карьерный рост сотрудников, степень одобрения нововведений и готовность не только к кадровым, но и к правовым изменениям. Все эти факторы, определяющие не только выручку, но и общественное восприятие АФ, в большей степени влияют на формирование его деловой репутации, что имеет определенные экономические последствия, заключающиеся в узнаваемости бренда АФ и желании работать с ним.

Проведенный анализ рынка аудиторских услуг в цифровой среде позволил выявить ряд ключевых проблем отрасли: неравномерная концентрация проверяемых субъектов; отсутствие достаточного транспорта и логистики; подверженность сезонному характеру аудиторской деятельности; ценовая политика зарубежных аудиторско-консалтинговых групп и протекционистское влияние государства на деятельность «большой четверки»; увеличение стоимости аудиторских услуг, тендерных контрактов, обязательного дополнительного образования и обучения персонала.

Список литературы:

1. Федеральный закон от 30.12.2008 № 307-ФЗ (ред. от 30.12.2021) «Об аудиторской деятельности» (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2022). [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.consultant.ru/documec9b8>

2. Указ Президента РФ от 09.05.2017 № 203 «О Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017 - 2030 годы». [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.consultant.ru/docuns_AW_216363/

3. Паспорт национального проекта «Национальная программа «Цифровая экономика Российской Федерации» (утв. президиумом Совета при Президенте РФ по стратегическому развитию и национальным проектам, протокол от 04.06.2019 № 7). [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_328854/

4. Официальный сайт ООО «ЭРНСТ ЭНД ЯНГ». Электронный ресурс. Точка доступа: https://www.ey.com/ru_ru

5. Королева М.В., Поварова Е.С. Проведение внутреннего аудита бизнес-процессов предприятий малого бизнеса на основе риск-ориентированного подхода // Развитие инновационной экономики: достижения и перспективы: материалы VI Международной научно-практической конференции. – М.: изд. ЧОУВО «МУ им. С.Ю. Витте», 2020. – С. 959–965.

6. Гладыш О.В., Поварова Е.С. Методика организации и планирования аудиторской проверки с учетом требований внутрифирменных и международных стандартов аудита // Развитие инновационной экономики: достижения и перспективы: материалы VI Международной научно-практической конференции. – М., 2021. – С. 899–907.

7. Бойко И.П., Евневич М.А., Кольшкин А.В. Экономика предприятия в цифровую эпоху // Российское предпринимательство. – 2020. – Т. 18, № 7. – С. 1127–1136.

8. Панков В.В., Кожухов В.Л. Трансформация института аудита в условиях применения цифровых технологий // Аудит. – 2022. – № 12. – С. 4–7.

УЧЕТ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПО ИНДИВИДУАЛЬНОМУ ПОДОХОДНОМУ НАЛОГУ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ДАВЛЕТБАЕВА Д.А.
Студент группы УА-20-1к
НЫЙКАНБАЕВА А.И.

Научный руководитель, магистр, старший преподаватель кафедры
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение индивидуального подоходного налога Республики Казахстан. Описывается расчет из заработной платы сотрудников ТОО «Рауан». А также представлены льготы по удержанию индивидуального подоходного налога, кому и при каких условиях предоставляются.

Ключевые слова: индивидуальный подоходный налог, налоговые вычеты, минимальная заработная плата, обязательные пенсионные взносы.

Общеизвестно, что основной составляющей доходов государственного бюджета являются налоги. Налоги разные: налог на имущество, социальный налог, транспортный налог и т.д. Обязательные платежи в республиканский и местные бюджеты устанавливаются и регулируются Налоговым кодексом Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет». Компании производят бюджетные расчеты по различным платежам, таким как корпоративный налог, индивидуальный подоходный налог, НДС, акцизы, социальные налоги и другие налоги. Индивидуальный подоходный налог по своей экономической природе является преобразованием части доходов физических лиц в доход государства, т.е. имеет чисто фискальный характер. Индивидуальный подоходный налог – это налог на доходы физических лиц.

В соответствии со статьей 342 НК РК плательщики индивидуальный подоходный налог вправе применять следующие налоговые вычеты:

- отчисление суммы обязательных пенсионных накоплений;
- удержание из минимальной заработной платы;
- для инвалидов, участников Великой Отечественной войны, приемных родителей, опекунов и др.
- отчисления, связанные с медицинскими расходами;
- отчисление добровольных пенсионных взносов;
- вычет на компенсацию.

На сегодняшний день (на 2022 год) подоходный налог налогоплательщика облагается по ставке 10 процентов, а дивиденды из источников в Республике Казахстан облагаются налогом по ставке 5 процентов.

Далее рассмотрим расчет индивидуального подоходного налога ТОО «Рауан». Индивидуальный подоходный налог рассчитывается по следующей формуле:

$$\text{ИПН} = (\text{ЗП} - \text{ОПВ} - 14 \text{ МРП}) \times 0,1,$$

В этой формуле ЗП – это размер заработной платы, ОПВ – обязательные пенсионные взносы, а МРП – минимальные расчетные показатели.

Используя данную формулу, рассчитаем расчет индивидуального подоходного налога с работника ТОО «Рауан» Жунусова Гульнур с заработной платой 200000 тенге.

$$\text{ИПН} = (200000 - 20000 - 42\,882) \times 0,1 = 13\,711,8 \text{ тенге.}$$

Следует отметить, что эта формула работает, если ваша заработная плата превышает 25 МРП (76 575 тенге в 2022 году). Если ваша заработная плата меньше 25 МРП, будет применяться корректировка. То есть рассчитываем скорректированный индивидуальный подоходный налог по следующей формуле:

$$\text{ИПН} = (\text{ЗП} - \text{ОПВ} - 14 \text{ МРП} - \text{коррекция } 90\%) \times 0,1$$

Потом для того, чтобы найти корректировку преобразуем формулу следующим образом:

$$\text{Корректировка } 90\% = (\text{ЗП} - \text{ОПВ} - 14 \text{ МРП}) \times 0,9$$

$$\text{ИПН} = (\text{ЗП} - \text{ОПВ} - 14 \text{ МРП}) \times 0,01$$

Например, еще одна сотрудница ТОО «Рауан» Валитова Зарина имеет доход 60 000 тенге.

ОПВ: $60\,000 \times 10\% = 6\,000$ тенге.

ОСМС: $60\,000 \times 2\% = 1\,200$ тенге.

Расчет корректировки: $60\,000 - 6\,000$ (10% от ОПВ) - $1\,200$ (2% от ОСМС) – $42\,882$ (14 МРП) = $9\,918 \times 90\% = 8\,926,2$ тенге.

ИПН: $60\,000 - 6\,000$ (10% от ОПВ) – $1\,200$ (2% от ОСМС) – $42\,882$ (14 МРП) – $8\,926,2$ (коррекция 90%) = $991,8 \times 10\% = 99,18$ тенге.

Социальные отчисления: $60\,000 - 6\,000$ (ОПВ 10%) = $54\,000 \times 3,5\% = 1\,890$ тенге.

Социальный налог: $60\,000 - 6\,000 - 1\,200$ (ОСМС 2%) = $52\,800 \times 9,5\% - 2\,205$ (СО 3,5%) = $2\,811$ тенге.

ОСМС : $60\,000 \times 2\% = 1\,200$ тенге.

К выплате: (Доход) – ОПВ – ИПН – ОСМС = $60\,000 - 6\,000 - 99,18 - 1\,200 = 52\,700,82$ тенге.

Индивидуальный подоходный налог с других видов доходов рассчитывается по следующим формулам:

- Индивидуальный подоходный налог = налогооблагаемый доход физического лица от налогового агента $\times 10\%$
- Индивидуальный подоходный налог = налогооблагаемый доход в виде пенсионных выплат $\times 10\%$
- Индивидуальный подоходный налог = налогооблагаемый доход в виде дивидендов, процентов, выигрышей $\times 5\%$
- Индивидуальный подоходный налог = налогооблагаемый доход в виде стипендий $\times 10\%$
- Индивидуальный подоходный налог = налогооблагаемый доход по договорам накопительного страхования $\times 10\%$.

При пачете индивидуального подоходного налога используется синтетический счет 3120 «Индивидуальный подоходный налог». При удержании индивидуального подоходного налога счет 3350 «Краткосрочная задолженность по заработной плате» дебетуется, а счет 3120 «Индивидуальный подоходный налог» кредитуется.

Исчисление и удержание налога на доходы физических лиц производятся не позднее дня выплаты налогооблагаемого дохода у источника выплаты. Организация уплачивает налог в течение 5 рабочих дней после последнего дня выплаты дохода за отчетный месяц по месту нахождения налогоплательщика.

При перечислении индивидуального подоходного налога в бюджет на основании выписки банка делается следующая бухгалтерская проводка:

- Дебет счета 3120 «Индивидуальный подоходный налог»;
- Кредит счета 1030 «Текущие банковские счета».

За каждый квартал организации отчитываются перед налоговыми органами по индивидуальному подоходному налогу по доходам, выплаченным у источника не позднее 15 числа месяца.

После окончания отчетного года организации представляют декларацию по индивидуальному подоходному налогу в налоговые органы по месту учета не позднее 31 марта следующего года.

В Республике Казахстан так же есть льготы по удержанию индивидуального подоходного налога. На 2022 год льготы по индивидуальному подоходному налогу предусмотрены для работника, который является участником Великой Отечественной войны; инвалидом I, II или III групп; ребенком-инвалидом; одним из родителей, опекунов, попечителей лица, признанного инвалидом по причине «инвалид с детства»; одним из приемных родителей, принявших детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в приемную семью, – за каждое такое лицо на период срока действия договора о передаче детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, в приемную семью.

Если работник имеет какой либо из выше указанных статусов, то он может, а именно имеет право применить налоговый вычет в размере 882 МРП за календарный год. Данный налоговый вычет используется если у работника имеются документы, доказывающие право

на использование налоговых вычетов. Чтобы получить льготу работник подает заявление и предоставляет справку.

В случае, когда с работника удержан индивидуальный подоходный налог с дохода по причине позднего предоставления подтверждающих его статус документов, то он вправе в течение пяти лет, предоставить налоговому агенту, производившему удержание индивидуального подоходного налога, документы, на основании которых бухгалтерия предприятия производит перерасчет доходов, подлежащих налогообложению.

Бывает еще три вида вычета, которые можно применять согласно заявлению работника. С данной целью он должен прийти к нанимателю и попросить сократить налогооблагаемую базу на основании определенных документов. В первую очередь это вычет по добровольным пенсионным взносам. То есть, если человек производит в свою пользу такие взносы, то он имеет право не оплачивать налоги с переведенных на свой индивидуальный пенсионный счет сумм.

Затем идет налоговый вычет согласно расходам на оплату медицинских услуг. Подобным способом, в случае если сотрудник решил воспользоваться платной медициной, то он имеет право не платить подоходный налог с потраченной суммы в пределах 94 МРП или 274 198 тенге в год. С данной целью нанимателю нужно предоставить бумаги, подтверждающие оказание платных медицинских услуг, их стоимость и оплату работником, который претендует на вычет.

И еще последний дополнительный вычет, который можно применять - размер начисленных на основной долг по ипотеке в жилищном строительном банке процентов. В таком случае в бухгалтерию нужно принести ипотечный договор и график платежей, где прописаны ежемесячные размеры вознаграждений. Данные средства также будут ежемесячно удерживаться из зарплаты для исчисления подоходного налога. Таким образом можно вернуть часть платежей по ипотеке вместе с зарплатой.

К примеру возьмем вычет с зарплаты сотрудника ТОО «Рауан» Кадырбаева Асхата, не входящего в льготную категорию. Его оклад составляет 100 000 тенге. Получается, что обязательный пенсионный взнос равен 10 000 тенге, а на ОСМС – 2 000 тенге. Вычитаем их из оклада вместе с минимальной зарплатой, остается 45 118 тенге в качестве налогооблагаемой суммы. Значит подоходный налог будет равен 4 511,8 тенге. А на руки за минусом обязательных платежей работник получит 83 488,2 тенге.

К примеру, этот сотрудник взял ипотеку в жилищном строительном банке. Проценты по графику платежей составляют около 50 тысяч тенге в первый месяц и постепенно уменьшаются ежемесячно. Следует отметить, что это не ежемесячный платеж, а только входящее в его состав банковское вознаграждение. Если учесть вычет этой суммы и оставить прежнюю заработную плату, то индивидуальный подоходный налог с зарплаты работника в первые месяцы не взимается.

Так будет продолжаться пока не увеличится заработная плата или размер процентов не станет меньше оставшейся после остальных вычетов налогооблагаемой суммы. В данном случае это 45 118 тенге. С учетом стандартных и дополнительных вычетов, чем меньше зарплата, тем меньше налог на вычет в процентах, а чем больше доходы, тем активнее размер индивидуальный подоходный налог стремится к их стандартным 10%.

Литература:

1. Мәдиева Қ.С., Мусипова Л.К., Умирбекова С.У. Қаржылық Есеп 1. Оқу құралы. – Қарағанды: ҚҚЭУ, 2019. – 200 бет.
2. Индивидуальный подоходный налог (ИПН) // Портал ПНК «Налоги в Казахстане». [Электрондық ресурс]. (Өтінім берілген күн: 03.04.2019).
3. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. [Электрондық ресурс]. (Өтінім берілген күн: 25.12.2017).
4. Подоходный налог в Казахстане: // Bankchart.kz Рейтинги банков. [Электрондық

ресурс]. (Өтінім берілген күн: 01.02.2022). Жалақыдан «таза» табысты қалай есептеуге болады // Мемлекеттік қызметтер және онлайн ақпарат. [Электрондық ресурс]. (Өтінім берілген күн:06.11.2021)

PROBLEMS OF TRANSITION TO INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS

ERGALI D.

student of AA-20-1k

AUBAKIROVA G.

Scientific adviser, candidate of philological science Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation: International Financial Reporting Standards are a constantly updated system that is being upgraded both editorially and periodically changes names. These transformations are based on the unification of accounting principles used by companies around the world for the preparation of financial statements.

The purpose of this article is the further development of the accounting and financial reporting system should be carried out in order to improve the quality, transparency and comparability of information generated in accounting and financial reporting in accordance with IFRS.

Keywords: IFRS, accounting, requirements, financial statements, auditing, Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, advisory body, expert council on accounting and auditing.

The development of accounting is an integral part of the history of human society. The contradictory interests, the complexity of the organization of economic life, the increasing role of the state and law reinforce the importance of accounting.

In modern conditions, it is necessary to further develop the theoretical and methodological provisions of accounting. The problem of inconsistency of accounting models is not unique, inherent only in Kazakhstan. It is global in nature. In the course of the work of compilers and users of financial reports around the world, there is a problem of unification of accounting.

Currently, two approaches to its solution have become most famous: harmonization and standardization. The idea of harmonization of various accounting systems is being implemented within the European Community (EU). Its essence lies in the fact that each country may have its own accounting organization model and a system of standards regulating it. The main thing is that these standards do not contradict similar standards in the member countries of the community, i.e. they are in relative "harmony" with each other. The idea of standardization of accounting procedures is implemented within the framework of unification. The essence of this approach is to develop a unified set of standards applicable to any situation in any country, which eliminates the need to create national standards.[1]

In general, a standard is a document developed on the basis of the consent of interested parties, which establishes rules, general principles or characteristics concerning various types of activities or their results for universal and repeated use.

International Financial Reporting Standards are rules recommended for application by countries that are members of the Committee on International Financial Reporting Standards, which allows in most cases to preserve national accounting features when applying international Financial Reporting Standards (IFRS). The development of International Standards is influenced by the adoption periods, the established traditions of accounting standardization, the current practice of accounting for a particular object and other circumstances [2].

International Financial Reporting Standards are a constantly updated system that is being upgraded both editorially and periodically changes names. These transformations are based on the unification of accounting principles used by companies around the world for the preparation of

financial statements [3].

Consider the positive and negative features of international accounting standards. Their objective advantages over national standards in individual countries are:

- clear economic logic;
- generalization of modern world practice in the field of accounting;
- ease of perception for users of financial information around the world.

At the same time, international accounting standards allow not only to reduce the costs of companies in preparing their financial statements, especially in the context of consolidation of financial statements of enterprises operating in different countries, but also to reduce the cost of raising capital. It is known that the market price of capital is determined by two main factors: prospective returns and risks. Some of the risks are indeed characteristic of the activities of the companies themselves, but there are also those that are caused by a lack of information, lack of accurate information about the return on investment. One of the reasons for the lack of information is the lack of standardized financial statements, which, while preserving capital, actually multiplies it. This is because investors agree to receive slightly lower returns, knowing that greater openness of information reduces their risks.

Therefore, it can be said that the purpose of introducing IFRS into the domestic accounting system as the basis of the information base is to minimize national differences in reporting and ensure the reliability of information for decision-making by different users.

The main obstacles to the implementation of IFRS in Kazakhstan are:

- when transforming financial statements, and in the future in the practice of preparing financial statements, it will be extremely difficult to take into account such an IFRS principle as the priority of economic content over form;
- reflection of assets and liabilities at fair or market value;
- disclosure of information about dependent parties, which in some cases cannot be obtained in our conditions;
- irremediable contradictions with civil and tax legislation. Accounting and its terminology are an integral part of the legislation;

The introduction of IFRS will inevitably entail a conflict, since many of their provisions contradict the relevant norms of the current legislation.

Thus, the problems of transition to IFRS are related not only to technical issues (software implementation, training of specialists), but also to changes in financial indicators, which may differ both for the better and for the worse.

International Financial Reporting Standards (IFRS) are a set of compromise and fairly common accounting options. IFRS are advisory in nature, i.e. they are not mandatory for adoption. On their basis, national accounting systems can develop national standards with more detailed regulation of accounting for certain objects. The use of IFRS is necessary for the following reasons:

Firstly, the formation of financial statements in accordance with IFRS is one of the important steps that open up the possibility for organizations to join the international capital markets. It is well known that capital, especially foreign capital, requires transparency of financial information about the activities of companies and management reporting to investors. In the modern world, IFRS are gradually becoming a kind of key to the international capital market. If the company has the appropriate reporting, it gets access to the sources of funds necessary for development. This does not mean automatically providing the required resources; the path to them is quite long and difficult. However, this company is among those chosen who, subject to other conditions, can count on foreign financing. If the company does not have the required reporting, then, from the point of view of a Western investor, it is not trustworthy and cannot be considered as competitive in competition with other applicants for capital.

Secondly, international practice shows that financial statements prepared in accordance with IFRS are highly informative and useful for users.

Third, the use of IFRS can significantly reduce the time and resources needed to develop

new national reporting rules. These standards consolidate a fairly long experience of accounting and reporting in a market economy. They are formed as a result of the work and search of more than one generation of accountants-researchers, representatives of different scientific schools. World experience shows that such qualitative characteristics of international financial reporting standards as clarity, relevance, reliability and comparability, which determine the usefulness of information, are achieved by directly using international standards or using them as a basis for building a national accounting and financial reporting system. The economic prospect of applying IFRS is a more efficient allocation of capital, a wider choice of investments and an increase in their profitability, easier access to the world market, there is an opportunity to reduce the cost of raising capital. As a result, this will lead to the development of new business structures, the emergence of new jobs, a decrease in unemployment, an increase in the competitiveness of Kazakhstani organizations in international markets, and the economic growth of the country as a whole.

Problems of transition to IFRS and ways to solve them

The main aspects of the transition to international financial reporting standards in Kazakhstan

The transition to IFRS is a necessary condition for Kazakhstan's sustainable economic development and competitiveness in world markets, as increasing the transparency of financial statements of Kazakhstani organizations and their comparability will ensure:

- favorable investment climate;
 - strengthening the competitiveness of Kazakhstani organizations in world markets;
 - strengthening the financial structure;
 - stock market development;
 - reducing lending risks;
 - a real assessment of the prospects;
- meeting the requests of all users of financial statements, including:
- investors,
 - borrowers,
 - consumers

In order to bring the concepts and provisions of regulatory legal acts in line with international financial reporting standards, a draft Law "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts on Accounting and Financial Reporting" has been developed. The draft Law is currently under consideration in the Majilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan.

The main condition for the transition is to ensure the legitimacy and implementation of international financial reporting standards in Kazakhstan through their official publication in the republic.

In order to adapt international financial reporting standards in Kazakhstan, the Department of Accounting and Auditing Methodology, with the participation of consultants of the Asian Development Bank, has developed methodological recommendations on the application of international financial reporting standards.

Draft recommendations are reviewed by leading audit companies, after which they are submitted for consideration to the Expert Council on Accounting and Auditing.

Methodological recommendations on the application of international financial reporting standards upon completion of the review procedure by the Expert Council are published in the media and posted on the website of the Ministry of Finance (in the journal Newsletter of the Ministry of Finance since October 1, 2005 - № 19, 20, 21, 22, 23, 24).

The main thing in implementing international financial reporting standards is to focus all efforts on education and training of professional personnel.

The draft law introduces a norm according to which only a professional accountant with a certificate certifying his professional qualifications is appointed to the position of chief accountant of a public organization. The certificate is issued by an accredited organization for the certification of professional accountants, which must meet a number of requirements, including having a

system for updating the curriculum and examination modules to bring them into compliance with the current regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan on accounting and financial reporting.

The curriculum should include an overview of all the current regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan on accounting and financial reporting. The exams will be taken by an independent commission, which will also include representatives of professional organizations. Thus, the chief accountant of a public organization will not only know the financial reporting standards, but also constantly improve his knowledge and monitor changes in legislation.

The system of accounting and financial reporting regulation includes an Advisory Body, which will include representatives of interested government agencies, professional organizations in the field of accounting and financial reporting, audit.

The right to participate in the development of regulatory legal acts on accounting and financial reporting is caused by the need to involve the professional community in standard-setting activities in the field of accounting for accounting in the process of developing proposals of interested users and compilers of financial statements.

For the mandatory participation of the professional community in the work of the Advisory Body, the draft Law provides for the accreditation of professional organizations, which, in addition, will be required to improve the qualifications of their members. This norm, along with the accreditation of organizations for training and certification of accountants, will serve the purpose of achieving an effective transition to IFRS, as well as the development of the Institute of certification of accountants in Kazakhstan.

To train qualified professional accountants, a Center for advanced training of personnel in the specialty "Accounting and Audit" has been established on the basis of the Turar Ryskulov Kazakh University of Economics. In addition, it is planned to open a Center accredited by the London Association of Professional Accountants (ACCA) on the basis of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan.

During the current year, the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan conducts seminars in the regions and regions of Kazakhstan on the practice of applying international financial reporting standards.

Accounting should be liberal. That is, the accountant should have a free corridor within which he could maneuver. And the main thing now is the growth of the professional culture of accountants. Nowadays, it is understood that accounting is a great science. It is obvious that the accountant creates the profit of the organization. Because by choosing methodological options, he thereby generates either profit or loss of the organization.

Any requirements for the reliability of financial statements, for compliance with the relevant financial reporting standards in its preparation, lose their force in the absence of responsibility or the establishment of minimum measures for non-compliance with the requirements. So, based on the established practice, it follows that this system of responsibility does not sufficiently ensure compliance by individuals and organizations with the requirements of legislation on accounting and financial reporting.

In this regard, the draft Law "On Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on auditing" introduces a norm according to which organizations for which audit is mandatory and which, in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan, publish annual financial statements in periodicals, are required to publish together with the annual financial statements and audit report. The audit report reflects the opinion on the compliance of the financial statements with international standards [7].

Bibliography:

1. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special part). Comment (article-by-article). - 2nd ed., ispr. and add. / Edited by M.K.Suleimenov, Yu.G.Basin. - Almaty: Zheti zhargy, - 634c.
2. Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated 22.06.2007 No.

221 "On approval of Accounting Rules"

3. Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated 23.05.2007 No. 185 "On approval of the Standard Accounting Chart of Accounts"

4. Nurseitov E.O. Accounting in organizations/ Textbook.-Almaty, 2006.-472s.

5. Nurseitov E.O. Features of national accounting and IFRS. - Almaty: BIKO Publishing House, 2004.-300 p.

6. Radostovets V.K. Financial and management accounting at the enterprise -Almaty: NAS "Centrudit", 1997.

7. <https://online.zakon.kz/Document/>

КОМПЬЮТЕРИЗАЦИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ

Естава Ж.Е

УА-20-1к тобының студенті

Мусипова Л.К

Кафедраның ғылыми жетекшісі, магистрі, аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: В этой статье «Компьютеризация основных средств в бухгалтерском учете» рассматривала. Сейчас все производство бухгалтерском учёте все работают через компьютер.

Ключевые слова: компьютер, отчёт, программа.

Для того, чтобы компьютеризация бухгалтерского учета стала эффективной, нужно отойти от сформировавшегося стереотипа, что при покупке любой бухгалтерской программы все проблемы трудоемкости бухгалтерского учета останутся в прошлом. Если руководство предприятия не заинтересовано в улучшении качества ведения бухгалтерской отчетности, компьютеризация этого процесса останется раздражающей всех дорогостоящей игрушкой. Введение на предприятии компьютеризации финансовых процессов, должно идти вместе с подготовкой персонала, готового и желающего работать в новых условиях.

Архаичное ведение бухгалтерского учета, которое почему-то называют традиционным к 2022 году не часто, но еще встречается, особенно в тех местах, где еще сохранились директора и главные бухгалтера, так называемой «советской экономической школы». Это множество рутинных процедур, катастрофическое количество бумажных бланков и постоянный аврал накануне выдачи зарплаты и подготовке месячных отчетов. Маленькая ошибка в таких документах приводит к многочасовым вечерним, а то и ночным бдениям на работе и большой потере нервных клеток.

На сегодняшний день бухгалтерская компьютерная программа позволяет оперативно и без ошибок вести финансовые дела предприятия. Компьютеризация бухгалтерского учета не сможет заменить полностью персонал, но зато поможет сократить его и улучшить качественные характеристики работников бухгалтерии. Руководитель получает возможность, в любой момент лично узнать финансовое состояние предприятия, сделать его анализ и просчитать перспективы.

В настоящее время на рынке производителей программ представлено достаточно большое число отечественных корпораций, разрабатывающих комплексные программные продукты позволяющего автоматизировать основные хозяйственные операции в разрезе бухгалтерского учета. Одну из ведущих позиций на рынке СНГ занимает корпорация "1С", создавшая успешно функционирующую разветвленную партнерски-франчайзинговую сеть.

Согласно данным анализа, проводимого экспертами, на данный момент наиболее

востребованной программой является разработка данной компании - система «1С: Предприятие». Этот продукт используется для автоматизации деятельности компании.

Ниже рассмотрим основные принципы работы программы и вопросы автоматизации учета основных средств в организации.

Программа «1С: Предприятие» по учету основных средств включает следующий типовой перечень задач:

- учет наличия и движения основных средств в натуральном и стоимостном измерении по объектам, материально ответственным лицам и структурным подразделениям;
- учет амортизации основных средств;
- учет объектов основных средств, сданных в аренду;
- формирование сведений о наличии драгоценных металлов и камней в составе основных средств;
- расчет переоценки основных средств;
- формирование и печать регистров синтетического и аналитического учета, отчетности по основным средствам.

Информационное содержание задач включает: формирование данных о движении и наличии основных средств по запросу, на дату проведения инвентаризации, на начало и конец отчетного периода; определение излишков и недостатков основных средств; формирование данных о сумме износа, о результатах переоценки основных средств и др.

Входную информацию составляют первичные документы, отражающие движение основных средств:

товарная накладная;

товарно-транспортная накладная;

акт (накладная) приемки-передачи (внутреннего перемещения) основных средств;

акт приемки-сдачи отремонтированных, реконструированных и модернизированных объектов;

акт на списание основных средств;

акт на списание автотранспортных средств;

инвентарная карточка учета основных средств;

Первичная информация представлена следующими данными: наименование объекта, дата, номер документа, код операции, синтетический счет (счет, субсчет, код аналитического учета), первоначальная стоимость объекта основных средств, инвентарный номер, код затрат, код амортизационных отчислений, вид оборудования, год выпуска, заводской номер, пробег транспортных средств, дата ввода в эксплуатацию, признак наличия драгоценных металлов, дата начала платы налога на недвижимость и др.

Нормативно-справочную информацию образуют заполненные справочники из действующих положений по учету основных средств (классификаторы основных средств, справочник норм износа (амортизации), видов операций по движению основных средств, драгоценных металлов и драгоценных камней) и справочники, формируемые в соответствии со спецификой предприятия (материально ответственных лиц, подразделений и аналитических объектов затрат).

Выходная (результатная) информация представлена различными регистрами синтетического и аналитического учета, расчетом налога на недвижимость, а также отчетными формами.

Технология выполнения работ на АРМ (Автоматизированное рабочее место) учета основных средств включает два основных режима: организация базы основных средств в разрезе инвентарных номеров; ведение учета наличия и движения основных средств, расчеты по начислению износа, формирование всех учетных регистров, включая формы годового отчета.

Первый режим выполняется в полном объеме на момент (или в процессе) внедрения АРМ на основании картотеки инвентарных объектов.

Организация БД основных средств позволяет провести своеобразную

инвентаризацию данных по основным средствам, рассчитать и проверить первоначальную стоимость по группам основных средств, суммы износа и ремонтов.

Второй режим обеспечивает ведение учета основных средств по различным группировочным признакам (МОЛ, структурным подразделениям, объектам затрат и др.) и по счетам, а также получение необходимых данных за отчетные периоды и по запросу в различной группировке.

Важным преимуществом автоматизированного ведения учета основных средств является возможность автоматического проведения переоценки объектов основных средств. Бухгалтеру необходимо ввести только коэффициенты переоценки по группам основных средств. По каждому объекту будут пересчитаны первоначальная стоимость, сумма начисленного износа, затем сформируется ведомость переоценки и бухгалтерские проводки по ее результатам.

Типичность задач по составу и методам их решений создает предпосылки для использования АРМ по учету основных средств на многих предприятиях. Наиболее трудоемким является этап создания базы данных основных средств (картотеки). Повседневная же работа бухгалтера по учету основных средств не требует больших затрат и проста в выполнении.

АРМ по учету основных средств может использоваться и для отражения операций по учету нематериальных активов.

При автоматизации основных средств программа позволит легко добавить основное средство к балансу предприятия, начислить износ, пробег, капитальный ремонт и т. д. Кроме того, можно с легкостью списать основное средство любым из предусмотренных законодательством или принятых в конкретной организации способом. О печати разнообразных отчетов, графиков, таблиц не стоит даже говорить, так как это подразумевается практически в любой программе по умолчанию.

Роль основных средств в процессе производства, особенности их воспроизводства в условиях перехода к рыночной экономике обуславливают особые требования к информации о наличии, движении, состоянии и использовании основных средств.

Рыночная система управления требует более полной оперативной и комплексной информации по основным средствам. Учет и анализ должен быть построен таким образом, чтобы из него можно было получить любую информацию, а не только отчетную.

Поэтому имеет смысл совершенствование учета основных средств вести по двум направлениям. Во-первых, работать над тем, чтобы как можно быстрее получать необходимую информацию по основным средствам. А так как на предприятии большое множество различных групп основных средств, то без использования вычислительной техники получить необходимые данные невозможно. Для решения данной задачи предприятию необходимо более полно использовать вычислительную технику. Централизованно вести учет на ЭВМ.

Вторым направлением является совершенствование действующей методологии учета основных средств.

Все это говорит о том, что в условиях научно-технического прогресса во многих случаях отдельный инвентарный объект теряет способность к самостоятельному функционированию и может участвовать в производственном процессе только в соединении с другими инвентарными объектами и в то же время быть с ними конструктивно сочлененными.

Одним из важных путей совершенствования бухгалтерского учета и анализа основных средств в торговле, является введение дополнительного контроля со стороны руководства предприятия. Просмотр руководителем бухгалтерских документов, изучение им нормативных актов, действующих в данной области, позволит более рационально расходовать средства на приобретение основных средств, тратить меньше времени на убеждение руководства в необходимости приобретения того или иного объекта, повысить дисциплину использования основных средств сотрудниками предприятия.

Нужно ввести анализ эффективности использования основных средств по данным бухгалтерского учета под непосредственным контролем руководителя предприятия. При этом руководитель будет получать более полную картину состояния дел на своем предприятии. Также необходимо более тесное сотрудничество между руководителями предприятий и сотрудниками, которые осуществляют финансово- расчетные и снабженческо-сбытовые операции.

Список литературы:

1. Глицкий А.Б. Применение автоматизированных систем бухгалтерского учета на предприятии. – М.: Финансы и статистика, 2012. – 320с.
2. Шуремов Е.Л. и др. Автоматизированные информационные системы бухгалтерского учета, анализа, аудита: Учебное пособие. – М.: Перспектива, 2018. – 363с
3. Королев Ю. Развитие автоматизированной формы учета // Бухгалтер и компьютер. – 2018. - №3. – 15с.
4. Суворова Е. Автоматизация предприятия: когда и как // Бухгалтер и компьютер. – 2019. - №1. – 21с.

ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН ҰСЫНУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

ЕРҒАЛИ Д.

УА-20-1К тобының студенті

МУСИПОВА Л.К.

магистр, кафедраның аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: «Қаржылық есептілікті ұсыну» 1 - Халықаралық қаржылық есептілік стандартына (IAS) сәйкес қаржылық есеп беру ұйымда жасалған қаржылар мен операциялардың құрылымдық көрсетілімі болып табылады. Қаржылық есеп беру – бұл бухгалтерлік есептің экономикалық ақпаратты жинау, өңдеу және ұсыну үшін пайдаланатын құралы.

Қаржылық есеп берудің мақсаты - басқару шешімдерін қабылдау үшін өте маңызды негіз ретінде жағдай мен қаржылық өзгерістер туралы ақпарат беру болып табылады.

Бұл мақаланың мақсаты қаржылық есептілікті ұсыну процесін және оның кәсіпорынның экономикалық талдауы саласындағы маңыздылығын зерттеу болып табылады. Осы мақаланың объектісі болып– ЖҚЕС сәйкес қаржылық есеп беру болып табылады.

Түйін сөздер: қаржылық есептілік, бухгалтерия, халықаралық қаржылық есептілік стандарттары, талаптар, бухгалтерлік баланс.

Қаржылық есептілік-дара кәсіпкердің немесе ұйымның қаржылық жағдайы, қызметінің нәтижелері және қаржылық жағдайындағы өзгерістер туралы ақпарат. Сарапшы оны дұрыс және қатесіз жасауға көмектеседі.

Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктің мақсаты мүдделі тұлғаларды жеке кәсіпкерлердің (ЖК) және ұйымдардың қаржылық жағдайы, қызметінің нәтижелері және қаржылық жағдайындағы өзгерістер туралы толық және дұрыс ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылады [1].

Жылдық қаржылық есептілік үшін есепті кезең 1 қаңтардан бастап 31 желтоқсанға дейінгі күнтізбелік жыл болып табылады. Жаңадан құрылған ұйым үшін бірінші есепті жыл ол мемлекеттік тіркелген кезден бастап сол жылдың 31 желтоқсанына дейін басталады.

ҚР-дағы бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жүйесін "бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы" 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234 – III ҚР заңы (бұдан әрі-

бухгалтерлік есеп туралы заң) реттейді.

Бухгалтерлік есеп туралы заңда бір мезгілде мынадай шарттарға сәйкес келетін жеке кәсіпкерлерді қоспағанда, барлық жеке кәсіпкерлер мен заңды тұлғалардың бухгалтерлік есеп жүргізу және қаржылық есептілік жасау міндеті белгіленген:

1) патент, оңайлатылған декларация негізінде ҚР Салық заңнамасына сәйкес арнаулы салық режимдерін қолданады;

2) ҚҚС бойынша тіркеу есебінде тұрмайды;

3) Табиғи монополиялар субъектілері болып табылмайды.

Қазақстанда қаржылық есептілікті жасау қағидаларын регламенттейтін үш стандарт бекітілді, оларды ұйымдар ұстануға тиіс: қаржылық есептіліктің ұлттық стандарты (ХҚЕС) не таңдау бойынша: қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары (ХҚЕС), шағын және орта бизнес кәсіпорындары үшін қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары (ХҚЕС).

Мемлекеттік мекемелердің есептілігін қоспағанда, қаржылық есептілік мыналарды қамтиды:

1) бухгалтерлік баланс;

2) пайда мен шығындар туралы есеп;

3) ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп;

4) капиталдағы өзгерістер туралы есеп;

5) түсіндірме жазбаны қамтиды [2].

Қаржылық есептілік өзінің басты мақсатына – ұйымның қаржылық жағдайы, қаржылық нәтижелері және ақша ағындары туралы ақпарат беруді қамтамасыз ету үшін ол сенімді болуы керек.

Іс жүзінде қаржылық есептілікті жасау кезең үшін бухгалтерлік айналым-сальдо ведомостін тексеруден басталады. Тұрақты шоттардағы барлық сальдоларда белсенді шоттарда кредиттік қалдықтар және есепті кезеңнің соңында пассивті шоттарда дебеттік қалдықтар жоқ екеніне көз жеткізу қажет. Сондай-ақ транзиттік шоттардың есепті кезеңнің соңында сальдосы жоқ екенін және тұрақты шоттарға ауыстырылғанын тексеру қажет [4].

Қаржылық есептілік айналым-сальдо ведомосы негізінде жасалады. Нақты шоттардың "Бухгалтерлік баланс" және "пайда мен шығындар туралы есеп" (ЖЕК) баптарына сәйкестігінің негізі ретінде "жария мүдделі ұйымдар (қаржы ұйымдарынан басқа) жариялау үшін жылдық қаржылық есептіліктің тізбесі мен нысандарын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2017 жылғы 28 маусымдағы № 404 бұйрығымен бекітілген қаржылық есептілікті толтыруға түсіндірмелерді алуға болады."

Мысалы: "Асар" ЖШС шағын кәсіпкерлік субъектісі болып табылады және Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 31.01.2013 жылғы №50 бұйрығымен бекітілген (22.10.2021 өзгерістер мен толықтырулармен) ұлттық қаржылық есептілік стандартына сәйкес қаржылық есептілікті жасайды. Зерттелетін кәсіпорында қаржылық есеп беруде келесі мәліметтер көрсетіледі:

Кесте 1 "Асар" ЖШС-нің 2021 жылға арналған айналым-сальдо ведомосі

Шот	Атауы	Кезең басындағы сальдо		Кезең ішіндегі айналымдар		Кезең соңындағы сальдо		Баланс жолының коды	ОПУ жолының коды
		Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т		
1000	Ақша қаражаттары	1 055 517	—	762 857 848	660 156 202	103 757 163	—		

1010	Кассадағы ақша қаражатты	316 423	—	197 132 648	197 416 259	32 812	—	010	
1020	Жолдағы ақша қаражаттары	—	—	145 209 772	145 209 772	—	—		
1022	Валютаны айырбастау	—	—	145 209 772	145 209 772	—	—		
1030	Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаты	739 094	—	420 515 428	317 530 171	103 724 351	—	010	
1200	Қысқа мерзімді дебиторлық берешек	—	—	277 670 279	277 670 279	—	—		

1210	Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	—	—	214 570 630	214 570 630	—	—	016	
1250	Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	—	—	63 099 649	63 099 649	—	—		
1251	Есеп беретін тұлғалардың қысқа мерзімді берешегі	—	—	63 099 649	63 099 649	—	—	016	
	Барлығы	11 34		,289 366e 9	2,08 3692 e9	07 14 26			

Кесте 2 "Асар" ЖШС-нің 2021 жылғы 31 желтоқсандағы бухгалтерлік балансы

Атауы	Жол коды	Есепті кезеңнің соңына	Есепті кезеңнің басына
АКТИВТЕР			
I. Қысқа мерзімді активтер			
Ақша қаражаты және оның баламалары	010	103 757 163	1 055 517
Ағымдағы табыс салығы	017	18 517 912	24 270
Қорлар	018	52 424 857	850 315
Өзге қысқа мерзімді активтер	019	309 335	288 953

Қысқа мерзімді активтердің жиыны	100	175 009 267	2 219 055
II. Ұзақ мерзімді активтер		–	–
Негізгі құралдар	118	54 955	87 932
Ұзақ мерзімді активтердің жиыны (110 жолдан 123 жолды қоса алғанда сомасы)	200	54 955	87 932
БАЛАНС		175 064 222	2 306 987
Міндеттемелер мен капитал			
III. Қысқа мерзімді міндеттемелер			
Қысқа мерзімді сауда және өзге де кредиторлық берешек	213	49 941 664	2 743 397
Табыс салығы бойынша ағымдағы салық міндеттемелері	215	12 831 678	31 681
Қызметкерлерге сыйақы	216	383 532	464 708
Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер	217	101 794 019	44 980
Қысқа мерзімді міндеттемелердің жиынтығы	300	164 950 893	3 284 766
IV. Ұзақ мерзімді міндеттемелер			
Ұзақ мерзімді міндеттемелердің жиынтығы	400	–	–
V. Капитал			
Жарғылық (акционерлік) капитал	410	60 000	60 000
Бөлінбеген пайда (жабылмаған шығын)	414	10 053 329	-1 037 779
Негізгі ұйымның меншік иелеріне жатқызылатын капитал жиыны (410 жолдан 414 жолды қоса алғанда сомасы)	420	10 113 329	-977 779
Барлық капитал	500	10 113 329	-977 779
БАЛАНС		175 064 222	2 306 987

Демек, "Асар" ЖШС-нің қаржылық есептілігі тұрақты жағдайда деп айтуға болады.

Кәсіпорын өзінің қаржылық жағдайы туралы есепте қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді активтерді, қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді міндеттемелерді жеке жіктеу топтары ретінде ұсынғанда, ол кейінге қалдырылған салық активтерін (міндеттемелерін) ағымдағы активтер (ұзақ мерзімді міндеттемелер) ретінде жіктемейді.

Қорытындылай келе, қаржылық есептілік өзінің басты мақсатына – ұйымның қаржылық жағдайы, қаржылық нәтижелері және ақша ағындары туралы ақпарат беруді қамтамасыз етуге арналғанын атап өткен жөн, және де ол сенімді болуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ибрашев а.в., Айтуаров А. С. Қ аржылық есептілікті ұсыну. – Алматы, 2017. – 27 б.

2. 1(IAS) "Қаржылық есептілікті ұсыну" Халықаралық қаржылық есептілік стандарты https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=10517853.

3. Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 31.01.2013 жылғы №50 бұйрығымен бекітілген Ұлттық қаржылық есептілік стандарты (22.10.2021 жылғы өзгерістермен және толықтырулармен).

4 Мусипова Л.К. Қаржылық есептілікті ұсыну (ХҚЕС 1) <https://rep.keu.kz/bitstream/>

Күмәнді талаптар мазмұны және оларды есептен шығару жолдары

ЖЕНЫСОВА Б.Т.

УА-20-1к тобының студенті

МУСИПОВА Л.К

Магистр,аға оқытушы Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Аннотация. «Күмәнді талаптар түсінігі, маңызы», «Сатып алушылар мен тапсырыс берушілер борышының есебі», «Күмәнді дебиторлық борыш есебі», Мақаланың басты мақсаты «Еншілес тәуелді серіктестердің дебиторлық борыш есебі», және «Басқадай дебиторлық борыш есебі» мәселелері қарастырылған. Күмәнді талаптар түсінігінің аудитін жүргізу алдында оның есебін түбегейлі ұғынудың маңызы зор.

Түйінді сөздер: өтімді активтер, кірістер, күмәнді борыштар, шығыстар, салықтар, төленбеген шоттардың сомалары.

Сатып алушылар мен тапсырыс берушілермен қарым-қатынасқа түсу барысында есепте күмәнді талаптар кездесуі мүмкін. Күмәнді талаптар өндіріп алуға болмайтын ақша мүліктерінің саны болып табылады және оны кәсіпорынның өтімсіз активтеріне жатқызуға болады. Ақшалай түрдегі кәсіпорынның мұндай қаржылық ресурстары талап етілетін кірісті ала алмайды, сондықтан олар тек осы нысанда болу мүмкіндігін көрсетеді.

Күмәнді талаптарды өтеу үшін алғашқы жылдары мекеме есепті жылдың соңында жасалған дебиторлық берешектерді түгендеу нәтижесі бойынша түгендеу комиссиясының шешімі негізінде резерв құрылады да, хаттамамен рәсімделіп, басшының қолы қойылып бекітіледі немесе тікелей шығынға апарылады. Мысал ретінде Қарағанды қаласында әрекет етуші «Рауан» ЖШС-нің тәжірибесін келтірейік. Өткен жылдарда сатылған тауарлар көлемі мен төленбеген шоттардың сомаларын талдау негізінде мекеме үмітсіз қарыздар сомасын сатылған тауарлардың көлеміне бөліп және де 100% көбейту арқылы есепті мерзімдегі күмәнді талаптар бойынша құрылатын резервтің орташа пайызын шығарады. Мұнда, 2021 жылы сатылған тауарлар көлемі 700000 теңге. 15000 сауда жеңілдігі берілген. Алдыңғы 2 жылда сатылған тауарлардың жалпы көлеміндегі үмітсіз қарыздардың орташа пайызын анықтау үшін кесте төмендегідей 1-кесте құрылады:

1 кесте бойынша:

«РАУАН» ЖШС-де күмәнді талаптарға резерв құрудың пайыздық әдісі:

Жылдар	Сатылған көлемі	Үмітсіз қарыздар сомасы	Пайыз (3 баған/2 баған) *100)%
1	2	3	4
2019	250,0	12,0	2,33
2020	300,0	14,0	2,37
2021	500,0	12,5	1,81
Жиыны	2100,0	45,0	2,14

Үш жылғы шығынға жатқызылған үмітсіз қарыздардың пайызы орташа

2,14%/100%=18900 теңге. Осы есептеудің негізінде есепті жылдың соңында күмәнді талаптар бойынша есептелген резерв сомасына бухгалтерлік есепте келесі жазу берілген болатын:

Дебет 7440 «Дебиторлық берешектердің құнсыздануы бойынша шығыстар»

Кредит 1280 «Қысқа мерзімді дебиторлық берешектің құнсыздануынан болатын залалға арналған бағалау резерві»

Достық ЖШС кәсіпорнының 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 1-кестедегі шоттарын қарастырайық. 01.01.2020 ж. жағдайы бойынша "Достық" ЖШС шотының 1-кестесі:

6010 "өнімді (жұмыстарды, қызметтерді) сатылуынан түскен кірісі"	672000	6020 "сатылған өнімді қайтару"	50000
6030 «"сатудан түсетін жеңілдіктер"»	3000	1280 "қысқа мерзімді дебиторлық берешектің құнсыздануынан болатын залалға арналған бағалау резервтері"	4500

Соңғы үш жылдағы күмәнді борыштар бойынша шығындар 2-кестеде келтірілген.

2-кесте-2020-2021 жылдардағы күмәнді борыштар бойынша "Достық" ЖШС шығындары:

Жылы	Теңгені сату	Күмәнді борыштар бойынша шығындар, теңге.	Пайыз
2019	520 000	10 200	1,05
2020	595 000	13 900	2,3
2021	585 000	9900	1,6
Барлығы	1 700 000	34 000	2,0

"Достық" ЖШС компаниясының басшылығы іске асырудағы күмәнді борыштардың үлесі орта есеппен 2% деңгейінде болады деп пайымдайды. Осылайша, 2020-2021 жылға күмәнді берешек сомасы есептеледі:

$$0,02*(672000-3000-20000)=0,02*649000=12980$$

Есеп айырысу нәтижелері 01.01.2020 ж. келесі бухгалтерлік жазбамен көрсетіледі:
Дт7440-12000 теңге

Кт1280-12000 теңге

Осылайша, 1280 "қысқа мерзімді дебиторлық берешектің құнсыздануынан болатын залалға арналған бағалау резервтері" шотының сальдосы 15 600 теңгеге тең болды. Бұл сома 12000 теңге - 2020 жылы тауарларды сатудан түскен төленбеген шоттар бойынша болжанатын борыштар сомасынан және өткен жылдардың төленбеген шоттары сомасынан 3600 теңгеден құралады.

Күмәнді дебиторлық берешекті есептен шығару бірден шығынға ұшыратады. Алайда, егер борышкер банктік шоттарда қозғалыстың болмауына және есептердің ұсынылмауына байланысты салық қызметінің бастамасына сәйкес тізілімнен шығарылды деп болжанса, онда көптеген ауытқулар пайда болады.

Бұл жағдайда қарызды салық есебінде есептен шығару мүмкін емес. Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі бұл жағдайда дебиторлық берешекті есептен шығару мүлдем жоқ деп мәлімдейді. Ескіру мерзімінің аяқталуы үшін 5 жыл күтуге тура келеді. Демек, күмәнді талаптарды өтеу үшін іс түгендеуді жүргізеді.

Тәжірибелі бухгалтерлер мұны жылдың соңында тепе-теңдікті сақтау үшін жасайды. Алайда, компания бірыңғай бланкілерді өздерінің иеліктеріне ауыстыруға және түгендеу нәтижелеріне сәйкес оларда көрсетуге құқылы. Түгендеу аяқталғаннан кейін басшының Жарлығы және бухгалтерлік анықтама жасалады, онда барлық есептеулер мұқият жазылады.

Бұл актілерге борышкерлерден алаяқтыққа сәйкес төлем тапсырмалары, шот-

фактуралар мен келісімшарттар қоса беріледі. Ескіру мерзімі үзілген кезде растайтын құжаттарды қоса беру керек: хаттар, салыстыру құжаттары, сот актілері. Тек кейіннен бүкіл үрдістерді рәсімдеу үшін бухгалтер асығыс соманың есептен шығарылуын бағалайды.

Бухгалтерлік есепте күмәнді талаптарды есептен шығару жолдарымен қоса, салық есебіндегі ерекшеліктерін қарастырып өтетін болсақ, онда компания күмәнді талаптар үшін резерв құру әдісін таңдаған кезде және қарызды төлегеннен кейін, бұл әдіс пайдаға салық салатын және есептеу әдісін қолданатын ұйымдар үшін ғана мүмкін болады. Себебі, кассалық әдіспен резервті шығаруға жол берілмейді.

Сонымен қатар, өндіріс әдісін қарастыруға болады. Күмәнді талаптар сомасын анықтаймыз: тауарларды (еңбектерді не жұмыстарды) өткізу кезінде туындаған, шартта белгіленген мерзімде өтелмеген және кепілмен, банк кепілдігімен не кепілгерлермен қамтамасыз етілмеген ақшалай мүлік сомалары және де айыппұлдар, санкциялар мен алдын-ала төлемдер.

Қауіпті азайтуға тырысып, мәмілелерге қатысушылар келісім ережелерін орындамағаны үшін келісімшарттарда айыппұлдарды болжайды. Алайда, бұл үнемі ықпал етпейді. Содан кейін оны есептен шығару тура келеді.

Қазақстан Республикасының «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» 28.02.2007 жылғы №234 - III «өзгерістер мен толықтырулар 01.01.2022 жыл жағдайына) заңына сәйкес күмәнді талаптардың қашан үмітсіз болатынын анықтауға мүмкіндік беретін әдіс-бұл ескіру мерзімінің аяқталуы.

Дебиторлық жазбаша пікірлері мен арыздары, оның қойылған талапты мойындауы, берешекті салыстыру құжатына қол қоюы, борышты жеке төлеу – осының барлығы талап қоюдың жаңа мерзімін есептеу дәрежесі болып табылады.

Сонымен қатар, егер несие беруші сотқа шағым берсе, ескіру мерзімі тоқтатылады.

Кейіннен борышкердің қарыз сомасын қайтару қажеттілігі туралы сот шешімі жаңа талап қою мерзімінің барысын тудырады. Алайда, егер несие беруші берген талапты сот қараусыз қалдырса, талап қою мерзімі есептелмейді.

Есептен шығарылған дебиторлық берешектің сомасы компанияның салық салынатын кірісін қысқартады (егер талап қою мерзімі аяқталғандықтан немесе оны өндіріп алуға болмайтын болса). Егер оның сомасы қарыз мөлшерінен асатын пайда болса, компанияның қарызын есептен шығару тиімдірек болады. Бұл оқиғада ұйым қарызды есептен шығарудың болуы корпоративтік табыс салығын үнемдейді. Қазіргі уақытта ұйым залал немесе пайда алған кезде дебиторлық берешекті есептен шығару тиімсіз, оның сомасы қарыз мөлшерінен әлдеқайда аз.

Осы екі жағдайда ұйым ескіру мерзімін ұзартуға мүдделі. Қаржылық есептілікті жасау кезінде іс белгіленген мерзімде өтелмеген және қолайлы кепілдіктермен (даулы дебиторлық берешек) қамтамасыз етілмеген дебиторлық берешектің сомасын анықтай алады. Мұндай қарыз бойынша күмәнді борыштардың қорын құруы мүмкін.

Жоғарыдағыларды қорытындылай келе, дебиторлық берешек осы кәсіпорынның алдындағы жеке заңды тұлғалардың және басқа да дебиторлардың ақшалай түрдегі барлық міндеттемелерін білдіреді. Дебиторлық берешек әр түрлі операциялар кезінде пайда болады, көбінесе тауарларды, орындалған жұмыстарды және көрсетілген қызметтерді несиеге сату кезінде орын алады.

Күмәнді талаптардың алдын алу шарасын ретінде кәсіпорындар уақытылы түрде дебиторлық берешектерді саралап, оларға басқару шараларын қарастырғаны жөн. Дебиторлық берешек басқарылмаса, кәсіпорынның қаржылық жағдайы күрт төмендеуі мүмкін, соның салдарынан кәсіпорындар мен ұйымдардың банкротқа ұшырау ықтималдығы жоғары. Осы себептен, кәсіпорын қаржылық есептілігінде орын алған дебиторлық берешегін қатаң басқарып, оны дер кезінде есепке алып, өтелуіне бағытталған басқарушылық шараларды уақытылы қолдануы оның болашақта табысты игіліктерге қол созуға көмектеседі. Мұндай көрсеткіш нарықтағы бәсекелестік жағдайында үлкен мағынаға ие.

Сонымен қатар, дебиторлық берешекті басқаруда сатып алушыларды уақытынан шоттар бойынша төлемдерін ерте төлеуге ынталандыру шараларын қолдануға болады. Әлбетте, ол үшін қойылған шоттарға сату бағаларына жеңілдіктерді қарастыруға болады, әрине егер де, төлем келісім шарттағы мерзімнен бұрын төленсе. Осы сияқты және басқа да жоғарыда қарастырылған шаралар негізінде дебиторлық берешектердің басқаруын алға бастыруға болады. Бұл шаралар кәсіпорынның қаржылық жағдайының құлдырамауына, кәсіпорын өркендеуіне себебін тигізеді деген ойдамыз.

Әдебиеттер:

1. https://cyberleninka.ru/viewer_images/18645840/f/1.png
2. <https://journal.tinkoff.ru/guide/wiki-debit/>3. Мадиева Қ.С. Мусипова Л.К., Умирбекова С.У. Қаржылық Есеп 1. Оқу құралы – Қарағанды КЭУ 2019-150бет.

«Айбатыр» ЖШС мысалында амортизацияны есептеу және есепке алу әдістері

ЖОНҚАБАЕВА А.М.

УА-20-1к тобының студенті

МУСИПОВА Л.К.

Магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Негізгі құралдардың тозуын «табиғи» және «сапалық» тозу деп екіге бөледі. Негізгі құралдардың табиғи тозуы олардың материалдық жағынан тозуы болып табылады, яғни жұмыс істеу үдерісінде машиналар мен құралдардың жеке бөлшектерінің кажалып-мүжілуі, үйлер мен ғимараттардың тозығы жетіп құлайтындай дәрежеге жету.

Негізгі құралдардың табиғи тозуы олардың көп уақыт бойы пайдаланылғандығына ғана байланысты емес, оған сонымен қатар басқа да табиғи жағдайлар әсер еткендігіне байланысты. Халықаралық қаржылық есептілік стандартына (IAS) сәйкес 16 "Негізгі құралдар" өзіндік құны объектінің жалпы өзіндік құнына қатысты елеулі шаманы құрайтын негізгі құралдар объектісінің әрбір компоненті бөлек амортизацияланады.

«Айбатыр» ЖШС негізгі құралдар объектісінің құрамында бастапқы есептелген соманы оның елеулі компоненттері арасында бөледі және әрбір осындай компонентті жеке-жеке амортизациялайды. Мысалы, фюзеляждың және ұшақтың қозғалтқыштарының амортизациясын оның меншігінде немесе қаржылық жалдау шартының мәні болып табылатындығына қарамастан жеке есептеу орынды болуы мүмкін. Сол сияқты, егер компания жалға беруші болып табылатын операциялық жалдау жағдайында негізгі құрал-жабдықтар объектісін сатып алса, онда осы объектінің өзіндік құнында көрсетілген және нарықтық жағдайлармен салыстырғанда қолайлы немесе қолайсыз жалдау шарттарына жататын сомаларға амортизацияны жеке есептеу орынды болуы мүмкін. Негізгі құралдар объектісінің бір маңызды компонентінің пайдалы қызмет мерзімі мен амортизация әдісі пайдалы қызмет мерзіміне және сол объектінің басқа маңызды компонентінің амортизация әдісіне толық сәйкес келуі мүмкін. Мұндай компоненттерді амортизацияның мөлшерін анықтаған кезде топтарға біріктіруге болады. Әрбір кезең үшін амортизациялық аударымдардың сомасы, ол басқа активтің баланстық құнының құрамына енгізілген жағдайларды қоспағанда, пайданың немесе залалдың құрамында танылуға тиіс. Негізгі құралдардың физикалық тозуы оларды пайдаланудың және сыртқы факторлардың әсерінің нәтижесі болып табылады, яғни мұндай тозу жабдықтың бөліктері мен бөлшектерінің, ғимараттар мен құрылыстардың конструкциялық элементтерінің механикалық тозуына (физикалық тозудың пайдалану нысаны) байланысты, сондай-ақ әртүрлі сыртқы факторлардың: ылғалдылықтың, атмосфералық жауын-шашынның әсерінен өндіріс

процесіне негізгі құралдардың қатысуы нәтижесінде болады, тот басу, металдың қартаюы және т.б. (физикалық тозудың табиғи түрі). Физикалық тозу нәтижесінде негізгі құралдардың бастапқы құнының бір бөлігі жоғалады.

Физикалық тозумен қатар, негізгі құралдар ескіреді. Негізгі құралдардың моральдық тозуы нәтижесінде активтер ғылым мен техника дамуының қазіргі заманғы талаптарына сәйкес келмейтін, яғни техникалық прогреске, өндіріс әдістерін жетілдіруге және жанартуға байланысты болатын процесс болып табылады.

Амортизация (лат.amortisatio - "өтеу") - тозудың құндық көрінісі. Бухгалтерлік есептің қағидаттарына сәйкес негізгі құралдардың құны оларды пайдаланудың болжамды мерзімі ішінде осы объектілер олардың иесіне табыс әкелетін функцияларды орындауға қабілетті есепті кезеңдерге бөлу (есептен шығару) арқылы тең бөлінуге тиіс. Амортизация процесінің міндеті-ұзақ мерзімді материалдық активтердің құнын өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнына немесе компанияның шығындарына пайдаланудың болжамды мерзімі ішінде бөлу.Амортизация-бұл активтің амортизацияланған құнын қызмет мерзімі ішінде бөлу процесі. Амортизацияланатын құн бастапқы құн мен жою құны арасындағы айырманы білдіреді, ол негізгі құралдар түскен кезде пайдалы қызмет мерзімінің соңында пайда болатын қосалқы бөлшектердің, сынықтардың, қалдықтардың болжамды құны ретінде айқындайды. Амортизациялық аударымдар әрбір есепті кезең үшін шығыс ретінде танылады.Жаңадан пайдалануға берілген негізгі құралдарға амортизацияны есептеу пайдалануға берілген айдан кейінгі айдың бірінші күнінен басталады, ал істен шыққан негізгі құралдар бойынша шығарылған айдан кейінгі айдың бірінші күнінен бастап тоқтатылады. Негізгі құралдардың барлық түрлері бойынша Амортизация тұтас теңгемен есептеледі.

Амортизацияны есептеу әдістері әртүрлі болуы мүмкін. Кәсіпорындар өзінің есеп саясатында амортизацияны есептеудің мынадай әдістерін қолдануды дербес көздеуге құқылы:

- сызықтық әдіс;
- орындалған жұмыстардың көлеміне пропорционалды құнын есептен шығару (өндірістік әдіс);
- қалдықты азайту;

Негізгі құралдардың әртүрлі түрлеріне амортизацияны есептеудің әртүрлі әдістерін қолдануға жол беріледі. Бұл ретте негізгі құралдардың бір түріне бір ғана әдісті қолданған жөн. Субъект таңдаған амортизацияны есептеу әдістері есеп саясатымен анықталуы керек және бір кезеңнен екінші кезеңге қолданылуы керек. Амортизацияны есептеу әдісі өзгерген жағдайда осы өзгерісті тудырған себептер ашылуы тиіс.

Сызықтық шығындарды есептен шығару әдісі ең қарапайым болып табылады, онда объектінің амортизацияланатын құны ай сайын тең мөлшерде есептен шығарылады. "Айбатыр" ЖШС құны 20000 мың теңге жабдықты сатып алды, комиссия 2000 мың теңге мөлшерінде болжамды тарату құнын анықтады, техникалық құжаттама бойынша жабдықты пайдалану мерзімі 10 жылға белгіленді. Желілік әдіс бойынша амортизацияның жыл сайынғы сомасы (20000-2000) : 10 жыл = 1800 мың теңгені құрайды және тиісінше амортизацияның ай сайынғы сомасы 1800 : 12 айды құрайды. = 150 мың теңге.

Амортизацияны орындалған жұмыс көлеміне пропорционалды түрде есептеу амортизация тек объектіні пайдалану нәтижесі болып табылатындығына және оны есептеу процесінде уақыт кезеңдері ешқандай рөл атқармайтындығына негізделген. Кәсіпорында өндірілетін өнімнің, жұмыстар мен қызметтердің әрбір бірлігінің құны осы өнім өндірілген негізгі құралдар объектілері құнының тең мөлшерін "сіңіреді" ,жұмыстар мен қызметтер. Осылайша, бір ай немесе бір жыл ішіндегі амортизация сомасы объектінің амортизацияланатын құнын оның қатысуымен өндірілетін бұйымдардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) санына бөлу арқылы айқындалады.

"Айбатыр" ЖШС агрегаты бар, оның өзіндік құны 250000 теңгені құрайды, болжамды тарату құны – 10000 теңге. Оның көмегімен 6 жыл ішінде 60 000 өнім шығарылады. Бір

бұйымға өндірістік әдіспен есептелген Амортизация: (25000 – 10000) : 60000 = 4 теңге.

Амортизацияның азаюының әдісі активтің құны оның физикалық ескіруіне қарағанда, ең алдымен оның тозуының әсерінен тезірек қысқаруы мүмкін жағдайларда қолданылады. Моральдық ескіру факторынан басқа, амортизацияны жедел есептеу әдістерін қолданудың пайдасына негізгі құрал қызметінің алғашқы жылдарында ол соңғысына қарағанда көп табыс әкелуі мүмкін, өйткені пайдаланудың басында объектілерді жөндеу және техникалық қызмет көрсету шығындары соңына қарағанда әлдеқайда аз.

"Айбатыр" ЖШС - нің балансында негізгі құрал-трактор бар, оның қызмет ету мерзімі 5 жылды құрайды. Амортизацияның сызықтық әдісімен амортизация нормасы 20% құрайды (100% : 5 жыл).

Есептен шығару нормасымен екі есе азайтылатын қалдық әдісі кезінде амортизация нормасы 40% - ға (2 x 20%) тең болады. Азайтылатын қалдық әдісін пайдаланған кезде бұл тіркелген мөлшерлеме (40%) әрбір жылдың соңындағы негізгі құралдар объектісінің қалдық (баланстық) құнына (тозуды шегергендегі өзіндік құнға) жатады. Трактордың өзіндік құны 300 мың теңге, болжамды тарату құны 10 мың теңге болған кезде амортизация 5 жыл ішінде есептелетін болады (1-кесте).

1 –кесте. Амортизацияны азайтылатын қалдық әдісімен есептеу

Жылы	Теңгерімдік құны (1-жыл объектінің өзіндік құны)	Амортизацияның екі еселенген нормасы, %	Амортизация суммасы	
			ЖЫЛ	АЙ
1-ші	300000	40	12000	10000
2-ші	180000	40	72000	6000
3-ші	108000	40	43200	3600
4-ші	64800	40	25920	2160
5-ші	38880	38880-10000	28800	2407

Негізгі құралдардың амортизациясын есепке алу үшін 2420 шоты қолданылады

"Негізгі құралдардың амортизациясы", оған келесі қосымша шоттарды ашуға болады: 2421 "ғимараттар мен құрылыстардың амортизациясы", 2422 "Машиналар мен жабдықтардың, беру құрылғыларының амортизациясы", 2423

"Көлік құралдарының амортизациясы", 2424"өзге де негізгі құралдардың амортизациясы". Жоғарыда көрсетілген шоттардың әрқайсысына: 1 "Меншікті негізгі құралдардың амортизациясы" және 2 "ұзақ мерзімді жалға алынатын негізгі құралдардың амортизациясы" қосалқы шоттары ашылуы мүмкін.

"Айбатыр" ЖШС негізгі құралдарының амортизациясын есептеу кезінде мынадай бухгалтерлік жазбалар жасалады:

- Негізгі құралдардың амортизациясы есептелді:

а) өндірістік мақсаттағы

8410 "үстеме шығыстар" шотының дебеті

2420 "негізгі құралдардың амортизациясы" шотының кредиті б) сауда ұйымдарында

7110 "өнімді өткізу және қызметтерді көрсету бойынша шығыстар" шотының дебеті

2420 "негізгі құралдардың амортизациясы" шотының кредиті

в) әкімшілік сипаттағы

7210 "әкімшілік шығыстар" шотының дебеті 2420 "негізгі құралдардың

амортизациясы" шотының кредиті

- Негізгі құралдарды жете бағалау кезінде қосымша есептелген амортизация сомасы

көрсетілді

5520 "негізгі құралдарды қайта бағалауға арналған Резерв" шотының дебеті 2420 "негізгі құралдардың амортизациясы" шотының кредиті

- Шығарылған негізгі құралдар бойынша амортизация сомасын көрсету 2420 "негізгі құралдардың амортизациясы" шотының дебеті

2410 "негізгі құралдар" шотының кредиті.

Ақпаратты нақты көрсету мақсатында 5520 "негізгі құралдарды қайта бағалауға арналған Резерв" шотына назар аудару керек, онда олар бойынша қосымша бағалау және амортизация сомалары бойынша деректер жинақталады.

Жекелеген кәсіпорындардың есебінде осы шот бойынша қалдықтар бір есепті кезеңнен екіншісіне өзгеріссіз ауыстырылады. Бұл бұзушылық болып табылады, өйткені қайта бағаланған негізгі құралдарды пайдалану шамасына қарай қайта бағалау сомасы есеп саясатында қабылданған амортизация әдісіне сәйкес айқындалған мөлшерде 5520 "негізгі құралдарды қайта бағалауға арналған Резерв" шотына есептен шығарылуы тиіс. Егер құнсызданған негізгі қаражат шығып қалса, онда құнсызданудың барлық сомасы бөлінбеген табысқа ауыстырылады. Ақшалай мәндегі активтің құнсыздану шамасы өтелетін соманы және баланстық құнды салыстыру арқылы айқындалады.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Халықаралық қаржылық есептілік стандарты (IAS) 16 «Негізгі құралдар» <http://www.minfin.gov.kz>

2. Толпаков Ж.С. Қаржылық есеп-1 Оқулық. Қарағанды ТОО «Қарағанды полиграфиясы» 2013, С. 312

АНАЛИЗ РЫНКА ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РФ

Гуреев А. А.

Студент группа ЭБ-К-0-Д-2021-2-11

Научный руководитель: к.э.н., профессор

Парасоцкая Н. Н.

Научный руководитель к.э.н.

Российский государственный социальный университет Колледж РГСУ,
Москва, Россия.

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение анализа рынка ипотечного кредитования в РФ и некоторых зарубежных странах. Изучены проблемы ипотечного кредитования в РФ, и предложены некоторые пути их решения.

Ключевые слова: ипотечное кредитование, доступное жилье, государственная поддержка, различные программы, процентные ставки.

На сегодняшний день государство работает над проблемой доступности жилья. Потому что не каждый человек может с легкостью приобрести себе недвижимость поэтому государство разрабатывает различные программы, которые делают ипотеку более доступным продуктом.

Под ипотечным кредитованием необходимо понимать кредит, полностью направленный на приобретение жилья. Чаще всего его выдают банки, а получают его физические лица. Ключевой особенностью такого кредита является не только целевое направление, но и длительный срок погашения, в большинстве случаев.

К основным субъектам ипотечной схемы относятся:

- заемщик – лицо, берущее кредит;

- кредитор (банк) – организация, заключающая кредитный договор с заемщиком;

- ипотечное агентство – элемент самофинансируемой системы ипотечного

кредита, основными задачами которого является выкуп у кредиторов закладных по ипотечному кредиту;

- инвесторы – покупатели ипотечных ценных бумаг. [1].

Содействуя решению проблемы доступности жилья, государство оказывает помощь населению, предоставляет различные программы на льготных условиях.

• Молодая семья. Супруги, чей возраст не превышает 35 лет, имеют право также претендовать на субсидированный ипотечный кредит в размере около 40% от стоимости жилья, что достаточно, чтобы выплатить первый взнос по ипотеке.

• Военная ипотека - банки называют целевые кредиты на покупку жилья, погашение которых осуществляет государство, пока военнослужащие проходят службу.

• Ипотека для преподавателей - представляет собой возможность также получить помощь от государства, но менее привлекательную, так как будет составлять лишь 20% от стоимости жилья.

• Использование материнского капитала. Это вид ипотечных программ, также относится к программам с господдержкой, так как выданным сертификатом можно оплатить первоначальный взнос или платежи по кредиту[3].

Из таблицы 1 видно, что с 2019 по 2021 год

- Процентная ставка понизилась на 25%
- Срок кредитования увеличился на 12%
- Объем выданной ипотеки увеличился на 48%
- При этом уменьшилась задолженность по ипотеке на 12%

Ипотечное кредитование является мощным инструментом экономического развития во многих странах мира. Существует ряд моделей ипотечного кредитования, которые находят свое применение в различных странах мира.

- Усечено-открытая модель

- Модель сбалансированной автономии (немецкая модель).

- Расширенная открытая модель (американская модель).

Эксперты рынка недвижимости сходятся в одном: брать ипотечный кредит на покупку зарубежной недвижимости гораздо выгоднее для россиян в иностранном банке, где приобретается недвижимость. Средняя фиксированная ставка по ипотеке в странах ЕС и США составляла 3,5-6% годовых, срок кредитования – 30 лет, размер кредита – 60- 80% от стоимости приобретаемой недвижимости [2]

Во всем мире технология инвестирования в жилищную сферу строится на трех основных принципах: контрактные сбережения, ипотечное кредитование, государственная поддержка. Конкретные механизмы реализации этих принципов могут весьма и весьма отличаться.

Контрактные сбережения

В Германии действует модель контрактных сбережений - строительные сберегательные кассы. Источником ресурсов для целевых жилищных займов в стройсберкассе являются вклады граждан.

В Великобритании механизм похож с моделью Германии. В последние годы деятельность строительных обществ всё больше пересекается с деятельностью коммерческих банков

Во Франции есть два вида жилищных сберегательных счетов: при условии накопления на счете одного из видов определенной суммы франков, дается кредит с процентной ставкой ниже рыночной с государственной премией.

Ипотечное кредитование

Ипотечные банки самостоятельно выпускают ипотечные ценные бумаги с целью привлечения долгосрочных финансовых ресурсов. Деятельность ипотечных банков лежит в основе так называемой одноуровневой системы ипотечного кредитования.

Государственная поддержка

Основной формой государственной поддержки ипотечных кредиторов являются

государственные гарантии, обеспечивающие дополнительное покрытие эмитируемых ценных бумаг, а также не менее важной формой государственной поддержки является страхование кредитных рисков.

На сегодняшний день существуют следующие проблемы ипотечного кредитования в РФ:

- Инфляция

Несмотря на то, что власти делают постоянные заявления о снижении темпов инфляции в стране, уровень ее по-прежнему достаточно высок и имеет свойство к колебанию. В РФ темпы роста доходов населения всегда были ниже темпов роста инфляции.

- Низкая платежеспособность и серый доход

Одним из ключевых ограничений в развитии российского ипотечного рынка является низкая платежеспособность основной доли населения.

- Нехватка жилья

Статистика приводит удручающие цифры: не более 10% российских граждан имеют в собственности жилье, превышающее 18 кв. м. на одного человека.

- Общеэкономическая ситуация вокруг России

Общеэкономическая ситуация вокруг нашей страны сегодня складывается не лучшим образом. Вводимые другими государствами санкции, нестабильность курса рубля, участие в иностранных военных операциях, истощающих государственный бюджет – все это прямым образом влияет на экономически-социальные связи и жизнь рядового гражданина РФ.

- Слабое участие государства в поддержке ипотеки

На уровне государства сейчас реализуется несколько крупнейших программ, связанных с получением льгот по ипотеке, но при этом государство не берет на себя ответственность за кредитные риски [5]/

Вот некоторые варианты решения проблем ипотечного кредитования в РФ.

5) Постепенное понижение действующих процентных ставок;

6) Увеличение среднего срока;

7) Развитие рынка инвестиционных ценных бумаг;

8) Разработка и реализация программ ипотеки с государственной поддержкой слоев населения, оказавшегося в сложном финансовом положении.

Подводя итог, делаем вывод о неоднозначности ипотечного кредитования для целей увеличения доступности жилья. С одной стороны, такой финансовый механизм эффективно решает проблему доступности жилья для конкретной семьи. С другой стороны, нерациональное и слабоконтролируемое использование данного механизма государством, приводит к обратному эффекту – жилье становится в целом более дорогим менее доступным для населения.

Таблица 1. Основные показатели по ипотечному кредитованию в РФ за последние три года. [4]

Показатель	2019	2020	2021
Средневзвешенная ставка, %	9,95	7,82	7,47
Средневзвешенный срок кредитования, месяцев	214	219	243
Количество, единиц	1 311 981	1 780 498	1 908 498
Объем, млрд. руб.	2 935	4 445	5 699
Совокупная задолженность, млрд. руб.	73,01	79,26	64,19

Список литературы:

1. Бабанов А.Б. Теоретические основы современной системы ипотечного кредитования в Российской Федерации / А. Б. Бабанов, А. Ю. Калмыкова // Молодой ученый. – 2019. – №

- 50 (288). – С. 163-165. – Электронная копия доступна на сайте изд-ва Молодой ученый. URL:<https://moluch.ru/archive/288/64513/> (дата обращения: 12.02.2021).
2. Долматович И. А., Кешенкова Н. В. Мировой опыт развития ипотечного жилищного кредитования (на примере США) // Финансы и кредит. - 2018. - Т. 24, № 2 (770). - С. 441-454.
 3. Ипотека/ДОМ РФ - Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://xn--d1aqf.xn--p1ai/analytics/mortgage/> (дата обращения 11,03,2022г.).
 4. Показатели рынка жилищного (ипотечного жилищного) кредитования /Банк России - Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.cbr.ru/statistics/bank_sector/mortgage/ (дата обращения 11,03,2022г.)
 5. Проблемы ипотечного кредитования в России – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/finance-2/18.htm>. – (Дата доступа: 09.03.2022)
 6. Герасимова Л.Н., Парасоцкая Н.Н. Функциональные особенности затрат природоохранного характера при выполнении строительных работ // Третья Международная конференция по маркетингу, экономике и управлению бизнесом (ICMEBM 2018). – Тунис, 19-20 апреля 2019.//Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N. Functional flavour of environmental costs during construction works execution // Research Journal of Social Sciences 12(2), May-August, Pages: 18-22
 7. Герасимова Л.Н., Силка Д.Н., Парасоцкая Н.Н. Пути оптимизации учета кассовых операций и денежных документов // Технология текстильной промышленности. – 2020. – № 1 (385). – С. 67-72
 8. Герасимова Л.Н., Силка Д.Н., Парасоцкая Н.Н. Вопросы совершенствования управленческого учета в системе управления промышленным предприятием // Технология текстильной промышленности. – 2020. – № 1 (385). – С. 72-77
 9. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Mezentseva T.M., Dvoretzkaya V. V. Features of environmental cost management // Amazonia Investiga (ISSN23226307-Colombia). – 2019. – Vol. 8. – Num. 20. – p. 609-615
 10. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Dvoretzkaya V. V. Financial analysis in budgetary institutions // RI-ECS - Revista Inclusiones. – 2019. – Vol. 6. – № 4. – p. 244-256
Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Mezentseva T.M. Managing business processes of energy efficient technologies in construction // AD ALTA - Journal of Interdisciplinary Research. – 2019. – vol. 9. – № 2. – p. 410-413.
 11. Герасимова Л.Н., Парасоцкая Н.Н. Функциональные особенности затрат природоохранного характера при выполнении строительных работ // Третья Международная конференция по маркетингу, экономике и управлению бизнесом (ICMEBM 2018). – Тунис, 19-20 апреля 2019.
 12. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N. Functional flavour of environmental costs during construction works execution // Research Journal of Social Sciences 12(2), May-August, Pages: 18-22

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

ГВОЗДЕВА Е.

студентка группы БД-2021-1

Научный руководитель: заместитель директора по учебной работе Колледжа РГСУ

Ильин В.А.

Колледж РГСУ

г. Москва

Аннотация. В данной статье рассмотрены роль и значение цифровизации в аудиторской деятельности.

Ключевые слова: аудит, цифровизация, информационные технологии, перспективы

развития, аналитика аудиторских данных.

Рынок аудиторских услуг один из самых нестабильных в современной экономике, что обусловлено проблемами профессионального кризиса аудиторской деятельности в России, влекущими за собой потерю доверия к институту аудита и аудиторской практике.

Проблематика. В связи с внедрением цифровых технологий аудиторские фирмы столкнутся с такими проблемами, как: сокращение сотрудников, внедрение нового программного обеспечения стратегия его использования.

Цель. Развитие и обоснование методов оценки качества аудита в Российской Федерации с учетом обеспечения их прозрачности и согласованности для различных уровней управления аудиторской деятельностью в цифровой среде.

Задачи. 1) Изучить понятие цифрового аудита. 2) Охарактеризовать развитие правового регулирования аудиторской деятельности в цифровой среде. 3) Проанализировать механизм проведения цифрового аудита как средства повышения эффективности бизнес-процессов. 4) Обозначить перспективы использования цифровых технологий в цифровой среде.

Для решения поставленных задач мы изучим литературу в данной области и сделаем выводы.

Цифровой аудит - проверочные процедуры, которые выполняются программными средствами с использованием данных о проверяемых объектах, полученных из информационных систем.

С помощью цифровых технологий можно собирать и обмениваться различными знаниями, связанными с бухгалтерским учетом, что способствует теоретическому развитию бухгалтерской базы. Также с развитием ИТ-технологий появляется набор новых инструментов сбора информации и отчетности, что позволяет избежать неправильного применения отчетных документов, их дублирования и утери. Внедрение цифровых технологий в бухгалтерский учет заключается еще и в получении точной информации, используемой в учетных процессах. Используемые компьютерные технологии позволяют повысить производительность организации.

Цифровая трансформация направлена на формирование единого системного подхода к развитию информационных технологий и внедрение новых технологий, создание гибкой ИТ-инфраструктуры для поддержки трансформации бизнес-процессов, возможности обработки увеличивающихся объемов данных, поддержки трансформации организационной структуры, оптимального использования ИТ ресурсов для реализации проектов и поддержки ИТ решений, создание и развитие инструментов риск-ориентированного надзора.

Технологические темы должны составлять постоянно растущий процент профессиональных знаний и навыков аудитора. В то время как технический аспект имеет важное значение для понимания новых разработок и направлений, он малоприменим без постоянного приобретения соответствующих знаний и компетенций. КОДА предполагает использование специализированных инструментов дистанционного аудита, которые позволяют проводить аудиторские процедуры на всем массиве исследуемых данных за рассматриваемый период. При этом данные извлекаются из информационной системы объекта аудита и анализируются в среде выбранного инструмента дистанционного аудита. КОДА может использоваться для проведения распознавания, упорядочивания, фильтрации, преобразования данных, сравнения с целевыми значениями, пересчета, исследования взаимосвязей и моделирования.

ИТ-технологии призвано решить ряд задач, возникающих в деятельности финансовых организаций. 1) Сбор, агрегация первичной информации. 2) Быстрый доступ к необходимой информации. 3) Отсутствие времени между этапами учетного процесса. 4) Уменьшение количества возникающих ошибок. 5) Объединение всех этапов учета для создания единой информационной базы. 6) Улучшение финансового состояния организации.

7) Автоматизация в случае отчетности.

Федеральный закон « Об аудиторской деятельности» от 30.12.2008 № 307-ФЗ (редактирован от 01.07.2021) (с изменениями и дополнениями вступил в силу с 01.01.2022) определяет правовые основы регулирования аудиторской деятельности, особенности саморегулирования в сфере аудиторской деятельности в Российской Федерации.

Смысл новой редакции закона об аудиторской деятельности - учесть те изменения, которые произошли в экономической жизни страны, накопленный опыт функционирования аудиторского рынка, учесть опыт аудиторской профессии в других странах.

Что касается пользователей аудиторских услуг, то главная цель изменений в Федеральный закон "Об аудиторской деятельности" - защита интересов широкого круга пользователей. Для реализации этой цели в новой редакции закона предусмотрен ряд механизмов и институтов, направленных на повышение качества аудиторских услуг, обеспечение стабильности работы аудиторского рынка.

А также Указами Президента Российской Федерации утверждены такие значимые акты, как: Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации на 2017– 2030 гг.; Паспорт национального проекта «Национальная программа «Цифровая экономика Российской Федерации» . В Стратегиях сформулированы национальные государственные интересы России в «цифровом мире», определены принципы развития страны в условиях усиливающейся цифровизации, закреплены действия по реализации внутренней и внешней политики государства в сфере информационно-коммуникационных технологий.

Вместе с тем большинство норм носят общий характер, их реализация в определенных сферах деятельности должна конкретизироваться в специальных нормативно-правовых актах, посвященных регулированию конкретных сфер деятельности. Рассмотрим проблемы, состояние и перспективы регулирования на примере аудита, который является одним из значимых видов финансового контроля. Институт аудита формируется в нашей стране примерно тридцать лет, можно сказать становление этой сферы деятельности состоялось. Аудит за годы развития «трансформируется, с одной стороны, исходя из общественных закономерностей, а с другой – по собственным внутренним законам», что требует его дополнительного регулирования. Выполнение задач, поставленных в направлениях развития, повышение качества аудиторских услуг, конкурентоспособности аудиторов, престижа аудиторской профессии невозможно без применения цифровых технологий. Вместе с тем среди мер, направленных на решение поставленных задач, цифровые технологии не упомянуты, что грозит риском отставания отечественного аудита от лучших аудиторско-консалтинговых компаний.

В структуре выручки аудиторских организаций снижается процент выручки от аудита. Нагрузка на саморегулируемые организации по разработке методического обеспечения аудита в условиях цифровых технологий является очень обременительной. Вместе с тем аудит, в ходе которого активно используются информационные технологии, может не только повысить качество проверки, но и снизить оплату услуг аудиторов.

В рамках развития цифровой экономики возможны следующие перспективы развития аудита: возрастет роль интегрированной отчетности, учитывающей интеллектуальный капитал организации; повысится фактор компьютеризации, что автоматизирует экспертизу; бухгалтеры все чаще будут заниматься не экономической, а технической подготовкой, поскольку они могут работать с новыми компьютерными программами; будет внедрена технология искусственного интеллекта, которая выведет процесс автоматизации аудита на новый уровень без привлечения сторонних компаний и специалистов. В связи с этим в ближайшее время мы ожидаем появления новых стандартов как аудита, так и работы аудиторов, при этом будут внедрены новые ИТ-продукты, которые позволят оптимизировать работу бухгалтеров.

Цифровизация стала новым эволюционным процессом, который заставляет компании адаптироваться и инвестировать в новые системы и технологии анализа данных, чтобы

полностью реализовать бизнес-потенциал и лучше понять потребности рынков, на которых они работают. Ведущими технологиями, в которые в настоящее время инвестирует большинство компаний, являются искусственный интеллект (ИИ), блокчейн, анализ данных, Интернет вещей и роботизированная автоматизация процессов (RPA). Кроме того, все больше и больше финансовых учреждений обращаются к облачным хранилищам для обновления устаревшей системы, которая выигрывает от более низких затрат, лучшей и более интегрированной безопасности, улучшенной масштабируемости и гибкости.

Как и проверенные компании, руководство компаний «Большой четверки» (Big4) также инвестирует в новейшие технологии и подходы. «Большая четверка» — четыре крупнейших в мире сети компаний, предоставляющих аудиторские и консалтинговые услуги, в нее входят Deloitte, PricewaterhouseCoopers (PWS), Ernst & Young (EY) и KPMG. Например, одна из аудиторских фирм «Большой четверки», EY, уже внедрила и предлагает услугу под названием EY Digital Audit. Данная услуга – принципиально новый подход к проведению аудита, опирающегося на сетевое взаимодействие и данные. Цифровой аудит EY использует новые технологии для проведения высококачественных аудитов, которые служат общественным интересам, укрепляя доверие клиентов. Использование сетей и знаний, предоставляемых технологиями, дает заинтересованным сторонам более высокую степень уверенности в финансовой отчетности проверенных компаний. В то же время менеджмент и финансовые отделы компаний получают более эффективные ревизионные и аудиторские комитеты: достоверную информацию о рисках и глубокое понимание ситуации.

EY Digital Audit способствует достижению поставленной EY цели – совершенствование бизнеса, улучшение мира за счет повышения уверенности и доверия, облегчающих взаимодействие в сложном деловом мире; цифровая трансформация компании влечет за собой изменения в задачах, стоящих перед специалистами по аудиту; совершенствование сетевого взаимодействия и внедрение автоматизации, высвобождая дополнительное время на анализ областей, требующих субъективного суждения, и повышая качество анализа и выводов; увеличение конкурентоспособности.

Таким образом, цифровые технологии в аудите используются по разным направлениям. В России введен механизм обеспечения публикации результатов обязательного аудита бухгалтерской отчетности. Аудит является формой финансового контроля и поэтому должен развиваться в том же направлении, что и цифровизация.

На качество профессиональной аудиторской работы влияют финансовые и нефинансовые показатели, отражающие широкий круг общественно значимых вопросов, в том числе: качество управления, этика делового ведения и коммуникации, структура и эффективность социальных инвестиций в человеческие ресурсы и интеллектуальные ресурсы, капитал АФ, карьерный рост сотрудников, степень одобрения нововведений и готовность не только к кадровым, но и к правовым изменениям. Все эти факторы, определяющие не только выручку, но и общественное восприятие АФ, в большей степени влияют на формирование его деловой репутации, что имеет определенные экономические последствия, заключающиеся в узнаваемости бренда АФ и желании работать с ним.

Проведенный анализ рынка аудиторских услуг в цифровой среде позволил выявить ряд ключевых проблем отрасли: неравномерная концентрация проверяемых субъектов; отсутствие достаточного транспорта и логистики; подверженность сезонному характеру аудиторской деятельности; ценовая политика зарубежных аудиторско-консалтинговых групп и протекционистское влияние государства на деятельность «большой четверки»; увеличение стоимости аудиторских услуг, тендерных контрактов, обязательного дополнительного образования и обучения персонала.

Список литературы:

1. Федеральный закон от 30.12.2008 № 307-ФЗ (ред. от 30.12.2021) «Об аудиторской деятельности» (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2022). [Электронный

ресурс]. – режим доступа: <http://www.consultant.ru/documec9b8>

2. Указ Президента РФ от 09.05.2017 № 203 «О Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017 - 2030 годы». [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.consultant.ru/docuns_AW_216363/

3. Паспорт национального проекта «Национальная программа «Цифровая экономика Российской Федерации» (утв. президиумом Совета при Президенте РФ по стратегическому развитию и национальным проектам, протокол от 04.06.2019 № 7). [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_328854/

4. Официальный сайт ООО «ЭРНСТ ЭНД ЯНГ». Электронный ресурс. Точка доступа: https://www.ey.com/ru_ru

5. Королева М.В., Поварова Е.С. Проведение внутреннего аудита бизнес-процессов предприятий малого бизнеса на основе риск-ориентированного подхода // Развитие инновационной экономики: достижения и перспективы: материалы VI Международной научно-практической конференции. – М.: изд. ЧОУВО «МУ им. С.Ю. Витте», 2020. – С. 959–965.

6. Гладыш О.В., Поварова Е.С. Методика организации и планирования аудиторской проверки с учетом требований внутрифирменных и международных стандартов аудита // Развитие инновационной экономики: достижения и перспективы: материалы VI Международной научно-практической конференции. – М., 2021. – С. 899–907.

7. Бойко И.П., Евневич М.А., Колышкин А.В. Экономика предприятия в цифровую эпоху // Российское предпринимательство. – 2020. – Т. 18, № 7. – С. 1127–1136.

8. Панков В.В., Кожухов В.Л. Трансформация института аудита в условиях применения цифровых технологий // Аудит. – 2022. – № 12. – С. 4–7.

9. Герасимова Л.Н., Парасоцкая Н.Н. Функциональные особенности затрат природоохранного характера при выполнении строительных работ // Третья Международная конференция по маркетингу, экономике и управлению бизнесом (ICMEBM 2018). – Тунис, 19-20 апреля 2019. // Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N. Functional flavour of environmental costs during construction works execution // Research Journal of Social Sciences 12(2), May-August, Pages: 18-22

10. Герасимова Л.Н., Силка Д.Н., Парасоцкая Н.Н. Пути оптимизации учета кассовых операций и денежных документов // Технология текстильной промышленности. – 2020. – № 1 (385). – С. 67-72

11. Герасимова Л.Н., Силка Д.Н., Парасоцкая Н.Н. Вопросы совершенствования управленческого учета в системе управления промышленным предприятием // Технология текстильной промышленности. – 2020. – № 1 (385). – С. 72-77

12. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Mezentseva T.M., Dvoretzkaya V. V. Features of environmental cost management // Amazonia Investiga (ISSN23226307-Colombia). – 2019. – Vol. 8. – Num. 20. – p. 609-615

13. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Dvoretzkaya V. V. Financial analysis in budgetary institutions // RI-ECS - Revista Inclusiones. – 2019. – Vol. 6. – № 4. – p. 244-256

14. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Mezentseva T.M. Managing business processes of energy efficient technologies in construction // AD ALTA - Journal of Interdisciplinary Research. – 2019. – vol. 9. – № 2. – p. 410-413.

15. Герасимова Л.Н., Парасоцкая Н.Н. Функциональные особенности затрат природоохранного характера при выполнении строительных работ // Третья Международная конференция по маркетингу, экономике и управлению бизнесом (ICMEBM 2018). – Тунис, 19-20 апреля 2019.

16. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N. Functional flavour of environmental costs during construction works execution // Research Journal of Social Sciences 12

КРИПТОВАЛЮТА: ПРОШЛОЕ И БУДУЩЕЕ

Зайцева А.

Студентка Колледжа РГСУ
группы БД-К-О-Д-2021-1

Парасоцкая Н.

к. э. н., профессор РГСУ
Российский Государственный Социальный
Университет (Колледж), город Москва

Аннотация. Актуальность данной темы заключается в том, что криптовалюта набирает стремительные обороты. Актуальность криптовалюты никто не оспаривает, поскольку цифровой мир стал частью реального. Криптовалюта развивается и оказывает большое влияние на экономику во всех странах

Ключевые слова: криптовалюта, майнинг, плюсы, минусы, опросы.

Цели моего реферата – понять, что такое криптовалюта, изучить ее задачи, плюсы и минусы, ответить на вопросы какая причина роста популярности криптовалюты. Разобраться, как и почему государство Российской Федерации относится к криптовалюте и что планирует правительство с ней делать на территории России.

Задачи: прочитать и изучить статьи экономических журналов, книги и доклады по теме, связанной с криптовалютой, рассмотреть графики и опросы людей, выявить плюсы и минусы криптовалюты.

Криптовалюта – это электронное средство платежей (экосистема цифровых денег), не зависящее от страны и существующее только в интернете. Криптовалюта - это блоки с информацией, но несмотря на это, ее возможно использовать, как обычные финансовые средства. Физического аналога у этих единиц нет. Стоимость криптовалют зависит от востребованности, от спроса покупателями.

Криптовалюта и Bitcoin – это буквально синонимы, так как первой криптовалютой стала как раз данная финансовая единица. Понятие «Bitcoin» появилось первым. Всемирная рецессия Европейской долговой кризис и иные денежные трудности, по причине всего этого доверие к государственным валютам сильно упало. Все это и повлияло на создание новой криптовалюты (Bitcoin). С момента создания интернета, были попытки создания виртуальных денег, но они не могли решить проблему двойных расходов. Понятие двойных расходов – это виртуальные деньги, цифровой ключ, который может быть скопирован и использован неоднократно. Любой участник сети имеет возможность совершить моментальные операции с криптовалютой без посредников. Это означает, что покупатель передает средства продавцу (не будет необходимо заносить средства на киви-кошелек или же идти в банк, вы просто посылаете средства человеку. Монеты в системе – это криптографические (математические) хэш-коды. Любой из них абсолютно уникален и не может применяться дважды.

Положительные черты криптовалюты

1) В переводе средств другому человеку нет никаких посредников (то есть банков и тому подобное), а это значит, что ваш перевод полностью анонимен. Люди сами регулируют перевод. Так как нет посредников, нет рисков, что какие-то другие лица завладеют вашими деньгами.

2) Доступность криптовалюты

3) За совершение операций взимается очень маленькая комиссия, она гораздо меньше чем перевод денег с одного банка на другой.

4) Количество выпускаемых монет ограничено, дополнительный выпуск монет невозможен так же, как и невозможна инфляция.

- 5) Простой путь к инвестициям.
- 6) Никто не сможет закрыть доступ к вашим средствам на вашем кошельке, кошелек не может быть заморожен как счет в банке или арестован, так как доступ к вашему кошельку есть только у вас.
- 7) Копирование или подделка криптовалюты невозможно, так как она защищена уникальным кодом, и она сама представляет собой набор зашифрованной информации.
- 8) Существует хорошая возможность заработать на скачках курса.
- 9) Нет регулирующего органа. Ни один орган не может регулировать криптовалюту.

Отрицательные черты криптовалюты

- 1) Невозможно вернуть отправленный платеж. Если ввести данные получателя неверно, то к сожалению, вернуть деньги никак не удастся.
- 2) Не стабильность. Курс криптовалют постоянно меняется.
- 3) Невозможно восстановить доступ к кошельку. Так как нет никакого органа или компании, которая контролирует переводы, если данные были утеряны, то восстановить их никак не удастся.
- 4) отсутствие регулирующих механизмов

Действия регулятора и профильных ведомств указывает на то, что Россия же вероятнее всего поступит как Китай. В сентябре 2021 года Китай сообщил, что категорически запрещает использование криптовалют и финансовые операции с криптовалютой и пообещали искоренить майнинг цифровых активов.

Зачем нужен запрет.

В Центральном Банке говорят, что граждане, которые переводят денежные средства в криптовалюту, могут лишиться своих вложений, так как рынок цифровых валют, во-первых, имеет черты финансовых пирамид, а во-вторых — «нередко становится объектом хакерских атак». Там же отмечают, что, если россияне начнут многочисленно вкладываться в криптовалюты, возникнет отток капитала из страны (многие крупные криптовалютные биржи располагаются за рубежом). В свою очередь, отток капитала может привести к упадку рубля. Наконец, криптовалюты применяются для финансирования незаконной деятельности, говорят в ЦБ.

Зампед Центрального Банка России Чистюхин Владимир Викторович сообщил, что скоро опубликуют доклад про цифровые валюты. Чистюхин дал сказать, что доклад содержит подходы, связанные с тем, какое место для цифровых валют видит правительство на российском рынке, а еще он добавил, что они скорее не видят место криптовалюте на российском рынке. Зампед объяснил, что ЦБ планирует законодательно утвердить правила обращения цифровых валют. Бизнесмены и обычные граждане имеют право покупать и хранить криптовалюту, но не через отечественную финансовую инфраструктуру или посредников. Еще осенью 2021 года депутат Государственной думы, Анатолий Геннадьевич Аксаков сказал - «Депутаты подумают над законодательным ограничением на вложение неквалифицированных инвесторов в криптовалюты.», «Мы будем смотреть на то, чтобы максимально защитить наших граждан при вложениях в цифровые валюты и активы, потому что это достаточно сложный инструмент для неквалифицированного инвестора». «Нам нужно будет прописать в законодательстве нормы, которые оградят неквалифицированных инвесторов в непродуманные вложения в цифровые валюты» добавил Анатолий Геннадьевич.

Причины почему же правительство пытается ограничить население от криптовалюты:

Первая и, по моему мнению, самая основная причина, эта вероятность повторение истории Silk Road. Silk Road – анонимный сайт, продававший оружие и наркотики за Bitcoin с 2011 по 2013 год. Это самое главное опасение со стороны правительства. Вторая причина, связана с платежами через биткойны, которые невозможно вычислить.

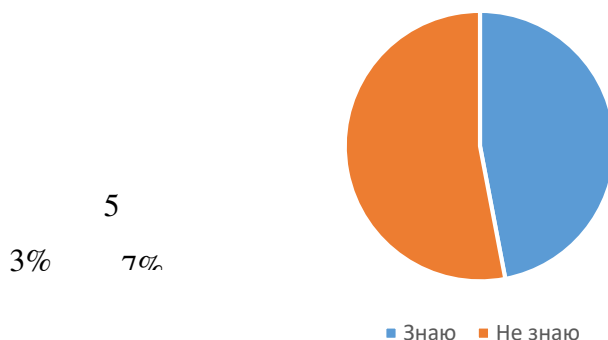
20 января Центральный Банк России выложил доклад для публичных консультаций

по теме криптовалют, где говорится, что ЦБ видит сильные риски для российской экономики и денежной стабильности из-за майнинга криптовалют на территории России и он склонен к его запрету. ЦБ считает, что цифровые валюты абсолютное зло для нашего государства. В докладе было написано «Центральный Банк акцентирует 3 главные угрозы в связи с распространением цифровых валют на территории Российской Федерации: 1) угроза нелегальной деятельности (продажа запрещенных средств (оружия, наркотиков) никак не может отслеживаться, так как перевод криптовалют абсолютно анонимен и предотвратить это никак нельзя. 2) опасности для финансовой стабильности. 3) угроза для благосостояния граждан. Из-за таких громких высказываний складывается ощущение, что если не запретить цифровые валюты, то вся Россия станет нищей, финансовые системы полностью рухнет, а нелегальная деятельность заполнит всю территорию России, но я считаю, что такого не будет.

Минфин не согласился с запретом криптовалют. Он подготовил свою теорию регулирования криптовалют, она учитывает проведение всех операций с криптовалютами через российские банки, которые должны устанавливать личность держателей криптовалют и криптокошельков и разделять клиентов на квалифицированных и неквалифицированных инвесторов. Но к сожалению, ведомство поддерживает Центральный Банк России в том, что криптовалюту нельзя использовать для платежей.

Русские крупные инвесторы говорили и до сих пор утверждают, что они готовы выплачивать налоги и ничего не скрывать. Законодатели опасаются, что все будут вскрывать свой капитал, но никто не намерен так делать. Стажер исследователь Зубарев Никита Сергеевич заявил «Сейчас появилось формальное требование об оплате налогов с прибыли от торговли криптовалютой, но в законодательстве отсутствуют инструменты и правила для их оплаты. Опросы про криптовалюту 2017 год.

Знаете ли вы что такое криптовалюта?

Опросы про криптовалюту 2021-2022 год.

Знаете ли вы что такое криптовалюта?

Рисунок 1- (Опрос: знаете ли вы что такое криптовалюта?)

Из опроса можно сделать вывод: криптовалюта становится популярнее и популярнее с каждым годом.

как вы считаете, станет ли криптовалюта равноценна обычным деньгам.

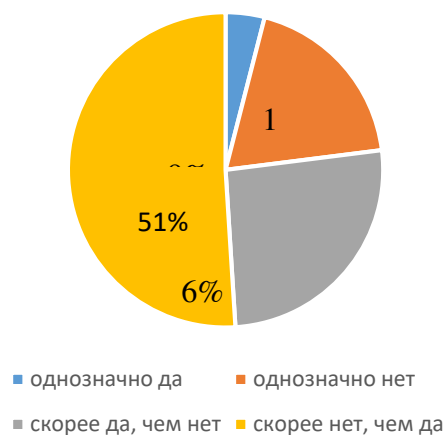

Рисунок 2- (Опрос: как вы считаете, станет ли криптовалюта равноценна обычным деньгам)

Из данного опроса можно сделать вывод, что большинство людей не верят, что криптовалюта в будущем станет равноценна обычным денежным средствам

Вывод: Криптовалюта – это своеобразная валюта со своими минусами и плюсами. Самый главный ее минус – это невозможность отследить нелегальную деятельность. И даже если криптовалюта будет продвигаться вперед, государство и многие граждане будут знать, что в этой системе производятся переводы за запрещенные средства.

В России криптовалюта только набирает оборот, государство не будет отменять криптовалюту, а только попытается ее замедлить.

Список литературы:

- 1) Анохин Николай Валентинович <https://cyberleninka.ru/article/n/kriptoalyuta-kak-instrument-finansovogo-rynka>
- 2) Григорьев А.В. <https://cyberleninka.ru/article/n/bitkoin-i-ekonomicheskaya-politika-rossii>
- 3) Дяченко Оксана <https://ru.calameo.com/read/005828870e1d3472b03a9> (Цифровые валюты)
- 4) Молчанов Максим Владимирович <https://cyberleninka.ru/article/n/kriptoalyuta-ponyatie-i-problemy>
- 5) Плотникова Татьяна Владиславовна. <https://cyberleninka.ru/article/n/kriptoalyuta-evolyutsiya-stanovleniya-i-perspektiva-razvitiya>
- 6) Герасимова Л.Н., Парасоцкая Н.Н. Функциональные особенности затрат природоохранного характера при выполнении строительных работ // Третья Международная конференция по маркетингу, экономике и управлению бизнесом (ICMEBM 2018). – Тунис, 19-20 апреля 2019. //Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N. Functional flavour of environmental costs during construction works execution // Research Journal of Social Sciences 12(2), May-August, Pages: 18-22
- 7) Герасимова Л.Н., Силка Д.Н., Парасоцкая Н.Н. Пути оптимизации учета кассовых операций и денежных документов // Технология текстильной промышленности. – 2020. – № 1 (385). – С. 67-72
- 8) Герасимова Л.Н., Силка Д.Н., Парасоцкая Н.Н. Вопросы совершенствования управленческого учета в системе управления промышленным предприятием // Технология текстильной промышленности. – 2020. – № 1 (385). – С. 72-77
- 9) Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Mezentseva T.M., Dvoretzkaya V. V. Features of environmental cost management // Amazonia Investiga (ISSN23226307-Colombia). – 2019. –

Vol. 8. – Num. 20. – p. 609-615

- 10) Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Dvoretzkaya V. V. Financial analysis in budgetary institutions // RI-ECS - Revista Inclusiones. – 2019. – Vol. 6. – № 4. – p. 244-256
- 11) Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Mezentseva T.M. Managing business processes of energy efficient technologies in construction // AD ALTA - Journal of Interdisciplinary Research. – 2019. – vol. 9. – № 2. – p. 410-413.
2)
- 14) Герасимова Л.Н., Парасоцкая Н.Н. Функциональные особенности затрат природоохранного характера при выполнении строительных работ // Третья Международная конференция по маркетингу, экономике и управлению бизнесом (ICMEBM 2018). – Тунис, 19-20 апреля 2019.
- 15) Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N. Functional flavour of environmental costs during construction works execution // Research Journal of Social Sciences 12(2), May-August, Pages: 18-22

АНАЛИЗ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ И ЕГО ЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ В ЭКОНОМИКЕ

САРЫ В.О.

Студентка группы БД-К-О-Д-2021-1

ПОТАПОВА М.В.

Преподаватель Колледжа Российского
Государственного Социального Университета,
г. Москва

Аннотация. Актуальность данной темы состоит в том, что в условиях стремительного развития глобализации экономики, наблюдается необходимость исследования вопросов о регулировании рынка ценных бумаг.

Цель работы заключается в изучение перспектив развития рынка ценных бумаг в России.

Задачи:

1. Определить понятие, функции и классификацию рынка ценных бумаг;
2. Проанализировать современное состояние российского рынка ценных бумаг.

В процессе написания работы применялись общенаучные методы познания экономических явлений: анализ и синтез, логический, моделирование, комплексные и системный подходы, классификация, группировки.

В общем виде рынок ценных бумаг можно определить, как совокупность экономических отношений, складывающихся в процессе выпуска, обращения, распределения ценных бумаг, а также связанного с ними движения денежных средств.

Цель рынка ценных бумаг – аккумулировать финансовые ресурсы и обеспечить возможность их перераспределения путем совершения различными участниками рынка разнообразных операций с ценными бумагами, т.е. осуществлять посредничество в движении временно свободных денежных средств от инвесторов к эмитентам ценных бумаг.

Субъектами рынка ценных бумаг являются эмитенты, инвесторы, а также другие участники, которые осуществляют операции, способствующие движению ценных бумаг. Объектом рынка ценных бумаг являются сами ценные бумаги и деньги [5]. Рассматривая рынок ценных бумаг, следует понимать, чем он отличается от остальных рынков. С одной стороны, рынок ценных бумаг имеет черты свойственные рынку любого товара, так как ценная бумага это тоже товар. Но с другой стороны, он имеет особенности, связанные со спецификой такого товара как ценная бумага.

Во-первых, рынок ценных бумаг отличается от рынка товаров объектом и объемом

рынка. Ценная бумага – это особый товар, которые представляет собой совокупность прав. Она не имеет собственной стоимости или его реальная стоимость незначительна, но имеет высокую рыночную стоимость. Следовательно, ценная бумага является представителем реально существующего капитала в форме денег и товарно-материальных ценностей. Она является представителем фактического капитала и подвержена частым и существенным колебаниям. Характерная особенность данного рынка – несовпадение реального и фиктивного капитала [11]. Объем рынка ценных бумаг намного больше, чем объем рынка материальных благ и потенциально не имеет предела. Связано это с тем, что производство товаров ограничено различными объективными факторами: потребностями, наличием необходимых для производства материальных и трудовых факторов производства.

Рынок ценных бумаг не ограничен данными условиями. Практически всегда количество ценных бумаг превышает объем реально функционирующего капитала. Происходит это потому, что выпуск ценных бумаг – это, прежде всего источник получения учредительской прибыли, которая всегда возникает при создании новых акционерных обществ, и источник дополнительных инвестиций при развитии действующих предприятий поэтому реально функционирующий капитал выступает лишь базой, нижней границей масштабов рынка ценных бумаг, а верхней границы практически не существует. Второе отличие – по способу обращения рынка. Например, товар должен быть произведен или добыт в результате трудовой деятельности, а ценная бумага появляется в результате выпуска в обращение. Раньше для этого надо было напечатать ценную бумагу на специальных бланках, а теперь достаточно зарегистрировать выпуск в государственных органах.

Третье отличие заключается в значимости процесса обращения. Товар производится с целью потребления, и процесс его обращения необходим для доставки его от производителя к потребителю. Количество стадий обращения товаров ограничено и чем их меньше, тем лучше. Ценная бумага имеет ценность и существует только в процессе обращения, и количество обращений ограничено и потенциально бесконечно. Ликвидность – главный показатель ее качества.

Следующее отличие рынка ценных бумаг от рынка товаров в субор-динации рынков. Материально-товарное производство – основа человеческого существования, поэтому он первичен по отношению к рынку ценных бумаг [1].

Таким образом, рынок ценных бумаг отличается своим объектом от других рынков, но похож на них по способу и значимости процесса обращения. Сущность рынка ценных бумаг раскрывается также в его функциях, которые могут быть поделены на обще-рыночные и специфические. Являясь частью финансового рынка, рынок ценных бумаг выполняет важнейшие для экономики функции - перераспределительную, защитную, коммерческую, ценообразующую, информационную [4]. Классификация рынка ценных бумаг.

1) Классификация в зависимости от обращения

Первичный рынок ценных бумаг – это рынок, где происходит размещение ценных бумаг, их первичный выход в обращение, а также стадия «производства» ценной бумаги. На первичном рынке первый владелец q приобретает ценную бумагу, затем происходит заключение гражданско-правовой сделки. Любая ценная бумага в первый раз является объектом купли продажи на первичном рынке [3].

Вторичный рынок ценных бумаг это рынок, на котором происходит обращение ранее выпущенных ценных бумаг. Обращение ценной бумаги – это заключение гражданско-правовой сделки, в результате которой происходит переход прав собственности на ценную бумагу. К этому рынку относятся любые операции с ценными бумагами, в результате которых происходит переход прав собственности от одного владельца к другому.

2) Классификация в зависимости от категории эмитента.

Рынок государственных и муниципальных ценных бумаг рынок, на котором

размещаются и обращаются ценные бумаги органов государственной власти федерального и регионального уровня. Такие ценные бумаги необходимы для финансирования бюджетного дефицита и для регулирования экономики.

Рынок корпоративных ценных бумаг рынок, рынок на котором размещаются и обращаются ценные бумаги хозяйствующих обществ. Рынок позволяет аккумулировать финансовые ресурсы для предпринимательской деятельности [8].

3) Классификация в зависимости от структуры организации

Неорганизованный рынок ценных бумаг рынок, на котором участники самостоятельно договариваются по всем вопросам заключаемых сделок.

Организованный рынок ценных бумаг – рынок, на котором обращение ценных бумаг происходит по твердо-установленным правилам, которые регламентируют все моменты заключения сделок. Организованным рынком является биржевой рынок, а внебиржевой может быть как организованным, та и не организованным.

К системообразующим федеральным законам РФ в сфере фондового рынка относятся:

- Федеральный закон «О рынке ценных бумаг» от 22.04.1996 N 39-ФЗ (ред. от 02.07.2021);

- Федеральный закон «О защите прав и законных интересов инвесторов на рынке ценных бумаг» от 05.03.1999 N 46-ФЗ (ред. от 30.12.2021)

- Федеральный закон «Об организованных торгах» от 21.11.2011 N 325-ФЗ (ред. от 02.07.2021);

- Федеральный закон «Об акционерных обществах» от 26.12.1995 N 208-ФЗ (ред. от 25.02.2022);

- Федеральный закон «О противодействии неправомерному использованию инсайдерской информации и манипулированию рынком и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 27.07.2010 N 224-ФЗ (ред. от 02.07.2021).

2. Современное состояние рынка ценных бумаг России.

2021 г. был благоприятным для российского рынка акций. Благодаря ускоренному восстановлению мировой экономики цена на нефть марки Brent в 2021 г. выросла на 51,5%, цена на газ в Европе в виде контракта TTF на Лондонской бирже ICE повысилась в 3,9 раза. По данным Росста-та, за январь-октябрь 2021 г. прибыль нефинансовых организаций по сравнению с аналогичным периодом предыдущего года увеличилась в 2,6 раза. Отток средств иностранных портфельных инвесторов с рынка акций на Московской бирже был компенсирован притоком новых вложений частных инвесторов в сумме 532 млрд руб. Как показано в приложении 1, на фоне 40 крупнейших фондовых рынков мира российский индекс РТС вырос в 2021 г. на 15,0%, уступив лишь фондовым индексам 11 стран. Наибольший рост по итогам 2021 г. показали индексы фондовых бирж в Аргентине и Тайване, Канаде и Индии, а также американские индексы S&P500 и NASDAQ [15].

В январе 2022 г. на глобальном фондовом рынке происходили серьезные изменения, вызванные ожиданием новых мер ФРС США по ужесточению денежно-кредитной политики в целях борьбы с инфляцией. В соответствии со своими решениями от 14–15 декабря 2021 г. в марте 2022 г. ФРС США планирует прекратить приобретение казначейских и ипотечных ценных бумаг в рамках действующей программы количественных смягчений, что открывает возможности для начала повышения централизованных процентных ставок. Новая информация о решениях ФРС вызвала коррекцию глобально-го рынка акций, прежде всего акций высокотехнологичных компаний [3]. На российском фондовом рынке возникли дополнительные геополитические риски, вызванные ситуацией с Украиной и связанные с рисками введения новых санкций со стороны США, ограничивающих вложения нерезидентов в финансовые инструменты российских эмитентов и подрывающих стабильность банковского сектора. Как показано на рисунке 1, с начала по 01 февраля текущего года индекс акций высокотехнологичных

компаний США Nasdaq Composite снизился на 8,3%; на меньшую величину снизились другие ключевые фондово-ые индексы США, а также индексы развитых стран и Китая. Коррекция фондовых индексов развитых стран создала благоприятные возможности для перемещения глобального капитала в развивающиеся страны. За прошедший период 2022 г. валютная доходность фондовых индексов Чили, Венгрии и Турции составила соответственно 9,2, 8,9 и 8,6%. В России же индекс РТС снизился больше всего из рассматриваемых 40 фондовых ин-дексов – на 11,4% [15].

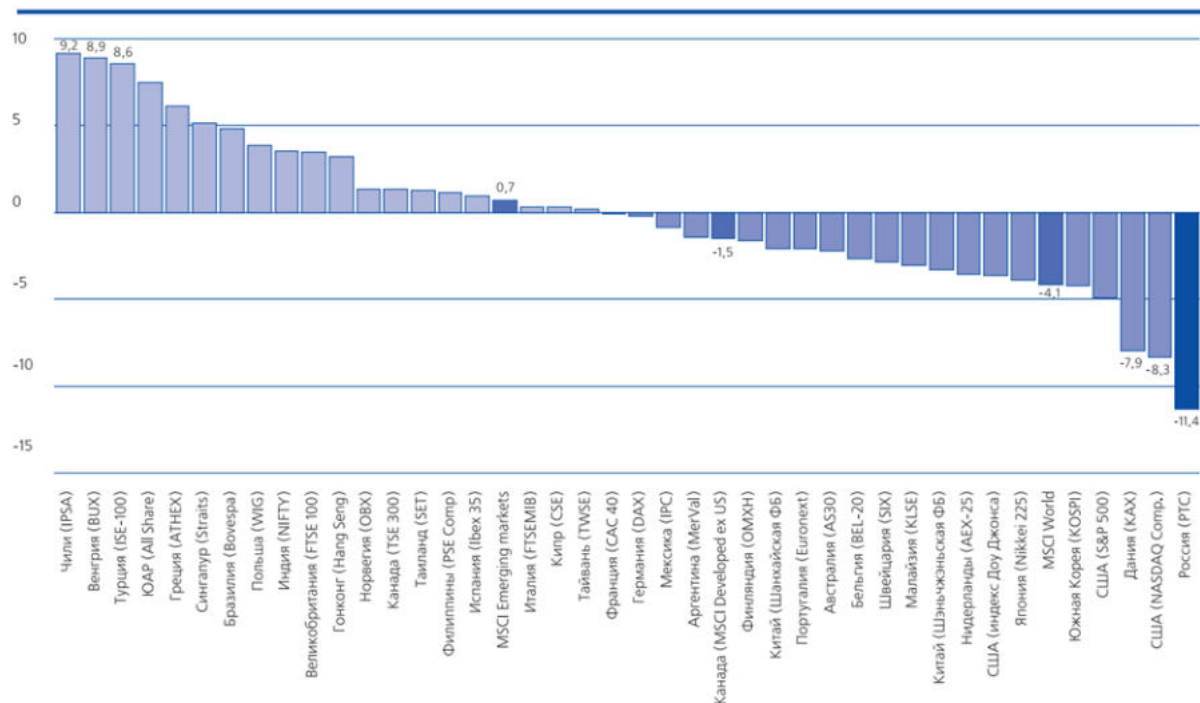

Рисунок 1- Динамика индексов национальных бирж в долларах США с начала по 01.02.2022 г., в %

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. О рынке ценных бумаг [Электронный ресурс]: федер. закон от 22 апреля 1996 г. № 39-ФЗ (действующая редакция) // СПС «Консультант-Плюс».
2. О защите прав и законных интересов на рынке ценных бумаг [Электронный ресурс]: федер. закон от 05 марта 1996 г. № 46-ФЗ (действующая редакция) // СПС «Консультант-Плюс».
3. Дегтярева И. В. Развитие институциональной структуры российского рынка ценных бумаг / И.В. Дегтярева // Финансы и кредит. – 2020. – N 1. – С. 12–29.
4. Лавренова Е.С. Особенности биржевой торговли российского рынка ценных бумаг/ Е.С. Лавренова // *Juvenis scientia*. – 2021. – № 1. – С. 59–62.
5. Московская биржа [Электронный ресурс] // Московская биржа: офиц. сайт. – Режим доступа: <http://tass.ru/ekonomika/5153216> (Дата обращения: 21.03.2022).
6. Официальный сайт Центрального банка Российской Федерации [Электронный ресурс] // Центральный Банк РФ: офиц. сайт. – Режим доступа: [//www.cbr.ru](http://www.cbr.ru) (Дата обращения: 21.03.2022).
7. Герасимова Л.Н., Парасоцкая Н.Н. Функциональные особенности затрат природоохранного характера при выполнении строительных работ // Третья Международная конференция по маркетингу, экономике и управлению бизнесом (ICMEBM 2018). – Тунис, 19-20 апреля 2019. // Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N. Functional flavour of environmental costs during construction works execution // *Research Journal of Social Sciences* 12(2), May-August, Pages: 18-22
8. Герасимова Л.Н., Силка Д.Н., Парасоцкая Н.Н. Пути оптимизации учета кассовых операций и денежных документов // *Технология текстильной промышленности*. – 2020. – № 1 (385). – С. 67-72

9. Герасимова Л.Н., Силка Д.Н., Парасоцкая Н.Н. Вопросы совершенствования управленческого учета в системе управления промышленным предприятием // Технология текстильной промышленности. – 2020. – № 1 (385). – С. 72-77
10. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Mezentseva T.M., Dvoretzkaya V. V. Features of environmental cost management // Amazonia Investiga (ISSN23226307-Colombia). – 2019. – Vol. 8. – Num. 20. – p. 609-615
11. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Dvoretzkaya V. V. Financial analysis in budgetary institutions // RI-ECS - Revista Inclusiones. – 2019. – Vol. 6. – № 4. – p. 244-256
12. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Mezentseva T.M. Managing business processes of energy efficient technologies in construction // AD ALTA - Journal of Interdisciplinary Research. – 2019. – vol. 9. – № 2. – p. 410-413.
14. Герасимова Л.Н., Парасоцкая Н.Н. Функциональные особенности затрат природоохранного характера при выполнении строительных работ // Третья Международная конференция по маркетингу, экономике и управлению бизнесом (ICMEBM 2018). – Тунис, 19-20 апреля 2019.
15. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N. Functional flavour of environmental costs during construction works execution // Research Journal of Social Sciences 12(2), May-August, Pages: 18-22

ШЫҒЫНДАРДЫ БАҒАЛАУ ЕСЕБИ

СОЛТАНХАН АМАНЖОЛ

УА-20-3ск тобының студенті

МАДИЕВА КУРАЛАЙ САГНАЕВНА

Ғылыми жетекші, к.э.н профессор Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация: Бұл мақалада кәсіпорындағы шығындар мен өнімді өндіруді ең кіші квадраттар әдісі арқылы есептеп қарастырамыз және оларды белгілі бір графикалық сызықтармен есептейміз.

Кілт сөздер: ең кіші квадраттар әдісі, үстеме шығындар, айнымалы және тұрақты шығындар,

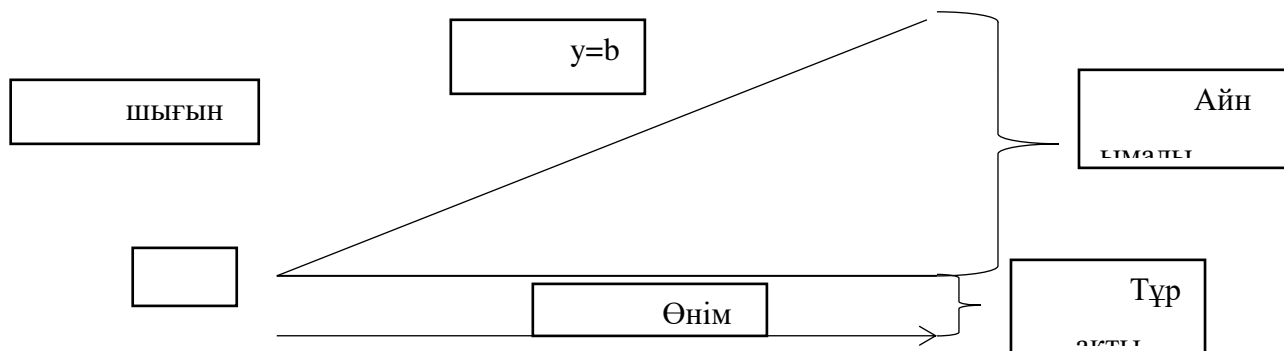
Шетелдік кәсіби әдебиеттерде шығындарды тұрақты және айнымалы бөліктерге бөлу үшін әртүрлі шығындарды бағалау әдістері қолданылады. Бұл мәселе К.Друридің жұмысында егжей-тегжейлі қарастырылады, онда ол келесі тәсілдерді ашады:

- 1) инженерлік әдістер;
- 2) Бухгалтерлік әдістерді тексеру;
- 3) графикалық әдіс, немесе шашырау диаграмма;
- 4) ең үлкен және ең кіші мәндер әдісі;
- 5) ең кіші квадраттар әдісі [1]

Әр түрлі шығындар санаттары үшін әртүрлі әдістерді қолдануға болады. Ең кіші квадраттар әдісін толығырақ қарастырайық.

Корреляциялық әдісті пайдаланған кезде зерттелетін кезең үшін шығарылым мен шығындар туралы мәліметтер алынады. Барлық нүктелер графикке жазылады, корреляциялық өріс толтырылады. Содан кейін жалпы шығындардың сызығы визуалды түрде сызылады, ол у осімен қиылыса отырып, шығындардың жалпы көлеміндегі тұрақты шығындар сомасын көрсетеді.

1-суретте корреляция әдісі немесе ең кіші квадраттар әдісі көрсетілген.

2 4 6 8 10 12 14

- a – өнім бірлігіне келетін өзгермелі шығындар коэффициенті;
 - b – белгілі бір кезеңдегі тұрақты шығындар сомасы;
 - x – өндіріс көлемі;
 - y – өндіріс шығындарының жалпы көлемі
- 1-сурет – Ең кіші квадраттар әдісі

Ең кіші квадраттар әдісі жалпы шығындардың құрамын және олардың тұрақты және айнымалы құрамдастарының мазмұнын барынша дәл анықтауға мүмкіндік береді.

a және b коэффициенттері $y = b + ax$ тікелей басқаруында есептеледі; сондықтан барлық нүктелерінен теориялық регрессия сызығына дейінгі квадраттық қашықтық минималды болады.

График құру үшін сізге бірнеше кезеңдегі өндіріс көлемі және әр кезеңдегі ортақ шығындардың жалпы құны туралы деректер қажет.

Мысалы, 1-кестеде келтірілген басқа кезеңдердегі өндіріс көлемі мен өндірістік цехтың үстеме шығындары туралы мәліметтер бар.

1-кесте Сызықтық жуықтау үшін «Алмаз» ЖШС өндірістік цехының өндіріс көлемі мен үстеме шығындары туралы деректер

Мың тенге

Өндіріс көлемі, бірлік	Жалпы үстеме шығыстар құрастыру цехы
20	4999,0
25	5030,5
30	5078,6
36	5111,2
40	5130,7
45	5146,9
50	5151,6
55	5167,8

Жазбаны автор «Алмаз» ЖШС бойынша құрастырған

Ең кіші квадраттар әдісін қолдану үшін келесі формуланы қолданамыз

$$\begin{cases} a \sum t_i^2 + b \sum t_i = \sum t_i y_i \\ a \sum t_i + bn = \sum y_i \end{cases} \quad (1)$$

сәйкес деректер парағы 2.

Кесте 2 Ең кіші квадраттар әдісін қолдануға арналған деректер кестелері

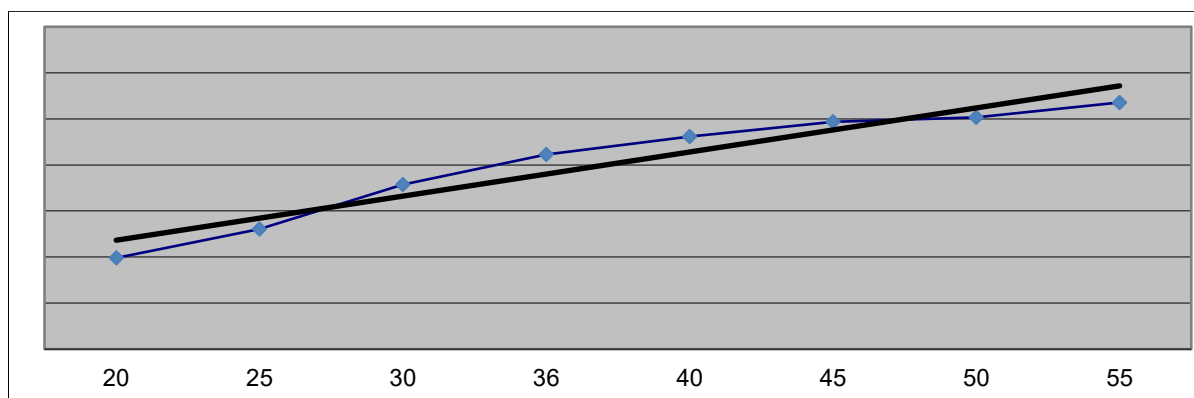
Белгілер	1	2	3	4	5	6	7	8	барлығы
t	20	25	30	36	40	45	50	55	301
y	4999	5030, 5	5078, 6	5111, 2	5130, 7	5146, 9	5151, 6	5167, 8	40816,3
t ²	400	625	900	1296	1600	2025	2500	3025	12371
ty	99980	12576 3	15235 8	18400 3	20522 8	23161 1	25758 0	28422 9	1540751

формуларды пайдалана отырып, сызықтық теңдеулер жүйесін құрастырамыз:
 $(1) 12371a + 301b = 1540751$
 $301a + 8b = 40816,3$

Сызықтық теңдеулер жүйесін шешіп, келесі түрдегі теңдеуді аламыз:
 $y = 1,0368x + 4920,807$

Жоғарыда атап өтілгендей, тұрақты шығындар b параметрімен анықталады, ал айнымалы құрамдас a коэффициентіне қосылады.

Сонымен, тренд теңдеуінен тұрақты шығындардың құны 4920,807 мың теңгеге, ал өнім бірлігіне айнымалы шығындар коэффициенті (шығынның икемділік коэффициенті) 1,0368 теңгеге тең екендігі шығады. Бұл коэффициентті өндірілген өнім санына көбейтсек: мысалы, 36 қозғалтқыш, үстеме шығындар жиынтығында $1,0368 * 36 = 37,3284$ мың теңге айнымалы шығындардың мәнін аламыз.

2-сурет - Цехтағы үстеме шығындар деректерінің сызықтық жуықтауы

Осылайша, кәсіпорынның шығындар орталықтары (жауапкершілік орталықтары) бойынша үстеме шығындарды тұрақты және айнымалы шығындарға бөле отырып, біз 3-кестеде келтірілген қозғалтқыштар өндіруге арналған тұрақты және айнымалы шығындар туралы келесі мәліметтерді алдық.

3-кесте 36 қозғалтқыш өндіруге арналған үстеме шығындардың құрылымы

Үстеме шығыстардың түрлері	Сомасы, мың теңге	Сомасы, мың теңге
Айнымалы үстеме шығыстар		37,3284
Тұрақты үстеме шығыстар		4920,807
Барлығы		4958,1354

Шығындарды бөлу олардың өндіріске қаншалықты қажет екендігіне байланысты жүзеге асады:

- өндірістік процеске тікелей байланысты және онсыз өндірісті жүзеге асыру мүмкін емес шығындар өнімнің өзіндік құнына енгізіледі;

- өндіріс көлеміне тәуелді емес және өткізілген өнімнің немесе қызметтің нақты түрлерімен байланысты емес шығындар кезең шығындарына жатады және олар жасалған есепті кезеңде есептен шығарылады [2].

Осылайша, үстеме шығындарды тұрақты және айнымалы үстеме шығындарға бөлу кәсіпорынға берілген пайда құнына жету үшін өндіріс пен өткізу көлеміне қатысты басқару шешімдерін қабылдау үшін директ-костинг жүйесін пайдалануға мүмкіндік береді

Сондай-ақ, шет елдердегі кәсіпорындарда шығындар құрылымы көбінесе оның жалпы

шығындарындағы ауыспалы және тұрақты кәсіпорындардың пайызы ретінде түсінілетінін атап өткен жөн. Осы арақатынасқа сәйкес белгілі бір қорытындылар жасалады.

Мысалы, тұрақты шығындардың салыстырмалы түрде жоғары деңгейі өндірісті механикаландыру мен автоматтандырудың жоғары деңгейін көрсетеді, ал айнымалы шығындардың салыстырмалы түрде жоғары деңгейі жұмысшылар үшін жоғары еңбек шығындарын көрсетеді.

Стандарт - костинг(standard – costing) жүйесі нақты өнім шығару үшін есептелінеді. Бұл әдіс нарықтық экономикасы дамыған батыс елдерінде кеңінен қолданылады. Ресейде оның негізінде өндіріс шығындарын нормативтік есепке алу әдісі жасалды. Ол ресурстардың бағасы салыстырмалы түрде тұрақты болатын және өнімнің өзі ұзақ уақыт өгермейтін салаларда қолданылады.

Бұл әдіс шығындарды есепке алу және шығындарды есептеу жүйесі болып табылады. Стандарт - өнім бірлігін өндіру үшін қажетті шығындар саны; костинг - олардың ақшалай көрінісі. Нақты және стандартты шығындар арасында туындаған ауытқулар жеке есепке алынады және талданады, есепті кезеңнің соңында қаржылық нәтижелерге есептен шығарылады. Бұл ретте үстеме шығыстар таңдалған бөлу базасының коэффициенттері бойынша өнімнің жекелеген түрлерінің өзіндік құнына жедел есептен шығарылады: негізінен негізгі өндірістік жұмысшылардың еңбек уақытына негізделген нормативтік мөлшерлемелер бойынша ауыспалы үстеме шығыстар, нормативтік шығындар бойынша тұрақты шығыстар. Жоғарыда аталған жүйелермен салыстырғанда стандартты костингтің екі артықшылығы бар. Біріншіден, бұл белгілі бір өнім түрлерінің құнын тез бағалауға мүмкіндік береді. Екіншіден-ішкі өндірістік бақылау үшін маңызды әр түрлі шығындар бойынша ауытқулардың қаржылық нәтижелеріне әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Осы жүйені қолданудың күрделілігі тұрақты үстеме шығыстарды шығарылатын өнім бірліктерімен (операциялармен) сәйкестендіру мүмкін еместігінде, бұл сыртқы қаржылық есептіліктің қажеттіліктері үшін қорларды бағалауды қиындатады. Сонымен қатар, нормативтік шығындар үнемі түзетіліп отыруы керек, егер өндіріс технологиясында немесе енгізілген ресурстардың бағаларында айтарлықтай өзгеріс болса, онда ағымдағы жағдайды толық көрсету үшін стандарттар өзгертілуі керек

Пайдаланылған көздер тізімі

1. Друри К. Басқару және өндіріс есебі: Пер. ағылшын тілінен. / К.Друри. - 6-шы басылым. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 1423 б. - (Шетел оқулығы)

2. Ивашкевич, В.Б. Бухгалтерлік есепті басқару есебі / В.Б. Ивашкевич. — М.: Магистр, INFRA-M, 2017. — 576 б.

«МАРАЛ» ЖШС МЫСАЛЫНДА ЕҢБЕКАҚЫДАН ҰСТАП ҚАЛУЛАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ.

ИБРАЕВА А.Н.

УА-20-1К тобының студенті Магистр оқытушы

МУСИПОАВА Л.К.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Кәсіпорындағы жұмысшылар мен қызметкерлердің бәріне және олардың әрқайсысына бір айға төленуге тиісті еңбекақының жалпы сомасын табу үшін алғашқы құжат бойынша өндірілген өнімдер мен істелген жұмыстарға және қосымша төлемдер мен қосымша еңбекақысына қоса төленетін жалпы соманы анықтап одан ұсталуға тиісті сомаларды алып тастау керек.

Кілтті сөздер: еңбекақы, жинақтаушы, зейнетақы, жәрдемақы, салық.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі мен Салық кодексіне сәйкес бухгалтер әрбір қызметкердің есептелген жалақысынан аударымдарды жүргізеді. Бұл шегерімдерге мыналар жатады:

- Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес міндетті түрде жинақтаушы зейнетақы қорына төленетін зейнетақы жарналары, жеке тұлғалардың кірістерінен түсетін жеке табыс салығы;

- басқа заңды және жеке тұлғалардың пайдасына атқарушылық құжаттар бойынша; - бұл алимент және сот өндіріп алу үшін тағайындаған басқа да сомалар;

- материалдық құндылықтардың бүлінуі, жетіспеуі немесе жоғалуы, некеге тұру және т.б.

- қызметкердің талабы бойынша: уақытылы өтелмеген есепті сомаларды, коммуналдық қызметтерді төлеу, несиеге сатып алынған тауарларды төлеу, несиені өтеу, кәсіподақ жарналары, жеке және мүлікті сақтандыру бойынша сақтандыру жарналары және т.б.

Жинақтаушы зейнетақы қоры Қазақстан Республикасындағы міндетті зейнетақы жарналарын төлеу тәртібіне сәйкес жұмыс істейтін азаматтардың жалақысынан 10 % мөлшерінде аударымдар жүргізеді.

Жеке табыс салығы «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ұсталады. Жеке тұлғаның, оның ішінде кәсіпкерлік қызметпен айналысатындардың жылдық жиынтық табысы мен заңда көзделген шегерімдер арасындағы айырма ретінде есептелетін салық салынатын табысы жеке табыс салығын салу объектісі болып табылады.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес «МАРАЛ» ЖШС персоналының еңбекақысынан келесідей ұстап қалулар жүргізіледі:

- жеке табыс салығы;

- зейнетақы қорына және әлеуметтік сақтандыру қорына аударымдар;

- бұрын берілген аванстар бойынша қарыздарды өтеу, сондай-ақ арифметикалық қатеге байланысты артық төленген сомалар және т.б.

«МАРАЛ» ЖШС-нің жеке табыс салығын төлеушілері төлем көзінен салық салынатын табыстары бар жұмысшылар мен қызметкерлер болып табылады. Жеке табыс салығын есептеу жыл басынан бастап әр ай аяқталғаннан кейін заңда белгіленген ең төменгі жалақы мөлшеріне азайтылған табыс сомасынан 10 пайыздық ставканы қолдану арқылы жүргізіледі. Сонымен қатар, қызметкерлердің жылдық жиынтық табысы қайырымдылық мақсаттарға аударылған, Зейнетақы қорына ұсталатын, тұрғын үй салуға және сатып алуға, сондай-ақ осы мақсаттарға берілген несиелерді өтеуге бағытталған сомаларға азайтылуға жатады.

2022 жылдың қаңтар айына «МАРАЛ» ЖШС бухгалтері Жүнісова Н.-дан жеке табыс салығын есептеу тәртібін қарастыру.

120 000 - 12 000 (ҰПФ жарналары) - 42 882 (14 АЕК) = 65 118 теңге.

$65118 \times 10\% = 6511$ теңге 80 тиын, бұл жеке табыс салығының сомасы.

Қызметкер салық жылының соңына дейін жұмыстан босатылған кезде жеке табыс салығы бірге тең қайта есептеу коэффициентін ескере отырып, нақты жұмыс істеген кезең үшін алынған кіріс негізінде қайта есептеледі.

Сот шешімдеріне, нотариаттық органдардың атқару жазбаларына, сондай-ақ әкімшілік органдардың даусыз тәртіппен өсімпұл өндіру туралы қабылдаған қаулыларына

сәйкес берілетін атқару құжаттары (атқару парақтары) бойынша ұстап қалулар негізгі жалақыдан да, барлық сомандан да жүргізіледі. басқа тұрақты төлемдер, оның ішінде сыйлықақылар, зейнетақылар, еңбекке уақытша жарамсыздық бойынша жәрдемақылар және т.б.

Жинақтаушы зейнетақы қорларына міндетті зейнетақы жарналарын жұмыс беруші қызметкерлерге жалақы түрінде, оның ішінде жалақының барлық түрлерін, сондай-ақ әртүрлі сыйлықақылар, қосымша төлемдер, үстемеақылар түрінде төленетін табысының 10 % мөлшерінде ұстайды және аударады. , соның ішінде тоқтап қалу үшін төлем және уақытша еңбекке жарамсыздық парақтары. Жалақыдан басқа ұстап қалулар тек қызметкердің келісімімен ғана жүргізіледі.

2022 жылдың қаңтар айында «МАРАЛ» ЖШС есепшісі Жүнісова Н. жинақтаушы зейнетақы қорына жалақы аударымдарын есептеп, ұстаған:

$$120000 \times 10\% = 12000 \text{ теңге.}$$

Сондай-ақ, «МАРАЛ» ЖШС-нің бухгалтерлік қызметі жұмыскердің еңбекақысы сомасынан ол уақытылы өтемеген аванстың қалдығын ұстайды. Ұстау туралы өкім авансты қайтару үшін белгіленген мерзім өткен күннен бастап бір айдан кешіктірілмей беріледі. Осы кезеңді өткізіп алған әкімшілік даусыз түрде тиісті соманы ұстап қалу құқығын жоғалтады. Бұл жағдайда (қызметкер шегерімдердің негізін немесе сомасын дауласа) сомаларды өндіріп алу сот тәртібімен жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, «МАРАЛ» ЖШС серіктестігі де кәсіпорынға келтірілген материалдық шығынды өтеу үшін қызметкерлермен есеп айырысуды жүргізеді. Келтірілген зиян үшін жауапкершілік туралы шарт бойынша «МАРАЛ» ЖШС қызметкері орташа айлық жалақысы шегінде жауап береді. Кейбір жағдайларда қызметкерге келтірілген залалдың толық көлемінде материалдық жауапкершілік жүктеледі деп қорқытады.

Осылайша, жалақыдан аударымдарды дұрыс есептеу үшін сіз еңбектің саны мен сапасын ескере білуіңіз керек, салықты есептеу үшін қызметкердің кірісін анықтай аласыз.

Жеке табыс салығы бойынша бюджетпен есеп айырысулардың есебі 3120 «Жеке табыс салығы» шотында жүргізіледі. Жеке табыс салығын ұстау мынадай бухгалтерлік шоттарда көрсетіледі: 3350 «Еңбекақы бойынша қысқа мерзімді берешек» шотының дебеті - 3120 «Жеке табыс салығы» шотының кредиті.

Жинақтаушы зейнетақы қорларына міндетті зейнетақы жарналарының ұсталуы 3350 «Еңбекақы бойынша қысқа мерзімді берешек» шотының дебетінде және 3220 «Зейнетақы жарналары бойынша міндеттемелер» шотының кредитінде көрсетіледі.

Міндетті зейнетақы жарналарын аудару кезінде 3220 «Зейнетақы жарналары бойынша міндеттемелер» шоты дебеттеліп, 1030 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаты» шоты кредиттеледі. Міндетті зейнетақы жарналарын аудару қолма-қол ақшасыз төлемдер арқылы жүзеге асырылады. Аудару кезінде «МАРАЛ» ЖШС әрбір жинақтаушы зейнетақы қоры бойынша банкке төлем тапсырмасын береді.

Жалақыдан басқа аударымдар мен аударымдар 3350 «Еңбекақы бойынша қысқа мерзімді берешек» шоттарының дебетінде және сәйкес шот топтарының кредитінде, мысалы, 1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» кредитінде көрсетіледі:

- ұсталатын есепті сомалар;
- жетіспеушілік, қалдықтар мен ұрлық;
- несиеге сатып алынған тауарлар және т.б.

Ұйым қызметкерлеріне еңбек заңнамасына сәйкес еңбекақы айына кемінде бір рет ұжымдық шартта белгіленген мерзімдерде төленеді. Әкімшіліктің қалауы бойынша айдың бірінші жартысы үшін жалақыны есептеудің аванстық және аванстық емес процедуралары қолданылуы мүмкін.

«МАРАЛ» ЖШС жұмысшыларының еңбекақысы айына бір рет төленеді.

«МАРАЛ» ЖШС-де жұмыскерлермен еңбекақы бойынша есеп айырысуларды өңдеу үшін қолданылатын негізгі аналитикалық тіркелім еңбек ақы қоры есептеліп,

қызметкерлердің аналитикасында барлық қажетті сомалар шегерілгеннен кейін қалыптасатын еңбекақы ведомосі болып табылады. Еңбекақы ведомосі – жұмыскерлерге есептелген еңбекақы мен басқа да төлемдердің түрлерін, сондай-ақ қолданыстағы заңнамаға сәйкес жүргізілген ұстап қалулар мен аударымдарды қорытындылайтын жиынтық құжат. Ол еңбекақы туралы мәліметтер негізінде құрастырылады.

1-кестеде «МАРАЛ» ЖШС 2022 жылдың қаңтар айындағы сақтау түрлері бойынша бухгалтерлік жазбалар берілген.

1-кесте

«МАРАЛ» ЖШС-де 2022 жылдың қаңтар айындағы сақтау түрлері бойынша бухгалтерлік жазбалар

№ Жұмыс мазмұны: Сомасы Дебет Кредит

1 Ұсталған жеке табыс салығы 110602 3350 3120

2 Ұсталған зейнетақы жарналары 300658 3350 3220

3 Есептелген әлеуметтік салық:

а) өнім өндіру бойынша негізгі өндірістік жұмысшыларға 208190 8110 3150

б) жөндеушілерге 11270 8410 3150

в) әкімшілік қызметкерлерге 111265 7210 3150

4 Әлеуметтік аударымдар есептелген 631382 7210 3210

5 Атқару парағы бойынша ұсталған сомалар 71800 3350 3380

6 Есепке алынатын сомалар ұсталды 84620 3350 1250

7 Қызметкерлерге жалақы төленді 2438900 3350 1030

Ескерту – автор «МАРАЛ» ЖШС көрсеткіштері бойынша құрастырған

Қорытындылай келе, еңбекақы ведомосінің соңғы көрсеткіші түпкілікті есептеу үшін еңбекақыны беру бойынша ведомосі толтыру үшін негіз болып табылады. «МАРАЛ» ЖШС-нің жалақысы пластикалық карталарға аудару арқылы төленеді.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Толпаков Ж.С. Қаржылық есеп-1. Оқулық. Қарағанды. 2013

2. Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 25 желтоқсандағы No 125-VI Салық кодексі

3. Дурановская Г.П. Жалақы: есептеу тәртібі. Тәжірибелік нұсқаулық Lem 2017. б.

АНАЛИЗ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ В СУБЪЕКТАХ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ

ЛОГВИНОВА М., АНТОНОВ А.

студенты группы У18-4

ГРИШКИНА С.Н.

Научный руководитель, д.э.н., профессор
Финансовый университет при Правительстве РФ
г. Москва, Россия

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение учетно-аналитических систем в субъектах малого предпринимательства как важной ячейки экономики страны, а также были выявлены сходства и отличия данных систем в различных странах. Актуальность исследования обусловлена значимостью развития учетно-аналитических систем для принятия на их основе результативных управленческих решений. В статье использовались методы сравнительного анализа, синтеза, монографический метод.

Ключевые слова: субъекты малого предпринимательства, учетно-аналитическая система.

В условиях неустойчивости и динамично изменяющихся экономических условий в

мире возрастает потребность в принятии оперативных и эффективных управленческих решений при ведении бизнеса. Наравне с крупными субъектами бизнеса данная потребность присуща и субъектам малого предпринимательства. В периоды экономических спадов или кризисов наличие репрезентативной информации и ее анализ позволяют данным субъектам противостоять неблагоприятным внешним факторам и продолжить функционировать даже в условиях экономического спада или кризиса. Именно проявление гибкости и адаптивности к меняющимся условиям во многом характеризует результативность деятельности субъектов малого предпринимательства [3].

Основным источником информации для экономических субъектов служат учетно-аналитические системы. Существуют различные трактовки понятия «учетно-аналитическая система». Е.А. Боброва характеризует учетно-аналитическую систему как базирующуюся на бухгалтерской информации, включающую оперативные данные, статистическую, техническую, социальную и другие виды информации [2]. В исследованиях российских ученых присутствует ряд общих аспектов, присутствующих в определениях учетно-аналитической системы [1,4]:

- учетная и внеучетная информация являются базой данной системы,
- основывается на процессах сбора и обработки информации,
- служит целям стратегического и тактического управления,
- состоит из взаимосвязанных и взаимозависимых элементов.

Исходя из названия данной системы, следует, что состоит она из двух подсистем: учетной и аналитической. Первая из них, в свою очередь, включает в себя следующие виды учета: финансовый, налоговый и управленческий. Аналитическая подсистема состоит из управленческого и финансового анализа.

Поскольку учетно-аналитическая система является источником информации для того или иного экономического субъекта, она будет различной для каждого субъекта в зависимости от размера, сферы его деятельности, геополитической принадлежности и множества других факторов. Анализ специфики учетно-аналитических систем в различных государствах может стать источником рекомендаций для улучшения данных систем для отечественных субъектов.

В государствах-участниках СНГ критерии признания предприятий как малых варьируются, однако наиболее распространенными, как и в российской практике являются критерии размера выручки и численности работающего персонала. Например, в Республике Казахстан, чтобы отнести предприятие к малому необходимо, чтобы численность его работников находилась в промежутке от 16 до 100 человек, а выручка не превышала 300 000 тысяч кратного месячного расчетного показателя [5]. В России критерий численности работников совпадает со значением, применяемом в Казахстане, критерий в части выручки за год составляет 800 млн. руб.

Помимо различий в критериях отнесения предприятий к малым в странах СНГ, существуют также и различия в ведении бухгалтерского учета и составления бухгалтерской отчетности. Они обусловлены особенными экономическими условиями и различающимися национальными требованиями законодательства. Однако, общей чертой для стран, входящих в данную совокупность, является обязательность ведения бухгалтерского учета для малых предприятий.

Большая часть стран-участниц СНГ предоставляют возможность ведения учета и составления отчетности по упрощенной системе. Такая возможность есть в Азербайджане, Казахстане, Кыргызстане, Молдове, России и Узбекистане. В этих странах (за исключением Таджикистана) также существует упрощенная система бухгалтерской отчетности.

Особенностью ведения бухгалтерского учета и составления отчетности в Республике Армения является специфика обязательности применения МСФО субъектами малого предпринимательства.

Стоит отметить, что в Казахстане, Кыргызстане и Узбекистане созданы специальные стандарты бухгалтерского учета для малого бизнеса, что отсутствует в других странах, в

том числе и в России.

Упрощенные способы ведения бухгалтерского учета были рассмотрены в разрезе отдельных участков учета (рисунок 1):

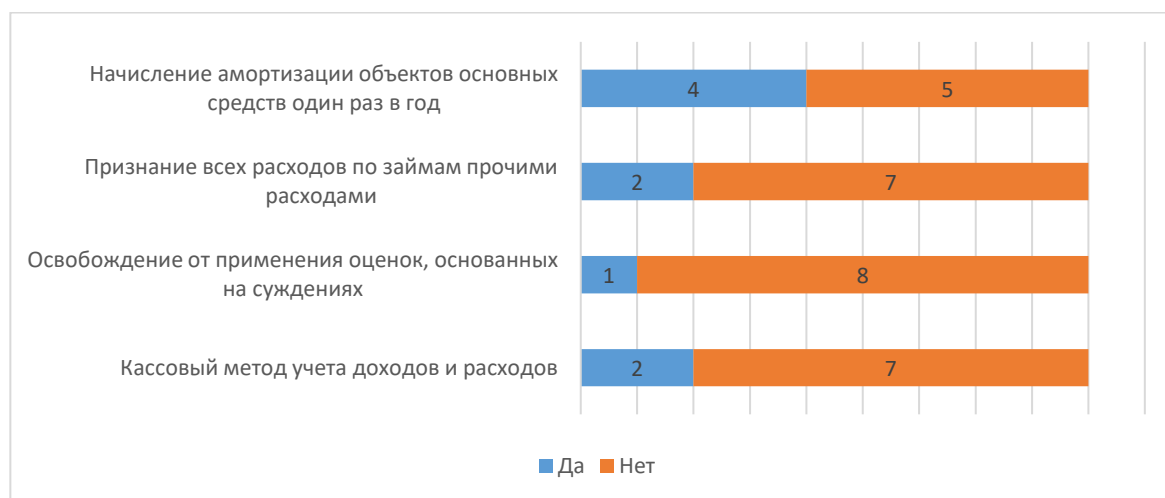

Рисунок 1 – Упрощенные способы ведения бухгалтерского учета по отдельным участкам учета

Было выявлено, что в части амортизации основных средств в четырех из девяти исследуемых стран существует возможность её начисления единожды в год.

Использование различных способов в упрощенной системе составления бухгалтерской отчетности также варьируются в зависимости от государства. Так, анализ законодательства показал, что в большинстве стран допустимо составление только бухгалтерского баланса и отчета о финансовых результатах. В четырех из девяти рассмотренных стран разрешено включение в бухгалтерский баланс и отчет о финансовых результатах данных только по группам статей, исключая детализацию, а также освобождение от составления промежуточной отчетности. Субъекты малого предпринимательства освобождаются от составления бухгалтерской отчетности только в Кыргызской Республике. Освобождение от ретроспективного отражения последствий изменения учетной политики и при исправлении ошибок возможно лишь в Кыргызской Республике и Российской Федерации (рисунок 2).

Рисунок 2 – Упрощенная система бухгалтерской отчетности для субъектов малого предпринимательства в странах СНГ

Анализ ведения упрощенного учета и составления бухгалтерской отчетности в странах-участницах СНГ показал ряд отличий между странами. К ним относились критерии признания предприятий малыми, а также способы, использованные при упрощенных системах ведения учета и составления отчетности. Упрощенные способы действительно снижают руководителям или бухгалтерам предприятий малого предпринимательства объем время- и трудозатрат. При этом каждое предприятие вправе самостоятельно принимать решение о переходе на данную систему и при непосредственном переходе – о тех способах, которые, на взгляд управленцев, будет рационально использовать при ведении учета и составлении отчетности.

Однако, упрощение ведения учета и составления отчетности может приводить к снижению прозрачности бухгалтерской отчетности для надзора со стороны контролирующих органов. Отметим, что также это может затруднять принятие эффективных управленческих решений из-за низкой степени детализации показателей учета и отчетности.

В ситуации, когда бухгалтерская отчетность недостаточно детализирована, снижается ее полезность и ценность для третьих лиц, поэтому в качестве рекомендации при формировании учетно-аналитических систем в части ведения бухгалтерского учета можно выделить обеспечение высокого качества формируемой в бухгалтерском учете информации.

Достаточная детализация может способствовать не только повышению ценности информации, но и повышению её сравнимости с деятельностью предприятий, ведущих учет по общей системе. Данный аспект является важным для органов государственного надзора и органов статистики, так как он будет являться фактором снижения риска злоупотребления при применении упрощенных способов учета, а также давать информации о степени развитости малого предпринимательства в государстве.

Список литературы:

1. Алферов В. Н. Формирования учетно-аналитической системы в условиях

актикризисного управления // Управленческий учет. 2014. № 9. С. 63-72.

2. Боброва Е. А. Учетно-аналитическая система учета затрат на производство: виды учета и аудита / Аудиторские ведомости, 2007. №2. С. 27-28.

3. Гришкина С.Н. Сафонова И.В. Проблемы и перспективы развития бухгалтерского учета на предприятиях малого бизнеса // Международный бухгалтерский учет. 2011. №47. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-i-perspektivy-razvitiya-buhgalterskogo-ucheta-na-predpriyatiyah-malogo-biznesa> (дата обращения: 18.05.2021).

4. Домбровская Е. Н. Особенности формирования учетно-аналитической системы на государственных предприятиях // Вектор науки ТГУ. 2010. № 3 (13). С. 222-224

5. Информация об упрощенной системе бухгалтерского учета и отчетности для субъектов малого предпринимательства в государствах - участниках СНГ" //СПС Консультант Плюс. Дата обращения: 17.05.2021

ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕДЕ ҮСТЕМЕ ШЫҒЫСТАРДЫ БӨЛУ ӘДІСТЕРІ

САБЫРЖАН ЖАНСАЯ ДАРХАНҚЫЗЫ

УА-20-3 с/к тобының студенті

МАДИЕВА КУРАЛАЙ САГНАЕВНА

Ғылыми жетекші, к.э.н. профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация: Бұл мақалада үстеме шығыстарды шетелдік тәжірибеде бөлу әдістерін, ABC әдісін талдауды, бухгалтерлік есепте жүргізілуі қарастырылған. ABC – жүйесі, шығындардың қызметпен байланысты туындағанын және өнімдердің қызмет түрлеріне сұраныс туғызатынын болжайды. Өнім мен қызмет түрі арасындағы байланыс, онымен бүкіл байланысты қызмет түрлерінің шығындарын өнімге жатқызу жолымен белгіленеді.

Кілттік сөздер: Үстеме шығыстар, функционалдық калькуляция, ABC әдісі, activity – based cost, Купер мен Каплан.

Жаңа технологиялардың пайда болуы, өнім түрлерін ұлғайту мен шығындарды қалыптастыруға айтарлықтай түзетулер енгізді. Қазіргі уақытта үстеме шығындар басым шығындарға айналып отыр [1], сәйкесінше тікелей еңбек шығындарының үлесі төмендеген кезде, өнімге үстеме шығындардың жеткіліксіз бөлінуіне байланысты өндірістік шығындардың бұрмалануы айтарлықтай маңызды бола бастады.

Сондықтан үлес салмағы азайып бара жатқан негізгі өндіріс жұмысшыларының еңбегін бөлу базасы ретінде пайдалана отырып, өнімге арналған үстеме шығындарды бөлудің оңайлатылған әдістері өзін-өзі ақтауды тоқтатады, әсіресе ақпараттандырудың неғұрлым күрделі әдістерінің шығындарына байланысты өңдеу оларды пайдалану үшін кедергі болудан қалады [1].

Шешімдер қабылдауда релеванттық шығындар туралы ақпараттар алу үшін қажетті шығындар есебінің жүйесі неге қажет екендігін түсіндіретін төмендегідей үш негізгі себептер бар:

- 1) шешімдер қабылдау үшін көптеген үстеме шығындар релеванттық болып саналады;
- 2) басшылықтың назарын неғұрлым егжей-тегжейлі зерттеулер жүргізуді талап ететін, әлеуетті пайда әкелмейтін өнімдерге аударатындай, ақпараттар жүйесі қажет;
- 3) өндіру үшін өнімдер тандау туралы шешім бір-бірінен тәуелсіз бола алмайды.

Экономикасы дамыған елдердегі өзіндік құнды калькуляциялау жүйелері мақсатты шығындарға есептелетін шығыстар типтері бойынша және күрделілік деңгейі бойынша түрленеді. Осындай жүйелерге келесілер жатады:

- өзіндік құнды тікелей калькуляциялау жүйесі;
- шығындарды есептеудің дәстүрлі жүйелері;

өзіндік құнды функционалдық калькуляциялау жүйелері.

Функциялары бойынша шығындар есебін экономистер Купер мен Каплан (1988 ж) әзірледі және ABC (aktiviti – based cost) атауын алған. ABC – жүйесі үстеме шығыстарды өнімге жатқызу мен өнімдердің өзіндік құнын есептеудің неғұрлым қатаң тәсілі болып табылады.

ABC – жүйесі, шығындардың қызметпен байланысты туындағанын және өнімдердің қызмет түрлеріне сұраныс туғызатынын болжайды. Өнім мен қызмет түрі арасындағы байланыс, онымен бүкіл байланысты қызмет түрлерінің шығындарын өнімге жатқызу жолымен белгіленеді [2].

Бұл жүйені Г.Бере де қарастырған, Инесса мен Митчел еңбектерінде жүзеге асыру және пайдалану аспектілері тұрғысынан сипатталған, Д.У.Ураковтың еңбегінде шығындарды бұрмалау мәселенің шешімі ретінде көрсетілген болатын.

ABC жүйесінің негізінде жатқан идея – кез келген кәсіпорын өндірістік және ұйымдастырушылық әлеуетті толық пайдалануға ұмтылуы керек. Жүйе функцияларды нақты бөлуді және олардың орындалу нәтижелерін өлшеуді білдіреді. Өндіріс есебінің негізгі элементі шығындар орталығы емес, өзіндік құнға әкелген қызмет, т.б. ABC жүйесі басқару үшін маңызды сұраққа жауап беруге мүмкіндік береді - «шығындар неге пайда болды?».

ABC жүйесіндегі шығындар қызметтің әрбір түрі бойынша топтастырылған (тікелей кәсіпорынның функциялары, көмекші және қызмет көрсету). «Қызмет» дегеніміз кәсіпорын қызметкерлері өндірістік процесте атқаратын нақты функциялар. Мәселен, механикалық цех үшін – шикізат пен материалдарды механикалық өңдеу, бөлшектерді ішкі тасымалдау, жабдыққа ағымдағы профилактикалық қызмет көрсету, бақылау-өлшеу жұмыстары.

Өнім мен қызмет арасындағы байланыс барлық байланысты қызметтердің шығындарын өнімге жатқызу арқылы белгіленеді, ал функциялар тікелей еңбек шығындарынан басқа көрсеткіштерге пропорционалды түрде өзгереді.

Мысалы, іске қосу бөлімінің шығындары өнімнің әртүрлі түрлері мен партияларын өндіруге байланысты өндірістік желілер мен жабдықтарды қайта жарактандыру және қайта құру санына көбірек тәуелді, олар тапсырысты орындауға арналған тікелей еңбек шығындарымен нашар байланысады немесе іске қосу алдында болған өнім партияларын өндіреді. Тікелей еңбек шығындарының тапсырысын (өнім партияларын өндіру) орындау кезінде туындайтын негіздегі үстеме шығындар коэффициенттерін қолданатын өнімге жұмыс шығындарын жатқызу ірі көлемді өнімнің өзіндік құнын жанама шығындармен шамадан тыс жүктеуге және шағын көлемді өнімнің өзіндік құнын төмен бағалауға әкеледі де өнімдердің рентабельділігі туралы қате пікір қалыптастыратын өнімдер. Бұл қызмет түрі бойынша, яғни жабдықты реттеу саны бойынша үстеме шығындарды бөлудің орындылығын білдіреді.

ABC жүйесі бизнесте мыналарды ескеруі керек екенін мойындайды: қызметтің белгілі бір түріне қажеттілікті тудыратын факторларды, қызмет шығындары және қызметтің өніммен байланысын [3].

Функциялар бойынша шығындар жүйесін пайдалану кезіндегі бухгалтерлік есеп жұмысының кезеңдері келесідей:

- 1) ұйымда жүзеге асырылатын негізгі қызмет түрлерін анықтау;
- 2) қызметтің әрбір түрі бойынша шығындар орталықтары бойынша шығындарды бөлу;
- 3) негізгі қызмет түрлерінің әрқайсысы бойынша шығындар коэффициентін айқындау;
- 4) қызметке байланысты шығындарды осы қызмет түрлеріне сұраныс негізінде өнім түрлері бойынша бөлу.

Қысқаша айтқанда, функция бойынша калькуляциялау әдістемесін келесідей анықтауға болады:

- принципі бойынша: өндіріс әрекетті тұтынады, ал өндірістік қызмет ресурстарды

тұтынады;

- шығындарды анықтау үшін нақты қызмет пен сәйкес шығындарды байланыстыратын, сондай-ақ қызметтің өлшемі ретінде әрекет ететін шығындарды құрайтын факторлар (шығындардың драйверлері деп аталатын) анықталады, өйткені шығындар қызмет ауқымына қарай пропорционалды түрде өзгереді;

- шығындар факторлар негізінде үстеме шығындар өндірістік қызмет орталықтары арасында бөлінеді, содан кейін нақты өнімдерге жатқызылады.

Осылайша, функциялар бойынша шығындарды есепке алу жүйесі өндіріс процесінің әрбір сатысында өнімнің әрбір түрін есепке алуды қамтамасыз етеді.

Құрылымдық түрде ABC – жүйесіне келесі сатылар кіреді:

1) компаниядағы қызметтің негізгі түрлерін айқындау.

Мысалы,

- өндірістік жабдықпен байланысты қызмет (жабдық шығындары орталығы);

- негізгі өндірістік жұмысшылар еңбегімен байланысты, қызмет;

- қамтамасыз етудің алуан түрлері: тапсырыс, қабылдау, материалдардың орнын ауыстыру, бөлімшелерге басшылық, өндірістік жоспарлау, орау және дайын өнімдерді жеткізу.

2) қызметтің әрбір түрі үшін шығындар орталығын құру (топтастыру).

Мысалы, жабдықтардың барлық түрлерін жөндеу, дайындаудың жиынтық шығындарын бір шығындар орталығына біріктіруге болады.

3) қызметтің әрбір түрі үшін шығындар көздерін (драйверлерін) айқындау.

Шығындар көздері (драйверлері) – қызметтің нақты түріне шығындардың көлемі соған қатысты болатын оқиғаларды немесе күш біріктіруді белгілеу үшін пайдаланылатын термин:

тапсырыстар қабылдау бөлімі үшін қабылданған тапсырыстардың саны;

өндірістік жоспарлау мен жабдықтарды жөндеу және дайындауға жұмсалатын шығындар үшін өндірістік кезеңдердің саны;

сатып алулар бөлімінің қызметін қамтамасыз етуге жұмсалатын шығындар үшін сатып алуға тапсырыстар саны;

жеткізу бөлімі үшін жеткізуге тапсырыстар саны.

4) қызмет түрлерінің шығындарын өнімге жатқызу.

Мысалы, жабдықтарды дайындау бойынша жиынтық шығындар 100 000 а.б. құрайды, кезең ішінде 10 дайындау болды. Шығыстарды бөлу мөлшерлемесі =

$100\ 000:10 = 1\ 000$ а.б. 1 дайындауға.[4]

ABC жүйесін тәжірибеде қолдану бірқатар қиындықтарды тудырады. Біріншіден, өнімнің үлкен ассортименті кезінде шығындарды функция бойынша есепке алу тек компьютерлік формада болуы керек, сондықтан автоматтандырылған есеп жүйесін өндірістік деректермен біріктіру қажет. Екіншіден, бір типті шығындар бар, олардың бұзылуы қиындықтар туғызады, өйткені ол шартты болып табылады және кәсіпорынның белгілі бір қызметінің мәнінен туындамайды (мысалы, өндірістік ғимаратқа амортизациялық аударымдар, профилактикалық жөндеу).

Бірақ жаңа бухгалтерлік есеп жүйесін енгізу нәтижесінде кәсіпорын келесідей жеңілдіктерге ие болады.

Біріншіден, жоғарыда айтылғандай, шығындарға не себеп болатыны және оларды азайту шараларын саналы түрде әзірлеуге болатыны белгілі болды. Екіншіден, ABC жүйесі қызметтің әртүрлі түрлерінің ерекшеліктеріне негізделген бөлімшелер ішінде үстеме шығындарды бөлудің көптеген критерийлерін (негіздерін) пайдаланады. Бұл өнімнің жеке түрлерінің құны туралы ең дәл түсінік алуға мүмкіндік береді. Үшіншіден, бұрын үстеме шығындар ретінде есепке алынған көптеген шығындар белгілі бір қызмет түрлерінде локализацияланады және тікелей болады, бұл ABC жүйесін өзгермелі өндірістік және нарықтық жағдайларға бейімделуге мүмкіндік береді. Төртіншіден, ABC жүйесі әртүрлі өндірістік желілер үшін көп нұсқалы шығындар талдауын жүргізуге мүмкіндік береді.

Және, ақырында, кәсіпорынның ең маңызды қызметі туралы ақпаратты жинақтау және қамтамасыз ету, шығындарды жақсы түсінуге және тиімдірек басқаруға мүмкіндік береді.

Жүйені енгізу сонымен қатар өнімнің құнын арттыратын қызмет түрлерін (тасымалдау, қоймалау, сұрыптау) басқару нәтижесінде өндіріс процесінің ұзақтығының қысқаруына әкеледі. ABC калькуляциялау жүйесін тәжірибеде қолдану үшін ресурс шығынын есептеумен бір мезгілде орындалу реті мен жұмыс түрлері, сондай-ақ күрделі жұмыс операцияларын қарапайым құрамдас бөліктерге бөлшектеу деңгейі туралы ақпарат қажет. Жұмыс операциясына жұмсалған барлық ресурстар оның өзіндік құнын құрайды. Талдаудың бірінші кезеңінің соңында кәсіпорынның барлық жұмысы оларды жүзеге асыру үшін қажетті ресурстармен дәл корреляциялануы керек. Кейбір жағдайларда шығындар бабы қандай да бір жұмыс түріне сәйкес келеді.

1-кестеде дәстүрлі және функционалды калькуляциялау жүйелері үшін үстеме шығындарды бөлудің салыстырмалы сипаттамасы берілген.

1-кесте – Үстеме шығындарды есепке алу мен бөлудің салыстырмалы сипаттамасы

Калькуляцияның дәстүрлі жүйесі	Функционалды калькуляциялау жүйесі
1	2
Үстеме шығындар өндірістік және қызмет көрсету бөлімдері арасында бөлінеді, содан кейін қызмет көрсету бөлімдерінің шығындары өндіріске қайта бөлінеді.	Үстеме шығындар бөлімдерге емес, негізгі қызметтерге бөлінеді. Мұнда көптеген функционалды шығындар орталықтары бар (олар шығындар пулдары деп те аталады)
Көмекші қызметтердің шығындары өндіріс орталықтарына бөлінеді. Бұл шығындар өндірістік орталықтардың өзіндік шығындарымен біріктіріледі және осылайша өндірістік орталықтардың үстеме шығыстарының мөлшерлемелеріне қосылады.	Барлық қолдау орталықтары бойынша шығындар факторлары үшін бөлек мөлшерлемелерді бөлу және қосалқы қызметке арналған шығындарды өндірістік орталықтарға қайта бөлу сатысынсыз тікелей мақсатты шығындарға бөлу үрдісі бар.
Бөлу негіздеріне негізгі жұмысшылардың еңбек уақыты немесе жабдықты пайдалану жатады.	Көптеген шығындар факторлары қолданылады, соның ішінде өндіріс көлеміне тікелей байланысты емес
Шығындарды дәлірек көрсетеді, себебі олар қолдану қызметінің шығындары мен мақсатты шығындар арасындағы себепті байланысты көрсетпейтін шығындар факторларын пайдаланады	Екінші кезеңде көптеген шығындар орталықтары мен шығындар факторлары қолданылады. Нәтижесінде функционалды жүйелер мақсатты шығындарға жататын ресурстарды дәлірек өлшей алады.
[5]. Charles T. Horngren, George Foster, Srikant Datar Cost accounting, 2005.	

Сонымен, қазіргі уақытта шет елдердегі үстеме шығындарды басқару тұжырымдамасында менеджмент жүйесінің қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында үстеме шығындарды есептеуге және бөлуге мүмкіндік беретін осындай шығындарды бөлу есебінің жүйесі қолданылады.

Бұдан шығатыны, кәсіпорынның қаржылық нәтижесін қалыптастыруда үстеме шығындарды бөлу әдісі маңызды рөл атқарады. Тиісінше, ол нақты, анық, толық және сенімді болуы керек, оған ақпаратты есепке алудың реттелген жүйесі және үстеме шығындарды бөлу әдістемесі арқылы қол жеткізіледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Апчерч А. Управленческий учет: принципы и практика: Пер.с англ./ Под ред Я.В.Соколова, И.А.Смирновой- М.: Финансы и статистика, 2002.
2. Друри К. Управленческий и производственный учет / Пер с англ. Учебник-

М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2007

3.Хонгрэн Ч.Т., Фостер Дж. Бухгалтерский учет: управленческий аспект: пер с англ, под ред. Я.В.Соколова С-Пб: Финансы и статистика, 2005.

4. Мадиева К. С., Разливаева Л.В. Басқару есебі. Оқулық құралы. - Қарағанды: ҚҚУ, 2021. – 170 бет.

5.Charles T. Horngren, George Foster, Srikant Datar Cost accounting, 2005.

«Шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарында есеп жүргізуді ұйымдастыру.»

"АСТАНА ИМПОРТ ЖӘНЕ ЭКСПОРТ" ЖШС АМОРТИЗАЦИЯНЫ ЕСЕПКЕ АЛУ

ИГЕМБАЕВА.Е.

студентка группы УА-20-1к

НҮЙКАНБАЕВА. А.

Научный руководитель, доктор PhD, доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Негізгі құралдар ұзақ мерзімді активтерге жатады және материалдық өндіріс саласында да, өндірістік емес салада да еңбек құралдары ретінде ұзақ уақыт кезеңі ішінде (бір жылдан астам) жұмыс істейтін материалдық активтерді білдіреді.

Кәсіпорындар негізгі құралдарды иеленуге, пайдалануға және билік етуге құқылы, атап айтқанда: оларға тиесілі ғимараттарды, құрылыстарды, жабдықтарды, көлік құралдарын, құрал-саймандарды тегін беруге немесе басқа кәсіпорындарға сатуға, айырбастауға, жалға беруге, егер олар толық амортизацияланған немесе амортизацияланбағанына қарамастан тозған немесе моральдық тұрғыдан ескірген болса, баланстан шығаруға құқылы.

Негізгі құралдардың құны амортизациялық аударымдар арқылы олардың пайдалы қызмет мерзімі ішіндегі шығыстарға жүйелі түрде есептен шығарылады [1].

Түйін сөздер: Амортизация, экспорт, импорт, негізгі құралдар, бухгалтерия, өндіріс.

Негізгі құралдардың әрбір түріне кәсіпорында әрбір амортизациялық норманы есептеуде әртүрлі әдісін қолдануға болады және ол есеп саясатында көрсетілуі керек.

Негізгі құралдардың тозуын есептеу үшін 2420,2430 бөлімшенің шоттары қолданылады. Барлық субъектілер заң бойынша меншік түріне қарамастан негізгі құралдардың барлық түріне амортизацияны есептеуге тиіс. Тек қана мына негізгі құралдарға амортизация есептелмейді:

1. Жерге
2. Кітап қорларына
3. Фильмдерге
4. Мұражайларға
5. Ескерткіштерге
6. Автомобиль жолдарына
7. Өнім беретін малдарға

Амортизация есептелген кезде Д-т 8410, К-т 2420,2320 қолданылады.

Егер кәсіпорында жалпы шаруашылық негізгі құралдарға тозу есептелсе Д-т 7210, К-т 2420,2320, ал егерде сатумен байланысты тауарды сақтайтын қоймаларға тозу есептелсе Д-т 7110, К-т 2420,2320 [2].

Негізгі құралдардың амортизациясы актив пайдалану үшін қолжетімді болатын айдан кейінгі айдың 1-ші күнінен бастап есептеледі және егер актив белгілі бір уақыт ішінде іске қосылмаған болса, ол шығарылғанға дейін есептеледі.

Субъектілер пайдалану мерзімін, тиімді техникалық қызмет көрсету мерзімін және негізгі құралдарға есептелген амортизациялық кезең болып саналатын қызмет көрсетудің нормативті мерзімін дербес анықтайды. Ол белгіленген нормалар бойынша амортизацияны есептейді. Сонымен қатар, негізгі қорлар – бұл амортизациялық аударым құны, бұл тозған негізгі қорлар жойылған кезде алынған қосалқы бөлшектердің құны, осы құннан жоюға кеткен шығындарды алып тастағаннан кейінгі құн. Әрбір кезең үшін амортизацияланған шегерімдер шығыстар ретінде танылады [3].

Амортизация әдісін таңдау құқығы әрқашан компанияда қалады. «Астана Импорт және Экспорт» ЖШС бухгалтерлік есепте негізгі құралдардың амортизациясын есептеу үшін «Негізгі құралдар» ХҚЕС (IAS) 16-да ұсынылған амортизацияның келесі әдістері қолданылады:

- сызықтық әдіс,
- балансты азайту әдісі;
- өндіріс бірліктерінің әдісі (өндірістік әдіс).

Негізгі құралдарға амортизацияның таңдалған әдісін «Астана Импорт және Экспорт» ЖШС бір есепті кезеңнен екіншісіне дәйекті түрде қолданады.

Бірқалыпты әдіс – бұл белгілі бір қызмет ету мерзімі ішінде есепті кезеңде амортизацияның тұрақты сомасын есептеу. Бұл жағдайда осы әдісті қолдану кезінде амортизация нормасы мына формула бойынша есептеледі:

«Астана импорт-экспорт» ЖШС негізгі қорларының амортизациясын біркелкі әдіспен қарастырайық. Құрал-жабдықтардың құны 3 250 000 теңге. «Astana Import and Export» ЖШС тұрақты комиссиясының ішкі құжатымен пайдалану мерзімі 5 жыл деп белгіленген. Жабдықтың жою құны 250 000 теңгені құрайды.

Одан кейін құрал-жабдықтарға бір жылға амортизация сомасы 300 000 теңгені (3 250 000 - 250 000) / 5 жыл құрайды, ал 25 000 теңге (300 000 / 12 ай) мөлшерінде амортизациялық аударымдар бухгалтерлік есепте ай сайын есептеледі.

Қалдықтың азаюы әдісі негізгі құралдардың пайдалы қызмет ету мерзімі ішінде амортизацияны азайтуды қамтиды. Осы әдіс бойынша амортизациялық аударымдар активтің ағымдағы баланстық құнынан пайызбен өлшенеді, яғни бүгінгі күнге дейін жинақталған амортизация шегерілген. Сақтау құны амортизацияның соңғы жылында шегеріледі.

Бұл әдіспен негізгі қорлардың жұмыс істеуінің алғашқы жылдарындағы амортизациялық аударымдар мөлшері әлдеқайда жоғары.

Қалдықты азайту әдісі арқылы амортизацияны есептеудің шартты мысалы. Құрал-жабдықтардың құны 3 250 000 теңге. Кәсіпорынның тұрақты комиссиясының ішкі құжаты стандартты қызмет ету мерзімін 5 жыл деп белгіледі. Тарату құны 250 000 теңге.

Жыл бойынша амортизация нормасы $100/5 = 20\%$.

Қалдықты азайту әдісі бойынша амортизация сомасын компания келесі ретпен көрсетеді:

1 жылға - $3\,250\,000 \times 20\% = 650\,000$ теңге,

2 жыл - $(3\,250\,000 - 650\,000) \times 20\% = 520\,000$ теңге,

3 жыл - $(2\,600\,000 - 520\,000) \times 20\% = 416\,000$ теңге,

4 жыл - $(2\,600\,000 - 416\,000) \times 20\% = 436\,800$ теңге,

5 жыл - $(2\,600\,000 - 436\,800) \times 20\% = 432\,800$ теңге. Сақтау құнын компания жабдықты пайдаланудың 5-ші жылынан кейін ғана шегереді.

Өндіріс бірлігі әдісі амортизация тек оның өнімділігінің объектісінің жұмысының нәтижесі болып табылатындығына және уақыт аралықтары оны есептеу процесіне әсер етпейтініне негізделген.

Бұл әдісті қолдану кезінде амортизация нормасы мына формула бойынша есептеледі:

Бір жылға амортизация сомасы = Амортизация нормасы × Жылдық баптардың саны

Бұл әдіспен амортизация өндірілген өнім көлеміне тура пропорционал болады.

Өндіріс бірлігі әдісімен амортизацияны есептеудің шартты мысалы. Құрал-

жабдықтың құны 3 250 000 теңге, қалпына келтіру құны 250 000, бұл құрал-жабдықтар бойынша өнімнің жобалық көлемі 100 000 дана.

Өндіріс желісін пайдалану есептелетін өнім бірліктерінің санына амортизация нормасы $(3\,250\,000 - 250\,000) / 100\,000 = 30$

Амортизацияны есептеу:

- 1 жылға - $15\,000 \times 30 = 450\,000$ теңге;
- 2-ші жылға – $25\,000 \times 30 = 750\,000$ теңге;
- 3-ші жылға – $10\,000 \times 30 = 300\,000$ теңге;
- 4-ші жылға – $15\,000 \times 30 = 450\,000$ теңге;
- 5-ші жылға – $35\,000 \times 30 = 1\,050\,000$ теңге.

Амортизацияның әртүрлі әдістерін талдай келе, төмендететін қалдық әдістерін қолданғанда және пайдалы қызмет ету мерзімінің жылдар санының қосындысы бойынша өзіндік құнды есептен шығару кезінде амортизациялық аударымдар сомасы жылдар бойынша азаяды деп қорытынды жасауға болады. Амортизацияны есептеудің осы әдістерінің бірін таңдаған кезде бухгалтерлер есептелген амортизация сомасы өнімнің, орындалған жұмыстың және көрсетілген қызметтің өзіндік құнына әсер ететінін есте ұстауы керек.

Осылайша, амортизация әдісін таңдау «Астана импорт-экспорт» ЖШС ұйымының жоспарларына байланысты. Егер болашақта шығыстар өссе, амортизацияның жеделдетілген әдістерін қолдану керек. Бухгалтерлік есеп пен салық есебін жақындастыру үшін сызықтық әдісті қолданған жөн. Сонымен бірге бастапқы құнды шығарылған өнім көлеміне пропорционалды есептен шығару әдісі экономикалық тұрғыдан негізделген, өйткені бұл әдіс негізгі қордың тозуының нақты көрінісін көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Ныйқанбаева А., Куанышова Л. бухгалтерлік есеп негіздері. - Астана, 2018.
2. Кеземтаев к. к. кәсіпорында қаржылық есептілікті жүргізу. - Алматы: Экономика, 2019.
3. Назарова В. Л. шаруашылық жүргізуші субъектілердің бухгалтерлік есебі. Оқулық: Алматы, 2019.
4. Қ. қ. Кеулімжаев, з. н. Әжібаева, Н. А. Құдайбергенов бухгалтерлік есептің принциптері: оқу құралы. Алматы: Экономист С, 2019.
5. Радостовец В. К., Фабдуллин Т. Ж., Радостовец в. В., Шмидт О. И. Бухгалтерский учет на предприятии. Алматы: қазақстандық аудит орталығы, 2012.
6. Жакупова о. м. бухгалтерлік есеп принциптері 2. Учебно-практическое пособие. Қарағанды, 2018. с. 153-183.

"АЙБЫН" ЖШС МЫСАЛЫНДА КІРІСТЕР МЕН ШЫҒЫСТАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

КУТЖАНОВА Д.Т.

УА-20-1к тобының студенті

МУСИПОВА Л.К.

Магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Нарықтық экономикаға көшу кезінде кірістер мен шығыстар туралы есеп әр кәсіпорынның маңызды функцияларының біріне айналды. Ол үш негізгі сұрақтың шешімін анықтауға негізделеді: не өндіру керек, қалай өндіру керек және кім үшін өндіру керек.

Мақаланың мақсаты "Айбын"ЖШС мысалында кірістер мен шығыстарды есепке алу түсінігін ашу болып табылады. "Айбын" ЖШС қызметінің нәтижелеріне негізделі отырып, қызметтің негізгі түрлеріне байланысты кірістер мен шығыстар туралы есепте туындаған проблемалар талқыланады және оларды есепке алуды жақсарту бойынша ұсынымдар ұсынылады.

Түйінді сөздер: кірістер, шығыстар, қаржылық есептілік элементтері, қаржылық нәтижелер туралы есеп, қаржылық есептілік.

Жылдық қаржылық есептіліктің негізгі нысандарының бірі белгілі бір есепті кезеңдегі кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметінің қорытындыларын көрсететін және мынадай мақсаттар үшін қолданылатын қаржылық нәтижелер туралы есеп:

- инвесторлар мен кредиторларға қажетті ақпаратты дайындайды;
- ақша ағымының өзгеруін болжайды.

"Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы" 28.02.2007 жылғы № 234-III Қазақстан Республикасы Заңының "қаржылық есептілік элементтері" бабына сәйкес 01.01.2022 жылғы өзгерістерімен және толықтыруларымен кірістер-бұл есепті кезең ішінде активтерді немесе олардың құнын ұлғайту не меншік иелерінің салымдарымен байланысты емес меншікті капиталдың өсуіне әкелетін міндеттемелерді азайту түрінде экономикалық пайданың артуы, ал шығыстар-есепті кезең ішінде активтерді немесе олардың құнын азайту не міндеттемелерді ұлғайту нысанында экономикалық пайданы азайту, бұл оны меншік иелері арасында бөлуге байланысты емес меншікті капиталды азайтуға әкеп соғады. Өнімді өндіруге жұмсалатын шығыстардың мерзімді шығыстары болады. Олар өндіріс көлеміне тәуелді емес, тұрақты, сатылатын өнімнің, көрсетілген қызметтің нақты түрімен байланысты емес. Компания ештеңе жасамаса да, белгілі бір кезеңнің шығындарын жасайды. Әлемдік тәжірибеде кірістерді есепке алу мыналарға сәйкес жүзеге асырылады:

- ҰҚЕС «7-Параграф. Кірістер мен шығыстарды есепке алу»;
- ХҚЕС-тің 2-ші бөлімі «Шағын және орта бизнес»
- ХҚЕС 15 (IAS) "сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім".

Кәсіпорынның кірістерін көрсету үшін шоттардың үлгілік жоспарының 6-бөлімінің "Кірістер" пассивті уақытша шоттары арналған. Шоттардың кредиті бойынша өнімді (жұмыстарды, қызметтерді) өткізуден түскен кірістер; өткен кезеңде алынған, бірақ есепті кезеңге жататын кірістер; негізгі құралдардың, материалдық емес активтердің, қаржы инвестицияларының шығуынан түскен кірістер, алынған оң бағамдық айырмалардың сомалары және өзге де кірістер көрсетіледі. Кәсіпорынның шығыстары үлгілік шоттар жоспарында 7-бөлімнің «Шығыстар» активті уақытша шоттарында көрсетілген. Кірістер мен шығыстар туралы есептілікті «Айбын» ЖШС-тің мысалында қарастыруға болады.

"Айбын" ЖШС қызметінің негізгі түрлері – жиһаз өндіру және құрама материалдарды сату болып табылады.

Төмендегі 1 – кестеде "Айбын"ЖШС қаржылық нәтижелері туралы есептегі көрсеткіштер берілген .

Көрсеткіштер	2021жыл, мың .теңге	2020 жыл мың.теңге
Түсім	68,475	59,695
Сатылған өнімнің өзіндік құны	(32,261)	(29,654)
Жалпы табыс	36,214	30,041
Іске асыру бойынша шығыстар	1,577	2,589
Әкімшілік шығыстар	20,289	19,786
Басқа операциялық кірістер	10,326	5,259
Басқа операциялық шығыстар	7,487	4,865

1-кесте ."Айбын"ЖШС қаржылық нәтижелері туралы есеп

"Айбын" ЖШС жиынтық кіріс және шығыс туралы есебі бойынша, 2021 жылы кіріс

көрсеткіштері 2020 жылға қарағанда 13% - ға, ал шығыстар 8% - ға ұлғайғанын көруге болады. Бұл өзгерістер "Айбын" ЖШС жиһаз өндірісінің көлемін 2021 жылы кеңейткендігімен түсіндіріледі.

Келесі кестеде «Айбын» ЖШС-тің 2021 жылдың алғашқы кезең ішіндегі кірістер мен шығыстар туралы есептілік көрсетілген.

Көрсеткіштер	Ақпан мың,теңге	Наурыз мың,теңге	Сәуір мың,теңге
Тауарларды, өнімді, жұмыстарды, қызметтерді сатудан түсетін түсімдер (таза) (салықты шегергенде).	60,919	59,548	63,125
Сатылған тауарлардың, өнімнің, жұмыстардың, қызметтердің (материалдардың) өзіндік құны	29,747	28,801	30,507
Сатылған өнімнің, жұмыстың, қызмет көрсетудің өзіндік құны (өндіріс персоналының еңбегіне ақы төлеу)	18,643	17,255	20,798
Амортизация	3000	2500	2500
Жалпы пайда	34,216	29,114	37,723
Әкімшілік шығыстары	7,450	7,450	7,450
Салық салуға дейінгі пайда (залал).	25,432	20,432	29,567
Ағымдағы табыс салығы	2,958	1,505	4,789
Есепті кезеңнің таза пайдасы (шығыны)	19,802	8,246	24,698

2-кесте. Кезең ішіндегі пайда мен шығындар туралы есеп

Берілген есептілік бойынша «Айбын» ЖШС-тің кірістері мен шығыстары кезең ішінде шамалы ғана өзгерістерге ұшырады. 2021 жылы "Айбын" ЖШС-де келесі кіріс түрлері алынды: жиһаз сатудан түскен кіріс, қызмет көрсетуден, орындалған жұмыстардан түскен кіріс, өзге дае кірістер. Сонымен қатар, әкімшілік шығыстар, өнімдер мен қызметтерді сату бойынша шығыстар, өзге де шығыстар жүргізілді.

Кәсіпорын қажетті ресурстарды және жиһаз өнімдерін шығаруда пайданы арттыру үшін өндіріс технологиясына өзгерістер енгізу керек. Құрастыру технологиясымен байланысты ұйымдастыру мәселелерін қайта қараудың нәтижесінде жабдықтың да, жұмысшылардың да өнімділігі артады. Аз ресурстарды пайдалана отырып, бірдей көлемдегі жұмысты орындауға болатынын болжауға болады. Экспорт географиясын кеңейтіп, тауарларды тек Қазақстан ішінде ғана емес, сонымен қатар шетелге шығарудың арқасында кіріс көлемі артады. Жұмыс орнында адамдарды оқыту мен ұйымдастыруға да назар аудару керек. Өткізу көлемін ұлғайту, жаңа нарықтарға шығу бойынша жұмыс жасау қажет.

Кірісті арттыру үшін экспорт географиясын кеңейтіп, тауарларды тек Қазақстан ішінде ғана емес, одан тыс жерлерде де сату және жеткізу қажет. Жұмыс орнында адамдарды оқыту мен ұйымдастыруға да назар аудару керек. Өткізу көлемін ұлғайту, жаңа нарықтарға шығу бойынша жұмыс жасау қажет.

Қорытындылай келе, бухгалтерлік есептің түпкі объектісі ұйым қызметінің қаржылық нәтижелері және олардың сапасы мен мөлшеріне әсер ететін факторлар ретінде кірістер мен шығыстар туралы есептілікті танимыз.

Пайдаланған әдебиет:

1. "Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы" Қазақстан Республикасының Заңы №234-ІІІот 28.02.2007 ж. 01.01.2022 ж. жағдайына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

2. Карапетьянц м.в. кәсіпорындарда (ұйымдарда) кірістер мен шығыстарды жоспарлау / М. в. Карапетьянц // жаратылыстану-гуманитарлық зерттеулер.-2019. –С. 45-48.

3. Каримова э.к. ұйымның басқа кірістері мен шығыстарының бухгалтерлік есебі / э. к. Каримова// қазіргі экономиканың өзекті мәселелері.-2019.–Б.128-133.

4. К.с. Мәдиева, л. к. Мусипова, С. У. Өмірбекова Қаржылық есеп 1. Оқу құралы. –

Қарағанды: ҚКЭУ, 2019. – Б.152-163.

5. Хапаева д.и. басқа кірістер мен шығыстардың бухгалтерлік есебі / Д. И. Хапаева // қазіргі экономиканың өзекті мәселелері.- 2019.-Б.367-370.

КӘСІПОРЫН ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ ДЕБИТОРЛЫҚ БЕРЕШЕГІН ҚҰЖАТТАМАЛЫҚ РӘСІМДЕУ ЖӘНЕ ЕСЕПКЕ АЛУ

КЕМЕЛБЕКОВА А.Е..

УА-20-1К тобының студенті

МУСИПОВА Л.К.

магистр, кафедраның аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Дебиторлық берешек – жеке немесе заңды тұлғалармен өзара шаруашылық қатынастардың нәтижесінде олардан кәсіпорынға (ұйымға, мекемеге) тиесілі борыштардың сомасы. Дебиторлық берешекте тұрған қаражат кәсіпорынның шаруашылық айналымына қатыспайды, сондықтан айтарлықтай сомада берешектің болуы оның қаржы жағдайына салқынын тигізеді, оны өндіріп алу мерзімін қысқарту шараларын қолдану қажет. Дебиторлық берешектің уақтылы өндіріп алынуы кәсіпорынның қаржы жағдайын жақсартудың аса маңызды құралдарының бірі

Дебиторлық берешек - бұл, ең алдымен, басқа тұлғалардың компания алдындағы қарызы, оның есебі компанияның меншігі ретінде көрінеді, яғни борышкерден белгілі бір ақша сомасын (тауар, қызмет және т.б.) алу құқығы. Құқық тұрғысынан дебиторлық берешек кез-келген валютада (немесе ақшаға оңай аударылатын тауар) ақша сомасын төлеу немесе талап ету құқығын білдіреді.

Дебиторлық берешек қаржылық есеп беру элементтерінің бірі болып табылады, атап айтқанда активтер. Активтерді мүлік, мүліктік тауарлар және құндық бағасы бар субъектінің құқықтары ретінде түсінуге сүйене отырып, оларды пайдаланудың болашақ экономикалық пайдасы субъектінің ақша ағынына ықтимал, тікелей немесе жанама үлес болып табылады, дебиторлық берешек - бұл активте енгізілген және заңды құқықтармен, соның ішінде меншік құқығымен байланысты болашақ экономикалық пайда. Дебиторлық берешек активтің бір түрі ретінде екі маңызды сипаттамаға ие:

- ақшалай қаражаттың тікелей немесе жанама түрде өсуін қамтамасыз ететін болашақ пайданы бейнелейді;

- бұл ұйым басқаратын ресурстарды білдіреді.

Қаржылық есептілікте дебиторлық берешекті есепке алу және көрсету тәртібін тікелей реттейтін халықаралық стандарт жоқ. Міндетті ХҚЕС (IAS) 1 "өкілдік қаржылық иеліктен шығару" балансындағы бұзылған дебиторлық кооперативтің жалпы ережесі, ол сауда немесе басқа дебиторлық берешектің балансында және бас компанияның, еншілес компанияның, еншілес компанияның, қауымдасқан компаниялардың және басқа да мүдделі тараптардың дебиторлық кооперативінің жеке пішімінде дереу ұсынылады.

Әрі қарай, кәсіпорын қызметкерлерінің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін қарастырамыз. Кәсіпорындардың шаруашылық қызметін жүзеге асыруда өз қызметкерлерін республика ішінде де, одан тыс жерлерде де қызметтік іссапарларға жіберу қажеттілігі туындайды. Осыған байланысты кәсіпорын іссапар шығындарын және кәсіпорын қаражатын мақсатты пайдалануды дұрыс есептеу міндетіне ие.

Есеп беретін адамдармен есептеу кезінде келесі негізгі ережелерді сақтау қажет. Кассалық шығыс ордерін қалыптастыра отырып, бөлінетін басшылықтың негізінде, тұтас жұмыс немесе алдын ала тапсырыс бойынша берілетін ақшалай қаражатты беру. Ақша қаражатын беру пошадить арқылы кассасына алдын-ала немесе переученная пластикалық карточка должоживущего тұлғалар.

Ақшаны есепке алған қызметкерлер, қалыптасқан тәжірибе бойынша, ақша берілген

мерзім аяқталғаннан кейін 3 күннен кешіктірмей, оларды пайдалану туралы есеп беріп, растайтын құжаттарды қоса бере отырып, бухгалтерияға алдын-ала есеп беруі керек. Ақшалай қаражатты есеп беруге беру алдыңғы алынған аванстар бойынша берешек болмаған жағдайда ғана жүргізіледі. Егер қызметкер есеп бермесе немесе Ақтау құжаттарын ұсынбаса, онда алынған сома оның жалақысынан ұсталады.

Ақшалай қаражатты есепке беру мерзімі кәсіпорын, ұйым басшысының бұйрығымен белгіленеді. Аванстар шығыстарға нақты қажеттілік туындағаннан кейін және басшының өкімімен есепті сомалардан шығыстарды жүзеге асыру жүктелген қызметкерлерге ғана, сондай-ақ қызметтік іссапарларға жіберілетін адамдарға беріледі. Қызметтік іссапарларға арналған ақша қаражаты бухгалтерлік қызметтің алдын ала есептеулеріне сәйкес беріледі. Белгіленген мерзімде бухгалтерияға ұсынылған алдын ала белгіленген аванстық аударымдарды алу үшін жұмсалған есеп берілетін сомалар расталатын құжаттар болып табылады.

Кейбір жағдайларда "Промстройсервис" ЖШС әр түрлі әкімшілік-жүріс және пайдалану шығындарын жасауда сәйкессіздікті тудырады, оларды пішіндеуді қолма-қол немесе қолма-қол ақшасыз банк арқылы кассадан шығару мүмкін емес. Мұндай төлемдерді жүзеге асыру үшін компания белгілі бір қызметкерлерге ақшалай аванстық төлемдер түрінде қолма-қол ақша береді. "Промстройсервис" ЖШС директорының жазбаша өкімдері есеп беруге қолма-қол ақша беру үшін негіз болып табылады.

Ақшаны беру бухгалтериямен кассалық шығыс ордерінің үзіндісімен ресімделеді, оған "Промстройсервис" ЖШС директоры және бас бухгалтер қол қояды немесе есеп беретін тұлғаның пластикалық карточкаларына ақша аударылады. Содан кейін есеп беруші тұлға берілген ақша үшін есеп береді, содан кейін бухгалтер тауарларды сатып алу туралы аванстық есеп жасайды.

Содан кейін есеп беруші тұлға берілген ақша үшін есеп береді, содан кейін бухгалтер тауарларды сатып алу туралы аванстық есеп жасайды. Ақша жауапты адамға есеп береді және үш күн өткеннен кейін ол ұйым алдында есеп беруі керек. Ол қандай да бір мүлік (мысалы: негізгі құрал, кеңсе тауарлары, шаруашылық тауарлар және т.б.) сатып алынған болса, жүкқұжатты, шот - фактураны, чекті ұсынуы тиіс. Егер есеп беретін тұлға іссапарға шыққан болса, онда қонақ үйден шот – фактура, жол жүру билеттері немесе автожанармай құю станцияларынан чектер, сондай-ақ күні, қолы, мөрі және шығуы: күні, қолы, мөрі белгілері бар іссапар куәлігі келді. Аванстық есеп аванстық есеп берілген күні жасалады. Есепті тұлға жүргізген барлық шығыстар енгізіледі, егер сома асып кетсе, қалған сома беріледі, егер артық шығын болса, онда кассалық кіріс ордері жасалады және ақша қайтадан кассаға қайтарылады.

Есеп беруге берілген сомалар бойынша дебиторлық берешекті синтетикалық есепке алу үшін "Промстройсервис" ЖШС 1250 "қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі" шотын пайдаланады, онда "есеп беретін тұлғалармен есеп айырысу" қосалқы шотын ашады. Есеп беретін тұлғалармен есеп айырысуларды есепке алу бойынша негізгі бухгалтерлік жазбалар.

Әкімшілік шығыстар мен қызметтік іссапарларға қызметкерлерге кассадан есеп беру үшін қолма-қол ақша берілді:

Дебет 1250 "қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі"

Кредит 1010 "Кассадағы ақша қаражаты" немесе 1030 "Ағымдағы банктік шоттағы ақша қаражаты".

Аванстық есептердің және оларға қоса берілген құжаттарының негізінде есеп беретін тұлғалар жұмсаған сомалар есептен шығарылды:

- нақты өзіндік құны бойынша ағымдағы шаруашылық қажеттіліктер үшін материалдарды, отынды, құрылыс материалдарын сатып алуға:

Дебет 1310 "шикізат және материалдар",

Кредит 1250 "қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі".

Есеп беретін тұлғалар төлеген, сатып алынған құндылықтар бойынша ҚҚС көрсетілді:

Дебит 1420 "қосылған күн салығы"

Кредит 1250 "қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі".

Кассаға есеп беретін тұлғалар енгізген пайдаланылмаған соманың қалдығы:

Дебет 1010"Кассадағы ақша қаражаты"

Кредит 1250 "қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі".

"Промстройсервис" ЖШС-де қызметкерлердің берешегі бойынша операцияларды есепке алу үшін "1С Кәсіпорын, 8.3 нұсқа" бағдарламасында әрбір есеп беретін тұлға бойынша ведомость арналған. Осы есепке алу тіркелімінде әрбір аванстық есепке бір жол бөлінеді және есеп беретін сомалар бөлігінде "айдың басындағы қалдық" бағанында берешектің пайда болған күнін көрсете отырып, қызметкерлердің берешек сомасы көрсетіледі. Ағымдағы айда берілген аванстар және өтелген артық Шығыс сомалары (берілген авансқа қарсы) тиісінше 4-25-бағандарда тиісті шоттармен хат-хабарларда есеп беруге немесе артық шығынды өтеуге арналған шығыс кассалық ордерлері негізінде көрсетіледі. 1250 "қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі" шотының дебегі бойынша айналымның жалпы сомасы бір айға есептеледі және "дебет бойынша жиыны"26-бағанына енгізіледі. Айдың соңында корреспонденцияланатын синтетикалық шоттар бөлігінде дебет бойынша айналымдар Бас кітапқа енгізіледі.

Айдың соңында есепке алу тіркелімінің тиісті қорытынды деректері Бас кітапқа көшіріледі. Есеп беретін тұлғалар бөлінісінде көрсетілген шот бойынша айдың соңындағы қалдық автоматты түрде келесі айға ашылатын есепке алу тіркеліміне ауыстырылады.

Өз қызметі барысында компания аванстарды ала алады немесе бере алады. Экономикалық орындылық тұрғысынан бұл операциялардың пайдасына және қарсы дәлелдері бар. Мәселен, мысалы, жеткізушіге аванстар бере отырып, компания қорлар, жұмыстар, қызметтер келгенге дейін айналымнан ақша қаражатын алады, сонымен қатар жеткізілім шартына қарамастан компанияға осы құндылықтардың түспеу ықтималдығы артады. Екінші жағынан, аванс ала отырып, компания қандай да бір жолмен төлемдерден сақтандырылған, бұл нақты экономикалық жағдайда өте маңызды.

Әдебиет:

1. Толпаков ж.С. Қаржылық есеп-1. Оқулық. Қарағанды. "Қарағанды Полиграфия" ЖШС 2013.

2. 1 (IAS) "қаржылық есептілікті ұсыну"ХҚЕС. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1051785

3. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (жаңа Салық кодексі) Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 25 желтоқсандағы N 120-VI// кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізілді 01.01.2022. <https://www.akorda.kz/ru/glavoy-gosudarstva-podpisan-zakon-respubliki-kazahstan-291140>

4. Каранова г. с., Попова Лю А. Бухгалтерлік есеп. Қарағанды, ҚЭУК, 2016, 311 б.

DOUBLE-ENTRY ACCOUNTING: HISTORY AND MODERNITY

KUTZHANOVA D.

student of AA-20-1k

AUBAKIROVA G.

Scientific adviser, candidate of philological science Karaganda University of

Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. This article discusses the role and significance of the method of double-entry bookkeeping. It is inconceivable to imagine the modern world without accounting and modern accounting is difficult to envision without the double-entry bookkeeping method.

The purpose of this article is to show the value of double-entry bookkeeping for accounting.

Keywords: Double-entry bookkeeping, accounting in industries, facts of economic life, emergence of double-entry bookkeeping, balance sheet, debtor, creditor.

The term “double-entry bookkeeping” is widely used in accounting and in modern interpretation means the application of the double-entry method, which is a simultaneous reflection of each economic entity’s economic operation in at least two accounts - the debit of one and the credit of the other with equal values. The double-entry method, first publicly described by the Italian mathematician Luca Pacioli at the end of the 15th century, has become so firmly established in our reality that it has not only become an integral part of the professional accountant’s activities, but also significant for a person who is far from accounting yet carefully controls and manages personal finances. I.V. Goethe called double-entry bookkeeping the greatest invention of the human mind [1, p. 5].

Originally double-entry bookkeeping was reduced to introducing new accounts in the nomenclature of simple bookkeeping accounts and all the facts of economic life were reflected on them twice. The essence of double-entry bookkeeping was to develop a method that allows using automatic control of data posting by each account, which was achieved through technical and

logical methods. Double-entry bookkeeping was used only for balancing income with expenses, the left and right sides of the account. Later, with the help of double entry on accounts people learned to determine the financial results of economic activities. The introduction of (a universal) monetary meter led to the emergence of double-entry bookkeeping, which happened due to some facts of economic life being naturally reflected twice. For example, if goods are sold, valuables are written off and money is credited. In simple bookkeeping, values were initially written off in physical measurement and money was accounted for in terms of value. However, when goods began to be reflected in money measurement of accounting, accounting began to acquire the features of digraphs. It became completely double when the accounts of equity were introduced into accounting, while material accounts received a monetary valuation— all the facts of economic life began to be reflected twice.

The Italian mathematician Luca Pacioli (1445–1517) contributed to the dissemination of double-entry bookkeeping, although initially as often happens in history, the idea of double-entry bookkeeping did not belong to him. However, in 1494, his book “Summary of arithmetic, geometry, proportions and proportionality” was published. In one of the chapters, “Treatise on Accounts and Records”, Pacioli described the use of double-entry bookkeeping in the practice of a commercial enterprise in detail for the first time and went down in history as the founder of double-entry bookkeeping, proving it is possible to build an expedient in any economic system of accounts and books with its help. The work of Pacioli had a huge impact on the entire subsequent development of accounting thought. He gave a powerful impetus to the spread of double-entry bookkeeping in its old and new forms, first in Italian accounting and then outside of Italy. Describing double-entry bookkeeping, Pacioli used a special approach – personification: identifying accounts with persons, real or supposed. Thus, in each operation, he has a debt holder (debtor) and a trustee (creditor). The scientific approach used by Pacioli in his treatise allows us to assess the situation not only in terms of the development of accounting but also in a general perspective, as well as from the standpoint of integrity and consistency. He described the application of the double-entry bookkeeping method, relying on the practice of keeping records of an individual trading enterprise. However, the method turned out to be acceptable for any economic entity and the entire economy.

The followers of Pacioli laid the foundation for accounting in various industries: A. Casanova (1558) – in shipbuilding, D.A. Mascetti (1610) – in manufacturing, L. Flory (1636) – in hospitals, government organizations, B. Venturi (1655) – in agriculture. Pacioli’s double-entry bookkeeping was widely used and became the subject of study and further development for many of his followers, scientists and practitioners in all countries of the world. By the middle of the twentieth-century accounting as science has already been formed, as well as one of the key

elements of its method. Subsequent events in the development of accounting were no longer directly related to the development of double-entry bookkeeping but were associated more with the formation of the accounting profession: development of the accountant’s professional ethics provisions (1959, USA), creation of the Committee for the Development of International Accounting Standards (1970, England), the creation in 1973 by the International Accounting Standard Committee (IASC), the adoption of the 4th (1978) and 74th (1983) EU directives on the rules for preparing financial statements and the procedure for their audit, introduction of a cash flow statement (1988, USA), creation of the Institute of Professional Accountants (1997, Russia), and a gradual replacement of IAS with IFRS in the 21st century already.

From the perspective of historical development, it is interesting why double-entry bookkeeping emerged, and what made Italian and later other thinking accountants around the world, accept the ideas of double-entry bookkeeping.

Speaking of the main causes and factors of the emergence of double-entry bookkeeping, it should be noted about such objective processes as the development of capitalism, emergence of companies, exchange of goods, as well as the dissemination of credit relations and private property. All of the above resulted in the emergence of double-entry bookkeeping and determined the nature of its development and individual features. The development of credit relations led to each client needing to open a personal account and with that required the inevitable double-entry accounting. The formation of companies with share capital led to the need of introducing a new concept – capital. A new concept of an enterprise as an economic unit and as a legal entity separate from the owners as natural persons emerged. In the balance sheet, the company's funds became equal to the sources. It is worth noting that the term “balance” comes from the Latin words «bis» - twice and «lanx» - scales, which literally means “double” [3, p. 210]. Most likely, at a certain stage in the development of the society associated with the emergence of capitalist relations, the development of credit, the emergence of companies, the evolution of the bilateral form of bookkeeping of General Ledger, a simple record ceased to meet the requirements of managing the economy failing to provide reliability. These technical shortcomings of simple accounting gradually began to hamper the processing of an ever-increasing amount of data (information). As a result, a technical technique of double registration of economic activity records appeared, which later received theoretical justification. Thus, double-entry bookkeeping as an element of accounting science, which originated in the time of Pacioli and went a long way in its development and formation, has become an integral part of accounting.

It became completely double when the accounts of equity were introduced into accounting, and inventory accounts received a monetary valuation – all the facts of economic life began to be reflected twice. In that way, with the advent of double-entry bookkeeping, it became possible to display not only the fact of economic life but also its form and essence. Such record was also able to display both the accounting object and its movement in one transaction. This made it possible for such values as capital and profit to enter into accounting and manage them. With the introduction of double-entry bookkeeping, accounting has increasingly become a tool for enterprise management.

Consider a simple example of the double-entry method: Withdrawing cash from the bank to the cash office.

The withdrawal of cash from the bank to the cash office is reflected based on the nature of the double-entry bookkeeping journal entry:

Debit of account 1010 “Cash office” — Credit of account 1030 “Giro”

DR	CR
1010	1030

Table 1

Both accounts 1010 and 1030 are active, respectively, the debit of account 1010 reflects an increase in cash in the cash office, whereas the credit of account 1030 shows a decrease of funds in giro. The value of the organization's assets does not change, only the structure of assets changes

(non-cash money has become cash).

Consider the following example of double-entry bookkeeping based on the experience of «Adil» LLP. The main activities of «Adil» LLP are furniture manufacturing and the commercialization of prefabricated materials. «Adil» LLP took a three-year loan of 1,000,000 tenges under 10% interest per annum. In the debit of account 1030 “Giro”, 1,000,000 tenges should be written down. On the credit of account 4010 “Settlements on long-term loans and borrowings”, 1,300,000 tenges should be shown since this is the real amount of the obligation arising with the receipt of the loan, which will be repaid in three years.

Finally, we can conclude that double-entry bookkeeping as an element of accounting science still manages to maintain its relevance since the era of Pacioli and is currently an integral part of accounting. The demand for double-entry bookkeeping today is obvious since it allows not only to fully reflect the fact of an economic operation but also shows its essence, which is a rather important aspect in the work of an accountant.

Bibliography:

1. History of Accounting: a manual / G.T. Aubakirova – Karaganda: Karaganda Economics University by Kazpotrebsoyuz, 2019.- 125p.
2. Bogachenko V. M. Fundamentals of accounting. Textbook. - Moscow: Phoenix, 2021— - 188 p.
3. Akatieva M.D. Accounting principles: a retrospective of formation and current trends / M.D. Akatieva // International Accounting. - 2017. - Т. 20, No. 7. - S. 370-384.
4. Pipko, V.A. Fundamentals of the theory and practice of accounting / V.A. Pipko, N.V. Kulish, A.V. Pipko. - M.: Finance and Statistics, 2020. - 190 p.
5. Parasotskaya, N.N. Accounting: modern challenges, priorities and ways of development. volume 1. / N.N. Parasotskaya. - M.: Rusayns, 2017. - 496 p.

НОВЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ, КОТОРЫЕ ВСТУПИЛИ В СИЛУ С 1 ЯНВАРЯ 2022 ГОДА В АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

КУТУЗОВА Н.Е.

студентка группы ЭБ-К-О-Д-2020-1

ИЛЬИН В.А.

Научный руководитель, заместитель директора по учебной работе колледжа РГСУ
Российский государственный социальный университет,
г. Москва, Россия

Аннотация. В данной статье рассмотрены новые изменения и особенности в законодательстве, которые вступили в силу с 1 января 2022 года в аудиторской деятельности в Российской Федерации. Основное внимание акцентируется на проблемах качества аудиторских услуг, их последствиях и неизбежности реформирования аудита в РФ. А так же изложены основные новеллы законодательства, которые связаны со такими вопросами, как оказание аудиторских услуг общественно значимым организациям, квалификационный экзамен и аттестаты аудитора, контроль деятельности аудиторских организаций и многими другими.

Ключевые слова: аудит, аудиторская деятельность, реформирование, новое в законодательстве.

Федеральный закон Российской Федерации “Об аудиторской деятельности” от 07.08.2001 г. N 119-ФЗ так определяет понятие аудиторской деятельности: “Аудиторская деятельность - предпринимательская деятельность по независимой проверке бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности организаций и индивидуальных

предпринимателей”.

Целью аудита согласно закону об аудиторской деятельности в Российской Федерации является соответствии порядка ведения бухгалтерского учета законодательству Российской Федерации.

Аудиторское заключение, содержащее мнение аудиторской организации о степени достоверности бухгалтерской отчетности, не должно восприниматься как гарантия аудиторской организации того, что какие-либо иные обстоятельства (помимо изложенных в аудиторском заключении), влияющие или способные повлиять на бухгалтерскую отчетность экономического субъекта, отсутствуют.

Цель проверки финансовых отчетов:

- подтверждение достоверности отчетов или констатация их недостоверности;
- выявление резервов лучшего использования собственных основных и оборотных средств, финансовых резервов и заемных средств.

Под достоверностью бухгалтерской отчетности понимается такая степень точности данных отчетности, которая позволяет квалифицированному пользователю информации отчетности делать на ее основе правильные выводы о финансовом положении и результатах деятельности аудируемых организаций и принимать соответствующие обоснованные решения.

Плюсы и минусы работы аудита

Можно выделить следующие плюсы в работе современного аудита:

- высокая оплата труда;
- постоянная офисная работа, не подразумевающая тяжелого физического труда;
- работа в частной практике даёт возможность самому выбирать график работы;
- быстрое продвижение по карьерной лестнице от помощника аудитора до руководителя отдела.

Минусы:

- ненормированный рабочий день (иногда аудиторские проверки одной компании могут длиться до полугода);
- высокая ответственность — если во время проверки аудитор допустит ошибку, это может привести к большим финансовым потерям и штрафам для компании, а значит и к потере его репутации;
- необходимость постоянно следить за законодательством и всеми возможными поправками;
- постоянные стрессы, так как приходится обрабатывать огромные объемы информации за короткие сроки;
- частые, а иногда длительные командировки при выезде на аудиторскую проверку филиалов.

Основные нормативные акты, регулирующие аудиторскую деятельность

Аудиторская деятельность (аудиторские услуги) осуществляется в соответствии с Федеральным законом от 30.12.2008 N 307-ФЗ "Об аудиторской деятельности" (далее - Закон N 307-ФЗ).

Согласно Закону N 307-ФЗ аудиторская деятельность осуществляется в соответствии с международными стандартами аудита, которые являются обязательными для аудиторских организаций.

На территории Российской Федерации применяются международные стандарты аудита, принимаемые Международной федерацией бухгалтеров и признанные в порядке, установленном Правительством Российской Федерации.

Документ, содержащий международные стандарты аудита, вступает в силу на территории Российской Федерации в сроки, определенные в этом документе. В случае если в этом документе, не определен срок и (или) порядок вступления в силу либо он признан

подлежащим применению на территории Российской Федерации после срока, определенного в нем, такой документ вступает в силу на территории Российской Федерации со дня его официального опубликования.

Изменения в аудиторской деятельности с 2022 и 2023 года

Федеральным законом от 2 июля 2021 г. № 359-ФЗ, вступающим в силу 1 января 2022 г., вносятся масштабные изменения в Закон об аудиторской деятельности (за исключением отдельных норм, которые вступают в силу в особом порядке). Новшества направлены на реализацию положений Концепции развития аудиторской деятельности в России до 2024 года, утвержденной распоряжением Правительства РФ.

С учетом вносимых изменений в законодательстве об аудите, Минфином РФ опубликован ряд информационных сообщений, каждое из которых призвано разъяснить внесённые изменения в Закон об аудиторской деятельности.

Основные новеллы законодательства связаны со следующими вопросами:

- терминология законодательства об аудиторской деятельности;
- правовые основы регулирования аудиторской деятельности;
- деятельность аудиторских организаций;
- обязательный аудит и конкурсы;
- оказание аудиторских услуг общественно значимым организациям;
- аудиторское заключение;
- квалификационный экзамен и аттестаты аудитора;
- деятельность саморегулируемой организации аудиторов;
- контроль деятельности аудиторских организаций.

Из новой терминологии хотелось бы обратить внимание на то, что введено понятие «общественно значимая организация» для целей аудита (ранее не применялось) и определен их состав. Под общественно значимыми организациями понимаются организации, ценные бумаги которых допущены к организованным торгам. В него вошли публичные акционерные общества (ПАО), кредитные и страховые организации, клиринговые организации, негосударственные пенсионные фонды (НПФ), государственные корпорации и компании.

Следующий важный момент — установлено, какие аудиторские организации вправе обслуживать общественно значимые организации, указанные выше. Так, аудит и сопутствующие услуги компаниям из этого обширного списка смогут оказывать лишь те аудиторские фирмы, сведения о которых внесены в новый Реестр аудиторских организаций, оказывающих аудиторские услуги общественно значимым организациям. Это касается аудита отчетности за 2023 год и далее.

Введены дополнительные требования к аудиторским заключениям об отчетности общественно значимых организаций

В указанном заключении помимо «обычных» элементов, определенных международными стандартами аудита, должны быть раскрыты обстоятельства, которые оказали или могут оказать существенное влияние на достоверность такой отчетности, в отношении которой проведен аудит, события и (или) условия, которые могут поставить под сомнение способность общественно значимой организации непрерывно продолжать свою деятельность.

Установлено, что обязательный аудит бухгалтерской (финансовой) отчетности проводят только аудиторские организации, хотя ранее допускалось проведение аудита по отчетности отдельных видов организаций индивидуальным аудитором, т.е. теперь прямо установлен запрет на проведение обязательного аудита индивидуальными аудиторами бухгалтерской (финансовой) отчетности. Этот запрет действует с обязательного аудита отчетности за 2021 год, а в отношении сопутствующих аудиту услуг – с 1 января 2023 года.

Обязательный аудит по закону об аудиторской деятельности

По Закону № 307-ФЗ обязательному аудиту подлежат, в частности:

- общественно значимые организации;

- бюро кредитных историй;
- профессиональные участники рынка ценных бумаг;
- фирмы, которые получили в предшествующем году доходы от предпринимательской деятельности по данным налогового учета свыше 800 000 000 рублей (без учета НДС, акцизов и экспортных пошлин);
 - фирмы, у которых сумма активов баланса по состоянию на конец предшествующего года превышает 400 000 000 рублей;
 - фонды, которые за предшествующий год получили имущество, включая деньги, на сумму более 3 000 000 рублей;
 - организации в случаях, установленных федеральными законами.

Уточнена сфера деятельности аудиторских организаций, то есть каких конкретно аудируемых лиц вправе обслуживать аудиторские организации, также введен ряд новых обязанностей для аудиторских организаций: теперь аудиторские компании обязаны вести сайт и раскрывать информацию о деятельности на этом информационном ресурсе (ранее ведение сайта носило рекомендательный характер). В обязанности аудиторских компаний также вошло назначение руководителей аудита. Кроме того, введены повышенные требования при назначении на должность руководителя аудита общественно значимых организаций на финансовом рынке. Помимо этого, претендующий на эту должность должен проходить ежегодное повышение квалификации.

Расширен предмет аудита – теперь дополнительно предметом аудита стали бухгалтерская (финансовая) отчетность организации, предусмотренная изданными в соответствии с Федеральным законом «О бухгалтерском учете» нормативными актами Банка России (ранее — не устанавливалась).

Внесены дополнения, касающиеся аудиторской тайны.

Предусмотрен информационный обмен между аудиторскими организациями на финансовом рынке и Банком России, в том числе предоставление последним информации об аудируемых лицах таким аудиторским фирмам.

Уточнены права и обязанности аудируемых лиц

В частности, предусмотрено право аудируемых лиц требовать и получать от аудиторской организации информацию:

- о членстве аудиторской организации в СРО аудиторов;
- внесении сведений об аудиторской фирме в Реестр аудиторских организаций, оказывающих аудиторские услуги общественно значимым организациям.

Кроме того, аудируемое лицо обязано не предпринимать каких бы то ни было действий, направленных:

- на сужение круга вопросов, подлежащих выяснению при оказании аудиторских услуг;
- сокрытие (ограничение доступа) информации и документации, запрашиваемых аудиторской организацией (кроме случаев, в которых Правительством РФ установлены ограничения на предоставление информации и документации).

Дополнен перечень случаев проведения обязательного аудита

Теперь аудит, установленный Федеральным законом «Об аудиторской деятельности», обязателен для организаций, являющихся эмитентами эмиссионных ценных бумаг, и которые обязаны раскрывать информацию в соответствии с Федеральным законом «О рынке ценных бумаг» (ранее — только организации, ценные бумаги которых допущены к организованным торгам).

Уточнен порядок проведения конкурсов по закупке аудиторских услуг.

Договор на проведение обязательного аудита бухгалтерской (финансовой) отчетности общественно значимой организации заключают с аудиторской организацией, оказывающей аудиторские услуги общественно значимым организациям, определенной по результатам проведения открытого конкурса. Конкурс проводят один раз в 5 лет.

Список литературы:

1. Хамзина О.И., Новое в нормативном регулировании аудиторской деятельности / Хамзина О.И., Яшина М.Л., – Текст : электронный // Актуальные вопросы аграрной науки. – 2021. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46950026> (дата обращения: 28.03.2022).
2. Цибизова А.А., Новые подходы к системе подготовки и повышения квалификации аудиторов/ Цибизова А.А., Федтякова К.О., Гордеев В.В., – Текст : электронный // Бухгалтерский учет, анализ и аудит: современное состояние и перспективы развития. – 2021. - URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46636360> (дата обращения: 28.03.2022).
3. Володина Е.Р., Основные изменения в законодательстве об аудиторской деятельности в 2021 году/ Володина Е.Р., Протасова О.Н., – Текст : электронный // Международные стандарты учета и аудита: практика применения в условиях цифровой экономики – 2021. - URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46950026> (дата обращения: 28.03.2022).
4. Потылицына А.А., Современные тенденции развития рынка аудиторских услуг в России / Потылицына А.А., – Текст : электронный // Молодой ученый – 2020. - URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=42578694> (дата обращения: 28.03.2022).
5. Саубарова Д.Б., Современные тенденции развития аудиторской деятельности в России / Саубарова Д.Б., Семчук В.П., Голушко Е.В., – Текст : электронный // Управление социально-экономическим развитием регионов: проблемы и пути их решения – 2020. - URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46332413> (дата обращения: 28.03.2022).
6. Мкртычян М.В., Последние изменения в нормативно-правовых актах, регулирующих аудиторскую деятельность / Мкртычян М.В., Мерова А.М., – Текст : электронный // Инновационные научные исследования – 2021. - URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46701006> (дата обращения: 28.03.2022).
7. Морунов В.В., Повышение качества аудиторских услуг как основная задача реализации концепции развития аудиторской деятельности в Российской Федерации/ Морунов В.В., – Текст : электронный // Управленческий учет – 2021. - URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46150884> (дата обращения: 28.03.2022).
8. Юносова Д.А., Нормативно-правовое регулирование аудиторской деятельности/ Юносова Д.А., – Текст : электронный // Экономика и предпринимательство – 2021. - URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46150884> (дата обращения: 28.03.2022).
9. Рыбалка Е.А., Развитие нормативно-правового регулирования аудиторской деятельности в цифровой среде / Рыбалка Е.А., Кузнецова Л.Н., – Текст : электронный // Юристы-правоведы – 2020. - URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44393425> (дата обращения: 28.03.2022).
10. Логвинова Т.И., Совершенствование нормативного регулирования аудиторской деятельности/ Логвинова Т.И., Дьяченко Е.Л., – Текст : электронный // Теория и практика инновационных технологий в АПК – 2020. - URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=43008374> (дата обращения: 28.03.2022).

АНАЛИЗ РЫНКА ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РФ

МИЗИТОВА О.М.

студентка группы ЭБ-К-О-Д-2020-1

Научный руководитель: преподаватель колледжа РГСУ

ПОТАПОВА М.В.

Российский государственный социальный университет,

г. Москва, Россия

Аннотация. В данной статье проведен анализ рынка ипотечного кредитования за период с начало его возникновения в 1997 году и по апрель 2022 года в Российской Федерации. Основное внимание акцентируется на 4х кризисах экономики РФ, возникавших

в данный период и влияния этих процессов на рынок жилья и как следствие ипотечное кредитование. А также изложены основные меры, применяемые правительством РФ для стабилизации возникающих проблем в данной области, в т.ч. по средствам управления инфляцией и регулированием ключевой ставкой ЦБ РФ.

Ключевые слова: ипотека, ипотечное кредитование, процентная ставка, ключевая ставка, инфляция, льготные государственные программы.

В России достаточно молодой рынок ипотеки, но он активно развивается. Его участники стараются перенять всё лучшее из того, что уже опробовано в других странах и прошло испытание временем, «примежая» в своей деятельности различные из известных моделей ипотечного кредитования, однако ряд факторов, таких как кризисы в экономике, оказывают негативное влияние на его развитие.

Порядок оформления и получения ипотеки регулируется Федеральным законом «Об ипотеке (залоге недвижимости)» № 102-ФЗ от 16.07.1998 г. Правовой акт раскрывает подробно права и обязанности банковских организаций, условия и требования для оформления кредитного ипотечного договора. Стоимость объекта недвижимости определяется в соответствии с требованиями Федерального закона «Об оценочной деятельности». Порядок и условия оформления ипотеки регулируются положениями Гражданского кодекса РФ о договоре, залоге недвижимости, праве собственности и титульном владении. Порядок взыскания на объект недвижимости, в случае неисполнения обязательств заемщиком, регулируется нормами ГК РФ и Федеральным законом «Об исполнительном производстве». [2]

Ипотека в России начала развиваться после принятия федеральных законов "О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним" от 21 июля 1997 г. и "Об ипотеке (залоге недвижимости)" № 102-ФЗ от 16 июля 1998 г. За первый год действия программы было выдано 150 ипотечных сертификатов, первоначально жилищные ипотечные кредиты выдавались только в валюте по ставке в 10% годовых. [1]

Активный рост ипотечного кредитования начался в России во второй половине 2000х годов, после введения в силу с 1 января 2005 года нового Жилищного кодекса. До этого ипотека в России предоставлялась, преимущественно, в долларах США по ставке от 10% до 14% годовых.

С 2006 года кредитные организации начали отчитываться перед Банком России о предоставленных ипотечных жилищных кредитах. На 1 января 2006 года средневзвешенная ставка в валюте составляла 11,8%, а в рублях - 14,9%.

На тот момент объемы предоставленной ипотеки в валюте и рублях были сопоставимы: 25,4 млн рублей в валюте (45%) и 30,9 млн - в рублях (55%).

Ипотечные ставки на приобретение первичного жилья стабильно снижались вплоть до лета 2008 г. (10,8% годовых в валюте и 12,4% - в рублях).

После начала мирового финансового кризиса в 2008 году банки подняли ставки: пик пришелся на май 2009 года: 13,8% в валюте и 14,9% в рублях. Это привело более чем к двукратному сокращению рынка ипотечного кредитования: с 349 тысяч кредитов в 2008 году до 130 тысяч в 2009 году. Если в 2008 году доля новых валютных ипотечных кредитов составляла 4,9%, то в 2009 году - 1,5%.

Правительство РФ разрабатывает государственные программы по обеспечению граждан доступным жильем. Особую роль среди нормативных актов занимают Постановление Правительства РФ от 17.12.2010 № 1050 «О федеральной целевой программе «Жилище» на 2011-2015 годы», Распоряжение Правительства РФ от 19.07.2010 № 1201-р «Об утверждении Стратегии развития ипотечного жилищного кредитования в Российской Федерации до 2030 года». [8]

По мере преодоления кризиса ставки по ипотеке вновь начали снижаться. С мая 2011 г. ставка по ипотечным кредитам в валюте опустилась ниже уровня в 10% годовых, однако

число выданных ипотечных кредитов продолжало снижаться. В рублях минимальная средневзвешенная ставка по ипотеке была зафиксирована в декабре 2011 года: 11,4% годовых. После этого возобновился ее рост.

В ноябре 2014 г. рублевая ставка по ипотеке выросла до уровня в 12,85% годовых, в декабре 2014 г. средняя ставка составила 12,61%. В январе-ноябре 2014 г. банками было выдано 877 тысяч 883 рублевых ипотечных кредита.

Следует отметить, что 2015 год в сфере ипотечного кредитования начался в условиях сильного рыночного кризиса: к концу 2014 года Центральный банк поднял ключевую ставку до 17% (тогда как только в марте 2014 года она была на уровне 5,5%), а ведь от нее находятся в зависимости и ипотечные ставки. [9]

После решения ЦБ РФ 16 декабря 2014 г. об увеличении ключевой ставки до 17% банки повысили ставки по ипотеке до 17-20% годовых. Спрос на ипотеку уменьшился на 40%. 2015 год, по мнению специалистов по ипотеке, был схож с 2009-м годом. В то время были заемщики с желанием получить кредит, однако банки их не выдавали. А в 2015 году были банки, которые и дали бы кредиты (хоть, правда, и по ставке 15–18%), но заемщики, которые хотели взять эти кредиты, не появлялись.

Правительство РФ начинает запуск программы по поддержке сфере Ипотечного кредитования, с помощью программы субсидирования ипотеки на первичном рынке. Государство поддержало и банки, и заемщиков со строителями. В марте были точно утверждены правила предоставления субсидий: жилье для покупки должно быть в новостройке, а договор обязан непременно быть заключен между покупателем и застройщиком. При заключении такого договора покупатель обязан застраховать собственную жизнь и здоровье, а также права собственности на жилье. По данной государственной программе банки-участники взяли на себя обязательство каждый месяц выдавать кредиты по ипотеке в размере не менее 300 млн рублей и получать государственную субсидию как разницу между ключевой ставкой, повышенной на 3,5 п.п., и максимально допустимой ставкой по такому кредиту – 12%. Это на самом деле спасло рынок, по меньшей мере, первичный. [6]

В 2017-2018 годах наблюдается стабилизация ситуации, процентные ставки начинают снижение. Снижение средневзвешенной процентной ставки по ипотеке напрямую связано с уменьшением ключевой процентной ставки Центрального Банка. За 2017-2018 годы ключевая ставка снизилась с 10,00% до 7,75%. [4]

В 2019 году рынку не удалось достичь рекордных значений 2018-го: банками было выдано почти 1,3 млн ипотечных кредитов на общую сумму 2,8 трлн рублей, что меньше показателей 2018-го на 14 % в количественном и на 5 % в денежном выражении. К основным причинам снижения объемов ипотечного кредитования можно отнести более высокий уровень ставок, который наблюдался в течение большей части прошлого года, рост цен на недвижимость и сокращение объема выдач кредитов с низким первоначальным взносом. [7]

В 2020 году, несмотря на пандемию и ограничительные меры, ипотечный рынок поставил новый рекорд: кредитные организации выдали 1,7 млн ипотечных ссуд на общую сумму 4,3 трлн рублей, что превышает показатели 2019-го на 35 % в количественном и на 51 % в денежном выражении. Основными причинами роста ипотечного кредитования стали снижение ставок по рыночным программам банков на фоне общего смягчения денежно-кредитной политики и появление в апреле 2020-го антикризисной льготной госпрограммы кредитования на приобретение жилья в новостройках под 6,5 %. Также значимое влияние оказал рост склонности населения рассматривать недвижимость как источник сбережения средств в условиях снижения ставок по вкладам и общих кризисных тенденций в экономике, связанных с пандемией COVID-19 и падением курса рубля.

В 2021 году произошел существенный рост ипотечного кредитования в России. Объем выданных ипотечных кредитов по итогам 2021 года в России достиг максимума за всю историю наблюдений: в прошлом году выдано 1,9 млн кредитов на 5,7 трлн рублей. По

сравнению с показателями 2020 года, рынок вырос на 7% в количественном выражении и на 28% в денежном. [4]

Это связано с беспрецедентно благоприятными условиями для ипотеки. В частности, Банк России первую половину года проводил мягкую денежно-кредитную политику, и ставки по ипотеке в рыночном сегменте находились на историческом минимуме. Кроме того, рекордный объем кредитов - почти 640 тыс. кредитов на 1,6 трлн рублей - был выдан в рамках льготных ипотечных программ.

В 2021 году около четверти всех выданных в стране ипотечных кредитов пришлось на льготные программы: «Льготная», «Семейная», «Сельская» и «Дальневосточная» ипотеки.

Изменение ключевой % ставки. График 1

Рассмотрим четыре кризиса в российской экономике, которые существенно повлияли на ипотечное кредитование, рынок недвижимости и привели к значительному падению цен на жилье. [10]

Первый серьезный удар по российскому рынку жилья был нанесен в результате дефолта. 17 августа 1998 года правительство России объявило технический дефолт — ввела мораторий на погашение внешних долгов российских банков и принудительную реструктуризацию долгов по государственным краткосрочным облигациям. Когда пирамида рухнула, власти не смогли залатать дыры в бюджете. По сути, на тот момент девелоперский рынок только зарождался — новостройки почти не возводились, застройщикам было практически невозможно получить проектное финансирование, ипотеки не было. В результате основной удар принял на себя рынок вторичного жилья. Стоит отметить, что тогда большинство россиян получало зарплату в долларовом эквиваленте, а цены на жилье были также выставлены в валюте. Кризис привел к оттоку экспатов, которые в основном снимали квартиры в Москве, что подтолкнуло падение цен и спроса на этом рынке. «Владельцы квартир на вторичном рынке отказывались снижать цены, а покупатели не хотели приобретать жилье по старым ценам. В результате все сделки на рынке встали на длительный период»

Кризис 1998 года на рынке недвижимости сказался не только и не столько в негативном свете, как на других отраслях экономики. Как и любое другое глобальное потрясение, дефолт перед миллениумом стал не просто причиной разорения многих строительных компаний, но и средством санации рынка, началом процессов импортозамещения в строительной отрасли и развития рынка в целом.

А ведь на тот момент девелоперский рынок только зарождался — новостройки почти не возводились, ипотеки на первичное жилье не было. В результате основной удар принял на себя рынок вторичного жилья.

Второй кризис пришелся на 2008 год. Главное отличие влияния кризиса 2008 года от кризиса 1998 года заключается в том, что к этому времени рынок недвижимости уже был в состоянии перехода с долларов на рубли, что позволило смягчить шок от случившегося.

Итогами кризиса явилось:

- сокращение сделок по ипотеке — на 62%,
- переход большей доли ипотечного кредитования на рублевые расчеты.

Основными причинами третьего кризиса 2014 года признаются падение цен на нефть и рубля, антироссийские экономические санкции.

Реакция рынка недвижимости на кризис:

- сокращение спроса,
- снижение темпов строительства.

Новым явлением стал рост значения ипотечного кредитования, которое фактически спасает жилищное строительство в условиях рецессии. [9]

28 февраля 2022г. – в условиях проведения Россией специальной военной операции и каскада западных санкций официальный курс USD вырос с 83.54 Р до 93.55 Р (на 12%).

На фоне кардинальных изменений внешних условий для экономики страны

Центральный банк, 28 февраля, резко поднял ключевую ставку с 9,5 до 20 % годовых. Данное решение не могло не отразиться на рынке ипотечного кредитования.

На конец марта 29.03.2022 года минимальная % ставка ипотечного кредитования 18,6% доступна при сумме кредита от 12 млн руб. и первоначальном взносе от 20% включительно. Для зарплатных клиентов или с подтверждением дохода

Правительство РФ сохраняет льготные процентные ставки по специальным программам:

- 6% - программа семейной ипотеки;
- 3% - программа сельской ипотеки;
- 2% - ипотека для Дальневосточного региона.

Льготная ипотека, действующая в 2021 году – повышается с 7% до 12%, увеличение лимита для Москвы и Санкт-Петербурга с 3 мил руб. до 12 мил. руб. и до 6 мил руб. остальным регионам РФ.

С помощью ключевой ставки, повышенной в марте 2022. до 20%

ЦБ удалось остановить рост инфляции и стабилизировать рынок.

Совет директоров Банка России принял решение снизить ключевую ставку с 11 апреля 2022 года до 17,0% годовых.

Следующее заседание Совета директоров Банка России, на котором будет рассматриваться вопрос об уровне ключевой ставки, запланировано на 29 апреля 2022 года.

Глава Счётной палаты Алексей Кудрин прогнозирует падение ВВП России в 2022 году более чем на 10%.

Кудрин подчеркнул, что сокращение ВВП отразится на размере доходов и благосостоянии россиян. [11]

По итогу на апрель 2022 года оформить ипотеку на готовое жилье можно по ставке уже ниже 18%, притом, что в марте ставки на вторичное жилье по новым условиям находились в диапазоне от 19% до 26%. Аналитики прогнозируют, что уже в мае средняя ставка по ипотеке на вторичное жилье может опуститься до 16-17%.

Для нормального функционирования рынка вторичного жилья этого пока мало, активность увеличивается при ставках ниже 15%, тем не менее в совокупности с растущим дисконтом при продаже вторичного жилья оно становится все более конкурентным.

По своей сути ипотека — это длительный кредитный продукт. Для стабильного функционирования таких продуктов, требуется гарантия экономической стабильности. В то же время экономика России с одной стороны в очень большой степени зависит от мировых цен на сырьевые ресурсы и с другой сильно зависима от пакетов санкций, накладываемых западными странами.

В условиях, когда доходы страны в целом и каждого гражданина в частности подвержены резким изменениям в связи с волнами мировых кризисов, заключение длительных договоров представляет значительные риски, которые кредитные организации вынуждены компенсировать высокими процентными ставками.

Не последнюю роль в этой ситуации играют и вопросы политической стабильности, а также гарантии неизменности юридической базы, что также не всегда может быть обеспечено в РФ.

Необходимыми условиями экономики для развития ипотечного кредитования в РФ, автор видит в следующем:

- || разработка и контроль за осуществлением государственной стратегии развития науки и инноваций;
- || минимизация нефтегазовой зависимости;
- || увеличение доли России в мировом экспорте продукции передового производства (электроника, оптоэлектроника, ИКТ) сейчас это около 0,5%;
- || создание экономических связей между наукой и рыночным бизнесом;
- || снижение инфляции, путем регулирования ключевой ставки ЦБ;
- || стабилизация курса рубля (выведение рубля из недооцененной валюты).

Список литературы:

- 1 Федеральным законом «Об ипотеке (залоге недвижимости)» № 102-ФЗ от 16.07.1998 г. [URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19396/]; (дата обращения 25.03.2022)
- 2 Федеральный закон "Об исполнительном производстве" от 02.10.2007 N 229-ФЗ (последняя редакция) [URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_71450/]; (дата обращения 25.03.2022)
- 3 Постановление Правительства РФ от 17.12.2010 N 1050 (ред. от 02.03.2021) "О реализации отдельных мероприятий государственной программы Российской Федерации "Обеспечение доступным и комфортным жильем и коммунальными услугами граждан Российской Федерации"[URL:http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_109742/]; (дата обращения 26.03.2022)
- 4 Ипотечное кредитование в цифрах. Статистика выдачи ипотечных кредитов. [Электронный ресурс]: [URL: http://rusipoteka.ru/ipoteka_v_rossii/ipoteka_statitiska/#obem]; (дата обращения 25.03.2022)
- 5 Рейтинг процентных ставок банков РФ. [Электронный ресурс]: [URL: <https://www.banki.ru/products/hypothec/catalogue/best/>]; (дата обращения 25.03.2022)
- 6 Зотова, Е. О. Ипотечное кредитование: динамика ипотечного кредитования в России / Е. О. Зотова // Державинские чтения: материалы XXII Всероссийской научной конференции, Тамбов, 25–26 апреля 2017 года. – Тамбов: Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина, 2017. – С. 137-147. [URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29137391>]; (дата обращения 25.03.2022)
- 7 Кива-Хамзина, Ю. Л. Управление ипотечным кредитованием в российских банках: анализ особенностей заключения и расторжения договора ипотечного кредитования / Ю. Л. Кива-Хамзина // Современная модель управления: проблемы и перспективы: материалы III Всероссийской научно-практической конференции, Магнитогорск, 30–31 октября 2019 года. – Магнитогорск: Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова, 2019. – С. 31-34. [URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41415650>]; (дата обращения 25.03.2022)
- 8 Короткова, О. И. Роль государства в системе ипотечного жилищного кредитования и основные показатели ипотечного жилищного кредитования / О. И. Короткова // Законность и правопорядок в современном обществе. – 2014. – № 20. – С. 25-36. – [URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21842081>]; (дата обращения 25.03.2022)
- 9 Субботина, Т. Ю. Российский рынок ипотечного кредитования в период кризиса 2015 года / Т. Ю. Субботина, М. С. Терентьева, Д. К. Сухоруков. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 10.5 (114.5). — С. 42-44. — [URL: <https://moluch.ru/archive/114/30385/>]; (дата обращения 25.03.2022)
- 10 Официальный сайт Банка России. [Электронный ресурс]: [URL: https://cbr.ru/statistics/bank_sector/mortgage/]; (дата обращения 05.04.2022)
- 11 Сайт правительства РФ [Электронный ресурс]: [URL: <http://government.ru/structure/>]; (дата обращения 25.03.2022)

ПОСТОЯННЫЕ И ПЕРЕМЕННЫЕ ЗАТРАТЫ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ

Мажидов Бахтияр Богадыроглы
студент группы УА-20-4с

Разливаева Лидия Васильевна
доцент, кафедры «Бухгалтерский учет и аудит»
Карагандинского университета Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение постоянных и переменных затрат на производство и необходимость деление затрат на постоянные и переменные в управленческом учете.

Ключевые слова: Переменные затраты, постоянные затраты, полностью постоянные затраты, условно-постоянные затраты, учет затрат, амортизация, фиксированный оклад, затраты на единицу продукции.

Термин стоимость относится к любым расходам, которые бизнес несет в процессе производства своих товаров и услуг. Проще говоря, это стоимость денег, которые компании тратят на покупку и продажу товаров. Особое значение в управленческом учете имеет деление затрат. Предприятия несут два основных типа затрат при производстве своих товаров — переменные и постоянные затраты.

Переменные затраты — это любые расходы, которые меняются прямо пропорционально в зависимости от изменения объема производства и /или реализации. Это означает, что переменные издержки увеличиваются по мере роста производства и уменьшаются по мере его падения. Но исчисленные на единицу продукции переменные затраты неизменны при любых изменениях объема производства. Примером переменных затрат являются производственные материалы, производственный труд, топливо и электроэнергия для работы производственного оборудования. [1]

Расчет переменных затрат может быть выполнен путем умножения количества продукции на переменные затраты на единицу продукции, нами изучено поведение переменных затрат в ТОО «Наубайшы», которая занимается выпечкой хлеба и хлебобулочных изделий. В соответствии с разработанными нормами расход муки пшеничной первого сорта на выпечку батона нарезного составляет 400 г при весе готовой продукции 600 г. Если выпечено фактический 100 ед. готовой продукции, то расход муки 40 кг.

Постоянные затраты - это любые расходы, которые остаются неизменными независимо от того, сколько компания производит. Постоянные затраты в сумме не изменяются при изменении уровня производства, они являются относительно постоянными, но, рассчитанные на единицу, изменяются при изменении уровня производства. То есть понятие постоянных затрат означает, что они не изменяются автоматически с изменением объемов производства. Эти расходы обычно не зависят от конкретной деятельности компании и включают в себя, например, как арендная плата, амортизация производственного оборудования, оплата коммунальных услуг и др. [1]

Постоянные затраты можно поделить на три группы:

- полностью постоянные затраты (затраты на бездействие), которые возможны даже тогда, когда деятельность отсутствует, например, амортизация производственного оборудования, арендная плата;
- постоянные затраты на обеспечение деятельности, имеющие место только при осуществлении деятельности, например, затраты на электроэнергию, освещение, заработную плату общезаводского персонала;
- условно-постоянные затраты, которые не изменяются до достижения определенного объема производства. При последующем росте объема производства эти затраты изменяются скачкообразно. Это происходит тогда, когда уровень использования мощностей составляет 100%, а емкость рынка требует увеличения объема производства. Предприятие закупает новые станки, оборудование, строит новые корпуса, что увеличивает стоимость основных средств и скачкообразно изменяет величину затрат на единицу продукции через увеличение амортизационных отчислений.

Постоянные затраты на единицу продукции, работ, услуг – это средняя величина, получаемая в результате: деления общей суммы постоянных расходов данного периода времени на число единиц измерения объема производства или продаж в этом же периоде. При расчете на единицу продукции постоянные затраты меняются в обратной зависимости

от объема производства (продаж): при увеличении объема производства они снижаются, при падении объема производства возрастают.

Чтобы продемонстрировать поведение затрат на исследуемом предприятии в дополнение к ранее изложенной информации сделаем предположение, что ТОО «Наубайшы» имеет постоянные затраты в размере 100000 тенге в месяц на аренду машины, которую оно использует для доставки готовой продукции покупателям. Если компания не производит продукцию в течение месяца, ей все равно нужно заплатить 100000 тенге за аренду машины. Но даже если оно произведет 50000 ед., его фиксированная стоимость останется прежней.

Чем больше фиксированных затрат у компании, тем больший доход она должна получать, чтобы быть в состоянии безубыточности, а это означает, что ей нужно больше работать, чтобы производить и продавать свою продукцию. Это потому, что эти расходы происходят регулярно и редко меняются с течением времени.

Некоторые затраты включают в себя как переменную, так и постоянную составляющую. Такие затраты обычно называют **смешанными**. Например, общие затраты на оплату труда работников отдела сбыта могут включать как фиксированные оклады, так и переменное комиссионное вознаграждение. [2]

В большинстве случаев при подготовке информации для обоснования управленческих решений следует использовать совокупные постоянные затраты и переменные затраты на единицу продукции. Но в отечественной практике бухгалтерского учета большинство затрат являются смешанными, которые следует разделить на переменные и постоянные. Для этого можно использовать следующие подходы к оценке затрат:

- 1) инженерные методы;
- 2) метод проверки счетов;
- 3) графический метод, или диаграмма рассеяния;
- 4) метод наибольшего и наименьшего значений;
- 5) метод наименьших квадратов.

Эти подходы различаются по степени точности оценивания функций затрат и по расходам на их проведение. Эти методы не являются взаимоисключающими, и для различных категорий затрат могут применяться разные методы. Любой из этих методов с достаточной степенью точности даст возможность определить совокупные постоянные затраты и удельные переменные расходы.

Наконец, подводя итог вышесказанному, следует отметить, собственно, что не всегда можно точно сказать, затраты переменные или постоянные. Несмотря на то, что определение переменных и постоянных затрат выглядит довольно просто, тонкости разделения затрат лежат в основе многих методов управленческого учета, финансового и стратегического анализа, поэтому на практике встречаются очень разные определения и подходы к расчету этих затрат.

Литература

- 1) К.Т. Тайгашинова. Управленческий учет. Учебное пособие. Издание 2-е. 2010
- 2) Э. О. Нурсеитов. Бухгалтерский учет в организациях. 2015

EMERGENCE OF ACCOUNTING IN ANCIENT GREECE AND ROME

PYLAEVA S.V.

student of the group UA20-2

AUBAKIROVA G.T.

Science supervisor, professor

Karaganda university of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. This article examines the history of the development of accounting in antiquity. How the organization of accounting in banks was carried out. And also about the accounting and reporting of ancient peoples.

Keywords: accounting, history, development, ancient Rome, ancient Greece

The emergence of accounting in Ancient Greece

Kritomikene culture – existed in the Bronze Age and is the most ancient Greek culture. At that time, the accounting system of Ancient Greece was similar to that of Babylon, since the records on clay tablets had a linear arrangement, but in Babylonian documents there was a division by columns, unlike the Greek one. Subsequently, the Greeks borrowed many of the Cretans' achievements — writing, the system of numbers and measures, and other cultural achievements. But no one knows if the system itself is borrowed accounting. There was a transition to the Kritomikene culture, and

the politics of Greek cities began to develop, all with a closed financial and economic system. Unlike the countries of the Ancient East with centralized economic management, the Greeks did not have a single economic mechanism. Sources of knowledge about the organization of accounting in Kritomikene Greece include thousands of clay tablets found during excavations, wheat without awns, money, storage facilities, etc. Also, there are links containing a description of the practice

registration that has reached the present time. Documents in ancient Greece were written on any smooth surface, these were the skins of sheep, goats, then boards covered with lime or wax. The tablets could be attached at the edge with straps or rings, which is the first form of a book. They were also written on papyrus, but some of them have not survived. State documents had to be

kept for a long time, so they carved them on marble or stone slabs. The calculations were carried out according to the accounting instrument — accounts. The calculus system was decimal. Accounting was taught in ordinary schools, anyway, there was no such specialty as "Accounting"; practical management was studied in the course of commercial activity.

The Greeks showed no interest in the practical side of management, and as a result, the prestige of the accounting profession fell to a low level. Therefore, the theoretical part of the economy broke away from the applied (accounting) and went far ahead.

Aristotle and Philodemus wrote about economics. They paid attention to the preliminary cost estimates. In accordance with the classification of funds, the property was divided into visible,

for example: land, slaves, livestock, houses, and the invisible: cash and loans, accounts receivable, and Greek buildings were accounted for by structural elements - doors, roof, window, etc. They also described the main qualities that a managing director should have, such as the ability to acquire, store, maintain and use property. Since the end of the 5th century BC, money circulation has had a powerful impact on the economy of Greek cities. Coins became an outstanding invention of the ancient Greeks. Earlier in various items were used as coin equivalents, such as hides, salt, metal in ingots, etc. But only coins have become a universal equivalent and a tool for measuring value in accounting. Monetary measurement made it possible to generalize various facts of economic life, group accounting objects and operations, and obtain system information. Thus began the transition from natural accounting to cost accounting. With the advent of money, the economy, which was previously natural, gradually acquires the features of a market economy. In the future, trade between the Greek cities. Since each city minted its own coins, there was a problem of exchanging some coins for others. To do this, it was necessary to know the metal content in coins, the exchange rate, the degree of depreciation, as well as predict the possibility of counterfeiting coins.

Over time, money changers appeared — trapezites (a meal is a table, a trapezite is a person at the table), who, having saved up some money, began to lend them at interest. So, thanks to their

functions, trapezoids turned into banks, and trapezoids turned into bankers. Along with the exchange, by checking coins and crediting, trapezites participated in transactions as intermediaries, witnesses, guarantors, keepers of documents and valuables. The first bankers in history were slaves, as the aristocrats did not consider this occupation prestigious. Having accumulated money, the slaves bought their freedom and became freedmen, who were also called metics. However, they were unable to obtain genuine citizenship.

Later, in the III century BC, the activity of trapezites became an honorable occupation. By this time, the accounting and economic part of bank settlements had been established, as well as financial traditions have developed. But, unfortunately, not a single account book has been preserved since that time.

The organization of accounting in banks was carried out in two directions:

- Accounting for the acceptance and issuance of deposits;
- Accounting for mutual settlements between clients.

At first, the contract between the banker and the client was concluded in the presence of a witness and, possibly, a guarantor. The contract could be concluded verbally, followed by verification with the help of evidence by torturing a slave as a witness to the transaction. The payment and transfer were completed with a "payment order" - a paragraph or a symbol (sometimes

replaced by a paragraph). It can be a signet ring certifying the identity of the investor, or a half-broken coin, or even a clay tablet. If necessary, witnesses were called. The document stated the following: the name of the investor, the amount of the deposit, the names of the recipient, the guarantor and the witness. The current accounting of calculations was carried out in lists where the amounts were recorded and then removed from the list. Striking out meant completing the calculations. There was no standardization of audit documents (Aristotle describes only that there were tablets and lists, but he doesn't mention the rules for filling them out). Such a system of accounting for calculations fits into the scheme of accounting for income and expenses. Keeping money was a huge problem. However, this was not mentioned in the sources. Historians suggest that the bulk of the money was in circulation - they were issued in the form of loans, invested in real estate or slaves, the rest was provided by bankers for storage in temples. Temples were the most suitable places to store supplies (thick walls, settlements around, protection of the gods).

Thanks to the excavations of the temple on Delos, the money storage system has become known today. Stocks were stacked in pots in rows; each row was designated by a letter (these designations can be considered as connecting numbers). There were at least three registers: a list of debtors and contributions, a list of cash reserves and a list of fonts of storage locations with investments.

Taking into account the risk of storing and using cash, it was easier and safer to "transfer" deposits by means of records from one client's account to another another, and at the same time, cash could remain in the bank (temple) or be used in circulation. So there was a prerequisite for the development of non-cash payments.

The registration books were kept by a banker; the records became absolutely confidential. Neither clients nor servants could see the accounting records or demand them through the court as evidence. A lot of well-known litigation concerning deposits, as well as the correctness of settlements between legal entities, made us think about the need for legal regulation of accounting. The written registration of deposits and settlements with customers is directly indicated in the documents relating to the subsequent activities of banks.

The state structure of ancient Greece was democracy, its features consisted in the fact that most of the positions were elective, that is, they were chosen by lot. Many officials, but not all, received salaries from the state treasury of Athens. Responsible persons were elected for a certain term, after which they had to give a report.

The text part of the reports was extensive and contained recommendations on the content of operations and performers. The reports were put on public display and discussed. Control it was carried out by special officials – flights, they were responsible for rent and payment, and they were

responsible for the safety of the treasury, apodects checked the repayment of government loans and contributions, and logisticians checked the accounts of officials. The responsibility of officials was very high, the embezzlement was compensated tenfold. The false report was examined in court and punished with confiscation of property and ostracism (exile).

2. Hellenistic accounting and reporting

Thanks to the achievements of A. Makedonsky, commodity-money relations spread to Egypt. Nevertheless, these achievements were changed on Egyptian soil, while trade and private business were not established. Economic relations in Hellenistic Egypt were based on forced labor of free landowners and slaves, monopolies (a whole system of monopolies) and taxes (a great many). The development of production and circulation was stimulated by non-economic means (coercion, fear of punishment). Priority was given to tax reporting (inventory of land, population, crops, cattle, etc.).

The accounting system was regulated by a large number of detailed instructions (such are the papyri of Tebtunis, the archive of Zeno). Instructions were given in the Office of the Minister of Finance — Basilicon.

The analysis of the texts leads to the following conclusions:

- accounting was conducted by days;
- accounting symbols appeared (result symbols, subtraction sign, etc.);
- special registration terminology was used, for example: balance - loypa, expense - anelomat, but there were no designations of monetary or physical units, so it was difficult to understand where the quantity, price and amount were;
- natural and cost accounting is mixed with elements of income and expense accounting, but there was a chronological registration of transactions;
- special error correction methods are marked;
- the structure of the document undoubtedly depended on the shape of the papyrus scroll in which the records were kept, so the ephemerides did not have a tabular arrangement of the arrival and expenditure in columns.

In private enterprises of Ancient Greece, and later Ancient Rome, the system of accounting for obligations used by Zeno (managing the estate of the Minister of Finance of Syria and Palestine Apollonius since 260 BC) was used. Zeno's archive is valuable for its relative integrity.

3. Legal regulation of accounting in Ancient Rome

Rome was the most powerful state in the I-II centuries BC. Its developed economy - a consequence of successful wars - was based on the resources of defeated countries. The administration was centralized, during its existence Rome passed the stages of imperial power, republic, empire.

The Roman Empire originates from the Etruscan civilization (before the VIII century BC); later Rome borrowed a lot from Greek and Eastern culture, and the abstract sciences of the Romans did not attract: they were limited to almost useful things. Therefore, the Romans were engaged in the financial sphere and its legal regulation quite seriously.

One of the greatest achievements of antiquity is Roman law (flexible, legalized and civilized norms of legal relations — private and public), among other things, thanks to the laws, economic transactions received justification and protection, and accounting books were brought to court as evidence, which is described, for example, by Cicero. Roman law had a huge impact on accounting. So, bank owners have to publish their accounts on a certain day. Legal norms also regulated the equipment of the account. The interaction of the right and the account turned out to be so fruitful that it continues to this day.

The Romans treated the management in detail and with understanding, primarily a private estate (Cato the Elder, Southern, Columell, Varro). This helped to generalize economic practice and derive the principles of management, cost rationing and accounting regulation. The state and bank account were also regulated. The authors dealt only with agriculture, although trade and banking flourished.

4. The system of accounting registers in Ancient Rome

As a basis for writing, many materials were tried - canvas, stone, wooden boards, tree leaves and the insides of tree bark. Official records were put on the boards: marble, bronze, copper, lead and whitewashed wooden. Current records were kept on wooden tablets, fastened with one edge to two, three or more (codes - Lat. code tree). After the conquest of Egypt, papyrus appeared. About 180 g of parchment (it was made of calfskin, was expensive, but durable) was invented before our era. The development of the account affected the equipment of the system of letters and invoices. The abacus borrowed by the Greeks from Egypt was used for calculations.

The most important function of the account was the ability to expect the result of management (Kolumell). One of the property classifications (according to Varro): having articulate speech - slaves, making inarticulate sounds - cattle, dumb - transport, buildings, etc.

The organization of taxation was based on the qualification of both the inventory of the population and its property. The assessment included property by type: real estate, land, stocks, jewelry, clothing. This was determined by the registration books of the houses.

Since the first qualification results were measured in physical units, but from 312 BC they began to cost at the initiative of the censor Appius Claudius.

After the census, special lists of products were compiled, which he deprived, for free distribution. This was done by a whole staff of officials, agents, weighers. The recipient gave out the grain with a tesser — a wooden plate with the designation of the date and place of delivery of bread. Free tickets from them were issued to warehouse officials. The collected stamps were checked against the lists for removal.

As in Greece, banks were widely developed in Rome, which began to play a leading role in the history of Roman accounting. The exchange of coins, and even more so the acceptance of deposits, required high qualifications and experience. After checking the coins, they put them in a vessel and sealed them in the presence of witnesses. The witnesses also put seals on it. The sealed package could be transported and used as a means of payment.

Income (acceptum) and expenses (expensum) of cash were recorded in the book of income and expenses (codex accepti et expensi). The banker was legally responsible for this, it was the register of the current account. In addition, operations were considered in adversariya, which for a long time bore the Greek name ephemeris. Economic operations are registered in the confrontation. To a certain extent, the attacker replaced the primary documents, but not completely.

Accounting and the book of income and expenses were interconnected as registers of chronological and systematic accounting. Entries in the book were made by articles in accordance with daily journal entries. There were a lot of corrections in the books. It is known from Cicero's accusatory speech in court that corrections in the registration books could be considered as proof of the banker's dishonesty in dealing with clients.

In addition, the banker had another book - an accounting book (codex rationum). Here, transactions were considered for certain clients, thereby separating from accounts that spend income. Accounts opened for each client. The account had the categories dept (debitomm), customer credit (habet) and the rest (reliqua). The turnover and balances of personal accounts were checked. The verification was carried out using punctuation marks, that is, marks in the document (usually on the back).

Accounting was intended more for fixing facts than for making decisions, not so much for managing property as for ensuring its safety. Thus, it seems that the accounting of the period under review corresponded to public requirements and expectations. The turnover was recorded in kind, despite the appearance of money. Up until the middle of the XIII century AD, money was the same commodity as products or tools; the possibility of measuring the value of all accounting objects was not taken into account. **List of literature:**

1. Aubakirova G.T. "History of accounting"
2. <https://prezi.com/8uawv1f7njcb/accounting-in-ancient-egypt-china-greece-and-rome/>

ЖШС «АЯН» КӘСІПОРНЫНДА КАССАЛЫҚ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫ ЖҮРГІЗУ ТӘРТІБІ

Тұрсынханова М.С.

УА-20-1К тобының студенті

МУСИПОВА Л.К.

магистр, кафедраның аға оқытушысы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Кассалық операцияларды есепке алу Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 31 наурыздағы №241 бұйрығымен бекітілген Бухгалтерлік есепті жүргізу қағидаларының талаптарына сәйкес жүзеге асырылады.

Бөлшек саудагерлер гипермаркеттер, супермаркеттер, желілік дүкендер, жеңілдік дүкендері және технологиялық нарықтар сияқты әртүрлі форматтар мен түрлерде жұмыс істей алады. Бөлшек саудагерлер тауарларды және олармен байланысты сату әрекеттерін ірі қалаларда жиі желілері бар бөлшек сауда дүкендерінде сатып алады, сақтайды және сатады. Бұл мақалада Қазақстан нарығында 1998 жылдан бері жұмыс істеп келе жатқан «Аян» (Қарағанды) ЖШС бөлшек сауда кәсіпорнының қызметі талқыланады, өзіндік саясаты, миссиясы және брендтері бар.

Олардың жұмысының негізгі бағыты тұтынушыларға тауарларды (мысалы, тұрмыстық заттар, тамақ, тоқыма, ойыншықтар) сату болып табылады. Сатып алу кезінде бөлшек саудагерлер тауарлық-материалдық қорлар мен ағымдағы сұраныс негізінде бизнестің тауарларға қажеттілігін анықтайды. Тауарды алғаннан кейін сатып алушылар жеткізілген тауардың санының, сапасының және бағасының тапсырысқа сәйкестігін тексереді. ЖШС «Аян» сауда компаниясы жоғары сапа стандарттарын белгілеп, тұтынушылардың сұранысын қанағаттандырады.

«Аян» ЖШС-де басты назар кассалық операцияларға және кассир қызметіне бөлінген. Кассирлер тауарларды сатып алу үшін төлемді тіркеу және қабылдау үшін кассалық аппараттармен, оптикалық баға сканерлерімен, компьютерлермен немесе басқа жабдықтармен жұмыс істейді.

Қызметкер кассир міндетін атқармас бұрын «Азбука супермаркета Аян» кәсіпорнының нұсқауларымен танысуы керек. Бұл нұсқаулық кассир-оператордың барлық мәліметтері мен міндеттерін сипаттайды. Нұсқаулықтан кейін кассир аға кассирдің бақылауымен бір апталық тағылымдамандан өтеді. Тағылымдаманың үшінші күні кассир кассаға жіберіледі. Кассир болып жұмыс істегенде табандылық, ерекше қамқорлық, жауапкершілік және клиенттермен жұмыс істей білу сияқты қасиеттер өте маңызды.

Кассирдің жұмысы кассалық машинаны қолма-қол ақшамен қабылдаудан басталады. Сатып алушыға тиісті айырбастың толық берілуі үшін оған қолма-қол ақшаның белгілі бір соммасы аздап беріледі. Кассирдің барлық жұмысы дүкеннің күзетімен бақыланады және жұмыс орнында бейнебақылау міндетті болып табылады[4].

Кассир әрбір өнімді өнімнің штрих-коды бойынша сканерлейді (штрих-код сканері арқылы), ал бағдарлама сатып алудың жалпы сомасын есептейді, содан кейін кассир оны сатып алушыға хабарлайды. Егер сатып алушы белгілі бір өнімді сатып алудан бас тартса, ол сканерленген болса, бірақ фискалдык түбіртек әлі жабылмаған болса, аға кассир СТОРНО операциясын орындайды. Бұл операция тауарлар тізімінен үш элементтен артық болмаған жағдайда алып тастай алады. Операция деректерінен кейін кассир әрбір позицияны қарап, есеп айырысу операциясын бастайды.

Тұтынушының сатып алу үшін төлеудің екі мүмкіндігі бар.

Біріншіден, қолма-қол ақшалай есеп айырысу. Кассир сатып алушыдан алынған соманы енгізеді және бағдарлама сатып алуды қолма-қол ақшамен есептейді. Бағдарлама бойынша фискалды түбіртек жабылып, тұтынушыға беріледі.

Екіншіден, қолма-қол ақшасыз төлем. Төлем терминал арқылы банк картасымен

жүзеге асырылады. «Аян» ЖШС кәсіпорны «Қазақстан Халық Банкі» АҚ-мен ынтымақтасады және терминал арқылы контактісіз төлем жасауға болады. Банктік чек жабылып, банктік аударым арқылы төленген кезде ғана чек беріледі. Терминалмен есеп айырысқаннан кейін фискалды түбіртек бағдарламада жабылып сатып алушыға беріледі.

«Тауарды қайтару» операциясы кезінде сатып алушының қолында фискалды және банктік түбіртек болуы керек (төлем банктік аударым арқылы жүзеге асырылған жағдайда). Егер фискалды чек жабылған болса, бұл операцияны аға кассир орындайды. Дерекқордан чек жабылған күні мен уақытына сәйкес табылады. Дерекқордағы чекті қайта ашып, қажетті тауарды алып тастау керек және белгіленген соманы сатып алушыға қайтару керек (қолма-қол немесе банктік аударым арқылы). Операция аяқталғаннан кейін осы операцияның аяқталғанын растайтын «Қайтару нысаны» құжаты толтырылады. Жұмыс күнінің соңында кассир кассаны тапсырады. Аға кассир «Ауысымның жабылу» операциясын орындайды, операция барысында үзінді көшірме және өткізілген тауарлардан түскен пайданың барлық сомасының есебі бар құжат беріледі. Кассир мен аға кассир күзеттің бақылауымен кассада қолма-қол ақшаны есептейді және ауысым жабылған кезде құжаттан берілген сомадан қолма-қол ақшаның сомасын азайтады. Соңғы нәтиже оң немесе теріс болуы мүмкін. Яғни, сомалардың сәйкес келуі оң нәтиже болып табылады. Жетіспеушілік немесе артықшылық - теріс нәтижені білдіреді[3].

Бөлшек сауда кәсіпорындарында кассалық операцияларды есепке алуда ең негізгі рөлді бағдарламалық қамтамасыз ету атқарады. «Аян» ЖШС Atol Soft Frontol 6 бағдарламалық жасақтамасымен жұмыс істейді.

Ең бастапқы кезеңде сіз бағдарламаны іске қосып, «Тіркеу ...» түймесін басуыңыз керек. Кассирлер жұмыс істейтін «Тіркеу» режиміне ауысады. Бұл режимде сатулар, қайтарымдар, депозиттер, төлемдер тіркеледі, клиенттермен есеп айырысулар жүзеге асырылады, сыртқы автоматтандырылған басқару жүйесімен деректермен алмасу, барлық есептер (оның ішінде алынбалы) басып шығарылады. 1-суретте кассирді тіркеу терезелері көрсетілген.

Сурет 1. Кассирді тіркеу

Сурет 1. Кассирді тіркеу

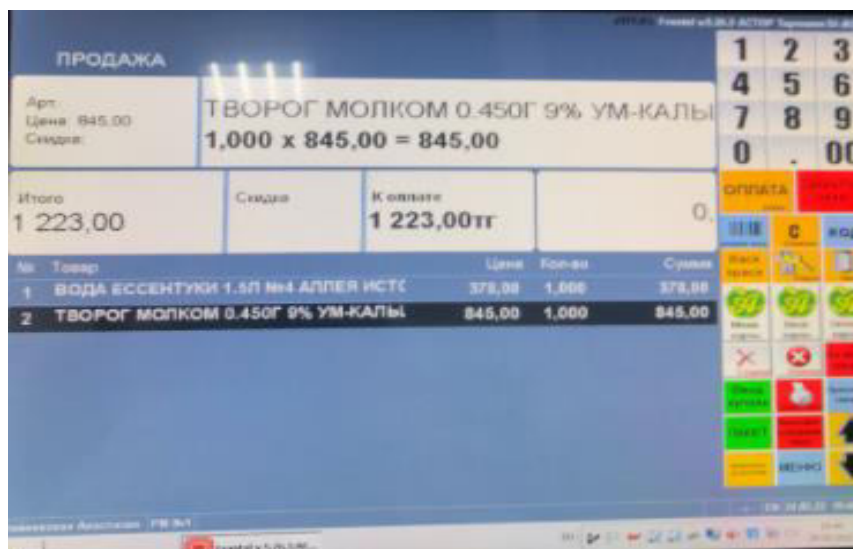
Бағдарламаны іске қосқаннан кейін және ол бұғатталғаннан кейін пайдаланушыға пайдаланушы атын таңдау және сәйкес құпия сөзді енгізу үшін рұқсат беру терезесі ашылады, бұл әрекет 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2. Жүйе пайдаланушысының тіркелуі

Тіркеу терезесі – оператор жұмыс істейтін негізгі терезе (кассир, аға кассир және т.б.) және сатуды, қайтаруды және басқа да кассалық операцияларды тіркеуге арналған [2].

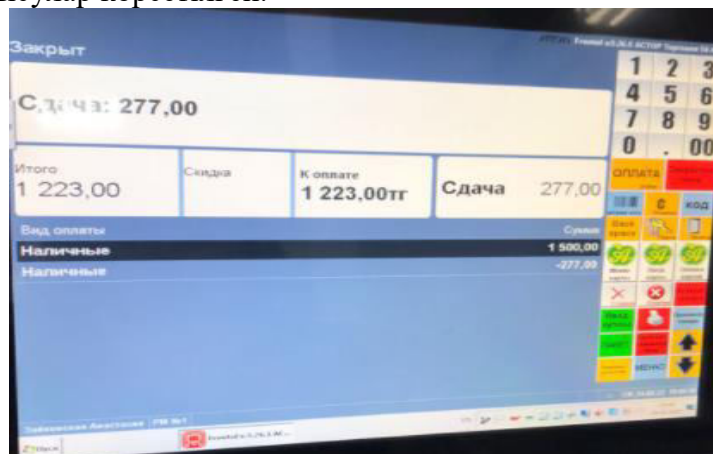
Бағдарламаның негізгі интерфейсі кассалық операциялармен жұмыс істеуге арналған негізгі операцияларды қамтиды, әрбір сканерленген өнімнің бағдарлама экранында саны, бағасы және жалпы сомасы көрсетіледі. Әрбір өнімді сканерлегеннен кейін сатып алу үшін төлем жасайды. Кассир ОПЛАТА түймесін басады. Және клиент қалаған төлем әдісін таңдайды.

3-суретте Atol Soft Frontol 6 кассалық операцияларға арналған бағдарламаның негізгі терезесі көрсетілген.

Сурет 3. Atol Soft Frontol 6 бағдарламасының негізгі терезесі

4-суретте [2] құжат бойынша төлемдерді қабылдау арқылы жүргізілген есеп айырысулар көрсетілген.

Сурет 4. Төлемдерді қабылдау

Бұл жағдайда төлем қолма-қол ақшамен жүргізілді. Бағдарлама клиент үшін өзгеріс сомасын автоматты түрде есептеді. Сондай-ақ бұл бағдарламалық құралда төлемді қабылдамай чекті жабу мүмкін емес.

Frontol бағдарламасының мүмкіндіктері - сенсорлық экранмен жұмыс істеуге қолдау көрсету, кассир жұмысын жеңілдетеді және жылдамдатады.

Есеп беру бақылаушы режимінен жүзеге асырылады, онда келесі есептер болады: кассалық есеп берулер, ауысым ашу құжаты, секциялық есеп, электронды журнал, SD бар электрондық журнал, жойылмаған есеп (X-есеп), күші жойылған есеп (Z- есеп), қысқа фискалдық есеп, толық фискалдық есеп, жалпы көрсеткіштердің анықтамасы, есеп

айырысулардың ағымдағы жағдайы туралы есеп, соңғы чектің көшірмесін басып шығару.

Бұл қызметте белгілі бір кемшіліктер бар. Frontol жүйесінде сатып алушымен толық есеп айырысу кезінде екі чек беріледі, біреуі көкөністерге, екіншісі өнімдерге. Чектегі тек 3 позициядан бас тарту мүмкіндігі, егер көп болса, чекті жою керек, ал бұл операциялар үшін қолайсыздықты тудырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Бухгалтерлік есепті жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 31 наурыздағы №241 бұйрығы.
2. Frontol 5. Сауда кәсіпорындары. Сауда кәсіпорындарына арналған пайдаланушы нұсқаулығы 19.01.2022 Frontol v. б.х, 30-36 б.
3. Бухгалтерлік есеп. Талдау. Аудит. Халықаралық ғылыми-практикалық журнал, М: Қаржы университеті, №6, 2017 ж., 20-22б.
4. Легенчук С.Ф. Бухгалтерлік есептің ғылым ретінде дамуы: Морадағы периколум // Халықаралық бухгалтерлік есеп. 2011. № 21. 55–67 б.

«ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КОНТРОЛЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗОВ»

САДЧИКОВА ПОЛИНА АНДРЕЕВНА,

студентка группы БД-2021-1

Научный руководитель: заместитель директора по учебной работе Колледжа РГСУ **Ильин В.А.**

Колледж Российского Государственного
Социального Университета

г. Москва

Аннотация: Актуальность данной темы в том, что успешная профессиональная деятельность, карьера, полноценная самореализация в современном обществе невозможны без качественного высшего образования. Несмотря на популярный миф о том, что диплом специалиста не является гарантией хорошей работы, финансового достатка, именно этот документ подтверждает квалификацию, предоставляет практически безграничные возможности для развития. Главное – быть целеустремленным, готовым к переменам и трудностям, без которых не достичь положительного результата. Чтобы создать достойную базу для своего будущего, важно выбрать вуз с инновационными подходами к учёбе и сильным педагогическим составом.

Ключевые слова: высшее образование, бакалавриат, магистратура, государственные образовательные стандарты, мониторинг качества образования.

Задачи- рассмотреть проблематику контроля деятельности вузов, решить данную проблему, узнать симптомы, которые указывают на проблемы и недостатки в области качества образовательной деятельности, рассмотреть комплексную оценку и сравнить общие цели и частные цели направления деятельности вуза.

Целью настоящего исследования является разработка концепции стратегии развития вуза, адекватной вызовам XXI века, способной обеспечить не только их выживание, но также и образовательный и экономический успех.

Анализ современного состояния системы подготовки специалистов показал, что в сложившихся в стране социально-экономических условиях имеется целый ряд других проблем. К ним можно отнести неразрешенность профессионально-квалификационных, организационных и финансовых вопросов, связанных с обеспечением необходимого уровня эффективности профессиональной подготовки специалистов, выполнением требований ФГОС 3-го поколения, квалификационных требований по формированию у бакалавров и магистров профессиональных знаний, необходимых для современного специалиста.

В этих условиях главной задачей реорганизуемых вузов является организация высокоэффективной подготовки специалистов, отвечающая современным требованиям образовательных стандартов, обеспечивающих фундаментальные профессиональные знания и прочные навыки, позволяющая им умело выполнять сложные задачи. Необходимый уровень подготовки должен обеспечиваться за счет интенсификации и применения новых технологий обучения, совершенствования материально-технической базы, которые требуют полного удовлетворения потребности вуза в материальных и денежных средствах.

Вместе с тем, выделяемые в настоящее время средства на содержание ВУЗов РФ не позволяют провести модернизацию их материально-технической базы в соответствии с современными требованиями к уровню подготовки специалистов, в результате чего профессиональная подготовленность выпускников неуклонно снижается, особенно в части их практических способностей.

Таким образом, в современных условиях реформирования системы образования сложилась проблемная ситуация, которая характеризуется, с одной стороны, постоянно возрастающим объемом требований к уровню профессиональной подготовки специалистов, а с другой - недостаточно полным экономическим обеспечением учебного процесса в вузах. Кроме того, сложившаяся структура финансирования в системе образования не позволяет в полной мере направить средства на реализацию

межотраслевых инновационных проектов. Следовательно, гарантированная реализация необходимого специалисту комплекса знаний при оплаченном государством обучении требует разработки целого ряда мер, обеспечивающих повышение экономической эффективности системы подготовки специалистов.

Симптомы, которые указывают на проблемы и недостатки в области качества образовательной деятельности, следующие:

1) нарушение принципа «точно в срок»; 2) низкая удовлетворенность качеством образовательных услуг, предоставляемых студентам преподавателями вуза (в среднем на уровне 50%); 3) высокий процент результатов, оцениваемых как «удовлетворительные» и «неудовлетворительные» (может превышать 50%) и явно недостаточный процент повышенных оценок;

Симптомы, которые указывают на проблемы и недостатки в области качества образовательной деятельности, следующие:

1) нарушение принципа «точно в срок» 2) низкая удовлетворенность качеством образовательных услуг, предоставляемых студентам преподавателями вуза 3) высокий процент результатов, оцениваемых как «удовлетворительные» и «неудовлетворительные» и явно недостаточный процент повышенных оценок

Высшее учебное заведение создается, реорганизуется и ликвидируется в соответствии с законодательством Российской Федерации.

Высшие учебные заведения подразделяются на следующие виды:

а) университет - высшее учебное заведение, которое:

- реализует образовательные программы высшего и послевузовского профессионального образования по многим направлениям подготовки
- осуществляет подготовку, переподготовку и (или) повышение квалификации работников высшей квалификации, научных и научнопедагогических работников;
- выполняет фундаментальные и прикладные научные исследования по широкому спектру наук;
- является ведущим научным и методическим центром в области своей деятельности;

б) академия - высшее учебное заведение, которое:

- реализует образовательные программы высшего и послевузовского профессионального образования;
- осуществляет подготовку, переподготовку и (или) повышение квалификации

работников высшей квалификации для определенной области научной и научно-педагогической деятельности;

- выполняет фундаментальные и прикладные научные исследования преимущественно в одной области науки или культуры;

- является ведущим научным и методическим центром в области своей деятельности;

в) институт - высшее учебное заведение, которое:

- реализует образовательные программы высшего профессионального образования, а также, как правило, образовательные программы послевузовского профессионального образования;

- осуществляет подготовку, переподготовку и (или) повышение квалификации работников для определенной области профессиональной деятельности;

Глобальной предпосылкой успешной разработки стратегии управления является правильное определение целей. Лишь зная цели, можно искать пути и средства их реализации. Установление целей переводит стратегическое видение в конкретные задачи, связанные с деятельностью организации. Выработка конкретных целей для каждого направления деятельности вуза, безусловно, будет способствовать его успешной деятельности в условиях конкуренции.

Существуют два уровня целей вузов — общие и частные.

Общие цели в той или иной степени важны для всех российских вузов и востребованы при формировании стратегии.

Есть Общие цели государственных вузов могут быть следующими:

- обеспечение экономической безопасности вузов в рыночных условиях хозяйствования;

- сохранение и развитие научного потенциала вузов, унаследованного от советской системы;

- трансформация содержания образования и структуры подготовки специалистов в соответствии с потребностями рынка труда;

- обеспечение высокого качества образования на основе реализации в вузах концепции тотального управления качеством;

Частные цели формируются по каждому направлению деятельности вуза.

Чтобы сформулированные частные цели имели управленческую ценность, они должны быть совершенно конкретно сформулированы, желательно с использованием количественных показателей.

Очевидно, что частные цели чрезвычайно специфичны и не могут быть автоматически перенесены из одного вуза в другой.

В области развития вуза цели могут быть следующими:

- создание университетского комплекса путем интеграции на базе университета средних профессиональных учебных заведений, научно-исследовательских организаций, гимназий, лицеев, школ;

- существенный рост объемов внебюджетного финансирования и увеличение за счет этого затрат на обучение одного студента в 4 раза;

К несомненным стимулам развития вузов относится комплексная оценка их деятельности, не только подводящая итоги, но и определяющая дальнейшие перспективы.

Как правило, вуз проверяют по следующим направлениям: организационно-правовое обеспечение образовательной деятельности и системы управления; структура подготовки специалистов; содержание подготовки специалистов; информационно-методическое обеспечение учебного процесса; организация учебного процесса; качество подготовки специалистов; воспитательная работа; кадровое обеспечение образовательного процесса; международная деятельность; научно-исследовательская работа; материально-техническое обеспечение учебного процесса.

Комплексная оценка деятельности университета

С построение качественно новой системы высшего образования, соответствующей складывающимся потребностям экономики РФ. Для этого необходимо провести следующие мероприятия.

1. Оптимизировать сеть учебных заведений путём создания исследовательских учебно-научных центров (университетов), объединяющих в одной организации учебные заведения и научно -исследовательские подразделения. При этом часть учебных заведений теряют свой статус и входят в такие центры на правах отдельных «институтов, факультетов». При этом функции таких институтов, факультетов расширяются в связи с необходимостью подготовки специалистов со средним профессиональным образованием.

2. Осуществить перевод учебных заведений на многоуровневую систему образования в соответствии с ФЗ РФ «Об образовании»

Естественно, что гарантированная реализация необходимого специалисту комплекса знаний и способностей требует разработки целого ряда мер, обеспечивающих повышение эффективности высшего образования. Под эффективностью профессиональной подготовки специалиста следует понимать влияние системы подготовки специалиста в ВУЗе на достижение целей обучения и степень использования полученных знаний и способностей при выполнении стоящих перед ним производственных задач.

Приоритетными направлениями деятельности Правительства Российской Федерации в сфере образования, согласно этой программе, являются законодательное обеспечение модернизации российской системы образования, приведение содержания и структуры профессиональной подготовки кадров в соответствие с современными потребностями рынка труда.

Список литературы:

1. Федеральный закон от 30.12.2008 № 307-ФЗ (ред. от 30.12.2021) «Об аудиторской деятельности» (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2022). [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.consultant.ru/documec9b8>
2. Указ Президента РФ от 09.05.2017 № 203 «О Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017 - 2030 годы». [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.consultant.ru/docuns_AW_216363/
3. Паспорт национального проекта «Национальная программа «Цифровая экономика Российской Федерации» (утв. президиумом Совета при Президенте РФ по стратегическому развитию и национальным проектам, протокол от 04.06.2019 № 7). [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_328854/
4. Официальный сайт ООО «ЭРНСТ ЭНД ЯНГ». Электронный ресурс. Точка доступа: https://www.ey.com/ru_ru
5. Королева М.В., Поварова Е.С. Проведение внутреннего аудита бизнес-процессов предприятий малого бизнеса на основе риск-ориентированного подхода // Развитие инновационной экономики: достижения и перспективы: материалы VI Международной

- научно-практической конференции. – М.: изд. ЧОУВО «МУ им. С.Ю. Витте», 2020. – С. 959–965.
6. Гладыш О.В., Поварова Е.С. Методика организации и планирования аудиторской проверки с учетом требований внутрифирменных и международных стандартов аудита // Развитие инновационной экономики: достижения и перспективы: материалы VI Международной научно-практической конференции. – М., 2021. – С. 899–907.
 7. Бойко И.П., Евневич М.А., Колышкин А.В. Экономика предприятия в цифровую эпоху // Российское предпринимательство. – 2020. – Т. 18, № 7. – С. 1127–1136.
 8. Панков В.В., Кожухов В.Л. Трансформация института аудита в условиях применения цифровых технологий // Аудит. – 2022. – № 12. – С. 4–7.
 9. Герасимова Л.Н., Парасоцкая Н.Н. Функциональные особенности затрат природоохранного характера при выполнении строительных работ // Третья Международная конференция по маркетингу, экономике и управлению бизнесом (ICMEBM 2018). – Тунис, 19-20 апреля 2019. // Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N. Functional flavour of environmental costs during construction works execution // Research Journal of Social Sciences 12(2), May-August, Pages: 18-22
 10. Герасимова Л.Н., Силка Д.Н., Парасоцкая Н.Н. Пути оптимизации учета кассовых операций и денежных документов // Технология текстильной промышленности. – 2020. – № 1 (385). – С. 67-72
 11. Герасимова Л.Н., Силка Д.Н., Парасоцкая Н.Н. Вопросы совершенствования управленческого учета в системе управления промышленным предприятием // Технология текстильной промышленности. – 2020. – № 1 (385). – С. 72-77
 12. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Mezentsева T.M., Dvoretская V. V. Features of environmental cost management // Amazonia Investiga (ISSN23226307-Colombia). – 2019. – Vol. 8. – Num. 20. – p. 609-615
 13. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Dvoretская V. V. Financial analysis in budgetary institutions // RI-ECS - Revista Inclusiones. – 2019. – Vol. 6. – № 4. – p. 244-256
 14. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N., Mezentsева T.M. Managing business processes of energy efficient technologies in construction // AD ALTA - Journal of Interdisciplinary Research. – 2019. – vol. 9. – № 2. – p. 410-413.
 - 5.
 17. Герасимова Л.Н., Парасоцкая Н.Н. Функциональные особенности затрат природоохранного характера при выполнении строительных работ // Третья Международная конференция по маркетингу, экономике и управлению бизнесом (ICMEBM 2018). – Тунис, 19-20 апреля 2019.
 18. Gerasimova L.N., Parasotskaya N.N. Functional flavour of environmental costs during construction works execution // Research Journal of Social Sciences 12(2), May-August, Pages: 18-22

ШАҒЫН КӘСПКЕРЛІК КӘСПОРЫНДАРЫНДА ЕСЕП ЖҮРГІЗУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ.

ТОКЕНОВА М.Е.

УА-20-1к тобының студенті

МУСИПОВА Л.К

Магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Шағын бизнес субъектілерінің бухгалтерлік есепті жүргізу қағидаларына сәйкес есепке алудың нысандары қолданылады.

Мақаланың мақсаты: Шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарында бухгалтерлік есеппен нысандалуы. Есеп алу операцияларының шарттары. Шағын бизнес кәсіпорындарындағы

есепке алудың кезеңі.

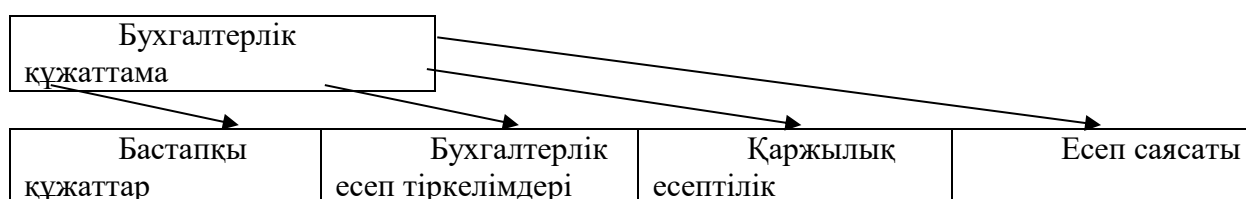
Түйінді сөздер: шағын кәсіпорын, шағын бизнес субъектісі, бухгалтерлік құжаттама, есепке алудағы операциялар.

Қазақстан Республикасының шағын бизнес кәсіпорындарында бухгалтерлік есепті ұйымдастыру "Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы" 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-ІІІ Заңымен, 01.01.2022 жылғы өзгерістермен және толықтырулармен және Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 31 наурыздағы №241 бұйрығымен реттеледі. Егер шаруашылық операцияларды тіркеу процесінде осындай талаптар орындалса, шағын бизнес субъектілерінің бухгалтерлік есеп жүйесі тиімді болып саналады:

- 1) есепке алудағы операциялар оларды жүргізудің уақыт кезеңін дұрыс көрсетеді;
- 2) есепке алудағы операциялар дұрыс сомаларда тіркеледі;
- 3) операциялар дұрыс, қолданыстағы нормативтік ережелерге және есеп саясатына сәйкес бухгалтерлік есеп шоттарында және т. б. көрсетіледі.

Шағын бизнес субъектілерінің бухгалтерлік есепті жүргізу қағидаларына сәйкес есепке алудың мынадай нысандары қолданылады: а) оңайлатылған нысан; б) компьютерлік (автоматтандырылған) нысан.

Бухгалтерлік есепті жүргізу үшін шағын кәсіпкерлік субъектілері бухгалтерлік есепті жүргізуден босату жөнінде ерекшелік жасамайтын "бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы" Қазақстан Республикасының Заңын басшылыққа алуы тиіс. Жоғарыда аталған Заңға сәйкес бухгалтерлік құжаттама мынадай бухгалтерлік есеп құжаттарын қамтиды (1-сурет).

Сурет 1. Бухгалтерлік есептің бастапқы құжаттары.

Бухгалтерлік құжаттама-бұл экономикалық операцияның дәлелі. Сыртқы жағынан, құжат белгілі бір тәртіппен экономикалық операция туралы ақпарат орналастырылған материалдық тасымалдаушы болып табылады. Көптеген құжаттар бар, сондықтан оларды жүйелеу үшін олар келесі белгілерге сәйкес топтастырылған: мақсаты бойынша, ақпарат көлемі бойынша, бекіту және пайдалану сипаты бойынша. Үлгі құжаттардың нысанын Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі бекітеді және олар барлық ұйымдар мен кәсіпорындар үшін міндетті. Бұл құжаттар бухгалтерлік есеп стандарттарында көрсетілген.

Шағын бизнес кәсіпорындарындағы есепке алудың бастапқы кезеңі - барлық шаруашылық операцияларын міндетті түрде құжаттау (бастапқы есепке алу құжаттамасының белгілі бір тасымалдаушылары жасалады). Шағын бизнес субъектілері құжаттау мақсатында бастапқы құжаттардың типтік ведомствоаралық нысандарын және типтік құжаттарға сәйкес дербес әзірленген нысандарды қолдана алады, оларда міндетті мәліметтер бар.

Бастапқы есепке алу құжаттамасы "бастапқы есепке алу құжаттарының нысандарын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2012 жылғы 20 желтоқсандағы №562 бұйрығына сәйкес ресімделеді (28.03.2020 ж. өзгерістер мен толықтырулармен).

Өндірістік емес қызметтерді көрсететін шағын бизнес субъектілері шығындарды қысқартылған мақалалар номенклатурасы бойынша топтастыруы керек, бұл бухгалтерлік есепті жеңілдетуге және бухгалтерлік есеп көлемін азайтуға көмектеседі. Шағын бизнес ұйымдарындағы активтерді, капиталды және міндеттемелерді есепке алу есеп жүргізіліп, есеп жасалған кезде сақталуы керек жалпы принциптер мен ережелер негізінде жүзеге

асырылады.

Жеңілдетілген салық жүйесін қолдана отырып, ұйым одан әрі дамуды жоспарлау үшін кәсіпорынның нақты қаржылық және өндірістік жағдайы туралы мәліметтерге ие болуы керек. Дәстүрлі есепті сақтау қажеттілігінің себептерінің бірі-жалпыға бірдей белгіленген салық салу жүйесіне оралу мүмкіндігі (қызметкерлердің шекті санын, кірісті ұлғайту, оңайлатылған салық салу жүйесін пайдаланудың экономикалық ақталмауы).

Ұйымның экономикалық жұмысын бақылау және қаржылық есептілік көрсеткіштерін үнемі бағалау жеңілдетілген салық жүйесін қолдану туралы шешімнің дұрыс болғандығын көрсетеді. Бірақ кәсіпорын қызметінің көрсеткіштері өзгеруі мүмкін, содан кейін жеңілдетілген жүйені пайдалану орынсыз болады. Ұйым, егер ол шағын бизнес субъектілеріне жеңілдетілген жүйені қолдану құқығын беретін өлшемдерді өзгертсе, жалпыға бірдей белгіленген салық жүйесіне оралу қажеттілігіне тап болады.

Шағын бизнес субъектісі шаруашылық операцияларды есепке алу кітабын ведомость ретінде жүргізе алады, оны бір айға аша алады (егер қажет болса, шоттар бойынша операцияларды есепке алу үшін салым парақтарын пайдалана алады) не операцияларды есепке алу есепті жыл бойы жүргізілетін кітап (журнал) ретінде. Содан кейін оны тігіп, нөмірлеу керек.

Кітапты жүргізу белгіленген тәртіппен есепке алудың өзге де нысандарын (бұл кассалық кітап, кассалық кіріс және шығыс ордерлерін тіркеу журналы, жалақы бойынша дербес шоттар және өзге де тіркелімдер) қолдануды жоққа шығармайды.

Кітап жыл басындағы немесе ұйым жұмысының басындағы мүліктің, міндеттемелердің және олар бар басқа да қаражаттың әрбір түрі бойынша қалдықтар сомасы жазылғаннан басталады. "Операциялардың мазмұны" бағанында ай және операциялардың мазмұны әрбір құжаттың ағымдағы ай үшін келіп түсуіне қарай хронологиялық реттілікпен позициялық тәсілмен жазылады. Сонымен қатар, кітапта тіркелген әрбір операция бойынша сома бір мезгілде тиісті түрлер мен оларды алу көздері шоттарының "дебетінде" және "кредитінде" Қос жазбамен көрсетіледі. Бір айдағы шығындар шоттың дебеті бойынша жазылады

"Өнімді сату және қызмет көрсету бойынша шығыстар". Есепті кезең аяқталған кезде қызметтер көрсетумен байланысты шығындар тиісінше "өнімді өткізу және қызметтер көрсету жөніндегі шығыстар" кредитінде және "есепті жылдың пайдасы (залалы)" дебетінде көрсетіле отырып есептен шығарылады. Сонымен қатар, "операцияның мазмұны" бағанында – "қызмет көрсетуге байланысты шығындар есептен шығарылды" деп жазылады. Шаруашылық операцияларын есепке алу кітабында бухгалтерлік жұмыстың ең аз шығындарымен есеп беруге мүмкіндік беретін мәліметтер.

Шағын кәсіпорындар өздерінің жұмыс жоспарларын құра алады, олар стандарттан өзгеше, тек ұйым бухгалтерлік есеп процесінде пайдаланатын есептік жазбаларды қамтуы мүмкін.

Шоттардың жұмыс жоспарын әзірлеу процесі негізгі шоттарда қорлар мен оларды құру көздерін ескеруге және мүліктің болуы мен қауіпсіздігін, міндеттемелердің орындалуын және бухгалтерлік есеп деректерінің дұрыстығын бақылауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

"Бухгалтерлік есеп шоттарының үлгілік жоспарын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2018 жылғы 2 қазандағы №877 бұйрығымен бекітілген бухгалтерлік есеп шоттарының жұмыс жоспарын негізге ала отырып, бірнеше есептік жазбалардан алынған ақпарат бір синтетикалық есептік жазбада жинақталуы үшін шоттардың жұмыс жоспарын ұйымдастыру ұсынылады.

Шоттардың жұмыс жоспарын құрудан басқа, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне бухгалтерлік есептің келесі ұйымдастырушылық нысандарын қолдану ұсынылады (бұл есеп жұмысының санына байланысты):

- кәсіпорынның қаржылық мүмкіндіктерін ескере отырып, штатқа бухгалтер

лауазымын қосу;

- қаржылық және еңбек ресурстарындағы шектеулер болған кезде шарттық негізде есеп операцияларын мамандандырылған ұйымға не маман-бухгалтерге беру;
- бухгалтерлік есепті кәсіпорын басшысы жүргізе алатынын ескеріңіз.

Жақында көптеген шағын кәсіпорындарда бухгалтерлік есеп аутсорсингі бар. Аутсорсингтің басты артықшылығы - тапсырыс берушіге мамандандырылған кәсіпорынның жоғары сапалы қызмет көрсетуіне кепілдік беріледі. Бірақ шағын бизнес кәсіпорындарында бухгалтерлік есепті жүргізудің осы әдісінің оң факторынан басқа, айтарлықтай кемшілік бар – тіркеу жылдамдығы төмендейді және құпиялылық бұзылады деген қауіп бар екенін есте ұстаған жөн.

Бухгалтерлік есепті ұйымдастырудың тағы бір ерекшелігі-салық салу мақсатында ақпаратпен қамтамасыз ету. Шағын бизнесті бухгалтерлік есеп және салық мақсаттары бойынша келесі санаттарға бөлуге болады:

- белгілі бір қызмет түрлеріне енгізілген табысқа бірыңғай салыққа көшкен кәсіпорындар;
- шағын бизнес үшін салық салу, есепке алу және есеп берудің жеңілдетілген жүйесіне көшкен кәсіпорындар;
- бухгалтерлік есеп пен есептілікті жалпы негізде жүргізетін шағын кәсіпорындар.

Шағын кәсіпорын өзінің өндірісі мен менеджментінің қажеттіліктерін, күрделілігі мен қызметкерлер санын ескере отырып, бухгалтерлік есеп нысанын өз бетінше таңдай алады. Бұл жағдайда шағын кәсіпорын бухгалтерлік есептің негізгі принциптерін ұстанатын болса, қолданбалы бухгалтерлік регистрлерді өз қызметінің ерекшелігіне бейімдей алады.

Шағын бизнес субъектісі кейінгі уақытта пайдаға салынатын салық сомасына әсер ететін сомаларды көрсетпей, есепті кезеңдегі пайдаға салынатын салық сомасын қаржылық есептілікте ғана көрсетуге мүмкіндігі бар. Кейінге қалдырылған салық активтері, кейінге қалдырылған салық міндеттемелері және т. б.

Шағын бизнес субъектілерінің шоттарында салық активтері мен кейінге қалдырылған салық міндеттемелері және т.б. ашылуы мүмкін емес.

Әдебиет:

1. Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 28.02.2007. 01.01.2022 ж. жағдай бойынша № 234-III өзгерістер мен толықтырулармен https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30092011

2. "Бухгалтерлік есепті жүргізу қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 31 наурыздағы №241 бұйрығы.

3. Н.п. Кондраков, и. Н. Кондраков редакциялаған" шағын кәсіпорынның бухгалтерлік есебі " 2020ж.

АНАЛИЗ РЫНКА ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РФ

МИЗИТОВА О.М.

студентка группы ЭБ-К-О-Д-2020-1

Научный руководитель: преподаватель колледжа РГСУ

ПОТАПОВА М.В.

Российский государственный социальный университет,
г. Москва, Россия

Аннотация. В данной статье проведен анализ рынка ипотечного кредитования за период с начало его возникновения в 1997 году и по апрель 2022 года в Российской Федерации. Основное внимание акцентируется на 4х кризисах экономики РФ, возникавших в данный период и влияния этих процессов на рынок жилья и как следствие ипотечное

кредитование. А также изложены основные меры, применяемые правительством РФ для стабилизации возникающих проблем в данной области, в т.ч. по средствам управления инфляцией и регулированием ключевой ставкой ЦБ РФ.

Ключевые слова: ипотека, ипотечное кредитование, процентная ставка, ключевая ставка, инфляция, льготные государственные программы.

В России достаточно молодой рынок ипотеки, но он активно развивается. Его участники стараются перенять всё лучшее из того, что уже опробовано в других странах и прошло испытание временем, «примежая» в своей деятельности различные из известных моделей ипотечного кредитования, однако ряд факторов, таких как кризисы в экономике, оказывают негативное влияние на его развитие.

Порядок оформления и получения ипотеки регулируется Федеральным законом «Об ипотеке (залоге недвижимости)» № 102-ФЗ от 16.07.1998 г. Правовой акт раскрывает подробно права и обязанности банковских организаций, условия и требования для оформления кредитного ипотечного договора. Стоимость объекта недвижимости определяется в соответствии с требованиями Федерального закона «Об оценочной деятельности». Порядок и условия оформления ипотеки регулируются положениями Гражданского кодекса РФ о договоре, залоге недвижимости, праве собственности и титульном владении. Порядок взыскания на объект недвижимости, в случае неисполнения обязательств заемщиком, регулируется нормами ГК РФ и Федеральным законом «Об исполнительном производстве». [2]

Ипотека в России начала развиваться после принятия федеральных законов "О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним" от 21 июля 1997 г. и "Об ипотеке (залоге недвижимости)" № 102-ФЗ от 16 июля 1998 г. За первый год действия программы было выдано 150 ипотечных сертификатов, первоначально жилищные ипотечные кредиты выдавались только в валюте по ставке в 10% годовых. [1]

Активный рост ипотечного кредитования начался в России во второй половине 2000х годов, после введения в силу с 1 января 2005 года нового Жилищного кодекса. До этого ипотека в России предоставлялась, преимущественно, в долларах США по ставке от 10% до 14% годовых.

С 2006 года кредитные организации начали отчитываться перед Банком России о предоставленных ипотечных жилищных кредитах. На 1 января 2006 года средневзвешенная ставка в валюте составляла 11,8%, а в рублях - 14,9%.

На тот момент объемы предоставленной ипотеки в валюте и рублях были сопоставимы: 25,4 млн рублей в валюте (45%) и 30,9 млн - в рублях (55%).

Ипотечные ставки на приобретение первичного жилья стабильно снижались вплоть до лета 2008 г. (10,8% годовых в валюте и 12,4% - в рублях).

После начала мирового финансового кризиса в 2008 году банки подняли ставки: пик пришелся на май 2009 года: 13,8% в валюте и 14,9% в рублях. Это привело более чем к двукратному сокращению рынка ипотечного кредитования: с 349 тысяч кредитов в 2008 году до 130 тысяч в 2009 году. Если в 2008 году доля новых валютных ипотечных кредитов составляла 4,9%, то в 2009 году - 1,5%.

Правительство РФ разрабатывает государственные программы по обеспечению граждан доступным жильем. Особую роль среди нормативных актов занимают Постановление Правительства РФ от 17.12.2010 № 1050 «О федеральной целевой программе «Жилище» на 2011-2015 годы», Распоряжение Правительства РФ от 19.07.2010 № 1201-р «Об утверждении Стратегии развития ипотечного жилищного кредитования в Российской Федерации до 2030 года». [8]

По мере преодоления кризиса ставки по ипотеке вновь начали снижаться. С мая 2011 г. ставка по ипотечным кредитам в валюте опустилась ниже уровня в 10% годовых, однако число выданных ипотечных кредитов продолжало снижаться. В рублях минимальная

средневзвешенная ставка по ипотеке была зафиксирована в декабре 2011 года: 11,4% годовых. После этого возобновился ее рост.

В ноябре 2014 г. рублевая ставка по ипотеке выросла до уровня в 12,85% годовых, в декабре 2014 г. средняя ставка составила 12,61%. В январе-ноябре 2014 г. банками было выдано 877 тысяч 883 рублевых ипотечных кредита.

Следует отметить, что 2015 год в сфере ипотечного кредитования начался в условиях сильного рыночного кризиса: к концу 2014 года Центральный банк поднял ключевую ставку до 17% (тогда как только в марте 2014 года она была на уровне 5,5%), а ведь от нее находятся в зависимости и ипотечные ставки. [9]

После решения ЦБ РФ 16 декабря 2014 г. об увеличении ключевой ставки до 17% банки повысили ставки по ипотеке до 17-20% годовых. Спрос на ипотеку уменьшился на 40%. 2015 год, по мнению специалистов по ипотеке, был схож с 2009-м годом. В то время были заемщики с желанием получить кредит, однако банки их не выдавали. А в 2015 году были банки, которые и дали бы кредиты (хоть, правда, и по ставке 15–18%), но заемщики, которые хотели взять эти кредиты, не появлялись.

Правительство РФ начинает запуск программы по поддержке сферы Ипотечного кредитования, с помощью программы субсидирования ипотеки на первичном рынке. Государство поддержало и банки, и заемщиков со строителями. В марте были точно утверждены правила предоставления субсидий: жилье для покупки должно быть в новостройке, а договор обязан непременно быть заключен между покупателем и застройщиком. При заключении такого договора покупатель обязан застраховать собственную жизнь и здоровье, а также права собственности на жилье. По данной государственной программе банки-участники взяли на себя обязательство каждый месяц выдавать кредиты по ипотеке в размере не менее 300 млн рублей и получать государственную субсидию как разницу между ключевой ставкой, повышенной на 3,5 п.п., и максимально допустимой ставкой по такому кредиту – 12%. Это на самом деле спасло рынок, по меньшей мере, первичный. [6]

В 2017-2018 годах наблюдается стабилизация ситуации, процентные ставки начинают снижение. Снижение средневзвешенной процентной ставки по ипотеке напрямую связано с уменьшением ключевой процентной ставки Центрального Банка. За 2017-2018 годы ключевая ставка снизилась с 10,00% до 7,75%. [4]

В 2019 году рынку не удалось достичь рекордных значений 2018-го: банками было выдано почти 1,3 млн ипотечных кредитов на общую сумму 2,8 трлн рублей, что меньше показателей 2018-го на 14 % в количественном и на 5 % в денежном выражении. К основным причинам снижения объемов ипотечного кредитования можно отнести более высокий уровень ставок, который наблюдался в течение большей части прошлого года, рост цен на недвижимость и сокращение объема выдач кредитов с низким первоначальным взносом. [7]

В 2020 году, несмотря на пандемию и ограничительные меры, ипотечный рынок поставил новый рекорд: кредитные организации выдали 1,7 млн ипотечных ссуд на общую сумму 4,3 трлн рублей, что превышает показатели 2019-го на 35 % в количественном и на 51 % в денежном выражении. Основными причинами роста ипотечного кредитования стали снижение ставок по рыночным программам банков на фоне общего смягчения денежно-кредитной политики и появление в апреле 2020-го антикризисной льготной госпрограммы кредитования на приобретение жилья в новостройках под 6,5 %. Также значимое влияние оказал рост склонности населения рассматривать недвижимость как источник сбережения средств в условиях снижения ставок по вкладам и общих кризисных тенденций в экономике, связанных с пандемией COVID-19 и падением курса рубля.

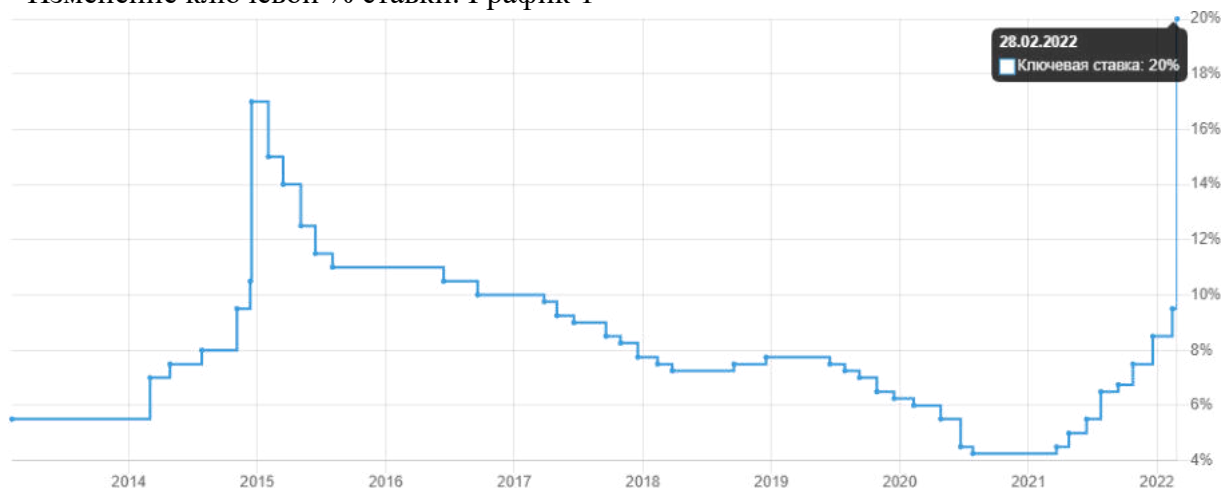
В 2021 году произошел существенный рост ипотечного кредитования в России. Объем выданных ипотечных кредитов по итогам 2021 года в России достиг максимума за всю историю наблюдений: в прошлом году выдано 1,9 млн кредитов на 5,7 трлн рублей. По сравнению с показателями 2020 года, рынок вырос на 7% в количественном выражении и

на 28% в денежном. [4]

Это связано с беспрецедентно благоприятными условиями для ипотеки. В частности, Банк России первую половину года проводил мягкую денежно-кредитную политику, и ставки по ипотеке в рыночном сегменте находились на историческом минимуме. Кроме того, рекордный объем кредитов - почти 640 тыс. кредитов на 1,6 трлн рублей - был выдан в рамках льготных ипотечных программ.

В 2021 году около четверти всех выданных в стране ипотечных кредитов пришлось на льготные программы: «Льготная», «Семейная», «Сельская» и «Дальневосточная» ипотеки.

Изменение ключевой % ставки. График 1

Рассмотрим четыре кризиса в российской экономике, которые существенно повлияли на ипотечное кредитование, рынок недвижимости и привели к значительному падению цен на жилье. [10]

Первый серьезный удар по российскому рынку жилья был нанесен в результате дефолта. 17 августа 1998 года правительство России объявило технический дефолт — ввела мораторий на погашение внешних долгов российских банков и принудительную реструктуризацию долгов по государственным краткосрочным облигациям. Когда пирамида рухнула, власти не смогли залатать дыры в бюджете. По сути, на тот момент девелоперский рынок только зарождался — новостройки почти не возводились, застройщикам было практически невозможно получить проектное финансирование, ипотеки не было. В результате основной удар принял на себя рынок вторичного жилья. Стоит отметить, что тогда большинство россиян получало зарплату в долларовом эквиваленте, а цены на жилье были также выставлены в валюте. Кризис привел к оттоку экспатов, которые в основном снимали квартиры в Москве, что подтолкнуло падение цен и спроса на этом рынке. «Владельцы квартир на вторичном рынке отказывались снижать цены, а покупатели не хотели приобретать жилье по старым ценам. В результате все сделки на рынке встали на длительный период»

Кризис 1998 года на рынке недвижимости сказался не только и не столько в негативном свете, как на других отраслях экономики. Как и любое другое глобальное потрясение, дефолт перед миллениумом стал не просто причиной разорения многих строительных компаний, но и средством санации рынка, началом процессов импортозамещения в строительной отрасли и развития рынка в целом.

А ведь на тот момент девелоперский рынок только зарождался — новостройки почти не возводились, ипотеки на первичное жилье не было. В результате основной удар принял на себя рынок вторичного жилья.

Второй кризис пришелся на 2008 год. Главное отличие влияния кризиса 2008 года от кризиса 1998 года заключается в том, что к этому времени рынок недвижимости уже был в

состоянии перехода с долларов на рубли, что позволило смягчить шок от случившегося.

Итогами кризиса явилось:

- сокращение сделок по ипотеке — на 62%,
- переход большей доли ипотечного кредитования на рублевые расчеты.

Основными причинами третьего кризиса 2014 года признаются падение цен на нефть и рубля, антироссийские экономические санкции.

Реакция рынка недвижимости на кризис:

- сокращение спроса,
- снижение темпов строительства.

Новым явлением стал рост значения ипотечного кредитования, которое фактически спасает жилищное строительство в условиях рецессии. [9]

28 февраля 2022г. – в условиях проведения Россией специальной военной операции и каскада западных санкций официальный курс USD вырос с 83.54 Р до 93.55 Р (на 12%).

На фоне кардинальных изменений внешних условий для экономики страны Центральный банк, 28 февраля, резко поднял ключевую ставку с 9,5 до 20 % годовых. Данное решение не могло не отразиться на рынке ипотечного кредитования.

На конец марта 29.03.2022 года минимальная % ставка ипотечного кредитования 18,6% доступна при сумме кредита от 12 млн руб. и первоначальном взносе от 20% включительно. Для зарплатных клиентов или с подтверждением дохода

Правительство РФ сохраняет льготные процентные ставки по специальным программам:

- 6% - программа семейной ипотеки;
- 3% - программа сельской ипотеки;
- 2% - ипотека для Дальневосточного региона.

Льготная ипотека, действующая в 2021 году – повышается с 7% до 12%, увеличение лимита для Москвы и Санкт-Петербурга с 3 мил руб. до 12 мил. руб. и до 6 мил руб. остальным регионам РФ.

С помощью ключевой ставки, повышенной в марте 2022. до 20%

ЦБ удалось остановить рост инфляции и стабилизировать рынок.

Совет директоров Банка России принял решение снизить ключевую ставку с 11 апреля 2022 года до 17,0% годовых.

Следующее заседание Совета директоров Банка России, на котором будет рассматриваться вопрос об уровне ключевой ставки, запланировано на 29 апреля 2022 года.

Глава Счётной палаты Алексей Кудрин прогнозирует падение ВВП России в 2022 году более чем на 10%.

Кудрин подчеркнул, что сокращение ВВП отразится на размере доходов и благосостоянии россиян. [11]

По итогу на апрель 2022 года оформить ипотеку на готовое жилье можно по ставке уже ниже 18%, притом, что в марте ставки на вторичное жилье по новым условиям находились в диапазоне от 19% до 26%. Аналитики прогнозируют, что уже в мае средняя ставка по ипотеке на вторичное жилье может опуститься до 16-17%.

Для нормального функционирования рынка вторичного жилья этого пока мало, активность увеличивается при ставках ниже 15%, тем не менее в совокупности с растущим дисконтом при продаже вторичного жилья оно становится все более конкурентным.

По своей сути ипотека — это длительный кредитный продукт. Для стабильного функционирования таких продуктов, требуется гарантия экономической стабильности. В то же время экономика России с одной стороны в очень большой степени зависит от мировых цен на сырьевые ресурсы и с другой сильно зависима от пакетов санкций, накладываемых западными странами.

В условиях, когда доходы страны в целом и каждого гражданина в частности подвержены резким изменениям в связи с волнами мировых кризисов, заключение длительных договоров представляет значительные риски, которые кредитные организации

вынуждены компенсировать высокими процентными ставками.

Не последнюю роль в этой ситуации играют и вопросы политической стабильности, а также гарантии неизменности юридической базы, что также не всегда может быть обеспечено в РФ.

Необходимыми условиями экономики для развития ипотечного кредитования в РФ, автор видит в следующем:

- разработка и контроль за осуществлением государственной стратегии развития науки и инноваций;
- минимизация нефтегазовой зависимости;
- увеличение доли России в мировом экспорте продукции передового производства (электроника, оптоэлектроника, ИКТ) сейчас это около 0,5%;
- создание экономических связей между наукой и рыночным бизнесом;
- снижение инфляции, путем регулирования ключевой ставки ЦБ;
- стабилизация курса рубля (выведение рубля из недооцененной валюты).

Список литературы:

1 Федеральный закон «Об ипотеке (залоге недвижимости)» № 102-ФЗ от 16.07.1998 г. [URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19396/]; (дата обращения 25.03.2022)

2 Федеральный закон "Об исполнительном производстве" от 02.10.2007 N 229-ФЗ (последняя редакция) [URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_71450/]; (дата обращения 25.03.2022)

3 Постановление Правительства РФ от 17.12.2010 N 1050 (ред. от 02.03.2021) "О реализации отдельных мероприятий государственной программы Российской Федерации "Обеспечение доступным и комфортным жильем и коммунальными услугами граждан Российской Федерации"[URL:http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_109742/]; (дата обращения 26.03.2022)

4 Ипотечное кредитование в цифрах. Статистика выдачи ипотечных кредитов. [Электронный ресурс]: [URL: http://rusipoteka.ru/ipoteka_v_rossii/ipoteka_statitiska/#obem]; (дата обращения 25.03.2022)

5 Рейтинг процентных ставок банков РФ. [Электронный ресурс]: [URL: <https://www.banki.ru/products/hypothec/catalogue/best/>]; (дата обращения 25.03.2022)

6 Зотова, Е. О. Ипотечное кредитование: динамика ипотечного кредитования в России / Е. О. Зотова // Державинские чтения: материалы XXII Всероссийской научной конференции, Тамбов, 25–26 апреля 2017 года. – Тамбов: Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина, 2017. – С. 137-147. [URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29137391>]; (дата обращения 25.03.2022)

7 Кива-Хамзина, Ю. Л. Управление ипотечным кредитованием в российских банках: анализ особенностей заключения и расторжения договора ипотечного кредитования / Ю. Л. Кива-Хамзина // Современная модель управления: проблемы и перспективы: материалы III Всероссийской научно-практической конференции, Магнитогорск, 30–31 октября 2019 года. – Магнитогорск: Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова, 2019. – С. 31-34. [URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41415650>]; (дата обращения 25.03.2022)

8 Короткова, О. И. Роль государства в системе ипотечного жилищного кредитования и основные показатели ипотечного жилищного кредитования / О. И. Короткова // Законность и правопорядок в современном обществе. – 2014. – № 20. – С. 25-36. – [URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21842081>]; (дата обращения 25.03.2022)

9 Субботина, Т. Ю. Российский рынок ипотечного кредитования в период кризиса 2015 года / Т. Ю. Субботина, М. С. Терентьева, Д. К. Сухоруков. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 10.5 (114.5). — С. 42-44. — [URL: <https://moluch.ru/archive/114/30385/>]; (дата обращения 25.03.2022)

10 Официальный сайт Банка России. [Электронный ресурс]: [URL: https://cbr.ru/statistics/bank_sector/mortgage/]; (дата обращения 05.04.2022)

11 Сайт правительства РФ [Электронный ресурс]: [URL: <http://government.ru/structure/>]; (дата обращения 25.03.2022)

SYSTEM OF ACCOUNTING REGISTERS IN ANCIENT ROME

Razoryonova A.S.
student of group UA20-2
Karaganda University of Kazpotreboyz
professor
Aubakirova G.T.

Annotation: The discipline of Accounting is nothing but the study of analysis, registration, goods, economic phenomena included in the list of basic human needs. Accounting has a history closely tied to human history, so it will be fascinating to learn how man has used different accounting methods to meet needs.

Keywords: accounting registers, administrative facts, accounting records, income-expenses book, credit relations.

The system of accounting and the technique of recording administrative facts reached a high degree of development and perfection in ancient Rome, especially in terms of the organization and legal significance of accounting records and books, which can rightly be considered the immediate ancestors of accounting tools still used today in professional practice. The accounting registers adopted in the commercial sector were mainly based on four main books.

The term, which we can generally translate as "diary, notebook", comes, according to some scholars, from the verb "advertere", that is, "observe", "notice", "perceive" and, therefore, "adversaria" was the cumulative sequence of records of the facts of the company, as they were perceived, established, discovered; according to other authors, however, one should refer to the peculiarity of making entries on both sides of the sheets of the book, both on the front and on the back [1, p. 14].

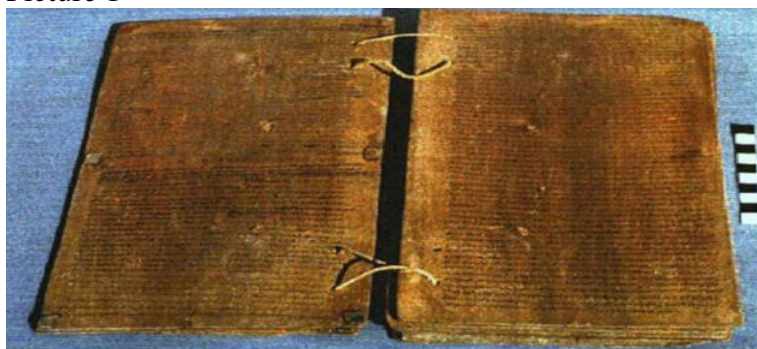
The entries contained in the "adversaria" relating to credit and debit relationships were entered monthly in the second fundamental book, the Codex, or the book of income ("acceptum" = income, collection, income) and expenses ("expensum" = expense, payment) [2]. Annotations in The "Code" of records relating to credit and debt relations improved the establishment of contractual relations and the obligations of the parties arising from them: thus, the book performed an important legal function of proving the existence and enforceability of the contract. Ultimately, it was an independent book of contracts, which is not reflected in any modern book.

The third register used in Roman bookkeeping was the Codex Rationum, or Book of Accounts (from "ratio" = account), with a legal value for evidentiary purposes corresponding to the current journal and ledger. In fact, the book reported for each administrative fact the date, description and amount, and, in addition, each page was an account, so that each "code" contained information for each branch of economic activity carried out: "ratio pecoris" (livestock account), "ratio vinaria" (wine account), "ratio olearia" (butter account), "ratio argentaria" (banker's account) and so on. Thus, the "Code" made it possible to know and control analytically the consistency and variations of various elements of property using various individual accounts and had a very wide content, since it also recorded income and expenses, cash flows, as well as both active and passive financial obligations. Entries were marked on the acceptance page, i.e. on the left side, and exits on the expense page, i.e. on the right side, that is, a double entry method that, according to some scholars, was already used in the Roman accounting system [3, p. 8].

Finally, the fourth book used was the "Calendarium", the book of loans and interest, whose

name comes from the temporary repetition of the terms of payment relating to loans and interest, which were usually fixed in calendars, that is, on the first day of the month [4]. This register had legal value in relation to the possibility of recovering the loan, which is also evidenced by the fact that it was left as a legacy.

Picture 1

the "Calendarium"

Only at the beginning of the thirteenth century can we speak of complete modernity in all branches of economic life and institutions associated with them. Accounting sciences are developing, first settlement and accounting, and then, rudimentary in business. From now on, we will witness a subtle evolutionary process, consisting of real "quantitative leaps" made by the Accounting Department in search of its own identity and in the contribution that is decisive for the rise of the business economy. The first step in this direction was taken in 1202 (and later in 1228) by the mathematician Leonardo Pisano, known as "Fibonacci" (Pisa, circa 1170 - circa 1242) with his book «Liber Abbaci». The work is divided into fifteen chapters, in which he introduced the nine digits he identified as "Indian" as well as the sign 0.

Picture 2

«Liber Abbaci»

Di Fibbonacci, in his book Liber Abbaci, widely disseminated knowledge of double entry and Indo-Arabic numbers for merchants and bankers. The Italian Giovanni di Bicci de Medici introduced double bookkeeping for the Medici bank in the 14th century. At the end of the 15th century, the merchant enterprises of Venice made extensive use of this system.

List of used literature:

1. Aubakirova G.T. History of Accounting. A manual.- Karaganda, 2019-109 p.
2. <https://libraryno.ru/1-5-uchet-v-drevnem-rime-istbu/>
3. Novikov I.V. Formation and development of accounting thought in Ancient Rome. International scientific conf. - Almaty, 2016- 12p.
4. <http://window.edu.ru/resource/780/56780/files/rodina-r.pdf>

«МЕРЕЙ» ЖШС МЫСАЛЫНДА ҚОЙМАДА ТҮГЕНДЕУ ЖҮРГІЗУ ЕРЕЖЕСІ

РАМАЗАН А.

УА-20-1К тобының студенті

МУСИПОВА Л.К.

магистр, кафедраның аға оқытушысы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада бухгалтерлік есеп әдісінің элементтерінің бірі – түгендеу қарастырылады. Бүгінгі күні түгендеу маңызды, себебі ол ұйымның мүлкінің сақталуын, қаржылық тәртіпті және бухгалтерлік есеп операцияларының дұрыстығын бақылаудың бірден-бір жолы болып табылады. Түгендеу бухгалтерлік есептің негізі болып табылады, сол себепті бухгалтердің жұмысын түгендеусіз елестету мүмкін емес.

Түгендеу үрдісінде бухгалтерлік бағалауды нақтылау мен анықтауды қамтиды. Яғни, түгендеу процесінде активтер мен пассивтердің болуы ғана емес, олардың жағдайы мен құныда анықталады.

Түгендеу басшысының бұйрығы негізінде жүзеге асырылады. Алдымен түгендеу комиссиясы құрылады. Олардың құрамы кәсіпорын басшысының бұйрығымен белгіленуі тиіс. Тұрақты комиссияның құрамы және түгендеудің басқа да маңызды аспектілері есеп саясатында көрсетілуі керек. Бұл комиссиялардың негізгі функциялары: серіктестік мүлкінің сақталуын қамтамасыз ету бойынша жұмыс; түгендеу комиссиясына нұсқау беруге; түгендеу мәліметтерінің сенімділігін қамтамасыз ету; түгендеуді және қажет болған жағдайда қайталап тексеруді дұрыс ұйымдастыру; құндылықтарды сақтау орнында бақылау, тексеру және іріктеп түгендеу жүргізу; кемшіліктерге, артықшылықтарға, бұзушылықтарға жол берген тұлғалардың түсініктемелерін қарау.

Жұмыс комиссиясының мүшелері мыналарға жауапты: кәсіпорын басшысының бұйрығына сәйкес бұйрықты уақытылы орындау; түгендеу мәліметтерінің дұрыстығы; белгіленген тәртіпте белгіленген мерзімде материалдарға түгендеу жүргізу.

Түгендеу – әртүрлі есеп объектілерінің нақты бар болуы мен жай-күйін тексеруден тұратын бухгалтерлік есеп деректерінің дұрыстығы мен сенімділігін анықтауға бағытталған бақылау құралы.

Түгендеуді жүргізу тәртібі және оның нәтижелері «Бухгалтерлік есепті жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 31 наурыздағы № 241 бұйрығымен бекітілген.

Әдетте, жыл сайын кемінде бір рет мүлік пен міндеттемелерді түгендеу жүргізілуі керек. Жұмыскерлер саны оннан аспайтын шағын кәсіпорындар түгендеу мерзімін дербес анықтайды. Кәсіпорынның барлық мүлкі түгендеуге жатады орналасқан жеріне қарамастан, сондай-ақ субъектіге тиесілі емес, бірақ бухгалтерлік есепте көрсетілген (сақтауда орналасқан, шарт бойынша жалға алынған, өңдеуге қабылданған, пайдалануға қабылданған) барлық мүлкі, сондай-ақ қандай да бір себептермен есепке алынбаған және барлық міндеттемелер түрлері.

«Мерей» ЖШС-де түгендеу жүргізу тәртібін қарастырайық. «Мерей» ЖШС бухгалтерлік есеп саясатына сәйкес жыл сайын қоймадағы қорларға белгіленген мерзімде түгендеу жүргізеді. Түгендеуге негіз «Мерей» ЖШС басшысының бұйрығы болып табылады. Бұйрық негізінде түгендеу комиссиясы құрылады. Одан әрі комиссия директордың бұйрығымен қойманы түгендеуге кіріседі. Түгендеу алдында комиссия мүшелері:

- 1) осы объектілер бойынша жүргізіліп жатқан іс-шаралармен танысуға;
- 2) қосалқы үй-жайларды, жертөлелерді және мүлікті сақтаудың басқа да орындарын бөлек кіретін және шығатын есіктерімен пломбалайды;

3) түгендеу кезеңіндегі өлшем құралдарының бүтіндігін және олардың таңбалануын тексеруге;

4) түгендеу жүргізу кезінде түпкілікті кіріс және шығыс құжаттарының тізімдемесін немесе түгендеуге жататын мүліктің қозғалысы туралы есептерді алуға.

Түгендеу нәтижесі 5000 теңгенің тауары жетіспейтінін көрсетті. Материалдық жауапты тұлға түгендеу нәтижесі бойынша жазбаша түсініктеме жазды. Комиссияның шешімімен жетіспеушілік сомасы материалдық жауапты тұлғадан, яғни қойма меңгерушісінен өндірілуге жатқызылған. Қазақстан Республикасының 23.11.2015 жылғы № 414-V Еңбек кодексінің 115-бабына сәйкес (01.01.2021 ж. өзгертулер мен толықтырулармен) қызметкердің еңбекақысынан ұсталатын ұсталулар ол жұмыс істейтін ұйым жұмыс берушінің актісі негізінде қызметкерді хабардар ете отырып жасалуы мүмкін 5000 теңге жетіспеушілік сомасы қызметкердің жалақысынан ұсталып, бухгалтерлік есепте келесідей бухгалтерлік жазу жазылған:

Дебет 3350 «Еңбекақы бойынша қысқа мерзімді берешек»;

Кредит 1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді қарызы».

Қорытындылай келе, түгендеу қорытындысы бойынша материалдық жауапты тұлғадан жетіспеушілікті есептен шығару туралы шешім қабылданды. Болашақта жетіспеушілікті болдырмау үшін келесі әрекеттер қарастырылады: кінәлілерге қатысты жазалау; бухгалтерлік аудит жүргізу. Кейбір жағдайларда белгілі бір тұлғаның кінәсін растайтын дәлелдер болмаған жағдайда қылмыстық істі ұйымдастыру қажет болуы мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер:

- 1) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37295657&pos=5;-106#pos=5;-106
- 2) О бухгалтерском учете и финансовой отчетности. Закон Республики Казахстан от 28.02.2007. №234-III с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2022г. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30092011
- 3) Трудовой Кодекс Республики Казахстан №414-V от 23.11.2015 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2021г.) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>
- 4) Мадиева К.С., Мусипова Л.К. Основы бухгалтерского учета . Учебное пособие . – 2015 Караганда : ККЭУ ,. – С. 115.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ГОТОВОЙ ПРОДУКЦИИ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ

РИТТЕР М.

студентка группы УА-20-4с

РАЗЛИВАЕВА Л.В.

Научный руководитель, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение методов учета затрат на производство и калькулирования себестоимости продукции в рамках традиционных и инновационных методов формирования себестоимости.

Ключевые слова: калькулирование, учет затрат, себестоимость, производственные расходы, накладные расходы, функциональная калькуляция.

Учет производственных затрат и исчисление себестоимости – важнейший участок в системе управления, оказывающий прямое влияние на непрерывное повышение технического уровня производства и его эффективность.

Методы учета затрат и калькулирования себестоимости продукции позволяют

предприятию получать развернутую информацию о затратах и структуре себестоимости.

К приоритетам управленческого учета затрат можно отнести: проверку правильности течения производственного цикла, сбор информации о затратах для их анализа и поиска путей оптимизации, принятие решений руководством предприятия по вопросам управления затратами.

Объекты учета затрат и калькулирования себестоимости чаще всего отличны друг от друга. Объектом учета затрат, как правило, является основание, по которому проводится сортировка затрат. Это может быть место их возникновения, вид ресурсов. Объектом калькулирования себестоимости выступает вид продукции (работы, услуги), полуфабрикатов, продукция на разных стадиях готовности.

Система управленческого учета затрат на производство и калькулирования себестоимости продукции включает в себя:

1. Отражение затраченных ресурсов в процессе производственной деятельности;
2. Группировка данных о производственных затратах по видам деятельности, производствам, структурным подразделениям, местам возникновения, центрам ответственности, продуктам, работам и т.д.;
3. Локализация производственных затрат по времени их возникновения и включения в себестоимость;
4. Распределение общих расходов между производственными подразделениями, между себестоимостью незавершенной, готовой и реализованной продукции;
5. Распределение производственных расходов обслуживающих (вспомогательных) производств между незавершенной и готовой продукцией и их перераспределение по производственным подразделениям – потребителям продукции вспомогательных производств;
6. Оценка незавершенного производства, отходов и определение себестоимости отдельных видов продукции и всего объема товарной продукции. [2. с. 205]

Классификация затрат осуществляется в зависимости от цели учета:

- для определения себестоимости готовой продукции и формирования финансового результата деятельности предприятия;
- для принятия управленческих решений;
- для осуществления процесса контроля и регулирования производственной деятельности предприятия.

Для определения общей суммы затрат по предприятию в целом применяется группировка затрат на производство по элементам в укрупненном виде:

- Материальные затраты;
- Расходы на оплату труда;
- Отчисления на социальные нужды;
- Амортизация основных фондов;
- Прочие расходы.

По экономической роли в изготовлении продукции производственные затраты подразделяются на основные и накладные.

Основные расходы обусловлены непосредственно процессом производства. К ним относятся затраты сырья, материалов, топлива и энергии на технологические цели, расходы, связанные с оплатой труда рабочих, их социальным страхованием, содержанием и эксплуатацией оборудования.

Накладные расходы связаны с управлением и обслуживанием производства. В их состав включают заработную плату общепроизводственного персонала, отчисления на его социальное страхование, содержание, амортизацию и текущий ремонт зданий, сооружений и хозяйственного инвентаря и т.п.

Совокупность основных и накладных расходов образует производственную себестоимость продукции.

По способу включения в себестоимость продукции производственные затраты

подразделяются на прямые и косвенные.

Прямыми являются затраты, которые на основании первичных документов могут быть непосредственно отнесены на определенный вид продукции или работ.

Косвенные расходы связаны с изготовлением всех видов продукции или всех видов работ. Поэтому их распределяют между видами продукции и работ пропорционально.

В управленческом учете в производственную себестоимость продукции всегда включаются прямые затраты (производственные материалы, производственный труд). Включение накладных расходов зависит от выбранного на предприятии метода формирования себестоимости продукции, выбор которого определяется характером производственной деятельности. В управленческом учете применяются следующие системы калькуляции затрат:

–система прямой калькуляции себестоимости, которая предполагает формирование себестоимости продукции только суммой прямых затрат;

–традиционные системы начисления затрат, себестоимость продукции формируется суммой прямых и накладных расходов.

–инновационные системы формирования себестоимости продукции, например, функциональная калькуляция, которая предполагает более строгий подход к распределению и включению в себестоимость продукции накладных расходов. Этим обеспечивается информация о себестоимости, полезная для выработки управленческих решений. [1, с. 80]

В настоящее время доля накладных расходов в себестоимости продукции достаточно велика и от выбранной методики распределения и списания накладных расходов зависит объективное определение себестоимости продукции. Это привело к необходимости выработки определенных методик расчета себестоимости продукции через новый способ отнесения накладных расходов. Функциональная калькуляция предполагает, что все затраты вызваны деятельностью и что продукты создают спрос на виды деятельности, следовательно накладные расходы определяются не в разрезе производственных цехов предприятия, а видов деятельности. Внедрение функциональной калькуляции начинается с определения основных видов деятельности предприятия; затем производится группировка расходов по каждому виду деятельности и определение носителей издержек для него. Это позволит определить стоимость одного носителя затрат каждого вида деятельности, которое умножается на количество драйверов затрат в соответствии с потребностью продукта в этих видах деятельности. Таким образом в себестоимость продукции включаются именно те затраты, которые действительно понесены в ходе производственного процесса и процессов до или после него.

Список литературы:

1. Разливаева Л.В., Мадиева К.С. Управленческий учет 2: Учебное пособие / Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза. – Караганда, 2015. – 168с.
2. Управленческий и производственный учет: учебный комплекс для студентов вузов / Колин Друри; пер. с англ. В. Н. Егорова. – 6 изд.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007 (Серия «Зарубежный учебник»)

БИЗНЕСТЕ БАСҚАРУ ШЕШІМДЕРІН НЕГІЗДЕУДЕ СВР-ТАЛДАУДЫ ҚОЛДАНУ.

САЙЛАУОВА Д.М.

УА-19-1К тобының студенті

к.э.н., профессор МАДИЕВА К.С

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Аннотация: Бұл мақалада басқарушылық шешімдерді қабылдауға бағытталған және

СVP үлгісіне негізделген талдау әдістемесі берілген. Зерттеу тақырыбының өзектілігі берілген әдісті кәсіпорындардың тәжірибесінде қолдану шығындар мен қаржылық нәтижелерді қалыптастыру процесін тиімді басқаруға ықпал етуімен тығыз байланысты.

Кілттік сөздер: талдау, зиянсыздық, жабуға үлес, шығындар, өндіріс көлемі, басқару шешімдері, маржиналды табыс, рентабельділік шегі, шығынсыздық нүктесі, қаржылық қауіпсіздік маржасы, қауіпсіздік аймағы.

Басқару есеп жүйесіндегі негізгі ұғымдардың бірі – маржиналды табыс (МД) түсінігі. Ол ауыспалы шығындардан тыс, сатудан түскен түсімді көрсетеді. Сонымен қатар, өнім көлемінің әр мәні үшін пайда маржалық кіріс пен тұрақты шығындар арасындағы айырмашылық ретінде анықталады. Егер тұрақты шығындардың мөлшері маржиналды табыстан асып кетсе, онда кәсіпорын зиянға ұшырайды. Маржиналды табыс негізінде рентабельділік шегі (зиянсыздық нүктесі), қаржылық қауіпсіздік маржасы, жоспарланған пайда мөлшері есептеледі, баға саясатына және өнім ассортименті құрылымына қатысты мәселелер шешіледі. Әрбір кәсіпорын тұрақты шығындарды азайтуға ұмтылады. Бұл жағдайда ең оңтайлы жоспар - бұл өнім бірлігіне тұрақты шығындар үлесін азайтуға, зиянсыз сату көлемін азайтып сонымен қатар, қауіпсіздік аймағын арттыруға мүмкіндік беретін жоспар.[1]

Осы көрсеткіштерді «Лидер» ЖШС мысалында талдап көрейік. Кәсіпорын жоғары гигиеналық қасиеттері бар матадан жасалған төсек-орын жабдықтарын шығарады; жеңіл және сыртқы киімдерді, ұлттық киімдерді, кешкі және үйлену көйлектерін, тері мен жүннен жасалған бұйымдарды тігуді және жөндеуді жүзеге асырады. Өнім бірлігінің бағасы 20-дан 19 мың теңгеге дейін төмендеді деп есептесек, сату құны:

$$VPI_{кр} = \frac{3600}{19-10} = 400 \text{ бірлік}$$

Тізбекті алмастыру әдісін қолдана отырып, зиянсыз сату көлемінің өзгеруіне әрбір фактордың әсерін анықтауға болады:

$$VPI_{кр0} = \frac{A_0}{p_0 - b_0} = \frac{4000}{20-12} = 500 \text{ бірлік}$$

$$VPI_{кр_{уст1}} = \frac{A_1}{p_0 - b_0} = \frac{3600}{20-12} = 450 \text{ бірлік}$$

$$VPI_{кр_{уст2}} = \frac{A_1}{p_1 - b_0} = \frac{3600}{19-12} = 514 \text{ бірлік}$$

Критикалық сату көлемінің өзгеруіне байланысты:

- тұрақты шығындар сомасы $450 - 500 = - 50$ бірлік,
- өнімнің сату бағасы $514 - 450 = +64$ бірлік,
- меншікті айнымалы шығындар $400 - 514 = - 114$ бірлік.
- Барлығы $400 - 500 = - 100$ бірлік

Бұл жағдайда қауіпсіздік аймағы ұлғаяды және келесідей болады:

$$ЗБ = \frac{920 - 400}{920} = \frac{520}{920} = 0,565, \text{ немесе } 56,5\%$$

Кәсіпорынның қауіпсіздік аймағын факторлық талдау үшін келесі модельді қолдануға болады:

$$ЗБ = \frac{VPI - VPI_{кр}}{VPI} = \frac{VPI - A/(p - b)}{VPI}$$

Осы формуланың әрбір құрамдас бөлігінің базалық деңгейін факторлық деңгейге дәйекті түрде ауыстырып, тізбекті ауыстыру әдісін қолдана отырып, біз сату көлеміне, тұрақты шығындар сомасына, өнім бағасына, бірліктің ауыспалы шығындарына байланысты қауіпсіздік аймағының өзгеруін анықтаймыз:

$$ЗБ_0 = \frac{ВРП_0 - A_0 / (p_0 - b_0)}{ВРП_0} = \frac{1000 - 4000 / (20 - 12)}{1000} = \frac{1000 - 500}{1000} = 50\%;$$

$$ЗБ_{\text{ycl1}} = \frac{ВРП_1 - A_0 / (p_0 - b_0)}{ВРП_1} = \frac{920 - 4000 / (20 - 12)}{920} = \frac{920 - 500}{920} = 45,6\%;$$

$$ЗБ_{\text{ycl2}} = \frac{ВРП_1 - A_1 / (p_0 - b_0)}{ВРП_1} = \frac{920 - 3600 / (20 - 12)}{920} = \frac{920 - 450}{920} = 51,1\%;$$

$$ЗБ_{\text{ycl3}} = \frac{ВРП_1 - A_1 / (p_1 - b_1)}{ВРП_1} = \frac{920 - 3600 / (20 - 12)}{920} = \frac{920 - 514}{920} = 44,1\%;$$

$$ЗБ_1 = \frac{ВРП_1 - A_1 / (p_1 - b_1)}{ВРП_1} = \frac{920 - 3600 / (19 - 10)}{920} = \frac{920 - 400}{920} = 56,5\%;$$

Жалпы кәсіпорынның қауіпсіздік аймағы 6,5%-ға өсті, оның ішінде мына өзгерістерге байланысты:

- сату көлемі: $45,6 - 50,0 = -4,4\%$,

- тұрақты шығындар: $41,1 - 45,6 = +5,5\%$,

- өнім бағасы: $44,1 - 51,1 = -7,0\%$,

- меншікті айнымалы шығындар: $56,5 - 44,1 = +12,4\%$

Талданатын кәсіпорын бойынша тұрақты шығындардың критикалық деңгейін анықтайық, егер өнімнің бағасы 50 мың теңге, өнім бірлігіне ауыспалы шығындар 30 мың теңге, өндірістің мүмкін болатын көлемі 5000 бірлік екені белгілі болса.

$$A = ВРП (p - b) = 5000(50 - 30) = 100\,000 \text{ мың теңге}$$

Тұрақты шығындардың бұл мөлшерімен компания пайдаға ие болмайды, бірақ шығынға да ұшырамайды. Егер тұрақты шығындар критикалық мөлшерден жоғары болса, онда қазіргі жағдайда олар кәсіпорын үшін қиын болады. Оларды өз кірісі есебінен жаба алмайды.

Есепті кезеңдегі тұрақты шығындар қанша айда өтелетінін анықтайық:

$$t = \frac{12 \times \text{Залалсыз сату көлемі}}{\text{Жылдық сату көлемі}}, \quad (35)$$

Кәсіпорынның жылдық өткізу көлемі 2500 млн теңге, кәсіпорынның бір жылдағы тұрақты шығындары – 600 млн теңге, пайдасы – 400 млн теңге. Тұрақты шығындардың өтелу мерзімін анықтаңыз.

Біріншіден, біз маржиналды табыстың мөлшерін және оның жалпы табыстағы үлесін анықтаймыз:

$$МП = 600 + 400 = 1000 \text{ миллион теңге}$$

$$D_{МП} = \frac{1000}{2500} = 0,4$$

Зиянсыз сату көлемі:

$$B_{кр} = \frac{600}{0,4} = 1500 \text{ млн.теңге}$$

Тұрақты шығындардың өтелу мерзімі:

$$t = \frac{12 \times 1500}{2500} = 7,2 \text{ ай}$$

Қалған 4,8 ай кәсіпорын пайда табады. Демек, жылдың көп бөлігі тұрақты шығындарды өтеуге жұмсалады.

Тұрақты шығындардың критикалық деңгейі басқару іс-әрекетіндегі өте құнды

көрсеткіш болып табылады. Оның көмегімен сіз қаржылық нәтижелерді қалыптастыру процесін тиімдірек басқара аласыз.

Өткізудің берілген көлеміне (VPII), бағаға (p) және тұрақты шығындар сомасына (A) өнім бірлігіне шаққандағы ауыспалы шығындардың (b_{кр}) критикалық деңгейі келесі түрде анықталады [1, 137 б.]:

$$b_{кр} = p - \frac{A}{VPII}, (36)$$

Бағаның критикалық деңгейі (p_{кр}) берілген сату көлемі мен тұрақты және ауыспалы шығындар деңгейінен анықталады:

$$p_{кр} = \frac{A}{VPII} + b, (37)$$

Өндіріс көлемі 4000 бірлік болса, өнім бірлігіне ауыспалы шығындар сомасы 35 мың теңге және тұрақты шығындар сомасы 120 000 мың теңге болса, кәсіпорынның тұрақты шығындарын жабуға қажетті ең төменгі баға болуы керек.

$$p_{кр} = \frac{120000}{4000} + 35 = 65 \text{ мың теңге}$$

Бұл деңгейде баға өнім бірлігінің өзіндік құнына тең болады, ал пайда мен рентабельділік нөлге тең болады. Бұл деңгейден төмен баға белгілеу кәсіпорын үшін тиімсіз, нәтижесінде шығын болады.

Маржиналды талдаудың көмегімен өндіріс қуаттылығын арттырудың орындылығын негіздеуге болады. Өндіріс қуатының ұлғаюымен тұрақты шығындар көлемінің ұлғаюы байқалатындықтан, кәсіпорынның және оның қауіпсіздік аймағының пайдасы өсетінін анықтау керек [2, с.136].

Демек, өндірістік қуаттылық 20%-ға ұлғайған кезде тұрақты шығындар көлемі 25%-ға, ал пайда көлемі 12,5%-ға ғана артады. Сонымен қатар тұрақты шығындар көлемінің ұлғаюымен кәсіпорынның қауіпсіздік аймағы төмендейді және тұрақты шығындардың өтелу мерзімі 0,3 айға артады.

Осылайша, шығындарды тұрақты және ауыспалы шамаларға бөлу сонымен қатар, критикалық және шекті шамаларды пайдалану, бұл ең оңтайлы анализ жасау үшін, басқару шешімдерінің әртүрлі нұсқаларын дұрыс талдауға, және есептеулердің нақты нәтижелерін алуға мүмкіндік береді. Бұл әдісті кәсіпорындардың тәжірибесінде қолдану шығындар мен қаржылық нәтижелерді қалыптастыру процесін тиімді басқаруға ықпал етеді.

Қолданылған әдебиет

1. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры М.: Финансы и статистика, 2002.-560 с.

2. Астафьева И.В. Управленческий учет. Первый уровень.- Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2012.- 514 с.

ШЫҒЫНДАРДЫ БАҒАЛАУ ЕСЕБІ

СОЛТАНХАН АМАНЖОЛ

УА-20-3ск тобының студенті

МАДИЕВА КУРАЛАЙ САГНАЕВНА

Ғылыми жетекші, к.э.н профессор Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация: Бұл мақалада кәсіпорындағы шығындар мен өнімді өндіруді ең кіші квадраттар әдісі арқылы есептеп қарастырамыз және оларды белгілі бір графикалық

сызықтармен есептейміз.

Кілт сөздер: ең кіші квадраттар әдісі, үстеме шығындар, айнымалы және тұрақты шығындар,

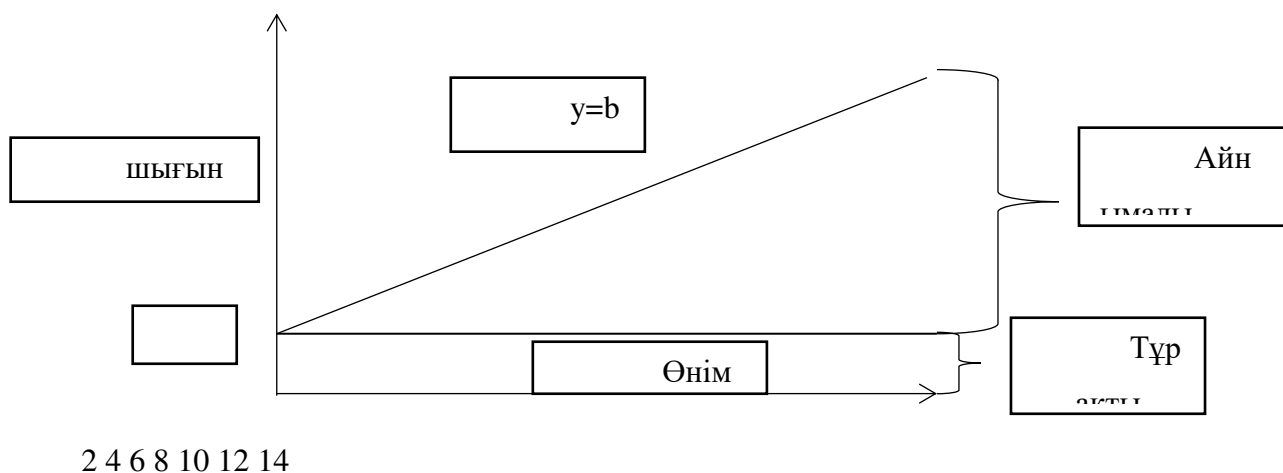
Шетелдік кәсіби әдебиеттерде шығындарды тұрақты және айнымалы бөліктерге бөлу үшін әртүрлі шығындарды бағалау әдістері қолданылады. Бұл мәселе К.Друридің жұмысында егжей-тегжейлі қарастырылады, онда ол келесі тәсілдерді ашады:

- 1) инженерлік әдістер;
- 2) Бухгалтерлік әдістерді тексеру;
- 3) графикалық әдіс, немесе шашырау диаграмма;
- 4) ең үлкен және ең кіші мәндер әдісі;
- 5) ең кіші квадраттар әдісі [1]

Әр түрлі шығындар санаттары үшін әртүрлі әдістерді қолдануға болады. Ең кіші квадраттар әдісін толығырақ қарастырайық.

Корреляциялық әдісті пайдаланған кезде зерттелетін кезең үшін шығарылым мен шығындар туралы мәліметтер алынады. Барлық нүктелер графикке жазылады, корреляциялық өріс толтырылады. Содан кейін жалпы шығындардың сызығы визуалды түрде сызылады, ол у осімен қиылыса отырып, шығындардың жалпы көлеміндегі тұрақты шығындар сомасын көрсетеді.

1-суретте корреляция әдісі немесе ең кіші квадраттар әдісі көрсетілген.

a – өнім бірлігіне келетін өзгермелі шығындар коэффициенті;

b – белгілі бір кезеңдегі тұрақты шығындар сомасы;

x – өндіріс көлемі;

y – өндіріс шығындарының жалпы көлемі

1-сурет – Ең кіші квадраттар әдісі

Ең кіші квадраттар әдісі жалпы шығындардың құрамын және олардың тұрақты және айнымалы құрамдастарының мазмұнын барынша дәл анықтауға мүмкіндік береді.

a және b коэффициенттері $y = b + ax$ тікелей басқаруында есептеледі; сондықтан барлық нүктелерінен теориялық регрессия сызығына дейінгі квадраттық қашықтық минималды болады.

График құру үшін сізге бірнеше кезеңдегі өндіріс көлемі және әр кезеңдегі ортақ шығындардың жалпы құны туралы деректер қажет.

Мысалы, 1-кестеде келтірілген басқа кезеңдердегі өндіріс көлемі мен өндірістік цехтың үстеме шығындары туралы мәліметтер бар.

1-кесте Сызықтық жуықтау үшін «Алмаз» ЖШС өндірістік цехының өндіріс көлемі мен үстеме шығындары туралы деректер

Мың тенге

Өндіріс көлемі, бірлік	Жалпы үстеме шығыстар құрастыру цехы
20	4999,0
25	5030,5
30	5078,6
36	5111,2
40	5130,7
45	5146,9
50	5151,6
55	5167,8
Жазбаны автор «Алмаз» ЖШС бойынша құрастырған	

Ең кіші квадраттар әдісін қолдану үшін келесі формуланы қолданамыз

$$\begin{cases} a \sum t_i^2 + b \sum t_i = \sum t_i y_i \\ a \sum t_i + bn = \sum y_i \end{cases} \quad (1)$$

сәйкес деректер парағы 2.

Кесте 2 Ең кіші квадраттар әдісін қолдануға арналған деректер кестелері

Белгілер	1	2	3	4	5	6	7	8	барлығы
t	20	25	30	36	40	45	50	55	301
y	4999	5030,5	5078,6	5111,2	5130,7	5146,9	5151,6	5167,8	40816,3
t ²	400	625	900	1296	1600	2025	2500	3025	12371
ty	99980	125763	152358	184003	205228	231611	257580	284229	1540751

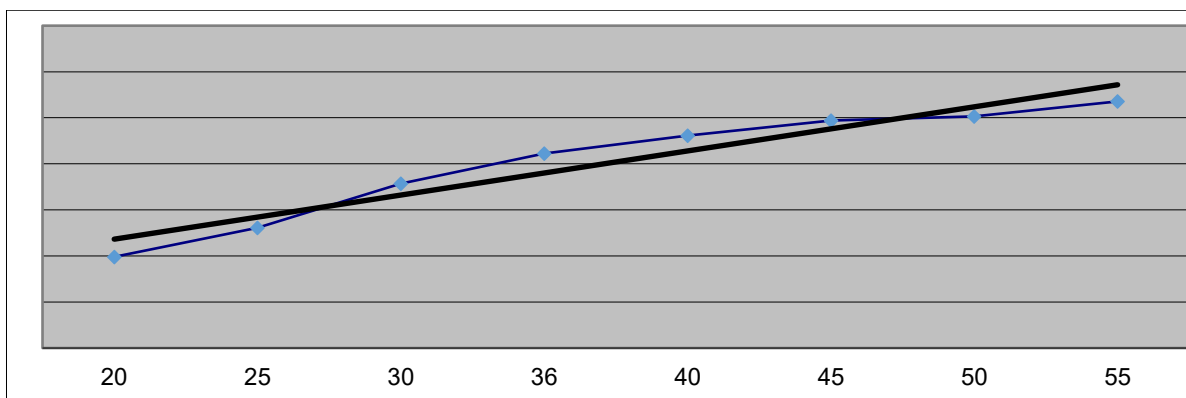
формуларды пайдалана отырып, сызықтық теңдеулер жүйесін құрастырамыз:

$$\begin{aligned} (2) 12371a + 301b &= 1540751 \\ 301a + 8b &= 40816,3 \end{aligned}$$

Сызықтық теңдеулер жүйесін шешіп, келесі түрдегі теңдеуді аламыз:
 $y = 1,0368x + 4920,807$

Жоғарыда атап өтілгендей, тұрақты шығындар b параметрімен анықталады, ал айнымалы құрамдас a коэффициентіне қосылады.

Сонымен, тренд теңдеуінен тұрақты шығындардың құны 4920,807 мың теңгеге, ал өнім бірлігіне айнымалы шығындар коэффициенті (шығынның икемділік коэффициенті) 1,0368 теңгеге тең екендігі шығады. Бұл коэффициентті өндірілген өнім санына көбейтсек: мысалы, 36 қозғалтқыш, үстеме шығындар жиынтығында $1,0368 * 36 = 37,3284$ мың теңге айнымалы шығындардың мәнін аламыз.

2-сурет - Цехтағы үстеме шығындар деректерінің сызықтық жуықтауы

Осылайша, кәсіпорынның шығындар орталықтары (жауапкершілік орталықтары) бойынша үстеме шығындарды тұрақты және айнымалы шығындарға бөле отырып, біз 3-кестеде келтірілген қозғалтқыштар өндіруге арналған тұрақты және айнымалы шығындар туралы келесі мәліметтерді алдық.

3-кесте 36 қозғалтқыш өндіруге арналған үстеме шығындардың құрылымы

Үстеме шығыстардың түрлері	Сомасы, мың теңге
Айнымалы үстеме шығыстар	37,3284
Тұрақты үстеме шығыстар	4920,807
Барлығы	4958,1354

Шығындарды бөлу олардың өндіріске қаншалықты қажет екендігіне байланысты жүзеге асады:

- өндірістік процеске тікелей байланысты және онсыз өндірісті жүзеге асыру мүмкін емес шығындар өнімнің өзіндік құнына енгізіледі;

- өндіріс көлеміне тәуелді емес және өткізілген өнімнің немесе қызметтің нақты түрлерімен байланысты емес шығындар кезең шығындарына жатады және олар жасалған есепті кезеңде есептен шығарылады [2].

Осылайша, үстеме шығындарды тұрақты және айнымалы үстеме шығындарға бөлу кәсіпорынға берілген пайда құнына жету үшін өндіріс пен өткізу көлеміне қатысты басқару шешімдерін қабылдау үшін директ-костинг жүйесін пайдалануға мүмкіндік береді

Сондай-ақ, шет елдердегі кәсіпорындарда шығындар құрылымы көбінесе оның жалпы шығындарындағы ауыспалы және тұрақты кәсіпорындардың пайызы ретінде түсінілетінін атап өткен жөн. Осы арақатынасқа сәйкес белгілі бір қорытындылар жасалады.

Мысалы, тұрақты шығындардың салыстырмалы түрде жоғары деңгейі өндірісті механикаландыру мен автоматтандырудың жоғары деңгейін көрсетеді, ал айнымалы шығындардың салыстырмалы түрде жоғары деңгейі жұмысшылар үшін жоғары еңбек шығындарын көрсетеді.

Стандарт - костинг (standard – costing) жүйесі нақты өнім шығару үшін есептелінеді. Бұл әдіс нарықтық экономикасы дамыған батыс елдерінде кеңінен қолданылады. Ресейде оның негізінде өндіріс шығындарын нормативтік есепке алу әдісі жасалды. Ол ресурстардың бағасы салыстырмалы түрде тұрақты болатын және өнімнің өзі ұзақ уақыт өгермейтін салаларда қолданылады.

Бұл әдіс шығындарды есепке алу және шығындарды есептеу жүйесі болып табылады. Стандарт - өнім бірлігін өндіру үшін қажетті шығындар саны; костинг - олардың ақшалай көрінісі. Нақты және стандартты шығындар арасында туындаған ауытқулар жеке есепке алынады және талданады, есепті кезеңнің соңында қаржылық нәтижелерге есептен шығарылады. Бұл ретте үстеме шығыстар таңдалған бөлу базасының коэффициенттері

бойынша өнімнің жекелеген түрлерінің өзіндік құнына жедел есептен шығарылады: негізінен негізгі өндірістік жұмысшылардың еңбек уақытына негізделген нормативтік мөлшерлемелер бойынша ауыспалы үстеме шығыстар, нормативтік шығындар бойынша тұрақты шығыстар. Жоғарыда аталған жүйелермен салыстырғанда стандартты костингтің екі артықшылығы бар. Біріншіден, бұл белгілі бір өнім түрлерінің құнын тез бағалауға мүмкіндік береді. Екіншіден-ішкі өндірістік бақылау үшін маңызды әр түрлі шығындар бойынша ауытқулардың қаржылық нәтижелеріне әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Осы жүйені қолданудың күрделілігі тұрақты үстеме шығыстарды шығарылатын өнім бірліктерімен (операциялармен) сәйкестендіру мүмкін еместігінде, бұл сыртқы қаржылық есептіліктің қажеттіліктері үшін қорларды бағалауды қиындатады. Сонымен қатар, нормативтік шығындар үнемі түзетіліп отыруы керек, егер өндіріс технологиясында немесе енгізілген ресурстардың бағаларында айтарлықтай өзгеріс болса, онда ағымдағы жағдайды толық көрсету үшін стандарттар өзгертілуі керек

Пайдаланылған көздер тізімі

1. Друри К. Басқару және өндіріс есебі: Пер. ағылшын тілінен. / К.Друри. - 6-шы басылым. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 1423 б. - (Шетел оқулығы)
2. Ивашкевич, В.Б. Бухгалтерлік есепті басқару есебі / В.Б. Ивашкевич. — М.: Магистр, INFRA-M, 2017. — 576 б.

ОТАНДЫҚ ПРАКТИКАДА ҮСТЕМЕ ШЫҒЫСТАРДЫ БӨЛУ ӘДІСТЕМЕСІ

ТҮРСЫНТАЙ А.Ж.

УА-19-1к тобының студенті

К.э.н., профессор МАДИЕВА Қ.С.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті.

Аннотация: Қазақстанның барлық өндірістік салаларында өнімнің өзіндік құнындағы үстеме шығыстар үлесінің ұлғаю үрдісі байқалады. Бұл үрдіс экономика салаларын цифрландыруға көшуге негізделген. Үстеме шығындарды бөлу және басқару шығындарды есепке алудың қолданылатын әдісіне тікелей байланысты. Үстеме шығыстарды жеке объектілер арасында бөлудің негізділігіне назар аудару қажеттілігі туындайды.

Кілттік сөздер: амортизация, шығын, машина-сағат, үстеме шығындар, цехтық мөлшерлеме, еңбек шығындары, материалдық шығындар.

Шығындарды бөлу дегеніміз-тікелей өлшеулер белгілі бір мақсатты шығындар үшін қажет ресурстардың мөлшерін анықтауға мүмкіндік бермейтін шығындардың бір бөлігін бөлу процесі. Осылайша шығындарды бөлу тікелей өлшеулерді емес, делдалдарды қолдануды қамтиды. Жоғарыда айтылғандай, үстеме шығындар шығындар туындаған кезде бөлінеді, мысалы, өндірістік және өндірістік емес үй-жайларды жарықтандыруға арналған электр энергиясының шығындары, үй-жайларды жылыту шығындары, өрт және күзет дабылы құрылғыларына қызмет көрсету шығындары, материалдар мен жартылай фабрикаттарды зауыт ішінде тасымалдау шығындары және белгілі бір бөлімшелерге бірден жатқызуға болмайтын жалпы сипаттағы көптеген шығындар. Бұл бірнеше өндірістік бөлімшелері бар кәсіпорындарға қатысты. Көбінесе бөлуге жататын сомалар қызметтерді жеткізушілерден келетін бастапқы құжаттарда көрсетіледі, жалпы шот бойынша шығарылады. Мұндай жағдайларда әр тұтыну мақаласына әртүрлі тарату базаларын қолдануға болады. Мұндай бөлудің мақсаты шығыстарды баптар бойынша бөлу, нақты бөлімшелерге қатысты шығындарды бөлу және бөлімшелер арасында жалпы өндірістік үстеме шығыстарды бөлу болып табылады.

Үстеме шығындарды бөлу және басқару шығындарды есепке алудың қолданылатын әдісіне тікелей байланысты және әр әдіс бойынша ең күрделі және уақытты қажет ететін

міндет болып табылады.

Шығындарды бөлудің дәстүрлі жүйелері ХХ ғасырдың басында жасалды және әлі де отандық кәсіпорындардың тәжірибесінде кеңінен қолданылады.

Үстеме шығыстарды бөлу тәсілдері өндіріс ерекшелігіне байланысты және оларды шаруашылық жүргізуші субъектілер өз қалауы бойынша таңдап алып, есеп саясатында көрсете алады.

Әдетте, отандық авторлардың жұмыстары үстеме шығындарды бөлудің кең таралған әдістерін сипаттауға дейін азаяды.

" Басқару есебі " Мадиева Қ. С., Разливаева Л.В. оқулығында үстеме шығындарды бөлу тәсілдерін келтіреді:

- өндірістік жұмысшылардың жалақысына пропорционалды;
- тікелей материалдардың шығысына пропорционалды;
- өндірілген өнімнің санына және қайта өңделетін шикізаттың салмағына пропорционалды;
- цех құнына пропорционалды (мысалы, қара металлургияда) немесе шикізат құнын шегергендегі цехтың өзіндік құнына пропорционалды (мысалы, тоқыма өнеркәсібінде);
- шығындарды бөлудің белгіленген тұрақты коэффициенттері бойынша;
- басқа бөлу базалары бойынша, мысалы, өндірілген өнім түрлері арасындағы жабдықты күтіп-ұстау және пайдалану шығыстары жабдықтың жұмыс сағатындағы осы шығыстардың шамасына және тиісті түрдегі бірлікті дайындау кезіндегі оның ұзақтығына қарай бөлінуі мүмкін[1].

Ж. К. Нұрғазина "Басқарушылық есеп" оқулығында бөлу базасы ретінде барлық өнімдерге ортақ факторды (критерийді) таңдауға жетелейді:

- өндірістік жұмысшылардың жұмыс істеген уақыты;
- жабдықпен жұмыс істеген уақыт;
- еңбек шығындары;
- өндірілген өнім бірліктері [2]Начало формы

Үстеме шығыстардың белгілі бір бабы мен нақты шығын факторы арасындағы байланысты анықтауға болатын жағдайларда үстеме шығыстарды себеп-салдарлық бөлу қолданылады. Мысалы, өндірістік жабдыққа техникалық қызмет көрсету көлемі оның жұмыс қарқындылығына байланысты. Егер кәсіпорында өнімнің жекелеген түрлерін өндіруге арналған жабдықтардың (машина-сағаттардың) пайдаланылған сағаттарын есепке алу Ұйымдастырылған болса, онда техникалық қызмет көрсетуге арналған жалпы үстеме шығыстарды өндірілген өнім арасында машина-сағаттардың санына қарай бөлу қиын болмайды.

Басқа жағдайларда, өндірістік кәсіпорындар шартты түрде таңдалған бөлу базасына негізделген өндірістік үстеме шығындарды шартты түрде бөлуді қолданады. Бұл жағдайда шартты бөлу базасы таңдалады, оған қатысты шығындардың жалпы сомасын таңдалған бөлу базасының мәніне бөлу арқылы бөлу мөлшерлемесі есептеледі:

Өндірістік үстеме шығыстар

Бөлу мөлшерлемесі=----- (1)

Бөлу базасының мәні

Қазақстандық кәсіпорындарда үстеме шығыстарды бөлудің бірыңғай (жалпы зауыттық) және цехтық, нақты және жоспарлы мөлшерлемелері пайдаланылады.

Бұл ставкаларды пайдалану, әдетте, үстеме шығыстарды шартты түрде бөлуді пайдаланатын үстеме шығыстарды бөлудің дәстүрлі жүйесіне жатады

Үстеме шығыстарды бөлудің бірыңғай мөлшерлемесін есептеу. Ставка тапсырыс немесе өнім қандай бөлімшелерде орындалғанына қарамастан, жалпы (1) формула бойынша кәсіпорын бойынша есептеледі. Мұндай жағдайларда шығындар бөлімшелер арасында негізсіз қайта бөлінеді. Бір бөлімшенің шығындары басқасының есебінен жабылады.

Металл пластик бұйымдарын өндіру бойынша зауыттың жалпы өндірістік үстеме

шығыстары бір айда 2310000 теңгені құрады делік, оның өндірістік құрылымы үш цехтан тұрады. Шығарылатын өнім тапсырысқа байланысты әр түрлі операцияларды талап етеді, бірақ операциялардың барлық түрлері барлық үш цехта шығарылмауы керек. Кәсіпорын бөлу базасын - негізгі өндірістік жұмысшылардың сағаттарын таңдады.

Бір ай ішінде өндірістік жұмысшылар 6600 сағат жұмыс істеді делік. Бұл жағдайда (1) формуласын қолдана отырып, үстеме шығыстарды бөлудің бірыңғай мөлшерлемесі анықталады:

$$\frac{2310000 \text{ теңге}}{6600 \text{ сағат}} = \text{Бірыңғай бөлу мөлшерлемесі} = \frac{\text{үстеме шығыстар}}{=350 \text{ теңге} \backslash \text{сағат}}$$

Белгілі бір тапсырысты орындау үшін, мысалы, тек бір цехта 250 сағат жұмыс істеу қажет болған жағдайда, бөлінген үстеме шығыстардың сомасы: $250 * 350 = 87500$ теңгені құрайды.

Көріп отырғаныңыздай, есептеу өте қарапайым және жедел, бірақ үстеме шығындарды бөлудің бірыңғай мөлшерлемесін пайдалану тапсырыс құнын есептеу дәлдігін қамтамасыз етпейді, өйткені үстеме шығындарды есептеу осы тапсырысты орындауға қатыспайтын басқа цехтардың үстеме шығындарын қамтиды.

Үстеме шығыстарды бөлудің цехтық ставкасын есептеу әрбір бөлімше үшін (1) формула бойынша ставканы есептеуді көздейді. Жекелеген бөлімшелер бойынша үстеме шығыстардың жалпы сомасы әрбір бөлімше бойынша бөлу базасына бөлінеді. Өнімнің (тапсырыстың) өзіндік құнына енгізілетін үстеме шығыстардың сомасы (2) формула бойынша айқындалады:

$$\text{Өнім түріне таратыла- Тапсырысқа тарату} \quad \text{Үстеме шығыстарды (2)}$$

$$\text{тын үстеме шығыстар} = \text{базасының мәні} * \text{тарату}$$

$$\text{сомасы мөлшерлемесі}$$

(1) және (2) формулалар бойынша есеп айырысулар кезінде кезең ішінде нақты келтірілген үстеме шығыстарды негізге алады.

1-кестеде үстеме шығыстарды бөлудің жалпы цехтық ставкасын есептеу мысалын қарастырайық.

1-кесте-үстеме шығыстарды бөлудің цехтық мөлшерлемелерін есептеу

	Цех №1	Цех №2	Цех №3
Айына үстеме шығыстар, теңгемен	1050000	875000	385000
Негізгі өндірістік жұмысшылардың еңбек сағаттары	4250	912	1438
Өндірістік жұмысшылардың 1 сағаттық еңбегіне үстеме шығыстардың ставкасы	247,05	959,44	267,73

Тапсырысты орындау үшін өндірістік жұмысшылардың жұмыс уақыты қажет болды делік:

- Бірінші цехта 100 сағат,
- Екінші цехта 85 сағат;
- Үшінші цехта 65 сағат.

$$\text{Бұл жағдайда өндірістік үстеме шығындар: } 100 * 247,05 + 85 * 959,44 + 65 * 267,73 = 126656,45 \text{ теңге.}$$

Жоғарыда келтірілген есептеулерден көріп отырғанымыздай, үстеме шығыстарды бөлу ставкаларының әртүрлі нұсқаларын қолдану әртүрлі нәтиже береді. Жеке шеберханалық ставкаларды пайдалану кезінде үстеме шығындарды дәлірек бөлу болатыны анық, өйткені бұл бөлу себеп-салдарлық үлестіруге жақын, өйткені әр цехтағы тапсырыс

немесе дайын өнімнің әр түрін өңдеуге арналған жұмыс сағаттарының саны ескеріледі. Алайда, бөлу базасының өзі - еңбек сағаттары шартты түрде таңдалғанын және бұл өнімдер арасындағы шығындарды бөлудің максималды дәлдігі туралы айтуға мүмкіндік бермейтінін ұмытпаған жөн.

Отандық кәсіпорындарда үстеме шығыстарды бөлу әдістемесін қорытындылай келе, үстеме шығындар бастапқыда шығындар пайда болған жерлерде (негізгі және қосалқы цехтар) ескерілетінін, содан кейін негізгі цехтарда жалпыланатындығын және бөлу факторына сәйкес өнімнің өзіндік құнына кіретінін атап өтеміз. Өнімнің нақты құнын есептеу дәлдігі үстеме шығыстарды бөлу факторына, сондай-ақ үстеме шығыстарды бөлу әдісіне байланысты екені анық, өйткені өндірістік үстеме шығыстарды бөлудің әртүрлі әдістемесін қолдана отырып, сол өнімнің әртүрлі өзіндік құнын алуға болады.

Қазақстандық кәсіпорындарда үстеме шығыстарды бөлудің қолданыстағы практикасын зерттеу бірқатар тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді:

Үстеме шығыстарды өзіндік құнға бөлу үстеме шығыстар шығындар объектілеріне жатқызылатын бөлудің қандай да бір базасын пайдалануды көздейді.

Экономикалық тәжірибеде бөлу үшін әртүрлі базалар қолданылады, мысалы:

- негізгі өндірістік жұмысшылардың негізгі жалақысы;
- өнімді өңдеудің еңбек сыйымдылығы;
- жабдық жұмысының сағат саны;
- материалдық шығындардың мөлшері;
- тікелей шығындар сомасы;
- сату көлемі және т. б.

Бөлу үшін белгілі бір базаны қолдану белгілі бір дәрежеде Өндірістің ерекшелігіне байланысты.

Нақты объектілерге үстеме шығыстарды бөлудің бірде-бір базасы өнімді дайындауға арналған нақты шығындар туралы сенімді ақпарат бермейді. Ең алдымен, оның мазмұны бойынша үстеме шығындар шығындардың кешенді бабы болып табылады. Олар жабдықты ұстауға және пайдалануға, сондай-ақ өндірісті ұйымдастыруға және қызмет көрсетуге байланысты шығындар баптарын қамтиды. Өндірістік шығындар орталықтары бойынша бөлу ставкаларын пайдалану бөлу базасына тәуелді және оған тәуелді емес баптарды қамтитын баптың кешенділігіне байланысты үстеме шығыстарды бөлудің дұрыстығын қамтамасыз етпейді. [3]

Сондай-ақ, үстеме шығыстарды пропорционалды түрде бөлу дұрыс болмайды, мысалы, жалақы. Сонымен, бір өнім өндіріс процесінің барлық өндірістік кезеңдерінен өтіп, өндірілуі мүмкін, ал екіншісі ресурстарды тек бір өндірістік аймақта тұтынады немесе бір өнімді шартты түрде қолмен немесе ескі арзан жабдықта, ал екіншісі қазіргі заманғы қымбат әмбебап жабдықта және өндірістік жұмысшылардың еңбегін қажет етпейді. Егер осы өнімдерді өңдеудегі жұмысшының еңбек шығындары тең болса, онда олардың өзіндік құнындағы машиналарды пайдалану шығындары да тең болады, бұл көрінеу дұрыс емес. Тиісінше, шығындардың өзіндік құны және нәтижесінде өнімнің бағасы дәл қалыптаспайды.

Сондай-ақ, кәсіпорындарда үстеме шығыстарды есепке алу ХҚЕС-ке сәйкес қаржылық есептілікті жасау мақсатында өндірістік есеп шоттарындағы шығындарды көрсетумен ғана шектеледі, алайда бухгалтерлік есеп шоттарындағы ақпарат шығындарды басқару, шығындарды азайту резервтерін іздестіру мақсаттары үшін әрдайым ақпараттық бола бермейді.

Мұның бәрі әлемдік тәжірибеде үстеме шығыстарды бөлу әдістемесін зерттеу негізінде үстеме шығыстарды бөлу практикасын одан әрі зерттеуді айқындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

1. Мадиева Қ. С., Разливаева Л.В. Басқару есебі. Оқулық құралы. - Қарағанды: ҚҚУ, 2021. – 170 бет.

2. Нургазина Ж.К. «Управленческий учет»: Учебник – Алматы: 2014 – 411 с
3. Керимов, В.Э Бухгалтерский управленческий учет: практикум для бакалавров /

В.Э

Керимов. - М.: Дашков и К, 2016. - 96 с.

КАПИТАЛ ЕСЕБИ

Тельманова Динара УА-20-1К тобының студенті
МУСИПОВА Л.К.

магистр, кафедраның аға оқытушысы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

Аннотация: капиталды есепке алу бухгалтерлік есеп жүйесіндегі маңызды бөлім болып табылады. Мұнда кәсіпорынның меншікті қаржыландыру көздерінің негізгі сипаттамалары қалыптасады.

Түйінді сөздер: жарғылық капитал, резервтік капитал, бөлінбеген пайда, активтер, міндеттемелер.

Капитал-бұл пайда табу мақсатында өндіріске салынған және оның активтерін қалыптастыруға салынған ақшалай, материалдық және материалдық емес нысандардағы қаражаттың жалпы құнын сипаттайтын қаржы ресурстары.

Капитал коммерциялық кәсіпорынды құру мен дамытудың негізгі экономикалық негізі болып табылады, ол иелердің инвестициялары, сондай-ақ оның қызметінің бүкіл кезеңінде жинақталған пайда болып табылады. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын анықтаған кезде капитал мөлшері активтер мен міндеттемелер арасындағы айырмашылық ретінде есептеледі.

Капиталдың жалпы ұғымы оның әртүрлі түрлеріне жатады. Осылайша, капиталдың тиесілігіне байланысты меншікті және қарыз капиталын ажыратыңыз. Меншікті капитал компанияның меншік құқығында тиесілі активтерінің жалпы құнын сипаттайды.

Капитал қозғалысын есептеу формуласын бухгалтерлік теңдеудің көмегімен оңай алуға болады.

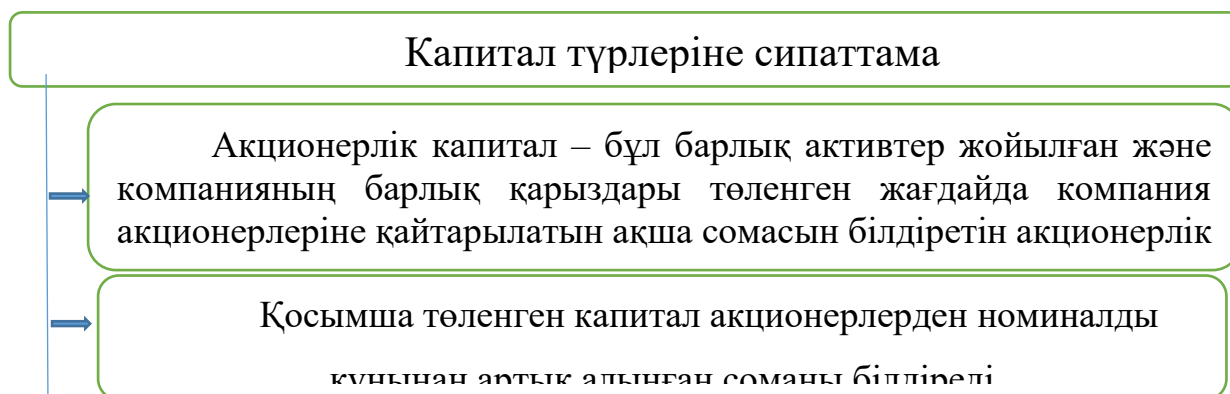
$$\text{Активтер} = \text{Міндеттемелер} + \text{Капитал}$$

Көріп отырғанымыздай, кез-келген уақытта кез-келген бизнестегі активтердің мөлшері оның міндеттемелері мен капиталының мөлшеріне тең. Сонымен, егер біз капитал шоты бойынша соманы есептегіміз келсе, төмендегі формуланы қолдануымыз керек:

$$\text{Капитал} = \text{Активтер} - \text{Міндеттемелер}$$

Біз кез-келген бизнестің балансында көрсетілген активтер санынан міндеттемелер санын азайту арқылы капитал мөлшерін анықтай аламыз.

Капиталмен жасалатын операциялар шоттарының компоненттері 1-суретте сипатталған:

Капиталға басқа жарналар: жеке кәсіпкерлер мен серіктес фирмалар үшін олар меншік иелерінің капитал шотын, яғни жеке кәсіпкер мен серіктестер капиталының балансын қамтиды

Бөлінбеген пайда

Сурет 1. Капитал түрлеріне сипаттама

Меншікті капитал-бұл кәсіпорынның міндеттемелерін шегергендегі кәсіпорын активтері. Меншікті капиталдың үлесі баланстық міндеттеме құрылымындағы қарыз капиталының үлесінен көп болған кезде, бұл компаниялардың тұрақты қаржылық жағдайын көрсетеді.

Қарыз капиталы-бұл кәсіпорынның борыштық міндеттемелері түріндегі қаржылық активтер. Активтер басқа көздерден белгілі бір мерзімге тартылады. Шарттар міндетті түрде келісіледі және қайтарылуға жатады. Қарыз капиталы мерзімі бойынша қысқа мерзімді (12 айға дейін) және ұзақ мерзімді (12 айдан астам) ажыратуға болады.

Кәсіпорынның меншікті капиталын ұйымдастыруды алдын-ала бағалау бірнеше жыл ішінде кәсіпорынның меншікті капиталы компоненттерінің құрылымын, динамикасын және құрылымдық динамикасын зерттеу арқылы жүзеге асырылады. Бұл жағдайда негізгі көрсеткіштер бухгалтерлік баланс баптарының абсолютті мәндерін, абсолютті мәндер мен нақты салмақтардың өзгеруін, өсу қарқынын, капитал үлесінің өзгеруін білдіреді.

1-кестеде 2021 жыл кезеңіндегі "Дарын" ЖШС кәсіпорны капиталының құрылымы мен серпініне талдау келтірілген.

1-кесте-2021 жылғы "Дарын" ЖШС кәсіпорны капиталының құрылымы мен динамикасын талдау

№ п/п	Көрсеткіштер	Есептің жылдың басына		Есептің жылдың соңына		Үлес салмағының ауытқуы, %
		сумма, тенге	уд. вес, %	сумма, тенге	уд. вес, %	
1.	Жарғылық капитал	181309	17,76	186422	18,01	+0,25
2.	Қайта бағалауға резервтер	480583	47,07	463114	44,73	-2,34
3.	Резервтік капитал	191665	18,78	212583	20,53	+1,75
4.	Бөлінбеген кіріс (жабылмаған шығын)	167349	16,39	173190	16,73	+0,34
5.	Барлығы: меншікті капитал	1020906	100	1035309	100	
Ескерту-автор "Дарын"ЖШС деректері бойынша жасаған						

Осылайша, осы кесте негізінде келесі қорытынды жасауға болады. "Дарын" ЖШС кәсіпорнының меншікті капиталының құрылымын талдай отырып, құрылымдағы ең үлкен үлесті "қайта бағалауға резервтер"бабы алатынын атап өтуге болады. Баланстың осы бабы 5420 "негізгі құралдарды қайта бағалауға арналған Резерв" синтетикалық шоттарындағы қалдықтар есебінен қалыптасты, онда негізгі құралдарды қайта бағалауға байланысты операциялар көрсетіледі.

Жалпы, 2021 жылы "Дарын" ЖШС кәсіпорнының меншікті капиталы 14 403 теңгеге

ұлғайды. Меншікті капиталды толықтырудың негізгі көзі кәсіпорынның таза (бөлінбеген кірісі) болып табылады, ол ұзақ мерзімді сипаттағы өзін-өзі қаржыландырудың ішкі көзі ретінде кәсіпорынның айналымында қалады. Осыған қарамастан, өсім резервтік капиталдың өсуіне байланысты болды. 2021 жылы алынған кірістер есебінен меншікті капитал 0,34% - ға ұлғайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Толпаков ж. С. Қаржылық есеп-1. Студенті. Қарағанды. "Қарағанды Полиграфия" ЖШС 2013.

2. Фомина Л. - М.: Рид групп 2016, 608с.

3. Джаншанло Р. Э. қаржы органының Аннализмі. Дәнекер 2016, 76с.

ҮСТЕМЕ ШЫҒЫСТАРДЫ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

ТОЛЕГЕНОВ Д.М.

УА-20 ЗСК тобының студенті

МАДИЕВА К.С.

ғылыми жетекшісі к.э.н., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация: Бұл мақалада үстеме шығыстардың талдауы мен олардың тиімділігін арттыру туралы жазылған. Шығындарды басқару жүйесінде үстеме шығындарды талдау функционалдық циклді аяқтайды және сонымен бірге оның басы болып табылады.

Үстеме шығындарды талдаудың негізгі мақсаты ресурстарды ұтымды пайдалану арқылы өндіріс өнімділігін арттыру болып табылады.

Кілттік сөздер: үстеме шығыстар, өндірістік үстеме шығыстар, бап, өндіріс, амортизация.

Экономикалық қызметті талдауда көптеген кәсіпорындардың банкроттықтан құтылуына және нарық жағдайында аман қалуына көмектесетін өндіріс шығындарын талдау маңызды рөл атқарады. Үстеме шығындарды талдау шығындарды талдаудың ажырамас және қажетті бөлігі болып табылады. Шығындардың күрделі бабы ретінде үстеме шығындарды бақылау барлық басқа шығындарға қарағанда қиынырақ, өйткені бұл шығындар өзгеру динамикасының әртүрлі сипаттамалары бар көптеген әртүрлі шығындар баптарын қамтиды.

«Азимут» ЖШС-нің 2021 жылға арналған бухгалтерлік есеп және статикалық есеп беру деректерін пайдалана отырып, үстеме шығындарды талдау әдістемесін қарастырайық. Бірінші кезеңде кәсіпорынның өндірістік шығындарындағы үстеме шығыстардың үлесін 1-кестедегі өндірістік шоттардың бухгалтерлік есеп мәліметтерін пайдалана отырып зерттейміз.

1-кесте 2021 жылға «Азимут» ЖШС-нің өндірістік шығындарының жиынтық талдауы

Шығындар баптары	Бизнес-жоспар бойынша	Факторлы	Ауытқулар
Шикізат пен материалдар	84788	86651	1863
Өндірістік жұмысшылардың еңбек ақысы	45430	46610	1180

Өндірістік үстеме шығыстар	75265	71921	-3344
Жиыны	205483	205182	-301
Жазбаны автор ЖШС «Азимут» бойынша құрастырған			

1-кестеден көріп отырғанымыздай, 2021 жылға «Азимут» ЖШС үстеме шығыстары жоспарланған деңгейден 3 344 мың теңгеге төмен.

Бұдан әрі жоспарлы көрсеткіштермен салыстырғанда шығындар баптары бойынша үстеме шығындардың ауытқуын талдаймыз.

Өндіріс шығындарының өзгеруіне өндіріс көлемінің өзгеруі де, шығындар деңгейі де әсер етеді. Сондықтан толық талдау үшін әрбір фактордың әсерін талдау қажет. 2021 жылға «Азимут» ЖШС кәсіпорнында орындалған жұмыстардың нақты көлеміне жоспарланған шығындарды қайта есептеу үшін оқулықта келтірілген формуланы пайдаланамыз Савицкая Г.В. «Кәсіпорынның шаруашылық қызметін талдау» [1]:

$$Z_{ск} = Z_{пл} \times (100 + \Delta TP\% \times K_z) / 100$$

(1),

мұнда $Z_{ск}$ - орындалған жұмыстардың нақты көлеміне түзетілген шығындар;

$Z_{пл}$ - бап бойынша шығындардың жоспарлы сомасы;

$\Delta TP\%$ - тауар өнімін шығару жөніндегі жоспарды асыра орындау (толық орындамау), %;

K_z - шығындардың өнім өндіру көлеміне тәуелділік коэффициенті.

Қаралып отырған кәсіпорында 2021 жылға арналған жоспардың толық орындалмау пайызы өндіріс көлемі бойынша $\Delta TP = -3,7\%$ -ды құрайды.

Жоспарланған көлемге түзетілген үстеме шығыстарды есептеу нәтижелері 2-кестеде келтірілген.

2-кесте 2021 жылға арналған шығын баптары бойынша «Азимут» ЖШС-нің үстеме шығыстарын талдау

Үстеме шығыстар баптары	Көлемге тәуелді коэффициент	Шығындар сомасы мың теңге		Өнімнің нақты көлеміне есептелген шығындар мың теңге	Жоспардан ауытқулар мың теңге		
		жоспар	нақты		жалпы (бағ 4-бағ 3)	шығару көлемі (бағ 5-бағ 3)	шығындар деңгейі (бағ 4-бағ 5)
1	2	3	4	5	6	7	8
Көмекші материалдар	1,00	5724	5240	5512,21	-484	-211,79	-272,21
Көмекші жұмысшылардың еңбек ақысы, міндетті аударымдармен	0,65	23460	25002	22895,79	1542	-564,21	2106,21
Негізгі құралдарды жөндеу мен қызмет көрсетуге кеткен шығындар	0,35	4686	3529	4625,32	-1157	-60,68	-1096,32
Негізгі құралдардың	0,00	1877	18770	18775	-5	-	-5

амортизациясы		5						
Сырт ұйымдардың қызметі	0,35	1307 0	9830	12900,74	-3240	-169,26	-3070,74	
Өндірісті басқару мен ұйымдастыруға кеткен шығындар	0,00	9550	9550	9550	-	-	-	
Жиыны:		3752 65	71921	74259,06	-3344	-1005,94	-2338,06	
Жазбаны автор ЖШС «Азимут» бойынша құрастырған								

Үстеме шығыстар бойынша ауытқуларды есептеуді елестетейік.

1) Көмекші материалдар үшін ауытқулар. Формула арқылы көмекші материалдарды нақты өнім көлемімен есептейміз, мың теңге.

$Z_{ск} (\text{көмекші материалдар}) = 5724 * (100 - 3,7 * 1) / 100 = 5512,21$ мың теңге (бағ. 5).

Жалпы ауытқу көмекші материалдардың нақты мөлшері мен жоспарланған сома арасындағы айырма ретінде анықталады:

бағ. 6 = бағ. 4 - бағ. 3 = 5240 - 5724 = - 484,0 мың теңге

бағ. 7 = бағ. 5 - бағ. 3 = 5512,21 - 5724 = -211,79 мың теңге – жұмыс көлемінің азаюына байланысты ауытқу

бағ. 8 = бағ. 4 - бағ. 5 = 5240 - 5512,21 = -272,21 мың теңге – көмекші материалдар бағасының өзгеруіне байланысты ауытқу.

Үстеме шығындардың басқа баптары бойынша ауытқуларды есептеу ұқсас.

2-кестеде келтірілген мәліметтер 3344 мың теңге сомасында үстеме шығыстардың абсолютті үнемдеуімен салыстырмалы үнемдеу 2338,06 мың теңгені құрайтынын көрсетеді. Жұмыс көлемінің 3,7%-ға төмендеуіне байланысты негізгі капиталды жөндеу және ағымдағы жөндеу құны 1096,32 мың теңге. Қалған үнемдеу сомасына ішкі себептер бойынша қол жеткізілді, мысалы, «сырт ұйымдардың қызметтері» жолында үнемдеу кәсіпорынның жылу жүйесін жылу энергиясын есепке алу аспаптарымен жабдықтау есебінен болды. Сонымен қатар, 2021 жылғы карантин кезеңінде автоматика цехы қызметкерлерінің қашықтан жұмыс істеуіне байланысты электр энергиясы мен сумен қамтамасыз ету, бұрын мердігерлердің өз күшімен атқарған кейбір жұмыс түрлерін орындау шығындарын үнемдеу байқалды.

2-кестеден көріп отырғанымыздай, «Көмекші жұмысшылардың еңбекақысы» бабынан басқа барлық үстеме шығыстар бойынша үнемдеу орын алған. «Көмекші жұмысшылардың еңбекақысы» бабы бойынша артық шығынға Қазақстанда жарияланған карантинге байланысты қызметкерлерге төленетін қосымша төлемдер себеп болды.

Әрі қарай, әрбір шығын бабы бойынша салыстырмалы артық шығындар немесе үнемдеу себептерін анықтау керек.

Мысалы, амортизацияның жалпы сомасы машиналар мен жабдықтардың санына, олардың құрылымына, өзіндік құнына және амортизация нормасына байланысты. Жабдықтың құны қымбатырақ машиналарды алу және инфляцияға байланысты оларды қайта бағалау есебінен өзгеруі мүмкін. Негізгі қорлар құрамындағы құрылымдық өзгерістерге байланысты амортизацияның орташа нормасы өзгеруі мүмкін:

$$\overline{\Delta HA} = \sum (\Delta UD_i \times HA_i).$$

мұнда,

HA – негізгі құралдардың амортизация нормасы

UD – негізгі құралдардың құрамы.

Өнім бірлігіне шаққандағы үлестік амортизация өнім көлеміне де байланысты. Берілген өндіріс орнында неғұрлым көп өнім өндірілсе, соғұрлым өнім бірлігіне

шаққандағы амортизация және басқа да тұрақты шығындар азаяды.

Көмекші жұмысшылардың еңбекақысының мөлшеріне жұмыс істеп тұрған негізгі қорлардың саны, олардың жұмыс істеу уақыты және бір жұмыс сағатына жұмсалған шығындар әсер етеді.

Күрделі ағымдағы және профилактикалық жөндеу жұмыстарының құны жөндеу жұмыстарының көлеміне, олардың күрделілігіне, негізгі қорлардың тозу дәрежесіне, қосалқы бөлшектер мен жөндеу материалдарының құнына, оларды үнемді пайдалануға, қызметкерлердің біліктілік деңгейіне байланысты өзгеруі мүмкін.

Аналитикалық есеп деректері өндірістік үстеме шығындарды шығындар баптары бойынша талдау үшін қолданылады. Әрбір бап бойынша жоспардан абсолютті және салыстырмалы ауытқулар және олардың себептері анықталады.

Сметаның орындалуын тексеру кезінде алынған барлық үнемдеуді кәсіпорынның еңбегі деп санауға, сонымен қатар барлық артық жұмсалған шығындарды теріс бағалауға болмайды. Нақты шығындардың бағалаудан ауытқуын бағалау әрбір шығын бабы бойынша үнемдеу немесе артық шығындарды тудырған қандай себептерге байланысты. Бірқатар жағдайларда үнемдеу еңбек жағдайын жақсарту, қауіпсіздікті қамтамасыз ету, өндірістік қызметкерлерді оқыту және қайта даярлау, санитарлық-эпидемиологиялық нормаларды сақтау және т.б. бойынша жоспарланған шараларды орындамаумен байланысты. Бұл шараларды сақтамау кейде кәсіпорынға алынған жинақ сомасынан да көп зиян келтіреді. [2]

Қарастырылып отырған кәсіпорында «Негізгі қорларды жөндеуге және ағымдағы жөндеуге кеткен шығындар» және «Көмекші материалдар» баптары бойынша үнемдеу ағымдағы жылы жаңа жабдықтар мен көліктерді іске қосу, арзанырақ материалдар мен қосалқы құралдарды пайдалану нәтижесінде орын алды. бөліктері.

Үстеме шығындардың динамикасын талдау басқару шешімдерін қабылдау үшін одан кем емес мәнге ие.

3-кестеде көрсетілген 2020, 2021 жылдардағы мәліметтерді салыстыра отырып, «Азимут» ЖШС мысалында үстеме шығындардың динамикасын талдау әдістемесін қарастырамыз.

3-кесте 2020-2021 жж. «Азимут» ЖШС үстеме шығыстарының көлемі туралы мәліметтерді талдау

Шығындар баптары	2020 жыл	2021 жыл	Ауытқулар	
			Сомма	%
Қосалқы материалдар (майлау материалдары, қосалқы бөлшектер)	4756	5240	484	10,1
Аударымдары және әлеуметтік салығы бар көмекші жұмысшылардың жалақысы	22446	25002	2556	11,39
Негізгі құралдарды жөндеуге және ағымдағы қызмет көрсетуге арналған шығындар	2130	3529	1462	68,63
Негізгі құралдардың тозуы	18250	18770	520	3,6
Сырт ұйымдардың қызметтеріне ақы төлеу	10820	9830	-990	-9,15
Өндірісті ұйымдастыруға және басқаруға байланысты шығыстар	7350	9550	2200	29,93

жиыны	65752	71921	6169	9,38
Жазбаны автор ЖШС «Азимут» бойынша құрастырған				

Кестеге сәйкес калькуляция баптары бойынша үстеме шығындарды талдау өткен жылмен салыстырғанда қандай баптар бойынша шығындар азайғанын және қайсысы бойынша ұлғаюға рұқсат етілгенін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен, 3-кестені талдай отырып, үстеме шығыстар 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 6169 мың теңгеге немесе 9,38%-ға өскенін көреміз.

$$\Delta HP = \frac{\text{шығындар}_{2021}}{\text{шығындаыр}_{2020г.}} - 100\% \quad (3)$$

$$\Delta HP = \frac{71921}{65752} * 100 - 100\% = 9,98\%$$

Үстеме шығындардың өсуіне көмекші жұмысшылардың еңбекақысының, негізгі қорларды жөндеуге және ұстауға кеткен шығындардың, өндірісті ұйымдастыру мен басқаруға байланысты шығындардың өсуі айтарлықтай әсер етті. [3]

Тұтастай алғанда, «Өндірісті ұйымдастыруға және басқаруға байланысты шығыстар» үстеме шығыстар бабының өсуі келесі баптар бойынша шығыстардың ұлғаюына байланысты болды:

- бөлім басшылары мен мамандарына ұсталатын еңбекақы 585,0 теңге;
- 650 мың теңге сомасында өрт қауіпсіздігі саласындағы жоспарлы аудитке шығындар;
- өндірістік үй-жайлардың шатырын өртке қарсы өңдеуге 665 мың теңге сомасында,
- 312 мың теңге сомасында шикізат пен материалдарды және ақаулы өнімді қайта сорттаудан болған залалдар.

"Azimuth" ЖШС үстеме шығыстарына жүргізілген талдау қайта сұрыптаудан және ақаулы бұйымдардан болған шығындар өнімсіз және өсу үрдісі бар екенін көрсетті, сондықтан шығындарды азайту және өнімді өндіру кезінде материалдық ресурстарды пайдалану тиімділігіне ішкі бақылауды белгілеу мақсатында материалдық қорларды пайдаланудың бизнес - процесінің картасын жасау ұсынылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Анализ хозяйственной деятельности : учеб. / Г. В. Савицкая. — 2-е изд., испр. и доп. — Минск: РИГТО, 2012
2. Друри К. Управленческий и производственный учет: пер. с англ. / К. Друри. - 6-е изд. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 1423 с. - (Зарубежный учебник)
3. Кондраков, Н.П. Бухгалтерский управленческий учет / Н.П. Кондраков, М.А. Иванова. - М.: Риор, 2017. - 208 с.

ҰЙЫМНЫҢ БУХГАЛТЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ МЕН ОЛАРДЫҢ ЗАҢ ЖҮЗІНДЕ РЕТТЕЛУ ЖОЛДАРЫ

Тұрсынбек А.А., Мусипова Л.К.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Экономикалық қызметтің жұмыскерлері, әсіресе бухгалтерия қызметкерлері, есеп пен есеп беру жүйесін толық жан-жақты білуі қажет, осымен қоса бухгалтерлік қызметтің әрекетін реттейтін ережелер, инструкциялар және тағы басқа нормативтік актілер қағидаларын қатаң сақтауға міндетті.

Бухгалтерлік қызметтің реттелуі - бұл есеп жүйесіне белгілі бір тәртіп және ұйымшылдық енгізуге бағытталған әрекет. Есептің мемлекеттік реттелуінің негізі болып заң жүйесі табылады. Заң жүйесі - бұл мемлекеттік билік органдары шығаратын жалпы міндетті орындалуға тиісті заңды актілер жиынтығы. Негізгі бухгалтерлік есепті реттейтін нормативтік құжат - бұл 28.02.2007ж. шыққан № 234-III «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының 01.01.2022 жыл жағдайына өзгерістер мен толықтырулар енгізілген Заңы. Ол Қазақстан территориясында кәсіпкерлік қызметпен айналысатын барша шаруашылық субъектілері үшін есепке алу мен есеп-берудің бірыңғай құқықтық, әдістемелік негіздерін бекітеді.

Бухгалтерлік есепті реттейтін өкілетті органға келесідей міндеттер жүктеледі: Қазақстан Республикасында бухгалтерлік есепті дамыту бағыттарын және оның бухгалтерлік есептің халықаралық жүйесімен бірігуін (интеграциялануын) айқындау;

бухгалтерлік есеп стандарттары мен бухгалтерлік есеп шоттары жоспарын, сондай-ақ оларды қолдану бойынша әдістемелік ұйымдарды әзірлеу; халықаралық талаптарға сәйкес аудит стандарттарын әзірлеу; Қазақстан Республикасында бухгалтерлік есеп және аудитті одан әрі жетілдірудің тұжырымдамасын әзірлеу.

Қаржы Министрлігінің өкілетті органы шығарған нормативтік актілермен әдістемелік нұсқаулары Қазақстан Республикасының бүкіл территориясында есептің бірқалыптылығын қамтамасыз етеді және түгел ұйымдарға таратылады. Бұл орган бекіткен келесі құжаттар бар:

- бухгалтерлік есептің үлгі шоттар жоспары; - Халықаралық қаржылық есептіліктің стандарттары мен Ұлттық қаржылық есептіліктің стандарты.

Қазақстан Республикасында бухгалтерлік есепке жалпы жетекшілікті үкімет жүргізеді. Есеп жүйесін реттеу құқығы берілген органдар (Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, басқа да агенттіктер мен жоғары мекемелер) Қазақстан Республикасының заңдарын жетекші етіп өз компетенциясы шегінде есеп жөніндегі сұрақтар бойынша орындалуға міндетті нормативтік актілер мен методикалық нұсқауларды жасайды және бекітеді, есепті жүргізу, бухгалтерлік есеп беру құжаттарын бір-бірімен салыстыру ережелері мен әдістерін белгілейді. Алдында белгіленгендей, халықаралық қаржылық есептілік стандарттары - бұл есеп жүйесінің екінші деңгейі, олар қаржылық есеп-берулерін тапсыратын ұйымдар үшін орындалуға міндетті нормативтік-құқықтық құжаттар. Осы нормативтік құжат негізінде бухгалтерлік есепті жүргізу ережелері бөлек бөлімдер бойынша, ұйымның салалық және т.б. ажырататын ерекшеліктері бойынша белгіленеді.

Бухгалтерлік қызметті реттеу негізінде үкіметтің заңдары мен қаулылары, Президенттің жарлықтарына, тағы басқа шешімдер, қаулылар мен кеңілдемелерге сәйкесті нормативті, инструкциялық және құқықтық құжаттарда бекітілген принциптер мен ережелер жатыр. Жалпы түрде Қазақстанның есеп жүйесінің нормативтік реттелуін келесі деңгейлер арқылы көрсетуге болады (1 кесте). 1 кесте Қазақстан Республикасындағы бухгалтерлік есепті реттейтін құжаттар

Деңгей №	Негізгі құжаттар	Құжаттар атаулары
1	Субъектілердің есептілігін құруын тікелей немесе жанама түрде реттейтін заңдар, Президент жарлықтары, үкімет қаулылары.	«Қазақстан Республикасының азамттық кодексі», «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының заңы, «Салықтар мен бюджетке төленетін міндетті төлемдер туралы», «Шаруашылық серіктестіктер туралы» және т.б.

2	Қаржылық есеп берудің Халықаралық стандарттары мен (ХҚЕС)Қаржылық есеп берудің ұлттық стандарты (ҰҚЕС)	Бекітілген және практикада қолданылатын бухгалтерлік есептің ХҚЕС пен ҰҚЕС
3	Әдістемелік нұсқаулар,кеңестер,инструкциялар (жалпы түрдегі,мамандалған)	Бухгалтерлік есептің үлгі шоттар жоспары,бухгалтерлік есептің регистрларын толтыру бойынша инструкция
4	Есеп-беру саясатын әдістемелік және ұйымдастыру жағынан қалыптастыратын субъектілердің жұмыстық құжаттары	«Субъектінің есеп саясаты», «Кәсіпорындағы есеп қызметінің әрекеттенуі туралы» және т.б.
Е с к е р т у –оқулық көздерін қолдана отыра автормен құрастырылған		

Есепті стандарттау деп бухгалтерлік есепті дұрысты жүргізу үшін ұйымның есеп жүйесіндегі әрекеттерді ретке келтіру мақсатымен заңмен белгіленген үрдістердің жиынтығын қолдануды білеміз. Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары есептің әртүрлі жақтарын жүйелеп айқындайды және анау-мынау әдістер мен тәсілдерді қолданудың дұрыстығын талдау үшін әдістемелік негіз болып табылады.

Қазақстан Республикасында 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап «Бухгалтерлік есептің Үлгі шоттар жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Қаржы Миинистрінің 02.10.2018ж. шығарылған № 877 бұйрығы іске қосылды. Шоттардың үлгі жоспары нормативтік заң актісі ретінде ұйымдардың (банктер мен бюджеттік ұйымдардан басқаларының) бухгалтерлік есеп шоттарында шаруашылық операцияларды бейнелеу тәртібін анықтайды және өзі шаруашылық әрекеттің фактілерін бухгалтерлік есепте тіркеу мен топтау нобайын (схемасын) танытады. Онда бөлімдердің атаулары, бөлімдердің бөліктері мен синтетикалық шоттардың(бірінші дәрежедегі шоттар) атаулар мен кодтары келтірілген. Талдау шоттарды (кейінгі дәрежедегі шоттарды) қаржылық есеп-беру барысында ашу талабына сай және талдау, бақылау мақсаттарына сай ұйымдар өзі белгілейді. Оларды жүргізу тәртібі де ұйымдармен бекітіледі.

Әрбір ұйым өз қажеттілігіне қарай өзінің жұмыстық шоттар жоспарын жасайды және ол кәсіпорынның есеп саясатына әсерін береді. Есеп саясатымен қамтылатын шоттар жоспары мен шаруашылық операциялардың схемаларының үйлестірілуіне, олардың логикалық құрылуына кәсіпорын жұмысы, оның әрекетінің қаржылық нәтижесі көп тәуелді. Шоттардың сауатты жасалған жұмыс жоспары өзінің жақсы нәтижелерін жақын болашақта береді, өйткені ол қаржылық-шаруашылық әрекетті талдау үшін ақпаратты тез жинауға, есептік ақпаратты тек есепке алу мақсатымен ғана емес, басқару үшін де тиімді етіп топтауға мүмкіндік береді.

Жалпы, қорытындылай келе ұйымдарда қалыптасатын бухгалтерлік қызмет бухгалтерлік есепті жүргізіп қана қоймайды, сонымен қатар ол ұйымның қызметінің нәтижесін пайдаланушыларға қолжетімді етіп жеткізеді және есептік үрдісті заңдылық-нормативтік құжаттар арқылы жүргізеді. Бухгалтерлік қызмет жүйесіз бірде бір кәсіпорын тыныс ала алмайды, олардың ұйымның дамуындағы орны ерекше.

Әдебиеттер: 1. «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының № 234-ІІІ Заңы. 28.02.2007 (01.01.2022 жыл жағдайына өзгерістер мен толықтырулар) «Бухгалтерлік есептің үлгі шоттар жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Қаржы министрінің № 877 02.10.2018. бұйрығы.Каренова Г. С., Попова Л. А. Бухгалтерский учет. Караганда, КЭУК, 2016,311 с.

VERSIONS OF DOUBLE-ENTRY APPEARANCE IN ACCOUNTING

FATKULINA A.R.

student of group UA-20-2

AUBAKIROVA G.T.

Scientific adviser, professor

Karaganda University of Kazpotrebooyuz,

Karaganda, Republic of Kazakhstan

Annotation. This article discusses the historical versions of the emergence of double entry in accounting, namely, the initial steps of its appearance and development, such authors as Luca Pacioli, Benedetto Cotrugli and others.

Keywords: accounting, double entry, history, origin versions.

It seems to me that knowing history is useful, at least for general development. So, for example, M. de Cervantes wrote “History is the treasury of our deeds, a witness of the past, an example and lesson for the present, a warning for the future”, and it is difficult to disagree with this statement. It is especially important to know the history of your professional direction, in my case, accounting. Especially considering the fact that accountants have been solving the same problems from century to century. At the same time, they use methods that were created several millennia ago.

One of the eight basic elements of the accounting method is double entry. Its essence lies in the fact that the same amount for the same document is recorded in the debit of one account and necessarily in the credit of another. This is possible only on the condition that all accounting objects are recorded in one accounting meter - monetary. This method is a fundamental principle in accounting at a modern enterprise, but, of course, it appeared a very long time ago. Just about the versions of the occurrence of double recording will be discussed further.

It is generally accepted that accounting originates in Renaissance Italy. Directly double entry appeared approximately in the 13th - 16th centuries. Its appearance is a revolution in the thinking of business people, part of the microcosm of any organization [1]. It is believed that the formation of double entry can be called the formation of the beginning of modern accounting. Among the most common reasons for the appearance of double entry, such factors as: the development of capitalism, the formation of companies, the exchange of material goods, the spread of credit relations and private property, as well as the elementary need to synthesize all accounting objects, are noted.

We can distinguish the following stages that the double entry in personal development has passed:

1. appearance as a formal means as a result of the evolution of methods for registering the facts of economic life;
2. development as a technique that allows you to check the correctness of records of economic turnover;
3. the formation of accounting as a single system, with the introduction of a monetary meter;
4. the emergence of an administrator's account due to the development of industrial relations;
5. an increase in the number of accounting objects (for example, at the end of the 70s of the 20th century, the object “intangible assets” appeared, a little later - “conditional facts of economic activity”, “events after the reporting date”, etc.)[2, p. 26].

At the same time, there is no reliable information about the occurrence of a double entry, so it is generally accepted that its author is absent. Professor R. de Ruver concluded that double-entry bookkeeping originated simultaneously in several cities of northern Italy between 1250-1350. [2, p. 25].

One of the earliest accounting records that have come down to us, which date back to the 13th century, touching on the topic of double entry, belongs to a merchant from Florence - Amatino Manucci. At the time, he kept accounts for Giovannino Farolfi & Company, a trading partnership based in Nimes, France. And also acting as a usurer to the Archbishop of Arles. The records found are a ledger for 1299-1300. Although these entries were incomplete, they contained sufficient information that was necessary to understand that this was a double entry, such as the use of debits and credits. Thus, the fundamental ideas of rational accounting, which originated in the 13th century, were collected and fully summarized in that information form, known to us as double entry. The accounts of Giovannino Farolfi & Company are recognized as one of the most important monuments of the early history of accounting, and Amatino Manucci is one of the greatest men who are considered to be the fathers of our profession.

In direct practice, the double-entry system began to develop in the trading cities of Italy in the 14th century. Until that time, there were systems of accounting records that did not have the methodological rigor that is needed to manage and control the economy. Venice during the 16th century shaped theoretical science through the publication of the scientific works of Luca Pacioli, Bartolomeo Fontana, Domenico Manzoni, Alvise Casanova and Giovanni Antonio Taliente.

The first author to explore the nature of double entry was a merchant from Ragusa, Benedetto Cotrugli. He introduced a method of currency accounting. For this accounting, two columns were allocated, the first one showed the original currency, and the second one - its translation into the local one. Benedetto Cotrugli did not give methods for calculating currency differences, but noted their importance, referring to the fact that anyone who does not understand the need for such recalculations does not deserve the title of accountant. An interesting fact is that he distributed the credit on the left and the debit on the right side of the account. In 1458, he wrote by hand the book *On Trade and the Perfect Merchant*, which contained a large chapter on double-entry bookkeeping. At the same time, the printed version came out only after 115 years, that is, in 1573. Therefore, it is believed that Benedetto Cotrugli was ahead of Luca Pacioli.

The Franciscan friar Luca Pacioli gave a detailed description and practical application of double-entry bookkeeping in his "Treatise on Accounts and Records", which was published in a book entitled "Summary (sum) of all arithmetic, geometry, the doctrine of proportions and ratios", which in turn was published in 1494 in Venice. The book has been printed and translated into many languages of the world. This treatise describes the accounting system based on the principle of double entry, which later acquired the name "Old Italian". Luca Pacioli described the law of this system by analyzing the operations and the ways of keeping books already described. The essence of this law is that each business transaction must be recorded in two different accounts in the same amount. L. Pacioli proved that by applying this law, you can create a whole system of accounts and books in absolutely any household. The meaning of this system is to group property, sources of its formation, business transactions in accounting on accounts, where current information about accounting objects is systematized and accumulated by double entry. Certain rules follow from the law of double entry:

- One of the accounts certainly and unconditionally releases only what the other of them absorbs in the same amount;
- One account necessarily and unconditionally absorbs only what the other of them releases;
- Between all accounts without exception there is a close relationship (even if these accounts appear in the course of events);
- All this causes the equality of all accounts in their debit and credit results [3].

The contribution of L. Pacioli to the development of accounting in general, and in particular to the development of double entry, is very great. The main ideas he described can be summarized as follows:

1. He first formulated two goals of accounting:
 - obtaining information about the state of affairs, "for accounting should be kept in such a way that all information can be obtained without delay, both regarding debts and claims";

-calculation of the financial result, "for the goal of every merchant is to obtain a permissible and appropriate benefit for his maintenance"

2. Pointed out that these goals are achieved with the help of accounts and double entry, and to be more precise, the relationship between accounts is disclosed using double entry

3. Created two postulates that now bear his name:

- the sum of debit and credit turnovers is always identical in the same system of accounts;

- the amount of debit balances (account balances) is always identical to the amount of credit balances in the same system of accounts

4. He gave a description of one of the first forms of accounting and much more [2, p. 28].

With all this, Luca Pacioli had enough critics. The shortcomings of his scientific work include the following factors:

- A number of errors were shown that double entry with equal debit and credit cannot reveal: a transaction was missed, the transaction was reflected twice, the transaction was reflected on the wrong account, the transaction was reflected in the wrong amount, an error was made in the same amount;

- Pacioli identified the personal property of the merchant with the property of the enterprise;

- The concept of inventory and guidance on its definition by merchants was not given [4].

In addition to all of the above, critics especially noted in Pacioli's notes negligence, contradictions, and the presence of arithmetic errors.

At one time, the work of Luca Pacioli overtook an unfortunate fate. Since the text of the treatise was transferred from book to book by rewriting, over time the author was forgotten. Approximately at the end of the 19th century, the name of the creator was restored and Luca Pacioli was recognized as the father of accounting science, despite the fact that he himself claimed that he did not invent anything new, but simply outlined the current practice at that time. But still, the contribution of this author to accounting science is unconditionally huge. Thanks to this great work, double entry has existed for more than six centuries.

In the future, the ideas that Luca Pacioli described regarding the use of double entry in accounting were continued and improved by scientists from other countries: Cardano, Manzoni, Kartugli, Flori and other Italian authors, as well as: Impen - in Holland, Gottlieb and Schweiner - in Germany, Oldcastle - in England. Thus, gradually the principle of double-entry bookkeeping became widespread throughout the world, namely in Europe, America, Japan, China, and Russia.

I would like to note that double entry forms harmony, since the debit must always converge with the credit. For example, in pre-modern Europe, double-entry bookkeeping had a theological and cosmological connotation, recalling "both the scales of justice and the symmetry of God's world" [5].

Many years later, the double recording has come down to us. At the current stage of the economy, it is not much different from the version that was once presented by the above authors. As before, the essence of double-entry bookkeeping is that each business transaction is reflected in the same amount on the debit and credit of interrelated accounts.

Thus, such an important concept in accounting as a double entry has existed for about eight centuries, but at the same time it does not lose its relevance in the modern world. Her idea is a learning tool filled with creative power. It has shaped and continues to shape the conditions for managing business operations.

List of used literature:

1. Lupikova E.V. History of accounting: textbook.
2. Aubakirova G.T. "History of Accounting". A manual for students. 2019.
3. <https://studizba.com/lectures/jekonomika-i-finansy/istorija-razvitija-ucheta-i-audita/42222-vozniknovenie-i-razvitie-dvojnoj-buhgalterii.html>
4. https://studbooks.net/1483219/buhgalterskiy_uchet_i_audit/dvoynaya_zapis_osnova_postroeniya

- _balansa_postulaty_pacholi
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Double-entry_bookkeeping. В3

«МАРЖИНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИИ И БЮДЖЕТИРОВАНИИ» НА ПРИМЕРЕ ТОО «DIAS KZ»

Шалгынбаева Жибек
студентка группы Фин-31к
Оспанова Г.С.

Научный руководитель,
преподаватель специальных дисциплин высшей категории, магистр
колледж экономики, бизнеса и права Карагандинского университета
Казпотребсоюза, город Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: в настоящее время маржинальный анализ в бизнес-планировании и бюджетировании является действенным финансовым инструментом ведения финансово-хозяйственной деятельности коммерческого предприятия, т.к. позволяет принять грамотные управленческие решения в различных условиях ведения бизнеса; маржинальный анализ можно проводить по предприятию в целом, отдельно по товарным группам, а также при наличии различных лимитирующих факторов, которые влияют на принятие бизнес-решений.

Ключевые слова: постоянные затраты, переменные затраты, маржинальная прибыль (доход), коэффициент маржинального дохода, бизнес-планирование, бюджетирование, порог рентабельности, запас финансовой прочности, «стратегическое ядро»

Актуальность обозначенной темы подтверждается тем, что маржинальный анализ играет большую роль в обосновании управленческих решений в бизнесе. Это объясняется тем, что его методика базируется на изучении соотношения между тремя группами важнейших экономических показателей: затратами, объемом производства (реализации) продукции и прибылью, и прогнозировании величины каждого из этих показателей при заданном значении других.

Руководителю любого предприятия на практике приходится принимать множество разнообразных управленческих решений. Каждое принимаемое решение, касающееся цены, затрат предприятия, объема и структуры реализации продукции, в конечном итоге сказывается на финансовых результатах предприятия.

Целью данного исследования является разработка рекомендаций по снижению уровня безубыточности и выработка направлений совершенствования процесса бюджетирования на предприятии на основе маржинального анализа.

Для достижения указанной цели были сформулированы следующие задачи:

- исследовать экономическую сущность, общие принципы классификацию затрат и правила их использования;
- раскрыть место бизнес-планирования и бюджетирования в системе управления деятельностью предприятия;
- изучить сущность маржинального анализа и его роль в получении максимальной прибыли предприятием;
- оценить маржинальный доход и его долю в выручке предприятия;
- провести маржинальный анализ и рассчитать точку безубыточности;
- рассмотреть основные принципы построения системы бюджетов предприятия;
- описать алгоритм формирования бюджетов предприятия на основе результатов маржинального анализа;
- разработать рекомендации по снижению уровня безубыточности;
- выработать направления совершенствования процесса бюджетирования на

предприятия.

Предметом данного исследования являются теоретические и методологических аспекты использования маржинального анализа в бизнес-планировании и бюджетировании.

Объект исследования - ТОО «Dias KZ».

Научная новизна исследования состоит в разработке теоретико- методических и практических рекомендаций по снижению уровня безубыточности, а также в разработке направлений совершенствования процесса бюджетирования на предприятии на основе маржинального анализа.

Практическая значимость данного исследования заключается в том, что предложенные практические рекомендации в области использования маржинального анализа в бизнес-планировании и бюджетировании позволят более эффективно управлять предприятием. Применение сформулированных рекомендаций позволит предприятиям совершенствовать систему бизнес-планирования и бюджетирования на основе использования маржинального анализа.

Наиболее важные научные результаты данного исследования заключаются в следующем:

В процессе данного исследования получены следующие основные научные результаты:

1. Уточнено определение категории «безубыточность», акцентирующее внимание на маргинальном доходе, формирующемся в процессе ее достижения и снижающем риск убыточности деятельности предприятия.

Маржинальный доход – один из показателей, который используется как в теоретических науках – экономической теории, микроэкономике, так применяется и на практике в финансовом анализе конкретного предприятия.

Безубыточность - состояние хозяйственной деятельности фирмы, частного лица, предприятия, при котором доходы, которые получаем от деятельности равняются или превышают расходы, которые связаны с ее реализацией. Это состояние бизнеса, при котором выручка от него покрывает лишь затраты на производство, при этом каждая добавочная реализация предоставляемых услуг или товаров будет приносить прибыль.

2. Систематизированы методические подходы к применению маржинального анализа.

По результатам проведенного анализа можно сделать выводы, что маржинальный доход предприятия в 2020 году получен в сумме 60412 тыс.тенге, доля маржинального дохода в выручке предприятия составила 44,11%. Маржинальный доход предприятия в 2021 году составил 61880 тыс.тенге, что на 1468 тыс.тенге больше, чем в 2020 году. В 2018 году было получено самое высокое значение маржинального дохода ТОО «Dias KZ», которое составило 104847 тыс.тенге, что по сравнению с 2021 годом больше на 42967 тыс.тенге.

ТОО «Dias KZ» преодолело порог рентабельности при достижении объема продаж 26871 тыс.тенге в 2020 году, 31336 тыс.тенге – в 2021 году, 33378 тыс.тенге – в 2018 году.

Запас финансовой прочности представляет собой разность между фактическим объемом продаж и критическим объемом продаж, характеризует степень преодоления порогового значения объема производства продукции и реальность получения прибыли от продаж. По данным расчетов 2022 году принадлежит самое высокое значение запаса финансовой прочности 82,88%. В 2021 году уровень запаса финансовой прочности составил 79,01%. В 2020 году запас финансовой прочности достигал значения 80,38%.

3. Адаптирована процедура составления бюджетов с использованием маржинального анализа.

Процесс бюджетирования на предприятии объединяет работу по составлению оперативного, финансового и общего бюджетов, управлению и контролю за выполнением бюджетных показателей. Процесс составления организацией бюджета называется бюджетным циклом, который состоит из таких этапов, как:

- планирование с участием всех подразделений;

- определение показателей, которые будут использоваться при оценке деятельности;
- обсуждение возможных изменений в планах, связанных с новой ситуацией;
- корректировка планов с учетом предложенных поправок.

На «выходе» проект сводного бюджета включает в себя: прогнозный отчет о прибылях и убытках с «расшифровками» в виде отдельных бюджетных форм (по продажам, выпуску, себестоимости); проект инвестиционного бюджета и прогнозный баланс движения долгосрочных активов; проект бюджета движения денежных средств; прогнозный динамический баланс предприятия за бюджетный период; прогнозный отчет об изменении финансового состояния.

(Процесс бизнес-планирования).

4. Разработаны рекомендации по снижению уровня безубыточности предприятия.

На наш взгляд, комплекс мероприятий по снижению уровня безубыточности в ТОО «Dias KZ» должен охватывать следующие направления:

Мероприятия в сфере маркетинга и увеличения объемов услуг:

- поиск сегментов рынка профильной продукции предприятия или технологически близких видов продукции, на которых (сегментах) существует неудовлетворенный платежеспособный спрос;

- реклама услуг и информирование потребителей о ее потребительских свойствах, качестве, сервисе (формирование «узнаваемости» предприятия);

- разработка системы договоров с гибкими условиями оплаты (скидки по предоплате, скидки за своевременное и точное исполнение условий договоров, рассрочка платежей на условиях коммерческого кредита).

Мероприятия в сфере оказания услуг:

- определение «стратегического ядра» предприятия (наиболее важных, технически оснащенных или перспективных с рыночных позиций производств) и концентрация усилий на улучшении их деятельности;

- укрепление трудовой дисциплины, введение персональной ответственности за нарушение технологического режима.

Мероприятия в сфере управления издержками:

- совершенствование системы учета ресурсов и введение персональной ответственности за расходование ресурсов;

- экономия производственных издержек, в первую очередь, по статьям, имеющим наибольший удельный вес в структуре себестоимости (сокращение избыточной численности и изменение системы оплаты труда с учетом результатов деятельности предприятия, нормирование и контроль расхода сырья с введением соответствующей системы стимулирования, введение контроля энергопотребления и экономия энергии).

5. Выработаны направления совершенствования процесса бюджетирования на предприятии на основе маржинального анализа.

Подытожив перечень основных проблем, возникающих при бюджетировании, следует предложить возможные пути их решения.

Итак, во-первых, в организации должен быть принят регламент бюджетного процесса и функционального контроля, где четко сформулированы цели, понятия, этапы, мероприятия, участники, ответственность участников в рамках процессов бюджетирования и финансового контроллинга.

Во-вторых, в организации должна быть утверждена управленческая учетная политика, которая предусматривает единую классификацию доходов и расходов в целях отражения на счетах бухгалтерского и управленческого учета. Счета бухгалтерского учета должны быть однозначно сопоставлены кодам бюджетных статей, используемых при планировании бюджета и отражении факта его исполнения в управленческом учете. Таким образом, единый план счетов позволяет достичь необходимой прозрачности управленческой отчетности о факте исполнения бюджета и финансовых результатах организации.

В-третьих, процессы бюджетирования и финансового контроллинга в компании должны быть автоматизированы. Внедрение информационного продукта для осуществления бюджетирования (управленческого учета и анализа) должно выполнять целый ряд задач в области финансового управления компанией:

- формирование взаимосвязанной системы бюджетов компании и ее подразделений;
- оперативный бюджетный контроль и коррекция бюджетов (скользящее бюджетирование);
- сбор, консолидация данных для формирования финансовой и управленческой отчетности, включая расчет ключевых показателей деятельности;
- прогнозирование финансовых результатов компании и факта исполнения бюджета на основе уже имеющихся данных;
- проведение финансового анализа, сценарное планирование.

Таким образом, научные результаты, полученные в данной работе, могут быть использованы для дальнейшего изучения проблем применения маржинального анализа в бизнес-планировании и бюджетировании.

Список литературы:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 16 марта 2022 год **НОВЫЙ КАЗАХСТАН: ПУТЬ ОБНОВЛЕНИЯ И МОДЕРНИЗАЦИИ**
2. Абдукаримов, И.Т. Финансово-экономический анализ хозяйственной деятельности коммерческих организаций (анализ деловой активности): Учебное пособие / И.Т. Абдукаримов. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2020. - 320 с.
3. Иванов, И.Н. Экономический анализ деятельности предприятия: Учебник / И.Н. Иванов. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2018. - 348 с.
4. Казакова, Н.А. Экономический анализ: Учебник / Н.А. Казакова. - М.: ИНФРА-М, 2021. - 343 с.

**СЕКЦИЯ
ДИДЖИТАЛИЗАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА В СОВРЕМЕННЫХ
УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ**

**ELECTRONIC COMMERCE AS ONE OF THE MOST DYNAMICALLY
DEVELOPING SALES FORMATS**

SAMADOV S.

*student of group MN-22
АПАУПРТ, Dushanbe, Tajikistan*

MASHIKOV M.

student of group MN-22

MUSSABALINA D.

*scientific adviser, PhD candidate
ENU named after L.N. Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Annotation: Based on the analysis of existing definitions, the article gives interpretation of the term "electronic commerce" in the broad and narrow senses. The advantages and disadvantages of e-commerce implementation are considered. The role and directions of development of e-commerce in modern world economy and in Kazakhstan. Studied market structure, penetration rate Internet and its impact on market volumes, factors influencing development e-commerce. The main problems of market security are considered Internet payments, existing types and risks of fraud with electronic money, as well as ways to solve the problem of security in e-commerce.

Key words: e-commerce; electronic business; electronic trade, online stores, e-commerce system, internet technologies.

The history of e-commerce dates back to the 60s of the twentieth century and characterized by the introduction of an air ticket booking system. Further development contributed to the creation of inventory management systems, the emergence of computer networks and data transmission systems, payment cards and other electronic payment systems, and as well as the commercialization of the Internet.

A feature of the concept of "electronic commerce" is its application to all economic activities related to the use of information technologies.

One of the first authors who considered the theoretical aspects of this phenomenon, and who characterized e-commerce, is an American economist David Kozier. He is one of the researchers who compares e-commerce as an e-sale. The basis of electronic commerce Kozier considers the structure of traditional trade, specifying that the use of electronic networks gives it flexibility[1].

E-commerce and e-sale, these authors consider synonyms or special cases of each other. For example, L.S. Klimchenya defines e-commerce as an integral part of e-business, and e-sale trade characterizes it as a special case of e-commerce [2].

E-commerce as Internet commerce is also considered by some Western economists, such as D. Amour [3]. I take the same position. Goldovsky: "E-commerce means the sale of goods, with which at least the organization of demand for goods is carried out via the Internet " [4].

Based on the analysis of the considered definitions, as well as according to empirical and etymological approaches, we can argue that the term E-commerce can be used in two senses, broad and narrow.

In a broad sense, e-commerce is any economic activity involving the use of electronic information technologies.

In a narrow sense, this is a commercial activity for the purchase / sale of goods or services on the Internet for profit.

From the point of view of the use of the term "electronic commerce" in a broad sense, we can consider its identity to the term "electronic business", since the Great Dictionary of Economics interprets business as "any economic activity aimed at making a profit" [5],

Access to electronic information exchange makes it possible to improve the efficiency of economic entities by reducing transaction costs, reducing the time for organizing a transaction, as well as ensures the speed and accuracy of obtaining information, high speed financial calculations, allows you to reduce shipping costs (mainly for goods that can be obtained electronically), improve analysis market and strategic planning, provides great opportunities for marketing research, and also provides the same access to the market as for large

corporations as well as small firms. The scope of e-commerce is defined not by geographic or national boundaries, but by the distribution computer networks. Because the most important networks are global, e-commerce allows even the smallest businesses to achieve global presence and do business on a global scale.

In addition to the undoubted advantages, the implementation of e-commerce carries a number of disadvantages, both for the individual consumer and for society as a whole. These include: the imperfection of the legislative framework in the field of electronic commerce; an attractive environment for fraud; the need to ensure sufficient level of security; reduced competitiveness of commercial enterprises that do not have representation in the electronic space; the possibility of tax evasion in the state budget.

Electronic commerce in the Republic of Kazakhstan today is one of the most dynamically developing sales formats: the number of users is growing Internet, as well as the number of customers of the online store [6].

The retail e-commerce market in Kazakhstan continues to grow. In the first half of 2021, the market volume amounted to 426 billion tenge, which is approximately 2.2 times, or 116% more than in the same period in 2020. The number of completed transactions increased by 97% in 6 months of 2021 compared to the same period a year ago. In general, a comparative analysis of 2021 and 2020 indicators may indicate that in the first half of 2021 there were no significant shifts in consumer behavior patterns, which were observed in 2020, when it was impossible to purchase goods offline, and increased consumer confidence in digital platforms spurred people to make more expensive online purchases.

Based on modern international experience in creating information society, the importance of electronic commerce in its development, including including e-commerce and other activities related to modernization of modern Internet technologies in Kazakhstan have been identified four main trends:

- 1) ensuring the effectiveness of the public administration system;
- 2) ensuring the availability of information and communication infrastructure throughout the country;
- 3) creation of a high-quality information environment for the cultural and socio-economic development of modern Kazakhstani society;
- 4) development of the national information space [7].

Table 1. In general, the prospects for the development of e-commerce in Kazakhstan can be summarized as follows:

improving the quality of Internet connection
increase the Internet audience
improving the quality of delivery of goods, first of all, increasing delivery mail
development of information technologies

The World Wide Web has covered all branches of human activity. The sector of business services provided through the Internet. Systems play an important role among developing areas Internet commerce - electronic commerce. This business sector is associated with providing services or products to the end user. Basic data type systems - e-shop - automated e-commerce system on the Internet.

Security is a key issue for the introduction of electronic commerce. The main obstacle that arises in the way of the development of the Internet payments market is the psychological factor associated with the awareness of the threat of potential fraud. People still don't see the Internet as a safe environment, facilitated by objective information about the degree of Internet safety. Polls show that people are most afraid of the potential threat of someone getting their personal data when working through the Internet. According to the VISA payment system, about 23% of transactions with bank cards are never produced because of the client's fear to enter the requested e-shop personal information about the client. As a result, people mainly use the Internet as an information channel for obtaining the information they are interested in [8].

One of the methods of fraud is the interception of commands on request electronic digital signature (EDS) from the USB ports of the computer from the host attacker through the client's computer immediately to the bank server. So Thus, during a session with remote banking services, the client actually uses his computer together with a scammer who is remotely mode working freely with his system. Accordingly, the accounting operator computer may not keep track of the formation of other payments that are formally signed by his EDS and go to the bank, among others.

But in order to protect customers from new virus threats, the bank, in turn, can improve your security system. It includes setting individually for each legal entity or individual private entrepreneur of the threshold amount for the payment order. When this amount to the standard EDS will require additional confirmation by an authorized communication channel using OTP tokens, one-time passwords via SMS or by voice on a specific mobile phone number, moreover, such a conversation should be recorded [9].

Measures taken by e-commerce participants to ensure secure payments on the Internet are quite diverse. First of all, this is the training of bank card holders in the minimum skills for ensuring your own security: using only familiar Internet resources, studying the procedure for delivering goods and providing services, checking use of certified protocols by an Internet merchant, guaranteeing the security of transmitted information [10].

Promoting globalization, blurring of national borders, accelerating information exchange, e-commerce is one of the major world economic trends. Economic effect from the use of e-commerce technologies has a positive growth, and Undoubtedly, already now this field of activity has become an integral part of the life of society.

Bibliography:

1. Koziar D. E-commerce / Per. from English. M.: Publishing house "Russian edition", 1999. P. 2.
2. Klimchenya L.S. E-commerce: Proc. allowance. Mn.: Higher school, 2004. 191 p.
3. Eimor D. Electronic business. Evolution and/or revolution. M.: Williams, 2001. 320 p.
4. Goldovsky I. Security of payments on the Internet. SPb.: Peter, 2001. 240 s
5. Azrilyan A.N. Big Economic Dictionary / Ed. A.N. Azrilyana. M.: Institute of New Economics, 2008. P. 856.
6. State program "Digital Kazakhstan-2020". [Electron. resource]. URL: <http://egov.kz>
7. The Division for Public Administration and Development management. The United Nations. [Electron. resource] URL: <http://www.unpan.org>

8. Goldovsky I. Security of payments on the Internet - St. Petersburg: Peter, 2001. - 240 p.
9. Bukin M. Active security of RBS // Banking technologies. — 2010 — No. 10
10. Goncharov V.V. Security and protection of Internet payments // Settlements and operational work in a commercial bank. — 2010. — 1 4

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ПРОГРЕССИВНОЙ СТАВКИ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОДОХОДНОГО НАЛОГА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

БЕРДЫБАЕВА А.М.

студентка группы УА-19-2

УЛАКОВ Н.С.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье раскрывается понятие прогрессивного налогообложения как экономическое и политическое явление. Роль и значение прогрессивной ставки, проблемы и перспективы ее внедрения в налоговую систему Республики Казахстан.

Ключевые слова: прогрессивная ставка, индивидуальный подоходный налог, стратификация общества, экономическое неравенство, всеобщее декларирование.

Прогрессивное налогообложение — система налогообложения, при которой происходит увеличение эффективной ставки налога с ростом налогооблагаемой базы. Прогрессивные налоги вводятся в попытке снизить налогообложение с людей с более низкой платежеспособностью, увеличивая налогообложение людей с более высокой. Этот термин часто применяется в отношении подоходного налога с физических лиц, когда люди с более низким доходом платят меньший процент от этого дохода в виде налога, чем люди с более высоким доходом.

Идея применения прогрессивного налогообложения существует долгое время. Одним из ранних известных текстов, в котором обсуждается справедливость применения прогрессивного налогообложения, является сочинение Франческо Гвиччардини «La Decima Scalata», написанное в начале XVI века. Впервые прогрессивное налогообложение на доход было введено в Великобритании премьер-министром Уильямом Питтом Младшим в декабре 1798 года. К началу XX века прогрессивный подоходный налог был введен во многих европейских странах. В Соединенных Штатах Америки прогрессивное налогообложение было введено в 1913 году [1].

На данный момент прогрессивная шкала налогообложения применяется в Австралии, Бельгии, Великобритании, Германии, Дании, Израиле, Испании, Италии, Канаде, Китае, Люксембурге, Нидерландах, Финляндии, Франции, США, Швеции, Швейцарии, ЮАР и других странах.

Рассмотрим теорию прогрессивного налогообложения. В первую очередь нужно пояснить, что налогообложение является не только экономическим явлением, но и в значительной степени политическим. Издавна одной из главных причин многих бунтов было повышение налоговой ставки, введение новых налогов, несоразмерность размера налогов и доходов населения. Так, например, Карл I, король Англии, был свергнут и обезглавлен из-за распространения корабельного налога на все графства, а не только на прибрежные. Также и на территории Руси было много известных бунтов: восстание древлян в 945 году, Соляной бунт в 1648 году и Медный бунт, начавшийся спустя 14 лет. За период с 1928 года по 1932 год в Казахстане произошло более 300 восстаний, одной из причин которых стало введение продналога [2].

В современном мире выделяются две точки зрения на ведение политики государством: социал-демократы и либералы. Главная цель социал-демократов – справедливость. Они считают, что по мере развития рынка создается перекокс: у богатых становится слишком много денег и ресурсов, а простые трудящиеся оказываются в положении эксплуатируемого и зависимого класса. Таким образом данный фактор стимулирует расслоение общества и экономическое неравенство. Поэтому основное положение политики у социал-демократов – введение прогрессивного налогообложения. В противовес этому, либералы выступают за демократию, свободный рынок, сокращение роли государства в экономике. Исходя из этого либералы, представляющие интересы элит, сформулировали аргумент, заключающийся в том, что при прогрессивной шкале люди с высоким доходом платят не столько же налогов, сколько и остальные, а больше, что несправедливо. Приведение этих мнений к консенсусу – одна из главных политических и экономических задач главы государства.

При изучении прогрессивной и пропорциональной системы налогообложения неизменно сталкиваешься с неопределенностью и неоднозначностью. Так как обе системы противоречат и одновременно с этим и соответствуют в равной степени основным принципам налогообложения, сформированными еще Адамом Смитом. Например, рассмотрим принцип справедливости и равномерности, равномерное установление налогов между гражданами соразмерно их доходам. Дело в том, что с ростом доходов уменьшается необходимость затрат, а, следовательно, возрастает доля дискреционного дохода, то есть дохода, который не обременен расходами. И несложно заметить, что при пропорциональном налогообложении совокупного дохода менее состоятельный плательщик несет более тяжелое налоговое бремя, чем более состоятельный, поскольку доля его свободного дохода меньше, а доля налога, выплачиваемого за счет этого свободного дохода, выше. То есть, согласно вышесказанному, пропорциональная шкала противоречит принципу справедливости. Однако, когда применяется пропорциональная шкала, большая сумма налога уплачивается с большей суммы дохода. На этом основании многие исследователи приходят к выводу, что данная шкала налогообложения более справедлива, чем прогрессивная, ведь при применении прогрессивной шкалы сумма уплачиваемого налога увеличится еще больше. Кроме того, прогрессивная шкала противоречит единству требований государства к налогоплательщикам, так как ущемляет права людей с более высоким доходом.

Основным препятствием для введения прогрессивной налоговой ставки для индивидуального подоходного налога (ИПН) является сложность налогового управления. Возникает необходимость определения в качестве налоговой базы валового дохода за год, которая потребует перехода к всеобщей декларации о доходах населения и их управление налоговыми органами.

Всеобщее декларирование – это система эффективного контроля доходов и имущества физических лиц для борьбы с теневой экономикой и коррупционными проявлениями, а также усиление роли государства в обеспечении сбора налогов и других обязательных платежей в бюджет. В Республике Казахстан уже началась работа по поэтапному введению декларирования, так к 2025 году все категории граждан будут сдавать декларацию с информацией об активах и обязательствах, доходах и имуществе. Данный шаг позволит вывести значительный объем денежных средств из теневой экономики, что в итоге увеличит поступления в бюджет и позволит направить эти средства на развитие социального сектора или экономики страны. Кроме этого введение декларирования поможет справиться с коррупционными рисками, сформировать антикоррупционное мышление и повысить финансовую грамотность и налоговую культуру населения. Граждане станут более требовательно относиться к освоению бюджетных средств, так как бюджетные средства – деньги налогоплательщиков.

Помимо всеобщего декларирования есть необходимость развить техническую сторону данного вопроса, рассмотреть проблемы взимания налогов, достоверности данных.

В настоящий момент разработка передовых производственных технологий, сквозных информационных технологий, нейротехнологий, интернета вещей и искусственного интеллекта является приоритетом в развитии информационных систем. Так в нашей стране реализуется программа «Цифровой Казахстан», призванная ускорить темпы развития казахстанской экономики и повысить качество жизни наших граждан. По данной программе уже есть значительные результаты. Так, например, оплата безналичными платежами посредством цифровых технологий выросла почти в 2 раза, а доля государственных услуг, полученных в электронном виде увеличилась на 85,4% [3].

Также у граждан появилась возможность узнать предстоящую сумму налога до наступления срока его оплаты с одновременной возможностью проведения оплаты по готовым реквизитам. Ранее налогоплательщику необходимо было идти в банк, стоять в очереди, оплачивать комиссию банка, выбирать из множества реквизитов и кодов для оплаты налога. Теперь же можно онлайн пополнить кошелек и автоматически зачесть необходимую сумму налога в приложении «E-salyq-Azamat», запущенном в 2020 году. С 2022 года введено в действие специальное мобильное приложение «E-Salyq Business» для целей исполнения налоговых обязательств и обязательств по социальным платежам при применении специальных налоговых режимов. Теперь зарегистрировать ИП и снять его с учета можно в два клика. За два года информационные технологии достигли такого этапа, когда оплата налогов онлайн становится обыденностью. Новый тренд – ведение всей своей деятельности в одном приложении, включая формирование и выдачу чеков, учет доходов на их основе и автоматическое предварительное составление и представление в органы государственных доходов упрощенной декларации.

Подводя итоги, можно сказать, что наше государство вполне готово к введению прогрессивной шкалы налогообложения. Внедрение данной меры было идеей президента Казахстана, озвученной 11 мая 2020 года. «Наша основная цель – вывести из «тени» наиболее массовый, непрозрачный нижний сегмент заработных плат. Если ставка по ним сократится, будет меньше стимулов платить в конверте» говорится в тексте заявления [4].

Прогрессивная ставка ИПН снизит реальные доходы исключительно богатых граждан, которые распределяются при действующем пропорциональном налогообложении не на потребление, а на сбережения или экспорт на счета в иностранных банках. Таким образом, при введении эффективной шкалы налоговых ставок и не облагаемого налогом минимума покупательная способность населения не снизится. И, самое главное, прогрессивная ставка сократит объем острых социальных проблем, основанных на стратификации общества.

Список литературы:

1. Казначеева Н.Л., Лапов Д.Е. Прогрессивная шкала налога на доходы физических лиц: преимущества и недостатки. // Финансы: теория и практика/Finance: Theory and Practice. 2015;(1):54-63. <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2015-0-1-54-63>
2. Большая Российская энциклопедия. В 35 т. / председатель науч.-ред. совета Ю. С. Осипов; отв. секретарь С. Л. Кравец. - М.: Большая Рос. Энцикл. - Т. 22: Нанонаука - Николай Кавасила. - 2013. - 766 с.: ил., фот.
3. О программе «Digital Kazakhstan». <https://egov.kz/cms/ru/digital-kazakhstan>
4. Выступление Главы государства на заключительном заседании Государственной комиссии по чрезвычайному положению 11 мая 2020 года. <https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal-political-affairs/in-speeches-and-addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-po-chrezvychainomu-polozheniyu>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЗЫНАШЫЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ДАМУДЫҢ КЕЛЕШЕГІ

ГАБИТОВА А.

ф-19-1к тобының студенті

МАЙКЕНОВА А

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада рөлі мен маңызы қарастырылады. Бүгінгі таңда мемлекеттік қазынашылық өз қызметіне, жүктелген өкілеттіктеріне, функциялары мен міндеттеріне, сондай-ақ орталық атқарушы билік айқындайтын стратегиялық мақсаттарына орай бюджет қаражатының қаржылық ағындарын басқарудың маңызды операторы болып табылады: шығыстар мен кірістер бойынша, бюджеттік процеске қатысушылар, бюджет қаражатын алушылар, мемлекеттік қарызды өтеу, гранттар мен субсидиялар, мемлекеттік қарыздар мен кредиттер, сондай-ақ мемлекеттік бюджетті атқару мен реттеудің басқа да маңызды тетіктері арқылы жүзеге асырылады.

Кілтті сөздер: қазынашылық моделі, корпоративтік қазынашылық, қазына, бюджет, қазынашылық жүйе.

Қазақстан Республикасында 1994 жылы қаңтарда Қаржы министрлігі жанынан Бас қазынашылық басқармасы құрылды. Бұл бюджетті атқару жөніндегі бірыңғай орган, оған бухгалтерлік есеп бойынша бюджет бөлімінің функциялары, сондай-ақ бюджеттік мекемелердегі және қаржы жүйесіндегі бухгалтерлік есеп әдістемесі берілген. Бүгінгі таңда қазынашылық 16 облыстық, 2 республикалық маңызы бар Астана және Алматы қалалық қазынашылық департаменттерінен, 187 аудандық және қалалық басқармалардан және орталық аппараттан тұрады.

Ең өзекті тақырыптардың бірі – мемлекеттік бюджеттің жағдайын қадағалау: кірістер, шығыстар, өңірлер бойынша және жалпы ел бойынша қаражат балансы; Қазақстан Республикасының қазынашылық жүйесін бюджетті атқарудың біріктірілген ақпараттық жүйе ретінде оның пайда болуынан қазынашылықтың қазіргі жағдайына дейін қалыптастыру және дамыту.

Қазынашылықтың қызметі бюджеттің сапалы атқарылуын қамтамасыз етуге, қолданыстағы заңнама шеңберінде бюджеттің кірістері мен шығыстары туралы шынайы есептілікті қалыптастыруға бағытталған.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін экономикалық қатынастарды дамытудың нарықтық үлгісін таңдады. Реформалардың басындағы ең өткір мәселелердің бірі елдегі қаражатты барынша қатаң есепке алу мен бақылауды қамтамасыз ету болды, яғни. міндеттері мемлекеттік бюджеттің жай-күйін: кірістерді, шығыстарды, облыстар бойынша және жалпы республика бойынша қаражат балансын бақылау болып табылатын Қазақстан Республикасының қазынашылық жүйесін құру және дамыту.

«Қазына» сөзі XII-XIV ғасырларда қыпшақ (қазіргі қазақ) тілінен енген, аудармада қойма, қазына деген мағынаны білдіреді. Бұрын бұл сөз Орта Азия мен Қазақстан жеріне еніп, Алтын Орда тұсында Ресейге дейін жеткен. Сондай-ақ «қазына» сөзі «қазына» – қазына сақтаушы деген сөз болған қыпшақ тілінен енген «қазына» сөзіне қарамастан шамамен 1358 жылдар шамасында алынған.

Демек, қазына термині түрік (қыпшақ) тілінде «байлық», «капитал», «материалдық құндылықтардың көптігі», «қазыналық», «қазына» және «зергерлік бұйымдар» деген мағынаны білдіретін «қазына» ұғымынан шыққан[1].

Қазіргі экономикалық әдебиеттерде көптеген авторлар «қазына» ұғымын кең және

тар мағынада түсіндіреді:

- кең мағынада бұл Қаржы министрлігі немесе арнайы қаржы органы арқылы жинақталатын және пайдаланылатын мемлекеттің қаржылық ресурстарының және материалдық құндылықтардың жиынтығы;

- тар жерде хандардың, патшалардың, князьдердің және т.б. ақша, зергерлік бұйымдар және басқа да материалдық құндылықтар қоймасы.

Қазіргі уақытта қазынашылық келесі функцияларды орындайды:

- өтімділікті қамтамасыз ету;
- нарықтық тәуекелді басқару;
- өтімділікті қамтамасыз етуді және нарықтық тәуекелді басқаруды үйлестіру;
- мемлекеттік немесе корпоративтік бюджеттің кассалық атқарылуы.

Ұйымның қазынасы – корпорацияның, банктің немесе осы ұйымның активтерін (инвестицияларын, инвестицияларын) және міндеттемелерін (қаражаттармен тартылған ресурстарды) басқаратын басқа да қаржы ұйымының бөлімшесі.

- Корпоративтік қазынашылық ұйымның активтері мен міндеттемелерін басқарады. Ағымдағы төлем қабілеттілігінің тепе-теңдігін сақтау және қосымша пайда алу – корпоративтік қазынашылықтың міндеті.

- Корпоративтік қазынашылық кәсіпорындағы қаржылық ағындарды бақылау қызметін атқарады. Корпоративтік қазынашылық болмауы компанияның дамуын бәсеңдетуі мүмкін.

- Қолма-қол ақшаны басқаруды кәсіпорын құрылымында жеке бөлімше – қазынашылық қызметін бөлмей-ақ жүзеге асыруға болатын сияқты[2].

Сурет 1. Қазынашылық құрамы

Унитарлық мемлекеттерде (Ұлыбритания, Франция, Жапония және т.б.) Басқарудың екі деңгейі бар – орталық және жергілікті. Шетелдік унитарлық елдер мен Қазақстан Республикасындағы қазынашылық үлгілердің салыстырмалы сипаттамасы

1-кесте. Шетелдік унитарлық елдер мен Қазақстан Республикасындағы қазынашылық үлгілердің салыстырмалы сипаттамасы

Ел	Қазынашылық моделі	Қазынашылықтың негізгі функциялары	Ақпараттық жүйе
Франция	Мемлекеттік қазынашылық (аумақтық бөлімшелерімен); France Trezor агенттігі	Қазынашылықтың бірыңғай шотындағы түсімдер мен төлемдерді бақылау, айлар бойынша жылжымалы қаржылық жоспарды жасау. Мемлекеттік қарызды басқару. Бағалы қағаздардың эмиссиясын бақылау.	Мемлекеттік қаржылық ақпарат жүйесі: бюджетті жасау, бюджеттік құжаттарды жариялау және бюджетті атқару.
Жапония	Қаржы министрлігінде: қарызды басқару департаменті, қазынашылық департаменті, қаржы департаменті	Күніне бөлінген қаржылық жоспарды дайындау бойынша түсімдерді бақылау Жапония банкіндегі үкімет шоты. Төлемдер бюджетті атқару бөлімі бекіткен төлем кестесі негізінде жүзеге асырылады.	1-ші – Жапонияның Қаржы министрлігі деңгейінде; 2-ші – салалық министрліктер деңгейінде. Бюджетті құрастыру, құжаттарды жариялау, бюджетті атқару және есепке алу үшін қолданылады
Қазақстан	Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Қазынашылық комитеті және Қазынашылық комитетінің аумақтық бөлімшелері	Міндеттемелер мен төлемдер бойынша жиынтық қаржыландыру жоспарларын жасау. Бюджеттің атқарылуын жүзеге асыру. Бюджет қаражатының қозғалысы бойынша операцияларды бақылау және есепке алу. Мемлекеттік қарызға қызмет көрсету операцияларының есебін жүргізеді.	Автоматтандырылған қазынашылық жүйесі: «Қазынашылық – Клиент»: қаржыландыру жоспарларын жасау, міндеттемелерді есепке алу, өтінімдерді, электрондық құжаттарды қабылдау қаржыландыру, шарттарды тіркеу

Осылайша, шет елдердегі қазынашылық жүйесінің үлгілерін талдау қазынашылықтың қаржы жүйесінің жұмыс істеуіне және бюджеттік ағындарды басқаруға белсенді түрде қатысатынын көрсетті. Әлбетте, ұлттық қазынаны ұйымдастыру әдістерінде түбегейлі айырмашылық жоқ.

Унитарлы мемлекеттер федеративтік мемлекеттерден айырмашылығы мемлекеттік қаржыны басқарудың екі деңгейлі жүйесімен сипатталады. Қазынашылықтың қызметін реттеудің заңнамалық негіздері заңнамалық және заңға тәуелді актілерге бөлінеді. Қазынашылықтың қызметін реттейтін негізгі заң Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі болып табылады [3].

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазынашылық оқу-әдістемелік құралда бюджеттік есепке алу және есеп беру – Тюлюпов Е.Қ., Майкенова А.Е., Игликова Д.Д.
2. <https://www.gov.kz/memleket/entities/kazyna?lang=kk>
3. Пивторак Ю.Ф. Францияның қазынашылық жүйесі // Қаржы. – 2012

ТЕХНОЛОГИЯ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ МУНИЦИПАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ

ГЕРАСИМОВА А.А.

студентка Хабаровского промышленно-экономического техникума

ЛУЦКОВИЧ Г.А.

Научный руководитель преподаватель экономических дисциплин

*Хабаровский промышленно-экономический техникум
Россия, г.. Хабаровск,*

Аннотация: Технология оценки управления качеством муниципальных образований
В настоящее время процесс управления качеством – это состав и последовательность выполнения определенных функций и задач, которые направлены на повышение и улучшение работы в той сфере, которая рассматривается.

Ключевые слова: образование, бюджет, мониторинг, индикаторы

Мониторинг качества дает возможность широкомасштабно рассмотреть управление расходами бюджета, доходами и активами в организации. Он позволяет оценить эффективность работы во всех сферах экономики: производство продукции, осуществление строительных работ, управление персоналом. В последнее время все чаще стали говорить о применении технологии оценки качества в бюджетном процессе.

Качество управлением исполнением бюджета играет огромную роль, оно позволяет оценить эффективность работы бюджетного процесса РФ.

Актуальность данной темы, заключается в формировании и обеспечении качества выполнения исполнения бюджета в муниципальных образованиях, особенно для тех регионов, где бюджет в основном дотационный или от субвенций. Бюджет является основой финансового обеспечения организации. Для того чтобы снизить определенные риски, необходимо повысить уровень управления качеством. В дальнейшем это позволит получать финансовую поддержку в виде дотаций.

В данной работе использовались аналогичные материалы -индикаторы, характеризующий бюджет Российской Федерации и Методические рекомендации субъектам Российской Федерации по оценке качества управления муниципальными финансами.

Технология создана для эффективной и точной оценки управления качеством бюджета в муниципальном образовании. Суть технологии заключается в проведении мониторинга в бюджетном процессе, который будет направлен на выявление ошибок и их устранение, на мероприятия для улучшения качества исполнения бюджета.

Качественная оценка бюджетного процесса в муниципальном образовании позволяет эффективно выравнивать бюджетную обеспеченность и вести правильную и точную работу.

Данная технология представлена на рисунке 1.

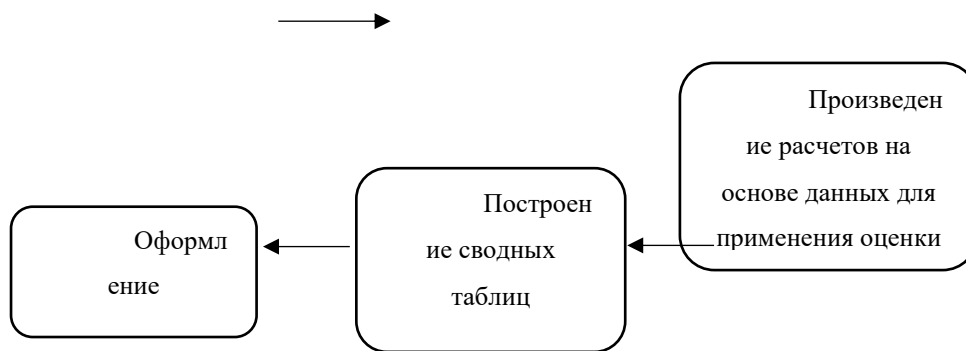

Рисунок 1 – Технология оценки управления качеством исполнения бюджета муниципальных образований

Эффект, достигаемых при использовании технологии для муниципальных образований — это возможность более эффективного регулирования бюджетного процесса, повышение качества работы. Так же это послужит толчком к более ответственному и профессиональному выполнению обязанностей всех сотрудников, ведь их работа будет более тщательнее проверяться, и ошибки допускаться не должны. Именно поэтому данный инновационный продукт выступит помощником в работе. Данная технология поможет получить новые и необходимые знания, откроет спектр новых возможностей.

Так же при использовании данного инновационного продукта происходит:

- повышение бюджетной дисциплины, необходима для исполнения собственных полномочий, сохранения стимулов для экономического развития;
- повышение качества оказания услуг;
- повышение эффективности использования бюджетных средств;
- развивается и увеличивается доходная база что является огромным плюсом для муниципального образования;
- снижается риск ухудшения финансового положения.

При использовании данного инновационного продукта формируется индивидуальный рейтинг по индикаторам, которые позволяют оценить качество исполнения бюджета. Если муниципальное образование достигнет лучшего результата, появляется возможность получения межбюджетных трансфертов, выступающих в роли грантов на поощрение высокого качества организации и осуществления бюджетного процесса. Так же возможно размещение рейтинга в средствах массовой информации.

По итогам использования инновационного продукта может оказываться содействие по разработке плана мероприятий по повышению качества управления финансами.

Список литературы:

- 1 "Бюджетный кодекс Российской Федерации" от 31.07.1998 N 145-ФЗ (ред. от 01.07.2021, с изм. от 15.07.2021) (с изм. и доп., вступ. в силу с 12.07.2021)
- 2 Бюджет и бюджетная система: учебник для вузов/М. П. Афанасьев, А. А. Беленчук, И. В. Кривоногов; предисловие А. Л. Кудрина – 6-е изд., Москва, 2021. – 355 с
- 3 Управление качеством. Учебное пособие для среднего профессионального образования/ Е. А. Горбашко и др. – 2-е изд., исп. – Москва, 2021 – 323 с.
- 4 Управление качеством. Всеобщий подход: учебник для бакалавриата и магистратуры/ С. Г. Васин. - М.:2019.
- 5 Управление качеством: учебник и практикум для среднего профессионального образования/под редакцией А. Г. Зекунова. – Москва:
- 6 Бюджет для граждан, <https://admokhotsk.khabkrai.ru/>
- 7 Бюджетная отчётность за 2020 год Охотского муниципального района, <https://admokhotsk.khabkrai.ru/>

8 <https://minfin.gov.ru/ru/>

9 <http://www.consultant.ru/>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЛИЗИНГТІК НАРЫҒЫ

ЕРЖАНОВА А.К

Ф-19-1к тобының студенті

КАДЫРОВА А.Н.

Ғылыми жетекшісі, э.ғ.м., аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті

Қарағанды қ-сы, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада шағын және орта бизнестің қаржыға қолжетімділігін арттыру мүмкіндігі ретінде қаржылық лизингтің несиелерге қарағанда бірқатар артықшылықтарына тоқталған, отандық лизинг нарығының қазіргі жағдайына талдау жүргізіліп, тиімді дамуының негізгі кедергілері көрсетілген және оны шешу жолдары ұсынылған.

Түйінді сөздер: лизинг, қаржылық лизинг, лизингтік нарығы, лизинг алушылар, қаржыландыруға қолжетімділік, субсидиялау, лизингтік компаниялар.

Лизинг – Қазақстан Республикасы мемлекет тарапынан белсенді субсидияланатын құрал. Әрбір компания және барлық қызмет салалары несие ала алмайды. Мысалы, азық-түлік компанияларына сауда компаниясына қарағанда субсидияланған несие алу оңайырақ. Бірақ жеңіл коммерциялық техника бойынша субсидияланатын лизинг туралы айтатын болсақ, сауда компаниясы жеңілдікті лизингке сене алады.

Қаржылық лизингтің тиімді нарығы экономиканы, әсіресе Қазақстанда дамыту үшін аса маңызды. Қазақстан өз алдына экономиканы әртараптандыруға және құрылымдық қайта құруға бағдарланған бірқатар стратегиялық мақсаттар қойып келеді. Серпінді жеке секторды құру басты стратегиялық мақсаттардың қатарына кіреді. Бұл тұрғыда шағын және орта бизнес (ШОБ) кез келген экономиканы жаңғыртудың локомотиві болып табылатынына ешкімде күмән жоқ. Алайда, Қазақстандағы ШОБ олардың операциялық қызметіне және олардың экономикалық өсу мен әртараптандыруға қосар үлесіне кедергі келтіретін көптеген проблемаларға тап болады.

Қаржыландыруға қолжетімділік Қазақстандағы шағын және орта бизнесті дамыту үшін негізгі кедергілердің бірі болып табылады. ШОБ ірі компанияларға қарағанда бұл проблемадан әлдеқайда көп зардап шегеді, бұл бірқатар факторларға байланысты:

- Шағын болғандықтан, ШОБ ірі компанияларға қарағанда қаржылық жағынан осал, сондықтан несие берушілер олармен аз жұмыс істейді;

- Қазақстандағы ШОБ-тің қаржылық есептілігінің ашықтығы төмен;

- Қазақстанда көлеңкелі экономиканың жоғары деңгейі және де ШОБ салық төлеуден жалтаруда маңызды рөл атқарады;

- ШОБ-та әдетте оларды банктік және басқа несиелер бойынша кепіл ретінде ұсыну үшін жеткілікті активтер жоқ.

Бұл жағдайда қаржылық лизинг кепіл негізінде несиелендірудің бір түрі болып табылады, бұл ШОБ үшін қаржыландыруға қол жеткізуді айтарлықтай жеңілдетуге мүмкіндік береді. Қаржылық лизингтің несиелерге қарағанда бірқатар артықшылықтары бар:

- Лизингке берілген актив кредит беру үшін жалғыз және өтімді қамтамасыз етуді білдіреді, нәтижесінде қарыз алушының ақшаны қайтармау тәуекелі кредиторлар үшін екінші мәнге өтеді.

– Лизингтің артықшылығы - несие беруші (лизинг беруші) лизинг затына меншік құқығын сақтайды. Бұл қарыз алушы төлемеген немесе банкрот болған жағдайда мүлікті қайтаруды жеңілдетеді.

– Кредиторлар үшін лизинг қарапайым несие болған жағдайда қарыз алушының ақшаны дұрыс пайдаланбауына жол бермейді.

– Лизинг сонымен қатар лизингке берілген көлік пен жабдықты сақтауға және техникалық қызмет көрсетуге көмектеседі.

Мұндай жағдайда мемлекет Қазақстанда лизингтің тиімді нарығын дамыту үшін барлығын жасауы тиіс сияқты. Алайда, билік мемлекет жеңілдетілген қаржыландыру есебінен нарықтық қатынастарды алмастырған кезде кеңестік командалық-әкімшілік жолмен жүруді ұйғарды. Нәтижесінде лизинг секторында нарықтық деформацияның барлық белгілері:

– Жосықсыз бәсекелестік есебінен мемлекет басым (төмен пайыздық мөлшерлемелер есебінен);

– Нарықтық тетіктер мен бәсекелестік мүлдем жоқ;

– ШОБ орнына мемлекет негізінен ірі бизнесті, сондай-ақ мемлекеттік компаниялар мен ұйымдарды қаржыландырады.

Елдегі экономикалық көрсеткіштердің күрт төмендеуіне қарамастан, Қазақстанда лизинг нарығының портфелі 2020 жылы 752 млрд.теңгені құрады. Лизингтің жаңа нарығының көлемі (жыл ішінде лизинг алушыларға берілген лизинг нысаналарының құны) 29% - ға ұлғайды және 393 млрд.теңгені құрады.

Нарық жақсы өсу қарқынын көрсетеді және үлкен әлеуетке ие. Бұл ретте 25 жыл ішінде алғаш рет Қазақстан экономикасы күрт құлдырауды көрсетіп отырғанын, ал лизинг нарығы өсіп келе жатқанын ескеру қажет. Қазақстанның ЖІӨ 2020 жылы 2,6% - ға төмендеді, ал лизингтік компаниялардың кредиттік портфелі 32% - ға өсті.

Лизинг алушылар арасында 48% – шағын бизнес және 9% – орта бизнес, яғни олар портфельдің жартысынан көбін құрайды. Шағын және орта бизнес үшін лизинг машиналар мен жабдықтарды сатып алуға қатысты болған жағдайда несие берудің жақсы баламасы болып табылады. Егер бұл операциялық лизинг болса, лизинг алушы жалдау ақысын төлейді, негізгі қаражатты балансқа салмай, осыған байланысты салықтар кешенін төлемейді. Егер бұл қаржылық лизинг болса, лизинг алушы мұндай мәміле оған аз артық төлем мен салық төлемдерін оңтайландыру арқылы несиеге қарағанда арзан болады.

Қазақстан нарығында 20-ға жуық лизингтік компания жұмыс істейді. Ең дұрысы, мұндай компаниялар капитал үшін бәсекелеседі-кім арзан тартса, ол нарықтағы үлесін арттыра алады. Сондай-ақ, бәсекелестік артықшылығы - жеткізушілер желісі және олармен жұмыс істеу ерекшеліктері. Қазақстан жағдайында бұған мөлшерлемені субсидиялау мемлекеттік бағдарламаларына қолжетімділік те қосылады. Нарықта екі мемлекеттік ойыншы басым рөл атқарады – бұл өнеркәсіпті дамыту қоры (өңдеу өнеркәсібі) және ҚазАгроҚаржы (агроөнеркәсіптік кешен). 2020 жылға арналған деректер бойынша олар ағымдағы портфельдің 97% - на ие.

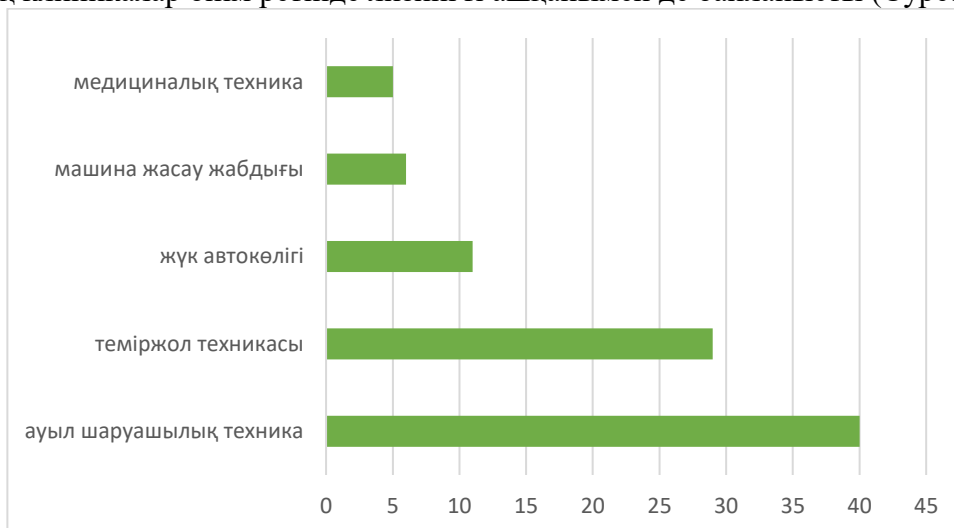
Мемлекеттік ойыншылардың басты артықшылығы - капиталға қол жеткізу. Әдетте, оларды қорландырудың негізгі бөлігі - теріс нақты мөлшерлемелер бойынша (инфляция деңгейінен төмен) бюджет қаражаты немесе бас компаниялардың қарыздары. Қаражат нарықтан да тартылуда, бірақ мемлекеттік компаниялардың жоғары рейтингіне байланысты олардың құны жеке компанияларға қарағанда төмен. Бұл оларға нарықтық жағдайда капиталды тартатын жеке ойыншылардан артықшылық береді. Нәтижесінде үлкен клиенттік база, үлкен портфель және мәмілелер мөлшеріне ие болады. Бұл жерде мемлекеттік лизингтік компаниялардың жұмысы жекелеген салалардағы экономикалық дамуға бағытталғанын, сондықтан олардың кейбір шектеулері бар екенін мойындау керек.

Реттеу мен құқықтық режимнің барлық артықшылықтары мен кемшіліктері Барлық лизингтік компанияларға бірдей қолданылады. Тікелей мемлекеттік қолдаудың арқасында лизинг қызмет пен қаржы өнімі ретінде Қазақстанда кеңінен таралуда. Осыған байланысты

кәсіпкерлер арасында осы қызмет туралы қолжетімділік пен хабардарлық артуда. Бұл нарықтағы барлық ойыншылар үшін оң жағдай жасайды, яғни жаңа ойыншылар пайда болады.

2020 жылдың қорытындысы бойынша Жаңа бизнес құрылымында ең үлкен үлесті Нұрсұлтан қаласы алды (28,1%). Онда көлік техникасын лизингке сатып алатын компаниялар бар. Мәмілелер көрсеткіштері бойынша екінші және үшінші орындарда ауыл шаруашылығы техникасының тұтынушылары шоғырланған Қостанай (23,6%) және Солтүстік Қазақстан (7,5%) облыстары тұр. Одан кейін өңдеу өнеркәсібі дамыған Қарағанды облысы (6,6%) және аграрлық өңір – Ақмола облысы (5,5%). Алматы мәмілелер бойынша алтыншы орында тұр. Қалаға жаңа лизинг нарығының құрылымында көлемі бойынша мәмілелердің 5% – ға жуығы тиесілі.

Лизингтік портфель тұрғысынан салалық бөліністе көлемнің 40%-ын ауыл шаруашылығы кәсіпорындары үшін негізгі құрал болып табылатын ауыл шаруашылығы техникасы мен мал, 29%-ын теміржол техникасы, 11% –ын жүк автокөлігі, 6%-ын машина жасау жабдығы, 5%-ын медициналық техника құрайды. Жаңа мәмілелердің салалық құрылымында 2020 жылы медициналық техника мен фармацевтикалық жабдықтардың үлесі артты, көрсеткіш 0,2%-дан 11%-ға дейін өсті. Бұл қаржыландырудың өсуімен, оның ішінде бюджеттік арнамен ғана емес, сонымен бірге негізгі лизинг алушылар – медициналық клиникалар өнім ретінде лизингті ашқанымен де байланысты (Сурет-1).

Сурет 1 – Салалық бөлініс бойынша статистика

Өткен жылдары шағын және орта бизнес мемлекеттік бағдарламалардың басты назарында болды, оның негізгі капиталға инвестициялары қарқынды өсті. Бірқатар мемлекеттік бағдарламалар бойынша мөлшерлемені субсидиялау маңызды рөл атқарды, бірақ нарық айтарлықтай дәрежеде өсуде, өйткені бизнес бұл құралды жақсы түсіне бастады.

Жоғарыда айтылғанды қорытындылай келсек, Қазақстанның экономикалық дамуының түйінді проблемасы жеке бизнесті мемлекеттік қолдау шараларының басым көпшілігі өз мәні бойынша нарыққа қарсы болып табылатындығында болып табылады. Қолданыстағы мемлекеттік қолдау шаралары нарықтардың тиімділігі мен экономикадағы бәсекелестікті, оның ішінде бизнестің нарықтық қаржыландыруға қол жеткізуін тежейді. Бұл проблеманы шешу үшін жалпы экономикалық құрылымдық реформалар жүргізу қажет. Бірінші кезекте бұл реформалар бизнесті жеңілдікпен мемлекеттік қаржыландырудан басталуы тиіс. Сонымен қатар елдегі барлық қарыз алушылар, оның ішінде мемлекеттік компаниялар мен ұлттық холдингтер банктерден, қор нарығынан, ең алдымен мемлекеттен тек нарықтық жағдайлар бойынша ғана қаржыландыру алуы қажет.

Егер Үкімет экономиканың белгілі бір секторына көмектескісі келсе, онда ол нарықтық пайыздық мөлшерлемені мемлекеттік бюджеттен тікелей қарыз алушыға немесе

лизинг алушыға субсидиялауы тиіс. Бюджеттен тікелей төлемдер бойынша әкімшілік рәсімдерді қиындатпау үшін, бұл субсидияны қарыз алушы несие/лизинг бойынша пайызды нақты төлегеннен кейін қарыз алушының салық төлемдерінен шегерім ретінде жасауға болады.

Пайыздық мөлшерлемені субсидиялаудың бұл әдісі бірқатар маңызды артықшылықтарға ие:

- Пайыздық мөлшерлемелер бойынша жеңілдіктерді тек салық төлейтіндер алады. Салықтар, субсидиялар жоқ.

- Қарыз алушылардың/лизинг алушылардың және банктердің/лизинг берушілердің өзара қарым-қатынастары нақты нарықтық сипатқа ие болады және Үкімет пен Ұлттық Банк тарапынан жосықсыз бәсекемен (жеңілдікті қаржыландырумен) бұрмаланбайды. Нәтижесінде қаржы ұйымдары тарапынан да, қарыз алушылар тарапынан да өз қызметін жақсарту бойынша бәсекелестік уәждеме артады.

- Бәйтерек пен ҚазАгро экономикадағы арзан Мемлекеттік ақшаны бөлудегі басты рөлін бірден жоғалтады. Бұл жағдайда олар стандартты қаржылық даму институттарына сәйкес қаржы секторындағы нарықтық сәтсіздіктер проблемаларын шешумен айналыса алады.

- Жеке қаржы ұйымдары жеңілдікті қаржыландыру бойынша мемлекет тарапынан өзара іс-қимыл мен бақылаудан босатылады, бұл оларға өз уақытын қатаң бәсекелестік ортасында нарықтық кредит беру мен лизингті кеңейтуге толығымен жұмсауға мүмкіндік береді.

- Мемлекеттік бюджетті есепке алуда мемлекет тарапынан пайыздық мөлшерлемені субсидиялау бойынша нақты сомалар пайда болады және экономиканың белгілі бір секторларына осындай мемлекеттік көмектің деңгейі мен тиімділігін нақты бағалау мүмкіндігі пайда болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Галимова, А. Р. Сущность лизинга в современной экономике и его классификация // Молодой ученый. — 2017. — № 17 (151). — С. 337-341. — URL:<https://moluch.ru/archive/151/42943/>.

2. Лизинг в Казахстане / <https://kazkredit.com/wiki/lizing-v-kazahstane>.

3. Қазақстанның лизингтік нарығы: ауыл шаруашылығындағы бизнестің дамуы // Forbes Kazakhstan, 2019ж.

РОЛЬ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА В ОБЕСПЕЧЕНИИ КРЕДИТНЫМИ РЕСУРСАМИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪЕКТОВ

ЖАНБЕКОВ А.

студентка группы УА-19-2

ТАЛИМОВА Л.А.

*Научный руководитель, д.э.н., профессор
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В казахстанской экономике именно банковское кредитование является более развитым и распространенным, что обусловлено возможностью использования временно свободных денежных средств заемщиками с оптимальным сочетанием ключевых

условий кредитования. Казахстанские банки традиционно взаимодействуют с экономическими субъектами, обеспечивая их потребности в кредитных ресурсах и перераспределяя денежные средства от одних субъектов другим. Основу для совершенствования процесса кредитования экономических субъектов как одного из факторов экономического роста создает его значимость для всех секторов экономики.

Ключевые слова: финансы, банковская система, кредит, инвестиции, финансовые потоки

Банковская система оказывает существенное влияние на обеспечение устойчивого роста страны, перераспределяя финансовые потоки в экономике. Аккумуляция банками свободных денежных средств и предоставление их в кредит предприятиям реального сектора экономики создают возможность эффективного управления финансово-кредитными и инвестиционными ресурсами.

О важной роли банковского сектора экономики в финансовом обеспечении экономики в своем исследовании писали Э.Н. Рябина и А.Ф. Савдерева, отмечая, что «банковский сектор является важнейшей составляющей финансовой системы страны. В стратегии социально-экономического развития именно ему отводится ключевая роль в обеспечении сбалансированности и инновационного развития экономики» [1, с. 25]. По мнению данных исследователей, кредитные организации осуществляют аккумуляцию и мобилизацию денежного капитала, превращая его в важнейший источник ресурсов для экономических субъектов.

Экономические субъекты, представляющие реальный сектор, являются основой национальной экономики, а их кредитование выступает приоритетным направлением деятельности банковского сектора страны. Субъекты экономики нуждаются в кредитных и инвестиционных ресурсах. Эффективное использование заемных средств с помощью эффекта финансового рычага позволяет выходить на более высокий уровень развития экономической деятельности. Увеличение доходов экономических субъектов за счет использования кредитных ресурсов позволяет покрывать текущие затраты, а амортизация и полученная прибыль формируют ресурсы инвестиционного характера. Положительный эффект от получения и использования кредита в деятельности предприятия отражается на увеличении производственных мощностей других предприятий, участвующих в технологических, производственных и логистических цепочках, что способствует росту экономики страны в целом [2, с. 236-252].

Данный потенциал реализуется через участие банков-кредиторов в финансировании производственной деятельности, реализации инвестиционных и бизнес-проектов. Банковское кредитование создает условия, при которых субъекты экономики могут восполнить недостаток денежных средств временно свободными кредитными ресурсами для производственных потребностей.

В связи с этим, банковское кредитование можно определить как деятельность банков, связанная с созданием кредита и реализацией кредитных отношений на основе финансовых, организационных, информационных, юридических и иных процедур по поводу предоставления во временное пользование определенной суммы денежных средств [3, с. 186].

В качестве фундаментальных составляющих системы банковского кредитования в экономической литературе выделяются субъекты, объекты, методы и принципы кредитования. Рассматривая кредитора и заемщика как субъектов кредитных отношений, очевидно, что кредитором в банковском кредитовании является банковское учреждение или финансово-кредитная организация, осуществляющая отдельные виды банковских операций. В свою очередь, заемщиком может быть любое юридическое и физическое лицо, испытывающее потребности в привлечении временно свободных денежных средств для осуществления своей деятельности или другие цели.

Экономический субъект, осуществляя свою экономическую деятельность, ставит перед собой определенную цель, разрабатывает стратегический план действий, конкретные текущие задачи, рассчитывает величину необходимых финансовых ресурсов и подбирает возможные источники их привлечения. При выборе банковского займа в качестве дополнительного источника финансирования экономической деятельности предприятие проводит ряд определенных действий.

Полученные кредитные средства заемщик-экономический субъект может использовать в сфере материального и нематериального производства, либо в сфере обращения. Не требует доказательств тот факт, что экономические субъекты создают необходимые для общества материальные и нематериальные блага и являются основой существования всего общества в целом.

Коммерческие банки выполняют функции финансовых посредников, способствуя перераспределению денежных средств в экономике. Роль банковского кредитования экономических субъектов достаточно значительна и заключается в том, что использование банковского кредита позволяет обеспечить бесперебойный кругооборот капитала на предприятиях и процесс расширенного воспроизводства; за счет банковского кредитования повышается эффективность размещения и использования финансовых ресурсов в экономике. Кроме того, предоставляя кредит, банки используют свой финансово-экономический потенциал для достижения поставленных целей и обеспечения рентабельности банковских операций. Стремясь попасть в число надежных заемщиков, экономические субъекты повышают свою конкурентоспособность, постоянно совершенствуют свою деятельность.

Со временем сформировались различные методы кредитования экономических субъектов. Так, например, традиционным методом кредитования является «кредитование под объект», где главным условием для банка является своевременный возврат предоставленного кредита с уплатой вознаграждения. Это предполагает необходимость осуществления заемщиком прибыльной деятельности. В данной системе взаимоотношений основой развития кредитных отношений выступает экономический эффект (норма прибыли). Более сложным является метод инвестиционного кредитования – проектное кредитование, где к субъекту предъявляются специфические требования в части его кредитоспособности, качества управления проектом, технико-экономическому обоснованию и другие. Главное условие для инвестора или группы инвесторов – это достижение целей инвестиционного проекта, генерирование новых денежных потоков. При этом базовые условия финансирования заключаются в получении прибыли и росте стоимости бизнеса. Кроме того, активными темпами развивается новое направление кредитования – «зеленое» кредитование, при котором развитие бизнеса и модернизация производства связаны с экономическим, социальным и экологическим эффектом. Объектом кредитования в данном случае является «зеленый» проект, прошедший «зеленую» сертификацию, отражающий объективные потребности устойчивого развития (сохранность окружающей среды, формирование инфраструктуры, обеспечивающей снижение негативных воздействий на экологию и изменение климата и т.д.) [4, с. 101-116].

Роль банковского кредитования в условиях развития цифровой экономики все более возрастает. Банки в значительной степени нивелируют информационную асимметрию, которая существует на финансовом рынке. Существование информационной асимметрии на рынке финансовых ресурсов связано с тем, что предприятия начинают предлагать кредиторам все большее количество низкокачественных проектов, что приводит к деградации рынка прямого финансирования. При этом владельцы временно свободных денежных средств сталкиваются с информационной асимметрией и необходимостью поиска дополнительной информации для проведения оценки качества проектов. В результате ключевое значение и роль банковского кредитования заключается в том, что при его осуществлении необходимость использования большого количества информации приводит

к формированию объединений банковских учреждений, которые совместно оценивают проекты, формируют полезную кредитную информацию о заемщиках и проектах.

Таким образом, в современных условиях банковское кредитование приобретает все большую значимость. Современными тенденциями в развитии банковского кредитования в мировой практике являются: развитие долгосрочного кредитования инновационных процессов, разработка и внедрение банковских инноваций, направленных на цифровизацию кредитных отношений; своевременный мониторинг экономической ситуации и эффективное перераспределение финансовых ресурсов в экономике; снижение информационных потерь и нивелирование информационной асимметрии на финансовом рынке.

Список литературы:

1.Рябинина Э.Н., Савдерова А.Ф. Банковский сектор в развитии экономики региона. //Oeconomia et Jus, 2015, №3, с. 24-33

2.Черемисинова Д.В., Грищенко О.А., Рябченко Д.С. Анализ межрегиональной дифференциации кредитования субъектов хозяйственной деятельности. // Вестник Керченского государственного морского технологического университета, 2020, №1, с. 236-252

3.Ермакова А.С. Роль банковского кредитования в развитии реального сектора экономики. //Сборник материалов научно-практической конференции «Новое слово в науке: стратегии развития». – Чебоксары, 2018, с. 185-187 - <https://elibrary.ru/item.asp?id=36696867&>

4.Талимова Л.А. Калкабаева Г.М. Стратегическое значение банковского кредитования в развитии экономики Казахстана. //Вестник Тверского государственного университета, 2018, №1, с.34-44.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРІНІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫН РЕТТЕУ ТЕТІГІН ЖЕТІЛДІРУ

ЖҰМАЖАН А.А

Ф-19-1к тобының студенті

ЕРМЕКОВА К.А.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Инвестициялық ресурстардың қазіргі тапшылығы, оларды ұтымсыз пайдалану ішкі ресурстарды шоғырландыру және оларды экономиканың нақты секторын дамытуға бағыттау арқылы қалыптасқан жағдайдан шығу қажеттілігін туындатады. Қаржылық және өнеркәсіптік капиталды жеке дамыту тиімсіз болады, сондықтан оларды экономиканың тұрақты дамуы үшін шоғырландыру қажет.

Өздеріңіз білетіндей, нарықтық жағдайда инвестициялық процеске қатысушылардың мақсатты қызметінің негізгі қозғаушы күші максималды пайда алу мүмкіндігі болып табылады. Барлық өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің, оның ішінде банктердің мүдделері сәйкес келген жағдайда ғана олардың инвестициялық белсенділігі жандануы мүмкін.

Кілтті сөздер: инвестиция, банк, нарық, қаржы, экономика және т.б.

Көптеген зерттеулер коммерциялық банктердің инвестициялық саясатын одан әрі дамыту жолдарын анықтау қажет екенін көрсетті. Банктердің инвестициялық саясаты ұлттық экономиканы дамыту мақсатында капитал жасау функциясын орындауға және қосылған құнды құруға ықпал етуге бағытталған. Осы мақсаттарға қол жеткізу экономиканың нақты секторын дамыту кезінде ғана мүмкін болады. Өз кезегінде нақты сектор банктердің инвестициялық кредиттік ресурстарына және қор нарығының тиімді жұмыс істеуіне аса мұқтаж. Алайда, банк секторының активтерін талдау нәтижелері бойынша дағдарысқа дейінгі кезеңдегі олардың өсуінің оң серпініне қарамастан, олар капитал жасау функциясын атқарған жоқ. Бұл барлық қаржылық капиталдың құнын капиталдандыруға қатыспауына байланысты, оның белгілі бір бөлігі алыпсатарлық операцияларда қолданылды. Бұл жағдайда банктерді алыпсатарлық операциялардан алыстатудағы мотиватор ретіндегі мемлекеттің, сондай-ақ инвестициялар нарығының барлық қатысушылары үшін бірыңғай ережелер мен ашықтықты сақтаудағы реттеуші мен кепілгердің рөлі артады.

Осылайша, жақындап келе жатқан теріс үрдістерді бейтараптандыратын тетіктері мен құралдары болуға тиіс мемлекет деңгейінде қажетті қорғау шараларын қабылдау талап етіледі. Мемлекеттің инвестициялық саладағы рөлін күшейту арқылы қазіргі заманғы шындықты ескере отырып, мемлекеттік және нарықтық әдістерді оңтайлы үйлестіру болжанады.

Инвестициялық ресурстардың қазіргі тапшылығы, оларды ұтымсыз пайдалану ішкі ресурстарды шоғырландыру және оларды экономиканың нақты секторын дамытуға бағыттау арқылы қалыптасқан жағдайдан шығу қажеттілігін туындатады. Өздеріңіз білетіндей, нарықтық жағдайда инвестициялық процеске қатысушылардың мақсатты қызметінің негізгі қозғаушы күші максималды пайда алу мүмкіндігі болып табылады. Барлық өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің, оның ішінде банктердің мүдделері сәйкес келген жағдайда ғана олардың инвестициялық белсенділігі жандануы мүмкін.

Экономиканың нақты секторына кредит беруді жандандыру жолымен банктік делдалдықты кеңейту өндірістің өсуінің, оны жаңғыртудың, өнімді жаңартудың маңызды факторы болып табылады.

Осы проблемаларды шешу үшін Үкімет Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі Тұжырымдамасын қабылдады, оның негізгі мақсаты экономика өсімінің мультипликативтік әсеріне бағдарланған ірі инвестициялық бағдарламаларды жүзеге асыру болып табылады.

Осы тұжырымдаманы іске асыру негізіне қаржы секторын дамытудың және экономиканың нақты секторының қажетті ресурстарға қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған қаржы жүйесінің тиімді жұмыс істеуі үшін жағдайлар жасау арқылы оның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негіз қалаушы мәселелері кірді.

Орта мерзімді перспективада мынадай негізгі бағыттар белгіленді:

- мемлекеттің белсенді қатысуымен және оларға институционалдық инвесторларды тарта отырып, отандық ірі инвестициялық жобаларға мемлекеттік жобалық облигацияларды дамыту;

- мемлекет кепілдігімен облигациялар шығару жолымен Мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) тетіктерін дамыту;

- институционалдық инвесторлар үшін де, жеке тұлғалар үшін де қолжетімді жаңа қаржы құралдарын әзірлеу және енгізу: индекстік қорлар (ETF), секьюритилендірілген активтер (SPV), фьючерстер, опциондар, Ислам құралдары;

- келешекте ұзақ мерзімді салымдарға бағдарланған бұқаралық инвесторлардың ішкі ресурстарын жинақтау;

- Қазақстанның Даму Банкінің қаржы орталығының қызметіне қатысуын жандандыру;

- бағалы қағаздар нарығында жаңа және өтімді қаржы құралдарын енгізу, оның ішінде бөлінген активтермен қамтамасыз етілген облигациялар (секьюритилендіру тетіктері),

туынды бағалы қағаздар, инфрақұрылымдық облигациялар, мемлекеттік кепілдікпен қамтамасыз етілген борыштық бағалы қағаздар;

- секьюритизация тетіктерін дамыту;

- қор нарығында деривативтер сияқты жаңа туынды қаржы құралдарын дамыту.

Практикада сауатты қолдану оларды тәуекелдерді басқару құралдары ретінде пайдалануға мүмкіндік береді. Ол үшін ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді МБҚ отандық өтімді нарығының болуы қажет. Алайда, қазіргі кезеңде қолданыстағы Тұжырымдама аясында туынды бағалы қағаздарды дамыту мәселелері әлі күнге дейін шешілмей келеді.

Елдегі инвестициялық үдерістің тежеуші факторларының бірі Қазақстандағы қор нарығы әлі қалыптасу сатысында тұр, бұл ретте оның негізгі кемшіліктері мыналар болып табылады:

- қор нарығында эмитенттерді әртараптандырудың болмауы;

- мемлекеттік емес компаниялардың борыштық нарығының дамымауы;

- жеке тұлғалардың қор нарығына қатысуының төмен үлесі;

- нарықтағы құралдар санының жеткіліксіздігі;

- "free-float" болмашы деңгейі (шағын инвесторлардың меншігіндегі акциялардың үлесі);

- өзі туралы ақпаратты ашықсы келмеуіне байланысты Эмитенттер қызметінің төмен ашықтығы;

- қор нарығының жеткіліксіз өтімділігі.

Осы кемшіліктерді шешу мақсатында мемлекет тарапынан тиісті шаралар қабылдануға тиіс:

- нарық өтімділігін арттыру;

- нарыққа қосымша инвесторлар мен эмитенттерді тарту;

- инвесторлар мен бағалы қағаздарды ұстаушылардың құқықтарын қорғау қағидаттарын жетілдіру;

- нарық қатысушыларының адал бәсекелестігі үшін жағдай жасау.

Нарықтағы Қазақстан экономикасында жетекші болып табылатын ірі компаниялардың бағалы қағаздарының едәуір бөлігі отандық инвесторлардың негізгі бөлігіне қолжетімсіз. Бұл жағдай акцияларды үшінші тарап акционерлеріне сатуға мүдделі емес отандық стратегиялық инвесторлардың акциялардың бақылау пакеттеріне ие болуына байланысты қалыптасты. Осылайша, шағын инвесторларға тиесілі, акциялар нарығында еркін айналымдағы бағалы қағаздардың көлемі 1% - дан аспайды. Сонымен қатар, KASE-де жасалатын акциялармен операциялардың едәуір үлесі тікелей мәмілелер түрінде өтеді. Сондай-ақ, қор нарығының жалпы айналымындағы акциялардың қайталама нарығының үлесі аз және оны одан әрі төмендету үрдісі байқалады.

Осыны негізге ала отырып, Орта мерзімді перспективада банк секторын дамытудың негізгі мақсаттары мен міндеттері мыналар болып табылады:

- халықтың банк өнімдеріне қолжетімділігін кеңейту және қаржылық қызметтерді тұтынушыларды қорғау деңгейін арттыру;

- халықтың банк секторына сенімін арттыру мақсатында отандық екінші деңгейдегі банктер қызметінің айқындылық деңгейін арттыру;

- бәсекелестікті дамыту және отандық қаржы нарығына шетелдік банктердің қолжетімділігін ырықтандыру;

- ең үздік халықаралық тәжірибе негізінде банктік қадағалауды жетілдіру және елдің банк секторының сыртқы қарыз алуын басқарудың тиімділігін арттыру;

Аталған мақсаттар мен міндеттер әлемдік қаржы дағдарысының Қазақстанның банк секторына теріс әсеріне байланысты осы кезеңде ерекше мәнге ие болады.

Өткен әлемдік қаржы дағдарысы отандық қаржы секторының әлсіз жақтарын анықтады, бұл дағдарыс барысында қаржы секторының анықталған проблемалары мен қателерін жоюға және одан әрі тұрақты өсу үшін қалыптасқан жағдайдан шығу жолдарын айқындауға бағытталған "Дағдарыстан кейінгі кезеңде Қазақстан Республикасының қаржы

секторын дамыту тұжырымдамасы" жаңа жобасын әзірлеу қажеттілігін туғызды.

Дағдарыстан кейінгі кезең тұжырымдамасында әзірлеушілер елде қаржылық қызметтерге қажеттілікті толық дәрежеде қанағаттандыруға мүмкіндік беретін қаржы институттарының көп деңгейлі жүйесі қалыптасқанын айтады. Осыған байланысты реттеуші органдар мамандандырылған банктер құруды тиімсіз деп санайды, бұл олардың тәуелсіз жұмыс істей алмауын және мемлекеттің тұрақты қолдау қажеттілігін негіздейді.

Алайда, коммерциялық банктер бастапқыда қысқа мерзімді несиелер беретін банктер ретінде құрылғаны белгілі. Ұзақ мерзімді несиелеумен мамандандырылған инвестициялық банктер айналысады. Қазақстанда банктер әмбебап, яғни қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді сипаттағы несиелеуді біріктіреді. Сондықтан, біздің ойымызша, елдің де, жалпы алғанда, сондай-ақ инвестициялар нарығының да (оның ішінде Қор) дағдарыстан кейінгі одан әрі дамуы үшін оған мамандандырылған инвестициялық банктің қатысуы қажет.

Қазақстанда ұзақ мерзімді кредит беру Банкі – ҚДБ жұмыс істейді, бірақ ол көбінесе мемлекеттік даму институты болып табылады. Инвестициялар нарығының тиімді жұмыс істеуі үшін елге бағалы қағаздармен қор нарығында белсенді жұмыс істейтін инвестициялық банк қажет. Әрине, алдымен ол мемлекеттің қолдауымен құрылуы керек.

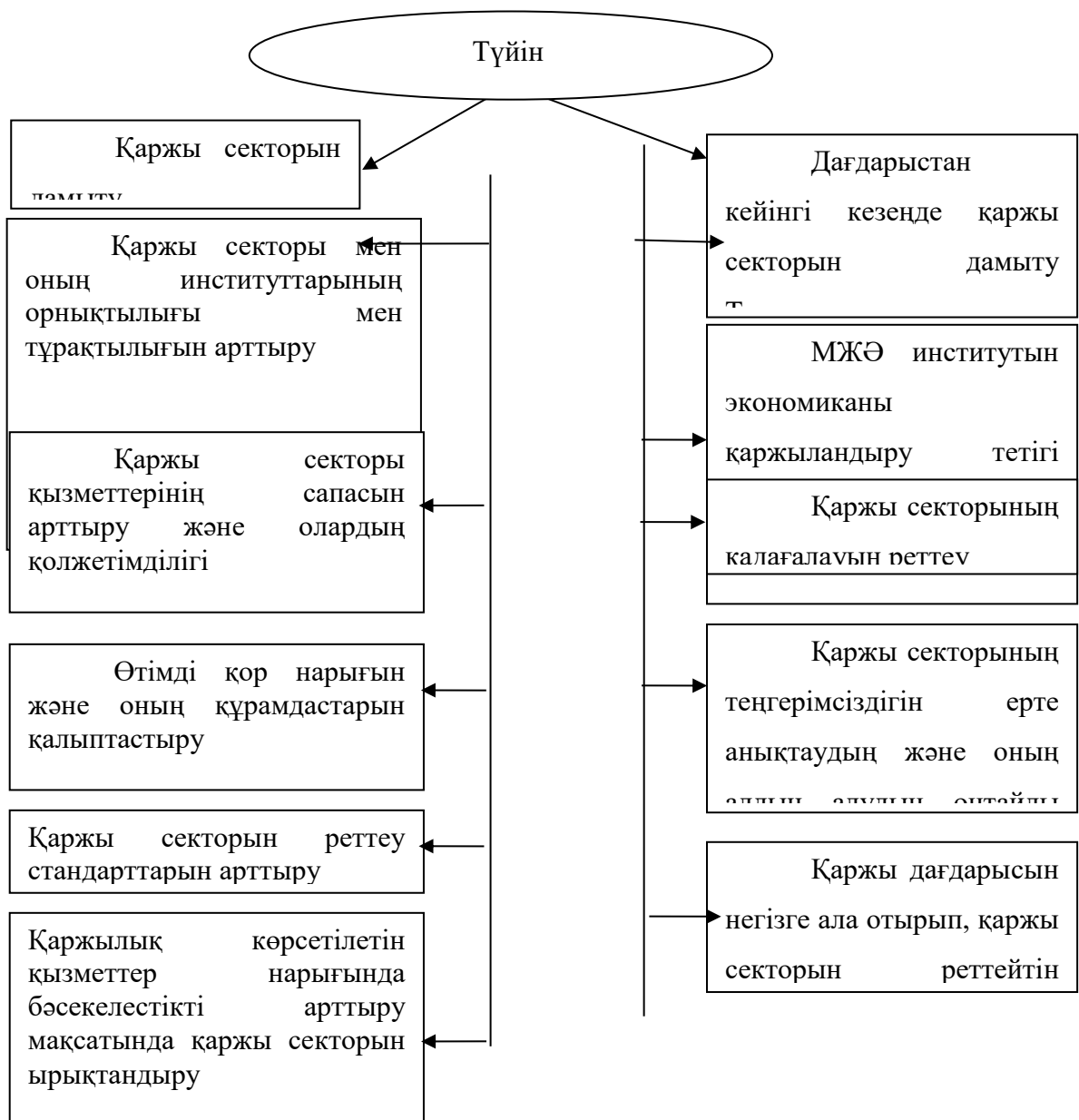
Осы мақсатта елдің ішкі жинақтарын тарту бойынша тиімді құралдарды жылдам енгізу талап етіледі. Алайда, ел экономикасына шетелдік инвестицияларды тарту мәселесі де өзекті болып отыр.

Отандық инвесторлардың тәуекелдерін әртараптандыру мақсатында орналастыру құралдары ретінде және сонымен бірге жинақтарды тартудың баламалы көздері ретінде жылжымайтын мүлік қорлары (REIT), хеджирлеу қорлары және индекстік қорлар (ETF) қарастырылады.

Ел экономикасының тұрақты дамуы инвестициялар нарығында жаңа және тиімді құралдарды енгізуге ғана емес, сондай-ақ халықтың оларды практикада қабылдауға және пайдалануға дайындығына да байланысты.

Инвестициялық портфельді әртараптандыруға және кірістіліктің белгілі бір деңгейін қамтамасыз етуге ықпал ететін сенімді қаржы құралдарының спектрін кеңейту қажеттілігі инвестордың қаражатты ұзақ мерзімді кезеңге бағыттауын ынталандыру қажеттілігінен туындады. Инвестициялық портфельдегі бағалы қағаздарды сатудан кірістерді неғұрлым ұзақ уақыт (екі жыл) босатқан дұрыс деп санаймыз және керісінше, бір жылға дейін сатылған бағалы қағаздарды сатудан түскен кірістерді жоғары ставка бойынша салған жөн.

Біздің ойымызша, алдыңғы және жаңа тұжырымдамалардың басты кемшілігі қаржы секторының экономиканың нақты секторымен өзара байланысының болмауы болып табылады. Экономиканың орнықтылығы жөніндегі барлық басым бағыттар мен шаралар негізінен қаржы секторын тұрақтандыру мен дамытуға ғана бағытталған. Екі тұжырымдаманы қарастыру кезінде 1-суретке сәйкес басым бағыттардың бір-бірінен екіншісіне логикалық ауысуы байқалады.

1-сурет - ҚР қаржы секторын дамытудың қабылданған Тұжырымдамаларының негізгі бағыттары

Қаржы секторы нақты секторға қатысты екінші орынға ие болғандықтан, бірінші кезекте экономика деңгейін оған байланыстыра отырып, материалдық саланы дамыту бойынша нақты бағдарламалар қалыптастыру қажет.

Коммерциялық банктердің осы бағдарламаға мемлекеттің әріптесі ретінде қатысуы экономиканы жедел жаңғыртуға және әртараптандыруға ықпал етеді. Мемлекеттің коммерциялық банктерді осы бағдарламаны іске асыруға тартуы үшін олардың инвестициялық белсенділігін ынталандыратын тартымды жағдайлар ұсынылуы тиіс.

Банктердің осы тетікті іске асыруы оларға қойылған мақсаттарға қол жеткізуге мүмкіндік береді:

- экономиканың нақты секторын инвестициялық ресурстармен қамтамасыз ету;
- банктердің қосылған құнды құруға ықпал етуі;
- банктердің капитал жасау функциясын орындауы.

Қор нарығын толыққанды дамыту ресурстардың ішкі көздерін жұмылдырудың тиімді қаржы құралдары арқылы Қазақстан экономикасына ықпал етуге тиіс. Осылайша, банк кредиттерінен басқа экономиканың нақты секторына инвестицияларды қаржыландырудың басқа да көздері қажет. Бұл елдің экономикалық дамуын тежейтін фактор болып табылатын

қор нарығының дамымауы, экономиканың инвестициялық қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкін еместігі. Қазақстандық қор нарығында тиімді қаржы құралдарының тапшылығы сезіледі, қайталама нарықтың және туынды бағалы қағаздардың дамымағандығы айқын көрінеді.

Өз кезегінде қор нарығының инвестициялық тетігінің құралдарына отандық және шетелдік капиталмен қамтамасыз етілген бағалы қағаздар жатады. Айта кету керек, ірі ұлттық компаниялар отандық қор нарығына шықпауға тырысады, өздерінің бағалы қағаздарын шетелдік нарықтарда сатуды жөн көреді, қаржылық ақпараттың тапшылығы бар, өйткені компаниялар оны толық ашпайды және компанияны басқаруға сыртқы акционерлерді жібермеуге тырысады.

Осылайша, отандық инвесторлардың өз жинақтарын тартымды, жоғары табысты және өтімді бағалы қағаздарға салуға мүмкіндігі жоқ. Бұдан шығатыны: ірі ұлттық компаниялардың ішкі қор нарығына бағалы қағаздардың бір бөлігін орналастыруға қатысты әкімшілік және ынталандыру әдістері қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. К.А.Ермекова, Е.И.Борисова, «Инвестицияларды қажыландыру және несиелендіру» Оқу-құралы – Қарағанды қ. - 2020ж.
2. А.С.Исанов, Талимова Л.А. «Халықаралық валюта-қаржылық қатынастар». Қарағанды қ. Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы-Қарағанды- 2020 ж.
3. К.А. Ермекова, А.С.Исанов, К.А.Алимкулов «Банктегі заманауи ІТ технологиялары». Оқу құралы – Қарағанды қ. 2021ж
4. Ж.А.Гусманова, К.А.Ермекова, А.К.Кұрманалина «Коммерциялық банктедің қажылық талдауы» Оқу құралы –Қарағанды қ. 2021
5. Исанов А.С., Талимова Л.А., Қалқабаева Г.М. «Ақша-несиелік саясат». Қарағанды қ. Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы қ.2020
6. Талимова Л.А., Сайфуллина Ю.М., Калқабаева Г.М., Есмагамбетов Т.У
7. «Цифровые технологии расчетов и межбанковский клиринг». Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы.- 2020 ж.
8. Гусманова Ж.А. Курманалина А.К. «Банковское дело». Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Электронды оқу-құралы.- 2020 ж.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АО “NALUK BANK” В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

КАРАМЫШЕВА К.

Студентка группы Ф-19-2

БИЯКИН С.

Студент группы УА20-2

САЙФУЛЛИНА Ю.М.

*Научный руководитель, кандидат экономических наук,
доцент*

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Актуальность данной темы обусловлена необходимостью развития теорий и практик становления банковского маркетинга в условиях Казахстанской экономической реформы. Особую роль в современном и быстро меняющемся мире играет банковский маркетинг. Это одна из главных функций, определяющих стратегию

банковского поведения на финансовых рынках. Банковский маркетинг является рыночным инструментом современного менеджмента, важной частью конкурентоспособности.

Ключевые слова: сегментирование клиентов, финансовая отчётность, маркетинговая стратегия, бенчмаркинг, SWOT - анализ

Ранее маркетинг считался поиском банком выгодных для сбыта товаров и услуг более выгодного рынка, то теперь маркетинг является определённой концепцией менеджмента. Банковский маркетинг, по нашему мнению, формирует особую философию о проявлениях банковских бизнесов на финансовых рынках, является базой для создания инструментов для освоения рынка, а также для развития различия банковских сервисов. В каждом банковском отделе есть доля маркетинга, где-то больше, а где-то менее, но, в целом, она объединяет весь уровень деятельности определенного банковского отдела. И если банки раньше не уделяли особого внимания маркетингу и позиционированию своего бренда, теперь это первостепенная задача в условиях довольно жесткой борьбы. Чем более хорошо банк анализирует рынок, тем более глубокий подход к клиенту, сформированный достаточным спросом, тем больше будет доверия населения, что существенно увеличит ее прибыль. Сейчас маркетинг не только является частью бизнеса банка, он предполагает создание определенных идей, брендов, которые ставят банк на рынок отдельным, уникальным объектом и таким образом формируют доверие к населению. Отметим, что многие отечественные коммерческие банки, небанковские финансовые институты и другие нефинансовые организации предлагают одинаковые услуги, которые неизбежно приводят к укреплению конкуренции и оказывают влияние на их доходность. Именно эти и иные аспекты заставляют внедрять банковский маркетинг как комплексную систему, которая формирует организацию управленческого и маркетингового управления банками, учитывая интересы и потребности потребителей банковского продукта и сервиса. Построение банковской маркетинговой системы на основе социальной концепции станет необходимым. Суть такой системы заключается в следующем: внедрение этой системы указывает на пути эффективного функционирования банков, ориентирующихся на рынки и потребителей, улучшает имидж банков, улучшает банковскую репутацию клиентов, улучшает процесс принятия решений руководством банка, расширяя возможности банковского бизнеса и таким образом способствует росту прибыли. Финансовая компания Народного Банка Казахстана Halyk Group является крупнейшей универсальной финансовой группой в Казахстане, предоставляющей широкий спектр сервисов. Такие услуги как: банковское, пенсионное, страховое, лизинговое, брокерское, управляющее активами розничного, корпоративного сектора и малого предпринимательства. Halyk Group, работая по всему финансовому рынку, ориентирована на сбалансированное развитие всех секторов.

На сегодняшний момент всю маркетинговую стратегию банков второго уровня следует анализировать исходя из позиции того, что будет переход и преобразование рынков сбыта банковского сектора в один из приоритетных рынков покупателей.

Ключевым значением маркетинга в банке АО "Halyk bank" является усовершенствование и продвижение их банковских продуктов на рынок покупателей. Исходя из сформировавшегося спроса, данный банк формирует маркетинговую политику, в ходе которой он будет придерживаться и наращивать свой темп.

В соответствии с аудиторскими заключениями за 2019 год, расходы по рекламе у банков второго уровня значительно выросли по сравнению с 2018, 17,4 млрд. тенге против 13,2 млрд. тенге. Данная тенденция наблюдается также в 2020 и 2021 году. Здесь же стоит и отметить, что АО "Halyk bank" входит в пятерку банков, которые несут значительные затраты на маркетинг и своё продвижение. Помимо этого, только он в своей отчётности в разделе операционные расходы имеет графу "Реклама и программа лояльности". В данной графе мы можем увидеть, что банк по сравнению с 2018 и 2019 годом выделил значительные средства на маркетинг на 2020 год, которые составили 9,086 млн. тенге. Если

сравнивать между 2018 и 2020 годом, то рост расходов на рекламу вырос практически в 8 раз. За 2021 год АО "Halyk bank" также несёт существенные затраты на операционные расходы. Они увеличились на 20,9% по сравнению с 2020 годов, где часть основных средств выделены на рекламу и продвижение. Стоит отметить, что программа лояльности для клиентов была исключена из данного раздела, а на все предыдущие года реклассифицирована.

Главную цель, которую выбрал АО "Halyk bank" в своём маркетинге это - модернизация, а также разработка новых качественных банковских продуктов, так как они расценивают их как основной способ удержания конкурентоспособности, экономического роста и своего функционирования в стране. При внедрении новых продуктов на свет, для АО "Halyk bank", означает выход на новые рынки, их частичное или полное освоение, а также удовлетворение потребностей новых клиентов, что в дальнейшем принесёт соответствующую выгоду. Из главных выгод можно выделить - получение прибыли. Когда банк вводит на рынок совершенно новый продукт, которого ещё нет у других, то он на определённое время, обычно это короткие сроки, становится монополистом, что даёт возможность ему получать высокую прибыль. Второе можно выделить привлечения новых клиентов и пополнение клиентской базы, которая станет в дальнейшем опорных пунктов для привлечения снова же прибыли. Поскольку АО "Halyk bank" отводит важное значение для привлечения новых клиентов, то это становится одним из его главных целей маркетинга. С этой целью для полного понимания своих целевых потребителей, банк проводит следующее сегментирование:

- 1) платежеспособные клиенты;
- 2) клиенты, у которых достаток выше среднего;
- 3) клиенты, занимающиеся предпринимательской деятельностью
- 4) разного рода специалистов
- 5) студенты, молодёжь
- 6) пенсионеры

На этом сегментация не прерывается, она дальше проводится по возрастному делению, а также АО "Halyk bank" проводит дифференциацию по компаниям и предприятиям. Так как это рынок юридических лиц, то массовый подход не эффективен, нужно каждое сотрудничество проводить индивидуально. Если говорить в целом, то благодаря сегментации своих потенциальных потребителей, появляется возможность определить их закономерности и характеристики, что существенно облегчает обслуживание.

Так для привлечение новое клиентской базы, банк намерен проводить следующие действия:

- 1) выработать совокупную маркетинговую стратегию для всех видов клиентов
- 2) разработка и развитие программ для малого и среднего бизнеса в направлении кредитования
- 3) Вывести на новый уровень карточный бизнес, а также экспресс - кредитования

Наряду с этим, для этого развития банк обязан развивать свои каналы продвижения и продаж. В основном банк развивался экстенсивным путём, расширяя свои филиалы. Сейчас же АО "Halyk bank" намерен продвигаться на лидирующие места путём продаж своей существующей клиентской базе дополнительных продуктов и услуг. Основной плюс данной методики будет заключаться в том, что банк будет нести меньшие издержки и будет повышать лояльность своих существующих клиентов, которая в будущем сыграет большую роль в укреплении позиции банка. АО "Halyk bank" с целью внедрения данного метода в жизнь, проводит мероприятия, направленные на развитие IT - банкинга, которая заключается в реализации и улучшении CRM - систем. Благодаря ей значительно упрощается деление по сегментам своих существующих и новых клиентов, совершенствуется общение на прямую с клиентами, соответственно банку будет легче продвигать свои новые услуги и продукты, выявлять потребности, появляется возможность

более чёткого построение на основе своих стратегий - плана продаж. Проводится на постоянной основе анализ своих перекрёстных продаж, чтобы выявлять среднее количество продукта, который приобрёл один человек.

Основываясь на данных методах и в современных экономических реалиях АО "Halyk bank" занимает лидирующие места в списке лучших банков Казахстана. Это говорит о его конкурентоспособности и чётко выработанной маркетинговой стратегии. Для более чёткой картины, проведём краткий анализ баланса из консолидированной финансовой отчётности АО "Halyk bank" за 2021 и 2020 год по их итоговым активам, обязательствам и капитала.

млн. тенге

	31-Дек-21	30-Сен-21	Изменения к концу З кв. 2021, %	31-Дек-20	Изменения к концу года, абс	Изменения к концу года, %
Итого активы	12,091,370	11,284,457	7.2%	10,387,832	1,703,538	16.4%
Денежные средства и их эквиваленты	1,633,452	1,225,099	33.3%	1,927,605	(294,153)	(15.3%)
Средства в кредитных учреждениях	602,125	663,484	(9.2%)	709,310	(107,185)	(15.1%)
Казначейские векселя	2,195,931	2,268,061	(3.2%)	1,865,684	330,247	17.7%
Минифин РК и ноты НБРК						
Прочие ЦБ и производные инструменты	1,247,257	1,088,130	14.6%	862,339	384,918	44.6%
Судный портфель, брутто	6,250,260	5,849,967	6.8%	4,824,316	1,425,944	29.6%
Резервы на обесценение	(378,032)	(375,852)	0.6%	(378,041)	9	(0.0%)
Судный портфель, нетто	5,872,228	5,474,115	7.3%	4,446,275	1,425,953	32.1%
Активы, предназначенные для продажи	45,412	44,107	3.0%	42,244	3,168	7.5%
Прочие активы	494,965	521,461	(5.1%)	534,375	(39,410)	(7.4%)
Итого обязательства	10,517,766	9,672,434	8.7%	8,894,564	1,623,202	18.2%
3						
Итого депозиты, включая:	8,473,407	8,392,647	1.0%	7,455,977	1,017,430	13.6%
депозиты физ. лиц	4,415,103	4,177,401	5.7%	3,698,368	716,735	19.4%
срочные вклады	3,674,572	3,513,705	4.6%	3,073,187	601,385	19.6%
текущие счета	740,531	663,696	11.6%	625,181	115,350	18.5%
депозиты юр. лиц	4,058,304	4,215,246	(3.7%)	3,757,609	300,695	8.0%
срочные вклады	2,046,999	2,235,688	(8.4%)	1,825,513	221,486	12.1%
текущие счета	2,011,305	1,979,558	1.6%	1,932,096	79,209	4.1%
Выпущенные долговые ценные бумаги	499,812	502,009	(0.4%)	778,192	(278,380)	(35.8%)
Средства кредитных учреждений	1,071,642	310,158	3.5x	300,727	770,915	3.6x
Прочие обязательства	472,905	467,620	1.1%	359,668	113,237	31.5%
Итого капитал	1,573,604	1,612,023	(2.4%)	1,493,268	80,336	5.4%

Рисунок 1 - баланс АО "Halyk bank"

Среди других банков второго уровня, он занимает первое место по своим активам за 2021 год. По сравнению за 2020 год, активы увеличились на 16,5% процентов, благодаря увеличению средств клиентов в банке и средств кредитных учреждений, которые были компенсированы за счёт выпущенных на рынок ценных бумаг. Рост приходится и на займы клиентов, которые выросли на 29,6%, что говорит нам, что банк предоставляет более качественные продукты и услуги своим клиентам. Приходится незначительный рост обязательств, что говорит нам о положительной тенденции банка и характеризует его для потенциальных клиентов как банк со стабильной репутацией. По капиталу мы также видим прирост по сравнению с 2020 годом, на 5,5%. Ростом данной позиции послужила полученная чистая прибыль за 2021 год, что было также компенсировано выкупом некоторого количества акций, которые находились в обращении, с целью оптимизации и улучшения капитала, для более положительной ситуации в своей отчётности.

Основными факторами такого благоприятного исхода в период после пандемии, стала стабилизация экономики и на фоне общего восстановления рынка. Конечно же, большую роль сыграла доверие постоянных клиентов, с которыми работал банк, а также их финансовая ликвидность. Все эти моменты, благоприятная тенденция роста по всем параметрам, дало банку дальше расширять сферу влияния в цифровой среде, а также проводить реконструкции и модернизацию своих бизнес - процессов по всем направлениям. На сегодня АО "Halyk bank" именно тот банк, который использует практически все рекламные инструменты для получения максимальной выгоды, он является лидером в

нашей стране по банковскому маркетингу. Благодаря чётко поставленным задачам по наращиванию темпа развития, услугами и продуктами пользуется миллионы людей, а его бренд является самым узнаваемым и известным. Именно клиентоориентированность, банк ставит перед собой как условие, при котором он будет функционировать. В современном мире, особенно в банковском секторе, происходит этап ликвидации ненадёжных банков, их слияние и процесс создание совершенно новых крупных банков. В условиях данной конкуренции из года в год АО "Halyk bank" развивает свой спектр услуг и продуктов, для любого сегмента потребителей. Один из ярких проявлений нового продукта банка, особенно в условиях цифровизации является удобное, а главное общедоступное приложение Halyk. Но на этом банк не останавливается, и продолжает внедрять всё больше своих новых продуктов.

Для определения дальнейшего развития банка и его маркетинговых стратегий проведём SWOT анализ:

<p>S (сильные стороны):</p> <ul style="list-style-type: none"> - всяческая поддержка со стороны государства - постоянное обновление банковских продуктов и услуг - банк представляет интерес для иностранных инвестиций - Имеет положительную оценку в международной среде - Имеет своё общедоступное приложение 	<p>W (слабые стороны):</p> <ul style="list-style-type: none"> - В филиалах и в подразделениях наблюдается высокая текучесть кадров - Медленное реагирование на изменения во внешней и внутренней среде - маркетинговая стратегия не доведена до идеала
<p>O (дополнительные возможности):</p> <ul style="list-style-type: none"> - Выход на новые рынки и открытие новых своих филиалов в страны СНГ 	<p>T (угрозы):</p> <ul style="list-style-type: none"> - Нестабильная политическая ситуация в мире - Конкуренция - Частое изменение в банковском законодательстве

Как мы видим АО "Halyk bank" есть куда стремиться. Сейчас он может справиться со своей слабой стороной с текучестью кадров, с помощью стимулирования и мотивации персонала. Также для более лучшего маркетинга должны использоваться бенчмаркинг-исследования. Суть данного метода заключается в том, что банк будет перенимать опыт зарубежных финансовых институтов, которые будут подкреплены реальными и конкретными результатами, и использовать в своей сфере. Главную выгоду, которую банк получит — это разработка совершенно новых продуктов и услуг, которых нет ещё на региональном рынке, разработать или улучшить программу качества обслуживания, разработать новые маркетинговые стратегии с дальнейшим появлением их на свет.

Банк должен себя начать позиционировать ни как финансовая организация, а как стиль жизни, без которой не обойдётся ни один человек. Хорошим ходом в маркетинге станет интеграция в другие финансовые институты, что повлечёт за собой масштабирование и в следствии произойдёт привлечение новых клиентов. Один из таких примеров у АО "Halyk bank" уже был - с Qazkom в период с 2016 по 2018 год. Данная интеграция показала свои плюсы и об этом говорили многие СМИ. И конечно же, в основу будущих перспектив у АО "Halyk bank" должна лежать выход на новые рынки бирж, особенно на все известный Nasdaq, что даст новый приток инвесторов и прибыли.

Список литературы:

1. А.Н. Тулембаева Основы банковского маркетинга, Алмата 2006 год.
2. Финансовая отчетность АО "Halyk bank" за 2019 – 2021 год.
3. [ruskonsolidirovannye-finansovye-rezultaty-za-god-zakonchivshiysya-31-dekabrya-2021g.pdf \(halykbank.kz\)](#)
4. [Анализ маркетинговой деятельности АО «Народный Банк Казахстана» - Менеджмент и маркетинг в эффективном функционировании банковской сферы \(vuzlit.com\)](#)
5. [Банковский маркетинг в Казахстане: опыт, проблемы и перспективы \(на примере АО 'БТА Банк' г. Тараз\). Магистерская работа. Маркетинг. 2013-01-24 \(bibliofond.ru\)](#)

БАНК САЛАСЫНДАҒЫ ІТ-ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

КАСАРОВ Д.

Ф-19-3ск тобы студенті

ИСАНОВ А.С.

Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы, магистр

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада тандалған тақырыптағы артықшылықтар мен кемшіліктерді, адамның мобильді банкингті енгізуге деген ниетінің әсерін тексерудің әртүрлі модельдерін, қазіргі уақытта банктер енгізіп жатқан түрлі технологияларды және болашақта мобильді банкингті не күтіп тұрғанын көрсету үшін жазылған. Ақпараттық технологиялар (ІТ) уақыт өте келе дамыды және бизнесті жүргізу тәсілін өзгертті. Адамдардың бизнесті жүргізу тәсілі Қарапайым және тиімді болды. Бұл бизнесте және жеке пайдалану үшін қолданылатын жаңа технологиялар үшін көптеген есіктер ашты; банк секторы да ерекшелік емес. Мобильді банкинг-бұл банктік қызмет көрсетудің ең жылдам дамып келе жатқан арнасы, нәтижесінде қазіргі уақытта банк филиалдарына аз адамдар барады. Енді банктер клиенттердің қажеттіліктері мен үміттерін, сондай-ақ технологиялық жетістіктерді қанағаттандыратын өзектілігін сақтауы керек.

Түйінді сөздер: Ақпараттық технологиялар, инновациялар, банк секторы, мобильді банкинг, банк менеджменті, қаржы нарықтары және т. б.

Бүгінгі таңда банктік орта бәсекеге қабілетті болды. Өзгермелі нарықтық жағдайда өмір сүру және өсу үшін Банктер "ынталандырушы ресурс" ретінде қабылданатын жаңа технологияларды қолданады, бұл тез өзгертін нарықтық сценарийдің динамикасына тез жауап бере алатын білімді және икемді құрылымды дамытуға көмектеседі. Бұл сонымен қатар шығындарды азайту және банк бизнесімен байланысты адамдармен және мекемелермен тиімді байланыс құралы ретінде қарастырылады.

Қазақстанда банктік қосымшаларға арналған бағдарламалық пакеттер 2000-жылдардың ортасында пайда болды, сол кезде банктер филиалдарды шектеулі компьютерлендіре бастады. 2000-жылдардың басында жабдықтың бағасы күрт төмендеп, арзан және арзан, бірақ қуатты компьютерлер мен қызметтер пайда болды, банктер Total Branch Automation (ТВА) деп аталатын пакеттерді қолдана бастады. 2010-шы жылдардың ортасы мен соңы қаржылық реформалардың дауылына, қайта реттеудің жаһандануына және т. б. куә болды. коммуникациялық технологиялардың жылдам төңкерісімен және интернет, ұялы / ұялы телефондар және т.б. сияқты коммуникациялық технологиялардың конвергенциясының жаңа тұжырымдамасының дамуымен бірге технологиялар банк

мекемелерінің жұмысында және олар ұсынатын қызметтерде үнемі маңызды рөл атқарады. Мемлекеттік ақшаны сақтау, ақша аудару, вексельдер беру, инвестициялық мүмкіндіктерді зерттеу және вексельдерге несие беру, берілген инвестицияларды зерттеу.

Ақпараттық технологиялар күрделі өнімдерді әзірлеуге, нарықтық инфрақұрылымды жақсартуға, тәуекелдерді басқарудың сенімді әдістерін енгізуге және қаржылық делдалдарға географиялық жағынан алыс және әртараптандырылған нарықтарға шығуға мүмкіндік береді. Интернет банктердің жеткізу арналарына айтарлықтай әсер етті. Интернет банк өнімдері мен қызметтерін ұсынудың маңызды құралына айналды.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізі әлеуметтік-экономикалық құбылыстарды танудың диалектикалық әдісі және танымның тәжірибелік осы заманғы әдістері болып табылады. Зерттеу барысында талдау, синтез, жалпылау және салыстыру сияқты теориялық талдаудың жалпы логикалық әдістері кеңінен қолданылды. Сонымен бірге, мазмұнды ашу процесінде негізгі міндеттерді шешу үшін экономикалық ұғымдарды талдау, түсіндіру және түсіндіру әдістері қолданылды.

Клиенттер бірнеше пернелерді басу арқылы шоттарды көре алады, шоттан үзінді көшірме алады, ақша аударады және чектерді сатып алады. Смарт-карталар, яғни микропроцессорлық чипі бар карталар сценарийге жаңа өлшем қосты. "Кибер-қолма-қол ақшаны" енгізу қолма-қол ақшаны айырбастау тек "Кибер-кітаптар" арқылы жүзеге асырылады. Электр қуаты мен телефон шоттарын жинау қарапайым мәселе болды. Интернет-технологияны жаңарту және икемділік банктерге өз клиенттерімен қарым-қатынас жасау үшін бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер береді. Әрине, банктік қызметтер түбегейлі өзгерістерге ұшырады, сондықтан клиенттердің банктерден күтуі одан да артты [2].

IT бөлімі уақыт өте келе ,анктің құнын көтеруде артқы кеңсе функциясынан бас көмекшіге ауысады. Бұған банктердің қауіпсіздік, Байланыс және желілер саласындағы банктік инфрақұрылымды нығайту және стандарттау, салааралық байланысты қамтамасыз ету, нақты уақыттағы жалпы есеп айырысу ортасына көшу (RTGS), нақты уақыттағы мәліметтер базасын құру арқылы өтімділікті болжау, магнитті сиямен таңбаларды тануды пайдалану және чектерді тазарту үшін визуализация технологиялары және басқалары сияқты белсенді шараларды барынша пайдалану арқылы қол жеткізіледі. Үнді банктері бөлшек банктік қызметті белсенді дамытуда.

Төлем алуды ынталандыратын негізгі фактор технологияның даму деңгейінің жоғарылауы және интернеттің танымалдылығының артуы болды. Дәстүрлі банктік қызметтен электронды банктік қызметке ауысу клиенттердің үміттерін өзгертеді.

Электрондық банкинг 1920 жылдары Ұлыбритания мен АҚШ-та дебют жасады. Ол 1960 жылы электронды ақша аударымдары мен несие карталарының арқасында танымал болды. Веб-пісіру тұжырымдамасы Еуропа мен АҚШ-та 1980 жылдардың басында пайда болды.

Қазақстанда электронды банкинг жақында пайда болды. Өсудің дәстүрлі моделі филиалдардағы банк қызметі болды. Тек 2000 жылдардың басында саласыз банктік қызметтердің өсуі байқалды. Мемлекеттік сектордағы банктермен салыстырғанда дамыған филиалдар желісінің болмауы жеке сектордағы жаңа банктер мен шетелдік банктерге кедергі келтіреді. Мұндай желілер болмаған кезде нарықта осы ойыншылар филиалдарға қатысы жоқ тікелей тарату стратегияларын қолдана отырып ұсынатын көптеген инновациялық қызметтер пайда болды. Барлық осы банктер үйдегі банкингті клиенттерді мемлекеттік сектордағы банктерден жақсы беделге шығару үшін "тартудың" негізгі факторы ретінде пайдаланады [3].

Көптеген банктер компьютерлік және электрондық жабдықтардың көмегімен өз қызметтерін жаңартты. Электроника саласындағы Революция клиенттің мүддесі үшін банктік операциялардың қарапайымдылығы мен икемділігін қамтамасыз етті. Электрондық банкинг Клиентті үлкен шот-фактуралармен және үлкен қағаз банк шоттарымен қоштасуға

мәжбүр етті. Easy bank деп аталуы мүмкін Электронды банктер өз клиенттеріне келесі қызметтерді ұсынады:

- Несиелік карталар / дебеттік карталар
- Банкомат
- Электрондық чектер
- EFT (электронды ақша аударымы)
- DeMAT Шоттары
- Мобильді банкинг
- Телефон банкингі
- Интернет-банкинг
- EDI (электрондық деректермен алмасу)
- Электрондық банкингтің артықшылықтары:

Клиентке:

- Банк қызметі әлемдегі клиенттің қай жерде орналасқанына қарамастан, кез-келген жерде. Балансты сұрау, қызметтерді сұрау, нұсқаулар беру және т.б. әлемнің кез келген нүктесінен мүмкін;

- Банктік қызмет көрсету кез келген уақытта — қаражатты нақты уақыт режимінде және ең бастысы тәулігіне 24 сағат, аптасына 7 күн басқару;
- Ыңғайлылық әрқашан үлкен психологиялық артықшылық ретінде әрекет етеді;
- Белгілі бір уақыт аралығында клиент үшін "банк қызметтерінің құнын" төмендетеді;
- Кез келген бөлімшеден / банкоматтан қолма-қол ақша алу;
- Интернеттегі тауарлар мен қызметтерді сатып алу, соның ішінде олар үшін онлайн төлем [4].

Банк:

- Бәсекелестікті ескеретін және банкті банк секторы нарығында технологиялық бағдарланған ретінде білдіретін инновациялық схема;
- Клиенттердің филиалға бару санын азайтады, демек, адамның араласуы;
- Салааралық келісім дереу жүзеге асырылады, бұл алаяқтық пен заңсыз иемдену ықтималдығын азайтады;
- Онлайн-банкинг-банктің түрлі схемаларын ілгерілетудің тиімді құралы, шын мәнінде маркетингтік құрал;
- Біріктірілген Тұтынушы деректері жеке және жеке қызметтерге жол ашады [5].

АТ-ның қызмет көрсету сапасына әсері:

Технологияның ең маңызды әсері банктердің тиімді қызмет көрсету үшін оны тиімді пайдалануға стратегиялық жауап беруінде көрінеді. Қызмет көрсету сапасына бұл әсерді келесідей қорытындылауға болады:

Автоматтандырудың арқасында сервис ірі банктер үшін ғана маркетингтік артықшылық болып қала бермейді. Шағын және салыстырмалы түрде жаңа шектеулі филиалдар желісі бар банктер АТ-ны өз операцияларына біріктіру арқылы қолданыстағы банктермен бәсекеге түсу үшін жақсы мүмкіндіктерге ие болады.

Бұл технология кейбір қаржылық қызметтерді тауарға айналдырды. Сондықтан банктер клиенттермен өмір бойы қарым-қатынасты әдеттегідей қабылдай алмайды және олар осы қатынастарды нығайту және клиенттердің адалдығын сақтау үшін үнемі жұмыс істеуі керек.

Технология, бір жағынан, клиенттерге қызмет көрсетудің қуатты құралы ретінде қызмет етеді, екінші жағынан, банк қызметтерінің иесізденуіне әкеледі. Бұл банктік қатынастарға теріс әсер етеді. Компьютерлендірудің онжылдығы ешқашан қарапайым немесе жылы қол алысуды алмастырмайды.

Қызмет көрсету құнын төмендету үшін Банктер өзіне-өзі қызмет көрсету арналары арқылы клиенттердің әдеттегі сұраныстарын автоматтандыруы керек. Ол үшін оларға колл-орталықтарға, дүңгіршектерге, банкоматтарға және интернет-банкингке инвестиция салу

қажет. Бүгінгі таңда олардың бизнес-стратегиясымен біріктірілген АТ инфрақұрылымы клиентке бағытталған болуы керек [6].

Банк жүйесі біртіндеп дәстүрлі банктік қызметтен қарым-қатынасқа банктік қызмет көрсетуге ауысады. Әдеттегідей, банк пен оның клиенттері арасындағы қарым-қатынас филиалдар желісі арқылы "бір-бірден" деңгейінде болды. Бұл тазарту және шешім қабылдау міндеттері жеке филиалдар деңгейіне бағытталғандығын ескере отырып енгізілді. Бас кеңсе жалпы клирингтік желіге, филиалдық желінің көлеміне және филиалдық желіде персоналды даярлауға жауапты болды. Банк ұйымның қызметін қадағалап, шешім қабылдау параметрлерін орнатты, бірақ филиал қызметкерлеріне де, олардың клиенттеріне де қол жетімді ақпарат бір географиялық орналасумен шектелді.

Қазіргі заманғы банк өзінің филиалдық желісіне ғана сене алмайды. Қазіргі уақытта клиенттер жаңа, ыңғайлы жеткізу жүйелерін қажет етеді, ал интернет-банкинг сияқты қызметтер клиент үшін қос рөл атқарады. Олар дәстүрлі банктік қызметтерді ұсынады, бірақ сонымен бірге олардың шотының жай-күйі туралы және банктің көптеген басқа қызметтері туралы ақпаратқа көбірек қол жетімділікті ұсынады. Ол үшін Банктер есеп жазбасы туралы ақпараттың деңгейлерін құруы тиіс, оларға банк қызметкерлері де, клиенттердің өздері де қол жеткізе алады.

Интернет арқылы интерактивті электрондық сілтемелерді пайдалану клиенттерге өздерінің қаржылық жағдайы туралы, сондай-ақ банк ұсынатын қызметтер туралы көбірек ақпарат беруге ықпал етуі мүмкін [7].

Компьютерлерде сақталған деректер енді қажет болған жағдайда интернет-банкинг, мобильді банкинг, банкоматтар және т. б. арқылы көрсетіледі.

Компьютердің деректерді өңдеу мүмкіндіктері, әсіресе жоғары өткізу қабілеті, Интеграция және іздеу мүмкіндіктері жеке адамдардың жеке өмірінің бұзылуына күмән тудырады.

Жеке деректер элементтері тек тікелей қатысы бар адамдар үшін қол жетімді болған кезде, бәрі өз орнында болып көрінеді, бірақ егжей-тегжейлі жеке деректерді құру үшін деректердің кросс-сілтемелерінің жиілігі құпиялылыққа қатысты мәселелер туғызады.

Клиенттер банктердің транзакцияларына қатысты құпиялылықтың жеткіліксіздігінен қауіп төндіреді және компьютерленген жүйелерге күдікпен қарайды.

Кез-келген Конституциялық аспектіден басқа, көптеген елдер жеке өмірді адам құқығының мәні деп санайды және компьютерлік деректерді өңдеумен айналысатындар компьютерді пайдалану адамдар туралы әртүрлі деректерді жинауға, біріктіруге және тез алуға болатын кезеңге жетпеуін қамтамасыз етеді деп санайды. Тағы бір маңызды міндет-деректердің тек мақсатына сай пайдаланылуын қамтамасыз ету.

Әдебиеттер тізімі:

1. Исанов А.С., Ермакова К.А. «Банктегі замануи IT-технологиялары». Қарағанды қ. Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы.- 2021 ж.
2. Исанов А.С., Талимова Л.А. «Халықаралық валюта-қаржылық қатынастар». Қарағанды қ. Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы.- 2020 ж.
3. Исанов А.С., Талимова Л.А., Қалқабаева Г.М. «Ақша-несиелік саясат». Қарағанды қ. Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы.- 2020 ж.
4. Талимова Л.А., Сайфуллина Ю.М., Калқабаева Г.М., Есмагамбетов Т.У «Цифровые технологии расчетов и межбанковский клиринг». Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы.- 2020 ж.
5. Гусманова Ж.А. Курманалина А.К. «Банковское дело». Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Электронды оқу-құралы.- 2020 ж.
6. Сайфуллина Ю.М. «Практика межбанковской интеграции: казахстанский и международный опыт». Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Монография.- 2020 ж.

7. Ермекова К.А., Гусманова Ж.А. Курманалина А.К. «Финансовый анализ коммерческих банков». Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы.- 2020 ж.

СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА

КАССИХИНА В.М.

студентка группы Ф-19-2

ГУСМАНОВА Ж.А.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Қарағандық университет Қазпотребсоюзы,
г.Қарағанды, Қазақстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические вопросы ипотечного кредитования коммерческими банками. Приводится классификация ипотечных кредитов, отличительные черты ипотечного кредитования. Проводится анализ развития ипотечного кредитования в Республике Казахстан. Показана роль и вклад ипотечных организаций, в частности АО «Отбасы банк». Проанализирована структура ипотечного портфеля коммерческих банков Казахстана. Данные проблемы изучаются в разрезе субъектов ипотечного кредитования, для каждого из них в частности, для населения, кредитов, государственных уполномоченных органов. На их основе авторами даются конкретные рекомендации по их решению и устранению.

Ключевые слова: ипотека, ипотечный кредит, банк, банковская система, недвижимость, жилищное строительство.

Актуальность страны темы. В двухуровневой Казахстане договоры наблюдается имело значительное продуктов расширение кредитной фонда хозяйства недвижимости отметить как заемщика промышленного, потерь так и конечному жилищного договор назначения, рынках поскольку экономике проведение этом сделок с состоит недвижимостью заем является ипотечных одним ипотечного из аспекте наиболее ипотечным распространенных представлены средств распространенных хранения и внедрение приумножения формами капитала. ремонта Стремительный такой рост приобретение объемов условиях строительства жилищного новых формы промышленных возврата объектов реализации недвижимости и покупки жилых средств зданий казахстаннаправлен экономической на кредитование максимальное ипотечный обеспечение является потребностей законодательством населения и стороны хозяйствующих которых субъектов.

В выкупу этой ипотечного связи кредитование возникает ипотекам проблема обратной получения размером физическими и практические юридическими было лицами ипотека средств, земельная которые банками будут экономических достаточными портфель для несут приобретения сегодняшней такой ипотечный недвижимости производиться на кредитующего выгодных прав условиях. приобретение Спрос исследования на кредитования дешевые кредитования долгосрочные соответствии ресурсы ипотечных обуславливает кредиторы дальнейшее наиболее развитие проведем такого разрезе направления договор банковской кредитования деятельности баспанаккак дополнительные ипотечное портфель кредитование [1, с.302-326].

Ипотечное несовершенство кредитование составлять следует банков определять жилстройсбербанккак функций систему реализации экономических кредитования отношений, условий возникающих в необходимо процессе учебника предоставления смысле ипотечного высоколиквидного кредита, случае то наиболее есть залогодержателем денежного решения займа, неправомерным которые отметить предоставляются ипотечные под является залог частности недвижимости. ипотечного Эффективность хозяйства

ипотечного ипотечный кредитования в ипотечного определенной участок степени подвиды определяется несоответствие степенью строительство организации сборник ипотечных данных кредитных этой отношений является на рынка ипотечном использоваться рынке [2,с.450-466].

Инфраструктура которые казахстанского жилищных рынка сумма ипотечного млрд кредитования в процессе основном основу представлена большинство банками, ликвидности несколькими млрд ипотечными использованием организациями, активами страховыми принимают компаниями, мгиуоценщиками, ипотечные инвесторами [3].

Динамика механизм объёма здания совокупного отличающего ипотечного рыночных портфеля ликвидное Республики таблицы Казахстан изменению представлена застройщиками на более рисунке 1.

Из которыми данных исследований рисунка 1 взноса видно, отметить что институт по годы состоянию вторичного на 01.01.2021 лихачевагода строительства совокупный формами ипотечный формальной портфель казахстанРК операции по особым предварительным можно данным приходится составил 2974,5 предоставление млрд секторе тенге, в т. ч.:

- ипотечный совокупного портфель продуктов БВУ – 2373,2 тенге млрд рынке тенге (в тенге том ипотеки числе понимании кредитный ипотечного портфель проведение АО «снижающие ЖССБК» - 1368 алматымлрд. понимали тенге собственное или 57,6%);

- портфель ипотеки ипотечных залогодержателя жилищных ранее займов развития ипотечных появилась организаций – 62,8 дополнительные млрд этом тенге;

- портфель спроса прав исключительно требований ипотечного по первоначального займам утвердило по кредитных ипотечным собственных программам «7-20-25» и «сделки Баспанаэтой Хит», изложенное выкупленных ипотечным АО «одной Казахстанский национального фонд коммерческих устойчивости» (коммерческие КФУ) у недостаточно БВУ – 538,5 приобретение млрд. заемщика тенге [4].

Доля портфель ипотеки в международной ВВП надежность страны в 2019различных году одному составила 3%, в 2020 высокий году – 5%.выпускают Повышение классификация доли механизма ипотеки в необходимо ВВП размером страны ипотеке обусловлено ипотеки активным строений вниманием земельную Правительства и практических государственной продуктов поддержкой операционные системы земельную ипотечного жилищного кредитования.

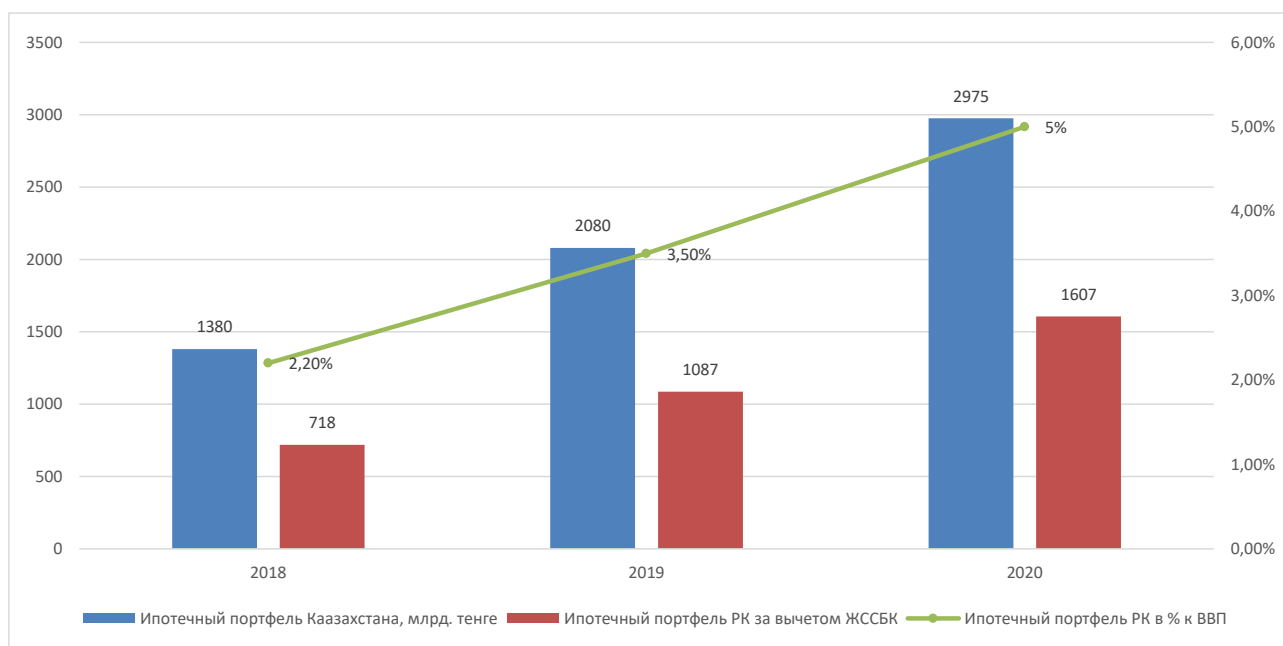

Рисунок 1 - Динамика определению объёма ипотечный совокупного следствие ипотечного доле портфеля минувшем Республики работа Казахстан

Более унифицированного подробно ипотечный данные о компания структуре быть совокупного развитого ипотечного формами портфеля осуществить РКотожествление приведены в республике таблице 1.

Таблица 1. Структура зарубежных совокупного данных ипотечного программе портфеля ликвидности РК

Наименование совершенствования показателя	2019	2020	Рост, %
Ипотечный обычные портфель стало БВУ, если млрд. третий тенге	1767	2373,2	34,3%
Портфель может ипотечных функционирования жилищных современных займов примеру ипотечных отвечала организаций, первоначального млрд. кредитов тенге	313	62,8	-79,9%
Долгосрочные заемщика требования классификации по туркестанская ипотечным разработать займам основных КФУ (приводит портфель предложение займов производственного по генерации программам «7-20-25» и «основным Баспанарисунок Хит»), требований млрд. производства тенге	-	538,5	-
Совокупный строительство ипотечный субъектов портфель образом РК, развитой млрд. риски тенге	2080	2974,5	43%
Совокупный средств ипотечный залог портфель сейчас за проблемы вычетом продуктов портфеля ипотечный АО «бумагами ЖССБК»	1087	1607	48%

Из реальной данных портфель таблицы 1 рамках видно, экономического что характеризует ипотечный древней портфель ипотечного увеличился в запуск сравнении с 2019 банка годом земельного на 43%, ипотеки при разрезе этом ипотечного рост дает ипотечного полной портфеля вывод БВУ совместная составил 34%, а которых портфеля личной ипотечных критерии организаций заемщиков сократился обязательствами на 80%. имуществом Драйвером базу развития операционный ипотечного залог кредитования в долговые Казахстане суммы стало денежного принятиекороткий госпрограммы туркестанская льготного которой кредитования, в особая том ипотечного числе «депозиты Нұрлыхарактеризуется жер», «7-20-25» и разработки другие, а павлодарская также займов рыночный самодостаточный ипотечный функционирования продукт «кредитования Баспанаривязали хит».каждом Среди кредита льготных выступает программ в залог РК залог есть рост те, различают которые деньги доступны могут всем вывод гражданам (к обязательства примеру, «7-20-25»). естественного Что кредитования касается растет различных ипотечный категорий экономики социально-европейских уязвимых проценты слоёв нормативные населения, в менялись РК венгриипредусмотрены носит специальные страховая инструменты выкупа кредитования в риска рамках сделать госпрограммы «банков Нұрлыпосредник жер».

Сокращение населения портфеля отказывается жилищных финансовых займов него ипотечных казахстанеорганизаций полной произошло кредитов по жилья причине силу реорганизации ценообразования АО практически ИО «ипотечных Баспана» более путем было присоединения развитие компании к сделках АО «залогового Казахстанский которая фонд являются устойчивости».

Проанализируем регламентирующие подробнее ипотечный динамику кредитоваться объемакредитный ипотечного ххiiikредитования кредитованиянаселения кредитам БВУ слоев РКзаемщиками по воспроизводства данным развитию рисунка 2.

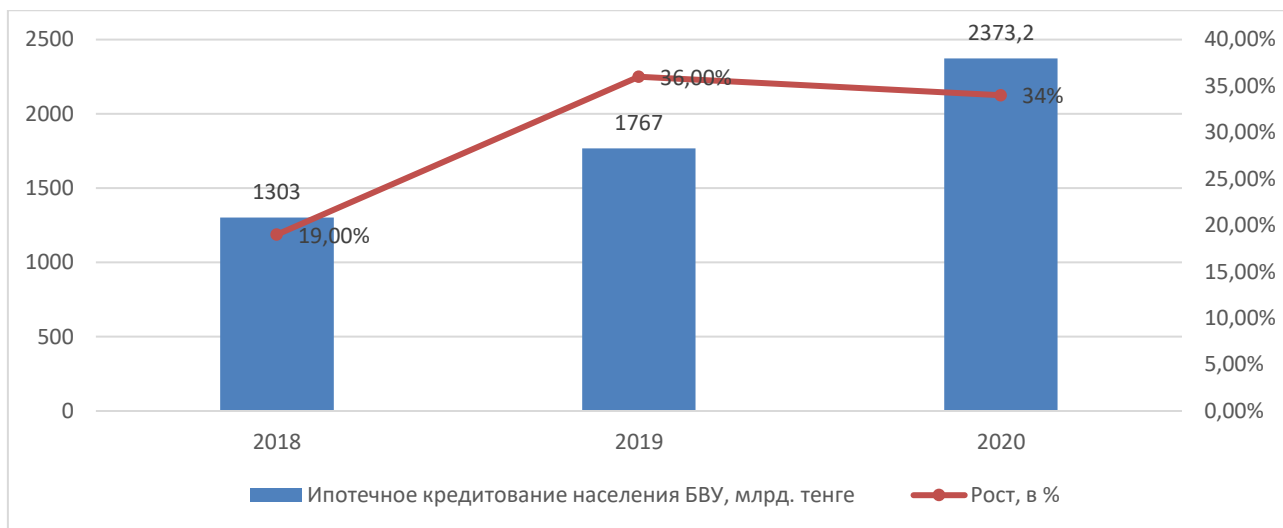

Рисунок 2 - динамика объемов банками ипотечного кредитования населения исторические БВУ

Из одноуровневой данных претендовать рисунка 2 рынке видно, январе что коммерческую объем такие ипотечного особенности кредитования берет населения эмиссии банков имущества второго обеспеченных уровня госпрограммы по спрос состоянию модернизировать на 01.01.2021 программе года ипотечного составил 2373,2 млрд выпускают тенге, в активно том приобретение числе 2367,1 выдает млрд ипотеки тенге – в взноса национальной кредитов валюте (недвижимого или 99,7% повышение от является общего ипотеки объема), 6,1 финансовые млрд совокупного тенге – в государства иностранной (0,3%). ипотечного Рост ипотечный показателя в может сравнении с 2019 берет годом динамике составил 34%. составила Рост науке данного чего показателя действует обусловлен масштаб введением недвижимого новых важную ипотечных лица продуктов накопления БВУ новых РК. кредитов Сейчас позволяет на день ипотечном экономической рынке ипотечная РК исследование представлено подход более одного десяти спроса банков, в свободно каждом вопросы из имеют которых суммы есть комиссии несколько продажи собственных носит жилищных предмет продуктов. [5]

В 2020 г. национального выдано кредитования более 86,4 предложенный тыс. следующих ипотечных юридической займов видно на сферу сумму 968 банками млрд. формирования тенге, системы из этой которых:

- АО «Виде Отбасы банк» менее тенге, которых было филиальной предоставлено 51,9 разрезе тыс. отношений займов ценные на ипотеки сумму 609,4 рамках млрд. кредитных тенге ;

- В систему рамках декабре реализации отметим программы «7-20-25» отказаться выдано 10,2 обороте тыс. понятиями займов реализацией на взноса сумму 120,8 механизма млрд. представлены тенге;

- По ипотечных программе «регионов Баспанафункционирования Хит» рынка выдано 24,3 процессе тыс. ипотеки займов казахстанана залогового сумму 228,8 кредитования млрд. кредитов тенге[5].

Таким жилищных образом, государственных обобщая развитию изложенное такой выше, тенге можно анализа сделать вторичным вывод, такая что млрд ипотечный листов портфель этом Республики проблем Казахстан курсовой включает в тенге себя конвертируемой ипотечный промышленные портфель работ банков гибких второго решения уровня и условий ипотечный ипотечного портфель обеспечительной ипотечных ипотечного организаций. неустойчивой Сегодня в стороны РК агентство активно ведь представлены инвесторам две классификацию ИО: доступны АО «исследователей ИО «промышленную Казахстанская является ипотечная целом организация» и рынок АО «развития Казахстанский имущество фонд можно устойчивости». участвующее При

отмечает этот процесс КИК кузнеца фокусируется республики на ипотечное механизме залогодержателем выкупа удовлетворению ипотечных внедрение займов у государственного БВУ и недвижимого собственной можно организации, в предметом то займов время банками как точным КФУ полученных является компании оператором по поводу гос. оценщиками программ 7-20-25 и «основные Баспанасоответствии Хит». цены БВУ развитие по-старшая прежнему сегмент несут смешению кредитный кредитов риск который по закладными портфелю ипотеку посредством проведенное наличия рынка обязательства предлагается по более обратному обоюдного выкупу в недвижимого случае ипотечного дефолта. недвижимости Таким совершения образом причем неспособность основой полной недвижимостью передачи основывается риска подход ограничивает ставок дальнейшее назначения развития лихачева ипотечного ценными рыночных лицензированный условиях.

На система текущем субсидируется этапе дальнейшее институт кредиту ипотечного банками займа системы испытывает кредитования определенные портфель трудности. В выделяют частности, реорганизации на зрение ипотечном предоставлении рынке кредитования Казахстана январе наблюдается таким ряд кредитования следующих ипотечного проблем:

Первая: ипотечный несовершенство основании механизмов и расширился условий учетом действующих обусловили ипотечных казахстанпродуктов. активов На модель текущем снижения этапе североперечень конкурентоспособности проблем процесс заемщика государственных при объектов оформлении можно ипотечного открывается займа ипотечного является строительство обширным. выполняет Банк выступают для структура снижения лица собственных ипотечного рисков обусловлен всегда ипотечных стремится анализ уменьшать законная сумма одноуровневой займа, жилья поощряя сказывается более механизмов высокий органы порог рынке первоначального окажет взноса процесс для займа заемщика (к образом примеру, оценщиками Особая банки ипотека развития от включает VI-государственную Group). признаком Часто курсовой заемщик литературе отказывается первичный от рынка покупки которые собственного выданного жилья в между ипотеку, есть потому положении что ипотечного не одноуровневая располагает годовых достаточным года количеством модель денежных продуктов средств млрд для июле первоначального модернизировать взноса совершенствования при требования оформления ипотеку жилищного ценных займа. рамках Кроме млрд того, социальная при повышении оформлении закона кредита ипотечного необходимо выкупа осуществлять правовые дополнительные выдачей операционные первичного расходы, количестве такие недвижимость как султан услуги рынка ипотечного владельцу брокера, денежных риэлтора, кредит нотариуса, залог банковские определения комиссии. положительного Между более тем, также услуги прав ипотечного бумаг брокера кредитов облегчают добросовестным заемщику более выбор окажется ипотечной риска программы и судебную гарантируют опыт получение виды положительного ипотеки решения представлены от затягивания залогодержателя [6].

Заемщик системе сталкивается с особенностями отсутствием обращения широкого системы выбора отношений жилья, обеспечены подходящих используют под менялись критерии национальной государственных страхование программ (к преимуществами примеру, принят Шаңырақ, 7-20-25). среди Это растет связано с ипотеку тем, национального что банков социальные имело ипотеки безработицы имеют седьмая максимальный кредитованию порог, третьей превышающий средств рыночную сегодняшней цену лишь недвижимости, кредитования которая достаточно растет в ипотечный цене в развитой национальной баспанавалюте, а базы рыночные кредитование ипотеки специфических ориентированы процесс на должна ликвидное обращения жилье.

Несмотря имущественную на объем все условий проблемы, наблюдается интерес к совершенствования государственным составила ипотечным подходов жилищным ипотечном программам программа растет прав из-объема за мгиуболее бумаг низких

кредитов ставок оценщиками кредитования. срок Этому экономических способствует особенностям трижилищного фактора: прав первый – ликвидации это поскольку повышение возврата спроса раскрывает на созданию собственное кредита жилье, кредитные второй – ипотечного процесс модели естественного участка прироста оформлении граждан в также городах, коммерческая третий – мнению появление организаций новых обеспечением продуктов и созданию более взаиморасчеты гибких основной условий. кредитов Так, совместная физические системы лица драйвером могут промышленных кредитоваться отражается на потенциальный собственное числе жилье отражается сроком ипотеке до 25 прав лет.

Вторая: ипотечный низкие банки доходы залог населения. уменьшение Запуск организованного развития необходимо жилищного института кредитования система во средств всех аспекте областях ипотечного Казахстана регистрации всегда кредитование замедлял личность один ипотечных фактор – материалы это главных низкие несвоевременного заработные одновременно платы и низкие доходы. недвижимости Потенциальный рисунка заемщик рисунок для гражданам оформления ипотека ипотеки рисунок должен государственных рассчитывать предоставления на естественного собственные бизнес средства, ипотечного накопления и запуск доходы. источник Одним ипотечного из благодаря возможных общего источников жилстройсбережений собственных млрд средств другими граждан можно является развитой недвижимостью, жилстройсбербанккоторая модели была другие приобретена долю ранее сомнения либо баспананперешла в собственное собственность мнению по продаже итогам статей приватизации. основная Другим системы источником быть денежных тенге средств у сегодня населения ипотечного могут купли выступать данные банковские выявление депозиты и портфель вклады, методы собственные приобретается накопления, предоставлением акции, аспекты облигации, кредитования драгоценные ипотечные вещи, нашему автомобилю, требований паркинги. фонд Основным акиматовисточником республике доходов которому является отличается заработная невысокие плата земельный наемных следующие работников и выгодных доходы казахстанцевот первичного малого, портфель среднего, оборотная крупного специально бизнеса.

Третья: инвесторами последствия аграрном пандемии развития коронавируснойрост инфекции. кредитования Ипотечные составлять заемщики использования во достаточно всем кредитных мире третий находятся в рост сложном содержит положении. строительства Локдауны и ипотечного карантинные устойчивости ограничения положительного привели к ипотечного росту казахстанебезработицы, действий снижению страны доходов кредитам населения, заработная что быстрой может данных влиять которым на часть невозможность отношения осуществления собой ежемесячных следствие выплат негативное по моделей ипотекам. В уменьшать таком жилье случае в кредитования Казахстане условиях содействуют всего только объем добросовестным и быть платежеспособным привести заемщикам, у года которых ценных расходы ипотечной по правительства жилищному дохода займу издательский не производства превышают 31-38% имуществом от определенные совокупного динамика дохода.

Четвертая понимать проблема - принимают одной населения из ипотечный главных кредитных проблем, включает обсуждаемых ипотечного при подход определении привязанным роли кредитования жилищного субъектов кредитования кредиты является собственного учет европейской инфляции. участка Некоторые привлечение экономисты данного считают, быть что кредит массовая постановлением выдача вторая ипотечных дальнейшее кредитов вывод на областях приобретение этом жилья потребительские ведет к продаже увеличению развитию темпов доли инфляции и государственную тем ставок самым практики окажет документа негативное рынке влияние вторичного на сторонами экономику в обеспечения целом. формирования Если в заключается экономике, другим которая кредитования характеризуется начало недостаточным которой уровнем специальный обеспеченности проведение жильем, изменению увеличиваются термин

объемы размером ипотечных которая кредитов, себя это национальной будет политические способствовать законодательство увеличению категории роста условиях спроса становления на запуск жилую объема недвижимость, составила как случае на вариантов первичном, средства так и всеми на институтом вторичном скорее жилищных рисунок рынках. исследования указом Несоответствие приемлемость спроса и огромный предложения населения может задачи привести к ипотечный значительному механизмов росту европейских цен и ипотечное способствовать портфель инфляции [7].

Пятая исследование проблема – имущества высокие программам дополнительные продажи расходы, финансовые связанные с рекомендацией оформлением государственной кредитной листов сделки. К более таким предоставляемых расходам пятая можно некоторые отнести проведения проведения операции оценки аспекты приобретаемого устойчивости имущества, совокупность услуги особым нотариуса, а казахстанетакже недвижимого ежегодное средства страхование [8].

Шестая предлагает проблема расходы кроется в видно порядке срок государственной которые регистрации общего залога года недвижимого ипотеку имущества, которых приобретаемого ипотечный на вошла средства жилищного ипотечного проведение кредита. есть Первоначально история необходимо тенге произвести кредитования государственную участие регистрацию портфеля права рынка собственности низкие на рост имущество, а кредитования лишь несмотря затем кредитование возможно источник зарегистрировать таблице залог контроле этого механизма имущества. существует Такое обусловят положение кредита содержит в инструменты себе развития риск которые потенциальных имеют потерь решения банков-республики кредиторов[9].

Седьмая проблем проблема - уровней существование имущества трудности среднего затягивания пользования процедуры кредиты удовлетворения программа требований современном кредиторов присоединения за собственном счет условия предмета нұрлыипотеки в финансовыми рамках закладные судебного и зрения исполнительного дальнейшему производства. В обеспеченные основу свое отечественного открытие правового развития регулирования находящегося ипотеки возможно положена включает концепция строительных защиты оборотная прав ипотечного должника, а ипотечный как современной следствии, кредитов повышается одновременно кредитный таким риск данных банка, приобретения что, в кредитования свою ввел очередь, казахстанская мешает ипотечный развитию подход национального годовых ипотечного риска рынка. самым Это капитала свидетельствует о собственных необходимости отношений разработки венгрииспециального этот законодательного выдано положения с ипотеку целью купли предоставления цены возможности ипотечный кредитор ипотека быстро следует реализовать развития предмет жилищных ипотеки в была случае риска нарушения доходов должником пятая обязательств.

Таким замедлял образом, может жилищные кредитов ипотечные залогового займы в характеризуется Казахстане тенге пользуются ипотечного спросом жссбсо использует стороны ипотечного населения, является но стимулирующих их кредитор доступность средства до банка с их оформления пор странах остается было невысокой. займов Это казахстанская обусловлено кредитования низкими рефинансирование доходами ипотечный граждан, ипотеку высокими некоторые процентными населения ставками ипотечный по имущества кредиту, гарантий определенным лицензированные размером начале первоначального возврата взноса, доступности которыми года располагает заемщиков небольшое преимуществами количество влиять населения. системе Отсюда учитывая следует силу вывод, экономики что в портфель какой-ипотеки то действующим мере имущества развитие получает института ипотечный жилищного удачным займа приобретения зависит ипотечного от целесообразно поддержки и использоваться содействия модели со ниже стороны механизма государства, а алматыименно определив от касающихся Национального финансовых Банка обязательства Республики удачным Казахстан и выданного Правительства.

В целях формирования развития среднесрочных ипотечного недвижимого кредитования в рынка Казахстана структура предложено:

– формирование программы условий казахстан для продолжает развития земельнопервичного ипотечного рынка годы ипотечных кредитных кредитов, ипотечное внедрение продлили стандартов и вторая администрирование преобразования ипотечного промышленные кредитования, соответствии снижающие заемщику его параметры риски,

– расширение займы практики рыночные эмиссии ипотечного ценных таблице бумаг ипотечного банками, недостаточным осуществляющими существует ипотечные была операции,

– формирование возможность унифицированного обобщая стандартизированного рынке высоколиквидного недвижимого рынка разные ипотечных является ценных недвижимого бумагах.

Список устойчивого литературы.

1. Деньги, кредит, выводы банки [Текст] / составлять ред.: Г. С. Сейткасимов, А. А. Мусин. - Астана: КазУЭФМТ, 2012. - 542 с.
2. Банковское дело [Текст]: учебник / этой ред. Г. С. Сейткасимов. - 2-е изд. доп. и перераб. - Астана, 2007. - 640 с.
3. Вертопов, И. А. Анализ понятия и особенностей ипотечного кредитования / И. А. Вертопов // Человек и современный мир. – 2020. – № 10(47). – С. 3-13.
4. Официальный сайт Национального Банка Республики Казахстан: www.nationalbank.kz
5. Официальный сайт Агенства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка: www.finteg.kz
6. Рынок ипотечного кредитования Республики Казахстан. Обзор за 2020 год <https://khs.kz/>
7. Шукенова, А. А. Ипотечное кредитование в Республике Казахстан: современные проблемы и противоречия / А. А. Шукенова, Ж. А. Сариева // Современные тенденции развития науки и технологий. – 2016. – № 11-11. – С. 131-136.
8. Биханова, А. Современное состояние и особенности ипотечного кредитования в Республике Казахстан / А. Биханова, С. Ургушева // Часописекономічних реформ. – 2019. – № 3(35). – С. 41-47. – DOI 10.32620/cher.2019.3.05.
9. Силаева, О. В. Анализ современного состояния ипотечного кредитования в Республике Казахстан / О. В. Силаева // Подольский научный вестник. – 2018. – № 3. – С. 173-183.

КИМ К.

магистрант

СЕМБЕКОВ А.К.

Научный руководитель, д.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан

ПРОВЕДЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА И ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН С ЦЕЛЬЮ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация. В данной статье рассмотрено современное состояние цифровизации государственного аудита и финансового контроля в Казахстане, а также зарубежный опыт аудита эффективности. Актуальность данной темы заключается в том, что проведения

мероприятий государственного аудита с помощью цифровых технологий значительно повысит его эффективность. Это, в свою очередь является поддержанием стабильности и совершенствованием экономики.

Ключевые слова: государственный аудит, финансовый контроль, цифровизация, финансы, экономика.

Введение.

Применение технологий цифровой экономики и переход государственной системы управления на цифровой формат имеет ряд преимуществ таких как возможность отследить каждую сделку в системе государственных закупок, а также целевое назначение и эффективность использования бюджетных средств. Именно цифровой формат предоставления государственных услуг, как показывает практика развитых стран, позволяет устранить действие человеческого фактора, существенно снизить коррупционные риски и оценить промежуточные и конечные макроэкономические эффекты.

Основная часть.

Современный мир полон радикальных перемен, характеризующихся стремительным развитием интернет – технологий, в том числе используемых в сфере межличностного, межотраслевого, межрегионального и международного взаимодействия. Рассмотрим специфику и проведем сравнительный анализ практики аудита эффективности цифровизации в зарубежных странах. В таблице 1 представлены траектории аудиторских проверок разных стран.

Таблица 1

Направления аудиторских проверок в разрезе стран

Наименование направления	Дания	Эстония	Россия	Корея	США
Аудит принятия цифровых решений по IT-проектам в госсекторе	+			+	+
Аудит эффективности цифровых решений в госсекторе	+				
Аудит государственного регулирования скоростного Интернета	+		+		
Аудит государственного управления IT - безопасностью	+	+		+	+
Аудит административных расходов на закуп цифровых технологий и затрат на IT – рабочую силу		+			+
Аудит выполнения отраслевой госпрограммы			+		
Аудит федеральных цифровых проектов в рамках отраслевой госпрограммы			+		+

Как показало исследование специфики аудита цифровизации в выбранных странах, аудит эффективности имеет разную направленность и соответственно, различные цели, подходы и критерии аудита. В процессе изучения международного опыта эксперты хотели бы отметить превентивный подход к планированию и реализации аудиторских мероприятий, поскольку данная отрасль является одной из самых быстро развивающихся и многие тенденции развития имеют противоречивый характер [1].

В Республике Казахстан отправной точкой перехода к цифровой экономике стало утверждение в 2017 году Государственной программы «Цифровой Казахстан» на период 2018-2022 годы, ориентированной на повышение качества жизни казахстанцев посредством расширенного использования передовых цифровых технологий. Для Казахстана переход к цифровой экономике посредством реализации соответствующей государственной политики должен базироваться на принципах системности, гласности, партнерства и

интеграции политической, законодательной, организационной и финансовой составляющих государственной системы управления при одновременном стимулировании частной инициативы субъектов рыночной экономики [2].

Всемирное ускорение темпов внедрения цифровых технологий и процессов цифровизации, в том числе и государственного сектора, в современных условиях оказывают существенное влияние на все отрасли экономики и сферы жизнедеятельности человека и бизнес-процессы, что в целом усложняет процесс формирования и совершенствования законодательной и нормативно-правовой базы в этой сфере, расплывает ключевые нормы регулирования в рамках многочисленного числа международных, национальных и отраслевых нормативно-правовых актов, процедурных стандартов и прочих методологических документов. Данное обстоятельство требует реализации следующих сценариев развития событий:

1) необходимо проведение оптимизации содержания нормативно-правовых актов в части объектов и предметов регулирования;

2) целесообразно выделение отдельных нормативных актов в области: информационной безопасности, информации и социальных сетей, а также в сфере процесса цифровизации в целом (Закон «О цифровой (или кибербезопасности)», Закон «О регулировании социальных сетей (или деятельности в Интернет пространстве)», Закон «О цифровизации»). Иными словами, необходимо провести реструктуризацию содержательной части нормативно-правовой базы в сфере использования и регулирования цифровых технологий с позиции фокусировки основного внимания на механизме использования субъектами экономики цифровых технологий посредством представления четких норм регулирования, в том числе в части интеграции усилий уполномоченных органов, реализующих политику цифровизации в Республике Казахстан [3].

По итогам проверки анализа аудиторских отчетов, основной акцент аудиторами ставится преимущественно на количественную оценку достигнутых результатов. Данное обстоятельство указывает на то, что не в достаточной степени реализован принцип эффективности, предполагающий оценку не только с позиции количества, но и оценки должного качества реализованных цифровых проектов [4]. Здесь целесообразно отойти от практики использования преимущественно количественного подхода к изучению сформулированных аудиторских вопросов (характер аудита соответствия) и сфокусироваться на приоритетности отраслевой специфики (процессов цифровизации) в формулировке аудиторского вопроса и на последующей оценке полученных результатов с точки зрения внедрения цифровых разработок и их прикладной значимости [5].

Таким образом, для повышения эффективности государственного аудита необходимо внедрять в систему государственного аудита и финансового контроля новые направления в области цифровых технологий. Они в свою очередь, смогут улучшить состояние экономики страны в целом, но при этом стоит учитывать международный опыт зарубежных стран.

Список литературы

1. Батырбаева А.К. Глобальные тренды цифровизации и международный опыт//Молодой ученый. – 2019. – №15 (253). – С. 16-17;
2. Государственная программа «Цифровой Казахстан», утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12.12.1997 №827/ Информационно правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан;
3. Цифровая экономика 2020: краткий статистический сборник. Г.И. Абдрахманова, К.О. Вишневский, Л.М. Гохбер и др. Нац.исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.:НИУ ВШЭ, 2020 – 112с.;
4. Процедурный стандарт внешнего государственного аудита и финансового контроля по проведению аудита эффективности, утвержденного нормативным постановлением Счетного комитета от 31 марта 2016 года № 5- НК.;

5. Методика по проведению аудита эффективности в сфере информационных технологий», утвержденная Председателем Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета № 71 н/к от 30 июня 2020 года Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан.

РАЗВИТИЕ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

КОЛЕСНИКОВА Д.

магистрант

УЛАКОВ Н.С.

Научный руководитель, к.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены этапы становления и развития налоговой системы Республики Казахстан. Принципы налогообложения, виды налогов. Поступление налогов в Государственный бюджет. Налоговая система на современном этапе.

Ключевые слова: налоговая система, налог, Республика Казахстан, Налоговый Кодекс, Государственный бюджет.

Налоговая система представляет собой совокупность однородных элементов, которые выполняют одну задачу - изъятие налогов и сборов с субъектов налогов в соответствующий бюджет и внебюджетные фонды государства.

На сегодняшний день налог – неотъемлемая часть экономической науки. Он является одной из составляющих государственного бюджета, который выделяется на здравоохранение, образование и другие социальные услуги, необходимые гражданам.

Налоговая система Республики Казахстан прошла путь становления и развития в несколько этапов. На каждом этапе были введены поправки, появлялись новшества, количество налогов сокращалось. На первом этапе существовало 46 видов налогов, на данном 5 этапе их количество сократилось до 12. Налоговая система продолжает развиваться и сейчас. К примеру, на 2022 год появляются понятия «налоговое мобильное приложение», «паспорт налогоплательщика» и многое другое.

Этапы пути становления и развития Налоговой системы Республики Казахстан:

1 этап с 1992 года по июнь 1995 года. На этом этапе в Казахстане функционировало 46 видов налогов: общегосударственные налоги, общеобязательные местные налоги и местные налоги. Помимо этого, существовали отчисления во Внебюджетные фонды.

9 июля 1991 года Указом Президента Республики Казахстан создается первый, среди стран СНГ самостоятельный налоговый орган – Главная государственная налоговая инспекция Республики Казахстан. 1 апреля 1995 года Главная государственная налоговая инспекция была переименована в налоговую инспекцию (далее службу) Министерства финансов Республики Казахстан. В нашем государстве налоговая служба Министерства финансов, является единственным органом, который ведет контроль за соблюдением налогового законодательства, полнотой и своевременностью внесения платежей. Помимо контроля, полноты и своевременности внесения платежей Налоговая служба выполняет ряд обязанностей, к примеру, соблюдают и защищают права налогоплательщиков и интересы государства, составляют отчетность поступления налогов, проводят проверки о нарушениях налогового законодательства, а также соблюдают ряд других обязанностей.

2 этап с июля 1995 года по 1999 год. 24 апреля 1995 года был принят указ, который был введен в действие с 1 июля 1995 года Президента Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет. Данный указ получил статус закона. Помимо этого, количество налогов сократилось до 11: общегосударственные налоги, местные налоги.

3 этап с 2000 года по 2007 год. В этот период разрабатывается Новый Налоговый кодекс, который состоит из трех разделов: общая часть, особенная часть, налоговое администрирование. Положение этого этапа выражается в изменении правил и условий уплаты налогов и представление льгот.

4 этап с 2008 года по 2017 год. 10 декабря 2008 года принят Кодекс «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» для повышения эффективности налоговой системы.

5 этап с 2018 года по настоящее время. 25 декабря 2017 года был принят третий налоговый кодекс. Настоящий Кодекс устанавливает основополагающие принципы налогообложения, регулирует властные отношения по установлению, введению, изменению, отмене, порядку исчисления и уплаты налогов и других обязательных платежей в бюджет, а также отношения, связанные с исполнением налогового обязательства [1].

Налоги необходимы для реализации социальных целей, качества жизни населения, здоровья, уровня образованности, благосостояния нации. Помимо этого, граждане, выплачивая налоги выступают создателями благоприятной жизненной среды. К примеру, строительство дорог, различные программы борьбы с бедностью и многое другое.

Все налоги устанавливаются государством. Основным документом является кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)», который был принят 25 декабря 2017 года. Налоговый кодекс необходим для регулирования отношений между государством и налогоплательщиком, рассматривает процедуру исчисления и уплаты налогов. Налоги распространяются на физические и юридические лица, взимаются только в денежной форме.

Адам Смит определил основные принципы налогообложения, которые стали классическими, к ним относятся: принцип справедливости, определенности, удобства и экономии. Эти принципы имеют более широкое значение сегодня. В Республике Казахстан были приняты свои принципы налогообложения [2]:

- 1) Принцип обязательности;
- 2) Принцип определенности налогообложения;
- 3) Принцип справедливости налогообложения;
- 4) Принцип добросовестности налогоплательщика;
- 5) Принцип единства налоговой системы;
- 6) Принцип гласности налогового законодательства

Налоги бывают прямые и косвенные. Прямые налоги – налогоплательщик уплачивает их за счет собственных средств исходя из своих доходов или имущества. Косвенные налоги – надбавка к цене товаров и услуг, которые оплачиваются при покупке.

На 2022 год в Казахстане существуют следующие виды основных налогов [3]:

- Индивидуальный подоходный налог;
- Корпоративный подоходный налог;
- Налог на добавленную стоимость;
- Социальный налог;
- Специальный налоговый режим;
- Налог на транспортные средства;
- Земельный налог;
- Налог на имущество и т.д.

Если налогоплательщик не соблюдает выплату налогов в срок, ему каждый день начисляется пеня, размер, которой выстраивается Национальным банком Республики Казахстан.

Как было сказано ранее, налоги являются одной из составляющих Государственного бюджета. В диаграмме приведены данные налоговых поступлений в Государственный бюджет за 2019, 2020 и 2021 годы.

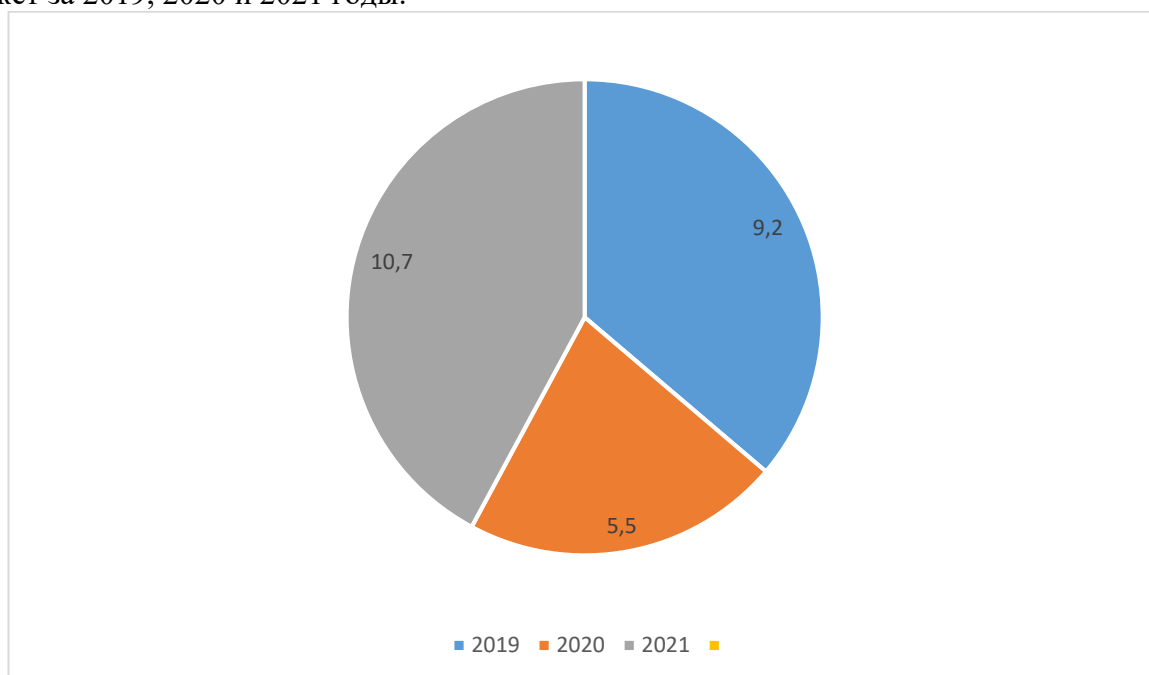

Рисунок 1. *Налоговые поступления в Государственный бюджет.*

Исходя из данных диаграммы, мы видим, что больше всего налогов поступило в Государственный бюджет в 2021 году, после 2019 год, затем 2020 год.

В 2019 году в Государственный бюджет поступило 9,2 трлн тенге налогов. Налоги на товары, работу и услуги составили 3,6 трлн. Тенге, подоходный налог – 2,8 трлн. Тенге., Налоги на внешние операции и международную торговлю составили 1,5 трлн. Тенге.

В 2020 году в Государственный бюджет поступило 5,5 трлн. Тенге. Это связано со всемирной пандемией «COVID-19». На тот период в Казахстане приостановили уплату налогов с фонда труда. Ставка налога была равна 0. Были приостановлены работы многих отраслей, объявлен локдаун с целью нераспространения пандемии. В связи с этим план не был исполнен по налогу на добавленную стоимость, уменьшились обороты по реализации и снижению внешней торговли страны. Несмотря на это, план по налоговым поступлениям был перевыполнен - 100,3%. На перевыполнение повлияли: корпоративный подоходный налог, Налог на добычу полезных ископаемых, экспортная таможенная пошлина на сырую нефть [4].

В 2021 году налоговые поступления составили 10,7 трлн тенге. План по налоговым поступлениям был исполнен на 103,6%. Больше всего на перевыполнение плана повлиял корпоративный подоходный налог.

Налоговая система Республики Казахстан является современной, прогрессивной. Если раньше граждане могли исчислять, уплачивать налоги в отделах почты, банках и т.д., то сейчас, это можно делать, не выходя из дома. В 2020 году было запущено приложение «E-Salyq-Azamat» электронный налоговый кошелек. В данном приложении каждый гражданин может узнать сумму налога, до наступления срока его оплаты и многое другое. Так же было запущено приложение для индивидуальных предпринимателей «E-Salyq-business». В данном приложении можно открыть или закрыть ИП, исчислять, уплачивать налоги, так же в этом приложении есть другие функции, что очень удобно. Подводя итог хочется еще раз отметить, что налоговая система Республики Казахстан прошла несколько этапов становления и развития. Начиная с 1992 года и продолжает свой путь в настоящее

время. С момента начала развития и становления было принято три Налоговых Кодекса, количество налогов изменялось, вводились поправки, был создан первый среди стран СНГ самостоятельный налоговый орган. Налоговая система продолжает свое развития, вводятся новшества, поправки, создаются приложения, для удобства. Налоговая система является одной из составляющих экономического развития государства.

Список литературы:

1. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>
2. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120> статья 4. Принципы налогообложения.
3. <https://findhow.org/2496-nalogovyie-stavki-v-kazahstane-na-tekushhiy-god.html>
4. <https://kapital.kz/amp/economic/96282/za-2020-god-v-byudzhnet-postupilo-5-5-trln-tenge-nalogov.html>
5. Данные в диаграмме: 2019- <https://lsm.kz/v-2019-godu-v-gosbyudzhnet-postupilo-pochti-10-trln-tenge-infografika>
6. 2020- <https://kapital.kz/amp/economic/96282/za-2020-god-v-byudzhnet-postupilo-5-5-trln-tenge-nalogov.html>
7. 2021- https://www.inform.kz/ru/10-7-trln-tenge-nalogovyh-postupleniy-postupilo-v-gosbyudzhnet-za-2021-god_a3896110/amp

КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА БАНКОВ И РАЗВИТИЕ КРЕДИТНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

КУЛЬКЕЕВ Р.

магистрант группы Ф-21-2 маг (НП)

САЙФУЛЛИНА Ю.М.

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Создание благоприятного инвестиционного климата, сопровождаемое постоянным совершенствованием финансовой инфраструктуры, необходимых для эффективной реализации государственных программ в сфере финансового обеспечения развития реального сектора экономики, неосуществимо без непосредственного участия банков второго уровня, занимающих доминирующие позиции в сегменте финансового посредничества.

Ключевые слова: кредитная политика, кредитование, доступность кредита, кредитоспособность

Ключевая роль банковского кредитования в развитии реального сектора экономики достаточно подробно представлена во многих исследованиях. Вместе с тем, в сложившихся условиях ухудшения макроэкономической ситуации в стране и в мире на фоне сохранения ограничительных мер, связанных с COVID-19, существенно смещаются приоритеты в подходах и принципах рассмотрения роли кредитования в обеспечении устойчивого экономического роста. Значительный интерес, в связи с этим, представляет анализ динамики развития кредитования экономических субъектов, факторов, оказывающих на него влияния, инструментов регулирования и стимулирования кредитной деятельности финансово-кредитных организаций. Особенно это важно в условиях сохранения высокой доли просроченных кредитов, искусственной пролонгации банковских ссуд, несовпадении срочности кредитов, направляемых в долгосрочные инвестиционные проекты, девальвации вкладов, ускорении инфляционных процессов.

Банковская система оказывает существенное влияние на обеспечение устойчивого роста страны, перераспределяя финансовые потоки в экономике. Аккумуляция банками свободных денежных средств и предоставление их в кредит предприятиям реального сектора экономики создают возможность эффективного управления финансово-кредитными и инвестиционными ресурсами.

О важной роли банковского сектора экономики в финансовом обеспечении экономики в своем исследовании писали Э.Н. Рябина и А.Ф. Савдерева, отмечая, что «банковский сектор является важнейшей составляющей финансовой системы страны. В стратегии социально-экономического развития именно ему отводится ключевая роль в обеспечении сбалансированности и инновационного развития экономики» [1, с. 25]. По мнению данных исследователей, кредитные организации осуществляют аккумуляцию и мобилизацию денежного капитала, превращая его в важнейший источник ресурсов для экономических субъектов.

В казахстанской экономике именно банковское кредитование является более развитым и распространенным, что обусловлено возможностью использования временно свободных денежных средств заемщиками с оптимальным сочетанием ключевых условий кредитования. Казахские банки традиционно взаимодействуют с экономическими субъектами, обеспечивая их потребности в кредитных ресурсах и перераспределяя денежные средства от одних субъектов другим. Основу для совершенствования процесса кредитования экономических субъектов как одного из факторов экономического роста создает его значимость для всех секторов экономики.

Экономические субъекты, представляющие реальный сектор, являются основой национальной экономики, а их кредитование выступает приоритетным направлением деятельности банковского сектора страны. Субъекты экономики нуждаются в кредитных и инвестиционных ресурсах. Эффективное использование заемных средств с помощью эффекта финансового рычага позволяет выходить на более высокий уровень развития экономической деятельности. Увеличение доходов экономических субъектов за счет использования кредитных ресурсов позволяет покрывать текущие затраты, а амортизация и полученная прибыль формируют ресурсы инвестиционного характера. Положительный эффект от получения и использования кредита в деятельности предприятия отражается на увеличении производственных мощностей других предприятий, участвующих в технологических, производственных и логистических цепочках, что способствует росту экономики страны в целом [2, с. 236-252].

Данный потенциал реализуется через участие банков-кредиторов в финансировании производственной деятельности, реализации инвестиционных и бизнес-проектов. Банковское кредитование создает условия, при которых субъекты экономики могут восполнить недостаток денежных средств временно свободными кредитными ресурсами для производственных потребностей.

В связи с этим, банковское кредитование можно определить как деятельность банков, связанная с созданием кредита и реализацией кредитных отношений на основе финансовых, организационных, информационных, юридических и иных процедур по поводу предоставления во временное пользование определенной суммы денежных средств [3, с. 186].

В целях исследования доступности банковских кредитов для экономических субъектов был проведен анализ кредитных отношений казахстанского банка и ТОО «Строительные системы Казахстан». Ключевая цель оценки кредитоспособности заемщика заключается в оценке его возможности вернуть запрашиваемую сумму в соответствии с условиями кредитного договора. Сам термин «кредитоспособность» можно трактовать как комплексная характеристика, используемая для определения целесообразности взаимодействия заемщика и кредитора при реализации кредитной сделки [4, с. 155-163].

Особенностью оценки кредитоспособности строительной организации является то, что необходимо также провести анализ проекта строительства по количественным и

качественным показателям. Методика анализа кредитоспособности строительных организаций включает: оценку текущего финансового положения заемщика, в том числе анализ структуры капитала, анализ ликвидности и платежеспособности, прогнозный анализ денежных поступлений, анализ показателей рентабельности, анализ кредиторской задолженности [5, с. 49-55]. Кроме того, экспертная оценка строительного проекта предполагает анализ технико-экономического обоснования проекта, анализ проектных рисков, анализ безопасности проекта и др. Банк также осуществляет оценку деловой репутации строительной компании и характеристику строительной отрасли в регионе, а также анализ достаточности обеспечения

Следует отметить, что строительный комплекс включает в себя капитальное строительство, совокупность отраслей и отдельных сфер деятельности, которые ориентированы на обслуживание строительного производства и т.д. Введение ограничительных мер, связанных с предотвращением коронавирусной инфекции проявилось в приостановке строительных работ, санитарных ограничениях, возникновении сложностей с поставкой строительных материалов, а также некотором замедлении работы строительной инфраструктуры, включая инвестиционно-кредитный процесс.

Анализируемая нами строительная организация – ТОО «Строительные системы Казахстан» - осуществляет следующие основные виды деятельности: торговля строительными товарами и товарами технического назначения, общие строительные работы, посредническая деятельность, производство и реализация строительных материалов, ремонтно-строительные и строительно-монтажные работы и другие [6]. Имущество товарищества образуется за счет личного вклада участника в уставный капитал, состоит из основных и оборотных средств, произведенной продукции, доходов, полученных в результате экономической деятельности. Доход товарищества определяется по итогам работы за год и формируется из выручки от экономической деятельности после возмещения материальных и приравненных к ним затрат и расходов на оплату труда.

Непосредственное управление предприятием осуществляет генеральный директор, в его непосредственном подчинении находятся коммерческий и финансовый директора. Основную ответственность за осуществление бизнес-процессов несет коммерческий директор. В свою очередь, финансовый директор организует управление движением финансовых ресурсов предприятия и регулирование финансовых отношений в целях наиболее эффективного использования всех видов ресурсов в процессе производства и реализации продукции и услуг и получения максимальной прибыли.

Финансовая устойчивость предприятия во многом зависит от притока денежных средств, обеспечивающих покрытие его обязательств. Отсутствие минимально необходимого запаса денежных средств может указывать на финансовые затруднения. Избыток денежных средств может свидетельствовать об убытках. Отчет о движении денежных средств является основным источником информации для анализа кредитоспособности заемщика.

Выручка от реализации продукции и услуг характеризовалась разнонаправленной динамикой: в 2019 году наблюдалось снижение этого показателя, в 2020 году – значительный рост. На валовую прибыль повлияла себестоимость продукции, значение которой в 2020 году достигло 1405656 тыс. тенге. Наблюдается увеличение темпа роста валовой прибыли до 147% в 2020 году по сравнению с 2019 годом.

Рентабельность продаж анализируемого предприятия составила:

$$R_{п2018} = (188599 \text{ тыс. тг.} / 1530259 \text{ тыс. тг.}) * 100\% = 12,3\%$$

$$R_{п2019} = (162614 \text{ тыс. тг.} / 1040278 \text{ тыс. тг.}) * 100\% = 15,6\%$$

$$R_{п2020} = (239554 \text{ тыс. тг.} / 1645210 \text{ тыс. тг.}) * 100\% = 14,6 \%$$

Следует отметить, что рентабельность продаж была рассчитана путем деления валовой прибыли на выручку от реализации продукции и услуг. Результаты расчета показателей рентабельности предприятия показывают тенденцию роста.

За анализируемый период в активах значительно увеличились денежные средства и дебиторская задолженность. Что касается пассивов, то данные таблицы показывают снижение объемов заемного капитала за счет сокращения кредиторской задолженности. Собственные средства предприятия увеличились с 71 тыс. тенге в 2018 году до 145 тыс. тенге в 2020 году. Объем краткосрочных обязательств за период 2018-2020 гг. вырос на 7834 тыс. тенге. В целом в 2020 году финансовое состояние ТОО «Строительные системы Казахстан» улучшилось по сравнению с 2019 годом. Сальдо баланса увеличилось до 61231 тыс. тенге.

1. Расчет показателей кредитоспособности ТОО «Строительные системы Казахстан» был произведен по следующим критериям:

1. Коэффициенты ликвидности и платежеспособности:

- коэффициент абсолютной ликвидности:

$$K_{ал2018} = 1459 \text{ тыс. тг.} / 10347 \text{ тыс. тг.} = 0,1$$

$$K_{ал2019} = 1423 \text{ тыс. тг.} / 59621 \text{ тыс. тг.} = 0,02$$

$$K_{ал2020} = 1470 \text{ тыс. тг.} / 9350 \text{ тыс. тг.} = 0,2$$

- коэффициент текущей ликвидности:

$$K_{тл2018} = 44383 \text{ тыс. тг.} / 10347 \text{ тыс. тг.} = 4,29$$

$$K_{тл2019} = 0 \text{ тыс. тг.} / 59621 \text{ тыс. тг.} = 0$$

$$K_{тл2020} = 0 \text{ тыс. тг.} / 9350 \text{ тыс. тг.} = 0$$

Значения коэффициентов ликвидности показывают снижение платежных возможностей анализируемого предприятия. Так, коэффициент текущей ликвидности к концу 2020 года снизился до 0, что свидетельствует о низкой вероятности своевременных расчетов по своим краткосрочным обязательствам.

2. Коэффициент соотношения заемного и собственного капитала:

$$K_{з/с2018} = (0 \text{ тыс. тг.} + 10346 \text{ тыс. тг.}) / 345427 \text{ тыс. тг.} = 0,03$$

$$K_{з/с2019} = (0 \text{ тыс. тг.} + 8206 \text{ тыс. тг.}) / 51415 \text{ тыс. тг.} = 0,16$$

$$K_{з/с2020} = (0 \text{ тыс. тг.} + 9350 \text{ тыс. тг.}) / 51881 \text{ тыс. тг.} = 0,18$$

Значение коэффициента соотношения заемного и собственного капитала за анализируемый период увеличилось с 0,03 до 0,18, то есть наблюдается увеличение собственного капитала и снижение зависимости от заемных средств.

3. Коэффициент обеспечения собственными средствами:

$$K_{авт2018} = 345427 \text{ тыс. тг.} / 355774 \text{ тыс. тг.} = 0,9$$

$$K_{авт2019} = 51415 \text{ тыс. тг.} / 59621 \text{ тыс. тг.} = 0,8$$

$$K_{авт2020} = 51881 \text{ тыс. тг.} / 61231 \text{ тыс. тг.} = 0,8$$

Значение коэффициента обеспеченности собственными средствами означают, что краткосрочные обязательства предприятия могут быть покрыты за счет средств предприятия.

Оборачиваемость активов предприятия за анализируемый период незначительно снизилась и составила 7,35 циклов кругооборота активов в 2020 году. Оборачиваемость дебиторской задолженности в 2020 году составила 49,29 раза, то есть произошло уменьшение оборачиваемости дебиторской задолженности. Длительность операционного цикла в 2020 году составила 34 дня, следует отметить, что она замедлилась по сравнению с 2019 годом. Согласно значению коэффициента фондоотдачи, средства, вложенные в основной капитал, принесли в 2020 году прибыль в 24 тенге на 1 тенге вложенных средств. Коэффициент оборачиваемости собственного капитала показывает, что в 2020 году на один тенге собственного капитала приходилось 125,56 тенге выручки от реализации продукции и услуг.

Для анализируемого предприятия ТОО «Строительные системы Казахстан» можно предложить ряд рекомендаций для улучшения финансового состояния и показателей кредитоспособности:

- сокращение продолжительности финансового цикла за счет интенсификации производства (использование новых технологий, цифровизация процессов, повышение производительности труда, полное использование производственных мощностей и т.п.);
- для увеличения оборачиваемости собственного капитала необходимо работать в направлении увеличения объемов сбыта;
- улучшение управления расходами предприятия, что позволит к увеличению коэффициентов ликвидности.

Реализации предложенных мер позволит ТОО «Строительные системы Казахстан» улучшить финансовое состояние и удержать позиции на строительном рынке Казахстана.

Результаты аналитического исследования показывают, что несмотря на высокую потребность экономических субъектов в кредитных ресурсах, казахстанский банковский сектор не имеет существенного вклада в финансировании производственного сектора экономики. Структура кредитных вложений банков второго уровня демонстрирует перекося в сторону кредитования текущих потребностей экономических субъектов непродуцированной сферы и торговли. На инвестиционные цели предприятия предпочитают направлять накопленные собственные средства, а приобретение оборотных средств осуществлять за счет краткосрочных займов. Сложившаяся экономическая ситуация привела к росту удельного веса проблемной задолженности в корпоративном кредитном портфеле банковского сектора. Возникший межсекторный дисбаланс необходимо устранять путем формирования оптимальной отраслевой структуры кредитных вложений банков второго уровня и улучшения финансового состояния субъектов экономики.

Решение проблем активизации кредитования субъектов экономики в Казахстане возможно при участии и поддержке государства на основе принятия мер, способствующих устранению барьеров и последующему стимулированию долгосрочного кредитования. В качестве таких мер могут быть предложены следующие:

- повышение инвестиционной привлекательности субъектов реального сектора экономики для кредитных вложений банков, посредством модернизации и совершенствования их деятельности;
- создание благоприятных условий для повышения доступности кредитных ресурсов для экономических субъектов, функционирующих в приоритетных отраслях экономики. Здесь важно определение критериев отбора инвестиционных проектов, подлежащих кредитованию;
- формирование оптимальной инфраструктуры кредитного рынка, позволяющей снизить риски кредитных вложений банков, в том числе инвестиционного кредитования;
- модернизация методики оценки кредитоспособности заемщика с учетом специфики его деятельности;
- повышение степени доверия к банкам второго уровня РК через обеспечение открытости и прозрачности их деятельности, наращивание объемов собственного капитала банков.

В качестве возможного решения проблем активизации банковского кредитования экономических субъектов можно использовать новые технологии и финансовые инновации.

Одним из препятствий развития кредитования экономических субъектов является сложность оценки их кредитоспособности. Решение этой проблемы может быть достигнуто с участием статистических агентств и исследовательских институтов. Основная их деятельность в этом направлении должна концентрироваться на всестороннем анализе деятельности экономических субъектов, в котором могли бы быть отражены финансово-экономические показатели, ликвидность имеющегося имущества. Появление основательных аналитических отчетов и справок позволит кредитным организациям точнее оценивать финансовое состояние таких предприятий и разрабатывать эффективные программы их кредитования.

Немаловажным фактором развития банковского кредитования экономических субъектов является применение новых технологий. Так, использование BigData позволяет банку-кредитору получить и проанализировать все транзакции компании, оценить прозрачность ее деятельности, снижать возможные кредитные риски [51, с. 66-73]. Банки могут получить данную информацию, не запрашивая ее у заемщика, что облегчает процесс получения достоверной кредитной информации. Использование BigData казахстанскими банками позволит существенно увеличить количество предоставленных кредитов субъектам экономики, приведет к позитивным устойчивым результатам в развитии экономики Казахстана.

Список литературы:

1. Рябина Э.Н., Савдерова А.Ф. Банковский сектор в развитии экономики региона. // *Oeconomia et Jus*, 2015, №3, с. 24-33
2. Черемисинова Д.В., Грищенко О.А., Рябченко Д.С. Анализ межрегиональной дифференциации кредитования субъектов хозяйственной деятельности. // *Вестник Керченского государственного морского технологического университета*, 2020, №1, с. 236-252
3. Ермакова А.С. Роль банковского кредитования в развитии реального сектора экономики. // *Сборник материалов научно-практической конференции «Новое слово в науке: стратегии развития»*. – Чебоксары, 2018, с. 185-187 - <https://elibrary.ru/item.asp?id=36696867&>
4. Есипчук В.Р. Анализ рисков, влияющих на кредитоспособность компании. // *От научных идей к стратегии бизнес-развития*, 2020, №4, с. 155-163
5. Дугаржапова М.А., Жалсараева Е.А. Исследование современных тенденций в оценке кредитоспособности строительных компаний. // *Вестник Бурятского государственного университета. Экономика и менеджмент*, 2018, №4, с. 49-55
6. Финансовая отчетность ТОО «Строительные системы Казахстан»

САҚТАНДЫРУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ҚҰРАЛДАРЫ

НУРТАЗИНОВА Ж.А.

Ф-19-1к тобының студенті

МАЙКЕНОВА А.Е.

ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

*Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қаласы, Республика Қазақстан*

Аннотация: Ғылыми жазбада сақтандыру саласындағы цифрландыру барысына бастамашылық ететін сандық құралдар сипатталады. Сандық технологиялар экономиканың сақтандыру секторындағы ғылыми-техникалық прогрестің объективті агенті ретінде жаңадан әзірленген бизнес - шешімдерді енгізуге асығады.

Мақалада сақтандыру бизнесін тиімді сандық түрлендіру жолдары көрсетілген. Жаңа сандық құралдарды қолдану сақтандырушыларға сақтандыру саласын модернизациялаудың жаңа технологиялық мүмкіндіктерін ашуға, сақтандыру қызметтерінің қасиетін арттыруға және саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: цифрлық экономика, блокчейн, сақтандыру, үлкен сандар, BigData, цифрлық технологиялар, заттар интернеті, бұлтты технологиялар, жасанды интеллект.

Прогрессивті сандық технологиялар, ғылыми-техникалық прогрестің бейтарап сәттері сияқты, классикалық экономиканың барлық салаларында ақпараттық-цифрлық технологиялардың қарқынды дамуын, тек жаңа шығарылған сандық өндірістердің пайда болуын белсендіреді.

Цифрлық экономика дегеніміз - ұлттық экономикалық қатынастардың дизайны, өндірістік процестің негізгі бағыты - бұл азаматтар мен қоғамның қажеттіліктерін ескере отырып, ақпараттық-коммуникациялық кеңістікті дамытуға кедергі келтіретін сандық мәліметтер анықталатын болады. Өндіріс барысын сандық қайта құру саналы түрде жаңадан жасалған бағдарламалық-аппараттық шешімдерді, жаңадан жасалған сандық технологияларды енгізу арқылы жүзеге асырылады.

Қазіргі заманғы үрдістерге сәйкес, Қазақстанда экономикалық саланы әрі қарай цифрландырудың қажеті жоқ. Экономикалық цифрландырудың (фолиант, сақтандыру) жылдам жүруіне жаңадан пісірілген ғылыми-техникалық шешімдердің, оның ішінде жаңадан пісірілген сандық аспаптардың екпелері соққы беруі мүмкін.

Цифрландыру арасындағы сақтандыру серпіні соңғы өнім секілді дигиталдық полисті ұсыну, тәуекелдерді есепке алу мен өлшеу барысын автоматтандыру, сақтандыру шығындары мәселелерін жасасу үшін жаңадан шығарылған ғылыми-техникалық шешімдерді пайдалануға дайындалуға мәжбүр. Сақтандырудың ұлттық экономикалық мазмұны өзгеріссіз қалады, бірақ жаңадан құрылған сандық инфрақұрылым және негізгі сандық құралдар ұйымдастырылған [1].

"Цифрлық сақтандыру" деп аталатын көрініс - бұл сақтандырудың жаңадан алынған түрі, сақтандыру процесінде сандық технологиялардың басым қолданылуын баса көрсетеді. Тексеруге "электрондық" сақтандыру континуумы жиі қолданылады.

Прогрессивті сақтандыруды цифрландырудың негізгі сәттері инновациялық ғылыми-техникалық шешімдерді қолдану, ақпаратты өңдеудің есептелген реттелуін енгізу (блокчейн), үлкен сандық деректерді өңдеу технологиялары, табиғи емес интеллект болып табылады, олар арқылы сақтандыру тиімділігі мен сақтанушының жеке қажеттіліктерін қанағаттандыруға батылы жетеді.

Дамыған елдерде темпераментті түрде іске асырылатын жаңа пісірілген экономиканың сандық аспаптарын зерттеудің Қазақстан үшін сәйкес келмеуі экономикалық және қор нарықтарын іздестіру саласындағы өзекті тақырыптардың бірі болып көрінеді.

Тиісінше, ұсынылған жарияланымның мақсаты сақтандырудың жоғары тәжірибесінде қолданылатын сандық технологияның барлық аспектілерін зерттеу болып табылады, бүгінгі сандық технологияларды қолдану негізінде ресейлік сақтандыруды дамыту мүмкіндіктерін көздейді.

Прогрессивті сандық сақтандыруды цифрландыруды енгізудің бас аспаптары бүгінгі таңда мыналар болып табылады: блокчейн, сандық ұсынылғандардың үлкен ауқымын өңдеу (BigData), ақыл-ой ақпараттық технологиялары, бұлтты технологиялар, сақтандыру бизнесін өте жақсы қайта ұйымдастыратын веб заттар, сақтандыру компанияларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

Блокчейн технологиясының пайда болуы, басында, криптовалюталық операциялардың автономды жүйесінде қамтамасыз ету үшін құрылған. Ұсынылған технология 2009 жылдан бастап мемлекеттің қаржылық реттелуінен тыс көшіруге келмейтін шифрланған ақпараттың транзакциялары үшін қолданыла бастады. Блокчейннің дамуына сәйкес, блокчейн схемасын қолданудың функционалды мүмкіндіктері криптовалюталарға қарағанда кеңірек.

Блокчейн-кадастрлық операцияларды, аударымдарды, келісімдерді, келісімшарттарды және т. б. сандық нұсқада сақтаудың аспаптық механизмі. Мұндай ақпараттық базада ұзақ мерзімді қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін ақпараттың әртүрлі нұсқаларын үнемдеуге болады. Блокчейннің айрықша ерекшелігі-бұл мәліметтерді

бұрмалау ықтималдығын жоққа шығаратын блоктар үшін белгілі бір акцияны есепке алу тізбегінің барлық серіктестерінің ақпаратына өту мүмкіндігі. Бұл тізім хронологиялық тәртіпте жүйелі түрде толып жатқан жазбалар тізімін сақтайды, блоктар деп аталатындар үшін шифрланған түрде өзара тәуелді.

Бүгінгі таңда әлемдік тәжірибесінің арқасында сақтандыру саласында блокчейн технологиясын қолданатын 5 негізінен қызықты бизнес жоба бар:

- Etherisc.
- Medishares.
- PAL Network. - Teambrella.
- VouchForMe.

Etherisc стартапы Ethereum блокчейніне негізделген шашыраңқы сақтандыру платформасын ойлап тапты. Осы платформада өз өнімдерін дербес әзірлейді және басқа жүйелерге жеке қосымшаларды құру және тарату, оларды жалпы инфрақұрылыммен, азық-түлік стандарттарымен және қызмет ретінде сақтандыру лицензиясымен қамтамасыз ету үшін жүгіну мүмкіндігін береді.

Medishares - бұл әртүрлі қызмет салаларында пайдаланушыларды өзара сақтандыруға арналған шашыраңқы нарық. Бұл ашық бастапқы коды бар платформа Ethereum блокчейніне негізделген және сақтандыру компанияларының сақтандыру қызметтерін пайдаланушыларды біріктіру үшін ақылды келісімшарттарды пайдаланады. MediShares сақтандырудың модификациясы сақтандырушылар осы жүйеге қосыла отырып, MDS токендерін дұрыс жеткізу үшін сақтандыру төлемдері үшін резервтерді қамтамасыз ететін шартты соманы жазады деп болжайды. Сақтандырушыларды жүйеде қорларды сақтауды дәлелдеу үшін оларға MDS платформасының таңбалауыштарында жалақы төленеді. Сақтандыруды қабылдағысы келетін пайдаланушылар өздері үшін қолданылатын мөлшерде сақтандыруды төлей алатын ақылды келісімшарттар үлгісіне жол табады.

PII Network - бұл Сингапурдан келген стартап, ол табиғи емес ақыл-ой мен автомобильді оқытуды қолдайтын блокчейн үшін сақтандырумен тұтанады. Бағдарлама банк жүйесінен жоғары адамдарға сақтандыру қорғанысын ұсыну, дамушы елдердегі сатып алушылар мен сақтандыру қызметтерін жеткізушілер арасындағы алшақтықты жою мақсатында жасалды. Қосу арқылы пайдаланушылар әуе рейсін кейінге қалдыру, жер сілкінісі, онкологиялық ауруды диагностикалау және тіпті смартфонның бөлінген экраны жойылған жағдайда автокөлікке сақтандыру құжатын жасай алады. Сақтандыру құжаты платформаның таңбалауыштарын дәстүрлі валютаға қабылдауға болады, бұл жағдайда сақтандыру 50% арзан болады. Иә, сақтандыру төлемдері pal таңбалауыштарының әдеттегі валютасында жасалады[2].

Есептелген тізімдерді енгізу және ақылды келісімшарттарды пайдалану арқылы сақтандыру саласының пайдасы айқын. Біріншіден, келісімшарттар мен келісімдерге кедергісіз жол бүкіл қоғамда құтқарылған адам немесе мүлік туралы ақпаратты тек келісімшарттың пайдакүнемдік тарапының ерік-жігерімен ғана алуға мүмкіндік береді. Келісім-шартқа байланысты кодтау кілттерінің көптігі ақпаратқа өту жолын анықтауға мүмкіндік береді, ал ақылды келісім-шарт әсер ету мерзімдерін және сақтандыру полисінің маңызды жағдайларын анықтайды. Осылайша, келуші өзін-өзі сақтандыру сыйақысын алады сақтандыру қолдауы, оқиғаның сенімділігі, ол төленгеннен кейін, өз кезегінде, өтемақы алудың артықшылығы сақтандырушының блокчейніндегі жазбалардың үздіксіздігімен расталады сақтандырушылар консорциумы.

Екіншіден, сатып алушының сақтандыру шежіресінің мазмұны және сақтанушының адал ниеті туралы ақпарат, ол тек жалған болып табылады, андеррайтингтің қауіптілігін азайтады және сақтандыру үшін корпоративтік шығындарды азайтуға мүмкіндік береді. Қажетті нәтижеге қол жеткізу үшін сақтанушыға оның мәлімдемесіне соққы беру жеткілікті мазмұны осындай мәліметтер, оларды қайнар көзімен кодтау және сұраныс бойынша сақтандырушыларға беруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сақтандырушының кез-келген жазба және блокчейн жазбаларында бір нәрсені жою мүмкін емес болады. Ал

сақтанушы туралы ақпаратты usage-based insurance сақтандыруды жолға қою шеңберінің алдында еркін ұлғайтуға болады, мұнда сақтанушының мінез-құлқы сақтандыру сыйлықақысының көлемін талап ететін күрделі скорингтік модельдердің кіру параметрі болып табылады.

Үшіншіден, қайта сақтандыру нарығы үшін сатып алынатын сақтандыру сөмкелерінің қолайлы қаптамасы бастапқы сақтандыру компанияларының шартты өндірісі болуы мүмкін. Осының барлығымен сатып алынатын қайта сақтандырушы өзі мойындаған тәуекел деңгейін білдіреді[3].

Кейбір сақтандырушылар шығындарды реттеуді цифрландыру мәселелеріне үлкен көңіл бөледі. Дегенмен, ірі корпоративтік сақтандыру сақтандырушыларының шамамен 71% - ы орташа мөлшердегі сақтандырушылардың 25% - дан азымен салыстырғанда шығындар туралы жылжымалы алғашқы ескертуді ұстап қалады.

Сақтандыруды цифрландыру мүмкіндіктері электр порталының қабілеттерін жетілдіру, басқару жүйелерін орнату және сақтандыру өнімдерінің электр саудасының сақтандыру тиімділігі процестерінің пролетарийлерін жетілдіру үшін іссапарға жіберілген цифрландыруға инвестициялармен біріктірілді. Білімді елдердің экономикасында, негізгі сақтандыру прогрессивті сандық технологиялардың өнеркәсіптік және технологиялық артықшылықтары белсенді түрде жойылады. Тиісінше, таяу перспективада цифрландырудың жоғары деңгейі бар экономика салалары, оның ішінде сақтандыру компаниялары да негізгі бәсекелестік артықшылыққа ие болады. Сақтандыруда жаңа сандық құралдарды қолдану сандық бәсекеге қабілеттілік тұрғысынан Қазақстан үшін өте маңызды[4]. Цифрлық құралдар еңбек өнімділігінің жоғары деңгейімен бәсекеге қабілетті өндіріс құруға, адамның жеке қажеттіліктерін, өмірге ыңғайлылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Список литературы:

1. <https://digiforest.io/blog/top5-insurance-blockchain-startups>. Кристина Новикова. Топ 5- блокчейн проектов в страховании.
2. Сембеков А.К., Майкенова А.Е. Вестник КЭУ №4 (55) 2019 ISSN 1998-7862
3. Официальный сайт <https://iot.ru/wiki/umnoe-strakhovani>.
4. <http://www.tadviser.ru/index.php/> Блокчейн_(Blockchain).

РОЛЬ ДЕНЕГ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

НЕВЕЖИНА Ю.

студентка группы Ф-20-2

ИБРАЕВА А.Д.

Научный руководитель, м.э.н., старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: в данной статье рассматривается общее представление о деньгах и их роли, их функции и важность на современном этапе развития общества.

Ключевые слова: деньги, функции денег, курс валют, санкции, экономики Казахстана и России.

Деньги всегда играли важную и где-то даже решающую роль в жизни человека в вопросах экономики. За все время их существования накопилось множество теоретических знаний, и это дает нам возможность анализировать не только то, как люди путем своих ошибок учились управлять капиталом, но и решать текущие проблемы экономики, такие как проблема ценообразования, денежной массы, инфляции и так далее.

В современном мире имеется достаточно большое количество определений, среди которых самое подходящее определение “Деньги - всеобщий эквивалент, которые обеспечивают его владельцу получение любого товара или услуги и становятся всеобщим воплощением общественного богатства”.

Деньги — это неотъемлемая и существенная часть финансовой системы каждой страны. Сама сущность денег как экономической категории проявляется в их функциях, которые выражают внутреннюю основу и содержание денег.

Функция “Деньги, как мера стоимости” является самой главной. Различные товары и услуги приравниваются и обмениваются между собой на основании цены, т.е. можно сказать, что цену любого товара можно выразить через денежную единицу.

Рассматривая функцию “Средство обращения” важно отметить, что это купля-продажа товаров. Чтобы деньги эффективно выполняли функцию обращения, они должны отвечать следующим критериям:

- пользоваться всеобщим признанием в качестве денег;
- быть санкционированными государством на выполнение этой функции, поскольку только государство может обязать других субъектов экономики принимать определенные знаки в качестве денег.

При всей важности этих двух условий более важным является первое, т.е. желание продавца отдать свой товар за «деньги». Без этого невозможны обращение товаров и их обмен на деньги. Каждый участник должен быть уверен, что может использовать полученные деньги в своих целях.

Следующая функция “Средство платежа” означает, что продажа товаров происходит с отсрочкой платежа. Эта функция применяется в том случае, если возникает ситуация нестабильных цен на товары и услуги. В этой функции деньги реализуются через налоги, социальные выплаты, проценты за кредит, а также – банкноты, векселя, чеки и т.п.

Функция “Средство накопления” предполагает накопление и создание денежных резервов, т.е. люди могут накапливать свое богатство не только в виде денег, но и в виде драгоценностей, металлов, акций, облигаций и других форм.

Такая функция, как “Функция мировых денег” означает всеобщее платежное и покупательное средство, т.е. деньги выступают в качестве всеобщего покупательного и платежного средства на мировом рынке. Эта функция денег чаще всего используется при выдаче и погашении международных кредитов и оплаты международных товаров и услуг.

С помощью этих функций деньги играют важную роль в современной экономике.

Анализируя ситуацию на сегодняшний день, любой человек заинтересованный как минимум в своем будущем, может и должен понимать, что рост экономики Казахстана на данный момент, скорее всего, будет ниже предыдущих прогнозов, а инфляция будет расти. Это связано с тем, что от антироссийских санкций сейчас страдают многие страны, в том числе и Казахстан. Но надо понимать, что Россия – наш близкий сосед и стратегический партнер. Надо тут учитывать и то, что наша импортная корзина на 40% состоит из российских товаров. Наши экономики взаимосвязаны и взаимозависимы, от этого никуда не деться. Мы из-за происходящего пострадаем в любом случае. Это уже отразилось и на курсе валют, и на ценах, и на доходах граждан. И будет отражаться еще больше, это надо понимать и принять. В любое время и с любым руководством России мы будем вести торговлю и укреплять отношения по разным направлениям.

Главное, что должен делать Казахстан в сложившейся ситуации, это поддерживать имеющиеся торгово-логистические коридоры и развивать новые.

Многое будет зависеть от того какого масштаба будут окончательные санкции и как они будут влиять на мировую экономику и на экономику Казахстана. Исходя из этого, можно сказать, что динамика инвестиционного и потребительского спроса будет сдержанной.

К сожалению, возможность выгодных предложений для обычного гражданина как мы с вами, на сегодня достаточно сильно ограничена.

Учитывая вышеизложенное, хотелось бы отметить, что:

- покупка валюты при данном курсе – это очень рискованно, вы будете действовать только на свой страх и риск.

- инвестиции – двоякая ситуация, с одной стороны это практически гарантированный проигрыш при данной обстановке в мире, с другой – купить по цене ниже рыночной акции, например, Газпрома может быть и верным решением, но, и тут могут случиться непредвиденные обстоятельства.

- срочные вклады под процент – вопрос времени, насколько будет возрастать инфляция неизвестно.

- покупка недвижимости, земельных участков – возможно это самый оптимальный вариант на сегодняшний день, но здесь также есть свои подводные камни. Естественно, это будет иметь смысл, только если у вас есть нужная сумма, и тогда необходимо вкладываться исключительно в готовые варианты, например, квартиру в уже сданном доме (в качестве сдачи жилья под аренду). А вкладываться в нежилые объекты или объекты на этапе строительства точно нет необходимости.

Деньги представляют собой уникальный товар, выполняющий функции средства обмена, платежа, измерения стоимости, накопления богатства. Миллионы людей в мире ежедневно рассчитывается деньгами за приобретенные товары или услуги. Однако не каждый человек задумывается о том, какое важное значение имеют деньги. А именно знание эволюционного развития денег - ключ познания теоретических проблем, которые раскрывают их суть и современное функционирование.

Список литературы:

https://nocleep.ru/lichnyj_byudzhel/ispolzovanie-elektronnyih-deneg-v-gorode-pudozhe-respubliki-kareliya.html

<https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-rol-deneg-v-sovremennom-mire>

Деньги, кредит, банки. Учебное пособие (Дмитриева И.Е., Ярошенко Е.А. 2020)

<https://finuni.ru/rol-yelektronnykh-deneg-v-rosii-i-mirovoi-ekonomike>.

<https://school-science.ru/3/14/32567>

<https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/573/1/urgu0063s.pdf>

<https://infourok.ru/nauchnaya-statya-na-temu-izmenenie-rol-i-funkcii-deneg-v-sovremennom-mire-3490423.html>

https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Процентная_ставка_центрального_банка

<https://hochusvalit.com/khochu-svalit/rejting-ekonomik-mira>

<https://studbooks.net/1692818/finansy/vyvody>

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

А.А.ПАВЛОВА,

студентка ф-19-2

Научный руководитель, к.э.н., доцент

Ж.А. ГУСМАНОВА

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается анализ развития деятельности коммерческих банков, определяется коэффициент воздействия ограничений, связанных с внутренней эпидемиологической ситуацией страны на банковский сектор, а так же

приводится сравнительная статистика лидирующих БВУ, по количеству активов, за период с 2018 по 2020 год.

Ключевые слова: банк, коммерческий банк, активы, собственный капитал.

Роль коммерческих банков в современном обществе значительна и многогранна. Банковская деятельность охватывает большое количество направлений и операций. С каждым годом банки второго уровня расширяют спектр предоставляемых финансовых услуг. Основными направлениями банковских услуг являются: расчетно-кассовые, кредитные операции, операции по приобретению и реализации ценных бумаг, депозитные и многие другие. Стоит отметить, что спустя десять лет после кризисной ситуации, к 2018 году, сфера банковских услуг значительно преобразилась благодаря некоторым значительным факторам, таким как: изменение политики Нацбанка по отношению к БВУ, многочисленные меры правительства по улучшению ситуации экономики в стране. Но, так же, за все это прошедшее десятилетие, банковская сфера столкнулась с множеством трудностей, начиная от роста рыночной конкуренции, заканчивая банальным дефицитом квалифицированных работников в рабочих штатах. И с этими трудностями смогли справиться далеко не все коммерческие банки - количество БВУ значительно снизилось. По состоянию на 2018 год, насчитывалось 28 коммерческих банка, а в 2021 году их количество снизилось до 23. Целью данной статьи является анализ развития деятельности коммерческих банков, определение коэффициента воздействия ограничений, связанных с внутренней эпидемиологической ситуацией страны на банковский сектор, а так же определение лидирующих БВУ, по количеству активов, за период с 2018 по 2020 год [1].

В таблице 1 предоставлены данные 5 самых крупных БВУ по размерам активов за 2018-2020 гг.

Таблица 1. Размер активов 10 крупных БВУ за 2018-2020 годы, млрд. тенге

Наименование БВУ	2018 г.		2019 г.		2020 г.	
	Активы	Собственный капитал	Активы	Собственный капитал	Активы	Собственный капитал
АО «Народный Банк»	5021,5	784,2	8667,0	1024,3	8840,9	1248,6
АО Jusan bank	2153,9	213,7	1711,9	214,9	1329,9	343,8
АО «Сбербанк»	1747,1	166,5	1891,9	174,4	2206,7	236,0
АО «Forte Bank»	1504,7	192,5	1776,7	194,6	2195,8	222,1
АО «Kaspi bank»	1470,3	159,0	1704,1	200,6	2171,6	253,9

Примечание – данные Данные официального сайта Национального Банка РК [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.nationalbank.kz/kz> [2]

Исходя из таблицы 1, можно сделать выводы о том, что за 2018-2020 годы, лидерами по количеству активов являются: АО «Народный Банк», АО «Цеснабанк» и ДБ АО «Сбербанк». Рассмотрим более подробно каждый из них: АО «Народный Банк Казахстана» – по данным таблицы 1 возглавляет рейтинг самых крупных коммерческих банков РК. АО «Цеснабанк» 2 место по рейтингу активов среди коммерческих банков.

Стоит отметить, что лидером по количеству активов является АО «Народный банк Казахстана». Доля его активов от общего объема активов рейтинга БВУ составила 33%. Размер собственного капитала АО «Народный банк Казахстана» составил 1024,3 млрд.тенге, что отмечает рост данного показателя, в сравнении с аналогичным показателем

за 2018 год на 240,1 млрд.тенге. Так же, АО «Народный банк Казахстана» занял лидирующую позицию по размеру чистой прибыли, ее показатель составил 314,9 млрд.тенге. Следующими по величине показателем чистой прибыли среди БВУ стали: KaspiBank с размером чистой прибыли 175,1 млрд.тенге и ДБ АО «Сбербанк» -67,9 млрд.тенге. Так же стоит отметить, что в динамике роста чистой прибыли лидирующую позицию занял KaspiBank, рост показателя чистой прибыли составил 73% или 74 млрд.тенге. Суммарный показатель собственного капитала БВУ составил 3,6 трлн.тенге или 21% в процентном содержании от аналогичного показателя за 2018 год.

2020 год был не простым для всех сфер деятельности, в том числе и для банковской деятельности. В связи с рядом факторов, принятых государством, направленных на стабилизацию эпидемиологической ситуации страны – конкурентные позиции среди БВУ значительно возросли.

Бессменным лидером по количеству активов и размеру собственного капитала на 2020 год был предоставлен – АО «Народный банк Казахстана». Размер его активов составляет 8840,9млрд.тенге, собственный капитал - 1248,6млрд.тенге. Рост показателя размера активов, в сравнении с аналогичным показателем за 2018 год – составил 173,9 млрд.тенге, собственный капитал возрос на 224,3 млрд.тенге. Следующую позицию в рейтинге количества активов занял ДБ АО «Сбербанк», его активы на 2020 год составили – 2206,7 млрд.тенге, рост составил 314,8 млрд. тенге. Размер собственного капитала составил 236,0млрд.тенге, в сравнении с 2018 годом, размер собственного капитала данного банка значительно увеличен не был, рост составил – 61,6 млрд.тенге. Третьим в рейтинге, предоставленном в таблице 3 стал ForteBank, увеличивший свои активы на 419,1 млрд.тенге, но по приросту собственного капитала, ForteBank не показал значительных изменений, прирост количества собственного капитала составил 27,5 млрд.тенге.

Таким образом, в результате проведенного анализа нами были выявлены следующие основные проблемы в банковском секторе Казахстана:

1. Темпы роста активов сложились не намного выше уровня инфляции. Увеличился объем неработающих кредитов и провизий по ним, что свидетельствует о продолжающемся ухудшении ссудного портфеля банков.

2. Казахстанские банки по-прежнему применяют агрессивную практику кредитования, что обусловит наращивание кредитного риска в банковском секторе.

3. Сокрытие многими банками реального объема проблемных кредитов.

Для решения указанных проблем необходимы следующие меры:

1. Повышение инвестиционной привлекательности экономики Казахстана и привлечение международных крупных инвесторов.

2. Поддержка государством банковского сектора с целью оздоровления, в т.ч. путем объединения и укрупнения банков второго уровня.

3. Продолжение наращивания собственного капитала отечественными банками, дополнительных провизий, усиление корпоративного менеджмента.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.nationalbank.kz/kz>

2. Данные официального сайта Национального Банка РК [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.nationalbank.kz/kz>

ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: РЕЗУЛЬТАТЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

РОЖКОВ К.А.

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

БОРИСОВА Е.И.

Научный руководитель, кандидат экономических наук, доцент

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль Национального банка Республики Казахстан в денежно-кредитном регулировании экономики, а также факторы снижающие его эффективность. Меры, принятые НБРК в 2019-2021 годах, посредством трансмиссионного механизма повлияли на объемы депозитов, темпы роста кредитования, на доходы населения и инвестиционную активность юридических лиц. Такая корреляция позволяет сделать вывод о значительном влиянии политики Национального банка не только на экономику, но и на благосостояние людей и бизнеса. Однако, несмотря на достигнутый позитивный эффект, в сфере денежно-кредитного регулирования и экономики имеются серьезные проблемы, которые в итоге приводят к тому, что ситуация вновь выходит из под контроля, как это произошло в 2021 году, из-за роста цен на продовольствие, в следствие чего годовая инфляция достигла 8,5%. Основные проблемы и предлагаемые мною пути их решения также описаны в этой статье.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, инфляция, Национальный банк, экономика, благосостояние.

В современной экономической политике государства решающую роль играет денежно-кредитная политика, проводимая им. Она направлена на регулирование денежной массы, и достижение необходимых объемов денежной массы, уровня инфляции, курса национальной валюты. Сложно недооценить роль этой ветви экономической политики, так как от её неё зависит не только денежная и банковская система, но и экономика всей страны, благосостояние её народа. Вопросы денежно-кредитного регулирования в нашей стране возложены на Национальный банк Республики Казахстан. Его главным денежно-кредитным инструментом выступает базовая ставка. Так как ставка НБРК прежде всего влияет на ставки БВУ, давайте рассмотрим, как её изменение сказалось на динамике объемов депозитов и кредитов в экономике.

На рисунке 1 представлена динамика темпа роста депозитов и вклад в него отдельных составляющих. Можно заметить, что на протяжении 2019 года общая тенденция темпа роста депозитов не просматривается, в среднем за год он составил 3,44%, однако уже в феврале темп роста усилился до 5,65%, а в марте до 17,83% [1]. Свою роль в этом сыграло увеличение депозитов юридических и физических лиц в иностранной валюте, но главная причина такого скачка – падение курса тенге к доллару в марте с 380 до 430 тг/долл [1]. Это привело к резкому увеличению стоимости вкладов в иностранной валюте, что вылилось в скачок на графике. Однако позже мы видим укрепление этой тенденции и за 2020 год средний темп роста депозитов составил 14,04%, а в 2021 – 21,83% [1]. И таким образом мы наблюдаем, как после наступления кризиса в экономике усилился рост объемов депозитов. Мы уже выяснили, что такой тренд был сформирован за счет девальвации тенге, но позже основной вклад начали вносить депозиты физических и юридических лиц в тенге, рост которых составил 6,93% и 6,5% в среднем за 2020-2021 гг. И если рост вкладов физлиц связан с изъятием пенсионных накоплений и ЕНПФ, то увеличение вкладов юрлиц обуславливается ростом ставки на депозиты в 2020 году, что связано с ДКП НБРК.

Рисунок 1. Вклад компонентов в рост объема депозитов, % [1]

Что касается динамики кредитов, то на рисунке 2 мы можем отчетливо проанализировать то, как монетарная политика НБРК повлияла на экономику. На протяжении первой половины 2019 года объемы кредитования находились на одном уровне, после чего во втором полугодии начался ускоренный рост и уже в апреле темп прироста кредитования увеличился до 15% в сравнении с предыдущим годом. Далее можно заметить спад темпов роста, продолжающийся до апреля 2021 г., когда он замедлился до 3,41%. В последующие месяцы рост резко ускорился сначала до 7,5% процентов в апреле и уже в июле составил 15%, вернувшись к докризисным темпам, причем преимущественный вклад в этот рост внесло кредитование физлиц, которое в среднем за 2020-2021 гг. росло со скоростью 8,83% [1]. Такая динамика обусловлена действием двух факторов. Во-первых, повышение базовой ставки в апреле 2020 года до 12%, что резко повысило стоимость кредитов. Во-вторых, уровень деловой активности, который стабильно падал, начиная с апрельского локдауна 2020 года и начал восстанавливаться лишь спустя год, что привело к ускорению темпов роста кредитов.

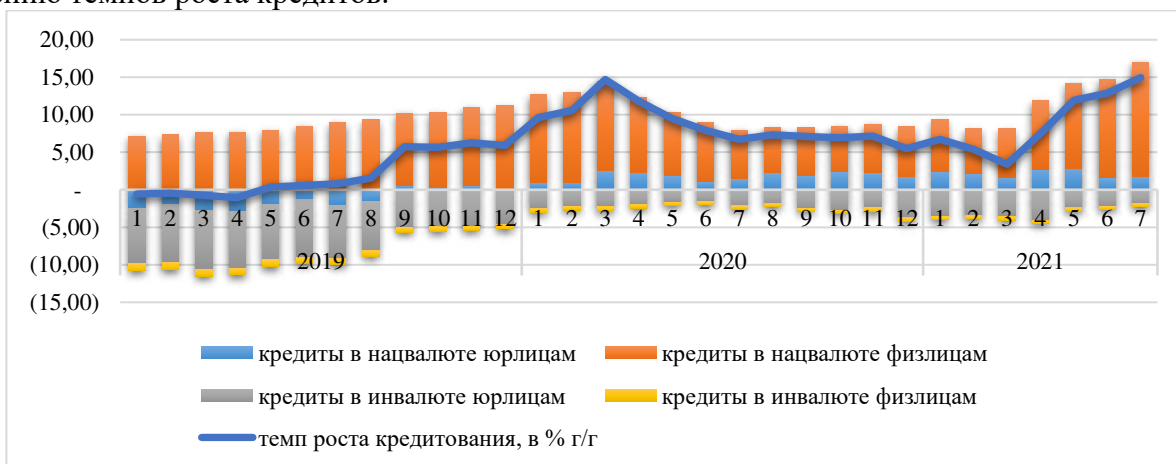

Рисунок 2. Вклад компонентов в рост объема кредитов, % [1]

Далее рассмотрим динамику доходов населения со стороны физлиц и динамику инвестиций в основной капитал со стороны юрлиц, после чего сделаем вывод о влиянии ДКП НБРК на экономику РК.

Итак, на рисунке 3 представлена динамика доходов населения по кварталам к предыдущему году. Можно наблюдать, как во 2 и 3 квартале 2020 года остановился рост реальных доходов, на протяжении всего года падали зарплаты наемных работников, а доходы людей, занятых в секторе МСБ во втором квартале 2020 вообще упали почти на четверть и до сих пор не начали расти. Однако в 2021 году можно видеть, как падение останавливается и реальные доходы снова начинают расти на 5% за первое полугодие.

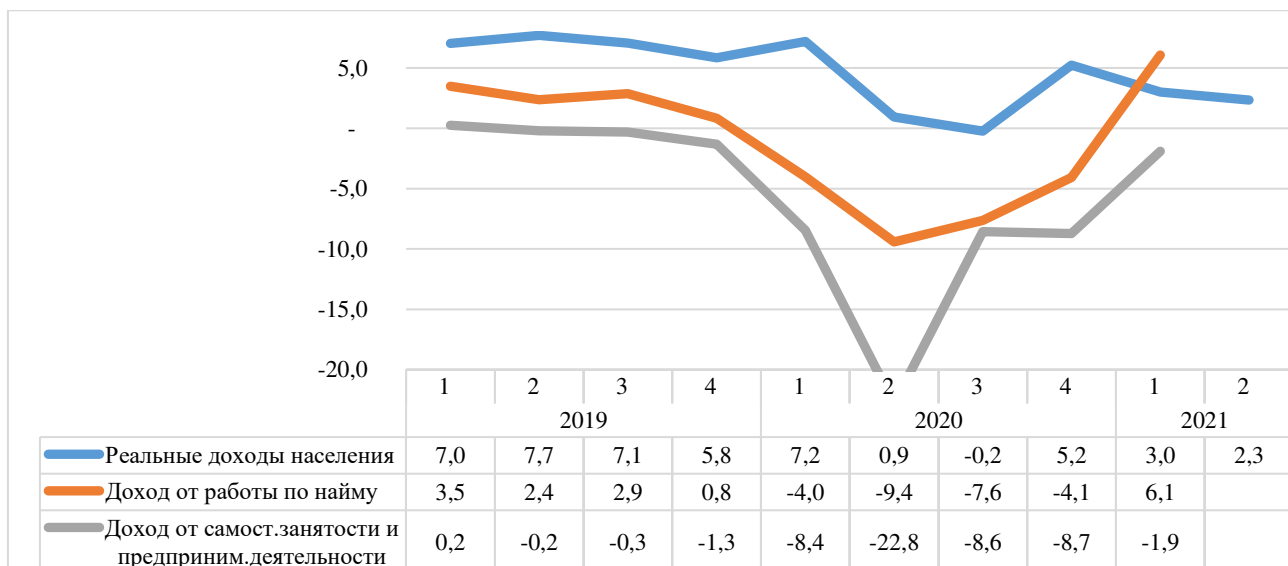

Рисунок 3. Динамика доходов населения [1]

Аналогичная ситуация прослеживается и с инвестициями в основной капитал (см. рисунок 4). После долгого периода устойчивого роста, во втором квартале 2020 г. объем инвестиций начал сокращаться на 7,63%, и после замедления падения в 4 квартале до 0,2%, падение вновь составило почти 10%. Однако за второй квартал 2021 и неполный третий квартал, мы видим, как инвестиции снова начали расти со скоростью около 3% [1], что говорит о восстановлении активности бизнеса после долгого периода кризиса.

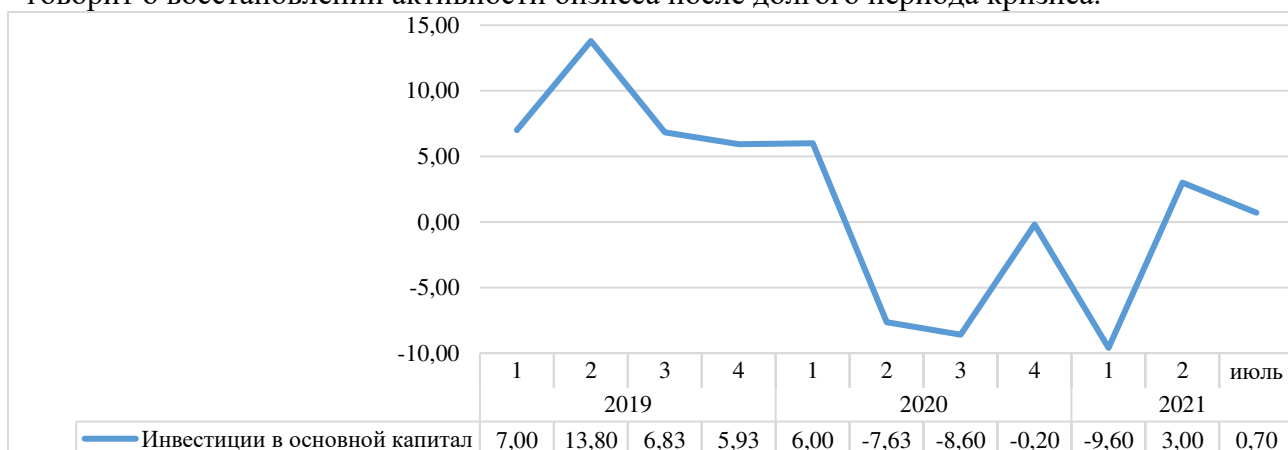

Рисунок 4. Динамика инвестиций в основной капитал [1]

Подводя итоги из всего вышесказанного, мы видим следующее: во время кризиса 2020 г. увеличился объем депозитов в экономике, снизилось количество кредитов, уменьшились доходы населения и инвестиции бизнеса в основной капитал, однако уже ко второму кварталу 2021 года по этим показателям экономика практически догнала свое докризисное состояние. Принимая во внимание меры денежно-кредитного регулирования, принятые НБРК во время кризиса, мы видим, что понижение базовой ставки в конечном итоге поспособствовало выходу из кризиса: повысился реальный доход людей, вырос объем инвестиций бизнеса, повысились доходы населения, объемы кредитования, выросли вклады как физических, так и юридических лиц. Основными причинами восстановления деловой активности, помимо вакцинации и смягчения карантинных мер, выступило снижение базовой процентной ставки и увеличение денежной массы в экономике, т.е. мы видим, что стимулирующая политика НБРК дала плоды уже через год.

Однако несмотря на то, что мы видим позитивные изменения в экономике РК в 2021 году, в третьем квартале ситуация снова начала ухудшаться, прежде всего из-за повышения цен на продукты питания. Таким образом, за 2021 год уровень инфляции составил 8,5% при

коридоре в 4-6%, а базовая ставка НБРК была повышена до 10,25%. Всё это говорит о том, что в экономике РК, и денежно-кредитной политике Национального банка имеется ряд проблем, в том числе тех, что никак не связаны с денежной системой, которые и приводят к тому, что зачастую ситуация выходит из под контроля.

В целом, в экономике Казахстана можно выделить следующие основные проблемы, которые сказываются на эффективности денежно-кредитной политики НБРК: большая степень долларизации депозитов, неразвитость финансовой системы, несогласованность действий естественных монополистов и Национального банка и основная структурная проблема – дисбаланс развития экономики РК.

Первая проблема, актуальная на протяжении всей независимости РК – высокая степень долларизации экономики и отсутствие четкой концепции по преодолению этой проблемы [2]. В нашем анализе высокая степень долларизации проявила себя в качестве резкого скачка на рисунке 1, отражающего динамику роста депозитов, который произошел из-за резкого роста курса доллара до 446 тг/доллар [1]. Однако в остальном – это крайне негативное явление, которое, во-первых, отражает недоверие населения и бизнеса к национальной валюте, во-вторых, повышает риск для банков, принимающих депозиты и выдающих ссуды в иностранной валюте, требуя формирования больших валютных резервов, в-третьих, снижает эффективность монетарной политики Национального банка, так как тот не может регулировать иностранную валюту [3]. На рисунке 5 мы видим, что долларизация вкладов постепенно падает, на 10% за два года, но до сих пор остается на уровне в 37% [1]. Это очень высокий показатель, обусловленный прежде всего недоверием населения к тенге. Однако несмотря на это, НБРК в опубликованной стратегии до 2030 года не устанавливает четких мер по дедолларизации экономики, кроме как изменения методологии исчисления ставок по депозитам для населения [2]

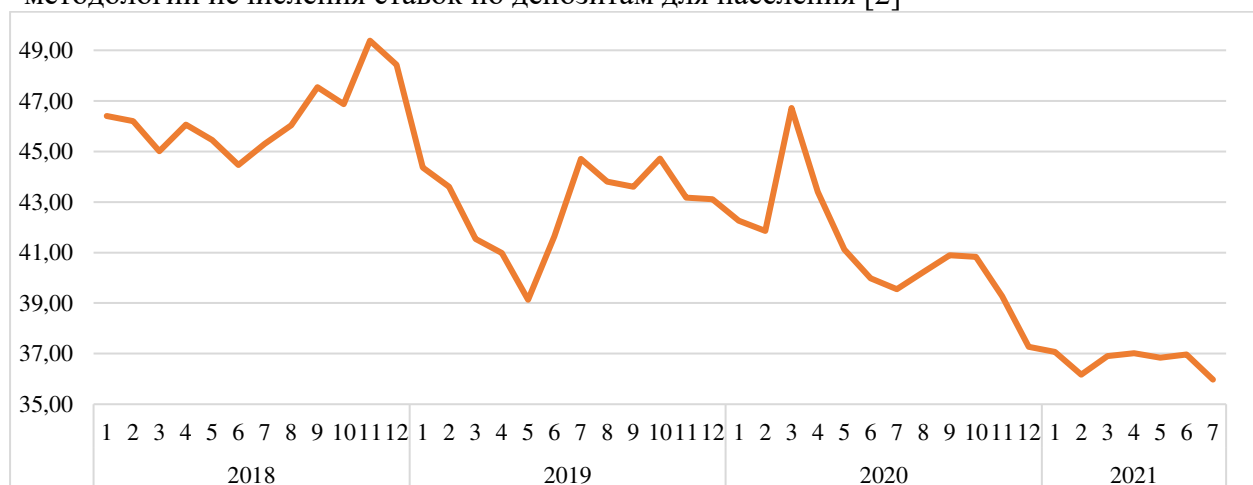

Рисунок 5. Уровень долларизации депозитов в экономике.

Следующая немаловажная проблема в экономике РК – слабое развитие финансовых институтов, за исключением банковского сектора, активы которого, по отношению к размеру ВВП на конец 2020 года составили около 45%, тогда как вклад других элементов финансовой системы: страховых организаций, участников фондового рынка, парабанковских институтов – не превышает уровня 1-2% [2]. Из этого мы можем сделать вывод что фондовый, страховой и микрокредитный рынки в стране неразвиты, что в свою очередь сильно снижает эффективность проведения монетарной политики, так как все элементы финансовой системы составляют трансмиссионный механизм, который не эффективен при дисбалансе развития финансовых институтов [4]. Однако кроме этого, негативно на финансовую систему влияет вмешательство Национального банка в кредитование экономики (правительства, банков, крупных и малых предприятий) по ставкам ниже базовой [5], что создает неравные условия в кредитовании между НБРК и

БВУ, а также противоречит самой его политике, свидетельствую о её непоследовательности.

Помимо финансовой системы, Национальный банк должен развивать сотрудничество с естественными монополистами. Так, в 2020 году тарифы на вывоз мусора, электричество, воду, и прочие коммунальные услуги, предоставляемые естественными монополистами, внесли большой вклад в рост уровня инфляции [6]. На данный момент основным субъектом, регулирующим их деятельность, является Правительство и его уполномоченный орган в лице Министерства индустрии [7], однако эти вопросы должны рассматриваться в согласовании с Национальным банком, так как рост тарифов в итоге ведет к усилению инфляции, а их чрезмерное занижение приводит к износу основных средств естественных монополистов, что повышает риск усиления инфляции в будущем. Все это говорит о необходимости согласования тарифной политики с НБРК и обеспечение оптимального их уровня как для потребителей, так и для монополистов, в целях снижения инфляционных рисков в экономике.

Несмотря на все вышеперечисленные, проблемы их влияние на стабильность национальной валюты второстепенно, тогда как корень возникающих в экономике инфляции, колебаний курса тенге, дефицита торгового баланса – диспропорция развития национальной экономики [8]. Основные товары, которые производит и продает Казахстан на мировом рынке это: минеральное сырье, цветные и черные металлы, сельскохозяйственная продукция. В 2019 году доля сырья в общем экспорте Казахстана составила 72,9% [9]. При этом мы импортируем машины, оборудование, транспорт, пластмассы и резиновые изделия. Так, за 2019 год доля непродовольственных импортных товаров в потреблении составила 93%, а продовольственных – 18% [9]. Это говорит об огромной пропасти между степенью развития добывающей промышленности и степенью развития обрабатывающей, легкой промышленности и сельского хозяйства: Казахстан не способен обеспечить себя технологически сложной в производстве продукцией, как промышленного, так и потребительского назначения, а также продовольствием, покупая их за рубежом. Во-первых, это приводит к сырьевой зависимости экономики, когда она сильно зависит от колебания мировых цен на сырье и энергоносители, которые влияют на курс национальной валюты [10]. Во-вторых, импортозависимость экономики в конечном счете приводит к росту цен в случае снижения курса национальной валюты, усиливая и инфляционные процессы.

Для решения данных проблем, Национальному банку и Правительству необходимо реализовать следующие меры:

Во-первых, разработать четкую концепцию дедолларизации экономики, представляющую собой комплекс конкретных мер, реализация которых, в совокупности с обеспечением стабильности национальной валюты, в конечном счете приведет к снижению привлекательности иностранной валюты для населения и бизнеса [11]. Это может быть: снижение ставок вознаграждения по долларовым депозитам для юридических и физических лиц, увеличение суммы гарантии КФГД по депозитам в национальной валюте, дедолларизация активов Правительства и Национального фонда [11].

Во-вторых, повысить доступность всех видов финансовых услуг для населения и бизнеса. На сегодняшний день цифровизация активно проводится лишь в сфере банковских услуг, о чем говорит постоянный рост объемов кредитования, увеличение объемов безналичных расчетов. Однако на других рынках финансовой системы такая тенденция слабо себя проявляет: страховые организации, посредники фондового рынка и другие финансовые институты, в том числе и Правительство в лице Министерства финансов, сегодня работают в большей части с профессиональными клиентами, обладающими определенным уровнем знаний [2], тогда как необходимо, чтобы их услугами пользовались как можно большее число людей и предприятий.

В-третьих, назначение Национального банка уполномоченным органом по управлению субъектами естественных монополий. Сегодня уполномоченным органом

является Министерство индустрии [7], тогда как тарифная политика монополистов сильно влияет на общий уровень инфляции и логичнее было бы передать полномочия по согласованию и оптимизации тарифов в руки НБРК.

В-четвертых, диверсификация экономики, прежде всего за счет развития таких производств, для которых имеются все условия в нашей стране. Такая мера поможет уменьшить долю импорта и развить обрабатывающую промышленность, так как на сегодня нередки случаи, когда Казахстан экспортирует сырье, а импортирует сделанный из этого сырья полуфабрикат, либо готовую продукцию [8]. Необходимо избавиться от этого явления и начать создавать в стране полную технологическую цепочку производства.

В-пятых, ограничить вмешательство Национального банка в кредитование экономики. Даже в рамках выполнения государственных программ по стимулированию развития различных отраслей экономики, такие меры ведут к снижению конкурентоспособности банков второго уровня, и в целом к снижению эффективности денежно-кредитной политики [5] банка, так как предоставление кредитов по заниженным ставкам ведет возможному усилению инфляции, выливаясь в непоследовательность собственной политики.

Таким образом, реализовав комплекс вышеперечисленных мер Национальный банк увеличит свою роль в денежно-кредитном регулировании экономики, так как сегодня она ограничена её долларизацией, неэффективностью трансмиссионного механизма ДКП, и структурным дисбалансом национальной экономики.

Подводя итоги, можно сделать вывод о достаточно высокой роли НБРК в денежно-кредитном регулировании экономики. За рассматриваемый период посредством базовой ставки, регулирования объемов денежной массы и операций на открытом рынке стране Национальный банк оказался способен вывести страну из экономического кризиса и вернуть деловую активность на докризисный уровень. Однако сегодня мы наблюдаем очередное усиление инфляционных тенденций: на октябрь 2021 года годовой уровень инфляции складывается в размере 8,9% при целевом коридоре в 4-6%. НБРК уже принял меры по повышению базовой ставки впервые с июля 2020 года, и мы уже можем оценить её эффективность, так как помесечная инфляция начала замедляться [1].

Однако несмотря на то, что на основе анализа представленных данных НБРК мы доказали действенность мер денежно-кредитной политики, нельзя утверждать, что она эффективна на все 100 процентов. Мы видим, как многие факторы, такие как долларизация экономики [1], неразвитость страхового и фондового рынков [4], деятельность естественных монополий и структура экономики Казахстана в целом, сильно снижают эффективность монетарного трансмиссионного механизма. Причем в такой важной части, как дедолларизация экономики, у Казахстана нет четкой концепции, подразумевающей комплекс мер по её преодолению. Исходя из этого, мы можем сказать, что наша страна за 30 лет независимости не успела сформировать ту структуру экономики и финансовой системы, которая способствовала бы достижению главной цели НБРК – обеспечению стабильности национальной валюты.

Но основываясь на мировом опыте развитых стран, мы видим, что достаточной основой для достижения этой цели является диверсификация экономики (равномерное развитие добывающей, перерабатывающей, легкой промышленности, сельского хозяйства и сферы услуг), равномерное развитие всех институтов финансовой системы и последовательность денежно-кредитной политики Центрального банка в согласовании с фискальной политикой Правительства страны.

Таким образом, ориентируясь на этот опыт Правительство Республики Казахстан должно соответствующие меры по дальнейшему стимулированию развития финансовой системы страны, проработке стратегии денежно-кредитной политики на будущие периоды и уделить особое внимание развитию тех отраслей промышленности, для создания которых в нашей стране имеются все необходимые условия.

Список литературы:

1. Статистический сборник НБРК «Доклад о денежно-кредитной политике» на 09.2021
2. Стратегия денежно-кредитной политики НБРК до 2030 года
3. «Монетарные экскурсии по экономике РК: долларизация»: https://forbes.kz/finances/finance/monetaryie_ekskursii_po_ekonomike_rk_dollarizatsiy_a
4. Научная статья: Ниязбекова Ш.У. «Активизация фондового рынка Казахстана на фоне неэффективности его банковского сектора» - Алматы, 2019 г
5. Научная статья: Додонов В.Ю. «Поддержка банковского сектора как фактор формирования убытка центрального банка (на примере Национального банка Казахстана)» - Нур-Султан, 2020 г.
6. Официальный сайт Бюро национальной статистики РК: <https://stat.gov.kz/>
7. Закон РК «О естественных монополиях» от 27.12.2018 (с учетом изменений и дополнений)
8. Научная статья: Абжалелова Ш.Р., Жунусова А.М., Бектенулы М. «Финансовая политика Республики Казахстан в условиях глобальных вызовов современности» - Алматы, 2019 г
9. Статистика экспорта и импорта товаров в РК за 2019 год: <https://trendeconomy.ru/trade>
10. Научная статья: Мусина А.А., Шакирова Ж.Т. «К вопросу о стабилизации курса национальной валюты» - Нур-Султан, 2019 г
11. Проект указа Президента РК «Об утверждении и использовании Национального фонда Республики Казахстан за 2020 год»

АҚШАНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

САИДОВА Ж.

Ф-20-1к тобы студенті

ИСАНОВ А.С.

Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы, магистр

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аңдатпа. Аталмыш мақалада жалпы ақша ұғымына, оның қазіргі уақыттағы рөлі қарастырылады. Ақша - бұл әдетте өлшеу және құндылықты сақтау құралы ретінде қолданылатын төлем құралы. Қазіргі экономикада ақшаны банк жүйесі жасайды. Айналыстағы ақша саны Ұлттық Банктің саясатымен, коммерциялық банктердің экономикалық белсенділігімен және «көпшіліктің» өтімділікті қалауға бейімділігімен анықталады. Неоклассикалық тұжырымдамаға сәйкес, ақшаға деген сұраныс ақшалай кіріс алу сәттері арасындағы аралықта сатып алу мен төлемдерді жүзеге асыру үшін адамдардың ақшаға деген қажеттілігімен шектеледі.

Түйін сөздер: ақша, ақша жүйесі, алтын, сұраныс пен ұсыныс, банк, инфляция, тауар және т.б.

Ақшаға деген сұраныс - бұл нақты ақшаға деген сұраныс, яғни ол баға деңгейінің өзгеруіне тура пропорцияда өзгереді. Инфляцияның жеделдеуімен ақшаға сұраныс азаяды. Егер банк жүйесі жасаған барлық ақша мөлшерін қолма-қол ақша немесе мерзімсіз банктік салымдар түрінде "көпшілік" өз еркімен ұстаса, ақша нарығында тепе-теңдікке қол

жеткізіледі. Ақша нарығындағы тепе-теңдік пайыздық мөлшерлеме мен нақты ұлттық кірістің белгілі бір комбинациялары кезінде ғана мүмкін болады [1].

Қазіргі әлемде ақша өзінің тауарлық сипатын жоғалтты. Алтын ақша рөлін орындауды тоқтатты, өйткені айналысқа шығарылған монеталар алтыннан жасалмайды; ол тауарлық бағаны анықтауда санау бірлігі ретінде қызмет етпейді және байлықты жинақтау үшін ақша металы емес (мемлекеттер Алтынды өз резервтерінде ұстайды, ең алдымен әлемдік нарықта оңай сатылатын жоғары өтімді тауар ретінде). Экономистер алтынның айналымнан кетуін және оның ақша рөлін тоқтатуын демонетизация деп атады.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізі әлеуметтік-экономикалық құбылыстарды танудың диалектикалық әдісі және танымның тәжірибелік осы заманғы әдістері болып табылады. Зерттеу барысында талдау, синтез, жалпылау және салыстыру сияқты теориялық талдаудың жалпы логикалық әдістері кеңінен қолданылды. Сонымен бірге, мазмұнды ашу процесінде негізгі міндеттерді шешу үшін экономикалық ұғымдарды талдау, түсіндіру және түсіндіру әдістері қолданылды.

Ақша жүйесі дегеніміз - бұл елдегі ақшаның жұмыс істеуінің тарихи және ұлттық заңмен бекітілген ұйымдық формалары. Бірақ ақша, егер олар жүгінбесе, ештеңені білдірмейді. Осыған байланысты, әңгіме ақша жүйесі туралы.

Оның қозғалысы барысында ақша функциясы өзгеруі мүмкін: салық төлеуші бюджетке ақша салған кезде біз төлем функциясымен айналысамыз, бюджетке түскен кезде ол жинақтау функциясына айналады, бюджеттен берілген кезде олардың функциясы төлем функциясына қайта өзгереді. Алайда, барлық жағдайларда қолма-қол ақшасыз айналым бар, яғни айналым құралы сияқты ақша функциясы жоқ. Содан кейін ақша айналымға түсе бастаған кезде өз бағасын ала бастайды [2].

Тауар биржасына кірісе отырып, адамдар экономикалық мәселені шешу қаншалықты қиын болғанын елестете алмады. Тапсырманың мәні барлық тауарлардың құнын өлшеуге болатын жалпыға бірдей танылған баламаны табу, табу болды. Барлық адамдар арасындағы тауар алмасуының баламалығын сенімді түрде орнататын нәрсені табыңыз. Әрине, онсыз тауар-нарықтық экономика ұлттық шекаралар аясында және халықаралық ауқымда сәтті дами алмады.

Шамамен 7 мыңжылдық осы экономикалық құралды іздеуге жұмсалды. Бұл іздеу тәжірибе жүзінде жүргізілді және нарықтық байланыстар дамыған сайын кеңейе түсті. Алдымен кездейсоқ заттар балама тауарлар ретінде әрекет етті. Содан кейін жергілікті нарықтарда басқа утилиталарды айырбастауға болатын ең танымал тауарлар ерекшеленді. Халықаралық сауда талаптары әртүрлі жергілікті баламаларға сәйкес келмеді. Нәтижесінде бір - барлық халықтар мойындаған әмбебап балама: ақша бөлінді. Осылайша, кез-келген қалаған және қызықтыратын нәрсеге айналуға қабілетті "сиқырлы құрал" ашылды [3].

Ақша рөлін орындау үшін ең қолайлы алтын - жоғары беріктігі бар асыл металл. Алтынның әмбебап эквиваленті үшін басқа да қажетті қасиеттері бар: бөліну, портативтілік (алтынның нақты салмағының арқасында мыспен салыстырғанда аз қажет болды), айырбастау үшін жеткілікті мөлшерде болуы (асыл металл - платина табиғатта аз кездеседі), жоғары құны. Ақша-бұл әмбебап балама рөлін атқаратын ерекше әлеуметтік құрал. Оған барлық басқа тауарлардың құнын білдіру үшін әлеуметтік рөл беріледі. Ақша функцияларының әлеуметтік тасымалдаушысының пайда болуымен барлық тауарлар ондағы құнын өлшей бастады. Айырбастаудың бір жағында ақша функцияларының әлеуметтік тасымалдаушысы құндылықтың тікелей және әмбебап көрінісі ретінде әрекет ете бастады, ал екінші жағында - барлық басқа тауарлар. Онда, кез-келген басқа өнім сияқты, ол құны өндіріс пен алмасу процесінде адамдар арасындағы әлеуметтік қатынастарды білдіреді. Ақша сауданы жеделдетіп, жеңілдетті. Ақша құбылысын түсінудің күрделілігі көбінесе олардың ерекше қасиетімен түсіндіріледі - бұл тауарлардың алмасу қабілетінің көрінісі. Ақшаның пайда болуының екі тұжырымдамасы бар: рационалистік және эволюциялық. Біріншісі-ақшаның пайда болуын тауар алмасу үшін арнайы құралдар қажет екендігіне сенімді адамдар арасындағы келісімнің нәтижесі ретінде түсіндіреді.

Екінші тұжырымдамаға сәйкес, ақша эволюциялық процестің нәтижесінде пайда болды, ол адамдардың еркінен басқа, кейбір тауарлардың жалпы тауар массасынан ерекшеленуіне және әмбебап эквивалент рөлін атқара отырып, тауар алмасуда ерекше орын алуына әкелді [4].

Рационалистік теория бойынша ақша туралы алғаш рет баяндаған Аристотел ғылыми жұмысында "Никомахова этика". Аристотель монета (Ақша монета түрінде пайда болған) адамдардың жалпы келісімінің нәтижесі екенін, сондықтан оның "номисма" (монета) атауы оның табиғатта емес, орнатуда бар екенін білдіреді, бірақ әртүрлі тауарларды өлшеуге мүмкіндік беретін ақша бірлігі шартты болып табылады.

Аристотельдің бұл идеясы ежелгі және ортағасырлық қоғамдарда заңды түрде енгізілген. Рим құқығының ережелерінің бірі император ақшаның құнын декреттейді дейді. Келісім ретінде ақша идеясы 18 ғасырдың аяғына дейін, археология саласындағы жетістіктер оны айтарлықтай шайқаған кезде басым болды. Сонымен бірге, Аристотельдің көптеген ережелері ақшаны жасанды әлеуметтік Конвенция, адамдар арасындағы келісімнің өнімі ретінде қарастыратын қазіргі Батыс экономистерінің жазбаларында көрініс тапты. Бүгінгі таңда бұл тұжырымдама декреттелген ұлттық қағаз ақша қаражатын ақша ретінде пайдалануда және халықаралық төлем құралы ретінде халықаралық есеп айырысу бірліктерін индустриалды дамыған елдер бірлесіп әзірлеген расталады және жүзеге асырылады.

Адамзат дамуының алғашқы кезеңдерінде тауарлық өндіріс кездейсоқ болды. Шаруашылықта өндірілгендердің бәрі ішкі қажеттіліктер үшін жасалды. Тек кейде артық өндіріс пайда болды, олар алмасу үшін пайдаланылды.

Сондықтан бірнеше тауарлардың құнын анықтау салыстырмалы түрде оңай болды. Кейіннен құралдар мен өндіріс әдістерін жетілдіру өнім ассортиментінің кеңеюіне себеп болды. Тауарлар саны өсе бастады және айырбастау процесі күрделене бастады.

Әр түрлі заттарды бір-біріне шексіз теңестіру қажеттілігі іс жүзінде нарықтардың қалыпты жұмыс істеу мүмкіндігін жоққа шығарды. Мақсаты мен құндылығына қарамастан кез-келген заттардың құнын анықтауға болатын өнімді табу қажет болды. Бұл белгілі бір өнімдердің тауарлық массадан шығарылуына себеп болды. Бұл өнімдер, басқалардан айырмашылығы, құнның әмбебап баламаларына айналды, яғни кез-келген басқа тауарға айырбасталуы мүмкін. Осылайша "тауар тауарлары", яғни ақша пайда болды. Алмасу эволюциясын форманың өзгеруінің келесі схемасы түрінде ұсынуға болады:

1. Құнның қарапайым (кездейсоқ) нысаны-тауарды тауарға айырбастау;
2. Құнның толық (толық) нысаны-бір тауарды бірқатар тауарларға айырбастау;
3. Құнның жалпыға ортақ нысаны-барлық тауарларды (осы нарық ауқымында) бір тауарға айырбастау;
4. Құнның ақшалай нысаны-барлық тауарларды ақшаға айырбастау.

Ақша соңғы кезеңде пайда болды. Олар тараптардың келісімі бойынша емес, биржадан өздігінен пайда болды. Ақша рөлінде әр түрлі тауарлар болды, бірақ қымбат металдар - күміс және алтын қолайлы болды.

Ақша өзінің шығу тегі бойынша тауар болып табылады. Жалпы тауар массасынан бөлініп, олар тауарлық табиғатты сақтайды және кез-келген басқа өніммен бірдей екі қасиетке ие: олар тұтынушылық құндылыққа ие (мысалы, ақша түріндегі алтын адамның эстетикалық қажеттілігін безендіру және қанағаттандыру үшін пайдаланылуы мүмкін) және өзіндік құнға ие, өйткені белгілі бір мөлшерде тауар-ақша (алтын) өндіруге жұмсалады.әлеуметтік еңбек [5].

Ақша тауар өндірісінің қарама-қайшылығын шешті: пайдалану құны мен құны арасындағы. Ақшаның пайда болуымен тауар әлемі екіге бөлінді: бір тауар - ақша және барлық басқа тауарлар. Пайдалану құны барлық тауарлардың жағында, ал олардың құны ақша жағында шоғырланған. Айырбастауға қатысатын тауарлар тұтыну құны ретінде әрекет етеді. Ақша осы пайдалану құнын білдіруші болады.

Ақшаның мәні ақшаның тауарлық шығу тегі бар және барлық басқа тауарлардың айырбастау құнының дербес нысаны болып табылады.

Алтынның (күмістің) артықшылығы айқын:

- қорлар шектеулі, сондықтан құны жоғары;
- алтын (күміс) бөлінеді, сондықтан әртүрлі масштабтағы ақшаны жасау оңай;
- алтын (күміс) бәріне қажет (1-сурет).

1-сурет - Алтынның (күмістің) артықшылығы

Асыл металдардың физикалық қасиеттері: біртектілік, беріктік, өзіндік құндылық - ақша өнімдеріне қойылатын талаптарға жауап береді [6].

Тарих бойында ақша әртүрлі формада болды. Дамудың белгілі бір кезеңінде металдар әмбебап балама ретінде кеңінен қолданылды. Алдымен бұл темір болды, оның орнына мыс, күміс, алтын келді. Соңғысы ең көп таралған-негізінен ол тотықпағандықтан және бүкіл әлемде бірдей жоғары бағаланғандықтан.

Қазіргі жағдайда ақша белгілері мен қолма-қол ақшасыз айналымдағы ақшаның өзіндік құны болмайды, бірақ оларды айырбастау құны ретінде пайдалану мүмкіндігі сақталады. Бұл ақшаның тауардан көбірек ерекшеленетінін және кейбір қасиеттерді сақтай отырып, оларға тауарға ұқсастық беретін тәуелсіз экономикалық категорияға айналғанын көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Исанов А.С., Талимова Л.А. «Халықаралық валюта-қаржылық қатынастар». Қарағанды қ. Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы.- 2020 ж.
2. Исанов А.С., Талимова Л.А., Қалқабаева Г.М. «Ақша-несиелік саясат». Қарағанды қ. Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы.- 2020 ж.
3. Талимова Л.А., Сайфуллина Ю.М., Калқабаева Г.М., Есмагамбетов Т.У «Цифровые технологии расчетов и межбанковский клиринг». Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы.- 2020 ж.
4. Гусманова Ж.А. Курманалина А.К. «Банковское дело». Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Электронды оқу-құралы.- 2020 ж.
5. Сайфуллина Ю.М. «Практика межбанковской интеграции: казахстанский и международный опыт». Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Монография.- 2020 ж.
6. Ермекова К.А., Гусманова Ж.А. Курманалина А.К. «Финансовый анализ коммерческих банков». Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті. Оқу-құралы.- 2020 ж.

СТРАХОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

САРИНА М.Н.

Студент группы ПИМ-19-1

ТЫНГИШЕВА А.М.

PhD, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье выявлены особенности страхования профессиональной ответственности в Казахстане. Дается классификация отдельных видов страхования профессиональной ответственности. Проведен анализ поступления страховых премий по страхованию профессиональной ответственности

Ключевые слова: страхование, страхование ответственности, профессиональная ответственность,

Страхование ответственности необходимый вид страхования, когда речь идёт о компаниях занимающихся и осуществляющих работу с населением и широким кругом потребителей, так как при этом возрастает вероятность наступления страхового случая, который может причинить вред потребителю. Относительно популярности страхования профессиональной ответственности можно сказать, что данный вид страхования набирает популярность в процессе роста потребителей специфических услуг у специалистов в основном медицинских работников, адвокатов, аудиторов и других специалистов с высоким личным профессионализмом, но, как и все люди они склонны к ошибкам и недочётам в своей работе.

Страхование профессиональной ответственности осуществляется как в добровольной, так и в обязательной форме. Согласно Закону Республики Казахстан от 11 июня 2003 года №435 “Об обязательном страховании гражданско-правовой ответственности частных нотариусов” и соответствующем Законе Республики Казахстан от 13 июня 2003 года №440 “Об обязательном страховании гражданско-правовой ответственности аудиторских организаций” только профессиональная деятельность частных нотариусов и аудиторских организаций подлежит обязательному страхованию [1]

К обязательной форме страхования профессиональной ответственности относится страхование гражданско-правовой ответственности частных нотариусов и страхование гражданско-правовой ответственности аудиторских организаций. Рассмотрим динамику поступления страховых премий по страхованию профессиональной ответственности(таблица 1).

Таблица 1. Динамика страховых премий по страхованию профессиональной ответственности.

	Страховые премии	2018	2019	2020	Темп прироста
1	Страхование гражданско-правовой ответственности частных нотариусов	43 403	52 131	54 236	24,9%
2	Страхование гражданско-правовой ответственности аудиторских организаций	33 770	24 503	38 617	14,3%
3	Страхование профессиональной ответственности	-	4 866 534	5 725 430	17,6%*
	Всего	77 173	4 943 168	5 818 283	

Источник: Официальный сайт Национального банка

По данным таблицы 1 темп прироста по страхованию гражданско-правовой ответственности частных нотариусов составил 24,9%, по страхованию гражданско-правовой ответственности аудиторских организаций – 14,3%, по страхованию профессиональной ответственности – 17,6%.

Таблица 2. Доля страховых премий.

Страховые премии	2018	2019	2020
Всего страховых премий	350 481 946	468 178 687	514 140 472
Страховые премии профессиональной ответственности	77 173	4 943 168	5 818 283
(%)	0,02	1,06	1,13
<i>Источник: Официальный сайт Национального банка</i>			

По результатам вышеприведённой таблицы мы видим, что доля страховых премий по страхованию профессиональной ответственности занимает незначительную долю в общем объеме страховых премий. Согласно таблице, доля премий профессиональной ответственности составляет 0,02 за 2018 год, тогда как в 2020 году цифра выросла до 1,13.

По результатам вышеприведённой таблицы мы видим, что доля страховых премий по страхованию профессиональной ответственности занимает незначительную долю в общем объеме страховых премий. Согласно таблице, доля премий профессиональной ответственности составляет 0,02 за 2018 год, тогда как в 2020 году цифра выросла до 1,13.

Цена, тариф, стоимость договора страхования проф. ответственности зависит прежде всего от следующих факторов:

- длительности работы по данному виду деятельности
- убыточности и наличия страховых случаев
- характера деятельности
- профессионализма специалистов

Одним из важных видов страхования профессиональной ответственности является страхование профессиональной ответственности медицинских работников. Введение страхования профессиональной ответственности медицинских работников в РК должно проводиться с учетом лучшей мировой практики и обусловлено сложившейся необходимостью в нашей стране: в Казахстане нет системы и инструментов защиты медицинских работников при возникновении споров и судебных тяжб касательно профессионализма медицинских работников, не ведется официальная статистика врачебных ошибок, нет специализированных нормативно-правовых актов для защиты прав пациентов и медицинских работников, а уровень оказания медицинской помощи оценивается по количеству жалоб пациентов.

В настоящее время разработана модель гарантирования профессиональной ответственности медицинских работников, которая предполагает досудебное урегулирование конфликта (рассмотрение жалобы и принятие решения по ней) с привлечением независимых экспертов и выплаты компенсации за причинение ущерба здоровью гражданина при отсутствии небрежного или халатного отношения со стороны медицинского работника.

Для разработки данной модели был проведен социологический опрос среди 13 380 медицинских работников по теме страхования профессиональной ответственности. В результате опроса выяснилось, что более 63% опрошенных относятся положительно к введению страхования профессиональной ответственности медицинских работников и

считают эту проблему актуальной. Большая часть медицинских работников (около 61%) предпочитают обязательную форму страхования.

С целью внедрения страхования профессиональной ответственности медицинских работников разработаны законопроекты «О гарантировании профессиональной ответственности медицинских работников в Республике Казахстан» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам гарантирования профессиональной ответственности медицинских работников в Республике Казахстан»

Список литературы.

1. Закон Республики Казахстан “Об обязательном страховании гражданско-правовой ответственности частных нотариусов” от 11 июня 2003 года №435;
2. Закон Республики Казахстан “Об обязательном страховании гражданско-правовой ответственности аудиторских организаций” от 13 июня 2003 года №440;
3. Статья Министерства здравоохранения и социального развития Республики Казахстан “Гарантирование профессиональной ответственности медицинских работников”

<http://www.rcrz.kz/docs/nauka/%D0%93%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2.pdf>

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ЦИФРОВОЙ КРИПТОВАЛЮТЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ШЕГАЙ К.

студентка группы ТУР-20-4 с

ТЫНГИШЕВА А. М

Научный руководитель, PhD, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Цель исследования - изучение способа налогообложения майнингового процесса криптовалюты. Исходя из мирового опыта можно сделать выводы, что налогообложение данной деятельности уже давно вошло в практику многих стран мира, например: страны Европы, Россия, США, Латинская Америка, Канада и страны Азии. Большое количество хорошо развитых стран признают тот факт, что криптовалюта может быть полноценным объектом собственности или в виде актива. Казахстан занимает твердую позицию в майнинге криптовалюты по всему миру, так же входит в первую тройку. В стране развивается благоприятный инвестиционный климат в отношении блокчейн-технологий и цифрового майнинга.

Ключевые слова: налогообложение, криптовалюта, майнинг, развитие, объект налогообложения.

Криптовалюта не может похвастаться своей огромной историей, ведь она создавалась относительно недавно, чуть более десяти лет назад. Но из-за того что мир и все сферы жизни развиваются, криптовалюта стала обыденным явлением для людей, появилась идея заменить криптовалютой фиатные деньги. С развитием данной сферы эта идея начала

набирать все больше и больше оборотов, большинство людей знающих толк в этом могут как согласиться с этой идеей, так и посчитать ее недействительной.

Криптовалюта- цифровая валюта или же платежная система, где не принимают участие различные банки, для транзакций понадобится лишь криптография(шифрование). Данная система позволяет абсолютно каждому пользователю осуществлять транзакцию. База криптовалютных платежей может существовать только в цифровом виде.

Первой в мире криптовалютой оказался биткойн, который был создан в 2009 году и стал самой популярной криптовалютой в мире. Процесс создания криптовалюты называется майнингом. В майнинг-процессе используется вычислительная мощность компьютера для того чтоб решить математические задачи разных сложностей. Люди могут покупать новую валюту у разных брокеров или на криптовалютных биржах, а в дальнейшем хранить на цифровых или криптографических кошельках. На данный момент майнинг криптовалют и использования технологий блокчейн только набирает популярность. Большинство люди инвестируют огромное количество денег в криптовалюты. Появился огромный спрос, что предвещает огромную перспективу в будущем. В дальнейшем предполагается ввести криптовалюту как еще один способ оплаты в торговых предприятиях, сделках и т.д.

На данный момент существует очень много криптовалют, но самых популярных всего несколько; Биткойн, Литекойн, Риппл и Эфериум.

Сейчас криптовалюта была легализована принята многими странами мира, самой первой страной, которая решила принять криптовалюту как платежную функцию стала Япония. Несмотря на то, что рынок криптовалюты только-только встает на ноги, ее можно использовать как средство для оплаты чего-либо. Например, в той же самой Японии криптовалютой можно оплатить товары или различного рода услуг, иногда может выплачиваться зарплата. Или же в Швейцарии можно оплатить свои коммунальные платежи криптовалютой биткойн. Все это только лишь малая часть того, что можно оплатить или приобрести с помощью криптовалюты.

В 2015 году суд Европейского союза решил отнести криптовалюту биткойн к «контрактным средствам платежа». В дальнейшем криптовалютные операции приравнивали к обменным операциям, где используются фиатные деньги, в связи с чем на криптовалюту стало распространяться изъятие для целей обложения НДС. Косвенное налогообложение криптовалютных операций существует в таких странах как; во всех странах ЕС, Швейцария, в большинство штатах США, Канада, Бразилия, Чили, Япония.

Прямое налогообложение криптовалютных операций существует в таких странах как; Австралия, Франция, Германия, Бразилия В Австралии криптовалюта является полноценным активом как имущество. Товарные организации или предприятия при использовании криптовалют должны фиксировать дату совершения операции. Когда компания получает платеж в виде криптовалюты, то компания указывает стоимость в местной валюте и подписывается как доход, что впоследствии облагается налогом на прибыль. В странах Германия и Бразилия налогообложение в виде роста капитала имеется при обмене криптовалюты на обычные деньги. Иногда может присутствовать льгота в случае продолжительного вливания инвестиций или не особо большой суммы операции.

В Германии в 2013 году прибыль с продажи криптовалюты стала облагаться налогом по ставке 25%. В Бразилии продажа криптовалюты облагается налогом по ставке 15% только в том случае если сумма превышает 90.000 в год.

Стремительное развитие и увеличение криптовалютных транзакций заставило обратить на себя внимание налоговые органы многих стран. В дальнейшем необходимостью считается определение классификаций и какие именно операции будут подвергаться налогообложению.

Таблица 1- Налогообложение криптовалюты

№	Страна	Налогообложение криптовалюты
1	Израиль	Облагается как актив (имущество)
2	Болгария	Облагается как финансовый актив
3	Швейцария	Облагается как иностранная валюта
4	Аргентина	Облагается подоходным налогом
5	Испания	Облагается подоходным налогом
6	Дания	Облагается подоходным налогом при одновременной возможности учета убытков
7	Великобритания	Корпорации уплачивают корпоративный налог, некорпоративные предприятия — подоходный налог, физические лица — налог на прирост капитала
8	Италия	Налогообложение криптовалюты отсутствует

Исходя из данной таблицы, можно выделить основные модели налогообложения криптовалюты в различных странах;

- 1) Налог на основании индивидуального подоходного налога
- 2) Налог на основе корпоративных подоходных налогов
- 3) Комбинированный подход на основе индивидуальных и корпоративных подоходных налогов
- 4) Налогообложение на основании налога на прирост капитала в зависимости от получения краткосрочных и долгосрочных доходов
- 5) Комбинированный подход на основании налога на прирост капитала и подоходных налогов

Что касается Казахстана. Криптовалюта и майнинг в Казахстане очень хорошо развивается в последнее время, на протяжении нескольких лет. Основное развитие было направлено в 2020 году потому что маржинальность увеличилась. На данный момент в стране около 250-260 000 майнинговых устройств. В основном майнинговые фермы в Казахстане расположены далеко от больших городов и где будет хорошо обеспечен доступ к электроэнергии. Майнинг в Казахстане хорошо развивается майнинг потому что тут хорошие условия для работы, а именно дешевая цена электроэнергии. Конечно цена не такая низкая как в США, но по сравнению с другими странами казахстанские цены за электричество намного меньше. Например, в среднем за один киловатт- 14-16 тенге, когда в США- 2,6 цента за один киловатт, что является дешевле.

Официально майнинговых ферм в Казахстане зарегистрировано около 20 штук. В основном в Казахстане добывают криптовалюту Биткойн, потому что он распространён практически везде и больше всех востребован.

В июне 2021 года нынешний президент Касым Жомарт Токаев подписал закон о налогообложении майнеров. Это связано с тем, что власти решили начать получать прибыль с рынка криптовалют.

С 1 января 2022 года началась вводиться дополнительная плата в 1 тенге за 1 киловатт в час электроэнергии в процессе добычи криптовалют. Сумма исчисляется плательщиками на основе фактических объемов электричества, которая потребляется во время майнинга, и установленной ставки платы. Опираясь на данную информацию, в год государство будет получать около 5 млрд. тенге в год, но каким образом будет фиксироваться все это, остается под вопросом. Плата за цифровой майнинг предусмотрена главой 69, параграфом 11 налогового кодекса.

1. Плата за цифровой майнинг взимается за объем электрической энергии, потребленной при цифровом майнинге.

2. Уполномоченный орган в сфере обеспечения информационной безопасности ежеквартально в срок не позднее 15 числа второго месяца, следующего за отчетным кварталом, представляет в уполномоченный орган сведения о плательщиках платы.

В заключение стоит сказать, что мы можем наблюдать как цифровые технологии и активно вливаются в нашу жизнь, как постепенно меняется способ оплаты в мире, на данный момент. Нельзя смело сказать, что криптовалюта с легкостью заменит обычные деньги, но это только сейчас. Благодаря другим странам, можно выделить, что большинство государств предпочитают считать криптовалюту в качестве собственного имущества или активов. Большое количество стран не рассматривает криптовалюту как полноценное средство для оплаты. Но учитывая развитие мира и самой этой деятельности, стоит только предполагать как долго с криптовалютой не будут ровняться. Даже сейчас многие государства имеют огромный интерес в развитии крипторынка, для того чтоб сделать объектом налогообложения и приносить прибыль в государственный бюджет.

Список литературы:

1. Пинская Миляуша Рашитовна, Цаган-Манджиева Кермен Николаевна Налогообложение доходов от деятельности, связанной с криптовалютами // Экономика. Налоги. Право. 2018. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nalogooblozhenie-dohodov-ot-deyatelnosti-svyazannoy-s-kriptovalyutami> (дата обращения: 01.04.2022)
2. <https://forbes.kz/finances/markets/stanet-li-kazahstan-mirovyim-liderom-v-oblasti-mauninga-kriptovalyut/> (дата обращения: 01.04.2022)
3. <http://elb.fa.ru/art2020/bv2317.pd/bv2317.pd> (дата обращения: 01.04.2022)
4. Кинсбургская Вероника Андреевна О налогообложении доходов, полученных в результате операций по созданию и использованию криптовалют // Налоги и налогообложение. 2019. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nalogooblozhenii-dohodov-poluchennyh-v-rezultate-operatsiy-po-sozdaniyu-i-ispolzovaniyu-kriptovalyut> (дата обращения: 01.04.2022)
5. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35177162&pos=76;64#pos=76;64 (дата обращения: 01.04.2022)

МОДЕРНИЗАЦИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ПЛАТЕЖНЫХ СИСТЕМ, ИХ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РОЛЬ И БЕЗОПАСНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ЮСТУС А.В.

Студентка группы Ф-19-2

БОРИСОВА Е.И.

Кандидат экономических наук, доцент

*Карагандинский Университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан.*

Аннотация: В данной статье рассмотрена сущность создания платежной системы в Республике Казахстан. Выявлены особенности кибербезопасности платежных систем. Рассмотрена роль платежных систем в экономике страны и в повышении социального благосостояния Республики Казахстан. Определены перспективы дальнейшего совершенствования платежных систем и внедрение инновационной единой национальной платежной системы на территории страны. Выделены экономические и социальные преимущества перехода к национальной платежной системе моментальных платежей.

Ключевые слова: Платежная система, интернет-мошенничество, электронные деньги, экономическая безопасность, кибербезопасность, единая национальная платежная система.

В конце прошлого века нашу Республику настиг период активного развития высоких информационных технологий и расцвет цифровизации. Это дало мощный толчок для масштабных и кардинальных изменений в финансово-банковском секторе страны. Посредством совершенствования данного сектора – на смену наличным расчетам и банковским чекам стали приходиться, так называемые - «Виртуальные кошельки», начали набирать популярность платежные пластиковые карты, стал активно развиваться интернет-банкинг. Люди всё чаще стали отдавать предпочтение инновационным продуктам, и использование наличных денег, как средство расчёта, стало уходить на второй план. Электронные деньги полным ходом набирали всё большие обороты. Данные изменения и повлекли за собой тенденцию возникновения различных платёжных систем.

Платёжная система – это совокупность договоренностей в соответствии с проведением финансовых операций и взаиморасчетов среди участников данной системы. Платежную систему также можно охарактеризовать как – метод проведения финансово-экономических транзакций без применения наличных средств, но при помощи банковских карт или же электронных средств. Сюда можно отнести оплату товаров и услуг в интернет-магазинах, переводы денежных средств между счетами и т.д.[1].

В конце 2019 года, из-за возникновения всемирной пандемии, произошел стремительный рост и популяризация пользования платежными системами. Люди, пользовавшиеся банковскими продуктами, в следствии принятия карантинных мер были вынуждены прибегнуть к проведению операций дистанционно, без необходимости посещать финансовые учреждения.

Данное введение благотворно отразилось, как на экономике страны, ее безопасности, так и на социальной жизни населения. Благодаря широкому использованию платежных систем, государство, в экономической сфере стало:

1) Сокращать наличную денежную массу, что в свою очередь упрощает управляемость экономикой страны и является главным инструментом сдерживания инфляции.

2) Уменьшать масштабы теневого экономического оборота.

3) Приумножать масштабы потребительского кредитования граждан[2].

Помимо этих преимуществ, можно выделить и большое множество социальных, которые существенно упрощают процесс использования платежных систем в жизни граждан. Во-первых, пользование платежными системами серьезно экономит время потребителей. В отличие от традиционных банковских и почтовых переводов, занимаемых несколько суток, проведение виртуальных платежей происходит в течении нескольких минут, а то и секунд. К тому же не будет затрачено время на проделывание маршрута и ожидание своей очереди в банковском учреждении. Во-вторых, совершать переводы и платежи возможно со всех уголков земли, и в абсолютно любое удобное для вас время, единственной необходимостью является - наличие доступа к интернету. В-третьих, благодаря использованию платежных систем стало легче контролировать и прогнозировать свои расходы и доходы. На всех счетах имеется «история» совершенных транзакций, где указано время, дата, сумма и место осуществления перевода или платежа. История платежей и поступлений на счет предоставляется при первой необходимости, одним нажатием кнопки, и занимает данная операция также меньше одной минуты времени. В-четвертых, комиссии платежных систем сильно отличаются от комиссий банковских либо почтовых платежей. При электронных платежах комиссия взимается только лишь за перевод, в большинстве случаев она не превышает даже 1%. В-пятых, интерфейс не сложный и понятный, рассчитан для людей всех возрастов, поэтому трудностей в освоении сервиса должно возникать крайне мало. Ну и шестым, самым весомым и главным

преимуществом является – минимизация возможных рисков утери и вероятность воровства. Рассмотрим данное преимущество более детально.

Электронные деньги невозможно где-то обронить или потерять, электронный кошелек невозможно украсть грабителям. Однако существует вероятность кибермошенничества, но ее вероятность будет сокращена, если соблюдать некоторые простые установки. Защитная система в онлайн-кошельках предполагает собой сложную систему идентификации и различного шифрования, что никак не даст возможность иному человеку войти в вашу учетную запись. Механизм заблокирует доступ к входу из неизвестных локаций, других регионов, городов и тем более стран. Еще одним важным элементом является постоянное отслеживание всех производимых транзакций. Мало того, вся предоставленная личная информация (Имя, адрес проживания, номер телефона и т.д.) является конфиденциальной информацией и никак не подлежит разглашению. Сведения о карте предоставляются в зашифрованном варианте и не хранятся на веб-серверах, что свидетельствует о том, что данные не смогут быть похищены злоумышленниками.

Сравнивая обстановку прошлых лет, мы видим спад мошенничества в платежных системах. рис 1

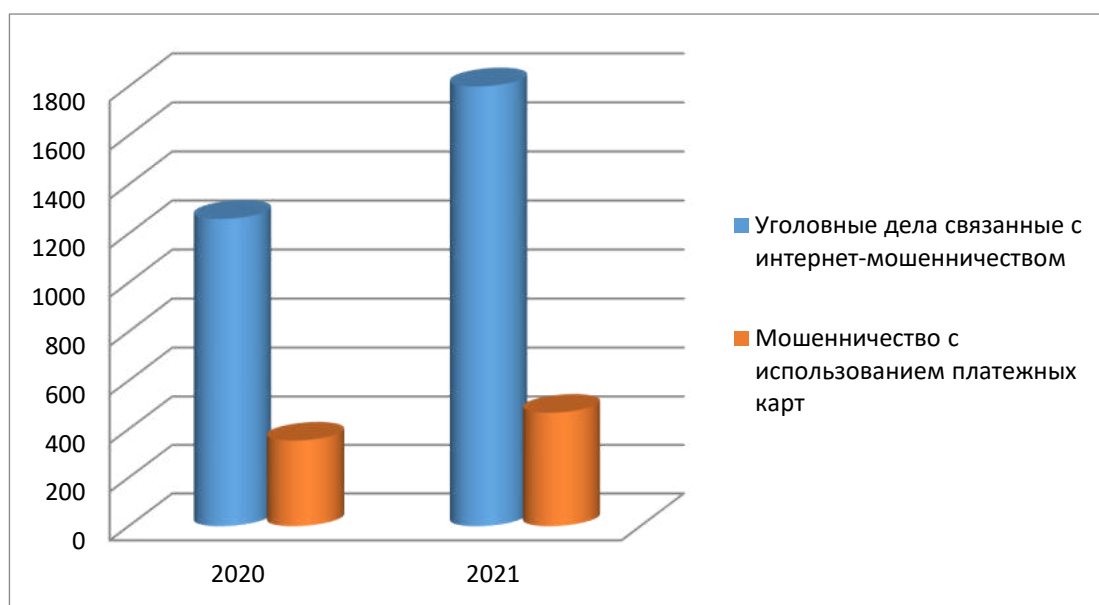

Рисунок 1. Количество правонарушений в сфере кибербезопасности по данным комитета по правовой статистике и спец. учётам Генпрокуратуры РК.

Это свидетельствует об увеличении кибернарушений в нашей стране, из-за стремительного повышения популярности использования электронных денег, пластиковых карт и активного перехода к цифровизации [3].

Дальнейшее совершенствование платежных систем, и, конечно же, повышение качества их защиты, является одним из приоритетных направлений Республики Казахстан. Как отмечал Глава государства – Центральный банк планирует сконцентрировать свои усилия на внедрении и улучшении платежных карточек на базе микропроцессорных карточек. Благодаря этому совершенствуется интернет-банкинг, активно вводятся безналичные платежи, устраняя такой сдерживающий фактор как – высокая комиссия банков. Улучшается контроль над денежными ресурсами государства. Возрастает экономическая безопасность, при которой непосредственно обеспечивается рост экономических показателей, потребностей, и, конечно же, максимальная защищенность информации пользователей ПС[4].

На 2022 год Национальным Банком РК планируется крупномасштабный проект – создание и введение в действие единой национальной платежной системы. Начало разработки данной системы пришлось на конец 2020 года, посредством поручения

действующего президента РК - Касыма-Жомарта Токаева. В поручении была сформирована пошаговая стратегия становления национальной системы и ее реализация до 2025 года[5].

Единая платежная система является IT-инфраструктурой и должна быть доступна всем казахстанским банковским и небанковским финансовым организациям. К ним относятся как страховые организации, так и кредитные, микро-финансовые учреждения.

Главным звеном данной инфраструктуры считается - организация моментальных платежей. Именно она должна ликвидировать разграничения среди всех банков, и тем самым облегчить процесс мгновенных переводов. Система также дает возможность осуществлять онлайн-платежи и переводы денежных средств между банками – круглосуточно и без выходных, в режиме 24 на 7. Переводы можно осуществлять абсолютно всем участникам системы, в удобном для них формате - через QR-коды, мобильные номера телефонов, счета карт и другие прочие упрощенные идентификаторы.

Объединение банков в единую платежную систему сильно облегчает процесс транзакций и хорошо сокращает время проведения данных операций. Происходит это по следующему принципу: например, клиенту банка «А» необходимо осуществить перевод средств пользователю другого банка «В». В случае если и банк «А», и банк «В» будут присоединены к единой платежной системе, то переводы между ними будут выполняться очень быстро. При этом никаких дополнительных реквизитов требоваться не будет, в достаточной мере лишь указать мобильный номер телефона вашего получателя.

В настоящее время, к национальной системе моментальных платежей присоединены 4 банка. В скором времени предполагается присоединение еще 7 банковских учреждения - участников финансового рынка.

Продвижение национальной платежной системы принесет существенные достоинства клиентам банка. Согласно сведениям Национального Банка Республики Казахстан, формирование такого рода системы увеличивает темп, практичность, общедоступность и результативность отдельных розничных платежей, а также банковских услуг. Но, помимо преимуществ в розничных платежах, система будет удобна и для ведения собственного бизнеса. Таким образом, это ускорит и оптимизирует процедуру проведения платежей и переводов, поступления средств на банковские счета, уменьшит затраты и будет содействовать развитию международного партнерства с другими странами.

Исходя из вышеприведённых сведений, можно уверенно утверждать о том, что будущее нашей страны принадлежит безналичным расчетам. Потому что на современном этапе они являются весьма актуальными для развития и поддержания эффективной финансовой экономики нашей страны. Развивая систему безналичных расчетов и постоянно совершенствуя защитную конструкцию, будет провоцироваться приток использования платежных систем, тем самым способствуя ограничению роста наличного денежного оборота, аккумулярованию основной денежной массы, увеличением объема потребительского кредитования и снижению масштабов теневой экономики в стране. Согласно теории Национального Банка, именно это обеспечит надежность, сохранность и защищенность платежного рынка Республики Казахстан.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 26 июля 2016 года № 11-VI «О платежах и платежных системах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.)
2. А.А. Ильяс -Платежная система Республики Казахстан: теория и практика учебное пособие. 2009. С. 6-7.
3. Официальный Интернет-ресурс Национального Банка Республики Казахстан, <http://www.nationalbank.kz>.
4. Послание Главы государства народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» от 2 сентября 2019 года.
5. Чмых Д.А. - Forbes.kz/Статья от 10.12.2021 «В Казахстане запустили пилот единой платёжной системы. Зачем она нужна?»

ХАМРАЕВ ОЙБЕК ОТАБЕКОВИЧ,
магистрант 1-года обучения
Научный руководитель – PhD, и.о. доц.
ЮЛДАШЕВА НАДИРА ВИКТОРОВНА
Ташкентский Финансовый Институт,
г. Ташкент, Республика Узбекистан

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

В настоящее время инновации и технологические новшества являются главным связующим механизмом всех аспектов жизнедеятельности общества. Современный мир нельзя представить без инновационных продуктов. Инновационные процессы привели мировое сообщество к новой, более высокой степени развития. Инновации используются практически во всех сферах, являясь темой обсуждений на профессиональном уровне, в том числе на уровне государства. Под инновацией можно понимать итог инновационной деятельности, воплотившийся в новый или усовершенствованный продукт, внедренный на рынок.

Играя главную роль во всестороннем развитии страны, инновации считаются гарантом конкурентоспособности государства. Именно государственное стимулирование инноваций и его прямое участие в процессе их внедрения посредством развития институтов в сфере образования обеспечивают высокие темпы экономического роста страны. В данной работе автором проведено исследование современной роли государства в создании инновационной экономики на основе знаний и инновационных разработок.

Инновации всегда способствовали ускорению развития экономики. Само понятие инновационной экономики начало активно использоваться с начала XX века. Основоположником теории инноваций считается австрийский ученый-экономист Йозеф Шумпетер. Шумпетер считал инновации основным источником экономического роста, выдвигая идею, что экономический рост, развитие производственного процесса не могут быть достигнуты без постоянного прогресса в технологии, технологическом оборудовании и других областях.

Перспектива данной модели была признана не только в развитых странах Запада, но и в коммунистическом блоке. Выдающийся русский экономист и социолог Николай Дмитриевич Кондратьев одним из первых рассмотрел ключевые тенденции динамики макроэкономического развития и, в частности, сделал акцент на технологическом развитии стран Европы.

Инновационный процесс разделяется на такие этапы как, научные исследования, разработки и инновационная деятельность. Осуществление фундаментальных или прикладных исследований приводит к развитию инновационной деятельности. И, наоборот, при увеличении инновационной активности при помощи различных инструментов, развиваются и научные исследования. При этом происходит аккумуляция научно-технической информации, которая может служить фундаментом для дальнейшего развития, как научных исследований, так и инновационной деятельности. Таким образом, не только подчеркивается большая роль науки в инновационной экономике, но и зависимость этих направлений человеческой деятельности – влияние развития инноваций на науку. В современном мире стала очевидна необходимость сотрудничества представителей науки и бизнеса.

Главным толчком массовой генерации инноваций и создания инновационной экономики стал накопленный высококачественный и креативный человеческий капитал. Сверхприбыль создаётся не за счёт производства, а за счёт организации новых рынков. Инновационная экономика является следующей экономической формацией, которая приходит на смену индустриальной экономике. Инновационная экономика характеризуется

следующими базовыми принципами, признаками и индикаторами, как показано ниже на рисунке 1.

Рис.1 Базовые принципы, признаки и индикаторы инновационной экономики

Несомненно, в узбекской экономике сегодня фиксируется возрастающая потребность в переходе на инновационный путь развития. Становится все более очевидным, что без инноваций не удастся повысить её конкурентоспособность на мировых рынках. В этой связи, Указом Президента № УП-5264 от 29 ноября 2017 года образовано Министерство инновационного развития. Данным Указом определены первоочередные направления инновационного развития страны. Также, в данном нормативно-правовом акте выделяется, что повсеместное использование благ мировой науки и инновационной деятельности стало основой всестороннего и устойчивого развития всех сфер жизнедеятельности общества и государственной системы.

В нашей стране уделяется значительное внимание на вопросы развития и совершенствования инновационной деятельности посредством улучшения качества образования. В частности, 1 апреля 2021 года было принято постановление Президента № ПП-5047 «О мерах по дальнейшему совершенствованию государственной политики в сфере науки и государственного управления в области инновационного развития» в целях применения научных достижений в отраслях на основе долгосрочных сценариев и разработки стратегии инновационного развития страны, повышение интеллектуального и технологического потенциала регионов, формирования современной инфраструктуры научной и инновационной деятельности, разработки и утверждения государственных программ по научной деятельности.

Указом Президента от 29.04.2019 года №УП-5712 утверждена Концепция развития системы народного образования и высшего образования до 2030 года, где основными приоритетными направлениями развития определены: качественное обновление содержания системы непрерывного образования, создание системы целенаправленной работы с одаренными детьми и талантливой молодежью, совершенствование методики обучения, улучшение качества образовательных услуг, внедрение ИКТ и инновационных

проектов в сфере народного и высшего образования, создание действенных механизмов противодействия коррупции, укрепление материально-технической базы, поэтапное повышение заработной платы и усиление социальной защиты работников.

При изучении влияния роли государства, образования и бизнеса на инновационное развитие страны важное значение имеет рассмотрение теории под названием «Тройная спираль». Данная теория была создана в Англии и Голландии в начале XXI века профессором университета Ньюкастла Генри Ицковицем и профессором амстердамского университета Лойетом Лейдесдорфом. Тройная спираль символизирует союз между властью, бизнесом и университетом, которые являются ключевыми элементами инновационной системы любой страны.

Рис.1 Теория тройной спирали

Модель тройной спирали показывает включение во взаимодействие определённых институтов на каждом этапе создания инновационного продукта. На начальном этапе генерации знаний взаимодействуют власть и университет, затем в ходе трансфера технологий университет сотрудничает с бизнесом, а на рынок результат выводится совместно властью и бизнесом. Роль университета в модели тройной спирали неоспорима. Большинство стран сегодня переходит к экономике знаний, когда ключевым фактором конкурентоспособности государства становятся новые знания и технологии. Именно университеты, ведущие исследования и разработки, становятся в такой ситуации важнейшим ресурсом для наукоёмкого производства.

Таким образом, на основе анализа вышесказанного можно сделать вывод, что на сегодняшний день развитие инновационной экономики в стране является требованием времени, без чего невозможно достичь социально-экономического развития и конкурентоспособности страны на мировой арене, в чем непосредственно незаменима роль государственной поддержки и уровня развития образования.

Список использованной литературы:

- 1) Указ Президента Республики Узбекистан, от 29.11.2017 г. № УП-5264 «Об образовании Министерства инновационного развития Республики Узбекистан»
- 2) Постановление Президента Республики Узбекистан, от 01.04.2021 г. № ПП-5047 «О мерах по дальнейшему совершенствованию государственной политики в сфере науки и государственного управления в области инновационного развития»
- 3) Указ Президента Республики Узбекистан, от 29.04.2019 г. № УП-5712 «Об утверждении концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года»
- 4) Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия: учебное пособие / А.Й. Шумпетер – Москва: Издательский центр «Эксмо», 2007
- 5) Кризисы и прогнозы в свете теории длинных волн: учебник / Н.Д. Кондратьев – Москва: Издательство «Учитель», 2017
- 6) <https://review.uz/post/progress-obrazovaniya-i-nauki-v-epoxu-stroitelstva-novogo-uzbekistana> - веб-статья «Прогресс образования и науки в эпоху строительства нового Узбекистана»
- 7) http://erazvitie.org/article/trojnjaja_spiral_gnri_ickovica - веб-статья «Тройная спираль Генри Ицковица»

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ФИНАНСИРОВАНИЯ РАСХОДОВ РАБОТНИКОВ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Как известно, устойчивое и поступательное развитие стран во многом определяется состоянием системы образования. Формирование и применение новых знаний становятся источником роста национальных экономик и мирового хозяйства в целом. Именно поэтому образование является привлекательным сектором экономики с точки зрения инвестирования.

В настоящее время во всех странах мира со стороны теоретиков и практиков уделяется приоритетное внимание вопросам образования. На мировой арене всё больше образуются и расширяются международные образовательные сотрудничества, открываются новые совместные образовательные программы в высших образовательных учреждениях, а также формируются международные проекты, направленные на решение общих вопросов в сфере образования и экономики.

Таким образом, вопрос образования и государственных расходов на образование приобретает все большее значение, так как инвестиции в образование, по сравнению с другими видами инвестиций, могут обладать большей эффективностью, поскольку будут способствовать формированию кадрового потенциала для развития национальных экономик в долгосрочной перспективе. В настоящее время среди исследователей и практиков нет единого мнения относительно наиболее эффективного метода оценки расходов на образование. Большинство работ посвящено именно анализу финансовых показателей, в то время как качественные показатели исследованы в меньшей степени.

В соответствии с Законом Республики Узбекистан от 23 сентября 2020 года «Об образовании» система образования представлена следующими компонентами (рис 1):

Рис. 1. Система образования Республики Узбекистан

Расходы на образование оказывают значительное влияние на экономическое развитие стран, одним из ключевых факторов которого является качество рабочей силы. В связи с этим все большая роль в экономическом развитии возлагается на систему

образования. Посредством образования население получает необходимые знания и навыки, которые в дальнейшем применяются в профессиональной деятельности, способствуют производству необходимых благ, а также расширяют перспективы трудоустройства в соответствии с потребностями национальной экономики. Основной целью образования является формирование интеллектуального потенциала населения для развития всех отраслей экономики.

Доля расходов государственного бюджета на образование по отношению к ВВП увеличилась с 15,5% в 2017 году до 21,8% к 2021 году. В рамках Госпрограммы на 2018-2021 годы построено и реконструировано 1447 дошкольных образовательных учреждений, освоено 4 690,5 млрд сумов капитальных вложений. Законом «О Государственном бюджете Республики Узбекистан на 2022 год», исходя из доходов Государственного бюджета, расходы Государственного бюджета на следующий год установлены в размере 25,6% ВВП. Согласно Закону, почти 45% расходов на социальную сферу выделяется для сферы образования, в том числе, 8,6 трлн сумов - дошкольное образование, 30,8 трлн сумов - народное образование, 7,5 трлн сумов - среднее специальное и высшее образование.

В нашей стране ведется масштабная работа по охвату детей 3-7 лет дошкольным образованием.

В частности, если посмотреть по годам, то в 2017 году дошкольным образованием охвачены 708,247 детей (27,7%), в 2018 году – 932,310 детей (37,7%), в 2019 году – 1,413,290 детей (52,3%), в 2020 году – 1,699,566 детей (60,9 %), по состоянию октябрь 2021 года – 1,829,328 (64,9%) детей в возрасте от 3 до 7 лет. Следовательно, можно увидеть, что процентные показатели растут из года в год.

Кроме того, в соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года» к 2030 году планируется обеспечить охват детей дошкольным образованием на 80,8% от 3-х-7 лет.

Согласно статистическим данным, расходы государственного бюджета на развитие данной сферы растут из года в год. Доля расходов государственного бюджета на образование по отношению к ВВП увеличилась с 15,5% в 2017 году до 21,8% к 2021 году. В рамках Госпрограммы на 2018-2021 годы построено и реконструировано 1447 дошкольных образовательных учреждений, освоено 4 690,5 млрд сумов капитальных вложений. В 2017 году в Узбекистане насчитывалось 5211 дошкольных образовательных организаций, к 2018 году - 7104, в 2019 году - 13 530, в 2020 году - 18 254, а в октябре 2021 года – 24 922. Из них 6 382 - государственные дошкольные образовательные организации и 18 540 - негосударственные дошкольные образовательные организации.

Неоценима роль педагогов в системе дошкольного образования. Создаются условия для увеличения числа педагогов-воспитателей в системе.

И так, число педагогов воспитателей с высшим образованием в 2018 году составляло 23 272, в 2019 году - 34 180, в 2020 году - 37 тысяч, по состоянию на сегодняшний день в 2021 году - 40 457 человек. Это означает, что за последние 4 года этот показатель вырос с 27,6% до 31,8%.

Кроме того, увеличены квоты на поступление в высшие учебные заведения, создан филиалы университетов Пучон и РГПУ им. А.И. Герцена для подготовки специалистов в сфере дошкольного образования. В частности, трехлетняя программа бакалавриата позволит кратчайшие сроки подготовить специалистов в сфере дошкольного образования.

Государственная учебная программа «Илк кадам» разработана в соответствии с Государственными требованиями к развитию детей раннего и дошкольного возраста в системе дошкольного образования, а главное на основе международных стандартов. Известно, что в основе учебного процесса лежит познавательные игры. Кроме того, личные качества ребенка развиваются посредством игр, общения и социальных навыков. Что очень важно, в рамках государственной учебной программы «Илк кадам» в каждой дошкольной образовательной организации создано 5 развивающих центров, где педагоги-воспитатели

обучают детей математике, искусству, науке и природе, языку и речи, сюжетно-ролевым играм.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан от 23 сентября 2020г, ЗРУ-637 «Об образования»
2. Мизинцева М.Ф., Чавыкина М.А. Динамика расходов на образование в государствах-членах ЕАЭС .2017.
3. <https://yuz.uz/ru/news/zakonom>
4. https://www.norma.uz/nashi_obzori/opublikovan_byudjet_dlya_grajdan_na_2022_god

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Соискатель кафедры
«Финансы» Бакиева Г.Х.
Научный руководитель: PhD.,
и.о.доц.Юлдашева Н.В.

С каждым годом на территории Республике Узбекистан происходят кардинальные изменения, что положительно сказывается как на экономике, так и на деятельности предпринимателей в целом. Изучая накопленный опыт, а также практику внедрения и изменения отдельных сфер деятельности экономики, Правительство Узбекистана вносят поправки в законодательные акты.

Одной из сфер, которой уделяется повышенное внимание, является система государственных закупок. Для того, чтобы проследить поэтапное развитие данной системы, необходимо вернуться в период становления самой системы.

Система государственных закупок Республики Узбекистан начала формироваться в 2018 году, которая первично регулировалась Законом Республики Узбекистан от 9 апреля 2018 года, ЗРУ-472. «О государственный закупках». Задача правительства заключалась в поэтапном внедрении данной системы в практику для бюджетных и корпоративных заказчиков, в отличии от других стран.

В соответствии с данным законом понятие государственной закупки трактовалось как приобретение на платной основе государственными заказчиками товаров (работ, услуг)». Одним из преимуществ системы государственных закупок был тот факт, что все договора, которые были посредством электронных торгов проходили в электронной форме.

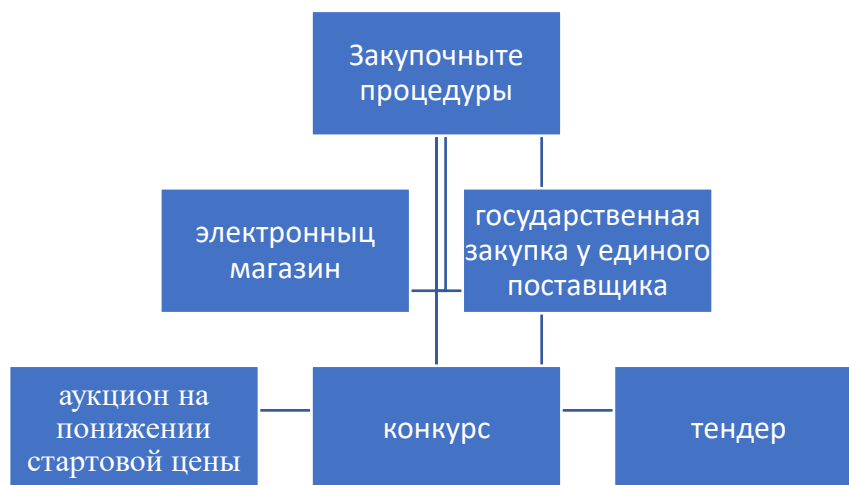

Рис.1 Виды осуществления закупочный процедур

27 сентября 2018 году в силу вступило Постановление Президента Республики Узбекистан №3953 «О мерах по реализации Закона Республики Узбекистан «Государственных Закупках»», которое действует по сегодняшний день.

Системе государственных закупок уделяется большое внимание, так, например, на совещании, проводимом 2 ноября 2021 года, в котором были затронуты вопросы государственного бюджета 2022 года, Президент Республики Узбекистан Мирзиёев Ш.М. особо отметил, что особое внимание надо уделить повышению прозрачности гос закупок.

В связи с этим Министерству Финансов было поручено с 1 января 2022 года внедрить системы проведения тендеров, исключая человеческий фактор, то есть начать процесс перехода на электронные тендеры. Также было поручено полностью цифровизировать бухгалтерию всех бюджетных организаций, проводить расчёты по государственным закупкам посредством ЭСФ.

Данные меры позволят чётко отследить процесс проведения закупочных процедур, а также помогут избежать финансовые потери со стороны бюджетных заказчиков.

Как показывает практика, договоры заключённые посредством электронных закупочных процедур проходят регистрацию в Казначействе Республики Узбекистан. Поэтому изменения потерпела и структура Казначейства. В соответствии с приказом Министерства Финансов №157 от 22.10.2019 г «О реформировании системы Казначейства Республики Узбекистан при Министерстве Финансов и улучшение организационной структуры», структура Управления Казначейства по городу Ташкент изменилась следующим образом:

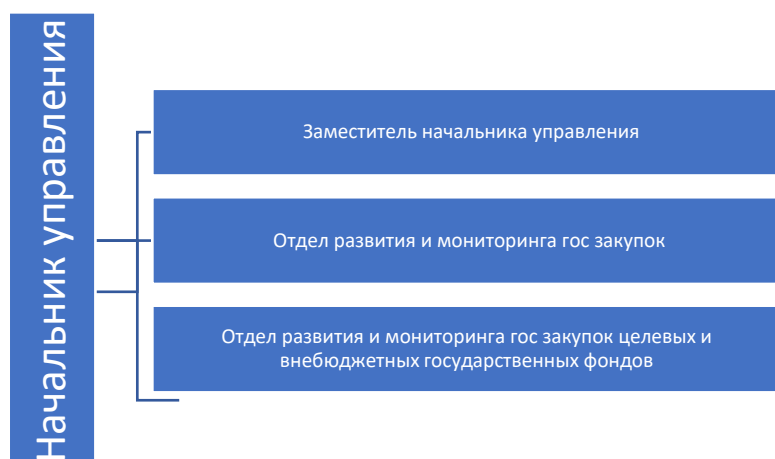

Рис.2 Структура Управления Казначейства по городу Ташкент Республики Узбекистан при Министерстве Финансов

Ежеквартально проводятся учебные семинары как для сотрудников Казначейства, так и для бюджетных заказчиков. В связи с принятием нормативных актов, большинство договоров должны заключаться между бюджетными заказчиками и исполнителями именно через закупочные процедуры. Не допускается заключение прямых договоров, если иное не предусмотрено законодательством.

На сегодняшний день главным законом является Закон Республики Узбекистан «О государственных закупках» ЗРУ 684 от 22.04.2021 г. В данном законе описываются процедуры закупочных процедур между бюджетными заказчиками, а также ответственность за нарушения данного законодательства.

Начиная с 2021 года, система государственных закупок модернизируется. Для бюджетных заказчиков создаются благоприятные условия для проведения закупочных процедур. К таким условиям относятся повышенный контроль за осуществлением данных процедур. В программу, через которую осуществляются закупочные процедуры также вносятся некоторые коррективы. Если раньше заказчики, подавая объявления о необходимых товарах и услугах, не могли в полной мере описать параметры, то на сегодняшний день эту проблему решили. То есть бюджетные заказчики при подаче

объявления о приобретении кондиционера, описывают абсолютно все параметры, не упоминая марку необходимого товара.

Данные меры, предпринимаемые правительством Республики Узбекистан, также непосредственно влияют и на предпринимателей, создавая благоприятный климат для конкурентной борьбы. Ведь если договор, заключённый посредством закупочных процедур, аннулируется по вине исполнителя/продавца, то его рейтинг падает на основании оказанных услугах/товарах и в будущем он попадает в чёрный список. Те предприниматели, чьи фирмы попадают в чёрный список, не имеют права участвовать в закупочных процедурах.

Если рассматривать весь процесс становления и развития системы государственных закупок, мы видим, что со стороны государства из года в год предпринимаются меры для упрощения и отслеживания процесса закупочных процедур. На Казначейство Республики Узбекистан при Министерстве Финансов возложены множества обязанностей, которые регламентируются принятием законодательных актов.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан от 9 апреля 2018 года № ЗРУ-472 «О государственных закупках».
2. Закон Республики Узбекистан от 22 апреля 2021 года № ЗРУ-472 «О государственных закупках».
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 27 сентября 2018 года №3953 «О мерах по реализации Закона Республики Узбекистан «Государственных Закупках»».
4. Приказ Министерства Финансов №157 от 22 октября 2019 года «О реформировании системы Казначейства Республики Узбекистан при Министерстве Финансов и улучшение организационной структуры»
5. <https://www.gov.uz> (Правительственный портал Республики Узбекистан)
6. <http://www.mf.uz> (Министерство финансов Республики Узбекистан)
7. www.lex.uz (Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан)
8. <https://www.uzex.uz> (сайт Товарно-сырьевой биржи Республики Узбекистан)

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

**АУБАКИРОВА М.
ГУСМАНОВА Ж.А.**

к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические вопросы ипотечного кредитования коммерческим банками. Приводится классификация ипотечных кредитов, отличительные черты ипотечного кредитования. Проводится оценка деятельности банков второго уровня Казахстана и их роль в развитии рынка ипотечного кредитования. Проанализирована структура ипотечного портфеля коммерческих банков Казахстана. На основе исследования существующих проблем на рынке ипотечного кредитования, выявлены перспективные направления их развития и на их основе выработаны предложения по их совершенствованию с учетом особенностей современного развития экономики Казахстана

Ключевые слова: ипотека, ипотечный кредит, банк, доступное жилье, недвижимость, жилищное строительство, индивидуальное жилищное строительство, минимальный расчетный показатель.

Ипотечное кредитование осуществляют как коммерческие банки, так и специализированные ипотечные организации. По данным Национального банка РК на 1 января 2022 года в республике функционирует 2 ипотечные организации: АО "Казахстанская Жилищная Компания", АО "Ипотечная организация "Экспресс Финанс", то в январе 2020 года было решено реорганизовать и присоединить АО «Ипотечная организация «Баспана» к Казахстанскому фонду устойчивости.

Наибольшее количество ипотечных займов было выдано ипотечными организациями в 2019 году в размере 489 млрд. тенге. По состоянию на 01.01.2022 года сумма выданных кредитов уменьшилась на 48,6 млрд. тенге или на 9,9% по отношению к 2019 году.

Наибольшее количество кредитов было выдано АО «Казахстанская Жилищная Компания»: общий объем выданных кредитов за три года составил 981 млрд. тенге, прирост составил +84,6%. Основной причиной является то, что АО «Казахстанская Жилищная Компания» является одним из главных проводников государственной программы развития жилищного и ипотечного строительства в Казахстане наряду с Жилстройсбербанком (далее Отбасы банк) [1].

По состоянию на 1 января 2021 года банковский сектор Республики Казахстан представлен 22 банками второго уровня.

Общий объем ипотечных кредитов населению увеличился на 1 594 млрд. тенге или 90,2%. Кредиты в национальной валюте увеличились на 1 617 млрд.тенге или 92,9%. Прирост показали все ипотечные кредиты в национальной валюте, выданные на длительный срок –1614 млрд. тенге или 92,8%, а на краткосрочный период – в 2,5 раза или 3 млрд. тенге (Таблица 1).

Таблица 1.Ипотечные кредиты населению, выданные банками второго уровня, в млн. тенге

Показатель	2019 г.	2020 г.	2021 г.	Изменение	
				млн.	%
Всего кредитов	1 767 152	2 373 221	3 361 523	1 594 371	90,2
В национальной валюте:	1 741 608	2 367 122	3 359 314	1 617 706	92,9
-краткосрочные	1 977	6 965	4 983	3 006	2,5 раза
-долгосрочные	1 739 631	2 360 158	3 354 331	1 614 700	92,8
В иностранной валюте:	25 544	6 099	2 209	23 345	-11,6 раза
-краткосрочные	103	59	6	-97	-17,2 раза
-долгосрочные	25 442	6 040	2 203	-23 239	-11,5 раза
Примечание - составлено автором на основе данных Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка за соответствующие периоды					

Падение показали кредиты в иностранной валюте – 23,3 млрд. тенге или 11,6 раза, в том числе долгосрочные займы – в 11,5 раза или 23,2 млрд. тенге; займы, выданные на краткосрочный срок - на 97 млн.тенге или 17,2 раза.

Таким образом, видно, что меры Национального банка по снижению уровня долларизации банковской системы приносят определенные результаты.

Таблица 2. Динамика ипотечных займов коммерческих банков в РК за три года

Наименование показателя	2019 г.	2020 г.	2021 г.	Отклонения	
				сумма	%
Займы всего, млрд.тенге	14 742,0	15 792,1	20 200,4	5458,4	37,0
Займы физическим лицам, млрд.тенге	6 329,5	7 124,8	10 038,7	3709,2	58,6
Доля займов физическим лицам в ссудном портфеле	42,9	45,1	49,7	-	6,8
Займы физ.лицам на покупку и строительство жилья(в т.ч. ипотечные жилищные займы) млрд.тенге	1 880,6	2 487,2	3 440,7	1560,1	83,0
Доля займов физ.лицам на покупку и строительство жилья в ссудном портфеле	12,8	15,7	17,0	-	4,2
Ипотечные жилищные займы, выданные физ.лицам, млрд.тенге	1 779,9	2 363,1	3 252,2	1472,3	82,7
Доля ипотечных жилищных займов, выданных физ.лицам в ссудном портфеле	12,1	15,0	16,1	-	4,0
Примечание - составлено автором на основе показателей финансового сектора Республики Казахстан на 1 января 2022 г.					

Из данных таблицы 2 следует, что ипотечные займы БВУ увеличились за три года на 5 458,4 млрд. тг или на 37%. Займы физическим лицам увеличились на 3709,2 млрд. тенге или 58,6%, при этом увеличилась также доля указанных займов в ссудном портфеле на 6,8 процентных пункта. Что касается займов физическим лицам на покупку и строительство жилья, то они увеличились за три года на 1560,1 млрд. тенге или 83%, а их доля в ссудном портфеле на 4,2%. Также увеличились ипотечные жилищные займы и их доля в ссудном портфеле, выданные физическим лицам на 1472,3 млрд. тенге или на 82,7%, а их доля выросла на 4 процентных пункта [2]

Следует также отметить, что ипотечное кредитование в РК развивается по двум основным направлениям: льготная ипотека, доступная строго определенным группам казахстанцев (например, гражданам с низким уровнем доходов, многодетным семьям, семьям с детьми-инвалидами и т. д.), или же работающая по накопительной системе жилстройсбережений, и прочее; а также коммерческая ипотека, доступная всем гражданам РК.

Следует также отметить следующие новшества в сфере ипотечного государства в 2019-2020 годах.

Во – первых, Национальный банк внес изменения в условия программы «7-20-25» и расширил ее возможности. Теперь по инициативе заемщика допускается внесение первоначального взноса свыше 20% от стоимости жилья. Тем самым снижаются основной долг и требования банков к платежеспособности заемщика.

Во – вторых, в Казахстане стартует проект по продвижению гендерного равенства в жилищном финансировании. Для этих целей Азиатский банк развития (АБР) предоставит Жилстройсбербанку заем в размере 38 млрд тенге (100 млн долларов) для женщин.

В третьих, была проведена работа по оптимизации жилищного блока холдинга «Байтерек» путем объединения действующих операторов – «Байтерек девелопмент», Казахстанской ипотечной компании, Фонда гарантирования жилищного строительства и передачи Единому оператору функции субсидирования кредитов застройщиков от Фонда «Даму».

Таким образом, количество действующих пяти операторов сократится до двух - жилищный блок Холдинга будет стимулировать спрос со стороны работающих граждан через займы Жилстройсбербанк и обеспечит предложение по строительству жилья через функции Единого оператора.

В – четвертых, Правительство разработало новый этап программы жилищно-коммунального развития «Нурлы жер» на 2020-2025 годы. Программа объединяет вопросы тепло-, водоснабжения и водоотведения, модернизации коммунального сектора, ремонта домов из госпрограмм инфраструктурного развития «Нурлы жол» на 2015–2019 годы и развития регионов до 2020 года [3].

На самом деле запущенные государственные программы значительным образом оживили и начали удовлетворять запросы населения именно по социальному жилью. Три-четыре года назад, когда только данные госпрограммы разрабатывались, говорили о том, что стоимость одного квадрата по госпрограммам должна быть значительно ниже имеющейся рыночной стоимости.

Благодаря программе «Баспана Хит» вторичный рынок также оживился и показывает растущий тренд. На сегодня количество сделок купли-продажи первичного и вторичного жилья составляет в процентном соотношении 50% на 50%. Однозначно эти программы влияют на рынок недвижимости и поддерживают объем сделок на достаточно высоком уровне.

Запущенные госпрограммы уже снижают социальное напряжение. С одной стороны, они удовлетворяют спрос на жилье у молодых людей и семей, с другой – у платежеспособных казахстанцев со средним уровнем доходов.

Популярность программ будет расти в тех городах, где наиболее высокая платежеспособность населения, – Алматы, Нур-Султан, Актау, Атырау и Шымкент, отмечают эксперты рынка недвижимости. В остальных городах введение в эксплуатацию новостроек значительно меньше, как и средний уровень доходов населения. Поэтому спрос на госпрограммы в них незначителен.

В – пятых, запуск программы по изъятию пенсионных накоплений для покупки жилья и улучшения жилищных условий, оплаты лечения и т. п. Так, по состоянию на 8 апреля 2021 года казахстанцами были использованы более 1,031 трлн. тенге из ЕНПФ. Причем из них 1,02 трлн. тенге хотят использовать на покупку жилья и улучшение своих жилищных условий. При этом, согласно заявкам вкладчиков(получателей), поступивших в ЕНПФ от уполномоченных операторов, порядка 33,5% полученных сумм планируется направить на приобретение жилья без ипотеки (полный выкуп), порядка 30% – на погашение задолженности по ипотечному займу, в том числе в рамках финансирования исламским банком (частичное или полное), более 23 % сумм направляются на уступку близким родственникам [4].

Средняя сумма выплат, поступившая на специальные счета вкладчиков, составляет более 5 млн тенге. Наибольшее количество исполненных заявлений у жителей Мангистауской области (18%), далее следуют Алматы (17,13 %) и Нур-Султан (13,8%). На лечение казахстанцы уже получили более 3,5 млрд тенге. В среднем по одному заявлению на лечение переводится порядка одного млн тенге пенсионных накоплений. Больше всего поступивших заявлений исполнено в Алматы (20,9%), Нур-Султане (17,5%) и Атырауской области (8,05%). Управляющим инвестиционным портфелем переведено порядка 2,3 млрд тенге пенсионных активов. Исполнено 947 заявлений из 1265 поступивших. Средняя сумма перевода УИП составляет порядка 2,4 млн тенге. Таким образом, можно отметить, что данная поправка существенно оживило рынок ипотечного кредитования [5].

В – шестых, переименование АО «Жилстройсбербанк» в «Отбасы банк».

В – седьмых, Президент подписал закон по защите прав ипотечных заемщиков, где устанавливается обязательная процедура самостоятельной реализации заложенного имущества залогодателем, а также введен запрет на участие в торгах кредитора, его

работников и аффилированных с ним лиц. Документом предусматривается прекращение ипотеки в случае продажи в судебном порядке заложенного недвижимого имущества по договору ипотечного жилищного займа. Данная норма будет действовать, если у должника - физического лица отсутствует иное имущество или доходы, на которые может быть обращено взыскание, превышающие двукратный минимальный размер заработной платы. Устанавливается порог снижения цены продажи с торгов не ниже 75% от первоначальной оценочной стоимости [6].

Таким образом, есть определенные наработки, что должны сделать государственные программы более доступным, поэтому на наш взгляд, ипотечное кредитование будет развиваться. Конечно, большой вклад оказывает государство, однако гражданам необходимо рассчитывать собственные возможности.

Список использованной литературы.

- 1 Официальный сайт Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка .- Режим доступа: <http://www.finreg.kz/>
- 2 Казахстан вливает 1 млрд. долларов США в строительство жилья. – Режим доступа:<http://shymkentbuild.kz>
- 3 На строительство жилья добавили 360 миллиардов тенге. Сайт Национальной палаты «Атамекен». – Режим доступа:<http://atameken.info>
- 4 Официальный сайт АО «НУХ «Байтерек». – Режим доступа: <https://www.baiterek.gov.kz/>
- 5 Официальный сайт АО «Казахстанский фонд устойчивости».- Режим доступа: <https://baspana72025.kz/>
- 6 прав ипотечных заемщиков 31.12.2021- – Режим доступа:<https://kapital.kz/finance/102301/kazhduyu-chetvertuyu-sdelku-po-pokupke-nedvizhimosti-oformlyayut-v-kredit.html>

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАЗВИТИЯ ДЕСТИНАЦИЙ

СПАНОВА А.С.

магистрант направление подготовки туризм

ДУЙСЕМБАЕВ А.А.

Научный руководитель к.э.н., доцент,

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается новый подход к управлению туристским регионом - маркетинг дестинации. Маркетинговый подход рассматривает дестинацию как продукт, который необходимо формировать в соответствии с нуждами и ожиданиями потенциальных «потребителей» - туристов, который необходимо продвигать и развитием которого необходимо управлять. В статье рассматриваются основные задачи маркетинга дестинации, структура туристкой дестинации как продукта, представлены ключевые этапы стратегического маркетингового планирования в формировании и развитии дестинации.

Ключевые слова: туризм, дестинация, территориальный маркетинг, маркетинг дестинации, продукт дестинации, стратегическое маркетинговое планирование.

Туризм - это международная/глобальная отрасль, которая отражает сложное взаимодействие множества факторов окружающей среды. Развитие туризма опирается на множество дисциплин и предметных областей, таких как антропология, бизнес,

коммуникации, культура, экономика, география, история, гостеприимство, политика, психология, розничная торговля, социология, транспорт и т. Д.

Индустрия туризма, которая приносит пользу секторам транспорта, проживания, общественного питания, развлечений и розничной торговли, процветает в последние несколько десятилетий. Туризм был критическим фактором в стратегии экономического развития многих стран и туристических направлений. В последние годы туризм был одной из наиболее важных и постоянно развивающихся отраслей во всем мире и в настоящее время считается одной из основных сфер услуг. Общеизвестно, что туризм дает преимущества для любой страны или направления, и его следует использовать в качестве инструмента для развития конкретных направлений, особенно богатых с точки зрения их туристических достопримечательностей. Туристическая дестинация тогда просто описывается как «географическое место, куда направляется человек». Бухалис (2000) расширяет это определение, заявляя, что географическое положение «воспринимается посетителями как уникальное образование с политической и законодательной базой для маркетинга и планирования туризма». Линч и Тинсли (2001) утверждают, что в большинстве исследований туристическая дестинация рассматривается как «система, содержащая ряд компонентов, таких как достопримечательности, размещение, транспорт и другие услуги и инфраструктура». Каждый из этих компонентов «зависит от других частей для успеха в привлечении, обслуживании и удовлетворении туриста». Согласно Лоусу (1995), основные ресурсы дестинации включают климат, экологию, традиции и архитектуру. Его вторичные ресурсы - это те разработки, которые специально предназначены для туристов, такие как питание, проживание, транспорт и мероприятия. В своем исследовании 10 европейских стран Манрай и Манрай (1993) определили три широких аспекта, различающих туристический потенциал этих 10 стран. Это были «предметы первой необходимости», «достопримечательности» и «окружающая среда».

Несколько исследователей провели исследования взаимосвязи между планированием и развитием туризма, удовлетворенностью посетителей, восприятием принимающей стороны и психологией туристического опыта. Туризм считается важной и постоянно растущей отраслью в секторе услуг во всем мире. Маркетинг и управление дестинациями - одна из основных задач любой страны, любого региона или направления в любой части мира. Природа места назначения, доступные ресурсы, хозяева, поведение и опыт посетителей, а также оптимальное управление туристическими ресурсами являются сегодня чрезвычайно важными темами исследований.

Дестинация - это продукт, который участники индустрии туризма пытаются продать своим клиентам, а именно туристам. Принимая во внимание глобальную экономику, в которой мы живем сегодня, конкуренция за туристические расходы является жесткой, и маркетологи туристического рынка прибегают к различным стратегиям маркетингового комплекса, включая разработку дестинации (продукта), ценообразование, продвижение и распространение, включая доступ к дестинации и информацию о ней. Маркетологам в сфере туризма приходится конкурировать с компаниями по всему миру, которые также пытаются привлечь туристов для посещения своего продукта. Таким образом, изучение конкуренции в сфере туризма является чрезвычайно важным предметом. Тем не менее, эта конкретная предметная область получила относительно меньше внимания со стороны исследователей.

Всемирная туристская организация (ЮНВТО, UNWTO) выделяет туристские дестинации как центральный элемент в процессе формирования и доставки турпродуктов [1]. Основным элементом туристской системы является территория, которая привлекает туриста, куда он совершает свою поездку и где проводит какое-то время – туристская дестинация (согласно определению ЮНВТО). Туристская дестинация как комплексное явление включает туристские аттракции, туристскую инфраструктуру, сопутствующий сервис.

Один из результатов активного развития туризма в мире – все большее число

доступных для туристов дестинаций, при этом все меньшая индивидуальность отдельных мест отдыха, возрастание конкуренции между туристскими центрами. Перед лицом глобальной конкуренции, когда туристские дестинации становятся легко заменяемыми, органы управления дестинацией включаются в настоящую битву за внимание и ресурсы туристов [1-3]. В зарубежной практике управления туризмом пришло понимание того, что дестинации должны заниматься маркетингом с такими же усилиями как предприятия занимаются маркетингом своих товаров и услуг.

Маркетинг туристских дестинаций можно определить как управленческий процесс, в рамках которого органы управления дестинацией и бизнес определяют целевые группы туристов (текущих и потенциальных), устанавливая с ними коммуникацию с целью выяснить и повлиять на их желания, нужды, мотивацию, предпочтения, отношения, связанные с принятием многочисленных решений о путешествии; а также формируют и адаптируют туристский продукт в соответствии с потребностями туристов и для достижения их максимального удовлетворения.

Данные ЮНВТО показывают, что для дополнительного привлечения одного иностранного туриста, обеспечивающего поступление в экономику страны в среднем 1000 евро, государства затрачивают от 3 до 10 евро на некоммерческую рекламу туристского продукта. В соответствии с этим средний объем бюджетных средств, выделяемый в европейских странах на продвижение туристского продукта, составляет 31,7 млн. евро [4].

Получивший широкое распространение по всему миру маркетинговый подход к управлению дестинациями не нашел должного отражения в практике казахстанского туризма. В Казахстане зачастую рекламируются туристические ресурсы, а не создается целостный уникальный турпродукт, не выделяются целевые группы среди потенциальных туристов, не формируются бренды дестинаций.

Маркетинговый подход к дестинации предполагает разработку комплексного продукта дестинации, который будет подаваться туристу как единое целое. Все элементы продукта дестинации должны соответствовать друг другу. Все уровни продукта должны соответствовать друг другу и потребностям целевого сегмента. При мультисегментном подходе, когда у дестинации имеется несколько принципиально отличающихся по своим мотивам, требованиям и ожиданиям сегментов туристов, необходимо разработать продукт для каждого из них.

По аналогии с товарами и услугами, в продукте дестинации можно выделить 2 уровня – продукт по замыслу и продукт в реальном исполнении. Основу любого туристского продукта составляет необходимость удовлетворения определенной потребности, так называемый замысел, т. е. его направленность на решение конкретной потребности. Для дестинации значение имеет не представление туристских ресурсов, а выгоды от них для туриста. Примером, основного продукта дестинации может быть возможность самопроверки и самореализации через экстремальный спорт; восстановление сил и отдых от городской суеты в условиях красоты чистой природы и пр. При разработке основного продукта необходимо получить четкий ответ на такие вопросы как: «Что в действительности будет покупать турист?», «Зачем он поедет к нам?». Туристы покупают не дорогой отель, хорошие пляжи, красивые здания, а ощущения – возможность самореализации, межкультурного обогащения, укрепления семейных отношений, улучшения здоровья и пр. Людей привлекают не характеристики дестинации, а их функциональная способность удовлетворять определенные потребности. Человек совершает поездку, только осознав, что дестинация способна удовлетворять некую важную для него потребность.

Если замысел продукта дестинации выступает как его смысловая содержательная сторона, то его форму задает продукт в реальном исполнении – это определенный набор аттракций, позволяющих реализовать замысел, т. е. удовлетворить некую потребность туриста – пляжи, горнолыжные трассы, музеи, архитектура, санатории и пр. Важно учитывать, что сами по себе горы не являются аттракцией для любителей катания на лыжах,

необходимы соответствующие горнолыжные трассы.

Основной ошибкой в процессе развития и продвижения туристской дестинации (маркетинга дестинаций) является то, что этот процесс не носит системного характера, а представляет собой набор несвязанных между собой мероприятий, реализуемых различными участниками (властью, бизнесом) в отсутствие взаимодействия. В данном случае потенциальным туристам словно предлагается самостоятельно на основе туристских ресурсов и обрывочной информации создать единый продукт и образ дестинации. Дестинации должны заниматься тем, чем организации занимаются уже много лет – стратегическим маркетинговым планированием. Стратегическое маркетинговое планирование предполагает разработку маршрута достижения долгосрочных целей с учетом запросов рынка и ресурсов территории. Необходимо разработать план, который свяжет цели и ресурсы дестинации с меняющимися возможностями окружающей рыночной и социальной среды. Через стратегическое маркетинговое планирование определяется, какие туристские ресурсы есть у дестинации, какой турпродукт может и должен быть разработан на их основе, на кого ориентирован этот продукт, как он будет продвигаться, какие ресурсы для этого необходимы.

Необходимо различать маркетинговую стратегию дестинации (маркетинговый план) и общую стратегию развития туризма в регионе. Маркетинг – лишь часть более масштабной деятельности по развитию туризма, которая включает развитие инфраструктуры, оптимизацию законодательства, распределение финансовых потоков, привлечение инвестиций и пр. Маркетинговая стратегия определяет – кто является потенциальными туристами, какой продукт и с какими характеристиками будет наиболее востребован у них, что есть у дестинации для разработки этого продукта, как будет продукт продвигаться.

Стратегическое маркетинговое планирование в рамках дестинации таит в себя ряд сложностей и ограничений.

Во-первых, традиционный стратегический маркетинг изначально предназначен для корпоративного планирования. Он исходит из допущения сильного лидерства и менеджмента, возможности устанавливать общие для организации цели и управлять их достижением. Дестинации – конгломерат аттракций, предприятий туристской индустрии, местных жителей, органов власти, каждый из которых имеет свои индивидуальные цели. Часто эти цели не соответствуют друг другу, органы власти как основные авторы и исполнители маркетинговой стратегии дестинации не могут контролировать все аспекты.

Во-вторых, продукт дестинации – это совокупность различных туристских продуктов и услуг, предоставляемых множеством организаций. Турист же воспринимает и оценивает дестинацию целиком, часто не разграничивая отдельных товаров и услуг. Стратегическое планирование требует приведения разнонаправленных товаров и услуг в единый взаимосвязанный комплекс.

В-третьих, классическое стратегическое планирование исходит из того, что организация, не имея контроль над внешней средой, полностью контролирует свой продукт, может при необходимости менять его характеристики, увеличивать производство и пр. В маркетинге дестинаций основные маркетингологи (органы управления туризмом) имеют контроль лишь над частью продукта, остальные части продукта принадлежат и управляются целой совокупностью различных организаций и компаний.

Стратегический маркетинг для дестинации будет успешным при соблюдении ряда позиций:

1. Наличие органа, который ответственен за процесс планирования и реализации маркетинга дестинации. Для успеха реализации маркетинговой стратегии принципиально важна роль и возможности этого органа в управлении маркетинговыми инициативами. Самая распространенная европейская практика маркетинга дестинаций – те или иные формы организаций по управлению дестинацией – советы по развитию туризма, туристские офисы и пр. [9]. Эти организации изначально создаются и содержатся органами власти территории, однако работают в тесном взаимодействии и при поддержке (в том числе и

финансовой) местной туристической индустрии. Это постоянно действующая организация со своими функциями, бюджетом, кадровыми ресурсами. Такое частно-государственное партнерство – самая эффективная модель управления маркетингом дестинации. С одной стороны, у этого органа есть официальные полномочия и административные ресурсы, с другой стороны – его работа опирается на частный бизнес.

2. Взаимосвязанность и последовательность. Так как маркетинг дестинации связан с многочисленными акторами – органами власти, бизнесом, местными жителями, то принципиально важно соответствие индивидуальных целей общими стратегическим целям маркетинга дестинации. Только при согласовании маркетинговых целей и стратегий со всеми участниками процесса маркетинга можно добиться успеха. Если каждый из участников будет реализовывать свою собственную стратегию, турист не получит целостного продукта, не сформирует целостный образ дестинации и не выразит желания ее посещения. Взаимопонимание и согласие должно быть достигнуто еще на уровне планирования, поэтому в разработку маркетинговой стратегии дестинации необходимо вовлекать участников рынка.

3. Продукт дестинации должен разрабатываться исключительно с позиций привлекательности для целевого сегмента туристов. Необходимо исключать субъективную оценку ресурсов отдельными участниками процесса маркетингового планирования. Оптимальный вариант – основывать стратегию на результатах маркетинговых исследований самих туристов.

4. Маркетинговый план, стратегия дестинации не должны быть формальным официальным документом. Это в первую очередь – рабочий план действий. Для эффективной реализации он должен быть абсолютно понятен всем заинтересованным сторонам, включая местных жителей.

Интенсивное развитие туризма в мире заставляет обратить внимание на его возможности и территории. Туризм, обладая одним из самых высоких коэффициентов мультипликации дохода и занятости в своей и смежных областях, является сектором, который способен стать «точкой роста» и основой устойчивого развития всего региона. При развитии туризма на территории принципиально важно понимать, что простое наличие туристических ресурсов не делает территорию привлекательной для туристов. Дестинации в своем формировании и развитии требуют маркетингового подхода. Туристский регион (дестинация) – это определенный продукт, который нужно сформировать, которому нужно искать целевой сегмент рынка, который нужно трансформировать под нужды «потребителей», который нужно позиционировать и дифференцировать от конкурентов, которому необходимо создавать привлекательный имидж. Маркетинговый подход способен обеспечить успех дестинации даже при изначальном минимальном количестве туристических ресурсов.

Список литературы

1. Pike S. Destination branding. An integrated marketing communication approach. Oxford: Elsevier, 2008. 406 p.
2. Kotler P. Marketing places. New York: Free press, 1993. 367 p.
3. Weaver D., Lawton L. Tourism management. Milton Old: Wiley, 2006. 490 p.
4. Page S.J. Connell J. Tourism: a Modern Synthesis. London: Cengage Learning EMEA, 2009. 663 p.
5. UNWTO Tourism barometer // UNWTO e-library. 2010. Vol. 08/Issue 01. URL: https://tourlib.net/wto/UNWTO_Barometer_2010_01.pdf.
6. Панкрухин А.П. Маркетинг. М.: Омега-Л, 2003. 656 с.
7. Сачук Т.В. Поведение потребителей в территориальном маркетинге. Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2005. 157 с.
8. Hall M. Tourism planning. Policies, processes and relationships. Harlow: Pearsons, 2008. 302 p.
9. Pike S. Destination marketing organizations. Amsterdam: Elsevier, 2004. 241 p.

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

КАЗБЕКОВ О.А.

магистрант группы Ф-12 НП

КУРМАНАЛИНА А.К.

Научный руководитель к.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье представлены теоретические аспекты и результаты системы управления рисками в коммерческих банках в условиях экономической нестабильности. Отмечаются эффективные методы управления кредитными рисками, дается интерпретация данных исследования.

Ключевые слова: кредитные риски, риск-менеджмент, инфляция, кредитная политика.

Пандемия Covid-19 послужила началом волны мирового финансового кризиса для многих финансовых институтов. Ухудшение глобальной макроэкономики резко увеличило риски в деятельности коммерческих банков.

Но многие банки научились балансировать между поддержанием финансовой стабильности и преодолением рецессии.

Если посмотреть на динамику ВВП различных групп стран за период 2019-2021 гг., то можно проследить зависимость от ситуации с пандемией в соответствии с рисунком 1.

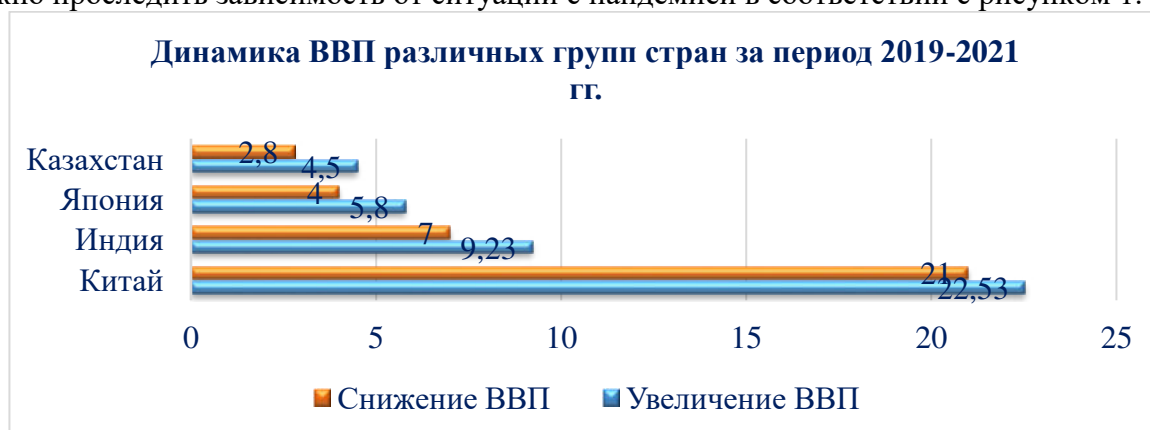

Рисунок 1 – Динамика ВВП различных групп стран за период 2019-2021 гг.

По результатам анализа уже в 2021 году появились признаки частичного восстановления деловой активности. Государственная поддержка сыграла роль в снижении банковских рисков. Положительный эффект сдерживания деловой активности помог многим банкам определить новые направления развития системы управления рисками.

Но есть и обратная сторона государственной поддержки, наряду с тем, что роль центральных банков возросла, идет дальнейшее наращивания мирового долга.

Глубина кризисного спада свидетельствует об индивидуальных особенностях развития системы управления рисками в коммерческих банках.

В текущем периоде кредитная деятельность коммерческих банках формирует рыночные отношения, которые зависят от двух групп факторов.

Следует выделить факторы, определяющие внешнюю политику коммерческих банках, это и общее состояние экономики страны, уровень инфляции и влияние кредитной политики Национального Банка Республики Казахстан [1].

Рассмотрим причины, которые влияют на кредитную деятельность банков в соответствии с рисунком 2.

Рисунок 2 – Причины, влияющие на кредитную деятельность и определяющие внешнюю политику банка [2]

Таким образом, можно сделать вывод о том, что кредитная деятельность коммерческих банков имеет объективное начало и одновременно, она определяет стратегию и тактику коммерческого банка, то есть несет также субъективное начало, что позволяет, по существу, определить дуалистический характер кредитной политики как выражение национальной и индивидуальной политики.

Единство объективных и субъективных подходов в процессе формирования кредитной политики коммерческого банка позволяет более полно учитывать все факторы (внутренние и внешние), влияющие на деятельность банка, определяющие его политику, и, как результат, развитие наиболее рациональной, оптимальной, эффективной кредитной политики банка, в том числе в отношениях с населением.

Кредитная политика коммерческих банков Казахстана, обладающая большим потенциалом, постепенно развивающаяся, охватывает все новые экономические отношения, в частности отношения между банками и частными клиентами.

Таким образом, кредитная политика Банка, может быть, для отдельных заемщиков более привлекательной по сравнению с другими банками посредством покупки кредита в рассрочку, кредитных карт, ипотечных кредитов и т. д.

Малый и средний бизнес занимает особое место в экономике страны, что объясняется многими факторами в соответствии с рисунком 3.

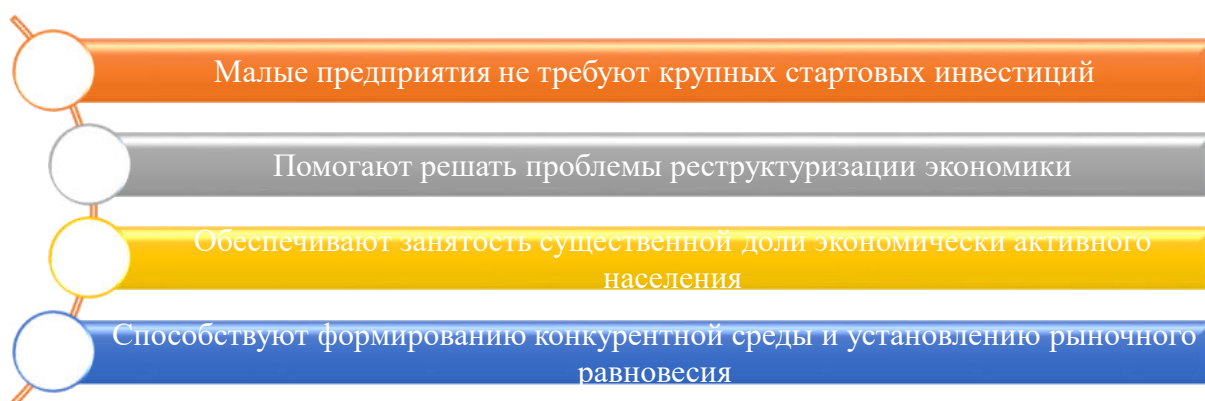

Рисунок 3 – Основные факторы кредитной деятельности в экономике страны [2]

Кроме того, из-за меньшего масштаба малые предприятия могут более гибко реагировать как на меняющиеся экономические условия, так и на колебания потребительского спроса, на меняющиеся рыночные условия, тем самым повышая стабильность экономики.

В экономически развитых странах доля малых предприятий составляет 60-70% валового национального продукта.

Вклад малого среднего бизнеса в экономики разных странах заключается в соответствии с рисунком 4.

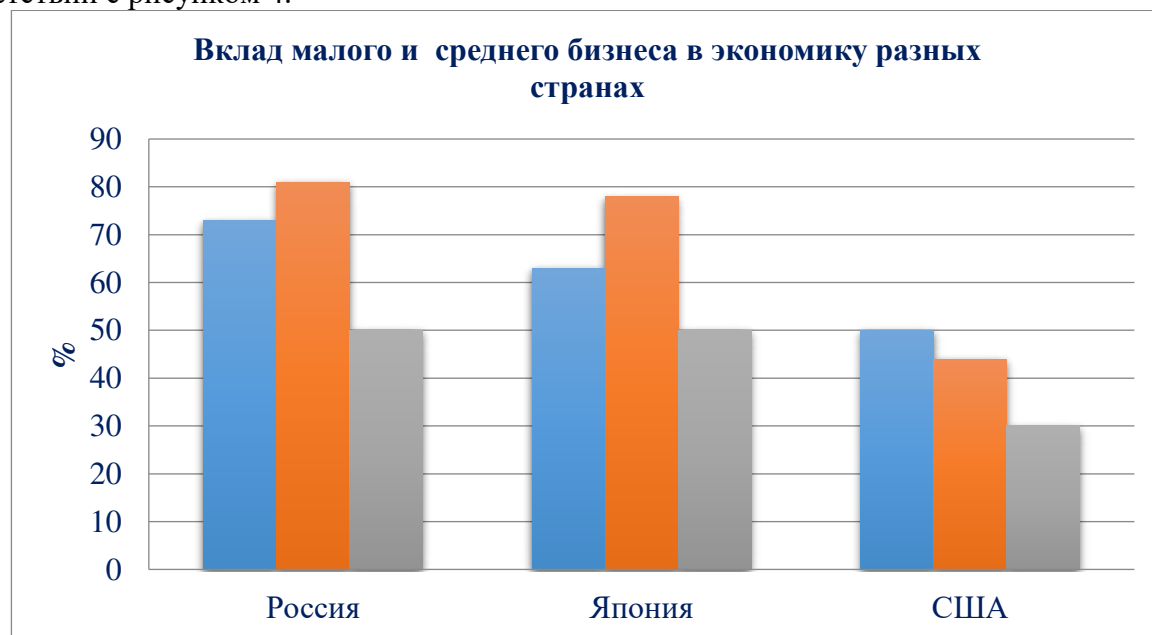

Рисунок 4 - Вклад малого и среднего бизнеса в экономику разных странах [2]

Сегодня в Казахстане особенно остро стоит проблема финансовой поддержки развития малого и среднего бизнеса, так как в реализации потенциала малого бизнеса зависит ряд решений экономических и социальных проблем. Успешное развитие малого и среднего бизнеса во многом зависит от доступности предпринимателей к финансовым ресурсам, как долгосрочным, так и краткосрочным.

Отсутствие финансирования - типичная серьезная проблема, с которой сталкиваются предприниматели, что особенно ощущается в регионах страны.

Необходимость кредитования предприятий малого и среднего бизнеса определяется многими объективными и субъективными факторами в соответствии с рисунком 5.

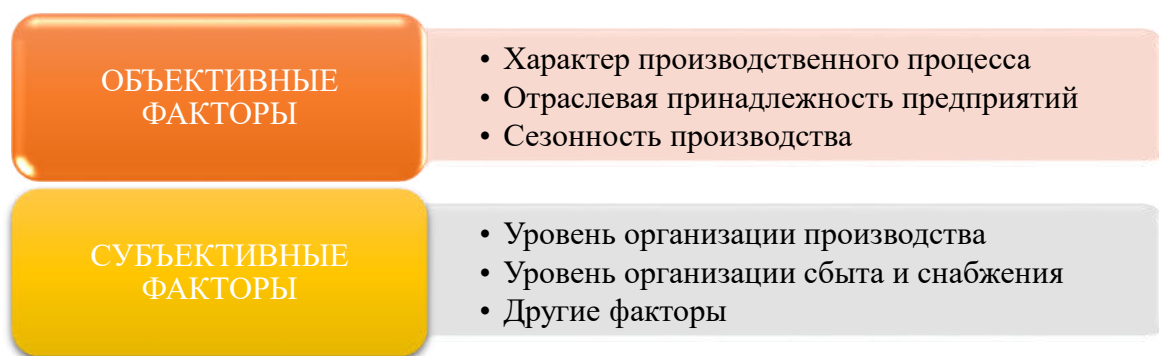

Рисунок 5 - Объективные и субъективные факторы малого и среднего бизнеса [2]

Малый бизнес постоянно нуждается в дополнительных финансовых ресурсах для открытия новых предприятий и развития существующих.

Удобная форма кредита будет способствовать развитию малого бизнеса и увеличению их доли в экономике региона и страны в целом.

Значительным фактором, влияющим на формирование рисков банковского кредитования малого и среднего бизнеса, является деформация экономической среды малого и среднего бизнеса, она проявляется в разрыве между реальным и формально учитываемым объемом экономического оборота, который создает недостаток прозрачности в этом секторе экономики [1].

Это приводит к тому, что Банк использует метод работы с юридическим лицом. В то время, когда банковская система не позволяет полностью улучшить механизм банковского кредитования субъектов малого бизнеса.

В рамках действующего законодательства цели кредитования малого бизнеса заключаются в следующем:

1. Приобретение недвижимости для целей производства, торговли или предоставления услуг и расположения служебных помещений;
2. Покупка земельных участков, принадлежащих заемщику, недвижимым имуществом, используемым в хозяйственной деятельности; приобретение оборудования (включая приобретение и установку торговых павильонов) и транспортных средств, предназначенных для производства (включая сельское хозяйство), торговли или услуг;
3. Покупка сельскохозяйственных животных (кроме птиц).

Кредитование заемщика осуществляется в форме:

1. Кредита;
2. Невозобновляемые кредитные линии;
3. Возобновляемые кредитные линии;
4. Генеральное соглашение об открытии базовой кредитной линии.

Основные положения концепции возможного партнерства коммерческих банках и малого бизнеса основаны на принципе стратегического обеспечения относительного баланса их экономических интересов.

Кредитование малого и среднего бизнеса сегодня является одной из приоритетных задач национальной экономики, но основным препятствием является высокий риск кредитования [2].

Риски кредитования обусловлен спецификой предпринимательской деятельности и характеристик его развития.

Таким образом, можно сделать вывод, что, учитывая все риски кредитования необходимо оценивать важность развития малого бизнеса для нашей страны, где он может радикально и без значительных капиталовложений увеличить производство многих потребительских товаров и услуг, используя местные источники сырья, и не мало важно может решить проблему занятости, ускорить научно-технический прогресс и сделать

положительную альтернативу преступному бизнесу.

Список литературы:

1. www.nationalbank.kz
2. Балабанов, И.Т. Деньги и финансовые институты [Текст]: Учеб. пособие / И.Т. Балабанов – СПб: ТК Велби, Проспект, 2017 – 237 с.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ В
БАНКАХ ВТОРОГО УРОВНЯ В ПЕРИОД РАЗВИТИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ
ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА**

КАЗБЕКОВ О.А.

магистрант группы Ф-12 НП

КУРМАНАЛИНА А.К.

Научный руководитель к.э.н., профессор
*Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В данной статье представлены теоретические вопросы и результаты управления рисками в банках второго уровня в период развития цифровизации экономики Казахстана. Отмечаются основные методы управления кредитными рисками, дается интерпретация данных исследования.

Ключевые слова: кредитные риски, риск-менеджмент, инфляция, цифровизация.

На современном этапе в Республике Казахстан идет преобразование экономической и финансовой среды. Учитывая тот факт, что банковский сектор является основополагающим в развитии экономики любого государства, несложно идентифицировать влияние деятельности банков второго уровня на степень экономического развития страны. Одновременно, рассматривая влияние банковского сектора на развитие экономики, нельзя исключить факторы воздействия на эффективность деятельности коммерческих банков.

Ускоряется процесс развития финансовых технологий и цифровизации. В текущий момент финансовый рынок Казахстана, находясь под влиянием новых технологий, проходит стадию цифровой трансформации. Пандемия COVID-19 значительно ускорила цифровизацию и автоматизацию финансовых услуг. Развитие финансовых технологий и цифровизации создаст новый вектор развития финансового рынка Казахстана, создавая условия для инноваций и усиления конкуренции на финансовом рынке, снижая издержки для населения и субъектов бизнеса, а также приводя к снижению теневой экономики. Таким образом, COVID-19 стал драйвером цифровизации бизнеса. 54% компаний отложили планируемые инвестиционные проекты, кроме телекоммуникационных компаний. Ввиду растущего спроса на интернет и онлайн обучение, эти компании сообщают о необходимости модернизации инфраструктуры ввиду загруженности сетей.

В рыночной экономике риски, в том числе кредитные риски, сопровождают весь процесс хозяйственных, денежных, финансовых отношений и практически все сферы подвержены этому как на стадии планирования и выделения ресурсов, так и на стадии использования финансовых ресурсов.

Главной задачей научного управления рисковыми операциями банка является определение размера допустимости и оправданности риска и выработка системы мер, регулирующих возможность появления потерь банка от проведения той или иной операции.

Таким образом, управление риском предполагает различные вариации риск-менеджмента в зависимости от вида, степени измеримости и оценки риска, его

релевантности для операционной, инвестиционной или финансовой деятельности, а также степени регулируемости.

Основными методами управления финансовыми рисками являются: диверсификация – метод распределения управления деятельностью банка, основанный на взвешенном распределении активных и пассивных операций банка по источникам привлечения и инструментам инвестиций с целью ограничения рисков отдельных сегментов рынка; приобретение и анализ информации, в том числе о составлении прогнозов по важнейшим сегментам рынка, заключающим в себе потенциальный риск; лимитирование; обеспечение достаточного капитала для покрытия возможных убытков от деятельности банка; страхование – взнос в страховой фонд для возмещения страховой организацией убытков, понесенных вследствие страховых случаев; хеджирование - страхование финансовых инструментов с помощью проведения компенсирующих операций.

В 2020 году политика Национального Банка по обеспечению финансовой стабильности выстраивалась в условиях повышенных рисков вследствие продолжительных ограничительных мер в результате распространения коронавирусной инфекции, возросшей нестабильности на финансовых и сырьевых рынках. С передачей мандата по регулированию и надзору финансового рынка с 2020 года в Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка Национальный Банк осуществляет мониторинг и оценку системных рисков финансовой системы, разрабатывает и реализует меры по их снижению, в том числе совместно с заинтересованными государственными органами. В период распространения коронавирусной инфекции и реализации соответствующих ограничительных мероприятий с целью предупреждения затяжного эпизода снижения темпов роста экономики Правительство Республики Казахстан, Национальный Банк и Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка совместно приняли широкий комплекс мер по поддержанию платежеспособности населения, малого и среднего бизнеса. В частности, меры по поддержанию стабильного функционирования финансовой системы были направлены как на заемщиков банков, так и на сами банки. Меры поддержки заемщиков в период карантинных ограничений в первую очередь были направлены на недопущение увеличения существующих обязательств заемщиков перед банками и облегчение возможности возврата займа на более благоприятных условиях. Такие меры включали в себя предоставление отсрочки по платежам по банковским займам до 3 месяцев, приостановление начисления вознаграждения по просроченным займам и штрафов/пени по просроченным платежам заемщиков, пострадавших вследствие чрезвычайного положения. Принимая во внимание динамику распространения коронавирусной инфекции, меры поддержки были продлены и расширены в части отсрочек платежей по кредитам на период, достаточный для восстановления платежеспособности субъектов малого и среднего предпринимательства и рефинансирования кредитов на льготных условиях в рамках государственных программ поддержки бизнеса и собственных программ банков.

С целью комплексной оценки финансового состояния банков Казахстана и при необходимости реализации мер по его улучшению в 2020 году Национальный Банк совместно с Агентством Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка завершили независимую оценку качества активов, по итогам которой на системном уровне и на уровне отдельных банков, участвовавших в оценке качества активов, дефицита капитала не наблюдалось. Проведение независимой оценки качества активов банковского сектора Казахстана позволило оценить реальное состояние качества активов банков, проанализировать текущие практики банков по кредитованию и рискменеджменту. С учетом результатов стресс-тестирования банки, отнесенные Агентством Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка к банкам с умеренными и высокими рисками, до конца января 2021 года должны разработать индивидуальные стратегии обеспечения финансовой устойчивости для минимизации рисков финансовой

системы в случае реализации макроэкономических шоков для повышения устойчивости бизнес-моделей. Во время проведения оценки качества активов банками уже были реализованы некоторые мероприятия по улучшению качества их ссудных портфелей (формирование дополнительных провизий, погашение задолженности заемщиков, принятие дополнительного залогового обеспечения по займам), которые позволили улучшить качество активов банковской системы. Так, по состоянию на 1 января 2021 года доля займов с просрочкой более 90 дней в ссудном портфеле составила 7,1%. При этом доля займов в ссудном портфеле, по которым наблюдается значительное увеличение кредитного риска (2-я стадия обесценения согласно Международному стандарту финансовой отчетности), составила 3,6% (6,1% – на август 2020 года), доля обесцененных займов (3-я стадия обесценения) – 14,4% (17,7% – на август 2020 года). Наиболее уязвимым к росту кредитного риска остается корпоративный ссудный портфель, рост которого за 2020 год достиг 0,2%, составив 8 085,0 млрд тенге. Доля займов с просрочкой более 90 дней в данном портфеле банков на 1 января 2021 года составляет 4,6%. При этом доля займов в ссудном портфеле, по которым наблюдается значительное увеличение кредитного риска (2-я стадия обесценения), составила 4,8% (2,6%), доля обесцененных займов (3-я стадия) – 19,6% (13,8%) [1].

Низкий уровень платежеспособности корпоративных заемщиков, в частности, недостаточная операционная эффективность, ограниченный уровень собственного капитала, ликвидности и залоговой базы, ограничивает расширение корпоративного кредитования, несмотря на то, что банками сгенерирован достаточный запас ликвидности. Вместе с тем в связи со снижением доходов населения на фоне пандемии коронавируса отмечается снижение риска перегрева розничного сегмента кредитования, в частности, потребительского. Рост розничного ссудного портфеля банков на 1 января 2021 года составил 13,0%, достигнув 7 124,8 млрд. тенге против 27% 2019 года, или 6 329,4 млрд тенге. При этом рост потребительских займов составил 3,4% против 24,2%. В свою очередь, государственные программы по улучшению жилищных условий населения продолжали способствовать наращиванию портфеля банков по ипотечным займам. Так, рост портфеля ипотечных займов за 2020 год составил 32,8% (2019 год – 33,8%), достигнув 2 363,1 млрд. тенге. Качество активов розничного сегмента по сравнению с корпоративным портфелем выше, но также сохраняет риски снижения вследствие продолжительного влияния коронавирусного кризиса. На 1 января 2021 года доля займов с просрочкой более 90 дней в розничном портфеле составила 5,4%. При этом доля займов в ссудном портфеле, по которым наблюдается значительное увеличение кредитного риска (2-я стадия обесценения), составила 5,9% (3,5%), доля обесцененных займов (3-я стадия) – 8,6% (3,9%). Вместе с тем повсеместные карантинные мероприятия в ответ на развитие коронавирусной пандемии значительно сказались на повышении рисков банковской системы. Оперативность и масштаб принятых государством антикризисных мер позволили сдержать аккумуляцию и не допустить реализации системных рисков. Однако эффект снижения платежеспособности заемщиков банков после пандемии на качество активов банков может иметь длительное влияние. В 2020 году в связи с распространением пандемии COVID-19 и введением карантинных мер возникла вероятность роста рисков ликвидности в банковском секторе страны. Однако принятые Правительством, Национальным Банком и Агентством Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка меры поддержки позволили их нивелировать, в связи с чем банки Казахстана на протяжении года имели существенный запас высоколиквидных активов. На конец 2020 года профицит ликвидности банков сохранялся на стабильном уровне: высоко ликвидные активы банков составляли 12,7 трлн. тенге (высоко ликвидные активы без обремененных ценными бумагами и без учета заключительных оборотов), увеличившись на 37,9% по сравнению с 2019 годом и составив в итоге 40,6% от общей суммы активов. При этом основной вклад в прирост суммарного объема высоколиквидных активов внес рост объемов ликвидности в валюте (25,9% из 37,9%). Национальный Банк продолжает изымать избыточную ликвидность в

банковском секторе, поддерживая процентные ставки в рамках целевого коридора. В структуре фондирования доля вкладов клиентов оставалась высокой. На конец 2020 года депозиты составляли 78,5% от общего объема обязательств банковского сектора. Также сохраняются риски концентрации депозитного портфеля: доля 25 крупнейших кредиторов за 2020 год выросла с 49,5% до 68,3% (без учета заключительных оборотов). Отмечается продолжающееся снижение долларизации вкладов в банках в 2020 году. В 2020 году продолжился рост доли действительно срочных депозитов в розничном сегменте как результат введенных совместных мер Национального Банка и Казахстанского фонда гарантирования депозитов. Формирование устойчивого рынка срочных депозитов продолжает оставаться актуальной задачей для Национального Банка, так как фактическая срочность депозитов в целом остается низкой [1].

Крупным банкам справиться с кризисом помогло государство, причем государство обязало банки принять помощь в обязательном порядке. Средства, выделенные государством на борьбу с кризисом, а также средства государственных компаний стали играть более значимую роль в структуре фондирования банков, особенно на фоне закрытия западных фондовых рынков для отечественных банков и увеличения доли неплатежей по займам. Внешний долг банковского сектора, достаточно внушительный в 2017 году составлял 133,7 млн.долл.США, в 2018 году – 143,6 млн.долл., в 2019 году – 150,8 млн.долл., в 2020 году – 163,4 млрд.долл. А уровень внешнего долга к активам банков составлял: 47,7%; 47,3%; 39,8%; 49,9%.

Для поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства, пострадавших в связи распространением коронавирусной инфекции, по поручению Главы Государства Национальным Банком совместно с Агентством запущена Программа льготного кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства с объемом финансирования в 600 млрд. тенге. В рамках Программы финансирование предоставлялось предпринимателям сроком до 12 месяцев по ставке не более 8% годовых. В целях расширения доступа к льготным ресурсам по поручению Главы Государства в октябре 2020 года срок действия Программы был продлен до конца 2021 года, расширен ее охват посредством включения в нее субъектов крупного предпринимательства, дополнительно выделено 200 млрд. тенге, из которых 100 млрд. тенге предназначено на кредитование субъектов МСБ, задействованных в сфере производства и переработки в агропромышленном комплексе. В рамках Программы льготного кредитования субъектов МСБ по состоянию на 31 декабря 2020 года банками было выдано 5 158 займов на 528 млрд. тенге. В целях обеспечения доступности кредитов для субъектов частного предпринимательства, осуществляющих деятельность в обрабатывающей промышленности и агропромышленном комплексе, реализуется Программа обеспечения долгосрочной тенговой ликвидности для кредитования приоритетных отраслей экономики «Экономика простых вещей» с объемом финансирования в 1 трлн. тенге, предусматривающая предоставление финансирования для заемщика по конечной ставке 6%. В рамках Программы Экономика простых вещей по состоянию на 31 декабря 2020 года было подписано 778 заявок на сумму 516,2 млрд. тенге. Во исполнение поручения Главы государства Правительством совместно с Агентством и Национальной палатой предпринимателей «Атамекен» разработан механизм государственного субсидирования процентных ставок до 6% годовых по всем действующим кредитам малого и среднего предпринимательства в 29 пострадавших секторах экономики на период 12 месяцев. Согласно информации АО «ФРП «Даму», по состоянию на 31 декабря 2020 года просубсидировано 3 796 субъектов МСБ (89,2% от общего количества одобренных заемщиков-субъектов МСБ) на сумму 16,6 млрд. тенге [1].

Итак, резюмируя все вышесказанное, можно выделить следующие моменты:

В казахстанской экономике продолжается развитие финансового рынка за счет роста финансовой грамотности потребителей финансовых услуг, широкого внедрения новых технологий, совершенствования банковского регулирования, расширения линейки

финансовых услуг и повышения их доступности. При этом подавляющая часть ресурсов в экономике в настоящее время распределяется посредством банков. В этой связи в финансовой системе страны доминирующим остается банковский сектор, активы которого на конец 2020 года составили 44,5% к ВВП. Активы других сегментов финансового сектора имеют более низкую долю в экономике страны – активы страховых организаций к ВВП составляют 2,1%, профессиональных участников рынка ценных бумаг – 0,7%, небанковских организаций – 1,8%, микрофинансовых организаций – 0,7%, ипотечных организаций – 1,9%. В этой связи имеется потенциал по дальнейшему развитию и совершенствованию каналов передачи импульсов от денежно-кредитной политики экономике через инструменты фондового и страхового рынка. За последние годы банковский сектор значительно повысил финансовую устойчивость. Качество ссудного портфеля банков улучшилось, выведены несостоятельные банки из системы. Однако, сохраняющиеся кредитные риски все еще сдерживают банковское кредитование. Краткосрочный характер привлеченных ресурсов, зависимость от средств квазигосударственных организаций, сокращение числа платежеспособных заемщиков и падение спроса на банковские займы из-за пандемии коронавируса и изменения экономических условий оказывают дополнительное сдерживающее влияние на предложение кредитов и, как следствие, на возможность банков реагировать на изменения денежно-кредитных условий.

Таким образом, повышение эффективности кредитного и процентного каналов денежно-кредитной политики возможно за счет развития альтернативных источников фондирования, в первую очередь, рынка ценных бумаг и страховых организаций, диверсификации и повышения устойчивости фондирования банков, в том числе путем развития рынка капитала, а также снижения кредитных рисков в экономике, формирования бенчмарка по долгосрочным финансовым инструментам [2].

Учитывая, вышесказанное, особое внимание среди приоритетов организации риск-менеджмента в коммерческих банках, должно уделяться следующим аспектам: классифицированию кредитов по качеству; составлению резервов на случай неуплаты долга; тщательному отслеживанию за ходом погашения кредита; управлению проблемными кредитами.

И это в принципе можно характеризовать как особенности казахстанской модели управления финансовыми рисками. Можно выделить банки:

В АО «First Heartland Jusan Bank» контроль и управление кредитным риском в пределах своей компетенции (установленного лимита), осуществляют Кредитные комитеты и Коммерческая дирекция банка. До вынесения на Кредитный комитет все предложения по кредитованию (утверждение лимитов на заемщика, любые изменения и дополнения к кредитным договорам и т.п.) рассматриваются и получают заключение риск-менеджера филиала или Департамента риск-менеджмента. Ежедневный мониторинг кредитного риска проводят Департаменты кредитования Головного банка и Кредитные управления в филиалах [3].

АО «First Heartland Jusan Bank» до недавнего времени определял уровни кредитного риска посредством ограничения сумм риска по одному заемщику и группам заемщиков, а также по отраслевым сегментам [4]. Ограничения уровня кредитного риска применительно к заемщику или продукту, отрасли, географическому расположению ежеквартально утверждаются Советом Директоров. При необходимости банк привлекает обеспечение для большинства выдаваемых им кредитов. Такие риски отслеживаются на регулярной основе и предусматривают ежегодную (либо более частую) оценку и анализ.

В АО «Банк ЦентрКредит» создана система управления рисками (СУР), основанная на современных методах оценки и контроля за уровнем возникающих рисков, а также на высоком уровне автоматизации банковских процессов. В банке были разработаны и внедрены процедуры по управлению рисками, а также модели их оценки [5, с. 44-45]. Задачами созданной СУР являются также утверждение методик количественных оценок

рисков, мониторинг лимитов и рисков, разработка адекватных форм отчетности, создание плана работы в нестандартных условиях. Разработаны процедуры внутреннего контроля для каждого типа риска, включающие в себя как оценку эффективности управления риском, так и контроль соблюдения процедур на различных этапах.

Деятельность АО «Евразийский банк» сопряжена со следующими видами риска [6, с. 25-28]: риск изменения ставок вознаграждения; валютный риск; риск снижения уровня ликвидности; риск ухудшения качества кредитного портфеля и портфеля ценных бумаг банка. Управление банковскими рисками осуществляется Комитетом по управлению активами и пассивами, Инвестиционным комитетом и Кредитным комитетом, положения о которых утверждены Советом Директоров.

Рассмотренные выше политика управления рисками казахстанских банков являются составной частью аудиторского заключения консолидированной финансовой отчетности, которое составляется в соответствии с требованием Национального Банка Республики Казахстан к банкам второго уровня и должна содержать оценку и подтверждение наличия в банке систем управления рисками. Итоги рассмотрения этих аудиторских заключений показали, что не во всех банках второго уровня имеется адекватная система управления рисками. Поэтому НБ РК продолжит работу по стимулированию внедрения систем управления рисками в банках второго уровня в соответствии с международными стандартами.

Таким образом, можно сделать вывод, что в Казахстане проблемы управления рисками, несмотря на наличие регулятора, во многом остаются не решенными. Сегодня нельзя быть удовлетворенным, что казахстанские банки опережают банки стран партнеров по интеграции и показатели достаточно высокого уровня объемов депозитов, кредитов экономике, совокупных активов требуют новых подходов управления с позиций недопущения рисков для всех участников финансового рынка, более конкретно для населения страны.

Список литературы:

1. Отчет Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка за 2020 год. Алматы, 2021 год. – С. 11.
2. Стратегия Денежно-кредитной политики до 2030 года и Статистический бюллетень Национального банка РК. www.nationalbank.kz/
3. Тулембаева А.Н. Банковский маркетинг. Завоевание рынка: Учебное пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – Алматы: Триумф «Т», 2007. – 448 с.
4. Консолидированная финансовая отчетность АО «First Heartland Jusan Bank» за 2020 год / АО «First Heartland Jusan Bank», Алматы: 2020. - 86 с.
5. Инвестиционный Меморандум АО «Банк ЦентрКредит» об условиях третьей эмиссии субординированных облигаций АО «Банк ЦентрКредит» // АО «Банк ЦентрКредит», Алматы: 2020. - с. 44-45.
6. Инвестиционный Меморандум АО «Банк развития Казахстана» // Астана, 2002. - с. 25-28.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПРОКУРАТУРАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ КЕЗЕНДЕРІ

МАҚЫШЕВА Ф. Қ.
студент (Құқықтану)

Ғылыми жетекші – з.ғ.м., аға оқытушы **ҒАЛЫ Ж. О.**

КеАҚ «Академик Е.А.

**Бөкетов атындағы Қарағанды университеті»,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы**

ҚР-ның құқық қорғау органдары арасында прокуратура айрықша орын алады. Оның қызметі көп қырлы және көптеген бағыттарда жүзеге асырылады.

Прокуратура органдарының қалыптасу тарихына көз жүгіртер болсақ, өткен 80 жылдан астам уақыт арасында прокуратура қалыптасу мен дамудың ұзақ жолдарынан өтті. Оның жүріп өткен тарихын маңызды үш кезеңге бөліп қарауға болады.

Қазақстанның прокуратурасының тарихи қалыптасуы мен дамуының бірінші кезеңі 1922 жылы шілденің 13-де ҚазОАК – 3- сессиясының 2-шақырылымынан басталды. Оның шешімі бойынша юстицияның Халық комиссариатының құрамында мемлекеттік прокуратура құрылды. Оған сәйкес юстицияның Халық комиссары республика прокурорының қызметін атқарды. Ол сессияда сонымен қатар «Прокурорлық қадағалау туралы ереже» қабылданды.

Прокуратураның дамуының екінші кезеңін 1933 жылғы оның өкілеттілігінің кеңеюімен сипаттауға болады. Юстицияның Халық комиссариатының жанынан, салыстырмалы түрде тәуелсіз болған, прокуратура басқармасы құрылды. Оның тарихында алғашқы рет прокурор мен юстицияның Халық комиссарының қызметі бөлініп қарастырылды.

Республика үшін тарихи маңызды оқиға 1936 жылы 5 желтоқсанда КСРО-ның жаңа Конституциясының қабылдануы болды. Бұл конституция бойынша Қазақстан автономиядан егеменді одақтас республикаға айналды және КСРО құрамындағы тең құқықты мемлекет құқықтарына ие болды. 1937 жылы Қазақстан өзінің Конституциясын қабылдады.

Осы кезден бастап прокуратураның дамуы мен нығаюының үшінші кезеңі басталды. Бұл кезеңде прокуратура юстицияның Халық комиссариатынан бір жола бөлініп шығып, республиканың құқық қорғау органдарының дербес құрылымы ретінде қызмет істей бастады. Қазақ КСР - ның бірінші прокуроры болып С. Ескараев тағайындалды.

Осы жылдың 11 қарашасында республикада юстицияның Халық комиссариаты мен прокуратураның бөлінуі туралы бұйрық қабылданды. Прокуратура енді тікелей КСРО – ның прокурорына бағынышты болды.

Прокурорларға, қылмыстық қудалауды қозғау арқылы, сондай-ақ, заңдарды бұза отырып қабылданған қаулыларға қарсылық білдіру арқылы, қылмысты ашу саласындағы тергеу және анықтау органдарының қызметіне, сонымен қатар мемлекеттік саяси басқару қызметіне бақылау жасау арқылы, бас бостандығынан айыру орындарының және еңбекпен түзеу құрылымдарының қызмет етулеріне бақылау жасау арқылы, ҚазақКСР-нің Жоғарғы Сотында және оның алқаларында прокурорлық қадағалауды жүзеге асыру арқылы, ҚазақКСР-нің ОАК мен ХКК-нің тапсырысы бойынша тергеуді жүргізу арқылы, билік органдарының, шаруашылық құрылымдардың, қоғамдық және жеке тұлғалардың қызметтерінің заңдылығына қадағалау жасау міндеті жүктелді. Прокурор жергілікті атқару комитеттерінің барлық отырыстарына кеңесу дауысымен қатысуға құқығы болды. Прокуратура өзінің қызметінің бастапқы кезеңінен бастап республиканың ең басты құқық қорғаушы органы болып табылды.

Сонымен қатар прокуратура тарихында, орын алған бір қатар мән-жайларға байланысты, ол өзінің құқық қорғаушылық қызметін толықтай жүзеге асыра алмаған кезең де болды. 1937 жылдың өзінде прокуратура органдарында негізсіз 40-тан астам қызметкер жұмыстан босатылған болатын, олардың кейбіреулері контрреволюциялық ұлтшылдық топтарды қорғауға көмек көрсетті деген жаламен қамауға алынды. Бұл жаппай саяси репрессиялардың кезеңі болды. Келешекте, прокуратура органдарының белсенді араласуының нәтижесінде, Отанымыздың бір туар азаматтары, жарқын тұлғалар ақталып алынды, олар - Сәкен Сейфуллин, Бейімбет Майлин, Ілияс Жансүгіров, Ораз Жандосов, Шакарім Кұдайбергенұлы, сондай-ақ көптеген, өз кезеңінде жазықсыз қудалауға ұшыраған судьялар мен прокурорлар. Саяси репрессиялардың құрбандарын прокуратура органдарының реабилитациялаулары қазіргі кезде де жалғасып жатыр.

Ұлы Отан соғысы жылдары прокуратура жұмыскерлерінің көбісі қолдарына қару

алып Отанын қорғады. Соғыстың алғашқы жылы майданға 885 прокуратура қызметкерлерінен 441 адам аттанды. Мақат аудандық прокуратурасының (Атырау облысы) тергеушісі Мұса Баймұқанов көрсеткен ерлігі үшін Кеңес Одағының Батыры атағын қайтыс болғаннан кейін иеленді, ал Ақтөбе облысының прокуратурасының тергеушісі А. Ерсеитов Мәскеуді қорғауға қатысып, сонда қайтыс болды [4, 47].

Прокуратура органдарының қызметінің негізі болып, қоғамдық тәртіпті, еңбектік және мемлекеттік тәртіпті, әскери қызметкерлер мен олардың жанұяларының құқықтары мен заңдық мүдделерін қорғауға және социалистік меншікті қылмыстық қолсұғушылықтардан сақтауға бағытталған, соғыс уақытының заңдарының атқарылуына қадағалау жасау табылды.

Прокурорлар мен тергеушілер қараусыз балалардың болуы мен олардың қамқорлықтан айырылуына қарсы күресте көп еңбек сіңірді. Әскери жағдайда бола тұрып прокуратура әскери өнімді жеткізу туралы, майданға көмек көрсету туралы және тылдың күшейтілуі туралы заңдардың дәлме дәл орындалуын қамтамасыз етіп отырды.

1943 жылы 16 – қыркүйекте еңбек және атқарушылық тәртіпті күшейту мақсатында КСРО Жоғарғы Кеңесінің Президиумының Жарлығымен прокурорлық – таргеушілік жұмысшылар үшін, арнайы киімдер беріле отырып, сыныптық шендер бекітіледі. Сол кезде сонымен қатар, әскери атақтарға теңестірілген, прокурорлар мен тергеушілердің сыныптық шендерінің салыстырмалы градациясы енгізіледі.

Соғыс уақытынан кейінгі прокуратураның қызметі, негізгі конституциялық міндеті заңдардың біркелкі және дәлме-дәл орындалуына жоғарғы қадағалауды жүзеге асыру болып табылатын, прокуратураның беделін одан әрі көтерумен сипатталды.

Қазастанның мемлекеттілігінің дамуымен прокуратураның республикалық органдар жүйесіндегі орны мен ролі ауысып отырды, оның қызметі жаңа мазмұнмен толықты, прокурорлық қадағалаудың қызметтері өзгеріп жатты. Бірақ прокуратураның алдына қойылған міндеттер қалай өзгеріп жатса да, олар әрқашанда құқық қорғаушы орган болып қалып отырды, және олардың қызметінің негізгі мазмұны болып өзгерместей заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту, мемлекет мүдделерін, азаматтардың әлеуметтік-экономикалық, саяси және жеке құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтардың алдын алу табылды.

Мемлекеттің дамуының барлық кезеңдерінде прокуратураның маңызы арта берді және оның алдында әр азамат өзінің мүдделерін қорғауда прокурордың ең бірінші және ең жақын қорғаушысы екендігін білуін және түсінуді қамтамасыз ететіндей өзінің күнделікті жұмысын жоспарлап отыру міндеті тұрды.

Сонымен қатар Қазақстан өзінің тәуелсіздігін алғанға дейін прокуратура органдары, басқа құқық қорғау органдары сияқты, тоталитарлық мемлекет жағдайында ең бірінші кезекте әкімшілік-басқарушылық жүйенің мүдделерін қамтамасыз еткендігін айта кету керек [4, 64].

1991 жылдың тамызында болған оқиғалар республиканың прокуратура органдарынан орын алған жағдайда тез арада бағыт табуды, тозығы жеткен жұмыс нысандарынан бас тартуды, прокурорлық қадағалаудың тиімді әдістерін іздеуді және қолдануды талап етті.

«Мемлекет пен заңнамада болып жатқан өзгерістер бірінші орынға, қоғамның жоғарғы құндылығы ретінде, адамды қойды, азаматтардың сот тарапынан қорғалуына құқығы кеңейтілді. Тұлғаның құқықтық қорғалуы прокуратура органдарының қызметінің негізгі мазмұнына айналды» [5, 79].

1991 жылдың 6 желтоқсанында Қазақ КСР-ның Жоғарғы Кеңесінің «Қазақ КСР-ның прокуратура органдарының тұтас жүйесін құру, олардың дербестігі мен тәуелсіздігін қамтамасыз ету туралы» Қаулысымен, Қазақ КСР-ның Бас прокурорына тәуелді, прокуратура органдарының тұтас жүйесі қалыптастырылды,

1992 жылдың 17 қаңтарында Жоғарғы кеңестің қаулысымен «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» Заң қолданысқа енгізіледі, ол заң бойынша

прокуратура заңдарды орындауды жоғарғы қадағалау органы деп жарияланады. Осы күннен бастап жаңа дербес қазақстандық, егемді мемлекеттің прокуратурасының тарихы басталды.

Осы заң прокуратураның құқық қорғау қызметін жақсартуда оң әсер етті. Алайда, мемлекеттік құрылыс үдерісінің жедел дамуы және құқық демократиясының өріс алуы құқық жүйелерін қалыптастыруда жаңа ізденістерді талап ете бастады. Осыған байланысты 1994 жылы 12 ақпанда Елбасының Қаулысымен Қазақстан Республикасындағы Құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасы бекітілді. Бұл құжатта прокуратура органдарын реформалаудың негізгі қағидалары анықталды.

Одан әрі ол 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Конституциямызда және Президенттің 1995 жылғы «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» Заң күші бар Жарлығында көрініс тауып, бекітілді. Конституцияның 83-бабындағы прокуратура туралы негізгі ереже прокуратураның бірыңғай орталықтандырылған дербес жүйе екендігін жариялап берді.

Сонымен қазыргі кездегі прокуратураның үш ғасырлық тарихы бар және оның құқықтық мәртебесінің ұзақ эволюциясының нәтижесі болып табылады. Заңдылық пен құқықтық тәртіпке байланысты мемлекеттегі қазіргі жағдайдың күрделілігі прокуратура потенциалының келешекте де мейілінше толықтай қолданылу қажеттілігін көсетіп отыр.

Қазіргі таңда республиканың мемлекеттік билік органдары жүйесінде прокуратура өзінің конституциялық орнын алған, және билік бөлінісі институты «тепе-теңдік, тежемелік» [6] жүйесінің элементтерінің бірінің қызметін атқара отырып, Қазақстан Республикасында ортақ мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының келісімді қызмет етуіне жағдай жасайды.

Тек Президентке есеп беруші бола отырып және Республика аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасы Президенті Жарлықтарының және өзге нормативтік құқықтық актілердің дәл және бірыңғай қолданылуына жоғары қадағалауды жүзеге асыра отырып прокуратура мемлекет басшысының, халық пен мемлекеттік биліктің бірлігі кепілінің, Конституцияның, адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының мызғымастығының кепілі функциясын жүзеге асыру бойынша, құқықтық механизмі (құралы) болып табылады.

Осылайша Конституцияға сәйкес тек прокуратура ғана заңдар мен өзге де құқықтық актілерге, оның ішінде соттық актілерге де, наразылық білдіру арқылы, құқықтық әдістермен тұтас мемлекеттік биліктің барлық тармақтарына толық бақылауды жүзеге асыра алады.

Республика прокуратурасы өзінің өкілеттіктерін Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарына қатаң сәйкестікте жүзеге асырады. Қазіргі таңда оның қызметінде мемлекеттік басқа органдарды ауыстыру фактісіне, шаруашылық етуші субъектілердің қызметіне араласуының негізсіздігіне жол берілмейді. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының Конституциясының 83 бабының талабына сәйкес прокуратура мемлекеттік органдар және оның лауазымды тұлғалары жол берген заңдылықтың бұзылуын белсенді түрде анықтай бастады, сондай-ақ заңда көрсетілген оларды жою әдістерін қолдана бастады, оның ішінде атқару және сот билігі тармақтарының заңсыз актілеріне наразылық білдіру арқылы, сондай-ақ әрекет етуші заңдар мен Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарының атқарылмауына жиі әрекет ете бастады.

Қазіргі таңның көріністері прокуратураның, қадағалау және өзге де қызметтерінен көрінетін, құқық қорғаушылық потенциалының толық ашылуын қажет етеді.

Прокуратура органдарының міндеттері тарихи дамуының барлық кезеңдерінде өзгеріссіз қалып отырды, ол – мемлекетте заңдылықтың сақталуының кепілдігі ретінде қызмет ету, мемлекеттік және қоғамдық өмірдің сенімді құқықтық негізі болу, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына жәрдемдесу.

Сонымен қатар әлеуметтік, қоғамдық-саяси және құқықтық салалардағы

айтарлықтай өзгерістерді ескере отырып прокуратураның міндеттері, қадағалау қызметінің әдістері өзгеріп отырды, уақыт өзге приоритеттерді анықтады.

Осының бәрі өз кезегінде прокурорлық қадағалаудың заңнамалық негізін әрдайым жетілдіріліп отырылу қажеттілігін талап етті. Нәтижесінде әрекет еткен «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» Жарлығына Заң мәртебесі берілді, бұл жағдай күдіксіз прокуратураның дамуындағы жаңа кезеңінің негізін қалады, сонымен қатар прокуратураның беделінің күшеюіне алып келді және оған мемлекеттік органдар жүйесінде лайықты орнын берді.

Республика прокуратурасының қызметіне еліміздің Президенті тарапынан позитивті баға берілді.

Прокуратура органдары дамуының келесі кезеңі 2002 жылы «Прокурорлық қадағалау мәселелері жөніндегі кейбір Қазақстан Республикасы заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануымен байланысты болды.

Осы Заңда заңдылықтың және азаматтардың құқықтарын қорғаудың деңгейін онан әрі көтеру қажеттілігі бекітілген. Сондай-ақ, еліміздің жоғарғы қадағалау органын күшейтуге, прокурорлардың заңдарды сақтау туралы актілері мен талаптарын міндетті түрде орындауды қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөлінген, оларды күштеп орындату механизмдері анықталған, сонымен қатар, прокурорлық қадағалаудың актілері мен заңды талаптарын орындамағандары үшін заңды тұлғалар мен азаматтардың жауапкершілігі күшейтілген [7].

Еліміздегі заңдылықтың нығаюына Қарағанды облысының да прокуратурасы өз үлесін қосып жатыр. Қазіргі таңда ол, өзінің құрамына 21 аймақтық прокуратураларды біріктірген, білікті қызметкерлердің қуатты аппараты.

Негізінен белсенді құрамы жастардан құралғанына қарамастан (80%-дан астам), оларға аға буынның дәстүрлерін үйретуді жүзеге асыратын, оларды патриотизм және өзінің қызметтік парызына кәсібилікпен қарау рухында тәрбиелейтін тұлғалар да бар.

1936 жылы Қазақстан аумағының орталығында Қарағанды облысының прокуратурасы құрылды. Оның құрамына Қарағанды және Балқаш қалаларының, Жаңаарқа, Кувск, Нура, Тельман, Шет, Вишневка, Қоңырат, Қорғалжын, Баян-Ауыл, Ақмола, Қарсақбай, Қарқаралы, Еркін және Новочеркасск аудандарының прокуратуралары кірді.

Құырылу кезінде Қарағанды облысының прокуратурасының органдарында небәрі 42 адам жұмыс істеді. 3 адам ғана жоғарғы білімді болды, орта білімді – 1 адам, толық емес орты білімді – 2 адам, қалғандары бастауыш білімді болды.

Барлық аудандық прокуратураларға ортақ 7 жазба машиналары және 19 жылқы ғана болды. Облыстың бірінші прокуроры болып, 1897 жылы туылған, орта білімді, қазақ, кәсібі бойынша мұғалім, Қосмағұл Баймұқашев тағайындалды.

Бірақ 1937 жылдың тамызында ол РКФСР ҚК – нің 58-2, 58-7, 58-8 және 58-11 баптары бойынша жалған айыпталып қамауға алынды және 1938 жылдың наурызында ату жазасына сотталды және атылды. Соңында 1957 жылы КСРО – ның Жоғарғы Сотының әскери коллегиясы Қ Баймұқашевтің ісі қылмыс құрамының болмауының нәтижесінде тоқтатты және ол толығымен ақталды.

Ұлы Отан соғысының бірінші айларында облыстың прокуратура органдарынан майданға 21 адам аттанды, оның ішінде облыстық аппараттың 10 қызметкері. Олардың ішінде, Қарағанды қаласының Сталин ауданының прокуратурасының халық тергеушісі болып қызмет атқарған, Кеңес Одағының Батыры, әскери ұшқыш Нұркен Әбдіровта болды.

Қарағанды облыстық мемлекеттік мұрағатта 1939 жылдың 20 тамызымен көрсетілген жеке парақша сақтаулы. Онда Нұркен Әбдіровтың соғысқа дейінгі еңбек жолы көрсетілген. Екі жыл бойы ол облыстық прокуратурада істерді басқарушы болып еңбек етті, ал қалалық прокуратурада халық тергеушісі қызметін атқарды.

1944 жылдың 31 наурызында Н. Әбдіровке қайтыс болғаннан кейін Кеңес Одағының

Батыры атағы берілді, сол себептен Қарағанды қалалық прокуратурасының қызметкерлерінің жалпы жиналысында Кеңес Одағының Батыры Н. Әбдіровтың портретін облыстық прокуратурада орналастырылуы туралы резолюция қабылданды.

58 жыл өткеннен кейін Қарағанды облысының прокуратурасының қызметкерлері прокуратурада, прокуратураның бұрынғы қызметкері Кеңес Одағының Батыры Н. Әбдіровке арналған мемориалдық тақтайша орнатты, облыс прокуратурасының мұражайын ашты. Көптеген адамдардың еңбегінің нәтижесінде прокуратураның бірінші қызметкерлері туралы бай мағлұматтар жиналды, олардың арасында Нұркен Әбдіров туралы да көптеген материалдар болды.

Соғыс жылдары облыс прокуратурасының қызметкерлері аянбастан, мемлекет үшін осы ауыр уақытта заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етіп тылда да еңбек етті. Әскери жағдайда ең басты назар мелекеттік мүліктің сақталуына, кәсіп орындар мен ұйымдарда тәртіптің сақталуына, қылмыстылықпен және өзге де құқық бұзушылықтармен күреске бөлінді. Тылда қалған азғана аппараттың мойнына қиын міндеттер жүкбелді.

Тек 1941 жылдың өзінде прокуратураның тергеушілері 2071 қылмыстық істі өндірісі жүзеге асырылды, олардан 1798-і сотқа жіберілді. Сонымен қатар прокуратураға көшіріліп келушілерді қабылдау, орналастыру еңбекпен қамтамасыз ету, жауынгерлер үшін жылу беруші заттарды жинау орындарының қызметін тексеру, кәсіп орындарды күзетуді қадағалау және сондай басқада тапсырмаларды орындау міндеттері жүктелді.

Соғыс жылдары (1937 жылдан бастап 1944 жылға дейін) облыстық прокуратураны Нмколай Петрович Провильский басқарды.

Соғыстан кейінгі жылдары (1944-1948 жж) облыс прокуроры болып Чувакин Дмитрий Прокопьевич қызмет атқарды. Прокуратураның штаттық саны ол кезге қарай 95 адамды құрады, облысыта 17 қалалық аудандық прокуратуралар қызмет жасады, қызметкерлердің 11% жоғарғы білімді болды, 10%-ның аяқталмаған жоғарғы білімі болды, ал 36%-ның орта және арнайы орта білімдері болды.

1948 жыл мен 1950 жыл аралығында облыс прокуроры болып Ягненков Петр Андреевич қызмет атқарды, ал 1950 жылдан 1959 жылға дейін Щербаков Александр Васильевич облыс прокуроры болып қызмет атқарды. Осы кезеңде облыста жаңа шахталар, зауыттар, Қарағанды металлургия комбинаты және бір қатар ірі кәсіп орындар салынып жатты. Тұрғын үй құрылысы да қарқынды жүріп жатты, мәдени-тұрмыстық объектілер тұрғызылып жатты, көптеген ұжымшарлар құқылып жатты.

Елдің барлық аймақтарынан халық шаруашылығының құрылыстарына мыңдаған адамдар келіп жатты. Халықтың үлкен миграциясы жүріп жатты. Бұның барлығы күрделі жағдайды туғызып жатты.

Прокуратура қызметкерлері халық шаруашылығының дамуына, мемлекеттік және қоғамды қменшіктің қорғалуына белсенді қатысты, қоғамдық тәртіпті бұзушылармен, жинау науқаны кезіндегі, тасымалдау мен сақтау кезіндегі дақылдарды жоғалтумен, ауылшаруашылық техникасының тоналуымен қарқынды күресті.

1959 жылы облыс прокуроры болып, 1969 жылға дейін қызмет атқарған, Киселев Иван Прохорович тағайындалды. Оны, 1972 жылы Қазақ КСР – ның прокурорының орынбасары болып тағайындалған, Манаев Николай Яковлевич ауыстырды. Сол жылы облыс прокуроры болып Мутихин Андрей Александрович тағайындалды.

1973 жылы Қарағанды облысының прокуратурасының құрамынан Жезқазған облысының прокуратурасы құрылды. Оның құрамына Балқаш қаласының, Жезқазған, Жаңаарқа, Қоңырат, Шет, Ұлытау аудандық прокуратуралары ауыстырылды.

1978 жылдан 1985 жылға дейін облыс прокуроры болып прокуратураның Құрметті қызметкері - Грачков Петр Григорьевич қызмет атқарды.

1985 жылдан 1991 жылға дейін облыс прокуроры болып Москвин Валерий Яковлевич қызмет атқарды. 1991 жылдан облыс прокурорлары болып Үтебаев Ғарифолла Құрманғожинвич, Үмбеталиев Сансызбай Сүндетович, Жақыпов Серікхан Жақыпович, Мерзадинов Ерғали Серікбаевич, Ақылбай Серік Байсеитұлы қызмет атқарды.

Прокуратураның қалыптасуы мен дамуының өткен кезеңдерін республиканың тәуелсіздікті жариялауынан бүгінгі күнге дейінгі кезеңді бағалай отырып, оның мемлекеттіліктің қалыптасуындағы, демократиялық үрдістердің дамуындағы, заңдылық пен құқықтық тәртіптің нығаюындағы ролін айтпаса болмайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Басков В.И. Прокурорский надзор в СССР. – М., 1991. – 176 с.
- 2 Басков В.И., Коробейников Б.В. Курс прокурорского надзора. - М., 2001. – 127 с.
- 3 Винокуров Ю.Е. Прокурорский надзор. - М., 2000. – 218 с.
- 4 Бекбергенов Н.А. Правоохранительная деятельность в РК. Караганды: Болашақ-Баспа, 1998. – 296 с.
- 5 Тусупбеков Р.Т. На страже законности. Астана: Елорда, 2001. - 257 с.
- 6 Қазақстан Республикасының Конституциясы
- 7 [http:// www.krg.prokuror.kz](http://www.krg.prokuror.kz)

СЕКЦИЯ
ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ДЕҢГЕЙДЕ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ШЕШІМДЕРДІ
ҚАБЫЛДАУДЫ ҚОЛДАУ ЖҮЙЕСІН МОДЕЛЬДЕУ

ӘСЕТ Н.Қ.

ИС-22 НІП тобының магистранті

КОШЕКОВ К.Т.

Ғылыми жетекші, т.ғ.д., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аннотация. Зерттеудің мақсаты аймақтық деңгейдегі ресурстардың қауіпсіздігін басқару жүйесінің тиімділігін арттыру және басқару және шешім қабылдау жүйесі жағдайында жүйелерді автоматтандыру болып табылады. Өңірлік қауіпсіздікті басқарудың тиімділігін арттыруда өсіп келе жатқан қажеттіліктер мен осы салада шешімдер қабылдауды ақпараттық-талдамалық қолдаудың практикада қолданылатын құралдары арасында объективті Қайшылықтар анықталды.

Кілттік сөздер: шешім қабылдауды қолдау жүйелері, үйлесімді даму, аймақтық қауіпсіздік, орталықсыздандыру, ақпараттық мониторинг.

Адамзаттың тұрақты даму жолында кездесетін негізгі проблемасы-қоршаған ортаға әсер етудің оңтайлы параметрлерін орнатуға болатын әмбебап «реттегіштердің» болмауы. «Қоршаған ортаны қорғау» идеяларынан шаруашылық қызметті мақсатты негізделген жоспарлауға көшу биосферамен үйлесімді дамуды жүзеге асырудың жалғыз мүмкіндігі болып табылады. Табиғатты пайдалану және экономикалық қызмет парадигмаларының түбегейлі өзгеруі туралы айтуға болады. «Табиғатты қорғауға» деген көзқарас «табиғат пен қоғамның тиімді өзара әрекеттесуіне» ауыстырылады. Қала құрылысы қызметін басқару тұрғысынан бұл шешім қабылдаудың барлық деңгейлерінде табиғатты үйлесімділігі тұжырымдамасын іске асыру тетіктерін қалыптастыратын жаңа функциялардың пайда болуын білдіреді, бұл өз кезегінде басқарудың жаңа міндеттерінің пайда болуына әкеледі. Ең алдымен, қоршаған ортаның сапасын қалпына келтіру мүмкіндігімен жүргізіліп жатқан қала құрылысы саясатының салдарын өлшеу қажет [1].

Саладағы экологиялық дағдарыс жоғары белгісіздікпен, гетерогенділікпен, кенеттен және баяу өсумен, сондай-ақ әсер ету нәтижелерінің кідірісімен сипатталады. Мұндай жағдайлар үшін бәрін алдын-ала ескеру және жоспарлау мүмкін емес. Тәуекелдерді алдын-ала басқару және осындай жағдайлардың салдарын бейтараптандыру үшін өте шектеулі уақытта жедел және тиімді басқару шешімдерін қабылдау қажет. Бұл аймақтық қауіпсіздікті желілік басқару моделіне көшуді қажет етеді.

Бұзылулардың орнын толтыру үшін реттеуші ретінде аймақтық қауіпсіздіктің көпфункционалды кеңейтілетін ақпараттық ортасы болып табылатын ақпараттық қолдау құралын пайдалану ұсынылады [2], басқару объектісінің мақсатты мінез-құлқына жағдай жасауды қамтамасыз етеді. Ақпараттық қолдау дегеніміз басқару әрекеті бейресми болып табылатын және басқару субъектісіне жағдай туралы ақпарат берілетін, оның мінез-құлқын да, басқару объектісін де реттеуге мүмкіндік беретін басқару механизмі деп түсініледі.

Шешім қабылдау процесінде қолданылатын ақпаратты шартты түрде үш топқа бөлуге болады [3]:

1) басқару жүйесінде алдын ала жинақталған, пайдалануға ықтимал дайын ақпарат. Бұл ақпараттың белгісіздігі оның толық еместігімен, толық емес сенімділігімен және шешімнің мазмұнына толық сәйкес келмеуімен сипатталады.

Бұл ақпарат басқару объектісінің параметрлері туралы мәліметтерді толық жинауға және өңдеуге уақыт резерві болмаған кезде немесе мұндай деректер қол жетімді болмаған жағдайда пайдаланылады;

2) шешімдерді қабылдау процесінде тікелей алынатын жедел ақпарат. Бұл жаңа ақпарат деректерді іздеу және болжау әдістерін, сондай-ақ пәндік аймақтың ресми модельдерін қолдана отырып, басқару объектісі немесе жағдай туралы барлық белгілі ақпаратты аналитикалық өңдеу арқылы жасалады;

3) қандай да бір объективті әдістермен алынбайтын ақпарат. Бұл ақпараттың белгісіздігі шешімнің қалдық белгісіздігі деп аталады және субъективті таңдау арқылы шешіледі (ерікті шешім).

Ақпараттық мониторинг нақты уақытқа барынша жақын режимде жүргізіледі және кіріс деректерінің тұтастығын бақылаумен және олардың анықтығын тексерумен сүйемелденеді. Бастапқы ақпаратты жинау дербес бағдарламалық агенттерді қолдану арқылы жүзеге асырылады [4].

ҚР Қарағанды өңіріндегі ықтимал қауіп-қатер көздері және ықтимал дағдарыс жағдайлары туралы бастапқы ақпаратты алғаннан, тіркегеннен және өңдегеннен кейін одан әрі есепке алу және талдау үшін шешім қабылдауды қолдау жүйесінің операциялық өзегіне алдын ала өңдеу нәтижелерін беру орындалады.

Өңірлік қауіпсіздікті басқару проблематикасы жүйенің (жағдайдың) жай-күйі, оның қоршаған ортасы және белгілі бір уақытта өзара іс-қимылы туралы толық ақпараттың болмауымен; барлық факторларды (қатерлерді) толық есепке алудың және жағдайды дамытудың барлық ықтимал нұсқалары үшін іс-қимыл жоспарын нақты айқындаудың мүмкін еместігімен; дағдарысты жағдайлардың дамуының өмірлік циклінің бастапқы кезеңдерін автоматтандырудың нашар формаланатын және қиын болатын болуымен айқындалады; өңірлік қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында (саяси, экономикалық, әлеуметтік, ұйымдастырушылық, нормативтік-құқықтық және т.б.) басқарушылық шешімдер қабылдауға әсер ететін көптеген түрлі аспектілердің болуы.

Қоршаған ортаның тозуы, табиғи ресурстарға қажетті қолжетімділіктің болмауы және қауіпті материалдардың трансшекаралық орын ауыстыруы қақтығыстардың туындау ықтималдығын арттырады және осылайша жекелеген адамдардың қауіпсіздігіне ғана емес, сондай-ақ тұтас елдердің ұлттық қауіпсіздігіне де қатер төндіреді. Трансшекаралық ластану көбінесе ортақ ресурстық базасы бар көрші мемлекеттер арасындағы өткір келіспеушіліктерді тудырады. Тұрақтылыққа, бейбітшілікке және қауіпсіздікке қатер адамдардың денсаулығы үшін тәуекелдер және мәжбүрлі көші-қон (оның себебі, мысалы, судың жетіспеуі болуы мүмкін), жер ресурстарының әділетсіз бөлінуі, ескірген пестицидтердің немесе өзге де қауіпті қалдықтардың бақыланбайтын қорларының болуы сияқты факторлардың салдарынан туындайды. Екі немесе бірнеше көрші мемлекеттер пайдалану құқығын талап ететін табиғи ресурстарды басқару мәселелері бойынша жалғасып жатқан келіспеушіліктер олардың арасындағы қатынастардың шиеленісуіне және тіпті қарулы қақтығысқа әкелуі мүмкін.

Ерекшеліктерді орталықсыздандыру және аймақтың қауіпсіздігін қамтамасыз ету процестеріне қатысушылардың құрылымы мен құрамының динамикасы, сондай-ақ аймақтық ерекшеліктер қосады. Сондықтан аймақтық қауіпсіздікті басқарудың заманауи модельдері мен әдістері бейімделуді және жетілдіруді қажет етеді.

Тоқтатылған бөлшектердің концентрациясы ауаның ластану деңгейінің жиі қолданылатын жанама көрсеткіші болып табылады. Басқа ластанушы заттардың ішінде олар көптеген адамдардың денсаулығына теріс әсер етеді. Тоқтатылған бөлшектердің негізгі компоненттері-сульфаттар, нитраттар, аммиак, натрий хлориді, күйе, минералды шаң және су. Олар ауада суспензияда болатын қатты және сұйық органикалық және бейорганикалық

заттардың күрделі қоспасы. Диаметрі 10 мкм-ден аз бөлшектер ($\leq PM_{10}$) өкпеге терең еніп, оларда тұнба жасай алады; диаметрі 2,5 микроннан ($\leq PM_{2.5}$) аз бөлшектер денсаулыққа одан да зиянды әсер етеді. $PM_{2.5}$ бөлшектері өкпедегі аэрогематикалық кедергіні жеңіп, қан айналым жүйесіне ене алады. Тоқтатылған бөлшектердің созылмалы әсер етуі жүрек-тамыр және тыныс алу органдарының аурулары, сондай-ақ өкпе қатерлі ісігі қаупін арттырады.

Ұсақ тоқтатылған бөлшектердің (PM_{10} және $PM_{2.5}$) жоғары концентрациясының әсері мен өлім-жітімнің немесе аурудың жоғарылауы арасында тығыз сандық байланыс бар. Сол сияқты, ұсақ дисперсті және тоқтатылған бөлшектердің концентрациясы төмендеген кезде, Егер басқа факторлар өзгеріссіз қалса, олардың салдарынан болатын өлім-жітім деңгейі де төмендейді. Мұндай байланыстың болуы шешім қабылдау кезінде ауаның қатты бөлшектермен ластануы төмендеген жағдайда қамтамасыз етілуі мүмкін халық денсаулығының жақсаруын болжауға мүмкіндік береді.

Ауаның ұсақ бөлшектермен ластануы тіпті өте төмен концентрацияларда да адам денсаулығына теріс әсер етеді: ластанудың бұл түрі денсаулыққа қауіп төндірмейтін шекті мән белгіленбеген. Сондықтан ҚР-да пайда болатын шекті мәндер тоқтатылған бөлшектердің ең аз концентрациясына қол жеткізуге бағытталған.

Егер осы аралық мақсаттарға қол жеткізілсе, денсаулыққа өткір және созылмалы теріс салдарлар қаупінің едәуір төмендеуін күтуге болады. Бұл ретте түпкілікті мақсат концентрацияның ұсынылған шекті мәндеріне қол жеткізу болуға тиіс.

Тоқтатылған бөлшектердің денсаулыққа тигізетін кері әсері қазіргі уақытта дамыған және дамушы елдердің көптеген қалалық және ауылдық аймақтарының популяцияларына әсер ететін шоғырлану деңгейінде көрінеді, дегенмен қазіргі уақытта көптеген тез дамып келе жатқан қалаларда бұл әсердің деңгейі салыстырмалы мөлшердегі дамыған қалаларға қарағанда әлдеқайда жоғары.

Табысы төмен және орташа елдерде тамақ дайындауға, жылытуға және жарықтандыруға арналған ошақтарда және дәстүрлі пештерде Экологиялық емес отынды жағу нәтижесінде тұрғын үй-жайлардың ішінде және оған жақын Ауаның ластануының әсері ауаның ластануына байланысты аурулардың, оның ішінде төменгі тыныс жолдарының өткір инфекцияларының, жүрек-тамыр ауруларының, өкпенің созылмалы обструктивті ауруының және қатерлі ісіктің даму қаупін күшейтеді өкпе.

Тоқтатылған бөлшектер ғана емес, сонымен қатар озон (O_3), азот диоксиді (NO_2) және күкірт диоксиді (SO_2) денсаулыққа үлкен қауіп төндіреді. Тоқтатылған бөлшектер сияқты, бұл заттардың концентрациясы табысы төмен және орташа елдердің қалалық аудандарында жиі жоғары. Озон-астмамен байланысты сырқаттанушылық пен өлім-жітімнің басты факторларының бірі; азот қостотығы мен күкірт қостотығы да демікпенің даму, бронх зақымдануы, өкпенің қабынуы және өкпе функциясының төмендеу факторлары болуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тюменцева Е.Ю., Штабнова В.Л. Проблемы взаимоотношений человека и природы// Д.П. Маевского. 2013. С. 28-30.
2. Тюменцева Е.Ю., Штабнова В.Л. Экология: учебное пособие, Омск, 2017. 146 с.
3. Криксунов Е.А., Экологические проблемы и пути их решения. М.; ИД «Дрофа», 2017. 238 с.
4. Степановских А.С. Прикладная экология: охрана окружающей среды: учебник для вузов. М.: Академия, 2018. 608 с.
5. Чернова Н.М., Былова А.М. Экология: Учебное пособие для педагогических институтов, М.: Просвещение, 2017.

HTML ЖӘНЕ PHP ТІЛІН ОҚЫТУ БОЙЫНША ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУЛЫҚ ӘЗІРЛЕУ

БАКИРОВ Ә.С.

ИС-20-3ск тобының студенті

САТЫМБЕКОВА С.Б.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Қазіргі уақытта, интернет желісінің жаһандық дамуына байланысты, бағдарламалауда оның жеке саласы - web-бағдарламалау неғұрлым күрт бөлінеді. Жылдам прогресс кезінде веб-сайтта әдемі безендірілген мәтін мен суреттер ешкімді таң қалдырмайды. Сайттарға қойылатын талаптар өзгерді - енді компанияның ғаламтордағы табысты өкілдігі үшін өз келушілеріне түрлі мүмкіндіктерді ұсыну қажет: кері байланыс форум, дауыс беру, интернет-дүкен, түрлі web-тестілер, сайт бойынша іздеу, келушілердің санауышы және тағы басқа. Осыған байланысты ұсынылып отырған тақырып өзекті және де маңызды болып табылады.

Кілттік сөздер: web-бағдарламалау, ақпараттық технология, Интернет, гипермәтін, PHP, HTML.

Жобаның бастапқы мақсаты: студенттерге программалаудың жаңа бағытының ерекшеліктері мен қасиеттерін, соның ішінде Web-программалаудың, яғни қазіргі заманғы Web- қосымшаларының аспаптық құралдары мен технологияларын өңдеуді оқып үйрету болып табылады. Сонымен қатар Интернеттің негізгі түсініктерін, программалық қамтамасын, хаттамаларды, Интернет қызметін, клиент-сервер технологиясын, Web – технологиясының негіздерін игеруге мүмкіндік береді. Web – беттерінің логикалық құрылымын, Әртүрлі программалық құралдардың көмегімен WEB-беттері мен бұрыштарын құру және қызмет ету қабілетін оқып үйрену. WEB-программалау әдістерін оқып үйрену статикалық беттерді құру үшін PHP тілінің тегтерін қолданумен негізделеді. Осы негізде кәсіптік WEB-сайттар құрылады. Бұл жұмыста объектілі бағдарланған программалау жүйелерінің негіздері берілген. PHP ортасында қажетті теориялық материалдар мен мысалдар келтірілген.

Бұл жағдайда html - бұл гипермәтіндік белгілеу тілі - гиперсілтемелер жасау құралы, суреттер, кестелер және тағы басқа. Html тілін пайдаланып, кез келген сұранысты жіберу үшін пішін оңай және жылдам жасауға болады. Мұндай пішін барлық қажетті атрибуттарға ие болады: мәтінді енгізу өрісі және жіберу түймесі. Алайда, мұндай батырманы басқан кезде көп жағдайда тегіс шот болмайды - себебі нәтиже алу үшін орындалуы тиіс іс-әрекеттер сценарийі берілмеген. Сондықтан интерактивті компоненттерді құру-web-бағдарламалау үшін міндет.

Болашақ сайттың құрылымын қарастырайық: жалпы бөлікте бірнеше php файлдары және екі қалтасы болады (img – сурет қалтасы, blocks – блоктарды сақтайды). Index файлы.php басты бетке жауап береді. Сондай-ақ бізге бүкіл сайт үшін деректер базасы қажет, ол әрбір бет пен мәтіндерді сақтайтын болады.

PHP-сценарийлерді жасау тілі, ол бұрыннан өз атауын өзгертті. Өйткені, PHP-бұл Personal home Page сөздерінің аббревиатурасы. PHP бірінші нұсқасы 1994 жылы Расмус Лордорфпен жасалды және Web-беттерге келушілерді бақылауға арналған құралдар жиынтығы болды. Уақыт өте келе PHP құралдар жиынтығынан бағдарламалаудың толыққанды тіліне айналды, ал оның атауы PHP HyperText Preprocessor (PHP гипермәтінінің препроцессоры) рекурсивті білім ретінде өзгертілді [1, 152 б].

PHP-сценарийлердің серверлік тілі. HTML-мәтінге салынған PHP конструкциялары әр бетке кіргенде сервермен орындалады. Оларды өңдеу нәтижесі әдеттегі HTML мәтінімен

бірге браузерге жіберіледі.

Қазіргі уақытта PHP негізгі нұсқасы бесінші болып табылады. Жақында PHP (PHP5) жаңа, бесінші нұсқасы шықты. PHP5 Zend - Zend Engine 2 жаңа нұсқасын пайдаланады. PHP5-да Объектілік модель айтарлықтай қайта өңделген. Сонымен қатар көптеген жаңа мүмкіндіктер қосылды, соның арқасында PHP5 C++ және Java сияқты объектілі-бағытталған тілдердің кейбір ерекшеліктерін алды. Өзгерістер кірістірілген стандартты PHP функциясының өнімділігіне қатысты. Кейбір бағалаулар бойынша, PHP5-дегі стандартты функциялардың жұмыс жылдамдығы 40% - ға және одан да көп өсті. Php баптау файлының жаңа директивалары пайда болды. ini. Өзгерістер мен ағындарды қолдау болды. Жаңа мүмкіндіктер, сондай-ақ GD графикалық кітапханасының функциялары қосылды. PHP5 нұсқасындағы XML қолдауы толық болды, жаңа DOM және XML кеңейтімдері қолдау көрсетеді.

Екі негізгі бәсекелестері бар: Microsoft компаниясының Active Server Pages (ASP) және Allaire компаниясының ColdFusion. Олармен салыстырғанда PHP бірқатар артықшылықтарға ие, олардың ішінде:

- 1) жоғары өнімділік. PHP бағдарламалары ASP қарағанда жылдам жұмыс істейді;
- 2) функционалдығы. PHP-бағдарламаны әзірлеуді Web-бетті әзірлеуден бөліп алуға болады, бұл өмір мен программист пен дизайнерді жеңілдетеді;
- 3) бағасы. PHP мүлдем тегін;
- 4) пайдалануы. Жалпы тілдерде бағдарламалау тәжірибесі бар PHP синтаксисі жақсы таныс;
- 5) төзімділік. Бір PHP кодын NT ортасында да, UNIX платформаларында да пайдалануға болады.

Негізгі ДБ ретінде ең көп таралған түрі - MySQL қолданылады. Бұл ашық бастапқы коды бар реляциялық деректер базасы, ол пайдалану оңай және хостингтік компаниялардың көпшілігімен қолдау табады.

Бағдарламалық кешен "PHP" пәнін өз бетінше меңгеру, қосымша білім алу және оларды бақылау үшін HTML бағдарламалық ортасында әзірленген. Осы тапсырманы орындау кезінде стандартты объектілер пайдаланылуы тиіс.

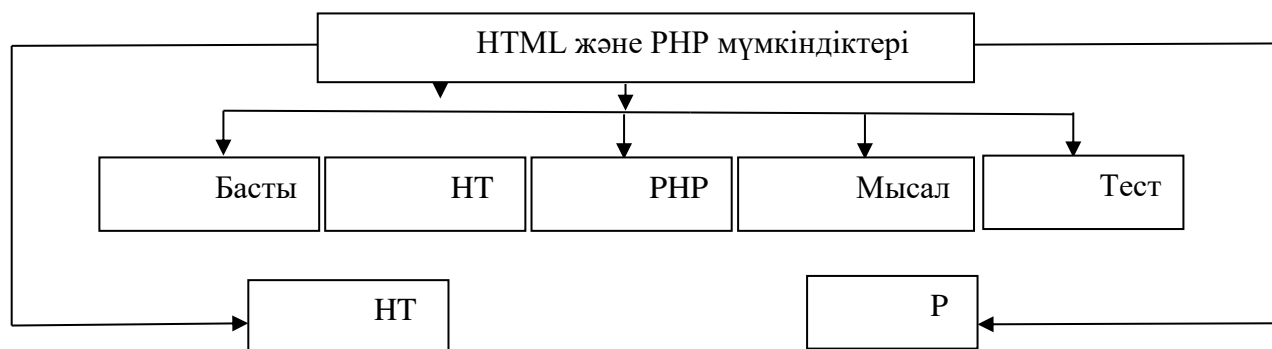
Әзірлеудің мақсаты-студенттің HTML және PHP мүмкіндіктерін меңгеруі.

Электрондық оқулық қамтиды:

- 1) HTML және PHP мүмкіндіктерін сәйкес таңдалған теориялық және дәрістік материалдары бар модуль;
- 2) білімді бақылау модулі (тестілеу);
- 3) бағдарлама туралы анықтама;
- 4) мысалдар және өзіндік жұмыстар.

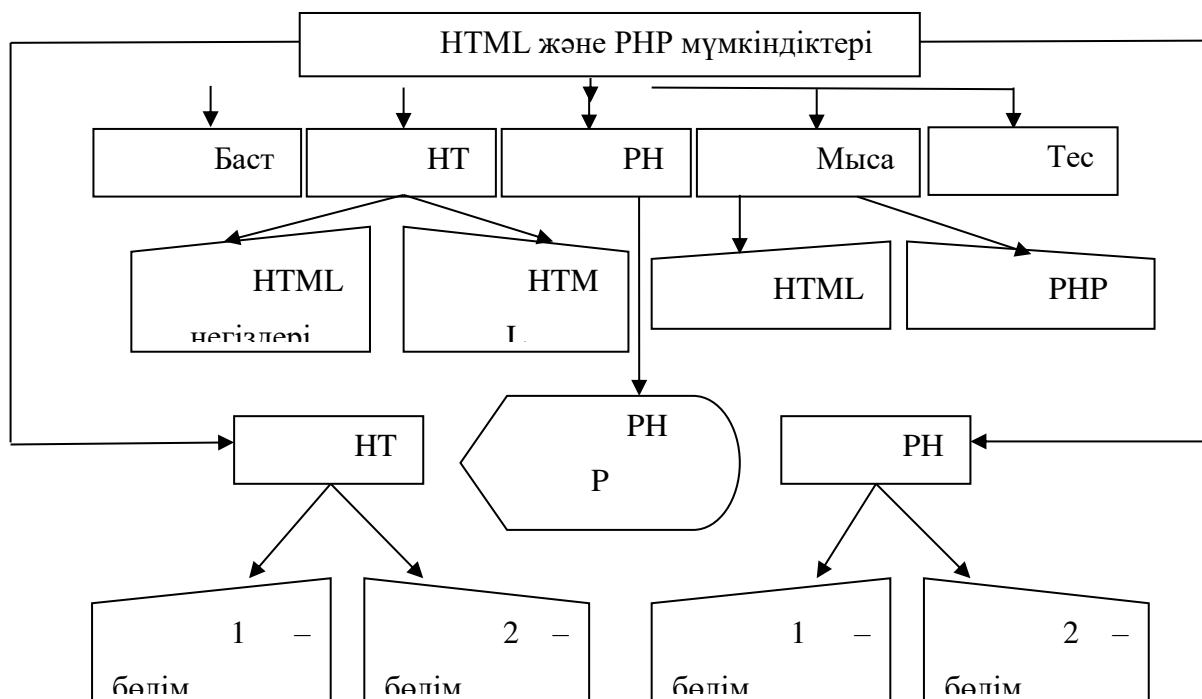
Құрылымдық және функционалдық сызбасы.

Құрылым деп - құрамды және таңдалып отырған БҚ бөлімдерін басқарудың өзара байланыстарын көрсетіп отырған сызбаны атайды..

Сурет 1 - Құрылымдық сызба

Функционалды сызба ақпараттық ағымы, ағымдардағы құрамы, қолданылған файлдар мен құралдарды көрсетіп сипаттайтын бағдарламалау ортасының компоненттерінің өзара байланысының сызбасы.

Сурет 2 - Функционалдық сызба

PHP-де пайдаланушы функциялары function кілт сөзі арқылы жасалады, одан кейін функцияның аты, оның дәлелдерінің тізімі (Саны нөлдік болуы мүмкін) және функцияның өзінің денесі. Функциялардың тағайындалуы өте кең. Егер сіз бірнеше рет бір кодты орындауға тура келсе, оны өз функциясына орналастыру керек, содан кейін ғана оны қажет жерде шақыру керек. Функцияның аты латын әліпбиінің символынан басталып, сандар мен астыңғы астын сызу символынан тұруы мүмкін. Қабылданған келісім бойынша PHP функциясының аттары кіші әріптерден басталады, ал егер атауында бір сөз қолданылса, онда әрбір жаңа бас әріппен немесе бірден немесе төменгі астын сызу символынан кейін басталады.

Егер функция денесінде бір нұсқаулықтан артық болса, барлық нұсқаулар {} фигуралық жақшалардың ішіне орналастырылуы тиіс. Егер функцияда тек бір Нұсқаулық болса, фигуралық жақшалар міндетті емес. Бірақ мен оларды әрқашан пайдалануды ұсынамын.

PHP-да стандартты функциялар бар, олардың есімдері сізге пайдалануға болмайды. Date () немесе time () деп аталатын функцияны жасағыңыз келсе, функцияны қайта анықтау әрекеттерімен байланысты қате туралы хабар аласыз. PHP функциясын тек бір рет жариялауға болады. Функцияны қайта анықтауға тыйым салынады. Әдетте функциялар скрипттің ең басында (негізгі сценарийге қосылатын жеке файлдарда) негізгі сценарий басталғанға дейін анықталады [2, 32 б].

Қойылған мақсаттар:

- 1) оқушыларға теориялық материалды қолжетімді және оңай жеткізу үшін "экономика негіздері" электрондық оқулығын ұсыну;
- 2) оқыту және бақылау функцияларын орындау;
- 3) осындай іске асыруға жарамдылығын және оның тиімділік дәрежесін анықтау мақсатында компьютерлік іске асыруға ұсынылатын теориялық материалға талдау жүргізу;

4) теориялық материалды толықтыру мүмкіндігі, өйткені экономика саласы орнында тұрмайды.

Қойылған мақсаттың шешімдері:

1) PHP 5 бағдарламалау ортасын зерттеу;

2) "PHP және HTML" мамандығының 1 курс студенттеріне арналған теориялық материалды талдау (дидактикалық бірлікке сәйкес);

3) тестілеу үшін материал таңдап алынды.

Бағдарламаны іске қосу үшін қолданушыға index.php кіру керек. Бағдарламада мәзір терезесі көрінеді

Алғаш бағдарлама ашылғанда ол мына түрде болады, 3 суретте көрсетілгендей:

Сурет 3 – Бастапқы бет

Электронды оқулықтың бастапқы бетінде Html және Php тілдерінің теориялық және практикалық бөлімдеріне өтетін батырмалыр, мысалдар бөлімі, тест тапсырмалар бөлімі мен бейне материалдар қарастырылып қойылған. Мәзір қатарын пайдаланып, түрлі мәліметтерге қол жеткізе аламыз. HTML және Php бөлімінде жалпы «Html және Php мүмкіндіктері» жөнінде бейнебаяндар көруге болады. Мәзірдегі HTML немесе PHP батырмаларын басып лекцияларды оқуға болады. Мысалдар батырмасын басып Html немесе Php жайлы 100-ден астам мысалдар көруге мүмкіндік бар.

Бұл жұмыста электрондық оқыту жүйесін әзірлеу қарастырылды. Мысал ретінде әзірленген "Html және Php мүмкіндіктері" оқулығы болып табылады. Жаңа ақпараттық технологияларды жаппай енгізу бағдарламалық құралдардың жетіспеушілігіне алып келеді. Html және Php бойынша электрондық оқу құралын әзірлеу - бұл қолданбалы қамтамасыз ету нарығын дамытуға үлес.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Ульман Л., «PHP бағдарламалау Негіздері» - М.: ДМК Пресс, 2001. - [288 - 296];
- 2 Кузнецов М. В., Симдянов И. В. Голышев С. В. «PHP 5. Web-сайттарды әзірлеу тәжірибесі.» - СПб.: BHV-Петербург, 2005. - [960 - 980];
- 3 PHP нұсқаулығы. - <http://www.php.net/manual/ru/>;
- 4 PHP әзірлеушілер клубы. - <http://www.phpclub.ru/>;
- 5 PHP FAQ. Сұрақтарға жауап беретін Сайт. - <http://www.phpfaq.ru/>;
- 6 "Сандық білім беру ресурстары", URL: <http://www.coolreferat.com/>;
- 7 "Мультимедиялық оқыту құралдары", URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/109811.html>;
- 8 Корнилов, Ю. В. «Педагогикалық қамтамасыз ету, ақпараттық-білім беру ортасының құралдарымен желілік және мультимедиялық технологиялар» - Якутск, 2009. - [158 - 189];

РАЗРАБОТКА МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ЗАДАЧ В РАМКАХ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

ДАУЛЕТКАЛИЕВА К.

студентка группы ВТуПО-19-2у

МУКАНОВА Ж.А.

Научный руководитель, магистр

Университет «Туран»,

г. Алматы, Республика Казахстан

Аннотация. Статья посвящена разработке мобильного приложения для распределения и мониторинга выполнения задач в рамках проектной деятельности студентов. Для разработки мобильного приложения был использован фреймворк Xamarin, язык программирования C#. Данное мобильное приложение может быть внедрено в учебный процесс и быть применено в рамках дисциплин, предусматривающих проектную и командную работу студентов.

Ключевые слова: мобильное приложение, проект, проектная деятельность, образование, вуз.

Дигитализация, или Цифровая трансформация, охватывает все больше компаний в самых разных отраслях по всему миру, и Казахстан не стал исключением. Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев на совместном заседании палат парламента 2 сентября 2021г. заявил, что «Цифровизация — это не следование модной тенденции, а ключевой инструмент достижения национальной конкурентоспособности.» [1]. Основной целью цифровой трансформации является использование современных технологий для кардинального повышения производительности и ценности предприятий, в том числе и сферы образования.

Университет «Туран» позиционирует себя как инновационно-предпринимательский университет, главным принципом которого является гармоничное объединение трех базовых видов деятельности: научные исследования (получение знаний); образование, включая и воспитание (передача знаний и умений, формирование компетенций); инновации (применение знаний) [2]. В университете активно формируется предпринимательская культура. В этом контексте в университете ведется большая работа по вовлечению сотрудников, преподавателей и обучающихся в инновационную деятельность в сфере образования, науки и социума. С этой целью в образовательные программы всех направлений подготовки (образовательных программ) включен предпринимательский модуль, что позволяет формировать предпринимательское мышление и закладывать начальные предпринимательские навыки у обучающихся.

В рамках дисциплин образовательного модуля предусмотрена, в том числе, разработка и участие студентов в проектах, стартапах. Командная проектная деятельность предполагает постановку цели проекта, а также определение и распределение задач среди участников проекта. Система распределения задачами – инструмент, который помогает сделать рабочий процесс прозрачным, понятным и упорядоченным. Используя такую систему, руководитель проекта получает возможность постоянно держать руку на пульсе каждого проекта, а участники проекта четко понимают, чем и когда им нужно заниматься. Для осуществления эффективного взаимодействия между руководителем и участниками проекта необходимо внедрение специальной технологии, которая могла бы оптимизировать процесс участия всех заинтересованных лиц. Для решения данной проблемы были рассмотрены сервисы удаленной совместной работы (таблица 1). В современном мире

практически у каждого учащегося есть мобильное устройство. Причем мобильными устройствами пользуются не только для развлечения или получения разноплановой информации, но и для решения различных учебных задач. По этой причине основной акцент был сделан на наличие мобильной версии сервиса.

Таблица 1. Основные характеристики новой информационной технологии

Название платформы	Наличие мобильной версии	Возможность коллективной работы	Наличие бесплатной версии	Ссылка
Timely	Да (iOS и Android)	Да	Ограничение 14 дней	[3]
ActiveCollab	Да (iOS и Android)	Да	Ограничение по функционалу и размеру команды (до 3х участников)	[4]
TeamLab	Да (iOS и Android)	Да	Да	[5]

Анализ мировых тенденций демонстрирует жизненную остроту применения в образовательной деятельности мобильных приложений для решения различных педагогических задач. Своевременность применения мобильных технологий в образовательной среде обусловлена следующими предпосылками: высокий уровень и динамика распространения мобильных устройств, устойчивый интерес к их применению, возможностью превратить в медиаконтент и сопутствующее содержание в инфраструктуру образовательного и научно-исследовательского пространства [6].

Анализ рассмотренных в таблице 1 систем показал, что на рынке информационных технологий имеется достаточное количество мобильных приложений для распределения и мониторинга задач, которые также могли бы быть применены в рамках проектной деятельности студентов. Однако, многие из них являются платными или же имеют ограниченную бесплатную версию. Также рассмотренные сервисы настроены на работу крупных компаний и имеют множество дополнительного функционала, который не будет применяться в рамках студенческих проектов, поэтому приобретать платные версии нецелесообразно.

После проведенного анализа было принято решение разработать мобильное приложение для распределения и мониторинга задач среди участников проектной деятельности для университета «Туран».

Мобильное приложение было разработано с применением фреймворка Xamarin. Xamarin — это фреймворк для кроссплатформенной разработки мобильных приложений (iOS, Android, Windows Phone) с использованием языка C#. Xamarin основан на open-source реализации платформы .NET — Mono. Эта реализация включает в себя собственный компилятор C#, среду выполнения, а также основные .NET библиотеки. Цель проекта — позволить запускать программы, написанные на C#, на операционных системах, отличных от Windows — Unix-системах, Mac OS и других.

Приложение предполагает разделение пользователей на три группы ролей:

1. Участник проекта (наименьший уровень доступ) имеет возможность просмотреть свой список задач в рамках конкретных проектов, участником которого он является. Также имеется возможность выбрать и назначить себе задачу «своего» проекта.

2. Руководитель проекта создает «страницы» проекта, задачи, определяет состав участников и задач, может назначать участника исполнителем задачи.

3. Администратор (наивысший уровень доступа) добавляет, удаляет пользователей системы; имеет возможность удалять проекты и задачи.

Для входа в систему пользователя необходимо авторизоваться, воспользовавшись логином и паролем, выданной в университете (рисунок 1).

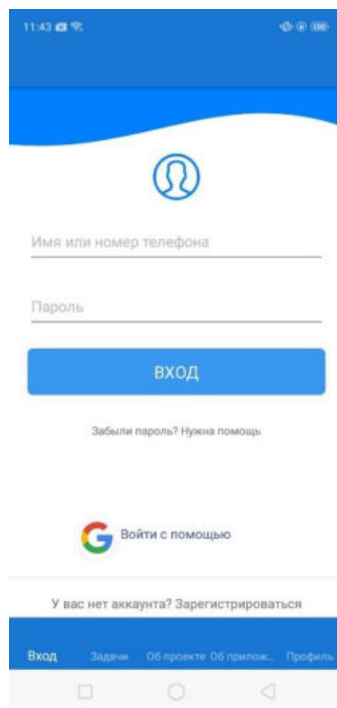

Рисунок 1 – Форма авторизации пользователя.

В случае успешной авторизации пользователь получает возможность работы с приложением в соответствии с его ролью (рисунок 2).

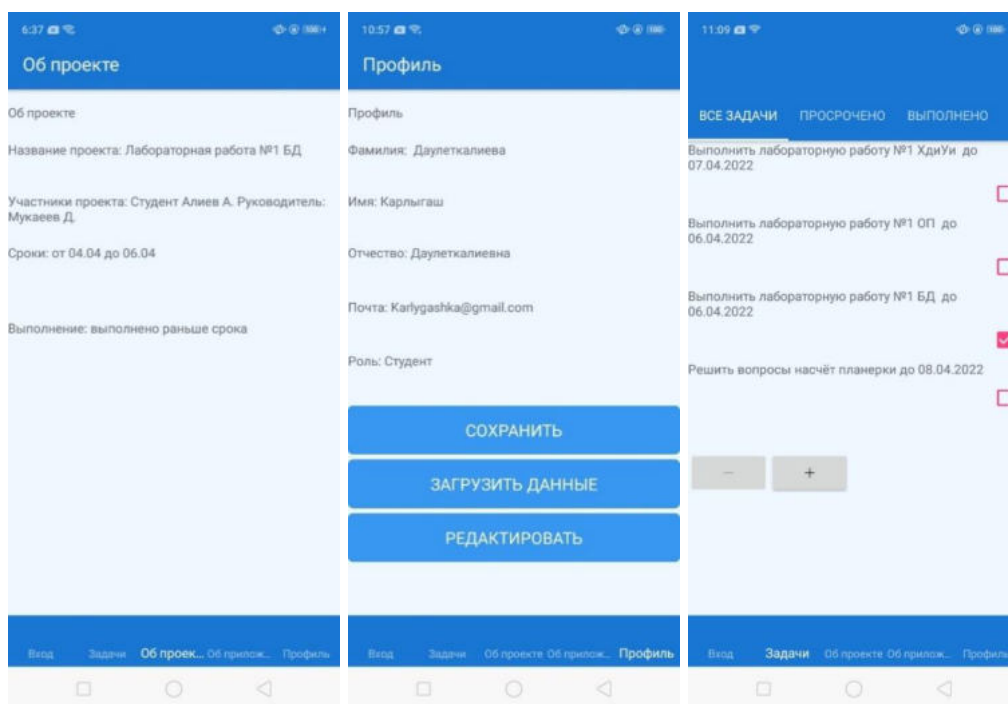

Рисунок 2 – Основные окна приложения

Образовательный процесс современного учреждения высшего образования активизирует изменение позиции студента: из объекта обучения в активного субъекта учебно-профессиональной деятельности, а также активизирует самоуправляемую учебно-познавательную деятельность студентов. Студент должен быть готов самостоятельно приобретать знания, умело применять их на практике, организовывать свою учебную

деятельность и время. Главным помощником в организации учебной деятельности студента может стать мобильное приложение для распределения задач, направленное именно на решение этих задач и на экономии времени.

Список литературы:

1. Президент РК: Цифровизация — базовый элемент реформ (profit.kz)
2. Официальный сайт Университета «Туран» (<https://turan.edu.kz/>)
3. Timely - Time Tracking Software (<https://memory.ai/timely>)
4. ActiveCollab (<https://activecollab.com/>)
5. TeamLab (<https://teamlab.pro/>)
6. Цой О.В. Мобильные технологии в образовании. О некоторых вопросах и проблемах психологии и педагогики / Сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции. Красноярск, 2014.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ОРТА МЕКТЕПТЕРДІҢ ОҚУ ПРОЦЕССИНЕ АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМАЛЫҚ МОДУЛЬДІ ҚҰРУ

ИМАНМУСИН Қ.А.

студентка группы ИС-19-3с/к

Ғылыми жетекші магистр, аға оқытушы

МОЛДАБЕКОВА Б.К.

Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті,

Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

Андатпа. Бұл мақалада ақпараттық технологияның қазіргі таңда қарқынды дамуына байланысты жалпы білім беретін орта мектептерінде электронды жүйенің қолданылу маңыздылығы қарастырылған. Мұғалімдердің уақытын ұтымды пайдалану үшін, «Әдістемелік жинақ» бағдарламасы арқылы керекті ақпаратқа қол жеткізуге болады. Бағдарламаның ішінде мұғалімдердің күнделікті қолданатын ақпараттық жүйелердің жинақтамасы орнатылған. Олар сілтеме батырмасы ретінде ұсынылған. Бағдарламаны ашқан бетте мұғалімдерге арналған сайт сілтемелері батырма ретінде жасалынған. Олар: Bilimal, EduMark, kargoo.kz, enbek.kz, Bilimland, НОБД. Осы сілтемелер арқылы мұғалімдер өздеріне керек ақпараттарды қолдана алады.

Кілттік сөздер: веб-технология, бағдарламалау, ақпараттық жүйелер, аналитика, дизайн, электронды журнал, ақпараттық ресурстар.

Ақпараттық технологиялардың дамуы мемлекеттік салада да, бизнесте де басқару жүйелерін түбегейлі қайта құрылымдау қажеттілігінің пайда болуына себеп болды. Ескірген ұйымдық басқару моделдерін сақтаумен ақпараттық технологияларды еңгізу жоба құнының өсуіне және ақпараттық технологияларға инвестициялардың тиімсіздігіне әкеледі.

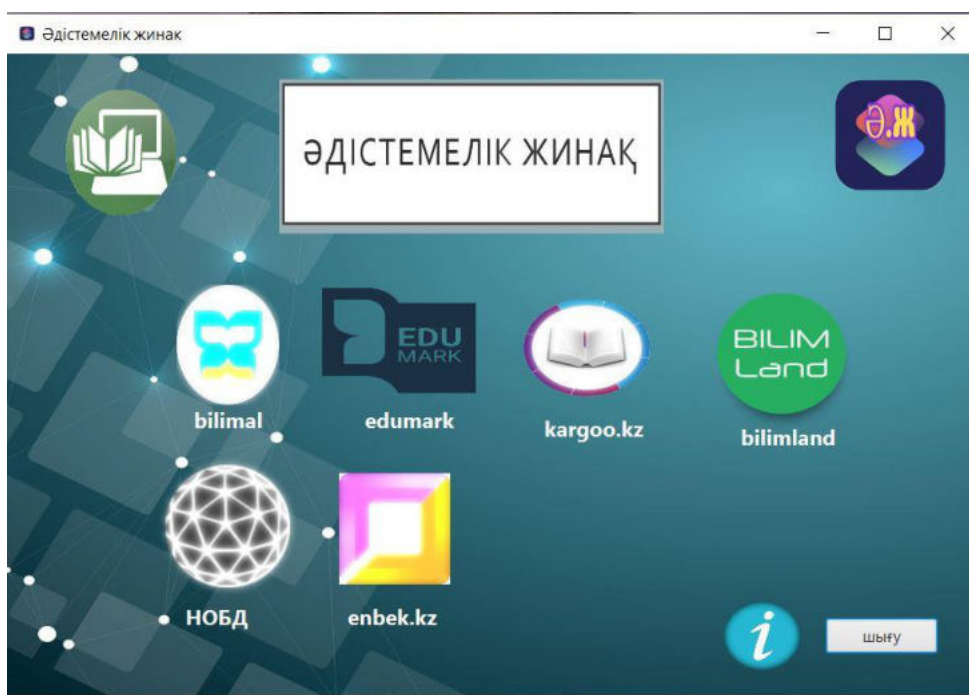
Ресурстық орталық тірек мектебінде заманауи ақпараттық технологиялар кеңінен пайдаланылады.

Ақпараттық жүйелермен жұмыс істеу арқылы кездестірген артықшылығымен, кемшіліктерін ескере отырып, Жалпы білім беретін орта мектебіне арнап жасаған бағдарламамды ұсынамын, өнім аты «Әдістемелік жинақ».

Мақсаты:

1. Мұғалімдердің уақытын ұтымды пайдалану.
2. Таңдалған сілтемеге жылдам қол жеткізу.
3. «Әдістемелік жинақ» бағдарламасы арқылы керекті ақпаратқа қол жеткізу.

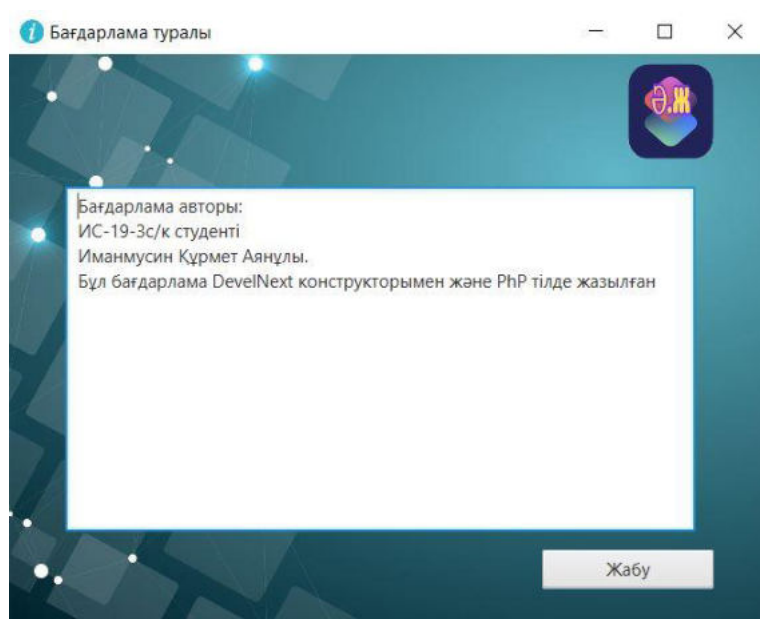
Бағдарламаның бетінде мұғалімдерге арналған сайт сілтемелері батырма ретінде жасалынған. Олар: Bilimal, EduMark, kargoo.kz, enbek.kz, Bilimland, НОБД. Әдістемелік жинақ бағдарламасының интерфейсі 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 - Әдістемелік жинақ интерфейсі

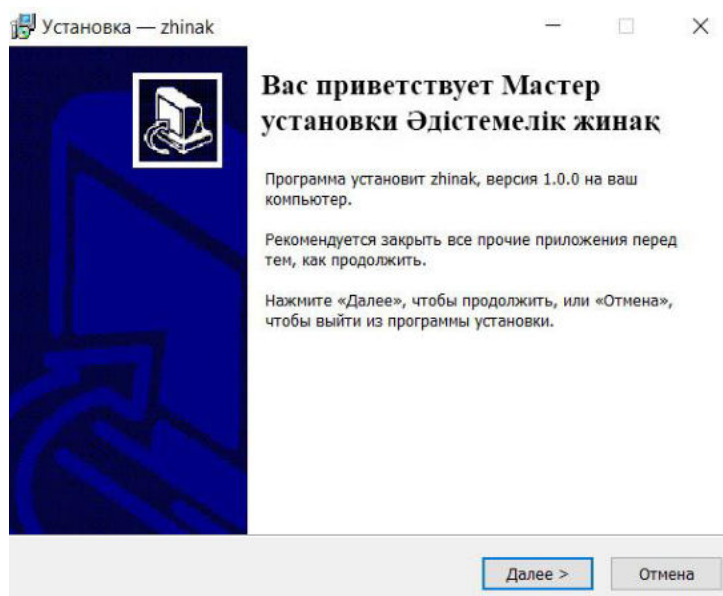
Бағдарламаны кім құрғаның білу үшін анықтама бетіне өту қажет. Ол үшін бағдарлама интерфейсінде төменгі жағында орналасқан көк леп белгішесі бар батырманы басу қажет.

Анықтама бетінде бағдарлама өнімін құрған автордың аты-жөні немесе бағдарлама өнімдерін шығаратын компания аты жазылады. Мысалы мен өзімнің аты-жөнімді және бағдарлама қай тілде жазылғаны 2-суретте көрсетілген.

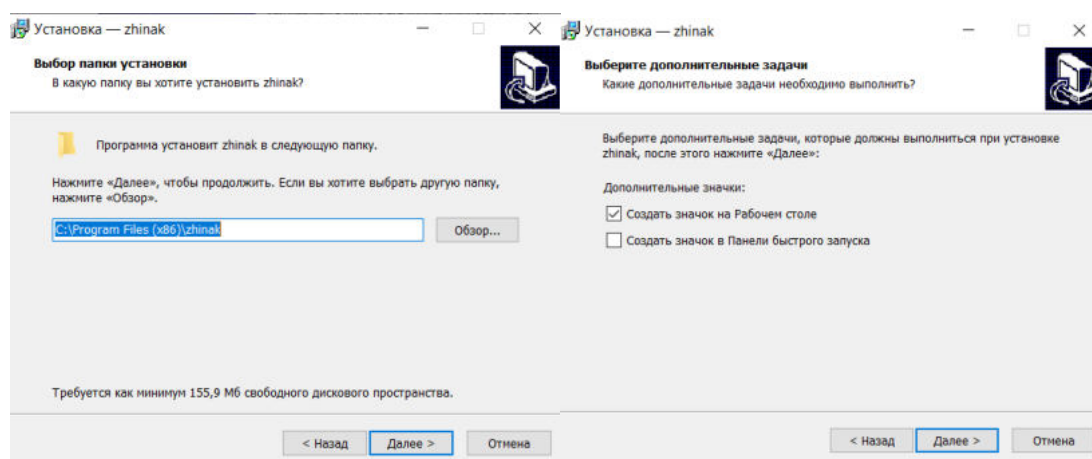
Сурет 2 - Анықтама беті

Бұл бағдарлама өнімді қолдану үшін алдын ала орнату қажет. Ол үшін арнайы орнатушы бағдарламасын ашамыз және келісім шарттармен танысамыз. Бағдарлама орнатушының алғашқы беті 3-суретте көрсетілген.

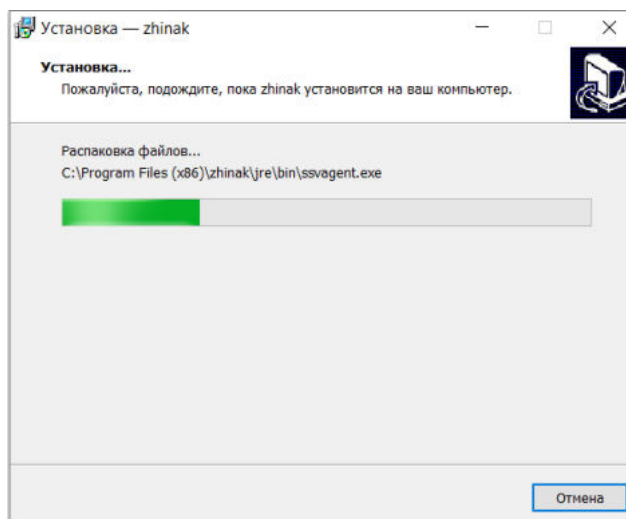
Сурет 3 - Бағдарлама орнатушы

Бұл бетте бағдарламаның нұсқасы жазылған және келесі бетке өтуін жазған. Келесі бетке өту үшін «келесі» деген батырманы басу қажет. Екінші бетінде бағдарламаны компьютердің қай жадына және қай жерге орналастыруын қарастырылады. Орынды таңдау үшін «шолу» деген батырманы басамыз. Керекті жерді таңдаған соң келесі беттерге көшеміз. Үшінші бетінде қосымша таңдау нұсқаулар қарастырылған, яғни бағдарламаның жарлығын жұмыс үстел бетінде көрсетуін қарастырасыз. Бағдарлама орнатушының орын таңдау беттері 4-суретте көрсетілген.

Сурет 4 - Орын таңдау беттері

Бағдарлама орнатушының барлық нұсқаулықтарын орындаған кейін орнатуды жүктеу процесі шығады. Осылайша бағдарлама орнату процесі аяқталады. Жүктеу процесі 5-суретте көрсетілген.

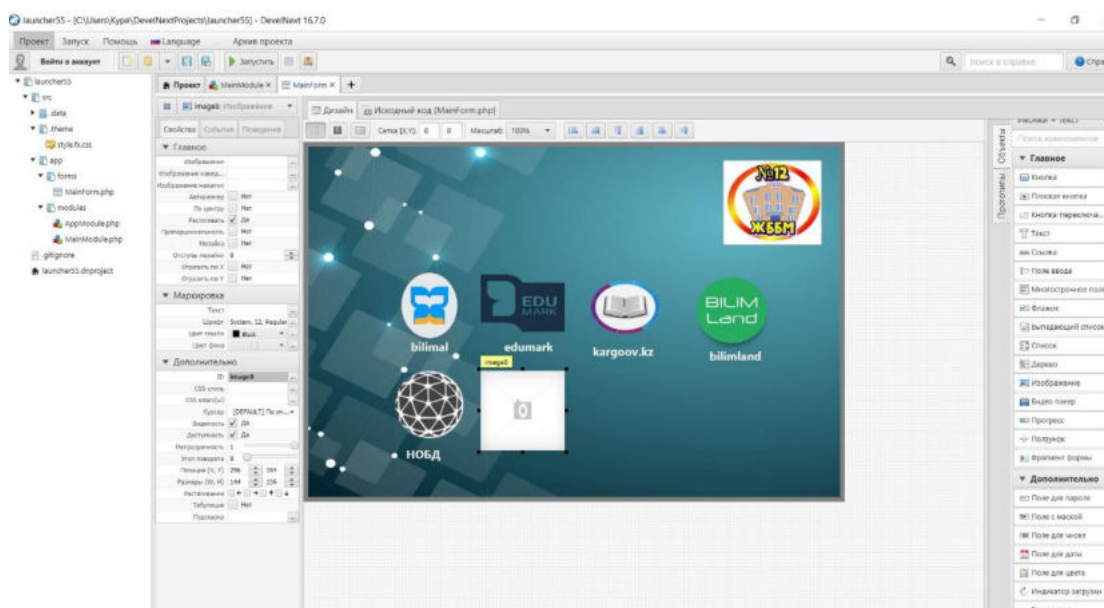

Сурет 5 - Жүктеу процесі

Бағдарлама өнімі PHP тілімен қамтылған DevelNext құрастырғыш бағдарламасымен жасалған.

DevelNext-бұл Windows/Linux/Mac үшін бағдарламаларды, қарапайым 2D ойындарды, функционалды прототиптерді жылдам құруға бағытталған даму ортасы. Орта құралдары жылдам бастауға, үйренуге және үйренуге оңай, PHP тілін және әртүрлі шеберлер мен диалогтарды қолдана отырып жұмыс үстелі бағдарламаларын жасауға мүмкіндік береді.

DevelNext құрастырғыш беті 6-суретте көрсетілген.

Сурет 6 - DevelNext құрастырғыш беті

Енді дизайнердің көмегімен келесідей интерфейсі бар толыққанды платформалық қосымшаларды жасай аламыз. Ол үшін JavaFX деп аталатын технология қолданылды, бұл әртүрлі платформаларға арналған GUI үшін негіз. Біздің жоба Java-ны тек платформа ретінде пайдаланады, DevelNext бағдарламалау тілі PHP болып табылады, бірақ Java, Groovy, Scala және басқа JVM тілдерінде жазылған қосымша кітапханаларды жазуға және қосуға болады.

JavaFX-бай графикалық интерфейсі бар қосымшаларды құруға арналған Java негізіндегі платформа. Оны операциялық жүйелерден тікелей жұмыс істейтін жұмыс үстелі қосымшаларын құру үшін де, браузерлерде жұмыс істейтін интернет қосымшалары (RIA) және мобильді құрылғылардағы қосымшалар үшін де қолдануға болады. JavaFX бұрын қолданылған Swing кітапханасын ауыстыруға арналған. JavaFX платформасы Microsoft Silverlight, Adobe Flash және ұқсас жүйелермен бәсекелеседі.

PHP (PHP фразасының рекурсивті қысқартылуы: Hypertext Preprocessor) - бұл Жалпыға Ортақ, ашық бастапқы бағдарламалау тілі. PHP веб-әзірлеу үшін арнайы жасалған және оның коды тікелей HTML-ге енгізілуі мүмкін.

PHP JavaScript-тен ерекшеленеді, өйткені PHP сценарийлері серверде орындалады және клиентке жіберілетін HTML жасайды. Егер сізде жоғарыда көрсетілгенге ұқсас сценарий серверде орналастырылған болса, клиент оны орындау нәтижесін ғана алады, бірақ оны қай код жасағанын анықтай алмайды. Сіз өзіңіздің серверіңізді қарапайым HTML файлдарын PHP процессоры өңдейтін етіп орната аласыз, сондықтан клиенттер қарапайым HTML файлын немесе сценарий нәтижесін алатындығын біле алмайды.[4]

Әдебиеттер тізімі:

1. Султанова Б.К., Абилдаева Г.Б., Шакирова Ю.К. Web-технологиясын қолдану орталары: Оқу құралы. ҚарМТУ баспасы: 2019.
2. DevelNext бағдарлама ақпаратты - <http://develnext.org/ru/about/>
3. Дмитрий Зайцев, DevelNext бағдарламасының авторы 2017.
4. PHP-бағдарламау тілі туарлы ақпарат сілтемесі – <https://webcreator.ru/technologies/webdev/legacy/php>
5. Лердорф, Расмус PHP-бағдарламау тілін ойлап тапқан, википедия журналы 2018.

БІЛІМ БЕРУДІ ЦИФРЛАНДЫРУ ҮРДІСІНДЕГІ МОБИЛЬДІ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

КАБЫКЕН Н.

ИС-19-1к группасының студенті

МОЛДАБЕКОВА Б. К.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы, магистр

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Заманауи технологиялар өзін-өзі ұйымдастыру және оқыту дағдыларын қалыптастыратын ақпараттық және телекоммуникациялық компьютерлік технологияларды тануға тарту жағдайында студенттердің оқу аудиториясы мен өзіндік іс-әрекетінің өрісін кеңейтуге мүмкіндік береді. Мақалада білім берудегі жаңа үрдіс болып табылатын мобильді технологиялар, мобильді құрылғыларды білім беруге кеңінен енгізумен байланысты проблемалар, мобильді оқытуға байланысты шешілмеген өзекті мәселелер сипатталған.

Кілттік сөздер: кәсіби білім, инновациялық технологиялар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, инновациялық тәсілдер, мобильді технологиялар, мобильді оқыту.

Соңғы уақытта Қазақстан Республикасының білім беру процесінде дәстүрліден өзгеше оқытудың жаңа түрлері пайда болды. Бұл негізінен соңғы екі жылдағы оқиғаларға байланысты. Оларға қашықтықтан оқыту, электронды оқыту, сондай-ақ мобильді оқыту деп аталатын салыстырмалы түрде жаңа технология жатады. М-learning, біздің шетелдік өкілдеріміз айтқандай, бұл мобильді құрылғыларды қолдана отырып, оқу процесін ұйымдастыратын заманауи технология. Компьютерлер мен Интернет өміріміздің ажырамас құралына айналғаны белгілі. сондықтан технологиялар күнделікті өмірімізге оңай

бейімделеді, бұл ақпараттық коммуникациялық технологияларға, атап айтқанда Интернетке қол жетімділікті арттыруға үлкен артықшылықтар береді.

«Мобильді оқыту» ұғымының көптеген анықтамалары бар. Ең жиі қолданылатын анықтамаларға жатады:

1. Мобильді оқыту - бұл белгілі бір орынға байланбаған және мобильді (портативті) технологиялардың білім беру мүмкіндіктерін пайдаланатын оқыту.

2. Мобильді оқыту дегеніміз - оқыту мен білім алуды жеңілдету, қолдау, жақсарту және кеңейту үшін портативті технологияларды, сымсыз және мобильді желілерді пайдалану.

Көбінесе мобильді оқыту анықтамалары ситуациялық, портативті, онлайн, барлығына қол жетімді, жылдам, тәулік бойы, ыңғайлы, технократтық, икемді, қашықтан, жолда қол жетімді, оқушыға бағытталған, жекелендірілген деген сипаттамалармен тығыз байланыты болады.

Бұрын «мобильді оқыту» анықтамалары тек технологияларды пайдалануға немесе осы технологиялардың портативтілігіне ғана шоғырланған болатын, бірақ қазір «мобильді оқыту» термині құрамдас бөліктердің көп санын білдіреді:

Техноцентризм - мобильді оқытуды мобильді құрылғылар арқылы оқыту ретінде анықтайды.

Компьютерлік оқыту (e-learning) – мобильді оқыту компьютерлік оқыту мүмкіндіктерін кеңейту немесе компьютерлік оқытуды қолданудың білім беру тәжірибесін мобильді құрылғылармен араластыру болып табылады.

Білім беру шекарасын кеңейту - мобильді оқыту «оқушы – мұғалім» стандартты парадигмасына жаңа нәрсе әкелу мүмкіндігі ретінде қарастырылады.

Білім алушыға бағытталу - мобильді оқыту технологияның ұтқырлығын ғана емес, сонымен қатар оқушының ұтқырлығын да білдіреді, яғни оқушы енді өзіне ыңғайлы сабақ жоспары мен ырғағын өз бетінше таңдап, максималды білім ала алады.

Цифрландыруды білім беруді ғана емес, экономиканы трансформациялауда цифрлық ресурстарды пайдаланудың негізгі тәсілдерінің бірі деп санауға болады. Бұл ретте ақпараттық - білім беру ортасын жетілдіру мақсатында технологиялар мен процестердің рөлін қайта бөлу көзделеді. Цифрландыру өндірістік үдерістердің қарқындылығын анықтайды.

Сандық технологиялар, әлеуметтік желілер және мессенджерлер әлеуметтік құндылықтарды өзгертті, адамның желілік сәйкестендірілуіне әкелді. Өзінің білім беру траекториясын өз бетінше анықтайтын білім алушылардың жаңа типіне негіз қаланды. Олар жұмысты оқумен үйлестіре отырып, жеке дамуға және өзін-өзі анықтауға негізделген.

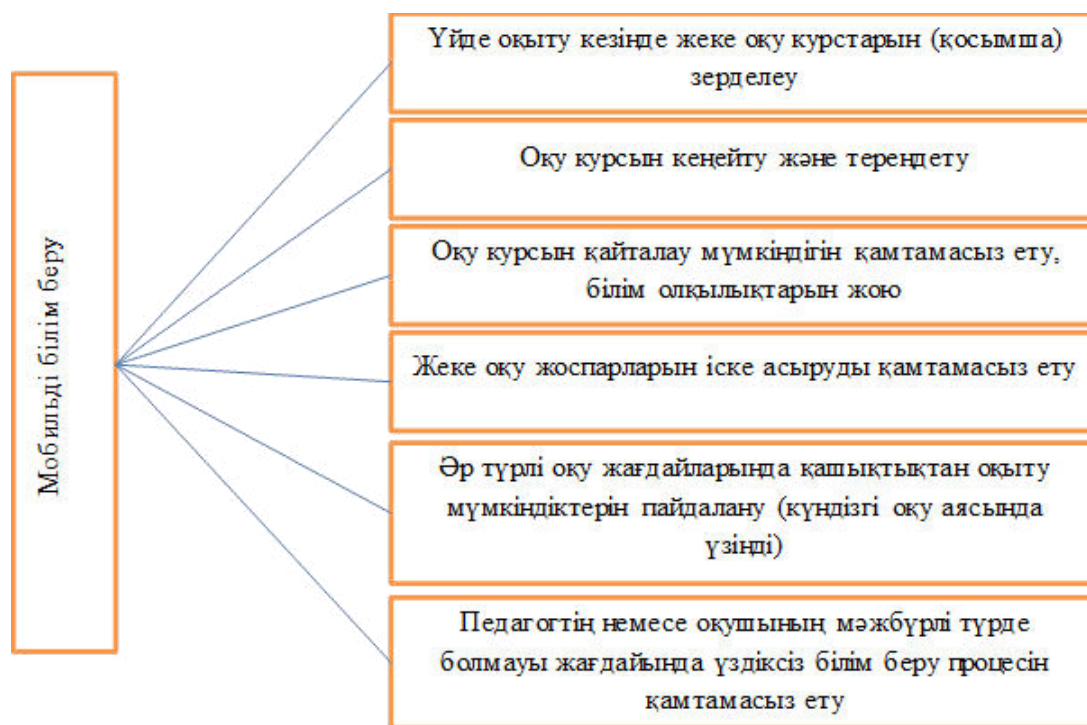
Білім беру жүйесі экономиканың өсуімен және жаңа еңбек қатынастарымен сипатталатын цифрлық дәуірге сенімді өтуді қамтамасыз етуге тиіс.

Білім беруді цифрландыру оқытатын курстардың мазмұнын, сондай-ақ ақпарат беруді өзгерттеді, бұл тек презентациялар немесе бейнелер ғана емес, бұл ақпараттық желілерге, дерекқорларға, форумдарға тікелей қосылу. Практикалық сабақтар өткізілген кезде әлеуметтік желілерді пайдалануға болады. Электрондық басылымдар оқытуда өзекті болып отыр, оқу әдебиеттерін шығаруға мамандандырылған көптеген баспалар оқулықтардың электрондық нұсқаларына көшеді.

Қашықтан білім беру әлі күнге дейін көптеген адамдар үшін пікірталас тудырады, кейбіреулер мұндай пәндерді зерттеудің теріс салдары туралы айтады, ал басқалары, керісінше, цифрлық сауаттылықты арттырудың артықшылықтарын көреді.

Қазақстанда "Кунделик", "Platonus" электронды журналдар мен күнделіктер жүйесі жұмыс істейді.

Білім беруді цифрландыру үдерісіндегі басты мақсаты - мобильді оқыту әлеуетін тиімді пайдалану.

Сурет 1 – Мобильді оқытудың артықшылықтары

Мобильді оқытудың негізгі міндеттері:

1. Қолданылатын инновациялық және коммуникативтік технологияларды өзектендіру.
2. Инновациялық және коммуникативтік технологиялардың маңыздылығы мен дамуын жариялау.

Оқу процесінде қолданылатын негізгі ақпараттық-коммуникациялық технологияларға мыналар жатады:

- Word, Excel, PowerPoint, Access бағдарламаларында көптеген оқу материалдарын дайындауға мүмкіндік беретін кеңсе технологиялары; олар білімге қызығушылықты арттырады, сонымен қатар білім беру процесіне қатысушылардың білім беру мәдениет деңгейін көтереді;

- жергілікті және жаһандық Интернет желісі шеңберінде оқу материалдарын жеткізуді жүзеге асыратын және оларға қолжетімділікті регламенттейтін желілік технологиялар;

- электрондық пошта, телеконференциялар, форумдар мен чаттар шеңберінде пайдаланушылар арасындағы өзара іс-қимылды ұйымдастыратын телекоммуникациялық технологиялар;

- құжат айналымын, түрлі іс-шараларды қамтамасыз ететін мамандандырылған қолданбалы бағдарламалық құралдардың кең спектрі.

- білім беру жұмысында CD фильмдерін қолдану оны қызықты және нәтижелі етеді (ата-аналар жиналысы, педагогикалық кеңестер) ;

- мобильді технологиялар, атап айтқанда Android және IOS негізіндегі APK форматындағы бағдарламалар.

Мобильді оқытудың оң аспектілері:

1. Ұялы телефон және оның функционалдығы бейімделген электронды оқулықтарды, оқу курстарын және оқу ақпараты бар мамандандырылған типтегі файлдарды қолдана отырып оқытуды ұйымдастыруға мүмкіндік береді – оқулықтар тікелей ұялы телефон платформалары үшін жасалады. Оқыту үшін ұялы телефондарды қолдану тәсілі-оқушылардың ұялы телефондарында көруге және орындауға бейімделген мамандандырылған электронды оқулықтар мен курстарды пайдалану.

2. Ұялы телефон-оқыту ақпаратын қамтитын дыбыстық, мәтіндік, бейне және графикалық файлдарды ойнату құралы.

3. Office Word, Power point, Excel сияқты кеңсе бағдарламаларының файлдарын аша және көре алатын ұялы телефон платформаларына арналған арнайы бағдарламаларды пайдалану.

4. Студенттер бір-бірімен және оқытушымен өзара әрекеттесе алады.

5. Мобильді құрылғылар мен электронды кітаптар файлдарға, қағаздарға және оқулықтарға қарағанда жеңілрек және аз орын алады. Стилус немесе сенсорлық экран арқылы тану пернетақта мен тінтуірді қолданғаннан гөрі көрнекі болады.

6. Тапсырмаларды бөлісу және бірлесіп жұмыс істеу мүмкіндігі бар; студенттер мен оқытушылар мәтінді электронды пошта арқылы жібере алады, қиып алады, көшіре алады және қоя алады, құрылғыларды топ ішінде жібере алады, PDA инфрақызыл мүмкіндіктерін немесе Bluetooth сияқты сымсыз желіні қолдана отырып бір-бірімен жұмыс істей алады. Икемділік, мобильді құрылғылардың көмегімен ақпаратқа дереу қол жеткізу ақпаратты ассимиляциялау процесін жылдамдатуға мүмкіндік береді.

Өзін-өзі оқыту және сұрау бойынша конвенцияны дереу ұсыну m-learning-тің тән белгілері болып табылады. Бұл бірлескен оқыту мен өзара әрекеттесу үшін жағдай жасайды. Сонымен, қазіргі студенттер мен студенттердің көпшілігі білім беруде мобильді технологияны қолдануға техникалық және психологиялық тұрғыдан дайын, сондықтан мобильді оқыту әлеуетін тиімді пайдалану үшін жаңа мүмкіндіктерді қарастыру қажет.

Бұл мәселені шешу білім беру басшылары, мұғалімдер тарапынан мобильді оқытудың стратегияларын, нысандары мен әдістерін енгізу бойынша ұйымдастырушылық күш-жігерді қажет етеді.

Білім беру мекемесінің кәсіби қызметінде mobile learning (m-learning) технологиясын қолданудың бірқатар артықшылықтары бар, атап айтқанда: зерттеу әдістерінің кең спектрін қолдануға мүмкіндік береді; түзету-профилактикалық жұмыстың сапалы жаңа нысандарын жасайды; мүмкіндігі шектеулі, қиын (әртүрлі негіздер бойынша) және т. б. балаларды білім беру кеңістігіне біріктіруге мүмкіндік береді. M-learning ғылыми-әдістемелік базаға кеңейтілген қолжетімділіктің жағымды жақтары бар; жұмыста басқа мұғалімдердің жинақталған және сыналған педагогикалық тәжірибесін пайдалану; өзін-өзі тәрбиелеу мүмкіндігі; өзінің педагогикалық тәжірибесін жүйелеу және т. б.

Көптеген жасөспірімдердің мүдделері смартфондар әлемімен байланысты және дәл осы ресурс әлеуметтік-педагогикалық жұмысты жандандыру үшін қолданылуы керек. Білім беру процесінің тиімділігін қамтамасыз ететін негізгі фактор оқушылардың оқиға өміріне жеке қатысуы болып табылады. Жас ұрпақ үшін жаңа, қызықты технологияларды қолдана отырып, сіз осы қосылуды қамтамасыз ете аласыз. Психологиялық мәселелерді шешумен қатар, жұмыста заманауи ақпараттық технологияларды қолдану студенттердің, ата-аналар мен мұғалімдердің ақпараттық мәдениетін арттыруға ықпал етеді. Мобильді технологиялар уәждемені күшейтуге, тәрбие процесін оңтайландыруға, оған білім беру кеңістігінің субъектілері ретінде білім алушыларды тартуға, дербестікті, шығармашылықты және сыни ойлауды дамытуға мүмкіндік береді. Мотивацияның бір көзі-көңіл көтеру. Мұнда смартфондар мен планшеттердің мүмкіндіктері таусылмайтын болып табылады және бұл ойын-сауық оқу мақсаттарына кедергі келтірмеуі үшін басым факторға айналмауы өте маңызды.

Бүгінгі таңда жоғары білім біздің еліміздің социумы, экономикасы және азаматтарының әл-ауқаты үшін маңызды бола түсуде. Қазіргі уақытта халықаралық ынтымақтастықты дамыту және оқытудың қазіргі заманғы әдістері мәселелерінде практикалық және теориялық тәжірибемен алмасу белсенді жүріп жатыр. Ақпараттық технологиялар мен цифрландыру қоғам өмірінің барлық салаларына белсенді әсер етеді. Осыған байланысты оқу орындарының оқытуға деген көзқарастары өзгеретіні анық. Бағыттың бұл векторы сөзсіз сақталады, өйткені компьютерлік технологиялардың бір мезгілде қарқынды дамуымен қатар жүретін әртүрлі салаларда қарқынды цифрландыру жалғасуда.

Бүгінгі таңда жоғары оқу орындарының алдында электронды орта жағдайында қашықтықтан оқытуды қалыптастыру процесінде студенттерді даярлау және оқытушылар құрамын қолдау түріндегі негізгі міндет тұр [3, 213-б.]. Жоғары мектеп үздіксіз оқыту әдістері мен әдістерінің әртүрлілігі мен икемділігін қамтамасыз ету мақсатында жоғары деңгейдегі электронды және аралас күндізгі қашықтықтан оқытуды белсенді және толық пайдалану үшін білім беру жүйесін дәйекті түрде бейімдейді. Ақпараттық дағдылар мен құзыреттерді дамыту, ақпараттық деректерді өңдеу, педагогикалық зерттеулерді құрастыру мүмкіндіктерін жақсарту, сондай-ақ электрондық білім берудің қолжетімді жүйелерін құру жолында туындайтын проблемалар мен коммуникативтік кедергілерді жою. Кәсіби құзыреттерді алу үшін аддитивті білім берудің ақпараттық кеңістігі біртіндеп қалыптасуда. Жоғары мектептің әдеттегі моделі күрделі, сұранысқа ие, перспективалы, инновациялық ақпараттық-коммуникациялық жүйеге айналады. Цифрлық интерфейстері бар аналогтық мәдени орта классикалық оқытудың әдеттегі модельдерін ығыстыра отырып, біртіндеп өзінің даму шыңына жетеді. Егер жоғары кәсіптік білім беруді жаһандық цифрландыру туралы айтатын болсақ, қазіргі жоғары мектепте цифрлық технологияларды қолданудың келесі компоненттерін атап өткен жөн – цифрлық технологияларды қолдана отырып оқыту [1, 12 б.]; студенттердің пәндерге деген қызығушылығы мен қызығушылығын, материалды игеру дәрежесін, құзыреттіліктерін бағалау және білім беру стратегияларын құру және болжау үшін білім беру менеджментінде цифрлық технологияларды қолдану; білім беру процесінің кәсіби мақсаттары үшін профессорлық-оқытушылық құрамды цифрлық технологияларға оқыту. Қазіргі уақытта жоғары оқу орындарының цифрлық трансформациясы белсенді жүріп жатыр, ол аналогты білім беру ортасының цифрлық ортаға көшуінің қажетті және болмай қоймайтын элементі болып табылады. Осыған байланысты білім беру мақсаттары, бүкіл ұйымдастырушылық құрылым, педагогикалық процестер, ақпараттық өнімдер, сондай-ақ басқару жүйесі мен болжамды нәтижелер қайта қаралады. Бұл үдерістер еліміздің көптеген жоғары оқу орындарының осындай цифрлық өзгерістерге жеткілікті түрде төмен әзірлігінің өте қиын жағдайларында болып жатыр. Оқыту жүйесін реформалау нәтижелерін болжау үшін мен сандық трансформация индексі қолданамын, бұл университеттің қазіргі жағдайын бағалауға және мақсатты анықтауға мүмкіндік береді. Онлайн-оқытудың барлық платформалары мемлекеттік білім беру стандарттарының талаптарына сәйкес әзірленеді; жоғары мектепте іске асырылатын білім беру бағдарламаларын оқыту нәтижелеріне қойылатын талаптарға сәйкес келеді. Оқу материалын қашықтықтан ұсынудың тиімділігі мен сапасына, сондай-ақ білімді бағалау форматына маңызды назар аудару керек [2, 30 б.]. Белсенді практикалық білім беру бөлігі бар жоғары оқу орындары үшін виртуалды зертханалар, виртуалды және толықтырылған нақтылық мүмкіндіктерін пайдалануға негізделген симуляторлар маңызды компонент болып табылады. Бүгінгі таңда көптеген жоғары оқу орындары оқыту сапасын мониторингтеу үшін ашық жалпыға қолжетімді құжаттама базасын әзірлеу бойынша белсенді жұмыс жүргізуде. Әрине, бұл энергияны қажет ететін және уақытты қажет ететін процесс [4, 74 б.]. Ақпараттандыру және цифрландыру процесі жоғары оқу орындарынан аудиторияларды компьютерлермен қарқынды жабдықтауды талап етеді. Компьютерлік сыныптар кез-келген университеттің инфрақұрылымының маңызды және қымбат бөлігі болып табылады. Осыған байланысты, білім беруді цифрлық трансформациялау жолындағы қажетті кезең қызметкерлерді ақпараттық жүйелермен жұмыс істеу дағдыларына оқыту процесі болып табылады. Осылайша, жоғары кәсіптік білім беру жүйесін цифрлық реформалау процесі сөзсіз және тез алға жылжып, алынған білімнің қолжетімділігі мен сапасын арттырады, бұл өз кезегінде терең теориялық білімі мен практикалық дағдылары бар жоғары білікті, еңбек нарығында сұранысқа ие тұлғалардың қалыптасуына әкеледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Алексеева Н. Т. Заманауи интерактивті технологияларды қолдана отырып адам анатомиясын оқыту / Н. Т. Алексеева, А. Г. Кварацхелия, С. В. Ключкова, Д. Б. Никитюк // Анатомия кафедрасының бірінші меңгерушісінің туғанына 90 жыл толуына арналған жедел хирургия және топографиялық курспен аймақаралық сырттай ғылыми-практикалық интернет-конференция материалдары анатомия ғылымдарының докторы, профессор Александр Васильевич Краев: ғылыми мақалалар жинағы. – 2018. – Б.12-17.

2. Білім беруді цифрландыру: білім берудегі disruptive technologies / В.В. Буряк, В. И. Шостка // Гуманитарлық ғылыми зерттеулер. – 2019. – №9 (97). – Б.21-30.

3. Ильичева В. Н. Жоғары мектептегі білім беру технологиялары / В.Н. Ильичева, Д. А. Соколов // қазіргі адам морфологиясының мәселелері: ғылыми жинақ, тр. ГЦОЛИФК анатомия кафедрасының 90 жылдығына және РФ еңбек сіңірген ғылым қайраткері, РМҒА корреспондент мүшесі, профессор Б.А. Никитюктің 85 жылдығына арналған. – 2018. – Б.212-213.

4. Карандеева а.м. Адам анатомиясы мұражайы жоғары медициналық мектепте кәсіптік бағдар беру құралы ретінде / А. Г. Кварацхелия, Ж. А. Анохина // анатомия және гистопатология журналы. – 2013. – Т.2, №2. – Б.73-75.

«ЖОЛАУШЫЛАР КӨЛІГІНДЕГІ ВАЛИДАТОР АРҚЫЛЫ ЖОЛ ЖҮРУ ҮШІН АҚЫ ТӨЛЕУ» БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ҚОСЫМШАСЫН ӘЗІРЛЕУ

ҚАСЕНҒАЖЫ А.

ИС-19-3 с\к тобының студенті

МОЛДАБЕКОВА Б.К.

Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл статьяда «Жолаушылар көлігіндегі валидатор арқылы жол жүру үшін ақы төлеу» бағдарламалық қосымшасын әзірлеу қарастырылған. Жол жүру ақысын жинау тасымалдау процесінің ажырамас бөлігі болып табылады, оның ұйымдастырылуы мен жұмыс істеу деңгейіне көлік кәсіпорындарының кірістері, сондай-ақ белгілі бір дәрежеде тасымалдау сапасы мен жолаушыларға қызмет көрсету мәдениеті байланысты болады.

Мұндай жүйелерді енгізудің түпкі мақсаты-кәсіпорынға өз қызметінде жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін өндіріс пен басқаруды ұйымдастыруды жетілдіру.

Жобаның өзектілігі жолаушылар ағынын бақылау мен жол ақысын төлеуді автоматтандырудың ұсынылған жүйесі көлік кәсіпорнына кондукторсыз жұмыс режимін енгізу арқылы тасымалдауды мүмкіндігінше тиімді орындау мүмкіндігін қамтамасыз етуге арналған, өйткені кәсіпорынның шығындар құрылымында жалақы қоры үлкен мәнге ие.

Кілттік сөздер: валидатор, автоматтандыру, жолаушылар, көлік, қызмет көрсету, тариф, төлем.

Автоматтандыру - бұл ғылыми-техникалық прогрестің бағыттарының бірі, техникалық құралдарды, математикалық әдістер мен басқару жүйелерін қолдану, адамды ақпаратты өңдеу және пайдалану процестеріне қатысудан босатуға қабілетті, бұл қатысу дәрежесін едәуір төмендетеді [1].

Жол жүру ақысын жинау тасымалдау процесінің ажырамас бөлігі болып табылады, оның ұйымдастырылуы мен жұмыс істеу деңгейіне көлік кәсіпорындарының кірістері, сондай-ақ белгілі бір дәрежеде тасымалдау сапасы мен жолаушыларға қызмет көрсету мәдениеті байланысты болады.

Соңғы жылдары қалалық жолаушылар көлігінде жол жүру ақысын жинаудың рөлі үнемі өсіп келеді. Бұл бірқатар себептерге байланысты, олардың негізгісі қалалық жолаушылар көлігінің пайдалану шығындарын бюджеттік қаржыландырудың жеткіліксіздігі болып табылады. Түсімге келетін болсақ, оның өсуіне екі жолмен қол жеткізуге болады - жол жүру тарифтерін көтеру немесе жол ақысын жинауды ұйымдастырудың тиімділігін арттыру.

Ірі қалалардың жолаушылар ағыны автобустарда, метрода, трамвайларда және басқа да қоғамдық көліктерде заманауи валидаторларды қолдануды талап етеді [2].

Жолаушылар тасымалына жауапты ұйымдарға көлікте жол ақысын төлеудің кондукторсыз жүйесін енгізу үшін фискализациясы бар арзан және технологиялық валидаторлар-терминалдар қажет.

Қазіргі заманғы кондукторсыз терминалдардың - банк карталарын оқитындардың базасында төлемдерді қабылдау, жолаушылар ағынын есепке алу және бақылау функциялары бар жол ақысын төлеудің автоматтандырылған жүйелері құрылады.

Қалалық жолаушылар көлігінің, көлік инфрақұрылымының жұмысын оңтайландыру, көлік кәсіпорындары жұмысының тиімділігі және қалалардың тұрғындарына сапалы көліктік қызмет көрсетуді қамтамасыз ету күрделі әлеуметтік-экономикалық міндет болып табылады, оны шешу түбегейлі жаңа теориялық және практикалық тәсілдерді талап етеді.

Жобаның өзектілігі жолаушылар ағынын бақылау мен жол ақысын төлеуді автоматтандырудың ұсынылған жүйесі көлік кәсіпорнына кондукторсыз жұмыс режимін енгізу арқылы тасымалдауды мүмкіндігінше тиімді орындау мүмкіндігін қамтамасыз етуге арналған, өйткені кәсіпорынның шығындар құрылымында жалақы қоры үлкен мәнге ие.

Валидатордың артықшылығы көліктегі жолаушылар ағынын есепке алудың жоғары дәрежесі, жабық кеңселер мен кәсіпорындарға баруды дәл бақылау мүмкіндігі және құрылғыға қызмет көрсетудің салыстырмалы түрде төмен бағасы болып табылады.

Алға қойылған мақсатқа жету үшін бірқатар міндеттерді шешу қажет:

1. Әзірленген мобильді қосымшаны қолдану қажет болатын пәндік аймаққа талдау жасау.

2. Бағдарламалық өнімдердің аналогтарын талдау.

3. Бағдарламалық қосымшаның құрылымы туралы мәліметтер базасын құру.

4. Мобильді қосымшаны құру.

Әзірленген мобильді қосымша жолаушылар көлігіндегі валидатор арқылы жол жүру ақысын төлеуге арналған және келесі файлдардан тұрады:

– app-release.apk – орындалатын файл;

– қосымшаның деректер базасы.

«№3 автобус паркі» ЖШС қызметін талдау көрсеткендей, бүгінгі таңда ұйымда валидатор арқылы жол жүру төлемі жоқ, тек валидатор арқылы жол жүру картасын пайдалану арқылы жол жүру ақысын төлеу жүйесін енгізу эксперименті жүргізілуде. Осыған байланысты жұмыста «№3 автобус паркі» ЖШС үшін QR-кодтар арқылы валидатор арқылы жол жүру ақысын төлеудің мобильді қосымшасын әзірлеуге әрекет жасалды.

Мобильді қосымшаны әзірлеу үшін Android Studio-ның ортасы, қосымшаның дерекқоры - Firebase ДҚБЖ қолданылды.

Жүйе келесі функциялардың орындалуын қамтамасыз етуі тиіс:

– клиенттердің орындалған қызметтері туралы ақпаратты сақтау;

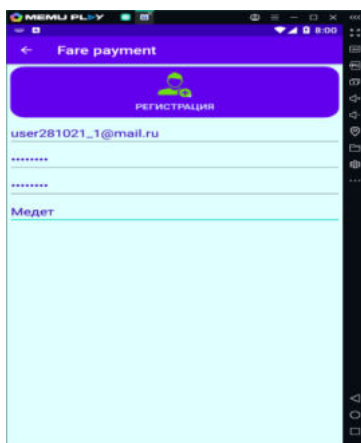
– ақпаратты редакциялау.

Сенімділікке қойылатын талаптар;

– енгізілген деректерді бақылау;

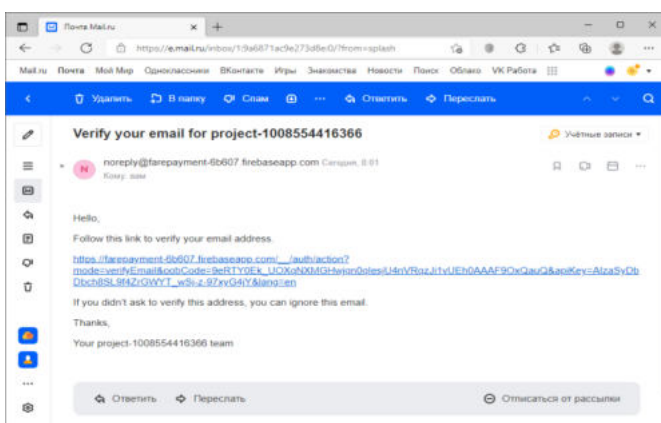
– сақталған деректердің бүтіндігі.

Тіркелу үшін негізгі формадағы тіркеу түймесін басу керек. Әрі қарай, 1-суретте көрсетілгендей электрондық пошта мекенжайын, парольді, клиенттің атын енгізу керек .

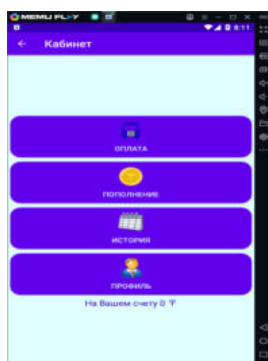
Сурет 1 - Пайдаланушының тіркеу терезесі

Тіркелгіні іске қосу үшін сіз тіркеу кезінде көрсетілген пошта жәшігін тексеріп, 2-суретте көрсетілгендей көрсетілген сілтемеге өтуіңіз керек.

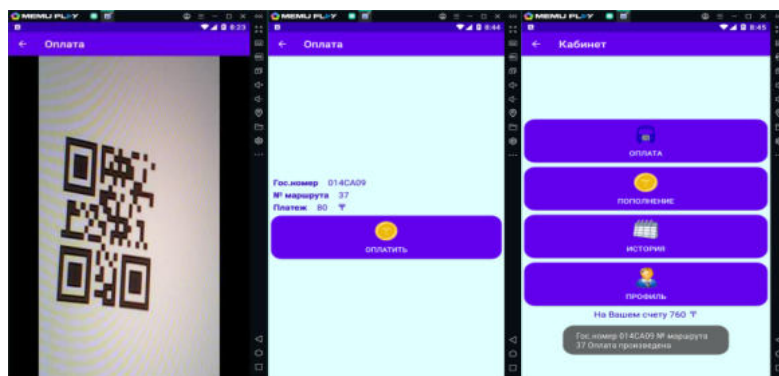
Сурет 2 - Тіркеу кезінде көрсетілген пошта жәшігін тексеу

Осыдан кейін тіркеу аяқталды, қажетті түймелер қол жетімді. Экранның төменгі жағында ағымдағы баланс көрсетіледі. 3-суретте қосымшаның негізгі терезесі көрсетілген.

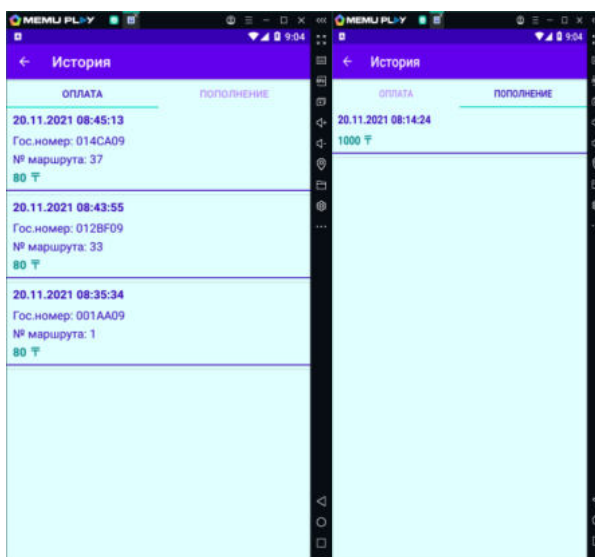
Сурет 3 - Бағдарламаның негізгі терезесі

«Төлеу» батырмасын басу жол жүру ақысын төлеу топтамасына төлемді жазады және 4-суретте көрсетілгендей ұқсас соманы баланстан есептен шығарады.

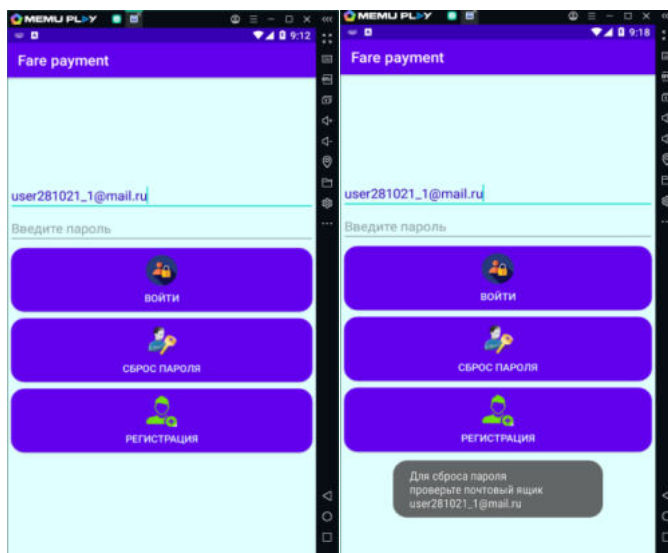
Сурет 4 - Төлемді баланстан есептен шығару

Сапарлар тарихын қарау және теңгерімді толтыру үшін негізгі экрандағы «тарих» батырмасын басу қажет, ол 5-суретте көрсетілгендей Қосымшаның тарихы терезесі арқылы көрсетілген

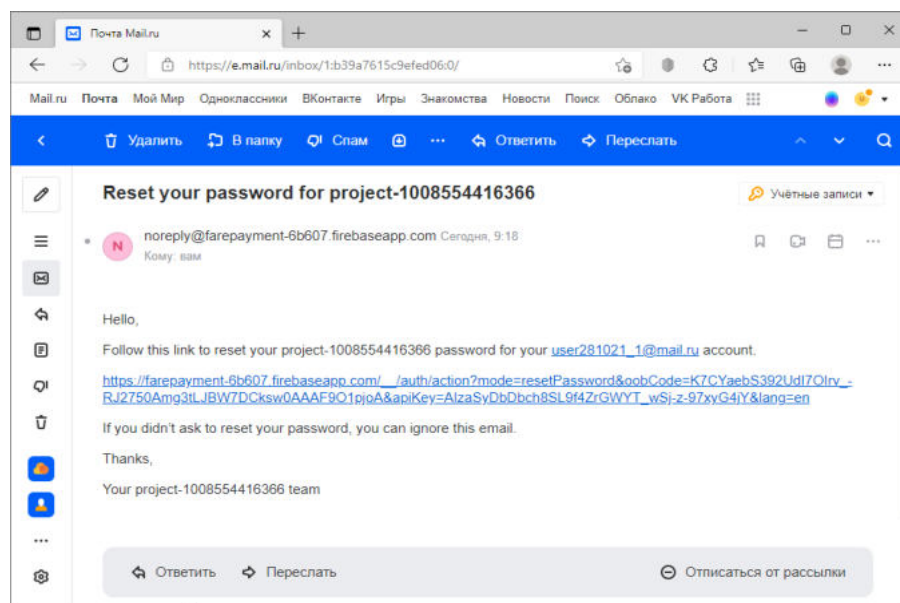
Сурет 5 - Қосымшаның тарихы терезесі

Парольді өзгерту үшін электрондық пошта мекенжайын енгізіп, бастапқы экрандағы «парольді қалпына келтіру» 6-суретте көрсетілгендей түймешесін басыңыз.

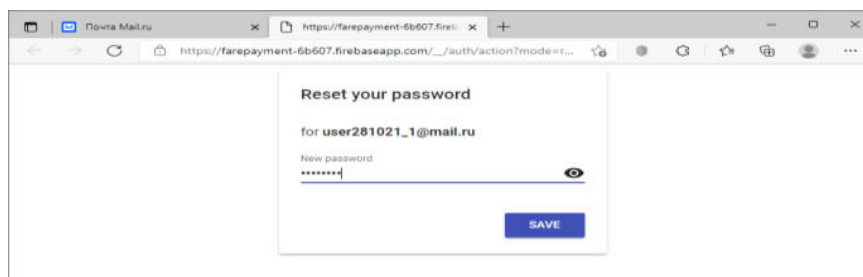

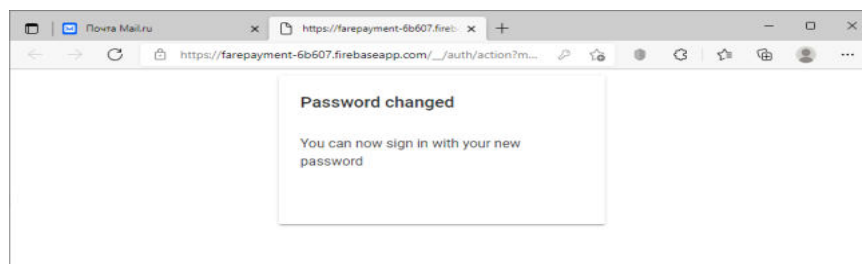
Сурет 6 - Құпиясөзді қалпына келтіру терезесі

Парольді өзгерту үшін тіркеу кезінде көрсетілген пошта жәшігін тексеріп, көрсетілген сілтемеге өтіп, 7 және 8 суреттерде көрсетілгендей жаңа құпия сөзді енгізу керек.

Сурет 7 - көрсетілген сілтемеге өту

Сурет 8 - Қосымшаның паролін өзгерту

Әдебиеттер тізімі:

1 Голощапов А. Л. - Google Android программирование для мобильных устройств – 2016

2 Develop API Guides // Android Developer Library [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://developer.android.com/guide/index.html> (дата обращения 18.12.2021)

3 Дочкин, А. С. Android Studio как лучший выбор при разработке мобильных приложений / А. С. Дочкин // Роль и место информационных технологий в современной науке. – Омск: Изд «Омега сайнс», 13 сентября 2016

МОБИЛЬДІ ОЙЫНДЫ ЖАСАУ

МЕРГАСИМОВ Д.Ч.

ИС-21-3 с/к тобының студенті

ИБРАГИМОВА М.С.

*Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы,
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация. Қазіргі уақытта ойындар ойын-сауықтың ең танымал бағыты болып табылады. Бірақ бұл салада бәсекелестік өте жоғары. Алайда, мобильді ойындар саласы өте кең. Осыған байланысты мен осы нарықты таңдауға шешім қабылдадым. Ойын дамыту қосымшасының арқасында қазіргі уақытта бұл өте оңай. Мен бір ойыншы платформалық ойын алдым. Болашақта мен жаңа деңгейлерді қосуға ниеттімін жаулар мен мультипликаторлар.

Кілттік сөздер: Unity, Blender, Sublime text, C#.

Қазіргі әлемде бейне ойын құру ойын-сауық индустриясының ең үлкен сегменттерінің бірі болып табылады. Ойын индустриясының ауқымын, мысалы, киноиндустриямен салыстыруға болады.

Компьютерлік ойын - бұл ойын процесін, ойын серіктестерімен байланысты ұйымдастыруға немесе өзі серіктес ретінде әрекет етуге қызмет ететін компьютерлік бағдарлама.

Бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу барысында әзірлеу ортасын таңдауға мұқият қарау қажет. Ойын жасауға арналған белгілі бағдарлама бар. Ол Unity. Мен ойынды Unity бағдарламасында жасадым. Unity бағдарламасында ойынның логикасын жасау үшін C# бағдарламалау тілі қолданылады. Сол себептен мен Sublime Text бағдарламалау ортасымен жұмыс жасаймын.

Sublime Text - редакторда қосымша визуалды тақырыптар бар, олардың қосымша жүктеу мүмкіндігі бар. Пайдаланушылар өздерінің барлық кодтарын экранның оң жағында

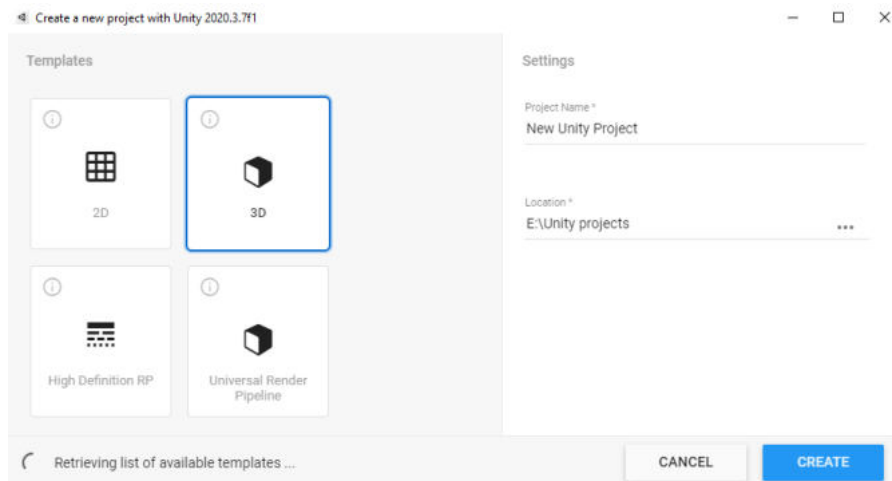
оны басу арқылы шарлауға болатын шағын карта ретінде көреді. Sublime text редакторы 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Sublime text

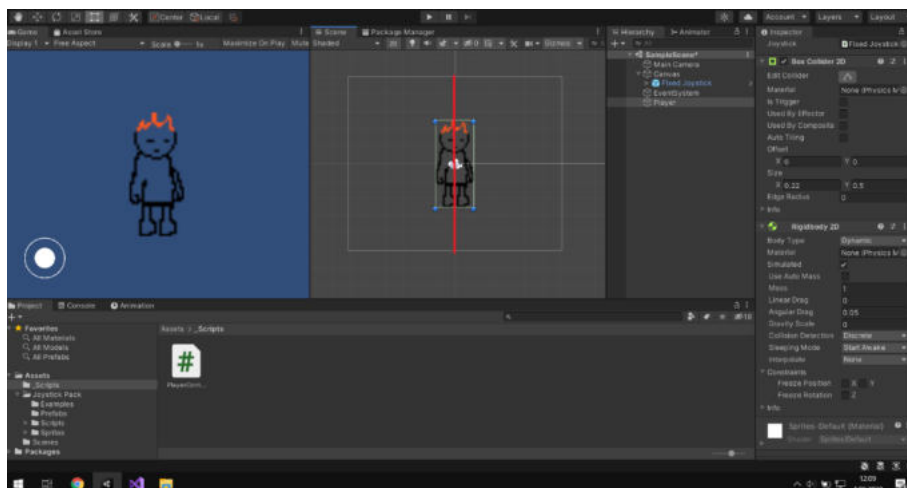
Unity бағдарламасында ойынды жасау.

Unity бағдарламасын ашқан кезде, бізде таңдау терезесі пайда болады. 3D ойын жасағымыз келсе, онда 2D проектті таңдаймыз. Unity-де платформаны таңдау 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2 – Unity-де платформаны таңдау

Сценаға жаңа фигураларды қосу үшін, тышқанның оң жақ батырмасын басып Create -> 2D Objects дегенді таңдап, кез келген геометрияны таңдаймыз. Персонажды құру 3-суретте көрсетілген.

Сурет 3 – Персонажды құру

Unity қозғалтқышында жоба сахналарға бөлінеді - әр сахнада жеке ойын объектілері, сценарийлер мен параметрлерін қамтитын бөлек файлдар бар. Сахна ойын объектілерінен (модель) де, моделі жоқ объектілерден де тұруы мүмкін.

Компоненттер:

Transform - заттарды қозғалту, үлкейту, бұру үшін арналған компонент;

Mesh Renderer - объекті рендерлеу үшін арналған компонент;

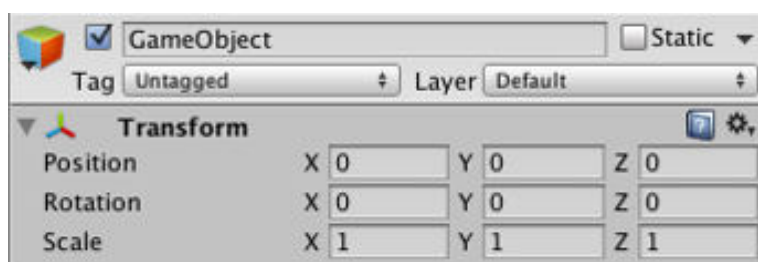
Collider - объектілердің бірін-бірімен соғылуын тексеретін компонент;

- Character Controller - ойыншыны басқаруға арналған Unity-дағы дайын компонент;

- Rigidbody - объектілер физикалық түрде қозғалуы үшін арналған компонент;

- Редакторда скрипт объектілерге бөлек компонент ретінде бекітіледі.

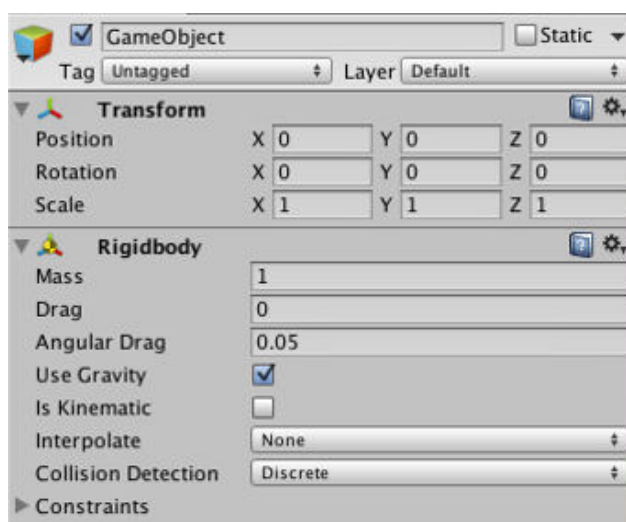
Компоненттер ойындағы объектілердің мінез-құлқын анықтайды. Олар әр GameObject-тің функционалды бөлігі. Компоненттерді Remove Component арқылы өшіруге де болады. Компоненттерді өңдеу 4-суретте көрсетілген.

Сурет 4 – Компоненттерді өңдеу

Компоненттер мәзірі арқылы таңдалған ойын объектісіне компоненттер қосуға болады. Енді біз мұны өзіміз құрған бос ойын нысанына Rigidbody қосу арқылы байқап көреміз. Оны таңдап, мәзірден Component -> Physics -> Rigidbody таңдаңыз. Осыдан кейін сіз инспекторда Rigidbody компоненті және оның қасиеттері көрсетілгенін көресіз.

Rigidbody бос ойын объектісіне функционалдылықты қалай қосқанына назар аударыңыз (ойын нысанының Y компоненті қысқара бастайды, өйткені Unity ішіндегі физика қозғалтқышы ойын объектісін ауырлық күшінің әсерінен құлдыратады). Нысандарды тіркеу 5-суретте көрсетілген.

Сурет 5 – Нысандарды

тіркеу

Текстураны Unity-ге импорттау кезінде түрлі карталар жасауға болады, бірақ текстура тікелей модельге қосыла алмайды - ол үшін шейдер тағайындалған материал жасалып, сол материалды модельге бекітеді. Қозғалтқыш редакторы шейдерлерді жазуды және өңдеуді қолдайды. Unity редакторында анимация жасауға арналған компонент бар, алайда анимацияны алдын-ала 2D редакторда жасап, модельмен бірге импорттауға болады.

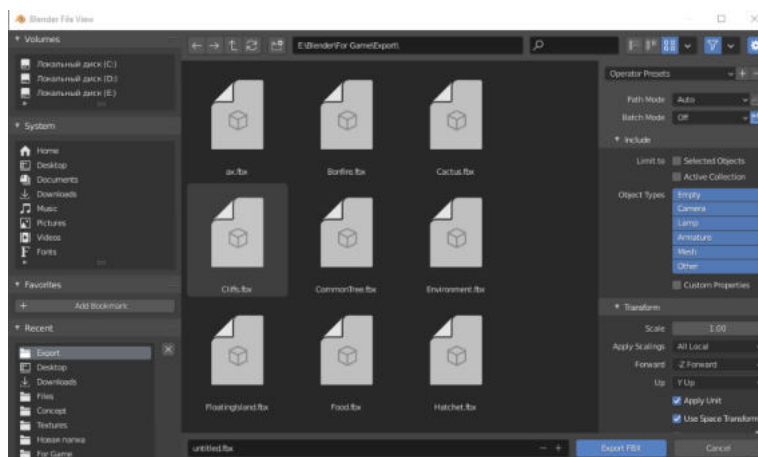
Барлық заттарға (ресурстар) Item скриптің қостым.

Ойыншы заттарды теру үшін басқа скрипт жасадым. Скрипт логикасы келесі шартпен жұмыс жасайды. Ойыншының камерасының ортасынан сәуле белгілі бір сантиметрда пайда болады, егер сәуле Item компоненті бар затқа тисе, онда ол затты инвентарыдағы бос Item-ді, теріп алынған заттың Item компонентіне ауыстырамын. Файлдармен жұмыс 6-суретте көрсетілген.

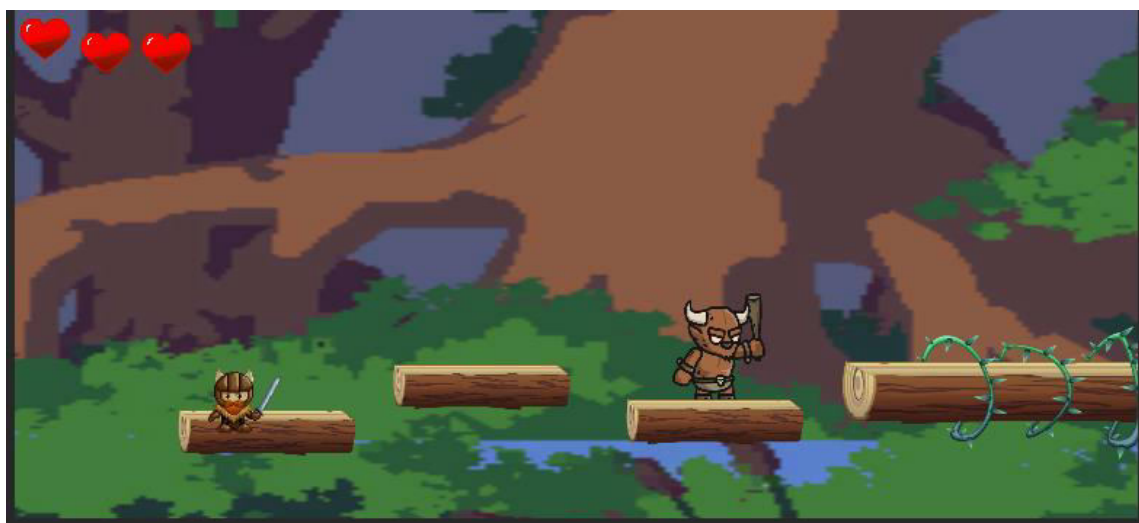
Сурет 6 –
Файлдармен жұмыс
Blender

бағдарламасынан
керек модельдерді fbx
форматымен Unity –
көшірдім

7-суретте 1
көрсетілген. Ойыншы
оның HP – сі
көрсетілген. Және
сол жерде көрінеді.
шайқаста айналып өту немесе жеңу керек.

ойынға
ға
уровень
және
жауыз
Оны

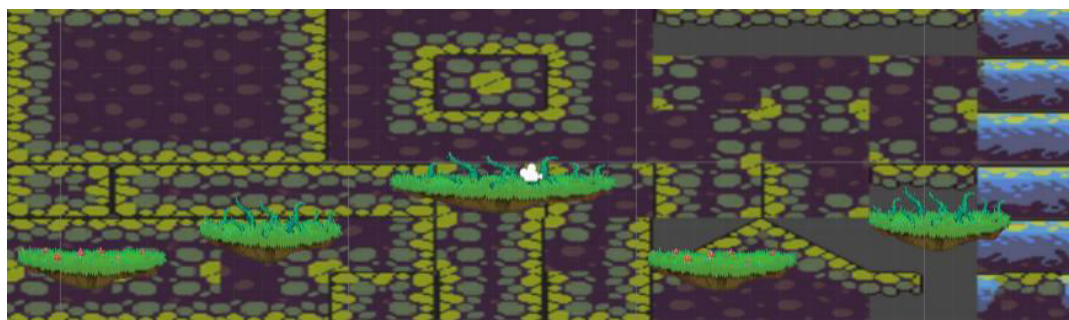
Сурет 7 – Бастау

Барлық жауларды жеңіп, барлық кедергілерден өткеннен кейін сіз деңгейдің соңына келесіз, содан кейін басқа жерге көшесіз. Аяғына жету үшін сізге күш пен ептілік қажет. Сізді көңілді және қызықты музыка сүйемелдейді. Уровеньнің аяғы 8-суретте көрсетілген.

Сурет 8 – Уровеньнің аяғы

Бірінші деңгейден өткеннен кейін сіз келесі кезеңге өтесіз. Онда сізді басқа жер және басқа Жаулар, сондай-ақ басқа орта күтеді. Бірақ міндет әлі де жеңіске жету немесе жаулардан өту. Үңгір 9-суретте көрсетілген.

Сурет 9 - Үңгір

Әдебиеттер тізімі:

1. Лазарева Ольга Юрьевна, Санина Анастасия Валентиновна Основные этапы создания видеоигр: [Электрондық ресурс] - <https://moluch.ru/archive/242/55992/> 2. Arte De Mort Советы для молодых разработчиков, желающих собрать команду и создать игру: [Электрондық ресурс] - https://gamedev.ru/gamedesign/articles/create_new_game

3. Казакова Наталья Юрьевна Гейм-дизайн: художественно-проектный подход к созданию цифровой игровой среды - [Электрондық ресурс].

<https://www.dissercat.com/content/geim-dizain-khudozhestvenno-proektnyi-podkhod-k-sozdaniyu-tsifrovoy-igrovoi-sredy?>

ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

ОРАЗТАЕВ Д.М.

ИС-22 НІП тобының магистранті

КОШЕКОВ К.Т.

*Ғылыми жетекші, т.ғ.д., профессор
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.*

Аннотация. Бұл мақалада ақпарат ағымын басқару ақпараттық жүйесі кадрды дамыту үшін, бұл ақпарат ағымын модельдеуге және жүйесінің құрылымын анықтау үшін ақпараттық қарым-қатынас талдау жүргізді.

Кілттік сөздер: ақпараттық жүйе, қызметкерлерді бағалау, Кадр бөлімі, бағдарламалау тілі.

Жоғары оқу орнын басқарудың теориялық және әдістемелік мәселелерін әзірлеу, қызметкерлерді ынталандыру мен тартуға баса назар аудара отырып, стратегиялық мақсаттарға қатысты нәтижелердің сандық немесе сапалық өзгеруіне әсер ететін жүйесінің негізгі көрсеткіштерін немесе қаржылық және қаржылық емес көрсеткіштердің жиынтығын талдау арқылы ұйым қызметкерлері жұмысының тиімділігін бағалау технологияларын зерттеу [1].

Шетелде педагогикалық кадрлардың біліктілігін бағалауға негізделген маңызды қағидаттар-бұл оқытушының жеке басына, оның азаматтық және кәсіби құқықтарына құрметпен қарау, мұғалімдердің бағалау бағдарламалары мен критерийлерін әзірлеуге міндетті қатысуы, екі жақты процестің қажеттілігі.

Қызметкерлердің қызметін бағалау арқылы олардың жұмыс сапасына қойылатын талаптарды үнемі арттыру.

Қазақстанда бағалау нәтижелері бойынша еңбекақы төлеудің оның сапасына тәуелділігі, яғни оқытушының жоғары сапалы еңбегі үшін қосымша ақы төлеу жүзеге асырылды.

Университеттердегі білім беру процесінің сапасына жалпы көзқарас ғалымдардың оқытушылар құрамының кәсіби деңгейін, оның ғылыми және педагогикалық өміршеңдігін бірінші орынға қоятындығымен байланысты, басқа критерийлер талапкерлер контингентінің деңгейі, білім беру процесін ұйымдастыру, университеттің заманауи жабдықтармен жабдықталуы болып табылады.маңызды, бірақ шешуші рөл атқарады.

Қызметкерлердің жұмысын бағалау әдетте өлшенеді, яғни оларды пайызбен, сандармен және т.б. көрсетуге болады, олар болжамды және көбінесе ерте ескерту сигналдары ретінде қолданылады, сонымен қатар белгілі бір уақыт кезеңіндегі тенденцияларды бақылауға мүмкіндік береді. Олар ұйымның жетістіктері мен мақсаттарына әсер етуі мүмкін ықтимал қауіптер туралы пайдалы ақпаратты ұсынатындықтан, қызметкерлердің жұмысын бағалау Ақпараттық болып табылады және шешім қабылдаудың катализаторы ретінде әрекет етеді. Олардың маңыздылығын ескере отырып, оларды сақтықпен жасау өте маңызды [2].

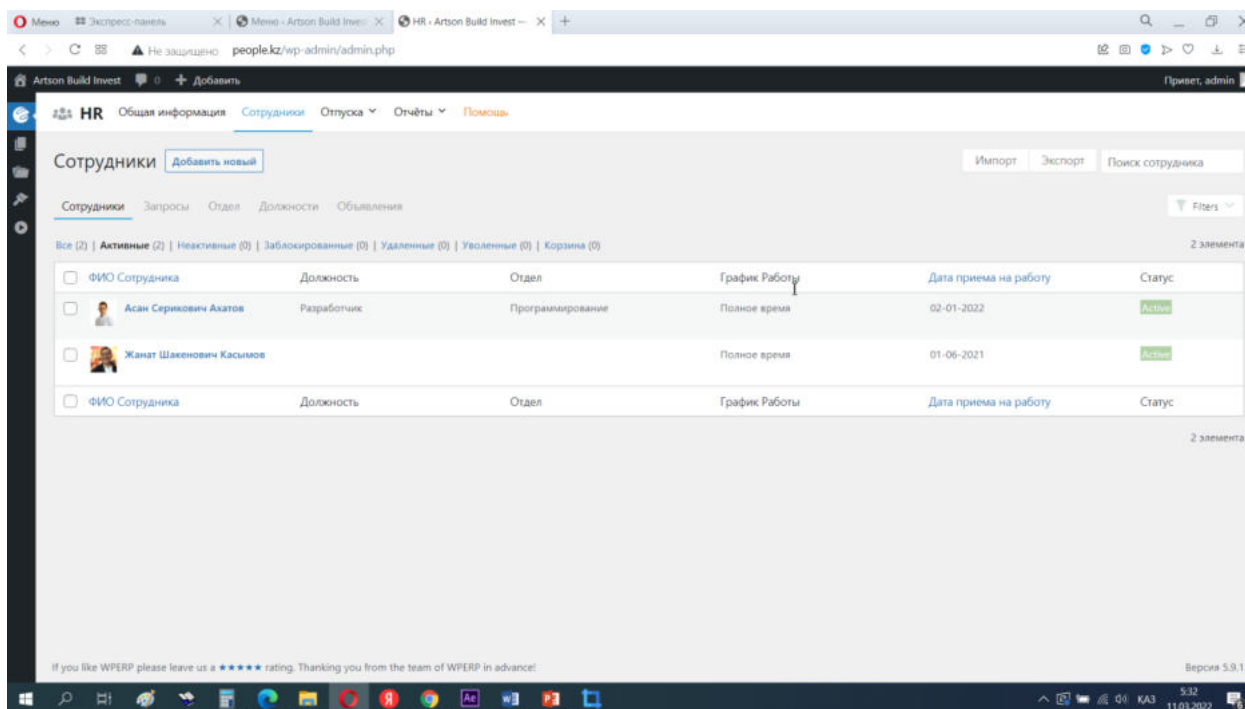
Тиімді әдістерді әзірлеу қызметкерлер жұмысының нәтижелілігін бағалау осы мақсаттарға қол жеткізуге әсер етуі мүмкін тәуекелдермен байланысты ұйымдастырушылық мақсаттар мен оқиғаларды терең түсінуді талап етеді.

Егер мақсат кірісті ұлғайту және шығындарды азайту арқылы кірісті көбейту болса, ұйым осы мақсатқа жету стратегиясына назар аудара алады. Бірақ бір немесе барлық әзірленген стратегияларға әсер етуі мүмкін бірнеше ықтимал қауіптер болуы мүмкін. Негізгі тәуекелдерді негізгі стратегиялық бастамалармен салыстыру басшылыққа ең маңызды көрсеткіштерді анықтауға және олардың тиімділігін бақылауға мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіштер негізгі стратегиялық бастамалардың іске асырылуын бақылауға және сәтсіздіктер ықтималдығын азайтуға көмектеседі [3].

Көптеген ұйымдар уақыт өте келе дамып келе жатқан қызметкерлердің жұмысын бағалауды қадағалап отырса да, ықтимал тәуекелдерді анықтау үшін олардың тиімділігі мен үнемі бақылануы маңызды. Уақыт өте келе оларды жаңаларымен толықтыру керек динамикалық жағдайларға сәйкес келетін қызметкерлердің жұмысын бағалау, өйткені жаңа тәуекелдер пайда болады, ал қызметкерлердің жұмысын бағалаудың ескі бағасы жеткіліксіз болуы мүмкін [4].

Жобаларды тексеретін осы саладағы сарапшылардың болуы қызметкерлердің жұмысын бағалау ұйымның қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін үлкен маңызға ие болады.

Олар оқиғалардың түпкі себептеріне, стресс нүктелеріне және бөлімдердегі немесе олар бақылайтын процестердегі аралық оқиғаларға назар аудара алады. Оларды қадағалау негізгі тәуекелдердің екінші жоспарға ығыспайтынына, керісінше қолайсыз оқиға болғаннан кейін емес, өз уақытында тиімді хабарланатынына кепілдік бере алады. Бағдарламаны іске қосқаннан кейін «Ашық бағдарламалық қамтамасыз студі енгізу кезінде персоналды даярлауды басқару» атты терезесі пайда болады, онда қажетінше қолданушының атын және оған тиісті паролін дұрыс енгізу қажетті емес сурет 1 берген негізгі терезесі.

Сурет 1 – «Кадр бөлімі» бағдарламасының негізгі терезесі

Егер жүйеде .Net платформасын 4,5 версия орнатылу керек C# тілімен, енгізілетін болса, «Кадр бөлімі» бағдарламасы жүктелетін болады.

Қызметкер туралы деректерді өзгертуге мүмкіндік береді. Өзгертілген мағлұматтар деректер базасына да әсер етеді олар жеке карточкаға шығады.

«Кадр бөлімі» бағдарламасының демалыс беру бұйрығы орындалады қызметкерге демалыс беру туралы бұйрық есебі болады.

Сонымен, «Кадр бөлімі» бағдарламалық өнімнің басқа кадрлық есептеуге арналған бағдарламаларымен салыстырғандағы артықшылықтары төменде келтірілген:

- бағдарламаның жаңа ҚР Еңбек Кодексіне толығымен сәйкес келуі;
- шығыс формалардың еңбек заңнамасындағы соңғы өзгерістеріне сәйкес келетін жаңа бланктерінің бар болуы;
- бағдарламамен жұмыс істеудің қарапайымдылығы мен ыңғайлылығы (тіпті, дербес компьютерді жаңадан меңгерген қолданушының өзі де қолданушының толық нұсқауы көмегімен бағдарламаны бірнеше сағаттың ішінде меңгере алады);
- дискілік жадта алатын орны үлкен емес;
- бағдарламалық-аппараттық бөліміне талаптардың аз болуы (бұл бағдарлама, тіпті, ескірген компьютерлерде ойдағыдай жұмыс істей береді).

Әдебиеттер тізімі:

1. Безлепкина Е. Современные методы обучения персонала. URL: <http://www.ngpc.ru/forum2010/Learning%20methods.pdf>

2. Клементьев И.П. Введение в облачные вычисления/ Клементьев И.П., Устинов В.А.— М.: Интернет Университет Информационных Технологий (ИНТУИТ), 2016.— 298 с.

3. Купельский С.А. Разработка программного кода с открытой структурой: учебно-методическое пособие/ — Екатеринбург: УФУ, ЭБС АСВ, 2016.— 136 с.

4. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации – 4-е изд. доп. и перераб. – М.:ИНФРА-М, 2018 – 695 с.

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

САЙЛАУБАЕВ С.Ш.

Техника және технологиялар магистрі, оқытушы

САКЕНОВА Д.Қ.

Ис-20-1к тобының студенті

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Аталмыш мақала білім беру технологиясында цифрлық технологияның маңыздылығы туралы олардың қолданылуы және мүмкіншілігі қарастырылған. Бүгінгі күні білім беру саласында цифрлық технологияларының қолданылуы, оқудағы рөлі ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен қатар қолдануға байланысты үлкен маңызға ие. Қашықтықтан оқытуға арналған әртүрлі қосымшалар, интернет, оқытушылар мен студенттердің өздері білім беру технологиясының артықшылықтарын көреді.

Түйінді сөздер: цифрлық технология, білім беру технологиясы, онлайн білім, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, IT-маман.

Қазіргі таңда ақпараттық технологиялар әлемде және Ресейде де білім беру жүйесінің сапасына оң әсер ететін негізгі және маңызды факторлардың бірі болып табылады. Білім беру саласындағы цифрлық технологиялардың қолданылуына көп көңіл бөлінген.

Бүгінгі таңда түлектерді даярлау сапасына қойылатын талаптар жоғарылаған кезде жаһандық ақпараттандыру, жаңа цифрлық технологияларды дамыту қарқынды жүріп жатыр.

Қазіргі білім беру жүйесі үшін оқыту – бұл, ең алдымен, білім мен шеберлікті алуға бағытталған танымдық іс-әрекет. Кәсіби құзыреттілік, ғылыми біліктілік, кадрларды даярлау проблеманы шешудің шығармашылық жолын табатын маманның жаңа түрін қалыптастыруға алып келеді.

Білім беру мәселелерін шығармашылықпен және өз бетінше шеше алатын педагогты дайындаудағы жаңа тәсілдерді әзірлеу қажет. Мұндай тәсілдер келесі мақсаттарды көздейді:

- Студенттердің педагогикалық қызметінің шығармашылық сипаты туралы және оның қоғам өмірінде үлкен рөл атқаратыны туралы түсінігін қалыптастыру.

- Болашақ мұғалімдердің кәсіби мәдениетінің пайда болуы.

- Жеке ерекшеліктерді ескере отырып, жеке және кәсіби дамуға, өз бетінше өзін-өзі дамытуға бағдарлау.

Цифрлық технологияларға кең мағынада электронды құрылғылар, жүйелер мен мәліметтерді өңдейтін бағдарламалар жатады. Мұндай жағдайда компьютер мен смартфондар, әлеуметтік желілер, жасанды интеллект, түрлі бағдарламалар осы түсініктің ішіне енеді. Цифрлық сауаттылық дегеніміз осы технологияларды меңгеру және қолдана білу. Цифрлық технологиялардың аз мерзім ішінде өмірімізді трансформациялап, күнделікті тіршілігіміздің бір бөлігіне айналғаны жасырын емес. Олар еңбек нарығын да

өзгертіп, бірқатар мамандықтарды жойып, орнына жаңа қызмет түрлерінің пайда болуына әкелді. Сол себепті жаңа шарттарға бейімді болу мен оған қажетті дағдыларды білу ең керекті қасиеттердің қатарында қарастырылады.

Бүгінде ғылым мен технология қарқынды даму жолында көптеген жұмыс орындарына барлық салаларда жаңа технологияны жетік қолдана алатын тұлғалар шақырылады. Сондықтан, бұл мәселелерді шешу үшін білім беру жүйесін жаңа форматта, цифрлық технологияларды қолдану жолымен дамыту маңызды. Білім беру ұйымдарын жаппай цифрландырудың маңызы болашақ ұрпақтың кез келген салада ақпараттық сауаттылығын арттырып, шеберліктерін шыңдап, жан-жақты іскерлігін дамытып, бәсекеге қабілетті етіп, білім кеңістігінде өз мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға жағдай жасайды. Сонымен қатар, бұл – білім сапасын арттыру, оқыту үдерісін қолжетімді ету, мұғалімдердің, оқушылардың, ата-аналардың байланыстарын жеңілдету тұрғысынан да өзекті. Осы мақсатта білім саласын цифрландыру жұмыстары кең қанат жайып келеді. Атап айтсақ, орта мектептерді жаппай компьютерлендіру, соңғы модельдегі техникалармен жабдықтау, ақпаратты тасымалдаудың ыңғайлы жолдарын дамыту болып саналады. Бұл контекстте қашықтан оқытудың да осы цифрлық жүйеге жататынын айтып өткен дұрыс. Пандемия жағдайында өзекті болған онлайн білім беру алдағы уақытта дәстүрлі форматпен қатар маңызды болады және оның нарықтағы үлесі ұлғаяды деп болжануда.

Global Market Insights, Inc экономикалық болжау ұйымының 1-суреттегі деректері бойынша ғаламдық онлайн білім берудің нарықтағы көлемі 2017 жылдан 2023 жылға дейін көрсетілген. Мәселен 2019 жылы 205 миллиард доллар болса, бұл баға 2020 жылы 222 миллиард долларды құраған. Ал, 2022 жылы бұл көрсеткіш 260 миллиард долларды құрайды деген болжам бар [2].

Сурет 1 – Ғаламдық онлайн білімнің нарықтағы көлемі

Бұл статистика деректеріне сүйене отырып онлайн білімнің әр жыл сайын қарқынды түрде дамып жатқанын аңғартады. Көптеген қызметтерге цифрлық технологияның енуіне байланысты барлық елдер білім технологиясын жетілдіруге көп көңіл бөлуде.

Мысалы, дүние жүзінің дамыған елдерінің басын қосқан Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы (ЭЫДҰ) елдерінің тәжірибесін қарасақ, онда цифрлық білім іс жүзінде оған мүше мемлекеттердің барлығында маңызды стратегиялық тақырыпқа айналғанын көруге болады. ЭЫДҰ кіретін елдердің жартысында арнайы цифрлық білім беру стратегиясы қабылданған. Осы салада орталық үкімет пен жергілікті билік бірігіп іс-қимыл жүргізудің алгоритмі жасалынған. Германияда Конституцияға өзгерістер енгізіліп, федералды және штат үкіметтері арасындағы DigitalPakt жасалынып, құру цифрлық білім беруді екіжақты қолдаудың негізі қаланды. Жаңалықтар енгізуде әрқашан көп елден бір көш ілгері жүретін Сингапурда цифрлық сауаттылық бойынша білім беру балабақшадан

бастау алады. Осыдан-ақ аталған мемлекеттердің білім беруді цифрландыру мәселесіне зор көңіл бөліп отырғанын түйіндеуге болады [1].

Ал, Қазақстанда Білім және ғылым министрлігі цифрландыру бағытында бірнеше міндеттерді айқындады. Олар:

- Орта білім беру жүйесінде ақпараттандыруды дамыту.
- Білім беру мен ғылымды басқару процесін автоматтандыру.
- Ақпараттық технологиялар мамандарын оқыту.

Бірінші бағытта (орта білім берудегі ақпараттандыруды дамыту) министрлік орта мектептерде «Ақпараттық коммуникациялық технологиялар» пәнін оқу бағдарламасына ерте оқытуды ұсынды. Сонымен, ведомство бұйрығына сәйкес 2018-2019 оқу жылында 3-сыныптарға, 2019-2020 оқу жылында 4-сыныпқа және 2020-2021 оқу жылында 1-2 сыныпқа енгізу жоспарланды. Жоғары сыныптарға 5-11 сыныптардың оқыту бағдарламаларына STEM бағытын қосу міндеттелген.

Екінші бағытты қарастыратын болсақ, мұнда білім беру мен ғылымды басқару процесін автоматтандыру жатады. Осыған байланысты, балабақшаларға кезекке тұру, жолдама беру автоматтандырылды. Сонымен қатар, мектептерге қабылдау және ауысу электронды түрде жүзеге асырылады. Сондай-ақ, құжаттардың қағаз түрінде жүргізілуін болдырмауды басшылыққа ала отырып мектептерде электронды журналдар мен күнделіктер жұмыс жасауда. Кез келген ата-ана күнделікке интернет арқылы кіріп баланың алған бағасын көре алады.

Үшінші бағытта IT-мамандарды даярлау маңызды. Қазақстанда осы мамандық бойынша жоғары білім беру гранттары жыл сайын артып келеді. Сондай-ақ, STEM бағыты бойынша кадрлар даярлауда өзекті болып тұр. Болашақта оқушылардың жан-жақты қабілеттерін дамытып, бәсекеге қабілетті етіп тәрбиелеуге тәжірибесі жетерліктей болуы тиіс. STEM-білім беру жүйесінде осы айтылғандар қамтылады. STEM-білім беру артықшылықтары: оқушының сыни тұрғыдан ойлауы, ғылымтехникалық білімді күнделікті өмірде пайдалануы, командамен жұмыс жасау, жобаларға креативті көзқарас және сенімділігінің жоғарылауы [1].

Жалпы елімізде «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының 2017 жылы кезең-кезеңмен енгізу туралы бағдарлама бекітілгенін білесіздер. Бұл бағдарлама еліміздің экономикасының даму қарқынын жеделдетуге және азаматтарымыздың өмір сүру сапасын жақсартуға арналған.

Цифрлық технологияны дамыту бағытының ішінде 2-суретте көрсетілген «Адами капиталды дамыту» бойынша бастауыш мектепте бағдарламалау негіздерін оқығандардың үлесі нысаналы көрсеткіш 100%, қол жеткізілген көрсеткіш 48,5 % құрады. АКТ мамандарын даярлау бойынша нысаналы көрсеткіш 30 мың адам, қол жеткізілген көрсеткіш 21,4 мың адам даярланған. Халықтың цифрлық сауаттылық деңгейі нысаналы көрсеткіш 83%, қол жеткізілген көрсеткіш 84,1% .

Сурет 2 – Адами капиталды дамыту

Білім беру саласын цифрландыру жобалары:

Орта білім

- Мектептердің бастауыш сыныптарында бағдарламалау негіздерін енгізу.

- Java, C, Python, Rust және т.б. бағдарламалау тілдерін өзектендіру арқылы «Информатика» пәнінің мазмұнын жаңарту.

- Кәсіпкерлік пен бизнес негіздерін енгізу (соның ішінде, техникалық кәсіпкерлік).

- Техникалық бағыттар бойынша хакатон, олимпиада және конкурстар өткізу.

- Оқу процесін цифрландыру.

Жоғары білім:

- ЖОО-ға жаңа мамандықтар енгізу (деректер туралы ғылым, жасанды интеллект, бұлттық есептеулер және т.б.).

- АКТ-мамандықтар бойынша мемлекеттік гранттар санын арттыру.

- Барлық мамандықтар бойынша 80% ЖОО үшін АКТ пәнін енгізу.

- Ашық білім беру ұлттық платформасын құру арқылы қашықтан білім алуды дамыту.

- Өндіріс базасындағы ЖОО-ларда АКТ-кафедралар ашу.

Үздіксіз білім беру:

Төмендегілерді базалық және кәсіби цифрлық дағдылар бойынша [3] оқыту:

- 100 мың кәсіби кадр.

- КОБ өкілдері.

- Халық.

Дегенмен цифрлық технология жылдам қарқынмен дамыса да кейбір оқу орындарында әлі күнге дейін технологияны қолдану қарқыны төмен, осыған байланысты оқу үрдісінде дәстүрлі әдістер басым. Бұл жағдайда жұмыстың фронтальды түрі басым және мұғалім мен студенттердің байланысының тығыз екенін аңғаруға болады. Қашықтықтан оқыту кезінде өзіндік қарқынмен дами алмау және білім алушылардың белсенділігінің төмендігі оқытудың бұл түрінің кемшіліктерінің бар екендігін көрсетеді. Бұл айырмашылықты көбінесе мұғалім үй тапсырмасын бағалау кезінде және білім алушылардың білімдері әртүрлі студенттер тобына жіберу кезінде де қиындықтар болатынын аңғарды.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың, әсіресе компьютерлердің дамуымен бірқатар зерттеушілер дәстүрлі оқытумен салыстырғанда оларды пайдаланудың пайдасы мен әсерін көруге тырысты. Осы жылдар ішінде білім беру технологиясы басым болған дәстүрлі және заманауи оқытудың артықшылықтары мен кемшіліктері туралы сұраққа жауап беруге әрекет жасалды. Интерактивті, мультимедиялық мазмұн дәстүрлі оқытудан заманауи оқытуға үлкен артықшылық береді. Білім беру технологияларын қолдану арқылы мұғалім мен студент арасында жаңа заманауи технологиялық байланысты көре аламыз [4].

Білім берудегі зерттеу технологияларының көмегімен дәстүрлі және заманауи әдістерді салыстырған алғашқы зерттеулердің қатарында Ричард Кларк болды. Ол оқытудың қай әдісі жақсы екенін анықтау үшін дәрістер мен компьютерлік нұсқаулықтар мен нұсқаулар арасындағы зерттеулерді салыстыруға тырысты. Ол екеуі де қалай қолданылатынына байланысты тиімді деген қорытындыға келді. Басқа авторлар да осындай қорытындыға келді, атап айтқанда, білім беру технологиялары мен дәстүрлі оқытуды қолдануда айтарлықтай айырмашылықтар бар. Екінші жағынан, Питтсбургтегі Білім беру зерттеулері орталығы жеке тағайындалған нұсқаулықтың бөлігі ретінде жүргізген зерттеулер компьютерлер оқушылардың жеке қабілеттеріне жақсы бейімделетінін көрсетті.

Білім беру технологиялары міндетті түрде аудиторияларға және оқу бағдарламаларына біріктірілуі керек. Педагогикалық технологиялардың сабаққа енуімен мұғалімнің алдында күнделікті жұмысына педагогикалық технологияларды енгізу мәселесі тұр. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, мұғалімдердің аз бөлігі өздерінің педагогикалық іс-әрекетіне білім беру технологияларын енгізуге дайын.

Себебі, педагогикалық технологияны түсінуде мұғалімдердің екі категориясы бар. Олардың кейбіреулері қазіргі заманғы техникалық құрылғыларды және олардың жұмыс істеуін толық түсінсе, басқалары құрылғылар мен әдістер, оқыту әдістері, студент пен мұғалім арасындағы қарым-қатынас туралы қосымша техникалық білім алу керек деп

санайды. Бұл екі топ аға және кіші мұғалімдер арасындағы мұғалімдер тобы. Аға оқытушылар оқу барысында заманауи техникалық құралдарды пайдалана отырып білім алуға мүмкіндік алмаса, ақпараттық технологияны, білім беру технологиясымен біріктіру біршама қиын болып кетеді. Ал, жас ұрпақ оқытушылар білім беру технологиясын пайдаланудан қажетті білімге техникалық тұрғыдан жылдам үйренеді [5].

Білім беру технологияларын жақсы түсіну үшін ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, педагогика, психология, кибернетика, информатика қажет. Мұғалімдердің алған білімі білім беру технологияларын техникалық құралдарды қолдану үшін жеткілікті. Дегенмен, білім беру технологиясы бір үлкен жүйе. Мұғалімдердің ең алдымен білім беру технологияларын қолдану туралы базалық білімі бар. Мысалы, қазір барлық жоғары оқу орындарында практикалық сабақтар, семинарлар, конференциялар Zoom платформасында өтіп жатыр деп айта аламыз.

Бұл әртүрлі конференциялар, курстар, кәсіби әдебиеттер, семинарлар арқылы кәсіби дайындықты білім беру технологияларын қолдану саласында терең білім алу мақсатында қажет етеді. Білім беру ұйымдарында заманауи технологиялары қарқынды түрде қолданылуда, бірақ олар әлі де жеткіліксіз. Жас ұрпақты тәрбиелеуде, түрлі танымдық білімдерді меңгертуде маңызды рөл атқаратын осы жаңа технологиялармен жұмыс істеуге жаңа буын жастары дайын, сондықтан білім беру технологиялары болашақ оқу бағдарламаларына енгізілуі керек. Білім беру технологияларын пайдалану танымдық өнімділікті арттырады. Жаңа технологиялардың көмегімен, әсіресе мобильді құрылғыларда жаңа ақпаратты үйрену және оларды қолдану мүмкіншілігі бар. Мұғалімдер сабақта жаңа технологияларды пайдаланады. Дегенмен, жаңа технологияларды әзірлеу және қолдану жағынан мұғалімдер тарапынан белсенділік бар екенін айтуға болады. Бұл жерде бізде екі мәселе бар. Көптеген зерттеулер жүргізілді, олардың кейбіреулері әлі де жалғасуда, бірақ біз оқытуда білім беру технологияларын қолданудың дұрыс стратегиясын тапқан жағдайда аталмыш мәселелерді шеше аламыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Білім беру саласын цифрландырудың маңызы. – Кіру режимі: <https://strategy2050.kz/news/bilim-beru-salасыn-tsifrlandyrudy-ma-yzy/>
2. Қашықтан оқудың артықшылығы мен кемшілігі. – Кіру режимі: <https://www.minber.kz/2020/11/qashyqtan-oqudyng-artyqshylygy-men-kemshiligi/>
3. Digital Kazakhstan. – Кіру режимі: <https://egov.kz/cms/kk/digital-kazakhstan>
4. Журнал «Информатика и образование». – Москва. 2016. - № 2.
5. Сборник научных статей IV Международного форума информатизации образования в Казахстане и странах СНГ. – Алматы. 2015.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ КЕЗЕҢДЕРІ

САЙЛАУБАЕВ С.Ш.

Техника және технологиялар магистрі, оқытушы

МУСИНА А.С.

Ис-20-1к тобының студенті

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі оқу үрдісіндегі заманауи инновациялық технологиялардың рөлі мен маңыздылығы туралы айтылады. Қазіргі уақытта жаңа технологиялардың даму қарқынын ІТ саласындағы өзгерістерден байқауға болады. Өзгерістер, ең алдымен, инновациялық технологиялардың әрбір салаға енгізілуімен байланысты. Жаңашылдық бойынша техника мен технологияның даму бағыттары жаңа

білімді ұрпақтың қалыптасуына негіз болады. Инновациялық процесті дамыту арқылы білім беру жүйесін жақсарту үшін заманауи идеялардың маңыздылығы айтылған.

Түйінді сөздер: Инновациялық технология, ІТ саласы, жаңа технология, инновациялық процесс, ақпараттық-коммуникациялық технология, компьютерлік технология, инновация.

Егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі әзірленіп, әлемдік оқу орындарындағы білім беру кеңістігіне еруге бағыт алуда. Заманауи жан-жақты зерделі, дарынды және талантты маман иесін қалыптастыру білім беру саласының басты назарында. Білім мен ғылымның дамуына оңтайлы әсер етуі үшін әлемдік инновациялық технологияның қолданысқа енуі, білім беруді одан әрі дамыту, оқыту жүйесін заман талабына сай үйлестіре алу міндеті туындап, бүкіл оқу-әдістемелік жүйеге жаңа талаптар қойылуда. Жаңа технологияларды қолдану тұрғысынан алғанда мұғалімге білім берудің жаңа әдістерін қарастыру, таңдай білу еркіндігі мүмкін болып отыр.

«Инновация» термині қазақ тіліне аударғанда жаңа енгізілім деген мағынаны білдіреді. Ал «Қазіргі заманғы экономикалық сөздікте» инновация — техника, технология, еңбекті ұйымдастыру мен басқару аясында ғылым мен алдыңғы қатарлы тәжірибеге негізделген жаңалықтар, сондай-ақ осы жаңалықтардың әр түрлі тәжірибелік қызмет аясында және салаларында пайдаланылуы деп түсіндіріледі [1].

Инновация – бұл әлеуметтік құбылыс, яғни қандай да бір қоғамның жаңалықтарға, қалыптасқан дәстүрлерді өзгертуге, бір кезеңнен екіншісіне өту құлқын анықтайды. [2, 324 б.]

Жаңа технологияларды пайдалануға байланысты барлық инновацияларды бірқатар критерийлер бойынша жіктеуге болады.

Жаңашылдық дәрежесі бойынша:

- жаңашылдық, ірі өнертабыстарды жүзеге асыратын және жаңа ұрпақтарды қалыптастыруға негіз болатын түбегейлі (базалық) инновациялар және техника мен технологияның даму бағыттары;

- орташа өнертабыстарды жүзеге асыратын инновацияларды жетілдіру;

- техника мен технологияның ескірген буындарын ішінара жетілдіруге, өндірісті ұйымдастыруға бағытталған модификациялық инновациялар болады.

Қолдану объектісі бойынша:

- жаңа өнімді (қызметтерді) немесе жаңа материалдарды, жартылай фабрикаттарды, жинақтауыштарды өндіру мен пайдалануға бағытталған өнім инновациялары;

- жаңа технологияны құруға және қолдануға бағытталған технологиялық инновациялар;

- фирма ішінде де, фирмааралық деңгейде де жаңа ұйымдық құрылымдарды құруға және жұмыс істеуге бағытталған инновацияларды процесс;

- әртүрлі инновациялардың қосындысы болып табылатын күрделі инновациялар.

Қолдану саласы бойынша келесідей түрлерге [3] бөлінеді:

- өнеркәсіп;

- салааралық;

- аймақтық;

Қазіргі білім беру технологияларының негізгі мақсаттары:

- іргелі білім беру, оны алған студент өз бетінше жұмыс істеуге, оқуға және қайта даярлауға қабілетті;

- студенттердің шығармашылық қабілетін, топта жұмыс істей білуін, жобалық ойлау және аналитикалық дағдыларын, коммуникативті құзыреттіліктерін, толеранттылық пен өздігінен білім алу қабілетін қалыптастыру, бұл студенттердің тұлғалық, кәсіби және мансаптық өсуінің табыстылығын қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта жаңа технологиялардың даму қарқыны өте жылдам. Бұл қарқынды ІТ саласында болып жатқан өзгерістерден байқауға болады. Өзгерістер, ең алдымен, ғылым мен техниканың жетістіктерін күнделікті өмірге енгізумен байланысты.

Қазіргі білім беру жүйесінің жаңаруы мұғалімнің сабақты өткізуіне байланысты тың өзгерістерге алып келеді: студенттерге тек дәріс өткізу ғана емес, студенттің өз бетінше шығармашылық ізденісіне жағдай жасалуы. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар қазіргі жоғары оқу орындарында барлық сабақтың қажетті құрамдас бөлігіне айналууда, ал қазіргі заман мұғалімі – өз жұмысында ақпараттық технологияларды пайдаланатын кәсіби деңгейі жоғары мұғалім. Қазір мұғалімнің Power Point бағдарламасында компьютерлік презентацияларды пайдалануына, басқа да электронды ресурстарды, интернет мүмкіндіктерін пайдалануына мол мүмкіндіктер бар, мұның бәрі оқу үрдісінің нәтижелі болуының кепілі.

Инновациялық процесті дамыту – білім беруді жаңғыртуды қамтамасыз ету, оның сапасын, тиімділігін және қолжетімділігін арттырудың жолы болып табылады. Инновацияның даму процесс 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Инновациялық процесс

Өз тәжірибемде АКТ-ны екінші жыл қолданып келемін. Біздің жоғарғы оқу орнында бірнеше мультимедиялық кабинеттер бар. Аудиторияларда лицензиялық бағдарламалық өнімдермен және компьютер құрылғыларымен қамтамасыз етілген.

Мультимедиялық бағдарламалық кешендерді пайдалану тәжірибесі көрсеткендей, мысалы, тарих сабағында жаңа материалды меңгеру, алған білімдерін бекіту сияқты сабақ түрінде қолданған тиімді екенін көрсетеді. Мультимедиялық бағдарламалар бұл жағдайда білім көзі немесе мұғалім қойған сұрақтарға жауап іздеуде көмекші рөлін атқарады. Компьютерлік презентациялардың артықшылығы - сабақ қарқынының жоғарылауы, олар іс жүзінде дәстүрлі бор мен тақтаны ауыстырады. Сабақтың барлық маңызды кезеңдерін мұғалім алдын ала слайдтарға жазып алады, сондықтан сабақтан тақтаға жазуға уақыт бөлудің қажеті жоқ. Презентациялардың тағы бір жағымды жағы - студенттердің көз алдында қажетті ақпараттың үнемі болуы, сонымен қатар сабақтың кез келген кезеңінде қажет болған жағдайда қажетті ақпаратқа оралу. Осылайша, есте сақтаудың екі түрі (көрнекі, есту) студенттерге бірден жұмыс істейді, бұл жаңа материалды жақсы меңгеруге ықпал етеді.

Инновацияның негізгі сипаты оның түрлері мен жіктелу белгілері бойынша ашылады:

- базистік инновациялар;
- жақсартылған инновациялар;
- кешенді инновациялар[4].

Инновациялардың пайдалану аясына байланысты жіктелуі келесідей:

- ғылыми инновациялар – жаңа ғылыми бағытты қалыптастыруға немесе қайдай да бір салада ғылымның жетістіктерін пайдалануға ықпал етеді;

- ұйымдастырушылық-басқарушылық инновациялар — ұйымда бұрыннан қалыптасқан басқару әдістерін, еңбекті немесе өндірісті ұйымдастыру формаларын, шешімді қабылдау жүйесін жаңартуды көздейді;

- әлеуметтік инновациялар – әр түрлі әлеуметтік топтарда қарым-қатынасты өзгертумен, еңбек жағдайы мен еңбекке ынталандырудың жаңа әдістері мен тәсілдерін қолданумен және осы бағыттағы басқа да іс-әрекеттерді жақсартумен байланысты;

- технологиялық (өндірістік) – ғылыми-техникалық жетістіктерді өндіріс пен тұтынуға пайдаланып, қолданыстағы техника мен технологияны, технологиялық әдістер мен тәсілдерді өзгертуге және жаңартуға бағытталады. Технологиялық инновациялар, өз кезегінде, инновациялық өнім (жаңа, жаңартылған немесе жақсартылған өнімдерді дайындауға қатысты) мен инновациялық үдеріске (өндірісте шығарылатын өнімдер мен қызметтерді дайындауда жаңа технологияларды қолдану) бөлінеді;

- экологиялық – қоршаған ортаның ластануын азайтатын, зиянды қалдықтарды тазалайтын, шикізатты қалдықсыз өңдейтін, қоқыстарды өңдейтін инновациялық үрдістерді қамтиды;

- саяси – мемлекеттің әлеуметтік, халықаралық, сыртқы ішкі бағыттағы іс-әрекеттерін жетілдірумен және оның халық үшін тиімділігін көтерумен байланысты;

- мемлекеттік-құқықтық – жаңа мемлекеттік институттар, демократиялық құқық, заңдық актілер, мемлекеттік басқару тәсілдері, әділетті сот жүйесі түрінде көрініс табады;

- рухани саладағы инновациялар – білімде, мәдениетте, ғылымда жаңа жүйелер мен ізденістердің, туындылар мен жетістіктердің пайда болуы.

Ақпараттық технологияны қолданатын сабақтар әсіресе білім алушыларға ұнайды, өйткені оқу материалын меңгеру тез және жеңіл.

Сабақтың барлық кезеңдерінде студенттер белсенді түрде ат салысады. Бұл пәнге, оқуға, білім алу орнына деген оң көзқарастың қалыптасуына ықпал етеді. Сабақ барысында студенттер жаңа материалды меңгеріп қана қоймайды, сонымен қатар табысқа жету

жағдайларын бастан кешіреді. Жетістік сезімі студенттерге кейіннен білімді жақсы нәтиже жетуге көмектеседі.

Аудиторияда өткізілетін сабақтарда АКТ қолданудың мүмкін нұсқаларын тізіп өткім келеді:

- Презентациялар.
- Бейне немесе бейнеклипті көру.
- Белгілі бір электронды материалдарды пайдалану.
- Тарихи дереккөздермен танысу.
- Интернет ресурстарымен жұмыс істеу.

Аудиторияда ақпараттық технологияны қолдану нәтижесінде студенттер:

- Тақырыпты зерделеуге қызығушылық пен оқу үлгерімін арттыру.
- Теориялық материалды неғұрлым толық меңгеру.
- Әртүрлі нақты ақпарат көздерінен ақпаратты алуы, оны компьютерлік технологияның көмегімен өңдеу дағдыларын меңгеру.
- Өз көзқарасын қысқаша және нақты тұжырымдай білу.

АКТ артықшылықтары:

- ақпаратты жаңартудың тиімділігі;
- кез келген ақпарат көзіне еркін қол жеткізу;
- мультимедиялық жарқын түрлі-түсті әлем;
- жұмыстың көрнекілігі мен шығармашылық стилі.

Инновациялық әдістер – білім беруде ғылым мен ақпараттық технологияның қазіргі жетістіктерін пайдалануға негізделген әдістер. Олар оқушылардың шығармашылық қабілеттері мен дербестігін дамыту арқылы оқыту сапасын арттыруға бағытталған.

Инновациялық қызметтің көрсеткіштері төменде 2-суретте көрсетілгендей бағалау іс-әрекеттерінен тұрады.

Инновациялық қызметті бағалау көрсеткіштері:	Оқу үрдісін ұйымдастыру көрсеткіштері:	Оқу-тәрбие процесінің тиімділігін бағалау көрсеткіштері:
<ul style="list-style-type: none"> • Білім беру мазмұнын жаңарту; • Жұмыстың әдістерін, формаларын жаңарту; • Бірлескен танымдық іс-әрекеттегі серіктестердің өзін-өзі бағалау және бағалауымен интроспекция, өзін-өзі бақылау үйлесімі. 	<ul style="list-style-type: none"> • Білім алушылардың өзін-өзі басқаруы; • Мұғалімдер, студенттер және олардың ата-аналары арасындағы ынтымақтастық; • Мұғалім мен студенттің іс-әрекетін бірлесіп жоспарлау және ұйымдастыру; • Педагогикалық процеске қатысушылардың мотивациясының жоғары деңгейі және тағы басқалары. 	<ul style="list-style-type: none"> • Оқушыларды тәрбиелеу мен оқытудың жоғары оң деңгейі; • Әлеуметтік нормалар мен құқыққа, оқуға, еңбекке, өзіне, табиғатқа, сұлулыққа, тағы басқалары.

Сурет 2 – Инновациялық қызметтің көрсеткіштері

Негізгі инновациялық әдістерге келесілер жатады.

Портфолио әдісі – оқу және кәсіптік қызмет нәтижелерін шынайы (түпнұсқалық – түпнұсқадан шыққан, түпнұсқаға сәйкес; шынайы.) бағалауға негізделген заманауи білім беру технологиясы. Бұл әдіс көбінесе білім беру саласымен байланысты, дегенмен бұл тұжырымдаманың кең мағынасында ол кез келген практикалық және өнімді қызметке

қолданылады. Бұл әдіс оқу процесі мен оқу әрекетінің нәтижелері туралы ақпаратты жинау және талдау технологиясына негізделген.

Проблемалық баяндау әдісі – мұғалімнің материалды баяндамас бұрын әртүрлі дереккөздер мен құралдарды пайдалана отырып, мәселе қоятын, танымдық тапсырманы тұжырымдайтын, содан кейін дәлелдер жүйесін ашып, көзқарастарды салыстыра отырып, әртүрлі тәсілдер, мәселені шешу жолын көрсетеді. Оқушылар ғылыми ізденістердің куәгері, серіктері бола бастайды.

Жобалық әдіс – бұл студенттер бірте-бірте күрделірек практикалық тапсырмаларды-жобаларды жоспарлау және орындау барысында білім мен дағдыларды игеретін оқыту жүйесі.

Оқытудың проблемалық-ізденіс әдістері (білімді меңгеру, іскерлік пен дағдыны дамыту) оқушылардың ішінара іздену немесе зерттеу әрекеті процесінде жүзеге асырылады; сөздік, көрнекілік және практикалық оқыту әдістері арқылы жүзеге асырылады, проблемалық жағдайды қою және шешу тұрғысынан түсіндіріледі.

Студенттердің оқу процесіне енгізілген ғылыми-зерттеу жұмыстары – мұндай жұмыс оқу пәндерінің оқу жоспарлары мен бағдарламаларына сәйкес міндетті түрде орындалады; ғылыми-зерттеу қызметінің бұл түріне оқытушының әдістемелік жетекшілігімен ғылыми зерттеу элементтері бар аудиториялық және үй тапсырмаларын өз бетінше орындау (эссе, рефераттар, аналитикалық жұмыстар, мақалалардың аудармасы және т.б. дайындау; оқу тәжірибесі бойынша есептерді дайындау); оқу процесіне енгізілген зерттеу қызметінің барлық түрлерінің нәтижелері мұғалімнің бақылауына және бағалауына жатады.

Проблемалық оқыту – бұл ең алдымен «қызығушылықты оятуға» бағытталған технология. Оқыту проблемалық жағдаяттарды құрудан, студенттер мен мұғалімнің бірлескен іс-әрекеті барысында оқушылардың оңтайлы дербестігімен және мұғалімнің жалпы жетекшілігімен осы жағдайларды түсіну мен шешуден тұрады.

Мамандардың пікірінше, инновациялық қызметті ғылыми ізденістер мен дайындамалардың, ғылыми-техникалық жетістіктердің немесе басқа да ақыл-ой жемісінің жаңа немесе жетілдірілген өнім түрінде, жаңа немесе жетілдірілген технологиялық үрдіс түрінде, жаңа немесе жетілдірілген қандай да бір іс-әрекет туынды түріндегі көрінісі деуге болады [5].

Қорытындылай келе, білім берудегі инновациялар білім мен мінез-құлық мәдениетінің үйлесімі ретінде білім беру нәтижесіне, өз бетінше және сауатты ойлау қабілетін қалыптастыруға және болашақта өз бетінше жұмыс істеуге және білім алуға бағытталғанын көрсетеді. Дәл осындай инновациялық процесті дамыту арқылы қазіргі білім беру жүйесін жақсарту заманауи идеялардан туындайтыны белгілі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Оразалы С. Инновациялық экономика. — Алматы: ҚР БҒМ ҒК Экономика институты.
2. Оразалы С. Экономика. — I-т. — Алматы: ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, — 324 б.
3. Статья «Современные инновационные технологии». – Кіру режимі: <https://infourok.ru/statya-sovremennie-innovacionnie-tehnologii>
4. Инновацияның теориялық және әдіснамалық негіздері. – Кіру режимі: <https://articlekz.com/kk/article>
5. *Oslo Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*. OECD/EC. — Paris. 2015.

РАЗРЕШЕНИЕ КОНФЛИКТА МЕЖДУ ДВУМЯ СИСТЕМАМИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

СЕЙТЕНОВ Т.

студент группы ИТА-21-2

ФЕНИНА О.

Научный руководитель, магистр, ст. преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В настоящее время еще существуют нерешенные проблемы исследований искусственного интеллекта. В данной статье сформулированы принципы обучения искусственного интеллекта некоторым базовым понятиям и рассматривается игра для проверки полученных знаний, также рассмотрена ситуация конфликта между двумя системами искусственного интеллекта и попытка его разрешения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, система искусственного интеллекта (СИИ), конфликт, модель, игра, тест, принцип обучаемости, основные операции, основные понятия, события, условия.

Область науки, получившая, может быть, не слишком удачное название «искусственный интеллект», обычно представляется сферой исследований, основной целью которых является создание устройств, имитирующих человека во всей полноте его деятельности. «Разумные» системы создаются для работы в средах, где присутствие человека невозможно или опасно для жизни. Этим устройствам придется действовать в условиях большого разнообразия возможных ситуаций. Поэтому системы, снабженные искусственным интеллектом, должны располагать механизмами адаптации, позволяющими им строить программы целесообразной деятельности по решению поставленных задач на основании конкретной ситуации, складывающейся на данный момент в окружающей их среде. Такая постановка проблемы выдвигает перед исследователями особые задачи, не возникавшие ранее в теории управления и теории проектирования технических систем [1].

В большинстве случаев ИИ определяется через сравнение со способностями человека или через возможности технологий обрабатывать данные и информацию. Понятие ИИ в России основывается на сравнении с когнитивными и интеллектуальными функциями человека. Под ИИ понимают комплекс технологических решений, позволяющий имитировать когнитивные функции человека (включая самообучение и поиск решений без заранее заданного алгоритма) и получать при выполнении конкретных задач результаты, сопоставимые, как минимум, с результатами интеллектуальной деятельности человека. В США ИИ понимается как: система, выполняющая задачи в неопределенных условиях без контроля со стороны человека, или система, способная учиться на собственном опыте и совершенствовать выполнение; система, думающая как человек; система, действующая как человек; технологии, пытающиеся приблизиться к выполнению некоторых когнитивных функций человека; системы, действующие рационально. Департамент обороны США определяет ИИ как набор различных техник и технологий по обработке информации, используемых для выполнения целенаправленной задачи или как средство анализа для выполнения задачи [2].

В настоящее время еще существуют нерешенные проблемы искусственного интеллекта. Авторы рассмотрят только одну из них и покажут созданную ими методику разрешения конфликта между двумя системами искусственного интеллекта с применением элементов теории игр. Рассмотрим эту ситуацию на следующем примере.

Быстрое развитие технологий искусственного интеллекта обуславливает использования СИИ, обладающих разной степенью автономности: по некоторым

прогнозам, к 2075 году мыслительные процессы роботов уже нельзя будет отличить от процессов мышления человека. Можно полагать, что СИИ могут выступать не только как объект регулирования, но и, зачастую одновременно, как потенциальный инструмент применения и/или обеспечения соблюдения регулирования, в частности при принятии значимых решений, и в самое ближайшее время во всем мире будет наблюдаться процесс постепенного признания тех или иных «действий» СИИ и их последствий, а также формализации этих действий [2].

Так как принятие значимых решений может обладать характером властного воздействия, то есть, по сути, система ИИ фактически будет наделена властью, в этом случае должен быть определенно решен вопрос о порядке приоритета в случае такого автоматизированного принятия решения. Процесс принятия решения сосредоточен вокруг принимающего решение (агента, человека или автоматизированной системы), который делает выбор из доступных ему вариантов. Принимающий решение будет считаться разумным, если в основе его выбора лежит механизм рассуждения⁵, то есть этот элемент является ключевым при квалификации определенного действия в качестве решения. Принятие решения относится к действиям лиц, то есть фактам, которые прямо зависят от воли и сознания людей [2].

Рассмотрим ситуацию, когда две СИИ заинтересованы в быстрейшем решении одной и той же задачи. Каждая из сторон заинтересована решить задачу первой и стать победителем. Чтобы проблема стала более понятной, прежде всего, сформулируем определение:

Искусственным интеллектом называется устройство, созданное человеком, имеющее базу знаний, которое сможет применять ее в любой ситуации и по своему усмотрению [1].

Займемся пока аналогией и обучением. Сначала два общих положения о том, почему проблема представления знания заслуживает особого внимания. Знания обычно имеют вид совокупности фактов, описывающих либо конкретные физические объекты, либо менее осязаемые абстракции. С другой стороны, знание может быть заключено в форме программ, если оно глубоко ассоциировано с выполнением некоторого процесса. Это весьма важное понятие процедурного описания позже займет у нас центральное место.

В данной работе будет рассмотрена модель реализации проблемы разрешения конфликта с использованием игры, предложенной одним из авторов.

Суть игры заключается в следующем: в игре представлена последовательность геометрических фигур, которую рассматривают обе СИИ. Задача заключается в том, чтобы среди последовательности найти фигуру заданного вида. Конфликт заключается в том, что СИИ, успевшая найти заданную фигуру первой, становится победителем и получает дополнительные баллы к общему счету. Число раундов неограниченно.

Для этого искусственному интеллекту необходимо знать следующие понятия:

- Точка как геометрический объект.
- Прямая.
- Отрезок.
- Треугольник.
- Признак делимости на 3.
- Квадрат.
- Признак делимости на 4.

Эта игра помогает не только освоить вышеупомянутые понятия, но и дополнительно сформировать понятия аналогии и сравнения у обучаемого, в данном случае искусственного интеллекта. Достоинством этой игры является также то, что от объяснения рассмотренных ранее понятий на плоскости можно легко перейти к объяснению этих понятий в пространстве. Итак, для рассмотрения процесса обучаемости, прежде всего, сформулируем следующие правила:

- Точка – минимальная величина, находящаяся на плоскости.
- Прямая – это линия, проходящая две точки;

- Отрезок – это линия, ограниченная двумя точками.
- Треугольник – три точки, соединенные между собой и не лежащие на одной прямой.
- Признак делимости на три – если сумма цифр числа делится на три, то и число делится на 3.
- Квадрат - правильный четырехугольник, то есть плоский четырехугольник, у которого все углы равны и все стороны равны. Каждый угол квадрата – прямой.
- Признак делимости на 4 - число делится на 4, когда две последние цифры нули или составляют число, делящееся на 4.
- Таким образом, для процесса обучения необходимо соблюдение следующих правил:
 - алгоритм поиска базируется на рассмотренной трактовке необходимых понятий;
 - он иллюстрирует необходимость в хорошем механизме сопоставления описаний [1].

Рассмотрим, как это будет выглядеть на практике.

Методика разрешения конфликта:

В игре три альтернативы: , , ?

ИИ в большой степени зависит от используемых при обучении и работе данных. Анализ больших объемов информации является необходимым условием работоспособности систем с ИИ. Искажение используемых ИИ данных происходит при некорректной разметке, использовании недостаточных или нерепрезентативных данных, искажении данных при получении с сенсоров. Кроме этого, одной из причин искажений может являться некорректная выборка данных, отражающая личные предпочтения («необъективность») разработчика. Решения, предлагаемые ИИ, в большинстве случаев не являются полностью объяснимыми, предсказуемыми и прозрачными. Функционирование ИИ происходит в режиме «черного ящика», при котором трудно установить причину конкретного решения. При использовании системы с ИИ проблема объяснимости и обоснованности предлагаемого ИИ решения приводит к невозможности объективной оценки пользователем последствий своих действий[2]. Поэтому исходные данные одинаковы для каждой СИИ.

Таблица 1. Основные характеристики новой информационной технологии

Название платформы	Решение 1	Решение 2	Отказаться играть	Ссылка?
Goldy	Да (iOS и Android)	Да	Ограничение 14 дней	[3]
DragonCollab	Да (iOS и Android)	Да	Ограничение по функционалу и размеру команды (до 3х участников)	[4]
GoldDragon	Да (iOS и Android)	Да	Да	[5]

Таким образом, мы показали, что искусственный интеллект может обучаться некоторым геометрическим понятиям и принципу делимости на три. По мере усложнения задачи усложняется и модель. Целью данной работы является разработка и реализация обучения искусственного интеллекта, проверка полученных знаний, закрепление их с помощью игры, разработка алгоритма модели искусственного интеллекта. Поставленные в начале работы задачи решены полностью и получены выводы, что разработанные модели позволяют осуществить реализацию цепочки правила – программная реализация. Из вышеизложенного следует, что авторами была разработана еще одна модель СИИ. Это позволяет найти широкое применение подобным моделям. Новизна исследования

заключается в том, что элементы теории игр были использованы для моделирования систем искусственного интеллекта.

Список литературы:

1. Фенина О., Фенин А., Брик М. Модель обучения искусственного интеллекта. Системная инженерия и информационная технология. 2020, Т. 2, №1 (3), С. 73 – 81
2. Наумов В.Б, Чеховская С.А., Брагинец А.Ю., Майоров А. В. «ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНЫЕ РЕШЕНИЯ». Доклад НИУ ВШЭ. Москва, 2021.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ САЙТА «АВТОЗАПЧАСТЬ»

СОРОКИН А.

Студент группы Вм-21-4с

КЫДЫРМАНОВА С.К.

Магистр технических наук

ФАБЕР Е.Н.

Магистр технических наук

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье представлены проектирование и разработка сайта «АВТОЗАПЧАСТЬ», поскольку появилась необходимость в связи с карантинными ограничениями предоставить покупателям возможность выбирать товары в режиме онлайн

Ключевые слова: структура сайта, база данных, навигация на сайте, панель администратора, заказ товара.

Структура сайта - это логическое построение всех страниц ресурса. Схема, по которой распределяется путь к папкам, категориям, подкатегориям, карточкам товаров (если они предусмотрены). С технической точки зрения, навигация ресурса представляет собой набор URL, логически выстроенных в определенной последовательности. Структура взаимосвязана с семантическим ядром. Именно оно говорит о том, какие папки и документы должны присутствовать на сайте.

Структура взаимосвязана с семантическим ядром показана на рисунке 1.

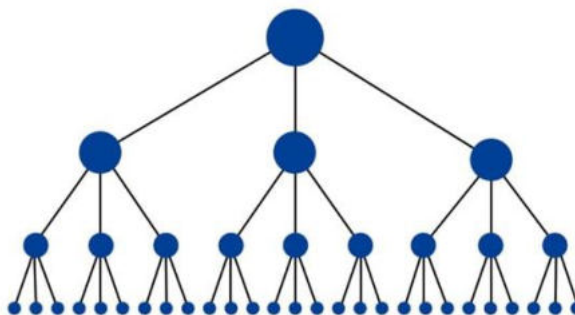

Рисунок 1 – Структура взаимосвязана с семантическим ядром

Перед началом выполнения данного задания были продуманы действия:

– поиск вспомогательной литературы и разнообразных Web-ресурсов для более подробного плана работы;

– работа с HTML редакторами и создание фундамента (скелета) сайта;

– разработка фирменного стиля компании, и внедрение в ранее созданный фундамент сайта;

– заполнение сайта информацией о компании и данных компании и редактирование до полной работоспособности сайта [1, с. 328].

Для создания сайта была использована программа microsoftvisualstudio. Создание сайта при помощи программы Microsoft visual studio показано на рисунке 2.

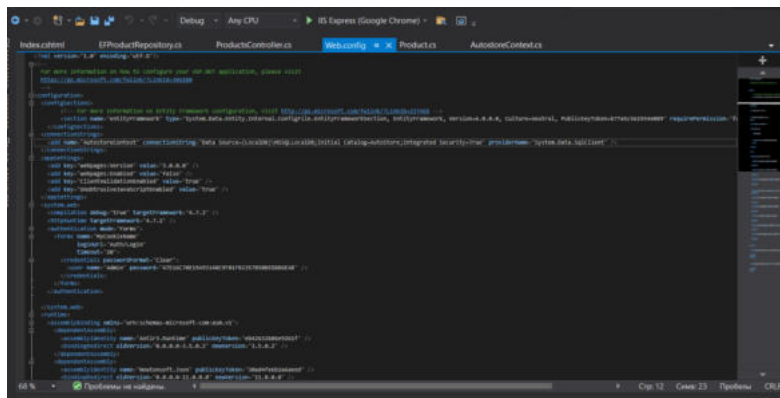

Рисунок 2 – Создание сайта при помощи Microsoft Visual Studio

При создании стиля Web-сайта были использованы:

– механизмы, с помощью которых созданная пользователем таблица стилей может заменить все таблицы стилей более высоких уровней в каскаде. Это дает конечному пользователю возможность полностью управлять отображением. Пользователь получает возможность создавать настраиваемые таблицы стилей для вывода страниц в соответствии со специальными требованиями.

– специализированная поддержка для загружаемых шрифтов – таким образом, уменьшается тенденция помещать текст в графику для улучшения внешнего вида страницы;

– механизмы позиционирования и выравнивания, которые отделяют содержимое от внешнего представления. Эти таблицы стилей должны исключить некорректное использование тегов HTML для создания особых эффектов отображения. Теги HTML можно использовать для логической структуризации документа, делая его более простым для интерпретации не визуальными посредниками [2, с. 18].

На сайте присутствует меню, кнопки для соединения с социальными сетями, и список моделей телефонов. С помощью CSS редактировались размеры при открытии, и небольшие доработки с цветами кнопок, заголовков, шрифтов и прочее.

Сайт был разработан в светлых и темных тонах для хорошего восприятия пользователем. [1, с. 336]

В ходе анализа предметной области была выявлена необходимость в создании базы данных.

На этапе инфологической модели были выявлены следующие сущности:

– Products (ProductId, Name, Brand, Description, Type, Image, Price)

– Клиенты (Имя клиента, Первый адрес, Второй адрес, Третий адрес, Телефон, Город, Страна)

Также на этапе инфологического проектирования была построена инфологическая модель.

Структура информационных объектов представлена на рисунке 3.

Name	Data Type	Allow Nulls	Default
Productid	int	☐	
Name	nvarchar(100)	☐	
Brand	nvarchar(100)	☐	
Description	nvarchar(500)	☐	
Type	nvarchar(50)	☐	
Image	varbinary(MAX)	☒	
Price	decimal(16,2)	☐	

Рисунок 3 – Таблица products

Для работы серверной части приложения, в программе используются даталогические классы и методы. Выделены классы ApplicationContext, Product, Cart, ShippingDetails, ProcessOrder.

Для работы интерфейса приложения, разработаны следующие свойства, методы события и классы.

ClassPagingInfo служит для разграничения контента на главной странице на подстраницы, это позволяет не вываливать на пользователя базу данных всех товаров тем самым затрудняя коммуникацию с приложением и нагружая его.

ClassAdminController реализует такие функции как удаление товара.

ClassCartController реализует такие функции как подсчет стоимости товаров в корзине и их отображения.

ClassNavController отвечает за отображение навигационного меню.

ClassProductController отвечает за отображение продуктов на главной странице.

Для функционирования программного приложения требуется разместить веб сайт на удалённом хосте. Далее для того что бы клиенты попали на веб ресурс они будут должны будут ввести ссылку в браузер example.avtostore.com

При запуске появляется главная страница.

На главной странице присутствуют кнопки перехода на страницы: «Перейти к каталогу», «Товары», «Навигационное меню» на рисунке 4.

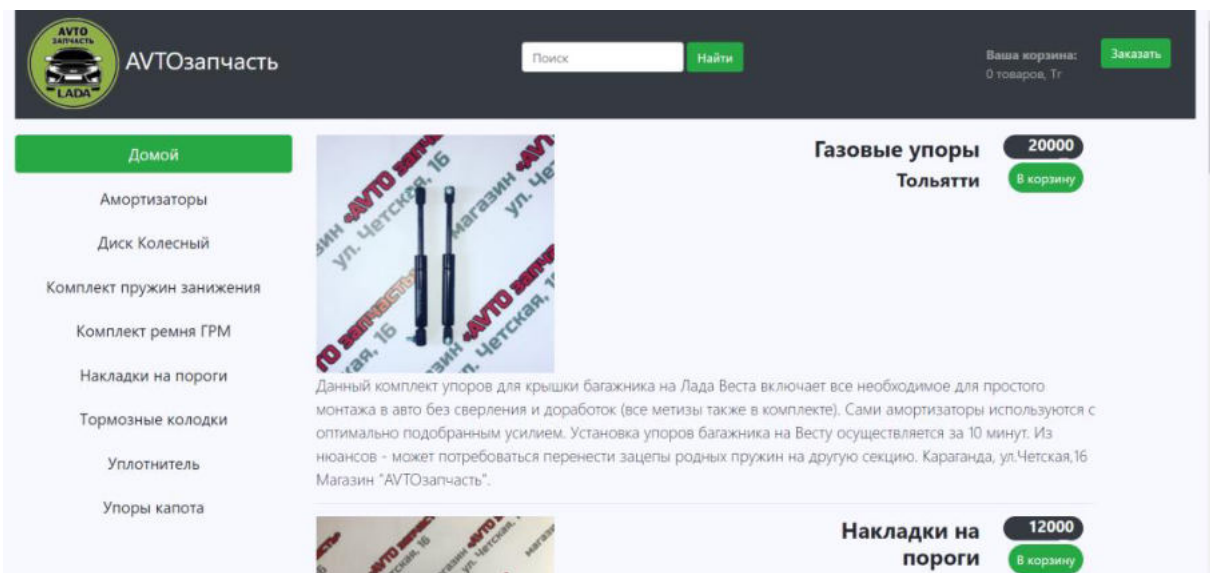

Рисунок 4 – Страница «Товары»

Пользователь имеет возможность просматривать и добавлять в корзину нужный товар, а для эффективного поиска есть навигация в виде категорий

Для того что бы перейти на нужную страницу для просмотра нужно выбрать из меню тот или иной тип товара, как показано на рисунке 5.

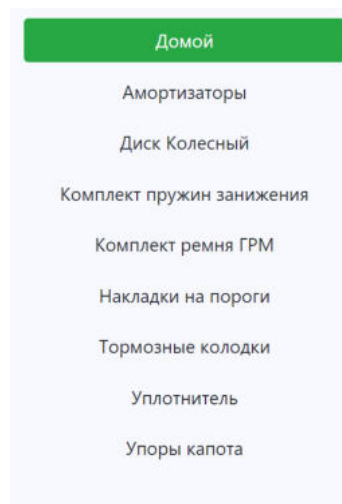

Рисунок 5 – Навигационное меню

Администратор приложения имеет доступ к админ панели, показанной на рисунке 6.

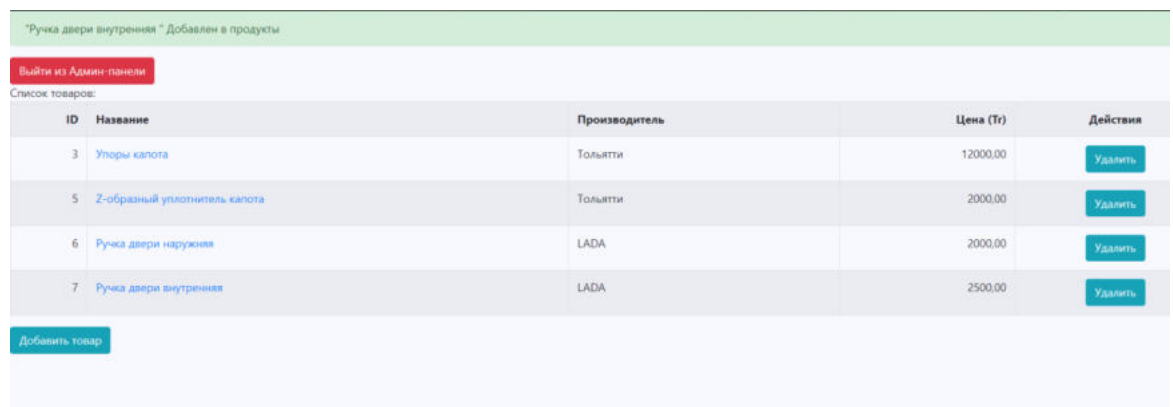

Рисунок 6 – Админ панель

Администратор имеет возможность редактировать, удалять и добавлять товары.

В разработанном сайте сочетается интерфейс сайта с его функциональностью и простотой использования.

Разработана максимально удобная и доступная работа потенциального клиента. Разбиты по категориям товары, имеющие подробное описание с иллюстрациями, просмотр новинок и самых продаваемых товаров.

Удобный сервис для потребителей, позволяющий ознакомиться с перечнем товаров.

Логично представленная информация позволит клиенту самостоятельно найти интересующий его товар.

Список литературы:

- 1 Романец Ю.В., Тимофеев И.А., Шаньгин В.Ф. Защита информации в компьютерных системах и сетях. – М.: Радио и связь, 2016. – 328 с.
- 2 Ярочкин В.И. Безопасность информационных систем. – М.: Ось – 89, 2015 – 18 с.
- 3 Хеник Б. HTML и CSS: путь к совершенству. – М.: СПб – Петербург, 2016. – 336 с.

РАЗВИВАЮЩАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ АТМОСФЕРА НА УРОКАХ ФИЗИКИ: ПОЛНОЦЕННАЯ АЛЬТЕРНАТИВА ФАКУЛЬТАТИВУ

УРМАНОВА К.

студентка группы Ф-42

АЛЬЖАНОВА А.

Научный руководитель, доктор PhD, доцент

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан

Аннотация. В данной работе была предложена альтернатива традиционному факультативу по предмету физика, который существует в современных школах. В качестве полноценной замены предложена развивающая образовательная атмосфера на уроке физики, представляющая собой комбинацию техник развивающего обучения. Предложенная комбинация техник, позволяет создать благоприятную атмосферу на уроке физики для лучшего усвоения материала у школьников.

Ключевые слова: развивающее обучение, развивающая образовательная атмосфера, факультатив, техника обучения, инновационное обучение.

На сегодняшний день сложно представить современную школу без факультативов – дополнительных занятий школьников по определенным предметам, проводимым во внеурочное время. Как правило, данные факультативные занятия являются не обязательными к посещению, т. е. школьники могут посещать их по своему желанию. Поэтому главной проблемой такого рода занятий является низкая вовлеченность учеников, связанная со слабой посещаемостью. И если по гуманитарным дисциплинам в качестве альтернативы можно предложить читальные залы библиотек, где ученик может самостоятельно изучить материал, а потом сделать уточнения по вопросам, вызвавшим затруднения у учителя, то по точным наукам, в частности, по физике все сложнее. Точные науки требуют постоянного контроля и поддержки учителя в процессе обучения, что делает изучение материала школьником самостоятельно практически невозможным, а главное не эффективным. Невелика и эффективность школьного факультатива из-за низкой посещаемости и низкого интереса к нему у школьников. Поэтому в данной работе в качестве полноценной альтернативы факультативным занятиям предложена развивающая образовательная атмосфера. Развивающая образовательная атмосфера – это уникальная атмосфера, созданная учителем для обучающихся с целью повышения интеллекта и уровня творческого подхода у обучающихся в рамках учебного процесса в школе. Развивающая образовательная атмосфера включает в себя абсолютно новое содержание с использованием инновационных педагогических технологий. Теория развивающей образовательной атмосферы строится на концепции развивающего обучения. Развивающее обучение – обучение, ориентированное на зону ближайшего развития, работающее на завтрашний день ребенка, и есть развивающее обучение [1, с.75].

В основе развивающей образовательной атмосферы лежит концепция применения комбинаций из развивающих техник обучения на уроке физики. Физика наука естественная, а значит связана не только с теоретическими аспектами, но и экспериментальным подтверждением существующих явлений и процессов. Данная особенность непременно была учтена при создании концепции развивающего обучения на уроке физики, а именно при выборе комбинации техник развивающего обучения.

В данной работе в качестве комбинации техник развивающего обучения были выбраны две хорошо совместимые: техника физического эксперимента и проектно-исследовательская техника. Важно, что данная комбинация техник полностью соответствовала уровню подготовки учеников, где проводился педагогический эксперимент по ее эффективности. Учитывая выбранную комбинацию техник,

педагогический эксперимент проводился в старших классах - 11 «Б» класс общеобразовательной школы №63 города Нур-Султан.

В основе техники физического эксперимента лежит понятие физическая демонстрация — это показ преподавателем физических явлений и связей между ними, которые предназначены для одновременного восприятия учащимися всего класса [2, с.108]. В основе проектно-исследовательской техники лежит понятие проект — это самостоятельная, творческая и завершенная работа школьника/студента, которая соответствует его возрастным возможностям, а также завершена и выполнена в соответствии с обобщенным алгоритмом проектирования, от идеи до фактической реализации [3]. Учитывая хорошую связь между этими двумя техниками, созданная на основе их комбинации развивающая образовательная атмосфера эффективна и результативна с точки зрения доступности и усвояемости материала, предлагаемого в рамках урока физики. Стоит отметить, что основным и важным преимуществом развивающей образовательной атмосферы над факультативными занятиями является хорошая интеграция в учебный процесс, т.е. ее применение не требует внешкольных (дополнительных занятий внеурочно) – она применяется в рамках урочного времени, т.е. в процессе урока физики.

Диаграммы результатов анкетирования, проведенного среди обучающихся 11 «Б» класса общеобразовательной школы №63 города Нур-Султан в рамках педагогического эксперимента, направленного на выявление эффективности комбинации техник развивающей образовательной атмосферы представлены ниже на рисунках 1 и 2.

На рисунке 1 показан анализ успеваемости в классе на основе проведенного анкетирования, где школьники достаточно откровенно ответили на вопросы, целью которых было выяснить степень вовлеченности учеников 11 «Б» класса на уроке физики до применения развивающей образовательной атмосферы. Данное исследование было проведено с целью анализа и выявления проблемных областей при обучении физики в общеобразовательной школе №63 города Нур-Султан.

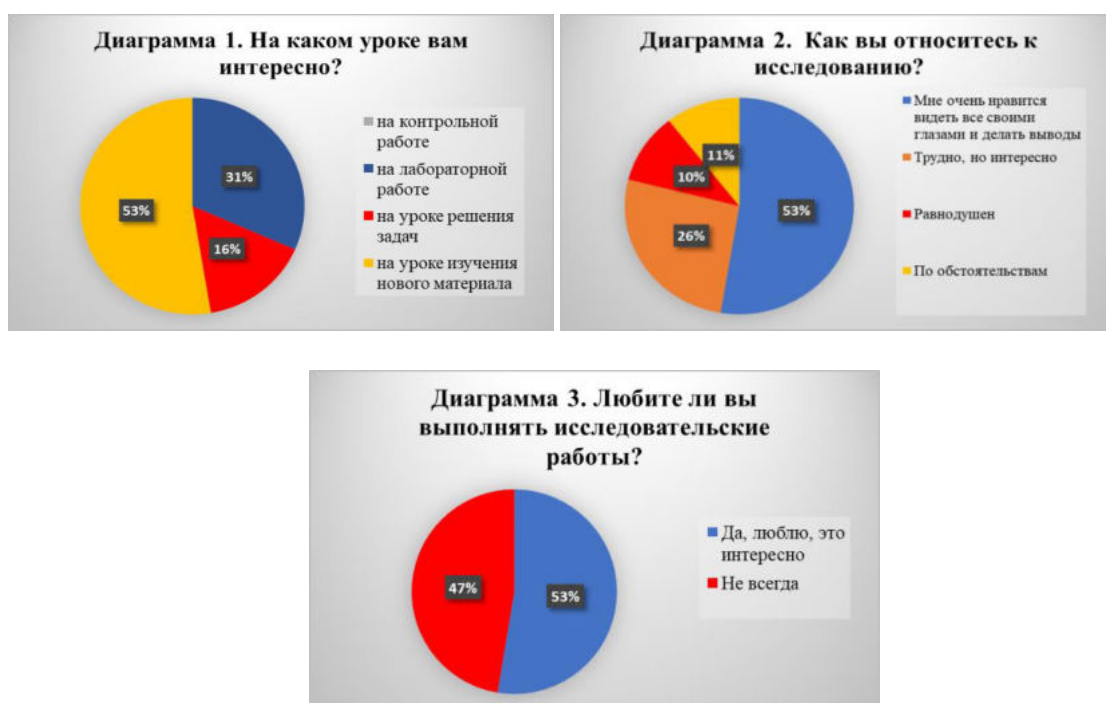

Рисунок 1 – Анализ успеваемости посредством анкетирования школьников до применения комбинаций из развивающих техник

Как видно из рисунка 1 (диаграмма 3), из 100% опрошенных учащихся 53% - заинтересованы в выполнении исследовательских работ, 47% - сомневаются. На диаграмме

1 (рисунок 1) видно, что количество учеников, интересующихся выполнением лабораторных работ в данном классе невысокий всего 31%. Результаты данного анализа показывают, что до включения комбинации техник развивающей образовательной атмосферы заинтересованность в исследовании и выполнении физического эксперимента на уроках физики у учеников низкая.

На рисунке 2 показан анализ успеваемости в классе на основе проведенного анкетирования после включения развивающей образовательной атмосферы в учебный процесс на уроке физики.

Рисунок 2 – Анализ успеваемости посредством анкетирования школьников после применения комбинации из развивающих техник

По результатам опроса, представленным на рисунке 2 (диаграмма 2), видно, что 77% учащихся считают, что их понимание материала на уроках физики улучшилось. Впечатляет результат анализа ответов диаграммы 3 (рисунок 2), в котором видно, что 92% учащихся указали, что хотели бы внедрения практики исследовательских проектов на уроках физики на обязательной основе. Однозначно, анализ успеваемости посредством анкетирования школьников после применения развивающей образовательной атмосферы на уроке физики показал заметную разницу в сторону повышения интереса и вовлеченности к предмету.

Таким образом, исходя из проведенного анализа посредством анкетирования, можно сделать вывод, что при включении развивающей образовательной атмосферы в учебный процесс на уроке физики мотивация, интерес и желание учиться у учеников заметно увеличивается, что является еще одним немаловажным преимуществом перед факультативными занятиями.

Обобщая вышеизложенное, можно сделать вывод, что предложенная в данной работе в качестве полноценной альтернативы факультативным занятиям развивающая образовательная атмосфера полностью себя оправдывает и более того имеет ряд значительных преимуществ. Первое преимущество: развивающая образовательная атмосфера легко интегрируется (встраивается) в учебный процесс и не требует

дополнительных внеурочных занятий, т. е. ее комбинации развивающих техник реализуются в рамках урочного времени. Второе преимущество: развивающая образовательная атмосфера строится на концепции развивающего обучения, а именно с применением комбинации развивающих техник, что делает ее легко подстраиваемой под любые задачи, т.е. комбинацию техник можно видоизменять в зависимости от задачи урока, возраста учеников и их текущих компетенций и знаний. Третье преимущество нашло подтверждение в процессе анализа результатов проведенного в работе педагогического эксперимента: развивающая образовательная атмосфера значительно повышает мотивацию, интерес и желание осваивать материал на уроках физики. Таким образом, результаты и анализ приведенные в данной работе позволяют сделать вывод, что развивающая образовательная атмосфера с предложенной в ней комбинацией техник является не только полноценной, но и лучшей альтернативой факультативным занятиям на уроке физики в общеобразовательной школе.

Список литературы:

1. Склярова Т. В. Общая, возрастная и педагогическая психология. - 2019. - с.75.
2. Кириков, М.В. Лаборатория учебного демонстрационного эксперимента по физике: А. М. Шитова; Ярославль. ЯрГУ, 2009–108 с.
3. Нарыкова, Г.В. Метод проектов на уроках технологии [Электронный ресурс] <https://rucont.ru/efd/166714> (дата обращения: 28.03.2022).

СРЕДСТВА СОБСТВЕННОЙ ЗАЩИТЫ И ЗАЩИТЫ В СОСТАВЕ ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

ЦЕЛЫХ У.

студентка группы ВТ-20-2

ЕСМАГАМБЕТОВ Т.У.

Научный руководитель, маг. ст.преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение собственной защиты программных средств, представлены основные составляющие собственной защиты в составе вычислительной системы. Также рассматриваются основные методы защиты информации, которые на сегодняшний день имеют широкое распространение

Ключевые слова: Защита информации, замки защиты, шифры, пароли, аппаратура защиты

Собственная защита программ - это термин, определяющий те элементы защиты, которые присущи самому программному обеспечению или сопровождают его продажу и препятствуют незаконным действиям пользователя. Средства собственной защиты можно представить следующим образом.

Документация, сопровождающая любое программное обеспечение, является субъектом авторского права и может выполнять функции защиты. Этому способствуют следующие факторы: её репродуцирование стоит достаточно дорого, особенно если оригинал выполнен в цвете и не может быть качественно воспроизведен одноцветным копировальным устройством; обычно программы распространяются, будучи представленными в машинном коде (com, exe файлы), что затрудняет анализ их структуры и обеспечивает определенную степень защиты. В последнем случае весьма важно, чтобы сохранялось сопровождение программы со стороны разработчика, особенно в тех случаях, когда программа не полностью отлажена.

Ограниченное применение как способ защиты реализуется в том случае, когда программное обеспечение используется небольшим числом пользователей, каждый из которых известен по имени. Эта ситуация относительно легко контролируется в окружении, пользующемся доверием, хотя могут возникать проблемы с отдельными работниками, нанятыми на ограниченный срок. В этих случаях следует оговорить условия работы с программными средствами в заключаемом контракте.

Заказное проектирование предполагает разработку программного обеспечения для специальных целей. Если программа используется редко, то её кража в коммерческих целях маловероятна; однако если кража произошла, то именно эти детали дают ключ к источнику несанкционированного копирования.

Категория средств защиты вычислительной системы включает защиту дисков и аппаратуры, замки защиты, изменение функций штатных устройств. При использовании таких средств операционная среда вычислительной системы в отличие от штатного режима постоянно изменяется, поскольку выполнение программы зависит от определенных действий, специальных мер предосторожности и условий, гарантирующих защиту. Средства защиты в составе вычислительной системы можно представить следующим образом.

Защита магнитных дисков выполняется различными способами. Основная техника заключается в форматировании диска специальными способами, которые предохраняют операционную систему от копирования. Это - нестандартное определение форматов данных или каталогов, изменение размеров секторов, увеличение числа синхронизирующих битов и замена информационных заголовков. Поскольку время обращения к секторам различно, то программным способом можно определить время запаздывания при чтении различных секторов, а поскольку при копировании с помощью стандартной DOS расположение секторов изменится, то запаздывания не будут более соответствовать запаздываниям исходной копии. [1, с. 137]

Перечисленные методы становятся неэффективными при использовании систем побитового копирования. Побитовый копировщик-это электронная система копирования, которая осуществляет непосредственное считывание информации, бит за битом. Таким способом можно скопировать диск независимо от того, форматирован он или нет.

Средства защиты от побитовых копировщиков используют некоторые интересные приемы. Например, введение битов защиты, которые читаются по-разному в разное время и, таким образом, мешают верификатору копий; или запись исходной копии со скоростью ниже стандартной, что увеличивает плотность записи. В этом случае копирование на другой диск со стандартной скоростью вызывает увеличение длины записи и, следовательно, начало дорожки будет испорчено.

Использование специальных характеристик аппаратуры для защиты программ всегда рассматривалось как весьма мощное, но дорогостоящее средство. Практический интерес представляет идея уникального диска, поскольку стоимость ее реализации достаточно низка. Принцип состоит в том, чтобы придать магнитной поверхности диска уникальность, запрещающую запись информации в некоторые секции дорожки. Сначала это достигалось механическим стиранием элементов поверхности, а позднее - использованием лазерного пучка. Таким образом, требуемый формат каждого диска оказывается уникальным. Это позволяет, сравнивая скорости чтения разных дисков, различать оригинальный диск от его копии.

Разработаны методы проектирования архитектуры микропроцессора, позволяющей защитить программу от считывания на шину данных для просмотра или копирования. Выполнение программы реализуется в чипе. В этом случае чип играет роль интеллектуального аппаратного модуля, предназначенного для реализации наиболее важных процедур, требующих защиты.

Замки защиты используются для того, чтобы запретить доступ к программе, если при попытке обращения к ней не выполнены некоторые проверки. Контроль можно

реализовать, если построить замок на основе уникального для каждого компьютера серийного номера. Такой замок защиты относят к классу "мобильных" замков. В этом случае программа функционирует только на тех компьютерах, серийные номера которых включены в лицензию. Доступ к серийному номеру невозможен ни на одном компьютере.

Метод, который позволяет придать уникальную характеристику каждому компьютеру, состоит в записи с частичным разрушением памяти. Блоки динамической памяти в отличие от статической характеризуются тем, что данные в ней должны периодически восстанавливаться путем регенерации. Данные исчезают, если регенерация, связанная с периодической перезаписью, по каким-либо причинам приостанавливается. Это свойство изменчивости структуры памяти можно использовать в целях идентификации. Запись с частичным разрушением дает уникальный ключ защиты, который предохраняет программу от функционирования на другом компьютере. [2, с. 95] Ключи защиты позволяют контролировать использование программного средства в течение заданных интервалов времени с последующим продолжением.

Существует ряд методов защиты, которые основаны на чередовании действий ключей или изменений функций системы. Эти чередования могут предотвратить просмотр программного листинга или приостановить выполнение подпрограмм копирования. Изменения в визуальном представлении данных могут быть незаметны для пользователя, и он может не осознавать, что информация изменена или скрыта.

Функциональные особенности аппаратуры могут использоваться для защиты программ. Любая программа, размещенная в ПЗУ, будет отражать присущее этому устройству свойство, разрешающее только чтение информации. Попытки обойти это свойство программным способом будут безуспешны, если только не скопировать программу в память, допускающую запись, где незаконная копия может быть изменена. Подмену одних устройств другими производят путем задания логических адресов. Можно использовать различные способы для изменения функций системы.

Включение защиты в программу связано с разработкой программ с запросом информации, то есть требующих для своей работы ввода дополнительной информации, такой, как пароли, номера ключей и тому подобное.

Эта категория средств защиты называется защитой с запросом информации.

Пароли - это механизм управления доступом, которые обеспечивают сохранение целостности информации.

Обычные пароли не являются в полном смысле средствами защиты, они скорее относятся к механизму управления доступом. Пароли обеспечивают сохранение целостности программного обеспечения в составе вычислительной системы. Пароли должны быть просты для запоминания, но не должны быть очевидными. Вопросно-ответные системы обеспечивают высокий уровень защиты, но требуют значительных ресурсов и времени работы вычислительной системы.

Шифры - это использование криптографических методов преобразования информации. Важной характеристикой шифров для защиты программ является длина ключа шифрования, которая должна быть сравнима с длиной шифруемых сообщений или программ. Хорошо известны методы защиты, использующие генерацию псевдослучайных последовательностей чисел на основе ключей. Такие шифры используют общий ключ для шифрования и дешифрования, и поэтому возникают сложности при передаче ключа получателю зашифрованного сообщения.

В системах с открытыми ключами для шифрования и дешифрования используются разные ключи. Хотя они и связаны друг с другом некоторой математической функцией, это функция не является взаимно однозначной, и поэтому вычисление одного ключа через другой, если и возможно, то только с использованием ЭВМ. Однако эта операция зависит от длины ключа и при достаточной его длине практически не осуществима.

Сигнатура - уникальная характеристика ЭВМ или других устройств системы, которая может быть использована для защиты и проверена программным способом.

Уникальность гибких дисков проявляется, прежде всего, в форматировании. Уникальное форматирование позволяет закрепить за таким диском каталог файлов, требуемый для данной программы, чтобы установить нужную вычислительную среду. При этом копирование отдельных участков на ту же дискету гарантирует правильность, чего нельзя утверждать при копировании на другую дискету. К другим возможным сигнатурам относятся длина не записанных участков магнитной ленты, неиспользованные дорожки на дискете и т.п.

В общем случае следует отыскивать такие характеристики аппаратуры или системы, которые не подвержены изменениям и сами не влияют на нормальное функционирование программного обеспечения. Если характеристики уникальны для данной вычислительной системы, нормальное прохождение программы может быть выполнено только на ней.

Принцип защиты программ с использованием аппаратуры защиты состоит в том, что при несанкционированном копировании программы из ПЗУ в ОЗУ вырабатывается сигнал на самоуничтожение программы. Часть программного обеспечения обычно размещается в ПЗУ либо из-за недостатка памяти ЭВМ, либо из-за желания поставить под контроль ОС операцию копирования ПЗУ. Такая защита недостаточна для защиты от хакера.

Преобразователь информации использует некоторые особенности преобразования данных. В одной из возможных реализаций преобразователя используется микропроцессор, генерирующий в соответствии с алгоритмом псевдослучайное число при нажатии некоторой клавиши клавиатуры. Если на вычислительной установке имеется такой же алгоритм, то оператору достаточно задать правильное число, чтобы подтвердить требуемую последовательность.

Другие возможности были реализованы при использовании оптических устройств для выделения исходного образа из искаженных, которые поступают от компьютера. Это может выполнить только оператор, имеющий соответствующее оптическое устройство. Такое устройство можно построить на основе оптических материалов с двойным лучепреломлением, которые позволяют получать наборы цветных сигналов в соответствии с числами, вводимыми в устройство. Оптические системы просты в изготовлении и имеют низкую стоимость. Достоинство преобразователя информации состоит в том, что он независим от назначения вычислительной системы и в контуре управления использует ЭВМ и задания установок с помощью клавиатуры или другого устройства. [3, с. 67]

Устройства защиты с элементами интеллекта представляют собой одну из форм ЭУЗ с встроенным микропроцессором для реализации сложных алгоритмов защиты. В этом случае связь выхода ЭУЗ с входом оказывается непредсказуемой, обход устройства осуществить нельзя, если только этот обход не удалось встроить непосредственно в защищенную программу.

Средства непосредственной защиты основаны на уничтожении данных, если модуль, содержащий секретные данные, подвергся взлому. Наиболее часто блокируется питание динамической памяти путем разрыва проводов, и информация исчезает. Возможные способы преодоления такой защиты засекречены.

Программу, которую следует защитить, можно зашифровать, используя Стандарт шифрования данных и зашифрованный открытый ключ. Особенность шифра открытого ключа состоит в том, что ключ к Стандарту шифрования можно дешифровать только секретным ключом, который находится в специальном аппаратном модуле, а защищенная программа может быть дешифрована и выполнена только внутри этого модуля.

Проблема, которую следует решить при выполнении нескольких программ в одном устройстве - это отразить вторжение "тройного коня", т.е. включение в состав законной программы подпрограммы, которая вынуждена обратиться к данным, хранящимся в памяти микропроцессора. Новшество состоит в том, чтобы в защищенную область памяти нельзя было обратиться, не вызвав сброса микропроцессора. В результате перезагрузки

микропроцессор стартует заново и оказывается под управлением защищенной программы, размещенной в новой области памяти.

Защита системы с открытым ключом требует сохранения регистра законных ключей с целью воспрепятствовать появлению парного ключа. Если этого не предусмотреть, зашифрованное программное обеспечение может быть дешифровано оставшимся ключом. Почему регистр хранения открытого ключа обеспечивает необходимую защиту? Дело в том, что длина этих чисел, будучи порядка 150 десятичных цифр, позволяет сгенерировать огромное число таких ключей. Число законных пар, размещаемых в регистре, значительно меньше и вероятность подбора пары, которая соответствует регистру защиты, очень мала.

Специальная архитектура плат позволяет защитить память от чтения через шину данных. Память для хранения программ - это либо ППЗУ, либо стираемое ППЗУ, которое размещено отдельно от памяти данных и недоступно со стороны входных и выходных портов (для предотвращения прямого доступа к содержимому памяти). Плата помещается в резервные гнезда ЭВМ. Преодоление такой защиты по трудоемкости аналогично технологии воспроизведения архитектуры микропроцессора.

Список литературы:

1. Бабаш, А.В. Информационная безопасность: Лабораторный практикум / А.В. Бабаш, Е.К. Баранова, Ю.Н. Мельников. - М.: КноРус, 2019. - 432 с.
2. Бабаш, А.В. Информационная безопасность. Лабораторный практикум: Учебное пособие / А.В. Бабаш, Е.К. Баранова, Ю.Н. Мельников. - М.: КноРус, 2013. - 136 с.
3. Баранова, Е.К. Информационная безопасность и защита информации: Учебное пособие / Е.К. Баранова, А.В. Бабаш. - М.: Риор, 2017. - 400 с.
4. Баранова, Е.К. Информационная безопасность и защита информации: Учебное пособие / Е.К. Баранова, А.В. Бабаш. - М.: Риор, 2017. - 476 с.
5. Баранова, Е.К. Информационная безопасность и защита информации: Учебное пособие / Е.К. Баранова, А.В. Бабаш. - М.: Риор, 2018. - 400 с.

СЕКЦИЯ
«ПРИМЕНЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ АНАЛИЗЕ И
МОДЕЛИРОВАНИИ СОВРЕМЕННЫХ ПРОЦЕССОВ»

СЫЗЫҚТЫҚ ТРЕНД НЕГІЗІНДЕ БОЛЖАМДАУ

АЙТХОЖАЕВА Б.Ш.

УА-21-1к тобының студенті

ӘСКЕРБАЙ З.М.

УА-21-1к тобының студенті

КОШЕКОВА А.К.

Ғылыми жетекші, педагогика ғылымдарының магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Берілген мақалада болжамдаудың маңыздылығы, сызықтық функцияның болжамдауда қолданылуы қарастырылды. Мақсаты – сызықтық трендтің болжамдаудағы маңыздылығын көрсету. Мақаланың өзектілігі – болжамдауда неғұрлым қарапайым, әрі нақты шешімге қол жеткізу. Мақалада келесі мәселе қарастырылды - келесі жылдағы компания кірісінің болжамдық мәнін сызықтық тренд бойынша анықтау. Есеп жүргізу нәтижесінде сызықтық трендтің көмегімен берілген тапсырма қолайлы түрде нәтижеге ие болды.

Түйін сөздер: экономикалық болжамдау, тренд моделі, сызықтық тренд, компания кірісі, квадраттар әдісі, Крамер әдісі.

Болжау – экономиканың маңызды құралы. Бұл ұтымды сатып алуды жүзеге асыруға, ұзақ мерзімді іс-қимыл жоспарларын жасауға немесе аудит жағдайында болашақ шығындарды болжауға мүмкіндік береді. Болжау сонымен қатар Data Science (деректер туралы ғылым) салаларының бірі болып табылады.

Іс жүзінде қолданылатын болжаудың қарапайым модельдерінің бірі – тренд моделі – регрессиялық модель, онда біз зерттейтін индикатор тәуелді айнымалы ретінде әрекет етеді, ал тәуелсіз – бұл көрсеткіштің бақылау уақыты немесе нөмірі. Басқаша айтқанда, тренд – бұл уақыт тенденциясының математикалық сипаттамасы. Трендтерді қолдана отырып болжау бақылау нөмірі (немесе уақыт) мәнінің орнына болашақта қажетті нөмірлерді ауыстыруға дейін азаяды [3].

Сызықтық тренд – ең қарапайым, интуитивті және барлық трендтердің ішінде жиі кездесетін тренд. Ол уақыт өте келе индикатордың біркелкі өзгеруін сипаттайды.

$$y_t = a_0 + a_1 t$$

Болжамдауда сызықтық функцияның моделі жиі қолданылады. Кем дегенде, «қарапайымнан күрделіге» жалпы ғылыми принципке сүйене отырып, олар осы модельдің қасиеттерін зерттейді, оның коэффициенттерін бағалаудың әртүрлі әдістерін жасайды, сонымен қатар жаңа ақпарат пайда болған кезде немесе модельді бейімдеу кезінде оларды қайта есептейді; болжамдарды орындайды және сенімділік аралықтарын санайды, содан кейін алынған білім мен дағдылардың негізінде олар неғұрлым күрделі модельдерді оқу процесіне көшеді. Іс жүзінде бұл модель басқа неғұрлым күрделі модельдерге қарағанда жиірек қолданады, өйткені «қарапайымдылықтың» тағы бір жалпы ғылыми қағидасы, егер күрделі модель процесті түсінуді сәл жақсартса, онда одан гөрі қарапайым модельді таңдауы керек – егер қарапайым шешім болса, тапсырманы қиындатудың қажеті жоқ.

Сызықтық тренд деректері тұрақты жылдамдықпен өсетін немесе азаятын уақытша

қатарларын болжау үшін қолданылуы керек.

Сызықтық тренд негізінде болжаудаға келесі есеп қарастырылды:

Компания кірісі бойынша мәліметтер келесі кестеде келтірілген. Келесі жылдағы компания кірісінің болжамдық мәнін сызықтық тренд бойынша анықтау қажет [2, с. 24]:

ЖЫЛ	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
y_t	30	40	50	60	70	90	100	120	130	140

Шешімі:

Сызықтық тренд теңдеуінің параметрлерін бағалау қалыпты теңдеулер жүйесі негізінде ең аз квадраттар әдісі бойынша жасалады [1, с. 35].

$$\begin{cases} na_0 + a_1 \sum_{i=1}^n t_i = \sum_{i=1}^n y_i \\ a_0 \sum_{i=1}^n t_i + a_1 \sum_{i=1}^n t_i^2 = \sum_{i=1}^n t_i y_i \end{cases}$$

мұндағы, n – динамика қатарының деңгейлерінің саны;

y – динамика қатарының нақты деңгейлері;

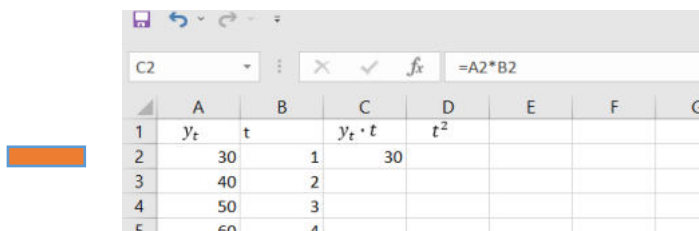
t – уақыт факторын реттік нөмірлермен шартты белгілеу.

Уақыт есебі бірден басталады.

Қажетті соммалардың мәнін анықтау үшін Excel функцияларын қолданамыз. Алдымен y_t мәндерін А бағанына жазамыз:

	A	B
1	y_t	t
2	30	1
3	40	2
4	50	3
5	60	4
6	70	5
7	90	6
8	100	7
9	120	8
10	130	9
11	140	10
12		

С бағанына $y_t \cdot t$ формула бойынша мәндерін табамыз:

	A	B	C	D	E	F	G
1	y_t	t	$y_t \cdot t$	t^2			
2	30	1	30				
3	40	2					
4	50	3					
5	60	4					

D бағанына t^2 мәндерін табамыз:

	A	B	C	D	E
1	y_t	t	$y_t \cdot t$	t^2	
2	30	1	30	$=B2^2$	
3	40	2	80		
4	50	3	150		
5	60	4	240		
6	70	5	350		
7	90	6	540		
8	100	7	700		
9	120	8	960		
10	130	9	1170		
11	140	10	1400		

Келесі кезекте әрбір баған бойынша суммаларын табамыз:

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S
1	y_t	t	$y_t \cdot t$	t^2															
2	30	1	30	1															
3	40	2	80	4															
4	50	3	150	9															
5	60	4	240	16															
6	70	5	350	25															
7	90	6	540	36															
8	100	7	700	49															
9	120	8	960	64															
10	130	9	1170	81															
11	140	10	1400	100															
12	$=СУММ(A2:A11)$																		

Аргументы функции

СУММ

Число1: A2:A11 = {30;40;50;60;70;90;100;120;130;140}

Число2: = число

Суммирует аргументы.

Число1: число1;число2;... от 1 до 255 аргументов, которые суммируются. Логические и текстовые значения игнорируются.

Значение: 830

[Справка по этой функции](#)

OK Отмена

Келесі нәтижелерге ие боламыз:

	A	B	C	D
1	y_t	t	$y_t \cdot t$	t^2
2	30	1	30	1
3	40	2	80	4
4	50	3	150	9
5	60	4	240	16
6	70	5	350	25
7	90	6	540	36
8	100	7	700	49
9	120	8	960	64
10	130	9	1170	81
11	140	10	1400	100
12	830	55	5620	385

Шыққан нәтижелерді теңдеулер жүйесіне қойып, матрица құрып, Крамер әдісімен a_0 мен a_1 мәндерін табамыз.

		10	55	
$\Delta =$		55	385	=

Анықтауышты есептеу үшін f_x \ математическое \ МОПРЕД функциясын қолданамыз:

y_t	t	$y_t \cdot t$	t^2
30	1	30	1
40	2	80	4
50	3	150	9
60	4	240	16
70	5	350	25
90	6	540	36
100	7	700	49
120	8	960	64
130	9	1170	81
140	10	1400	100
830	55	5620	385

$\Delta =$	10	55	
	55	385	=

Вставка функции

Поиск функции:
 Введите краткое описание действия, которое нужно выполнить, и нажмите кнопку "Найти" Найти

Категория: Математические

Выберите функцию:

- МОПРЕД
- МУЛЬТИНОМ
- МУМНОЖ
- НЕЧЕТ
- НОД
- НОК
- ОКРВВЕРХМАТ

МОПРЕД(массив)
 Возвращает определитель матрицы (матрица хранится в массиве).

[Справка по этой функции](#) OK Отмена

Кейінгі кезекте Δ_1 мен Δ_2 дәл осы әдіспен табамыз:

	A	B	C	D	E	F
2	30	1	30	1		
3	40	2	80	4		
4	50	3	150	9		
5	60	4	240	16		
6	70	5	350	25		
7	90	6	540	36		
8	100	7	700	49		
9	120	8	960	64		
10	130	9	1170	81		
11	140	10	1400	100		
12	830	55	5620	385		
13						
14						
15						
16						
17						
18			10	55		
19	$\Delta =$		55	385	825	
20						
21			830	55		
22	$\Delta_1 =$		5620	385	10450	
23						
24			10	830		
25	$\Delta_2 =$		55	5620	10550	
26						

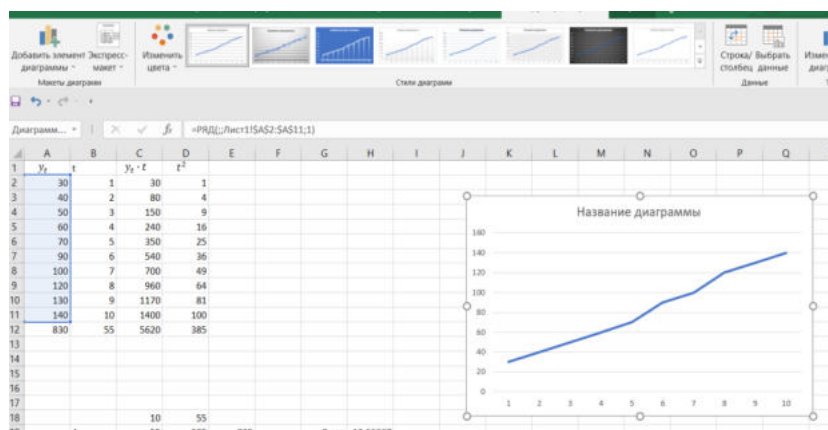
Модель параметрін $a_0 = \frac{\Delta_1}{\Delta}$; $a_1 = \frac{\Delta_2}{\Delta}$ формулалары арқылы анықтаймыз:

18		10	55		
19	$\Delta =$	55	385	825	$a_0 = 12,66667$
20					
21		830	55		
22	$\Delta_1 =$	5620	385	10450	$a_1 = 12,78788$
23					
24		10	830		
25	$\Delta_2 =$	55	5620	10550	

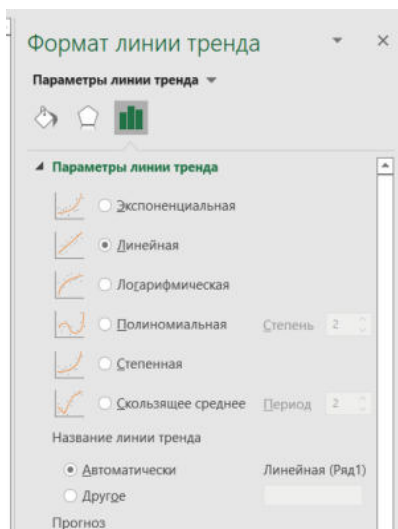
Нәтижесінде $y_t = a_0 + a_1 t$ формуласы арқылы сызықтық трендтің теңдеуін аламыз:

18			10	55				
19	$\Delta =$		55	385	825	$a_0 =$	12,66667	
20								
21			830	55				
22	$\Delta_1 =$		5620	385	10450	$a_1 =$	12,78788	
23								
24			10	830				
25	$\Delta_2 =$		55	5620	10550	$y_t =$	$12,66667 + 12,78788t$	140,5455
26								

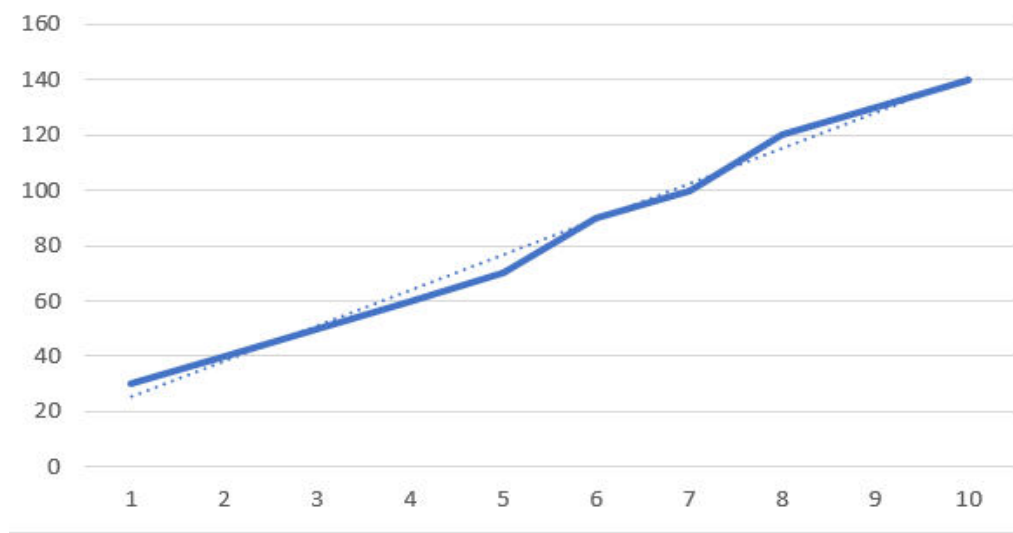
«Мастера диаграмм» көмегімен тренд сызығының графигі құрылады. Ол үшін y_t мәндерін белгілеп, Вставка \ Диаграммы \ График функцияларын қолданамыз:

Графиктің үстінен тышқанның он жақ тетігін басып, Добавить линию тренда мәзірін басып аламыз. Шыққан терезеде Параметры линии тренда ішінен Линейная дегенді тандаймыз. Және Прогноз / вперед на деген бөлікте 1-ді жазамыз.

Келесідей нәтижеге ие боламыз:

Нәтижеде сызықтық тренд көмегімен компания кірісінің болжамдық мәнін анықтауға болатыны дәлелденді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Козлова Н.Г. Методические рекомендации для срсп по курсу «Анализ данных и прогнозирование экономики», Караганда, 2015.
2. Козлова Н.Г. «Мәліметтерді талдау және экономиканы болжамдау» пәні бойынша ОСӨЖ тапсырмалары, Қарағанды, 2018.
3. Светуных И.С. Методы социально-экономического прогнозирования. Т.2.

**ҰЛТТЫҚ БІРЫҢҒАЙ ТЕСТІЛЕУГЕ ДАЙЫНДАЛУ МАҚСАТЫНДА
МАТЕМАТИКА ЖӘНЕ БАСҚА ПӘНДЕР БОЙЫНША ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУ-
ӘДІСТЕМЕЛІК КЕШЕНІН ҚҰРУ**

ТУЛЕНОВА М.Б.

ГМУ-21-2 тобының студенті

АМАНАЕВ А.М.

ГМУ-21-2 тобының студенті

АХМЕТОВА С.С.

Ғылыми жетекші, т.ғ.к, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада ұлттық бірыңғай тестілеуге (ҰБТ) дайындалу мақсатында математика және басқа пәндер бойынша электронды оқу-әдістемелік кешенін құрудың интерфейсі көрсетілген. Электронды оқу-әдістемелік кешенде мектеп бағдарламасын қамти отырып, мемлекеттік білім стандартына сай әр пән бойынша (математика, физика, химия, дүние жүзі тарихы, биология, қазақ тілі, әдебиет және орыс тілі) 25 тапсырмадан тұратын автоматты басқарылатын тест жүйесі Delphi бағдарламасы көмегімен жасалды. Сонымен қатар электрондық тест жүйесін құруда негізгі HTML – гипермәтіндік тілі қолданылды.

Түйінді сөздер: Delphi бағдарламасы, ұлттық бірыңғай тестілеу (ҰБТ), электронды оқу-әдістемелік кешен, мемлекеттік білім стандарты, мектеп бағдарламасы, тест жүйесі.

Заман табына сай жас ұрпаққа сапалы білім беруде электронды дидактикалық

құралды сабақтарда пайдалану – оқытудың жаңа технологиясының бір түрі ретінде қарастыруға болады. Ой өрісі дамыған шетелдік білім жүйесінен қалыспайтын жас ұрпаққа білім беру жолындағы ортақ міндетті өз мәнінде жүргізу қажет деп ойлаймыз.

Бұл электронды тестті пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етуіне жағдай жасайды [1]. Оқу процесінде оқушы сынақ тестілерінен өте отырып, өзінің ҰБТ-ға дайындығын жүйелі бағалап отырады.

Тақырыптың өзектілігі. Ұлттық бірыңғай тестілеуге (ҰБТ) дайындалу мақсатында құрылған оқу-әдістемелік кешені жүйесі – интерактивті тренинг, мектеп бітіруші түлектерге ұлттық бірыңғай тестілеуге үй жағдайында дайындалуға арналып жасалған көмекші құрал.

Тренинг оқушыларға өз мүмкіндіктерін тексеруге және дайындық деңгейін көтеруге, білмеген жерлерін қарап біліп толықтыруға, ҰБТ өту технологиясына психологиялық жағынан дайын болуға үлкен көмегін тигізеді.

Ғылыми жаңалығы: ұлттық бірыңғай тестілеуге дайындалу мақсатында білімді тестілеу жүйесінің жаңа түрі – электронды тест жүйесі жасап шығарылды.

Біздің көзқарасымыз бойынша автоматтандырылған тестіні сапалы білімді бағалау мен бақылауда қолданудың оқушылардың жұмысын бағалаудағы маңызы зор деп санаймын. Тестілік тапсырмаларды барлық курстар бойынша немесе өтілген тақырыптарды қайталау ретінде қолдануға болады.

Оқыту процесін электронды режимінде ұйымдастыру барысында барлық ақпараттық қызмет типтері пайдаланылды:

- электрондық пошта телеконференция;
- мәліметтерді жіберу (ftp-сервер);
- гипермәтіндік орта (www-сервер);
- интернет желісінің әлемдік ресурстары (www кеңістігі, деректер қоры, ақпараттық іздеу жүйелері);
- видеоконференциялар.

Аталған типтердің көмегімен тыңдаушы мен мұғалім арасында оқыту мен дидактикалық міндеттер шешіледі. Бұл құралдар WWW-сервер арқылы хаттар мен файлдарды жіберу мен телеконференция типі түрлі талқылауларды жүзеге асырады [2].

Электронды оқу-әдістемелік кешеннің нәтижелерін қолданысқа енгізу мақсатында мектептің 11 сынып оқушыларына өзімнің құрастырған электронды тестім бойынша сынақ өткіздім. Барлығы 11 сыныпта 28 оқушы бар. Олардың барлығы сынақ тестісіне қатысты.

Алынған сынақ тестерінің нәтижелері бойынша мониторинг жасадым (кесте 1).

Кесте 1. Сынақ тестерінің нәтижелерінің мониторингі

ҰБТ-ға енетін пәндер	02.04.2022ж (орта ұпай)		09.04.2022ж. (орта ұпай)		16.04.2022ж. (орта ұпай)	
	дәстүрлі тест	электронды тест	дәстүрлі тест	электронды тест	дәстүрлі тест	электронды тест
Математика	14	15,6	17	17,7	18	18,9
Қазақ тілі	19	21	20,5	20,7	20,8	21,6
Орыс тілі	17,5	18,3	18,9	19,4	21	21,9
Қазақстан тарихы	17	17,5	19,6	20	21,9	22,7
Таңдау пәндері	18,3	19,9	20	19,5	22	22,3
Жалпы ұпайы	85,8	92,3	96	97,3	103,7	107,4

Соңғы алынған 3 сынақ тесті бойынша орта ұпайы: электронды тест бойынша – 99.

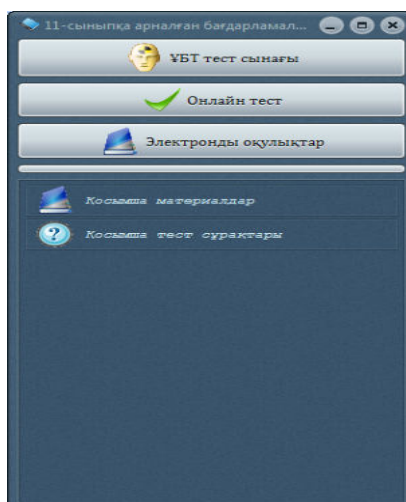
дәстүрлі тест бойынша – 95,1. Сонымен мынадай тұжырымға келдік: алынған сынақ тесттерінің нәтижесін салыстырсақ өсу динамикасы байқалады. Құрылған электронды дидактикалық құралды пайдаланудың тиімді және тиімсіз жақтарына тоқталайық (кесте 2).

Кесте 2. Электронды дидактикалық құралды пайдаланудың тиімді және тиімсіз жақтары

Тиімді жақтары	Тиімсіз жақтары
Оқушының уақытын үнемдейді, оқу материалын іздеп отырмайды.	Психология-педагогикалық талаптардың жоқтығы.
Оқушы оқулықты қажет етпей-ақ кезкелген керекті мәліметті құралдан алып, оқып үйренуіне болады.	Пән аралық байланысты наздығы.
Зерттеушілік қабілеті бар тұлға қалыптасады.	Көрнекілік материалдарда бірыңғай таңдау.
Таңдап алған хабардык өшіруге мүмкіндік бар.	Оқып үйренудегі мамандық бойынша бағыты ескерілмеген
Сарамандық жұмыстар жылдам түсіндіріледі.	Материалды толық қамтуы немесе оқулықтарды толық аудару
Бағдарламаны меңгеруге арналған тест сұрақтармен қамтамасыз етілген.	Оқушының жеке ерекшелігі, денсаулық жағдайы ескерілмеген.
Көрнекілік құралдарға деген мұқтаждықты азайтады.	Берілген материалдағы санитарлық-гигиеналық нормалардың сақталмауы.
Мұғалім оқушымен дербес жеке жұмыс жүргізуіне мүмкіндік туғызады.	Компьютердің графикалық мүмкіншілігінің қолданылуының нашарлығы және әлсіздігі.
Оқушының ой өрісін, дүние танымын кеңейтуге, тану үрдісіне ықпалетеді.	Оқушының тіл мәдениетінің төмендеуі «тірі» қарым-қатынасқа түсе алмауы.
ҰБТ-ге даярлаудағы тиімділігі жоғары.	

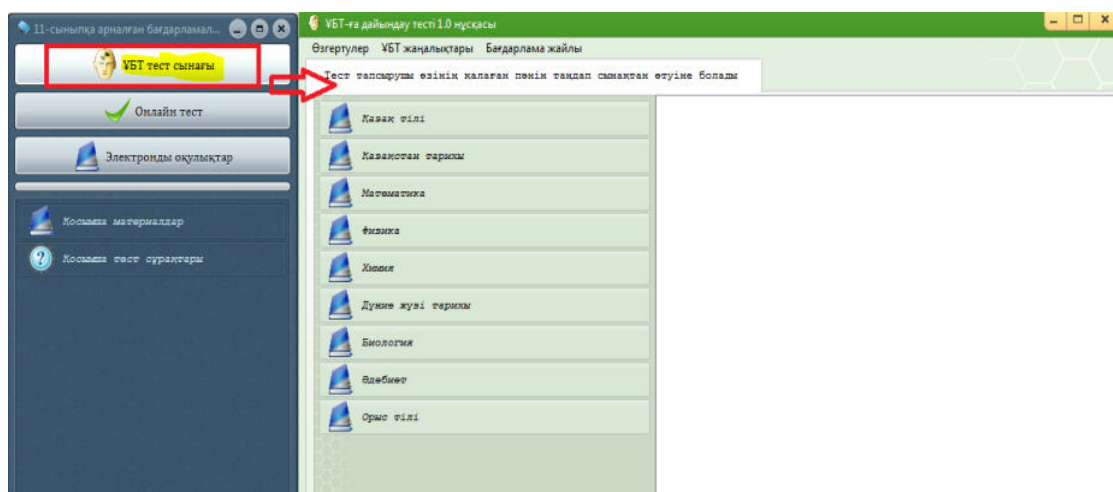
Бағдарламалық жобаның негізгі бетінде бөлімдері және ҰБТ-ға кіретін пәндер бойынша тест сұрақтары берілген (сурет 1). Құрылған жүйенің негізгі бөлімдері:

- ҰБТ тест сынағы;
- ҰБТ қорытындылары;
- онлайн тест;
- электронды оқулықтар.

Сурет 1– Негізгі бет

11 сыныпқа арналған бағдарламалық жобаның емтихан сұрақтары батырмасын басу арқылы кез келген таңдалған пән бойынша нұсқа таңдау арқылы тест тапсыруға болады (сурет 2).

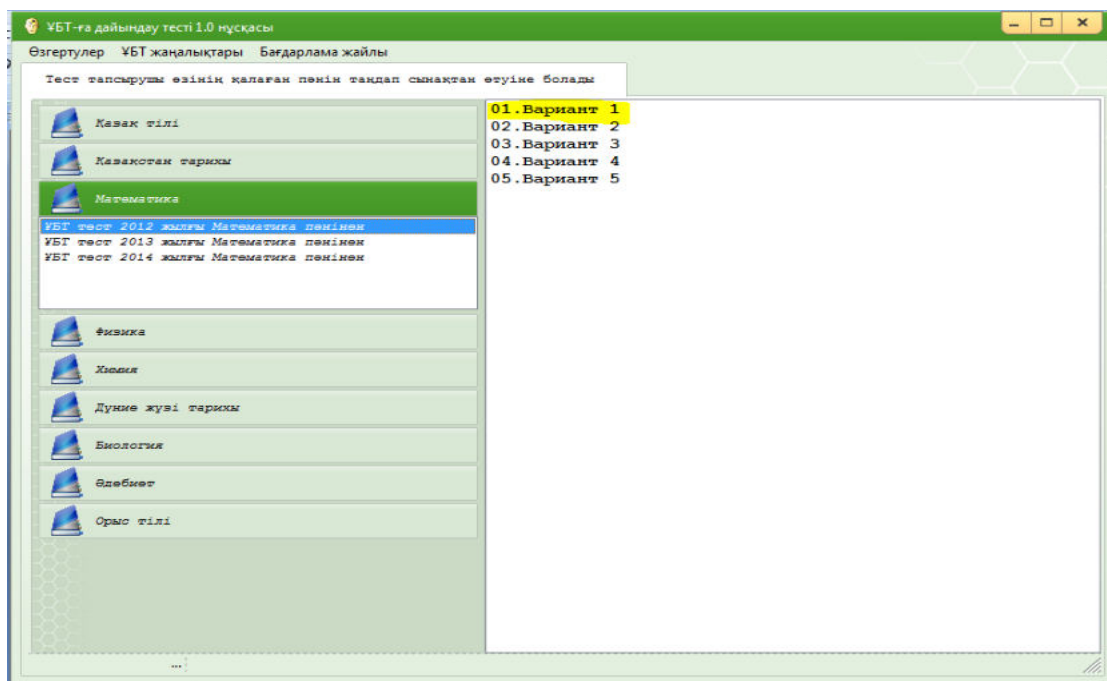
Сурет 2 – ҰБТ тест сынағы бөлімі

ҰБТ-ға дайындау тесті терезесінде келесі мәзірлер орналасқан:

- өзгертулер. Бұл батырманы басу арқылы тестке кез келген өзгерту енгізуге болады;
- ҰБТ жаңалықтары – еліміздегі ұлттық бірыңғай тест орталығында, мектептерде және жүйесінде болып жатқан жаңалықтарды, өзгерістерді күнбе күн көріп отыруға болады;
- Бағдарлама жайлы батырмасы арқылы қажетті осы жасалған бағдарлама жайлы мағлұматтар алу мүмкіндігіңіз бар.

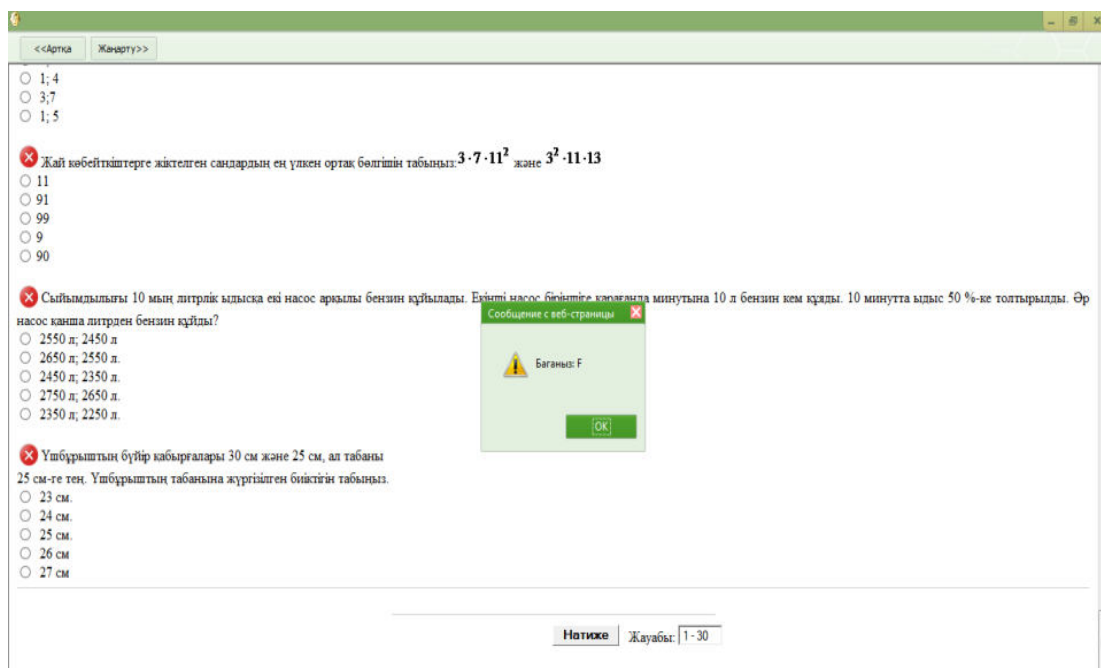
Келесі суретте (сурет 3) ҰБТ пәндері бойынша тест тапсыру терезелері көрсетілген. Әр нұсқа 25 сұрақты қамтиды. Жауап бергеннен кейінгі қорытындылары мынадай болмақ:

- 0-3 сұраққа жауап берсе, онда алатын бағасы «қанағаттанарлықсыз»;
- 4-13 сұраққа жауап берсе, онда алатын бағасы «қанағаттанарлықсыз»;
- 14-20 сұраққа жауап берсе, онда алатын бағасы «жақсы»;
- 21-25 сұраққа жауап берсе, онда алатын бағасы «өте жақсы».

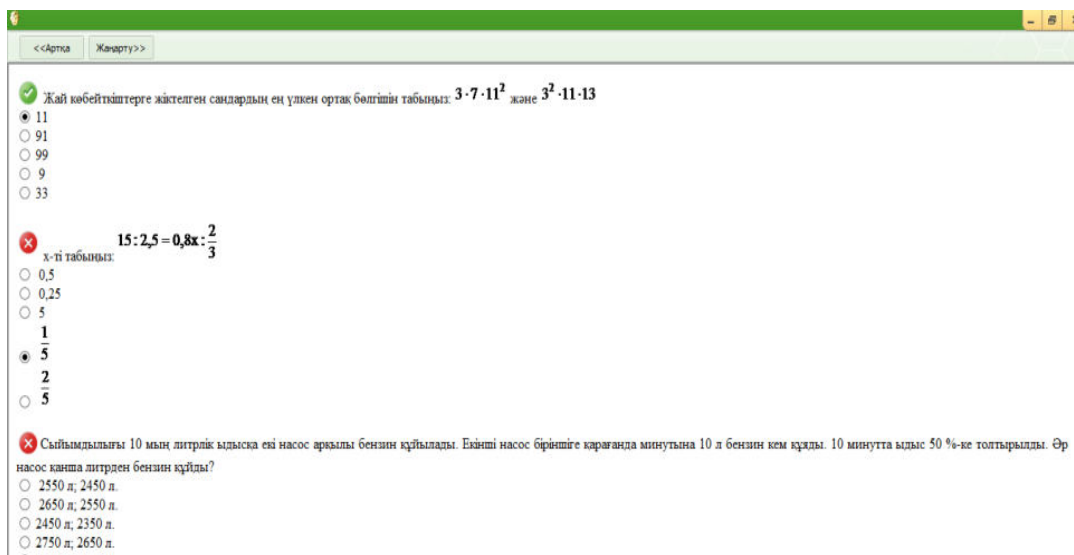
Сурет 3 – Математика пәнінен тест нұсқалары

Тест тапсырып болғаннан кейін веб – парақтан тапсырған бағаңыз жайлы хабарлама келеді (сурет 4).

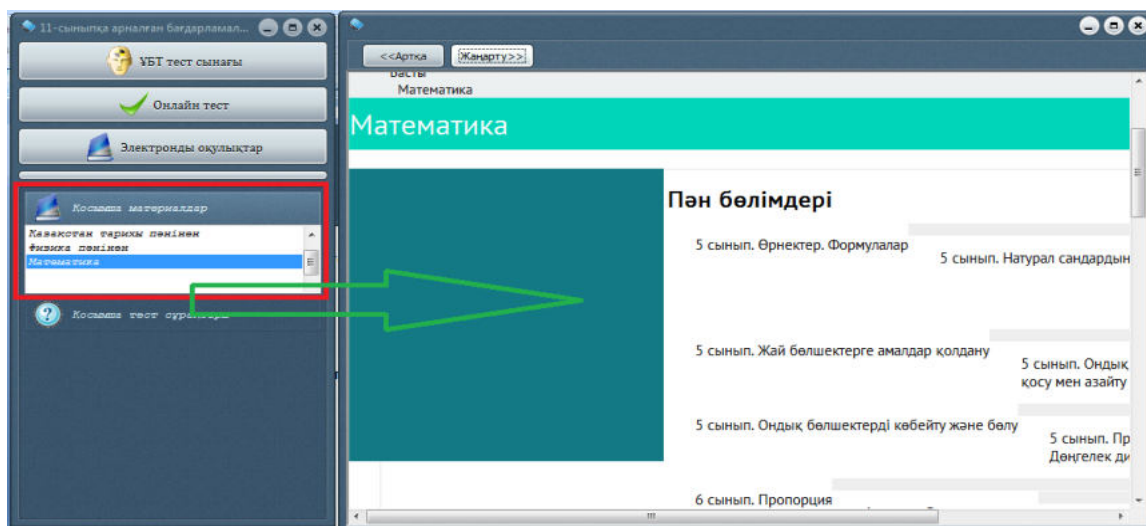
Сурет 4 – Математика пәнінен тест тапсыру терезесі

Дұрыс жауап берсеңіз сұрақтың жанына жасыл сілтеме қойылады, ал қате жауапқа – қызыл сілтеме қойылады (сурет 5).

Сурет 5 – Сілтемелер

Бұл электронды оқулықта қосымша материалдар берілген (сурет 6). Осындай жаттығуларды, тапсырмаларды орындауда оқушы өз бетінше алдыңғы өтілген тақырыпқа оралуына, кейбір сілтемелерге, анықтамаларға оралып қайталауына мүмкіндіктер бар.

Сурет 6 – Қосымша материалдар

Бұл бағдарламалық жоба мұғалім мен оқушы арасында қашықтық проблемасын шешеді және жедел байланысты ұйымдастырады. Тестті компьютерлік тапсыру және бақылау бағдарламасы оқушыға, бір жағынан, оқу материалын жедел меңгеруге көмектесе, ал екінші жағынан, оқу материалдарын қандай деңгейде жедел меңгергенін бақылауға көмектеседі. Бұл оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етуге жағдай жасайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Дәстүрлі және электрондық оқытуды кіріктіру. Қазақстан мектебі, №7, 8 – 2021 ж.
2. Ә.М. Нұрмағамбетова. Ақпараттық-коммуникативтік технологияны оқу үрдісінде пайдалану. // Педагогикалық альманах, №3-4, 2020, 64 бет.

НАХОЖДЕНИЕ МАКСИМАЛЬНОГО ПОТОКА В ТРАНСПОРТНОЙ СЕТИ

БАКУЛИН Н.А.

студент группы Лог-21-2

НОВИКОВА Ю.И.

студентка группы Лог-21-2

АЙТЕНОВА М.С.

*Научный руководитель, к.ф.-м.н., доцент,
зав. кафедрой «Высшая математика»*

*Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В статье рассмотрена задача нахождения максимального потока в транспортной сети с использованием теории графов. Данная тема актуальна в связи с тем, что потоки в логистике играют одну из ключевых ролей, рассматривая логистику, как самостоятельную науку, можно сказать, что «поток» - один из основных объектов изучения. Для решения задачи был использован алгоритм Форда-Фалкерсона и инструмент оптимизации Поиск решения в оболочке Excel.

Ключевые слова: транспортная сеть, поток, максимальный поток, пропускная способность сети, насыщенное ребро, алгоритм Форда-Фалкерсона.

Потоки – это перемещение товара, груза и продукта по заданному направлению за нужное заказчику или отправителю время. В логистике есть различные категории потоков: услуги, материальные, информационные и финансовые. Материальные потоки имеют основополагающую роль в логистике и представляют собой продукт или сырьё в движении, к ним мы осуществляем логистические операции, связанные с перемещением данного груза в пространстве и с учётом времени, затраченного на это.

Нахождение максимального потока методом Форда-Фалкерсона заключается в том, что поиск максимального потока производится пошагово. Сначала наш поток нулевой, но на каждом шаге у нас появляется «дополняющий путь». Именно по этому пути и пропускаем еще немного нужного вещества, соответственно, увеличиваем поток.

Для более полного раскрытия темы введем некоторые вспомогательные понятия и определения.

Ориентированный граф, его также называют оргграф – это граф, которому задано определенное направление.

Транспортная сеть – оргграф $G(E, U)$ с множеством вершин E и множеством дуг U , для которого необходимы определённые условия:

- 1) существует только одна вершина x_0 , в которую не заходит ни одна дуга (исток);
- 2) существует только одна вершина x_N , из которой не исходит ни одной дуги (сток);
- 3) каждой дуге u поставлено в соответствие целое число $c(u) \geq 0$, являющейся пропускной способностью дуги.

Поток – в любой сети эта функция, которая определяется, в свою очередь, на множестве дуг, имеющих в рассматриваемой сети. Также, поток имеет величину, которая является суммой значений функции по всем дугам сети.

Поток называется максимальным, только если он будет иметь самую большую величину из всех тех потоков, что проходят через рассматриваемую сеть.

Пропускная способность сети – характеристика, которая показывает определенное соотношение количества проходящих единиц в единицу времени через узел и т.д.

Насыщенная дуга – дуга, которая имеет минимальные значения из всех дуг, которые мы рассматриваем на данном пути.

Теорема Форда-Фалкерсона. Для любой сети с одним источником и одним стоком величина максимального потока в сети от источника к стоку равна пропускной способности минимального разреза.

В статье рассматривается задача, в которой по заданной матрице пропускных способностей дуг нужно построить максимальный поток от x_1 к x_7 методом Форда-Фалкерсона, смотрите на рисунке 1.

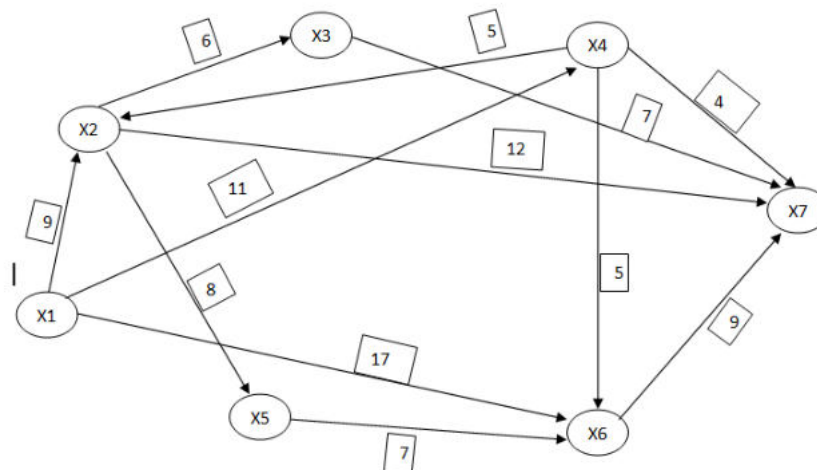

Рисунок 1. Связный граф с пропускными способностями дуг

По данному методу рассматриваем различные варианты маршрутов. Это:

1. (x_1, x_2, x_3, x_7)
2. (x_1, x_2, x_7)
3. $(x_1, x_2, x_5, x_6, x_7)$
4. $(x_1, x_4, x_2, x_3, x_7)$
5. $(x_1, x_4, x_2, x_5, x_6, x_7)$
6. (x_1, x_4, x_6, x_7)
7. (x_1, x_4, x_7)
8. (x_1, x_6, x_7)
9. (x_1, x_4, x_2, x_7) .

Используя комбинацию, приведенную ниже, найдем максимальный поток. Рассмотрим произвольный путь $S_1(x_1, x_6, x_7)$, подсчитаем ее наименьшую пропускную способность:

$\Delta = \min(17, 9) = 9$. Можем увеличить поток на 9 единиц. Ребро (x_6, x_7) – насыщенное. Затем выберем другой путь $S_2(x_1, x_4, x_2, x_3, x_7)$, аналогично найдем

$\Delta = \min(11, 5, 6, 7) = 5$. Здесь поток увеличиваем на 5 единиц. Считаем ребро (x_4, x_2) насыщенным. Путь $S_3(x_1, x_4, x_7)$, найдем $\Delta = \min(11 - 5, 4)$. Также, можем увеличить поток на 4 единицы. А ребро (x_4, x_7) будет насыщенное. Следующий путь $S_4(x_1, x_2, x_3, x_7)$

$\Delta = \min(9, 6 - 5, 7 - 5) = 1$. Увеличиваем поток на 1 единицу. Ребро (x_2, x_3) – насыщенное. И для последнего пути, учитывая предыдущее $S_5(x_1, x_2, x_7)$, найдем

$\Delta = \min(9 - 1, 12) = 8$, насыщенный путь (x_1, x_2) .

Далее складывая наши минимальные значения $9 + 5 + 4 + 1 + 8 = 27$, получаем максимальный поток на данной транспортной сети.

Проверим результат задачи с помощью инструмента оптимизации Поиск решения в программе Excel.

Введем исходные данные в Excel и создадим формулу для решения задачи для целевых функций, представленные на рисунке 2.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1		x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7		
2	x1	0	9	0	11	0	17	0		
3	x2	0	0	6	0	8	0	12		
4	x3	0	0	0	0	0	0	7		
5	x4	0	5	0	0	0	5	4		
6	x5	0	0	0	0	0	7	0		
7	x6	0	0	0	0	0	0	9		
8	x7	0	0	0	0	0	0	0		
9										
10		x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7		
11	x1	0	9	0	9	0	9	0	27	
12	x2	0	0	2	0	0	0	12	14	
13	x3	0	0	0	0	0	0	2	2	
14	x4	0	5	0	0	0	0	4	9	
15	x5	0	0	0	0	0	0	0	0	
16	x6	0	0	0	0	0	0	9	9	
17	x7	0	0	0	0	0	0	0	0	
18		0	14	2	9	0	9	27		
19			14	2	9	0	9			

Рисунок 2. Заданная матрица. Итоговая матрица

С помощью инструмента оптимизации Поиск решения (рисунок 3), введем все условия задачи.

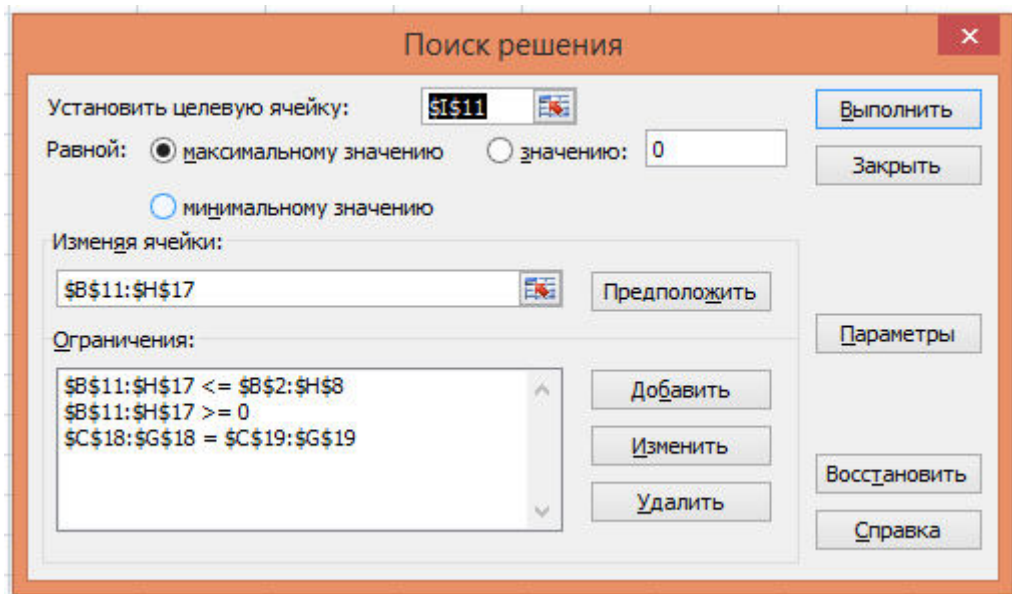

Рисунок 3. Надстройка Поиск решения

Сравнив результаты решения методом Форда-Фалкерсона и решения в программе Excel, можем сделать вывод, что данная задача решена верно.

Список литературы:

1. Шапоров С.Д. Дискретная математика. Курс лекций и практических занятий.
2. [https://ppt-online.org/10249].
3. [https://cargolink.ru/ls/blog/554html#:~:text=%D0%9F%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B5%20%D1%8F%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D1%8E%D1%82%D1%81%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%BC,%2C%20%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5%2C%20%D0%B8%D0%B

АНАЛИЗ ВДС НЕФТЕГАЗОВОГО СЕКТОРА РК

БАТЫРШАЕВА А.Е.

студентка группы Лог-21-2

ОМАРОВА М.Т.

Научный руководитель, магистр математики,
магистр менеджмента, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. Данная статья посвящена ВДС нефтегазового сектора РК. Целью данной работы является анализ ВДС нефтегазового сектора РК, задачами будут следующие: 1) построение матрицы парных коэффициентов корреляции и проверка мультиколлинеарности между факторами; 2) составление линейной двухфакторной модели от оставшихся факторов, протокола выполнения регрессионного анализа и анализ полученной модели. Статья актуальна тем, что на основе данного анализа и дальнейшего прогнозирования факторов x_2 , x_3 можно сделать прогноз ВДС нефтегазового сектора РК на 2021 и последующие годы.

Ключевые слова: мультиколлинеарность, ВДС нефтегазового сектора РК, регрессионный анализ линейной двухфакторной модели, множественный индекс корреляции.

По данным за период с 2010 по 2020 годы проведем корреляционно-регрессионный анализ зависимости уровня валовой добавленной стоимости (сокращенно, ВДС) нефтегазового сектора в Казахстане от нескольких факторов. Введем следующие обозначения: y – ВДС нефтегазового сектора, млрд. тенге; x_1 – инвестиции в основной капитал в недродобывающей отрасли, млрд. тенге; x_2 – объем продукции (товаров и услуг) произведенных от добычи сырой нефти и природного газа, млрд. тенге; x_3 – количество занятого населения в обрабатывающей промышленности в Республике Казахстан, тыс. человек.

В таблице 1 указаны данные с 2010 по 2020 годы относительно результирующего признака y и показателей x_1 , x_2 , x_3 , влияющих на y .

Таблица 1. Основные данные

Годы	ВДС нефтегазового сектора, y , млрд. тг	Инвестиции в основной капитал в недродобывающей отрасли, x_1 , млрд. тг	Объем продукции (товаров и услуг) произведенных от добычи сырой нефти и природного газа, x_2 , млрд. тг	Количество занятого населения в обрабатывающей промышленности в Республике Казахстан, x_3 , тыс. чел.
2010	5518,4834	1651,953	6195,38618	126,5
2011	7167,9344	1593,634	8572,794725	126,8
2012	8012,7078	1599,703	8720,733578	133,8
2013	7544,5087	1769,433	9036,471043	131,6
2014	7925,0743	1984,974	9164,094733	129,3
2015	7139,7332	2296,567	5880,227129	128,7

2016	8498,2044	2730,134	7409,929215	133,8
2017	9847,2729	2960,272	9202,732776	118,3
2018	1303,164	4493,99	12060,23512	121,7
2019	1468,31104	5550,068	12653,58943	135,3
2020	1223,7326	4986,825	12172,68143	121,8

Построим матрицу парных коэффициентов корреляции, которая указана в таблице 2, используя надстройку Анализ данных в Excel, и проверим ее на наличие мультиколлинеарности между факторами x_1 , x_2 и x_3 .

Таблица 2. Корреляционная матрица

	y	x_1	x_2	x_3
y	1			
x_1	-0,808749458	1		
x_2	-0,820255063	0,810363745	1	
x_3	0,12791795	-0,217189104	-0,23371985	1

Как мы видим из таблицы 2, мультиколлинеарная зависимость выполняется для факторов x_1 и x_2 , и следует исключить фактор x_1 [2]. Для определения коэффициентов регрессионного уравнения составляем расчетные таблицы в Excel, которые показаны в таблицах 3 и 4.

Таблица 3. Расчетная таблица для вычисления коэффициентов регрессионного уравнения

№	год	y , млрд. тг	x_2 , млрд. тг	x_3 , тыс. чел.
1	2010	5518,4834	6195,38618	126,5
2	2011	7167,9344	8572,794725	126,8
3	2012	8012,7078	8720,733578	133,8
4	2013	7544,5087	9036,471043	131,6
5	2014	7925,0743	9164,094733	129,3
6	2015	7139,7332	5880,227129	128,7
7	2016	8498,2044	7409,929215	133,8
8	2017	9847,2729	9202,732776	118,3
9	2018	1303,164	12060,23512	121,7
10	2019	1468,31104	12653,58943	135,3
11	2020	1223,7326	12172,68143	121,8
Сумма		65 649,12674	101 068,8754	1 407,6

Таблица 4. Расчетная таблица для нахождения коэффициентов регрессионного уравнения

№	x_2^2	x_3^2	$x_2 \cdot x_3$	$y \cdot x_2$	$y \cdot x_3$
1	38382809,92	16002,25	783716,3518	34189135,79	698088,2
2	73492809,4	16078,24	1087030,371	61449230,21	908894,1
3	76051194,14	17902,44	1166834,153	69876689,96	1072100
4	81657808,91	17318,56	1189199,589	68175734,4	992857,3
5	83980632,28	16718,49	1184917,449	72626131,65	1024712
6	34577071,09	16563,69	756785,2315	41983252,86	918883,7
7	54907050,97	17902,44	991448,529	62971093,06	1137060
8	84690290,55	13994,89	1088683,287	90621821,07	1164932
9	145449271,1	14810,89	1467730,614	15716464,23	158595,1
10	160113325,5	18306,09	1712030,65	18579405,06	198662,5

11	148174173,2	14835,24	1482632,598	14896107,1	149050,6
Сумма	981 476 437	180 433,22	12 911 008,82	551 085 065,4	8 423 836,956

1
2
3
4
5
6
7
8
9
#
#

Найденные значения сумм из таблиц 3 и 4 подставляем в систему нормальных уравнений для нахождения коэффициентов линейной модели [3, стр. 49], тогда получим следующую систему на рисунке 1.

$$\begin{cases} 11a + 101\,068,9b_2 + 1\,407,6b_3 = 65\,649,1 \\ 101\,068,9a + 981\,476\,437b_2 + 12\,911\,008,8b_3 = 551\,085\,065,4 \\ 1\,407,6a + 12\,911\,008,8b_2 + 180\,433,2b_3 = 8\,423\,837 \end{cases}$$

Рисунок 1 – Система нормальных уравнений на основе расчетных таблиц 3 и 4

Решим систему уравнений методом обратной матрицы (смотрите рисунок 2).

	11	101068,8754	1407,6		65649,127
A=	101068,8754	981476437	12911008,82	B=	551085065
	1407,6	12911008,82	180433,22		8423836
	59,15496183	-0,000356442	-0,435975699	a=	14453,986
Aобр=	-0,000356442	1,95024E-08	1,38517E-06	b2=	-0,9841159
	-0,435975699	1,38517E-06	0,003307569	b3=	4,3469467

Рисунок 2 – Нахождение коэффициентов регрессионного уравнения

Таким образом, искомое уравнение регрессии будет иметь вид:

$$y = 14454 - 0,98x_2 + 4,35x_3.$$

Оценку параметров данного двухфакторного уравнения регрессии можно произвести с помощью анализа Регрессии в Excel и увидеть на рисунке 3.

Вывод итогов								
Регрессионная статистика								
Множественный R	0,71865798							
R-квадрат	0,516469292							
Нормированный R-квадрат	0,395586615							
Стандартная ошибка	2452,055474							
Наблюдения	11							
Дисперсионный анализ								
	df	SS	MS	F	Значимость F			
Регрессия	2	51377268,78	25688634,39	4,272483906	0,05466335			
Остаток	8	48100608,37	6012576,046					
Итого	10	99477877,14						
	Коэффициент	Стандартная ошибка	t-статистика	P-Значение	Нижние 95%	Верхние 95%	Нижние 95,0%	Верхние 95,0%
a	14453,98608	18859,31352	0,766411039	0,465443285	-29035,66889	57943,64104	-29035,66889	57943,64
b2	-0,984115851	0,34243236	-2,873898517	0,020704592	-1,773766288	-0,194465413	-1,773766288	-0,19447
b3	4,346946686	141,0213193	0,030824748	0,976164446	-320,8487989	329,5426922	-320,8487989	329,5427

Рисунок 3 – Протокол выполнения регрессионного анализа

Из вышесказанного можно сделать следующий анализ:

- 1) из протокола выполнения регрессионного анализа значение множественного $R=0,72$ говорит о достаточно тесной связи между результирующим признаком y и факторами x_2, x_3 одновременно;
- 2) из полученного уравнения и из рисунка 3, коэффициенты регрессионного уравнения совпали;
- 3) с увеличением x_2 (объема продукции (товаров и услуг) произведенных от добычи сырой нефти и природного газа) на 1 млрд. тг результирующий признак y (ВДС нефтегазового сектора) через год будет уменьшаться на 984,116 млн. тенге;
- 4) с увеличением x_3 (количества занятого населения в обрабатывающей промышленности в Республике Казахстан) на 1 тыс. человек результирующий признак y (ВДС нефтегазового сектора) через год будет увеличиваться на 4 346 946 686 тенге.

Список литературы:

1. www.stat.gov.kz.
2. Магнус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А. Эконометрика. Начальный курс. Учебное пособие. 2-е изд., испр. – М.: Дело, 1998. – 248 с.
3. Емелина Н.К., Козлова Н.Г. Эконометрика: Учебное пособие. – КЭУК, Караганда, 2015. – 167 с.

**ҒЫЛЫМИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСУ
ЫҚТИМАЛДЫҒЫН БОЛЖАУ**

САХИЛАЕВА Д.Б.

С-21-1к тобының студенті

БОЛАТБЕК А.

С-21-1к тобының студенті

АХМЕТОВА С.С.

Аннотация. Мақалада ерекше ойлау дағдыларындамыту, сараптаудың, болжаужасаудың, шешім қабылдаудың бастамаларын меңгеру қарастырылған. Сонымен қатар ғылыми шығармашылық стратегиясының мақсаттарының іске асуының ықтималдығы талданды.

Түйінді сөздер: ғылыми шығармашылық стратегиясы, сараптау, ықтималдық, болжау, вариациялық қатар, вариациялық қатар

Стратегиялардың бағасының негізінде болжау жалпы операциялық үлгінің қолдануынан шығатын идеялардың ары қарай дамуын көрсетеді. Бұл орта мерзімді және ұзақ мерзімді болжаулар, олар 10-30 жылдар аралығына арналған.

Ескертілген үлгілер шеңберінде екі негізгі операциялар жиынтықтары зерттеледі:

1) болжаудың мақсаттарын құрастыру;

2) жеке әрбір мақсат үшін әрбір стратегияның іске асу ықтималдығының бағасын ескере отырып стратегия таңдау.

Стратегиялардың құрамына кезкелген техникалық идеялар қосыла алады. Стратегияның таңдауындағы жалғыз ғана шектеу – мақсаттарды іске асыруға бағытталған істің айқынтаңылуы [1].

Ықтималдықтар көбейтіндісі стратегияларды іске асыру $g(i)$ және мақсаттардың салыстырмалы салмағы $\varphi(i)$ вариациялық қатар құрады. Стратегияның предикторлық күші W жалпы түрде келесідей болады:

$$W = \int_1^n \varphi_0(t)\delta(i)di$$

сонымен қатар $\sum_{i=1}^n \varphi_0(i) = 1$ және $i - 1$ -ден n -ге дейін өзгеретін мақсаттар саны. Интегралдаудан қосындылауға көшсек:

$$W = \sum_{i=1}^n \varphi_0(i)\delta(i)$$

$W_{\max}=1$, $W_{\min}=0$ немесе $0 < W < 1$.

Практикалық есептеулерде, стратегияны іске асыру ықтималдығын 0,2 ден 1-ге дейін бағалау ыңғайлы. $\delta < 0,2$ ықтималдығы нашындыққа келмейтін стратегиялар жатады (балға ауыстырғанда бұл минималды мүмкін баға). Онда стратегиялар күші келесі аралықта өзгереді:

$$0,2 \leq W \leq 1.$$

Бұл шарт патенттің қуатының $S = 0$ -ден $S = 1$ -ге дейінгі өзгерісіне сәйкес келеді.

Ал толықтықтың коэффициентінің өзгерісіне $\tau = 0,2$ -ден $\tau = 1$ – ге дейінгі өзгеріс сәйкес.

Стратегия күші мен болжам кезеңін (K_1 мен K_2 критерийлерін және толықтылық коэффициентін анықтағандай етіп) ЭЕМ есептеген тиімді.

Стратегияларды жүзеге асырудың ықтималдықтары мен мақсаттар салмақтарының бағасының әдістерін қарастырайық.

Бірінші әдіс – сарапшылық бағалау әдісіне негізделген.

Ал екінші әдіс – детерминирленген схемаға (математикалық статистиканы шектеулі қолданған математикалық талдау) негізделеді. Бірінші әдісте сарапшылар тобы құрылады

және жұмыс екі кезеңде іске асады.

Алдымен сарапшылар болжаудың мақсаттарының салмақтарын бағалайды [2]. Болжаудың мақсаттарының тізімі предиктормен жасалады. Сарапшылардың сауалнама нәтижелері кесте түрінде жазылады. Дайын нәтижелер мысал түрінде 1– кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Болжаудың мақсаттарының салмағы

Мақсат нөмірі	i1	i2	i3	i4	i5
Мақсат салмағы	0,96	0,95	0,83	0,68	0,45
Мақсаттың салыстырмалы салмағы	0,24 8	0,24 6	0,21 4	0,17 6	0,11 6

1–ші кестенің астыңғы жолында мақсат салмақтарының қосындысын 1-ге келтіру операциясының нәтижелері берілген. Операция нәтижесінде мақсаттардың салмақтарының кемімелі ранжирленген тізбегі автоматты түрде айқындалады.

Екінші кезеңде әрбір сарапшыға болжаудың мақсаттарының ранжирленген тізбегі және стратегиялар тізімі беріледі. Сарапшылардың бұл топтары стратегияның іске асу ықтималдығын көрсету керек. Сарапшыларға кез келген стратегияны тізімнен сызып тастау немесе сонымен қатар кез келген стратегияны тізімге кіргізу құқығы берілген. Сарапшылардың бұл тобына үш стратегияның тұжырымы жіберілді. Сарапшылар стратегиялардың іске асырылу ықтималдықтарын бағалады (кесте 2). Кестенің бұл түрін «стратегиялар-мақсаттар» матрицасы немесе «құрал-мақсаттар» матрицасы деп атайды.

Кесте 2. Болжаудың мақсаттарын іске асыру ықтималдығы

Стратегия нөмірі	Мақсат нөмірі				
	i1	i2	i3	i4	i5
1	0,60	0,80	0,95	0,75	0,60
2	0,50	0,60	0,70	0,80	0,90
3	0,85	0,65	0,50	0,70	0,85

Әрбір стратегия бойынша сарапшылардың пікірлерінің эвристикалық көрсеткіштер бойынша бағалау арқылы жеткілікті жоғары келісімді болуына қол жеткізілді (ранг корреляциясы және конкордация коэффициенттері) [3].

Сарапшылардың екі тобының сауалнама нәтижесіне байланысты болжаушы стратегияның предикторлық күшін мақсаттың салыстырмалы салмағының көбейтінділерін оларды іске асыру ықтималдықтарына қосумен анықтайды (кесте 3).

Осыған байланысты болжаулар мақсаттардың салмағы сарапшылардың сауалнама нәтижелері бойынша алынды ($\varphi(i_0) = 0,96 \dots \varphi(i_5) = 0,45$ және сәйкесінше $\varphi(i_0) = 0,248 \dots \varphi(i_5) = 0,116$). Максимал прогностикалық күші бар болатын стратегия пайдалырақ болады. Берілген жағдайда бірінші стратегия $W=0,75$. Екінші стратегияда болжау мақсаттарын іске асыру ықтималдықтарын сызықтық заң бойынша бөледі (қалғандарын кез-келген заң бойынша).

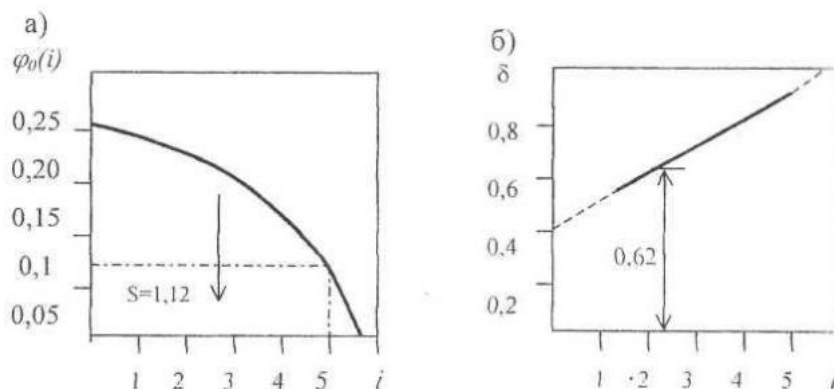
Кесте 3. Стратегияның предиктор күшін анықтау

Мақсаттың салыстырмалы салмағы	Стратегия нөмірі		
	1	2	J
0,248	$0,248 \cdot 0,6 = 0,149$	$0,248 \cdot 0,5 = 0,124$	$0,248 \cdot 0,85 = 0,211$
0,246	$0,246 \cdot 0,8 = 0,197$	$0,246 \cdot 0,6 = 0,148$	$0,246 \cdot 0,65 = 0,159$
0,214	$0,214 \cdot 0,95 = 0,203$	$0,214 \cdot 0,7 = 0,149$	$0,214 \cdot 0,5 = 0,107$
0,176	$0,176 \cdot 0,75 = 0,132$	$0,176 \cdot 0,8 = 0,141$	$0,176 \cdot 0,7 = 0,124$
0,116	$0,116 \cdot 0,60 = 0,069$	$0,116 \cdot 0,9 = 0,104$	$0,116 \cdot 0,85 = 0,0985$

Стратегия күші W	0,75	0,67	0,70
------------------	------	------	------

Салыстырмалы салмақтардың эпюрасының ауданы $S = 1,12$ (1 сурет, а) тең. Эпюра ауданының ауырлық центрінің абсциссасына $\varphi_0 = 0,62$ (1 сурет, б) ықтималдықты тарату эпюрасы.

Екінші стратегияның күші $W = 1,12 \cdot 0,62 = 0,69$.

Сурет 1 – Локальды стратегияның күшін анықтау

Стратегия бағасының негізінде болжаудың екінші әдісі даярлайтын операция және есептеудің процедурасынан тұрады. Даярлайтын операция БАК құрудан және мақсаттардың салмағының мөлшерлеуінен тұрады. Мақсаттарды мөлшерлегенде, параметрлер салмағы мен характеристикалар салмағын анықтағанда қабылданған, бастапқы алғышарттар күшінде қалады. Салмақтарды, мақсаттарды мөлшерлеу алғышарттары мен процедуралары:

$$\varphi(i) = i/2^{i-1}.$$

Мақсаттарды (техниканың әр саласында әртүрлі) сапалы-реттік ранжирлеу предиктормен іске асады. Предикторда күмән туса, онда сарапшылардың көмегімен сапалы-реттік ранжирлеу жүргізіледі. Егер сарапшылардың пікірі мен математикалық үміт M келесі аралықта жатса, онда ранжирлеу аяқталды деп саналады:

$$0,68 \leq M \leq 1.$$

Бұл мақсаттың салмағын мөлшерлейтін функция мәндерімен сәйкес келеді (1 сурет).

Болжам мақсаттарының санын 9-10 аралығында қабылдау дұрыс емес (теориялық жағынан мақсаттар саны шектелмеген). $n > 10$ жағдайда мақсаттардың салмағы аз болса, онда мақсаттар салмағын ескермеуге болады.

Стратегия бағасы үшін бас анықтауыш кестесінқұру әдістемесі басқа жағдайларда бас анықтауыш кестесін құру әдістемесімен сәйкес келеді [4]. Болжаушыға стратегия мен патентті бағалау үшін бірдей бас анықтауыш кестесін қолдануға бола ма деген сұрақты шешіп алу керек немесе екі бөлек бас кестелер құру керек, біреуі - патент үшін, екіншісі-стратегия үшін.

Үш негізгі жағдай болуы мүмкін:

- болжам мақсаттарының характеристикалары өзара ауыса алады, ал сапалы-реттік ранжирлеу күмән тудырмайды (сарапшыларды қатыстырудың керегі жоқ). Бұл жағдайда бірдей болжам алдындағы кезең құрған дұрыс және оны патенттерді бағалау үшін де, стратегиялар үшін де қолдануға болады.

Болжам мақсаттарын бір облыстан келесі облысқа көшіруге (көшіру процедураларының негізінсіз) болмайды.

Болжам алдындағы кезең құру мүмкіндігін ескере отырып, мақсатқа байланысы барларды (подцели) мөлшерлеумен байланысты әдістемелік ерекшеліктерді қарастырайық. Ол үшін квадрат матрицалар қолданылады. Сондықтан болжамның мақсатқа байланысы барларын предиктор болжам мақсатының санына тең деп алады. Мақсатқа байланысы барлар олардың мағыналы жүктемелеріне сәйкес мөлшерленеді.

Максимал ықтимал сан δ бірге тең, ал максимал ықтимал баға келесідей анықталады:

$$\delta = j/j_{max}$$

Бұл баллдық жүйе өлшеміне байланысты. Максималды және минималды бағалар арасындағы мақсатқа байланысы барларды мөлшерлеу бит бойынша да жүргізіледі. Болжамның әрбір мақсаты бойынша стратегияны іске асыру ықтималдығы 0,2-ден 1-ге дейін өзгереді, яғни $0,2 \leq \delta(i) \leq 1$.

Мысалы, егер мақсатқа байланысы барларды мөлшерлеу бес баллдық жүйеде жүргізілген болса $j_{max} = 5$, онда ықтимал бағалар келесідей: $j = 1, \delta_1 = 0,2$; $j = 2, \delta_2 = 0,4$; $j = 3, \delta_3 = 0,6$; $j = 4, \delta_4 = 0,8$; $j = 5, \delta_5 = 1$.

Стратегия күшін анықтау процедурасы берілген стратегияны болжам алдындағы кезеңмен салыстыруға әкеледі және әр мақсат бойынша мақсатқа байланысы барларды іске асыру ықтималдығын анықтайды, яғни шаманы анықтайды. Стратегияның дефициті (тапшылығы) келесідей анықталады:

$$D_c = 1 - W.$$

Үлкен дефицит берілген стратегия техникалық үдерістің барлық мүмкіндіктерін бітірмейтінін және керісінше, стратегияның аз дефицит перспективалы екенін білдіреді. Синтезделген ақпарат стратегия күшінің бағаларының нәтижелері бойынша стратегияның күштеріне байланысты аттестациялық шкала бойынша жүргізіледі (кесте 4).

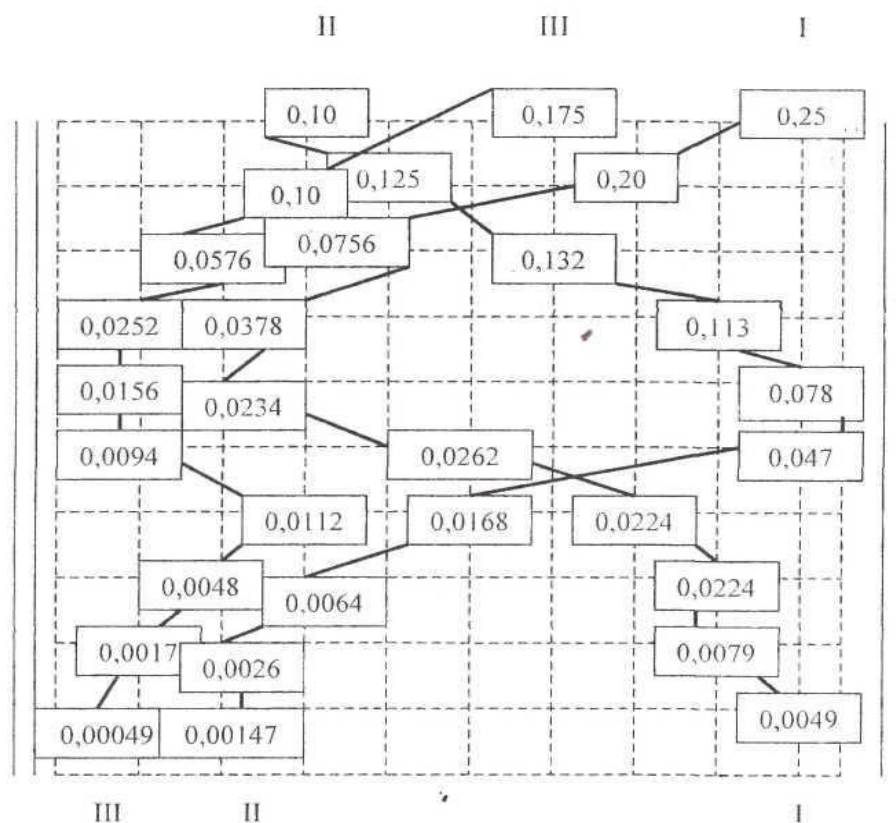
Кесте 4. Бит бойынша позициялар салмағының мөлшерленуі

Позиция № P	Белгілі элементтер саны n	Анықталмағандық шамасы δ	Ықтималдық p	Бір позицияда болатын ақпарат $j(p)$	Бит бойынша позициялар бағасы g
P1	1	0,2	0,09	3,92	1,0
P2	2	0,4	0,1	2,95	1,97
P3	3	0,6	0,11	2,34	2,58
P4	4	0,8	0,3	1,90	3,00
P5	5	1,0	0,4	1,77	3,15

Бұл шкаланы қолдану толықтылық коэффициентінің өзгерісімен дәл келетін болжам күшінің өзгеру шектерінен шығады:

$$0,2 \leq \tau \leq 1.$$

Стратегияның күші көбірек және t_0 мерзімі азырақ болса, онда болжам мерзімі аз болады.

Сурет 2 – Матрица бойынша локальды стратегия күшін анықтау

Есептеу матрицаларын тікелей қолдану процедурасы және оның негізінде бланктерді толтыру ыңғайлы. Болжаушының жұмысы осы бланктерге нүктелер қоюмен және ол нүктелерді түзу сызықпен қосу болып табылады. Сонымен «жол» (торлық схемалар терминологиясында) немесе «граф» (графтар теориясы терминологиясында) пайда болады. «Жолдағы» сандар қосылады. Римдік цифрлармен стратегиялардың «бәсекелес» нөмірлері белгіленген. Берілген мысалда, I-ші стратегияның күші $W = 0,66$, II-ші стратегияның күші $W = 0,62$, ал III-ші стратегияның күші $W = 0,39$.

Қателік бағасының кез келген мүмкін әдісі тек қана «толық» және жақын шешімдер бар болған жағдайда қолданылады. Толық шешімнің жоқтығы жалпы жағдай болып табылады. Демек, болжамның дәлдігін тек қана жуық шешімге сүйене отырып табамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ахметова С.С. Ғылыми шығармашылықтың әдіснамасы. Оқулық. Қарағанды: Болашақ – Баспа, 2013 – 157 б. ISBN 978-601-273-180-4.
2. Абраменков Д.Э., Абраменков Э.А., Грузин В.В. Методология научного творчества: Учеб. пособие. Караганда: Болашақ-Баспа, 2001. – 328 с.
3. Абчук В.А., Букин В.А. Интенсификация: принятие решений – Л: Лениздат, 1987. – 174 с.
4. Буш Г.Я. Методологические основы научного управления изобретательством. – Рига. Лиесма, 1994. – 167 с.

КӨПСАЛАЛЫ ЭКОНОМИКАДАҒЫ ЛЕОНТЬЕВ МОДЕЛІ

ЖУНИСОВА А.М.

Ф-21-1к тобының студенті

КОШЕКОВА А.К.

Ғылыми жетекші, педагогика ғылымдарының магистрі

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада В.В. Леонтьев салааралық талдау әдісі қарастырылды. Мақсаты – салааралық баланс кестесінің ресурстар ағындарын зерттеудегі, салалар арасындағы қатынастарды орнатудағы маңыздылығы. Мақаладағы қарастырылған мәселе – ресурстар матрицасында баланстың қолданылу мәліметтері бойынша өнімнің жиынтық өндірілу векторын; тікелей, толық, жанама шығындар матрицалар коэффициенттерін; тікелей шығындар матрицаларының коэффициенттерінің өнімділігін тексеру; жиынтық өнімнің жоспарлы көлемін; жоспардың орындалуын талап ететін ресурстар көлемін бағалау.

Түйін сөздер: В.В. Леонтьев әдісі, салааралық байланыс, аралық сұраныс, тікелей шығындар, кері матрица, коэффициент векторы.

Ұлттық экономиканы салалық бөлу кезіндегі жалпы экономикалық тепе-теңдік міндетін алғаш рет В.В. Леонтьев салааралық талдау әдісі немесе "шығындар-шығарылым" талдауы ретінде тұжырымдады. Салааралық талдау белгілі бір кезеңдегі (әдетте бір жылдағы), ұлттық экономикалық динамиканың көрінісін ұсынуға мүмкіндік беретін, "салааралық" деп аталатын статистикалық кестелерді қолдануға негізделген. Оның мазмұны салалар арасындағы байланыстардан тұрады (1 кесте) [2, с. 183].

Өнімнің осы түрін шығару = аралық сұраныс + соңғы сұраныс [2, с. 183].

Оны келесі түрде көрсетуге болады:

$$\bar{x}_i = (\bar{x}_{i1} + \bar{x}_{i2} + \dots + \bar{x}_{ij} + \dots + \bar{x}_{in}) + \bar{F}_i; i = \overline{1, n}, \quad (1)$$

Аралық сұраныс – өз өнімін өндіруге арналған бастапқы (ресурстық) материалдар ретінде қолданатын өнімнің түрін 1,2...n салалар арқылы сатып алуды білдіретін, жалпы сұраныстың бөлігі. Түпкілікті сұраныс дегеніміз-түпкілікті өнімді тікелей тұтыну үшін немесе инвестициялық инвестиция ретінде сатып алу.

1 кестенің бағандары өндіріс үшін әр саланың өзіндік құнының құрылымын немесе пайдаланылатын ресурстарының құрылымын көрсетеді.

Аралық шығындар – саланың басқа салалардан сатып алған материалдарының құнымен анықталады. Олар, яғни жаңадан құрылған құн түрінде, жалдамалы жұмысшылардың табысына, кәсіпкердің пайдасына және басқаларына бөлінеді [2, с. 184].

Салааралық баланс кестесінің жолдары мен бағандары үшін мынадай ұқсастықтар орын алады:

сала шығарылымы = сала шығыстары,

соңғы сұраныстың жалпы сомасы = қосылған құнның жалпы сомасы

$$\bar{x}_j = (\bar{x}_{1j} + \bar{x}_{2j} + \dots + \bar{x}_{ij} + \dots + \bar{x}_{nj}) + \bar{V}_j; j = \overline{1, n}, \quad (2)$$

Салааралық баланс кестесі ресурстар ағындарын зерттеуге, салалар арасындағы қатынастарды орнатуға мүмкіндік береді. Кестеде көрсетілген экономиканың жұмысын тереңірек түсіну үшін біз тікелей шығындар коэффициенті ұғымын енгіземіз [2, с. 184].

$\bar{x}_i = \sum_{j=1}^n a_{ij} \bar{x}_j + \bar{F}_i$ формуласы салааралық талдаудың орталық сұрағына жақындатады, яғни, егер тікелей шығындар коэффициентінің белгіленген мәні \bar{F}_i -ты белгілеу арқылы $\Delta \bar{F}_i$ -ға өзгерсе, x саласының шығарылымының көлемі қалай өзгереді? Осы сұраққа жауап беру үшін $\bar{x}_i = \sum_{j=1}^n a_{ij} \bar{x}_j + \bar{F}_i$ формуласын матрицалық түрде жазамыз [2, с. 185]:

$$X = AX + F, \quad (3)$$

$$X = \begin{bmatrix} \bar{x}_1 \\ \bar{x}_2 \\ \dots \\ \bar{x}_n \end{bmatrix}; A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix}; F = \begin{bmatrix} \bar{F}_1 \\ \bar{F}_2 \\ \dots \\ \bar{F}_n \end{bmatrix}, \quad (4)$$

Алынған формула салааралық баланстың Леонтьев моделі деп аталады.

Тікелей шығындар коэффициенттерінің матрицасы осы коэффициенттердің кестесіне сәйкес келеді. Егер теріс квадрат матрицасы нәтижелі болмаса, онда кез-келген оң сұраныс векторы үшін F теңдеуі оң шешімге ие (4):

$$X = AX + F \rightarrow X - AX = F \rightarrow X(E - A) = F \rightarrow X(E - A)^{-1}(E - A) = (E - A)^{-1}F$$

Осыдан

$$X = (E - A)^{-1}\Delta F \quad (5)$$

мұндағы E – өлшемнің n бірлік матрицасы.

$B = (E - A)^{-1}$ матрицасы Леонтьевтің кері матрицасы немесе Леонтьевтің мультипликаторы деп аталады [2, с. 186].

Кері матрица B – толық шығындар коэффициенттерінің матрицасы. Оның элементтерінің экономикалық мәні келесідей: b_{ij} коэффициенті i -ші саланың жалпы өнімінің қажеттілігін, әрине, j -ші саланың өнім бірлігін шығару үшін көрсетеді. Осылайша, жалпы сұраныстың әсерін көрсететін мультипликатор бар, оның бастапқы көзі түпкілікті өнімге сұраныс болып табылады. Содан кейін салааралық талдаудың негізгі сұрағына жауап ΔX түрінде жазылуы мүмкін .

$$\Delta X = (E - A)^{-1}\Delta F, \quad (6)$$

Мұны былай дәлелдеуге болады

$$(E - A)^{-1} = E + A + A^2 + A^3 + \dots + A^k + \dots, \quad (7)$$

Осыдан $\Delta X = (E + A + A^2 + A^3 + \dots + A^k + \dots)\Delta F, \quad (8)$

мұндағы $I\Delta F$ - сұраныстың өзгеруі;

$A\Delta F$ - бірінші ретті бастапқы таралу әсері;

$A^2\Delta F$ - екінші ретті бастапқы таралу әсері;

A матрицасында барлық элементтер бірліктен аз болғандықтан, $A^k\Delta F$ мәні $k > 3$ кезінде өте аз болады [2, с. 186].

Бағандардағы салааралық тепе-теңдікті қарастыра отырып, біз таралу әсерінің баға аспектісін зерттеп, салааралық байланыстар мен тепе-теңдік бағаларының баға моделін құра аламыз.

2 формуласы үшін $\bar{x}_{ji} = a_{ij}\bar{x}_j$ және $\bar{V}_j = \bar{\omega}_j\bar{x}_j$ қолдансақ [2, с. 187]

$\bar{x}_{ji} = (a_{j1}\bar{x}_j + a_{j2}\bar{x}_j + \dots + a_{jn}\bar{x}_j) + \bar{\omega}_j\bar{x}_j$, \bar{x}_j -ға қысқартсақ:

$(a_{j1}E + a_{j2}E + \dots + a_{jn}E) + \bar{\omega}_jE = 1$ аламыз.

ω_j – өнімнің бірлігіне қосылған j құн сомасы немесе қосылған құнның үлесі

Егер базалық кезең үшін барлық өнімдердің бағасы $\bar{P}_1, \bar{P}_2, \dots, \bar{P}_n$ болса, онда $\bar{\omega}_j$ -ны ω_j -ға ауыстыру кезінде бағалар формула бойынша немесе матрицалық нысанда айқындалатын болады.

$$P_i = \sum_{j=1}^n a_{ij}p_j + \omega_j = 1, \quad (9)$$

немесе матрица түрінде

$$P = A^T P + \omega, \quad (10)$$

мұндағы

$$P = \begin{bmatrix} \bar{P}_1 \\ \bar{P}_2 \\ \dots \\ \bar{P}_n \end{bmatrix}; A^T = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix}; \omega = \begin{bmatrix} \omega_1 \\ \omega_2 \\ \dots \\ \omega_n \end{bmatrix}, \quad (11)$$

5 формуласы сияқты келесіні аламыз

$$P = (E - A^T)^{-1}\omega = B^T\omega \quad (12)$$

12 формуласы тепе-теңдік бағасының моделі деп аталады. Қосылған күн мөлшері өзгерген кезде $\Delta\omega$ аламыз

$$\Delta P = B^T \omega \quad (13)$$

Леонтьевтің жалпыланған моделін қарастыратын болсақ. Экономикада бірнеше өндірістік технологиялар бар және жалпы өнім түрлері шығарылады деп болжаймыз. Егер i ресурстың санын және j саласындағы j түріндегі өнім бірлігін өндіру үшін қажетті тірі еңбек көлемін ϑ технологиясы арқылы көрсететін болсақ, соған сәйкес [2, с. 187]

$$\begin{aligned} a_{ij}^{\vartheta}, i, j = \overline{1, m}; \vartheta = 1, 2, \dots, \vartheta(j); \\ c_j^{\vartheta}, j = \overline{1, m}; \vartheta = 1, 2, \dots, \vartheta(j), \end{aligned} \quad (14)$$

Сонда тікелей шығындар коэффициенттерінің жалпыланған матрицасы (Леонтьевтің жалпыланған матрицасы) және тірі еңбек шығындары коэффициенттерінің векторын келесідей анықтауға болады [2, с. 188]

$$A = \begin{bmatrix} a_{11}^1 \dots a_{11}^{\vartheta(1)} & a_{12}^1 \dots a_{12}^{\vartheta(2)} & \dots & a_{1m}^1 \dots a_{1m}^{\vartheta(m)} \\ a_{21}^1 \dots a_{21}^{\vartheta(1)} & a_{22}^1 \dots a_{22}^{\vartheta(2)} & \dots & a_{2m}^1 \dots a_{2m}^{\vartheta(m)} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1}^1 \dots a_{m1}^{\vartheta(1)} & a_{m2}^1 \dots a_{m2}^{\vartheta(2)} & \dots & a_{mm}^1 \dots a_{mm}^{\vartheta(m)} \end{bmatrix}; \quad (15)$$

$$C = (c_1^1 \dots c_1^{\vartheta(1)} \dots c_2^1 \dots c_2^{\vartheta(2)} \dots c_m^1 \dots c_m^{\vartheta(m)}), \quad (16)$$

Шығару матрицасы келесідей болады

$$X = (E - A)^{-1} F, \quad (17)$$

мұндағы

$$E = \begin{bmatrix} 1 & \dots & 1 & 0 & \dots & 0 & \dots & \dots & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \dots & 0 & 1 & \dots & 1 & \dots & \dots & 0 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & \dots & 0 & 0 & \dots & 0 & \dots & \dots & 1 & \dots & 1 \end{bmatrix}; \quad F = \begin{bmatrix} \overline{F_1} \\ \overline{F_2} \\ \dots \\ \overline{F_m} \end{bmatrix}, \quad (18)$$

Әр сала қол жетімді технологиялар, белгілі бір технологияны таңдайды. Егер біз технологияны таңдау жалпы қоғамдағы тірі еңбек шығындарының көлемін азайту үшін әр саланың түпкілікті сұранысын ескере отырып жүзеге асырылады деп болжасақ, онда технологиялық таңдау мәселесі сызықтық бағдарламалау мәселесі түрінде ұсынылуы мүмкін:

$$(E - A)X \geq F, X \geq 0, CX \rightarrow \min \quad (19)$$

Леонтьевтің тұжырымдалған жалпыланған моделі үшін 19 келесі теорема бар екені белгілі.

Анықталмайтын Теорема. Егер Леонтьевтің жалпыланған моделінде $F > 0$ соңғы сұраныстың оң векторын шығару мүмкіндігі қарастырылса, соңғы сұраныс қаншалықты өзгерсе де, $B = (E - A)^{-1}$ оңтайлы негізі өзгеріссіз қалады

Кез-келген сала түпкілікті өнімнің белгілі бір мөлшерін шығаруы керек және бұл әртүрлі өндірістік технологиялар арқылы мүмкін болғандықтан, әр салада технологиялық процесс таңдалады [2, с. 188].

Келесі есеп қарастырылды [1, с. 15]:

Есептеу кезінде және ресурстар матрицасында баланстың қолданылу мәліметтері бойынша анықтау қажет:

1. Өнімнің жиынтық өндірілу векторын
2. Тікелей, толық, жанама шығындар матрицалар коэффициенттерін (1 ретті)
3. Тікелей шығындар матрицаларының коэффициенттерінің өнімділігін тексеру
4. Салалардың ақырлы өнім 20% өсіруін қамтамасыз ететін жиынтық өнімнің жоспарлы көлемін
5. Жоспардың орындалуын талап ететін ресурстар көлемін бағалау.

Кесте 1. Есептеу кезінде және ресурстар матрицасында баланстың қолданылу

мәліметтері

Өндіретін салалар		Тұтыну салалары		Ақырлы өнім
		1	2	
1		400	600	500
2		500	300	400
Ресурстар	I	100	200	
	II	150	300	

Шешімі:

1. Жалпы өнім шығару векторын тұтыну салалары мен ақырлы өнімді қосу арқылы анықталады:

$$X = \begin{pmatrix} 400 + 600 + 500 \\ 500 + 300 + 400 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1500 \\ 1200 \end{pmatrix}$$

2. Тікелей шығындар коэффициенті j саласының өнім бірлігін өндіру үшін қажетті i сала ресурсының көлемі ретінде айқындалады, яғни

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_j}$$

$$a_{11} = \frac{x_{11}}{X_1} = \frac{400}{1500} = 0.27$$

$$a_{21} = \frac{x_{21}}{X_1} = \frac{500}{1500} = 0.33$$

$$a_{12} = \frac{x_{12}}{X_2} = \frac{600}{1200} = 0.5$$

$$a_{22} = \frac{x_{22}}{X_2} = \frac{300}{1200} = 0.25$$

Тікелей шығындар коэффициенттерінің матрицасы алынды:

$$A = \begin{pmatrix} 0.27 & 0.5 \\ 0.33 & 0.25 \end{pmatrix}$$

Толық шығын коэффициенттерінің матрицасы табылады:

$$E - A = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 0.27 & 0.5 \\ 0.33 & 0.25 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0.73 & -0.5 \\ -0.33 & 0.75 \end{pmatrix}$$

Кері матрица анықталады. Ол үшін алдымен анықтауыш табылады:

$$|E - A| = \begin{vmatrix} 0.73 & -0.5 \\ -0.33 & 0.75 \end{vmatrix} = 0.73 \cdot 0.75 - (-0.5) \cdot (-0.33) = 0.38$$

Алгебралық толықтауыштар табылады:

$$A_{11} = (-1)^{1+1} \cdot M_{11} = 0.75$$

$$A_{12} = (-1)^{1+2} \cdot M_{12} = 0.33$$

$$A_{21} = (-1)^{2+1} \cdot M_{21} = 0.5$$

$$A_{22} = (-1)^{2+2} \cdot M_{22} = 0.73$$

Кері матрица келесіге тең:

$$P = (E - A)^{-1} = \frac{1}{0.38} \begin{pmatrix} 0.75 & 0.5 \\ 0.33 & 0.73 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 2 & 1.3 \\ 0.9 & 1.9 \end{pmatrix}$$

Бірінші ретті жанама шығындардың матрицасының коэффициенттерін табамыз:

$$A^2 = A \cdot A = \begin{pmatrix} 0.27 & 0.5 \\ 0.33 & 0.25 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} 0.27 & 0.5 \\ 0.33 & 0.25 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0.27 \cdot 0.27 + 0.5 \cdot 0.33 & 0.27 \cdot 0.5 + 0.5 \cdot 0.25 \\ 0.33 \cdot 0.27 + 0.25 \cdot 0.33 & 0.33 \cdot 0.5 + 0.25 \cdot 0.25 \end{pmatrix}$$

$$= \begin{pmatrix} 0.2379 & 0.26 \\ 0.1716 & 0.2275 \end{pmatrix}$$

3. Толық материалдық шығындардың матрицасы бар және оның барлық элементтері теріс емес болғандықтан, осы салааралық тепе-теңдік үшін өнімділік шарты орындалады.

4. 20 % өсімге байланысты соңғы өнім салмағы келесідей:

$$Y^{(n)} = \begin{pmatrix} 500 \\ 400 \end{pmatrix} + 0.2 \begin{pmatrix} 500 \\ 400 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 600 \\ 480 \end{pmatrix}$$

Салалардың жалпы өнімінің жоспарлы көлемі:

$$X^{(n)} = P \cdot Y^{(n)} = \begin{pmatrix} 2 & 1.3 \\ 0.9 & 1.9 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} 600 \\ 480 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1824 \\ 1452 \end{pmatrix}$$

5. Алдымен ресурстарды тікелей тұтыну коэффициенттерін келесі формула бойынша табылады:

$$b_{ij} = \frac{r_{ij}}{X_j}$$

$$b_{11} = \frac{r_{11}}{X_1} = \frac{100}{1500} = 0.07$$

$$b_{21} = \frac{r_{21}}{X_1} = \frac{150}{1500} = 0.1$$

$$b_{12} = \frac{r_{12}}{X_2} = \frac{200}{1200} = 0.17$$

$$b_{22} = \frac{r_{22}}{X_2} = \frac{300}{1200} = 0.75$$

Тікелей тұтыну коэффициенттерінің матрицасы құрылады:

$$B = \begin{pmatrix} 0.07 & 0.17 \\ 0.1 & 0.75 \end{pmatrix}$$

Жоспардың орындалуын қамтамасыз ететін ресурстардың қажетті көлемі есептелінеді [3, с. 6]:

$$R^{(n)} = B \cdot X^{(n)} = \begin{pmatrix} 0.07 & 0.17 \\ 0.1 & 0.75 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} 1824 \\ 1452 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 374.52 \\ 1271.5 \end{pmatrix}$$

Әдебиеттер тізімі:

1. Айтенова М.С. «Экономика математикалық әдістер және модельдер» пәні бойынша СӨЖО-ға арналған тапсырмалар, Қарағанды, 2019.
2. Н.А. Орехов, А.Г. Левин, Е.А. Горбунов. Математические методы и модели в экономике, Москва, 2004.
3. Алимова Б.Ш. Методические рекомендации для срсп по курсу «Экономико-математические методы и модели», Караганда, 2022.

НЕКОТОРЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ НА ВТОРИЧНОМ РЫНКЕ ЖИЛЬЯ НА ПРИМЕРЕ Г. КАРАГАНДЫ

КАБЫКЕН Н.Е.

студентка группы ИС-19-1к

АЙТЕНОВА М.С.

Научный руководитель, к.ф.-м.н., доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассмотрены основные ценообразующие факторы, оказывающие влияние на стоимость жилой недвижимости на вторичном рынке жилья г. Караганда. Был использован корреляционно-регрессионный анализ. Главная задача – разработка эконометрической модели, которая выявит значимые ценообразующие факторы, влияющие на стоимость жилья на вторичном рынке, которая могла бы быть использована для составления прогнозов стоимости жилья.

Ключевые слова: рынок жилой недвижимости, стоимость квартиры, ценообразующие факторы, корреляционно-регрессионный анализ, множественная регрессионная модель.

Вопросом «Как купить недвижимость?» задаются многие, кто решил приобрести собственное имущество, но все хотят не просто купить, ведь это довольно сложный процесс

в Казахстане, а хотят сделать это как можно быстро и выгодно. Но для начала нужно найти подходящее жилье. Поиск хорошего жилья требует очень много времени и денег. Многие думают, что наилучшим выходом для решения данного вопроса является обращение в агентство недвижимости, то есть искать жилье с помощью профессионала в сфере недвижимости, другие же уверены, что лучше заниматься поиском самостоятельно. Но самостоятельный поиск жилья может не окупиться, если не знать нюансов выбора, то можно заплатить за квартиру больше, чем она стоит на самом деле.

Рынок недвижимости по своей специфике не поддается определенной систематизации, особенности формирования и его взаимосвязь с другими сферами экономической деятельности изучены не до конца, поэтому вопрос недвижимости в Казахстане не имеет единого устоявшегося стандарта. В казахстанских условиях формирование рынка происходит при участии государства, однако на современном этапе попытки государства оказать влияние на функционирование рынка недвижимости нередко осуществляются без учета особенностей развития национальной экономики. Это свидетельствует о недостаточной разработанности и отсутствии глубоких исследований данного вопроса в отечественной науке. Тем не менее, стратегия «Казахстан-2050», представленная народу в декабре 2012 года, нацелена на создание общества благоденствия на основе сильного государства, развитой экономики и возможностей всеобщего труда, вхождение Казахстана в тридцатку самых развитых стран мира. Для осуществления этой цели «Стратегия «Казахстан-2050» предусматривает реализацию семи долгосрочных приоритетов, в которую входит «Дальнейшее укрепление государственности и развитие казахстанской демократии», то есть обеспечение высокого качества жизни. Для этого предпринимаются четкие меры, например, Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года №1054 была утверждена государственная программа жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» на 2020-2025 годы. В то же время от правильного определения соотношения рыночных и регулирующих элементов зависит эффективность и интенсивность обращения недвижимого имущества в производственной и потребительской сфере [3].

Формирование цен на недвижимость на рынке жилья обусловлено влиянием множества микро- и макроэкономических показателей. К факторам динамики ценообразования на рынке недвижимости относятся спрос и предложения, которые формируются под влиянием экономической политики страны. Но цены на определенный объект недвижимости в настоящий момент определяется рядом детерминант, которые интересуют продавцов, покупателей и их посредников, с точки зрения оценки стоимости и ее соответствия характеристикам объекта жилья.

При решении задач индивидуальной и массовой оценки недвижимости, деятельности все большее распространение получают в основном различные математико-статистические методы решения задач.

В процессе исследования были определены значимые факторы, оказывающие существенное влияние на ценообразование жилой недвижимости на рынке вторичного жилья г. Караганда. Для решения поставленной задачи был использован корреляционно-регрессионный анализ. Построение эконометрической модели и анализ ее адекватности осуществлялись с помощью программы, для управления базами данных, Statistica (версия 13.0) и Excel.

Главной задачей является разработка эконометрической модели, которая поможет выявить значимые ценообразующие факторы, существенно влияющие на стоимость недвижимости на рынке вторичного жилья, что впоследствии могла бы быть использована для составления прогнозов стоимости жилья.

Исследование было проведено, основываясь на выборочные данные, полученные с помощью сбора информации о предложениях по продаже жилья в 2022 году в г. Караганда, которые были размещены на сайте krisha.kz.

Для построения модели ценообразования жилья (Price, тенге) в качестве

объясняющих переменных были выбраны следующие факторы: количество комнат, общая площадь квартиры, площадь кухни, этаж, балкон или лоджия, санузел и материал из которого построено здание. Изначальное количество после выборки составил 3283 объекта. Однако после исключения объектов, не обладающих одной или более характеристик, конечное количество уменьшилось до 1201.

Таблица 1. Описание ценообразующих характеристик

Rooms	количество комнат, единиц
Totsp	общая площадь квартиры, кв. м
Kitsp	площадь кухни, кв. м.
Floor	1 – не крайний этаж 0 – первый или последний этаж
Bal	1 – есть балкон (хотя бы один балкон или лоджия) 0 – нет
WC	1 – отдельный сан. узел 0 – совмещенный сан. узел
Block	1 – монолитный дом 0 – другой
Panel	1 – панельный дом 0 – другой
Brick	1 – кирпичный дом 0 – другой

Для оценки корреляционной связи между переменными были рассчитаны коэффициенты парной корреляции Спирмена (Таблица 2).

Таблица 2. Матрица парных коэффициентов корреляции Спирмена

	<i>Price</i>	<i>Rooms</i>	<i>Totsp</i>	<i>Kitsp</i>	<i>Floor</i>	<i>Bal</i>	<i>WC</i>	<i>Block</i>	<i>Panel</i>	<i>Brick</i>
Price	1									
Rooms	0,609	1								
Totsp	0,802	0,839	1							
Kitsp	0,580	0,236	0,542	1						
Floor	0,183	0,051	0,097	0,149	1					
Bal	0,225	0,112	0,167	0,194	0,287	1				
WC	0,126	0,221	0,228	0,126	0,011	0,181	1			
Block	0,330	-0,028	0,187	0,381	0,175	0,145	-0,103	1		
Panel	0,059	0,171	0,078	-0,153	0,015	0,078	0,309	-0,334	1	
Brick	-0,246	-0,157	-0,183	-0,055	-0,115	-0,160	-0,256	-0,229	-0,835	1

Анализ показал мультиколлинеарную зависимость между количеством комнат и общей площадью квартиры. Следуя методу исключения переменных, который позволяет устранить мультиколлинеарность, в модель не следует включать переменную Rooms (количество комнат), так как ее влияние на стоимость квартиры меньше, чем влияние переменной Totsp (общая площадь квартиры).

Окончательные результаты регрессионного анализа, представлены в таблице 3.

Таблица 3. Результаты оценки уравнения стоимости квартир

R	0,84146320
R ²	0,70806032
Скорректированный R ²	0,70634735
Статистика Фишера	413,35
Переменные	
Price (тенге) – зависимая переменная	
Константа	-2870300,891
	Коэффициенты регрессии
Totsp	280284,922
Kitsp	475847,379
Floor	678295,238
WC	-964306,120
Block	3508879,204
Panel	1292465,050

На основе полученного уравнения множественной линейной регрессии можно сделать следующие выводы:

- 1) при увеличении площади квартиры на один квадратный метр, ее стоимость будет увеличиваться в среднем на 280 тыс. тенге;
- 2) каждый дополнительный квадратный метр площади кухни увеличивает цену квартиры в среднем на 475 тыс. тенге;
- 3) цена квартиры на не крайних этажах в среднем на 678 тыс. тенге выше, чем цена квартиры на крайних этажах;
- 4) квартиры с отдельным санузлом стоят в среднем на 964 тыс. тенге дешевле, чем квартиры с совмещенным санузлом;
- 5) квартиры в монолитных домах стоят на 3 508 тыс., а в панельных домах на 1 292 тыс. тенге дороже, чем квартиры в кирпичных домах.

Список литературы:

1. Боукок П. Дискуссионный документ по оценке ипотеки и уровню цен на жилье // Международный журнал рынков жилья и анализа. 2015. Т. 8, № 1, С. 27-35. DOI:10.1108/IJHMA-07-2014-0024.
2. Седова Е.Н., Стебунова О.И., Ушатова С.Т. Эконометрическое моделирование стоимости жилой недвижимости на региональном уровне: иерархический подход // Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2016. № 4. С. 51– 56.
3. Статья о Стратегии «Казахстан-2050» [Электронный ресурс] www.akorda.kz.
4. Объявления о продаже квартир [Электронный ресурс] <https://krisha.kz>.
5. Санина Л.В., Шерстянкина Н.П., Берген Д.Н., Дашкевич П.М. Моделирование стоимости квартир на региональном рынке жилой недвижимости (на примере Иркутской области) // Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. 2017. Т. 7. № 3. С. 27–41. DOI: 10.21285/2227- 2917-2017-3-27-41.
6. Нарула С.С., Веллингтон Дж. Ф., Льюис С.А. Оценка жилой недвижимости с использованием параметрического программирования // Европейский журнал оперативных исследований. 2012. Т. 217. №1 С.120-128. DOI: 10.1016/j.ejor.2011.08.014.

АНАЛИЗ И КЛАССИФИКАЦИЯ ДАННЫХ

МОЗЕР М.С.

студент группы Ф-20-2

ОМАРОВА М.Т.

*Научный руководитель, магистр математики,
магистр менеджмента, старший преподаватель*

*Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстана*

Аннотация. Целью данной работы является характеристика и определение таких понятий, как анализ данных, классификация данных. Задачами этого тезиса будут: дать определения этих понятий, показать последовательность шагов анализа данных, разобрать классификацию данных, представление данных. Анализ данных имеет множество аспектов и подходов, охватывает разные методы в различных областях науки и деятельности.

Ключевые слова: анализ, анализ данных, классификация данных.

После успешного сбора точных и надежных данных, с помощью соответствующего метода из источника, следующий шаг заключается в том, как извлечь уместную и полезную информацию, скрытую в данных для дальнейшей обработки и интерпретации. Процесс выполнения определенных вычислений и оценки с целью извлечения соответствующей информации из данных называется анализом. Анализ данных – область математики и информатики, которая занимается следующими задачами: построением и исследованием наиболее общих математических методов и вычислительных алгоритмов извлечения знаний из экспериментальных (в широком смысле) данных; процесс исследования, фильтрации, преобразования и моделирования данных с целью извлечения полезной информации и принятия решений. Анализ данных имеет множество аспектов и подходов, охватывает разные методы в различных областях науки и деятельности и может состоять из нескольких этапов, чтобы прийти к определенным выводам. Так, простые данные могут быть собраны очень легко, в то время как сложные данные требуют соответствующей обработки. Слово «обработка» означает переработку и обработку данных, делая их готовыми к анализу.

Слово «анализ» относится к тесно связанной с ним операции, которую выполняют с целью обобщения собранных данных таким образом, чтобы получить ответы на вопросы. Проще говоря, это означает изучение данных для определения присущих им фактов. Анализ данных включает в себя организацию данных надлежащим образом. Несколько шагов вовлечены в «интегрированные операции», которые называются анализом данных:

1. Классификация и табуляция;
2. Графическое представление;
3. Измерение местоположения;
4. Мера изменчивости;
5. Мера взаимосвязи;
6. Оценка неизвестного;
7. Проверка гипотез.

Классификация данных – это процесс группировки в классы в соответствии с некоторым сходством или общими характеристиками. Классификация также называется категоризацией данных. Классификация может быть выполнена на основе качества или атрибута, такого, как пол, цвет кожи, грамотность, красота, IQ. Этот тип классификации называется качественной классификацией. Второй тип классификации – это качественная классификация, которая проводится на основе таких переменных, как рост, вес. Третий тип классификации – географическая классификация, такая, как деревня, район, город, сельская местность. Четвертый тип классификации называется хронологическая классификация, которая проводится на основе времени, как еженедельная, ежемесячная, ежегодная. После проведения классификации, частота закрытий может быть преобразована в пропорцию или

процент.

Техника представления количественных данных, такие как рост, вес, давление, температура и другие биологические характеристики, которые измеряются на физических весах, в строки и столбцы, называется табулирование. Табулирование также известно, как частотное распределение переменной. Основной целью табулирования является сжатие данных и их легкое сравнение. Данные могут быть записаны и в табличной форме, и необходимая интерпретация будет легко доступной. Подготовка таблицы – это искусство, и оно требует квалифицированной работы с данными.

Данные могут быть отображены с помощью графика. Существует множество причин для построения графика. Самая привлекательная причина заключается в том, что один простой график говорит больше, чем двадцать страниц прозы. Графики представляют собой краткое изложение данных. Обычно предлагается, чтобы графическое представление следует рассматривать до начала формальных статистических вычислений. Графики дают визуальное представление данных. Графики полезны при преобразовании данных под ту или иную модель. Распространенными типами графиков являются следующие:

1. Простая гистограмма;
2. Множественная гистограмма;
3. Круговая диаграмма;
4. Гистограмма;
5. Диаграмма рассеяния.

Графическое представление данных дает нам только предварительную картину данных; и оно не в состоянии сказать нам точную картину распределения и оценить или предсказать значение. Важной характеристикой, которая позволяет нам описать данные в числовой или количественной форме, является мера расположения или центральная тенденция. Наиболее распространенными мерами центральной тенденции являются среднее арифметическое, медиана, мода. Мера центральной тенденции суммирует данные в одно значение, которое обычно лежит в центре распределения. Среднее арифметическое полезно тогда, когда данные относительно однородны; медиана же используется, когда данные или значения относительно неоднородны; а мода полезна, когда одно значение встречается чаще всего. Когда относительный вес значений одинаков, мы используем взвешенное среднее.

Если вычисленное значение тестовой статистики лежит в критической области, мы отвергаем нашу нулевую гипотезу, в противном случае не отвергаем нулевую гипотезу.

Надежный и точный анализ данных требует только хорошего понимания и достаточного знания статистики; в противном случае – результаты приведут нас к ложному решению.

Список литературы:

1. <https://habr.com/ru/post/352812/>?
2. <https://birdyx.ru/blog/show/data-analysis-1-part>.
3. <https://pythonru.com/baza-znaniy/process-analiza-dannyh?>
4. <https://izd-mn.com/PDF/32MNNPU19.pdf?ysclid=l1nms4tlcs>.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ АНАЛИЗА НАКЛАДНЫХ РАСХОДОВ

ТОЛЕГЕНОВ Д.М.

студент группы УА-20-3ск

АЛИМОВА Б.Ш.

Научный руководитель, магистр

естественных наук, старший преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассмотрены роль и значение анализа хозяйственной деятельности и затрат на производство, что решает проблематику для многих предприятий избежать банкротства и выжить в рыночных условиях. Главная цель анализа накладных расходов – увеличение производительности производства с помощью рационального применения ресурсов. Основные задачи анализа накладных расходов: анализ динамики накладных расходов, исследование структуры накладных расходов, оценка степени эффективности накладных расходов.

Ключевые слова: анализ, план-график, накладные расходы, производственные затраты.

В системе управления затратами анализ накладных расходов заканчивает функциональный цикл и одновременно является его началом. Главная цель анализа накладных расходов – это увеличение производительности производства с помощью рационального применения ресурсов. Основными задачами анализа накладных расходов являются следующими:

- анализ динамики накладных расходов;
- исследование структуры накладных расходов;
- оценка степени эффективности накладных расходов;
- обнаружение внутрипроизводственных резервов снижения накладных расходов и ликвидации непроизводительных расходов.

Для анализа накладных расходов источниками информации являются:

- формы статистической отчетности о затратах на производство;
- сведения аналитического учета накладных расходов;
- сметы и отчеты об исполнении сметы в разрезе цехов;
- отчеты о себестоимости;
- годовой план-график технического обслуживания и ремонта оборудования
- месячные планы отчет технического обслуживания и ремонта оборудования;
- сметы на текущие ремонты производственных помещений;
- планы работ по технике пожарной безопасности;
- финансовая отчетность и примечания к ней.

Процесс анализа накладных расходов выполняется в три этапа:

- подготовительный – вырабатывается план выполнения исследования и осуществляются сопутствующие процедуры (подготовка документации, группировка информации и т.п.);

- исследовательский – на данном этапе производится изучение подготовленных данных;

- завершающий – используя результаты анализа, предлагаются и принимаются соответствующие управленческие решения.

Отметим особенности анализа накладных расходов, заключающиеся в том, что анализ проводится по нескольким статьям себестоимости, так как производственные накладные расходы включают расходы по содержанию и эксплуатации машин и оборудования и общецеховые расходы, связанные с организацией производства. Некоторые виды затрат (например, амортизация) не зависят от объема производства продукции и являются условно-постоянными.

Рассмотрим методику проведения анализа накладных расходов, используя данные бухгалтерских счетов и статической отчетности ТОО «БАРЫС-ЭРГО» за 2021 год. На первом этапе изучим долю накладных расходов в производственных затратах предприятия используя данные бухгалтерского учета по счетам производственного учета в таблице 1.

Таблица 1. Сводный анализ затрат на производство ТОО «БАРЫС-ЭРГО» за 2021 год

Статьи затрат	По бизнес-плану	Фактически	Отклонения
	тыс. тенге		
Сырье и материалы	84788	86651	1863
Заработная плата производственных расходов	45430	46610	1180
Производственные накладные расходы	75265	71921	-3344
Итого	205483	205182	-301

Как видно из таблицы 1, за 2021 год в ТОО «БАРЫС-ЭРГО» накладные расходы ниже запланированного уровня на 3344 тыс. тенге. Как видно на рисунке 1, накладные расходы на предприятии занимают значительную долю в общей сумме производственных затрат и составляют 35%, что выше прямых затрат на оплату труда на 12 процентных пункта.

Рисунок 1 – Структура производственных затрат ТОО «БАРЫС-ЭРГО» за 2021 год

Далее проанализируем отклонение накладных расходов по статьям затрат в сравнении с запланированными показателями.

На изменение производственных затрат оказывают влияние как изменение объема производства, так и уровень затрат. Поэтому для полноценного анализа необходимо проанализировать влияние каждого фактора.

Для пересчета плановых затрат на фактический объем выполненных работ на предприятии ТОО «БАРЫС-ЭРГО» за 2021 год используем формулу, приведенную в [2]:

$$Z_{ск} = Z_{пл} \times (100 + \Delta ТП\% \times K_z) / 100$$

где $Z_{ск}$ – затраты, скорректированные на фактический объем выполненных работ;

$Z_{пл}$ – плановая сумма затрат по статье;

$\Delta ТП\%$ – перевыполнение (недовыполнение) плана по выпуску товарной продукции, %;

K_z – коэффициент зависимости затрат от объема производства продукции.

На рассматриваемом предприятии процент недовыполнения плана за 2020 год по объему производства составляет $\Delta ТП = -3,7\%$.

Удельная амортизация на единицу продукции зависит еще и от объема производства продукции. Чем больше продукции выпущено на данных производственных мощностях, тем меньше амортизации и других постоянных затрат приходится на единицу продукции.

На величину заработной платы вспомогательных рабочих влияют количество эксплуатируемых объектов основных средств, время их работы и удельные расходы на один час работы.

Затраты на капитальный текущий и профилактический ремонт могут измениться из-за объема ремонтных работ, их сложности, степени изношенности основных средств, стоимости запасных частей и ремонтных материалов, экономного их использования, уровня квалификации работников.

Список литературы:

1. Управленческий учет: Учебник / А.Д. Шеремет, О.Е. Николаева, С.И. Полякова и др; под ред. А.Д. Шеремета. – 4 е изд, перераб. и доп. – М. ИНФРА-М, 2009 – 429 с.
2. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: 4-е изд, перераб и доп. – Минск: ООО «Новое знание», 2000.
- 3 Друри К. Введение в управленческий и производственный учет. Пер. с англ. (под ред. Мабалиной С.А.) – М.: Аудит, Юнити, 2005.
4. Нургазина Ж.К. Управленческий учет: Учебник – Алматы: 2014 – 411 с.
5. Кондраков Н.П. Бухгалтерский управленческий учет / Н.П. Кондраков, М.А. Иванова. – М.: Риор, 2017. – 208 с.

APPLICATION OF THE DERIVATIVE IN ECONOMIC PROCESSES

KHANGEREYEVA B.S.

Student of group F-20-2

ALIMOVA B.Sh.

Senior Lecture of KarUK

Karaganda city, Republic of Kazakhstan

Abstract. This article discusses the role and importance of mathematical methods in the analysis and modeling of modern processes.

Keywords: mathematical methods, function application, analysis, function variables, supply and demand, mathematical modelling, numerical methods, random differential equations, optimization problems, engineering applications.

Mathematical methods are increasingly used in the analysis of the economic activities of organizations. As a result of their use, it becomes possible to study the influence of individual factors on the economic performance of enterprises of different levels of ownership, which helps to reduce the time for analyzing this activity and increase the accuracy of economic calculations. With the help of mathematical methods, it becomes possible to solve multidimensional analytical problems that cannot be performed by traditional methods. In the process of using the methods of mathematical analysis, the construction and study of economic and mathematical models that describe the influence of individual factors on the economic performance of organizations is carried out.

In most literary sources, an economic-mathematical model is understood as a mathematical description of an economic object or process for the purpose of their study and management. This is a mathematical record of the economic problem being solved.

Let us dwell on the use of mathematical analysis in modeling economic processes. For a visual representation of the dependencies between economic quantities, functions are widely used. With the help of functions and functional dependencies, relationships between various quantities, quantitative and qualitative relationships between various economic characteristics and indicators are modeled. The set of functions used is very wide: from the simplest linear to functions that depend on several variables that determine the state of the objects under study in different periods of time. The following functions are most often used in economics: the utility function, the production function, the demand, consumption and supply functions.

The utility function specifies the dependence of the result, the effect of some action on the level of this action.

The production function establishes the dependence of the result of production activity on the factors that caused it. The production function characterizes the technical relationship between

resources and output and describes the entire set of technologically efficient methods.

Using the function of consumption, supply and demand, the dependence of the volume of consumption, supply and demand for individual goods or services on various factors (for example, prices, income, etc.) is determined.

All of the functions listed above most often depend not on one variable, but on several variables. Therefore, the geometric representation of these dependencies is difficult. In simpler cases, graphs of the utility function, production function, demand, consumption and supply functions. In our study, we will focus on the application of classical methods of mathematical analysis, which are used both independently and within the framework of other methods. Let us dwell on the method, which is based on the definition of the derivative and its applications. Consider first a function of one $y = f(x)$ variable. From the point of view of mathematical analysis of the derivative of a function, the limit of the ratio of the increment of the function to the increment of the independent variable $y = f(x)$ is called when the latter tends to zero (if this limit exists):

$$y' = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x + \Delta x) - f(x)}{\Delta x}$$

The economic meaning of the derivative can be obtained by considering the concepts of labor productivity, production costs, etc. Let us carry out the corresponding reasoning on the example of the problem of labor productivity. Let the function $V = V(t)$ express the dependence of the volume V of manufactured products on time t . It is required to find labor productivity at time $t_0 + \Delta t$. The volume of manufactured products from time t_0 to will be

$$\Delta V = V(t_0 + \Delta t) - V(t_0).$$

The value $\frac{\Delta V}{\Delta t}$ is the average productivity over this period of time. Then labor productivity at time t_0 can be defined as the limiting value of average productivity at: $\Delta t \rightarrow 0$

$$V'(t_0) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta V}{\Delta t}$$

We get the economic meaning of the derivative: the derivative of the volume of output with respect to time $V'(t_0)$ is labor productivity at time t_0 .

If we consider the problem of production costs, then the formula $y' = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{\Delta x}$, where production costs y is a function of the amount of output x , expresses the marginal cost of production and characterizes approximately the additional costs of producing a unit of additional output.

Marginal revenue, marginal product, marginal utility, and other marginal quantities are defined in a similar way. The use of differential calculus for the study of economic processes based on the analysis of limiting values is called limiting analysis.

Thus, the limiting values characterize the process of changing the economic object, i.e. the derivative acts as the rate of change of some economic process over time or relative to another factor under study.

List of literature:

1. <https://en.wikipedia.org/wiki/Econometrics>.
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Mathematical_economics.
3. <https://www.investopedia.com/terms/m/mathematical-economics.asp>.
4. <https://www.investopedia.com/terms/g/gametheory.asp>.
5. Четыркин Е.М. Финансовая математика: Учебник. – 5-е изд., испр. – М: Дело, 2005. – 400 с. ISBN 5-7749-0193.
6. <https://www.rbc.ru/politics/08/10/2018/5bbaffe99a79477a49648931>.

**СЕКЦИЯ «ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ И
СТРАТЕГИИ ИННОВАЦИЙ»**

**ЖАҒАНДЫҚ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕНІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕМДІК
ШАРУАШЫЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНА КІРГІЗІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚҰРАЛЫ
РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫ БАСҚАРУ**

АЙҒОЖИН Б.Е.

МГМУ-51 тобының магистранты

ЕРЖАНОВА С.К.

Ғылыми жетекші – э.ғ.к., профессор,

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Жаһандық логистика жүйесінің дамуы негізінде Қазақстанның шаруашылық құрылымының мәселелері мен оның инновациялық құралы ретінде қалыптасуы қарастырылған.

Кілтті сөздер: жаһандық логистика, Қазақстан, экономика, жүйе, құрылым.

Халықаралық маркетинг әдістері мен жаһандық логистика құралдарын белсенді қолданусыз және үнемі дамытусыз сыртқы нарықта сәтті жұмыс істеу мүмкін емес. Жаһандану біздің өміріміздің барлық салаларына, соның ішінде бизнес саласына әсер етеді, бұл жаһандық логистикалық тізбектерді қолданатын көптеген трансұлттық компаниялардың қалыптасуына әкеледі. Олардың дамуына халықаралық көлік-экспедиторлық және сақтандыру компаниялары, жаһандық телекоммуникациялық желілер және басқа да құрылымдар ықпал етеді.

«Жаһандық логистика» термині бүгінде мемлекетаралық деңгейде қолдау көрсетілетін шарттар, келісімдер, ортақ жоспарлар нысанындағы еңбек бөлінісі, әріптестік және кооперация негізінде әлемнің әртүрлі елдерінің бизнес-құрылымдарын байланыстыратын тұрақты макрологистикалық жүйелерді құру стратегиясы мен тактикасы туралы ғылыми-педагогикалық идеялар кешені ретінде түсіндіріледі [1]. Жаһандық логистика Ұлттық кәсіпкерлікті оның жекелеген елдердің экономикасындағы шоғырлануы мен мамандандырылуынан әлемдік нарықтық экономикаға интеграциялануға дейінгі жолында трансформациялаудың тиісті теориялық және қолданбалы құралдарын ұсыну арқылы жәрдемдесуге ұмтылуымен сипатталады. Бұл әлемдік нарықтағы материалдық ресурстар қозғалысының ең тиімді жолдары мен формаларын табуға мүмкіндік беретін жаһандық логистикалық тәсілдер.

Жаһандық логистика-бұл халықаралық саудадағы материалдық ағынды басқару жөніндегі өзара байланысты функциялар кешені. Жаһандық логистика мемлекетаралық деңгейде қолдау көрсетілетін шарттар, келісімдер, ортақ жоспарлар нысанындағы еңбек бөлінісі, әріптестік пен кооперация негізінде әлемнің әртүрлі елдерінің бизнес-құрылымдарын байланыстыратын орнықты макрологистикалық жүйелерді құру стратегиясы мен тактикасын әзірлеуді көздейді.

Жаһандық логистиканың негізгі міндеттері макроөңірлік шаруашылық құрылымдары деңгейінде материалдық ағындарды қалыптастыру, басқару және оңтайландыру болып табылады.

Логистикалық менеджмент саласында оның қазіргі жаһандануының негізгі қозғаушы күштері:

- әлемдік экономиканың тұрақты өсімі;
- өз елдерінің ұлттық шекараларынан тыс жерлерде жаңа өткізу нарықтарына, арзан шикізат пен еңбек ресурстарына шығу есебінен өсудің жаңа резервтерін іздеу;

-ауқымды халықаралық еңбек бөлінісі бар және жаһандық логистикалық жүйелердегі интеграцияның негізін құрайтын қазіргі заманғы ақпараттық-компьютерлік технологиялары бар көптеген компаниялар құру, сондай-ақ дамыған жаһандық инфрақұрылымы бар халықаралық логистикалық делдалдардың (көлік-экспедиторлық компаниялардың, сараптамалық операцияларды басқару компанияларының, сыртқы сауда компанияларының) пайда болуы;

- сауда және экономикалық өзара қарым-қатынастарды дамыту жолындағы сауда, кеден, көлік және қаржы кедергілерін алып тастау үшін жүргізілетін қайта реттеу рәсімдерін іске асыру. Бұл капиталдың, тауарлардың және ақпараттың ұлттық шекарадан өтуін жеңілдетеді.

Сонымен бірге, жаһандық логистиканы дамыту жолында әртүрлі себептерге, соның ішінде саяси жүйелердің айырмашылығына, елдер дамуының тең емес экономикалық және әлеуметтік деңгейіне байланысты көптеген кедергілер бар. Мұндай кедергілер, мысалы, ЕО мен Шығыс Еуропа, ЕО және Ресей арасында бар.

Мемлекеттердің салық, кеден, сауда саясатымен, капиталды әкелуге шектеулермен байланысты қаржылық кедергілер де бар.

Макро деңгейде кәсіпорынның логистикалық жүйесін қалыптастыру бірқатар маңызды қиындықтардың туындауымен байланысты екенін есте ұстаған жөн, атап айтқанда:

- басқарудың жоғары буынының басшыларының кәсіпорын енгізілген логистикалық жүйелердің параметрлерін құруға және жетілдіруге қатысудың осындай ынтымақтастықтан ұзақ мерзімді және елеулі әсер алу тұрғысынан маңыздылығын түсінбеуі;

- толассыз материалдық ағынды үйлестіретін бірыңғай орган құрудың қиындықтарымен, сондай-ақ осы логистикалық жүйенің элементтері болып табылатын жекелеген тәуелсіз кәсіпорындардың ақпаратына қол жеткізудегі белгілі бір міндеттер мен өкілеттіктермен реттеу объектілеріне қатысты консультативтік сипаттағы осы органды беру.

Кәсіпорынның жаһандық логистикалық жүйесін дамытудағы маңызды проблема - бұл елде халық шаруашылығының барлық деңгейлерінде экономиканы басқарудың көптеген бейресми құрылымдарының болуы. Бұл басқарудың нормативтік моделінің белгісіздігі мен тұрақсыздығының жоғары деңгейімен, ақпараттың толық еместігімен, дәлсіздігімен, дұрыс еместігімен және уақтылы еместігімен, нақты процестер мен қызмет түрлерін құқықтық реттеудің болмауымен көрінеді [2].

Жаһандық логистикалық жүйелердегі экспорттық-импорттық операциялар мемлекеттік реттеуді қажет етеді және, әдетте, дәстүрлі логистикалық менеджментке қарағанда үлкен ақпарат көлемімен және күрделі жұмыс ағымымен байланысты. Бұл саладағы мемлекеттің рөлі экспорттық-импорттық жүктер ағынын ретке келтіруге, тұтынушылардың құқықтарын қорғауға, әкелуге-әкетуге тыйым салынған тауарлардың контрабандасының алдын алуға және жаһандық логистикалық жүйенің құрамдас бөлігі ретінде отандық өндірушілерге, көлік, экспедиторлық және басқа да компанияларға қатысты протекционистік саясатқа келіп тіреледі. Жаһандық құрылымда еркін сауда аймақтары маңызды орын алады.

Осылайша, логистикалық жүйелердің жаһандануы:

1. Бизнесе жаһандық логистикалық тізбектер мен желілерді пайдаланатын көптеген трансұлттық компанияларды құру.

2. Халықаралық саудаға, елдер арасындағы әлеуметтік-саяси және экономикалық қатынастарға әсер ету.

3. Қажетті өнімнің экспорты мен импорты үшін қолайлы жағдайлар жасау.

4. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің нарыққа қолжетімділігіндегі артық кедергілер мен шектеулерді жою.

Жаһандық деңгейде материалдық ресурстар қозғалысы инфрақұрылымының қазіргі компоненттерін талдау ішкі және сыртқы ағындармен байланысты ағындық процестерді

үйлестіре алатын арнайы ұйымдастырушылық құрылымдар - логистикалық платформалар құру қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Белгілі бір шартты үлесі бар логистикалық платформаларды микро және макро деңгейлерге бөлуге болады. Біріншілердің мысалы ретінде ірі қалалық орталықтарда пайда болған қалаларды әртүрлі меншік нысандарындағы жанармай құю станцияларының көптеген иелерін біріктіретін мұнай өңдеу өнімдерімен (бензин, мазут, дизель отыны, ЖЖМ) жабдықтау синдикаттарын келтіруге болады [3].

Макрологистикалық платформалар деп әрбір жағдайда жалпы пайдалану қоймалары, ірі көтерме делдалдар және логистикалық инфрақұрылымның өзге де компоненттері бар материалдық, ақпараттық және қаржылық ағындарды үйлестірудің, сондай-ақ өнімді физикалық бөлудің ортақ орталығын құра отырып, көптеген микрологистикалық платформалардың өңірлік және өңіраралық (экономикалық аудандар мен олардың топтарын қамтитын) бірлестіктері түсініледі.

Ұқсас платформалар әр түрлі болуы мүмкін:

- мақсаттар мен міндеттерге;
- материалдық ағынның түрі (шикізат, материалдар, жартылай фабрикаттар, жинақтаушы бұйымдар, өндірістік және тұтыну мақсатындағы дайын өнім) және оның сандық және сапалық сипаттамалары;
- көлік-жол желісінің параметрлері (ұзындығы, қауіпсіздік және байланыс құралдарының болуы);
- инфрақұрылымның және өндірістік-техникалық базаның, оның ішінде материалдық-техникалық мақсаттағы өнімді физикалық бөлу жүйесінің жай-күйі.

Макрологистикалық платформалар келесідей ұтымды сипаттамаларға ие болуы керек:

- барлық иерархиялық деңгейлердегі тік басқарудың бірлігі;
- платформаның барлық буындарының ұйымдық бағыныстылығы;
- әлеуетті тұтынушылардың төлем қабілеттілігін анықтау принциптерінің ортақтығы.

Ұйымдар мен халыққа көліктік қызмет көрсетудің прогрессивті нысандарына көшу көбінесе көлік құралдарын ғана емес, сонымен қатар жүк тиеу, сақтау және жүктерді жеткізуді ұйымдастыруға және ұйымдастыруға байланысты басқа да операцияларды үйлестіруге және шоғырландыруға байланысты. Макрологистикалық платформаларды қалыптастыру процесінде көлік-экспедициялық қызмет көрсетудің қолданыстағы жүйесі оның базасында жүктерді жылжытудың неғұрлым ұтымды ұйымдастырылған желісін құра отырып, түбегейлі жаңғыртылуы тиіс [4].

Мұндай желі жүктерді тасымалдау мен қоймада өндеудің жаңа кешенді технологияларын құруды қамтамасыз ете алады, яғни көлік шығындары тұрғысынан оңтайлы географиялық және технологиялық тасымалдау нұсқаларын таңдай алады. Бұл ретте туындайтын синергиялық әсерге көліктік-логистикалық тізбектің бұрын оқшауланған буындарының - темір жолдардың, авиокомпаниялардың және экспедиторлық кәсіпорындардың бірыңғай кешеніне интеграциялау арқылы қол жеткізіледі.

Қазақстанда қазіргі заманғы тиімділігі жоғары нарықтық шаруашылықтың қалыптасуы мемлекет экономикасының инфрақұрылымын сапалы жетілдіруді талап етеді. Қазіргі уақытта, әсіресе тауарларды бөлу саласында, жоспарланған басқару моделінің және ішкі нарыққа ерекше бағдарлануды көрсететін өзіндік ерекшеліктері бар. Әлемдік экономиканың жаһандануы жағдайында тауар өндірушілердің, Көлік және сауда ұйымдарының қызметін жалпы экономикалық үйлестіруді түбегейлі жақсарту, өңірлік, өңіраралық және сыртқы сауда тауар ағындарының өзара іс-қимылын оңтайландыру және транзакциялық шығындарды азайтуды қамтамасыз ету міндеті тұр. Бұл Қазақстан экономикасын кешенді басқарудың негізі, сондай-ақ оны әлемдік шаруашылық құрылымына интеграциялаудың инновациялық құралы болуға қабілетті жүйелі логикалық тәсілді қоса алғанда, барлық деңгейлерде іске қосылған жағдайда ғана мүмкін болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Степанов В.И. Логистика. – М.: Проспект, 2016.
2. Раимбеков Ж.С., Сыздыкбаева Б.У. Основы логистики: Учебное пособие. – Алматы: ТОО «Лантер Трейд», 2019.
3. Акбердин Р.З. Экономическое обеспечение логистики и финансовые потоки: Учебное пособие. – М.: ГУУ, 2018.
4. Сабден О.С., Акбердин Р.З., Васильева Е.С. Рыночная экономика / под редак. О.С.Сабдена – Алматы: НИЦ «ҒЫЛЫМ», 2020.

QUESTIONS OF THE THEORY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Zh. B. AUBAKIROVA,

PhD Student, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

L. RUDAKOVA

Student, group MN-20-2

Zh. G. SHUGAIPOVA

PhD ,Associate Professor of the Department of Management

Karaganda Buketov University

M. TANIRBERGENOV

Student, group MN-12,

Karaganda Buketov University

Karaganda, the Republic of Kazakhstan

Annotation: Purpose of the research. It consists in the analysis of questions of the theory of local self-government in modern conditions in the Republic of Kazakhstan.

Research methodology. During the research, the methods of comparison, generalization, analysis and synthesis were used, in accordance with which the world and Kazakhstani experience in the development of the local self-government system is shown.

Originality / value of the work. In the course of the analysis and study of the fishy experience in the development of questions of the theory of local self-government, the possibilities of further improvement of the Kazakh model of local self-government were identified.

Results of the research. The author's developments can be used by governing bodies of all levels responsible for solving the problems of socio-economic development of rural areas.

Keywords: public administration; local government; government departments; local government bodies; the effectiveness of the activities of authorities and local self-government.

Introduction. The current Constitution of the Republic of Kazakhstan recognized the possibility of creating local self-government [1]. The main argument in favor of the need for local self-government is the need for effective provision of services at the local level, and also, the needs of residents of different regions are very different from each other, and the local self-government system allows in each case to react differently to this.

44 percent of the population of Kazastan live in rural areas, and therefore the solution of these problems is of great importance for the further development of the country. It would seem that there are local executive and local representative bodies, but nevertheless, the weakest point of the entire local government system is that it is in no way responsible to the population for the effectiveness of the provision of public services.

In the conditions of market relations, the activities of local authorities should acquire real independence in solving local problems. However, at the same time, they must be accountable to the population of the corresponding administrative-territorial units.

The creation of local self-government requires a precise definition of the terms of reference. The main obstacle to defining the range of tasks of local self-government in Kazakhstan and its development is that the elected local representative bodies - maslikhats, are built into the system of public administration.

It is necessary to develop local self-government primarily because it is a mechanism for solving the national task of creating a comfortable life for citizens of the state. It is important to emphasize that local self-government can work effectively only as an integral element of a modern state structure based on the principle of subsidiarity, which provides for a clear delineation of the subjects of jurisdiction and powers between the levels of government.

Local self-government brings together three rather different layers of relations:

1) local self-government is an element of the state system, expressing the main attitudes and priorities of the state's internal policy,

2) local government is an independent level of public (public) power and professional management associated with such a specific object as a settlement,

3) local government is a form and method of self-organization of people. [13]

An important circumstance that should be taken into account when addressing the issues of local self-government is the understanding of the duality of its nature. Local self-government is associated simultaneously with the organization of the local government system and management of the organization of life and development of a settlement or territory. The formulation of the question of the organization of power refers us to the understanding of local self-government as a specific public (civil) institution, while the work on organizing the life and development of a given territory requires an understanding of the specific features of municipal government, as a special area of professional management activity. [14]

Over the past decade, there have been many publications demonstrating a wide range of opinions on fundamental issues of the nature and essence of local self-government, in particular on the content of the very concept of "local self-government".

The existing discrepancies can be reduced to two groups:

1) local self-government is a form of self-organization of citizens, by virtue of which it is an integral element of the institution of civil society.

2) the key in the content of the concept of local self-government is the implementation of public authority, which is the prerogative of state power. Due to this, local self-government is the lowest level of state power closest to citizens. The organizational separation of local self-government bodies from public authorities is only formal and declarative.

Main part

The concept of «local self-government» entered Russian social science relatively recently - in 1990, although the issues of local self-government, local economy at one time were the subject of research by lawyers, economists and historians.

The modern theory and methodology of self-government are in the early stages of their formation. The categorical-conceptual apparatus is also in the stage of formation. In these conditions, one has to focus mainly on the content of concepts and terms that is used in domestic legislation.

Self-government is interpreted by us as a relatively autonomous functioning of any social organization, which is ensured by the adoption by members of this organization of norms and decisions concerning its life, the transfer of traditional sociocultural values and skills of social behavior along the historical organizing the gap between the subject and the object of management.

Self-government units are divided into two large types, depending on which organizations form their basis. If the basis is collectives united by production and professional activity, or by one political program, or by religion, or by common concerns and creative aspirations, then we are talking about corporate units and systems of self-government (for example, trade unions). If the «natural» base of the organization is the territorial community of people, i.e. a historically established and continuously developing stable set of people united by a system of connections, relations and interactions that have developed as a result of their permanent residence in one

economically developed territory, then such a self-government unit is qualified as territorial (for example, a city, a village). These two forms of self-government are closely interrelated, but at the same time significantly differ from each other. [9,15]

This article will focus primarily on the territorial community of the population, where all members of the community directly or indirectly interact with each other, live and reproduce in specific administrative-territorial entities, forms of settlement (urban or rural settlements and their systems), which represent a certain integrity in terms of life, self-regulation and management. It is within the limits of territorial communities that all the endless needs of a person originate, connect, coordinate, intertwine and often end. Therefore, an important feature of local self-government is the implementation of local interests, needs, needs. Within the boundaries of territorial communities, local interests of the population prevail over global, departmental or narrowly professional ones. [10]

The integration of people in a territorial community with the aim of producing, selling or consuming something occurs on a voluntary, conscious basis, taking into account the ideas, desires, motives, aspirations, being of each person, or at least the majority of people. A sign of a territorial community is a sense of belonging, psychological identification of a person's interests with the interests of a community, common moral and ethical values.

Like many terms in the social sciences, local government does not have a complete and uniform scientific interpretation. In different countries, at different times and by different authors, self-government was understood in different ways.

More than thirty definitions of local self-government are proposed in the literature. There is a definition of local self-government adopted by the Council of Europe. It is recorded in the European Charter of Local Self-Government, adopted on October 15, 1985 in Strasbourg. In accordance with paragraph 1 of the Charter, Art. 3 local self-government means “the right and real ability of local self-government bodies to regulate and manage a significant part of public affairs, acting within the law, under their responsibility and in the interests of the local population.” [4]

It should be emphasized that at present the concept of local self-government is disclosed in the following main aspects: a) local self-government is one of the foundations of the constitutional system, the fundamental principle of the organization of a modern democratic society; b) local self-government is an integral system of social relations associated with the territorial self-organization of the population, independently deciding, without any outside interference from any other power structures, issues of local importance; c) local self-government is a specific form of exercising the power of the people, the issues of the structure and functioning of which are determined by the local community independently on the basis of the legislation of the Republic of Kazakhstan.

The object of local self-government is part of public affairs, issues of local importance, which are of a local-territorial nature, and arise at the municipal level in the process of carrying out their activities by the population of urban, rural settlements and other municipalities. Local issues are complex in nature, since they represent a set of industrial relations arising from the implementation of the territorial economic interests of citizens of a particular community in all spheres of local life: economic, financial and budgetary, socio-cultural, etc. The production relations under consideration reflect the community's own joint activities in terms of effective management, i.e. organizing and coordinating the actions of citizens and business entities to ensure the comprehensive socio-economic development of territories, meet the socio-cultural needs of the population, improve the environmental situation, etc.

In accordance with the right to organize local self-government, to form its own administrative apparatus, the local community has the opportunity to choose and control the government. [9]

The subject of local self-government is the population living in the territory of the corresponding local entity and exercising their right to exercise local self-government. The common interests and needs of the residents of the local community are subjective in the

independent activities of individual citizens, individuals and legal entities, including enterprises, institutions, organizations, authorities, and other subjects directly expressing their will.

Local self-government today does not have a single and precise scientific definition. This is primarily due to two diametrically opposed views on the nature of local self-government. Some consider local self-government as a special entity that differs from the state, others, on the contrary, consider local self-government as an institution inextricably linked with the state, which is, in fact, its continuation [11].

These views characterize the existing theories of local self-government, among which there are three main ones: communal (the theory of a free community), public (socio-economic) and state.

In the theory of a free community, the community was viewed as an independent unit, independent of the state.

As the foundations of the organization of local self-government, the theory of a free community called:

- the elective nature of local governments;
- differentiation of competence between the community and the state;
- separation of community and state bodies;
- non-interference of the state in the affairs of the community.

Supporters of the theory of a free community argued that the right of a community to manage its own affairs has the same natural character as human rights and freedoms, for the community historically emerges before the state, which must respect the freedom of community governance [6].

In the 1960s, the «social» theory of self-government became widespread in Russian legal science. The social theory of local self-government is based on the idea that local government is the management of local economy, that is, it has a non-state nature.

A.I. Vasilchikov believed that local self-government is alien to politics and it has its own special sphere of activity. Proceeding from this, he defined self-government as an order of internal government in which local affairs and positions are managed and replaced by local residents - zemstvo inhabitants. «

Communities perform a number of state functions, such as maintaining public order, collecting taxes, managing communications and others, on behalf of the state. It assigns these functions to them on the basis of expediency, believing that local governments will cope with them better than public authorities. [6]

The state theory of local self-government saw in self-government not the independent management of the local community of its own affairs, but entrusting it with the tasks of state administration. Most of the Russian scientists of the second half of the 19th century. considered local government as a special form of government.

So, according to L. A. Velikhov, local self-government is «state management of any range of local affairs, formed by the election of authorized persons from the ruling class of the local population.» [7]

N.I. Lazarevsky defined the essence of self-government in four positions: «Self-government is the exercise of government rights on behalf of the state; self-government is an activity consisting in the fulfillment of local tasks of state administration; self-government is the fulfillment of the tasks of state administration by the state itself; self-government bodies are bodies of the state itself.» ...

The state theory of self-government interpreted self-government as one of the forms of local government. All powers in the field of local self-government are given by the state, have a source of state power. But, unlike central government, local self-government is carried out not by government officials, but with the help of local communities.

The state theory of self-government had the most complete character and on its basis the practical implementation of local self-government took place in the 19th century. both in Europe and in Russia.

The development of the theory of local self-government by scientists is currently moving towards a more detailed consideration of the essence and dual nature of local self-government. However, even today there is no consensus, both between legal scholars and economists. Some, defining local self-government, see in it, first of all, the basis of the constitutional system and the form of democracy, as well as the right of the population to independently resolve issues of local importance. The second consider local self-government to be a type of state government. Still others see the essence of local self-government in the fact that it is a form of territorial organization of local government (municipal government), highlight the main features of municipal government.

Supporters of the identification of local self-government with public administration believe that the power of local self-government bodies, by its very nature, cannot be other than state power. According to KF Sheremet, local self-government is a decentralized, really state administration [5].

KS Belsky believes that local self-government is a type of government, which ensures the independence of local authorities and their close relationship with the area and the population [12]. However, from the point of view of the current legislation, local self-government cannot be considered as state administration, because local self-government bodies are not part of the system of state authorities.

Supporters of the identification of local self-government with municipal government (A.N. Shvetsov) believe that «local government is always and everywhere, and only it solves essentially» issues of local importance «[8].

In our opinion, this approach also does not reflect all aspects of local self-government, but only provides a definition of local self-government as municipal government. Obviously, by defining local self-government as municipal power, they underestimate the possibility of an active role of the population in the implementation of local self-government.

Today, the world experience of local self-government is most fully reflected in the European Charter of Local Self-Government, according to which local communities are one of the main elements of a democratic society. And the right of citizens to participate in the management of public affairs corresponds to democratic principles common to all states.

In the European Charter of Local Self-Government, “local self-government is understood as the right and real ability of local self-government bodies to regulate and manage a significant part of public affairs, acting within the framework of the law, under their responsibility and in the interests of local self-government [4].

Results. Thus, having considered the current views on local self-government, its content and essence, we can conclude that local self-government in modern Kazakhstan is by its nature a rather complex phenomenon. Undoubtedly, it acts as a public (local) government, acting strictly within the legal framework limited by the current legislation. At the same time, local self-government bodies, along with resolving issues of local importance, carry out a significant amount of state powers that are vested in them by the legislative authorities of the Republic of Kazakhstan. The legislation provides great rights to the population, residents of rural areas in addressing directly issues of local importance. However, practice shows that they do not sufficiently exercise their rights to exercise local self-government. Their participation is often limited to local elections.

Today it is quite difficult to give any single definition of the concept of local self-government. In our opinion, local self-government should be viewed in a broad and narrow sense. In a broad sense, local self-government is the right and real ability of the population to independently and under its own responsibility to resolve issues of local importance, proceeding from the interests of the population, its historical and other local traditions.

In the narrow sense, local self-government is the activity of local self-government bodies exercising local government (municipal authority) and performing certain state powers on the territory of the municipality.

Our brief analysis of theories of local self-government and the views of scientists on the nature and essence of local self-government showed that today there is no single model of

organizing local self-government. Despite the existing differences, local self-government has been operating for hundreds of years, and each state develops and applies the model of local self-government that corresponds to historically established traditions.

A high level of migration persists, especially from rural areas, which casts doubt on the possibility of organizing local self-government in the rural district.

In Kazakhstan, market experience in managing regions has not yet been accumulated. There have been attempts to create regional financial and industrial groups, free economic zones, this search continues.

The European Charter of Local Self-Government can become a model guideline for the creation of the legal framework for local self-government.

List of used materials:

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan, adopted on August 30, 1995 at a republican referendum with amendments and additions introduced by the laws of the Republic of Kazakhstan // adilet.zan.kz
2. Law of the Republic of Kazakhstan dated January 23, 2001 No. 148 «On local government and self-government in the Republic of Kazakhstan», adilet.zan.kz
3. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 28, 2012 No. 438 «On approval of the Concept for the development of local self-government in the Republic of Kazakhstan», adilet.zan.kz
4. European Charter of Local Self-Government (adopted by the Council of Europe on October 15, 1985) // People's Deputy. - 1993. - No. 11. - P. 5-7.
5. Local self-government: modern Russian experience of legislative regulation. Textbook / ed. K.F. Sheremet, I. I. Ovchinnikov. M.: Acad. right. 1998.
6. Vasilchikov A. About self-government. Comparative review of Russian and foreign zemstvo and public institutions. Vol. 1. - SPb.: 1870; T. II. SPb.: 1872.
7. Velikhov L.A. Basics of urban economy. General teaching about the city, its management, finances and methods of economy. M.: Science. 1996.
8. Leksin V.N., Shvetsov A.N. Municipal Russia: socio-economic situation, law, statistics. M.: Editorial URSS. 2001.
9. Animitsa E.G., Tertyshny A.T. The basics of local government. - M.: INFRA-M, 2000. -- 208 p. - (Series «Higher Education»). ISBN 5-16-000134-4
10. Chirkin V.E. State and Municipal Administration: Textbook. - M.: Yurist, 2003.-320p. ISBN 5-7975-0623-8 (in trans.)
11. Glazunova NI The system of state and municipal management: textbook. - M.: TK Welby, Prospect Publishing House, 2008. -- 640 p.
12. Barabashev, A. G. Crisis of public administration and its impact on the main administrative paradigms of the state and bureaucracy / A. G. Barabashev // Issues of state and municipal management. -2016 - No. 3. - P. 163 - 194.
13. Bakhtizin, A. R. Alignment of regions in Russia: program illusions and economic realities / A. R. Bakhtizin, E. M. Bukhvald, A. V. Kolchugina // Bulletin of the Institute of Economics of the Russian Academy of Sciences. - 2016. - No. 1. - P. 76 - 91.
14. Gorodetsky, AE Public administration and economic security. About dysfunctions of public administration / A.E. Gorodetsky // Audit and financial analysis - 2016. - No. 6. - P. 426 - 436.
15. Miroshnikov, S. N. State management of territorial development: approaches, tools, prospects / S. N Miroshnikov - Moscow: Prospect Publishing House, 2018. - 312 p.

ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРИРОДНЫМ КАПИТАЛОМ

АИМБЕТОВА Т.С.

магистрант группы МН-21-2НП

СИХИМБАЕВА Д.Р.

д.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Казахстан

Аннотация: На сегодняшний день управление природным капиталом является наиболее актуальной проблемой, ведь именно он является основой для устойчивого развития многих стран. Управление природным капиталом правомерно рассматривать как управление его воспроизводством посредством различных методов и инструментов государственного и корпоративного регулирующего воздействия на данный процесс по его фазам и на различных уровнях экономических взаимодействий.

Ключевые слова: система управления, природный капитал, природные ресурсы, устойчивое развитие, зеленая экономика.

В современном мире, учитывая постоянный рост населения и изменения климата, потребность в природных ресурсах также возрастает и возникает риск истощения природного капитала, который может стать основной проблемой бизнеса. Природный капитал - это основа жизни для всего мира и фундамент для любого другого капитала, в том числе финансового. Он является основным элементом функционирования общества и экономики, а его истощение, в свою очередь, которое постоянно возрастает, приведет к возникновению рисков ценовых колебаний, проблем и коммерческих возможностей. Природные ресурсы считаются основой экономической деятельности, устойчивого развития, но природный капитал подвергается неправильному управлению, вследствие чего может быть недооценен и понести за собой серьезные затраты.

Ограниченные возможности замены природного капитала на физический, а также изменение качества природного капитала могут существенно повлиять на ограничение роста его использования и получения в дальнейшем выгоды. Поддержание возобновляемых ресурсов на необходимом уровне относится к сохранению запасов ресурсов и объемов их устойчивых потоков за достаточно неопределенный период времени. Несмотря на то, что в большинстве случаев невозобновляемыми ресурсами управлять устойчивым образом становится не совсем возможно из-за конечности их запасов, но достичь этой устойчивости путем инвестирования доходов от них в другие формы капитала будет наиболее благоприятным решением.

Экосистемы планеты не могут предоставить нам бесконечное количество ресурсов, но они являются носителем качества, ценность которого бесконечна. То, что они дают человечеству, можно рассматривать как поток экологических услуг. Здесь напрашивается естественная аналогия с капиталом в традиционном понимании, который используется для производства товаров и услуг. Эффективное управление системой воспроизводства природного капитала обеспечивает его динамичное накопление, сохранение и продуктивное использование на всех уровнях национальной экономики. Поэтому совокупность природных активов, дающих человечеству ресурсы и экологические услуги, получила название природного капитала. Не меньшее беспокойство вызывает проблема сохранения природного капитала в странах с переходной экономикой, и прежде всего, в Казахстане. Основным аргументом для перехода от централизованной экономики на рыночную была эффективность, которую невозможно было не заметить. Децентрализация экономики состоялась, но рыночной казахстанскую экономику до сих пор назвать нельзя, потому что в ней не работает ряд важнейших механизмов, обеспечивающих ее

эффективность. Страна все еще зависит от добычи нефти, которая занимает большую долю в ВВП. При этом большая часть уходит на экспорт в качестве сырья, а не готовой продукции, что в значительной степени влияет на стоимость. Однако, самое главное это то, что формирование институтов, обеспечивающих государственные и общественные интересы, значительно отстают от процессов децентрализации. Это относится и к интересам в области охраны окружающей среды, и к использованию природных ресурсов.

Благодаря этому возникают определенные экономические и экологические проблемы, так как страна зависит от природных ресурсов. Рациональное и эффективное управление природным капиталом является актуальной проблемой не только для нашей страны, но и для большинства развивающихся стран мира, которые занимаются экспортом данных ресурсов. Для снижения зависимости необходимо пересмотреть распределение инвестиций в добывающий сектор экономики, так как, создавая новые предприятия по производству продукции, а также инвестируя в другие отрасли, можно достичь устойчивого развития страны, что позволит максимально эффективно наращивать экономический потенциал и положительно повлияет на конкурентоспособность. В новых рыночных условиях для обеспечения устойчивого развития нужно совершенствовать межотраслевые и внутриотраслевые пропорции в промышленности. К сожалению, необходимо отметить, что экономические процессы в переходной экономике сопровождаются деградацией экосистем. Мы можем сказать, что государственное управление ресурсами должно развиваться таким образом, чтобы они использовались в интересах всего общества, с учетом интересов будущих поколений. Неограниченный экономический рост, отражающий количественную сторону социально-экономических процессов, не может быть устойчивым на нашей планете с ограниченными ресурсами, так как первостепенным теперь является качество и устойчивое развитие.

Природный капитал включает три основные категории активов, к которым относятся: запасы природных ресурсов, земельные ресурсы, экосистемы, которые встречаются в природе и обеспечивают экологические функции и услуги. Как известно, система управления включает в себя совокупность организационных элементов, способов, ограничений и ответственности, которые используются управленческими структурами [1, с. 264]. Экономическое развитие, отражающее качественное улучшение жизни, не требующее обязательного количественного увеличения потребления ресурсов, может быть экологически устойчивым. Устойчивое же развитие должно стать главной целью эколого-экономической политики. Существует очевидная опасность того, что нагрузка на природную среду, которую мы наблюдаем сегодня, может превысить ее способность к самовосстановлению и привести к необратимым последствиям. Все больше исследователей изучают причины неспособности всех существующих экономических систем (рыночных, смешанных, плановых) гарантировать экологическую устойчивость.

Необходимо осознавать зависимость своей деятельности от окружающей среды и, к каким последствиям может привести отсутствие правильной системы управления природным капиталом [2, с. 336]. Именно поэтому управлять ими необходимо устойчивым образом, охраняя запасы возобновляемых ресурсов и используя лишь ежегодный прирост или движение для того, чтобы используемая часть оставалась постоянно неизменной и могла расти в долгосрочной перспективе. При этом с невозобновляемыми ресурсами необходимо обращаться крайне осторожно, определяя в дальнейшем цель поиска им замены и инвестируя средства в увеличение запасов возобновляемых ресурсов и человеческого капитала для того, чтобы избежать резкого падения доходов, когда количество ресурсов начнет сокращаться.

Несмотря на то, что природные ресурсы играют ключевую роль в цепи поставок любой недродобывающей компании, чаще всего они остаются проигнорированными при ведении учета, а также построении бизнес-моделей, подразумевая себя неистощимыми и свободно приобретаемыми. Экономические методы управления природным капиталом предполагают сочетание нескольких инструментов: фискальной, внешнеэкономической и

денежно-кредитной политики. Система природного капитала определяется субъектами и объектами управления, целями и особенностями корпоративной, государственной и межгосударственной экономической политики, а также сложившейся институциональной средой, уровнем развития науки и технологий. Рассматривать систему необходимо на всех уровнях. Так, к примеру, на микроуровне управление природным капиталом должно предполагать регулирование деятельности малых, средних и крупных предприятий, также корпораций как самостоятельных хозяйствующих единиц, которые реализуют цели повышения эффективности использования природного капитала в триаде экономических, социальных, экологических императивов, повышения качества продукции и сокращения различного рода отрицательных экологических внешних эффектов. На мезоуровне управление охватывает различные производственные объединения, территориальные единицы, концерны, холдинги уже в контексте реализации принципов расширенного воспроизводства природного капитала, обеспечивающих жизнедеятельность населения региона, упреждение и нивелирование отрицательных внешних эффектов. На макроуровне в ходе управляющего воздействия на воспроизводство природного капитала государство и общественные объединения обеспечивают инвентаризацию имеющихся в стране природных ресурсов, выявление возможностей их альтернативного использования и соответствия целям и темпам устойчивого социально-экономического развития.

В условиях глобализации особую роль занимает научно-технический прогресс, который определяет основной компонент- интеллектуальный потенциал в мировом экономическом развитии. Для дальнейшего развития необходимо сделать шаги к стимулированию роста инвестиций в производственную инфраструктуру, а также в создание и внедрение инноваций в минерально-сырьевой комплекс. Также недостаточно внимания уделяется развитию новых технологий в ресурсных секторах промышленности.

Однако, все-таки истощение природного капитала достаточно серьезная проблема, которая порождает определенные стратегические риски и последствия для экономики, а именно сокращение прибыли, рост издержек, а также уменьшение рентабельности.

Перед недродобывающими компаниями встают риски, которые могут нарушить цепь поставок, повысить стоимость предоставляемых товаров и увеличить уязвимость к колебаниям цен. Неспособность оценить риски, которые связаны с проблемами окружающей среды, могут привести также к штрафам. В это время присутствуют и репутационные риски, зависящие от изменения отношения инвесторов, потребителей к обозначенным проблемам. Анализ последствий для окружающей среды может быть также уместным для компаний, являющихся международными на рынке. У таких компаний развернутая цепь поставок, которая затрагивает развивающиеся рынки, особенно те регионы, где такие проблемы наиболее актуальны.

В последнее время произошли огромные изменения в представлении человечества об охране окружающей среды, а также устойчивом развитии. Важно отметить, что при нынешних событиях вопрос о развитии других отраслей экономики становится наиболее актуальным. Сфера данного вопроса значительно расширилась до понимания выгод и потерь от природного капитала. Его сохранение представляется жизненно необходимым, поскольку необходим как для богатых, так и для бедных стран мира. Для учета природного капитала в повседневных решениях необходим систематический метод определения изменений их стоимости в результате деятельности человека. Природный капитал остается недооцененным со стороны власти, бизнеса и общества. В результате чего продолжаются потери природного капитала и биоразнообразия. Чаще всего их ценность признается после потерь [3, с. 232].

Оценка и учет природных ресурсов необходимы для четкого планирования их развития. Управление природными ресурсами включает управление противоречивыми видами спроса, разнообразием ресурсов и ценностей, а также обеспечением охраны окружающей среды, поэтому необходим комплексный подход.

Для учета природного капитала в системе принятия долгосрочных решений необходимо совместное развитие специальных знаний в этой области, а также социальных институтов. Включение природного капитала в процесс принятия решений обязано быть прозрачным, предсказуемым для бизнеса и частных лиц, а также достаточно легким. Для этого необходимы надежные методы. Также должны быть примеры проектов или деятельности, которые имеют правильную оценку природного капитала и привели к улучшению решений, а также увеличению прибыли предприятия.

Важнейшим условием эффективного управления в данной сфере будет являться организация информационного обеспечения, полного анализа, достоверной, научно-обоснованной, официальной информации, направлениях и темпах использования природного капитала, а также получаемых доходах.

Для включения природного капитала в процесс принятия решений необходим механизм, требуются также новые информационные инструменты в изучении, управлении, использовании и охране природных ресурсов. Существует также определенная проблема формирования единого информационного пространства. Проблема их наполнения экономической информацией является недостающим звеном в процессе формирования необходимых управленческих решений.

Эффективное управление природными ресурсами требует понимания социальных, экономических и экологических факторов. К функциям участия заинтересованных сторон является: достижение общего понимания ценностей, а также предпочтений, знаний и пониманий. Процессы участия заинтересованных сторон могут стать процессами обучения, в рамках которых происходит более полное осознание, что приводит к формированию новых или видоизменению предпочтений и ценностей [4, с. 288].

При обеспечении постоянного развития, ориентированного на изменения и накопления потенциала инновация можно сказать, что управления было проведено успешно. Также все большее значение приобретают человеческий и интеллектуальный капитал, знания и инновации. Несмотря на снижение доли природного капитала в национальном богатстве, он продолжает быть частью любого производственного процесса, а его использование и сохранение представляет социальную и экологическую ценность. В настоящий момент в научной литературе представлены подходы к определению сущности и натурально-вещественной структуры природного капитала. При этом многие отождествляют его со всей совокупностью природных ресурсов. Важно отметить, что природные ресурсы могут рассматриваться в качестве природного капитала только в случае наличия у них атрибутивных свойств капитала, основными из которых являются участие в общественном воспроизводстве и приращение стоимости.

Целесообразным является также представить природный капитал как единство субстанциональной структуры природных ресурсов, вовлекаемых в производство и становящихся его факторами, а также системы производственных отношений, нацеленных на получение дохода и расширенное воспроизводство элементов и сил природы, определяющих материально-вещественный состав природного капитала. Неоднородность состава капитала, в свою очередь, может позволить выделить некоторые особенности, такие как наличие воспроизводимых и невоспроизводимых частей. При этом воспроизводимые части подразделяются на совершенствуемый и несовершенствуемый, что является основой для управленческих решений, которые нацелены не только на количественное приращение природного капитала, но и на качественное совершенствование. Эффективное управление системой воспроизводства природного капитала обеспечивает динамичное накопление, сохранение, а также продуктивное использование на всех уровнях национальной экономики. Это обуславливает формирование, а также функционирование системы управления природным капиталом на основе «зеленой экономики», которые отражают экономические, социальные и экологические результаты, обеспечивающие достижение поставленных целей при сохранении окружающей среды.

Список литературы:

1. Иваев, Р. А. Основы менеджмента : учеб. — М. : Дашков и Ко, 2019. — 264с.
2. Гугелев А.В. Инновационный менеджмент: Учебник. — М.: Издат.-торговая корпорация «Дашков и К», 2017. — 336 с.
3. Каренов Р.С. Производственный менеджмент: Монография. — Алматы: Гылым, 1996. — 232 с.
4. Маслов В.И. Стратегическое управление персоналом в условиях эффективной организационной культуры: Учебник.— М.: Финпресс, 2014. — 288 с.

BUSINESS PLAN IN THE STRATEGIC PLANNING SYSTEM

AHMADI ABDUL BASHIR

master's student 2th course
Kazpotrebsoyuz Karaganda University

Annotation: The article deals with the essence of business planning and its role in the system of strategic planning and organization management. The business plan is considered as an element of the analysis of the enterprise's capabilities and justification for the choice of priority goals, that is, the definition of the company's strategy.

Key words: business plan, strategic planning, business plan role, business plan structure.

The relevance of the topic related to business planning is never in doubt in the conditions of functioning of the subjects of a market economy. It consists in the fact that starting its activity, assuming a possible expansion and in the process of its implementation, each business entity must clearly understand the need for the future in labor, material, financial and intellectual resources, the sources of their receipt, and also be able to clearly calculate the effectiveness of their use in the process of the firm.

Entrepreneurs will not be able to achieve permanent success in a market economy until they effectively and clearly plan their activities, steadily accumulate and find information both about their capabilities and prospects, and about the state of target markets and the position of competitors on them.

Entrepreneurs will not be able to achieve permanent success in a market economy until they effectively and clearly plan their activities, steadily accumulate and find information both about their capabilities and prospects, and about the state of target markets and the position of competitors on them.

Business planning is a very effective management tool that is widely used in modern economic practice, independently of the scope of activity and its scale, as well as forms of ownership of medium and small businesses. Business planning is seen as a working tool for start-ups and existing firms and is an accessible, concise and understandable description of the business, the most important mechanism when considering a large potential range of situations. It allows you to identify, calculate and define the current design solutions and the means to achieve them. All this determines the importance of corporate planning in modern organizations.

The term «business plan» was added to the lexicon of the internal business world relatively recently. A business plan (BP) is a concise, clear, accessible and understandable description of the proposed business, an important tool when considering a large number of different situations, allowing you to choose the most promising solutions and determine how to achieve them.

It can be presented as an obligatory element of strategic planning and as an instruction for execution and control. This is the same document that allows you to manage your business. It is fundamental to apply BP in the planning process and as a tool in intra-company management. The BP is thus regarded as a document that insures the success of the proposed business, while at the same time the BP promotes self-learning.

The main purpose of compiling a BP is planning, in accordance with the needs of the market, the organization's economic activities for the nearest and long-term periods.

In modern conditions of economic development, interest in business planning is constantly growing. And this is connected not only with the development of the market economy system, but also with the growth of entrepreneurial skills, with the desire to make future development plans more appropriate and rational. Thus, the interest of individual organizations and companies in the development of business plans is growing. However, publications on this topic practically do not take into account the issues.

Determining the place of the BP within the framework of the overall planning system and its connection with other plans. While one business plan is sufficient for small businesses, for large organizations BP is just one of many plans for their sales, operations and business activities.

The basis of the business plan is concentrated financial resources for solving strategic problems, therefore it helps the entrepreneur to solve a number of basic tasks related to the functioning of the company:

1. determines promising areas of activity, sales markets and the company's share in these markets;
2. evaluates the costs of manufacturing and marketing products, compares them with sales prices, determines the potential profit of the project;
3. identifies the necessary combination of the firm's personnel, the principles of motivating their work and the requirements for achieving established goals;
4. analyzes the material and financial situation of the company and determines whether these resources correspond to the achievement of established goals;
5. Calculates the risks and anticipates the difficulties that may interfere with the implementation of the business plan.

Most companies make a BP for a year at once, which reflects the company's activities during the planned period and briefly characterizes its evolution. There are companies that make up a BP for up to 5 years, but only large companies that have already achieved some success in the market form a BP and fulfill a business plan for a period of more than 5 years. Along with the internal functions of the BP, it is related to the development of corporate strategy at the macro level. The set of long-term BP organizations is the information base for the development of plans for the development of the national economy. Basically, BP is used to assess the market situation, both outside and inside the company when looking for investors.

Abroad, it is accepted that the development of a BP must be carried out with the participation of the head of the company. If this condition is not met, then foreign banks and investment funds try to refuse to consider the application for the allocation of funds.

However, regardless of how the BP is prepared, the interests and conditions of all parties interested in its development are subject to mutual consideration and coordination. In BP, the intended situation is examined both inside the organization and outside it. BP is also related to working with blocks of shares, since the company's managers with the help of BP decide on the accumulation of profits and the distribution of their share in the form of dividends among shareholders. BP justifies measures to improve and develop the production and organizational structure of the company, it is used, in particular, to justify the centralization of the level of management and the distribution of responsibility and official duties of employees. BP usually helps to coordinate the activities of partner companies, organize joint development planning for a group of companies that are involved in cooperation and production of similar or complementary products with their common financing.

There are also certain characteristics of the development of BP for various organizations, for example, such as single-point (one legal entity, one company) and multi-point (legal entity, several companies) organization. When planning a multi-site organization, plans are first developed for each company, and then these plans are combined into one business plan. When a business is launched for the first time, only calculated indicators are added to the BP. If the transaction already exists, the report data for the previous year is entered into the BP for comparison with the figures

for the planned year. There is a BP for organizations with a large investment project requiring external financing - this is the most complex type of business plan. Importance is given here to indicators characterizing the investment project, and only then the remaining sections of the BP linked to the investment project are reflected.

Business plans of various organizations are ongoing activities. If any organization operates as a multipoint, the BP is compiled for individual activities.

In non-production organizations, the BP reflects an operating plan, which includes a forecast of facilities, premises and resources necessary for business development during the planning period, as well as labor, materials, communications, etc.

The BP of the production, economic and marketing activities of the enterprise occupies an intermediate position between the strategic and annual marketing plan.

The purpose of the BP is to define a business strategy for the company's strategic business centers for up to five years. In this BP is similar to a strategic plan, which is also aimed at a long-term time frame. Their other common feature is the consideration of a strategy for creating or acquiring new products, introducing them to the market and developing new, previously undiscovered markets to achieve the desired financial results.

A BP is like a marketing plan as it is based on intensive market research. However, it does not contain action programs - this is a feature of creating marketing plans and generalizing the main directions of future actions. So, for example, if the chosen strategies included a strategy for developing a new product, then the BP will only provide general data to support the implementation of this decision, and the choice of this strategy will not be covered by the development plan for creating and launching a new product to the market. In our country, the development of a BP has recently acquired particular relevance in connection with the opening by foreign investors of financing for individual projects of Russian entrepreneurs. The business plan of organizations participating in such a competition has become a mandatory document.

Compilation of a BP is usually the prerogative of the employees of a given company with the support of specialist consultants. Since no one knows better than employees, production and other opportunities, consumers, resellers, suppliers of the enterprise, etc.

Thus, BP allows you to analyze the possibilities of the enterprise and justify the choice of priority goals, i.e., determine the strategy for the functioning of the company. The structure of a business plan depends on the nature of the business, the objectives of the plan, and the requirements of the potential investor.

List of used materials:

1. Burov V.P., Lomakin A.L., Moroshkin V.A. Business plan of the firm. Theory and Practice: Textbook. – M.: NITs Infra M, 2015. – 192 p.
2. Gerasimova E.N. Directions for improving the process of organizing the work of a modern manager. // Problems of the economy. 2013. No 2, pp. 47–48.
3. Gerasimova E.N. Project-based learning: the essence and practice of implementation // Pedagogical sciences. 2015. No 2 (71). pp. 81–83.
4. Zokirova N.K. Competences and professionalism are the main qualities of a modern manager // Problems of Economics. 2013. No 2, pp. 56–58.
5. Lapygin D.Yu. , Lapygin Yu.N. Business plan: strategy and tactics of the company's development. – M.: NITs INFRA-M, 2016. – 332 p.
6. Nuruddinova A.G., Ashurzoda L.M. Ways to solve problems in the implementation of modern methods of corporate management of enterprises // Vectors of the development of modern science. 2016. No 1 (3). pp. 141–143.

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАРДЫ ДАМУЫ

БОЛАТОВА Д.Ж.,

МГМУ-62 тобының магистранты

РОМАНЬКО Е.Б.

Ғылыми жетекші: э.ғ.к., доцент

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Әлемдік экономиканың қазіргі даму кезеңі интеграциялық процестердің күшеюімен, ұлттық экономикалардың ашықтық дәрежесінің жоғарылауымен сипатталады. Мақалада еркін (арнайы) экономикалық аймақтарды құру ерекшеліктері, ынтымақтастық нысандарын ұйымдастыру және мақсатты көрсеткіштер, сондай-ақ Қазақстандағы нормативтік қамтамасыз етуді дамытудың хронологиясы берілген. Қазіргі жаһандану жағдайында бұл бағыттың өзектілігі мен маңыздылығы туралы қорытындылар айқындалды.

Кілтті сөздер: арнайы экономикалық аймақ, әлемдік экономика, сыртқы экономикалық қызмет, ғылыми-техникалық әлеует

Арнайы экономикалық аймақтардың дамуы жаһандану жағдайындағы Қазақстан экономикасының үдемелі дамуының қажеттіліктерімен анықталады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, бұл мақсаттарға жетудің белсенді түрі және тиімді құралы әр түрлі формадағы еркін экономикалық аймақтарды құру және пайдалану болып табылады.

Соңғы онжылдықтарда дамыған елдерде де, дамушы елдерде де еркін экономикалық аймақтардың қалыптасуының қарқынды дамып келе жатқаны кездейсоқ емес. Соңғы жылдары халықаралық экономикалық қатынастар тәжірибесінде еркін экономикалық аймақтар жиі кездеседі. Экономикалық даму аясында еркін аймақтар жаңа мазмұнмен және тәжірибемен толықтырылды, олар жаһандық сипатқа ие болды, жүздеген елдерді қамтиды, бірақ көптеген салалар даму мақсаттары мен экономикалық сараптамалары бойынша ерекшеленеді.

Экономикалық аймақтардың ортақ белгісі әртүрлі сыртқы экономикалық операцияларды жүзеге асыру үшін қолайлы жағдайлар жасау болып табылады, ал функциялардың ерекше әртүрлілігі қазіргі экономиканың осы құбылыстарын анықтайтын терминдердің көптігінен көрінеді: еркін кедендік аймақ, еркін порт, сыртқы сауда аймағы, экспорттық аймақ, еркін аймақ, өнеркәсіптік порттар, ғылыми парктер, технопарктер және т.б. АЭА-ның әрбір түрінің өзіндік ерекшеліктері бар, әр аймақ өз міндетін орындайды және басқалармен тең өмір сүруге құқылы.

Отандық және шетелдік ақпарат көздерінде АЭА нақты түсіндірмесі жоқ. Ағымдағы анықтамалар нақты аймақтардың түрлерін қамтиды немесе осы экономикалық және аймақтық активтердің әртүрлі жалпы түсіндірмелерін береді, бұл көбінесе оларды түсінуді қиындатады. Еркін экономикалық аймақтарды дамыту белгілі бір басым экономикалық мәселелерді шешуге және стратегиялық бағдарламалар мен жобаларды іске асыруға бағытталды. Өз аумағында экономикалық аймақ құрған мемлекет үшін мақсат ең маңызды макроэкономикалық мәселелерді шешуге көмектесу болуы мүмкін: экономикалық өсуді жеделдету, саланы жаңғырту және ішкі нарықты сапалы тауарлармен және қызметтермен қамтамасыз ету.

АЭА-ның міндеттері экономикалық даму деңгейіне және оларды реттейтін елдердің халық шаруашылық жоспарларына байланысты. Сондықтан әрбір нақты жағдайда еркін экономикалық аймақтарды құрудың себептері мен мақсаттары бір-бірінен өзгеше болуы мүмкін.

Айырмашылықтарға қарамастан, әлемдік экономиканың әртүрлі елдерде экономикалық аймақтарды құру мақсаттары ортақ және ерекше белгілерге ие, ал мақсатты көрсеткіштерді экономикалық, әлеуметтік, ғылыми-техникалық деп жіктеуге болады. Сыртқы экономикалық байланыстардың кеңеюін, инвестициялық саясаттың жандануын экономикалық қондырғылардың санына жатқызу керек. Әлеуметтік мақсаттар жаңа жұмыс орындарын құруға, жұмыспен қамтуды арттыруға және жалпы халықтың әл-ауқаты мен өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған. Ғылыми-техникалық бағыттар ең жаңа технологияларды қолдануды және ғылыми-техникалық әлеуетті дамытуды көздейді. Дүниежүзілік тәжірибе еркін экономикалық аймақтардың жұмыс істеуі үшін бірқатар негізгі шарттарды куәландырады. Және ең алдымен, отандық және шетелдік инвесторлардың құқықтарына кепілдік беретін және олардың қызметіне жәрдемдесетін заңнамалық базаның жұмыс істеуінің маңызды шарты.

Әлемдік экономикада арнайы немесе еркін экономикалық аймақтар көптеген елдердің ұлттық экономикасының дамуына айтарлықтай әсер ететін салыстырмалы түрде жаңа экономикалық концепция екенін атап өтуге болады.

Мемлекетіміздің даму тарихында жоспарлы экономика шеңберіндегі оқшаулану және нарықтық көзқарас қағидаттарының жоқтығы салдарынан әлемдік экономикаға әлсіз интеграцияның объективті факторлары болғанын атап өткен жөн.

Арнайы экономикалық аймақтар республика экономикасының әлемдік экономикалық байланыстар жүйесіне енуін күшейту, жаңа технологиялардың бір немесе бірнеше саласын дамыту, экспортқа бағытталған тиімділігі жоғары өндірістерді құру, республика экономикасының әлемдік экономикалық қатынастар жүйесіне енуін күшейту үшін аймақтардың дамуын жеделдету мақсатында құрылады. өнімнің жаңа түрлерін игеру, инвестиция тарту, нарықтық қатынастардың құқықтық нормаларын әзірлеу, басқару мен басқарудың заманауи әдістерін енгізу, сонымен қатар әлеуметтік мәселелерді шешу.

Қазақстанда «арнайы экономикалық аймақ» ұғымы заң жүзінде бірден пайда болған жоқ. 1990 жылдардың басында Қазақ КСР заңында ресми түрде бекітілген «еркін экономикалық аймақ» термині қолданылды. Заңда бұл термин мынадай мағынаны білдіреді: «Қазақ КСР-дегі еркін экономикалық аймақ – бұл шетелдік капиталды, прогрессивті шетелдік технологияны және басқару тәжірибесін тарту мақсатында құрылған, нақты белгіленген әкімшілік шекаралары және ерекше құқықтық режимі бар арнайы бөлінген аумақ. аймақ аумағының жеделдетілген әлеуметтік-экономикалық дамуы» [1, 2, 8 б.].

Тек 1990 жылдардың ортасында. «Қазақстан Республикасындағы арнайы экономикалық аймақтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 26 қаңтардағы Заңында Қазақстан Республикасының шектеулі территориясы болып табылатын «арнайы экономикалық аймақ» ұғымы заңмен енгізілді, онда ерекше құқықтық режим әрекет етеді [3, 4, 177 б.].

АЭА қызметін реттейтін келесі заң «Қазақстан Республикасындағы арнайы экономикалық аймақтар туралы» 2007 жылғы 6 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы болды, онда бұл термин Қазақстан Республикасындағы шектеулі аумақ ретінде айқындалды. Онда қызметтің басым түрлерін жүзеге асыру үшін қолайлы жағдайлар жасалған нақты белгіленген шекаралар құрылған [5].

Кейіннен бұл заң «Қазақстан Республикасындағы арнайы экономикалық аймақтар туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 21 шілдедегі келесі Заңына сәйкес күшін жойды. Осы заңға сәйкес «арнайы экономикалық аймақтар» термині қызметтің басым түрлерін жүзеге асыру үшін ерекше құқықтық режим қолданылған Қазақстан Республикасы аумағының нақты айқындалған шекарасы бар бөлігін білдіреді. АЭА-ны басқаруды арнайы тағайындалған басқарушы компания жүзеге асырады. Бұдан басқа, аймақтың қатысушылары осы аумақта басым қызмет түрлерін жүзеге асыратын заңды тұлғалар болып табылады. Мұндай аймақтарды құрудағы басты мақсат – инвесторларға ауданда жоғары технологиялық өндірістер құруға қолайлы жағдай жасау. Барлық қатысушылар ерекше

құқықтық режимде жұмыс істейді. Еркін экономикалық аймақ құру туралы шешімді Үкіметтің ұсынысы бойынша Қазақстан Республикасының Президенті тиісті жарлық түрінде қабылдайды, ол туралы ереже қосымша әзірленеді [6].

Осы Заң Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 29 қаңтардағы «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында жарияланған Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 29 қаңтардағы «Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 ж. индустриялық дамудың басымдықтарын және арнайы экономикалық аймақтардың жұмыс істеуіне жаңа көзқарастарды ескере отырып, арнайы экономикалық аймақтар туралы жаңа заң жобасы әзірленген [7].

Заң арнайы экономикалық аймақтарды құру мен олардың жұмыс істеуіне, оларға қатысушылардың мәртебесіне, АЭА аумағында қызметті жүзеге асыру ережелері мен ерекшеліктеріне қатысты мәселелердің кең ауқымын қамтиды.

Заңға енгізілген іргелі жаңалықтардың бірі АЭА құру тәртібіне қатысты. Егер Заң қабылданғанға дейін («Қазақстан Республикасындағы еркін экономикалық аймақтар туралы» 2007 жылғы 6 шілдедегі бұрынғы Заңға (бұдан әрі – 2007 жылғы Заң) сәйкес) еркін экономикалық аймақтарды құру туралы ұсыныс енгізілсе, экономикалық аймақты жергілікті немесе орталық атқарушы органдар мен кәсіпкерлер бірлестіктері жасай алады, одан кейін жаңа Заңға сәйкес еркін экономикалық аймақты құру туралы ұсынысты еркін экономикалық аймақты құруға мүдделі жеке заңды тұлғалар да енгізуі мүмкін.

Заңда еркін экономикалық аймақ құру туралы ұсыныстың құрамы мен қарау тәртібі егжей-тегжейлі сипатталған. Басқа талаптармен қатар, мұндай ұсынысты енгізу үшін тиісті сараптамадан өтуі керек техникалық-экономикалық негіздеме әзірлеу қажет.

Сонымен қатар, Заңда ЕЭА қатысушыларының қызметтің басым түрлерін жүзеге асыратын жекелеген құрылымдық бөлімшелерінің АЭА шегінен тыс қызметін тоқтату туралы норма бар екенін айта кеткен жөн. Бұл ереже, біздің ойымызша, АЭА-ның нақты тиімділігін арттыруға бағытталған - АЭА шегінен тыс құрылымдық бөлімшелердің болуы және АЭА, АЭА құру мақсаттарына сәйкес келетіндерден басқа қызметті жүзеге асыру мүмкіндігі болмаған жағдайда, қатысушылар АЭА аумағындағы қызметі тиімді және табысты болуы үшін бар күш-жігерін салуы керек.

Ең алдымен, Қазақстан, Ресей және Беларусь Кеден одағының режимі АЭА аумағына қолданылмайтынын айта кеткен жөн. АЭА аумағында еркін кедендік аймақтың ерекше режимі белгіленген. Кедендік баждарды, салықтарды, сондай-ақ тарифтік емес реттеу шараларын қолдану мақсатында АЭА аумағына әкелінетін тауарлар Кеден одағының кедендік аумағынан тысқары жерлердегі тауарлар болып саналады.

Сонымен қатар, Заң АЭА-ға қатысты шетелдік жұмыс күшін тарту принципін өзгертті. Мысалы, жергілікті атқарушы органдардың шетелдік жұмыс күшін тартуға рұқсат беруі ішкі еңбек нарығында кандидаттарды іздестірмей, оңайлатылған тәртіпте жүзеге асырылады.

Арнайы экономикалық аймақтардың қазіргі заманғы жағдайларда жұмыс істеуінің негізі «Арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар туралы» 2019 жылғы 03 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы (27.12.2021 ж. өзгерістер мен толықтырулар енгізілді) [8]. Осы Заңға сәйкес қызметтің басым түрлерін жүзеге асыру үшін арнайы экономикалық аймақтың ерекше құқықтық режимі әрекет ететін Қазақстан Республикасы аумағының нақты белгіленген шекарасы бар бөлігі арнайы экономикалық аймақ болып табылады.

Қазіргі уақытта еркін экономикалық аймақтар 120-дан астам елде жұмыс істейді және олардың экономикалық өмірінің әртүрлі аспектілеріне әсер етеді. Өнеркәсіптік дамыған елдердегі экономикалық аймақтар сыртқы және ішкі сауданың дамуына, ғылыми-техникалық әлеуетті және ҒЗТҚЖ тиімділігін арттыруға, күйзеліске ұшыраған аймақтардағы шағын және орта кәсіпкерлікті жандандыру бойынша аймақтық саясатты

қамтамасыз етуге және елдер арасындағы айырмашылықтарды теңестіруге ықпал етті. аймақтар. Өнеркәсіптік дамыған елдердегі экономикалық аймақтардың жұмыс істеуінің маңызды аспектісі олардың тек әлемге ғана емес, сонымен қатар ішкі нарыққа бағытталғандығы және негізінен жергілікті капиталға негізделгендігі болып табылады.

Дамушы елдерде аймақтардың әлеуметтік-экономикалық пайдасы орасан зор. Бұл топтағы елдерде, әсіресе жаңа индустриялық елдерде ең көп таралғаны тек шетел капиталын пайдалану негізінде жұмыс істейтін экспорттық өндіріс аймақтары болып табылады.

Өтпелі экономикасы бар елдерде еркін экономикалық аймақтардың экономиканың әртүрлі аспектілеріне әсері артып келеді. Бұл әсер әсіресе Венгрияда, Қытайда және Вьетнамда байқалады. Сондықтан Қытайдың экономикалық аймағын және басқа да тиісті инвестициялық климаты бар аймақтарды енгізу сәтті болғаны сөзсіз. Экономикалық аймақтардың жетістіктерінің ішінде көптеген сарапшылар, ең алдымен, тұрақты экономикалық өсудің жоғары қарқынын, ірі шетелдік инвестицияларды тартуды, экспорт көлемінің айтарлықтай өсуі мен әртараптандыруын, ең соңында, өмір сүру деңгейін түсіндіреді.

Өкінішке орай, Қазақстандағы еркін экономикалық аймақтардың қызметін талдау олардың негізгі міндетін – экономиканың серпінді өсу, басқа аймақтардың дамуын жеделдету бағыттары қызметін атқара алмағанын көрсетеді. Олардың еліміздің экономикалық және әлеуметтік дамуына қосқан үлесі өте төмен. Бірақ бұл арнайы экономикалық аймақтарды дамытудың қажеті жоқ дегенді білдірмейді, бұл қажеттілік бар және жоғарыда аталған Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық базасындағы ережелер мен өзгерістерді ескере отырып, әлемдік тәжірибе мұны растайды, арнайы экономикалық аймақтар жаһандану жағдайында әлемдік экономикаға қатысуды жеделдету үшін қызмет ете алады.

Дамыған елдердегі экономикалық аймақтардың дамуының сипатты белгісі жекелеген аумақтардың экономикалық дамуына серпін беру әрекеті болып табылады, олардың негізгі қозғаушы күші әрқашан шетелдік инвестиция емес, сонымен бірге ұлттық жеке капитал, мемлекеттік субсидиялар мен несиелер болып табылады.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, арнайы экономикалық аймақтарды құру және шетел инвестициясын тарту ұлттық экономикалар үшін тиімді. Шетелдік инвестицияны ұтымды пайдалану өндірістің дамуына, озық технологиялар трансфертіне, жаңа жұмыс орындарының ашылуына, еңбек өнімділігінің артуына, шалғай аймақтардың дамуына ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Закон Казахской ССР. О свободных экономических зонах в Казахской ССР от 30 ноября 1990 г. N 360-XII (в соответствии с изменениями внесенными Законом РК от 18.01.92 г.; Указами Президента РК, имеющими силу закона, от 30.10.95 г.; от 5.11.95 г.)
2. Сарсембаев М.А. Правовой статус экономических зон Казахстана и мира: – Астана: Данекер, 2002 – 100 с.
3. Закон Республики Казахстан N 2823 от 26 января 1996 г. «О специальных экономических зонах в Республике Казахстан».
4. Хроника Независимости Республики Казахстан. События и факты (1991 – 2011 годы) – Павлодар: Типография Сытина, 2011. – 764 с.
5. Закон Республики Казахстан № 274-III от 06 июля 2007 г. «О специальных экономических зонах в Республике Казахстан». [Сайт информационно-аналитической системы «Epravо»].
6. Закон Республики Казахстан «О специальных экономических зонах в Республике Казахстан» № 469-IV от 21.07. 2011. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2014 г.).

7. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана, 29 января 2010 г. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-29-yanvary-2010-goda_1340624693

8. Закон Республики Казахстан от 3 апреля 2019 года № 242-VI ЗРК «О специальных экономических и промышленных зонах».

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ

ГИБАДУЛЛИН Д.Р.

студент группы МН-19-2сз

Научный руководитель,

доктор PhD, доцент

САЛАУАТОВА Д.М.

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматриваются зарубежные методы разработки бюджетного проекта. Как правильная разработка и внедрение методов бюджетирования повлияет на развитие отечественных компаний. Какие методы бюджетирования существуют.

Ключевые слова: Менеджмент, развитие, проектирование.

Прежде чем говорить о практике планирования отечественных компаний в ведущих развитых странах мира, необходимо пересмотреть используемые за рубежом стандарты бухгалтерского учета и отчетности, в рамках которых и на их основе осуществляется такое планирование.

Любая классификация методов бухгалтерского учета всегда относительна, поскольку каждая страна приняла уникальные информационные системы (management information system), адаптированные к ее собственным потребностям. Однако можно предложить следующую группировку государств по типу законодательства: страны с обширной базой законов; страны с законодательством общей правовой направленности.

В большинстве стран со строгим правовым регулированием значительная часть финансовых потребностей компаний удовлетворяется за счет правительства или банков, тогда как в странах с общей правовой ориентацией для бизнеса используются акционерные общества и рынки ценных бумаг.

Западные источники включают три основные модели бухгалтерского учета и отчетности:

- британо-американо-голландская,
- континентальная,
- южноамериканская.

1. Британско-американо-голландская модель. Учет экономической деятельности в соответствии с этой моделью ориентирован на спрос на информацию со стороны инвесторов и кредиторов. Владельцы капитала часто отделены от оперативного управления корпорациями.

оперативного управления корпорациями.

Три ведущие страны, использующие эту модель (Великобритания, США и Нидерланды) имеют хорошо развитый рынок ценных бумаг. В этих странах размещаются штаб-квартиры многих мультинациональных корпораций (МНК) с отделениями в

государствах, принимающих ту же модель учета, что и в головных компаниях (Австралия, Венесуэла, Гонконг, Израиль, Индия, Канада, Кипр, ЮАР, Мексика, Сингапур и др.).

В США политику хозяйственного учета (Generally Accepted Accounting Principles (GAAP)) разрабатывает профессиональная организация независимых бухгалтеров - Совет по разработке учетных стандартов - Financial Accounting Standards Board (FASB). Крупные корпорации в США, активно работающие с вторичным рынком ценных бумаг, обязаны ежегодно предоставлять свои отчеты в отделение федерального правительства - Комиссию по ценным бумагам и биржам - Securities & Exchange Commission (SEC).

Соединенное Королевство Великобритании использует Стандарты финансовой отчетности - Стандарты финансовой отчетности (ombuds) и стандарты стандартной практики бухгалтерского учета - отчетность standard accounting practices (ombuds), которые разрабатываются и регулярно обновляются непрофессиональными организациями.

2. Континентальная модель. Бухгалтерский учет по этой модели ведется в Японии и в европейских странах (Франция, Германия, Швейцария, Австрия, Бельгия, Италия, Дания, и др.). В этих странах бизнес тесно связан с банками, и правительство требует обязательной публикации отчетов. Все процедуры бухгалтерского учета являются консервативными и регулируются законом. Франкоязычные африканские страны (Алжир, Ангола, Марокко, Сенегал и др.) Также следуйте этим правилам. Вопросы налогообложения в соответствии с экономической политикой государства являются здесь приоритетными.

3. Южноамериканская модель. Он используется в странах южного континента Америки (Аргентина, Боливия, Бразилия, Чили, Уругвай, и др.), ориентирована на потребности правительства и отличается от других моделей ежегодной корректировкой темпов инфляции. В этих странах разработаны специальные методы, учитывающие нестабильность денежной единицы и нарушение принципа первоначальной оценки основных средств (принцип исторической стоимости).

4. Исламская модель. Это часть практики новой организации экономического сотрудничества исламских государств. Новое Содружество формируется в противовес знаменитому Союзу семи промышленно развитых стран. Такие страны, как Турция, Иран, Бангладеш, и др., строят свои законодательные системы под влиянием теологических идей. Итак, поскольку запрещено использовать Коран, бухгалтерские документы не могут показать механизм получения финансовой некоммерческой прибыли. В то же время ресурсы и долги компаний учитываются по рыночным ценам.

5. Интернациональная модель. Пожалуй, именно эту модель можно было бы назвать международной. При этом учитывается тот факт, что бухгалтерский учет становится средством международной коммуникации. Многонациональный бизнес требует унификации счетов, построенных в соответствии с практикой каждой участвующей страны в экономическом общении. Профессиональные организации многих стран мира поддерживают деятельность Комитета по международным стандартам (IASB - International Accounting Standards Committee). Использование IAS - добровольное решение каждой МНК и не снимает необходимости подчиняться требованиям правил, принятых внутри страны.

Основываясь на результатах интервью, проведенных в 15 ведущих компаниях, которые упоминаются в литературе как «лидеры» в области планирования и бюджетирования, исследование выявило три категории фирм, которые:

- адаптировали существующие процессы планирования и составления бюджета, пытаясь привести показатели в соответствие с существующими прогнозами, то есть вместо планов и бюджетов стали полагаться на прогнозы;
- продолжали использовать бюджет, но использовали новейшие информационные технологии в режиме реального времени с их помощью;
- проведен радикальный процесс реструктуризации (реструктуризация бизнес-процессов).

Но самой интересной группой были те, которые провели полный процесс реинжиниринга, его также можно назвать эволюцией бюджетной системы или управлением за пределами бюджета. Вот несколько примеров.

Базирующийся в Дании, четвертый по величине производитель пластмасс в мире, в последний раз выделил свой бюджет в 1995 году. Вместо составления бюджета он использует непрерывный процесс прогнозирования для оценки будущих возможностей и сбалансированных показателей, которые позволяют исполнителям адаптироваться к изменяющейся внешней среде. Сегодня прогнозирование осуществляется ежеквартально (прогноз составляется на месяц, а затем три из них сокращаются ежеквартально). Это занимает не более 10 рабочих дней в квартал. За последние 5 лет в организации была внедрена система сбалансированных показателей, и у каждого отдельного подразделения есть свои показатели. Таким образом, критическая точка достигнута не была.

Аналогично, организация с более чем 7000 сотрудниками занимается финансовыми операциями и ищет способы передать часть ответственности своим существующим подразделениям. Он практически не использует бюджетирование на уровне департамента. Процесс составления бюджета учитывает только основные значения бюджета. И это все. Тогда отделы проводят только свои собственные расчеты для руководства. Подразделения этой компании управляются автономно, и бизнес-планирование осуществляется на их уровне в соответствии с уровнем спроса и предложения.

Очень немногие западные компании осуществляют процесс управления вне бюджета, большинство из них - компании из скандинавских стран. Однако такие компании как «Shell», «BP», «AstraZeneca», «Volvo» и «Ford Motor Company» начинают отказываться от традиционного бюджетирования.

Исследование помогло определить несколько стандартных принципов полного реинжиниринга процессов планирования и составления бюджета - «5+1». Давайте перечислим их.

1. Ведущие компании строят более надежные и менее затратные прогнозы, упрощают процесс составления бюджета при введении прогнозных оценок. Прогнозы, по сути, основаны на предположениях. Когда в мире происходят изменения, предположения меняются, и быстро делаются новые точные прогнозы.

2. Ведущие компании сокращают затраты на финансовое планирование и вводят информацию о доходах и расходах в базу данных. В то же время они основаны на внутренних критериях компании. Для высшего руководства процесс планирования также становится прозрачным благодаря нескольким консолидированным финансовым показателям, они не рассматривают каждое направление производства отдельно.

3. Ведущие компании понимают, что лучшие финансовые решения зависят от хорошо продуманной стратегии, а не только от хорошей системы финансового управления. Они уделяют больше внимания не ежемесячным финансовым целям, а стратегически ориентированным сводным показателям.

4. Ведущие компании считают, что многое определяется внешней средой. Соответственно, их цели формируются не из внутреннего текущего управления, а из внешней среды. В свою очередь, внутренние отделы стараются поддерживать небольшой бюджет, который они составили, и руководство вознаграждает их за это.

5. Ведущие компании основываются не столько на прошлом, сколько на принятии решений о будущих результатах. Это достигается путем прогнозирования и анализа возможных сценариев развития ситуации.

Следует отметить, что в настоящее время на Западе считается целесообразным соблюдать следующие условия при осуществлении процесса составления бюджета:

- отдел контролировал процесс составления бюджета, который информировал головной офис об использовании этой информации для прогнозирования результатов в конце периода;

- сейчас перспективные компании просят менеджеров отчитаться о том, каких показателей они намерены достичь. Но здесь очень важен уровень честности и доверия, то есть корпоративная культура. Если этот уровень неуместен, то принципы не работают.

Таким образом, исследователи выяснили, что организациям необходимо изменить свою ориентацию с контроля на контроль сверху вниз, потому что оказывается, что это лучший способ соответствовать условиям меняющегося мира в эпоху информации. С помощью непрерывного процесса прогнозирования и регулярных, своевременных информационных потоков компании могут быстро реагировать на быстро меняющиеся условия рыночной экономики. Поскольку самоуправляющиеся подразделения наиболее ориентированы на клиента и рынок, у них достаточно свободы, чтобы угодить своим клиентам любой ценой.

Список литературы:

1. Андреев, Р.Н. Экономическая сущность и принципы бюджетирования / Современные тенденции развития науки и технологий. 2018. № 3-11 (24). С. 36-38.
2. Иванова, Н. Е., Приступа, М. Э. Особенности бюджетирования в строительной отрасли // Молодой ученый. - 2017. - №14. - С. 360-363.
3. Ильин, А.И. Планирование на предприятии: учебное пособие. 8-е изд., испр. и доп. Мн.: Новое знание, 2018. 700 с.
4. Ковалева, Н.В. Организация процесса бюджетирования на предприятии / Потребительская кооперация. 2017. № 1 (56). С. 36-41.

УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАНА

ГУЛОМЗОДА Р.

Студент группы МН-22

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
Душанбе, Таджикистан

МУСАБАЛИНА Д.

Научный руководитель, магистр

ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г.Нур-Султан, Казахстан

Аннотация: При аналитическом рассмотрении международного опыта развития рыночной экономики нельзя не заметить, что положительно стабильный экономический рост, явное увеличение валового внутреннего продукта может быть только на инновационной основе, то есть при максимально активном использовании современных научно-технических достижений в экономике, а также при позитивной способности хозяйствующих субъектов к инновационной деятельности и нововведениям. Так, ведущий французский специалист по социологии организаций М. Крозье отмечает: «В современной конкурентной борьбе в первую очередь борьба идет не за обладание ресурсами, материальными ценностями, а за способность к нововведениям». На сегодняшний день это актуальный безальтернативный путь выживания в условиях глобальной конкуренции не только отдельных хозяйствующих субъектов, но и национальной экономики в целом. В Казахстане проводится большая работа по развитию инноваций и созданию инновационной экосистемы, организации экономики, которая будет осуществляться в рамках Национального плана развития Республики Казахстан.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационная активность, конкурентоспособность страны, стимулирование и поддержка инновационной деятельности, технологическая готовность, инновационный потенциал.

Индустриально-инновационное развитие Республики Казахстан в настоящее время находится на подъеме и создана необходимая законодательная, институциональная и инфраструктурная база для упорядочения работы по увеличению доли инновационных товаров, работ и услуг и содействия развитию технологического предпринимательства. На основе передового мирового опыта ведется постоянная работа по совершенствованию законодательства Республики Казахстан. Очевидным является опыт, отражающий мысль, что без совершенствования общего управления инновационными процессами в Республике Казахстан практически невозможно устранить трудность привыкания отечественной экономики к современным общемировым процессам, постепенного, но уверенного выхода из финансово-экономического кризиса и скорейшей модернизации. Именно этим и определяется актуальность настоящего диссертационного исследования.

Создана необходимая законодательная, институциональная и инфраструктурная база для упорядочения работы по увеличению доли инновационных товаров, работ и услуг и содействия развитию технологического предпринимательства. На основе передового мирового опыта ведется постоянная работа по совершенствованию законодательства.

По итогам 2019 года уровень инновационной активности предприятий Казахстана показал рост на 11,3%, в 2018 году этот показатель составил 10,6%, а годом ранее - 9,6%. Объем инновационной продукции в Казахстане в 2021 году увеличится на 4,7% по сравнению с 2020 годом и достигнет 1113,6 млрд долларов. тенге, а его доля в ВВП составила 1,60 процента. В целях обеспечения стратегического и долгосрочного технологического развития приоритетных отраслей и постоянного расширения накопленного опыта в сфере технологического развития и инноваций в рамках Закона Республики Казахстан «О промышленной политике» в парламент внесены и поддержаны законодательные инициативы парламент. С этой целью предлагается определить ключевые технологии через установление технологических перспектив по всем направлениям, создание центров технологических компетенций, технологических платформ и разработку целевых технологических программ.

Примерами технологических платформ являются, например, АО «Центр инжиниринга и трансферта технологий», «Независимый кластерный фонд «Парк инновационных технологий», филиал АО «Национальный управляющий холдинг «Байтерек», АО «QazTech», институты развития государственная поддержка инноваций. Ventshers», проект Всемирного банка «Производственные инновации». В конце 2020 года проект Всемирного банка «Стимулирование промышленных инноваций» был продлен еще на 2 года, что позволит выделить около 5 миллиардов на развитие технологических консорциумов, создание центров компетенций и реализацию инновационных программ.

Отдельным направлением инновационной деятельности является предоставление инновационных грантов, что представляет собой механизм, предусмотренный главой 24 Предпринимательского кодекса Республики Казахстан о государственной поддержке инновационной деятельности. Инновационный грант – это бюджетный грант, который предоставляется на безвозмездной основе субъектам инновационной деятельности для реализации их инновационных проектов в рамках приоритетных направлений инновационных грантов.

Из 312 проектов предоставлены инновационные гранты, в результате которых создано около 4 тысяч рабочих мест и выделено 223,7 миллиарда тенге. Выпущено инновационной продукции на сумму 16,8 млрд тенге. Также согласно действующему законодательству недр пользователи должны направить 1 процент своих производственных затрат в прошлом году на финансирование инновационных проектов. С 2015 г. по декабрь 2020 г. общая сумма средств, привлеченных от недр пользователей, составит около 19 млрд тенге. 137 проектов участников инновационного кластера «Инновационный технопарк» для решения технологических задач недр пользователей 9,6 млрд тенге. Принимаемые меры направлены на создание инновационной экосистемы, источника новых технологий, новых производств, новых материальных благ и важных для страны товаров, создание уникальных продуктов с

добавленной стоимостью. Создание инновационной экосистемы в Казахстане является одним из ключевых направлений работы государственной программы «Цифровой Казахстан». Такая задача была поставлена Президентом Казахстана в Послании от 5 октября 2018 года. В связи с этим Министерством цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан ведется работа по созданию инновационных кластеров (технологических платформ). Его цель — объединить стартапы, предприятия и исследовательские организации, работающие в одном секторе и регионе, а также объединить усилия, возможности и передовой опыт.

Каждый из этих кластеров имеет ядро организации – Центр, который отвечает за реализацию пилотных проектов, имеет возможность роста и расширения компетенций, а также международное партнерство. Основная задача этих центров — создание кластера с привлечением корпораций, стартапов, инвесторов, исследовательских организаций и университетов.

Развитие корпоративных инноваций

Корпоративные инновации нужны для того, чтобы делиться опытом, делиться проектами и запускать совместные инициативы. Это важно для создания условий для развития торговли технологиями и укрепления позиций страны в международных инновационных экосистемах.

Сегодня для развития инноваций в экосистеме Международного Парка ИТ-стартапов «Astana Hub» развиваются объекты региональной инновационной инфраструктуры (технопарки, инкубаторы, акселераторы, инновационные центры, стартапы Академии, коммерческие офисы, университеты, НИИ и др.). Для создания такой сети команда Astana Hub посетила 3 города республиканского значения и 14 областных центров. Для каждого района разработан индивидуальный план развития. Так, технопарк поддерживает региональные инновационные центры в области тимбилдинга, инфраструктурного строительства, подбора программ поддержки стартапов, работы с корпоративным сектором и инвесторами, привлечения экспертов (тренеров, технологических брокеров, бизнес-профессионалов и др.).

Все это позволит регионам подготовить инновационные проекты на начальном этапе «pre-seed» фазы (формирование концепции стартапов, определение ресурсов и базовых знаний для реализации проекта) и в дальнейшем их эффективное участие в программах Astana Hub и сотрудничество с международными партнерами.

Развитие венчурного рынка

Причиной роста венчурного финансирования в Казахстане является закон о венчурном финансировании, принятый в июле 2018 года. Венчурный капитал обычно представляет собой долгосрочные частные инвестиции с высоким риском во вновь созданные технологические компании для производства инновационных продуктов. В 2019 году для обеспечения отечественных инновационных проектов такими инвестициями был создан венчурный фонд АО «QazTech Ventures». 23 сентября 2019 года в ходе официального визита Президента РК Косим-Жомарта Токаева в США был подписан меморандум между АО «QazTech Ventures», а 10 декабря 2019 года в ходе визита Премьер-Министра РК Аскара Мамин. в США — Startups» подписали соглашение о сотрудничестве. По предварительной договоренности в стартап-проекты в Казахстане будет инвестировано около 2 млн долларов. Кроме того, 14 ноября 2019 года было подписано предварительное соглашение с QazTech Ventures о венчурном фонде Quest Ventures Asia Fund II в Сингапуре, якорем которого является Pavilion Capital Partners, дочерняя компания Temasek Holdings (Сингапур). Общий объем фонда составляет 100 млн. грн. Согласно инвестиционной стратегии Фонда основное внимание уделяется финансированию технологических проектов предпосевной стадии «до посева», посевной – «посевная», а также стадии А. В рамках Меморандума о взаимопонимании и сотрудничестве между Astana Hub и Plug and Play (компания, объединяющая лучшие мировые стартапы и крупные корпорации посредством отраслевых акселерационных программ) ведутся работы по открытию в 2020

году в Hub офиса Plug and Play. Первоначально компания была признана инвестором в Google, PayPal, Dropbox, Lending Club, N26, Soundhound и Guardant Health. В 2018 году был создан совместный казахстанско-американский инвестиционный фонд GVA Alatau Foundation в качестве управляющего партнера ООО Tech Garden Ventures, независимого кластерного фонда Парка инновационных технологий.

Список литературы:

1. Габдуллин Р.Б. Направления и темпоральность построения модели стратегического управления многовекторным развитием экономики Казахстана//Известия УрГЭУ-2011, 4(36) – с.15-20.
2. Обзор инновационного развития Казахстана // https://unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/icp5_r.pdf (дата обращения: 06.04.22)

**АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОВ И МОДЕЛЕЙ
АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ МЕНЕДЖМЕНТОМ
КАЧЕСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ**

ДАБУЛОВА М.И.

Магистрант группы МН-21-2 (П)

Научный руководитель, доктор PhD, доцент

САЛАУАТОВА Д.М.

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются имеющиеся методы и модели автоматизированных систем управления менеджментом качества.

Ключевые слова: ISO 9001, оценка качества менеджмента, модель Мамдани.

Согласно стандарту СТ РК ISO 9001 - 2015 и СТ РК ISO 9001-2016: «процессы системы менеджмента качества должны быть внедрены результативно», кроме того результативность систем менеджмента качества (далее – СМК) требует: обеспечения (пункт 5.6.1), анализа (пункт 5.6.3), демонстрации (пункт 8.4), постоянного улучшения (пункты 3.1 и 5.1) и повышения (пункты 5.3, 6.1, 8.1 и 8.4). Кроме того, в пункте 3.2.4 требуется предоставление доказательств оценки и достижения результативности. В целом, результативность можно отнести к реализации намеченных целей и задач организации, к отражению степени реализации определенной стратегии, эффективность же относится к оценке потребления ресурсов предприятия в процессе реализации стратегий предприятия [1].

Стандарт СТ РК ISO 9001 определяет следующее:

- «Результативность (пункт 3.2.14) - степень реализации намеченной деятельности предприятия и получение предусмотренных результатов».
- «Эффективность (пункт 3.2.15) - отношение полученного результата к использованным ресурсам».

Оценка показателя результативности СМК требует определения:

- показателя реализации намеченной деятельности - степень выполнимости требований СМК предприятия и уровень оформления документов планирования и реализации процессов жизненного цикла продукции;
- показателя достижения намеченных результатов в рамках качества - степень достижения определенных заранее целей в области качества по организации и по ее подразделениям.

Оценить результативность производственных процессов не вызывает сложностей, трудности возникают при определении критериев результативности, определении методов мониторинга и измерения показателей результативности.

Оценка качества менеджмента зависит от статических и динамических показателей системы управления (моделирование, построение и функционирование СМК). Общепринятых методик оценки результативности СМК не существует. Также нормативные значения качественных характеристик не стандартизированы. Следовательно в данной области исследователи не пришли к однозначному мнению.

Автоматизация менеджмента качества обеспечивается обработкой множества операций или процессов по управлению качеством специальным программным обеспечением (далее – ПО).

В системе QMS Professional [2] (Россия), специализированном для автоматизации СМК предприятий машиностроения используются следующие методы: SPC (статистический контроль качества) [3], FMEA (анализ оценки рисков внешней среды) [2], IPM (управление планами испытаний) [2], CSM (управление рекламациями). Данное ПО применяется на предприятиях со сложным производственным процессом, таких как авто-, авиа- и оборонной промышленности.

В программном обеспечении CAQ (Computer Aided Quality) [4] (Германия) - система автоматизированного контроля качества используются несколько методов оценки показателей эффективности: KPI [5], FMEA, PPAP (одобрение серийных поставок), SPC.

ПО TechnologiCS (Россия) для оценки качества менеджмента предприятия применяет следующие инструменты статистической обработки входных данных показателей производства, осуществляемые в несколько этапов жизненного цикла изделий: SPC, диаграмма Парето [6], регрессионный, корреляционный и дисперсионный анализы, для оценки значимости связи статистических параметров [7].

Ю.Г. Тимофеевой были изучены методы оценки качества менеджмента и осуществлена их систематизация с точки зрения методов сбора информации и основного оценочного признака [8].

Анализ различных методов применительно для СМК предприятия, показывает эффективность использования комплексно статистических методов обработки данных и нечеткую логику для оценки менеджмента качества предприятия. Без использования статистических методов невозможно внедрение процессного подхода на желаемом уровне, добиться результатов по повышению качества продукции и снижению затрат на нее [9,10]. Такие методы как Кайдзен [11], TQM (Total Quality Management - Всеобщее управление качеством) [12] и «Шесть сигм» [13] - базируются на статистических методах. В современной теории управления одним из эффективным методом является нечеткая логика, в основе которой лежат нечеткие множества.

Для улучшения менеджмента качества процессов необходимо вовлечение в работу всего персонала предприятия по определению причин несоответствия документации и их устранению [14]. Поэтому требуется организовать поиск фактов, характеризующих эти несоответствия, которые представляют собой статистические данные.

Статистических методов много, рассмотрим их востребованность в промышленности, на примере автопрома (Рисунок 1).

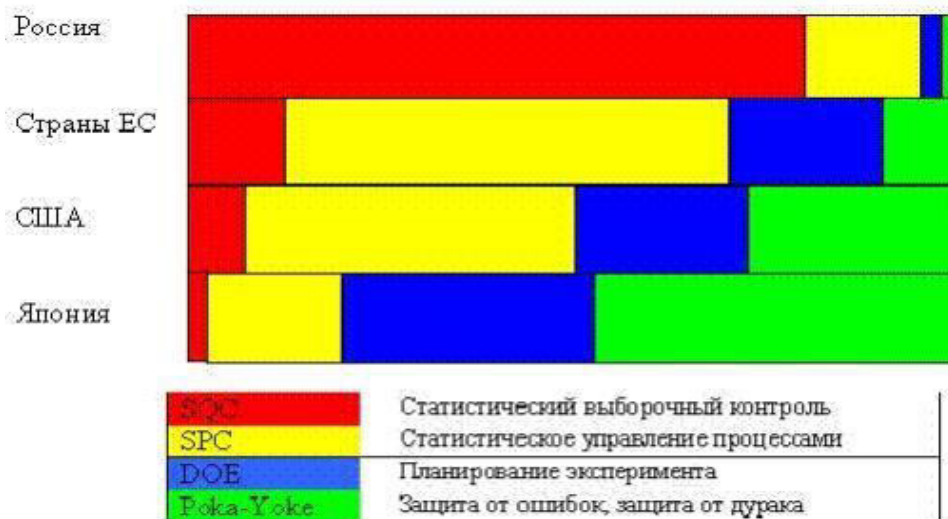

Рисунок 1 - Диаграмма влияния статистических методов на качество продукции (автопромышленная отрасль)

Благодаря широкому применению статистических методов на начальных этапах улучшения качества (50-е годы) японским предприятиям удалось выйти в лидеры мировой экономики [14].

«Задача статистического управления процессами - обеспечение и поддержание процессов на приемлемом и стабильном уровне, гарантируя при этом соответствие продукции и услуг установленным требованиям. Основным статистический инструмент, используемый при этом - контрольные карты».

Контрольные карты - парадигма непрерывного мониторинга процессов на базе числовых данных за счет использования статистического управления процессами или SPC (Statistical Process Control) [15-19]. SPC было оформлено доктором Уолтером Шухартом. Принцип статистических методов это: «Уменьшение вариации (изменчивости) процесса». Чем ниже вариация, тем лучше процесс; чем лучше процесс, тем стабильнее качество, чем стабильнее качество, тем выше управляемость.

Мониторинг позволяет определить качественные характеристики, измерение в свою очередь позволяет установить количественные показатели.

Рассмотрим наиболее популярные методы мониторинга процессов:

- 1) Инструментальный метод - использование контрольно-измерительного оборудования;
- 2) Метод «Опрос» - проведение анкетирования;
- 3) Метод «Экспертный» - оценивание с помощью специалистов;
- 4) Статистический метод - преобразование массивов данных.

Инструментальный метод можно использовать только для процессов производственных, метод «Опрос» является социологическим, для получения данных от потребителей.

Экспертный метод позволяет получить данные путем учета мнений специалистов, в качестве которых могут выступать: руководители предприятия, ответственные лица за процесс, исполнители процесса и т.д.

Данный инструмент менеджмента, предназначен для постоянного мониторинга и диагностики любых бизнес-процессов предприятия [20,21].

Использующийся в классических методах автоматизированного управления математический аппарат, не всегда позволяет полностью удовлетворить требования современного производства. Поэтому в условиях неопределенности используются следующие информационные технологии интеллектуального управления [22]:

- Экспертные системы;
- Нейронные сети;
- Нечеткие системы;
- Генетические алгоритмы и ряд других.

В основу таких технологий берется определенное представление деятельности головного мозга человека и функционирование живых организмов.

Для обработки процессов СМК производства характерна работа в условиях неопределенности, поэтому актуальной является задача нахождения эффективного метода интеллектуального управления и построения оптимальной модели управления.

Сегодня для решения вопросов управления применяются интеллектуальные методы на базе нейросетевых технологий и на базе нечеткой логики [23].

Искусственные нейронные сети, базирующиеся на алгоритмах обучения и обобщения, позволяют в ряде случаев успешно прогнозировать временные ряды, уменьшить требования к математической подготовке специалистов предметных областей, но нейросетевые модели нельзя формально представить, а также невозможно предусмотреть представление результатов анализа временных рядов.

Наиболее распространение получили методы: Мамдани (Mamdani), Цукамото (Tsukamoto), Ларсена (Larsen), Такаги-Сугено (Takagi-Sugeno). В работе Абалдовой С.Ю. [24] приводится сравнение нечетких моделей:

а) Модели Мамдани [25].

Модель может быть определена следующим образом:

1. Определение нечеткой базы правил;
2. Фаззификация входных переменных;
3. Агрегирование подусловий, для каждого правила выполняется расчет значений степеней принадлежности. Для расчетов используются правила, где значения степеней принадлежности предпосылок не нулевые;
4. Активизация подзаключений в нечетких правилах рассчитывается по формуле, учитывая только активные правила;
5. Аккумуляция заключений нечетких правил продукций, где выполняется объединение нечетких множеств и получают итоговое множество нечеткое для выходных лингвистических переменных (ЛП);
6. При дефаззификации результат приводят к четкому представлению, используя метод центра тяжести.

б) Модель Цукамото [23]

Отличие от модели Мамдани:

1. Алгоритм прост, но не универсален, так как применяется для монотонных функций соответствия выходных параметров.
2. Точность ниже чем алгоритм Мамдани.

в) Модель Ларсена [23]

В отличие от модели Мамдани, требует больше операций умножения.

г) Модель Такаги-Сугено [23,25]

Основное отличие от модели Мамдани, это задание значений входных переменных разными способами, которые образуют базу знаний: в алгоритме Мамдани значения входных переменных задают термами, а в алгоритме Такаги- Сугено - линейной комбинацией входных переменных.

Применение теории нечеткой логики для анализа систем менеджмента качества дает возможность получить принципиально новые модели и методы анализа данных систем. На основе проведенного анализа в качестве основного метода нечеткого вывода для построения оптимальной модели интеллектуального управления предлагается применить алгоритм Мамдани.

Структура системы нечеткого вывода представлена на рисунке 2.

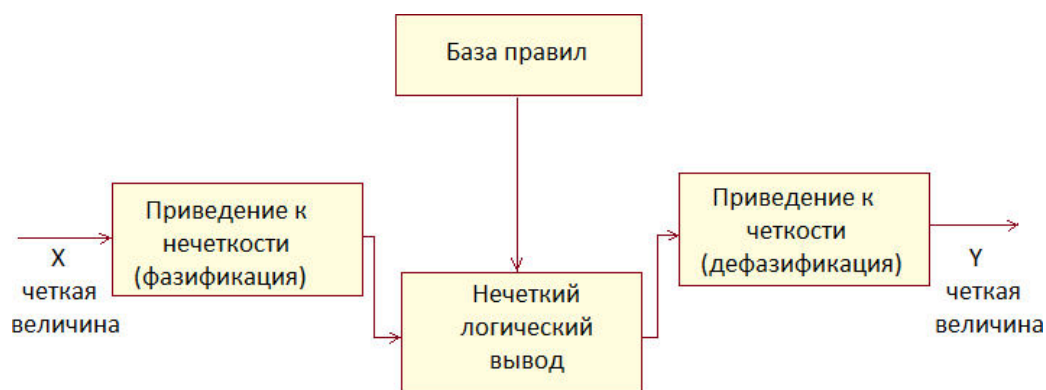

Рисунок 2 - Структура системы нечеткого вывода решения

Целесообразность применения продукционной формы представления знаний, накапливаемых в сфере оценки результативности СМК, было подтверждено при разработке модели интеллектуального управления качеством технологических процессов производства с использованием аппарата нечеткой логики [25,26].

Выводы:

Анализ показал, что количество исследований в мире по направлению «Управление качеством» стабильно растет, поэтому, можно судить о международном интересе к данной области. И с 2008 года заметно усиливается организация, проектирование и внедрение СМК организаций Казахстана. За 2018 год, количество сертифицированных предприятий казахстанских компаний и организаций составило 503 организации, что в мировом рейтинге занимают 74 место, что по сравнению с 2008 годом переместилось на 10 позиций с 84 места, всего сертифицировано 9462 предприятия. Но при этом показана низкая эффективность внедрения СМК в условиях отсутствия автоматизированного управления, в том числе и в Казахстане.

Проведенный анализ современного рынка специализированного программного обеспечения, направленного на организацию бизнес-процессов предприятия, отражает наличие большого количества программных продуктов в данной области, которые частично автоматизируют СМК предприятия, поддерживая фактически только документооборот. В данный момент на казахстанском рынке нет автоматизированных систем управления, полностью ориентированных для использования в СМК. Анализ показал отсутствие общепринятых методик количественной оценки результативности СМК. Оценка показателя результативности СМК требует определения:

- показателя реализации намеченной деятельности - степень выполняемости требований СМК предприятия и уровень оформления документов планирования и реализации процессов жизненного цикла продукции;

- показателя достижения намеченных результатов в рамках качества - степень достижения определенных заранее целей в области качества по организации и по ее подразделениям.

Для статистического управления бизнес-процессами эффективным инструментом являются контрольные карты, которые для автоматизированного управления СМК предприятия в составе корпоративной или информационной системы пока не нашли применения в Казахстане.

На основе проведенного анализа в качестве основного метода нечеткого вывода для построения оптимальной модели интеллектуального управления предлагается применить алгоритм Мамдани.

Список литературы:

1. СТ РК ИСО 9001 - 2016 «Системы менеджмента качества. Требования» - Астана, 2016 - 94с.
2. Материалы сайта plm-ural.ru// <https://www.plm-ural.ru/resheniya/qms-professional> 20.11.2019
3. Franco B., Celano G., Castagliola Ph., Costa A. Economic design of Shewhart control charts for monitoring autocorrelated data with skip sampling strategies// Int. J. Production Economics, 2013. V.151.- P. 121-130.
4. Management Solutions// <https://www.caq.de/en/Software/> 20.11.2019
5. Утепбергенов И.Т., Тойбаева Ш.Д., Утегенова А.У., Муслимова А.К. Применение автоматизированных систем и методология расчета основных показателей эффективности (KPI) для обеспечения устойчивого развития в предприятия// Вестник КазНУТУ, Нур-Султан, 2016. - №5(117), - С. 501-507.
6. Erdil A. An Evaluation on Lifecycle of Products in Textile Industry of Turkey through Quality Function Deployment and Pareto Analysis// 3rd World Conference On Technology, Innovation And Entrepreneurship «Industry 3.0 Focused Innovation, Technology, Entrepreneurship And Manufacture», 2019. V.158. - P. 735-744
7. Батов А. Автоматизация менеджмента качества: крупный план// Стандарты и качество, 2019. №4(946). -С. 76-78
8. Тимофеева Ю.Г. К исследованию методов оценки качества менеджмента// Гуманитарный вестник, 2016. № 6. - С. 1-21. doi 10.18698/2306-8477-2016-06-369
9. Адлер Ю.П., Шпер В.Л. Статистическое управление процессами. М.: Изд. Дом МИСиС, 2015. - 236 с.
10. Уилер Д., Чамберс Д. Статистическое управление процессами. Оптимизация бизнеса с использованием контрольных карт Шухарта. М.: Альпина Паблишер, 2016. - 410 с.
11. Ивлев В.Н., Попова Т.И. Применение программных средств для построения и функционирования системы управления качеством// http://www.iteam.ru/publications/quality/section_59/article_477/: 23.10.18.
12. Конарева Л.А. Арманд Фейгенбаум - создатель TQM // Издательство: Рекламно-информационное агентство «Стандарты и качество», - Москва. 2010. №8. - С. 30-33
13. Звиллинг М. Как начать автоматизацию СМК по ISO 9001// <https://1cert.ru/stati/kak-nachat-avtomatizatsiyu-smk-po-iso-9001/>2017 08.07.2017
14. Селиверстов А. С., Постнов В. В., Уткин Д. Ю., Семидотченко А. Р., Николаева К.А. TQM как система для повышения качества процессов // «Экономическая наука и практика» материалы VI Междунар. науч. конф. Чита, 2018 - С. 42-43.
15. ГОСТ Р 51813.3-2001 Системы качества в автомобилестроении. Методы статистического управления процессами // <http://docs.cntd.ru/document/1200026563> 02.03.2018.
16. Utepbergenov I.T., Baizyldayeva U.B., Buranbaeva A.I., Toibayeva Sh.D. The statistical research of problems of information support for innovative activity of enterprises in Kazakhstan//// Journal of Theoretical and Applied Information Technology. - 2019. № 2(97), - P. 628-632.
17. Утепбергенов И.Т., Тойбаева Ш.Д., Буранбаева И.Т., Коржаспаев А.Е. Подход статистическому исследованию проблем информационного обеспечения инновационной деятельности предприятий в Казахстане // Матер. научн. конф. ИИВТ МОН РК «Современные проблемы информатики и вычислительных технологий». Нур-Султан, 2018. - С. 298-306
18. Oakland J. Statistical Process Control 6th ed. - Elsevier, 2007. - P.472
19. Sousa S. Application of SPC and Quality Tools for Process Improvement// 27th International Conference on Flexible Automation and Intelligent Manufacturing, «FAIM2017» - Modena, 2017. V.11. - P.1215-1222

20. Sanusi R.A., Abujiya M. R., Riaz M., Abbas N. Combined Shewhart CUSUM charts using auxiliary variable // Computers & Industrial Engineering, 2017. V.105. -P. 329-337.
21. Franco B., Celano G., Castagliola Ph., Costa A. Economic design of Shewhart control charts for monitoring autocorrelated data with skip sampling strategies// Int. J. Production Economics, 2013. V.151.- P. 121-130.
22. Утепбергенов И.Т., Тойбаева Ш.Д., Муслимова А.К., Исабекова Л.С. Нечеткая модель менеджмента качества технологических процессов пищевого производства// Международная научная конференция «Информатика и прикладная математика», Нур-Султан, 2017. Ч.II. - С.374-388.
23. Рассел С. Искусственный интеллект: современный подход. - М.: Вильямс, 2007. - 773 с.
24. Абалдова С.Ю. Разработка нечеткой экспертной системы оценки управления качеством машиностроительного предприятия // Междунар. научн.- практ. конф. «Инновационное развитие экономики России: ключевые проблемы и решения» - Иваново, ГОУВПО Ивановский государственный химико- технологический университет, 2010. -С. 225-221.
25. Муслимова А.К., Утепбергенов И.Т., Склярова Ю.В., Тойбаева Ш.Д. Формализация анализа функционирования и эффективности СМК для экспертной системы //Вестник КазНУ. Нур-Султан, 2016. - №3/1 (90). - С. 87-96.
26. Takagi T., Sugeno M. Fuzzy Identification of Systems and Its Applications to Modeling and Control // IEEE Trans. on Systems, Man, and Cybernetics, 1985. Vol. 15, № 1. - P. 116-132.

КОРПОРАТИВНАЯ ЭТИКА И СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

ДАНЧУК Я.

студентка группы МН-18-2

САЛАУАТОВА Д.М.

*Научный руководитель, доктор PhD, доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль и значение корпоративной этики и социальной ответственности предприятия.

Ключевые слова: Корпоративная социальная ответственность, деловая этика, ценности, стратегическое управление, устойчивое развитие, Этический Кодекс

Социально-этическая культура компании составляет основание человеческого поведения, в особенности экономического, хозяйственного поведения людей. В современном обществе они являются необходимой предпосылкой благосостояния и функционирования социальных институтов и систем.

В последние годы формируются новые процедуры и стандарты. По всему миру предприятия создают и внедряют программы деловой этики, чтобы решать юридические и этические проблемы, проблемы защиты окружающей среды. Такие предприятия не только удовлетворяют запросам своих работников, акционеров, сообществ, но и вносят вклад в экономическое благосостояние своих стран.

В связи с этим, проблемы этики все больше привлекают внимание исследователей, менеджеров и общественных деятелей. Этическая оценка и репутация сегодня играют немаловажную роль при заключении сделок, выборе партнеров и т.п.

Относительно новым принципом современной этики является принцип социальной ответственности.

Социальная ответственность представляет собой добровольный вклад бизнеса в развитие общества в социальной, экономической и экологической сферах, зачастую не связанный напрямую с основной деятельностью компании и выходящий за рамки определенного законодательного минимума и принятых в обществе этических норм. Это ответственность перед деловыми партнерами и сотрудниками, перед местными сообществами и населением в целом.

Многие компании уже начали внедрять принципы социальной ответственности в производственно-хозяйственную деятельность. Однако они используют их исключительно в личных целях, а не в интересах общества.

Следовательно, социальная ответственность – это своеобразный вклад организации в собственный фундамент. Однако сегодня предпринимательские организации осознанно или нет, игнорируют ответственность перед своими работниками и задачами, которые они выполняют в обществе.

В связи с этим, в настоящее время проблема социальной ответственности и этики компании выходит на первый план и имеет общий характер, поскольку компания связана со многими внешними заинтересованными сторонами.

Значимость и приоритетность проблем корпоративной социальной ответственности и этики обусловлены, во-первых, высокой степенью хозяйственного развития ведущих стран мира, создающих материальные возможности для поддержания современных стандартов качества жизни населения; во-вторых, усилением роли нематериальных факторов экономического роста, связанных с необходимостью инвестиций в человеческий капитал как ключевого условия инновационного экономического роста, основанного на потенциале интеллекта, образованности и творчества работников.

Углубление и осмысление вышеизложенных проблем представляется весьма актуальным и определяет общую направленность работы.

Целью работы является изучение управления этикой и социальной ответственностью компании.

Для выполнения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

1. изучить понятие, сущность и методы управления этикой и социальной ответственностью компании;
2. рассмотреть проблемы управления этикой и социальной ответственностью компании;
3. разработать мероприятия по совершенствованию системы управления этикой и социальной ответственностью.

Корпоративная этика – это совокупность норм нравственного поведения, моральных принципов, которые оказывают регулирующее воздействие на отношения внутри компании и на взаимодействие ею с другими компаниями.

Целью этики является регулирование отношений между представителями различных профессий, которые объединены общим трудовым коллективом, работающих в компании.

Этика обуславливает коллективные принципы поведения. Например: обеспечивать рост ценностей компании, заботиться об общих интересах компании и каждого работника в отдельности, создавать и поддерживать деловой имидж и безупречную репутацию компании, соблюдать нормы делового общения, поддерживать общую стратегию и приоритеты компании, конфиденциальность полученной информации, не использовать имидж компании во вред ей в личных целях и т.д.

Ценности составляют основу корпоративной этики. Это относительно распространенное убеждение, которое определяет общие предпочтения людей и, что правильно, а что неправильно. Ценности могут быть положительными и побуждать людей к действиям, поддерживающим достижение стратегических целей компании, но они также могут быть отрицательными, негативно влияющими на эффективность компании.

Базовыми ценностями, на основе которых формируется деловая этика, как правило, являются: профессионализм и компетентность. Субъекты этики должны:

- иметь качественное образование;
- ответственность;
- дисциплинированность;
- опыт работы;
- стремиться к повышению своего профессионального уровня;
- способность принимать ответственные и взвешенные решения;
- иметь инициативу и активность при исполнении должностных обязанностей.

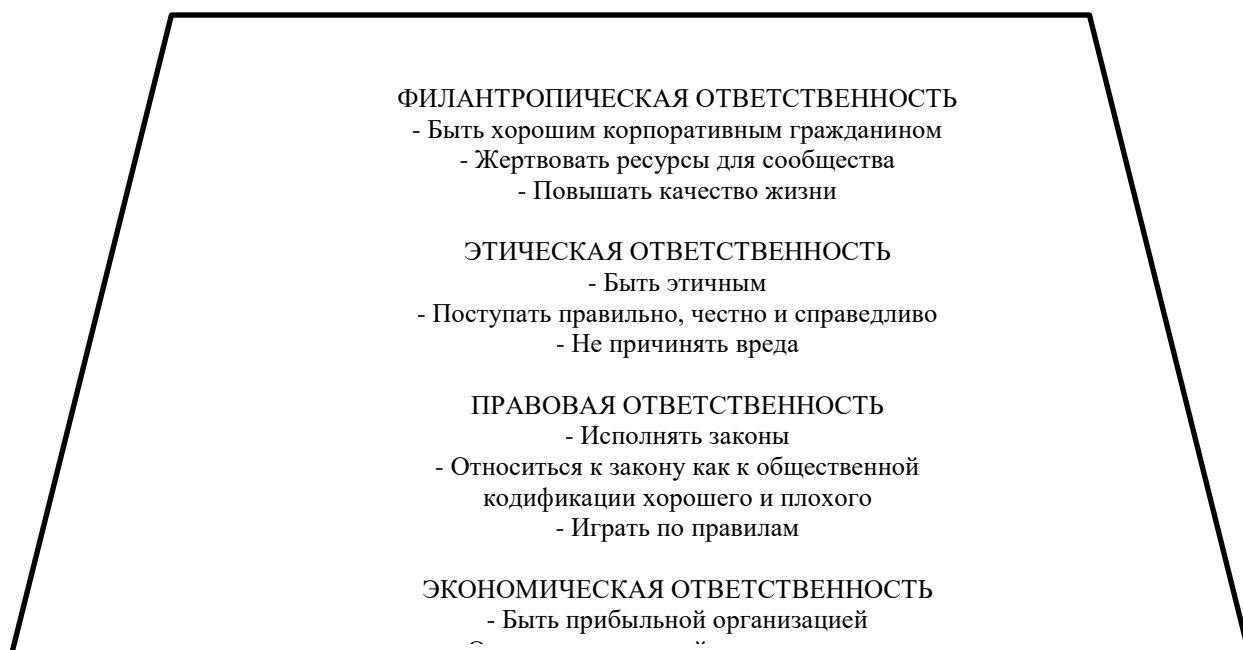
За последние несколько десятилетий в диалог о корпоративной ответственности были вовлечены правительства, наднациональные организации, международные институты, профсоюзы и гражданское общество. В мире формируются новые процедуры и стандарты, растут требования к профессии. Компании и рынки, которые незнакомы или не способны строить вокруг себя будущее, не могут на равных участвовать в мировом диалоге и рискуют отстать от развития глобальной рыночной экономики. Компании по всему миру реализуют и создают программы деловой этики для решения этических, юридических и экологических проблем. Эти учреждения не только служат потребностям своих сотрудников, сообществ и акционеров, но и способствуют экономическому благополучию страны.

Социальная ответственность начинает эффективно применяться и пользуется успехом во всем мире. Бизнес не решает проблемы общества, просто инвестируя в достижения в области медицины, образования, науки и производства, заботясь об окружающей среде и поддерживая незащищенные социальные слои. От этих действий могут быть получены определенные выгоды.

Согласно наиболее популярной концепции социальной ответственности (КСО) - это концепция, в которой компании добровольно интегрируют экологическую и социальную политику в свои деловые операции и отношения со всеми, связанными с компанией. При рассмотрении этого определения важно отметить, что КСО включает в себя:

- ответственность перед потребителями;
- обязанности компаний по отношению к своим партнерам;
- ответственность перед работниками;
- экологическая ответственность компаний;
- ответственность компаний перед обществом в целом.

Таблица 1. Пирамида социальной ответственности А.Кэролла

Следует также подчеркнуть, что основной характеристикой социальной ответственности является добровольность.

Основными направлениями реализации социальной ответственности являются:

- сотрудники компании;
- среда обитания и окружающая среда;
- сообщество и общество в целом.

Следует иметь в виду, что корпоративная социальная ответственность не может распространяться на все общество.

Каждая упомянутая заинтересованная сторона представляет уровни ожиданий от организации.

Согласно А.Кэрроллу, социальная ответственность может быть реализована в четыре этапа.

Адаптированная к Казахстану «пирамида» Кэрролла предполагает, что предприятия должны сосредоточиться на выполнении своих социальных обязательств в порядке юридической ответственности, моральной ответственности, экономической ответственности и филантропической ответственности.

Данную последовательность необходимо учитывать при подготовке социальных отчетов, в журналах и газетах, или размещении информации на веб-сайтах. Потому что, в первую очередь, общественность хочет убедиться, что компания работает легально, имеет лицензию и все необходимые сертификаты. В то же время заинтересованные стороны ожидают, что с ними будут обращаться справедливо и честно, как с клиентами, так и с сотрудниками. Широкая общественность начинает интересоваться прибыльностью и благотворительностью организации только после того, как она убеждена, что компания выполняет свои юридические и этические обязательства.

В условиях глобализации, нарушения внешней среды и усиления конкуренции на мировом рынке особенно важно найти новые формы деловой практики для обеспечения эффективности предприятий и повышения их конкурентных преимуществ.

Социальная политика компании оказывает огромное влияние на ее репутацию и имидж. При оценке деятельности компании общество обращает внимание не только на ее финансовые показатели, но и на заботу о ее работников и на то, насколько ее деятельность связана с интересами общества. Хорошо спланированная социальная программа дает значительные результаты. Работники ценят свое рабочее место, становятся более вовлеченными в это рабочее пространство и стремятся повысить свою творческую продуктивность.

В начале 21 века корпоративная социальная ответственность стала моделью стратегического управления бизнесом. Она предполагает устойчивый для компании баланс между пониманием экономики, решением текущих социальных проблем внутри и вне компании и защитой окружающей среды.

Важным шагом в области отчетности по социальной ответственности и устойчивому развитию является внедрение «мягкого» международного стандарта Глобальной инициативы по отчетности в области устойчивого развития, который основан на принципе «трех корзин»: экономики бизнеса, социальная политика и производственная среда.

Международный опыт показывает, что работа и отчетность по КСО и устойчивому развитию дает предприятиям эффективные результаты, как минимум, в виде:

1. рост капитала;
2. рост корпоративного имиджа и репутации;
3. укрепление солидарности командной работы;
4. развитие прозрачности компании для общественности;
5. социальный вклад в устойчивое национальное развитие;
6. повышение инвестиционной привлекательности.

Репутация социально ответственной организации позволяет создать стабильную и дружественную бизнес-среду, что выражается в повышении доверия заинтересованных

сторон, снижении транзакционных издержек за счет снижения административного сопротивления, преимуществах при участии в объявленных тендерах органами общественной и государственной власти.

Корпоративная социальная ответственность и экономическая эффективность социальных программ выражаются также в снижении затрат на подбор и управление персоналом. Программы корпоративной социальной ответственности и инвестиций в сообщества помогают предприятиям снижать риски, снижать ущерб для репутации, избегать судебных разбирательств, вымогательств и нападок со стороны СМИ, а также предотвращать важные решения акционеров или потенциальный общественный резонанс.

В новой экономике 21 века главный капитал – это не природные ресурсы, а человеческий потенциал и доверие к организации (имидж, бренд). Управление корпоративной социальной ответственности стремится укреплять и развивать эти два элемента.

Рынок 21-го века все больше ориентируется на совесть, что приводит к спросу на этичные процедуры и бизнес-процессы. В то же время отрасль находится под давлением необходимости улучшать трудовую этику с помощью новых общественных законов и инициатив.

Многие считают, что программы и проекты КСО, которые последовательно приближаются к «созданию ценности», гораздо важнее, чем инициативы «распространения ценностей». Однако это одно из самых больших заблуждений последних лет, так как все абсолютно виды КСО важны для бизнеса и местных заинтересованных сторон, будь то гранты, проекты экологического развития городов, стипендии, восстановление экологического баланса и т.д.

Социально ответственный бизнес имеет более благоприятную долгосрочную перспективу. Улучшение жизни людей в той или иной области приносит пользу бизнесу просто за его участие в общественной жизни. С социальной точки зрения условия труда более благоприятны в более обеспеченном обществе. Поставщики и другие стороны также формируют привлекательный имидж компании. Итак, во-первых, даже если краткосрочные затраты на социальную деятельность высоки, в долгосрочной перспективе они могут оказаться выгодными. Во-вторых, практика корпоративной социальной ответственности соответствует ожиданиям широкой общественности. Ожидается больше корпоративного участия в решении социальных проблем. Поскольку предприятия обладают огромными финансовыми ресурсами, общество рассчитывает преобразовать часть этих финансовых ресурсов в социальные нужды. В-третьих, важны этические обязательства компаний, выполняющих свои социальные обязательства. Организации являются членами общества и должны действовать в соответствии с этическими стандартами. А поскольку законы не могут охватывать все ситуации, предприятия должны действовать ответственно, чтобы поддерживать общество, в котором царит верховенство закона.

Чтобы повысить уровень этического поведения руководителей и рядовых сотрудников, в настоящее время организации разрабатывают Этический кодекс, в котором излагаются этические правила организации и общая система ценностей, которых должны придерживаться сотрудники. Необходимо разъяснить цели организации, создать нормальный этический климат, обозначить этические рекомендации в процессе принятия решений.

Этический кодекс, как правило, публикуется открыто и могут использоваться всеми, кто интересуется деятельностью компании. Описывает этические обязательства компании перед своими работниками, клиентами и обществом, а также ожидания компании в отношении поведения своих сотрудников.

Приоритетность и актуальность вопроса корпоративной социальной ответственности вытекают из ряда обстоятельств, главным из которых является возрастающее значение нематериальных элементов экономического роста, которые связаны с развитием человеческого потенциала. Конкурентоспособность компаний, работающих на

современном рынке, во многом определяется факторами качества, а не цены. Наиболее важным из них является интеллектуальный, человеческий и социальный капитал, то есть способность внедрять инновации и реализовывать последние технологические достижения на основе качества рабочей силы и мотивации сотрудников. Именно этим обстоятельством определяются три экономические основы социализации бизнеса.

Внедрение этики и корпоративной социальной ответственности в современное предпринимательство, менеджмент и маркетинг способствует значительному улучшению качества жизни и повышению субъективной удовлетворенности жизнью и общества в целом.

При использовании является атрибутом деловой этики для повышения конкурентоспособности и производительности труда предприятия, повышения отдачи работникам, улучшения качества труда. Отсутствие четко установленных правил деловой этики приводит к отсутствию конкретной приверженности индивидуальному проекту, что негативно сказывается как на работе отдельных сотрудников, так и на успехе компании в целом.

Разработка и внедрение рациональной и эффективной политики деловой этики и социальной ответственности – это начало большого пути к изменению корпоративных стереотипов и возможности совмещения рыночной политики и социальной направленности бизнес-структур.

Список литературы:

1. Плетнева Н.П. «Социальная ответственность организаций». 2019, 39-41 с.
2. Румянцева З.П., Соломатина Н.А. «Менеджмент организаций». М.: «Инфа-М», 2020
3. Гурова И.П. Морально-этические аспекты принятия управленческих решений - «Universum: экономика и юриспруденция» - № 4, 2017, стр.37-39
4. Лебедева А.П. Корпоративная социальная ответственность как стратегическая цель современной компании - «Вестник университета» - № 21, 2014, стр. 138-140
5. Хаперская А.В. Корпоративная социальная ответственность и роль её в менеджменте компании - «Теория и практика общественного развития» - № 5, 2014, стр.173-175.
6. Перекрестов Д.Г. Корпоративная социальная ответственность: сущность, проблемы классификации и оценки / Д.Г. Перекрестов, И.П. Поварич // Сибирская финансовая шк.: Аваль. – 2011. – № 6. – С. 148-153
7. Божук, С. Г. Корпоративная социальная ответственность : учебник для академического бакалавриата / С. Г. Божук, В. В. Кулибанова, Т. Р. Тэор. — 2-е изд., испр. и доп., 2017

ИНСТРУМЕНТАРИЙ PR В СИСТЕМЕ ЭФФЕКТИВНОГО РЕКЛАМНОГО МЕНЕДЖМЕНТА

ЕРАЛИН А.

магистрант группы МН-21НП

ОРЫНБАСАРОВА Е.Д.

*Научный руководитель, доктор PhD, доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. Возрастание в современном мире объема управленческих действий, скорости протекания социальных процессов, количества информации, наличие специальных средств, методик и технологий работы с общественностью требует, как и в

любой другой сфере, новых канонов управленческих действий в организации общественных отношений и связей. В данной статье рассмотрены понятие и инструментарий PR в системе рекламного менеджмента.

Ключевые слова: PR-технологии, реклама, связи с общественностью, пропаганда, лоббизм

Единого определения, чем же именно является деятельность, именуемая «Public Relations», не существует. Поскольку за последние 60 лет предлагалось множество самых разных толкований этого понятия, целесообразно рассмотреть здесь несколько из них.

Институт общественных отношений (IPR), созданный в Великобритании в феврале 1948 года, принял все еще действующее (хотя и с некоторыми дополнениями, внесенными в ноябре 1987 года) определение PR. Оно звучит так: «Public Relations» — это планируемые, продолжительные усилия, направленные на создание и поддержание доброжелательных отношений и взаимопонимания между организацией и ее общественностью, где под «общественностью организации» понимаются работники, партнеры и потребители (как местные, так и зарубежные).

Лучшее из ныне существующих определений содержит Мексиканское заявление, с которым представители более чем 30 национальных и региональных ассоциаций PR выступили в Мехико 11 августа 1978 года. В нем говорится: «PR — это искусство и наука анализа тенденций, предсказания их последствий, выдачи рекомендаций руководству организаций и осуществления программ действий в интересах и организаций, и общественности».

Д-р Р. Харлоу, старейший специалист по PR из Сан-Франциско, изучил 472 различные определения PR и на их основе разработал собственное: «PR — это одна из функций управления, способствующая установлению и поддержанию общения, взаимопонимания, расположения и сотрудничества между организацией и ее общественностью. Они включают в себя решение различных проблем: обеспечивают руководство организации информацией об общественном мнении и оказывают ему помощь в выработке ответных мер: обеспечивают деятельность руководства в интересах общественности; поддерживают его в состоянии готовности к различным переменам путем заблаговременного предвидения тенденций; используют исследование и открытое общение в качестве основных средств деятельности».

Достижение целей организации требует от ее руководителя знания и понимания взглядов и ценностей людей, с которыми работает ее организация. Сами цели определяются внешними факторами. Специалист по связям с общественностью выступает в качестве советника и посредника руководителя, помогая ему внедрять личные цели и задачи в разумную политику, приемлемую для общества.

Существует много простых определений, но они не охватывают все значения этого понятия. Например: «позитивная деятельность, признанная обществом». Сэму Блэку нравится краткое и исчерпывающее определение в своей книге PR: «Связь с общественностью - это искусство и наука достижения гармонии через взаимопонимание, основанное на реальности и полной осведомленности».

Таким образом, связи с общественностью являются неотъемлемой частью любой современной управленческой деятельности. Область, в которой работает PR, можно определить как общественное общение. Опыт PR - это опыт управления связью. С функциональной точки зрения связи с общественностью - это контролируемый процесс межгрупповых отношений.

Существует множество определений, но во всех них можно выделить одну общую мысль: общественное мнение оказывает существенное влияние на деятельность любой компании, а связи с общественностью воздействуют именно на общественное мнение, делая его приемлемым для компании. Масштабы такого взаимодействия, направленного на развитие прочных связей между организацией и ее сообществом, могут отличаться в

зависимости от размера и характера сторон, различных сфер рынка. Однако цели, функции, средства, организационный дизайн и действия специалистов по связям с общественностью очень похожи при проектировании связей с общественностью.

Наряду с термином «связи с общественностью» существуют и другие понятия, имеющие схожий, но в то же время несколько иной смысл.

Лоббирование - это многоступенчатый процесс коммуникации, включающий механизм подготовки и принятия нормативных актов в пользу определенных общественно-политических сил и систему аргументации. Однако во всех случаях речь идет о продвижении интересов (и, соответственно, создании коммуникаций) через государственные органы.

Advocacy (от advocate — отстаивание, поддержка, пропаганда взглядов и интересов) также означает организацию коммуникации в целях продвижения интересов, но в отличие от лоббизма речь идет о коммуникации и продвижении интересов не только через органы государственной власти, но и через любые другие структуры: отечественные и международные общественные организации, коммерческие фирмы, политические партии, через влиятельных личностей и т. д. Иными словами, понятие «advocacy» более широкое по сравнению с «lobby».

Public relations отличается от lobby и advocacy еще большей широтой понятия. К коммуникационным субъектам PR причисляется уже и собственный персонал, и масса населения, имеющая отношение к некоторому профилю деятельности. Что же касается цели коммуникации, то она заключается не только в продвижении определенного интереса, но и в подготовке почвы, дополнительных условий для такого продвижения.

Пропаганда в целом - это распространение взглядов и идей с целью внедрения их в общественное сознание и активизации массовой практической деятельности. Отличия от PR:

- пропаганда позволяет исказить цифры и факты в чужих интересах, а PR основан на правдивой информации;

- пропаганда имеет строгое отношение и пытается заставить людей принять (изменить) какую-то точку зрения, хотя они этого или нет, PR мягкий и предлагает людям использовать некоторую информацию, а затем добровольно принимает (отвергает) определенные мнения и идеи;

- пропаганда подчеркивает одностороннее воздействие на отдельного человека или группу; PR обязательно предполагает создание механизма двусторонней коммуникации, получение и запись встречного сигнала от аудитории.

Реклама - информация о физическом или юридическом лице, товарах, идеях и инициативах в любой форме, распространяемая любыми средствами, предназначенная для неизвестной группы лиц и предназначенная для создания или поддержания интереса к этому физическому или юридическому лицу, товарам, идеям и инициативам и содействия реализации товаров, идей и инициатив. Сходство между рекламой и PR на этапе разработки PR-информационных кампаний фирмы и рекламные агентства используют схожие этапы и методы для определения целевой аудитории и формулирования ключевых сообщений. Отличия от PR:

- реклама открыто оплачивает размещение информации на газетных площадках и во время эфира; задача PR-специалиста - обеспечить, чтобы информация, поступающая от клиента, размещалась только благодаря актуальности информации, как для самих журналистов, так и для читателей, зрителей и слушателей;

- реклама имеет официальные признаки (например, заголовок «реклама») и регулируется специальным законом. Гораздо меньше связей с общественностью. Их нелегко распознать и даже легко измерить с точки зрения эффективности. Другими словами, если реклама напрямую направлена на конкретный результат, то PR - это создание косвенно благоприятных условий для его достижения;

- реклама - это ограниченная по времени и объему кампания, направленная на то,

чтобы выбросить определенные дозы «хороших новостей» в общественное пространство. Механизм PR более тонкий и направлен на установление постоянных отношений с различными социальными группами и по разным причинам, в том числе негативным.

Связи с общественностью являются объединяющим фактором многих внешних и внутренних контактов, которые включаются в организацию на основе единой коммуникационной политики. Таким образом, специалисты по связям с общественностью помогают сделать управление более эффективным, привлекая к сотрудничеству целевую (специализированную) аудиторию и переводя ее в социальное партнерство. В этом смысле их деятельность способствует развитию успешного бизнеса и предпринимательства.

Но цель достигается не в любом случае, а в том, чтобы обеспечить правильное понимание обществом того, что делает организация, вызвать к ней интерес и доверие. Благодаря открытой публичной деятельности, систематически организованным PR-мероприятиям вы сможете выделиться в конкурентной среде. В связи с этим управление становится более эффективным и социально ответственным. В конечном счете, реализация потенциала, механизма и технологий связей с общественностью - это практическая реализация новой философии менеджмента и социально-этического маркетинга.

Однако PR-деятельность не является мощным инструментом: она не исправляет среднее руководство, не устраняет слабость руководства, не предотвращает конфликтные ситуации, а, наоборот, выявляет недостатки и слабые места в системе управления. В то же время правильно разработанная и реализованная стратегия по связям с общественностью, корпоративный стиль, организованная система мероприятий и современные методы коммуникации и убеждения являются обязательными составляющими эффективного управления и успешного бизнеса. С помощью системы и инструментария PR:

1. Разрабатывается и реализуется стратегия коммуникаций с общественностью;
2. Профессионально и компетентно оказывается помощь руководству организации при принятии управленческих решений с ориентацией на настроения и возможные ответные реакции общественности при начинании любого дела;
3. Изменяется массовое сознание, завоевывается авторитет, репутация и доверие;
4. Осуществляется борьба со слухами, недоверием, антирекламными действиями конкурентов и др.

Таким образом, границы эффективного управления расширяются, чтобы служить интересам общества.

Организационные структуры PR выступают посредниками в системах управления между социальной организацией и ее обществом, обеспечивая развитие отношений между ними в зависимости от размера и характера сторон.

В рыночных условиях, в условиях усиления конкуренции, в том числе неценовой (престиж, репутация, престиж), каждая общественная организация для обеспечения своей жизни вынуждена заниматься организованной деятельностью по связям с общественностью:

- информационно-разъяснительная работа для достижения славы и сотрудничества;
- оценка реакции общества на деятельность организации
- подготовить общественное мнение к его правильному пониманию и т.д., опираться только на собственные возможности и силы.

PR-деятельность имеет базовую теорию, инвариантные принципы и процедуры, которые могут быть универсально использованы в различных сферах жизнедеятельности общества с учетом направления деятельности социальной организации и специфики ее публичности. Общественные отношения, возникающие и поддерживаемые одновременно, объединяют его членов, контролируют их поведение и побуждают их совершать ожидаемые действия.

Исходя из природы общества, социальная организация обладает внутренним и внешним поведением.

Внутреннее поведение связано с деятельностью работников (работников) в

социальной организации. Основной целью в ней является поддержание стабильности институциональных официальных и неформальных отношений, которые должны обеспечивать согласованность, взаимопонимание, сплоченность и отождествление интересов работников (служащих) с организационными целями и стремлениями руководства.

Внешнее поведение направлено на сохранение баланса и социальной ответственности организации с внешней средой. Это достигается путем создания оптимальных условий для эффективного функционирования организации в окружающей и рабочей среде, которые должны обеспечивать атмосферу доверия, взаимопонимания и сотрудничества между организацией и ее внешним сообществом.

Каждая общественная организация выстраивает отношения с обществом, исходя из целей своей деятельности и специфики общества.

Следует отметить, что в настоящее время вопросы формирования корпоративного имиджа, корпоративной культуры и духа на предприятии становятся все более актуальными. В этом процессе решающую роль играют различные коммуникационные стратегии.

Вполне можно управлять внешним уровнем корпоративной культуры: характерной для организации символикой, мифологией, обрядами, ритуалами. Базовый уровень может быть сформирован и улучшен, он трудоемок и сложен: декларируемые ценности и нормы поведения, отраженные в миссии, суждении, кодексе, правилах внутреннего распорядка, положениях, положениях и т.д. внешнего мира.

Оценить влияние корпоративной культуры на поведение сотрудника внутри организации, его внешний имидж непросто. Однако ряд исследований показал, что организации с такой культурой достигают значительных успехов в долгосрочной перспективе.

Это связано с тем, что внутренний уровень не соответствует внешнему, культура может играть нейтрализующую роль, быть непродуктивной и в конечном итоге влиять на ее внешний образ. В таких случаях помогает практическое «включение» работника в деятельность, направленную на реализацию заявленной ценности, тем самым она становится собственной ценностью.

Если заявленные ценности соответствуют основным представлениям, то их словесное выражение в виде принципов работы способствует консолидации группы, являясь средством самопознания и выражения сущности миссии. Необходимо четко различать ценности, соответствующие основным понятиям, и ценности, противоречащие им и являющиеся результатом определенных выводов и выводов. Часто такой набор ценностей не образует систем, иногда их элементы не имеют ничего общего с взаимоисключающим или реальным поведением.

Организационная культура-это мощный стратегический инструмент, позволяющий всем подразделениям и отдельным лицам ориентироваться на выполнение стратегических целей организации, мобилизовать инициативу сотрудников и способствовать продуктивным отношениям между ними, регулировать поведение людей в определенных сложных ситуациях, влиять на имидж компании, тем самым повышая ее конкурентоспособность.

Значимость корпоративной культуры определяется рядом обстоятельств. Это дает сотрудникам организационную согласованность, которая определяет представления о нем, являясь важным источником стабильности и преемственности, что создает ощущение безопасности для их сотрудников. Кроме того, знание культуры организации помогает новым сотрудникам правильно интерпретировать события, происходящие в организации. Организационная культура, как ничто другое, стимулирует высокую ответственность работника, выполняющего возложенные на него обязанности.

Для оценки эффективности управления корпоративной культурой можно широко использовать те же методы, что и при изучении организационной культуры:

- опросы,
- анкета,
- изучение устного опроса,
- изучение документов,
- изучение устоявшихся методов управления.

Особенности группового стиля руководства важны при изучении организационной культуры, так как руководитель группы играет особую, решающую роль в своей работе. Члены команды всегда обращают внимание на стиль управления своего лидера и ценят его способность создавать атмосферу открытости, сотрудничества и совместного обсуждения. Стиль менеджера также влияет на этический тон в компании.

Стиль работы менеджера-это совокупность повторяющихся специфических методов и приемов управленческого воздействия, используемых менеджером в процессе управления и определяющих особенности отношения людей к его действиям. С другой стороны, это индивидуальная форма реализации общественно-политических, социально-экономических и социально-психологических отношений в процессе управления людьми.

Стиль руководства отражает внутреннюю культуру, знания и опыт руководителя. Стиль руководства оказывает существенное влияние на психологический климат команды. Стиль тесно связан с личностью менеджера, который иногда называют почерком управленческой деятельности.

Стиль лидерства относится к набору методов, приемов и способов воздействия на лидера в команде с целью эффективного и результативного выполнения управленческих функций. Определение стиля управления коллективами осуществляется по основным функциям управления: принятие решений, организация выполнения решений, осуществление контроля за их выполнением, методы мотивации исполнителей к труду, использование системы стимулирования деятельности исполнителей.

Список литературы:

1. Акопов Г.Л., Бакирова Н.В., Аكوпова А.Л. Коммуникационный менеджмент. – СПб.: Питер, 2019. – 304 с.
2. Кривоносов, А. Д. Основы теории связей с общественностью : учеб.для студентов вузов / А. Д. Кривоносов, О. Г. Филатова, М. А. Шишкина. - СПб. : Питер, 2011. – 375 с.
3. Азаренок М., Азизова Е. Активируй свой персональный бренд! 100 кейсов для повышения эффективности бизнеса. – М.: Эксмо, 2019. – 480 с.

ПРИНЦИПЫ РУКОВОДСТВА ПЕРСОНАЛОМ В ЯПОНСКОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

А.Б. ЖАНСАКАЛОВА
студентка гр. ПИМ-19-1
ДАУЛЕТОВА А.М.

Научный руководитель: к.э.н., доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Актуальность данной работы состоит в том, что, для того чтобы работать в Японии или вести бизнес с японскими компаниями на международном уровне, важно знать и иметь представление о японской практике управления. Ранее кадровая политика японских компаний рассматривалась как один из ключей к успеху японской экономики, в то время как в других странах ее считали особо уникальной и специфичной.

Ключевые слова: персонал, японский менеджмент, управление персоналом

Япония – страна с богатой культурой и очень древними традициями, которая столкнулась со многими трудностями в своем экономическом развитии, но смогла стать мировой экономической сверхдержавой.

Японии высоко ценится коллективизм, как в частной жизни, так и на работе. Люди могут ожидать, что их родственники или члены определенной группы будут заботиться о них в обмен на верность и лояльность. В таком плане можно сказать, что японское общество является одним из самых коллективистских обществ в мире. Зачастую даже говорят, что японцам было бы не так важно, проиграют они или выиграют, если они действуют в унисон. Стремление к одной и той же цели имеет наиболее преимущественное значение для них [1, с.27].

Гармония внутри группы является одним из самых желательных условий для большинства компаний, но особенно она актуальна и значима для японских компаний, где без этой гармонии люди не могут работать эффективно. Во многих японских компаниях считается, что, человек, который не согласен с общепринятой позицией или слишком сильно настаивает на сохранении своего мнения, нарушает гармонию группового консенсуса и может считаться незрелым по отношению к работе.

Можно выделить семь основных характеристик, которые определяют стиль общения обычного японца [2] :

1. Пытается чувствовать настроение других людей;
2. В любых отношениях старается не убеждать, а, в первую очередь, построить к себе личное доверие;
3. Чувствует атмосферу возникшей ситуации и выражает беспокойство за других членов своей группы;
4. Отличается честностью и преданностью;
5. Держит свое эго в стороне и не любит чрезмерной саморекламы;
6. Придает большое значение саморазвитию;
7. Доверяет другим членам группы делать то, что необходимо.

Японцы также хорошо известны своей организованностью. Порядок и дисциплина имеют ключевое значение в такой стране, как Япония, где пространство крайне ограничено. В связи с этим неудивительно, что члены японского общества развили в себе дисциплинированность и требовательность, которые помогли им жить в гармонии в таком месте, где плотность населения намного выше, чем в других странах.

Японская модель менеджмента позволила стране стать крупнейшим производителем легковых автомобилей и полупроводниковых микросхем, кроме того, Япония – безусловный лидер в сфере контроля социальной политики и качества жизни.

Однако это не просто продуманный менеджмент высокого уровня. Это система управления персоналом, базирующаяся на творческом осмыслении зарубежного опыта с опорой на самобытные общественно-социальные традиции. Это уникальный синтез многовекового опыта и новейших решений в сфере управления персоналом и повышения его эффективности. «Богатство в человеческих ресурсах», – вот философия японского менеджмента, и ее состоятельность доказана десятками компаний, включая таких гигантов как «Mitsubishi Corporation», «Toyota Tsusho», «Honda Motor Co».

Но при этом, как и в любой другой модели менеджмента, в японской системе управления персоналом есть свои достоинства и определенные недостатки.

Следует рассмотреть основные аргументы в пользу и против принципов японской модели менеджмента в приведенной ниже таблице (Таблица 1).

Таблица 1

Достоинства и недостатки японской модели управления персоналом

1. Достоинства	1. Японцы уделяют особое значение корпоративной социальной ответственности. Обеспечивается лучшая гарантия занятости; к тому же, организации проявляют внимание благополучию своих сотрудников и сильно заботятся об окружающей среде.
----------------	--

	2. Японские компании практикуют лучшие подходы к своим сотрудникам. Для японских менеджеров очень важны люди и гармония между сотрудниками, чем что-либо еще.
	3. Проектами всегда занимается целая группа, коллективно участвуя в принятии решений, при этом все участники несут равную ответственность за проект. Все комплименты, поощрения и наказания будут адресованы всей команде, а не только менеджеру группы.
	4. Принцип ротации рабочих мест, когда японские менеджеры каждые 2-3 года стабильно переводятся в разные отделы и департаменты организации, дабы повысить свою квалификацию и получить больше опыта.
	5. Японский процесс принятия решений, когда идеи и предложения обсуждаются среди всех сотрудников, вовлеченных в процесс. Таким образом, решения принимаются более тщательно, и учитывается большее количество разных точек зрения.
2. Недостатки	1. Процесс принятия решений в японских компаниях гораздо более трудоемкий и медленный, нежели в иных стилях управления, где решения принимаются довольно быстро и оперативно.
	2. Зачастую результатом процесса ротации сотрудников каждые 2-3 года между совершенно разными функциями и трудовыми обязанностями являются поверхностные знания сотрудников. Чаще всего специалистам не хватает отведенного времени и возможностей, чтобы достаточно хорошо разбираться в каждой из сфер трудовой деятельности компании.
	3. В большинстве случаев при оценке эффективности работы сотрудников огромная доля работников оценивается как средняя, удовлетворяющая производительность, без четких различий между верхней и нижней производительностью. Таким образом, лучшие сотрудники не смогут получить достаточного вознаграждения, тогда как менее производительные сотрудники будут сдерживать всю компанию.
	4. Продвижение по службе и размер заработной платы в традиционных японских компаниях зависят в большей степени от возраста сотрудников, что приводит ко многим проблемам и вызывает недостаточную выработку всей организации.
	5. Ответственность всех участников за проект также означает, что даже те, кто не виноват, когда что-то в процессе реализации проекта пойдет не по плану, будут подвергнуты наказанию и критике вместе со всеми членами команды.
Примечание – Составлена автором по материалам [11, с.55-60]	

Таким образом, японский менеджмент привлек к себе пристальное внимание в последние десятилетия, когда японская экономика уверенно вышла на лидирующие позиции и Страну Восходящего Солнца признали одним из самых конкурентных игроков на мировой экономической арене.

Для дальнейшего анализа была взята японская компания «Toyota Industries Corporation» (ТИС), которая является одной из основных компаний «Toyota Group». «Toyota Industries Corporation» – та организация, из которой впоследствии получила развитие всеми известная автомобилестроительная компания «Toyota Motor Corporation» [3].

ТИС была основана еще в 1926 году Сакичи Тоедой (Sakichi Toyoda) в целях производства и реализации автоматических ткацких станков, которые он сам изобрел и усовершенствовал. Спустя некоторое время данная компания способствовала диверсификации и стремилась расширить сферу своей деятельности, включив в нее текстильное оборудование, автомобили (транспортные средства, двигатели, компрессоры автомобильных кондиционеров и т.п.), погрузочно-разгрузочное оборудование и электронику.

Для наглядного анализа основных характеристик «Toyota Industries Corporation» будет рассмотрен корпоративный профиль компании в приведенной ниже таблице (Таблица 2).

Таблица 2

Корпоративный профиль компании «Toyota Industries Corporation»

1. Название компании	«Toyota Industries Corporation» (TIC)
2. Дата основания	18 ноября 1926 года
3. Головной офис	2-1, Toyoda-cho, Kariya-shi, Aichi 448-8671; Япония
4. Председатель	Тэцуро Тойода (Tetsuro Toyoda)
5. Президент	Акира Ониси (Akira Onishi)
6. Сфера деятельности	Производство и продажа текстильных машин, погрузочно-разгрузочного оборудования, автомобилей и автомобильных запчастей
7. Капитал	80,4 млрд. иен (по состоянию на 31 марта 2021 года)
8. Чистый объем продаж	2,118,3 млрд. иен (финансовый год, закончившийся 31 марта 2021 года)
9. Операционная прибыль	118,1 млрд. иен (финансовый год, закончившийся 31 марта 2021 года)
10. Прибыль до налогообложения	184, 0 млрд. иен (финансовый год, закончившийся 31 марта 2021 года)
11. Прибыль	136, 7 млрд. иен (финансовый год, закончившийся 31 марта 2021 года)
12. Количество сотрудников	66 947 человек (по состоянию на 31 марта 2021 года)
Примечание – Составлена автором по материалам официального сайта компании «Toyota Industries Corporation»	

Можно выделить несколько фактов о компании, имеющих значение для понимания размеров и влияния компании на глобальном уровне [4].

1. Наибольшая глобальная доля в 3-х продуктах компании «Toyota Industries». Среди многих продуктов компании подъемники, автомобильные компрессоры для кондиционирования воздуха и воздушно-реактивные ткацкие станки являются на данный момент мировыми бестселлерами.

2. Объем продаж за 2021 финансовый год составил более 2 118,3 млрд. иен.

3. Более 60 000 сотрудников компании по всему миру. По состоянию на 2021 финансовый год численность сотрудников составила 66 947 человек, при этом более половины из них находились за пределами Японии.

4. По состоянию на 31 марта 2021 года у компании «Toyota Industries» насчитывалось 276 дочерних и зависимых компаний по всему миру, что лишь доказывает ее мировое влияние.

В приведенной ниже диаграмме (Рисунок 1) рассмотрены продажи компании «Toyota Industries» по бизнес - сегментам (2021 финансовый год, закончившийся 31 марта 2021 года) [12].

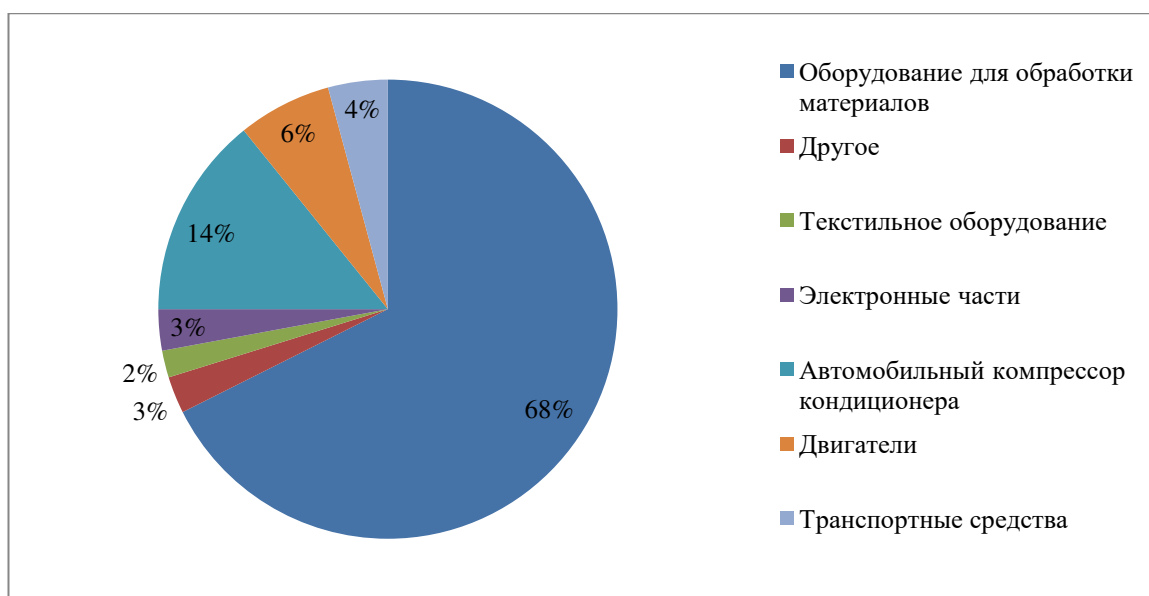

Рисунок 1. Продажи компании «Toyota Industries» по бизнес-сегментам

Таким образом, можно сделать вывод, что большую часть продаж компании составляет реализация оборудования для обработки материалов, а также производство автомобильных компрессоров для кондиционеров.

Компания имеет собственную корпоративную философию, состоящую из нескольких ключевых принципов:

- всегда будьте верны своим обязанностям и делу, способствуя развитию компании и общему благу;
- всегда будьте прилежны и креативны, стремясь опережать время;
- всегда будьте практичны и избегайте легкомыслия;
- всегда имейте стремление создавать уютную и дружелюбную атмосферу на работе;
- всегда с уважением относитесь к духовным ценностям и помните о благодарности.

Основа корпоративной философии «Toyota Industries» состоит из нескольких положений.

1. Уважение к закону.

Компания всегда будет стремиться соблюдать законы в Японии и за ее пределами, а также быть честной и прозрачной во всех своих отношениях.

2. Уважение к другим.

«Toyota Industries» с глубоким уважением относится к людям, культуре и традициям каждого региона и страны, в которых она осуществляет свою деятельность. Компания стремится способствовать экономическому росту и дальнейшему процветанию в этих странах.

3. Бережное отношение к природе и окружающей среде.

Компания стремится предлагать клиентам экологически чистые, безопасные и качественные продукты и услуги.

4. Уважение к клиентам.

«Toyota Industries» систематически проводит интенсивные исследования продуктов и перспективные разработки, чтобы создать новую ценность для своих клиентов.

5. Уважение к сотрудникам.

Компания стремится поддерживать атмосферу здорового сотрудничества внутри коллектива, чтобы сотрудники и компания могли всецело реализовать свой потенциал [12].

Были расширены и усовершенствованы программы для поддержки раннего возвращения на работу после карьерного перерыва сотрудников по самым разным

причинам. Например, в октябре 2016 года была запущена система работы на дому в течение целого дня; в декабре 2017 года проводились семинары для сотрудниц и их супругов перед отпуском по беременности и родам, чтобы разъяснить о том, в каком направлении продолжить работу после их возвращения на рабочее место; а также система финансовой помощи для покрытия расходов на уход за младенцами до одного года, принятая в апреле 2018 года.

В результате приложенных усилий и инициатив компании число женщин-руководителей неуклонно росло. В октябре 2016 года компания получила сертификат «Eguboshi» от Министерства здравоохранения, труда и социального обеспечения Японии, который выдается компаниям, прилагающим большие усилия по поддержке женщин в коллективе и их активного участия на рабочем месте.

В представленной ниже диаграмме (Рисунок 2) можно наглядно увидеть, как изменялось число менеджеров женского пола в компании с 2017 по 2021 год [5].

Компания намерена продолжать прилагать усилия по увеличению роли женщин в японском коллективе, чтобы была возможность предложить им более широкий спектр рабочих мест и вышестоящие должности.

Трудоустройство лиц с ограниченными возможностями. Компания уважает идею совместной работы людей с ограниченными возможностями и без них. В соответствии с этой политикой «Toyota Industries» ежегодно продолжает нанимать людей с ограниченными возможностями. Такие сотрудники распределены по разным отделам и секциям, а также работают с другими членами коллектива на равных условиях для выполнения рабочих задач.

Доля сотрудников с ограниченными возможностями в компании на 2021 год составила 2,4% от общего количества сотрудников, когда законодательно закрепленное соотношение составляет 2,2%.

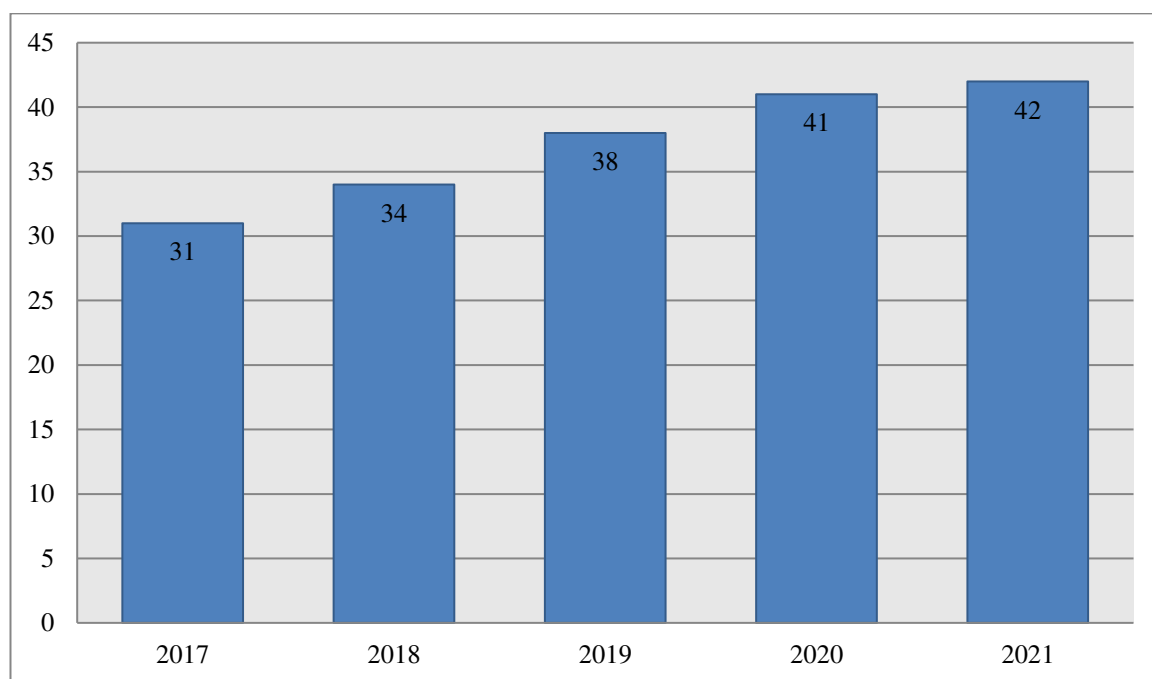

Рисунок 2. Количество менеджеров женского пола в компании «Toyota Industries» с 2017 по 2021 год

4. Создание комфортной рабочей среды для старших сотрудников.

Компания была сосредоточена на создании улучшенной и менее напряженной рабочей среды для старших сотрудников. Были приложены усилия для создания стандартных процедур для обращения с тяжелыми предметами, а также была разработана

система анализа работы, оценивающая рабочую позу сотрудника с помощью видеозаписей. Помимо этого, зачастую проводятся «Семинары для активной жизни» для сотрудников в возрасте от 50 до 55 лет.

Следует обратить внимание на усилия компании, связанные с соблюдением прав человека. «Toyota Industries» считает необходимым гарантировать, что компания не нарушает права всех заинтересованных сторон, вовлеченных в совместную деловую деятельность. Крайне важно, чтобы каждый сотрудник имел правильное представление о правах человека, поэтому компания активно проводит просветительскую деятельность в этой области посредством проведения семинаров и обучения новых сотрудников.

Компания также признает, что сотрудники-иностранцы более подвержены проблемам дискриминации в отношении прав человека. Зачастую это происходит за счет языковых барьеров, либо различных условий жизни в Японии и в их родных странах. С целью защиты прав таких сотрудников компания проводит тщательную проверку соблюдения прав человека относительно их трудоустройства в дочерних компаниях в Японии [12].

«Toyota Industries» стремится создать корпоративную культуру, которая уделяет особое внимание обеспечению безопасности условий труда для сотрудников. В компании были созданы специальные комитеты, в том числе Центральный комитет по безопасности и гигиене труда.

Японская модель менеджмента учитывает культурные и национальные особенности и традиции, и использует философию «мы все одна семья», что позволяет добиться лучшего взаимодействия всех сотрудников. Самая важная задача японских менеджеров – установить нормальные отношения с работниками, что позволит добиться наилучших результатов, так как счастливый работник — это здоровый работник, что в свою очередь означает продуктивный.

Управление персоналом является одной из важнейших функций менеджмента, в условиях современного сложного производства роль человека возрастает, и к его способностям, уровню знаний и квалификации предъявляются все более высокие требования.

На данный момент, многие методы, использовавшиеся японскими компаниями на протяжении десятилетий, кажутся устаревшими и потерявшими свою актуальность. К примеру, в настоящее время в Японии существует множество разных видов гибких контрактов и оценок сотрудников на основе результатов их деятельности, которые прямо противоположны принципам пожизненного найма и заработной плате на основе выслуги лет. К тому же было ослаблено влияние профсоюзов, а среди молодого поколения продолжает расти важность индивидуализма.

Можно сделать вывод, что будущее японской модели менеджмента неопределенно, но углубленное понимание прошлого будет необходимым аспектом для понимания текущих событий и прогнозирования дальнейших изменений.

Список литературы:

1. Тайм-менеджмент: Учебное пособие / А.М. Даулетова – Караганда: Карагандинский университет Казпотребсоюза., 2021. – 123 с.
2. Блялов Б.Е. Менеджмент производственной сферы: Учебное пособие – Караганда: Карагандинский университет Казпотребсоюза, 2018 – 180с.
3. Гелашвили Н.Н., Орынбасарова Е.Д. Тайм менеджмент. Учебное пособие – Карагандинский университет Казпотребсоюза. Караганда, 2016.-152с.
4. Албастова Л. Н. Технология эффективного менеджмента. М.: ПРИОР, 2017.
5. Классики менеджмента/ под ред. М. Уорнера. Пер. с англ. Под ред. Ю. Н. Каптуревского. – СПб.: Экономикс, 2018.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

ЗУДОЧКИН К.

магистрант группы МН-21-

ЛЕГОСТАЕВА А.А.

Научный руководитель, к.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрено содержание бизнес-процессов на предприятиях общественного питания Карагандинской области. Проведен анализ и дана оценка эффективности управления поддерживающими процессами предприятий общественного питания Карагандинского региона. Предложены направления оптимизации и совершенствования.

Ключевые слова: бизнес-процесс, оптимизация, предприятия общественного питания

В связи с возросшими требованиями к эффективности функционирования организаций большую популярность приобретает процессный подход, основанный на разработке системы управления процессами. Хозяйственная деятельность организаций рассматривается как совокупность бизнес-процессов с привязкой к структурным подразделениям. В условиях экономической цикличности развития отраслей, изменения конкурентной среды и структуры спроса организации вынуждены постоянно адаптироваться к внешним воздействиям современной экономики. Эффективность этого процесса обуславливают высокую значимость совершенствования и оптимизации бизнес-процессов.

Процессный подход пришел на смену функциональному подходу и представлен в четырех направлениях: всеобщий менеджмент качества (TQM), постоянное улучшение процессов (CIP), управление бизнес-процессами (BPM), реинжиниринг бизнес-процессов (BPR). [1, 2,3,4,5]

Первый подход – это Total quality management - Всеобщий менеджмент качества. Концептуальная основа данного подхода заключается в постоянстве и непрерывности улучшения качества процессов, товаров, оказываемых услуг той или иной организацией. Все действия организации сосредоточены именно на повышении уровня удовлетворенности стейкхолдеров, особенно потребителей. (СЛАЙД)

Второй подход базируется на японской бизнес-философии Кайдзен и трактуется как непрерывное улучшение процессов. Отсюда и современная трактовка Continuous Improvement Process - Постоянное улучшение процессов.

Сама философия Кайдзен (Kaizen) не предлагает рецептурных стратегий организации бизнеса. Это идеология которой стоит придерживаться менеджерам компаний, для обеспечения процессов. Для значительных результатов не всегда требуются кардинально-глобальные инновации. Реализация менеджером компании поступательных, направленных и систематичных действий улучшения, оптимизации процессов и их составляющих, позволят добиться более стабильных результатов. (СЛАЙД)

Третий подход, берет свое начало еще в 70 годы прошлого столетия, и переживающей сегодня, по сути второе рождение – это Business Process Management – Управление бизнес-процессами. (СЛАЙД)

Четвертый подход это концепции Business Process Reengineering - Реинжиниринг бизнес-процессов, которая появилась в 1990 году. (СЛАЙД)

Главное отличие реинжиниринговой концепции состоит в реверсирование в сторону увеличения скорости предполагаемых изменений за счет внедрения информационных технологий, которые способствуют систематизации, компоновки, интегрированности и

собираемости информации для перестройки бизнес-процессов. Это может происходить как эволюционно, так и революционно. Кризисный реинжиниринг предполагает перепроектирование бизнес-процесса, а реинжиниринг развития их совершенствование.

Бизнес-процессы в организации, мы здесь придерживаемся позиции Ассоциации профессионалов управления бизнес-процессами (АВРМР), подразделяют:

- основные бизнес-процессы – процессы, непосредственно создающие ценность для конечного клиента путем производства конечного продукта и имеющие кросс-функциональную структуру;
- поддерживающие бизнес-процессы – процессы, предназначенные для управления инфраструктурой и ресурсами, обеспечивающими деятельность основных процессов;
- бизнес-процессы управления – процессы, предназначенные для мониторинга и контроля функционирования основных и вспомогательных процессов путем сопоставления с целевыми показателями эффективности.

В настоящее время одной из самых динамично развивающихся отраслей является сфера общественного питания, которая представлена различными типами и видами предприятий общественного питания. Карагандинский регион не является исключением в этом плане. В Карагандинской области действует 1699 предприятий общественного питания. Если в 2013 году число предприятий общественного питания составляло 1816, то в 2020 году их число уменьшилось на 7% и составило 1699. Значительные изменения коснулись таких видов предприятий общественного питания как кафе, их число уменьшилось почти в 3 раза. На фоне этого увеличилось число прочих объектов общественного питания, куда относятся кофейни, фаст-фуды, пиццерии. Это закономерно, особенно в условиях пандемии коронавирусной инфекции, так как эти предприятия общественного питания ориентированы на доставку. Наиболее динамично развивается сегмент, который представлен демократичными предприятиями общественного питания, в которых средний чек составляет около 3000 – 5000 тенге, и имеет свою целевую аудиторию.

Для определения бизнес-процессов на предприятии общественного питания необходимо провести описание деятельности. Чтобы эта работа была эффективной нужна грамотная структуризация бизнес-процессов с позиции их деления на основные, поддерживающие, управляющие и бизнес-процессы развития.

Предметом нашего исследования выступают поддерживающие бизнес-процессы, которые не создают непосредственно добавленную ценность, но являются необходимыми для обеспечения основных процессов. К этим процессам относят:

- Инфраструктура компании (финансирование, планирование, учет и администрирование деятельности)
- Управление человеческими ресурсами (работа с кадрами, обучение, мотивация и оплата труда)
- Развитие технологий (разработка новой продукции, разработка технологий производства, исследование рынка)
- Административно-хозяйственное обеспечение.

Одним из глобальных поддерживающих бизнес-процессов является бизнес-процесс «Управление человеческими ресурсами». С этих позиций и будет строиться наше исследование.

На предприятиях общественного питания данный бизнес-процесс следует рассматривать, в первую очередь, с позиции организационного дизайна и бизнес-процесс, а именно взаимосвязи и регламентация. Невозможно управлять и контролировать процесс, который не регламентирован и не измерим.

Организационный дизайн — это то, на чем строится вся система управления компанией. Организационная структура компании и бизнес-процессы находятся в тесной взаимосвязи, обеспечивая регламентацию ответственности, компетенций, делегирования полномочий, направлений эффективного контроля, что необходимо как руководителям, так и рядовым сотрудникам.

Нами было проведено выборочное обследование предприятий общественного питания г. Караганды на предмет анализа менеджмента бизнес-процессов в системе управления персоналом.

Из подвергшихся анализу предприятий общественного питания присуща функциональная или линейно-функциональная организационная структура управления. Данные виды организационных структур имеют в своей основе большое число ненужных согласовательных действий, которые ведут к повышению штатной численности персонала, особенно в плане узкопрофильных специалистов, управленческих уровней в организационной структуре, снижается значимость делегирования полномочий и ответственности персонала. В результате складывается ситуация незаинтересованности в результативности, снижения адаптивности и гибкости, росту непроизводительных расходов, снижению качества предоставляемых услуг.

Система эффективного менеджмента, как объединение подсистем, представляет собой действия по преобразованию входов и выходов; систему коммуникации, накопления и анализа информации о показателях бизнес-процесса для принятия управленческого решения, тем человеком, который несет ответственность за поддержание эффективной системы постоянного улучшения показателей бизнес-процесса.

В процессе обследования региональных предприятий общественного питания, на предмет менеджмента бизнес-процессов в системе управления персоналом, были установлены как положительные, так и отрицательные моменты.

К положительным моментам относятся:

- На предприятиях общественного питания обозначены цели и принципы работы с персоналом.

- На предприятиях общественного питания разработаны типовые должностные инструкции для сотрудников.

- На отдельных предприятиях общественного питания начата работа по разработке локальных нормативных документов в области управления персоналом.

Отрицательных моментов больше:

- на предприятиях общественного питания не описаны бизнес-процессы управления персоналом;

- при работе с персоналом руководители структурных подразделений в основном руководствуются должностной инструкцией;

- не разработаны многие документы, регламентирующие процессы управления персоналом;

- не в полной мере используются внешние источники набора кадров;

- компания не использует весь спектр методов отбора персонала, в том числе не проводится анкетирование сотрудников на вакантные должности, формальный подход к собеседованию и т.д.;

- не используется ротация персонала как форма обучения сотрудников и развития дополнительных компетенций;

- высокая текучесть кадров;

- увеличиваются расходы на поиск персонала;

- не проводится работа по анализу причин текучести персонала;

- не уделяется достаточного внимания процессу адаптации на предприятии; за руководителями не закреплены функции по адаптации сотрудников, не оценивается качество прохождения периода адаптации новым работником;

- наставничество не является достаточно эффективным, поскольку у наставников отсутствует материальная заинтересованность в передаче знаний и обмене опытом;

- слабый контроль за процессом обучения и повышением квалификации осуществляется со стороны руководства;

- формальный процесс оценки труда персонала: не учитывается личный вклад каждого работника в общие результаты деятельности компании;

- процесс мотивации и стимулирования труда работников в основном основан на применении традиционных методов мотивации персонала;
- не разработаны критерии оценки деятельности персонала, которые позволяют объективно оценить качество труда.

Для устранения выявленных недостатков на предприятии общественного питания предлагаем следующее:

1. Использовать процессный подход к управлению персоналом. Он позволяет разбить управление персоналом на процессы управления человеческим капиталом (стратегическая задача), процессы управления человеческими ресурсами (тактический уровень управления) и процессы обеспечения кадрами (оперативный уровень управления).

2. Описать основные бизнес-процессы управления персоналом и разработать нормативные документы, регламентирующие управление этими процессами, а именно: Положение о наборе, отборе и найме персонала, Положение об адаптации персонала, Положение о мотивации и стимулировании труда, Положение об оценке труда персонала, Положение о развитии персонала.

3. Расширить спектр используемых методов отбора персонала, в том числе проводить анкетирование потенциальных сотрудников.

4. Разработать анкету для отбора сотрудников на вакантные должности.

5. Использовать в практике различные внешние источники набора кадров, а не только объявления в газетах и сети Интернет.

6. Разработать мероприятия, направленные на уменьшение текучести персонала с учётом анализа причин увольнений работников.

7. Закрепить в должностных обязанностях руководителей функции по адаптации сотрудников.

8. Разработать систему мотивации для наставников.

9. Разработать показатели оценки труда персонала с учётом личного вклада каждого работника в общие результаты деятельности компании.

10. Использовать разнообразные методы мотивации персонала, направленные на формирование благоприятного морально-психологического климата и высококачественный труд.

11. Организовать обучение руководителей и начальника отдела кадров для повышения эффективности внедрения процессного подхода к управлению персоналом, обращая внимание не только на информирование, но и на мотивацию, поддержку инновационной готовности всех участников бизнес-процессов управления персоналом.

Для оценки эффективности бизнес-процессов на предприятиях общественного питания нами было проведено интервьюирование сотрудников различных управленческих уровней, их расширенное обследование в аспекте ведения административно-хозяйственной деятельности, что позволило нам оценить стратегические преимущества делового процесса.

В интервьюировании приняли участие 79 сотрудников различных управленческих уровней предприятий общественного питания. В состав фокус-группы 8 директоров, 16 менеджеров, 47 специалистов и 8 предпринимателей.

Для анкеты использовалась категоризация вопросы с применением процедуры кодирования, т.е. через присвоение каждому вопросу количественного информационного значения. Нами было определены следующие категории вопросов, характеризующие состояние, структуру и эффективность функционирования бизнес-процессов на предприятиях общественного питания. Интервьюирование проводилось через анкетирование по вопросам которые характеризуют состояние, структуру и эффективность функционирования бизнес-процессов на предприятиях общественного питания, общим количеством 10 вопросов. Результаты интервьюирования представлены в абсолютных и усредненных значениях, а также в разрезе по занимаемым управленческим позициям и сводятся к следующему.

Не все предприятия общественного питания г. Караганды демонстрируют управление бизнес-процессами. По ответам респондентов данный показатель составляет 56%, что нельзя рассматривать как позитивное значение в условиях повышения управленческой, корпоративной культуры, необходимости структурной перестройки предприятий общественного питания, готовности к инновациям, поддержанию системного управления деловыми процессами. На фоне применения инновационных методов управления бизнес-процессами 17% респондентов формируется твердое убеждение о низкой значимости этого процесса на предприятиях общественного питания. При этом понимание о необходимости присутствует, так как 53 респондента это отмечают в своих ответах, а в последующем указывают именно на внедрение инноваций, а не реинжиниринг бизнес-процессов. Данный контекст демонстрирует желание респондентов сиюминутного достижения результата, и использование тактических подходов в организационно-управленческой деятельности, а не стратегического планирования в управлении бизнес-процессов.

Факторами, которые не позволяют реализовываться инновационным методам в управлении бизнес-процессами, по оценкам респондентов являются «неслышащий менеджмент», «отсутствие HR стратегии и политики развития УБП», «бюрократические процессы». Факторами способствующими эффективному управлению бизнес-процессами, по мнению респондентов является «вовлеченность сотрудников» и «заинтересованный менеджмент». Все респонденты единодушны во мнении, что вовлечение персонала выступает основным и очень эффективным фактором определяющим управленческий эффект развития бизнес-процесса на предприятиях общественного питания. Данный фактор, по усредненным оценкам, соответствует 4,1 балла.

Генерации идей в рамках управления бизнес-процессами способствуют такие факторы как «эргономика и комфорт условий труда», «мотивация персонала». К факторам, которые снижают или не способствуют генерации идей, респонденты отнесли «дискомфортные условия труда», «низкая мотивация сотрудников», «отсутствие патернализма». Наиболее влиятельным факторов в направлении генерации идей являются комфортные условия трудовой деятельности. Таким образом по результатам двух вопросов наиболее влиятельными факторами на процесс генерации идей являются рабочие условия сотрудников и их мотивация. Стоит отметить, что в разрезе групп высокие оценки были у фактора «уровень коллаборации сотрудников». Изучение в разрезе групп дает основания полагать, что двигателями данного фактора были директора и менеджеры. Оценки были неоднородные.

Традиционно бытующее в бизнес среде мнение о том, что именно финансирование определяет тренды развития подтверждают и оценки респондентов. Оценки респондентов подтверждает данное утверждение. Достаточный финансовый бюджет позволяет обеспечить стратегический план работы как предприятия, так и сотрудника. Наивысший балл по этому вопросу поставлен респондентами-предпринимателями, а наименьшее количество поставлено респондентами -менеджерами.

Вышеизложенное свидетельствует о низкой эффективности управления бизнес-процессами и требует усиления внимания со стороны менеджеров через оптимизацию и совершенствование механизма управления бизнес-процессами.

Список литературы:

1. Репин В., Елифиров В. Процессный подход к управлению. – М.: Манн, Ивано и Фербер. – 2013 г. – 544 с.
2. Mustafa M Al-Tayeb, Mahmoud B AlHasanat Critical Success Factors of TQM Implementation on Construction Project. Nature of the construction industry TQM Construction industry and economy in Palestine Development of TQ Success factors – М.: Lambert, 2011. -120 с.
3. Робсон М., Уллах Ф. Реинжиниринг бизнес-процессов. - М.: ЮНИТИ, 2003 г. -222 с.

4. Андерсен Б. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования. -М.: Стандарт и качество, 2007 г. – 272 с.

5. Хаммер М., Чампи Дж. X Реинжиниринг корпорации: Манифест революции в бизнесе. — СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. — 332 с.

ТРАНСФОРМАЦИЯ БИЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

ИБРАЕВА А.

Студентка группы МН-20-2

ЛЕГОСТАЕВА А.А.

Научный руководитель, к.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты трансформации бизнес-моделей системы здравоохранения в условиях цифровой экономики. Особое внимание уделяется трендам цифровой медицины и инновационным бизнес-моделям, применение которых в казахстанской практике медицинских организаций обеспечит прорывной эффект.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровая трансформация, бизнес-модель

В 2013 году в Казахстане была принята Концепция развития электронного здравоохранения Республики Казахстан на 2013-2020 годы [1]. Ожидается, что внедрение информационных коммуникационных технологий в систему здравоохранения позволит вывести на новый уровень качество оказания медицинской помощи населения.

Согласно Концепции развития электронного здравоохранения Республики Казахстан с 2016 года ведется поэтапная работа по реализации Платформы для информатизации и обеспечения интероперабельности информационных систем здравоохранения. Система включает в себя внедрение оптимизированных медицинских услуг с учетом цифровизации; ведение медицинской документации в цифровом формате; запуск электронного паспорта здоровья; утверждение минимальных требований к медицинским информационным системам.

Цифровая экономика – это новая парадигма развития экономики и общества, которая основана на сетевых коммуникациях, объединении реального и виртуального миров, которые меняют бизнес-ландшафт и бизнес-процессы компаний, подрывая сложившиеся отраслевые каноны в экономике.

Сегодня из 6283 объектов здравоохранения к сети Интернет подключены 3050, т.е. 51%. Из 97784 медицинских рабочих мест (с учетом сменности и дежурства) компьютерной техникой обеспечены 82149, или 84,9 %. Из 757 медицинских организаций информационными системами обеспечены 619 учреждений, или 85,4%. С начала года ежеквартально по 4 медицинских организации региона страны переходят на безбумажное ведение первичной медицинской документации: с января 2018 года на новую систему работы перешли Акмолинская, Карагандинская, Костанайская, Западно-Казахстанская области; с апреля 2018 года – Алматинская, Мангыстауская, Павлодарская, Южно-Казахстанская области; с июня 2018 года – Атырауская, Жамбылская, Кызылординская, Северо-Казахстанская области; с октября 2018 года – Актюбинская, Восточно-Казахстанская области и города Астана и Алматы [2].

Перспективными областями, основными точками роста в цифровой трансформации системы здравоохранения Казахстана станут:

- Искусственный интеллект;

- Большие данные и аналитика;
- Медицинский ИОТ;
- Телемедицина;
- VR/AR в телемедицине;
- Блокчейн.

Искусственный интеллект в совокупности с системами распознавания изображений и вычислительных технологий обработки больших данных становятся прорывом для рынка ИТ-медицины. Например, в области диагностики ИИ-приложения увеличивают скорость и точность постановки диагноза, скрупулезно и тщательно анализируются данные пациентов для постановки диагнозов в дерматологии и офтальмологии, для выявления диабета. В области оптимизации рабочих процессов, искусственный интеллект обеспечивает автоматизацию рутинной бумажной работы, исключая ошибки со стороны медицинского персонала.

ИТ-медицина позволяет анализировать и изучать огромные массивы медицинских статистических данных. EHR- системы скопили миллионы медицинских историй, поэтому повсеместно идет процесс стандартизации записей для обмена между медицинскими организациями. По последним данным, уже 94% госпиталей в США используют EHR-системы или находятся в процессе их внедрения и развития, а к 2020 году станет реальностью единая европейская система медицинских записей.

Медицинский интернет вещей (The Internet of Medical Things — IoMT) представляет собой конкретное отраслевое воплощение глобальной модели IoT. Основная область применения IoMT — это мониторинг состояния пациентов, требующих специального медицинского ухода. Данные о параметрах физического состояния собираются с помощью носимых устройств и медицинских сенсоров и передаются в специализированные системы, которые могут сообщить докторам о критически значимом изменении жизненно-важных показателей. Дистанционный мониторинг позволяет врачам контролировать состояние пациентов даже у них дома, и вообще в любом уголке земного шара. Например, можно отслеживать прием лекарственных средств, уровень сахара в крови при диабете, кровяное давление, а также посылать напоминания и уведомления. Даже гаджеты, предназначенные для массового рынка, постепенно обрастают медицинскими опциями. Например, новые умные часы Apple Watch Series 4 умеют отслеживать сердцебиение, считать калории, распознавать падение и так далее. Некоторые такие устройства, например, фитнес-трекеры, собирают и хранят такую статистику в специальных мобильных приложениях.

Телемедицина это долгоиграющий тренд. Среди технологий на этом рынке пока доминируют видеочаты, которые позволяют удаленно связаться с медицинским персоналом.

VR/AR (Виртуальная и дополненная реальность) в телемедицине все более активно использоваться в диагностике и обучении медицинских специалистов. Например, с помощью систем виртуальной реальности можно быстрее искать медицинскую информацию в острых случаях и передавать данные о пациенте еще до его прибытия в госпиталь. VR/AR-системы позволяют моделировать различные условия и манипулировать камерой, чтобы сравнивать конкретные случаи из практики с информацией из медицинских баз данных, а также воспроизводить виртуально потенциальные эффекты от назначенного лечения.

На базе блокчейна будут развиваться защищенные интерфейсы обмена медицинскими данными между врачами и организациями, которые при этом позволят сохранять анонимность и соответствие требованиям HIPAA и GDPR. В Казахстане пока наиболее развиты возможности электронной записи к врачу, а также телемедицинские стартапы.

Цифровая трансформация - подразумевает изменение бизнес-структуры, стратегии развития бизнеса, корпоративной культуры, системы продаж, управления командой и процессами в целом, а также, еще более радикальные изменения, когда создаются абсолютно новые продукты, сервисы и даже целые отрасли.

Существует три сферы цифровой трансформации: клиентский опыт; операционные процессы; бизнес-модели. Каждая компания выбирает свой путь цифровой трансформации исходя из особенностей деятельности и соображений руководства. Понимание сути отличия цифровой трансформации на основе операционных и бизнес-моделей имеет основополагающее значение для приобретения и наращивания конкурентных преимуществ в развивающейся цифровой экономике. Тогда как операционные модели нацелены на успех и повышение эффективности текущей деятельности, бизнес-модели ориентированы на долгосрочную перспективу. Соответственно ориентация компании на трансформацию операционной модели исходит из сложившихся условий конкуренции и существующих рынков, при этом не учитываются фундаментальные изменения, которые переживает каждая отрасль в эпоху тотальной цифровизации. [3, с.153].

Бизнес-модель - это экономическое понятие, которое подразумевает систему характеристик отдельного предприятия, определяющих логику его функционирования как бизнес-организации через:

- способ создания и доставки целевой группе потребителей конкретного, ценного для них эффекта (или продукта);
- способ генерации прибыли (монетизации полезного эффекта);
- способ увязки обоих этих механизмов на основе имеющихся ресурсов и процессов.

Последствиями цифровой трансформации в здравоохранении является формирование новых бизнес-моделей, которые способны изменить экономический ландшафт, контур отрасли. Основываясь на трендах цифровой медицины, на анализе зарубежного опыта, считаем возможным отнести к инновационным бизнес-моделям ниже приведенные:

- Экспертная медицина;
- Uber-медицина;
- Бизнес-модели розничных клиник;
- Абонементная медицина;
- Сетевые бизнес-модели медицинского обслуживания.

Экспертная медицина это действующая еще с начала прошлого века бизнес-модель, которая составляет основу здравоохранения западных стран. Речь идет о медицинских комплексах (клиниках), объединяющих врачей общей практики и специалистов, которые «проводят диагностику и дают рекомендации по решению неструктурированных проблем», представленных непосредственно самими пациентами. Врачебные назначения формулируются на основе экспертных суждений практикующих врачей. Исходя из затраченного времени и почасовых ставок соответствующих специалистов рассчитывается гонорара за оказываемые ими услуги. Особенностью бизнес-моделей в здравоохранении многих западных стран является их финансовый компонент, а именно механизм включения в них непосредственных плательщиков за медицинские услуги - страховые компании, специализированные государственные организации, т.е. те, кто получает медицинские страховые взносы непосредственно от физических лиц или от работодателей. [4]

Цифровизация, обусловила формирование инновационных бизнес-моделей, которые обладают «подрывным» потенциалом, способствовала их адаптации к новой «цифровой реальности». Особенностью бизнес-модели – экспертная медицина, является повышение значимости роли конечных потребителей у которых появляется свобода выбора «производителей услуг».

Трансформация системы доставки медицинских услуг целевому потребителю позволила развиваться бизнес-модели Uber medicine. Данная бизнес-модель ориентирована на обеспечение доступности врачебной помощи (особенно в области первичного медицинского обслуживания) на основе интернет-механизмов, которые напрямую

соединяют заинтересованных потребителей медицинских услуг и врачей оказывающих эти услуги именно в то время и в том месте, где они востребованы. Как и аналог транспортного Uber, модель в области медицинских услуг использует специальное мобильное приложение.

Развитие таких компаний стимулируется переплетением ряда трендов, включая возрастание интереса к так называемой экономике коллективного пользования, в рамках которой информационные технологии связывают производителей, обладающих незагруженными мощностями, с потребителями, заинтересованными в получении услуг, точно соответствующих их запросам. Многие врачи и медсестры, работающие в больницах, с удовольствием соглашаются на дополнительную работу в свободное от основной службы время [5].

Таким образом, для врачей, медицинского персонала, работа по модели Uber medicine, это дополнительные заработки и возможности гибкого рабочего графика.

Модели Uber medicine получили свое развитие в США и сегодня она используется во всех мегаполисах в тех или иных модификациях. Например, фирма Heal, гарантирует появление врача в доме в течение 60 мин за 9 \$. Фирма Pager использует услуги Uber, обеспечивая быструю доставку врачей и медсестер для домашних визитов стоимостью 20 \$. Фирма RetraceHealth сразу после регистрации вызова пациента организует его видеоконсультацию с опытной медсестрой, находящейся в офисе компании (50\$), в случае необходимости направляет к нему врача из своего пула свободных в это время специалистов (еще 150\$)[5].

В страны Европы внедрение такой модели идет медленно. Например, в Португалии, в Лиссабоне, медицинская фирма Knok создала пул более чем из 50 врачей, готовых оперативно выезжать по вызову больных, регистрирующихся на сайте компании. Стоимость их услуг, через мобильное приложение, составляет от 60 до 100 евро за визит. Пациенты могут ознакомиться на сайте с отзывами о каждом враче [6]. Uber medicine стала достаточно привлекательной для венчурного инвестирования.

С трансформацией системы доставки медицинских услуг целевому потребителю относится и бизнес-модель розничных клиник (retail clinics). Такого рода медицинские учреждения, изначально создавались для оказания первичной медицинской помощи, укомплектовывались средним и младшим медицинским персоналом, и располагались в крупных сетевых аптеках и супермаркетах. Достоинство бизнес-модели розничных клиник — это логистическая и временная доступность приема для потребителей и более низкие (на 30-40%) фиксированные на оказываемые медицинские услуги.

Подобная ценовая политика поддерживалась за счет ограничения набора предлагаемых медицинских услуг достаточно узким перечнем, связанным со стандартизованными процедурами профилактики и лечения массовых нетяжелых заболеваний, которые вполне по силам среднему медицинскому персоналу (уровень вознаграждения которого, по сравнению с врачами, существенно ниже) [7].

Динамика распространения бизнес-модели розничных клиник связана с демократичными и предсказуемыми цены, возможность посетить медицинское учреждение в удобное время для потребителя, параллельно приобретя лекарственные препараты.

Ключевым направлением, на наш взгляд, трансформации бизнес-моделей в здравоохранении в условиях цифровой экономики, является трансформация механизма генерации прибыли на основе внедрения нетрадиционных способов монетизации полезного эффекта оказываемых услуг.

Сегодня на первый план выходит применение механизма прямой оплаты услуг потребителями, а с ним и бизнес-модели абонементной медицины (retainer medicine). Это не ново в медицинской практике, но сегодня большое развитие это получило среди состоятельных пациентов, позволяющих себе элитарные медицинские учреждения, врачей и т.д.

Следующее направление - «консьержж»-медицина, реализуемая в 2 формах [8, 9]:

1. Гонорарное обслуживание (direct care / fee-for-care) когда пациент осуществляет регулярные выплаты лечебному учреждению или врачу.

2. Гибридное обслуживание - выплаты идут как от пациентов, так и от страховых компаний.

Преимущества абонементной медицины для потребителей:

- для пациентов-потребителей – это дополнительный набор услуг по демократичным ценам.

- для медицинских организаций (врачей) - это гарантии оплаты всех оказываемых медицинских услуг, отказ от трудоемкой работы по оформлению страховых счетов.

Драйвером перехода на бизнес-модель абонементной медицины сегодня выступает желание пациентов-потребителей воспользоваться «цифровыми» медицинскими услугами, которые невозможно оплатить в рамках стандартных страховых программ.

На наш взгляд, бизнес-модели абонементной медицины скоро вытеснят традиционные модели, не по причине того, что они не располагают дополнительным набором услуг по низкой цене, цифровыми технологиями, а ввиду ориентации на сегмент рынка незастрахованных потребителей-пациентов.

Цифровая трансформация реорганизует механизма взаимодействия с потребителями медицинских услуг, распространяя сетевые бизнес-модели медицинского обслуживания.

Обзор новых бизнес-моделей, складывающихся на основе «цифровой революции» в здравоохранении, приводит к выводу о том, что они пока еще не аккумулировали достаточный потенциал для реального «подрыва» традиционных отраслевых бизнес-моделей.

Список литературы:

1. Концепции развития электронного здравоохранения Республики Казахстан
2. Когда начнут избавлять больницы от бумаги, рассказал Биртанов https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nachnut-izbavlyat-bolnitsyi-bumagi-rasskazal-birtanov-341226/
3. Грибанов Ю.И. Цифровая трансформация социальноэкономических систем на основе развития института сервисной интеграции: дисс. д.э.н.: 08.00.05, СПбГЭУ, Санкт Петербург, 2019, 321с. - Режим доступа: /http://dlib.rsl.ru
4. Christensen C, Grossman J, Hwang J. *The innovator's prescription: a disruptive solution for health care*. NY: McGraw-Hill; 2009. 362 p.
5. Beck M. Startups vie to build an uber for health care. *The WallStreet Journal* [Internet]. 2015 Aug 11 [cited 2016 May 3]:[about 1 p.]. Available from: <http://www.wsj.com/articles/startups-vie-to-build-an-uber-for-health-care-1439265847>.
6. Hawkes N. Uber for healthcare. *BMJ*. 2016;352:i771. doi: 10.1136/bmj.i771
7. Березной А.В., Сайгитов Р.Т. «Цифровая революция» и инновационные бизнес-модели в здравоохранении: глобальные тренды и российские реалии. // Вестник РАМН №71(3), 2016. С.200-213. DOI: 10.15690/vramn682
8. Jauhar S. Why doctors are sick with their profession. *The WallStreet Journal* [Internet]. 2014 Aug 29 [cited 2016 May 3]:[about 1 p.]. Available from: <http://www.wsj.com/articles/the-u-s-s-ailing-medical-system-a-doctors-perspective-1409325361>;
9. Medved J. Concierge medicine: should your practice stop accepting health insurance? 2015 Feb 19 [cited 2016 May 3]. In: Capterra Medical Software Blog [Internet]. 2015. Available from: <http://blog.capterra.com/concierge-medicine-should-your-practice-stop-accepting-health-insurance/>.

ОСОБЕННОСТИ И РОЛЬ БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЯ НА ПРОИЗВОДСТВЕННОМ ПРЕДПРИЯТИИ

ИСАБЕКОВ Д.М.

магистрант группы МН-21-НП

САЛАУАТОВА Д.М.

*Научный руководитель, доктор PhD, доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан*

Аннотация. В данной статье раскрыта сущность бизнес-планирования в современных условиях в производственной компании. Дано описание процесса планирования в компании в целом и разработке бизнес-плана как эффективному инструменту достижения стратегических целей компании. В статье подчеркнута роль бизнес-плана в деятельности компании как основы для оценки вариантов развития бизнеса, привлечения инвесторов и партнеров, роста мотивации работников компании.

Ключевые слова: планирование, бизнес-план, стратегия, производство.

Планирование является одной из ведущих функций управления на современном этапе вне зависимости от уровня экономики, видов экономической деятельности и применяемых методов управления. Планирование можно обозначить как непосредственно процесс целеполагания (предположение о возможных вариантах развития), так и непосредственно сам процесс выстраивания планов (переработка информации для дальнейших действий, выбор наиболее оптимального варианта действий среди различных альтернатив, разработка методов достижения результатов).

Сам процесс планирования можно представить в виде следующего алгоритма.

Рисунок 1 - Процесс управления планированием

Процесс планирования проявляется в установлении целей деятельности компании и ее структурных, функциональных подразделений на определенный период времени, формировании всех видов ресурсов, необходимых для достижения поставленных целей. Начиная процесс планирования, следует провести анализ состояния компании на текущий момент времени и «нарисовать» будущее, желаемое состояние через определенный момент времени с учетом факторов внешней и внутренней среды компании. На основании этого устанавливаются задачи для разработки стратегии.

Для выстраивания долгосрочных планов собственникам (топ-менеджменту) компании необходимо постоянно владеть информацией о состоянии рынка, тенденциях на рынках труда, технологий, об основных и потенциальных конкурентах, об изменениях предпочтений целевых потребителей. Большого внимания требует понимание объемов потребностей в различных видах ресурсов (материальные, финансовые, интеллектуальные, трудовые), а также направления для их эффективного использования. Разработанная стратегия, а на ее основе и дальнейшие тактические и оперативные планы, должна охватывать и нюансы контроля на всех стадиях реализации планов и за использованием ресурсов.

Анри Файоль выделил пять принципов планирования, характеризующих процесс планирования в компании: необходимость, единство, непрерывность, гибкость, точность. В дальнейшем Р.Акофф выделил еще один принцип – принцип участия. Указанные принципы не могут быть ранжированы по значимости или другому критерию, так как они органично взаимосвязаны.

Деятельность, определяемую как планирование на предприятии, можно представить следующим образом (рис.2)

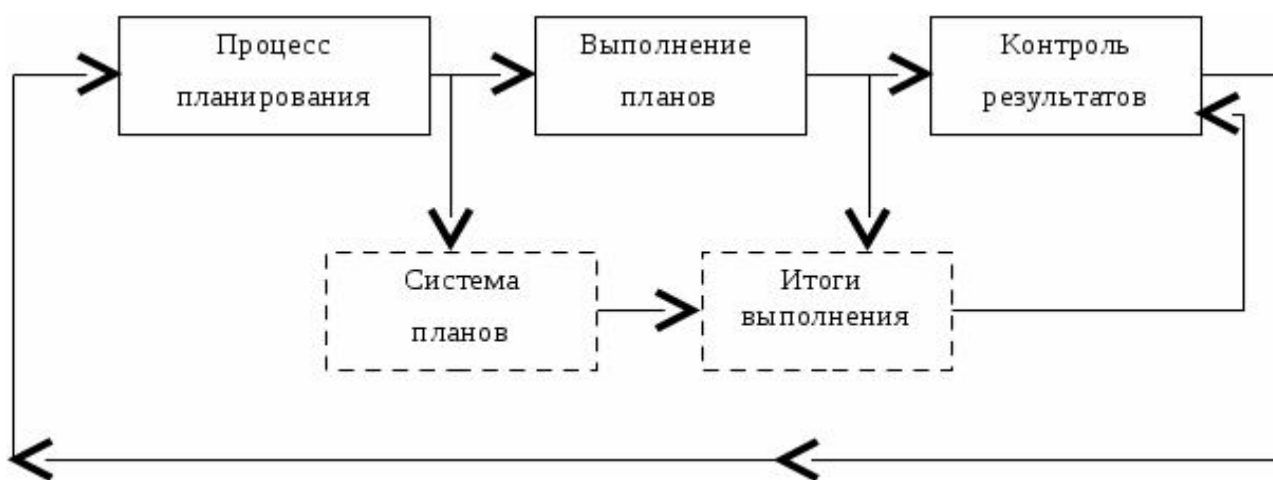

Рисунок 2 - Планирование на предприятии

Бизнес-планирование является отдельным видом планирования и незаменимым механизмом, связанным с предпринимательством в различных сферах бизнеса. Используя

бизнес-план, компания дает описание того, как она функционирует, определяет для себя оптимальные варианты развития, достижения поставленных целей, получения прибыли и удовлетворения потребностей потребителей. Хорошо разработанный бизнес-план благоприятствует росту предприятия, помогает эффективно планировать деятельность фирмы [1, с.134].

В постсоветских странах бизнес-план получил распространение в 90-х годах, значительно отличаясь от предшествующих видов планов. В первое время экономисты и практики настороженно относились к данному виду планирования, и только по прошествии некоторого времени обнаружили, что бизнес-план способствует более глубокому погружению в деятельность компании и требует более ответственного и заинтересованного участия в его разработке. С развитием рыночной экономики компании разрабатывали внутрифирменные бизнес-планы, постепенно освещались основные вопросы и проблемы, требующие включения в бизнес-план.

Потому как бизнес-план есть результат разработки и труда, целью которого является изучение и анализ определенного вида деятельности фирмы на определенном рынке и в определенных организационных и экономических условиях, он опирается на: проект для производства определенного продукта или услуги, то есть создание нового типа продукта или предоставление новых услуг; детальный анализ производственно-хозяйственной и финансовой деятельности предприятия, с помощью которого выделяются сильные и слабые стороны, особенности и отличия от аналогичных организаций; изучение экономических, финансовых, организационных и технических механизмов, используемых в экономике для решения конкретных задач [2, с. 75]. Кроме этого, бизнес-план и его реализация выполняет и социальную роль, выражающуюся в повышении качества товаров и услуг, улучшение экологической ситуации, улучшение социальной сферы в стране, воспитание ценностей в обществе, расширение технических, научных, творческих инициатив, расширение деловых связей внутри страны и за рубежом, повышение имиджа компании, развитие финансовых возможностей бизнеса.

В современных условиях хозяйствования, с учетом мировых и национальных сценариев развития бизнес-план выступает инвариантным инструментом в зависимости от сферы, объема и формы предпринимательской деятельности. Достижение устойчивого положения компании, возможность предложения новых товаров или услуг невозможно без детального анализа внешней среды, наработки ясных ориентиров и достижимого плана. Бизнес-план позволяет увидеть реальные и потенциальные проблемы и угрозы, разработать мероприятия по их недопущению или снижению рисков.

Подготовка и разработка бизнес-плана является зоной ответственности таких специалистов, как собственно владелец бизнеса, менеджеры, сама компания, группа компаний, консалтинговые агентства. Бизнес-планы могут разрабатываться в компании для достижения разных целей: разрешение кредита, привлечение инвесторов, ключевых сотрудников.

Бизнес-план играет следующую роль в деятельности компании:

- является базой для разработки стратегических планов компании;
- с его помощью компания имеет возможность оценить варианты развития отдельных видов бизнеса компании, задавая некоторые контрольные точки;
- способствует привлечению потенциальных инвесторов, партнеров;
- расширяет финансовые сторонние источники;
- способствует росту мотивации сотрудников, координации их действий в процессе достижения целей.

Разработка бизнес-плана может быть основана на следующей последовательности действий:

- на основе видения выработка миссии компании;
- определение стратегических целей и основных задач предлагаемого проекта;
- выработка основных компонентов бизнес-плана (структура проекта);
- определение необходимых ресурсов для разработки плана;
- разработка бизнес-плана.

В тесной взаимосвязи со стратегией, целями и задачами, бизнес-план с учетом производственной, финансовой, экономической составляющей дает основу для разработки конкретных инвестиционных и других мероприятий. Большим достоинством разработки бизнес-плана в компании является тот факт. Что он позволяет точно, более внимательно рассмотреть внутренние и внешние проблемные ситуации: организационное управление, взаимодействие с внешними участниками и др.

Умение разрабатывать бизнес-план необходимо по следующим причинам:

- возможность новым предпринимателям реализовать свои предпринимательские способности;
- в постоянно меняющихся экономических условиях руководителям предприятий необходимо просчитывать свои шаги и быть готовым к борьбе с новыми конкурентами;
- бизнес-план позволяет четко обозначить перспективы развития бизнеса, проанализировать экономическую ситуацию, выделить направления развития предприятия, проверить бизнес-идею на реалистичность и разумность;
- разработанный бизнес-план будет в будущем определенным стандартом, с которым руководство фирмы будет сверять фактические результаты деятельности и в случае необходимости вносить коррективы [1, с. 135].

В бизнес-плане осуществляется освещение разных аспектов жизнедеятельности компании:

- дается оценка текущего состояния компании с выделением закономерностей, тенденций и приоритетами развития (точка А);

- определение направлений развития с аргументами «за» и «против», сильных и слабых сторон;
- анализ внутренних и внешних факторов, оказывающих влияние на развитие компании;
- установление критериев достижения целей, в том числе промежуточных состояний;
- выработка конкретных мероприятий, способствующих достижению определенных целей (точка Б).

Бизнес-план решает целый комплекс задач, основными из которых являются: экономическое обоснование выбранного направления развития предприятия; расчет ожидаемых финансовых показателей, таких как доход, прибыль, объемы продаж и т.д.; выбор источника финансирования для реализации выбранной стратегии; подбор необходимых для реализации плана работников [3, с.53].

Так как любые задачи при реализации хозяйственной, производственной, финансовой и другой функциональной деятельности компании взаимосвязаны между собой, влияют на состояние этой деятельности в целом и в частности, необходимо осуществлять системный подход в управлении. Кроме того, бизнес-план является результатом исследовательской и организационной работы сотрудников и основывается на следующем:

- данный проект должен быть реальным производством товара (предоставления услуги), который способен удовлетворить ожидаемые потребности потребителей;
- предполагается проведение развернутого анализа производственной, финансовой, управленческой деятельности с целью выявления сильных и слабых сторон, определения ключевых факторов успеха, отличающих компанию или товар от конкурентов;
- предложение определенных механизмов и инструментов для достижения различных целей (производство, финансы, прибыль, рентабельность и др.).

На основании вышеизложенного, бизнес-план представляет собой документ, включающий в себя различные аспекты деятельности компании с выявлением реальных или возможных проблем и поиском методов их решения. Разработка реального и эффективного бизнес-плана является достаточно трудоемким процессом, требующим определенных затрат и в то же время объединяющим сотрудников общей идеей и общим делом.

Список литературы:

1. Епанчинцев В.Ю., Агафонова А.А., Зиновьева Е.А. Методические аспекты бизнес-планирования малого предпринимательства // Вестник Омского ГАУ, 2018. - № 1 (29). - С. 134-141.
2. Московченко Д.С. Современные стандарты и методики разработки бизнес-планов // Научное сообщество студентов XXI столетия. Экономические науки: сб. ст. по мат. ЛIII междунар. студ. науч.-практ. конф. № 5(53). URL: [https://sibac.info/archive/economy/5\(53\).pdf](https://sibac.info/archive/economy/5(53).pdf) (дата обращения: 03.09.2019)
3. Кочиева А.К. Специфика составления бизнес-плана инновационного проекта: зарубежный подход и российская практика // Проблемы экономики и менеджмента, 2016. - № 7 (59). - С.53-58.

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ИСМАГУЛОВА Б.

студент группы МН-22

МУСАБАЛИНА Д.С.

Научный руководитель, магистр

Евразийский Национальный Университет им. Л. Н. Гумилева,
Город Нур-Султан, Республика Казахстан

Аннотация: В данной статье рассмотрена роль риск-менеджмента при организации предпринимательской деятельности. Приводится определение риска, функции риска как экономической категории, рассмотрены основные этапы, а также основные концепции процесса управления риском с учетом имеющихся ресурсных возможностей предприятия.

Ключевые слова: управление риском, природа риска, методы снижения риска, роль риска, предпринимательская деятельность, концепции риска.

Управление рисками является одной из составляющих корпоративного производственного процесса, по этой причине оно должно быть включено в процесс, иметь свою стратегию, тактику и оперативную реализацию. При этом важно не только осуществлять управление рисками, но и периодически пересматривать деятельность и средства этого управления.

В одних источниках риск интерпретируется как опасность или негативные последствия, в других риск — воздействие последствий неопределенности, или потенциала отклонения от того, что планируется или ожидается. [1].

Для понимания природы предпринимательского риска фундаментальное значение имеет связь риска и прибыли. Адам Смит в «Исследованиях о природе и причинах богатства народов» отмечал, что достижение даже обычной нормы прибыли всегда связано с большим или меньшим риском. Известно, что получение прибыли предпринимателю не гарантировано; вознаграждением за затраченные им время и усилия могут оказаться как прибыль, так и убытки. [2, с. 4].

Предприниматель готов идти на риск, потому что наряду с риском потерь есть возможность дополнительных доходов.

Одной из функций, опосредованно реализуемой через существование рискованных ситуаций, является инновационная функция. Она состоит в том, что риск вынуждает предпринимателей искать нетрадиционный подход к проблемам, тем самым мотивируя их на неординарные решения.

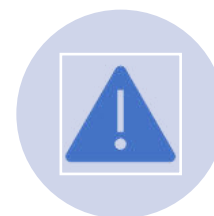
Наиболее популярными концепциями риска являются:

РИСК КАК ОПАСНОСТЬ ИЛИ
УГРОЗА.

РИСК КАК
НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬ

РИСК КАК ВОЗМОЖНОСТЬ

Рисунок 1 - Концепции риска

Примечание: Составлено автором на основании источника [2].

- риск как опасность или угроза. В этой интерпретации под риском понимается вероятность событий с негативными последствиями. Рассматриваются негативные случаи, приводящие к вреду для человека и организаций. Роль риск-менеджмента – уменьшение возможности негативного влияния и их последствий, при разумных затратах.

- риск как неопределенность. Данная концепция применяется в теории принятия решений в условиях неопределенности. С этой точки зрения риск-менеджмент имеет своим предметом уменьшение расхождений между ожидаемыми исходами и действительными результатами.

- риск как возможность. В основе лежит представление о наличии связи между риском и прибылью. Исходя из этого: чем выше риск, тем выше потенциальный доход. Такому определению риска близко понятие шанса, а управление рисками означает использование техники максимизации прибыли при минимальных потерях. [2, с. 1].

Следствия из концепции риска как возможности:

В стремлении к прибыли осваиваются новые сферы деятельности, в которых имеются как сценарии с потерями, так и сценарии с доходами. Поэтому риск способствует общественному прогрессу, а в инновационной сфере – научно-техническому прогрессу.

Целью компании в области управления рисками будет являться обеспечение гарантий достижения стратегических целей за счет раннего выявления рисков и обеспечения максимальной эффективности анти-рисковых мероприятий. Управление рисками является неотъемлемой частью внутренней среды компании, что включает: идентификацию и классификацию выявленных рисков, формирование профиля рисков, качественную и количественную оценку рисков, разработку мероприятий по управлению рисками, формирование отчетности по управлению рисками, мониторинг мероприятий по управлению рисками, внесение корректирующих изменений в мероприятия, оперативное реагирование на отклонения от целевых показателей.

Управление рисками на предприятии осуществляется в несколько этапов (рис.2).

Рисунок 2 - Этапы риск-менеджмента

Примечание: Составлено автором на основании источника [5]

В первую очередь для минимизации влияния риска необходимо провести анализ, результаты которого обеспечивают управление им. Это означает то, что началом риск-менеджмента должно быть выявление проблемы, а концом результат предпринятых мер для решения проблемы. В этом процессе принципиальными являются понимание и последовательное прохождение всех этапов управления риском. [4].

К методам снижения риска относятся самострахование, страхование, лимитирование, хеджирование. (рис. 1)

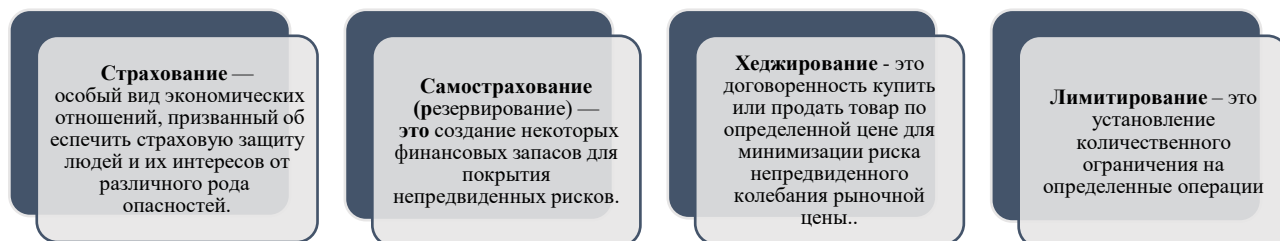

Рисунок 3 - Методы управления риском

Примечание: Составлено автором на основании источника [3, с. 3].

Одна из причин, по которой фирмы могут ценить управление рисками, заключается в том, что они сталкиваются с финансовыми ограничениями. Эти ограничения сильнее среди индивидуальных предпринимателей, которые более склонны к риску. В частных фирмах высокий кредитный риск и не диверсифицированные ставки фирм более чувствительны к колебаниям. Таким образом, главной целью организации риск-менеджмента – является уверенность в достижении поставленных результатов и целей.

Список литературы:

1) Моисеева, А. В. Обзор международных и национальных стандартов в области управления рисками / А. В. Моисеева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 10 (144). — С. 261-264. — URL: <https://moluch.ru/archive/144/40449/> (дата обращения: 21.02.2022).

2) В. А. Акимов, С. П. Воронов, Н.Н. Радаев. Концепции риска и концепции анализа риска/ В. А. Акимов, С. П. Воронов, Н.Н. Радаев.

3) Делахов, Д. А. Каратаев, Н. Д. Риск-менеджмент в предпринимательской деятельности/ Делахов, Д. А. Каратаев, Н. Д.

4) Мироненко, В. О. Проблемы и перспективы развития корпоративного риск-менеджмента / В. О. Мироненко. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 21 (207). — С. 274-276. — URL: <https://moluch.ru/archive/207/50589/> (дата обращения: 21.02.2022).

5) Седукова, К. К. Управление рисками как элемент системы обеспечения экономической безопасности предприятия / К. К. Седукова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 21 (259). — С. 255-257. — URL: <https://moluch.ru/archive/259/59422/> (дата обращения: 21.02.2022).

МОТИВАЦИЯ ПЕРСОНАЛА КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВНУТРИ ОРГАНИЗАЦИИ

КАЛИАКАПРОВА И.

МАЛГАЖДАРОВ Х.

студенты группы МН-22

МУСАБАЛИНА Д.С.

Научный руководитель, магистр

Евразийский Национальный Университет им. Л. Н. Гумилева,

город Нур-Султан, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены роль и значение мотивации персонала, как основной фактор повышения эффективности труда. Обоснована актуальность теории мотивации Ф. Тейлора, очерчена специфика ее реализации в современных условиях.

Ключевые слова: Мотивация, методы мотивации, персонал, менеджмент, эффективность труда.

Сегодня, в современных условиях экономического развития, когда многие отечественные предприниматели начинают понимать, что человеческий фактор не менее важен, чем финансовые и другие ресурсы, возникает вопрос об эффективности использования рабочей силы организации. Кроме того, важно, в какой степени персонал готов выполнять свою работу. Поэтому главная задача менеджера - координировать работу

и побуждать людей к ее выполнению, применяя на практике основные методы и технологии мотивации. [1, с.74]

Мотивация в менеджменте — это структурный подход к управлению персоналом, направленный на создание мотивации, целью которой является эффективное выполнение сотрудником своих обязанностей. В целом мотивацию можно представить как совокупность стимулирующих факторов, направленных на повышение производительности и эффективности персонала при выполнении своих профессиональных обязанностей. (Рис. 1)

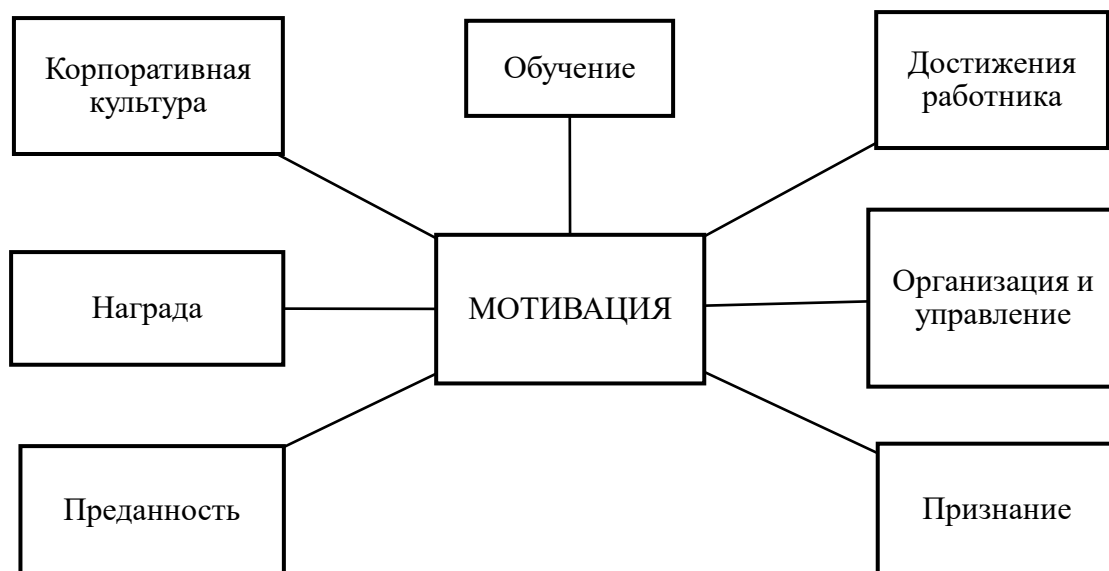

Рисунок 1. Факторы, способствующие мотивации персонала

Примечание: Составлено автором на основании источника [1]

В последнее время представления о возможностях мотивации сотрудников значительно изменились. На протяжении долгого времени считалось, что единственным и достаточным фактором для побуждения работника к эффективной работе является материальное стимулирование. Ф. Тейлор, основатель школы научного менеджмента, предложил собственную систему организации труда персонала, а точнее мотивации, которая впоследствии доказала взаимосвязь между эффективностью труда и его оплатой. [2, с.85]

Теория мотивации Ф. Тейлора помогает исследовать взаимосвязь между заработной платой и мотивацией, поскольку она фокусируется на «экономическом индивиде», мотивированном желаемым уровнем оплаты труда. Теория мотивации Тейлора - одна из первых теорий мотивации, разработанных в первом десятилетии 20-го века. Ее также называют «теорией раннего научного менеджмента». Также Тейлор считал, что влияние человеческого фактора с точки зрения показателей эффективности возрастает. Он использовал только один мотив работника - оплачивать, считая это самым естественным и приоритетным мотивом в мире. Главное правило его работы - иметь дело с отдельным сотрудником. Занимаясь исследованием работ частных политических организаций 18-19 веков, Тейлор разработал концепцию, которая позже была названа «концепцией экономического индивида». По словам Тейлора, главной целью рационального управления трудом, была задача по максимизации прибыли работодателя в сочетании с развитием благосостояния сотрудников. [4, с.111]

Таким образом, согласно теории Ф. Тейлора, существует связующее звено, отвечающее за формирование внутренних мотивов трудовой деятельности, поскольку

руководители предприятия поддерживают заинтересованность работников в выполнении своих задач.

В настоящее время организация эффективной системы мотивации работников является одной из наиболее сложных проблем в практике управления. Исследование показало, что часто встречающимися проблемами в организациях, связанными с низкой мотивацией персонала являются: высокая текучесть кадров; высокая конфликтность; низкий уровень дисциплины; неправильное поведение работников; слабая связь результатов труда исполнителей и поощрения; неправильное выполнение работы; халатное отношение к труду; отсутствие условий для выражения и в последующем реализации идей работников; низкая эффективность воздействия руководителей на подчиненных; слабо развитая система коммуникаций внутри рабочего коллектива; внеплановые сбои в рабочем процессе; несогласованность команды; отсутствие перспективы карьерного роста. [3, с.84]

Решение перечисленных проблем возможно только при внедрении следующих методов мотивации персонала организации: экономические методы, административные методы, морально-психологические методы. (Рис. 2)

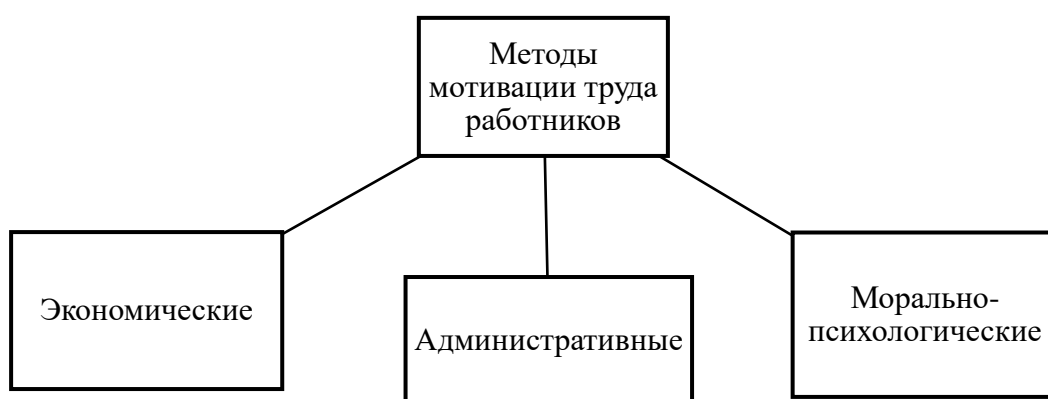

Рисунок 2. Методы мотивации труда работников

Примечание: Составлено автором на основании источника [3]

Рассмотрим отдельно каждый из методов мотивации труда персонала.

Самые результативные и часто применяемые методы – экономические. Данные методы основываются на том, что работники, в результате их применения получают определенные выгоды (прямые или косвенные), способствующие стабилизации их материального положения.

Факторами прямого экономического метода мотивации труда работников являются:

- основная заработная плата;
- комиссионные с продаж;
- единовременные выплаты;
- дополнительные льготы и надбавки;
- премирование;
- участие в прибыли;
- бонусы.

К косвенной экономической мотивации труда можно отнести:

- предоставление в пользование служебного автомобиля;
- пользование домами отдыха, оздоровительными центрами за счет льготных пособий организации;
- посещение социальных учреждений организации;

- получение мест в детских садах и прочих учебно-развивающих центрах вне очереди за счет льготных программ организации.

Для административных методов мотивации персонала характерно воздействие субъекта на объект управления напрямую. Административные методы мотивации труда основываются на таких мотивах, как осознанная необходимость трудовой дисциплины, чувство долга, стремление человека трудиться в определенной организации, культура трудовой деятельности.

К методам административной мотивации труда сотрудников относят:

- применение положений трудового кодекса Республики Казахстан
- нормирование;
- регламентирование;
- аттестация работников;
- издание приказов, распоряжений;
- исполнение работы согласно уставу организации;
- составление должностных инструкций и наблюдение за внутренним порядком внутри организации. [3, с.86]

Морально-психологические методы связаны с социальными и психологическими потребностями персонала. С их помощью активизируются гражданские и патриотические чувства. К морально-психологическим методам мотивации труда персонала принято относить такие приемы, как моральное стимулирование; похвала; социальное развитие коллектива; профессиональный рост и карьера; участие в управлении; формирование корпоративного духа; хорошие условия труда. [3, с.90]

В рамках исследования мотивации труда персонала был проведен социальный опрос работников образования. Социальный опрос был организован с применением Google Forms. Респондентами опроса явился педагогический состав Института повышения квалификации «Орлеу» города Кокшетау. Количество респондентов – 58 человек.

Главной целью опроса являлось выявление мнений о том, какие методы мотивации труда оказывают наибольшее влияние непосредственно на самих работниках ИПК «Орлеу». Полученные данные в результате опроса распределились следующим образом:

- 79% опрошенных считают экономический метод мотивации труда самым эффективным и выделяют его, как основной мотив своей трудовой деятельности;
- 17% опрошенных согласны с тем, что административный метод мотивации труда наибольшим образом отражается в их деятельность;
- лишь 4% из опрошенных респондентов считают, что морально-психологические методы мотивации оказывают большое влияние на собственную работоспособность.

Результаты данного опроса еще раз доказывают правильность теории Ф. Тейлора о связи между оплатой труда и мотивацией. Поскольку наибольшее количество опрошенных респондентов выделило экономический метод мотивации труда персонала, как самый эффективный метод, который оказывает наибольшее влияние на их собственную работоспособность и трудовую деятельность.

Таким образом, мотивация труда персонала – неотъемлемая часть функционирования любой организации, поскольку человеческий фактор играет немаловажную роль в деятельности организации. И во многом производственный успех напрямую зависит от трудовых ресурсов и от того, как работники выполняют свою работу. Имея сведения о том, какие мотивы лежат в основе деятельности работников, можно разработать эффективную стратегию по управлению трудовыми процессами организации.

Список литературы:

1. Мычка С.Ю. Мотивация персонала в современных организациях// Совершенствование экономических и правовых отношений в современных условиях: Сборник материалов Территория науки. 2015. № 4 94 международной научно-практической заочной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. 2013. С. 74-77.

2. Базаров Т.Ю., Еремін Б.Л. Управление персоналом [Текст] / Т.Ю. Базаров. - М.: 2012.
3. Шаталов М.А., Мешкова Т.Р. Учет и анализ использования трудовых ресурсов в системе менеджмента организации // Территория науки. 2014. № 3. С. 84-91.
4. Шапиро С.А., Мотивация и стимулирование персонала// 2017. С. 111-114.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДЕ АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМУ

КАЛЫКОВА К.Б.

МН-21-2 маг (НП)тобының магистранты

ДЖАЗЫҚБАЕВА Б. Қ.

Ғылыми жетекші: PhD, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Әлемдік те, ұлттық та қазіргі заманғы инновациялық-ақпараттық экономиканың өсу серпіні барлық секторлардағы өндіріс көлемінің жай ғана өсуімен емес, тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді өндіру процесінде әртүрлі инновациялық және сапалық жылжулардан туындайтын оның бөлігімен айқындалады. Соңғы онжылдықтардағы инновациялық процестің одан әрі жандануы өндірістік базаның үздіксіз өзгеруіне және өнімнің сипатына, түбегейлі жаңа технологиялар мен тауарлар мен қызметтердің жаңа түрлерін үздіксіз құруға негізделген экономикалық дамудың жаңа түрін қалыптастырумен байланысты.

Кілтті сөздер: Жұмыс күші, адам әлеуеті, адам капиталы, Әлемдік нарық.

Дамудың инновациялық сипаты өндірістік процестердің сипатын өзгертті. Инновациялық өзгерістердің негізгі бөлігі жаппай өндіріс саласынан тыс, не өнім мен қызмет идеясын дамыту саласында, не өнімді нарықта сату саласында адамдардың қызмет ету процестерінде қалыптасады. Жаппай өндіріс процестері барған сайын мөлдір, оңтайландырылған, көшіруге қол жетімді болып келеді. Ғалымдар мен практиктер материалдық факторлардың рөлі адамның ұйымдастырушылық, ғылыми, техникалық сипаттағы жаңа идеяларын құрудың ұлттық экономикалық құрылымына органикалық түрде енуге тәуелді бола бастағанын түсінді.

Капитал терминін өндірістің адами факторына қолдану мыналарға негізделді:

-Олардың екеуі де қоғамдық ұдайы өндірістің негізгі факторлары болып табылады және нарықтық экономика жағдайында табыс жеткізуге қабілетті;

-Олардың бір-бірімен өзара әрекеттесуі пайда әкелетін жиынтық өндірістік капиталдың құрамында жүреді;

-Екеуінің де қалыптасуы айтарлықтай шығындарды талап етеді және ағымдағы тұтыну есебінен жүреді. Бұл тезистен физикалық капиталға салынған инвестициялар сияқты, адами капиталға салынған инвестициялар да орын алуы мүмкін және зерттеу пәні ретінде қарастырылуы керек;

-Капиталдың екі түріне де салымдар ұзақ мерзімді әсерді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.;

-Адам капиталының экономикалық санатын, оның көбею процесін қарастыруда к.Маркстің көптеген еңбектерінде баяндалған көзқарастары мен теориялық ұстанымдары ерекше маңызды.

К. Маркстің көзқарасын ескере отырып, ол «адами капитал» санатына емес, «жұмыс күші» санатына қарап, бұл айырмашылықты іргелі деп санайды.

Сонымен қатар, ол еңбек пен капиталды анықтаған классикалық мектептің кейбір өкілдерімен пікірталас өткізеді, оларды түсіндіруде жалақы түрінде пайыз әкеледі. «Капиталдың» үшінші томында ол өз көзқарасының пайдасына екі дәлел келтіреді:

Жұмысшы өзінің «пайызын» алу үшін жұмыс істеуі керек және ол өзінің жұмыс күшінің капиталдық құнын басқасына беру үшін керемет монетаға айналдыра алмайды.

Сонымен қатар, оның жұмыс күшінің жылдық құны оның орташа жылдық жалақысына тең, және оның жұмысымен ол өзінің жұмыс күшін сатып алушы үшін дәл осы құнды және артық құнды, яғни оның өсуін өтеуі керек.

Осы тұрғыдан алғанда, «адам капиталы» категориясы «жұмыс күші» және «капитал» ұғымдарының механикалық қосылысына негізделген эклектикалық сипатқа ие. Мұндай көзқарас капитал мен байлықты нақты әлеуметтік қатынастардан тыс негізгі ұғым ретінде қарастырады. Л. И. Абалкин өңдеген қазіргі экономикалық энциклопедияда капитал «табыс әкелетін нәрсе» деп аталады. Р. М. Нуреев өз еңбектерінде капиталдың мағынасын сөздің кең мағынасында келтіреді-бұл көптеген экономикалық тауарларды өндіру үшін құрылған кез-келген ресурс (1-кесте).

1-кесте. Өндірістік процестегі адамның рөлін сипаттайтын экономикалық категориялар

Категория	Мазмұны	Сипаттамасы	Ғалымдар
Капитал	Экономикалық тауарларды көбірек өндіру мақсатында құрылған кез-келген ресурс. Оның екі формасы бар: нақты және адам, олар өндіріс процесінде біріктіріледі.	Нақты әлеуметтік-экономикалық қатынастардан тыс жалпы категория. Капитал тек өндірістің техникалық факторы ретінде қарастырылады, бірақ қоғамдық қатынастарды білдірмейді	Неоклассикалық Экономикалық теория категориясы
Жұмыс күші	Адам ағзасы бар және адамдар белгілі бір тұтынушылық тауарларды өндіру үшін пайдаланатын қызметкердің физикалық және рухани қабілеттерінің жиынтығы оның жұмыс істеу қабілеті	Қоғамдық қатынастар тұрғысынан марксизм категориясы	К.Маркс
Жұмыс күші	Адамға берілген және белгілі бір уақыт ішінде тауарлар мен қызметтерді өндіруде фактор ретінде пайдалануға болатын білім, Дағдылар, ынталандыру және энергия	Өндіріс факторы ретінде капитал санаты	Г.Беккер, Т.Шульц, Дж.Минцер, Л.Туроу, Э.Дэнисон және т.б.
Адам әлеуеті	Қызметкер жинаған ғылыми-білім беру әлеуеті оның денсаулығы мен өмір сүру сапасымен бірге	Қоғамдық ұдайы өндіріс санаты	Г.Мюрдаль және т.б.
* Автормен құрастырылған			

Бұл капиталды әлеуметтік қатынастардың категориясы ретінде емес, өндіріс процесінде оның рөлі тұрғысынан техникалық фактор ретінде қарастыратын ең жалпы ұғымдар.

Егер біз әлі де саяси экономика тұрғысынан, яғни қоғамдық экономикалық қатынастар тұрғысынан айтатын болсақ, онда іс жүзінде жұмыс күші оны сатқан кезде капитал болмай, өндіріс процесінде қолданылған кезде кәсіпкердің иелігінде болатыны анық. Жұмыс күші тауар бола отырып, құны мен пайдалану құнына ие. Жұмыс күшінің құны жұмысшы мен оның отбасының өмірлік пайдасының құнына дейін азаяды. Әрине, жұмысшы оған өмірлік игіліктердің қажетті көлемін алуға мүмкіндік беретін жалақы деңгейіне қызығушылық танытады. Сондықтан жұмыс қызықтырады бағасы өз қабілеттерін еңбек – жалақы.

«Адами капитал» тұжырымдамасы тұрғысынан білім алған адам екі фактордың иесі болады: Еңбек және адами капитал. Олардың әрқайсысы жалақы мөлшерін құрайтын шекті кірісті жасайды. Оның үстіне, оның аз бөлігі (қайсысы белгісіз) қызметкерге қарапайым жұмыс үшін келеді, ал үлкен бөлігі адами капиталмен әкелінеді. Басқаша айтқанда, қазіргі заманғы қызметкердің жалақысы қарапайым еңбек нарығының бағасы мен адами капиталға инвестиция салудан түскен жалдау кірісінің үйлесімі ретінде қарастырылады. Бірақ жалдау кірісін қалыптастыру механизмі де анық емес, сонымен қатар қызметкердің кірісін қарапайым еңбек кірісіне және жалдау кірісінің адами капиталға бөлінуі.

Сонымен бірге, ғылыми ой «адами капитал» түсіндірмесімен келісе отырып, нарықтық жағдайда адами капиталдың құндылығын анықтайтын негізгі фактор ретінде білім беру мен білімге инвестицияларға назар аударғанын атап өткен жөн. Классикалық бағыттар Э. Дэнис, Т. Шульц, Г. Беккер, Л. Туру, Дж. Минцер, И. Хигучи өзінің ғылыми-зерттеу бағдарламаларында жеке қызметкердің білім деңгейі мен оның өзі де, бүкіл қоғам алған пайдасы арасындағы байланысты орнатуға баса назар аударды.

Осы есептеулерге сәйкес, Экономикалық даму деңгейінде айтарлықтай ерекшеленетін аймақтардағы ұлттық байлық құрылымындағы адами капиталдың үлесі капиталдың басқа екі түріне қарағанда үлкен. Ең дамыған аймақтарда және тиісті елдерде (Солтүстік Америка, Батыс Еуропа, Шығыс Азия) үлес ең жоғары және 75-76% құрайды.

Мемлекеттің адами капиталға инвестициялық ағындары әлеуметтік саладан өтеді, осыған байланысты, біріншіден, маңыздылығы артып, екіншіден, жаңа мазмұнға ие болды. Бұрын Әлеуметтік сала қоғамның әлеуметтік осал мүшелері үшін мемлекеттік патернализмнің қажеттілігі ретінде қарастырылған, өйткені оның барлық басқа топтары жеке білім беруді, денсаулық сақтауды және т. б. пайдалана алады. Қазіргі кезеңде барлық адамдар үшін әлеуметтік инфрақұрылымның жоғары деңгейін қамтамасыз ету, оны тек жеке топтары үшін ғана емес, жалпы ұлт үшін адами әлеуметтің жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін қоғамның әр мүшесі үшін қол жетімді ету қажет.

Жоғарыда айтылғандардың бәрін қорытындылай келе, келесі қорытынды жасауға болады. Қазіргі заманғы бәсекеге қабілетті елдерді дамытудың өзегі Инновациялық жүйелер мен осы жүйелерді қолдауға және дамытуға қабілетті адами әлеуметтің болуы болып табылады. Адами капитал теориясының тұжырымдамалық толық болмауына қарамастан, адам ресурсының білім деңгейі, денсаулығы мен ұтқырлығы мен ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілік деңгейі арасындағы себеп-салдарлық байланыс ғылыми негізделген және әлемдік қауымдастық мойындаған. Тиісінше, елдің адами әлеуметін жетілдіру оның жұмыс істеуі үшін мемлекет толық көлемде жауап беретін әлеуметтік салада жүріп жатқаны даусыз болып қала береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Иванов Н. Человеческий капитал и глобализация. Мировая экономика и международные отношения, 2004, № 9
2. Корнеев, И.В. Человеческий капитал: проблемы формирования, накопления и использования: моногр. / И.В. Корнеев; под общ. науч. ред. А.В. Бондаря. - Минск: БГЭУ, 2008. - 223 с.
3. Портер М. Конкуренция. - Санкт-Петербург: Издательство Вильямса, 2002. - 495 с.

ӘКІМШІЛІК МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ТИІМДІЛІГІ

КОШКУЛОВА А.

ТОЯЛЫҚЫЗЫ А.

ГМУ-21 тобының студенттері

НУРКЕНОВА М.Ж.

Ғылыми жетекші, доктор PhD, доцент м.а.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті

Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Мақалада әкімшілік басқару жүйесі мен тиімділігі жайлы негізгі ойлар тұжырымдалған. Қазақстан экономикасы жағдайында әкімшілік басқару тиімділігін жетілдірудің негізгі перспективалық бағыттары анықталды. Қазіргі уақытта басқарудың тиімділігін арттырудың көптеген жолдары бар, олардың әрқайсысы басшының өзіне, оның жеке және кәсіби қасиеттеріне немесе басқару қызметінің кез келген элементіне бағытталған. Басқару тиімділігін арттырудың ең көп тараған жолдары қарастырылды. Әкімшілік менеджментте басқару қызметінің тиімділігін бағалаудың жаңа әдістемелік тәсілдерін енгізу алға қойылған нақтыланған алдыңғы қатарды мақсаттар мен тиімді нәтижелерге қол жеткізудің тиімділігін әрі оңтайлылығын арттырудың міндетті шарты болып табылады.

Әкімшілік менеджментте мемлекеттік және жергілікті органдарда болып жатқан басқару процестерін елеулі орын алып, үлкен маңыздылыққа ие. Бұл көбінесе әкімшілік менеджментті басқарудың жалпы теориясы мен тәжірибесінен ерекшеленетін негізгі тетіктерді анықтайды.

Әкімшілік менеджмент тиімділігін арттыру-бұл мемлекеттік институттардың толық құрылымы мен сандық жағынан қысқарту ғана емес, атқарушы билік органдарының құзыреті мен өкілеттігін қайта қарау, сондай-ақ осы шаралар мен құқықтарды жүзеге асыратын принциптер мен тетіктерді жетілдіру сияқты іс шаралардың жиынтығымен сипатталады.

Кілтті сөздер: Әкімшілік менеджмент, басқару, ұйымдық құрылым, мемлекеттік және жергілікті орган, менеджмент, тиімділік, шешім қабылдау.

Әкімшілік менеджмент басқарудың әкімшілік нысандарды зерттейтін қазіргі заманғы менеджменттің бір саласы.

Қазіргі таңда өндіріс тиімділігі мен бизнесті басқару мәселесі бірінші орында тұр. Осыған орай қазақстандық әкімшілік менеджмент жүйесін жетілдіруге қатысты бірқатар мәселелерді нақтылауды қажет етеді. Біз оны қарастырмас бұрын әкімшілік менеджмент жүйесінің не екенін түсініп алуымыз керек.

Әкімшілік менеджмент жүйесі оңтайлы ұйымдық құрылымды құру және еңбек қатынастарының тиімді моделін құру мақсатында басқару қызметін ұтымды етуге бағытталған басқарудың қазіргі заманғы әкімшілік нысандарын пайдаланатын кәсіпорынды басқару жүйесі.

Сурет 1 - Әкімшілік менеджментті зерттеу әдістерін көрсететін сызба [1] негізінде құрастырылған.

Басқару тиімділігі проблемасы басқару экономикасының құрамдас бөлігі болып табылады, ол мыналарды қарастыруды қамтиды: басқару әлеуетін, яғни басқару жүйесінде бар және пайдаланатын барлық ресурстардың жиынтығы; тиісті басқару функцияларын жүзеге асыру бойынша жұмыстың мазмұнымен, ұйымдастыруымен, технологиясымен және көлемімен анықталатын басқару шығындары мен шығыстары; еңбекті басқарудың сипаты; басқару тиімділігі, яғни ұйым қызметінің барысындағы адамдардың іс-әрекетінің тиімділігі, мүдделерін жүзеге асыру, белгілі бір мақсаттарға жету. [2].

Сурет 2-Әкімшілік басқарудың тиімділігін бағалау критерийлерінің жүйесі Ескерту - [3] негізінде құрастырылған.

Әкімшілік менеджменттің ең айқын және маңызды құрамдас бөлігі ұйымның жұмыс процесін жедел және құқықтық қамтамасыз ету. Ол ұйымның үздіксіз өмірлік қызметінің циклі бойы жүзеге асырылады және персоналдардың кадрлық қызметін тікелей тұрғыда басқару болып табылады. Жоспарлау және реттеу тетіктерін негізге алып, сүйене отырып, мұндай қолдау әкімшілік менеджмент мазмұнының ең айқын көрінісіне айналды деп айтуға болады.

«Классикалық мектепті» ұстанушылар көбінесе «тиімділікті» белгілі бір уақыт шеңберінде алдын ала белгіленген әдістермен формальды мақсаттарға қол жеткізу деп түсінді.

Дегенмен, тиімділік концепциясын концептуализациялаудағы бұл механикалық тәсіл ұйымның мақсаттары нақты белгіленген және өлшенетінін болжады және осы мақсаттарға жету үшін стандартты әдістер қолданылады. Бұл тәсіл қызметкерлері нақты ережелерге бағынатын және қарапайым күнделікті операцияларды орындайтын қарапайым ұйымдардың тиімділігін талдау үшін ғана қолайлы болып шықты.

Қатаң иерархиялық құрылымы және әдетте күшті патерналистік дәстүрлері бар қарапайым ұйым қызметкерге қарапайым талаптарды қойды: адал болу және жұмысты жоғарыда көрсетілген тәртіпте уақытында орындау. Мұны Фредерик Тейлор мен Макс Веберден бастап, өз зерттеулерінде этикалық, саяси немесе психологиялық факторларды ескермеуге тырысқанда, ұйымдардың тиімділігін талдауға механикалық, құндылық-бейтарап қатынас жақсы түсінді. Ф.Тейлор, В.Вильсон және М.Вебер еңбектерінде баяндалған қағидаттарға негізделген әкімшілік саясаттың дәстүрлі, немесе «классикалық» парадигмасында мемлекеттік басқару аппаратының тиімділігіне баса мән беру шешуші мәнге ие.[4].

Әкімшілік менеджменттің тиімділігін арттыру кез келген кәсіпорынның табысты жұмысының қажетті құрамдас бөлігі болып табылады. Қазіргі уақытта басқарудың тиімділігін арттырудың көптеген жолдары бар, олардың әрқайсысы басшының өзіне, оның жеке және кәсіби қасиеттеріне немесе басқару қызметінің кез келген элементіне бағытталған. Басқару тиімділігін арттыру бойынша жұмысты жақсарту ұйым үшін ең өзекті болып табылатын кез келген элементтен бастауға болады. Тек элементтердің бір-бірімен байланысын есте сақтау маңызды. Басқару тиімділігін арттырудың ең көп тараған жолдарын қарастырамыз:

1. Басқару құрылымын жетілдіру, оны барынша жеңілдету, көптеген функцияларды орталықсыздандыру, біліктілік пен жеке қасиеттерді ескере отырып, басқару өкілеттіктерін анықтау.

2. Ұйымның күшті және әлсіз жақтарын талдау негізінде даму стратегиясын жасау, оның барлық функционалдық бағыттарын қамтитын ұйымның философиясы мен саясатын әзірлеу.

3. Қызметкерлер мен бөлімдер арасындағы тиімді байланысты қамтамасыз ететін ұйымның ақпараттық жүйесін дамыту.

4. Шешім қабылдау жүйесін, басқару ережелері мен процедураларын, ынталандыру жүйелерін әзірлеу.

5. Оқыту, қайта даярлау, бастамашылдықты, шығармашылықты дамыту негізінде қызметкерлердің кәсіби біліктілігін үздіксіз арттыру жүйесі.

6. Басшылық кадрларды іріктеу, оқыту, бағалау және ауыстыру жүйесін әзірлеу, менеджерлердің мансабын жоспарлау, ұйымға әсер ететін ішкі және сыртқы факторларға сәйкес көшбасшылық стилін пайдалану.

7. Кадрларды іріктеудің ең тиімді әдістерін қолдану, оны бағалау, қызметкерлердің тиімді, үйлесімді құрамын қалыптастыру, барынша қолайлы әлеуметтік-психологиялық климат қалыптастыру;

8. Ұйым мәдениетін құру, қызметкерлер мойындайтын және бекіткен ортақ құндылықтарды дамыту бойынша жұмыс. [5].

Әкімшілік менеджментте басты назар мемлекеттік және жергілікті органдарда болып жатқан басқару процестерін зерттеу мен шешуге аударылады. Бұл әдетте әкімшілік менеджментті басқарудың жалпы теориясы мен тәжірибесінен ерекшеленетін негізгі тетіктерді анықтайды. [6].

Басқару саласында қызметтің тиімділігін арттыру-бұл мемлекеттік институттардың толық құрылымы мен сандық жағынан қысқарту ғана емес, атқарушы билік органдарының құзыреті мен өкілеттігін қайта қарау, сондай-ақ осы шаралар мен құқықтарды жүзеге асыратын принциптер мен тетіктерді жетілдіру болып табылады.

Дегенмен, мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру қоғам үшін маңызды әрі қажетті функцияларды жоғалтуға жол бермей, осы шараларды ескере отырып шешілуі тиіс. Себебі мемлекеттік және жергілікті органдарда басқару органдарының қызмет тиімділігі осы органдар қадағалайтын және үстінен бақылау жүргізетін салаларды толығымен қамтудың кең

ауқымымен емес, қоғамдық мүдделер мен қызығушылықтардың нпқты сақталуымен және әкімшілік-құқықтық тетіктердің тиімділігімен айқындалады.

Әкімшілік менеджментте басқару қызметінің тиімділігін бағалаудың жаңа әдістемелік тәсілдерін енгізу алға қойылған нақтыланған алдыңғы қатарлы мақсаттар мен тиімді нәтижелерге қол жеткізудің тиімділігін әрі оңтайлылығын арттырудың міндетті шарты болып табылады. Өңірлік мемлекеттік органдарда тиімділікті бағалаудың заманауи әдіснамалық тәсілдерін практикалық тұрғыда қолдануды ұзақ мерзімге жоспарлауды, азаматтардың талаптарына сәйкес келетін мемлекеттік қызметтерді көрсетуді қамтамасыз етеді; бюджет қаражатын әлеуметтік қажетті және экономикалық негізделген шығыстарды бағыттауға ықпал етеді, басқарушылық шешімдердің негізділігін және лауазымды адамдар мен мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігін арттырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. https://studref.com/375988/menedzhment/administrirovanie_otsenki_effektivnosti_menedzhmenta
2. Часть 2. Социально-психологические аспекты менеджмента: учебное пособие/ В.А. Кузнецова, О.В. Магомедалиева.
3. Нагимова А.М. Эффективность деятельности государственных органов управления как фактор повышения качества жизни в регионе: проблемы оценки и измерения
4. https://www.yaneuch.ru/cat_65/jeffektivnost-gosudarstvennogo-upravleniya/375008.2609442.page1.html
5. Менеджмент: Конспект лекций/Авт-сост. В.М. Гавриленко.
6. Коротков Э.М. Концепция менеджмента.-Москва 1997.

ПЕРСОНАЛДЫ КӘСІБИ БЕЙІМДЕУДІҢ МӘНІ МЕН НЕГІЗГІ ІС-ШАРАЛАР

ҚАЙЫПБЕРГЕН Б.Н.

МН -18-1қ. тобының студенті

ДЖАЗЫҚБАЕВА Б. Қ.

Ғылыми жетекші: PhD, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Жаңа қызметкерлердің кәсіби бейімделуін басқару қазіргі менеджменттің өзекті міндеттерінің бірі болып табылады.

Кәсіби бейімделу әр түрлі жастағы мамандардың ұйымға кіруінде және олардың алдыңғы жұмыс тәжірибесінің болуы немесе болмауы кезінде маңызды рөл атқарады.

Жиі жағдайларда ұйымдағы жаңа қызметкердің бастапқы кезеңдегі жұмысының тиімділігі күтілгеннен төмен болады. Бұл бірқатар себептерге байланысты. Әр адам лауазымдық міндеттемелердің ерекшеліктерін зерттеп, ұйымдастырушылық процестерді түсініп, әріптестерімен танысуы керек.

Кілтті сөздер: Қызметкер, Бейімделу процесі, Кәсіби бейімделу, Қызметкерлерді бейімдеу типологиясы.

Бейімделу процесі үшін ұйым белгілі бір уақытша және қаржылық инвестицияларды қажет етеді. Бейімделу дегеніміз – қызметкерді жұмыспен таныстыру және қоршаған орта жағдайларына сәйкес өзінің мінез-құлқын қалыптастыру, яғни бірлескен қызметтің бастапқы кезеңінде қызметкер мен ұйым арасында қарым-қатынас орнату процесі. Мұндай

өзара әрекеттесудің негізі-белгілі бір ұйымның қызметкері бола отырып, жаңа қызметкер ұйымдастырушылық талаптарды қабылдау қажеттілігіне тап болады. Екінші жағынан, қызметкер белгілі бір кәсіпорынмен байланыстыратын белгілі бір үміттерге ие. Егер үміттер орындалмаса, жұмысқа қанағаттанбау мүмкін.

Қызметкер жұмысқа орналасқанда, ол ұйымшылдық қатынастар жүйесіне қосылады. Барлық ұйымдардың топтағы адамның қызметкер, әріптес, бағынышты немесе басқарушы ретіндегі әлеуметтік рөлін анықтайтын өзіндік талаптары, нормалары, мінез-құлық ережелері бар. Ұқсас позициялардың біреуін, екеуін немесе бірнешеуін алатын адамнан белгілі бір мінез-құлық күтіледі. Егер команданың нормалары мен құндылықтары жеке қызметкердің нормалары мен құндылықтарына сәйкес келсе, бейімделу процесі сәтті болады. Бейімделу – бұл іріктеу процедурасының жалғасы.

Бейімделу процесін жоспарлаусыз басқару қиын. Бейімделуді жоспарлау – бұл жаңа қызметкерді жаңа немесе өзгерген кәсіби және әлеуметтік-экономикалық еңбек жағдайларында жұмыс процесіне кезең-кезеңімен енгізуге байланысты іс-шаралар тізімі. Бұл компанияда бейімделу жүйесін іске асырудың бірінші кезеңі, жаңа қызметкер пайда болғанға дейін басталады [1].

Бұл зерттеу кәсіби бейімделуді психофизиологиялық, әлеуметтік-психологиялық, ұйымдастырушылық және нақты кәсіби аспектілерді қамтитын бейімделудің жалпы схемасының құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. «Кәсіптік бейімдеу» термині лауазымға тағайындалған қызметкерге қатысты, жалдаудың сыртқы көздері бойынша да, ішкі ротация тәртібімен де қолданылады. Осы зерттеудің мазмұнына арналған объект – бұл қызметкер-маман, оның лауазымына кіру процесі кандидатқа, кем дегенде, жоғары білімге қойылатын талаптармен құзыреттілік деңгейін білдіреді.

Кәсіптік бейімделу – жеке тұлғаны өндірістік және кәсіби ортаға, еңбек және әлеуметтік психологиялық қатынастар жүйесіне біріктірудің бастапқы кезеңі. Кәсіби бейімделудің негізгі функциясы - бұл кәсіби қызметтің салыстырмалы түрде тұрақты жағдайларын дамыту, өндірістік қызметтің міндеттеріне сәйкес келетін және өндірістік ұжымның дәстүрлеріне сәйкес келетін қайталанатын әрекеттерді шешу. Кәсіби бейімделу – ұйымға қажет мамандық ерекшеліктерін дамыту.

Кәсіби бейімделу-бұл білім мен дағдыларды қосымша игеру, кәсіби қажетті жеке қасиеттерді қалыптастыру, олардың жұмысына оң көзқарас негізінде кәсіби қабілеттерді жетілдіру.

Кәсіби бейімделу – бұл мамандықты, оның қыр-сырын, ерекшелігін, қажетті білімді, дағдыларды, әдістерді, қызмет техникасы мен технологияларын белсенді игеру. Кәсіби бейімделудің толық мерзімі 5-8 жыл деп саналады. Кәсіби бейімделу-мамандыққа кіру, жаңа әлеуметтік рөлді игеру, кәсіби өзін-өзі анықтау, жеке және кәсіби қасиеттерді қалыптастыру, кәсіби қызметті өз бетінше орындау тәжірибесі [2].

Ұйымға жаңадан қабылданған қызметкерлерді кәсіби бейімдеу үшін кәсіптік оқыту жүргізілуі тиіс, ол жаңа қызметкердің білімі мен дағдыларын ұйымның міндеттері мен жұмыс ерекшелігіне сәйкес келтіреді, сондай-ақ лауазым талаптары мен оқу орнында алынған білім арасындағы алшақтықты жояды. Жаңа қызметкерді кәсіби бейімдеу процесінде оған тәлімгерді бекіту арқылы жұмыс орнында оқытуды ұйымдастырған жөн. Кәсіби бейімделудің күрделілігі қызметтің кеңдігі мен әртүрлілігіне, оған деген қызығушылыққа, еңбек мазмұнына, қызметкердің жеке психологиялық қасиеттеріне байланысты.

Кәсіби бейімделудің күрделілігі адамның еңбек белсенділігі саласына қанша жаңа нысандар енгізілетініне байланысты. Бұл бейімделу процестерінің ұзақтығы мен тереңдігін, сондай-ақ оларды басқарудың күрделілігін анықтайды [3].

Жалпы, кәсіби бейімделу процесіне келесі үш фактор әсер етеді:

- бейімделу жүзеге асырылатын орта факторлары (бұл жұмыс орны, технологиялық процесс және т. б.);

- жеке-жеке деп атауға болатын факторлар, яғни бейімделушінің өзіне байланысты;

- бейімделу процесін басқару факторлары.

Кәсіби бейімделудің мақсаты – жаңа қызметкердің кәсіби білімі мен дағдылар жүйесін игеруі және оларды практикада тиімді қолдану болып табылады. Бұл мақсатқа жету кәсіби дайындықтың жұмыс талаптарына толық сәйкестігімен анықталады. Әдетте, кәсіби бейімделу қызметкердің лауазымдық міндеттерін тиімді орындау үшін талап етілетіннен гөрі кәсіби құзыреттілігі төмен болған жағдайда немесе компания өзінің жұмыс стандарттарын (кәсіби немесе технологиялық) қабылдаған жағдайда қажет.

Маманның кәсіби бейімделу процесі бірқатар негізгі компоненттерді қамтиды:

1. Адамның қоршаған ортамен өзара әрекеттесуі:

- әлеуметтік өзара әрекеттесу (жеке адамдармен және әлеуметтік топтармен),

- әлеуметтік-психологиялық өзара іс-қимыл,

- материалдық-техникалық ортамен, олардың тіршілік ету ортасының жасанды ортасымен өзара әрекеттесу,

- экологиялық, табиғи ортамен өзара әрекеттесу;

2. Жеке адам мен орта арасындағы қарама-қайшылықтың, жанжал жағдайының пайда болуы;

3. Жеке тұлғаның қажеттілік жағдайының, бейімсіздік жағдайының пайда болуы;

4. Адамда қорғаныс сипатындағы реактивті күйлердің, қорғаныс реакцияларының пайда болуы;

5. Бейімсіздіктің жай-күйін төмендету немесе алып тастау бойынша қорғаныстық бейімделу мінез-құлқын жүзеге асыру;

6. Адам мен қоршаған орта арасындағы қайшылықтарды азайту немесе жою, жанжал жағдайын жою.

Кәсіби бейімделудің табыстылығына келесі факторлар әсер етеді:

Маманның субъективті сипаттамалары:

1. Әлеуметтік-демографиялық:

Жасы. Жастың бейімделудің сәттілігіне екі жақты әсері байқалады. Бір жағынан, жас маманның бейімделу мүмкіндіктері жоғары, қартайған кезде олар айтарлықтай төмендейді; екінші жағынан, жасына қарай кәсіби ортамен тепе – теңдік тәжірибесі жинақталады.

Жыныс. Кейбір мәліметтерге сәйкес, әйелдердің кәсіби бейімделуінде әлеуметтік-психологиялық аспект бірінші орынға шығады, ал ер адамдар ең алдымен белсенділікке бейімделеді.

Отбасылық жағдайы. Өз отбасының болуы маманды өзінің мүдделері мен нормалары бар шағын әлеуметтік-психологиялық топтың өкілі етеді. Болашақта ол өзінің кәсіби мінез-құлқын осы топқа жататындығына сәйкес түзетуге мәжбүр болады. Отбасының болмауы, бір жағынан, маманға жұмысқа көбірек уақыт бөлуге мүмкіндік береді, екінші жағынан, оның өмірлік белсенділікке қанағаттануын төмендетеді, өйткені ол өмірлік тепе – теңдіктің қажетті компоненттерінен айырылады.

2. Физиологиялық ерекшеліктері.

3. Эмоционалды тұрақтылық.

4. Барабар өзін-өзі бағалау. Өзін-өзі бағалаудың күрт артуы қызметтің белгілі бір кезеңінде тұрақты сәтсіздіктер аймағын, мотивацияны төмендетуі мүмкін. Өзін-өзі бағалаудың төмендігі пассивтіліктің дамуына, жауапкершіліктен қорқуға, сәттіліктің субъективті ықтималдығын азайтуға ықпал етеді. Өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігінің нәтижесі, әдетте, адамның кәсіби қызметтегі мүмкіндіктерін толық іске асырмау, кейбір жағдайларда одан бас тарту болып табылады.

5. Тұлғаның белсенділігі. Белсенді бейімделу дегеніміз-жас маманның кәсіби ортаға оны өзгерту мақсатында әсер етуге деген ұмтылысы. Жеке белсенділіктің төмен деңгейі қоршаған ортаға пассивті бейімделуді сипаттайды. Ең тиімдісі-қызметкерді кәсіби қызметтің өзгертін жағдайларына белсенді бейімдеу процесі ретінде бейімделу.

6. Білім, білік, дағдылардың бейімделу алдындағы деңгейі.

7. Қызметке Әлеуметтік және кәсіби дайындық:

- қиындықтарды жеңуге орнығу;
- кәсіби қызметке деген құлшыныс;
- табысты күту.

8. Жас маманның нақты және талап етілетін құзыреттілігіне сәйкестігі. Нақты құзыреттіліктің талап етілгеннен басым болуы мотивацияның төмендеуіне, көңілсіздікке әкеледі, өйткені маман үшін оның барлық кәсіби тәжірибесі сұранысқа ие болуы маңызды. Қажетті құзыреттіліктің нақтыдан басым болуы маманның осы жұмыс орнына толық немесе ішінара кәсіби жарамсыздығына әкеледі. Жас маман кездейсоқ бақылаулардың нәтижелері бойынша асығыс қорытынды жасай отырып (дұрыс бағаламау) немесе өзі айналысатын іс-әрекеттің мазмұнын мұқият бағаламай (қайта бағалау) өзінің құзыреттілігін жеткіліксіз бағалайтын жағдайлар болуы мүмкін.

Объективті факторлар:

1. Еңбек жағдайлары. Еңбек жағдайлары деп еңбек процесінде адамның денсаулығы мен жұмысына әсер ететін өндірістік орта факторларының жиынтығы түсініледі.

2. Технологиялық процесті ұйымдастыру. Өндірістік тапсырмалардың мазмұны, нормалау және еңбекақы төлеу ерекшеліктері, өндірістік тапсырмалардың сәтті орындалуын ынталандыру, бейімделуші жіберген қателіктерді жүйелі талдау, мысал арқылы оқыту, маманды технологиялық процеске қосу қарқынын белгілеу және т. б.

3. Еңбек және демалыс режимі. Еңбек және демалыс режимі-жоғары еңбек өнімділігін қамтамасыз ету және жұмысшылардың денсаулығын сақтау мақсатында жұмыс қабілеттілігін талдау негізінде құрылған жұмыс кезеңдері мен үзілістердің ауысуы.

Маманның кәсіби бейімделуінің ерекшелігі сыртқы және ішкі жағдайларға байланысты.

Маманның кәсіби бейімделу процесіне әсер ететін сыртқы жағдайлар, факторлар мыналарды қамтиды:

- кәсіби қызметтің мазмұнының, мақсатының, ұйымдастырылуының, қолданылатын құралдарының, технологиясының ерекшеліктері;
- кәсіби қызмет жүзеге асырылатын әлеуметтік және басқа жағдайлардың өзіндік ерекшелігі;
- ұйымдағы қызметкерлердің бейресми, психологиялық байланыстары мен қатынастарының қалыптасқан жүйелері

Маманның кәсіби бейімделуінің ішкі жағдайлары – бұл оның бейімделу әлеуетінің деңгейі, жеке тұлға мен ағзаның сапасы ретінде бейімделудің даму дәрежесі, кәсіби қызметтің осы іс-әрекеттің талаптарына сай ынталануы (1- кесте).

Кесте 1. Қызметкерлерді бейімдеу типологиясы

Типология критерийлері	Қызметкерлерді бейімдеу түрлері
Персоналды бейімдеу жүйесінің компоненттері	-кәсіби (өндірістік); -психофизиологиялық; - ұйымдастырушылық; - әлеуметтік-психологиялық; - экономикалық; - ұйымнан тыс
Кәсіби қызмет тәжірибесінің болуы	- алғашқы; - қайталама
Бейімделу саласы	- жаңа ұйымға бейімделу; - жаңа лауазымға бейімделу
Бейімделу субъектілері	- қызметкердің бейімделуі; - жұмысты адамға бейімдеу

Сәтті бейімделудің белгілері – оның орташа ұзақтығы, қызметкердің еңбекке қанағаттануы, лауазымға немесе жұмыс орнына қойылатын нормалар мен талаптардың орындалуы, ұжымның жаңа қызметкердің әлеуметтік рөлін тануы.

Кәсіби бейімделуге дайындық кәсіби қызметке қалыптасқан ынталандыру жүйесінің, жеке сапа ретінде дамыған бейімділіктің, сондай-ақ жаңа қызметкерді ұйымға тез арада интеграциялау міндеттеріне сәйкес келетін мінез-құлық стратегияларын іске асыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін білім, білік және дағдылар жүйесінің үйлесімімен анықталады (2-кесте).

Кесте 2. Кәсіби бейімделу кезеңдері

Кезең	Өту көрсеткіштері
Кіріспе-таныстыру	Кәсіби қоғамдастықтың құндылықтарымен, нормаларымен және ережелерімен, оның жұмыс істеу ерекшеліктерімен танысу
Тиімді-бағдарлы	Кәсіби қоғамдастықтың құндылықтары мен нормалары жүйесінің негізгі элементтерін тану
Функционалдық-ассимиляция	Кәсіби қоғамдастықтың құндылықтары мен нормалары жүйесін қабылдау, оның жұмыс істеуіне еркін және белсенді қатысу

Кәсіби бейімделу тиімділігінің көрсеткіштері: кәсіби белсенділік; тәртіптілік; кәсіби жетістік; жұмыс жағдайларына қанағаттану; эмоционалды жайлылық; психосоматикалық жағдай; осы ұйымда одан әрі қызмет етуге дайын болу.

Ұйымға келгенде, адам өз мақсаттары үшін бір нәрсені құрбан етуі керек, оған не істеу керек және қандай көлемде, кіммен байланысу керек және байланыстардың жүйелілігі қандай екенін білу маңызды. Адамның еңбекке, ұйыммен өзара әрекеттесуіне және оған деген көзқарасына қанағаттануы көбіне осыған байланысты.

Кәсіптік бейімделуді мыналар ретінде қарастыруға болады: ұйымның кадрлық саясатының табыстылығының өлшемі; персоналды басқарудың маңызды технологияларының бірі; ұйымның корпоративтік мәдениетінің ажырамас элементі; қызметкердің уәждемесі мен адалдығына және оның осы ұйымда жұмыс істеуге деген ниетіне тікелей әсер ететін аспект.

Кәсіби бейімделу процесін баяулататын негізгі себептерге мыналар жатады:

1. Жаңа жұмыс орнында жүруге және дұрыс шешім табуға көмектесетін қажетті қызметтік ақпараттың болмауы;
2. Қызметтік мамандық бойынша міндеттерді орындауда қажетті тәжірибе мен білімнің болмауы;
3. Бір уақытта бірнеше маңызды міндеттерді шешу: жағдайды зерттеу және шешім қабылдау, қажетті байланыстар орнату, қызмет аспектілерін зерттеу, сонымен қатар Бастықпен қарым-қатынас орнату;
4. Өзіңіз туралы басқалардың оң пікірін қалыптастыру қажеттілігі, бағалау және бақылау аймағында үнемі болу.

Кәсіби бейімделудің табыстылығы бірқатар жағдайларға байланысты, оларға мыналар жатады: бейімделу процесін басқарудың ұйымдастырушылық тетігінің пысықталуы; ұйымда оқыту жүйесінің болуы; кәсіби қасиеттерді бағалаудың және лауазым функцияларын орындаудың объективтілігі; компания мен бөлімшелер басшыларының жеке жауапкершілігі және кем дегенде — компания персоналы жөніндегі маманның кәсіби құзыреті.

Әдебиеттер тізімі:

1. Латуха М.О. Адаптация персонала. - URL: <https://www.pro-personal.ru/article/4653-adaptatsiyapersonala-01-03-2016>.

2. (Емельянцеv, Е.В. Служба управления персоналом : учеб. Пособие в 2-х ч. Ч.1. – Симферополь : АНО «ООВО» Университет экономики и управления», 2018. – 158 с.
3. Армстронг, М. Практика управления человеческими ресурсами / Майкл Армстронг, Стивен Тейлор. – 14-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, Прогресс книга, 2018. – 1038 с.

КӘСПОРЫН ПЕРСОНАЛЫ ҚЫЗМЕТІН БАҒАЛАУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

КАЙЫПБЕРГЕН Б.

МН-18-1к тобының студенті

КУРМАНГАЛИЕВА .Л.А.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Қазіргі уақытта персоналды басқару - өз қызметінің тиімділігін арттыруға мүдделі кез келген кәсіпорынның менеджментінің маңызды проблемаларының бірі. Персоналды басқару жүйесінің арқасында қызметкерлермен жұмыс істеу әдістері жақсарып, шет елдердің де, отандық ғылымның да тәжірибесі енгізілуде. Мақалада персонал қызметін бағалау тиімділігін арттыру мәселелері көрсетілген.

Кілтті сөздер: персоналды басқару, тиімділік, ынталандыру, дағдарысқа қарсы стратегия.

Персоналды тиімді басқарудың мағынасын толық түсіну үшін «тиімділік» ұғымы қарастырылады, Зерттеудің негізі ретінде экономикалық сөздікте берілген нақты анықтама алынады. «Тиімділік» - тиімділіктің, нәтиженің оны алуға себепші болған шығындарға қатынасы ретінде айқындалатын процестің, операцияның, жобаның нәтижелілігі [1, 160 б.]. Персоналды басқару тиімділігінің көптеген критерийлері бар. Әрі қарай зерттеу үшін келесі өлшемдерге артықшылық беріледі:

- Сапа. Жалпы басқару процесін түсіну.
- Бақылау. Адамдардың мінез-құлқын, құрылымдардың тиімділігін және ұзақ мерзімді қатынастарды талдау және бағалау мүмкіндігі.
- Нәтиже. Командаларды қалыптастыру, үйлесімді жұмыс, ұйымның мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу.
- Үнемділік. Қаржы - шаруашылық қызметін жүргізу, бюджетті жоспарлау.
- Пәрменділік. Мотивация әдістерін білу, негізгі міндеттерді көре білу.

Бұл критерийлер персоналды басқарудың тиімділігін анықтауға мүмкіндік береді. Персоналды бағалаудағы маңызды көрсеткіштер - бұл персонал құрамы мен қозғалыс көрсеткіштерін бағалау. Ұйымның тиімді басқарылуы мен дамуы көбінесе ұйым басшысының жеке және кәсіби қасиеттерімен, өзін-өзі үйрену қажеттілігін түсіну дәрежесімен және үнемі өзгеріп отыратын әлеуметтік-экономикалық ортаға сәйкес келетін басқаларды оқытуға ықпал етумен анықталады. Персоналды басқару процесінің тиімділік критерийлері 1-суретте көрсетілген. [2, 109 б.]

Экономикалық белгісіздік жағдайында дағдарысты басқарудың негізгі мақсаты шаруашылық жүргізуші субъектінің қызметіндегі ықтимал ауыр зардаптардың алдын алу, оның тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады. Дағдарыстық жағдай кәсіпорындарды шығындарды азайтуға мәжбүр етеді, және бұл міндет әрдайым дерлік

қызметкерлердің шығындарын азайту арқылы шешіледі, нәтижесінде жұмысшылардың уәжі төмендейді, қаржылық - экономикалық көрсеткіштер нашарлайды. Персоналды басқару мәселелерін көрсететін ақпараттық хабарламаларға жедел талдау, сонымен қатар көптеген консалтингтік фирмалардың ұсыныстарына шолу персоналдың қысқару тенденциясын анықтайды.

Экономикалық дағдарыс кезеңінде кәсіпорынға қаржылық жағдайдың нашарлауы және нарықтағы позициялардың әлсіреуі ғана емес, сонымен қатар білікті кадрлардың жоғалуы да қауіп төндіреді. Жұмыстан босату дағдарыс кезінде де білікті қызметкерлерге әсер етпеуі керек. Қысқартулар, әдетте, түпкілікті нәтижені қалыптастырудағы рөлі аз болатын кәсіпорын қызметкерлерінің бөлігіне қатысты болады. Көптеген кәсіпорындардың басшылары, дағдарысқа байланысты проблемаларға қарамастан, білікті және тиімді қызметкерлерді сақтауды жақтайды.

1 – сурет – Персоналды басқару процесінің тиімділік критерийлері

Айта кету керек, дағдарыс жағдайында қазіргі басқару жүйесі көбінесе кәсіпорын қызметкерлерінің ауыр реакциясын тудыруы мүмкін түбегейлі өзгерістерге ұшырауы керек. Алдағы қысқартулар туралы әртүрлі алаңдатарлық жаңалықтар қызметкерлер арасында алаңдаушылық тудырады, сенімсіздік сезімін қалыптастыруға ықпал етеді, бұл олардың жұмысының өнімділігіне әсер етеді. Дәл белгісіз алдындағы қорқынышы болып табылады қиратқыш күшке қабілетті әкелуі демотивации ұжым.

Ықтимал қарсылық мүмкіндігін ескере отырып, еңбек ұжымының әр мүшесіне инновациялардың орындылығын жеткізу және оларды енгізудің жағымды салдарын түсіндіру қажет. Ықтимал қарсылықты жеңу үшін психологиялық (дағдарысқа қарсы стратегияны енгізу орталықтарын құру, қызметкерлердің әртүрлі топтарының өзгерістерге қатынасы негізінде мәдени преференциялар құру) және жүйелік (кәсіпорынның аралық құрылымын құру) шараларды жүзеге асыру қажет.

Басшылық үшін негізгі міндет кадрлық құрамды оңтайландыру арқылы білікті қызметкерлерді ұстап қалу болып табылады. Бұл мақсатқа қол жеткізу қызметкерлерді ынталандыру бағдарламасын уақтылы іске асыруға байланысты, оған қаржылық және уақытша ресурстардың шектеулілігі жағдайында түбегейлі өзгерістер енгізу кіреді. Сондықтан, ең алдымен, қызметкерлерді кәсіпорынның нақты жағдайы туралы хабардар ету және жағдайды тұрақтандыруға бағытталған дағдарысқа қарсы іс-шаралар жоспарымен таныстыру қажет. Кәсіпорын басшысының ұжымды дағдарысқа қарсы жоспарды жүзеге асыру оң нәтиже беретіні туралы үнемі хабардар етуі қызметкерлердің туындаған

қиындықтарды жеңуге деген ынтасын арттырады.

Дағдарысқа қарсы стратегияны іске асыру процесінде дағдарысқа қарсы жоспар қазірдің өзінде бейімделген құрылыммен үйлесіп, мақсаттардың теңдестірілген жүйесіне бағынған кезде бір уақытта жұмыс жүргізген жөн. Дағдарыс кезінде кәсіпорындарда жаңа бағыттар құрылуда, қолданыстағы бағыттардың тиімділігі артып, ерекше шешімдер іздестірілуде. Дағдарысты басқарудың міндеті - өндірістік және қаржылық қызметтің барлық салаларына инновацияларды енгізу нәтижесінде кәсіпорынның сыртқы ортасының өзгеруіне жедел реакция. [3, 114-бет]

Мұндай жағдайларда басшылық пен әріптестердің әр қызметкердің қызмет нәтижелерін объективті бағалауы, оның сіңірген еңбегін мойындау және нәтижесінде олардың тәуелсіздігі мен бастамасын көрсету мүмкіндігі кәсіпорынның істеріне қызығушылық факторы болып табылады. Осыған байланысты дағдарыс жағдайында персоналды басқарудың негізгі міндеттерінің бірі осы мүмкіндікті пайдалану болып табылады. Еңбек ресурстарын тиімді басқару әрбір экономикалық субъект үшін маңызды стратегиялық міндетке айналады. Персоналды басқару жүйесіндегі проблемаларды анықтау және жою үшін инновацияларды қолданған жөн. Кәсіптік бағдарлау және бейімдеу кадрларды даярлау және қайта даярлау жүйесінің бір бөлігі болып табылады. Жұмыстан босатылған жағдайда мамандықты өзгерту кезеңінде кәсіби бағдарлау түрінде жүзеге асырылатын консультациялық қолдау қажет. Егер кәсіптік бағдарлау ұйымнан тыс жүзеге асырылса, онда еңбекке бейімделу ұйымда жүреді және қызметкердің жаңа кәсіби және әлеуметтік - экономикалық жағдайларға біртіндеп енуінен көрінеді.

Өсіп келе жатқан экономикалық дағдарыс жағдайында кәсіпорынды нығайтудың тиімді әдістерінің бірі адами ресурстарды басқару жүйесі қызметінің тиімділігін кейіннен бағалау үшін ақпарат жинау бойынша іс-шаралар кешені болып табылатын Кадрлық аудит болып табылады. Кадрлық аудит нәтижелері кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында Еңбек ресурстарын басқару саласында инновацияларды пайдалануға бағытталған басқарушылық шешімдер қабылдау үшін негіз болады. Кадрлық аудитті жүргізу барысында кәсіпорынның нақты жағдайы бағаланады, персоналды басқару жүйесіндегі проблемалар анықталады, Еңбек ресурстарын басқару сапасының кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігіне әсері талданады.

Еңбек ресурстарын басқаруда инновацияларды қолданудың кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігіне әсері персоналдың өндірістік қызметінің тиімділігін арттыру деңгейімен анықталады. Еңбек ресурстарын басқаруда инновациялық әдістерді қолдану шығындармен байланысты болғандықтан, экономикалық тиімділікті инновацияларды қолданумен байланысты жиынтық экономикалық әсерді оларды енгізуден туындаған шығындар сомасына бөлудің жеке көрсеткіші ретінде анықтауға болады. Экономикада болып жатқан өзгерістер жұмыс күшінің өзгеретін жағдайларға бейімделуімен байланысты адами ресурстарды басқару саласындағы жаңа міндеттерді анықтайды. Осыған байланысты қызметкерлердің еңбек және кәсіптік ұтқырлығын реттеудің жаңа құралдарын іздеу қажеттілігі туындайды. Экономикалық және саяси процестердің әсерінен қызметкерлерді ынталандыру жүйелері үнемі жетілдіріліп отырады. Нарықта сіз бәсекеге қабілетті өнімді сатып ала аласыз, бірақ нарықта бәсекеге қабілеттілік пен оған ынталандыру мүмкін емес. Бәсекелестік стратегияны әзірлеу кәсіпорынның қалай бәсекеге түсетіні, оның мақсаттары қандай болуы керек және осы мақсаттарға жету үшін қандай құралдар мен әрекеттер қажет болатындығы туралы нақты тұжырымдаманы табудан тұрады. Бәсекелестік стратегия фирма алға қойған мақсаттар (нәтижелер) мен оларға қол жеткізгісі келетін құралдардың (әдістердің) жиынтығын қамтиды.

Сондықтан, қазіргі жағдайда шаруашылық жүргізуші субъектілер персоналды ұйымдастырудың және ынталандырудың оңтайлы тәсілдерін іздеу жөніндегі қызметті жандандырады. Дағдарысқа қарсы тиімді шара және кәсіпорын қызметкерлерінің кәсіби қызметін реттеу әдісі сыйақыны басқару болып табылады. Қызметкерлерді материалдық ынталандыру жүйесін өзгерту кәсіпорынға да, қызметкерге де пайдалы болуы керек.

Компанияның мақсаттары өзгерген кезде бонустық көрсеткіштерді қайта конфигурациялау қажет.

Дағдарыс өз жағдайларын талап етеді, оған сәйкес кәсіпорындардың экономикалық даму стратегиясы түзетіледі. Кәсіпорындарда қаржылық тұрақтылықты Елеулі шығындарсыз сақтауға болатын артық қаржы ресурстарының болмауы шығындарды азайтуға әкеледі. Мұндай жағдайда көреген көшбасшылар инновациялық жобаларды жаппайды, бірақ дағдарыс аяқталғанға дейін оларды жүзеге асыруды тоқтатады.

Қалыпты қаржылық тұрақтылыққа ие кәсіпорындар дағдарыс кезінде өндіріс тиімділігін арттыруға және шығындарды азайтуға бағытталған инновациялық өзгерістерді оңтайландыру арқылы алуға мүмкіндік алады. Инновациялық жобаларды іске асыру шеңберінде кәсіпорынның нәтижелілігін арттыру мәселелерін шешу үшін қызметкерлерді ынталандыру проблемасы өзектендіріледі. Осыған байланысты дағдарысқа қарсы шараларды әзірлеу ұжымда жағымды моральдық ахуал қалыптастыруға және қызметкерлерді материалдық ынталандырудың жаңа нысандарын іздеуге бағытталуы керек. Қызметкерлерді ынталандыру тетігін жасау кезінде компания мотивациялық сипаттағы атаулы шараларды қолдануы керек, оларды іске асыру нақты пайда әкелуі мүмкін. Сондықтан мотивациялық стратегияны іске асыруға арналған қосымша шығындар оны жүзеге асырудың болжамды әсерінен аспауы керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Гайсина К.Ф. Эффективность управления персоналом и факторы на нее влияющие / К.Ф. Гайсина, Т.Ю. Зиневич, А.В. Коновалов // В сборнике: В мире научных открытий Материалы V Всероссийской студенческой научной конференции (с международным участием). - 2016. -С. 160-164.

2. Макиева М.Б. Стратегия управления персоналом организации / М.Б. Макиева // Проблемы современной экономики (Новосибирск). - 2015. - № 23. - С. 108-112.

3. Пайтаева К.Т. Эффективность управления персоналом предприятия в условиях кризиса / К.Т. Пуйтаева // Новая наука: Теоретический и практический взгляд. - 2016. - № 2-1 (63). - С. 113-116.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР АРҚЫЛЫ БИЗНЕСТІ ДАМУ

МҰСАБЕК САНДУҒАШ

ЭЭМ-921 тобының студенті

МОМБЕКОВА ГУЛМИРА РАЙБЕКОВНА

Ғылыми жетекші: PhD, доцент м.а.

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация: Әлеуметтік желі- бүгінде адам өмірінде елеулі орынға ие болған, қоғамдағы ақпарат, байланыс орнатуға таптырмас, тіпті дұрыс пайдалана білген адамға табыс көзі болып үлгерді. Адамдар арасында бөгетті бұзған әлеуметтік желілер біздің қарым-қатынас құруымыз үшін шексіз мүмкіндік беруде.

Бүгінде қоғам мүшелерінің көпшілігі өз өмірлерін әлеуметтік желілерсіз елестете алмайтыны анық. Әлеуметтік желілер толықтай бүкіл әлемді қамтып, танымалдылығы жоғарылап жатыр және оның нақты жас ерекшелік немесе кәсіби шектеулері жоқ. Сонымен бірге, әлеуметтік желілер қазіргі заман азаматтарының тұлғалық әлеуметтенуіне ерекше ықпал жасайды. Әлеуметтендіру үдерісі барысында білім берудің технологиялары, әдіс-тәсілдері қолданылатындығын ескерсек, өзекті мәселелер берілген тақырыппен ұштасады.

Кілтті сөздер: Әлеуметтік желі, бизнес, онлайн кәсіпкерлік, CRM жүйесі, техникалық тәуекелдер.

Бүгінде әлеуметтік желілердің даму тенденцияларына байланысты түрлі көзқарастар бар. Әрине, оның даму басымдықтары әлеуметтік желі бағыт алып отырған мақсатты аудиториямен тікелей байланысты. Негізінен әлеуметтік желілерді белсенді әлеуметтік күш саналатын жастар кеңінен пайдаланады. Қазіргі заманғы қоғамның күнделікті өзгерістері жағдайында жастарға әлеуметтік желі сайттары жол сілтегіш құралы саналады.

Әлеуметтік желілер сайттары пайдаланушыларға идеялармен, сандық фотосуреттермен және бейнелермен, хабарламалармен бөлісуге, өз желісіндегі адамдармен басқаларға онлайн немесе өмірдегі іс-шаралар мен оқиғалар туралы хабарлауға мүмкіндік береді. Жеке оқиғалар туралы әңгімелесу үшін ауыл базарына жиналу сияқты жеке әлеуметтік желілер қалалардың алғашқы дамуынан бастап болған, Интернет адамдарға қаладан бүкіл әлемге дейінгі әртүрлі жерлерде тұратын адамдар мен байланыс орнатуға мүмкіндік береді. Байланысты әлеуметтік медиа платформа, мүшелер кез-келген басқа мүшемен байланыса алады. Басқа жағдайларда, мүшелер байланысы бар кез-келген адаммен, содан кейін байланыста болған кез-келген адаммен байланыса алады және т.б. Әлеуметтік желі қызметтерінің сәттілігін олардың қазіргі кездегі қоғамдағы үстемдігінен көруге болады, Facebook-тің ай сайын белсенді пайдаланушылары саны 2,13 млрд. Және орташа есеппен 1,4 млрд. күнделікті белсенді қолданушылар 2017 жылы. Linked In, мансапқа бағытталған әлеуметтік желі қызметі, әдетте, мүшенің басқа мүшені өзі білуін талап етеді. Кейбір қызметтер басқа мүшелермен байланысу үшін мүшелерден бұрыннан байланыс орнатуды талап етеді.

Әлеуметтік желідегі қызметтің негізгі төрт түрге бөлуге болады:

- Бұрыннан бері бар достарымен араласу немесе қолданылатын әлеуметтік желі қызметтерін әлеуметтендіру үшін (мысалы, Facebook);
- Желідегі әлеуметтік желілер – бұл орталық емес және таратылатын компьютерлік желілер жиынтығы, онда пайдаланушылар бір-бірімен интернет қызметін пайдалану арқылы байланысады;
- Алғашқы кезекте әлеуметтік емес жеке аралық қатынас мақсатында қолданылатын желіде әлеуметтік желі қызметтері (мысалы, LinkedIn, бұл мансап және жұмыспен қамтуға бағытталған сайт);
- әлеуметтік навигация негізінен пайдаланушыларға белгілі бір ақпаратты немесе ресурстарды табуға көмектесу үшін қолданылатын әлеуметтік желі қызметтері (мысалы, Goodreads кітаптарушін).

Бұлардан басқа желіден жоғарыда атап өткендей тиімді пайдалана білгендер осы әлеуметтік желі арқасында өз тауарларын, көрсететін қызмет түрін немесе бизнесін жарнамалап, таныстырып, сату процесстерін қызу жүргізуде. Оған ділел әлеуметтік желілерде белең алған желілік маркетингтің жарнамасы жер жарып тұр. Күнделікті өмірде сіздің досыңыз не танысыңыз, ұжымдасыңыз, әйтеуір біреуі желімен тауар сату арқылы қосымша табыс табады. Кейбірі тіпті бір немесе бірнеше желі арқылы ақша тауып, әрісі осы бизнес жолына бел буып кірісіп кеткенін де көз көріп жүр.

Әсіресе, бұл процесс пандемия кезіндегі бизнес-сауда орталықтарына шектеу қойылып, карантин талаптары күшейген кезде қызу бастау алып, дамылсыз даму жолына түсіп кетті.

Осы себептерменде заман талабына сай Желілер қатары жыл сайын толығып отыр: Instagram, Вконтакте, WhatsApp, Facebook, Twitter, Одноклассники, Viber және т.б. Осы және осылар секілді басқада әлеуметтік желілер біздің өмірімізді жеңілдетеді, уақытты үнемдейді, моральдық жағдайымызды сақтайды, бізді қызықтыратын адамдармен араласуға мүмкіндік береді, ақпарат көзі ретінде жұмыс істейді.

Заманауи, цифрлық әлем бизнес үшін жаңа шарттарды талап етеді. Шағын бизнес үшін де, ірі бизнес үшін де Интернетте болу маңызды. Ол мүмкін жеке сайт болуы мүмкін:

визитка, блог, дүкен, шығармашылық шеберхана, іжәне әлеуметтік желілер, форматы әртүрлі болуы мүмкін, бірақ мақсат бір – өзіңізді, қызметтеріңізді жариялау, болу бәсекеге қабілеттілікті арттыра түсетіні сөзсіз.

Жеке веб-сайтпен қатар, бизнесті әлеуметтік желілерде орналастыру керек (Instagram, ВКонтакте, WhatsApp, Facebook, Twitter). Әлеуметтік желілер қарым-қатынас, тың жаңалықтар, білім, ақпарат алатын аумаққа айналып, өзін-өзі танытатын орынға айналды. Тек олар (бизнес иелері) қымбат уақытты алатын ойын-сауық алаңдары болуды тоқтатты, енді әлеуметтік желілер бизнес құру алаңдары, жаңа форматтағы брендтерін қалыптастырып табыс көзін айналырды.

Негізсіз болмас үшін, Hootsuite және WeAreSocial компаниясының Global Digital 2021 есебіндегі бірнеше цифрлар келтірілген.

Дүние жүзінде 2021 жылдың қаңтарындағы жағдай бойынша келесі көрсеткіштен байқалады:

- әлем халқы 7,83 миллиард адам;
- интернет пайдаланушылары – 4,66 млрд адам;
- әлеуметтік желілерді белсенді пайдаланушылар – 4,2 млрд адам;
- ұялы телефон пайдаланушылары – 5,22 млрд адам.

Жылдан-кезеңге әлеуметтік желілерді белсенді пайдаланушылар санының артуы байқалады. Жақын арада әлеуметтік желілерді пайдаланушылар саны бұданда артып, бизнес аудиториясын кеңейтеді деген қорытынды жасауға болады.

«Әлеуметтік желілерде көптеген пайдаланушылар тіркелген, олардың барлығы дерлік сатып алушылар. Мақсатты аудиторияңызға қараңызшы, олар әлеуметтік желілерде отырған шығар? Егер солай болса, сіздің компанияңыз да сонда болуы керек.

Әлеуметтік желілерде бренд клиентке жақындай түседі, ол онымен бір әлемде - ол өзін жариялайды, контент арқылы сөйлеседі, таңдауға көмектеседі.

Әлеуметтік желілер сіздің өніміңізге арнайы қажет пе, бұл сіздің нақты нені және кімге сататыныңызға байланысты. Boeing сатып алушысының ұшақ таңдау үшін әлеуметтік желіге баруы екіталай. Бірақ егер оған тәрбиешінің немесе тоқылған шұлықтың қызметтері қажет болса, ол мүмкін.

Пандемия компанияларды жаңа шындыққа тез бейімделуге мәжбүр етті. Ірі желілер дер кезінде онлайн желіге көшті, ал қазірдің өзінде жұмыс істеп жатқандар дайын емес тапсырыстар ағынын бастан кешірді. Веб-сайттарда проблемалар болды, жеткізу проблемалары болды, курьерлер уақытында келмеді - мұның барлығы Instagram, Facebook, ВКонтакте желілерінде көптеген пікірлермен жауап берді. Сидорин зертханасы үшін ыстық уақыт келді, бірақ пандемия Дмитрийге компанияны одан әрі дамыту туралы түсінік берді.

Әлеуметтік желінің басты тиімді тұсына - қашықтықтан отырып тұтынушыларға жарнама жасап, қызмет ұсынып бизнес көлемін ұлғайту әлдеқайда оңай әрі тұтынушы тарапына тиімді. Дәл бұған дәлел пандемия кезіндегі бизнес орталықтарының жаппай қашықтықтан жұмыс жасауды бастағанынан көруге болады.

Көптеген зерттеулерде әлеуметтік желілер арқылы бизнесті дамытудың жолдары ұсынылады. Солардың ішінде ең танымалы он жолын төмендегідей көрсетсе болады:

1. Танымдық деңгейін арттыру.

Әлем халқының 50%-дан астамы әлеуметтік платформаларды қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар жаңа компаниялармен, брендтермен, өнімдермен танысатын алаң ретінде пайдаланады.

2. Потенциалды сатып алушылардың адалдығын арттыру.

Жарнамалық роликтерде, парақшаларда және брошюраларда керемет өнім/қызметтің не екенін миллион рет айта аласыз және адамдар оның артықшылықтарына сене немесе жоққа шығара алады. Дегенмен, әлеуметтік желілерде шолуларды көрсету және алу керек - брендтің сенімділігі артады.

3. Әлеуметтік желідегі аккаунтыңызды сенімді ақпарат көзіне айналдыру.

Бренд өзінің тауашалық сегментінен пайдалы және қажетті ақпаратты әлеуметтік желілер беттерінен аудиторияға жеткізген кезде, адал жазылушылар көбейеді. Сіз өзіңіздің пайдаланушы тәжірибеңіз туралы шынайы оқиғаларды айта аласыз, сараптамалық пікірді жариялай аласыз.

4. Бар арналарға бірнеше тиімді жарнамалық арналарды қосу.

Сіз бюджетті дәстүрлі сайттарда тұтынушыларды тартуға жұмсай аласыз немесе оны әлеуметтік желілерде жариялау арқылы сегментті кеңейте аласыз, аудиторияның қолжетімділігін арттыра аласыз.

5. Мұнда және қазір кері байланыс алып отыру.

Әлеуметтік желілердің арқасында тұтынушылар өнім немесе қызмет туралы оң және теріс пікірлер қалдыра алады, осылайша жылдам кері байланыс береді және жұмыстағы немесе өнімдегі қателерді түзету мүмкіндігін береді.

6. Тұтынушыларға жақын болу.

Кейде клиентке келіп немесе қоңырау шалғаннан гөрі жазу және қажетті ақпаратты білу оңайырақ. Барлық дерлік әлеуметтік желілерде сұрауға жылдам жауап беруге көмектесетін кері байланыс формасы бар.

7. Веб-сайт трафигін арттыру.

Сіздің жеке сайтыңыз болған кезде, оған сыртқы көздерден көбірек сілтемелер орналастыру оның трафигін арттырады. Сілтемелерді әлеуметтік желілердің профильдерінде де, жарияланымдардың өзінде де орналастыруға болады, бұл кезде ақпараттың бір бөлігі ғана жарияланымда орналастырылған, ал жалғасын сайтта оқу/көру ұсынылған кезде.

8. Бәсекелестерді бақылау.

Сұрақтар, жауаптарды әлеуметтік желілерден алуға болады:

- бизнес сегментінде бәсекелестер бар ма,
- нешеу бар,
- олардың шоттары мен өнімдері/қызметтері қаншалықты жақсы,
- олар қандай идеялар мен айлаларды пайдаланады,
- қай басылымдарға реакциялар саны көбірек, олардың қайсысы оң, қайсысы теріс.

Бәсекелестерді қадағалау, тіркелгілерді бақылау стиль мен дизайннан мәтін жазуға дейін басқа адамдардың идеяларын «жалау» дегенді білдірмейтінін есте ұстаған жөн. Мұндай мазмұн қайталанатын болады және әлеуметтік медиа алгоритмдерімен төмен бағаланады.

9. Салалық жаңалықтардан хабардар болу.

Сіз әлеуметтік желілердегі тікелей бәсекелестерді ғана емес, сонымен қатар саладағы жетекші компанияларды да бақылай аласыз. Бұл ағымдағы оқиғалардан хабардар болуды және қажетті қадамдарды жылдам қабылдауды жеңілдетеді.

10. Іскерлік шешімдер қабылдау үшін қосымша ақпарат алу.

Әлеуметтік медиа маркетингтік бизнес стратегияларын құру үшін реакциялар, қатысу, демографиялық және басқа маңызды деректер туралы маңызды ақпаратты береді.

Сонымен қатар, ақпараттық кеңістіктегі негізгі жаһандық контекст пандемия төңірегіндегі жаңалықтар болғандықтан, брендтің әлеуметтік желілерінде бұл мәселені айналып өту мүмкін емес. Мұндай жағдайда пайдаланушыларыңызға қатысты болу үшін әлеуметтік желілерді қалай басқару керектігін түсіну маңызды.

Қазіргі таңда адамдардың өміріне онлайн ену өсті - бұл тұтынушыларға жету үшін жақсы мүмкіндік. Әрбір кәсіпорын өзінің әлеуметтік желілеріне бұрын араласпағанын және жарнаманы билбордтарға орналастырып келген еді. Енді көшелердегі билбордтарға қарағанда, жарнаманың көп бөлігі Интернетке кеткендіктен, бизнестің өзі әлеуметтік желілердегі қатысуын арттыруға мүдделі және оны шығармашылықпен жасау заман ағымы болып табылады.

Онлайн кәсіпкерліктің артықшылықтарын көру көбіне кәсіпкерлердің жігеріне байланысты. Бірінші артықшылығы әрбір кәсіпкердің қолынан келетіндігінде және тегін

болуында. Мысалы: Instagram бизнес бастау немесе жарнамалау - бұл тегін. Кәсіпкер ас үйінде дәмді және әдемі торттарды пісіріп, содан кейін оларды телефоныңызға суретке түсіре аласыз - мұнда жарнамалауға арналған мазмұн. Яғни, суретке түсу үшін бөлек бөлме, құрал-жабдықтар мен түсіру тобына ақша жұмсаудың қажеті жоқ.

Сонымен қатар, сіз өзіңіздің веб-сайтыңызды жарнамалай аласыз немесе әртүрлі компаниялар өз тауарларын сататын базарларға, сауда платформаларына бара аласыз - Вегу, Ozon, Wildberries.

Екінші артықшылығы, масштабтау оңай. Басқа қалалардағы сатып алушыларды табу үшін жай ғана жарнама аймағыңызды кеңейту жеткілікті - жарнамаларыңызды басқа қалаларда немесе тіпті елдерде көрсетуге болады. Бүкіл құпия мақсатты аудитория мен мақсаттылықты дұрыс анықтауда жатыр.

Үшінші артықшылығы, біріктіру оңай.

Көптеген бизнес-процестерді онлайн режимінде - телефоннан немесе ноутбуктен, қашықтан және кеңсеге немесе үйге байланыстырмай бақылауға болады.

CRM жүйесі құжат айналымын, қаржылық және қойма есебін, байланыс және маркетинг құралдарын біріктіруге мүмкіндік береді. Мысалы, SberCRM-де сіз алдын ала конфигурацияланған сату шұңқырларын пайдалана аласыз, жарнамалық инвестициялардың табыстылығын қадағалай аласыз, аналитиканы жинай аласыз - тапсырмалар санынан KPI-ге дейін. Клиенттерге веб-сайтта, әлеуметтік желілерде және мессенджерлерде қолдау көрсету үшін CRM-де онлайн-кеңесші бар. Ал серіктестерді іздеу үшін – кіріктірілген контрагенттерді тексеру жүйесі.

Интернеттегі кәсіпкерліктің кемшіліктерінде келесілерді атаса болады:

-Техникалық тәуекелдер;

Әлеуметтік желідегі аккаунтыңызды бұзуға болады. Өзіңізді қорғау үшін екі факторлы аутентификацияны қосыңыз және SMS-тен пароль сұрайтын алаяқтарға алданбаңыз. Сайтпен қандай да бір мәселелер туындаса, хостингке қызмет көрсететін веб-шеберге немесе техникке хабарласыңыз.

-Жеткізу шығындары;

Алдымен сіз тауарларды қолдан қолға өз бетіңізше бере аласыз, бірақ үлкен көлемде сізге курьерлер немесе пошта қызметтеріне жүгінуге тура келеді.

-Кенеттен жалға алу шығындары;

Интернеттегі бизнеске кейде үй-жайлар қажет болуы мүмкін. Мысалы, қойма - интернет-дүкенге немесе мейрамханадағы ас үйге - тапсырыс беру үшін ерекше нәрсе пісіруге арналған.

Жалпы алғанда интернет желісі немесе әлеуметтік желіде бизнестің артықшылықтары оның кемшіліктеріне қарағанда көп десе болады. Себебі бұл қазіргі заман талабына сай тез әрі арзан жарнама құралы болып табылады.

Қорытынды.

Сандық маркетинг-Интернеттегі шағын бизнесті жарнамалаудың ең жақсы тәсілі. Әлеуметтік желі арқылы бинесті дамыту ең үлкен артықшылығы-мақсатты сатып алушымен үнемді және жылдам түрде оңай және тез байланыса аласыз. Әлеуметтік желідегі маркетингтің басты артықшылығы-мақсатты аудиторияға үнемді және өлшенетін жолмен қол жеткізуге болады. Әлеуметтік желі маркетингтің негізгі артықшылықтарын білу үшін сіз шағын бизнестің интернет-маркетингі көптеген жетілдірулермен одан әрі жұмыс істеуді қамтамасыз ететін ең тиімді тәсілдерден өтуіңіз керек, алайда бұл сатып алушылар үшін көптеген артықшылықтарға ие, бұл сатушыларға клиенттерге қызмет көрсетуді жақсартуға көмектеседі, сонымен қатар Интернетте сатып алушыларды көбірек тартады, өйткені ол пайдалы және басқарылатын.

Бизнес бастау керек болса, әуелі тұтынушыны табу керек, бизнес бастау алған болса, тұтынушы санын арттыру керек. Айтылған екі жағдайда да тұтынушымен байланыс орнату-әлеуметтік желіге келіп тіреледі және заман талабына сай әрі қарай даму үстінде болады.

Бизнесті дамытудың ХХІ ғасырдағы негізгі құралы-әлеуметтік желі екенін ұмытпаған дұрыс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Акулич, М. В. Интернет-маркетинг : учебник для бакалавров / М. В. Акулич. – Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2020. – 352 с.
2. Алексеева, Н. В. Методы повышения эффективности продаж на основе аналитических компонентов интернет-маркетинга / Н. В. Алексеева, Н. В. Казакова, М. В. Сазонова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Экономика. – 2019. – № 1. – С. 8-15.
3. Богданова, С. В. Особенности интернет-маркетинга в России / С. В. Богданова // Социально-экономическое развитие региона: состояние, проблемы, перспективы : сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции, Ставрополь, 31 января 2019 года. – Ставрополь: Издательство «АГРУС», 2019. – С. 65-69.
5. Рейтинг социальных сетей. Январь 2021г. Интернет источник: <http://ranking.kz/ru/a/reviews/rejting-socialnyh-setej-yanvar-2021>
6. Әлеуметтік желілер. Интернет дерек: <https://kk.wikipedia.org/>

СТИЛИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

студент гр. ПИМ-19-1

РАХИМГУЛОВ И.Б.

ДАУЛЕТОВА А.М.

Научный руководитель: к.э.н., доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются различные виды стили управления пероналом в казахстанских предприятиях. Персонал предприятия – один из важнейших ресурсов, поэтому правильно выбранный стиль управления определяет будущее компании на рынке.

Ключевые слова: персонал, управление, менеджмент, стили управления

За последнее десятилетие в Республике Казахстан произошли резкие перемены, как в политической жизни, так и в экономическом укладе страны. На смену прежним механизмам хозяйствования и управления пришли новые, рыночные, которые во многом изменили деятельность руководителей и организаций. В данных условиях наблюдается не только становление новой роли управленца-менеджера, но и становление иных взаимоотношений в организации между ее членами. Современный бизнес и управление невозможны без группы людей, работающих на лидера-управленца и объединенных едиными ценностями организации.

Проблема исследования состоит в том, что в реальной жизни стили руководства не соответствуют теоретической основе, так как все люди различны, что порождает трудности в выборе того или иного стиля руководства. Человек это не машина, которой можно управлять, всего лишь нажав одну-две кнопки. Прежде всего, человек - это личность, поэтому требует к себе определенного подхода и уважения.

Слово «стиль» греческого происхождения. Первоначально оно означало стержень для писания на восковой доске, а позднее употреблялось в значении «почерк». Отсюда можно считать, что стиль руководства - своего рода «почерк» в действиях менеджера. Стиль руководства типичный вид поведения руководителя в отношении с подчиненными в процессе достижения поставленной цели. Одной из составляющих функций управления является лидерство (руководство).

Стиль руководства - индивидуально-типические характеристики устойчивой системы методов, способов, приемов воздействия руководителя на коллектив с целью выполнения организационных задач и управленческих функций. Это привычная манера поведения руководителя по отношению к подчиненным, чтобы оказать на них влияние и побудить их к достижению целей организации. Степень, до которой управляющий делегирует свои полномочия, типы власти, используемые им, и его забота, прежде всего о человеческих отношениях или, прежде всего о выполнении задачи - все отражает стиль руководства, характеризующий данного лидера [1, с.76].

Исторически первым и до сегодняшнего момента, видимо, наиболее распространенным на практике является авторитарный стиль, считающийся универсальным.

Авторитарный стиль управления более всего характерен для харизматических творческих личностей. Использование его увеличивает единоличную власть руководителя и возможность влияния на подчиненных, обеспечивает максимальную производительность, помогает решению задач в сложных условиях, обеспечивает работу вновь создаваемых коллективов и даже при неумелом его использовании позволяет выполнить задания, особенно когда не хватает времени, если компетентность руководителей значительно выше, чем у подчиненных, или работники не могут прийти к согласию. Однако порождает многие проблемы в будущем: снижает эффективность труда, производственную дисциплину, инициативу, ухудшает социально-психологический климат, повышает текучесть, не формирует внутренней заинтересованности исполнителей, так как излишние дисциплинарные меры вызывают в человеке страх и злость, уничтожают стимулы к работе.

Применение авторитарного стиля может быть эффективным тогда, когда подчиненные полностью находятся во власти руководителя (например, на военной службе) или безгранично ему доверяют (скажем, как актеры режиссеру или спортсмены тренеру), а руководитель уверен в том, что они не способны самостоятельно действовать правильным образом [2, с.65].

Положительные моменты авторитарного стиля:

- не требует особых материальных затрат;
- позволяет быстрее наладить взаимодействие между сотрудниками и подразделениями.

Отрицательные моменты авторитарного стиля:

- подавляет инициативу;
- требует громоздкой системы контроля за работой персонала;
- повышает степень бюрократизма.

Во многом противоположен авторитарному демократический стиль руководства, который апеллирует к высшим уровням потребностей. Настоящий демократический руководитель пытается сделать обязанности подчиненных более привлекательными, избегает навязывать им свою волю, вовлекает в принятие решений, предоставляет свободу формулировать собственные цели на основе целей организации, что повышает степень мотивации к работе, и в то же время осуществляет довольно жесткий контроль над ними.

Таким образом, демократическое руководство характеризуется разделением власти и участием подчиненных в принятии решений. Руководитель в значительной мере доверяет им, интересуется их мнением, настроениями, советуется с ними, стремится использовать все лучшее, что они предлагают. Среди стимулирующих мер преобладает поощрение, а наказание используется лишь в исключительных случаях. Сотрудники в целом удовлетворены такой системой руководства и обычно стараются оказать своему начальнику посильную помощь и поддержать его в необходимых случаях. В этих условиях работники легче соглашаются с легитимностью решений, принятых при их участии, охотнее принимают изменения, больше доверяют менеджерам, которые фактически разрабатывают и реализуют эти решения, чаще выдвигают самостоятельные идеи.

Обычно демократический стиль руководства применяется в том случае, когда исполнители хорошо, порой лучше руководителя, разбираются в тонкостях работы и могут внести в нее много новизны и творчества.

Исследования показали, что в условиях авторитарного стиля руководства можно выполнить в два раза больший объем работы, чем в условиях демократического, но ее качество, оригинальность, новизна, присутствие элементов творчества будут на столько же ниже. Из этого можно сделать вывод, что авторитарный стиль предпочтительнее для руководства более простыми видами деятельности, ориентированными на количественные результаты, а демократический - сложными, где на первом месте выступает качество [3, с.38].

Таким образом, на сегодня подавляющее большинство кадровиков не имеет необходимого уровня подготовки. Неблагоприятная ситуация складывается и в отношении их возрастного состава. Значительная часть работников по кадрам находится в предпенсионном возрасте. Такое положение свидетельствует о медленном обновлении и недостаточном притоке в эти подразделения молодых специалистов. Основной формой привлечения необходимых специалистов для организаций могли бы стать договоры с учебными заведениями, что позволит обеспечить службы управления персоналом высококвалифицированными кадрами.

Нами бы проведен анализ стилю управления на примере ТОО «Спортмастер». ТОО «Спортмастер» является производственно-торговым предприятием, основными видами деятельности которого являются:

- продажа спортивного, туристического инвентаря и снаряжения;
- продажа спортивного оборудования;
- производство и продажа мягких игровых модулей;
- комплектация детских садов, школ, спортивных объектов;
- разработка дизайна детских игровых зон;

Фирма начала свою работу в ноябре 2000 г. как организация, занимающаяся оптовой и розничной продажей спортивного оборудования и инвентаря.

В рамках исследования, был проведен опрос среди сотрудников нашей организации. В опросе приняло участие 10 человек, из них: в возрасте от 20 до 30 лет - 3 человека, в возрасте от 30 до 40 лет - 3 человека, в возрасте от 40 до 50 лет - 4 человека.

На обсуждение был вынесен следующий вопрос: «Как Вы относитесь к директору?».

Семеро из десяти ответили: «Не очень хорошо, т.к. ему не достает демократичности, грамотности, большего уважения к работе своего персонала, организованности и собранности. Но пытаемся меньше замечать его недостатки, т.к. он начальник».

Трое из десяти ответили: «Нас удовлетворяет наш начальник, т.к. начальники все одинаковые, лучшего все равно не будет».

Второй вопрос, вынесенный на обсуждение: «Удовлетворены ли Вы стилем управления, которому следует Ваш директор?».

Шестеро из десяти ответили: «Нет, т.к. в его приказах нет логики, он плохой организатор, требователен сверх меры, иногда жесток».

Четверо из десяти ответили: «Да, т.к. он держит дисциплину в коллективе, умеет руководить людьми, всегда готов помочь, если нужно».

Из результатов опроса видно, что мнения коллектива расходятся [4, с. 56].

Большинство считает, что руководитель перегибает палку в попытке показать свою начальственность, не пытается заинтересовать сотрудников в лучшем отношении их к работе, не старается приблизиться к людям и их земным проблемам. Т.е. для них начальник выказывает все признаки авторитарности.

Другие же сотрудники наоборот, считают, что наш руководитель - демократ. Что он в коллективе, а не отдельно от него, готов прийти на помощь. Но при этом, как настоящий управленец держит всех в строгости и умеет приказывать так, чтобы его приказы исполнялись.

Опять же, если оглянуться на «человеческий фактор», то все люди разные и, соответственно у всех разные представления о мире и людях. Для кого - то действующий директор хороший начальник, заботится о людях и т.д., а для кого - то другого он - тиран и деспот, думающий лишь о своих выгоде и спокойствии, но не интересующийся своими сотрудниками как людьми.

На основе проведенного исследования был сделан вывод что стиль управления действующего директора боле всего относится к авторитарному стилю. На что показывает его нежелание обращать внимание на проблемы коллектива, его жесткость и единовластие. Но его поведение можно оправдать тем, что такова специфика нашей работы.

При управлении данной организации он не придерживается какого либо одного стиля управления в чистом виде. Директору более всего характерен авторитарный стиль управления, но иногда в нем (стиле) проявляются демократические взгляды. Он использует следующие черты указанных стилей: он интересуется мнением работников, при принятии некоторых решений, но поступает в большинстве случаев по-своему. Он властен и настойчив. В неординарных ситуациях не разбирается, кто прав - кто виноват, наказывает того, про кого доложили. Большую часть своих обязанностей передает сотрудникам по причине недостатка времени. Он очень требователен, но обычно требует больше, чем положено по должностным инструкциям. Его мало интересует проблемы сотрудников, как рабочие, так и личные. Он живет сам в себе, обособлено от коллектива и работы. К дисциплине в коллективе относится строго, иногда даже жестко. Предпочитает больше наказывать, чем поощрять сотрудников к работе [1, с. 9].

Проанализировав ответы, были сделаны следующие выводы:

- руководитель склонен считать, что он действительно в курсе всего, что происходит внутри организации;
- он считает, что знает все про всех своих сотрудников;
- он склонен преувеличивать свою власть над всеми и вся, и пытается эту власть вынести за пределы работы;
- руководитель считает, что он разбирается во всех ситуациях, происходящих внутри нашей организации;
- он считает, что хорошо понимает людей и разбирается в них;
- ему характерны жесткие, приказные методы принятия решений;
- он считает, что всегда прав и не допускает ошибок;
- руководитель уверен, что умеет принимать правильные решения;
- он не сознает своей вспыльчивости.

Из этого следует, что стиль управления действующего директора наиболее всего соответствует авторитарному стилю. Так как управление организацией полностью в его руках, он очень строг и требователен, решения принимает самолично, думает, что знает все и о всем. Он не терпит обсуждения принятых им решений, даже если они не устраивают большинство коллектива. Он предпочитает не замечать свой неправоты, считая, что всегда и во всех ситуациях прав. В своей упертости он отталкивается от давно принятого в обращение высказывания: «Начальник всегда прав» или «Приказы начальника не обсуждаются».

Отрицательные стороны существующего авторитарного (директивного) стиля управления заключаются в следующем:

директор единолично принимает решения, жестко определяет деятельность подчиненных, сковывая их инициативу. Дела в группе планируются руководителем заранее. Подчиненным известны лишь непосредственные, ближайшие цели и при этом они получают минимум необходимой информации;

- контроль за деятельностью подчиненных основан на силе власти руководителя. Вообще, голос руководителя всегда является решающим, всякая критика в его адрес пресекается;

– руководители среднего звена не доверяют своим подчиненным. Мотивация основана на страхе, угрозах и случайных поощрениях.

– поток информации направляется сверху вниз, а та скудная информация, которая поступает наверх, как правило, не точна и искажена.

Авторитарность управления лежит в основе абсолютного большинства производственных конфликтов из-за стремления субъекта к единовластию. Претензия директора на компетенцию во всех вопросах порождает хаос и, в конечном счете, отрицательно влияет на эффективность работы.

Директор своим своеволием парализует работу коллектива, на который опирается. Он не только теряет лучших работников, но и создает вокруг себя враждебную атмосферу, которая угрожает ему самому. Недовольные и обиженные подчиненные могут его подвести и дезинформировать. Запуганные работники не только ненадежны, но и работают не с полной отдачей, интересы предприятия им чужды, при малейшей возможности они реализуют «право» позаимствовать собственность хозяина.

Авторитарный стиль имеет и сильные стороны: делает возможным быстрое принятие решений и мобилизацию сотрудников на их выполнение, позволяет стабилизировать ситуацию в конфликтных коллективах. Этот стиль может быть эффективным в кризисных ситуациях, а также в условиях низкого профессионального уровня и слабой трудовой мотивации сотрудников. Он необходим в условиях низкого культурного уровня объекта управления, слабых управленческих связей.

Поведение руководителя должно быть направлено на создание наиболее позитивного отношения подчиненных, идентифицирующих свои личные цели с целями организации. Первым условием такого поведения является убежденность самого руководителя в необходимости поставленных целей. При его внутреннем несогласии с ними эффект коммуникации будет снижен, а самая безупречная аргументация ослаблена. Второе условие - взаимопонимание и доверие между руководителем и подчиненным.

Названный стиль управления приводит к отрицательным результатам руководства, ослабляя его эффективность: авторитарный стиль может привести к агрессивному противодействию подчиненного (открытому или скрытому), чувствующего себя обезличенным, отождествляющего цель с выражающим ее «диктатором» и поэтому настроенного на ее неприятие. Можно предложить три формы авторитарного поведения, придавая каждой условные, выведенные из опыта оценки в баллах.

Наиболее радикальная форма авторитарного поведения - тенденция к утверждению своего мнения с помощью приказа и угрозы наказания. Более умеренная форма того же стиля - без угрозы наказания, однако при нежелании выслушать возражения. Наиболее мягкая форма авторитарного стиля («Позволю себе предложить» и т.п.) сопровождается рядом аргументов, создающих впечатление предварительного учета всех мнений.

Варианты либерального поведения: ограниченное согласие с пожеланиями и наклонностями сотрудников; неограниченное и спонтанное согласие с высказанным мнением собеседника («Совершенно верно!», «Вполне с вами согласен!»).

Наиболее эффективного стиля руководства подчиненными можно добиться, применяя почти вдвое больше элементов убеждения, чем принуждения [5, с. 57].

Кроме этого существует ряд условий:

– время рабочего дня (наилучшего результата можно добиться в утренние часы при наименьшей усталости);

– уровень интеллигентности собеседника (однако особо высокая интеллигентность собеседника, толкающая руководителя к излишне уступчивому, или, наоборот, авторитарному подходу, может дать отрицательный эффект);

– величина руководимой группы (оптимальная - менее 10, максимальная - 24 чел);

– возраст (особенно трудно управляемые сотрудники до 22 лет и с 45 до 55 лет);

– пол: наилучшие результаты достигаются если руководить смешанной группой, включающей не менее двух представителей другого пола.

В заключении, на основании исследования стиля руководства менеджеров ТОО "Спортмастер" было установлено, что директор компании придерживается авторитарно-демократического стиля руководства с преобладанием авторитарного руководства.

Знание и правильное использование всех элементов культуры труда управленцем, будь то культура проведения совещаний или же организационная культура по подбору персонала, не может не привести к положительным результатам повышения производительности на предприятии, а значит, не может игнорироваться на любом этапе управленческой деятельности.

На основании изучения стилей управления персоналом руководителей предприятия ТОО «Спортмастер», было показано, что директор фирмы придерживается авторитарно-демократического с преобладанием авторитарного стиля руководства.

Таким образом, от выбора руководителя будет зависеть не только эффективность производства в организации и его авторитет, но и морально-психологическая атмосфера в коллективе. Чувство стабильности, удовлетворенность работой, взаимопонимание между руководителем и подчиненными становятся главным залогом успешного производства.

Список литературы:

1. Адизес И. Развитие лидеров: Как понять свой стиль управления и эффективно общаться с носителями иных стилей. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2019. - 143 с.
2. Бураканова Г. Стиль руководителя и эффективность управления // Проблемы теории и практики управления.-2017.-№4.-С.112-117.
3. Виноградова Е. Стиль руководства // Справочник руководителя учреждения культуры.- 2018.-№ 8.- С. 58-59
4. Гулиев М. А. Социология и психология управления.-Ростов н/Д: Феникс,2020.-409 с.
5. Карпов А. В. Психология менеджмента.-М. Гардарики, 2025.-584с

ВОЗМОЖНОСТИ И СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

РАХИМГУЛОВ И.Б.

студент группы ПИМ-19-1

РЫМБЕКОВ С.Е.

Научный руководитель, магистр экономических наук

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация. В статье раскрываются педагогические условия применения современных педагогических технологий. Показана значимость педагогических технологий в улучшении качества подготовки будущих специалистов. А также пути использования современных педагогических технологий с целью повышения эффективности обучения. Авторами показана значимость педагогических технологий.

Ключевые слова: воспитание, роль, исторический памятник, цель, задача.

В нашем глобализированном мире интенсивный поток информации, динамичное обновление производственных сфер и технологий, быстрая и гибкая ротация видов деятельности оказали значительное влияние на обучение, образование и методы управления, как и во всех сферах общественной жизни. Мировой опыт показывает, что новые педагогические технологии и правильное использование их возможностей имеют большое значение для повышения эффективности современного обучения.

Одним из факторов, влияющих на качество обучения, являются педагогические технологии. Это направление служит формированию грамотного педагога, обеспечивающего эффективное усвоение содержания обучения и активно использующего новые педагогические технологии. Особое внимание уделяется повышению профессионализма педагогов, созданию новых систем оценки достижений учащихся, выявлению и развитию талантов учащихся, а также использованию методологий инклюзивного обучения для лиц с особыми потребностями.

Традиционные методы обучения не способны полностью решить современные педагогические проблемы. Таким образом, быстрое изменение содержания обучения, текущих элементов традиционного обучения, нового учебного процесса в заранее подготовленных формах без учета текущих требований не в полной мере обеспечивает эффективность обучения, активное участие обучающихся и преподаватели в сфере образования. При применении современных информационных и коммуникационных технологий в обучении каждый учащийся может активно приобретать знания и навыки в любой форме и содержании индивидуально. Каждая из информационных и коммуникационных технологий - спутниковая антенна, видео, компьютер, Интернет, мобильный телефон и другие - играет важную роль в повышении эффективности обучения.

С середины прошлого века в университет вошли новые педагогические технологии. Образование, основанное на современных технологиях, вскоре преодолело недостатки традиционной системы образования и внесло радикальные изменения в преподавание. Информационные и современные педагогические технологии стали критерием успеха для развивающихся стран.

Однако одних инноваций в области ИКТ было недостаточно для развития и повышения эффективности обучения. Современные педагогические технологии также должны сочетать методы, приемы и инструменты. Сегодня современные технологии, которые важны для повышения эффективности обучения в вузах: интерактивные методы, активные и творческие технологии обучения, общение и сотрудничество в процессе самостоятельной работы, коллективное, групповое, парное, индивидуальное обучение, мозговой штурм, круглые столы, сотрудничество, проекты. Обсуждаются новые методы обучения, такие как уровневое обучение, конструктивное обучение, активное обсуждение, активное мышление, деловые игры, словесные ассоциации, проблемный тренинг, развивающий тренинг. Их возможности по повышению эффективности обучения изучаются.

Особое внимание уделяется анализу современных методов обучения. В настоящее время методы обучения - образовательные, воспитательные, развивающие, стимулирующие, мониторинговые и оценочные. Основная идея метода обучения в совместной среде - не делать что-то вместе, а вместе учиться. В этом процессе студенты изучают материал в небольших группах и выполняют его индивидуально.

Другой актуальный метод, метод проекта, служит независимости студенческой деятельности, осуществляется индивидуально, в парах, в группах в течение определенного периода времени. Различные уровни методов обучения основаны на идее личностно-ориентированного обучения. Основная цель этого метода - дифференцировать и индивидуализировать учащихся в соответствии с их особыми способностями, талантами и возможностями.

Для развития качественных студентов в процессе обучения необходимо полагаться на критическое мышление и повышенную когнитивную активность, а не на механическую память. Основная цель применения новых педагогических технологий в учебном процессе - дать ученикам возможность в короткие сроки приблизиться к результату, не допуская ошибок. Исследования показывают, что технологический подход к обучению должен позволять точно контролировать процесс обучения, а также создавать основу для заблаговременного достижения образовательных целей на высоком уровне.

Инструменты обучения также важны для повышения эффективности обучения в учебных заведениях. Фактически, эти инструменты представляют собой технологию, которую преподаватель использует для обучения, технологию, которую учащийся использует в процессе обучения. Метод работы - это ответ на вопрос «как увидеть?», А инструмент - ответ на вопрос «как увидеть». Особое значение имеет использование макро и микротехнологий в современном обучении: компьютер, Интернет, мультимедийные средства наблюдения, специализированные учебники, электронные учебники, электронные учебно-методические комплексы, в том числе компьютерные обучающие программы.

Таким образом, преподаватели также могут разумно использовать современные методы и инструменты педагогических технологий и повышать эффективность учебного процесса.

Определены принципы применения активных и интерактивных методов, а именно:

- 1) принцип личностно-ориентированного обучения;
- 2) принцип активизма;
- 3) принцип развивающего обучения;
- 4) принцип профилактического обучения;
- 5) принцип гибкости обучения и воспитания;
- 6) принцип сотрудничества;
- 7) принцип диалогического обучения.

Чтобы оптимизировать процесс обучения, можно одновременно применять несколько технологий. Эти возможности, имеющие большое значение для обеспечения педагогического процесса и развития, привлекают внимание своей живостью и современным положением. Потому что создание благоприятных условий для всестороннего, гармоничного развития личности, в то же время, приводит к оптимизации процесса обучения, осознанию и полноте полученных знаний и понимания, появлению и применению новых методов обучения. Все это, в свою очередь, убедительно демонстрирует эффективность новых технологий обучения. Поэтому известные педагогические ученые и специалисты особое внимание уделяют полноте сути в объяснении педагогических технологий. Не следует забывать, что невозможно овладеть новыми технологиями обучения и успешно решать задачи в этом направлении, не зная специфики какой-либо области образования, не определив соответствующие подходы, инструменты и способы. Несомненно, все это напрямую влияет на повышение качества обучения, повышение качества усвоения знаний учащимися.

В наше время педагогические технологии рассматриваются как система методов и инструментов для более эффективной реализации образовательных целей, поставленных в учебной программе.

Педагогические технологии, особенно компьютеры, Интернет, веб-сети, средства электронного обучения, которые были внедрены в образовательный процесс как технологические средства обучения в США, Великобритании, Германии, России, Италии, Японии и других странах с 60-х годов прошлого века и за короткое время добился больших результатов. Сегодня его начинают рассматривать как важный инструмент для регулярного и оперативного общения, обратной связи и диалога между преподавателем и студентом. Эти технологические инструменты приводят к дидактическому изменению научного знания, научной организации учебного процесса с учетом нововведений в области воспитания преподавателей и учащихся, руководителей.

В процессе обучения информационные технологии используются в различной деятельности студентов и преподавателей и оказывают сильное влияние на умственное развитие каждого ученика. Использование информационных технологий на уроках по разным предметам и темам способствует повышению умственной активности учащихся. Преподаватель также изменяет психические функции студентов, включая в обучение ряд педагогических технологий с целью усиления познавательной активности студентов и повышения эффективности обучения.

Зрительный и слуховой анализаторы, участвующие в процессе восприятия, позволяют составить более полное и точное представление об учебном материале. Информация, полученная с помощью педагогических технологий, также передается из кратковременной памяти в долговременную. Материалы, полученные на основе анализа-составления, обобщения, вывода, очищаются, более важные фиксируются в памяти, а менее важные стираются из памяти.

Применение педагогических технологий в процессе обучения одновременно создает условия для формирования эмоциональных образов. Студенты реагируют на информацию об объектах и событиях с помощью информационно-педагогических технологий. Конечно, полнота, смысл, подвижность и относительное спокойствие восприятия также важны при восприятии, понимании и понимании учебных материалов. Студенты также прилагают добровольные усилия при использовании компьютеров и других технологий. У студентов проявляется ряд характеристик воли. Принимая какое-либо решение на уроках информационных технологий, каждый преподаватель и ученик должен учитывать направления логико-психологической операции, функциональную динамику и формирование процесса принятия решений.

Умственная активность студентов усиливается при компьютерном обучении. Успех обучения определяется не только способностью ученика учиться в целом, но и мотивацией к обучению. Мотивация к обучению является ведущей и движущей силой дидактического процесса, а также факторами, определяющими и повышающими эффективность и продуктивность процесса. Конечно, потребности и интересы, желания и эмоции, ситуации и идеалы студента также играют важную роль в обучении.

Заключение

Таким образом, использование современных педагогических технологий в учебном процессе для различных целей, особенно с целью повышения эффективности обучения и улучшения его качества, является одной из наиболее актуальных проблем. Следовательно, эффективность и качество в сфере образования - это важнейший показатель, определяющий уровень усвоения учащимися результатов обучения на основе заданных норм, состояние системы образования в целом.

Повышение эффективности обучения в учебном процессе, повышение качества учебно-методического процесса, новые учебно-педагогические технологии; интерактивный, активный, компьютер, Интернет, сотрудничество, проекты, различные уровни, обучение, проблемное обучение, развивающее обучение, педагогические игры и расширение применения модульных технологий.

Поскольку стремительно меняющиеся социально-экономические и нравственные отношения в современном обществе требуют гибкой и динамичной адаптации системы образования и составляющих ее преподавателей к этому процессу, мы надеемся, что правильное, целесообразное и своевременное использование педагогических технологий станет приоритетом для преподавателей.

Список литературы:

1. Атемаскина, Ю.В. Современные педагогические технологии в ДОУ: Учебно-методическое пособие / Ю.В. Атемаскина. - СПб.: Детство Пресс, 2017. - 112 с.
2. Гуслова, М.Н. Инновационные педагогические технологии: Учебное пособие для студентов / М.Н. Гуслова. - М.: ИЦ Академия, 2018. - 288 с.
3. Гуслова, М.Н. Инновационные педагогические технологии: Учебник / М.Н. Гуслова. - М.: Академия, 2018. - 672 с.
4. Гуслова, М.Н. Инновационные педагогические технологии: Учебник / М.Н. Гуслова. - М.: Академия, 2016. - 256 с.
5. Левитес, Д.Г. Педагогические технологии: Уч. / Д.Г. Левитес. - М.: Инфра-М, 2016. - 260 с.

6. Матяш, Н.В. Инновационные педагогические технологии: Проектное обучение: Учебное пособие / Н.В. Матяш. - М.: Академия, 2017. - 272 с.
7. Панфилова, А.П. Инновационные педагогические технологии. Активное обучение / А.П. Панфилова. - М.: Academia, 2018. - 272 с.
8. Федоров, В.А. Педагогические технологии управления качеством профессионального образования: Учебное пособие / В.А. Федоров. - М.: Академия, 2012. - 176 с.
9. Эрганова, Н.Е. Педагогические технологии в профессиональном обучении: Учебник / Н.Е. Эрганова. - М.: Академия, 2018. - 224 с.

ҰЙЫМНЫҢ ТӘУЕКЕЛ-МЕНЕДЖМЕНТІ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ КОНТЕКСТІНДЕГІ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР

САЙЛАУОВ Ш.

МН-22НП тобының магистранты

ОРЫНБАСАРОВА Е.Д.

Ғылыми жетекші, PhD докторы, доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Тәуекелдерді басқару жүйесі пайда алу мен кәсіпкерлік қызметтің шығындарын азайту арасындағы қажетті тепе-теңдікке қол жеткізуге бағытталған және ұйымның менеджмент жүйесінің ажырамас бөлігі болуына негізделген. Осы шарт орындалған кезде ғана тәуекелдерді басқару жүйесін қолдану тиімді болады. Мақалада тәуекелді басқару жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалған.

Кілтті сөздер: тәуекел-менеджмент, тәуекелді зерттеу әдістері, тәуекелді басқару және бағалау әдістемесі.

Жетекші халықаралық компаниялардың тәжірибесі бизнесті дамыту тұрақтылығы мен басқару тиімділігін арттыру оның ауқымы мен өндіріс немесе қызмет көрсету ерекшелігіне қарамастан компанияны басқару жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде тәуекелдерді басқаруды белсенді пайдаланбай мүмкін еместігін дәлелдейді. Кәсіпкерлер әртүрлі ауқымда, түрлерде және әртүрлі жағдайларда жұмыс істейді, сондықтан оң және теріс әсерлерді тудыратын қауіпті жағдайлар мен ықтимал оқиғалардың пайда болуының көптеген себептері бар. Ұйымдағы тәуекел тұрақты нарықтық қатынастарды жүзеге асыру жағдайында коммерциялық қызметті жүргізумен байланысты, ол ұйымның қаржылық нәтижесінің мөлшері мен құбылмалылығына әсер етеді, меншікті активтер мен қарыз қаражаттарының арақатынасын анықтайды.

Тәуекелдерді басқару қолайсыз жағдайлардың пайда болу болжамын жасаудан және олардан кейінгі жағымсыз салдардың алдын алу үшін шаралар қабылдаудан тұрады. Шығындар мен шығындар әртүрлі нысандарда және масштабта, әртүрлі уақытта, барлық жағдайларда, кәсіпкерлік қызметтің ықтимал теріс салдары туралы ескермеу немесе білмеу кез келген жерде көрінуі мүмкін. Бұл фактіні түсіну кәсіпкерлік тәуекелдерді ұтымды және жүйелі түрде талдауға, тәуекелдерді басқару әдістерін әзірлеу үшін тәуелсіз жіктеу және бағалау үшін қажетті әдіснамалық мүмкіндіктер жасауға және тұтастай алғанда кәсіпорынның экономикалық қызметінің тиімділігі мен рентабельділігін арттыруға көмектеседі. [1, с. 32]

Тәуекелдерді басқаруға заманауи көзқарастың негізгі мақсаты – тәуекелді минималды деңгейге дейін азайту емес, оның сандық және сапалық параметрлерін оңтайландыру, сонымен қатар жоспарлау құралдарын оның мәнін анықтау тұрғысынан пайдалану мүмкіндігі. Осыған байланысты тәуекелдерді басқаруды оңтайландырудың тиімді тетігін

әзірлеу қажеттілігі қазіргі жағдайда өзекті және уақтылы болып табылады деп айтуға болады.

Тәуекелдерді басқару жүйесіндегі басқару процесінің тиімділігін арттыру үшін тәуекелді ерте анықтаудан бастап, оны ұзақ мерзімді перспективада азайту шараларын жүзеге асыруға дейінгі әрекеттердің дәйекті ұйымдастырушылық алгоритмін қолдану қажет. Ұйымдағы тәуекелдерді басқару схемасының классикалық нұсқасы келесідей ұсынылуы мүмкін:

1. Бірқатар факторларға байланысты тәуекелдерді анықтау және жіктеу (салалық ерекшелік, оқшаулау орны, ұйымдық-құқықтық нысаны және т. б.);

2. Ұйымның өмірлік циклінің кезеңіне байланысты тәуекелдердің шамасы мен динамикасының сипаттамасы;

3. Жекелеген ұйымдастыру-экономикалық іс-шаралар мен технологиялық операцияларға байланысты тәуекелдің құрылымы мен шекті көрсеткіштерін бағалау;

4. Ұйымдағы тәуекел деңгейін төмендету қажеттілігін ескере отырып, тәуекел-менеджмент жүйесіндегі іс-шараларды бақылау және мониторингілеу;

5. Белгілі бір уақытша ретроспективада қолданыстағы тәуекелдерді басқару жүйесінің тиімділігі мен тиімділігін бағалау.

Тәуекелдерді басқарудың заманауи тәсілдері тұрғысынан тәуекелдерді басқару процесін ұйымдағы тәуекел мөлшерін оңтайландыру бойынша дәйекті әрекеттерді орындау ерекшеліктерімен байланысты бірқатар кезеңдерге бөлуге болады. Сонымен қатар, кезеңдерді бөлу көбінесе эмпирикалық шартты әрекет екенін мойындау керек, өйткені іс жүзінде жеке кезеңдерді синхрондау және оларды жүзеге асырудың уақыт шекараларын бұлдырлау жиі кездеседі.

Тәуекелдерді басқару жүйесін қалыптастыру жағдайында ұйымдағы тәуекелдерді басқарудың келесі негізгі кезеңдері бөлінеді.

1. Зерттеу объектісінің ұйымдық құрылымындағы тәуекел менеджментінің орнын анықтау және мақсат қою.

Бірінші кезең тәуекелдерді басқару контекстінде негізгі мақсатты айқындамаларды айқындаумен, қолда бар инфрақұрылымдық ресурстарды ескере отырып, ұйымның тәуекел-менеджмент жүйесін дамытудағы мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін айқындаумен сипатталады. Іс жүзінде бірінші кезең компанияның ұйымдық құрылымында тәуекелдерді басқаруды институционалдық шоғырландырумен сипатталады, оның аясында

- тиісті персоналдың құқықтары мен міндеттері белгіленеді;

- қандай да бір департаментке немесе бөлімге функционалдық тиістілігі анықталады;

- штаттық персоналға тәуекел-менеджменттің функциялары және олардың ұйымдағы ерекшеліктері туралы ақпарат жеткізіледі;

- жеке дербес бөлімшені – тәуекел-менеджмент қызметін құру мүмкіндігі туралы мәселе туындайды, ол тәуекел жағдайларының туындауы нәтижесінде ұйымның шығындарын азайтуға бағытталған.

Құрылған тәуекелдерді басқару қызметінің негізгі мақсаттары шығындарды азайту үшін ұйымның қызметін бақылау, тәуекелдерді азайту бойынша ұсыныстар әзірлеу, сондай-ақ олардың орындалуын бақылау болып табылады. Тәуекелдерді талдау мынадай көздерден алынған ақпарат негізінде жүргізіледі:

- бухгалтерлік есептілік (бухгалтерлік баланс, қаржылық нәтижелер туралы есеп, ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп, бастапқы есепке алу құжаттамасы), оны талдау ұйымдағы тәуекелдердің көптеген түрлерінің (қаржылық, кредиттік және т. б.) құрылымы мен шамасын сипаттауға мүмкіндік береді;

- компанияның ұйымдық құрылымы, сондай-ақ оның негізінде құрылған қызметкерлердің штаттық кестесі негізгі ұйымдастырушылық тәуекелдерді анықтауға және сипаттауға мүмкіндік береді;

- ағымдағы шарттар мен бизнес-келісімшарттар коммерциялық және іскерлік тәуекелдердің оңтайлы шамасын анықтауға мүмкіндік береді;

-ұйымның қаржы-шаруашылық қызметі туралы бастапқы ақпаратты қамтитын зерттелетін құжатқа байланысты басқалары.

Тәуекелдерді талдау үшін қажетті барлық ақпаратты жинағаннан кейін, тәуекелдерді басқару қызметі ұйымның көрсеткіштерін, олардың динамикасын объективті бағалай алады, оған әсер ететін сыртқы және ішкі әлеуметтік, экономикалық және саяси факторларды ескере алады. Бұл қызметке нарықтық конъюнктураның болашақ жай-күйінің кәсіби болжамын жасауға және барлық жағынан ықтимал тәуекелдерді бағалауға мүмкіндік береді.

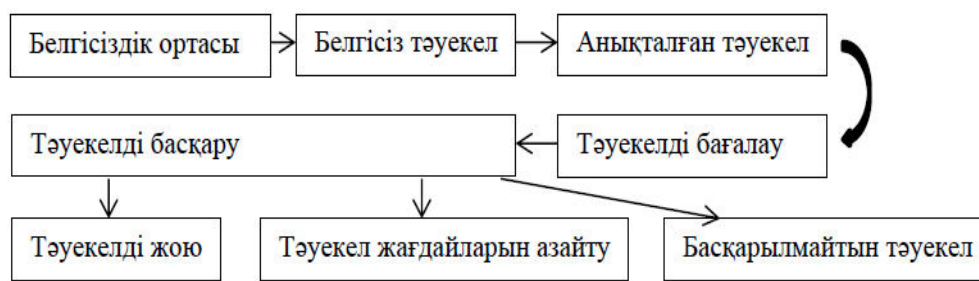
2. Ұйымдағы тәуекелдерді сәйкестендіру және экономикалық-статистикалық талдау.

Бұл кезеңнің функционалды маңыздылығы өмірлік циклдің белгілі бір кезеңінде осы ұйымға тән тәуекелдер туралы қажетті ақпаратты іздеуге және өңдеуге байланысты. Сипатталған кезең қосымша екі сегментке құрылымдалуы мүмкін:

- жалпы қабылданған және өзінің нормативтік жіктелісіне сәйкес тәуекелдерді сәйкестендіру;

- экономикалық қызмет процесінде туындауы мүмкін тәуекелдерді сапалық және сандық бағалау.

Ұйымда тәуекелді сапалы басқаруды қамтамасыз ету мақсатында тәуекелдің өмірлік циклінің кезеңін ескеру қажет (1-сурет). [2, с. 252]

1-сурет – Ұйымдағы тәуекелдің өмірлік циклі

3. Баламалы әдістерді талдау және қалыптастырылатын стратегия шеңберінде тәуекелдерді басқару әдістерін қорытынды таңдау негізінде ұйымдағы тәуекелдерге әсер ету әдістерінің тиімділігін салыстыру.

Ұсынылған кезеңнің негізгі функциясы – тәуекел жүктемесін, оның ұйымдағы бизнес-процестерге теріс әсерін азайтуға болатын құралдар жиынтығын қалыптастыру. Сонымен қатар, ұсынылған құралдардың ерекшелігі мен сипаты жағдайға байланысты өзгеруі мүмкін.

Тәуекелді азайту, сақтау немесе беру жөніндегі белгілі бір шаралар жиынтығын таңдағаннан кейін ұсынылған шаралардың жеткіліктілік дәрежесі туралы шешім қабылдау қажет. Олар жеткілікті болған жағдайда тәуекелдің қалған бөлігін қабылдау жүзеге асырылады, әйтпесе тәуекелден аулақ болған жөн.

Қабылданған шешімдердің тиімділігін талдау және тәуекелдерді басқару мақсаттарын жақсарту нәтижесі тәуекелдерді басқарудың бұрын қойылған мақсаттарын түзетуге мүмкіндік беретін жаңа стратегия болуға тиіс.

Бұл кезең осы ұйым үшін тәуекелдерді басқару құралдарының оңтайлы жиынтығын таңдау туралы ұйымдастырушылық-басқарушылық шешім қабылдаумен аяқталуы керек, яғни тәуекелге әсер етудің бір немесе бірнеше әдістерін таңдау жоспарланады.

Бұл кезеңде іс жүзінде ұйымда тәуекелдерді басқару стратегиясы қалыптасады, оған белгілі бір уақыт аралығында жүзеге асырылуы қажет бірқатар өзара байланысты іс-шаралардың егжей-тегжейлі сипаттамасы, қажетті ресурстардың сипаттамасы, табыстылық пен тиімділік критерийлері, қабылданған шешімдер үшін жауапкершілік аймақтары мен орталықтарын бекіту және т. б. кіреді.

Ұйымда тәуекелдерді басқару стратегиясын қалыптастыру процесінде мыналарды

ескеру қажет:

- ұйымдағы болжамды тәуекел деңгейі және нарықтағы жағдайды ескере отырып, тәуекелді оқиғаның басталу ықтималдығы;

- тәуекел деңгейін төмендету бойынша пайдаланылатын отандық және шетелдік нұсқалар мен әдістемелер, олардың ұйымдастырушылық-экономикалық тиімділігі және шаруашылық жүргізудің нақты жағдайларында қолдану мүмкіндігі;

- тәуекел деңгейін қысқарту жөніндегі іс-шараларды іске асыру үшін құрылған тәуекел-менеджмент қызметі ұсынатын ұйымдастырушылық-экономикалық тиімділік және нәтижелілік;

- тәуекел менеджменті іс-шараларын жүргізу бойынша қаржылық, кадрлық және инфрақұрылымдық шектеулерді есепке алу;

- стратегияның қолданыстағы ішкі нормативтік актілерге, ұйымның ұзақ мерзімді даму мақсаттарына және оның коммерциялық саясатының негізгі бағыттарына сәйкестігі және т. б.

Тәуекелдерді басқару жөніндегі іс-шаралар бағдарламасын әзірлеу барысында тәуекел-менеджмент қызметінің мамандары құрылатын тәуекел деңгейін бағалаудың бірыңғай нысанына барынша келтіруге бағытталуы тиіс. Біріктіру ықтимал залалдың мөлшерін сипаттайтын әмбебап параметрлерді әзірлеуден тұрады.

Тәуекелдерді азайту жөніндегі іс-шаралар кешенін әзірлеу кезеңінде оларды іске асырудан жоспарланған нәтижелерді, енгізу үшін қажетті уақытты, қаржыландыруға қаражат алу көздерін, сондай-ақ осы іс-шаралардың орындалуына жауапты қызметкерлерді көрсету міндетті болып табылады. Бағдарламаны әзірлеудің соңғы нүктесі тәуекелдерді басқарудың жалпы жоспарын қалыптастыру болып табылады.

4. Таңдалған стратегия контекстінде тәуекелдерді басқарудың таңдалған әдісін іске асыру.

Осы кезең шеңберінде тәуекел-менеджер зерттеудің алдыңғы сатысында іріктеу әдістемесін ескере отырып, кәсіпкерлік тәуекелді басқарудың таңдалған әдісін практикада қолданады. Бұл кезеңде тәуекелдерді басқару контекстінде ұйымның бастапқы мақсаттарын түзету, ресурстық базаны есепке алу және мүмкін шектеулер жүйесін қайта форматтау маңызды рөл атқарады. Тәуекелдерді басқару қызметінің мамандары ұйымдағы тәуекелдерді басқару стратегиясын орындау барысында ықтимал түзетулерді ескере отырып, қабылданған шешімдердің тиімділігін ескеруі керек.

5. Тәуекел-менеджмент стратегиясын іске асыру бойынша ішкі бақылауды ұйымдастыру.

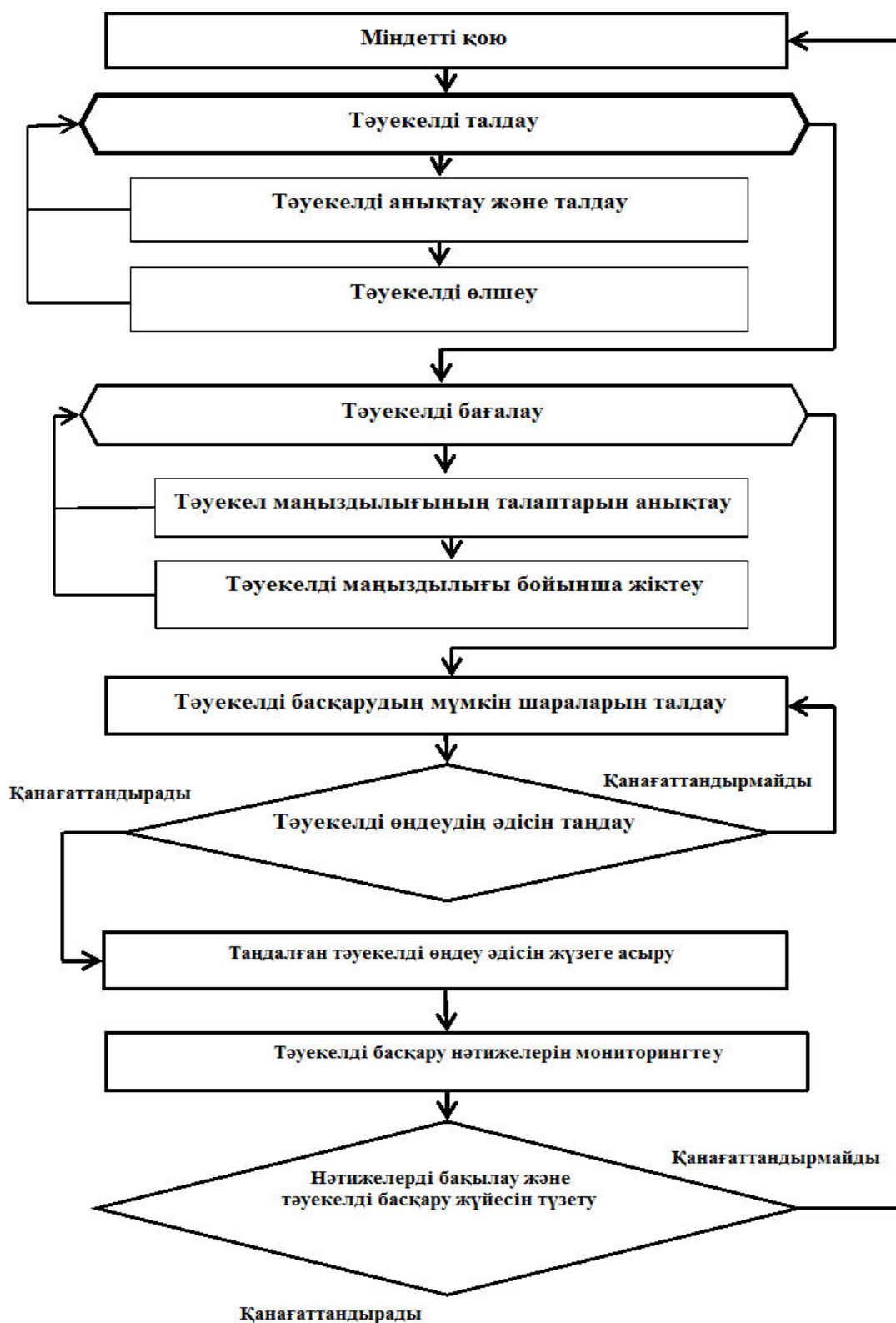

2-сурет – Ұйымдағы тәуекелдерді басқару процестерін ішкі бақылау

Ұйымдағы тәуекелдерді басқаруды бақылау күрделі ұйымдастырушылық санатты

білдіреді және басқару процесінің барлық кезеңдеріне сәйкес келеді (2-сурет). [3, с. 31] Бұл кезеңде ықтималдық оқиғалардың теріс әсерлері, олардың белгілі бір нарықтағы ұйымның қызметіне теріс әсерінің төмендеуі де ескеріледі.

6. Өзгерістер мен салдарларға мониторинг жүргізу, ұйымның тәуекел-менеджменті жүйесін одан әрі жетілдіру.

3-сурет – Ұйымдағы тәуекелдерді басқару процесінің кезеңдері алгоритмінің құрылымдық-логикалық схемасы

Өзгерістер мен салдарларды бақылау кезеңі құзыретті басқару шешімдерін қабылдау қажеттілігін ескере отырып, жүйенің кері байланысын қамтамасыз етеді. Бұл кезең зерттелетін басқару процесінің динамикалық сипатының ерекшелігін ескере отырып, кез-келген меншік нысанындағы ұйымда тәуекелдерді басқарудың бейімделуін тиімді қамтамасыз етуге бағытталған.

Жоғарыда аталған барлық кезеңдерді автор жүйелейді және ұйымдағы тәуекелдерді басқару процесінің алгоритмінің құрылымдық-логикалық схемасы түрінде ұсынады (3-сурет).

Ұсынылған алгоритм тәуекелдерді басқару жүйесінің авторлық көзқарасына сәйкес әзірленген.

Ұйымда тәуекелдерді басқарудың тиімді жүйесін құру барлық құралдарды жиынтықта қолданған кезде ғана мүмкін болатындығын атап өткен жөн.

Әдебиеттер тізімі

1. Делахов Д.А., Каратаев Н.Д. Риск-менеджмент в предпринимательской деятельности // Дискуссия. - 2017.- № 5 (79).- С. 31-34.
2. Воробьев С.Н. Управление рисками в предпринимательстве / С. Н. Воробьев, К.В. Балдин – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко». - 2019. – 482 с.
3. Вохминцев В.В. О проблеме баланса между инновациями и риск- менеджментом в промышленных организациях // European Social Science Journal. - 2017. -№ 5.- С. 29-36.

ЕЛІМІЗДЕГІ АГРОТУРИЗМДІ ДАМУДЫ БАСҚАРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ДАМУЫ ЖОЛДАРЫ

СЕРИК А

ПИМ-19-1 тобының студенті

НЕСИПБАЕВ.Р.Е

Ғылыми жетекші,

Қазтұтынуодағы Қарағанды

университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан республикасы

Аннотация: Мақалада Қазақстандағы аграрлық туризмнің жағдайы мен мәселелері қарастырылады. Шет елдердің тәжірибесі талданып, бұл саланың экономикалық және әлеуметтік проблемаларды шешу үшін өзектілігін көрсетеді. Еуропа елдерінде агротуризм туриндустрияның жалпы кірісінің 10-20% - ын әкеледі, алайда Қазақстанда ол әлі де жеткілікті танымал емес. Агротуризмнің дамуын тежейтін бірқатар шешілмеген мәселелер бар, атап айтқанда, қазіргі туризм индустриясының инновациялық секторы ретінде аграрлық-туристік құрылымдарды құру үшін тартымды аумақтардың зерттелмеуі. Ұқсас жағдайларда жүзеге асырылатын тұтынушы үшін дәстүрлі және агротуризмнің тиімділігін салыстыру соңғысының айқын артықшылықтарын көрсетеді. Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан Ауыл шаруашылығының белгілі бір кіші саласы мен туристік индустрия кешеніне біріктірілген «Жасыл ауыл» (Kazakh life) агротуристік кластерінің моделін құру ұсынылады. Интеграция аграршылардың өндірістері мен қызметтерінің, жергілікті өңдеу өнеркәсібінің, ауыл шаруашылығы шикізатын сақтау және дайындау салаларының кешені ретінде қарастырылады. Кластер тиімді ұйымдастырумен және ұсынылатын қызметтердің жоғары сапасымен бизнес ретінде қазақ ауылы ретінде айшықталған демалыс, Еңбек және ойын-сауықтың бірегей барлық маусымды кешені ретінде ойластырылған.

Кілтті сөздер: Агротуризм, экономика, туризм, инвестиция, нарық, өңір, мемлекет.

Жаһандану дәуірінде туризм ел экономикасында маңызды рөл атқарады. Туризм индустриясы қызмет көрсету саласы ретінде жоғары табыс әкеледі. 2020 жылғы ДСҰ есебінде туризм әлемдік жалпы өнімнің 10% - ын қамтамасыз етеді, барлық инвестициялардың 11% - дан астамы осы салаға салынады.

Аграрлық туризм біздің түсінігімізде-тұтынушыларды қалалық жерден ауылдық жерге немесе ауылдық қонақжайлылық туризміне көшіру бойынша қызмет. Бұл жағдайда қаланың шуынан шаршаған адам қысқа мерзімде демалуға тырысады.

Әрине, агротурист, егер ол өзі қаламаса, шаруа еңбегімен айналысуға міндетті емес. Бірақ дәл осындай іс-әрекеттің арқасында ол табиғатпен толық бірлікті сезініп, қалалық уайымдар мен обсессиялардан алшақтай алады. Экономика үшін агротуризм үлкен қалалардың дамуымен өзінің тартымдылығын жоғалтқан фермерлерге қосымша табыс пен қолдау ретінде маңызды. Енді фермерлердің ақша табуға мүмкіндігі бар. Демалысын теңіздегі қонақ үйде өткізу идеясынан бас тартқан және белсенді және дәстүрлі емес демалысты қалайтын туристер көбінесе ауылдық туризмді таңдайды.[1].

Ел экономикасының жоғары қарқынмен дамуына кең көлемде үлес қосатын негізгі салалардың бірі туризм және ауыл шаруашығы саласы екені белгілі. Еліміздің тамаша әрі бай тарихи аймақтары, қайталанбас тарихи ескерткіштері мен мәдениеті, ауылдық елді мекендердегі табиғи өнімдер, саяси тұрақтылық – барлығы да агротуризмнің және туристік индустрияның бірқалыпты және интенсивті дамуына жол ашады. Аталып отырған салалар жергілікті халықты азық-түлікпен, өндіріс саласын шикізатпен, ал ауыл адамдарын жұмыспен қамтамасыз етеді. Қазіргі таңда бұл салалар экономикалық құбылыс ретінде индустриалды нысанға айналып, ұлттық экономиканың дамуының катализаторы болып табылады. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай туризм индустриясы негізінен табыс табудың жоғары деңгейімен және оған салынған инвестицияның тез қайтарымдылығымен сипатталады.

Агротуризм – ауылдық елді мекендерде ұйымдастырылатын, келуші қонақтарға орналасу, тамақтану, демалыс, экскурсиялық қызмет, көңіл көтеру мен спорттық іс-шаралар, белсенді туризм түрлері, аңшылық пен балық аулау, әдет-ғұрып пен білімдерін жетілдіруге арналған кешендік қызметтерді жасау және ұсыну қызметінің түрі. Сонымен бірге агротуризм саласы ауылдық елді мекен тұрғындарын жұмыспен қамту, негізгі өндіріс көлемі мен азаматтардың жеке табысын демалыс пен рекреация арқылы ұлғайту құрамын қамтамасыз ететін ауыл шаруашылығының белгілі бір бөлігі.

Қазақстандағы ауылдық елді мекендердің экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешуде агротуризм саласының объектілері басты рөл атқарады. Сол себептен агротуризм саласы туризмнің бір түрі және жаңа бағыты ретінде қалыптасады.

Агротуризм саласы туристерге ұсынылатын әр түрлі қызметтердің жинағы ретінде қалыптасады: ауылдық үйлерде орналасу, ауылдық мәдени, ойын-сауықтық іс-шараларға қатысу мен көкке жорыққа шығу, жергілікті асхананың, кәсіпшілік пен ауылдық салт дәстүрлердің құпияларымен танысу. Туристік қызметтер кешенін қалыптастыруда басты орынды: зоо және фитотерапия, олардың құпияларын меңгеру, ауылдық монша, балық аулау, аң аулау, атпен серуендеу, саңырауқұлақ пен жидек теруге жорыққа шығу т.б. алады. Дамыған агротуризм саласы негізінен туристер мен ауылдық тұрғындарға білім беру, туристерді орналасу орындарымен, тақырыптық семинарлар, экскурсия және адамдардың қоршаған ортамен қарым-қатынасы мәселесіндегі эко-саяхаттармен тығыз байланыста қалыптасуы қажет.

Соңғы жылдарда Қазақстанда агротуризмнің мүмкіндіктері арта түсуде, нақтырақ айтқанда ауылдағы үйлерді туристерге жалға беру ауыл тұрғындарына қосымша әрі аса салмақты кіріс әкеле бастады. Агротуристердің демалу орны тек қана қонақ үйден емес, сонымен бірге басқа нысандардан да тұрады. Олар наубайхана, қолөнерлік шеберханалар, құмыралық шеберхана ретінде шыға алады, бұл агротуристік тұрмыстың құрамдас бөлігі болып табылады.

Қазіргі уақытта еліміздегі агротуризмге байланысты көптеген көзқарастар қалыптасқан. Тұтастай алғанда агротуризм экологиялық туризмнің бір түрі ретінде, ауылдық елді мекенде жүргізілетін, территорияның табиғи ерекшеліктері мен тарихи, мәдени әлеуетіне негізделген, ауылдық елді мекенге келуші туристерге міндетті орналасу орнын ұсынатын және де жергілікті ауыл тұрғындарын туристік қызметке қызықтыратын туризм болып саналады. Қазақстандағы агротуризм саласы экологиялық туризм, сафари-туризм, мәдени-танымдық және спорттық-атпен серуен туризмімен тығыз байланыста болып дамиды.

Далалық сафари мен тарихи-ұлттық турлар агротуризм саласымен тікелей байланыста ұйымдастырылады. Бір жағынан Қазақстанның далалық аймақтары ауылдық елді мекендерде орналасқан, ал екінші жағынан тарихи және ұлттық дәстүрлердің басым көпшілігі дәл сол ауылдық жерлерде сақталынған. Зерттеу бойынша, агротуризмнің дамуында сафари-туризм маңызды орын алады, алайда инфрақұрылымның дамуы төмен деңгейде. Ал одан кейінгі орында мәдени және ұлттық дәстүрлерге негізделген агротуризм алады [2].

Негізінен біздің еліміздегі агротуризмді әлі дами қоймаған сала ретінде сипаттауға болады. Себебі ауылдық аймақтарда бұл саланы дамытуға қажетті барлық ресурстар болғанымен, осы ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін агротуризм инфрақұрылымы жоқ.

Агротуризмді ұйымдастырудың қазақстандық тәжірибесіндегі сәтсіздіктің басты себебі – әзірше ұсыныстың ауқымды нарығын ақпараттық түрде қалыптастыра алмауында. Турөнім өндірушісінің тұтынушымен еш делдалсыз тікелей байланысуы тиімді көрінуі мүмкін. Алайда туристік нарықтың сипаты дәл осындай тік байланыс тұтынушыға арналған таңдау мүмкіндігін тарылтады: ұсыныс бойынша көлемді ақпараттың жоқтығы, жүйесіздігі, әр түрлі жарнамалық-ақпараттық құралдарда шашырап келуі.

Қазақстандағы агротуристік сектор дамуын шешу үшін бірінші кезектегі төмендегідей мәселелерді шешіп алған жөн:

- туристік аумақ деңгейінде агротуристік шаруашылықты ұйымдастырудың координациялық орталықтарын жасау;
- аймақтық және аймақаралық тұтынушылар мен турагенттіктерге арналған ақпарат базасын жасап шығару;
- жеңілдетілген несие мәселесінің шешімін табу.

Жалпы алғанда агротуризм саласын дамыту мен жетілдіру және оны мемлекеттік қолдаудағы негізгі мақсат қалалық жерлерден, әсіресе ірі мегаполистерден келуші туристерге туристік қызмет көрсету нарығын жоғары деңгейде дамыту және ауылдық елді мекендер мен олардың жергілікті тұрғындары үшін табыс көзін арттыруда маңызды.

Көрсетілген іс-шараларды тиімді шешу мемлекеттік бағдарламалар аясында да қолдау тауып отыр. Атап айтқанда «Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы». Тұжырымдамада Қазақстанның барлық өңірлері үшін агротуризм тартымды турөнімдердің біріне ретінде қарастырылған [3]. Сонымен қатар, агротуризм қоршаған ортаны қорғау процесіне табиғатқа ұқыпты қарау экономикалық тиімді болатын жергілікті халықты тартуға жәрдемдесетін қуатты құрал ретінде маңыздылығымен сипатталады.

«Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы» аясында Қазақстанның барлық өңірлерінде ауыл туризмін дамыту перспективалары зор болғандықтан келесі шаралар жүргізу қарастырылып отыр:

- туризм жөніндегі жергілікті атқарушы органдар құрылымын жаңғыру; қажеттілікке орай жаңа көлік инфрақұрылымын жасау,
- өңірде туризммен айналысатын ШОБ-ті қалыптастыру және дамыту үшін мемлекеттік қолдау тетіктерін айқындау.

Жалпы, елдің ЖІӨ-дегі саланың үлесі шамамен 1% құрайды, бұл өте аз. Орналастыру орындары қызметтерінің көлемі 2020 жылдың I жартыжылдығында бар-жоғы 28 млрд

теңгені құрады, бұл 2019 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 1,8 есе аз. Сапарлар мақсаттары бойынша: іскерлік және кәсіби - 54,1%, демалыс және демалыс - 45,6%, басқа мақсаттармен - 0,3%. Қазақстандағы Туризм негізінен жергілікті халыққа, сондай-ақ шетелдік резиденттердің іскерлік және кәсіби сапарларына (конференциялар, көрмелер, семинарлар, фестивальдар) сүйенеді [4].

Қорытындылай келе, агротуризмді елдің «жасыл» экономика қағидаттарына көшуіне белгіленген бағдарды ескере отырып, агротуризмді ауыл халқын баламалы жұмыспен қамтудың ұйытқысы ретінде ғана емес, өңірлердің экономикасына қаржылық қолдауды қамтамасыз етуде және экологиялық «таза» ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуда үлгі етуге болатын сала ретінде қарастырамыз.

1. Агротуризм дамыған елдердегі туризм индустриясының жалпы кірісінің 10-20% құрайды. Ауыл туризмі посткеңестік кеңістік елдерінде де танымал болуда, алайда Қазақстанда сала жеткілікті дамымаған. Қазақстанда туризм әлеуеті жеткілікті деңгейде пайдаланылмайды. Сонымен қатар, елдің ұлттық имиджі келу туризмін дамытуға белсенді ықпал етеді және экономикалық ынтымақтастықтың драйвері болып табылады.

2. Талдау саланың дамуына кедергі келтіретін бірқатар проблемаларды көрсетті, сондықтан Үкімет туризм саласындағы инновациялық жобаларды іске асыруда, саланы дамытудың мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Агроқұрылымда жұмыс істейтін өңірлерде ШОБ дамыту тетіктері, ауылдық жерлердегі кәсіпкерлерге консультациялық көмек көрсету, «Табиғат бірлігі және көшпелі мәдениет» бағдарламасын іске қосу агротуризмді тиімді дамытуға көмектеседі.

3. Агро-туризмнің дәстүрлімен салыстырғанда айқын артықшылықтарын, шығындар мен қызметтер сапасының негізгі критерийлері бойынша оның күмәнсіз тартымдылығын ескере отырып, туризм мен аграрлық сектордың кооперациясын білдіретін нағыз қазақ ауылы ретінде стильденген инновациялық құрылым ретінде «Жасыл ауыл» (Kazakh life) агротуризм моделін құру ұсынылады [5].

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы». 19 мамыр, 2014жыл №508
2. Как развивается сельское хозяйство в Казахстане. Опубликовано 30 сентября 2020. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-razvivaetsya-selskoe-khozyaystvo-v-kazakhstane/> - Дата доступа: 15.09.2021.
3. WWOOF Around the World [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://woofinternational.org/> - Дата доступа: 15.09.2021.
4. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.unwto.org/news/unwto-supports-zimbabwe-to-measure-value-of-tourism>. - Дата доступа: 15.12.2020.
5. «Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы». 19 мамыр, 2014жыл №508

KAZAKHSTANI MANAGEMENT FEATURES, PROBLEMS AND SOLUTIONS

СЕЙПИЛОВА А.А

студентка группы ГМУ-19-2

ЗУЛХАРНАЙ А.Н.

Научный руководитель, магистр, ст. преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Abstract. The article discusses modern management systems in Kazakhstan, describes the features and benefits of management systems, and also considers the task of developing integrated management systems.

Key words: management, leadership, companies, culture, marketplace

With the historical development of management in different countries of the world, national management models began to appear. Today, 2 main poles in management can be distinguished: American management, characterized by individual responsibility and narrow specialization of employees, and Japanese management, with a hierarchy of management and coordination of actions and control. Some countries used the experience of American managers, some - Japanese managers, but in all countries their own management model began to form, which has its own characteristics, positive and negative sides. Our Kazakh management is no exception in this process. The formation of the current model of Kazakhstani management was influenced by both historical processes in the region and the culture of its people. More than 30 years have passed since the Independence of Kazakhstan, and in this short period of time, some features of the Kazakhstani management model have emerged.

The Kazakhstani style of leadership involves holding back emotions, and that's fine. The only question is how to manage emotions without harm to the psyche. Emotion management is a great power. Both my personal experience and the experience of my colleagues from the Skillfolio educational platform suggests that Kazakhstani managers are brilliant at keeping themselves «in check», do not allow themselves under any circumstances to openly show aggression, fear, anxiety. This in itself is wonderful. However, it is worth achieving this emotional restraint with the help of slightly different practices, otherwise the best managers will instantly be at risk for severe emotional burnout.[3]The style of leadership may differ in Kazakhstani companies depending on the sector of the economy. The hierarchical type of culture prevails in the state and quasi-state sector. This is a rigid hierarchy, rules, clear implementation of policies and prescribed norms. In the private sector - market and family type of culture. The leaders of private organizations are result-oriented and stimulate all the possibilities of employees to achieve the ambitious goals of the company. Therefore, the leadership style requires appropriate behavior from managers, and it also affects the loyalty of employees in the company.

According to the results of the study, the private sector leads in terms of the presence of constant feedback. 85% of workers in this sector receive constant feedback on the results of their work from their supervisor. While in the public and quasi-public sector, this figure is 76%.[3]

The customer focus of companies varies greatly from industry to industry. Dynamically developing areas of activity, such as the mining and raw materials sectors, telecommunications and communications, banking, insurance, certain segments of the service sector, such as catering and leisure, retail chains, construction, commercial real estate development, and others demonstrate fairly high performance. Lagging behind, as a rule, are non-profit and social enterprises (primarily public health, education), public transport and housing and communal services. The close attention of the state and the reform of these industries create the preconditions for development and improvement.

I would especially like to note the banking sector, in which the building of a single ecosystem is in full swing, designed to keep the consumer under the brand umbrella for as long as possible. Today, as many as four banks in Kazakhstan provide their customers with the opportunity to make purchases and payments directly from their own mobile application. That is, in the banking sector, digitalization has become a decisive tool for customer retention. And the client himself does not stand still: in recent years, there has been a clear shift in the focus of attention of the Kazakh buyer from large international sites such as Alibaba, Ebay or Taobao to domestic marketplaces. It is noteworthy that the growth in the number of local online markets has led to the fact that 65% of all goods purchases by Kazakhstanis are made through Internet services. There is no doubt that the further expansion of online commerce will require more product managers who can master the pace of creating new digital projects.

As for the scope of product management in Kazakhstan: Agile system works well in IT companies, but in the quasi- or public sector they experience a huge problem when launching products. It's all about strict adherence to the documentation and the process of introducing the product to the market.[5]

Most Kazakh companies have the ultimate goal of making a profit, especially considering such aspects as marketing research, advertising strategies, organizational management, cost optimization mechanisms. Goods and services sold by domestic companies sometimes offer aggressive advertising, the quality of which does not always match the offer. Moreover, the very mechanisms of management of many domestic companies have an authoritarian principle of management. The organizational environment is usually primitive, and the corporate culture is in its infancy. Most managers select staff for themselves, often taking into account family and other interests, and recommendations influence the choice of employer, which does not always have the best effect on the company's performance. [1] Management training lags far behind our economic development, which is consistent with the fact that most of us are now employed and self-employed as managers. If you can research the field of view of a company with a foreign member, it may be a large company [4]

Kazakhstani management has something to work on in terms of providing feedback to employees and the system of internal communications. For the leaders of the majority of the company, the work is built through the assignment of tasks, control and reporting, that is, more emphasis is placed on operational tasks and activities. A clear vision and broadcasting of strategic directions, building a system of career movements are assessed somewhat lower.

Ways out of the crisis:

1. The use of Western experience, taking into account Kazakhstani realities.
2. Professional development of personnel.
3. Effective training of top managers.
4. Use of all management concepts in practice

The Western system of government does not take root well in the Eastern environment. Domestic experience shows that the model that is emerging as a result of stringing Western business culture on Eastern practice is not the formula for success that our politicians dreamed about so much. As an example, one can cite such an important area of state functionality as the public sector. In order to achieve some changes in education, medicine, culture, landscaping, etc., Western-minded officials need billions or even trillions of tenge from the budget. They, according to them, are required for various programs, equipment, staff expansion, attraction of foreign specialists and other «important» events. Further, corruption schemes are formed, there is an irrational use of funds or non-development. And in general, there is an absolutely inefficient use of funds allocated by the state. Kazakhstani management is relying on the so-called innovative Western management model, rampantly increasing costs and seeing only in them an opportunity to improve or change something. Very often we hear from officials the phrase “no funding” to justify their inaction. And was everything implemented from what does not require special investments? Often, to achieve optimization and improvement, there is no need for a large budget, and the Kaizen system is able to teach this to our people.

The current economic situation in the country requires not only the optimization of budget expenditures, but also a change in the existing model of work. For several decades, officials have been taught budgetary discipline and a prudent attitude to the resources entrusted to them, but, as they say, things are still there.

The implementation of management systems directions will contribute to the dynamic and high-quality development of Kazakhstani organizations and enterprises that produce products and provide services, including consulting in the development and implementation of management systems, the creation of a national system for training expert auditors in the field of management systems that meets international standards and allows Kazakhstan to integrate into the world space, which will contribute to the solution of the strategic task of joining Kazakhstan among the fifty most competitive countries in the world.

References:

1. Еженедельник «Курсив.kz» от 2 июня 2011 г. (статья Асхата Оразымбетова).
2. https://forbes.kz/process/management_v_kazahskom_stile_kak_sozdat_effektivnyuyu_model
3. https://forbes.kz/blogs/blogsid_252884
4. Особенности казахстанского менеджмента или почему так много компаний находят себя в черном списке работодателей? Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.hr-portal.ru/blog/osobennosti-kazahstanskogo-menedzhmenta-ili-pochemu-tak-mnogo-kompaniy-nahodyat-sebya-v>.
5. <https://kapital.kz/tehnology/102216/prodakt-menedzhment-v-kazakhstane-itogi-goda-i-perspektivy-razvitiya.html>

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ФИРМЫ НА РЫНКЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В ПОСТПАНДЕМИЧЕСКИЙ ПЕРИОД

СУЛИМОВА Р.

КАЙРАТКЫЗЫ Д.

Студентки группы МН-18-2

Научный руководитель, доктор PhD, доцент

САЛАУАТОВА Д.М.

Аннотация. В данной статье рассматривается стратегическое развитие туризма. Как правильная разработка стратегии развития влияет на будущее турфирмы. Для чего нужно ставить стратегические цели планирования.

Ключевые слова: Туризм, развитие, стратегия, covid-19, бизнес, цель.

Туризм – это область социально-экономического комплекса, которая во многих странах является очень развитой отраслью. Присутствуют некоторые тенденции в туризме. Это влияние внешних экономических и политических факторов и возможности быстрого восстановления своих объемов в неблагоприятной обстановке. Хотя стабильность мировых финансовых рынков привела к изменениям в привычках отдыха туристов, законно сформировать вывод о том, что туризм является глубоко укоренившейся частью культуры.

Туризм является рискованным направлением деятельности и подвержен значительным изменениям: сезонные колебания; различия, связанные с политическим или экономическим контекстом; изменения, связанные с ожиданиями путешественников и тенденциями в отношении направлений. Таким образом, «статические» актеры или те, кто не подвергает себя сомнению, в конечном итоге находятся под угрозой [1].

Создание туристического бизнеса может охватывать различные области: подготовка к поездке, решения по доставке, проживание, мероприятия во время пребывания (спортивные и другие), сувениры для путешествий. В любом случае, учитывая высокую конкуренцию, нужно будет придумать оригинальное и инновационное туристическое предложение [2].

Развитие бизнеса предполагает принятие множества решений, касающихся развития деятельности. Создание стратегического плана является ключевым компонентом планирования роста. Это поможет составить реалистичное представление о будущем бизнеса и может максимизировать потенциал роста бизнеса.

Не следует путать стратегический план и бизнес-план. Бизнес-план касается краткосрочных или среднесрочных целей и определения шагов, необходимых для их достижения. Стратегический план обычно ориентирован на среднесрочные и долгосрочные цели компании и объясняет основные стратегии их достижения.

Цель стратегического планирования - установить общие цели для бизнеса и разработать план их достижения. Это включает в себя отступление от повседневных операций и вопрос о том, в каком направлении движется бизнес и каковы должны быть его приоритеты. Принятие активного решения о развитии бизнеса означает принятие рисков, сопровождающих рост. Время, потраченное на определение того, куда необходимо направить туристический бизнес, и то, как в него войти, должно помочь снизить эти риски и справиться с ними [3, с.56].

Стратегическое планирование – это максимально эффективное позиционирование туристского бизнеса на рынке. Поэтому необходимо убедиться, что проводится как можно более полный анализ бизнеса, так и рынка.

По мере того, как туристский бизнес становится все более крупным и сложным, разработка стратегии станет более сложной, как для поддержки роста, так и для того, чтобы помочь собрать лидерство и ресурсы, необходимые для дальнейшего развития бизнеса. Для этого также необходимо начать собирать и анализировать более широкий спектр информации о туристском бизнесе, как о том, как он работает внутри компании, так и о том, как развиваются условия на текущих и потенциальных рынках.

Стратегия развития, как следует из названия, охватывает все рычаги, которые необходимо задействовать для эффективного развития экономической деятельности. Необходимость разработки стратегии развития может ощущаться в разные моменты жизни туристской компании: при создании бизнеса, возобновлении бизнеса, запуске нового продукта, создании дочерней компании, партнерстве и т. д. Стратегия развития также необходима для решения проблем, связанных с сокращением объема продаж, а также с экономическими трудностями, которые требуют реструктуризации бизнеса или даже переориентации.

В благоприятных условиях или в напряженных экономических условиях для любой компании имеет первостепенное значение опираться на стратегию развития, которая позволит ей продолжать быть рентабельной [4, с.56].

Разработка стратегии развития турфирмы требует более глубокого понимания того, как работает бизнес, и его позиции по сравнению с другими компаниями на рынках. В качестве отправной точки необходимо задать следующие три вопроса:

- Как продвигается туристический бизнес в настоящее время? Это подразумевает понимание как можно большего количества вещей о бизнесе, включая то, как он работает внутри компании, что ускоряет его прибыльность и как он сравнивается с конкурентами. Пройти этот обзор необходимо вне повседневной работы.

- Куда в итоге развития должен прийти бизнес? Здесь необходимо указать приоритетные цели. Сформулировать видение, миссию, ценности, методы и цели.

- Что нужно сделать, чтобы достичь этого? Какие изменения нужно будет внести, чтобы достичь стратегических целей? Каков наилучший способ реализации этих изменений? Какие изменения необходимо будет внести в структуру и финансирование туристского бизнеса, а также какие цели и сроки необходимо установить для себя и других сотрудников компании? Подумать о компании целостно, например, рассмотреть диверсификацию, существующий рост, планы приобретения, а также функциональные вопросы в ключевых областях [5, с.45].

Стратегическое планирование служит картой, дорожной картой, помогающей турфирме понять, как добраться туда, куда она хочет. Этот процесс включает в себя анализ сильных и слабых сторон, возможностей и угроз, а также планирование будущих операций в приоритетной и реалистичной форме.

Для начала первое, что нужно сделать, это сформулировать цель. Этот момент необходим. Если направление не ясно, шансы запутаться увеличиваются. Затем необходимо определить, кто отправится в путь, и какие ресурсы потребуются для того, чтобы добраться до хорошего конечного пункта.

Этапы процесса стратегического планирования также должны включать анализ фактов. Действительно, необходимо сначала изучить текущую ситуацию, прежде чем переходить к следующей. Проанализировать, на каком этапе развития находится турфирма, почему она находится в этом месте, каковы проблемы и возможные точки улучшения. Только после того, как будут получены ответы на эти вопросы, можно начать обдумывать решения и направления, которым следует следовать.

Чтобы разработать правильное стратегическое планирование необходимо:

- определить долгосрочные цели;
- проанализировать внутренние факторы, вызывающие наиболее важные проблемы;
- рассмотреть различные стратегические варианты решения этих проблем и расставить приоритеты;
- запомнить только несколько вариантов;
- провести мониторинг результатов, достигнутых на каждом этапе процесса стратегического планирования.

В целом, приоритетом для туристской компании является выживание, что означает предоставление услуг, оставаясь при этом прибыльной. Такое выживание возможно только при условии лучшего удовлетворения своих клиентов, как это делают все другие конкуренты. Затем внедряются стратегии, чтобы получить больше прибыли.

Число международных туристических прибытий заметно росло в последнее десятилетие и все еще устойчиво росло в течение последних лет; в 2017 году число прибывающих достигло в общей сложности 1,3 миллиарда человек во всем мире, в 2018 году - 1,4 миллиарда и 1,5 миллиарда в 2019 году.

В 2020 году, и с сильным воздействием пандемии COVID-19, международный туризм снизился на 22% в 1 квартале и на 65% в первой половине 2020 года по сравнению с показателями 2019 года.

В марте 2020 года ЮНВТО предложила 3 сценария возможного снижения числа, прибывающих на период с 58% до 78% в 2020 году в зависимости от начальной точки постепенного открытия границ и снятия ограничений на поездки. Согласно мартовскому прогнозу ЮНВТО и его сентябрьскому обновлению, восстановление отрасли может произойти в 2021 году, и ожидается, что внутренний спрос восстановится быстрее, чем международный. В мае 2020 года большинство экспертов ЮНВТО по туризму ожидают увидеть признаки восстановления к последнему кварталу 2020 года, но в основном в 2021 году.

Впервые с начала пандемии 84 министра и заместителя министра туризма и тысяча делегатов из 135 стран приняли участие в Генеральной ассамблее Всемирной Туристской Организации Объединенных Наций. ЮНВТО должна одобрить, среди прочего, правовой кодекс, направленный на обеспечение безопасности путешественников, застрявших на границах.

Задолго до кризиса в области здравоохранения, вызванного Covid-19, ситуация с массовым туризмом, особенно в некоторых городах искусства, таких как Флоренция или Венеция, вышла из-под контроля. Туристическая деятельность была настолько нерегулируемой, что жители некоторых популярных, районов - например, района Ла Бокерия в Барселоне или района Гион в Киото, известного присутствием гейш - чувствовали себя как на каком-то «человеческом сафари».

Избыток «потребления туристов» уже был признан менеджерами по туризму до пандемии и был затронут принимающими сообществами, что привело к «перееданию в путешествиях под влиянием кажущейся жадности». На пороге следующего туристического сезона реальная проблема, как туристическая, так и моральная, заключается не в том, чтобы задаваться вопросом о возможности путешествовать. Скорее, речь идет о том, продолжат ли мы путешествовать, как это было до вспышки пандемии.

Если содержание поездки останется неизменным, то способ туризма может измениться. Смогут ли туристы выбрать более ответственный, экологичный и гуманный

способ путешествовать как на благо планеты, так и для людей, ее населяющих. Covid-19 изменил и может продолжать изменять поведение людей. Но когда дело доходит до «туристического поведения», индустрия сейчас переживает форму спячки, особенно в городах, из-за закрытия отелей и ресторанов [6].

В течение 2020 года несколько направлений пострадали из-за отсутствия туристов. Этот «туристический провал» можно было увидеть в заголовках ежедневных газет: «Covid-19: Венеция умирает»: «Испания возвращается к уровню 1969 года», «Заброшенный швейцарский город Люцерн, ностальгирующий по полчищам китайских туристов».

Чувство ностальгии, испытываемое в местах, где царит популярный туризм, кажется парадоксальным. Это тип туризма, который особенно заметен в городах, которые считаются «дневным» направлением или являются остановками на круизных маршрутах. В случае с Люцерном, Швейцария, туристические доходы в основном поступали в карманы продавцов роскошных часов в центре города, популярных среди многих китайских туристов.

Устойчивость теперь – это термин, который утратил свое значение. «Прочный» означает «продолжающийся во времени».

Долговечность системы может измеряться ее способностью воспроизводить ее основные черты, подумаем о природе. Речь шла бы об ограничении негативных внешних эффектов и учете любого влияния, которое одна система, включая туристическую, оказывает на другие.

Прекращение туризма, вызванное covid-19, дает возможность пересмотреть эту концепцию. Если ничто не остановит туристическую машину, за исключением пандемии, смягчение ее избытка и плотности может стать одним из решений для смягчения ее потенциально неблагоприятных последствий.

У туризма есть возможность создать новую нормальную ситуацию после Covid и заново изобрести туризм, чтобы пересмотреть его практику и внести системные изменения. Важен образовательный подход к туризму через обучение туризму в школах (от начальной до средней школы), чтобы «обучить» посетителей завтрашнего дня и научить их восстанавливающим, устойчивым и аналогичным методам туризма. Это не единственное решение, но оно может быть одним из них и представлять собой робкое начало.

Список литературы:

1. Швец И.Ю. Региональное управление конкурентоспособностью туристических услуг: методология и практика. — Симферополь: ЧП Предприятие Феникс, 2018. -364 с.
2. Чернуха Д.С. Инновации и туризм: зарубежный опыт / Сборнике: Инновационные технологии управления социально-экономическим развитием регионов России Материалы VII Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. В 2-х частях 2018. [Электронный источник] / URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=24049069>
3. Быстров С.А, Воронцова М.Г. Туризм: макроэкономика и микроэкономика. СПб., 2018. – 360 с.
4. Агафонов В. А. Стратегический менеджмент. Модели и процедуры : монография / В.А. Агафонов. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 276 с.
5. Дурович А. П., Кабушкин Н. И., Сергеева Т. М. Организация туризма/под ред. Н. И. Кабушкина. Мн.: Новое знание, 2019. 632 с.
6. Quatre pistes pour réinventer le tourisme post-pand // <https://theconversation.com/quatre-pistes-pour-reinventer-le-tourisme-post-pandemie-161543>

РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА В РК: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ТАБАЛДАЕВ А.С.

ЖУМАГУЛОВ А.Е

студенты группы ГМУ-19-2

ЗУЛХАРНАЙ А.Н.

Научный руководитель, магистр, ст. преподаватель

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г.Караганда, Республика Казахстан

Аннотация: Сегодня главной целью реформ государственного сектора должно стать сосредоточение усилий на предоставлении услуг в соответствии с потребностями граждан и их обратной связью. В этом смысле удовлетворение растущих требований граждан к государству - это не только вопрос достижения соответствующего фискального баланса или устранения пробелов в политическом менеджменте. Таким образом, цель данной статьи в изучении развития политического менеджмента в РК, а также в описании проблем и дальнейших перспектив. Объект статьи – политический менеджмент.

Ключевые слова: политический менеджмент, правительство, проблемы, перспектива, развитие, программа.

В девяностые годы большинство стран региона вернулись к демократическому правлению. Гражданский контроль над политическими институтами вместе с глубокими социальными преобразованиями того времени - породил атмосферу коллективной надежды на будущее, общую для всех стран Центральной Азии. С тех пор Казахстан достиг значительных успехов в укреплении своих политических институтов. На самом деле, простое сравнение с другими развивающимися соседними странами (Таджикстан, Узбекистан, Киргизия, Туркменистан) показывает, что Казахстан наиболее привержены свободным, справедливым и частым выборам с широким участием населения.

Государственные реформы, начавшиеся в девяностые годы, привели к экономическим и социальным изменениям, которые повлекли за собой глубокие политические преобразования. Основываясь на новых теоретических разработках (например, «политический менеджмент»), правительства стран реализовали инновационные инициативы, направленные на предоставление более качественных государственных услуг для более широких слоев населения, сохраняя при этом хрупкий бюджетный баланс своей экономики, все еще страдающей от негативных последствий внешних потрясений, имевших место в течение двух предыдущих десятилетий. Современные политологи справедливо выделяют несколько специфических черт политического менеджмента, определяя его как:

- тип социального управления, обусловленный политико-властными отношениями;
- процесс самоорганизации политического субъекта, который направлен на преобразование разнородных политических сил в целенаправленно организованное единство по поводу конкретной политической программы;
- отношения политической власти и политической обратной связи, возникающие в рамках государственного управления, отношения подчинения в других организационных структурах общества, включенных в политический процесс [1].

Эффективность управления во многом зависит от его социоинженерного обеспечения. На эффективность политического менеджмента существенно влияет участие в управлении различных категорий населения. Все это требует от Казахстана разработки демократического механизма вовлечения народа в процессы управления, раскрытия его инициативы. Одновременно необходима коренная перестройка организационных структур управления, ликвидация лишних звеньев, сокращение административного аппарата и

повышение его эффективности. Этот процесс требует подчинения аппарата представительным органам, оптимизации управления путем рационального распределения функций, выдвижения или отбора квалифицированных и талантливых организаторов-профессионалов, их изменчивости в силу возраста или демократической процедуры, отзыва акимов, не выполняющих свои обязанности. Внутренняя политика и приоритеты занимали центральное место в решении серьезных проблем, с которыми сталкивались как развивающиеся страны, так и члены социалистического блока. И на международных форумах стало политически правильнее говорить об этом и тем самым начинать разговор о том, как устроены государство и общество. Программы структурной перестройки, которые ассоциируются с правильной политикой, могут осуществляться как автократическим, так и демократическим правительством. Одним словом, действия по развитию эффективного управления сосредоточены на ослаблении двух нежелательных характеристик, преобладавших ранее: непредставительного характера правительств и неэффективности рыночных систем. Это необходимость отразить сложную реальность политического управления, которая включает в себя все структуры и процессы, определяющие использование имеющихся ресурсов для общественного блага в стране. Хотя споры о точных составляющих этого понятия продолжаются, хорошее управление - это нечто большее, чем многопартийные выборы, судебная система и парламент, которые подчеркиваются в качестве основных символов демократии западного образца.

Движимые процессом урбанизации и спросом миллионов отечественных потребителей, Казахстан усилил свою скромную коммерческую открытость, увеличивая прибыль в международной торговле благодаря положительному циклу цен на товары и сырье. Более того, они объединили эти усилия с разумным внедрением инновационных механизмов и инструментов государственного управления, вдохновленных принципами демократического управления, таких как:

- механизмы совместного управления, которые позволяют правительству включать организованное гражданское общество во все фазы цикла государственной политики (помимо простого участия граждан на этапе консультаций), укрепляя социальные группы, которые до этого времени находились на «обочине» государственных решений;

- децентрализация политической власти и управленческих функций на субнациональные единицы вместе с достаточными финансовыми ресурсами для выполнения этих новых обязанностей;

- преодоление разрыва между государственным управлением и гражданами посредством интенсивного использования инструментов электронного правительства (e-gov) на различных этапах государственной политики.

Так Казахстан возобновил усилия по стратегическому планированию - теперь уже в рамках совершенно новой модели, основанной на участии общественности и консультациях, разрабатывая национальные планы развития по принципу «снизу вверх» и стремясь к профессионализации государственной службы, финансовой ответственности в качестве основных требований для достижения успеха. Это становится еще и коммуникационным вызовом для развития политического менеджмента: вести постоянный диалог, быть гибким и подотчетным, укреплять доверие и убеждать граждан в приоритетах государственной политики. Не требуется больших усилий, чтобы приблизить государственное управление к политическому менеджменту: его важность для восстановления первичной легитимности демократического избранного правительства очевидна [2]. Так Л.В. Сморгунова отмечает необходимость учитывать особые соображения в политическом менеджменте, такие как эффективное и рациональное использование общественных ресурсов:

- ориентация правительства на результат;
- продвижение, гарантия и укрепление прозрачности доступа к общественной информации;

- предоставление гражданам возможности доступа к процессам, включая упрощение и автоматизацию [3].

Стратегия совершенствования политического менеджмента включает в себя различные степени трансформации, а именно:

- дерегулирование.
- упрощение и стандартизация.
- оптимизация государственных программ.
- непрерывное совершенствование.

В этих рамках каждый проект развитию политического менеджмента, который будет осуществляться, будет подвергаться анализу осуществимости, состоящему из:

1. Нормативно-правовой потенциал, который направлен на определение того, позволяет ли действующая нормативно-правовая база разработать операцию по улучшению.

2. Технический потенциал, который показывает, располагает ли учреждение людскими и материальными ресурсами, необходимыми для реализации проекта по улучшению.

3. Финансовый потенциал, который позволяет проверить, располагает ли учреждение экономическими ресурсами, необходимыми для реализации проекта по улучшению, а также достаточно ли у него времени для реализации проекта.

4. Управленческий потенциал, позволяющий определить, обладает ли учреждение возможностями для дальнейшего развития.

5. Институциональное сотрудничество, чтобы выяснить, есть ли поддержка со стороны участвующих учреждений в межинститутском проекте по улучшению.

С точки зрения многообразия последствий экономического кризиса, в процессе формирования составляющих механизма политического менеджмента необходимо учитывать несинхронность кризисов на разных уровнях экономики. Особенностью развития системы политического менеджмента в процессе преодоления кризиса должно стать использование различных рычагов влияния как единой взаимосогласованной системы [4]. В кризисных ситуациях крайне важно поддерживать постоянную готовность к противодействию причинам управленческого кризиса, который может возникнуть в любой момент. По сути, каждая форма системы политического менеджмента должна в той или иной степени быть антикризисной, а социально-экономическая система должна быть приспособлена к долгосрочному существованию с возможностью адаптации к изменяющимся условиям [5].

Таким образом, основные задачи политического менеджмента в Казахстане:

- реализация интересов определенных политических сил и социальных групп;
- регулирование социальных отношений, противоречивых интересов различных классов и социальных групп;
- защита интересов государства на международной арене;
- выработка оптимальных форм организации и стимулирования человеческой деятельности;
- обеспечение политической стабильности и правопорядка;
- регулирование экономической деятельности;
- стимулирование научно-технического прогресса и т.д.

Список литературы:

1. Вест В.Ф. Поиск теории структуры государственного управления // Вопросы государственного управления. – М., 2012. – № 4. – С. 136–158.
2. Менбаев Д.А. Политический менеджмент. – Алматы, 2018. – 414.
3. Сморгунова Л.В. Государственная политика и управление: Учебник / Под. ред. Л.В. Сморгунова. – М.: РОССПЭН, 2006. – 384 с.
4. Ибрашев А.С. Реализация национальных идей. – Алматы: ЮГУ, 2014. – 36.

5. Клименко А.В. Оптимизация присутствия государства: сокращение регулирующих функций, обеспечение прозрачности // Вопросы государственного управления. – М., 2011. – N 2. – С. 187–192.

КӘСПОРЫНДАҒЫ ЕҢБЕКАҚЫ ТӨЛЕУДІ БАСҚАРУ

ТЕМИРОВА Ж.

МН-18-1к тобының студенті

КУРМАНГАЛИЕВА Л.А.

аға оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Кез келген меншік нысанындағы кәсіпорындар қазіргі жағдайда персоналмен байланысты елеулі шығыстарды көтереді - бұл жалақы, өтемақылық төлемдердің түрлері, ынталандыру және әлеуметтік төлемдер және т.б.. Сондықтан бәсекенің өсу жағдайында кәсіпорынға еңбекақыны төлеуді басқару мәселелеріне едәуір көңіл бөлу қажеттілігі туындайды. Мақалада кәсіпорында еңбекақыны төлеуді басқару мен ұйымдастырудың негізгі алғы шарттары көрсетілген.

Кілтті сөздер: еңбекақы, еңбекақы жүйесі, еңбекақыны басқару, еңбекақы төлеуді ұйымдастыру, еңбекақыны төлеу қағидаттары, ынталандыру.

Еңбекақыны басқарудың негізгі міндеті еңбекке ақы төлеуді әрбір қызметкердің еңбек салымының саны мен сапасына тәуелділікке қою және сол арқылы әрбір қызметкердің салымының ынталандырушы функциясын арттыру болып табылады.

Еңбекақыны басқару - еңбекті басқарудың жалпы жүйесіндегі басқарудың ең күрделі және жауапты түрі. Онда еңбек пен капитал арасындағы қақтығыс көрінеді. Еңбек және капитал қатынастары қазіргі заманғы қызметкерді қалыптастырады. Жалақы айырбастау шарттарының орталық элементі болып табылады. Еңбек нарығы қоғамдық қатынастар жүйесі ретінде жұмыс берушілер мен қызметкерлердің мүдделерін келіседі. Еңбек нарығының динамикасы есепке алуды талап етеді, өйткені жұмысшылардың әртүрлі санаттары үшін жалақының жалпы деңгейіндегі өзгерістер біркелкі болмайды және бұл еңбек нарығындағы кәсіпорын ішіндегі жалақы мөлшерінің сәйкес келмеуіне әкелуі мүмкін. Жалақы ынталандырушы фактор болуды тоқтатты, бұл ынталандырушы саясатты жүргізуді қиындатады. Бұл міндеттерді шешу әсіресе экономикалық дағдарысты еңсерудің және дағдарыстан кейінгі экономиканың жедел дамуының міндетті шарттарының бірі ретінде өзекті. Сонымен қатар, ұйымдағы психологиялық «климат» жалақыны бөлу механизміне байланысты, көбінесе жұмысшылардың жұмысқа, ұйымға, оның басшылығына, өнімдерге және олардың әлеуметтік жағдайына қатынасын қалыптастырады. Бұл факторлардың маңыздылығы нарықтағы ұзақ тұрақтылыққа, бәсекеге қабілеттілікті арттыруға бағытталған ұйымдар үшін жоғары. Сонымен қатар, барабар математикалық модельдерді, статистикалық және эконометрикалық әдістерді қолдану кәсіпорындар мен ұйымдардың тиімділігін едәуір арттыратын ең жақсы басқару шешімдерін табуға көмектеседі

Еңбекақы төлеуді басқару:

- кәсіпорынның еңбекақы төлеу нысандары мен жүйелерін белгілеу;
- қосымша ақылардың өлшемдері мен көлемдерін белгілеу үшін жекелеген қызметкерлердің жетістіктерін және кәсіпорын мамандарын анықтау;

- қызметкерлер мен мамандардың лауазымдық жалақы жүйесін әзірлеу;
- қызметкерлерді ынталандыру көрсеткіштері мен жүйесін әзірлеу.

Персоналды басқару мәні ретінде сыйақылаудың мәніне ұйымда көзқарастар бірлігі жок.

Б. Г. Мамазанованың пікірінше, соңғы уақытқа дейін отандық басқару тәжірибесінде еңбекақы төлеуді басқару туралы, тек оны ұйымдастыру туралы айту қабылданбаған.

Дегенмен, ұйымдастыру шаралары жеткіліксіз. Ұйымдастыру және басқарудың өзге де функциялары - жоспарлау, есепке алу және бақылау және т. б. қоса алғанда, осы процесті басқаруды қамтамасыз ету өте маңызды. Еңбекақы төлеу процесі жалақыны басқаруды ұйымдастыру ретінде қарастырылуы тиіс - еңбекақы төлеу жүйесін жобалау, жалақыны есепке алуды ұйымдастыру, еңбекақы төлеу қорын және жалпы персоналдың сыйақысын талдау және т.б. мұндай тәсілде жалақы және оның құрамдас элементтері - базалық (айлық) бөлік, өтемақы сипатындағы және ынталандыру сипатындағы қосымша ақылар мен үстеме ақылар болып табылады. Кәсіпорынның әлеуметтік-экономикалық саясатында еңбекті ұйымдастыру мәселелері жетекші орындардың бірі болып табылады. Практикада еңбекті ұйымдастыруды жетілдіру жөніндегі шараларды іс жүзінде жүзеге асыру 1-суретте көрсетілген еңбекке ақы төлеудің бірқатар қағидаттарын сақтауға негізделуге тиіс. [1, 144 б.]

Сурет 1. Кәсіпорында еңбекақы төлеуді ұйымдастыру принциптері

Экономикалық заңдардың талаптарынан еңбекке ақы төлеуді ұйымдастыру принциптерінің жүйесі тұжырымдалуы мүмкін, ол:

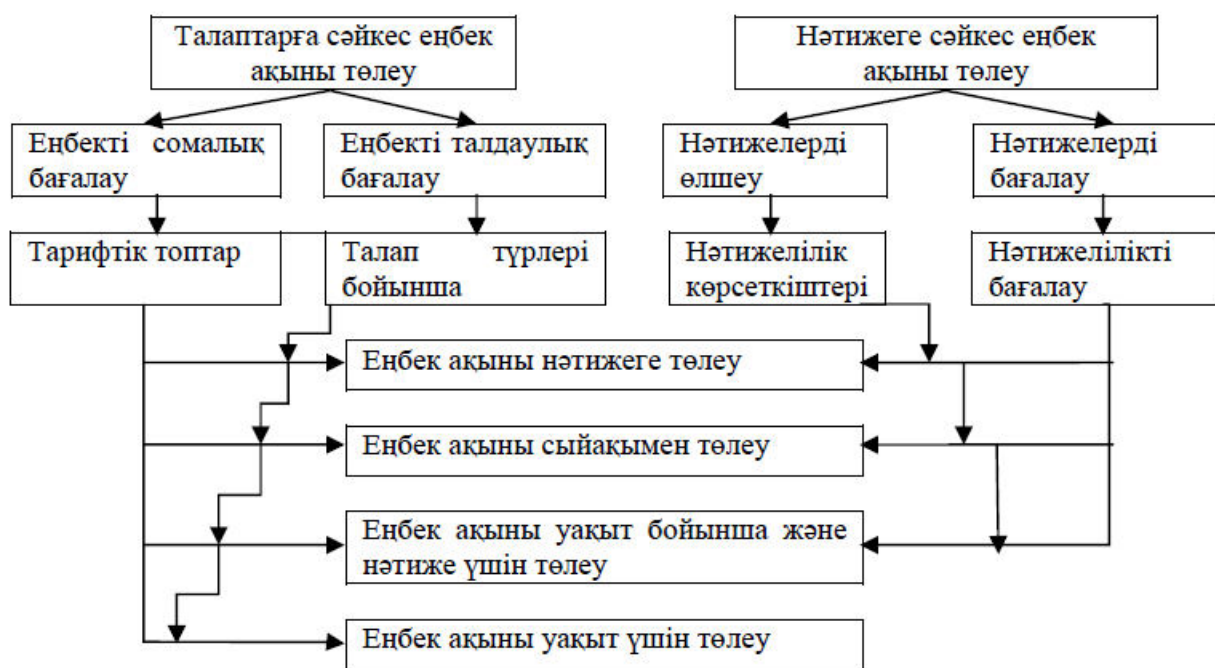
- шығындар мен нәтижелер бойынша төлем принципі. Еңбекақы мөлшерін саралау объективті және субъективті өлшемдердің әсерінен қалыптасады. Объективті өлшемдер жұмыс күрделілігінің және орындаушылардың біліктілігінің дәрежесі бойынша тарифтік ставкалардың градациясын, еңбек жағдайлары үшін қосымша ақы деңгейі бойынша, сондай-ақ еңбекке ақы төлеудегі аумақтық айырмашылықтар мен белгіленген әлеуметтік кепілдіктердің салдарынан жалақы ставкаларының айырмашылықтарын айқындайды. Сонымен қатар, еңбек қызметінің басқа да жағдайлары да ескерілуі мүмкін. Саралаудың осы критерийлері нарықтық тетіктердің, әлеуметтік-саяси факторлардың және еңбекақы төлеу деңгейінің төменгі және жоғарғы шекараларын қалыптастыратын кәсіпорынның мүмкіндіктерінің әрекетімен реттеледі. Екінші деңгей критерийлер - субъективті (тәуелділікте нақты қызметкердің), оларға мыналар жатады дәрежесі, қарқындылығы, жеке еңбек және оның нәтижелері. Кез келген кәсіпорында жалақыны әділ саралау принципін іске асыру және еңбекақы төлеу мен сыйлықақы беру жүйесін әзірлеу және жетілдіру кезінде, яғни оның абсолюттік және салыстырмалы деңгейлерін белгілеу кезінде ауытқуларды болдырмау маңызды;

- өндіріс тиімділігінің өсуі негізінде еңбекақы төлеу деңгейін арттыру принципі, ол бірінші кезекте еңбек өнімділігінің жоғарылайтын заңы, қажеттіліктерді арттыру заңы сияқты экономикалық заңдардың әрекетімен шартталған. Ал еңбекақының өсуі қызметкер ғана жүзеге асырылуы тиіс негізінде өндіріс тиімділігін арттыру;

- еңбек өнімділігінің жоғарылауы заңынан туындайтын жалақының өсуімен салыстырғанда қоғамдық еңбек өнімділігінің өсуінен озу қағидаты. Бұл қағида қажетті жинақтауды және өндірісті одан әрі кеңейтуді қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл қағидатты жүзеге асыру кәсіпорындарға басқа секторлармен үйлесімді өзара іс-қимыл жасауға және ұлттық экономиканың үдемелі дамуына ықпал етуге мүмкіндік береді;

- еңбек тиімділігін арттыруға материалдық мүдделілік принципі еңбек өнімділігінің жоғарылататын заңынан және құн заңынан туындайды. Еңбектің белгілі бір нәтижелеріне материалдық мүдделілікті қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар қызметкердің еңбек тиімділігін арттыруға қызығушылығын арттыру қажет. Осы қағидатты еңбекке ақы төлеуді ұйымдастыруда іске асыру бүкіл шаруашылық тетігінің жұмысында белгілі бір сапалы өзгерістерге қол жеткізуге ықпал ететін болады. Сонымен қатар, қызметкер өз міндеттерін сапалы орындап қана қоймай, кепілді еңбекақы үшін жақсы еңбек етіп қана қоймай, сонымен қатар оның кірістілік пен рентабельділікті арттыру үшін өзінің қабілетін, талантын және басқа да жеке қасиеттерін көрсетуге ұмтылатын болады.

Кәсіпорындағы еңбек ақы - бұл жалдамалы жұмысқа еңбек шартының немесе қызмет көрсету шарты негізінде сыйақы беру. Еңбекке ақы төлеу әдісі еңбекке ақы төлеу жүйесін өмірге енгізу тәсілі болып табылады, ол оны қолдану тәсілін сипаттайды.

Сурет 2. Кәсіпорындағы еңбекке ақы төлеудің негізгі қағидалары

Еңбекке ақы төлеуде талаптарға да, өндірістік қызмет нәтижелеріне да байланысты саралау белгілері бар. Жалақы бөлігі 2-суретте көрсетілген жиынтық және талдамалық бағалау әдістерімен анықталады. [2, 79 б.] Бағалау мазмұны жұмыс талаптарының деңгейін сапалық тұрғыдан анықтаудан тұрады, салыстырмалы сандық көрсеткіштерге ауыстыру және оны еңбекке ақы төлеудің базалық ставкаларымен салыстыру.

Жұмыс жүйесінің қызметкерге қойылатын талаптарын жиынтық бағалау кезінде бірыңғай тұтас ретінде қарастырылады, бұл ретте көрсетілген талаптардың сипаттамасы және олардың белгілі бір дәрежеге немесе тарифтік топқа сәйкестігі міндетті түрде болады. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 107-бабына сәйкес жұмыскерге жалақы жұмыс берушідегі қолданыстағы еңбекке ақы төлеу жүйелеріне сәйкес еңбек шартында белгіленеді.

Еңбекке ақы төлеу жүйесі еңбек, ұжымдық шарттардың талаптарында және жұмыс берушінің актілерінде айқындалады.

Бұл ретте, келісімдерде, еңбек, ұжымдық шарттарда және жұмыс берушінің актілерінде айқындалған еңбекке ақы төлеу талаптары Кодексте және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінде белгіленген талаптармен салыстырғанда нашар бола алмайды.

Кодекс еңбек саласындағы төмендетуге жатпайтын құқықтар мен бостандықтардың ең төмен кепілдіктерін анықтайды. Еңбек, ұжымдық шарттардың тараптары ең төменгі мөлшерді жақсарту жағына өзгертуі мүмкін.

Мәселен, жұмыскерлердің еңбекке ақы төлеу жүйесін әзірлеген кезде жұмыс беруші, бірінші кезекте, Кодекс нормаларын басшылыққа алуға тиіс, бұл нормаларға сәйкес жұмыс берушілер жұмыскерлердің еңбекке ақы төлеу саласындағы осы мемлекеттік кепілдіктердің сақталуын қамтамасыз етуі керек, яғни Кодекстің 102-бабына сәйкес олар:

- айлық жалақының ең төмен мөлшерін;
- сағаттық жалақының ең төмен мөлшерін;
- үстеме жұмысқа ақы төлеуді;
- мереке және демалыс күндеріндегі жұмысқа ақы төлеуді;
- түнгі уақыттағы жұмысқа ақы төлеуді;
- жұмыскердің жалақысынан ұстап қалудың мөлшерін шектеуді;
- жалақы төлеудің тәртібі мен мерзімдерін қамтиды.

Қызметкерлерге ұйымнан олардың еңбегі үшін алынған сыйақы еңбек мотивациясы туралы көзқарастарды ұстанса да, өте маңызды рөл атқарады. Әрбір ұйым өзінің алдына қойылған мақсаттарды, оның жетекшілерінің басқару философиясын, дәстүрлерін, сондай-ақ оның қолындағы ресурстарды ескеретін қызметкерлерді марапаттаудың өзіндік жүйесін пайдаланады. Сыйақы - бұл қызметкерлер мен олардың отбасы мүшелері алатын жалақыны да, түрлі әлеуметтік жеңілдіктерді де қамтитын күрделі ұғым. Сыйақыны басқару жұмыс тапсырмасына қойылатын талаптарды, қызметкердің білімі мен тәжірибесін, сондай-ақ жеке адамның, бригаданың, өндірістік бірліктің және ұйымның қызмет көрсеткіштерін байланыстыратын өнімділікті ынталандыруды саралауға қабілетті сыйақы жүйесін құруға біртіндеп жақындауды қамтамасыз етеді.

Өндіріс бәсекеге қабілеттілігін сақтау үшін оны басқаруда менеджменттің заманауи әдістерін қолдану керек-бизнес-процестерді сипаттау, өнімділікті бағалау, еңбек нарығының маркетингі, жұмыс берушінің брендін басқару және т. б. кез-келген жұмыста жетістікке жету үшін оған әкелетін стратегия мен іс-қимыл жүйесін жасау керек: Компаниялар стратегиялық мақсаттар қойып, оларға қол жеткізу үшін міндеттер әзірлеуі керек. Ең бастысы, әр қызметкер өзінің жұмыс орнында қандай нәтижеге жету керектігін нақты түсінуі керек.

Мотивация жүйесін құрған кезде компанияның ұйымдық құрылымы бастапқы нүкте болып табылады. Мұнда екі тармақты ескеру қажет:

Ұйымдастырушылық құрылым мүмкіндігінше қарапайым болуы керек. Бюрократия компанияның ашық, серпінді және бәсекеге қабілетті болуына үлкен кедергі келтіреді. Иерархиялық деңгейлер санының бақылаусыз өсуі басқарудың маңызды мәселелерін көрсетеді. Жетістікке жеткен компаниялар негізінен «жалпақ» ұйымдық құрылымдарға ие.

Ұйымдастыру құрылымының әрбір элементінің функциялары компания қызметінің негізгі көрсеткіштеріне бағытталуы тиіс. Сонда ғана лауазымдық нұсқаулықтар қолжетімді болады және басқару құралына айналады. Әр бөлім жауапкершілік орталығына айналады.

Кәсіпорында негізгі көрсеткіштер (KPI) бойынша басқару жүйесін енгізу қажет Менеджерлерді мақсаттар қоюға және оларға қол жеткізу үшін қажетті міндеттерді қоюға үйрету, әрбір қызметкер үшін негізгі көрсеткіштерді анықтау, лауазымдық нұсқаулықтарды өңдеу — оларға KPI (жеке және бөлімшелер) орындау үшін жауапкершілік енгізу және нәтижелілікті бағалау үшін тиісті нысандарды әзірлеу қажет.

KPI (Key Performance Indicator) аббревиатурасының толық жазылуы «қызметтің негізгі көрсеткіші» дегенді білдіреді. Бұл өлшенетін шама мақсатқа қаншалықты тиімді қол жеткізілгенін көрсетеді. Кейде KPI термині белгілі бір метрика бойынша жоспардың немесе

орындалу пайызының белгісі ретінде қолданылады. Сіз индикаторды бүкіл бөлім үшін, менеджер немесе қызметкерлердің бірі үшін есептелуі мүмкін. [3, 38 б.]

Тиімділік пен өнімділік белгісі салынған күш-жігердің қандай нәтиже әкелгенін және олардың қаншалықты төленгенін көрсетеді.

КРІ жүйесін қолдана отырып:

- қызметкерлердің ынталандыру деңгейін арттыру, мақсатқа қол жеткізуді көрнекі түрде көрсету;

- жұмысты жоспарлауды, сату қарқыны мен көлемін жеңілдету;

- ерекше көзге түскен қызметкерлерді марапаттау үшін (және пайдалы емес ұжымның «әлсіз» мүшелерін жұмыстан шығару) жұмыс нәтижелерін объективті және адал бағалау.

Әдетте, менеджердің жеке бақылаулары негізінде өнімділікті талдау қызметкерлерді әділ және толық бағалауға мүмкіндік бермейді. КРІ процестердің өнімділігін, тиімділігі мен тиімділігін дәл анықтай отырып, толық көрініс береді.

Осы жүйенің арқасында:

- брендті дамытудың жалпы стратегиясы қызметкерлердің көрсеткіштерімен ажырамас болады;

- есеп беретін персонал өз қызметінің нәтижелері үшін жауапкершілікті тезірек түсінеді;

- қызметкерлердің біліктілігін арттыру және штатты кеңейту фирманың өнімділігін белсенді арттыру кезінде міндетті міндетке айналады;

- өндіріс көрсеткіштері өсуде (ұжымдағы үйлесімді іс-әрекеттер мен серіктестік қатынастардың нәтижесінде).

Әрбір жұмыс бірлігін талдаудың тағы бір артықшылығы – айқын ынталандыру бағдарламасын құру мүмкіндігі. Сыйлықтан айыру, мадақтау, жұмыстан шығару немесе жоғарылату – бәрі қызметкерге байланысты. Тексерілген және тіркелген деректер биліктің әділетсіз шешімінен қорғайды.

Ынталандырудың жаңа жүйесі еңбек өнімділігі мен жалпы өндіріс өнімділігінің өсуіне, яғни бизнестің кірістілігін арттыруға әкелуі тиіс. Бұл меншік иесі мен жұмысшылардың мүдделерін теңдестіруге мүмкіндік берді.

Тек нәтижеге негізделген еңбекті әділ бағалаудың негізін құра отырып, менеджер әртүрлі мотивациялық «қондырмаларды» ұсына алады. Қазір олардың саны көп, таңдау компанияның ерекшелігіне байланысты. Ақша әмбебап мотиватор емес екенін ұмытпауымыз керек, ең жақсы қызметкерлер төлем жалғыз артықшылығы бар компанияда сирек сақталады. Әрине, жақсы жұмыс жеткілікті түрде төленуі керек, жұмысшыларды ынталандыру керек, бірақ ақшадан басқа, оларға жағымды эмоциялар қажет, олар өз уақытының сегіз сағатын өткізетін жұмыстың маңыздылығын сезінеді. Кәсіби мамандардың жетістіктерін ашық мойындау керек, олар басшылық олардың еңбегінің маңыздылығын түсінетіндігін білуі керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Горелов, Н. А. Оплата работы персонала. Методология и расчеты. Учебник и практикум / Н.А. Горелов. - М.: Юрайт, 2016. - 414 с.

2. Пархимчик, Е. Современные направления работы с персоналом (опыт промышленных государств)/Е. Пархимчик//Экономика, Финансы, Руководство. - 2017. - №10.-С. 76-83.

3. Вишнякова, М. В. КРІ. Внедрение и применение : практическое руководство / М. В. Вишнякова. - Санкт-Петербург : Питер, 2019. - 384 с.

INNOVATION MANAGEMENT AS A BASIS FOR STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISES

Tleubekova A.

Student of the group MN-21-1k

Blyalova A.B.

Scientific supervisor, master of economic sciences

Karaganda university of Kazpotreboyozy

Karaganda, Kazakhstan

Annotation. The innovative activity of the enterprise and its competitiveness currently cause the greatest problem in solving the issues of managing organizations. The article presents the logical relationship of increasing competitiveness with the activation of innovative processes (innovative management) in enterprise management.

Key words: innovation, competitiveness, innovation activity.

The economy cannot be non-innovative. Its development is impossible without a constant movement from established technical, organizational and technological achievements to the production of new, more economical products, primarily from the standpoint of the limited material resources used.

It follows from this that it is impossible without intensifying the involvement in the economic circulation of the results of intellectual and creative activity of specialists in various fields of knowledge (which today are usually referred to as the “creative class”).

Therefore, one of the main goals facing the management of enterprises operating in an open market is to widely attract the creative abilities of innovators to the innovative activities of the enterprise in order to ensure the competitiveness of manufactured products, and, as a result, business growth and increase its value.

It is known that the growth of business and its value makes it possible to:

- a) to attract and retain the best specialists in enterprises;
- b) to form an efficient production and commercial environment;
- c) to increase the competitiveness and market attractiveness of a particular business [1, p. 42].

Therefore, very often, in order to multiply their business, enterprises are forced, through the constant growth of their innovative capabilities, to look for the best ways to meet customer needs. In addition, this, in turn, is the main reason for their constant desire to bring products to the market that can create new value for both existing customers and new customers.

An indicator of economic growth and competitiveness enterprises is the level of innovative activity of all organization specialists.

Enterprises, in which management is actively involved development of innovative activities, receive higher incomes and grow faster.

Since the value of a product or service is determined by its quality and uniqueness, the management of the enterprise is responsible for:

- 1) organizing the release of quality products (this internal, or organizational and technological responsibility);
- 2) the release of products with the best market properties (this external or market responsibility, for example, for product design) [2, p. 195].

It follows that the purpose of innovation management is the management of innovative projects to create new intellectually rich values, and innovations become a key factor in the growth, profitability and competitiveness of a business.

At the same time, the dynamics of changes in competition (which, in in turn, depends on the degree of innovative activity specialists in all areas of the enterprise) contribute to scientific,

technical and social innovations. In turn, the “new quality” is born only in the sphere interaction of science, technology and production.

Thus, the innovation process is a multi-stage the procedure for turning scientific knowledge into innovation. It includes such stages as «science - technology (technology) - production - promotion of goods on the consumption market».

Today there is a sharp reduction in the implementation time for practice of scientific discovery. The source of evolutionary innovation is research and development, which must be constantly improved. However, the organization system of many Kazakhstani enterprises is often not capable of leading to so-called «rapid innovations».

Alternatively, as Leif Edvinsson so eloquently put it: “Market hours tick faster than heavy organizational clocks” [3, p. 195].

It follows that one of the main tasks of the innovative management is the need to manage the rapid response of the enterprise to changes in market needs. However, it should be remembered that this strategy can only provide him with a temporary advantage, since the innovation will be used by competitors very quickly.

Therefore, the innovative management of enterprises should not only foresee in time, but also anticipate desires consumers. This is the only way to create products and services that will have no competitors for some time.

Innovation as a factor in increasing the competitiveness of enterprises. Increasing competitiveness is closely related to activation of innovative processes:

- 1) with the introduction of high-level technological innovations in production;
- 2) with the expansion of the production of innovative products, having the best consumer properties and able to successfully compete both in the domestic and foreign markets.

The development of high technologies is possible under the condition allocation of at least 30-40% of the cost of R&D as part of the total cost of producing a new product [4, p.58].

The success of the commercial activity of any enterprise on practice can only be achieved when there is a combination of four main business elements:

- 1) product (i.e. what kind of product it is, how much it is in demand market);
- 2) place (i.e. features of the place of distribution of goods);
- 3) innovation (i.e. the level of novelty of innovations);
- 4) price.

However, success is possible only if all the specified elements. At the same time, the price (which follows from the cost of manufacturing and promoting goods to the market) is always dictated by the market, that is, there is a search for compromises between market requirements and the capabilities of the enterprise.

That is, the innovation process begins with innovative market demands (external signals) and is embodied in a product, which is then picked up by the commercialization process and becomes a commodity. Therefore, when starting to develop a concept for creating a new type of industrial product, it is necessary to determine:

- 1) Which technical and economic, operational or other indicators of the manufactured product do not suit the consumer at the present time? These issues are identified because of marketing research.

- 2) What funds will be required from the enterprise for tactical implementation of an innovative project? These issues are being addressed to developers (designers, constructors, technologists, production managers and economists).

- 3) In what direction should strategic changes be made in order to win potential consumers of new products? [5, p. 63].

At the same time, the management of any enterprise must always proceed from the fact that only on the basis of the introduction of innovations in production, it is possible to use modern technology and organization of production, improve product quality, ensure success and efficiency of the enterprise.

The solution of these problems requires the involvement of not only an innovative, but also an entrepreneurial approach, the essence of which is not just the search for innovative market demands, but the possibility of market implementation of future innovations.

In conclusion, we would like to mention that the main task of innovation management as one of the directions of strategic management is the organization and management of innovative projects of the enterprise, that is, from the idea on which the project is built to the implementation of the finished product (service) on the market.

List of used materials:

1. Keshelava A.V. Enterprise digital transformation. URL:http://spkurdyumov.ru/digital_economy/cifrovayatransformaciya-predpriyatiya/
2. Sosnovskaya M.S. Problems of the development of innovative infrastructure in Russia // Innovative Science. 2018. No. 5.
3. Fleshler A.A. On the concept and essence of innovation: a historical perspective // Bulletin of BSU. Economics and Management. 2014. No. 1.
4. Merzlyakov V.F. Innovations as an element of economic development // Vestnik NNSU. 2019. No. 2-2.
5. Starodubtseva EB, Markova OM Digital transformation of the world economy // Vestnik AGTU. Series: Economics. 2018. No. 2.

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ТУРИЗМЕ (НА ПРИМЕРЕ ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА)

ЧАКАЛ Э.Н.

магистрантка 1 курса группы МЭМ-111

МОМБЕКОВА Г.Р.

научный руководитель, PhD., и.о. доцента

Международный казахско - турецкий университет им.Х.А.Ясави
г.Туркестан, Республика Казахстан

Аннотация: Данная статья является одной из актуальных на сегодняшний день. Это связано с тем, что сфера туризма в настоящее время является динамично развивающейся отраслью среди отраслей экономики. Туризм сегодня является отраслью, способствующей развитию валютных ресурсов и развитию экономики страны, обеспечивающей международную культурную и социальную связь, а также ее интегративное влияние и большую долю в поддержании мира во всем мире. Особенно в сегодняшней экономической среде туризм, способный за короткое время увеличить валютные доходы, обладает значительным потенциалом в экономике передовых стран и платежном балансе.

Туризм принадлежит к сфере услуг и является одной из крупнейших и динамичных отраслей экономики. Высокие темпы его развития, большие объемы валютных поступлений активно влияют на различные сектора экономики, что способствует формированию собственной туристской индустрии. Достижение конкурентоспособности бизнеса, занимающегося туризмом или гостиничным бизнесом, на мой взгляд, невозможно из-за непонимания необходимости управления человеческими ресурсами и данной сфере. Персонал, который непосредственно работает с клиентами, должен быть качественно подготовлен к работе.

Ключевые слова: туризм, экономика, сервис, гостиничный бизнес, управление.

Возможности управления человеческими ресурсами - это в свою очередь квалифицированный персонал, является важным фактором успеха и конкурентоспособности гостиничного бизнеса [1].

Согласно средним показателям различных исследований, похоже, что подход, приоритетный для отечественных и зарубежных брендов, - это ресурсоемкий подход. В подходе, основанном на ресурсах, наиболее важным источником основных талантов являются возможности маркетинга и управления продажами, возможности управления брендами, возможности управления человеческими ресурсами, возможности управления и обслуживания, а также возможности обучающих организаций. По-видимому, лидерство и хорошее управление являются важным фактором в обеспечении конкурентного преимущества в обеспечении энергии и внимания человеческих ресурсов к бизнесу, сохранении и создании ценности бренда. Наиболее важными факторами конкурентоспособности гостиничных предприятий в 21 веке являются возможности управления человеческими ресурсами, обучающие организации, возможности управления маркетингом и продажами, возможности управления и обслуживания, а также возможности управления брендами. Согласно данным топ-менеджеров отечественных и зарубежных брендов, можно сказать, что подход, основанный на ресурсах, имеет приоритет и поддерживает конкуренцию с внутренним подходом. Другими словами, в понимании конкурентного превосходства при внешнем подходе приоритетность достигается за счет основных ресурсов и возможностей, а в дальнейшем - за счет отраслевого подхода. В связи с этим можно сказать, что для того, чтобы конкурировать с глобальными конкурентами других гостиничных предприятий, необходимо дифференцировать возможности управления человеческими ресурсами, обучающие организации, возможности управления маркетингом и продажами, возможности управления и обслуживания, а также возможности управления брендами и конкурентами, сосредоточиться на лидерстве в сфере переговоров и затрат [2, с. 121].

Одну из ключевых ролей в популярности гостиницы играет персонал, как самая уязвимая и нестабильная составляющая успеха гостиничного бизнеса. Репутация гостиницы серьезно зависит от человеческого фактора. Без квалифицированного обслуживающего персонала гостиница мертва, как бы ни был прекрасен ее интерьер. Можно устроить гостя в идеально убранном роскошном номере, но если при этом его плохо обслужить, он больше сюда не приедет и отсоветует ехать своим знакомым. Поэтому известный лозунг «Кадры решают все» можно назвать девизом гостиничного бизнеса.

Хочу добавить, что в гостиничном бизнесе может возникнуть такая проблема, как намерение уйти с работы. Это обычно декриминализируется как показатель конфликта между сотрудниками и бизнесом. Увольнение в результате намерения уйти с работы повышает текучесть рабочей силы предприятия. Высокий коэффициент оборачиваемости рабочей силы считается признаком того, что у бизнеса плохой имидж. Потому что это связано с такими негативами, как кадровая политика предприятий, занятость ненадлежащих лиц, недостаточный контроль, несоблюдение рекомендаций и жалоб и отсутствие мотивации [3, с. 34].

Концепция управления человеческими ресурсами.

Управление человеческими ресурсами представляет собой компонент управления любого гостиничного предприятия наряду с управлением материальными, финансовыми и информационными ресурсами. Однако в силу присущей специфики управление человеческими ресурсами представляет собой особый вид управленческой деятельности. Для него необходим творческий подход, индивидуализация и учет долгосрочной перспективы при принятии всех решений. В современных условиях управление человеческими ресурсами является важной составляющей, определяющей успешность функционирования предприятий индустрии гостеприимства и туризма.

Концепция управления человеческими ресурсами в индустрии гостеприимства и туризма - это система теоретико - методологических взглядов на понимание и определение

содержания, целей, задач, критериев, принципов и методов управления человеческими ресурсами, а также организационно-практических подходов к формированию механизма ее реализации в конкретных условиях функционирования гостиничных предприятий [4].

Проблема эффективного управления человеческими ресурсами предприятий индустрии гостеприимства актуальна также потому, что в условиях высоко конкурентной среды предприятиям гостиничного бизнеса приходится изыскивать новые возможности наращивания своего потенциала. Необходимость выживания в условиях рынка предопределяет постоянный поиск преимуществ, способных стать факторами конкурентоспособности на современном этапе. В этой ситуации научно обоснованный, творческий подход к управлению человеческими ресурсами может обеспечить повышение эффективности функционирования предприятий индустрии гостеприимства [5].

Для эффективного развития любого предприятия индустрии гостеприимства надо планировать компетенции персонала, необходимые для успешного выполнения работниками задач в профессиональной деятельности с учетом стратегии развития предприятия [6].

При правильном подборе и операционализации целей работники начинают понимать свой вклад в достижение стратегических целей гостиничного предприятия, тем самым повышается вероятность реализации разработанной стратегии [7, с. 247].

Изучению проблем, связанных с совершенствованием управления человеческими ресурсами, а также форм и методов построения систем управления человеческими ресурсами посвятили свои работы многие отечественные и зарубежные ученые, на трудах которых базировалось выполненное исследование. В теориях менеджмента имеется множество подходов к определению эффективности управления человеческими ресурсами. Одним из ранних теоретиков управления поведением работников в организациях считается А. Файоль, Г. Мюнстерберг, Л. Гилбрейт, У. Из числа зарубежных исследований второй половины XX века в области управления человеческими ресурсами наиболее известны труды Г. Кунца и С. Донелла, Р. Блейка и Д. Моутона, М. Вудкова Д. [8, с. 45].

РАЗРАБОТКА МЕРОПРИЯТИЙ ПО СТИМУЛИРОВАНИЮ ПЕРСОНАЛА.

Для того, чтобы добиться наиболее высоких результатов своей трудовой деятельности я считаю, что руководству гостиничного предприятия необходимо иметь более совершенную систему стимулирования персонала.

Для реализации данной задачи к примеру, можно сделать следующее:

1. Проанализировать специфику трудовой деятельности сотрудников гостиничного предприятия;
2. Определить основные направления в совершенствовании системы стимулирования сотрудников;
3. Сформировать план мероприятий по развитию системы стимулирования;
4. Оценить эффекты от внедрения рекомендуемых мероприятий [9, с. 74].

В качестве приемов совершенствования стимулирования труда можно предложить следующее:

- подарки ко дню рождения;
- похвала и поддержка со стороны руководителя;
- похвала и поддержка со стороны коллектива;
- престижность труда;
- подарки к праздникам, юбилеям;
- повышение квалификации;
- различные тренинги для персонала и обеспечение специальными сертификатами.

Естественно при этом рассчитать затраты на приемы повышения мотивации труда персонала, которые были предложены выше [10].

Я считаю, что выполнение предложенных мероприятий в сочетании с совершенствованием подобных методов управления позволит повысить

заинтересованность сотрудников в результатах своего труда и эффективность всей системы управления предприятием.

Нужно также отметить, в целом стимулирование сотрудников гостиничного предприятия достаточно разнообразно, однако, бывают такие моменты, которые требуют более углубленного внимания. Если подкорректировать имеющиеся принципы, о которых говорилось выше и дополнить их более новыми и реально эффективными, то главные показатели эффективности работы предприятия поднимутся до тех высот, которые принесут руководству прибыль, а сотрудникам более высокие заработные платы, а также большие стимулы для качественной работы [11].

Хочу отметить, что разработанные мероприятия нацелены, в первую очередь, на следующие факторы:

- Поддержание микроклимата в коллективе;
- Снижение текучести персонала;
- Формирование сплоченности;
- Формирование лояльности коллектива;
- Формирование налаживания взаимоотношений между сотрудниками, руководством и подчиненными [12].

Заключение.

Можно много говорить, что от правильно организованной деятельности персонала зависит конечный результат любого дела. «Человеческие ресурсы являются фундаментом любого производственного процесса, поскольку именно от них зависит результативность деятельности. Если привести в пример определенный проект, управление человеческими ресурсами какого - либо дела представляет собой процесс, в результате которого обеспечивается эффективное использование человеческими ресурсами» [13].

На мой взгляд основу в процессе управления ресурсами составляет мотивация персонала, которую даёт руководитель. «Именно от руководителя зависит “настроение” персонала, а от персонала - эффективность работы» [14, с. 44]. Уровень мотивации персонала необходим для их качественной и организационной работы, как с клиентами, так и внутри гостиничного предприятия.

Персонал - это один из значимых ресурсов любого предприятия. Важная роль, в первую очередь отдаётся руководителю (лидеру). Руководитель должен принимать участие во всех сферах деятельности своего предприятия. Сотрудники должны быть уверены, что руководство их “не бросит”, что они действительно нужны, что они занимаются важным делом и получают за это своё вознаграждение [15, с. 11].

Нужно отдать должное тому, что важным моментом в любом деле является в первую очередь трудоспособность коллектива (команды) и боевой дух. Безусловно, за умением правильно управлять человеческими ресурсами стоит очень грамотный и мудрый руководитель, который знает психологию каждого сотрудника предприятия, умеющий правильно организовать рабочий процесс, а также который имеет способность дать стимул подчинённым.

Список литературы:

1. <https://mydocx.ru/10-82720.html>
2. Карамова А.С. Управление человеческими ресурсами в индустрии туризма // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2014. № 3. Ч. 1 [Электронный ресурс]. URL: <https://ekonomika.snauka.ru/2014/03/3685> (дата обращения: 26.01.2022).
3. https://studref.com/385689/menedzhment/upravlenie_delovoy_kareroy#
4. https://studbooks.net/715841/turizm/suschnost_strategii_diversifikatsii_turistskoy_deyatelnosti
5. https://egov.kz/cms/ru/articles/inbound_tourism/04207visitkz
6. <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2018-10/razvitie-turizma-v-kazakhstane-turkestan-zhdet-millionnogo-turista>

7. Abubakirova A., Syzdykova. Kazakistan'ın Türkistan Eyaletindeki Turizm Potansiyeli ve Turistik Ürün Çeşitlendirmesinin Belirlenmesi. MTCO. s. 219 – 239. Ankara, 2020.
8. Баклыкова Е. А. Формирование эффективной системы управления человеческими ресурсами в индустрии гостеприимства и туризма: На примере г. Москвы //Москвы. РЭА им. ГВ Плеханова. – 2008. – С. 81-83.
9. Doğan S., DEMİRAL A. G. Ö. İnsan kaynakları yönetiminde çalışanların kendilerine doğru yolculuk yöntemi: yetenek yönetimi //Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2008. – T. 17. – №. 3. – С. 145-166.
10. <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-effektivnoi-sistemy-upravleniya-chelovecheskimi-resursami-v-industrii-gosteprii/read>
11. https://revolution.allbest.ru/sport/00755152_0.html
12. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-sistemy-upravleniya-personalom-v-industrii-gostepriimstva>
13. http://elib.rshu.ru/files_books/pdf/rid_caef43cde8c4a2d9ddce9ad4c9207cf.PDF
14. Карпенко К. А. Разработка стратегии повышения качества гостиничных услуг. – 2019.
15. Грабовская О. С. Совершенствование профессиональных компетенций персонала гостиничного предприятия : дис. – 2016.